

**Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn**

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SIDKÎ EL-MARDÎNÎ

9. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 50

<i>Dinî İlimler Serisi</i>	: 9	
<i>Kitabın Adı</i>	: MESÎRU UMÛMÎ'L-MUVAHHİDÎN ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMÎ'D-DÎN İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ, 9. CİLT	
<i>Metin</i>	: İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111)	
<i>Tercüme ve Şerh</i>	: Yusuf Sıdkî el-Mardinî (ö. 1319/1902)	
<i>Özgün Dili</i>	: Osmanlı Türkçesi	
<i>Yayına Hazırlayanlar</i>	: Prof. Dr. Mustafa Koç Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Emekli Öğretim Üyesi	Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi Dicle Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
<i>Editör</i>	: Doç. Dr. Göker İnan	
<i>Son Okuma</i>	: Muhammed Said Güler, Yasin Coşkun	
<i>Arşiv Kayıt</i>	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 5858	
<i>Kitap Tasarım</i>	: Abdusselam Feriatoğlu	
<i>Yapım</i>	: Fotografika Ltd. Şti. (fotografika.com.tr)	
<i>Baskı</i>	: Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti. Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 34290 Sefaköy - İstanbul Tel.: +90 (212) 624 21 11, matbaasistemleri.com, Sertifika No: 40421	
<i>Baskı Yeri ve Yılı</i>	: İstanbul 2023	
<i>Baskı Miktarı</i>	: 1. Baskı, 1000 adet	

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Yusuf Sıdkî el-Mardinî

Mesîru Umûmî'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmî'd-Dîn

İhyâ Tercüme ve Şerhi, 9. Cilt

1. İhyâ, 2. Dinî İlimler, 3. Ahlâk, 4. Gazzâlî, 5. Yusuf Sıdkî el-Mardinî

ISBN: 978-975-17-3772-4 (Takım) 978-975-17-5623-7 (9. Cilt)

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel. : +90 (212) 511 36 37

Faks : +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

MESÎRU UMÛMÎ'L-MUVAHHİDÎN
ŞERH U TERCEME-İ KİTÂB-I İHYÂU ULÛMÎ'D-DÎN

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

(ÇEVİRİ YAZI - TİPKIBASIM)

9. CİLT

YUSUF SİDKÎ EL-MARDÎNÎ
(ö. 1902)

Yayına Hazırlayanlar

Mustafa Koç

Eyyüp Tanrıverdi

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

RUB'U'R-RÂBİ'U MİN İHYÂ'İ ULŪMİ'D-DİN

KİTÂBU'T-TEVBETİ VE HÜVE'L-EVVELÜ MİN RUB'İ'L-MÜNCİYÂTİ MİN KİTÂBİ İHYÂ'İ 'ULŪMİ'D-DİN	11
er-Rüknü'l-Evvel Fî Nefsi't-Tevbeti ve Beyâni Haddihâ ve Hakikatihâ	15
Beyânu Vücûbi't-Tevbe ve Fazlihâ	18
Beyânu Enne Vücûbe't-Tevbeti 'Ale'l-Fevri	29
Beyânu Enne Vücûbe't-Tevbeti 'Âmmün Fî'l-Eşhâsi ve'l-Ahvâli	35
Beyânu Enne't-Tevbete İza'stecme'at Şerâitahâ	
Fe-Hiye Makbûletün Lâ Mahâle	50
er-Rüknü's-Sânî Fî-mâ Anhü't-Tevbeti ve Hiye'z-Zünûbu Sagâiruhâ ve Kebâiruhâ	60
Beyânu Aksâmi'z-Zünûbi Bi'l-İzâfeti İlä Sıfâtî'l-'Abdi	60
Beyânu Keyfiyyeti Tevezzu'ı'd-Derecâtî ve'd-Derekâtî	
Fî'l-Âhireti 'Ale'l-Hasenâtî ve's-Seyyiâtî Fî'd-Dünyâ	81
Beyânu Mâ-Ta'azzame Bihi's-Sagâirü Mine'z-Zünûbi	111
er-Rüknü's-Sâlisü Fî Tamâmi't-Tevbeti ve Şurûtihâ ve Devâmihâ İlä Âhiri'l-'Umri	119
Beyânu Aksâmi'l-'İbâdi Fî Devâmi't-Tevbeti	151
Beyânu Mâ-Yenbagî En-Yübâdire İleyhi't-Tâibü	161
er-Rüknü'r-Râbî'u Fî Devâi't-Tevbeti ve Tarîki'l-'İlâcî Li-Hallî 'Ukdeti'l-İsrâr	171

KİTÂBU'S-SABRİ VE'Ş-ŞÜKRİ HÜVE'L-KİTÂBU'S-SÂNİ MİN RUB'İ'L-MÜNCİYÂTİ MİN KİTÂBİ İHYÂ'İ 'ULŪMİ'D-DİN	209
Beyânu Fazîleti's-Sabri	211
Beyânu Hakikatî's-Sabri ve Ma'nâhu	216
Beyânu Kevni "es-Sabru Nısfu'l-İmân"	230
Beyânu'l-Esâmillleti Tüteceddedü Li's-Sabri Bi'l-İzâfeti İlä Mâ 'Anhü's-Sabr	232
Beyânu Aksâmi's-Sabri Bi-Hasebi İhtilâfi'l-Kuvveti ve'z-Za'fî	235
Beyânu Mezânî'l-Hâceti İle's-Sabri ve Enne'l-Abde	
Lâ Yüstagnî Anhü Fî Hâlin Mine'l-Ahvâli	241
Beyânu Devâi's-Sabri ve Mâ-Yüste'ânu Bihi Aleyhi	264

eş-Şatru's-Sānī Mine'l-Kitābi Fī'ş-Şükri	283
er-Rüknü'l-Evvelü Fī Nefsi'ş-Şükri - Beyānu Fazīleti'ş-Şükri	283
Beyānu Haddi'ş-Şükri ve Hakikatihî	289
Beyānu Tarīki Keşfi'l-Gıtāi Ani'ş-Şükri Fī Hakkillāhi Te'ālā	300
Beyānu Temyīzi Mā-Yuhibbuhullāhu Ta'ālā Ammā Yekrehu	318
er-Rüknü's-Sānī Min Erkāni'ş-Şükri Mā-Aleyhi eş-Şükri	353
Beyānu Hakikatî'n-Ni'meti ve Aksāmihā	353
Beyānu Vechi'l-Enmüzeci Fī Kesreti Ni'ami'llāhi Te'ālā ve	
Teselsülhā ve Hurūcihā Ani'l-Hasri ve'l-İhsāi	387
Beyānu's-Sebebi's-Sārifi Li'l-Halki Ani'ş-Şükri	431
Beyānu Vechi İctimā'i's-Sabri ve'ş-Şükri 'Alā Şey'in Vāhidin	444
Beyānu Fazli'n-Ni'meti 'Ale'l-Belāi	468
Beyānu'l-Efdali Mine's-Sabri ve'ş-Şükri	472
KİTĀBU'L-HAVFİ VE'R-RECĀİ VE HÜVE'L-KİTĀBU'S-SĀLİSÜ	
MİN RUB'İ'L-MÜNCİYĀTİ MİN KİTĀBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DİN	495
Beyānu Hakikatî'r-Recāi	497
Beyānu Fazīleti'r-Recāi ve't-Tergībi Fīhi	505
Beyānu Devāi'r-Recāi ve's-Sebīli Ellezī Yahsilu Minhu Hālu'r-Recā'i Ve	
Yaglibu	511
Beyānu Hakikatî'l-Havfi	541
Beyānu Derecātî'l-Havfi ve İhtilāfihi Fī'l-Kuvveti ve'z-Za'fı	545
Beyānu Fazīleti'l-Havfi ve't-Tergībi Fīhi	554
Beyānu Enne'l-Efdale Hüve Galebetü'l-Havfi Ev Galebetü'r-Recāi	
Ev İ'tidāluhumā	569
Beyānu Devāillezī Bihi Yesteclibü Hālū'l-Havfi	579
Beyānu Ma'nā Süi'l-Hātimetri	604
Beyānu Ahvāli'l-Enbiyā'i ve'l-Melāiketi Aleyhimü's-Salātü Ve's-Selām	
Fī'l-Havfi	627
Beyānu Ahvāli's-Sahābeti ve't-Tābi'ini ve's-Selefi's-Sālihine	
Fī Şiddeti'l-Havfi	638
KİTĀBU'L-FAKRİ VE'Z-ZÜHDİ VE HÜVE KİTĀBÜ'R-RĀBİ'U	
MİN RUB'İ'L-MÜNCİYĀTİ MİN KİTĀBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DİN	659
Beyānu Hakikatî'l-Fakri ve İhtilāfi Ahvāli'l-Fakri ve Esāmihî	662
Beyānu Fazīleti'l-Fakri Mutlakan	673
Beyānu Fazīleti Husūsi'l-Fukarā'i Mine'r-Rāzīne	
ve'l-Kāni'ine ve's-Sādikine	692
Beyānu Fazīleti'l-Fakri Ale'l-Ganiyyi	698

Beyānu Ādābi'l-Fakīri Fī Fakrihi	714
Beyānu Ādābi'l-Fakīri Fī Kabūli'l-Atā'i	718
Beyānu Tahrīmi's-Suāli Min Gayri Zarūretin ve Ādābi'l-Fakīri'l-Muztarri Fīhi	728
Beyānu Mikdāri'l-Ganiyyi'l-Muharremi Li's-Suāli	741
Beyānu Ahvāli's-Sā'ilīn	745
Beyānu Hakīkati'z-Zühdi	749
Beyānu Fazileti'z-Zühdi	760
Beyānu Derecāti'z-Zühdi ve Aksāmihi Bi'l-İzāfeti İlā Nefsihi ve İle'l-Mergūbi Anhu ve İle'l-Mergūbi Fīhi	779
Beyānu Tafdīli'z-Zühdi Fimā Hüve Min Zarūriyyāti'l-Hayāti	795
Beyānu 'Alāmāti'z-Zühdi	828

RUB'U'R-RĀBIU MİN İHYĀ'İ ULŪMİ'D-DĪN

KİTĀBU'T-TEVHĪDİ VE'T-TEVEKKÜLİ VE HÜVE'L-KİTĀBÜ'L-HĀMİSÜ MİN RUB'İ'L-MÜNCİYĀTİ MİN KİTĀBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DĪN	837
Beyānu Fazileti't-Tevekkülü	839
Beyānu Hakīkati't-Tevhīdillezī Hüve Aslu't-Tevekkülü	844
Beyānu Hāli't-Tevekkülü	893
Beyānu Mā-Kāle'ş-Şüyyūhu Fī Ahvāli't-Tevekkülü	909
Beyānu A'māli'l-Mütevekkilīn	911
Beyānu Tevekkülü'l-Ma'īli	935
Beyānu Ahvāli'l-Mütevekkilīne Fī't-Ta'allukı Bi'l-Esbābi Bi-Darbi Misālīn	946
Beyānu Ādābi'l-Mütevekkilīne İzā Sürika Metā'uhum	966
Beyānu Enne't-Terke't-Tedāvī Kad Yuhmedu Fī Ba'zi'l-Ahvāli ve Yedüllü 'Alā Kuvveti't-Tevekkülü ve Enne Zālike Lā Yünākızı Fī'le Resūlillāhi Sallallāhu 'Aleyhi ve Sellem	980
Beyānu'r-Reddi 'Alā Men Kāle: Terkü't-Tedāvī Efdalün Bi-Küllī Hālin	992
Beyānu Ahvāli'l-Mütevekkilīne Fī İzhāri'l-Marazı ve Kitmānihi	1000

Bismillāhirrahmānirrahīm

RUB‘U’R-RĀBĪ‘U MĪN *ĪHYĀ’Ī ULŪMĪ’D-DĪN*

[رَبْعُ الرَّابِعِ مِنْ أَحْيَاءِ عُلُومِ الدِّينِ]

KİTÂBU'T-TEVBETİ VE HÜVE'L-EVVELÜ MİN RUB'İ'L-
MÜNCİYÂTİ MİN KİTÂBİ İHYÂ'İ 'ULÛMİ'D-DİN

[كتاب التوبة وهو الأول من ربيع المنجيات من كتاب إحياء علوم الدين]

Mebde-i kitâbda zikri mesbûk olan İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn nâm kütübün cümlesinden işbu kitâb-ı tevbenin kitâbıdır ki rub'-ı münciyâtın evvelidir.

[بسم الله الرحمن الرحيم]

[الحمد لله الذي بتحميده يستفتح كل كتاب وبذكره يصدر كل خطاب وبحمده يتنعم أهل النعيم في دار الثواب وباسمه يتسلى الأشقياء وإن أرخى دونهم الحجاب وضرب بينهم وبين السعداء بسور له باب باطنه فيه الرحمة وظاهره من قبله العذاب وتوب إليه توبة من يوقن أنه رب الأرباب ومسبب الأسباب ونرجوه رجاء من يعلم أنه الملك الرحيم الغفور التواب ونمزج الخوف برجائنا مزج من لا يرتاب أنه مع كونه غافر الذنب وقابل التوب شديد العقاب ونصلي على نبيه محمد صلى الله عليه وسلم وعلى آله وصحبه صلاة تتقذننا من هول المطلع يوم العرض والحساب وتمهد لنا عند الله زلفى وحسن مأب]

O ki onun tahmîdiyle istiftâh olunur, her bir kitâb ve onun zikri ile tasdîr olunur her bir hitâb. Hazret-i Kerîm-i mâlikü'r-rikâba hemîşe hamd olsun ki onun hamdiyle ehl-i na'îm dâr-ı sevâbda tena'um eder ve ism-i sâmisî ile ehl-i 'ıkâb tesellî eyler velev ki onların önlerinde hicâb irhâ edip onlarla su'adâ beyninde kapılı bir sedd darb olunur da ki bâtınında rahmet ve zâhiri kalbinde 'azâb vardır. Ve ona o kimsenin tevbesini tevbe ederiz ki kendisi rabbü'l-erbâb ve müsebbibü'l-esbâb olduğuna müteyakkin olmuş ve onu o kimsenin recâsını recâ ederiz ki melik-i rahîm ve gafûr ve tevvâb olduğuna bilmiş. Ve havfı recâmıza öyle bir âdemin mezcini mezc edip katarız ki Zât-ı zü'l-celâl gâfirü'z-zenb ve kâbilü't-tevbe olmaklığıyla bir emr-i şedîdü'l-'ıkâb olduğuna irtiyâb etmez. Ve yevm-i 'arz u hesâbda hevl-i mutli'den bizi inkâz ve tahlîs ve 'indallâh bize zülfâ hüsn-i me'âbı temhîd ve tahsîs eden salât u selâmı dahi rehber-i hüdâ ve peygâmbere-i hüdâ Muhammed el-Mustafâ ile onun âl ve sahb-ı emcedlerine 'arz ve ihdâ eyleriz.

[أما بعد فإن التوبة عن الذنوب بالرجوع إلى ستار العيوب وعلام الغيوب مبدأ طريق السالكين ورأس مال الفائزين وأول أقدام المريدين ومفتاح استقامة المائتين ومطلع الاصطفاء والاجتباء للمقربين ولأئينا آدم عليه الصلاة والسلام وعلى سائر الأنبياء أجمعين وما أجدر

بالأولاد الإقتداء بالآباء والأجداد فلا غرو إن أذنب الآدمي واجترم فهي شنشنة نعرفها من أخزم ومن أشبه أباه فما ظلم ولكن الأب إذا جبر بعد ما كسر وعمر بعد أن هدم فليكن النزوع إليه في كلا طرفي النفي والإثبات والوجود والعدم ولقد قرع آدم سن الندم وتندم على ما سبق منه وتقدم فمن اتخذه قدوة في الذنب دون التوبة فقد زلت به القدم بل التجرد لمحض الخير دأب الملائكة المقربين والتجرد للشر دون التلافي سجية الشياطين والرجوع إلى الخير بعد الوقوع في الشر ضرورة آدميين فالمتجرد للخير ملك مقرب عند الملك الديان والمتجرد للشر شيطان والمتلافي للشر بالرجوع إلى الخير بالحقيقة إنسان فقد ازدوج في طينة الإنسان شائبتان واصطحب فيه سجيتان وكل عبد مصحح نسبه إما إلى الملك أو إلى آدم أو إلى الشيطان فالتائب قد أقام البرهان على صحة نسبه إلى آدم بملازمة حد الإنسان والمصر على الطغيان مسجل على نفسه بنسب الشيطان فإما تصحيح النسب إلى الملائكة بالتجرد لمحض الخير فخارج عن حيز الإمكان فإن الشر معجون مع الخير في طينة آدم عجنأ محكمأ لا يخلصه إلا إحدى النارين نار الندم أو نار جهنم فالإحراق بالنار ضروري في تخليص جوهر الإنسان من خبائث الشيطان وإليك الآن اختيار أهون النارين والمبادرة إلى أخف الشرين قبل أن يطوى بساط الاختيار ويساق إلى دار الاضطرار إما إلى الجنة وإما إلى النار

Pes ez-în [5] ma' lûm olsun ki settâr-ı 'uyûb ve 'allâm-ı guyûba rücû' ve inâbe ile evzâr u zünûbdan tevbe etmek mebbe-i tarîk-i sâlikîn ve sermâ-ye-i mâl-ı fâizîn ve evvel-i akdâm-ı mürîdîn ve miftâh-ı istikâme-i mâilîn ve matla'-ı istifâ ve ictibâ-yı mukarrebîndir ki peder-i vâlâ-güherimiz Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm ile evlâd-ı emcâdından olan enbiyâ ve mürselîn 'aleyhimü's-salâtu ve't-teslîmât ecma'în hazerâtının 'âdât-ı sa'âdet-âyâtla-rındandır. Ve âbâ ve ecdâda iktidâ etmek, evlâd ve ahfâd için ne 'aceb sezâ ve lâyıktır. Ve hem dahi ta'accüb olunmaz ki merd-i âdemî bir zenb ve cürm işlerse, zîrâ bir şinşine-i dîrînedir ki onu cürm eden kimse bilir ve o ki babasına müşâbih olur, zulm etmez.

Bu 'ibârenin bir kelime-i belîga ile bir beyt-i meşhûra telmîh ve temlîh-i haseni vardır, nitekim fakîrin eser-i hâmesi olan *Mehâsinü'l-Hüsâm* nâm kitâbın harf-i şîn kelimâtı bahsinde vârid olmuştur ki 'Allâme Zemahşerî demiş ki سبحانه عرفها من سحبان شقشقة هدرت لعجلا شنشنة عرفها من سحبان

“Şinşine”, ‘âdet ve huluk ve tabî'at ma'nâsınadır ki mahsûl-i kelime 'Ac-lân b. Sahbân ağzından sâdir olan şıkşıka ya'nî ağız kükremesi ki elfâz-ı fasîha vü belîgası onun babası belîg-i meşhûr olan Sahbân'dan müntakil ve mûris bir hilkat ve tabî'at-ı garîzedir ve beyt-i meşhûr ise o dahi budur:

بأبه اقتدى عدي في الكرم

ومن يشابه أبه فما ظلم

Ya'nî “Sehâ ve keremde ‘Adî, babasına iktidâ etmiş ve o ki babasına müşâbehet eder, zulm etmemiş” olur demektir, intehâ.

Velâkin baba çün kesr ettikten sonra cebr eder ve hedm ettikten sonra ta'mîr eyler, elbette nefy ü isbât ve vücûd u ‘ademin iki taraflarında dahi ona nüzû' etmek gerektir, kaldı ki Âdem ‘aleyhi's-selâm atamız sinn-i nedem ile isba'-ı hasret ü peşimânî çalıp mütekaddim olan zenbi üzerine nedâmet etmiş.

Ve o ki onu zenbinde pîşvâ eder de tevbede onu muktedâ etmez, onunla ayağı kayıp helâke düşmüş olur, çünkü mahz-ı hayrda tecerrüd ancak de'v-b-i melâike-i mukarrebîndir ve telâkî-i mâ-fâta kıyâm etmeksizin hemîşe şerre tecerrüd etmek dahi hü-y-ı şeyâtîndir ve şerre düştükten sonra hayra dönmek zarûret-i âdemi-yandır. Ve hâl böyle olunca hayra mütecerrid olan zât, ferîşte ve melek-sirettir ki Melik-i Deyyân katında mukarreb ve mühezzebdir. Ve şerre mütecerrid olan şahs şeytân-sıfattır ve telâfî-i mâ-fât için hayra dönüp rücû' eden zât bi'l-hakîka insândır.

Ve bu sûrette tıynet-i insânda iki şâibe müzdevic olup çiftleşmiş ve iki hü-y ve tabî'at mustahib ve müterâfık olmuş ve her bir ‘abd nesebine musahhıhtır ya'nî fi'l-iyle nesebini tashîh eder ki fi'l-i hayra tecerrüd ve mülâzemetle nesebi ferîşteye vâsıl olduğunu isbât eder ve cürm ve ma'si-yetle giriftâr olduktan sonra hayra dönüp tevbe etmekle nesebini Hazret-i Âdem'e peyveste eder ve şerre tecerrüd ve ma'siyetlere ısrâr ile şeytâna intisâbını tahkik eyler. Kaldı ki tevbe eden zât, Âdem'e olan nesebinin sıhhati üzerine ikâme-i beyyine eder ve mülâzemet-i hadd-i insânî ile tashîh-i nisbet etmiş olur ve tugyâna musırr olan şahs neseb-i şeytân ile kendi nefsi üzerine hüküm ve tescîl eylemiş olur.

Ve çün melâike-i mukarrebîne mahz-ı hayra tecerrüdle tashîh-i neseb mümkün olmaz, çünkü Âdem ‘aleyhi's-selâmın tıynetinde muhkem olarak hayr ile şerr yoğrulup ma'cûn olmuş ki onun izâlesi pek çok zordur, zîrâ onu o âfetten yâ nâr-ı nedem halâs eder veyâhüd nâr-ı cehennem kurtarır ki bu iki âteşin biriyle yanmadıkça ondan kurtulup halâsı mümkün değildir. Kaldı ki insânın cevheri habâis-i şeytândan tahlîsi ancak ihrâk ile. Ve binâberîn âteş ile yanmak emr-i zarûrî olmakla ve şol iki âteşin en ziyâde kolay ve ehvenini ihtiyâr etmek emri dahi sana 'âid bulunmakla var sen kendi nefsine el-ân en ziyâde âsân gördüğün nârı ihtiyâr eyle de mülâzemet eyle ve ehven-i nâreyn elbette nâr-ı nedem olup imdi ehaff-ı şerre-yne bisât-ı ihtiyârı bükülmeden ve dâr-ı ıztırârî olan cennet veyâ nâra sevk olmadan ona mübâderet ve müsâra'at ile.

[وإذا كانت التوبة موقعها من الدين هذا الموقع وجب تقديمها في صدر ربيع المنجيات بشرح حقيقتها وشروطها وسببها وعلامتها وثمرتها والآفات المانعة منها والأدوية الميسرة لها ويتضح ذلك بذكر أربعة أركان]

Ve dînde tevbenin mevki'i bu mevki' olunca artık onu rub'-ı mün-ci-yâtın sadrında takdîmi vâcib oldu ki onun hakikat ve şurût ve sebeb ve 'alâmet ve semeresini ve ondan mâni' olan âfât ile edviye-i müyesserisini şerh etmek lüzûmu göründü ve dört erkânın zikriyle işbu umûru muttazî ve âşikâr olur şöyle ki:

[الركن الأول في نفس التوبة وبيان حدها وحقيقتها وأنها واجبة على الفور وعلى جميع الأشخاص وفي جميع الأحوال وأنها إذا صحت كانت مقبولة]

Onun birinci rûknü nefsi-i tevbe ile onun hadd ve hakikat-i sahîhası-nı beyân ede ve 'ale'l-fevr cemî'-i ahvâlde cemî'-i eşhâs üzerine vâcib ve mefrûz bulunduğunu izhâr eyleye ve sahîha olursa makbûle olacağını bil-dire.

[الركن الثاني فيما عنه التوبة وهو الذنوب وبيان انقسامها إلى صغائر وكبائر وما يتعلق بالعباد وما يتعلق بحق الله تعالى وبيان كيفية توزع الدرجات والدركات على الحسنات والسيئات وبيان الأسباب التي بها تعظم الصغائر]

Ve ikinci rûknü ondan tevbe olunan nesnenin beyânında ola ki zünûbun ecnâs ve envâ'ıyla sagâir ve kebâire keyfiyyet-i inkisâmı ve 'ibâda müte'allik olan umûr ile Allâhu ta'âlânın hakkına müte'allik bulunan mevâddı ve ha-senât ve seyyiât üzerine derecât ve derekâtın keyfiyyet-i tevezzu' ve inkisâ-mı ve onunla zünûb-ı sagâir kesb-i 'izam eden esbâbın beyânı zikrinde ola.

[الركن الثالث في بيان شروط التوبة ودوامها وكيفية تدارك ما مضى من المظالم وكيفية تكفير الذنوب وبيان أقسام التائبين في دوام التوبة]

Ve üçüncü rûknü tevbenin şurûtu ve onun devâmı ve mezâlimden geçip mâzî olan nesnenin keyfiyyete tedârükü ile tekfir-i zünûb keyfiyyeti ve devâm-ı tevbede tevbekârânın aksâmı beyânı zikrinde ola. [6]

[الركن الرابع في المسبب الباعث على التوبة وكيفية العلاج في حل عقدة الإصرار من المذنبين ويتم المقصود بهذه الأركان الأربعة إن شاء الله عز وجل]

Ve dördüncü rûknü tevbeye bâ'is olan sebeb ile günahkârânın 'ukde-i isrâr-larının hallinde olan mu'alecenin keyfiyyeti beyânında ola. Ve inşâallâhu ta'âlâ bu erkân-ı erba'a ile maksûd tamâm olur ve minallâhi'l-meded ve 't-tevfik.

er-Rüknü'l-Evvel Fî Nefsi't-Tevbeti ve Beyāni Haddihā ve Hakikatihā

[الركن الأول في نفس التوبة وبيان حدها وحقيقتها]

[اعلم أن التوبة عبارة عن معنى ينظم ويلتئم من ثلاثة أمور مرتبة علم وحال وفعل فالعلم الأول والحال الثاني والفعل الثالث والأول موجبٌ للثاني والثاني موجبٌ للثالث إيجاباً اقتضاه اطراد سنة الله في الملك والملكوت]

Ve nefsi-i tevbede olan rükn-i evvel ise işte bu mebhistir ve hakikat ve haddinin beyānı ise o dahi işte bu fasldır. Şöylece bil ve āgāh ol ki tevbe ancak o nesnedir ki umūr-ı selāsedan muntazam ve mülteim olur ya'nī 'ilm ve hāl ve fi'lden muntazam olan ma'nādan 'ibārettir ki birincisi 'ilm ve ikincisi hāl ve üçüncüsü fi'ldir ve ikinciye mūcib olan şey ancak birincisidir ve üçüncüye mūcib olan şey dahi onun ikincisidir, zīrā ki mülk ve melekūta cārī olan 'ādet-i ilāhiyye onu ittīrāden iktizā eder.

[أما العلم فهو معرفة عظم ضرر الذنوب وكونها حجاباً بين العبد وبين كل محبوبٍ فإذا عرف ذلك معرفةً محققةً ييقينُ غالباً على قلبه ثار من هذه المعرفة تألم للقلب بسبب فوات المحبوب فإن القلب مهما شعر بفوات محبوبه تألم فإن كان فواته بفعله تأسف على الفعل المفوت فيسمى تألمه بسبب فعله المفوت لمحبوبه ندماً فإذا غلب هذا الألم على القلب واستولى وانبعث من هذا الألم في القلب حالةٌ أخرى تسمى إرادةً وقصداً إلى فعلٍ له تعلق بالحال والماضي وبلاستقبال أما تعلقه بالحال فبالترك للذنوب الذي كان ملائساً وأما بالاستقبال فبالعزم على ترك الذنوب المفوت للمحبوب إلى آخر العمر وأما بالماضي فبتلافي ما فات بالجبر والقضاء إن كان قابلاً للخير فالعلم هو الأول وهو مطلع هذه الخيرات وأعني بهذا العلم الإيمان واليقين فإن الإيمان عبارة عن التصديق بأن الذنوب سموم مهلكة واليقين عبارة عن تأكيد هذا التصديق وانتفاء الشك عنه واستيلائه على القلب فيثمر نور هذا الإيمان مهما أشرق على القلب نار الندم فيتألم بها القلب حيث يبصر بإشراق نور الإيمان أنه صار محجوباً عن محبوبه كمن يشرق عليه نور الشمس وقد كان في ظلمة فيسطع النور عليه بانقشاع سحب أو انحسار حجاب فرأى محبوبه وقد أشراف على الهلاك فتشعل نيران الحب في قلبه وتنبعث تلك النيران بإرادته للانتهاض للتدارك فالعلم والندم والقصد المتعلق بالترك في الحال والاستقبال والتلافي للماضي ثلاثة معانٍ مرتبة في الحصول فيطلق اسم التوبة على مجموعها]

'İlm ise zarar-ı zünübun 'izamını bilmektir ve dahi zenb-i 'abd ile her bir mahbūbunun beyninde hicāb olduğunu anlamaktır. Vaktā ki kalbine gālib olan bir yakīn ile onu ma'rifet-i muhakkaka ile bilir, mahbūbun fevātı sebebiyle kalbe bu ma'rifetten bir incinik ve teellüm 'ārız ve sāir olur, zīrā ki kalb her ne vakt fevāt-ı mahbūnu anlarsa lā-mahāle incinip müteallim olur

ve eğer onun fevâtı kendi fi'liyle vâki' olmuş ise elbette o fi'l-i müfevvete teessüf edip peşimânî eder.

Ve mahbûbuna müfevvit olan fi'lin sebebi ile hâsıl olan teellüme “ne-dem” denilir ya'nî “peşimânî” tesmiye olunur. Ve vaktâ ki bu elem ve nedâmet-i kalbe gâlib ve müstevlî olur, işbu elemenden kalbde dîger bir hâlet dahi münba'is olur ki hâl ve müstakbel ve mâzîye ta'alluku olan fi'lin kasd ve irâdesidir ve ona “irâde” tesmiye olunur. Hâle ta'alluku mülâbisi bulunduğu zenbin terkiyledir ve istikbâle ta'alluku dahi mahbûba müfevvit olan zenbin âhir-i 'ömre kadar terk etmek azmidir ve mâzîye ta'alluku hayr ile telâfî-i mâ-fât kazıyyesidir ve eğer hayra kâbil ise onun kazâsıdır. Kaldı ki 'ilm ancak birinci ve evvelidir ve bu hayrâtın matla'ıdır.

Ve bu 'ilminden benim murâdım ancak îmân ve yakîndir, zîrâ ki îmân 'ale't-tahkîk zenb ve günâh bir semm-i kattâl olduğuna tasdîk etmekten 'ibârettir ve yakîn dahi kalbde bu tasdîkin teekküdü ve ondan şekkin intifâsıyla kalb üzerine istilâsından 'ibârettir ki bu îmân kalbe müşrif oldukça âteş-i peşimânî ve nâr-ı nedemi ismâr eder ve onunla kalb müteellim olur o haysiyyetle ki nûr-ı îmân ile görür ki mahbûbundan mahcûb olmuştur, nitekim helâke müşrif olan kimsenin zulmiyyette iken üzerine dırâhşânî-i mihr işrâk edip de tâbânî-i hürşîd ona sutû' ve târîkî-i sehâb zehâbıyla veyâhüd hicâbın inkişâfıyla mahbûbunu görür de helâke müşrif bulunduğu ecden mahbûbun fevâtı sebebiyle kalbinde âteş-i hubb yanıp müşta'il olur ve irâdesiyle o âteş tedârük için intihâza münba'is olur ve hâl böyle olunca 'ilm ve nedem ile hâl ve istikbâl ve mâzîye müte'allik olan kasd-ı terk-i zenb ve telâfî-i mâ-fât husûlde olan mertebede üç ma'nâ oldu ki mecmû'una ism-i “tevbe” itlâk olunur. [7]

[وكثيرًا ما يطلق اسم التوبة على الندم وحده ويجعل العلم كالسابق والمقدمة والترك كالثمرة والتابع المتأخر وبهذا الاعتبار قال صلى الله عليه وسلم الندم توبة إذ لا يخلو الندم عن علم أوجبه وأثمرة وعن عزم يتبعه ويتلوه فيكون الندم محفوفًا بطرفيه فيه أعني ثمرته ومثمرة وبهذا الاعتبار قيل في حد التوبة إنه ذوبان الحشا لما سبق من الخطأ فإن هذا يعرض لمجرد الألم ولذلك قيل هو نار في القلب تلهب وصدع في الكبد لا ينشعب وباعتبار معنى الترك قيل في حد التوبة إنه خلع لباس الجفاء ونشر بساط الوفاء وقال سهل ابن عبد الله تستري التوبة بتبديل الحركات المذمومة بالحركات المحمودة ولا يتم ذلك إلا بالخلوة والصمت وأكل الحلال وكأنه أشار إلى المعنى الثالث من التوبة والأقويل في حدود التوبة لا تنحصر وإذا فهمت هذه المعاني الثلاثة وتلازمها وترتيبها عرفت أن جميع ما قيل في حدودها قاصر عن الإحاطة بجميع معانيها وطلب العلم بحقائق الأمور أهم من طلب الألفاظ المجردة]

Ve pek çok kerre ism-i tevbe yalnız nedem ve peşimânîye itlâk olunur ki ‘ilmi ona sâbık ve mukaddime sayılır da terk dahi ona tâbi‘-i müteahhir ve semere gibi ‘add olunur ve bu ‘itibâr ile ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz الندم توبة buyurmuştur ya‘nî “Nedem dahi tevbedir”, çünkü nedem onu icâb ve ismâr eden ‘ilm ve onu itbâ ve tilv eden ‘azmden hâlî olmaz ki elbette bir ‘amelden mütevellid olmuş ve bir ‘azme müstevcibdir, çünkü bî-‘ilm nedem hâsıl olmaz ve nedem olursa lâbüdd bir ‘azm iktizâ eder ki yek-digerine lâzım ve melzûmdurlar ve bu sûrette iki tarafla mahfûf olmuş olur ya‘nî onu müsmir ve semeresiyle mashûb olur. Ve bu ‘itibâr ile tevbenin hadd ve ta‘rîfinde denilmiş ki tevbe hatâen sâbıktan zevebân-ı haşâdır ya‘nî sebkât eden kusûrdan gönül erimektir, çünkü bu erimek mücerred eleme ‘âriz olur ve onun için dilde yanan bir âteştir ve kebidde münşacib olmaz bir yarılmaktır denilmiş. Ve terklik ma‘nâsı ‘itibârıyla tevbenin haddinde denilmiş ki “Hal‘-i libâs-ı cefâ ve neşr-i bisât-ı vefâdır.”

Ve Sehl b. ‘Abdulâh et-Tusterî demiş ki “Tevbe, harekât-ı mahmûdeye harekât-ı mezmûmenin tebdîlidir ve bu hâl ancak halvet ve samt ve ekl-i helâl ile tamâm olur.” Sanki bu kelâm ile tevbenin ma‘nâ-yı sâlisine işâret etmiştir, mâ-hasal tevbenin hudûdunda olan ekâvîl münhasıra olmaz.

Ve çün işbu ma‘ânî-i selâseyi fehm edersin ve onların telâzüm ve tertîb-lerini anlarsın, bilirsın ki tevbenin haddinde denilen cemî‘-i ekâvîl onun cemî‘-i ma‘ânîsinin ihâtasından kâsırlardır ve hakâyık-ı umûrun ‘ilmini istemek elbette elfâz-ı mücerredeyi istemekten daha ziyâde ehemm ve elzemdir.

Beyānu Vücūbi't-Tevbe ve Fazlihā

[بيان وجوب التوبة وفضلها]

[اعلم أن وجوب التوبة ظاهرٌ بالأخبار والآيات وهو واضحٌ بنور البصيرة عند من انفتحت بصيرته وشرح الله بنور الإيمان صدره حتى اقتدرت على أن يسعى بنوره الذي بين يديه في ظلمات الجهل مستغنياً عن قائد يقوده في كل خطوة فالسالك إما أعمى لا يستغني عن القائد في خطوه وإما بصير يهدي إلى أول الطريق ثم يهتدي بنفسه وكذلك الناس في طريق الدين ينقسمون هذا الانقسام فمن قاصر لا يقدر على مجاوزة التقليد في خطوه فيفتقر إلى أن يسمع في كل قدم نصاً من كتاب الله أو سنة رسوله وربما يعوزه ذلك فيتحير فسير هذا وإن طال عمره وعظم جده مختصر وخطاه قاصرة]

Ve vücūb-ı tevbe ve fezāilinin beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Bil ve āgāh ol ki tevbenin vücūbu aḥbār-ı saḥīha ve āyāt-ı beyyināt ile zāhirdir. Ve o ki hidāyetle onun basīresi açılmış ve Hakk subhānehu ve taʿālā onun sadrını nūr-ı imān ile şerh etmiştir, o kimsenin katında dahi nūr-ı basīretle vāzıh ve āşikārdır yaʿnī zulumāt-ı cehl içinde önündeki nūr ile yürümeğe muktedir olup onu her bir adımda çekip götüren kāid ve rehberden müstagnī bulunan ehl-i basīret ve meşrūhu's-sadrın 'indinde dahi vücūb-ı tevbe vāzıhtır. Ve sālik ise yā her bir hatvesinde kāidden istignā etmeyen kördür veyā evvel-i tarīka mühtedī olmakla kendi nefsi ile ihtidā eden basīrdır. Ve tarīk-i dīnde nās dahi bu inkisām ile münkasım olurlar ki onların baʿzısı kāsır olup adım ve hatvelerinde mücāvezet-i taklīde muktedir değildirler ki her bir kadem ve hatvesinde kitābullāhtan ve resūlünün sünnetinden bir nassın istimā'ına muhtāc ve müftekr olurlar ve ola ki bununla dahi müktefī olamayıp daha ziyādeye muhtāc olurlar da mütehayyir kalırlar. İşte bu kabīleden olan ādem velev ki 'ömrü uzar da haylice mu'temir olur ve onun cidd ve ictihādı 'azīm olur, onun yürüyüşü ve seyri muhtasar olur da adımları kūtāh ve kısa ve hatveleri kāsır olur.

[ومن سعيد شرح الله صدره للإسلام فهو على نور من ربه فيتبته بأدنى إشارة لسلوك طريق معوصة وقطع عقبات متعبة ويشرق في قلبه نور القرآن ونور الإيمان وهو لشدة نور باطنه يجتزىء بأدنى بيان فكأنه يكاد زيتة يضيء ولو لم تمسه نار فإذا مسته نار فهو نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء وهذا لا يحتاج إلى نص منقول في كل واقعة]

Ve baʿzı nās saʿid olup Zāt-ı Zi'l-Celāl onun sadrını İslām'a şerh etmiş ki Rabbisi tarafından bir nūr üzere bulunur da saʿbu'l-mürür olan tarīk-i

müşkil ü şedîdin sülûküne ve ‘akabât-ı müt‘ibenin kat‘ına ednâ bir işâret ile mütenebbih ve âgâh olur ki kalbinde nûr-ı Kur‘ân ve nûr-ı îmân işrâk eder ve nûr-ı bâtinîsinin şiddetinden ednâ bir beyân ile iktifâ eder, sanki onun zeyti velev ki ona âteş değmez de hodbehod ıskı (yışık) ve ziyâ verir ve vaktâ ki ona âteş mess eder, nûrun ‘alâ nûr olur. Ve Zât-ı Zi‘l-Celâl dilediği kimseyi kendi nûruna hidâyet eder ve bu kimse ise her bir vâkı‘ada bir nass-ı menkûl istimâ‘ına müftekır ve muhtâc olmaz ya‘nî bu sa‘îd olan kimse kâid-i dâimîden müstagnî olup onun her bir hatvesinde ona muhtâc olmaz. [8]

[فمن هذا حاله إذا أراد أن يعرف وجوب التوبة فينظر أولاً بنور البصيرة إلى التوبة ما هي ثم إلى الوجوب ما معناه ثم يجمع بين معنى الوجوب والتوبة فلا يشك في ثبوته لها وذلك بأن يعلم بأن معنى الواجب ما هو واجب في الوصول إلى سعادة الأبد والنجاة من هلاك الأبد فإنه لولا تعلق السعادة والشقاوة بفعل الشيء وتركه لم يكن لوصفه بكونه واجباً معنى وقول القائل صار واجباً بالإيجاب حديث محض فإن ما لا غرض لنا آجلاً وعاجلاً في فعله وتركه فلا معنى لاشتغالنا به أو جبه علينا غيرنا أو لم يوجبه فإذا عرف معنى الوجوب وأنه الوسيلة إلى سعادة الأبد وعلم أن لا سعادة في دار البقاء إلا في لقاء الله تعالى وأن كل محجوب عنه يشقى لا محالة محوّل بينه وبين ما يشتهي محترق بنار الفراق ونار الجحيم وعلم أنه لا مبعد عن لقاء الله إلا اتباع الشهوات والأنس بهذا العالم الفاني والإكباب على حب ما لا بد من فراقه قطعاً وعلم أنه لا مقرب من لقاء الله إلا قطع علاقة القلب عن زخرف هذا العالم والإقبال بالكلية على الله طلباً للأنس به بدوام ذكره وللمحبة له بمعرفة جلاله وجماله على قدر طاقته وعلم أن الذنوب التي هي إعراض عن الله وإتباع لمحاب الشياطين أعداء الله المبعدين عن حضرته سبب كونه محجوباً مبعداً عن الله تعالى فلا يشك في أن الانصراف عن طريق البعد واجب للوصول إلى القرب وإنما يتم الانصراف بالعلم والندم والعزم فإنه ما لم يعلم أن الذنوب أسباب البعد عن المحبوب لم يندم ولم يتوجع بسبب سلوكه في طريق البعد وما لم يتوجع فلا يرجع ومعنى الرجوع الترك والعزم فلا يشك في أن المعاني الثلاثة ضرورية في الوصول إلى المحبوب وهكذا يكون الإيمان الحاصل عن نور البصيرة]

Ve o ki onun hâli budur vücûb-ı tevbeyi bilmek isterse evvel emirde nûr-ı basîretle tevbeye bakar ki tevbe nedir sonra vücûba dahi bakar ki o dahi ne ma‘nâdadır sonra ma‘nâ-yı vücûb ile ma‘nâ-yı tevbenin beyninde cem‘ eder de o hâlde tevbeye vücûbun sübûtunda şekk ve şübhe etmez ve keyfiyyet-i nazarı şu sûretledir ki hakîkaten vâcibin ma‘nâsı helâk-ı ebedîden necât ile sa‘âdet-i ebediyyenin vusûlünde vâcib olan nesne olduğunu bile, zîrâ ki bir nesnenin fi‘l ve terkine sa‘âdet ve şakâvetin ta‘alluku olmasaydı vâcib olduğunun vâfına bir ma‘nâ olmazdı. Ve icâb ile vâcib

oldu diyen âdemin demekliği bir hadîs-i mahzdır, zîrâ o nesnenin ki fî'ı veyâhüd terkine âcil veyâhüd 'âcilde bizim bir garazımız olmaz, onunla bizim iştigâlimize bir ma'nâ yoktur, dîgerimiz onu îcâb etse etmese hesâb birdir, ya'nî bî-meziyyet ve bî-garaz olan îcâb için ma'nâ olmaz ve vâcib olmaz demektir.

Ve çün bu vechle ma'nâ-yı vücûbu bilir de sa'âdet-i ebediyyeye vesîle olduğunu anlar ve dâr-ı bekâda sa'âdet ancak likâüllâhta olduğunu ve ondan her bir mahcûb ve mahrûm lâ-mahâle şakî olduğunu bilir de mahrûm-ı likâ olanın kendisiyle ârzûsu beyinde bir hâil vukû'uyla nâr-ı firâk ve nâr-ı cahîm ile muhtarak ve sühte olduğunu anar ve likâüllâhtan müba'ad ve dür eden şey ancak ittibâ'-ı şehevât ve istînâs-ı âlem-i fânî ile firâkıdan kat'â infikâkî olmayan nesnenin ikbâb ve mülâzemeti olduğunu ve likâül-lâha mukarreb eden şey dahi ancak bu 'âlem-i fânî zuhrufundan 'alâka-i kalbin inkîtâ'ıyla Zât-ı Zi'l-Celâl'e külliyyen ikbâl ü teveccüh ve onunla istînâs ya'nî onun zikri devâmıyla ve celâl ve cemâlinin kudreti mücebince ma'rifetiyle muhabbet etmekle kulluk etmek mâddesi olduğunu ve Zât-ı Zi'l-Celâl'den i'râz olan zünûb ve hatâyâ ve hazret-i ilâhiyyeden müba'ad olan a'dâüllâh ya'nî şeyâtînin ittibâ'-ı muhâbbleri zât-ı kibriyâdan ba'd ve mahcûb olduğuna sebep olduklarını bilir, elbette o vakte tarîk-i bu'ddan 'udûl ve insırâf etmek vusûl-i kurb için vâcib olduğuna aslâ şekk ve şübhe eylemez. Ve insırâf dahi ancak 'ilm ve nedem ve 'azm ile tamâm olur, zîrâ ki zünûb ve hatâyâsı mahbûbundan bu'diyyetine esbâb olduklarını bilmedikçe peşimân olmaz ve tarîk-i bu'dde sülûkünün sebebi ile incinip müte-ellim olmaz ve incinmedikçe dönmez ve ma'nâ-yı rücû' ise ancak terk ve 'azm etmektir. Ve binâberîn vusûl-i mahbûbda işbu ma'ânî-i selâse emr-i zarûrî olduğuna şekk ve şübhe etmez, işte nûr-ı basîretten hâsıl olan îmân böylece'dir.

[وأما من لم يترشح لمثل هذا المقام المرتفع ذروته عن حدود أكثر الخلق ففي التقليد والانباع له مجال رحب يتوصل به إلى النجاة من الهلاك فليلاحظ فيه قول الله وقول رسوله وقول السلف الصالحين فقد قال الله تعالى ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ وهذا أمر على العموم وقال الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحاً﴾ الآية ومعنى النصوح الخالص لله تعالى خالياً عن الشوائب مأخوذ من النصح ويدل على فضل التوبة قوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾]

Ve o ki ekser-i halkın hudûdundan onun rütbesi yüce olan işbu makâm gibi bir makâma mütereşşih olamaz, onun için taklîd ve ittibâ'da güzel bir geniş meydân ve vesî'e mecâl vardır ki onunla helâk-ı ebedîden necât-ı ser-

mediyyeye mütevassıl olur. Hemân kavlı-i Cenâb-ı Bârî ve hadîs-i Hazret-i Resûl-i Kirdgârî'ye bi'l-mülâhaza hemîşe akvâl-i selef-i sâlihîn ile müstevsak olsun ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki **﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾**¹ Bu nass-ı celîl sûre-i Nûr'un otuz birinci âyetindendir, ya'nî "Ey mü'minler, sizden sudûr eden taksîrâtan Allâhu ta'âlâya tevbe ve rücû edin şâyed ki o tevbe ile felâh bulup dünyâ ve âhiret sa'âdetine nâil olasız." Ve bu emrdir ki 'ale'l-umûm kâffe-i ehl-i îmâna hitâben şeref-yâfte-i sudûr olmuştur. Ve dahi Zât-ı Zi'l-Celâl buyurmuş ki **﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا﴾**² Ve bu nass-ı münîf dahi sûre-i Tahrîm'in sekizinci âyetindendir ya'nî "Ey mü'minler, siz Allâhu ta'âlâya günâhınızdan tevbe edin şöyle ki ile'l-mevt bir dahi günâhı işlememek üzere nefsine nasihat eden tâibler gibi tevbe edin. Şâyed ki Rabbiniz 'azze şânuhu günâhlarınızı setr edip ağaçları altından ırmaklar akar [9] cennetlere idhâl ede."

Musannif-i merhûm "nasûh" lafz-ı şerîfinin tefsîrinde der ki nasûh odur ki şevâibden hâlî ve Zât-ı Zi'l-Celâl'e hâlis olan nesnedir ki "nush"tan me'hûzdur. Ve dahi tevbenin fazlına Zât-ı Zi'l-Celâl'in **﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ﴾** kavlı-i 'âlîsi delâlet eder. Bu nass-ı kerîm dahi sûre-i Bakara'nın iki yüz yirmi birinci âyetindendir ya'nî "Tahkîk Allâhu 'azîmü's-şân menâhîden tevbe edicileri ve fevâhiştan tahâret edicileri sever."

[وقال صلى الله عليه وسلم التائب حبيب الله والتائب من الذنب كمن لا ذنب له وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم الله أفرح بتوبة العبد المؤمن من رجل نزل في أرض دوية مهلكة معه راحلته عليها طعامه وشرابه فوضع رأسه فنام فاستيقظ وقد ذهب راحلته فطلبها حتى إذا اشتد عليه الحر والعطش أو ما شاء الله قال أرجع إلى مكاني الذي كنت فيه فأنام حتى أموت فوضع رأسه على ساعده ليموت فاستيقظ فإذا راحلته عنده عليها زاده وشرابه فالله تعالى أشد فرحاً بتوبة العبد المؤمن من هذا براحلته وفي بعض الألفاظ قال من شدة فرحه إذ أراد شكر الله أنا ربك وأنت عبدي]

Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki **﴿التائب حبيب الله﴾** ya'nî "Menâhîden tevbe eden tâib Allâhu ta'âlânın sevgilisidir ve günâhtan tevbekâr olan kimse günâhsız olan âdem gibidir." Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki **﴿الله أفرح بتوبة العبد﴾** ki "Tahkîkan Zât-ı Zi'l-Celâl 'abd-i mü'minin tevbesiyle olan ferahı bâdiye-i kafrâ ve nebâtan 'arî olan sahrâda bir arz-ı mühlîkede inip beytütîyyet eden kimsenin râhilesi cemîr-i ta'âm ve şarâb ve tûşe ve zâdını hâmil olarak zâyî ve lede't-taharrî

1 Nur, 24/31.

2 Tahrîm, 66/8.

3 Bakara, 2/222.

iştîdâd-ı harr ve ‘ataş ve sâir gūnâ olan renc ve mihen ve meşâkkı galebesine dek arayıp da ve dest-resliğinden nâ-ümîd ve meyûs kalmış ve ‘ataş ve cū‘undan helâkine müteyakkin olup onun aramasından ferâgatle olduğu mahallinde ölünceye dek uykuya varmış ve bir lahzacık uykudan sonra da uyanıp devesini yüküyle kendi yanında görmüş olan âdemin kendi yüküyle râhilesine hâsıl olan sevinçinden daha ziyâde çoktur.” Ve bazı rivâyette من شدة فرحه diye hadîs vârid olmuş ya‘nî “Şiddet-i ferahından kul şûkr etmek istedikte Allâhu ta‘âlâ ona buyurur ki ben senin Rabbinim ve sen benim kulumsun.”

[ویروی عن الحسن قال لما تاب الله عز وجل على آدم عليه السلام هنأت الملائكة وهبط عليه جبريل وميكائيل عليهما السلام فقالا يا آدم قرت عينك بتوبة الله عليك فقال آدم عليه السلام يا جبريل فإن كان بعد هذه التوبة سؤال فأين مقامي فأوحى الله إليّ يا آدم ورثت ذؤيك التعب والنصب وورثتهم التوبة فمن دعائي منهم ليته كما لبيتك ومن سألني المغفرة لم أبخل عليه لأنني قريب مجيب يا آدم وأحشر التائبين من القبور مستبشرين ضاحكين ودعاؤهم مستجاب والأخبار والآثار في ذلك لا تحصى]

Ve Hasan-ı Basrî üzerine mervî olup demiş ki Zât-ı Zi'l-Celâl, Âdem ‘aleyhi’s-selâm üzerine tevbe ettikte melâike-i kirâm onu tehniye ettiler ve Cebrâil ve Mikâil ‘aleyhime’s-selâm dahi ona hübüv ve nüzûl edip يا آدم dediklerinde ya‘nî “Ey Âdem, Allâhu ta‘âlâ senin üzerine tevbe etmekle senin gözün şâd ve sâkin ve karîr oldu” ki gözün aydı diye tehniye eylediklerinde, Âdem ‘aleyhi’s-selâm: “Yâ Cebrâil, eğer bu tevbeden sonra su‘âl var ise benim makâmım nerededir?” diye sormuş. Ve Hakk ‘azze ve celle dahi يا آدم diye emr u fermân buyurmuş ya‘nî “Ey Âdem, sen kendi zürriyyetine yorgunluk ve zahmeti tevrîs ettin ve kezâlik tevbeyi dahi onlara mîrâs bıraktık, kaldı ki onlardan kim ki beni du‘â ederse ben ona icâbet ederim, nitekim sana icâbet ettim ve kim ki benden magfireti dilerse ben onun üzerine buhl etmem, çünkü ben karîb ve mücîbim. Ey Âdem, ben zümre-i tevbekârânı dâhık ve müstebşîr ya‘nî handân ve şâdân olarak onların mezârlarından haşr ederim ve onların du‘âları dahi müstecâbdır.” Artık bunda olan ahbâr ve âsâr hasr u ihsâ olmaz.

[والإجماع منعقد من الأمة على وجوبها إذ معناه العلم بأن الذنوب والمعاصي مهلكات ومبعدات من الله تعالى وهذا داخل في وجوب الإيمان ولكن قد تدهش الغفلة عنه فمعنى هذا العلم إزالة هذه الغفلة ولا خلاف في وجوبها ومن معانيها ترك المعاصي في الحال والعزم على تركها في الاستقبال وتدارك ما سبق من التقصير في سابق الأحوال وذلك لا يشك في وجوبه وأما التندم على ما سبق والتحنن عليه فواجب وهو روح التوبة وبه تمام التلافي فكيف

لا يكون واجباً بل هو نوع ألم يحصل لا محالة عقيب حقيقة المعرفة بما فات من العمر وضاع في سخط الله

Ve dahi vücûb-ı tevbeyle icmâ'-ı ümmet dahi mün'akiddir, çünkü onun ma'nâsı zünûb ve me'âsî, mühlik olup Allâhu ta'âlâdan 'abîdini teb'îd edici olduklarını bilmektir ve bu 'ilm ise vücûb-ı îmânda dâhildir. Velâkin gaflet ondan 'akl-ı insânî medhûş eder ve bu takdîrde bu 'ilmin ma'nâsı bu gafletin izâlesidir ve öyle olunca onun vücûbunda bir hilâf yoktur ve dahi onun ma'ânîsinden vakt-i hâl ü hâzırda me'âsînin terkidir ve gelecek zamânda dahi me'âsînin terkine 'azm ü cezm etmektir ve ahvâl-i sâbıkada geçmiş olan cürm ve kusûrdan vukû'a gelen zarar u ziyânın tedârüküdür ya'nî telâfî-i mâ-fât kazıyyesidir ve bunun vücûbunda dahi şekk ve şübhe olunmaz. Ve mâ-sebak olan zenb ve günâh üzerine teneddüm ve tahazzün ve tahassür etmek dahi vâcibdir ki tevbenin rûhudur ve telâfî-i mâ-fâtın itmâmı onunladır ve o dahi nice vâcib olmaz, belki sahat-ı Bâri'de 'ömrden geçip zâyi' olan zamân-ı 'ömr için hakikat-i ma'rîfet 'akîbinde lâ-mahâle hâsıl olan elemin bir nev'idir ki hükm-i vücûbda dâhildir demek olur.

[فإن قلت تألم القلب أمر ضروري لا يدخل تحت الاختيار فكيف يوصف بالوجوب فاعلم أن سببه تحقيق العلم بفوات المحبوب وله سبيل إلى تحصيل سببه وبمثل هذا المعنى دخل العلم تحت الوجوب لا بمعنى أن العلم يخلقه العبد ويحدثه في نفسه فإن ذلك محال بل العلم والندم والفعل والإرادة والقدرة والقادر الكل من خلق الله وفعله والله خلقكم وما تعملون هذا هو الحق عند ذوي الأبصار وما سوى هذا ضلال]

Ve kalbin teellümü emr-i zarûrî olup ihtiyâr altına girmez iken vücûb ile nice vasf olunur der isen buna dahi cevâben deriz ki sen bil ve âgâh ol ki onun sebebi ancak fevât-ı mahbûba 'ilmin tahkîkidir ve sebebinin tahsîline bir yol ve sebîl vardır. Ve bu ma'nânın misli ile 'ilm dahi taht-ı vücûba dâhil oldu, değil ki 'abd o 'ilmi halk eder de onu nefsinde ihdâs eder, zîrâ ki o halk ve ihdâs muhâldir. 'İlm ve nedem ve fi'l [10] ve irâde ve fi'l ve kudret ve kâdir olmaklığı ancak Allâhu ta'âlânın halkından ve fi'lindendir; Zât-ı Zi'l-Celâl sizi ve işlediğiniz işleri halk etmiştir ki zevî'l-ebîsâr katında hakk odur ve mâ-sivâsı dalâldir.

[فإن قلت أفليس للعبد اختيار في الفعل والترك قلنا نعم وذلك لا يناقض قولنا إن الكل من خلق الله تعالى بل الاختيار أيضاً من خلق الله والعبد مضطر في الاختيار الذي له فإن الله إذا خلق اليد الصحيحة وخلق الطعام اللذيذ وخلق الشهوة للطعام في المعدة وخلق العلم في القلب بأن هذا الطعام يسكن الشهوة وخلق الخواطر المتعارضة في أن هذا الطعام هل فيه مضرة

مع أنه يسكن الشهوة وهل دون تناوله مانع يتعذر معه تناوله أم لا ثم خلق العلم بأنه لا مانع ثم عند اجتماع هذه الأسباب تنجزم الإرادة الباعثة على التناول فانجزام الإرادة بعد تردد الخواطر المتعارضة وبعد وقوع الشهوة للطعام يسمى اختياراً ولا بد من حصوله عند تمام أسبابه فإذا حصل انجزام الإرادة بخلق الله تعالى إياها تحركت اليد الصحيحة إلى جهة الطعام لا محالة إذ بعد تمام الإرادة والقدرة يكون حصول الفعل ضرورياً فتحصل الحركة فتكون الحركة بخلق الله تعالى بعد حصول القدرة وانجزام الإرادة وهما أيضاً من خلق الله وانجزام الإرادة يحصل بعد صدق الشهوة والعلم بعدم الموانع وهما أيضاً من خلق الله تعالى]

Ve terk ve fi'ilde 'abd için ihtiyâr yok mudur der isen biz deriz ki evet ihtiyârı vardır velâkin kâffesi Allâh'ın halkındandır ki dediğimize münâ-kız olmaz ancak onun ihtiyârı dahi Allâhu ta'âlânın halkındandır ve 'abd dahi mâliki bulunduğu ihtiyârda muztarrdır, zîrâ ki Hallâk-ı müte'âl sağ ve sahîh ve sâlim olan eli halk etse ve ta'am-ı lezîzi dahi yaratsa ve şehvet-i ta'amı mi'dede halk eylese kalb-i insânda bu ta'am şehvet-i tenâvül ü ekli teskîn ettiğinin 'ilmi dahi halk eyler ve kalbe havâtır-ı müte'arızayı dahi halk eder ki bu ta'amda bir mazarrat var mıdır ya'nî teskîn-i şehvetle berâber vücûduna zarar verip vermeyeceği dağdağasının 'arızası ve onun tenâvülüne bir mâni' var mıdır ki o mâni' ile onun tenâvülü müte'azzir olup olmayacağı endîşesi dahi yaratır sonra bir mâni' olmadığının 'ilmini halk eyler sonra bu esbâbın ictimâ'ında tenâvüle bâ'is olan irâde müncezim olur. İşte havâtır-ı müte'arıza tereddüdünden ve ta'ama şehvet vukû'undan sonra irâdenin cezmine "ihtiyâr" tesmiye olunur ki esbâbının tamâmında onun husûlü emr-i lâbüddür. Ve çün hâsıl olur ya'nî Allâhu ta'âlânın halkıyla çün incizâm-ı irâde dahi hâsıl olur, lâ-mahâle yemek cihetine sağlam ve sâlim olan el müteharrik olur, çünkü irâdet ve kudret tamâmından sonra fi'lin husûlü zarûrî kalır ki o hâlde hareket hâsıl olur ve hareket dahi Allâhu ta'âlânın halkıyla husûl-i kudret ve incizâm-ı irâdetten sonra olur ve onların ikisi dahi Allâhu ta'âlânın halkındandır ve irâdenin incizâmı ancak sîdk-ı şehvet ve 'adem-i mevâni'e 'ilmin ta'allukundan sonradır ki bunların ikisi dahi yine Allâhu ta'âlâ onun halkındandır.

[ولكن بعض هذه المخلوقات يترتب على البعض ترتيباً جرت به سنة الله تعالى في خلقه ﴿وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ فلا يخلق الله حركة اليد بكتابة منظومة ما لم يخلق فيها صفة تسمى قدرة وما لم يخلق فيها حياة وما لم يخلق إرادة مجزومة ولا يخلق الإرادة المجزومة ما لم يخلق شهوة وميلاً في النفس ولا ينبعث هذا الميل انبعاثاً تاماً ما لم يخلق علماً بأنه موافق للنفس إما في الحال أو في المال ولا يخلق العلم أيضاً إلا بأسباب أخر ترجع إلى حركة وإرادة وعلم فالعلم والميل الطبيعي أبداً يستتبع الإرادة الجازمة والقدرة والإرادة أبداً تستردف الحركة

وهكذا الترتيب في كل فعل والكل من اختراع الله تعالى ولكن بعض مخلوقاته شرط لبعض فلذلك يجب تقدم البعض وتأخر البعض كما لا تخلق الإرادة إلا بعد العلم ولا يخلق العلم إلا بعد الحياة ولا تخلق الحياة إلا بعد الجسم فيكون خلق الجسم شرطاً لحدوث الحياة لأن الحياة تتولد من الجسم ويكون خلق الحياة شرطاً لخلق العلم لا أن العلم يتولد من الحياة ولكن لا يستعد المحل لقبول العلم إلا إذا كان حياً ويكون خلق العلم شرطاً لجزم الإرادة لا أن العلم يولد الإرادة ولكن لا يقبل الإرادة إلا جسم حي عالم ولا يدخل في الوجود إلا ممكن والإمكان ترتيب لا يقبل التغيير لأن تغييره محال فمهما وجد شرط الوصف استعد المحل به لقبول الوصف فحصل ذلك الوصف من الجود الإلهي والقدرة الأزلية عند حصول الاستعداد ولما كان للاستعداد بسبب الشروط ترتيب كان لحصول الحوادث بفعل الله تعالى ترتيب والعبد مجري هذه الحوادث المرتبة وهي مرتبة في قضاء الله تعالى الذي هو واحد كلمح البصر ترتيباً كلياً لا يتغير وظهورها بالتفصيل مقدر بقدر لا يتعدها وعنه العبارة بقوله تعالى ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ وعن القضاء الكلي الأزلي العبارة بقوله تعالى ﴿وَمَا أَمَرْنَا إِلَّا وَاحِدَةً كُلِّهِ بِالْبَصْرِ﴾]

Velâkin işbu mahlûkât hakkında ‘âdet-i câriye-i ilâhiyye icâbinca ba‘zısı ba‘zısına müterettibdir ve ‘âdet-i ilâhiyyeye sen bir tebdîli bulamazsın. Meselâ insânda kudret ismiyle müsemma olan sıfatı yaratmadıkça manzûm yazıya yedin hareketi yaratmaz ve hayâtı yaratmadıkça kudreti yaratmaz ve irâde-i meczûmeyi yaratmadıkça fîl-i kitâbeti yaratmaz ve nefste şehvet ve meyli halk etmedikçe irâde-i meczûmeyi halk etmez ve hâl veyâhüd me‘âlde nefse muvâfık olduğuna bir ‘ilm yaratmadıkça bu meyl dahi tamâmen münba‘is olmaz ve hareket ve irâdet ve ‘ilme râcî olan diğer bir es-bâbı yaratmadıkça o ‘ilmi dahi yaratmaz, kaldı ki ‘ilm ve meyl-i tab‘ı ebeden irâde-i câzime ve kudrete istitbâ‘ eder ve irâdet dahi ebeden harekete müsterdiftir ve her bir fîlde tertîb böylecedir ve cem‘îsi Allâhu ta‘âlânın ihtirâ‘ındandır. Velâkin mahlûkâtının ba‘zısı ba‘zısına şart kılınmıştır ve onun için ba‘zısının takdîm ve ba‘zısının te‘hîri vâcib olur ki ‘ilm halk olmadıktan sonra irâdet halk olunmaz ve hayât ve zindelik halk olmadıkça ‘ilm halk olunmaz ve cism halk olmadıktan sonra hayât halk olunmaz ve bu sûrette hudûs-ı hayât için halk-ı cism şart olur değil ki hayât cismden tevellüd eder ve dahi halk-ı ‘ilm için halk-ı hayât şart olur, değil ki ‘ilm hayâtan tevellüd eder velâkin kabûl-i ‘ilme mahall müsta‘id olmaz, mādâm ki hayy değildir ya‘nî diri ve zinde olmayınca kabûl-i ‘ilm için mahal müsta‘id olamaz demektir. Ve dahi cezm-i irâdet için halk-ı ‘ilm şart olur, değil ki ‘ilm irâdeti tevlîd eder velâkin irâdeyi ancak hayy ve ‘âlim olan cism kabûl eder ki bî-‘ilm ve hayât olan cism irâdeye kâbil ve müsta‘id değildir, zîrâ ki vü-

cüdda mümkinden gayrı bir şey girmez ya'nî muhāl ve mümteni'ü'l-imkân [11] olan şey vüçudda dâhil olmaz ancak dâhil-i vüçüd olan nesne mümkün olan şeydir ve imkân için bir tertîb vardır ki tagyîri aslâ kabûl etmez, çünkü onun tagyîri muhâldir kaldı ki vasfın şartı bulundukça onunla kabûl-i vasfa mahall müsta'id olur, o vakt ya'nî isti'dādın husulü katında cüd-ı ilâhî ve kudret-i ezeliyyeden o vasf hâsıl olur.

Ve çün şurûtun sebebiyle isti'dād için tertîb vardır, kezâlik Allâhu ta'âlânın fi'liyle husul-i havâdis-e dahi tertîb vardır ve 'abd ancak bu havâdis-i mürettebeyi Allâh'ın işâetiyle icrâ eder ki kâffesi vâhid ke-lemhi'l-basar olan kazâ-yı rabbânide mürettebdirler, öyle bir tertîb ki aslâ ve kat'â tagyîr olunmaz ve tafsîlen zuhûru dahi kezâlik bir kader ile mukadderdir ki onu aslâ tecâvüz ve ta'addî edemez ki ⁴﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾ kavlı-i celîli 'ibâresi dahi ondandır ya'nî bu nass-ı 'âlî müfâdı ancak buna işâret ve ondan 'ibârettir ki tafsîl ile zuhûr-ı havâdis ancak bir kader-i mukadder iledir ki o kaderde ta'addî ve tecâvüz edemez.

Ve ve ⁵﴿وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ﴾ diye diye beyân-ı celîli dahi o kazâ-yı küllî ve ezeliyye bir işârettir ki bu 'ibâre ile o hâli dahi bildirmiştir bu âyetler sûre-i Kamer'in kırk dokuz ve ellinci âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Biz her şeyi müretteb takdîr ve muktezâ-yı hikmetimiz üzere halk ettik. Bir şeyin icâdında veyâhüd kıyâm-ı kıyâmette bizim emrimiz ancak bir kelime-i “kün” lafzıdır gözün sür'atle hareketi kadar zamânda o vüçüd bulur.”

[وأما العباد فإنهم مسخرون تحت مجاري القضاء والقدر ومن جملة القدر خلق حركة في يد الكاتب بعد خلق صفة مخصوصة في يده تسمى القدرة وبعد خلق ميل قوى جازم في نفسه يسمى القصد وبعد علم بما إليه ميله يسمى الإدراك والمعرفة فإذا ظهرت من باطن الملكوت هذه الأمور الأربعة على جسم عبد مسخر تحت قهر التقدير سبق أهل عالم الملك والشهادة المحجوبون عن عالم الغيب والملوك وقالوا يا أيها الرجل قد تحركت ورميت وكتبت ونودي من وراء حجاب الغيب وسراقات الملكوت وما رميت إذ رميت ولكن الله رمى وما قتلت إذ قتلت ولكن قاتلوهم يعذبهم الله بأيديكم وعند هذا تتحير عقول القاعدين في بحبوحة عالم الشهادة فمن قائل إنه جبر محض ومن قائل إنه اختراع صرف ومن متوسط مائل إلى أنه كسب ولو فتح لهم أبواب السماء فنظروا إلى عالم الغيب والملوك لظهر لهم أن كل واحد صادق من وجهه وأن القصور شامل لجميعهم فلم يدرك واحد منهم كنه هذا الأمر ولم يحط علمه بجوانبه وتمام علمه ينال بإشراق النور من كوة نافذة إلى عالم الغيب وأنه تعالى عالم

4 Kamer, 54/49.

5 Kamer, 54/50.

الغيب والشهادة لا يظهر على غيبه أحداً إلا من ارتضى من رسول وقد يطلع على الشهادة من لم يدخل في حيز الارتضاء ومن حرك سلسلة الأسباب والمسببات وعلم كيفية تسلسلها ووجه ارتباط مناط سلسلتها بمسبب الأسباب انكشف له سر القدر وعلم علماً يقيناً أن لا خالق إلا الله ولا مبدع سواه]

Ve 'ibād ise bī-reyb ü şekk kazā ve kaderin mecārîsi altında müsahharlardır, kaldı ki şahs-ı kâtibin zâtında kudret ismiyle müsemma olan sıfat-ı mahsûsanın ve nefsinde kasd tesmiye olunan meyl-i kaviyy-i câzimin ve kalbinde idrâk ve ma'rifet tesmiye olunan 'ilm, emr-i maksûdun hilkatinden sonra kâtibin yedinde olan hareketin halkı dahi cümle-i kaderdendir. Vaktâ ki bâtin-ı melekûtta işbu umûr-ı erba'a takdîrin zîr-i kahrında müsahhar olan bir 'abdin cismi üzerine zâhir olurlar, 'âlem-i gayb ü melekûtta mahcûb olan 'âlem-i mülk ü şehâdet ahâlîsini sebkât eder de ona derler ki ey âdem, senin elin müteharrik olup yazıyı yazdın veyâhüd oku vurdun ve o hâlde hicâb-ı gayb ve sürâdikât-ı melekûtun arkasından münâdât olunur ki sen oku remy ve ilkâ ettiğin vakte sen kendin remy etmedin, ancak Allâhu ta'âlâ onu remy etmiş ve sen onu öldürdüğün vakte sen öldürmedin velâkin siz onlarla mukâtele ediniz ki tebâreke ve ta'âlâ sizin ellerinizle onları ta'zîb eder şîvesidir. Ve bunun 'indinde 'âlem-i şehâdet buhbûhasında kâ'id olan kesânın 'aklları mütehayyir olurlar da kimisi bu bir cebr-i mahzurdır der ve kimisi bir ihtirâ'-ı sıftır der ve mütevassıt ve orta hâlli olanlar ki 'abdin kesbi olduğuna meyl ederler, ammâ onlara ebvâb-ı semâ açılıp 'âlem-i gayb u melekûta nazar etmiş olsalar her biri kendi sözünde min vechin sâdık olduğu ve kâffesine kusûr muhît ve şâmil olup onların hiçbir biri kûnh-i emre müdrik ve müş'ir olmadığı zâhir ü nümâyân olurdu ya'nî böylece diyenler cümlelerinin 'ilmi bu emrin cevânibine muhît olamadığı ma'lûm olurdu.

Ve tamâm-ı 'ilminin neyli ancak 'âlem-i gayba nâfize olan kevve ve pencereden işrâk olunan nûr iledir ve 'âlem-i gayb u şehâdet ise o dahi ancak zât-ı müte'âldir ki gaybına ancak irtizâ ettiği resûl zâhir olur ya'nî başka bir kimse onun gaybına muttali' ve zâhir olmaz. Ve ba'zen dahi 'âlem-i şehâdete hayyiz-i irtizâyâ dâhil olmayan zevât muttali' olurlar, ammâ o ki silsile-i esbâb ve müsebbibâtı tahrîk eder de keyfiyyet-i teselsül ve müsebbibü'l-esbâba silsilesinin vech-i menât u irtibâtlarını bilir, sırr-ı kader ona münkeşif olur ve Zât-ı Zi'l-Celâl'den gayrı diğer bir hâlık ve mübdî' olmadığını 'ilm-i yakîni ile bilir de müteyakkin olur.

[فإن قلت قد قضيت على كل واحد من القائلين بالجبر والاختراع والكسب أنه صادق]

من وجه وهو مع صدقه قاصر وهذا تناقض فكيف يمكن فهم ذلك وهل يمكن إيصال ذلك إلى الإفهام بمثال فاعلم أن جماعة من العميان قد سمعوا أنه حمل إلى البلدة حيوان عجيب يسمى الفيل وما كانوا قط شاهدوا صورته ولا سمعوا اسمه فقالوا لا بد لنا من مشاهدته ومعرفته باللمس الذي نقدر عليه فطلبوه فلما وصلوا إليه لمسوه فوقع يد بعض العميان على رجليه ووقع يد بعضهم على نابه ووقع يد بعضهم على أذنه فقالوا قد عرفنا انصرفوا سألهم بقية العميان فاختلفت أجوبتهم فقال الذي لمس الرجل إن الفيل ما هو إلا مثل أسطوانة خشنة الظاهر إلا أنه ألين منها وقال الذي لمس الناب ليس كما يقول بل هو صلب لا لين فيه وأملس لا خشونة فيه وليس في غلط الأسطوانة أصلاً بل هو مثل عمود وقال الذي لمس الأذن لعمرى هو لين وفيه خشونة فصدق أحدهما فيه ولكن قال ما هو مثل عمود ولا هو مثل أسطوانة وإنما هو مثل جلد عريض غليظ فكل واحد من هؤلاء صدق من وجه إذ أخبر كل واحد عما أصابه من معرفة الفيل ولم يخرج واحد في خبره عن وصف الفيل ولكنهم بحملتهم قصرُوا عن الإحاطة بكنه صورة الفيل فاستبصر بهذا المثال واعتبر به فإنه مثال أكثر ما اختلف الناس فيه وإن كان هذا كلاماً يناطح علوم المكاشفة ويحرك أمواجها وليس ذلك [12] من غرضنا فلنرجع إلى ما كنا بصددده وهو بيان أن التوبة واجبة بجميع أجزائها الثلاثة العلم والندم والترك وأن الندم داخل في الوجوب لكونه واقعاً في جملة أفعال الله المحصورة بين علم العبد وإرادته وقدرته المتخللة بينها وما هذا وصفه فاسم الوجوب يشملها]

Ve eğer sen cebr ve ihtirâc ve kesbî diyenlerin her biri sözünde bir vechden sâdık olduğuna ve bu sıdk ile beraber kâsır olduğuna hükm ettin dedikte, bu hâl ise tenâkuzdur. Eyâ bir misâl ile bunun efhâma îsâli mümkin müdür ve onun fehmi nice mümkün olur der isen burasını dahi şöylece bil ki fi'l-misâl kör ve nâ-bînâlardan bir cemâ'at memlekete fîl adlı bir 'acib hayvân haml ve nakl olunduğunu işitip ve aslâ o 'umyân onun ismini işitmemiştirler ve süretini dahi görmemiştirler ve el ile lems ve ma'rifete kâdir bulundukları tarîk ile isâbet etmekle işte biz onu bildik diye savuşup gitmişler ve bakiyye-i 'umyân onlardan su'âl ettiklerinde filin ta'rifinde vâki' olan ecvibeleri muhtelif oldu, şöyle ki ayağını lems eden kimse "Fîl ancak iri bir ustuvâne gibidir ammâ onun zâhir-i cismi iri ve katı olan ustuvânedan daha ziyâde yumuşaktır" demiş ve o ki dişini lems etmiş, "Hayır bunun ta'rifî gibi değildir, onun ne huşûneti vardır ve ne de ustuvâne yoğunluk ve gılazındadır, ancak sulb ve katıdır ki onda bir yumuşaklık yoktur velâkin mühreli ve saykallı emles bir şeydir belki direk ve 'amûd gibidir" demiş ve o ki onun kulağını lems etmiş, "Ben kendi 'ömrüme kase edirim ki yumuşaktır, ammâ onda ne bir huşûnet vardır ve ne 'amûd ve ne de ustuvâne gibidir, ancak enli ve yoğun bir deri gibidir" demiş ki onların biri tasdik etmiş. İşte bunların her biri bir vechden doğru ve gerçek söyleyip

sıdk etmiştir ki herkes fîlden isâbet ettiği ma'rifetle haber vermiş ve onların hiçbirisi haberinde fîlin vasfından hurûc etmemiştir velâkin cem'îleri sûret-i fîlin künhüne ihâta etmekten kâsır kalmışlar, zîrâ ki her biri yalnız bir cüz'ünü lems etmiş ve lems ettiği yeri vasf etmiştir ki eli değmediği yerden bî-haber kalmıştır. Kaldı ki sen bu misâl ile istibsâr edip onunla 'ibret al, zîrâ ki nâs onunla muhtelif bulundukları umûrın ekserlerine misâldir ya'nî muhtelefün fîh olan mevâddın en çoğuna misâl olabilir demektir. Ve bizim işbu kelâmımız velev ki 'ulûm-ı mükâşefeye münâtaha edip onun emvâcını tahrik eylerse de lâkin 'ulûm-ı mükâşefeden bahs etmek bizim garazımızdan değildir.

Artık sadedinde bulunduğumuz vücûb-ı tevbenin bahsine dönelim de hülâsa-i hükmü verelim ki cem'î-i eczâ-yı selâsesiyle ya'nî 'ilm ve nedem ve terk ile vücûb-ı tevbeyle netîce verelim ve nedem dahi vücûbda dâhildir diyelim, çünkü 'abdin 'ilmi ile irâdet ve kudreti beyninde vâki' ve mütehal-let olan ef'âl-i ilâhiyyenin bir cümlesinde vâki'dir ve o ki onun vasfı budur ism-i vücûb ona şâmil olur.

Beyānu Enne Vücûbe't-Tevbeti 'Ale'l-Fevri

[بيان أن وجوب التوبة على الفور]

[أما وجوبها على الفور فلا يستتراب فيه إذ معرفة كون المعاصي مهلكاتٍ من نفس الإيمان وهو واجبٌ على الفور والمتفصي عن وجوبه هو الذي عرفه معرفة زجره ذلك عن الفعل المكروه فإن هذه المعرفة ليست من علوم المكاشفات التي لا تتعلق بعمل بل هي من علوم المعاملة وكل علم يراد ليكون باعثاً على عمل فلا يقع التفصي عن عهده ما لم يصّر باعثاً عليه فالعلم بضرر الذنوب إنما أريد ليكون باعثاً على تركها فمن لم يتركها فهو فاقداً لهذا الجزء من الإيمان وهو المراد بقوله صلى الله عليه وسلم لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمنٌ وما أراد به نفي الإيمان الذي يرجع إلى علوم المكاشفة كالعلم بالله ووحانيته وصفاته وكتبته ورسله فإن ذلك لا ينفيه الزنا والمعاصي وإنما أراد به نفي الإيمان لكون الزنا مبعداً عن الله تعالى موجباً للمقت كما إذا قال الطبيب هذا سم فلا تتناوله فإذا تناوله يقال تناول وهو غير مؤمن لا بمعنى أنه غير مؤمن بوجود الطبيب وكونه طبيباً وغير مصدق به بل المراد أنه غير مصدق بقوله إنه سم مهلك فإن العالم بالسم لا يتناوله أصلاً فالعاصي بالضرورة ناقص الإيمان وليس الإيمان باباً واحداً بل هو نيف وسبعون باباً أعلاها شهادة أن لا إله إلا الله وأدناها إمطة الأذى عن الطريق]

Ve ‘ale’l-fevr vücûb-ı tevbenin beyânı ise o dahi bu mebhastır, şöyle ki ‘ale’l-fevr vücûbunda aslâ reyb olunmaz, çünkü zünûb ve me‘āsî mühlik olduklarını bilmek nefis-i îmândandır ve îmân ise ‘ale’l-fevr vâcibdir. Ve vücûbundan mütefassî ve mütehalls olan kimse ancak o kimsedir ki onu böyle bir ma‘rifet ile bilmiş ki o ma‘rifet onu işlemekten zecr ve men‘ etmiştir, zîrâ ki bu ma‘rifet ‘amele müte‘allik olmayan ‘ulûm-ı mükâşefeden değildir, ancak ‘ulûm-ı mu‘ameledendir. Ve her bir ‘ilm ki ‘amele bâ‘is olmak için murâd olunur, onun ‘uhdesinden tefassî ve tahallus vâki‘ olmaz mādâm ki ‘amele bâ‘is olmamıştır ve zarar-ı zünûb u me‘âsiye olan ‘ilm ancak terklerine bâ‘is olmak için murâd olunmuştur. Ve o ki me‘âsî ve zünûbu terk etmez, îmândan bu cüz‘e fâkıddır ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimizin لا يزني الزاني hadîs-i şerîfiyle murâd buyurulan ma‘nâ dahi budur ki ‘ulûm-ı mükâşefeye râci‘ olan îmânı zâniden nefy etmek murâd etmemiştir ki Allâh’ın birlik ve vahdâniyyetine ve ulûhiyyet ve sıfât ve kütüb ve rûsûlüne olan îmânı zâniden nefy etmek murâd buyurmamıştır, çünkü zinâ ve me‘âsî bu îmâna münâfî olmaz, ancak zinâ günâhı Allâhu ta‘âlâdan müb‘id olduğuna ve makt ve bugzuna mücib olduğuna olan îmânı murâd buyurmuştur ki zânî buna îmânı olmuş olsaydı zinâ etmezdi ve mādâm ki zinâ etti buna mü’min değildir demek olur, işte bu nefy-i îmânı bu hadîste murâd buyurulmuştur, nitekim bir tabîb-i hâzık bir kimseye dese ki “Bu ağrı ve semm-i kâtildir, onu yeme!” Ve çün o kimse tutup o semmi tenâvül eder, denilir ki mü’min olmadığı hâlde onu tenâvül etmiştir.

Ve “Gayr-i mü’min onu tenâvül etti” demekten murâd değil ki tabîbin vücûduna veyâhüd tabîb olduğuna gayr-i musaddik ma‘nâsınadır belki tabîbin vücûduna ve tabîb olduğuna musaddik olduğu hâlde tenâvül edip ancak yalnız o nesne semm ve ağrı olduğuna gayr-i musaddik olarak tenâvül ettiği onunla murâd olunur, zîrâ ki semm-i kattâle ‘âlim ve musaddik olan kimse onu aslâ tenâvül etmez, kaldı ki bi’z-zarûre mezheb-i Şâfi‘î hükmü üzere şahs-ı ‘âsî ve günahkâr nâkısul-îmândır ya‘nî bu fehvâ mücebince günahkârın îmânı bi’z-zarûre eksiktir [13] demek olur.

İmân yalnız bir bâb değildir, ancak yetmiş bu kadar bâbdır ki a‘lâsı kelime-i şehâdeti söylemektir ve ednâsı yoldan ezânın imâta ve izâlesidir.

[ومثاله قول القائل ليس الإنسان موجوداً واحداً بل هو نيف وسبعون موجوداً أعلاها القلب والروح وأدناها إمطة الأذى عن البشرة بأن يكون مقصوص الشارب مقلوم الأضافر نقى البشرة عن الخبث حتى يتميز عن البهائم المرسله الملوثة بأروائها المستكرهه الصور بطول مخالبتها وأظلافها وهذا مثال مطابق فالإيمان كالإنسان وفقد شهادة التوحيد يوجد البطلان بالكلية كفقد

الروح والذي ليس له إلا شهادة التوحيد والرسالة هو كإنسان مقطوع الأطراف مفقوء العينين فاقد لجميع أعضائه الباطنة والظاهرة لا أصل الروح وكما أن من هذا حاله قريب من أن يموت فتزايله الروح الضعيفة المنفردة التي تخلف عنها الأعضاء التي تمدها وتقويها فكذا من ليس له إلا أصل الإيمان وهو مقصر في الأعمال قريب من أن تقتلع شجرة إيمانه إذا صدمتها الرياح العاصفة المحركة للإيمان في مقدمة قدوم ملك الموت ووروده فكل إيمان لم يثبت في اليقين أصله ولم تنتشر في الأعمال فروعه لم يثبت على عواصف الأحوال عند ظهور ناصية ملك الموت وخيف عليه سوء الخاتمة لا ما يسقى بالطاعات على توالي الأيام والساعات حتى رسخ وثبت وقول العاصي للمطيع إني مؤمن كما أنك مؤمن كقول شجرة القرع لشجرة الصنوبر أنا شجرة وأنت شجرة وما أحسن جواب شجرة الصنوبر إذ قالت ستعرفين اغترارك بشمول الاسم إذا عصفت رياح الخريف فعند ذلك تنقطع أصولك وتتناثر أوراقك وينكشف غرورك بالمشاركة في اسم الشجرة مع الغفلة عن أسباب ثبوت الأشجار

وسوف ترى إذا انجلى الغبار ... أفرس تحتك أم حمار

وهذا أمر يظهر عند الخاتمة]

Ve bunun misâli o kâilin kavlidir ki insân yalnız bir mevcûd değildir belki yetmiş bu kadar mevcuddur ki a'lâsı rûh ve kalbdır ve ednâsı beşereden ezânın izâlesidir ki maksûsu'ş-şârib ve maktûmu'l-azfâr, nakîyyu'l-beşere olmaktır ya'nî cesedi hubsten pâk olmaktır tâ ki fişkısıyla bulaşık olan behâyim-i mürsele vü sâimeden mümtâz ola ve dahi tûl-i mehâlib ve azlâf ile kılığı müstekreh olan hayvânât-ı vahşîyyeden mütemeyyiz ola. Ve bu misâl ancak mutâbık bir misâldir ki îmân fi'l-misl insân gibidir ve şehâdet-i tevhîdin fakdî külliyyen butlân-ı îmâna mücibdir, nitekim fakd-ı rûh butlân-ı cesed-i insânîye mücibdir.

Ve o ki şehâdet-i tevhîd ü risâletten gayrı onun dîger bir 'âmeli ve tâ'atı olmaz, maktû'u'l-etrâf ve mefkû'u'l-'ayneyn ve fâkıdu'l-a'zâ gibidir ya'nî el ve ayakları kesik ve gözleri kopuk, bî-burun ve bî-kulak ve bî-diş ve bî-sem' ve bî-basar ve bî-dil olan âdeme benzer ki yalnız bir rûhu vardır ve nitekim o kimsenin ki hâli böyle ola o kimse ölümden yakın olur da hemân rûhu çıkmak ve zâil olmak sadedindedir ya'nî onu imdâd ve takvîyet eden a'zâ ondan tahallûf edince münferid ve zebûn kalan cân zevâl derecesine gelip ölümden nice mütekârib olur da helâke müşrif olursa kezâlik asl-ı îmândan gayrı onun bir 'amel ve tâ'atı olmayan kimsenin dahi a'mâlde mukassır bulunduğu haysiyyetle melek-i mevtin kudûm ve vürûdunda zuhûra gelen fırtınalara lede't-tesâdüf onun îmânı tahrîk eden riyâh-ı 'avâsîfın müsâdemesiyle şecere-i îmânı kalbinden kopup mukteli' olmaya mütekâ-

ribdir. Kaldı ki her bir îmân ki onun aslı yakînde sâbit olmaz ve fūrū’u a‘mâlde münteşir olmaz melek-i mevtin nâsiyesi zuhûrunda ‘avâsîf-ı ehvâl üzerine sebât edemez ve onun üzerine sū-i hâtimededen havf olunur meğer ki o îmân tevālî-i eyyâm u sâ‘ât üzere tâ‘ât ile bâkî kalır da tâ ki gereği gibi kalbinde sâbit ve râsih olur.

Ve ‘âsînin mutî’e “Ben dahi senin gibi mü’minim!” demesi ancak kabak ağacının çam ağacına “Ben dahi senin gibi şecere ve ağacım!” demesi gibidir ki çam ağacının o vakt ne ‘aceb güzel cevâbı vardır dense ki “Senin şümûl-i ism ile olan igtirârını güz mevsiminin riyâh-ı ‘avâsîfı hübûbunda bileceksin ki ‘avâsîf-ı riyâh-ı harîf esip senin köklerin zemînden kat’ ve yaprakların dahi dağıtıp nesr ettiği zamânda esbâb-ı sübût-ı eşcârdan gafletle ism-i şecerde olan müşârekeye senin vâkî‘ olan gurûrun açılıp münkeşif olur.” Beyt:

وسوف ترى إذا انجلى الغبار ... أفرس تحتك أم حمار

Ya‘nî “Gerd-i rāh ve gubār-ı zemîn yakın vaktte açılıp müncelî olacak ve o vaktte sana ma‘lûm olacak ki senin altında at mıdır yoksa merkep!” Ve bu bir emrdir ki hâtime ‘indinde zâhir olur.

[أوإنما انقطع نياط العارفين خوفاً من دواعي الموت ومقدماته الهائلة التي لا يثبت عليها إلا الأقلون فالعاصي إذا كان لا يخاف الخلود في النار بسبب معصيته كالصحيح المنهمك في الشهوات المضرة إذا كان لا يخاف الموت بسبب صحته وأن الموت غالباً لا يقع فجأة فيقال له الصحيح يخاف المرض ثم إذا مرض خاف الموت وكذلك العاصي يخاف سوء الخاتمة ثم إذا ختم له بالسوء والعياذ بالله وجب الخلود في النار فالعاصي للإيمان كالمأكولات المضرة للأبدان فلا تزال تجتمع في الباطن حتى تغير مزاج الأخلاط وهو لا يشعر بها إلى أن يفسد المزاج فيمرض دفعة ثم يموت دفعة فكذلك المعاصي فإذا كان الخائف من الهلاك في هذه الدنيا المنقضية يجب عليه ترك السموم وما يضره من المأكولات في كل حال وعلى الفور فالخائف من هلاك الأبد أولى بأن يجب عليه ذلك وإذا كان متناول السم إذا ندم يجب عليه أن يتقيأ ويرجع عن تناوله بإبطاله وإخراجه عن المعدة على سبيل الفور والمبادرة تلافياً لبدنه المشرف على هلاك لا يفوت عليه إلا هذه الدنيا الفانية فمتناول سموم الدين وهي الذنوب أولى بأن يجب عليه الرجوع عنها بالتدارك الممكن ما دام يبقى للتدارك مهلة وهو العمر فإن المخوف من هذا السم فوات الآخرة الباقية التي فيها النعيم المقيم والملك العظيم وفي فواتها نار الجحيم والعذاب المقيم الذي تنصرم أضعاف أعمار الدنيا دون عشر عشر مدته إذ ليس لمدته آخر البتة]

Ve ‘ârifinin yürek askıları olan damarlarının inkıtâ‘ı ancak devâ‘-i mevt

ve ekallerin gayrısı ona sebât edemeyen mukaddimât-ı hâile vü muhav-
vifenin korkusundandır ve hâl bu minvâl üzere olıcak şahs-ı ‘âsî ve gü-
nahkâr kendi ma‘siyesi sebebiyle âteşe hulûdundan havfı olmazsa, nitekim
şehevât-ı muzirreye münhemik olan sıhhatli âdem gibi sıhhati sebebiyle
ölümünden havf etmez ve fi’l-agleb ölüm fec’eten vâki’ olmaz, ona denilir
ki sıhhatli olan kimse hastalıktan korkar sonra hasta olursa ölümünden havf
eyler. İşte şahs-ı ‘âsî ve günahkâr dahi böylecedir, evvelâ sū-i hâtimedən
korkar ve’l-‘ıyâzu billâh sonra eğer sū ve yaramazlık ile ona hatm olunup
da ya’nî imânsızın ona hatm olunursa o vakt âteşe muhalled kalmak ona
vâcib olur, kaldı ki imâna me‘âsinin zararı ebdâna me’kûlât-ı muzırının
zararı gibidir ki me’kûlât-ı muzırna mi‘dede ictimâ etmekten zâil olmaz ve
mi‘dede bilikip müctemi’ oldukça emzice-i ahlâtı tagyîr eylemekten dahi
hâlî ve fârig olmaz ve mizâcını bozup ifsâd edinceye dek onun şe’nini idrâk
etmez de ifsâdını bilmez. Ve çün hasta olur, vefât dahi eder ki bir kerre de
ondan hasta olur ve dîger kerre de vefât eder, işte me‘âsî dahi [14] böyle-
cedir.

Ve bu dünyâ-yı münkaziyede helâkten havf eden kimseye beher hâl-
de fevren terk-i sümûm ve terk-i me’kûlât-ı muzirre vâcib olunca helâk-ı
ebedden havf eden kimseye beher hâl fevren terk-i me‘âsî vücûbu bi-tarî-
ki’l-evlâdır. Ve semm ve ağuyu tenâvül ve ekl eden kimseye peşimânî
geldikte kusup kay’ etmek ve helâke müşrif olan bedenine telâfi-i mâ-fât
için ‘alâ-sebîlî’l-fevr ve’l-mübâdere kendi mi‘desinden o ta‘âm-ı mesmû-
mun ihrâc ve ibtâliyle tenâvülünden dönmek vâcib olunca ki o semm an-
cak onun üzerine bu dünyâ-yı fâniyeyi geçirip tefvît eder, artık sümûm-ı
dîni ya’nî zünûb ve hatâyâyı tenâvül edene dahi bi-tarîki’l-evlâ vâcibdir
ki kendisi ‘ömründen bâkî kalan müddetçe ve tedârûke mühlet buldukça
o zünûb ve me‘âsîden tedârûk-i mümkün ile rücû eyleye, zîrâ ki bundan
havf olunan şey âhîret-i bâkıyenin fevâtıdır ve onda na‘îm-i mukîm ve
mülk-i ‘azîm vardır ki onun fevâtıyla bunlar dahi fâit olur da nâr-ı cahîm
ve ‘azâb-ı mukîm cezâsı mütekarrir olur ve o ‘azâb-ı mukîm dahi böyle bir
uzun ‘azâbdır ki a‘mâr-ı dünyânın az‘âfı münsarım olur da geçer ve onun
‘aşr-ı ‘aşîr müddetine vâsıl olamaz, çünkü elbette onun müddetine bir nihâ-
yet ve âhir yoktur.

إفالبدار البدار إلى التوبة قبل أن تعمل سموم الذنوب بروح الإيمان عملاً يعاوزه الأمر فيه
الأطباء واختيارهم ولا ينفع بعده الاحتماء فلا ينجح بعد ذلك نصح الناصحين ووعظ الواعظين
وتحق الكلمة عليه بأنه من الهالكين ويدخل تحت عموم قوله تعالى ﴿إِنَّا جَعَلْنَا فِيهِ أَغْنَاهُمْ

أَعْلَالاً فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ ولا يغرنك لفظ الإيمان فنقول المراد بالآية الكافر إذ بين لك أن الإيمان بضع وسبعون باباً وأن الزاني لا يزني حين يزني وهو مؤمن فالمحجوب عن الإيمان الذي هو شعب وفروع سيحجب في الخاتمة عن الإيمان الذي هو أصل كما أن الشخص الفاقد لجميع الأطراف التي هي حروف وفروع سيساق إلى الموت المعدم للروح التي هي أصل فلا بقاء للأصل دون الفرع ولا وجود للفرع دون الأصل ولا فرق بين الأصل والفرع إلا في شيء واحد وهو أن وجود الفرع وبقاءه جميعاً يستدعي وجود الأصل وأما وجود الأصل فلا يستدعي وجود الفرع فبقاء الأصل بالفرع ووجود الفرع بالأصل فعلوم المكاشفة وعلوم المعاملة متلازمة كتلازم الفرع والأصل فلا يستغني أحدهما عن الآخر وإن كان أحدهما في رتبة الأصل والآخر في رتبة التابع وعلوم المعاملة إذا لم تكن باعثة على العمل فعدمها خير من وجودها فإن هي لم تعمل عملها الذي تراد له قامت مؤيدة للحجة على صاحبها ولذلك يزداد في عذاب العالم الفاجر على عذاب الجاهل الفاجر كما أوردنا من الأخبار في كتاب العلم]

Kaldı ki tevbeye siz çabuk çabuk müsâra'a ve mübâdere ediniz de sümûm-ı me'âsî ve zünüb rûh-ı îmâna etıbbâyı tecâvüz ve ihtiyârlarını i'câz edecek bir 'ameli işlemeden siz îmânın muhâfazasına yetişiniz ki eğer etıbbâyı tecâvüz ve ihtiyârlarını ibtâl edecek bir 'ameli işlerse o vakt hımye ve müdâvât-ı tabîb ona bir nef' vermez ve nâsıhların nushu ve va'câzların va'zı dahi te'sîr eylemez ve hâlikînden olduğuna kelime-i va'îd dahi onun üzerine hakk olur da tebâreke ve ta'âlânın اِلَى الْأَذْقَانِ فَهِيَ اِلَى اَلْأَذْقَانِ فِي اَغْنَانِهِمْ اَعْلَالاً فَهِيَ اِلَى اَلْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَلْقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ kavlı 'âlîsinin 'umûmu altına dâhil olur ve üzerine kelime-i hakk olur demesi ancak 7 "لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ" nass-ı celîline bir telmîhtir ki bu âyetin tefsîrinde denilmiş ki "Onların ekserinin üzerine 8 va'îd kavli mûcibince 'azâb hakk oldu, onlar îmâna gelmezler." İşte kelimedenden murâd bu va'iddir ki bu va'îd mûcibince mu'azzeb olmaları hakk olur demektir. Ve اِنَّا جَعَلْنَا فِي اَغْنَانِهِمْ اَعْلَالاً فَهِيَ اِلَى اَلْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ اَلْقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩﴾ Sûre-i Yâsîn'in yedinci ve sekizinci ve dokuzuncu âyetleridir ki bunların hülâsa-i tefsîrlerinde dahi denilmiş ki "Biz onların boyunlarına lâleler kılmışızdır ki çenelerine çıkıp başlarını kaldırmışlar ve gözlerini kapamışlardır, hakka

6 Yâsîn, 36/8-10.

7 Yâsîn, 36/7.

8 Secde, 32/13.

9 Yâsîn, 36/8-10.

boyunlarını eğmezler ve iltifât ve nazar etmezler biz onların önlerine tül-i emeli ve ardlarına geçmiş günâhlarından gafleti sedd ve gözlerini bend ettik ki delâil-i kudreti ve rāh-ı hidāyeti görmezler. Sen onları korkutur musun korkutmaz mısın onların ‘inde berāberdir, îmān etmezler, zîrā meşiyette onların katl ve mevti küfrle olacağı hükm olunmuştur, işte bu gibi bir hâle uğramadan siz tevbeye mübāderet ediniz” demektir.

Sakin ki bu âyetlerde mezkûr olan lafz-ı îmān seni aldatıp bu âyetten murād küfrdür demeyesin, çünkü sana beyân buyuruldu ki îmān yetmiş bu kadar bâbdır ve “Zānî zinā ederken mü”min olduğu hâlde zinā etmez” müfādını nâtık olan hadîs-i şerîf dahi burayı tebyîn etmiş, çünkü şu‘ab ve fûrûc olan îmāndan mahcûb olan kimse hâtimede dahi asl olan îmāndan dahi mahcûb olacaktır, nitekim hurûf ve fûrûc olan cemî‘-i etrâfın fâkîdî olan âdem ya‘nî el ve ayakları kesik bî-etrâf kalan şahs asl olan rûha mu‘dim olan ölüme sevk olunacaktır, zîrā ki fer‘siz aslın bekâsı olmaz ve aslsızın dahi fer‘ vücûda gelmez ve asl ile fer‘ beyninde ancak bir şey’-i vâhidde fark vardır ki başkasında bir fark olmaz, o dahi fer‘in vücûb ve bekâsı cemî‘an vücûd-ı asla müsted‘îdir. Ammā vücûd-ı asl mütelâzımdır- lar ki yekdîgerinden müstagnî olamazlar velev ki birisi asl ve diğeri tâbîc rûtbelerindedir.

Ve ‘ulûm-ı mu‘āmele ‘amele bâ‘is olmazsa onun ‘ademi vücûdundan yeğdir ki onunla murād olan ‘amele bâ‘is ve ‘āmil olmazsa onun sâhibi üzerine huccete müeyyid bir beyyine ve burhân kıyām eder ve onun için cāhil-i fācirin ‘azābı üzerine ‘ālim-i fācirin ‘azābı daha ziyāde olur, nitekim kitābü’l-‘ilmde irād ettiğimiz ahhbārdan ma‘lûm oldu.

Beyānu Enne Vücûbe’t-Tevbeti ‘Āmmün Fi’l-Eşhâsi ve’l-Ahvālî ve’l-Ahvālî Fe-Lā Yenfekkü Anhü Ehadün Elbettete

[بيان أن وجوب التوبة عام في الأشخاص والأحوال فلا ينفك عنه أحد البتة]

[اعلم أن ظاهر الكتاب قد دل على هذا إذ قال تعالى ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ فعمم الخطاب ونور البصيرة أيضاً يرشد إليه إذ معنى التوبة الرجوع عن الطريق المبعد عن الله المقرب إلى الشيطان ولا يتصور ذلك إلا من عاقل ولا تكمل غريزة العقل إلا بعد كمال غريزة الشهوة والغضب وسائر الصفات المذمومة التي هي [15] وسائل الشيطان إلى إغواء الإنسان]

Ve dahi ʿamme-i eşhâsa cemîʿ-i ahvâlde vücûb-ı tevbenin elbette hiçbir kimse ondan vâreste ve münfekk olmadığının bahsi ise o dahi şu mebhastır, şöylece bil ve âgâh ol ki nass-ı kitâbın zâhiri buna delâlet etmiştir, çünkü Zât-ı zü'l-celâl ¹⁰ ﴿وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ diye emr ü fermân buyurmuştur ki hitâbı ʿumûm-ı nâsa taʿmîm etmiş ve nûr-ı basîret dahi ona irşâd eder, zîrâ ki tevbenin maʿnâsı onun zât-ı kibriyâdan baʿîd eden yoldan dönmektir yaʿnî şeytâna mukarrib ve Rahmân'dan mübaʿid olan tarîkten rücûʿ ve ʿavdet etmek maʿnâsınadır ve bu hâl ise ancak şahs-ı ʿâkıldan mutasavver olur hâlbuki igvâ-yı insâna vesâil-i şeytân olan sıfât-ı mezmûme ile garîze-i şehvet ve gazab-ı âdemde kâmil olmadıkça garîze-i ʿakl ü hîred dahi mükemmil olmaz.

[إذ كمال العقل إنما يكون عند مقارنة الأربعين وأصله إنما يتم عند مراعاة البلوغ ومبادئه تظهر بعد سبع سنين والشهوات جنود الشيطان والعقول جنود الملائكة فإذا اجتمعا قام القتال بينهما بالضرورة إذ لا يثبت أحدهما للآخر لأنهما ضدان فالتطارد بينهما كالتطارد بين الليل والنهار والنور والظلمة ومهما غلب أحدهما أزعج الآخر بالضرورة]

Çünkü ʿaklın kemâli ancak mukârene-i erbaʿîn iledir ki kırk seneyi tekmîl etmedikçe insânın ʿaklı kâmil olmaz ve ʿaklın aslı ancak mürâhaka-i bülûğ ile tamâm olur ve onun mebâdisi dahi ancak yedi seneye bülûğundan sonra zâhir olur yaʿnî her bir insân eğerçi garîze-i ʿakl ile mâye-i fitriyyesi yoğrulmuş velâkin hengâm-ı tufûliyyetinde nûr-ı ʿakl ve tâbânî-i hiredi nüühûfte olup sinni yediye varmadıkça mebâdî-i ʿakl zâtında zâhir olmaz ve çün sinni yedi seneyi geçip tecâvüz eder, âsâr-ı ʿakl tedricen harekât ve sekenâtında nümâyân olur velâkin bülûğa yaklaşmadıkça asl-ı ʿaklı tamâm olamaz ve bâlig olunca eğerçi aslı tamâm olmuşsa da velâkin işrâk-ı nûru zaʿîf ve zebûn olur tâ ki sinni kırk seneye bâlig ola ki o vakt mâye-i nûru kâmil olur da bedîdâr olur.

Ve şehvât-ı nefsanîyye ise şeyâtînin cünûd ve leşkeridir ve ʿukûl ise ferîştegân ve melâikenin cünûd ve cüyüşudur. Ve şol cünûd ve cüyüş-ı müteʿâdiye birleşip müctemîʿ olunca lâ-mahâle onların beyinlerinde biʿz-zarûre bir ceng ü kıtâl kâim olur, zîrâ yekdiğerine sebât etmez, çünkü azdâd-dırlar ve hemîşe beyinlerinde tetârud vardır, nitekim leyl ile nehâr ve nûr ile zulmet beyinlerinde dâimâ tetârud vardır yaʿnî gece gündüzü ve karanlık ışıklığı kovar gibi leşker-i melâike olan cüyüş-ı hûş cünd-i şeyâtîn olan sipâh-ı bâh ve şehvet ve gazabı kovalar durur ve her ne vakt ki birisi âhere gâlib gelir lâ-mahâle biʿz-zarûre ceyş-i maglûbu izʿâc eder.

10 Nur, 24/31.

[وإذا كانت الشهوات تكمل في الصبا والشباب قبل كمال العقل فقد سبق جند الشيطان واستولى على المكان ووقع للقلب به أنس وإلف لا محالة مقتضيات الشهوات بالعادة وغلب ذلك عليه ويعسر عليه النزوع عنه ثم يلوح العقل الذي هو حزب الله وجنده ومنقذ أوليائه من أيدي أعدائه شيئاً فشيئاً على التدريج فإن لم يقو ولم يكمل سلمت مملكة القلب للشيطان وأنجز اللعين موعده حيث قال ﴿لَا خَيْرَ لَكَ دُرَيْتَهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾¹¹ وإن كمل العقل وقوي كان أول شغله قمع حنود الشيطان بكسر الشهوات ومفارقة العادات ورد الطبع على سبيل القهر إلى العبادات ولا معنى للتوبة إلا هذا وهو الرجوع عن طريق دليله الشهوة وخفيره الشيطان إلى طريق الله تعالى]

Ve hâl bu minvâl üzere olup ‘aklın kemâlinden akdem hengâm-ı cevânî ve evân-ı sabâ vü şebâbîde şehvât-ı nefsanîyye ten-i insânda kâmil olunca bî-şekk ü reyb cünd-i la‘în hısn-ı hasîn-i kalbe sebkât edip kal‘a-i fuâdı istilâ eder ve onunla kalb için bir ülf ve ünsiyyet hâsıl olur ki lâ-mahâle bi’l-‘âde mukteziyât-ı şehvât ile istînâs eder de onları muhabbet eder ve bu hâl ona gâlib olur da ondan nez‘î güç ve ‘asîr olur sonra hizbullâh ve ceysi olup ‘a‘dânın pençe ve dest-i kahr u istilâsından evliyâsını tederîcen inkâz ve tahlîs eden leşker-i hûş dahi zuhûra gelir de kılâ‘ ve bikâ‘-ı kalbe tasallut ve istilâ etmek ister. Ve çün hısn-ı haşîn-i kalbi yed-i ‘a‘dâdan kurtarmaya tâb-âver olamaz, artık hâh u nâ-hâh memleket-i kalb şeytân-ı la‘îne teslim olunur ve o dahi onda va‘îdini incâz eder, zîrâ ki ceddimize ‘adâvetini izhâr ettiği vakte ¹¹﴿لَا خَيْرَ لَكَ دُرَيْتَهُ إِلَّا قَلِيلًا﴾ diye tehdîd etmiş ki bu nass sûre-i İsrâ’nın altmış ikinci âyetindedir ve hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “İblîs dedi ki yâ Rabb, bana haber ver, o hâktan ben âteşten iken niçin onu benim üzerine tekrîm ve tafdîl ettin? Eğer benim mevtimi kıyâmete tehir edersen elbette ben onun zürriyyetini igvâ ile ‘azâbına vâsıl ederim meğer az kimse ki senin himâyet ve ‘ismetin sebebi ile idlâle kudretim olmaya.” İntehâ.

Ve eğer ‘akl kâmil ve mütekavvî olduysa elbette evvel-i emrde onun ilk işi ve iştigâli cünüd-ı şeytânın kam‘ ve kal‘ ve def‘idir ki kesr-i şehvât ve müfâraka-i ‘adât ile tab‘ı ‘alâ-sebîlî’l-kahr ‘ibâdete redd eder ve bu sûretle kılâ‘ ve bikâ‘-ı kalbden cünüd-ı iblîsiyyeyi tard eyler ve tevbenin ise işte bundan başka dîğer bir ma‘nâsı yoktur, zîrâ ki tevbe ve inâbe ancak insânın, delîli şehvet ve hafîr ve nighbânî şeytân olan tarîkten Allâhu ta‘âlânın tarîkine dönüp ‘avdet ve rücû‘ etmek şe‘nidir.

11 İsrâ, 17/62.

[وليس في الوجود آدمي إلا وشهوته سابقة على عقله وغريزته التي هي عدة الشيطان متقدمة على غريزته التي هي عدة الملائكة فكان الرجوع عما سبق إليه على مساعدة الشهوات ضرورياً في حق كل إنسان نبياً كان أو غيباً فلا تظنن [16] أن هذه الضرورة اختصت بآدم عليه السلام وقد قيل

فلا تحسبن هنداً لها الغدر وحدها ... سجية نفس كل غانية هند

بل هو حكم أزلي مكتوب على جنس الإنس لا يمكن فرض خلافه ما لم تتبدل السنة الإلهية التي لا مطمع في تبديلها]

Kaldı ki vücûdda bir insân yoktur ki onun şehvet-i nefsanîyyesi kendi ‘aklına sebkât etmemiş ve ‘udde-i şeytân olan garîzesi ‘udde-i melâike-i Rahmân olan garîzesi üzerine mütekaddim olmamıştır ve öyle olunca her bir insân nebî olsun gabî olsun her ne olur ise olsun müsâ‘ade-i shehvat ile ona sebkât ettiği tarîkten dönmek ona bir emr-i zarûrîdir. Sakın sen bu zarûret yalnız Hazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâma muhtass olduğunu zann etmeyessin, hâlbuki denilmiş ki

فلا تحسبن هنداً لها الغدر وحدها ... سجية نفس كل غانية هند

ki hülâsa-i me‘âl-i meâl-i beyt: “Sen zann etmeyessin ki gadr yalnız Hind’indir! bu bir meleke ve seciyye-i nefsiyyedir ki her bir gâniye Hind gibidir” ya’nî her bir güzel mahbûbenin şîvesidir, çünkü fitriyye-i zâtiyye-nin iktizâsıdır belki cins-i ins üzerine bir hükm-i ezeli olup onun tebdîlinde matma‘ olmayan sünnet-i ilâhiyye mütebeddil olmadıkça onun hilâfının farz ve takdîri mümkün olmaz ya’nî bunun hilâfı emr-i muhâldir demek olur.

[فإذن كل من بلغ كافراً جاهلاً فعليه التوبة من جهله وكفره فإذا بلغ مسلماً تبعاً لأبويه غافلاً عن حقيقة إسلامه فعليه التوبة من غفلته بتفهم معنى الإسلام فإنه لا يغني عنه إسلام أبويه شيئاً ما لم يسلم بنفسه فإن فهم ذلك فعليه الرجوع عن عادته وإلفه للاسترسال وراء الشهوات من غير صارف بالرجوع إلى قالب حدود الله في المنع والإطلاق والانفكاك والاسترسال وهو من أشق أبواب التوبة وفيه هلك الأكثرون إذ عجزوا عنه وكل هذا رجوع وتوبة فدل على أن التوبة فرض عين في حق كل شخص يتصور أن يستغني عنها أحد من البشر كما لم يستغن آدم فخلقة الولد لا تتسع لما لم يتسع له خلقة الوالد أصلاً]

Kaldı ki bu ‘âlem-i fânîde kim ki kâfir veyâhüd câhil-i bâlig olduysa onun küfr ve cehlinden rücû‘ ve tevbe etmek ona vâcibdir ve o ki ebevey-nine tebe‘iyyet ile hakikat-i islâmdan gâfil olduğu hâlde müslümân olarak bâlig olmuş, o dahi İslâm’ın ma’nâsını fehm etmek ve kendi müslümân

olmadıkça onun babasının islâmı ona bir nef^c ve necât veremeyeceğini cezm etmekle kendi gafletinden rücû^c ve tevbe etmek dahi ona vâcib olur ya'nî çün bunu fehmi eyleser men^c ve itlâk ve infikâk ve istirsâlinde hudûd-ı ilâhiyyenin kâlibına kendi 'âdet ve ilf ve min-gayri sârif verâ-yı shehvâtâ olan istirsâlinde dönüp rücû^c etmek dahi ona vâcib olur ve bu ise ebvâb-ı tevbenin en ziyâde eşedd olan bâbıdır ki hâlik olanların ekseri bu bâbda helâk etmişler, çünkü ondan 'âciz kaldılar ya'nî kendi ilf ve 'âdetinden ve şehveti arkasına düşüp gitmekten âdem dönüp rücû^c etmezse elbette hâlik olur ve bunlar kâffesi rücû^c ve tevbedirler.

İşte bu tafsîl ve beyân delâlet etti ki tevbe her bir ferd-i beşere farz-ı 'ayndır ve ondan bir merd-i beşer müstagnî olması mümkün ve mutasavver değildir nitekim atamız Âdem 'aleyhi's-selâm ondan müstagnî olmadı ve asl olan pederin hilkatı sığamadığı nesneye ferzenden hilkatı sığamayacağı dahi emr-i mukarrerdir ya'nî aslın kudret ve tâkati hâricinde kalıp ona tâb-âver olmadığı nesneye onun fer'i nice tâkatmend olabilir, elbette vâlidin hilkatı müttesi^c olmadığı şeye veledin hilkatı dahi ona müttesi^c olmaz demektir.

[وأما بيان وجوبها على الدوام وفي كل حال فهو أن كل بشر فلا يخلو عن معصية بجوارحه إذ لم يخل عنه الأنبياء كما ورد في القرآن والأخبار من خطايا الأنبياء وتوبتهم وبكائهم على خطاياهم فإن خلا في بعض الأحوال عن معصية الجوارح فلا يخلو عن الهم بالذنوب بالقلب فإن خلا في بعض الأحوال عن الهم فلا يخلو عن وسواس الشيطان بإيراد الخواطر المتفرقة المذهلة عن ذكر الله فإن خلا عنه فلا يخلو عن غفلة وقصور في العلم بالله وصفاته وأفعاله وكل ذلك نقص وله أسباب وترك أسبابه بالتشاغل بأضدادها رجوع عن طريق إلى ضده والمراد بالتوبة الرجوع]

Ve her bir hâlde 'ale'd-devâm vücûb-ı tevbenin beyânı ise o dahi şu vechledir ki her bir beşer ma'siyet-i cevârihten hâlî olamaz, çünkü Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda ve ahbâr-ı sahîha-i nebeviyyede vârid olan beyân mücebince enbiyâ-ı 'izâm 'aleyhimü's-salâtu ve's-selâm ondan hâlî olmadılar ve hatâyalarından tevbe ve zârî edegeldikleri dahi nusûs-ı 'aliyyede musarrahtır. Ve bi'l-farz ma'siyet-i cevârihten ba'zı ahvâlde hâlî olsa bile kalben zünûba ihtimâm etmekten hâlî olamaz ve ba'zı ahvâlde dahi o ihtimâmdan hâlî olsa bile vesvese-i şeytândan hâlî olamaz ki zikrullâhtan müzhil olan havâtır-ı müteferrika hâtıra îrâdıyla kalbe bir dağdağa verir ve bu dağdağadan insân hâlî olamaz ve ondan dahi hâlî olursa lâ-mahâle Zât-ı Zi'l-Celâl'in ma'rifetinde ve sıfât ve ef'âlinin 'ilm ve ma'rifetlerinde bir gaflet

ve kusûrdan hālî kalamaz ve bunun cem’îsi naks ve eksikliktir ve onun esbâbı vardır ve azdâdıyla iştigâl etmekle esbâbının terki bu tarîkten zıddı olan tarîka dönmektir ve tevbeden murâd olan şey ise rüçû‘ ve ‘avdetdir ki bu hâl dahi tevbe demektir.

[ولا يتصور الخلو في حق آدمي عن هذا النقص وإنما يتفاوتون في المقادير فأما الأصل فلا بد منه ولهذا قال عليه السلام إنه ليغان على قلبي حتى أستغفر الله في اليوم والليلة سبعين مرة الحديث ولذلك أكرمه الله تعالى بأن قال ﴿لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُسِّمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾ وإذا كان هذا حاله فكيف حال غيره]

Ve hulûvv-ı naks ü âsâm âdemî hakkında mutasavver olmaz ya‘nî hiç-bir insân yoktur ki noksândan hālî ve vâreste ola ki eksikliğinden hālî olmak insân hakkında mutasavver değildir demek olur, ancak mekâdîrinde mütefâvît olurlar ki kimisinin noksânı az ve kimisi çok olur, yoksa onun aslı mevcûddur, ondan infikâk mümkün olmaz ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ليغان على قلبي ki hülâsa-i meâl-i münî-fi: “Benim gönlüme bir kifâyet ‘arız olur tâ ki gece ve gündüzde yetmiş kerre istigfâr ederim.” Ve onun için Hakk subhânehu ve ta‘âlâ ona ikrâm edip [17] buyurmuş ki ﴿لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُسِّمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا﴾¹² Bu nass-ı ‘âlî sûre-i Feth’in ikinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Tâ ki Allâhu ta‘âlâ zamân-ı câhiliyyette tekaddüm eden ve bu âyet-i kerîme nüzûlüne dek teehhür eden tefrîti magfîret ede.” Ve mahbûb-ı Hudâ’nın hâlî böyle olunca onun dîgerinin hâlî nice olur?

[فإن قلت لا يخفى أن ما يطرأ على القلب من الهموم والخواطر نقص وأن الكمال في الخلو عنه وأن القصور عن معرفة كنه جلال الله نقص وإنه كلما ازدادت المعرفة زاد الكمال وأن الانتقال إلى الكمال من أسباب النقصان رجوع والرجوع توبة ولكن هذه فضائل لا فرائض وقد أطلقت القول بوجوب التوبة في كل حال والتوبة عن هذه الأمور ليست بواجبة إذ إدراك الكمال غير واجب في الشرع فما المراد بقولك التوبة واجبة في كل حال فاعلم أنه قد سبق أن الإنسان لا يخلو في مبدأ خلقته من اتباع الشهوات أصلاً وليس معنى التوبة تركها فقط بل تمام التوبة بتدارك ما مضى وكل شهوة اتبعها الإنسان ارتفع منها ظلمة إلى قلبه كما يرتفع عن نفس الإنسان ظلمة إلى وجه المرأة الصقيلة فإن تراكمت ظلمة الشهوات صار ريناً كما يصير بخار النفس في وجه المرأة عند تراكمه خبثاً كما قال تعالى ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ فإذا تراكم الرين صار طبعاً فيطبع على قلبه كالخبث على وجه المرأة إذا تراكم وطال زمانه غاص في جرم الحديد وأفسده وصار لا يقبل الصقل بعده وصار كالمنطوق من الخبث ولا يكفي في تدارك اتباع الشهوات تركها في المستقبل بل لا بد من محو تلك الأريان التي

انطبعت في القلب كما لا يكفي في ظهور الصور في المرآة قطع الانفاس والبخارات المسودة لوجهها في المستقبل ما لم يشتغل بمحو ما انطبع فيها من الأريان وكما يرتفع إلى القلب ظلمة من المعاصي والشهوات فيرتفع إليه نورٌ من الطاعات وترك الشهوات فتتمحي ظلمة المعصية بنور الطاعة وإليه الإشارة بقوله عليه السلام أتبع السيئة الحسنة تمحها فإذا لا يستغني العبد في حالٍ من أحواله عن محو آثار السيئات عن قلبه بمباشرة حسناتٍ تضاد آثارها آثار تلك السيئات

Ve eğer hümûm ve havâtırdan kalbe târî ve ‘arız olan dağdağa eksiklik-tir ve kemâl ancak ondan hâlî olmaklığıyladır ve Zât-ı Zi'l-Celâl'in künh-i ma'rifetinden olan kusûr dahi nakstır ve ma'rifet müzdâd oldukça kemâl dahi müzdâd olur ve esbâb-ı noksândan ikmâle intikâl etmek dahi rücû'dur ve rücû tevbedir. Velâkin bunlar fezâillerdir, ferâiz değildirler, hâlbuki sen beher hâlde tevbe insâna vâcibe olduğuna kavli itlâk edip bir kayd ile onu takyîd etmemişsin, ma'a-hâzâ bu gibi umûrdan tevbe etmek vâcib değildir, çünkü idrâk-ı kemâl şer'an vâcib değildir.

Kaldı ki sen beher hâlde tevbe vâcibdir dediğin ve işbu kelâm-ı ‘umûmî-den senin murâdın nedir der isen, burasını dahi şöylece bil ki fî-mâ tekaddem sebkât etmiş ki insân mebd-e-i hilkatinde ittibâc-ı şehvâtın aslâ hâlî olmaz ve müstakbelde terk-i ittibâc-ı şehvât yalnız tevbenin ma'nâsı değildir, ancak tevbenin tamâmı geçmiş olan kusûrun tedârükü iledir ya'nî telâfî-i mâ-fât iledir, zîrâ her bir şehvet ki insân onu ittibâc eder, lâbüdd onun kalbine ondan bir zulmet mürtefîc olur, nitekim nefes-i insânîden cilâlî ve saykallı olan vech-i mir'âta bir zulmet mürtefîc olur ve zulmet-i şehvât müterâkim olunca lâ-mahâle o zulumât-ı müterâkime kalbe bir reyn hâsıl olur ya'nî bir gönül karalığı olur, nitekim terâküm-i enfâstan ayna yüzünde bir pās ve habs mütekevvîn olur ki tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ¹³ ﴿كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ Ya'nî “Dedikleri gibi değildir, belki onların kesb ettikleri günâh kalbleri üzerine perde olmuştur.” Ve ber-minvâl-i muharrer gönül karanlılığı müterâkim olıcak o sevâd-ı kalbi dahi hüv ve tabî'at olur da kalbi üzerine tab' olunup perde gibi kapanır ki ayna yüzüne kir ve pās terâkümü gibi. Çün zamânı uzarsa onun hubsü demire batır, belki cirm-i âhenîne bile te'sîr eder de bozar ki ba'dehu cilâ ve saykallığı kabûl etmez de sanki hubsten matbûc olmuş olur ve o hâlde onun ittibâc-ı şehvâtın tedârüküne müstakbelde olan terki kifâyet etmez, belki kalbde müntabîc olan sevâdın mahv ve izâlesi lâzım ve lâbüdd olur, nitekim zuhûr-ı suver için aynanın yüzünü karalayan enfâs ve buhârâtın

kat'ı ona kifâyet etmez ki gelecek zamânda aynadan enfâsı kesip kat' ederse o kat'-ı nefes aynanın yüzünü pāk etmez ve o kir ve pās mahv olmadıkça vech-i mir'atta bir sûret görünmez, ancak bir taraftan eski siyâhlığını izâle etmek cilâsı ve diğer taraftan ondan enfâsı kesmek ile irtikâsı o rûy-i âyîne sâfî eder tâ ki onda muhâzîsi olan sûretler zuhûr eyler. Ve ma'lûmdur ki şehvât ve me'âsîden kalbe nice bir karalık ve karanlılık kalkıp mürtefi' olursa, kezâlik terk-i şehvât ve tâ'ât nûrlarından dahi öylece bir nûr ve ziyâ kalbe mürtefi' olur da zulmet-i ma'siyet nûr-ı tâ'ât ile mahv olur gider, hattâ 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin اتبع السيئة diye nass-ı âlîsinin işâreti bunadır ya'nî “Sen seyyi'eye haseneyi ittibâ' eyle ki hasene seyyieyi mahv eder” demektir. Kaldı ki 'abdin kâffe-i ahvâlinden hiçbir hâlde onun kalbinden âsâr-ı seyyieyi mahv edecek bir hasene-i mütezâddeye iştigâl ve mübâşeret etmekten kendisi müstagnî olmaz ki âsâr-ı seyyi'âtın azdâdı olan âsâr-ı hasenâta hemîşe muhtâcdır.

[هذا في قلب حصل أولاً صفاؤه وجلالؤه ثم أظلم بأسباب عارضة فأما التصقيل الأول ففيه يطول الصقل إذ ليس شغل الصقل في إزالة الصدأ عن المرأة كشغله في عمل أصل المرأة فهذه أشغال طويلة لا تنقطع أصلاً وكل ذلك يرجع إلى التوبة فأما قولك إن هذا لا يسمى واجباً بل هو فضل وطلب كمال فاعلم أن الواجب له معنيان أحدهما ما يدخل في فتوى الشرع ويشارك فيه كافة الخلق وهو القدر الذي لو اشتغل به كافة الخلق لم يخرب العالم فلو كلف الناس كلهم أن يتقوا الله حق تقاته لتركوا المعاش ورفضوا الدنيا بالكلية ثم يؤدي ذلك إلى بطلان التقوى بالكلية فإنه مهما فسدت المعاش لم يتفرغ أحد للتقوى بل شغل الحياكة والحراثة والخبز يستغرق جميع العمر من كل واحد فيما يحتاج إليه فجميع هذه الدرجات ليست بواجبة بهذا الاعتبار والواجب الثاني هو الذي لا بد منه للوصول به إلى القرب المطلوب من رب العالمين [18] والمقام المحمود بين الصديقين والتوبة عن جميع ما ذكرناه واجبة في الوصول إليه كما يقال الطهارة واجبة في الصلاة للتطوع أي لمن يريد أن يتوصل إليه إلا بها فأما من رضي بالنقصان والحرمان عن فضل صلاة التطوع فالطهارة ليست واجبة عليه لأجلها كما يقال العين والأذن واليد والرجل شرط في وجود الإنسان يعني أنه شرط لمن يريد أن يكون إنساناً كاملاً ينتفع بإنسانيته ويتوصل بها إلى درجات العلا في الدنيا فأما من قنع بأصل الحياة ورضي أن يكون كالحم على وضم وكخرقة مطروحة فليس يشترط لمثل هذه الحياة عين ويد ورجل فأصل الواجبات الداخلة في فتوى العامة لا يوصل إلا إلى أصل النجاة وأصل النجاة كأصل الحياة وما وراء أصل النجاة من السعادات التي بها تنتهي الحياة يجري مجرى الأعضاء والآلات التي بها تنهى الحياة وفيه سعي الأنبياء والأولياء والعلماء والأمثل فالأمثل وعليه كان حرصهم وحواليه كان تطوافهم ولأجله كان رفضهم لملاذ الدنيا بالكلية]

Ve bu tedbîr ancak evvelden safâ ve incilâsı hâsıl olup sonra esbâb-ı

‘arıza ile muzlim ve karanlık olan kalbe içindir. Ammâ o taskîl evvel ise onda olan maskalalık işi be-gâyet uzun olur ki öyle bir kolaylık ile mün-celî ve saykallı olmaz, zîrâ aynanın yüzünden gubâr ve pâsın izâlesi işi asl aynanın icmâl ve icâdî işi gibi olmaz, elbette asl mir’âtın ‘ameli işi daha ziyâde çoktur ve uzundur. İşte bu işler dahi uzun bir iştirler ki aslâ kesilip munkatır olmaz ve bunun kâffesi tevbeye râci‘ olur.

Ve senin buna vâcib denilmez ancak bir fazîlet ve taleb-i kemâldir de-yişin cevâbı dahi böylece bil ki vâcib için iki ma’nâ vardır ki birisi fetvâ-yı şer’de dâhil olup kâffe-i halk onda müşterek olan vâcibdir ve o vâcib o mikdârdır ki kâffe-i halk onunla meşgûl olsa ‘âlem harâb olmaz, zîrâ ki kâffe-i nâs Hakk subhânehu ve ta‘âlânın hakk-ı tükâtıyla ittikâ etmeye mü-kellef olmuş olsalar kâffeten kendi ma‘âyişlerini külliyyen bırakıp rafz ve terk ederlerdi ve bi’l-külliyye dünyâyı rafz ederlerdi ve bu ise bi’l-külliyye butlân-ı takvâya mü’eddî olurdu, zîrâ ki ma‘âyiş-i beşeriyye fesâda vardık-ça bir kimse takvâya boş kalıp fârig olmaz, belki çulhalık ve ekincilik ve ekmekçilik işleri her bir ferdin muhtâcı bulunduğu nesnede cemî-i ‘öm-rünü istigrâk ederdi, işte bu derecâtın cemî’isi bu ictibâr ile vâcib olmaz. Ve ikinci vâcib ise o dahi o bir vâcibdir ki rabbü’l-‘âlemînden matlûb olan kurbûn vusûlüne ve beyne’s-sıddîkîn mergûb olan makâm-ı mahmûdun visâline sebep olan vâcibdir ki o vücûba temessûkle bu makâm ve bu dere-ceye vâsıl olurlar, kaldı ki kurb-i Yezdânî ve makâm-ı mukarrebîne vusûl bulmak için bu zikr ettiğimiz cemî-i umûrdan tevbe etmek vâcibdir ki o tevbe ile ancak ona vâsıl olur, nitekim salavât-ı tatavvu’da tahâret vâcibdir denilir ya’nî tatavvu‘an namâz kılmak isteyen âdeme tahâret vâcibdir ki o tahâret olmadıkça o namâza vâsıl olamaz. Ammâ o kimse ki noksân-ı ecr ve hirmân-ı fazîlete râzî olmuş, artık o kimseye tahâret vâcib olmaz, nitekim denilir ki vücûd-ı insâna göz ve kulak ve el ve ayak şarttırılar ya’nî insân-ı kâmil olmak ve kendi insâniyyetiyle müntefî‘ ve dünyâda derecât-ı ‘aliyye vâsıl olmak isteyen âdem için bu a‘zâ şarttırılar, yoksa o kimse ki asl-ı hayâta kâni‘ olup tahtaya konulan gûşt pârçası gibi tahtaya konulmuş gûşt olmaya veyâ yere atılmış bir paçavra gibi kalmaya râzî olana şart de-ğildirler, zîrâ bu gibi hayâta göz ve kulak ve el ve ayak şart değildirler, kaldı ki fetvâ-yı ‘âmmede dâhil olan vâcibâtın aslı ancak asl-ı necâta insânı vâsıl etmez ve asl-ı necât ise asl-ı hayât gibidir ve asl-ı necâtın mâ-verâsın-da olup müntehâ-yı hayât olan sa‘âdât ve derecât-ı ‘âliye ancak hayât onun-la müteheyyi‘ bulunduğu a‘zâ ve âlâtın mecrâlarında cârî olur ve enbiyâ ve evliyâ ve ‘ulemâ ve sulehâ el-emsal fe’l-emsal onda sa‘y etmişler ve hırsla-

rı dahi o vâcibât üzerine muktasır idi, hemîşe onun etrâfında tavâf ederlerdi ve bi'l-külliyeye melâz-ı dünyâ onların terkleri ancak onun için idi.

[حتى انتهى عيسى عليه السلام إلى أن توسد حجراً في منامه فجاء إليه الشيطان وقال أما كنت تركت الدنيا للأخرة فقال نعم وما الذي حدث فقال توسدك لهذا الحجر تنعم في الدنيا فلم لا تضع رأسك على الأرض فرمى عيسى عليه السلام بالحجر ووضع رأسه على الأرض وكان رميه للحجر توبة عن ذلك التمتع أفترى أن عيسى عليه السلام لم يعلم أن وضع الرأس على الأرض لا يسمى واجباً في فتاوي العامة أفترى أن نبينا محمداً صلى الله عليه وسلم لما شغله الثوب الذي كان عليه علم في صلاته حتى نزع وشغله شراك نعله الذي جده حتى أعاد الشراك الخلق لم يعلم أن ذلك ليس واجباً في شرعه الذي شرعه لكافة عبادته فإذا علم ذلك فلم تاب عنه بتركه وهل كان ذلك إلا لأنه رآه مؤثراً في قلبه أثراً يمنع عن بلوغ المقام المحمود الذي قد وعد به أفترى أن الصديق رضي الله عنه بعد أن شرب اللبن وعلم أنه على غير وجه أدخل إصبعه في حلقه ليخرجه حتى كاد يخرج معه روحه ما علم من الفقه هذا القدر وهو أن ما أكله عن جهل فهو غير آثم به ولا يجب في فتوى الفقه إخراجهم فلم تاب عن شربه بالتدارك على حسب إمكانه بتخلية المعدة عنه وهل كان ذلك إلا لسر وقر في صدره عرفه ذلك السر أن فتوى العامة حديث آخر وأن خطر طريق الآخرة لا يعرفه إلا الصديقون]

Tâ ki Īsâ ‘aleyhi’s-selâm o hâle vardı ki uykusunda başını bir taşu kodu ve şeytân ‘aleyhi’l-la‘ne gelip ona dedi ki “Sen âhiret için dünyâyı terk etmemiştin.” Ve Īsâ: “Evet, o ki hudûs etmiş nedir?” diye sorunca şeytân-ı la‘în: “Senin bu taşu başın komaklığın dünyâda bir tena‘umdur, niçin yere kendi başını komazsın?” dedi. O dahi taşı atıp başını yere kodu. İşte taşın atması o tena‘umdan tevbe idi, eyâ sen ne zann edersin yere baş komaklık fetâvâ-yı ‘âmmede vâcib tesmiye olunmadığını bilmez mi idi ve ne zann edersin bizim nebî-i zî-şânımız sultân-ı rûsûl Hazret-i Muhammedü’l-Mustafâ ‘aleyhi minallâhi efdalü’t-tahâyâ ‘alemlî olan sevbi namâzda onu meşgûl ettikte derhâl nez‘ ve ilkâ etti ve nâleynin cedîd olan bağı ile dahi müştagil olunca köhne bağına i‘âde etti. Eyâ kendisi bilmez miydi ki Allâhu ta‘âlânın kâffe-i ‘ibâdına kendi şer‘ ettiği şer‘atte o sevbin nez‘i ve o bağına i‘âdesi [19] vâcib değildir, niçin onu terk etmekle ondan tevbe etti ve onun şol tevbesi ancak mev‘ûdu bulunan makâm-ı mahmûddan onu men‘ edecek bir esere mü‘essir olduğuna vâkîf olmasından değil miydi? Sen ne zann edersin?

Hazret-i yâr-ı gâr Sıddîk-i ekber ‘aleyhi’r-rıdvân bir mikdâr süttü içip sonra şüheli olduğu hissedince parmağını boğazına sokup ihrâc ve istifrâğına çalışarak onunla berâber cânı çıkacak râddeye dek kusmağına ihtimâmı ‘abes miydi? Eyâ ‘ilm-i fıkhtan bu kadcılık şey bilmez miydi ki

‘an-cehl bilmeyerek ekl ettiği şübhelî nesne ile âsim değildir ve fetāvā-yı fıkhta karnından ihrâcî vâcib olmaz, niçin bu tedârük ile ondan tevbe etti de bi-hasebi’l-imkân mi‘desini ondan tahliye etmeye sa‘y eyledi? Onun bu fi‘li ancak sadrında muvakkar olan sırdan değil miydi ki o sır ona bildirip ta‘rîf etmişti ki fetvâ-yı ‘âmme başka bir hadîstir, kaldı ki rāh-ı âhiretin hatarı ancak zümre-i mukarrebîn bilirler ki başkaları bilmezler.

﴿فَتَأْمَلُ أَحْوَالَ الَّذِينَ هُمْ أَعْرَفَ خَلَقَ اللَّهُ بِاللَّهِ وَبِطَرِيقِ اللَّهِ وَبِمَكَامِنِ الْغُرُورِ بِاللَّهِ وَإِيَّاكَ مَرَّةً وَاحِدَةً أَنْ تَغْرَكَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَإِيَّاكَ ثُمَّ إِيَّاكَ أَلْفَ مَرَّةٍ أَنْ يَغْرَكَ بِاللَّهِ الْغُرُورَ فَهَذِهِ أَسْرَارُ مَنْ اسْتَشَقَّ مَبَادِئَ رَوَائِحِهَا عِلْمٌ أَنْ لَزُومَ التَّوْبَةِ النَّصُوحَ مَلَازِمَ لِلْعَبْدِ السَّالِكِ فِي طَرِيقِ اللَّهِ تَعَالَى فِي كُلِّ نَفْسٍ مِنْ أَنْفَاسِهِ وَلَوْ عَمَرَ عَمْرَ نُوحٍ وَأَنْ ذَلِكَ وَاجِبٌ عَلَى الْفُورِ مِنْ غَيْرِ مَهْلَةٍ وَلَقَدْ صَدَّقَ أَبُو سَلِيمَانَ الدَّارَانِي حَيْثُ قَالَ لَوْ لَمْ يَكِ الْعَاقِلُ فِيمَا بَقِيَ مِنْ عَمْرِهِ إِلَّا عَلَى تَفْوِيتِ مَا مَضَى مِنْهُ فِي غَيْرِ الطَّاعَةِ لَكَانَ خَلِيقًا أَنْ يَحْزَنَهُ ذَلِكَ إِلَى الْمَمَاتِ فَكَيْفَ مِنْ يَسْتَقْبِلُ مَا بَقِيَ مِنْ عَمْرِهِ بِمِثْلِ مَا مَضَى مِنْ جِهَلِهِ وَإِنَّمَا قَالَ هَذَا لِأَنَّ الْعَاقِلَ إِذَا مَلَكَ جَوْهَرَةً نَفِيسَةً وَضَاعَتْ مِنْهُ بَغِيرَ فَائِدَةٍ بَكَى عَلَيْهَا لَا مُحَالَةَ وَإِنْ ضَاعَتْ مِنْهُ وَصَارَ ضِيَاعُهَا سَبَبَ هَلَاكِهِ كَانَ بِكَأْوِهِ مِنْهَا أَشَدَّ وَكُلِّ سَاعَةٍ مِنَ الْعَمْرِ بَلَّ كُلِّ نَفْسٍ جَوْهَرَةً نَفِيسَةً لَا خَلْفَ لَهَا وَلَا بَدَلَ مِنْهَا فَإِنَّهَا صَالِحَةٌ لِأَنَّ تَوَصُّلَكَ إِلَى سَعَادَةِ الْأَبَدِ وَتَنْقِذَكَ مِنْ شَقَاوَةِ الْأَبَدِ وَأَيُّ جَوَاهِرِ أَنْفُسٍ مِنْ هَذَا فَاذًا ضَيَعَتْهَا فِي الْغَفْلَةِ فَقَدْ خَسِرْتَ خَسِرَانًا مَبِينًا وَإِنْ صَرَفْتَهَا إِلَى مَعْصِيَةٍ فَقَدْ هَلَكْتَ هَلَاكًا فَاحْشَا﴾

İşte sen Zât-ı Zi’l-Celâl’e cümle-i halktan ziyâde ‘ârif ve tarîkullâha ve mekrullâha cümleden ziyâde ‘âlim ve Zât-ı Zi’l-Celâl’e olan gurûrun mekâminine kâffeden ziyâdeye âgâh olan, işbu zevât-ı ‘izâmın ahvâline te‘emmül eyle de sakın bir kerre hayât-ı dünyâviyye seni aldatmaya ve zinhâr zinhâr bin kerre bin kerre sakın ki gurûr seni Allâhu ta‘âla ile magrûr eylemeye. İşte bunlar birtakım esrârdırlar ki onların mebâdîlerinin râyihasını koklayıp istinşâk eden kimse bilir ki tarîkullâhta sâlik olan kimseye velev ki ‘ömr-i Nûh gibi bir ‘ömre mu‘ammer olsa bile onun her bir nefesinde tevbe-i nasûh ona mülâzım olmaklığı lâzımdır ve ‘ale’l-fevr dahi min gayr-i mühlet ona vâcib ve mefrûzdur. Hakkâ Ebû Süleymân-ı Dârânî doğru ve gerçek söyleyip sıdk etmiş ki demiş ki “Tâ‘âtin gayrısında geçmiş olan ‘ömrü üzerine bakiyye-i ‘ömründe ağlayıp girye vü zârî etse sezâ ve lâyıktır ki ölüme dek o hâl onu mahzûn eyleye ve nice kalır o kimse ki kendi cehlinden bakiyye-i ‘ömründe dahi geçmiş geçmiş olan ‘ömrü üzerine bakiyye-i ‘ömründe ağlayıp girye vü zârî etse sezâ ve lâyıktır” ki ölüme dek o hâl onu mahzûn eyleye ve nice kalır o kimse ki kendi cehlinden bakiyye-i ‘ömründe dahi geçmiş olan ‘ömründe ettiği me‘âsî gibi bir cerâime istikbâl ede ve onun böylece söyleyişi ancak bu haysiyyetledir ki şahs-ı

hüşmend bir cevhereye mâlik olsa ve o cevhere bî-sûd ve bî-fâide ondan zâyi⁶ olup da onu gâib etse lâ-mahâle ki ona hüzn edip ağlar ve eğer ondan gâib olmakla onun zıyâ⁷ı helâkine dahi sebep olsa lâbüdd ki onun bükâsı ondan daha ziyâde şedîd olur. Ve ‘ömrün her bir sâ‘ati belki her bir nefsi bir dürr-i yektâdır ki onun halefi yoktur ve ona bir bedel bulunmaz, zîrâ ki seni sa‘âdet-i ebediyyeye îsâl ve şakâvet-i sermediyyeden kurtarıp seni inkâz ve tahlîse sâlihtir ve hangi cevheredir ki bu cevhereden daha ziyâde enfes ola. Vaktâ ki gaflette sen onu zâyi⁶ edersin, açık ve âşikâr olarak bir ziyân ile mütezarrır ve ziyânkâr olmuş olursun ve eğer onu bir ma‘siyete sarf edip de gâib etmişsen, artık helâk-ı fâhiş ile hâlik olmuş olursun.

[فإن كنت لا تبكي على هذه المعصية فذلك لجهلك ومصيتك بجهلك أعظم من كل مصيبة لكن الجهل مصيبة لا يعرف المصاب بها أنه صاحب مصيبة فإن نوم الغفلة يحول بينه وبين معرفته والناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا فعند ذلك ينكشف لكل مفلس إفلاسه ولكل مصاب مصيبته وقد رفع الناس عن التدارك قال بعض العارفين إن ملك الموت عليه السلام إذا ظهر للعبد أعلمه أنه بقي من عمره ساعة وأنت لا تستأخر عنها طرفة عين فيبدو للعبد من الأسف والحسرة ما لو كانت له الدنيا بحذافيرها لخرج منها على أن يضم إلى تلك الساعة ساعة أخرى ليستعقب فيها ويتدارك تفريطه فلا يجد إليه سبيلاً وهو أول ما يظهر من معاني قوله تعالى ﴿وَجِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكٍّ مُرِيبٍ﴾ وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَخَذَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولُ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقْتُ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ ولن يؤخر الله نفساً إذا جاء أجلها فقليل الأجل القريب الذي يطلبه معناه أنه يقول عند كشف الغطاء للعبد يا ملك الموت أخرني يوماً أعتذر فيه إلى ربي وأتوب وأتزود صالحاً لنفسي فيقول فנית الأيام فلا يوم فيقول فأخرني ساعة فيقول فנית الساعات فلا ساعة فيغلق عليه باب التوبة فيتغرغر بروحه وتتردد أنفاسه في شراسفه ويتجرع غصة اليأس عن التدارك وحسرة الندامة على تضييع العمر فيضطرب أصل إيمانه في صدمات تلك الأحوال فإذا زهقت نفسه فإن كان سبقت له من الله الحسنی خرجت روحه على التوحيد فذلك حسن الخاتمة وإن سبق له القضاء بالشقوة والعياذ بالله خرجت روحه على الشك والاضطراب وذلك سوء الخاتمة]

Ve eğer sen bu musîbet üzerine ağlamaz isen o hâl senin cehlindendir ve kendi cehlin ile olan musîbetin her bir musîbetten daha ziyâde a‘zamdır, lâkin cehl böyle bir musîbettir ki onunla giriftâr bulunan kimse kendisi musîbetli olduğunu bilmez, zîrâ gaflet uykusu onunla ma‘rifeti mâ-beyninde hâil olmuştur, zîrâ mukarrerdir ki kâffe-i nâs uykudadırlar, her ne vakt ki ölürlerse o vakte uyanırlar da o vakte her bir müflise kendi iflâsı ve her bir musîbetliye kendi musîbeti açılıp münkeşif olur hâlbuki tedârükten nâs merfû⁸ olmuşlar ki telâfî-i mâ-fâtın imkânı kalmamıştır.

maklığın gussasını esef-i peşimânî vü nedâmetle tecerru^c eder ve o hâlde asl imânı dahi bu ahvâlin sademâtında ıztırâb eyler. Vaktâ ki çün cânı çıkıp rûhu teninden ayrılıp müfârat etmek ister, eğer fi'l-ezel cennet-i ulyâ ona sebkât etmişse onun rûhu tevhîd üzerine hâric olur ki hüsn-i hâtime odur ve eğer ezelde, Allâh'a sığındık, şakâvetle hükm ve kazâ ona sebkât etmişse artık el-ıyâzu billâh şekk ve ıztırâb üzere cânı çıkar ki sū-i hâtime odur.

[ولممثل هذا يقال ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ النَّفْسَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كَفَارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾ وقوله ﴿إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ﴾ ومعناه عن قرب عهد بالخطيئة بأن يتندم عليها ويمحو أثرها بحسنة يردفها بها قبل أن يتراكم الرين على القلب فلا يقبل المحو ولذلك قال صلى الله عليه وسلم أتبع السيئة الحسنة تمحها ولذلك قال لقمان لابنه يا بني لا تؤخر التوبة فإن الموت يأتي بغتة ومن ترك المبادرة إلى التوبة بالتسوية كان بين خطيرين عظيمين {أحدهما} أن تتراكم الظلمة على قلبه من المعاصي حتى يصير ربنا وطعنا فلا يقبل المحو الثاني أن يعاجله المرض أو الموت فلا يجد مهلة للاشتغال بالمحو]

Ve bunun misâline denilir ki حَضَرَ إِذَا حَضَرَ إِذَا حَضَرَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ النَّفْسَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كَفَارٌ أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا¹⁸ ki bu âyet-i kerîme sûre-i Nisâ'nın on yedinci âyetidir, hülâsa-i tefsîrinde denilmiştir ki “Şol kimseler ki ef’âl-i kabîhaya musırr iken onların birine mevt hâzır olup ye’s derecesine geldikte seyyiâtıma tevbe eyledim der, o kimseler için ‘indallâh kabûl-i tevbe olmadı.” Ve ve dahi اللَّهُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ¹⁹ denilir ki bu âyet dahi sûre-i mezkûrenin on altıncı âyetidir, hülâsa-i tefsîrinde denilmiştir ki “Allâhu ta‘âlânın tevbe kabûlüne va‘d-i kerîmi mücebince Hakk celle ve ‘alânın tevbe kabûlü ancak şol kimseler içindir ki câhillikle sū-i ‘amel işleyip sonra ‘an-karîb tevbe ederler, Allâhu ta‘âlâ o kimselerin tevbesini kabûl eder” ya’nî hatînen kurb-i ‘ahdinde ona nedâmet ve peşimânî eder de onun âsârını kalb üzerine terâküm edip reyn olursa mahva kâbil kalmaz. Ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm buyurmuş ki اتبع السيئة يا’nî “Seyyieye hasaneyi itbâ eyle de onu mahv eder.” Ve onun için Lokmân dahi oğluna demiş ki “Ey benim oğlum, sen tevbeyi tehîr eyleme, zîrâ ki ölüm fec’eten ve nâgehân gelir.”

Ve o ki tesvîf ile mübâdere-i tevbeyi terk eder, o kimse iki ‘azîm bir hatarların aralarına geçmiş olur: Birincisi şol hatardır ki me‘âsiden kalbi

18 Nisâ, 4/18.

19 Nisâ, 4/17.

üzere terāküm eden zulumâtır ki sonra reyn ve tab^c olunur da bir dahi mahvı kabûl etmez ve ikinci hatarın ise o dahi maraz-ı mevzin müsâra^cat ve mu'âlecesidir ki mahvına iştigâl etmeye bir vakt bulamaz.

[ولذلك ورد في الخبر إن أكثر صياح أهل النار من التسويف فما هلك من هلك إلا بالتسويف فيكون تسويده القلب نقداً وجلاؤه بالطاعة نسيئة إلى أن يختطفه الموت فيأتي الله بقلب غير سليم ولا ينجو إلا من أتى الله بقلب سليم فالقلب أمانة الله تعالى عند عبده والعمر أمانة الله عنده وكذا سائر أسباب الطاعة فمن خان في الأمانة ولم يتدارك خيانتة فأمره مخطر قال بعض العارفين إن لله تعالى إلى عبده سرين يسرهما إليه على سبيل الإلهام {أحدهما} إذا خرج من بطن أمه يقول له عبدي قد أخرجتك إلى الدنيا طاهراً نظيفاً واستودعتك عمرك واثمنتك عليه فانظر كيف تحفظ الأمانة وانظر إلى كيف تلقاني والثاني عند خروج روحه يقول عبدي ماذا صنعت في أمانتي عندك هل حفظتها حتى تلقاني على العهد فألقاك على الوفاء أو أضعتها فألقاك بالمطالبة والعقاب وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾ وبقوله تعالى ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ﴾]

Ve onun için haberde vârid olmuş ki ehl-i âteşin en çok ziyâde feryâd-ları ancak tesvîftendir ki hâlik olanlar ancak tesvîf ile hâlik olmuşlar, kaldı ki günâh ve ma'âsiyetin kalbe tesvîdi nakd olup ve ölüm onu kapıp götürünceye dek onun cilâsı va'deli nesîe ki deyn-i mü'eccedir. Ve çün tevbe ile onu cilâ etmezse artık gayr-i selîm bir kalb ile huzûr-ı rabbânîye gelir ve kalb-i selîm ile gelen âdemler ancak necât bulurlar ki gayr-i selîm bir kalb ile gelen kimse hâlik olup necât bulmaz demektir.

Ve ma'lûmdur ki kalb ancak Allâhu ta'âlânın kulu 'indinde emâneten müvedda^c bir vedî'adır ve 'ömr dahi kezâlik onun 'indinde bir emânettir ve tâ'atın esbâb-ı sâiresi dahi kezâlik onun yanında bir emanettir. Ve o ki emânete ta'addî ve hıyânet eder de emrini tevbe ile tedârük etmez, onun emri tehlikeli ve muhataralıdır. Hattâ ba'zu'l-ârifîn demiş ki “Allâhu ta'âlânın 'abdi katında iki râzı vardır ki 'alâ-sebîlî'l-ilhâm ona sırren idâ^c eder: Birincisi o sırdır ki anası karnından çıktığı vakte ona der ki “Ey benim kulum, işte ben seni pâk ve tâhir olarak dünyâyâ çıkardım ve senin kendi 'ömrünü sana istîdâ^c edip onu [21] sende vedî'a bırakıp onun üzerine seni i'timân eyledim, artık sen bak ki emâneti nice hıfz edeceksin ve dahi bak ki sen bana nice mülâkî olacaksın. Ve onun ikinci sırrı rûhu çıktığı vakttedir ki o vakte dahi ona der ki “Ey benim kulum, benim sende bıraktığım emânete sen ne işledin, sen beni 'ahd ve ben seni vefâ üzere mülâkât edinceye dek onu saklayıp hıfz ettin mi yoksa onu zâyi^c ettikte tâ ki sana mütâlebe ve

‘ıkâb ile mülākī olayım?”²⁰ Ve ﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُون﴾²¹ kavl-i ‘ālîsiyle olan işâret dahi ancak bunadır, ya‘nî “Siz benim ‘ahdime vefâ ediniz de ben dahi ‘ahdinize vefâ edeyim” demektir. ﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ﴾²¹ nass-ı celîlinin fehvâsı dahi buna işârettir ki vasflarında demiş ki “Şol kimseler ki kendi emânetlerine ve ‘ahdlerine mürâfîlerdir.”

Beyānu Enne’t-Tevbete İza’stecme‘at Şerāitahā Fe-Hiye Makbūletün Lā Mahāle

[بيان أن التوبة إذا استجمعت شرائطها فهي مقبولة لا محالة]

[اعلم أنك إذا فهمت معنى القبول لم تشك في أن كل توبة صحيحة فهي مقبولة فالناظرون بنور البصائر المستمدون من أنوار القرآن علموا أن كل قلب سليم مقبول عند الله ومتنعم في الآخرة في جوار الله تعالى ومستعد لأن ينظر بعينه الباقية إلى وجه الله تعالى وعلموا أن القلب خلق سليماً في الأصل وكل مولود يولد على الفطرة وإنما تفوته السلامة بكدورة ترهق وجهه من غبرة الذنوب وظلمتها وعلموا أن نار الندم تحرق تلك الغبرة وأن نور الحسنة يمحو عن وجه القلب ظلمة السيئات وأنه لا طاقة لظلام المعاصي مع نور الحسنات كما لا طاقة لظلام الليل مع نور النهار بل كما لا طاقة لكدورة الوسخ مع بياض الصابون وكما أن الثوب الوسخ لا يقبله الملك لأن يكون لباسه فالقلب المظلم لا يقبله الله تعالى لأن يكون في جواره وكما أن استعمال الثوب في الأعمال الخسيسة يوسخ الثوب وغسله بالصابون والماء الحار ينظفه لا محالة فاستعمال القلب في الشهوات يوسخ القلب وغسله بماء الدموع وحرقة الندم ينظفه ويظهره ويزكيه]

Ve şerāitine müstecmi‘ olduğu hâlde lâ-mahāle tevbe makbūle olduğu-nun beyānı ise o dahi bu mebhastır. Şöylece bil ki sen kabūl-i ma‘nāsını fehm eder isen her bir tevbe-i sahīha makbūle olduğuna şekk ve şübhe etmezsin, zîrā nūr-ı besāir ile nāzır ve envār-ı Kur‘āniyye‘den müstemidd olan ehl-i dāniş ü ‘irfān bilmişler ki her bir kalb-i selīm ‘indallāh makbūl ve āhirette Allāhu ta‘ālânın civārında mütene‘im ve ‘ayn-ı bākīye ile vec-hullāha bakmaya āmāde ve müsta‘iddir.

Ve dahi bilmişler ki kalb-i insān selīm olarak halk olunmuş ve her bir

20 Bakara, 2/40.

21 Mü‘minün, 23/8; Me‘āric, 70/32.

mevlûd fıtrat üzere vilâdet olunur da sonra gerd-i günâh ve gubâr-ı zünûb-dan kalbinin yüzüne bir küdûret ve zulmet luhûkuyla selâmeti fâit ve gâib olur. Ve dahi bilmişler ki nâr-ı nedem ve âteş-i peşimânî o gubârlığı yakıp ihrâk eder ve nûr-ı hasene vech-i kalbden zulmet-i seyyieyi mahv eder de nûr-ı hasenât ile ma'an zalâm-ı ma'siyetin tâkatı yoktur, nitekim nûr-ı nehâr ile ma'an zulmet-i leylin tâkat ü tûvânı yoktur, belki beyâz sâbûn ile pās ve kirin tâkatı olmadığı gibidir ve nitekim kirli olan sevb onun libāsı olmak üzere melikin makbûlü olmaz. Kezâlik Zât-ı zü'l-celâl dahi onun ci-vârında bulunmak üzere karanlık olan kalbi kabûl etmez ve nitekim a'mâl-i hasîsede sevbini isti'mâlî onu kirli ve pāslı eder ya'nî lâ-mahāle a'mâl-i hasîse sevbi kirli ettiği gibi ve sâbûn ve sıcak su ile onun yıkaması dahi onu pāk ve temiz eder gibi. Kezâlik şehvâtta kalbin isti'mâlî kalbi kirli kılar ve göz yaşı ile gasli ve peşimânînin hurkatıyla tanzifî onu pāk ve tâhir eder.

[وكل قلب زكي طاهر فهو مقبول كما أن كل ثوب نظيف فهو مقبول وإنما عليك التزكية والتطهير وأما القبول فمبدؤٌ قد سبق به القضاء الأزلي الذي لا مرد له وهو المسمى فلاحاً في قوله ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا﴾ ومن لم يعرف على سبيل التحقيق معرفة أقوى وأجلى من المشاهدة بالبصر أن القلب يتأثر بالمعاصي والطاعات تأثراً متضاداً يستعار لأحدهما لفظ الظلمة كما يستعار للجهل ويستعار للآخر لفظ النور كما يستعار للعلم وأن بين النور والظلمة تضاداً ضرورياً لا يتصور الجمع بينهما فكأنه لم يبق من الدين إلا قشوره ولم يعلق به إلا أسماؤه وقلبه في غطاء كثيف عن حقيقة الدين بل عن حقيقة نفسه وصفات نفسه ومن جهل نفسه فهو بغيره أجهل وأعني به قلبه إذ بقلبه يعرف غير قلبه فكيف يعرف غيره وهو لا يعرف قلبه]

Ve her bir zekî ve tâhir olan kalb lâ-mahāle makbûldür, nitekim her bir pāk ve temiz olan sevb makbûldür, kaldı ki sana lâzım ve vâcib olan şey ancak tezkiye ve tathîr etmek 'amelidir, yoksa kabûl maddesi mebzûl-dür, onun mereddî olmayan hükm ve kazâ-yı ezeli ona sebkât etmiştir ki "felâh" ismi ile müsemma olmuştur, ya'nî tebâreke ve ta'ālânın مَنْ أَفْلَحَ ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا﴾²² kavli-i 'ālîsinde o kazâ için "felâh" ismi tesmiye buyurmuştur ki ma'nası: "Tahkîk ve tahkîkan felâh buldu o kimse ki nefsinî pāk ve ıslâh edip tâ'ata meşgûl oldu." Ve o kimse ki 'alâ-sebîlî't-tahkîk müşâhede-i basardan eclâ ve akvâ bir ma'rifet ile kendisi bilmez ki kalb tâ'ât ve me'āsî ile yekdîgerine mütezâdîd bir eserle müte'essir olur da o eserin birisine lafz-ı "zulm"e ki "cehl"e isti'âre olunduğu gibi ve dîgerine lafz-ı "nûr" ki "ilm"e isti'âre olunduğu gibi isti'âre olunmuş ve nûr-ı zulmet beyninde zarûrî olarak bir müzâdde olup ki beynlerinde cem' etmek hâli aslâ muta-

savver olmaz, sanki o kimse dînden ancak onun kabuğunu bırakmış ve ona ancak onun esmâsı ta'alluk etmiştir ki onun kalbi hakikat-i dînden belki nefsinin hakikatinden ve sıfâtından kaba [22] ve kesîf ve galîz bir gıtâ ve örtü altındadır. Ve o ki kendi nefsini bilmez, dîgerine bilmemezliği daha ziyâde çoktur ya'nî o ki kendi kalbini bilmez, dîgerini nice bilebilir, çünkü kendi kalbi ile kalbinin gayrısını bilir ve çün kendi kalbini bilmez de onun dîgerini nice bilir?

[فمن يتوهم أن التوبة تصح ولا تقبل كمن يتوهم أن الشمس تطلع والظلام لا يزول والثوب يغسل بالصابون والوسخ لا يزول إلا أن يغوص الوسخ لطول تراكمه في تجايف الثوب وخلله فلا يقوى الصابون على قلعه فمثال ذلك أن تتراكم الذنوب حتى تصير طبعاً وريئاً على القلب فمثال هذا القلب لا يرجع ولا يتوب نعم قد يقول باللسان تبت فيكون ذلك كقول القصار بلسانه قد غسلت الثوب وذلك لا ينظف الثوب أصلاً ما لم يغير صفة الثوب باستعمال ما يضاد الوصف المتمكن به فهذا حال امتناع أصل التوبة وهو غير بعيد بل هو الغالب على كافة الخلق المقبلين على الدنيا المعرضين عن الله بالكلية فهذا البيان كافٍ عند ذوي البصائر في قبول التوبة]

Ve o kimse ki tevehhüm eder ki tevbe sahîh olur da makbûl olmaz, o kimseye benzer ki şems tulû'una tevehhüm eder de lâkin zalâm zâil olmadığının dahi tevehhüm eyler veyâhûd sevbin sâbûn ile gasl olunduğunu tevehhüm eder de kiri zâil olmadığını dahi tevehhüm eder ki bu gibi tevehhüm galat ve nâ-ma'kûldur, meğher ki kir ve pâs onda tûl-i zamân ve imtidâd-ı terâkümü ile sevbin içi vetârı arasına batıp da cevfine dek gavs ve hulûl etmiş ola ki onun kal'ına sâbûn tâb-âver olamaz. Ve bunun misâli ise o kimsedir ki kalbine sevâd-ı zünûb müterâkim olmuş tâ ki kalb noktası üzerine perde ve tabî'at olmuş, işte bu gibi kalb rücû' ve tevbe etmez. Evet, şifâhen lisânıyla tevbe ettim der ve onun bu kavî-i mücerredî o kassârın kavline benzer ki sevbi gasl etmeksizin ben sevbi gasl ettim der ki onun işbu kavli sevâbı aslâ pâk etmez yanî sevbin sıfatına mugâyir ve müzâdid olan bir vasf-ı mütemekkiye bir 'amelin isti'mâliyle tagyîr etmedikçe ben sevbi yıkadım demesi onun aslâ sevbe bir eser vermez, işte asl-ı tevbe-nin hâl-i imtinâ'ı budur. Ve ba'îd değildir belki bi'l-külliyeye Zât-ı Zi'l-Celâl'den mu'riz ve dünyâyâ mukbil olan kâffe-i halka gâlib dahi oldur ve bu kadar beyân besâirli olanların 'indlerinde kabûl-i tevbe için kâfidir.

[ولكننا نعضد جناحه بنقل الآيات والأخبار والآثار فكل استبصار لا يشهد له الكتاب والسنة لا يوثق به وقد قال تعالى ﴿وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾ وقال تعالى ﴿غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطُّوْلِ﴾ إلى غير ذلك من

الآيات وقال صلى الله عليه وسلم أفرح بتوبة أحدكم الحديث والفرح وراء القبول فهو دليل على القبول وزيادة وقال صلى الله عليه وسلم إن الله عز وجل يبسط يده بالتوبة لمسيء الليل إلى النهار ولمسيء النهار إلى الليل حتى تطلع الشمس من مغربها وبسط اليد كناية عن طلب التوبة والطالب وراء القابل فرب قابل ليس بطالب ولا طالب إلا وهو قابل وقال صلى الله عليه وسلم لو عملتم الخطايا حتى تبلغ السماء ثم ندمتم لتاب الله عليكم وقال أيضاً إن العبد ليذنب فيدخل به الجنة فقليل كيف ذلك يا رسول الله قال يكون نصب عينه تائباً منه فاراً حتى يدخل الجنة وقال صلى الله عليه وسلم كفارة الذنب الندامة وقال صلى الله عليه وسلم التائب من الذنب كمن لا ذنب له ويروى أن حبشياً قال يا رسول الله إني كنت أعمل الفواحش فهل لي من توبة قال نعم فولى ثم رجع فقال يا رسول الله أكان يراني وأنا أعملها قال نعم فصاح الحبشي صيحة خرجت فيها روحه ويروى إن الله عز وجل لما لعن إبليس سأله النظرة فأنظره إلى يوم القيامة فقال وعزتك لا خرجت من قلب ابن آدم ما دام فيه الروح فقال الله تعالى وعزتي وجلالي لا حجت عنه التوبة ما دام الروح فيه وقال صلى الله عليه وسلم إن الحسنات يذهبن السيئات كما يذهب الماء الوسخ والأخبار في هذا لا تحصى]

Velâkin biz âyât ve ahbâr ve âsârın nakliyle bu beyânın kanadına yardım edip i'âne edelim, zîrâ her bir istibsâr ki kitâb ve sünnet ona şehâdet etmez, onunla vüsûk ve i'timâd hâsıl olmaz. Bu husûsta Hakk celle ve 'alâ buyurmuş ki ²³ ﴿غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ﴾ Ya'nî "Zât-ı Zi'l-Celâl zenbine magfîret edici ve tevbeye kabûl edicidir." Ve sâir bu gibi nusûs-ı Kur'âniyye ve âyât-ı beyyinât vârid olmuştur. Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki افرح بتوبة Ya'nî "Ben sizin birinizin tevbesiyle sevinip şâd olurum." Ve ferah ise elbette kabûlün mâ-verâsıdır ki ma'a'z-ziyâde kabûle delâlet eder. Ve dahi buyurmuş ki إن الله عز وجل يبسط يده Zât-ı Zi'l-Celâl gecenin müsîi ve günahkârı olan kimseye tâ-be-sabâh tevbe ile yedini bast eder ve nehârın müsî'i ve günahkârına tâ-be-mesâ tevbe ile yedini bast eyler tâ ki güneş magribinden tulû' ede." Ve bast-ı yed ise o dahi taleb-i tevbeden kinâyettir ya'nî merd-i müsî'den hemîşe tevbeyi ister demektir. Ve taleb edici, kabûl edicinin mâ-verâsıdır ki taleb edici istediği şeye elbette kabûl eder, ammâ kabûl edici dilerse kabûl eder ve dilerse redd eder ki bir tâlib yoktur ki kâbil değildir, ammâ olur ki tâlib değil iken kabûl eder. Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki لو عملتم الخطايا ki hülâsa-i me'âl-i şerifi: "Siz güne bâlig oluncaya dek günâhı işlemiş olsanız da sonra peşimân olsanız yine Allâhu ta'âlâ sizin tevbenizi kabûl eder de üzerinize tâib olur." Ve dahi buyurmuş ki إن العبد ليذنب Ya'nî tahkîkan olur ki bir kul bir günâhı işler de onunla cennete gi-

rer. Ve “Yâ Resûlallâh, bu nice olur?” denildikte buyurdu ki يكون نصب عنه Ya‘nî “O günâh hemîşe onun pîş-i çeşmi kalır da kendisi nâdim ve peşimân ve ondan tevbe edici olduğu hâlde cennete girinceye dek gürîzân ve kaçgîn olur.” Ve dahi buyurmuş ki كفارة الذنب Ya‘nî “Günâhın keffâreti ancak nedâmettir.” Ve dahi buyurmuş ki لا ذنب لمن لا ذنب له Ya‘nî “Günâhtan tevbe eden kimse günâhı olmayan kimse gibidir”, yâ‘nî günâhı işlemeyen âdem gibidir. Ve dahi rivâyet olunur ki bir Habeşî, zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye gelip demiş ki “Yâ Resûlallâh, ben fevâhişi işler idim, eyâ benim için bir tevbe var mıdır?” [23] Ve efendimiz “ne‘am” buyurunca savuşup gitti. Sonra bir dahi dönüp geldi ve “Yâ Resûlallâh, ben o fevâhişi işlerken beni görür mü idi?” diye su‘âl ve efendimiz “ne‘am” buyurdukta Habeşî hemân bir na‘râ vurup onunla cânı çıktı. Ve dahi rivâyet olunur ki Hakk subhânehu ve ta‘âlâ iblîsi la‘net ettiği vakte iblîs yevm-i kıyâmete dek intizârını diledi ve Zât-ı zü’l-celâl dahi intizârına irâdesi şeref-müteallik oldukta iblîs: “Senin ‘izzetin hakkı için ibn-i âdemin rûhu çıktıktan sonra ben onun kalbinden çıkmam!” diye kasem ettikte tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri dahi “Benim ‘izzet ve celâlim hakkı için o dahi rûhlu durdukça ben dahi ondan tevbeyi men‘ etmem” diye fermân buyurmuştur. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki إن الحسنات يذهبن Ya‘nî “Tahkîk ve tahkîkan su kir ve terini giderir gibi hasenât dahi seyyiâtı giderir.” Ve’l-hâsıl bu bâbda vârid olan ahbâr-ı sahîha hasr u ihsâyâ gelmez.

[وأما الآثار فقد قال سعيد بن المسيب أنزل قوله تعالى إنه كان للأوابين غفوراً في الرجل يذنب ثم يتوب ثم يذنب ثم يتوب]

Ammâ bu bâbda vârid olan âsâr ise o dahi ez-cümle Sa‘îd b. el-Müseyyeb ‘aleyhi’r-rahmenin kavlidir ki buyurmuş ki “Zât-ı zü’l-celâl إنه كان للأوابين nass-ı ‘âlîsini o kimsenin şânında inzâl etmiş ki günâh eder de sonra tevbe eder sonra günâhı işler de sonra tevbe eder.”

[وقال الفضيل قال الله تعالى بشر المذنبين بأنهم إن تابوا قبلت منهم وحذر الصديقين أنني إن وضعت عليهم عدلي عذبته]

Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zât-ı zü’l-celâl emr etmiş ki günahkârâna sen müjde ver ki onlar eğer tevbe edip ma‘siyetlerine nâdim olurlarsa ben onların tevbelerini kabûl ederim ve siddîkîni tahzîr eyle ki ben eğer kendi ‘adlimi onlara koyarsam onları mu‘azzeb ederim.”

[وقال طلق بن حبيب إن حقوق الله أعظم من أن يقوم بها العبد ولكن أصبحوا تائبين وأمسوا تائبين]

Ve Talk b. Habîb ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Hukûk-ı rabbâniyyeye kıyâm etmek kulun hadd-i iktidârının mâ-fevkindedir ki mertebe-i kıyâm-dan a‘zamdır. Siz hemân be-her sabâh ve mesâda tevbeye mülâzemet ediniz” ya’nî hukûkunun ‘izamından onunla kıyâm etmek kimseye mümkün değildir. Ve çün hukûkunun kıyâmında insânın kusûru mukarrerdir, gerektir ki siz bu kusûrdan dahi ma‘füvv ve magfûr olmanız için hemân tevbe edici olduğunuz hâlde sabâh ediniz ve tevbe edici olduğunuz hâlde akşam ediniz ki ‘ale’d-devâm ve’l-istimrâr demâdem ya’nî bî-terâhî ve bî-inkitâ‘ olarak dâimâ ve mütevâliyen tevbe ediniz demektir.

[وقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما من ذكر خطيئة ألم بها فوجل منها قلبه محيت عنه في أم الكتاب]

Ve ‘Abdullâh b. ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Kim ki müsâb ve mübtelâ bulunduğu hatîet ve ma‘siyetini yâd eder de kalbi ondan korkarsa o hatîet onun üzerinden ümmü’l-kitâbda mahv olur” ki o korkusu dahi bir hasene olur da ona o günâhı mahv ve tekfîr eder demek olur.

[ويروى أن نبينا من أنبياء بنى إسرائيل أذنب فأوحى الله تعالى إليه وعزتي لئن عدت لأعذبنك فقال يا رب أنت أنت وأنا أنا وعزتك إن لم تعصمني لأعودن فعصمه الله تعالى وقال بعضهم إن العبد ليذنب الذنب فلا يزال نادماً حتى يدخل الجنة فيقول إبليس ليتني لم أوقعه في الذنب]

Ve dahi rivâyet olunur ki Benî İsrâîl enbiyâsından bir nebî-i ‘âlî-câh bir günâh işlemiş de Hakk subhânehu ve ta‘âlâ ona vahy etmiş ki “Benim ‘izzetim hakkı için bir daha ‘avdet eder isen ben seni ta‘zîb ederim!” Ve o dahi demiş ki “Yâ Rabbi, sen sen ve ben ve ben senin ‘izzetin hakkı için eğer beni ‘ismet etmez isen yine ben ‘adet edeceğim” ki o vakt Allâhu ta‘âlâ onu ‘ismet etti. Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Tahkîkan kul bir günâhı işler de dâimâ o günâhtan kendisi peşîmânlık eder de tâ ki o nedâmet sebebi ile cennete dâhil olur ve o vakte iblîs der ki kâşki ben o günâha onu düşürmemiş olaydım.”

[وقال حبيب بن ثابت تعرض على الرجل ذنوبه يوم القيامة فيمر بالذنوب فيقول أما إني قد كنت مشفقاً منه فيغفر له ويروى أن رجلاً سأل ابن مسعود عن ذنب ألم به هل له من توبة فأعرض عنه ابن مسعود ثم التفت إليه فرأى عينيه تذرفان فقال له إن للجنة ثمانية أبواب كلها تغلق وتغلق إلا باب التوبة فإن عليه ملكاً موثقاً به لا يغلق فاعمل ولا تيأس]

Ve Habîb b. Sâbit ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Rûz-i cezâda âdem, üzerine kendi günâhları ‘arz olunur da onunla mürûr edip giderken der ki “Ben

isem ben bundan korkak ve müşfik idim” dedi ki o vakte ona o günâhlar ‘afv ü magfiret olunurlar. Ve dahi bir âdem ‘Abdullâh b. Mes‘ûd’dan isâbet edegeldiği bir günâh üzerine sorup demiş ki “Eyâ bunun bir tevbesi var mıdır?” Ve İbn Mes‘ûd ise ondan yüz çevirmiş sonra ona iltifât edip gördü ki onun iki gözü gözyaşı dökerler ve o vakte İbn Mes‘ûd ona demiş ki “Behişt için sekiz kapı vardır ki cemî’isi açılıp kapanır da meğer ki tevbe kapısı ki onun üstünde müekkel ve me’mûr olarak bir ferişte vardır ki o kapı kilitlenmez, kaldı ki sen ‘amel-i sâlihi işle de sen ye’s etme.”

[وقال عبد الرحمن بن أبي القاسم تذاكرنا مع عبد الرحيم توبة الكافر وقول الله تعالى ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنتُ الْأَوَّلِينَ﴾ فقال إني لأرجو أن يكون المسلم عند الله أحسن حالاً ولقد بلغني أن توبة المسلم كإسلام بعد إسلام وقال عبد الله بن سلام لا أحدثكم إلا عن نبي مرسل أو كتاب منزل إن العبد إذا عمل ذنباً ثم ندم عليه طرفة عين سقط عنه أسرع من طرفة عين قال عمر رضي الله عنه اجلسوا إلى التوابين فإنهم أرق أفئدة]

Ve ‘Abdurrahmân b. Ebi’l-Kâsım demiş ki “‘Abdurrahîm ile kâfirin tevbesi üzerine ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onun يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ kavlı-i ‘âlîsi üzerine müzâkere ettik. ‘Abdurrahîm bana dedi ki “Müslim olan kimsenin hâli daha ziyade güzel ve ahsen olmaklığını ben recâ ederim. Tahkîkan bana bâlig olmuş ki müslimin tevbesi İslâmlıktan sonra İslâmlık gibidir.” Ve ‘Abdullâh b. Selâm demiş ki “Ben ancak nebî-i mürsel ve kitâb-ı münezzel üzerine ri-vâyeten size tahdîs edip söylerim ki bir kul eğer bir günâhı işleyip de bir tarfa-i ‘ayn ve lahza mikdârınca üzerine teessüf edip nedâmet eylesse tarfa-i ‘ayndan daha ziyâde sür‘at ile o günâh ondan sâkıt olur.” [24] Ve dahi ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Siz tevbe edicilerle mücâlese ediniz, zîrâ ki onların fu‘âdları cümleden daha ziyâde yufkadırlar.”

[وقال بعضهم أنا أعلم متى يغفر الله لي قيل ومتى قال إذا تاب علي وقال آخر أنا من أن أحرِم التوبة أخوف من أن أحرِم المغفرة أي المغفرة من لوازم التوبة وتوابها لا محالة ويروى أنه كان في بني إسرائيل شاب عبد الله تعالى عشرين سنة ثم عصاه عشرين سنة ثم نظر في المرأة فرأى الشيب في لحيته فساء ذلك فقال إلهي أعطتك عشرين سنة ثم عصيتك عشرين سنة فإن رجعت إليك أقبلني فسمع قائلاً يقول ولا يرى شخصاً أحببتنا فأحببناك وتركنا فتركناك وعصيتنا فأمهلناك وإن رجعت إلينا قبلناك]

Ve dahi ba‘zu’s-selefi’s-sâlihîn demiş ki “Ben bilirim ki Zât-ı zü’l-celâl

ne vakt bana magfiret edecek.” Ve “Ne vakt?” dīvānda sorulduktaki, “Bana tevbenin kabûl ettiğî vaktte” demiştir. Ve diğer bir zât demiş ki “Ben tevbeden mahrûm olmaktan olan korkum, magfiretten mahrûm olmaklığın havfından daha ziyadedir” ya’nî magfiret tevbenin levazımındandır, eğer tevbeden mahrûm olmadıysa magfiretten mahrûm olmam demektir ki havf ancak tevbeden mahrûm olmaklıktadır, yoksa magfiret tevbeyle lā-mahāle tābî ve lâzımdır. Ve dahi rivāyet olunur ki Benü İsrâîl kavminin bir nev-civān, Zât-ı zü’l-celāle yirmi sene ‘ibādet ettikten sonra ona yirmi sene dahi ‘isyān etmiş sonra eline aynayı alıp baktıkda eser-i şeyb ü pîrî sakalında gördü ve onun hāl-i ahîri onu dil-hûn ve mahzûn ettikte: “Ey benim ilāhım, ben sana yirmi sene itā‘at ettim sonra sana yirmi sene dahi ‘isyān ettim. Eğer ben sana rücû‘ edip döndümse sen beni kabûl eder misin?” diye münācāt ettikte, der-‘akab şahsı görmeden bir mütekellimin sesini işitti ki o mütekellim der ki “Sen bizi sevdikte biz dahi seni sevdik sonra bizi terk ettikte biz dahi seni terk ettik ve dahi sen bize ‘isyān ettinse de biz sana mühlet verip senin mücāzātını ta‘cîl etmedik. Eğer bize dönüp rücû‘ eder isen biz seni kabûl ederiz.”

[وقال ذو النون المصري رحمه الله تعالى إن لله عبادةً نصبوا أشجار الخطايا نصب رواق القلوب وسقوها بماء التوبة فأثمرت ندماً وحزناً فجنوا من غير جنون وتلذذوا من غير عي ولا بكم وإنهم هم البلغاء الفصحاء العارفون بالله ورسوله ثم شربوا بكأس الصفاء فورثوا الصبر على طول البلاء ثم تولعت قلوبهم في الملكوت وجالت أفكارهم بين سرايا حجب الجبروت واستظلوا تحت رواق الندم وقرءوا صحيفة الخطايا فأورثوا أنفسهم الجزع حتى وصلوا إلى علو الزهد بسلم الورع فاستعذبوا مرارة الترك للدنيا واستلأنوا خشونة المضجع حتى ظفروا بحبل النجاة وعروة السلامة وسرحت أرواحهم في العلا حتى أناخوا في رياض النعيم وخاضوا في بحر الحياة وركبوا سفينة الفطنة وأقلعوا بريح النجاة في بحر السلامة حتى وصلوا إلى رياض الراحة ومعدن العز والكرامة]

Ve dahi Zünnûn-ı Mısırî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Allāhu ta‘ālânın bir-takım ‘ibādı vardır ki kulübun revāmık ve besāiri önünde eşcār-ı zünüb u hatāyāyı dikip kurtulur ve tevbenin suyu ile onu soldururlar da o eşcār onlara hüzn ve peşimānî ismār edip meyve verdiler ve onlar bî-cünûn onu cināyet ettiler ve bî-‘ayy ve bî-bükm olarak onunla mütelezziz oldular. Onlar öyle zâtlardır ki Zât-ı zü’l-celāl ve resûl bi-icmāl ve kemaline ‘ārif olan fusahā ve bülegālardır. Ondan sonra o dānişmendān-ı pür-‘irfān ke’s-i safā ile şarāb-ı hubbu içip reyyān oldular ve tûl-i belāya sabr etmekliğı dahi

mîrâs aldılar. Sonra melekûtta gönülleri mütevellih olup cüyüş-ı efkârları hucub-i ceberrûtun serâyâsı beyninde cevelân etmekle eyvân-ı nedem altında müstezîll olup sahâyif-i hatâyâyı okudular ve onunla nefslerine bir ceza⁶ ve feza⁷ îrâs ettiler tâ ki vera⁸ merdiveniyle ‘ulüvv-i zühd ü perhîz-kârîye vâsıl oldular ve o vakt terk-i dünyânın acılığı isti‘zâb edip onu şîrin buldular ve mazca’nın huşk u huşûnetini istilâne edip yumuşak gördüler tâ ki habl-i necât ve halka-i selâmete zafer bulup destres oldular da ervâh-ı mukaddeseleri ‘ulâda gezdi tâ kim riyâz-ı na‘îmde metâyâlarını inâha ettiler ve bahr-i hayâta dalıp hanâdik-i ceza⁹ı redm edip düz ettiler ve havânın köprüleri üzerine geçip fenâ-i ‘ilmde nâzil oldular ve gadîr-i hikmetten zülâl-ü bî-‘adîl ü bî-misâli çekip vücûda ihrâc ettiler ve sefine-i fitnata süvâr olup bahr-i selâmette rîh-i necât ile bâdbânı açtılar tâ ki riyâz-ı râhat ve âsâyişe ve ma‘den-i ‘izz ve kerâmete vâsıl oldular.”

[فهذا القدر كاف في بيان أن كل توبة صحيحة مقبولة لا محالة فإن قلت أفقول ما قالته المعتزلة من أن قبول التوبة واجب على الله فأقول لا أعني بما ذكرته من وجوب قبول التوبة على الله إلا ما يريده القائل بقوله إن الثوب إذا غسل بالصابون وجب زوال الوسخ وإن العطشان إذا شرب الماء وجب زوال العطش وانه إذا منع الماء مدة وجب العطش وأنه إذا دام العطش وجب الموت وليس في شيء من ذلك ما يريده المعتزلة بالإيجاب على الله تعالى بل أقول خلق الله تعالى الطاعة مكفرة للمعصية والحسنة ماحية للسيئة كما خلق الماء مزيلًا للعطش والقدرة متسعة بخلافه لو سبقت به المشيئة فلا واجب على الله تعالى ولكن ما سبقت به إرادته الألفية فواجب كونه لا محالة]

İşte bu kadarcık beyân her bir tevbe-i sahîha lâ-mahâle makbûle olduğuna burhân-ı kâfîdir. Ve eğer sen Mu‘tezilenin Allâhu ta‘âlâya kabûl-i tevbenin vücûbuna dediklerini söyler misin? [25] Der isen derim ki Allâhu ta‘âlâya kabûl-i tevbenin vücûbundan benim zikr ettiğim şey ancak o kâilî kavlidir ki sevb sâbûn ile yıkanırsa onun kirinin zevâlî vâcib olur ve susuz kimse su içerse susuzluğunun zevâlî vâcib olur ve bir müddet sudan memnû¹⁰ olursa susuz olmaklığı vâcib olur ve susuzluğu bir müddet devâm ederse onun helâki vâcib olur ki bunda Zât-ı zü’l-celâle îcâbdan Mu‘tezilenin murâd ettiği şeyden bir nesne yoktur. Belki ben derim ki Allâhu ta‘âlâ tâ‘atı ma‘siyete mükeffir yaratmış ve haseneyi seyyieye mâhî halk etmiş, nitekim suyu susuzluğa müzîl yarattı ve onun kudreti ise meşîet-i ezeliyyesi onun hilâfına müte‘allik olmuş olsa ona vâsî‘dir, kaldı ki Allâhu ta‘âlâya bir vâcib yoktur velâkin irâde-i ezeliyyesi ona sebkât eden şey lâ-mahâle o şeyin kevnî vâcibdir ya‘nî ‘alâ-küllî hâl vefk-ı irâde-i müte‘allika üzere onun vücûdu mukarrer olur demektir, yoksa dîger vech ile ona bir nesnenin

vücûbu mümkün ve mutasavver olmaz, çünkü mâlikü'l-mülktür, dilediği gibi mülkünü mutasarrıftır ve her bir şeye kâdirdir ki onun bir mâni' ve müzâhimi yoktur.

[فإن قلت فما من تائب إلا وهو شاك في قبول توبته والشارب للماء لا يشك في زوال عطشه فلم يشك فيه فأقول شكه في القبول كشكه في وجود شرائط الصحة فإن للتوبة أركاناً وشروطاً دقيقة كما سيأتي وليس يتحقق وجود جميع شروطها كالذي يشك في دواء شربه للإسهال فإنه هل يسهل وذلك لشكه في حصول شرائط الإسهال في الدواء باعتبار الحال والوقت وكيفية خلط الدواء وطبخره وجودة عقاقيره وأدويته فهذا وأمثاله موجب للخوف بعد التوبة وموجب للشك في قبولها لا محالة على ما سيأتي في شروطها إن شاء الله تعالى]

Ve eğer sen dedin ki bir tâib yoktur ki kabûl-i tevbesinde şekk etmez ya'nî her bir tâib kendi tevbesinin kabûlünde iştibâhı var ve suyu içen susuz adam ise onun susuzluğu şûrb-i mâ ile zâil olacağına iştibâh edip şekk etmez, kaldı ki tevbe-i sahîhanın kabûlü lâbüdd ise o tâib onun kabûlünde niçin müştebih olup da şekk eder der isen, buna dahi ben derim ki onun kabûl-i tevbede olan şekk ve şübhesi şerâit-i sıhhat vücûdunda olan iştibâh ve şekki gibidir, çünkü vârid olacak ta'rif mücebince tevbenin birtakım erkân ve şurûtu vardır ve cemî'-i şerâitinin vücûdu mütehakkık olamaz, nitekim 'ilâc-ı müşhili için kimsenin şekki gibi ki o 'ilâc ishâl edecek mi? Onun o şekki ancak 'ilâcda itibâr-ı hâl ve vaktten ve keyfiyyet-i halt-ı devâ ve tabh ve dârûlârinin güzellik ve redâet ve yaramazlık ve 'adem-i cevdetleri ile olan şerâit-i ishâlin husûlündedir ki ictimâ'-ı şurût meşküktür. İşte bu ve onun emsâli beyân-ı âtî mücebince ba'de't-tevbe lâ-mahâle kabûlü için şekke dâ'î ve müstevcib olur.

er-Rüknü's-Sānī Fī-mā Anhü't-Tevbeti ve Hiye'z-Zünübü Sagāiruhā ve Kebāiruhā

[الركن الثاني فيما عنه التوبة وهي الذنوب صغائرها وكبائرها]

[اعلم أن التوبة ترك الذنب ولا يمكن ترك الشيء إلا بعد معرفته وإذا كانت التوبة واجبةً كان ما لا يتوصل إليها إلا به واجباً فمعرفة الذنوب إذا واجبةً والذنب عبارة عن كل ما هو مخالفٌ لأمر الله تعالى في ترك أو فعل وتفصيل ذلك يستدعي شرح التكليفات من أولها إلى آخرها وليس ذلك من غرضنا ولكننا نشير إلى مجامعها وروابط أقسامها والله الموفق للصواب برحمته]

Ve rükn-i sânisinin beyânı ise ya'ni ondan tevbe olunan zünübün sagâir ve kebârinin ta'rîf ve tibyânı ile bahs ve tafsîli ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki tevbe ancak günâhın terkidir ve bir nesne bilinmedikçe onun terki mümkün olmaz ve ber-minvâl-i meşrûh tevbe vâcibe olunca tevbeye müsıl olan şey dahi vâcib olur, kaldı ki ma'rifet-i zünüb dahi vâcib oldu ve zenb ise itâ'atte terk veyâ fi'ilde emr-i rabbâniye muhâlîf olan nesnedir ya'ni her ne ki emr-i rabbâniye mugâyir düşer, o şey zenb ve günahdır. Ve bunun tafsîli ise evvelinden âhirine dek tafsîlât-ı mübeyyene-nin şerhine müsted'î olur ve şerh-i tafsîli ise bizim garazımızdan değildir velâkin biz onun mecâmi'ine ve aksâmı revâbitına işâret ederiz ve doğru yola muvaffak ve savâba mürşid ancak Allâhu ta'âlâdır ki rahmeti ile bize tevfik eder.

Beyānu Aksāmi'z-Zünubi Bi'l-İzāfeti İlä Sıfāti'l-Abdi

[بيان أقسام الذنوب بالإضافة إلى صفات العبد]

[اعلم أن للإنسان أوصافاً وأخلاقاً كثيرة على ما عرف شرحه في كتاب عجائب القلب وغوائله ولكن تنحصر مشارات الذنوب في أربع صفات ربوبية وصفات شيطانية وصفات بهيمية وصفات سبعية وذلك لأن طينة الإنسان عجت من أخلاط مختلفة فاقضى كل واحد من الأخلاط في المعجون منه أثراً من الآثار كما يقتضي السكر والخل والزعفران في السكنجين آثاراً مختلفة]

Ve ‘abdin sıfâtına izâfetle aksâm-ı zünübun beyânı ise o dahi bu bahstir. Söyle ki sen bil ve dānâ ol ki insân için ‘acâibü’l-kalb kitâbında ma‘lûm olduğu [26] vech üzere evsâf ve ahlâk-ı kesîre vardır velâkin mesârât-ı zünüb dört sıfattâ münhasıra olur ki sıfât-ı rabbâniyye ve sıfât-ı şeytâniyye ve sıfât-ı behîmiyye ve sıfât-ı sibâ‘iyye münhasıra olur, o dahi insânın tîneti ahlâk-ı muhtelifeden yoğrulduğu içindir ki ahlâtın her birisi mâye-i asliyyesinden onda bir eserin îsârına muktezî oldu, nitekim şarâb-ı siken-cebînde müctemî‘ olan şeker ve sirke ve za‘ferânın eczâsı gibi ki her birinin birer gūnâ âsârı vardır.

[فأما ما يقتضي النزوع إلى الصفات الربوبية فمثل الكبر والفخر والجبرية وحب المدح والثناء والعز والغنى وحب دوام البقاء وطلب الاستعلاء على الكافة حتى كأنه يريد أن يقول أنا ربكم الأعلى وهذا يتشعب منه جملة من كبائر الذنوب غفل عنها الخلق ولم يعدوها ذنوباً وهي المهلكات العظيمة التي هي كالأمهات لأكثر المعاصي كما استقصيناه في ربع المهلكات]

Ve o ki sıfât-ı rübûbiyyeye intizâ‘a muktezî olan şey ise o dahi kibr ve fahr ve cebriyye ve hubb-ı medh ü senâ ve ‘izz ve gınâ ve hubb-ı devâm-ı bekâ ve taleb-i câh ve kâffe-i halk üzerine yücelenip te‘allî etmek istemek gibi şeylerdir tâ ki o dereceye varır sanki ben sizin rabb-i a‘lânızım demek ister ve bu ululanmak şânından birtakım zünüb-ı kebâir müteşâ‘ib olur ki halk onlardan gaflet edip onları zenb ve günâh saymamışlardır hâlbuki rub‘-ı mühlikât kitâblarında bizim zikr ve istiksâ ettiğimiz gibi mühlikât-ı ‘azîme onlardır ki ekser-i me‘âsiye ümm ve asl ve esâs gibidirler.

[الثانية هي الصفة الشيطانية التي منها يتشعب الحسد والبغي والحيلة والخداع والأمر بالفساد والمكر وفيه يدخل الغش والنفاق والدعوة إلى البدع والضلال]

Ve ikinci sıfat ki sıfât-ı şeytâniyye idi, o dahi şol sıfattır ki ondan bagy ve hased ve hîle ve hudâ‘ ve emr-i fesâd ve münker teşa‘ub eder ki bunda gaşş ve nifâk ve da‘vet-i dalâl ve bida‘ dahi dâhil olur.

[الثالثة الصفة البهيمية ومنها يتشعب الشره والكلب والحرص على قضاء شهوة البطن والفرج ومنه يتشعب الزنا واللوط والسرقة وأكل مال الأيتام وجمع الحطام لأجل الشهوات]

Ve üçüncüsü ki sıfat-ı behîmiyye idi, o dahi ondan yemeğe şereh ve keleb ve shevât-ı batn ve fercin kazâsı üzerine tekevvün eden hırs teşa‘ub eder ki bundan zinâ ve livâta ve sirkat ve ekl-i mâl-ı eytâm ve cem‘-i mâl-ı harâm ve kazâ-yı shevât için iddihâr-ı hutâm müteşâ‘ib olur.

[الرابعة الصفة السبعية ومنها يتشعب الغضب والحقد والتهجم على الناس بالضرب والشتيم والقتل واستهلاك الأموال ويتفرع عنها جمل من الذنوب]

Ve dördüncüsü ki sıfat-ı sebu'îyye idi, o dahi ondan gazab ve hıkd-ı nâs üzerine darb ve şetm ve katl ve istihlâk-ı emvâl ile muhâceme etmek kârı müteşâ'ib olur ve bunlardan dahi günâgün zünüb u evzârın cümleleri müteferriğ olur.

[وهذه الصفات لها تدریج في الفطرة فالصفة البهيمية هي التي تغلب أولاً ثم تتلوها الصفة السبعية ثانياً ثم إذا اجتماعاً استعمالاً العقل في الخداع والمكر والحيلة وهي الصفة الشيطانية ثم بالآخرة تغلب الصفات الربوبية وهي الفخر والعز والعلو وطلب الكبرياء وقصد الاستيلاء على جميع الخلق فهذه أمهات الذنوب ومنابعها ثم تنفجر الذنوب من هذه المنابع على الجوارح فبعضها في القلب خاصة كالکفر والبدعة والنفاق وإضمار السوء للناس وبعضها على العين والسمع وبعضها على اللسان وبعضها على البطن والفرج وبعضها على اليدين والرجلين وبعضها على جميع البدن ولا حاجة إلى بيان تفصيل ذلك فإنه واضح]

Ve fıtratta işbu sıfâtın tederîci vardır ki şey'en-fe-şey'en târî ve 'ârız olur ve en evvel sıfat-ı behîmiyye hâsıl olur, belki evvelen gâlib olan sıfât dahi odur, zîrâ velâdetiyle berber ekl ve şürbe harîs olur ve gittikçe hırsı mütezâyd olup tâ ki şereh ve tekalüb eder ve vara vara kazâ-yı şehvet-i batn u ferce nefsi müştedd olup o yolda dahi zinâ ve livâta ve cem'-i emvâl-i harâma tasaddî eyler sonra sıfat-ı sebu'îyye dahi buna tâlî ve tâbi' olup artık kazâ-ı şehveteyn bâbında gazab ve hıkd ve hiddet eder, belki darb ve şetm ile halka hücum ve tasallut etmek ister ve buna dâir olan batşa muktezî olan ef'âle tasaddî etmeye başlar. Ve çün bu iki sıfat onda güzelce müctemî' ve mütekarrir olurlar, o vakt cevher-i 'aklı dahi mekr ve hudâ' ve hîle ve keydde isti'mâl ederler ki bu hâl redîf-i sıfat-ı şeytânîyye idi. Ve vaktâ ki insânın vücûdunda şol üç sıfat tamâmen bilikip yerleşmiş olurlar, fi'l-âhir sıfat-ı rübûbiyye dahi hâdib ve gâlib gelir tâ ki fahr ve 'izz ve 'ulüvv ve taleb-i kibriyâ ve cemî'-i halk üzerine istilâ etmek hısâline teşebbüs eder. İşte ümmehât-ı zünüb bunlardır ki günâhların menâbi'idirler sonra işbu menâbi'iden cevârih üzerine süyül-i evzâr mütefeccir ve ref'târ olurlar da ba'zıları kalbde sâkin ve ber-karâr olur ki küfr ve nifâk ve izmâr-ı sû ve şerâir-i ahlâk gibi ki gönüle muhtass kalırlar ve ba'zıları 'ayn ve sem' üzerine zuhûr ederler ve ba'zıları lisân ve ba'zıları batn ve ferc ve ba'zıları el ve ayak ve ba'zıları cemi'-i beden üzere cârî olurlar ve keyfiyyet-i cereyân ve tareyânları vâzih ve 'ayân olduğundan 'ale'l-infirâd onun tafsîlinin beyânına hâcet yoktur.

[قسمة ثانية اعلم أن الذنوب تقسم إلى ما بين العبد وبين الله تعالى وإلى ما يتعلق بحقوق العباد فما يتعلق بالعبد خاصة كترك الصلاة والصوم والواجبات الخاصة به وما يتعلق بحقوق

العباد كتركه الزكاة وقتله النفس وغصبه الأموال وشتمه الأعراض وكل تناول من حق الغير فإما نفس أو طرف أو مال أو عرض أو دين أو جاه وتناول الدين بالإغواء والدعاء إلى البدعة والترغيب في المعاصي وتهيج أسباب الجراءة على الله تعالى كما يفعله بعض الوعاظ بتغليب جانب الرجاء على جانب الخوف وما يتعلق بالعباد فالأمر فيه أغلظ وما بين العبد وبين الله تعالى إذا لم يكن شركاً فالعفو فيه أرجى وأقرب وقد جاء في الخبر الدواوين ثلاثة ديوان يغفر وديوان لا يغفر وديوان لا يترك فالديوان الذي يغفر ذنوب العباد بينهم وبين الله تعالى وأما الديوان الذي لا يغفر فالشرك بالله تعالى وأما الديوان الذي لا يترك فمظالم العباد أي لا بد وأن يطالب بها حتى يعفى عنها]

Ve dahi taksīm-i zünüb için diğer bir tarîk [27] kısmet vardır ki ikinci kısmetidir. Şöyle ki zünüb beynallâh ve beyne'l-‘ibâda münkasım olur ve birtakımı dahi hukûk-ı ‘ibâda ta‘aalluku vardır ve o ki hâssaten yalnız ‘abde müte‘alliktir, terk-i namâz u sıyâm ve zâtına ‘ale'l-husûs müte‘allik olan vâcibâtın terkidir. Ve hukûk-ı ‘ibâda müte‘allik olan zünüb ise terk-i zekât ve katl-i nefis ve gasb-ı mâl ve şetm-i ‘ırz gibi evzârdır. Mâ-hasal her bir kimse ki diğerinin hakkını alır yâ nefsinin veyâ bir tarafını veyâ bir mâlını veyâhüd ‘ırz veyâ dîn veyâ câhını alır ve deyn alışı onu igvâ ve dalâlete da‘vet ve bid‘ate sevk ve me‘âsiye tergîb ve hakk-ı Subhânehu ve ta‘âlânın üzerine cür‘et etmek için birtakım esbâbı tehyîc etmektedir, nitekim ba‘zı va‘‘âz onu işlerler ki cānib-i havf üzerine cānib-i recâyı taglîb ederler.

Ve ‘ibâda müte‘allik olan evzârın emri daha ziyâde a‘zam olur ve beynehu ve beynallâh ile olan kusûru ise o kusûr eğer şirk ve küfr olmazsa onun ‘afvı daha ziyâde akreb ve mercûdur, zîrâ haberde gelmiş ki dīvānlar üçtürler ki bir dīvān ‘afv ü magfiret olunur ve bir dīvān magfiret olunmaz ve bir dīvān terk olunmaz. Ve o dīvān ki ‘afv ü magfiret olunur, beyne'l-‘abd ve beynallâh olan zünûbdur. Ve magfiret olunmayan dīvān işrāk günahıdır. Ve terk olunmayan dīvān, ‘ibādın mezālimidir ki lâbüdd onunla mütâlebe olunur da ta ki ‘afv oluna ya‘nî sâhibi onu ‘afv edinceye dek onunla mütâlebe olunur demektir.

[قسمة ثلاثة اعلم أن الذنوب تنقسم إلى صغائر وكبائر وقد كثر اختلاف الناس فيها فقال قائلون لا صغيرة ولا كبيرة بل كل مخالفة لله فهي كبيرة وهذا ضعيف إذ قال تعالى ﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا﴾ وقال تعالى ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْأَثْمِ وَالْفَوَاحِشِ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم الصلوات الخمس والجمعة إلى الجمعة يكفرون ما بينهما إن اجتنبت الكبائر وفي لفظ آخر كفارات لما بينهما إلا الكبائر وقد قال صلى الله عليه وسلم فيما رواه عبد الله بن عمرو بن العاص الكبائر الإشرāk بالله وعقوق الوالدين وقتل النفس واليمين الغموس]

Ve üçüncü kısım dahi budur ki bil ki kâffe-i zünüb sagâir ve kebâire münkasım olur, onda nâs pek çok ihtilâf etmişlerdir ki kimisi demiş ki ne sagîre var ve ne de kebîre, ancak Allâhu ta‘âlânın her bir muhâlefeti kebîredir. Ve bu kavı za‘îftir, çünkü tebareke ve ta‘âlâ demiş ki *﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ﴾* Ya‘nî “Siz eğer nehy olduğunuz günâh-ı kebâirden ictinâb ederseniz sagâirinizi ‘afv ve ‘a‘mâliniz defterinden mahv ederiz ve sizi keremen ve ikrâmen cennete idhâl ederiz yâhüd mekân-ı kerîme idhâl ederiz.” Ve dahi dîger bir âyette buyurmuş ki *﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ﴾*²⁵ Ya‘nî “Şunlar ki günâh-ı kebâirden ve fevâhiştan ictinâb edip ancak ba‘zı sagâirde vâki‘ olurlarsa dahi tahkîk Rabbin ta‘âlâ vâsi‘ü’l-magfîrettir, onların sagâirini magfîret eder.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “الصلوات الخمس” ki hülâsa-i me‘âl-i şerifi: “Beş vaktin namâzı ve bir cum‘a namâzından öbür cum‘a namâzına dek ya‘nî bir haftalık salavât-ı mefrûzeleri ile cum‘a namâzları zünüb-ı kebâirden ictinâb edilmiş olsa zünüb-ı sagâire mükeffirelerdir.” Ve dîger lafzda gelmiş ki *﴿كَبَائِرَ﴾* Ya‘nî “Kebâirin gayrısına mâ-beynlerinde olan zamânların günâhlarına mükeffirlerdir.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin üzerine ‘Abdullâh b. ‘Amr b. el-‘Âs ‘aleyhi’r-rıdvânın rivâyetiyle mervî olan hadîs-i şerifte الكبائر الاشراك vârid olmuştur ya‘nî “Kebâir-i zünüb ancak Zât-ı zü’l-celâle ortak tutmak ve ebeveynin rızalarından çıkmak ve haksız olarak nefsi öldürmek ve bilekten yalan yere kasem ve yemîn etmektir.”

[واختلف الصحابة والتابعون في عدد الكبائر من أربع إلى سبع إلى تسع إلى إحدى عشرة فما فوق ذلك فقال ابن مسعود هن أربع وقال ابن عمر هن سبع وقال عبد الله بن عمرو هن تسع وكان ابن عباس إذا بلغه قول ابن عمر الكبائر سبع يقول هن إلى سبعين أقرب منها إلى سبع وقال مرة كل ما نهى الله عنه فهو كبيرة وقال غيره كل ما أوعده الله عليه بالنار فهو من الكبائر وقال بعض السلف كل ما أوجب عليه الحد في الدنيا فهو كبيرة وقيل إنها مبهمة لا يعرف عددها كليله القدر وساعة يوم الجمعة وقال ابن مسعود لما سئل عنها اقرأ من أول سورة النساء إلى رأس ثلاثين آية منها عند قوله *﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا﴾* فكل ما نهى الله عنه في هذه السورة إلى هنا فهو كبيرة]

Ve kebâirin ‘adedinde dahi sahâbe-i güzîn ‘aleyhimü’r-rıdvân ihtilâf etmişlerdir ki dörde ve yediye ve dokuz ve on bir ve daha ziyâdeye söylemişler. ‘Abdullâh b. Mes‘ûd kebâir dördtür demiş ve ‘Abdullâh b. ‘Ömer b. el-Hattâb yedidir demiş ve ‘Abdullâh b. ‘Amr dokuzdur demiş. Ve ‘Abdullâh b. ‘Ab-

25 Nisâ, 4/31.

26 Necm, 53/32.

bâs, İbn ‘Ömer’in yedidir dediği bâlig olduğu vakte: “Yetmişe olan kurbü yediye olan kurbünden daha ziyâdedir” ya’nî yedi değildirler daha ziyâdeler ki yetmişin lafzı kesretten kinâyedir. Ve diğer bârda da demiş ki “Herhangi günâh ki Zât-ı zü’l-celâl ondan nehy etmiş, o günâh-ı kebîredir.” Ve diğer bir sahâbî demiş ki “Herhangi günâh ki Zât-ı zü’l-celâl ona va’îdi ta’lîk etmiş, o günâh-ı kebâirdendir.” Ve ba’zu’s-selef demiş ki “Herhangi ma’siyet ki Hakk ta’âlâ ona dünyâda bir hadd emr etmiştir, onun günâhı kebîredir.” Ve dahi denilmiş ki leyle-i kadr ve yevm-i cum’adan olan sâ’at-ı icâbet gibi günâh-ı kebâir için de mübhemeldirler ve o cihetle ‘adedleri ma’lûm değildir. Ve bir kerre onların üzerine İbn Mes’ûd’dan su’âl olundukta sûre-i Nisâ’nın ibtidâsından otuzuncu âyete kadar okumuş tâ ki *إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكَفِّرْ عَنْهُ مَذَخَلًا كَرِيمًا* ²⁷ *nass-ı celîlini tilâvet etti: “Buraya dek bu sûre-i kerîmede her ne ki ondan nehy olundu cümlesinin ma’siyetleri zünüb-ı kebâirdir” demiş ki bu yüzden ona bir ‘add ve ihsa göstermemiştir.*

[وقال أبو طالب المكي الكبائر سبع عشرة جمعتها من جملة الأخبار وجملة ما اجتمع من قول ابن عباس وابن مسعود وابن عمر [28] وغيرهم أربعة في القلب وهي الشرك بالله والإصرار على معصيته والقنوط من رحمته والأمن من مكره واربع في اللسان وهي وشهادة الزور وقذف المحصن واليمين الغموس وهي التي يحق بها باطلا او يبطل بيها حقا وقيل هي التي يقتطع بها مال امرئ مسلم باطلا ولو سواكا من اراك وسميت غموساً لأنها تغمس صاحبها في النار والسحر وهو كل كلام يغير الإنسان وسائر الأجسام عن موضوعات الخلقة وثلاث في البطن وهي شرب الخمر والسكر من كل شراب وأكل مال اليتيم ظلماً وأكل الربا وهو يعلم واثنتان في الفرج وهما الزنا واللواط واثنتان في اليدين وهما القتل والسرقة وواحدة في الرجلين وهي الفرار من الزحف الواحد من اثنتين والعشرة من العشرين وواحدة في جميع الجسد وهي عقوق الوالدين قال وجملة عقوقهما أن يقسما عليه في حق فلا يبر قسمهما وإن سألاه حاجة فلا يعطيها وإن يسبها فيضربهما ويجوعان فلا يطعمهما هذا ما قاله وهو قريب]

Ve Ebû Tâlib el-Mekkî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zünüb-ı kebâir on yedidirler ki ben onları ahhâr-ı sahîhdan cem’ etmişim.” Ve İbn Mes’ûd ve İbn ‘Abbâs ve İbn ‘Ömer ve diğerleri akvâllerinden müctemî’ olan, kebâir-in cümlelerinin ‘adedi ise dört kebîre kalbin ma’siyetlerindendir ki Zât-ı Zü’l-Celal ile ma’an ‘ibâdetde ortak tutmak ve ma’siyet işlemesine ısrâr etmek ve Allâhu ta’âlânın rahmetinden ye’s ve nâ-ümîd olmak ve mekrinden emîn olmak günâhlarıdır ve dört ‘aded kebîre lisânın ma’siyetlerindendir ki yalan yere şehâdet-i zûr eylemek ve muhsan âdemi kazf etmek ve yalan yere yemîn-i gamûs eylemek.

Yemîn-i gamîs odur ki onunla bir hakkı bâtil veyâ bir bâtili hakk ede veyâhüd onunla bir müslim âdemin mâlını bâtilan kesip iktitâ^c ede velev ki bir cüz'î şey ola ki erâk ağacından bir misvâk ola. Ve buna gamûs denilmesi ancak sâhibini âteşe gams etmesi cihetiyledir ya'nî onu âteşe batırması haysiyyetiyledir.

Ve dahi efsûnluk. Ve efsûnluk o sözdür ki hey'et-i ecsâmı vaz^c-ı halkî-sinden tagyîr eder ya'nî her bir kelâm ki insânın teni veyâ sâirenin ecsâmını mevzûât-ı halkiyyesinden tagyîr eder, o nesne efsûndur ve günâh-ı kebâirdendir .

Ve üç kebîre dahi karnın ma'siyetlerindendir ki hamr ve sair müskir olan rakı ve şarâb içmek ve öksüzün mâlını zulmen yemek ve fâiz ve ribâ ve güzeste akçesini bilerekten yemektir.

Ve iki kebîre dahi fercin ma'siyetlerindendir ki zinâ ve livâtalık etmektir. Ve iki kebîre ellerin ma'siyetlerindendir ki öldürmek ve hırsızlık etmektir.

Ve bir kebîre ayakların ma'siyetlerindendir ki zehaftan kaçmaktır ya'nî küffâr ile gazâ ve cihâd ederken iki muhârib kişiden bir kişi kaçmak ve harb eden yirmi kişiden on kişi kaçıp firâr etmek günâhı kebâirdendir.

Ve bir kebîre cemî'î-i cesedin ma'siyetlerindendir ki o dahi 'ukûk-ı vâ-lideyn günâhıdır: Onların cümle-i 'ukûklarından bu 'ukûklardır ki onun hakkında bir husûstan dolayı yemîn ve kasem ederlerse yemînlerini yerine getirmez ve bir nesneyi ondana isterlerse vermez ve onu sebep ederlerse onları döver ve aç olurlarsa onlara bir nesneyi yedirmez. İşte Ebû Tâlib'in dediği şey budur ve bu sözü vâki^cden karîbdır.

اولكن ليس يحصل به تمام الشفاء إذ يمكن الزيادة عليه والنقصان منه فإنه جعل أكل الربا ومال اليتيم من الكبائر وهي جناية على الأموال ولم يذكر في كبائر النفوس إلا القتل فأما فقه العين وقطع اليدين وغير ذلك من تعذيب المسلمين بالضرب وأنواع العذاب فلم يتعرض له وضرب اليتيم وتعذيبه وقطع أطرافه لا شك في أنه أكبر من أكل ماله كيف وفي الخبر من الكبائر السبтан بالسبة ومن الكبائر استطالة الرجل في عرض أخيه المسلم وهذا زائد على قذف المحصن وقال أبو سعيد الخدري وغيره من الصحابة إنكم لتعملون أعمالاً هي أدق في أعينكم من الشعر كنا نعدّها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم من الكبائر وقالت طائفة كل عمد كبيرة وكل ما نهى عنه فهو كبيرة وكشف الغطاء عن هذا أن نظر الناظر في السرقة أهى كبيرة أم لا لا يصح ما لم يفهم معنى الكبيرة والمراد بها كقول القائل السرقة حرام أم لا ولا مطعم في تعريفه إلا بعد تقرير معنى الحرام أولاً ثم البحث عن وجوده في السرقة]

Velâkin bununla tamâm-ı şifâ hâsıl olmaz, çünkü ona ziyâde ve noksân etmek mümkün olur, zîrâ ki ekl-i ribâ ve māl-ı yetîm kebâirden kıldı ve bu ise mālâ bir cinâyettir. Ve kebâir-i nüfûstan yalnız katl-i nefsi zıkr etmiş ki göz çıkarmak ve el kesmek ve sâir günâ bir rencîde ile onu incitmek veyâ bir müslimi darb veyâ bir nev' azâb ile ta'zîb etmek günâhını söylememiştir ve ona bir günâ ta'arruz etmemiştir. Ve öksüzün darb ve ta'zîbi ile etrâfının kat'ı günâhı ise mālının ekli günâhtan daha ziyâde büyük olmaklığında bir şekk yoktur ve nice böyle olmaya o hâl ile ki haberde gelmiş ki السببان بالسيبة Ya'nî "Bir sebb ve şetme iki kerre sebb ve şetm etmek kebîredir" denilmiş. Ve müslim birâderinin ırzına istitâle etmek dahi kebâirdendir denilmiş ve bu günâh kazf-ı mahzın günâhından ezyeddir.

Ve Ebû Sa'îd el-Hudrî ile diğerkahâbîler demişler ki "Siz tahkîkan birtakım a'mâlî işlerseniz de gözünüzde kıldan edakk ve ondan ziyâde ufak görürsüz, hâlbuki biz 'asr-ı sa'âdet ve 'ahd-i nebevîde onları kebâirden sayardık." Ve bir tâife demiş ki "Her bir günâh ki tasavvur ve tasmiîn ile 'amden vâki' olur ya'nî kasden ve bilerekten o günâh işlenmiş olur, o günâh kebîredir. Ve her bir günâh ki Zât-ı zü'l-celâl ondan nehy etmiş o günâh kebîredir."

Ve bu ma'nâdan gıtâ ve kapağı kaldırıp onu keşf ve açık etmek ancak bu tarîk ileidir ki bir kimse meselâ sirkate nazar edip kebîre olup olmadığının bilmek istese kebîre ma'nâsını fehm etmedikçe onun nazarı sahîh olamaz ya'nî bununla murâd olunan şey ise meselâ bir kâilin kavlidir ki sirkat harâm mıdır yoksa yok, işte bu gibi su'âlâ cevâb vermek ancak o vakt sahîh olur ki evvel-i emrde harâmın ma'nâsını bilip de fehminde onu takrîr ettikten sonra o ma'nâ [29] sirkatte mevcûd olup olmadığına bahs eyleye, zîrâ ki evvel-i emrde lafz-ı harâmın ma'nâsı mütekarrir olmadıkça onun ta'rîfinde bir matma' olmaz.

إفالكبيرة من حيث اللفظ مبهم ليس له موضوع خاص في اللغة ولا في الشرع وذلك لأن الكبير والصغير من المضافات وما من ذنب إلا وهو كبير بالإضافة إلى ما دونه وصغير بالإضافة إلى ما فوقه فالمضاعفة مع الأجنبية بالإضافة إلى النظرة صغيرة بالإضافة إلى الزنا وقطع يد المسلم كبيرة إلى ضربه صغيرة بالإضافة إلى قتله نعم للإنسان أن يطلق على ما يوعده بالنار على فعله خاصة اسم الكبيرة ونعني بوصفه بالكبيرة أن العقوبة بالنار عظيمة وله أن يطلق على ما أوجب الحد عليه مصيراً إلى أن ما عجل عليه في الدنيا عقوبة واجبة عظيم وله أن يطلق على ما ورد في نص الكتاب النهي عنه فيقول تخصيصه بالذكر في القرآن يدل على عظمه ثم يكون عظيماً وكبيرة لا محالة بالإضافة إذ منصوصات القرآن أيضاً تتفاوت درجاتها فهذه

الإطلاقات لا حرج فيها وما نقل من ألفاظ الصحابة يتردد بين هذه الجهات ولا يبعد تنزيلها على شيء من هذه الاحتمالات]

Kaldı ki min haysü'l-lafz “kebîre” kelimesinin ma'nâsı mübhemdir, çünkü onun ne lügat ve ne de şer' de bir mevzû'ı mahsûsu yoktur, zîrâ ki kebîr ve sagîr lafzları lisân-ı 'Arabîde muzâf olan kelimâtıdındırlar. Ve bir zenb ve günâh yoktur ki onun mâ-fevkine izâfetle sagîr olmaya ve mâ-dûnuna izâfetle sagîr olmaya, meselâ nâ-mahrem bir ecnebî hatun kişi ile bir yatakta uzanmak nâ-mahrem olan hatun kişiye bakmak günâhına nisbet ile kebîredir ve zinâya nisbet ile sagîredir. Ve kezâlik bir müslim âdemin elini bi-gayri hakkın kesmek onun darbına nisbet ile kebîredir ve külliyyen onun katl ve idâmına nisbetle sagîredir. Evet insâna câizdir ki hâssaten onun fi'line 'azâb-ı nâr va'ıdî müte'allik olan ma'şiyetin günâhına lafz-ı kebîreyi itlâk ede ya'nî kebîre ismi ile onu tesmiye ede, zîrâ kebîre ile onun vasfından murâdımız ancak âteş ile 'ukûbet görmek, 'azîm bir cezâ ve ezâ içindir ve dahi o fi'l ki Hakk ta'âlâ ona bir hadd farz ve icâb etmiş. Zînâ ve sirkat ve şûrb-i hamr ve hadd-i kazf gibi bir cinâyâta dahi kebîrenin ismi itlâk olunabilir ki buna dahi itlâkı o masîr ve haysiyyetledir ki dünyâda onun 'ukûbeti ta'cîl ve icâbı ancak onun 'izamında nâşîdir ki 'azîm ve kebîr bir günâh olmamış olaydı dünyâda dahi ona bir 'ukûbet ve cezâ farz ve icâb olunup ta'cîl olunmazdı. Ve dahi o fi'l ki ondan nass-ı sarîh-i Kur'ânî ile nehy ve men' olunmuştur, ona dahi ism-i kebîre itlâkı câiz olabilir ki Kur'ân'da zıkr ile onun tahsîsi onun 'izamına delâlet eder denilir. Sonra bu günâhlar dahi mâ-fevk ve mâ-dûnlarına izâfetle lâ-mahâle kebîr ve sagîr ve 'azîm ve hakîr olurlar, çünkü mansûsât-ı Kur'âniyyenin derecâtı dahi mütefâvitlerdir ve bu cihât ile bu itlâkâtta bir harac ve meşakkat ve vebâl ve zillet yoktur, belki elfâz-ı sahâbeden menkûl olan kelâm ve akvâl bu cihetlerin beyinde tereddüd eder ve şol ihtimâlâtan bir nesneye tenzîli dahi ba'ıd ve uzak olmaz.

[انعم من المهمات أن تعلم معنى قول الله تعالى ﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمٍ﴾ وقول رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلوات كفارات لما بينهن إلا الكبائر فإن هذا إثبات حكم الكبائر والحق في ذلك أن الذنوب متقسمة في نظر الشرع إلى ما يعلم استعظامه إياها وإلى ما يعلم أنها معدودة في الصغائر وإلى ما يشك فيه فلا يدري حكمه فالطمع في معرفة حد حاصر أو عدد جامع مانع طلب لما لم يمكن فإن ذلك لا يمكن إلا بالسمع من رسول الله صلى الله عليه وسلم بأن يقول إني أردت بالكبائر عشراً أو خمساً ويفصلها فإن لم يرد هذا بل ورد في بعض الألفاظ ثلاث من الكبائر وفي بعضها سبع من

الكبائر ثم ورد أن السبطين بالسبة الواحدة من الكبائر وهو خارج عن السبع والثلاث علم أنه لم يقصد به العدد بما يحصر فكيف يطمع في عدد ما لم يعده الشرع وربما قصد الشرع إبهامه ليكون العباد منه على وجل كما أبهم ليلة القدر ليعظم جد الناس في طلبها]

﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمٍ﴾²⁸ Evet Zât-ı zü'l-celâlin nass-ı celîlinin ma'nâsını bilmek mühimmât-ı umûrdandır ve kezâlik 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin hadîs-i vârid olan günâhlar ile sagâirde ma'fûd olduğu ma'lûm olan günâhlara ve meşkûk olup hükmü ma'lûm olmayan günâhlara münkasımdır ve öyle olduğu hâlde bir hadd-i hâsır ve 'aded ve câmi' ve mâni'in ma'rifetine tama' etmek gayr-i mümkin bir tama' ve talebdır ki böyle bir şeyi zât-ı 'âlî-i risâlet-penâhîden istimâ' etmekle mümkün olur ki zât-ı 'âlî-i risâlet-penâhî ben kebâ'irden ancak on veyâhüd beş günâhı murâd ettim ve onlar dahi şudur şudur diye tafsîlen onları zikr ü beyân eyleye. Ve çün böyle vârid olmayıp da ancak bazı elfâzda ثلاث من الكبائر Ya'nî "Üç ma'siyet kebâirdendir" diye buyurulmuş ve diğer lafzda سبع من الكبائر Ya'nî "Yedi ma'siyet kebâirdendir" diye buyurulmuş ve sonra بالسبة الواحدة Ya'nî "Bir sebbe-i vâhideye iki sebbe dahi kebâirdendir" diye buyurulmuş ve bu kebîre ise o kebâir-i selâse ve seb'ada mezkûr degildir.

Bundan bilinip ma'lûm oldu ki bu hadîs-i şerîflerle hasr-ı 'aded murâd buyurulmamıştır ve böyle olunca şer'-i şerîf 'add etmediği 'adedde nice tama' olunabilir ve ola ki halk u 'âlem ondan havf ve korkuda bulunmak için talebine 'âlim cehd ve cidd etmek üzere ibhâm olunan leyle-i kadr gibi bu kebâirin 'adedi dahi mübhem ve gayr-i mahsûr olmak murâd buyurulmuş.

[نعم لنا سبيل كلي يمكننا أن نعرف به أجناس الكبائر وأنواعها بالتحقيق وأما أعيانها فنعرفها بالظن والتقريب ونعرف أيضاً أكبر الكبائر فأما أصغر الصغائر فلا سبيل إلى معرفته وبيانه أنا نعلم بشواهد الشرع وأنوار البصائر جميعاً أن مقصود الشرائع كلها سياقة الخلق إلى جوار الله تعالى وسعادة لقاءه وأنه لا وصول لهم إلى ذلك إلا بمعرفة الله تعالى ومعرفة صفاته وكتبه ورسله وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ أي ليكونوا عبيداً لي ولا يكون العبد عبداً ما لم يعرف ربه بالربوبية ونفسه بالعبودية ولا بد أن يعرف نفسه وربه فهذا هو المقصود الأقصى ببعثة الأنبياء ولكن لا يتم هذا إلا في الحياة الدنيا وهو المعنى بقوله عليه الصلاة والسلام الدنيا مزرعة الآخرة [30] فصار حفظ الدنيا أيضاً مقصوداً تابعاً للدين لأنه

وسيلة إليه والمتعلق من الدنيا بالآخرة شيئان النفوس والأموال فكل ما يسد باب معرفة الله تعالى فهو أكبر الكبائر]

Evet günâh-ı kebârin tahkîkan cins ve nev'ini bilmeye bizim bir küllî yolumuz vardır ya'nî bi-vechî't-tahkîk onların ma'rifetine bizim bir sebîl-i küllîmiz vardır ki onunla zünüb-ı kebâirin cins ve nev'ini yakînen biliriz. Ammâ onun a'yânını ancak zann ve takarrüb ile biliriz ve kezâlik onunla ekber-i kebâiri dahi biliriz. Ve sagâirin asgarı ise onun ma'rifetine bir yol yoktur. Ve onun beyânı şu vechledir ki biz şevâhid-i şer'îyye ve envâr-ı besâir ile biliriz ki şerâi'in maksûdu ancak kâffe-i mahlûkâtı Zât-ı Zi'l-Celâl'in civârlığına ve likâsının sa'âdetine sevk etmekliktir ve onların bunlara vusûlleri ancak Zât-ı Zi'l-Celâl'in ma'rifeti ve sıfâtının ma'rifeti ve kütüb ve rûsûlünün ma'rifetleridir ve Hakk subhânehu ve ta'âlânın ﴿وَمَا ۙ﴾²⁹ کَافُّ الْخَلْقِ الْإِنْسِ إِلَّا لِيُغْبِذُونَ kavlı-ı 'âlisinin işâreti bunadır ya'nî “Ben cinn ve insi ancak bana 'ibâdet etmek için halk ettim.” Ve 'ibâdet etmek kulluk etmek demektir ki bana kul olmak için ben yaratmışım demek olur. Ve kulluk ile nefsi rûbûbiyetle rabbini bilmedikçe âdem kul olmaz, kaldı ki âdem nefsi ve rabbini bilmek bir emr-i lâzım ve lâbüddür ve ba's-i enbiyâdan dahi maksûd dahi odur. Velâkin bu hâl ancak hayât-ı dünyâda tamâm olur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin “الدنيا مزرعة” kavlı-ı 'âlisinden dahi murâd olan ma'nâ odur ve bu cihetle dünyânın hıfzı dahi kezâlik bi't-tebe'îyyet maksûd oldu, çünkü dîne olan vesîle odur. Ve dünyâdan âhirete müt'eallik olan şey iki nesnedir ki nüfûs ve emvâldir. Ve her nesne ki ma'rifetin kapısını sedd eder, o şey kebâirdendir belki ekber-i kebâirdendir.

[ويليه ما يسد باب حياة النفوس ويليه باب ما يسد المعاش التي بها حياة الناس فهذه ثلاث مراتب فحفظ لا يتصور أن يختلف فيها الملل فلا يجوز أن الله تعالى يبعث نبياً يريد ببعثه إصلاح الخلق في دينهم ودنياهم ثم يأمرهم بما يمنعهم عن معرفته ومعرفته رسله أو يأمرهم بإهلاك النفوس وإهلاك الأموال فحصل من هذا أن الكبائر على ثلاث مراتب]

Ve hayât-ı nüfûsun kapısını sedd eden şey dahi buna tâlî olur ve kezâlik hayât-ı nefsi onunla kâim olan me'âyişin kapılarını sedd eden şey dahi buna tâlî olur. İşte bunlar üç mertebelerdir ki onlarda ihtilâf-ı milîl câiz olmaz ve câiz olmaz ki Zât-ı zü'l-celâl bir peygamberi gönderip ve onun ba's ve irsâliyle dîn ve dünyâlarında halkın ıslâhını murâd eder de sonra onları kendi ma'rifetinden ve mersûl olan peygamberânın ma'rifetlerinden men'

ede veyâhüd nüfûs ve emvâlin helâkine emr eder. Ve bundan hâsıl oldu ki kebâir üç mertebe üzerinedir.

[الأولى ما يمنع من معرفة الله تعالى ومعرفة رسله وهو الكفر فلا كبيرة فوق الكفر إذ الحجاب بين الله وبين العبد هو الجهل والوسيلة المقربة له إليه هو العلم والمعرفة وقربه بقدر معرفته وبعده بقدر جهله ويتلو الجهل الذي يسمى كُفْراً الأمن من مكر الله والقنوط من رحمته فإن هذا أيضاً عين الجهل فمن عرف الله لم يتصور أن يكون آمناً ولا أن يكون آيساً ويتلو هذه الرتبة البدع كلها المتعلقة بذات الله وصفاته وأفعاله وبعضها أشد من بعض وتفاوتها على حسب تفاوت الجهل بها وعلى حسب تعلقها بذات الله سبحانه وبأفعاله وشرائعه وبأوامره ونواهيه ومراتب ذلك لا تنحصر وهي تنقسم إلى ما يعلم أنها داخله تحت ذكر الكبائر المذكورة في القرآن وإلى ما يعلم أنه لا يدخل وإلى ما يشك فيه وطلب دفع الشك في القسم المتوسط طمع في غير مطمع]

Dördüncüsü ki Allāhu taʿālānın maʿrifetinden ve rüsül ve peygamberlerinin maʿrifetinden menʿ eden şey ise ki küfrdür ve küfrün mā-fevkinde bir kebîre yoktur, çünkü beynallāh ve beyne'l-ʿibād olan perde ve hicāb nādānlıktır. Ve Allāhu taʿālāya takrīb eden vesîle maʿrifet ve ʿameldir ki onunla kurbü onun maʿrifetine göre ve onun buʿdiyyeti dahi onun nādānlığına göredir ki her ne kadar maʿrifeti var ise o kadar kurbü vardır. Ve küfr tesmiye olunan cehle mekrullāhtan emîn olmak ve rahmetinden meʿyûs ve nā-ümîd olmak maʿsiyyeti dahi tālî olur, zîrā ki bu dahi ʿayn-ı cehldir. Ve şekk yoktur ki o kimse ki Allāhu taʿālāyı bilir de onun mekrinden emîn ve rahmetinden meʿyûs ve nā-ümîd olmak hālî ona mutasavver olmaz. Ve Zât-ı zü'l-celāl hazretlerinin zât ve sıfât ve efʿâline müteʿallik olan cemîʿ-i bidaʿ mertebeleri dahi bu mertebeye tālî olur ki bunların baʿzıları diğer baʿzılarından eşedd olup ve ona olan cehl ve nādānlığın tefâvütüne göre mütefâvî olurlar yaʿnî Zât-ı zü'l-celālın zât-ı mukaddeslerine taʿalluku hasebince yaʿnî onun zât-ı pâkinin ve sıfât ve efʿâl ile nevâhî ve evâmir ve şerâyiʿinin taʿalluku hasebiyle onun derecâtı tefâvüt eder de merâtibi münhasır olmaz. Ancak Kurʿânʼda mezkûr olan kebâirin zikri altına dâhil olan ve onların zikri altına dâhil olamayan ve dâhil olup olmadığına meşkûkûn fîh ve müştebeh bulunana münkasım olur ve kısım-ı mütevassıtta olan şekkin defʿini istemek matmaʿsız bir tamaʿdır.

[المرتبة الثانية النفوس إذ بقاءها وحفظها تدوم الحياة وتحصل المعرفة بالله فقتل النفس لا محالة من الكبائر وإن كان دون الكفر لأن ذلك يصد من عين المقصود وهذا يصد من وسيلة المقصود إذ حياة الدنيا لا تتراد إلا للأخرة والتوصل إليها بمعرفة الله تعالى ويتلو هذه الكبيرة قطع الأطراف وكل ما يفضي إلى الهلاك حتى الضرب وبعضها أكبر من بعض ويقع في هذه

الرتبة تحريم الزنا واللواط لأنه لو اجتمع الناس على الاكتفاء بالذكر في قضاء الشهوات انقطع النسل ودفع الموجود قريب من قطع الوجود وأما الزنا فإنه لا يفوت أصل الوجود ولكن يشوش الأنساب ويبطل التوارث والتناصر وجملة من الأمور التي لا يتنظم العيش إلا بها بل كيف يتم النظام مع إباحة الزنا ولا يتنظم أمور البهائم ما لم يتميز الفحل منها بإناث يختص بها عن سائر الفحول ولذلك لا يتصور أن يكون الزنا مباحاً في أصل شرع قصد به الإصلاح [31] وينبغي أن يكون الزنا في الرتبة دون القتل لأنه ليس يفوت دوام الوجود ولا يمنع أصله ولكنه يفوت تمييز الأنساب ويحرك من الأسباب ما يكاد يفضي إلى القتال وينبغي أن يكون أشد من اللواط لأن الشهوة داعية إليه من الجانبين فيكثر وقوعه ويعظم أثر الضرر بكثرته]

Ve ikinci mertebesi nüfüstur, çünkü onun devâm ve hıfzıyla hayât dâim olur ve Zât-ı Zi'l-Celâl'e ma'rifet hâsıl olur ve öyle olunca katl-i nefis dahi lâ-mahâle kebâirden olur velev ki küfrün dūnudur, çünkü küfr 'ayn-ı mak-sûda müsâdemet eder ve katl-i nefis ancak vesîle-i maksûda müsâdemet ey-ler, zîrâ ki hayât-ı dünyâ ancak âhiret için murâd olunur ki Allâhu ta'âlânın ma'rifetiyle ona vâsıl olur. Ve bu kebîreye dahi etrâfın kat'ı ya'nî el ve ayak kesmesi ile helâke müfzî ve müeddî olan şey tâlî olur, hattâ helâke müeddî olan darb dahi tâbi' olur. Ve bu dahi ba'zıları ba'zından ekberdir ve tahrîm-i zinâ ve livâta bu rütbede vâki' olur, çünkü kâffe-i nâs kazâ-yı şehvâtta zükûr ile iktifâ etmek üzerine bilikip müctemî' olsalar nesl munkatî' olurdu ve mevcûdun def'i kat'-ı vücûddan karîbdir. Ve zinâ ise eğerçi asl-ı vücûdu fâit etmezse de velâkin ensâbı teşvîş eder ve tevârûs ve tenâsuru ibtâl eder ve mâye-i intizâm-ı 'ayş olan birtakım umûru ibtâl eder belki daha ziyâde intizâm-ı 'ayşın butlânına sebep olur. Ve nice ibâha-i zinâ ile nizâm-ı âlem tamâm olur o hâl ile ki koçu birtakım koyunlara tahsîs olunmadıkça ve sâir koçlardan tefrîk ve temyîz etmedikçe umûr-ı behâyim muntazam olmaz ve bunun için o asl-ı şer' ki onunla ıslâh-ı âlem murâd olunmuş, onda zinâ mübâh olmak mutasavver olmaz velâkin rütbece katl-i nefsin mâ-dûnu ol-mak gerektir, çünkü onunla devâm-ı vücûd fâit olmaz, fakat onda temyîz-i ensâb fâit olur ve kîtâle mücib olan esbâbı tahrîk eder. Ammâ livâtadan daha ziyâde eşedd olmak gerektir, zîrâ ki zinâyâ iki cānibden şehvet dā'iye olur da vukū'u çoklaşır ve onun çokluğuyla eser-i zarar 'azîm olur.

[المرتبة الثالثة الأموال فإنها معاش الخلق فلا يجوز تسلط الناس على تناولها كيف شاءوا حتى بالاستيلاء والسرقة وغيرهما بل ينبغي أن تحفظ لتبقى ببقائها النفوس إلا أن الأموال إذا أخذت أمكن استردادها وإن أكلت أمكن تغريمها فليس يعظم الأمر فيها نعم إذا جرى تناولها بطريق يعسر التدارك له فينبغي أن يكون ذلك من الكبائر وذلك بأربع طرق أحدها الخفية وهي السرقة فإنه إذا لم يطلع عليه غالباً كيف يتدارك الثاني أكل مال اليتيم وهذا أيضاً من الخفية]

وأعني به في حق الولي والقيم فإنه مؤتمن فيه وليس له خصم سوى اليتيم وهو صغير لا يعرفه فتعظيم الأمر فيه واجب بخلاف الغصب فإنه ظاهر يعرف وبخلاف الخيانة في الوديعة فإن المودع خصم فيه يتتصف لنفسه الثالث تفويتها بشهادة الزور الرابع أخذ الوديعة وغيرها باليمين الغموس فإن هذه طريق لا يمكن فيها التدارك ولا يجوز أن تختلف الشرائع في تحريمها أصلاً وبعضها أشد من بعض وكلها دون الرتبة الثانية المتعلقة بالنفوس وهذه الأربعة جديرة بأن تكون مرادة بالكبائر وإن لم يوجب الشرع الحد في بعضها ولكن أكثر الوعيد عليها وعظم في مصالح الدنيا تأثيرها]

Ve üçüncü mertebe ise ki emvâl idi, o dahi halkın ma'âyîşidir ve o cihetle ahzına nâsın tasallutu câiz olmaz, her nice olur ise olsun diledikleri gibi onun tenâvülü câiz olmaz velev ki sirkat ve istilâ ile ola, ancak hıfzı gerektir tâ ki onun bekâsıyla nüfûs bâkîye ola. Velâkin emvâl ahz olunurlarsa istirdâdları mümkün olur ve ekl ve istihlâk olunmuş olsa bile onun zamân ve tagrîmi mümkündür katl-i nefis gibi emr onda pek çok 'azîm olamaz. Evet emri onda bir cihet ile 'azîm olabilir ki tedârükü müte'assir bir sûretle ahzı cârî olursa ve o hâlde kebâirden olmak gerektir. O dahi dört tarîk ile olur ya'nî âti'z-zikr olan turuk-ı erba'ının herhangi biri ile tenâvülü cârî olur ise onun ahzı kebâirden olmak gerektir ki birinci tarîk onu gizlilik ile almaktır ki hırsızlık ile onu sirkat ve ahz etmektir, zîrâ fi'l-gâlib çün ahzına ittılâc mümkün olmayıp onun tedârükü nice mümkün olabilir. Ve ikinci tarîk velî veyâhüd vasîsi tarafına öksüzün mâlî yemektir ki bu dahi gizlilik ile olan ahzdan ma'düddur, zîrâ ki mâl-ı yetîmde mü'temen odur ve öksüzden mâ'-adâ onun bir hasmı yoktur ve öksüz sagîr olup onu bilmez ve bu haysiyyetle emr onda 'azîm olmak vâcibdir. Ammâ gasb-ı mâl böyle değildir, zîrâ ki ma'rûf ve zâhirdir ve emânette hıyânet etmek dahi böyledir, zîrâ ki mûda' onda hasm olunup nefesine intisâf edebilir. Ve üçüncü tarîk şehâdet-i zûr ile emvâlin tefvîtidir. Ve dördüncü tarîk yemîn-i gamûs veyâ dîger bir hîle ile vedî'ayı almaktır, zîrâ bunlar bir yoldurlar ki onda tedârük etmek mümkün olmaz ve tahrîminde aslâ ihtilaf-ı şerâyi' câiz olmaz ve ba'zısı ba'zısından eşeddir ve kâffesi müte'allik olan mertebe-i sâniyeden dündürler. Ve kebâirden murâd dahi bu dört tarîk ile alınan mâl olmak sezâdir velev ki ba'zısında hadd-i şer'î vârid olmamıştır, zîrâ hakkında va'î-di teksîr etmiştir ve mesâlih-i dünyâda dahi onun te'sîri 'azîm olmuştur.

[وأما أكل الربا فليس إلا أكل مال الغير بالتراضي مع الإخلال بشرط وضعه الشرع ولا يبعد أن تختلف الشرائع في مثله وإذا لم يجعل الغضب الذي هو أكل مال الغير بغيره رضاه وبغير رضا الشرع من الكبائر فأكل الربا أكل برضا المالك ولكن دون رضا الشرع وإن عظم

الشرع الزنا بالزجر عنه فقد عظم أيضاً الظلم بالغصب وغيره وعظم الخيانة والمصير إلى أن أكل دائق بالخيانة أو الغصب من الكبائر فيه نظر وذلك واقع في مظنة الشك وأكثر ميل الظن إلى أنه غير [32] داخل تحت الكبائر بل ينبغي أن تختص الكبيرة بما لا يجوز اختلاف الشرع فيه ليكون ضرورياً في الدين فيبقى مما ذكره أبو طالب المكي القذف والشرب والسحر والفرار من الزحف وحقوق الوالدين]

Ve güzeştehorluk ya'nî fâiz ve ribâ mālını yemek ma'siyyeti ise onda ancak mevzû-ı şer'î olan bir şartın ihlâliyle diğerin mālını sâhib-i mālın rızâsıyla ekl etmek günâhı vardır ki başka günâ bir vizr ü ziyânı yoktur. Ve bu gibi bir günâh ma'siyet-i kebîre olup olmadığına ihtilâf-ı şerâi' vukû'u ba'îd olmaz. Ve çün diğerin mālını sâhibinin rızâsı olmaksızın tarîk-i gazabda kebâirden olmadı, bu dahi kebâirden olmazsa pek uzak görünmez, zîrâ ki ekl-i māl-ı ribâ mālîkinin rızâsıyla bir ekldir, ancak onda rızâ-yı şer'î yoktur ve ondan zecr ve men' etmekle şer'-i şerîf māl-ı ribânın eklini ta'zîm ederse gasb ile olan zulm ve sâireyi ve vedî'anın hıyânetini dahi ta'zîm etmiştir. Ve māl-ı magsûb ve hıyânetten bir dânikın ekli kebâirden olmaya zâhib olmak emr-i müştebehtir ki onda bir nazar vardır ve bu yüzden dolayı mazinne-i şekkî olup zîrâ ki taht-ı kebâire dâhil olmaya, ekser meyl-i zann vâkî olur. Kaldı ki lâıyk odur ki onda ihtilâf-ı şer' câiz olmayan me'âsiye ihtisâs-ı kebîre gerektir tâ ki dînde bir emr-i zarûrî ola ve bu sûrette Ebû Tâlib el-Mekkî zikr ettiğî me'âsîden kazf-ı muhsana ve şûrb-i hamr ve efsûnkârlık ve gazâ kaçgınlığı ve 'ukûk-ı vâlideyn günâhları kaldı.

[أما الشرب لما يزيل العقل فهو جدير بأن يكون من الكبائر وقد دل عليه تشديدات الشرع وطريق النظر أيضاً لأن العقل محفوظ كما أن النفس محفوظة بل لا خير في النفس دون العقل فإزالة العقل من الكبائر ولكن هذا لا يجري في قطرة من الخمر فلا شك في أنه لو شرب ماء فيه قطرة من الخمر لم يكن ذلك كبيرة وإنما هو شرب ماء نجس والقطرة وحدها في محل الشك وإيجاب الشرع الحد به يدل على تعظيم أمره فيعد ذلك من الكبائر بالشرع وليس في قوة البشرية الوقوف على جميع أسرار الشرع فإن ثبت إجماع في أنه كبيرة وجب الاتباع ولا فليتوقف فيه مجال]

Ve meyhorluk günâhı ise o dahi mādām ki 'aklı izâle eder, kebâirden olmaya pek çok sezâ ve lâıyktır ve şer'-i şerîfin teşdîdâtı ona delâlet etmiştir. Ve onda olan nazarın yolu bu sûretledir ki 'akl dahi nefis gibi mahfûzdur belki bî-'akl olan nefste hayr yoktur ve böyle olunca izâle-i 'akl kebâirden olur. Ammâ bu hâl bir katre-i şarâbda cārî olmaz, zîrâ şekk yoktur ki suya karışmış olan bir damlasının içmesi kebîre olmaz, ancak o şarâb nâ-pâk

bir suyun şürbüdür ki yalnız o damlanın hükmü meşkükün fih olup cây-ı iştibâhtır ve emrinin ta'zîmine hadd-i şer'înin vücûbu dahi delâlet eyler de onu şer'an kebâirden 'add eder. Ve çün cemî'-i esrâr-ı şer'iyyeye kesb-i vukûf etmek kuvve-i beşeriyyede bir tākāt yoktur, kaldı ki eğer bir icmā' onda sābit olduysa ki kebîre sayılmıştır, ittibā'-ı icmā' vācib olur, yoksa tevakkuf için onda bir mecāl vardır.

[وأما القذف فليس فيه إلا تناول الأعراض والأعراض دون الأموال في الرية ولتناولها مراتب وأعظمها تناول بالقذف بالإضافة إلى فاحشة الزنا وقد عظم الشرع أمره وأظن ظناً غالباً أن الصحابة كانوا يعدون كل ما يجب به الحد كبيرة فهو بهذا الاعتبار لا تكفره الصلوات الخمس وهو الذي نريده بالكبيرة الآن ولكن من حيث إنه يجوز أن تختلف فيه الشرائع فالقياس بمجردة لا يدل على كبره وعظمته بل كان يجوز أن يرد الشرع بأن العدل الواحد إذا رأى إنساناً يزني فله أن يشهد ويجلد المشهود عليه بمجرد شهادة فإن لم تقبل شهادته فحده ليس ضرورياً في مصالح الدنيا وإن كان على الجملة من المصالح الظاهرة الواقعة في رتبة الحاجات فإذا هذا أيضاً يلحق بالكبائر في حق من عرف حكم الشرع فأما من ظن أن له أن يشهد وحده أو ظن أنه يساعده على شهادة غيره فلا ينبغي أن يجعل في حقه من الكبائر]

Ve kazf-ı muhsana ise onda tenāvül-i a'rāzdan gayrı bir ziyān yoktur ve a'rāz ise rütbece mālın mā-dünudur ki onun tenāvülüne dahi mertebeler vardır. Ve en ziyāde a'zamları ise zināya nisbetle kazf etmektir, hālbuki şer' onun emrini ta'zīm eylemiştir. Ve ben zann-ı gālib ile zann ederim ki sahābe-i 'izām 'aleyhimü'r-rıdvān her bir ma'ṣiyet ki ona hadd-i şer'î vārid olmuş, onu kebîre 'add ederlerdi, kaldı ki bu ittibār ile kazfın günāhına beş vakt namāz kılmaklığın sevābı tekfîr edemez. Ve el-ān kebîreden bizim murādımız ancak o günāhtır ki salavāt-ı hamse onu tekfîr etmez velākin onda ihtilāf-ı şerāyî'in cevāzı haysiyyetle bi-hasebi'l-kıyās onun 'adem-i tekfîri yalnız olarak onun kibr ve 'azametine delâlet edemez belki cāizdir ki şer'-i şerîf vārid ola ki bir 'adl-i vāhid vaktā ki bir müslümānı zinā etmekte görür, ona mesāğ-ı şer'î vardır ki onunla ona şehādet ede, şehādet-i mücerredesiyle o meşhūdün 'aleyh olan müslim dahi hadd oluna. Ve çün şehādeti makbûle olamaz, onun hakkında haddin icrāsı mesālih-i dinde bir emr-i zarūrî değildir velev ki 'ale'l-cümle rütbe-i hācātta vākî olan mesālih-i zāhiredendir ve bu takdîrce işbu günāh hükm-i şer'î bilen kimsenin hakkında zünüb-ı kebāire ilhāk oluna. Ammā o kimse ki zann etmiş ki ona şehādet etmek cevāzı vardır ki velev ki yalnız ola veyāhūd zann etmiş ki dīğeri bir 'adl dahi bu şehādet üzerine müsā'ade edip o dahi şehādet edecektir, işte o kimsenin hakkında kebâirden olmamak gerektir.

[وأما السحر فإن كان فيه كفر فكبيرة وإلا فعظمته بحسب الضرر الذي يتولد منه من هلاك نفس أو مرض أو غيره وأما الفرار من الزحف وعقوق الوالدين فهذا أيضاً ينبغي أن يكون [33] من حيث القياس في محل التوقف وإذا قطع بأن سب الناس بكل شيء سوى الزنا وضربهم والظلم لهم بغصب أموالهم وإخراجهم من مساكنهم وبلادهم وإجلالهم من أوطانهم ليس من الكبائر إذ لم ينقل ذلك في السبع عشرة كبيرة وهو أكبر ما قيل فيه فالتوقف في هذا أيضاً غير بعيد ولكن الحديث يدل على تسميته كبيرة فليحلق بالكبائر فإذا رجع حاصل الأمر إلى أنا نعني بالكبيرة ما لا تكفره الصلوات بحكم الشرع وذلك مما انقسم إلى ما علم أنه لا تكفره قطعاً وإلى ما ينبغي أن تكفره وإلى ما يتوقف فيه والمتوقف فيه بعضه مظنون للنفي والإثبات وبعضه مشكوك فيه وهو شك لا يزيله إلا نص كتاب أو سنة وإذن لا مطمع فيه فطلب رفع الشك فيه محال]

Ve efsûnluğun günâhı ise eğer onda bir küfr var ise o dahi kebîredir yoksa onun büyüklüğü zarar u ziyân-ı mütevelidine göredir ya'nî sihrden mütevellid ve hâsıl olan zarar ne mikdâr ise o günâh dahi o kadardır ya'nî ondan helâk-ı nefis ve zevâl-i 'akl gibi bir zarar olur ise onun günâhı katl-i nefis ve selb-i 'akl gibidir ya'nî onun ism-i kebîri vardır. Ve hastalık ve sair günâ ile bir zarar ise o dahi o dereceye göre ism ve vezr-i kebîri vardır.

Ve muhârebe-i a'dâdan kaçmak ve vâlideyni incitip rızâlarından çıkmak günâhları ise onlar dahi min-haysü'l-kıyâs cây-ı tevakkuftadırlar ya'nî kebîre olup olmadığına bi-hasebi'l-kıyâs hükm verilemeyip ancak mahall-i tevakkuftadır. Ve eğer kat' olunur ki lafz-ı zinânın mâ'adâsıyla nâsin sebb ve şetmi her ne güne sebb olur ise olsun ve onların döğmeleri ve onlara zulm ve şetm etmek ezâ ve cefâları ve mâllarının gasb ve nehbi ve me'vâ ve meskenlerinden ihrâc ve memleket ve vatanlarından nefy ve teb'îdleri kebâirden değildir, zîrâ ki on yedi kebîrelerde ma'dûd oldukları nakl olunmamış hâlbuki kebâirde denilen nesnelerin en ziyâde kebîrleridir. Artık bunda dahi tevakkuf etmek uzak değildir lâkin hadîs-i şerîf-i nebevî kebîre ile tesmiye olunmasına delâlet etmiştir kebâire ilhâk olunmalıdırlar. Eğer hâsıl-ı emr râci' oldu ki biz kebâirden murâdımız namâz ile tekfîr olunmayan günâhlardır, çünkü bunların günâhı bi-hükmi'ş-şer' o kabîldendir.

Ve vaktâ ki ma'lûm oldu ki kâffe-i evzâr kat'â tekfîr olunmayan ve tekfîri lâıyk görünen ve hâli mütevakıf bulunan zünûba münkasımdır. Ve mütevakıf fîh olan zünûbun dahi ba'zısı nefy ve isbât için maznûn olup ve ba'zısı meşkûkûn fîh olup da onun şekk ve şübhesi ancak nass-ı kitâb veyâhüd nass-ı sünnet izâle eder, o vakt onda bir matma' kalmaz da ondan şekkin ref' ve izâlesi muhâldir.

[فإن قلت فهذا إقامة برهان على استحالة معرفة حدها فكيف يرد الشرع بما يستحيل معرفة

حده فاعلم أن كل ما يتعلق به حكم في الدنيا فيجوز أن يتطرق إليه الإبهام لأن دار التكليف هي دار الدنيا والكبيرة على الخصوص لا حكم لها في الدنيا من حيث إنها كبيرة بل كل موجبات الحدود معلومة بأسمائها كالسرقة والزنا وغيرهما وإنما حكم الكبيرة أن الصلوات الخمس لا تكفرها وهذا أمر يتعلق بالآخرة والإبهام أُلِيقَ به حتى يكون الناس على وجل وحذر فلا يتجرءون على الصغائر اعتماداً على الصلوات الخمس]

Ve eğer sen bu kebâirin haddi ma'rifetin istihâlesi üzerine bu burhân-
dır ya'nî hadd-i kebâirin ma'rifeti muhâl olduğuna sen bir delîl ve huccet
ikâmet ettin, yâ ma'rifet-i haddi müstahîl olana şer' nice vârid olur der
isen, orası dahi şöylece bil ki herhangi ma'siyetin hükmi-i şer'î ziyâde ona
ta'alluk eder câizdir ki ibhâm ona mütetarrık ola, çünkü dâr-ı dünyâ dâr-ı
teklîftir ve 'ale'l-husûs her bir seyyie-i kebîre kebîre olduğu haysiyyetle
dunyâda ona bir hüküm ta'alluk etmez, ancak mücibât-ı hadd olan me'âsî
esâmîsiyle ma'lûmdur sirkat ve zinâ ve dîğeri gibi, fakat kebîrenin hükmü
ancak salavât-ı hamse onu tekfîr etmediği kazıyyesidir ve bu ise âhirete
müte'allik bir emr olup halk u 'âlem ondan havf u hazer üzere bulunmaları
için ya'nî salavât-ı hamse onu tekfîr eder i'timâdıyla onun irtikâbına cür'et
etmemeleri için hükmünün mübhem ve gayr-i ma'lûm olmaklığı onun şe'-
nine daha ziyâde lâıyk ve çeşbândır.

[و كذلك اجتناب الكبائر يكفر الصغائر بموجب قوله تعالى ﴿إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمٍ﴾ ولكن اجتناب الكبيرة إنما يكفر الصغيرة إذا اجتنبها مع القدرة والإرادة كمن يتمكن من امرأة ومن موافقتها فيكفر نفسه عن الوقوع فيقتصر على نظر أو لمس فإن مجاهدة نفسه بالكف عن الوقوع أشد تأثيراً في تنوير قلبه من إقدامه على النظر في إظلامه فهذا معنى تكفيره فإن كان عيناً أو لم يكن امتناعه إلا بالضرورة للعجز أو كان قادراً ولكن امتنع لخوف أمر آخر فهذا لا يصلح للتكفير أصلاً وكل من يشتهي الخمر بطبعه ولو أبيح له لما شربه فاجتنابه لا يكفر عنه الصغائر التي هي مقدماته كسماع الملاهي والأوتار نعم من يشتهي الخمر وسماع الأوتار فيمسك نفسه بالمجاهدة عن الخمر ويطلقها في السماع فمجاهدته النفس بالكف ربما تمحو عن قلبه الظلمة التي ارتفعت إليه من معصية السماع]

Ve kezâlik ictinâb-ı kebâir salavât-ı hamse gibi zünüb-ı sagâiri tekfîr
eder, nitekim Hakk subhânehu ve ta'âlânın kavli-i 'âlîsi olan nass-ı sarîh-
ten ma'lûm olur ki buyurmuş ki سَيِّئَاتِكُمْ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمٍ³⁰ Velâkin ictinâb-ı kebâir ancak o hâlde sagâiri tek-
fîr eder ki o ma'siyet-i kebîre ma'a'l-kudret ve'l-irâde terk olunup ictinâb
olunmuş ola, nitekim bir kimse ki bir hatun kişinin kurb ve muvâsalatından

mütemekkin olup da Allâhu taâlânın gazabı korkusundan onun vikâc ve mücâma'atından ictinâb ede ve nazra ve lems üzerine iktisâr edip de muvâ-salatından keff-i nefis eyleye, zîrâ ki nefsinin mücâhedesı ya'nî vikâc'dan men'ine olan mesâ'isi o nazraya ikdâmından hâsıl olan zalâm ve karanlıkta kalbinin tenvîrine olan te'sîri daha ziyâde şedîd olur. İşte tekfirinin ma'nâsı budur, yoksa o [34] şahs-ı 'innîn ki mücâma'aya muktedir değildir.

Eğer ecnebiyyenin müvâka'asından çekinip ictinâb ederse onun hacri ile o ictinâbı sagâire mükeffir değildir ve kezâlik diğer bir mânî' veya bir emr-i dünyevî için olan ictinâbı mükeffir-i sagâir olamaz. İşte bu gibi ictinâb aslâ mükeffir olmaya sezâ ve sâlih olamaz.

Ve her kim ki tama'an hamre imrenmez ki onun şürbü ona ibâhat olunmuş olsa onu içmezdi işte onun o ictinâbı onun mukaddimâtından olan semâ'-ı lehv ü evtâr gibi evzârın sagâirini tekfîr etmez. Evet o ki hamr ve semâ'-ı evtârı imrenir de ammâ havf-ı rabbânîden hamrı terk eder de ictinâbı için nefesine mücâhede eder ve semâ'a nefsinı itlâk eder, ola ki onun keff-i nefsinde olan mücâhedesı onun ma'siyet-i semâ'dan gönlüne mürtefi' olan karanlığı kalbden mahv eder.

[فكل هذه أحكام أخروية ويجوز أن يبقى بعضها في محل الشك وتكون من المشابهات فلا يعرف تفصيلها إلا بالنص ولم يرد النص بعد ولا حد جامع بل ورد بالفاظٍ مختلفات فقد روى أبو هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلاة إلى الصلاة كفارة ورمضان إلى رمضان كفارة إلا من ثلاث إشرأك بالله وترك السنة ونكث الصفقة قيل ما ترك السنة قيل الخروج عن الجماعة ونكث الصفقة أن يبايع رجلاً ثم يخرج عليه بالسيف يقاتله فهذا وأمثاله من الألفاظ لا يحيط بالعدد كله ولا يدل على حد جامع فيبقى لا محالة مبهماً]

İşte bunlar kâffesi ahkâm-ı uhreviyyedirler ve câizdir ki onların ba'zıları mahall-i şekkte kalıp da müteşâbihâtan olalar ki tafsîli ancak nass-ı kitâb ile bilinir, hâlbuki onun 'addine ve hadd-i câmi'ine bir nass vârid olmamıştır, ancak hakkında vârid olan ahbâr-ı elfâz-ı muhtelif ile, ez-cümle Ebû Hüreyre 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "الصلاة كفارة" ki hülâsa-i me'âli "Namâzdan namâza keffârettir ve Ramazândan Ramazâna keffârettir, meğer üç günâha keffâret olamazlar ki Zât-ı Zi'l-Celâl'e şerîk ittihâzı ve sünnetin terki ve safkanın neksi." Ve çün terk-i sünnet ve neks-i safka nedir denildikte, terk-i sünnet cemâ'atten hurûc etmektir ve neks-i safka odur ki bir kişiye bey'at edip sonra onun bey'asından çıkıp üzerine seyf ile hurûc ve bagy eylemektir. İşte bu ve elfâzdan onun emsâli bulunan ahbâr adedinin tamâmı tamâmı-

na muhîr olamaz ve bir hadd-i câmi'i üzerine delâlet eylemez ve o vakte lā-mahāle 'alā-hālihi mübhem kalır.

[فإن قلت الشهادة لا تقبل إلا ممن يجتنب الكبائر والورع عن الصغائر ليس شرطاً في قبول الشهادة وهذا من أحكام الدنيا فاعلم أنا لا نخصص رد الشهادة بالكبائر فلا خلاف في أن من يسمع الملاهي ويلبس الديباج ويتختم بخاتم الذهب ويشرب في أواني الذهب والفضة لا تقبل شهادته ولم يذهب أحد إلى أن هذه الأمور من الكبائر وقال الشافعي رضي الله عنه إذا شرب الحنفي النبيذ حددته ولم أرد شهادته فقد جعله كبيرة بإيجاب الحد ولم يرد به الشهادة فدل على أن الشهادة نفيًا وإثباتًا لا تدور على الصغائر والكبائر بل كل الذنوب تقدح في العدالة إلا ما لا يخلو الإنسان عنه غالباً بضرورة مجاري العادات كالغيبة والتجسس وسوء الظن والكذب في بعض الأقوال وسماع الغيبة وترك الأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وأكل الشبهات وسب الولد والغلام وضربهما بحكم الغضب زائداً على المصلحة وإكرام السلاطين الظلمة ومصادقة الفجار والتكاسل عن تعليم الأهل والولد جميع ما يحتاجون إليه من أمر الدين فهذه ذنوب لا يتصور أن ينفك الشاهد عن قليلها أو كثيرها إلا بأن يعتزل الناس ويتجرد لأمر الآخرة ويجاهد نفسه مدة بحيث يقي على سمعته مع المخالفة بعد ذلك ولو لم يقبل إلا قول مثله لعز وجوده وبطلت الأحكام والشهادات وليس لبس الحرير وسماع الملاهي واللعب بالنرد ومجالسة أهل الشرب في وقت الشرب والخلو بالأجنبيات وأمثال هذه الصغائر من هذا القبيل فإلى مثل هذا المنهاج ينبغي أن ينظر في قبول الشهادة وردها لا إلى الكبيرة والصغيرة ثم أحاد هذه الصغائر التي لا ترد الشهادة بها لو واظب عليها لأثر في رد الشهادة كمن اتخذ الغيبة وثلب الناس عادة وكذلك مجالسة الفجار ومصادقتهم والصغيرة تكبر بالمواظبة كما أن المباح يصير صغيرة بالمواظبة كاللعب بالشطرنج والترنم بالغناء على الدوام وغيره فهذا بيان حكم الصغائر والكبائر]

Ve eğer sen dedin ki şehâdet ancak müctenib-i kebâirden kabûl olunur ve kabûl-i şehâdette içtinâb-ı sagâir şart değildir ve bu dahi ahkâm-ı dūn-yeviyiyeden bir hükmdür der isen, bunu dahi şöylece bil ki biz redd-i şehâdeti zünüb-ı kebîre tahsîs etmeyiz, çünkü zünüb-ı sagâir dahi şehâdeti redd ederiz, ona bir hilâf yoktur ki istimâc-ı melâhî ve lûbs-i harîr ve hâtem-i zer ve isti'mâl-i evânî-i zer ü sîm kabûl-i şehâdeti mâni' olmaya ya'nî bu zünüb-ı sagâir dahi şehâdeti redd eder ve bunların zünüb-ı kebâirden olduğuna bir kimse zâhib olmamıştır. Ve ammâ Şâfi'î 'aleyhi'r-rahme demiş ki Hanefiyyü'l-mezheb olan kimse nebîz-i temr içerse ben onu hadd ederim ve şehâdetini redd etmem ki şûrb-i nebîz icâb-ı hadd ile kebîre kılmıştır ve ma'a-zâlik onunla kabûl-i şehâdetine zâhib olmuştur.

İşte bu ahkâm delâlet etti ki nefyen ve isbâten şehâdet-i kebâir ve sagâir üzerine dâir olmaz, çünkü kebîre 'add olunan şûrb-i nebîz ile kabûl olundu ve sagâirden ma'dûd olan âsâm ile merdûd oldu, belki cemîr-i zünüb 'adâlete kadh eder de redd-i şehâdeti mûcib olur meğer ki bi'z-zarûre mecârî-i

‘ādâtta fi’l-gālib insān ondan hālî olamadığı bir zünüb ola ki gıybet ve teces-süs ve sū-i zann ve iftirā ba‘zı akvāl ve semā‘-ı gıybet ve terk-i emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ve ekl-i şübühāt ve bi-hükmi’l-gazab hadd-i maslahattan ziyāde veled ve gulāmın darb ve sebbleri gibi ve ikrām-ı mülük-ı zaleme ve müsādaka-i ficār ve emr-i dīnde ehl ve evlādının muhtāc bulundukları ‘ulūmun ta‘līmlerinde olan kesel evzārı gibi ki bu mislli sagāir-i zarūriyye ‘adālete kadh etmezler, zīrā bunlar birtakım günāhlardır ki onların kalīl ve kesirinden infikāk şāhid-i mutasavver olmaz meğer ki ‘uzlet-niṣn bir ādem olup da umūr-ı āhirete müteccerrid olmuş ve ‘inde’l-muhālata hālet ve semti üzerine kalmak üzere [35] bir müddet nefsi ile mücāhede eylemiş ola. Ve misli olmayan kimsenin şehādeti tutulmamış olsaydı makbūlü’ş-şehādet ādemin vücūdu şāzz ve nādir kalıp ‘azīz olmuş olurdu ve ahkām ve şehādāt mu‘attal ve bātıl olurdu ve lübs-i dībāc u harīr ve semā‘-ı melāhī ve lu‘b-i nerd ve mücālese-i meyhorān der-hālet-i nūṣiden ve halvet-i ecnebiyye.

Ve bu gibi sagāirler bu kabīlendendir ve şehādetin kabūl ve reddinde bu gibi bir tarīk ile nazar etmek gerektir ki orada kebīre ve sagīreye bakmamalıdır. Ve onunla şehādet redd olunmayan bu gibi sagāirin efrādına muvāzabet etmiş olsa elbette onun o sagīreye olan ısrār ve muvāzabeti onun redd-i şehādetine bir te’sīri olurdu, nitekim zemm ve gıybeti ‘ādet ittihāz eden kimse gibi ve mücālese-i fesaka vü füccār ve dostdārlıkları gibi.

Mā-hasal sey्यie-i sagīre devām ve muvāzabetle kebīre olur, nitekim ‘ādāt-ı mübāha devām ve muvāzabet ile sagīre olur, lu‘b-i şatranc ve nag-me-sāzlık gibi. İşte sagāir ve kebāirinin hükmü beyānı budur.

Beyānu Keyfiyyeti Tevezzu'ı'd-Derecâtı ve'd-Derekâtı Fi'l-Âhireti ‘Ale'l-Hasenâti ve's-Seyyiâtı Fi'd-Dünyâ

[بيان كيفية توزع الدرجات والدركات في الآخرة على الحسنات والسيئات في الدنيا]

[أعلم أن الدنيا من عالم الملك والشهادة والآخرة من عالم الغيب والملكوت وأعني بالدنيا حالتك قبل الموت وبالآخرة حالتك بعد الموت في فديناك وآخرتك صفاتك وأحوالك يسمى القريب الداني منها دنيا والمتأخر آخرة ونحن الآن نتكلم من الدنيا في الآخرة فإننا الآن نتكلم في الدنيا وهو عالم الملك وغرضنا شرح الآخرة وهي عالم الملكوت ولا يتصور شرح عالم الملكوت في عالم الملك إلا بضرب الأمثال ولذلك قال تعالى ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يُعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾]

Ve derecât-ı âhiretin dünyâdaki hasenât ve seyyi'ât üzerine keyfiyyet-i tevezzu' ve kısmetinin beyânı ise o dahi şu mebhastır:

Böylece bil ve âgâh ol ki dünyâ ‘âlem-i mülk ü şehâdettedir ve âhiret ‘âlem-i gayb u meleküttandır. Ve dünyâdan benim murâdım ancak senin kable'l-mevt olan hâletindir ve âhiretten dahi benim murâdım ba'de'l-mevt olan hâletindir ve böyle olunca senin dünyâ ve âhiretin senin sıfât ve ahvâlindir ki senden karîb ve dâni olan şey senin dünyândır ve müteahhir olan şey senin âhiretindir.

İmdi biz ancak âhirete dünyâdan tekellüm ederiz, zîrâ ki bu demde biz dünyâda tekellüm ederiz ve o ‘âlem-i mülktür. Ve garazımız ise ancak ‘âlem-i melekût olan âhiretin şerhidir ve ‘âlem-i mülkte ‘âlem-i melekûtun şerhi mutasavver olmaz meğer ki darb-ı emsâl ile ola ve onun için Hakk subhânehu ve ta‘âlâ buyurdu ki ³¹ ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يُعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ Ya'nî “Bu meselleri ki biz nâsa beyân ederiz, onları ta'akkul edip nef'lenmezler meğer ki eşyânın hakâyıkına vâkîf ‘âlimler olalar.”

[وهذا لأن عالم الملك نوم بالإضافة إلى عالم الملكوت ولذلك قال صلى الله عليه وسلم الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا وما سيكون في البقطة لا يتبين لك في النوم إلا بضرب الأمثال المحوجة إلى التعبير فكذا ما سيكون في بقطة الآخرة لا يتبين في نوم الدنيا إلا في كثرة الأمثال وأعني بكثرة الأمثال ما نعرفه من علم التعبير وكيفيك منه إن كنت فطناً ثلاثة أمثلة فقد جاء رجل إلى ابن سرين فقال رأيتك كأن في يدي خاتماً أختتم به أفواه الرجال وفروج النساء فقال إنك مؤذن تؤذن في رمضان قبل طلوع الفجر قال صدقت وجاء رجل آخر فقال رأيت

31 Ankebût, 29/43.

كأنّي أصب الزيت في الزيتون فقال إن كان تحتك جارية اشتريتها ففتش عن حالها فإن أمك سبيت في صغرك لأن الزيتون أصل الزيت فهو يرد إلى الأصل فنظر فإذا جاريته كانت أمه وقد سبيت في صغره وقال له آخر رأيت كأنّي أقلت الدر في أعناق الخنازير فقال إنك تعلم الحكمة غير أهلها فكان كما قال والتعبير من أوله إلى آخره أمثال تعرفك طريق ضرب الأمثال]

Ve bunun sebebi ise ‘âlem-i melekûta nisbetle ‘âlem-i mülk uykuluktur ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *الناس نيام* “الناس نيام يا’nî “Nās uykudadırlar, vaktā ki ölürler uyanık olurlar.” Ve uyanıklıkta olan umūr senin uykuluğunda ancak ta’bîre muhtâc olan emsâlin darbıyla sana nümâyân olur. İşte bunun gibi âhiretin uyanıklığında hâsıl olacak umūr dahi nevm-i dünyâda ancak emsâl-i kesîrenin darbıyla sana müstebân olur.

Ve kesret-i emsâlden benim murâdım ancak ‘ilm-i ta’bîrden bildiğimiz şeydir. Ve eğer sen fatîn isen sana üç misâl ondan kifâyet eder:

Şöyle ki bir âdem İbn Sîrîn ‘aleyhi’r-rahmeye gelip dedi ki “Ben ‘âlem-i rü’yâda gördüm, sanki ben efvâh-ı ricâl ve fûrûc-ı nisâya bir hâtem vurup mühürlüyorum.” Ve ta’bîrinde İbn Sîrîn demiş ki “Sen ezân-hân bir âdem-sin, Ramazân-ı şerîfte tulû’-ı fecrden akdem ezân okuyorsun.” Ve o âdem “Gerçek söyleyip ta’bîrinde sıdk etmişsin” dedi.

Ve diğer bir âdem gelip ona dedi ki “Ben ‘âlem-i rü’yâda gördüm ki ben zeyt yağı zeytûn dâneleriyle döküp dolduruyorum.” Ve bunun tefsîrinde İbn Sîrîn demiş ki “Senin milk-i yemîninde istifrâş edilmiş bir câriyen vardır ki onu satın almışsın, sen onun hâli üzerine sorup teftiş eyle, zîrâ senin anandır ki senin hâlet-i sığarında alınıp esîr olmuştur, çünkü zeyt yağının aslı zeytûn dâneleridir ve kendisi ise zeyti aslına redd eder.” Ve o âdem dahi nazar edip gördü ki fi’l-hakîka onun câriyesi kendi anasıdır ki onun hâlet-i sığarında seby olunup esîren satılmıştır.

Ve âher bir kimse ona dedi ki “Ben ‘âlem-i rü’yâda gördüm ki ben dür-r-i semîni cânverlerin boyunlarına asıp ya’nî rakabelerine ta’lîk ederim.” Ve o dahi ta’bîrinde “Sen hikmeti nâ-ehle öğretip ta’lîm edersin” dedi. Ve fi’l-hakîka onun söylediği gibi zâhir oldu ya’nî fi’l-vâkı’ nâ-ehle hikmeti ta’lîm ettiği nümâyân oldu, kaldı ki ta’bîr-i rü’yâ evvelinden âhirine dek birtakım meseldirler ki sana darb-ı mesel tarîkini ta’lîm ederler. [36]

[وإنما نعني بالمثل أداء المعنى في صورة إن نظر إلى معناه وجده صادقاً وإن نظر إلى صورته وجده كاذباً فالمؤذن إن نظر إلى صورة الخاتم والختم به على الفروج رآه كاذباً فإنه لم

يختم به قط وإن نظر إلى معناه وحده صادقاً إذ صدر منه روح الختم ومعناه وهو المنع الذي يراد الختم له وليس للأنبياء أن يتكلموا مع الخلق إلا بضرب الأمثال لأنهم كلفوا أن يكلموا الناس على قدر عقولهم وقدر عقولهم أنهم في النوم والنائم لا يكشف له عن شيء إلا بمثل فإذا ماتوا انتبهوا وعرفوا أن المثل صادق ولذلك قال صلى الله عليه وسلم قلب المؤمن بين إصبعين من أصابع الرحمن وهو من المثل الذي لا يعقله إلا العالمون فأما الجاهل فلا يجاوز قدره ظاهر المثل لجهله بالتفسير الذي يسمى تأويلاً كما يسمى تفسير ما يرى من الأمثلة في النوم تعبيراً فيثبت لله تعالى يداً وإصبعاً تعالى الله عن قوله علواً كبيراً وكذلك في قوله صلى الله عليه وسلم إن الله خلق آدم على صورته فإنه لا يفهم من الصورة إلا اللون والشكل والهيئة فيثبت لله تعالى مثل ذلك تعالى الله عن قوله علواً كبيراً

Ve meselden bizim murādımız ancak maʿnâyı bir sûrette edâ etmektir ki eğer onun maʿnâsına nazar ederse onu sâdık bulur ve eğer onun sûretine bakarsa onu kizb bulur. Meselâ müezzın olan kimse eğer hâtemin fûrûca darbını ve hâtemin sûretini teemmül edip bakarsa onu kâzib görür, zîrâ ki o hâtem ile aslâ mühürlememiştir ve eğer maʿnâsına bakarsa onu sâdık bulur, çünkü ondan rûh-ı hâtem sâdır olmuştur ki maʿnâsı o menʿdir ki mühürlenmekle murâd olunur.

Hâlbuki peygamberân ancak darb-ı mesel ile halka tekellüm ederler, çünkü ʿukûllarına göre nâs ile tekellüm etmeye mükellef olmuşlar ve ʿukûllarına göre olacak kelâm ise ancak temsîl-i maʿnâdır, zîrâ ki onların ʿaklları şol mikdârdır ki bî-mesel bir şey bilmez, çünkü onlar uykudadırlar ve uykuda olan kimseye ancak mesel ile emr münkeşif olur ki meselsizin bir şey aslâ nâim olan âdeme münkeşif olmaz ve böyle olduğu hâlde vaktâ ki vefât ederler, uyanıp bilirler ki bu mesel doğru ve gerçektir yaʿnî beyânında sâdıktır. Ve onun için ʿaleyhiʿs-salâtu veʿs-selâm efendimiz ʿʻقلب المؤمنʼʼ yaʿnî ʿʻMüʿminin kalbi, Rahmânʼın parmaklarından iki parmakları arasındadır.ʼʼ Ve bu ise ancak onu ʿulemâ-ı hüşmen-dân bildikleri emsileden bir meseldir ki zümre-i dânişverândan gayrı diğer bir kimse onu taʿakkul edip bilemez, zîrâ ki şahs-ı câhil ü nâdân teʿvîl ile müsemma olan tefsîrine kendi cehlinden nâşî artık zâhir-i misâlin kadrini tecâvüz etmeyip yaʿnî emsileden uykuda gördüğü nesnenin tefsîri ʿʻtaʿbîrʼʼ tesmiye olunduğu gibi bu emsilenin tefsîri dahi ʿʻteʿvîlʼ ile tesmiye olunmuş ve şahs-ı câhil ise buna vâkıf ve âşinâ olmadığından zâhir-i misâl üzere durur ki kadr-i zâhirden taʿaddî ve tecâvüz eylemez ve bu cihetle hâşâ sümme hâşâ nâdânlığından Zât-ı züʾl-celâle el ve parmak kılar, hâlbuki onun bu makâl-i bâtıldan onun şeʿn-i bülendi pek çok ʿâlî ve yücedir ki misl ve şebîh ve nidd ve nazîrden zât-ı pâkî münezzeh ve mukaddestir.

Ve kezâlik dîger bir hadîs-i şerîfte ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “ان الله خلق آدم على صورته” ilh. Ya‘nî “Atamız Hazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm ve’t-tahiyyeyi kendi sûreti üzerine yaratmıştır.” Ve çün nādân ve cāhil, sûretten ancak renk ve şekl ve kılık ve hey’et onlarda başka bir şey fehmi etmez, onun bu cehlinden nāşî hāşâ sümme hāşâ Zât-ı zü’l-celâle o gibi mesel isbât eder ve’l-hāl onun şe’n-i bālâsı bu gibi cāhilin kavlından pek büyük bir yücelikle müte‘allî ve mürtefi‘dir.

[من ههنا زل من زل في صفات إلهية حتى في الكلام وجعلوه صوتاً وحرفاً إلى غير ذلك من الصفات والقول فيه يطول وكذلك قد يرد في أمر الآخرة ضرب أمثلة يكذب بها الملحد بجمود نظره على ظاهر المثال وتناقضه عنده كقوله صلى الله عليه وسلم يؤتى بالموت يوم القيامة في صورة كبش أملح فيذبح فيثور الملحد الأحمق ويكذب ويستدل به على كذب الأنبياء ويقول يا سبحان الله الموت عرض والكبش جسم فكيف ينقلب العرض جسماً وهل هذا إلا محال ولكن الله تعالى عزل هؤلاء الحمقى عن معرفة أسرارهم فقال ﴿وَمَا يُغْنِيهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ ولا يدري المسكين أن من قال رأيت في منامي أنه جيء بكبش وقيل هذا هو الوباء الذي في البلد وذبح فقال المعبر صدقت والأمر رأيت وهذا يدل على أن هذا الوباء ينقطع ولا يعود قط لأن المذبوح وقع اليأس منه فإذا المعبّر صادق في تصديقه وهو صادق في رؤيته وترجع حقيقة ذلك إلى أن الموكل بالرؤيا وهو الذي يطلع الأرواح عند النوم على ما في اللوح المحفوظ عرفه بما في اللوح المحفوظ بمثال ضربه له لأن النائم إنما يحتمل المثال فكان مثاله صادقاً وكان معناه صحيحاً فالرسل أيضاً إنما يكلمون الناس في الدنيا وهي بالإضافة إلى الآخرة نوم فيوصلون المعاني إلى أفهامهم بالأمثلة حكمة من الله ولطفاً لعباده وتيسيراً لإدراك ما يعجزون عن إدراكه دون ضرب المثل فقوله يؤتى بالموت في صورة كبش أملح مثال ضربه ليوصل إلى الأفهام حصول اليأس من الموت]

Ve sıfât-ı ilâhiyyede zellet eden kimse dahi bundan pây-ı şu‘ûru kayıp zelel etmiştir. Ve bu bâbda bahs etmek uzun olur da kavî ve kelâmî tavîl olur.

Ve kezâlik âhirette dahi darb-ı emsile vârid olur ki şahs-ı mühlid zâhir-i misâlden dolayı cümüd-ı nazarından ve emsâlin zâhiri tenâkuzundan nāşî o emsilenin tekzîbine kıyâm eder, nitekim ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin “يؤتى بالموت يوم القيامة في كبش أملح” ilh. hadîs-i şerîfinin müfâdına vâki‘ olan ilişiği gibi ya‘nî “Yevm-i kıyâmette ölümü bir kebş-i emlah sûretinde celb ve zebh olunur” fehvâsınca şeref-vârid olan işbu hadîs-i şerîfin hakkında ilişip der ki “Subhânallâh, mevt arazdır, ‘araz nice cisme münkâlîb olur ki bu şey muhâl değîl midir?” der ve bununla enbiyâ-ı ‘izâmî tekzîb eder de bu hadîsin lafzı ile istidlâl eder velâkin Hakk subhânehu

ve ta'âlâ kendi esrârı ma'rifetinden bu gürûh-ı hamkâyı 'azl edip buyurdu ki ³² ﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالَمُونَ﴾ Ve o miskîn bilmez ki o kimse ki "Ben uykumda gördüm ki bir koçu getirip boğazladılar da işte bu belde de olan vebâ ve ölümdür" denildi [37] ve rü'yâ mu'abbiri "Sıdk edip gerçek söyledin, zîrâ emr senin dediğin gibidir, senin bu rü'yân delâlet eder ki vebâ kesilip gidecek, bir dahi aslâ dönmeyecektir" der, çünkü boğazlanan hayvândan ye's ve nevmîdi vâki' olur ve o vakte mu'abbir işbu ta'bîrinde sâdıktır, onun tasdîk ve ta'bîri doğrudur ve sâhib-i rü'yâ dahi onun rü'yetinde sâdıktır. Ve o hâlde onun hakîkati o şe'ne râci' olur ki rü'yâyâ müekkel olan melek ve ferîştedir ki 'inde'n-nevm 'âlem-i ma'nâda ervâhı levh-i mahfûzda mektûb bulunan umûra vâkıf ve muttalî' eder ki levh-i mahfûzdaki umûru ona bildirmiştir ki darb-ı mesel ile ona ta'rîf etmiştir, çünkü şahs-ı nâim ancak misâle muhtemil olur ve bu sûrette olan misâl sâdık ve ma'nâsı sahîh olmuş olur.

Kaldı ki rûsûl-i kirâm 'aleyhi's-selâm hazerâtı dahi ancak halka dünyâda tekellüm ederler ve dünyâ ise âhirete nisbetle uykudur ve binâen 'aleyh ma'ânî-i matlûbe emsâl ile efhâm-ı 'âlîme îsâl ederler ve bu dahi Allâhu ta'âlâdan bir hikmettir ki onun kullarına bir lutuftur ki bî-darb-ı meselden idrâkinden onlar 'âciz kaldıkları umûrun ma'rifet ve idrâki için bir teysîr kılmıştır. İşte bu beyâz bir koçun kılık ve şeklinde ölümü celb ve zebh olunur, onun dışı bir meseldir ki ölümden husûl-i ye's kazıyyesi 'âlimin efhâmına îsâl eder.

[وقد جبلت القلوب على التأثر بالأمثلة وثبوت المعاني فيها بواسطتها ولذلك عبر القرآن بقوله ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾ عن نهاية القدرة وعبر صلى الله عليه وسلم بقوله قلب المؤمن بين إصبعين من أصابع الرحمن عن سرعة التقلب وقد أشرنا إلى حكمة ذلك في كتاب قواعد العقائد من ربع العبادات فلنرجع الآن إلى الغرض فالمقصود أن تعريف توزع الدرجات والدركات على الحسنات والسيئات لا يمكن إلا بضرب المثال فلنفهم من المثل الذي نضربه معناه لا صورته فنقول الناس في الآخرة ينقسمون أصنافاً وتفاوت درجاتهم ودركاتهم في السعادة والشقاوة تفاوتاً لا يدخل تحت الحصر كما تفاوتوا في سعادة الدنيا وشقاوتها ولا تفارق الآخرة في هذا المعنى أصلاً البتة فإن مدبر الملك والملوك واحد لا شريك له وستته الصادرة عن إرادته الأزلية مطردة لا تبديل لها إلا أنا إن عجزنا عن إحصاء آحاد الدرجات فلا نعجز عن إحصاء الأجناس]

Hâlbuki emsile ile müte'essire olmak ve onun vâsıtasıyla ma'ânî-i matlûbe onda sâbit olmak üzere cibillet-i kulûb yoğrulup münfetîra olmuştur,

belki onun için Kurʿân-ı ʿazîmü's-şân³³ ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾ kavliyle nihāye-i kudret üzerine taʿbîr etmiştir ve ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz dahi sürʿatü'l-kulûb üzerine “قلب المؤمن بين اصبعين” kavliyle taʿbîr eylemiştir ve biz kavāʿidu'l-ʿakāidın kitâbında yaʿnî rubʿ-ı ʿibādât mücellinde onun hikmetine işâret etmişiz.

İmdi biz garazımıza dönüp mâ-nahnü fî sadedihi tamâmen zikr edelim. Şöyle ki bizim bundan olan murād ve maksûdumuz ancak ber-minvâl-i muharrer darb-ı emsâl olmayınca hasenât ile seyyiâtın üzerine inkisâm ve tevezzuʿ-i derecât u derekâtın taʿrîfî mümkün olmaması beyânıdır. Gerekir ki sen bizim bu darb edeceğimiz meselden ancak onun maʿnâsını fehm etmelisin, değil ki sûreti. Ve binâen ʿaleyh biz deriz ki yarın rûz-i cezâda kâffe-i efrâd-ı beşer envâʿ-ı müteʿaddideye münkasım olurlar ki saʿâdet ve şakâvette onların derecât ve derekâtları mütefâvit olur da bir hasr altına girmez, nitekim dünyânın saʿâdet ve şakâvetlerinde mütefâvit oldular. Ve bu maʿnâda aslâ âhiret dünyâyı müfârat etmez, zîrâ ki müdebbirü'l-mülk ve'l-melekût birdir ve onun ortak ve şerîki yoktur. Ve o ʿâdet ki onun irâde-i ezeliyyesinden sâdır olur, lâ-mahâle o sünnet muttaride olup onun tebdîli yoktur velev ki biz ʿale'l-infirâd onun taʿrîfine kudret ve tâkatımız olmaz. Ve eğer biz âhâd-ı derecâtın ihsâsından ʿâciz kalıp dermânde olur isek de onun ecnâsı ihsâsından ʿâciz olmayız.

[فنقول الناس ينقسمون في الآخرة بالضرورة إلى أربعة أقسام هالكين ومعذبين وناجين وفائزين ومثاله في الدنيا أن يستولي ملك من الملوك على إقليم فيقتل بعضهم فهم الهالكون ويعذب بعضهم مدة ولا يقتلهم فهم المعذبون ويخلي بعضهم فهم الناجون ويخلع على بعضهم فهم الفائزون فإن كان الملك عادلاً لم يقسمهم كذلك إلا باستحقاق فلا يقتل إلا جاحداً لاستحقاق الملك معانداً له في أصل الدولة ولا يعذب إلا من قصر في خدمته مع الاعتراف بملكه وعلو درجته ولا يخلي إلا معترفاً له برتبة الملك لكنه لم يقصر ليعذب ولم يخدم ليخلع عليه ولا يخلع إلا على من أبلى عمره في الخدمة والنصرة]

Ve binâberîn deriz ki âhirette halk u ʿâlem bi'z-zarûre dört kısma bölünüp münkasım olurlar ki bir kısmı hâlik olanlar ve bir kısmı muʿazzeb olanlar ve dîğer kısmı necât bulanlar ve dördüncü kısmı fevz ve felâh bulanlardır.

Ve dünyâda olan misâli ise o dahi şu sûretledir ki mülûk-i rûy-i zemîn-den bir melik çün bir kişvere müstevlî olur da o kişverin baʿzı ahâlîsini külliyyen katl ve ʿidâm eder ve baʿzısını incitip taʿzîb eder ve birtakım-

larına ilişmeyip kendi hâlleri üzerine bırakır gider ve ba'zılarına hila' ve 'atiyyeler ihsanıyla taltîf ve iltifât eyler ve o melik 'âdil ve dâdkâr olur ise onun katl ettiği kimseleri ancak bi-hakkin katl edip ki mülkünü inkâr ve tasarrufuna mümâna'at eden cinâyetkârânı katl eder ve ta'zîb ettiği kesânı dahi kezâlik cünha ve kabâhatleriyle mu'âheze edip te'dîb eder ya'nî ancak o kimseleri rencîde eder ki kendi mülküne ve 'ulûvv-i câhına mukırr ve mu'terif olur da onun hizmetine mukassır bulunur ve ilişmediği âdemleri o âdemlerdir ki rütbe-i mülkdârı ile ona ikrâr ederler de cezâyâ mücib bir kusûrları olmaz ve ikrâm ve hüsn-i iltifâta bâ'is bir hizmetleri olmaz ve lutf ve iltifâtı ancak o zevâtadır ki onun nusretinde kendi 'ömrlerini sarf edip hüsn-i hizmetinde kendi 'ömrlerini tüketmişler ya'nî şu dört kısma onların taksîmleri dahi ancak 'adl ve istihkāk ile eder de bî-hakk ve bî-hikmet bir lutf ve bir cefâsı olmaz demektir.

[ثم ينبغي أن تكون خلع الفائزين متفاوتة الدرجات بحسب درجاتهم في الخدمة وإهلاك الهالكين إما تحقيقاً بجزز الرقبة أو تنكيلاً بالمثلة بحسب درجاتهم في المعاندة وتعذيب المعذبين في الخفة والشدة وطول المدة وقصرها واتحاد أنواعها واختلافها بحسب درجات تقصيرهم فتقسم كل رتبة من هذه الرتب إلى درجات لا تحصى ولا تنحصر فكذلك فافهم أن الناس في الآخرة هكذا يتفاوتون فمن هالك ومن معذب مدة ومن [38] ناج يحل في دار السلامة ومن فائز والفائزون ينقسمون إلى من يحلون في جنات عدن أو جنات المأوى أو جنات الفردوس والمعذبون ينقسمون إلى من يعذب قليلاً وإلى من يعذب ألف سنة إلى سبعة آلاف سنة وذلك آخر من يخرج من النار كما ورد في الخبر وكذلك الهالكون الأيسون من رحمة الله تتفاوت دركاتهم وهذه الدرجات بحسب اختلاف الطاعات والمعاصي]

Sonra gerektir ki fâizlerin hil'aları derecâtı dahi hizmette olan derecelerine göre mütefâvite olur ve kezâ hâlik olanların helâki dahi yâ tahkîkan başlarını kesmekle ola veyâhüd mu'ânedede olan derecelerine göre bi'l-mümâsele tenkîlen ola ve mu'azzeb olanların 'azâbı dahi hiffet ve şidet ve tûl ü kısar-ı müddet ve ihtilâf-ı nev' ü sıfat ile taksîrât ve cinâyetlerine göre muhtelif ola. İşte bu rütbelerin her biri hasr u ihsâyâ gelmez derecelere münkasım olur. Ve bunun gibi sen dahi yakînen fehm edip anla ki âhirette nâsın dahi bu sûrette mütefâvit olurlar ki ba'zıları hâlik ve ba'zıları bir müddet mu'azzeb ve rencîde olur ve ba'zıları dârü's-selâmede hulûl eden nâciyân ve ba'zıları fevz ve felâh bulan zümre-i mukarrebîn olarak mütefâvit olurlar. Ve zümre-i fâizîn dahi kezâlik behişt-i 'adn ve behişt-i me'vâ ve behişt-i firdevse hulûl eden sunûfa münkasım olurlar. Ve mu'azzeb olan gürûh dahi kezâlik 'azâbı az ve 'azâbı çok âdemlere münkasım olurlar ki kimi bin sene ve kimi iki ve üç bin ve daha ziyadeye tâ ki yedi

bin seneye dek mu'azzeb olurlar. Ve o ki yedi bin senelik 'azâbını çeker, o kimse âteşten çıkan cürm-kârânın en son kimseleridir, nitekim haberde gelmiştir. Ve hâlik olup rahmet ve necâtan ye's eden cinâyetkârânın derekâtları dahi düzahta kezâlik mütefâvite olur ve bu derecât ancak ihtilâf-ı tâ'ât u me'âsî hasebiyle hâsıl olur.

[فلنذكر كيفية توزعها عليها الرتبة الأولى وهي رتبة الهالكين ونعني بالهالكين الآيسين من رحمة الله تعالى إذ الذي قتله الملك في المثل الذي ضربناه آيس من رضا الملك وإكرامه فلا تغفل عن معاني المثل وهذه الدرجة لا تكون إلا للجاحدين والمعرضين المتجردين للدنيا المكذبين بالله ورسله وكتبه فإن السعادة الأخروية في القرب من الله والنظر إلى وجهه وذلك لا ينال أصلاً إلا بالمعرفة التي يعبر عنها بالإيمان والتصديق والجاحدون هم المنكرون والمكذبون هم الآيسون من رحمة الله تعالى أبد الآباد وهم الذين يكذبون برب العالمين وبأنبيائه المرسلين إنهم عن ربهم يومئذ لمحجوبون لا محالة وكل محجوب من محبوبه فمحول بينه وبين ما يشتهي لا محالة فهو لا محالة يكون مخترقاً نار جهنم بنار الفراق ولذلك قال العارفون ليس خوفنا من نار جهنم ولا رجاؤنا للحدود العين وإنما مطالبنا للقاء ومهربنا من الحجاب فقط وقالوا من يعبد الله بعوض فهو لثيم كأن يعبد لطلب جنته أو لخوف ناره بل العارف يعبد لذاته فلا يطلب إلا ذاته فقط فأما الحدود العين والفواكه فقد لا يشتهيها وأما النار فقد لا يتقيها إذ نار الفراق إذا استولت ربما غلبت النار المحرقة للأجسام فإن نار الفراق نار الله الموقدة التي تطلع على الأفئدة ونار جهنم لا شغل لها إلا مع الأجسام وألم الأجسام يستحق مع ألم الفؤاد ولذلك قيل

وفي فؤاد المحب نار جوى ... أحر نار الجحيم أبردها]

Kaldı ki biz tâ'ât ve me'âsî üzerine keyfiyyet-i inkisâm ve tevezzu'unu beyân ve zikr edelim:

Şöyle ki birinci rütbe ki rütbe-i hâlikîn idi, bizim hâlik olan kimse-den murâdımız o kimselerdir ki Allâhu ta'âlânın rahmetinden ye's edip nâ-ümîd olanlardır, çünkü îrâd ettiğimiz misâl-i mezkûrda kişvere mâlik olan melikin katl ettiği kimse onun rızâ ve ikrâmından me'yûs ve nâ-ümîd olur, sen hemân ma'ânî-i misâlden gâfil olmayasın. Ve bu derece ancak Zât-ı Zi'l-Celâl'e ve onun enbiyâ ve rûsûl ve melâike ve kütübüne tekzîb eden kefare ve câhidlerindir ki bi'l-küllîyye zât-ı kibriyâdan yüz çevirip dünyâyâ mütecerrid olmuşlar, zîrâ ki sa'âdet-i uhreviyye ancak kurb-i Yez-dânî ve nazar-ı vechi ileddir ve bu kurb ve nazara ancak ona îmân ve tasdik denilen ma'rifet ile hâsıl olur ki bunsuz aslâ o ni'met-i 'uzmâ hâsıl olmaz.

Ve câhidler şol kimselerdir ki inkâr-ı ulûhiyyet ü vahdâniyyet ve tekzîb-i enbiyâ vü kütüb eden münkir ve mükezziblerdir ki ebede'l-âbâd rahmet-i

ilâhiyyeden ye's etmiş olan kefer ve müşrikîn ve münâfikîn gürûhudur. Ve şol kesân ki rabbü'l-âlemîn ile enbiyâ ve mürsellerini tekzîb ederler, onlar yevm-i âhirette lâ-mahâle Allâhu ta'âlâdan mahcûblardır ve her bir mahcûb ki mahbûbundan memnû' olur lâ-mahâle onun müştêhâsı ile onun nefsi mâ-beyninde bir hâil vâki' olur ya'nî neyl-i merâmından onu men' edecek bir hâcize uğrar da hicâb arkasında kalır ki mahbûbuna vâsıl olamaz ve o vakte hirkat-ı nâr-ı cahîm ile ma'an hirkat-ı nâr-ı firâka dahi giriftâr olur ya'nî hem âteş-i firâk ve hem dahi âteş-i düzah ile yanıp süzân olur. Ve onun için ehl-i irfân demişler ki "Bizim korkumuz nâr-ı cehen-nemden değildir ve bizim recâmız hür-ı ʿîn değildir, ancak bizim havfimiz hicâbdan olup matlâbımız dahi yalnız likâdır." Ve dahi demişler ki "O ki ʿıvaz ve bedel ile Allâhu ta'âlâya ʿibâdet eder, leîmdir, sanki onun cenneti talebi için veyâhüd âteşi havfından ʿibâdet eder." Ve bu kâr kâr-ı dâniş-mendân değildir, ancak merd-i dânişver ve ʿârif yalnız onun zâtı için onu ʿibâdet eder ve onun zâtından gayrı dîger bir kimseyi istemez ve perî ve hür-ı ʿîn ve fevâkih-i cinân-ı berîn ise mümkün ki onlara imrenmez ve âteş-i süzân ise ola ki ondan sakınmaz olur, çünkü nâr-ı firâk kalbe müstevlî olunca ola ki ecsâmı hark eden âteşe galebe eder, zîrâ ki nâr-ı firâk ef'ide ve kulûb üzerine çıkıp muttalî' olan nâr-ı mükadedir ve öyle olunca âteş-i düzahın eseri ancak ecsâmadır ve elem-i fu'âda nisbetle elem-i ecsâm hîç sayılır da hakîr görünür ve onun için şâir demiş ki beyt: وفي فؤاد المحب ʿilh. Ya'nî "Muhibbin fu'âdında şiddet-i ʿaşk ve galebe-i garâm âteşi vardır, eyâ nâr-ı cahîmin harâreti mi onu soğuk etti?

[ولا ينبغي أن تنكر هذا في عالم الآخرة إذ له نظير مشاهد في عالم الدنيا فقد رؤي من غلب عليه الوجد فغدا على النار وعلى أصول القصب الجارحة للقدم وهو لا يحس به لفرط غلبة ما في قلبه وترى الغضبان يستولي عليه الغضب في القتال فتصيبه جراحات وهو لا يشعر بها في الحال لأن الغضب [39] نار في القلب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الغضب قطعة من النار واحتراق الفؤاد أشد من احتراق الأجساد والأشد يبطل الإحساس بالأضعف كما تراه فليس الهلاك من النار والسيوف إلا من حيث أنه يفرق بين جزئين يرتبط أحدهما بالآخر برابطة التأليف الممكن في الأجسام فالذي يفرق بين القلب وبين محبوه الذي يرتبط به برابطه تأليف أشد إحكاماً من تأليف الأجسام فهو أشد إيلاماً إن كنت من أرباب البصائر وأرباب القلوب ولا يبعد أن لا يدرك من لا قلب له شدة هذا الألم ويستحققره بالإضافة إلى ألم الجسم فالصبي لو خیر بين ألم الحرمان على الكرة والصولجان وبين ألم الحرمان عن رتبة السلطان لم يحس بألم الحرمان عن رتبة السلطان أصلاً ولم يعد ذلك ألماً وقال العدو في الميدان مع الصولجان أحب إلي من ألف سرير

للسلطان مع الجلوس عليه بل من تغلبه شهوة البطن لو خير بين الهريسة والحلواء وبين
فعل جميل يقهر به الأعداء ويفرح به الأصدقاء لأثر الهريسة والحلواء]

Ve âlem-i âhirette bunu inkâr etmemek gerektir, çünkü ‘âlem-i dün-
yâda onun nazîri görölüp müşâhede olunur, zîrâ görülmüş ki o kimse ki
maglûb-ı vecd olmuş, âteş ve kamışın kesik yerleri üzerine geçip mürûr
etmiş ve o kamışın keskin dipleri onun ayaklarını kesip zahm-dâr etmiş
de kendisi kalbinde olan galebe-i vecdin fartından onu hiss etmemiştir. Ve
dahi görürsün ki gücenip gazab etmiş olan bir cengâver meydân-ı muhbede
çün gazab ona müstevlî olur, kavgada onun cisminde isâbet eden cürhâtı
duymaz da hâlen onu idrâk edemez, çünkü gazab dahi kalbde bir âteştir,
nitekim ‘aleyhi’s-salâtı ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “الغضب قطعة من
“النار ya’nî “Gazab, âteşten bir kıt’adır” ve fu’âdın ihtirâkı ecsâdın ihtirâkın-
dan daha ziyâde şedîddir.

Ve ma’lûmdur ki eşedd olan acılık, zebûn olan acılığın ihsâsını ibtâl
eder, nitekim bu ‘âlemdede onu görüp müşâhede edersin. Ve nâr ve seyf ile
olan helâk ve telef ancak o haysiyyet iledir ki yekdîğesine mürtebit bulu-
nan iki cüz’ün beyninde ayırıp tefrîk ederler ya’nî ecsâmı mümkün olan
te’lîf ile mürtebit bulunan iki cüz’ün mâ-beyninde ikâ’ ettiği ayrılık ve if-
tirâk haysiyyetiyle tûğ ve âteş ecsâmı helâk ve telef ederler. Ve o ki kalb
ile mahbûbun beyninde te’lîf-i ecsâmdan daha ziyâde muhkem bir te’lîf
ki râbitasıyla mürtebit bulunan ‘alâkayı kesip beyne’l-kalb ve’l-mahbûb
tefrîk eder, elbette onun elemi daha ziyâde şedîddir eğer sen erbâb-ı besâir
ü kulûbdan isen. Ve dahi uzak olmaz ki kalbi olmayan kimse ona bir şid-
deti idrâk etmez ya’nî bu elemin şiddeti anılmayıp da elem-i cisme nisbetle
onu istihkâr eder, zîrâ ki sabî ve tıfl-ı sagîr lu’b-i küre ve savlecânın hirmâ-
nı ile rûtbe-i şâhî hirmânı mâ-beyninde tahyîr olunmuş olsa rûtbe-i şâhînin
hirmânın elemine aslâ hiss etmez de onu elem saymaz ve meydânda savle-
cân ile seğirmek bin ‘aded serîr-i şâhî ile serîr-i şâhîye cülûs etmekten bana
daha ziyade hoş ve sevgilidir der. Belki şehvet-i batn ona galebe eden kim-
se eğer herîse ve helvâ ile düşmânı kahr ve dostu şadân edecek bir ‘amel-i
cemîl beyninde tahyîr olunmuş olsa herîse ve helvânın eklini ihtiyâr eder
de onu o ‘amel-i cemîl üzerine îsâr ve tercîh eyler.

[وهذا كله لفقد المعنى الذي بوجوده يصير الجاه محبوباً ووجود المعنى الذي بوجوده
يصير الطعام لذيقاً وذلك لمن استرقت صفات البهائم والسباع ولم تظهر فيه صفات الملائكة
التي لا يناسبها ولا يلذها إلا القرب من رب العالمين ولا يؤلمها إلا البعد والحجاب وكما لا
يكون الذوق إلا في اللسان والسمع إلا في الآذان فلا تكون هذه الصفة إلا في القلب فمن

لا قلب له ليس له هذا الحس كمن لا سمع له ولا بصر ليس له لذة الألمان وحسن الصور والألوان وليس لكل إنسان قلب ولو كان لما صح قوله تعالى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ فجعل من لم يتذكر بالقرآن مفلساً من القلب ولست أعني بالقلب هذا الذي تكتنفه عظام الصدر بل أعني به السر الذي هو من عالم الأمر واللحم الذي هو من عالم الخلق عرشه والصدر كرسيه وسائر الأعضاء عالمه ومملكته والله الخلق والأمر جميعاً

Ve bunun cemî'isi câh onunla mahbûb olan ma'nânın fikdân ve onunla ta'âm lezîz olan ma'nânın vicdânı, o dahi sıfât-ı behâyim ü sibâ' onu istirkâk edip de onda sıfât-ı melâike zuhûr etmeyen âdem içindir, zîrâ ki sıfât-ı melâike ile muttasıf olan kimse ancak kurb-i Yezdânî ile lezzet bulur ve onunla münâsebet olur ya'nî rencîde eden ancak bu'd ve hicâbdır. Ve çün bu sıfât o kimsede bulunmaz olur, o ma'nâ dahi bulunmaz olur.

Ve dahi nice ki zevk ancak lisân iledir ve sem' ancak kulak iledir, kezâlik bu sıfât dahi ancak kalb iledir ve o ki bî-kalbdır, ona bu ihsâs yoktur, nitekim sem'î olmayan kimse ki lezzet-i elhân ile müsteliz olmaz ve basarî olmayan kimsenin hüsn-i suver ve elvân ile müsteliz olamaz. Ve her bir insânın kalbi olmaz, yoksa eğer herkese kalb olmuş olsa Hakk subhânehu ve ta'âlânın işbu kavî-i 'âlîsi sahîh olmazdı ki buyurmuş ki *لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ*³⁴ ki Kur'ân ile mütezekkir olmayan kimseyi kalbden müflis kılmıştır ya'nî onu bî-kalb 'add etmiştir. Ve benim kalbden murâdım, onu göğüs kemiklerini ihâta ve iktinâf eden nesne değildir, ancak o sırdır ki 'âlem-i emrendendir ki onun 'arzı ancak 'âlem-i halktan olan gûştur ve gerisi göğüstür ve memleket ve 'âlemi a'zâ-yı sâiredir ve halk u emr ikisi dahi cemî'an Allâhu ta'âlânındır.

اولكن ذلك السر الذي قال الله تعالى فيه ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ هو الأمير والملك لأن بين عالم الأمر وعالم الخلق ترتيباً وعالم الأمر أمير على عالم الخلق وهو اللطيفة التي إذا صلحت صلح لها سائر الجسد من عرفها فقد عرف نفسه ومن عرف نفسه فقد عرف ربه وعند ذلك يشم العبد مبادئ روائع المعنى المطوي تحت قوله صلى الله عليه وسلم إن الله خلق آدم على صورته ونظر بعين الرحمة إلى الحاملين له على ظاهر لفظه وإلى المتعسفين في طريق تأويله وإن كانت رحمته للحاملين على اللفظ أكثر من رحمته للمتعسفين في التأويل لأن الرحمة على قدر المصيبة ومصيبة أولئك أكثر وإن اشتركوا في مصيبة الحرمان من حقيقة الأمر فالحقيقة فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم وحكمته يختص بها من يشاء ومن يؤت الحكمة فقد أوتي خيراً كثيراً

Velâkin o sırr ki onun şe'ninde Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki ³⁵ ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ Hakkâ o sırr ancak iklîm-i insânın emir ve sultânıdır, çünkü 'âlem-i emr ile 'âlem-i halk beyninde bir tertîb vardır ve 'âlem-i emr 'âlem-i halka [40] sultândır ve zâtı o latîfdir ki sâlih olursa kâffe-i cesed sâlih olur. Ve o ki onu bilir, nefsi bilir ve o ki nefsi bilir, onun Rabbisini bilmiş olur ve o vakte kavî-i 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin *صورتہ* "İnâllahu خلق آدم على صورته" hadîs-i şerîfinin altında matvî bulunan ma'nânın râyihasını koklamış olur da onu zâhir-i lafzına haml edenlere 'ayn-ı rahmetle nazar eder de tarîk-i te'vîlinde ta'as-sûf edenleri bilir velev ki onun rikkat-i kalb ve şefkati onu zâhr-i lafzına haml edenlere müte'assiflerin hakkında olan merhametinden daha ziyâde çok ola, çünkü rahmet ancak musîbet mikdârıncadır ve onların musîbetleri daha ziyâde çoktur velev ki hakikat-i emrden olan hırmânda ikisi müşte-reklerdir, zîrâ ki hakikat-i emr Allâhu ta'âlânın fazlıdır ki onu dilediğine verir. Ve Zât-ı Zi'l-Celâl fazl-ı 'azîm sâhibidir ve onun fazl-ı 'azîmi dahi ancak onun hikmetidir ki dilediği kimseyi onunla muhtass eder ve o ki ona hikmet verilir, elbette ona hayr-ı kesîr verilmiş olur.

[ولنعد إلى الغرض فقد أرخينا الطول وطولنا النفس في أمر هو أعلى من علوم المعاملات التي نقصدها في هذا الكتاب فقد ظهر أن رتبة الهلاك ليس إلا للجهال المكذبين وشهادة ذلك من كتاب الله وسنة رسوله صلى الله عليه وسلم لا تدخل تحت الحصر فلذلك لم نوردها]

Artık biz garaz ve maksadımıza dönelim, zîrâ 'inân-ı güftârı gevşek edip rişte-i sühanı uzattık ve bu kitâbda kasd edegeldiğimiz 'ulûm-ı mu'âmeleden yüce ve bâlâter olan bir emre nefsi tatvîl eyledik. Bundan ya'nî bu beyân ve tafsîlden ma'lûm ve nümâyân ve zâhir oldu ki âhirette rûtbe-i helâk ancak mükezzib olan cehelenindir ve buna kitâbullâhtan ve sünnet-i seniyye-i resûlden olan şehâdeti hasr altına girmez pek çok nusûs idüğünden biz onları burada îrâd etmedik.

[الرتبة الثانية رتبة المعذبين وهذه رتبة من تحلى بأصل الإيمان ولكن قصر في الوفاء بمقتضاه فإن رأس الإيمان هو التوحيد وهو أن لا يعبد إلا الله ومن اتبع هواه فقد اتخذ إلهه هواه فهو موحد بلسانه لا بالحقيقة بل معنى قولك لا إله إلا الله معنى قوله تعالى ﴿قُلِ اللَّهُ ثُمَّ دَرُّهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ﴾ وهو أن تذر في بالكلية غير الله ومعنى قوله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا﴾ ولما كان الصراط المستقيم الذي لا يكمل التوحيد إلا بالاستقامة عليه أدق من الشعرة وأحد من السيف مثل الصراط الموصوف في الآخرة فلا ينفك بشر عن ميل عن الاستقامة ولو في أمر يسير إذ لا يخلو عن اتباع الهوى ولو في فعل قليل وذلك قاذح في كمال

التوحيد بقدر ميله عن الصراط المستقيم فذلك يقتضي لا محالة نقصاناً في درجات القرب ومع كل نقصان ناران نار الفراق لذلك الكمال الفائت بالنقصان ونار جهنم كما وصفها القرآن فيكون كل مائل عن الصراط المستقيم معذباً مرتين من وجهين ولكن شدة ذلك العذاب وخفته وتفاوته بحسب طول المدة إنما يكون بسبب أمرين أحدهما قوة الإيمان وضعفه والثاني كثرة اتباع الهوى وقتله وإذ لا يخلو بشر في غالب الأمر عن واحد من الأمرين]

Ve ikinci rütbe ise ki rütbe-i mu'azzebîndir, onun beyânı dahi şöylece-
dir ki bu rütbe îman ile müzeyyen ve mütehallî olan muvahhidin merte-
besidir ki îmanın mukteziyâtında taksîri vâkî^c olmuştur, zîrâ ki re's-i îman
ancak tevhîd eylemektir ve tevhîd etmek odur ki Allâhu ta'âlânın gayrısına
kulluk etmemektir. Ve o ki hevâsına uyup arzû-yı nefesine ittibâc^c eder, o
kimse onun hevâsına kulluk edip kendi hevâ ve hevesini ma'bûd ittihâz et-
miş olur, hakîkten muvahhid değildir, ancak lisânıyla muvahhiddir. Belki
senin lâ-ilâhe illallâh demekliğinin ma'nâsı Hakk celle ve 'alânın **قُلْ اللَّهُ ثُمَّ**
إِنِّ الَّذِينَ قَالُوا ³⁶ **ذُرُّهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ** kavî-i 'âlîsinin ma'nâsıdır ki bi'l-küllîyye Zât-ı Zî'l-
Celâl'in gayrısını terk etmektir ve dahi subhânehu ve ta'âlânın **إِنِّ الَّذِينَ قَالُوا**
³⁷ **رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفْأَمُوا** kelâm-ı sâmisinin ma'nâsıdır.

Ve çün ona istikâmet olmayınca tevhîd mükemmel olmaz. Tarîki sırât-ı
müstakîmdir ve bu sırât böyle bir sırâttır ki mûdan ince ve kılıçtan kes-
kindir ki âhirette olan sırât gibidir, artık onda istikâmetten meyl ve 'udûl
eylemekten bir ferd-i beşer vâreste olamaz velev ki bir emr-i yesîrde ola.
Çünkü fi'l-i kalîlde ittibâc-ı hevâdan hâlî olamaz ve onun bu fi'lî sırât-ı müs-
takîmden meylî mikdârınca kemâl-i tevhîde kâdihtir ve lâ-mahâle derecât-ı
kurbde ona bir eksiklik ve noksân muktezîdir velev ki bir fi'l-i kalîl ola.

Ve her bir noksân ile ma'an iki âteş vardır ki bir âteş, noksân ile fâit olan
hayr ve menfa'atin firâkınadır ve bir âteş, âteş-i dūzaktır, nitekim Kur'an-ı
'azîmü's-şân onu vâsf etmiş. Ve bu sûrette sırât-ı müstakîmden meyl eden
her bir mücrim iki vechten olarak iki kerre mu'azzebedir. Ammâ o 'azâbın
tûl-i müddet hasebiyle şiddet ve hiffetinin tefâvütü ancak iki emrden bir
emrin sebebi ile olur ki o emrlerin birisi îmanın kuvvet ve zafıdır ve ikin-
cisi ittibâc-ı hevânın kesret ve killetidir. Ve çün fi'l-gâlib insân şol iki em-
rin birisinden tehî ve hâlî olmaz, elbette az çok bir cürm ve kusûru vâkî^c
olacaktır.

[قال الله تعالى ﴿وَأَنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ثُمَّ نُنْجِي الَّذِينَ اتَّقَوْا

36 En'am, 6/91.

37 Fussilet, 41/30.

وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ۖ وَلِذَلِكَ قَالَ الْخَائِفُونَ مِنَ السَّلَفِ إِنَّمَا خَوْفُنَا لِأَنَّا تَبَقْنَا أَنَا عَلَى النَّارِ وَارِدُونَ وَشَكَّكْنَا فِي النِّجَاةِ وَلَمَّا رَوَى الْحَسَنُ الْخَيْرُ الْوَارِدَ فِيمَنْ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ بَعْدَ أَلْفِ عَامٍ وَأَنَّهُ يَنَادِي يَا حَنَّانُ يَا مَنَّانُ قَالَ الْحَسَنُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ذَلِكَ الرَّجُلَ وَاعْلَمْتُ أَنِّي فِي الْأَخْبَارِ مَا يَدُلُّ عَلَى أَنِّي آخِرُ مَنْ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ بَعْدَ سَبْعَةِ أَلْفِ سَنَةٍ وَأَنَّ الْاِخْتِلَافَ فِي الْمُدَّةِ بَيْنَ اللَّحْظَةِ وَبَيْنَ سَبْعَةِ أَلْفِ سَنَةٍ حَتَّى قَدْ يَجُوزُ بَعْضُهُمْ عَلَى النَّارِ كَبْرُقِ خَاطِفٍ وَلَا يَكُونُ لَهُ فِيهَا لُبٌّ وَبَيْنَ اللَّحْظَةِ وَبَيْنَ سَبْعَةِ أَلْفِ سَنَةٍ دَرَجَاتٌ [مُتَفَاوِتَةٌ] مِنَ الْيَوْمِ وَالْأَسْبُوعِ وَالشَّهْرِ وَسَائِرِ الْمُدَدِ وَأَنَّ الْاِخْتِلَافَ بِالشَّدَةِ لَا نِهَايَةَ لِأَعْلَاهُ وَأَدْنَاهُ التَّعْذِيبُ بِالْمُنَاقَشَةِ فِي الْحِسَابِ كَمَا أَنَّ الْمَلِكَ قَدْ يَعْذِبُ بَعْضَ الْمُقْصِرِينَ فِي الْأَعْمَالِ بِالْمُنَاقَشَةِ فِي الْحِسَابِ ثُمَّ يَغْفُو وَقَدْ يَضْرِبُ بِالسِّيَاطِ وَقَدْ يَعْذِبُ بَنُو آخَرٍ مِنَ الْعَذَابِ وَيَتَطَرَّقُ إِلَى الْعَذَابِ اِخْتِلَافٌ ثَالِثٌ فِي غَيْرِ الْمُدَّةِ وَالشَّدَةِ وَهُوَ اِخْتِلَافُ الْأَنْوَاعِ إِذْ لَيْسَ مِنْ يَعْذِبُ بِمَصَادَرَةِ الْمَالِ فَقَطْ كَمَنْ يَعْذَابُ بِأَخْذِ الْمَالِ وَقَتْلِ الْوَلَدِ وَاسْتِبَاحَةِ الْحَرِيمِ وَتَعْذِيبِ الْأَقْرَابِ وَالضَّرْبِ وَقَطْعِ اللِّسَانِ وَالْيَدِ وَالْأَنْفِ وَالْأُذُنِ وَغَيْرِهِ فَهَذِهِ اِخْتِلَافَاتٌ ثَابِتَةٌ فِي عَذَابِ الْآخِرَةِ دَلَّ عَلَيْهَا قَوَاعِدُ الشَّرْعِ وَهِيَ بِحَسَبِ اِخْتِلَافِ قُوَّةِ الْإِيمَانِ وَضَعْفِهِ وَكَثْرَةِ الطَّاعَاتِ وَقِلَّتِهَا وَكَثْرَةِ السَّيِّئَاتِ وَقِلَّتِهَا]

﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ حَكِّمٍ﴾ [41] buyurmuş ki «يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّكَ حَكِيمٌ مُّقْضِيٌّ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا»³⁸ Tahkikan sizden kimse yoktur illâ o âteşe uğrar. O cehennemden âteşine uğramaklık Rabbin ta'âlânın cezmi ve kat'î hükmü ve kazası oldu. Bundan sonra şirkten ittikâ edenleri nârdan ihrâc ile halâs ederiz ve kâfirleri o nârdan dizleri üzerine çökmüş olarak terk ederiz.” Ve dahi onun selef-i sâlihînden havflı olanlar demişler ki “Bizim havf ve korkumuz ancak o sebebdendir ki biz yakîn etmişiz ki âteş üzerine geçeceğiz ve necât bulmaktan şekk etmeyiz.” ve Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahme bin seneden sonra âteşten hurûc edip yâ Han-nân ve yâ Mennân diyenin hakkında olan haberi rivâyet ettikte “Kâşki ben o âdem olaydım!” demiş. Ve dahi bil ki ahbâr-ı sahîhâda delâlet gelmiş ki “Yedi bin seneden sonra âteşten hurûc eden âdem vardır ki o kimse en son çıkan âdemlerin âhîridir.” Ve ihtilâf bir lahza ile yedi bin senenin nihâyeti-ne dek çıkanların müddetleri beyninde düşer ki ba'zıları bî-tevakkuf berk-ı hâtif gibi geçer ve ba'zıları tevakkuf ederektan geçer ve ba'zıları içinde bir müddet kalır da sonra çıkar ve kiminin müddeti kısa ve kimi uzun olur, mâ-hasal bir lahza ile yedi senin hitamın dek mâ-beyninde olan ezmine ve müddetlerin ihtilâf ve tefâvüt derecâtı vardır ki yevm ve üsbû' ve şühûr ve sinîn gibi arada mütefâvit ezmine ve müdedler bulunur.

Ve şiddet ile olan ihtilâfın a'lâsına bir nihâyet yoktur, fakat ednâsı münâkaşa-i hesâb ile vâkî' olan ta'zîbdir, nitekim melik-i rûy-i zemîn 'um-

mâlından birtakım âdemleri hizmette vukûc bulan kusûrları için ta'zîb etmek isterse onların ba'zılarını münâkaşa-i hesâb ile ta'zîb eder de ba'zı dehu onları 'afv eder ve ba'zılarına değnek darbıyla ta'zîr eder ve ba'zılarını dahi diğer gûnâ bir rencîdelik ile onları incitip âzürde eder.

Ve dahi 'azâba bunlardan gayrı diğer bir ihtilâf mütetarrık olur ki ihtilâfın vech-i sâlisı olur, şöyle ki müddet ve şiddetin tafâvütü mâ-'adâsında 'azâbın nev'î ihtilâfı ile diğer bir ta'zîb dahi vâkîc olur, nitekim cihânda sultân-ı zamânın olur ki yalnız mâlî müsâdere etmekle ta'zîb eder ve olur ki ahz-ı mâl ve katl ile ma'an ta'zîb eyler veyâhüd katl-i veled ve istibâha-i harîm ve ta'zîb-i akârib ve darb ve kat'-ı lisân u yed ve burun ve kulak gibi sair gûnâ bir âzürdelik ile incitip mücrimîni ta'zîb eder. İşte bu ihtilâfât 'azâb-ı âhirette dahi vâkîc olduğuna delâlet-i kaviyye ile sâbit olmuştur ki kavâtîr-ı şer' ona delâlet etmiş ve şol ihtilâfât ancak îmânın kuvvet ve za'f ve tâ'âtın kesret ve killeti ve seyyiâtın vefret ve killeti hasebiyledir.

[أما شدة العذاب فبشدة قبح السيئات وكثرتها وأما كثرته فبكثرتها وأما اختلاف أنواعه فباختلاف أنواع السيئات وقد انكشف هذا لأرباب القلوب مع شواهد القرآن بنور الإيمان وهو المعنى بقوله تعالى ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ ويقول تعالى ﴿الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ ويقول تعالى ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ ويقول تعالى ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ إلى غير ذلك مما ورد في الكتاب والسنة من كون العقاب والثواب جزاء على الأعمال وكل ذلك بعدل لا ظلم فيه وجانب العفو والرحمة أرجح إذ قال تعالى فيما أخبر عنه نبينا صلى الله عليه وسلم سبقت رحمتى غضبي وقال تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾]

Ve 'azâbın şiddeti ise kubh-ı seyyiâtın şiddet ve kesretiyledir ve 'azâbın kesreti dahi seyyiâtın kesretiyledir; ihtilâf-ı envâcı ise o dahi envâc-ı seyyiâtın ihtilâfiyladır ve bu ahvânen nûr-ı îmân ile erbâb-ı kulûba şevâhid-i Kur'âniyye ile ma'an zâhir ve münkeşif olmuştur ki tebareke ve ta'âlânın ³⁹﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ kavlı-i 'âlîsinden murâd olunan ma'nâ budur ya'nî "Senin Rabbin kullarına zulmedici değildir." Ve dahi ﴿الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾ ⁴⁰kavlı-i celîlinin ma'nâsıdır ki el-yevm her bir nefs cihânda kendisi gibi ettiği şey ile mücâzât olunur. Ve dahi ⁴¹﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ diye beyân vârid olmuştur ki her bir insânın

39 Fussilet, 41/46.

40 Gâfir, 40/17.

41 Necm, 53/39.

ancak kendi sa‘y ettiği nesnesi vardır. Ve dahi وَمَنْ مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ diye va‘d ve va‘diyle var olan işbu kelâm-ı ‘âlîsinin ma‘nâsıdır ki hülâsa-i mefhûmu “Kim ki zerre mikdârı hayr işlemiş ise onu görür ve zerre mikdârı şerr işlemiş olsa o dahi onu görür.” Ve sâir bu gibi nusûs-ı ‘aliyyenin mantûklarıyla o ahvâli bilip keşf etmişler, zîrâ ki kitâb ve sünnette vârid olan akvâl kâffesi delâlet eder ki sevâb ve ‘ikâb a‘mâle göredir ve kâffesi ‘adl ve hakk üzere olup onda bir zulm ve ta‘addî yoktur ve rahmet ve ‘afvın cânibi daha ziyâde ercahtır, çünkü nebî-i ‘âlî-şânımı-zın tebâreke ve ta‘âlânın üzerine rivâyet ve ihbâr ettiği bir hadîs-i kudsîde gelmiş ki Allâhu taâlâ buyurmuş ki “سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي” ya‘nî “Benim rahmetim gazabımı sebkât etmiştir.” Ve Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şânda buyurulmuş ki ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾⁴² ki hülâsa-i müfâd-ı münîfi “Ve yalnız bir hasene olmuş olsa onu da muzâ‘af edip kendi yanından ecr-i ‘azîmi verir” demektir.

[فإذا هذه الأمور الكلية من ارتباط الدرجات والدركات بالحسنات والسيئات معلومة بقواطع الشرع ونور المعرفة فأما التفصيل فلا يعرف إلا ظناً ومستندة ظواهر الأخبار ونوع حدس يستمد من أنوار الاستبصار بعين الاعتبار فنقول كل من أحكم أصل الإيمان واجتنب جميع الكبائر وأحسن جميع الفرائض أعني الأركان الخمسة ولم يكن منه إلا صغائر متفرقة لم يصر عليها فيشبه أن يكون عذابه المناقشة في الحساب فقط فإنه إذا حوسب رجحت حسناته على سيئاته إذ ورد في الأخبار إن الصلوات الخمسة والجمعة وصوم رمضان كفارات لما بينهن وكذلك اجتناب الكبائر بحكم نص القرآن مكفراً للصغائر وأقل درجات التكفير أن يدفع العذاب إن لم يدفع الحساب]

Kaldı ki hasenât ve seyyiâta derecât ve derekâtın irtibâtından olan işbu umûr-ı külliye kavâtı⁴²-ı şer‘ ve nûr-ı ma‘rifetle ma‘lûmdur, ammâ tafsîlî ancak zann ve gümân ile bilinir. Ve zannın müstenedi ancak zavâhir-i ahhâr ile envâr-ı istibşârdan müstemidd olan bir nev‘ hadistir ki ‘ayn-ı itibâr ile hâsıl olur ve binâen ‘alâ-zâlik biz deriz ki bir muvahhid ki kendi kalbinde asl-ı imânı tahkîm edip cemî‘-i kebâiri dahi ictinâb etmiş ve dahi ferâizi ahsen-i vech üzere edâ edip ya‘nî erkân-ı hamseyi ke-mâ yenbagî ityân etmiş de sagâir-i müteferrikadan gayrı bir cürm ü cinâyeti olmazsa ve zünüb-ı sagâire dahi isrâr eylemezse onun ‘azâbı yalnız münâkaşa-i hesâb gibi bir ‘azâb olmaya benzer, zîrâ ki muhâsebe olundukta onun hasenâtı seyyiâtına müreccah gelir, çünkü ahhârda vârid olmuş ki beş vakt namâz kılmak ve cum‘a namâzını kılmak Ramazânın orucunu tutmak beynlerinde olan ez-

42 Zelzele, 99/7-8.

43 Nisâ, 4/40.

minenin zünüb-ı sagâirine keffârelerdir ve nass-ı Kur'ân'ın hükmü mücebince [42] ictinâb-ı kebâir dahi sagâire mükeffirdir ve derecât-ı tekfirin en ziyâde ekalli 'azâbı def' etmektir velev ki hesâbı def' edemez.

[وكل من هذا حاله فقد ثقلت موازينه فينبغي أن يكون بعد ظهور الرجحان في الميزان وبعد الفراغ من الحساب في عيشة راضية نعم التحاقه بأصحاب اليمين أو بالمقربين ونزوله في جنات عدن أو في الفردوس الأعلى فكذاك يتبع أصناف الإيمان لأن الإيمان إيمانان تقليدي كإيمان العوام يصدقون بما يستمعون ويستمرون عليه وإيمان كشفي يحصل بانسراح الصدر بنور الله حتى ينكشف فيه الوجود كله على ما هو عليه فيتضح أن الكل إلى الله مرجعه ومصيره إذ ليس في الوجود إلا الله تعالى وصفاته وأفعاله فهذا الصنف هم المقربون النازلون في الفردوس الأعلى وهم على غاية القرب من المأل الأعلى وهم أيضاً على أصناف فمنهم السابقون ومنهم من دونهم وتفاوتهم بحسب تفاوت معرفتهم بالله تعالى ودرجات العارفين في المعرفة بالله تعالى لا تنحصر إذ الإحاطة بكلمة جلال الله غير ممكنة وبحر المعرفة ليس له ساحل وعمق وإنما يغوص فيه الغواصون بقدر قواهم وبقدر ما سبق لهم من الله تعالى في الأزل فالطريق إلى الله تعالى لا نهاية لمنازله فالسالكون سبيل الله لا نهاية لدرجاتهم]

Ve her kim ki onun hali budur, onun mevâzîni ağırlaşır sakıl olur ve gerektir ki mîzânda zuhûr-ı rûchân ve hesâbdan vukûc-ı ferâğdan sonra o kimse 'ışet-i râzîyede ola. Evet, ashâb-ı yemîn veyâhüd zümre-i mukarrebîne onun iltihâkı ve cennât-ı 'adn veyâhüd firdevs-i a'läya nüzülü kezâlik asnâf-ı îmanâ tâbîc olur, zîrâ ki îman iki türlüdür birisi îman-ı 'avâm gibi taklîdîdir ki işittikleri nesneyi tasdik edip üzerine devâm ve istimrâr ederler ve dîğer bir nev'î îman-ı keşfîdir ki nûr-ı ilâhî ile olan inşirâh-ı sadr ile hâsıl olur tâ ki kâffe-i vücûd 'alâ-mâ hüve 'aleyhi ona münkeşif olur ve vâzıh ve âşikâr olur ki kâffeten Zât-ı zü'l-celâla müntehî ve râcî'dir ya'nî her bir mevcûdun mercîc ve masîri ancak Zât-ı zü'l-celâldir, çünkü Zât-ı zü'l-celâl ile ef'âl ve sıfatından gayrı vücûdda bir şey yoktur.

Ve bu sınıf ya'nî îman-ı keşfî ile mü'min olan muvahhidîn sınıfı firdevs-i a'läya nâzil ve mele-i a'lädan müntehâ-yı gâye-i kurb ile mütekarrib olan zümre-i mukarrebîndirler. Ve bunlar dahi kezâlik envâc üzere muhtelif olurlar ki kimi zümre-i sâbıkîn ve kimi mâ-dünları bulunan gürûh-ı siddîkîn ü ebrârdırlar ve onların derecât-ı 'alâ ve kurbiyyetleri Zât-ı zü'l-celâle olan ma'rifetlerinin derecâtına göredir. Ve Zât-ı Zi'l-Celâl'in ma'rifetinde olan derecât-ı 'ârifînin hasrı mümkün olmaz, çünkü Zât-ı Zi'l-Celâl'in kühn-i celâlini ihâta etmek mümkün değildir, bahr-i ma'rifetin sâhil ve ka'rı yoktur ki 'arz ve 'umku bilinmez ve bu bahrin gavvâsları ise ancak her bir gavvâsın gavsı onun kuvvet ve kudretine göredir ve fi'l-ezel onlara sebkât

eden mikdâra göredir ve bu cihetle Zât-ı zü'l-celâle olan tarîkin menâziline bir gâye ve nihâyet ve pâyân yoktur ve sebîl-i ilâhîye sâlik olanların derecâtlarına dahi nihâyet ve pâyân yoktur.

[وأما المؤمن إيماناً تقليدياً فهو من أصحاب اليمين ودرجته دون درجة المقربين وهم أيضاً على درجات فالأعلى من درجات أصحاب اليمين تقارب رتبته رتبة الأدنى من درجات المقربين هذا حال من اجتنب كل الكبائر وأدى الفرائض كلها أعني الأركان الخمسة التي هي النطق بكلمة الشهادة باللسان والصلاة والزكاة والصوم والحج فأما من ارتكب كبيرة أو كبائر أو أهمل بعض أركان الإسلام فإن تاب توبةً نصوحاً قبل قرب الأجل التحق بمن لم يرتكب لأن التائب من الذنب كمن لا ذنب له والثوب المغسول كالذي لم يتوسخ أصلاً وإن مات قبل التوبة فهذا أمر مخطر عند الموت إذ ربما يكون موته على الإصرار سبباً لتزلزل إيمانه فيختم له بسوء الخاتمة لا سيما إذا كان إيمانه تقليدياً فإن التقليد وإن كان جزماً فهو قابل للانحلال بادنئ شك وخيال والعارف البصير أبعد أن يخاف عليه سوء الخاتمة وكلاهما إن ماتا على الإيمان يعذبان إلا أن يغفو الله عذاباً يزيد على عذاب المناقشة في الحساب]

Ve îmân-ı taklîdî ile mü'min olan kimse ise o kimse ashâb-ı yemîn-dendir ve onun derecesi derece-i mukarrebînden dūn ve nâzildir. Ve onlar dahi kezâlik derecât-ı muhtelifе üzerinedirler ki ashâb-ı yemînden onun derecesi en çok ziyâde yüce ve ʿâlî olan âdemin menzilesi derecât-ı mukarrebînden en ziyâde derecesi dūn ve nâzil olan kimsenin derecesine mütekârib olur. İşte kâffe-i kebâiri ictinâb edip kâffe-i erkânı edâ ve cemîʿ-i ferâizi ikâ eden yaʿnî erkân-ı hamse olan nutk-ı kelime-i şehâdet ve namâz kılmak ve zekâtı vermek ve oruç tutmak ve beyt-i mükërremi hacc etmek ʿibâdâtı işleyen kimsenin hâli budur. Ve o kimse ki kebâirden bir kebîreye mürtekib olmuş veyâhüd erkân-ı İslâmın baʿzısını ihmâl ve terk etmiş, eğer kurb-i ecelden evvel tevbe-i nasûh olarak tevbe ederse mürtekib olmayana mültehik olur, çünkü günâhtan tevbe eden kimse günâhı olmayan kimse gibidir, zîrâ gâsl olunup yıkanmış olan sevb asla kirlenmemiş olan sevb gibidir ve eğer tevbe etmekten akdem vefât ederse işte bu bir emr-i hatîr ve tehlikelidir, çünkü mümkün ki ısrâr üzere vâkîʿ olan vefâtı ʿindeʾl-mevt tezelzül-i îmânına sebep olur ki ona sū-i hâtime ile hatm olunur lâ-siyyemâ onun îmânı taklîdî olursa, çünkü îmân-ı taklîdî cezm olsa da ednâ bir şekk ve hayâl ile çözülp münhall olmaya kâbiliyyetlidir. Ve basîretli olan ʿârif ona sū-i hâtime ile hatm etmek korkusundan daha ziyâde uzak ve baʿîd-dir. Ve eğer ikisi îmân üzere vefât ederler ise hesâbda olan münâkaşanın ʿazâbından zâid bir ʿazâb ile muʿazzeb olurlar meğer ki Allâhu taʿâlâ onlara o cürmü ʿafv ü magfîret eder.

[و تكون كثرة العقاب من حيث المدة بحسب كثرة مدة الإصرار ومن حيث الشدة بحسب قبح الكبائر ومن حيث اختلاف النوع بحسب اختلاف أصناف السيئات وعند انقضاء مدة العذاب ينزل البله المقلدون في درجات أصحاب اليمين والعارفون المستبصرون في أعلى عليين ففي الخبر آخر من يخرج من النار يعطى مثل الدنيا كلها عشرة أضعاف فلا تظن أن المراد به تقديره بالمساحة لأطراف الأجسام [43] كان يقابل فرسخ بفرسخين أو عشرة بعشرين فإن هذا جهل بطريق ضرب الأمثال بل هذا كقول القائل أخذ منه جملاً وأعطاه عشرة أمثاله وكان الجمل يساوي عشرة دنائير فأعطاه مائة دينار فإن لم يفهم من المثل إلا المثل في الوزن والثقل فلا تكون مائة دينار لو وضعت في كفة الميزان والجمل في الكفة الأخرى عشر عشره بل هو موازنة معاني الأجسام واراوحها دون أشخاصها وهياكلها فإن الجمل لا يقصد لثقله وطوله وعرضه ومساحته بل لماليته فروحه المالية وجسمه اللحم والدم ومائة دينار عشرة أمثاله بالموازنة الروحانية لا بالموازنة الجسمانية وهذا صادق عند من يعرف روح المالية من الذهب والفضة بل لو أعطاه جوهرة وزنها مثقال وقيمتها مائة دينار وقال أعطيته عشرة أمثاله كان صادقاً ولكن لا يدرك صدقه إلا الجوهريون فإن روح الجوهرية لا تدرك بمجرد البصر بل بفتنة أخرى وراء البصر فلذلك يكذب به الصبي بل القروي والبدوي ويقول ما هذه الجوهرة إلا حجر وزنه مثقال ووزن الجمل ألف مثقال فقد كذب في قوله إني أعطيته عشرة أمثاله والكاذب بالتحقيق هو الصبي ولكن لا سبيل إلى تحقيق ذلك عنده إلا بأن ينتظر به البلوغ والكمال وأن يحصل في قلبه النور الذي يدرك به أرواح الجواهر وسائر الأموال فعند ذلك ينكشف له الصدق]

Ve dahi kesret-i ʿikāb min-haysü'l-müdde ve müddet-i isrārın kesretine göre vākīʿ olur ve kezālik min-haysü'ş-şidde olan taʿzīb dahi kebāirin kub-hüne göre olur ve ihtilāf nevʿ haysiyyetiyle vākīʿ olan taʿzīb o dahi envāʿ-ı ihtilāfına göredir. Ve müddet-i ʿazābın inkızāsından sonra bön ve beleh olan mukallidler ashāb-ı yemīn derecātında nāzil olurlar ve müstabsır olan ʿārifin aʿlā-yı ʿilliyyinde nāzil olurlar.

Ve haberde gelmiş ki “Cehennemden en son çıkan ādeme dünyanın on kat misli verilir” yaʿnī büsbütün dünyā ile onun on kat daʿfı ona verilir demektir. Sakın sen dünyanın on kat daʿfindan murād olunan maʿnā etrāf-ı ecsām mesāhasıyla olan mikdār zann etmeyesin, ancak kıymet itibārıyla murād olunan rūh-ı dünyādır yaʿnī bir fersah mesāhası ile iki fersah mesāhasına veyāhūd on fersah ile yirmi fersah mesāhasına mukābil ve muhāzī olan ölçü murād değildir, belki onun değeri olan bahānın on kat bahāsını değer bir misli itʿāsı murād buyurulmuş. Ve o ki keyl ve mesāhası maʿnāsına gider, artık o kimse tarīk-i emsāle āşinā değildir, zīrā ki bu maʿnāya varmaklık tarīk-i emsālın cehlindendir, zīrā ki bununla murād olunan maʿnā

o kâilin kavli ki bu âdem şol âdemden bir deve aldıysa da ammâ onun on kat mislini ona vermiştir ki devesinin kıymeti on dînâr değer iken kendisi ona yüz dînâr vermiş demektir ve ma'a-hâzâ deve terâziye konulmuş olsa ve o yüz dînâr dahi mukâbelesinde konulup vezn olunmuş olsa veznen devenin 'uşr-ı 'aşrına bâliğ olmaz. Kaldı ki ondan murâd olunan ma'nâ ancak ma'anî-i ecsâm ve ervâhının müvâzenesidir, yoksa eşhâs ve heyâkili değildir, zîrâ ki deve onun ağırlığı veyâhüd uzunluğu veyâhüd enliği için değildir, ancak mâliyesi için maksûddur ve binâen 'aleyh onun rûhu mâli-yedir ve cismi gûşt ve kandır ve o yüz dînâr muvâzene-i rûhâniyyece onun mislidir, ammâ muvâzene cismâniyyece değil. Ve bu kavl ancak sîm ve zerden rûh-ı mâliyeyi bilen âdemin 'indinde sadıktır, belki ona yüz dînâr kıymetli bir cevhereyi verip de ben ona devenin on kat mislini verdim dese kavlinde sâdık olurdu, ammâ onun sıdkını ancak güherdârân bilirler, zîrâ ki rûh-ı cevheriyye basar-ı mücerredle idrâk olunmaz, ancak diğer bir fitnat ile idrâk olunur ki o fitnat mâ-verâ-yı basardır. Ve onun için düne'l-bulûğ olan sabî ve sabî değil belki bedevî ve karavî olanlar bunu tekzîb ederler de derler ki "Bu ancak bir miskâl vezninde bir taştır ve devenin vezni ise bin kerre bin miskâldır, artık ona on kat mislini verdim demesinde yalan söylemiştir." Hâlbuki bunda kâzib olan kimse o sabî veyâ karavî ve bedevîdir ki onun 'indinde bunun tahkîkine bir yol yoktur meğer ki bulûğ ve kemâle muntazır olup da onunla ervâh-ı cevâhir ve emvâl-i sâireyi idrâk edecek bir nûr-ı kalbî husûlüne dek muntazır ola ki o vakte onun sıdkı onun yanında zâhir ve münkeşif olur.

والعارف عاجز عن تفهيم المقلد القاصر صدق رسول الله صلى الله عليه وسلم في هذه الموازنة إذ يقول صلى الله عليه وسلم الجنة في السموات كما ورد في الأخبار والسموات من الدنيا فكيف يكون عشرة أمثال الدنيا في الدنيا وهذا كما يعجز البالغ عن تفهيم الصبي تلك الموازنة وكذلك تفهيم البدوي وكما أن الجوهرى مرحوم إذا بلي بالبدوي والقروي في تفهيم تلك الموازنة فالعارف مرحوم إذ يلى بالبلید الأبله في تفهيم هذه الموازنة ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ارحموا ثلاثة عالماً بين الجهال وغني قوم افتقر وعزيز قوم ذل والأنبياء مرحومون بين الأمة بهذا السبب ومقاساتهم لقصور عقول الأمة فتنة لهم وامتحان وابتلاء من الله وبلاء موكل بهم سبق بتوكيله القضاء الأزلي وهو المعنى بقوله صلى الله عليه وسلم البلاء موكل بالأنبياء ثم الأولياء ثم الأمثل فالأمثل فلا تظن أن البلاء بلاء أيوب عليه السلام وهو الذى ينزل بالبدن فإن بلاء نوح عليه السلام أيضاً من البلاء العظيم إذ بلي بجماعة كان لا يزيدهم دعاؤه إلى الله إلا فراراً

Ve 'ârif olan kimse ise 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin bu mü-

vâzenede olan sıdkını kâsır olan mukallide tefhîm edemez, çünkü ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurur ki “الجنة في السموات” ya’nî “Behişt göklerde dir”, nitekim ahbârda gelmiştir ve gökler ise onlar dünyâdandır lar ve böyle olunca dünyânın on kat misli dünyâda nice olabilir! İşte bu sûrette onun ‘aczi sabîye o müvâzenenin ta’rîfinden şahs-ı bâlîgin ‘aczi gibidir veyâhüd bedevî ve karavîye hadarînin tefhîminde olan ‘aczi gibidir. Ve şol müvâzenenin tefhîminde merd-i güherdâr şahs-ı karavî ve bedevî ile mübtelâ olduğu vakte nice merhûm ise merd-i ‘ârif dahi belîd-i ebleh ile işbu müvâzenenin tefhîminde mübtelâ olur ise merhûmdur ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “ارحموا ثلاثة” ilh. ki hülâsa-i mefhûm-ı hâlîsi “Siz üç takım âdemlere merhamet ediniz ki nâdân içinde olan ‘âlim-i dânişmendi ve kavmin müftekir olan ganîsini ve kavmin ‘azîzi iken zelîl düşeni siz merhamet ediniz” demektir. Ve bu sebebdan dolayı ümmet beyninde peygamberân-ı şândârân merhûmlardır, çünkü ümmetin kusûr-ı ukûllarından görüp mükâsât ettikleri cefâ onlara bir fitne ve imtîhândır ya’nî Allâhu ta‘alâdan bir ibtilâdır ki kazâ-yı ezeli hükümünce onlara şol belâ müekkel olup onun tevkîline kazâ-yı ezeli sebkate eylemiştir. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin “البلاء مؤكل بالأنبياء” ilh. kavli-i ‘âlîsi ile murâd olunan ma‘nâ dahi odur ki hülâsa-i meâl-i münîfi “Belâ evvelâ enbiyâ sonra evliyâya sonra el-emsal fe’l-emsal olan sulehâya müekkel dir.” Sakın sen belâyı Hazret-i Eyyûb ‘aleyhi’s-selâma kendi bedeninde nâzil olan musîbet zann [44] etmeyesin, zîrâ ki Nûh ‘aleyhi’s-selâmın belâsı dahi belâ-yı ‘azîmdendir, çünkü bir cemâ’ate mübtelâ olmuştu ki onun du‘âsı ile onların Allâhu ta‘âlâyâ ancak firârlıkları müzdâd olurdu.

[ولذلك لما تأذى رسول الله صلى الله عليه وسلم بكلام بعض الناس قال رحم الله اخي موسى لقد اودي بأكثر من هذا فصبر فإذن لا تخلص الأنبياء عن الابتلاء بالجاحدين ولا تخلص الأولياء والعلماء عن الابتلاء بالجاهلين ولذلك قلما ينفك الأولياء عن ضروب من الإيذاء وأنواع البلاء بالإخراج من البلاد والسعاية بهم إلى السلاطين والشهادة عليهم بالكفر والخروج عن الدين وواجب أن يكون أهل المعرفة عند أهل الجهل من الكافرين كما يجب أن يكون المعتاض عن الجمل الكبير جوهره صغيرة عند الجاهلين من المبشرين المضيعين فإذا عرفت هذه الدقائق فآمن بقوله عليه الصلاة والسلام أنه يعطى آخر من يخرج من النار مثل الدنيا عشر مرات وإياك أن تقتصر بتصدقك على ما يدركه البصر والحواس فقط فتكون حماراً برجلين لأن الحمار يشاركك في الحواس الخمس وإنما أنت مفارق للحمار بسر إلهي عرض على السموات والأرض والجمال فأبين أن يحملنه وأشفقن منه فإدراك ما يخرج عن عالم الحواس الخمس لا يصادف إلا في عالم ذلك السر الذي فارقت به الحمار وسائر البهائم]

Ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz nâsın sözleriyle âzürde oldukça “رحم الله” ilh. buyurmuştur ki hülâsa-i meâlî: “Hakk subhâ-nehu ve ta‘âlâ benim birâderim Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmı merhamet eyleye ki bundan ziyâde bir ezâ ile âzürde olmuş da sabr etmiştir.” Kaldı ki enbiyâ-ı ‘izâm, câhidlerin ibtilâlarından ve evliyâ ve ‘ulemâ-ı kirâm, câhilerin ibtilâlarından hâlî olamazlar ve onun için evliyâ-yı kirâm envâc-ı ezâ ve belâdan vâreste ve âzâde olamadılar ki ihrâc ve tagrîb ve mülûka sa‘y ile ızrâr ve tet‘îb ve üzerlerine küfr ile şehâdet edip hurûc-ı dînden dolayı onlara ta‘zîb vâki‘ olmuştur.

Ve vâcibdir ki nâdânân katında ehl-i ma‘rifet kâfirlerden olalar, nitekim büyük devenin ıvazında sagîr cevhereyi ahz eden kimse ki nâdânân katında mübezzir ve muzayyiçlerden olması iktizâ eder. Ve çün sen bu dekâyıkı bildir, kaldı ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin “أنه يعطى آخر من يخرج من النار مثل الدنيا عشر مرات” kavî-i ‘âlîsi ile îmân eyle de sakın yalnız basar ve hevâss ile idrâk olunan nesnenin tasdîki üzerine iktisâr eyleme, zîrâ ki eğer ona iktisâr eder isen iki ayaklı merkeb ‘add olunursun, çünkü merkeb havâss-ı hams ile sana müşâreket eder de sen ondan ancak semâvât ve zemîn ve cibâle ‘arz olunup onun hamlinden ibâ ve havf ettikleri bir sırr-ı ilâhî ile müfârik ve mümtâz olmuşsun. Ve o ki havâss-ı hamsin mâ‘adâsıyla bilinip ya‘nî havâss-ı hamsenin idrâkinden hâric bulunan nesneye ancak sen onunla hımâr ve behâyim-i sâireden müfârakat edip de mümtâz olduğun sırrın ‘âleminde müsâdefet olunur.

[فمن ذهل عن ذلك وعطله وأهمله وقنع بدرجة البهائم ولم يجاوز المحسوسات فهو الذي أهلك نفسه بتعطيلها ونسيها بالإعراض عنها فلا تكونوا كالذين نسوا الله فأنساهم أنفسهم فكل من لم يعرف إلا المدرك بالحواس فقد نسي الله إذ ليس ذات الله مدركاً في هذا العالم بالحواس الخمس وكل من نسي الله أنساه الله لا محالة نفسه ونزل إلى رتبة البهائم وترك الترقى إلى الأفق الأعلى وخان في الأمانة التي أودعه الله تعالى وانعم عليه كافرراً لأنعمه ومتعرضاً لنقمته إلا أنه أسوأ حالاً من البهيمة فإن البهيمة تتخلص بالموت وأما هذا فعنده أمانة سترجع لا محالة إلى مودعها فإليه مرجع الأمانة ومصيرها وتلك الأمانة كالشمس الزاهرة وإنما هبطت إلى هذه القالب الفاني وغربت فيه وستطلع هذه الشمس عند خراب هذا القالب من مغربها وتعود إلى بارئها وخالقها إما مظلمة منكسفة وإما زاهرة مشرقة والزاهرة المشرقة غير محجوبة عن حضرة الربوبية والمظلمة أيضاً راجعة إلى الحضرة إذ المرجع والمصير للكل إليه إلا أنها ناكسة رأسها عن جهة أعلى عليين إلى جهة أسفل سافلين ولذلك قال تعالى ﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحاً إِنَّا مُوقِنُونَ﴾ فيبين أنهم عند ربهم إلا أنهم منكوسون قد انقلبت وجوههم إلى أقفيتهم وانتكست رءوسهم عن جهة فوق إلى جهة

أسفل وذلك حكم الله فيمن حرمه توفيقه ولم يهده طريقه فنعوذ بالله من الضلال والنزول إلى منازل الجهال فهذا حكم انقسام من يخرج من النار ويعطى مثل عشرة أمثال الدنيا أو أكثر]

Ve o ki bundan gâfil olur da onu ihmâl ve ta'tîl eder ve derece-i behâime kanâ'at eyler de mahsûsâtı mücâvezet etmez, işte nefsinin ihlâk eden âdem odur ki ondan yüz çevirip de i'râz ile onu ferâmûş eder ve ta'tîl ile onu ihlâk eder. Kaldı ki siz Allâhu ta'âlâyı unutan âdemler gibi olmayınız ki o Allâhu ta'âlâyı unutan kesân, Allâhu ta'âlâ dahi onların nefslerini onlara unutturdu. Ve her kim ki havâss ile idrâk olunan nesnenin gayrısını idrâk etmez, o kimse Zât-ı Zi'l-Celâl'i unutmüş olur, çünkü bu 'âlemde Zât-ı Zi'l-Celâl havâss-ı hams ile müdrek değildir. Ve her kim ki Zât-ı Zi'l-Celâl'i unuttur da lâ-mahâle Zât-ı zü'l-celâl dahi onun nefsinin ona unutturur ve rütbe-i behâime inip ufk-ı a'lânın terakkîsini terk eder ki Hakk ta'âlâ ona in'âm edip 'indinde vaz' ettiği emânete hıyânet etmiş olur ve dahi Allâhu ta'âlânın ni'metine câhid ve nikmetine müte'arrızdır ve onun hâli behîmenin hâlinden daha ziyâde seyyi' ve yaramazdır, zîrâ ki behîme ölüm ile kurtulup mütehalls olur ve bu âdem ise onun yanında emânet vardır ki lâ-mahâle o emânet onun müveddi'ine dönüp râci' olacaktır ve merci'-i emânet ve masîri ancak o zât-ı celîldir ki o emânet ancak hürşîd-i tâbân ve mühr-i dırahşân gibidir. Ammâ bu kâlib-ı fânîye hübüv ve onda gurûb etmiştir ki kâlibı harâbdan sonra bu mihr-i dırahşân magribinden çıkıp kendi hâlıkına 'avdet edecektir veyâ tâbân ve dırahşân ve rabbından gayr-ı mahcûb olarak döner veyâhüd karanlık ve münkesif olarak rücû' eyler. Ve muzlime olan emânet kezâlik [45] Hazret-i rübûbiyyete 'âid ve râci'dir, çünkü 'âmmenin masîr ve merci' onadır. Fakat muzlimenin re'si a'lâ-yı 'illiyînden esfel-i sâfilîne menkûs ve ser-nigûn olur da onun için Bârî-i müte'âl buyurmuş ki **وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ**⁴⁴ ki bu nass-ı 'âlî ile beyân etmiş ki "Onlar ya'nî mücrim olanlar, rabbleri 'indinde başları menkûs ve ser-nigündür" ya'nî arkalarına yüzleri dönmüştür ve başları cihet-i fevkâniyyeden cihet-i süflâyâ müntekis olmuştur ve bu tevkîften mahrûm olup da tarîkine hidâyet etmediği günahkârânın hakkında olan hükm-i ilâhî odur, kaldı ki dalâl ve menâzil-i cühhâle nüzûl etmekten biz Allâhu ta'âlâyâ sığınırız. İşte o ki âteşten çıkıp ona dünyânın on misli ve daha ziyâde verilip gelen kesânın hükm-i inkisâmı budur.

[ولا يخرج من النار إلا موحد ولست أعني بالتوحيد ان يقول بلسانه لا إله إلا الله فإن اللسان

من عالم الملك والشهادة فلا ينفع إلا في عالم الملك فيدفع السيف عن رقبته وأيدي الغانمين عن ماله ومدة الرقبة والمال مدة الحياة فحيث لا تبقى رقبة ولا مال لا ينفع القول باللسان وإنما ينفع الصدق في التوحيد وكمال التوحيد أن لا يرى الأمور كلها إلا من الله وعلامته أن لا يغضب على أحد من الخلق بما يجري عليه إذ لا يرى الوسائط وإنما يرى مسبب الأسباب كما سيأتي تحقيقه في التوكل وهذا التوحيد متفاوت فمن الناس من له من التوحيد مثل الجبال ومنهم من له مثقال ومنهم من له مقدار خردلة وذرة فمن في قلبه مثقال دينار من إيمان فهو أول من يخرج من النار وفي الخبر يقال أخرجوا من النار من في قلبه مثقال دينار من إيمان وآخر من يخرج من في قلبه مثقال ذرة من إيمان وما بين المثقال والذرة على قدر تفاوت درجاتهم يخرجون بين طبقة المثقال وبين طبقة الذرة والموازنة بالمثقال والذرة على سبيل ضرب المثل كما ذكرنا في الموازنة بين أعيان الأموال وبين النقود]

Ve mü'min-i muvahhiden gayrı bir kimse âteşten çıkmaz. Ve tevhîd-den murâdım benim ancak o tevhîddir ki kâffe-i umûru Zât-ı Zi'l-Celâl'den göre değil ki o kavî-i mücerred ki yalnız lisânıyla lâ-ilâhe illallâh diye, zîrâ ki lisân 'âlem-i mülk ü şehâdettedir ve 'âlem-i mülk ve şehâdetten olan şey ancak 'âlem-i mülkte menfa'at verir ki rakabesinden seyfi ve mālından eydî-i gānimini def' eder. Ve rakabe ve mālın müddetleri ise ancak hayâtın müddetidir, vaktâ ki rakabe ve māl kalmaz kavî-i lisâna dahi bir fâide ve nef' kalmaz ve o vakt tevhîdde olan sıdk menfa'at verir.

Ve kemâl-i tevhîd ancak o sıdk-ı taviyyedir ki kâffe-i şu'nât-ı 'alemi yalnız Zât-ı zü'l-celâlden görüp de hiçbir şeyi dâigerinden görmeye. Ve 'alâmeti odur ki üzerine cārî olan umûrdan dolayı hiçbir mahlûk üzerine gücenmeye, çünkü o hâlde vesâiti görmez de ancak müsebbibü'l-esbâbı görür, nitekim tahkîki tevekkül kitâbında gelecektir. Ve bu denli olan tevhîd beyne'n-nâs mütefâvit olup bir râddede değildir ki ba'zu'n-nâs tevhîd-den dağlar gibi sıdk ve yakîni vardır ve kimisinin bir miskâl tevhîdi vardır ve kimisinin bir hardele ve zerre mikdârı vardır. Ve o ki kalbinde îmândan bir dînâr miskâlî kadar vardır, o kimse en evvel âteşten çıkacak âdemdir ki haberde gelmiş ki "O vakte denilecek ki kalbinde îmândan bir miskâl dînârı olan kimseyi âteşten çıkarınız." Ve âteşten en son çıkacak âdem dahi o kimsedir ki kalbinde îmândan bir zerre miskâlî kadar îmânı vardır ve miskâl ile zerre mâ-beyninde olan îmānlılar derecâtlarının tefâvütüne göre tabaka-i miskâl ile tabaka-i zerre beyninde çıkarlar. Ve miskâl ve zerre ile olan müvâzene ancak darb-ı emsâl tarîkinedir, nitekim a'yân-ı emvâl ile nukûd beyninde olan müvâzenenin zikrinde beyân etmişiz.

[وأكثر ما يدخل الموحدين النار مظالم العباد فديوان العباد هو الديوان الذي لا يترك فأما

بقية السيئات فيتسارع العفو والتكفير إليها ففي الأثر إن العبد ليقف بين يدي الله تعالى وله من الحسنات أمثال الجبال لو سلمت له لكان من أهل الجنة فيقوم أصحاب المظالم فيكون قد سب عرض هذا وأخذ مال هذا وضرب هذا فيقضى من حسناته حتى لا تبقى له حسنة فتقول الملائكة يا ربنا هذا قد فئت حسناته وبقي طالبون كثير فيقول الله تعالى ألقوا من سيئاتهم على سيئاته وصكوا له صكاً إلى النار وكما يهلك هو بسيئة غيره بطريق القصاص فكذلك ينجو المظلوم بحسنة الظالم إذ ينقل إليه عوضاً عما ظلم به وقد حكى عن ابن الجلاء أن بعض إخوانه اغتابه ثم أرسل إليه يستحله فقال لا أفعل ليس في صحيفتي حسنة أفضل منها فكيف أمحوها وقال هو وغيره ذنوب إخواني من حسناتي أريد أن أزين بها صحيفتي]

Ve muvahhidleri âteşe idhâl eden şey fi'l-ekser mezâlim-i 'ibâddır, zîrâ ki dîvân-ı 'ibâd terk olunmayan dîvândır, yoksa bakiyye-i seyyiâtı 'afv ve tekfîr müsâra'at eder, zîrâ eserde gelmiş ki “ان العبد ليقف” ilh. Hadîs ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Tahkîkan kul, Allâhu ta'âlânın huzûrunda tevkîf kılınıp muhâsebe olunur ve'l-hâl dağlar gibi hasenâtı vardır ki ona teslîm olunmuş olsalar cennet ehlinde olurdu velâkin dünyâda bunu sebb ve 'ırzını şetm ve şunun mâlını gasb ve buna darb etmiş olduğundan onun hasenâtından onların hukûku kazâ olur da tâ ki ona bir hasene kalmaz. Ve melâike onları “Bizim Rabbimiz bu âdemin hasenâtı fânî olup bitti, hâlâ çok alacaklısı vardır” derler de tebâreke ve ta'âlâ dahi buyurur ki “Onların seyyiâtlarından bunun seyyiâtı üzerine ilkâ edip âteşe onun duhûlüne siz bir sakki sakki ediniz.”

Ve dîgerinin seyyiâtıyla bi-tarîki'l-kisâs âdem hâlik olduğu gibi zâlimin hasenâtıyla mazlûm dahi necât bulur, çünkü onunla mazlûm olunageldiği nesnenin bedel ve 'ıvazı onun hasenâtından ona nakl ve ta'vîz olunur ki İbn Celâ üzerine mahkî olmuş ki onun ba'zı ihvânı onu fasl u gıybet etmiş sonra ona haber gönderip ondan istihlâl etmiş ve İbn Celâ ise “Ben bunu işlemedim!” ya'nî onu helâl etmem, “zîrâ ki benim suhufumda bundan efdal bir hasene yoktur, ben onu nice mahv ederim?” demiş. Ve dîger bâr kendisi ve dîgeri dahi demişler ki “Benim ihvânım günâhları benim hasenatımdandırlar, ben onunla sahîfemi bezetmek isterim.”

[فهذا ما أردنا أن نذكره من اختلاف العباد في المعاد في درجات السعادة والشقاوة وكل ذلك حكم بظاهر أسباب بضاهي حكم الطبيب على مريض بأنه يموت لا محالة ولا يقبل العلاج وعلى مريض آخر بأن عارضه خفيف وعلاجه هين فإن ذلك ظن يصيب في أكثر الأحوال ولكن قد تثوب إلى المشرف على الهلاك نفسه من حيث لا يشعر الطبيب وقد يساق إلى ذي العارض الخفيف أجله من حيث لا يطلع عليه وذلك من أسرار الله تعالى الخفية في أرواح الأحياء وغموض الأسباب التي رتبها مسبب الأسباب بقدر معلوم إذ ليس في قوة البشر

الوقوف على كنهها [46] فذلك النجاة والفوز في الآخرة لهما أسباب خفية ليس في قوة البشر الاطلاع عليها يعبر عن ذلك السبب الخفي المفضي إلى النجاة بالعفو والرضا عما يفضي إلى الهلاك بالغضب والانتقام ووراء ذلك سر المشيئة الإلهية الأزلية التي لا يطلع الخلق عليها فلذلك يجب علينا أن نجوز العفو عن المعاصي وإن كثرت سيئاته الظاهرة والغضب على المطيع وإن كثرت طاعاته الظاهرة فإن الاعتماد على التقوى والتقوى في القلب وهو أغمض من أن يطلع عليه صاحبه فكيف غيره ولكن قد انكشف لأرباب القلوب أنه لا عفو عن عبد إلا بسبب خفي فيه يقتضي العفو ولا غضب إلا بسبب باطن يقتضي البعد عن الله تعالى ولولا ذلك لم يكن العفو والغضب جزاء على الأعمال والأوصاف ولو لم يكن جزاء لم يكن عدلاً ولو لم يكن عدلاً لم يصح قوله تعالى ﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ ولا قوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ وكل ذلك صحيح ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ وسعيه هو الذي يرى ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾ ﴿فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾ ولما غيروا ما بانفسهم غير الله ما بهم تحقيقاً لقوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ وهذا كله قد انكشف لأرباب القلوب انكشافاً أوضح من المشاهدة بالبصر إذ للبصر يمكن الغلط فيه إذ قد يرى البعيد قريباً والكبير صغيراً ومشاهدة القلب لا يمكن الغلط فيها وإنما الشأن في انفتاح بصيرة القلب وإلا فما يرى بها بعد الانفتاح فلا يتصور فيه الكذب وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾

İşte bu beyân ve tafsîldir ki biz me'âdda derecât-ı sa'âdet ü şakâvette 'ibâdın vâki' olan ihtilâfından zikr etmek istedik. Ve bunun cem'i'si ancak tabîbîn zâhir esbâba nazaran marîzin vefât ve 'adem-i vefâtı için sâdır olan hükmü gibi bir hükmdür ki zâhir-i esbâb ile zannen vâki' olur, nitekim bir tabîb ki bir hastaya "Lâ-mahâle olur da 'ilâc kabûl etmez" der ve dîğer bir hasta için "Bunun 'arızı hafîf ve 'ilâcı kolaydır" der ve onun bu hükmü ise ancak zannî olup esbâb-ı zâhireye müsteniddir. Ekser-i ahvâlde eğerçi isâbet edip doğru çıkarsa da ammâ ba'zı ahyânda ağır olup helâke müşrif olan kimsenin nefsi tabîbîn idrâk edemediği bir yerden heyecân eder de vefât etmez ve olur ki o hasta ki onun hastalığı hafîf ve mu'alecesi âsân idi, nagehân tabîb muttalî' olamadığı bir yerden onun eceli sevk olunur da gider ve o 'ilâc ile şifâ-yâb olamaz. Kaldı ki bu hâl ancak ervâh-ı ahyâda Zât-ı Zi'l-Celâl'in esrâr-ı hafiyyesindendir ki müsebbibü'l-esbâb kader-i ma'lûm ile tertîb ettiği esbâbın en ziyâde dakîk ve gâmız kıldığı ba'zı esbâbdandır, çünkü kuvve-i beşeriyyede onların künhüne vâkıf olmaklığın iktidârı yoktur. İşte âhirette dahi necât ve fevz için birtakım esbâb-ı hafiyye vardır ki ona ittîlâ' etmek kudreti kuvve-i beşeriyyede yoktur ki necât ve fevze müfzî olan sebep-i hafî üzerine "afv" ve "rızâ" diye ta'bîr olunur ve helâke müfzî olan sebep için "gazab" ve "intikâm" diye ta'bîr olunup

ism konulmuştur. Ve bunun mâ-verâsında bir sırr-ı meşîyyet vardır ya'ni ona halâyıktan muttali^c olamayan bir meşîet-i ezeliyye-i ilâhiyyenin sırrı vardır. Ve onun için bize vâcib olur ki günahkârın zünûbu zâhirde her ne kadar mütekâsir olsa da ona 'afv-i ilâhînin husûlünü câiz görelim ve mutî'in âhirde tâ'âtı dahi her ne kadar çok olsa da ona gazabın vukû'u câiz görelim, zîrâ ki ictimâd ancak takvâ üzerinedir ve takvâ ise kalbedir ve ona sâhibi vâkîf olmaktan daha ziyâde gâmızdır ya'ni kendi sâhibi ona vâkîf ve muttali^c olamaz, nice kaldı ki onun dîgeri ki aslâ ona agyârın vukûfu mümkün değildir.

Velâkin erbâb-ı kulûba münkeşif olmuş ki 'afve muktezî bir sebeb-i hafî olmayınca bir kimseye 'afv vâkî^c olmaz ve Zât-ı Zî'l-Celâl'den bu'diyyete muktezî bir sebeb-i bâtinî olmayınca bir kula gazab vâkî^c ve hâsıl olmaz. Ve böyle olmamış olsaydı 'afv ve gazab a'mâl ve evsâfa cezâ olmazdı ve cezâ olmasaydı 'adâlet olmazdı ve 'adâlet olmayınca tebâreke ve ta'âlânın ⁴⁵﴿وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ﴾ kavlı-i 'âlîsi dahi sahîh olmazdı ve kezâlik ⁴⁶﴿إِنَّ لِلَّهِ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ﴾ kavlı-i 'âlîsi dahi sahîh olmazdı, hâlbuki cemî'isi sahîhadırlar. Ve sa'yından gayrı insânın bir nesnesi olmaz ve onun sa'yı görülen şeydir ki her bir nefis kendi kesb edip kazandığı nesneye merhûnedir. Ve çün râh-ı râsttan halk meyl ve 'udûl ettiler, Zât-ı zü'l-celâl dahi onların gönüllerini tarîk-i vuslattan meyl ettirdi. Ve çün kendi nefslerindeki mâye-i fitriyye-i selîmeyi tagyîr ve ahkâm-ı evâmîr ü menâhîden çıkıp emâneti hiyânete tebdîl eylediler, Allâhu ta'âlâ dahi onlarda olan ni'meti tagyîr eyledi tâ ki ⁴⁷﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ kavlı-i 'âlîsi ahkâmı mütehakkık olsun. Ve böylece olarak bunun kâffesi müşâhede-i basardan evdah ve daha ziyâde açık olarak bir inkişâf ile erbâb-ı kulûba nûr-ı besâir ile münkeşif olmuştur ki bunda bir şübhe yoktur, çünkü basarın keşfinde mümkün ki bir galat vâkî^c olur, zîrâ ki basarla ba'îdî karîb ve kebîri sagîr görmek hâli mümkündür. Ammâ müşâhede-i kalbde galat vukû'u mümkün olmaz, ancak iş basîre-i kalbin infitâhındadır, yoksa küşâde olduktan sonra tasavvur-ı kizb onda mümkün olmaz, ancak ⁴⁸﴿مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى﴾ nass-ı 'âlîsinin işâreti dahi bunadır.

[الرتبة الثالثة رتبة الناجين وأعني بالنجاة السلامة فقط دون السعادة والفوز وهم قوم لم يخدموا فيخلع عليهم ولم يقصروا فيعذبوا ويشبه أن يكون هذا حال المجانين والصبيان من

45 Fussilet, 41/46.

46 Nisâ, 4/40.

47 Ra'd, 13/11.

48 Necm, 53/11.

الكفار والمعتهين والذين لم تبلغهم الدعوة في أطراف البلاد وعاشوا على البله وعدم المعرفة فلم يكن لهم معرفة ولا جحود ولا طاعة ولا معصية فلا وسيلة تقربهم ولا جناية تبعدهم فما هم من أهل الجنة ولا من أهل النار بل ينزلون في منزلة بين المنزلتين ومقام [47] بين المقامين عبر الشرع عنه بالأعراف وحلول طائفة من الخلق فيه معلوم يقيناً من الآيات والأخبار ومن انوار الاعتبار فأما الحكم على العين كالحكم مثلاً بأن الصبيان منهم فهذا مظنون وليس بمستيقن والإطلاع عليه تحقيقاً في عالم النبوة ويعد ان ترتقي اليه رتبة الأولياء والعلماء والأخبار في حق الصبيان ايضاً متعارضة حتى قالت عائشة رضي الله عنها لما مات بعض الصبيان عصفور من عصافير الجنة فأكرر ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال وما يدريك فإذا الإشكال والإشتباه في هذا المقام]

Ve üçüncü rütbe ki nācīn idi ve necāttan benim murādım, yalnız selāmet emridir ki saʿādet ve fevz değildir. Onlar şöyle bir kavmdır ki ne hizmet etmişler ki hilʿat ve ikrāma sezā olmuşlar ve ne de taksīr etmişler ki renc ve ʿazāba müstehakk olmuşlar. Ve bu hāl yā dīvāne ve deli ve sıbyān-ı kefare ve eşhās-ı maʿtūhe veyāhūd etrāf-ı bilādda olup daʿvet-i İslām onlara bālig ve vāsıl olmayan ʿadīmü’l-maʿrifet ve eblehān olan kesānın hāllerine müşābih olur ki beleh ve bī-maʿrifet olarak yaşayıp taʿayyüş etmişler yaʿnī onlara ne maʿrifet ve ne de cuhūd ve ne tāʿat ve ne de maʿsiyet ve kusūrları vardır ki onları takrīb eder bir vesīle veyāhūd onları tebʿid eder bir cināyetleri yoktur ve bu cihetle ne ehl-i cennet ve ne de ehl-i āteştirler, belki şol iki menzilet arasında olan bir menzilede veyā şol iki makāmın mā-beyninde olan bir makāma nāzil olurlar ki o makām için şerʿ-i şerīf “aʿrāf” diye taʿbīr etmiştir. Ve fi’l-hakīka aʿrāfta halktan bir tāifenin hulūlü eğerçi maʿlūm olup āyāt-ı beyyināt ile ahhbār-ı sıhhat-şīʿardan yakīnen mütahakkık ve nūr ʿtibārıyla müstebān olmuştur. Velākin ʿale’l-ʿayn hükm etmek, meselā sıbyān-ı kefare ona hulūl edecek diye katʿiyyen hükm etmek gibi bir yakīn müteʿassirdir, çünkü bu bir emr-i zannīdir, müsteykan değildir ve tahkikan ona muttalīʿ olur, ancak ʿālem-i nübüvvettedir ki ona rütbe-i evliyā ve ʿulemānın irtikāsı uzakçadır.

Ve sıbyān hakkında olan ahhbār yekdīgerine müteʿarızdırlar, hattā bir sabānin vefātında Hazret-i ʿĀişe ʿaleyha’r-rıdvān demiş ki “Cennetin serçelerinden bir serçedir. Ve derhāl ʿaleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz üzerine inkār edip buyurdu ki “وما يدريك” yaʿnī “Sen ne ile bildin?” diye ʿĀişe üzerine inkār etmiştir ve böyle olunca artık işkāl ve işbāh işbu makāmıdır.

[الرتبة الرابعة رتبة الفائزين وهم العارفون دون المقلدين وهم المقربون السابقون فإن المقلد

وإن كان له فوز على الجملة بمقام في الجنة فهو من أصحاب اليمين وهؤلاء هم المقربون وما يلقي هؤلاء يجاوز حد البيان والقدر الممكن ذكره ما فصله القرآن فليس بعد بيان الله بيان والذي لا يمكن التعبير عنه في هذا العالم فهو الذي أجمله قوله تعالى ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ وقوله عز وجل أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر والعارفون مطلبهم تلك الحالة التي لا يتصور أن تخطر على قلب بشر في هذا العالم]

Ve dördüncü rütbe ki rütbe-i fāizīn idi, onlar dahi mukallid olmayan ehl-i dāniş ü 'irfāndırlar ki mukarrebūn-ı sâbikūn onlardır, çünkü mukallid olan kimse velev ki cennette ona 'ale'l-cümle bir fevzi vardır ve behiştten bir makām sāhibi ise velākin ashāb-ı yemīndendir ve bunlar ise zümre-i siddikīn ve mukarrebīndirler ki bunlar cennette görüp mülākī olacakları şey hadd-i beyānı tecāvüz eder, fakat ondan zikri mümkün olan muktedir ancak Kur'ān-ı 'azīmü's-şānın tafsīlen zikr ü beyān ettiğī şeydir ve Zāt-ı Zi'l-Celāl'in beyānından sonra bir beyān yoktur. Ve o ki bu 'ālemde ondan ta'bir etmek mümkün olmaz, ancak Hakk subhānehu ve ta'ālānın ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾⁴⁹ kavlı-i 'ālīsının icmālī tahtında nühüfte ve mestūr olan ni'amdırlar ki bir hadīs-i kudside dahi ona işāret edip buyurmuş ki “اعدت لعبادي الصالحين” ilh. el-hadīs ya'nī “Ben sālih olan kullarıma kendi āmade ettiğim şey böyle bir nādide ve nā-şenidedir ki aslā bu 'ālemde onu bir beşerin gözü görmemiştir ve bir beşerin kulağı işitemiştir ve bir beşerin kalbine dahi hutūr etmemiştir” ki şol mertebede 'azīm ve nefīs bir ni'amdır ki onların vāsf ve ta'rīf ile cihānda der-hātūr ve tasavvurları mümkün olmaz demektir.

[وأما الحور والقصور والفاكهة واللبن والعسل والخمر والحلي والأساور فإنهم لا يحرصون عليها ولو أعطوها لم يفتنوا بها ولا يطلبون إلا لذة النظر إلى وجهه الله تعالى الكريم فهي غاية السعادات ونهاية اللذات ولذلك قيل لرابعة العدوية رحمة الله عليها كيف رغبتك في الجنة فقالت الجار ثم الدار فهؤلاء قوم شغلهم حب رب الدار عن الدار وزينتها بل عن كل شيء سواه حتى عن أنفسهم ومثالهم مثال العاشق المستهتر بمعشوقه المستوفي همه بالنظر إلى وجهه والفكر فيه فإنه في حال الاستغراق غافل عن نفسه لا يحس بما يصيبه في بدنه ويعبر على هذه الحالة بأنه فنى عن نفسه ومعناه أنه صار مستغرقاً بغيره وصارت همومه همماً واحداً وهو محبوبه ولم يبق فيه متسع لغير محبوبه حتى يلتفت إليه لانفسه ولا غير نفسه وهذه الحالة هي التي توصل في الآخرة إلى قرة عين لا يتصور أن تخطر في هذا العالم على قلب بشر كما لا يتصور أن تخطر صورة الألوان والألحان على قلب الأصم والأكمه إلا أن يرفع الحجاب عن

سمعه وبصره فعند ذلك يدرك حاله ويعلم قطعاً أنه لم يتصور أن تخطر بباله قبل ذلك صورته
فالدنيا حجاب على التحقيق وبرفعه ينكشف الغطاء فعند ذلك يدرك ذوق الطيبة ﴿وَإِنَّ الدَّارَ
الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ فهذا القدر كاف في بيان توزع الدرجات على الحسنات
والله الموفق بلطفه]

Ve hür ve kusûr ve fâkihe ve sût ve bal ve hamr ve huliyy ve esâvir ise, onlar bunlara harîs olmazlar ve onlara verilmiş olsa onunla kâni^c olmazlar ve Zât-ı Zi'l-Celâl'in vech-i kerîmine nazarın lezzetinden gayrı bir şey istemezler ki gâye-i sa'ādât ve nihâye-i lezzât odur ki ve onun için Râbî'a-yı 'Adeviyye 'aleyha'r-rahmeye denildi ki "Cennette senin ragbetin nicedir?" Ve o dahi: "Evvelâ câr sonra dârdır." Bunlar böyle bir kavmdır ki rabbû'd-dârın hubbu onları dârın hubbundan ve zînet ve ârâyişin hubbundan meşgûl etmiş, belki onun mâ-sivâsı bulunan her bir şeyden hattâ kendi nefslерinden bile onları meşgûl etmiş. Ve onların misâli ma'sûkuna müstehtir ve fânî olan 'âşıkın misâlidir ki ma'sûkun yüzüne bakıp tefekkür etmeye onun hemmi müstevfâ olmuş, zîrâ ki hâl-i istigrâkta kendi nefsin-den gâfil olup kendi bedenine isâbet eden nesneyi duyup hiss etmez. Ve bu [48] hâlet üzerine "fenâ-i nefis" ile ta'bir olunur ki onun ma'nâsı dîgerine müstagrak olup onun hemmi yalnız bir hemm-i vâhid olmuştur ki o dahi onun mahbûbudur ve mahbûnun gayrısına nefsinde aslâ bir müttesa' kalmaz tâ ki ona iltifât edene kendi nefsi ve ne de onun dîgeri ve âhirette kurret-i 'ayna vâsıl eden hâlet budur. Bu 'âlemde bir beşerin hâtırına huzûru mutasavver değildir, nitekim sûret-i elvân u elhân asamm ve ebkem ve ekme olanların kalblerine hutûrları mutasavver olmaz meğer ki onun sem^c ve basarından hicâb-ı hâciz mürtefi^c olur ki o vakte kendi hâlini idrâk eder, kat'â bilir ki ondan akdem onun hâtırına bunun sûreti tahattur etmek mutasavver değildir, kaldı ki dünyâ tahkîk üzerine bir hicâbdır ve onun ref'iyle örtüsü açılıp kapağı münkeşif olur ve o vakte hayât-ı tayyibenin zevkini tadar da ⁵⁰ ﴿وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ nass-ı celîlinin ma'nâsını idrâk eyler ya'ni "Bilmiş olsalar ancak hayât ve zindegânî yalnız dâr-ı âhîret ü cezâdır." İşte bu kadarcık beyân ile hasenâta tevezzu'-ı derecâtın tefhîmi kâfidir ve kendi kerem ve lutfuyla 'ibâdını muvaffak eden ancak Hazret-i Allâh'tır.

Beyānu Mā-Ta‘azzame Bihi’s-Sagāirtü Mine’z-Zünübî

[بيان ما تعظم به الصغائر من الذنوب]

[أعلم أن الصغيرة تكبر بأسباب منها الإصرار والمواظبة ولذلك قيل لا صغيرة مع إصرار ولا كبيرة مع استغفار فكبيرة واحدة تنصرم ولا يتبعها مثلها لو تصور ذلك كان العفو عنها أرجى من صغيرة يواظب العبد عليها ومثال ذلك قطرات من الماء تقع على الحجر على توال فتؤثر فيه وذلك القدر من الماء لو صب عليه دفعة واحدة لم يؤثر ولذلك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم خير الأعمال أدومها وإن قل والأشياء تستبان بأضدادها وإن كان النافع من العمل هو الدائم وإن قل فالكثير المنصرم قليل النفع في تنوير القلب وتطهيره فكذاك القليل من السيئات إذا دام عظم تأثيره في إظلام القلب]

Ve dahi zünüb-ı sagāirin zünüb-ı kebāir olmasına mūcib olan nesnenin beyānı ise o dahi işbu mebhaştır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki seyyie-i sagīre birtakım esbāb ile kebīre olur, ez-cümle isrār ve muvāzabe ile seyyie-i sagīre kebīre olur. Ve onun için denilmiş ki isrār ile bir sagīre yoktur ve istigfār ile bir kebīre yoktur, ya‘nī sagīreye çün muvāzabet ve isrār eder ise kebīre olur da sagīre kalmaz; seyyie-i kebīreye istigfār eylerse o dahi ‘afv olunur gider de kebīre kalmaz, zīrā ki kebīre-i vāhide kesilip munsarım olursa onun dīgeri ona tetābu‘ ve telāhuk etmezse elbette. Çün mutasavver olur ise onu ‘afvı şol sagīreden ki ‘abd ona muvāzabet eder, daha ziyāde mercūdur. Ve bunun misālî şol katrenin misālîdir ki damla damla mütevāliyen düşüp bir taşa isābet eder, elbette o taştā onun bir te’sīri olur, ammā o damlayan suyun mikdārı bir def‘a-i vāhide olarak ona sabb olunup dökül-düyse onda onun bir eseri olmaz ve onun için ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “خير الاعمال ادومها” ya‘nī “A‘mālin en ziyāde hayırlısı en ziyāde olan devamlısıdır” velev ki az ola da.

Ve ma‘lūmdur ki eşyā ancak azdādıyla bilinir ve ‘amelden dāim olan şey velev ki az olsa nāfi‘ olacak kalīlū’n-nef‘ olan keşir-i munsarım dahi kalbin tenvīr ve tathīrinde bir te’sīri olmaz da lā-şey hükmünde kalır, işte seyyi‘ātın kalīli dahi devām ederse kezālik kalbin azlāmında onun te’sīri ‘azīm olur.

[إلا أن الكبيرة قلما يتصور الهجوم عليها بغتة من غير سوابق ولو احق من جملة الصغائر فقلما يزني الزاني بغتة من غير مراودة ومقدمات وقلما يقتل بغتة من غير مشاحة سابقة ومعادة فكل كبيرة تكتنفها صغائر سابقة ولاحقة ولو تصورت كبيرة وحدها بغتة ولم يتفق إليها عود]

ربما كان العفو فيها أرجى من صغيرة واطب الإنسان عليها عمره]

Fakat cümle-i sagâirden bir sevâbık ve levâhıksız olarak nâgehân bir seyyie-i kebîreye hücum etmez, az olur, meselâ mürâvedesizin ve mukaddimâtı geçmeksizin bir zânî nâgehân zinâ etmesi pek azdır ki elbette kable vukû'î'z-zinâ mürâvede ve mukaddimât sebkât eder. Ve dahi müşâhha-i sâbika ve mu'âdât-ı mukaddime vukû' bulmaksızın bagteten bir katl vukû'u dahi az olur ve bu mukaddimât ise zünüb-ı sagâirden, kaldı ki her bir kebîreye sâbika ve lâhika olarak birtakım zünüb-ı sagâir iktinâf eder. Ve bî-mukaddime yalnız bir kebîrenin vukû'u mutasavver olmuş olsa ve o kebîreye 'avdet dahi müttefik olmaz ise onun 'afvı insân tül-i 'ömründe ona muvâzabet bulunduğu bir sagîrenin 'afvından daha ziyâde mercûdur.

[ومنها أن يستصغر الذنب فإن الذنب كلها استعظمه العبد من نفسه صغر عند الله تعالى لأن استعظامه يصدر عن نفور القلب عنه وكراهيته له وذلك النفور يمنع من شدة تأثيره به واستصغاره يصدر عن الإلف به وذلك يوجب شدة الأثر في القلب والقلب هو المطلوب تنويره بالطاعات والمحذورات تسويده بالسيئات ولذلك لا يؤاخذ بما يجري عليه في الغفلة فإن القلب لا يتأثر بما يجري في الغفلة وقد جاء في الخبر المؤمن يرى ذنبه كالجبل فوقه يخاف أن يقع عليه والمتافق يرى ذنبه كذباب مر على أنفه فأطاره وقال بعضهم الذنب الذي لا يغفر قول العبد ليت كل ذنب عملته مثل هذا وإنما يعظم الذنب في قلب المؤمن لعلمه بجلال الله فإذا نظر إلى عظم من عصى به رأى الصغيرة كبيرة وقد أوحى الله تعالى إلى بعض [49] أنبيائه لا تنظر إلى قلة الهدية وانظر إلى عظم مهديها ولا تنظر إلى صغر الخطيئة وانظر إلى كبرياء من واجهته بها]

Ve istisgâr-ı zenb dahi o esbâbdandır ya'nî kendi günâhının küçük görmekliği onu kebâirden eder, zîrâ ki zenbin isti'zâmı onun nefretinden sâdır olur ve onun hoşlanmaması ve nefreti hâli onu onunla müte'essir olmaksızın men' eder. Ve zenbin istisgârı ya'nî küçük ve cüz'î görmekliği onunla olan ilf ve muhabbetinden sâdır olur ki onun ilfi kalbdeki olan te'sîrinin şiddetine mücib olur ve kalb ise tâ'ât ile tenvîri matlûbdur ve günâhlarla karalaması mahzûrdur. Ve onun için gaflette iken üzerine cârî olan nesne ile mu'âhaze olmaz, zîrâ ki gaflette iken üzerine cârî bulunan nesne ile müte'essir olmaz; haberde gelmiş ki "المؤمن يرى ذنبه" ya'nî ilh. el-hadîs "Mü'min olan kimse kendi nefsinin günâh ve cürmünü üstünde bir dağ ve küh gibi görür de üzerine düşüp onu helâk etmekliğinden korkar ve şahs-ı münâfık kendi zenb ve günâhını ancak burnu üstünde konup uçurduğu bir sinek gibi lâ-şey görür." Ve ba'zu's-selef demiştir ki "Afv ü magfîret olunmayan günâh o günâhtır ki kul çün hafîfçe bir cürüm ve günâh işler, der ki kâşki benim her bir işlediğim günâh bunun gibi olaydı ki böyle bir

söz söylemekliğin günâhı bağışlanmaz” demiştir. Ve mü'minin kalbinde günâh ancak bu nazarla 'azîm olunur ki bilir ki Allâhu ta'âlânın celâline göre onun kusûru her ne kadar cüz'î ve yesîr ve lâ-şey ve hakîr ise de ona 'isyân ve muhâlefet emrine cür'et ettiği zât-ı kibriyânın 'izam-ı celâlinden ve şiddet-i be's ü batş vusûlünden dolayı pek çok 'azîm ve kebîrdir ya'nî âdem çün onunla 'isyân ettiği zâtın 'izamını görür de işlediği cürm-i sa-gîri kebîr görür demektir. Ve Hakk subhânehu ve ta'âlâ ba'zı enbiyâsına vahy edip buyurmuş ki “لا تنظر إلى قلة الهدية” ya'nî “Sen hediye'nin azlığına bakma, onun mehdîsinin 'izamına bak ve günâhın sığarına bakma, sen su günâh ile müvâcehe ettiğin zâtın kibriyâsına bak.”

[وبهذا الاعتبار قال بعض العارفين لا صغيرة بل كل مخالفة فهي كبيرة وكذلك قال بعض الصحابة رضي الله عنهم للتابعين وإنكم لتعملون أعمالاً هي في أعينكم أدق من الشعر كنا نعدها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم من الموبقات إذ كانت معرفة الصحابة بجلال الله أتم فكانت الصغائر عندهم بالإضافة إلى جلال الله تعالى من الكبائر وبهذا السبب يعظم من العالم ما لا يعظم من الجاهل ويتجاوز عن العامي في أمورٍ لا يتجاوز في أمثالها عن العارف لأن الذنب والمخالفة يكبر بقدر معرفة المخالف]

Ve bu i'tibâr ile ba'zu'l-ârifîn demiş ki “Sagîr bir günâh yoktur, ancak her bir muhâlefet-i emr ve 'isyân kebîredir.” Ve kezâlik ba'zu's-sahâbe dahi tâbi'ine demiş ki “Siz birtakım işleri işlersiniz ki o işler sizin gözle-rinizde kıldan ufak ve müdan ince ve daha ziyâde dakîk görünür, hâlbuki biz 'ahd-i peygamberîde onları mübikâttan sayıp 'add eder idik.” Çünkü zât-ı kibriyânın celâline sahâbe-i kirâmın ma'rifetleri tamâm idi ve celâl-i ilâhîye izâfetle o sagâir onların katlarında kebâirden idiler ve bu sebep ile nādândan 'azîm olmayan kusûr ve cürüm 'ulemâdan 'azîm olur. Ve ba'zı hatâdan şahs-ı 'âmmî üzerine tecâvüz olunur ki emsâlinden zât-ı ârif üze-rine tecâvüz olunmaz, çünkü zenb ve muhâlefet muhâlîfin ma'rifetine göre büyüklenip ya'nî 'irfânı kadrince cürmü kebîr olur.

[وومنها السرور بالصغيرة والفرح والتبجح بها واعتداد التمكن من ذلك نعمة والغفلة عن كونه سبب الشقاوة فكلما غلبت حلاوة الصغيرة عند العبد كبرت الصغيرة وعظم أثرها في تسويد قلبه حتى إن من المذنبين من يتمدح بذنبه ويتبجح به لشدة فرحه بمقارفته إياه كما يقول أما رأيته كيف مزقت عرضه ويقول المناظر في مناظرته أما رأيته كيف فضحته وكيف ذكرت مساويه حتى خجلته وكيف استخففت به وكيف لبست عليه ويقول المعامل في التجارة أما رأيته كيف روجت عليه الزائف وكيف خدعته وكيف غبته في ماله وكيف استحمقته فهذا وأمثاله تكبر به الصغائر فإن الذنوب مهلكات وإذا دفع العبد إليها وظفر الشيطان به في الحمل

عليها فينبغي أن يكون في مصيبة وتأسف بسبب غلبة العدو عليه وبسبب بعده من الله تعالى فالمرضى الذي يفرح بأن ينكسر إناءه الذي فيه دواؤه حتى يتخلص من ألم شربه لا يرجى شفاؤه]

Ve dahi o esbâbdandır ki seyyie-i sagîre ile şâd olmak ki o sevinç ve ferah ile o sagîre, kebîre olur ya‘nî günâh-ı sagîrin fi‘liyle şâdumân olmak ve ondan temekkünü Allâhu ta‘âlâdan ni‘met ‘add etmek ve sebab-i şakâvet olduğuna gaflet eylemek ahvâlî, o fi‘lin günâhı kebâirden olmaya sebep olur ve ‘abdin katında sagîrenin tatlılığı galebe ettikçe sagîre dahi kebîre olup tesvîd-i kalbinde olan eseri ‘azîm olur, hattâ müzezbzebînden birtakım âdemler vardır ki kendi cürm ve günâhıyla nefsinı medh eder de onunla sevinip o günâhın iktisâbına olan şiddet-i ferahından izhâr-ı âsâr-ı mesâr u şâdumânî eyler, nitekim müftehirâne söyler ki “Sen görmedin mi ki ben onun ırzını nice pâreleyip temzîk ettim!” ve münâzarasında münâzır der ki “Sen hele görmedin mi ben onu nice rüsvây edip ‘aybını zıkr ettim tâ ki onu mahcûl ve şermsâr eyledim! ve “Nice ben onu istihfâf ettim! ve “Nice ben onun üzerine telbîs edip aldattım!” Ve kezâlik ticârette onun mu‘amelesinde tâcir der ki “Sen görmedin mi ki ben nice o çürük ve kalb olan nukûd-ı magşûşe vü zâifeyi tervîc edip ona verdim ve ben nice onu hud‘a ile aldattım ve mālında onu magbûn eyledim ve nice ben onu şaşgın edip bönlüğe çektim!” İşte bu türlü olan günâh ve emsâlî şol denli sevinç ve fahr ve tebâhî ile kebâir olurlar, zîrâ ki evzâr u zünüb kâffeten semm-i kâtil ve girdâb-ı ‘adem gibi mübık ve mühliklerdir.

Ve çün nefis-i emmâre insânı o helâke iteleyip ve ma‘siyet irtikâbına şeytân-ı la‘în onu haml eylemeğe zafer bulur, gerektir insân kendi nefsinı onda musîbetli görür de düşmânın galebesine ve Zât-ı zü’l-celâlden vukû‘ bulan bu‘diyyetine müte‘essif ve mahzûn ola, zîrâ ki o şahs-ı marîz ü bîmâr çün ‘ilâcının şişesi kırılıp da ‘ilâcının şûrbü acılığından kurtulmak üzere onun kabı kesr ve dârûsunun dökülüp telefîyle sevinip şâdân olur, elbette onun şifâsı mercû olmaz.

[ومنها أن يتهاون بستر الله عليه وحلمه عنه وإمهاله إياه ولا يدري أنه إنما يمهل مقتاً ليزداد بالإمهال إثماً فيظن أن تمكنه من المعاصي عناية من الله تعالى به فيكون ذلك لأمنه [50] من مكر الله وجهله بمكان الغرور بالله كما قال تعالى ﴿وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبُئْسَ الْمَصِيرُ﴾]

Ve günâhı setrine olan imhâl-i rabbânî ile kendi cürmüne tehâvün etmek dahi o esbâbdandır ki onunla zünüb-ı sagâir kebâir olur ya‘nî vâki‘ olan ‘is-

yânına ‘azâbın ‘adem-i ta‘cîli ve cürmüne setr-i Bārī vukû‘u ve hakkında olan hükm ve imhâl-i rabbânî ile aldanıp da kusûrunu mühimsememezlikle tevbe ve nedâmete olan tehâvünü onun zenb-i sagîri kebîr olmaya sebep olur, zîrâ ki o hâlde kendisi bilmez ki onun imhâli ancak makt ve gazab-ı Bārî’dendir. İsmi müzdâd olmak için imhâl olunmuş, belki kendisi cehlen zann eder ki o setr ve imhâl ona Allâhu ta‘âlâdan bir ‘inâyettir ve bunun menşei ise mekr-i ilâhîden emîn ve Zât-ı Zi’l-Celâl’in gurûru mekâminine câhil olmaklığı haysiyyettir nitekim tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ﴿وَيَقُولُونَ﴾⁵¹ Bu nass-ı celîl sûre-i Mücâdele’nin sekizinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Beynlerinde derler ki eğer Muhammed nebî olsa bizim bu kavlimiz sebebiyle Allâhu ta‘âlâ bize ‘azâb etmez miydi? Onlara cehennem kâfidir, ona vâsıl olurlar. O cehennem ne kabîh mekândır!”

[ومنها أن يأتي الذنب ويظهره بأن يذكره بعد إتيانه أو يأتيه في مشهد غيره فإن ذلك جناية منه على ستر الله الذي سدله عليه وتحريكاً لرغبة الشر فيمن أسمعته ذنبه أو أشهده فعله فهما جنايتان انضمتا إلى جنايته فغلظت به فإن انضاف إلى ذلك الترغيب للغير فيه والحمل عليه وتهيئة الأسباب له صارت جناية رابعة وتفاحش الأمر وفي الخبر كل الناس معافى إلا المجاهرين ببيت أحدهم على ذنب قد ستره الله عليه فيصبح فيكشف ستر الله ويتحدث بذنبه وهذا لأن من صفات الله ونعمه أنه يظهر الجميل ويستر القبيح ولا يهتك الستر فالإظهار كفران لهذه النعمة وقال بعضهم لا تذب فإن كان ولا بد فلا ترغب غيرك فيه فتذب ذنبين ولذلك قال تعالى ﴿الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نُسُوا لِلَّهِ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ وقال بعض السلف ما انتهك المرء من أخيه حرمة أعظم من أن يساعده على معصية ثم يهونها عليه]

Ve dahi gizli işlediği günâhın izhârı veyâhüd dîgerinin huzûrunda bir ma‘siyet-i fâhişenin irtikâbı o esbâbdandır ki onunla zünüb-ı sagâir kebâir olurlar ya‘nî bir fâhiş günâha vardıktan sonra çıkıp onu halka hikâye ve beyân edip onun izhâr edişi veyâhüd onun o fâhiş işi âherinin huzûr ve müşâhedesinde işleyişi o günâhın seyyiesi kebîre olmaya sebep olur, zîrâ ki onun o cürmünün izhârı ancak Hakk ta‘âlânın lutf u kereminden ona o hâlde mesdûl olan setri üzerine bir başkaca cinâyet ve cürümdür ve onu işiten ve görene dahi bu gibi setrin irtikâbına teşvîk ve tergîbdir ve belki onların ragbetlerine bir tahrîktir ki bunlar dahi dîger iki günâ cünha ve cinâyetlerdir ki işlemiş bulunduğu cinâyete munzamm olurlar ve onunla o cinâyeti galîz olur. Ve eğer buna dîgerlerinin tergîbi ve bu ‘amele âherlerin

haml ve sevki ve onlara esbâb-ı fuḥşun tehyi’si dahi muzâf olur ise artık o vakt bu cinâyet dahi ona cinâyet-i râbî’a olur da onun emri mütefâhiş olur, zîrâ ki haberde gelmiş ki “كل الناس معافى إلا المجاهرين” ilh. ki hülâsa-i mefhûmu “Kâffe-i nâs mu’âfâdır meğer ki ma’siyetleriyle mücâhir olanlar ki onların biri bir zenb üzerine beytûtiyyet eder de tebâreke ve ta’âlâ üzeri- ne onun o fi’lini setr etmiş iken kendisi ‘ala’s-sabâh bî-şerm ü hayâ Allâhu ta’âlânın setrini keşf edip günâhı ile halka haber verip onunla söyleşir.” Ve bu hâl ise ancak Allâhu ta’âlânın sıfat-ı ‘aliyye ve ni‘am-ı seniyyesindendir ki mezîd-i lutf u ihsânından kullarının ef‘âl-i cemîlelerini izhâr ve ifşâ eder de ef‘âl-i kabîhalarını setr ve ihfâ eyler ki perde-i setrlerini hetk etmez, kaldı ki ma’siyet-i mestûrenin izhâr ve i‘lâmı bu ni‘mete küfrândır. Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Sen bir günâh işleme ve eğer günâh işlemeye muztarr olup onun fi’li sana bir emr-i lâbüdd olduysa bari dîğerini onda tergîb eyleme ve çün onu açık işleyip de onda dîğerini tergîb ettin, iki günâh işlemiş olursun.” Hattâ onun için Kerîm-i Girdigâr buyurmuş ki ﴿الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ﴾ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ

⁵² ya’nî “Münâfıklar ve münâfıkalar ba‘zıları ba‘zından- dırlar, münker ile emr ve ma’rûftan nehy ederler.” Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Bir âdem kendi birâderinden bu hürmetten a‘zam dîğer bir hürmeti in- tihâk etmez ki bir ma’siyet üzerine ona müsâ’ade edip de o ma’siyeti ona kolay eder.”

[ومنها أن يكون المذنب عالمًا يقتدى به فإذا فعله بحيث يرى ذلك منه كبر ذنبه كلبس العالم الإبريسم وركوبه مراكب الذهب وأخذه مال الشبهة من أموال السلاطين ودخوله على السلاطين وتردده عليهم ومساعدته إياهم بترك الإنكار عليهم وإطلاق اللسان في الأعراض وتعيده باللسان في المناظرة وقصده الاستخفاف واشتغاله من العلوم بما لا يقصد منه إلا الجاه كعلم الجدل والمناظرة فهذه ذنوب يتبع العالم عليها فيموت العالم ويبقى شره مستطيراً في العالم آماد متطاولة فطوبى لمن إذا مات ماتت ذنوبه معه وفي الخبر من سن سنة سيئة فعليه وزرها ووزر من عمل بها لا ينقص من أوزارهم شيئاً قال تعالى ﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ﴾ والآثار ما يلحق من الأعمال بعد انقضاء العمل والعامل وقال ابن عباس ويل للعالم من الاتباع يزل زلة فيرجع عنها ويحملها الناس فيذهبون بها في الآفاق وقال بعضهم مثل زلة العالم مثل انكسار السفينة تغرق وغرق أهلها]

Ve dahi o esbâbdandır ki o şahs-ı mücrim muktedâ-bih bir ‘âlim olsa da ki o hâl ile onun işlediği bir zenb-i sagîri kebîr olur ya’nî o fi’l-i mah- rem ondan görülmek üzere çün işlerse onun o günâhı sagâirden olsa da

muktedâ bih olduğu haysiyyetle kebâirden sayılır da günâhı onunla kebîre olur, meselâ merd-i dânişmendin harîr libâsını giymek gibi ve merâkib-i mezhebiyyeye rûkûb ve emvâl-i selâtinden emvâl-i müştebeheyi ahz ve mülûk-ı sitem-kârâna duhûl ve tereddüd etmek ve onların üzerine terk-i inkâr [51] ile onlara müsâ'ade eylemek ve halkın a'râzında itlâk-ı lisân etmek ve münâzarada lisân ile ta'addî eylemek ve onunla kasdı istihfâf olup da münâzır bu yüzden hor ve hakîr etmek ve 'ulûmdan câhdan başka bir nesne hâsıl olmayan bir 'ilm ile iştigâl etmek ki meselâ 'ilm-i cedel ve münâzara gibi bir 'ilm ile vakt geçirmek gibi evzârı eğerçi sâireden sagâir ise de ammâ halka pîşvâ ve muktedâ olursa ondan kebâir hükmündedirler. Çünkü bunlar böyle bir zenb ve günâhlardır ki 'âlim olan kimse onunla mütteba' olur ki o 'âlim vefât ederse de onun şerri âmâd-ı mütetâvilede âfâk ve aktâr-ı âlemde müstatîr kalır. Şol kimseye tûbâ ola ki vefât ettiği hâlde onun zünûb u evzârı dahi berâberce vefât ederler.

Ve haberde gelmiş ki "من سن" ilh. ki hülâsa-i me'âl-i münîfi "Kim ki bir 'âdet-i seyyie ihdâs edip de 'âdet ederse onun günâhı ve kıyâmete dek onunla işleyen kesânın günâhları ona vâcib olur o hâl ile ki onunla 'amel edenlerin günâhlarından bir nesne eksilmez." Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ⁵³ ﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ﴾ Ya'nî "Biz herkesin gönderdikleri hayr ve şerr 'amellerini yazarız ve eser-i hasenelerini dahi yazarız" ki 'alâ-kavlin âsâr şol a'mâldir ki 'amelin inkızâ ve 'âmilin in'îdâmından sonra a'mâle lâhık olalar. Ve İbn 'Abbâs demiş ki "İttibâ'ından dolayı 'âlime yazıklar olsun ki kendisi eğer ayağı kayıp bir kerre zellet ederse artık kendisi ondan dönüp rücû' ederse de halk onu haml edip âfâka götürürler de o zelletin rücû'u mümkün kalmaz." Ve ba'zu's-selef demiş ki "Âlimin zellesi sefînenin inkisârı gibidir ki sefîne de gark olur ve içinde bulunan âdemler de gark olunurlar."

[وفي الإسرائيليات أن عالماً كان يضل الناس بالبدعة ثم أدركته توبة فعمل في الإصلاح دهرًا فأوحى الله تعالى إلى نبيهم قل له إن ذنبك لو كان فيما بيني وبينك لغفرته لك ولكن كيف بمن أضللت من عبادي فأدخلتهم النار فبهذا يتضح أن أمر العلماء مخطر فعليهم وظيقتان إحداهما ترك الذنب والأخرى إخفاءه وكما تتضاعف أوزارهم على الذنوب فكذلك يتضاعف ثوابهم على الحسنات إذا اتبعوا فإذا ترك التجمل والميل إلى الدنيا وقع منها باليسير ومن الطعام بالقوت ومن الكسوة بالخلق فيتبع عليه ويقتدي به العلماء والعوام فيكون له مثل ثوابهم وإن مال إلى التجمل مالت طباع من دونه إلى التشبه به ولا يقدر على التجمل إلا بخدمة

السلطين وجمع الحطام من الحرام ويكون هو السبب في جميع ذلك فحركات العلماء في
طوري الزيادة والنقصان تتضاعف آثارها إما بالربح وإما بالخسران وهذا القدر كاف في تفاصيل
الذنوب التي التوبة توبة عنها]

Ve dahi İsrâiliyyât'ta gelmiş ki bir 'âlim kendi zamânında bir bid'at ile halkı ızrâr ederdi sonra ona bir tevbe idrâk edip uzun bir zamân içinde ıslâha çalışıp 'amel-i sâlih işledi sonra Allâhu ta'âlâ o vaktin peygamberine vahy edip buyurdu ki “Sen o 'âlîme de ki senin zenbin benimle senin beyninde olmuş olaydı ben onu sana bağışlardım lâkin benim 'ibâdımдан ıdlâl edip âteşe idhâl ettiğin bunca âdemlere nice olur?” İşte bununla vâzih ve âşikâr olur ki 'ulemânın emri muhâtaralıdır ki onların üzerlerine iki vazife vâcibdir ki birisi günâhın terkidir ve diğeri kazârâ işledikleri günâhın setr ve ihfâsıdır. Ve zünüb üzerine evzârları mütezâ'af olduğu gibi sevâbları üzerine hasenâtları dahi kezâlik mütezâ'af olurlar eğer işledikleri emr hayrda ittibâc olunurlarsa. Meselâ bir 'âlim eğer tecemmülü ve dünyâyâ meyl etmekliği terk edip ondan az bir şey ile kanâ'at eyleser ve ta'âmdan dahi kût ve kisve ve câmeden bir delk ve palâs ile kanâ'at ederse lâbüdd halk dahi ona uyup bu husûslarda ittibâc ederler ya'nî hâss ve 'âmm 'ulemâ ve 'avâmm çün bu libâs-ı palâs ve kanâ'at ve iktisâdında ona iktidâ edip bu 'âmelde ittibâc ederler, onların sevâbları gibi bir sevâb ona hâsıl olur velâkin eğer tecemmül ve ârâyişe meyl ederse onun mâ-dûnu bulunan kesânın tıbâcı dahi onunla müteşebbih olmaya meyl ederler. Ve bu zînet ve zîbâyişe ancak hizmet-i mülûk ve harâmdan emvâl ve hutâm cem'îyle muktedir olacağından ve bunun cem'îisinde o 'âlim sebep olmuş olur. Kaldı ki 'ulemânın harekâtı ziyâde ve noksânın iki tavrıdır gerek ribh ve gerek ziyânda âsârları mütezâ'af olur ve bu kadarca bir ta'rîf ondan tevbe olunan zünübün tafsilinde kâfidir.

er-Rûknü's-Sâlistü Fî Tamâmi't-Tevbeti ve Şurûtiḥâ ve Devâmiḥâ İlâ Āhiri'l-ʿUmri

[الركن الثالث في تمام التوبة وشروطها ودوامها إلى آخر العمر]

[قد ذكرنا أن التوبة عبارة عن ندم يورث عزمًا وقصدًا وذلك الندم أورثه العلم بكون المعاصي حائلًا بينه وبين محبوبه ولكل واحد من العلم والندم والعزم دوام وتمام ولتمامها علامة ولدوامها شرط فلا بد من بيانها]

Ve üçüncü rûknün beyânı ki tevbenin tamâm ve ʿömrün āhirine dek onun devâmı ve şurûtunun tafsîlinde idi, o dahi işte bu mebhastır: Şöyle ki fî-mâ tekaddem biz zikr ü beyân etmiş idik ki tevbe, nedemden ʿibârettir, öyle bir nedem ki ʿazm ve kasd îrâs eder ve o nedem kendisi ile mahbûbu beyninde meʿâsî hâciz ve hâil olduğuna bir ilm ve âgehî dahi îrâs eder ve her birinin yaʿnî ʿilm ve nedem ve ʿazmin her birine devâm ve tamâm vardır ve onun tamâmına ʿalâmet ve devâmına şurût vardır ki lâzım ve lâbüddür.

[أما العلم فالنظر فيه نظر في سبب التوبة وسيأتي]

Ve ilm ise onda olan nazar tevbenin sebebinde olan nazardır ki fî-mâ baʿd gelecektir.

[وأما الندم فهو توجع القلب عند شعوره بفوات المحبوب وعلامته طول الحسرة والحزن وانسكاب الدمع وطول البكاء والفكر فمن استشعر عقوبة نازلة بولده أو ببعض أعزته طال عليه مصيبته وبكاؤه وأي عزيز أعز عليه من نفسه وأي عقوبة أشد من النار وأي شيء أدل على نزول العقوبة من المعاصي وأي مخبر أصدق من الله ورسوله ولو حدثه [52] إنسان واحد يسمى طبيباً أن مرض ولده المريض لا يبرأ وأنه سيموت منه لطلال في الحال حزنه فليس ولده بأعز من نفسه ولا الطبيب بأعلم ولا أصدق من الله ورسوله ولا الموت بأشد من النار ولا المرض بأدل على الموت من المعاصي على سخط الله تعالى والتعرض بها للنار فألم الندم كلما كان أشد كان تكفير الذنوب به أرجى فعلامة صحة الندم رقة القلب وغزارة الدمع وفي الخبر جالسوا التوايين فإنهم أرق أفئدة]

Ve nedem ise ʿaşık mahbûnunun fevâtına ʿilmi lâhık olduğu onda onun kalbinde tekevvün eden acılık ve elemidir. Ve onun ʿalâmeti ise tûl-i hasret ü hüzn ile gözyaşının insikâbı ve girye vü zârînin uzamaklığı ve fikr ve endîşenin çokluğudur, zîrâ o ki onun oğluna veyâhüd onun baʿzı eʿizze-i aḥbâbına bir musîbet nüzûlünü ihsâs ve teferrûs eder, elbette onun musîbeti ona uzar da feryâd ve figânı çok olur ve kendi nefsinden ona daha ziyâde

ağır hangi şeydir ve âteşten eşedd olan ‘ukûbete ve ‘azâb hangi ‘ukûbettir ve ‘ukûbetin nüzûlüne me‘âsiden ziyâde delâlet eden şey hangi şeydir ve zât-ı kibriyâ ve resûlü ‘aleyhi’t-tehâyâdan asdak olan muhbir hangi muhbirdir? Farazâ tabîb adlı bir insân-ı vâhid ona haber verse ki onun hasta ve bîmâr olan oğlu hastalığından sağalmaz da elbette onun bu hastalığıyla ölecektir, lâ-mahâle fi’l-hâl onun gam ve gussa ve hüzn ve kaygısı uzardı. Ve oğlu ise kendi nefsinden daha ziyade ağır değildir ve tabîb ise Allâhu ta‘âlâ ve resûlü ‘aleyhi’s-selâmdan daha ziyâde sâdık değildir ve ölüm ise âteşten daha ziyâde şedîd değildir ve ölüme hastalığın delâleti sehat-ı Bârî’ye me‘âsiden ziyâde değildir ki me‘âsî ile nâra ta‘arruz ve gazabullâha dūcâr olacağını bilir ki buna me‘âsinin delâleti ölüme bîmârlığın delâletinden daha ziyâdedir, çünkü onun delâleti katî ve hastalığın delâleti zannîdir. Kaldı ki nedemin elemi müzdâd ve müştedd oldukça onunla zünûbun ‘afv ve tekfîri daha ziyâde mercûdur. Ve dahi sıhhat-ı nedemin ‘alâmeti kalbin rikkat ve yufkalığıdır, zîrâ ki haberde gelmiş ki *“جالسوا التوابين فإنهم أرق أفئدة”* ya‘nî “Siz tevbe edicilerle hemnişîn olunuz ki onların cümleden ziyâde gönülleri yufka ve rakîktir” demek olur.

[ومن علامته أن تتمكن مرارة تلك الذنوب في قلبه بدلاً عن حلاوتها فيستبدل بالميل كراهية وبالرغبة نفرة وفي الإسرائيليات أن الله سبحانه وتعالى قال لبعض أنبيائه وقد سأله قبول توبة عبد بعد أن اجتهد سنين في العبادة ولم ير قبول توبته فقال وعزتي وجلالي لو شفع فيه أهل السموات والأرض ما قبلت توبته وحلاوة ذلك الذنب الذي تاب منه في قلبه فإن قلت فالذنوب هي أعمال مشتتة بالطبع فكيف يجد مرارتها فأقول من تناول عسلاً كان فيه سم ولم يدركه بالذوق واستلذه ثم مرض وطال مرضه وألمه وتناثر شعره وفلجت أعضاؤه فإذا قدم إليه عسل فيه مثل ذلك السم وهو في غاية الجوع والشهوة للحلاوة فهل تنفر نفسه عن ذلك العسل أم لا فإن قلت لا فهو جحد للمشاهدة والضرورة بل ربما تنفر عن العسل الذي ليس فيه سم أيضاً لشبهه به فوجدان التائب مرارة الذنب كذلك يكون وذلك لعلمه بأن كل ذنب فذوقه ذوق العسل وعمله عمل السم ولا تصح التوبة ولا تصدق إلا بمثل هذا الإيمان ولم عز مثل هذا الإيمان عزت التوبة والتائبون فلا ترى إلا معرضاً عن الله تعالى متهاوئاً بالذنوب مصراً عليها فهذا شرط تمام الندم وينبغي أن يدوم إلى الموت وينبغي أن يجد هذه المرارة في جميع الذنوب وإن لم يكن قد ارتكبها من قبل كما يجد متناول السم في العسل النفرة من الماء البارد مهما علم أن فيه مثل ذلك السم إذ لم يكن ضرره من العسل بل مما فيه ولم يكن ضرر التائب من سرقة وزناه من حيث إنه سرقة وزنا بل من حيث إنه من مخالفة أمر الله تعالى وذلك جار في كل ذنب]

Ve dahi onun ‘alâmetindendir ki günâhın acılığı kalbinde onun tatlılığı yerinde bulup da hemîşe ondan müteneffir ola ki meylî kerâhete ve ragbe-

ti nefrete tebdîl eyleye. İsrâîliyyât'ta vârid olmuş ki Hakk subhānehu ve ta'ālâ ba'zı enbiyāsına ki bir 'abdin 'ibādete pek çok senelerde ictihād edip ve onun kabûl-i tevbesini görememesi üzerine o peygamber ona şefâ'at ederek kabûl-i tevbesini su'âl ve tevakku' ettikte vahy edip buyurmuş ki “وعزتي وجلالي” ilh. el-hadîs Ya'nî “Benim 'izzet ve celâlim hakkı için âsumân ve zemîn ahâlîleri cümleten buna şefâ'at etseler ondan tâib bulunduğu günâhın celâdetini kendi kalbinde buldukça ben onun tevbesini kabûl etmem!” demektir.

Ve eğer sen dedin ki zünüb u evzâr tab'an müştēhā olan a'mâldir ve tab'an ârzû ve müştēhā olan şey kalbinde nice acı olur tā ki onun acılığını kalbinde bula ya'nî bi't-tab' müntehî olan nesnenin acılığını nice bulabilir der isen ben derim ki o ki zehirli balı içip de zevkan onun zehrini idrāk etmemekle o bal ile istilzâz eder de sonra onun ağusundan hastalanıp ve bir müddet onun hastalığı uzayıp acılığı mümtedd ve müştēdd olmakla tüyü dökülüp a'zâsı fâlic ve 'amel-mānde olduktan sonra çün bir dahi böyle ağılu balı ona takdīm olunursa kendisi be-gāyet aç ve tatlılığa müştāk olmuş olsa da âyâ onun nefsi o zehirli baldan nefret eder mi yoksa yok? Ve eğer yok der isen müşâhede ve zarûrete inkâr etmiş olursun, değil ki o ağılu baldan nefret eder belki ağusu olmayan baldan bile nefret eder, zîrâ ki o bala benzer. İşte tâ'ibin dahi merâret-i zenbi bu vechle bulur, çünkü bilir ki her bir günâhın tadı balın tadı gibidir ve 'ameli zehr ve ağunun 'ameli gibidir. Kaldı ki böyle bir îmân olmayınca günahkârın tevbesi sahîh ve sâdık olmaz. Ve çün bu gibi îmân 'azîz ve nâdir kaldı, tevbe ve tevbe ediciler dahi 'azîz ve şâzz oldu, zîrâ hep gördüğün âdem 'umûmen Zât-ı Zi'l-Celâl'den mu'ırız ve günâhlarda mütehâvin ve zünüb ve me'âsîye musırlardır. İşte tamâm-ı nedemin şartı budur ve ölüme dek dâim olmak gerektir ve bu acılığı her bir günâhta ya'nî cemî'-i me'âsîde bulmak gerektir velev ki fî-mâ tekaddem onu irtikâb etmemiş ola, nitekim zehirli balı tenâvül eden kimse soğuk suda öyle bir zehr olduğunu bilse o soğuk sudan dahi nefret eder, çünkü onun zararı o baldan değil idi, ancak baldan olan ağudan idi. Ve sirkat ve zinâdan tevbe eden kimsenin zararı dahi cürmü sirkat veyâ zinâ olduğu haysiyyetle [53] değildir, ancak Allâhu ta'âlânın emrine muhâlefet olduğu haysiyyetledir ve bu ise her bir zenbde cārîdir.

[وأما القصد الذى ينبعث منه هو إرادة التدارك فله تعلق بالحال وهو يوجب ترك كل محظور هو ملائس له وأداء كل فرض وهو متوجه عليه في الحال وله تعلق بالماضي وهو تدارك ما فرط والمستقبل وهو دوام الطاعة ودوام ترك المعصية إلى الموت]

Ve ondan münba'is olan kasd ise o dahi irâde-i tedârüktür ki bunun hem hâl ve hem dahi mâzîye ta'alluku vardır. Ve hâle olan ta'alluku ise mülâbisi bulunduğ u her bir mahzûrun terkine ve fi'l-hâl ona mukbil ve müteveccih bulunduğ u her bir farzın edâsına mücib olur. Ve dahi zamân-ı mâzîye ta'alluku vardır ki o dahi tedârük-i mâ-fât ve telâfî-i mâ-farat kazıyyesidir ve zamân-ı müstakbele dahi ta'alluku vardır ki o dahi ölüme dek devâm-ı tâ'at ve devâm-ı terk-i ma'siyettir.

[وشرط صحتها فيما يتعلق بالماضي أن يرد فكره إلى أول يوم بلغ فيه بالسن أو الاحتلام ويفتش عما مضى من عمره سنة سنة وشهراً شهراً ويوماً يوماً ونفساً نفساً وينظر إلى الطاعات ما الذي قصر فيه منها وإلى المعاصي ما الذي قارفه منها فإن كان قد ترك صلاة أو صلاها في ثوب نجس أو صلاها في بنية غير صحيحة لجهلة بشرط النية فيقضئها عن آخرها فإن شك في عدد ما فاتة منها حسب من مدة بلوغه وترك القدر الذي يستيقن أنه أداه ويقضي الباقي وله أن يأخذ فيه بغالب الظن ويصل إليه على سبيل التحري والاجتهاد]

Ve mâzîye müte'allik olan tâ'atte sıhhatinin şartı odur ki kendi fikrini zamân-ı bülûğunun en evvel gününe redd edip tefekkür eyleye ya'nî gerek ihtilâm ve gerek sinn hesabıyla bâlig olur ise olsun onun vakt-i bülûğunun birinci gününden beri vakt-i hâzırına değ in düş ünüp kendi nefsin i 'öm-ründe geçmiş olan ezmine ve evkâtta yoklanıp senesine ve mâh-be-mâh ve gün-be-gün ve nefs-be-nefste teftîş eder de tâ'âtına nazar eder ki hangi tâ'atta onun bir kusûru vâkî' olmuş ve me'âsîden hangi ma'siyete giriftâr ve mukterif olmuştur. Ve eğer bir namâzı terk etmiş veyâhüd onu bir murdâr sevb ile kılmış veyâhüd sahîh olmayan bir niyyet ile ki niyyetin şartına olan nâdânlığı hasebiyle edâ etmiş ise artık o namâzları tamâmen 'an-âhiri hâ kazâ eder ve eğer üzerine geçmiş olan namâzın 'adedinde şekk ve şübhe ederse o vakt yevm-i bülûgundan beri o namâzı sayıp hesâb eder ve edâsını yakîn ettiğ i namâzları bırakır da kusûrunu kazâ eyler. Ve gâlib-i zann ile olmaya dahi ona mesâg ve cevâz vardır ki 'alâ-sebîlî't-taharrî ve'l-ictihâd ona vâsıl olur ya'nî taharrî ve ictihâd ile her kaç farz ona geçtiğ ine zann-ı gâlibi ta'alluk eyleser o kadar farzı kazâ edebilir demektir.

[وأما الصوم فإن كان قد تركه في سفر ولم يقضه أو أفطر عمداً أو نسي النية بالليل ولم يقض فيتعرف مجموع ذلك بالتحري والاجتهاد ويشغل بقضائه]

Ve eğer onun kusûru oruç tutmakta ise ki sıyâm-ı mefrûzdan bir kaç gün seferde terk edip de onu henüz kazâ edememiş ise veyâhüd 'amden sıyâmını bozmuş veyâhüd sıyâm-ı mefrûzda gecede niyyeti unutup sehv etmekle orucu fesâda uğramış ve o vakte kadar onu kazâ edememiş, onun

kazâsına iştigâl eder ve bunun ma'rifeti dahi taharrî ve ictihâd ile olur, ya'nî ona vâcib olan kazâ-yı sıyâmı taharrî ve ictihâd ile beller demektir.

[وأما الزكاة فيحسب جميع ماله وعدد السنين من أول ملكه لا من زمان البلوغ فإن الزكاة واجبة في مال الصبي فيؤدى ما علم بغالب الظن أنه في ذمته فإن أداه لا على وجه يوافق مذهبه بان لم يصرف إلى الأصناف الثمانية أو أخرج البدل وهو على مذهب الشافعي رحمه الله تعالى فيقضي جميع ذلك فإن ذلك لا يجزيه أصلاً وحساب الزكاة ومعرفة ذلك يطول ويحتاج فيه إلى تأمل شاف ويلزمه أن يسأل عن كيفية الخروج عنه من العلماء]

Ve eğer onun kusûru edâ-yı zekâtta ise gerektir ki cemî'-i mâlını yevm-i mülkünden itibâren hesâb ede ki zamân-ı bülûgundan onu hesâb etmeye eğer Şâfi'îyyü'l-mezheb ise, zîrâ ki mezheb-i Şâfi'î'de mâl-ı sabîye zekât vâcib olur, ammâ onun mezhebi Hanefî olur ise yevm-i bülûgundan itibâren mâlını hesâb eder, çünkü mezheb-i Hanefî'de zekât ancak bâlig olan kimseye mefrûz olur ki mâl-ı sabîye vâcib olmaz. Ve galebe-i zannı ile onun zimmetinde mütebâkî görünen mâl-ı zekâtı mezhebi mücebince edâ ede. Ve kendisi Şâfi'îyyü'l-mezheb olup da mezhebinin hilâfında zekâtı sarf ettiği nümâyân olur ise ki asnâf-ı semâniyyeye onu sarf etmemiş veyâhüd 'aynen onu çıkarmayıp da bedel-i zekâtını vermiş bulunursa onu dahi kazâ eyler, zîrâ ki mezhebi hükmünce o sarfı ona kifâyet vermez; ammâ Hanefiyyü'l-mezheb olur ise ona kazâsı vâcib olmaz. Ve zekâtın hesâb ve ma'rifeti uzun olur ki te'emmül-i şâfiye muhtâcdır 'uhdesinden çıkmak üzere 'ulemâdan keyfiyyet-i kazâsı üzerine sorup su'âl ve ta'allüm etmek emri dahi ona lâzım olur.

[وأما الحج فإن كان قد استطاع في بعض السنين ولم يتفق له الخروج والآن قد أفلس فعليه الخروج فإن لم يقدر مع الإفلاس فعليه أن يكتسب من الحلال قدر الزاد فإن لم يكن له كسب ولا مال فعليه أن يسأل الناس ليصرف إليه الزكاة أو الصدقات ما يحج به فإن إن مات قبل الحج مات عاصياً قال عليه السلام من مات ولم يحج فليمت إن شاء يهودياً وإن شاء نصرانياً والعجز الطارئ بعد القدرة لا يسقط عنه الحج]

Ve onun kusûru haccın edâsında ise ki ba'zu's-sininde edâ-yı hacca istitâat ve kudreti olmuş da lâkin vaktiyle onu edâ etmemiş sonra iflâs ve 'acz târî olup ba'dehu edâ-yı hacca hurûc etmek dahi ona müttefik olmamış ve el-hâletu hâzihi ma'a'l-ıflâs edâsına muktedir değildir, işte bunun dahi ona tedârükü lâzım gelir ki zâdı mikdârınca helâlden mâlî kazanmak ona vâcib olur. Ve eğer kesb ve mâlî olmazsa gerektir ki onunla hacc edecek mikdârı mâl-ı zekât ve sadakâtta ona sarf olunmak üzere agniyâdan dileyip su'âl eyleye, zîrâ ki kable'l-hacc vefâtı vâki' olur ise günahkâr ve 'âsî

olarak vefât eder, zîrâ ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “من مات ولم يحج” ilh el-hadîs ki hülâsa-i me‘âlî “O ki hacc edâsı ona farz olur da hacc etmez ve hacc etmeden vefâtı vâkî‘ olur, isterse yehūdî ve isterse nasrânî vefât etsin!” demek olur, çünkü ba‘de’l-kudret târî olan ‘acz vücûbuna müskıt olamaz ve bu hükm ise ancak ‘ale’l-fevr vücûbuna zâhib olanların katındadır. Ammâ ‘ale’t-terâhî vücûbuna zâhib olanların katında kable’l-hacc vefâtı vâkî‘ olursa ‘asî olmaz, belki edâsına borçlu kalır da vârisi veyâ vasîsi tarafından ona hacc ettirilirse üzerinden farz sâkıt olur ve Allâhu a‘lemu.

Musannif-i merhûm bunda mezheb-i Şâfi‘î hükmünce işbu mes‘ele-yi ‘ale’l-ıtlâk zıkr ve ta‘lîl edip bu vechle tafsîl etmiştir, yoksa mezâhib-i sāirenin ahkâmı üzere âsim olmaklığına başka kuyûd vardır. [54]

[فهذا طريق تفتيشه عن الطاعات وتداركها وأما المعاصي فيجب أن يفتش من أول بلوغه عن سمعه وبصره ولسانه وبطنه ويده ورجله وفرجه وسائر جوارحه ثم ينظر في جميع أيامه وساعاته ويفصل عند نفسه ديوان معاصيه حتى يطلع على جميعها صغائرها وكبائرها ثم ينظر فيها فما كان من ذلك بينه وبين الله تعالى من حيث لا يتعلق بمظلمة العباد كنظر إلى غير محرم وقعود في مسجد مع الجنبات ومس مصحف بغير وضوء واعتقاد بدعة وشرب خمر وسماع ملاء وغيره ذلك مما لا يتعلق بمظالم العباد فالتوبة عنها بالندم والتحسر عليها وبأن يحسب مقدارها من حيث الكبر ومن حيث المدة ويطلب لكل معصية منها حسنة تناسبها فيأتي من الحسنات بمقدار تلك السيئات أخذاً من قوله صلى الله عليه وسلم اتق الله حيث كنت وأتبع السيئة تمحها بل من قوله تعالى إن الحسنات يذهبن السيئات فيكفر سماع الملاهي بسماع القرآن وبمجالس الذكر ويكفر القعود في المسجد جنباً بالاعتكاف فيه مع الاشتغال بالعبادة ويكفر مس المصحف محدثاً بإكرام المصحف وكثرة قراءة القرآن منه وكثرة تقبيله بأن يكتب مصحفاً ويجعله وقفاً ويكفر شرب الخمر بالتصدق بشراب حلال هو أطيب منه وأحب إليه]

İşte tâ‘ât üzerine teftîş edip onları tedârük etmek tarîki budur. Ve me‘âsî ise onların dahi tarîk-i teftîş ve tedârükleri odur ki ibtidâ-yı bülûğundan beri kendi sem‘ ve basar ve lisân ve ferc ve batn ve yed ve ricl ve cevârih-i sāiresi üzerine teftîş edip nazar eder ki cemî‘-i eyyâm u sâ‘âtinde ne hâlde bulunmuş ve kendi nefsi katında dîvân-ı me‘âsîsini tafsîl eder tâ ki cemî‘isine vâkıf ve muttali‘ olup sagâir ve kebâirine âgâh ola sonra onlar da nazar edip bakar ki o ma‘siyet ki kendisi ile Allâhu ta‘âlânın beyninde olup ‘ibâdın mazlemesine onun bir ilişik ve ta‘alluku yoktur, meselâ gayr-i mahreme bakmak ve cenâbetli mescide oturmak ve tahâretsiz Mushaf’ı tutup mess etmek ve bir bid‘atı i‘tikâd etmek ve hamrı içmek ve âlât-ı lehvi istimâ‘ etmek gibi bir zünûb u evzâr ise artık onlardan ya‘nî mezâlim-i ‘ibâda

müte'allik olmayan bu gibi günâhlardan tevbe etmek, ancak onlardan ferâgat ve nedem ve hasret ve te'essüfledir hemân derhâl min-haysü'l-müddet ve min-haysü'l-kiber onları mikdârlarını hesâb eder de her bir ma'siyete onu tekfîr edecek bir hasene-i münâsibeyi taleb edip o seyyi'âtın mikdârına göre hasenâtı işler ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "إتق الله حيث" ilh. el-hadîs müfâd-ı 'âlîsinden o yolu almış ola, belki tebâreke ve ta'âlâ-nın "أن الحسنات يذهبن السيئات" nass-ı celîlinden onu almış ola ya'nî istimâ'-ı melâhîyi semâ'-ı kırâ'at-ı Kur'ân ile ve semâ'-ı evzâr-ı mecâlisi zikr ile tekfîr eder ve cenâbetli olarak mescidde ku'ûdunun günâhını mescidde itikâf edip 'ibâdâta iştigâl etmekle tekfîr eyler ve tahâretsizin Mushaf'ı mess etmek günâhını dahi Mushaf'ın ikrâmı ile ki ondan tilâvet ve kırâ'atı teksîr edip pek çok takbîl ile kendi el yazısı ile bir Mushaf'ı yazıp da vakf etmekle tekfîr eyler ve şûrb-i hamrını dahi kendi 'indinde ondan ve daha ziyâde hoş ve çok sevgili bir şarâb-ı helâli fukarâya tasadduk etmekle tekfîr ede.

[وعد جميع المعاصي غير ممكن وإنما المقصود سلوك الطريق المضادة فإن المرض يعالج بضده فكل ظلمة ارتفعت إلى القلب بمعضية فلا يمحوها إلا نور يرتفع إليها بحسنة تضادها والمتضادات هي المتناسبات فلذلك ينبغي أن تمحى كل سيئة بحسنة من جنسها لكن تضادها فإن البياض يزال بالسواد لا بالحرارة والبرودة وهذا التدريج والتحقيق من التلطف في طريق المحو فالرجاء فيه أصدق والثقة به أكثر من أن يواظب على نوع واحد من العبادات وإن كان ذلك أيضاً مؤثراً في المحو]

Cemî'-i me'âsinin 'add ve hasrı mümkün değildir velâkin bundan maksad ancak tarîk-i zıddıyyetin sülûküdür, zîrâ ki hastalık onun zıddıyla mu'âlece olunur ve her bir ma'siyetten kalbe mürtefi' olan karanlılığı ancak onun zıddı bulunan hasenin ziyâsından kalbe mürtefi' olan nûr ile mahv olur. Ve mütezâdd olan a'mâl ise mütenâsib olan a'mâldir ve onun için her bir seyyie onun cinsinden olan bir hasene ile mahv olmak gerektir, zîrâ ki beyâz ancak karalıkla zâil olur ki harâret ve bürûdetle zâil olmaz ve bu tedrîc ve tahkîk ya'nî tarîk-i mahvde olan telattuftan vâki' olan bu gibi tedrîc ve tahkîk ancak tekfîr-i evzârda daha ziyâde mercû ve asdak ve ona itimâd etmeye daha ziyâde sezâ olur ya'nî 'ibâdâtтан diğer bir nev' 'ibâdetin üzerine muvâzabet eylemekten daha ziyâde hoştur velev ki âher bir nev' 'ibâdet üzerine olan müdâvemetten iktisâb olunan hasenât dahi mahv-ı seyyiâtta müessirdir, çünkü cinsinden olan hasene ile o seyyienin tekfîri hikmetçe daha ziyâde mercû olur.

[فهذا حكم ما بينه وبين الله تعالى ويدل على أن الشيء يكفر بضده أن حب الدنيا رأس كل

خطيئة وأثر اتباع الدنيا في القلب السرو بها والحنين إليها فلا جرم كان كل أذى يصيب المسلم ينوب بسببه قلبه عن الدنيا يكون كفارة له إذ القلب يتجافى بالهموم والغموم عن دار الهموم قال صلى الله عليه وسلم من الذنوب ذنوب لا يكفرها إلا الهموم وفي لفظ آخر إلا الهم بطلب المعيشة وفي حديث عائشة رضي الله عنها إذا كثرت ذنوب العبد ولم تكن له أعمال تكفرها أدخل الله تعالى عليه الهموم فتكون كفارة لذنوبه ويقال إن الهم الذي يدخل على القلب والعبد لا يعرف هو ظلمة الذنوب والهم بها وشعور القلب بوقفه الحساب وهول المطلع فإن قلت هم الإنسان غالباً بما له وولده وجاهه وهو خطيئة فكيف يكون كفارة فاعلم أن الحب له خطيئة والحرمان عنه كفارة ولو تمتع به لثمت الخطيئة فقد روي أن جبريل عليه السلام دخل على يوسف عليه السلام في السجن فقال له كيف تركت الشيخ الكتيب فقال قد حزن عليك حزن مائة ثكلى قال فما له عند الله قال أجر مائة شهيد فإذا الهموم أيضاً مكفرات حقوق الله فهذا حكم ما بينه وبين الله تعالى]

Ve bu tedārük ve telāfî-i mā-fāt ise ancak kendisi ile Allāhu taʿālānın beyninde olan hatīātın hükmüdür. Ve dahi zıddıyla günāhların tekfīr olduklarına ”حب الدنيا رأس كل خطيئة“ hadīs-i şerīfinin mefhūmu dahi delālet eder.

Ve çün kalbinde ittibāʿ-ı dünyānın eseri, [55] onunla gönül şād olmak ve dünyāya hınnet etmektir. Fe-lā-cereme her bir renc ü ezā ki müslime isābet eder de onun sebebi ile kalbi dünyādan mürtefīʿ olur, usanır, ona keffāret olur, çünkü gönül hümüm ve gumüm ile dār-ı hümümdan mübāʿadet eder ki ʿaleyhiʿs-salātu veʿs-selām efendimiz buyurmuş ki ”من الذنوب ذنوب“ ”إلا الهم بطلب المعيشة“ vārid olmuştur, yaʿnī ”Onu ancak hemm-i taleb-i maʿīšet tekfīr eder“ demektir ve Ümmüʿl-müminīn ʿĀišetüʿs-Sıddīka radiyallāhu ʿanhānın hadīs-i şerīfinde gelmiş ki ”إذا كثرت ذنوب العبد“ ilh. El-hadīs ki hülāsa-i meʿāl-i münīfi ”Ab-din günāhları çoklaştı da onları tekfīr edecek onun aʿmālī olmazsa Zāt-ı züʿl-celāl onun kalbine hümümü idhāl eder tā ki onun zünübuna keffāret ola.“ Ve dahi denilir ki kalb üzerine dāhil olan hemm ki ʿabd onu bilmez, o hemm günāhların karanlılığıdır ve onunla olan hemm ve kederdir ki kalb vukūf-ı hesāb ve hevl-i muttaliʿa olan şuʿūr ve idrākinden mütevellid olur.

Ve eğer sen insānın hemmi fiʿl-gālib māl ve cāh ve veledinedir ve o dahi günāhtır ve günāh olunca nice diğer günāha keffāret olur der isen onu dahi şöylece bil ki māl ve cāh ve veled olan meyl ve hubbu günāhtır ve ondan mahrūm olmaklığı dahi o günāha kefarettir. Ammā onunla temettüʿ etmiş olsa o vakt günāhı tamām olmuş olurdu, zīrā mervīdir ki

Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm zindânda iken Hazret-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâma varıp görüşmüş ve ona “Şeyh-i hazîni nice bıraktın?” diye peder-i ‘âlî-güherinin ahvâlî üzerine su‘âl ettikte, Cibrîl “Senin üzerine evlâdını fakd eden yüz ‘aded hatunun hüznleri kadar hüzn etmiş!” diye ihbâr ve Yûsuf ona “İndal-lâh ne kadar ecr ve ne günâ sevâb vardır?” diye istifsâr ettikte Cibrîl “Yüz ‘aded şehîdin ecri kadar sevâb vardır” diye tebşîr etmiş. Kaldı ki hümûm ve gumûm dahi hukûk-ı ilâhiyyeye mükeffirdirler, işte zât-ı kibriyâ ile onun mâ-beyninde olan cürüm ve kusûrunun hükmü budur.

[وأما مظالم العباد ففيها أيضاً معصية وجناية على حق الله تعالى فإن الله تعالى نهى عن ظلم العباد أيضاً فما يتعلق منه بحق الله تعالى تداركه بالندم والتحسر وترك مثله في المستقبل والإتيان بالحسنات التي هي أضعافها فيقابل إيذاءه الناس بالإحسان إليهم ويكفر غضب أموالهم بالتصدق بملكه الحلال ويكفر تناول أعراضهم بالغيبة والقدح فيهم بالثناء على أهل الدين وإظهار ما يعرف من خصال الخير من أقرانه وأمثاله ويكفر قتل النفوس بإعتاق الرقاب لأن تلك إحياء إذ العبد مفقود لنفسه موجود لسيدته والإعتاق إيجاد لا يقدر الإنسان على أكثر منه فيقابل الإعدام بالإيجاد وبهذا تعرف أن ما ذكرناه من سلوك طريق المضادة في التكفير والمحو مشهود له في الشرع حيث كفر القتل بإعتاق رقبة ثم إذا فعل ذلك كله لم يكفه ما لم يخرج عن مظالم العباد]

Ve mezâlim-i ‘ibâd ise onda dahi bir ma‘siyet ve hakk-ı ilâhiye bir cinâ-yet vardır, zîrâ ki Hakk subhânehu ve ta‘âlâ zulm-i ‘ibâddan dahi nehy etmiştir ve böyle olunca artık ondan hakkullâha müte‘allik olan nesneye nedem ve tahassür ile tedârük edersin ve fî-mâ ba‘d gelecek zamânda dahi onun mislini işlememeye ‘azm ü cezm edersin ve azdâdı bulunan hasenâtı işlersin ki rencîde-i nâsa mukâbil halka râhat ve nâsa ihsân edersin ve gasb mâllarının hatîesini kendi mülk-i helâlinden o mikdâr mâlî fukarâyâ tasad-duk eylersin ve onların fasl u gıybet ve zemm ü kadhlerinin günâhlarını onların dîndârları üzerine senâ ve kendi emsâl ve akrânından görüp müşâ-hede ettiğin hayrlı hasletlerini kendi bildiğine göre izhâr ve ifşâ edersin ve katl-i nüfûs günâhlarını dahi i‘tâk-ı rikâb ile tekfîr eylersin, çünkü i‘tâk-ı rakabe dahi ihyâ ve zinde kılmaktır, zîrâ ki memlûkun nefsi kendi zâtına nazaran mefkûd ve efendisine nazaran mevcûddur ve i‘tâk ya’nî âzâd et-meklik ise nev‘an-mâ icâddır ki ondan çok ve ekser bir icâda insân-ı kısı-mı muktedir olamaz ve bu sûretle icdâma icâdı mukâbele eder de katl-i nüfûsun evzârını tekfîr ettirir. Ve bununla senin ma‘lûmun olur ki mahv ve tekfîre tarîk-i müzâdde bizim sülûk ettiğimiz sebîl için şer‘-i şerîfinden dahi şâhid vardır şol haysiyyet ile ki katli i‘tâk-ı rakabe ile tekfîr etmiştir ve bi’l-farz bunun kâffesini işlerse de bu a‘mâl ve ef‘âl onu kurtarıp da

nâcî kılmaz, zîrâ ki mezâlim-i 'ibâddan çıkmadıkça bu a'câl-i hasene ona kifâyet eylemez demektir.

[ومظالم العباد إما في النفوس أو الأموال أو الأعراض أو القلوب أعني به الإيذاء المحض أما النفوس فإن جرى عليه قتل خطأ فنوبته بتسليم الدية ووصولها إلى المستحق إما منه أو من عاقلته وهو في عهدة ذلك قبل الوصول وإن كان عمداً موجباً للقصاص فبالقصاص فإن لم يعرف فيجب عليه أن يتعرف عند ولي الدم ويحكمه في روحه فإن شاء عفا عنه وإن شاء قتله ولا تسقط عهده إلا بهذا ولا يجوز له الإخفاء وليس هذا كما لو زنى أو شرب أو سرق أو قطع الطريق أو باشر ما يجب عليه فيه حد الله تعالى فإنه لا يلزمه في التوبة أن يفضح نفسه ويهتك ستره ويلتمس من الوالي استيفاء حق الله تعالى بل عليه أن بستر الله تعالى ويقيم حد الله على نفسه بانواع المجاهدة والتعذيب فالعفو في محض حقوق الله تعالى قريب من التائبين النادمين]

Ve 'ibâdın mezâlimi ise yâ nüfûsta veyâhüd envâlde veyâ a'râzda veyâhüd kulûbda olacak. Ve kulûbda olandan murâdım benim îzâ-ı mahz-ıdır nüfûstan olursa. Eğer hatâen bir katl ondan sâdır olmuş ise onun tevbesi maktûlün diyetini müstehakkına vermektir ya'nî kendinden olsun veyâhüd 'âkilesi tarafından olsun diyet-i maktûlün vusûlüyle tevbesi hâsıl olur, zîrâ ki vusûlünden akdem kendisi o cinâyetin 'uhdesindedir. Ve eğer 'amden kısısa mücib olan bir katl ile bir kimseyi katl etmiş ise onun tevbesi ancak onun kısâsı iledir. Ve eğer velî maktûl katında bilinmemiş ise ona vâcibdir ki nefsinı ona ta'rîf edip de kendi cânına onu tahkîm ede ve o hâlde velî-i maktûl dilerse ona 'afv eder ve dilerse kısâsan onu katl eder, zîrâ ki ancak bununla 'uhde-i katl sâkıt olur ya'nî gizletmek ve hâl ve fi'lini ihfâ etmek ona câiz olmaz demektir ki bu katl cinâyeti zinâ ve şûrb-i hamr ve sirkat ve kat'-ı tarîk ve sâir mücib-i hadd-i şer'î olan cinâyet gibi değildir [56], çünkü bunların tevbelinde kendi nefsinı rüsvây edip fazîhat ile râzını ifşâ etmek ona lâzım ya'nî setrini hetk edip de kendinden hakkullâhın istifâsı için vâlîye mürâcaat etmek ona vâcib değildir, belki Allâhu ta'âlânın setriyle tesettür edip kendisi envâ'-ı mücâhede ve ta'zîb ile kendi nefesine had-dullâhı ikâmet etmek gerektir, zîrâ ki tevbe ve nedâmet edicilerden mahz-ı hukûk-ı ilâhiyyenin 'afvı mu'âhazeden daha ziyâde karîbdır.

[فإن أمر هذه إلى الوالي حتى أقام عليه الحد وقع موقعه وتكون توبته صحيحة مقبولة عند الله تعالى بدليل ما روي أن معاذ بن مالك أتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله إنني قد ظلمت نفسي وزنيت وإنني أريد أن تطهرني فرده فلما كان من الغد اتاه فقال يا رسول الله إنني قد زنيت فرده الثانية فلما كان في الثالثة أمر به فحفر له حفرة ثم أمر به فرجم فكان الناس فيه فريقين فقائل يقول لقد هلك وأحاطت به خطيئته وقائل يقول ما توبة أصدق من

توبته فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لقد تاب توبة لو قسمت بين أمة لوسعتهم وجاءت الغامدية فقالت يا رسول الله إني قد زنيت فطهرني فردها فلما كان من الغد قالت يا رسول الله لم تردني لعلك تريد أن ترددني كما رددت ما عزا فو الله إني لحبلى فقال صلى الله عليه وسلم أما الآن فاذهبي حتى تضعي فلما ولدت أتت بالصبي في خرقة فقالت هذا قد ولدته قال اذهبي فأرضعيه حتى تفطميه فلما فطمته أتت بالصبي وفي يده كسرة خبز فقالت يا بنى الله قد فطمته وقد أكل الطعام فدفعت الصبي إلى رجل من المسلمين ثم أمر بها فحفر لها إلى صدرها وأمر الناس فرجموها فأقبل خالد بن الوليد بحجر فرمى رأسها فتنضح الدم على وجهه فسبها فسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم سبه إياها فقال مهلا يا خالد فو الذى نفسى بيده لقد تابت توبة لو تابها صاحب مكس لغفر له ثم أمر بها فصلي عليها ودفنت]

Ve eğer kendi emrini bir vâliye ref^e edip de üzerine hadd-i şer^t ikâ-me eylerse o hadd mevki'ine düşüp onun tevbesi sahîh olur ve 'indallâhi ta'âlâ makbûl olur o delîl ile ki Mâ'iz b. Mâlik'in üzerine mervî olmuş ki Mâ'iz, 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimize gelip "Yâ Resûlallâh, ben kendi nefsimi zulm edip zinâ etmişim! İmdi beni o günâhtan sen pâk etmek isterim" dedikte efendimiz onu çevirip redd etmiş sonra ferdâsı günü gelip "Yâ Resûlallâh, tahkîkan ben zinâ etmişim!" diye bir dahi ikrâr ettikte kezâlik efendimiz çevirip onu redd etti ve üçüncü def'ada gelip bir dahi ik-râr edince efendimiz ona bir çukur kazınması fermân buyurdu sonra onun recmine emr ü fermân buyurdu. Ve onun şe'ninde nâs iki fırkaya bölündü ki birtakımı helâk olup onu günâhı ona ihâta etti der idi ve dîğer takımı bunun tevbesinden daha ziyâde sâdık bir tevbe olmaz diye tahsîn etti. Ve o vakt 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm "تاب توبة لو قسمت بين أمة لوسعتهم" ya'nî "Böyle bir tevbede tevbe etmiş ki o tevbe bir ümmet beyninde taksîm olunmuş olsaydı onlara sığardı."

Ve dahi Gâmidîye nâm hatun, 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimize gelip "Yâ Resûlallâh, tahkîkan ben zinâ etmişim! Artık sen beni o günâhtan pâk eyle" demiş ve efendimiz onu çevirip redd ettiyse de ferdâsı günü gelip "Yâ Resûlallâh, beni niçin çeviriyorsun, ola ki Mâ'iz'i redd ettiğin gibi beni redd etmek istersin. İşte vallâhi ben hâmileyim!" ya'nî benim bu ikrârımda bir hilâfım yoktur diye tevbesini dileyince 'aleyhi's-selâm efendimiz "أما الآن فاذهبي حتى تضعي" diye fermân buyurdu ya'nî "Şimdilik ise sen git sabr eyle de tâ ki vaz'-ı haml edesin." Ve o dahi varıp sabr ettikten sonra çün vaz'-ı haml etti, çocuk ile gelip ki çocuğu bir parça bez ile sarmış olduğu hâlde getirmiş, "Çocuk işte budur, doğurmuşum!" dedikte efendimiz "اذهبي فأرضعيه حتى" diye emr eyledi ya'nî "Git onu süttten kesinceye dek onu irdâ' eyle" buyurmuş. Ve çün onu süttten kesti, elinde bir parça ekmek

olduğu hâlde çocuğu getirip “Yâ Nebiyyallâh, işte ben onu sütten kestim ve ta‘âm etmeye alışmış, imdi kendisi yemek yiyor” deyince efendimiz çocuğu bir müslümân âdeme verip merkûmeye bir hafrenin hafriini emr etti ve sînesine gelir bir çukurluk ona kazıldıkta onun recmine halka emr etti. Ve nâs gelip onu recm ettiklerinde Hâlid b. el-Velîd dahi bir taş ile gelip onun başına darb etmekle onun kanı onun yüzüne sıçrayıp isâbet ettikte Hâlid dahi onu sebb etti ve efendimiz onu işitince “مهلا يا خالد” ilh. el-hadîs diye fermân buyurdu ya‘nî “Te‘ennî eyle ey Hâlid, o ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla yemîn edip kase ederim ki böyle bir tevbe tevbe etmiş ki şahs-ı mekkâs onu tevbe etmiş olsaydı ona ‘afv ü magfîret olunurdu.” Sonra efendimiz onun techîz ve tekfîne emr edip üzerine namâz kıldı ve mükerreme olarak defn olundu.

[وأما القصاص وحد القذف فلا بد من تحليل صاحبه المستحق فيه وإن كان المتناول مالا تناوله بغصب أو خيانة أو غبن في معاملة بنوع تليس كترويج زائف أو ستر عيب من المبيع أو نقص أجرة أجير أو منع أجرته فكل ذلك يجب أن يفتش عنه لا من حد بلوغه بل من أول مدة وجوده فإن ما يجب في مال الصبي يجب على الصبي إخراج بعد البلوغ إن كان الولي قد قصر فيه فإن لم يفعل كان ظالماً مطالباً به إذ يستوي في الحقوق المالية الصبي والبالغ وليحاسب نفسه على الحبات والدوانق من أول يوم حياته إلى يوم توبته قبل أن يحاسب في القيامة وليناقش قبل أن يناقش فمن لم يحاسب نفسه في الدنيا طال في الآخرة حسابه]

Ve kısâs ise veyâhûd kazf onların tevbelerinde o hukûka müstehakk bulunanın helâlleşmekleri lâzımdır. Ve eğer bir kimsenin mālını bi-gayri hakkın almış ise meselâ bir gasb ve nehb gibi veyâ bir hıyânet ve hud‘a ve mekr ile onu almış veyâ bir mu‘âmelede bir kimseyi alışverişte aldatıp da gabn etmiş ki bir nev‘ telbîs ile onu magrûr ve magbûn etmiş, meselâ ki ona kalb akçe vermek veyâ ona sattığı nesnenin ‘aybını setr edip ihfâ etmek veyâ bir ecîrin ücretini tenkîs edip veyâ külliyyen ücretini men‘ etmek gibi bir desîse ile mālını alıp yenmiş, gerektir ki bunu kâffesinden nefsinin yoklayıp o zünüb u evzârın üzerine teftîş eyleye. Ammâ onun hadd-i bülûgundan değil, ancak vücûdunun en evvel vaktinden onu taharrî ve teftîş ede, zîrâ ki sabînin mālında vâcib olan şey bülûgundan sonra ihrâcı sabî üzerine vâcib olur eğer onun velîsi onda taksîr etmiştir ve etmezse zâlim olmuş olur da onunla mütâlebe olunur, çünkü hukûk-ı mâliyyede sabî ile bâlig siyyândırlar. Ve dahi habbât ve devânık üzerine kendi nefsi ile muhâsebe etsin ve o dahi yevm-i hayâtının birinci gününden ola ya‘nî rûz-i cezâda muhâsebe olmazdan akdem yevm-i vilâdetinden tevbesi gününe dek bu gibi hukûk üzerine kendi nefsiyle muhâsebe göre ve yevm-i kıyâmette

münākaşa olmazdan akdem nefisine [57] münākaşa ede. Ve o ki dünyāda kendi nefsi ile muhāsebe görmez, āhirette onun hesābı uzun olur.

[فإذا حصل مجموع ما عليه بظن غالب ونوع من الاجتهاد ممكن فليكتبه وليكتب أسامي أصحاب المظالم واحداً واحداً وليطف في نواحي العالم وليطلبهم وليستحلهم أو ليؤد حقوقهم وهذه التوبة تشق على الظلمة وعلى التجار فإنهم لا يقدرّون على طلب المعاملين كلهم ولا على طلب ورثتهم ولكن على كل واحد منهم أن يفعل منه ما يقدر عليه فإن عجز فلا يبقى له طريق إلا أن يكثر من الحسنات حتى تفيض عنه يوم القيامة فتؤخذ حسناته وتوضع في موازين أرباب المظالم ولكن كثرة حسناته بقدر كثرة مظالمه فإنه إن لم تف بها حسناته حمل من سيئاته أرباب المظالم فهلك بسيئات غيره فهذا طريق كل تائب في رد المظالم وهذا يوجب استغراق العمر في الحسنات لو طال العمر بحسب طول مدة الظلم فكيف وذلك مما لا يعرف وربما يكون الأجل قريباً فينبغي أن يكون تسميره للحسنات والوقت ضيق أشد من تسميره الذي كان في المعاصي في متسع الأوقات هذا حكم المظالم الثابتة في ذمته أما أمواله الحاضرة فليرد إلى المالك ما يعرف له مالاً معيناً وما لا يعرف له مالاً فعلياً أن يتصدق به فإن اختلط الحلال بالحرام فعلياً أن يعرف قدر الحرام بالاجتهاد ويتصدق بذلك المقدار كما سبق تفصيله في كتاب الحلال والحرام]

Ve çün bir zann-ı gālib ve ictihādın bir nev'-i mümkinini ile onun üzerine müterākım bulunan hukūku bilip mecmū'u hāsıl olur, gerektir ki onları bir deftere kayd edip yazsın ve dahi ashāb-ı mezālimin esāmisini berāber berāber yazsın ve nevāhī-i 'āleme tavāf edip onları taleb etsin ve onlardan istihlāl etsin veyāhūd hakklarını onlara edā etsin. Ve bu bir tevbedir ki zaleme ve tüccār üzerine meşakkatli gelir, zīrā onlarla mu'āmele edenlerin kāffelerini taleb etmeye veyāhūd onların vereselerini istemeğe muktedir olamazlar velākin onların her birine vācibdir ki ondan gücü yetip ona muktedir bulunduğu nesneyi işleye. Ve çün kusûrundan 'āciz kalır, artık ona teksir-i hasenāttan gayrı dīger bir yol kalmaz, gerektir ki rûz-i cezāda ondan artıp erbāb-ı mezālimin mevāzīnine konulmak üzere birçokça hasenātın tedārüküne sa'y ve gayret eyleye tā ki onun hasenātının çokluğu onun mezāliminin çokluğuna göre ola, zīrā ki eğer onun hasenātı onun mezālimine vefā etmez ise o mazlûmun seyyiātından hukûkuna göre bir mikdār alınıp ona tahmīl olunur ve o vakt dīgerinin seyyiātıyla hālik olur. İşte redd-i mezālimde her bir tevbe edicinin tarīki budur ve bu tarīk ise hasenāt işlemede istigrāk-ı 'ömre mûcib olur. O dahi eğer müddet-i zulme göre 'ömrü uzanıp tavīl olur ise ve nice olabilir o hāl ile ki ne kadar yaşayacağı bilinmez, çünkü bu şey bilinmez olan umûrdandır ve mümkün ki onun hulûl-i eceli karīb ola. Kaldı ki vaktin darlığında tahsīl-i hasenāta teşmīr-i

bāzū-yı miknet ve iktidārı vaktinin genişliğinde iktisāb-ı seyyiāt ve ityān-ı me'āsīye olan teşmīri sâ'id-i gayretten ziyāde eşedd ola işte zimmetinde sâbit olan mezâlimin hükmü budur ve onun emvâl-i hâzırasının ahkâmı ise o dahi eğer mālîki ma'ûm olarak yedine bir māl var ise hemân derhâl onun mālîkine redd ve teslīm eyleye. Ve o ki mu'ayyen bir mālîki yoktur ve sâhibi belli ve ma'rûf değildir, artık onunla fukarāya tasadduk ede. Ve eğer harām ile helāl karışıp muhtelit olmuş ise ona vâcibdir ki ictihād ile harāmın mikdārını bilip de o mikdār ile fukarāya tasadduk eyleye, nitekim helāl ve harām kitâbında tafsîli mesbûk olmuştur.

[وأما الجناية على القلوب بمشاهدة الناس بما يسوؤهم أو يعيهم في الغيبة فيطلب كل من تعرض له بلسان أو أدى قلبه بفعل من أفعاله وليستحل واحداً واحداً منهم ومن مات أو غاب فقد فات أمره ولا يتدارك إلا بتكثير الحسنات لتؤخذ منه عوضاً في القيامة وأما من وجده وأحله بطيب قلب منه فذلك كفارته وعليه أن يعرفه قدر جنايته وتعرضه له فلاستحلال المبهم لا يكفي وربما لو عرف ذلك وكثرة تعديه عليه لم تطب نفسه بالإحلال وادخر ذلك في القيامة ذخيرة يأخذها من حسناته أو يحمله من سيئاته فإن كان في جملة جنايته على الغير ما لو ذكره وعرفه لتأذى بمعرفته كزنائه بجاريته أو أهله أو نسبته باللسان إلى عيب من خفايا عيوبه يعظم آذاه مهما شوفه به فقد انسد عليه طريق الاستحلال فليس له إلا أن يستحل منها ثم تبقى له مظلمة فليجبرها بالحسنات كما يجبر مظلمة الميت والغائب وأما الذكر والتعريف فهو سيئة جديدة يجب الاستحلال منها]

Ve kulûba olan cināyet ise, o dahi nāsı incitip veyā bir yaramaz söz ile halka söyleşip tekellüm eder veyāhūd gıyāblarında onların 'uyûb ve nevâ-kısları zikriyle onları zemm ve fasl u gıybetlerine dil uzatır da gönülleri rencide kılar, işte bu gibi me'āsî ve cināyâtın tevbesi için evvel-i emrde her kime ki kendi lisānıyla ta'arruz etmiş veyāhūd onun kalbi diğer günā bir fi'l ile rencide kılmış, gerektir ki onların her birinden yegāne yegāne olarak istihlāl etsin. Ve o ki onlardan vefāt etmiş veyāhūd uzak bir yere gidip gâib olmuş, artık onun emri geçmiştir ya'nî onlardan istihlāl etmek emri güç ve müte'assir olmuş ki teksîr-i hasenātın gayrısıyla onun bir çāresi kalmaz tâ ki onun o hasenātından rûz-i kıyāmette ıvaz verilip de o emri tedārük oluna. Ve o ki onu bulup ondan istihlāl eder ve o dahi tîb-i kalb ile onu helāl eder, işte o istihlāl ona keffârettir. Ammā ona vâcibdir ki onun kusûru ya'nî ona ettiği cināyeti bildire tâ ki ne sūrette ona ta'arruz etmiş ve ne günā ona cürm işlemiş ise ondan āgāh ola ve bilerekten ondan hoşnûd-i dil ile helāl ede, çünkü istihlāl-i mübhem kifāyet etmez ve ola ki onun cürmünü bilmiş olsa onu 'afv etmez de hakkı āhirete bırakır veyāhūd onun ta'addîsi çokluğundan onu helāl etmeye nefsi hoş olmaz da zahîresi olmak üzere

kendi hakkını âhirete iddihâr eder tâ ki onun hasenâtından hakkını ahz ede veyâhüd kendi seyyiâtından ona tahmîl eyleye. Ve eğer dîgerin hakkında olan cinâyâtı içinde birtakım cinâyet vardır ki onu bilmiş olsa onun ma'ri-fetiyle müte'ezzî olur, meselâ onun câriyesine veyâ onun ehline zinâ etmek gibi bir cürmü vardır veyâhüd onun gizli olan 'uyûbundan lisânen bir 'ayba nisbet etmiş ki ona ıttılâ'ı ile onun cefâ ve ezâsı 'azîm olur, artık keşf-i râz ile o vakt bu gibi cinâyâtın istihlâlîne mecâlî olmaz da tarîk-i istihlâlî sedd ü bend olmuş olur, çünkü ona bir mesâğ olmaz ki bu gibi şeylerden istihlâl ede, zîrâ ki zikr ü ta'rîfi dahi ona bir seyyie-i cedîde olur ki ondan dahi is-tihlâl etmek lâzım gelir. Fakat istihlâlî câiz ve mümkün olan kusûrdan istihlâl eder de yalnız onun bir mazlimesi onun zimmetinde bâkî ve pesmânde kalır ve onu dahi teksîr-i hasenât ile cebr eder, nitekim gâib ve müteveffâ olanların mazlimelerini teksîr-i hasenât ile cebr eder. [58]

[ومهما ذكر جنائته وعرفه المجني عليه فلم تسمح نفسه بالاستحلال بقيت المظلمة عليه فإن هذا حقه فعليه أن يتلطف به ويسعى في مهماته وأغراضه ويظهر من حبه والشفقة عليه ما يستميل به قلبه فإن الإنسان عبد الإحسان وكل من نفر بسئته مال بحسنة فإذا طاب قلبه بكثرة تودده وتلطفه سمحت نفسه بالإحلال فإن أبى إلا الإصرار فيكون تلطفه به واعتذاره إليه من جملة حسناته التي يمكن أن يجبر بها في القيامة جنائته وليكن قدر سعيه في فرحه وسرور قلبه بتودده وتلطفه كقدر سعيه في آذاه حتى إذا قاوم أحدهما الآخر أو زاد عليه أخذ ذلك منه عوضاً في القيامة بحكم الله به عليه كمن أتلف في الدنيا ما لا فجاء بمثله فامتنع من له المال من القبول وعن الإبراء فإن الحاكم يحكم عليه بالقبض منه شاء أم أبى فكذلك يحكم في سعيد القيامة أحكم الحاكمين وأعدل المقسطين وفي المتفق عليه من الصحيحين عن أبي سعيد الخدري أن نبي الله صلى الله عليه وسلم كان فيمن كان قبلكم رجل قتل تسعة وتسعين نفساً فسأل عن أعلم أهل الأرض فدل على رآه فقال إنه قتل تسعة وتسعين نفساً فهل له من توبة قال لا فقتله فكمّل به مائة ثم سأل عن أعلم أهل الأرض فدل على رجل عالم فقال له إنه قتل مائة نفس فهل له من توبة قال نعم ومن يحول بينه وبين التوبة انطلق إلى الأرض كذا وكذا فإن بها أناساً يعبدون الله عز وجل فاعبد الله معهم ولا ترجع إلى أرضك فإنها أرض سوء فانطلق حتى إذا نصف الطريق أتاه الموت فاختمت فيه ملائكة الرحمة وملائكة العذاب فقالت ملائكة الرحمة جاء تائباً مقبلاً بقلبه إلى الله وقالت ملائكة العذاب إنه لم يعمل خيراً قط فأتاهم ملك في صورة آدمي فجعلوه حكماً بينهم فقال قيسوا ما بين الأرضين فإلى أيتهما كان أدنى فهو له فقاوسا فوجده أدنى إلى الأرض التي أراد فقبضته ملائكة الرحمة وفي رواية فكان إلى القرية الصالحة أقرب منها بشبر فجعل من أهلها وفي رواية فأوحى الله تعالى إلى هذه أن تباعدي وإلى هذه أن تقربي وقال قيسوا ما بينهما فوجدوه إلى هذه أقرب بشبر فغفر له فبهذا تعرف أنه لا خلاص إلا برجحان ميزان الحسنات ولو بمثقال ذرة فلا بد للتائب من تكثير الحسنات]

Ve kaçan ki kendi cinâyetini ona zikr edip ve o dahi onu bilip onu helâl etmeye nefsi semâhat etmez, artık o mazlime onun üstünde bâkî kalır da sâkıt olmaz, zîrâ ki onun hakkı budur ve ona vâcibdir ki hemîşe onunla telattuf ede ve onun umûr ve mehâmmına sa‘y u gûşîş edip çalıŖa ve agrâz ve hâcâtına gûşîş eyleye ve onun kalbini tarafına meyl ettirecek mihr ve muhabbeti ve ona o rikkat ve Ŗefkati izhâr eyleye, zîrâ ki insân ihsânın kuludur ve her kim ki bir seyyie ile nefret eder elbette bir hasene ile meyl eder. Vaktâ ki onun kesret-i teveddûd ü telattufundan gönlü hoş olur, onu helâl etmeye nefsi semâhat eder. Ve eğer yine ondan ibâ ve ‘adem-i ‘afvına ısrâr ederse o vakt onun o telattuf ve itizârı ona kıyâmette cinâyeti onunla cebr ediŖi mümkün olan hasenâtta bir hasene olmuş olur.

Ve dahi sürûr-ı kalb ve ferahına onun teveddûd ve telattufuyla olan sa‘y u gûşîş onun renc ü ezâsında olan sa‘y u gûşîş mikdârınca olmak gerektir tâ ki yekdiglerine mukâveme ve mukâbele ede. Ve eğer zâid olursa onu bi-hükmillâhi ta‘âlâ rûz-i kıyâmette cinâyetine bedel ve hakkına ‘ıvaz olarak ahz eyleye, nitekim dünyâda çün bir kimse diğeri bir kimsenin mâlını telef eder de onun mislini bedelen vermek ister ve mâl sâhibi onun bedeli kabûlünden ve zimmeti ibrâsından ibâ ve imtinâ‘ eyler de hâkimü’Ŗ-Ŗer‘ ister istemez ondan onu kabz etmeye hüküm ve kazâ eder, işte onun gibi ahkemü’l-hâkimîn ve a‘delü’l-muksitîn olan Hazret-i Rabbü’l-‘âlemîn sa‘îd-i kıyâmette kulları beyninde hüküm ve kazâ eyler. Ve *Sahîhayn* ya‘nî Müslim ve Buhârî kitâblarında mezkûr ve sıhhatına müttefakun ‘aleyh olan bir hadîs-i Ŗerîfte Hazret-i Ebî Sa‘îd el-Hudrî ‘aleyhi’r-rıdvânın rivâyetiyle gelmiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *كان فيمن كان قبلكم رجل* ilh. el-hadîs ki hülâsa-i me‘âl-i münîfi “Sizden akdem olan kavmin içinde bir âdem var idi ki doksan dokuz âdemi katl etmiş idi ve çün a‘lem-i ehl-i arz üzerine su‘âl ve bir râhibin üzerine idlâl olundu. Bir gün o râhibe varıp tevbesi olup olmadığını sormuş ve o râhib tevbesi yoktur diye ona cevâb verdikte o râhibi dahi katl ve idâm edip bir dahi a‘lem-i ehl-i zemîn üzerine su‘âl ve diğeri bir ‘âlimin haberini almakla o ‘âlime varıp “Ben yüz âdemi katl ettim, benim için bir tevbe var mı?” diye istiftâ ve o ‘âlim dahi “Evet tevben vardır, seninle tevben arasında kim hâil olur, sen filânca yere git de onda Allâhu ta‘âlâya ‘ibâdet eden âdemler vardır, sen dahi onlarla berâber Allâhu ta‘âlâya ‘ibâdet eyle ve bir dahi kendi yerine rücû‘ etme, zîrâ ki yaramaz bir zemîndir” dedikte o dahi o yere müteveccihen ‘azîmet etti. Ve çün yolun yarısına vardı, ecel-i mahtûmuyla onda vefât etti ve hakkında melâike-i rahmet ile melâike-i ‘azâb muhâsabe edip melâike-i

rahmet “Bu âdem, Allâhu ta‘âlâya müteveccih ve tâib olarak gelmiş” diye da‘vâ ve melâike-i ‘azâb dahi “Bu âdem aslâ bir hayr işlememiştir” diye cevâb vermeleriyle âdem kılığında olarak onlara bir ferîşte geldi ve beynlerinde şu husûmetin faslı için onu hakem nasb ettiler ve o hakem “Siz şol iki zemînin beyninde olan mesâfeyi mukâyese ediniz de herhangisine yakın ise oranındır” diye hükm ve lede’l-mukâyese onu tarafına müteveccih bulunduğu yere akreb bulunmakla melâike-i rahmet onu alıp götürdüler. Ve dîger bir rivâyette karye-i sâlihaya bir karış akreb görünmekle onun ehlinden kılındı. Ve âher bir rivâette Allâhu ta‘âlâ bu karyeye tebâ‘ud ve o karyeye takarrüb etmeye vahy etti ve mâ-beynlerinde olan mesâfenin mesâhasına emr edip onu mukâyese ediniz diye fermân etti ve mukâyese olunca müteveccih bulunduğu karyeye bir karış daha ziyâde yakın göründü ve ona ‘afv ü magfîret olundu. İşte bununla bilirsın ki kurtulmak ancak rûchân-ı mîzân iledir velev ki bir miskâl zerre ile olsun kaldı ki tevbe ediye teksîr-i hasenât lâbüdd ve lâzımdır.

[هذا حكم القصد المتعلق بالماضي وأما العزم المرتبط بالاستقبال فهو أن يعقد مع الله عقداً مؤكداً ويعاهده بعهد وثيق أن لا يعود إلى تلك الذنوب ولا إلى أمثالها كالذي يعلم في مرضه أن الفاكهة تضره مثلاً فيعزم عزمًا جزماً أنه لا يتناول الفاكهة ما لم يزل مرضه فإن هذا العزم يتأكد في الحال وإن كان يتصور أن تغلبه الشهوة في ثاني الحال ولكن لا يكون ثابتاً ما لم يتأكد عزمه في الحال ولا يتصور أن يتم ذلك للثائب في أول أمره إلا بالعزلة والصمت وقلة الأكل والنوم وإحراز قوت حلال فإن كان له مال موروث حلال أو كانت له حرفة يكتسب بها قدر الكفاية فليقتصر عليه فإن رأس [59] المعاصي أكل الحرام فكيف يكون ثابتاً مع الإصرار عليه ولا يكتفي بالحلال وترك الشبهات من لا يقدر على ترك الشهوات في المأكولات والملبوسات وقد قال بعضهم من صدق في ترك شهوة وجاهد نفسه لله سبع مرار لم يبتل بها وقال آخر من تاب من ذنب واستقام سبع سنين لم يعد إليه أبداً]

İşte tâibin mâzî olan hâline müte‘allik olan hükm budur. Ve müstakbel olan hâline müte‘allik olan ‘azm-i mürtebît ise o dahi Allâhu ta‘âlâya bir ‘akd-i ekîd ile ‘akd eder ki ba‘de-mâ o zünûba dönmeye ve onun emsâline ‘avdet etmemek üzere bir ‘ahd-i vesîk ile mu‘âhede ede şol marîz olan kimse gibi ki hastalığında bir türlü yemiştin zarar-dîde olur de hasta durdukça onun hastalığına muzırr olan işbu fâkiheyi tenâvül etmemeğe ‘azm ü cezm eyler ve bu ‘azm ise fi’l-hâl müteekkid olur velev ki hâl-i sâniide ona galebe-i şehveti mutasavver olur. Kaldı ki fi’l-hâl terk-i zünûba ‘azmi müteekkid olmadıkça merd-i tevbekâr tâib olmaz. Ve evvel-i emrinde te‘kîd-i ‘azmi ancak ‘uzlet ve samt ve killet-i ekl ü nevm ve ihrâz-ı kût-ı helâl iledir

ki bu ahvâl kendinde bulunmadıkça onun ‘azmi tamâmen müteekkîd olmaz, belki bunlarla ‘azmi tamâm olur ya’nî eğer onun helâl olarak bir māl-ı mevrûsu var ise veyâhüd onunla mikdâr-ı kifâyeyi kesb edecek bir kâr u san‘atı var ise hemân onun üzerine iktisâr etsin, zîrâ ki re’s-i me‘âsî ancak ekl-i harâmıdır ve ekl-i harâm üzere musırr olduğu hâlde nice tâib olabilir. Ve mekûlâta ve melbûsâtında olan şehevâtın terkine muktedir olmayan kimse şübühâtı terk ve helâl ile iktifâya muktedir olamaz. Ba‘zu’s-selef demiş ki “O ki şehvetin terkinde sıdk edip Allâhu ta‘âlâ için yedi kerre kendi nefsi ile mücâhede eder, bir dahi onunla mübtelâ olmaz.” Ve dîgeri demiş ki “O ki bir günâhtan tevbe edip yedi sene istikâmet eyler, bir dahi ona ‘avdet etmez.”

[وَمِنْ مَهْمَاتِ النَّائِبِ إِذَا لَمْ يَكُنْ عَالِمًا أَنْ يَتَعَلَّمَ مَا يَجِبُ عَلَيْهِ فِي الْمُسْتَقْبَلِ وَمَا يَحْرَمُ عَلَيْهِ حَتَّى يُمْكِنَهُ الْإِسْتِقَامَةُ وَإِنْ لَمْ يُوَثِّرِ الْعِزْلَةَ لَمْ تَتِمَّ لَهُ الْإِسْتِقَامَةُ الْمَطْلُوقَةُ إِلَّا أَنْ يَتَوَبَّ عَنْ بَعْضِ الذُّنُوبِ كَالَّذِي يَتَوَبَّ عَنْ الشَّرْبِ وَالزَّانَا وَالْغَضَبِ مِثْلًا وَلَيْسَتْ هَذِهِ تَوْبَةٌ مَطْلُوقَةٌ وَقَدْ قَالَ بَعْضُ النَّاسِ إِنْ هَذِهِ التَّوْبَةُ لَا تَصَحُّ وَقَالَ قَائِلُونَ تَصَحُّ وَلَفْظُ الصَّحَّةِ فِي هَذَا الْمَقَامِ مُجْمَلٌ بَلْ نَقُولُ لِمَنْ قَالَ لَا تَصَحُّ إِنْ عَنِيَتْ بِهِ أَنْ تَرْكُهُ بَعْضُ الذُّنُوبِ لَا يَفِيدُ أَصْلًا بَلَا وَجُودَهُ كَعَدَمِهِ فَمَا أَعْظَمَ خَطَأَكَ فَإِنَّا نَعْلَمُ أَنَّ كَثْرَةَ الذُّنُوبِ سَبَبٌ لِكَثْرَةِ الْعِقَابِ وَقِلَّتُهَا سَبَبٌ لِقِلَّتِهِ وَنَقُولُ لِمَنْ قَالَ تَصَحُّ إِنْ أَرَدْتَ بِهِ أَنْ التَّوْبَةُ عَنْ بَعْضِ الذُّنُوبِ تَوْجِبُ قَبُولًا يَوْصِلُ إِلَى النِّجَاةِ أَوْ الْفُوزِ فَهَذَا أَيْضًا خَطَأٌ بَلْ النِّجَاةُ وَالْفُوزُ بِتَرْكِ الْجَمِيعِ هَذَا حُكْمُ الظَّاهِرِ وَلَسْنَا نَتَكَلَّمُ فِي خَفَايَا أَسْرَارِ عَفْوِ اللَّهِ فَإِنْ قَالَ مَنْ ذَهَبَ إِلَى أَنَّهَا لَا تَصَحُّ إِنِّي أَرَدْتُ بِهِ أَنْ التَّوْبَةُ عِبَارَةٌ عَنِ النَّدَمِ وَإِنَّمَا يَنْدَمُ عَلَى السَّرِقَةِ مِثْلًا لَكُونِهَا مَعْصِيَةً لَا لَكُونِهَا سَرِقَةً وَيَسْتَحِيلُ أَنْ يَنْدَمَ عَلَيْهَا دُونَ الزَّانَا إِنْ كَانَ تَوَجُّعُهُ لِأَجْلِ الْمَعْصِيَةِ فَإِنَّ الْعِلَّةَ شَامِلَةً لِهَئِمَّا إِذْ مِنْ يَتَوَجَّعُ عَلَى قَتْلِ وَلَدِهِ بِالسَّيْفِ يَتَوَجَّعُ عَلَى قَتْلِهِ بِالسَّكِينِ لِأَنَّ تَوَجُّعَهُ بِفَوَاتِ مَحْبُوبِهِ سَوَاءٌ كَانَ بِالسَّيْفِ أَوْ بِالسَّكِينِ فَكَذَلِكَ تَوَجُّعُ الْعَبْدِ بِفَوَاتِ مَحْبُوبِهِ وَكَذَلِكَ بِالْمَعْصِيَةِ سَوَاءٌ عَصَى بِالسَّرِقَةِ أَوْ الزَّانَا فَكَيْفَ يَتَوَجَّعُ عَلَى الْبَعْضِ دُونَ الْبَعْضِ فَالْندَمُ حَالَةٌ يُوْجِبُهَا الْعِلْمُ بِكَوْنِ الْمَعْصِيَةِ مَفُوتَةً لِلْمَحْبُوبِ مِنْ حَيْثُ إِنَّهَا مَعْصِيَةٌ فَلَا يَتَصَوَّرُ أَنْ يَكُونَ عَلَى بَعْضِ الْمَعَاصِي دُونَ الْبَعْضِ وَلَوْ جَازَ هَذَا لَجَازَ أَنْ يَتَوَبَّ مِنْ شَرْبِ الْخَمْرِ مِنْ أَحَدِ الدِّينِينَ دُونَ الْآخَرِ فَإِنَّ اسْتِحَالَ ذَٰلِكَ مِنْ حَيْثُ إِنَّ الْمَعْصِيَةَ فِي الْخَمْرَيْنِ وَاحِدٌ وَإِنَّمَا الدِّنَانُ ظُرُوفٌ فَكَذَلِكَ أَعْيَانُ الْمَعَاصِي آلَاتٌ لِلْمَعْصِيَةِ وَالْمَعْصِيَةِ مِنْ حَيْثُ مُخَالَفَةُ الْأَمْرِ وَاحِدَةٌ]

Ve dahi tevbekârın ‘ilmi olmazsa müstakbelde ona vâcib olan şey ve muharrem olan nesnenin ‘ilmini öğrenmek ona cümle-i mühimmâtıdır tâ ki ona istikâmet mümkün ola. Ve ‘uzleti isâr etmedikçe istikâmet-i mutlaka ona tamâm olmaz meğer ki ba‘zı günâhtan tevbe ede, nitekim şürb-i hamr ve zinâ ve gasbdan tevbe eden kimse gibi. Ve bu gibi tevbe-i mukayyede tevbe-i mutlaka değildir, hattâ ba‘zu’n-nâs bu tevbe sahîha olmaz ve ba‘-

zu'n-nâs sahîha olur demişler. Ve “sıhhat” lafzı bunda ya'ni bu makâm-da mücmeldir, belki biz sahîh olmaz diyen kimseye deriz ki eğer sen bu 'adem-i sıhhattan 'adem-i fâide murâd ettinse ki ba'zı zünübun terki aslâ fâide vermez de vücûdu 'adem gibidir der isen senin bunda olan hatân ne 'aceb 'azîm bir hatâdır, zîrâ ki biz biliriz zünübun kesreti 'ıkâbın kesretine sebebdır ve onun killeti 'ıkâbın killetine mücibdir. Ve tevbesi sahîh olur diyene dahi deriz ki eğer sen bu sıhhattan murâd ettin ki ba'zı günâhtan tevbe etmek necât ve fevze mücib bir kabûlü îcâb eder, bu da hatâdır necât ve fevz ancak cemî-i zünübun terkiyledir, zîrâ ki zâhirin hükmü budur ve biz isek 'afv-ı ilâhînin esrârı hafâyâsında mütekellim değiliz. Ve sahîh olmayana zâhib olan kimse eğer ben 'adem-i sıhhatinde murâdım tevbe nedemden 'ibâret olup meselâ onun hırsızlığa peşimânlığı ancak ma'siyet olduğu haysiyyetledir, yoksa sirkat olduğu haysiyyetle değildir ve bu ci-hetle çün hırsızlığa nedâmet eder, artık zinâyâ nedâmet etmemekliği müs-tahîl kalır ve eğer onun elem ve teveccu'u ona ma'siyet olduğu içindir, işte o 'illet ikisine şâmilidir, çünkü o kimse ki şemşîr ile katl olunan oğluna keder eder, elbette bıçak ile vâki' olan katline dahi keder eyler, çünkü onun kederi mahbûbunun fevâtı içindir, isterse şemşîr ile olsun ve isterse bıçak ile olsun ikisi hükmde siyyândırlar. İşte bunun gibi 'abdin fevât-ı mahbû-buna dahi keder eder ve mahbûbunun fevâtı ma'siyetledir, isterse ma'siyet sirkat olsun isterse zinâ olsun ve böyle olunca nice ba'zısına keder eder de ba'zısına keder etmez. Kaldı ki nedem böyle bir hâlettir ki ma'siyet ma'siyet olduğu haysiyyetle mahbûbu mefût olduğunun 'ilmi onu îcâb eder ve böyle olunca mutasavver olmaz ki me'âsinin ba'zısına ola ve ba'zısına olmaya. Ve bu câiz olmuş olsa hamrın iki küpünün birisinden tevbe edip ve diğ erinden tevbe etmemek câiz olurdu ve çün iki küpten hamr içmek ma'siyeti bir olduğu haysiyyetle birisinden tevbe etmek ve diğ erinden tev-be etmemek cevâzı müstahîl oldu, zîrâ küpler ancak hamre bir kap olup ve tevbe o hamrdendir, fe-kezâlik a'yân-ı me'âsî dahi ma'siyetlere âlâttır, zîrâ ki muhâlefet-i emr edenlerde birdir.

[فإذا معنى عدم الصحة ان الله تعالى وعد التائبين رتبة وتلك الرتبة لا تتال إلا بالندم ولا يتصور الندم على بعض المماتلات فهو كالمملك المرتب على الإيجاب والقبول فإنه إذا لم يتم الإيجاب والقبول نقول إن العقد لا يصح أي لم تترتب عليه الثمرة وهو المملك وتحقيق هذا ان ثمرة مجرد الترك ان ينقطع عنه عقاب ما تركه وثمره الندم تكفير ما سبق فترك السرقة لا يكفر السرقة بل الندم عليها ولا يتصور الندم إلا لكونها معصية وذلك يعم جميع المعاصي وهو كلام مفهوم واقع يستنطق المنصف بتفضيل به ينكشف الغطاء]

Kaldı ki ‘adem-i sıhhatin ma‘nâsı odur ki tebâreke ve ta‘âlâ tevbekârlara bir rütbe va‘d etmiş ki o rütbe ancak nedemle hâsıl olur. Ve mutasavver olmaz ki [60] mütemâsilâtın ba‘zısına nedem ede de ba‘zısına etmez, îcâb ve kabûle müretteb olan melik gibidir, zîrâ ki îcâb ve kabûl tamâm olmayınca biz deriz ki ‘akd sahîh olmaz ya‘nî semere-i matlûbe müterettib olmaz ya‘nî mülk hâsıl olmaz. Ve bunun tahkîki ise terk-i mücerredin semeresi ancak terk ettiği ma‘siyetin ‘ikâbı munkatı‘ olmaktadır ve nedem ve peşimânînin semeresi sebkât eden günâhın tekfîridir. Ve böyle olunca hırsızlığın terki hırsızlık günâhı tekfîr etmez belki hırsızlığına olan nedâmeti onun günâhı tekfîr eyler ve hırsızlığa nedâmeti ancak ma‘siyet olduğu haysiyyettedir, yoksa ma‘siyet olmaklığı haysiyyeti olmazsa ona nedâmeti mutasavver olmazdı ve bu ise ‘amme-i me‘âsiye şümûlü vardır ya‘nî her bir ma‘siyete nedâmet hâsıl olur. Ve bu bir kelâm-ı mefhûm u vâkî‘dir ki munsıf olan kimse onunla bir tafsîli istintâk eder ki o tafsîl ile bu dakîkanın yüzünden örtü açılıp rûy-i ma‘nâ münkeşif olur.

[فتقول التوبة عن بعض الذنوب لا تخلو إما أن تكون عن الكبائر دون الصغائر أو عن الصغائر دون الكبائر أو عن كبيرة دون كبيرة أما التوبة عن الكبائر دون الصغائر فأمر ممكن لأنه يعلم أن الكبائر أعظم عند الله وأجلب لسخط الله ومقتته والصغائر أقرب إلى تطرق العفو إليها فلا يستحيل أن يتوب عن الأعظم ويتندم عليه كالذي يجني على أهل الملك وحرمه ويجني على دابته فيكون خائفاً من الجنابة على الأهل مستحقراً للجنابة على الدابة والندم بحسب استعظام الذنب واعتقاد كونه مبعداً عن الله تعالى وهذا ممكن وجوده في الشرع فقد كثر التائبون في الأعصار الخالية ولم يكن أحد منهم معصوماً فلا تستدعي التوبة العصمة والطبيب قد يحذر المريض العسل تحذيراً شديداً ويحذره السكر تحذيراً أخف منه على وجه يشعر معه أنه ربما لا يظهر ضرر السكر أصلاً فيتوب المريض بقوله عن العسل دون السكر فهذا غير محال وجوده وإن أكلهما جميعاً بحكم شهوته ندم على أكل العسل دون السكر]

Şöyle ki biz deriz ki zünübün ba‘zısından tevbe etmek bu üç vechin birisinden hâlî olmaz ki yâ kebâirden tevbe eder de sagâirden etmez veyâhüd sagâirden eder de kebâirden etmez veyâhüd kebâirin ba‘zısından eder de ‘umûm-ı me‘âsiden etmez. Ve kebâirden edip sagâirden etmemek şıkkı ise artık bu nev‘ ile olan tevbe emr-i mümkündür, çünkü yakînen bilir ki ‘indallâh zünüb-ı kebâirin günâhı pek büyük ‘azîmdir ve onun saht ve makt ve gazabına daha ziyâde câlib ve müeyyiddir. Ve zünüb-ı sagâir tetarruk-ı ‘afve daha ziyâde yakın ve akrebdir ve bu cihetle a‘zam olan günâhtan tevbe edip onun vâkî‘ olan cinâyetinden çok havf etmez de onu cüz‘î ve hakîr görür. İşte bunun gibi bu zenb-i kebîr dahi zât-ı kibriyâdan müb‘id olduğu

î'tikâdıyla onun ı'zamına göre âdemin nedâmeti vâki' olur ve bu ise şer' de vücûdu mümkündür, zîrâ ki a'sâr-ı hâliyye tevbe'kârân çok olmuştur, hâl-buki onların birisi ma'sûm değil idi ki kâffe-i me'âsîden vâreste olmazdı. Kaldı ki tevbe ı'smeti istid'â etmez, zîrâ fi'l-mesel olur ki tabîb-i hâzık bir marîzi balın tenâvül ve eklinden pek çok te'kîd ile şedîden tahzîr eder ve dahi şekerin tenâvülünden dahi hafîfçe olarak tahzîr eder de bir vechle ki olur ki şekerin bir zararı aslâ zuhûr etmez diye bir îmâ gösterir. Ve hasta olan kimse onun sözüyle baldan tevbe eder de şekerden tevbe etmez. İşte bunun vücûdu muhâl değildir ve çün kendi şehvetinin hükmüyle ikisini tenâvül eder olur ki balın ekline nedâmet eder de şekerle etmez.

[الثاني أن يتوب عن بعض الكبائر دون بعض وهذا أيضاً ممكن لاعتقاده أن بعض الكبائر أشد وأغلظ عند الله كالذي يتوب عن القتل والنهب والظلم ومظالم العباد لعلمه أن ديوان العباد لا يترك وما بينه وبين الله يتسارع العفو إليه فهذا أيضاً ممكن كما في تفاوت الكبائر والصغائر لأن الكبائر أيضاً متفاوتة في أنفسها وفي اعتقاد مرتكبها ولذلك قد يتوب عن بعض الكبائر التي لا تتعلق بالعباد كما يتوب عن شرب الخمر دون الزنا مثلاً إذ يتضح له أن الخمر مفتاح الشرور وأنه إذا زال عقله ارتكب جميع المعاصي وهو لا يدري فيحسب ترجح شرب الخمر عنده ينبعث منه خوف يوجب ذلك تركاً في المستقبل ونداماً على الماضي]

Ve vech-i sâni ki ba'zı kebâirden tevbe edip kusûr-ı me'âsîden tevbe etmemek idi, bu dahi mümkündür, çünkü î'tikâd eder ki ba'zı kebâir-i me'âsî ba'zısından daha ziyâde eşedd ve ı'ndallâh daha ziyâde ı'azîm ve galîzdir. Meselâ katl-i nefis ve nehb-i mâl ve zulm-i nâs ve sâir bu gibi mezâlim-i ı'ibâd ve sitemhâ-yı halk, çünkü bilir ki dîvân-ı ı'ibâd terk olunmaz ve bey-nehu ve beynallâh olan cürm ü cinâyete ı'afv-ı rabbânî mütesâri' olur ve bu dahi mümkündür, nitekim kebâir ile sagâir tefâvüt ederler, çünkü fî nefsihâ ve onun mürtekibi î'tikâdında zünüb-ı kebâir dahi mütefâvite olurlar. Ve onun için ba'zı âdem ı'ibâda müte'allik olmayan ba'zı zünüb-ı kebâirden dahi tevbe eder, nitekim şûrb-i hamrdan tevbe eder de zinâdan etmez, çünkü ona müttezih ve âşikâr olur ki hamr kâffe-i şürurun anahtarıdır, zîrâ ki ı'aklı şûrb-i hamr ile zâil olursa olur ki ı'adem-i idrâk ü şu'ûr ile kâffe-i me'âşiyi irtikâb eder ve bu cihetle onun katında şûrb-i hamrın zararı müte-reccih olur da ondan bir korku münba'is olur ki o korku gelecek zamânda onu terke ve geçmiş olan zamânda vâki' olan irtikâbına bir peşimânî ve nedeme mücib olur.

[الثالث أن يتوب عن صغيرة أو صغائر وهو مصر على كبيرة يعلم أنها كبيرة كالذي يتوب عن الغيبة أو عن النظر إلى غير المحرم أو ما يجري مجراه وهو مصر على شرب الخمر فهو

أيضاً ممكن ووجه إمكانه أنه ما من مؤمن إلا وهو خائف من معاصيه ونادم على فعله ندماً إما ضعيفاً وإما قوياً ولكن تكون لذة نفسه في تلك المعصية أقوى من ألم قلبه في الخوف منها لأسباب توجب ضعف الخوف من الجهل والغفلة وأسباب توجب قوة الشهوة فيكون الندم موجوداً ولكن لا يكون ملياً بتحريك العزم ولا قوياً عليه فإن سلم عن شهوة أقوى منه بأن لم يعارضه إلا ما هو أضعف قهر الخوف الشهوة وغلبها وأوجب ذلك ترك المعصية وقد تشتد ضراوة الفاسق بالخمير فلا يقدر على الصبر عنه وتكون له ضراوة ما بالغية وتلب الناس والنظر إلى غير المحرم وخوفه من الله قد بلغ مبلغاً يقمع هذه الشهوة الضعيفة دون القوة فيوجب عليه جند الخوف انبعاث العزم للترك بل يقول هذا الفاسق في نفسه إن قهرنى الشيطان بواسطة غلبة الشهوة في بعض المعاصي فلا ينبغي أن أخلع العذار [61] وأرخي العنان بالكلية بل أجاهده في بعض المعاصي ففساني أغلبه فيكون قهري له في البعض كفارة لبعض ذنوبي ولو لم يتصور هذا لما تصور من الفاسق أن يصلي ويصوم ولقيل له إن كانت صلاتك لغير الله فلا تصح وإن كانت لله فاترك الفسق لله فإن أمر الله فيه واحد فلا يتصور أن تقصد بصلاتك التقرب إلى الله تعالى ما لم تتقرب بترك الفسق وهذا محال بأن يقول الله تعالى على أمران ولي على المخالفة فيهما عقوبتان وأنامل في أحدهما بقهر الشيطان عاجز عنه في الآخر فأنا أقهره فيما أقدر عليه وأرجو بمجاهدتي فيه أن يكفر عني بعض ما عجزت عنه بفرط شهوتي فكيف لا يتصور هذا وهو حال كل مسلم إذ لا مسلم إلا وهو جامع بين طاعة الله ومعصيته ولا سبب له إلا هذا]

Ve üçüncü vech ki bir sagîreden veyâhüd birtakım sagâirden bir kebî-reye ‘âlim ve musırr olduğu hâlde tevbe etmek idi, meselâ şûrb-i hamre musırr olup ve şûrb-i hamr kebâirden olduğuna ‘âlim olduğu hâlde gıybet ve nâ-mahreme bakmak gibi zünüb-ı sagâirden tevbe eden kimse gibi ki bu dahi mümkündür. Ve onun vech-i imkânı odur ki bir mü'min yok ki kendi günâhından hâif ve fi'line nâdim olmaya, ister nedemi zebûn ve isterse nedemi kavî olsun. Velâkin olur ki onun mürtekib bulunduğu me'âsîden bir ma'siyete onun lezzet-i nefsi ondan olan havf u hirâsı ve korkusundan daha ziyâde kavî ola, çünkü birtakım esbâba düçâr olmuş ki o esbâb onun o ma'siyetinin havfını cehl ve gafletinden zebûn eder ve kuvvet-i şehveti onu icâb eder ki bu sûrette dahi nedem mevcûd olmuş olur velâkin tahrîk-i 'azm ile melî olmaz ve üzerine kavî olmaz. Ve eğer ondan akvâ bir şehvetten sâlim olup onun mâ-dûnu bulunan nesnenin gayrısıyla müte'ârız olmazsa artık o vakt havf-ı Bârî onun şehvetini kahr ve galebe eder de terk-i ma'siyete ve nedeme mücib olur. Ve ba'zen şûrb-i hamre fâsıkın darâvet ve mümârese ve 'âdeti müştedd olup ondan sabr etmeye kudreti kalmaz ve dahi gıybete ve ihtilâs-ı emvâl-i nâsa ve nazar-ı gayr-i mahreme dahi nev'an-mâ bir 'âdet ve mümâresesi var ve Hakk subhânehu ve ta'âlâdan havf u hirâs ve korkusu bir meblaga varıp bâlig olmuş ki yalnız işbu şehevât-ı za'îfenin

kal'ına muktedir olur da kaviyyesinin kal'ına muktedir olmaz. Ve çend havf u hirâs bu ma'şiyâtın terkine, inbi'âs-ı 'azme mücib olur, artık o şahs-ı fâsık kendi nefsinde der ki eğer galebe-i şehvetle şeytân-ı la'în ba'zı ma'şiyetlerde beni kahr ettiyse de artık bi'l-küllîyye başımdan yuları çıkarıp 'izârî hal' ve me'âsiye irhâ-yı 'inân etmekliğim lâzım gelmez, belki ba'zı me'âsîde muhâlefetle şeytâna mücâhede etmeliyim ki o ma'şiyetlerin terkiyle ona gâlib gelip de onu kahr eder isem onda olan kahrım benim ba'zı zünûbuma keffâret olur. Ve bu hâl mutasavver olmamış olsa merd-i fâsıktan namâz kılmak ve oruç tutmak mutasavver olmazdı. Ve fâsıka denilirdi ki eğer sen Zât-ı Zi'l-Celâl'in gayrisına namâzı kıalarsan senin namâzın sahîh olmaz ve eğer sen Allâhu ta'âlâya kıalarsan Allâh için fısıki dahi terk eyle, zîrâ ki mutasavver olamaz ki terk-i fısıki ile takarrüb etmeksizin senin bu kıldığın namâz ile zât-ı kibriyâya takarrübü kâd edesin. Ma'a-hâzâ bu gibi söz söylemek muhâldir, zîrâ o kimse der ki "Allâhu ta'âlânın benim üzerimde mefrûz iki emri vardır ve muhâlefetleri için benim üzerime iki 'ukûbeti vâcibdir ve ben isem onların birisinde kahr-ı şeytâna oldukça biraz kudretim vardır ve diğesinde 'âcizim, kaldı ki ben ona muktedir bulunduğum şeyde şeytâna kahr edeyim de o bâbda olan mücâhedem ile recâ ederim ki Allâhu ta'âlâ dahi benim fart-ı şehvetimle ondan 'âciz kaldığım ba'zı ma'şiyetlerin günâhlarını bana tekfîr eyleye." Ve bu hâl nice mutasavver olmaz o hâl ile ki bu cihânda her bir müslimin hâlidir, çünkü dünyâda hiçbir müslim yoktur ki Allâhu ta'âlânın tâ'âtı ile ma'şiyetleri beyinde câmi' olmaya ve onun şol sebepten gayrı aslâ diğeri bir sebebi yoktur.

[وإذا فهم هذا فهم أن غلبة الخوف للشهوة في بعض الذنوب ممكن وجودها والخوف إذا كان من فعل ماضٍ أورث الندم والندم يورث العزم وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم الندم توبة ولم يشترط الندم على كل ذنب وقال التائب من الذنب كمن لا ذنب له ولم يقل التائب من الذنوب كلها وبهذه المعاني تبين سقوط قول القائل أن التوبة عن بعض الذنوب غير ممكنة لأنها متماثلة في حق الشهوة وفي حق التعرض إلى سخط الله تعالى نعم يجوز أن يتوب عن شرب الخمر دون النبيذ لتفاوتهما في اقتضاء السخط ويتوب عن الكثير دون القليل لأن لكثرة الذنوب تأثيراً في كثرة العقوبة فيساعد الشهوة بالقدر الذي يعجز عنه ويترك بعض شهوته لله تعالى كالمريض الذي حذره الطبيب الفاكهة فإنه قد يتناول قليلها ولكن لا يستكثر منها فقد حصل من هذا أنه لا يمكن أن يتوب عن شيء ولا يتوب عن مثله بل لا بد وأن يكون ما تاب عنه مخالفاً لما بقي عليه إما في شدة المعصية وإما في غلبة الشهوة وإذا حصل هذا التفاوت في اعتقاد التائب تصور اختلاف حاله في الخوف والندم فيتصور اختلاف حاله في الترك فندمه على ذلك الذنب ووفاءه بعزمه على الترك يلحقه بمن لم يذنب وإن لم يكن قد أطاع الله في جميع الأوامر والنواهي]

Ve çün bu zikr ü tafsîl mefhûm olur, ondan ma'fûm ve mefhûm olur ki ba'zı zünûbda şehvete havfın galebesi mümkünü'l-vücûddur. Ve o havf eğer bir geçmiş şey üzerine hâsıl olmuş ise lâ-mahâle nedeme mûris olur ve nedem dahi müstakbelde o denli günâhın terkine muktezî olan 'azmi îrâs eder. Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki “الندم توبة” ya'nî “Nedem, tevbedir” ve her bir zenbe onu şart etmemiştir. Ve dahi “التائب من الذنب كمن لا ذنب له” buyurmuştur ya'nî “Günâhtan tevbe eden kimse günâhı olmayan kimse gibidir” ki kâffe-i zünûbdan tevbe eden kimse buyurmamıştır. Ve bu ma'nâlarla nümâyân oldu ki ba'zı zünûbdan tevbe etmek mümkündür, çünkü şehvet hakkında ve saht-ı rabbânîye ta'arruzu hükmünde mütemâsildir diyen âdemin sözü sâkıt olur ki galat ve hatâ bir söz olduğu bununla ma'fûm olur,

Evet, câiz olur ki hamr içmesinden tevbe ede de şûrb-i nebîzden tevbe etmeye, çünkü iktizâ-yı gazab u sahtta mütefâvitlerdir. Ve dahi kesîrden tevbe ede de kalîlden etmeye, çünkü kesret-i 'ukûbette kesret-i zünûbun te'sîri vardır. Ve mümkündür ki şehvetinin terkenden 'âciz kaldığı nesnede şehvete müsâ'ade ede ve şehvetin [62] ba'zısını Allâhu ta'âlâ için terk ede şol hasta gibi ki fevâkihin eklinden tabîb onu tahzîr etmiş ki ba'zu'l-ahyân-da fevâkihten az bir şey tenâvül eder de ondan istiksâr etmez ve tenâvül ettiği mikdâr-ı kalîl ona pek çok zarar vermez. Velâkin bu tafsîl ve ta'lîlden hâsıl oldu ki o kimse ki bir günâhtan tevbe eder, o günâhın mislinden tevbe etmemek mümkün olmaz ya'nî o ki onun mislinden tevbe edememiş, ondan tevbe etmek ancak onun emsâlinde tevbe etmekle mümkün olur, belki ondan tevbe ettiği şey onun üstünde kalıp ondan tevbe etmediği zenbin muhâlîfi olmak gerektir ki yâ ma'siyetin şiddetinde veyâhüd galebe-i şehvete onun muhâlîfi olmak lâzım ve lâbüddür. Ve çün işbu tefâvüt tâibin itikâdında hâsıl olur, havf ve nedemde onun ihtilâf-ı hâli mutasavver olur ya'nî terkinde onun ihtilâf-ı hâli mutasavver olur ve o zenbe onun peşimânî ve nedemi ve terki 'azmine olan vefâsı onu zenb etmeyen kimseye ilhâk eder velev ki Zât-ı Zi'l-Celâl'e cemî'-i evâmîr ü nevâhîsinde itâ'at etmemiş ola.

[فإن قلت هل تصح توبة العنين من الزنا الذي قارفه قبل طريان العنة فأقول لا لأن التوبة عبارة عن ندم يبعث العزم على الترك فيما يقدر على فعله وما لا يقدر على فعله فقد انعدم بنفسه لا بتركه إياه ولكني أقول لو طرأ عليه بعد العنة كشف ومعرفة تحقق به ضرر الزنا الذي قارفه وثار منه احتراق وتحسر وندم بحيث لو كانت شهوة الوقاع به باقية لكانت حرقة الندم تقمع تلك الشهوة وتغلبها فإني أرجو أن يكون ذلك مكفراً لذنبه وما حيا عنه سيئته إذ لا خلاف

في أنه لو تاب قبل طريان العنة ومات عقيب التوبة كان من التائبين وإن لم يطرأ عليه حالة تهيج فيها الشهوة وتيسر أسباب قضاء الشهوة ولكنه تائب باعتبار أن ندمه بلغ مبلغاً أوجب صرف قصده عن الزنا لو ظهر قصده فإذا لا يستحيل أن تبلغ قوة الندم في حق العنين هذا المبلغ إلا أنه لا يعرفه من نفسه فإن كل من لا يشتهي شيئاً يقدر نفسه قادراً على تركه بأدنى خوف والله تعالى مطلع على ضميره وعلى مقدار ندمه فعساه يقبله منه بل الظاهر أنه يقبله والحقيقة في هذا كله ترجع إلى ظلمة المعصية تمنحي عن القلب بشيئين أحدهما حرقة الندم والآخر شدة المجاهدة بالترك في المستقبل وقد امتنعت المجاهدة بزوال الشهوة ولكن ليس محالاً أن يقوى الندم بحيث يقوى على محوها دون المجاهدة ولولا هذا لقلنا إن التوبة لا تقبل ما لم يعيش التائب بعد التوبة مدة يجاهد نفسه في عين تلك الشهوة مرات كثيرة وذلك مما لا يدل ظاهر الشرع على اشتراطه أصلاً]

Ve kudret-i vikâ'dan mahrûm olan 'innînin zâtına o 'innet ve 'acz târî olmazdan akdem mukterif olduğu zinâ ma'siyetinin günâhından tevbesi sahîh olur mu der isen ben derim ki yok, ya'nî sahîh olmaz, çünkü tevbe nedemden 'ibârettir ve öyle bir nedemden 'ibârettir ki onun fi'line muktedir bulunduğ u ma'siyetin terki ne bir 'azme bâ'is ola ve fi'line muktedir bulunmadığı şey kendi nefsi ile ma'dûm olmuştur ki onun ona vâkî' olan terkiyle ma'dûm olmamıştır. Velâkin ben derim ki 'innet ve 'aczin tareyânından sonra ona bir keşf ve ma'rifet târî ve 'arız olup da onunla uğradığı işbu ma'siyetin günâhı ya'nî iktirâf ettiği zinânın günâhı zararı tahkîk etmiş olsa ve kalbde o tahkîkten bir süziş ü ihtirâk ve tahassür-i nedâmet kopup şöyle ki o hurkat ve peşimânî kendinde şehvet-i vikâ' bâkî olmuş olsa da onu galebe edip o şehveti ondan kal' ve kam' ederdî. Recâ ederim ya'nî ümîdvârım ki o denli olan hasret ve süziş ve nedâmeti onun o günâhına mükeffir ola da o seyyieyi mahv ede, çünkü bir hilâf yoktur ki bir kimseye 'innet ve 'acz-i vikâ' târî olmazdan akdem zinâdan tevbe etmiş olsa ve tevbenin 'akîbinde vefâtı vâkî' olsa o kimse tevbekârândan olur velev ki ona şehvet-i vikâ'ı tehyîc eder ve kazâ-yı şehvetin esbâbını teysîr eyler bir hâlet ona târî olmamış, zîrâ kendisi böyle bir 'itibâr ile tâibdir ki onun hasret ve nedemi bir dereceye varmış ki zinâyâ kasdı zâhir olmuş olsa da onun kasdını zinâdan sarf ve tahvîl eder.

Ve 'innî'n hakkında dahi peşimânî ve nedemin kuvveti böyle bir dereceye varmaklığı müstahîl olmaz, ammâ kendisi bunu kendi nefsinden bilmez, çünkü her kim ki bir nesneyi emr etmez de Allâhu ta'âlâdan ednâ bir havf ile onun terki ne nefsinî muktedir sanır ya'nî onun nefsinî ona muktedir takdîr eyler, hâlbuki Zât-ı zü'l-celâl onun zamîrine muttalî' ve peşimânî

ve nedâmeti mikdârına vâkîf ve âgâhtır, ola ki ondan kabûl eder ve belki zâhir-i nusûs ahkâmınca kabûlü daha ziyâde mercûdur. Ve bunun cemî'i-sinde hakikat-i emr o mertebeye râci'dir ki ma'siyet karanlığı kalb-i insândan iki nesne ile mahv olunur ki birisi hurkat-ı nedemdir ve diğeri gelecek zamânda o gibi ma'siyetin terkine olan 'azm ve şiddet-i mücâhededir: Ve bu meselede eğerçi zevâl-i şehvetle mücâhede mümteni' olmuş ise de velâkin muhâl değildir, onun peşimânî ve nedemi o mertebeye varıp kavî olur ki bî-mücâhede onun mahvına tâkat-mend ola. Ve bu imkân ve kâbiliyyet olmamış olaydı biz der idik ki tevbekâr olan kimse ba'de't-tevbe o şehvetin 'innine pek çok kerrede nefsine mücâhede edecek bir müddet yaşamadıkça onun o tevbesi makbûl değildir ve bunun ise onun lüzûm ve iştirâtı üzerine zâhir-i şer' aslâ delâlet etmez.

إفإن قلت إذا فرضنا تائبين أحدهما سكنت نفسه عن النزوع إلى الذنب والآخر بقي في نفسه نزوع إليه وهو يجاهدها ويمنعها فأيهما أفضل فاعلم أن هذا مما اختلف العلماء فيه فقال أحمد بن أبي الحواري وأصحاب أبي سليمان الداراني إن المجاهد أفضل لأن له مع التوبة فضل الجهاد وقال علماء البصرة ذلك الآخر أفضل لأنه لو فتر في توبته كان أقرب إلى السلامة من المجاهد الذي هو في عرصة الفتور عن المجاهدة وما قاله كل واحد من الفريقين لا يخلو عن حق وعن قصور عن كمال الحقيقة والحق فيه أن الذي انقطع نزوع نفسه له حالتان

Ve sen eğer dedin ki biz iki tevbekârı farz etsek ki onların birisi günâha nüzû' etmekten nefsi durup sâkin olmuş ve diğesinde günâha nüzû' etmek için bir heves kalıp kendi nefsinde bakiyye-i iştihâ kalmış velâkin onunla mücâhede edip o ma'siyeti irtikâb etmekten men' eder, bunların hangisi efdaldır? O dahi şöylece bil ve âgâh ol ki bu mesele [63] 'ulemâ beyninde muhtelefün fih olan mesâildendir. Ahmed b. Ebi'l-Havārâ ile Ebû Süleymân-ı Dārānî ashâbı demişler ki "Mücâhid olan kimse daha ziyâde efdaldır, çünkü onun tevbe ile berâber cihâdın fazlı vardır." Ve Basra 'ulemâsı demişler ki "Öteki efdaldır, çünkü tevbesinde fütür etmiş olsa selâmete daha ziyâde akrebdir" ya'nî 'urza-i fütürda olan mücâhidden sâhil-i selâmete daha ziyâde yakındır. Ve her bir ferîkin söylediği sözü hakktan ve kemâl-i hakikat kusûrundan hâlî değildir, zîrâ ki bunda tarîk-i savâb ve hakk odur ki o kimse ki günâha nüzû' etmekten nefsi durup sâkin ve munkatîr olmuştur, onun iki hâleti vardır:

إحدهما أن يكون انقطاع نزوعه إليها بفتور في نفس الشهوة فقط فالمجاهد أفضل من هذا إذ تركه بالمجاهدة قد دل على قوة نفسه واستيلاء دينه على شهوته فهو دليل قاطع على قوة اليقين وعلى قوة الدين وأعني بقوة الدين قوة الإرادة التي تنبعث بإشارة اليقين وتقمع الشهوة المنبعثة

بإشارة الشياطين فهاتان قوتان تدل المجاهدة عليهما قطعاً وقول القائل إن هذا أسلم إذ لو فتر لا يعود إلى الذنب فهذا صحيح ولكن استعمال لفظ الأفضل فيه خطأ وهو كقول القائل العنين أفضل من الفحل لأنه في أمن من خطر الشهوة والصبي أفضل من البالغ لأنه أسلم والمفلس أفضل من الملك القاهر القامع لأعدائه لأن المفلس لا عدو له والملك ربما يغلب مرة وإن غلب مرات وهذا كلام رجل سليم القلب قاصر النظر على الظواهر غير عالم بأن العز في الأخطار وأن العلو شرطه اقتحام الأغوار بل كقول القائل الصياد الذي ليس له فرس ولا كلب أفضل في صناعة الاصطياد وأعلى رتبة من صاحب الكلب والفرس لأنه آمن من أن يجمع به فرسه فتتكسر أعضاؤه عند السقوط على الأرض وآمن من أن يعضه الكلب ويعتدي عليه وهذا خطأ بل صاحب الفرس والكلب إذا كان قوياً عالماً بطريق تأديبهما أعلى رتبة وأحرى بدرك سعادة الصيد]

Ki birincisi nefis-i şehvete olan fütûr ile günâhtan nüzû'unun inkıtâ'ı olmuş ola ki bu sûrette olan tevbekârdan mücâhede eden kimse daha ziyâde efdaldır, çünkü mücâhede ile olan terki onun kuvvet-i nefsi üzerine ve şehvetine dînini istilâsına delâlet eder ve bu delâlet ise onun kuvvet-i yakînine delîl-i kâtî'dır. Ve kuvvet-i dînden benim murâdım ancak işâret-i şeyâtîn ile münba'is olan şehvetin kam'ına işâret-i yakîn ile münba'is olan kuvvet-i irâdetdir, işte bunlar iki kuvvettirler ki mücâhede onlara kat'an delâlet eder.

Ve kâilin o kavli ki bu tevbekârın hâlî daha ziyâde eslemdir, zîrâ ki fütûr etmiş olsa da bir dahi günâha 'avdet etmez demesi vâkı'an eğerçi sahihtir. Velâkin bunda bu lafz-ı efdaliyyetin isti'mâli hatâdır, zîrâ ki o kâilin ki 'innîn fahlden efdaldır demesine benzer, çünkü şehvetin hatarından daha ziyâde emîndir veyâhüd sabî, bâligden efdaldır, zîrâ ki daha ziyâde eslemdir diyen âdemin sözüne benzer veyâhüd müflis olan zât, a'dâsına kâhir ve kâmi' olan melikten efdaldır, çünkü müflisin 'adüvvü yoktur ve melik pek çok kerrede düşmanına galebe ederse de ola ki bir kerre de maglûb olur diyen âdemin sözüne benzer. Ve bu bir kelâmdır ki zavâhire kısar-ı nazar eden selîmü'l-kalb olan âdemin sözüdür ki 'izz hatarlarda olduğunu bilmez ve iktihâm-ı agrâr şart-ı 'ulüvv olduğunu anlamaz, belki onun bu sözü esb ve tâzîsi olmayan avcı avcılık kârında sâhib-i esb ü tâzîden efdaldır ve onun rütbesi ondan daha ziyâde yücedir, çünkü onunla esbi tekerlenip de yere düşmesiyle a'zâsı kırılıp da rencîde vü âzürde olmak hatarından vâreste ve daha ziyâde emîndir ve hem dahi tâzî ısırmasından ve ona ta'addî edip dişlemesinden daha ziyâde emîndir diyen âdemin sözü gibidir ki bu söz mahz-ı hatâdır. Belki sâhib-i esb ü tâzî onların te'diblerinin yoluna 'âlim olup da istihdâmlarında kavî olursa onun rütbesi bî-esb ve bî-tâzî olan say-yâddan berterdir ve sa'âdet-i saydın idrâkine daha ziyâde ahrâ ve elyaktır.

[الحالة الثانية أن يكون بطلان النزوع بسبب قوة اليقين وصدق المجاهدة السابقة إذ بلغ مبلغاً قمع هيجان الشهوة حتى تأدبت بأدب الشرع فلا تهيج إلا بالإشارة من الدين وقد سكنت بسبب استيلاء الدين عليها فهذا أعلى رتبة من المجاهد المقاسي لهيجان الشهوة وقمعها وقول القائل ليس لذلك فضل الجهاد قصور عن الإحاطة بمقصود الجهاد فإن الجهاد كان مقصوداً لعينه بل المقصود قطع ضراوة العدو حتى لا يستجرك إلى شهواته وإن عجز عن استجارك فلا يصدق عن سلوك طريق الدين فإذا قهرته وحصلت المقصود فقد ظفرت وما دمت في المجاهدة فأنت بعد في طلب الظفر]

Ve ikinci hâleti onun nüzû'unun butlânı kuvvet-i yakîn ve mücâhede-i sâbikanın sıdkı sebepleriyle olmaktır ki sıdkı böyle bir dereceye varmış ki nefsinden heyecân-ı şehveti koparmış tâ ki edeb-i şer' ile müteeddib olmuş da bir dahi dînden bir işâret olmadıkça şehveti hâyic olmaz, zîrâ ki ona dînin istilâsı sebebi ile sâkin olmuş. Ve bu sûrette olan tevbekârın rütbesi heyecân-ı şehvete mukâsî ve kam'ına çalışan mücâhidin rütbesinden berterdir. Ve ona fazl-ı cihâd yoktur diyen âdemin sözü ancak maksûd-ı cihâdın ihâtası kusûrundandır, zîrâ ki cihâd li-‘aynihi maksûd değildir, ancak ‘âdet-i ‘adüvvün kat'ına maksûddur tâ ki düşman seni kendi şehvâtına çekip götürmeye ve eğer seni şehvetine çekip götürmekten ‘âciz olursa seni tarîk-i dînin sülûkünden sadd ve men' eylemeye. Ve çün sen onu kahr edip de ona gâlib oldun ve maksûdu tahsîl ettin, artık murâdına zafer bulmuş olursun ve mücâhededede durdukça sen henüz zaferin talebindesin.

[ومثاله كمثال من قهر العدو واسترقه بالإضافة إلى من هو مشغول بالجهاد في صف القتال ولا يدري كيف يسلم ومثاله أيضاً مثال من علم كلب الصيد وراض الفرس فهما نائمان عنده بعد ترك الكلب الضراوة والفرس الجماع بالإضافة إلى من هو مشغول بمقاساة التأديب بعد ولقد زل في هذا فريق فظنوا أن الجهاد هو المقصود الأقصى ولم يعلموا أن ذلك طلب للخلاص من عوائق الطريق وظن آخرون أن قمع الشهوات وإماطتها بالكلية مقصود حتى جرب بعضهم نفسه فعجز عنه فقال هذا محال [64] فكذب بالشرع وسلك سبيل الإباحة واسترسل في إتباع الشهوات وكل ذلك جهل وضلال وقد قررنا ذلك في كتاب رياضة النفس من ريع المهلكات]

Ve bunun misâli o âdemin misâlidir ki adüvvi kahr edip onu istirkāk etmiş de hâlâ miyân-ı vegâ ve saff-ı kîtâlde müştâgil olup nice selâmet bulacağını bilmez olan kimseye nisbetle onun hâli nice ise veyahut onun misâli şol âdemin misâlidir ki avcılık fennini tâzîsine öğretmiş ve esbi dahi bu harekât-ı saydiyye ile alıştırıp yatırmış da ikisi tamâm muallim olarak yani kelbi ‘âdet-i kelbiyyeyi terk etmiş ve esbi hü-y-ı serkeştî vü şemûsîden kurtarılmış olduğu hâlde yanında yatarlar ki onun avcılık için henüz esb ve tâzîsinin ta'limlerine mükâsât eden kimseye izâfetle hâli nice ise o da

böyledir. Ve bu yolda kavmin ayağı kayıp da zillet etmişler ki cihād ancak maksûd-ı aksâdır yani avâik-i tarîkten kurtulmak talebi olduğunu bilmişler. Ve diğer kavim zann etmişler ki bi'l-küllîyye şehvâtın kam'ıyla imâtasıdır ki maksûd odur. Hattâ nefslarini tecrîbe edip ondan âciz kaldılar da bu muhâldir diye şer'î-i şerîfi tekzîb etmişler de sebîl-i ibâhatı sülûk edip ittibâ'ı şehvâtta nefslarini koyuvermişler. Ve bunun cemî'i ancak cehl ve dalâldir, biz rub'ı mühlikâtan riyâzet-i nefs kitâbında onu takrîr etmişiz.

[فإن قلت فما قولك في تأئين أحدهما نسي الذنب ولم يشتغل بالتفكر فيه والآخر جعله نصب عينه ولا يزال بتفكر فيه ويحترق ندماً عليه فأيهما أفضل فاعلم أن هذا أيضاً قد اختلفوا فيه فقال بعضهم حقيقة التوبة أن تنصب ذنبك بين عينيك وقال آخر حقيقة التوبة أن تنسى ذنبك وكل واحد من المذنبين عندنا على حق ولكن بالإضافة إلى حالين

وكلام المتصوفة أبداً يكون قاصراً فإن عادة كل واحد منهم أن يخبر عن حال نفسه فقط ولا يهمه حال غيره فتختلف الأجوبة لاختلاف الأحوال وهذا نقصان بالإضافة إلى المهمة والإرادة والجد حيث يكون صاحبه مقصور النظر على حال نفسه لا يهمه أمر غيره إذ طريقه إلى الله نفسه ومنازله أحواله وقد يكون طريق العبد إلى الله العلم بالطرق إلى الله تعالى كثيرة وإن كانت مختلفة في القرب والعبد والله أعلم بمن هو أهدي سبيلاً مع الاشتراك في أصل الهداية]

Ve eğer sen dedin ki iki tevbekârın ki birisi kendi günâhını unutup tefekküründe iştigâl etmez ve diğeri onun günâhını kendi nefesine nasb-ı 'ayn edip pîş-i çeşm etmekle hemîşe ona tefekkür ve nâr-ı hasret ü nedâmetle yanıp durur, âyâ onların hangisi efdaldır der isen bunu dahi şöylece bil ki bu bir hâldir ki 'ulemâ-ı 'ârifîn onda ihtilâf etmişler ki bir fırkaları demiş ki "Tevbenin hakîkatı odur ki sen kendi günâhını iki gözün beyninde nasb edip onu pîş-i çeşm eylersin." Ve diğeri demiş ki "Tevbenin hakîkatı odur ki sen kendi günâhını nisyân edesin." Ve iki hâle izâfetle bizde bu mezheblerin her biri hakktır ve mutasavvifinin kelâmı ebeden kâsır olur, zîrâ ki onların her biri yalnız kendi hâlinden haber verir de diğeri hâli ona mübhem olmaz ve bu cihetten ihtilâf-ı ahvâl için ecvibeler dahi muhtelif olur. Ve cidd ve irâde ve himmete nisbetle bu hâl noksândır o haysiyetle ki onun sâhibi ahvâl-i nefesine nazarı maksûr olur da diğeri emri ona mühimm olmaz, çünkü Zât-ı Zi'l-Celâl'e onun yolu kendi nefsidir ve onun menâzili kendi ahvâlidir. Ve ba'zen 'ilm dahi 'abdin tarîki olur, kaldı ki Allâhu ta'âlâya olan turuk çoktur velev ki yakınlık ve uzaklıkta muhtelif olur ve asl-ı hidâyette iştirâkleriyle berâber hangisi sebebiyle daha ziyâdece âşinâ ve hidâyetli olduğuna Zât-ı Zi'l-Celâl a'lemdir.

[فأقول تصور الذنب وذكره والتفجع عليه كمال في حق المبتدئ لأنه إذا نسيه لم يكتر احتراقه فلا تقوى إرادته وانبعاثه لسلوك الطريق لأن ذلك يستخرج منه الحزن والخوف الوازع عن الرجوع إلى مثله فهو بالإضافة إلى الغافل كمال ولكنه بالإضافة إلى سالك الطريق نقصان فإنه شغل مانع عن سلوك الطريق بل سالك الطريق ينبغي أن لا يعرج على غير السلوك فإن ظهر له مبادئ الوصول وانكشف له أنوار المعرفة ولو اتمع الغيب استغرقه ذلك ولم يبق متسع للالتفات إلى ما سبق من أحواله وهو الكمال بل لو عاق المسافر عن الطريق إلى بلد من البلاد نهر حاجز طال تعب المسافر في عبوره مدة من حيث إنه كان قد خرب جسره من قبل ولو جلس على شاطئ البحر بعد عبوره ييكي متأسفاً على تخريبه الجسر كان هذا مانعاً آخر اشتغل به بعد الفراغ من ذلك المانع نعم إن لم يكن الوقت وقت الرحيل بأن كان ليلاً فتعذر السلوك أو كان على طريقة أنهار وهو يخاف على نفسه أن يمر بها فليطل بالليل بكاؤه وحزنه على تخريب الجسر ليتأكد بطول الحزن عزمه على أن لا يعود إلى مثله فإن حصل له من التنبيه ما وثق بنفسه أنه لا يعود إلى مثله فسلوك الطريق أولى به من الاشتغال بذكر تخريب الجسر والبقاء عليه وهذا لا يعرفه إلا من عرف الطريق والمقصد والعائق وطريق السلوك وقد أشرنا إلى تلويحات منه في كتاب العلم وفي ربع المهلكات]

Ve binâen ‘aleyh ben derim ki mübtedî hakkında günâhın tasavvur ve zikri ve irtikâbına tefeccu^c ve teveccu^c ve teessüfü kemâldir, çünkü eğer onu unutursa onun süziş ü ihtirâkı çoklaşmaz da sülûk-ı tarîk için onun irâdet ve inbi‘âsı olmaz, zîrâ ki onun tasavvur ve zikrinden hüzn ve havf istihrâc olunur, öyle bir havf çıkar ki onu o günâhın mislini irtikâb etmekten men^c ve ıslâh eder ve bu cihetle tezekkürü gâfile nisbet ile kemâldir velâkin sâlik-i râha izâfetle vehn ve noksândır, zîrâ ki ona sülûk-i tarîkten şâğıldır. Belki sâlik-i tarîka lâıık odur ki ona mebâdî-i vusûl zuhûr edip envâr-ı ma‘rifet münkeşif olur da levâmî‘-i gayb ona nümâyân oldukta o hâl onu istigrâk ede de ahvâlınden geçmiş olan şeye iltifât etmek yeri onda kalmaya ve sülûkun gayrısına bir meyl ve iltifâtı olmaya ki ona göre kemâl odur. Belki bilâdına müsâfir olan kimseye esnâ-yı tarîkinde bilâddan bir nehr-i mâni‘ onu yolundan ta‘vîk etmiş olsa onun o nehrin üstünde tahrîb ettiğı köprünün tezekkürü ile bir zamân onun ‘ubûr u mürûrunda onun yorgunluğu uzar ve çün o nehri geçip ‘ubûrundan sonra nehrin sâhilinde oturur da köprünün tahrîbine vâki‘ olan kusûru için ağlayıp teessüf eyler, onun bu hâli o mâni‘den sonra diğer bir mâni‘ olur ve bu haysiyyetle o kusûrun tezekkürü mürûruna naks [65] vermiş olur. Evet, eğer o vakt vakt-i rahîl olmayıp ki gece olursa ve o sebeble sülûk-ı rah ona müte‘azzir olur veyâhüd yolu üstünde hatarlı enhâr bulunup da mürûr u ‘ubûrlarından nefsi üzerine korkarsa artık o hâlde onun ağlamayı gecelerde uzatsın ve köprünün tahrîbine hüznü çoklaşsın tâ ki bir dahi onun

misline 'avdet etmemek için onun 'azmî müteakkid olsun. Ve eğer tenbîhten misline 'avdet etmemek için bir emniyet ona hâsıl olup nefisine bir vüsûk ve itimâdı olursa o hâlde sülûk-ı tarîk ona tahrîb-i cisrin zikri iştigâlinde evlâ ve ahrâ olur ya'nî geçmiş olan cürme ağlamaktan ona yeğ olur ve bunu ancak o kimse bilir ki tarîk ve maksad ve 'âik ve sebîl-i sülûku bilmiş ola, yoksa başkası onu bilmez ve biz kitâbü'l-ilmde ve rub'u'l-mühlikât kütübünde onun ba'zı telvîhâtına işâret etmişiz.

[بل نقول شرط دوام التوبة أن يكون كثير الفكر في النعيم في الآخرة لتزيد غبته ولكن إن كان شاباً فلا ينبغي أن يطيل فكره في كل ما له نظير في الدنيا كالحوار والقصور فإن ذلك الفكر ربما يحرك رغبته فيطلب العاجلة ولا يرضى بالآجلة بل ينبغي أن يتفكر في لذة النظر إلى وجه الله تعالى فقط فذلك لا نظير له في الدنيا فذلك تذكّر الذنب قد يكون محرّكاً للشهوة فالمبتدئ أيضاً قد يستضر به فيكون النسيان أفضل له عند ذلك ولا يصدنك عن التصديق بهذا التحقيق ما يحكى لك من بكاء داود ونياحته عليه السلام فإن قياسك نفسك على الأنبياء قياس في غاية الاعوجاج لأنهم قد ينزلون في أقوالهم وأفعالهم إلى الدرجات اللاتقة بأمرهم فإنهم ما بعثوا إلا لإرشادهم فعليهم التلبس بما تنتفع أممهم بمشاهدته وإن كان ذلك نازلاً عن ذروة مقامهم]

Belki biz deriz ki devâm-ı tevbenin şartı odur ki na'ım-i âhirette kesîr-ü'l-fıkr ola tâ ki onun ragbeti ziyâde ola. Velâkin nevcivân olursa gerektir ki na'ım-i âhiretten dünyâda nazîri bulunan ni'metlere meselâ hûr ve kusûr gibi ni'ama fikri uzatmaya, zîrâ o fikr ola ki onun ragbetini tahrîk eder de döner 'âcileyi taleb eder ve 'âcileye râzî olmaz. Belki yalnız nazar vech-i Bârî lezzetine nazar etmek gerektir, zîrâ ki onun nazîri dünyâda yoktur. Ve dahi zenbin tezekkürü kezâlik ba'zı vakte şehvete muharrik olur ve o vakt mübtedî olan kimse onunla ba'zen zarar-dîde olur ki o hâlde dahi nisyân-ı zenb ona göre efdal kalır. Ve Dâvûd 'aleyhi's-selâmın girye vü zârîsinden sana hikâyet olunan kıssa, sakın seni işbu tarîk-i tahkîkten sadd ve men' etmesin, zîrâ ki kendi nefsinî enbiyâ-ı 'izâm efendimiz hazerâtına kıyâs edişin senin eğriliğin son derecesindedir, çünkü peygamberân-ı 'izâm 'aleyhimü's-salâtu ve's-selâm efendilerimiz hazerâtı ba'zen akvâl ve ef'âllerinde kendi ümmetlerine sezâ ve lâyıık olan derecâta indirirler, zîrâ ki onlar ancak ümmetin irşâdına ba's ve irsâl olunurlar da ve o cihetle onun görmesiyle ümmetleri müntefî olan nesneye mültebis olmaları câiz olur, belki lâzımdır velev ki onların o hâlleri makâmları rütbesinden nâzil ve alçaktır.

[فلقد كان في الشيوخ من لا يشير على مريده بنوع رياضة إلا ويخوض معه فيها وقد كان مستغنياً عنها لفراغه عن المجاهدة وتأديب النفس تسهياً للأمر على المريد ولذلك قال صلى الله عليه وسلم أما إني لا أنسى ولكني أنسى لأشعر وفي لفظ إنما أسهو لأسن ولا تعجب]

من هذا فإن الأمم في كنف شفقة الأنبياء كالصبيان في كنف شفقة الآباء وكالمواشي في كنف الرعاة أما ترى الأب إذا أراد أن يستنطق ولده الصبي كيف ينزل إلى درجة نطق الصبي كما قال صلى الله عليه وسلم للحسن كخ كخ لما أخذ ثمرة من تمر الصدقة ووضعها في فيه وما كانت فصاحته تقصر عن أن يقول ارم هذه الثمرة فإنها حرام ولكنه لما علم أنه لا يفهم منطقة ترك الفصاحة ونزل إلى لكتته بل الذي يعلم شاة أو طائراً يصوت به رغاء أو صغيراً تشبهاً بالبيمة والطائر تطفأ في تعليمه فإياك أن تغفل عن أمثال هذه الدقائق إنها مزية أقدام العارفين فضلاً عن الغافلين نسأل الله حسن التوفيق بلطفه وكرمه]

Ve tahkikan şüyüh-ı ‘arifin içinde ba‘zı pîr-i perverde var idi ki kendi müridine bir nev‘ riyâzat işâret etmez de illâ ki kendisi dahi bi’z-zât mürî-diyle berâber o riyâzatte havz etmez ya’nî her ne riyâzat ki müridine emr eylerse, kendisi dahi onunla berâber onda havz ederdi, ma‘a-ennahu kendisi mücâhede ve sa‘y ve te’dîb-i nefsten fârig olduğu eelden o riyâzatten müs-tagnî ve gayr-i muhtâc idi, ancak mürîd üzerine emri teshîl etmek için onu işlerdi. Ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “أما” “إني لا أنسى” el-hadîs ki hülâsa-i meâl-i münîfi “Ben isem kendim nisyân etmem velâkin nisyân ederim tâ ki o nesneyi meşrû‘ edeyim.” Ve dîger bir lafz ile bu hadîs-i şerîf rivâyet olunmuş ki efendimiz buyurmuş ki “إنما أسهو” “Ben ancak onu sünnet etmek için sehv eylerim.” Sen bundan ta‘accüb etme, zîrâ ki ümem şefkat-i enbiyânın zıll-ı vikâye-sindedirler, nitekim sıbyân ve etfâl pederlerinin şefkatleri zıllındadırlar ve mevâşî ve en‘âm, rû‘ât ve çobanların himâye ve ri‘âyetlerindedirler. Hele sen görmez misin ki peder, sagîr evlâdını söylettirecek olursa nice kendisi nutk-ı sabî derecesine inip nâzîl olur, nitekim ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz Hazret-i Hasan temr sadakasından bir dâne hurmayı alıp ağzına kodukta “kîh kîh” diye fermân buyurmuş, hâlbuki ‘aleyhi’s-selâm efendimiz ona bu hur-mâ dânesini çıkarıp ilkâ eyle, zîrâ ki harâmdır diye söylemekten onun dere-ce-i fesâhat u nutku kâsır olmazdı velâkin çün onun mantığını fehm edeme-yeceğini bildi, kendi fesâhatını terk edip sabînin peltekliğine inip ona “kîh kîh” demiştir. Belki koyun ve kuşu ta‘lîm eden kimse âvâz-ı en‘âm ve lugât-ı tuyûr ile behâim ve tuyûra teşebbühen onları öğretmek için ta‘lîmlerinde bir telattuf olmak üzere seslenir de âvâz eder. Kaldı ki sen zinhâr bu gibi dekâ-yık ve nükâttan gaflet etmeyesin, [66] zîrâ ki gâfilinin değil belki ‘arifinin mezelle-i akdâmları yeridir ya’nî bu dakîkalarda ‘arifinin ayakları kayar da nerede kalır ki kuddâm-ı gâfilin ki behemehâl onların ikdâmı onlarda kayıp zellet edeceği bî-iştibâhtır. Kaldı ki biz tebâreke ve ta‘âlânın lutf u keremiyle hüsn-i tevîki Zât-ı zü’l-celâlden dileriz.

Beyānu Aksāmi'l-ʿibādi Fî Devāmi't-Tevbeti

[بيان أقسام العباد في دوام التوبة]

[اعلم أن طبقات التائبين في التوبة على أربع طبقات الطبقة الأولى أن يتوب العاصي ويستقيم على التوبة إلى آخر عمره فيتدارك ما فرط من أمره ولا يحدث نفسه بالعود إلى ذنوبه إلا الزلات التي لا ينفك البشر عنها في العادات مهما لم يكن في رتبة النبوة فهذا هو الاستقامة على التوبة وصاحبه هو السابق بالخيرات المستبدل بالسيئات حسناتٍ واسم هذه التوبة التوبة النصوح واسم هذه النفس الساكنة النفس المطمئنة التي ترجع إلى ربها راضية مرضية وهؤلاء هم الذين إليهم الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم سبق المفردون المستهترون بذكر الله تعالى وضع الذكر عنهم أوزارهم فوردوا القيامة خفافاً فإن فيه إشارة إلى أنهم كانوا تحت أوزار وضعها الذكر عنهم]

Ve dahi devām-ı tevbede aksām-ı ʿibādın beyānı ise onu dahi şöylece bil ve āgāh ol ki tevbede tevbekārānın tabakaları dört kat üzeredir:

Birinci katı, meʿāsīden tevbe edip ʿömrünün āhirine dek tevbesi üzerine istikāmet eder de emrinden tefrīt ettiğini tedārük eder, fi'l-ʿāde nebī olma-dıkça hasebe'l-beşeriyyet ondan infikākı kâbil olmayan zellâtın gayrısına dönmek husûsu ile nefsinı tahdīs etmez. İşte tevbeye istikāmet odur ki sâhibi hayrâta müstebık ve hasenâta seyyiâtını müstebdildir. Ve bu tevbenin ismi “tevbe-i nasûh”tur ve bu nefs-i sâkinenin ismi dahi “nefs-i mutmainne”dir ki rādiyeten mardiyeten Tanrısına rücûʿ eder. Ve bunlar şol kimselerdir ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz “سبق المفردون” ilh. el-hadīs kavî-i ʿālîsi onlara işâret etmiştir ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Zikrullāha ʿāşık ve müstehtir olan muvahhidlerdir ki sebkāt etmişler de zikrullāh onların günāhlarını vazʿ edip komuştur tā ki sebûkbār olarak kıyāmete gelip vārid oldular” yaʿnî bunda bir işâret vardır ki onlar günāh ve āzār altında idiler ki zikrullāh onlardan o zünüb ve āsāmı komuştur.

[وأهل هذه الطبقة على رتب من حيث النزوع إلى الشهوات فمن تائب سكنت شهواته تحت قهر المعرفة ففتر نزاعها ولم يشغله عن السلوك صرعها وإلى من لا ينفك عن منازعة النفس ولكنه ملي بمجاهدتها وردّها ثم تتفاوت درجات النزاع أيضاً بالكثرة والقلّة وباختلاف المدة وباختلاف الأنواع وكذلك يختلفون من حيث طول العمر فمن مختطف يموت قريباً من توبته يغبط على ذلك لسلامته وموته قبل الفترة ومن ممهل طال جهاده وصبره وتمادت استقامته وكثرت حسناته وحال هذا أعلى وأفضل إذ كل سيئة فإنما تمحوها حسنة حتى قال

بعض العلماء إنما يكفر الذنب الذي ارتكبه العاصي أن يتمكن منه عشر مرات مع صدق الشهوة ثم يصبر عنه ويكسر شهوته خوفاً من الله تعالى واشتراط هذا بعيد وإن كان لا ينكر عظم أثره لو فرض ولكن لا ينبغي للمريد الضعيف أن يسلك هذا الطريق فتهيج الشهوة وتحضر الأسباب حتى يتمكن ثم يطمع في الانكفاف فإنه لا يؤمن خروج عنان الشهوة عن اختياره فيقدم على المعصية وينقض توبته بل طريقها الفرار من ابتداء أسبابه الميسرة له حتى يسد طرقها على نفسه ويسعى مع ذلك في كسر شهوته بما يقدر عليه فبه تسلم توبته في الابتداء]

Ve bu birinci tabakanın ahālisi ise onlar rüteb-i müteʿaddide üzeredir ki şehevāta nüzūʿun haysiyyetiyle rütbeleri taʿaddüd etmiş ki birtakım âdem vardır ki meʿāsiden tevbe edip de maʿrifet kahır altında şehveti sâkine olmuş ki nizāʿı fâtir ve sülûk-ı tarîkten onun sırâʿı kâsır olur da onu sülûk-ı tarîkten meşgûl etmez. Ve birtakım âdem vardır ki münāzaʿa-i nefsten münfekk olmaz velâkin nefsin mücâhedesine melî ve kuvvetli olur da onu ârzûsundan redd eder.

Sonra nizāʿın derecâtı dahi mütefâvit olur ki kesret ve kıllet ve ihtilâf-ı müddetle ihtilâf-ı envâc ve tûl u kısar-ı aʿmâr ile muhtelif olup tefâvüt eder. Ve tûl-i ʿömr ile ihtilâf ve tefâvütü şu sûretle olur ki kimisi ʿakîbüʿt-tevbe ölüm onu yakın vakte kapıp götürür ve bu gibi tevbekâra kableʿl-fetre vefât ve neyl-i selâmet ü necâtan dolayı gıpta olunur. Ve kimi imhâl olunup da cihâdı uzar da sabrı tavîl olur ve istikâmeti mümtedd olup hasenâtı mütekâsir olur ve bunun hâli daha ziyâde aʿlâ ve efdaldır, çünkü her bir seyyie ancak bir hasene ile mahv olunur. Hattâ baʿzuʿl-ulemâ demiş ki ʿʿÂsînin mürtekibi bulunduğu zenbin günâhı baʿdeʿt-tevbe ancak on kerre o gibi maʿsiyete mütemekkin olup da maʿa-sıdkıʿş-şehvet havfen minallâhi taʿâlâ onu terk edip de ondan sabr ve şehvetini kesr eder” ki onun hasenesi tekfîr eder demektir. Ammâ bunun iştirâtı baʿiddir velev ki onun ʿizam-ı eseri inkâr olunmaz yaʿnî vukûʿu farz olunursa. Eğerçi onun ʿizam-ı eseri inkâra gelmezse de velâkin devâm-ı tevbeye iştirâtı uzakçadır. Zebûn olan mürîd bu tarîka sülûk etmemek gerektir, zîrâ ki bu tarîkte sülûk ederse ola ki onun şehveti azgın olup hâyic olur ve ondan mütemekkin olma-ya dahi esbâb hâzır eder de sonra ondan keff-i nefis etmeye tamaʿ ederse de lâkin ʿinân-ı ihtiyârı elden çıkıp sabr etmeye muktedir olamaz yaʿnî ʿinân-ı şehveti o dakîkada yed-i kudret ü ihtiyârından hurûc ile maʿsiyete kudûm ve hücûm etmekten ona emniyyet olunmaz ki o hâlde nakz-ı tevbe vukûʿundan ona havf olunur. Belki yolunu nefesine sedd ü bend etmek için ibtidâ-yı emrde esbâb-ı müyessesesinden kaçıp kudreti yettiği mertebede şehveti kesrine çalışıp saʿy etmek tarîki mürîd-i zaʿîfe daha ziyâde evlâ ve

onun hâline sezâ ve elyaktır, çünkü bu tarîk ile ibtidâen tevbesi sâlim olur da nakz-ı tevbe hatarından emîn olur, yoksa teyessür-i esbâb temekkünde maglûb-ı nefis olmak ihtimâli aglebdir. [67]

[الطبقة الثانية تائب سلك طريق الاستقامة في أمهات الطاعات وترك كبائر الفواحش كلها إلا أنه ليس ينفك عن ذنوبٍ تعتريه لا عن عمد وتجريد قصد ولكن يتلى بها في مجاري أحواله من غير أن يقدم عزماً على الإقدام عليها ولكنه كلما أقدم عليها لام نفسه وندم وتأسف وجدد عزمه على أن يتشمر للاحتراز من أسبابها التي تعرضه لها وهذه النفس جديرة بأن تكون هي النفس اللوامة إذ تلوم صاحبها على ما تستهدف له من الأحوال الذميمة لا عن تصميم عزم وتخمين رأي وقصدٍ وهذه أيضاً رتبة عالية وإن كانت نازلة عن الطبقة الأولى وهي أغلب أحوال التائبين لأن الشر معجونٌ بطينة آدمي فلما ينفك عنه وإنما غاية سعيه أن يغلب خيره شره حتى يثقل ميزانه فترجح كفة الحسنات فأما أن تخلو بالكلية كفة السيئات فذلك في غاية البعد وهؤلاء لهم حسن الوعد من الله تعالى إذ قال تعالى ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ﴾ فكل إمام يقع بصغيرة لا عن توطئ نفسه عليه فهو جدير بأن يكون من اللمم المعفو عنه قال تعالى ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ فأثنى عليهم مع ظلمهم لأنفسهم لتندمهم ولومهم أنفسهم عليه]

Ve tabaka-i sāniye o tevbekârdır ki asl-ı tâ'atte tarîk-i istikâmeti sülûk etmiş ve kebâir-i fevâhişi dahi kâmilten terk eylemiş velâkin bî-ihitiyâr ki tecrîd-i kâsd etmeksizin min-dûni ta'ammüdin ona târî ve mufterî olan günâhlardan münfekk ve vâreste olamaz ya'nî mecârî-i ahvâlinde onun üzerine ikdâm etmeye takdîm-i 'azm etmeksizin o zünüb u evzâr ile mübtelâ ve giriftâr olur velâkin ona ikdâm ettikçe nefsinin levm edip nedâmet eyler ve ibtilâsına hüzn ve teessüf edip fî-mâ ba'd ihtirâz için teşmîr-i sâ'id-i 'iffet ü istikâmete tecdîd-i 'azm eder ve o me'âsiye kendisini ta'arruz ettiren esbâbdan tehâşî etmeye dahi teşmîr-i sâk-ı cezme 'azmini tecdîd ve terdîd eyler. Ve bu nefis ise nefis-i levvâme olmaklığa pek çok sezâ ve lâ-yıktır, çünkü bî-tahmîn-i rey ü kâsd ve bilâ-tasmîm kendi sâhibine ahvâl-i zemîmeden müstehdif edegeldiği ahvâl üzerine levm eder. Ve bu dahi yüce ve 'âlî bir rütbedir velev ki tabaka-i ülânın mertebesinden onun mertebesi alçak ve nâzildir, belki agleb-i ahvâl tevbekârân odur, çünkü tînet-i âdemî-de mâye-i şerr ma'cûn bulunmuş ki ondan infikâkı az olur. Ve onun gâye-i sa'y u gûşişi ancak hayrî şerrine gâlib olmaktır tâ ki onun mîzân-ı hasenâtı müreccah ve e'azz olur, yoksa keffe-i seyyiâtı külliyyen hâlî ve boş kalmak kazıyyesi gâye-i bu'ddedir. Ve bu gibi tevbekârân için Allâhu ta'âlâ tarafından hüsn-i va'd vardır, çünkü buyurmuş ki ﴿الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ﴾

⁵⁴ «وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» ya'nî “Şunlar ki günâh-ı kebâirden ve fevâhişten ictinâb edip ancak ba'zı sagâirde vâki' olurlarsa dahi tahkîk Rabbin ta'âlâ vâsi'ü'l-magfirettir, onların sagâirini magfired eder” demektir. Ve her bir ilmâm ki ona tavnî-i nefis etmeksizin bir ma'siyet-i sagîreye vâki' olur, ma'füvv ve magfûrun 'anh olan zünüb-ı sagâirden olmaya pek çok sezâ ve lâyıktır. Tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki «وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» ⁵⁵ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ» ya'nî “Ve dahi şol kimseler ki fâhişe işledikleri yâhûd nefslerine zulm ettikleri zamân Allâhu ta'âlânın va'id ve 'ıkâbını tezekkür edip günâhlarından tevbe ederler ve günâhları magfired eder ancak Allâhu ta'âlâ idüğünü bilirler” ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ onları nefslerine ettikleri zulm ve sitemle berâber peşimânî ve nedâmet ve nefslerine melâmet ettikleri için medh ü senâ buyurmuştur.

[والى مثل هذه الرتبة الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم فيما رواه عنه علي كرم الله وجهه خياركم كل مفتن تواب وفي خبر آخر المؤمن كالسنبله يفيء أحياناً ويميل أحياناً وفي الخبر لا بد للمؤمن من ذنب يأتيه الفينة بعد الفينة أي الحين بعد الحين فكل ذلك أدلة قاطعة على أن هذا القدر لا ينقض التوبة ولا يلحق صاحبها بدرجة المصيرين ومن يؤيس مثل هذا عن درجة التائبين كالطبيب الذي يؤيس الصحيح عن دوام الصحة بما يتناوله من الفواكه والأطعمة الحارة مرة بعد أخرى من غير مداومة واستمرار وكالفقيه الذي يؤيس المتفقه عن نيل درجة الفقهاء بفتوره عن التكرار والتعليق في أوقات نادرة غير متطاولة ولا كثيرة وذلك يدل على نقصان الطبيب والفقيه بل الفقيه في الدين هو الذي لا يؤيس الخلق عن درجات السعادات بما يتفق لهم من الفترات ومقارفة السيئات المختطفات قال النبي صلى الله عليه وسلم كل بني آدم خطاءون وخير الخطائين التوابون المستغفرون وقال أيضا المؤمن واه راقع فخيرهم من مات على رقعة اي واه بالذنوب راقع بالتوبة والندم وقال تعالى ﴿أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرُؤْنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ فما وصفهم بعدم السيئة أصلاً]

Ve Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehunun rivâyetiyle 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz üzerine mervî bulunan işbu hadîs-i şerîfin işâreti dahi bu gibi rûtbeyedir ki buyurmuş ki خياركم كل مفتن تواب ya'nî “Sizin hıyârınız ancak her bir müfettin-i tevvâbdır.” Ve âher bir haberde gelmiş ki لا بد للمؤمن من ذنب يأتيه الفينة بعد الفينة ya'nî “Mü'mine bir kusûr lâbüddür ki hînen ba'de-hînin ona gelir de dūçâr olur.” Ve bunların kâffesi delîl-i kat'îlerdir

54 Necm, 53/32.

55 Âlu İmrân, 3/135.

في حقه وإذا يسرت له أسباب المواظبة على التحصيل دل على أنه سبق له في الأزل أن يكون من جملة العالمين]

Ve üçüncü tabaka odur ki âdem tevbe eder ve bir müddet istikâmet üzere müstemirr olur sonra baʿzı günâhlarda nefis ona galebe eder de ʿan-sıdk kasd-ı şehvetle o günâha ikdâm eder. Ve o dahi şehveti kısırından ʿâciz kalması ecldendir velâkin bununla berâber tâʿata muvâzabet eder ve maʿaʾl-kudret ve ʿş-şehvet zünüb u evzârdan haylice meʿâsî vü âsâmı terk eyler de fakat o şehvet-i vâhide veyâ o iki şehvet onu kahr etmiş o hâl ile ki hemîşe temennî ve muhabbet eder ki o şehvetin kamʿına Cenâb-ı Hakk onu muvaffak ve muktedir eyleye ve şerrinden onu kifâyet ede ki şehveti kazâ-sı hâletinde onun ümniyye ve âmâli budur. Ve kazâ-yı şehvetten ferâgati katında teneddüm edip der ki “Kâşki bunu işlemeyeydim ve bundan elbette tevbe edeceğim ve kahrında nefsimle mücâhede edeceğim!” Velâkin nefsi o maʿsiyeti ona tezyîn eder ve tevbesini merraten baʿde uhrâ tesvîf edip yevmen baʿde yevmin teʿhîr ve tevkîf eder. İşte bu nefis ancak nefis-i müsevvele vü müzeyyenedir ve onun sâhibi o kimselerdendir ki şeʿnlerinde Hakk subhânehu ve taʿâlâ buyurmuş ki خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا ﴿وَأَخْرُؤْنَ اغْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا﴾⁵⁷ yaʿnî “Ve diğerleri kendi günâhlarına itirâf edip aʿmâl-i sâlihalarına diğer ʿamel-i seyyiʾi karıştırmışlar.” Ve bu gibi tevbekârın emri tâʿata muvâzabeti ve teʿâfî ettiği ʿamele kerâheti haysiyyetle eğerçi mercû olup ola ki Hakk subhânehu ve taʿâlâ onun üzerine tevbe eder velâkin tevbeye teʿhîr ve tesvîfî haysiyyetle onun ʿâkıbeti muhataralıdır. Mümkün ki kableʾt-tevbe ölüm onu ansızın fecʿeten kapıp ihtitâf eder ve emri meşîet-i ilâhiyyeye düşer. Eğer Hakk subhânehu ve taʿâlâ kendi fazlı ile onu tedârük edip kesrini cebr eder de ona bir tevbesi ihsân ve imtinân buyurduysa sâbıkîne mültehık olur. Ve eğer onun şakâveti ona galebe eder de şehveti onu kahr ettiyse ʿâkıbet-i emr ve hâtimesinde hakkında ezelde sebkât eden kavî-i kadîm ona muhıkk olmaktan korkulup havf olunur, çünkü her ne vakt ki merd-i mütefekkiha meselâ şevâgıl-ı taʿallüm ihtirâzı müteʿazzir olur, onun taʿazzürü delâlet eder ki ezelde ona sebkât etmiş ki kendisi gürûh-ı câhilînden ola ve hakkında recâ zebûn ve zaʿîf olur. Ve çün tahsile muvâzabet etmekliğin esbâbı ona kolay ve müteyessir olur, delâlet eder ki onun cümle-i ʿâlemînden olmaklığına ezelde kavî-i ʿâlî sebkât etmiştir.

[فكذلك ارتباط سعادات الآخرة ودركاتها بالحسنات والسيئات بحكم تقدير مسبب الأسباب
كارتياب المرض والصحة بتناول الأغذية والأدوية وارتباط حصول فقه النفس الذي به تستحق

المناصب العلية في الدنيا بترك الكسل والمواظبة على تفقيه النفس فكما لا يصلح لمنصب الرئاسة والقضاء والتقدم بالعلم إلا نفس صارت فقيهة بطول التفقيه فلا يصلح لملك الآخرة ونعيمها ولا للقرب من رب العالمين إلا قلب سليم صار طاهراً بطول التزكية والتطهير هكذا سبق في الأزل بتدبير رب الأرباب ولذلك قال تعالى ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّيْنَاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْنَاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْنَاهَا﴾ فمهما وقع العبد في ذنب فصار الذنب نقداً والتوبة نسيئة كان هذا من علامات الخذلان قال صلى الله عليه وسلم إن العبد ليعمل بعمل أهل الجنة سبعين سنة حتى يقول الناس إنه من أهلها ولا يبقى بينه وبين الجنة إلا شبر فيسبق عليه الكتاب فيعمل بعمل أهل النار فيدخلها فإذا خوف من الخاتمة قبل التوبة وكل نفس فهو خاتمة ما قبله إذ يمكن أن يكون الموت متصلاً به فليراقب الأنفاس وإلا وقع في المحذور ودامت الحشرات حين لا ينفع التحسّر]

İşte dār-ı āhiretin saʿādāt ve derekātı müsebbibü'l-esbābın hükmü takdīrince hasenāt ve seyyiāta irtibātı böylecedir, nitekim tenāvül-i agziye vü edviyeye maraz ve sıhhat mürtebit olur. Ve nitekim dünyāda menāsıb-ı ʿaliyyenin sebeb-i istihkākı olan husūl-i fikh-ı nefis terk-i kesel ve tefkīh-i nefis muvāzabetine mürtebit olur ve dahi nitekim mansıb-ı riyāset ve kazā ve tekaddüm-i ʿilmi ancak tül-i tefkīh ile fakīh olmuş olan nefse sahīh olur da başkasına olmaz. Kezālik mülk-i āhirete ve naʿīm-i āhirete ve kurbanı rabbāniye dahi ancak tül-i tezkiye ve tathīr ile pāk ve tāhir olmuş olan kalb-i selīm sālih olur ki başka bir kalb onlara sālih olmaz [69], zīrā ki ezelde Rabbü'l-erbābın tedbīri ile böylece sebkāt etmiş ve onun için tebāreke ve taʿālā buyurmuş ki زَكَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا⁵⁸ Ve bu āyāt-ı ʿaliyye sūre-i Şems'in yedinci ve sekizinci ve dokuzuncu āyetleridir ki hülāsa-i tefsīrlerinde denilmiş ki “Ve nefis-i ādem ve onu aʿzā ve ihsās ile tesviye eden hakk için o nefse fücūr ve takvāyı ilhām etti, felāh buldu o kimse ki nefsinin pāk ve islāh edip tāʿata meşgūl oldu ve hāib ü mahrūm oldu o kimse ki nefsinin idlāl ve ihlāk edip ve defn ve mahv oldu.” Ve kaçan ki kul bir günāha düşer de o zenb ona nakd ve onun tevbesi veresiye kalır, onun bu hāli ʿalāmāt-ı hizlāndan bir ʿalāmettir ki ʿaleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki إِنْ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ el-hadīs ki hülāsa-i meʿāl-i şerīfi “Tahkīkan kul yetmiş senede ehl-i cennet ʿamelini işler de tā ki halk ve ʿālim ehl-i cennettir der ve kendisi ile cennet beyninde ancak bir karış kadar mesāfe kalır da sonra hakkında ezelden levhte yazılı gelen kazānın hükmü ona sebkāt edip āhir-i ʿömründe ehl-i nārın ʿamelini işler de āteşe girer.” Kaldı ki korkuluk ancak tevbeden akdem vākīʿ olan hātimedendir ve insānın her birisi onun mā-kabline nisbetle hātimedir,

58 Şems, 91/7-10.

çünkü mümkündür ki onunla muttasıl olarak ölümü vâki olur da ona son nefis kalır. Ve binâen ‘aleyh enfâsa murākabe etmelidir, yoksa mahzûra düşer de tahassür menfa‘at vermediği zamânda onun hasretleri dâimî olur.

[الطبقة الرابعة أن يتوب ويجري مدةً على الاستقامة ثم يعود إلى مقارفة الذنب أو الذنوب من غير أن يحدث نفسه بالتوبة ومن غير أن يتأسف على فعله بل ينهمك انهماك الغافل في اتباع شهواته فهذا من جملة المصيرين وهذه النفس هي النفس الأمارة بالسوء الفاراة من الخير ويخاف على هذا سوء الخاتمة وأمره في مشيئة الله فإن ختم له بالسوء شقي شقاوة لا آخر لها وإن ختم له بالحسنى حتى مات على التوحيد فينتظر له الخلاص من النار ولو بعد حين ولا يستحيل أن يشملهم عموم العفو بسبب خفي لا تطلع عليه كما لا يستحل أن يدخل الإنسان خراباً ليجد كنزاً فيفتق أن يجده وأن يجلس في البيت ليجعله الله عالماً بالعلوم من غير تعلم كما كان الأنبياء صلوات الله عليهم]

Ve dördüncü tabaka odur ki âdem tevbe edip de bir müddet istikâmet üzere cereyân ede sonra iktirâf-ı zenb veyâhüd iktisâb-ı zünûba ‘avdet eder de nefsinı aslâ tevbe ile tahdîs etmez ve fi‘line teessüf ve nedâmet eylemez, belki ittibâ-ı şehevâtında inhimâk-ı gâfil gibi inhimâk eder, işte bu tevbekâr cümle-i musirrîndendir. Ve bu nefis dahi yaramaz ve sū’a emr eden bir nefis-i emmâredir ve hayrdan kaçan nefis-i ferrâredir ki sū-i hâtimeden bu âdeme havf olunur da emri Allâhu ta‘âlânın meşîetindedir. Eğer yaramazlık ve sū ile ona hatm olunursa âhir ve pâyânı yok bir şakî olur ve eğer güzellik ve hüsnü ile ona hatm olunup da tevhîd üzere vefât ederse ona âteştin kurtulmak hâlî intizâr olunur velev ki bir hînden sonra ola. Ve ona ıtılâ‘ımız olmayan bir sebep-i hafî ile ‘afv-ı ‘umûmînin şümûlü dahi ona muhâl olmaz, nitekim bir insân ki bir defîne ve kenzi bulmak üzere bir harabeye girer de ittifâkan onu bulur ki kenze bi’l-ittifâk râst gelip bulması onun hakkında ibtidâ-yı emrde muhâl olmaz ve nitekim bir kimse ki peygamberân-ı ‘izâm ‘aleyhimü’s-selâm hazerâtı gibi min-gayri ta‘allüm hod-be-hod ‘âlim olmak üzere kendi hânesine girip oturur da Hakk ta‘âlâ ona ‘ilmi ilhâm eder ki bu dahi müstahîl olmaz.

[فطلب المغفرة بالطاعات كطلب العلم بالجهد والتكرار وطلب المال بالتجارة وركوب البحار وطلبها بمجرد الرجاء مع خراب الأعمال كطلب الكنوز في المواضع الخربة وطلب العلوم من تعليم الملائكة وليت من اجتهد تعلم وليت من اتجر استغنى وليت من صام وصلى غفر له فالناس كلهم محرومون إلا العالمون والعالمون كلهم محرومون إلا العاملون والعاملون كلهم محرومون إلا المخلصون والمخلصون على خطر عظيم وكما أن من حرب بيته وضع ماله وترك نفسه وعياله جياعاً يزعم أنه ينتظر فضل الله بأن يرزقه كنزاً يجده تحت الأرض في]

بيته الخرب يعد عنه ذوي البصائر من الحمقى والمغرورين وإن كان ما ينتظره غير مستحيل في قدرة الله تعالى وفضله فذلك من ينتظر المغفرة من فضل الله تعالى وهو مقصر عن الطاعة مصر على الذنوب غير سالك سبيل المغفرة يعد عند أرباب القلوب من المعتوهين والعجب من عقل هذا المعتوه وترويج حماقته في صيغة حسنة إذ يقول إن الله كريمٌ وجنته ليست تضيق على مثلي ومعصيتي ليست تضره ثم تراه يركب البحار ويقتحم الأوعار في طلب الدينار وإذا قيل له إن الله كريمٌ ودنانير خزائنه ليست تقصر على فقرك وكسلك بترك التجارة ليس يضرك فاجلس في بيتك فعساه يرزقك من حيث لا تحتسب فيستحق قائل هذا الكلام ويستهيء به ويقول ما هذا الهوس السماء لا تمطر ذهباً ولا فضةً وإنما ينال ذلك بالكسب وهكذا قدره مسبب الأسباب وأجرى به سنته ولا تبديل لسنة الله ولا يعلم المغرور أن رب الآخرة ورب الدنيا واحدٌ وأن سنته لا تبديل لها فيهما جميعاً وأنه قد أخبر إذ قال ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ فكيف يعتقد أنه كريم في الآخرة وليس بكريم في الدنيا وكيف يقول ليس مقتضى الكرم الفتور عن كسب المال ومقتضاه الفتور عن العمل للملك لذلك المقيم والنعيم الدائم وأن ذلك بحكم الكرم يعطيه من غير جهد في الآخرة وهذا يمنعه مع شدة الاجتهاد في غالب الأمر في الدنيا وينسى قوله تعالى ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ [

Kaldı ki tā'at ile taleb-i mağfiret, cehd ve tekrār ile 'ilmin talebi gibidir ve dahi ticāret ve rükūb-ı bihār ile mālın talebi gibidir ve harāb-ı a'māl ile ma'an recā-yı mücerredle mağfiretin talebi harābezār yerlerde künūz ve defāinin talebi gibidir ve dahi firīştegān ta'liminden 'ulūmun talebi gibidir. Kāşki de kim ki ictihād ederse ta'allūm etseydi ve kāşki kim ki itticiār eylerse zengin olup ganī olmuş olaydı. Ve kim ki oruç tutup namāz kılsa ona 'afv ü mağfiret buyurulmuş olaydı, zīrā ki kāffe-i nās mahrūmdurlar meğer ki 'ulemā ve kāffe-i 'ulemā mahrūmlardır meğer ki 'amel eden 'ulemā ve 'amel eden 'ulemā dahi mahrūmdurlar meğer ki ihlās ile 'amel eden 'ulemā ve ihlās ile 'amel eden 'ulemā dahi 'azīm bir hatar ve tehlükededirler. Ve nitekim o kimse ki kendi hānesini harāb eder, kendi mālını kayıp ve zāyi' eder ve nefis ve 'ayālını aç ve muhtāc bırakır da zu'm eder ki kendisi fazlullāha muntazırdır tā ki zīr-i zemīnde bulmak üzere o harāb olunan hānesi içinde bir kenz ile merzūk ola ki o kimse besāirlilerin 'indlerinde bön ve şaşkın ve magrūr ve mebgūnlardan sayılır velev ki Allāhu ta'ālānın kudretinde ve onun fazl u kereminde onun o muntazarı müstahil değildir.

İşte o ki fazlullāhtan [70] kendisi tā'atte mukassır ve zünūba musırr ve sebīl-i mağfirete gayr-i sālīk olduğu hālde mağfirete muntazır olur, o dahi erbāb-ı kulūb 'indinde bunamış ve ma'tūh olanlardan 'add olunur. Ve 'aceb o ma'tūhun 'aklından ki onun şaşkınlığı ne 'aceb, onun bönlüğü bir kelime-i hasīnede tervīc etmiş ki magrūren der ki "Tahkīk ve tahkīkan Zāt-ı

zü'l-celâl kerîmdir ve onun behiştî benim gibi âdem üzerine dar olmaz ve benim günâh ve ma'siyetim ona muzırr değildir!" sonra görürsün ki bihâra binip düşvâr olan kâr ve ev'âra dînâr ve dirhemîn talebinde iktihâm eder ve çün kendisine "Zât-ı Zi'l-Celâl kerîmdir ve hazînelerinin derâhim ve denânîri senin fakr ve yoksulluğunuzdan kâsır olmaz ve terk-i ticârete senin bu kesel ve tembelliğin sana bir zarar vermez, sen kendi hânende otur, ola ki senin sanmadığın bir yerden senin rızkını verir" denilirse kendisi bunu söyleyen âdemi istihmâk edip şaşkın tutar da üzerine istihzâ edip der ki "Senin bu heves ü hevân nedir? Gök sîm ve zeri yağdırmaz, altın ve gümüş ancak kazanmak ve kesb ile hâsıl olur ki müsebbibü'l-esbâb onu böylece takdîr edip ve âdeti onunla öylece cārî olmuş ve âdet-i ilâhîye tebdîl yoktur!" Hâlbuki o magrûr bilmez ki dünyâ ve âhiretin rabbleri birdir ve ikisinde dahi onun âdetine tebdîl yoktur. Ve zât-ı kibriyâsı kendi kavî-i kerîminde buyurmuş ki ⁵⁹ ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ Ve nice âhirette kerîm olduğuna itikâd eder de dünyâda kerîm olduğuna itikâd etmez! Ve dahi kesb-i mâldan fütûr ve 'aciz keremîn muktezâsı değildir der de mülk-i mukîm ve na'îm-i dâ'im'e 'amelden fütûr ve 'aciz etmek muktezâ-yı keremdir der ki bu mülk-i mukîm ve na'îm-i dâimi keremi hükmünce bî-cidd ü ictihâd âhirette verir de bunu dünyâda şiddet-i ictihâd ile fî gâlibi'l-emr men' eder diye Allâhu ta'âlânın ⁶⁰ ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ kelâm-ı celîlinin mefhûmunu unuttur.

[فنعوذ بالله من العمى والضلال فما هذا إلا انتكاس على أم الرأس وانغماس في ظلمات الجهل وصاحب هذا جدير بأن يكون داخلاً تحت قوله تعالى ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصُرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾ أي أبصرنا أنك صدقت إذ قلت وأن ليس للإنسان إلا ما سعى فأرجعنا نسعى وعند ذلك لا يمكن من الانقلاب ويحق عليه العذاب فنعوذ بالله من دواعي الجهل والشك والارتياب السائق بالضرور إلى سوء المنقلب والمآب]

Kaldı ki biz körlük ve dalâlden Allâhu ta'âlâya sığınıp da onunla onlardan ta'avvüz ederiz. Ve bu fikr-i fâsîd ve re'y-i kâsîd sâhibi, Hakk subhânehu ve ta'âlânın ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَا أَبْصُرْنَا وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ﴾⁶¹ nass-ı celîlinin mefhûmu altına dâhil olmaya pek çok sezâ ve lâyıktır. Bu âyet-i kerîminin hülâsa-i tefsîrinde buyurulmuş ki "Yâ Muhammed, eğer sen görseydin ki şol vakte ki müşrikler kıyâmette Rabb-

59 Necm, 53/39.

60 Zâriyât, 51/22.

61 Secde, 32/12.

leri ‘indinde hacâlet ve nedâmetten başlarını eğip diyeler ki “Yâ Rabbenâ, va‘d ettiğin ‘azâbı gördük ve peygamberlerin sıdkını işittik, bizi geri dūnyâya gönder ki ‘amel-i sâlih işleyelim, zîrâ inkâr ettiğimiz ba‘ ve kıyâmeti cümle müşâhede ve hakîkatini teyakkun ettik!” Lâkin o kelâmları onlara hîç nef‘ etmeye.”

Ve musannif-i merhûm onun ba‘zı kelimâtı tefsîrinde der ki o gürûh-ı mücrimîn yevm-i kıyâmette derler ki “Biz gördük ki sen sıdk etmiş de demişsin ki insân için kendi sa‘y ve kesbi ya‘nî kazandığı nesnenin gayrısı yoktur, bârî bizi geriye ircâ‘ eyle tâ ki sa‘y edelim!” Ve o vakte inkılâbdan mütemekkin olmazlar da hakklarında ‘azâb hakk olur. Artık biz devâ‘î-i cehl ve şekk ve nādāniden Allāhu ta‘ālā ile sığınıp ta‘avvüz ederiz ya‘nî sū-i münkaleb ve meāba bi’z-zarûre sâik olan irtiyâb ve nādāniden Zât-ı Zi’l-Celāl’e sığınırız demektir.

Beyānu Mā-Yenbagī En-Yübādire İleyhi’t-Tāibū

[بيان ما ينبغي أن يبادر إليه التائب]

[إن جرى عليه ذنبٌ إما عن قصدٍ وشهوةٍ غالبيةٍ أو عن إلمامٍ بحكم الاتفاق اعلم أن الواجب عليه التوبة والندم والاشتغال بالتكفير بحسنة تضاده كما ذكرنا طريقه فإن لم تساعده النفس على العزم على الترك لغلبة الشهوة فقد عجز عن أحد الواجبين فلا ينبغي أن يترك الواجب الثاني وهو أن يدرأ بالحسنة السيئة ليمحوها فيكون ممن خلط عملاً صالحاً وآخر سيئاً فالحسنات المكفرة للسيئات إما بالقلب وإما باللسان وإما بالجوارح ولتكن الحسنة في محل السيئة وفيما يتعلق بأسبابها]

Ve tevbekāra ‘an-kasdin galebe-i şehvetle veyāhūd bī-tasavvur ve ta‘mīm kusārā bi-hükmi’l-ittifāk bir günah isābet ettiği vakte ona mübāderesi lâzım gelen tedbîrin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır:

Şöylece bil ki o tevbekāra vācib olan şey ancak tevbe ve nedem ile onun işlediği günāhın zıddı bulunan bir hasene ile onun seyyiesinin tekfîridir, nitekim fî-mā sebak onun tarîkini zikr ettik. Ve eğer galebe-i şehvetten onun terkine ‘azm etmeye nefsi müsā‘ade etmezse, artık şol iki vācibin birisinden ‘aczi hāsıl olmuş olur da ikinci vācibi terk etmemek gerektir ya‘nî çün ondan tevbe ve nedāmet ile terkine ‘azm etmek ona müteyessir olmaz,

gerektir ki onu bir hasene ile tekfîr etmekten hâlî kalmaya tâ ki seyyieyi hasene ile def' edip onu mahv ede ve 'amel-i sâlihe dîger bir 'amel-i seyyi'i karıştırıp halt-ı a'mâl-i hayr ü şerr eden gürühtan ola, zîrâ ki hasenât seyyiâta mükeffirlerdir ve o hasene yâ kalb veyâhüd lisân veyâ a'zâ ve cevârih ile ola tâ ki o hasene seyyienin mahallinde ola ve esbâbına müte'allik olan nesnede ola.

[فأما بالقلب فليكفره بالتضرع إلى الله تعالى في سؤال المغفرة والعفو ويتذلل لتذلل العبد الآبق ويكون ذله بحيث يظهر لسائر العباد وذلك بنقصان كبره فيما بينهم فما للعبد الآبق المذنب وجه للتكبر على سائر العباد وكذلك يضمّر بقلبه الخيرات للمسلمين والعزم على الطاعات وأما باللسان فبالاعتراف بالظلم والاستغفار فيقول رب ظلمت نفسي وعملت سوءاً فاغفر لي ذنوبي وكذلك يكثر من ضروب الاستغفار كما أوردناه في كتاب الدعوات والأذكار [71] وأما بالجوارح فبالطاعات والصدقات وأنواع العبادات]

Ve kalb ile olan ma'siyet ise onu Allāhu ta'ālāya suāl-i 'afv ü magfîrette tazarru' ve tezellül ile tekfîr ede, öyle bir tezellül ki efendisinden kaçıp firâr eden 'abd-i âbıkın tezellülü gibi. Ve 'ibād-ı sâireye zâhir ola ki mâ-beynlerinde olan kibrinin noksânı ile ola, zîrâ ki 'abd-i âbıkı 'ibād-ı sâireye tekebbür etmek vechi yoktur. Ve kezâlik cemî'-i müslimîne hayr etmek dahi kalbinde ızmar eyleye ve hem dahi tâ'âta 'azm etmekliği dahi ızmar eyleye.

Ve lisân ile olan günâhın tekfîri ise o dahi i'tirâf-ı zulm ve istigfâr iledir ki derhâl günâhtan istigfâr edip diye ki "Yâ Rabb, ben kendi nefsimi zulm ettim ve yaramaz bir iş işledim, sen benim günâhlarımı 'afv ü magfîret eyle!" Ve dahi envâ-ı istigfârdan teksîr eyleye, nitekim da'avât ve ezkâr kitâbında onu zikr ve îrâd etmişiz. Ve a'zâ ve cevârih-i sâire ile vâki' olan günâhı ise o dahi tâ'ât ve envâ-ı 'ibādât ile tekfîr eyleye.

[وفي الآثار ما يدل على أن الذنب إذا اتبع بثمانية أعمال كان العفو عنه مرجواً أربعة من أعمال القلوب وهي التوبة أو العزم على التوبة وحب الإقلاع عن الذنب وتخوف العقاب عليه ورجاء المغفرة له وأربعة من أعمال الجوارح وهي أن تصلي عقيب الذنب ركعتين ثم تستغفر الله تعالى بعدهم سبعين مرة وتقول سبحان الله العظيم وبحمده مائة مرة ثم تتصدق بصدقة ثم تصوم يوماً وفي بعض الآثار تسبغ الوضوء وتدخل المسجد وتصلّي ركعتين وفي بعض الأخبار تصلي أربع ركعات وفي الخبر إذا عملت سيئة فأتبعها حسنة تكفرها السر بالسر والعلانية بالعلانية ولذلك قيل صدقة السر تكفر ذنوب الليل وصدقة الجهر تكفر ذنوب النهار وفي الخبر الصحيح أن رجلاً قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم إني عالجت امرأة فأصببت منها كل شيء إلا المسيس فاقض علي بحكم الله تعالى فقال صلى الله عليه وسلم أو ما صليت معنا صلاة

الغداة قال بلى فقال صلى الله عليه وسلم أن الحسنات يذهبن السيئات وهذا يدل على أن ما دون الزنا من معالجة النساء صغيرة إذ جعل الصلاة كفارة له بمقتضى قوله صلى الله عليه وسلم الصلوات الخمس كفارات لما بينهن إلا الكبائر

Ve dahi âsârda baʿzı edille vârid olmuş ki o âsâr delâlet eyler ki günâha sekiz ʿameli ittibâʿ olunmuş olsa ondan ʿafv olmak mercû olur ki dört ʿamel aʿmâl-i kulûbdandır ki tevbe veyâ tevbeye ʿazm etmek ve o günâhtan kopmak muhabbeti yaʿnî ondan kurtulup halâs bulmak muhabbeti ve o günâh üzerine ʿikâb görmek korkusu ve o günâha magfîret recâsı. Ve dört aʿmâl dahi aʿmâl-i cevârihtendir ki o zenbin ʿakîbinde iki rekʿat namâz kılmak ve ondan sonra yetmiş kerre istigfâr etmek ve yüz kerre subhânallâhiʿl-ʿazîm ve bi-hamdihi söylemek sonra bir sadaka ile tasadduk eylemek sonra bir gün oruç tutmak. Ve baʿzuʿl-âsârda o zenbin isâbeti ʿakîbinde güzelce bir âbdest almak ve mescide varıp dâhil olduktan sonra iki rekʿat namâz kılmak ʿibâresi vârid olmuştur. Ve baʿzuʿl-ahbârda “dört rekʿat namâz kılmak” ʿibâresi dahi vârid olmuştur.

Ve dahi ahbârda gelmiş ki “Eğer sen bir günâhı işledinse onu tekfîr eder bir haseneyi ona itbâʿ eyle de gizli seyyieye gizli hasene ve ʿalâniyyenin seyyiesine ʿalâniyye hasenesi tekfîr eder.” Ve onun için denilmiş ki “Gizlinin sadakası gecenin günâhını tekfîr eder ve cehrin sadakası gündüzlerin günâhlarını tekfîr eder.” Ve dahi haber-i sahîhte vârid olmuş ki bir âdem, ʿaleyhiʿs-salâtu veʿs-selâm efendimize demiş ki “Ben hatun kişi ile muʿâlece edip onun her bir nesnesini isâbet ettim meğer ki mesîs yeri yaʿnî mestûr olan mahallini değmedim. Artık sen Allâhu taʿâlânın hükmü ile benim üzerime hüküm eyle” dedikte, ʿaleyhiʿs-salâtu veʿs-selâm efendimiz الغداة معنا صلاة أو ما صليت diye fermân buyurdu, yaʿnî “Bizimle sen sabâh namâzını kılmadın mı?” diye suâl etti. Ve o dahi “belî” deyince, efendimiz Tahkîkan hasenât, seyyiâtı izhâb eder” buyurdu. Ve bu hadîs-i şerîf delâlet eder ki zinânın gayrısı olan nisâ muʿâlecesi günâhı zünüb-ı sagâirdendir, çünkü namâz kılmaklığı ona keffâret kılmıştır, nitekim الكبائر إلا الكبائر kavlı-ı ʿâlîsi onu iktizâ eder, yaʿnî “Beş vakt namâz kılmak sevâbları namâzların arasında vâkîʿ olan ezminenin zünüb ve hatâyâlarına kefarettir, meğer ki zünüb-ı kebâir ki zünüb-ı kebâire keffâret değillerdir.” İşte bu hadîs-i şerîfin hükmü muktezâsınca mâ-düneʿz-zinâ olan muʿâlece-i nisâ ki sagîredir, namâz kılmak ona keffâret olur.

[فعلى الأحوال كلها ينبغي أن يحاسب نفسه كل يوم ويجمع سيئاته ويجتهد في دفعها]

بالحسنات فإن قلت فكيف يكون الاستغفار نافعاً من غير حل عقدة الإصرار وفي الخبر المستغفر من الذنب وهو مصر عليه كالمستهزئ بآيات الله وكان بعضهم يقول استغفر الله من قولني أسْتَغْفِرُ الله وقيل الاستغفار باللسان توبة الكذابين وقالت رابعة العدوية استغفارنا يحتاج إلى استغفار كثير فاعلم أنه قد ورد في فضل الاستغفار أخبار خارجة عن الحصر ذكرناها في كتاب الأذكار والدعوات حتى قرن الله الاستغفار ببقاء الرسول صلى الله عليه وسلم فقال تعالى ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ فكان بعض الصحابة يقول كان لنا أمانان ذهب أحدهما وهو كون الرسول فينا وبقي الاستغفار معنا فإن ذهب هلكنا فنقول الاستغفار الذي هو توبة الكذابين هو الاستغفار بمجرد اللسان من غير أن يكون للقلب فيه شركة كما يقول الإنسان بحكم العادة وعن رأس الغفلة أسْتَغْفِرُ الله وكما يقول إذا سمع صفة النار نعوذ بالله منها من غير أن يتأثر به قلبه وهذا يرجع إلى مجرد حركة اللسان ولا جدوى له فأما إذا انضاف إليه تضرع القلب إلى الله تعالى وابتهاله في سؤال المغفرة عن صدق إرادة وخلوص نية ورغبة فهذه حسنة في نفسها فتصلح لأن تدفع بها السيئة وعلى هذا تحمل الأخبار الواردة في فضل الاستغفار حتى قال صلى الله عليه وسلم ما أصر من استغفر ولو عاد في اليوم سبعين مرة وهو عبارة عن الاستغفار بالقلب]

Ve ‘alā-küllî hāl gerektir ki insān beher günde kendi nefsi ile bir muhā-sebe görüp de cemī-i seyyiātını biliktirip cem‘ ede ve hasenāt ile def‘i-ne icthād eyleye. Ve eğer sen ‘ukde-i isrārı hall etmezden akdem istigfār nice nāfi‘ olur o hāl ile ki haberde gelmiş ki المستغفر من الذنب وهو مصر عليه كالمستهزئ بآيات الله [72] ya‘nī “Ma‘siyete musırr olduğu hâlde günāhtan istigfār eden kimse, Allāhu ta‘ālānın āyātına istihzā eden kimse gibidir. Ve ba‘zu’s-selef derdi ki “Beni estagfirullāh dediğimin günāhından istigfār ederim.” Ve dahi denilmiş ki “Lisān ile istigfār etmek, yalancılardan tevbesidir.” Ve Rābi‘atü’l-‘Adeviyye demiş ki “Bizim istigfārımız pek çok istigfāra muhtācdır.” Ya‘nī bizim istigfārımızın günāhı tekfīr edecek istigfār-ı kesīr gerektir der isen burasını dahi şöylece bil ki fazl-ı istigfārda hasr u ihsādan hāric pek çok ahhār-ı sahīha vārid olmuş, nitekim biz onu zikr ve da‘avāt kitābında zikr etmişiz. Hattā Hakk subhānehu ve ta‘ālā istigfārı bekā-yı resūle mukārın etmiş ki buyurmuş ki ⁶² ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾ ya‘nī “Siz onların içinde olduğunuz hâlde Allāhu ta‘ālā onları ta‘zīb edecek değil idi.” Ve ⁶³ ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ ya‘nī “Onlar istigfār eder bulundukları hâlde Allāhu ta‘ālā onları ta‘zīb edecek değil idi” ki istigfār-ları def‘i ‘azābda bekā-yı resūl gibi kılmıştır. Ve ba‘zu’s-sahābe derdi ki “Bizim iki emānımız var idi: Birisi zāhib oldu ki içimizde Resūl-i ekrem

62 Enfāl, 8/33.

63 Enfāl, 8/33.

bekâsı idi ve birisi bizimle berâber kalmış ki istiğfârdır, eğer o da giderse artık cümlemiz hâlik oluruz.” Kaldı ki biz deriz ki tevbe-i kezzâbîn olan istigfâr, kalbin müşârekesi olmaksızın lisân-ı mücerred ile vâkî olan istiğfârdır, nitekim bi-hükmi'l-âdet ve 'an-re'si'l-gaflet âdem “estagfirullâh” der veyâ âteşin vasfı işitirken ondan “Allâh'a sığındık” der de kalbi onunla müteessir olmaz ve bu ise lisânın hareke-i mücerredesine râcî olur ki bunun bir fâidesi olmaz. Ammâ Zât-ı kibriyâya magfired talebinde hulûs-ı niyyet ve sıdk-ı irâde ve taviyyet ve ragbetle ma'a'l-ibtihâl kalbin huzû ve huşûu buna munzamm olursa işte bu bir hasenedir ki fî-haddi zâtihâ def-i seyyieye sâliha olur ve fazl-ı istigfârda vârid olan ahbâr dahi buna haml olunur. Hattâ 'aleyhi's-salâtu ve 's-selâm efendimiz buyurmuş ki ما أصر من استغفر ولو عاد في اليوم سبعين مرة ya'nî “Musırr olmaz o kimse ki istigfâr eder velev ki günde yetmiş kerre o günâha 'avdet ede” ki bu istigfâr ancak kalb ile olan istigfârdan 'ibârettir.

[وللتوبة والاستغفار درجات وأوائلها لا تخلو عن الفائدة وإن لم تنته إلى أواخرها ولذلك قال سهل لا بد للعبد في كل حال من مولاه فأحسن أحواله أن يرجع إليه في كل شيء فإن عصى قال يا رب استر علي فإذا فرغ من المعصية قال يا رب تب علي فإذا تاب قال يا رب ارزقني العصمة وإذا عمل قال يا رب تقبل مني وسئل أيضاً عن الاستغفار الذي يكفر الذنوب فقال أول الاستغفار الاستجابة ثم الإنابة ثم التوبة فالاستجابة أعمال الجوارح والإنابة أعمال القلوب والتوبة إقباله على مولاه بأن يترك الخلق ثم يستغفر الله من تقصيره الذي هو فيه ومن الجهل بالنعمة وترك الشكر فعند ذلك يغفر له ويكون عنده مأواه ثم التنقل إلى الانفراد ثم الثبات ثم البيان ثم الفكر ثم المعرفة ثم المناجاة ثم المصافاة ثم الموالاتة ثم محادثة السر وهو الخلعة ولا يستقر هذا في قلب عبد حتى يكون العلم غذاء والذكر قوامه والرضا زاده والتوكل صاحبه ثم ينظر الله إليه فيرفعه إلى العرش فيكون مقامه مقام حملة العرش وسئل أيضاً عن قوله صلى الله عليه وسلم التائب حبيب الله فقال إنما يكون حبيباً إذا كان فيه جميع ما ذكر في قوله تعالى ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأُمِرُونَ بِالْمَغْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾ وقال الحبيب هو الذي لا يدخل فيما يكرهه حبيب]

Ve tevbe ve istigfâr için derecât-ı müte'addide vardır. Ve evâili evâ-hirine varmazsa da fâideden tehî ve hâlî olmaz ve onun için Sehl 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Her bir hâlde kul, efendisi ona lâzım ve lâbüddür ki ondan ayrılmaya ve münfekk olmaya ve onun ahsen-i hâlî ancak o hâldir ki her bir şeyde kendi efendisine mürâca'at edip 'avdet ede ki eğer onun emr veyâ nehyine muhâlefet edip 'isyân ederse derhâl “Ey Rabbî, benim üzere-rime kusûru setr edip sen beni rüsvây eyleme!” diye ve ma'siyetten fârig

oldukta “Sen yâ Rabb, benim üzerime tevbe edip kusûrumla beni muâhaze eyleme!” diye. Ve çün günâhtan tevbe edip nâdim olur, “Yâ Rabb, sen ‘ismet-i rızık ve nasîb eyle” diye. Ve vaktâ ki ‘amel-i sâlih işlersin, “Yâ Rabb, benden bu ‘ameli kabûl eyle!” diye.

Ve dahi zünûbu tekfîr eden istigfâr üzerine Sehl ‘aleyhi’r-rahmeden suâl vâki’ oldukta “O istigfâr isticâbettir sonra inâbet sonra tevbedir” dedi. Ve “isticâbe” ise ancak cevârih ve a’zânın a’mâlidir ve “inâbe” kulûbun a’mâlidir ve “tevbe” efendisine olan ikbâl ve tevcîhtir ki kâffe-i halkı bırakır da kendi taksîrinden ya’nî ni‘mete cehlinden ve şükrü terkinden ve içinde giriftâr olduğu cürüm ve cinâyetten istigfâr eyleye ki o vakte ona ‘afv ü magfîret olunur da onun me’vâsı onun yanında olur sonra infirâda sonra sebâta sonra beyâna sonra fikre sonra ma‘rifete sonra münâcâta sonra musâfâta sonra müvâlâta sonra muhâdese-i sırra ya’nî hillete tenakul eder. Ve bu hâl ise bir ‘abdin kalbinde müstekarr olmaz, tâ ki onun gızası hamele-i ‘arş makâmı olur. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin التائب الكافي kavî-i ‘âlîsi üzerine ondan suâl olundukta tâib ancak o vakt ‘indallâh habîb olur ki ﴿التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهِيُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْتَاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ﴾⁶⁴ nass-1 celîlinde mezkûr olan cemî‘-i sıfât onda mevcûd ola. Bu âyet sûre-i Tevbe’nin yüz on üçüncü âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Şîrk ve nifaktan tevbe edenlere ve ihlâs [ile] Hakk ta‘âlâya ‘ibâdet edenler ve her hâlini ni‘am-ı ilâhî bilip dâimâ hamd edenler ve sâim ve seyâhat ve cihâd edenler ve huzû‘ ile rükû‘ ve sücûd edenler ve îmân ve tâ‘ât ve sünnet-i hazret-i risâlete tebe‘iyyet-i emr edenler ve küfr ve ma‘siyetten nehy edenler ve Allâhu ta‘âlânın ahkâm ve şerâyi‘inin hudûdunu hıfz ve ri‘âyet edenler, işte bu sıfatlarla mevsûf mü’minleri cennetle tebşîr eyle.” Ve dahi Sehl demiş ki “Habîb ancak o kimsedir ki habîbinin hoşlanmayıp kerh ettiği nesneye girmez.”

[والمقصود إن للتوبة ثمرتين {إحداهما} تكفير السيئات حتى يصير كمن لا ذنب له والثانية نيل الدرجات حتى يصير حبيباً وللتكفير أيضاً درجاتٌ فبعضه محوٌ لأصل الذنب بالكلية وبعضه تخفيفٌ له ويتفاوت ذلك بتفاوت درجات التوبة فالاستغفار بالقلب والتدارك بالحسنات وإن خلا عن حل عقدة الإصرار من أوائل الدرجات فليس يخلو عن الفائدة أصلاً فلا ينبغي أن تظن أن وجودها كعدمها بل عرف أهل المشاهدة وأرباب القلوب معرفة لا ريب فيها أن قول الله تعالى ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ صدق وأنه لا تخلو ذرة من الخير عن أثرٍ كما لا تخلو شعيرة تطرح في الميزان عن أثر ولو خلت الشعيرة الأولى

عن أثر لكانت الثانية مثلها وكان لا يرجح الميزان بأحمال الذرات وذلك [73] بالضرورة محال بل ميزان الحسنات يرجح بذرات الخير إلى أن يتقل فترفع كفة السيئات فيأيك أن تستصغر ذرات الطاعات فلا تأتيها وذرات المعاصي فلا تنفيها كالمرأة الخرقاء تكسل عن الغزل تعلقاً بأنها لا تقدر في كل ساعة إلا على خيط واحد وتقول أي غني يحصل بخيط وما وقع ذلك في الثياب ولا تدري المعتوهة أن ثياب الدنيا اجتمعت خيطاً خيطاً وأن أجسام العالم مع اتساع أقطاره اجتمعت ذرة فإذن التضرع والاستغفار بالقلب حسنة لا تضيع عند الله أصلاً

Ve maksûd odur ki tevbenin iki semeresi vardır ki birisi tekfîr-i seyyiâtîr tâ ki zenbi olmayan kimse gibi ola ve ikincisi neyl-i derecâtîr tâ ki habîb ola. Ve dahi tekfîr için derecât vardır ki ba'zısı külliyyen asl-ı zenbi mahv etmektir ve ba'zısı günâha bir tahfîftir ki tevbenin derecâtı tefâvütüyle mütefâvit olur. Kaldı ki kalb ile istigfâr ve hasenât ile tedârük-i zenb ve telâfî-i mâ-fât velev ki evâil-i derecâtta 'ukde-i isrâ'ın hallinden hâlî olursa da yine külliyyen ve aslen fâideden boş ve hâlî olmaz. Zinhâr ki onun vücûdu 'adem gibi sanmayasın, belki ehl-i müşâhede ve erbâb-ı kulüb şekk ve reybi olmayan bir ma'rifet ile bilmişler ki Hakk subhânehu ve ta'âlânın ﴿فَمَنْ يَغْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَغْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾⁶⁵ kavlı-i 'âlîsi sıdk ve gerçektir ki zerre dahi bir eserden hâlî olmaz, nitekim terâzîye vad' olunan bir şa'ır dânesi ki eserden hâlî olmaz. Ve bir dânesi eserden hâlî olmuş olsa şa'ırın ikinci dânesi dahi onun gibi bî-eser olurdu ki ahmâl-i zerrât ile keffe-i mîzân mütereccah olmazdı. Ve 'adem tereccuhu bi'z-zarûre muhâldir, belki mîzân-ı hasenât zerrât-ı hayr ile mütereccah olur da tâ ki ağırlaşır keffe-i seyyiâtı kaldırır. Kaldı ki sen sakın ki zerrât-ı tâ'âtı istisgâr edip de ona varmazlık etmeyesin ve zerrât-ı me'âsîyi dahi istiklâl edip onu neyf etmezlik edesin o bunamış tenbel kadın kişi gibi ki gazl etmez de ta'allül eder, der ki "Kendisi sâ'atte yalnız bir târ iplikten gayrı bir şey gazl etmeye tâkatmend olamaz ve yalnız bir târ-ı vâhid neye yarar ve sevbden onun vak'ı ne olur da onda hangi gınâ hâsıl olur?" Ve o ma'tûh bilmez ki esvâb-ı dünyâ kâffesi birer birer târdan toplanmış ve aktârı se'atıyla berâber işbu ecsâm-ı 'âlem zerre zerre bilikip müctemî' olmuştur, kaldı ki tazarru' ve istigfâr dahi hasenedir 'indallâh aslâ zâyi' olmaz.

[بل أقول الاستغفار باللسان أيضاً حسنة إذ حركة اللسان بها عن غفلة خير من حركة اللسان في تلك الساعة بغية مسلم أو فضول كلام بل هو خير من السكوت عنه فيظهر فضله بالإضافة إلى السكوت عنه وإنما يكون نقصاناً بالإضافة إلى عمل القلب ولذلك قال بعضهم لشيخه أبي عثمان المغربي إن لساني في بعض الأحوال يجري بالذكر والقرآن وقلبي غافل

فقال اشكر الله إذ استعمل جارحة من جوارحك في الخير وعوده الذكر ولم يستعمله في الشر ولم يعوده الفضول وما ذكره حق فإن تعود الجوارح للخيرات حتى يصير لها ذلك كالطبع يدفع جملة من المعاصي فمن تعود لسانه الاستغفار إذا سمع من غيره كذباً سبق لسانه إلى ما تعود فقال أستغفر الله ومن تعود الفضول سبق لسانه إلى قول ما أحمقك وما أقبح كذبك ومن تعود الاستعاذة إذا حدث بظهور مبادئ الشر من شرير قال بحكم سبق اللسان نعوذ بالله وإذا تعود الفضول قال لعنه الله فيعصي في إحدى الكلمتين ويسلم في الأخرى وسلامته أثر اعتياد لسانه الخير وهو من جملة معاني قوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ ومعاني قوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ فانظر كيف ضاعفها إذ جعل الاستغفار في الغفلة عادة اللسان حتى دفع بتلك العادة شر العصيان بالغيبة واللعن والفضول هذا تضعيف في الدنيا لأدنى الطاعات وتضعيف الآخرة ﴿أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

Belki ben derim ki lisân ile olan istigfâr dahi hasenedir, çünkü ‘an-gafletin onunla olan hareket-i lisân o ânda bir müslimin gıybet ve zemmin-den yeğdir ve fudûl-ı kelâmdan hayrlıdır, belki sükût ve hāmûşiden dahi hayrlıdır ki ondan sükût etmek hâline izâfetle fazlî zâhir olur. Ancak ‘amel-i kalbe izâfetle noksân olur ve onun için ba‘zu’s-selef kendi şeyhi Ebî ‘Osmân-ı Magribî’ye demiş ki “Benim lisânım ba‘zı ahvâlde benim kalbim gâfil olduğu hâlde zikir ve Kur’ân ile cārî olur.” O dahi “Sen Al-lâhu ta‘âlâya şûkr eyle ki senin cevârihinden bir cârihayı hayırda isti‘mâl edip de zikir ile onu ta‘vîd etmiş ki onu şerrde isti‘mâl etmeyip fudûlluğu ona ta‘vîd etmemiş.” Ve fi’l-hakîka onun bu zikir ettiği şey haktır, zîrâ ki cevârihin hayrât ile ta‘vîdleri tâ ki o ‘âdet ona bir tab‘ ve hüv ola, onun üzere-rinden me‘âsî ve günâhlardan bir cümle-i zünüb u âsâmı def‘ eder, zîrâ o ki lisânı istigfâr ile alıştır da müte‘avvid olur, diğerinden bir yalan sözü istimâ‘ ederse lisânı müte‘avvid bulunduğu kelâma sebkât eder de estagfirullâh der. Ve o ki fudûlluğa alışır, ta‘avvüd eder, onun lisânı ne ‘aceb ahmaksın ve bu senin yalanın ne çirkîn yalandır demeğe sebkât eyler. Ve o ki lisânı isti‘âzeyle ta‘avvüd eder, şerîr âdemden mebâdî-i şerr hudûs ve zuhûrunda sebk-i lisân hükmünce ne‘üzü billâhi ya‘nî Allâha sığındık der. Ve eğer fudûlluğa alışıp ta‘avvüd etmiş ise ona la‘net olsun der. İşte insân iki keli-menin birisi ile ‘âsî ve diğer birisi ile sâlim olur ve onun selâmeti ise ancak hayra itiyâd-ı lisânın eseridir. Ve bu dahi Hakk subhânehu ve ta‘âlânın ⁶⁶﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ﴾ kavlı-ı ‘âlisinin cümle-i ma‘ânîsindendir ve dahi ⁶⁷﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ kavlı-i celîli-

66 Tevbe, 9/120.

67 Nisâ, 4/40.

nin cümle-i ma'ânîsindendir. Artık sen bak ki onu nice muzâ'af etmiştir ki gaflette lisânın 'âdeti istigfâr kıldı tâ ki bu 'âdet ile gıybet ve la'n ve fudûl 'ısyânının şerrini def' etti ve bu ise dünyâda ednâ-yı tâ'âta bir tad'îftir ve bilmiş olsaydılar âhiretin tad'îfi daha ziyâde büyüktür.

[فإياك وأن تلمح في الطاعات مجرد الآفات فتفتّر رغبتك عن العبادات فإن هذه مكيدة روجها الشيطان بلعته على المغرورين وخيل إليهم أنهم أرباب البصائر وأهل التفطن للخفايا والسرائر فأخيّر في ذكرنا باللسان مع غفلة القلب فانقسم الخلق في هذه المكيدة إلى ثلاثة أقسام ظالم لنفسه ومقتصد وسابق بالخيرات أما السابق فقال صدقت يا ملعون ولكن هي كلمة حق أردت بها باطلاً فلا جرم أعذبك مرتين وأرغم أنفك من وجهين فأضيف إلى حركة اللسان حركة القلب فكان كالذي داوى جرح الشيطان بنثر [74] الملح عليه]

Kaldı ki zinhâr ve zinhâr sen tâ'atte olan âfâtı yalnız görüp de muh-sinâtına medd-i enzâr-ı dikkat etmeyesin ki o âfâtı 'ibādât ve hayrâta olan ragbetine fütûr verir, zîrâ ki bu dahi şeytânın mekr ü mekîdelerinden bir mekîdendir ki la'neti ile şeytân-ı la'în gürûh-ı magrûrîne onu tervîh eder de onlar erbâb-ı besâir oldukları hafâyâ-yı umûr ve serâir-i 'ibādâta vâkıf ve âgâh bulunduklarını onlara tahyîl edip dediler ki “Gaflet-i kalb ile lisânen vâkî' olan zikrimizde hangi hayr vardır?” Ve halk u 'âlem bunda üç kısma münkasım oldular ki zâlim li-nefsihi ve muktesid ve sâbık bi'l-hayrât fırkaları oldular. Ve hayrâta sâbık olan fırka ise şeytâna “Ey mel'ûn, sen bu sözü gerçek söyledin velâkin bu bir kelime-i haktır, sen onunla bâtil murâd etmişsin. Fe-lâ-cereme ben bunda iki kerre seni mu'azzeb edip iki vechten senin burnunu ufalatıp sana rağm gam ederim” ki hareket-i lisâni hareket-i kalbi dahi izâfe ederim der. Ve o fırka o kimseye benzer ki şeytânın zah-mını ona tuz sepmekle müdâvât ve tîmâr eder.

[وأما الظالم المغرور فاستشعر في نفسه خيلاء الفطنة لهذه الدقيقة ثم عجز عن الإخلاص بالقلب فترك مع ذلك تعويد اللسان بالذكر فأسعف الشيطان وتدلّى بحبل غروره فتمت بينهما المشاركة والموافقة كما قيل وافق شن طبقه وافقه فاعتنقه]

Ve magrûr olan zâlim fırkası ise o dahi kendi nefsinde bu dakîkanın fit-natını huyelâsı istiş'âr etmiş ve ihlâs-ı kalbden dahi 'aczihi hiss ettiğinden zikre olan ta'vîd-i lisânını külliyyen terk ve bu bâbda olan şeytânın maksadını is'âf edip onun habl-i gurûruyla câh-ı dalâla tedellî etti de beynlerinde müşâreket ve muvâfakat tamâm oldu, nitekim denilmiş ki وافق شن طبقه وافقه فاعتنقه ya'nî “Şenn tabakasına râst geldi, o dahi onunla muvâfakat edip onu kucakladı.” Bu bir kelâmdır ki darb-ı meselde kullanılır.

[وأما المقتصد فلم يقدر على إرغامه بإشراك القلب في العمل وتفطن لنقصان حركة اللسان بالإضافة إلى القلب ولكن اهتدى إلى كماله بالإضافة إلى السكوت والفضول فاستمر عليه وسأل الله تعالى أن يشرك القلب مع اللسان في اعتياد الخير فكان السابق كالحائك الذي ذمت حياكته فتركها وأصبح كاتباً والظالم المتخلف كالذي ترك الحياكة أصلاً وأصبح كناساً والمقتصد كالذي عجز عن الكتابة فقال لا أنكر مقدمة الحياكة ولكن الحائك مذموم بالإضافة إلى الكاتب لا بالإضافة إلى الكناس فإذا عجزت عن الكتابة فلا أترك الحياكة ولذلك قالت رابعة العدوية استغفارنا يحتاج إلى استغفار كثير فلا تظن أنها تدم حركة اللسان من حيث أنه ذكر الله بل تدم غفلة القلب فهو محتاج إلى الاستغفار من غفلة قلبه لا من حركة لسانه فإن سكت عن الاستغفار باللسان أيضاً احتاج إلى استغفارين لا إلى استغفار واحد]

Ve muktesid takımı ise o dahi istigfârda kalbin işrâkiyle şeytânı ragm etmekten ‘âciz ve kâsır ve kalbe izâfetle hareket-i lisânın noksanına mütefattın olup fakat fudûl ve sükûta izâfetle kemâline mühtedî olunca onun üzerine müstemirr olur da itiyâd-ı hayrda kalbi lisân ile müşterek etmek husûsunu dahi Allâh’tan dileyip suâl eder. Ve bu sûrete sınıf-ı sâbık o çulhacıya benzemiş ki cünhalığı zemm olunca onu terk edip kitâbet san‘atına el uzatıp yazıcı olduğu hâlde sabâha dâhil olmuş. Ve sınıf-ı zâlim ve mütehâllif dahi o kimseye benzer ki kendisi çulhacı idi ve çün cünhacılık kârı zemm olundu artık çulhacılığı külliyyen terk edip süpürücü san‘atına el uzatıp süpürücü olduğu hâlde sabâha dâhil oldu. Ve muktesid sınıfı ise o dahi o kimseye benzer ki kitâbet san‘atından ‘âciz kalır da ya‘nî yazıya kudreti olmaz da der ki “Ben çulhacılığın zemmini inkâr etmem velâkin çulhacılık kârı kitâbet san‘atına nisbetle mezmûm olur, yoksa süpürücülük san‘atına izâfeten mezmûm değildir ve ben isem yazı yazmaktan ‘âciz kaldımsa da ben çulhacılığı terk etmem.” Ve onun için Râbi‘atü’l-Adeviyye demiş ki “Bizim istigfârımız pek çok istigfâra muhtâcdır.” Sen sakın zann etmeyesin ki Râbi‘a hareket-i lisânı zemm etmiştir o haysiyyetle ki Al-lâh’ın zikriyle olur, ancak onda olan gaflet-i kalbi zemm eylemiştir ki lisân ile istigfâr eden kimse gaflet-i kalbden dolayı istigfâra muhtâc olur, yoksa zikr ile olan hareket-i lisânından istigfâra muhtâc olmaz, zîrâ ki lisân ile istigfârdan sükût etmiş olsa yine iki istigfâra muhtâc olur, zîrâ ki o hâlde istigfâr-ı vâhid ona kifâyet etmez ya‘nî istigfârdan sükûtu yalnız bir istigfâr-ı vâhide muhtâc değildir belki iki istigfâra muhtâcdır.

[فهكذا ينبغي أن تفهم ذم ما يذم وحمد ما يحمد وإلا جهلت معنى ما قال القائل الصادق حسنات الأبرار سيئات المقربين فإن هذه أمور تثبت بالإضافة فلا ينبغي أن تؤخذ من غير إضافة بل ينبغي أن لا تستحقر ذرات الطاعات والمعاصي ولذلك قال جعفر الصادق إن الله تعالى خبأ

ثلاثاً في ثلاث رضاه في طاعته فلا تحقروا منها شيئاً فلعل رضاه فيه وغضبه في معاصيه فلا تحقروا منها شيئاً فلعل غضبه فيه وخباً ولايته في عبادته فلا تحقروا منهم أحداً فلعله ولي الله تعالى وزاد وخباً إجابته في دعائه فلا تتركوا الدعاء فربما كانت الإجابة فيه]

İşte zemm olunan nesnenin zemmini böylece fehmi etmek gerektir ve hamd olunan nesnenin hamdini dahi böylece anlamalısın, yoksa kâil-i sâdıkın سیئات المقربين kavlı-i ʿālîsinin maʿnâsını cehl etmiş olursun, zîrâ ki bunlar birtakım umûrdur ki ancak dîgerlerine nisbet ve izâfetle sâbit olurlar, onları izâfesizin ahz olunmamak gerektir, belki tâʿât ve meʿâsinin zerrâtı dahi istihkâr olunmamak gerektir. Ve onun için Caʿfer-i Sâdık demiş ki “Tebâreke ve taʿâlâ üç nesneyi üç nesnede gizletip saklamıştır ki kendi rızâsını kendi tâʿâtında gizletmiştir. Sakın siz ondan bir şey istihkâr etmeyesiz, ola ki onun rızâsı onun içinde ola ve dahi gazabını meʿâsîsinde gizletmiş sakın siz ondan bir nesneyi hakîr görmeyesiz ola ki onun gazabı onun içinde olur ve dahi velâyetini kendi ʿibâdında gizletip saklamıştır, siz onlardan bir kimseyi istihkâr etmeyesiz, ola ki Allâhu taʿâlânın dostu ve velîsidir.” Ve dahi ziyâde edip dedi ki “Kendi icâbetini dahi duʿâsında saklatıp ihfâ etmiştir, kaldı ki siz duʿâyı aslâ terk etmeyiniz ola ki icâbet ondadır.”

er-Rûknü'r-Râbîu Fî Devâi't-Tevbeti ve Tarîki'l-ʿİlâci Li-Hallî ʿUkdeti'l-İsrâr

[الركن الرابع في دواء التوبة وطريق العلاج لحل عقدة الإصرار]

[75] [اعلم أن الناس قسمان شاب لا صبوة له نشأ على الخير واجتناب الشر وهو الذي قال فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم تعجب ربك من شاب ليست له صبوة وهذا عزيز نادر والقسم الثاني هو الذي لا يخلو عن مقارفة الذنوب ثم هم ينقسمون إلى مصريين وإلى تائبين وغرضنا أن نبين العلاج في حل عقدة الإصرار ونذكر الدواة فيه]

Ve dahi tevbenin devâsında ve ʿukde-i isrârın halline olan ʿilâc tarîkinde olan tevbenin rûkn-i râbîi ise o dahi işte şu mebhastır: Bil ve âgâh ol ki nâs ve ʿâlem, cihânda iki kısımdırlar ki bir kısmı reh-i hayr ve ictinâb-ı şerr üzere münteşî civânândır ki aslâ reh-i necâtтан bir zeyg ve inhirâfları olmamıştır. Ve bunlar o nevcivânândır ki şeʿnlerinde ʿaleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki صبوة له صبوة yaʿnî “Senin

Rabbin sabvesi olmayan nev-civândan ta'accüb etmiştir.” Ve bu kısım pek çok ‘azîz ve nâirdir. Ve ikinci kısmı o kimselerdir ki iktirâf-ı zünüb ve iktisâb-ı hatâyâdan hâlî değildirler. Sonra bunlar dahi iki kısma münkasım olurlar ki bir kısmı günâhın ef‘âline musırr ve diğer kısmı tevbekârândır ve bizim garazımız ise ‘ukde-i isrârın halline muktezî olan ‘ilâcın beyânı ve devâsının zikridir.

[فاعلم أن شفاء التوبة لا يحصل إلا بالدواء ولا يقف على الدواء من لا يقف على الداء إذا لمعنى للدواء إلا مناقضة أسباب الداء فكل داء حصل من سبب فدواؤه حل ذلك السبب ورفع وإبطاله ولا يطل الشيء إلا بضده ولا سبب للإصرار إلا الغفلة والشهوة ولا يضاد الغفلة إلا العلم ولا يضاد الشهوة إلا الصبر على قطع الأسباب المحركة للشهوة والغفلة رأس الخطايا قال الله تعالى ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعَهُمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ فلا دواء إذن للتوبة إلا معجون يعجن من حلاوة العلم ومرارة الصبر وكما يجمع السكتنجيين بين حلاوة السكر وحموضة الخل ويقصد بكل منهما غرض آخر في العلاج بمجموعهما فيجمع الأسباب المهيجة للصغراء]

Ve binâen ‘aleyh sen bil ki tevbenin şifâsı ancak devâ ile hâsıl olur ve dâ‘a vâkıf olmayan kimse devâya vâkıf olmaz, çünkü esbâb-ı dâ‘ın münâ-kazası mâ‘adâsından devâya bir ma‘nâ yoktur. Her bir dâ‘ ki esbâbdan bir sebep ile hâsıl olur, onun devâsı onun o sebebinin hallidir ve onun ref‘ ve ibtâlidir ki zıddı ile her bir şey bâtıl olur. Ve gaflet ve şehvetin mâ‘adâsı isrâra bir sebep yoktur ve gafletin zıddı ancak ‘ilmdir ve şehvetin zıddı ancak şehvete muharrik olan esbâbın kat‘ına sabr etmektir ve gaflet ise hatâyânın başıdır ki tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ku *﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعَهُمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ لَا جَزَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾*⁶⁸ ya’nî “Onlar gâfil ve bî-haberlerdir hakkâ ki onlar dünyâda ‘ömrlerini beyhûde zâyî‘ etmekle âhirette ziyân ve hüsrâdadırlar.” Kaldı ki halâvet-i ‘ilm ve merâret-i sabrdan yoğrulan ma‘cûndan başka tevbeye ma‘cûn yoktur, nitekim sikencebîn şürbü ki şeker tatlılığı ile sirkenin eşkiliği beyinde cem‘ eder de her birine ‘ilâcda bir garaz kasd olunur da mecmû‘ları ile safrâyı tehyîc eden esbâbı kam‘ eder.

[فهكذا ينبغي أن تفهم علاج القلب مما به من مرض الإصرار فإن لهذا الدواء أصلاً أحدهما العلم والآخر الصبر ولا بد من بيانهما فإن قلت أينفع كل علم لحل الإصرار أم لا بد من علم مخصوص فاعلم أن العلوم بجمالها أدوية لأمراض القلوب ولكن لكل مرض

علم يخصه كما أن علم الطب نافع في علاج الأمراض بالجملة ولكن يخص كل علة علم مخصوص فكذاك دواء الإصرار فلنذكر خصوص ذلك العلم على موازنة مرض الأبدان ليكون أقرب إلى الفهم فنقول يحتاج المريض إلى التصديق بأمور]

İşte ısrâr hastalığından kalbin ‘ilâcını böylece anlamak gerektir ve böyle olunca bu devânın iki [aslı] vardır ki birisi ‘ilm ve diğeri sabrdır, onların beyânı lâzım ve lâbüddür. Ve eğer sen her bir ‘ilm hall-i ısrâra menfa‘at verir mi yoksa başka başka bir ‘ilm-i mahsûs ona lâbüddür der isen, burasını dahi şöylece bil ki kâffe-i ‘ulûm bi-cümletihâ emrâz-ı kulûba edviyedir velâkin her bir maraz için bir ‘ilm-i mahsûs vardır ki ona muhtasstır, nitekim ‘ilm-i tıbb bi’l-cümle emrâzın ‘ilâcına nâfi‘dir velâkin her bir ‘illete birer günâ nâ-muhtass bir ‘ilm-i mahsûs vardır, işte ısrârın devâsı dahi böylecedir. Kaldı ki biz müvâzene-i ebdân üzere o ‘ilmin husûsunu zikr edelim tâ ki fehme daha ziyâde karîb ola. Ve binâen ‘aleyh deriz ki marîz olan zât birtakım umûrun tasdîkine muhtâc olur.

{[الأول]} أن يصدق على الجملة بأن للمرض والصحة أسباباً يتوصل إليها بالاختيار على ما رتبته مسبب الأسباب وهذا هو الإيمان بأصل الطب فإن من لا يؤمن به لا يشتغل بالعلاج ويحق عليه الهلاك وهذا وزانه مما نحن فيه الإيمان بأصل الشرع وهو أن للسعادة في الآخرة سبباً هو الطاعة وللشقاوة سبباً هو المعصية وهذا هو الإيمان بأصل الشرائع وهذا لا بد من حصوله إما عن تحقيق أو تقليد وكلاهما من جملة الإيمان]

Birinci emr odur ki sıhhat ve maraza esbâb olmaklığa ‘ale’l-cümle tasdîk etmektir ki müsebbibü’l-esbâb halk ve tertîb ettiğî minvâl üzere bi’l-ih-tiyâr onlara mütevasıl olur ve bu tasdîk ise asl-ı tıbbâ olan îmân odur, zîrâ o ki buna îmân etmez, ‘ilâca müştâgil olmaz ve üzerine helâk hakk olur. Ve bunun mâ-nahnu fî-sadedihi olan vizânı ancak asl-ı şer‘e îmân etmektir, şöyle ki tahkîk ve tahkîkan âhîret sa‘âdeti için bir sebep vardır ki o sebep tâ‘attır ve dahi şakâvet için bir sebep vardır ve o dahi ma‘siyettir ve asl-ı şer‘iye‘a olan îmân dahi budur. Ve bunun husûlü ez her-cihet lâzım ve lâbüddür, ister tarîk-i tahkîk ile ola, ister tarîk-i taklîd ile olsun ki ikisi cümle-i îmândandır.

[الثاني] أنه لا بد أن يعتقد المريض في طبيب معين أنه عالم بالطب حاذق فيه صادق فيما يعبر عنه لا يلبس ولا يكذب فإن إيمانه بأصل الطب لا ينفعه بمجرد دون هذا الإيمان ووزانه مما نحن فيه العلم بصدق الرسول صلى الله عليه وسلم والإيمان بأن كل ما يقوله حق وصدق لا كذب فيه ولا خلف]

Ve ikince emr odur ki marîz olan zât, bir tabîb-i mu‘ayyene ‘ilm-i tıb

ile ʿālim ve hâzık ve sâdık olduğuna itikâd etmektir ki taʿbîr ettiği şeylerde yalan söylemez ve hîle ve telbîs etmez, zîrâ ki bu gibi îmân olmaksızın asl-ı tıbbâ olan îmân ona menfaʿat etmez. Ve bizim sadedinde bulunduğumuz nesneden vizânı ise Resûl-i ekrem sallallâhu ʿaleyhi ve sellem efendimizin tasdîkidir ki sıdkına îmân eyleye ve onun her bir sözüne hakk ve sıdk olup onda bir yalan ve hîlf olmadığına îmân ve tasdîk ve itikâd eyleye.

[الثالث أنه لا بد أن يصغي إلى الطبيب فيما يحذره عنه من تناول الفواكه والأسباب المضرة على الجملة حتى يغلب عليه الخوف في ترك الاحتماء فتكون شدة الخوف باعثة له على الاحتماء ووزانه من الدين الإصغاء إلى الآيات والأخبار المشتملة على الترغيب في التقوى والتحذير [76] من ارتكاب الذنوب واتباع الهوى والتصديق بجميع ما يلقي إلى سمعه من ذلك من غير شك واسترابة حتى ينبعث به الخوف المقوي على الصبر الذي هو الركن الآخر في العلاج]

Ve üçüncü emr odur ki tabîbe ısgâ etmektir ki tenâvül-i fevâkih ve es-bâb-ı muzırradan dolayı ona vâkîʿ olacak tahzîrine kulak verip sözüne ısgâ eyleye ki ʿaleʿl-cümle onun tedbîrine muvâfakat ede tâ ki terk-i hımyenin korkusu ona gâlib gele de onun şiddet-i havf u hırâsı ihtimâyâ bâʿis ola. Ve bunun dînde vizânı takvâya tergîb ve irtikâb-ı zünüb ve ittibâc-ı hevâdan tahzîr eden ahbâr ve âyâta ısgâ etmektir ki bu bâbda semʿine ilkâ olunan cemîʿ-i evâmir ü nevâhiye bî-şekk ve bî-istirâbe tasdîk ede tâ ki onun bu korkusu ʿilâcdaki rûkn-i âher olan sabra ona mukavvî ve sâik ola yaʿnî sabr ve şekîbâyâ bâʿis ola da tahammülde tâkatmend ola.

[الرابع أن يصغي إلى الطبيب فيما يخص مرضه وفيما يلزمه في نفسه الاحتماء عنه ليعرفه أولاً تفصيل ما يضره من أفعاله وأحواله ومأكوله ومشروبه فليس على كل مريض الاحتماء عن كل شيء ولا يتفعه كل دواء بل لكل علة خاصة علم خاص وعلاج خاص ووزانه من الدين أن كل عبد فليس يتلى بكل شهوة وارتكاب ذنب بل لكل مؤمن ذنب مخصوص أو ذنوب مخصوصة وإنما حاجته في الحال مرهقة إلى العلم بأنها ذنوب ثم إلى العلم بأفاتها وقدر ضررها ثم العلم بكيفية التوصل إلى الصبر عنها ثم إلى العلم بكيفية تكفير ما سبق منها فهذه علوم يختص بها أطباء الدين وهم العلماء الذين هم ورثة الأنبياء فالعاصي إن علم عصيانته فعليه طلب العلاج من الطبيب وهو العالم وإن كان لا يدري أن ما يرتكبه ذنب فعلى العالم أن يعرفه ذلك]

Ve dördüncü emr odur ki marazına muhtass olan eşyâda ve fî-nefsihi ondan sakınması lâzım gelen efʿâl ve ahvâlde tabîbe ısgâ eylemektir tâ ki evvelâ ona muzırr olan nesneyi taʿrîf ede yaʿnî efʿâl ve ahvâlinde ve meʿkûl ve meşrûbundan ona zarar verip ve ziyân eden şeyleri tafsîlen bil-

dire, zirâ ki her bir marîza her bir şeyden sakınmak lâzım gelmez ve her bir devâ ona menfa'at vermez, ancak her bir 'illet-i mahsûsaya hâss bir 'ilm ve hâss bir 'ilâc vardır. Ve bunun dînde vizânı ise her bir mü'min her bir şehvet ve her bir zenb irtikâbıyla mübtelâ olmaz, belki her bir mü'min için birer zenb-i mahsûs vardır veyâhüd zünüb-ı mahsûsa vardır velâkin hâl-i hâzırda onun hâceti ancak o ef'âl zünüb olmaklığına 'ilmi râhık olmaktadır sonra onların âfâtını bilmektir ve zararının mikdârını anlamaktır sonra ondan sabr etmeye bâ'is olan nesnenin keyfiyyetini bilmektir sonra geçmiş olan günâhın keyfiyyet-i tekfîrini bilmektir ki 'ale't-tedric bu 'ulûma hâceti râhıkadır. Ve bunlar birtakım 'ulûmdur ki 'ulemâ-ı 'ârifîn olan verese-i enbiyâ vü mürselîn ya'nî dânişverân-ı râh ü âyîn olan etibbâ-yı dîn onunla muhtass olurlar. Kaldı ki câhile ta'allüm ve 'âlime ta'lîm gerektir.

Ve 'asî olan kimse eğer 'isyânını bilirse tabîb-i dînden 'ilâcını istemek vâcibdir ki tabîb-i dîn merd-i dânişmenddir. Ve eğer ma'siyetin bilmezse ya'nî onun işlediği 'amel ma'siyet olduğunu eylemezse 'âlim âdeme vâcibdir ki onun mücebât-ı fî'lini ve günâh ve ma'siyet olduğunu ona ta'rîf ede.

[وذلك بأن يتكفل كل عالم بإقليم أو بلدة أو محلة أو مسجد أو مشهد فيعلم أهله دينهم ويميز ما يضرهم عما ينفعهم وما يشقيهم عما يسعدهم ولا ينبغي أن يصبر إلى أن يسئل عنه بل ينبغي أن يتصدى لدعوة الناس إلى نفسه فإنهم ورثة الأنبياء والأنبيا ما تركوا الناس على جهلهم بل كانوا ينادونهم في مجامعهم ويدورون على أبواب دورهم في الابتداء ويطلبون واحداً واحداً فيرشونهم فإن مرضى القلوب لا يعرفون مرضهم كما أن الذي ظهر على وجهه برص ولا مرآة معه لا يعرف برصه ما لم يعرفه غيره وهذا فرض عين على العلماء كافة وعلى السلاطين كافة أن يرتبوا في كل قرية وفي كل محلة فقيهاً متديناً يعلم الناس دينهم فإن الخلق لا يولدون إلا جهالاً فلا بد من تبليغ الدعوة إليهم في الأصل والفرع والدنيا دار المرضى إذ ليس في بطن الأرض إلا ميت ولا على ظهرها إلا سقيم ومرض القلوب أكثر من مرض الأبدان والعلماء أطباء والسلاطين قوام دار المرضى فكل مريض لم يقبل العلاج بمداداة العالم يسلم إلى السلطان ليكشف شره كما يسلم الطبيب المريض الذي لا يحتمي أو الذي غلب عليه الجنون إلى القيم ليقيده بالسلاسل والأغلال ويكشف شره عن نفسه وعن سائر الناس]

Ve o dahi her bir iklîm veyâhüd her bir belde veyâ her bir mahalle veyâ her bir mescid veyâ her bir meşhedi bir 'âlime tekeffül etmekledir ki o 'âlim o mahallin ahâlîsine umûr-ı dîniyelerini ta'lîm ede ve onlara nef' veren şeyden zarar u ziyân veren nesneyi temyîz eyleye ve onlara sa'âdet veren nesnelerden onları şakî eden nesneleri beyân ve tefhîm eyleye. Ve ondan bunu su'âl edinceye dek sabr etmemek gerektir, ancak bî-iltimâs ve bilâ-taleb kendisi nefsine da'vet-i nâsa kıyâm ede, zirâ ki 'ulemâ enbiyânın

vereseleridir ve enbiyâ ise nâsı cehllerine bırakmadılar, ancak onlar evvel-i emrde nâsı mecâmî'lerine çağırdılar ve hâneleri kapılarına dolaşıp onları yegân yegân istediler ki böyle böyle onları irşâd ederlerdi, zîrâ ki dil-has-tegân kendi hastalıklarını bilmezler nitekim o kimse ki yüzü üstüne eser-i baras zuhûr etmiş ve aynası olmadığından kendi hâlerinden bî-haber kalmış-tır ki bu gibi 'illetlinin dîger bir kimse ona 'illetini ta'rif etmezse kendisi hod be-hod 'illetini bilmez olur. Ve bu 'âmel kâffe-i 'ulemâ ve selâtîne farz-ı 'ayndır tâ ki her bir karyeye birer mütediyyin fakîhi tertîb ve ta'yîn edeler tâ ki o fakîh nâsa dînlerini ta'lîm ede, zîrâ ki mahlûkât ancak câhil halk olunurlar, 'âlim olarak halk olunmazlar ve asl ve fer'de onlara teblîg-i da'vet lâzım ve lâbüddür. Ve cihân hastahâne ve tîmârhânedir, çünkü batn-ı zemînde ölüden gayrı bir şey yoktur ve rûy-i zemîn üzere olanlar cümlesi sakîm ve bîmârdırlar ve dil-hastegân olanlar ise marîz-i ebdân olanlardan daha ziyâde çoktur ve gürûh-ı 'ulemâ etıbbâdırlar ve zümre-i selâtîn hastahâne müdürleridir.

Ve her bir bîmâr ki tîmâr-ı tabîbî tav'an kabûl etmez ya'nî tedâbîr ü müdâvât-ı 'âlimin 'ilâcına râm olmaz, nefsinden ve âherlardan şerrini keff etmek üzere 'âlim onu sultâna teslim eder, nitekim himâye ve perhîzliği kabûl etmeyen hasta veyâhüd maglûb-ı derd-i sevdâ olan mecnûn ki tabîb tarafından hastahâne ve tîmârhâne müdürlerine teslim olunur tâ ki onu kayd u bend ya'nî silsile ve zincîrlerle tutup da şerrini nefsinden ve sâir nâsın üzerinden keff eyleye onu hıfz u himâye ede.

[وإنما صار مرض القلوب أكثر من مرض الأبدان لعل ثلاث إحداها أن المريض به لا يدري أنه مريض والثانية أن عاقبته [77] غير مشاهدة في هذا العالم بخلاف مرض البدن فإن عاقبته موت مشاهد تنفر الطباع منه وما بعد الموت غير مشاهد وعاقبة الذنوب موت القلب وهو غير مشاهد في هذا العالم فقلت النفرة عن الذنوب وإن علمها مرتكبها فلذلك تراه يتكل على فضل الله في مرض القلب ويجتهد في علاج مرض البدن من غير اتكال]

Ve maraz-ı kûlubun kesreti ancak üç 'illet içindir ya'nî dil hastalığının ebdân hastalığından çokluğu ancak üç 'illettendir ki birisi onunla mübtelâ bulunan kimse hastalığını bilmez ya'nî bîmâr olduğunu bilmez. Ve ikinci 'illet onun 'âkıbeti bu 'âlemde müşâhede değildir ki maraz-ı ebdân böyle değildir, zîrâ ki maraz-ı ebdânın 'âkıbeti ölümdür ve ölüm bu 'âlemde meş-hûddur ve tabâyi'-i beşeriyye ondan müteneffir olurlar ve ölümden sonra olan ahvâl ise bu 'âlemde müşâhed ve manzûr değildirler ve zünübün 'âkıbetleri ise kalbin mevtidir ki bu 'âlemde müşâhed ve manzûr değildir ve bu cihetle nefret-i zünüb azaldı velev ki mürtekibi onu bilmiş ola ve bu-

nun için görürsün ki maraz-ı kalbde Allâhu ta‘âlânın fazlına ittikâl eder de onu mu‘alece etmez ve maraz-ı ebdânın mu‘alecelerine ittikâl etmeksizin cehd eyler.

[والثالثة وهو الداء العضال فقد الطيب فإن الأطباء هم العالمون وقد مرضوا في هذه الأعصار مرضاً شديداً عجزوا عن علاجه وصارت لهم سلوى في عموم المرض حتى لا يظهر نقصانهم فاضطروا إلى إغواء الخلق والإشارة عليهم بما يزيدهم مرضاً لأن الداء المهلك هو حب الدنيا وقد غلب هذا الداء على الأطباء فلم يقدروا على تحذير الخلق منه استكفاً من أن يقال لهم فما بالكم تأمرون بالعلاج وتنسون أنفسكم فبهذا السبب عم على الخلق الداء وعظم الوباء وانقطع الدواء وهلك الخلق لفقد الأطباء]

Ve üçüncü ‘illet fakd-ı tabîbdır ki ‘ilâcî mümteni‘ olan dâ-ı ‘udâl odur, çünkü bu derdin etibbâsı ‘ulemâ-ı ‘âmilîndir. Hâlbuki onlar dahi bu ‘asrlarda şedîd bir hastalıkla hasta ve bîmâr olmuşlardır ki ‘ilâcından ‘âciz kalmışlar ve ‘umûm hastegânide onlara bir tesliyet hâsıl olmuştur tâ ki noksânlarla halka zâhir olmaya ve bu sebeble halkın igvâlarına muztarr oldular da onların hastalıklarını artırıp ziyâde eden meşveretlerle halka işâret ederler, zîra ki derd-i mühlik ancak hubb-ı dünyâdır. Ve bu derd ise etibbâya galebe etmiş öyle ki tahzîr-i halka onların bir tâb u tüvânları kalmamış o korkudan ki onlara denile ki “Yâ sizin neyiniz vardır ki siz ‘ilâc ile emr edip de kendi nefsinizi unutursunuz?” İşte bu sebep ile derd halka ‘âmm oldu ve vebâ ‘azîm oldu ve ‘ilâc kesildi ve halk dahi fakd-ı etibbâdan dolayı hâlik oldu.

[بل اشتغل الأطباء بفنون الإغواء فليتهم إذ لم ينصحوا لم يغشوا وإذا لم يصلحوا لم يفسدوا وليتهم سكتوا وما نطقوا فإنهم إذا تكلموا لم يهمهم في مواعظهم إلا ما يرغب العوام ويستميل قلوبهم ولا يتوصلون إلى ذلك إلا بالإرجاء وتغليب أسباب الرجاء وذكر دلائل الرحمة لأن ذلك ألد في الأسماع وأخف على الطباع فتتنصرف الخلق عن مجالس الوعظ وقد استفادوا مزيد جراءة على المعاصي ومزيد ثقة بفضل الله ومهما كان الطبيب جاهلاً أو خائياً أهلك بالدواء حيث يضعه في غير موضعه فالرجاء والخوف دواءان ولكن لشخصين متضادي العلة أما الذي غلب عليه الخوف حتى هجر الدنيا بالكلية وكلف نفسه ما لا تطيق وضيق العيش على نفسه بالكلية فتكسر سورة إسرافه في الخوف بذكر أسباب الرجاء ليعود إلى الاعتدال وكذلك المصير على الذنوب المشتهى للتوبة الممتنع عنها بحكم القنوط واليأس استعظماً لذنوبه التي سبقت يعالج أيضاً بأسباب الرجاء حتى يطمع في قبول التوبة فيتوب فأما معالجة المغرور المسترسل في المعاصي بذكر أسباب الرجاء فيضاهي معالجة المحرور بالعسل طلباً للشفاء وذلك من دأب الجهال والأغبياء فإذا فساد الأطباء هي المعضلة الزباء التي لا تقبل الدواء أصلاً]

Belki şol etibbâ fûnûn-ı firîb ve igvâ ile meşgûl oldular. Nush etmezlerse de kâşki ‘âlemi aldatıp gaşş etmeyeydiler ve sulh etmezlerse de fesâd etmeyeler ve kâşki sükût edip nutk etmeyeydiler, zîrâ ki tekellüm ederlerse mev‘izelerinde ‘avâmî istimâle edip onları tergîb eder kelâmdan gayrı bir kelâm onlara mühimm olmaz ve buna ancak ircâ ile mütevassıl olurlar ki esbâb-ı recâ taglîbî ile ikbâl-i ‘avâmma vâsıl olurlar ya’nî delâil-i rahmenin zikriyle ümniyyelerine ererler, çünkü bu gibi mev‘izenin istimâ‘ı kulûba elezz ve tıbbâ‘a ehafftır ki me‘âsîye mezîd-i cür‘ete müstefid oldukları hâlde halk mecâlis-i va‘zdan munsarif olurlar ve fazlullâha sika ve i‘timâdları bu nush ve mev‘iza ile müzdâd olur. Ve tabîb, nâdân veyâ hâin oldukça devâ ile hastegâmî ihlâk eder, çünkü dermânı yerine komaz da gayr-i mahalline vaz‘ıyla bîmârları telef eyler.

Ve fi’l-hakîka havf ve recâ, ikisi eğerçi devâdırlar velâkin ‘illetleri mütezâdîd olan iki nev‘ eşhâsa devâdırlar, şöyle ki havf ve haşyet ona galebe edip bi’l-küllîyye dünyâyı hecr ile tâkatından zâid nefsine birtakım meşâkkı tahmîl ve bi’l-küllîyye nefsine ‘ayşî tazyîk eden kimsenin havfta olan isrâfının hiddet ve sevresini esbâb-ı recânın zikriyle kesr olunur tâ ki mertebe-i itidâle ‘avdet ede. Ve kezâlik zünûba musırr olan günahkâr ki tevbeye müştehî olup sebkât eden zünûbuna isti‘zâmından dolayı ye’s ve kunût hükmünce tevbeden imtinâ‘ eden kimseyi dahi tevbeye tama‘ etmek için esbâb-ı recâ ile mu‘âlece olunur tâ ki tevbe ede, yoksa me‘âsîye müstersil olan magrûru esbâb-ı recâ zikriyle mu‘âlece etmek o mu‘âleceye benzer ki şifâ recâsıyla ısıtma o kimseyi bal tenâvül ettirir. Ve bu gibi tîmâr ve terbiye de‘b-i cehele vü agbiyâdandır ve bu sûrette olan fesâd-ı etibbâ ise aslâ devâyı kabûl etmeyen ‘illet-i müzmine-i mu‘addaladır.

[فإن قلت فاذكر الطريق الذي ينبغي أن يسلكه الواعظ في طريق الوعظ مع الخلق فاعلم أن ذلك يطول ولا يمكن استقصاؤه نعم نشير إلى الأنواع النافعة في حل عقدة الإصرار وحمل الناس على ترك الذنوب وهي أربعة أنواع]

Ve eğer sen dedin ki tarîk-i va‘zda halk ile sülûku va‘ize lâyıq olan tarî-ki sen zikr eyledin ki o tarîk nice der isen onu dahi şöylece bil ki o bir uzun bahstir ki zikri uzun olur da onun istiksâsı mümkün olmaz. Evet ‘ukde-i isrârın hallinde nâfi‘ [78] ve terk-i zünûba nâsı hâmil olan nesne dört nev‘dir:

[الأول أن يذكر ما في القرآن من الآيات المخوفة للمذنبين والعاصين وكذلك ما ورد من الأخبار والآثار مثل قوله صلى الله عليه وسلم ما من يوم طلع فجره ولا ليلة غاب شفقها إلا وملكان يتجاوبان بأربعة أصوات يقول أحدهما يا ليت هذا الخلق لم يخلقوا ويقول الآخر يا

ليتهم إذ خلقوا علموا لماذا خلقوا فيقول الآخر يا ليتهم إذ علموا لماذا خلقوا علموا بما علموا وفي بعض الروايات ليتهم تجالسوا فتذكروا ما علموا ويقول الآخر يا ليتهم إذ لم يعلموا بما يعملوا تابوا مما عملوا]

Birinci nev^e odur ki müznib ve ‘asîleri tahvîf eden âyât-ı Kur’âniyye ve ehâdîs-i şerîfe-i nebeviyye ve âsâr-ı selef-i hayriyyeyi tezkîr etmektir ya’nî va‘zında bu gibi ahhâr ve edille ve nusûsu zikr ede, meselâ ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin طلع فجره ما من يوم طلع فجره el-hadîs kavî-i ‘âlîsi gibi bir hadîsi söyler ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Bir gün yok ki onun fecri tulû‘ edip başkalanmaz ve bir gece yok ki onun şafağı kaybolmaz illâ ki iki ferîşte dört ‘aded âvâz ile mütecâvib olmazlar ya’nî beher gün ve beher gecede ‘ale’d-devâm ve’l-istimrâr iki melek bu kelimât-ı erba‘ada söyleşip yekdîgerine mütecâvib olurlar ki birisi der ki “Kâşki bu halk halk olunmaydılar!” Ve dîger melek der ki “Kâşki halk olundukları vakte bildiler ki ne için halk olundular!” Ve dîgeri der ki “Niçin halk olunduklarını bilmedikleri vakte kendi bildikleriyle ‘amel edeydiler!” Ve ba‘zu’r-rivâyâtta der ki “Kâşki mücâlese edip bildikleri nesne ile müzâkere edeydiler!” Ve dîgeri der ki “Kâşki bildikleriyle ‘amel etmedikleri vakte artık işledikleri şeyden tevbe edeydiler!”

[وقال بعض السلف إذا أذنب العبد أمر صاحب اليمين صاحب الشمال وهو أمير عليه أن يرفع القلم عنه ست ساعات فإن تاب واستغفر لم يكتبها عليه وإن لم يستغفر كتبها وقال بعض السلف ما من عبد يعصى إلا استأذن مكانه من الأرض أن تخسف له واستأذن سقفه من السماء أن يسقط عليه كسفاً فيقول الله تعالى للأرض والسماء كفا عن عبيدي وأمهلاه فإنكما لم تخلقاه ولو خلقتماه لرحمتماه ولعله يتوب إلي فأغفر له ولعله يستبدل صالحاً فأبدله له حسنات فذلك معنى قوله تعالى إن الله يمسك السموات والأرض أن تزولا ولئن زالتا إن أمسكهما من أحد من بعده]

Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Kul günâh işlediği vakte sâhibü’l-yemîn olan ferîşte sâhibü’ş-şimâl olan ferîşteye emr eder ki sâhibü’l-yemîn sâhibü’ş-şimâl üzerine âmirdir: “Sen kalemi o günâhkârın üzerinden kaldırıp işlediği günâhı altı sâ‘ate kadar te’hîr edip yazmayasın!” Ve eğer o kimse o zamân içinde tevbe edip istigfâr ederse o günâhı yazmaz ve eğer istigfâr etmezse altı sâ‘at mürûrundan sonra onu yazar.” Ve dahi ba‘zu’s-selef demiş ki “Bir ‘abd yok ki bir ‘isyân ettiği vakte onun mekânı yerden istîzân etmez ki onunla hasf olunup yere geçe ve sakfı dahi semâdan istîzân eder ki onun üzerine kesfî iskât ede.” Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ yer ve göğe der ki “Siz benim kulumun üzerinden keff ve imsâk edip ona mühlet veriniz.

Siz onu yaratmamışsınız, siz onu yaratmış olaydınız ona merhamet eder-
diniz ola ki bana tevbe eder de ben ona mağfired ederim ve ola ki ‘amel-i
seyyi’i ile bir ‘amel-i sâlihi istibdâl eder de ben o günâhı ona hasenât ile
değiştirip tebdîl eylerim.”

[وفي حديث عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه الطابع معلق بقائمة العرش فإذا انتهكت
الحرمت واستحلت المحارم أرسل الله الطابع فيطبع على القلوب بما فيها وفي حديث مجاهد
القلب مثل الكف المفتوحة كلما أذنب العبد ذنباً انقبضت إصبع حتى تنقبض الأصابع كلها
فيسد على القلب فذلك هو الطبع وقال الحسن إن بين العبد وبين الله حداً من المعاصي معلوماً
إذا بلغه العبد طبع الله على قلبه فلم يوفقه بعدها لخير والأخبار والآثار في ذم المعاصي ومدح
التائبين لا تحصى فينبغي أن يستكثر الواعظ منها إن كان وارث رسول الله صلى الله عليه وسلم
فإنه ما خلف ديناراً ولا درهماً إنما خلف العلم والحكمة وورثه كل عالم بقدر ما أصابه]

Ve ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvânın hadîsinde gelmiş ki “Tâbrı olan
hâtem ‘arşın kâimesine asılıdır, vaktâ ki hurumâtı müntehik olup mahârimi
istihlâl olunur, Hakk celle ve ‘alâ o tâbrı gönderip kulüb üzerine derûnun-
da kâin olan nesne ile ma‘an hatm ve tab‘ eder” ya‘nî kulûbda pinhân her ne
ki var ise kalbde kapanıp kalmak üzere o hâtem ile kulûba tab‘ olunur da o
hâli ona müstemirr kalır. Ve hadîs-i Mücâhid’de dahi vârid olmuş ki “Gö-
nül aya gibi açıktır, kul günâh işledikçe parmaklardan birer parmak ayaya
kapanıp münkabız olur tâ ki parmaklar kâffesi kapanıp münkabız olurlar
ve o vechle kalb üzerine sedd ü bend hâsıl olur ki tab‘ odur.” Ve Hasan-ı
Basrî demiş ki “‘Abd ile Allâhu ta‘âlânın beyninde me‘âsîden bir hadd-i
ma‘lûm vardır, vaktâ ki bir kul o hadde varıp bâlig olur, Allâhu ta‘âlâ onun
kalbi üzerine tab‘ eder ki ba‘de-mâ onu bir hayra muvaffak etmez.”

Ve zemm-i me‘âsî ve medh-i tâibinde vârid olan ahhbâr ve âsâr hasr u
ihsâya gelmez. Gerektir ki vâ‘iz vâris-i Resûl ise hemân ondan istiksâr ede,
zîrâ ki Resûl-i kibriyâ sîm ve zerî ümmetine mîrâs komamıştır ya‘nî altın
ve dirhemi irsen terk etmemiştir, ancak ‘ilm ve hikmeti terk etmiştir ve her
bir ‘âlim behresine göre onu mîrâs olarak almıştır.

[النوع الثاني حكايات الأنبياء والسلف الصالحين وما جرى عليهم من المصائب بسبب
ذنوبهم فذلك شديد الوقع ظاهر النفع في قلوب الخلق مثل أحوال آدم صلى الله عليه وسلم في
عصيانه وما لقيه من الإخراج من الجنة حتى روى أنه لما أكل من الشجرة تطايرت الحلل عن
جسده وبدت عورته فاستحيا التاج والإكليل من وجهه أن يرتفعا عنه فجاءه جبريل عليه السلام
فأخذ التاج عن رأسه وحل الإكليل عن جبينه ونودي من فوق العرش اهبطا من جواري فإنه
لا يجاورني من عصائي قال فالتفت آدم إلى حواء باكياً وقال هذا أول شؤم المعصية أخرجنا

من جوار الحبيب وروى أن سليمان بن داود عليهما السلام لما عوقب على خطيئته لأجل التمثال الذي عبد في داره أربعين يوماً وقيل لأن المرأة سألته أن يحكم لأبيها فقال نعم ولم يفعل وقيل بل أحب بقلبه أن يكون الحكم لأبيها على خصمه لمكانها منه فسلب ملكه أربعين يوماً فهرب تائهاً على وجهه فكان يسأل بكفه فلا يطعم فإذا قال أطعموني فإني سليمان بن داود رشح وطرد وضرب وحكى أنه استطعم من بيت لامرأته فطردته وبصقت في وجهه وفي رواية أخرجت عجوز جرة فيها بول فصبته على رأسه إلى أن أخرج الله الخاتم من بطن الحوت فلبسه بعد انقضاء الأربعين أيام العقوبة قال فجاءت الطيور فعكفت على رأسه وجاءت الجن والشياطين والوحوش فاجتمعت حوله فاعتذر إليه بعض من كان جنى عليه فقال لا ألومكم فيما فعلتم من قبل ولا أحمدكم في عذرکم الآن إن هذا أمر كان من السماء ولا بد منه [79]

Ve nev^c-i sâni dahi hikâyât-ı ahvâl-i enbiyâ ve kıssahâ-yı selef-i sâlihîndir ki ma'siyetleriyle başlarına gelip üzerlerine cârî olan musîbetleri nakl ü beyân eyleye, zîrâ ki bu vekâyî'in hikâyesi şedîdül-vak^c ve kaviyyü't-te'sîr ve zâhirü'n-nef^cdir ya'nî kulüb-i nâsta onun te'sîri çok olur. Meselâ Âdem 'aleyhi's-selâmın ahvâlî kıssası gibi ki Âdem 'aleyhi's-selâm kendi 'isyânında gördüğü mesâib ve meşakk ki hurûc-ı cennet ve zehâb-ı hulel ve zuhûr-ı 'avret ve hübü't-ı zemîn ve müşâhede-i 'anâ vü zahmet ve müfâraka-i refîka ile keşîde-i hasret gibi vekâyî'in kıssaları şöyle mervîdir ki Âdem 'aleyhi's-selâm şecere-i kamhdan tenâvül ve ekl ettiği ânda zîver-i düşü olan hullehâ-i girân-bahâ ten ü cesedinden tetâyür edip 'avreti nümâyân oldukça serpüşu olan tâc ü iklîl vech-i cemîlinden istihyâen mürtefi^c olamayıp ancak Cibrîl 'aleyhi's-selâm gelip başından tâcî alıp cennetten cebîninden dahi iklîlî açmıştır. Ve min-fevki'l-arş ona bir nidâ geldi ki “Siz ikiniz ya'nî Âdem ve Havvâ, benim civârımdan rûy-i zemîne inip nüzûl ediniz, zîrâ ki beni 'isyân eden kimse benimle mücâveret etmez!” Ve o vakt Âdem 'aleyhi's-selâm Hazret-i Havvâ'ya ağlayarak iltifât edip dedi ki “İşte şüm-ı ma'siyetin evveli budur ki habîbin civârından ihrâc olunduk!”

Ve dahi mervîdir ki Süleymân b. Dâvûd 'aleyhime's-selâm hatîesi için mu'âkabe olunduğu vakte ki hânesinde vukû^c bulan timsâlin 'ibâdeti için kırk gün mücâzât olunduğu hengâmda ve bir kavle imre'enin babasına hükmetmek için vâki^c olan iltimâsına evet dediği için ya'nî iltimâsı işlemeksizin fakat ona evet demesi için muâhaze olundukta ve dîger kavle babasına hasmı üzerine hükmetmek imre'enin hâtırası için hubb-ı kalbîsi hâsıl olduğuna mebnî mülkünden kırk gün selb olunup yüzü üzere tâyih ve hayrân ve sergerdân olarak firâr ettiğinde gelip feth-i keff ile dilenip it'âm-ı ta'âm istedikçe bir kimse ona bir nesneyi it'âm etmezdi ve “Ben Süleymân

b. Dāvūd’um, bana bir nesneyi it‘ām ediniz!” dedikte başını zahmdār ederek onu tard ve darb ederlerdi. Ve hikāye olunur ki kendi hānesinden onun bir zevcesinden suāl ettikte ya‘nī ona bir nesnenin it‘āmını kendi zevcesinden diledikte onu tard edip yüzüne tükürmüş ve āher bir rivāyette bir koca karı bir çömleği çıkarıp içindeki sidiği onun başı üzerine döküp sabb etmiş tā ki Hakk subhānehu ve ta‘ālā balığın gelip karnından hātemini çıkarıp ona giydirdi ya‘nī eyyām-ı ‘ukūbesi olan kırk günün inkızāsından sonra batn-ı hūttan onun hātemini eline alıp giydikte kuşlar gelip başı üstünde ‘ākif durdular ve cinn ve şeyātın ve vuhūş gelip onun etrāfında biliktiler de onlardan ona cināyet edenler dahi it‘izār ettiler. Ve o dahi “Fī-mā sebak sizin işlediğiniz şey için ben sizi levm etmem ve el-hāletü hāzihi sizin bu it‘izārınız üzerine sizi medh etmem, ancak bu bir emr-i semāwī ve mukadder idi bana vukū‘u lābüdd idi” demiştir.

[وروي في الإسرائيليات أن رجلاً تزوج امرأة من بلدة أخرى فأرسل عبده ليحملها إليه فراودته نفسه وطالبته بها فجاهدها واستعصم قال فنبأه الله بركة تقواه فكان نبياً في بني إسرائيل وفي قصص موسى عليه السلام أنه قال للخضر عليه السلام بم أطلعك الله على علم الغيب قال بتركي المعاصي لأجل الله تعالى وروي أن الريح كانت تسير بسليمان عليه السلام فنظر إلى قميصه نظرة وكان جديداً فكانه أعجبه قال فوضعت الريح فقال لم فعلت هذا ولم أمرك قالت إنما نطيعك إذا أطعت الله]

Ve dahi İsrāiliyyāt’ta mervīdir ki bir kimse dāger bir beldeden bir hatun kişiye mütezevvic olup beldesine nakli için kölesini gönderdikte kölesinin nefsi, müvāka‘asına hāhişger olup onu bu fī‘l-i fāhiş ile mütālebe ettikte kendisi nefesine uymayıp ‘ismet rāhına sülūk ve nefesine mücāhede etmekle Cenāb-ı ‘Ālimü’s-sırr ve ‘l-hafıyyāt dahi takvāsı berekātıyla onu peygamber kıldı ki Benī İsrāīl kavminde nebī oldu.

Ve dahi Mūsā ‘aleyhi’s-selāmın kıssalarında gelmiş ki bir gün Hıdr ‘aleyhi’s-selāma demiş ki “‘İlm-i gaybe seni Hakk subhānehu ve ta‘ālā ne ile muttalī‘ kıldı?” O dahi: “Zāt-ı Zī’l-Celāl’e itā‘at ve me‘āsiyi terk etmekle” dedi. Ve dahi mervīdir ki bir gün rüzgār, Süleymān ‘aleyhi’s-selām ile seyr edip geçerken Süleymān kendi kamīsine nazar edip beğenmiş ki cedīd bir göynek idi, sanki onunla ‘ucb etti. Ve derhāl rüzgār onu yere kodukta Süleymān “Ben sana emr etmediğim hālde sen niçin bunu işledin?” diye levm ve rüzgār “Biz sana ancak Allāhu ta‘ālāya itā‘at ettiğin vaktte itā‘at ederiz” demiştir.

[وروي أن الله تعالى أوحى إلى يعقوب عليه السلام أتدري لم فرقت بينك وبين ولدك]

يوسف قال لا قال لقولك لأخوته ﴿وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾ لم خفت عليه الذئب ولم ترجني ولم نظرت إلى غفلة أخوته ولم تنظر إلى حفظي له وتدري لم رددته عليك قال لا قال لأنك رجوتني وقلت ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا﴾ وبما قلت ﴿يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَأْتِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ﴾ وكذلك لما قال يوسف لصاحب الملك ﴿ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ﴾ قال الله تعالى ﴿فَأَنْسِئَهُ الشَّيْطَانُ ذَكَرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ﴾⁶⁹

Ve dahi rivāyet olunur ki tebāreke ve ta‘ālā hazretleri Ya‘küb ‘aleyhi’s-selāma vahy edip buyurmuş ki “Ben seninle oğlun Yūsuf’un beyninde niçin tefrîk ettiğimi sen bilir misin?” Ve o dahi “Yok” ya’ni bilmem dedikte, Hakk subhānehu ve ta‘ālā buyurmuş ki senin ﴿وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾⁶⁹ dediğin için ya’nî “Ben siz ondan gâfil olduğunuz hâlde kurt onu ekl etmekten havf ederim!” demekliğin için ben sizin aranızı tefrîk ettim ki beni recā etmeyip de onun üzerine kurttan korktun ve sen onun birāderlerinin gafletine bakıp da benim ona olan hıfzımı gözetmedin! Ve ben sana onu niçin redd ettiğimi sen bilir misin suāl ve o dahi “yok” diye cevāb itāsında Hakk ta‘ālā “Sen beni recā ettiğin için ki ﴿عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا﴾⁷⁰ dediğin için ve dahi تَيَأَسُوا وَأَخِيهِ وَلَا تَأْتِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ⁷¹ dediğin için ya’nî “Siz gidip Yūsuf ve birāderini arayıp ahbārlarını tecessüs ediniz de siz me’yūs olmayınız.” [80] ve kezālik Yūsuf ‘aleyhi’s-selām mülkün sâhibine⁷² ﴿ادْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ﴾ ya’nî “Sen beni Rabbin ‘indinde yād eyle” dediği için Allāhu ta‘ālā buyurdu ki ﴿فَأَنْسِئَهُ الشَّيْطَانُ ذَكَرَ رَبِّهِ﴾⁷³ ya’nî “Şeytān ‘aleyhi mā-yestahikku o ānda onun Rabbisinin zikrini ona unutturdu ve bu sebeble biz’-ı sinīn sicnde durdu.”

[وأمثال هذه الحكايات لا تنحصر ولم يرد بها القرآن والأخبار ورود الأسماء بل الغرض بها الاعتبار والاستبصار لتعلم أن الأنبياء عليهم السلام لم يتجاوز عنهم في الذنوب الصغار فكيف يتجاوز عن غيرهم في الذنوب الكبار نعم كانت سعادتهما في أن عوجلوا بالعقوبة ولم يؤخروا إلى الآخرة والأشقياء يمهلون ليزدادوا إثماً ولأن عذاب الآخرة أشد وأكبر فهذا أيضاً مما ينبغي أن يكثر جنسه على أسماع المصرين فإنه نافع في تحريك دواعي التوبة]

Ve bu hikāyātın emsālī münhasıra olmaz ve gecelik müsāmeresi için Kur’ān onunla vārid olmadı, ancak onunla ‘ibret almak ve müstebsar olmak için Kur’ān onunla vārid olmuştur tā ki sen bilesin ki sagāir için peygamberān-ı ‘izām üzerine tecāvüz etmemiştir, nerede kaldı ki zünüb-ı kebāir-

69 Yūsuf, 12/13.

70 Yūsuf, 12/83.

71 Yūsuf, 12/87.

72 Yūsuf, 12/47.

73 Yūsuf, 12/47.

dir ya'nî dîgerleri üzerine zünüb-ı kebâire nice tecâvüz eder. Evet, onların sa'âdeti 'ukûbetlerinin ta'cîllerinde idi ki âhirete mucâzâtı te'hîr olunmadı. Ve eşkiyâ ise isimleri müzdâd olmak için imhâl olunurlar ve dahi 'azâb-ı âhîret 'azâb-ı dünyâdan eşedd ve ekber olduğu için onları âhirete dek imhâl olunurlar. Ve bu nev' mev'izanın dahi musırkların ismâ'ına teksîri icâb eden mevâ'izin cinsindendir, zîrâ ki devâ'î-i tevbenin tahrîkine nâfi'dir.

[النوع الثالث أن يقرر عندهم أن تعجيل العقوبة في الدنيا متوقع على الذنوب وأن كل ما يصيب العبد من المصائب فهو بسبب جناياته فرب عبد يتساهل في أمر الآخرة ويخاف من عقوبة الله في الدنيا أكثر لفرط جهله فينبغي أن يخوف به فإن الذنوب كلها يتعجل في الدنيا شؤمها في غالب الأمر كما حكى في قصة داود وسليمان عليهما السلام حتى إنه قد يضيق على العبد رزقه بسبب ذنوبه وقد تسقط منزلته من القلوب ويستولي عليه أعداؤه قال صلى الله عليه وسلم إن العبد ليحرم الرزق بالذنوب يصيبه وقال ابن مسعود إنني لأحسب أن العبد ينسى العلم بالذنوب يصيبه وهو معنى قوله عليه السلام من قارف ذنباً فارقه عقل لا يعود إليه أبداً وقال بعض السلف ليست اللعنة سواذا في الوجه ونقصاً في المال إنما اللعنة أن لا تخرج من ذنبٍ إلا وقعت في مثله أو شر منه وهو كما قال لأن اللعنة هي الطرد والإبعاد فإذا لم يوفق للخير ويسر له الشر فقد أبعد والحرمان عن رزق التوفيق أعظم حرمانٍ وكل ذنبٍ فإنه يدعو إلى ذنبٍ آخر ويتضاعف فيحرم العبد به عن رزقه النافع من مجالسة العلماء المنكرين للذنوب ومن مجالسة الصالحين بل يمتنعه الله تعالى ليمتنعه الصالحون]

Ve üçüncü nev' odur ki halkın katında dünyâda zünüb üzerine ta'cîl-i 'ukûbet mütevakka' olduğu takrîr ve beyân etmektir ki dünyâda cinâyâtı sebebi ile 'abd musîbetlere dūçâr olur da her ne günâ musîbete uğrarsa onun cürm ve cinâyetiyledir, zîrâ mümkün ki ba'zı âdemler vardır ki ki umûr-ı âhirete tesâhül eder ve fart-ı cehlinden nâşî dünyâda 'ukûbet-i ilâhîye dūçâr olmaktan daha ziyâde korkar ki 'ukûbet-i dünyâdan havfı 'ukûbet-i âhîretten daha ziyâde çok olur, zîrâ ki kâffe-i zünübün şu'mü fi'l-agleb dünyâda ta'cîl olunur, nitekim Dâvûd ve Süleymân 'aleyhime's-selâm kıssalarında hikâyet olunmuştur. Hattâ âdemin rızık ve nasîbi dünyâda zünûbu sebebiyle onun üzerine darlaşır da tazyîk olunur ve kulüb-i nâstân menzilesi dahi sâkıt olur ve düşmânî ona müstevlî olur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuştur ya'nî "Tahkîk ve tahkîkan âdem isâbet ettiği günâh ile rızktan mahrûm olur."

Ve 'Abdullâh b. Mes'ûd 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "Ben sanırım ki âdem isâbet ettiği günâh ile 'ilmi unuttur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin zîn' buyurduğu hadîs-i şerîfin ma'nâsıdır ya'nî "Kim ki bir günâhı kazanıp iktirâf eder, ondan bir 'akl müfâratat edip

gider ki o ‘akl ebeden bir dahi ona ‘avdet etmez.” Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “La‘net, dünyâda yüz karalığı ve mālın noksânı değildir; la‘net, ancak bir günâhtan çıkmaz illâ ki onun gibi veyâhüd ondan daha ziyâde şerrli bir zenbe düşmez şe’nidir” ya’nî la‘net dâr-ı dünyâda mütevâliyen zenbenzen düşmektir ve fi’l-vâki‘ onun dediği gibidir, çünkü la‘net tard ve ib‘âddır, vaktâ ki hayra muvaffak olmaz ve şerr ona kolay ve müyesser olur, işte ib‘âd olunmuş olur.

Ve rızk-ı tevfiğten dahi hırmânı ‘azîm bir hırmândır ki her bir günâh dîğerk bir günâha dâ‘î olur da kat-ender-kat müzdâd ve mütezâ‘af olur ve o vakt zünûba münkir olan ‘ulemânın mücâleseleri rızk-ı nâfi‘inden dahi mahrûm kalır ve dahi sâlihînin mücâleselerinden müstefid olacağı rızk-ı nâfi‘den tehî-dest ve mahrûm kalır, belki Hakk celle ve ‘alâ hazretleri onu bugz ve makt eder tâ ki zümre-i sulehâ dahi onu bugz ve makt edeler.

[وَحَكِي عَنْ بَعْضِ الْعَارِفِينَ أَنَّهُ كَانَ يَمْشِي فِي الْوَحْلِ جَامِعًا ثِيَابَهُ مُحْتَرِزًا عَنْ زَلْقَةِ رَجْلِهِ حَتَّى زَلَقَتْ رَجْلَهُ وَسَقَطَ فَقَامَ وَهُوَ يَمْشِي فِي وَسْطِ الْوَحْلِ وَيَكِي وَيَقُولُ هَذَا مِثْلُ الْعَبْدِ لَا يَزَالُ يَتَوَقَّى الذُّنُوبَ وَيَجَانِبُهَا حَتَّى يَقَعَ فِي ذَنْبٍ وَذَنْبَيْنِ فَعِنْدَهَا يَخُوضُ فِي الذُّنُوبِ خَوْضًا وَهُوَ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ الذَّنْبَ تَتَعَجَّلُ عَقُوبَتُهُ بِالْإِجْرَارِ إِلَى ذَنْبٍ آخَرَ وَلِذَلِكَ قَالَ الْفَضِيلُ مَا أَنْكَرْتُ مِنْ تَغْيِيرِ الزَّمَانِ وَجَفَاءِ الْإِخْوَانِ فَذُنُوبُكَ وَرَثَتُكَ ذَلِكَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنِّي لِأَعْرِفُ عَقُوبَةَ ذَنْبِي فِي سُوءِ خَلْقِ حِمَارِي وَقَالَ آخَرُ أَعْرِفُ الْعُقُوبَةَ حَتَّى فِي فَأَرْبِيتِي وَقَالَ بَعْضُ صُوفِيَةِ الشَّامِ نَظَرْتُ إِلَى غَلَامٍ نَصْرَانِي حَسَنَ الْوَجْهِ فَوَقَفْتُ أَنْظُرَ إِلَيْهِ فَمَرَّ بِي ابْنُ الْجَلَاءِ الدَّمَشْقِي فَأَخَذَ بِيَدِي فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ فَقُلْتُ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ تَعَجَّبْتُ مِنْ هَذِهِ الصُّورَةِ الْحَسَنَةِ وَهَذِهِ الصَّنْعَةِ الْمَحْكَمَةِ كَيْفَ خَلَقْتَ لِلنَّارِ فَعَمَزَ يَدِي وَقَالَ لَتَجِدَنَّ عَقُوبَتَهَا بَعْدَ حِينٍ قَالَ فَعُوقِبْتُ بِهَا بَعْدَ ثَلَاثِينَ سَنَةً وَقَالَ أَبُو سَلِيمَانَ الدَّارَانِي الْإِحْتِلَامَ عَقُوبَةً وَقَالَ لَا يَفُوتُ أَحَدًا صَلَاةُ جَمَاعَةٍ إِلَّا بِذَنْبٍ يَذْنِبُهُ وَفِي الْخَبَرِ مَا أَنْكَرْتُمْ مِنْ زَمَانِكُمْ فِيمَا غَيَّرْتُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ وَفِي الْخَبَرِ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى إِنْ أَدْنَى مَا أَصْنَعُ بِالْعَبْدِ إِذَا أَثَرُ شَهْوَتِهِ عَلَى طَاعَتِي أَنْ أَحْرَمَهُ لَذِيذَ مَنَاجَاتِي]

Ve dahi ba‘zu’l-‘arifîn üzerine mahkî olmuş ki bir gün bir çamurluk içinde yürürdü ki siyâbını devşirip dâmenlerini toplayıp ayağı kaymaktan sakınarak muhteriz olduğu hâlde yürürken kazârâ ayağı kayıp yere düştü sonra kıyâm edip bî-ihtirâz çamur içinde yürüyüp gitti ve ağlayarak derdi ki “Bu ‘abd için misâldir ki evvelâ zünûbdan sakınıp tecânüb ve tevakkî etmekten zâil olmaz tâ ki bir veyâhüd iki günâha düşer de sonra günâhlara dalıp bî-bâk ve bî-pervâ olarak onun deryâsına yüzer geçer.” Ve bu dahi işârettir ki zenbin ‘ukûbeti [81] dîğerk günâha münker olmasıyla ta‘cîl olunur ve onun için Fudayl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Senin tagayyür-i zamân cefâ-i ihvândan inkâr ettiğin şey, ancak senin zünûbun onu îrâs etmiştir.”

Ve dahi ba‘zu’s-sâlihîn demiş ki “Ben kendi günâhımın ‘ukûbetini hımâ-rımın sū-i hüyundan bilirim” ya’nî merkebim hûysuzluğu ile kendi günâ-hıma istidlâl ederim ki günâh işlediğim vakt benim eşeğim bed-hû olurdu. Ve diğeri demiş ki “Ben ‘ukûbeti kendi hânemin sıçanlarından bilirim.” Ve dahi sūfiyân-ı Şâmiyye’nin ba‘zısı demiş ki “Bana bir gün bir tersâ-beççe-nin yüzüne bakıp onun güzelliği benim hoşuma geldi ki ol gulâm-ı Nasrânî hûb-rû bir dilber civân idi ve durup onun yüzüne bakarken İbnü’l-Celâ ed-Dimaşkî gelip geçti ve benim elimden tuttu. Ben dahi ondan utanıp şer-msâr olduğumdan “Ey Ebû ‘Abdullâh, subhânallâh, ben bu sûret-i hasene ve san‘at-ı muhkemeden ta‘accüb ettim ki âteşe nice yaratılmış?” dedim. Ve o dahi elimi sıkıp gamz etmekle “Tahkîkan bunun ‘ukûbetini bir hînden sonra bulacaksınız!” dedi. Ve fi’l-hakîka otuz seneden sonra onunla mu‘â-kabe oldum. Ve Ebû Süleymân-ı Dârânî demiş ki “İhtilâm dahi ‘ukûbet-tir.” Ve dahi demiş ki “Bir kimse bir cemâ‘ati geçirmez illâ ki bir günâh işlemiş ola” ya’nî cemâ‘atten mahrûm olmak ancak günâh işlemekle olur. Ve dahi haberde vârid olmuş ki “Sizin kendi zamânınızdan inkâr ettiğiniz şey ancak sizin kendi a‘mâlinizden tagyîr ettiğiniz nesne iledir.” Ve dahi haberde gelmiş ki “Hakk subhânehu ve ta‘âlâ buyurur benim bir kulum kendi şehvetini benim tâ‘atim üzerine îsâr ve tercîh ettiği vakte benim onunla olan sun‘umun en ednâsı odur ki ben onu münâcâtımın lezzetinden mahrûm ederim.”

[وحكي عن أبي عمرو بن علوان في قصة يطول ذكرها قال فيها كنت قائماً ذات يوم أصلى فخار قلبي هوى طاولته بفكرتي حتى تولد منه شهوة الرجال فوقعت إلى الأرض واسود جسدي كله فاستترت في البيت فلم أخرج ثلاثة أيام وكنت أعالج غسله في الحمام بالصابون فلا يزداد إلا سواداً حتى انكشف بعد ثلاث فلقيت الجنيد وكان قد وجه إلي فأشخصني من الرقة فلما أتته قال لي أما استحيت من الله تعالى كنت قائماً بين يديه فساررت نفسك بشهوة حتى استولت عليك برقة وأخرجتك من بين يدي الله تعالى فلولا أنني دعوت الله لك وتبت إليه عنك للقيت الله بذلك اللون قال فعجبت كيف علم بذلك وهو ببغداد وأنا بالرقة]

Ve dahi Ebî ‘Amr b. ‘Ulvân ‘aleyhi’r-rahmenin üzerine uzun bir kıssada hikâyet olunmuş ki o kıssayı tamâmen nakl etsek zikri uzun olur, şöyle ki Ebû ‘Amr demiş ki “Ben bir gün namâza durmuş iken benim kalbime bir hevâ gelip muhâmere etti ve ben dahi kendi fikretimle uzatıp onu mutâvele ettim tâ ki şehvet-i ricâl ondan mütevellid oldu. Ve çün ol şehvet zuhûr etti, derhâl yere düşüp cemîr-i cesedim siyâh olup karalandı ve şermsârlı-ğımdan kendi hânemde gizlenip müstetir oldum ki üç gün hâneden dışarıya çıkmadım ve onu mu‘âlece edip sâbûn ile hammâmda pek çok kerre gasl

edip yaykadımsa da siyâhlığın ziyâdeliğinden gayrı bir şey hâsıl edemedim, ancak benim mu'alecem onun ile siyâhlığı müzdâd oldu, tâ ki üç gün mürûr etti de sonra o karalığı münkeşif olup geçti. Ve o aralıkta Cüneyd-i Bagdâdî kuddise sırruhu'l-âlî bana haber gönderip Bagdâd'a 'azîmetimi istemişti ve ben dahi emrine imtisâlen Rakka'dan hareket ve teveccüh ve Bagdâd'a 'azîmetle müşârinileyhe mülâkât edince bana dedi ki "Sen Allâhu ta'âlâdan utanıp hayâ etmedin mi ki Allâhu ta'âlânın huzûrunda dururken sen kendi nefsinde şehvetle isrâr edip tahdîs ettin tâ ki sana bir tükürük müstevlî oldu! Ben Allâhu ta'âlâyâ senden yana tevbe edip sana du'â etmemiş olaydım bu renk ile sen Allâhu ta'âlâyâ mülâkî olurdun!" Ve Ebû 'Amr dedi ki "Ben ta'accüb ettim ki kendisi Bagdâd'da ve ben Rakka'da olduğum hâlde bununla nice vâkîf ve âgâh oldu da benim o hâlimi bildi!"

[واعلم انه لا يذنب العبد ذنباً إلا ويسود وجهه قلبه فإن كان سعيداً أظهر السواد على ظاهره لينزجر وإن كان شقيماً أخفى عنه حتى ينهمك ويستوجب النار والأخبار كثيرة في آفات الذنوب في الدنيا من الفقر والمرض وغيره بل من شؤم الذنب في الدنيا على الجملة أن يكسب ما بعده صفته فإن ابتلي بشيء كان عقوبة له ويحرم جميل الرزق حتى يتضاعف شقاؤه وإن أصابته نعمة كانت استدراجاً له ويحرم جميل الشكر حتى يعاقب على كفرانه وأما المطيع فمن بركة طاعته أن تكون كل نعمة في حقه جزاءً على طاعته ويوفق لشكرها وكل بلية كفارةً لذنوبه وزيادة في درجاته]

Ve dahi bil ki bir kul yok ki bir ma'siyet işlediği vakte onun kalbinin yüzü kara olmaya. Ve eğer o kimse sa'îd ise onun zâhirine dahi o karalık zuhûr eder de tâ ki ma'siyet işlemekten münzecir ve mümteni' olur ve eğer o kimse şakî ise o karalığı ondan gizli kalır da tâ ki günâhlara münhemik olup da âteşe müstevcib ola.

Ve dünyâda olan zünübün âfâtı hakkında vârid olan ahhâr pek çoktur ki yoksulluk ve hastalık ve diğer günâ mihen ü meşâkk gibi ezâ ve 'anâlar kâffesi dünyâda zenb ve günâhın şu'mündendir, belki 'ale'l-cümle şu'mü dünyâda odur ki onun mâ-ba'zı dahi onun sıfatını iktisâb eder ki çün bir nesne ile mübtelâ olur, ona o zenbin 'ukûbeti olur ve dahi cemîl-i rızktan mahrûm olur tâ ki şekâsı mütezâ'af ola ve eğer bir ni'met ona isâbet ederse ona istidrâc olmuş olur ve cemîl zikrden dahi mahrûm olur, hattâ küfrânı üzerine mu'âkabe olur. Ve mutî' ise onun tâ'atı berekâtından her bir ni'met onun tâ'atı üzerine ona cezâ olur da şükrüne dahi muvaffak olur ve ona icâbet eden her bir belâ ve musîbet dahi onun zünübuna keffâret olur ve dahi onun derecâtında bir ziyâdelik olur.

[النوع الرابع ذكر ما ورد من العقوبات على آحاد الذنوب كالخمر والزنا والسرقه والقتل والغيبة والكبر والحسد وكل ذلك مما لا يمكن حصره وذكره مع غير أهله وضع الدواء في غير موضعه بل ينبغي أن يكون العالم كالطبيب الحاذق فيستدل أولاً بالنبض والسحنة ووجود الحركات على العلل الباطنة ويشغل بعلاجها فيستدل بقرائن الأحوال على خفايا الصفات وليتعرض لما وقف عليه اقتداءً برسول الله صلى الله عليه وسلم حيث قال له واحد أوصني يا رسول الله ولا تكثر علي قال لا تغضب وقال له آخر أوصني يا رسول الله فقال عليك السلام عليك باليأس مما في أيدي الناس فإن ذلك هو الغنى وإياك والطمع فإنه الفقر الحاضر وصل صلاة مودع وإياك وما يعتذر منه وقال رجل لمحمد بن واسع أوصني فقال أوصيك أن تكون ملكاً في الدنيا والآخرة قال وكيف لي بذلك قال الزم الزهد في الدنيا فكأنه صلى الله عليه وسلم توسم في السائل الأول مخايل الغضب فنهاه عنه وفي السائل [82] الآخر مخايل الطمع في الناس وطول الأمل وتخيل محمد بن واسع في السائل مخايل الحرص على الدنيا وقال رجل لمعاذ أوصني فقال كن رحيماً أكن لك بالجنة زعيماً فكأنه تفرس فيه آثار الفظاظة والغلظة]

Ve nev^c-i rābi^c āhād-ı zenb üzerine ‘ukūbāttan vārid olan aḥbār ve āsārın zikridir, meselâ hamr ve zinâ ve sîrkat ve katl ve gıybet ve kibr ve hased gibi āsārın hakkında olan ‘ukūbâtın beyânı zikr etmektir. Ve kâffesinin hasrı, mümkün olmayan umûrdandır ve nâ-ehline zikri dahi devâ ve ‘ilâ-cın mevzî’i olmayan mahalle komak gibidir. Gerektir ki ‘âlim dahi tabîb-i hâzık gibi ola ki karâin-i ahvâl ile sıfât-ı hafîyyeye istidlâl ede de üzerine vâkıf olduğu nesneye yalnız ta‘arruz eyleye ki bu husûsta ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimize iktidâ ede, zîrâ ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimizden bir âdem vasiyyet ve nasîhat dilemiş ve efendimiz “Ona gazab etme!” diye vasiyyet etmiş ve diğeri bir âdem gelip nush ve vasiyyeti taleb ettikte ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki عليك باليأس مما في أيدي الناس ilh. el-hadîs ki hülâsa-i meâl-i münîfî: “Sen eydî-i nâsta olan eşyâdan ye’s etmeye iltizâm eyle ki gınâ ve zenginlik odur ve tama‘dan sakın ki fakr-ı hâzır odur ve dünyâyı tevdi‘ eden âdemin namâzı gibi namâz kıl ve dahi ondan itizâr etmek lâzım gelen şeyden sakınıp hazer eyle.” Ve bir kimse Muhammed b. Vâsi‘’a “Bana nush ve vasiyyet eyle!” diye pend istedikte Muhammed ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Ben sana dünyâ ve âhirette melek olmaklığına vasiyyet ederim.” Ve o dahi “Bu nice olur?” diye istifsâr ettikte, Muhammed: “Dünyâda zühdü iltizâm eyle” diye vasiyyeti te’vîl etmiştir.

Sanki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz, sâil-i evvelden ‘alâmât-ı gazabı görmüş de onu gazabdan nehy etmiş ve diğeri sâilden dahi nâsın mâl

u menâllerine tama'ı ve tûl-i emeli tahayyül etmiştir ki eydî-i nâsta olan nesneden ye's etmek ve tama'ı terk etmek ve dünyâyı tevdîc eden âdemin namâzı gibi namâz kılmakla vasiyyet edip ki onu tama' ve tûl-i emelden nehy etmiştir. Ve Muhammed b. Vâsi' dahi o müstensıhtan hırs-ı dünyâyı teferrüs ve tahayyül edip onu zühhd ile vasiyyet etmiştir.

Ve bir kimse Mu'âz b. Cebel 'aleyhi'r-rıdvâna "Bana bir pend ile vasiyyet eyle!" dedikte Mu'âz: "Sen rahîm ol da ben dahi cennetle sana za'ım olurum" demiştir ya'nî ben sana cennetle tekeffül ederim, sanki onda âsâr-ı fezâzat u gılzat teferrüs etmişti.

[وقال رجل لإبراهيم بن أدهم أوصني فقال إياك والناس وعليك بالناس ولا بد من الناس فإن الناس هم الناس وليس كل الناس بالناس ذهب الناس وبقي النسناس وما أراهم بالناس بل غمسون في ماء الياس فكأنه تفرس فيه آفة المخالطة وأخبر عما كان هو الغالب على حاله في وقته وكان الغالب أذاه بالناس والكلام على قدر حال السائل أولى من أن يكون بحسب حال القائل]

Ve bir kimse dahi İbrâhîm b. Edhem 'aleyhi'r-rahmeye "Bana bir pend ile vasiyyet eyle!" dedikte, İbrâhîm: "Sen nâstan sakın ve nâsa iltizâm eyle ki nâs lâbüddür, zîrâ nâs ancak nâstır ve nâs kâffesi nâs değildir ve nâs geçip zâhib olmuştur. İmdi dünyâda ancak nesnâs kalmıştır ki ben onları nâs göremem belki mâ-i ye'ste magmûs olmuşlar" dedi, sanki onda muhâlata-i nâsın âfeti teferrüs etmiş de vaktinde onun hâline gâlib olan nesnenin üzerine ihbâr etmiştir, zîrâ ki onun agleb-i ezâsı nâs ile idi ve kelâm sâilin hâline göre olmaklığı kâilin hâline göre olmaktan daha ziyâde evlâdır.

Bu makâlenin hülâsası odur ki muhâlat-i nâsın âfeti vardır, ondan hazer etmek gerektir. Ve nâsın hayırlısı dahi vardır ki onu bulduğun vakte ona mülâzemet eyle. Ve nâsı bi'l-küllîyye hecr etmek mümkün değildir, çünkü insân istînâsa muhtâcdır ki vücûd-ı nâs bir emr-i lâzım u lâbüddür. Ve nâs ise ancak nâstırlar velâkin her bir nâs nâs değildir. Ve nâsın iyisi geçmiştir ki iyileri az ve nâdir kalmıştır, geri kalanlar nesnâs gibidirler. "Nesnâs", lügatte koğuculuk ve dinicilik eden kişi, nemmâm gibi ve maymûn dedikleri cânvere itlâk olunmuştur. Ve ba'zı râvî eydür ki Hindistân'da Serendîb kurbünde bir yüce dağ vardır, "Zâtü'l-A'vâm" derler, nesnâs onda çok olur bir nev' tâifedir ki kâmetleri yüce ve gövdeleri kıllı ve renkleri gök ve kılları kızıl ve başlarının iki yanında yüzü ve iki yanında gözü var; her birisi erkek ve hem dişi olur ve her birisi yüklü olup doğurur ve ikisi bir fili tutup

yerler, henüz dahi doymazlar; be-gāyet yūğrük olurlar. Ve ‘inde’l-ba‘z denizde bir cānverdir ki şekli âdem gibidir. Ve rivāyet olunur ki ‘ādilerden bir kabîle, peygamberlerine ‘asî olmağın Hakk ta‘ālâ onlara hışm edip nesnâs şekline koydu ki her birisinin bir eli ve bir ayağı ve yarım başı ve bir gözü olur, nīm-tendir.

[وكتب معاوية رحمه الله إلى عائشة رضي الله عنها أن اکتبي لي كتاباً توصيني فيه ولا تكثري فکتبت إليه من عائشة إلى معاوية سلام الله عليك أما بعد فإني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من التمس رضا الله بسخط الناس كفاه الله مؤنة الناس ومن التمس سخط الله برضا الناس وكله الله إلى الناس والسلام عليك فانظر إلى فقهما كيف تعرضت للآفة التي تكون الولاة بصددها وهي مراعاة الناس وطلب مرضاتهم وکتبت إليه مرة أخرى أما بعد فاتق الله فإنك إذا اتقيت الله فكافك الناس وإذا اتقيت الناس لم يغنوا عنك من الله شيئاً والسلام]

Ve dahi Mu‘āviye ‘aleyhi’r-rahme, Ümmü’l-mü’minîn Hazret-i ‘Āişe-tü’s-sıddîka ‘aleyhe’r-rıdvāna bir nāme yazıp “Bana bir nāmeyi yazıp da onda beni nush edesin, ammā teksîr-i makāl etmeyesin!” diye vasiyyet istedikte, Hazret-i ‘Āişe ona bir nāmeyi yazıp dedi ki من عائشة إلى معاوية سلام الله ilh. el-hadîs ya‘nî “Bu nāme, Hazret-i ‘Āişe’den Mu‘āviye’yedir ki senin üzerine selām olsun. Pes ez-în belki ‘ale’t-tahkîk ben, ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizden işittim buyururdu ki من التمس رضا الله ilh. el-hadîs ki hülāsa-i meāl-i şerîfî: “Kim ki gazab-ı nās ile Allāhu ta‘ālānın rızāsını iltimās ederse Allāhu ta‘ālâ onu meūnet-i nāstan kifāyet eder ve kim ki rızā-yı nās ile sehatullāhi iltimās eylerse Allāhu ta‘ālâ onu nāsa tevkîl eder ya‘nî nāsın idāresine bırakır da onu yardım etmez ve’s-selāmu ‘aleyke” diye hatm-i kelām etmiştir. Artık sen onun fehmine bak ki nice vülātın sadedinde bulundukları āfete ta‘arruz etmiş ki mürā‘ât-ı nās ve taleb-i rızāları āfetine ilişip de böyle bir vasiyyet yazmıştır.

Ve dîğer bārda dahi ona dîğer bir nāmeyi yazıp demiş ki اما بعد ilh. ya‘nî “Pes ez-în sen bil ki Allāhu ta‘ālādan havf edip onun gazabından ittikā edesin, zîrâ ki eğer Allāhu ta‘ālâyı ittikā ettinse seni nāsın ‘anāsından kifāyet [83] eder ve eğer sen nāstan ittikā ettinse nās sana bir fāide vermez de Allāhu ta‘ālānın gazabı ve ‘azābı senin üzerinden def‘ edemezler ya‘nî seni kurtaramazlar ve’s-selām.”

[فإذن على كل ناصح أن تكون عنايته مصروفة إلى تفرس الصفات الخفية وتوسم الأحوال اللاتقة ليكون اشتغاله بالمهم فإن حكاية جميع مواعظ الشرع مع كل واحد غير ممكنة والاشتغال بوعظه بما هو مستغن عن التوعظ فيه تضييع زمان]

Kaldı ki her bir nâsiha vâcib odur ki onun ‘ināyeti sıfât-ı hafiiyenin teferrüsüne ve ahvâl-i lâyikanın tevessümüne masrûf ola tâ ki onun iştigâli mühimm nesne ile ola, zîrâ ki mevâiz-i şer‘iyyenin cem‘isini hikâye etmek mümkün değildir ya‘nî her bir ferde cem‘-i mevâiz-i şer‘iyyenin hikâyesi kâbil değildir ve onunla mütte‘iz olmaktan müstagnî bulunduğu mev‘ize ile iştigâli dahi tazyî-i vakt ü zamândır ya‘nî beyhûde bir iştigâldir.

[فإن قلت فإن كان الواعظ يتكلم في جمع أو سأل من لا يدري باطن حاله أن يعظه فكيف يفعل فاعلم أن طريقه في ذلك أن يعظه بما يشترك كافة الخلق في الحاجة إليه إما على العموم وإلا على الأكثر فإن في علوم الشرع أغذية وأدوية فالأغذية للكافة والأدوية لأرباب العلل ومثاله ما روي أن رجلاً قال لأبي سعيد الخدري أوصني قال عليك بتقوى الله عز وجل فإنها رأس كل خير عليك بالجهاد فإنه رهبانية الإسلام وعليك بالقرآن فإنه نور لك في أهل الأرض وذكر لك في أهل السماء وعليك بالصمت إلا من خير فإنك بذلك تغلب الشيطان]

Ve eğer vâ‘iz bir cem‘iyyet içinde tekellüm eder veyâhüd onun bâtın-ı hâli bilmediği bir âdem ondan bir nush ve vasiyyet dilemiş olsa o hâlde nice işler der isen, onu dahi şöylece bil ki onun tariki odur ki o sâile ihtiyâ-cında kâffe-i halk onunla müşterek bulunduğu bir pend ile onu nush eyleye veyâhüd ekser-i nâs ihtiyâcında onunla müşterek bulundukları bir mev‘ize ile vasiyyet eyleye, zîrâ ki ‘ulûm-ı şer‘iyyede ‘umûm-ı nâs için agziye ve edviye vardır ve agziye ise kâffe-i nâsa lüzûmu vardır ve edviye ise ancak erbâb-ı ‘ilele lâzımdır. Ve bunun misâli ise mervî bulunan işbu kıssadır ki bir âdem, Ebî Sa‘îd-i Hudrî ‘aleyhi’r-rıdvândan bir nasihat istemiş, o dahi: “Sen takvallâha mülâzemet edip onu iltizâm eyle, zîrâ ki her bir hayr-ın başıdır ve mücâhedeyi iltizâm eyle, zîrâ ki islâmın ruhbanîyyesidir ve Kur‘ân’ı iltizâm eyle, zîrâ ki sana ehl-i arz içinde nûrdur ve ehl-i semâ içinde dahi sana bir zikrdır ve samt ü sükûtu iltizâm eyle, meğer ki bir hayr ile tekellüm edesin ki bununla şeytâna gâlib gelirsin” diye nush etmiştir.

[وقال رجل للحسن أوصني فقال أعز أمر الله يعزك الله وقال لقمان لابنه يا بني زاحم العلماء بركبتيك ولا تجادلهم فيمقتوك وخذ من الدنيا بلاغك وأنفق فضولك كسبك لا آخرتك ولا ترفض الدنيا كل الرفض فتكون عيالاً وعلى أعناق الرجال كلاً وصم صوماً يكسر شهوتك ولا تصم صوماً يضر بصلاتك فإن الصلاة أفضل من الصوم ولا تجالس السفهيه ولا تخالط ذا الوجهين وقال أيضاً لابنه يا بني لا تضحك من غير عجب ولا تمش في غير أرب ولا تسأل عما لا يعينك ولا تضيع مالك وتصلح مال غيرك فإن مالك ما قدمت ومال غيرك ما تركت يا بني إن من يرحم يرحم ومن يصمت يسلم ومن يقل الخير يغنم ومن يقل الشر يائث ومن لا يملك لسانه يندم]

Ve dahi bir âdem, Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahmeye demiş ki “Beni nush edip vasiyyet eyle!” Ve o dahi: “Sen Allāhu ta‘ālānın emrini i‘zâz eyle tā ki Allāhu ta‘ālā dahi seni ‘azîz ede.” Ve Lokmān-ı Hakīm, oğluna demiş ki “Ey benim oğlum, ‘ulemāya ziyādesiyle takarrüb edip hemîşe sık sık görü-şüp mücālese eyle ve onlarla sen mücādele etme, zîrâ ki eğer onlarla mücādele eder isen seni bugz ederler. Ve dünyādan senin kifāyetin mikdārını al da fazla-i kesbin āhiretin için infāk eyle. Ve bi’l-külliyeye sen dünyâyı rafz ve terk etme tā ki halka ‘ayāl kalıp da a‘nāk-ı ricāle bār olmayasın ve ağır-lık olup da onlara öksüz kalmayasın” ya‘nî nefsinin halka tahmîl etmeye ve ‘āleme ağırlık olma ve öksüz gibi ricāle bār olma demektir. “Ve şehvetini kırıp kesr edecek bir oruç ile sen oruç tut, seni bî-tāb ve bî-tüvân düşürüp namāzına zarar verecek bir günā oruç ile oruç tutma, zîrâ ki namāz kıl-mak oruç tutmaktan efdaldır. Ve sefîh ile sen mücālese etme ve iki yüzlü münāfık kimselerle muhālata eyleme.” Ve dahi oğluna demiş ki “Ey benim oğlum, sen bî-‘aceb olarak gülme ya‘nî bilā mücib dıhk etmeyesin ve bî-cā yere hande-zen olmayasın. Ve maslahatsız olarak yürümeyesin. Ve sana lâzım olmayan nesne üzerine sormayasın. Ve dīgerin mālını ıslāh edip de kendi mālını zāyi‘ etmeyesin, zîrâ ki āhiretine gönderip takdīm ettiğin şey senin mālındır ve vereseyle terk edecek şey dīgerin mālıdır. Ey benim oğ-lum, merhamet edene merhamet olur ya‘nî kim ki rahmet ederse ona dahi merhamet olur. Ve kim ki sükût edip söylemezse selāmet bulur ve kim ki hayr sözü söylerse ganīmet bulur ve kim ki şerr söz söylerse günahkār ve āsim olur ve kim ki lisānını zabd edip diline mālîk olursa nādîm ve peşîmān olmaz.”

[وقال رجل لأبي حازم أوصني فقال كل ما لو جاءك الموت عليه فرأيت غنمة فالزمه وكل ما لو جاءك الموت عليه فرأيت مصيبة فاجتنبه وقال موسى للخضر عليهما السلام أوصني فقال كن بساماً ولا تكن غضاباً وكن نفاعاً ولا تكن ضراراً وانزع عن اللجاجة ولا تمش في غير حاجة ولا تضحك من غير عجب ولا تعير الخطائين بخطاياهم وابك على خطيئتك يا ابن عمران]

Ve dahi bir âdem, Ebî Hāzim’e “Sen bana bir vasiyyet edip nush eyle!” dedikte, Ebū Hāzim ona demiş ki “Her ne ki onun üzerine sana ölüm gel-diği vakte onu ganīmet görürsün, sen o nesneyi iltizām eyle ve her ne ki onun üzerinde sana ölüm geldiği vakte [84] onu musîbet görürsün, o nesneden ictināb eyle.” Ve dahi Mūsā ‘aleyhi’s-selām, Hızır ‘aleyhi’s-selā-ma “Bana nush edip vasiyyet eyle!” dedikte, Hızır ‘aleyhi’s-selām ona: “Sen dāimā mübtesim ol, gazablı olma ya‘nî yüzün gülücü olup tûrş ve

gazab-nâk ve çehrelî durma ve nef' edici ol, zarar edici olma ve dahi lecâ-cetinden vazgeç, lecûc olma ve bî-ihtiyâc yürüme ve bi-gayri 'aceb gülme ve hatâkârânı kendi hatâlarıyla ta'cîr ve ta'yîb etme; ey 'İmrân oğlu, sen kendi hatîetine ağla."

[وقال رجل لمحمد بن كرام أوصني فقال اجتهد في رضا خالقك بقدر ما تجتهد في رضا نفسك وقال رجل لحامد اللفاف أوصني فقال اجعل لدينك غللاً كغل المصحف أن تدنسه الآفات قال وما غلاف الدين قال ترك طلب الدنيا إلا مالا بد منه وترك كثرة الكلام إلا فيما لا بد منه وترك مخالطة الناس إلا فيما لا بد منه وكتب الحسن إلى عمر بن عبد العزيز رحمهم الله تعالى أما بعد فخف مما خوفك الله واحذر مما حذرك الله وخذ مما في يديك لما بين يديك فعند الموت يأتيك الخبر اليقين والسلام وكتب عمر بن عبد العزيز إلى الحسن يسأل أن يعظه فكتب إليه أما بعد فإن الهول الأعظم والأمر المفطعات أمامك ولا بد لك من مشاهدة ذلك إما بالنجاة وإما بالعطب واعلم أن من حاسب نفسه ربح ومن غفل عنها خسر ومن نظر في العواقب نجا ومن أطاع هواه ضل ومن حلم غنم ومن خاف أمن ومن آمن اعتبر ومن اعتبر أبصر ومن أبصر فهم ومن فهم علم فإذا زلت فارجع وإذا ندمت فأقلع وإذا جهلت فاسأل وإذا غضبت فأمسك]

Ve dahi bir 'âdem, Muhammed b. Kirâm'a "Bana bir nush edip vasiyyet eyle!" dedikte Muhammed: "Sen kendi nefsinin rızāsına cehd ve cidd ettiğin mikdâra göre kendi hālının rızāsına ictihād eyle" demiştir. Ve dahi bir zât, Hāmid el-Leffāf'a "Bana bir nush edip vasiyyet eyle!" dedikte, o dahi: "Sen kendi dīnine āfāt-ı zünüb onu kirletmemek için Mushaf-ı şerīf kılıf ve kīsesi gibi bir kılıf ve mahfaza kıl" dedi. Ve o kimse: "Dīnin gılāfı nedir?" diye sorunca, o dahi: "Sen taleb-i dünyâyı terk eyle meğer ki lābüdd ve lāzım şey ola. Ve dahi kesret-i kelāmı terk eyle meğer ki lāzım ve lābüdd ola." Ve muhālata-i nāsı terk eyle meğer ki bir lāzım ve lābüdd bir muhālata ola."

Ve Hasanü'l-Basrī 'aleyhi'r-rahme, 'Ömer b. 'Abdül'azîz'e bir pendnâme yazıp göndermiş ve o nâmede yazmıştı ki "Sen, Allāhu ta'ālā seni tahvīf ettiği nesneden havf eyle ve seni tahzīr ettiği şeyden dahi hazer eyle ve senin önündeki bir nesneyi al ki ölüm 'indinde sana hayır yakīn gelecektir ve's-selām." Ve dahi 'Ömer b. 'Abdül'azîz, Hasan-ı Basrī'ye bir nāmeyi yazıp ona bir va'z u nasīhat etmek istemiş ve Hasan-ı Basrī dahi ona bir kitāb yazıp içinde demiş ki بعد اما ilh. ya'nī "Pes ez-în sen bil ve āgāh ol ki korkuluk 'azīmdir ve havf-ı a'zam ve umūr-ı müfzi'a senin önündedir, onları görüp müşāhede eylemek bir emr-i lābüddür ki yā necāt veyāhūd helāk ile o havf-ı a'zamı ve o umūr-ı şedīde vü sakīleyi göreceksin. Ve dahi bil

ki kim ki kendi nefsi ile muhâsebe görürse ribh edip kâr eder ve kim ki ondan gâflet ederse hasâret edip ziyânı görür ve kim ki ‘avākıba bakıp nazar ederse necâtı bulur ve kim ki hevâ-yı nefsinde itâ‘at eylerse dalâlet eder ve kim ki hilm ederse ganîmet bulur ve kim ki korkarsa emîn olur ve kim ki emîn olursa ‘ibret alır ve o ki ‘ibret alır, görür ve kim ki görürse, anlar ve kim ki anlarsa, bilir. Vaktâ ki ayağın kayıp bir günâha düşersen, der-‘akab ondan rücû‘ eyle ve çün nâdim olursun derhâl ondan kal‘ eyle. Ve eğer bir nesneyi bilmedinse sen onu suâl eyle ve gazab ettiğin vakte kendini tut da ondan imsâk eyle.”

[وكتب مطرف بن عبد الله إلى عمر بن عبد العزيز رحمه الله أما بعد فإن الدنيا دار عقوبة ولها يجمع من من لا عقل له وبها يغتر من لا علم عنده فكن فيها يا أمير المؤمنين كالمدأوي جرحه بصبر على شدة الدواء لما يخاف من عاقبة الداء وكتب عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه إلى عدي بن أرطاة أما بعد فإن الدنيا عدوة أولياء الله وعدوة أعداء الله فأما أوليائه فغمتهم وأما أعداؤه فغرتهم وكتب أيضاً إلى بعض عماله أما بعد فقد أمتكتك القدرة من ظلم العباد فإذا هممت بظلم أحد فاذكر قدرة الله عليك واعلم أنك لا تأتي إلى الناس شيئاً إلا كان زائلاً عنهم باقياً عليك واعلم إن الله عز وجل آخذ للمظلومين من الظالمين والسلام]

Ve dahi Mutarrif b. ‘Abdullâh ‘aleyhi’r-rahme, ‘Ömer b. ‘Abdül‘azîz ‘aleyhi’r-rahmeye yazmış ki “Pes ez-în bil ki tahkîkan dünyâ dâr-ı ‘ukûbettir, ‘aklı olmayan kimse ona biliktirip cem‘ eder ve ‘ilmi olmayan kimse onunla mugterr olur. Ey emîrû’l-mü‘minîn, sen onun içinde zahmını müdâvât eden kimse gibi ol ki illetin ‘âkıbesinden havf ile ‘ilâcın şiddetine sabr eder.” Ve ‘Ömer b. ‘Abdül‘azîz, ‘Adî b. Ertât nâm kimseye yazmış ki “Ba‘de ez-în bil ve âgâh ol ki dünyâ, Allâhu ta‘âlânın evliyâsına düşmândır ve dahi Allâhu ta‘âlânın ‘adûvlerine düşmândır ki evliyâsına keder verir ve ‘adâsını aldatır.” Ve dahi ba‘zı ‘ummâline yazmış ki “Pes ez-în bil ve âgâh ol ki zulm-i ‘ibâddan kudret seni mütemekkin kılmış. Eğer bir kimse-nin zulmüne tasaddî ve ihtimâm edecek oldunsa artık senin üzerinde olan Allâhu ta‘âlânın kudretini yâd eyle. Ve dahi bil ki sen onlara her ne eder isen onlar da kalmaz; lâbüdd ki onlardan zâil olur ve senin üzerine vizr ve günâhı bâkî kalır. Ve dahi bil ki Hakk ‘azze ve celle mazlûmînin hakk ve intikâmlarını elbette zâlimlerden alacaktır ve’s-selâm.”

[فهكذا ينبغي أن يكون وعظ العامة ووعظ من لا يدري خصوص واقعته فهذه المواعظ مثل الأغذية التي يشترك الكافة في الانتفاع بها]

ولأجل فقد مثل هؤلاء الوعاظ انحسم باب الاتعاظ وغلبت المعاصي واستسرى الفساد وبلي الخلق بوعاظ يزخرفون أسجاعاً وينشدون أبياتاً ويتكلفون ذكر ما ليس في سعة علمهم

ويتشبهون بحال غيرهم فسقط عن قلوب العامة وقارهم ولم يكن كلامهم صادراً [85] من القلب ليصل إلى القلب بل القائل متصلف والمستمع متكلف وكل واحد منهما مدبر ومتخلف فإذا كان طلب الطبيب أول علاج المرضى وطلب العلماء أول علاج العصيين فهذا أحد أركان العلاج وأصوله]

İşte ‘āmmenin va‘zı böylece olmak gerektir ve dahi husûs-ı vākı‘ası bilemediği kimsenin va‘zı dahi böylece olmak gerektir. İşte bu mevā‘iz, agziye gibidir ki intifā‘ında kāffe-i nās müştareklerdir. Ve bu gibi vā‘izlerin fikdānından bāb-ı itti‘āz kapanıp me‘āsī gālib oldu ve fesād satın ile alındı ve halk u ‘ālem birtakım vā‘izlere mübtelā oldular ki o va‘za birtakım müsecca‘ hurûf ile kelāmı bezetip zīnetlendirirler ve makāle-i müsecca‘larını o zuhruf ile halka ilkā ve birtakım ebyātı dahi bu bābda inşād ederler ve se‘at-ı ‘ilmelerinde olmayan nesnenin zikriyle tekellûf ederler ve diğerlerinin hālleriyle teşebbüh ederler tā ki kulüb-i ‘āmmeden vakārları sākıt oldu. Onların sözleri kalben sādır değil idi ki kalbe vāsıl ola ya‘nī onların sözleri kulüb-i nāsa vāsıl olmaz ki kulüb-i halkta onun bir vak‘ ve te’sīri olmaz, çünkü onların kalblerinden sādır değildir, belki kail onunla mütesallıftır ve müstemī‘ dahi mütekelliftir ve her biri müdebbir ve mütehalliftir. “Tasal-luf”, lügatte öğünmek ve laf vurmak ma‘nāsına gelmiştir ve dahi nāsa tekebbür veya temelluk etmek için tekellüfle söz söylemek itlāk olunmuştur. Ve hāl bu minvāl üzere olunca ‘ilāc-ı marīdin ibtidāsı taleb-i tabīb oldu ve günahkārların evvel ‘ilācları taleb-i ‘ulemā oldu ve mu‘ālece vü müdāvātın rükunlerinden bu da bir rükn oldu ve asl-ı mu‘ālece vü tīmār oldu.

[الأصل الثاني الصبر ووجه الحاجة إليه أن المريض إنما يطول مرضه لتناوله ما يضره وإنما يتناول ذلك إما لغفلته عن مضرته وإما لشدة غلبة شهوته فله سببان فما ذكرناه هو علاج الغفلة فيبقى علاج الشهوة وطريق علاجها قد ذكرناه في كتاب رياضة النفس وحاصله أن المريض إذا اشتدت ضراوته لمأكول مضر فطريقه أن يستشعر عظم ضرره ثم يغيب ذلك عن عينه فلا يحضره ثم يتسلى عنه بما يقرب منه في صورته ولا يكثر ضرره ثم يصبر بقوة الخوف على الألم الذي يناله في تركه فلا بد على كل حال من مرارة الصبر فكذاك يعالج الشهوة في المعاصي كالشباب مثلاً إذا غلبته الشهوة فصار لا يقدر على حفظ عينه ولا حفظ قلبه أو حفظ جوارحه في السعي وراء شهوته فينبغي أن يستشعر ضرر ذنبه بأن يستقري المخلوقات التي جاءت فيه من كتاب الله تعالى وسنة رسوله صلى الله عليه وسلم فإذا اشتد خوفه تباعد من الأسباب المهيجة لشهوته ومهيج الشهوة من خارج هو حضور المشتهي والنظر إليه وعلاجه الهرب والعزلة ومن داخل تناول لذائذ الأطعمة وعلاجه الجوع والصوم الدائم وكل ذلك لا يتم إلا بصبر ولا يصبر إلا عن خوف ولا يخاف إلا عن علم ولا يعلم إلا عن بصيرة وافتكار أو عن سماع وتقليد]

Ve asl-ı sâni dahi sabrdır. Ve ona olan vech-i ihtiyâc odur ki marîz olan kimsenin hastalığı ancak ona muzırr olan nesnenin ekl ve tenâvülüyle olur ve o dahi yâ gafletinden olur ya’ni muzırr olduğunu bilmemekliğinden olur veyâhüd galebe-i şehvetin şiddetinden olur ve bu sürette onun iki sebebi olmuş olur. Ve fî-mâ tekaddeme bizim bu zikr ettiğimiz ‘ilâc ancak gafletin ‘ilâcı idi. Kaldı ki ‘ilâc-ı şehvetin beyânı ve ‘ilâcının tarîki ise biz onu riyâzet-i nefis kitâbında zikr etmişiz. Hâsılı odur ki marîzin muzırr bir me’kûle onun ‘âdeti müştedd olursa, onun tarîki odur ki evvelâ onun ‘izam-ı zararını idrâk edip sonra o nesne onun gözü önünden gâib ede ki bir dahi onu yanına ihzâr etmeye sonra ondan süreten karîb olup zararı çok olmayan bir nesne ile tesellî ede sonra korkunun kuvvetiyle onun terkinden nâil olduğu elemin üzerine sabr eyleye. Ve ‘alâ-küllî hâl merâret-i sabrı tatmak emr-i lâzım ve lâbüddür.

İşte me’âsîde olan şehveti dahi böylece mu’âlece etmek lâzımdır, meselâ şâbb-ı nev-resîde ve civân-ı tâze çün şehveti ona galebe eder de gözünün hıfzına ve kalbinin hıfzına ve şehveti verâsına gitmekten cevârihin hıfzına tâb ü tüvânı kalmaz, gerektir ki zenbi hakkında kitâb ve sünnette vârid olan muhavvifâtın istikrâsıyla istişâr ede ve nefesine olan zararını güzelce fehm ve idrâk eyleye. Ve çün havfı müştedd olur, şehvetine müheyyic olan esbâbdan mübâ’adet ede ki hâricden müheyyic-i şehvet ancak huzûr-ı müştehâ ile müştehânın nazar ve rûyetidir ve bunun ‘ilâcı ise ondan firâr ve ‘uzlettir.

Ve dâhilden müheyyic-i şehvet lezâiz-i et’imenin tenâvül ve eklidir. Ve onun ‘ilâcı ise o dahi cûc ve sıyâm-ı dâimdir ve bunun cem’îsi ancak sabr ile tamâm olur. Ve korkusu olmadıkça sabr edemez ve ‘ilmi olmadıkça havf etmez ve basîresi olmayınca ‘ilmi olmaz ya’ni ‘ilm dahi ancak basîret ve iftikâr veyâhüd semâc ve taklîd ile hâsıl olur.

[أفأول الأمر حضور مجالس الذكر ثم الاستماع من قلب مجرد عن سائر الشواغل مصروف إلى السماع ثم التفكير فيه لتمام الفهم وينبعث من تمامه لا محالة خوفاً وإذا قوي الخوف تيسر بمعونته الصبر وانبعثت الدواعي لطلب العلاج وتوفيق الله وتيسيره من وراء ذلك فمن أعطى من قلبه حسن الإصغاء واستشعر الخوف فاتقى وانتظر الثواب وصدق بالحسن فسييسره والله تعالى ليسرى وأما من بخل واستغنى وكذب بالحسن فسييسره الله للعسرى فلا يغني عنه ما اشتغل به من ملاذ الدنيا مهما هلك وتردى وما على الأنبياء إلا شرح طرق الهدى وإنما لله الآخرة والأولى]

Ve bu sürette evvel-i emr mecâlis-i zikrin huzûru oldu sonra şevâgıl-ı

sâireden mücerred ve semâ'a masrûf olan kalbden mevâ'izi iştirmek ve tamâm-ı fehmi için sonra işittiği mevâ'ize tefekkür eylemek. Ve o hâlde onun tamâmından lâ-mahâle bir havf münba'is olur ve o havf kuvvetlenirse onun me'ûnesiyle sabr dahi münba'is ve müteyessir olur da taleb-i 'ilâc için devâ'î-i kalb münba'is olur ki Hakk subhânehu ve ta'âlânın tevfiği ve bu ümniyyenin teysîri onun mâ-verâsındadır. Ve o ki kendi kalbinden hüsn-i isgâ ona verilmiş ki havfı istiş'âr edip de sevâba muntazır ve hüsnâya musaddık [86] olmuş, Allâhu ta'âlâ onu yûsrâya müyesser eder. Ve o ki buhl ve istignâ edip hüsnâya mükezzib oldu, onu Hakk subhânehu ve ta'âlâ 'usrâya müyesser edecektir. Ve hâlik ve mütereddî oldukça mele-i dünyâdan onunla müştagil bulunduğu şey ondan bir nesneyi def' edemez ya'nî 'azâbullâhtan onu kurtaramaz. Ve enbiyâ-ı 'izâma vâcib ancak turuk-ı hüddânın şerhidir ve âhiret ve dünyâ ancak Allâhu ta'âlânındır.

[فإن قلت فقد رجع الأمر كله إلى الإيمان لأن ترك الذنب لا يمكن إلا بالصبر عنه والصبر لا يمكن إلا بمعرفة الخوف والخوف لا يكون إلا بالعلم والعلم لا يحصل إلا بالتصديق بعظم بعزم ضرر الذنوب والتصديق بعظم ضرر الذنوب هو تصديق الله ورسوله وهو الإيمان فكأن من أصر على الذنب لم يصبر عليه إلا لأنه غير مؤمن فاعلم أن هذا لا يكون لفقد الإيمان بل يكون لضعف الإيمان إذ كل مؤمن مصدق بأن المعصية سبب البعد من الله تعالى وسبب العقاب في الآخرة ولكن سبب وقوعه في الذنب أمور أحدها أن العقاب الموعود غيب ليس بحاضر والنفس جبلت متأثرة بالحاضر فتأثرها بالموعود ضعيف بالإضافة إلى تأثرها بالحاضر]

Ve eğer bu beyân üzere emr kâffesi imâna râcî oldu, çünkü zenbin terki ancak sabr ile mümkün olur ve sabr dahi ancak ma'rifet-i havf ile mümkün olur ve havf dahi ancak 'ilm ile olur ve 'ilm ancak zarar-ı zünübün 'izamı tasdîki ile hâsıl olur ve tasdîk ise ancak Allâhu ta'âlâ ile resûlünün tasdîkidir ki imân odur. Ve buna nazaran zenb üzerine isrâr eden kimse sanki mü'min olmamasıyla ona musırr olmuş olur der isen bunu dahi böylece bil ki bu isrâr yalnız fakd-ı imân için olmaz, belki za'f-ı imân ile de vâkî olur, çünkü her bir mü'min ma'siyet Hakk subhânehu ve ta'âlâdan bu'diyyete sebeb olduğuna ve âhirette dahi sebeb-i ıkâb olduğuna musaddıktır. Velâkin onun zenbe vukû'una sebeb birkaç emr vardır ki birisi ıkâb-ı mev'ûd-ı gâibdir ki hâzır ve manzûr değildir ve nefis ise ancak hâzır ile müteessir olmak üzere mecbûl olmuştur, kaldı ki mev'ûd ile olan teessürü hâzırla olan teessürüne nisbetle za'f ve zebûn olur.

[الثاني أن الشهوات الباعثة على الذنوب لذاتها ناجزة وهي في الحال آخذة بالمخنق وقد قوي ذلك واستولى عليها بسبب الاعتیاد والإلف والعادة طبيعة خامسة والنزوع عن العاجل

لخوف الآجل شديد على النفس ولذلك قال تعالى ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾ وقال عز وجل ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ وقد عبر عن شدة الأمر قول رسول الله صلى الله عليه وسلم حفت الجنة بالمكاره وحفت النار بالشهوات وقوله صلى الله عليه وسلم إن الله تعالى خلق النار فقال لجبريل عليه السلام اذهب فانظر إليها فنظر فقال وعزتك لا يسمع بها أحد فيدخلها فحفها بالشهوات ثم قال اذهب فانظر إليها فنظر فقال وعزتك لقد خشيت أن لا يبقى أحد إلا دخلها وخلق الجنة فقال لجبريل عليه السلام اذهب فانظر إليها فنظر فقال وعزتك لا يسمع بها أحد إلا دخلها فحفها بالمكاره ثم قال اذهب فانظر إليها فنظر فقال وعزتك لقد خشيت أن لا يدخلها أحد فإذا كون الشهوة مرهقة في الحال وكون العقاب متأخراً إلى المآل سببان ظاهران في الاسترسال مع حصول أصل الإيمان فليس كل من يشرب في مرضه ماء الثلج لشدة عطشه مكذباً بأصل الطب ولا مكذباً بأن ذلك مضر في حقه ولكن الشهوة تغلبه وألم الصبر عنه ناجز فيهن عليه الألم المنتظر]

Ve ikinci emr odur ki zünûba bâ'is olan şehevâtın lezzâtı hâl-i hâzırda nâçiz olup insânın boğazına âhizdir ve dahi kuvvetlenip tabî'at-ı hâmise olan âdet ve ilf ve i'tiyâd ile ona müstevlî olmuştur ve âcilden havf-ı âcîl için nüzü' etmek dahi nefse şedîddir ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ⁷⁴ ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾ ya'nî "İnsân sizin zannınız gibi değildir, belki siz 'acele ile gidici dünyâyâ muhabbet edersiz ve âhiret-i bâkîyi terk edersiz." Ve dahi diğer bir âyet-i kerîmede buyurmuş ki ⁷⁵ ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ ya'nî "Belki siz hayât-ı dünyâviyyeyi âhiret üzerine ihtiyâr edersiz." Ve emrin şiddetine 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin kavî-i 'âlîsi ta'bîr etmiştir ya'nî "Cennet mekârih ile mahfûf olmuş ve âteş şehevât ile mahfûf olmuştur." Ve dahi efendimizin ilh. el-hadîs kavî-i 'âlîsi bunu ta'bîr etmiştir ki "Tahkîkan Hakk subhânehu ve ta'âlâ âteşi halk etti ve Cibrîl 'aleyhi's-selâma "Git ona nazar eyle" diye fermân buyurdu. Ve Cibrîl varıp ona bakınca dedi ki "Senin 'izzetin hakkı için bir kimse yok ki onunla istimâ' eder de ona girer ki kim ki onun vasfını işitirse ona dâhil olmaz" ya'nî idhâline mücib olan fi'l ve âmeli işlemez demektir. Sonra onu şehevât ile zînetlendirdi ve Cibrîl 'aleyhi's-selâma "Git ona nazar eyle" diye emr ve o dahi varıp onu görünce "Senin 'izzetin hakkı için korktum ki bir kimse kalmaz illâ ki ona dâhil olmaz!" dedi. Ve cenneti halk etti ve Cibrîl 'aleyhi's-selâma "Git ona nazar eyle" diye fermân buyurdu ve Cibrîl varıp onu gördükte "Senin 'izzetin hakkı için bir kimse yok ki bunun vasfıyla istimâ' eder de ona dâhil olmaz" dedi ya'nî kim ki onun vasfını işitirse elbette ona

74 Kıyâmet, 75/20.

75 A'lâ, 87/16.

dâhil olur ki duhûlüne bâ'is olan a'mâl-i haseneyi işler demektir. Sonra o dahi mekârih ile mahfûf etti ve Cibrîl 'aleyhi's-selâma "Git nazar eyle" diye emr ve o dahi varıp onu mekârih ile mahfûf görünce "Senin 'izzetin hakkı için ben korktum ki ona bir kimse dâhil olmaya" dedi. Kaldı ki fi'l-hâl şehvet mürhik olunca ve ıkkâb dahi mâ lehu müteehhir bulunca artık bunların ikisi istirsâle husûl asl-ı îmân ile ma'ân zâhir sebeblerdir, zîrâ ki susuzluğun şiddetinden hastalığı hâlinde kar suyu içen her bir bîmâr kendini asl-ı tıbbâ veyâhûd onun hakkında bunun muzırr olduğuna mükezzib olmaz velâkin şehvet onu galebe eder de artık ondan sabr etmek elemi hâl-i hâzırda nâçiz bulunduğundan şürbüyle muntazar olan elem ona kolay ve heyyin gelir ya'nî asl-ı tıbbâ musaddık ve şürbü nefesine muzırr olduğunu müteyakkin olduğu hâlde tutar da onu içer demektir.

[الثالث أنه ما من مذنب مؤمن إلا وهو في الغالب عازم على التوبة وتكفير السيئات بالحسنات وقد وعد بأن ذلك يخبره إلا أن طول الأمل غالب على الطباع فلا يزال يسوف التوبة والتكفير فمن حيث رجاؤه التوفيق للتوبة ربما يقدم عليه مع الإيمان]

Ve üçüncü emr odur ki bir günahkâr mü'min yoktur illâ ki fi'l-gâlib tevbe'e 'âzim olmaya ve hasenât ile tekfîr-i seyyiât etmek tasavvur etmeye ya'nî her bir günahkâr mü'min tevbe'e 'âzim ve hasenât ile tekfîr-i seyyiâta mutasavver olur, zîrâ ki bununla cebr-i kesr etmek mev'ûd olmuştur velâkin tûl-i emel tıbbâ'a gâlib olduğundan hemîşe tevbe ve tekfîri tesvîf eder de te'hîrden zâil olmaz ya'nî tevbe'e muvaffak olmağın recâsı hay-siyyetle mümkündür ki ma'a'l-îmân ısrâra ikdâm etmiş olur demektir.

[الرابع أنه ما من مؤمن [87] موقن إلا وهو معتقد أن الذنوب لا توجب العقوبة إيجاباً لا يمكن العفو عنها فهو يذنب ويتنظر العفو عنها اتكالاً على فضل الله تعالى فهذه أسباب أربعة موجبة للإصرار على الذنب مع بقاء أصل الإيمان نعم قد يقدم المذنب بسبب خامس يقدر في أصل إيمانه وهو كونه شاكاً في صدق الرسل وهذا هو الكفر كالذي يحذره الطبيب عن تناول ما يضره في المرض فإن كان المحذر ممن لا يعتد فيه أنه عالم بالطب فيكذبه أو يشك فيه فلا يبالي به فهذا هو الكفر]

Ve dördüncü emr odur ki cihânda bir mü'min ve mûkin yoktur illâ ki zünûb 'afvı mümkün olmayan bir 'ukûbete mûcib olmadığına mu'tekid olmaz ya'nî eğerçi zünûb 'ukûbete mûcib olduğunu itikâd eder de velâkin o 'ukûbetin 'afvı mümkün olmayacak bir icâb ile mûcib olduğunu itikâd eylemez, çünkü her bir 'ukûbet-i vâcibenin 'afvı mümkün olduğunu itikâd eder ve binâen 'alâ-zâlik mü'min olduğu hâlde günâhı işler de fazl-ı ilâhîye ittikâlen o günâhın 'afvına muntazır olur. İşte bunlar dört sebebler ki asl-ı

îmânın bekâsıyla ma'an isrâr-ı zünûba mücib olurlar ya'nî günâh üzerine mü'minin isrârı ancak bu esbâb ileddir. Evet, olur ki ba'zı eşhâs beşinci sebep ile günâha ikdâm ederler ve o sebep asl-ı îmânına kadh eder ve o dahi ancak o sebebedir ki sıdk-ı rûsûlde şekk ve şübhe eder ve bu ise 'ayn-ı küfrdür, şol kimse gibi ki marazda tenâvülû muzırr olan nesnenin tenâvülünden tabîb onu tahzîr eder velâkin kendisi tıbbâ 'âlim olduğuna mu'tekid olmayıp ancak onu cehle nisbetle tekzîb eder veyâhüd tahzîrinde şekk ve şübhe eder de onun tahzîriyle bir mübâlâtı olmaz ki bu gibi şekk ve şübhe tasdîk-i rûsûlde olursa îmâna kâdihtir ve küfr dahi odur.

[فإن قلت فما علاج الأسباب الخمسة فأقول هو الفكر وذلك بأن يقرر على نفسه في السبب الأول وهو تأخر العقاب أن كل ما هو آت آت وأن غداً للناظرين قريب وأن الموت أقرب إلى كل أحد من شرك نعله فما يدرى لعل الساعة قريب والمتأخر إذا وقع صار ناجزاً ويذكر نفسه أنه أبداً في دنياه يتعب في الحال لخوف أمر في الاستقبال إذ يركب البحار ويقاسي الأسفار لأجل الريح الذي يظن أنه قد يحتاج إليه في ثاني الحال بل لو مرض فأخبره طبيب نصراني بأن شرب الماء البارد يضره ويسوقه إلى الموت وكان الماء البارد ألد الأشياء عنده تركه مع أن الموت ألمه لحظة إذا لم يخف ما بعده ومفارقة الدنيا لا بد منها فكم نسبة وجوده في الدنيا إلى عدمه أزلاً وأبداً فليُنظر كيف يبادر إلى ترك ملاذه بقول ذمي لم تقم معجزة على طبه فيقول كيف يليق بعقلي أن يكون قول الأنبياء المؤيدين بالمعجزات عندي دون قول نصراني يدعي الطب لنفسه بلا معجزة على طبه ولا يشهد له إلا عوام الخلق]

Ve eğer bu esbâb-ı hamisenin 'ilâcî nedir der isen ben derim ki fikrdir. Şöyle ki birinci sebebede ki te'hîr-i 'ıkâb idi, kendi nefsi üzerine takrîr eder ki her ne ki gelicidir, lâbüdd ki gelecektir ve yarınki gün nazarkârâna karîbdır ve ölüm insâna şîrâk-ı na'îinden daha ziyâde karîbdır ve ne ile bilir ola ki sâ'at karîb ola ve müte'ehhir mütevekkâ' olunca nâcizdir. Ve dahi nefesine tezkîr ede ki kendisi dünyâda istikbâlde vâkî' olacak bir emrin korkusundan dolayı hâlâ yorgunluk çeker, çünkü hâl-i sâ'nîde ona ihtiyâcî muhtemel ve maznûn bir hâcet için kâr ve ticâret ribhi kasdında deryâyâ binip şedâid-i esfâra mükâsât eder, belki bîmâr olup da bir tabîb-i zimmî ona hayr verse ki soğuk su içmek ona muzırrdır ve onu ölüme sevk eder, o soğuk su içmek onun katında kâffe-i eşyâdan elezz olsa da onu terk eder; ma'a-ennahu mâ-ba'dinden havfı olmazsa ölümün elemi bir lahzadır ve onun dünyâyâ müfârakati bir emr-i lâbüddür ve ezel ve ebedde olan 'ademine nisbetle dünyâda onun vücûdu ne kadardır! Artık baksın ki bir zimmînin kavli ile onun tıbbına ber-mu'cize kıyâm etmediği hâlde nice terk-i melâzzına mübâderet eder ve dahi diye ki mu'cizât ile müeyyed

olan enbiyâ-ı 'izâmın kavli onun tıbbına ber-mu'cize kıyâm etmeyen tabîb-i nasrânînin kavlinden dūn olmak benim 'aklıma nice yakışır o hâl ile ki o tabîb-i zımmînin tıbbına 'avâmm-ı halktan gayrı bir günâ şahid yoktur.

[وكيف يكون عذاب النار عندي أخف من عذاب المرض وكل يوم في الآخرة بمقدار خمسين ألف سنة من أيام الدنيا وبهذا التفكير بعينه يعالج اللذة الغالبة عليه ويكلف نفسه تركها ويقول إذا كنت لا أقدر على ترك لذاتي أيام العمر وهي أيام قلائل فكيف أقدر على ذلك أبد الآباد وإذا كنت لا أطيق ألم الصبر فكيف أطيق ألم النار وإذا كنت لا أصبر عن زخارف الدنيا مع كدوراتها وتنغصصها وامتزاج صفوها بكدرها فكيف أصبر عن نعيم الآخرة]

Ve benim 'indimde 'azâb-ı nâr, 'azâb-ı marazdan nice hafîf olur o hâl ile ki âhiretin her bir günü eyyâm-ı dünyâdan elli bin sene mikdârıncadır. Ve dahi bu tefekkürün 'aynıyla sebep-i sâniyi mu'alece eder ya'nî ona gâlib olan şehvetini dahi bu fikr ve tedebbür ile mu'alece edip terk-i şehvetle nef-sini teklîf eyler ki nefsinde der ki ben eyyâm-ı kalîle olan eyyâm-ı 'ömrde kendi lezzâtımın terkine muktedir olamadığım takdîrde ebede'l-âbâda olan lezzâtımın terkine ben nice muktedir olurum ve elem-i sabra tâkatmend olamazsam elem-i nâra nice tâb-âver olabilirim ve dünyânın zahârifinden şu küdürât ve tenaggusâtı ile berâber ve safvına küdürâtın ihtilâtıyla ma'an sabr edemediğim hâlde na'im-i âhiretten ben nice sabr edebilirim.

[وأما تسويق التوبة فيعالجه بالفكر في إن أكثر صياح أهل النار من التسويق لأن المسوف يبني الأمر على ما ليس إليه وهو البقاء فلعله لا يبقى وإن بقي فلا يقدر على الترك غذا كما لا يقدر عليه اليوم فليت شعري هل عجز في الحال إلا لغلبة الشهوة والشهوة ليست تفارقه غذا بل تتضاعف إذ تتأكد بالاعتیاد فليست الشهوة التي أكدها الإنسان بالعادة كالتی لم يؤكددها وعن هذا هلك المسوفون لأنهم يظنون الفرق بين المتماثلين ولا يظنون أن الأيام متشابهة في أن ترك الشهوات فيها أبداً شاق وما مثال المسوف إلا مثاله من احتاج إلى قلع شجرة فرأها قوية لا تنقلع إلا بمشقة شديدة فقال أؤخرها سنة ثم أعود إليها وهو يعلم أن الشجرة كلما بقيت ازداد رسوخها وهو كلما طال عمره ازداد ضعفه فلا حماقة في الدنيا أعظم من حماقته إذ عجز مع قوته [88] عن مقاومة ضعيف فأخذ ينتظر الغلبة عليه إذا ضعف هو في نفسه وقوي الضعيف]

Ve tesvîf-i tevbenin mu'alecesi ise o dahi ehl-i âteşin kesret-i figân u feryâdları ancak tesvîften olduğuna tefekkür etmektedir, çünkü müsevvîf emri onun yed-i kudretinde olmayan bir nesneye binâ eder ki dünyâda olan bekâsıdır ve ola ki bâkî kalmaz ve dediği vakte kadar bâkî kalsa bile yine şehveti terkine muktedir olamaz, zîrâ ki bu günde terkine muktedir olmazsa yarınki gününde dahi terkine muktedir olamaz. Kâşki bileydım ki onun hâl-i hâzırda olan 'aczi onun galebe-i şehvetinden gayrı ona dîğer bir se-

beb var mıdır ve şehvet ise onun yarınki gününde dahi ondan müfâratat edecek değildir, belki kat kat müzdâd ve i'tiyâd ile müteekkid ve mütezâ'if olur, zîrâ ki insânın i'tiyâd ile müteekkid olan şehveti müteekkid olmayan şehvet gibi değildir ya'nî şehvet-i me'lûfe vü mu'tâdenin terki daha ziyâde güç ve düşvârdır ve bu yüzden müsevvifler helâke uğramışlar, çünkü mütemâsileyne beyinde bir fark zann ederler de eyyâm ve a'vâma müşâbihe olduğunu zann eylemezler ya'nî kâffe-i eyyâmında terk-i şehvet ona ebeden güç olduğuna varmaz.

Ve şol müsevvifin misâli ancak şol âdemin misâlidir ki bir seçerenin kal'ına muhtâc olmuş ve yerinden onu koparıp kal' edecek oldukta kopmaz derecede onu kuvvetli görür ki bir meşakkat-ı şedîde ile ancak kopar o dahi der ki ben onu gelecek seneye dek te'hîr ederim ki sonra onun kal'ına dönüp mübâşeret eylerim, hâlbuki kendisi bilir ki ağaç yerde durdukça onun kökleri kuvvetlenir de sebâtı daha ziyâde müstahkem olur ve kendisi mu'ammer ve müsinn olduğca za'f ve zebûnluğ u artar. İşte dünyâda bunun hamâkatinden a'zam bir hamâkat olmaz, çünkü kendi kuvvetiyle bir za'fın mukâvemesinden âciz kalmış iken tutup onun kuvveti hengâmında ve kendisinin za'f ve zebûnluğunun mezîdi zamânında ona galebe etmeye emel edip de intizâr eder.

[وأما المعنى الرابع وهو انتظار عفو الله تعالى فعلاجه ما سبق وهو كمن ينفق جميع أمواله ويترك نفسه وعياله فقراء منتظراً من فضل الله تعالى أن يرزقه العثور على كنز في أرض خربة فإن إمكان العفو عن الذنب مثل هذا الإمكان وهو مثل من يتوقع النهب من الظلمة في بلده وترك ذخائر أمواله في صحن داره وقدر على دفنها وإخفائها فلم يفعل وقال أنتظر من فضل الله تعالى أن يسلط غفلة أو عقوبة على الظالم الناهب حتى لا يتفرغ إلى داري أو إذا انتهى إلى داري مات على باب الدار فإن الموت ممكن والغفلة ممكنة وقد حكى في الأسفار أن مثل ذلك وقع فأنا أنتظر من فضل الله مثله فمنتظر هذا منتظر أمر ممكن ولكنه في غاية الحماقة والجهل إذ قد لا يمكن ولا يكون]

Ve dördüncü ma'nâ ise ki a'fv-ı ilâhînin intizârıdır. Onun 'ilâcı dahi sebkât eden şeydir ve misâli şol âdemin misâlidir ki kâffe-i māl u menâli infâk edip nefsi ve 'ayâli fukarâ ve dilenci bırakır da Allâhu ta'âlânın fazlından bir harâbede bir kenze 'usûrünü gözetir ve bu sûretle merzûk olmasını ümîd eyler. İşte zenbin imkân-ı a'fvı işbu imkân gibidir. Ve dahi şol kimsenin misâlidir ki kendisi sâkin olduğu beldede nehb-i emvâl zulmünü zalemeden tevakkû' eder de kendisinin zehâir ve emvâlinin defn ve ihfâlarına muktedir iken bî-muhâfaza onları hânesinin avlusunda terk eder

de ya'nî saklamaz da der ki “Ben Allāhu ta‘ālânın fazlından muntazırım ki o zālīm ve yağmagere bir gaflet veyā ‘ukûbet musallat ede tâ ki benim hâneme gelmeye onun vakti olmaya veyā hâneme varırsa hânemin kapısında kendisi hâlik ola, zîrâ ki ölüm mümkündür ve gaflet dahi mümkündür. Ve hikâyelerde mahkî olmuş ki bu gibi hâdiseler vâkî‘ olmuştur ve ben dahi Allāhu ta‘ālânın fazlından onun misline müterakkıb ve muntazırım.” İşte bunun muntazırı eğerçi bir emr-i mümkündür velâkin gâyet-i hamâkat ü cehldedir, çünkü olur ki olmaz ve mümkün olmaz.

[وأما الخامس وهو شك فهذا كفر وعلاجه الأسباب التي تعرفه صدق الرسل وذلك يطول ولكن يمكن أن يعالج بعلم قريب يليق بحد عقله فيقال له ما قاله الأنبياء المؤيدون بالمعجزات هل صدقه ممكن أو تقول أعلم أنه محال كما أعلم استحالة شخص واحد في مكانين في حالة واحدة فإن قال أعلم استحالته كذلك فهو أخرج معتوه وكأنه لا وجود لمثل هذا في العقلاء وإن قال أنا شاك فيه فيقال لو أخبرك شخص واحد مجهول عند تركك طعامك في البيت لحظة أنه ولغت فيه حية وألقت سمها فيه وجوزت صدقه فهل تأكله أو تتركه وإن كان ألد الأطمعة فيقول أتركه لا محالة لأنني أقول إن كذب فلا يفوتني إلا هذا الطعام والصبر عنه وإن كان شديداً فهو قريب وإن صدق فتفوتني الحياة والموت بالإضافة إلى ألم الصبر عن الطعام وإضاعته شديد فيقال له يا سبحان الله كيف تؤخر صدق الأنبياء كلهم مع ما ظهر لهم من المعجزات وصدق كافة الأولياء والعلماء والحكماء بل جميع أصناف العقلاء ولست أعني بهم جهال العوام بل ذوي الألباب عن صدق رجل واحد مجهول لعل له غرضاً فيما يقول فليس في العقلاء إلا من صدق باليوم الآخر وأثبت ثواباً وعقاباً وإن اختلفوا في كيفيته فإن صدقوا فقد أشرفت على عذاب يبقى أبد الآباد وإن كذبوا فلا يفوتك إلا بعض شهوات هذه الدنيا الفانية المكدره فلا يبقى له توقف إن كان عاقلاً مع هذا الفكر إذ لا نسبة لمدة العمر إلى أبد الآباد بل لو قدرنا الدنيا مملوءة بالذرة وقدرنا طائراً يلتقط في كل ألف سنة حبة واحدة منها لفنيت الذرة ولم ينقص أبد الآباد شيئاً فكيف يفتر رأي العاقل في الصبر عن الشهوات مائة سنة مثلاً لأجل سعادة تبقى أبد الآباد ولذلك قال أبو العلاء أحمد بن سليمان التنوخي المعري

قال المنجم والطبيب كلاهما ... لا تبعث الأموات قلت إليكما

إن صح قولكما فلست بخاسر ... أو صح قولني فالخسار عليكما

لذلك قال علي رضي الله عنه لبعض من قصر عقله عن فهم تحقيق الأمور وكان شاكاً إن صح ما قلت فقد تخلصنا جميعاً وإلا فقد تخلصت وهلكت أي العاقل يسلك طريق الأمن في جميع الأحوال]

Ve beşinci sebeb ise ki şekk idi, işte bu küfrdür. Ve onun ‘ilâcı sıdk-ı rüsülü ta‘rîf eden esbâbdır ve buraca kâffesinin zikri uzun bir mebâhis olur.

Velâkin onun hadd-i ‘aklına lâîk mütekârib bir ‘ilm ile [89] onun mu‘âlecesi mümkün olur ki ona denilir ki “Mu‘cizât ile müeyyed olan enbiyânın dedikleri nesnenin sıdkı mümkün olur mu, yoksa onu muhâl bilirim dersin, şöyle ki bir şahs-ı vâhid iki yerde bir hâlet-i vâhidede bulunması muhâl bildiğim gibi onu muhâl bilirim dersin? Ve eğer “Onun muhâl olduğunu bilirim” derse artık bu şahs ma‘tûh ve bî-hired olup ‘ukalâ içinde ona bir mesîl bulunmaz. Ve “Eğer içinde müştebihim, sıdk olduğuna şekkîm var!” der ise o vakt ona denilir ki “Sen kendi ta‘âmını kendi hânende bir lahzacık terk ettiğin vakte bir şahs-ı mechûl sana haber verse ki bir yılan senin bu ta‘âmından yiyip içinde ağı ilkâ etmiştir ve sözünde sâdık olmak ihtimâliyle onun sıdkını tecvîz ettin, sen o ta‘âmı ekl eder misin yoksa onu terk edersin velev ki senin ‘indinde et‘imenin elezzi olsa”? O âdem “Lâ-mahâle onu terk ederim, çünkü ben derim ki eğer kizb ettiyse ta‘âmdan gayrı bana bir nesne fâit olmaz, ancak benden geçip zâyî‘ olan şey o ta‘âm-ı kalîldir ve ondan sabr etmek eğerçi güç ise velâkin karîbdır ve eğer onun sözünde sıdk ettiyse benden hayât geçip fâit olur ve ta‘âmından olan elem-i sabra ve zıyâ‘-ı ta‘âma izâfetle ölüm daha ziyâde eşeddir.” Ve o vakte ona denilir ki “Yâ subhânallâh, sen kâffe-i enbiyânın sıdkı onlara zâhir olan bunca mu‘cizelerle berâber ve kâffe-i evliyâ ve ‘ulemâ ve hukemânın sıdkları belki cemî‘-i asnâf-ı ‘ukalânın sıdkı, ‘ukalâdan benim murâdım cehele-i ‘avâmm değildir, ancak zevü’l-elbâb olanlardır ki cehelenin sıdkları bir şahs-ı mechûlün sıdkından nice te‘hîr edip geriye bırakırsın ve ola ki o şahs-ı mechûl onun söylediği kelâmda dahi bir garazı vardır, zîrâ ki ehl-i ‘ukûlden bir kimse yoktur ki yevm-i âhirete tasdik ve sevâb ve ‘ikâbı isbât eylemeye velev ki keyfiyyetlerinde ihtilâf etmişler ya‘nî cemî‘-i hukemâ ve ‘ukalâ yevm-i âhirete musaddıklardır, işte bu ehl-i dâniş ü hired ve cemî‘-i enbiyâ ve evliyâ ve hukemâ eğer bu sözlerinde sıdk ettilerse sen ebede’l-âbâda bâkî olan ‘azâba müşrif olmuşsun ve eğer onlar yalan etmişlerse senden geçip fâit olan şey ancak işbu dünyâ-yı fâniye vü mükeddirenin ba‘zı shevâtıdır ve ‘âkıl ise bununla o kimseye bir günâ tevakkuf kalmaz ya‘nî mütâlâ‘a ve tefekkürle onun bir şekk ve şübhesi kalmaz, çünkü ebede’l-âbâda göre müddet-i ‘ömrün bir nisbeti yoktur. Biz dünyâyı zerreden dolu ve memlû farz etsek ve bin kerre bin senede bir kerre bir dâne-i vâhideyi iltikât eden bir tâiri takdîr eylesek ve o tâirin iltikâtıyla o zerre bitip fânî olmuş olsa yine ebede’l-âbâddan bir nesne eksilmezdi ve böyle olunca merd-i hüşmendin ebede’l-âbâda bâkî olan sa‘âdet için meselâ shevâtattan yüz sene sabr etmekten re‘yî nice ‘âciz ve fâtir olur? Ve onun için Ebû’l-‘Alâ Ahmed b. Süleymân et-Tenûhî el-Ma‘arrî nazmen demiş ki; rubâ‘î:

قال المنجم والطبيب كلاهما ... لا تبعث الأموات قلت إليكما
إن صح قولكما فلست بخاسر ... أو صح قولي فإلخسار عليكما

Ya'nî “Müneccim ve tabîb ikisi birden dediler ki: “Emvât ba's olunmazlar!” Ben dahi onlara dedim ki “Siz benden uzak olunuz da eğer sizin sözü-nüz sahîh olduyrsa ben ziyânkâr değilim ve eğer benim sözüm sahîh olduyrsa artık zarar u ziyân sizin üzerinizdedir!” Ve onun için Hazret-i ‘Alî radiyâl-lâhu ‘anhu tahkîk-i umûrun fehminden ‘aklı kâsır olup yevm-i âhirette şekk eden ba'zı cehade ve kûteh-nazarâna buyurmuş ki “Eğer senin bu söylediğin söz ve kelâm doğru ve sahîh olduyrsa artık cümlemiz kurtulmuş oluruz ve eğer sahîh olmadıyla işte o vakt ben kurtulmuş olurum ve sen hâlik olmuş olursun!” ya'nî ‘âkıl olan kimse cemî'-i ahvâlde tarîk-i emn ü âsâyişe sülûk eder de muhâtaralı tarîkten ihtirâz ve tecennüb eyler demektir.

[فإن قلت هذه الأمور جليلة ولكنها ليست تنال إلا بالفكر فما بال القلوب هجرت الفكر فيها واستثقلته وما علاج القلوب لردّها إلى الفكر لا سيما من آمن بأصل الشرع وتفصيله فاعلم أن المانع من الفكر أمران أحدهما أن الفكر النافع هو الفكر في عقاب الآخرة وأهوالها وشدائدها وحسرات العاصين في الحرمان عن النعيم المقيم وهذا فكر لداغ مؤلم للقلب فينفر القلب عنه ويتلذذ بالفكر في أمور الدنيا على سبيل التفرج والاستراحة]

Ve eğer sen “Bunlar umûr-ı celiyyedirler velâkin ancak tefekkürle neyl olunurlar. Ayâ kulûbun ne hâli vardır ki bunlarda fikri hecr edip de onu istiskâl etmiştir ve bu fikre redd etmek üzere kulûbun ‘ilâcı nedir, lâ-siyyemâ o kimse ki şer'-i şerîfin asl ve tafsîline îmân etmiş” der isen, bunu dahi şöylece bil ki fikrden mâni' olan şey iki emrdirler ki birincisi odur ki fikr-i nâfi' ancak âhiretin ‘ıkâb ve ehvâl ve şedâyidinde olan fikrdir ve na'im-i mukîmin hırmânında olan günahkârın haserâtı endîşesidir. Ve bu fikr ise kalbe mü'lim ve leddâg bir fikrdir ki hâtıra geldikte kalbe ‘akreb gibi sokar da incitir ve bu cihetten kalb hemîşe ondan nefret eder de ‘alâ-sebîlî't-teferrüc ve'l-istirâha umûr-ı dünyâda olan tefekkür ile telezzüz eyler.

[والثاني أن الفكر شغل في الحال مانع من لذائذ الدنيا وقضاء الشهوات وما من إنسان إلا وله في كل حالة من أحواله ونفس من أنفاسه شهوة قد تسلطت عليه واسترقتة فصار عقله مسخراً لشهوته فهو مشغول بتدبير حيلته وصارت لذته في طلب الحيلة فيه أو في مباشرة قضاء الشهوة والفكر يمنع من ذلك]

Ve ikinci emr odur ki fikr hâlen meşgal ve lezâiz-i dünyâdan mâni' ve kazâ-yı şehvâtтан hâcizdir ve bir insân yoktur ki onun ahvâlinde her bir hâlet ve onun enfâsından her bir nefeste onun bir şehveti yoktur ya'nî onun her bir hâlet ve nefsinde onun bir şehveti vardır ki o şehvet üzerine musal-

lat olup onu istirkāk etmiş ve bu cihetle onun ‘aklı şehvetine mesh olmuş ki dāimā tedbīr-i hīletinde meşgūldur ve binā-berīn onun lezzeti onda olan hīletin talebinde veyāhūd kazā-yı şehveti mübāşeretindedir ve fikr ise onu ondan men‘ eyler.

[وأما علاج هذين المانعين فهو أن يقول لقلبه ما أشد غباوتك في الاحتراز من الفكر في الموت وما بعده تألماً بذكره مع استحراق ألم مواقته فكيف تصبر على مقاساته إذا وقع وأنت عاجز عن الصبر على تقدير الموت وما بعده ومتألم به وأما الثاني وهو كون الفكر مفوتاً للذات الدنيا فهو أن يتحقق أن فوات لذات الآخرة أشد وأعظم فإنها لا آخر لها ولا كدورة فيها ولذات الدنيا سريعة الدثور وهي مشوبة بالمكدرات فما فيها لذة صافية عن كدر وكيف وفي التوبة عن المعاصي والإقبال على الطاعة تلذذ بمناجاة الله تعالى واستراحة بمعرفته وطاعته وطول الأنس به ولو لم يكن للمطيع جزاء [90] على عمله إلا ما يجده من حلاوة الطاعة وروح الأنس بمناجاة الله تعالى لكان ذلك كافياً فكيف بما ينضاف إليه من نعيم الآخرة]

Ve şol iki mānī’in ‘ilācları ise o dahi kendi kalbine diye ki “Senin ne ‘aceb şedīd bir gabāvetin vardır ki zikriyle senin teellümün için ölümün fikrinden ve ölümden sonra olan ahvālın fikrinden ihtirāz edersin, hālbuki müvākā‘asının elemi dahi istihkār eylersin! Yā vukū‘ bulursa sen onun mükāsātı üzerine nice sabr edebilirsin o hāl ile ki sen mevtin takdīrine sabr etmekten ‘acizsin ve mevtin mā-ba‘di zikrinden ‘acizsin ve müteellimsin?”

Ve ikinci mānī’in ‘ilacı ise ki fikr-i lezzāt-ı dünyāviyyeye müfevvit ol-maklığı haysiyyeti idi, onun dahi lezzāt-ı āhiretin fevātı lezzāt-ı dünyānın fevātından daha ziyāde eşedd ve a‘zam olduğunu tahakkuk etmektir, zīrā ki onun pāyānı yoktur ve onda bir kūdret yoktur. Ve dünyānın lezzātı ise serī‘atü’-d-düsūr olup onda kederden sāfī bir lezzet yoktur ki cemī‘-i lezzātı mükeddirāt ile mahlūtadır ve nice olmaya o hāl ile ki me‘āsīden tevbe etmekte ve tā‘āta ikbāl ü teveccüh eylemekte münācāt-ı ilāhiyye ile bir telezzüz ve onun tā‘āt ve ma‘rifetiyle biristirāhat vardır ve onunla bir tūl-i ünsiyyet dahi vardır. Ve mutī’in ‘ameline tā‘atten bulduğu halāvet ve münācāt-ı ilāhiyye ile olan ünsün rūhu mā‘adāsından dīger bir günā cezāsı olmazsa bile o halāvet ve üns ona kāfī olurdu, yā na‘īm-i āhiretten ona muzāf olan hāl ile nice olur?

[نعم هذه اللذة لا تكون في ابتداء التوبة ولكنها بعد ما يصير عليها مدة مديدة وقد صار الخير ديدناً كما كان الشر ديدناً]

فالنفس قابلة ما عودتها تتعود...والخير عادة والشر لجاجة

فإذن هذه الأفكار هي المهيجة للخوف المهيج لقوة الصبر عن اللذات ومهيج هذه الأفكار

وعظ الوعاظ وتنبهات تقع للقلب بأسباب تتفق لا تدخل في الحصر فيصير الفكر موافقاً للطبع فيميل القلب إليه ويعبر عن السبب الذي أوقع الموافقة بين الطبع والفكر الذي هو سبب الخير بالتوفيق إذ التوفيق هو التأليف بين الإرادة وبين المعنى الذي هو طاعة نافعة في الآخرة وقد روي في حديث طويل أنه قام عمار بن ياسر فقال لعلي بن أبي طالب كرم الله وجهه يا أمير المؤمنين أخبرنا عن الكفر على ماذا بني فقال علي رضي الله عنه بني على أربع دعائم على الجفاء والعمى والغفلة والشك فمن جفا احتقر الحق وجهر بالباطل ومقت العلماء ومن عمي نسي الذكر ومن غفل حاد عن الرشد ومن شك غرته الأمانى فأخذته الحسرة والندامة وبدا له من الله ما لم يكن يحسب فما ذكرناه بيان لبعض آفات الغفلة عن التفكير وهذا القدر في التوبة كاف وإذا كان الصبر ركناً من أركان دوام التوبة فلا بد من بيان الصبر فنذكره في كتاب مفرد إن شاء الله تعالى]

Evet bu lezzet tevbenin ibtidâsında olmaz velâkin tevbeye bir müddet-i medîde sabr ettikten sonra olur ki hayr ona ‘âdet olduğu zamânda olur ni-tekim şerr ona ‘âdet olmuştu ve bu bâbda nazmen denilmiş ki: فالنفس قابلة ما: Ya‘nî “ta‘vîde nefsin kâbiliyyeti vardır ki sen onu ne ile ta‘vîd edersin onunla müte‘avved olur ya‘nî hayr ile ta‘vîd eder isen ‘âdeti hayr olur ve şerr ile ta‘vîd eder isen ‘âdeti şerr olur.” Ammâ hayr ‘âdettir ve şerr lecâcetir, kaldı ki havfa müheyyic olan efkâr bunlardır ve lezzâtan sabr etmek kuvvetine müheyyic korkudur ve bu efkârın müheyyici vâ‘izlerin va‘zıdır.

Ve dahi ittifâkan vâki‘ olup hasra gelmez birtakım esbâb ile kalbe vâki‘ olan tenbîhâttr ki onunla fikr tab‘a muvâfık olur da o vakt kalb dahi fikre meyl eder. Ve tab‘ ile hayrı olan fikrin beyninde muvâfakatı ikâ‘ eden nes-neye dahi “tevfîk” ta‘bîr olunur, çünkü tevfîk odur ki âhirette tâ‘at-ı nâfi‘a olan ma‘nâ ile irâdet beyninde câmi‘ olan te‘lîftir. Uzun bir hadîste rivâyet olunmuş ki bir gün ‘Ammâr b. Yâsir kalkıp Emîrû’l-mü‘minîn ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvâna demiş ki “Ey emîrû’l-mü‘minîn, küfr üzerine sen bize haber ver ki küfr nenin üzerine binâ olunur?” Ve o dahi: “Dört kâime üzerine binâ olunmuştur ki cefâ ve ‘amâ ve gaflet ve şekk üzerine binâ olunmuştur, zîrâ kim ki cefâ ederse hakkı ihtikâr ve batılı ichâr ve ‘ulemâyı bugz eder ve kim ki kör olursa zikri unuttur ve kim ki gaflet ederse rüşdden sâyir ve kim ki şekk ederse ümniyyesi aldatır da hasret ve nedâmet onu alır ve hâtır ve gümânına gelmeyen şey Allâhu ta‘âlânın tarafından ona zuhûr eder demiştir.” İşte bu zikir ettiğimiz şey tefekkürden olan gaflete beyândır ve bu kadar tafsîl tevbede kifâyet eder. Ve sabr devâm-ı tevbenin erkânın- dan bir rûkn olunca artık sabrın beyânı dahi lâzım ve lâbüdd oldu.

İnşâallâhu ta‘âlâ müstakil bir kitâbda müfreden onu zikir ederiz. [91]

Bismillāhirrahmānirrahīm

KİTÂBU'S-SABRÎ VE'Ş-ŞÜKRÎ HÜVE'L-KİTÂBU'S-SÂNÎ MİN
RUB'İ'L-MÜNCİYÂTÎ MİN KİTÂBÎ İHYÂ'İ 'ULŪMÎ'D-DÎN

[كتاب الصبر والشكر وهو الكتاب الثاني من ربيع المنجيات من كتاب إحياء علوم الدين]

İşbu kitâb ancak sabr u şükrün kitâbıdır ki İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn kütübünden rub'-ı münciyâtın ikinci kitâbı olup ber-vech-i âtî zikr ü beyân olunur ve minallâhi't-tevfîk.

[الحمد لله أهل الحمد والثناء المتفرد برداء الكبرياء المتوحد بصفات المجد والعلاء المؤيد صفوة الأولياء بقوة الصبر على السراء والضراء والشكر على البلاء والنعماء والصلاة على محمد سيد الأنبياء وعلى أصحابه سادة الأصفياء وعلى آله قادة البررة الأتقياء صلاة محروسة بالدوام عن الفناء ومصونة بالتعاقب عن التصرم والانقضاء]

Musannif-i merhûm deydene-i me'lûfe ve şenşene-i ma'rûfesi üzere te-yemmünen ve teberrüken işbu kitâb-ı hayr-nisâbı dahi sünnet-i seniyyeye iktidâen besmele-i şerîfe ile bed' ve karîn-i mülâzımı olan senâ-i cemîli dahi terdîf edip buyurdu ki “الحمد لله أهل الحمد والثناء، الخ” ya'nî ridâ-yı kibriyâ ile müteferrid ve sıfât-ı mecd ü 'alâ ile mütevahhid olan ehl-i hamd ü senâ Hazret-i Zât-ı zü'l-celâle hamd olsun ki safvet-i evliyâyı serrâ ve darrâ üzerine sabr etmek kuvvetiyle müeyyed ve belâ ve na'mâ üzerine şükr etmek kudretiyle müşeyyed kılmıştır. Ve dahi devâm ile fenâdan masûn ve mahrûs ve te'âkub ve tevâlî ile hemîşe tasarrum ve inkîzâdan me'mûn ve me'nûs olan tuhfe-i salât u selâm-ı bî-'add u bî-hadd o server-i enbiyâ-ı 'izâm ve emced-i hazret-i sultân-ı rûsûl Cenâb-ı Muhammed ile onun sâde-i asfiyâ olan ashâb-ı kirâm ve kâde-i berere-i etkîyâ olan âl-i fihâmına merfû' ve mahfûf olsun.

[أما بعد فإن الإيمان نصفان نصف صبر ونصف شكر كما وردت به الآثار وشهدت له الأخبار وهما أيضاً وصفان من أوصاف الله تعالى واسمان من أسمائه الحسنى إذ سمى نفسه صبوراً وشكوراً فالجهل بحقيقة الصبر والشكر جهل بكلا شطري الإيمان ثم هو غفلة عن

وصفين من أوصاف الرحمن ولا سبيل إلى الوصول إلى القرب من الله تعالى إلا بالإيمان وكيف يتصور سلوك سبيل الإيمان دون معرفة ما به الإيمان ومن به الإيمان والتقاعد عن معرفة الصبر والشكر تقاعد عن معرفة من به الإيمان وعن إدراك ما به الإيمان فما أحوج كلا الشطرين إلى الإيضاح والبيان ونحن نوضح كلا الشطرين في كتاب واحد لارتباط أحدهما بالآخر إن شاء الله تعالى]

Pes ez-în bil ve āgāh ol ki īmān iki nısfıtan ‘ibārettir ki bir nısfı sabr ve dīger nısfı şükrdür, nitekim onunla āsār vārid olmuş ve aḥbār ona şehādet eylemiştir. Ve onlar ki sabr ve şükr, evsāf-ı Bārī’den iki vasfırlar ve onun esmā-yı hüsnāsından iki isimlerdir, çünkü Sabūr ve Şekūr ile nefsinı tesmiye etmiştir. Ve sabr ve şükrün hakikatlerini cehl etmek īmānın iki şatırına cehlđir sonra evsāf-ı Rahmān’dan iki vasf üzerine gaflettir. Ve kurb-i rab-bānīye vusūlün tarīki ancak īmāndır ki īmānın gayrısı ile vusūl-i kurb-i ilāhīye bir yol ve sebīl yoktur. Ve sebīl-i īmānın sülūkü nice mutasavver olur o hāl ile ki onunla īmān olunan umūr ve onunla īmān olunan Zāt-ı Celīlū’s-sıfāt meḥl olalar ve bu sürette ma‘rifet-i sabr ü şükrden tekā‘ud ancak onunla īmān olunan Zāt’ın ma‘rifetinden ve onunla īmān ḥāsıl olunan umūrun idrāk ve fehminden tekā‘uddur. Ve hāl bu minvāl üzere olunca işbu iki şatırın beyān u izāḥa ihtiyācları ne ‘aceb çok ihtiyācdır. Kaldı ki biz inşāallāhu ta‘ālā şol iki şatır bir kitāb-ı vāhidde beyān ve tavzīh ederiz, çünkü yekdīgere mürtebittirler.

[الشطر الأول في الصبر وفيه بيان فضيلة الصبر وبيان حده وحقيقته وبيان كونه نصف الإيمان وبيان اختلاف أساميّه باختلاف متعلقاته وبيان أقسامه بحسب اختلاف القوة والضعف وبيان مظان الحاجة إلى الصبر وبيان دواء الصبر وما يستعان به عليه فهي سبعة فصول تشتمل على جميع مقاصده إن شاء الله تعالى]

Ve şatır-ı evvel ki sabrın beyānında idi işte bu mebḥastır. Şöyle ki işbu birinci şatırda fazīlet-i sabrın beyānı ve onun hadd ü hakikatinin beyānı ve nısf-ı īmān olduğunun beyānı ve mūte‘allikātının ihtilāfiyla esāmīsının ihtilāfı beyānı ve kuvvet ve za‘fa göre onun aksāmının beyānı ve sabra olan ḥācetin mezānnı beyānı ve devā-yı sabr ve ona isti‘āne olunan nesnenin beyānı vardır ki yedi fasla muḥīt ve cāmi‘dir ve bu fusūl-i seb‘adan inşāallāhu ta‘ālā onun cemī‘-i makāsıdına müştēmil olur ve minallāhi‘l-i‘ānetü ve‘l-irşādü ilā sebīl’s-sedād [92]

Beyānu Fazîleti's-Sabri

[بيان فضيلة الصبر]

[قد وصف الله تعالى الصابرين بأوصاف وذكر الصبر في القرآن في نيف وسبعين موضعاً وأضاف أكثر الدرجات والخيرات إلى الصبر وجعلها ثمرة له فقال عز من قائل ﴿وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا﴾ وقال تعالى ﴿وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِّ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ وقال تعالى ﴿أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ فما من قربة إلا وأجرها بتقدير وحساب إلا الصبر ولأجل كون الصوم من الصبر وأنه نصف الصبر قال الله تعالى ”فالصوم لي وأنا أجزي به فأضافه إلى نفسه من بين سائر العبادات ووعد الصابرين بأنه معهم فقال تعالى ﴿وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ وعلق النصره على الصبر فقال تعالى ﴿بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ﴾ وجمع للصابرين بين أمور لم يجمعها لغيرهم فقال تعالى ﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾ فالهدى والرحمة والصلوة مجموعة للصابرين واستقصاء جميع الآيات في مقام الصبر يطول]

Ve fazîlet-i sabrın beyânı ise işte bu mebhastır. Şöyle ki Hakk subhâne-hu ve ta‘ālā sabr edicileri evsâf-ı müte‘addide ile vasf edip sabrını Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şānda yetmiş bu kadar yerde zikr etmiştir ve ekser-i derecât ve hayrâtı sabra izâfet edip onları ona semere kılmıştır ki tebâreke ve ta‘ālā buyurmuş ki ⁷⁶ ya’nî “Sabr ettikleri için onlardan emrimizle hidâyet eden eimme kıldık.” Ve dahi buyurmuş ki ⁷⁷ ya’nî “Benû İsrâîl sabr ettikleri için senin Rabbin kelime-i hüsnâsı onların üzerine tamâm oldu.” Ve dahi buyurmuş ki ⁷⁸ ya’nî “Ahde vefâ ile fakr ü meşakkat tekâlîfine ve ezâ-yı küffâra sabr edenlerin elbette ecr mükâfâtını a‘mâllerinden ahsen ve ziyâde ederiz.” Ve dahi buyurmuş ki ⁷⁹ ya’nî “Onlara iki kitâba

76 “Sabredip âyetlerimize kesin olarak inandıkları zaman içlerinden emrimizle doğru yola ileten önderler çıkardık.” Secde, 32/24.

77 “Rabbinin İsrailoğullarına verdiği güzel söz, onların sabretmeleri karşılığında gerçekleşti.” A‘râf, 7/137.

78 “Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükafatlarını vereceğiz.” Nahl, 16/96.

79 “İşte onların, sabretmeleri karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir.” Kasas, 28/54.

îmânları ve iki dinde sabr ü sebâtları için iki kerre ecr verilir.” Ve dahi buyurmuş ki ⁸⁰ ﴿إِنَّمَا يُوقَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ ya'nî “Vatanından hicrete ve mihnete ve meşakkat-ı tâ'ata sabr edenlerin âhirette ecrleri hesâbsızdır. “

Haberde vardır ki kıyâmette namâz ve sadaka ve hacc eden, erbâb-ı mîzân kurulup ecrleri vezn olunurken belâ-keşler bilâ-vezn velâ-hesâb cennete gittiklerini dünyâları râhatla geçen mü'minler görüp “Kâşki dünyâda vücûdumuz mikrâzla pâre pâre olaydı da bu dereceyi bulaydık!” di-yeler. Ve binâen 'alâ-hâzâ musannif-i merhûm dahi bu nassın tefsîrinde buyurdu ki her bir kurbe ve tâ'atın ecri takdîr ve hesâb iledir meğer ki sabr ki onun ecri takdîr ve hesâbsızdır. Ve oruç tutmak sabrdan olduğu haysiyetle ve sabrın nısfı bulunduğu cihetle Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki ⁸¹ ﴿فَالصُّومُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ﴾ ya'nî “Savm benim içindir ve mükâfâtını ben veririm” ki 'ibâdât-ı sâire mâ-beyninde onu nefesine izâfet etmiştir ve sabr edicilere va'd etmiş ki onun 'avn ü nusreti onlarla berâberdir ki bir nass-ı sarîh ile buyurmuş ki ⁸² ﴿وَاضْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ ya'nî “Li-vechillâh sabr ü sebât edin ki tahkîk Allâhu 'azîmü's-şânın 'avn ü nusreti sabr ediciler iledir.” Ve dahi nusreti sabra ta'âlîk edip buyurmuş ki ﴿يَأْتِيَنَّكُمْ مِنْ تَحْتِهَا أَسَافٌ﴾ ya'nî “Belâ; eğer siz sabr ederseniz ve peygamber 'aleyhi's-selâma muhâlefetinden sakınırsanız ve düşmanlarınız size gazabla gelirlerse şimdi rabbiniz size beş bin nişanlı melekler ile imdâd eder.” Mervîdir ki yevm-i Bedr'de Hakk ta'âlâ evvel bin sonra üç bin ve âhir beş bin melâike gönderdi ki beyâz 'imâme ve taylesân ile nişanlı idiler.

Ve dahi sâbirîne birtakım umûru cem' etmiş ki diğerlerine onları cem' etmemiştir ki tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ ⁸⁴ ya'nî “O kimseler ki mesâib vukû'unda ⁸⁵ ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ onların üzerine rablerinden rahmet ve ni'met ve cennet vardır ve onlar hidâyeti bulmuşlardır” ki hüdâ ve rahmet ve salavât, sabr edicilere mecmû'adır. Ve makâm-ı sabrda olan âyâtın kâffesi istiksâ olunursa bahs uzun olur.

80 “Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.” Zümer, 39/10.

81 Buhârî, savm, 2, 3/34; Müslim, sıyâm 30; 2/807, no: 1151; Muvatta, 3/445; Musnedu Ahmed, 7/290; Dârimî, 2/1109; en-Nesâî, es-Sünenü'l-Kubrâ, 3/130, no: 2532.

82 “Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” Enfâl, 8/46.

83 “Evet, sabrettiğiniz ve Allah'a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin melek size yardım eder.” Âlu İmrân, 3/125.

84 “İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.” Bakara, 2/157.

85 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.” Bakara, 2/156.

[وَأَمَّا الْأَخْبَارُ فَقَدْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “الصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ” عَلَى مَا سَيَأْتِي وَجْهٌ كَوْنُهُ نِصْفًا وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “مَنْ أَقَلُّ مَا أُوتِيتُمْ الْيَقِينَ وَعَزِيمَةُ الصَّبْرِ وَمَنْ أَعْطِيَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يَبَالِ بِمَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ وَلَنْ تَصْبِرُوا عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يُوَافِقَنِي كُلُّ أَمْرٍ مِنْكُمْ بِمِثْلِ عَمَلِ جَمِيعِكُمْ وَلَكِنِّي أَخَافُ أَنْ تَفْتَحَ عَلَيْكُمْ الدُّنْيَا بَعْدِي فَيَنْكَرَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَيَنْكَرُكُمْ أَهْلُ السَّمَاءِ عِنْدَ ذَلِكَ فَمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ ظَفَرَ بِكَمَالِ ثَوَابِهِ ثُمَّ قَرَأَ قَوْلَهُ تَعَالَى ﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (الْآيَةُ)]

Ve fazîlet-i sabrın hakkında vârid olan ahhbâr-ı sahîha-i nebeviyye ise onlar dahi bunlardır ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁸⁶“مَنْ أَقَلُّ مَا أُوتِيتُمْ الْيَقِينَ وَعَزِيمَةُ الصَّبْرِ وَمَنْ أَعْطِيَ حَظَّهُ مِنْهُمَا لَمْ يَبَالِ بِمَا فَاتَهُ مِنْ قِيَامِ اللَّيْلِ وَصِيَامِ النَّهَارِ وَلَنْ تَصْبِرُوا عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يُوَافِقَنِي كُلُّ أَمْرٍ مِنْكُمْ بِمِثْلِ عَمَلِ جَمِيعِكُمْ وَلَكِنِّي أَخَافُ أَنْ تَفْتَحَ عَلَيْكُمْ الدُّنْيَا بَعْدِي فَيَنْكَرَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَيَنْكَرُكُمْ أَهْلُ السَّمَاءِ عِنْدَ ذَلِكَ فَمَنْ صَبَرَ وَاحْتَسَبَ ظَفَرَ بِكَمَالِ ثَوَابِهِ” ⁸⁷ki hülâsa-i meâl-i şer’î: “Size en ekall verilegelen ‘atâyâ-yı ilâhiyye ancak yakîn ve ‘azîmet-i sabrdır ve o ki onun behresi ondan ona verilmiştir; kıyâm-ı leyl ve sıyâm-ı nehârdan ondan geçip fâit olan nesneye mübâlât etmez. Ve siz bulunduğunuz hâl üzere sabr etmekliğiniz bana sizden her bir ferd sizin cem’inizin ‘amelleri mislini îfâ etmekten daha ziyâde sevgili ve ehabbdır velâkin ben korkarım ki dünyâ sizin üzerinize benden sonra açılır da ba’zınız ba’zı inkâr eder ve ehl-i semâ dahi o vakte sizi [93] inkâr eder ve o hâlde kim ki Allâhu ta’âlâ için sabr ve ihtisâb eder, kemâl-i sevâbına zafer bulur.” Sonra bu âyet-i kerîmeyi okudu ki ⁸⁸﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ﴾ ya’nî “Garaz-ı dünyâviyyelerden sizin ‘indinizde olanlar fâniyedir, lâkin Allâhu ta’âlâ ‘indinde olan hazâin-i rahmet dâim ve bâkîdir. ‘Ahde vefâ ile fakr ve meşakkat tekâlîfine ve ezâ-yı küffâra sabr edenlerin elbette ecr ü mükâfâtını a’mâllerinden ahsen ve ziyâde ederiz.”

[وروى جابر أنه سئل صلى الله عليه وسلم عن الإيمان فقال “الصبر والسماحة” وقال أيضا “الصبر كنز من كنوز الجنة” وسئل مرة “ما الإيمان فقال الصبر” وهذا يشبه قوله صلى الله عليه وسلم “الحج عرفه معناه معظم الحج عرفه وقال أيضا صلى الله عليه وسلم “أفضل الأعمال

86 Şerhu’l-Kastallânî, 3/343; Şerhu’z-Zerkânî Ala’l-Muvatta, 2/224; et-Tavdîh li-Şerhi’l-Câmi’i’s-Sagîr, 13/23; Fethu’l-Mennân, 4/34.

87 Keşfu’l-Hafâ, 2/296, no: 802.

88 “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır. Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükafatlarını vereceğiz.” Nahl, 16/96.

ما أكرهت عليه النفوس“ وقيل أوحى الله تعالى إلى داود عليه السلام ”تخلق بأخلاقى وأن من أخلاقى أنى أنا الصبور“ وفي حديث عطاء عن ابن عباس لما دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم على الأنصار فقال ”أؤمنون أنتم“ فسكتوا فقال عمر ”نعم يا رسول الله قال وما علامة إيمانكم قالوا نشكر على الرخاء ونصبر على البلاء ونرضى بالقضاء فقال صلى الله عليه وسلم مؤمنون ورب الكعبة“ وقال صلى الله عليه وسلم ”في الصبر على ما تكره خير كثير“ وقال المسيح عليه السلام ”إنكم لا تدركون ما تحبون إلا بصبركم على ما تكرهون“ وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ”لو كان الصبر رجلاً لكان كريماً والله يحب الصابرين“ والأخبار في هذا لا تحصى]

Ve Cābir ‘aleyhi’r-rıdvān rivāyet etmiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizden īmān üzerine suāl olundukta “Sabr ve semāhattır” diye cevāb buyurulmuş ve dahi ⁸⁹“الصبر كنز من كنوز الجنة” buyurmuştur, ya’nī “Cennetin kenzlerinden bir kenzdir” demiş ve bir kerre de “Īmān nedir?” diye efendimizden sorulmuş ve o dahi “Sabrdır” diye cevāb vermiş. Ve bu cevābı efendimizin ⁹⁰“الحج عرفه” kavlı-i ‘ālīsine müşābih olur ki ma’nāsı “Mu‘zam-ı hacc Arafat”tır. Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ⁹¹“أفضل الأعمال ما أكرهت عليه النفوس” ya’nī “A’ mālin efdali ancak o ‘ameldir ki onun üzerine nefis ikrāh olunmuştur.” Ve denilmiş ki Hakk subhānehu ve ta’ālā, Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma vahy etmiş ki “تخلق بأخلاقى وأن من أخلاقى أنى أنا الصبور” ki hūlāsa-i mazmūn-ı şerīfi: “Sen benim ahlākım ile mūtehallık ol ve ‘ale’t-tahkīk benim ahlākımdan o huluktur ki ben sabūr-um.” Ve ‘Abdullāh b. ‘Abbās üzerine ‘Atā ‘aleyhi’r-rahme rivāyet etti ki hadīste gelmiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz cem’iyyet-i Ensār üzerine duhūl ettikte “أؤمنون أنتم” diye fermān buyurmuş ki “Siz mü’min misiniz?” diye sormuş ve cemā’at sūkūta varınca ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvān “وما علامة إيمانكم” diye cevāb vermiş ve o dahi “Sizin īmānınızın ‘alāmeti nedir?” diye suāl buyurdukta, onlar dahi “Rehā üzerine şūkr ederiz ve belā üzerine sabr ederiz ve kazāya rāzī oluruz” dediklerinde, efendimiz: ⁹²“مؤمنون ورب الكعبة” buyurmuş ya’nī “Rabb-i Ka’be hakkı için mü’minler” diye tasdīk etmiştir.

Ve dahi efendimiz ‘aleyhi’s-selām efendimiz buyurmuş ki “في الصبر على” ⁹³“يا’nī senin kerh ettiğin nesne üzerine sabr etmekte çok

89 Keşfu’l-Hafā, 2/296, no: 802.

90 el-Makāsıdu’l-Hasene, 301/392.

91 el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsī İhyā, 1/1400.

92 el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsī İhyā, 1/1401; Mecma’uz-Zevāid, 1/54, no: 171; İbnu’s-Subkī, Tabakātu’ş-Şāfi’iyye, 6/359.

93 el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsī İhyā, 5/2133.

hayr vardır.” Ve ‘İsâ el-Mesîh ‘aleyhi’s-selâm buyurmuş ki ما تدركون “anکم لا تدركون”⁹⁴ “sizin sevdiğiniz nesneye idrāk ve bülû-gunuz ancak kerh ettiğiniz nesnenin üzerine sabr etmeğinizdir.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve etemmü’s-selâm efendimiz buyurmuş ki لو كان “لو كان”⁹⁴ “Sabr bir er-kek kişi olmuş olsaydı kerîm olurdu ve Zât-ı zü’l-celâl sābirleri muhabbet eder.” Ve bunda olan ahhār hasr u ihsāya gelmez.

[وأما الآثار فقد وجد في رسالة عمر بن الخطاب رضي الله عنه إلى أبي موسى الأشعري عليك بالصبر واعلم أن الصبر صبران أحدهما أفضل من الآخر الصبر في المصيبات حسن وأفضل منه الصبر عما حرم الله تعالى واعلم أن الصبر ملاك الإيمان وذلك بأن التقوى أفضل البر والتقوى بالصبر وقال علي كرم الله وجهه بني الإيمان على أربع دعائم اليقين والصبر والجهاد والعدل وقال أيضاً الصبر من الإيمان بمنزلة الرأس من الجسد ولا جسد لمن لا رأس له ولا إيمان لمن لا صبر له وكان عمر رضي الله عنه يقول نعم العدلان ونعمت العلاوة للصابرين يعني بالعدلين الصلاة والرحمة وبالعلوة الهدى والعلوة ما يحمل فوق العدلين على البعير وأشار به إلى قوله تعالى ﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ وكان حبيب بن أبي حبيب إذا قرأ هذه الآية ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ بكى وقال “واعجابه أعطى وأثنى” أي هو المعطي للصبر وهو المثني وقال أبو الدرداء ذروة الإيمان الصبر للحكم والرضا بالقدر]

Ve āsar ise onlar dahi işbu rivāyâtür ki ‘Ömer b. el-Hattāb ‘aleyhi’r-rıd-vānın Ebū Mūsā el-Eş‘ariye mersül olan risālesinde bulunmuş ki عليك “عليك”⁹⁴ “Sen sabrı iltizām eyle ve dahi bil ki sabr iki nev’dir ki birisi dīgerinden efdaldır, mus̄betlerde olan sabr güzeldir ve ondan efdal ancak o sabrdır ki Allāhu ta‘ālānın tahrīm ettiği şey üzerine vākī’ olur ya’nī muharremāttan sakınıp te‘ātü ve tenāvülünden sabr etmek mesāib üzerine vākī’ olan sabr-ı hasenden efdaldır. Ve dahi bil ki sabr mellāk-ı īmāndır şöyle ki birrin efdali takvādır. Ve takvā ancak sabr iledir.” Ve dahi ‘Alī b. Ebī Tālīb ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “İmān dört kāime üzerine binā olunmuş ki yakīn ve sabr ve cihād ve ‘adl üzerine kurulmuştur.” Ve dahi buyurmuş ki “Sabrın īmāndan menzilesi ancak cesedden başın menzilesindedir ve başı olmayan nesnenin cesedi yoktur” ya’nī sabrı olmayan kimsenin dahi īmānı yoktur. Ve ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvān buyururdu ki نعم العدلان ونعمت العلاوة للصابرين ya’nī “Zihī şol iki ‘adl ve zihī şol ‘ilāve!” ki iki “‘adl”den murādı āyet-i kerīmede mezkūr olan salavāt ve rahmettir ve “‘ilāve”den murādı hüdādır. ‘İlāve o nesneye itlāk olunur ki devenin iki deng çuvaları

94 Keşfu'l-Hafā, 2/188; el-Makāsıdu'l-hasene, 1/761; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2133.

mā-beyninde devenin arkası üzerine yüklenip tahmîl olunan şeydir ki bununla ⁹⁵ ﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾ āyet-i kerîmeye işâret etmiştir. Âyetin tefsîri sebkat etmiştir. [94] Ve Habîb bin Ebî Habîb çün bu âyet-i kerîmeyi okurdu ki ⁹⁶ ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ nass-ı celîlini tilâvet ederdi ağlayıp derdi ki “واعجباہ أعطی وأثنی” ya’nî ne ‘aceb ‘azîm merhamet ve ihsândır ki kendisi verdi ve üzerine kulunu medh ve senâ etti ki sabrın mu’tisî O’dur ve senâ edici dahi O’dur. Ve Ebu’d-Derdâ demiş ki îmânın zirvesi hükm ve kazâya sabr ve rızâdır ki hükme sabr ve kadere rızâ vermektir.

[هذا بيان فضيلة الصبر من حيث النقل وأما من حيث النظر بعين الاعتبار فلا تفهمه إلا بعد فهم حقيقة الصبر ومعناه إذ معرفة الفضيلة والرتبة معرفة صفة فلا تحصل قبل معرفة الموصوف فلنذكر حقيقته ومعناه وبالله التوفيق]

İşte min-haysü’n-nakl sabrın fazîleti beyânı budur, ammâ min-haysü’n-nazar fazîlet-i sabrın beyânı ya’nî ‘ayn-ı i’tibâr ile fazîlet-i sabrın fehm ve idrâki ancak hakikat-i sabrın fehminden sonradır ki hakikat-i sabr ve ma’nâsını fehm ettikten sonra dîde-i i’tibâr ile fazîlet-i sabrı görüp anlarsın, çünkü fazîlet ü rütbenin ma’rifeti bir sıfatın ma’rifetidir ve mevsûfun ma’rifeti hâsıl olmadan sıfatın ma’rifeti hâsıl olmaz, kaldı ki hakikat ve ma’nâsını zikr edelim ve tevîk ancak Zât-ı zü’l-celâl ile dir.

Beyānu Hakikatî’s-Sabri ve Ma’nāhu

[بيان حقيقة الصبر ومعناه]

[اعلم أن الصبر مقام من مقامات الدين ومنزل من منازل السالكين وجميع مقامات الدين إنما تنتظم من ثلاثة أمور معارف وأحوال وأعمال فالمعارف هي الأصول وهي تورث الأحوال والأحوال تثمر الأعمال فالمعارف كالأشجار والأحوال كالأغصان والأعمال كالثمار وهذا مطرد في جميع منازل السالكين إلى الله تعالى واسم الإيمان تارة يختص بالمعارف وتارة يطلق على الكل كما ذكرناه في اختلاف اسم الإيمان والإسلام في كتاب قواعد العقائد وكذلك

95 “İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.” Bakara, 2/157.

96 “Gerçekten biz Eyyüb’u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.” Sâd, 38/44.

الصبر لا يتم إلا بمعرفة سابقة وبحالة قائمة فالصبر على التحقيق عبارة عنها والعمل هو كالثمرة
يصدر عنها]

Ve hakikat-i sabr ile ma'nâsının beyânı ise o dahi işbu mebhaştır. Şöyle ki sen bil ve āgâh ol ki sabr makâmât-ı dînden bir makâm ve menâzil-i sâlikînden bir menziledir. Ve makâmât-ı dînin cemî'isi ancak üç emrden muntazam olurlar ki ma'ârif ve ahvâl ve a'mâlden intizâm bulurlar. Ve ma'ârif ise usûllerdir ki ahvâli îrâs ederler. Ve ahvâl dahi a'mâli ismâr eder. Kaldı ki ma'ârif eşcâr gibidir ve ahvâl agsân gibidir ya'nî eşcârın dal ve budakları gibidir ve a'mâl semereleri gibidir ve bu hâl Zât-ı zü'l-celâle sülûk eden kâffe-i mürîdânın cemî'-i menâzillerinde muttarıddır. Ve nâm-ı îmân bir kerre ma'ârif muhtass olur ve dîger kerre kâffelerine ya'nî ma'ârif ve ahvâl ve a'mâlin mecmû'una itlâk olunur, nitekim Kavâ'idu'l-'Akâid'in kitâbında îmân ve islâmın ismi ihtilâfında zikr etmişiz. Ve kezâlik sabr dahi ancak bir ma'rifet-i sâbika ve bir hâlet-i kâime ile tamâm olur ve böyle olunca 'ale't-tahkîk sabr ondan 'ibârettir ve 'amel semere gibidir ki ondan sâdır olur.

[ولا يعرف هذا إلا بمعرفة كيفية الترتيب بين الملائكة والإنس والبهائم فإن الصبر خاصية الإنس ولا يتصور ذلك في البهائم والملائكة أما في البهائم فلتنقصانها وأما في الملائكة فلكمالها وبيانه أن البهائم سلطت عليها الشهوات وصارت مسخرة لها فلا باعث لها على الحركة والسكون إلا الشهوة وليس فيها قوة تصادم الشهوة وتردها عن مقتضاها حتى يسمى ثبات تلك القوة في مقابلة مقتضى الشهوة صبراً وأما الملائكة عليهم السلام فإنهم جردوا للشوق إلى حضرة الربوبية والابتهاج بدرجة القرب منها ولم تسلط عليهم شهوة صارفة صادة عنها حتى يحتاج إلى مصادمة ما يصرفها عن حضرة الجلال بجند آخر يغلب الصوارف]

Ve bu hâl ancak melâike ve ins ve behâimin beynlerinde olan tertîb keyfiyyetinin ma'rifetiyle bilinir ya'nî o keyfiyyeti bilmedikçe bunu bilmez, zîrâ ki sabr insin hâssiyyetidir ve bu hâssiyyet behâim ve melâikede mutasavver olamaz. Behâimde bulunmaması sebebi ise behâimin noksânıdır ve melâikede bulunmaması sebebi melâikenin kemâlidir, çünkü behâime şehvât-ı hayavâniyye musallat olmuştur ki behâim o şehvâta müsahhar ve mecbûr olmuştur, zîrâ behâyimin hareket ve sükûnuna bâ'is olan şey ancak şehvettir, çünkü onda tesâdüm-i şehvet tevânî ve muktezâsından terdîdinin kuvvet ve iktidârı yoktur tâ ki muktezâ-yı şehvet mukâbelesinde o kuvvetin sebâtı sabr ile tesmiye olunmaya. Ve melâike ise onlar hazret-i rûbûbiyyet şevkine mücerred olmuşlar da derece-i kurb ibtihâcî ârzûsundadırlar, onları o hâlden sadd ü sarf edecek bir şehvet onlara musallat ol-

mamıştır tâ ki Hazret-i Celâl'den onu sarf edecek nesneye savārife gālib dīger bir cündün müsādemesine muhtāc olalar.

[وَأَمَّا الْإِنْسَانُ فَإِنَّهُ خَلَقَ فِي ابْتِدَاءِ الصَّبَا نَاقِصاً مِثْلَ الْبَهِيمَةِ لَمْ يَخْلُقْ فِيهِ إِلَّا شَهْوَةَ الْغَذَاءِ الَّذِي هُوَ مَحْتَاجٌ إِلَيْهِ ثُمَّ تَظْهَرُ فِيهِ شَهْوَةُ اللَّعْبِ وَالزَّيْنَةِ ثُمَّ شَهْوَةُ النِّكَاحِ عَلَى التَّرْتِيبِ وَلَيْسَ لَهُ قُوَّةُ الصَّبْرِ الْبَتَّةَ إِذِ الصَّبْرُ عِبَارَةٌ عَنْثَبَاتٍ جُنْدٍ فِي مَقَابِلَةِ جُنْدٍ آخَرٍ قَامَ الْقِتَالُ بَيْنَهُمَا لِتَضَادِّ مَقْتَضِيَاتِهِمَا وَمَطَالِبُهُمَا وَلَيْسَ فِي الصَّبِيِّ إِلَّا جُنْدُ الْهَوَى كَمَا فِي الْبَهَائِمِ وَلَكِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بِفَضْلِهِ وَسِعَةَ جُودِهِ أَكْرَمَ بَنِي آدَمَ وَرَفَعَ دَرَجَتَهُمْ عَنْ دَرَجَةِ الْبَهَائِمِ فَوَكَّلَ بِهِ عِنْدَ كَمَالِ شَخْصِهِ بِمُقَارَبَةِ الْبُلُوغِ مَلَكَينَ أَحَدَهُمَا يَهْدِيهِ وَالْآخَرُ يَقْوِيهِ فَتَمِيزُ بِمَعُونَةِ الْمَلَكَينَ عَنِ الْبَهَائِمِ وَاخْتَصَّ بِصِفَتَيْنِ إِحْدَاهُمَا مَعْرِفَةُ اللَّهِ تَعَالَى وَمَعْرِفَةُ رَسُولِهِ وَمَعْرِفَةُ الْمَصَالِحِ الْمُتَعَلِّقَةِ بِالْعَوَاقِبِ وَكُلُّ ذَلِكَ حَاصِلٌ مِنَ الْمَلِكِ الَّذِي إِلَيْهِ الْهَدَايَةُ وَالتَّعْرِيفُ فَالْبَهِيمَةُ لَا مَعْرِفَةَ لَهَا وَلَا هَدَايَةَ إِلَى مَصْلُحَةِ الْعَوَاقِبِ بَلْ إِلَى مَقْتَضَى شَهْوَاتِهَا فِي الْحَالِ فَقَطْ فَلِذَلِكَ لَا تَطْلُبُ إِلَّا اللَّذِيزَ وَأَمَّا الدَّوَاءُ النَّافِعُ مَعَ كَوْنِهِ مُضْراً فِي الْحَالِ فَلَا تَطْلُبُهُ [95] وَلَا تَعْرِفُهُ فَصَارَ الْإِنْسَانُ بِنُورِ الْهَدَايَةِ يَعْرِفُ أَنَّ اتِّبَاعَ الشَّهْوَاتِ لَهُ مَغْبَاتٌ مَكْرُوهَةٌ فِي الْعَاقِبَةِ]

Ve insān ise ibtidā-yı sībāda behīme gibi nākıs halk olundu ki şehvet-i gızādan gayrı onda dīger bir şey yaratılmadı, zīrā ki o hālde onun ihtiyācı yalnız gızāya münhasırdır sonra ‘ale’t-tertib oyun ve zīnet şehveti zāhir olur sonra şehvet-i nikāh onda zāhir olur ve kuvvet-i sabrı elbette yoktur, çūnkü sabr ancak meydān-ı ceng ü vegāda metālibleleri muhtelif ve mübāyin ve muktezālārı mütezādıd olan iki leşkerin beynlerinde kıyām-ı kītāl ve muhārebe hengāmında yekdīgerlerine vukū’a gelen mukābelede ‘asākire mütekevvin olan karār ü sebāttan ‘ibārettir.

Ve insān sabī iken behāim gibi cünd-i hevādan gayrı onda başka bir şey yoktur velākin tebāreke ve ta‘ālā hazretleri kendi fazl ü se‘at-ı cūdundan benī ādemi ikrām edip onların dereceleri behāimin derecelerinden ref‘ edip yüce etti ki insānın derece-i bülūga mukārebesiyle şahsının kemālī katında iki melek ona müekkel kıldı ki onların birisi onu hidāyet eder ve dīgeri onu takviye eder. Ve şol iki melekin mu‘āvenetleriyle nev’-i beşer behāimden mümtāz olup iki sıfatla muhtass oldu ki bir sıfatı Zāt-ı zü’l-celāl ile resūl-i pūr-kemālının ma‘rifetidir ve ikinci sıfatı ‘avākıba müte‘allik olan mesālihin ma‘rifetidir ve bunun cemī’isi ta‘rīf ve hidāyete me‘mūr bulunan melekten hāsıl olur. Kaldı ki behīmenin ma‘rifeti yoktur ve mesālīh-i ‘avākıbe dahi onun hidāyeti yoktur, ancak fi’l-hāl yalnız muktezā-yı şehvātına hiss ve idrāki vardır ve onun için lezīzden gayrı bir şey istemez ve devā-ı nāfi’ hālde muzırr olduğundan onu bilmez ve istemez ve bināen ‘aleyh insān ittibā’-ı hevā ‘ākıbette ‘avākıb-ı mekrūhesi olduğunu nūr-ı hidāyetle bilmiş oldu.

[ولكن لم تكن هذه الهداية كافية ما لم تكن له قدرة على ترك ما هو مضر فكم من مضر يعرفه الإنسان كالمريض النازل به مثلاً ولكن لا قدرة له على دفعه فافتقر إلى قدرة وقوة يدفع بها في نحر الشهوات فيجاهدها بتلك القوة حتى يقطع عداوتها عن نفسه فوكل الله تعالى به ملكاً آخر يسدده ويؤيده ويقويه بجنود لم تروها وأمر هذا الجند بقتال جند الشهوة فتارة يضعف هذا الجند وتارة يقوي ذلك بحسب إمداد الله تعالى عبده بالتأييد كما أن نور الهداية أيضاً يختلف في الخلق اختلافاً لا ينحصر]

Velâkin muzırr bulunan nesnenin terkine onun kudreti olmadıkça işbu hidâyet ona kâfiye olmaz. Nice muzırr şeyler vardır ki insân onu bilir de meselâ onda nâzil olan hastalık gibi velâkin onun def'ine kuvvet ve kudreti olmaz ve bu cihetle insân nahr-ı şehvâtta ref' etmek üzere bir kudret ve kuvvete müftêkır ve muhtâc oldu tâ ki o kuvvet ile mücâhede edip de onunla nefsinde şehvetin 'adâvet ve düşmanlığı kesilip munkatı' ola. Ve o hâlde Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd onu tesdîd ve takviye ve teyîd eder, diğer bir meleki ona müekkel kıldı ki sizin görmediğiniz cünûd ile onu müeyyed kıldı ve cünd-i şehvetle mukâtele etmek için işbu cünûda emr ü fermân etti. Ve gâhi bu cünd za'îf ü zebûn olur ve gâhî kuvvet bulur ya'nî teyîd ile Al-lâhu ta'âlânın 'abdine vâki' olan imdâdına göre bir kerre bu cünd za'îf ve bir kerre kavî olur, nitekim halkta nûr-ı hidâyet hasra gelmez, zîrâ ihtilâfât ile muhtelif olur.

[فلنسم هذه الصفة التي بها فارق الإنسان البهائم في قمع الشهوات وقهرها باعثاً دينياً ولنسم مطالبة الشهوات بمقتضياتها باعث الهوى وليفهم أن القتال قائم بين باعث الدين و باعث الهوى والحرب بينهما سجال ومعركة هذا القتال قلب العبد ومدد باعث الدين من الملائكة الناصرين لحزب الله تعالى ومدد باعث الشهوة من الشياطين الناصرين لأعداء الله تعالى فالصبر عبارة عن ثبات باعث الدين في مقابلة باعث الشهوة فإن ثبت حتى قهره واستمر على مخالفة الشهوة فقد نصر حزب الله والتحق بالصابرين وإن تخاذل وضعف حتى غلبته الشهوة ولم يصبر في دفعها التحق بأتباع الشياطين فإذا ترك الأعمال المشتهة عمل يثمره حال يسمى الصبر وهو ثبات باعث الدين الذي هو في مقابلة باعث الشهوة]

Kaldı ki kahr kam'-ı şehvâtta insân behâimden onunla müfâratat ettiğî sıfatı "bâ'is-i dîn" tesmiye edelüm ve muktezeyât ile şehvâtın mütâlebesine dahi "bâ'is-i hevâ" ismi koyalım. Ve dahi ma'lûm olsun ki bâ'is-i dîn ile bâ'is-i hevâ beyinde hemîşe ceng ü kıtâl kâimdir ki beyinlerinde harb sicâldir, gâh bâ'is-i dîn maglûb olur ve gâhî bâ'is-i hevâ maglûb olur. Ve bu mukâtelenin ma'rekesi ancak 'abdin kalbidir ve bâ'is-i dînin meded ve feryâd-res ve yâverliği hizb-i ilâhînin nâsırları olan melâike-i kirâmdandır ve bâ'is-i şehvetin meded ve yardımlığı a'dâüllâha nâsir olan şeyâtin-

dendir. Ve sabr ancak bâ'is-i şehvetin mukâbelesinde olan bâ'is-i dînin sebâtından 'ibârettir. Ve eğer kahrına kadar sâbit olup muhâlefet-i şehvet üzerine müstemirr oldursa o vakt hizb-i ilâhî müntasır olmuş olur ve o kimse sâbirîne mültahık olmuş olur ve eğer mütehâzıl olup za'îf ve zebûn oldursa ve şehvet ona galebe edip onun def'ine sabr edemediyse o âdem ittibâ'-ı şeyâtîne mültehık olur ve böyle olunca ef'âl-i müştahanın terki bir semeredir ki onu bir hâl ismâr eder de sabr tesmiye olunur ki bâ'is-i şehvet mukâbelesinde olan bâ'is-i dînin sebâtıdır.

[و ثبات باعث الدين حال ثمرها المعرفة بعداوة الشهوات ومضاداتها لأسباب السعادات في الدنيا والآخرة]

Ve bâ'is-i dînin sebâtı bir hâldir ki shehevâtın 'adâvetine ve dünyâ ve âhirette esbâb-ı sa'adâtın müzâddâtına olan ma'rifet ismâr eder.

[إذا قوي يقينه أعني المعرفة التي تسمى إيماناً وهو اليقين بكون الشهوة عدواً قاطعاً لطريق الله تعالى قوي ثبات باعث الدين وإذا قوي ثباته تمت الأفعال على خلاف ما تقتضاه الشهوة فلا يتم ترك الشهوة إلا بقوة باعث الدين المضاد لباعث الشهوة وقوة المعرفة والإيمان تقبح مغبة الشهوات وسوء عاقبتها وهذان الملكان هما المتكفلان بهذين الجندين بإذن الله تعالى وتسخيرهما وإياهما وهما من الكرام الكاتبين وهما الملكان الموكلان بكل شخص من الآدميين]

Ve eğer imân ile müsemmâ olan ma'rifet ve yakîni kavî oldursa ya'nî şehvet tarîk-i ilâhîye kâtı' olduğunun 'ilm ü yakîni mütekavvî oldursa artık bâ'is-i dînin sebâtı mütekavvî olur ve sebâtı kavî olunca mütekâzâ-yı şehvetin hilâfı üzere ef'âl tamâm olur ve bu takdîrce terk-i şehvet ancak bâ'is-i şehvete müzâdid olan bâ'is-i dînin kuvvetiyle tamâm olur [96] ve kuvve-i imân ve ma'rifet 'avākıb-ı shehevât ve sū-i 'ākıbetlerini takbîh eder. Ve şol iki leşkere Allâhu ta'âlânın izniyle ve onlara olan teshîriyle şol iki melekler mütekeffillerdir ki kirâm-ı kâtibîndendirler ve âdemiyândan her bir şahsa müekkel olan iki meleklerdir.

[وإذا عرفت أن رتبة الملك الهادي أعلى من رتبة الملك المقوي لم يخف عليك أن جانب اليمين الذي هو أشرف الجانبين من جنبتى الدست الذي ينبغي أن يكون مسلماً له فهو إذن صاحب اليمين والآخر صاحب الشمال وللعبد طوران في الغفلة والفكر وفي الاسترسال والمجاهدة فهو بالغفلة معرض عن صاحب اليمين ومسيء إليه فيكتب أعراضه سيئة وبالفكر مقبل عليه ليستفيد منه الهداية فهو به محسن فيكتب إقباله له حسنة وكذا بالاسترسال هو معرض عن صاحب اليسار تارك للاستمداد منه فهو به مسيء إليه فيثبت عليه سيئة وبالمجاهدة مستمد من جنوده فيثبت له به حسنة وإنما ثبتت هذه الحسنات والسيئات بإثباتهما فلذلك سمياً]

کراماً کاتبیناًما الکرام فلانتفاع العبد بکرمهما ولأن الملائكة کلهم کرام وأما الکاتبون
فلإثباتهما الحسنات والسيئات]

Ve hidāyete me'mūr olan melekin rütbesi takviyeye me'mūr olan me-
lekin kuvvetinden a'lā olduğunu bildiğin vakte sana gizli ve mahfî kalmaz
ki dört köşelinin cāniblerinin eşref olan cānibi ki sağ ve yemīn canibidir, o
melek-i hādīye müsellemler olmak gerektir ki sol cānibi sāhibü's-şimāle kalır
da kendisi sāhibü'l-yemīn olur. Ve 'abd için gaflet ve fikr ve istirsāl ve mü-
cāhedede iki tavr vardır ki gaflette sāhib-i yemīnden mu'rız ve ona müsī'
olur ve onun o i'rāzı bir seyyie yazılır ve fikr ile sāhibü'l-yemīne mukbildir
tā ki ondan hidāyeti istifāde eder ki o hāl ile sāhibü'l-yemīne muhsindir ve
o vakte onun o ikbālī ona bir hasene yazılır. Ve kezālik istirsālde dahi sā-
hib-i yesārdan mu'rız olur, zīrā ki ondan istimdāda tāriktir ya'nī ondan me-
dedi istememekle ondan mu'rızdır ve ona müsī' dir ki o hāl ile onun üzerine
bir seyyie isbāt olunur. Ve mücāhedede onun cünūdundan müstemiddir
ki o istimdād ile ona bir hasene sābit olur ve bu hasenāt ve seyyiāt ancak
onların isbātlarıyla sābit olur ve onun için "kirāmen kātibin" tesmiye olun-
muşlar. "Kirām" ile tesmiyelerinin vechi ancak melāike kāffesi kirām-ı
berere oldukları haysiyetten ve insān dahi onların keremleriyle müntefi'
bulunduğu cihettendir. Ve "kātibin" ile tesmiye olunmalarının vechi dahi
ber-minvāl-i meşrūh hasenāt ve seyyiātın müsbitleri bulunduğu ecdendir.

[وإنما يكتبان في صحائف مطوية في سر القلب ومطوية عن سر القلب حتى لا يطلع عليه
في هذا العالم فإنهما وكتبتهما وخطهما وصحائفهما وجملة ما تعلق بهما من جملة عالم الغيب
والملكوت لا من عالم الشهادة وكل شيء من عالم الملكوت لا تدركه الأبصار في هذا العالم
ثم تنشر هذه الصحائف المطوية عنه مرتين مرة في القيامة الصغرى ومرة في القيامة الكبرى
وأعني بالقيامة الصغرى حالة الموت إذ قال صلى الله عليه وسلم "من مات فقد قامت
قيامته وفي هذه القيامة يكون العبد وحده وعندها يقال ﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فَرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ
مَرَّةٍ﴾ وفيها يقال ﴿إِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا﴾ أما في القيامة الكبرى الجامعة
لكافة الخلائق فلا يكون وحده بل ربما يحاسب على مآل من الخلق وفيها يساق المتقون إلى
الجنة والمجرمون إلى النار زمراً لا آحاداً]

Ve yazıları ise ancak sır-ı kalbden matviyye olarak sır-ı kalbe matviyye
bulunan sahāifte yazarlar tā ki bu 'ālemde ona itilā' olunmaya. Ve ya-
zıları ve hatları ve sahīfeleri ve zātları ve onlara müte'allik bulunan cemī'-i
umūrları 'ālem-i gayb u melekūtun cümlesindendirler ki 'ālem-i şehādet-
ten değillerdir. Ve her bir şey ki 'ālem-i meleküttandır, bu 'ālemde ebsār-ı
beşer onu idrāk etmez sonra işbu sahāyif-i matviyye iki kerre açılıp mün-

teşir olur ki bir kerre kıyâmet-i sugrâda ve diğer kerre kıyâmet-i kübrâda münteşir olur. Ve kıyâmet-i sugrâdan benim murâdım ancak onun hâlet-i vefât ve mevtidir, çünkü ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁹⁷ “مَنْ مَاتَ فَقَدْ قَامَتْ قِيَامَتُهُ” ya’nî “Kim ki öldüyse kıyâmeti kalkmış olur” ki bu kıyâmet-i sugrâda âdem yalnızlı kalır ve onun ‘inde denilir ki وَلَقَدْ ﴿٩٨﴾ أَفْرَأُ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا” ⁹⁹ ya’nî “Bugün hesabını görmeye kendi nefsin kâfidir.” Dünyâda okumak bilmeyen o günde okur. Ve kıyâmet-i kübrâ ise ancak o kıyâmettir ki kâffe-i halâyika câmi’dir ki onda âdem yalnızlı olmaz da belki halktan mele-i nâs üzere muhâsebe olunur ve onda zümre-i müttakîn cennete ve zümre-i mücrimîn âteşe zümre zümre sevk olunurlar ki yegân yegân değillerdir.

[والهول الأول هو هول القيامة الصغرى ولجميع أهوال القيامة الكبرى نظير في القيامة الصغرى مثل زلزلة الأرض مثلاً فإن أرضك الخاصة بك تزلزل في الموت فإنك تعلم أن الزلزلة إذا نزلت ببلدة صدق أن يقال قد زلزلت أرضهم وإن لم تزلزل البلاد المحيطة بها بل لو زلزل مسكن الإنسان وحده فقد حصلت الزلزلة في حقه لأنه إنما يتضرر عند زلزلة جميع الأرض بزلزلة مسكنه لا بزلزلة مسكن غيره فحوصته من الزلزلة قد توفرت من غير نقصان]

Ve hevl-i evvel kıyâmet-i sugrânın hevlidir. Ve kıyâmet-i kübrânın cemî‘-i ehvâlinin nazîri kıyâmet-i sugrâda vardır, meselâ zelzele-i arz gibi, zîrâ ki seninle muhtass bulunan zemîn ölümde mütezil oldu, zîrâ ki sen bilirsin ki hareket-i arz ve zelzele bir belde nâzil olursa yerleri mütezil oldu denilmek sözü sâdık olur velev ki onlara muhîl olan bilâd mütezil olmaya, belki yalnız bir insânın meskeni mütezil olursa onun hakkında zelzele ve hareket-i arz hâsıl olmuş olur, çünkü cemî‘-i arzın zelzelesiyle zarar-dide olması ancak hâne ve meskenin zelzelesiyle olur, diğerinin meskeni zelzelesiyle mütezarır olmaz ki o hâlde zelzeleden hissesi noksân olmaksızın müteveffir olmuş olur.

[واعلم أنك أرضى مخلوق من التراب وحظك الخاص من التراب بدنك فقط فأما بدن غيرك فليس بحظك والأرض التي أنت جالس عليها بالإضافة الى بدنك ظرف ومكان وإنما تخاف من [97] تزلزله أن يتزلزل بدنك بسببه وإلا فالهواء أبداً متزلزل وأنت لا تخشاه إذ ليس

97 Keşfu'l-Hafâ, 2/335; Masâbîhu's-Sünne, 3/517; el-Makâsîdu'l-Hasene, 670; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2134.

98 “Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz.” En‘âm, 6/94.

99 “Oku kitabını! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” denilecektir.” İsrâ, 17/14.

يتزلزل به بدنك فحظك من زلزلة الأرض كلها زلزلة بدنك فقط فهي أرضك وترابك الخاص بك وعظامك جبال أرضك ورأسك سماء أرضك وقلبك شمس أرضك وسمعك وبصرك وسائر حواسك نجوم ومفيض العرق من بدنك بحر أرضك وشعورك نبات أرضك وشعورك نبات أرضك وأطرافك أشجار أرضك وهكذا إلى جميع أجزائك فإذا انهدم بالموت أركان بدنك فقد ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾ فإذا انفصلت العظام من اللحوم فقد حملت الأرض والجبال فدكتا دكة واحدة فإذا رمت العظام فقد نسفت الجبال نسفاً فإذا أظلم قلبك عند الموت فقد كورت الشمس تكويراً فإذا بطل سمعك وبصرك وسائر حواسك فقد انكدرت النجوم انكداراً فإذا انشق دماغك فقد انشقت السماء انشقاقاً فإذا انفجرت من هول الموت عرق جبينك فقد فجرت البحار تفجيراً فإذا التفت إحدى ساقيك بالأخرى وهما مطيتاك فقد عطلت العشار تعطيلاً فإذا فارقت الروح الجسد فقد حملت الأرض فمدت حتى ألقت ما فيها وتخلت]

Ve dahi sen bil ki sen arzîsin ya'nî sen yere mensûbsun ki senin teninde zemînin kâffe-i ahvâl ü sıfâtı vardır, çünkü baban Âdem 'aleyhi's-selâm yerden halk olunmuş ki aslı bir kabza-i hâktır ve o cihet ile sen dahi hâktan mahlûk olmuş olursun. Ve hâktan senin behre-i muhtassan yalnız senin bedenindir, yoksa senin dîgerin bedeni senin behre ve hissene değildir. Ve üzerinde câlis bulunduğun zemîn, bedenine izâfetle ancak bir zarf ve mekâdır. Ve onun tezelzülünden mâye-i havfın ancak onun sebebiyle senin bedeninin tezelzülü kazıyyesidir ki tezelzülüyle bedeninin tezelzülünden korkarsın, yoksa rûzgâr hemîşe mütezelsil ve müteharriktir, hâlbuki onun hareketinden sen havf etmezsin, çünkü senin bedeninin onun hareket ve tezelzülüyle müteharrik ve mütezelsil olmaz. Kaldı ki kâffe-i zemînin tezelzülünden senin hazz ve nasîbin yalnız senin bedeninin hareket ve tezelzülüdür ve öyle olduğu hâlde zemîn senin yerindir ya'nî senin arzındır ve zâtına mahsûs olan hâkıdır. Ve senin kemiklerin, senin yerin dağlarıdır ve senin başın senin zemînin göğüdüdür ya'nî semâsıdır ve senin gönlün senin zemînin hürşîdidir ve sem'in ve basarın ve havâss-ı sâiren senin göğün yıldız ve kevâkibidir ve senin bedeninden 'arak ve terin müfîzi senin zemînin deryâsıdır ve senin saçların senin yerin nebâtâtıdır ve etrâfın dahi senin zemînin ağaçları ve eşcârlarıdır ve böyle böyle senin cemî'-i eczân hükmü böylecedir. Vaktâ ki ölüm ile senin bedeninin erkânı yıkılıp münhedim, olur senin zemînin mütezelsil olup ki ¹⁰⁰ ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾ nassının mantûkuna mazhar olmuş olursun ya'nî 'alâmet-i kıyâmet sende peydâ oldu, çünkü kıyâm-ı kıyâmette arz şiddetle zelzele ve hareket eyler. Ve çün senin kemiklerin yekdîgerinden ayrılıp ondan munfasıl olurlar, ya'nî tenin gûştundan senin ustuhânların çıkıp dağılırlar, senin hakkında yer ve dağlar

100 “Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı zaman...” Zilzâl, 99/1.

yüklenip de pâre pâre olarak zerre gibi bir kerre dağılır gider ve kemikler dahi çürüyüp fersûde ve remîm olunca dağlar dahi tuz gibi uçup savurmuş hükmünde olur.

Ve ölüm katında senin gönlün karanlık olunca senin hakkında güneş tortop olup dürülmüş gibi olur ya'nî nûru zâil olmuş olur ve senin sem' ü basarın ve havâss-ı säiren 'âtıl ve bâtıl kalınca yıldızlar dahi kararır yağmur gibi yere düşmüş gibi olur ve senin dimâğın yarılıp çatlayınca senin hakkında semâ dahi münşakk olmuş olur ve ölümün korkusundan senin elinden ya'nî cebhe vü cebîninden terin çeşmeleri kaynayıp münfecir olunca artık deniz ve deryâlar cümlesi birbirine akıp münfecir oldukları hâlde birleşmiş gibi olurlar ve senin bir ayağın diğer ayağına sarılıp mülteff olacak ki ikisi senin merkûb ve metâyân idiler, o vakt 'ışâr mu'attal olmuş olur ya'nî Arapların hâmile develeri o hevl sebebiyle mu'attal bırakılmış olur.

Ubeyy b. Ka'b bu fehvâda olan âyât-ı Kur'âniyyenin tefsîrlerinde demiş ki "Nâs, çarşıda alışverişte iken şol altı âyette mezkûr olan 'alâmât def'aten zuhûr eder ki ân-ı vâhidde güneş dürülür ve yıldızlar kararlar da yağmur gibi yere dökülürler ve dağlar mekânlarından kat'la havâda zerre gibi gezerler ve yüklü develer mu'attala kalıp hâmile olmazlar ve vuhûş ve cânverler birbiriyle ihtilât edip birbirine ta'addî ve zarara mecâlleri kalmaz ve deryâlar tatlı ve acı birbirine karışıp kaynarlar veyâhüd kururlar. Ve çün rûh cesedden müfârat eder bir dahi haml edip Rabbisinin emrini sezâ ve hakk üzere istimâ'la hemvâr ve vüs'atlenip içinde olan mevtâ ve hazîneleri ihrâc ile tahliye olunmuş olur. Bunda musannif-i merhûmun kıyâmet-i kübrâ 'alâmâtına dâir vârid olan âyât-ı kerîmeye telmîh ederek işbu 'ibâreyi zikr ve îrâd etmiştir ki kıyâmet-i sugrâ kıyâmet-i kübrâya vech-i müşâbehet ve mümâseletlerinin zikriyle emârât-ı ma'neviyyelerini serd ve beyân etmiştir ve binâberîn demiş ki:

[ولست أطول بجميع موازنة الأحوال والأحوال ولكني أقول بمجرد الموت تقوم عليك هذه القيامة الصغرى ولا يفوتك من القيامة الكبرى شيء مما يخصك بل ما يخص غيرك فإن بقاء الكواكب في حق غيرك ماذا ينفعك وقد انتشرت حواسك التي بها تنتفع بالنظر إلى الكواكب والأعمى يستوى عنده الليل والنهار وكسوف الشمس وانجلاؤها لأنها قد كسفت في حقه دفعة واحدة وهو حصته منها فالانجلاء بعد ذلك حصّة غيره ومن انشق رأسه فقد انشقت سماؤه إذ السماء عبارة عما يلي جهة الرأس فمن لا رأس له لا سماء له فمن أين ينفعه بقاء السماء لغيره فهذه هي القيامة الصغرى والخوف بعد أسفل والهول بعد مؤخر وذلك إذا جاءت

الطامة الكبرى وارتفع الخصوص وبطلت السموات والأرض ونسفت الجبال ونمت الأهوال]

Ben ahvâl ü ahvâlin cemr'-i müvâzeneleriyle tatvîl edecek değilim, ancak ben derim ki mevtin mücerrediyile senin üzerine işbu kıyâmet-i sugrâ koymuş olur ki kıyâmet-i kübrâdan sana muhtass olan nesneden aslâ sende bir şey geçip fâit olmaz, ancak senin dîgerine muhtass olan şey kalmış olur, zîrâ ki bekâ-yı kevâkib senin dîgerinin hakkındadır ya'nî dîgerine göre bâkî kalmış olur. [98] Onunla müstefîd ve müntefî' bulunduğu havâss telef ve zâyî' olduğu hâlde senin bekâ-yı kevâkib ile ne fâide ve menfa'atin kalır, senin hakkında ma'dûm ve mefkûd hükmünde değil midirler? Zîrâ ki kör ve nâ-bînâya göre leyl ü nehâr mütesâvidir ve şemsin küsûf ü incilâsı siyyândır, çünkü onun hakkında bir def'a-i vâhidede münkesif olmuş olur ki ondan olan hissesi tamâmen münkesif olmuştur ve ondan sonra olan ancak dîgerinin hissesi kalmış ki dîgeri onunla müntefî' olacaktır. Ve o ki başı yarılıp münşakk olur, onun semâsı münşakk olmuş olur, çünkü semâ ancak cihet-i re'sten olan taraftan 'ibârettir. Ve o ki başı yoktur, onun semâsı yoktur ve onun başı olmayınca dîgerine o bekâ-yı âsmânî ona ne fâide ve menfa'at verir ve nereden ona nef'i olabilir? İşte kıyâmet-i sugrâ odur ve korku henüz aşağıki hâlinedir ya'nî ölümünden sonra dūçâr olacağı ahvâldedir ki hevl-i a'zam henüz geridedir ya'nî tāmme-i kübrâ gelip de husûs mürtefî' olunca ve arz ve semâ bâtıl ve 'âtıl olup küh ve cibâl dahi kopup yerinden münkali' olunca ve ehvâl-i şedîde tamâm ve 'ayân olunca o vakt havf-ı 'azîm ve hevl-i hatîri görür demektir.

[واعلم أن هذه الصغرى وإن طولنا في وصفها فإننا لم نذكر عشر عشر أوصافها وهي بالنسبة إلى القيامة الكبرى كالولادة الصغرى بالنسبة إلى الولادة الكبرى فإن للإنسان ولادتين إحداها الخروج من الصلب والترائب إلى مستودع الأرحام فهو في الرحم في قرار مكين إلى قدر معلوم وله في سلوكه إلى الكمال منازل وأطوار من نطفة وعلقة ومضغة وغيرها إلى أن يخرج من مضيق الرحم إلى فضاء العالم فنسبة عموم القيامة الكبرى إلى خصوص القيامة الصغرى كنسبة [سعة] فضاء العالم إلى سعة فضاء الرحم ونسبة [سعة] العالم الذي يقدم عليه العبد بالموت إلى سعة فضاء الدنيا كنسبة فضاء الدنيا أيضاً إلى الرحم بل أوسع وأعظم فقس الآخرة بالأولى ﴿مَا خَلَقْكُمْ وَلَا بَعَثْكُمْ إِلَّا كُنُفًسٍ وَاحِدَةً﴾ وما النشأة الثانية إلا على قياس النشأة الأولى بل أعداد النشآت ليست محصورة في اثنتين وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَنُنشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾]

Ve dahi bil ki işbu kıyâmet-i sugrâ onun vâsfında velev ki biz sözü uzatıksa da biz onun evsâfının 'aşr-ı 'uşeyrini zikr edememişiz. Ve kıyâmet-i kübrâya onun nisbeti ancak vilâdet-i kübrâya vilâdet-i sugrânın nisbeti

gibidir, zîrâ ki insân için iki vilâdet vardır birisi müstevda‘-ı rahme sulb ve terâibden hurûcudur ki rahmde kadr-i ma‘lûme değin karâr-ı mekînde-
dir. Ve kemâle sülûkunda onun menâzil ü etvârı vardır ki nutfе ve ‘alaka ve müdga ve dîgerden birtakım etvâr ve ahvâli olur tâ ki mazîk-i rahm-
den fezâ-yı ‘âleme hurûc ede. Kaldı ki ‘umûm-ı kıyâmet-i kübrâ husûs-ı kıyâmet-i sugrâya nisbeti, fezâ-yı rahme fezâ-yı ‘âlemin nisbeti gibidir ve ba‘de’l-mevt ona kâdim bulunduğu ‘âlemin fezâ-yı dünyânın se‘atına olan nisbeti kezâlik fezâ-yı ‘âlem fezâ-yı rahme olan nisbeti gibidir, belki ondan daha ziyâde evsa‘ ve a‘zamdır. Artık var sen âhireti ulâya kıyâs eyle de ma‘a-ennehu hakkında buyurulmuş ki مَا خَلَقَكُمْ وَلَا بَعَثَكُمْ إِلَّا كَتَفْسٍ ﴿١٠١﴾ ya‘nî “Sizin cümlelizin halk ve ba’siniz, Allâhu ta‘âlânın ‘indinde yalnız bir nefis halk ve ba’s etmek gibidir.” Ve nişâne-i sâniye ancak o neş’et-i ulânın kıyâsı üzeredir, belki a‘dâd-ı neş’et ikide mahsûre değildir ki ¹⁰² وَمَا تَنْشِئُكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ nass-ı şerîfinin işâreti ancak bunadır ya‘nî “Sizin bilmediğiniz sûretine tebdîle kâdiriz” demektir.

[فالمقر بالقيامتين مؤمن بعالم الغيب والشهادة وموقن بالملك والملكوت والمقر بالقيامة الصغرى دون الكبرى ناظر بالعين العوراء إلى أحد العالمين وذلك هو الجهل والضلال والإقْدَاء بالأعور الدجال فما أعظم غفلتك يا مسكين وكلنا ذلك المسكين وبين يديك هذه الأحوال فإن كنت لا تؤمن بالقيامة الكبرى بالجهل والضلال أفلا تكفيك دلالة القيامة الصغرى أو ما سمعت قول سيد الأنبياء ”كفى بالموت واعظاً“ أو ما سمعت بكره عليه السلام عند الموت حتى قال صلى الله عليه وسلم اللهم ”هون على محمد سكرات الموت أو ما تستحي من استبطائك هجوم الموت اقتداءً برعاع الغافلين الذين ﴿مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ﴾ فيأتيهم المرض نذيراً من الموت فلا ينزجرون ويأتيهم الشيب رسولاً منه فما يعتبرون ف ﴿يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ أفيظنون أنهم في الدنيا خالدون ﴿أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ أم يحسبون أن الموتى سافروا من عندهم فهم معدمون ﴿وَأَنْ كُلَّ لَمَّا جُمِعَ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ﴾ ولكن ﴿وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾ وذلك لأننا ﴿وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَاءَ عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾]

Ve hâl bu minvâl üzere olunca şol iki kıyâmete mukırr ü musaddık olan kimse ‘âlem-i gayb ü şehâdete mü‘min ve mülk ü melekûta mûkindir. Ve

101 “(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir.” Lokmân, 31/28.

102 “Ve sizi bilemeyeceğiniz bir şekilde yeniden yaratmak üzere (aranızda ölümü biz takdir ettik).” Vâkı’a, 56/61.

kıyâmet-i sugrâya musaddık olup kıyâmet-i kübrâya münkir olan şahs, bir kör göz ile 'âlemeynin birisine nâzırdır ve cehl ü dalâl odur ve gözü kör olan deccâla iktidâ dahi odur. Artık sen ey miskîn, senin işbu gafletin ne 'aceb 'azîmdir! Ve biz cümlemiz, o miskîniz ki önünde işbu ehvâl vardır ve sen ondan gâfil ve mütezâhilsin. Eğer sen cehl ü dalâl ile kıyâmet-i kübrâya imân etmez isen kıyâmet-i sugrânın delâleti sana kifâyet etmez mi? Server-i enbiyâ-ı 'izâmın işbu kavl-i 'âlîsini işitmedin mi ki buyurmuş ki ¹⁰³ "كَمَى بِالْمَوْتِ وَاعْظَا" ya'nî "Ölüm kâfi bir vâ'izdir." Onun 'inde'l-mevt olan kürbünü işitmedin mi tâ ki ¹⁰⁴ "هون على محمد سكرات الموت" diye tazar-ru' ve niyâz etmiştir ya'nî "Yâ Rabb, sen Muhammed'in üzerine sekerât-ı mevti âsân ve kolay eyle" buyurmuştur. Senin boğazına hizmet eden gâfil ve alçak ve ednâ âdemler gibi hücum-ı mevti istibtândan utanmaz mısın ki o alçak kimseler ancak muhâsım oldukları hâlde fec'eten onları ahz eden sayha-i vâhideye nazar ederler ki o hâlde ne tavsiyeye kudret ve istitâ'atleri olur ve ne de ehllerine rücû' edebilirler ki bu bir âyet-i kerîmeye işâret ve telmîhtir, zîrâ Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda gelmiştir ki ¹⁰⁵ "مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ" ya'nî "Onlar ancak nefha-i ulâyâ muntazırlardır ki onlar ticâret ve muhâsamelerinde iken o nefha onları ahz eder ki onlar pazarda [99] ticârette iken vasiyyet ve ehline rücû'a vakt ve kudretleri olmayıp def'aten fevt olurlar ve şol gürüh-ı gafeleye ölümden nezîr olarak hastalık gelir de onlar münzecir olmazlar ve dahi ölümden resûl ve elçi olarak şeyb gelir de onlar 'ibret almazlar." ¹⁰⁶ "يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ" ya'nî "Ey dirîgâ şol kullara ki her bâr onlara peygamber geldikçe istihzâ ederlerdi, âyâ ne zann ederler ki dünyâda hâlid olduklarını mı zann ederler?" ¹⁰⁷ "أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ" ya'nî "Ehl-i Mekke bilmediler mi ki onlardan evvel gelen kurûndan nicelerini helâk ettik, onların hiçbirini geri dünyâyâ rücû' etmezler, yoksa onların yanlarından misâfir olarak giden mevtâyı ma'dûm mu sanırlar?" Hâşâ ¹⁰⁸ "وَإِنْ كُلٌّ لَّمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ" nas-sı mâ-sadakınca haşr ü neşr olup kâffeleri huzûrumuzda duracaklar ya'nî "Nâsın küllîsi kıyâmette bizim dergâhımıza ihzâr olunurlar" diye fermân-ı

103 Keşfu'l-Hafâ, 2/131; Mecma'uz-Zevâid, 10/308; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2134.

104 Tirmizî, 2/299, no: 978; "اللهم أعني على غمرات الموت أو سكرات الموت" şeklinde.

105 "Onlar ancak, çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak korkunç bir ses bekliyorlar. Artık ne birbirlerine tavsiyede bulunabilirler ne de ailelerine dönebilirler." Yâsîn, 36/49-50.

106 "Yazık o kullara! Kendilerine bir peygamber gelmezdi ki, onunla alay ediyor olmasınlar." Yâsîn, 36/30.

107 "Kendilerinden önce nice nesilleri helak ettiğimizi; onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi?" Yâsîn, 36/31.

108 "Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır." Yâsîn, 36/32.

ilâhî sâdır olmuştur. ¹⁰⁹ ﴿وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ﴾ diye haklarında ahbâr vâki' olmuştur ya'nî "Rabları celle şānuhunun âyetlerinden onlara bir âyet gelmedi illâ 'inâtlarından nâşî ondan i'râz eder oldular" ki bu hâl dahi لَا فَاعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا تُنْذِرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ¹¹⁰ ﴿يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنْذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ hüküm ü kazâ-yı rabbânînin muktezâsıdır, ya'nî "Biz onların önlerine tül-i emeli ve ardlarına geçmiş günâhlarından gaffleti sedd ve gözlerini bend ettik ki delâil-i kudreti ve rāh-ı hidāyeti görmezler. Sen onları korkutur musun korkutmaz mısın onların 'indlerinde berāberdir, imān etmezler" mefhūmunca şeref-vārid olan akvāl-i 'ālî mā-sadakınca meşiyette onların katl ve mevti küfr ile olacağı hüküm olunmuştur diye tefsîr ve beyān buyurulmuş.

اولنرجع إلى الغرض فإن هذه تلويحات تشير إلى أمور هي أعلى من علوم المعاملة فنقول ظهر أن الصبر عبارة عن ثبات باعث الدين في مقاومة باعث الهوى وهذه المقاومة من خاصة الآدميين لما وكل بهم من الكرام الكاتبين ولا يكتبان شيئاً عن الصبيان والمجانين إذ قد ذكرنا أن الحسنه في الإقبال على الاستفادة منهما والسيئة في الإعراض عنهما وما للصبيان والمجانين سبيل إلى الاستفادة فلا يتصور منهما إقبال وإعراض وهما لا يكتبان إلا الإقبال والإعراض من القادرين على الإقبال والإعراض]

Artık garaza rücu' edelim, zîrâ ki bunlar bir telvîhâtır ki 'ulûm-ı mu'â-meleden a'lâ olan 'ulûma işâret ederler ya'nî 'ulûm-ı mükâşefeye imâ ederler. İmdi biz deriz ki işbu beyân ü tafsîlden zâhir ü nümâyân oldu ki sabr ancak bâ'is-i hevâ mukâbelesinde olan bâ'is-i dînînin sebâtından 'ibârettir ve bu mukâvemet âdemiyânın hâsselerindendir, çünkü onlara kirâm-ı kâtibîn müekkel kılınmış. Ve bu melekler sıbyân ve mecânîn üzerlerine bir nesneyi yazmazlar, çünkü fî-mâ sebak biz zikr ettik ki onlardan istifâdeye ikbâl ü teveccüh olduğu vakte haseneyi yazarlar ve onlardan i'râz olunduğu vakte seyyieyi yazarlar ve sıbyân ve mecânîn için istifâdeye yol yoktur, zîrâ ki onlardan ikbâl ve i'râz mutasavver olmaz. Ve şol iki melek ise onlar ancak ikbâl ve i'râza muktedir olanların ikbâl ve i'râzlarını yazarlar ya'nî onların ikbâl ve i'râzlarının gayrısını yazmazlar.

اولعمري إنه قد تظهر مباديء إشراق نور الهداية عند سن التمييز وتنمو على التدرج إلى سن البلوغ كما يبدو نور الصبح إلى أن يطلع قرص الشمس ولكنها هداية قاصرة لا ترشد إلى مضار الآخرة بل إلى مضار الدنيا فلذلك يضرب على ترك الصلوات ناجزاً ولا يعاقب على

109 "Onlara Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmez ki ondan yüz çeviriyor olmasınlar." Yâsîn, 36/46.

110 "Biz onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler. Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." Yâsîn, 36/9-10.

تركها في الآخرة ولا يكتب عليه من الصحائف ما ينشر في الآخرة بل على القيم العدل والولى
 البر الشفيق كان من الأبرار وكان على سمت الكرام الكاتبين البررة الأخيار أن يكتب على
 الصبي سيئته وحسنه على صحيفة قلبه فيكتبه عليه بالحفظ ثم ينشره عليه بالتعريف ثم يعذبه
 عليه بالضرب فكل ولي هذا سمته في حق الصبي فقد ورث أخلاق الملائكة واستعملها في حق
 الصبي فينال بها درجة القرب من رب العالمين كما نالته الملائكة فيكون مع النبيين والمقربين
 والصدّيقين وإليه الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم ”أنا وكافل اليتيم في الجنة كهاتين“ وأشار
 إلى إصبعيه الكريمتين صلى الله عليه وسلم]

Ve ben kendi ‘ömrüme kasem eylerim ki ba‘zen sinn-i temyîz ‘indinde işrâk-ı nûr-ı hidâyetin mebdâîsi zâhir olur da sinn-i bulûga değin ‘ale’t-ted-rîc nûr-ı sabâh gibi neşv ü nemâ bulur, nitekim tulû‘-ı kurs-ı âfîtaba kadar nûr-ı sabâh müzdâd ve mütekâsir olur velâkin o hidâyet-i zâhire kâsıradır, madârr-ı âhirete irşâd ve delâlet etmez, ancak madârr-ı dünyâyâ irşâd eyler. Ve onun için o hâlde terk-i namâz için nâcizen sabî-i mürâhık darb olunur da terki üzerine âhirette mu‘âkab olmaz ve âhirette üzerine neşr olunan sahâyifte yazılmaz. Belki onun kayyim ve vasî-i ‘adli üzerine veyâ berr ve şefîk olan velîsi üzerine eğer ebrârdan olur da kirâm-ı kâtibîn ahyârın sıfat ve ‘alâmeti üstünde bulunursa vâcib ve mütehattem odur ki o sabînin seyyiât ve hasenâtını kendi sahîfe-i kalbinde hıfz ile yazıp sebt eyleye sonra ta‘rîf ile onu neşr edip seyyiâtı üzerine onu darb ile ta‘zîb ede. Ve her bir velî ki sabî hakkında onu semt ü sıfatı böyle olur, o velî melâike-i kirâmın ahlâkına vâris olmuş olur da sabî hakkında onu isti‘mâl etmiş olur ve onunla rabbü’l-‘âlemînden derece-i kurbe dahi nâil olur, nitekim melâike-i kirâm ona nâil olmuşlar ve âhirette enbiyâ-ı ‘izâm ve mukarrebîn ve sıddîkîn-i kirâm ile berâberce hemnişîn olur ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ¹¹¹ ”أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كِهَاتَيْنِ“ hadîs-i şerîfiyle mübârek iki parmağına olan işâretinin îmâsı ancak bunadır.

111 Buhârî, 8/9, no: 6005; Tirmizî, 3/385, no: 1918; Ebû Dâvûd, 4/338, no: 5150.

Beyānu Kevnî “es-Sabru Nısfu'l-İmān”

[بیان کون الصبر نصف ایمان]

[اعلم أن الإيمان تارة يختص في إطلاقه بالتصديقات بأصول الدين وتارة يختص بالأعمال الصالحة الصادرة منها وتارة يطلق عليهما جميعاً وللمعارف أبواب وللأعمال أبواب ولاشتمال لفظ الإيمان على جميعها كان الإيمان نيفاً وسبعين باباً واختلاف هذه الإطلاقات ذكرناه في كتاب قواعد العقائد من ربع العبادات ولكن الصبر نصف الإيمان باعتبارين وعلى مقتضى إطلاقين]

Ve sabr nısf-ı imān olduğunun beyānı ise o dahi [100] işbu mebhaştır. Şöylece ki bil ve āgāh ol ki ism-i imān bir kerre itlākla usūl-i dīnin tasdīkātına itlāk olunur ve diğer kerre usūl-i dīnden sādır olan a‘māl-i sālīha-ya itlāk olunur ve diğer bārda ikisine dahi itlāk olunur. Ve ma‘ārif için ebvāb vardır ve a‘māl için ebvāb vardır ve lafz-ı imān ikisine iştimali cihetle imān için yetmiş bu kadar bāb olmuş ve bu ihtilāfātı biz kavā'idü'l-'akāidın kitābında zikr etmişiz ya'nī rub'-ı ibādāt mücelledinde kavā'idü'l-'akāidın kitābında ber-tafsīl işbu ihtilāfātı beyān eylemişiz demektir velākin sabr imānın yarısı olduğu şol iki itlāk muktezāsınca ancak iki i'tibār iledir.

[أحدهما أن يطلق على التصديقات والأعمال جميعاً فيكون للإيمان ركنان أحدهما اليقين الآخر الصبر والمراد باليقين المعارف القطعية الحاصلة بهداية الله تعالى عبده إلى أصول الدين والمراد بالصبر العمل بمقتضى اليقين إذ اليقين يعرفه أن المعصية ضارة والطاعة نافعة ولا يمكن ترك المعصية والمواظبة على الطاعة إلا بالصبر وهو استعمال باعث الدين في قهر باعث الهوى والكسل فيكون الصبر نصف الإيمان بهذا الاعتبار ولهذا جمع رسول الله صلى الله عليه وسلم بينهما فقال ”من أقل ما أوتيتم اليقين وعزيمة الصبر“¹¹² الحديث إلى آخره]

Ve birinci i'tibār odur ki ism-i imān tasdīkāt ve a'māle cemī'an itlāk olunması kazıyyesidir ki o hālde imān için iki rükn olmuş olur ki bir rüknü yakīn ve diğer rüknü sabrdır. Ve “yakīn”den murād ancak usūl-i dīne Allāh'ın hidāyetiyile ‘abd için hāsıl olan ma‘ārif-i kat'ıyyedir ve “sabr”-dan murād muktezā-yı yakīn üzere olan ‘ameldir, çünkü yakīn ona bildirip ta'rīf eder ki insāna ma'siyetzarar vericidir ve tā'at menfa'at vericidir ve ma'siyetin terki ve tā'ata muvāzabet eylemekliği ancak sabr ile mümkün olur ki bā'is-i kesel ve hevānın kahrında bā'is-i dīnī isti'māl etmektir ve bu

sûretle işbu i'tibâr ile sabr îmânın yarısı oldu ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz ikisi beyninde cem' edip buyurdu ki "من أقل ما أوتيتم" ¹¹³ bunun tercümesi fî-mâ tekaddeme mürûr etmiştir.

[الاعتبار الثاني أن يطلق على الأحوال المثمرة للأعمال لا على المعارف وعند ذلك ينقسم جميع ما يلاقه العبد إلى ما ينفعه في الدنيا والآخرة أو يضره فيهما وله بالإضافة إلى ما يضره حال الصبر وبالإضافة إلى ما ينفعه حال الشكر فيكون الشكر أحد شطري الإيمان بهذا الاعتبار كما أن اليقين أحد الشطرين بالاعتبار الأول وبهذا النظر قال ابن مسعود رضي الله عنه الإيمان نصفان نصف صبر ونصف شكر وقد يرفع أيضاً إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم]

Ve ikinci i'tibâr yalnız a'mâle müsmir olan ahvâle itlâkı kazıyyesidir ki ma'ârifetle itlâk olunmadığı takdirdedir. Ve o vakt 'abdin mülâkî bulunduğuşu eşyânın cem'i is-i iki kısma münkasım olur ki bir kısmı dünyâ ve âhirette ona menfa'at veren şeydir ve ikinci kısmı dünyâ ve âhirette ona zarar veren şeydir. Ve ona zarar verene izâfetle onun bir hâli var ki sabrdır ve ona menfa'at verene izâfetle onun diğer bir hâli var ki şükrdür. Ve bu sûrette işbu i'tibâr ile şükr, îmânın iki şatrlarından bir şatr oldu, nitekim yakîn i'tibâr-ı evvel ile iki şatr-ı îmânın bir şatrı oldu. Ve bu nazarla 'Abdullâh b. Mes'ûd 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "İmân iki nısfıdır ki bir nısfı sabr ve diğer nısfı şükrdür." Ve bu fehvâda olan hadîs-i şerîf Zât-ı vâlâ-yı Hazret-i Risâlet-penâhî'ye ref' olunur ki hadîs-i nebevîdir denilmiş.

[ولما كان الصبر صبراً عن باعث الهوى بثبات الدين وكان باعث الهوى قسمين باعث من جهة الشهوة و باعث من جهة الغضب فالشهوة لطلب اللذيق والغضب للهرب من المؤلم وكان الصوم صبراً عن مقتضى الشهوة فقط وهي شهوة البطن والفرج دون مقتضى الغضب قال صلى الله عليه وسلم بهذا الاعتبار "الصوم نصف الصبر" ¹¹⁴ لأن كمال الصبر بالصبر عن دواعي الشهوة ودواعي الغضب جميعاً فيكون الصوم بهذا الاعتبار ربع الإيمان فهكذا ينبغي أن تفهم تقديرات الشرع بحدود الأعمال والأحوال ونسبتها إلى الإيمان والأصل فيه أن تعرف كثرة أبواب الإيمان فإن اسم الإيمان يطلق على وجوه مختلفة]

Ve çün sabr sebât-ı bâ'is-i dîn ile bâ'is-i hevâdan sabr etmek oldu ve bâ'is-i hevâ dahi iki kısma münkasım bulundu ki bir kısmı cihet-i şehvetten bâ'istir ve diğer kısmı cihet-i gazabdan bâ'istir. Ve şehvet ancak lezîzin talebi içindir ve gazab dahi mü'lim ve rencîdelik edenden kaçmak içindir ve oruç tutmak dahi muktezâ-yı şehvetten sabr etmektir ya'nî şeh-

113 Keşfu'l-Hafâ, 2/296, no: 802.

114 İbn Şâhîn, et-Tergîb Fî Fezâ'ilî'l-A'mâl, 89, no: 278; Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2/26; Şerhu'l-Kastallânî, 3/343; Şerhu'z-Zerkânî Ala'l-Muvatta, 2/224; et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr, 13/23; Fethu'l-Mennân, 4/34.

vet-i batn u fercden nefsi tutmaktır ki muktezâ-yı gazabdan tutmak ve sabr etmek olmayıp ancak yalnız şehvet-i batn u fercden sabr etmektir. İşte bu i'tibār ile 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki الضُّومُ نَضْفُ "الضُّومُ نَضْفُ" ya'nī "Oruç tutmak sabrın yarısıdır", çünkü sabrın kemālī ancak devā'ī-i şehvet ve devā'ī-i gazabın cümlelerinden sabr etmektir. Kaldı ki bu i'tibār ile oruç tutmak dahi rub'-ı imān oldu ve takdīrāt-ı şer'ī hudūd-ı a'māl ü ahvāl ile onların imāna nisbet ve izāfetle böylece bilinmek gerektir velākin bunda asl odur ki ebvāb-ı imānın ekserini bilmektir, zīrā ki ism-i imān vücūh-ı muhtelifeye itlāk olunur.

Beyānu'l-Esāmilleti Tüteceddedü Li's-Sabri Bi'l-İzāfeti İlä Mā 'Anhü's-Sabr

[بيان الأسامي التي تتجدد للصبر بالإضافة إلى ما عنه الصبر]

[اعلم أن الصبر ضربان أحدهما ضرب بدني كتحمل المشاق بالبدن والثبات عليها وهو إما بالفعل كتعاطي الأعمال الشاقة إما من العبادات أو من غيرها وإما بالاحتمال كالصبر على الضرب الشديد والمرض العظيم والجراحات الهائلة وذلك قد يكون محموداً إذا وافق الشرع ولكن المحمود التام هو الضرب الآخر وهو الصبر النفسي عن مشتبهات الطبع ومقتضيات الهوى ثم هذا الضرب إن كان صبراً على شهوة البطن والفرج سمي عفة وإن كان [101] عن احتمال مكروه اختلقت أساميه عند الناس باختلاف المكروه الذي غلب عليه الصبر فإن كان في مصيبة اقتصر على اسم الصبر وتضاده حالة تسمى الجزع والهلع وهو إطلاق دواعي الهوى ليسترسل في رفع الصوت وضرب الخدود وشق الجيوب وغيرها وإن كان في احتمال الغنى سمي ضبط النفس وتضاده حالة تسمى البطر وإن كان في حرب ومقاتلة سمي شجاعة ويضاده الجبن وإن كان في كظم الغيظ والغضب سمي حليماً ويضاده التذمر وإن كان في نائبة من نواب الزمان مضجرة سمي سعة الصدر ويضاده الضجر والتبرم وضيق الصدر وإن كان في إخفاء كلام سمي كتمان السر وسمي صاحبه كتوماً وإن كان عن فضول العيش سمي زهداً ويضاده الحرص وإن كان صبراً على قدر يسير من الحفظ سمي قناعة ويضاده الشره فأكثر أخلاق الإيمان داخل في الصبر]

Ve dahi ondan sabr olunan umūra nisbetle sabra teceddüd olan esāmī-

115 İbn Şāhīn, *et-Tergīb Fi Fezā'ili'l-A'māl*, 89, no: 278; *Cāmi'u'l-Ulūm ve'l-Hikem*, 2/26; *Şerhu'l-Kastallānī*, 3/343; *Şerhu'z-Zerkānī Ala'l-Muvatta*, 2/224; *et-Tavdīh li-Şerhi'l-Cāmi'i's-Sagīr*, 13/23; *Fethu'l-Mennān*, 4/34.

nin beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki sabr iki nev'dir:

Birisi bedenîdir ki beden ile meşakkatlerin tahammülü gibi ve dahi meşakkatlerin üzerine sabr etmek gibi. Ve o dahi yâ fi'l ile ola, meselâ te'âtî-i a'mâl-i şakka gibi isterse 'ibādâtta ola ve isterse 'ibādâtın gayrısından ola veyâhüd ihtimâl ile ola, meselâ darb-ı şedîd ve maraz-ı 'azîm ve cirâhât-ı hâilenin üzerine sabr etmek gibi. Ve o nev' ba'zen mahmûd olur ki eğer şer'a muvâfık gelirse velâkin tamâmen mahmûd olan sabr ancak sonki nev'dir ki müşteheyât-ı nefis ve tab'dan ve muktezâ-yı hevâdan olan sabr nefsidir. Sonra işbu nev' ile olan sabr eğer şehvet-i batn u fercden ise ona 'iffet denilir ki ismi "‘‘iffet’’tir ve eğer ihtimâl-i mekrûhtan ise ihtilâf-ı mekrûh ile onun esâmîsi 'inde'n-nâs muhtelif olur ya'nî onun tesmiyesi ancak maglûb-ı sabr olan mekrûha göredir ve ona izâfetle ismi beyne'l-halk muhtelif olur ki eğer bir musîbet ve dâhiye veyâ beliyyenin üzerine vâki' olmuştur, o hâlde "sabr-ı mutlak" ona itlâk olunur ya'nî ism-i sabr üzerine iktisâr olunur ve bu sabrın hâlet-i zıddına "ceza'" ve "hel'" denilir ki darb-ı cüzûd ve şakk-ı cüyûb gibi figân ve ref'-i savt ile girye vü zârîde istirsâl etmek için dâ'î-i hevânın itlâkıdır ve eğer zenginlik ve gınâ ve baylıkta ise ona "zabt-ı nefis" tesmiye olunur ve buna bir hâlet-i müzâdde vardır ki ona batar tesmiye olunur ve eğer cenk ve vigâ ve harb ve mukâtelede ise ona "şecâ'at" tesmiye olunur ve buna bir hâlet-i müzâdde eder ki ona "cebî" tesmiye olunur ve eğer bir gayzın kazmında ise ya'nî hışm u gazabın kahrını tahammül etmekte ise ona "hilm" tesmiye olunur ki buna bir hâlet müzâdedet eder de ona "tezemmür" ya'nî ikdâ etmek ve savaşmak denilir ve eğer nevâib-i zamândan bir nâibe-i muzciredede ise ona "se'a-i sadr" tesmiye olunur ki ona zacr ve teberrüm ve zîk-ı sadr hâlâtı müzâdedet eder ve eğer bir kelâmın ihfâsında ise ona "kitmân-ı sır" tesmiye olunur ve sâhibi dahi "ketum" denilir ve eğer fuzûl-i 'ayştan ise ona "zühd" tesmiye olunur ki zıddı "hırs"tır ve eğer huzûz-ı zâtıyyeden bir kadr-i yesîr ü kalîle sabr etmek ise ona "kanâ'at" tesmiye olunur da "şereh" ona müzâdedet eder. Kaldı ki ahlâk-ı îmânın ekserîsi sabrda dâhildir.

[ولذلك لما سئل عليه السلام مرة عن الإيمان قال هو الصبر لأنه أكثر أعماله وأعزها كما قال الحج عرفة وقد جمع الله تعالى أقسام ذلك وسمى الكل صبراً فقال تعالى ﴿وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ﴾ أي المصيبة والضراء أي الفقر وحين البأس أي المحاربة ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ فإذا هذه أقسام الصبر باختلاف متعلقاتها ومن يأخذ المعاني من الأسامي يظن أن هذه الأحوال مختلفة في ذواتها وحقائقها من حيث رأى الأسامي

مختلفة والذي يسلك الطريق المستقيم وينظر بنور الله تعالى يلحظ المعاني أولاً فيطلع على حقائقها ثم يلاحظ الأسماء فإنها وضعت دالة على المعاني فالمعاني هي الأصول والألفاظ هي التوابع ومن يطلب الأصول من التوابع لا بد وأن يزل وإلى الفريقين الإشارة بقوله تعالى ﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ فإن الكفار لم يغلطوا فيما غلطوا فيه إلا بمثل هذه الانعكاسات نسأل الله حسن التوفيق بكرمه ولطفه]

Ve onun için ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizden imān üzerine suāl olundukta efendimiz هو الصبر buyurmuş ya’nī “sabrdir”, çünkü onun ekser-i a’ mālidir ve hem dahi e’ azzıdır, nitekim haccda buyurmuş ki “Hacc, ‘Arafat’tır.” Ve Hakk subhānehu ve ta’ālā imānın aksāmını cem’ edip de kāffesine sabr tesmiye etmiştir ki ¹¹⁶ ﴿وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ﴾ bu- yurmuş ya’nī “Musibetlerde ve fakrda ve muhārebede sabr edenler on- lardır ki sıdk etmişler ve müttakī dahi onlardır.” İşte aksām bunlardır ki müte‘allakātı ihtilāfiyla münkasım olmuştur.

Ve o ki ma‘ānīyi esāmiden ahz eder, zann eder ki bu ahvāl kendi zātla- rında muhteliflerdir ya’nī hakāyıkını muhtelif sanır, çünkü esāmisini muhtelif görür. Ve o ki tarīk-i müstakīimde sālīk olup Allāhu ta’ālānın nūruyla nazar eder, evvelā ma‘ānīyi mülāhāza eder de onun hakāyıkına muttali’ olur sonra esāmīye mülāhāza eder, çünkü esāmī ma‘ānīye delālet edici vaz’ olunmuş ki usūl ancak ma‘ānīdir ve elfāz onlara tābi’dir. Ve o ki usūlū tevābi’den taleb eder, lābüdd ki ayağı kayıp dalālete düşer ki Hakk subhānehu ve ta’ālānın صراطِ عَلَى سَوِيًّا أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ¹¹⁷ kavl-i ‘ālīsinin işāreti ancak şol iki ferīka bir işārettir ki bu āyetin hülāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Āyā bir kimse ki sağ ve solunu bilmez, yüz üzere düşerek yürüye ve bir kimse ki gözünün ve kalbinin nūruyla doğru ve sağ ve solunu müşāhede ederek sırāt-ı müstakīm üzere yürüye, bunların hangisi rāh-ı hidāyete vāsıl olur, zīrā ki küfre ancak bu gibi in‘ikāsāt ile galat edip dalālete düşmüşler.” Artık onun lutf u kereminden olarak biz Allāhu ta’ālādan hüsn-i tevīkī dileriz.

116 Bakara, 2/177.

117 “Şimdi, yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?” Mülk, 67/22.

Beyānu Aksāmi's-Sabri Bi-Hasebi İhtilāfî'l-Kuvveti ve'z-Za'fî

[بيان أقسام الصبر بحسب اختلاف القوة والضعف]

[بيان أقسام الصبر بحسب اختلاف القوة والضعف اعلم إن باعث الدين بالإضافة إلى باعث الهوى له ثلاث أحوال أحدها أن يقهر داعي الهوى فلا تبقى له قوة المنازعة ويتوصل إليه بدوام الصبر وعند هذا يقال من صبر ظفر والواصلون إلى هذه الرتبة هم الأقلون فلا جرم هم الصديقون المقربون ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا﴾ [102] فهؤلاء لازموا الطريق المستقيم واستوتوا على الصراط القويم واطمأنّت نفوسهم على مقتضى باعث الدين وإياهم ينادي المنادي ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾]

Ve dahi kuvvet ve za'fî ihtilâfıyla aksām-ı sabrın beyānı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki bā'is-i hevāya izāfetle bā'is-i dīnin üç hālî vardır ki birisi kuvve-i bā'is-i hevāyı külliyyen kahr edip o hāl ile ki münāza'aya onun aslā bir kuvvesi kalmaya. Ve bu hāle ancak devām-ı sabr ile insān vāsıl olabilir ki bunun 'inde denilir ki kim ki sabr ederse zafer bulur ve bu rütbeye vāsıl olanlar ancak az kimselerdir ki lā-cereme mukarreb ve siddīk olan zevāttırlar ki "Allāhu ta'ālā bizim Rabbimizdir" deyip de istikāmet eden keşānlardır ki bunlar tarīk-i müstakīme mülāzemet edip rāh-ı kavīm üzere müstevī olmuşlardır ve bā'is-i dīnin muktezāsına nefsleri mutmainn olmuştur ve ¹¹⁸ ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً﴾ diye nidā eden münādî dahi ancak onları çağırıp münādāt eder.

[الحالة الثانية أن تغلب دواعي الهوى وتسقط بالكلية منازعة باعث الدين فيسلم نفسه إلى جند الشياطين ولا يجاهد ليأسه من المجاهدة وهؤلاء هم الغافلون وهم الأكثرون وهم الذين استترقتهم شهواتهم وغلبت عليهم شقوتهم فحكموا أعداء الله في قلوبهم التي هي سر من أسرار الله تعالى وأمر من أمور الله وإليهم الإشارة بقوله تعالى ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًى وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ وهؤلاء هم الذين اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة فخرست صفتهم وقيل لمن قصد إرشادهم ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ﴾ وهذه الحالة علامتها اليأس والقنوط والغرور بالأمني وهو غاية الحماق كما قال صلى الله عليه وسلم "الكيس من دان نفسه وعمل لما بعد الموت، والأحمق من أتبع نفسه هواها وتمنى على الله صاحب هذه الحالة إذا وعظ قال أنا مشتاق إلى التوبة ولكنها قد تعذرت علي فلست أطمع فيها أو لم يكن مشتاقاً إلى التوبة ولكن قال ﴿إِنَّ

118 "(Allah şöyle der:) "Ey huzur içinde olan nefis!" "Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!" Fecr, 89/27-28.

اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿﴾ كريم فلا حاجة به إلى توبتي وهذا المسكين قد صار عقله رقيقاً لشهوته فلا يستعمل عقله إلا في استنباط دقائق الحيل التي بها يتوصل إلى قضاء شهوته فقد صار عقله في يد شهواته كمسلم أسير في أيدي الكفار فهم يستسخرونه في رعاية الخنازير وحفظ الخمور وحملها]

Ve ikinci hâlet odur ki devâ'î-i hevâ gâlib olmaklıktır ki bâ'is-i dînin münâza'ası bi'l-küllîyye düşer sâkıt olur da kendi nefsinin cünd-i şeyâtî-ne teslîm eder ve mücâhededen ye'si hasebiyle bir dahi mücâhede etmez olur. Ve bu makûle kesân gürûh-ı gâfilindirler ve ekser-i nâs onlardır ki onların şehvâtı onları istirkâk ve istisâr etmiştir ve şakâvetleri nefslerine galebe etmiştir tâ ki a'dâullâhı kendi kalblerinde tahkîm ettiler o hâl ile ki onlar kalbleri Allâhu ta'âlânın esrârından bir sır ve umûr-ı ilâhiyyeden bir emr idiler. Ve Allâhu ta'âlânın ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي﴾¹¹⁹ kavlı-i celîlinin işâreti dahi onlardır ki bu âyet-i kerîminin tefsîrinde denilmiş ki “Eğer biz murâd edeydik her nefse îmân tarafına hidâyeti verirdik velâkin bu hükm bizden sâbit olmuştur ki cinn ve insândan küffârın cemî'iyle cehennemi doldurayım. Ve bunlar o kimselerdir ki âhiretle hayât-ı dünyâyı satın aldılar ve safkaları ziyân-dîde olup hasârete uğradılar.” Ve onların irşâdlarını kasd edenlere denilmiş ki ﴿فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ﴾¹²⁰ ya'nî “Yâ Muhammed, şol kimseden i'râz eyle ki o bizim zikrimiz olan Kur'an'dan yüz çevirmiştir, onun murâdı ancak dünyâda geçinmektir onların bu hayât-ı dünyâ 'amellerinin nihâyetidir.”

Ve bu ikinci hâletin 'alâmeti ye's ve kunût ve emânî-i gurûrudur ki gâye-i humk odur, nitekim 'aleyhi's-salâtı ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ﴿الْكَيْسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ , وَالْأَحْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّىٰ عَلَىٰ﴾¹²¹ ya'nî “Merd-i 'âkıl ve dâna ve zekî ancak o kimsedir kendi nefsiyle muhâsebe görüp yevm-i âhiretine 'amel eder ve bön ve şaşkın ve ahmak o kimsedir ki nefsinin hevâsına müttebi' kılar, Allâhu ta'âlânın üzerine temennî eder.” Ve bu hâlet sâhibi va'z olunduğu vakte der ki “Ben tevbeye müştâkım velâkin benim üzerime tevbe müte'azzir olmuştur, artık ben onda benim bir tama'im yoktur” ya'nî ta'azzürü cihetiyle ben tevbeye tâmi' değilim der veyâhüd tevbeye müştâk olmaz da velâkin “Allâhu ta'âlâ

119 “Eğer dileseydik herkese hidayetini verirdik. Fakat benim, “Andolsun, cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan dolduracağım” sözüm gerçekleşecektir.” Secde, 82/13.

120 “Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. İşte onların ilimden ulaşabildikleri nokta!” Necm, 53/29-30.

121 Tirmizî, 4/219, no: 2459; Musnedu Ahmed, 28/350, no: 17123; İbn Mâce, 2/1423, no: 4260.

gafûr ve rahîm ve kerîmdir, benim tevbeme ‘afvım için onun bir ihtiyâcı yoktur” der ve bu bîçâre ve miskîn ‘aklı şehvetine rakîk ve memlûk olmuş, artık kazâ-yı şehvetine onunla vâsıl olacak hiyel ve sanâyi‘in dakîkaları istinbâtında onu isti‘mâl eder ki diğer şeyde ‘aklını istimâl etmez ve min külli‘l-cihât onun ‘aklı şehevâtı bedende esîr olmuş, nitekim eydî-i küffâr-da düşen esîr-i müslim gibi ki küffâr onu canavar ve hanâzîrin çobanlıklarında ve hamrlar hıfz ü hamlinde kullanıp onu istishâr ederler.

[ومحله عند الله تعالى محل من يقهر مسلماً ويسلمه إلى الكفار ويجعله أسيراً عندهم لأنه بفاحش جنايته يشبه أنه سخر ما كان حقه أن لا يستسخر وسلط ما حقه أن لا يتسلط عليه وإنما استحق المسلم أن يكون متسلطاً لما فيه من معرفة الله وباعث الدين وإنما استحق الكافر أن يكون مسلطاً عليه لما فيه من الجهل بالدين وباعث الشياطين وحق المسلم على نفسه أو جب من حق غيره عليه فهمما سخر المعنى الشريف الذي هو من حزب الله وجند الملائكة للمعنى الخسيس الذي هو من حزب الشياطين المبعدين عن الله تعالى كان كمن أرق مسلماً لكافر بل هو كمن قصد الملك المنعم عليه فأخذ أعز أولاده وسلمه إلى أبغض أعدائه فانظر كيف يكون كفرانه لنعمته واستيجابه لنقمته لأن الهوى أبغض إله عبد في الأرض عند الله تعالى والعقل أعز موجود خلق على وجه الأرض]

Ve ‘indallâh onun mahalli o kimsenin mahallidir ki bir müslimi kahr edip de onu küffâra teslîm etmiş ve onu yanlarında esîr ve müsta‘bed kılmıştır, çünkü onun cinâyet-i fâhişesiyle o kimseye benzer ki onun hakkı istishâr olunmayacak bir âdemi müsahhar eder ve hakkı musallatün ‘aleyh olmak lâzım gelen bir kimseyi musallat eyler. Ve merd-i müslim musallat olmaya istihkâkı ancak zâtında olan dîn ma‘rifetiyledir, zîrâ ki Allâhu ta‘âlânın bâ‘isi dîndir ve kâfirin dahi musallatün ‘aleyh olmaya istihkâkı ancak şahsında olan dînin cehâletiyledir ki bâ‘is-i şeyâtîndir. Ve müslimin kendi nefsine vâcib olan hakkı diğerine vâcib olan hakktan daha ziyâdedir ve hizbullâh olup cünd-i melâike olan ma‘nâ-yı şerîfi Allâhu ta‘âlâdan müb‘ad olup hizb-i şeyâtînden olan ma‘nâ-yı hasîseye müsahhar kıldıkça onun şe‘ni ancak o kimsenin şe‘nidir ki [103] müslümânı bir kâfire rakîk ve memlûk kılmıştır, belki o kimsenin şe‘nidir ki velî-ni‘met ve efendisi olan pâdişâhın e‘azz-ı evlâdını alıp onun en ziyâde çok mebgûzu olan düşmanına teslîm etmiş. Artık sen bak ki o âdemin efendisinin ni‘metine küfrânı nice çirkin ve kabîh olur ve onun nıkmet ve ‘azâbını nice isticâb ü istihkâk eder, çünkü hevâ ‘indallâh zemînde ma‘bûd olan cemî‘-i ma‘bûd-ı bâtılın ebgazıdır ve ‘akl dahi ‘indallâh yer yüzünde bulunan mahlûk-ı mevcûdun e‘azzıdır.

[الحالة الثالثة أن يكون الحرب سجّالاً بين الجندين فتارةً له اليد عليها وتارةً لها عليه وهذا من المجاهدين يعد مثله لا من الظافرين وأهل هذه الحالة هم الذين ﴿وَأَخْرُوزٌ اغْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ هذا باعتبار القوة والضعف ويتطرق إليه أيضاً ثلاثة أحوال باعتبار عدد ما يصبر عنه فإنه إما أن يغلب جميع الشهوات أو لا يغلب شيئاً منها أو يغلب بعضها دون بعض وتنزيل قوله تعالى ﴿وَأَخْرُوزٌ اغْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ على من عجز عن بعض الشهوات دون بعض أولى والتاركون للمجاهدة مع الشهوات مطلقاً يشبهون بالأنعام بل هم أضل سبيلاً إذ البهيمة لم تخلق لها المعرفة والقدرة التي بها تجاهد مقتضى الشهوات وهذا قد خلق ذلك له وعطله فهو الناقص حقاً المدبر يقيناً ولذلك قيل

ولم أر في عيوب الناس عيباً ... كنقص القادرين على التمام]

Ve üçüncü hâlet harb sicâl olmaktadır ki beyne'l-cündeyn vâki' olan mukâtelede bir kerre yed-i kâhire vü gâlibe onun olur ve dîger kerre yed-i kâhire vü gâlibe şehvetin olur. Bu hâl sâhibi zâfirîn hizbinden değildir, ancak zümre-i mücâhidînden 'add olunur ya'nî onun emsâli mücâhidlerden sayılır. Ve bu hâletin ehli o kimselerdir ki a'mâl-i sâliha ile dîger bir a'mâl-i seyyieyi karıştırıp da hasenât ile seyyiâtı muhtelit olmuş ola ki Allâhu ta'âlâ onların üzerine tevbe edip de onlara 'afv ü magfîret eder. Ve bu hâl ancak kuvvet ve za'f i'tibâriyledir. Ve bu hâl sâhibine üç hâl dahi mütetarrık olur ki o dahi ondan sabr ettiğî nesnenin i'tibâriyledir, zîrâ o kimse yâ cemî'-i şehevâtına gâlib olur veyâhüd onların hiçbir şeyine gâlib olmaz veyâ ba'zısına gâlib olur da ba'zısına gâlib olmaz. Ve Hakk subhânehu ve ta'âlânın ﴿وَأَخْرُوزٌ اغْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾¹²² kavlı-i 'âlîsi ise ba'zı şehevâtta 'âciz kalan kimse'nin şe'nlerine tenzîli daha ziyâde münâsib ve evlâ olur, zîrâ ki bu âyetin tefsîrinde denilmiş ki "Ve münâfıklardan gayrı âher bir gürüh günâhlarına mu'terif olup sâir gazâlarda ve 'amel-i sâlihte bulunmuş iken bu def'a 'amel-i seyyieyi halt ettiklerini ikrâr ettiler. Allâhu ta'âlânın va'd-i cemîli oldu ki onların tevbelerini kabûl ede. Tahkîk Allâhu ta'âlâ tâibleri magfîret ve fazlıyla rahmet edicidir."

Ve şehevât ile ma'an mücâhedeye târik olanlar 'ale'l-ıtlâk en'âma benzerler, belki onlar en'âmdan ziyâde dalâlettedirler, zîrâ hayvânlar kendilerine nef'i olan kimseye inkıyâd ederler ve zarar gelecek şeyden ictinâb

122 "Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." Tevbe, 9/102.

ederler, çünkü behîmeye onunla muktezâ-yı şehevâta mücâhede edecek bir ma'rifet ve kudret halk olunmamış. Ve bu kimse ise ona o ma'rifet ve kudret halk olunmuştur ve kendisi o ma'rifeti ve kudreti ta'tîl eylemiştir ki hakkan nâkıs ve yakînen müdebbir olan kimse odur ve onun için bir beytte nazmen denilmiş ki: التمام على القادرين ... كنقص العيوب عيباً Ya'nî "Kemâl ü itmâma kâdir olanların tamâma naksları 'aybı gibi 'uyüb-ı nâs içinde ben bir 'ayb göremem."

[وينقسم الصبر أيضاً باعتبار اليسر والعسر إلى ما يشق على النفس فلا يمكن الدوام عليه إلا بجهد جهيد وتعب شديد ويسمى ذلك تصبراً وإلى ما يكون من غير شدة تعب بل يحصل بأدنى تحامل على النفس ويخص ذلك باسم الصبر وإذا دامت التقوى وقوى التصديق بما في العاقبة من الحسنى تيسر الصبر ولذلك قال تعالى ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى﴾ ومثال هذه القسمة قدرة المصارع على غيره فإن الرجل القوي يقدر على أن يصرع الضعيف بأدنى حملة وأيسر قوة بحيث لا يلقاه في مصارعة إعياء ولا لغوب ولا تضطرب فيه نفسه ولا ينهر ولا يقوى على أن يصرع الشديد إلا بتعب ومزيد جهد وعرق جبين فهكذا تكون المصارعة بين باعث الدين وبعث الهوى فإنه على التحقيق صراع بين جنود الملائكة وجنود الشياطين ومهما أذعنت الشهوات وانقمعت وتسلبت باعث الدين واستولى وتيسر الصبر بطول المواظبة أورث ذلك مقام الرضا كما سيأتي في كتاب الرضا فالرضا على من الصبر ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "اعبد الله على الرضا فإن لم تستطع ففي الصبر على ما تكره خير كثير"

Ve dahi yûsr ve 'usr i'tibâriyle sabr iki kısma münkasım olur ki bir kısmı nefse meşakkatlı olup nefis ancak bir cehd-i cehîd ve ta'ab-ı şedîd ile ona devâmı mümkün olur ve buna "tasabbür" denilir ve diğer kısmı şiddet-i ta'ab görmeksizin belki nefse ednâ bir tehâmül ile sehl ve kolay olarak hâsıl olur ve bu "sabr" ismiyle muhtastır. Ve çün takvâ dâim olup 'âkıbette hüsnâdan bulunan nesnenin tasdîki kavî olur, sabr dahi müteyes-sir olur ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki وَأَتَّقَى وَصَدَّقَ ya'nî "O kimse ki mālından hakkullâhı edâ edip şirk ve 'isyândan sakına ve ahsen olan kelime-i şehâdeti yâhüd infâk ettiği mālın mukâbili ve 'udde-i ilâhîyi tasdîk ede, biz ona âsân ve râhata bādî ve duhûl-i cennete sebep olur tarîki tevfi̋k ederiz." Ve bu kısmetin misâli güreş tutucunun diğerine olan kudretinin misâli gibidir, zîrâ ki kuvvetli olan kimse zebûn ve za'îf olan kimseyi ednâ bir hamle ve eyser bir kuvve ile düşürüp masrû' edebilir o haysiyyet ile ki onun müsâra'asında bir yor-

123 "Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidî) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz." Leyl, 92/5/7.

gunluk ve zahmet görmeye ve kendi nefsi kendinde muztarib olmaya ve nefsinin tîz tîz verip solulanmaya ve kuvvetli olan kimseyi ancak kesret-i ta'ab ve mezîd-i cehd ve 'arak-ı cebîn ile düşürür, masrû' eder. İşte bâ'is-i dîn ile bâ'is-i hevâ beyninde olan müsâra'a 'ale't-tahkîk böylecedir, zîrâ ki cünüd-ı melâike ile cünüd-ı şeyâtîn aralarında olan müdâfa'a 'ale't-tahkîk sırâ' gibidir. Ve her ne vakt ki shevât iz'ân edip kuvveti zedelendi ve bâ'is-i dîn shevâta tasallut edip istilâ etti ve tûl-i muvâzabe ile sabr müteyessir oldu, o vakt onun o sabrî kitâb-ı rızâda gelecek beyân mücebince makâm-ı rızâyı irâs eder ve böyle olunca rızâ sabrdan a'lâ ve bâlâ oldu ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki عبد الله على ki hülâsa-i me'al-i şerîfi: "Sen Allâhu ta'âlâya hâlet-i rızâ üzere 'ibâdet eyle ve eğer o hâlet üzere 'ibâdet etmeye muktedir olamadınsa artık senin kerh ettiğin nesnenin üzerine sabr etmekte hayr-ı kesîr vardır." [104]

[وقال بعض العارفين أهل الصبر على ثلاثة مقامات أولها ترك الشهوة وهذه درجة التائبين والثانية الرضا بالمقدور وهذه درجة الزاهدين والثالثة المحبة لما يصنع به مولاه وهذه درجة الصديقين وسنبين في كتاب المحبة أن مقام المحبة أعلى من مقام الرضا كما أن مقام الرضا أعلى من مقام الصبر وكأن هذا الانقسام يجري في صبر خاص وهو الصبر على المصائب والبلايا]

Ve dahi ba'zu'l-ârifîn demiş ki ehl-i sabr üç makâm üzeredirler: Makâm-ı evvel terk-i şehvettir ve bu derece tevbe-kârânın dereceleridir ve makâm-ı sâni makdûra rızâdır ve bu derece dahi derece-i zâhidîn dereceleridir ve üçüncü makâm muhabbettir ya'nî mevlâsının nefsinde vâki' olan sun'unun muhabbetidir ve bu derece muhabbet kitâbında beyân olunacak vech üzere siddîkînın derecesidir ve makâm-ı rızâdan yüce ve bâlâdır, nitekim makâm-ı rızâ makâm-ı sabrdan a'lâ ve bâlâ oldu. Ve bu inkisâm sanki sabr-ı hâssta cârî olur ki mesâib ve belâyâ üzerine vâki' olan sabrda cârî olur.

[واعلم أن الصبر أيضاً ينقسم باعتبار حكمه إلى فرض ونفل ومكروه ومحرم فالصبر عن المحظورات فرض وعلى المكروه نفل والصبر على الأذى المحظور محظور كمن تقطع يده أو يد ولده وهو يصبر عليه ساكتاً وكمن يقصد حريمه بشهوة محظورة فتتهيج غيظه فيصبر عن اظهاره الغيرة ويسكت على ما يجري على أهله فهذا الصبر محرم والصبر المكروه هو الصبر على أذى يناله بجهة مكروهة في الشرع فليكن الشرع محك الصبر فكون الصبر نصف الإيمان لا ينبغي أن يخیل إليك أن جميعه محمود بل المراد به أنواع من الصبر مخصوصة]

Ve dahi bil ki sabrın hükmü i'tibârıyla farz ve nefl ve mekrûh ve muharreme dahi münkasım olur. Şöyle ki mahzûrattan sabr etmek farzdır ve mekârih üzerine sabr etmek nefldir. Ve mahzûr bir ezâ üzerine sabr etmek mahzûrdur, meselâ bilâ-mesâğ şer'î kendi yedinin kat'ı üzerine veyâhüd oğlunun kat'-ı yedi üzerine sabr ve sükût eder veyâhüd bir kimse bir şehvet-i mahzûre ile onun haremine kasd ettikte onun gayreti hâyic olur da kendisi izhâr-ı gayretten sabr edip ehline cārî olan nesne üzerine sükût eder mi? İşte sabr-ı muharrem budur. Ve sabr-ı mekrûh dahi odur ki şer'de mekrûh olan bir cihet ile ona isâbet eden ezâya sabr etmektir. Hülâsa-i kelâm sabrın mehekki şer'-i şerîf olmalı ki sabr îmânın yarısı olduğu sabrın cemî'isi mahmûd olduğunu sana tahyîl etmemek gerektir, belki ondan murâd olunan sabr ancak sabrın ba'zı envâ'-ı mahsûsasıdır.

Beyānu Mezānni'l-Hāceti İle's-Sabri ve Enne'l-Abde Lā Yüstagnī Anhū Fī Hālī Mine'l-Ahvālī

[بيان مظان الحاجة إلى الصبر وأن العبد لا يستغني عنه في حال من الأحوال]

[اعلم أن جميع ما يلقي العبد في هذه الحياة لا يخلو من نوعين أحدهما هو الذي يوافق هواه والآخر هو الذي لا يوافقه بل يكرهه وهو محتاج إلى الصبر في كل واحدٍ منهما وهو في جميع الأحوال لا يخلو عن أحد هذين النوعين أو عن كليهما فهو إذن لا يستغني قط عن الصبر]

Ve sabra mezānn-ı hācet beyānı ve bir kimse cihānda hiçbir hāl ile sabrdan müstagnī olamadığının ta'rîfi ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki işbu hayāt-ı dünyāviyyede ādem her ne ki görüp ona mülākī olur ise lā-mahāle iki nev'den hālī olmaz ki birinci nev'î onun hevāsına muvāfık olmaklığıdır ve ikinci nev'î onun hevāsına muvāfık olmamaklığıdır, belki onun kerh edip hoşlanmadığı şeydir. Ve kendisi bu iki nev'in her birisinde sabra muhtācdır ki cemî'-i ahvālinde kendisi bu nev'lerin ikisinden veyâhüd birisinden hālī ve vāreste olamaz, kaldı ki merd-i mü'min ebeden cihānda aslā ve kat'ā sabrdan müstagnī olamaz.

[النوع الأول ما يوافق الهوى وهو الصحة والسلامة والمال والجاه وكثرة العشيرة واتساع الأسباب وكثرة الأتباع والأنصار وجميع ملاذ الدنيا وما أحوج العبد إلى الصبر على هذه الأمور]

فإنه إن لم يضبط نفسه عن الاسترسال والركون إليها والانهماك في ملاذها المباحة منها أخرجه ذلك إلى البطر والطغيان ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ﴾ حتى قال بعض العارفين البلاء يصبر عليه المؤمن والعوفي لا يصبر عليها إلا صديق]

Ve nev‘-i evvel ki hevāya muvāfık olan şey idi, meselâ sıhhat ve selā-met ve māl ve cāh ve kesret-i ‘işret ve ittisā‘-ı esbāb-ı ma‘îşet ve kesret-i etbā‘ u ensār ve cemī‘-i melāzz-ı dünyā gibi ni‘metlere sabr etmek lüzūmu beyānı ise artık bu şeylerde sabr etmeye insānın ihtiyācī ‘aceb ‘azīmdir, zīrā ki nefsinı zabt etmezse ya‘nī bu ni‘metlerde istirsālden ve onlara meyl ve rükūn eylemekten ve mübāh olan lezzātına dalıp onda inhimāk etmek-ten kendi nefsinı tutup saklamazsa o hāl onu batır ve tugyāna çıkarır, zīrā ki Kur‘ān-ı kerīme gelmiş ki ¹²⁵ ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ﴾ ya‘nī “Hakkā ki insān kendiyi ganī gördükte haddini tecāvüz edip Rabbisine tugyān ve kibr eder.” Ve hattā ba‘zu’l-‘ārifīn demiş ki “Mü‘min ancak belāya sabr eder, ammā ‘avāfiye mukarreb ve siddīk olanlar sabr ederler” ki zümre-i siddīkīnin gayrısı ‘avāfiye sabr edemezler demektir.

[وقال سهل الصبر على العافية أشد من الصبر على البلاء ولما فتحت أبواب الدنيا على الصحابة رضي الله عنهم قالوا ابتلينا بفتنة الضراء فصبرنا وابتلينا بفتنة السراء فلم نصبر ولذلك حذر الله عباده من فتنة المال والزوج والولد فقال تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمُ وَلَا أَوْلَادُكُمُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن مِّنْ آزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ يَعُدُّوْا لَكُمْ فَآخِذُوا بِهِمْ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم ”الولد مبخله مجبنة محزنة“ ولما نظر عليه السلام إلى ولده الحسن رضي الله عنه يتعثر في قميصه نزل عن المنبر واحتضنه ثم قال صدق الله ﴿إِنَّمَا أَمْوَالُكُمُ وَأَوْلَادُكُمُ فِتْنَةٌ﴾ إني لما رأيت ابني يتعثر لم أملك نفسي أن أخذته ففي ذلك عبرة لأولي الأبصار فالرجل كل الرجل من يصبر [105] على العافية ومعنى الصبر عليها أن لا يركن إليها ويعلم أن ذلك مستودع عنده وعسى أن يسترجع على القرب وأن لا يرسل نفسه في الفرح بها ولا ينهمك في التمتع واللذة واللهو واللعب وأن يرعى حقوق الله في ماله بالإنفاق وفي بدنه ببذل المعونة للخلق وفي لسانه ببذل الصدق وكذلك في سائر ما أنعم الله به عليه وهذا الصبر متصل بالشكر فلا يتم إلا بالقيام بحق الشكر كما سيأتي وإنما كان الصبر على السراء أشد لأنه مقرون بالقدرة ومن العصمة أن لا تقدر والصبر على الحجابة والقصد إذا تولاه غيرك أيسر من الصبر على فصدك نفسك وحجامتك نفسك والجائع عند غيبة الطعام أقدر على الصبر منه إذا حضرته الأطعمة الطيبة اللذيذة وقدر عليها فلهذا عظمت فتنة السراء]

Ve Sehl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “‘Āfiyete sabr etmek, belāya sabr

125 “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.” Alak, 96/6-7.

etmekten daha ziyâde güç ve eşeddir.” Ve ebvâb-ı dünyâ sahâbe ‘aleyhi-mü’r-rıdvân üzerlerinde açıldığı vakte “Biz fitne-i darrâya mübtelâ oldukta sabr ettik velâkin fitne-i serrâya mübtelâ oldukta sabr etmedik” demişler ve onun için Hakk subhânehu ve ta‘âlâ ‘ibâdını fitne-i māl u zevc ü veled-den tahzîr edip buyurmuş ki ذَكِّرْ عَنْ أَوْلَادِكُمْ وَلَا أَمْوَالِكُمْ وَلَا تُنْهَكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ¹²⁶ ya’nî “Ey mü’minler, emvâl ve evlâdınızın umûrları sizi zikrullâh olan namâz ve sâir ‘ibâdetten alıkoymasın. Kim ki zikr-i ilâhî bırakıp emvâl ve evlâdıyla meşgûl olursa ‘azîm-i bâkîyi hakîr-i fânîye tebdîl etmiş ziyânkârlardan olur.” Ve dahi dîger bir âyette buyurmuş ki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ¹²⁷ ya’nî “Ey mü’minler, evzâc ve evlâdınızın size düşman olmakla onlardan hazer edin.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki الْوَلَدُ¹²⁸ ya’nî “Evlâd-ı insâna hem mebhale ve hem mecbene ve hem dahi mahzenedir” ki onun imsâk ve havf ve hüznüne bâ’is olur demektir. Ve ‘aleyhi’s-selâm efendimiz minber üstünde hutbe okurken gördü ki sagîr torunu Hasan ‘aleyhi’r-rıdvân ayakları eteklerine dolaşıp yüzü üstüne düşerekten yürüyor, hemân minberden inip gitti ve Hasan’ı kucağına alıp dedi ki اِلْهِ هَذَا صَدَقَ اللَّهُ فِي هَذِهِ الْوَلَدِ¹²⁹ ki hülâsa-i meâl-i münfî: “Allâhu ta‘âlânın kelâmı sıdktır ki buyurmuş ki إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ¹²⁹ ya’nî “Tahkîkan sizin emvâl ve evlâdınız size ancak fitnedir.” Vaktâ ki ben kendi oğlumu göyneği eteğine ayakları dolaşıp da yüzü üstü düşerekten geliyor, artık ben kendime mâlik olamadım tâ ki gidip onu aldım.”

İşte ulü’l-ebşâr için bu vâkı‘ada bir ‘ibret vardır ki peygamber-i ‘âlîşân bu husûsta sabr etmeye tâb-âver olamayınca artık başkasının hâli nice olur. Kaldı ki tām âdem ancak o âdemdir ki ‘âfiyet üzerine sabr ede. Ve bu bâbda olan sabrın ma’nâsı odur ki o ‘âfiyet ve ni‘mete külliyyen meyl ve rûkûn etmemekliktir ki o şey kendi ‘indinde onu vedî‘a ve emânet bilip ola ki ‘ahd-i karîbde sâhibine dönüp rücû‘ edecektir ya’nî bu yüzden şâdlığında nefsinin irsâl edip salıvermeye ve tena‘um ve telezzüzde inhimâk eylemeye ve lehv ü la‘ibde dalmaya ve hukûk-ı ilâhiyyeyi mürâ‘ât ve hıfz eyleye ki mālından infâk ve tasadduk ede ve bedeni ile halka mu‘âvenet eyleye ve lisânını kelâm-ı sıdk u hayra hasr eyleye ve kezâlik ni‘am-ı ilâ-

126 “Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah’ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” Münâfikûn, 63/9.

127 “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının.” Tegâbûn, 64/14.

128 Musnedu Ahmed, 29/104, no: 17562; el-Hâkim, el-Mustedrek Ala’s-Sahîhayn, 3/179, no: 4771.

129 Tegâbûn, 64/15.

hiyye sāirenin hukûkunu gözetip ve icâbetini edâ ve îfâ eyleye. Ve bu gūnâ olan sabr, şükre muttasıldır vech-i âtî üzere, ancak hakk-ı şükürün kıyâ-mıyla tamâm olur. Ve hâlet-i serrâ vü şādîye sabr etmek hâlet-i darrâ ve musîbetten eşedd olması ancak o sebebdendir ki hâlet-i serrâda sabr etmek kudrete makrûndur, yoksa ba'z-ı 'ismet 'adem-i kudretten olur ki bu gibi 'ismet emr-i ıztırârîdir, müstehakk-ı sitâyîş değildir, nitekim mesel-i meşhûrda gelmiş ki *ومن العصمة أن لا نقدر* ya'nî "İsmetin ba'zısı dahi bizim 'adem-i iktidarımızdır." Ve senin fâsîd ü hacâmatına dîğerk bir kimsenin yediyle sabr etmek senin kendi elinle olan fâsîd ü hacâmata sabr etmekten daha ziyâde kolay ve âsândır ve ta'âmın gıyâb ü fîkdânında aç ve gürsine olan kimsenin sabr-ı et'ime-i tayyibe vü lezîzenin vücûd ü huzûrunda olan sabrından ehvendir ki onun hâlet-i gıyâbında sabra onun kudreti daha ziyâdedir ve bunun için fitne-i serrâ 'azîm olmuştur.

[النوع الثاني ما لا يوافق الهوى والطبع وذلك لا يخلو إما أن يرتبط باختيار العبد كالطاعات والمعاصي أو لا يرتبط باختياره كالمصائب والنوائب أولاً يرتبط باختياره ولكن له اختيار في إزالته كالتشفي من المؤذي بالانتقام منه فهذه ثلاثة أقسام]

Ve ikinci nev'i ki hevâya muvâfık olmayan şeyin görmesi ya'nî mu-gâyir-i tab' olan ahvâlin rû'yet ve müsâdefesi idi, o dahi üç hâlden hâlî değildir ki o mugâyir-i tab' u hevâ olan şey yâ tâ'ât ve me'âsî gibi ihtiyâr-ı 'abde onun bir irtibâtı vardır veyâhûd mesâib ü nevâib gibi ihtiyâr-ı 'abde onun bir irtibâtı yoktur veyâ ihtiyâra irtibâtı olmaz da lâkin izâlesi için 'ab-din ihtiyârı olur, meselâ ona rencîdelik eden kimseden ahz-ı se'r ü întikâm ile teşeffî-i sadr etmek gibi bir hâl olur ki bu takdîrde onun aksâmı üçtür:

[القسم الأول ما يرتبط باختياره وهو سائر أفعاله التي توصف بكونها طاعة أو معصية وهما ضربان]

Ve birinci kısmı ki onun ihtiyârına mürtebit olup tâ'at ve ma'siyet ile muttasıf olan ef'âl-i sāiresidir, o dahi iki nev'dir:

[الضرب الأول الطاعة والعبد يحتاج إلى الصبر عليها فالصبر على الطاعة شديد لأن النفس بطبعها تنفر عن العبودية وتشتهي الربوبية ولذلك قال بعض العارفين ما من نفس إلا وهي مضمرة ما أظهر فرعون من قوله ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ ولكن فرعون وجد له مجالاً وقبولاً فأظهره إذ استخف قومه فأطاعوه وما من أحد إلا وهو يدعي ذلك مع عبده وخادمه وأتباعه وكل من هو تحت قهره وطاعته وإن كان ممتنعاً من إظهاره فإن استشاطته وغيظه عند تقصيرهم في خدمته واستعباده ذلك ليس يصدر إلا عن إضممار الكبر ومنازعة الربوبية في رداء الكبرياء فإذا العبودية شاقة على النفس مطلقاً]

Ve birinci nev'î ki tâ'at idi, onun tafsîli bu sûretledir ki 'abd tâ'at üzerine sabr etmeye muhtâcdır ve tâ'at üzerine sabr etmek dahi güç ve şedîddir, şöyle ki nefs-i beşer tab'an 'ubûdiyyet ve rikkiyyeten müteffirdir, hemîşe sıfât-ı rübûbiyyete gerdân-efrâzdır. Ve onun için ba'zu'l-'ârifîn demiş ki "Bir nefis yoktur ki fir'avnun ben sizin en yüce rabbinizim demekle izhâr ettiği yüceliğe muzmer değildir ki her bir nefis bu yüceliği izmâr eder velâkin fir'avn buna kabûl ve mecâl bulup izhâr etti, çünkü kendi kavmini istihfâf etti ve onlar dahi ona itâ'at ettiler. Ve bir kimse yoktur ki kendi [106] memlûk ve hizmetçisi ve etbâ'ı ve zîr-dest-i kahr ü itâ'atında bulunan ra'yyesiyle bu da'vâyı etmeye vele ki onun izhârından mümteni' olur, zîrâ ki hizmetinde vukû' bulan taksîrlerinden onun vukû'a gelen gayz ve gazab ve ihtirâkı ve o hareketi onlardan istib'âdı onun bu hâl-i muzmerine delâlet eder, çünkü onun bu hâli ancak izmâr-ı kibr ve ridâ-yı kibriyâda olan münâza'a-i rübûbiyyetten sâdır olur ve hâl bu minvâl üzere olunca 'ubûdiyyet 'ale'l-ittlâk nefse güç ve meşakkatli oldu.

[ثم من العبادات ما يكره بسبب الكسل كالصلاة ومنها ما يكره بسبب البخل كالزكاة ومنها ما يكره بسببهما جميعاً كالحج والجهاد فالصبر على الطاعة صبر على الشدائد ويحتاج المطيع إلى الصبر على طاعته في ثلاث أحوال الأولى قبل الطاعة وذلك في تصحيح النية والإخلاص والصبر عن شوائب الرياء ودواعي الآفات وعقد العزم على الإخلاص والوفاء وذلك من الصبر الشديد عند من يعرف حقيقة النية والإخلاص وآفات الرياء ومكايد النفس وقد نبه صلى الله عليه وسلم إذ قال صلى الله عليه وسلم إنا الأعمال بالنيات وإنما لكل امرئ ما نوى وقال تعالى ﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ ولهذا قدم الله تعالى الصبر على العمل فقال تعالى ﴿إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾]

Sonra 'ibādâtan ba'zı 'ibādet var ki kesel ve tenbellik ile nefis ondan hoşlanmaz, namāz kılmak gibi ve ba'zı 'ibādet var ki buhl u imsāk hasebiyle nefis ondan hoşlanmaz, zekâtı vermek gibi ve ba'zı 'ibādet vardır ki kesel ve imsāk sebepleriyle nefis ondan hoşlanmaz, hacc ve cihād gibi. Kaldı ki tâ'at üzerine sabr etmek şedâide sabr etmektir.

Ve mutî' olan kimse kendi tâ'âtında üç hâlde olarak tâ'at üzerine sabr etmeye muhtâc olur ki hâlet-i ulâ tâ'attan mukaddemdir ki tashîh-i niyyet ve ihlâs ve şevâib-i riyyâ ve devâ'i-i âfâtan sabr ve ihlâs ve vefâya 'azmi 'akd etmek gibi ahvâldir. Ve bu ahvâle olan sabr ise hakikat-i niyyet ve ihlâs ve âfât-ı ribâ ve mekâyid-i nefsi bilir âdemin 'indeinde pek çok güç ve şedîddir ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz *"إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ*

¹³⁰“ما نَوَىٰ” fehvâsiyla buna tenbîh etmiştir ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “A‘mâl-i sâliha ancak niyyât iledir ve her bir âdeme ancak menvî-i zamîri var.” Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾*¹³¹ ya‘nî “Onlar ‘akâid-i bâtıladan dîn-i İslâm’a meyl ile o dînde hâlis olarak ancak Allâhu ta‘âlâya ‘ibâdet etmek ve namâz-ı mefrûzayı vaktinde ve zekâtı mahalline edâ etmek için emr olundular.” Ve bunun için Allâhu ta‘âlâ sabrı ‘amele takdîm edip buyurdu ki ¹³²*﴿إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾* ya‘nî “Meğer o kimseler ki sabr edip a‘mâl-i sâlihayı işlemişler.”

[الحالة الثانية حالة العمل كي لا يغفل عن الله في أثناء عمله ولا يتكاسل عن تحقيق آدابه وسننه ويدوم على شرط الأدب إلى آخر العمل الأخير فيلازم الصبر عن دواعي الفتور إلى الفراغ وهذا أيضاً من شدائد الصبر ولعله المراد بقوله تعالى ﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ أي صبروا إلى تمام العمل]

Ve ikinci hâlet ise hâlet-i ‘ameldir tâ ki esnâ-yı ‘amelinde Allâhu ta‘âlâ-dan gaflet etmeye ve ‘amelde tekâsül eylemeye ve âdâb ve sünen-i ‘amelin tahkikinden dahi ihmâl ü tekâsül etmeye ve ‘amel-i ahîrin ahirine kadr-i şart-ı edeb üzere devâm ede ki ferâga değin devâ‘î-i fütürdan sabra mülâ-zemet eyleye.

Ve sabr dahi şedâyid-i sabrdandır, mümkün ki Allâhu ta‘âlâ onun *﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾*¹³³ nass-ı ‘âlîsinde murâd buyurulan sabr dahi bu ola, ya‘nî “Amelin tamâmına kadar sabr eden ‘âmillerin ecri zihî bir ecdır.”

[الحالة الثالثة بعد الفراغ من العمل إذ يحتاج إلى الصبر عن إفشائه والتظاهر به للسمعة والرياء والصبر عن النظر إليه بعين العجب وعن كل ما يبطل عمله ويحبط أثره كما قال تعالى ﴿وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ﴾ وكما قال تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾ فمن لا يصبر بعد الصدقة عن المن والأذى فقد أبطل عمله]

Ve üçüncü hâlet ise ‘amelden ferâgattan sonradır ki o vakt dahi ‘amelin ifşâsından ve sum‘a ve riyâ için onunla tezâhür etmekten sabra muhtâc olur

130 Buhârî, 1/6, no: 1; Müslim, imâret 45; 3/1515, no:1907.

131 “Halbuki onlara, ancak dinî Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.” Beyyine, 98/5.

132 “Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir.” Hüd, 11/11.

133 “Çalışanların mükafatı ne güzeldir! Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimse-lerdir.” Ankebût, 29/58-59.

ve dahi ‘ameline dîde-i ‘ucb ile bakmaktan ve onu habt ü ibtâl eden her bir gûnâ hereketten sabr etmeye muhtâcdır, nitekim tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ¹³⁴ ﴿وَلَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ﴾ ya’nî “Siz kendi a‘mâlinizi ibtâl etmeyiniz.” Ve dahi buyurmuş ki ¹³⁵ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾ ya’nî “Siz menn ü ezâ ile kendi sadakâtınızı ibtâl etmeyiniz.” Ve o ki sadakadan sonra menn ü ezâdan sabr etmez, kendi a‘mâlini ibtâl olur.

[الطاعات تنقسم إلى فرض ونفل وهو محتاج إلى الصبر عليهما جميعاً وقد جمعهما الله تعالى في قوله ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ فالعدل هو الفرض والإحسان هو النفل وإيتاء ذِي الْقُرْبَىٰ هو المروءة وصلة الرحم وكل ذلك يحتاج إلى الصبر]

Ve tā‘āt farz ve nefle dahi münkasım olur ve onların ikisi üzerine sabr etmeye insân muhtâc olur ki Hakk subhānehu ve ta‘âlâ hazretleri ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ ¹³⁶ kavlı-i celîlinde onları cem‘ eylemiştir ya’nî “Zât-ı zî’l-celâl ‘adl ü ihsân ve itâ-yı zî’l-kurbâ ile emr ü fermân buyurur” demiştir. Ve ‘adl ise tā‘at farz-dır ve ‘adl ise ‘ibâdet tatavvu‘ ve nefildir ve itâ-yı zî’l-kurbâ ef‘âl-i mürüet ve sîla-i rahmdır ve bunların cem‘isi sabra muhtâcdır.

[الضرب الثاني المعاصي فما أحوج العبد إلى الصبر عنها وقد جمع الله تعالى أنواع المعاصي في قوله تعالى ﴿وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم “المهاجر من هجر السوء والمجاهد من جاهد هواه والمعاصي مقتضى باعث الهوى وأشد أنواع الصبر الصبر عن المعاصي التي صارت مألوفة بالعادة فإن العادة طبيعة خامسة فإذا انضافت العادة إلى الشهوة تظاهر جندان من جنود الشيطان على جند الله تعالى فلا يقوى باعث الدين على قمعها ثم إن كان ذلك الفعل مما تيسر فعله كان الصبر عنه أثقل على النفس]

Ve nev‘-i sâni ise ki me‘āsî idi, artık ondan sabr etmeye insânın ihtiyâcı ne ‘aceb ‘azîm bir ihtiyâcdır. Hakk subhānehu ve ta‘âlâ envâ‘-ı me‘āsîye ¹³⁷ ﴿وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾ kavlı-i celîlinde cem‘ etmiştir ya’nî Al-lāhu ‘azîmü’s-şân ef‘âl-i fuḥş ü münker ü bagyden nehy eder demektir ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki المهاجر من هجر السوء

134 “Amellerinizi boşa çıkarmayın.” Muhammed, 47/33.

135 “Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın.” Bakara, 2/264.

136 “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.” Nahl, 16/90.

137 “Hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.” Nahl, 16/90.

¹³⁸ ya'nî "Muhâcîr o kimsedir ki 'amel-i sū'u hecr etmiştir ki yaramaz bir iş işlemez ve mücâhid o kimsedir ki kendi hevâsı ile mücâhede eder." Ve me'āsî ise ancak bâ'is-i hevânın muktezâsıdır. Ve me'āsîden sabr etmek envâ'ının en ziyâde şedîdi ancak o sabrdır ki insâna me'lûf ve mu'tâde olmuş olan 'âdetten sabr etmektir, zîrâ ki 'âdet dahi insâna tabî'at-ı hâmisidir. Ve çün 'âdet dahi şehvete muzâf ve munzamm olur, şeytân-ı la'înin cüyüşundan iki cünd-i muhârib cünd-i ilâhî üzerine müzâhir olurlar ve o hâlde onların kam'larına bâ'is-i dîn kuvvetlenmez sonra o me'lûf ve mu'tâd olan fi'l dahi eğer onun işlenmesi müteyessir ve kolay olan ef'âlden ise artık ondan sabr etmek nefse daha ziyâde ağır ve girân gelir.

[كالصبر عن معاصي اللسان من الغيبة والكذب والمراء والثناء على النفس تعريضاً وتصريحاً وأنواع المزمح المؤذي للقلوب [107] وضروب الكلمات التي يقصد بها الإزراء والاستحقار وذكر الموتى والقدح فيهم وفي علومهم وسيرهم ومناصبهم فإن ذلك في ظاهره غيبة وفي باطنه ثناء على النفس فللنفس فيه شهوتان إحداهما نفي الغير والأخرى إثبات نفسه وبها تتم له الربوبية التي هي في طبعه وهي ضد ما أمر به من العبودية ولا اجتماع الشهوتين وتيسر تحريك اللسان ومصير ذلك معتاداً في المحاورات يعسر الصبر عنها وهي أكبر الموبقات حتى بطل استنكارها واستقباحها من القلوب لكثرة تكريرها وعموم الأئس بها فترى الإنسان يلبس حريراً مثلاً فيستبعد غاية الاستبعاد ويطلق لسانه طول النهار في أعراض الناس ولا يستنكر ذلك مع ما ورد في الخبر من ان الغيبة أشد من الزنا ومن لم يملك لسانه في المحاورات ولم يقدر على الصبر عن ذلك يجب عليه العزلة والانفراد فلا ينجيه غيره فالصبر على الانفراد أهون من الصبر على السكوت مع المخالطة وتختلف شدة الصبر في آحاد المعاصي باختلاف داعية تلك المعصية في قوتها وضعفها وأيسر من حركة اللسان حركة الخواطر باختلاف الوسواس فلا جرم يبقى حديث النفس في العزلة ولا يمكن الصبر عنه أصلاً إلا بأن يغلب على القلب هم آخر في الدين يستغرقه كمن أصبح وهمومه هم واحد وإلا فإن لم يستعمل الفكر في شيء معين لم يتصور فتور الوسواس عنه]

Meselâ me'āsî-i lisândan gıybet ve kizb ve mirâ ve sarîhan veyâhüd ta'rîzen nefse medh ü senâ ve rencîde-i kulûbu müeddî olan suhriyye ve mizâh ve onunla dîğerrinin tahkîr ve izdirâsı murâd olunan envâ'-ı kelimât ve türrehât ve zikr-i mevtâ ve onlarda kadh etmek veyâhüd 'ilm ve sîret ve mansıblarına ta'n ve teşnî' etmek gibi tefevvühâtan sabr etmek gibi, zîrâ ki bu gūnâ olan kelâmın zâhirinde gıybet ve bâtınında sitâyîş-i nefis vardır.

Ve nefis için onda iki gūnâ şehvet vardır ki birisi dîğerrinin nefyidir ve dî-

geri kendi nefsinin isbâtıdır ve onunla rübûbiyyet-i matlûbesi ya'nî tab'an hâhiş-i nefsi olan sıfât-ı rübûbiyyete ona tamâm olur ve bu ise me'mûru bulunduğu 'ubûdiyyetin zıddıdır. Ve bunda olan ictimâ'-ı şehveteyn için ve tefevvühte hareket-i lisânın teyessürü ve bu gibi söyleşmek beyne'n-nâs 'âdet-i me'lûfe olduğu için bu gūnâ olan tefevvühâtan sabr etmek emr-i 'asîr olur, hâlbuki ekber-i mübikât u mühlikâttır ve kesret-i i'tiyâdından nâşî istinkâr ve istikbâhı kulûbdan bâtıl olmuş ya'nî kesret-i tekerrüründen ve onunla 'umûm ünsiyyet husûlünden kulüb-i 'amme onu takbîh ve inkâr etmez oldu görürsün ki bir kimse meselâ harîr ve dîbâcî giymiş olsa halk gâye-i istib'âd ile onu istib'âd ederler ve tûl-i leyl ü nehârında i'râz-ı nâsa ıtlâk-ı lisân eyleserse onun üzerine bir kimse tarafından inkâr olunmaz. Ma'a-ennahu haberde vârid olmuş ki "Gıybet zinâdan eşceddir." Ve o kimse ki muhâverâtta lisânına mâlik olamaz ve ondan sabr etmeye tâb-âver olamaz, 'uzlet ve infirâd ona vâcib olur ki inzivâ ve 'uzlet ile infirâddan gayrı dîğeri bir şey ona necât vermez ve infirâda sabr etmek muhâlata ile sükûta sabr etmekten ona daha ziyâde sehl ve kolay ve ehven ve eyserdir.

Ve efrâd-ı me'âsiye ma'siyet dâ'iyesinin kuvvet ve za'fına göre şiddet-i sabr dahi muhtelif olur. Ve hareke-i lisândan eyser hareke-i havâtırdır ki ihtilâc-ı vesâvis ile onun harekesi pek çok ziyâde sehl ve kolaydır. Lâ-cereme 'uzlette dahi hadîs-i nefis bâkî kalıp da ondan sabr etmek aslâ mümkün olmaz meğeri ki umûr-ı dîniyyeden onu istigrâk edecek bir hemm onun kalbine gâlib gele, nitekim o kimse ki sabâha dâhil oldukta onun hemmi yalnız bir hemm-i vâhid olur, yoksa fikri mu'în bir nesnede isti'mâl etmezse ondan fûtûr-ı vesvese mutasavver olmaz.

[القسم الثاني مالا يرتبط بهجومه باختياره وله اختيار في دفعه كما لو أودى بقول أو فعل وجني عليه في نفسه أو ماله فالصبر على ذلك بترك المكافأة تارة يكون واجباً وتارة يكون فضيلة قال بعض الصحابة رضوان الله عليهم ما كنا نعد إيمان الرجل إيماناً إذا لم يصبر على الأذى وقال تعالى ﴿وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ وقسم رسول الله صلى الله عليه وسلم مرة مالا فقال بعض الأعراب من المسلمين هذه قسمة ما أريد بها وجه الله فأخبر رسول الله فاحمرت وجنتاه ثم قال "يرحم الله أخي موسى لقد أودى بأكثر من هذا فصبر" وقال تعالى ﴿وَلَا تَطْعَمِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعِ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ وقال تعالى ﴿وَاضْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُزْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ وقال تعالى ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ﴾ الآية وقال تعالى ﴿وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ أي تصبروا عن المكافأة]

Ve ikinci kısmı ise ki hücumu ihtiyârına mürtebit olmayıp ancak def'i-ne ihtiyârı var ki bir kavîl veya bir fi'l ile rencide olmuş olan âdem gibi ya'nî nefisine veya mâlına kavlen veya fi'len cinâyet vukû'unda ona terk-i mükâfât ile sabr etmek gibi. Ve bu gibi cinâyetlere sabr etmek bir kerre vâ-cib olur ve diğer kerre fazîlet olur. Ba'zu's-sahâbe demiş ki "Biz ezâ üzere-ne sabr etmeyen kimsenin imânını imân saymaz idik ya'nî ezâ ve cefâya sabr etmedikçe âdemin imânını imân 'add etmez idik." Ve Hakk subhâne-hu ve ta'âlâ buyurmuş ki ¹³⁹ ﴿وَلَنْصَبِرَنَّ عَلَىٰ مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَىٰ اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ bu âyet-i kerîminin hülâsa-i tefsirinde denilmiş ki "Bizim ne 'özümlük var ki Allâhu ta'âlâya tevekkül etmeyelim, hâlbuki o size onun kudret ve vahdâ-niyyetini bilip fehmi etmemiz yolunu hidâyet eyledi ve sizin muhâlefet ve tekzîb ile bize eziyet ettiğimize sabr etmemizi irâde eyledi. Mütevekkiller Allâhu ta'âlâya tevekkülde sâbit olsunlar." Ve bir kerre 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz bir mâlî taksîm ettikte a'râb-ı müsliminden ba'zı kimseler "Bu kısmet ile vechullâh murâd buyurulmamıştır" diye tefevvüh edip ve onun haberi zât-ı 'âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî'ye vardıkta şiddet-i gazabından iki yanakları kızardı da sonra ¹⁴⁰ ﴿يَرْحَمُ اللَّهُ أَخِي مُوسَىٰ لَقَدْ آذَىٰ بَأَكْثَرٍ مِنْ﴾ buyurdu ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: "Rabbim ta'âlâ benim birâderim Mûsâ 'aleyhi's-selâmı rahmet eyleye ki bundan ziyâde bir ezâ ile kavminden rencide oldu da sabr etti" diye kazm-ı gayz etmiştir. Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ ¹⁴¹ ﴿وَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ buyurmuştur ya'nî "Onların ezâlarını bırak da sen Allâhu ta'âlâya tevekkül eyle." Ve dahi buyurmuş ki ¹⁴² ﴿وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ ya'nî "Onların dedikleri kelâmın ezâsı üzerine sabr eyle de onları hecr-i cemîl ile hecr eyle." Ve dahi buyurmuş ki ¹⁴³ ﴿وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ فَسَبِّحْ﴾ ya'nî "Biz biliriz ki kâfirlerin Allâhu ta'âlâya şerîk ve ta'n-ı Kur'ân ve istihzâ-yı kelâmlarına senin sadrın sıkılır. İmdi Rabbin ta'âlâya hamd ile mukârin tesbîh eyle ve mütevâzi'in ve musallîn-den ol." Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ¹⁴⁴ ﴿وَلْتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ أَلْحِينَ أَوْ تُحَرِّقُوا أَوْ يُسْلَمُونَ وَلِيْلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ bu âyet-i

139 "Bize yaptığınız eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler." İbrâhîm, 14/12.

140 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2101.

141 "Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter." Ahzâb, 33/48.

142 "Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzelliikle ayrıl." Müzzemmil, 73/10.

143 "Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde Rab-bini hamd ile tesbîh et (yücelt) ve secde edenlerden ol." Hicr, 15/97-98.

144 "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar (yapmaya

kerîmenin tefsîrinde denilmiş ki [108] “Be-hakk-ı Hudâ siz emvâlinizde telef ve sarfla ve nefslerinizde cihâd ve maraz ve katl ve sairle tecrîbe olunursunuz ve sizden mukaddem olan ehl-i kitâb ve müşriklerden hicv ve ta‘n ve renc-i hâtıra dâir çok eziyyet işitirsiniz. Eğer bunlara sabr ederseniz emrullâha muhâlefetten sakınırsınız. Tahkîk bu sabr ve ittikâ-yı dîne hakla ‘azm ü kasdındandır.” Ehl-i şîrk, Mekke’de ba‘de’l-hicre muhâcîrînin mālına ta‘addî ve yehûd ve nasâra ehl-i İslâm’ı hicv ve ta‘n edeceklerini Allâhu ta‘âlâ kable’l-vukû‘ haber verip sabr ve ittikâ ile emr buyurdu ya‘nî mükâfâtan sabr ve ittikâ etmeniz dîne hakla ‘azm ve kasdındandır buyurulmuş.

[ولذلك مدح الله تعالى العافين عن حقوقهم في القصاص وغيره فقال تعالى ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ﴾ خير الصابرين وقال صلى الله عليه وسلم ”صل من قطعك وأعط من حرمك واعف عمن ظلمك“ ورأيت في الإنجيل قال عيسى بن مريم عليه السلام ”لقد قيل لكم من قبل إن السن بالسن والأنف بالأنف وأنا أقول لكم لا تقاوموا بالشر بل من ضرب خدك الأيمن فحول إليها لخد الأيسر ومن أخذ رداءك فأعطه إزارك ومن سخرك لتسير معه ميلاً فسر معه ميلين“ وكل ذلك أمر بالصبر على الأذى فالصبر على أذى الناس من أعلى مراتب الصبر لأنه يتعاون فيه باعث الدين وباعث الشهوة والغضب جميعاً]

Ve onun için Allâhu ta‘âlâ kısâs ve intikâmdan hukûkunu ‘afv edenleri medh edip buyurdu ki ﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ﴾¹⁴⁵ ya‘nî “Eğer kimseye ‘ikâb ederseniz ‘ikâb olunduğunuz gibi ‘ikâb edin ve eğer sabr edip mukâbele-i bi’l-misli terk ederseniz o terk sabr edici müttakîlere hayırlıdır.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ¹⁴⁶”صَلِّ مَنْ قَطَعَكَ وَأَعْطِ مَنْ حَرَمَكَ وَاعْفُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ“ ki hülâsa-i müfâd-ı şerîfi “Seni kat’ edene sen sıla et ve seni mahrûm edene sen ver ve seni zulm eden âdemin üzerine sen ‘afv eyle.” Ve dahi İncîl’de gördüm ki “لقد قيل لكم من قبل إن السن بالسن والأنف بالأنف وأنا أقول لكم لا تقاوموا بالشر بل من ضرب خدك الأيمن فحول إليها لخد الأيسر ومن أخذ رداءك فأعطه إزارك ومن سخرك لتسير معه ميلاً فسر معه ميلين“ ki müfâd-ı münîfi: “Tahkîkan fî-mâ tekaddeme size denilmiştir ki diş ile diş ve burun ile burun alınıp kısâs olunur velâkin ben size derim ki siz şerri şerr ile mukâvemet etmeyiniz, ancak senin sağ yanağına darb eden kimseye sen sol yanağını tahvîl eyle ve senin ridânı alan kimseye sen kendi izârını ver

değer) azmi gerektiren işlerdendir.” Âlu İmrân, 3/186.

145 “Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.” Nahl, 16/126.

146 *Musnedu’l-Bezzâr*, 15/219, no: 8635; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, 5/196; no:5064; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 17/270, no: 740.

ve suhre olarak kendisiyle bir mîl mesâfeyi seyr etmek, seni teshîr eden kimse ile sen iki mîl mesâfesi seyr eyle” diye terk intikâm ve sabr eyle tavsiye etmiştir. Ve bu kâffesi ancak ezâ üzerine sabr etmeye emrdir. Kaldı ki ezâ-yı nâs üzerine sabr etmek merâtib-i sabrın a'lâsındandır, çünkü bâ'is-i dîn ile bâ'is-i şehvet ü gazab onda cemî'an müte'âvin olurlar.

[القسم الثالث ما لا يدخل تحت حصر الاختيار أوله وآخره كالمصائب مثل موت الأعزّة وهلاك الأموال وزوال الصحة بالمرض وعمى العين وفساد الأعضاء وبالجملة سائر أنواع البلاء فالصبر على ذلك من أعلى مقامات الصبر قال ابن عباس رضي الله عنهما الصبر في القرآن على ثلاثة أوجه صبر على أداء فرائض الله تعالى فله ثلثمائة درجة وصبر عن محارم الله تعالى فله ستمائة درجة وصبر على المصيبة عند الصدمة الأولى فله تسعمائة درجة وإنما فضلت هذه الرتبة مع أنها من الفضائل على ما قبلها وهي من الفرائض لأن كل مؤمن يقدر على الصبر عن المحارم فأما الصبر على بلاء الله تعالى فلا يقدر عليه إلا الأنبياء لأنه بضاعة الصديقين فإن ذلك شديد على النفس ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ”أسألك من اليقين ما تهون علي به مصائب الدنيا“ فهذا صبر مستنده حسن اليقين]

Ve üçüncü kısmı ki onun evvel ve âhiri bir hasr-ı ihtiyâr altına dâhil olmayan umûr-ı gayr-i muvâfık hevâ ve tab' idi o dahi mesâibe sabr etmektir, meselâ mevt-i e'izze ve helâk-i emvâl ve hastalıkla zevâl-i sıhhat ve 'amâ-yı 'ayn ve fesâd-ı a'zâ ve sair bi'l-cümle envâ'-ı belâ ki isâbetinde muktezî olan sabr gibi. İşte bu gibi devâhî ve musîbetlere sabr etmek makâmât-ı sabrın a'lâsındandır, 'Abdullâh b. 'Abbâs 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Sabr, Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda üç vech üzereddir ki bir vechi Allâhu ta'âlânın edâ-yı ferâizine sabr etmektir ve bunun üç yüz derecesi vardır ve diğer vechi Allâhu ta'âlânın mahâriminden sabr etmektir ve onun altı yüz derecesi vardır ve üçüncü vechi 'inde's-sadmeti'l-ülâ mesâib ve nevâibe vâki' olan sabrdır ve bunun dahi dokuz yüz derecesi vardır.” Ve bu rütbe-i fezâilden olduğu hâlde onun mâ-kabli olan merâtibe ferâizden oldukları hâlde tafdîli ancak bizâ'a-i siddîkîn ve mâye-i mukarrebîn olduğu haysiyet ileddir, çünkü her bir mü'min mahârim üzerine sabr etmeye muktedir olur, ammâ belâ-yı ilâhîye sabr etmek ancak enbiyâ-ı 'izâm muktedir olabirler ki enbiyâdan gayrı beliyyâta bir kimse sabr etmeye muktedir olamaz, zîrâ belâüllâha sabr etmek bizâ'a-i siddîkîndir, çünkü nefse pek çok şedîd ve düşvârdır ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ¹⁴⁷ki مصائب الدنيا يا'nî “Ben senden yakîninden o mertebe yakîn dilerim ki sen o yakîn ile benim üzerime mesâib-i dünyâyı

tehvin edesin.” İşte bu bir sabrdır ki onun müstenedi hüsn-i yakındır.

[وقال أبو سليمان والله ما نصبر على ما نحب فكيف نصبر على ما نكره وقال النبي صلى الله عليه وسلم “قال الله عز وجل إذا وجهت إلى عبد من عبيدي مصيبة في بدنه أو ماله أو ولده ثم استقبل ذلك بصبر جميل استحيت منه يوم القيامة أن أنصب له ميزاناً أو أنشر له ديواناً” وقال صلى الله عليه وسلم “انتظار الفرج بالصبر عبادة” وقال صلى الله عليه وسلم “ما من عبد مؤمن أصيب بمصيبة فقال كما أمر الله تعالى ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ “اللهم اؤجرني بمصيبتي وأعقبني خيراً منها” إلا فعل الله به ذلك“¹⁴⁸ وقال أنس حدثني رسول الله صلى الله عليه وسلم أن الله عز وجل قال “يا جبريل ما جزاء من سلبت كريمته قال سبحانه لا علم لنا إلا ما علمتنا قال الله تعالى جزاؤه الخلود في داري والنظر إلى وجهي” وقال صلى الله عليه وسلم يقول الله عز وجل “إذا ابتليت عبدي ببلاء فصبر ولم يشكني إلى عواده أبدلته لحماً خيراً من لحمه ودماً خيراً من دمه فإذا أبرأته أبرأته ولا ذنب له وإن توفيته فإلى رحمتي” وقال داود عليه السلام يا رب ما جزاء الحزين الذي يصبر على المصائب ابتغاء مرضاتك قال جزاؤه أن ألبسه لباس الإيمان فلا أنزعه عنه أبدا]

Ve Ebū Süleymān ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Vallāhi bizim sevdiğimize sabr edemeyiz, artık bizim kerh ettiğimiz nesneye nice sabr edebiliriz?” Ve “‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki *‘eğer kendisi sonra bir sabr-ı cemil ile istikbāl ve telakkī ederse ben ona yevm-i kıyāmette bir mizān [109] kurmak veya hüd ona dīvān neşretmekten utanıp istiḥyā ederim*” ya’nī ona bir terāzīyi kurup onun a’māl-i sāliha vü seyyiesini vezn etmek için mizānı nasb etmekten ve muḥāsebesini görmek için ona onun defter-i a’mālını izhār ve neşretmekten ben kendim hayā ederim ki bī-hesāb ve bī-‘azāb olarak onu cennetime dāhil ederim demektir. Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ¹⁵⁰ “Sabr ile ferecin intizārı ‘ibādetdir.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki *‘ma min عبد مؤمن أصيب بمصيبة فقال كما أمر الله تعالى ﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ “اللهم اؤجرني بمصيبتي أعقبني خيراً منها” إلا فعل الله به ذلك“¹⁵² Bir ‘abd-i mü’min yoktur ki bir musibete giriftār olup da sabr ve ihtisāb edip de ve*

148 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2138.

149 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2137; Kenzu’l-ummāl, 3/282.

150 *Keşfu’l-Hafā*, 1/235; Kenzu’l-ummāl, 3/272.

151 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz.” Bakara, 2/156.

152 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2138.

153 diye de “اللهم اؤجرني بمصيبي وأعقبني خيراً منها” diye du‘ā eyleye illâ ki subhānehu ve ta‘ālâ onunla onu işlemeye” ya’nî elbette Al-lāhu ‘azîmü’ş-şân o kimseye o musîbetin ecr ü sevâbı ne ise onu verir ve ondan yeğ ve hayrlı bir bedel ve ıvazını ona verip de ondan ahsen bir hayr ile onu ta’kîb eder. Ve Enes ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bana emr ve irāde buyurdu ki ما يا جبريل أن الله عز وجل قال يا جبريل ما جزاء من سلبت كريمته قال سبحانه لا علم لنا إلا ما علمتنا قال الله تعالى جزاءه الخلود في داري جزاء من سلبت كريمته قال سبحانه لا علم لنا إلا ما علمتنا قال الله تعالى جزاءه الخلود في داري 154 ki hülāsa-i meāl-i şerifi: “Hakk subhānehu ve ta‘ālâ buyurmuş ki “Ey Cibrîl, o kimse ki gözünün nûru selb olunup onun iki gözü kör olmuş, onun cezâsı nedir? Ve Cebrâil dahi “Yâ Rabb, ancak sen bize ta‘lîm ettiğin ‘ilmi biliriz, bizim başka bir ‘ilmimiz yoktur!” diye cevâb verince tebâreke ve ta‘ālâ: “Onun cezâsı benim dârimda hulûd edip yüzüme bakmaktır” diye fermân buyurdu. Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām buyurmuş ki يقول الله عز وجل إذا ابتليت عبدي ببلاء فصبر ولم يشكني إلى عواده أبدلته لحماً” 155 ki hülāsa-i me‘āl-i ‘ālîsi: “Tebâreke ve ta‘ālâ buyurur ki “Eğer ben kendi kulumu bir belâ ile ibtilâ eder isem ve o dahi sabr edip de suâl-i hâtırına giden kimseler beni şekvâ etmezse artık ben onun gûştundan hayrlı bir gûşt ve kanından hayrlı bir kanı tebdîl ederim ve eğer onu sağ ve sâlim eder isem onun bir günâhı olmadığı hâlde sağ ve sâlim eylerim ve eğer onu vefât ettir isem benim rahmete vefât ettiririm.” Ve Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm miş ki “Yâ Rabb, senin rızân talebi için musîbetlere sabr eden hazînin cezâsı nedir?” diye suâl ettikte Hakk subhānehu ve ta‘ālâ: “Onun cezâsı odur ki ben ona libās-ı îmânı giydiririm ki fî-mâ ba‘d onu ondan çıkarıp da ebeden nez‘ etmem” buyurmuş.

[وقال عمر بن عبد العزيز رحمه الله في خطبته ما أنعم الله على عبد نعمة فانتزعها منه وعوضه منها الصبر إلا كان ما عوضه منها أفضل مما انتزع منه وقرأ ﴿إِنَّمَا يُؤَفِّقِي الصَّابِرِينَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ وسئل فضيل عن الصبر فقال هو الرضا بقضاء الله قيل وكيف ذلك قال الراضي لا يتمنى فوق منزلته وقيل حبس الشبلي رحمه الله في المارستان فدخل عليه جماعة فقال من أنتم قالوا أربابك جاءوك زائرین فأخذ يرميهم بالحجارة فأخذوا يهربون فقال لو كنتم أحبائي لصبرتم على بلائي وكان بعض العارفين في جيبه رقعة يخرجها كل ساعة ويطالعها وكان فيها ﴿وَاضْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا﴾ ويقال أن امرأة فتح الموصلي عثرت فانقطع ظفرها فضحكت فقيل لها أما تجددين الوجع فقالت إن لذة ثوابه أزالَت عن قلبي مرارة وجعه وقال

153 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz.” Bakara, 2/156.

154 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/5139.

155 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2140; Kenzu’l-ummâl, 15/812.

داود لسليمان عليهما السلام يستدل على تقوى المؤمن بثلاث حسن التوكل فيما لم ينل وحسن الرضا فيما قد نال وحسن الصبر فيما قد فات وقال نبينا صلى الله عليه وسلم ”من إجلال الله ومعرفة حقه أن لا تشكو وجعلك ولا تذكر مصيبتك“ ويروى عن بعض الصالحين أنه خرج يوماً وفي كفه صرة فافتقدها فإذا هي قد أخذت من كفه فقال بارك الله له فيها لعله أحوج إليها مني وروي عن بعضهم أنه قال مررت على سالم مولى أبي حذيفة في القتلى وبه رمق فقلت له أسقيك ماء فقال جرنى قليلاً إلى العدو واجعل الماء في الترس فإني صائم فإن عشت إلى الليل شربته فهكذا كان صبر سالكي طريق الآخرة على بلاء الله تعالى

Ve ‘Ömer b. ‘Abdül‘azîz ‘aleyhi’r-rahme hutbesinde demiş ki “Hakk subhānehu ve ta‘ālā kendi kuluna bir ni‘meti in‘ām etmedi ki o ni‘amını ondan nez‘ ve ona ondan sabr etmek kudreti ona ta‘vîz edip illâ ki ona ta‘vîz ettiği şeye ondan efdal olmaya” ya’nî elbette ‘abdine verip sonra ondan nez‘ ettiği ni‘mete bedel ‘abdine ta‘vîz ettiği sabrı o ni‘met-i men-zûadan ona efdal ve daha ziyâde hayrlıdır diye sabra ‘âlemi hass ve [﴿]إِنَّمَا [﴾] 156 “Sabr edicilerin ecr ve sevâbları ancak hesâbsızın ifâ olunur.” ve onun ‘adem-i hesâbı kesret-i sevâbindan kinâyedir. Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahmeden sabr üzerine suâl vâki’ oldukta, “Sabr ancak kazâullâha bir rızâdır” diye cevâb vermiş ve o nicedir denildikte Fudayl: “Kazâyâ rāzî olan kimse kendi menziletinin mâ-fevkinı temennî etmez.” Ve dahi denilir ki Şiblî ‘aleyhi’r-rahme tîmārhanede habs olundukta onun yanına bir cemâ‘at varmış ve onlara “Siz kimsiniz?” diye sordukta, onlar: “Senin ehîbbâlarından sana ziyâret edici gelmişler” diye cevâb vermeleriyle, Şiblî dahi taşları alıp onlara taş darb etmeye başlamış ve onlar kaçıp hezîmet ve firâra mübâderet ettiklerinde Şiblî: “Siz benim ahhâbım olmuş olsaydınız benim belâm üzerine sabr ederdiniz” demiş.

Ve ba‘zu’l-‘ârifinin cebinde bir ruk‘a var imiş ki o ruk‘ada [﴿]وَاضْبُرْ لَكُمْ [﴾] 157 nass-ı kerîmi yazılı imiş ve o zât beher sâ‘atte onu çıkarıp mütâlâ‘a eder imiş. Bu nass sûre-i Tûr’un kırk sekizinci âyetindendir ki bu âyetin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Yâ Muhammed, Rabbin ta‘âlânın onlara imhâli hükmüne ve onların tekzîb ve ezâlarına sabr et ki sen bizim nazar-ı himâyet u iltifâtımızdasın ve meclisten kıyâmın vaktinde subhâne-kellâhumme ve bi-hamdike de.” Denildi ki bu tesbîh meclisten kalktıktan denilse eğer meclis-i hayr ise ihsânını artırır ve eğer lehv ve lagv ise keffâret olur. Ve rivâyet olunur ki Feth el-Mavsılî’nin zevcesi yürürken yüzü

156 “Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.” Zümer, 39/10.

157 Tûr, 52/48.

üstüne düşüp tırnağı kesildi ve kendisi ise gülüp şādlık gösterdi, o vakte ona denildi ki “Sen bunun ağrısını bulmaz mısın?” O dahi: “Onun ecr ü sevābının lezzeti benim kalbimden ağrısının acılığı izāle etti” dedi. Ve Dāvūd ‘aleyhi’s-selām, oğlu Süleymān ‘aleyhi’s-selāma demiş ki “Mü’minin takvāsı üzerine üç nesne ile istidlāl olunur ki nāil olmadığı nesnede Allāhu ta‘ālāya hüsn-i tevekkül etmek ve nāil bulunduğu nesneye hüsn-i rızā vermek ve ondan geçip fāit olmuş olan şey için hüsn-i sabr eylemek hālleridir.” Ve bizim peygamber-i ‘ālīşānımız buyurmuş ki *من إجلال الله* ¹⁵⁸ “Allāhu ta‘ālānın iclāl ve hakkının ma‘rifetinden odur ki sen kendi veca‘ ve ağrını şekvā etmeyesin ve dahi kendi musībetini zikr eylemeyesin.”

Ve dahi ba‘zu’s-sālihīn [110] üzerine mervīdir ki bir gün kendi yeninde bir surre bağlı olduğu hâlde hānesinden çıkmış sonra surreyi āstīninde iftikād edip bulamayınca ya‘nī yeninden sirkat olunup alındığını anlayınca “Her kim onu aldıysa Allāhu ta‘ālā onu ona mübārek eyleye, ola ki benden ziyāde ona muhtāc idi!” diye sārıkına hayrlı du‘ā etmiş. Ve kezālik ba‘zu’s-sālihīn üzerine mervī olup demiş ki “Ben Ebū Huzeyfe’nin mevlāsı Sālim’in üzerine geçip mürūr ettiğimde onu maktūller arasında gördüm ki henüz hayāttan bir ramakı var idi, ona dedim ki “Sana bir içim su vereyim mi?” O dahi: “Beni azıcık ‘adüvv tarafına çek de benim kalkanımda biraz su koy, zīrā ki ben oruçluyum eğer geceye dek yaşar isem ben onu içirim” diye mübtelā olduğu zahm ü elem ile beraber ‘anā-yı cihād u sıyāma sābir idi. İşte belā-yı ilāhīye rāh-ı āhīret sālīklerinin sabırları böyle idi.

[فإن قلت فيماذا تنال درجة الصبر في المصائب وليس الأمر إلى اختياره فهو مضطر شاء أم أبى فإن كان المراد به أن لا تكون في نفسه كراهية المصيبة فذلك غير داخل في الاختيار فاعلم أنه إنما يخرج عن مقام الصابرين بالجزع وشق الجيوب وضرب الخدود والمبالغة في الشكوى وإظهار الكآبة وتغيير العادة في الملابس والمفرش والمطعم وهذه الأمور داخلَةٌ تحت اختياره فينبغي أن يجتنب جميعها ويظهر الرضا بقضاء الله تعالى ويبقى مستمرا على عادته ويعتقد أن ذلك كان وديعةً فاسترجعت كما روي عن الرميضاء أم سليم رحمها الله أنها قالت توفي ابنٌ لي وزوجي أبو طلحة غائب فقممت فسجتيه في ناحية البيت فقدم أبو طلحة فقممت فهيأت له إفطاره فجعل يأكل فقال كيف الصبي قلت بأحسن حال بحمد الله ومنه فإنه لم يكن منذ اشتكى بأسكن منه الليلة ثم تصنعت له أحسن ما كنت أتصنع له قبل ذلك حتى أصاب مني حاجته ثم قلت ألا تعجب من جيراننا قال ما لهم قلت أعيروا عاريةً فلما طلبت منهم واسترجعت جزعوا فقال بئس ما صنعوا فقلت هذا ابنك كان عاريةً من الله تعالى وإن الله قد قبضه إليه فحمد الله واسترجع

ثم غدا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبره فقال ”اللهم بارك لهما في ليلتهما“ قال الراوي فلقد رأيت لهم بعد ذلك في المسجد سبعة كلهم قد قرؤوا القرآن وروى جابر أنه عليه السلام ”قال رأيتني دخلت الجنة فإذا أنا بالرميصاء امرأة أبي طلحة“

Ve eğer sen dedin ki derece-i sabr mesâiblerde ne ile hâsıl olur o hâl ile ki onun o bâbda olan emr-i istibârı yed-i ihtiyârında değildir, zîrâ onda muztarr olup dilerse onu işâet etsin ve dilerse onu ibâ etsin ya'nî mesâiblerde emr-i istibâr ıztırâr olunca o hâl ile derece-i sabrın neyl ü husûlü ne ile olur? Ve eğer kendi nefsinde kerâhet-i musibet olmamaklık murâd ise o dahi ihtiyâra gayr-i dâhildir der isen buraları dahi şöylece bil ki kendisi makâm-ı sâbirînden hurûcu ancak feza' ve ceza' ve şakk-ı cüyûb ve darb-ı hudûd ve temzîk-i câme vü girîbân ve latm-ı vech ve zeden-i dest ü rûy ve mübâлага-yı iştikâ ve izhâr-ı keâbet ü hüzn ve tagyîr-i âde-i melbes ü mefreş ü mat'am iledir ki bu umûr ihtiyârı altında dâhildir, gerektir ki onun cemî'isinden ictinâb ve mübâ'adet ede ve kazâ-yı rabbânîye izhâr-ı rızâ edip kendi 'âdâtına müstemirr kala ve şey kendi yanında vedî'a ve emânet olduğunu bilip de sâhibine istirdâd ve istircâ' olunduğuna i'tikâd eyleye, nitekim Ümmü Süleym, Rumeysâ nâm hâtûn kişi üzerine mervî olmuş ki mûmâ ileyhâ nakl ü hikâye edip demiş ki “Benim bir oğlum vefât etti ve benim zevcim Ebû Talha ‘aleyhi’r-rıdvân gâib olup hânede yok idi, hemân kendim kalkıp onu hânenin bir kûşesinde koyup örttüm. Sonra Ebû Talha gelip kudûm ettikte ‘ale’l-âde iftârlığını hâzırladım ve tenâvül-i ta‘âm u ekle başlayınca “Çocuk nicedir?” diye suâl etti. Ben dahi “Bi-hamdillâhi ta‘âlânın kerem ü ihsânıyla ahsen-i hâl üzere olup hasta olalıdan beri bu gecedeki sükûnu gibi ziyâdece sâkin olamamıştır” diye cevâb verdim. Ve “Beher bâr ona ettiğim tasannu’dan güzel ve daha ziyâde ahsen bir sûretle ona tasannu’ ettim tâ ki benden hâcetini isâbet ve kazâ etti.” Sonra ona dedim ki “Bizim komşumuzdan hele sen ta‘accüb etmez misin?” O dahi: “Onların neleri vardır?” Ya'nî mûcib-i ta‘accüb onların ne gibi hâlleri var diye suâl ve ben dahi: “Onlarda bir ‘âriyet var idi, vaktâ ki o ‘âriyet onlardan taleb ve istircâ' olundu, onlar ceza' ve feza' ettiler” dedim. Ve o dahi: “Çirkîn bir sun' işlediler” deyince, ben dahi: “İşbu bu senin oğlun dahi Allâhu ta‘âlânın taraf-ı ‘âlîsinden bir ‘âriyet idi ve el-ân onu istircâ' edip kabz etti dedim.” O dahi: “Allâhu ta‘âlâya hamd edip istircâ' eyledi”, ya'nî ¹⁵⁹﴿إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ kelime-i gam-fersâyı okudu sonra zât-ı vâlâ-yı Hazret-i Risâlet-penâhî'ye gidip vâkı'ayı ihbâr etti ve Sultân-ı enbiyâ vü

159 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz.” Bakara, 2/156.

rüsûl ‘aleyhi’s-selâm efendimiz¹⁶⁰ اللهم بارك لهما في ليلتهما diye du‘â buyurdu, ya’nî “Ey bizim ilâhımız, sen onların ikisine kendi gecelerinde bir bereket ihsân edip onu onlara mübârek eyle” diye hüsn-i sabrlarına mükâfât olarak onlara bereket diledi. Bu hadîs-i şerîfin râvîsi der ki bu du‘ânın eserinden olarak tahkîkan ben onların bu vâkı‘adan sonra yedi ‘aded oğullarını gördüm ki cümleleri Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şânı okumuşlardı. Ve dahi Câbir ‘aleyhi’r-rıdvân rivâyet edip demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki¹⁶¹ “رأيتني دخلت الجنة فإذا أنا بالرميصاء امرأة أبي طلحة” ya’nî “Ben kendimi cennete dâhil olduğumu gördüm de nâgehân Ebû Talha’nın zevcesi Rumeysâ’ya râst geldim.”

[وقد قيل الصبر الجميل هو ان لا يعرف صاحب المصيبة من غيره ولا يخرج عن حد الصابرين توجع القلب ولا فيضان العين بالدمع إذ يكون من جميع الحاضرين لأجل الموت سواء ولأن البكاء توجع القلب على الميت فإن ذلك مقتضى البشرية ولا يفارق الإنسان إلى الموت ولذلك لما مات إبراهيم ولد النبي صلى الله عليه وسلم فاضت عيناه فقبل له أما نهيتنا عن هذا فقال “إن هذه رحمة وإنما يرحم الله من عباده الرحماء” بل ذلك أيضاً لا يخرج عن مقام الرضا [111] فالمقدم على الحجابة والفصد راض به وهو متألم بسببه لا محالة وقد نفيض عيناه إذا عظم ألمه وسيأتي ذلك في كتاب الرضاء إن شاء الله تعالى]

Ve dahi denilmiş ki sabr-ı cemîl odur ki sâhib-i musîbet mecliste dâ-gerinden fark olunmaya ya’nî bir cem‘iyyet içinde olsa cem‘iyyetin efrâ-dından musîbetli olduğu bilinip de diğerlerinden tefrîk olunmaya. Ve te-veccu‘-ı kalb ve füyûz-ı dem‘ onu hadd-i sâbirinden ihrâc etmez, çünkü ölüm için hâzır olan zevâtın cümlesinden olur da onlarla berâber hâlet-i hüzn de siyyân görünür, zîrâ ki ağlamak dahi müteveffâyâ olan teveccu‘-ı kalbdendir, çünkü beşerîyyetinin muktezâsıdır, ölüme dek insâna müfâ-rakat etmez ve onun için ferzend-i risâlet-penâhî İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâ-mın vefâtı vukû‘unda ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin mübârek iki dîde-i nûrânîleri gözyaşından dolup sirişk-i çeşmi fâiz olunca efendimize “Siz bizi bundan nehy etmediniz mi?” diye sahâbe tarafından suâl vâki‘ oldu ve efendimiz رحمه الله من عباده الرحماء diye cevâb buyu-rulmuş ya’nî “Bu rahmettir, Hakk subhânehu ve ta‘âlâ kullarından ancak merhametlileri merhamet eder.” Ve bu sûrette olan bükâsı onu makâm-ı rızâdan dahi çıkarmaz, zîrâ ki hacâmat ve fâsd mukaddim olan kimse ki kendisi hacâmat ve fâsd ile râzîdir ma‘a-hâzâ hacâmat ve fâsdın sebebiyle lâ-mahâle müteellimdir ve ba‘zen dahi elemi ‘azîm olduğu vakte onun

160 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2142.

161 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2142.

gözleri gözyaşından dolup sirişki fâiz olur ve bunun bir tafsîl-i beyânı in-şâallâhu ta'âlâ rızâ kitâbında gelecektir.

[وكتب ابن أبي نجیح يعزي بعض الخلفاء إن أحق من عرف حق الله تعالى فيما أخذ منه من عظم حق الله تعالى عنده فيما أبقاء له واعلم أن الماضي قبلك هو الباقي لك والباقي بعدك هو المأجور فيك واعلم أن أجر الصابرين به فيما يصابون به أعظم من النعمة عليهم فيما يعافون منه فإذا مهمما دفع الكراهة بالتفكر في نعمة الله تعالى عليه بالشواب نال درجة الصابرين نعم من كمال الصبر كتمان المرض والفقر وسائر المصائب وقد قيل من كنوز البر كتمان المصائب والأوجاع والصدقة]

Ve dahi İbn Necîh, hulefânın birisine bir ta'ziyetnâme yazıp demiş ki “Cihânda ondan alınıp onunla musîbetli bulunduğu emrinde Allâhu ta'âlânın hakkını bilenlerin en ziyâde ehakkı ancak onun yanında ibkâ buyurduğu nesnenin hukûku a'zamındandır ve dahi belki senden akdem geçip gidendir, sana bâkî ve dâim ya'nî sana bâkî olan kimse ancak senden akdem geçip giden kimsedir yoksa senden sonra kalan kimse ancak sende me'cûrdur. Ve dahi bil ki musîbetlere sabr edicilerin ecir tahkîkan onlarda olan ni'am-ı ilâhiyye-i ma'fiyenin a'zamıdır ya'nî mesâibe dūçâr olanların musîbette sabr etmeleriyle nâil oldukları ecr ü sevâbın ni'meti onlardan mu'âfâ olup da musîbete uğramayan ni'am-ı ilâhiyyeden a'zamıdır. Kaldı ki âdem musîbetten dolayı Allâhu ta'âlâdan mazhar olduğu ecr ü sevâbın ni'metine bi't-tefekür kerâhet-i hüznü def' ettikçe derece-i sâbirîne nâil olur. Evet, ketm-i maraz u fakr ü mesâib-i sâire dahi kemâl-i sabrdandır, hattâ ketm-i mesâib ü âlâm ve sadaka, künûz-ı birr ü ihsândandır” denilmiştir.

[فقد ظهر لك بهذه التقسيمات أن وجوب الصبر عام في جميع الأحوال والأفعال فإن الذي كفى الشهوات كلها واعتزل وحده لا يستغني عن الصبر على العزلة والانفراد ظاهراً وعن الصبر عن وساوس الشيطان باطناً فإن اختلاج الخواطر لا يسكن وأكثر جولان الخواطر إنما يكون في فائت لا تدارك له أو في مستقبل لا بد وأن يحصل منه ما هو مقدر فهو كيفما كان تضييع زمان وآلة العبد قلبه وبضاعته عمره فإذا غفل القلب في نفس واحد عن ذكر يستفيد به أنساً بالله تعالى أو عن فكر يستفيد به معرفة بالله تعالى ليستفيد بالمعرفة محبة الله تعالى فهو مغبون]

İşte bu taksîmât ile sana zâhir ü nümâyân oldu ki kâffe-i ahvâl ü ef'âlde vücûb-ı sabr herkese 'âmmdır ya'nî her bir insanın her bir hâl ü kârında sabr etmek ona farz-ı 'ayndır, zîrâ o kimse ki şehvât şerrinden kifâyet olunup da kurtulmuş ve küşe-i inzivâya çekilip de yalnızlı olarak nefsini ihtilât-ı nâstan 'uzlet etmiştir, o dahi zâhiren 'uzlet ve infirâda sabr etmek-

ten ve bâtinen vesâvis-i şeytândan sabr eylemekten müstagnî olmaz ya'nî münzevî ve küşe-nişîn olanlar bile sabrdan müstagnî olamazlar demektir, zîrâ ki ihtilâc-ı havâtır sâkin olmaz. Ve havâtırın ekser-i cevelânı ancak fî-mâ sebak ondan geçip tedârükü gayr-i mümkün olan nesnededir veyâhüd fî-mâ se-ye'tî zamân-ı müstakbelde ondan nasîb-i mukadderi olan nesnenin husulü ona lâbüdd olan şeydedir. Ve her ne hâl ve sûrette olur ise olsun tazyî'-i vakt u zamândır, çünkü 'abdin âleti kendi kalbidir ve bizâ'ası dahi kendi 'ömrüdür, vaktâ ki onun kalbi üns-i zikr-i ilâhîye müstefid olan nefsi vâhiden gaflet eder veyâhüd onunla muhabbetullâhî istifâde eden bir ma'rifet-i ilâhiyyenin istifâdesinden fikri müştagil ve zâhil olur, lâbüdd ki o hâlde kendisi magbûn ve ziyân-dîdedir.

[هذا إن كان فكره ووسواسه في المباحات مقصوداً عليه ولا يكون ذلك غالباً بل يتفكر في وجوه الحيل لقضاء الشهوات إذ لا يزال ينازع كل من تحرك على خلاف غرضه في جميع عمره أو من يتوهم أنه ينازعه ويخالف أمره أو غرضه بظهور أماره له منه بل يقدر المخالفة من أخلص الناس في حبه حتى في أهله وولده ويتوهم مخالفتهم له ثم يتفكر في كيفية زجرهم وكيفية قهرهم وجوابهم عما يتعللون به في مخالفته ولا يزال في شغل دائم]

Ve bu zarar u ziyân ve gabn u hüsrân ancak o hâldedir ki onun fikri mübâhât ile müştagil olup da dîger sûrette olmaya ya'nî mübâhât üzerine fikri maksûr olup da me'âsiye masrûf olmaz ise. Hâlbuki fi'l-gâlib insânın fikr ü endîşesi kazâ-yı shehevât hîlelerinin vücûhunda olur, çünkü dâimâ cemî'-i 'ömründe garazının hilâfında hareket edenlerin münâza'alarından zâil olmaz ve dahi ondan bir emârenin zuhûruyla onun emrine muhâlefet edip münâza'asını tevehhüm ettiği kimselerin münâza'alarından hâlî kalmaz, belki muhâlefeti nefsi nâsın en ziyâde muhibb ve muhlisi olanlardan takdîr eder de zihni onun vücûh-ı hîleleriyle meşgûl eder hattâ kendi ehl ü evlâdında dahi muhâlefeti takdîr eder de onun emrine muhâlefetlerini tevehhüm eyler ve ba'dehu keyfiyyet-i zecr ü kahrlarının tedâbîrinde ve muhâlefetinde bulunup onunla müte'allel olacakları kelâmın ecvibelerinde tefekkür ve teemmül ile hemîşe dâimî olarak bir şugl ile müşteğıl olmaktan zâil olmaz.

[فللشيطان جندان جند يطير وجند يسير والوسواس عبارة عن حركة جنده الطيار والشهوة عبارة عن حركة جنده السيار وهذا لأن الشيطان خلق من النار وخلق الإنسان [112] من صلصال كالفخار والفخار قد اجتمع فيه مع النار الطين والطين طبيعته السكون والنار طبيعتها الحركة فلا يتصور نار مشتعلة لا تتحرك بل لا تزال تتحرك بطبعها وقد كلف الملعون المخلوق من النار أن يطمئن عن حركته ساجداً لما خلق الله من الطين فأبى واستكبر واستعصى وعبر عن

سبب استعصائه بأن قال ﴿خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ﴾ فإذا حيث لم يسجد الملعون لأبينا آدم صلوات الله عليه وسلامه فلا ينبغي أن يطمع في سجوده لأولاده ومهما كف عن القلب وسواسه وعدوانه وطيرانه وجولانه فقد أظهر انقياده وإذعانه وانقياده بالإذعان سجود منه فهو روح السجود وإنما وضع الجبهة على الأرض قلبه وعلامته الدالة عليه بالاصطلاح ولو جعل وضع الجبهة على الأرض علامة استخفاف بالاصطلاح لتصور ذلك كما أن الانبطاح بين يد المعظم المحترم يرى استخفافاً بالعادة فلا ينبغي أن يدهشك صدف الجوهر عن الجوهر وقلب الروح عن الروح وقشر اللب عن اللب فتكون ممن قيده عالم الشهادة بالكلية عن عالم الغيب]

Ve ma'lûmdur ki şeytân-ı la'în için iki leşker vardır ki birisi tayyâr ve birisi seyyârdır ve vesvese ise leşker-i tayyârından 'ibârettir ve şehvet ise leşker-i seyyârdan 'ibârettir. Ve bunun vech ü sebebi odur ki şeytân âteşten halk olunmuş ve insân ise fahhâr gibi salsâldan halk olunmuş ve fahhâr ise onda âteş ve çamur cem' olunmuştur. Ve çamurun tabî'atı sükûndur ve âteşin tabî'at ve hûyu harekettir, zîrâ mutasavver değildir ki nâr-ı mevkûde vü müşte'ile müteharrik olmaya, elbette ki her bir nâr-ı meş'ûle müteharriktir belki tab'an taharrük etmekten zâil olmaz. Ve âteşten mahlûk olan mel'un ise Allâhu ta'âlânın tînden mahlûku olan zâta secde ile harekettinden mutmainn ve sâkin olmaya teklîf olundu ve kendisi ibâ vü 'isyân edip tekebbür etti ve sebep-i 'isyân ü istikbârı üzerine ta'bîr edip dedi ki "Beni sen âteşten yarattın ve onu çamurdan yarattın!" Ve çün bu sûrette atamız Hazret-i Âdem 'aleyhi's-selâma o mel'un secde etmedi, artık ev-lâd-ı Âdem'e onun sücûduyla tama' edilmemek gerektir. Ve her ne vakt ki insânın kalbinden vesvese ve 'udvân ve tayerân ve cevelânını keff ederse onun iz'ân ve inkıyâdını izhâr etmiş olur ve iz'ân ile inkıyâdı ondan secde etmektir ki iz'ân ve inkıyâdı sücûdun rûhudur, zîrâ ki zemîne vaz'-ı cebhe etmek ancak inkıyâdın kalıbıdır ve ıstîlâh ile ona delâlet eden bir 'alâmettir. Ve bi'l-'aks istiḥfâf için zemîne vaz'-ı cebhe etmek bir 'alâmet-i ıstîlâh olunmuş olsaydı o hâlde ondan o fi'lin sudûru mutasavver olurdu, nitekim 'azîm ve muhteremin önünde yüzü üstü uzanıp yatmak hasebe'l-'âde istiḥfâf görünür, kaldı ki cevherin sadeḥi cevherden ve rûhun kâlîbî rûhtan ve magzın kabuḡu magzdan seni medhûş etmesin, zîrâ ki eḡer seni medhûş eder ise 'âlem-i şehâdet bi'l-küllîyye onun zâtını 'âlem-i gaybdan kesip mukayyed etmiş olanlardan olursun.

[وتحقق أن الشيطان من المنظرين فلا يتواضع لك بالكف عن الوسواس إلى يوم الدين إلا أن تصبح وهمومك هم واحد فتشغل قلبك بالله وحده فلا يجد الملعون مجالاً فيك فعند ذلك تكون من عباد الله المخلصين الداخلين في الاستثناء عن سلطته هذا اللعينولا تظن أنه

يخلو عنه قلب فارغ بل هو سيال يجري من ابن آدم مجرى الدم وسيالنه مثل الهواء في القدح فإنك إن أردت أن يخلو القدح عن الهواء من غير أن تشغله بالماء أو بغيره فقد طمعت في غير مطمع بل بقدر ما يخلو من الماء يدخل فيه الهواء لا محالة فكذلك القلب المشغول بفكر مهم في الدين لا يخلو عن جولان الشيطان وإلا فمن غفل عن الله تعالى ولو في لحظة فليس له في تلك اللحظة قرين إلا الشيطان ولذلك قال تعالى ﴿وَمَنْ يَغْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقْضَ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ﴾ [

Ve dahi mütehakkık ol ki şeytân-ı la'în yevm-i kıyâma kadar müec-cel ve munzar olanlardandır ve yevm-i hesâba değın senin vesvesenden keff-i yed etmekle sana tevâzu' etmez, meğer ki senin kâffe-i hümmün bir hemm-i vâhid olup da yalnız bir hemm-i vâhid ile sabâha dâhil olursun ki senin kendi kalbini yalnız Zât-ı zü'l-celâle meşğul kılasın tâ ki mel'un-ı recim sende bir mecâl bulmaya ve o vakte Allâhu ta'âlânın muhlis kullarından olursun ve la'înin tasallutundan müstesnâ olanların zümresine dâhil olursun. Sakın sen zann etme ki bir boş kalb ondan hâlî kalır, ancak kendisi seyyâl ve cârîdir ki benü âdemde kan mecrâlarında cereyân eder ve onun seyl ü cereyânı kadehte rüzgârın cereyânı gibidir, zîrâ ki kadehi sudan veya diğer bir şeyden boş bırakıp da ya'nî her bir müşteğıldan onu tehî ve hâlî kıldığın hâlde eğer rüzgârdan hâlî etmek murâd eder isen artık sen matma'sızın bir tama' etmiş olursun ya'nî bir muhâle tama' etmiş olursun, belki kadeh sudan hâlî kaldığı mikdâra göre lâ-mahâle rüzgâr ona dâhil olur. İşte dîn ile meşğul olup da umûr-ı dîniyyeden bir mühimm ile müftekir olan kimsenin kalbi dahi kezâlik cevelân-ı şeytândan hâlî kaldığı mikdâra göre fikr-i dînî ile müştâgil olur yoksa kim ki Allâhu ta'âlâdan gâfil kalır velev ki bir lahza-i vâhidede olsun elbette o bir lahzada şeytân ona karîn olur ki şeytândan gayrı o lahzada onun başka bir karîni olmaz ve onun için Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki شَيْطَانًا لَهُ نُقْضَ لَهُ ya'nî "Kim ki hevâsına tebe'iyyetle Allâhu ta'âlânın zikrin-den körlük ve i'râz eder, biz ona dünyâda bir şeytân zamm ve tasallut edip onun müşâhibi olur yâhüd cehennemde ikisi bir zencîre vurulup mukârini olur."

[وقال صلى الله عليه وسلم إن الله تعالى يبغض الشاب الفارغ وهذا لأن الشاب إذا تعطل عن عمل يشغل باطنه بمباح يستعين به على دينه كان ظاهره فارغاً ولم يبق قلبه فارغاً بل يعيش فيه الشيطان ويبغض ويفرخ ثم تزوج أفراده أيضاً وتبيض مرة أخرى وتفرخ وهكذا يتوالد نسل

162 "Kim, Rahmân'ın zikrini görmezlikten gelirse biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur." Zuhurf, 43/36.

الشيطان توالداً أسرع من توالد سائر الحيوانات لأن طبعه من النار وإذا وجد الحلفاء اليابسة كثر توالده فلا يزال تتوالد النار من النار ولا تنقطع البتة بل تسري شيئاً فشيئاً على الاتصال فالشهوة في نفس الشاب للشيطان كالحلفاء اليابسة للنار وكما لا تبقى النار إذا لم يبق لها قوت وهو الحطب فلا يبقى للشيطان مجال إذا لم تكن شهوة فإذا تأملت علمت أن أعدى عدوك شهوتك [113] وهي صفة نفسك ولذلك قال الحسين بن منصور الحلاج حين كان يصلب وقد سئل عن التصوف ما هو فقال هي نفسك إن لم تشغلها شغلتك فإذا حققة الصبر وكماله الصبر عن كل حركة مذمومة وحركة الباطن أولى بالصبر عن ذلك وهذا صبر دائم لا يقطعه إلا الموت نسأل الله حسن التوفيق بمنه وكرمه]

Ve onun için ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki إن الله يا‘nī “Tahkikan Zāt-ı zü’l-celāl, ‘amelden boş ve fārig olan civānı bugz eder.” Ve sebab-i bugzu odur ki nev-civān kimse çün ona dīni üzerine i‘āne edecek mübāh bir nesnenin ‘ameli iştigālinden bātını boş olur da mu‘attal kalır ya‘nī onun zāhiri eğerçi boş ve tehī ve fārig kalırsa onun bātını ya‘nī kalbi boş ve fārig kalmaz ki şeytān gelip onun içinde bir yuva tutar da derūnunda yumurtlar ve yavru çıkarır sonra onun yavruları dahi yekdiğeriyle izdivāc edip çiftleşirler ve bir dahi yumurtlarlar ve kezālik yavru çıkarırlar ve böyle böyle nesl-i şeytān tevālūd eder ki hayvānāt-ı sāi-reden esra‘terak doğurup tevālūd eylerler, çünkü onun tab‘ı āteştendir ve āteş kuru kanduzeyi bulunca onun tevālūdü çoklaşır ve āteşten āteşin tevel-lūdü zāil olmaz da elbette munkatı‘ olmaz belki şey‘en fe-şey‘en ‘ale’l-it-tisāl tedricen sirāyet eder ve bunun gibi şehvet dahi nev-civānın nefsinde şeytān için āteşe kuru kindıranın giyāhı gibidir ve nitekim kuvveti kalmayınca ya‘nī odunu kalmayınca āteş kalmaz, kezālik şehvet kalmayınca şeytānın bir mecālī kalmaz. Ve böyle olunca imdi sen eğer buna teemmül ettinse bildin ki senin en ziyāde düşmanın senin şehvetindir ve şehvetin ise senin nefsin sıfatıdır ve onun için Hüseyin b. Mansūr el-Hallāc salb olunurken ki tasavvuf üzerine ondan suāl vāki‘ oldukta ya‘nī “Tasavvuf nedir?” diye ondan soruldukta, Hüseyin: “Tasavvuf senin nefsinidir ki eğer sen onu meşgūl etmez isen o seni meşgūl eder.” Kaldı ki sabrın hakikatı ve kemālī her bir hareket-i mezmūmeden sabr etmektir ve hareket-i bātın ise ondan daha ziyāde sabra ehakk ve evlādır ve bu dāim bir sabrdır ki ancak ölüm ile kesilip munkatı‘ olur ki diğeri bir şey ile inkitā‘ı mümkün olmaz. Artık biz tebāreke ve ta‘ālādan onun lutf u menn ve ihsān u keremiyle hüsn-i tevfiği dileriz.

Beyānu Devāi's-Sabri ve Mā-Yūste'ānu Bihi Aleyhi

[بيان دواء الصبر وما يستعان به عليه]

[اعلم أن الذي أنزل الداء أنزل الدواء ووعد الشفاء فالصبر وإن كان شاقاً أو ممتنعاً فتحصيله ممكن بمعجون العلم والعمل فالعلم والعمل هما الأخلاط التي منها تركب الأدوية لأمراض القلوب كلها ولكن يحتاج كل مرض إلى علم آخر وعمل آخر وكما أن أقسام الصبر مختلفة فأقسام العلل المانعة منه مختلفة وإذا اختلفت العلل اختلف العلاج إذ معنى العلاج مضادة العلة وقمعها واستيفاء ذلك مما يطول]

Ve 'ilāc sabr ile sabra onunla isti'āne olunan umūrun beyānı ise o dahi işte şu mebhasıdır. Böylece sen bil ve āgāh ol ki tahkīk ve tahkikan o ki derd ü 'illeti inzāl etmiş, onun 'ilāc ve devāsı dahi inzāl etmiştir. Kaldı ki sabr eğerçi telh ve düşvār ve meşakkatli ve güç ve mümteni' ise velākin onun tahsili ma'cūn-ı 'ilm ü 'amel ile mümkün olur, zīrā ki kāffe-i emrāz-ı kulūba müterekkib olan edviyenin kāffesi ancak 'amel ve 'ilm ahlātından mürekkebdır ya'nī cemī'-i emrāz-ı kulūbun 'ilācı ancak 'ilm ve 'amelden müretteb ve mürekkeb olan dārūdur velākin onun her bir hastalık ve marazı dīger bir 'ilm ve dīger bir 'amele muhtāc olur. Ve aksām-ı sabr muhtelif olduđu gibi, sabrdan māni' olan 'ilelin aksāmı dahi muhtelifedir ve 'ilel muhtelif olunca 'ilāc dahi muhtelif olur, çünkü 'ilācın ma'nāsı 'illetin müzāddesidir ya'nī onun zıddıyla kal' ve kam' etmek tedbiridir ve kāffesinin istiksā ve istifāsı ise onun bahsi uzayıp tavil olan umūrdandır.

[ولكننا نعرف الطريق في بعض الأمثلة فنقول إذا افتقر إلى الصبر عن شهوة الوقاع مثلاً وقد غلبت عليه الشهوة بحيث ليس يملك [معها فرجه أو يملك فرجه ولكن ليس يملك عينه أو يملك عينه ولكن ليس يملك] قلبه ونفسه اذ تزال تحدثه بمقتضيات الشهوات ويصرفه ذلك عن المواظبة على الذكر والفكر والأعمال الصالحة فنقول قد قدمنا أن الصبر عبارة عن مصارعة باعث الدين مع باعث الهوى وكل متصارعين أردنا أن يغلب أحدهما الآخر فلا طريق لنا فيه إلا تقوية من أردنا أن تكون له اليد العليا وتضعيف الآخر فلزمننا ههنا تقوية باعث الدين وتضعيف باعث الشهوة فأما باعث الشهوة فسهيل تضعيفه ثلاثة أمور أحدها ان تنظر إلى مادة قوتها وهي الأغذية الطيبة المحركة للشهوة من حيث نوعها ومن حيث كثرتها فلا بد من قطعها بالصوم الدائم مع الاقتصاد عند الإفطار على طعام قليل في نفسه ضعيف في جنسه فيحترز عن اللحم والأطعمة المهيجة للشهوة]

Velākin ba'zı emsile ile onun yolunu ta'rīf ederiz şöyle ki biz deriz ki

meselâ şehvet-i vikâ'dan sabra müftekır ve muhtâc olmuş ki şehvet ona mertebede galebe etmiş ki kendi nefsine ve kalbine daha mâlik kalmamış ki 'ale'd-devâm ve't-tevâlî nefsi muktezeyât-ı şehvet ile onu tahdîs eylemekten zâil olmaz ve onun bu hâli zikr ü fikr ü a'mâl-i sâlihaya devâm ve muvâzabet etmekten men' eder. İşte bunun 'ilâcında biz deriz ki mesbûk olan mebâhiste takdîm ettiğimiz beyân mücebince sabr ancak bâ'is-i dîn ile bâ'is-i hevânın müsâra'asından 'ibârettir ve her iki müsâri'in ki bir tarafının galebesini murâd ederiz. Onun gâlib olmaklığına ancak takviyesi-ni istemek yolu bize lâzımdır ki onun galebesine ya'nî gâlib olmaklığına başka bir tarîk yoktur ki yed-i 'ulyâ o tarafa olup da dîgeri dahi zebûn ve za'tîf bırakmak murâdıyla onu takviye etmek tarîki mâ-'adâsında onun gâlib olmaklığına aslâ âher bir tarîk bulunmaz ve bu cihetle bu meselede çün bâ'is-i dînin takviyesi bize lâzım oldu ve bâ'is-i şehvetin taz'tîfi dahi mütehattem oldu.

Artık bâ'is-i şehvetin taz'tîfi ancak üç tarîk ile olur ki sebîl-i taz'tîfi üç emrdir: Birisi şehvetin kuvveti mâddesine nazar etmektir ve mâddesi ancak min-haysü'n-nev' ve min-haysü'l-kesret şehvete muharrik olan agziye-i tayyibe ve et'ime-i lezîze vü kaviyyedir ki o agziyenin savm-ı dâimi ile kat'ı lâbüddür o hâl ile ki 'inde'l-iftâr fî nefsihi ve cinsihi za'tîf bir ta'am-ı kalîl üzerine iktisâd u iktisâr ede ve şehvete müheyyic olan et'ime ve lahmın ekl ve tenâvülünden dahi ihtirâz ve tecennüb eyleye ya'nî bu hâl ile ma'an sıyâm-ı dâimî [114] ile kuvvetini kat' ede.

[الثاني قطع أسبابه المهيجة في الحال فإنه إنما يهيج بالنظر إلى مظان الشهوة إذ النظر يحرك القلب والقلب يحرك الشهوة وهذا يحصل بالعزلة والاحتراز عن مظان وقوع البصر على الصور المشتهاة والفرار منها بالكلية قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "النظرة سهم من سهام ابليس" وهو سهم يسدده الملعون ولا ترس يمنع منه إلا تغميض الأجفان أو الهرب من صوب رميه فإنه إنما يرمي هذا السهم عن قوس الصور فإذا انقلبت عن صوب الصور لم يصبك سهمه]

Ve ikinci emr ise ona müheyyic olan esbâbın hâlen kat'ıdır ya'nî derhâl şehveti tahrîk eden nesnenin kat'ıdır, zîrâ ki mezânn-ı şehvete bakmak ile şehvet hâyic olur, çünkü bakmak kalbi tahrîk eder ve kalb dahi şehveti tahrîk eyler. Ve bu 'ilâc ancak 'uzletle hâsıl olur ve hem dahi suver-i müştehâta vukû'-ı basarın mazinnesinden ihtirâz ve tecennüb ve bi'l-kül-liyye rû'yet-i suver-i müştehâtтан firâr etmekle hâsıl olur. 'Aleyhi's-salâtu

ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ¹⁶³“النَّظْرَةُ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ” ya'nî “Nazra, iblîsin sihâmından mesmûm bir sehmdir” ya'nî şeytân-ı racîmin oklarından ağılu ve zehirli bir oktur ki mel'ûn onu tesdîd ve tahdîd eyler. Göz kapaklarını kapatmaktan gayrı ondan men' edecek ve yeksiper bir siper ve kalkan yoktur ya'nî ondan men' ve vikâye eden siper ancak göz kapaklarının kapamaklığıdır ki sûrete bakmamaklıktır ya'nî nişāngâhı tarafından ve cāy-ı ilkāsından kaçmak ile ondan sakınmak lâzım gelir ki siperi ancak o kaçmaktır, zîrâ ki bu oku ancak kavs-i suverden ya'nî hüber ve sûretlerinin yayından ilkâ eder, vaktâ ki sen sûretlerin savbından münkâlib olursun onun oku sana isâbet etmez ya'nî sana değmez demektir.

[الثالث تسليية النفس بالمباح من الجنس الذي تشتهيه وذلك بالنكاح فإن كل ما يشتهيه الطبع ففي المباحات من جنسه ما يغني عن المحظورات منه وهذا هو العلاج الأنفع في حق الأكثر فإن قطع الغذاء يضعف عن سائر الأعمال ثم قد لا يجمع الشهوة في حق أكثر الرجال ولذلك قال صلى الله عليه وسلم “عليكم بالباء فمن لم يستطع فعله بالصوم فإن الصوم له وجاء”]

Ve üçüncü emr nefsi kendi imrenip iştiḥâ ettiği nesnenin cinsinden mübâh bir şey ile tesliye etmektir ki o dahi nikâhtır, zîrâ her ne ki tab' onu imrenirse onun mahzûrundan gınâ verecek şey elbette onun cinsi mübâhâtından vardır ve ekser-i nâs hakkında nâfi' olan 'ilâc dahi odur, zîrâ ki kat'-ı gızâ a'mâl-i sāireden zebûn edip za'îf düşer ve mümkün ki ekser-i ricâl hakkında dahi şehvete kâmi' olmaz ve onun için 'aleyhi'-salātu ve's-selâm efendimiz buyurmuş له “عليكم بالباء فمن لم يستطع فعله بالصوم فإن الصوم له وجاء”¹⁶⁴ ki hülâsa-i meâl-i şer'î: “Siz bâhı iltizâm ediniz de ya'nî şehvetten sakınmak hâlini siz iltizâm ediniz ve o ki ondan sakınmaya muktedir olmaz hemân sıyâmı iltizâm etsin, zîrâ ki sıyâm ona vicâdır.” “Vicâ”, kesr-i vāv ve medd-i elif ile lügatte erkek davranın hayasın dakk edip pârelemek ma'nâsına gelmiştir ki Türçesi puhtalık etmek demektir.

[فهذه ثلاثة أسباب فالعلاج الأول وهو قطع الطعام بضاهي قطع العلف عن البهيمة الجموح وعن الكلب الضاري ليضعف فتسقط قوته الثاني يضاهي تغييب اللحم عن الكلب وتغيب الشعير عن البهيمة حتى لا تتحرك بواطنها بسبب مشاهدتها والثالث يضاهي تسليتها بشيء قليل مما يميل إليه طبعها حتى يبقى معها من القوة ما تصبر به على التأديب]

İşte bunlar üç sebebdirler ki 'ilâc-ı evvel kat'-ı ta'âmdır ki serkeş ve şumûs-ı behîme ve kelb-i zârrînin kat'-ı 'aleflerine benzer tâ ki onunla zebûn düşüp de kuvveti sâkıt ola. Ve ikinci 'ilâc kelbden gûştun ve behî-

163 Musnedu'ş-Şihâb, 1/196, no:293.

164 Tirmizî, 2/383; Keşfu'l-Hafâ, 2/392; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 2/940.

meden arpanın tagyîbine müşâbihtir tâ ki onun rû'yet ve müşâhedesiyle onun bevâtını müteharrik olmaya. Ve 'ilâc-ı sâlis dahi o tesliyetle benzer ki behîmenin tab'ı ona meyl ettiği nesnenin cinsinden az bir şey ile onu tesliyet kılar tâ ki onunla te'dîb üzerine sabr etmeye medâr olacak bir kuvveti bâkî kala.

[وأما تقوية باعث الدين فإنما تكون بطريقتين أحدهما إطماعه في فوائد المجاهدة وثمراتها في الدين والدنيا وذلك بأن يكثر فكره في الأخبار التي أوردناها في فضل الصبر وفي حسن عواقبه في الدنيا والآخرة وفي الأثر إن ثواب الصبر على المصيبة أكثر مما فات وأنه بسبب ذلك مغبوط بالمصيبة إذ فاته ما لا يبقى معه إلا مدة الحياة وحصل له ما يبقى بعد موته أبد الدهر ومن أسلم خسيساً في نفيس فلا ينبغي أن يحزن لفوات الخسيس في الحال وهذا من باب المعارف وهو من الإيمان فتارة يضعف وتارة يقوى فإن قوي قوى باعث الدين وهيجه تهيجاً شديداً وإن ضعف ضعفه وإنما قوة الإيمان يعبر عنها باليقين وهو المحرك لعزيمة الصبر وأقل ما أوتي الناس اليقين وعزيمة الصبر]

Ve bâ'is-i dînin takviyesi ise ancak iki tarîkledir ki birisi kendi nefsinî dîn ve dünyâda olan semerât-ı mücâhede ile onun fevâidine ıtmâ' eylemektir; o dahi sabrın fazlında ve dünyâ ve âhirette olan hüs-n-i 'avākıbı hakkında bizim îrâd ettiğimiz ahbâra tefekkürün teksîriyledir. Ve dahi eserde gelmiş ki musîbet üzerine sabr etmek sevâbı ondan geçip fâit olmuş olan nesneden daha ziyâde çoktur.” Ve dahi kendisi musîbet ile magbûttur, çünkü ondan geçip fâit olan şey ancak müddet-i hayâtında onunla bâkıye kalacak şey idi ve ona hâsıl olan şey ba'de'l-mevt ebade'd-dehr ona bâkî kalacak şeydir. Ve o ki bey'-i selimde hasîs ve hakîr nesneyi verip de nefsi satın alır, hâlen ondan geçip fâit olan hasîs şeye hüzn etmemek gerektir ve bu 'ilâc ise ancak ebvâb-ı ma'ârifetidir ki o dahi îmândandır gâhî zebûn ve gâhî kavî olur. Ve çün kavî olur, bâ'is-i dîni takviyet eder de onu tehyîc-i şedîd ile tehyîc eyler ve çün za'îf ve zebûn olur bâ'is-i dîniyi dahi zebûn ve nâ-tüvân eyler. Ve ma'lûmdur ki kuvvet-i îmâna ancak yakîn ile ta'bîr olunur ki 'azîmet-i sabra muharrik odur ve nâsa verilen en ziyâde ekall şey ise yakîn ve 'azîmet-i sabrdır.

[والثاني أن يعود هذا الباعث مصارعة باعث الهوى تدريجاً قليلاً قليلاً حتى يدرك لذة الظفر بها فيستجريء عليها وتقوى منته في مصارعتها فإن الاعتياد والممارسة للأعمال الشاقة تؤكد القوى التي تصدر منها تلك الأعمال ولذلك تزيد قوة الحماليين والفلاحين والمقاتلين وبالجمله فقوة [115] الممارسين للأعمال الشاقة تزيد على قوة الخياطين والعطارين والفقهاء والصالحين وذلك لأن قواهم لم تتأكد بالممارسة]

Ve ikinci tarîk odur ki işbu bâ'is-i dînî bâ'is-i hevânın müsâra'asıyla ta'vîd etmektir ki azar azar tedrîc ile onun mücâhedesini alıştıtır tâ ki onunla zafer bulmaklığın lezzetini idrâk ede de müsâra'aya cür'etli ola ve müsâra'asında onun bâzusu kuvvetli ola, zîrâ ki a'mâl-i şâkkanın mûmâre-set ve i'tiyâdı masdar-ı a'mâl olan kuvâya te'kîd eyler ve onun için ham-mâl ve fellâh ve cengâver ile sâir a'mâl-i ceffîyye vü şâkkanın mûmârisleri kuvvetleri dâimâ terzi ve 'attâr ve fakîh ve sâlih adamların kuvvelerine zâid olur, çünkü onların kuvâları mûmârese ile müteekkîd olmuyor.

[العلاج الأول يضاهي إطماع المصارع بالخلعة عند الغلبة ووعدده بأنواع الكرامة كما وعد فرعون سحرته عند إغرائه إياهم بموسى حيث قال صلى الله عليه وسلم وإنكم إذا لمن المقربين والثاني يضاهي تعويد الصبي الذي يراد منه المصارعة والمقاتلة بمباشرة أسباب ذلك منذ الصبا حتى يأنس به ويستجىء عليه وتقوى فيه منته فمن ترك بالكلية المجاهدة بالصبر ضعف فيه باعث الدين ولا يقوى على الشهوة وإن ضعفت ومن عود نفسه مخالفة الهوى غلبها مهما أراد]

Ve 'ilâc-ı evvel ise 'inde'l-galebe hil'ate ümîdvâr ve tâmi' olan cengâ-verin tergîb ve itmâ'ına müşâbihtir ki düşmana gâlib geldiği vakte 'atıyye ve ikrâm ile cündinin cânib-i sipeh-sâlârîden vukû'a gelen va'di gibidir, nitekim Fir'avn seharesini Mûsâ 'aleyhi's-selâm igrâ ederken onlara va'd edip demiş ki "Eğer siz Mûsâ'ya gâlib geldinizse o vakte siz yakın ve mukarreblerden olursunuz."

Ve ikinci 'ilâc ise o dahi müsâra'a ve mukâteleye ta'vîdi matlûb olunan sabînin ta'lîm ve ta'vîdine müşâbihtir ki hengâm-ı sabâvetinde esbâb-ı mukâtele vü müsâra'anın mübâşeretıyla sabîyi ta'vîd edilir tâ ki onunla istînâs eder de ona cür'etlenir ve onun sâ'id ve bâzusu kuvvetlenir. Kaldı ki her kim ki bi'l-küllîyye sabr ile mücâhede-yi terk eder, onda olan bâ'is-i dînî za'îf ve bî-tâb olup za'îf olsa da şehvete mütekavvî ve tâb-âver olamaz ve o ki muhâlefet-i hevâ ile nefsinî alıştıtırıp ta'vîd eder, elbette istediği vakte kendi şehvetine galebe eder ya'nî murâd ettikçe hevâsına gâlib gelir demektir.

[فهذا منهج العلاج في جميع أنواع الصبر ولا يمكن استيفاءه وإنما أشدها كف الباطن عن حديث النفس وإنما يشتد ذلك على من تفرغ له بأن قمع الشهوات الظاهرة وآثر العزلة وجلس للمراقبة والذكر والفكر فإن الوسواس لا يزال يجاذبه من جانب إلى جانب وهذا لا علاج له البتة إلا قطع العلائق كلها ظاهراً وباطناً بالفرار عن الأهل والولد والمال والجاه والرفقاء والأصدقاء ثم الاعتزال إلى زاوية بعد إحراز قدر يسير من القوت وبعد القناعة به]

Ve envâ'-ı sabrın cemî'isinde 'ilâcın minhâc ve tarîki budur hâlbuki

onun istîfâsı dahi mümkün olmaz ve onun en ziyâde eşeddi hadîs-i nefsten bātının keffidir ve o dahi ancak ona müteferriğ olan kimsenin üzerine müştedd olur ki kâffe-i şehevât-ı zâhireyi kendi nefsinden kam' edip 'uzleti îsâr etmiş ve murākabe ve zikr ü fikre cülûs etmiştir, zîrâ ki vesvese onu cānibden cānibe cezb etmekten zâil olmaz. Ve bu bir derddir ki onun 'ilâcî ancak ehl ve veled ve māl ve cāh ve rüfekā ve asdikādan kaçıp zâhiren ve bātinen kalb ve nefsi kâffe-i 'alāyıktan kat' etmekle olur sonra da kuvvetten bir mikdār-ı yesîr ü kalîl ihrâzıyla o nesneye kanā'at ettikten sonra bir zāviye ve köşeye çekilip i'tizâl eylemeye ve münzevî ve münferid olarak ta'abbüd ede.

[ثم كل ذلك لا يكفي ما لم تصبر الهموم هماً واحداً وهو الله تعالى ثم إذا غلب ذلك على القلب فلا يكفي ذلك ما لم يكن له مجال في الفكر وسير بالباطن في ملكوت السموات والأرض وعجائب صنع الله تعالى وسائر أبواب معرفة الله تعالى حتى إذا استولى ذلك على قلبه دفع اشتغاله بذلك مجاذبة الشيطان ووسواسه وإن لم يكن له سير بالباطن فلا ينجيهِ إلا الأوراد المتواصلة المترتبة في كل لحظة من القراءة والأذكار والصلوات ويحتاج مع ذلك إلى تكليف القلب الحضور فإن الفكر بالباطن هو الذي يستغرق القلب دون الأوراد الظاهرة ثم إذا فعل ذلك كله لم يسلم له من الأوقات إلا بعضها إذ لا يخلو في جميع أوقاته عن حوادث تتجدد فتشغله عن الفكر والذكر من مرض وخوف وإيذاء من إنسان وطغيان من مخالط إذ لا يستغني عن مخالطة من عينه في بعض أسباب المعيشة فهذا أحد الأنواع الشاغلة]

Sonra onun hemmi bir hemm-i vāhid olmadıkca bu tedābīrin kâffesi ona kifāyet etmez. Gerektir ki onun cemī'-i hümūmu bir hemm-i vāhid ola da o dahi Zāt-ı zü'l-celāl ola sonra bunlar kâffesi kalbe galebe ederse de kezālîk fikrde onun bir mecāl ve bātın ile melekūt-ı semā vü arz ve 'acāib-i sun'-i Bārī ve sāir ebvāb-ı ma'rifet-i rabbānīde onun bir seyri olmazsa bu zikr olunan esbāb-ı vesāil ona kâfî olmaz. Ve eğer ber-minvāl-i meşrūh fikrde bir mecālî olup bātın ile melekūt-ı āsūmān u zemīnde dahi bir seyri olsa ve 'acāyib sun'-i Yezdānīde onun bir nazarı ve ma'rifetullāhın ebvāb-ı sāiresinde onun bir güzeri olup da kâffesi kalbine müstevlî olursa o vakt bununla olan iştigālî onun kalbinden şeytān-ı la'īnin vesvese ve mücāzebesini def' eder. Ve eğer bātında onun bir seyri olmazsa artık o hālde evrād-ı mütevāsıla ve lahza be-lahza müretteb olan kırāat ve ezkār ve salavāt-ı mütevālīye vü mütetābī'adan gayrı dīğēr bir şey ona necāt verip hadîs-i nefsten onu kurtarmaz. Ve bununla berāber huzūr ile kalbin teklīfine muhtāc olur, çünkü kalbi istigrāk eden ancak fikr-i bātındır, evrād-ı zāhire değildir ve bunu dahi kalbi bile yine kâffe-i evkāt ona sālīm olamaz, belki onun ba'zı evkātı hadîs-i nefsten sālīm olur, çünkü cemī'-i evkātında onu

fıkr ü zıkrden meşğul edecek havâdis-i müteceddiden [116] hālî olmaz ki hastalık ve korkuluk ve onunla ihtilât eden insânın tugyânlığından vâreste olmaz, çünkü esbâb-ı ma'îşette ona i'âne edecek adamdan dahi müstagnî olamaz ve bu dahi envâ'-ı şâgilenin birisidir.

[وأما النوع الثاني فهو ضروري اشد ضرورة اشد من الأول وهو اشتغاله بالمطعم والملبس وأسباب المعاش فإن تهيئة ذلك أيضاً تحوج إلى شغل إن تولاه بنفسه وإن تولاه غيره فلا يخلو عن شغل قلب بمن يتولاه ولكن بعد قطع العلائق كلها يسلم له أكثر الأوقات إن لم تهجم به ملمة أو واقعة وفي تلك الأوقات يصفو القلب ويتيسر له الفكر وينكشف فيه من أسرار الله تعالى في ملكوت السموات والأرض ما لا يقدر على عشر عشيره في زمان طويل لو كان مشغول القلب بالعلائق والانتهاء إلى هذا هو أقصى المقامات التي يمكن أن تنال بالاكْتِسَاب والجهد فأما مقادير ما ينكشف مبالغ ما يرد من لطف الله تعالى في الأحوال والأعمال فذلك يجري مجرى الصيد وهو بحسب الرزق فقد يقل الجهد ويجل الصيد وقد يطول الجهد ويقل الحظ والمعول وراء هذا الاجتهاد على جذبة من جذبات الرحمن فإنها توازي أعمال الثقلين وليس ذلك باختيار العبد]

Ve nev'-i sâni ise o dahi zarûrîdir ve onun zarûreti nev'-i evvelin zarûre-tinden daha ziyâde eşeddir ki mat'am ve melbes ve esbâb-ı ma'âşa muktezî olan iştigâldir, çünkü bunların tedârük ve tehyiesi bir iş ve şugle muhtâc eder ki eğer kendi zâtı ile o işe te'âtî ederse lâ-mahâle onunla meşğul olur. Ve eğer onun gayrısı o işe mütevellî olursa kezâlik onu gören âdemden do-layı kalbi iştigâl eder ki 'alâ kile't-takdîreyn iştigâl-i kalbden hālî olamaz. Velâkin kâffe-i 'alâyıkın kat'ından sonra eğer ona bir vâkı'a ve mülimme isâbet etmez ise onun ekser-i evkâtı ona sâlim olur ve o vaktlerde kalbi sâfî olur da fıkr ü tedebbür dahi ona müteyessir ve kolay olur ve melekût-ı semâvât ve arzda kâin olan esrâr-ı ilâhiyyeden ba'zı esrâr ona münkeşif olur ki 'alâyık ile meşğülü'l-kalb olmuş olsa o esrârın 'aşr-ı 'aşîrine uzun bir zamân içinde muktedir olmazdı. Ve bu makâma varmak ise artık ik-tisâb-ı vecd ile onun neyli mümkün olan makâmâtın aksâsına varmaktır. Ve ona münkeşif olacak esrârın mikdârı ve ahvâl ü a'mâlde dahi Allâhu ta'âlâdan mütevârid olan lutfun mebâligi ise o şey bi-hasebi'r-rızk saydın mecrâsında cârî olur ola ki onun cehdi azalır da saydı celîl olur ve olur ki onun cehdi uzar da velâkin onun hazz ve nasîb ve behresi az olur. Ve bu hâlden sonra mu'avvelün 'aleyh olan şey ancak cezebât-ı Rahmân'dan bir câzibedir ya'nî bunun mâ-verâsında olan cezbeye ancak i'timâd olunur ki a'mâl-i sekaleyne müvâzât eder ve bu ise 'abdin ihtiyârıyla değildir ya'nî cezbenin husulü 'abdin ihtiyârıyla değildir.

افينبغي أن يكون العبد قد طهر القلب عن حشيش الشهوات وبذر فيه بذر الإرادة والإخلاص وعرضه لمهاب رياح الرحمة وكما يقوى انتظار الأمطار في أوقات الربيع وعند ظهور الغيم فيقوى انتظار تلك النفحات في الأوقات الشريفة وعند اجتماع الهمم وتساعد القلوب كما في يوم عرفة ويوم الجمعة وأيام رمضان فإن الهمم والأنفاس أسباب بحكم تقدير الله تعالى لاستدرا رحمة حتى تستدر بها الأمطار في أوقات الاستسقاء وهي لاستدراك أمطار المكاشفات ولطائف المعارف من خزائن الملكوت أشد مناسبة منها لاستدرا قطرات الماء [117] واستجرا الغيوم من أقطار الجبال والبحار بل الأحوال والمكاشفات حاضرة معك في قلبك وإنما أنت مشغول عنها بعلاتقك وشهواتك فصار ذلك حجاباً بينك وبينها فلا تحتاج إلا إلى أن تنكسر الشهوة ويرفع الحجاب فتشرق أنوار المعارف من باطن القلب وإظهار ماء الأرض بحفر القنى أسهل وأقرب من الاسترسال إليها من مكان بعيد منخفض عنها ولكونه حاضراً في القلب ومنسياً بالشغل عنه سمي الله تعالى جميع معارف الإيمان تذكراً فقال تعالى ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَلْيَتَذَكَّرْ أُولُوا الْأَلْبَابِ﴾ وقال تعالى ﴿وَلَقَدْ يَسْرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾

Ve öyle olunca gerektir ki kul dahi kendi gönlünü şehevâtın giyâhından pâk edip içinde tohm-ı irâdet ü ihlâsı bezr ede ve onu riyâh-ı rahmetin esecek semtine ta'rîz eyleye. Ve bahar günlerinde ve sehâb ve bulut zuhûrunda intizâr-ı bârân mütekavvî olduğu gibi evkât-ı şerîfede ve ictimâ'-ı himem ve tesâ'üd-i kulûb katında meselâ yevm-i 'arefe ve cum'a ve ey-yâm-ı ramazân gibi ezmine ve ahyânda dahi nefehât-ı kudsiyyenin intizârı mütekavvî olmak gerektir, zîrâ ki himem ü enfâs takdîr-i ilâhî hükmünce onun istidrâr-ı rahmetine esbâbdırlar hattâ evân-ı istiskâda onunla emtârı istidrâr olunur ve hazâin-i melekûtta onunla emtâr-ı mükâşefât ve letâif-i ma'ârif istidrârının münâsibesi daha ziyâde eşeddir ya'nî şol esbâb ile bârân-ı mükâşefât ve sehâib-i letâif ma'ârifinin istidrârı münâsibesi onunla aktâr-ı cibâl ü bihârdan isticrâr-ı guyûm ve istidrâr-ı katerât-ı mâ-ı münâsibesinden daha ziyâde eşeddir, belki ahvâl ü mükâşefât seninle berâber kalbinde hâzır ve müheyyâdırlar, ancak sen kendi 'alâyık ve şehevâtın ile ondan meşgûlsun ve senin o iştigâlin seninle o ahvâl ü mükâşefât beyninde bir hicâb-ı hâciz olmuştur. Sen ancak inkisâr-ı şehevât ve ref'-i hicâba muhtâcsın ki inkisâr-ı şehevât ve irtifâ'-ı hacbde bâtın-ı kalbden envâr-ı ma'ârif işrâk eder. Ve zemîn içinde kârîzin hafriyla suyun ihrâcî uzak ve alçak bir zemînden onu celb ü istirsâl etmekten daha ziyâde sehl ü âsândır. Ve şol mükâşefât ve envâr-ı kalbde hâzır ve o eşgâl ile mensî bulunmuş olduğundan Hakk subhânehu ve ta'âlâ ma'ârif-i imânın cemî'isi tezekkür

tesmiye edip buyurdu ki ¹⁶⁷ ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ ya'nî “Biz Kur'an inzâl ettik, onu tebdil ü tahriften hıfz edicilerdeniz.” Ve dahi buyurmuş ki ¹⁶⁸ ﴿وَلَيَنْتَذِرُنَّ أُولُو الْأَنْبَابِ﴾ Bu nass-ı 'ālî sûre-i Sâd'ın yirmi sekizinci âyetindendir ki o âyet-i kerîmenin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Kur'an-ı kerîm kesrî'l-hayr dâimü'l-bereket bir kitâbdır ki biz onu sana gönderdik tâ ki onun âyetlerini mülâhaza ve tedebbür ve ma'anîsini endîşe ve tefekkür edeler ve 'ukûl-i tâmmе sâhibleri onunla mütenassih olalar.” Ve dahi diğеr bir âyette buyurmuş ki ¹⁶⁹ ﴿وَلَقَدْ يَسْرَنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾ ya'nî “Biz Kur'an'ı geçen ümmetlerin ahvâlini yâd ve hıfz etmek için âsân eyledik, onu kırâat ve ikânla mütte'iz olanlar var mıdır?”

[فهذا هو علاج الصبر عن الوسوس والشواغل وهو آخر درجات الصبر وإنما الصبر عن العلائق كلها مقدم على الصبر عن الخواطر قال الجنيد رحمه الله السير من الدنيا إلى الآخرة سهل على المؤمن وهجران الخلق في حب الحق شديد والسير من النفس إلى الله تعالى صعب شديد والصبر مع الله أشد فذكر شدة الصبر عن شواغل القلب ثم شدة هجران الخلق وأشد العلائق على النفس علاقة الخلق وحب الجاه فإن لذة الرياسة والغلبة والاستعلاء والاستتباع أغلب للذات في الدنيا على نفوس العقلاء وكيف لا تكون أغلب للذات ومطلوبها صفة من صفات الله تعالى وهي الربوبية والرؤية محبوبة ومطلوبة بالطبع للقلب لما فيه من المناسبة لأمر الربوبية وعنه العبارة بقوله تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ وليس القلب مذموماً على حبه ذلك وإنما هو مذموم على غلط وقع له بسبب تغيير الشيطان اللعين المبعد عن عالم الأمر إذ حسده على كونه من عالم الأمر فأضله وأغواه وكيف يكون مذموماً عليه وهو يطلب سعادة الآخرة فليس يطلب إلا بقاء لا فناء فيه وعزاً لا ذل فيه وأمناً لا خوف فيه وغنى لا فقر فيه وكمالاً لا نقصان فيه وهذه كلها من أوصاف الربوبية وليس مذموماً على طلب ذلك]

İşte vesâvis ve şevâgilden sabr etmekliğin 'ilâcı budur ki derecât-ı sabr-ın sonu ve âhiridir velâkin kâffe-i 'alâyıktan sabr etmek ancak havâtır üzerine sabr etmekten mukaddemdir ki Cüneyd-i Bagdâdî kuddise sırru-hu'l-'âlî buyurmuş ki “Dünyâdan âhirete seyr edip gitmek mü'mine Hakk'ın cennette halkın hicrânından daha ziyâde sehl ü âsândır” ki hakkın cennette halkın hicrânı eşeddir ve nefsten Allâhu ta'âlâya gidip seyr etmek daha ziyâde güç ve ondan katı ve as'ab ve eşeddir ve Zât-ı zü'l-celâl ile sabr etmek ondan ziyâde eşeddir ki evvelâ şevâgıl-ı kalbden sabrın şiddetini zikr etmiş sonra hicrân-ı halkın şiddeti zikr etmiş. Ve nefse eşeddi-

167 “Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.” Hicr, 15/9.

168 “Akıl sahipleri öğüt alsınlar diye.” Sâd, 38/29.

169 “Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?” Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

‘alâyık ancak ‘alâyık-ı halk ve hubb-ı câhtır, zîrâ ki lezzet-i riyâset ve galebe ve isti‘lâ ve istitbâ‘-ı nûfûs ‘ukalâya aaleb-i lezzât-ı dünyâviyyedir. Ve nice aaleb-i lezzât-ı dünyâviyye olmaya o hâli ile ki onun matlûbu sıfât-ı Bārî‘den bir sıfat ola ki sıfat-ı rübûbiyyettir ve rübûbiyyet ise tab‘an kalbe matlûb ve mahbûbedir o haysiyyetle ki umûr-ı rübûbiyyeye onda bir münâsebet vardır, zîrâ ki ‘âlem-i emrdendir ve tebâreke ve ta‘âlânın ﴿قُلْ¹⁷⁰ ٱلرُّوحُ مِنۢ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ emr-i cemîli dahi bu nûkte ve dakîkadan ‘ibârettir. Ve bunun hubbu üzerine kalb mezmûm değildir, ancak ‘âlem-i emrden müb‘ad olup şeytânın takrîriyle ona vâki‘ olan galatın üzerine mezmûmdur, çünkü ‘âlem-i emrden olduğuna hased edip kıskançlığından onu ihlâl ve igvâ eyledi. Ve bunun hubbu üzerine nice mezmûm olur o hâl ile ki kendisi ancak sa‘âdet-i âhirete tâlibdir ki fenâsı olmayan bekâ ve züllü olmayan ‘izz ve havfı olmayan emn ve fakrı olmayan gınâ ve noksânı olmayan kemâle taleb eder ve bunlar kâffesi evsâf-ı rübûbiyye-dendir ve bunların talebi üzerine mezmûm değildir. [118]

[إبل حق كل عبد أن يطلب ملكاً عظيماً لا آخر له وطالب الملك طالب للعلو والكمال لا محالة ولكن الملك ملكان ملك مشوب بأنواع الآلام وملحوق بسرعة الانصرام ولكنه عاجل وهو في الدنيا وملك مخلد دائم لا يشوبه كدر ولا ألم ولا يقطعه قاطع ولكنه أجل وقد خلق الإنسان عجولاً راغباً في العاجلة فجاء الشيطان وتوسل إليه بواسطة العجلة التي في طبعه فاستغواه بالعاجلة وزين له الحاضرة وتوسل إليه بواسطة الحمق فوعده بالغرور في الآخرة ومناه مع ملك الدنيا ملك الآخرة كما قال صلى الله عليه وسلم ”والأحمق من أتبع نفسه هواها وتمنى على الله الأمانى“ فانخدع المخدول بغروره واشتغل بطلب عز الدنيا وملكها على قدر إمكانه ولم يتدل الموفق بجبل غروره إذ علم مداخل مكره فأعرض عن العاجلة فعبّر عن المخدولين بقوله تعالى ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ ٱلْعَٰجِلَةَ وَتَذَرُونَ ٱلْآخِرَةَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ هَٰؤُلَاءِ يُحِبُّونَ ٱلْعَٰجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَآءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا﴾ وقال تعالى ﴿فَٱعْرِضْ عَنْ مَّن تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا ٱلْحَيٰوةَ ٱلدُّنْيَا ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ﴾]

Belki her bir ‘abdin hakkıdır ki kendi nefesine âhiri olmayan bir mülk-i ‘azîmi taleb eyleye ve mülkün tâlibi ise lâ-mahâle ‘ulüvv ve ‘izz ve kemâle tâlibdir. Velâkin mülk denilen şey ancak iki nev‘dir ki bir nev‘i sunûf-ı âlâm ile müşevveb ve âlûde bir mülktür ve sür‘at-i inkitâ‘ u insirâma dahi melhûktur, velâkin ‘âcildir ki dünyâda olan mülktür. Ve diğeri nev‘i o mülk-i muhalled ü dâimîdir ki onunla bir keder karışmaz ve bir elem ile müşevveb ve mülevves ve âlûde olmaz ve bir kâtı‘ onu kat‘ etmez velâkin âcildir. Ve insân ise ‘âcileye râğıb ‘acül yaratılmış olduğundan şeytân-ı

170 “De ki: “Ruh, Rabbinin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

la'in gelip tab'ında merkûz olan 'acele vâsıtasıyla ona tevessül edip 'âcile ile onu igvâ etmiş ve hâzırayı ona bezetip tezyîn etmiş ve dahi bönlük ve şaşkınlık vâsıtasıyla ona tevessül edip aldatmak ve gurûr ile âhireti dahi ona va'd etmiş ve mülk-i âhiretle ma'an mülk-i âhirete dahi onu mütemennî ettirmiş, nitekim 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ¹⁷¹ "وَالْأَخْمَقُ مَنْ أَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ الْأَمَانِي" ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: "Ahmak ancak o kimsedir ki kendi nefsinin hevâsına tâbi' etmiş ve Hakk subhânehu ve ta'âlânın üzerine ümniyyeyi temennî ettirmiş." Ve binâen 'aleyh mahzûl olan kimse onun gurûruyla mahdû' olup imkânına göre dünyânın 'izz ü meliki hâhişgerlik ve taleblerinde iştigâl etti ve muvaffak ve gayr-i mahzûl olan kimse onun habl-i gurûruyla câh-ı helâke tedellî etmedi, çünkü onun medâhil-i mekr ve menâfiz-i keyd ü ihtidâ'ını bilip 'âcileden i'râz eyledi. Ve Hakk subhânehu ve ta'âlâ mahzûlîn üzerine işbu kelâm-ı celîli ile ta'bîr edip buyurdu ki ¹⁷² ﴿كَأَلَمْ يَلْ تُجِبُونِ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْآخِرَةَ﴾ ya'nî "Ey insân, sizin zannınız gibi değildir, belki siz 'acele ile gidici dünyâyâ muhabbet edersiz ve âhiret-i bâkîyi terk edersiz." Ve dahi buyurmuş ki ¹⁷³ ﴿يَا نِفْ كَافِرْلَرِ اْءَعْلَهٗ غَعِجِى دُونِىَا سَعِرْلَرِ, اْءَءِى دُونِىَا سَعِرْلَرِ﴾ ya'nî "Kâfirler 'acele geçici dünyâyı severler, o girân şiddetli kıyâmet gününü mülâhaza etmeyip verâlarına terk ederler." Ve dahi buyurmuş ki ¹⁷⁴ ﴿فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ﴾ ya'nî "Yâ Muhammed, şol kimseden i'râz eyle ki o bizim zikrimiz olan Kur'an'dan yüz çevirmiştir, onun murâdı ancak dünyâda geçinmektir. Onların bu hayât-ı dünyâ 'amellerinin nihâyetidir ki ondan ileriye geçmezler."

[ولما استطار مكر الشيطان في كافة الخلق أرسل الله الملائكة إلى الرسل وأوحى إليهم ما تم على الخلق من إهلاك العدو وإغوائه فاشتغلوا بدعوة الخلق إلى الملك الحقيقي عن الملك المجازى الذي لا أصل له إن سلم ولا دوام له أصلاً فنادوا فيهم ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ اتَّقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنَا قُلْنَا إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ فالتوراة والإنجيل والزبور والفرقان وصحف موسى وإبراهيم وكل كتاب منزل ما أنزل إلا لدعوة الخلق إلى الملك الدائم المخلد والمراد منهم أن يكونوا ملوكاً في الدنيا ملوكاً في الآخرة أما ملك الدنيا فالزهد فيها والقناعة باليسير منها وأما ملك الآخرة فبالقرب من الله تعالى يدرك بقاء لا فناء فيه وعزاً لا ذل فيه وقرّة عين أخفيت في هذا العالم لا تعلمها نفس من النفوس]

171 Tirmizî, 4/219, no: 2459; Musnedu Ahmed, 28/350, no: 17123; İbn Mâce, 2/1423, no: 4260.

172 Kıyâmet, 75/20.

173 A'lâ, 87/16.

174 "Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselerden yüz çevir. İşte onların ilimden ulaşabildikleri nokta!" Necm, 53/29-30.

Ve çün mekr-i şeytân kâffe-i halkta müsaytır oldu, Hakk ‘azze ve celle melâikeyi rüsûl-i kirâma irsâl etti ve ‘adüvvün ihlâk ü igvâsından halka târî ve tamâm olan hâlî vahy etti ve rüsûl-i ‘izâm dahi halkı aslâ devâm ve bekâsı olmayan ve sâlim olsa da onun aslı olmayan mülk-i mecâzîden mülk-i hakîkîye da‘vet etmekle müştâgil olup onlar da nidâ ettiler ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اتَّقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنْ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ﴾¹⁷⁵ ya’nî “Ey mü’minler, size ne oldu ki fî sebîlillâh cihâda çıkın denildikte mesken ve mevrû‘âtınıza meyl ile ağır davranırsınız? Na‘îm-i âhiretten bedel hayât-ı dünyâyâ rāzî mısınız? Metâ‘-ı dünyâ âhirete nisbetle ziyâde hakîr ve kalîldir.” Kaldı ki Tevrât ve İncil ve Zebûr ve Furkân ve suhuf-ı İbrâhîm ü Mûsâ ve her bir kitâb-ı münezzel ancak muhalled olan mülk-i dâimîye da‘vet etmek için nâzil olmuşlar ve onlardan murâd odur ki bu emre münkâd ve fermânber olanlar dünyâ ve âhirette mülûk olalar. Dünyâda onların mülûk olmaları ancak mülk-i dünyâdan zühd ve ondan cüz‘î ve yesîr bir nesne ile kanâ‘at etmekledir ve âhirette mülûk olmaları dahi ancak Allâh’tan bir kurb ve yakınlık bulup fenâsı olmayan bekâ ve züllü olmayan ‘izz ve bu ‘âlemde nüfûstan bir nefis onu bilmez de yevm-i âhirete müddahir ve mahfî olan kurre-i ‘ayn-ı sa‘âdetlerine vâsıl ve müdrîk olmalarıdır.

[والشيطان يدعوهم إلى ملك الدنيا لعلمه بأن ملك الآخرة يفوت به إذ الدنيا والآخرة ضرتان ولعلمه بأن الدنيا لا تسلم له أيضاً ولو كانت تسلم له لكان يحسده أيضاً ولكن ملك الدنيا لا يخلو عن المنازعات والمكدرات وطول

الهموم في التدبيرات وكذا سائر أسباب الجاه ثم مهما تسلم وتمت الأسباب ينقضي العمر ﴿حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَيْهَا أَْمُرًا لَّيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَبْ بِالْأَمْسِ﴾ فضرب الله تعالى لها مثلاً فقال تعالى ﴿وَأَضْرَبَ لَهُم مَّثَلُ الْخَيْوةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا﴾]

Ve şeytân-ı la‘îm ise onları mülk-i dünyâyâ da‘vet eder, çünkü [119] bilir ki mülk-i âhiret onunla geçip fâit olur, zîrâ ki dünyâ ve âhiret iki kumadırlar ve dahi bilir ki dünyâ ona sâlim olmaz ve sâlim olmuş olsaydı ona hased ederdi. Velâkin mülk-i dünyâ münâza‘ât ve mükedderâtan hâlî olmaz ve tedâbirin hümm-ı tavîlesinden vâreste olmaz ve kezâlik sâir esbâb-ı câhın tedârük ve tedâbirâtında itâle-i hemmden âzâde olamaz. Sonra

175 “Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.” Tevbe, 9/38.

her ne vakt mülk-i dünyâ ona sâlim olup esbâbı tamâm olursa ‘ömrü mün-kazî olur, nitekim Kur’ân-ı kerîmde temsilen vârid olmuş ki **﴿حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنَّ** ¹⁷⁶ **لَهُم مِّثْلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَتْرَكْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ** ¹⁷⁷ **لَهُمْ مِثْلُ الْيَوْمِ الَّذِي أَنزَلْنَاهُ يَوْمَ بُرْءٍ فَذَلِكُمُ الْيَوْمَ الَّذِي تَصِفُونَ أَلْسِنَتَكُم بِلَاغٍ فِي الْأُمُورِ** Bu nass-ı ‘ālî sûre-i Yûnus’un yirmi dördüncü âyetinden- dir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Tâ ki zemîn elvân-ı ezhar ve envâ-ı esmâ ile müzeyyen olur ve o zemîn ahâlîsi o esmâr-ı vücûbât ve sâiri ahz ve cem’e kâdiriz zann ederler. Gece yâ gündüzde o yere bizim fermânımız gelip o esmâr ve nebâtı biçilmiş yâ kökünden koparılmış, gūyâ dünkü gün hîç olmamış gibi ederiz.” Ve dahi ona mesel darb edip buyurmuş ki **﴿وَاضْرِبْ لَهُم مِّثْلَ مَا يَخْلُقُ فِي السَّامَوَاتِ مِنْ مِثْلِهِ وَهُمْ يُكَفِّرُونَ بَأْسَهُ﴾** ya’nî “Yâ Muhammed, ehl-i dünyâyâ hayât-ı dünyânın meselini zikr eyle. O ona benzer ki semâdan inzâl ettiğimiz su ile arzın nebâtı karışıp o nebât kuvvet ve neşv ü nemâ ile kemâlini bulur ba’dehu kuruyup rûzgâr onu kökünden çıkarıp savurup her tarafa dağıtır.”

[والزهد في الدنيا لما أن كان ملكاً حاضراً حسده الشيطان عليه فصدّه عنه معنى الزهد أن يملك العبد شهرته وغضبه فينقادان لباعث الدين وإشارة الإيمان وهذا ملك بالاستحقاق إذ به يصير صاحبه حراً وباستيلاء الشهوة عليه يصير عبداً لفرجه وبطنه وسائر أغراضه فيكون مسخراً مثل البهيمة مملوكاً يستجره زمام الشهوة آخذاً بمختنقه إلى حيث يريد ويهوى فما أعظم اغترار الإنسان إذ ظن أنه ينال الملك بأنه يصير مملوكاً وينال الربوبية بأن يصير عبداً]

Ve zühd ve perhîzkârlık dünyâda mülk-i hâzır olunca şeytân-ı la’în onun üzerine ona hased edip onu ondan men’ etti. Ve zühdün ma’nâsı ise adam dünyâda şehvet ve gazaba mâlik olmaktır tâ ki ikisi bâ’is-i dîn ve işâret-i îmâna münkâd olalar. Ve bu mülk ancak istihkâk iledir, çünkü sâ-hibi onunla hürr ve serbest olur ve şehvetin istîlâsıyla insân kendi fer-ci-ne ve batnına ve agrâz-ı sâiresine behîme gibi ‘abd-i memlûk ve bende-i müsahhar u fermânber olur ki o hâlde şehvet onun boğazından alıp tutar ve dileyip sevdiği yere zimâm-ı şehvet onu çeker götürür. Artık bu bâbda o insânın ne ‘aceb ‘azîm aldanış ve igtirârı vardır ki kendisi memlûk ol-masıyla mülke nâil olacağını zann eder ve ‘abd kemter ve rakîk olmakla rübûbiyyete nâil olacağına zann eder.

[ومثل هذا هل يكون إلا معكوساً في الدنيا منكوساً في الآخرة ولهذا قال بعض الملوك]

176 Yûnus, 10/24.

177 “Onlara dünyâ hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yer yüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık so-nunda rûzgârın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.” Kehf, 18/45.

لبعض الزهاد هل من حاجة قال كيف أطلب منك حاجة وملكي أعظم من ملكك فقال كيف قال من أنت عبده فهو عبد لي فقال كيف ذلك قال أنت عبد شهوتك وغضبك وفرجك وبطنك وقد ملكت هؤلاء كلهم فهم عبيد لي فهذا إذن هو الملك في الدنيا وهو الذي يسوق إلى الملك في الآخرة فالمخدوعون بغرور الشيطان خسروا الدنيا والآخرة جميعاً والذين وفقوا للاستعداد على الصراط المستقيم فازوا بالدنيا والآخرة جميعاً]

Ve bu gibi adam ya'nî esîr-i şehvet ü gazab olan kimse dünyâda ma'kûs ve âhirette menkûs olmaktan başka onun dîğer bir şe'n ü masîri var mıdır? Ve onun için ba'zu'l-mülûk ba'zû'z-zühhâda “Senin bir hâcetin var mıdır?” dedikte, zâhid “Benim melikim senin melikinden a'zam olduğu hâlde ben senden nice bir hâceti taleb ederim!” diye cevâb vermiş. Ve “Melik bu nicedir?” diye melikini istifhâm edince, zâhid “Sen onun memlûk ve ‘abdi bulunduğun şey, benim için kul ve memlûktür” diye beyân ve îmâ ve “Mülk bu nicedir?” diye bir dahi istifsâr ettikte, zâhid “Sen kendi şehvet ve gazab ve ferc ve batnına bendesin ve ben isem bunların kâffesine mâlik olmuşum ki el-hâletü hâzihi benim için ‘abîddirler ya'nî bana kulluk edip emr ü irâdetime münkâd ve mutî‘adırlar” diye tavzîh-i kelâm edip ona ‘adem-i ihtiyâcını anlatmış. Ve vâkı‘a bu gibi zâhid dünyâda meliktir ve melik-i dünyâ dahi bu gibi meliktir ki âhiretin melikine adamı sevk eder ve böyle olunca gurûr-ı şeytân ile aldanıp mahdû‘ olan adamlar dünyâ ve âhiretin ikisine birden ziyân etmişler ve tarîk-i kavîm ve sırât-ı müstakîm üzere iştidâda muvaffak olan zevât-ı dünyâ ve âhiretin ikisine birlikte fâiz olmuşlar.

[إذا عرفت الآن معنى الملك والربوبية ومعنى التسخير والعبودية ومدخل الغلط في ذلك وكيفية تعمية الشيطان وتلبسه يسهل عليك النزوع عن الملك والجاه والإعراض عنه والصبر عند فواته إذ تصير بتركه ملكاً في الحال وترجو به ملكاً في الآخرة ومن كوشف بهذه الأمور بعد أن ألفت الجاه وأنس به ورسخت فيه بالعادة مباشرة أسبابه فلا يكفيه في العلاج مجرد العلم والكشف بل لا بد وأن يضيف إليه العمل وعمله في ثلاثة أمور]

Ve çün bu zikr ü tafsîlden imdi sen ma'nâ-yı melik ü rübûbiyyet ve ma'nâ-yı teshîr ü ‘ubûdiyyet ve bunlarda olan medhal-ı galat ve ta'miye-i şeytânın keyfiyyeti ile sana vâkı‘ olan telbîsini anlayıp güzelce bildin, artık mülk ve câhtan nüzû‘ edip onlardan i'râz eylemek ve fevâtları katında onlardan sabr etmek dahi sana sehl ve âsân ve heyyin ve kolay olur, çünkü onun terkiyle hâlen melik olursun ve onunla âhirette bir melike nâil olmak recâ eylesin. Ve kim ki bu umûr ile mükâşefe olup velâkin câh ile ilf ve onunla ünsiyyet edip bi-hasebi'l-‘âdet mübâşeret esbâbı onun zâtında sebât ve rüsûg ettikten sonra bu umûr ile mükâşefe oldu, artık o vakte ‘ilm-i mücerred ve

keşf-i mādde onun ‘ilâcında kifāyet etmez, belki o hâlde ‘ilm ve keşfe izāfe-i ‘amel dahi lâzım ve lâbüddür ve onun ‘ameli ise ancak üç emrdir:

[أحدها أن يهرب عن موضع الجاه كي لا يشاهد أسبابه فيعسر عليه الصبر مع الأسباب كما يهرب من غلبته الشهوة من مشاهدة الصور المحركة ومن لم يفعل هذا فقد كفر نعمة الله في سعة الأرض إذ قال تعالى ﴿قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا﴾]

Ki birincisi esbāb-ı cāhı görmemek için mevzi’-i cāhtan kaçıp hezīmet etmektir, zīrā ki esbāb-ı cāh müşāhedeyle ondan sabr etmek ona vücūd-ı esbāb ile ma‘an pek çok güç ve ‘asīrdır, nitekim şehvetinin maglūbu olan kimse muharrik-i şehvet olan müşāhede-i suverden kaçıp firār eder. Ve kim ki bunu işlemezse [120] se‘at-ı arzda olan ni‘met-i ilāhiyyeyi küfrān ve cahd etmiş olur, zīrā ki tebāreke ve ta‘ālā buyurmuş ki ﴿قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا﴾¹⁷⁸ ya’nī “Allāhu ta‘ālānın yerleri vāsi’ değil miydi ki muhācirinin Medīne’ye ve Habeş’e hicret ettikleri gibi siz dahi bir mahalle hicret edeydiniz.”

[الثاني أن يكلف نفسه في أعماله أفعالاً تخالف ما اعتاده فيبدل التكلف بالتبذل وزى الحشمة بزى التواضع وكذلك كل هيئة وحال وفعل في مسكن وملبس ومطعم وقيام وقعود كان يعتاده وفاء بمقتضى جاهه فينبغي أن يبدلها بنقائضها حتى يرسخ باعتياد ذلك ضد ما رسخ فيه من قبل باعتياد ضده فلا معنى للمعالجة إلا المضادة]

Ve ikinci emr, a‘māl ve ef‘ālinde mu‘tādı olup muktezā-yı cāh üzere ifā edegeldiği şeyi zıddiyyete tebdīli ile nefsinı teklīf etmektir ki tekellūfū tebezzüle ve ziyi-i haşmeti ziyi-i tevāzu‘a deęiştirip onları tebdīl ede ve mesken ve melbes ve mat‘am ve kıyām ve ku‘ūdunda muktezā-yı cāh üzere i‘tiyād etmiş olduđu kaffe-i harekāt ve sekenāt ile her bir hey‘et-i hāl ve fi‘li ‘umūmen zıddiyyete tebdīl edip muhālefetini iltizām ede ya’nī onların nakāizleriyle ‘ādetini deęiştirmek gerektir tā ki bu i‘tiyād ile nefis me’lūf olup da o muhālif olan i‘tiyād nefsinde sābit ola ve akdemce nefsinde i‘tiyād ile rāsih olan etvār cümlesi zıddları i‘tiyādlarıyla zāil ve mütehavvel ola, zīrā ki müzāddeden gayrı mu‘ālecenin dīger bir ma‘nāsı yoktur.

[الثالث أن يرعى في ذلك التلطف والتدرج فلا ينتقل دفعة واحدة إلى الطرف الأقصى من التبذل فإن الطبع نفور ولا يمكن نقله عن أخلاقه إلا بالتدرج فيترك البعض ويسلي نفسه البعض ثم إذا قنعت نفسه بذلك البعض ابتداء بترك البعض من ذلك البعض إلى أن يقنع بالبقية وهكذا يفعل شيئاً فشيئاً إلى أن يجمع تلك الصفات التي رسخت فيه وإلى هذا التدرج الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم ”إن هذا الدين متين فأوغل فيه برفق ولا تبغض إلى نفسك عبادة

178 “Melekler, “Allah’ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler.” Nisā, 4/97.

الله فإن المنبت لا أرضاً قطع ولا ظهراً أبقى“ وإليه الإشارة بقوله عليه السلام ”لا تشادوا هذا الدين فإنه متينٌ فمن يشاده يغلبه فلا تبغض إلى نفسك عبادة الله“¹⁷⁹

Ve üçüncü emr, bu teklîf ü tebdîl ‘ādât u etvârda telattuf ve tedrîci mürâ‘ât etmektir ki yekbâr tebezzülden cânib-i aksâya def‘aten vâhideten intikâl etmeye, zîrâ ki tab‘-ı beşer nefûr olup kendi ahlâkından nakli ancak tedrîc ile mümkün olur ki ‘âdet ve me’lûfunun ba‘zısını terk edip ve ba‘zısı ile tesellî ede sonra o ba‘za nefsi kâni‘ olursa yine o ba‘zın ba‘zısını terk etmeye başlar tâ ki bakiyye ile kâni‘ ola ve böyle böyle işler de şey‘en feşey‘en o hüyu terk edip tâ ki nefsinde râsih ve sâbit olan sıfât-ı makdûhayı külliyyen kal‘ ve kam‘ eyleye. Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin İn هذا الدين متين فأوغل فيه برفق ولا تبغض إلى نفسك عبادة الله فإن المنبت لا أرضاً قطع ولا ظهراً¹⁷⁹ kavî-i ‘âlîsinin işâreti dahi bu tedrîcedir ki hülâsa-i fehvâ-yı münîfî: “Tahkîkan bu dîn metindir. Sen rıfk ile onda tevaggul eyle de ‘ibâdetullâhı kendi nefsinde bugz ettirme, zîrâ ki münbet olan şey ne yeri kat‘ eder ve ne de bir arkayı bırakır.” Ve dahi ‘aleyhi efdalü’t-tahiyye efendimizin “لَا¹⁸⁰ fermân-ı celîlinin işâreti kezâlik bu tedrîce îmâdır ya’nî “Siz bu dîni teşdîd ettirmeyiniz, zîrâ kim ki kendi nefsi üzerine bu dîni teşdîd ederse elbette onu galebe eder.”

[فإذا ما ذكرناه من علاج الصبر عن الوسواس وعن الشهوة وعن الجاه أضفه إلى ما ذكرناه من قوانين طرق المجاهدة في كتاب رياضة النفس من ريع المهلكات فاتخذة دستورك لتعرف به علاج الصبر في جميع الأقسام التي فصلناها من قبل فإن تفصيل الأحاد يطول ومن راعى التدريج ترقى به الصبر إلى حال يشق عليه الصبر دون كما كان يشق عليه معه فتعكس أموره فيصير ما كان محبوباً عنده ممقوتاً وما كان مكروهاً عنده مشرباً هيناً لا يصبر عنه“]

Kaldı ki vesvese ve şehvet ve câhdan sabr etmek ‘ilâclarında bizim zikr ettiğimiz şey rub‘-ı mühlikât mücelledinde riyâzat-ı nefs kitâbında turuk-ı mücâhededen zikr ettiğimiz kavânîne izâfet eyler de onu kendi düstûrunu ittihâz eyle tâ ki fî-mâ sebak ve tekaddem zikr ettiğimiz aksâmın cemî‘i-sinde ‘ilâc-ı sabrı onunla bilesin, zîrâ ki âhâdın tafsîli uzun olur. Ve kim ki tedrîci gözetip mürâ‘ât ederse sabr onu bir hâl ile terakkî ve irtifâ‘ eder ki o hâlden sabr etmek ona pek çok güç ve düşvâr olur, nitekim onunla ma‘an sabr etmek ona güç idi ki cemî‘-i umûru mün‘akis olup onun yanında mahbûb ola gelen şey mebgûz olur ve yanında mekrûh olup ondan

179 Mecma‘u‘z-Zevâid, 1/62; Keşfu‘l-Hafâ, 1/291; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2144.

180 İbnu‘l-Mubârek, ez-Zuhd ve‘r-rakâ‘ik, 1/415, no: 1178; Mu‘cemu İbni‘l-A‘râbî, 3/899, no: 1883; Şurabu‘l-İmân, 5/395, no: 3603; el-Begavî, Şerhu’s-Sünne, 4/51.

hoşlanmadığı şey ona bir hüý ve meşreb-i henî olur ki ondan sabr etmeye liyâkat ve iktidârı kalmaz.

[وهذا لا يعرف إلا بالتجربة والذوق وله نظير في العادات فإن الصبي يحمل على التعلم في الابتداء قهراً فيشق عليه الصبر عن اللعب والصبر مع العلم حتى إذا انفتحت بصيرته وأنس بالعلم انقلب الأمر فصار يشق عليه الصبر عن العلم والصبر على اللعب وإلى هذا يشير ما حكى عن بعض العارفين أنه سأل الشبلي عن الصبر أيه أشد فقال الصبر في الله تعالى فقال لا فقال الصبر لله فقال لا فقال الصبر مع الله فقال لا فقال فأيش قال الصبر عن الله فصرخ الشبلي صرخة كادت روحه تلف وقد قيل في معنى قوله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ اصبروا في الله وصابروا بالله ورابطوا مع الله وقيل الصبر لله غناء والصبر بالله بقاء والصبر مع الله وفاء والصبر عن الله جفاء وقد قيل في معناه

والصبر عنك فمذموم عواقبه ... والصبر في سائر الأشياء محمود

وقيل ايضاً

الصبر يحمل في المواطن كلها ... إلا عليك فإنه لا يجمل

هذا آخر ما أردنا شرحه عن علوم الصبر وأسراره]

Ve bu hâl ancak tecrîbe ve zevk ile bilinir. ‘Âdâtta dahi onun nazîri vardır, zîrâ ki sabî ve çocuk kimse ibtidâen kahr ve cebr ile ta‘allûme haml olunur ki o vakte oyun üzerine ve ‘ilme sabr etmek ona zor ve düşvâr ve meşakkatli gelir tâ ki onun basîresi açılır da ‘ilm ile istînâs eder. Vaktâ ki basîresi açılıp ‘ilm ile ünsiyyet eder, emr münkalib olup ‘aksine döner ki o hâlde ‘ilmden ve oyuna sabr etmek ona güç ve meşakkatli olur. Ve ba‘zu’l-‘ârifîn üzerine mahkî bulunan kıssa buna işâret eder ki ‘âriflerin birisi, Şiblî ‘aleyhi’r-rahmeden sorup demiş ki “Sabrın hangi nev’i eşeddir?” Şiblî: “Allâh’ta sabr etmek” demiş. Ve o zât “yok” diye sözünü redd edince, Şiblî “Allâh için” demiş. Ve o zât “yok” dedikte, Şiblî “Allâh ile” demiş. Ve o zât “yok” diye bu sözünü tasdik etmeyincei, Şiblî “Yâ hangi şeydir?” diye istifsâr etti, o zât “Allâh’tan sabr etmektir” diye beyân etmekle Şiblî [121] bir na‘ra vurmuş ki az kalmış ki rûhu onunla telef ola. Ve dahi tebâreke ve ta‘âlânın ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾¹⁸¹ kavl-i ‘âlisinin tefsîrinde “Allâhu ta‘âlâda sabr ediniz ve Allâhu ta‘âlâ ile sabr-ı leşker ve Allâhu ta‘âlâ ile murâbete ediniz.” Ve dahi denilmiş ki “Allâh’a sabr etmek gınâdır ve Allâh ile sabr etmek bekâdır ve Allâhu ta‘âlâ ile ma‘an sabr eylemek vefâdır ve Allâhu ta‘âlâdan sabr etmek cefâdır.” Ve bu kelâmın ma‘nâsında nazmen denilmiş ki beyt:

والصبر عنك فمذموم عواقبه ... والصبر في سائر الأشياء محمود

Ya'nî "Senin üzerine sabr etmekliğin 'avākıbı mezmūmedir ve eşyâ-yı sāirede sabr etmeklik şe'ni mahmūd ve memdūhdur." Ve dahi denilmiş ki beyt-i āher:

الصبر يحمل في المواطن كلها ... إلا عليك فإنه لا يجمل

Ya'nî "Cemî'-i emākin ve kâffe-i mevâtında sabr etmeklik hâli güzel ve cemîl olur meğer ki senin üzerine sabr etmek ki o hâlde cemîl olmaz" demektir. İşte sabrın 'ulûm ve esrârından şerhini murād ettiğimiz nesnenin āhiri ve sonu budur.

**eş-Şatru's-Sânî Mine'l-Kitâbi Fî'ş-Şükri ve Lehu Selâsetü Erkânün.
el-Evvelü: Fî Fazîleti'ş-Şükri ve Hakîkatihî ve Aksâmihi ve Ahkâmihi;
es-Sânî Fî Hakîkati'n-Ni'meti ve Aksâmiha'l-Hâssati ve'l-Âmmeti; es-
Sâlisü Fî Beyânî'l-Efdali Mine'ş-Şükri ve's-Sabri**

[الشطر الثاني من الكتاب في الشكر وله ثلاثة أركان الأول في فضيلة الشكر وحقيقته وأقسامه
وأحكامه الثاني في حقيقة النعمة وأقسامها الخاصة والعامة الثالث في بيان الأفضل من الشكر والصبر]

Kitâb-ı sabr ve şükrün şatr-ı sânisî ki şükrün mebâhisinde idi, işte bu şatrdır ki ahvâl-i şükr ve fezâilini beyân ü tafsîl eder. Ve onun üç rüknü vardır ki birinci rüknü şükrün fazîlet ve hakikat ve aksâm ve ahkâmının mebâhisine hâvî ve muhîttir ve ikinci rüknü ni'metin hâss ve 'âmm olan aksâm u hakikatının tafsîlât ve tavzihâtının mebâhisine câmi' ve müştemildir ve üçüncü rüknü şükr ve sabrın hangisi daha ziyâde efdal olduğunun beyânına nâttıktır şöyle ki ber-vech-i âtî zikr ü beyân olunur.

er-Rüknü'l-Evvelü Fî Nefsi'ş-Şükri - Beyânu Fazîleti'ş-Şükri

[الركن الأول في نفس الشكر بيان فضيلة الشكر]

[اعلم أن الله تعالى قرن الشكر بالذكر في كتابه مع أنه قال ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾¹⁸² فقال تعالى ﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ﴾¹⁸³]

Rükn-i evvel ki nefsi-i şükrde idi onun mebâhisi bunlardır ve fazîlet-i şükrün beyânı dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki Zât-ı zü'l-celâl hazretleri Kitâb-ı kerîm ve Furkân-ı hakîminde şükrü zikr ile mukârin etmiş o hâl ile ki¹⁸⁴ ﴿وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ buyurmuştur ya'nî "Allâhu ta'âlâ onun zikri tahkîkan cümleden ekberdir" diye fermân buyurulmuştur ki nass-ı 'âlisinde¹⁸⁵ ﴿فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ﴾ ya'nî "Siz beni tâ'at ile zikr edin ki ben dahi sizi magfiretle yâd edeyim ve bana tâ'atla ni'metlerime

182 "Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir." Ankebût, 29/45.

183 "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin." Bakara, 2/152.

184 "Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir." Ankebût, 29/45.

185 "Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin." Bakara, 2/152.

şükr edin ve ma'siyet ile küfrân etmeyin.”

[وقال تعالى ﴿مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمِنْتُمْ﴾ وقال تعالى ﴿وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ﴾ وقال عز وجل إخباراً عن إبليس اللعين ﴿لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ قيل هو طريق الشكر ولعلو رتبة الشكر طعن اللعين في الخلق فقال ﴿وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ وقال تعالى ﴿وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ وقد قطع الله تعالى بالمزيد مع الشكر ولم يستثن فقال تعالى ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ واستثنى في خمسة أشياء في الإغناء والإجابة والرزق والمغفرة والتوبة فقال تعالى فسوف يغنيكم الله من فضله إن شاء وقال ﴿فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ﴾ وقال ﴿فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ﴾ وقال ﴿وَاللَّهُ يَزِدُّكَ مِنْ نِشَاءٍ بَغَيْرِ حِسَابٍ﴾ وقال ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ وقال ﴿وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾ وهو خلق من أخلاق الربوبية إذ قال تعالى ﴿وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ﴾ وقد جعل الله الشكر مفتاح كلام أهل الجنة فقال تعالى وقالوا ﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ﴾ وقال ﴿وَأَخِرْ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾]

Ve dahi diğer bir âyette buyurmuş ki ¹⁸⁶ ﴿مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمِنْتُمْ﴾ Bu âyet-i kerîme sûre-i Nisâ'nın yüz kırk altıncı âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Eğer siz Allâhu ta‘âlâya îmân getirip ni‘metlerine şükr ederseniz Allâhu ta‘âlâ size ‘azâb etmekle ne ister ve niçin eder?” Ve âher bir âyette buyurmuş ki ¹⁸⁷ ﴿وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ﴾ ya’nî “Ni‘mete şükr edenlere biz âhirette mükâfâtını veririm.” Ve diğer bir yerde İblîs-i la‘în üzere ihbâr edip buyurmuş ki ¹⁸⁸ ﴿لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ ki burada “sîrât-ı müstakîm”-den murâd tarîk-i şükrdür denilmiş ve şükürün ‘ulüvv-i rütbesinden dolayı şeytân-ı la‘în halka ta‘n edip demiş ki ¹⁸⁹ ﴿وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ ya’nî “Sen o benî âdemin çoğunu verdiğin ni‘metlere şâkir bulmaz mısın?” dedi. Ve âher bir âyette buyurmuş ki ¹⁹⁰ ﴿وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ ya’nî “Kullarımdan az kimse vardır ki lisân ve kalb ile şükr ede.” Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ şükr ile [122] mezîd-i ni‘met olduğu bilâ-istisnâ kat‘ edip buyurmuş ki ¹⁹¹ ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾ ya’nî “Eğer verdiğim ni‘metlere şükr ederseniz size ni‘metlerimi artırırım.” Ve diğer yerlerde beş şeyde istisnâ etmiştir ki gınâ ve icâbet ve rızk ve magfiret ve tevbe ihsânlarını işâete ta‘lîk buyurmuştur. Gınâ için إِنْ فَضَّلَهُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ

186 “Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azab etsin ki?” Nisâ, 4/147.

187 “Biz şükredenleri mükafatlandıracağız.” Âlu İmrân, 3/145.

188 “Yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım.” A‘râf, 7/16.

189 “Ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın.” A‘râf, 7/17.

190 “Kullarımdan şükredenler pek azdır.” Sebe, 34/13.

191 “Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” İbrâhîm, 14/7.

¹⁹² ﴿يَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ﴾ buyurmuştur ya'nî "Hakk ta'âlâ murâd ettiği hâlde kendi fazlından sizi yakında ganî eder." Ve icâbet-i du'â için buyurmuş ki ¹⁹³ ﴿وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ ya'nî "O dilerse def'ine du'â ettiğiniz şeyi keşf eder." Ve rızık için buyurmuş ki ¹⁹⁴ ﴿وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ ya'nî "Şirkten ma'âda sagâir ve kebâir-i zünübunu dilediği kimse için fazl ü ihsânıyla magfîret eder." Ve dahi tevbe için buyurmuş ki ¹⁹⁵ ﴿وَيُثَوِّبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾ ya'nî "Allâhu ta'âlâ dilediğine tevbe ile islâm rûzî kılar." Ve şükür ahlâk-ı rübûbiyyetten bir huluktur ki tebâreke ve ta'âlâ ¹⁹⁷ ﴿وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ﴾ buyurmuştur ya'nî "Allâhu 'azîmü's-şân şekûr ve halîmdir." Ve dahi şükür ehl-i cennet kelâmının miftâhı kılmuştur ki buyurmuş ki ¹⁹⁸ ﴿وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ﴾ ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "O mü'min diyeler ki Allâhu ta'âlâya hamd olsun ki peygamberler lisânıyla olan va'dini incâz eyledi ve cennetten mekânı bize mîrâs verdi ve ondan dilediğiniz mekâna nüzûl ederiz. Mü'min olup 'amel-i sâlih işleyenlere cennet ne güzel ecr oldu." Ve âher bir yerde buyurulmuş ki ¹⁹⁹ ﴿وَأَخْرَجَ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ Bu nass-ı celîl sûre-i Yûnus'un onuncu âyetindendir ki o âyet-i kerîminin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "O mü'minler cennete duhüllerinde yâ Allâh, seni cümle nakâyıstan tenzîh ederiz kelâm ve du'âsını ederler." Ve melâike ve birbirleriyle tahiyatları selâmdır ve âhir-i kelâm ü du'âları 'âlemlerin Rabbisi olan Allâhu ta'âlâya hamd ü senâdır.

[وأما الأخبار فقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "الطاعم الشاكر بمنزلة الصائم الصابر" وروى عن عطاء أنه قال دخلت على عائشة رضي الله عنها فقلت أخبرينا بأعجب ما رأيت من رسول الله صلى الله عليه وسلم فبكت وقالت وأي شأنه لم يكن عجباً أتاني ليلة فدخل معي في فراشي أو قالت في لحافي حتى مس جلدي جلده ثم قال "يا ابنة أبي بكر ذريني أعبد لربي" قالت قلت إني أحب قربك لكنني أوتر هواك فأذنت له فقام إلى قربة ماء

¹⁹² Tevbe, 9/28.

¹⁹³ "O da dilerse (kurtulmak için) dua ettiğiniz sıkıntıyı giderir ve siz o an Allah'a ortak koştuklarınızı unutursunuz." En'âm, 6/41.

¹⁹⁴ "Allah dilediğine hesapsız rızık verir." Bakara, 2/212.

¹⁹⁵ "Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar." Nisâ, 4/48.

¹⁹⁶ "Allah dilediğinin tövbesini kabul eder." Tevbe, 9/15.

¹⁹⁷ "Allah şükürün karşılığını verendir, Halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)." Tegâbün, 64/17.

¹⁹⁸ "Onlar şöyle derler: "Hamd, bize olan vaadini gerçekleştiren Allah'a mahsustur." Zümer, 39/74.

¹⁹⁹ "Aralarındaki esenlik dilekleri, "selam"; dualarının sonu ise, "Hamd alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" sözleridir." Yûnus, 10/10.

فتوضاً فلم يكثر صب الماء ثم قام يصلي فبكى حتى سالت دموعه على صدره ثم ركع فبكى ثم سجد فبكى ثم رفع رأسه فبكى فلم يزل كذلك يبكي حتى جاء بلال فأذنه بالصلاة فقلت يا رسول الله ما يبكيك وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر قال "أفلا أكون عبداً شكوراً ولم لا أفعل ذلك وقد أنزل الله تعالى عليّ ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيفِ الرِّيحِ وَالسَّحَابِ الْمُسْحَرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾"

Ve fazîlet-i şükr hakkında vârid olan ahhbâr ise onlar dahi bunlardır ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki الطاعم الشاكر بمنزلة الصائم ²⁰⁰ ya'nî "Tâ'im ve şâkir olan kimse sâim-i sâbirin menzilesindedir" ki ta'âmı ekl ve tenâvül edip Allâhu ta'âlâya şükr eden kimse, oruç tutup sabr eden kimsenin menzilesindedir. Ve 'Atâ 'aleyhi'r-rahme rivâyet edip demiş ki "Bir gün Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i 'Âişetü's-sıddîka 'aleyhe'r-rıdvânın huzûr-ı sa'âdet-mevfûrlarında müsûl edip ona 'arz-ı recâ vü niyâz ettim ki "Aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizden gördüğün en ziyâde 'acîb şey ile bize haber ver." Ve o dahi ağlayıp dedi ki "Onun hangi şe'ni var ki 'aceb değildir! Bir gece yanıma geldi veyâ benim yatağıma girdi dedi veyâhüd benim lihâfıma girdi" dedi, "tâ ki mübârek derisi benim derime değdi. Sonra "يا ابنة أبي بكر ذريني أتعبد لربي" buyurdu ya'nî "Ey Ebû Bekr'in kızı, beni bırak ki ben kendi Rabbime ta'abbüd edeyim." Hazret-i 'Âişe buyurdu ki "Ben dahi ona dedim ki "Ben senin kurbünü severim velâkin ben senin hevâ ve ârzünü kendi hevâm üzerine hemîşe îsâr ve tercîh ederim." Hemân murâdına muvâfakat edip ona izn verdim ve o dahi derhâl kalkıp su tulumuna varıp âbdest aldı ve tevaddî ederken su değmekten teksîr etmedi sonra kalkıp namâza durdu ve mübârek sadr-ı şerîfine akıncaya dek gözyaşı döküp ağladı sonra rûkû'a gidip onda dahi ağladı sonra sücûd edip onda dahi ağladı sonra sücûddan başını kaldırıp kezâlik ağladı ve bu hâlden zâil olmadı tâ ki Bilâl 'aleyhi'r-rıdvân gelip namâz ile ona îzân etti, o vakt ben dahi ona dedim ki "Senin zamân-ı câhiliyette tekaddüm eden ve âyet-i kerîmenin nüzûlüne dek tehhür eden tefrîti sana 'afv ü magfiret olduğu hâlde seni ağlatan nedir?" diye suâl ve o dahi "أفلا أكون عبداً شكوراً ولم لا أفعل ذلك وقد أنزل الله تعالى عليّ"

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيفِ

200 Keşfu'l-Hafâ, 2/44; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2144.

201 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2145.

202 diye cevâb buyurdu ki hülâsa-i meâl-i münîfî: “Ben ‘abd-i şekûr olmayayım mı ve niçin etmeyeyim o hâl ile ki Allâhu ta‘âlâ ve الثَّهَارِ اللَّيْلِ واختلاف السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَتَ بِهِ الْأَرْضُ بَعْدَ مُوتَيْهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيحُ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسْتَخَرِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَايَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” Bu âyet-i kerîme sûre-i Âl-i ‘Îmrân’ın yüz doksanıncı âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Semâvât ve arzın ve onlardaki mevcûdâtın hakkında ve gece ile gündüzün gelip gitmesinde ve nûr ve zulmeti noksân ve ziyâdeliği ihtilâfında ‘ukûl-i kâmile ashâbı için Cenâb-ı Hâlıkü’l-mevcûdâtın vahdâniyyet ve kemâl-i kudretine âşikâre nişân ve kat’î burhân vardır.”

[وهذا يدل على أن البكاء ينبغي أن لا ينقطع أبداً وإلى هذا السر يشير ما روي أنه مر بعض الأنبياء بحجر صغير يخرج منه ماء كثير فتعجب منه فأنطقه الله تعالى فقال منذ سمعت قوله تعالى ﴿وَقُودُّهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ﴾ فأنأ أبكي من خوفه فسأله أن يجيره من النار فأجاره ثم رآه بعد مدة على مثل ذلك فقال لم تبكي الآن فقال ذاك بكاء الخوف وهذا بكاء الشكر والسرور وقلب العبد كالْحِجَارَة أو أشد قسوة ولا تزول قسوته إلا بالبكاء في حال الخوف الشكر جميعاً وروي عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال ”ينأى يوم القيامة ليقم الحمدأون فتقوم زمرة فينصب لهم لواء فيدخلون الجنة قيل ومن الحمدأون قال الذين يشكرون الله تعالى على كل حال وفي لفظ آخر الذين يشكرون الله على السراء والضراء وقال صلى الله عليه وسلم ”الحمد رداء الرحمن“ وأوحى الله تعالى إلى أيوب عليه السلام ”إني رضيت بالشكر مكافأة [123] من أوليائي“ في كلام طويل وأوحى الله تعالى إليه أيضاً في صفة الصابرين ”أن دارهم دار السلام إذا دخلوها ألهمتهم الشكر وهو خير الكلام وعند الشكر أستزيدهم وبالنظر إلي أزيدهم“ ولما نزل في الكنوز ما نزل قال عمر رضي الله عنه ”أي المال نتخذ فقال عليه السلام لينخذ أحدكم لساناً ذاكراً أو قلباً شاكراً فأمر باقتناء القلب الشاكر بدلاً عن المال“ وقال ابن مسعود ”الشكر نصف الإيمان“]

Ve bu delâlet eder ki ağlamak kesilmemek gerektir. Ve ba‘zu’l-enbiyâ üzerine mervî bulunan işbu kıssa dahi bu sırra işâret eder şöyle ki peygamberlerin birisi sagîr bir taş üzerine mürûr edip görmüş ki o taştan çok su akar ve ondan müte‘accib kalınca Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onu intâk edip dedi ki “Ben tebâreke ve ta‘âlânın kelâm-ı kerîminden ﴿وَقُودَهَا النَّاسُ

202 “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı diriltiği yağmurda, yer yüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre âmede bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.” Bakara, 2/164.

²⁰³ وَالْحِجَارَةُ ۖ نASS-ı ‘ālîsini işitince onun korkusundan hemîşe ağlarım!” diye âteşten halâsı diledi, o dahi Allâhu ta‘âlâdan onun halâsını niyâz etti. Ve Hakk ta‘âlâ dahi onun şefâ‘atini kabûl buyurup o taş âteşten vâreste kıldı. Sonra bir müddet mürûruyla ona râst gelip gördü ki yine hâl-i sâbıkı üzere duruyor ve “İmdi niçin ağlarsın?” diye suâl ettikte, “O, ağlamak korkuluğunun ağlamasıydı ve bu, ağlamak sürûr ve şükrün ağlamasıdır” diye haber vermiş. Ve gönül ise ya’nî ‘abdin kalbi ise taş gibidir veyâhüd taştan daha ziyâde katı ve şedîddir, onun katılığı ancak ağlamak ile zâil olur ki hâlet-i havf ü şükilde cem‘an ağlayıp dâimâ onun katılığı o girye vü zârî ile izâle edip de onu yumuşak ede.

Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin üzerine mervî olmuş ki efendimiz bir gün buyurmuş ki ينادى يوم القيامة ليقم الحمادون فتقوم زمرة فينصب لهم لواء فيدخلون الجنة قيل ومن الحمادون قال الذين يشكرون الله تعالى على كل حال وفي 204 ki hülâsa-i meâl-i şerifi: “Yevm-i kıyâmette “Hamd ve şükr ediciler kalsınlar!” diye nidâ olunur ve o vakte bir zümre kalkıp ayak üzere dururlar da onlara bir livâ kurulup o livânın altında cennete dâhil olurlar. Ve “Hamd ve şükr ediciler kimlerdir?” denildikte, “Her bir hâl üzerine Allâhu ta‘âlâya şükr edenlerdir” buyurmuş. Ve lafz-ı âherde السراء والضراء الذين يشكرون الله على السراء والضراء 204 ki hülâsa-i meâl-i şerifi: “Hâlet-i serrâ ve darrâda hüzn ü şādî üzere Allâhu ta‘âlâya şükr edenlerdir” diye cevâb vermiştir.

Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki الحمد رداء 205 ya’nî “Hamd, Allâhu ta‘âlâya muhtaştır ki insân ridânın ihtisâsı gibi muhtass olup aslâ müşâreketi kabûl etmez” ya’nî müstehakk-ı hamd ü şükr ancak Hazret-i Rahmân’dır. Ve dahi Hakk subhânehu ve ta‘âlâ, Eyyüb ‘aleyhi’s-selâma vahy edip uzun bir kemâlda buyurmuş ki إني رضيت بالشكر 205 ya’nî “Benim evliyâmdan mükâfât olarak şükre râzî oldum.” Ve dahi Eyyüb ‘aleyhi’s-selâm hazretlerine sıfat-ı sâbirinde vahy edip buyurdu ki ان دارهم دار السلام إذا دخلوها ألهمتهم الشكر وهو خير الكلام وعند الشكر أستزيدهم 205 ya’nî “Onların hâne ve meskenleri ancak dârü’s-selâmdır, vaktâ ki ona dâhil olurlar ben onlara şükrü ilhâm ederim ki kelâmın hayrlısı odur ve ‘inde’ş-şükr onlara istizâde ederim ve bana nazar etmekle onların ni‘metlerini ziyâde edip sa‘âdetlerini artırırım.”

Ve künûz hakkında nâzil olan âyet nâzil oldukta Hazret-i ‘Ömer b.

203 Bakara, 2/24; Tahrîm, 66/6.

204 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2146.

205 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2146.

el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Biz hangi mâlî ittihâz edelim?” O vakt ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *ليتخذ أحدكم لساناً ذاكراً أو قلباً شاكراً فأمر* ya’nî “Sizin ahadınız ya’nî biriniz zikr edici dil ve şükr edici gönül ittihâz etsin ki mâla bedel kalb-i şâkirin iktinâsını” fermân buyurmuştur. “İktinâ” lügatte ittibâ etmek ve imsâk etmek ve kesb etmek ve sermâye vermek ve gınâ etmek ve zahîre edip yığmak ma’nâsında isti’mâl olunmuş ve bu makâmda karîne-i hâl ile ma’nâ-yı ahîri murâd buyurulmuş gerektir. Ve ‘Abdullâh b. Mes‘ûd ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki *“الشكر نصف الإيمان”* ya’nî “Şükr, îmânın yarısıdır.”

Beyānu Haddi’ş-Şükri ve Hakîkatihî

[بيان حد الشكر وحقيقته]

[علم أن الشكر من جملة مقامات السالكين وهو أيضاً ينتظم من علم وحال وعمل فالعلم هو الأصل فيورث الحال والحال يورث العمل فأما العلم فهو معرفة النعمة من المنعم والحال هو الفرح الحاصل بإنعامه والعمل هو القيام بما هو مقصود المنعم ومحبو به ويتعلق ذلك العمل بالقلب والجوارح وباللسان ولا بد من بيان جميع ذلك ليحصل بمجموعه الإحاطة بحقيقة الشكر فإن كل ما قيل في حد الشكر قاصر عن الإحاطة بكمال معانيه]

Ve şükrün hadd ve hakîkatî beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgâh ol ki Allāhu ta’ālāya şükr etmek makāmât-ı sâlikînin cümlesindendir ve o dahi ‘ilm ü hâl ve ‘amelden muntazam olur. ‘İlm ise asldır ki hâlî îrâs eder ve hâl ‘ameli îrâs eder ve ‘ilm ancak ni‘meti mün‘imden bilmektir ve hâl ise onun in‘âmıyla hâsıl olan ferah u şâdmânîdir ve ‘amel ise o dahi mün‘imin maksûduna ve mahbûbu bulunan nesne ile kıyâm etmektir ve şol ‘amel kalb ve cevârih ve lisâna müte‘allik olur. Ve hakîkat-i şükre ihâta-i ‘ilmin husûlû için bunların cem‘isini zikr ü beyân etmek emr-i lâzım ve lâbüddür, zîrâ ki bunların mecmû‘u ile ancak o ihâta hâsıl olur, çünkü hadd-i şükrede her ne denilirse onun kemâl-i ma‘ânîsine ihâta eylemekten kâsır kalır da o kelâm tamâmen efrâd-ı şükre câmi‘ ve onun agyârına külliyyen mâni‘ olamaz.

[فالأصل الأول العلم وهو علم بثلاثة أمور بعين النعمة ووجه كونها نعمة في حقه وبذات المنعم ووجود صفاته التي بها يتم الإنعام ويصدر الإنعام منه عليه فإنه لا بد من نعمة ومنعم]

ومنعم عليه تصل إليه النعمة من المنعم بقصد وإرادة فهذه الأمور لا بد من معرفتها هذا في حق غير الله تعالى فأما في حق الله تعالى فلا يتم إلا بأن يعرف أن النعم كلها من الله وهو المنعم والوسائط مسخرون من جهته وهذه المعرفة [124] وراء التوحيد والتقديس إذ دخل التقديس والتوحيد فيها بل الرتبة الأولى في معارف الإيمان التقديس]

Kaldı ki asl-ı evvel ‘ilmdir ve o dahi üç emri bilmektir ki ni‘metin ‘ay-nını ve hakkında ni‘met olduğunun vechini ve mün‘imin zāt ve masdar-ı ni‘am olup ondan ona sudūr ederek onunla hakkında in‘ām tamām olan sıfâtını anlamaktır, zîrâ ki şükür için elbette bir mün‘imi ve bir ni‘met ve mün‘imden kasd ve irâdetle ona ni‘met muttasıl olan bir mün‘amun ‘aleyh lâbüdd olur. İşte bunlar üç emrlerdir ki ma‘rifetleri lâzım ve lâbüddür ve bu hâl ise ancak zât-ı ilâhînin gayrısı hakkındadır, ammâ Zât-ı zü'l-celâlin hakkında ancak kâffe-i ni‘am Allâhu ta‘âlâdan bilmekle tamām olur ki mün‘im odur ve vesâit ancak onun cihetinden müsahharlardır ve bu ma‘ri-fet tevhîd ve takdîsin verâsındadır, zîrâ tevhîd ve takdîs dahi onda dâhil oldu, belki ma‘ârif-i îmânda rütbe-i ülâ ancak takdîstir.

[ثم إذا عرف ذاتاً مقدسة فيعرف أنه لا مقدس إلا واحد وما عداه غير مقدس وهو التوحيد ثم يعلم أن كل ما في العالم فهو موجود من ذلك الواحد فقط فالكل نعمة منه فتقع هذه المعرفة في الرتبة الثالثة إذ ينطوي فيها مع التقديس والتوحيد كمال القدرة والانفراد بالفعل وعن هذا عبر رسول الله صلى الله عليه وسلم حيث قال ”من قال سبحان الله فله عشر حسنات ومن قال لا إله إلا الله فله عشرون حسنة ومن قال الحمد لله فله ثلاثون حسنة“ وقال صلى الله عليه وسلم ”أفضل الذكر لا إله إلا الله وأفضل الدعاء الحمد لله وقال ”ليس شيء من الأذكار يضاعف ما يضاعف الحمد لله ولا تظنن أن هذه الحسنات بإزاء تحريك اللسان بهذه الكلمات من غير حصول معانيها في القلب فسيحان الله كلمة تدل على التقديس ولا إله إلا الله كلمة تدل على التوحيد والحمد لله كلمة تدل على النعمة من الواحد الحق فالحسنات بإزاء هذه المعارف التي هي من أبواب الإيمان واليقين]

Sonra mukaddes bir zâtı bilince bilir ki mukaddes ancak birdir ki onun mâ-adâsı mukaddes değildir ki tevhîd odur sonra bilir ki bu ‘âlemde her ne ki mevcûd var ise ancak o vâhiddendir ve kâffesi ondan ni‘mettir ki bu ma‘rifet rütbe-i sâlisede vâki‘ olur, zîrâ ki takdîs ile ma‘an teveccüd dahi müntavî olur ve teveccüd ise o dahi kemâl-i kudret ve işlere olan infirâddır ki ”من قال سبحان الله“ ki ”من قال سبحان الله“ ki ”من قال الحمد لله فله ثلاثون حسنة“ ki ”من قال لا إله إلا الله فله عشرون حسنة ومن قال الحمد لله فله ثلاثون حسنة“ ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Kim ki subhânallâh derse onun on hasene ecri vardır ve kim ki lâ ilâhe illallâh derse onun yirmi hasene ecri vardır ve kim ki elhamdülillâh derse onun otuz hasene ecri vardır.” Ve dîğeri bir hadîs-i

şerifte buyurmuş ki ²⁰⁶ ya'nî "Zikrin efdali lâ ilâhe illallâhtır ve du'ânın efdali elhamdülillâhtır." Ve dahi buyurmuş ki ²⁰⁷ ya'nî "Elhamdülillâh ec-rinin muzâ'afası gibi ezkârdan hiçbir zikrin ecri muzâ'af olmaz" ki kâffe-i ezkârın ecrlerinden ziyâde ceri muzâ'af olur demektir. Ve böyle olunca sa-kın sen zann etmeyesin ki bu ecr ve sevâb işbu kelimâtta olan tahrîk-i lisân mukabelesindedir, ancak kalbde ma'nâlarının husulüyle berâber kelimâtın telaffuzlarında tahrîk-i lisân ile olan ecr ve sevâbdır, zîrâ ki "subhânallâh" bir kelimedir ki takdîs üzerine delâlet eder ve "lâ ilâhe illallâh" bir keli-medir ki tevhîd üzerine delâlet eyler ve "elhamdülillâh" bir kelimedir ki vâhid-i hakk olan ma'bûddan ma'rifet-i ni'mete delâlet eder, kaldı ki işbu hasenât ebvâb-ı îmân u yakînden olan işbu ma'ârifin mukâbelesindedir.

[واعلم أن تمام هذه المعرفة بنفي الشرك في الأفعال فمن أنعم عليه ملك من الملوك بشيء فإن رأى لوزيره أو وكيله دخلاً في تيسير ذلك وإيصاله إليه فهو إشارك به في النعمة فلا يرى النعمة من الملك من كل وجه بل منه بوجه ومن غيره بوجه فيتوزع فرحه عليهما فلا يكون موحداً في حق الملك نعم لا يغض من توحيد في حق الملك وكمال شكره أن يرى النعمة الواصلة إليه بتوقيعه الذي كتبه بقلمه وبالكاغد الذي كتبه عليه فإنه لا يفرح بالقلم والكاغد ولا يشكرهما لأنه لا يثبت لهما دخلاً من حيث هما موجودان بأنفسهما بل من حيث هما مسخران تحت قدرة الملك وقد يعلم أن الوكيل الموصل والخازن أيضاً مضطران من جهة الملك في الإيصال وأنه لو رد الأمر إليه ولم يكن من جهة الملك ارهاق وامر جزم يخاف عاقبته لما سلم إليه شيئاً فإذا عرف ذلك كان نظره إلى الخازن الموصل كنظره إلى القلم والكاغد فلا يورث ذلك شركاً في توحيد من إضافة النعمة إليه إلى الملك]

Ve dahi bil ki bu ma'rifetin tamâmı ef'âlde şirki nefy eder, zîrâ o ki mülûk-ı rûy-i zemînden bir melik ki bir nesne ile ona in'âm etmiş, eğer onun vezîrine veyâ vekîline o nesnenin teysîr ve ona îsâlinde bir medhali görürse onun bu re'yi ni'mette melik ile bir ortaklık görmek demektir ki her bir vech ile ni'meti melikten görmez de belki o ni'meti bir vechten me-likten görür ve dîğer vech ile onu dîğerinden görür ki o vakte onun neşât ve ferahı ikisine mütenevvi' olur ve o hâlde melikin hakkında muvâhhid olmaz. Evet, onun tevhîdinden bir nesneyi keff ve tenkîs etmez; eğer o ni'metin vusûlü ona melikin tevkî'iyle görürse ya'nî onun el yazısı ile kâ-ğdın üzerine vâki' olan hatt-ı desti ile onun o ni'mete vusûlünü görürse o ni'met yalnız melikten olduğuna bir hâlel vermez, zîrâ o kalem ve o

206 Cāmiu'l-usûl, 4/382; Keşfu'l-Hafā, 1/172; Masābīhu's-Sünne, 2/159.

207 el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2147.

kāğıdın üzerine şād olmaz da onlara şükr etmez, çünkü bi-nefsihâ mevcūd oldukları haysiyyetle onlara bir dahli isbât etmez, ancak melikin kudreti altında müsahhar oldukları haysiyyetle onlara bir medhal görür ve bilir ki 'atiyyesini ona isāl eden vekīl ve hāzin cihet-i melikten onu isālinde muztarrlardır ki emr-i 'atiyye onlara rāci' ve merdūd olup melik tarafından onlara bir gūnā teklīf ve haml ve 'ākıbeti korkulu ve muhavvif bir emr-i cezmī olmamış olsaydı ona bir nesneyi teslīm etmezlerdi. Ve çün burasını bilip de onlar o vakt hāzin ve mūsıla olan nazarı onun kalem ve kāğıda olan nazarı gibi kalır da melikin tevhīdinde ki ni'meti ona izāfeden dolayı bir şirk ve ortaklık şāibesini irās etmez.

[وَكذلك من عرف الله تعالى وعرف افعاله علم ان الشمس والقمر والنجوم مسخرات بامرہ القلم مثلاً في يد الكاتب وأن الحيوانات التي لها اختيار مسخرات في نفس اختيارها فإن الله تعالى هو [125] المسلط للدواعي عليها لتفعل شاءت أم أبت كالخازن المضطر الذي لا يجد سبيلاً إلى مخالفة الملك ولو خلي ونفسه لما أعطاك ذروة مما في يده فكل من وصل إليك نعمة من الله تعالى على يده فهو مضطر إذ سلط الله عليه الإرادة وهيج عليه الدواعي وألقى في نفسه أن خيريه في الدنيا والآخرة أن يعطيك ما أعطاك وأن غرضه المقصود عنده في الحال والمآل لا يحصل إلا به وبعد أن خلق الله له هذا الاعتقاد لا يجد سبيلاً إلى تركه فهو إذن إنما يعطيك لغرض نفسه لا لغرضك ولو لم يكن غرضه في العطاء لما أعطاك ولو لم يعلم أن منفعتك في منفعتك لما نفعتك فهو إذن إنما يطلب نفع نفسه بنفعك فليس منعاً عليك بل اتخذك وسبيلاً إلى نعمة أخرى وهو يرجوها وإنما الذي أنعم عليك هو الذي سخره لك وألقى في قلبه من الاعتقادات والإرادات ما صار به مضطراً إلى الإيصال إليك فإن عرفت الأمور كذلك فقد عرفت الله تعالى وعرفت فعله وكنت موحداً وقددرت على شكره بل كنت بهذه المعرفة بمجرد شاكراً ولذلك قال موسى عليه السلام في مناجاته "إلهي خلقت آدم بيديك وفعلت وفعلت فكيف شكرك" فقال الله عز وجل "علم أن كل ذلك مني" فكانت معرفته شكراً فإذا لا تشكر إلا بأن تعرف أن الكل منه فإن خالجتك ريب في هذا لم تكن عارفاً لا بالنعمة ولا بالمنعم فلا تفرح بالمنعم وحده بل وبغيره فبنقصان معرفتك ينقص حالك في الفرح وبنقصان فرحك ينقص عملك فهذا بيان هذا الأصل]

İşte zāt-ı zü'l-celali bilen ve onun ef'ālını anlayan kezālik bilir ki mihr ve māh ve kevākib ve nücüm cümleleri meselā kalem-i dest-i kātibde müsahhar olduğu gibi emr-i ilāhīye müsahhar ve fermānberdirler ve ihtiyārlı olan kāffe-i hayvānāt dahi kendi nefsi ihtiyārlarında Allāhu ta'ālāya müsahharlardır, zīrā ki devā'i-i fi'li ona taslīt eden odur, isterse dilesin ve isterse imtinā' etsin melikin muhālefetine yol bulmayan hazīnedār muztarr gibidirler ki kendi re'y ü ihtiyārına bırakılmış olsa ve teklīf ve haml etmek-

ten tehî ve hālî kalmış olsa yedindeki bulunan māl ü menâldan sana bir zerre-i vâhideyi vermezdi. Kaldı ki her kim ki onun eli üzerine Allâhu ta'âlâdan bir ni'met gelip sana vâsıl olduysa o kimse mecbûr ve muztarrdır ki Zât-ı zü'l-celâl hazretleri onun üzerine irâdeyi musallat kılmış ve devâ'î-i fi'li dahi onun üzerine tehyîc edip kendi nefsinde ilkâ etmiş ki dâr-ı dünyâ vü âhirette onun hayrı ancak o sana verdiği nesnenin vergisindedir. Ve hâlen veyâhüd meâlen onun maksûd olan garazı ancak o nesnenin i'tâsıyla hâsıl olur ve zâtında Allâhu ta'âlâ bu i'tikâdı halk ettikten sonra onun terkine bir yol ve sebîl bulamaz ve böyle olunca artık sana verdiği şey ancak onun kendi garazı için vermiştir ki senin garazın için vermemiştir. Ve vergide onun bir garazı olmamış olaydı sana o nesneyi vermezdi ve kendi menfa'atını senin menfa'atında olduğunu bilmemiş olsaydı sana o menfa'at ettirmezdi. Ve bu sûrette kendisi ancak senin nef'in ile kendi nef'ini ister ve fi'l-hakîka sana mün'im değildir, ancak recâsında bulunduğu diğer bir ni'met için seni vesîle ittihâz etmiştir. Ve sana mün'im-i hakîkî ancak o zâttır ki onu sana müsahhar kılmıştır ve onun kalbinde birtakım irâdât ve i'tikâdâtı ilkâ etmiş ki o irâde ve i'tikâd onu mecbûr ve muztarr etmiş ki o nesneyi sana i'tâ ve tavsîl ede. Ve çün umûru böylece i'tikâd ettin, o vakte Allâhu ta'âlâyı bilmiş olursun ve onun ef'âlini bilmiş olursun ve muvâhhid olursun ve onun şükrüne muktedir olursun, belki bu ma'rifet-i mücerrede ile şâkir olursun. Ve onun için Mûsâ 'aleyhi's-selâm münâcâtında demiş ki "İlâhî, sen Âdem 'aleyhi's-selâmı kendi kudretinle yaratıp böyle böyle işledin, Âdem sana nice şükr etti?" Hakk subhânehu ve ta'âlâ ذلك علم أن كل شيء "علم أن كل شيء" diye beyân ve fermân buyurdu ya'nî "Âdem onun cemî'isini benden bildi" de onun o ma'rifeti şükr oldu. Kaldı ki kâffesi Allâhu ta'âlâdan bilmedikçe sen şâkir olamazsın. Ve eğer bir reyb ü iştibâh bunda sana muhâlece ederse artık o vakt 'ârif olmazsın, ne ni'meti ve ne de mün'imi bilmiş olursun. İmdi sen yalnız mün'im ile şâd olma, belki onun gayrısıyla dahi şâd olma, zîrâ ki senin noksân-ı ma'rifetinle ferahta hâlin eksilip noksân olur ve senin noksân-ı ferahın ile 'amelin dahi eksilip nâkıs olur, işte bu aslın beyânı budur.

[الأصل الثاني الحال المستمدة من أصل المعرفة وهو الفرح بالمنعم مع هيئة الخضوع والتواضع وهو أيضاً في نفسه شكر على تجرده كما أن المعرفة شكر ولكن إنما يكون شكراً إذا كان حاوياً شرطه وشرطه أن يكون فرحاً بالمنعم لا بالنعمة ولا بالإنعام ولعل هذا يتعذر عليك فهمه فنضرب لك مثلاً فنقول الملك الذي يريد الخروج إلى سفره فأنعم بفرس على إنسان يتصور أن يفرح بالمنعم عليه بالفرس من ثلاثة أوجه أحدها أن يفرح بالفرس من حيث أنه فرس

وإنه مال يتنفع به ومركوب يوافق غرضه وإنه جواد نفيس وهذ فرح من لاحظ له في الملك بل غرضه الفرس فقط ولو وجده في صحراء فأخذه لكان فرحه مثل ذلك الفرح]

Ve ikinci asl ki ma'rifetten müstemid olan hâldir, o dahi hey'et-i huzû' ve tevâzu'la mün'ime şâd olmaktır ki fî-nefsihi mücerreden bu dahi şükr-dür, nitekim ma'rifet-i mütecerride şükr oldu velâkin şartına hâvî olduğu hâlde ancak teşekkür olur. Ve şartı odur ki senin ferahın ancak mün'ime ola ki ni'met ve en'âma olmaya. Ve ola ki bunun fehmi sana müte'azzir olan mevâddan olur, ammâ biz sana bunun için bir mesel darb edelim tâ ki fehmi onunla kolay ola. Şöyle ki biz deriz ki sefere çıkmak isteyen melik bir kimseye güzel bir esb verip ihsân etse, o mün'amun 'aleyh olan kimse bu esb ile üç vechden ferah edip şâd olması mutasavverdir: Birinci vechi o esb bir māl olup onunla intifâ'ı hâsıl ve garazına muvâfık merküb olup zâten dahi cevâd ve asîl ve güzel ve nefis hayvân bulunduğu haysiyyetle onunla şâd olmaktır ve bu ferah ancak o kimsenin ferahıdır ki melikin cennette onun bir behresi yoktur, ancak onun garazı yalnız esbdır, hattâ onu sahrâda bulup almış olsa dahi onun şâdlık ve ferahı bu şâdlık ve ferahı gibi olur idi.

[الوجه الثاني أن يفرح به لا من حيث إنه فرس بل من حيث يستدل به على عناية الملك به وشفقته عليه واهتمامه بجانبه لو وجد هذا الفرس في صحراء أو أعطاه غير الملك لكان لا يفرح به أصلاً لاستغنائه عن الفرس أصلاً أو استحقاره له بالاضافة الى مطلوبه من نيل المحل في قلب الملك]

Ve ikinci vechi onunla şâdlığı esb olduğu haysiyyetle [126] olmayıp ancak hakkında olan işfâk u 'inâyet-i mülūkâneye emâre görüp ve 'atâ ve ihsânı onun cānibine olan ihtimâm-ı şāhāneye delîl olduğu hāysiyyettedir ki sahrâda bulmuş olsa veyāhūd melikin gayrısı ona vermiş olsa yâ esbe aslen onun 'adem-i ihtiyâcından veyāhūd kalb-i melikte neyl-i mahall-i matlûbuna nisbetle esbi istihkâr ettiğinden nāşî aslâ onunla şâd olmazdı.

[الوجه الثالث أن يفرح به ليركبه فيخرج في خدمة الملك ويتحمل مشقة السفر لينال بخدمته رتبة القرب منه وربما يرتقي إلى درجة الوزارة من حيث إنه ليس يقنع بأن يكون محله في قلب الملك أن يعطيه فرساً ويعتني به هذا القدر من العناية بل هو طالب لأن لا ينعم الملك بشيء من ماله على أحد إلا بواسطته ثم إنه ليس يريد من الوزارة بل يريد مشاهدة الملك والقرب منه حتى لو خير بين القرب منه دون الوزارة وبين الوزارة دون القرب لاختار القرب]

Ve üçüncü vechi melikten rütbe-i kurbü kazanmak için o esbe süvâr

ve melikin hizmetinde hurûc ve meşakkât-ı seferi tahammül etmek bâbında onunla şâd olmaktır ki esb ile şâdlığı ancak rûkûb ve sefere tulû' ve hizmet-i mülûkândan derece-i kurb-i şâhîye belki derece-i vizârete irtikâ etmek emeliyledir, çünkü kalb-i melikten mahalli bu kadarca bir i'tinâ ve bir esb 'atiyyesi olmaya kâni' olmaz, belki kendisi o dereceye tâlib ve hâhişgerdir ki onun vâsıtası olmaksızın melikin kendi mālından bir kimseye bir nesnenin in'âmı olmaya sonra onun vizârete irâdesi dahi vizâret olduğu haysiyyetle olmayıp ancak kurb ve müşâhede-i rûy-ı melike medâr ve vesîle olduğu haysiyyetle ola, tâ ki bî-kurb yalnız rûtbe-i vizâret ve bî-vizâret yalnız mertebe-i kurb-i melik beyninde temyîz olunmuş olsa kendisi derece-i kurbü ihtiyâr eylerdi.

[فهذه ثلاث درجات فالأولى لا يدخل فيها معنى الشكر أصلاً لأن نظر صاحبها مقصور على الفرس ففرحه بالفرس لا بالمعطى وهذا حال كل من فرح بنعمة من حيث إنها لذينة وموافقة لغرضه فهو بعيد عن معنى الشكر والثانية داخلية في معنى الشكر من حيث إنه فرح بالمنعم ولكن لا من حيث ذاته بل من حيث معرفة عنايته التي تستحثه على الإنعام في المستقبل وهذا حال الصالحين الذين يعبدون الله ويشكرونه خوفاً من عقابه ورجاءاً لثوابه وإنما الشكر التام في الفرح الثالث وهو أن يكون فرح العبد بنعمة الله تعالى من حيث إنه يقدر بها على التوصل إلى القرب منه تعالى والنزول في جواره والنظر إلى وجهه على الدوام فهذا هو الرتبة العليا وأمارته أن لا يفرح من الدنيا إلا بما هو مزرعة للآخرة ويعينه عليها ويحزن بكل نعمة تلهيه عن ذكر الله تعالى وتصدّه عن سبيله لأنه ليس يريد النعمة لأنها لذينة كما يريد صاحب الفرس لأنه جواد ومهمليج بل من حيث إنه يحمله في صحبة الملك حتى تدوم مشاهدته له وقربه منه]

İşte bunlar üç derecelerdir ki ûlâsında şükrün ma'nâsı aslâ dâhil olmaz, çünkü sâhibinin nazarı esb üzerine maksûrdur ki onun sevinci ancak esb iledir, mu'tî ile değildir. Ve bu hâl o kimsenin hâlidir ki ni'mete garazına muvâfık ve lezîze olduğu haysiyyetle sevinip şâd olur ve bu hâl ise şükrün ma'nâsından uzak ve ba'iddir ve derece-i sâniye şükrün ma'nâsındadır, zîrâ ki mün'ime sevinip şâd olmuş velâkin sevinci onun zâtı haysiyyetle değildir, ancak ba'de-mâ onun in'âmına hass edecek in'âyetin ma'rifeti haysiyyetledir. Ve bu hâl ancak sulehânın hâlidir ki Allâhu ta'âlâya 'ikâbı havfindan ve sevâbı recâsından dolayı 'ibâdet ederler. Ve şükr-i tām ise ancak üçüncüde olan şâdlık ve sevinçtedir ki 'abdin ni'mete sevinci Allâhu ta'âlâdan karîb olmaya âlet ve mâye-i iktidâr-ı tevassul olduğu haysiyyetledir, zîrâ sevinci onun civârına nüzûl ve 'ale'd-devâm onun yüzüne nazar etmeye sebep olduğu haysiyyetten olmuştur ve rûtbe-i bâlâ dahi odur; onun emâret ve 'alâmeti odur ki dünyâdan ancak âhirete mezra'a olup da

ona i'âne edecek nesne ile sevine ve zikrullāhtan onu ilhā ve yolundan men' edecek nesne ile hüzn ede, çünkü lezzeti için ni'mete hāhişger değildir nitekim sāhib-i feres ki feresi küheylān ve cevād ve kişneyici olduğu için istememiş, ancak devām-ı kurb ve rü'yeti bābında melikin sahābetinde onu haml etmek için istemiştir.

[وَلَدَلِكْ قَالَ الشَّيْلِي رَحِمَهُ اللهُ الشُّكْرَ رُؤْيَا الْمَنَعَمِ لَا رُؤْيَا النِّعْمَةِ وَقَالَ الْخَوَاصُ رَحِمَهُ اللهُ شُكْرَ الْعَامَةِ عَلَى الْمَطْعَمِ وَالْمَلْبَسِ وَالْمَشْرَبِ وَشُكْرَ الْخَاصَّةِ عَلَى وَارِدَاتِ الْقُلُوبِ وَهَذِهِ رَتْبَةٌ لَا يَدْرِكُهَا كُلُّ مَنْ انْحَصَرَتْ عِنْدَهُ اللَّذَاتُ فِي الْبَطْنِ وَالْفَرْجِ وَمَدْرَكَاتِ الْحَوَاسِ مِنَ الْأَلْوَانِ وَالْأَصْوَاتِ وَخَلَا عَنْ لَذَّةِ الْقَلْبِ فَإِنَّ الْقَلْبَ لَا يَلْتَذُّ فِي حَالِ الصَّحَّةِ إِلَّا بِذِكْرِ اللهِ تَعَالَى وَمَعْرِفَتِهِ وَلِقَائِهِ وَإِنَّمَا يَلْتَذُّ بَغْيَرِهِ إِذَا مَرَضَ بِسُوءِ الْعَادَاتِ كَمَا يَلْتَذُّ بَعْضُ النَّاسِ بِأَكْلِ الطِّينِ وَكَمَا يَسْتَبْشِعُ بَعْضُ الْمَرْضَى الْأَشْيَاءَ الْحَلْوَةَ وَيَسْتَحْلِي الْأَشْيَاءَ الْمَرَّةَ كَمَا قِيلَ

وَمِنْ يَكْ ذَا فَمِ مَرِضٌ ... جَدَّ مَرَأً بِهِ الْمَاءُ الزَّلَالَا

فَإِذَنْ هَذَا شَرْطُ الْفَرْحِ بِنِعْمَةِ اللهِ تَعَالَى فَإِنْ لَمْ تَكُنْ إِبْلَ فَمَعَزَى فَإِنْ لَمْ يَكُنْ هَذَا فَالدرجَةُ الثَّانِيَةُ أَمَّا الْأُولَى فَخَارِجَةٌ عَنْ كُلِّ حِسَابٍ فَكَمْ مِنْ فَرْقٍ بَيْنَ مَنْ يَرِيدُ الْمَلِكَ لِلْفَرَسِ وَمَنْ يَرِيدُ الْفَرَسَ لِلْمَلِكِ وَكَمْ مِنْ فَرْقٍ بَيْنَ مَنْ يَرِيدُ اللهُ لِيَنْعَمَ عَلَيْهِ وَبَيْنَ مَنْ يَرِيدُ نَعَمَ اللهِ لِيَصِلَ بِهَا إِلَيْهِ]

Ve onun için Şiblî 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Şükr mün'im in rü'yetidir, ni'metin rü'yeti değildir.” Ve Havāss 'aleyhi'r-rahme demiş ki “‘‘Āmme-nin şükürü ancak mat'am ve melbes ve meşreb üzerinedir ve hāssanın şük-rü ise vāridāt-ı kulüb üzerinedir.” Ve bu bir rütbedir ki onun lezzatı batn ve ferc ve müdrikāt-ı havāss olan elvān ve asvāta münhasıra olup lezzet-i kalbden hālī olan kimse bilmez, zīrā ki gönül sıhhati hālinde ancak Allāhu ta'ālānın zikri ve ma'rifet ve likası ile mütelezziz olur, ammā sū-i 'ādāt ile hasta olup bīmār olursa o vakte bunların gayrisıyla mütelezziz olur, nitekim ba'zu'n-nās çamur ve toprağın ekliyle telezzüz eder ve ba'zı marazı tatlı şeylerin eklini istibşā' eder de acı ve telh olan nesnelerin ekli istihlā edip tatlı görür, nitekim nazmen denilmiş beyt:

وَمِنْ يَكْ ذَا فَمِ مَرِضٌ ... جَدَّ مَرَأً بِهِ الْمَاءُ الزَّلَالَا

Ya'nī “Kim ki acı ağızlı hasta olursa onunla āb-ı zülālī acı bulur.” Kaldı ki ni'metullāh ile sevincin şartı budur ve “Deve bulunmazsa keçi olsun ki keçi dahi nef'den hālī olmaz” fehvāsınca artık derece-i sālise elde olmazsa derece-i sāniye olsun, yoksa derece-i ūlā bī-reyb her bir hesābdan hāricdir. Nice tefāvūt ve kaç fark vardır o kimselerin beyninde ki meliki esb için ister yā o kimse ki esbi melik için ister ve dahi kaç fark var beynlerinde o kimseler ki Allāhu ta'ālāyı ona ni'met vermek için ister yā o kim-

se ki onunla Allāhu ta‘ālāya vāsıl olmak için ni‘meti ister, elbette meliki musāhabet etmek için esb isteyen kimsenin derece-i kudreti kadar a‘lā ve bālāterdir. [127]

[الأصل الثالث العمل بموجب الفرح الحاصل من معرفة المنعم وهذا العمل يتعلق بالقلب وباللسان والجوارح أما بالقلب فقصد الخير وإضماره لكافة الخلق وأما باللسان فإظهار الشكر لله تعالى بالتحميدات الدالة عليه وأما بالجوارح فاستعمال نعم الله تعالى في طاعته والتوقى من الاستعانة بها على معصيته حتى إن شكر العينين أن تستر كل عيب تراه لمسلم وشكر الأذنين أن تستر كل عيب تسمعه فيه فيدخل هذا في جملة شكر نعم الله تعالى بهذه الأعضاء والشكر باللسان لإظهار الرضا عن الله تعالى وهو مأمور به فقد قال صلى الله عليه وسلم لرجل ”كيف أصبحت قال ”بخير“ فأعاد صلى الله عليه وسلم السؤال حتى قال في الثالثة ”بخير“ أحمد الله وأشكره فقال صلى الله عليه وسلم وسلم ”هذا الذي أردت منك“ وكان السلف يتساءلون ويتهم استخراج الشكر لله تعالى ليكون الشاكر مطيعاً والمستنطق له به مطيعاً وما كان قصدهم الرياء بإظهار الشوق وكل عبد سئل عن حال فهو بين أن يشكر أو يشكو يسكت فالشكر طاعة والشكوى معصية قبيحة من أهل الدين وكيف لا تقبح الشكوى من ملك الملوك وبيده كل شيء إلى عبد مملوك لا يقدر على شيء فالأحرى بالعبد إن لم يحسن الصبر على البلاء والقضاء وأفضى به الضعف إلى الشكوى أن تكون شكواه إلى الله تعالى فهو المبلي والقادر على إزالة البلاء وذل العبد لمولاه عز والشكوى إلى غيره ذل وإظهار الذل للعبد مع كونه عبداً مثله ذل قبيح قال الله تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقاً فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَفْئَالُكُمْ﴾ فالشكر باللسان من جملة الشكر]

Ve üçüncü asl ise o dahi mün‘imin ma‘rifetinden hāsıl olan sevincin mücebince ‘amel etmektir ve bu ‘amel kalb ve lisān ve cevāriha müte‘alliktir Ve kalbe müte‘allik olan ‘amel ise kāffe-i halka hayrın kasd ve izmārıdır ve lisāna müte‘allik olan ‘amel ise tahmīdāt ile ve şükre delālet eden senā ve sitāyiş ile Allāhu ta‘ālāya şükürü izhār etmektir.

Ve cevāriha müte‘allik olan ‘amel ise Allāhu ta‘ālānın ni‘metleri Al-lāhu ta‘ālānın tā‘atında isti‘māl etmektir ve onunla ma‘siyetine isti‘āne etmekten tevakkī ve sakınmaktır, hattā gözlerin şükürü odur ki müslime gördüğü her bir ‘aybı setr etmektir ve kulakların şükürü dahi onda işittiği her bir ‘aybı setr etmektir ki bu fi‘l dahi bu a‘zā ile ni‘am-ı ilāhiyyeye vākī‘ olan şükürün cümlesine dāhil olur ve lisānın şükürü Allāhu ta‘ālāya olan rızānın izhārıdır ve bununla me‘mürdür ya‘nī Hakk ta‘ālādan rızāsını izhār etmeye me‘mürdür ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz, zātın birisine كيف أصبحت diye fermān buyurdukta ya‘nī “Nice sabāh ettin?” diye

hâlini sordukta o kimse بخير ya'nî "Hayr ile sabâh ettim" diye cevâb verince, efendimiz suâli i'âde edip ya'nî "Nice sabâh ettin?" diye bir dahi sormuş ve o dahi üçüncü kerre de وأشكره deyince dek pürsiş-i hâtırını tekrâr etti ve vaktâ ki "Hayr ile sabâh ettim ben, hemân Allâhu ta'âlâya hamd ü şükr ederim" diye cevâb verdi. Efendimiz هذا الذي أردت²⁰⁸ diye beyân-ı emr ü irâde etmiş ya'nî "Benim dahi senden istediğim şey bu idi" ki وأشكره احمد demekliğin isterdim demektir.

Ve selef-i sâlihîn Allâhu ta'âlâya istihrâc-ı şükr etmek için suâlleşirdiler ya'nî yekdiğerinin hâl ve hâtırını sorup pürsiş-i hâtır ederlerdi tâ ki şükr edici Allâhu ta'âlâya mutî' ola ve şükr ile onu istintâk eden kimse dahi onunla Allâhu ta'âlâ mutî' ola ki izhâr-ı şevk zımnında riyâkârlık kasdında değil idi. Ve her bir kimse ki kendi hâl ve hâtırını üzere mes'ûl olunca şükr ve şekvâ ve sükût beyninde merhûndur. Ve şükr ise tâ'at ve 'ibâdettir ve şekvâ ise ehl-i dînden çirkin günâh ve kabîh bir ma'siyettir ve nice çirkin olmaya o hâl ile ki her bir şeye kâdir olan Melikü'l-mülûktan bir nesneye muktedir olmayan 'abd-i memlûka 'arz-ı şikâyet edersin. Ve sabra tâb-â-ver olmadığı hâlde 'abde ahrâ ve elyak olan hâl o hâldir ki çün bir belâ ve kazâya giriftâr olup sabr etmekten 'âciz kalır ve zebûnluk ve za'f-ı hâli onu şekvâya mecbûr ve muztarr eder, hemân kendi şekvâsını yine Allâhu ta'âlâya kaldırıp ona 'arz-ı hâl ü şikâyet eyleye ki müblî odur ve izâle-i belâyâ kâdir odur. Ve efendisine kulun züllü 'izz ve rıfkı ve diğetine onun şekvâsı züll ve rezâlettir. Ve 'abdin mümâsili olan 'abde izhâr-ı mezellek edişi çirkin bir züll ve rezâlettir ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ﴾²⁰⁹ Bu nass-ı 'âlî sûre-i 'Ankebût'un on altıncı âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Şol putlar ki Allâhu ta'âlâdan gayrı onlara 'ibâdet edersiz, onlar size bir rızık vermeye kâdir değillerdir. Rızıkı Allâhu ta'âlâdan taleb edin ve ona 'ibâdet edin ve rızıkınızı o vermekle ona şükr edin." Ve diğeri bir âyette buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ﴾²¹⁰ Ve bu nass-ı kerîm dahi sûre-i A'râf'ın yüz doksan üçüncü âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Şunlar ki siz onlara Allâhu ta'âlâdan gayrı ilâha diye 'ibâdet edersiz, onlar da sizin gibi 'ibâddır." Kaldı ki lisân ile şükr etmek dahi cümle-i şükrdendir.

208 Mecma'u'z-Zevâid, 8/46; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2147.

209 "Allah'ı bırakarak tapıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızıkı Allah'ın katında arayın. O'na kulluk edin ve O'na şükredin. Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz." Ankebût, 29/17.

210 "Allah'ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi(yaratılmış) kullardır." A'râf, 7/194.

[وقد روي أن وفدأ قدموا على عمر بن عبد العزيز رحمه الله فقام شاب ليتكلم فقال عمر الكبير الكبير فقال يا أمير المؤمنين لو كان الأمر بالسن لكان في المسلمين من هو أسن منك فقال تكلم فقال لسنا وفد الرغبة ولا وفد الرهبة أما الرغبة فقد أوصلها إلينا فضلك وأما الرهبة فقد آمننا منها عدلك وإنما نحن وقد الشكر جئناك نشكرك باللسان وننصرف]

Ve dahi mervîdir ki bir kavm, Emîrû'l-mü'minîn 'Ömer b. 'Abdül'azîz'i ziyâret etmek üzere yanına gelip görüşmüşler ve onlardan bir civân 'âdet-i 'Arab üzere tekellüme kıyâm edince ve 'Ömer "Sizin en müsinniniz te-kellüm etsin" fehvâsınca olan الكبير الكبير kelâmı deyince o civân dahi "Ey emîrû'l-mü'minîn, eğer emr sinn ve 'ömr ile olmuş olsaydı sizden daha ziyâde yaşlı ve müsinn adam İslâm içinde var idi!" diye cevâb ve 'Ömer dahi "söyle" diye tekellüme izn ve ruhsat verdikte, o civân "Biz vefd-i ragbet veyâ vefd-i rehbet değiliz. Ragbet ise sizin fazlınız bize onu îsâl etti ve rehbet ise sizin 'adl ve dâdınız bizi ondan emîn etmiştir. Biz ancak şükrün vefdiyiz ki lisân ile size şükr edip savuşmak üzere gelmişiz" diye beyân-ı zamîr etmiştir ya'nî bununla beyân etmiş ki biz kendi hânemizden gelmemiz havf-ı 'ukûbet veyâ ümîd-i 'atâ ile değildir, ancak bizim şedd-i rahl ile gelip ziyâret edişimiz teşekkür içindir. [128]

[فهذه هي أصول معاني الشكر المحيطة بمجموع حقيقته فأما قول من قال إن الشكر هو الاعتراف بنعمة المنعم على وجه الخضوع فهو نظر إلى فعل اللسان مع بعض أحوال القلب وقول من قال إن الشكر هو الثناء على المحسن بذكر إحسانه نظر إلى مجرد عمل اللسان وقول القائل إن الشكر هو الاعتكاف على بساط الشهود بإدامة حفظ الحرمة جامع لأكثر معاني الشكر لا يشذ منه إلا عمل اللسان وقول حمدون القصار شكر النعمة أن ترى نفسك في الشكر طفيلياً إشارة إلى أن المعرفة من معاني الشكر فقط وقول الجنيد [الشكر] أن لا ترى نفسك أهلاً للنعمة إشارة إلى حال من أحوال القلب على الخصوص وهؤلاء أقوالهم تعرب على أحوالهم فلذلك تختلف أجوبتهم ولا تتفق ثم قد يختلف جواب كل واحد في حالتين لأنهم لا يتكلمون إلا عن حالتهم الراهنة الغالبة عليهم اشتغالاً بما يهتمهم عما لا يهتمهم أو يتكلمون بما يرونه لائقاً بحال السائل اقتضاراً على ذكر القدر الذي يحتاج إليه إعراضاً عما لا يحتاج إليه فلا ينبغي أن تظن أن ما ذكرناه طعن عليهم وأنه لو عرض عليهم جميع المعاني التي شرحناها كانوا ينكرونها بل لا يظن ذلك بعقل أصلاً إلا أن تعرض منازعة من حيث اللفظ في أن اسم الشكر في وضع اللسان هل يشمل جميع المعاني أم يتناول بعضها مقصوداً وبقية المعاني تكون من توابعه ولوآزمه ولسنا نقصد في هذا الكتاب شرح موضوعات اللغات فليس ذلك من علم طريق الآخرة في شيء والله الموفق برحمته]

İşte bunlar birtakım usûllerdir ki şükrün mecmû'-ı hakikatine muhît olan ma'ânîdir ya'nî hakikat-i şükrü bu ma'nâlar ihâta ederler. Ammâ

“Şükr, mün‘imin ni‘metine vech-i huzû‘ üzere i‘tirâf etmektir” diyen adamın kavli kalbin ba‘zı ahvâliyle berâber fi‘l-i lisâna bir nazardır. Ve “Şükr, zikr-i ihsânıyla muhsinin üzerine senâ etmektir” diyen kimsenin kavli ise o dahi lisânın ‘amel-i mücerredine nazardır. Ve “Şükr, adama hıfz-ı hürmetle bisât-ı şühûd üzere i‘tikâftır” diyen adamın kavli ise ma‘ânî-i şük-rün ekserine câmi‘dir, ancak ‘amel-i lisân ondan şâzz olur. Ve Hamdün el-Kassâr ‘aleyhi rahmetü’l-meliki’l-gaffâr hazretlerinin kavli ise ki şükr-i ni‘met odur ki sen kendi nefsini şükilde tufeylî göresin, o dahi bir işârettir ki ma‘rifet yalnız ma‘ânî-i şükrendir. Ve Cüneyd-i Bagdâdî kuddise sırruhu’l-‘âlinin sözü ise ki kendi nefsinin ni‘mete ehl görmemekliktir, o dahi ahvâl-i kalbden ‘ale’l-husûs bir hâle işârettir. Ve bunların akvâli ise ancak kendi ahvâllerinden i‘râb ve beyân ederler ve onun için muhtelif olup ittifâk edemez. Sonra onların her bir iki hâlette onun sâdır ve vâki‘ olan cevâbı dahi kezâlik ihtilâf eder ki hâletinin ihtilâfıyla kelâmı muhtelif olup da bir mâdde için söylediği iki kelâmı muhtelif olur, zîrâ onlara mühimm olmayan nesneye iştigâl etmemek için ancak onlara mühimm olup onunla merhûn ve maglûb bulundukları hâletten tekellüm ederler veyâhûd sâilin hâline lâıyk olup muhtâcı bulunmadığı şeyden i‘râz ile yalnız muhtâcı bulunduğu mikdâr üzerine iktisâr ederek tekellüm ederler de başka şeyde tekellüm etmezler. Ve bu zikr ettiğimiz şey onlara bir ta‘n zann olunmasın, tahkîkan bizim şerh ettiğimiz ma‘ânî kâffesi onlara ‘arz olunmuş olsa onu inkâr ederlerdi, belki bir ‘âkile aslâ o nesne ile zann olunmaz meğer ki min haysü’l-lafz bir münâza‘a ‘ârız ola ki vaz‘-ı lisânda şük-rün ismi cemî‘-i ma‘ânîye şâmil midir, yoksa ba‘zısını maksûden tenâvül eder de bakiyye-i ma‘ânî onun tevâbi‘ ve levâzımından olur. Ve bu kitâbda biz mevzû-ı lügâtın şerhine kâsıd değiliz, zîrâ ki tarîk-i âhiret ‘ilminden bir nesnede ma‘dûd değildir ya’nî o tarîka onun bir fâide ve nef‘i yoktur. Artık kendi rahmeti ile tevfiğ eden zât ancak Allâhu ‘azîmü’ş-şândır.

Beyânu Tarîki Keşfi’l-Gıtâi Ani’ş-Şükri Fî Hakkillâhi Te‘âlâ

[بيان طريق كشف الغطاء عن الشكر في حق الله تعالى]

[لعل يخطر ببالك أن الشكر إنما يفعل في حق منعم هو صاحب حظ في الشكر فإننا نشكر المملوك إما بالثناء ليزيد محلهم في القلوب ويظهر كرمهم عند الناس فيزيد به صيتهم وجاههم]

أو بالخدمة التي هي إعانة لهم على بعض أغراضهم أو بالمشول بين أيديهم في صورة الخدم وذلك تكثير لسوادهم وسبب لزيادة جاههم فلا يكونون شاكرين لهم إلا بشيء من ذلك وهذا محال في حق الله تعالى من وجهين]

Ve Zât-ı zü'l-celâlin hakkında olan şükürün tarîk-i keşf-i gîtâsı beyânı ise o dahi işbu mebhasıtır. Şöyle ki mümkün ki kendi hâtırına gelir ki şükür ancak o mün'imin hakkında ta'akkul olunur ki kendisi şükürde behredâr ola, zîrâ biz mülûku şükür ederiz ve onlara bizim şükürümüz yâ lisân ile bir sitâ-yiş ve medîha ve senâdır tâ ki kulüb-i 'âmmede mahalleri örtüp 'inde'n-nâs onların keremleri zâhir olup da onunla sîr ve câhları müzdâd ola veyâhüd onların ba'zı agrâzlarına i'âne edecek bir hizmet ile onları şükür ederiz veyâ ziyâde-i câh ve teksîr-i sevâd ile bülendî-i kadr ve i'tibâr etmek zımnında hadem ve bendegân kılıklı önlerinde müsül ve dîvân durmakla şükür ederiz ki mülûk-ı cihâna şükür etmek ancak bunların birisiyle olur ki diğer bir nesne ile onlara bir şükür edici olmaz ve bu ise Zât-ı zü'l-celâlin hakkında iki vechden muhâldir:

[أحدهما أن الله تعالى منزّه عن الحظوظ والأغراض مقدس عن الحاجة إلى الخدمة والإعانة وعن نشر الجاه والحشمة بالثناء والإطراء وعن تكثير سواد الخدم بالمشول بين يديه ركعاً سجداً فشكلنا إياه بما لا حظ فيه يضاهي شكرنا الملك المنعم علينا بأن ننام في بيوتنا أو نسجد أو نركع إذ لا حظ للملك فيه وهو غائب لا علم له ولا حظ لله تعالى في أفعالنا كلها]

Birincisi Hakk subhānehu ve ta'ālā huzūz ve agrāz ve ihtiyāc-ı i'âne ve hizmet ve senā ve itrā ile neşr-i cāh u haşmet etmek zarūretinden ve rükū' ve sücūd ederek huzūrunda müsül ile sevād-ı hademin teksîri hâcetinden münezzeh ve mukaddestir ve ona onun içinde bir hisse ve nasīb ve behresi olmayan nesne ile bizim şükür etmemiz [129] mülûk-ı cihāndan birisi kendi hānemizde yatmak veyāhüd onda rükū' ve sücūd etmekle bizim üzerimize bi'l-in'ām bu ihsānı üzere o bâbda ona vāki' olan şükürümüze müşābih olur ki melikin onda bir behre ve hazzı yoktur ve zāten ondan gāib olup onunla bir 'ilmi dahi yoktur ve Zât-ı zü'l-celāl hazretleri ise bizim kâffe-i ef'ālî-mizde onun bir hazzı yoktur.

[الوجه الثاني أن كل ما نتعاطاه باختيارنا فهو نعمة أخرى من نعم الله علينا إذ جوارحنا وقدرتنا وإرادتنا وداعتنا وسائر الأمور التي هي أسباب حركاتنا ونفس حركتنا من خلق الله تعالى ونعمته فكيف نشكر نعمة بنعمة ولو أعطانا الملك مركوباً فأخذنا مركوباً آخر له وركبناه أو أعطانا الملك مركوباً آخر لم يكن الثاني شكر للأول منا بل كان الثاني يحتاج إلى شكر كما يحتاج الأول ثم لا يمكن شكر الشكر إلا بنعمة أخرى فيؤدي [إلى] أن يكون الشكر محالاً]

في حق الله تعالى من هذين الوجهين ولسنا نشك في الامرين جميعاً والشرع قد ورد به فكيف السبيل إلى الجمع فاعلم أن هذا الخاطر قد خطر لداود عليه السلام وكذلك لموسى عليه السلام فقال يا رب كيف أشكرك وأنا لا أستطيع أن أشكرك إلا بنعمة ثانية من نعمك وفي لفظ آخر وشكري لك نعمة أخرى منك توجب على الشكر لك فأوحى الله تعالى إليه إذا عرفت هذا فقد شكرتني وفي خبر آخر إذا عرفت أن النعمة مني رضىيت منك بذلك شكراً

Ve ikinci vech ise bizim ihtiyārımızla her ne ki te'ātī eder isek o dahi Allāhu ta'ālānın cümle-i ni'metinden bize in'ām ettiği ni'amdandır ki o dahi bi-zātihi dīger bir ni'mettir, çünkü bizim cevārihimiz ve bizim kudretimiz ve bizim irādet ve dā'iyetimiz ve hareketimizin esbābı olan umūr-ı sāiremiz ve nefis-i hareketimiz cümlesi Allāhu ta'ālānın halkından bir halk ve ni'metlerinden bir ni'mettir, artık ni'meti ni'met ile nice şükr edebiliriz. Meselâ melik bize bir merkûbu vermiş olsa ve biz dahi dīger merkûbu ona alıp rükûb etsek veyāhüd melik bize dīger bir merkûbu verse, onun o ikinci merkûbu birinciye bizden bir şükr olmaz da ancak o ikinci merkûb dahi birincinin ihtiyācı gibi bir şükre muhtāc olur sonra şükrün şükrü ancak dīger bir ni'met ile mümkün olmuş olur ve bu hāl ise Allāhu ta'ālānın hakkında şükr etmek muhāl olduğuna iki vechten müeddī olur hālbuki biz cemī'an şol iki emrde şekk edici değil o hāl ile ki şer'-i şerīf onunla vārid olmuştur.

Artık onların beyinlerinde cem' etmeye yol nicedir der isen bunu dahi şöylece bil ki bu hātır Dāvūd 'aleyhi's-selām ile Mūsā 'aleyhi's-selāma hutūr etmiş ve o nebī-i 'ālī-cāh: "Ben seni nice şükr edebilirim o hāl ile ki senin şükrünü ancak senin ni'amından dīger bir ni'met ile mümkün olur?" Ve āher bir lafzda gelmiş ki "Ve benim sana olan şükrüm sana üzerime şükrü icāb eder dīger bir ni'metin ile hāsıl olur" ya'nī benim sana olan şükrüm dahi senden bir ni'mettir ve bu ni'met dahi senin için benim üzereme şükrü icāb eder ve o vakte Zāt-ı zü'l-celāl ona vahy edip buyurdu ki "Vaktā ki sen bunu bildir, sen beni şükr etmiş oldun." Ve dīger bir haberde gelmiş ki "Eğer sen o ni'meti benden bildirinse ben bu 'irfān-ı ni'meti senden şükr olarak kabūl ederim" ya'nī o bilmekliğin bana şükr olmaya rāzīyım ki onu şükr yerinde tutarım demektir.

[فإن قلت فقد فهمت السؤال وفهمي قاصر عن إدراك معنى ما أوحى إليهم فإني أعلم استحالة الشكر لله تعالى فأما كون العلم باستحالة الشكر شكراً فلا أفهمه فإن هذا العلم أيضاً نعمة منه فكيف صار شكراً وكأن الحاصل يرجع إلى أن من لم يشكر فقد شكر وأن قبول الخلعة الثانية من الملك شكر للخلعة الأولى والفهم قاصر عن درك السر فيه فإن أمكن تعريف ذلك بمثال فهو مهم في نفسه فاعلم أن هذا قرع باب من المعارف وهي أعلى من علوم

المعاملة ولكننا نشير منها إلى ملامح ونقول ههنا نظران]

Ve eğer sen “Şol suâli fehm ettim, ammâ onlara vahy olunan kelâmin ma’nâsı fehminden benim fehmim kâsırdır, zîrâ ki Allâhu ta’âlâya istihâle-i şükrü bilirim ve şükrü müstahîl olduğu bilmek şükr olduğunu fehm edemem, zîrâ bu ‘ilm dahi ondan bir ni‘mettir ve ni‘met olduğu hâlde ona nice şükr oldu! Sanki hâsıl-ı bahs buraya râci‘ olur ki şükr etmeyen adam şükr etmiş olur ve melikin verdiği ikinci hil‘ati birinci hil‘ate şükr olarak kabûl olunmuş olur, kaldı ki bunda olan sırrın idrâkinden fehm kâsır olup eğer bu sırrı bir misâl darbıyla ta’rîfî mümkün ise o dahi fî nefsihi mühimdir” der isen artık burası dahi şöylece bil ki bu suâl ebvâb-ı ma’âriften bir bâbı çalıp kar‘ eder ki o bâb-ı ma’rifet küşâdı pek güç olup, çünkü onun ‘ilmi ‘ulûm-ı mu‘âmeleden a‘lâ ve bâlâdır velâkin biz ba‘zı husûsâtından birtakım melâmiha işâret edip deriz ki burada iki nazar vardır.

[نظر بعين التوحيد المحض وهذا النظر يعرفك قطعاً أنه الشاكر وأنه المشكور وأنه المحب وأنه المحبوب وهذا نظر من عرف أنه ليس في الوجود غيره وأن كل شيء هالك إلا وجهه وأن ذلك صدق في كل حال أزلاً وأبداً لأن الغير هو الذي يتصور أن يكون له بنفسه قوام ومثل هذا الغير لا وجود له بل هو محال أن يوجد إذ الموجود المحقق هو القائم بنفسه وما ليس له بنفسه قوام فليس له بنفسه وجود بل هو قائم بغيره فهو موجود بغيره فإن اعتبر ذاته ولم يلتفت إلى غيره لم يكن له وجود البتة وإنما الموجود هو القائم بنفسه والقائم بنفسه هو الذي لو قدر عدم غيره بقي موجوداً فإن كان مع قيامه بنفسه يقوم بوجوده وجود غيره فهو قيوم ولا قيوم إلا واحد ولا يتصور أن يكون غير ذلك فإذاً ليس في الوجود غير الحي القيوم وهو الواحد الصمد فإذا نظرت من هذا المقام عرفت أن الكل منه مصدره وإليه مرجعه فهو الشاكر وهو المشكور وهو المحب وهو المحبوب]

Ki bir nazar tevhîd-i mahzın dîdesiyle bakmaktır ve bu nazar kat‘â sana bildirir ki ‘ale’t-tahkîk kendisi hem şâkir ve hem dahi meşkûrdur ve muhibb kendisidir ve mahbûb dahi kendisidir ve bu nazar o kimsenin nazarıdır ki vücûdda onun gayrısı olmadığını bilmiş ve vechi mâ‘adâsı kâffe-i eşyâ hâlik ve fânî olduğunu anlamış ve onun bu vücûd ve bekâsı hemîşe her bir hâlde ezelen ve ebeden sıdktır, çünkü gayr ancak o nesnedir ki kendi zâtıyla onun bir kıvâmı olması mutasavver olur ve bu gayr gibi bir nesnenin vücûdu yoktur, belki vücûdu [130] muhâldir, çünkü mevcûd-ı muhakkak ancak o zâttır ki kendi nefsi ile kâim olur. Ve o ki kendi nefsi ile onun bir kıvâmı olmaz da kendi nefsi ile onun bir vücûdu dahi olmaz ancak dîgeriyle kâimdir ve dîgeriyle mevcûddur ve çün zâtına i’tibâr olunup dîgerine iltifât olunmaz, elbette onun bir vücûdu olmaz mevcûd, ancak kendi

nefsi ile kâim olan zâttır ve kendi nefsi ile kâim olan zât ancak o zâttır ki dîğèrinin ‘ademi takdîr olunursa kendisi mevcûd kalır. Ve eğer kendisinin bi-nefsihi kıyâmıyla dîğèrinin dahi onun vücûduyla vücûdu kıyâm eder işte o zât kayyûmdur ve vâhid-i bî-nazîrden gayrı bir kayyûm yoktur ve yalnız vâhidden gayrı bir kayyûm mutasavver olmaz ya’nî kayyûm elbette ferd-i vâhiddir. Kaldı ki hayy ve kayyûmdan gayrı vücûdda bir şey yoktur ve vâcid ve samed dahi o mevcûd olan hayy-ı kayyûmdur. Ve çûn sen bu makâmdan nazar edersin, bilirsin ki cemî‘-i mevcûdât kâffesi ondandır ve onun masdar ve merci‘i ancak zât-ı ‘azamet-sıfâtıdır ki bu yüzde şâkir dahi odur ve meşkur dahi odur ve muhibb dahi odur ve mahbûb dahi odur.

[ومن ههنا نظر حبيب بن أبي حبيب حيث قرأ ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ ضَآبِرًا نِّعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ فقال واعجابه أعطى وأثنى إشارة إلى أنه إذا أثنى على إعطائه فعلى نفسه أثنى فهو المثني وهو المثني عليه ومن ههنا نظر الشيخ أبو سعيد المهيني حيث قرىء بين يديه ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ فقال لعمرى يحبهم ودعه يحبهم فبحق يحبهم لأنه إنما يحب نفسه أشار به إلى أنه المحب وأنه المحبوب وهذه رتبة عالية لا تفهمها إلا بمثال على حد عقلك فلا يخفى عليك أن المصنف إذا أحب تصنيفه لقد أحب نفسه والصانع إذا أحب صنعه فقد أحب نفسه والوالد إذا أحب ولده من حيث إنه ولده فقد أحب نفسه وكل ما في الوجود سوى الله تعالى فهو تصنيف الله تعالى وصنعه فإن أحبه فما أحب إلا نفسه وإذا لم يحب الانفسه فبحق أحب ما أحب وهذا ما أحب وهذا كله نظر بعين التوحيد وتعبير الصوفية عن هذه الحالة بفناء النفس أي فني عن نفسه وعن غير الله فلم ير إلا الله تعالى فمن لم يفهم هذا ينكر عليهم ويقول كيف فني وطول ظله أربعة أذرع ولعله يأكل في كل يوم أرطالاً من الخبز فيضحك عليهم الجهال لجهلهم بمعاني كلامهم وضرورة قول العارفين أن يكونوا ضحكة للجاهلين وإليه الإشارة بقوله ﴿إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُونَ وَمَا أَرْسَلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ﴾ ثم بين أن ضحك العارفين عليهم غدا أعظم إذ قال تعالى ﴿فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَىٰ الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ﴾ وكذلك أمة نوح عليه السلام كانوا يضحكون عليه عند اشتغاله بعمل السفينة قال ﴿قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ﴾ فهذا أحد النظرين]

Ve bu makâmdan Habîb b. Ebî Habîb nazar edip الْعَبْدُ نِغْمِ الضَّابِرِ ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ ضَآبِرًا نِّعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾²¹¹ nass-ı ‘ālîsini okurken “vâ ‘acebâhu” verdi de senâ etti diye kendi ‘atâsı üzere senâ buyurdıklarına işâret etmiştir ki mâdih de odur ve memdûh dahi odur. Ve kezâlik Ebû Sa‘îd-i Muheynî dahi bu makâmdan nazar edip²¹² ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ nass-ı celîli onun huzûrunda tilâvet olundukta

211 “Gerçekten biz Eyyûb’u sabreden bir kimse olarak bulduk. O ne güzel bir kuldu! O, Allah’a çok yönelen bir kimse idi.” Sâd, 38/44.

212 “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler.” Mâide, 5/54.

“Benim kendi ‘ömrüme kasem ederim ki kendisi onları sever ve bırak ki onları sevsin, zîrâ ki hakk ile onları sever, çünkü kendi nefsinı sever” dedi ki bununla işâret etmiş ki muhibb dahi odur ve mahbûb dahi odur.

Ve bu rütbe ‘âlî ve yüce bir rütbedir ki ancak bir misâl ile anlarsın, yoksa kendi hadd-i ‘aklına göre bir misâl olmazsa sen bu mertebeyi idrâk edemezsin. Şöyle ki sana hafî ve nihân değildir, musannif kendi tasnîfini sevince kendi nefsinı sevmiş olur ve san‘atkar dahi kendi san‘atını severse kendi nefsinı sevmiş olur ve peder dahi oğlu olduğu haysiyyetle eğer evlâdını sevdiyse kendi nefsinı sevmiş olur. Ve vücûdda Zât-ı zü’l-celâlden mâ-‘adâ her ne ki var ise kâffesi Allâhu ta‘âlânın tasnîfi ve sun‘udur, eğer onu severse ancak kendi nefsinı sevmiş olur ki dîger bir şey sevmemiştir ve çün kendi nefsinden gayrı bir kimseyi sevmemiştir, elbette sevdiği sevgiliyi bi-hakkin sevmiş olur. İşte bunun cemî‘isi dîde-i tevhîdin nazarıdır ki ‘ayn-ı tevhîd ile bunu nazar ederler. Ve bu hâlet üzerine zümre-i süfiyyîn “fenâ-i nefis” ta‘bîr ederler ya’nî merd-i süfî çün bu makâma vâsıl olur, “nefsi fânî olmuş” denilir ki kendi nefsinden ve kâffe-i mâ-sivâdan fânî olup Allâhu ta‘âlâdan gayrı bir şey görmez olur. Ve o ki bunu anlamaz da bunda zümre-i süfiyye üzerine inkâr edip der ki onun gölgesi dört zirâ‘ olduğu hâlde nice fânî oldu ola ki günde batmânlarla ekmek yiyip ta‘â-mı tenâvül eder ve cehele dahi nâdânlıklarından nâşî ya’nî işbu sözlerinin ma’nâlarını bilmediklerinden nâşî tâife-i süfiyyeye gülüp istihzâ ederler ve ‘âriflerin halkın madhakaları olurlar demelerinin zarûreti dahi odur ve dahi ﴿إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَؤُلَاءِ لَضَالُّونَ وَمَا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ فَالتَّيْمُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ ۖ﴾²¹³ kelâm-ı celîlinin işâreti dahi bunadır. Bu âyât-ı kerîme sûre-i Muttaffîfîn’in yirmi dokuzuncu ve otuzuncu ve otuz birinci ve otuz ikinci ve otuz üçüncü ve otuz dördüncü ve otuz beşinci âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Şunlar ki mücrim müşriklerdir, mü’minlerin fukarâsını istihzâ edip gülerler idi ve o mü’minlerden mürûr ettiklerinde gözleriyle işâret edip gamz ve istihzâ ederlerdi ve ehl ve menzillerine döndüklerinde bu ettikleri gamz u istihzâlarına ferah ve ‘ucb ederek rücû‘ ederlerdi. Onlar mü’minleri gördüklerinde birbirine derler ki bunlar Muhammed’e tebe‘iyyetle dalâlete düşmüşler! O müşrikler, mü’minler üzerine hâfız irsâl olunmadılar ki onların dalâlet ve hidâyetlerine şehâdet edeler. O günde mü’minler cennete girip mücevher tahtlar üzere oturduklarında küffârın ‘azâblarına nazar ile güleler.” Ve kezâlik

Nüh ‘aleyhi’s-selâmın ümmeti kendisi sefineyi işleyip ‘ameliyle iştigāl eder iken ondan gülerlerdi. O dahi ²¹⁴﴿قَالَ إِنْ تَسْحَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْحَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْحَرُونَ﴾ derdi ya ‘nī “Eğer siz bize istihzā edip imdi üzerimize gülersiniz, biz dahi bizden gülüp üzerimize istihzā ettiğiniz gibi sizi istihzā edip sizden güleceğiz” diye buyurulmuştur ya ‘nī o gün ki siz ‘azāba uğrayıp helāk olursunuz, kendimiz necāt bulmaklığımızla şād olup sizin o hālınızı görmekle sizden güleceğiz demektir. [131] Ve bu nazar şol iki nazarın birisidir.

[النظر الثاني نظر من لم يبلغ إلى مقام الفناء عن نفسه وهؤلاء قسمان قسم لم يثبتوا إلا وجود أنفسهم وأنكروا أن يكون لهم رب يعبد وهؤلاء هم العميان المنكوسون وعماهم في كلتا العينين لأنهم نفوا ما هو الثابت تحقيقاً وهو القيوم الذي هو قائم بنفسه وقائم على كل نفس بما كسبت وكل قائم فقام به ولم يقتصر على هذا حتى أثبتوا أنفسهم ولو عرفوا لعلموا أنهم من حيث هم لا ثبات لهم ولا وجود لهم وإنما وجودهم من حيث أوجدوا لا من حيث وجدوا وفرق بين الموجود وبين الموجد وليس في الوجود إلا موجود واحد وموجد فالموجود حق والموجد باطل من حيث هو هو والموجود قائم وقيوم والموجد هالك وفان وإذا كان ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾]

Ve ikinci nazar ise o dahi kendi nefsinden makām-ı fenāya varmayanın nazarıdır ki bunlar iki kısımlardır: Bir kısımları kendi nefslerinden gayrı başka bir şey isbāt etmezler, ancak yalnız kendi nefslerini isbāt ederler de kendilerine ‘ibadet olunur bir rabb olmaya inkār ederler. Ve bunlar ser-ni-gün olan körlerdir ki körlükleri onların iki gözlerindedir, çünkü tahkikan sābit ve kendi nefsi ile kāim ve her bir mevcūd olan nefis ile müktesebi bulunan eşyāya kıyām eden Kayyūm’u nefy etmişler, hālbuki her bir kāim onunla kāimdir ve buna dahi iftikār etmeyip tā ki kendi nefslerini isbāt ettiler. Ve bunlar bilmiş olsaydılar bilirlerdi ki onların kendi haysiyyetleriyle onların sebātları yoktur ve vücūdları dahi yoktur. Ve vücūdları ancak icād olunduğu haysiyyetlemdir ki mevcūd bulunduğu haysiyyetle değildir ve zāten mevcūd olan ile icād olunanın beyinlerinde pek çok ‘azīm fark vardır, hālbuki vücūdda bir mevcūd-ı vāhidin gayrısı yoktur ve kusūru cümlesi icād olunmuştur ki bu sūretle mevcūd hakk olup ve icād olunan şey kendi zātı haysiyyetle bātıldır ve mevcūd kāim ve kayyūmdur ve müced hālik ve fānīdır. Ve yer yüzünde olan mahlūkāt cümlesi fānī olunca artık senin Zü’l-Celāl ve’l-ikrām olan Rabbin vechi bākī kalır.

[الفريق الثاني ليس بهم عمى ولكن بهم عور لأنهم يبصرون بإحدى العينين وجود الموجود

214 “Dedi ki: “Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.” Hūd, 11/38.

الحق فلا ينكرونه والعين الأخرى إن تم عماها لم يبصر بها فناء غير الموجود الحق فأثبت موجوداً آخر مع الله تعالى وهذا مشرك تحقيقاً كما أن الذي قبله جاحد تحقيقاً فإن جاوز حد العمى إلى العمش أدرك تفاوتاً بين الموجودين فأثبت عبداً ورباً فبهذا القدر من إثبات التفاوت والنقص من الموجود الآخر دخل في حد التوحيد ثم إن كحل بصره بما يزيد في أنواره فيقل عمشه وبقدر ما يزيد في بصره يظهر له نقصان ما أثبتته سوى الله تعالى فإن بقي في سلوكه كذلك فلا يزال يفضي به النقصان إلى المحو فينمحي عن رؤية ما سوى الله فلا يرى إلا الله ليكون قد بلغ كمال التوحيد وحيث أدرك نقصاً في وجود ما سوى الله تعالى دخل في أوائل التوحيد وبينهما درجات لا تحصى فبهذا تفاوت درجات الموحدين]

Ve ikinci farîk ise onların gözlerinde ‘amâ yoktur, ancak ‘aver vardır ki bir gözleriyle mevcûd-ı hakkın vücûdunu görürler velâkin diğer gözünün körlüğü tamâm olursa mevcûd-ı hakk gayrisının fenâsını görmez de tutar Allâhu ta‘âlâ ile diğer bir mevcûdu isbât eder ve tahkîkan müşrik budur, nitekim onun mâ-kabli olan kimse tahkîkan câhiddir. Ammâ hadd-i ‘amâ-dan ‘ameşe tecâvüz ederse beyne’l-mevcûdîn tefâvüt bulur da bir rabb ile bir ‘abdi isbât eder, işte isbât-ı tefâvütten bu mikdâr ile mevcûd-ı âherden ba‘zı ile kendisi hadd-i tevhîde dâhil olur sonra onun dîdesinin nûrunu artırıp şebkûrlüğünü taklîl eden bir sürme ile gözünün basarını sürmelerse artık basarında zâid olan nûr mikdârınca Allâhu ta‘âlânın mâsivâsından isbât ettiği nesnenin noksânı ona zâhir olur ve sülûkunda böylece kalırsa mâsivâ görmekten mahv oluncaya dek günbegün onunla noksân mahve müfzî olur tâ ki Allâhu ta‘âlânın gayrisını görmez olur ki vücûdda ancak yalnız Allâh’ı görür ve o vakt kemâl-i tevhîde bâlig olmuş olur. Ve çün mâsivânın vücûdunda o vechle noksân görmeye başlar, evâil-i tevhîde dâhil olmuş olur ki müntehâ-yı dereceye varıncaya dek beynlerinde hasr u ih-sâya gelmez derecât vardır ve onunla derecât-ı muvahhidîn mütefâvit olur.

[وكتب الله المنزل على ألسنة رسله هي الكحل الذي به يحصل أنوار الأبصار والأنبياء هم الكحالون وقد جاءوا داعين إلى التوحيد المحض وترجمته قول لا إله إلا الله ومعناه أن لا يرى إلا الواحد الحق والواصلون إلى كمال التوحيد هم الأقلون والجاحدون والمشركون أيضاً قليلون وهم على الطرف الأقصى المقابل لطرف التوحيد إذ عبدة الأوثان قالوا ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ فكانوا داخلين في أوائل أبواب التوحيد دخولاً ضعيفاً والمتوسطون هم الأكثرون وفيهم من تفتح بصيرته في بعض الأحوال فتلوح له حقائق التوحيد ولكن كالبرق الخاطف لا يثبت وفيهم من يلوح له ذلك ويثبت زماناً ولكن لا يدوم والدوام فيه عزيز

لكل إلى شأوا العلا حركات ... ولكن عزيز في الرجال ثبات]

Ve Zât-ı zü'l-celâlin elsine-i rûsülü üzerine münezzel olan kütüb-i kudsiyyeleri o sürmedir ki onunla envâr-ı ebsâr hâsıl olur. Ve peygamberân-ı 'izâm 'aleyhimü's-salavâtu ve's-selâm hazerâtı kâhâllerdir ki tev-hîd-i mahza dâ'î gelmişlerdir ve da'vetlerinin tercümesi ancak "lâ ilâhe illallâh" kelimesidir ve ma'nâsı ise vâhid-i hakktan gayrı dîger bir âhe-ri görmemektir. Ve kemâl-i tevhîde vâsıl olanlar ise azdırlar ve câhid ve müşrik olanlar dahi azdırlar ki taraf-ı tevhîde mukâbil olan taraf-ı aksâ üzeredirler, çünkü putperestler dahi demişler ki "Biz putlara bizim 'ibâde-timiz ancak onlar bizi Allâhu ta'âlâya yaklaştırp bizi mukarreb etmeleri içindir." Ve bu cihetle onlar dahi ebvâb-ı tevhîdin evâiline bir duhûl-i za'îf ile dâhil olmuş olurlar, kaldı ki mütevassıt olanlar ancak çok olanlardır. Ve onlarda ba'zı adamlar vardır ki ba'zı ahvâlde onun basîresi açılır da ona hakâyık-ı tevhîd lâyihi olur velâkin berk-i hâtıf gibi gelir geçer de onda sâbit olmaz ve ba'zıları vardır ki ona hakâyık-ı tevhîd ona lâyihi olur ve onda bir müddette sâbit olur velâkin dâimî kalmaz da devâmı onlarda 'azîz ve nâdir olur, nitekim nazmen denilmiş ki:

لكل إلى شأو العلا حركات ... ولكن عزيز في الرجال ثبات

Ya'nî "Alânın gâye ve nihâyesine her birinin harekâtı vardır velâkin sebât-ı ricâlde 'azîzdîr."

[ولما أمر الله تعالى نبيه صلى الله عليه وسلم بطلب القرب فقبل له ﴿كَلَّا لَا تُطْغَهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾ [132] قال في سجوده "أعوذ بعفوك من عقابك وأعوذ برضاك من سخطك وأعوذ بك منك لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك" فقله صلى الله عليه وسلم أعوذ بعفوك من عقابك كلام عن مشاهدة فعل الله فقط فكأنه لم ير إلا الله وأفعاله فاستعاذ بفعله من فعله ثم اقترب ففني عن مشاهدة الأفعال وترقى إلى مصادر الأفعال وهي الصفات فقال أعوذ برضاك من سخطك وهما صفتان ثم رأى ذلك نقصاناً في التوحيد فاقتررب وركي من مقام مشاهدة الصفات إلى مشاهدة الذات فقال وأعوذ بك منك وهذا فرار منه إليه من غير رؤية فعل وصفة ولكنه رأى نفسه فاراً منه إليه ومستعيذاً ومثنيّاً ففني عن مشاهدة نفسه اذ رأى ذلك نقصاناً واقترب فقال لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك فقله صلى الله عليه وسلم لا أحصي خبر عن فناء نفسه وخروج عن مشاهدتها وقوله أنت كما أثنيت على نفسك بيان أنه المثني والمثني عليه وأن الكل منه بدأ وإليه يعود وأن كل شيء هالك إلا وجهه فكان أول مقاماته نهاية مقامات الموحدين وهو أن لا يرى إلا الله تعالى وأفعاله فيستعيز بفعل من فعل فانظر إلى ماذا انتهت نهايته اذ انتهى إلى الواحد الحق حتى ارتفع من نظره ومشاهدته سوى الذات الحق ولقد كان صلى الله عليه وسلم لا يرقى من رتبة إلى أخرى إلا ويرى الأولى بعداً بالإضافة إلى الثانية فكان يستغفر الله من الأولى ويرى ذلك نقصاً في سلوكه وتقصيراً في مقامه

وإليه الإشارة بقوله صلى الله عليه وسلم ”إنه ليغان على قلبي حتى إني لأستغفر الله تعالى في كل يوم مائة مرة“ فكان ذلك لترقيته إلى سبعين مقاماً بعضها فوق البعض أولها وإن كان مجاوزاً أقصى غايات الخلق ولكن كان نقصاناً بالإضافة إلى آخرها فكان استغفاره لذلك ولما قالت عائشة رضي الله عنها ”أليس قد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر فما هذا البكاء في السجود وما هذا الجهد الشديد قال أفلا أكون عبداً شكوراً“ معناه أفلا أكون طالباً للمزيد في المقامات فإن الشكر سبب الزيادة حيث قال تعالى ﴿وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ﴾]

Ve çün Hakk subhānehu ve ta‘ālā nebī-i zī-şānına taleb-i kurb ile emr edip buyurdu ki ²¹⁵ ﴿كَأَلَّا لَا تُطِغُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾ ‘Aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz sücūdunda buyurdu ki اعوذ بعفوك من عقابك وأعوذ برضاك من سخطك ²¹⁶ ki hülāsa-i meāl-i münī-fi “Ben senin ‘ikābından senin ‘afvına sığınırım ya’nī ben senin ‘afvınla ‘ikābından ta‘avvüz ederim ve senin rızānla senin sehatından ta‘avvüz ederim ve seninle senden ben ta‘avvüz eylerim ya’nī zāt-ı celiline sığınırım; ben senin üzerine senāyı sen kendi nefsine ettiğin senā gibi ihsā edemem.” İşte ‘aleyhi’s-selām efendimizin senin ‘afvınla senin ‘ukūbetinden ta‘avvüz ederim demesi ancak yalnız Zāt-ı zü’l-celālın ef‘ālī müşāhedesinden sādır olan kelāmıdır, sanki o makāmda ancak Zāt-ı zü’l-celāl ile idhālī görüp diğer bir şey görmemekle onun bir fi’li ile diğer fi’linden isti‘āze etti ki ‘afvile ‘ukūbetinden isti‘āze eyledi sonra o makāmıdan bi’t-terakkī takarrüb edince müşāhede-i ef‘ālden fānī olup mesādır-ı ef‘āl olan sıfāta terakkī etti ki “Ben senin rızā ile senin sehatından ta‘avvüz ederim ki bunlar dahi iki sıfatlardır.” Sonra bunu tevhīdde noksān görüp daha ziyāde yaklaştı ve makām-ı müşāhede-i sıfāttan müşāhede-i zāta terakkī edip “Ben senin ile senden ta‘avvüz eylerim buyurdu.” Ve bu şe’n ise bir fi’l ü sıfatı görmeksizin Allāhu ta‘ālādan firār ile yine Allāhu ta‘ālāya ilticā etmektir, fakat bunda dahi kendi nefsini ondan kaçıcı ve ona mültecī ve müste‘iz ve müsni görmekle bu makāmı dahi durmayıp nefsini görmekten dahi fānī olup daha ziyāde takarrüb eyledi, zīrā bunu dahi noksān gördü ve o vakt dahi “Sen kendi nefsine ettiğin senā gibi ben senin üzerine senāyı ihsā edemem” diye takarrüb etti ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin “Ben senin üzerine senāyı ihsā edemem” demesi ancak kendi fenā-i nefsinden ve nefsi müşāhedesinden nüzū‘ ve hurūc etmesi üzerine bir ihbārdır. Ve “Sen kendi nefsine ettiğin senā gibi” demesi o dahi bir beyāndır ki müsni kendisidir

215 “Hayır! Sakın sen ona uyma; secde et ve Rabbine yaklaş.” Alak, 96/19.

216 et-Tergīb ve’t-Terhīb, 1/231; el-Musnedü’l-Cāmi’, 19/520.

ve müsna ‘aleyh dahi kendisidir. Ve cemî‘-i umûr ve mevâdd ondan bed’ olunmuş ve ona ‘avdet eder onun vechi mâ‘-adâsı kâffesi hâlik olur ve bu sûrette onun evvel makâmâtı makâmât-ı muvahhidînin nihâyesi oldu ki Zât-ı zü‘l-celâl ile ef‘âlinin gayrısını görmemekliğidir ve onun bir fi‘li ile dîger fi‘linden isti‘âz edişidir. Artık sen bak ki onun nihâyesi nereye muntehî oldu, çünkü hakk olan vâhide muntehî oldu tâ ki hakk olan zâtın müşâhedesi mâsivâsı onun nazarından mürtefi‘ oldu.

Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz herhangi mertebeye mürtekî olduysa mürtekî bulunduğu rûtbe-i sâniyeye izâfetle mertebe-i ulâyı daha ziyâde ba‘îd görürdü ve mertebe-i ulâdan Hakk subhânehu ve ta‘âlâya istigfâr ederdi ve o şe‘ni onun sülûkunda noksân görüp makâmında onu takşîr görürdü ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz ki *إِنَّهُ لَيَعَانُ عَلَى قَلْبِي*”²¹⁷ kavlı-i celîlinin işâreti dahi bunadır ve onun bu hâli yekdîgerinden yüce olarak yetmiş makâma irtifâ‘ ve terak-kîsinden idi velev ki onun makâm-ı evveli gâiyât-ı halkın aksâsından mütecâviz idi velâkin onun âhir makâmâtına nisbetle o makâm dahi noksân idi ve ondan istigfârı dahi bunun için idi. Ve gün Ümmü’l-mü‘minîn ‘Âişetü’s-sıddîka ‘aleyhe’r-rıdvân ona buyurdu ki “Senin mütekaddim ve müteahhir olan vizrini sana Cenâb-ı Hakk celle ve ‘alâ ‘afv ü magfiret etmedi mi, artık sücûda bu ağlamak nedir ve bu cehd-i şedîd nedir?” Efendimiz²¹⁸ buyurmuş ki hülâsa-i ma‘nâ-yı şerifi: “Ben ziyâde-i makâmâta tâlib olmayayım mı?” demektir, zîrâ ki şûkr ziyâdeliğin sebebi- dir, çünkü tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ*”²¹⁹ ya’nî “Eğer benim verdiğim ni‘metlere şûkr ederseniz size ni‘metlerimi artırırım.”

[واذا تغلغلنا في بحار المكاشفة فلنقبض العنان ولنرجع إلى ما يليق بعلوم المعاملة فنقول الأنبياء عليهم السلام بعثوا لدعوة الحق إلى كمال التوحيد الذي وصفناه ولكن بينهم وبين الوصول إليه مسافة بعيدة وعقبات شديدة وإنما الشرع كله تعريف طريق سلوك تلك المسافة وقطع تلك العقبات وعند ذلك يكون النظر عن مشاهدة أخرى ومقام آخر فيظهر في ذلك المقام بإضافة إلى تلك المشاهدة الشكر والشاكر والمشكور ولا يعرف [133] ذلك إلا بمثال فأقول يمكنك أن تفهم أن ملكاً من الملوك أرسل إلى عبد قد بعد منه مركوباً وملبوساً ونقد الأجل زاده في الطريق حتى يقطع به مسافة البعد ويقرب من حضرة الملك ثم يكون له حالان إحداهما أن يكون قصده من

217 Ebû Dâvûd, 2/84, no: 1515; *Sahîhu İbn Hibbân*, 3/211, no: 931; *el-Mustedrek*, 1/691; *et-Ta-berânî*, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, 1/302, no: 887; *Keşfu’l-Hafâ*, 1/247, no: 662.

218 *el-İrâkî*, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2145.

219 “Hani Rabbînin şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.” İbrâhîm, 14/7.

وصول العبد إلى حضرته أن يقوم ببعض مهماته ويكون له عناية في خدمته]

Artık biz burada bahr-i mükâşefede geçip ondan haber vermeye başladık ve bu ise münâsib olmamakla hemân ondan ‘inânı tutup ‘ulûm-ı mu‘â-meleye lâıyık olan mebâhise dönelim. Diyelim ki enbiyâ-ı ‘izâm ‘aleyhi-mü’s-selâm ancak halkı bizim vasf ettiğimiz kemâl-i tevhîde da‘vet etmek için irsâl olunmuşlar velâkin onlarla onun vusûlü beyninde ba‘îd bir mesâ-fe ve şedîd ‘akabeler vardır ve şer‘-i şerîf ise ancak o mesâfenin tarîk-i sülûkunu ta‘rîf eder ve o ‘akabelerin tarîk-i kat‘larını bildirir ve o vakte nazar dahi müşâhede-i dîğer ve makâm-ı âherden olur. Binâen ‘aleyh o müşâhedeye izâfetle o makâmda şükr ve şâkir ve meşkûr zâhir olur ve bu hâl ise ancak bir misâl ile bilinir: Şöyle ki ben derim ki sana mümkündür ki fehm edesin ki mülûk-ı cihânın birisi ondan uzak düşmüş olan bir adama merkûb ve melbûs ve harcırâh gönderirse tâ ki bununla beyinlerinde olan mesâfe-i bu‘du kat‘ edip de hazret-i melikten mütekarreb ola, bunda ona iki hâlet vardır ki birisi ‘abdin hazretine vusûlünden murâd ve maksadı ancak onun ba‘zı mühimmâtına kıyâm ile onun hizmetinde bir ‘inâyeti olmak gibi bir garaz ola.

[والثانية أن لا يكون للملك حظ في العبد ولا حاجة به إليه بل حضوره لا يزيد في ملكه لأنه لا يقوى على القيام بخدمة تغني فيه غناء وغييبته لا تنقص من ملكه فيكون قصد من الإنعام عليه بالمركوب والزيادة أن يحظى العبد بالقرب منه وينال سعادة حضرته ليتنفع هو في نفسه لا ليتنفع الملك به وبانتفاعه فممنزل العباد من الله تعالى في المنزلة الثانية لا في المنزلة الأولى فإن الأولى محال على الله تعالى والثانية غير محال]

Ve ikinci hâlet odur ki melikin o ‘abdde bir hazzı olmaz ve ona bir ihtiyâcı dahi olmaz, ancak onun huzûru onun intifâ‘ı ve sa‘âdeti bâbında ola ki onun huzûru mülkûn melikine bir nesneyi artırmaz, çünkü onun za‘fından nâşî o kimse vechen mine’l-vücûh mülküne gınâ verecek bir hizmete kıyâm etmeye aslâ muktedir olamaz ve onun gıybeti dahi onun mülkünden bir şey tenkîs etmez ki bu cihetle ona merkûb ve zâd ve harcırâh irsâlinde murâd ve o ni‘metin in‘âmından maksadı o kimse onun kurbüne nâil ve hazretinin sa‘âdetine vâsıl olmak kazıyyesinden ‘ibârettir ki melik onunla veyâhüd onun intifâ‘ıyla müntefi‘ olmak için değildir. İşte Allâhu ta‘âlâdan ‘ibâdın menzileleri dahi işbu menzile-i sâniyededir menzile-i ülâda değildir, zîrâ ki menzile-i ülâ Zât-ı zü’l-celâl hakkında muhâldir ve menzile-i sâniye muhâl değildir.

[ثم اعلم أن العبد لا يكون شاكراً في الحالة الأولى بمجرد الركوب والوصول إلى حضرته]

ما لم يقم بخدمته التي أرادها الملك منه وأما في الحالة الثانية فلا يحتاج إلى الخدمة أصلاً ومع ذلك يتصور أن يكون شاكراً وكافراً ويكون شكره بأن يستعمل ما أنفذه إليه مولاه فيما أحبه لأجله لا لأجل نفسه وكفره أن لا يستعمل ذلك فيه بأن يعطله أو يستعمله فيما يزيد في بعده منه فمهما لبس العبد الثوب وركب الفرس ولم ينفق الزاد إلا في الطريق فقد شكره مولاه إذ استعمل نعمته في محبته أي فيما أحبه لعبده لا لنفسه وإن ركبه واستدبر حضرته وأخذ يبعد منه فقد كفر نعمته أي استعملها فيما كرهه مولاه لعبده لا لنفسه وإن جلس ولم يركب لا في طلب القرب ولا في طلب البعد فقد كفر أيضاً نعمته إذا أهملها وعطلها وإن كان هذا دون ما لو بعد منه]

Sonra bil ki o ‘abd hâlet-i ūlāda ondan melikin murādı olan hizmete kıyām etmedikçe o merkûba rûkûb ve hazrete vusûlüyle şâkir olamaz, ammâ hâlet-i sâniyede aslâ hizmete muhtâc olmaz ve ma‘a-zâlık o ni‘mete şâkir ve kâfir olması dahi mutasavver olur ve onun şükürü efendisinin mersûlü olan esb ve libās ve nukûdu onun kendi zâtı için sevdiği nesnede isti‘mâliyle olur ki derhâl esbe süvâr ve cāmeye lâbis olup hemân efendisi cānibine teveccüh ve o nukûdu dahi mesârif-i zarûre-i râhiyesine sarf ve infâk etmekle olur. Ve ni‘mete küfrânı dahi o mersûl olunan eşyâyı ta‘tîl ve ‘adem-i isti‘mâl veyâhûd onun bu‘diyyet ve uzaklığını artırır bir yolda isti‘mâl eylemekle ki esbi ve libāsı kullanmayıp terk ve nûkûdu ihmâliyle ‘azîmetten fârig olmak veyâhûd sūy-i melike teveccüh etmeyip de ancak arkasını ona çevirmekle hazretten daha ziyâde ba‘îd ve uzak bir muhâlîf semte teveccüh ve ‘azîmet ve merkûbu o tarîkte rûkûb ve cāmeyi giyip nukûdu dahi o râh ve sebîlde sarf ve itlâf eylemekle olur. Kaldı ki ‘abd sevbi giydikçe ve esbe süvâr olup hazrete müteveccihen yola gittikçe ve harcırâhı dahi ancak o yolda zâd ve tûşe-i mukteziyesine infâk ettikçe efendisine şâkir olur, çünkü onun ni‘metini kendi zâtı için onun sevdiği yerde sarf etti ve esb üzerine rûkûb ve hazretten yüz çevirip istidbâr ve ondan tebâ‘ud etmekliğı ele aldıkça efendisinin ni‘metine küfrân etmiş olur ya’nî efendisinin hoşlanmadığı şeyde ki onun zâtı için kerh ettiği hâlâtta onları isti‘mâl eylemiş olur ve eğer oturup ne taleb-i kurb ve ne de taleb-i bu‘de rûkûb etmezse yine onun ni‘metine küfrân etmiş olur, çünkü onu ihmâl ve ta‘tîl eyledi velev ki onun bu hâli ondan mübâ‘adet etmekliğinin hâli mâ-dûnudur.

[فكذلك خلق الله سبحانه الخلق وهم في ابتداء فطرتهم يحتاجون إلى استعمال الشهوات لتكمل بها أبدانهم فيبعدون بها عن حضرته وإنما سعادتهم في القرب منه فأعد لهم من النعم ما يقدر على استعماله في نيل درجة القرب وعن بعدهم وقربهم عبر الله تعالى إذ قال ﴿لَقَدْ

خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿١٣٤﴾ الآية فإذا نعم الله تعالى آلات يترقى العبد بها عن أسفل السافلين خلقها الله تعالى لأجل العبد حتى ينال بها سعادة القرب والله تعالى غني عنه قرب أم بعد والعبد فيها بين أن يستعملها في الطاعة فيكون قد شكر لموافقة محبة مولاه وبين أن يستعملها في معصيته فقد كفر لاقتحامه ما يكرهه مولاه ولا يرضاه له فإن الله لا يرضى لعباده الكفر والمعصية وإن عطلها ولم يستعملها في طاعة ولا معصية فهو أيضاً كفر كفران إن للنعمة بالتضييع وكل ما خلق في الدنيا [134] إنما خلق آلة للعبد ليتوصل به إلى سعادة الآخرة ونيل القرب من الله تعالى فكل مطيع فهو بقدر طاعته شاكرا نعمة الله في الأسباب التي استعملها في الطاعة وكل كسلان ترك الاستعمال أو عاص استعملها في طريق البعد فهو كافر جار في غير محبة الله تعالى فالمعصية والطاعة تشملهما المشيئة ولكن لا تشملهما المحبة والكراهة بل رب مراد محبوب ورب مراد مكروه]

İşte bunun gibi Hakk subhānehu ve ta‘ālā halkı yaratmış ve halk dahi ibtidā-yı fītratlarında bedenlerinin tekmlī için isti‘māl-i şehevāta muhtāc olurlar ve onunla hazret-i rūbūbiyyetten ba‘īd olurlar. Ve onların fevz ü sa‘ādetleri ancak ondan karīb olmalarıyladır ve bināen ‘aleyh neyl-i derece-i kurb için onlara kurbiyyetlerini müyesser olan ni‘am-ı müte‘addideyi āmāde etmiş ve kurb ve bu‘dleri üzerine ta‘bīr edip buyurmuş ki لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿١٣٤﴾ ya ‘nī “Tahkīkan biz insānı intisāb-ı kāmet ve hüsn-i sūret ve i‘tidāl-i mizāc ve sāhib-i ahsās ve isticmā’-ı havāss-ı mükevvināt ile hāmil-i emānet-i ilāhī halk ettik sonra biz o insānı esfel-i sāfilīne redd ettik.”

Denildi ki o esfel-i za‘f u herem ve erzel-i ‘ömrdür ki ondan ahsen-i takvīm ve fehm ve ‘akl olup sabī gibi ‘amelleri kesilir ve hasene yazılmaktan kalır yāhūd o insān küfr ve fücūr üzere musırr olup bilā-tevbe fevtinden sonra esfel-i nāra redd ederiz illā onlar ki mü‘min olup ‘amel-i sālih işledilerdi, onlar erzel-i ‘ömre redd olunmazlar. Denildi ki Kur‘ān’ı okuyup mūcibiyle ‘amel edenler erzel-i ‘ömre redd olunmazlar, onların kuvvetleri gidip ‘akllarına za‘f geldikte ecrleri kesilmez, belki ke-mā kāne hāl-i şebābetlerinde ve kemāl-i kuvvetlerinde işleyegeldikleri a‘māl-i sālihanın ecri mevtlerine dek yazılır, o onlara ‘amelsiz ecr olur. Kaldı ki Allāhu ta‘ālānın ni‘metleri ālātır ki ‘abd onunla esfel-i sāfilīnden terakkī ede ki sa‘ādet-i kurbü onunla nāil olmak üzere Hakk celle ve ‘alā hazretleri onu insān için yaratmıştır. Ve Zāt-ı zü’l-celāl kuldan ganī olup ona ihtiyā-

220 “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükafat vardır.” Tīn, 95/4-6.

cı yoktur, dilerse karîb olsun dilerse ba'îd olsun. Ve kul ise ancak şol iki hâletinin beynindedir ki onu tâ'atta isti'mâliyle şâkir olur, zîrâ efendisinin muhabbetine muvâfakat etmiş olur ve onu ma'siyette isti'mâliyle ni'mete kâfir olur, çünkü efendisinin kerh edip onunla rāzî olmadığı fi'le onunla ikdām ve iktihām eylemiş olur, zîrâ tebâreke ve tâ'ālâ kendi kullarına küfr ve ma'siyete rāzî değildir ve eğer onu ta'tîl edip kullanmadıysa ki ne tâ'at ve ne de ma'siyette onu isti'mâl eylemezse onun o ta'tîli dahi ni'mete taz-yî' olduğu haysiyyetle kezâlik küfrândır ve dünyâda yaratılmış ise âlettir, ancak onunla sa'âdet-i âhirete nâil olmak için âlet yaratmıştır tâ ki onunla kurbe vâsıl ola. Ve bu cihetten her bir mutî' tâ'atte isti'mâl ettiği esbâb ile kendi tâ'ati mikdârınca ni'metullâha şâkirdir ve her bir tenbel ve keslân onun terk-i istimâlin kusûru mikdârınca ve her bir günahkâr onu tarîk-i bu'dde isti'mâlinin ma'siyeti mikdârınca ni'metullâha kâfir ve cāhiddir, çünkü muhabbet-i ilâhiyyenin gayrısında cārîdir. Kaldı ki meşîet-i rabbâ-niyye tâ'at ve ma'siyete şâmil olur velâkin muhabbet ve kerâhet onlara şâmil olmaz ki ba'zen murâd olunan şey mahbûb olur ve ba'zen murâd olunan şey mekrûh olur.

[ووراء بيان هذه الدقيقة سر القدر الذي منع من إفشائه وقد انحل بهذا الإشكال الأول وهو أنه إذا لم يكن للمشكور حظ فكيف يكون الشكر وبهذا أيضاً ينحل الثاني فإننا لم نعن بالشكر إلا انصراف نعمة الله في جهة محبة الله فإذا انصرفت النعمة في جهة المحبة بفعل الله فقد حصل المراد وفعلك عطاء من الله تعالى ومن حيث أنت محلّه فقد أثنى عليك وثناؤه نعمة أخرى منه إليك فهو الذي أعطى وهو الذي أثنى وصار أحد فعليه سبباً لانصراف فعله الثاني إلى جهة محبته فله الشكر على كل حال وأنت موصوف بأنك شاكِر بمعنى أنك محل المعنى الذي الشكر عبارة عنه لا بمعنى أنك موجب له كما أنك موصوف بأنك عارف وعالم لا بمعنى أنك خالق للعلم وموجده ولكن بمعنى أنك محل له وقد وجد بالقدرة الأزلية فيك]

Ve bu nüktenin beyânı ardında ifşâsından memnû' olan sırr-ı kader vardır ve bu onunla işkâl-i evvel açılıp hall olunmuştur ki meşkûr için bir hazz olmazsa şükr nice olur işkâli idi. Ve bununla işkâl-i sâni dahi açılıp münhall olur, zîrâ ki şükrden murâdımız ancak ni'metullâhın muhabbeti cihetine insirâfı maddesidir. Vaktâ ki ni'metullâh onun muhabbeti cihetine Allâhu ta'âlânın fi'liyle munsarîf olur, murâd hâsıl olmuş olur. Ve senin fi'lin dahi Allâhu ta'âlânın vergisinden bir vergidir ve sen dahi onun mahalli bulunduğun haysiyyetle senin üzerine senâ etmiştir ve onun işbu senâsı dahi ondan sana dîger bir ni'mettir. Kaldı ki veren odur ve senâ eden dahi odur, ancak onun iki fi'linin birisi onun muhabbeti cihetine fi'l-i sânisinin insirâfına sebep oldu ve bu sûrette 'alâ-küllî hâl şükr onundur ve

şâkirin vasfıyla senin ittisâfın şükre mücid olduğun haysiyyetle olmayıp ancak şükrandan 'ibâret bulunduğu ma'nâya senin zâtın mahal bulunduğu içindir, nitekim sen 'ilm ve 'irfân ile mevsûfsun ve bunlarla olan ittisâfın 'ilm ve 'irfâna hâlık olduğun haysiyyetle değildir, ancak senin zâtın 'ilme mahall olduğu haysiyyetledir ki kudret-i ezeliyye ile sende bulunup mevcûd olmuştur.

[فوصفك بأنك شاكِر إثبات شيئية لك وأنت شيء إذ جعلك خالق الأشياء شيئاً وإنما أنت لا شيء إذا كنت أنت ظاناً لنفسك شيئاً من ذاتك فأما باعتبار النظر إلى الذي جعل الأشياء شيئاً فأنت شيء إذ جعلك شيئاً فإن قطع النظر عن جعله كنت لا شيء تحقيقاً وإلى هذا أشار صلى الله عليه وسلم حيث قال "اعملوا فكل ميسر لما خلق له لما قيل له يا رسول الله ففيم العمل إذا كانت الأشياء قد فرغ منها من قبل فتبين أن الخلق مجاري قدرة الله تعالى ومحل أفعاله وإن كانوا هم أيضاً من أفعاله ولكن بعض أفعاله محل للبعض وقوله "اعملوا" وإن كان جارياً على لسان الرسول صلى الله تعالى عليه وآله وسلم فهو فعل من أفعاله وهو سبب لعلم الخلق أن العمل نافع وعلمهم فعل من أفعال الله تعالى والعلم سبب لانبعاث داعية جازمة إلى الحركة والطاعة وانبعاث الداعية أيضاً من أفعال الله تعالى وهو سبب لحركة الأعضاء وهي أيضاً من أفعال الله تعالى ولكن بعض أفعاله سبب للبعض أي الأول شرط للثاني كما كان خلق الجسم سبباً لخلق العرض إذ لا يخلق العرض قبله وخلق الحياة شرط لخلق العلم وخلق العلم شرط لخلق الإرادة والكل من أفعال الله تعالى وبعضها سبب لبعض أي هو شرط ومعنى كونه شرطاً أنه لا يستعد لقبول فعل الحياة إلا جوهر ولا يستعد لقبول العلم إلا ذو حياة ولا لقبول الإرادة إلا ذو علم فيكون بعض أفعاله سبباً للبعض بهذا المعنى لا بمعنى أن بعض أفعاله موجود لغيره بل ممهد شرط الحصول لغيره وهذا إذا حقق ارتقى إلى درجة التوحيد الذي ذكرناه]

Ve senin şâkir ile olan vasfın eğerçi senin için bir nesne olduğuna isbât-tır, ammâ fi'l-hakîka hâliku'l-eşyâ olan Allâhu ta'âlânın halk ve ca'liyle sen bir nesnesin ki seni bir nesne kılmakla sen bir nesne oldun, yoksa sen zâten bir nesne değilsin. Ve eğer sen kendi zâtından kendi nefsinin bir şey zann ettinse o dahi [135] eşyâyı eşyâ kılana nazar etmek i'tibârıyladır ki seni bir şey kılmakla sen bir şey olmuşsun ve eğer onun kılmaklığından nazar kat olunursa tahkîkan sen lâ-şey olursun. Ve buna 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimize çün eşyânın halk ve takdîrinden bundan akdem ferâgat olmuştur ki "Her bir şey halk ve takdîr olunmuş ya 'amel ne de kalmıştır ya'nî 'amele ne meziyyet vardır" denildikte, efendimiz: "Siz 'amel ediniz de herkes ona mahlûk bulunduğu nesneye müyesserdir" buyurmuştur. Ve bundan nümâyân oldu ki halk mecârî-i kudret-i ilâhiyyedir ve Allâhu ta'âlânın mahall-i ef'âlidir velev ki onlar dahi Allâhu ta'âlâ onun ef'âлиндendirler, zirâ ki onun ba'zı ef'âli ba'zı ef'âle mahallidir. Ve 'aley-

hi's-selâm efendimizin “اعملوا” kelâm-ı şerîfi eğerçi zebân-ı peygamberî üzere cârî ise velâkin Allâhu ta'âlâ onun ef'âlinden bir fi'ldir ve hem dahi sebebdir ki 'amel-i nâfî' olduğuna halkın 'ilmi ta'alluku için ya'nî halk bilirler ki 'amel-i nâfî' olur ve bu 'ilm için 'amel ederler. Ve onların 'ilmi dahi Allâhu ta'âlâ onun ef'âlinden bir fi'ldir ve hem dahi tâ'at ve harekete dâ'ie-i câzimenin inbi'âsına 'ilm sebebdir ve inbi'âs dâ'ie-i câzime dahi Allâhu ta'âlânın ef'âlinden bir fi'ldir ve o dahi hareke-i a'zâya sebebdir. Ve hareke-i a'zâ dahi Allâhu ta'âlânın ef'âlinden bir fi'ldir velâkin onun ba'zı ef'âlî ba'zısına sebebdir ki birinci fi'li onun ikinci fi'line sebebdir ki onun birinci fi'li onun ikinci fi'line şarttır, nitekim halk-ı cism halk-ı 'araza sebebdir ki cism halk olmazdan akdem 'araz halk olunmaz. Ve hayâtın halkı 'ilmin halkına şarttır ve 'ilmin halkı irâdenin halkına şarttır ve cümlesi Allâhu ta'âlânın ef'âlindendir ve ba'zıları ba'zısına sebebdir ki cism yaratılmadıkça 'araz yaratılmaz ve hayât halk olunmadıkça 'ilm halk olunmaz ve 'ilm halk olunmadıkça irâde halk olunmaz. Ve ba'zıları ba'zıya sebebdir denilmesi şart ma'nâsınadır ve şart olduğunun ma'nâsı odur ki kabûl-i fi'l-i hayât için müsta'id olmaya ancak cevherdir ki fi'l-i hayât kabûlü isti'dâdına cevherden gayrı dîger bir şey müsta'id olmaz ve kabûl-i 'ilm için ancak hayâtlı bir mahlûk müsta'id olur ki cemâd olan şey kabûl-i 'ilme müsta'id değildir ve kabûl irâdeye dahi 'ilimli olan mahlûk müsta'id olur ve bu sûretle bu ma'nâ ile onun ba'zı ef'âlî ba'zı ef'âline sebep olur, değil ki onun ba'zı ef'âlî dîgerine mücid olur, ancak dîgerinin şart-ı husûlünü temhîd eder. Ve bu ma'nâ mütehakkık olursa bizim zikr ettiğimiz derece-i tevhîde mürtekî olur.

[فإن قلت فلم قال الله تعالى اعملوا وإلا فأنتم معاقبون مذمومون على العصيان وما إلينا شيء فكيف نذم وإنما الكل إلى الله تعالى فاعلم أن هذا القول من الله تعالى سبب لحصول اعتقاد فينا والاعتقاد سبب لهيجان الخوف وهيجان الخوف سبب لترك الشهوات والتجافي عن دار الغرور وذلك سبب للوصول إلى جوار الله والله تعالى مسبب الأسباب ومرتبها فمن سبق له في الأزل السعادة يسر له هذه الأسباب حتى يقوده بسلسلتها إلى الجنة ويعبر عن مثله بأن كلاً ميسر لما خلق له ومن لم يسبق له من الله الحسنی بعد عن سماع كلام الله تعالى وكلام رسول الله صلى الله عليه وسلم وكلام العلماء فإذا لم يسمع لم يعلم وإذا لم يعلم لم يخف وإذا لم يخف لم يترك الركون إلى الدنيا وإذا لم يترك الركون إلى الدنيا بقي في حزب الشيطان وإن جهنم لموعدهم أجمعين]

Ve eğer sen “Bizim bir gūnā fi'limiz yok iken ef'âl-i ma'siyet üzerine mezmûm ve terk-i 'âmel ile niçin mu'âkab oluruz ve ne için Hakk ta'âlâ bize 'amel ediniz, yoksa mu'âkab ve 'isyân üzerine mezmûmsuz buyurdu

ve kâffe-i ahvâl Allâhu ta‘âlânın olunca biz nice zemm olunuruz?” der isen burası dahi şöylece bil ki bu kavî ve bu fermân Hakk subhânehu ve ta‘âlâdan bizde bir i‘tikâdın husûlüne sebep olmak içindir ve i‘tikâd ise lâbüdd heyecân-ı havf için sebebdır ve heyecân-ı havf terk-i şehvâta sebebdır ve dahi dâr-ı gurûrdan tebâ‘ude bâ‘istir ve bu ise civâr-ı ilâhîye vusûle sebebdır ve esbâbın müsebbibi dahi Zât-ı zü’l-celâldır ve müretteb esbâb dahi odur. Ve o ki ezelde sa‘âdet ona sebkât etmiştir, ona işbu esbâb âsân ve müyesser olurlar tâ ki onun silsilesiyle onu cennete çeker götürür ve bunun emsâli üzerine küllen müyesser li-mâ hulika leh ta‘bîr olunur. Ve o ki hüsnü ona sebkât etmemiştir, kelâmullâhın istimâ‘ından ve Resûl-i ekrem’in kelâmı istimâ‘ından ve kelâm-ı ‘ulemâ istimâ‘ından dür ve uzak ve ba‘îd olur ve işitmeyi bilmez ve bilmeyince havf etmez ve havf etmeyince rükûn-ı dünyâyı terk etmez ve rükûn-ı dünyâyı terk etmediği hâlde hizb-i şeytândan kalır ve cemî‘ilerinin mev‘idi cehennemdir.

[فإذا عرفت هذا تعجبت من قوم يقادون إلى الجنة بالسلاسل فما من أحد إلا وهو مقود إلى الجنة بسلاسل الأسباب وهو تسليط العلم والخوف عليه وما من مخذول إلا وهو مقود إلى النار بالسلاسل وهو تسليط الغفلة والأمن والغرور عليه فالمتمقون يساقون إلى الجنة قهراً والمجرمون يقادون إلى النار قهراً ولا قاهر إلا الله الواحد القهار ولا قادر إلا الملك الجبار وإذا انكشف الغطاء عن أعين الغافلين فشاهدوا الأمر كذلك سمعوا عند ذلك نداء المنادي ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ ولقد كان الملك لله الواحد القهار كل يوم لا ذلك على الخصوص ولكن الغافلين لا يسمعون هذا النداء إلا ذلك اليوم فهو نبأ عما يتجدد للغافلين من كشف الأحوال حيث لا ينفعهم الكشف فتعوز بالله الحليم الكريم من الجهل والعمى فإنه أصل أسباب الهلاك]

Ve çün bunu bilirsin selâsil ile cennete mukâd olan akvâmdan müte‘accib kalırsın ki bir kimse yoktur illâ ki selâsil-i esbâbı ile ya‘nî ona taslîti ‘ilm ü havf ile çekilip götürülmez ki kâffesi işbu selâsil ve rişte-i esbâb ile behişte mukâd olurlar. Ve bir mahzûl yoktur ki selâsil-i esbâb ya‘nî taslîti-i gaflet ve emn ve gurûr ile düzaha ve âteşe çekilip götürülmez ya‘nî mütakâ olanlar kahren cennete sevk olunurlar ve mücrim olanlar dahi kahren âteşe çekilip götürülürler. Ve kâhîr ancak vâhid-i kakhâr olan Allâhu ‘azîmü’ş-şândır ve kâdir dahi ancak o melik-i cebbârdır. Vaktâ ki a‘yûn-i gâfilîn üzerinden örtü ve gıtâ münkeşif olup emri müşâhede ederler, o vakte nidâ-yı münâdiyi işitirler ki “Bugün mülk kimindir?” diye çağırır ve cümle tarafından “Vâhid-i kakhâr Allâh’ındır!” diye cevâb verilir. Ve beher gün mülk vâhid-i kakhâr olan Allâh’ın idi ki yalnız o günde ‘ale’l-husûs değîl velâkin gürûh-ı gâfilîn ancak o günde işbu nidâyı işitirler ya‘nî başka gün-

de gafletlerinden nâşî işitmezler. İşte bu bir nebe ve haberdır ki keşf-i ahvâl onlara menfa'at vermeyeceği günde keşf-i ahvâlden güruh-ı gâfilîn için müteceddid olan ahvâlî bildirir. Artık biz asl-ı esbâb-ı helâk olan körlük ve bilmezlikten halîm ve kerîm olan Allâhu ta'âlâya sığınırız ve onun hilm ve keremiyle onun 'azâbından ta'avvüz eyleriz. [136]

Beyānu Temyizi Mā-Yuhibbuhullāhu Ta'ālā Ammā Yekrehu

[بیان تمییز ما یحبه الله تعالى عما یکرهه]

[اعلم إن فعل الشکر وترك الکفر لا يتم إلا بمعرفة ما یحبه الله تعالى عما یکرهه إذ معنى الشکر استعمال نعمه تعالى في محابه ومعنى الکفر نقيض ذلك إما بترك الاستعمال أو باستعمالها في مکارهه ولتمييز ما یحبه الله تعالى مما یکرهه مدرکان]

Ve Zāt-ı zü'l-celâlin sevdiği nesnenin onun kerh edip ya'nî ondan hoşlanmadığı nesnelerden temyizinin beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ve āgâh ol ki teşekkür etmek ve küfrân-ı ni'meti terk eylemek ancak Allâhu ta'âlânın sevdiği nesnenin ma'rifeti ile tamâm olur ki onun sevdiği şey ile ondan hoşlanmayıp kerh eylediği umûrun ma'rifetiyle tamâm-ı şük-rü hâsıl olur. Ve terk-i küfr dahi onunla tamâm olur, çünkü şük-rün ma'nâsı ancak ni'am-ı rabbâniyyeyi mehâbb-ı ilâhiyyede isti'mâl etmektir. Ve küfrân-ı ni'met ma'nâsı ise o dahi onun nakîzidir ki ni'am-ı rabbâniyyeyi mehâbb-ı ilâhiyyede isti'mâlini terk etmek veyâhüd onun mekârihinde onu isti'mâl eylemektir. Ve Hakk subhânehu ve ta'âlânın sevdiği şeyi ondan hoşlanmayıp kerâhet ettiği şeyden temyîz ve tefrîki için iki müdrîk vardır:

[أحدهما السمع ومستنده الآيات والأخبار والثاني بصيرة القلب وهو النظر بعين الاعتبار وهذا الأخير عسير وهو لأجل ذلك عزيز فلذلك أرسل الله تعالى الرسل وسهل بهم الطريق على الخلق ومعرفة ذلك تبني على معرفة جميع أحكام الشرع في أفعال العباد فمن لا يطلع على أحكام الشرع في جميع أفعاله لم يمكنه القيام بحق الشکر أصلاً وأما الثاني وهو النظر بعين الاعتبار فهو إدراك حکمة الله تعالى في كل موجود خلقه إذ ما خلق شيئاً في العالم إلا وفيه حکمة وتحت الحکمة مقصودٌ وذلك المقصود هو المحبوب]

Ki birincisi sem'dir ve onun müstenedi āyât-ı beyyinât-ı Kur'âniyye ve ahbâr-ı sıhhat-şî'âr-ı nebeviyyedir ve ikincisi kalbin başiresidir ki o dahi dîde-i i'tibâr ile bakmaktır. Ve bu ikinci müdrîk ise 'asîr ve düşvârdır

ve onun için 'azîz ve nâdirdir ve onun için Allâhu ta'âlâ, rûsûl-i kirâm 'aleyhimü's-selâmı göndermiş ve onlarla halk üzerine tarîki teshîl etmiştir. Ammâ onun ma'rifeti ef'âl-i 'ibâdda cemî'-i ahkâm-ı şer'iyyenin ma'rifetine mübtenî olur. Ve o ki cemî'-i ef'âlinde olan ahkâm-ı şer'iyye ma'rifeti üzerine muttali' olamamıştır, aslâ hakk-ı şükr ile kıyâm etmeye ona mümkün olamaz. Ve ikincisi ise ki 'ayn-ı i'tibâr ile nazar etmek hâlidir, o dahi Allâhu ta'âlânın halk ettiği her bir mevcûdun hikmetini idrâk etmektedir, çünkü beyhûde bir nesneyi yaratmamıştır; her ne ki yarattıysa altında onlara bir hikmet vardır ve o hikmetin altında dahi bir maksûd vardır ve mahbûb ancak o maksûddur.

[ولتلك الحكمة منقسمة إلى جلية وخفية أما الجلية فكالعلم بأن الحكمة في خلق الشمس أن يحصل بها الفرق بين الليل والنهار فيكون النهار معاشاً والليل لباساً فتيسر الحركة عند الإبصار والسكون عند الاستتار فهذا من جملة حكم الشمس لا كل الحكم فيها بل فيها حكم أخرى كثيرة دقيقة وكذلك معرفة الحكمة في الغيم ونزول الأمطار وذلك لانشقاق الأرض بأنواع النبات مطعماً للخلق ومرعى للأنعام وقد انطوى القرآن على جملة من الحكم الجلية التي تحملها أفهام الخلق دون الدقيق الذي يقصرون عن فهمه إذ قال تعالى ﴿أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبّاً ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبّاً وَعَبَباً وَقَضَباً وَخَدَّائِقُ غُلْباً وَفَاقِهَةً وَأَبّاً مَتَاعاً لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾]

Ve o hikmet gizli ve âşikâre olan hikmetlere münkasımedir. Âşikâresi meselâ hûrşîdin halkındaki hikmet-i zâhire ki gece ile gündüzün beynlerinde fark olup da gündüzler hareket-i ma'âş ve geceler sükûn ve istitâre için libâs olduğunu bilmek gibidir ki ışıklıkta hareket ve 'inde'l-istitâr karanlıkta sükûn ve istirâhat müteyessir ola. Ve bu hikmet ise güneşin cümle-i hikeminden bir hikmettir değil ki mecmû'-ı hükmü budur, zîrâ ki hûrşîdin hilkatinde pek çok gizli ve âşikâr hikmetler vardır, belki be-gâyet dakîk hikemler vardır. Ve kezâlik ebr ve sehâb ve nüzûl-ı emtâr u bârânda olan hikmet-i zâhire ma'rifeti gibi ki envâ'-ı nebâtât ile tarlaların çatlamağı içindir tâ ki o nebât halka mat'am ve en'âma mer'â ola. Ve Kur'ân-ı 'azîmü's-şân fehminden efhâm-ı halk kâsır olan hikem-i dakîkanın mâ'adâsı olarak onun hamline efhâm-ı halk kâdir olan ahkâm-ı zâhire ve celiyyeden pek çok hikmetlere muntavî olmuştur ya'nî âşikâre olan hikemlerden bir cümleye hâvidir ki tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki شَقَقْنَا الْأَرْضَ صَبّاً ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبّاً وَعَبَباً وَقَضَباً وَخَدَّائِقُ غُلْباً وَفَاقِهَةً وَأَبّاً مَتَاعاً لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ²²¹ Bu âyetler

221 “Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı, iyiden iyiye yardık! Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık.” Abese, 80/25-32.

süre-i ‘Abese’nin yirmi beşinci ve yirmi altıncı ve yirmi yedinci ve yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu ve otuzuncu ve otuz birinci ve otuz ikinci âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “İnsân yediği ta‘âmına nazâr etsin ki hayâtı için nice tedbîr olunmuştur. Biz yağmuru gökten dökeriz sonra inbât için yeri şakk ederiz ve o yerde buğday ve arpa misli hubûbât ve üzüm ve hıyâr ve yonca misilli eşyâ ve zeytûn ve hurmâ ve bostânlarda sık ve kebîr ağaçları bitiririz ve elvân u envâ‘-ı meyve ve yaban otları ve mer‘â bitiririz ki sizin ve hayvânlarınız için ma‘âş ola.”

[وأما الحكمة في سائر الكواكب السيارة منها والثوابت فخفية لا يطلع عليها كافة الخلق والقدر الذي يحتمله فهم الخلق أنها زينة للسماء لتستلذ العين بالنظر إليها وأشار إليه قوله تعالى ﴿إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ﴾²²² فجميع أجزاء العالم سماؤه وكواكبه ورياحه وبحاره وجباله ومعادنه ونباته وحيواناته وأعطاء حيواناته لا تخلو ذرة من ذراته عن حكم كثيرة من حكمه واحدة إلى عشرة إلى ألف إلى عشرة آلاف]

Ve kevâkib-i sāirede olan hikmet ise ki kevâkib-i seyyâre olsun veyâhüd kevâkib-i sâbite olsun hafî ve nihândır ki kâffe-i halk ona vâkıf ve âgâh ve muttali‘ olamaz, ancak ondan fehmi halk mütehammil olduğu mikdâr odur ki kevâkib ü nücûm göklere bir zînet ve ârâyiştir tâ ki onlara bakmakla dîde-i beşer müteleziz ola. Ve bu ma‘nâya nass-ı ‘âlî dahi işâret etmiştir ki Kur‘ân-ı kerîmde gelmiş ki²²³ ﴿إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ﴾ ya‘nî “Biz semâ-yı dünyâyı yıldızların zînetiyle zînetlettik.” Mâ-hasal eczâ-yı ‘âlemin cem‘isi ki onun âsumânı ve yıldızları ve rûzgârları ve deryâları ve dağları ve ma‘denleri ve nebâtâtı ve hayvânâtı ve hayvânâtının a‘zâları cümlelerin hilkatlerinde hikemler vardır ki bunların zerrâtından bir zerre hikem-i kesîreden tehî ve hâlî değildir, belki bir hikmet-i vâhideden tâ on hikmete ve tâ bin ve tâ on bin hikmete kadar şâmillerdir.

[وكذا أعضاء الحيوان تنقسم إلا ما يعرف حکمتها كالعلم بأن العين للإبصار لا للبطش واليد للبطش لا للمشي والرجل للمشي لا للشم فأما الأعضاء الباطنة من الأمعاء والمرارة والكبد والكلية وآحاد العروق والأعصاب والعضلات وما فيها من التجايف والالتفاف [137] والاشتباك والانحراف والدقة والغلط وسائر الصفات فلا يعرف الحكمة فيها سائر الناس والذين يعرفونها لا يعرفون منها إلا قدرأ يسيراً بالإضافة إلى ما في علم الله تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾]

Ve kezâlik a‘zâ-yı hayavân dahi onların hikmeti zâhir ve nihân olan hi-

222 “Biz en yakın göğü zinetlerle, yıldızlarla donattık.” Sâffât, 37/6.

223 “Biz en yakın göğü zinetlerle, yıldızlarla donattık.” Sâffât, 37/6.

keme münkasım olur ki ba‘zısı bilinir ve ba‘zıları bilinmez. Ve ma‘lûm olan hikem ise meselâ göz görmek için yaratıldığıнын hikmetini bilmek gibidir ya‘nî göz ancak görmek için halk olunmuş ki batş için değil ve el dahi batş için yaratılmış ki yürümek için değil ve ayak yürümek içindir ki koklamak için değildir. Ve bâtinî olup derûnî olan a‘zâ ki em‘â ya‘nî bağırsak ve merâ-re ya‘nî öd ve kebid ya‘nî ciger ve külye ya‘nî böğrek ve âhâd-ı ‘urûk ya‘nî damarların teki ve a‘sâb ya‘nî sinirler ve ‘adalât ya‘nî sinirli et gibi ve bunlarda olan tecâvîf ve iltifâf ve iştibâk ve inhirâf ve dikkat ve gılaş gibi sıfât ile sâir evsâf-ı hafıyyeleri bi’l-cümle onların hikmetleri açık olmayıp ekser-i nâs onların hikmetlerini bilmezler. Ve o ki onları bilir, o dahi ‘ilmullâhta olan ‘ilme nisbetle ancak cüz’î ve yesîr mikdârını bilir, çünkü tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ²²⁴﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ ya‘nî “İlm-i Hudâ’ya nisbetle size ancak ‘ilmden az şey verilmiştir.”

[فإذن كل من استعمل شيئاً في [جهة] غير الجهة التي خلق لها ولا على الوجه الذي أريد به فقد كفر فيه نعمة الله تعالى فمن ضرب غيره بيده فقد كفر نعمة اليد إذ خلقت له اليد ليدفع بها عن نفسه ما يهلكه يأخذ ما ينفعه لا يهلك بها غيره ومن نظر إلى وجه غير المحرم فقد كفر نعمة العين ونعمة الشمس إذ الإبصار يتم بهما وإنما خلقتا ليصير بهما ما ينفعه في دينه ودنياه ويتقي بهما ما يضره فيهما فقد استعملهما في غير ما أريد به وهذا لأن المراد من خلق الخلق وخلق الدنيا وأسبابها أن يستعين الخلق بهما على الوصول إلى الله تعالى ولا وصول إليه إلا بمحبته والأنس به في الدنيا والتجافي عن غرور الدنيا ولا أنسياً بدوام الذكر ولا محبة إلا بالمعرفة الحاصلة بدوام الفكر ولا يمكن الدوام على الذكر والفكر إلا بدوام البدن ولا يبقى البدن إلا بالغذاء ولا يتم الغذاء إلا بالأرض والماء والهواء ولا يتم ذلك إلا بخلق السماء والأرض وخلق سائر الأعضاء ظاهراً وباطناً فكل ذلك لأجل البدن]

Kaldı ki kim ki a‘zâsından bir nesneyi ona mahlûk bulunduğuş cihetin gayrısına veyâhûd onunla murâd olunan vechin hilâfına isti‘mâl ettiyse Allâhu ta‘âlânın o a‘zâda olan ni‘metini küfr etmiş olur. Meselâ o ki dîgerine kendi eli ile vurup darb eder, elin ni‘metine küfr etmiş olur, çünkü el kendi nefsi üzerinden onu ihlâk eden nesneyi def‘ etmek ve kendisine nef‘ veren nesneyi almak için yaratılmış ki dîgerini ihlâk için yaratılmamıştır. Ve o ki nâ-mahrem yüzüne bakar, ni‘met-i ‘ayn ile ni‘met-i şemsi küfrân etmiş olur, çünkü görmek ancak ikisiyle tamâm olur ve onları ancak ona menfa‘at veren nesneye bakmak için yaratılmışlardır ya‘nî dîn ve dünyâ-sında ona fâide verenî görmek ve onlarda ona zarar edeni ittikâ etmek için halk olunmuşlardır ve kendisi onları onlarla murâd olunanın gayrısında

224 “De ki: “Ruh, Rabbinin bileceğuş bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

isti'mâl etmiştir. Ve bunun beyânı şöylece dir ki halk-ı halk ve halk-ı dünyâ ve esbâblarının halklarından murâd ancak o i'ânenin husulüdür ki halk o i'âne ile Allâhu ta'âlâya vâsil olalar, hâlbuki onun muhabbeti olmayınca ve dünyâda onunla üns hâsıl olmadıkça ve gurûr-ı dünyâdan tecâfî ve tebâ'ud etmedikçe ona vusûl bulmak mümkün olmaz ve devâm-ı zikr olmadıkça üns dahi hâsıl olmaz ve ma'rifet olmadıkça muhabbet dahi olmaz ya'nî devâm-ı fikr ile hâsıl olan ma'rifet bulunmadıkça muhabbet dahi olmaz ve devâm-ı beden olmadıkça zikr ü fikrin devâmı mümkün olmaz ve gızâ olmayınca beden bâkî kalmaz ve yer ve su ve rüzgâr olmayınca gızâ tamâm olmaz ve âsumân ve zemîn halk olunmadıkça bunlar tamâm olmaz ki arz ve semâ ve zâhir ve bâtın olan a'zâ halk olunmadıkça bunlar dahi tamâm olmazlar. Ve bunların cemî'i ancak beden içindir ya'nî kurb-i hazret ve vusûl-i rabbânî ancak dünyâda Allâhu ta'âlâ ile hâsıl olan ünsiyyet ve muhabbet ve mübâ'ade-i dâr-ı gurûr ile dir. Ve üns ancak devâm-ı zikr ile dir ve muhabbet dahi ancak devâm-ı fikr ile hâsıl olan ma'rifet ile dir. Ve devâm-ı zikr ü fikr ancak devâm-ı beden ile mümkün olur ve beden ancak gızâ ile bâkî kalır ve gızâ ancak arz ve mâ ve havâ ile tamâm olur ve bunların tamâmı ancak halk-ı arz u semâ ve halk-ı a'zâ-yı zâhire vü bâtine ile dir işte bunların kâffesi beden-i insân içindir.

[والبدن مطية النفس والراجع إلى الله تعالى هي النفس المطمئنة بطول العبادة والمعرفة فلذلك قال تعالى ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا﴾ الآية فكل من استعمل شيئاً في غير طاعة الله فقد كفر نعمة الله في جميع الأسباب التي لا بد منها لإقدامه على تلك المعصية]

Ve beden ise o dahi nefsin matiyyesi ve merkûbudur. Ve Allâhu ta'âlâya râcî olan şey ancak tûl-i 'ibâdet ve ma'rifet ile mutmainn olan nefstir ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا﴾²²⁵ “Ben cinn ve insî halk ettim ki ancak bana 'ibâdet edip beni bileler ve hâlıkıyyetim ve vahdâniyyetim onlarla ma'lûm ola. Ben onları halk etmekten murâdım rızık ve ta'âm tahsiline kullanmak değildir ya'nî kendilerini ve mahlûkâtımdan sâirîni ırzâk ve it'âm etmeleri taleb olunmaz, cümlelerin rızık ve ta'âmı bendendir. İrzâk ve it'âm ancak benim sıfatımdandır.” Ve böyle olunca kim ki bir nesneyi tâ'atullâhın gayrısında isti'mâl ederse artık o ma'siyete ikdâmında ona ondan lâbüdd olan esbâbın cemî'isinde ona erzânî ve şâyân buyurulan ni'metleri küfr etmiş olur.

225 “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum.” Zâriyât, 51/56-57.

[ولنذكر مثلاً واحداً للحكم الخفية التي ليست في غاية الخفاء حتى تعتبر بها وتعلم طريقة الشكر والكفران على النعم فنقول من نعم الله تعالى خلق الدراهم والدنانير وبهما قوام الدنيا وهما حجران لا منفعة في أعيانها ولكن يضطر الخلق إليهما من حيث إن كل إنسان محتاج إلى أعيان كثيرة في مطعمه وملبسه وسائر حاجاته وقد يعجز عما يحتاج إليه ويملك ما يستغني عنه كمن يملك الزعفران مثلاً وهو محتاج إلى جمل يركبه ومن يملك الجمل ربما يستغني عنه ويحتاج إلى الزعفران فلا بد بينهما من معاوضة ولا بد في مقدار العوض من تقدير إذ لا يبذل صاحب الجمل جملة بكل مقدار من الزعفران ولا مناسبة بين الزعفران والجمل حتى يقال يعطى منه مثله في الوزن أو الصورة وكذا من يشتري داراً ثياباً أو عبداً بخف أو دقيقاً بحمار فهذه الأشياء لا تتناسب فيها فلا يدرى أن الجمل كم يسوي بالزعفران فتعذر المعاملات جداً فافتقرت هذه الأعيان المتنافرة المتباعدة إلى متوسط بينها يحكم بينهما بحكم عدل فيعرف من كل واحد رتبته ومنزلته حتى إذا تقررت المنازل وترتبت الرتب علم بعد ذلك المساوي من غير المساوي فخلق الله تعالى الدنانير والدراهم حاكمين ومتوسطين بين سائر الأموال حتى تقدر الأموال [138] بهما فيقال هذا الجمل يسوي مائة دينار وهذا القدر من الزعفران يسوي مائة فهما من حيث إنهما مساويان بشيء واحد إذن متساويان وإنما أمكن التعديل بالتقدين إذ لا غرض في أعيانها ولو كان في أعيانها غرض ربما اقتضى خصوص ذلك الغرض في حق صاحب الغرض ترجيحاً ولم يقتض ذلك في حق من لا غرض له فلا ينتظم الأمر]

Ve hikem-i hafiyyeden pek çok hafî olmayan hikeme ya'nî gâye-i hafâ-da olmayan hikem-i hafiyye için bir misâl zıkr edelim tâ ki onunla i'tibâr edip tarîk-i şûkr ve küfrân-ı nî'meti bilesin ki deriz ki 'ibâdına Hakk subhâ-nehu ve ta'âlânın cümle-i nî'amından denânîr ve derâhimin halkı dahi bir nî'mettir ki dünyânın kıvâmı onlarladır, hâlbuki onlar ikisi zâten taşlardır ki a'yânlarıyla bir nef' yoktur ya'nî ekl ve tenâvüle gelmezler ve râyiha-i tayyibe veya lezîzeyi vermezler ve harr ve berdi zâtlarıyla def' etmezler ve künn ve mesken gibi bir fevâidi zâten müfîd olmazlar. Ancak onlara halkın ıztırârı o haysiyyetindendir ki her bir insân mat'am ve melbes ve me'vâ ve havâyic-i sâiresinde pek çok a'yâna muhtâcdır ve olur ki ona muhtâc bulunduğuş nesneden 'âciz olur da ona ihtiyâcî olmayan nesneye mâlik olur, meselâ za'ferâna mâlik olan kimse gibi ki rûkûb için deveye muhtâc olur ve deveye mâlik olan kimse dahi deveden müstagnî olup za'ferâna muhtâc olur ve beynlerinde bir mu'âvaze cereyânı lâbüddür ve 'ıvazın mikdârında bir takdîr dahi lâbüddür, çünkü deve sâhibi kendi devesini za'ferânın her bir mikdârıyla bezl etmez de değerini ister ve deve ile za'ferân beyninde min haysü'l-vezn evi's-süret bir münâsebet yoktur ki onun vezninde mislini verilsin denile. Ve kezâlik hâneyi esvâb ile iştirâ etmek isteyen veyâhüd huff ile 'abdi satın almak isteyen veyâhüd dakîk ile merkebi mübâyâ'a

etmek isteyen adamlar dahi böylecedirler ki takdîr-i mekâdire muztarrlar-
dır, zîrâ ki bu eşyâ beynlerinde bir tenâsüb yoktur, adam bilmez ki deve
za'ferândan ne mikdâra değerde müsâvî olur.

Ve bu cihetten mu'âmelât-ı nâs cidden müte'azzir olur, binâen 'aleyh
a'yân-ı mütenâfire vü mütebâ'ide bir mütevassıta müftekir ve muhtâc oldu
tâ ki beynlerinde hük-m-i 'adl ile hük-m eyleye ki onunla her biri kendi rütbe
ve menzilesini bile de tâ ki menâzil mütekarrir olup rüteb dahi müterettib
olduktan sonra müsâvî ile gayr-i müsâvî ondan ma'lûm ola. Ve onun için
tebâreke ve ta'âlâ emvâl-i sâire beyninde hâkim ve mütevassıt olmak üzere
zer ve sîmi halk etti tâ ki onlarla emvâl-i dünyâ temakdür olup denile ki bu
deve yüz altına değer ve bu za'ferândan dahi bu mikdâr za'ferân yüz altına
değer ve ikisi bir şey-i vâhîde müsâvî olmaları haysiyyetle onlar yekdîge-
rine dahi mütesâvî olmuş olurlar.

Ve nakdeyn ile ya'nî derâhim ve denânîr ile ta'dîl mümkün olması an-
cak o cihettendir ki derâhim ve denânîrin a'yânlarında bir kimse aslâ bir
garaz-ı husûsî yoktur, yoksa onların a'yânlarında bir garaz-ı husûsî olmuş
olsaydı mümkündür ki o garaz-ı husûsî sâhib-i garaz hakkında bir tercîhe
muktezî olurdu ve onda garazı olmayanın hakkında o tercîhi iktizâ etmezdi
ki o hâlde emr-i maksûd muntazam olmaz.

[فإذا خلقهما الله تعالى لتتداولهما الأيدي ويكونا حاكمين بين الأموال بالعدل والحكمة
أخرى وهي التوسل بهما إلى سائر الأشياء لأنهما عزيزان في أنفسهما ولا غرض في أعيانهما
ونسبتهما إلى سائر الأحوال نسبة واحدة فمن ملكهما فكأنه ملك كل شيء لا كمن ملك ثوباً
فإنه لا يملك إلا الثوب فلو احتاج إلى طعام ربما لم يرغب صاحب الطعام في الثوب لأن
غرضه في دابة مثلاً فاحتيج إلى شيء وهو في صورته كأنه ليس بشيء وهو في معناه كأنه
كل الأشياء والشيء إنما تستوي نسبته إلى المختلفات إذا لم تكن له صورة خاصة يفيدها
بخصوصها كالمرأة لا لون لها وتحكي كل لون فكذا النقد لا غرض فيه وهو وسيلة إلى كل
غرض وكالحرف لا معنى له نفسه وتظهر به المعاني في غيره فهذه هي الحكمة الثانية]

Ve binâberîn Allâhu ta'âlâ onları eydî-i nâsta tedâvül etmek ve bey-
ne'l-emvâl 'adl ile hâkim olmak üzere halk etmiş. Ve dahi dîğer bir hikmet
için yaratmış ki onlarla eşyâ-yı sâireye tevessül oluna, çünkü zâten ikisi
kendi nefslerinde 'azîzdirlir ki kalîl ve nâdirü'l-vücûddurlar ve a'yânla-
rında dahi hiçbir kimsenin bir garazı yoktur ve emvâle nisbetleri dahi bir
nisbet-i vâhîdedir ki onun ihtilâfı olmaz. Kim ki onlara mâlik olursa em-
vâl-i dünyâviyyeden her bir şeye mâlik olmuş gibidir, sanki her bir şeye
mâlikdir. Ammâ sevbe mâlik olan kimse onun gibi değildir, zîrâ ki o kimse

sevbden gayrı bir şeye mâlik değildir ta'âma muhtâc olmuş olsa ola ki ta'âm sâhibi onunla ragbet etmez de ya'nî sevbi istemez de garazı meselâ bir dâbbede olur ve bu yüzden vesîle-i cemî'-i hâcât için bir nesneye ihtiyâc vâki' oldu ki onun kendi sûretinde bir lâ-şey gibi ola, sanki bir şey değildir ki hîç makâmında ola ve kendi ma'nâsında sanki cemî'-i eşyadır. Ve kâffe-i muhtelifâta bir nesnenin nisbeti ancak o hâlde mümkün olabilir ki onun husûsı ile ifâde eder bir sûret-i mahsûsası olmaz, ayna gibi ki onun bir rengi yok iken her bir rengi hikâyet eder, işte nakdeyn dahi böyledir ki onlarda hâssaten bir garaz yoktur ve her bir garaza vesîledirler ve hem dahi sarf-ı nahvî gibi ki kendi zâtında onun bir ma'nâsı yoktur, ammâ dîgerinde onunla birtakım ma'ânî zâhir olur. İşte hilkat-ı nakdeynin hikmet-i sâniye-leri dahi budur.

[وفيهما أيضاً حكماً يطول ذكرها فكل من عمل فيهما عملاً لا يليق بالحكم بل يخالف الغرض المقصود بالحكم فقد كفر نعمة الله تعالى فيهما فإذا من كنزهما فقد ظلمهما وأبطل الحكمة فيهما وكان كمن حبس حاكم المسلمين في سجن يتمتع عليه الحكم بسببه لأنه إذا كنز فقد ضيع الحكم ولا يحصل الغرض المقصود به وما خلقت الدراهم والدنانير لزيد خاصة ولا لعمرو خاصة إذ لا غرض للأحاد في أعيانها فإنهما حجران وإنما خلقا لتداولها الأيدي فيكونا حاكمين بين الناس وعلامة معرفة للمقادير مقومة للراتب فأخبر الله تعالى الذين يعجزون عن قراءة الأسطر الإلهية المكتوبة في صفحات الموجودات بخط إلهي لا حرف فيه ولا صوت الذي لا يدرك بعين البصر بل بعين البصيرة أخبر هؤلاء العاجزين بكلام سمعوه من رسوله صلى الله عليه وسلم حتى وصل إليهم بواسطة الحرف والصوت المعنى الذي عجزوا عن إدراكه فقال تعالى ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ وكل من اتخذ من الدراهم والدنانير [139] آنية من ذهب أو فضة فقد كفر النعمة وكان أسوأ حالاً ممن كنز لأن مثال هذا مثال من استسخر حاكم البلد في الحياكة والمكس والأعمال التي يقوم بها أخساء الناس والحبس أهون منه وذلك أن الخزف والحديد والرصاص والنحاس تنوب مناب الذهب والفضة في حفظ المائعات عن أن تتبدد وإنما الأواني لحفظ المائعات ولا يكفي الخزف والحديد في المقصود الذي أريد به النقود]

Ve onlarda ya'nî sîm ve zerde dîger hikmetler vardır ki onların zikrle-riyle bahs ü makâl uzanır. Kaldı ki kim ki onlarda hikeme lâyıık olmayan ve hikemden murâd u maksûd olan garaza muhâlefet eden bir 'ameli işlerse onlarda olan Allâhu ta'âlânın ni'amına küfr etmiş olur. Meselâ bir kimse onları kenz edip saklamış olsa onları zulm etmiş olur ve anlarda olan hikmeti ibtâl etmiş olur ve müslimlerin hâkimlerini bir sicnde habs etmiş olan kimse gibi olur ki onun o habsi ile beyne'l-müslimîn hükm etmek ona mümteni' olur, çünkü habs olunup kenz olunurlarsa onlarda olan hikem

izâ'a olunmuş olurlar ve onlardan maksûd olan garaz hâsıl olmamış olur. Derâhim ve denânîr, Zeyd veyâ 'Amr'a mahsûs olarak yaratılmamışlardır, çünkü a'yânlarında âhâd-ı nâs için bir garaz yoktur, zîrâ ki onlar iki nev' taşlardır ancak tedâvül-i eydî için yaratılmışlardır ki beyne'n-nâs hâkim olmak ve merâtibe mukavvime olan takâdîrin ma'rifetine bir 'alâmet ola yaratılmışlardır, zîrâ ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri harf ve savtı olmayan ve 'ayn-ı basarla idrâk olunmayıp 'ayn-ı basîret ile idrâk-ı hatt-ı ilâhî ile safahât-ı mevcûdât üzerine yazılı gelen estur-ı ilâhiyyenin kırâatından 'âciz bulunan kimselere Resûl-i ekremden işitilip vâsita-i harf ü savt ile onlara vâsıl olan kelâm ile idrâk ma'nâsından 'âciz kaldıkları hikemleri ihbâr edip buyurdu ki سَبِيلَ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفَقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۚ 226 “Sol kimseler ki altın ve gümüşü cem' ve iddihâr edip Allâhu ta'âlâ yoluna infâk etmezler, onları 'azâb-ı elîm ile tebşîr eyle ki kıyâmette o iddihâr olunan mâl üzerine nâr-ı cehennem vaz'ıyla kızdırılıp o mâlî cem' edenlerin alınları ve yanları ve arkaları o mâl ile dağlanıp işte bu nefsiniz için iddihâr eylediğiniz şeydir onların 'azâbını tadın denir.”

Ve her kim ki altın ve gümüşten ve denânîr ve derâhim-i meskûkeden evânî ve kapkacak ittihâz ederse ni'met-i ilâhiye küfr edip onun hâli onları kenz ve iddihâr eden adamın hâlinden daha ziyâde seyyi' ve yaramazdır, çünkü bunun misâli o adamın misâlidir ki hâkim-i beldeyi çulhacılık ve meks gibi hasâ-yı nâs onunla kıyâm etmedikleri a'mâl-i rediyye vü süfliyyede kullanmıştır ki habs etmek 'azâbı ondan daha ziyâde kolay ve ehvendir. Ve bu dahi o sebebdendir ki hazef ya'nî saksı ve topraktan masnû' olan evânî ve demir ve kurşun ve bakırdan ma'mûl olan kapkacak dağınıp telef olmaktan hıfz, mâyiâtta altın ve gümüşün yerini tutup nâib-i menâbı olabilirler ki evânî ancak hıfz-ı mâyiât içindir ve saksı ve demir ise nukûd ile murâd ve maksûd olan garaza kifâyet etmezler.

إفمن لم ينكشف له هذا انكشف له بالترجمة الإلهية وقيل له من شرب في آنية من ذهب أو فضة فكأنما يجرجر في بطنه نار جهنم وكل من عامل معاملة الربا على الدراهم والدنانير فقد كفر النعمة وظلم لأنهما خلقا لغيرهما لا لأنفسهما إذ لا غرض في عينهما فإذا اتجر في عينهما فقد اتخذهما مقصوداً على خلاف وضع الحكمة إذ طلب النقد لغير ما وضع له ظلم ومن معه ثوب ولا نقد معه فقد لا يقدر على أن يشتري به طعاماً ودابة إذ ربما لا يبيع الطعام والدابة بالثوب فهو معذور في بيعه بنقد آخر ليحصل النقد فيتوصل به إلى مقصوده فإنهما وسيلتان إلى الغير لا غرض في أعيانهما وموقعهما في الأموال كموقع الحرف من الكلام كما

226 “Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.” Tevbe, 9/34.

قال النحويون إن الحرف هو الذي جاء لمعنى في غيره وكموقع المرأة من الألوان فأما من معه نقد فلو جاز له أن يبيعه بالنقد فيتخذ التعامل على النقد غاية عمله فيبقى النقد مقيداً عنده وينزل منزلاً المكنوز وتقييد الحاكم والبريد الموصل إلى الغير ظلم كما أن حبسه ظلم فلا معنى لبيع النقد بالنقد إلا اتخاذ النقد مقصوداً للدخار وهو ظلم]

Ve o ki bu hāl ona bu sûretten münkeşif olmaz terceme-i ilâhiyye ile ona münkeşif olup denilir ki kim ki altın veyâhüd gümüşten bir âniye ile bir nesneyi içerse sanki kendi karnında âteş-i düzahtan çeker durur ve kim ki derâhim ve denânîr üzerine mu‘âmele-i ribâ edip güzeste olursa ni‘mete küfr edip zulm etmiş olur, çünkü onlar diğerleri için yaratılmışlar, kendi nefsleri için halk olunmamışlar, zîrâ ki kendi ‘aynlarında bir garaz yoktur. Vaktâ ki onların ‘aynlarında ticâret eder, vaz‘-ı hikmetin hilâfı üzere onları maksûd ittihâz etmiş olur, çünkü ona mevzû‘ olmayan şeye nakdin talebi zulm ve sitemdir. Ve o ki kendisi ile bir sevb bulunup da onunla bir nakd bulunmaz, olur ki o sevb ile ta‘âm iştirâsına muktedir olmaz veyâhüd onunla bir dâbbenin iştirâsına muktedir olmaz, çünkü mümkün ki sevb ile ta‘âm ve dâbbe satılmaz olur ve âher bir nakd ile sevbin bey‘ine ma‘zûr olur tâ ki ona bir nakd hâsıl olur da onunla maksûda mütevassıl ola, zîrâ ki onlar diğerlere vesîlelerdir, onların a‘yânlarında bir garaz yoktur. Ve onların emvâlde mevki‘leri kelâmıda harfin mevki‘i gibidir, nitekim ‘ulemâ-yı nahviyyîn demişler ki “Harf odur ki onun diğerinde bir ma‘nâ için gelmiştir.” Ve dahi elvândan aynanın mevki‘i gibidir ve o kimse ki onunla nakd vardır, eğer o nakdi nakde satmak ona câiz olmuş olsaydı nakd üzerine te‘âmül etmek gâye-i ‘amel eylerdi ve o sebebden onun yanında nakd bağlı ve mukayyed kalırdı ki meknûzun menzilesinde nâzil olurdu. Ve diğer müsl olan elçi ve hâkimin takyîdleri zulm ve sitemdir, nitekim habsleri zulm idi. Ve nakdin nakde bey‘i için bir ma‘nâ yoktur meğer ki nakdi id-dihâr ve kenz için maksûd ittihâz oluna ve o dahi zulmdür.

[فإن قلت فلم جاز بيع أحد النقيدين بالآخر ولما جاز بيع الدرهم بمثله فاعلم أن أحد النقيدين يخالف الآخر في مقصود التوصل إذ قد يتيسر التوصل بأحدهما من حيث كثرته كالدرهم تتفرق في الحاجات قليلاً قليلاً ففي المنع منه ما يشوش المقصود الخاص به وهو تيسر التوصل به إلى غيره وأما بيع الدرهم بدرهم يماثله فجائز من حيث إن ذلك لا يرغب فيه عاقل [140] مهما تساويا ولا يشتغل به تاجر فإنه عبث يجري مجرى وضع الدرهم على الأرض وأخذه بعينه ونحن لا نخاف على العقلاء أن يصرفوا أوقاتهم إلى وضع الدرهم على الأرض وأخذه بعينه فلا نمنع مما لا تشوق النفوس إليه إلا أن يكون أحدهما أجود من الآخر وذلك أيضاً لا يتصور جريانه إذ صاحب الجيد لا يرضى بمثله من الرديء فلا ينتظم العقد وإن طلب

زيادة في الرديء فذلك مما قد يقصده فلا جرم نمنعه منه ونحكم بأن جيدها وردئها سواء لأن الجودة والرداءة ينبغي أن ينظر إليهما فيما يقصد في عينه وما لا غرض في عينه فلا ينبغي أن ينظر إلا مضافات دقيقة في صفاته وإنما الذي ظلم هو الذي ضرب النقود مختلفة في الجودة والرداءة حتى صارت مقصودة في أعيانها وحقها أن لا تقصد]

Ve eğer sen ahad-ı nakdeynin dîgeriyle hâlen ve nakden bey'î niçin câiz oldu ve dirhemini misli ile hâlen bey'î niçin câiz der isen burası dahi böylece bil ki ahad-ı nakdeyn dîgerine maksûd tevessülde muhâlefet ediyor, çünkü kesreti haysiyyetle onların birisi ile tevassul müyesser olur, derâhim gibi azar azar hâcâtta müteferrik olur ve o vakt ondan men' etmek onunla olan maksûd-ı hâssî teşvîş eder ki dîgerine onunla olan teyessür-i tevessülü müşevveş kılar. Ve dirhemini mümâsili olan dirheme bey'î ise câizdir o haysiyyetle ki mütesâvî oldukları hâlde onunla bir 'âkıl ragbet etmez ve bir tâcir onunla iştigâl etmez, zîrâ ki beyhûde ve 'abestir, dirhemini bi-'aynihi yere vaz' ve ref'ine benzer. Ve biz isek biz 'ukalâ üzerine havf etmeyiz ki kendi evkât-ı 'azîzelerini dirhemini yere vaz' ve bey'ine ref'îyle sarf edeler ve bu cihetle nüfûs-ı beşer ona müteşevvîk olmayan umûrdan men' etmeyiz meğer ki onların ya'nî dirhemlerin biri dîgerinden daha ziyâde hâlis ve ceyyid ola. Ve o dahi 'ukalâ katında onun cereyânı mutasavver olmaz, çünkü dirhem-i ceyyidin sâhibi müşevveş ve rediyyeden mümâsili bulunan bir dirheme onun bey'ine râzî olmaz ki pāk ve hâlis bir dirhemi verip de bedeline mağşûş ve nâ-pāk olan dirhemi ahz ede ya'nî bu gibi mübâya'aya râzî olmaz ve bu cihetle beynlerinde 'akd-i mübâya'a muntazam olmaz. Ve eğer dirhem-i redîde ziyâde isterse o vakt maksûd olan umûrdan olur ki lâ-cereme biz onu ondan men' ederiz, zîrâ derâhimini ceyyid ve redîleri siy-yândırlar ya'nî alışverişte mütesâvîlerdir, çünkü cevdet ve redâete ancak o nesnelerde nazar olunur ki onun 'aynî maksûd ola. Ve o ki onun 'aynında bir garaz yoktur, onun sıfâtında olan dakîkaya muzâf olan şeye nazar olunmamak gerektir. Ve bu bâbda zulm eden ancak cevdet ve redâette muhtelif olan nukûdu darb eden kimsedir tâ ki nukûd a'yânî ile maksûde oldu o hâl ile ki onun hakkı kasd olunmamak idi.

[وأما إذا باع درهماً بدرهم مثله نسيئة فإنما لم يجز ذلك لأنه لا يقدم على هذا إلا مسامح قاصد الإحسان في القرض وهو مكرمه مندوحة عنه لتبقى صورة المسامحة فيكون له حمد وأجر والمعاوضة لا حمد فيها ولا أجر فهو أيضاً ظلم لأنه إضاعة خصوص المسامحة وإخراجها في معرض المعارضة]

Ve bir dirhemini misliyle veresiye satmak ise onun 'adem-i cevâzı ancak

o haysiyyetledir ki ona ikdâm eden kimse ancak kâsıd-ı ihsân olan semâ-hatkârdır ve karz ile vermek ondan kifâyet edecek bir si'at ve füşat vardır ve karz vermek ise mükerremedir. Artık sûret-i müsâmaha kalıp onunla bir hamd ve ecr olmak üzere dirhemin misli ile nesîeye satmak gayr-i câiz oldu, çünkü o hâlde mu'âvaza demektir ve mu'âvazada bir hamd ve sevâb yoktur ve o dahi zulmdür, çünkü husûs-ı müsâmahayı izâ'a ile onu ma'rız-i mu'âvazada çıkarmaktır.

[و كذلك الأطعمة خلقت ليتغذى بها أو يتداوى بها فلا ينبغي أن تصرف على جهتها فإن فتح باب المعاملة فيها يوجب تقييدها في الأيدي ويؤخر عنها الأكل الذي أريدت له فما خلق الله الطعام إلا ليؤكل والحاجة إلى الأطعمة شديدة فينبغي أن تخرج عن يد المستغني عنها إلى المحتاج ولا يعامل على الأطعمة إلا مستغني عنها إذ من معه طعام فلملا يأكله إن كان محتاجاً ولم يجعله بضاعة تجارة وإن جعله بضاعة تجارة فليعه ممن يطلبه بعوض غير الطعام يكون محتاجاً إليه فأما من يطلبه بعين ذلك الطعام فهو أيضاً مستغني عنه ولهذا ورد في الشرع لعن المحتكر وورد فيه من التشديدات ما ذكرناه في كتاب آداب الكسب نعم بائع البر بالتمر معذور إذ أحدهما لا يسد مسد الآخر في الغرض وبائع صاع من البر بصاع منه غير معذور ولكنه عابث فلا يحتاج إلى منع لأن النفوس لا تسمح به إلا عند التفاوت في الجودة ومقابلة الجيد بمثله من الرديء لا يرضى بها صاحب الجيد وأما جيد برديئين فقد يقصد ولكن لما كانت الأطعمة من الضروريات والجيد يساوي الرديء في أصل الفائدة ويخالفه في وجوه التنعم أسقط الشرع غرض التنعم فيما هو القوام فهذه حكمة الشرع في تحريم الربا]

Ve et'ime dahi kezâlik onunla tegazzî veyâhûd tedâvî olunmak üzere yaratılmış, onun cihetinden âher bir cihete sarf olunmamak gerektir, zîrâ onda bâb-ı mu'âmelenin feth ve küşâdı onu eydîye takyîdine mûcib olur ve onunla irâde olunan eklden dahi onu te'hîr eyler ve Allâhu ta'âlâ ta'âmı ancak ekl olunmak için halk etmiştir. Ve hem dahi et'imeye olan hâcet-i şedîdedir, gerektir ki et'ime ondan müstagnî bulunan kimsenin elinden ona muhtâc bulunan kimseye hâric ola, çünkü et'ime üzerine mu'âmele eden kimse ancak et'imedden müstagnî olan kimsedir, zîrâ o ki ta'âma mâlik olur da onu ekl etmez, elbette ondan müstagnîdir. Eğer ondan müstagnî değil ise niçin onu ekl etmez ve niçin bizâ'a-i ticâret kılmaz! Ve onu bizâ'a-i ticâret kılsa gerektir ki onu ta'âm olmayan bir 'ıvaz ile ona muhtâc bulunan kimseden bey' etsin. Ve o ki onu o ta'âmın 'aynı ile taleb eder, o kimse dahi ondan müstagnî ve gayr-i muhtâcdır ve onun için la'n-ı muhtekir şer'-i şerifte vârid olmuş ve âdâb-ı kesb kitâbında bizim zikr ettiğimiz teşdîdât hakkında vârid olmuştur. Evet, buğdaya hurmâyı bey' eden kimse ma'zûrdur, çünkü hurmâ buğdayın yerinde ve buğday hurmânın yerinde

emr-i lâbüddür ve bunun kût ile tahdîdi mümkün idi ve tu'ûma dahi tahdîdi mümkün idi ve şer'-i şerîf onu cins-i tu'ûma tahdîdi ahrâ gördü. Ammâ zarûret-i bekâ vardır ve ba'zen tahdîdât-ı şer' ba'zen içinde hükme bâ'is olan asl-ı ma'nâ kavî olmayan etrâfa ihâta eder velâkin tahdîd dahi kezâlik zarûretle vâki' olur, zîrâ ki onunla hadd olunmamış olsa cevher-i ma'nânın ittibâ'ında halk mütehayyir olurdu o hâl ile ki cevher-i ma'nâ ihtilâf-ı ahvâl ve ihtilâf-ı eşhâs ile muhtelif olur ki 'ayn-ı ma'nâ onun kemâl-i kuvvetiyle ma'an ihtilâf-ı eşhâs ve ihtilâf-ı ahvâl ile muhtelif olur ve bu cihetle hadd dahi zarûrî olur. Ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ﴾²²⁸ *ya'nî* "Kim ki hudûd-ı ilâhîyi ta'addi ederse kendi nefsi zulm etmiş olur." Çünkü işbu ma'anînin usûlünde şerâyi' ihtilâf etmez, ancak vücûh-ı tahdîdde ihtilâf eder, nitekim 'Îsâ b. Meryem 'aleyhi's-selâmın şer'i hamrın tahrîmi sekr ile tahdîd eder ve bizim şer'imiz cins-i müs-kirden olmaklığıyla hürmetini tahdîd etmiş ki sekr vermeyen bir katresi dahi harâmdır, çünkü müskirin cinsindendir ve onun kalîli onun kesîrine dâ'î olur ve hudûda dâhil olan şey bi-hükmi'l-cins tahrîme dahi dâhil olur, nitekim asl ma'nâ cümle-i asliyyeye dâhil oldu. İntehâ kelâmü'l-musannif.

Bu meselede olan tatvîli ancak kâ'ideten ve aslen kavî olan mezheb üzerine bu mezhebin tercîhi garazındadır ki muhtârı bulunduğu mezhebe bir tenâsürdür, hâlbuki 'inde't-tedkîk ve ta'mîki'n-nazar onun 'indeinde mercûh tutmak istediği mezhebe aslâ bir şey târî ve 'arız olmaz, şöyle ki onun murâdı bu meselede olan mezheb-i Hanefî'yi taz'îf etmektir, hâlbuki bu edille mezheb-i Hanefî'yi te'yîd ve te'kîd eder, zîrâ ki bu meselede İmâm A'zam ve hüâm-ı ekremin naklen müstenedi dahi 'inde'l-cemî' onun sıhhiyeti sâbit ve mütehakkık olan hadîs-i şerîfin mantûkudur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "الْحَنْطَةُ بِالْحَنْطَةِ" ilh. *ya'nî* "Hintayı hintaya mümâseleten." Ve hâlen bey' olunur da fazlası ribâdır. Ve bunda eşyâ-yı sitteyi saymıştır ki hinta ve şa'îr ve temr ve milh ve zeheb ve fiddayı zikr etmiş. Ve mādâm ki fidda ve zeheb bu eşyâlarla berâber ta'dâd olunmuştur, artık bu fazla yalnız et'imede ribâ ve harâm olup onun dîgerlerinde harâm olmamaya karîne-i makâl mâni' olur, zîrâ ki fidda ve zeheb dahi mat'ûm değîllerdir, zîrâ müsâvât için ancak mebi' cins ve mikdârı i'tibâr olunur *ya'nî* cinsten ve mikdârda mümâsil olurlarsa o vakt ahadü'l-müte'âkîdeyne iştirât olunan fazla harâm olur, zîrâ ki tesâvî ancak mümâsele-i sûriye vü ma'nûneyi mücib olan mi'yâr ve mikdâr ve cinsiyetledir ve keyl ve vezn *ya'nî* ölçü ve tartmak ile ma'lûm ve mütehakkık

228 "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur." Talâk, 65/1.

olur ve ittihād-ı cinsiyyet olunca isterse mat'üm olsun isterse olmasın fazla harām olur, çünkü cinsi müttehid ve mikdārı müsāvî oldukta o fazlanın ahzına bir hakk ve vech kalmaz ki āherin mālî bî-vech-i şer'î ve bilâ-bedel ve bî-tüb-i nefis alınmış olur ve onun için İmām A'zam 'inde haramiyet-i fazla kût veyā mat'ūma muhtass olmamıştır. Ancak bey'-i keylî ve veznî eğer kendi cinsiyle olursa onlara cinsen ve kadren mümāselet ve müsāvāt ve nakdiyyet lâzımdır velev ki alçı veyā demir gibi bir mekîl veyāhūd mev-zūn bir şey ola ve vasfın i'tibārı dahi olmaz, çünkü 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki “جيدھا ورديھا سواء” Kaldı ki beyne'ş-şey'eyn olan mümāselet ancak i'tibār-ı sûret ve ma'nā ile ma'an hāsıl olur ve kadr ise ancak sûreti tesviye eder ve cinsiyyet dahi ma'nāyı tesviye eder ve 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin اذا اختلف النوعان hadîs-i şerîfi dahi ancak mezheb-i Hanefîyi te'yîd eder. Artık mi'yâr-ı şer'îye dâhil olmayan esvâb ve devâbda mümāselet ve müsāvāt ne ile mütehakkık olur tâ ki alçıdan ziyāde duhûle evlâ ola ve ne sûrette onun bir mümāseleti mümkün olabilir ki ne sûrette ve ne de ma'nâda mümāseleti vardır ve alçı ise çün vezn cinsinden bir alçıya satıldığı hâlde onda ahad-ı mütebāyi'ayn için vukū' bulan fazla ne vechle helâl olabilir. Ve dahi bir cins-i vāhidden olan demirden çün bir batmān o demirden olarak bir buçuk batmān ile satılırsa onun şol nısf-ı batmānı ki fazladır, ne ile o kimseye helâl olur ve ne 'ıvaz ile alınmış olur ve beyne'l-mütemāsileyne ve'l-mütesāviyeyne fi'l-cins ve'l-mikdār o tahrîm fazla mat'ūma veyā kûta ihtisāsı için ne zarûret vardır, belki kâ'ide-i ihtiyātiyyenin hilâfıdır ve 'adālete münāfîdır ya'nî keylen veyā veznen mümāselet ve müsāvātı mütehakkık olan eşyâda tefādul meşrût bî-'ıvaz olarak ne hakk ve salāhiyyet ve vech ve münāsebet ile bir kimseye helâl olabilir ve 'umūmiyyetin tahsîsine bir kayd yok iken 'umūmundan ne sened ile ihrāc olunup da muhālîf-i kâ'ide olarak mat'üm veyāhūd kûta bi't-tahsîs o bâbda vāki' olan işbu re'y akvā ve ahrā ve evlâ olabilir, kaldı ki kûta tahsîsi dahi bu kabildendir. Ve İmām A'zam'ın mezhebi bunda daha ziyāde akvā ve evlâ olduğu gün gibi âşikâr olmakla bundan ziyāde onun tavzîh ve teşrîhine bir hâcet ve lüzûm göremem, zîrā ki hikmet-i meşrûhaya dahi onun bir mübāyenet ve muğāyereti yoktur. İntehā.

İşte nakdeynin hikem-i hafıyyesinden bir hikmet-i hafıyyeye misāl bu misāldir gerektir ki ni'metin şükr ve küfrânı bu misāl ile i'tibār oluna.

[فكل ما خلق لحكمة فلا فينبغي أن يصرف عنها ولا يعرف هذا [142] إلا من قد عرف]

الحكمة ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾²²⁹ ولكن لا تصادف جواهر الحكم في قلوب هي مزايل الشهوات وملاعب الشياطين بل لا يتذكر إلا أولوا الأبواب ولذلك قال صلى الله عليه وسلم ”لولا أن الشياطين يحومون على قلوب بني آدم لنظروا إلى ملكوت السماء“²³⁰ وإذ عرفت هذا المثال فقس عليه حركتك وسكونك ونطقك وسكوتك وكل فعل صادر منك فإنه إما شكر وإما كفر إذ لا يتصور أن ينفك عنهما وبعض ذلك نصفه في لسان الفقه الذي تناطق به عوام الناس بالكراهة وبعضه بالخطر وكل ذلك عند أرباب القلوب موصوف بالخطر فأقول مثلاً لو استنجيت باليمينى فقد كفرت نعمة اليمينى إذ خلق الله لك اليمينى وجعل إحداها أقوى من الأخرى فاستحق الأقوى بمزيد رجحانه في الغالب التشريف والتفضيل وتفصيل الناقص عدول عن العدل والله لا يأمر بالعدل ثم أحوجك من أعطاك اليمينى إلى أعمال بعضها شريف كأخذ المصحف وبعضها خسيس كإزالة النجاسة فإذا أخذت المصحف باليسار وأزلت النجاسة باليمين فقد خصصت الشريف بما هو خسيس فغضضت من حقه وظلمته وعدلت عن العدل

Ve her ne ki bir hikmete yaratılmış, o hikmetten o nesne sarf olunmamak gerektir. Hikmeti bilmeyen kimse bunu bilmez ya'nî bunu ancak hikmeti bilen kimse bilir ve o ki ona hikmet verilir de ona hayr-ı kesîr verilir velâkin mezbele-i şehvât ve mel'abe-i şeyâtîn olan kulûbda cevâhir-i hikem müsâdefet olunmaz, belki ulû'l-elbâbdan gayrı bir kimse mütezekkîr olmaz. Ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ²³¹ ”لَوْلَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ“ ”Benî âdemin kulûbu üzerine şeyâtîn devr etmemiş olsaydı melekût-ı semâya nazar ederlerdi.” Ve çün bu misâli anlarsın artık senin harekât ve sükûnun ve nutk ve sükûtunu ve senden sudûr eden her bir fi'l ve kârını var sen buna kıyâs eyle, zîrâ ki onlar ni'metlere yâ şükr veyâhüd küfrdürler, çünkü bu iki hâletin birisinden onların infikâkı mutasavver olmaz. Ba'zıları biz lisân-ı fıkıh ile vasf edelim ki 'avâmm-ı nâs onların ba'zılarına kerâhet ve ba'zılarına hatar ile nutklaşır ve kâffesi erbâb-ı kulûb katında hatar ile mevsüftür. Şöyle ki ben derim ki meselâ sen sağ elin ile istincâ edip tahâret almış olsan iki el hilkatlerinin ni'metini küft etmiş olursun, çünkü Hakk celle ve 'alâ sana iki el yarattı ve onların yekdîgerinden akvâ kıldı ve onların akvâsı onun rûchânî gâlibiyyeti ile zâtı teşrîfe ve tafdîle müstehakk oldu, zîrâ ki nâkısın tafdîli 'adlden 'udûldur ve Zât-ı zü'l-celâl ancak 'adl ile emr eder sonra sana iki el hilkatinden dolayı seni birtakım a'mâle muhtâc etmiş ki o a'mâlin ba'zısı ahz-ı Mushaf gibi şerîf ve ba'zıları izâle-i

229 “Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir.” Bakara, 2/269.

230 Kûtu'l-Kulûb, 2/164.

231 Kûtu'l-Kulûb, 2/164.

necâset gibi hasîs ve denîdir ve binâen‘alâ-zâlik sen Mushaf’ı sol el ile alıp da necâseti sağ el ile izâle etmiş olsan o vakt şerîfî hasîs ile tahsîs etmiş olursun ve onun îfâ-yı hakkında göz yumup rāh-ı hakktan hurûc ile ‘adlden ‘udûl edip onu zulm etmiş olursun.

[وَكذلك إذا بصقت مثلاً في جهة القبلة أو استقبلتها في قضاء الحاجة فقد كفرت نعمة الله تعالى في خلق الجهات وخلق سعة العالم لأنه خلق الجهات لتكون متسعك في حركاتك وقسم الجهات إلى ما لم يشرفها وإلى ما شرفها بأن وضع فيها بيتاً أضافه إلى نفسه استمالةً لقلبك إليه ليتقيد به قلبك فيتقيد بسببه بدنك في تلك الجهة على هيئة الثبات والوقار إذا عبدت ربك وكذلك انقسمت أفعالك إلى ما هي شريفة كالطاعات وإلى ما هي خسيصة كتقضاء الحاجة ورمي البصاق فإذا رميت بصافك إلى الجهة القبلة فقد ظلمتها وكفرت نعمة الله تعالى عليك بوضع القبلة التي بوضعها كمال عبادتك]

Ve kezâlik kıblenin cihetine tükürmek ve hâceti kazâ etmek dahi halk-ı cihâtta ve se‘at-ı ‘âlemin halkında olan ni‘met-i rabbâniyyeyi küfr etmiş olursun, çünkü Cenâb-ı Rabbü’l-‘ibâd senin cemî‘-i harekât ve sekenâtında senin müttesa‘ın olmak üzere işbu cihât-ı sitteyi halk etmiş ve cihâtı dahi onu teşrîf etmediği bir semt ile onun içinde istimâle-i kalbin için beyti vaz‘ ve kendi nefesine onu izâfe ile tekrîm edip onunla cihetini müşrif kıldığı bir semte taksîm eylemiş tâ ki senin kalbin o hâne ile mukayyed olup senin Rabbin ‘ibâdet ettiğin vakte onun sebebi ile hey‘et-i sebât ve vakâr üzere o cihete senin bedeninin dahi mukayyed ola ve senin kendi ef‘âlin dahi kezâlik şerîf ve hanîfe ki tâ‘ât ve ‘ibâdât gibi ve hasîs ve necîse ki kazâ-yı hâcet ve ilkâ-yı busâk gibi aksâma münkasım olmuş, vaktâ ki sen kible cihetine tükürüp remy-i busâk edersin, artık o cihet-i müşrifeyi zulm edip onun vaz‘ıyla senin ‘ibâdet ve tâ‘atın kâmil olan kıblenin ni‘metine küfr etmiş olursun.

[وَكذلك إذا لبست خفك فابتدأت باليسرى فقد ظلمت لأن الخف وقاية للرجل فللرجل فيه حظ والبداءة في الحظوظ ينبغي أن تكون بالأشرف فهو العدل والوفاء بالحكمة ونقيضه ظلم وكفران لنعمة الخف والرجل وهذا عند العارفين كبيرة وإن سماه الفقيه مكروهاً حتى إن بعضهم كان قد جمع إكراً من الحنطة وكان يتصدق بها فسئل عن سببه فقال لبست المداس مرة فابتدأت بالرجل اليسرى سهواً فأريد أن أكفره بالصدقة نعم الفقيه لا يقدر على تعظيم الأمر وتفخيمه في هذه الأمور لأنه مسكين بل بإصلاح العوام الذين تقرب درجاتهم من درجة الإنعام وهم مغموسون في ظلمات أطم وأعظم من أن تظهر أمثال هذه الظلمات بالإضافة إليها]

Ve kezâlik pāpūşu giydiğin vakte sol ayağın ile başlar isen zulm etmiş olursun, çünkü huff ve pāpūş ayakların vikāyesi için yaratılmış, kaldı ki

onda ayağın hazzı vardır ve huzûda başlamak eşref ve efdal ile olmak gerektir ki hikmete vefâ ve ‘adl odur ve onun nakîzi zulm ve huff ve ayağın ni‘metlerine küfrdür ve bu taksîr zümre-i ‘ârifîn ‘indinde kebîre sayılır velev ki fakîh onu mekrûh tesmiye etmiştir. Hattâ ba‘zu’l-‘ârifîn çend kîle hintayı biliktirip onunla tasadduk ederdi ve sebebi üzerine ondan suâl vâki‘ olunca “Ben bir kerre pâpûşu giyerken benim sol ayağımla başlayıp sehiv etmiş idim, imdi ben o taksîrin günâhı sadaka ile tekfîr etmek isterim” demiştir. Evet, bu gibi umûrda fakîh tefhîm-i emre muktedir olmaz, zîrâ miskîn en‘âmdan derecesi karîb olan ‘avâmmin ıslâhına mübtelâ olmuştur o hâl ile ki o ‘avâmm bundan daha ziyâde etamm ve a‘zam olup ona izâfetle bu gibi zulumât-ı kalîlenin onunla bürûz ve zuhûruna mahall kalmayan bir derin deryâya dalıp magmûs ve müstagrak olmuşlardır.

[فقيح أن يقال الذي شرب الخمر وأخذ القدرح بيساره قد تعدى من وجهين أحدهما الشرب والآخر الأخذ باليسار ومن باع خمرأ في وقت النداء يوم الجمعة فقيح أن يقال خان من وجهين أحدهما بيع الخمر والآخر البيع في وقت النداء ومن قضى حاجته في [143] محراب المسجد مستدبر القبلة فقيح أن يذكر تركه الأدب في قضاء الحاجة من حيث إنه لم يجعل القبلة عن يمينه فالمعاصي كلها ظلمات بعضها فوق بعض فيمنح بعضها في جنب البعض فالسيد قد يعاقب عبده إذا استعمل سكينه بغير إذنه ولكن لو قتل بتلك السكين أعز أولاده لم يبق لاستعمال السكين بغير إذنه حكم ونكاية في نفسه]

Zîrâ çirkindir denilse ki o ki sol eliyle hamrın kadehini tutup içmiş o kimse iki yüzden ta‘addî etmiş ki birisi hamr içmek ve diğeri sol eliyle hamrın kadehini alıp tenâvül etmek idi, zîrâ ki şûrb-i hamra nisbetle o günâh lâ-şey gibidir. Ve dahi o ki hamrı yevm-i cum‘anın vakt-i nidâsında bey‘ eder, o kimse iki yüzden hıyânet etmiş denilmesi çirkîndir, zîrâ eğerçi vakt-i nidâda alışveriş etmek günâhtır ve hıyânettir ammâ necisü’l-‘ayn olan hamr-ı harâmın bey‘ine olan irtikâbı daha ziyâde ‘azîmdir ki ona nisbetle o ikincisi lâ-şey gibidir ki zikrine hâcet ve lüzûm kalmaz demektir. Ve kezâlik o ki kıbleye müstedbir olarak mescidin içinde ve mihrâbın ortasında kazâ-yı hâcet eder, kıbleyi onun sağ tarafına kılmasından dolayı o kimse o kazâ-yı hâcette terk-i edeb etti denilmek çirkîndir, zîrâ ki beriki cürme göre onun o taksîri hîç gibidir. Kaldı ki me‘âsî kat-ender-kat zulumât olup ki onun ba‘zısı ba‘zısı üstündedir ve tabakât-ı mütefâvite olmakla onun ba‘zısı ondan a‘zam olan ba‘zın cânibinden münhamik ve nâbûd olup görünmez. Vâkı‘â bir efendi kendi kölesi onun izni olmaksızın onun bıçağını kullanıp isti‘mâl ederse, eğerçi terk-i izn için muâhaze ve mu‘âkabe eder velâkin o bıçak ile onun e‘azz-ı evlâdını zebh ve katl ederse

artık bî-izn için o isti'mâl-i sikkîne onun bir hükm ve nikâyesi kalmaz ki o hâlde efendisinin izni olmaksızın o bıçağı kullanmakta 'abde kusûr ve ta'addî etti denilsin.

[فكل ما راعاه الأنبياء والأولياء من الآداب وتسامحنا فيه في الفقه مع العوام فسيبه هذه الضرورة وإلا فكل هذه المكاهر عدول عن العدل وكفران للنعمة ونقصان عن الدرجة المبلغه للعبد إلى درجات القرب بعضها يؤثر في العبد بنقصان القرب وانحطاط المنزل وبعضها يخرج بالكلية عن حدود القرب إلى عالم البعد الذي هو مستقر الشياطين وكذلك من كسر غصناً من شجرة من غير حاجة ناجزة مهمة ومن غير حاجة غرض صحيح فقد كفر نعمة الله تعالى في خلق الأشجار وخلق اليد أما اليد فإنها لم تخلق للبعث بل للطاعة والأعمال المعينة على الطاعة وأما الشجر فإنه خلقه الله تعالى وخلق له العروق وساق إليه الماء وخلق فيه قوة الاغتذاء والنماء ليبلغ منتهى نشوه فيتتبع به عباده فكسره قبل منتهى نشوة لا على وجه يتتبع به عباده مخالفة لمقصود الحكمة وعدول عن العدل فإن كان له غرض صحيح فله ذلك إذ الشجر والحيوان جعلاً فداءً لأغراض الإنسان فإنهما جميعاً فانيان هالكان إفناء الأخص في بقاء الأشرف مدة ما أقرب إلى العدل من تضييعهما جميعاً وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمُوتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ﴾ نعم إذا كسر ذلك من ملك غيره فهو ظالم أيضاً وإن كان محتاجاً]

Kaldı ki her ne ki enbiyâ-ı 'izâm 'aleyhimü's-selâm ve evliyâ-yı kirâm 'aleyhimü'r-rahme edeblerden mürâ'ât etmişler ve ma'a'l-'avâm fıkhta biz onda müsāmaha etmişiz onun sebebi işbu zarûrettir, yoksa işbu kâffe-i mekârih 'adlden 'udûl ve ni'mete küfrandır ve hem dahi derecât-ı kurbe müblig ve müsıl olan dereceden noksândır. Evet, onların ba'zıları 'abdde noksân-ı kurb ve inhitât-ı menzile ile te'sîr eder ve ba'zıları 'abdi hadd-i kurbden bi'l-külliyeye çıkarıp müstekarr-ı şeyâtîn olan 'âlem-i ba'tide ilkâ eyler. Ve kezâlik mühimm bir hâcet-i nâcize ve garaz-ı sahîh olmaksızın kim ki bir ağacı kırıp kesr ederse o dahi halk-ı eşcârda olan ni'met-i rab-bâniyyeyi küfr etmiş olur ve hem dahi halk-ı yedin ni'metini küfr eylemiş olur. Halk-ı yedin küfrânı ise ancak şol cihettendir ki el 'abes için yaratılmamıştır, ancak tâ'at ve tâ'at üzerine mu'tîn olan a'mâl için halk olunmuş ve kendisi onu beyhûde bir işte isti'mâl etmiş ve ağacın ise Allâhu ta'âlâ onu ancak menfa'at-i halk için yaratmış ve ona kök ve bîh ve 'urûk yaratıp suyu ona sevk ve onda kuvvet-i igtizâyı ve kâbiliyyet-i neşv ü nemâyı yaratmış tâ ki onun müntehâ-yı neşvine bâlig olup da 'ibâdullâh onunla müntefî' ola ve müntehâ-yı neşvini bulmadan kat' ve onunla intifâ' olunur bir vech üzere kesilmeyerek nâfile yere ihlâk ve beyhûde olarak itlâfı mak-sûd-ı hikmete münâfî ve muhâlif olup 'adlden 'udûldur. Ammâ kat'ında

bir garaz-ı sahîhi olur ise o vakt ona cevâzı vardır, çünkü eşcâr ve hayvânât cemî'an agrâz-ı insâna fedâ kılınmışlardır ve ikisi dahi hâliklerdir. Ve eş-refin bekâ ve bir müddette onun devâmı için ehassın ifnâsı onların cemî'an tazyî'lerinden daha ziyâde 'adle karîb olur ki Hakk subhânehu ve ta'âlânın ²³²﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ﴾ nass-ı 'âlîsinin müfâd-ı hikmet-nihâdî dahi buna işârettir ki "Āsumân ve zemîndeki mahlûku cemî'an size müsahhar etmiştir." demektir, evet eğer o ağacı dîğerin mülkünden kırırsa kezâlik zulm etmiş olur velev ki muhtâcî ola.

[لأن كل شجرة بعينها لا تنفى بحاجات عباد الله كلهم بل تنفى بحاجة واحدة ولو خصص واحد بها من غير رجحان واختصاص كان ظلماً فصاحب الاختصاص هو الذي حصل البذر ووضعه في الأرض وساق إليه الماء وقام بالتعهد فهو أولى به من غيره فيرجع جانبه بذلك فإن نبت ذلك في موات الأرض لا بسعي آدمي اختص بمغرسه أو بغرسه فلا بد من طلب اختصاص آخر وهو السبق إلى أخذه فللسابق خاصية السبق فالعدل هو أن يكون أولى به وعبر الفقراء عن هذا الترجيح بالملك وهو مجاز محض إذ لا ملك إلا لملك الملوك الذي له ما في السموات والأرض وكيف يكون العبد مالكاً وهو في نفسه ليس يملك نفسه بل هو ملك غيره]

Zîrâ ki her bir ağaç onun 'aynı ile kâffe-i 'ibâdın hâcâtına vefâ etmez, ancak bir şahs-ı vâhidin hâcetine vefâ eder. Ve rûchân ve ihtisâsı olmaksızın bir kimse onunla muhassas olmuş olsa zulm olmuş olurdu. Kaldı ki sâhib-i ihtisâs ancak o kimsedir ki tohumunu tahsîl ve yere vaz' ve suyu ona sevk ve ta'ahhüdüne kıyâm eder ki o kimse dîğlerinden daha ziyâde açık ve ihtisâsa evlâdır, zîrâ ki onunla cânibi müreccah olur. Ammâ mevât bir yerde hudâ-nâbit olarak göğerip çıkmış olsa ve bir kimse onun garsına veyâ magrisine bir sa'y ve 'ameli olmazsa artık o vakt bir ihtisâs-ı âher taleb olunur ve o dahi dahi onun ahzına olan sebkât yedidir, zîrâ ki sâbika hâssiyyet-i sebk vardır. Ve 'adl odur ki kendisi onunla dîğlerinden evlâ ola, ammâ fukahâ bu tercîh üzerine "mülk" ismiyle ta'bîr etmişler ve buna ıtlâkı ancak mahz-ı mecâzdır [144], çünkü āsumân ve zemîn ve mevcûdât-larının mâliki olan melikü'l-mülûkun gayrısına bir mülk yoktur ki cemî'in mâliki ancak odur. 'Abd kendisi dîğesine memlûk olduğu hâlde nice mâlik olabilir?

[نعم الخلق عباد الله والأرض مائدة الله وقد أذن لهم في الأكل من مائدته بقدر حاجتهم كالملك ينصب مائدة لعبيده فمن أخذ لقمة يمينه واحتوت عليها براجمه فجاء عبد آخر وأراد انتزاعها من يده لم يمكن منه لا لأن اللقمة صارت ملكاً له بالأخذ باليد فإن اليد وصاحب اليد

232 "Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verir." Câsiye, 45/13.

أيضاً مملوك ولكن إذا كانت كل لقمة بعينها لا تفي بحاجة كل العبيد فالعدل في التخصيص عند حصول ضرب من الترجيح والاختصاص والأخذ اختصاصاً بفرد به العبد فممنوع من لا يدلّي بذلك الاختصاص عن مزاحمته فهكذا ينبغي أن تفهم أمر الله في عبادہ]

Evet kâffe-i 'ibād Allāhu ta'ālānın kulları ve memlûklarıdır ve zemîn dahi Allāhu ta'ālānın mâidesidir ve o mâideden hâcetlerine göre ekl ü tenā-vül etmek için kullarına izn ve ruhsat vermiştir, nitekim bir melik kendi 'abdine bir mâide kurar da kim ki ondan bir lokma alıp onun parmaklarının ucu ona muhtevî olursa, eğer dīger bir 'abd gelip onu elinden tenezzu' etmek isterse ondan temkîn olunmaz; değil ki o lokma eline almaklıkla ona mülk olmuş olur, zīrā ki el ve el sāhibi dahi memlûklardır velâkin çün bir lokma kendi 'aynıyla kâffe-i 'abīdin hâcetlerine vefā etmez. Kalır ki 'adl ancak tercihten bir nev' hâsıl olduğu vakte hemân o nev' ile tahsīs kılına. Ve ahz dahi bir ihtisâstır ki 'abd onunla o lokmada münferid olur da bu gibi ihtisās ile medlû olmayan kimse onun müzāhamesinden men' olunur. İşte Allāhu ta'ālānın 'ibādında olan emri dahi böylece fehm olmak gerektir.

[ولذلك نقول من أخذ من أموال الدنيا أكثر من حاجته وكنزه وأمسكه وفي عباد الله من يحتاج إليه فهو ظالم وهو من الذين يكتزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله وإنما سبيل الله طاعته وزاد الخلق في طاعته أموال الدنيا إذ بها تندفع ضروراتهم وترتفع حاجاتهم نعم لا يدخل هذا في حد فتاوى الفقه لأن مقادير الحاجات خفية والنفوس في استئثار الفقر في الاستقبال مختلفة وأواخر الأعمار غير معلومة فتكليف العوام ذلك يجري مجرى تكليف الصبيان الوقار والتؤدة والسكوت عن كلام غير مهم وهو بحكم نقصانهم لا يطبقونه فتركنا الاعتراض عليهم في اللعب واللهو وإباحتنا ذلك إياهم لا يدل على أن الله واللعب حق فكذاك إباحتنا للعوام حفظ الأموال والاقتصار في الإنفاق على قدر الزكاة لضرورة ما جبلوا عليه من البخل لا يدل على أنه غاية الحق وقد أشار القرآن إليه إذ قال تعالى ﴿إِنْ يَسْئَلُكُمْ فَيُخَفِّكُمْ تَبَخَّلُوا وَبُخْلُكُمْ﴾]

Ve onun için deriz ki kim ki emvāl-i dünyādan ihtiyācından ziyāde alıp imsāk ve iddihār ederse o hāl ile ki 'ibādullāh içinde onun o imsāk ettiği şeye muhtāc vardır, o kimse zālîmdir. Ve altın ve gümüşü kenz ve iddihār edip fî sebtilillāh onları infāk etmeyen günahkārāndandır, Allāhu ta'ālānın sebīli onun tā'atidir ve tā'ātında 'ibādullāhın tüşe ve zādları emvāl-i dünyādır, çünkü onların zarūrātı onunla mündefi' olup hâcātları mürtefi' olur. Evet, bu hüküm ve kazā hadd-i fetāvā-yı fukahāda dāhil olamaz, çünkü mekādīr-i hâcāt hafīyye ve nihāndır ve istikbâlde istiş'ār-ı fakr ve gedālıkta nüfūs-ı nās muhtelifedir ve a'mārın evāhırı ve sonu ma'lūm değildir. Kaldı ki 'avāmın buna teklīfi vakār ve tuedet ve gayr-i mühimm olan her

bir kelâmın tekellümünden sükût ile sıbyânın teklîfî mecrâsında cārî olur ki sıbyân noksânları hükmünce bu teklîfe tākātmend olamadıklarından biz dahi la'ib ve lehvde onlara müteveccih olan suâl ile emr ü i'tirâzı terk ettik ve onlara bizim bu ibâhatımız delâlet etmez ki lehv ü la'ib haktır. İşte hıfz-ı emvâlde 'avâmma bizim vâki' olan ibâhamız dahi böylecedir. Ve infakta kadr-i zekât üzere iftikâdları zımnında sâdır olan re'y ve tensî-bimiz dahi onlar buhliden üzerine meftûr ve mecbûl bulundukları hüyun zarûreti için vâki' olmuş ki gâye-i hakk olduğuna delâlet eylemez, hâlbuki Kur'ân-ı 'azîmü'ş-şân dahi ona işâret etmiştir ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki ²³³ ﴿إِنْ يَسْأَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبَخَّلُوا وَبُخْلُوا أَسْعَانَكُمْ﴾ ya'ni "Eğer o sizden mübâлага talebiyle mālınızın cemî'ini nafaka edin dese siz buhl ve imsâk edip tîb-ı nefsinizle vermezsiniz, o buhlunuz sizin bugz ve 'adâvetinizi izhâr ederdi."

[بل الحق الذي لا كدورة فيه والعدل الذي لا ظلم فيه أن لا يأخذ أحد من عباد الله من مال الله إلا بقدر زاد الراكب فكل عباد الله ركاب لمطايا الأبدان إلى حضرة الملك الديان فمن أخذ زيادة عليه ثم منعه عن راكب آخر محتاج إليه فهو ظالم تارك للعدو وخارج عن مقصود الحكمة وكافر نعمة الله تعالى عليه بالقرآن والرسول والعقل وسائر الأسباب التي بها عرف أن ما سوى زاد الراكب وبال عليه في الدنيا والآخرة]

Belki kûdüreti olmayan hakk ve zulmü olmayan 'adl ü dâd odur ki bir kimse Allâhu ta'âlânın mālından rākibin zādı mikdârından ziyâde almaya, zîrâ ki kâffe-i 'ibâd metâyâ-yı ebdâna rākiblerdir ve Melik-i deyyâna müteveccih ve zâhiblerdir. Ve o ki mikdâr-ı zādından ziyâde alır da sonra ona muhtâc olan sâlik ve rākib-i âherden men' eder, o kimse zâlim ve 'adle tâ-riktir ve maksûd-ı hikmetten dahi hâricdir ve ona ni'met-i Kur'ân ve resûl ve 'akl ile zâd-ı rākibin mäsivâsı dünyâ ve âhirette ona vebâl olduğuna sâir esbâb-ı 'ilminin bî-hadd ü bî-hesâb olan ni'metlerine kâfirdir.

[فمن فهم حكمة الله تعالى في جميع أنواع الموجودات قدر على القيام بوظيفة الشكر واستقصاء ذلك يحتاج إلى مجلدات ثم لا نفي إلا بالقليل وإنما أوردنا هذا القدر ليعلم علة الصدق في قوله تعالى ﴿وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ وفرح إبليس لعنه الله بقوله ﴿وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ فلا يعرف معنى هذه الآية من لم يعرف معنى هذا كله وأموراً آخر وراء ذلك تنقضي الأعمار دون استقصاء مبادئها فأما تفسير الآية ومعنى لفظها فيعرفه كل من يعرف اللغة وبهذا يتبين لك الفرق بين المعنى والتفسير]

233 "Eğer onları sizden isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkarırdı." Muhammed, 47/37.

Ve o ki envâ'-ı mevcûdâtın cemî'isinde olan hikmet-i ilâhiyyeyi fehm eder, vazîfe-i şükür ile kıyâm etmeye muktedir olur, yoksa cemî'isinin istiksâsı pek çok mücelledâta muhtâc olur ve ma'a zâlik yine ancak kalîl ve cüz'î ile vefâ ederler ki cemî'isine vefâ etmezler. Ve bizim îrâd ettiğimiz mikdâr ancak Allâhu ta'âlânın ²³⁴ ﴿وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ﴾ kavlı-i 'âlîsinin 'illet-i sıdkı ve İblîs-i la'înin ²³⁵ ﴿وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ﴾ kavliyle olan ferah ve şâdmânlığının 'illeti ma'lûm olmak içindir ve bunun kâffesini bilmeyen ve onun mâverâsında [145] olup mebâdîsinin istiksâsına varmadan a'mârını âdem münkazî olur. Birtakım umûru bilmeyen kimse bu âyetin ma'nâsını bilmez, yoksa âyetin tefsîri ve lafzının ma'nâsı ise her kim ki lûgati bilir onu bilip idrâk eyler ve ma'nâ ile tefsîr beyinde olan fark bununla sana zâhir ü nümâyân olur.

إفإن قلت فقد رجع حاصل هذا الكلام إلى أن الله تعالى حكمه في كل شيء وأنه جعل بعض أفعال العباد سبباً لتمام الحكمة وبلوغها غاية المراد منها وجعل بعض أفعالهم مانعاً من تمام الحكمة فكل فعل وافق مقتضى الحكمة حتى انسأقت الحكمة إلى غايتها فهو شكر وكل ما خالف ومنع الأسباب من أن تنساق إلى غاية المراد بها فهو كفران وهذا كله مفهوم ولكن الإشكال باق وهو أن فعل العبد المنقسم إلى ما يتمم الحكمة وإلى ما يرفعها هو أيضاً من فعل الله تعالى فأين العبد في البين حتى يكون شاكراً مرة وكافراً أخرى فاعلم أن تمام التحقيق في هذا يستمد من تيار بحر عظيم من علوم المكاشفات وقد رمزنا فيما سبق إلى تلويحات بمبادئها ونحن الآن نعبر بعبارة وجيزة عن آخرها وغايتها يفهمها من عرف منطق الطير ويجدها من عجز عن الإيضاح في السير فضلاً عن أن يجول في جو الملكوت جولان الطير

Ve eğer sen dedin ki “İşbu hâsıl-ı kelâm buraya râci' oldu ki Allâhu ta'âlânın her bir şeyde bir hikmeti vardır ve kendisi ef'âl-i 'ibâdın ba'zısı o hikmetin tamâmına sebep kılmıştır ve ondan gâye-i murâd ancak onun bülûğudur ve onun ba'zı ef'âlleri dahi tamâm-ı hikmetten mâni kılmıştır, kaldı ki her bir fi'l ki muktezâ-yı hikmete muvâfık gelir de tâ ki onunla hikmet gâye ve müntehâsına münsâk olur, o fi'l-i şükrdür ve her ne ki muktezâ-yı hikmete muhâlif gelip gâye-i murâda onu sevk eden esbâbı men' eder, o fi'l-i küfrdür ve bu mahsûl ise kâffesi ma'lûmdur velâkin bunda olan işkâl henüz bâkîdir ki 'abdin fi'li hikmetin itmâmına müeddî ve onun ref'ine bâdî olan kısımlara münkasım olunca ve onun o fi'li dahi Al-lâhu ta'âlânın fi'linden olunca ortada 'abd nerede kalır ki yâ şâkir ola veya kâfirliği onun fi'line göre bir kerre şâkir ve dîger bâr kâfir olmaya onun ne sun'u kalır” der isen burasını dahi sen şöylece bil ve âgâh ol ki bunda

234 “Kullarımdan şükredenler pek azdır.” Sebe, 34/13.

235 “Ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın.” A'râf, 7/17.

olan tahkîkin tamâmı ‘ulûm-ı mükâşefâtın bahr-i ‘azîmi emvâcından is-timdâd eder ve fî-mâ tekaddem biz mebâdîsiyle ba‘zı telvîhâta remz etmiş idik, imdi onun âhir ve gâyesi üzerine bir ‘ibare-i vecîze ile ta‘bîr ederiz ki o ‘ibâreyi ancak mantık-ı tayrî bilen kimse bilir ve seyrde seğırtmekten ‘âciz olan kimse onu cahd ve inkâr eyler, değil ki cevelân-ı tayr gibi cevî-i semâda uçup cevelân etmekten ‘âciz kalan kimse onu inkâr eder, belki yer yüzünde seğırtmek ile seyr etmekten ‘âciz kalan kimse onu inkâr eyler.

[فنبول إن الله عز وجل في جلاله وكبريائه صفة عنها يصدر الخلق والاختراع وتلك الصفة أعلى وأجل من أن تلمحها عين واضع اللغة حتى يعبر عنها بعبارة تدل على كنه جلالها وخصوص حقيقتها فلم يكن لها في العالم عبارة لعلو شأنها وانحطاط رتبة واضعي اللغات عن أن يمتد طرف فهمهم إلى مبادئ إشراقها فانخفضت عن ذروتها أبصارهم كما تنخفض أبصار الخفافيش عن نور الشمس لا لغموض في نور الشمس ولكن لضعف في أبصار الخفافيش فاضطر الذين فتحت أبصارهم لملاحظة جلالها إلى أن يستعيروا من حضيض عالم المتناظرين باللغات عبارة تفهم من مبادئ حقائقها شيئاً ضعيفاً جداً فاستعاروا لها اسم القدرة فتجاسرنا بسبب استعارتهم على النطق فقلنا لله تعالى صفة هي القدرة عنها يصدر الخلق والاختراع ثم الخلق ينقسم في الوجود إلى أقسام وخصوص صفات ومصدر انقسام هذه الأقسام واختصاصها بخصوص صفاتها صفة أخرى استعير لها بمثل الضرورة التي سبقت عبارة المشيئة فهي توهم منها أمراً محملاً عند المتناظرين باللغات التي هي حروف وأصوات المتفاهمين بها وقصور لفظ المشيئة عن الدلالة على كنه تلك الصفة وحقيقتها كقصور لفظ القدرة ثم انقسمت الأفعال الصادرة من القدرة إلى ما ينساق إلى المنتهى الذي هو غاية حكمته وإلى ما يقف دون الغاية وكان لكل واحد نسبة إلى صفة المشيئة لرجوعها إلى الاختصاصات التي بها تتم القسمة والاختلافات فاستعير لنسبة البالغ غايته عبارة المحبة واستعير لنسبة الواقف دون غايته عبارة الكراهة وقيل إنهما جميعاً داخلان في وصف المشيئة ولكن لكل واحد خاصية أخرى في النسبة يوهم لفظ المحبة والكراهة منهما أمراً مجملاً عند طالبي الفهم من الألفاظ واللغات]

Ve binaen ‘aleyh deriz ki Zât-ı zü’l-celâlin kibriyâ ve celâlinde onun bir sıfatı vardır ki halk ve ihtirâ‘ o sıfattan sâdır olur ve o sıfat ise lügatı vaz‘ eden zâtın dîdesi ona lemh edip de onun kûn-i celâl ve husûs-ı hakikatini bildirip delâlet eder bir ‘ibâreye ta‘bîr eylemekten a‘lâ ve ecell ve yüce ve bâlâter olduğundan artık onun ‘ulüv-i şânından ve vâzı‘-ı lügatın dahi mebâdî-i işrâkına fehmlerinin tarafı imtidâd etmekten rütbeleri münhat ve nâzil kaldığından ‘âlemde onun bir ‘ibâresi olmadı, zîrâ ki lügatın vâzı‘ları o sıfat fehminin zirvesinden ebsârları münhafız ve alçaktır, nitekim mihr-i tâbânın nûrundan yarasanın ebsârı münhafız ve alçak olmuştur ki o in-hifâd mihr-i dırâhşân-ı tâbânın nûru gumûz ve dikkatinden olmayıp ancak

şebperenin ebsârı za'f ve zebûnluğundandır. Ve bu cihetten o sıfat-ı 'aliyyenin celâli mülâhazasına ebsârları açılıp küşâde olunan zevât-ı bâlâ-sıfât işbu sıfat-ı 'aliyyenin çesbân ve mülâyim bir lafzın isti'âresine muztarr oldular ki onun mebâdî-i hakâyıkından be-gâyet zebûn ve cidden za'f bir nesnenin fehminden 'ibâret olarak mütenâtıkîn-i lügatın 'âlem-i nâzilden yakışıklı ve uygun bir kelimenin isti'âresine mecbûr oldular da o sıfat için ism-i kudreti isti'âre ettiler. ve biz dahi onların isti'âreleri sebebiyle nutka cesâret edip dedik ki Allâhu ta'âlâ için bir sıfat vardır ki ona kudret denilir ve halk ve ihtirâ' ondan sâdır olur ve halk ise vücûdda sonra aksâm ve husûs-ı sıfâta münkasım olurlar. Ve bu aksâmın inkisâmı ile husûs-ı sıfatlarına ihtisâslarının masdarı dahi dîğer bir sıfattır ki zikri mesbûk olan zarûret gibi bir zarûret ile meşîet 'ibâresi ona isti'âre olunmuş ki bu sıfat onunla mütefâhim bulundukları lügât ki hurûf ve asvâtta 'ibâret olan el-fâz ile mütekellim bulunan ya'nî hurûf ve asvâtta 'ibâret olan lügât ile mütenâtıkların katında mücmel olarak bir emri ihâm eder ve o dahi bu sıfatın kühn ü hakikatine delâlet etmekten işbu lafz-ı meşîetin kusûru lafz-ı kudretin kusûru gibidir. Sonra kudretten sâdır olan ef'âl dahi ki hikmetin gâyesi olup müntehâyâ sevk olunan ve gâyeye varmayıp ondan geriye kalan ef'âle münkasım olurlar ve her bir kısmı sıfat-ı meşîete intisâbı vardır, çünkü tetimme-i kısmet ve ihtilâfât olan ihtisâsâta rücû ederler ve binâen 'alâ-zâlik gâye-i hikmete varıp bâlig olan ef'âle muhabbet ve gâyeye varmayıp ondan pest ve geriye kalan ef'âle kerâhet-i 'ibâreleri isti'âre [146] olundu ve ikisi cemî'an vasf-ı meşîette dâhillerdir denildi velâkin nisbette onların her birine ayrı ayrı ve dîğer bir hâssiyyet vardır ki elfâz ve lügâtta fehmi tâlib olanların katında bir emr-i mücmel olarak lafz-ı muhabbet ve lafz-ı kerâheti ihâm eder.

[ثم انقسم عباده الذين هم أيضاً من خلقه واختراعه إلى من سبقت له المشيئة الأزلية أن يستعمله لاستيقاف حكمته دون غايتها ويكون ذلك قهراً في حقهم بتسليط الدواعي والبواعث عليهم وإلى من سبقت لهم في الأزل أن يستعملهم لسياقة حكمته إلى غايتها في بعض الأمور فكان لكل واحد من الفريقين نسبة إلى المشيئة خاصة فاستعير لنسبة المستعملين في إتمام الحكمة بهم عبارة الرضا واستعير للذين استوقف بهم أسباب الحكمة دون غايتها عبارة الغضب فظهر على من غضب عليه في الأزل فعل وقفت الحكمة به دون غايتها فاستعير له الكفران وأردف ذلك بنقمة اللعن والمذمة زيادة في النكال وظهر على من ارتضاه في الأزل فعل انساق بسببه الحكمة إلى غايتها فاستعير له عبارة الشكر وأردف بخلة الثناء والإطراء زيادة في الرضا والقبول والإقبال]

Sonra onun halk ve ihtirâ'dan olan 'ibâd dahi ezelde gâye-i hikmetin

mā-dünunda durmaya, ona meşîeti sebkât etmiş olan ve hikmetin gâyesine varmaya. Ba'zı umûrda onları sevk edip de a'mâl ile onların isti'mâllerine onun meşîet-i ezeliyyesi müte'allik bulunan zevâtâ münkasım oldular. Ve o ki hikmetin gâyesine varmaktan durup da tevkîf olunur, o kesânın hakklarında o tevakkuf ancak teslîl-i devâ'î ü bevâ'isten kahr ile olur ve bu cihetle her bir ferîkin meşîete bir nisbet-i hâssası olduğundan onunla itmâm-ı hikmette müsta'mel bulunanların nisbetlerine 'ibâre-i rızâ isti'âre olundu ve gâyesine varmaktan esbâb-ı hikmet onları tevkîf edip de pes-mânde kalanların nisbetine 'ibâre-i gazab isti'âre olundu ve ezelde magzûbun 'aleyh olan kimsenin üzerine bir fi'l zuhûr etti ki gâyesine varmaktan hikmet onunla vâkîf olmuş, o fi'le küfrân ve onun nikâlında isti'âre olundu ziyâde olmak üzere la'n ve mezemmetin nîkmeti dahi ona terdîf olundu ve ezelde murtezâsı olan kimsenin üzerine bir fi'l zuhûr etti ki onun sebebi ile hikmet gâyesine vardı ve o fi'le dahi 'ibâre-i şûkr isti'âre olundu ve kabûl ve ikbâl ve rızâda ona bir ziyâdelik olmak üzere ona hil'at-ı senâ vü itrâyı dahi terdîf olundu.

[فكان الحاصل أنه تعالى أعطى الجمال ثم أثنى وأعطى النكال ثم قبح وأردى وكان مثاله أن ينظف الملك عبده الوسخ عن أوساخه ثم يلبسه من محاسن ثيابه فإذا تم زينته قال يا جميل ما أجملك وأجمل ثيابك وأنظف وجهك فيكون بالحقيقة هو المجلل وهو المثني على الجمال فهو المثني عليه بكل حال وكأنه لم يثن من حيث المعنى إلا على نفسه وإنما العبد هدف الثناء من حيث الظاهر والصورة فهكذا كانت الأمور في ازل الأزال وهكذا تسلسل الأسباب والمسببات بتقدير رب الأرباب ومسبب الأسباب ولم يكن ذلك على اتفاق وبحيث بل عن إرادة وحكمة وحكم حق وأمر جزم استعير له لفظ القضاء وقيل إنه كلمح بالبصر أو هو أقرب ففاضت بحار المقادير بحكم ذلك القضاء الجزم بما سبق به التقدير فاستعير لترتب آحاد المقدورات بعضها على بعض لفظ القدر فكان لفظ القضاء بإزاء الأمر الواحد الكلي ولفظ القدر بإزاء التفصيل المتماضي إلى غير نهاية]

Ve bunun hâsılı böyle oldu ki Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri kendisi kullarına cemālî vermiş sonra kuluna senâ etmiş ve nikālî dahi kendisi vermiş ve kulunu takbîh edip onu ihlāk ve irdā etmiş. Ve onun misālî şol melikin misālîdir ki kendi kirli gulāmını kirinden pāk edip onun mehāsin-i esvābından güzel bir cāme ve elbiseyi giydirip onun zīnet ve ārāyişi itmāmında ona “Ey cemīl, senin ne ‘aceb cemālın var ve ne ‘aceb cemīl elbise ve esvābın var ve ne ‘aceb pāk ve nazīf yüzün vardır!” diye, hālbuki fi'l-hakīka onun mücmili odur ve cemāl üzerine senâ eden dahi odur. Behemehāl müsna ‘aleyh ancak odur, sanki min haysü'l-ma'nā ancak kendi

nefsi üzerine senâ edip dîgeri üzerine senâ etmemiştir ve gulâmı ancak min haysü'z-zâhir ve's-sûret hedef-i senâdır. İşte ezel-i âzâlda umûr-ı mükevvânât böyle idi ve rabbü'l-erbâb ve müsebbibü'l-esbâbın takdîriyle te-selsül-i esbâb ve müsebbibât dahi böyle idi ki bir bahs ve ittifâkı değil idi, ancak irâdet ve hikmetten sâdır bir hükm-i hakk ve emr-i cezm idi ki lafz-ı kazâ ona isti'âre olunmuştur, belki ke-lemh bi'l-basar olup veyâhüd daha ziyâde akreb idi denilmiştir. Sonra onunla ezelde mesbûk olan emr-i takdîr üzere o kazâ hükmünce bihâr-ı mekâdîr fâiz oldu ve âhâd-ı makdûrâtın yekdîgerine olan terettübü için lafz-ı kader isti'âre olundu ve o cihetle lafz-ı kazâ ancak vâhid ve küllî olan emrin mukâbelesinde oldu ve lafz-ı kader dahi ilâ-gayri'n-nihâye mütemâdî olan tafsîlin mukâbelesinde oldu.

[أوقيل إن شيئاً من ذلك ليس خارجاً عن القضاء والقدر فخطر لبعض العباد أن القسمة لماذا اقتضت هذا التفصيل وكيف انتظم العدل مع هذا التفاوت والتفضيل وكان بعضهم لقصوره لا يطيق ملاحظة كنه هذا الأمر والاحتواء على مجامعه فألجموا عما لم يطبقوا خوض غمرته بلجام المنع وقيل لهم اسكنوا فما لهذا خلقتم لا يسئل عما يفعل وهم يسئلون وامتألت مشكاة بعضهم نوراً مقتبساً من نور الله تعالى في السموات والأرض وكان زيتهم أولاً صافياً يكاد يضيء ولو لم تمسسه نار فمسته نار فاشتعل نوراً على نور فأشرقت أقطار الملكوت بين أيديهم بنور ربها فأدركوا الأمور كلها كما هي عليه فقليل لهم ”تأدبوا بأداب الله تعالى واسكنوا وإذا ذكر القدر فأمسكوا“ فإن للحيطان آذاناً وحواليكم ضعفاء الأبصار فسيروا بسير أضعفكم ولا تكشفوا حجاب الشمس لأبصار الخفافيش فيكون ذلك سبب هلاكهم فتخلقوا بأخلاق الله تعالى وانزلوا إلى سماء الدنيا من منتهى علوكم ليأنس بكم الضعفاء ويقتبسوا من بقايا أنواركم المشرقة من وراء حجابكم كما يقتبس الخفافيش من بقايا نور الشمس والكواكب في جنح الليل فيحيا به حياة يحتملها شخصه وحاله وإن كان لا يحيا به حياة المترددين في كمال نور الشمس وكونوا كمن قيل فيهم

شربنا شراباً طيباً عند طيب ... كذلك شراب الطيبين يطيب

شربنا وأهرقنا على الأرض فضله ... وللأرض من كأس الكرام نصيب]

Ve dahi denilmiş ki kazâ ve kaderden hâric olarak ondan bir nesne yoktur ki ba'zu'l-'ibâda hutûr etti ki kismet ne için bu tafsîle muktezî oldu ve bu tefâvüt ve tafdîl ile ma'an 'adl nice muntazam oldu. Ve ba'zıları kendi kusûrundan nâşî işbu emrin künhüne mülâhaza ve mecâmi'i üzerine ihtivâ etmeye tâkatmend ve muktedir olmazdı ki gamretine dalıp havzına muktedir olamadıkları nesneden licâm-ı men' ile mülcem olup ondan meh-cûr oldular da siz buna halk olmadınız denildi. Kendisi işlediği iş üzerine mes'ûl olmaz, ancak 'ibâd işledikleri ef'âl üzerine mes'ûllerdir denildi. Ve

ba‘zılarının mişkâtları semâvât ve arzda olan nûr-ı ilâhîden dolup [147] mümtelî oldu ve evvelâ onların zeytûn yağları ziyâdesiyle sâfî idi ki ona âteş değmezse bile ışık vermeye yaklaşırdı, hâlbuki ona âteş değip ziyâdâr oldu ki fitili yanıp nûrun ‘alâ nûr oldu ve Rabbisi nûr ile aktâr-ı melekût müşrık olup onların önlerinde dırahşân oldu ki onunla kâffe-i umûru idrâk edip ‘alâ-mâ-hüve ‘aleyhi hakâyıkları bildiler ve onlara denildi ki Allâhu ta‘âlânın âdâbıyla müteeddib olunuz da hāmûş durunuz ve kaderin zikri olursa siz onun bahsinden kendi lisânınızı tutunuz, zîrâ ki meşhûr meseldir ki duvarlar için kulaklar vardır ve sizin havâlî ve etrâfınızda za‘îfî’l-ebşâr adamlar vardır. Artık sizin en çok ziyâde zebûn ve za‘îf olan adamınızın seyri gibi seyr ediniz. şebperelerin ebsârına hicâb-ı şemsi siz keşf etmeyiniz ki onların helâklarına sebep olur. Kaldı ki siz Zât-ı zü’l-celâlin ahlâkıyla mütehallık olunuz da sizin müntehâ-yı ‘ulüvvünüz olan makâmdan semâ-yı dünyâya nüzûl ediniz tâ kim sizinle zu‘afâ ve nâtüvân istînâs ederler ve yarasaların nûr-ı şems bekâyâsından ve cünhü’l-leylde dahi kevâkib-i neyyirenin envârından iktibâs-ı nûr ettikleri gibi o gürûh-ı zu‘afâ sizin hicâbınızın verâsından müşrık olan envârınızın bekâyâsından bir nûru iktibâs edeler tâ ki o za‘îf ve nahîf ve zebûn ve nâtüvân kimse onun şahs ve hâli mütehammil bulunduğu bir hayât ile yaşayıp zindegânî ede velev ki nûr-ı şemsin kemâlinde mütereddîd olan kimselerin hayâtları gibi hayât etmezse ve dahi şe’nlerde bu ebyât-ı manzûme denilen adamlar gibi olunuz, rubâ‘î:

شربنا شراباً طيباً عند طيب ... كذلك شراب الطيبين يطيب

شربنا وأهرقنا على الأرض فضله ... وللأرض من كأس الكرام نصيب

Ki mahsûl-i meâlî: “Biz bir tayyibin ‘indinde hoş ve tayyib bir şarâbı içtik ve böylece olarak tayyib ve hoş adamların şarâbları hoş olur, içtikte artığını yere dökdük, zîrâ ke’s-i kirâmdan yerin dahi behresi vardır.”

[فهكذا كان أول هذا الأمر وآخره ولا تفهمه إلا إذا كنت أهلاً له وإذا كنت أهلاً له فتحت العين وأبصرت فلا تحتاج إلى قائد يقودك والأعمى يمكن أن يقاد ولكن حد ما فإذا ضاق الطريق وصار أحد من السيف وأدق من الشعر قدر الطائر على أن يطير عليه ولم يقدر على أن يستجر وراءه أعمى وإذا دق المجال ولطف لطف الماء مثلاً ولم يكن العبور إلا بالسباحة فقد يقدر الماهر بصناعة السباحة أن يعبر بنفسه وربما لم يقدر على أن يستجر وراءه آخر]

İşte emrin evvel ve âhiri böyle idi. Sen ehl olmadıkça sen onu anlamazsın ve eğer ehl oldunsa gözü açıp görürsün ki seni çekip götürcek bir kâide muhtâc olmazsın. Ve fi’l-vâki‘ şahs-ı nâ-bînâ dahi kılavuz ile çekilip

gitmesi mümkün ise velâkin o dahi bir hadde kadardır, vaktâ ki yol dar olup kılıçtan keskin ve kıldan ince olur o hâlde uçup pervâz eden tâir üzerine geçmeye muktedir olur, ammâ arkası sonra bir körün keşîdesi husûsuna muktedir olmaz ve mecâl ince olup meselâ lutf-ı mâ gibi latîf olursa o vakt ancak suda yüzmek ile 'ubûru mümkün olur ki başka bir sûretle 'ubûru mümkün olmaz ve olur ki suda yüzmek san'atına mâhir olan kimse kendi nefsi ile geçip 'ubûr etmeye muktedir olur ve ola ki arkası sonra âhiri dahi çekip götürmeye muktedir olur.

[فهذه أمور نسبة السير عليها إلى السير على ما هو مجال جماهير الخلق كنسبة المشي على الماء إلى المشي على الأرض والسباحة يمكن أن تتعلم فأما المشي على الماء فلا يكتسب بالتعليم بل ينال بقوة اليقين ولذلك قيل للنبي صلى الله عليه وسلم أن عيسى عليه السلام يقال أنه مشى على الماء فقال صلى الله عليه وسلم "لو ازداد يقيناً لمشي على الهواء" فهذه رموز وإشارات إلى معنى الكراهة والمحبة والرضا والغضب والشكر والكفران لا يليق بعلم المعاملة أكثر منها وقد ضرب الله تعالى مثلاً لذلك تقريباً إلى أفهام الخلق إذ عرف أنه ما خلق الجن والإنس إلا ليعبدوه فكانت عبادتهم غاية الحكمة في حقهم]

İşte bunlar birtakım umûrdurlar ki cemâhîr-i halkın seyrine nisbetle onların üzerine vâki' olan seyr-i zemîn üzerine vâki' olan meşye nisbetle su üzerine vâki' olan sibâhat veyâ meşy gibidir. Ve suda yüzmek ise bir ma'rifettir ki ta'allümü mümkündür velâkin su üzerine yürümek ta'lîmle iktisâb olunmaz, ancak kuvve-i yakîn ile hâsıl olur, onun için nebiyy-i zî-şânımız efendimiz, nebiyyullah 'İsâ 'aleyhi's-selâm su üzerine yürüdüğü söylenir denildikte 'aleyhi's-selâm efendimiz²³⁶ "لو ازداد يقيناً لمشي على الهواء" buyurmuştur, ya'nî "Daha ziyâde yakînce müzdâd olmuş olsaydı havâ üzerine yürürdü" diye cevâb vermiştir. İşte bunların cümlesi kerâhet ve muhabbet ve rızâ ve gazab ve şûkr ve küfrâna işâret ve rumûzdur ki 'ilm-i mu'âmeleye onlardan ziyâde bir teşrîh etmek lâayık olmaz. Ve Hakk subhânehu ve ta'âlâ bunu efhâm-ı halka takrîb etmek için ona bir mesel darb edip ta'rîfen buyurmuş, kendisi cinn ve insi ancak ona 'ibâdet etmek için yaratmıştır ki haklarında onların 'ibâdetleri hikmetin gâyesi oldu.

[ثم أخبر أن له عبيدین يحب أحدهما واسمه جبريل وروح القدس والأمين وهو عنده محبوب مطاع أمين مكين ويغض الآخر واسمه إبليس وهو اللعين المنظر إلى يوم الدين ثم أحال الإرشاد إلى جبريل فقال تعالى ﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ﴾ وقال تعالى ﴿رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ

عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿٢٣٧﴾ وَأَحَالِ الْإِغْوَاءَ عَلَى إِبْلِيسَ فَقَالَ تَعَالَى ﴿لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ﴾²³⁷ وَالْإِغْوَاءَ هُوَ اسْتِيقَافُ الْعِبَادِ دُونَ بُلُوغِ غَايَةِ الْحِكْمَةِ

Sonra ihbâr etti ki onun iki kulu vardır ki kendisi onların birisini sever ki onun ismi Cibrîl ve Rûhu'l-kuds ve Emîn'dir ve onun 'inde kendisi mahbûb ve mutâ' ve emîn ve mekîndir. Ve dîgerini bugz eyler ki onun adı iblîs-i la'îndir ve yevm-i hesâba kadar munzar olan şeytân-ı recîmdir. Sonra emr-i irşâdî Cibrîl'e havâle edip buyurdu ki بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ ﴿٢٣٨﴾ "Onlara de ki Kur'an'ı Cibrîl 'aleyhi's-selâm Rabbin ta'âlâ tarafından hakla inzâl eylemiştir ki mü'minler onu işitip îmânında sâbit ve nâsihi işittiklerinde ondaki salâh ve hikmeti tefekkürle kalbleri mutmainn ola ve müslümânlarla hidâyet ve beşâret ola." Ve emr-i igvâyî iblîs-i la'în üzerine ihâle edip buyurdu ki ﴿لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ﴾²³⁹ ya'nî "Tâ ki onları onun yolundan şaşırıp da dalâlete düşüre." Ve igvâ ise gâye-i hikmete varmadan onun mâ-dûnunda 'ibâdî durdurmak talebidir.

[Fânzır کیف نسبه إلى العبد الذي غضب عليه والإرشاد سياقه لهم إلى الغاية فانظر كيف نسبه إلى العبد الذي أحبه وعندك في العادة له مثال فالملك إذا كان محتاجاً إلى من يسقيه الشراب وإلى من يحجمه وينظف فناء منزله عن القاذورات وكان له عبدان فلا يعين للحجامة والتنظيف إلا أقبحهما وأخسهما ولا يفوض حمل الشراب والطيب إلا إلى أحسنهما وأكملهما وأحبهما إليه ولا ينبغي أن تقول هذا فعلي ولم يكون فعله دون فعلي فإنك أخطأت إذ أضفت ذلك إلى نفسك بل هو الذي صرف داعيتك لتخصيص الفعل المكروه بالشخص المكروه والفعل المحبوب بالشخص المحبوب إتماماً للعدل فإن عدله تارة يتم بأمور لا مدخل لك فيها وتارة يتم فيك فإنك أيضاً من أفعاله فداعيتك وقدرتك وعلمك وعملك وسائر أسباب حركاتك في التعبير هو فعله الذي رتبه بالعدل ترتيباً تصدر منه الأفعال المعتدلة إلا أنك لا ترى إلا [148] نفسك فتظن أن ما يظهر عليك في عالم الشهادة ليس له سبب من عالم الغيب والملكوت فلذلك تضيفه إلى نفسك وإنما أنت مثل الصبي الذي ينظر ليلاً إلى لعب المشعبد الذي يخرج صوراً من وراء حجاب ترقص وتزعق وتقوم وتقعده وهي مؤلفة من خرق لا تتحرك بأنفسها وإنما تحركها خيوط شعرية دقيقة لا تظهر في ظلام الليل ورءوسها في يد المشعبد وهو محتجب عن أبصار الصبيان ففرحون ويتعجبون لظنهم أن تلك الخرق ترقص وتلعب وتقوم وتقعده وأما العقلاء فإنهم يعلمون أن ذلك تحريك وليس بتحريك ولكنهم ربما لا يعلمون كيف تفصيله والذي يعلم بعض تفصيله لا يعلمه كما يعلمه المشعبد الذي الأمر إليه والجاذبة بيده]

237 Zümer, 39/8.

238 "Ey Muhammed! De ki: "Kur'an'ı, Ruh'u'l-Kudüs (Cebrail) inananların inançlarını sağlamlaştırmak, müslümanlara doğru yolu göstermek ve onlara bir müjde olmak üzere hak olarak indirdi." Nahl, 16/102.

239 Zümer, 39/8.

Artık sen nazar edip gör ki fi'l-i igvâ ve itlâli nice onun katında mag-zûbun 'aleyh olan şeytân-ı recîme nisbet etti ve irşâd ise ki onların gâye-i hikmet-i intihâları onun siyâkıdır o dahi bak ki nice onun sevdiği bir kuluna nisbet etti. Ve senin yanında 'âdetten dahi buna bir misâl vardır, şöyle ki bir melik çün bir sâkî ve bir haccâm ve bir ayvaza muhtâc olur ve onun iki 'aded gulâmı olsa artık hacâmat ve hidemât-ı süfliyyenin 'indinde en ziyâde kabîh ve çirkîn ve alçak ve hasîs ve denî olan gulâmın gayrısı bir kimseyi ta'yîn etmez ve onun haml-i şarâbı için ancak onun katında en ziyâde mahbûb ve hasîn ve kâmil olan gulâmını ta'yîn eder. Ve bu benim fi'limdir ve niçin onun fi'li olup da benim fi'lim olmasın demek dahi lâıyk olmaz, zîrâ ki eğer sen onu kendi nefesine ihâfet eder isen hatâ etmiş olursun, belki itmâm-ı 'adl için fi'l-i mekrûhu şahs-ı mekrûha ve fi'l-i mahbûbu şahs-ı mahbûba tahsîs etmek için senin dâ'iyeni sarf eden odur, çünkü onun 'adli gâh senin onda bir medhalin olmayan umûr ile itmâm olur ve gâhî sende tamâm olur, zîrâ sen dahi onun ef'âlindensin ve senin dâ'iyen ve kudretin ve 'ilmin ve 'amelin ve sâir esbâb-ı harekâtın kâffesi ta'bîrde masdar-ı ef'âl-i mu'tedile olmak üzere onun 'adl ile tertîb eden fi'lidir. Fakat sen ancak kendi nefisini görürsün ve 'âlem-i şehâdetde senin üzerine zâhir olan şeyin 'âlem-i gayb ü melekûtta onun birisi olmadığını zann edersin ve onun için onu kendi nefesine izâfet edersin. Sen ancak o sabî gibisin ki hicâb arkasından uyanıp raks ile na'ra-zenlik eden ve kıyâm ve ku'ûd eden suveri ihrâc eden şa'beze-bâza bakar da o suveri kendi nefsi ile oynayıp raks ettiklerini ve hod-be-hod kıyâm ve ku'ûd eylediklerini zann eder de ta'accüb eyler ve dahi onunla şādân ve handân olur, bilmez ki o suver kâffesi cânsız bir çaputtan ma'mûl ve müellif şeylerdir ki aslâ ve kat'â onlar kendi zâtlarıyla bir harekete mâlik ve muktedir değillerdir, onların harekâtı ancak târîkî-i şeyde zâhir olmayan huyût-ı şa'riyye ile olur ki o ipliklerin bir uçları suvere merbût ve diğer uçları ebsâr-ı sıbyândan muhtecib olarak perdenin arkasında duran şa'beze-bâzın elindedirler ki o şa'beze-bâz onları tahrîk ettirir durur. Ve zümre-i 'ukalâ ve hüşmendân ise onlar bilirler ki o şey tahrîk olup taharrük değildir velâkin mümkün ki tafsîli nice olduğunu bilmezler. Ve o ki onların ba'zı tafsîlâtını bilir de onların câzibeleri elinde ve emrleri taht-ı yedinde bulunan şa'beze-bâzın bildiği gibi bilmez.

[فكذلك صبيان أهل الدنيا والخلق كلهم صبيان بالنسبة إلى العلماء ينظرون إلى هذه الأشخاص فيظنون أنها المتحركة فيحيلون عليها والعلماء يعلمون أنهم محركون إلا أنهم لا يعرفون كيفية التحريك وهم الأكثرون إلا العارفون والعلماء والراسخون فإنهم أدركوا بحدة أبصارهم خيوطاً دقيقة عنكبوتية بل أدق منها بكثير معلقة من السماء متشبثة الأطراف بأشخاص

أهل الأرض لا تدرك تلك الخيوط لدقتها بهذه الأبصار الظاهرة ثم شاهدوا رؤوس تلك الخيوط في مناطات لها هي معلقة بها وشاهدوا لتلك المناطات مقابض هي في أيدي الملائكة المحركين للسماوات وشاهدوا أيضاً ملائكة السماوات مصروفة إلى حملة العرش ينتظرون منهم ما ينزل عليهم من الأمر من حضرة الربوبية كي لا يعصوا الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون]

İşte ehl-i dünyânın sıbyânı dahi böylecedirler ve ‘ulemāya nisbeten kâffe-i halk sıbyândırlar ki bu eşhâsa bakarlar da müteharrike olduklarını zann ederler ve ona havâle ederler. Ve ‘ulemâ-yı dânişverân ise onlar dahi bu eşhâs muharrek olduklarını bilirler velâkin keyfiyyet-i tahrîki bilmezler ve ekser-i dânişmendân onlardır meğer ki ‘ulemâ-yı ‘ârifîn ki ‘ulemâ-yı râsihîndirler, onlar mezîd-i hadsi ebsâr ile ince ve dakîk olan huyût-ı ‘an-kebûtiyyeyi görürler, belki huyût-ı ‘an-kebûtiyyeden daha çok ziyâde ince ve dakîk bağları görürler ki âsumânda mu‘allak olup onların etrâfı ehl-i arz eşhâsına müteşebbis ve müştebiktirler ki mezîd-i dikkatlerinden işbu ebsâr-ı zâhire ile o iplikler görünmezler sonra o ipliklerin uçlarını birtakım menâtâta asılı olduklarını gördüler ve o menâtât ve bağ yerlerin dahi birtakım mekâbız ve tutamak yerlerini gördüler ki o mekâbız dahi semâvâta muharrik olan melâike-i kirâmın ellerindedirler. Ve melâike-i semâvât dahi hamele-i ‘arşa munsarif olduklarını gördüler ki hazret-i rübûbiyyetten hamele-i ‘arşa emrden nâzil olan umûra muntazır olurlar tâ ki onlar dahi me‘mûru bulundukları evâmiri tutup işleyeler de Allâhu ta‘âlâya onlara emr ettiği şeyde ‘isyân etmeyeler.

[وَعبر عن هذه المشاهدات في القرآن وقيل ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ وعبر عن انتظار ملائكة السماوات لما ينزل إليهم من القدر والأمر فقل ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ وهذه أمور لا يعلم تأويلها إلا الله والراسخون في العلم وعبر ابن عباس رضي الله عنهما عن اختصاص الراسخين في العلم بعلوم لا تحتملها أفهام الخلق حيث قرأ قوله تعالى ﴿يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ﴾ فقال لو ذكرت ما أعرفه من معنى هذه الآية لرجتموني وفي لفظ آخر لقلتم إنه كافر]

Ve Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şānda işbu müşāhedât üzerine ta‘bîr olunup denildi ki ²⁴⁰ ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ Ve dahi hamele-i ‘arşa emr ve kaderden nâzil olan umûra vâki‘ olan melâikenin intizârı üzerine ta‘bîr olunup denildi ki ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ ²⁴¹ Bu âyet-i kerîme sûre-i Talâk’ın on

240 “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.” Zâriyât, 51/22.

241 Talâk, 65/12.

birinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Allâhu ta‘âlâ yedi gökleri ve yerden onun mislini halk etti. Onun emr ve kazası onların beynine nâzil ve cārî [149] ve hükmü nâfizdir tâ ki nûr-ı ‘aklla ey nâs bilesiz ki Allâhu ta‘âlâ her şeyi halk etmeye ve semâvât ve arzın beyninde hükmünü infâz ve icrâya kâdirdir ve onun ‘ilm ve kudreti her şeyi ihâta etmiştir. Dâire-i ‘ilm ve kudretinden hâric bir şey yoktur ve bu bir umûrdur ki ancak Allâhu ta‘âlâ ve Allâhu ta‘âlânın ilhâmıyla ‘ilmde râsih olan ‘ulemâ onların te‘vîl-lerini bilirler.” Ve efhâm-ı halk ona mütehammil olmayan ‘ulûmâ ‘ilmde râsih olan ‘ulemânın ihtisâslarına İbn ‘Abbâs ‘aleyhi’r-rıdvân **﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَيَّضاً تَرْتِيبَ وَمَا مِنْهُمْ إِلَّا وَلَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ وَأَعْلَاهُمْ فِي رَتْبَةِ الْقَرَبِ مَلِكٌ اسْمُهُ إِسْرَافِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَإِنَّمَا عَلُو دَرَجَتِهِمْ لِأَنَّهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ كَرَامٌ بِرَّةٍ وَقَدْ أَصْلَحَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَهُمْ أَشْرَفُ مَخْلُوقٍ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ وَيَلِي دَرَجَتَهُمْ دَرَجَةُ الْأَنْبِيَاءِ فَإِنَّهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ خَيْرٌ وَقَدْ هَدَى اللَّهُ بِهِمُ سَائِرَ الْخَلْقِ وَتَمَّ بِهِمْ حُكْمُهُ وَأَعْلَاهُمْ رَتْبَةُ نَبِيِّنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِمْ إِذَا اكْتَمَلَ اللَّهُ بِهِ الدِّينَ وَخَتَمَ بِهِ النَّبِيَّينَ وَيَلِيهِمُ الْعُلَمَاءُ الَّذِينَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ فَإِنَّهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ صَالِحُونَ وَقَدْ أَصْلَحَ اللَّهُ بِهِمُ سَائِرَ الْخَلْقِ وَدَرَجَةُ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ بِقَدْرِ مَا أَصْلَحَ مِنْ نَفْسِهِ وَمِنْ غَيْرِهِ﴾**

ما ليس منه فلنرجع إلى مقاصد الشكر فنقول إذا رجع حقيقة الشكر إلى كون العبد مستعملاً في إتمام حكمة الله تعالى فأشكر العباد أحبهم إلى الله وأقربهم إليه وأقربهم إلى الله الملائكة ولهم أيضاً ترتيب وما منهم إلا وله مقام معلوم وأعلاهم في رتبة القرب ملك اسمه إسرافيل عليه السلام وإنما علو درجتهم لأنهم في أنفسهم كرام بررة وقد أصلح الله تعالى بهم الأنبياء عليهم السلام وهم أشرف مخلوق على وجه الأرض ويولي درجتهم درجة الأنبياء فإنهم في أنفسهم خيراً وقد هدى الله بهم سائر الخلق وتمم بهم حكمته وأعلاهم رتبة نبينا صلى الله عليه وسلم وعليهم إذا أكمل الله به الدين وختم به النبيين يليهم العلماء الذين هم ورثة الأنبياء فإنهم في أنفسهم صالحون وقد أصلح الله بهم سائر الخلق ودرجة كل واحد منهم بقدر ما أصلح من نفسه ومن غيره

Lâkin biz bu kadar beyân üzerine iktisâr etmeliyiz ki ‘inân-ı kelâm kabza-i ihtiyârdan çıkıp ‘ilm-i mu‘âmeleden olmayan şeyi dahi ‘ilm-i mu‘âmeleye katılıp mümtezic oldu. Âhir biz makâsıd-ı şükre rücû‘ edip deriz ki hakikat-i şükir itmâm-ı hikmet-i ilâhiyyede ‘abdin müsta‘mel olduğuna dönünce artık Allâhu ta‘âlâya ‘ibâdın en ziyâde sevgilisi ve ona en ziyâde karîbi ancak Allâhu ta‘âlâya en ziyâde şükir eden kuludur. Ve en ziyâde olarak Allâhu ta‘âlâya karîb olan mahlûk dahi melâike-i kirâmdırlar ve onların dahi tertîbleri vardır ki onların her birine birer makâm-ı ma‘lûm vardır ve rütbe-i karîbce onların en ziyâde a‘lâ ve bâlâları İsrâfîl adlı melektir. Ve onların mezîd-i kurb ve ‘ulüvv-i derecâtı ancak o haysiyyetledir ki onlar kendi nefslerinde berere-i kirâmdırlar ve ma‘a-zâlik tebâreke ve

ta'âlâ hazretleri onlarla peygamberân-ı 'izâmîlerini ıslâh etmiştir ve rüy-i zemîn üzere bulunan mahlûkâtın eşref ve emcedleridirler. Ve peygamberân-ı 'izâm 'aleyhimu's-salâtu ve's-selâm hazerâtının dereceleri dahi onların derecelerine tâlî ve karîb olup ki enbiyâ-ı fihâm hazerâtı dahi kendi zâtlarında ahyâr-ı kirâmdırlar ve Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri mahlûkât-ı sāiresini onlarla ihdâ ve irşâd edip kendi hikmet-i 'aliyyesini onlarla itmâm etmiştir. Ve rütbece onların en ziyâde a'lâ ve bâlâları dahi bizim peygamberimiz 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizdir, çünkü Zât-ı zü'l-celâl onunla dîn-i mübîni ikmâl etti ve onunla enbiyâ-ı 'izâmîni hatm eyledi.

Ve ondan sonra verese-i enbiyâ olan 'ulemâ onlara tâlî olup ki onların derecâtı dahi onlara karîbdır, zîrâ ki 'ulemâ-yı 'ârifîn dahi kendi nefslerinde sâlih ve müstakîmlerdir ve ma'a-zâlik mahlûkât-ı sāiresini onlarla ıslâh etti. Ve her birinin derecesi ancak kendi nefsinden ve diğerinden ıslâh ettiği mikdâra göredir.

[ثم يليهم السلاطين بالعدل لأنهم أصلحوا دنيا الخلق كما أصلح العلماء دينهم ولأجل اجتماع الدين والملك والسلطنة لتبيننا محمد صلى الله عليه وسلم كان أفضل من سائر الأنبياء فإنه أكمل الله به صلاح دينهم ودنياهم ولم يكن السيف والملك لغيره من الأنبياء ثم يلي العلماء والسلاطين الصالحون الذين أصلحوا دينهم ونفوسهم فقط فلم تتم حكمة الله بهم بل فيهم ومن عدا هؤلاء فهمج رعاع]

Sonra onlara mülûk ve selâtîn-i 'adâlet-kârân tâlî olurlar, çünkü 'ulemâ-yı 'ârifîn halkın dînlerini ıslâh ettikleri gibi onlar dahi halkın dünyâlarını ıslâh ettiler. Ve dîn ve mülk ve saltanat peygamberimiz Hazret-i Muhammed 'aleyhi's-salâtu ve's-selâma müctemi' olmaları için 'aleyhi's-selâm efendimiz enbiyâ-ı sāirenin efdali oldu, zîrâ ki mālîkû'l-mülk tebâreke ve ta'âlâ hazretleri onunla halkın salâh-ı dîn ü dünyâlarını ikmâl etti ki mülk ve seyf cemî'-i enbiyâdan onun gayrısına müfavvaz olmamıştı, ancak onun zât-ı vâlâsına tefvîz buyurulup kendisi bu sa'âdet-i 'uzmâ ile muhtass oldu.

Sonra 'ulemâ ve selâtîne dahi yalnız kendi dîn ve nefslerini ıslâh eden zümre-i sulehâ tâlî olurlar, zîrâ ki Allâhu ta'âlânın hikmeti onlarla tamâm olmadı, ancak onlara hikmeti tamâm oldu. Ve bunların mâ-'adâsı hemec ve re'â'lardır. "Hemec" lügatte üvez dedikleri küçürek sinek ki koyunun ve sair davarların yüzlerine, gözlerine çokar ve bir kavilde dahi ba'üz ve diğer kavilde rüzâl-i nâs tâifelerine ıtlâk olunur ve'l-'ilmü 'indallâhi bunda rüzâl-i nâs ma'nâsı onunla murâd olunmuştur. Ve "re'â'" lügatte ednâ kimseye ıtlâk olunur ki boğazına hizmet eden şahsa denilir.

[واعلم أن السلطان به قوام الدين فلا ينبغي أن يستحقّر وإن كان ظالماً فاسقاً قال عمرو بن العاص رحمه الله إمام غشوم خير من فتنة تدوم وقال النبي صلى الله عليه وسلم "سيكون عليكم أمراء تعرفون منهم وتنكرون ويفسدون وما يصلح الله بهم أكثر فإن أحسنوا فلهم الأجر وعليكم الشكر وإن أساءوا فعليهم الوزر وعليكم الصبر" وقال سهل من أنكر إمامة السلطان فهو زنديق ومن دعاه السلطان فلم يجب فهو مبتدع ومن أتاه من غير دعوة فهو جاهل وسئل أي الناس خير فقال السلطان فليل أن شر الناس السلطان فقال مهلا إن الله تعالى له كل يوم نظرتين نظرة إلى سلامة أموال المسلمين ونظرة إلى سلامة أبدانهم فيطلع في صحيفته فيغفر له جميع ذنبه وكان يقول الخشبات السود المعلقة على أبوابهم خير من سبعين قاصاً يقصون]

Ve dahi bil ve āgāh ol ki kıvām-ı dīn ancak şehinşāh-ı cihān ve selātīn-i zamān iledir fāsık ve zālīm olsa da istihkār olunmamak gerektir. "Ömer b. el-‘Ās ‘aleyhi’r-rahme demiş ki "Fitne-i dāimiyyeden imām-ı gaşūm yeğdir." Ve 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "سيكون عليكم أمراء تعرفون منهم وتنكرون ويفسدون وما يصلح الله بهم أكثر فإن أحسنوا فلهم الأجر وعليكم الشكر وإن تعرفون منهم وتنكرون ويفسدون وما يصلح الله بهم أكثر فإن أحسنوا فلهم الأجر وعليكم الشكر" ki hülāsa-i müfād-ı şerīfī: "Sizin üzerinize birtakım ümerā olacaktır ki siz onlardan [150] bilip de inkār edeceksiniz, onlar bozarlar ammā Zāt-ı zü'l-celāl onlarla ıslāh edeceği şey daha ziyāde çoktur" ya'nī onlarla olan ıslāhāt bozulan şeylerden daha ziyāde çok ve kesir olur. Eğer güzel iş işleyip 'āleme ihsān ederlerse onlara ecr ü sevāb vardır ve sizin üzerinize şükür etmek dahi vācib olur ve eğer onlar isāet edip ta'addī ederler ise onun vizr ü vebālī onlarındır ve sizin üzerinize sabr etmek vācibdir. Ve Sehl 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki bir sultānın imāmetliğini inkār ederse o kimse zındıktır ve kim ki bir sultān tarafından da'vet olunup da da'vetine icābet etmezse o kimse mübtedi'dir ve kim ki da'vetsizin ona giderse o kimse nādāndır." Ve dahi Sehl 'aleyhi'r-rahmeden suāl olunmuş ki "Nāsın hangisi yeğdir?" O dahi: "Sultāndır" diye cevāb vermiş. Ve çün "Ona biz şerr-i nās sultānı görürdük!" denildikte, "Kendisi mehlen Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretlerinin beher günde onun iki nazrası vardır ki her nazrası emvāl-i müslimīnin selāmetine ve diğer nazrası ebdānlarının selāmetinedir ve o vakt onun sahīfesine bakar da onun cemī'-i zellātını 'afv ü magfīret eder" dedi ya'nī emvāl ü ebdān-ı müslimīnin selāmetlerini görünce onların ıslāh-ı umūrlarına kıyām eden sultānın günāhlarını 'afv ü magfīret eder demektir. Ve dahi buyururdu ki "Ebvāb-ı selātīn üzere mu'allak olan siyāh haşebeler kıssa eder yetmiş 'aded kıssā-hāndan yeğdirler" ya'nī cevāmī' ve mesācidde kesb-i māl u cāh zımnında ma'riz-i va'z u nasihatte kıssa eder yetmiş 'aded kıssa-hāndan hayrlıdır demek ister.

er-Rüknu's-Sânî Min Erkânî's-Şükri Mâ-Aleyhi eş-Şükri

[الركن الثاني من أركان الشكرما عليه الشكر]

[ا فلنذكر فيه حقيقة النعمة وأقسامها ودرجاتها وأصنافها ومجامعها فيما يخص ويعم فإن إحصاء نعم الله على عباده خارج عن مقدور البشر كما قال تعالى ﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ فنقدم أموراً كلية تجري مجرى القوانين في معرفة النعم ثم نشتغل بذكر الآحاد والله الموفق للصواب]

Ve rükn-i sâni ise ki erkân-ı şükrden meşkûrun 'aleyh olan ni'metin beyânındadır o dahi işbu mebhasır ki tafsîlinde biz ni'metin hakikat ve aksâm ve derecât ve asnâfı ile hâss ve 'âmmda olan mecâmi'lerini zikr edecegiz tâ ki bu kavâ'id ve zavâbıt ile ecnâs ve envâ'ı biline, zîrâ ki tebâ-reke ve ta'âlânın 'ibâdına erzânî ve şâyân buyurduğı ni'amın 'add ü ihsâsı makdûr-ı beşerden hâric ve bîründür, nitekim Hakk celle ve 'alâ hazretleri buyurmuş ki ²⁴² ﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ ya'nî "Eğer Allâhu ta'âlânın size verdiği ni'metlerini saymak isterseniz onun ta'dâdından 'âcizsiniz, şükürünü nice edâ edebilirsiniz? Tahkîk Allâhu 'azîmü's-şân edâ-yı şükrede taksîrinizi magfîret ve bu taksîrinizle sizden ni'metini kesmeyip rahmet edicidir." Kaldı ki biz ma'rîfet-i ni'amda kavânîn mecrâsında cârî olur bir-takım umûr-ı külliyyeyi takdîm edip sonra zikr-i âhâd ve efrâd-ı ni'met ile iştigâl edelim ve savâba muvaffîk Hazret-i Zât-ı zû'l-celâldir.

Beyânu Hakîkati'n-Ni'meti ve Aksâmihâ

[بيان حقيقة النعمة وأقسامها]

[بيان حقيقة النعمة وأقسامها اعلم أن كل خير ولذة وسعادة بل كل مطلوب ومؤثر فإنه يسمى نعمة ولكن النعمة بالحقيقة هي السعادة الأخروية وتسمية ما سواها نعمة وسعادة إما غلط وإما مجاز كتسمية السعادة الدنيوية التي لا تعين على الآخرة نعمة فإن ذلك غلط محض وقد يكون اسم النعمة للشئ صدقاً ولكن يكون إطلاقه على السعادة الأخروية أصدق فكل سبب يوصل إلى سعادة الآخرة ويعين عليها إما بوسطة واحدة أو بوسائط فإن تسمية نعمة

242 "Halbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız." İbrâhîm, 14/34.

صحيحة وصدق لأجل أنه يفضي إلى النعمة الحقيقية والأسباب المعينة واللذات المسماة نعمة نشرحها بتقسيمات

Ve ni'metin hakikat ve aksâmı beyânı ise o dahi işte bu fasıldır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki her bir hayr ve lezzet ve sa'adet, belki her bir matlûb ve mü'essire ni'met ismi tesmiye olunur velâkin fi'l-hakika ni'met ancak sa'adet-i uhreviyyedir. Ve mâsivâsına ni'met isminin itlâkı yâ galat veyâhüd mecâzıdır, âhiretine i'âne etmeyen sa'adet-i dünyeviyyeye ni'met isminin itlâkı gibi ki o tesmiye mahz-ı galattır. Ve ba'zen olur ki bir nesneye ni'met isminin tesmiyesi sıdk olur da velâkin sa'adet-i uhreviyyeye itlâkı ondan daha ziyâde asdak olur. Kaldı ki her ne sebebe ki âhiretin sa'adetine mûsıldır veyâ ona mu'ayyendir, isterse bir vâsıtâ-i vâhîde ile olsun ve isterse vesâit-i kesîre ve müte'addide ile olsun, o sebebe ni'metin tesmiyesi sahîh ve sıdktır, çünkü ni'met-i hakikiyyeye müfzî olur. Ve ni'met tesmiye olunan esbâb-ı mu'ayyene ve lezzatı biz taksîmât ile şerh ederiz.

[القسمة الأولى أن الأمور كلها بالإضافة إلينا تنقسم إلى ما هو نافع في الدنيا والآخرة جميعاً كالعلم وحسن الخلق وإلى ما هو ضار فيهما جميعاً كالجهل وسوء الخلق وإلى ما ينفع في الحال المضّر في المآل كالتلذذ باتباع الشهوة وإلى ما يضر في الحال ويؤلم ولكن ينفع في المآل كقمع الشهوات ومخالفة النفس فالنافع في الحال والمآل هو النعمة تحقيقاً كالعلم وحسن الخلق والضار فيهما هو البلاء تحقيقاً وهو ضدهما والنافع في الحال في المآل بلاء محض عند ذوي البصائر وتظنه الجهال نعمة ومثاله الجائع إذا وجد عسلاً فيه سم فإنه يعده نعمة إن كان جاهلاً وإذا علمه علم أن ذلك بلاء سيق إليه والضار في الحال النافع في المآل نعمة عند ذوي الألباب بلاء عند الجهال ومثاله الدواء البشع في الحال مذاقه إلا أنه شاف من الأمراض والأسقام وجالب للصحة والسلامة فالصبي الجاهل إذا كلف شربه ظنه بلاء والعافل يعده نعمة ويتقلد المنة ممن يهديه إليه ويقربه منه ويهيئ له أسبابه فلذلك تمنع الأم ولدها من الحجامة والأب يدعوه إليها [151] فإن الأب لكمال عقله يلصق العقابة والأم لفرط حبها وقصورها تلحظ الحال والصبي لجهله يتقلد منة من أمه دون أبيهويأنس إليها وإلى شفقتها ويقدر الأب عدو له ولو عقل لعلم أن الأم عدواً باطناً في صورة صديق لأن منعها إياه من الحجامة يسوقه إلى أمراض وآلام أشد من الحجامة ولكن الصديق الجاهل شر من العدو العاقل وكل إنسان فإنه صديق نفسه ولكنه صديق جاهل فلذلك تعمل به مالا يعمل به العدو]

Birinci kısmet odur ki bize izâfetle kâffe-i umûr-ı dünyâ ve âhirette ya'nî ikisinde cemî'an nâfi' ve müfîd olan 'ilm ve hüsn-i huluk gibi ve dünyâ ve âhirette cemî'an muzırr ve ziyân verene ki cehl ve sū-i huluk gibi ve hâlen nâfi' ve meâlen muzırr olan ki ittibâ'-ı şehvât ile telezzüz

etmek gibi ve hâlde muzırr ve mü'lim ve meâlde müfid ve nâfi' olan hâle ki kam'-ı şehevât ve muhâlefet-i nefis gibi aksâma münkasım olurlar.

Hâl ve meâlde nâfi' olan emr ise ni'met-i hakîkiyye odur ki 'ilm ve hüsn-i huluk gibi umûrdur ve ikisinde ya'nî hâl ve meâlde muzırr olan emr ise tahkîkan onların zıddıdır ya'nî cehl ve sū-i huluk gibi olan umûrdur ve hâlde nâfi' ve meâlde zarar veren emr-i besâirli olan zevâtın katında mahz-ı belâdır. Fakat cühhâl olan kesân onu ni'met zann ederler, misâli ise aç ve gürisne olan adam zehirli ve semmli bir balı bulursa câhil ise onu ni'met sâyır ve dânâ ise ya'nî ona 'ilmi lâhık olan bir kimse ise bilir ki bir belâdır ona sevk olunmuş.

Ve hâlde muzırr ve meâlde nâfi' olan emr ise 'akıllı kimselerin katında ni'met ve ma'tûh ve bî-hired olan cehele 'indlerinde belâdır, onun misâli tatsız ve acı olan 'ilâc-ı nâfi' ve dârü-yı müfididir ki tatmakta evvelâ hoş görünmezse de sonra bâtına vusûlünde emrâz ve eskâma şifâ verip sıhhat ve selâmete câlib olur, meselâ bir sabî-i câhil onu tadınca belâ sanır ve şürbiyle teklîf olunursa ondan ibâ ve imtinâ eder ve hüşmend ve 'akıl olan kimse onu ni'met 'add eder de onu hediye edenden dahi memnûn ve min-nettâr olur da onun esbâbını nefesine âmâde eyler ve onun için hacâmata muhtâc olan sabî ve kâsırın vâlidesi hacâmat olmaktan onu men' eder ve babası onu hacâmata da'vet eyler, zîrâ onun babası kemâl-i 'aklı ile onun sonu ve 'akibetini gözetip lemh eder ve anası ise kusûr-ı 'aklından nâşî ve muhabbetinin fartından ve kusûr-ı şü'ûru âfetinden yalnız hâle mülâhaza eder ve sagîr ise bundan minneti anasından tekallüd edip babasından mem-nûn olmaz ve anası ile istînâs eder de şefkatini zu'm eder ve babasını ona 'add ve düşmân takdîr eyler hâlbuki 'akl edip bilmiş olsa bilir ki anası dost kılığında bâtinî bir düşmândır, zîrâ ki onu hacâmat etmekten onun men'i hacâmattan eşedd bir ağrı ve 'illet belki bir muhâtaralı ve mühlik bir âlâm ve emrâz ve eskâm-ı şedîdeye sevk eder velâkin sadîk ve câhil ve dost nâ-dân 'add ve 'akıl ve düşman hüşmendden ziyâde şerrdir. Ve her bir insân kendi nefsinin sadîkidir, ammâ câhil bir sadıktır ve onun için nefsi ona 'add ve ona edemeyecek bir 'ameli 'amel eyler.

[قسمة ثانية اعلم أن كل الأسباب الدنيوية مختلطة قد امتزج خيرها بشرها فقلما يصفو خيرها كالجمال والأهل والولد والأقارب والجاه وسائر الأسباب ولكن تنقسم إلى ما نفعه أكثر من ضره كقدر الكفاية من المال والجاه وسائر الأسباب وإلى ما ضره أكثر من نفعه في حق أكثر الأشخاص كالجمال الكثير والجاه الواسع وإلى ما يكافئ ضرور نفعه وهذه أمور تختلف بالأشخاص فرب إنسان صالح ينتفع بالمال الصالح وإن كثر فينفقه في سبيل الله ويصرفه

إلى الخيرات فهو مع هذه التوفيق نعمة في حقه ورب إنسان يستضر بالقليل أيضاً إذ لا يزال مستصغراً له شاكياً من ربه طالباً للزيادة عليه فيكون ذلك مع هذا الخذلان بلاء في حقه]

Ve ikinci kismet odur ki sen bil ve āgāh ol ki esbāb-ı dünyeviyyenin hayr ve şerri yekdigerine katılıp karışmıştır ki hayr-ı sâfisi az bulunur ya'nî şerrinden az olarak hayrısı sâfî olur māl ve ehl ve veled ve akārib ve cāh ve esbāb-ı sāire gibi velākin o kadar vardır ki onun nef'i darından ekser olan ve māl ve cāh ve esbāb-ı sāireden olan mikdār-ı kifāye gibi ve zararı nef'inden ekser olan ekser-i eşhās hakkında olan māl-ı kesīr ve cāh-ı vāsi' gibi ve onun zararına nef'i mükāfî olan münkasım olur. Ve bunlar birtakım umūrlardır ki eşhāsın ihtilāfı ile muhtelif olurlar. Ola ki sālih ve müttakî bir insān olur da kendi sālih olan mālî ile intifā' edip onu fî seb'ililāh infāk ve hayrāta sarf eyler velev ki mālî çok ola, işte bu hāl ile o māl onun hakkında ni'met olur. Ve ola ki bir insān olur ki māl-ı kalîl ile müstezırr olur, zīrā ki hemîşe onu istisgār etmekten ve Rabbisi Hakk ta'ālā izn-i bess-i şekvā eylemekten ve ona ziyādelik istemekten zāil olmaz ve o vakt bu hizlān ile berāber o māl-ı kalîl onun hakkında belā olur.

[قسمة ثالثة اعلم أن الخيرات باعتبار آخر تنقسم إلى ما هو مؤثر لذاته لا لغيره وإلى مؤثر لغيره وإلى مؤثر لذاته ولغيره فالأول ما يؤثر لذاته لا لغيره كلذة النظر إلى وجه الله تعالى وسعادة لقائه وبالجمله سعادة الأخرى التي لا انقضاء لها فإنها لا تطلب ليتوصل بها إلى غاية أخرى مقصودة وراءها بل تطلب لذاتها]

Ve üçüncü kismet odur ki sen bil ki kaffe-i hayrāt āher bir i'tibār ile dī-ger bir aksāma münkasım olur ki yalnız zātı için müessir olup onun dīgeri-ne te'sīri yok bir şeye ve dīgerine hāssaten müessir olan şeye ve hem kendi zātı için ve hem dahi dīgeri için müessir olan bir şeye inkisām eder. Ve o ki yalnız kendi zātı için müessir olup onun dīgeri için te'sīri olmayan şey ise ancak vech-i Bārī nazarı ve sa'ādet-i likāsı ni'meti gibi hayrlardır ve inkızāsı yok bi'l-cümle olan sa'ādet-i uhreviyyedir, zīrā ki onun mā-verā-sında maksūd bir gāye-i uhreviyye onunla tevassul etmek için taleb olun-mayıp ancak onun zātı için taleb olunur.

[الثاني ما يقصد لغيره ولا غرض أصلاً في ذاته كالدرهم والدنانير فإن الحاجة لو كانت لا تنقضى بها لكانت هي والحصباء بمثابة واحدة ولكن لما كانت وسيلة إلى اللذات سريعة الإيصال إليها صارت عند الجهال محبوبة [152] في نفسها حتى يجمعوها ويكتزوها ويتصارفوا عليها بالربا ويظنون أنها مقصودة ومثال هؤلاء مثال من يحب شخصاً فيحب بسببه رسوله الذي يجمع بينه وبينه ثم ينسى في محبة الرسول محبة الأصل فيعرض عنه طول عمره ولا يزال مشغولاً بتعهد الرسول ومراعاته وتفقدته وهو غاية الجهل والضلال]

Ve ikincisi ise ki zâtında aslâ bir garaz olmaz da ancak gayrısı için maksûd olur, o dahi derâhim ve denânîr gibidir, zîrâ ki hâcât-ı beşeriyye onlarla kazâ olunmamış olsaydı onlarla ufak taşlar bir mesâbe ve bir mertebede olurlardı velâkin lezzâta vesîle olunca ve sür'atle lezzâta müsıl bulununca cehl 'indlerinde fî nefsihâ sevgili ve mahbûb olup mergûb ve matlûb oldular tâ ki onları biliktirip cem' ve iddihâr eder oldular ve ona güzeste almak ve ribâ ile mu'âmele edip istirbâhlarıyla onlar fâiz akçeyi kazanmak için onlara tesârif eylerler ve bizzât maksûde olduğunu zann ederler. İşte bunların misâlleri o kimsenin misâlidir ki bir şahs sever de onun sebebi ile onun elçi ve sefîr ve resûlünü muhabbet eder sonra sefîrinin muhabbetinde asl olan mahbûbu unutup ferâmûş eyler ve tûl-i 'ömründe ondan i'râz edip yüz çevirmekle onun resûl ve elçisinin ta'ahhüd ve mürâ'ât ve tefakküdünde iştigâl etmekten zâil olmaz, hâlbuki onun işbu ef'âlî gâye-i cehl ü dalâldir.

[الثالث ما يقصد لذاته ولغيره كالصحة والسلامة فإنها تقصد ليسببها على الذكر والفكر الموصلين إلى لقاء الله تعالى أو ليتوصل بها إلى استيفاء لذات الدنيا وتقصد لذاتها فإن الإنسان وإن استغنى عن الشيء الذي تراد سلامة الرجل لأجله فيريد أيضاً سلامة الرجل من حيث إنها سلامة فإذن المؤثر لذاته فقط هو الخير والنعمة تحقيقاً وما يؤثر لذاته ولغيره أيضاً فهو نعمة ولكن دون الأول فأما ما لا يؤثر إلا لغيره كالنقدين فلا يوصفان في أنفسهما من حيث إنهما جوهران بأنهما نعمة بل من حيث هما وسيلتان فيكونان نعمة في حق من يقصد أمراً ليس يمكنه أن يتوصل إليه إلا بهما فلو كان مقصده العلم والعبادة ومعه الكفاية التي هي ضرورة حياته استوى عند الذهب والمدر فكان وجودهما وعدمهما عنده بمثابة واحدة بل ربما شغله وجودهما عن الفكر والعبادة فيكونان بلاء في حقه ولا يكونان نعمة]

Ve üçüncüsü ise ki hem zâtı için ve hem gayrısı için maksûd olan hayrdır, o dahi sıhhat ve selâmet gibidir, zîrâ ki onun sebebi ile likâullâha müsıl olan zikr ü fikre muktedir olmak veyâhüd lezzât-ı dünyânın istifâsına onunla mütevâsıl olmak için istenilir ve hem dahi kendi zâtı için matlûb olur ki insân onunla selâmet-i ricl murâd olunan nesneden müstagnî olsa da selâmet olduğu haysiyyetle ayağının sıhhat ve selâmetini ister ve bu sûrette kendi zâtı için dahi kasd olunur ve hâl bu minvâl üzere olunca yalnız kendi zâtı için matlûb ve maksûd olan şey tahkîkan hayr ve ni'met ancak odur. Ve o ki zâtı için ve gayrısı için müessir olur, o dahi eğerçi ni'met ise velâkin evvelki gibi değildir, evvelkisinden dūn ve nâzildir. Ve o ki yalnız ancak dîğerine müessirdir ki nakdeyn gibi, onlar cevher oldukları haysiyyetle fî nefsihâ ni'met vasfı ile muttasıf olmazlar, ancak dîğerlerine bir vesîle olmaları haysiyyetle o kimsenin hakkında ni'met olur ki ancak onlarla istediği emre mütevâsıl olur ki başkalarıyla onun maksûduna vusû-

lû mümkün olamaz ve bu takdîrce onun maksûdu ‘ilm ve ‘ibâdet olur da kendisiyle zarûret-i hayâtı olan kifâye dahi mevcûd bulursa o vakt onun ‘indeinde altın ile hâk pâresi bir mesâbede olur ya’nî toprak parçasıyla sîm ve zer cevherleri mütesâvî olup onların vücûd u ‘ademleri mesâbe-i vâhi-dede olur, belki onların vücûdları fikr ve ‘ibâdetten onu meşgûl eder de o hâlde onun hakkında belâ olup ni‘met olmazlar.

[قسمة رابعة اعلم أن الخيرات باعتبار آخر تنقسم إلى نافع ولذيد وجميل فاللذيد هو الذي تدرك راحته في الحال والنافع هو الذي يفيد في المآل والجميل هو الذي يستحسن في سائر الأحوال والشروع أيضاً تنقسم إلى ضار وقبيح ومؤلم وكل واحد من القسمين ضربان مطلق ومقيد فالمطلق هو الذي اجتمع فيه الأوصاف الثلاثة]

Ve dördüncü kısmet odur ki sen bil ki hayrât i ‘tibâr-ı âherle nâfî‘ ve lezîz ve cemîle münkasım olurlar. Ve lezîz ancak o nesnedir ki hâlen onun râhatını idrâk edersin. Ve nâfî‘ odur ki meâlen fâide eder. Ve cemîl odur ki ahvâl-i sâirede müstahsen olur. Ve şürûr dahi kezâlik dârr ve kabîh ve mü’lime münkasım olurlar ve onların her bir kısmı iki nev’dir ki mutlak ve mukayyedir. Ve mutlak odur ki evsâf-ı selâse onda müctemi‘ olmuştur.

[أما في الخير فكالعلم والحكمة فإنها نافعة وجميلة ولذيذة عند أهل العلم والحكمة وأما في الشر فكالجهل فإنه ضار وقبيح ومؤلم وإنما يحس الجاهل بألم جهله إذا عرف أنه جاهل وذلك بأن يرى غيره عالماً ويرى نفسه جاهلاً فيدرك ألم النقص فتنبعث منه شهوة العلم اللذيذة ثم قد يمنع الحسد والكبر والشهوات البدنية عن التعلم فيتجاذبه مضادان فيعظم ألمه فإنه إن ترك التعلم تألم بالجهل ودرك النقصان وإن اشتغل بالتعلم تألم بترك الشهوات أو بترك الكبر وذل التعلم ومثل هذا الشخص لا يزال في عذاب دائم لا محالة]

Hayrda olan nev’i ise ‘ilm ve hikmet gibidir ki bunlar ehl-i ‘ilm ü hikmet ‘indlerinde nâfî‘ ve cemîl ve lezîzlerdir ve şerrde ise cehl gibidir, zîrâ cehl dârr ve kabîh ve mü’limdir. fakat nādân ancak o vakt kendi cehlinin elemine hiss eder ki dîğeri ‘âlim görür de kendi nefsinin nādân görür ve o hâlde noksânlığın elemi duyar da hiss eder ve ondan ‘ilmin lezzetli olan şehveti münba’is olur da sonra kibr ve hased ve şehvât-ı bedeniyye onu ta‘allümden men‘ eder ki o vakte iki mütezâdd beyinde mütecâzib olup arada keşâkeşte kalır ve onun elem ve gamı ‘azîm olur, zîrâ ki ‘ilmi terk ederse cehl ve nādânlık ile müteallim olur da kemlik ve noksânı idrâk eder ve ta‘allüm ile müştâgil olursa terk-i şehvât veyâhüd terk-i kibr ve zülli-i ta‘allümle müteallim olur ve bu gibi şahs lâ-mahâle ‘azâb-ı dâimîden zâil olmaz.

[الضرب الثاني المقيد وهو الذي جمع بعض هذه الأوصاف دون بعض فرب نافع مؤلم كقطع الإصبع المتأكلة والسلعة الخارجة من البدن ورب نافع قبيح كالحمق فإنه بالإضافة إلى بعض الأحوال نافع فقد قيل استراح من لا عقل له فإنه لا يتهم بالعاقبة فيستريح في الحال إلى أن يحين وقت هلاكه ورب نافع من وجه ضار من وجه كاللقاء المال في البحر عند خوف الغرق فإنه ضار للمال نافع للنفس في نجاتها والنافع قسمان ضروري كالإيمان [153] وحسن الخلق في الإيصال إلى سعادة الآخرة وأعني بهما العلم والعمل إذ لا يقوم مقامهما البتة غيرهما وإلى ما لا يكون ضروريا كالسكنجيين مثلاً في تسكين الصفرء فإنه قد يمكن تسكينها أيضاً بما يقوم مقامه]

Ve ikinci nev'i ki mukayyedir. O dahi işbu evsâfin ba'zısını cem' etmiş ve ba'zısını cem' edememiştir, zîrâ ola ki bir mü'lim nâfi' olur, meselâ âkile 'illetine uğrayan parmağın kat'ı ve bedenden hâric olan sil'atin kat'ı gibi, eğerçi hâlen elem ve rencîdelik ise velâkin cesede nâfi' ve fâidelidir. Ve ola ki nâfi' ve kabîh olur ya'nî mümkün ki kabîh dahi nâfi' olur meselâ hamâkat ve bönlük gibi ki ba'zı ahvâle izâfetle nâfi' olur, nitekim denilmiş ki 'aklı olmayan kimse istirahat bulmuştur, zîrâ ki 'âkıbet ile mehmûm olmaz da hâlen âsâyişe kalır tâ ki helâkinin vakti gelir ya'nî helâkine dek müsterîh olur da gamnâk olmaz. Ve ola ki bir vechden nâfi' ve diğer vechden muzırr olur ki havf-ı garktan deryâya mâlın tarh u ilkâsı gibi, zîrâ ki mâla muzırr ve nefse nâfi'dir, çünkü necâtına sebep olur. Ve nâfi' dahi iki kısımdır ki bir kısmı zarûrîdir, sa'âdet-i âhirete müsıl olan îmân ve hüsn-i huluk gibi ya'nî 'ilm ve 'amel gibi, çünkü onların gayrıları onların yerlerine kâim olamaz ve diğer kısmı gayr-i zarûrîdir ki teskîn-i safrâda meselâ sikencebînin şûrbü gibi, zîrâ safrânın diğer bir nesne ile teskîni mümkün olur da makâmına diğer bir 'ilâc dahi kâim olur.

[قسمة خامسة اعلم أن النعمة يعبر بها عن كل لذيذ واللذات بالإضافة إلى الإنسان من حيث اختصاصه بها أو مشاركته لغيره ثلاثة أنواع عقلية وبدنية مشتركة مع بعض الحيوانات وبدنية مشتركة مع جميع الحيوانات أما العقلية فكلذة العلم والحكمة إذ ليس يستلذها السمع والبصر والشم والذوق ولا البطن ولا الفرج وإنما يستلذها القلب لاختصاصه بصفة يعبر عنها بالعقل وهذه أقل اللذات وجوداً وهي أشرفها أما قلتها فلأن العلم لا يستلذها إلا عالم والحكمة لا يستلذها إلا حكيم وما أقل أهل العلم والحكمة وما أكثر المتسمين باسمهم والمتسمين برسومهم وأما شرفها فلأنها لازمة لا تزول أبداً لا في الدنيا ولا في الآخرة ودائمة لا تمل فالطعام يشبع منه فيمل وشهوة الوقاع يفرغ منها فتستثقل والعلم والحكمة قط لا يتصور أن تمل وتستثقل ومن قدر على الشريف الباقي أبد الأباد إذا رضي بالخسيس الفاني في أقرب الآماد فهو مصاب في عقله محروم لشقاوته وإدباره وأقل أمر فيه أن العلم والعقل لا يحتاج إلى أعوان

وحفظة بخلاف المال إذ العلم يحرسك وأنت تحرس المال والعلم يزيد بالإنفاق والمال ينقص بالإنفاق والمال يسرق والولاية يعزل عنها والعلم لا تمتد إليه أيدي السراق بالأخذ ولا أيدي السلاطين بالعزل فيكون صاحبه في روح الأمن أبداً وصاحب المال والجاه في كرب الخوف أبداً ثم العلم نافع ولذيذ وجميل في كل حال أبداً والمال تارة يجذب إلى الهلاك وتارة يجذب إلى النجاة ولذلك ذم الله تعالى المال في القرآن في مواضع وإن سماه خيراً في مواضع]

Ve beşinci kismet ise ki o dahi işbu taksîm-i âti'z-zikrdır. Sen şöylece bil ve âgâh ol ki ni'met her bir lezîze ta'bîr olunur ve lezzât ise insâna izâfetle ki ni'met ihtisâsı ve onda olan dîğerrinin müşâreketi haysiyyetle üç nev'dır ki 'akliyye ve ba'zı hayvânât ile müşterek olan lezzet-i bedeniyye ve cemî'-i hayvânât ile müşterek bulunan lezzât-ı bedeniyyedir.

Ve 'akliyye olan lezzetin nev'i ise 'ilm ve hikmetin lezzeti gibidir, çünkü sem' ve basar ve şemm ve zevk gibi havâss onunla müstelizz olamazlar ve batn ve ferc dahi onunla istilzâz edemezler, ancak kalb-i sahîh onunla müstelizz olur, çünkü kalb 'akl ile ta'bîr olunur bir sıfatla muhtastır. Ve bu lezzet ise vücûdca ekall-i lezzât ise de ki şâd ve nâdir ve kalîldir velâkin eşref-i lezzâtıdır. Onun ve kılletinin sebebi dahi ancak şol vechdendir ki lezzet-i 'ilm ile ancak 'âlim olan kimse müstelizz olur ki 'âlimin gayrısı aslâ 'ilmin lezzetini bilemez ve hikmetin lezzetiyle ancak hakîm olan adam müstelizz olur ki hakîmin gayrısı hikmetin lezzetini alamaz. Ve ehl-i 'ilm ü hikmet ise ne çok kalîl adamlardır ya'nî cihânda ehl-i 'ilm ü hikmet pek çok kalîldirler ve kılletleri hasebiyle işbu lezzet dahi kalîl ve cüz'îdir, yoksa mecd ü şerefçe kâffe-i lezzât-ı cihânın a'zamıdır demek olur. Ve onların isimleriyle müsemmâ ve resmleriyle mürtesim olanlar dahi ne çok adamlardır. Ve onun şerefi ise o dahi işbu cihettendir ki ebade'l-âbâd işbu lezzet zâil olmaz ki ne dünyâda zâil olur ve ne de âhirette, hemîşe dâimîdir ve ondan usanmak ve melâlet vâki' olmaz, zîrâ yemekten tokluk hâsıl olur da ondan melâlet vâki' olur ve şehvet-i vikâ'dan dahi ferâgat vukû'uyla istiskâl olunur ve 'ilm ü hikmet ise aslâ ve kat'â onlardan istiskâl ve melâlet vukû'u mutasavver olmaz. Kim ki ebade'l-âbâd bâkî olan şerîfe kâdir olur da akreb-i ezmine vü âmâdda fânî olan denî ve hasîse râzî olursa o kimse 'aklında müsâb olup şakâvet ve idbârına mebnî mahrûm ve bî-behredir. Ve onda olan fevâid ve menâfî'in en ziyâde ekallî işbu fevâid ve menâfî'dir ki 'ilm ve 'akl hemîşe mâl gibi a'vân ve ensâr ve hafezeye muhtâc ve müftekir değillerdir, çünkü 'ilm seni hıfz ve hirâset eder ve sen mâlî hirâset edersin ve 'ilm infâk ile ziyâdelenir ve mâl infâk ile eksilip noksân olur ve mâl sirkat olunup gider ve vilâyet ve mansıbdan dahi 'azl

ve ferâgat vâki‘ olur ve ‘ilme hırsızların elleri ahze uzanmaz ve ‘azle dahi eydî-i selâtîn mümtedd olmaz ve bu yüzden dahi sâhibi dâimen ve ebeden rûh râhat ü emândadır ve māl ve câhın sâhibi hemîşe ebedî olarak korkuluk ve havfın kerb ve hüzn ve guşasındadır. Ve dahi ‘ilm her bir hâlde dâimen ve ebeden nâfi‘ ve lezîz ve cemîldir ve māl ise gâh sâhibini helâke çeker ve gâhî necâta cezbe eder ve onu için Hakk subhânehu ve ta‘âlâ mālî Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şânda ba‘zı yerlerde zemm etmiş velev ki ba‘zı yerlerde dahi onu hayr tesmiye etmiştir.

[وَأَمَّا قِصُور أَكْثَرِ الْخَلْقِ عَنْ إدْرَاكِ لَذَةِ الْعِلْمِ فِيمَا لِعَدَمِ الذَّوْقِ فَمَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَعْرِفْ وَلَمْ يَشْتَقْ إِذَ الشَّوْقِ تَبَعَ الذَّوْقِ وَإِمَّا لِفَسَادِ أَمَزَجَتِهِمْ وَمَرَضِ قُلُوبِهِمْ بِسَبَبِ إِتْبَاعِ الشَّهَوَاتِ كَالْمَرِيضِ الَّذِي لَا يَدْرِكُ حُلَاوَةَ الْعَسَلِ وَيَرَاهُ مَرَأً وَإِمَّا لِقِصُورِ فُطْنَتِهِمْ إِذْ لَمْ تَخْلُقْ لَهُمْ بَعْدَ الصِّفَةِ الَّتِي بِهَا يَسْتَلْذُ الْعِلْمُ كَالطِّفْلِ الرُّضِيعِ الَّذِي لَا يَدْرِكُ لَذَةَ الْعَسَلِ وَالطَّيُورِ السَّمَانِ وَلَا يَسْتَلْذُ إِلَّا اللَّبَنَ وَذَلِكَ لَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّهَا لَيْسَتْ لَذِيذَةً وَلَا اسْتِطَابَتَهُ اللَّبَنُ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ أَلْذُ الْأَشْيَاءِ فَالْقَاصِرُونَ عَنْ دَرَكِ لَذَةِ الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ ثَلَاثَةٌ إِمَّا مَنْ لَمْ يَحْيِ بَاطِنَهُ كَالطِّفْلِ [154] وَإِمَّا مَنْ مَاتَ بَعْدَ الْحَيَاةِ بِإِتْبَاعِ الشَّهَوَاتِ وَإِمَّا مَنْ مَرَضَ بِسَبَبِ إِتْبَاعِ الشَّهَوَاتِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ إِيْشَارَةٌ إِلَى مَرَضِ الْعُقُولِ وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا﴾ إِيْشَارَةٌ إِلَى مَنْ لَمْ يَحْيِ حَيَاةَ بَاطِنِهِ وَكُلِّ حَيٍّ بِالْبَدَنِ مَيِّتٌ بِالْقَلْبِ فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْمَوْتَى وَإِنْ كَانَ عِنْدَ الْجَهَالِ مِنَ الْأَحْيَاءِ وَلِذَلِكَ كَانَ الشَّهَدَاءُ أَحْيَاءَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ فَرَحِينَ وَإِنْ كَانُوا مَوْتَى بِالْأَبْدَانِ]

Ve lezzet-i ‘ilmin idrâkından ekser-i halkın kusûru ise yâ ‘adem-i zev-kindendir ki meşhûr bir meseldir ki “Men lem yezuk lem ya‘rif” ya‘nî “O ki tatmayan bilmez” demektir. Ve tatmayan dahi müştâk olmaz, zîrâ ki şevk zevke tâbî‘dir veyâhüd emzicelerinin fesâdındandır ve dahi ittibâ‘-ı şehvât ile kulûblârının marazındandır o marîz gibi ki balın tatlılığını idrâk etmez de onu acı görür veyâhüd fitnatlarının kusûrındandır, çünkü lezzet-i ‘ilmi alır da onunla müstelizz olur sıfat henüz onlarda halk olmamış ki balın lezzeti ve semiz kuşların lezzetlerini idrâk etmeyen sabî gibi ki süttten gayrı diğer bir nesnenin lezzetini bilmez de onun lezzeti ancak süt içmekle olur ve sabînin katında lezzeti mechûl olmakla onun ‘adem-i lezzetine delâlet etmez ve süttten hoşlanması dahi süt elezz-i eşyâ olduğuna delâlet etmez.

Kaldı ki lezzet-i ‘ilm ü hikmetin idrâkından kâsır olan eşhâs üç sınıf adamlardır: Onun bâtını henüz hayy ve zinde olmayan bir şahstır tıfl-ı radî‘ gibi veyâhüd hayâtta sonra ittibâ‘-ı şehvât ile olmuş bir şahstır veyâ ittibâ‘-ı şehvât ile hasta ve bîmâr olan şahstır. Ve tebâreke ve ta‘âlânın ﴿فِي﴾

²⁴³ kavlı-i ‘ālisi dahi ‘ukūlun marazına işārettir ve dahi Hakk ‘azze ve celle hazretlerinin ²⁴⁴ «لَيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا» kavlı-i celili batını zinde ol-mayanlara işārettir. Ve her bir şahs ki bedeniyle zinde ve diri ve kalbi ile ölüdür, o kimse ‘indallāh mevtādandır velev ki onlar ebdānlarıyla mevtā-dırlar.

[الثانية لذة يشارك الإنسان فيها بعض الحيوانات كلذة الرياسة والغلبة والاستيلاء وذلك موجود في الأسد والنمر وبعض الحيوانات]

Ve lezzet-i sāniye ki insān onda ba‘zı hayvānāt müşāreket eder, o dahi riyāset ve galebe ve istilā lezzeti gibidir ki o lezzet arslan ve nemir ve ba‘zı hayvānātta mevcūddur.

[الثالثة ما يشارك فيها سائر الحيوانات كلذة البطن والفرج وهذه أكثرها وجوداً وهي أخسها ولذلك اشترك فيها كل ما دب ودرج حتى الديدان والحشرات ومن جاوز هذه الرتبة تشبث به لذة الغلبة وهياً شهدا التصاقاً بالمتغافلين فإن جاوز ذلك ارتقى إلى الثالثة فصار أغلب اللذات عليه لذة العلم والحكمة لا سيما لذة معرفة الله تعالى ومعرفة صفاته وأفعاله وهذه رتبة الصديقين ولا ينال تمامها إلا بخروج استيلاء حب الرياسة من القلب وآخر ما يخرج من رءوس الصديقين حب الرياسة وأما شره البطن والفرج فكسره مما يقوى عليه الصالحون وشهوة الرياسة لا يقوى على كسرها إلا الصديقون فأما قمعها بالكلية حتى لا يقع بها الإحساس على الدوام وفي اختلاف الأحوال فيشبه أن يكون خارجاً عن مقدور البشر]

Ve üçüncü lezzet ise ki insān onda hayvānāt-ı sāireye müşāreket eder, o dahi lezzet-i batn u ferc gibidir ve bu lezzet vücūdca ekser-i şehevāt olup hālbuki cümlesinin ehass ve ednāsıdır ve onun için rüy-i zemīn üzere debb edip derc eden her bir dābbe onda müştereklerdir hattā dīdān ve haşerāt-ı arz müteşārik olmuşlardır. Ve kim ki bu rütbeye tecāvüz ederse lezzet-i galebet onunla müteşebbis olur ve zümre-i eblehān ve müteğāfilīne onun iltisākı daha ziyāde pek çok katı ve şedīddir ve ondan dahi geçip ileriye tecāvüz ederse sāliseye mürtekī olur ki o vakt ona agleb-i lezzāt lezzet-i ‘ilm ü hikmet olur, lā-siyyemā ma‘rifetullāh ile sıfāt ve ef‘ālinin ma‘rifeti lezzeti onun katında a‘zam-ı lezzāt olur ve bu rütbe ancak rütbe-i siddīkīndir. Ve bu rütbenin tamāmına ancak onun kalbinden istilā-i hubb-ı riyāsetin hurūcuyla nāil olur, zīrā ruūs-ı siddīkīnden en sonra çıkan şey hubb-ı riyāsettir. Ve şereh-i batn u ferc ise onun kesri kolaydır, zümre-i sulehā ona muktedir bulundukları umūrdandır velākin şehvet-i riyāset onun kesrine ancak zümre-i siddīkīn kādir olurlar. Ve bi’l-küllīyye kal‘ ve kam‘ı

243 “Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır.” Bakara, 2/10.

244 “(Aklen ve fikren) diri olanları uyarması için.” Yāsīn, 36/70.

ki 'ale'd-devâm ona ihsâs vâki' olmamak ve ihtilâf-ı ahvâlde onun şâibesi zuhûr etmemek emri ise maktûr-ı beşerden hâric gibidir.

[نعم تغلب لذة معرفة الله تعالى في أحوال لا يقع معها الإحساس بلذة الرياسة والغلبة ولكن ذلك لا يدوم طول العمر بل تعتريه الفترات فتعود إلى الصفات البشرية فتكون موجودة ولكن تكون مقهورة لا تقوى على حمل النفس على العدول عن العدل وعند هذا تنقسم القلوب إلى أربعة أقسام قلب لا يحب إلا الله تعالى ولا يستريح إلا بزيادة المعرفة به والفكر فيه وقلب لا يدري ما لذة المعرفة وما معنى الأنس بالله وإنما لذته بالجاه والرياسة والمال وسائر الشهوات البدنية وقلب أغلب أحواله الأنس بالله سبحانه والتلذذ بمعرفته والفكر فيه ولكن قد يعتريه في بعض الأحوال الرجوع إلى أوصاف البشرية وقلب أغلب أحواله التلذذ بالصفات البشرية ويعتريه في بعض الأحوال تلذذ بالعلم والمعرفة]

Evet, olur ki ma'rifetullâh lezzeti ba'zı ahvâlde galebe eder ki onunla lezzet-i ri'yâset ve galebet-i ihsânın vukû'u olmaz velâkin bu hâl tûl-i 'ömr-de dâim olmaz, belki ba'zı feterât ona mu'terî olmakla sıfât-ı beşeriyye ona 'avdet eder de o hâlde onda mevcûde olursa da lâkin makhûr kalır da nefsi 'adlden 'udûl ettirmeye tâkatmend ve mütekavvî olamaz.

Ve bunun 'indinde kulûb-i beşeriyye dört kısma münkasım olur ki bir kısmı o kalbdır ki ancak Allâhu ta'âlâya muhabbet eder ve istirâhati ancak ziyâde-i ma'rifet-i ilâhiyye ve tefekkürüyledir. Ve bir kalb vardır ki ma'rifetin lezzetini bilmez ve Allâhu ta'âlâ ile olan ünsün ma'nâsını bilmez, onun lezzeti ancak câh ve ri'yâset ve mâl ve sâir şehevât-ı bedeniyye ileddir. Ve bir kalb vardır ki onun aaleb-i ahvâli Allâhu ta'âlâ ile bi'l-istînâs ve onun ma'rifetiyle ve onda olan tefekkürü ile telezzüz ederse velâkin ba'zı ahvâlde evsâf-ı beşeriyyeye rücû' etmek hâli dahi ona mu'terî olur. Ve bir kalb vardır ki onun aaleb-i ahvâli sıfât-ı beşeriyye ile telezzüz etmek olur ve ba'zı ahvâlde 'ilm ve ma'rifetle telezzüz etmek hâli dahi ona mu'terî olur.

[أما الأول فإن كان ممكناً في الوجود فهو في غاية البعد وأما الثاني فالدنيا طافحة به وأما الثالث والرابع فموجودان ولكن على غاية الندور ولا يتصور أن يكون ذلك نادراً شاذاً وهو مع الندور يتفاوت في القلة والكثرة وإنما تكون كثرته في الأعصار القريبة من أعصار الأنبياء عليهم السلام فلا يزال يزداد العهد طولاً وتزداد مثل [155] هذه القلوب قلة إلى أن تقرب الساعة ويقضي الله أمراً كان مفعولاً وإنما وجب أن يكون هذا نادراً لأنه مبادي ملك الآخرة والملك عزيز والملوك لا يكثرون فكما لا يكون الفائق في الملك والجمال إلا نادراً وأكثر الناس من دونهم فكذا في ملك الآخرة فإن الدنيا مرآة الآخرة فإنها عبارة عن عالم الشهادة والآخرة عبارة عن عالم الغيب وعالم الشهادة تابع لعالم الغيب كما أن الصورة في المرآة تابعة لصورة الناظر

في المرأة والصورة في المرأة وإن كانت هي الثانية في رتبة الوجود فإنها أولى في حق رؤيتك فإنك لا ترى نفسك وترى صورتك في المرأة أولاً فتعرف بها صورتك التي هي قائمة بك ثانياً على سبيل المحاكاة فالقلب التابع في الوجود متبوعاً في حق المعرفة والقلب المتأخر متقدماً وهذا نوع من الانعكاس ولكن الانعكاس والانتكاس ضرورة هذا العالم فكذلك عالم الملك والشهادة محالٌ لعالم الغيب والملكوت]

Ve birinci ise ya'nî kalb-i evvel ise velev ki vücûdda mümkün ise lâkin gâye-i bu'ddedir. Ve ikincisi ise ki kalb-i sâni idi, onunla dünyâ lebâbebedolu ve memlûdur. ve üçüncü ve dördüncü kalbler ise onlar ikisi dahi dünyâda mevcûdlardır velâkin gâye-i nedret ve şüzûz üzeredirler ki pek ziyâde az ve kalîl adamlardır ve şâzz ve nâdir olmayarak vücûdları mutasavver olmaz ve bu şüzûz ve nedretle berâber killet ve kesrette dahi mütefâvitlerdir. Ve kesreti ancak a'sâr-ı enbiyâdan karîb olan a'sârda olur ve 'ahdin tûlu uzayıp ya'nî tûl-i 'ahdi müzdâd oldukça işbu kulûb emsâlinin killeti müzdâd olur tâ ki sâ'at karîb olup kıyâm-ı kıyâmet yaklaşır ve mukadder olan emri Allâhu ta'âlâ kazâ eder. Ve bunun nâdir olmağının vücûbu ancak o cihettedir ki bu şân mülk-i âhiretin mebâdisidir. Ve mülk 'azîzdir ki mülûk çoklaşmazlar, nitekim mülk ve cemâlde fâik olan kimse ancak nâdir ve şâzz olur ve nâsın ekseri onların mâ-dünlarıdır. İşte mülk âhirette dahi böyledir, zîrâ ki dünyâ âhiretin aynasıdır ve 'âlem-i şehâdetten 'ibârettir ve âhiret 'âlem-i gaybdan 'ibârettir ve 'âlem-i şehâdet 'âlem-i gayba tâbi'dir, nitekim aynada görünen sûrete nazar edenin sûretine tâbi'dir ve aynada görünen sûret velev ki rûtbe-i vücûdda ikinci ise velâkin senin rû'yetin hakkında birinci rûtbededir, zîrâ ki sen kendi nefsinı göremezsın, ancak kendi sûretini evvelâ aynada görürsün ve onunla sende kâim olan sûreti sâniyen bilirsın ki sebîl-i müşâbehe vü muhākāt ile ikinci mertebede anlaşırsın ve bu yüzden vücûdda ma'rifet hakkında tâbi' metbû'a dönüp ma'kes ve müteahhir dahi mukaddeme münkalib-i menkûs olmuş olur ki bu hâl in'ikâstan bir nev'dir velâkin in'ikâs ve intikâs işbu 'âlemin zarûretindedir. İşte bunun gibi 'âlem-i mülk ü şehâdet dahi 'âlem-i gayb u melekûta müşâbih ve mûhākîdir.

[فمن الناس من يسر له نظر الاعتبار فلا ينظر في شيء من عالم الملك إلا ويعبر به إلى عالم الملكوت فيسمى عبوره عبرة وقد أمر الحق به فقال ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾ ومنهم من عميت بصيرته فلم يعتبر فاحتبس في عالم الملك والشهادة وستفتح إلى حسه أبواب جهنم وهذا الحبس مملوء ناراً من شأنها أن تطلع على الأفتدة إلا أن بينه وبين إدراك المهمل حجاباً فإذا رفع ذلك الحجاب بالموت أدرك وعن هذا أظهر الله تعالى الحق على لسان قوم

استنطقهم بالحق فقالوا الجنة والنار مخلوقتان ولكن الجحيم تدرك مرة بإدراك يسمى علم اليقين ومرة بإدراك آخر يسمى عين اليقين وعين اليقين لا يكون إلا في الآخرة وعلم اليقين قد يكون في الدنيا ولكن للذين قد وفوا حظهم من نور اليقين فلذلك قال الله تعالى ﴿كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ﴾ أي في الدنيا ﴿ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ﴾ أي في الآخرة فإذا قد ظهر أن القلب الصالح لملك الآخرة لا يكون إلا عزيزاً كالشخص الصالح لملك الدنيا]

Ve nâsın ba‘zısı Allāhu ta‘ālânın tevfiğiyle nazar-ı i‘tibāra muvaffak olup ya‘nî nazar-ı i‘tibār ona müyesser olmuştur ki ‘âlem-i mülkten her neye bakarsa ondan ‘ibret alıp onunla ‘âlem-i melekûta geçer ve onun o ‘ubûru “‘ibret” ile tesmiye olunur, hâlbuki Hakk celle ve ‘alâ onunla emr edip buyurmuş ki ²⁴⁵ ﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾ ya‘nî “Ey basiretli olanlar, siz ‘ibret alınız.” Ve nâsın ba‘zısı buna muvaffak olmayıp ancak onun basîresi kör olmuş ki ‘âlem-i mülkten bir ‘ibret almaz da ‘âlem-i mülk ü şehâdet-te tutsak olur ve onun mahbesine ebvâb-ı cehennemden kapılar açılır ve habshânesi âteşten dolup mümtelî olur ki o âteşin şânından odur ki ef’ide üzerine çıkıp muttali’ olur, fakat eleminin hiss ve idrâki ile onun beyninde bir hicâb vardır. Vaktâ ki o hicâb mevt ve vefât ile kalkıp mürtefi’ olur, o vakt o âteşin elemi idrâk eder. Ve bundan Hakk subhānehu ve ta‘ālâ hazretleri bir kavmin lisânı üzerine hakkı izhâr edip onları hakk ile istintâk etti ki o kavm dediler ki “Cennet ve nâr mahlûklardır velâkin cahîm bir kerre ‘ilm-i yakîn ile müsemmâ olan ilm ile idrâk eder ve diğer kerre ‘ayn-ı yakîn ile müsemmâ olan ‘ilm ile idrâk olunur ve ‘ayn-ı yakîn ise ancak âhi-rette olur ve ‘ilm-i yakîn ise olur ki dünyâda nûr-ı yakînden istifâ-yı hazz edenlere hâsıl olur.” Ve onun için Zât-ı zü’l-celâl buyurmuş ki ²⁴⁶ ﴿كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ﴾ ya‘nî “Öyle değildir, siz ‘ilm-i yakîni bilmiş olsaydınız cahîmi dünyâda görürdünüz.” ²⁴⁷ ﴿ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ﴾ ya‘nî “Sonra âhi-rette dahi onu ‘ayn-ı yakîn ile görürsünüz” demektir. Bu âyetlerin hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Hakkâ ki o iftihârınızın ‘âkıbetini ‘ilme’l-yakîn bildiğiniz o ‘ilm sizi müfâharatten rücû’ ettirirdi, Hudâ hakkı için siz nârı ba‘ıdden görürsünüz sonra ona duhûlünüzde ‘ayne’l-yakîn görürsünüz, ba‘dehu o sizi iftihâr ile meşgûl eden ni‘metlerin o günde hesabından suâl olunursunuz.” Kaldı ki bu beyân ve tafsîlin müfâdı ile zâhir oldu ki mülk-i âhirete sâlih olan kalb ancak ‘azîzdir ki mülk-i dünyâyâ sâlih olan zât gibidir ki o dahi şâzz ve nâdirü’l-vücûd demektir.

245 “Ey basiret sahipleri ibret alın.” Haşr, 59/2.

246 “Hayır, kesin olarak bir bilseniz... Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz.” Tekâsür, 102/5-6.

247 “Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz” Tekâsür, 102/7.

[قسمة سادسة حاوية لمجامع النعم اعلم أن النعم تنقسم إلى ما هي غاية مطلوبة لذاتها وإلى ما هي مطلوبة لأجل لغاية أم الغاية فإنها سعادة [156] الآخرة ويرجع حاصلها إلى أربعة أمور بقاء لا فناء له وسرور لا غم فيه وعلم لا جهل معه وغنى لا فقر بعده وهي النعمة الحقيقية ولذلك قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ”لا عيش إلا عيش الآخرة“ وقال ذلك في الشدة تسلية للنفس وذلك في وقت حفر الخندق في شدة الضر وقال ذلك مرة في السرور منعاً للنفس من الركون إلى سرور الدنيا وذلك عند إحداق الناس به في حجة الوداع وقال رجل اللهم إني أسألك تمام النعمة فقال النبي صلى الله عليه وسلم وهل تعلم ما تمام النعمة قال لا قال ”تمام النعمة دخول الجنة“]

Ve altıncı kısım ise o dahi mecâmi‘-i ni‘ama hâvidir. Sen yakînen bil ve âgâh ol ki ni‘am-ı ilâhiyye li-zâtihâ matlûb olan gâyeye ve gâye için matlûb olunan nesneye münkasım olur. Ve li-zâtihâ matlûb olan gâye ise sa‘âdet-i âhirettir. Ve onun hâsılı dört ‘aded emre râci‘ olur ki onun fenâsı olmayan bekâ ve içinde gam olmayan şâdî ve sūrūr ve onunla cehl ve nâ-dânî bulunmayan ‘ilm ve ondan sonra yoksulluğu olmayan baylık ve gınâdır ve ni‘met-i hakîkiyye dahi ancak onlardır ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ²⁴⁸ “لا عيش إلا عيش الآخرة” ki “Ayş ancak âhiretin ‘ayşıdır.” Bunu bir kerre hengâm-ı şiddette tesliye-i nefis için buyurmuştu ki şiddet-i darr evânında hendeğin hafır vaktinde demişti ve diğer kerre de hengâm-ı şâdumânî vü sūrūrda ki dünyânın sūrûruna meyl etmekten nefsi men‘ eylemek için buyurmuştu ve o dahi hacc-ı vedâ‘da ki onunla nâsın ihâtası ‘inde onu söylemişti. Ve bir gün bir âdem “Yâ Rabb, ben tamâm-ı ni‘meti senden dilerim” diye niyâz ettikte, efendimiz ona “Ni‘metin tamâmı nedir sen onu bilir misin?” diye suâl ettikte, o kimse “yok” dedi ve o vakt ‘aleyhi’s-selâm efendimiz ²⁴⁹ “تمام النعمة دخول الجنة” diye irâde ve fermân buyurdu ya’nî “Tamâm-ı ni‘met ancak duhûl-i cennettir” diye beyân etmiş.

[أما الوسائل فتقسم إلى الأقرب الأخص كفضائل النفس وإلى ما يليه في القرب كفضائل البدن وهو الثاني وإلى ما يليه في القرب ويجاوز إلى غير البدن كالأسباب المطيفة بالبدن من المال والأهل والعشيرة وإلى ما يجمع بين هذه الأسباب الخارجة عن النفس وبين الحاصلة للنفس كالتوفيق والهداية فهي إذن أربعة أنواع]

Ve vesâil ise o dahi akreb-i ahasa fezâil-i nefis gibi ve kurbda mütekârib olan nesneye ki fezâil-i beden gibi ki ikincisidir ve bundan yakınlıkta mütekârib olup da bedeninin gayrısına tecâvüz eden ki māl ve ehl ve ‘aşî-

248 et-Tergîb ve’t-Terhîb, 2/244; Mecma‘u’z-Zevâid, 2/9; Keşfu’l-Hafâ, 1/215.

249 Keşfu’l-Hafâ, 1/347.

retten bedene mutîfe bulunan esbâb gibi ve nefsten hâric olan işbu esbâb ile nefse hâsıl olan umûrun beyinde cem' eden ki tevîk ve hidâyet gibi ahvâle münkasım olur ve bunlar dahi dört kısımlardır:

[النوع الأول وهو الأخص الفضائل النفسية ويرجع حاصلها مع انشعاب أطرافها إلى الإيمان وحسن الخلق وينقسم الإيمان إلى علم المكاشفة وهو العلم بالله تعالى وصفاته وملائكته ورسله وإلى علوم المعاملة وحسن الخلق ينقسم إلى قسمين ترك مقتضى الشهوات والغضب واسمه العفة ومراعاة العدل في الكف عن مقتضى الشهوات والإقدام حتى لا يمتنع أصلاً ولا يقدم كيف شاء بل يكون إقدامه وإحجامه بالميزان العدل الذي أنزله الله تعالى على لسان رسوله صلى الله عليه وسلم إذ قال الله تعالى ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾ فمن خصي نفسه ليزيل شهوة النكاح أو ترك النكاح مع القدرة والأمن من الآفات أو ترك الأكل حتى ضعف عن العبادة والذكر والفكر فقد أخسر الميزان ومن انهزم في شهوة البطن والفرج فقد طغى في الميزان وإنما العدل أن يخلو وزنه وتقديره عن الطغيان والخسران فتعادل به كفتا الميزان]

Ve birinci nev'i ki ahass-ı akrebdir, onlar fezâil-i nefsiyyedir ki etrâfi inşî'âbıyla onun hâsıl-ı îmân ve hüsn-i halka râci' olur. Ve îmân dahi 'ilm-i mükâşefeye ki Zât-ı zü'l-celâlin 'ilmi ve onun sıfât ve melâike ve rüsûlünün 'ilmidir ve 'ulûm-ı mu'âmeleye münkasım olur. Ve hüsn-i huluk dahi kezâlik iki kısma münkasım olur ki terk-i muktezâ-yı şehvât u gazabdır ki onun ismi 'iffettir ve mürâ'ât-ı 'adldir ki muktezâ-yı şehvâtтан keff-i nefis edip de aslen ve külliyyen ondan imtinâ' etmemek ve dilediği gibi keyfe şâe ona ikdâm etmemekle hâlet-i 'adli gözetmektir ya'nî onda olan te'âtisi ancak Zât-ı zü'l-celâl resûl-i 'âlî-câhının lisânı üzerine inzâl ettiği mîzân-ı 'adl ile ola ki onun muktezâlarına ikdâm ve ihcâmı ancak o mîzân-ı 'adâlet ile mevzûn ola, çünkü tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ﴾²⁵⁰ ya'nî "Allâhu ta'âlâ semâyı arz üzere ref' etti ve nâs beyinde 'adli vaz' etti tâ ki mîzân-ı 'adlde haddi tecâvüz etmeyeler ki onunla emr-i 'âlem kıyâm ve nizâm bula ve vezni 'adlle doğru vezn edin ki nâsın hakkından bir şey noksân etmeyin." Bu veznde dikkat kıyâmetteki mîzânda rezâletten tahzîrdir denildi. Ve o ki kendi nefsinî şehvet-i nikâhın izâlesi için puhte eder veyâhüd külliyyen ma'a'l-kudre ve'l-emn mine'l-âfât nikâhı terk eder veyâhüd tenâvül ve ekli terk eyler tâ ki 'ibâdet ve zikr ve fikrden za'îf ve nahîf ve zebûn ve nâtüvân oldu, o kimse tahkîkan mîzânda ziyân ettirmiş. Ve kim ki şehvet-i batn u fercde münhemik olur, o kimse mîzânda haddi

tecāvüz edip tугyān etmiş olur ki kaldı ki 'adl ve sedād ancak o şe'ndir ki onun vezn ve takdîri hüsrân ve tугyāndan hālî olur da terāzinin iki keffesi onda mu'tedil ve mütesāvî ola.

[فإذا الفضائل الخاصة بالنفس المقربة إلى الله تعالى أربعة علم مكاشفة وعلم معاملة وعفة وعدالة ولا يتم هذا في غالب الأمر إلا بالنوع الثاني وهو الفضائل البدنية وهي أربعة الصحة والقوة والجمال وطول العمر ولا تنهياً هذه الأمور الأربعة إلا بالنوع الثالث وهي النعم الخارجة المطيعة بالبدن وهي أربعة المال والأهل والجاه وكرم العشيرة ولا ينتفع بشيء من هذه الأسباب الخارجة والبدنية إلا بالنوع الرابع وهي الأسباب التي تجمع بينها وبين ما يناسب [157] الفضائل النفسية الداخلة وهي أربعة هداية الله ورشده وتسديده وتأيدته فمجموع هذه النعم ستة عشر إذ قسمناها إلى أربعة وقسمنا كل واحدة من الأربعة إلى أربعة وهذه الجملة يحتاج البعض منها إلى البعض إما حاجة ضرورية أو نافعة]

Kaldı ki nefsin fezâil-i hâssası ve Allāhu ta'ālaya mukarrib olan ef'ālî dördttür ki 'ilm-i mükāşefe ve 'ilm-i mu'āmele ve 'ıffet ve 'adālettir. Ve fî gālîbi'l-emr bu hısāl-i erba'a ancak nev'-i sâni ile tamām olur ya'nî fezâil-i bedeniyye ile tamām olur ve onlar dahi dördttür ki sıhhat ve kuvvet ve cemāl ve tül-i 'ömrdür. Ve şol umūr dahi ancak nev'-i sâlis ile müteheyyi' ve âmāde olur ki o dahi bedene mutîf olan ni'am-ı hâricedir ve onlar dahi dördttür ki māl ve ehl ve cāh ve kerem-i 'aşirettir. Ve bu esbāb-ı hâriciyye ve bedeniyye ile olan intifā'ı ancak nev'-i râbi' ileddir ve onlar dahi şol esbābdır ki onlarla fezâil-i dāhile-i nefsiyyenin beynlerinde cem'eyler ve onlar dahi dördttür ki Allāhu ta'ālânın hidāyet ve rüşd ve tesdîd ve te'yîdidir. İşte işbu ni'metin mecmû'u on altıdır, zîrâ ki biz onları dört kısma taksîm ettik ve işbu aksâm-ı erba'anın her bir kısmı dahi dört kısma taksîm eyledik ve bu cümle ise onların ba'zı dîğerk ba'zına muhtâc olur ve o hâcet yâ zarûrî veyâhüd nâfi'adır.

[أما الحاجة الضرورية فكحاجة سعادة الآخرة إلى الإيمان وحسن الخلق إذ لا سبيل إلى الوصول إلى سعادة الآخرة البتة إلا بهما فليس للإنسان إلا ما سعى وليس لأحد في الآخرة إلا ما تزود من الدنيا فكذلك حاجة الفضائل النفسية التي تكسب هذه العلوم وتهذيب الأخلاق إلى صحة البدن ضروري]

Ve hâcet-i zarûrî ise o dahi sa'âdet-i âhiretin îmāna ve hüsn-i hulka olan hâceti gibidir, çünkü elbette sa'âdet-i âhirete vusûl ancak îmân ve hüsn-i huluk ileddir, zîrâ ki insân için ancak onun sa'y ettiğî şey vardır ki dünyâdan tezevvüd ettiğî nesnenin gayrısı onun âhirette bir nesnesi yoktur. İşte fezâil-i nefsiyye hâceti kezâlik işbu 'ulûmu kesb eder ve sıhhat-ı beden için tehziib-i ahlâk dahi emr-i zarûrîdir.

[وأما الحاجة النافعة على الجملة فكحاجة هذه النعم النفسية والبدنية إلى النعم الخارجة مثل المال والعز والأهل فإن ذلك لو عدم ربما تطرق الخلل إلى بعض النعم الداخلة فإن قلت فما وجه الحاجة لطريق الآخرة إلى النعم الخارجة من المال والأهل والجاه والعشيرة فاعلم أن هذه الأسباب جارية مجرى الجناح المبلغ والآلة المسهلة للمقصود أما المال فالفقير في طلب العلم والكمال وليس له كفاية كساع إلى الهيجا بغير سلاح وكبازي يروم الصيد بلا جناح ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "نعم المال الصالح للرجل الصالح"]

Ve hâcet-i nâfi'a ise o dahi 'ale'l-cümle ni'am-ı hârice olan māl ve 'izz ve ehl olan ni'am-ı nefsiyye ve bedeniyyenin hâceti gibidir, çünkü ma'düm olmuş olsa olalar ki ba'zı ni'am-ı dâhiliyye hâlel tetarruk eder. Ve eğer sen māl ve ehl ve cāh ve 'aşiretten olan ni'am-ı hâriceye tarîk-i âhiretin vech-i ihtiyâcî nedir der isen o dahi sen şöylece bil ki işbu esbâb-ı maksada müsehhil ve âlet-i mübliga olan cenâh ve kanadın mecrâsında cārî olurlar, şöyle ki māl insânâ silâh gibidir, zîrâ ki kifâyesi olmayan fakîr ve yoksul cihânda 'ilm ve kemâlin talebinde silâhsız olarak bâdiyye sa'y eden kimse gibidir veyâhüd kanatsız olarak saydı kasd eden bâzî gibidir ve onun için 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki نِعْمَ الْمَالُ "نِعْمَ الْمَالُ" ya'nî "Recül-i sâlihe zihî māl-ı sâlih."²⁵¹

[وقال صلى الله عليه وسلم "نعم العون على تقوى الله المال" وكيف لا ومن عدم المال صار مستغرق الأوقات في طلب الأقوات وفي تهئية اللباس والمسكن وضرورات المعيشة ثم يتعرض لأنواع من الأذى تشغله عن الذكر والفكر ولا تندفع إلا بسلاح المال ثم ذلك يحرم عن فضيلة الحج والزكاة والصدقات وإفاضة الخيرات وقال بعض الحكماء وقد قيل له ما النعيم فقال الغنى فإني رأيت الفقير لا عيش له قيل زدنا قال الأمن فإني رأيت الخائف لا عيش له قيل زدنا قال العافية فإني رأيت المريض لا عيش له قيل زدنا قال الشباب فإني رأيت الهرم لا عيش له وكأن ما ذكره إشارة إلى نعيم الدنيا ولكن من حيث إنه معين على الآخرة فهو نعمة ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "من أصبح معافى بدنه آمناً في سربه عنده قوت يومه فكأنما حيزت له الدنيا بحذافيرها"]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki نعم العون "نعم العون" ya'nî "Allāhu ta'ālānın takvāsı üzerine māl zihî bir yāverdir." Ve nice olmaya o hāl ile ki ma'dümü'l-māl olan kimse ak-vâtın talebinde ve libās ve meskenin tehyie ve tedārükünde ve ma'îşetin zarūrâtında evkâtı müstagrak olur da sonra onu zikr ü fikrden meşgûl eden birtakım renc ve envā'-ı ezāya müte'arrız olur ki o cefā ve ezā ancak silâh-ı

251 el-Beyhakî, el-Âdâb, 320, no: 791; Şu'abu'l-İmân, 2/446, no: 1190.

252 Keşfu'l-Hafâ, 2/387.

māl ile mündefi' olur sonra bu 'anā ve te'ab ve renc ve nasbıyla ma'an fazīle-i hacc ve zekāt ve sadaka ve ifāza-i hayrattan dahi mahrūm olur. Ve ba'zu'l-hukemādan "Na'im nedir?" diye suāl olundukta "Gınā ve baylıktır, zīrā ben görürüm ki fakīrin bir 'ayşısı olmaz" diye cevāb vermiş. Ve dahi "Bizi bu beyān ve pendden ziyāde eyle" denildikte, hakīm "Emn dahi na'imdir, zīrā ben gördüm ki hāifin 'ayşısı yoktur" demiş ve bir dahi "Bu beyāndan bize ziyāde eyle" denildikte, "Āfiyet dahi na'imdir, zīrā ben gördüm ki hastanın bir 'ayşısı olmaz" demiş ve bir dahi "Bizi ziyāde eyle" diye istiksār-ı beyān ettiklerinde hakīm "Civānī dahi na'imdir, zīrā ben gördüm ki pīr-i fānī ve şeyh-i herimin dahi 'ayşısı olmaz" demiş. Ve hakīm bu zikr ettiği şey eğerçi na'im-i dünyāya işāret ise de velākin āhirete dahi mu'in olduğu haysiyyetle hakikaten dahi ni'mettir ve onun için 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki ²⁵³من أصبح معافى بدنه آمناً في سربه ki hülāsa-i meālī: "Kim ki kendi nefsinde mu'āfā ve nefis ve hayvānāt ve emvālī üzerine dahi emīn ve bī-bāk ve kūt-ı yevmine mālīk olarak sabāha dāhil olduysa o kimse sanki cemī'-i dünyāya mālīk olmuş" ki bi-esrihā kāffe-i dünyā onu hūzesine girmiştir.

[وَأَمَّا الْأَهْلُ وَالْوَلَدُ الصَّالِحُ فَلَا يَخْفَى وَجْهَ الْحَاجَةِ إِلَيْهِمَا إِذْ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "نَعَمْ الْعَوْنُ عَلَى الدِّينِ الْمَرْأَةُ الصَّالِحَةُ" وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْوَلَدِ "إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ الْحَدِيثُ وَقَدْ ذَكَرْنَا فَوَائِدَ الْأَهْلِ وَالْوَلَدِ فِي كِتَابِ النِّكَاحِ وَأَمَّا الْأَقْرَابُ فَهَمَا كَثَرُ أَوْلَادِ الرَّجُلِ وَأَقْرَابِهِ كَانُوا لَهُ مِثْلَ الْأَعْيُنِ وَالْأَيْدِي فَيَتَسَرَّ لَهُ بِسَبِيهِمْ مِنَ الْأُمُورِ الدُّنْيَوِيَّةِ الْمَهْمَةُ فِي دِينِهِ مَا لَمْوَ انْفَرَدَ بِهِ لَطَالُ شُغْلِهِ وَكُلُّ مَا يَفْرُغُ قَلْبُكَ مِنْ ضَرُورَاتِ الدُّنْيَا فَهُوَ مَعِينٌ لَكَ عَلَى الدِّينِ فَهُوَ إِذْنٌ نِعْمَةً]

Ve ehl ve veled-i sālih ise onlara olan vech-i hācet dahi sana hafī ve nihān değildir ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām [158] efendimiz buyurmuş ki ²⁵⁴نعم العون على الدين المرأة الصالحة ya'nī "Dīn üzerine zevce-i sāliha zihī bir yāverdir." Ve dahi veledde buyurmuş ki ²⁵⁵إذا مات العبد انقطع عمله إلا في ثلاث ولد صالح يدعو له ya'nī "Kul vefāt ederse onun 'ameli munkatī' olur meğer ki üç şeyden ki o üç nesneden onun 'ameli kesilmez de durur ya'nī onların ecr ü sevābları onun dīvān-ı hasenātına yazılır ki onların birisi veled-i sālihtir" ilā āhiri'l-hadīs. Ve fī-mā tekaddeme biz ehl ve veledin fevāidini ādāb-ı nikāh kitābında zikr etmişiz. Ve akāribin ise adamın evlād ve akāribi çoklaştıkça ona dīde ve dest makāmında olurlar da onların sebepleriyle onun

253 el-Āhād ve'l-Mesānī, 4/146; Hilyetu'l-Evliyā, 5/249.

254 el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsī İhyā, 5/2151.

255 "Ademoğlu öldüğünde ameli kesilir, üç şey hariç: Biri fayda sağlayan ilimdir." Müslim, ez-Zikr ve'd-Duā, 2682.

dîninde umûr-ı mühimme-i dünyeviyyeden birtakım umûr ona müteyessir olur ki kendisi onlarda yalnız ve münferid kalmış olsaydı tûl-i 'ömründe onlarla olan iştigâli uzardı. Ve her ne ki senin kalbini zarûrât-ı dünyâviyyeden boşatıp fârig kılarırsa sana dîn üzerine yâverdir ve o dahi ni'mettir.

[وأما العز والجاه فبه يدفع الإنسان عن نفسه الذل والضميم ولا يستغني عنه مسلم فإنه لا ينفك عن عدو يؤذيه وظالم يشوش عليه علمه وعمله وفراغه ويشغل قلبه وقلبه رأس ماله وإنما تندفع هذه الشواغل بالعز والجاه ولذلك قيل الدين والسلطان توأمان قال تعالى ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾ ولا معنى للجاه إلا ملك القلوب كما لا معنى للغنى إلا ملك الدراهم ومن ملك الدراهم تسخرت له أرباب القلوب لدفع الأذى عنه فكما يحتاج إلى سقف يدفع عنه المطر وجبة تدفع عنه البرد وكلب يدفع الذئب عن ماشيته فيحتاج أيضاً إلى من يدفع الشر به عن نفسه وعلى هذا القصد كان الأنبياء الذين لا ملك لهم ولا سلطنة يراعون السلاطين ويطلبون عندهم الجاه وكذلك علماء الدين لا على القصد التناول من خزانهم والاستئثار والاستكثار في الدنيا بمتابعتهم ولا تظن أن نعمة الله تعالى على صلى الله عليه وسلم حيث نصره وأكمل دينه وأظهره على جميع أعدائه ومكن في القلوب حبه حتى اتسع به عزه وجاهه كانت أقل من نعمته عليه حيث كان يؤذي ويضرب حتى افتقر إلى الهرب والهجرة]

Ve 'izz ve cāh ise o dahi onunla kendi nefsi üzerinden züll ve daymı def' eder de bir müslim ondan müstagnî olamaz ya'nî her bir müslim elbet-te 'izz ve cāha muhtâc ve müftekırdır, zîrâ ki onu incitip rencide îzâ eden bir düşman ve onun 'ilm ve 'amelini ve ferâgını ona zulmen veyâ haseden teşvîş eden bir sitemkârdan münfekkk ve hâlî olamaz ve bununla dâimâ kalbi meşgûl kalır ve onun kalbi ise onun re's ü māl ve sermâyesidir ve bu şevâgıl ise ancak 'izz ü cāh ile mündefi' olur ve onun için denilmiş ki dîn ve sultân ikisi tev'emândırlar ki tebâreke ve ta'ālâ buyurmuş ki *﴿وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ﴾*²⁵⁶ ya'nî eğer "Allāhu ta'ālâ nâsın ba'zısını ba'zısıyla ya'nî müşrikleri mü'minlerle def' etmeseydi yer yüzü zulmet-i küfr ile fâsid ve bâtlı olurdu velâkin Allāhu 'azîmü's-şân 'alemler üzerine fazl ü rahmet sâhibidir."

Mervîdir ki Dāvūd b. Īsâ 'aleyhi's-selâm sapan taşı atmakta ziyâde mahâreti olmakla o cenkte bulunmuştu. Tālût "Her kim Cālût'u katl ederse ona kızımı ve nısf-ı mülkümü veririm" diye va'd etmişti. Dāvūd 'aleyhi's-selâm, Cālût'u sapan taşıyla başına vurup dağıtıp katl ve 'askeri müferrak ve münhezim oldukça ber-vefk-ı şart kızını ve nısf-ı mülkünü verdi sonra cümlesine mâlik oldu. Ve bu mefhûm-ı kıssa lüzûm-ı 'izz ü cāha

256 "Eğer Allah'ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yer yüzü bozulurdu." Bakara, 2/251.

delîldir, zîrâ mülk kulûbdan gayrı câh için dîger bir ma'nâ yoktur, nitekim mülk derâhimden gayrı gınâ ve baylık için dîger bir ma'nâ yoktur. Kim ki derâhime mâlik olursa ondan ezâyı def' etmek için erbâb-ı kulûb ona mü-sahhar olurlar ve nitekim insân bârânı def' eder bir dam ve tavan ve hâne örtüsüne muhtâc olur ve soğukluğun def'i için bir cübbeye muhtâc olur ve dahi koyun sürüsünden kurdu def' eder bir kelbe muhtâc olur, kezâlik kendi nefsi üzerinden onunla şerri def' edecek bir 'izz ve câha muhtâcdır. Ve bu kasd ü niyyet üzerine kendi mülk ve saltanatları olmayan peygamberân-ı kirâm selâtîn-i fihâmı mürâ'ât edip onların 'indlerinde câhı taleb ederlerdi ve kezâlik 'ulemâ-yı dîn dahi böylecedirler ki selâtîn-i 'izâmı bu niyyet ve kasd ile mürâ'ât edip onların 'indlerinde 'izz ve câhı taleb etsinler, değil ki hazînelerinde derâhimi almak ve dîgerleri üzerine nefsleri tercîh ve istisâr etmek veyâ onların mütâba'atleriyle dünyâlıkta istiksâr etmek için ya'nî bu gibi kasd ile câh ve 'izzi istemeyeler. Sakın sen sanma ki hazret-i sultân-ı enbiyâ vü rûsûl 'aleyhi't-tahiyye ve's-selâm efendimiz cemî'-i a'dâsına gâlib ve muzaffer olup nusret-i tâmmeye mazhar ve fûtûhât-ı 'azîme ve sâir hidâyet ve tevfi-kâta müyesser ve dîn-i mübînî ona ikmâl buyurulup düşmanı makhûr ve müdemmir olduğu vakte onun hakkında sezâvâr buyurulan ni'met ki onunla kulûb-i 'âmmede dahi onun hubbu mütemekkin olup onunla 'izz ve câhı genişlenip müttesi' oldu. Fî-mâ sebakta darb ve ezâyâ dūçâr ve firâr ve hezîmete ıztırârında ve envâ'-ı mihen ve meşâkka râst gelip onunla giriftâr olduğu zamânda onun hakkında olan ni'met ve 'inâyet o ni'metten dūn veyâ ekall idi.

[فإن قلت كرم العشيرة وشرف الأهل هو من النعم أم لا فأقول نعم ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "الأئمة من قريش" ولذلك كان صلى الله عليه وسلم من أكرم الناس أرومة في نسب آدم عليه السلام وقال صلى الله عليه وسلم "تخيروا لنطفكم الأكفاء" وقال صلى الله عليه وسلم "إياكم وخضراء الدمن فقل ما خضراء الدمن قال المرأة الحسناء في المنبت السوء" فهذا أيضا من النعم ولست اعني به الانتساب الى الظلمة وارباب الدنيا بل الانتساب الى شجرة رسول الله صلى الله عليه وسلم والى ائمة العلماء والى الصالحين والابرار المتوسمين بالعلم والعمل]

Ve eğer sen kerem-i 'aşîret ve şeref-i ehl dahi ni'amdan mıdır yoksa yok der isen ben derim ki evet ya'nî ni'amdandır ve onun için Resûl-i a'zam sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurmuş ki ²⁵⁷ "الأئمة من قريش" ya'nî "Eimme-i islâm kabîle-i Kureyştendirler." Ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm

257 el-Mustedrek 'Ale's-Sahîhayn, 4/85, no: 6962; ; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, 4/26, 3521; et-Taberânî, el-Mu'cemu's-Sagîr, 1/260, 425.

efendimiz, Âdem ‘aleyhi’s-selâmın rişte-i nesebinde aslen ekrem olan zevât-ı ‘izâmdan ve sülâle-i kirâm-ı be-nâm ve efham-ı şu‘ab u kabâil-i ‘âlî-câh u makâmdan [159] idi. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *إِيَّاكُمْ وَخَضِرَاءَ الدِّمَنِ فَقِيلَ مَا خَضِرَاءُ الدِّمَنِ قَالَ الْمَرْأَةُ الْحَسَنَاءُ فِي الْمُنْتَبِ*”²⁵⁸ ya‘nî “Siz hadrâu’d-dimen olan hatun kişiye mütezevvic olmaktan sakınız.” Ve “Hadrâu’d-dimen nedir?” diye istifsâr olundukta, “Menbit-i sū‘da olan imree-i hasnâdır” ya‘nî bî-asl ve bî-fasl olan zevce-i hasîne demektir, işte bu dahi ni‘amdandır. Ve ben bununla intisâb-ı zaleme ü sitem-kârânı murâd etmiyorum, ancak şecere-i kerîme-i peygamberî ve neseb-i kerîm-i eimme-i ‘ulemâ ve sulehâ ve ebrârı istiyorum, ya‘nî sülâle-i ‘aliyye-i tâhire-i Hâşimiyye ve ‘ilm ve ‘amel ile mütevessim bulunan zevât-ı kudsiyye vü dânişmendânın intisâblarını murâd ediyorum demektir.

[فإن قلت فما معنى الفضائل البدنية فأقول لا خفاء بشدة الحاجة إلى الصحة والقوة وإلى طول العمر إذ لا يتم علم وعمل إلا بهما ولذلك قال صلى الله عليه وسلم “أفضل السعادات طول العمر في طاعة الله تعالى” وإنما يستحق من جملة أمر الجمال فيقال يكفي أن يكون البدن سليماً من الأمراض الشاغلة عن تحري الخيرات ولعمري الجمال قليل الغناء ولكنه من الخيرات أيضاً أما في الدنيا فلا يخفي نفعه فيها وأما في الآخرة فمن وجهين أحدهما أن القبيح مذموم والطباع عنه نافرة وحاجات الجميل إلى الإجابة أقرب وجاهه في الصدور أوسع فكأنه من هذا الوجه جناح مبلغ كالمال والجاه إذ هو نوع قدرة إذ يقدر الجميل الوجه على تنجيز حاجات لا يقدر عليها القبيح وكل معين على قضاء حاجات الدنيا فمعين على الآخرة بواسطتها]

Ve eğer sen fezâil-i bedeniyyenin ma‘nâsı nedir der isen bunda dahi ben derim ki insânın sıhhat ve kuvvet ve tûl-i ‘ömre olan şiddet-i ihtiyâcına bir hafâ yoktur ki sıhhat ve kuvvet ve tûl-i ‘ömre muhtâc olduğu zâhir ve bedîhîdir, gizli ve nihân değildir, çünkü ‘ilm ve ‘amel ancak onlarla tamâm olur ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *يا نبي “Sa‘ādātın efdali ancak ta‘at-ı Rahmân’da olan ‘ömrün tülüdür.”* Fakat onların cümlelerinden ancak emr-i cemâl istihkâr olunur da denilir ki taharrî-i hayrâtan şâgıl olan emrâzdan ten ve beden-i insânın selâmeti kâfîdir, hâlbuki ben kendi ‘ömrüme kasem ederim ki cemâl eğerçi kalîlü’l-ginâ ise de velâkin o dahi hayrâtandır. Dünyâda olan hayrı ise artık onda olan fâide ve nef‘i hafî ve nihân değildir ve âhirette ise onda olan fâidesi iki vechdendir ki birinci vechi çirkîn ve kabîh hemîşe mezmûmdur ve tabâyî‘-i beşeriyye ondan

258 Musnedu’s-Şihâb, 2/96, no: 957.

259 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2152.

müteneffirlerdir ve cemîlin hâcâtı icâbet ve kabûle akrebdır ve sadr ve sî-ne-hâ-yı halkta onun câhı daha ziyâde geniş ve vâsî'dir. Sanki bu yüzden mâl ve câh gibi müblig ve müsıl bir cenah ve kanattır, zîrâ o dahi bir nev' kudrettir, çünkü kabîhü'l-manzar ve kerîhü's-süre olan çirkinin teshîr ve kazâlarına muktedir olamadıkları hâcât-ı dünyeviyyeye cemîlü'l-vech ve hûb-rûlar muktedir olurlar ve her ne ki kazâ-yı hâcât-ı dünyâviyye üzerine mu'îndir, onun vâsıtasıyla âhîret üzerine dahi mu'în olur ve âhîret üzerine mu'în olan şey ni'mettir. İşte cemâl dahi bu sûretle ni'met oldu demektir.

[والثاني أن الجمال في الأكثر يدل على فضيلة النفس لأن نور النفس إذ أتم إشراقه تأدى إلى البدن فالمنظر والمخبر كثيراً ما يتلازمان ولذلك عول أصحاب الفراسة في معرفة مكارم النفس على هيآت البدن فقالوا الوجه والعين مرآة الباطن ولذلك يظهر فيه أثر الغضب والسورور والغم ولذلك قيل طلاقة الوجه عنوان ما في النفس وقيل ما في الأرض قبيح إلا ووجهه أحسن فيه واستعرض المأمون جيشاً فعرض عليه رجل قبيح فاستنطقه فإذا هو ألكن فأسقط اسمه من الديوان وقال الروح إذا أشرقت على الظاهر فصباحة أو على الباطن ففصاحة وهذا ليس له ظاهر ولا باطن وقد قال صلى الله عليه وسلم "اطلبوا الخير عند صباح الوجوه" وقال عمر رضي الله تعالى عنه إذا بعثتم رسولاً فاطلبوا حسن الوجه حسن الاسم وقال الفقهاء إذا تساوت درجة المصلين فأحسنهم وجهاً أو لاهم بالإمامة وقال تعالى ممتناً بذلك ﴿وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾ ولسنا نعني بالجمال ما يحرك الشهوة فإن ذلك أنوثة وإنما نعني به ارتفاع القامة على الاستقامة مع الاعتدال في اللحم وتناسب الأعضاء وتناسف خلقة الوجه بحيث لا تنبو الطباع عن النظر إليه]

Ve ikinci vech odur ki fi'l-ekser cemâl-i rûy fazîlet-i nefse delâlet eder, zîrâ ki nûr-ı nefsin işrâkı tamâm olunca bedene dahi müteeddî olur, pek çok kerrede manzar ve bahber ikisi mütelâzım olurlar ve onun için ashâb-ı firâset mekârim-i nefsin ma'rifetinde hey'ât-ı beden üzerine ta'vîl edip dediler ki yüz ve göz derûnun aynasıdır, onun için onda eser-i gazab ve sürûr ve şadî ve gussa zuhûr eyler. Ve onun için denilmiş ki talâkat-ı vech zamîr-i nefsin 'unvânıdır. Ve dahi denilmiş ki rûy-i zemîn üzere bir çirkin yoktur illâ ki onun yüzü onun en ziyâde güzel olan yeri olmaya ki her bir mahlûkun yüzü onun ahsen-i a'zâsı olur da çirkin olsa bile yine onun vücûdunun en ziyâde güzelidir. Ve Me'mûn bir ceyşi onun önünde geçi-rip üzerine 'arz olunurken içlerinde çirkin yüzlü bir kabîhu'l-manzarı görmüş ve onu istintâk ettikte lisânı peltek ve zebânı elken görmekle dîvân-ı 'askerden ismini iskât ve kaydı terkîn edip demiş ki "Rûh, zâhir üzerine işrâk ederse adamın yüzünde sabâhat olur ve bâtına işrâk eylerse lisânda fesâhat olur ve bu adam ise onun ne bir zâhir ve ne bir bâtını vardır!"

Hâlbuki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki اطلبوا الخير عند 260 صباح الوجه ya’nî “Siz hayrî sabîhu’l-vech olanların ‘indlerinde taleb edip isteyiniz.” Ve ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Siz eğer bir elçi veyâ sefîri gönderecek olursanız hûb-rû ve nîk-nâmı taleb ediniz” ya’nî hasenü’l-vech ve hasenü’l-ism olan kimseyi gönderiniz. Ve fukahâ-yı a’lâm buyurmuşlar ki “Namâz kılanların dereceleri mütesâvî olursa onların en ziyâde güzel ve hûb-rû ve dilîrleri imâmete evlâdır” ki hasen-i vech ve cemâli mufaddal görüp de sâhibi imâmete evlâ ve ehakk ‘add etmişler. Ve Hakk subhânehu ve ta’âlâ bununla minnet ederek buyurmuş ki 261 ﴿وَزَادَهُ بَشَاطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ﴾ ya’nî “İlm ve cismde ona bir bast artırıp ziyâde etmişti.”

Ve bizim hûsn ü cemâlden [160] murâd ve maksadımız, şehvet-i hay-vâniyyeyi tahrîk eder ünûset olmayıp ancak bizim cemâlden murâdımız istikâmet üzere olan kâmetin irtifâ‘ ve lahm ile i’tidâl ve a’zânın tenâsüb ve hilkat-i vechin tenâsufudur o haysiyyetle ki ona nazar eylemekten tıbbâ-ı beşeriyye müteneffir olmaya.

[فإن قلت فقد أدخلت المال والجاه والنسب والأهل والولد في حيز النعم وقد ذم الله تعالى المال والجاه وكذا رسول صلى الله عليه وسلم وكذا العلماء قال تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوَّلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ﴾ وقال عز وجل ﴿أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوَّلَادُكُمْ فَتْنَةٌ﴾ وقال علي كرم الله وجهه في ذم النسب الناس أبناء ما يحسنون وقيمة كل امرئ ما يحسنه وقيل المرء بنفسه لا بأبيه فما معنى كونها نعمة مع كونها مذمومة شرعاً فاعلم أن من يأخذ العلوم من الألفاظ المتقولة المؤولة والعمومات المخصصة كان الضلال عليه أغلب ما لم يهتد بنور الله تعالى إلى إدراك العلوم على ما هي عليه ثم ينزل النقل على وفق ما ظهر له منها بالتأويل مرة وبالتخصيص أخرى فهذه نعم معينة على أمر الآخرة لا سبيل إلى جحدها إلا أن فيها فتناً ومخاوف فمثال المال مثال الحية التي فيها ترياق نافع وسم نافع فإن أصابها المعزم الذي يعرف وجه الاحتراز عن سمها وطريق استخراج ترياقها النافع كانت نعمة وإن أصابها السوادي الغر فهي عليه بلاء وهلاك وهو مثل البحر الذي تحته أصناف الجواهر والآلئ فمن ظفر بالبحر فإن كان عالماً بالسباحة وطريق الغوص وطريق الاحتراز عن مهلكات البحر فقد ظفر بنعمه وإن خاضه جاهلاً بذلك فقد هلك]

Ve eğer sen māl ve cāh ve neseb ve ehl ve veledi ni‘amın hayyizinde idhāl ettin, hâlbuki Hakk celle ve ‘alâ hazretleri māl ve cāhı zemm etmiştir ve kezâlik ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz ve ‘ulemâ-yı a’lâm hazerâtı māl ve cāhı zemm etmişler ki tebâreke ve ta’âlâ buyurmuş ki

260 Mecma‘u’z-Zevâid, 8/194; Keşfu’l-Hafâ, 1/155.

261 “Onun bilgisini ve gücünü artırdı.” Bakara, 2/247.

262 ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عُدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ﴾ ve Hazret-i ‘Alî kerremallâhu vechehu neseb-i nâsın zemminde demiş ki “Nâs ancak kudretlerinin ebnâsıdır ki her bir adamın değeri ona muktedir bulunduğu nesnedir.” Ve dahi demiş ki “Adam ancak kendi zâtıyladır ki babasıyla değildir.” Ve hâl böyle olunca ni‘met olduklarına ne ma‘nâ vardır ya’nî şer‘an mezmûm olmaklığıyla berâber bir ni‘met olmaklığına ne ma‘nâ vardır der isen burasını dahi şöylece bil ki o kimse ki ‘ilmi me‘ûl ve menkûl olan elfâzın ‘umûm ve husûsundan ahz eder, ‘alâ-mâ hiye ‘aleyhâ ‘ulûmun idrâkine Allâhu ta‘âlânın nûruyla mühtedî olmayınca dalâl hâli ona daha ziyâde aaleb olur da nakli te‘vîl ile bir kerre ona zâhir olan ma‘nâyâ tenzîl eder ve diğer kerre tahsîs ile bir ma‘nâyâ tenzîl eyler. Kaldı ki çün bunlar ya’nî mâl ve câh ve ehl ve evlâd ve neseb kâffesi emr-i âhîret üzerine i‘âne ederler, artık ni‘metliğin cahd ve inkârına bir yol yoktur velâkin onlarda fiten ve korkuluk vardır. Mâlin misâli mâr misâlidir ki onda tiryâk-ı nâfi‘ ve semm-i nâkî‘ vardır, vaktâ ki ehl-i ‘azîmet veyâ mu‘zime râst gelip uğrarsa o mugrim onun zehrinden ihtirâzın vechini bilir de onun âğusundan tebâ‘udla tiryâk-ı nâfi‘ istihrâcının yolunu bilir de hakkında ni‘met olur ve ‘acemî bir köylü ve magrûr bir sevâdî ona râst gelip tesâdüf eylerse onun üzerine belâ ve helâk olur. Ve hem dahi dibi lü‘lû ve cevâhirden memlû olan deryâ gibidir ve o ki tarîk-i gavs ve san‘at-ı sibâhat ile mühlîkât-ı bahrın tarîk-i ihtirâzını bilip de deryâyâ zafer bulur bir ni‘met-i ‘azîmeye zafer bulmuş olur ve kim ki cehl ü ‘adem-i ma‘rifet ve bî-ihtirâz ile deryâyâ dalıp havz ederse elbette nâdânî ile helâk olur.

[فلذلك مدح الله تعالى المال وسماه خيرا ومدحه رسول صلى الله عليه وسلم وقال ”نعم العون على تقوى الله تعالى المال“ وكذلك مدح الجاه والعز إذ من الله تعالى على رسوله صلى الله عليه وسلم بأن أظهره على الدين كله وحببه في قلوب الخلق وهو المعنى بالجاه ولكن المنقول في مدحهما قليل والمنقول في ذم المال والجاه كثير وحيث ذم الرياء فهو ذم الجاه إذ الرياء مقصوده اجتلاب القلوب ومعنى الجاه ملك القلوب وإنما كثر هذا وقل ذاك لأن الناس أكثرهم جهال بطريق الرقية لحية المال وطريق الغوص في بحر الجاه فوجب تحذيرهم فإنهم يهلكون بسم المال قبل الوصول إلى ترياقه ويهلكهم تمساح بحر الجاه قبل العثور على جواهره ولو كانا في أعينهما مذمومين بالإضافة إلى كل أحد لما تصور أن ينضاف إلى النبوة الملك كما كان لرسولنا صلى الله عليه وسلم ولا أن ينضاف إليها الغنى كما كان لسليمان عليه السلام]

Ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ mâlî medh edip onu “hayr” tesmiye

262 “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının.” Tegâbûn, 64/14.

etti ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz dahi onu medh edip نعم العون²⁶³ buyurdu ki “Allāhu ta‘ālânın takvâsı üzerine mâl zihî bir yâverdir” dedi. Ve kezâlik Zât-ı zü’l-celâl câh ve ‘izzî medh edip onun Resûl-i kibriyâsı üzerine minnet etti ki onun dîni kâffe-i edyân üzerine bi’l-izhâr zât-ı risâlet-penâhîlerini kılıp halâyıkta sevdirdi. Ve câhdan maksûd olan ma’nâ dahi odur velâkin ‘izz ve câhda vârid olan menkûl ne azdır ve zemm-i câh u mâlda olan menkûl çoktur ki her nerede riyâ zemm olduysa o zemm câhın zemmidir, çünkü riyânın maksûdu ancak ictilâb-ı kulûbdür ve câhın ma’nâsı dahi mülk-i kulûbdür. Ve bunun çok olması ve ötekinin az olması ancak o sebebdendir ki ekser-i nâs hayye-i mâlın efsûn ve rukyesi yoluna ve bahr-i câhın havz u gavsı tarîkine câhillerdir. Ve bu nâdânî ile helâke uğramamaları için onların tahzîrleri vâcib oldu, zîrâ ki mârın tiryâkına ermeden ve bahr-i câhın cevâhirine râst gelmeden semm-i mâl ile telef ve timsâh-ı bahr-i câh ile helâk olmaları melhûzdur yoksa onların ya’nî mâl ve câh kendi a’yân-ı zâtîyyeleri ile mezmûm olmuş olsaydılar mülk ve mâl ve saltanat ve câh-ı nübüvvete izâfeleri aslâ mutasavver olmazdı, nitekim ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimize ihsân buyuruldu ve nitekim Süleymân ‘aleyhi’s-selâma nübüvvetle gınâ dahi izâfe oldu.

[فالناس كلهم صبيان والأموال حيات والأنبياء والعارفون معزمون فقد يضر الصبي ما لا يضر المعزم نعم المعزم لو كان له ولد يريد بقاءه وصلاحه وقد وجد حية وعلم أنه لو أخذها لأجل تربيتها لاقتدى به ولده وأخذ الحية إذا رآها ليلعب بها فيهلك فله غرض في الترياق وله غرض في حفظ الولد فواجب عليه أن يزن غرضه في الترياق بغرضه في حفظ الولد فإذا كان يقدر على الصبر عن الترياق ولا يستضر به ضرراً كثيراً ولو أخذها لأخذها الصبي ويعظم ضرره بهلاكهم فواجب عليه أن يهرب عن الحية إذا رآها [161] ويشير على الصبي بالهرب ويقبح صورتها في عينه ويعرفه أن فيها سمّاً قاتلاً لا ينجو منه أحد ولا يحدّثه أصلاً بما فيها من نفع الترياق فإن ذلك ربما يغره فيقدم عليه من غير تمام المعرفة وكذلك الغواص إذا علم أنه لو غاص في البحر بمرأى من ولده لاتبعه وهلك فواجب عليه أن يحذر الصبي ساحل البحر والنهر فإن كان لا ينزجر الصبي بمجرد الزجر مهما رأى والده يحوم حول الساحل فواجب عليه أن يبعد من الساحل مع الصبي ولا يقرب منه بين يديه]

Ve ma‘lûm-ı ehl-i hireddir ki kusûr-ı efhâmdan dolayı kâffe-i nâs sıbyân gibidirler ve emvâl-i dünyâ dahi hayye ve ef‘â gibidirler ve enbiyâ ve ‘ârifân mu‘zim ve rukye-hân gibidirler. Ve ma‘lûmdur ki mu‘zime zarar vermeyen şey ba‘zen sabîye zarar eder. Evet, mu‘zimin oğlu olmuş olsa ve onun bekâ ve hayât ve salâhını isterse ve ma‘a-zâlik bir hayye bulmuş olsa

ve bilir ki onun tiryâkı için onu tutmuş olsa, oğlu dahi ona uyup onunla oynamak için onu tutacak ve onun helâkine sebep olacak, işte o hâlde onun iki garazı olmuş olur ki bir garazı ahz-ı tiryâktadır ve diğer garazı onun veledi hıfzındadır ve o vakt ona vâcib olur ki onun tiryâkta olan garazı ile veledi hıfzında olan garazını vezn eyleye ve eğer tiryâktan sabr etmeye kâdir olur da onun sabrıyla bir zarar-ı kesîre uğramazsa ve onu olduğu hâlde oğlu dahi onu alıp ve oğlunun helâki ile onun ahzında onun zararı ‘azîm olacağını anlarsa o hâlde ona vâcib olur ki mârî gördüğü vakte ondan kaçıp firâr ede ve hezîmet ve firâr ile oğluna işâret edip onun sûretini sabînin gözünde takbîh eyleye ve onda bir semm-i kâtil olduğu bi’t-ta’rîf ondan bir kimse necât bulmadığını tefhîm eyleye ve hem dahi onda olan tiryâkın nef’i ile aslâ onunla tahdîs etmeye, zîrâ ola ki o nef’ onu aldatır da tamâm-ı ma’rifet ona hâsıl olmadan gider de onun ahzına ikdâm eder. Ve gavvâs-ı bahr dahi böylece dir ya’nî eğer bilir ki oğlu önünde deryâya daldığı vakt oğlu dahi ona tebe’iyyet edip helâk edecek o hâlde ona vâcib olur ki bahr ve nehrin sâhillerinden oğlunu tahzîr ede ve eğer sâhilin etrâfına dolaştığını oğlu gördükçe zecr-i mücerred ile münzecir olmayacak olursa o vakt ona vâcibdir ki sabî ile ma’an sâhilden ba’îd bir mahalle gidip oğlunun huzûrunda sâhile yaklaştırmaya.

[فكذلك الأمة في حجر الأنبياء عليهم السلام كالصبيان الأغبياء ولذلك قال صلى الله عليه وسلم “إنما أنا لكم مثل الوالد لولده” وقال صلى الله عليه وسلم “إنما تتهافتون على النار تهافت الفراش وأنا أخذ بحجزكم” وحظهم الأوفر في حفظ أولادهم عن المهالك فإنهم لم يبعثوا إلا لذلك وليس لهم في المال حظ إلا بقدر القوت فلا جرم اقتصروا على قدر القوت وما فضل فلم يمسكون بل أنفقوه فإن الإنفاق فيه الترياق وفي الإمساك السم ولو فتح للناس باب كسب المال ورغبوا فيه لمالوا إلى سم الإمساك ورغبوا عن ترياق الإنفاق فلذلك قبحت الأموال والمعنى به تقيح إمساكها والحرص عليها للاستكثار منها والتوسع في نعيمها بما يوجب الركون إلى الدنيا ولذتها فأما أخذها بقدر الكفاية وصرف الفائض إلى الخيرات فليس بمذموم]

İşte enbiyâ-ı ‘izâm ‘aleyhimü’s-salātu ve’s-selâm hacrlerinde olan ümmet dahi gabî olan sıbyân gibidirler ve onun için ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ²⁶⁴“يَا نَبِيَّ إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ مِثْلُ الْوَالِدِ لَوْلَاهُ” ya’nî “Ben size ancak evlâdına olan vâlid gibiyim.” Ve dahi buyurmuş ki ²⁶⁵“يَا نَبِيَّ إِنَّمَا تَتَهَاَفَتُونَ عَلَى النَّارِ تَهَاَفَتَ الْفَرَّاشُ وَأَنَا أَخَذْتُ بِحُجْزِكُمْ” ya’nî “Siz ancak pervâne gibi âteş üzerine tesâkut edersiniz de ben sizin hacz ve men’inize alırım.” Ve onların hazz-ı

264 Ebû Dâvûd, Tahâret, 8, İbn Mâce, Tahâret, 313; Nesâî, Tahâret 40.

265 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2155.

evferleri ancak evlâdlarının mehâlikten hıfzları katındadır, zîrâ ki onlar ancak bunun için ba's olunmuşlar ve onların mâlde olan hazzları ancak kütları mikdârındadır. Lâ-cereme onlar dahi mikdâr-ı kût üzerine iktisâr ile helâlden kazandıkları mâldan fazla kalan nesneyi tutmayıp infâk etmişler, zîrâ ki mâlde olan tiryâk ancak onun emr-i infâkıdır, imsâkinde zehr-i kâtil vardır. Velâkin nâsa bâb-ı kesb-i mâl açılmak olsaydı ve onda ragbet etmiş olsaydılar elbette semm-i imsâka dahi meyl ve rûkûn ederlerdi ve tiryâkindan vaz geçip sarf-ı nazar ederlerdi. İşte onun için emvâl takbîh olunmuştur ve takbîhinden murâd imsâkinin takbîhidir ya'nî emvâle buhl ve hırs edip na'îminde tereffüh ve tevessu' etmek kasdıyla ondan istiksâr etmek şânıdır ki dünyâyâ ve lezzâtına rûkûn ve meyle mücib olan nesne ile tereffüh etmek için emvâlin teksîri hırsıdır, yoksa ondan mikdâr-ı kifâyeyi alıp fazlası hayrâta sarf etmek şânı mezmûm ve makdûh değildir.

[وَحَقَّ كُلُّ مُسَافِرٍ أَنْ لَا يَحْمِلَ إِلَّا بِقَدَرِ زَادِهِ فِي السَّفَرِ إِذَا صَمِمَ الْعِزْمَ عَلَى أَنْ يَخْتَصَّ بِمَا يَحْمِلُهُ فَأَمَّا إِذَا سَمَحَتْ نَفْسُهُ بِإِطْعَامِ الطَّعَامِ وَتَوْسِيعِ الزَّادِ عَلَى الرِّفْقَاءِ فَلَا بُدَّ بِالْإِسْتِكْثَارِ وَقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ "لَيْكِنْ بَلَغَ أَحَدَكُمْ مِنَ الدُّنْيَا كَزَادِ الرَّكَّابِ" مَعْنَاهُ لِأَنْفُسِكُمْ خَاصَّةً وَلَا فَقْدَ كَانَ فَيَمْنُ يَرَوِي هَذَا الْحَدِيثَ وَيَعْمَلُ بِهِ مَنْ يَأْخُذُ مِائَةَ أَلْفِ دِرْهَمٍ فِي مَوْضِعٍ وَاحِدٍ وَيَفْرُقُهَا فِي مَوْضِعِهِ وَإِلَّا يَمْسُكْ مِنْهَا حَبَّةً وَلَمَّا ذَكَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ الْأَغْنِيَاءَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ بِشِدَّةٍ اسْتَأْذَنَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي أَنْ يَخْرُجَ عَنْ جَمِيعِ مَا يَمْلِكُهُ فَأُذِنَ لَهُ فَفَزَلَ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَالَ "مَرَهُ بِأَنْ يَطْعَمَ الْمَسْكِينَ وَيَكْسُو الْعَارِيَّ وَيَقْرِيَ الضَّيْفَ" الْحَدِيثُ]

Ve her bir misâfirin hakkı odur ki seferde zâdından gayrı bir nesneyi haml etmeye. Eğer onun haml ettiği nesne ile muhtass olmaya 'azmi tasmi eyler ise, ammâ eğer rüfekâsına it'âm-ı ta'âm etmek için tevsi-i zâda nefsi semâhat eder ise o vakte istiksâr-ı mâlde bir be's olmaz. Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin ²⁶⁶ "ليكن بلغ أحدكم من الدنيا كزاد الركاب" hadîs-i şerîfinin ma'nâsı dahi "Sizin her birinizin dünyâdan onun belâgı râkibin zâdı gibi ola" demesi ya'nî sizin nefsinize hâssa ola demektir, yoksa bu hadîs-i şerîfi rivâyet ve mücebince 'amel eden rüvât içinde adamlar var idi ki yalnız bir yerde yüz bin dirhemi alır da yerlerine sarf ve infâk edip ondan bir habbe-i vâhideyi tutmazdı. Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz agniyânın cennete şiddet-i duhüllerini zikr ettiği hengâmda 'Abdurrahmân b. 'Avf 'aleyhi'r-rıdvân efendimizden cemî'-i mâlından çıkıp onu fî sebîlillâh infâk etmeye istizân eyledi ve efendimiz ona izn verince Cibrîl 'aleyhi's-selâm nâzil olup efendimize buyurdu ki "مره بأن يطعم المسكين"

إذا لم يكن عون من الله للفتى ... فأكثر ما يجني عليه اجتهداه

ki hülâsa-i mahsülü “Eğer merd-i hiredmende Allāhu ta‘ālādan ‘avn olmazsa fi’l-ekser ona cināyet eden onun kendi icthādıdır.”

[فأما الهداية فلا سبيل لأحد إلى طلب السعادة إلا بها لأن داعية الإنسان قد تكون مائلة إلى ما فيه صلاح آخرته

ولكن إذا لم يعلم ما فيه صلاح آخرته حتى يظن الفساد صلاحاً فمن أين ينفعه مجرد الإرادة فلا فائدة في الإرادة والقدرة والأسباب إلا بعد الهداية ولذلك قال تعالى ﴿قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ وقال تعالى ﴿وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم “ما من أحد يدخل الجنة إلا برحمة الله تعالى” أي بهدایته فقیل “ولا أنت یا رسول الله قال ولا أنا“]

Ve hidāyet ise bir kimseye aslā bir yol yoktur ki onun gayrisıyla sa‘ādeti isteye ya’nī taleb-i sa‘ādet ancak hidāyetledir, çünkü insānın dā‘iyesi olur ki onunla āhiretin salāhı hāsıl olan nesneye meyl eder. Velākin çün mūcib-i salāh-ı āhireti olan şeyi bilmez tā ki fesādı salāh zann eder, artık o irāde-i mūcerrede nereden ona nef‘ eder! Kaldı ki irādet ve kudret ve esbāb-ı sāirede olan fevāid ve nef‘ ancak hidāyetten sonradır ki hidāyet olmayınca onların bir fāideleri olmaz demektir ve onun için buyurdu ki ²⁶⁸ ya’nī Mūsā ‘aleyhi’s-selām: “Bizim Rabbimiz şol celle şānuhudur ki envā’-ı mahlūkātın her şeye sūret ve şekl ve hāline muvāfık ve muhtāc oldukları vūcūd ve ma‘āşı verip ve her hayvānı çift halk etmekle ma‘mūr ve mūntefi‘ eyledi” dedi. Ve dahi tebāreke ve ta‘ālā buyurmuş ki ﴿وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ﴾ ²⁶⁹ ya’nī “Ekser, Allāhu ta‘ālānın size fazl ü rahmeti olmayaydı ef‘āl-i kabīhadan ebedī tathīr olamazdı velākin Allāhu ta‘ālā dilediğini kabūl-i tevbe ile tathīr eder. Allāhu ta‘ālā cümlelerin akvālını iştir ve niyetlerini bilir.” Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ما “Allāhu ta‘ālānın hidāyeti olmayınca bir kimse cennete dāhil olmazdı” ya’nī cennete giren adamlar ancak Allāhu ta‘ālā onun hidāyet ve rahmeti ile dāhil olurlar demektir. Ve çün ‘aleyhi’s-selāma “وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ” denildikte efendimiz “Sen dahi cennete girmez miydin?” diye sordular ve efendimiz dahi “Ben dahi girmezdim” diye cevāb buyurmuştur ki Allāhu

268 “Mūsā, “Rabbimiz her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren sonra onlara yol gösterendir” dedi.” Tāhā, 20/50.

269 Nūr, 24/21.

ta‘ālânın hidāyeti olmazsa hattā ben dahi cennete giremezdim demek olur.

[اوللهداية ثلاث منازل الأولى معرفة طريق الخير والشر المشار إليه بقوله تعالى ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾ وقد أنعم الله تعالى به على كافة عباده بعضه بالعقل وبعضه على لسان الرسل ولذلك قال تعالى ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى﴾ فأسباب الهدى هي الكتاب والرسل وبصائر العقول وهي مبذولة ولا يمنع منها إلا الحسد والكبر وحب الدنيا والأسباب التي تعمى القلوب وإن كانت لا تعمى الأبصار قال تعالى ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ ومن جملة المعميات الإلف والعادة وحب استصحابهما وعنه العبارة بقوله تعالى ﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ﴾ الآية وعن الكبر والحسد العبارة بقوله تعالى ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾ وقوله تعالى ﴿فَقَالُوا ابْشِرُوا مِنَّا وَاحِدًا نَّبِئُهُ إِنَّا إِذَا لَفِيَ ضَلَالٍ وَسُعُرٍ﴾ فهذه المعميات هي التي منعت الاهتداء]

Ve bidāyet için üç menzile vardır:

Birincisi tarik-i hayr ve şerrin ma‘rifetidir ki Hakk celle ve ‘alā hazretleri [163] ²⁷⁰ ﴿وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ﴾ nass-ı celîli ile ona işâret etmiştir ya’nî “Biz ona mürtefi‘ edille-i vâzıha ile hakk ve bâtıl yollarını gösterdik.” Ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā hazretleri bununla kâffe-i ‘ibādına in‘ām etmiştir ki kimisine ‘akl ile ve kimisine lisân-ı rüsûl üzerine in‘ām eylemiştir ve onun için tebâreke ve ta‘ālā buyurdu ki ²⁷¹ ﴿وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى﴾ Bu nass-ı ‘ālî sûre-i Fussilet’in on beşinci âyetidir ki onun hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ammâ kavm-i Semûd’a biz hayr ve şerr yolunu gösterdik, onlar körlüğü ya’nî cehl ü dalâleti hidāyet üzerine tercih ve ihtiyâr ettiler.” Ve esbâb-ı hüdâ ise onlar kütüb-i münezzele ve rüsûl-i mürsele ve besâir-i ‘ukûldür, hâlbuki onlar mebzûldürler ya’nî bu esbâb kâffesi erzân buyurulup ihsân buyurulmuş ve ondan men‘ eden ancak hased ve kibr ve hubb-ı dünyâdır. Ve o esbâbdır ki ondan kulûb kör olur da velev ki ebsâr kör olmazlar ve onun şe‘nlerinde Zât-ı zü’l-celâl buyurmuş ki ²⁷² ﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾ ki bu nass-ı celîl dahi sûre-i Hacc’ın kırk altıncı âyetindendir ve mebd-i âyet ²⁷³ ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا﴾ ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Âyâ onlar yer yüzünde gezmezler mi ki o helâk olan küffâr kavminin menâzil ve mesârî’lerinin harâbiyyetini görüp kalbleriyle tefa‘‘ul veyâhüd haberlerini kulaklarıyla işitip tefekkür ederler ki vahdâ-

270 “İki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?” Beled, 90/10.

271 “Semûd kavmine gelince biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih etmişler.” Fussilet, 41/17.

272 “Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur.” Hacc, 22/46.

273 Hacc, 22/46.

niyyet ve kudret-i ilâhiyyeyi bileler. Eğerçi onlar sûrette a'mâ degillerdir ki her şeyi görürler lâkin sînelerinde olan kalbleri a'mâdır ki bu geçmişlerin ahvâllerini müşâhede edip 'ibret almazlar." Ve dahi insânın besâirini kör eden umûrun cümlesinden ilf ü 'âdet ve istishâblarının muhabbetidir ki Hakk celle ve 'âlânın ²⁷⁴ ﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ﴾ nass-ı 'âlîsinni 'ibâresi dahi bundan işâret eder ve kibr ve hasedin üzerine Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretlerinin ²⁷⁵ ﴿وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ﴾ kavı-i 'âlîsi ondan ta'bîr eder ya'nî bunlar dahi dîde-i kulûbu kör eden umûrdandır ki bu âyetin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Diyeler ki ne olaydı bu Kur'an Mekke ve Tâif şehrlerinin birinde olan māl ve cāh sâhibi büyük kimselere nüzul edeydi!" Ve dahi ²⁷⁶ ﴿فَقَالُوا أَبَشَرًا مِّثْلًا وَاحِدًا نَّبْعُهُ إِنَّا إِذَا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ﴾ beyân-ı 'âlîsi dahi o körlüğe delâlet eder de ondan 'ibârettir ya'nî "Bizden biri olan beşere mi ittibâ' edelim?" dediler." İşte bunlar dîde-i besâiri kör eden şeylerdir ki ihtidâyı men' etmiştir.

[والهداية الثانية وراء هذه الهداية العامة وهي التي يمد الله تعالى بها العبد حالاً بعد حال وهي ثمرة المجاهدة حيث قال تعالى ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ وهو المراد بقوله تعالى ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾]

Ve ikinci hidâyet ise o dahi işbu hidâyet-i 'âmmenin verâsındadır ki Hakk celle ve 'alâ kavline hâlen ba'de hâl onunla imdâd ettiği hidâyettir ve hem dahi mücâhedenin semeresidir, zîrâ tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ ve Hakk ta'âlânın ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ﴾ ²⁷⁷ kavı-i 'âlîsi ile murâd buyurulan hidâyettir.

[والهداية الثالثة وراء الثانية وهو النور الذي يشرق في عالم النبوة والولاية بعد كمال المجاهدة فيتهدي بها إلا ما لا يهتدى إليه بالعقل الذي يحصل به التكليف وإمكان تعلم العلوم وهو الهوى المطلق وما عداه حجاب له ومقدمات وهو الذي شرفه الله تعالى بتخصيص الإضافة إليه وإن كان الكل من جهته تعالى فقال تعالى ﴿قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ﴾ وهو المسمى حياة في قوله تعالى ﴿أَوْمِنْ كَانَ مَبْتَأً فَأَخْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ﴾ والمعنى بقوله تعالى ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾]

Ve üçüncü hidâyet ise o dahi hidâyet-i sâniyenin verâsındadır ki 'âlem-i nübüvvet ü velâyette işrâk olunan nûrdur ki kemâl-i mücâhededden sonra zuhûra gelen dırâhşânîdir ki 'akl ile mühtedî olamadığı şeye onunla o nes-

274 "Şüphesiz biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk." Zuhurf, 43/22.

275 "Bu Kur'an iki şehir birinden bir büyük adama indirilseydi ya!" dediler." Zuhurf, 43/31.

276 "İçimizden bir insana mı uyacağız? (Asıl) o takdirde biz apaçık bir sapıklık ve delilik içine düşmüş oluruz." Kamer, 54/20.

277 "Hidayete erenlere gelince, Allah onların hidayetini artırır. Onların Allah'a karşı gelmekten sakınmalarını sağlar." Muhammed, 47/17.

neye mühtedî olur ya'nî onunla teklîf hâsıl olan ve ta'allüm-i 'ulûm onunla mümkün bulunan 'akl ile idrâki müteyessir olamayan hakâyık bu nûr-ı hidâyet ile görünüp sâlik ona mühtedî olur, zîrâ ki bu nûr-ı hüda mutlaklıktır. Ve onun mâ'adâsı ona hicâb ve mukaddimelerdir ve ona tahsîs-i izâfet ile müşrif olan hüda dahi odur ki velev ki kâffe-i hidâyât onun cihetindendir ki tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ²⁷⁸ ﴿قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى﴾ ya'nî “Hüda ancak Allâhu 'azîmü's-şânın hüdasıdır.” Ve hayât ile müsemmâ olan şey dahi odur ki Hakk subhânehu ve ta'âlânın ²⁷⁹ ﴿أَوْمِنْ كَانَ مِثْقَاً فَأُحْيِينَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا﴾ kavli-i 'âlîsinde mezkûr olan zindegânî odur ya'nî “Âyâ şol kimse ki küfr ile meyyit mesâbesinde iken onu biz ihyâ ve onun için nûr-ı ma'rifet i'tâ eyledik” diye fehvasınca mefhûm olan ihyâ dahi odur. Ve Hakk ta'âlânın ²⁸⁰ ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾ kelâm-ı sâmisinden murâd ve ma'nâ olan nûr ve inşirâh dahi odur ki bu âyet sûre-i Zümer'in yirmi birinci âyetidir ve hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Âyâ o kimse ki kalbi İslâm'ı kabülle küşâde olmuştur; o küşâdelik Rabbisi tarafından onun üzerine bir ma'rifet nurudur.” Mervîdir ki bu âyet-i kerîmenin evveli ‘Alî ve Hamza radiyallâhu ‘anhumâ ve âhiri Ebu Leheb ve veledi hakkında nâzil olmuştur.

[وأما الرشد فتعني به العناية الإلهية التي تعين الإنسان عند توجهه إلى مقاصده فتقويه على ما فيه صلاحه وتفتره عما فيه فساده ويكون ذلك من الباطن كما قال تعالى ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ﴾ فالرشد عبارة عن هداية باعثة إلى جهة السعادة محرقة إليها فالصبي إذا بلغ خبيراً بحفظ المال وطرق التجارة والاستئمان ولكنه مع ذلك يبذر ولا يريد الاستئمان لا يسمى رشيداً لا لعدم هدايته بل لقصور هدايته عن تحريك داعيته فكم من شخص يقدم على ما يعلم أنه يضره فقد أعطي الهداية وميز بها عن الجاهل الذي لا يدري أنه يضره ولكن ما أعطى الرشد فالرشد بهذا الاعتبار أكمل من مجرد الهداية إلى وجوه الأعمال وهي نعمة عظيمة]

Ve rüşd ise biz ondan murâdımız ancak makâsıdına insânın teveccühü katında bâtinî olarak ona i'âne ve içinde salâhı olan emr üzerine takviye ve fesâdına müeddî olan şeyden teftîr eden 'inâyet-i ilâhiyyedir, nitekim tebâreke [164] ve ta'âlâ buyurmuş ki ²⁸¹ ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ﴾

278 “De ki: “Şüphesiz hidayet, Allah'ın hidayetidir.” Bakara, 2/120.

279 “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu...” En'âm, 6/122.

280 “Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir?” Zümer, 39/22.

281 “Andolsun, daha önce de İbrahim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk.” Enbiyâ, 21/51.

ya'nî "Biz İbrâhîm'e nübüvvetinden mukaddem salâha yol bulmaya ma'rifet verdik ki biz onun bu 'atâya ehl ve müstehakk olduğunu bilirdik." Kaldı ki rüşd cihet-i sa'âdete muharrike ve bâ'ise olan hidâyetten 'ibarettir, zîrâ ki sabî-i mürâhık hıfz-ı mâl ve turuk-ı ticâret ve istinmâya 'âlim ve âgâh ve habîr olursa ve bununla berâber tebzîr ve isrâf edip istinmâyı istemez ise hidâyeti 'ademinden, belki tahrik-i dâ'iyesine hidâyeti kusûrundan ona reşîd denilmez, zîrâ nice adam vardır ki bilerek ona zarar veren nesneye ikdâm eder de o hâl ile ki ona hidâyet verilmeyip onunla câhilden mümtâz olmuş ya'nî ona zarar vereceğini bilmeyen nâdândan mümeyyiz olduğu hâlde zararını bilerek ona ikdâm eyler ve 'atiyye-i rüşde nâil olmamış olur. İşte bu i'tibâr ile rüşde vücûh-ı a'mâle olan hidâyet-i mücerrededen ekmeleddir ve o dahi ni'met-i 'azîmdir.

[وأما التسديد فهو توجيه حركاته إلى صوب المطلوب وتيسرها عليه ليشهد في صوب الصواب في أسرع وقت فإن الهداية بمجرد لا تكفي بل لا بد من هداية محرّكة للداعية وهي الرشد والرشد لا يكفي بل لا بد من تيسر الحركات بمساعدة الأعضاء والآلات حتى يتم المراد مما انبثقت الداعية إليه فالهداية محض التعريف والرشد هو تنبيه الداعية لتستقيظ وتتحرّك والتسديد إعانة ونصرة بتحريك الأعضاء في صوب السداد]

Ve tesdîd ise o dahi esra'-ı evkâtta savb-ı savâbda müştedd olmak için savb-ı matlûba harekâtın teysîr ve tevcîhleridir, zîrâ ki hidâyet-i mücerrede kifâyet vermez, ancak dâ'iyeye muharrik olan hidâyet lâzım ve lâbüdd olur ki o dahi rüşddür. Ve kezâlik rüşd dahi yalnız kifâyet vermez, ancak müsâ'ade-i a'zâ vü âlât ile teysîr-i harekât dahi emr-i lâzım ve lâbüddür tâ ki dâ'ie ona münba'is bulunduğu nesneden murâd ve maksad tamâm olur ve böyle olunca hidâyet-i mahza ta'rîf oldu ve rüşd dâ'iyenin tenbîhi oldu tâ ki dâ'ie uyanıp müteharrik ola ve tesdîdi dahi savb-ı sedâdda tahrîk-i a'zâ ile bir nusret ve i'ânet demek oldu.

[وأما التأييد فكأنه جامع للكل وهو عبارة عن تقوية أمره بالبصيرة من داخل وتقوية البطش ومساعدة الأسباب من خارج وهو المراد بقوله عز وجل ﴿إِذْ أَيْدُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ﴾ وتقرب منه العصمة وهي عبارة عن وجود إلهي يسبح في الباطن يقوى به الإنسان على تحري الخير وتجنب الشر يصير كمانع من باطنه غير محسوس وإياه عنى بقوله تعالى ﴿وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنَّ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ﴾ فهذه هي مجامع النعم ولن تثبت إلا بما يخوله الله من الفهم الصافي الثاقب والسمع الواعي والقلب البصير المراعي المتواضع والمعلم الناصح والمال الزائد على ما يقصر عن المهمات بقلته القاصر عما يشغل عن الدين بكثرته والعز الذي يصونه عن سفه السفهاء وظلم الأعداء ويستدعي كل واحد من هذه الأسباب الستة عشر أسباباً وتستدعي تلك

الأسباب أسباباً إلى أن تنتهي بالآخرة إلى دليل المتحيرين وملجأ المضطرين وذلك رب الأرباب
ومسبب الأسباب]

Ve te'yîd ise sanki cemî'isine câmi'dir ya'nî hidâyet ve rüşd ve sedâda câmi' gibidir, o dahi kendi dâhilinden bâtinen onun emrini bir basîret ile takvâdan ve hâricen dahi müsâ'ade-i esbâb ile batşın takviyesinden 'ibârettir ki Hakk 'azze ve celle hazretlerinin ²⁸² «إِذْ أَتَيْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ» kavı-i 'ālîsi ile murâd buyurulan ma'nâdır ki “Ben seni rûh-ı kuds ile müeyyed kıldığım zamânı yâd edip o vakti zikr eyle” demektir ki 'ismet ondan karîb olur. Ve 'ismet dahi bâtında sibâhat eden cûd-ı ilâhîden 'ibârettir ki taharrî-i hayr ve tecennüb-i şerre insân onunla mütekavvî olur tâ ki mahsûs olmayan bir mâni'-i bâtınî gibi ola. ²⁸³ «وَلَقَدْ هَمَمْتُ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ» kelâm-ı 'âlî dahi bu ma'nâyı murâd etmiştir ya'nî “Zelîhâ, Yûsuf'la muhâlata kasd etti. Eğer Yûsuf, Rabbisinin burhânını görmeyeydi şâyed ki muhâlata kasd ederdi.” O burhân nûr-ı 'ismet-i ilâhî ve lem'a-i nübüvvet-i Yûsufîdir ki beyinlerinde hâil olup kendiyi hıfz eyledi. İşte mecâmî'-i ni'am dahi bunlardır ve bunlar dahi ancak Allâhu ta'âlâ ihsân ve tahvîl buyurduğu fehm-i sâfî vü sâkıb ve sem'-i vâ'î ve kalb-i basîr, mütevâzı' ve mürâ'î ve mu'âlîm nâsîh ve onun kalbi ile mühimmâtta kâsır olan emvâla mütezâyid ve onun kesretiyle dînden işgâl eden emvâlden kâsır bir mâl-ı tayyib ve sefeh-i süfehâdan onu vikâye ve zulm-i a'dâdan sıyâne eden bir 'izz ile sâbit ve râsih olur. Ve bu esbâb-ı sitt-'aşerenin her biri birtakım esbâba müsted'î olur ve o esbâba müsted'î olur ve o esbâb dahi diğer bir esbâba müsted'î olur tâ ki fi'n-nihâye ve bi'l-âhere delîlü'l-mütehayyirîn ve melceü'l-muztarrîn olan Hazret-i Rabbü'l-erbâb ve müsebbibü'l-esbâba muntehî olur.

[وإذا كانت تلك الأسباب طويلة لا يحتمل مثل هذا الكتاب استقصاءها فلنذكر منها أنموذجاً
ليعلم به معنى قوله تعالى ﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ وبالله التوفيق]

Ve çün o esbâb uzun olup işbu kitâb gibi bir kitâb onun istiksâsına mütehammil olamaz gerektir ki biz bir numûneyi zikr edelim tâ ki o numûne ve mistara ile ²⁸⁴ «وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا» âyet-i kerîmesinin ma'nâsı biline ve tevîk ancak Allâhu ta'âlâ iledir.

282 “Hani, seni Ruhü'l-Kudüs (Cebrail) ile desteklemiştim.” Mâide, 5/110.

283 “Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı.” Yûsuf, 12/24.

284 “Halbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız.” İbrâhîm, 14/34.

Beyānu Vechi'l-Enmūzeci Fî Kesreti Ni'ami'llāhi Te'ālā ve Teselsülîhā ve Hurūcihā Anî'l-Hasri ve'l-İhsāi

[بيان وجه الأنموذج في كثرة نعم الله تعالى وتسلسلها وخروجها عن الحصر والإحصاء]

[اعلم أنا جمعنا النعم في ستة عشر ضرباً وجعلنا صحة البدن نعمة من النعم الواقعة في الرتبة المتأخرة فهذه النعمة الواحدة لو أردنا أن نستقصي الأسباب التي بها تمت هذه النعمة لم نقدر عليها ولكن الأكل أحد أسباب الصحة فلنذكر نبذة من جملة الأسباب التي بها تتم نعمة الأكل فلا يخفى أن الأكل فعل وكل فعل من هذا النوع فهو حركة وكل حركة لا بد لها من جسم متحرك هو آلتها ولا بد لها من قدرة على الحركة ولا بد من إرادة [165] للحركة ولا بد من علم بالمراد وإدراك له ولا بد للأكل من مأكول ولا بد للمأكول من أصل منه يحصل ولا بد له من صانع يصلحه]

Ve ni'am-ı ilāhiyyenin kesret ve teselsülü ve hadd-i hasr u ihsādan hurūcunun vech-i çāşnesi ile numūnesinin beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki fî-mā sebak on altı nev'de cem' ettiğimiz ni'metin cümlesinden sıhhat-ı beden rütbe-i müte'ahhirede vāki' olan ni'amdan bir ni'mettir. İşte yalnız işbu ni'met-i vāhidenin esbābı ile bu ni'met onunla tām olduğunun esbābını istiksā etmek ister isen ona muktedir olamayız velākin yemek ya'nī ekl etmek ki esbāb-ı sıhhatın birisidir, artık biz onunla ni'met-i ekl tamām olduğu esbābdan bir nebzeyi zikir edelim tā ki ni'am-ı sāireye bir çāşnī ve numūne ola. Şöyle ki gizli hafī olmadığı vech üzere ekl etmek bir fī'ldir ve bu nev'den olan her bir fī'l harektettir ve her bir harekete cism-i müteharrik lāzımdır ki onun āletidir ve dahi ona ya'nī harekete bir kudret lāzımdır ve dahi hareketi ister bir irāde lāzımdır ve hem dahi murād ve maksada bir 'ilm ve idrāk lāzımdır ve ekl için bir me'kūl şey lāzımdır ve me'kūle dahi bir asl lāzımdır ki o asldan hāsıl olur ve hem dahi me'kūle ıslāh edecek bir sāni' lāzımdır.

[فلنذكر أسباب الإدراك ثم أسباب الإرادات ثم أسباب القدرة ثم أسباب المأكول على سبيل التلويح لا على سبيل الاستقصاء]

Kaldı ki biz imdi esbāb-ı idrāki zikir edelim sonra esbāb-ı irādātı sonra esbāb-ı kudreti sonra esbāb-ı me'kūlü 'alā-sebīlī't-telvīh zikir ü beyān edelim ya'nī ki sebīl-i istiksā üzere değıl.

[الطرف الأول في نعم الله تعالى في خلق أسباب الإدراك اعلم أن الله تعالى خلق النبات وهو أكمل وجوداً من الحجر والمدر والحديد والنحاس وسائر الجواهر التي لا تنمى ولا تغذى]

فإن النبات خلق فيه قوة بها يجتذب الغذاء إلى نفسه من جهة أصله وعروقه التي في الأرض وهي له آلات فيها يجتذب الغذاء وهي العروق الدقيقة التي تراها في كل ورقة ثم تغلظ أصولها ثم تشعب ولا تزال تستدق وتشعب إلى عروق شعرية تنبسط في أجزاء الورقة حتى تغيب عن البصر إلا أن النبات مع هذا الكال ناقص فإنه إذا أعوزه غذاء يساق إليه ويماس أصله جف ويس ولم يمكنه طلب الغذاء من وضع آخر فإن الطلب إنما يكون بمعرفة المطلوب وبالاتقال إليه والنبات عاجز عن ذلك]

Esbāb-ı idrāk hakkında olan ni‘am-ı ilāhiyyenin birinci tarafı beyānı odur ki sen bil ki cenāb-ı cihān-āferīn nebātı yaratmış ve nebāt ise taş ve toprak ve demir ve bakırdan ve nümüvv ü gızāsı olmayan cevāhir-i sāi-reden ekmeldir, zīrā ki nebāta bir kuvvet yaratılmış ki kendi aslından ve yerdeki damarlardan nefsine gızāyı alıp cezb eder. Ve o ‘urūk ve usūl, nebāta ālāttır ki onunla gızāyı çekip ictizāb eyler ve o usūl ve damar o damarlardır ki sen onu yapraklarda görürsün ki her bir yaprakta nümüvvdār olur ki sonra onun usūlü galīz vikā olur da sonra münşa‘ib olur ve basardan gāib oluncaya dek varakanın eczāsında kıl gibi bir damarlara müteşa‘ib ve müstedakk olmazdan zāil olmaz. Velākin bu kemāli ile ma‘an nebāt yine eksik ve nākıstır, zīrā ki damarına değip sevk olunacak bir gızāya muhtāc olursa ve o gızāya nāil olmazsa derhāl kuru olup huşk ve yābis olur da dīger bir yerden gızāyı istemeye imkānı olmaz, zīrā ki istemek ve taleb ancak matlūbun ma‘rifeti ve ona intikāliyle olur ve nebāt ise matlūbun ma‘rifetinden ve ona tahavvül ve intikāl eylemekten ‘āciz ve dermānededir.

[فمن نعمة الله تعالى عليك أن خلق لك آلات الإحساس وآلة الحركة في طلب الغذاء فانظر إلى ترتيب حكمة الله تعالى في خلق الحواس الخمس التي هي آلة الإدراك فأولها حاسة اللمس وإنما خلقت لك حتى إذا مستك نار محرقة أو سيف جارج تحس به فتهرب منه وهذا أول حس يخلق للحيوان ولا يتصور حيوان إلا ويكون له هذا الحس لأنه إذا لم يحس أصلاً فليس بحيوان وأنقص درجات الحس أن يحس بما لا يلاصقه ويماسه فإن الإحساس مما يبعد منه إحساس أتم لا محالة وهذا الحس موجود لكل حيوان حتى الدودة التي في الطين فإنها إذا غرز فيها إبرة انقبضت للهرب لا كالنبات فإن النبات يقطع فلا ينقبض إذ لا يحس بالقطع إلا أنك لو لم يخلق لك إلا هذا الحس لكنت ناقصاً كالدودة لا تقدر على طلب الغذاء من حيث يبعد عنك بل ما يمس بدنك فتحس به فتجذبه إلى نفسك فقط فافتقرت إلى حس تدرك به ما بعد عنك فخلق لك الشم إلا أنك تدرك به الرائحة ولا تدري أنها جاءت من أي ناحية فتحتاج إلى أن تطوف كثيراً من الجوانب فربما تعثر على الغذاء الذي شممت رائحته وربما لم تعثر فتكون في غاية النقصان لو لم يخلق لك إلا هذا فخلق لك البصر لتدرك به ما بعد عنك وتدرك جهته فتقصد تلك الجهة بعينها إلا أنه لو لم يخلق لك إلا هذا لكنت ناقصاً إذ لا تدرك بهذا

ما وراء الجدران والحجب فتبصر غذاء ليس بينك وبينه حجاب وتبصر عدواً لا حجاب بينك وبينه وأما ما بينك وبينه حجاب فلا تبصره وقد لا ينكشف الحجاب إلا بعد قرب العدو فتعجز عن الهرب فخلق لك السمع حتى تدرك به الأصوات من وراء الجدران والحجب عند جريان الحركات لأنك لا تدرك بالبصر إلا شيئاً حاضراً وأما الغائب فلا يمكنك معرفته إلا بكلام ينتظم من حروف وأصوات تدرك بحس السمع]

İşte tebâreke ve ta'âlânın senin üzerinde olan ni'amın cümlesinden o ni'mettir ki taleb-i gızâda sana âlât-ı ihsâs ve âlât-ı hareketi yaratmıştır. Hele bir kerre sen Allâhu ta'âlânın âlet-i idrâk olan havâss-ı hamsın halkında olan hikmetin tertîbine bak nazar eyle ki evvelâ hâsse-i lemsi halk etti ve sana bunun hilkatı ancak senin vücûduna değip seni izân eden eşyâdan kaçıp kurtulmak içindir, meselâ vücûduna yandırıcı bir âteş veyâ bir seyf-i cârih değip isâbet eder ise sen onu hiss edip ondan kaçasın ve bu hiss ancak hayvâna halk olan havâssın birincisidir ki bir hayvân tasavvur olunmaz illâ ki o hayvâna bu hiss bulunmaz ya'nî her bir hayvâna bu hiss vardır, çünkü eğer onun aslâ bir ihsâsı olmazsa o nesne hayvân değildir. Ve bu hissın en ziyâde nâkıs ve eksik olan derecesi o derecedir ki ancak ona değip mülâsık olan nesne ile ihsâs eder, zîrâ ki ba'îd olan nesne ile ihsâsı lâ-mahâle daha ziyâde kâmil ve etemmdir. Ve bu hiss-i nâkıs her bir hayvânda mevcûddur hattâ balçık ve çamur içinde olan ufacık kurtta dahi vardır, zîrâ ki ufak iğnenin ucu cesedine değerse ondan kaçmaya münkabız olur ki nebât gibi değildir, zîrâ ki nebât kesilir de aslâ münkabız olmaz ve kesmeye hiss etmez de duymaz. Velâkin eğer bu hissın gayrısı bîr gûnâ bir âlet-i ihsâs [166] sende yaratılmamış olaydı o ufacık kurt gibi pek çok nâkıs kalır idin ki senden uzak düşen gızânın talebine senin kudretin olmazdı, ancak gelip cesedine değip mess eden nesneyi hiss edip nefsinе çeker alırdın ve başka şeye muktedir olmazdın. İşte bu cihetten dahi senden ba'îd düşen nesneyi idrâk eden bir hâsseye müftekir ve muhtâc oldun ve binâen 'aleyh sana hâsse-i şemm ü enfi yarattı. Ve bu hâsse-i şemm ile eğerçi gızânın kokusunu alıp onunla hiss edersin velâkin ne cihetten râyihasının geldiğini anlamazsın ve onu bulmak için cevânib-i kesîreye tavâf edip de pek çok dolaşmaya müftekir olursun ve mümkün ki kokusunu aldığın nesneye yâ râst gelip tesâdüf eylersin veyâhüd hiç ona râst gelmezsin. Ve bundan gayrı diğer bir havâss sana halk olunmamış olsaydı gâye-i noksânda kalırdın ve binâen 'aleyh başarı sana yarattı ki senden ba'îd düşüp kokusunu şemm ile aldığın gızâyı görüp onun cihetine doğru teveccüh edip gidersin tâ ki cevânib-i erba'adan tavâf ve dolaşmakla onun taharrî teftîşine müftekir olmayasın. Ve bunların başkasını sana yaratmamış olsaydı yine nâkıs kalırdın, çünkü sen-

den ba'îd olup verâ-yı hicâb ve cüdrânda olan nesneyi görmezdin ve onu idrâk eylemezdin, ancak yalnız beyninizde hicâb ve hâciz olmayan gızâyı görüp anlardın ve yerde ve hicâb arkasında saklı ve mahfî olan gızâ veyâ düşmanı bilmezdin ya'nî yalnız aranızda hicâb olmayan gızâ ve 'adüvvü görür idin ve ola ki 'adüvve takarrüb etmedikçe o hicâb keşf olunmaz ve o hâlde 'adüvvden hezîmet ve firâra dahi bir mecâl kalmaz ki kaçmaktan dahi 'âciz kalırsın. İşte bu cihetle dahi sana kulak ve hâsse-i sem'i halk etti tâ ki dîvâr ve hicâb verâsından 'inde cereyânî'l-harekât onunla asvâtı bilip idrâk edesin, çünkü basarla ancak hâzır ve mer'i olan nesneyi görüp idrâk eylersin, yoksa senden gâib olan şey ancak hurûf ve sûretten müntazam ve hâsse-i sem' ile idrâk olunur bir kelâm ile onun ma'rifeti mümkün olur.

[فاشددت إليه حاجتك فخلق لك ذلك وميزت بفهم الكلام عن سائر الحيوانات وكل ذلك ما كان يغنيك لو لم يكن لك حس الذوق إذ يصل الغذاء إليك فلا تدرك أنه موافق لك أو مخالف فتأكله فتهلك كالشجرة يصب في أصلها كل مائع ولا ذوق لها فتجذب وربما يكون ذلك سبب جفافها ثم كل ذلك لا يكفيك لو لم يخلق في مقدمة دماغك إدراك آخر يسمى حساً مشتركاً تتأدى إليه هذه المحسوسات الخمس وتجتمع فيه ولولاه لطلال الأمر عليك فإنك إذا أكلت شيئاً أصفر مثلاً فوجدته مرّاً مخالفاً لك فتركته فإذا رأيته مرة أخرى فلا تعرف أنه مر مضر ما لم تذقه ثانياً لولا الحس المشترك إذ العين تبصر الصفرة ولا تدرك المرارة فكيف تمتنع والذوق يدرك المرارة ولا يدرك الصفرة فلا بد من حاكم تجتمع عنده الصفرة والمرارة جميعاً حتى إذا أدرك الصفرة حكم أنه مر فيمتنع عن تناوله ثانياً]

Ve çün sem'a dahi senin hâcetin müştedd oldu, artık onu dahi sana halk edip fehmi kelâm ile seni hayvânât-ı sâireden temyîz etti. Ve zevk hâsse-si olmamış olsaydı bunlar kâffesi sana gınâ verip kifâyet etmezdi, çünkü gızâ sana vâsıl olduğu vakte bilmezdin ki senin garazına muvâfık mıdır veyâhüd muhâlefet ve 'adem-i idrâkinden nâşî onu ekl edip helâke uğrayaydın ağaç gibi ki onun köküne her bir mâyi' sabb olunur ve onun zevki olmadığından evvel masbûb olan nesneyi cezbe edip içere ve ola ki muhâlif bir şey bulunur da onun kurumasına sebep olur. Sonra bunlar kâffesi yine sana kifâyet etmezdi senin mukaddime-i dimâğında hiss-i müşterek adlı bir idrâki halk etmemiş olsaydı. Bu zikr olunan havâss cem'i isî sana kifâyet eylemezdi, zîrâ işbu mahsûsât kâffesi o hiss-i müştereke müteeddî olup onda bilikir. Mâ-hasale bu hiss-i müşterek olmasaydı emr gızâsının üzerine uzun olurdu, zîrâ ki sen eğer sarı bir nesneyi ekl edip onu acı ve sana muhâlif bulup terk ettinse senin hiss-i müşterekin olmazsa bir dahi sen onu gördüğün vakte onu bir dahi tatmadıkça muzırr ve mürr olduğunu bilmezsin, zîrâ ki göz ancak onun sarılığını görür de onun acılığını bilmez

ve bilmeyince nice ondan men' eder ve zevk ile ya'nî tatmak o dahi onun acılığını bilir de sarılığını bilmez. Kaldı ki onun 'indeinde sarılık ile acılığı bilikip müctemi' olacak bir hâkim lâzımdır tâ ki safrâyı idrâk ettiği vakte onun acılığına hükm ede de o hükm ile sâniyen tenâvülünden mümteni' ola.

[وهذا كله تشاركك فيه الحيوانات إذ للشاة هذه الحواس كلها فلو لم يكن لك إلا هذا لكنت ناقصاً فإن البهيمة يحتال عليها فتؤخذ فلا تدري كيف تدفع الحيلة عن نفسها وكيف تتخلص إذا قيدت وقد تلقي نفسها في بئر ولا تدري أن ذلك يهلكها ولذلك قد تأكل البهيمة ما تستلذه في الحال ويضرها في ثاني الحال فتمرض وتموت إذ ليس لها إلا الإحساس بالحاضر فأما إدراك العواقب فلا فيذك الله تعالى وأكرمك بصفة أخرى وهي أشرف من الكل وهو العقل فبه تدرك مضرة الأطعمة ومنفعتاتها في الحال والمآل وبه تدرك كيفية طبخ الأطعمة وتأليفها وإعداد أسبابها فتنتفع بعقلك في الأكل الذي هو سبب صحتك وهو أحسن فوائد العقل وأقل الحكم فيه]

Ve bu havâssın idrâkinde kâffe-i hayavânât seninle müşâriklerdir, çünkü koyun için işbu havâss vardır. Artık eğer bunun gayrısı senin dîger bir nesnen olmamış olaydı lâ-mahâle sen nâkıs olmuş olurdu, çünkü behîmeye ihtiyâl olunur da hîle ile alınır ki nefsinden hîlenin def'i nice olacağını bilmez ve buhâvlanıp da mukayyed olursan buhav ve kayddan kurtulmak çâresini bilmez de nice mütehallıs olacağını idrâk etmez ve olur ki bir kuyûda bilmeyerek cânı ilkâ eder; bilmez ki bi're cân ilkâsı mücib-i helâktır ve onun için behîme hâlâ lezzetli olan nesneyi ekl eder de sâni'l-hâlde o şey ona zarar verip hasta düşer ve ola ki o hastalıkla dahi telef ve hâlik olur, zîrâ ki behîmenin ahsâs-ı hâzırdan gayrı onun bir günâ ahsâsı yoktur [167] ki 'avâkıbı idrâk etmez. İşte Cenâb-ı Erhamü'r-râhimîn seni cemî'-i behâimden mümtâz kılip âher bir sıfatla seni mükerrerem kıldı ve o sıfat kâffe-i sıfâtın eşrefidir ki 'akldır, zîrâ et'imenin mazarrat ve menfa'atlerini derhâl onunla anlarsın ve pişirmek ve tabh etmek keyfiyyetini dahi onunla anlarsın ya'nî et'imenin te'lif ve tabhı ve esbâbının tedârük ve tehyiesi onunla bilirsin ve sebeb-i sıhhatin olan yemekte 'aklın ile müntefi' olursun ki fevâid-i 'aklın ahseni ve onda olan hükmün ekalli odur.

[إبل الحكمة الكبرى فيه معرفة الله تعالى ومعرفة أفعاله ومعرفة الحكمة في عالمه وعند ذلك تنقلب فائدة الحواس الخمس في حقل فتكون الحواس الخمس كالجواسيس وأصحاب الأخبار الموكلين بنواحي المملكة وقد وكلت كل واحدة منها بأمر تختص به فواحدة منها بأخبار الألوان والأخرى بأخبار الأصوات والأخرى بأخبار الروائح والأخرى بأخبار الطعوم والأخرى بأخبار الحر والبرد والخشونة والملاسة واللين والصلابة وغيرها وهذه البرد والجواسيس يقتنصون

الأخبار من أقطار المملكة ويسلمونها إلى الحس المشترك والحس المشترك قاعد في مقدمة الدماغ مثل صاحب القصص والكتب على باب الملك يجمع القصص والكتب الواردة من نواحي العالم فيأخذها وهي مختومة ويسلمها إذ ليس له إلا أخذها وجمعها وحفظها فأما معرفة حقائق ما فيها فلا ولكن إذا صادف القلب العاقل الذي هو الأمير والملك سلم الإنهات إليه مختومة فيفتشها الملك ويطلع منها على أسرار المملكة ويحكم فيها بأحكام عجيبة لا يمكن استقصاؤها في هذا المقام وبحسب ما يلوح له من الأحكام والمصالح يحرك الجنود وهي الأعضاء مرة في الطلب ومرة في الهرب ومرة في إتمام التدبيرات التي تعن له]

Belki onda olan hikmet-i kübrā Zāt-ı zü'l-celālin ma'rifetidir ve onun ef'ālinin ma'rifetidir ve 'āleminde olan hikmetin ma'rifetidir. Ve o vakt senin hakkında havāss-ı hams fāideleri münkalib olup havāss-ı hams cāsūslar gibi olurlar ve nevāhī-i memlekette müekkel olan ashāb-ı ahbāra müşābih ve mümāsıl olurlar ki sen onların her biri onunla muhtass bulunduğ u emre müekkel kılmışsın ki birisi ahbār-ı elvāna ve diğeri ahbār-ı asvāta ve diğeri ahbār-ı revāyihe ve diğeri ahbār-ı et'imeye ve diğeri harr ve berd vakti ve yumuşak ve kuru, saykallı ve sert ve perkin ahbārına ve diğeri mah-sūsāt lemsiyyenin peygāmına me'mūr etmişsin. Ve şol cevāsīs dahi ahbār-ı aktār-ı memlekettten iktinās ve sayd edip onları hiss-i müştereke teslīm ederler. Ve hiss-i müşterek ise mukaddeme-i dimāğda sāhib-i kasas u kütüb gibi oturup ahbārı cem' eder, nitekim melik kapısında sāhibü'l-kasas ve'l-kütüb oturup nevāhī-i 'ālemden gelen kasas ve kütübü alıp mühlrlü ve mahtüm olduğı hālde 'arz ve teslīm eder, çünkü onun me'mūriyyeti ancak onların ahz ve cem' ve hıfzlarıdır ve onlarda olan hakāyıkın ma'rifeti ise ona müfevvas değildir velākin emīr ve melik olan kalb-i 'ākıla rāst gelip tesādūf eylerse hālā mahtüm olarak inhāları ona teslīm eder ve o vakt melik onları teftīş edip ondan esrār-ı memleket üzerine vākıf ve muttali' olur da onda ahkām-ı 'acībe ile hükm eyler ki o ahkām işbu makāmda istiksāsı mümkün olmaz. Ve ahkām ve mesālihten ona layih ve zāhir olan icābāta göre cünūd ve cüyūşu tahrīk eyler ki a'zā ve cevārihlerdir ki bir kerre taleb ve istemekte ve diğeri kerre hereb ve kaçmakta ve başka kerre ona mütebādīr-i hātır olan tedābirin itmāmında cünūd-ı cevārih ve a'zāyı tahrīk ve istihdām eder demektir.

[فهذه سياقة نعمة الله عليك في الإدراكات ولا تظنن أنا استوفيناها فإن الحواس الظاهرة هي بعض الإدراكات والبصر واحد من جملة الحواس والعين آلة واحدة له وقد ركبت العين من عشر طبقات مختلفة بعضها رطوبات وبعضها أغشية وبعض الأغشية كأنها نسج العنكب وبعضها كالمشيمة وبعض تلك الرطوبات كأنه بياض البيض وبعضها كأنه الجمد ولكل واحدة

من هذه الطبقات العشر صفة وصورة وشكل وهيئة وعرض وتدوير وتركيب ولو اختلفت طبقة واحدة من جملة العشر أو صفة واحدة من صفات كل طبقة لاختلف البصر وعجز عنه الأطباء والكحالون كلهم فهذا في حس واحد فقس به حاسة السمع وسائر الحواس بل لا يمكن أن تستوفي حكم الله تعالى وأنواع نعمه في جسم البصر وطبقاته في مجلدات كثيرة مع أن جملته لا تزيد على جوزة صغيرة فكيف ظنك بجميع البدن وسائر أعضائه وعجائبه فهذه مرامز إلى نعم الله تعالى بخلق الإدراكات]

İşte idrākâtta senin üzerinde ni‘am-ı Bār’ın siyākı bunlardır. Ve zin-hār sen sanma ki biz kāffesini istīfā etmişiz, zīrā ki havāss-ı zāhire id-rākātın ba‘zısıdır. Ve basar cümle-i havāsstan bir hāssedir ve göz dahi bir ālet-i vāhidedir. Ve göz ise muhtelif olarak on ‘aded tabakadan mürekkeb olmuştur ki ba‘zısı rutübāt ve ba‘zısı agşiyedir. Ve agşiyenin ba‘zısı sanki nesc-i ‘ankebüttur ve ba‘zısı meşīme gibidir ve rutübātın ba‘zısı yumurta-nın beyāzı gidir ve ba‘zısı cemed ve buz gibidir. Ve işbu tabakāt-ı ‘aşere-nin her birine birer sıfat ve sūret ve şekl ve hey’et ve ‘arz ve tedvīr ve terkīb vardır ki onlardan yalnız bir tabaka-i vāhide muhtell olmuş olsa ya’nī şol on kattan bir kat bozulmuş olsa veyāhūd şol sıfāt-ı tabakāttan bir suffe-i vāhide muhtell olmuş olsa basar dahi muhtel olur da etibbā ve kehhāllerin kāffesi onun ıslāhından ‘āciz ve dermānde kalırlardı. İşte bu kadar şey yal-nız bir hiss-i vāhidedir, artık sen var hāsse-i sem‘ ile havāss-ı sāireyi buna kıyās eyle. Belki işbu cism-i basarda olan envā’-ı ni‘am ve sunūf-ı hikem ile onun tabākātında olan sanāyi‘-i ‘acībe ve latīfeyi mücelledāt-ı keşīrede olarak hasr u ihsā ile istīfāsı mümkün olamaz hālbuki onun hacmi ufacık bir ceviz dānesine ziyāde olmaz. Ve dīdenin şe’ni böyle olunca artık cemī‘-i beden ve a‘zā-yı sāiresiyle ‘acāyibine senin zannın nicedir ya’nī cemī‘-i beden ve a‘zā-yı sāiresi ile ‘acāyibi hakkında sen ne zann edersin? İşte halk-ı idrākātta olan ni‘am-ı ilāhiyyenin merāmizi bunlardır, hemān sen bu rumūza tedbīr edip de hikem-i ‘aliyye-i ilāhiyyeyi anla da şükre devām ve muvāzabet eyle demektir.

[الطرف الثاني في أصناف النعم في خلق الإرادات [168] اعلم أنه لو خلق لك البصر حتى تدرك به الغذاء من بعد ولم يخلق لك ميل في الطبع وشوق إليه وشهوة له تستحثك على الحركة لكان البشر معطلاً فكم من مريض يرى الطعام وهو أنفع الأشياء له وقد سقطت شهوته فلا يتناوله فيبقى البصر والإدراك معطلاً في حقه فاضطرت إلى أن يكون لك ميل إلى ما يوافقك تسمى شهوة ونفرة عما يخالفك تسمى كراهة لتطلب بالشهوة وتهرب بالكراهة فخلق الله تعالى فيك شهوة الطعام وسلطها عليك ووكّلها بك كالمتمقاصي الذي يضطرك إلى التناول حتى تتناول وتغتذي فتبقى بالغذاء وهذا مما يشاركك فيه الحيوانات دون النبات ثم هذه الشهوة

لو لم تسكن إذا أخذت مقدار الحاجة أسرفت وأهلكت نفسك فخلق الله لك الكراهة عند الشبع لتترك الأكل بها لا كالزعر فإنه لا يزال يجتذب الماء إذا انصب في أسفله حتى يفسد فيحتاج إلى آدمي يقدر غذاءه بقدر الحاجة فيسقيه مرة ويقطع عنه الماء أخرى]

Ve taraf-ı sâni ise o dahi halk-ı irādâtta olan ni‘amın asnâfı beyanındadır. Sen bil ve âgâh ol ki sana gızâyı görüp idrâk etmek için yalnız basarı halk edip senin tab‘ında bir meyl ve ona bir şevk ve harekete seni hass edecek bir şehveti halk etmemiş olsaydı senin basarın mu‘attal olmuş olurdu. Kaç hasta vardır ki ta‘âmı görür ve ta‘âm dahi ona enfa‘-ı eşyâ iken lâkin onun şehveti sâkıt olmuş da onu tenâvül etmez ki o hâlde onun hakkında basar ve idrâk mu‘attal kalır. Ve bu cihetle sen muztarr oldun ki senin muvâfıkın için sende bir meyl ola ki o meyle şehvet denilir ve sana muhâlîf olan nesneden dahi bir nefret ola ki ona kerâhet denilir tâ ki şehvetle taleb edesin ve kerâhet ile firâr edip kaçasın. Ve binâen ‘aleyh Cenâb-ı Hakk sana muktezî olan şehvet-i ta‘âmı sende halk etti ve onu sana musallat kıldı ki mütekâzî-i deyn gibi senin üzerine müekkel kıldı tâ ki tenâvüle seni muztarr ede ve o mecbûriyyet ve ıztırâr ile tenâvül ve tegazzî edip gızâ ile cihânda müddet-i ‘ömründe bâkî kalasın. Ve bu şânda seninle hayvânât dahi müşâreket eder, ammâ nebât müşâreket etmez. Sonra mikdâr-ı hâceti aldıktan sonra eğer şehvet durup sâkin olmazsa o vakt yemekte isrâf edip nefsinî helâk edersin ve bunun için tokluk ‘indinde terk-i tenâvül için sana kerâheti halk etti tâ ki ba‘de’ş-şeba‘ onunla tenâvül ve ekli terk eylesesin ki ekin gibi seni bir müdür ve müdebbire muhtâc bırakmadı, zîrâ ki ekin onun esfeline su munsab oldukça onu cezbe edip çeker tâ ki onunla bozulup fesâda uğrar ve dâimâ bir adama muhtâc ve müftekırdır ki bi-kadrî’l-hâce onun gızâsını takdîr ede ki bir kerre ona su verir ve âher bir kerre ondan suyu kesip kat‘ eder.

[و كما خلقت لك هذه الشهوة حتى تأكل فيبقى به بدنك خلق لك شهوة الجماع حتى تجماع فيبقى به نسلك ولو قصصنا عليك عجائب صنع الله تعالى في خلق الرحم وخلق دم الحيض وتأليف الجنين من المني ودم الحيض وكيفية خلق الأثنين والعروق السالكة إليها من الفقار الذي هو مستقر النطفة وكيفية انصباب ماء المرأة من الترائب بواسطة العروق وكيفية انقسام مقعر الرحم إلى قوالب تقع النطفة في بعضها فتتشكل بشكل الذكور وتقع في بعضها فتتشكل بشكل الإناث وكيفية إدارتها في أطوار خلقها مضغعة وعلقة ثم عظماً ولحماً ودماً وكيفية قسمة أجزائها إلى رأس ويد ورجل وبطن وظاهر وسائر الأعضاء لقضيت من أنواع نعم الله تعالى عليك في مبدأ خلقك كل العجب فضلاً عما تراه الآن ولكننا لسنا نريد أن نتعرض إلا لنعم الله تعالى في الأكل وحده كي لا يطول الكلام فإذا نزهة الشهوة الطعام أحد ضروب الإيرادات]

Ve bedenin kalmak üzere ekl etmek için işbu şehvet-i ta'âm sana halk olduğu gibi senin neslin bâkî kalmak için şehvet-i cimâ' dahi sana halk oldu tâ ki mucâma'a edip onunla zürriyetin bâkî kala ve rahimin halkında ve dem-i hayz halkında ve dem-i hayz ile menîden cenînin te'lifinde ve ünseyeyn halkında ve onlara müstekarr-ı nutfe olan fıkâr-ı zahrda sâlik olan 'urûk ve damarların keyfiyyetinde ve vâsıta-i 'urûk ile terâibden mâ-ı imreenin keyfiyyet-i insıbâbında ve kavâlibe muka'ar rahimin keyfiyyet-i inkisâmında tâ ki ba'zısında nutfe-i menî düştükte şekl-i zükûr ile müteşekkil ola ve diğer ba'zında nutfe-i menî vukû'unda şekl-i inâs ile müteşekkil ola. Ve onun etvâr-ı hilkatinde gâhî müdga ve gâhî 'alakanın idâresi keyfiyyetinde sonra 'azm ve lahm ve deme tahavvülünde ve onun eczâsı baş ve el ve ayak ve karın ve arka ve a'zâ-yı sâirenin kısmeti keyfiyyetinde Allâhu ta'âlânın 'acâib-i sun'unu kıssa ve hikâye etmiş olsaydık el-ân senin gördüğün ni'amdan fazla olarak yalnız senin mebd-i halkında senin üzerinde olan ni'am-ı ilâhiyyeden cemî'-i 'acîbi sen kazâ ederdin velâkin imdi biz ancak eklde olan ni'am-ı ilâhiyyeyi zikr ediyoruz, gayrısına ta'arruz etmek istemeyiz ya'nî yalnız eklde olan ni'amı şerh ve beyân etmek isteriz tâ ki söz uzanmaya kaldı ki şehvet-i ta'âm durûb-ı irâdetin bir tanesidir.

[وذلك لا يكفيك فإنه تأتيك المهالك من الجوانب فلو لم يخلق فيك الغضب الذي به تدفع كل ما يضادك ولا يوافقك لبقيت عرضة للآفات ولأخذ منك كل ما حصلته من الغذاء فإن كل واحد يشتهي ما في يديك فتحتاج إلى داعية في دفعه ومقاتلته وهي داعية الغضب الذي به تدفع كل ما يضادك ولا يوافقك ثم هذا لا يكفيك إذ الشهوة والغضب لا يدعوان إلى إلا ما يضر وينفع في الحال وإما في المآل فلا تكفي فيه هذه الإرادة فخلق الله تعالى لك إرادة أخرى مسخرة تحت إشارة العقل المعرف للعواقب كما خلق الشهوة والغضب مسخرة تحت إدراك الحس المدرك للحالة الحاضرة فتم بها انتفاعك بالعقل إذ كان مجرد المعرفة بأن هذه الشهوة مثلاً تضرك لا يغنيك في الاحتراز عنها ما لم يكن لك ميل إلى العمل بموجب المعرفة وهذا لإرادة أفردت بها عن البهائم إكراماً لبني آدم كما أفردت بمعرفة العواقب وقد سمينا هذه الإرادة باعثاً دينياً وفصلناه في كتاب الصبر تفصيلاً أوفى من هذا]

Ve bunlar dahi sana kifâyet etmezler, zîrâ ki senin azdâdını def' eden gazab sende yaratılıp halk olunmamış olsaydı cevânibden mehâlik sana gelirdi ve âfâta 'urza kalırdın ve gızâdan tahsîl edegeldiğin şey senden alınırdı, zîrâ ki her bir ferd senin yedinde olan nesneyi iştihâ eder ve onun def' ve mukâtelesi için bir dâ'iyeye muhtâc olursun ki o dahi dâ'iyeyi gazabdır ki onunla sen her bir zıddını ve sana muvâfık olmayanı def' eder-

sin. Ve bu dahi sana kifâyet eylemez, zîrâ ki şehvet ve gazab ancak hâl-i hâzırda darr ve nef' edene da'vet eylerler ve me'âlde ya'nî zamân-ı âtî vü müstakbelde olan nef' ve darra işbu irâde kâfî değildir ve bu cihetle Hakk celle ve 'alâ sana 'avākıba mu'arrif olan 'aklın işâreti tahtında müsahhar olarak diğer bir irâdeyi sana halk etti, nitekim hâlet-i hâzıraya müdrik olan hissin idrâki tahtında musahhar olarak şehvet ve gazabı halk etti ve onunla olan intifâ'ın 'akl ile tamâm oldu, çünkü bu şehvet sana muzırr olduğunun ma'rifeti ondan ihtirâz etmek için gınâ vermez mādâm ki ma'rifet mücebince 'amele senin bir meylin olmaz, zîrâ ki ma'rifet-i mücerredenin fâidesi yoktur [169] ve ma'rifet-i 'avākıb ile müfred olduğun gibi benî âdeme kirâmen işbu irâde ile behâimden dahi münferid oldun ve bu irâdeyi biz "bâ'is-i dîn" tesmiye etmişiz ki sabrın kitâbında bundan evfâ bir tafsîl ile onu tafsîl etmiştik.

[الطرف الثالث في نعم الله تعالى في خلق القدرة وآلات الحركة اعلم أن الحس لا يفيد إلا الإدراك والإرادة لا معنى لها إلا الميل إلى الطلب والهرب وهذا لا كفاية فيه ما لم تكن فيك آلة الطلب والهرب فكم من مريض مشتاق إلى شيء بعيد عنه مدرك له ولكنه لا يمكنه أن يمشي إليه لفقد رجله أو لا يمكنه أن يتناوله لفقد يده أو لفلج وخدر فيهما فلا بد من آلات للحركة وقدرة في تلك الآلات على الحركة لتكون حركتها بمقتضى الشهوة طلباً وبمقتضى الكراهة هرباً فلذلك خلق الله تعالى لك الأعضاء التي تنظر إلى ظاهرها ولا تعرف أسرارها فمنها ما هو للطلب والهرب كالرجل للإنسان والجنح للطير والقوائم للدواب ومنها ما هو للدفع كالأسلحة للإنسان والقرون للحیوان وفي هذا تختلف الحيوانات اختلافاً كثيراً فمنها ما يكثر أعداؤه ويبعد غذاؤه فيحتاج إلى سرعة الحركة فخلق له الجناح ليطير بسرعة ومنها ما خلق له أربع قوائم ومنها ما له رجلان ومنها ما يدب وذكر ذلك يطول]

Ve kudret ve âlât-ı hareketin hakkında olan ni'am-ı ilâhiyyenin beyânında olan taraf-ı sâlis ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgâh ol ki ânîfü'l-beyân olan hüsn ancak idrâki ifâde eder ve irâdet dahi ancak taleb ve herebe olan meyldir ve bunlar ise hayvâna kifâyet vermezler, zîrâ ki sende âlet-i taleb ü hereb olmayınca taleb ve herebe meylin ve zarara ma'rifetin sana bir fâide vermez. Kaç hasta vardır ki ondan ba'îd ve ona ma'lûm ve müdrik bulunan nesneye müştâktır velâkin yâ onun ayaklarının fakdî veya ellerin felc ve hader ve sakatlıklarından nâşî o nesneye gidip ahz u tenâvül etmeye mütemekkin değillerdir. Kaldı ki hareket için âlât lâzımdır ve âlâtta dahi kuvvet ve kudret ve kâbiliyyet lâbüddür tâ kim onların hareketleri taleb için şehvet muktezâsınca ola, hereb ve kaçmak için kerâhet muktezâsınca ola ve onun için Hakk subhânehu ve ta'âlâ sana onun

zâhirine bakıp esrârını bilemediğin işbu a'zâyı halk etti ki ba'zıları taleb ve hereb içindir ki insâna ayak ve kuşa kanat gibi ve dâbbelere kavâim gibi ve ba'zıları def'-i tasallut-ı a'dâ için ki insâna esliha ve hayvâna kurûn ve boynuzlar gibi. Ve bu şeylerde hayvânât ihtilâf-ı kesîr ile muhtelif olurlar ki ba'zılarının a'zâ'ı çok ve gızâsı ba'id olur ki sür'at-i harekete muhtâc olur ve Cenâb-ı Hakk ona kanadı yaratmış tâ ki sür'atle uça ve ba'zılarının kavâim-i erba'a muhtâc olup ki onlara dört kâime halk etmiş ve kimisine iki ayak halk etmiş ve kimisi karnı üzerine debb edip geçer ve ber-tafsîl bunların zikri uzun olur.

[فلنذكر الأعضاء التي بها يتم الأكل فقط ليقاس عليها غيرها فنقول رؤيتك الطعام من بعد وحركتك إليه لا تكفي ما لم تتمكن من أن تأخذه فافتقرت إلى آلة باطشة فأنعم الله تعالى عليك بخلق اليدين وهما طويلتان ممتدتان إلى الأشياء ومشملتان على مفاصل كثيرة لتتحرك في الجهات فتمتد وتنشئ إليك فلا تكون كخشبة منصوبة ثم جعل رأس اليد عريضاً بخلق الكف ثم قسم رأس الكف بخمسة أقسام هي الأصابع وجعلها في صفيين بحيث يكون الإبهام في جانب ويدور على الأربعة الباقية ولو كانت مجتمعة أو متراكمة لم يحصل به تمام غرضك فوضعها وضعاً إن بسطتها كانت لك مجرفة وإن ضممتها كانت لك مغرفة وإن جمعتها كانت لك آلة للضرب وإن نشرتها ثم قبضتها كانت لك آلة في القبض ثم خلق لها أظفاراً وأسند إليها رؤوس الأصابع حتى لا تتفتت وحتى تلتقط بها الأشياء الدقيقة التي لا تحويها الأصابع فتأخذها برؤوس أظفارك]

Kaldı ki o a'zâ ki onunla emr-i ekl tamâm olur, onları yalnız zikr edelim tâ ki dîgeri dahi buna kıyâs oluna. Ve o bâbda biz deriz ki uzaktan ta'âmı görüp idrâk ve iştihânın husûlüyle talebi irâdesinde onun semtine hareket edip gitmek yine ahzına mütemekkin olmayınca sana kifâyet etmez ki o hâlde dahi bir âlet-i bâtışaya müftekır ve muhtâc oldun. Ve binâen 'aleyh Hakk subhânehu ve ta'âlâ senin ellerin halklarıyla bir dahi senin üzerine in'âm eyledi ve eller ise ikisi uzun ve eşyâya mümteddlerdir ve mefâsıl-ı kesîreye müştemillerdir tâ kim cihât-ı sitteye müteharrik olalar ve hem dahi uzanıp sonra sana 'avdet ve insinâ edeler de haşebe-i mansûbe gibi olmayalar. Sonra elin başını ona bir aya halkıyla enli ve 'arîz kıldı ve ondan sonra keffin başı ya'nî ayanın başını beş kısma böldü ya'nî beş parmağa taksîm eyledi ve onları iki safta kıldı o haysiyyetle ki onun baş parmağı ya'nî ibhâm-ı engüştü bir cānibde kılıp ki kusûr kalan dört parmağa dolaşıp dūr eder. Ve eğer müctemi'a veyâhüd müterākime olup bu sıfatla yaratılmamış olsaydı onunla senin tamâm-ı garazın hâsıl olmazdı, ancak onu bir hâl ve hey'et ve sıfatta vaz' etti ki eğer sen onu bast edip serdinse

sana micrefe olur ve eğer onu toplayıp zamm ettinse sana migrefe olur ve eğer onu bilikip cem' ettinse darb için sana bir âlet olur ve eğer onu neşr edip açtıktan sonra bir dahi onu tutup kabz eyledinse kabzda senin için bir âlet olur. Sonra onlara tırnak yarattı ve parmakların ucu ve başlarını onlara isnâd eyledi tâ ki pârelemeyeler ve hem dahi eşyâ-ı dakîkayı onunla alıp iltikât edesin ya'nî tâ ki senin parmağınla tutamadığının nesneyi bu tırnakların uçlarıyla tutup tahsîl edesin ve's-selâm.

[ثم هب أنك أخذت الطعام باليدين فمن أين يكفيك هذا ما لم يصل إلى المعدة وهي في الباطن فلا بد وأن يكون من الظاهر دهليز إليها حتى يدخل الطعام منه فجعل الفم منفذاً إلى المعدة مع ما فيه من الحكم الكثيرة سوى كونه منفذاً للطعام إلى المعدة ثم إن وضعت الطعام في الفم وهو قطعة واحدة فلا يتيسر ابتلاعه فتحتاج إلى طاحونة تطحن بها الطعام فخلق لك اللحيين من عظمتين وركب فيهما الأسنان وطبق الأضراس العليا على السفلى لتطحن بهما الطعام طحناً ثم الطعام تارة يحتاج إلى الكسر وتارة إلى القطع ثم يحتاج إلى طحن بعد ذلك فقسم الأسنان إلى عريضة طواحين كالأضراس وإلى حادة قواطع كالرباعيات وإلى ما يصلح للكسر كالأنياب ثم جعل مفصل اللحيين متخلخلاً بحيث يتقدم الفك الأسفل ويتأخر حتى يدور على الفك الأعلى دوران الرخى ولولا ذلك لما تيسر إلا ضرب أحدهما على الآخر [170] مثل تصفيق اليدين مثلاً وبذلك لا يتم الطحن فجعل اللحي الأسفل متحركاً حركة دورية واللحي الأعلى ثابتاً لا يتحرك فانظر إلى عجب صنع الله تعالى فإن كل رحي صنعه الخلق فيثبت منه الحجر الأسفل ويدور الأعلى إلا هذا الرحي الذي صنعه الله تعالى إذ يدور منه الأسفل على الأعلى فسبحانه ما أعظم شأنه وأعز سلطانه وأتم برهانه وأوسع امتنانه]

Sonra sen say ki ta'âmı bulup eline aldın, lâkin senin mi'dene vâsıl olmayınca o şey sana nereden kifâyet eder ve mi'de ise senin derûnunda dâhil ve bâtındır ve lâbüdd ki zâhirden ona ulaşır bir dehlîz ola ki ta'âm ondan girip mi'deye vâsıl ola. Ve binâen 'aleyh Cenâb-ı Perverdigâr ağzı dahi mi'deye menfez kıldı o hâl ile ki ağız mi'deye ta'âmın menfezi ol- duktan başka onun pek çok hikmetleri vardır. Sonra yekpâre olarak ta'âmı ağzına komuş olsan onun yutması müteyessir olmaz ki onu öğütecek bir değirmene muhtâc olursun ve onun tahnı için sana kemikten iki çene halk etti ve onlarda dişleri terkîb eyledi ve yüksekte alçağa dahi dişleri kapatıp ıtbâk eyledi tâ ki onlarla ta'âmı öğütüp tahn edesin. Sonra ta'âm dahi gâhî kesr ve kırmaya muhtâc olur ve gâhî kesmek ve kat'a muhtâr olur sonra tahna muhtâc olur ve binâen 'aleyh dişlerin ba'zısını enli olarak adrâs gibi tavâhin kıldı ve kimisi keskin olarak rubâ'îye gibi hâdd ve kavâtı' kıldı ve ba'zısı kesre sâlih enyâb gibi ön dişi kıldı. Ve ondan sonra iki çenenin mafsalı mütehalhil kıldı o haysiyyetle ki aşağıki çene ileriye gelir ve ge-

riye gider tâ kim yukarıki çenenin üzerine dolaşıp değirmenin devri gibi devr ede ve böyle olmamış olaydı onların biri dîgerine meselâ el çarpması gibi darb etmekten gayrı bir şey müteyessir olmazdı ve o hâl ile ta'âmın tıhını dahi tamâm olmazdı, işte onun için aşağıki çeneyi hareket-i devriyye ile müteharrik kıldı ve yukarıki çeneyi sâbit ve üstüvâr kıldı ki taharrük etmez. Sen hele bir kerre Allâhu ta'âlânın 'acîb sun'una nazar eyle, zîrâ ki her bir tâhûne ve değirmeni ki mahlûk onu işler de sun' eder, ondan elbette aşağıki taşı sâbit kalır, yukarıki taşı devr eder meğer bu değirmen ki onu Allâhu ta'âlâ sun' etmiş ki onun aşağıki yukarıkine devr eder. Subhânehu ya'nî zât-ı samedânîsi hemîşe mukaddes ve tesbîh ile denes-i şübheden mutahhar ve münezzehtir ki onun şe'ni ne 'acîb 'azîm bir şe'ndir ve onun sultânı dahi ne 'aceb 'azîz bir sultândır ve onun burhânı ne 'aceb etemm bir burhândır ve onun ihsân ve imtinânı ne 'aceb vâsi' bir imtinândır.

[ثم هب أنك وضعت الطعام في فضاء الفم فكيف يتحرك الطعام إلى ما تحت الأسنان أو كيف تستجره الأسنان إلى نفسها وكيف يتصرف باليد في داخل الفم فانظر كيف أنعم الله عليك بخلق اللسان فإنه يطوف في جوانب الفم ويرد الطعام من الوسط إلى الأسنان بحسب الحاجة كالمجرفة التي ترد الطعام إلى الرحى هذا مع ما فيه من فائدة الذوق وعجائب قوة النطق والحكم التي لسنا نطنب بذكرها]

Sonra sen say ki ta'âmı sen fezâ-yı femde koyup ağzına doldurdun, artık hod be-hod ağzın içinde olan ta'âm senin dişlerin altına nice müteharrik olur ve dişler kendi nefslerine onu nice çekebilirler ve ağzın içinde el ile nice tasarruf olunurdu, işte buna dahi bir çâreyi halk etti. Hele bak ki Hakk celle ve 'alâ hazretleri senin üzerine halk-ı lisân ile nice minnet kıldı ki lisân ağzın cevânibine tavâf edip ta'âmı ortadan hâcete göre esnân çevirip redd eder, nitekim değirmene ta'âmı redd eden micrefe gibi. İşte bu hâssiyyet ve nef' ile ma'an onda olan fâide zevk ile kuvvet-i nutkun 'acâibi dahi vasma gelmez. Ve'l-hâsıl onun zikriyle itnâb etmek istemediğimiz hikemden pek çok hikem vardır.

[ثم هب أنك قطعت الطعام وطحنه وهو يابس فلا تقدر على الابتلاع إلا بأن ينزلق إلى الحلق بنوع رطوبة فانظر كيف خلق الله تعالى تحت اللسان عيناً يفيض اللعاب منها وينصب بقدر الحاجة حتى ينعجن به الطعام فانظر كيف سخرها لهذا الأمر فإنك ترى الطعام من بعد فيثور الحنكان للخدمة وينصب اللعاب حتى تتحلب أشداقك والطعام بعد بعيد عنك ثم هذا الطعام المطحون المتعجن من يوصله إلى المعدة وهو في الفم ولا تقدر على أن تدفعه باليد ولا [يد] في المعدة حتى تمتد فتجذب الطعام فانظر كيف هيأ الله تعالى المريء والحنجرة وجعل على رأسها [طبقات] لتفتح لأخذ الطعام ثم تنطبق وتنضغط حتى يتقلب الطعام بضغطة فيهوي

إلى المعدة في دهليز المريء فإذا ورد الطعام على المعدة وهو خبز وفاكهة مقطعة فلا يصلح لأن يصير لحمًا وعظمًا ودمًا على هذه الهيئة بل لا بد وأن يطبخ طبخاً تاماً حتى تتشابه أجزاؤه

Sonra sen hesâb et ki ta'âmı dahi pâreleyip ağzın değirmeninde dahi onu öğütüp âmâde kıldın lâkin kuru ve yâbis olarak yutulamaz meğer ki bir nev' rutûbet ile boğaza kayıp da gide. İşte bunda dahi bak ki Cenâb-ı Hallâk-ı cihân lisân altında nice bir çeşme yarattı ki ondan lu'âb-ı fem ya'nî ağzın suyu ifâza olunur da bi-kaderi'l-hâce akar tâ ki onunla ta'âm yoğrulup ve bir rutûbet istishâbıyla boğaza kayar da gider. Bak ki bu çeşmeyi dahi bu emre nice müsahhar kılmıştır, zîrâ sen uzaktan ta'âmı görmekle berâber çenelerin hizmetine sâir olup hemân lu'âb-ı fem dahi akmaya başlar tâ ki senden ta'âm henüz ba'îd iken senin eşdâkın sağışmayı tutar sonra bu ma'cûn olan ta'âmı ağızda iken kim onu mi'deye vâsıl edebilir. Sen el ile onun def'ine muktedir olamazsın ve mi'dede dahi bir kudret yok ki kendisi uzanıp da ta'âmı ağızdan kapıp cezbe ede. İşte bunda olan tedbîr-i ilâhîyi gör ki Allâhu ta'âlâ nice mecra-yı ta'âmı ve hulkûmu yarattı ki ta'âm ahzı için başı açılıp sonra muntabık olmakta kıldı tâ ki yekdîgerine sıkışıp müzâhame eder ve onun o sıkışmasıyla o ta'âm yuvarlanıp mi'deye düşer gider ya'nî mecra-yı ta'âm olan boğazın dehlîzinden yuvarlana yuvarlana ta'âm kayıp gide ve ekmek ve yemiş olduğu hâlde yemek pâre pâre mukatta' olarak mi'deye vârid olunca o hey'et ile [171] lahm ve 'azm ve dem olmaya onun salâh ve kâbiliyyeti yoktur ancak onun eczâsı müteşâbih olmak üzere tām bir pişirmek ile be-tekrâr onun pişirmesi dahi lâzım ve lâbüdd olur.

فخلق الله تعالى المعدة على هيئة قدر فيقع فيها الطعام فتحتوي عليه وتغلق عليه الأبواب فلا يزال لا بشاً فيها حتى يتم الهضم والنضج بالحرارة التي تحيط بالمعدة من الأعضاء الباطنة إذ من جانبها الأيمن الكبد ومن الأيسر الطحال ومن قدام الترائب ومن خلف لحم الصلب فتتعدى الحرارة إليها من تسخين هذه الأعضاء من الجوانب حتى ينطبخ الطعام ويصير مائعاً متشابهاً يصلح للنفوذ في تجاويف العروق وعند ذلك يشبه ماء الشعير في تشابه أجزائه ورقته وهو بعد لا يصلح للتغذية فخلق الله تعالى بينها وبين الكبد مجاري من العروق وجعل لها فوهات كثيرة حتى ينصب الطعام فيها فينتهي إلى الكبد والكبد معجون من طينة الدم حتى كأنه دم وفيه عروق كثيرة شعرية منتشرة في أجزاء الكبد فينصب الطعام الرقيق النافذ فيها ويتشرب في أجزائها حتى تستولي عليه قوة الكبد فتصبغه بلون الدم فيستقر فيها ريشما يحصل له نضج آخر ويحصل له هيئة الدم الصافي الصالح لغذاء الأعضاء إلا أن حرارة الكبد هي التي تنضج هذا الدم فيتولد من هذا الدم فضلان كما يتولد في جميع ما يطبخ إحداهما شبيهة بالدردي والعكر وهو الخلط السوداوي والأخرى شبيهة بالرغوة وهي الصفراء ولو لم تفصل عنها الفضلات فسد مزاج الأعضاء فخلق الله تعالى المرارة والطحال وجعل لكل واحد منهما عنقاً ممدوداً إلى الكبد

داخلاً في تجويفه فتجذب المرارة الفضلة الصفراوية ويجذب الطحال العكر السوداوي فيبقى الدم صافياً ليس فيه إلا زيادة رقة ورطوبة لما فيه من المائية ولولاها لما انتشر في تلك العروق الشعرية ولا خرج منها متصاعداً إلا الأعضاء]

Ve onun için Allāhu ta‘ālā mi‘deyi bir çömleğin hey’et ve kılığında halk etti tā ki ta‘ām ona vāki‘ ola ve mi‘de dahi ona muhtevî olup onun üzerine kapıları bağlaya tā ki onun hazm ve nuzcu a‘zā-yı bātınıyyeden mi‘deye muhīt olan harāret ile tamām oluncaya dek onda durmaktan zāil olmaya, zīrā ta‘ām mi‘de içinde harāret-i garīze ile pişip tabhı tamām olur, çünkü mi‘denin sağ cānibinden kebid ve sol cānibinden tihāl ve önünden terāib ve arkadan lahm-ı sulb harāretleri mi‘deye musallat olur ve cevānibden bu a‘zānın teshininden sıcaklık mi‘deye dahi tecāvüz ve ta‘addī eder tā ki mi‘denin içinde ta‘ām pişer de damarların karnına girmeye sālīh ve kābiliyetli bir māyi-i müteşābih ola ki o vakte arpa suyuna müşābih olur ya’nī onun rikkat ve yufkalığında ve eczāsının teşābühünde şa‘īrin suyuna müşābih olur. Ve henüz gızāya onun salāh ve kābiliyyeti yoktur ve bināen‘alā zālik Cenāb-ı Hallāk-ı kadīr mi‘de ile ve kebid beyninde damarlardan mecārī halk etti ve onlara pek çok ağız ve efvāh yarattı tā ki ta‘ām o mecārīye munsabb olup kebide vara. Ve kebid ise tūnet-i demden yoğrulmuş hattā sanki kandır ve onda pek çok ‘urūk-ı şa‘riyye ve ince damarlar vardır ki o ‘urūk ve tamāir kebidin eczāsında münteşirlerdir ve o nāfiz olan ta‘ām-ı rakīk onlara sabb olunup dökülür ve onun eczāsında münteşir olur tā ki kuvve-i kebid ona müstevlī olup onu kanın rengiyle boyayıp sabg eder ve onda dahi bir müddetçik durur tā ki ona bir nuzc ve tabh-ı āher hāsıl olur ve a‘zānın gızāsına sālīh olan sāfī bir hūn hey’eti ona hāsıl ola. Velākin ancak harāret-i kebiddir ki bu kânı nuzc edip tā ki bu kandan iki fazla mütevellid ola, nitekim her ne ki tabh olunur onda tevellüd eder ki bir fazlası dürd ve telf ve ‘akire benzer ki hılt-ı sevdāvī odur ve diğer fazlası dahi süt kaymağına benzer ki safrā odur. Ve şol iki fazla ondan artıp kalmasaydı a‘zānın emziceleri bozulup fesāda uğrardı ve bināberīn Cenāb-ı Cihān-āferīn merāre ya’nī ödü ve tihālī ya’nī dalağı halk etti ve onların her birine kebide ya’nī ciğere mümted ve onun tecvīfinde dāhil bir ‘unuku ya’nī bir boynu kılmış tā ki öd fazla-i safrāviyyeyi cezb ede ve dalağı dahi dürd ve ‘akir-i sevdāvī cezb ede ve o kan sāf kalıp onda ziyāde-i rikkat ve rutūbetten gayrı bir şey kalmaya ki o rikkat ve rutūbet dahi onda olan māye-i māiyyedendir ve onun o māyesi olmamış olsaydı o ‘urūk-ı şa‘riyye ve ince damarlara münteşir olmazdı ve yukarıya doğru a‘zāya çıkıp mütesā‘id olmazdı.

[فخلق الله سبحانه الكليتين وأخرج من كل واحدة منهما عنقاً طويلاً إلى الكبد ومن عجائب حكمة الله تعالى أن عنقهما ليس داخلًا في تجويف الكبد بل متصل بالعروق الطالعة من حدة الكبد] ومن عجائب حكمة الله تعالى أن عنقهما ليس داخلًا في تجويف الكبد بل متصل بالعروق الطالعة من حدة الكبد حتى يجذب ما يليها بعد الطلوع من العروق الدقيقة التي في الكبد إذ لو اجتذب قبل ذلك لغلظ ولم يخرج من العروق فإذا انفصلت منه المائية فقد صار الدم صافياً من الفضلات الثلاث نقياً من كل ما يفسد الغذاء ثم إن الله تعالى أطلع من الكبد عروقاً ثم قسمها بعد الطلوع أقساماً وشعب كل قسم بشعب وانتشر ذلك في البدن كله من الفرق إلى القدم ظاهراً وباطناً فيجري الدم الصافي فيها ويصل إلى سائر الأعضاء حتى تصير العروق المنقسمة شعرية كمعروق الأوراق والأشجار بحيث لا تدرك بالأبصار فيصل منها الغذاء بالرشح إلى سائر الأعضاء]

Sonra Hakk subhānehu ve ta‘ālā iki böğreği halk etti ve her bir böğrekten uzun bir boynu ciğere ihrāc etti. Ve dahi Allāhu ta‘ālānın hikmeti ‘acāibinden odur ki onların boyunları kebidin tecvīfinde dāhil değildir, ancak hadebe-i kebiden tāli‘ olan ‘urūka muttasıldırlar tā ki kebidde olan ‘urūk-ı dakīkadan ba‘de’t-tulū‘ onun mā-yelīsinden cezb eyleye, çünkü ondan evvel cezb etmiş olsaydı galiz olup damarlardan çıkmaz olurdu. Ve çün māye-i māiyye dahi ondan munfasıl olur, o vakt kan fazalāt-ı selāsedan sāfī ve pāk ve gızāyı ifsād eden her bir nesneden nakī ve hālis olmuş olurdu. Sonra tebāreke ve ta‘ālā ciğerden birtakım ‘urūk ve damarları çıkarıp taksīm etti ki ba‘de’t-tulū‘ o ‘urūku aksām ve şu‘ab kıldı ki her bir kısım bir şu‘ab ile kāffe-i bedende baştan ayağa kadar ki fark ve tepeden ayak tırnağına kadar zāhiren ve bātinen münteşir olur ve sāfī olan kan onlarda cārī olur da a‘zāyı sāireye vāsıl olur tā ki ‘urūk-ı münkasime-i şa‘riyye eşcār ve evrākın ‘urūku gibi za‘īf ve nā-bedīd olur o haysiyyetle ki ebsār ile görünmez ve idrāk olunmaz ve onlardan reşh ile gızā a‘zā-yı sāireye vāsıl olur.

[ولو حلت بالمرارة آفة فلم تجذب الفضلة الصفراوية فسد الدم وحصل منه الأمراض الصفراوية كاليرقان والبثور والحمرة وإن حلت بالطحال آفة فلم يجذب الخلط السوداوي حدثت الأمراض السوداوية كالهبق والجذام والماليخوليا وغيرها وإن لم [172] تندفع المائية نحو الكلى حدث منه الاستسقاء وغيره ثم انظر إلى حكمة الفاطر الحكيم كيف رتب المنافع على هذه الفضلات الثلاث الخسيسة أما المرارة فإنها تجذب بأحد عنقها وتقذف بالآخر إلى الأمعاء ليحصل له في ثفل الطعام رطوبة مزلفة ويحدث في الأمعاء لذع يحركها للدفع فتضغط حتى يندفع الثفل وينزلق وتكون صفرته لذلك وأما الطحال فإنه يحيل تلك الفضلة إحالة يحصل بها فيه حموضة وقبض ثم يرسل منها في كل يوم شيئاً إلى فم المعدة فيحرك الشهوة بحموضته وينبها ويثيرها ويخرج الباقي مع الثفل وأما الكلية فإنها تغتذي بما في تلك المائية من دم وترسل الباقي إلى المثانة]

Ve öde bir âfet hulûl etmiş olsa tâ ki fazla-i safrâviyyeyi cezb etmeye, onun bir kudreti kalmaz, o vakt kan bozulur da fâsid olur ve ondan emrâz-ı safrâviyye mütevellid olur yarakân ve bûsûr ve humret gibi ‘illetler vücûda gelir. Ve eğer tihâl ya’nî dalağa bir âfet hulûl edip kıvâmı muhtell olursa tâ ki ahlât-ı sevdâviyyenin cezbinden ‘âciz kalıp ‘amelini icrâya kudreti kalmaz, o vakt emrâz-ı sevdâviyye hâsıl olur behak ve cüzâm ve mālîhû-liyâ gibi ‘illetler vücûda gelir. Ve kezâlik mâye-i mâiyye dahi külâya mün-defi’ olmazsa ondan dahi istiskâ ve dîger ‘illetler hâdis olur. Ve bir dahi sen Allâhu ta‘âlânın işbu fazalât-ı selâse-i hasîseye tertîb ettiği menâfi’ ve fevâide bak ki merâre ya’nî öd onun bir boynu fazla-i safrâviyyeyi cezb eder ve dîger boynu ile onu em‘âya ilkâ ve kazf eyler tâ ki nakl-i ta‘âmda bir rutûbet-i müzlika hâsıl ola ve em‘âda bir yakmak ve hareketcik hâdis olup em‘âdaki nesneyi def‘a tahrîk ede ki onunla em‘â sıkışıp darlaşır da içindeki ağırlık ve sikâl mündefi’ olur ve hem dahi onunla kayıp çıkar ve onun için bir sarılığı olur. Ve dalak ise o dahi o fazlayı âher bir hâle ihâle eder tâ ki onda bir ekşilik ve humûzat ve kabz hâsıl olur sonra beher gün ondan birer mikdârı mi‘denin ağzına gönderir tâ ki onun ekşiliği ile şehveti tahrîk edip uyandırır da onu isâre eder ve bâkîsi dahi süfl ile ma‘an çıkar. Ve böğrek ise o dahi cezb ettiği mâiyyede olan kan ile igtizâ eder de kusûr kalan suyu mesâneye irsâl eder.

[ولنقتصر على هذا القدر من بيان نعم الله تعالى في الأسباب التي أعدت للأكل ولو ذكرنا كيفية احتياج الكبد إلى القلب والدماغ واحتياج كل واحد من هذه الأعضاء الرئيسية إلى صاحبه وكيفية انشعاب العروق الضواري من القلب إلى سائر البدن وبواسطتها يصل الحس وكيفية انشعاب العروق السواكن من الكبد إلى سائر البدن وبواسطتها يصل الغذاء ثم كيفية تركيب الأعضاء وعدد عظامها وعضلاتها وعروقها وأوتارها ورباطاتها وغضاريفها ورطوباتها لطال الكلام]

Ve bu kadarcık bir beyân üzerine iktisâr etmeliyiz ya’nî onunla i‘dâd olunan esbâbda olan ni‘am-ı ilâhiyyeden bu kadar beyân üzerine iktisâr edelim, zîrâ ki kalb ve dimâga ihtiyâc-ı kebidin keyfiyyetini ve işbu a‘zâ-yı reîsiyyenin her biri sâhibine olan ihtiyâcını ve kalbdan bedene ‘urûk-ı davâribin keyfiyyet-i inşî‘âbını ve onların vâsıtalarıyla vusûl-i hissîn tefsîrini ve dahi kebiden bedene ‘urûk-ı sevâkinin keyfiyyet-i inşî‘âbını ve onların vâsıtalarıyla vusûl-i gızânın tafsîlini sonra da tereküb-i a‘zâ keyfiyyeti ile onun ‘izâm ve ‘adalât ve ‘urûk ve evtâr ve ribâtât ve kulak kemiği ile kekrek denilen yumuşak kemikleri ve rutûbâtın ‘adedlerini zikr etmiş olsaydık kelâm uzardı.

[اوكل ذلك محتاج إليه للأكل ولأُمور آخر سواء بل في الآدمي آلاف من العضلات والعروق والأعصاب مختلفة بالصغر والكبر والدقة والغلظ وكثرة الانقسام وقلته ولا شيء منها إلا وفيه حكمة أو اثنتان أو ثلاث أو أربع إلى عشر وزيادة وكل ذلك نعم من الله تعالى عليك لو سكن من جملتها عرق متحرك أو تحرك عرق ساكن لهلكت يا مسكين فانظر إلى نعمة الله تعالى عليك أو لا لتقوى بعدها على الشكر فإنك لا تعرف من نعمة الله سبحانه إلا الأكل وهو أحسها ثم لا تعرف منها إلا أنك تجوع فتأكل والحمار أيضاً يعلم أنه يجوع فيأكل ويتعب فينام ويشتهي فيجامع ويستنهض فينهض ويرمح فإذا لم تعرف أنت من نفسك إلا ما يعرف الحمار فكيف تقوم بشكر نعمة الله عليك]

Ve bunun cem'isi ekl etmek için ve mäsiväsı olan umûr-ı säire için muhtâcun ileyhtir ya'nî onlara ihtiyâc vardır belki bir âdemîde 'adalâtta ya'nî sınırlı etten ve 'urûk ve damarlardan ve a'sâbdan binler vardır ve cümlesi büyüklük ve küçüklük ve incelik ve yoğunluk ve kesret-i inkisâm ve kılletinde muhteliflerdir. Ve onlardan bir şey yoktur illâ ki onun içinde bir hikmet yoktur ya'nî onların her birinin bir nesnesinde hikmetler vardır ki kimisinde bir ve kimisinde iki ve üç ve dört ve daha ziyâde tâ on 'aded hikmet vardır. Ve onların kâffesi ancak Allâhu ta'âlânın senin üzerinde erzânî buyurdukları ni'amdandır ki onların cümle-i 'urûkundan müteharrik bir damar sâkin olmuş olsa veyâ sâkin bir damar müteharrik olmuş olsa sen ey miskîn hâlik olurdun. Artık sen evvelâ senin üzerinde olan Allâhu ta'âlânın ni'metine nazar eyle de ba'dehu onları şükr eyle tâ ki şükr üzerine mütekavvî olursun, zîrâ sen Allâhu ta'âlânın ni'amından ancak ekli bilirsin hâlbuki ni'met-i ekl ni'amın ehassıdır sonra onlardan ancak aç olup da yemek ekl etmek ni'meti bilirsin ve himâr dahi onu bilir ki aç olur da sonra ekl eder ve yorulur da yatar ve iştihâ eder de cimâ' eyler ve istinhâz olur da nehzat eder ve depme vurur. Eğer sen himârın bildiği şeylerden gayrı sen kendi nefsinden bilmez isen senin üzerine vâcib olan Allâhu ta'âlânın şükriyle sen nice kıyâm edebilirsin.

[وهذا الذي رمزنا إليه على الإيجاز قطرة من بحر واحد من بحار نعم الله فقط فقس على الإجمال ما أهملناه من جملة ما عرفناه حذراً من التطويل وجملة ما عرفناه وعرفه الخلق كله بالإضافة إلى ما لم يعرفوه من نعم الله تعالى أقل من قطرة من بحر إلا أن من علم شيئاً من هذا أدرك شمة من معاني قوله تعالى ﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾]

Ve 'ale'l-îcâz biz bu remz ettiğimiz şey ancak bihâr-ı ni'amdan yalnız bir bahr-i vâhidin bir katresi mesâbesindedir. İnsân üzerine erzânî buyurulan kâffe-i ni'amın deryâlarından yalnız bir deryâdan bir katre-i vâhide gibidir, artık sen var da hazer-i tatvîlden ihmâl edip bu bâbda ettiğimiz ta'rî-

fin cümlesinden zikr edemediğimiz nesneleri 'ale'l-icmāl buna kıyās eyle. Ve bizim bu ta'rîf ettiğimiz ve cemî'-i halkın bildikleri şey ise ni'am-ı ilâhiyyeden onların bilmedikleri ni'ame izâfetle deryâdan bir katre mikdârından ekaldır, fakat bunlardan bir nesneyi bilen kimse Allâhu ta'âlânın ²⁸⁵﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ kavî-i celîlinin ma'ânîsinden bir şemme idrâk etmiş olur.

[ثم انظر كيف ربط الله تعالى قوام هذه الأعضاء وقوام منافعها وإدراكاتها وقواها ببخار لطيف يتصاعد من الأخلط الأربعة ومستقره القلب ويسري في جميع البدن بواسطة العروق الضواريب فلا ينتهي إلى جزء من أجزاء البدن إلا ويحدث عند وصوله [173] في تلك الأجزاء ما يحتاج إليه من قوة حس وإدراك وقوة حركة وغيرها كالسراج الذي يدار في أطراف البيت فلا يصل إلى جزء إلا ويحصل بسبب وصوله ضوء على أجزاء البيت من خلق الله تعالى واختراعه ولكنه جعل السراج سبباً له بحكمته وهذا البخار اللطيف هو الذي تسميه الأطباء الروح ومحلّه القلب ومثاله جرم نار السراج والقلب له كالمسرجة والدم الأسود الذي في باطن القلب له كالفتيلة والغذاء له كالزيت والحياة الظاهرة في سائر أعضاء البدن بسببه كالضوء للسراج في جملة البيت وكما أن السراج إذا انقطع زيتة انطفأ فسراج الروح أيضاً ينطفئ مهما انقطع غذاؤه وكما أن الفتيلة قد تحترق فتصير رماداً بحيث لا تقبل الزيت فينطفئ السراج مع كثرة الزيت فكذلك الدم الذي تشبث به هذا البخار في القلب قد يحترق بفطر حرارة القلب فينطفئ مع وجود الغذاء فإنه لا يقبل الغذاء الذي يبقى به الروح كما لا يقبل الرماد الزيت قبولاً تشبث النار به وكما أن السراج تارة ينطفئ بسبب من داخل كما ذكرناه وتارة بسبب من خارج كريح عاصف فكذلك الروح تارة تنطفئ بسبب من داخل وتارة من سبب من خارج وهو القتل وكما أن انطفاء السراج بفناء الزيت أو بفساد الفتيلة أو بريح عاصف أو بإطفاء إنسان لا يكون إلا بأسباب مقدرة في علم الله مرتبة ويكون كل ذلك بقدر فكذلك انطفاء الروح وكما أن انطفاء السراج هو منتهى وقت وجوده فيكون ذلك أجله الذي أجل له في أم الكتاب فكذلك انطفاء الروح وكما أن السراج إذا انطفأ أظلم البيت كله فالروح إذا انطفأ أظلم

البدن كله وفارقه أنواره التي كان يستفيد منها الروح وهي أنوار الإحساسات والقدر والإرادات وسائر ما يجمعها معنى لفظ الحياة]

Sonra nazar eyle ki Hakk subhānehu ve ta'ālā işbu a'zânın kıvāmı ve menāfi'in kıvāmı ile idrākāt ve kuvāsının kıvāmı nice bir neccār-ı latîfe rabt etmiş ki o neccārın müstekarrı kalb olup ki ahlāt-ı erba'adan mütesā'id olur da 'urûk-ı davārib vāsıtasıyla cemî'-i bedende sirāyet eder ve eczā-yı bedenden bir cüz'e varıp müntehî olmaz illā ki eczāya vusûlü katında kuvve-i hüsn ü idrākten ve kuvve-i harekeden ve sāireden muhtācı bulunduğ

285 “Halbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız.” İbrāhîm, 14/34.

şey onu onda hâdis olmaz ya'nî her bir cüz'e vusûlünde o cüzden muhtâc bulunduğu nesne elbette hâdis olur, nitekim etrâf-ı hânedan devr eden çerâğın ışığı gibi hâne-yi rûşen kılar da nefis-i sirâc bir cüz'e vâsıl olmaz velâkin onun sebebi ile hânedan bir ışık husûle gelir ve o dahi Allâhu ta'âlânın halk ve ihtirâ'ıyla vücûda gelir ya'nî hikmeti hasebiyle ki onu ona sebeb kılmıştır. Ve bu buhâr-ı latîftir ki etibbâ ona "rûh" tesmiye ederler ki onun mahalli kalbdır ve onun misâli nâr-ı sirâcın cirmidir ki kalb-i insân ona kandîl ve mesrece gibidir ve kalbin derûnunda olan siyâh kan ona fitîl gibidir ve gızâ dahi ona revgan-ı zeyt gibidir ve bedenin a'zâ-yı saîresinde olan hayât-ı tâhire ki sebebi ile hâsıl olur o dahi cemî'-i hânedan çerâğa olan rûşenlik gibidir ve çerâğın yağı bitmekle onun sönmeği vâki' olduğu gibi sirâc-ı rûhun dahi gızâsı bitip kesilmesiyle o dahi söner gider ve kandîlin fetîlesi yanıp kül olmakla zeyt yağı kabûl etmeyip zeyt yağının kesretiyle berâber sönüp ışığı müntafî olduğu gibi. Kezâlik kalbde buhârın ya'nî müteşebbisi olan kan olur ki kalbin harâreti ile yanıp da vücûd-ı gızâ ile ma'an sirâc-ı rûh müntafî olup ki onunla bekâ-yı rûh hâsıl olan gızâyı kabûl etmez olur, nitekim remâd-ı fetîle âteş-i sirâc onunla müteşebbis bulunduğu revgan-ı zeyti kabûl etmez olur ve nitekim sirâc-ı hâne bir vakt bir sebeb-i dâhili ve diğerk vaktte fitîl gibi sebeb-i hârici ile müntafî olur ve dahi nitekim sirâcın intifâsı ki revgan-ı zeytin halâsı ve fetîlenin fesâdı ve rûh-i 'âsife tesâdüfû ve insânın itfâsı ile olduğu vakt ancak fî 'ilmillâh bir esbâb-ı mukaddere vü mürettebe ile vâki' olur ve kâffesi kader-i rabbânî ile cârî olur. İşte sirâc-ı rûhun 'ilm-i ilâhîde mukadder ve müretteb olan esbâb ile olan intifâsı kezâlik kader-i rabbânî iledir ve intifâ-yı sirâc onun vakt-i vücûdunun müntehâsı olup ki ümmü'l-kitâbda ona te'cîl olan ecel-i müsemması olduğu gibi kezâlik intifâsı sirâc-ı rûh dahi böylece olur ve intifâ-yı sirâc ile hânenin kâffesi târîk ve karanlık olduğu gibi kezâlik rûh dahi sönüp müntafî olduğu vaktte kâffe-i beden muzlim ve karanlık olur ve rûhtan müstefîd olduğu envârından müfârakat eder ki nûr-ı ihsâsât ve kader ve irâdât ile lafz-ı hayât menfâsı ona şâmil ve câmi' bulunduğu umûrun kâffesi geçip gider.

[فهذا رمز وجيز إلى عالم آخر من عوالم نعم الله تعالى وعجائب صنعته وحكمته ليعلم أنه ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾ عز وجل فتعساً لمن كفر بالله تعساً وسحقاً لمن كفر نعمته سحقاً]

İşte Allâhu ta'âlânın 'avâlim-i ni'am ve 'acâib-i sun' u hükmüne bu bir remz-i vecîzdir tâ ki ma'lûm ola ki Allâhu ta'âlânın kemâlâtı terkîmî için

deryâ midâd olmuş olsa elbette Allâhu ta‘âlânın kelimâtı bitmezden deryâ biterdi, kaldı ki Zât-ı zü'l-celâle küfr eden küffâra helâk-ender-helâk ola ve ni‘meti küfr edene dahi bu‘d-ender-bu‘d uzaklık ola.

[فإن قلت فقد وصفت الروح ومثلته ورسول الله صلى الله عليه وسلم سئل عن الروح فلم يزد عن أن قال ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ فلم يصفه لهم على هذا الوجه فاعلم أن هذه غفلة عن الاشتراك الواقع في لفظ الروح فإن الروح يطلق لمعان كثيرة لا تطول بذكرها نحن إنما وصفنا من جملتها جسمًا لطيفًا تسميه الأطباء روحاً وقد عرفوا صفته ووجوده وكيفية سريانه في الأعضاء وكيفية حصول الإحساس والقوى في الأعضاء به حتى إذا خدر بعض الأعضاء علموا أن ذلك لوقوع سدة في مجرى هذا الروح فلا يعالجون موضع الخدر بل منابت الأعصاب ومواقع السدة فيها ويعالجونها بما يفتح السدة فإن هذا الجسم بلطفه ينفذ في شبك العصب وبواسطته يتأدى من القلب إلى سائر الأعضاء وما يرتقي إليه معرفة الأطباء فأمره سهل نازل]

Ve eğer sen rūhu vasf edip onu temsîl ettin, hâlbuki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz rūh üzerine suâl vâki‘ oldukta ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾²⁸⁶ diye kelâmından ziyâde ya‘nî “Rûh ancak benim Rabbimin emrindendir” diye bundan zâid bir nesne buyurmadı ve suâl edenlere bu vech üzere rūhu vasf etmedi der isen bunu dahi sen şöylece bil ki senin işbu suâlin ancak lafz-ı rūhta vâki‘ olan iştirâkten bir gaflettir, zîrâ ki rūh pek çok ma‘ânîye itlâk olunur, biz onun zikriyle bahsi uzatmayız. Ancak biz o ma‘ânînin cümlesinden [174] yalnız ‘inde’l-etibbâ “rûh” tesmiye olunan bir cism-i latîfi vasf etmişiz ki etibbâ o cismin sıfatını bilmişler ve vücûdunu anlamışlar ve a‘zâda olan sereyân ve cereyânı keyfiyeti fehm eylemişler ve onunla a‘zâda husûl-i ahsâs u kuvânın keyfiyeti bilmişler hattâ a‘zânın birisi uyuşmuş olsa buyururlar ki işbu rûhun mecrâsında bir süddenin vukû‘uyla uyuşmuş ve uyuşmuş olan yeri mu‘âlece etmezler de ancak münâsebet-i a‘sâb ve onda olan mevâki‘-i süddeyi mu‘âlece ederler ve süddeyi açıp feth eden nesne ile mu‘âlece ederler, zîrâ ki bu cism-i latîfi ile a‘sâbın şübbâkına geçip nüfûz eder ve onun vâsıtasıyla kalbden a‘zâ-yı sâireye müteeddî olur ve ona ma‘rifet-i etibbâ mürtekî olan şey ise onun emri sehl ve kolay ve nâzil ve pesttir.

[وأما الروح التي هي الأصل وهي التي إذا فسدت فسد لها سائر البدن فذلك سر من أسرار الله تعالى لم نصفه ولا رخصة في وصفه إلا بأن يقال هو أمر رباني كما قال تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ والأمور الربانية لا تحتمل العقول وصفها]

286 “De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

بل تتحير فيها عقول أكثر الخلق وأما الأوهام والخبالات فقاصرة عنها بالضرورة قصور البصر عن إدراك الأصوات]

Ammā o rūh ki insāda asldır ve çün bozulursa sāirü'l-beden dahi bozulur. O rūh Allāhu ta'ālānın esrār-ı hafiiyesinden bir sırrdır biz onu vasf etmişiz ve vafında dahi bir ruhsat yoktur meğer ki hakkında emr-i rabbāniden bir emrdir denile, nitekim tebāreke ve ta'ālā buyurmuş ki **قُلِ الرُّوحُ** **﴿قُلِ الرُّوحُ﴾** ²⁸⁷ **يَا مُحَمَّدُ** **“Ey Muhammed, sen de ki rūh benim Rabbimin emrindendir ve umūr-ı rabbāniyyenin vafına ‘ukūl-i beşer mütehammil değildir.”** Belki ekser-i halkın ‘ukūlu ondan mütehayyir kalırlar ve evhām u hayālāt ise idrāk-ı asvāttan basarın kusuru gibi onlar dahi bi'z-zarūre ondan kāsırlardır.

[وتتزلزل في ذكر مبادئ وصفها معاهد العقول المقيدة بالجواهر والعرض المحبوسة في مضيقها فلا يدرك بالعقل شيء من وصفه بل بنور آخر أعلى وأشرف من العقل يشرق ذلك النور في عالم النبوة والولاية نسبته إلى العقل نسبة العقل إلى الوهم والخيال وقد خلق الله تعالى الخلق أطواراً فكما يدرك الصبي المحسوسات ولا يدرك المعقولات لأن ذلك طور لم يبلغه بعد [فكذلك يدرك البالغ المعقولات ولا يدرك ما وراءها] لأن ذلك طور لم يبلغه بعد وإنه لمقام شريف ومشرب عذب ورتبة عالية فيها يلحظ جنات الحق بنور الإيمان واليقين وذلك المشرب أعز من أن يكون شريعة لكل وارد بل لا يطلع عليه إلا واحد بعد واحد]

Ve cevher ve ‘araza mukayyed ve onun mazîkinda tutsak olan me‘ā-kıd-ı ‘ukūl onun vafının mebādîsi zikrinde mütezelzil olur ki ‘akl ile onun vafından bir şey idrāk edemez, belki ‘akldan eşref ve ‘ālā olan dîger bir nūr ile onu idrāk eder ki o nūr ‘ālem-i nübüvet ü vilāyetinde işrāk eder ki ‘akla olan nisbeti ancak vehm ü hayāle ‘aklın nisbeti gibidir, hālbuki Hakk subhānehu ve ta'ālā halkı etvār olarak halk etmiştir, nitekim sabî-i kāsır yalnız mahsūsātı idrāk edip ma'kūlātı idrāk etmez, çünkü ma'kūlātın idrākı bir tavrıdır, henüz sabî-i kāsır ona bālig olamamıştır ve ‘ale't-tahkîk o dahi şerîf bir makām ve ‘azb bir meşreb ve ‘ālî bir rütbedir ki nūr-ı îmān ve yakîn ile onda Cenāb-ı Hakk'ı mülāhaza eyler ki o meşreb her bir vāride bir yol olmaktan eazzdır, belki cihānda ancak vāhid ba'de vāhid muttali' olabilir.

[ولجناب الحق صدر وفي مقدمة الصدر مجال وميدان رحب وعلى أول الميدان عتبة هي مستقر ذلك الأمر الرباني فمن لم يكن له على هذه العتبة جواز ولا لحافظ العتبة مشاهدة [و] استحال أن يصل الميدان فكيف بالانتهاء إلى ما وراءه من المشاهدات العالية ولذلك قيل من

287 “De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

لم يعرف نفسه لم يعرف ربه وأنى يصادف هذا [في] خزانة الأطباء ومن أين للطبيب أن يلاحظه بل المعنى المسمى روحاً عند الطبيب بالإضافة إلى هذا الأمر الرباني كالكرة التي يحركها صولجان الملك بالإضافة إلى الملك فمن عرف الروح الطبي فظن أنه أدرك الأمر الرباني كان كمن رأى الكرة التي يحركها صولجان الملك فظن أنه رأى الملك ولا يشك في أن خطأه فاحش وهذا الخطأ أفحش منه جداً

Ve Zât-ı zü'l-celâl için bir sadr vardır ve sadrın mukaddimesinde dahi bir mecâl ve geniş bir meydân vardır ve meydânın evveli üzerine bir ‘atebe vardır ki o ‘atebe emr-i rabbân müstekarrıdır ve o kimsenin ki bu ‘atebenin üzerine onun bir cevâzı yok ve muhâfız-ı ‘atebeye dahi onun bir müşâhedesi yok, onun bu meydâna vusûlü müstahîl olur, nice kalır ki müşâhedât-ı ‘âliyenin mâverâsına intihâ ede ya’nî ona müntehî olamaz. Ve onun için denilmiş ki kimse kendisi bilmez, ya’nî “O kimse kendi nefsini bilmez, kendi Rabbisini dahi bilmez.” Ve hizâne-i etıbbâda bu şey nerede tesâdüf olunur ve ona mülâhaza etmek kudreti tabîbe nereden gelir? Kaldı ki tabîb ‘indinde rûh ile müsemma olunan ma’nâ işbu emr-i rabbânî ne izâfetle melike izâfetle melikin çevgânıyla tahrîk olunan küre gibidir. Ve kim ki rûh-ı tıbbîyi bilip de kendisinden emr-i rabbânî idrâk ettiğini zann ettiyse melikin çevgânıyla muharrek olan küreyi görüp de melikin gördüğünü zann eden kimse gibidir ki hatâsı fâhiş olduğuna şekk olunmaz ve bu hatâ ise ondan pek çok ziyâde fâhiştir.

[ولما كانت العقول التي بها يحصل التكليف وبها تدرك مصالح الدنيا عقولاً قاصرة عن ملاحظة كنه هذا الأمر لم يأذن الله تعالى لرسول صلى الله عليه وسلم أن يتحدث عنه بل أمره أن يكلم الناس على قدر عقولهم ولم يذكر الله تعالى في كتابه من حقيقة هذا الأمر شيئاً ولكن ذكر نسبته وفعله ولم يذكر ذاته أما نسبته ففي قوله تعالى ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ وأما فعله فقد ذكر في قوله ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي﴾]

Ve çün menât-ı teklîf ve âlet-i idrâk mesâlih-i dünyâ olan ‘ukûl işbu emrin mülâhaza-i künhünden kâsırlardır. Cenâb-ı Kayyûm-ı bî-çün, resûl-i zî-câhına bununla tahdîs etmek izn vermeyip ancak ‘ukûlüne göre nâsa tekellüm etmeye me’mûr kılınmıştır. Ve dahi Hakk celle ve ‘alâ kendi kitâb-ı münezzelinde bunun hakikatinden ya’nî emrin şânında bir nesneyi zikr etmedi velâkin onun nisbet ve fi’lini zikr etti, fakat zâtını zikr etmedi ve nisbeti ise Hakk celle ve ‘alânın nass-ı celîlinde ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾²⁸⁸ diye rûhu emrine nisbet etmiş ki “Rûh, Rabbimin

288 “De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتٍ﴾²⁸⁹ diye zikir etmiştir. Mü'mine mevdi hâlinde denir ki [175] “Ey emîn ve mutmainne nefis, Rabbin ta‘ālâ onun ni‘metine şâkir ve ‘ibâdet mihnetine sâbir olduğun sebîle sen Allâhu ta‘âlânın verdiği ni‘metten râzî o dahi senden râzî olduğunuz hâlde Rabbin ‘azze şânuhu tarafına rücû‘ eyle” demektir.

[ولنرجع الآن إلى الغرض فإن المقصود ذكر نعم الله تعالى في الأكل فقد ذكرنا بعض نعم الله تعالى في آلات الأكل]

İmdi garaza rücû‘ edelim, zîrâ ki maksûd için eklde olan Allâhu ta‘âlânın ni‘amı zikridir. İşte Allâhu ta‘âlânın âlât-ı eklde olan ni‘amının ba‘zısını zikir ettik, kaldı ki tetimmesi îrâd ve zikir edelim şöyle ki

[الطرف الرابع في نعم الله تعالى في الأصول التي يحصل منها الأطعمة وتصير صالحة لأن يصلحها آدمي بعد ذلك بصنعتها علم أن الأطعمة كثيرة والله تعالى في خلقها عجائب كثيرة لا تحصى وأسباب متوالية لا تنهاى وذكر ذلك في كل طعام مما يطول فإن الأطعمة إما أدوية وإما فواكه وإما أغذية فلنأخذ الأغذية فإنها الأصل ولنأخذ من جملة حبة من البر ولندع سائر الأغذية فنقول إذا وجدت حبة أو حبات فلو أكلتها فئت وبقيت جائعاً فما أحوجك إلى أن تنمو الحبة في نفسها وتزيد وتتضاعف حتى تفي بتمام حاجتك]

Ve dördüncü taraf usûl-i et‘imede olan ni‘amın beyânındadır. Şol asl ki et‘ime ondan hâsıl olur da insân kendi san‘atıyla onu ıslâh etmeye sâlih olur, sen bil ve âgâh ol ki et‘ime pek çoktur ve halkında olan ‘acâib-i ilâhiyye dahi kezâlik pek çoktur, belki hadd ü ihsâya gelmez ve onun gayr-i mütenâhî esbâbı dahi vardır ve her bir ta‘âmda onların zikri bahsi uzun olan mevâddandır, zîrâ ki et‘ime yâ edviyedir veyâ fevâkihtir veyâhüd agziyedir. Artık biz agziyeyi alalım, zîrâ ki asl odur ve dahi onun cümlesinden buğdaydan bir dâneği alalım da agziye-i sâireyi bırakalım ya’nî deriz ki eğer sen buğdaydan bir dâneği veyâhüd çend dâneği bulup dürtüst ettinse eğer sen onu tenâvül edip ekl etmiş olsan o dâneler fânî olup sen dahi aç kalırsın ve böyle olunca fî nefsihâ dânenin nümüvv ve tezâyüd ve tezâ‘ufuna olan ihtiyâcın senin ne ‘aceb çoktur tâ ki o hubûb senin tamâm-ı hâcetine vefâ ede.

[فخلق الله تعالى في حبة الحنطة من القوى ما يغتذى به كما خلق فيك فإن النبات إنما يفارقك في الحس والحركة ولا يخالفك في الاغتذاء لأنه يغتذى بالماء ويجتذب إلى باطنه]

289 “(Allah şöyle der:) “Ey huzur içinde olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) kullarımın arasına gir. Cennetime gir.” Fecr, 89/27-30.

işâreti dahi bunadır. Bu âyât-ı kerîme sûre-i ‘Abese’ nin yirmi dört ve yirmi beş ve yirmi altı ve yirmi yedi ve yirmi sekiz ve yirmi dokuz ve otuzuncu âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “İnsân yediği ta‘âmına nazar etsin ki hayâtı için nice tedbîr olunmuştur. Biz yağmuru gökten yere dökeriz sonra inbât için yeri şakk ederiz ve o yerde buğday ve arpa meseli hubûbât ve üzüm ve hıyâr ve yonca misilli eşyâ ve zeytûn ve hurmâ ve bostânlarda sık ve kebîr ağaçları bitiririz.” Sonra bu mâ ve tûrâb dahi onun neşv ü nemâsına kifâyet etmez, çünkü sulb ve katı ve müterâkim bir yerde konulmuş olsa fakd-ı havâdan dolayı bitmezdi ki gevşek ve mütehalhil bir tarlaya muhtâc olur tâ ki rüzgâr o tarlada tegalgul ile geçip ona vâsıl ola ve rüzgâr ise kendi nefsi ile müteharrik olup ona varamaz, o dahi onu tahrik edecek bir rîhe muhtâc olur ki onu depretilip de kahr u ‘unf ile onu o tarlaya vurup idhâl ede tâ ki zemîn içinde nâfiz olup o dâneye vâsıl ola. Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlânın ²⁹¹ ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ﴾ buyurmasının işâreti onadır, zîrâ ki onun ilkâhı ancak havâ ve mâ ile arz beyninde olan izdivâcın îkâ‘ındadır. Bu nass-ı celîl dahi sûre-i Hicr’in yirmi ikinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ve rüzgârları bulutla hâmile olarak gönderdik ve gökten yağmuru inzâl edip sizi suvarırız. Siz onu hıfz u iddihâr edici değilsiniz, belki bizim hazînemizdedir.” [176]

[ثم كل ذلك لا يغنيك لو كان في برد مفراط وشتاء شات فتحتاج إلى حرارة الربيع والصيف فقد بان احتياج غذائه إلى هذه الأربعة فانظر إلى ماذا يحتاج كل واحد إذ يحتاج الماء لينساق إلى أرض الزراعة من البحار والعيون والأنهار والسواقي فانظر كيف خلق الله البحار وفجر العيون وأجرى منها الأنهار]

Ve şitâ-yı şât olmamış olsaydı bunun kâffesi sana gınâ vermezdi ve hem dahi bahârın harâretine ve yazın sıcaklığına muhtâc olur. İşte onun gızâsı bu erba‘aya olan ihtiyâc dahi müstebân oldu. Kaldı ki sen nazar edip gör ki her biri ne kadar eşyâya muhtâc olur, çünkü arz-ı zirâ‘ate bihâr ve ‘uyûn ve enhâr ve sevâkîden suyun sevkine muhtâc olur ve dahi bak ki Allâhu ta‘âlâ nice bihârî halk edip de pınarları tefcîr etti ve o çeşme ve pınarlardan nice enhârî icrâ edip aktırdı.

[ثم الأرض ربما تكون مرتفعة والمياه لا ترتفع إليها فانظر كيف خلق الله تعالى الغيوم وكيف سلط الرياح عليها لتسوقها بإذنه إلى أقطار الأرض وهي سحب ثقال حوامل بالماء ثم انظر كيف يرسله مدراراً على الأراضي في وقت الربيع والخريف على حسب الحاجة وانظر كيف خلق الجبال حافظاً للمياه تتفجر منها العيون تدريجاً فلو خرجت دفعة لغرقت البلاد]

291 “Rüzgârları da aşılayıcı olarak gönderdik.” Hicr, 15/22.

وهلك الزرع والمواشي ونعم الله في الجبال والسحاب والبحار والأمطار لا يمكن إحصاؤها]

Sonra ola ki zemîn yüce ve mürtefi‘ olup sular pest ve alçak yerde kalır da ki o zemînlere mürtefi‘ olamaz. Buna dahi sen bak ki nice bulutları halk etti ve izni ile onu sevk etmek için onun üzerine rüzgârı nice musallat kıldı tā ki ağır ve su ile yüklü sehâbları aktâr-ı arza sürüp de götüre sonra bak ki nice midrâr olarak bahâr ve güz mevsimlerinde hâcete göre irsâl eder ve sulara saklayıcı ve hâfız olarak nice dağları yaratmış ki ondan tedricen ‘uyûn ve pınarlar mütefeccir olurlar ve bir def‘ada cibâlden sular akıp çıkmış olsaydı bilâd gark olup zer‘ ve mevâşî dahi hâlik olurdu. Mâ-hasal cibâl ve sehâb ve bihâr ve emtârda olan ni‘metlerin hasr u ihsâsı mümkün olmaz.

[وأما الحرارة فإنها لا تحصل بين الماء والأرض وكلاهما باردان فانظر كيف سخر الشمس وكيف خلقها مع بعدها عن الأرض مسخرة للأرض في وقت دون وقت ليحصل البرد عند الحاجة إلى البرد والحر عند الحاجة إلى الحر فهذه إحدى حكم الشمس والحكم فيها أكثر من أن تحصى ثم النبات إذا ارتفع عن الأرض كان في الفواكه انعقاد وصلابة فتفتقر إلى رطوبة تنضجها فانظر كيف خلق القمر وجعل من خاصيته الترطيب كما جعل من خاصية الشمس التسخين فهو ينضج الفواكه ويصبغها بتقدير الفاطر الحكيم ولذلك لو كانت الأشجار في ظل يمنع شروق الشمس والقمر وسائر الكواكب عليها لكانت فاسدة ناقصة حتى إن الشجرة الصغيرة تفسد إذا ظللتها شجرة كبيرة وتعرف ترطيب القمر بأن تكشف رأسك له بالليل فتغلب على رأسك الرطوبة التي يعبر عنها بالزكام فكما يرطب رأسك يرطب الفاكهة أيضاً]

Ve harâret ise su ile yerin beyninde hâsıl olmaz ki ikisi soğuklardır. Artık sen bak ki nice hürşîdi müsahhar kılmış ve yerden uzaklığıyla berâber vakt-li-vakt yere sıcaklık verici olduğu hâlde onu nice halk etmiş tā ki bürüdete ihtiyâc olduğu anda bürüdet hâsıl ola ve harâret lâzım geldiği hâlde harâret hâsıl ola ki hürşîdin cümle-i hikeminden bir hikmet dahi budur, çünkü hürşîdde olan hikem ihsâdan çokturlar sonra da nebât yerden mürtefi‘ olunca fevâkihte in‘ikâd ve katılık ve salâbet olur ki onu pişirecek bir rutûbete müftekir olur. Artık bak ki nice mâhı halk edip ve tertîbi onun cümle-i havâssından kıldı, nitekim Fâtır-ı hakîmin takdîriyle teshîni mihrin havâssından kılıp ki fevâkihi pişirir de ıslâh eder ve onun için eşcâr işrâk-ı kamer ü şems ü kevâkibi men‘ eder bir gölgelikte olsa o eşcâr bozulup nâ-kıs ve fâsid olurlardı hattâ sagîr bir ağaca büyük bir ağacın gölgesi ihâta ve tazlîl etmiş olsa bozulup fesâda uğrar. Ve sen mâhın rutûbetini bu delâletle bilirsin ki geceleyin sen kendi başın ona açıp örtüsüz bırakmış olsan senin başına nevâzil ve zükâm ta‘bîr olunur bir rutûbet ona gâlib olur, işte nice kendi başını tertîb ederse fâkiheyi dahi böylece tertîb eder.

[ولا نطول فيما لا مطمع في استقصائه بل نقول كل كوكب في السماء فقد سخر لنوع فائدة كما سخرت الشمس للتسخين والقمر للترطيب فلا يخلو واحد منها عن حكم كثيرة لا تفي قوة البشر بإحصائها ولو لم يكن كذلك لكان خلقها عبثاً وباطلاً ولم يصح قوله تعالى ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ وقوله عز وجل ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾: وكما أنه ليس في أعضاء بدنك عضو إلا لفائدة فليس في أعضاء بدن العالم عضو إلا لفائدة والعالم كله كشخص واحد وآحاد أجسامه كالأعضاء له وهي متعاونة تعاون أعضاء بدنك في جملة بدنك وشرح ذلك يطول]

Ve istiksâsına tama‘ olmayan şeyden biz sözü uzatmayız o kadar. Deriz ki göklerde olan kevâkib ve nücüm her biri bir nev‘ fâideye müsahhardır, nitekim şems teshîn ve kamer tertîb için müsahhar olmuşlar. Ve her biri pek çok hikemden tehî ve hâlî olmaz ki o hikemin hasr u ihsâsına kuvve-i beşer vefâ etmez ve böyle olmamış olsaydı onların halkları beyhûde ve ‘abes olurdu ve Hakk subhânehu ve ta‘âlânın فَقِنَا سُبحَانَكَ kavli-i ²⁹²﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ ²⁹³﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ ²⁹⁴Sûre-i Âl-i İmrân’ın yüz doksan birinci âyetinde vârid olmuştur ve tefsîrinde denilmiş ki “Bu ‘ukûl-i kâmile ashâbları istidlâl yüzünden semâvât ve arzın hilkatinde sâni‘-i kadîmi kalben tefekkür ederler ve lisânen dahi derler ki “Yâ Rabb, bu âsumân ve zemînde olan mahlûkâtı ‘abes halk etmedin.” Ve dîger nassı ki وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَاتِ وَالْأَرْضَ ²⁹⁵﴿وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ O dahi sûre-i Duhân’ın otuz altıncı âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Biz semâvât ve arzı ve onların beynlerinde olanı la‘ib halk etmedik.” Ve nitekim senin bedeninin a‘zâsı her biri ancak bir fâide içindir ki bî-fâide senin bir ‘uzvun yoktur, kezâlik beden-i ‘âlemin a‘zâsı her biri bir fâide içindir ki fâidesiz olarak onun bir ‘uzvu yoktur. Ve cemî-i ‘âlem ancak bir şahs-ı vâhid gibidir ve âhâd-ı ecsâmı dahi ona a‘zâ ve cevârih gibidirler ki senin cümle-i bedeninde senin a‘zâ ve cevârihin yekdîgerlerine olan te‘âvün ve ta‘âdudları gibi ecsâm-ı ‘âlem dahi kezâlik yekdîgerlerine te‘âvün ve ta‘âdud etmektedirler ve bunun şerhi uzun olur.

292 “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.” Âlu İmrân, 3/191.

293 “Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.” Duhân, 44/38-39.

294 “Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru” derler.” Âlu İmrân, 3/191.

295 “Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar.” Duhân, 44/38-39.

[ولا ينبغي أن تظن أن الإيمان بأن [177] النجوم والشمس والقمر مسخرات بأمر الله سبحانه في أمور جعلت أسباباً لها بحكم الحكمة مخالف للشرع لما ورد فيه من النهي عن تصديق المنجمين وعن علم النجوم بل المنهي عنه في النجوم أمران أحدهما أن تصدق بأنها فاعلة لآثارها مستقلة بها وأنها ليست مسخرة تحت تدبير مدبر خلقها وقهرها وهذا كفر والثاني تصديق المنجمين في تفصيل ما يخبرون عنه من الآثار التي لا يشترك كافة الخلق في دركها لأنهم يقولون ذلك عن جهل فإن علم أحكام النجوم كان معجزة لبعض الأنبياء عليهم السلام ثم اندرس ذلك العلم فلم يبق إلا ما هو مختلط لا يتميز فيه الصواب عن الخطأ فاعتقاد كون الكواكب أسباباً لآثار تحصل بخلق الله تعالى في الأرض وفي النبات وفي الحيوان ليس قادحاً في الدين بل هو حق]

Ve nücüm ve hürşid ve mäh, Hakk subhānehu ve ta‘ālānın emriyle müsahhar olup hükm-i hikmet iktizāsına mebnî ba‘zı umūra esbāb kılınmış olduklarının îmān ve tasdîki muhālîf-i şer‘ olduğuna zann olunmamak gerektir ya‘nî tasdîk-i müneccimîn nehyinde ve ‘ulûm-ı nücüm hakkında vârid olan ahâdis-i şerîfe fehvâsiyla sen o îmān ve tasdîki muhālîf-i şer‘-i şerîf sanma, çünkü ‘ilm-i nücümde menhiyyün ‘anh olan şey ancak iki emrdir ki birisi nücüm ve kevâkib âsârlarına bi’l-istiklâl fâ‘ile olup onlar bir müdebber ve hâlıkın tedbiri ve kahrı altında müsahhar olmadığının tasdîkidir ve bu i‘tikād ve tasdîk küfrdür. Ve ikincisi kâffe-i halktır kendi müşterek olmadıkları âsârın tafsîlâtında olan müneccimlerin ahbârlarını tasdîk etmektir, çünkü onlar ‘an-cehl söylerler, zîrâ ahkâm-ı nücümün ‘ilmi ba‘zı peygâmbērân-ı kirâm ‘aleyhimü’s-selâm hazerâtına mu‘cize idi sonra o ‘ilm münderis oldu da ondan hatâ ile savâbı muhtelî olup temyîzi mümkün olmayan nesnenin gayrısı kalmamıştır yoksa arz ve nebât ve hayvânda Allāhu ta‘ālānın halkıyla hâsıl olan birtakım âsâr için kevâkib ve nücüm esbāb olduklarının i‘tikâdı aslâ dîne kâdih değildir, belki ancak haktır.

[ولكن دعوى العلم بتلك الآثار على التفصيل مع الجهل قادح في الدين ولذلك إذا كان معك ثوب غسلته وتريد تجفيفه فقال لك غيرك أخرج الثوب واسطه فإن الشمس قد طلعت وحمي النهار والهواء لا يلزمك تكذيبه ولا يلزمك الإنكار عليه بحوالته حمي الهواء على طلوع الشمس وإذا سألت عن تغيير وجه الإنسان فقال قرعتني الشمس في الطريق فاسود وجهي لم يلزمك تكذيبه بذلك وقس بهذا سائر الآثار إلا أن الآثار بعضها معلوم وبعضها مجهول فالمجهول لا يجوز دعوى العلم فيه والمعلوم بعضه معلوم للناس كافة كحصول الضياء والحرارة بطلوع الشمس وبعضه لبعض الناس كحصول الزكام بشروق القمر]

Velâkin cehl ile berâber âsârın tafsîline ‘ilmin iddî‘âsı dîne kâdihtir ve onun için seninle bir sevb olup da sen onu gasl etmiş olsan ve onun kurut-

masını istediğin vaktte birisi sana güneş çıkmış ve gündüzün sıcaklığı olmakla havâ ısınmış, sen onu güneş karşısında bast eyle diye tarîk-i tecfîfini ta'lim etse onun tekzîbi sana lâzım gelmez ve tulû'-ı şemse havâlesiyle havânın sıcaklığı da vâsından dolayı üzerine inkâr etmek dahi lâzım gelmez. Ve bir insânın tagayyür-i vechi üzerine sen ondan suâl ettiğinde o kimse yolda güneş yüzüne çalıp kara etmiş dese kezâlik onun tekzîbi sana lâzım gelmez. İşte âsâr-ı sâireyi dahi buna kıyâs eyle velâkin o âsârın ba'zıları ma'lûm ve ba'zıları mechûldür ve mechûl olan şeylerde iddî'â-yı 'ilm câiz olmaz ve ma'lûm dahi ba'zısı kâffe-i nâsa 'ale'l-'umûm ma'lûmdur ki âfâtın tulû'uyla husûl-i ziyâ ve harâret âsârı gibi ve ba'zısı ba'zu'n-nâsa ma'lûmdur ki aydınlık ve kamerin işrâkıyla husûl-i zükâm gibi.

[فَإِذَا الْكَوَاكِبُ مَا خَلَقْتَ عِثًّا بَلْ فِيهَا حَكْمٌ كَثِيرَةٌ لَا تَحْصِي وَلِهَذَا نَظَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّمَاءِ وَقَرَأَ قَوْلَهُ تَعَالَى ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾²⁹⁶ ثُمَّ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَلْ لَمَنْ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ ثُمَّ مَسَحَ بِهَا سَبْلَتَهُ]

Kaldı ki kevâkib 'abes ve beyhûde halk olmamıştır, ancak onda ihsâya gelmez pek çok hikem vardır ve bunun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz göğe bakıp bu âyet-i kerîmeyi tilâvet ettikte ki ﴿رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾²⁹⁶ okudukta buyurdu ki مسح بها "Veyl ve yazık olsun o kimseye ki bu âyeti okur da sonra onunla bıyığını siler!" ya'nî ma'nâsına tedebbür ve hilkat-ı kevâkib ü eflâka tefekkür etmez de mücib ü muktezâsınca îmân ve tasdîk eylemez demektir.

[فَلِلَّهِ تَعَالَى فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَفَاقِ وَالْأَنْفُسِ وَالْحَيَوَانَاتِ عَجَائِبُ يَطْلُبُ مَعْرِفَتَهَا الْمُحِبُّونَ لِلَّهِ تَعَالَى فَإِنَّ مِنْ أَحَبِّ عَالَمًا فَلَا يَزَالُ مَشْغُولًا بِطَلْبِ تَصَانِيفِهِ لِيَزِدَّادَ بِمَزِيدِ الْوُقُوفِ عَلَى عَجَائِبِ عِلْمِهِ حَبًّا لَهُ فَكَذَلِكَ الْأَمْرُ فِي عَجَائِبِ صَنِيعِ اللَّهِ تَعَالَى فَإِنَّ الْعَالَمَكُلَهُ مِنْ تَصْنِيفِهِ بَلْ تَصْنِيفُ الْمُصَنِّفِينَ مِنْ تَصْنِيفِهِ الَّذِي صَنَفَهُ بِوَسْطَةِ قُلُوبٍ عِبَادِهِ فَإِنَّ تَعْجِبَ مِنْ تَصْنِيفِهِ فَلَا تَتَعْجَبُ مِنَ الْمُصَنِّفِ بَلْ مِنَ الَّذِي سَخَّرَ الْمُصَنِّفَ لِتَصْنِيفِهِ بِمَا أَنْعَمَ عَلَيْهِ مِنْ هِدَايَتِهِ وَتَسْدِيدِهِ وَتَعْرِيفِهِ كَمَا إِذَا رَأَيْتَ لَعِبَ الْمَشْعُودِ تَرْقِصَ وَتَتَحَرَّكَ حَرَكَاتٍ مُوزَوْنَةً مُتَنَاسِبَةً فَلَا تَتَعْجَبُ مِنَ اللَّعِبِ فَإِنَّهَا خَرَقَ مُحَرَّكَ لَا مُتَحَرَّكَ وَلَكِنْ تَتَعْجَبُ مِنْ حَذَقِ الْمَشْعُودِ الْمُحَرَّكَ لَهَا بِرَوَابِطِ دَقِيقَةٍ خَفِيَةٍ عَنِ الْأَبْصَارِ]

Ve hülâsa-i kelâm Cenâb-ı Cihân-âferînin melekût-ı semavât ve âfâk u enfüs ve hayavânâtta 'acâib-i kesîresi vardır ve zât-ı kibriyânın muhibbleri onun ma'rifetlerini isterler, zîrâ kim ki bir 'âlimi sever de çok muhabbet

296 "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru" derler." Âlu İmrân, 3/191.

ederse hemîşe onun tasnîfî talebiyle meşgûl olmaktan zâil olmaz tâ ki 'acâib-i 'ilmine mezîd-i vukûf ile onun muhabbeti ona müzdâd ola. İşte 'acâib-i sun'-ı Bâr'te olan emr dahi böylecedir, zîrâ ki cemî'-i 'âlem onun tasnîfindendir, belki musanniflerin tasnîfî dahi kezâlik kulûb-i 'ibâdî vâsîtasıyla onun tasnîfindendir. Ve eğer sen bir tasnîften ta'acüb ettinse sen musannef olan şeyden müte'acceb olma, ancak onun tasnîfine musannifini teshîr eden ve ona hidâyet ve sedâd ve ma'rifet ni'amı in'âm u ihsân eden zâtın kudret ü 'azametinden ta'acüb eyle, nitekim hayâl-bâz ve muşa'vezin oyuncaklarını görüp onların oyun ve hareketlerini güzel ve mevzûn ve mütenâsib gördüğün hâlde sen o oyuncaklıktan müte'acceb olmazsın, çünkü o oyuncaklar çaputturlar ve zâten müteharrik değillerdir ki âherin eser-i fi'liyle müteharrikirler, ancak sen o şa'beze-bâzın mahâretinden ve ebsârdan gizli bir revâbıt-ı [178] hafîyye ile olan hareketlerin muharrikinden ve sâni'i fenninden ta'acüb eylersin.

[فإذا المقصود أن غذاء النبات لا يتم إلا بالماء والهواء والشمس والقمر والكواكب ولا يتم ذلك إلا بالأفلاك التي هي مركوزة فيها ولا تتم الأفلاك إلا بحركاتها ولا تتم حركاتها إلا بملائكة سماوية يحركونها وكذلك يتمادى ذلك إلى أسباب بعيدة تركنا ذكرها تنبيهاً بما ذكرناه على ما أھملناه ولنقتصر على هذا من ذكر أسباب غذاء النبات]

İmdi bizim murâd ve maksadımız gızâ-yı nebâtın beyânı olunca ve bu tafsîlden senin ma'lumun oldu ki gızâ-yı nebâtın tamâmı ancak âb ve havâ ve mihr ve mâh ve kevâkib ile olur ve bunların dahi ancak onlarda merkûz bulundukları eflâk ile tamâm olurlar ve eflâk dahi ancak onların harekât-larıyla tamâm olurlar ve harekâtları dahi ancak onları tahrîk eden emlâk-ı semâviyye ile tamâm olurlar. Ve kezâlik bunlar dahi esbâb-ı ba'îdeye mütemâdî olurlar ve o esbâb-ı ba'îdenin zikri çün bu kitâbda biz terk etmişiz o cihetle ki onların zikri uzun bir bahs olup sonu 'ilm-i mükâşefeye müncer olur ve bu zikr ettiğimiz şey dahi kâfî ve vâfî olmakla artık gızâ-yı nebât esbâbından bu kadarcık beyân üzerine biz iktisâr etmeliyiz.

[الطرف الخامس في نعم الله تعالى في الأسباب الموصلة للأطعمة إليك اعلم أن هذه الأطعمة كلها لا توجد في كل مكان بل لها شروط مخصوصة لأجلها توجد في بعض الأماكن دون بعض الناس منتشرون على وجه الأرض وقد تبعد عنهم الأطعمة ويحول بينهم وبينها البحار والبراري فانظر كيف سخر الله تعالى التجار وسلط عليهم حرص حب المال وشهوة الربح مع أنهم لا يغنيهم في غالب الأمر شيء بل يجمعون فيما أن تغرق بها السفن أو تنهبها قطاع الطريق أو يموتوا في بعض البلاد فيأخذها السلاطين وأحسن أحوالهم أن يأخذها ورثتهم وهم أشد أعدائهم لو عرفوا]

Ve beşinci taraf ise ki sana et'imeyi îsâl eden esbâbda olan ni'am-ı ilâhiyyenin beyânıdır o dahi işbu mebhasıdır. Şöyle ki sen ve âgâh ol ki işbu et'ime her bir yerde bulunmaz, ancak ona şurût-ı mahsûsa vardır ve o şurût-ı mahsûsadan dolayı ba'zı yerlerde bulunur da ba'zı yerlerde bulunmaz ve nev'-i beşer ise yer yüzünde münteşir ve müteferriktir olur ki ba'zılarından uzak düşer de onlarla onun beyninde bihâr ve sahrâlar hâil olur. Artık sen bak ki Hallâk-ı 'âlim tüccârı nice nakline müsahhar kılmış ki tüccâr üzerine hubb-ı mâlın hırsı ve kâr ve ribhin şehveti musallat etmiş, hâlbuki gâlib-i emrde o ribh ve ticâret onlara fâide ve menfa'at ve gınâ vermez, belki biliktirirler ya'nî yalnız mâlî cem' ederler ki yâ onunla sefâin gark olunup da deryâda batar veyâhüd kuttâ'-ı tarîk onu nehb ve yağma eder veyâhüd ba'zı belde[de] vefât ederler de selâtîn-i zamân onu alıp zabt ederler. Ve onların en ziyâde güzel hâlleri ancak o hâldir ki onların vereseleri o emvâlî ahz edeler, hâlbuki bilmiş olsalar o vereseleri onların eşedd-i a'dâ ve düşmanlarıdır.

[فانظر كيف سلط الله الجهل والغفلة عليهم حتى يقاسوا الشدائد في طلب الريح ويركبوا الأخطار ويغروا بالأرواح في ركوب البحر فيحملون الأطعمة وأنواع الحوائج من أقصى الشرق والغرب إليك وانظر كيف علمهم الله تعالى صناعة السفن وكيفية الركوب فيها وانظر كيف خلق الحيوانات وسخرها للركوب والحمل في البراري وانظر إلى الإبل كيف خلقت وإلى الفرس كيف أمدت بسرعة الحركة وإلى الحمار كيف جعل صبوراً على التعب وإلى الجمال كيف تقطع البراري وتطوي المراحل تحت الأعباء الثقيلة على الجوع والعطش وانظر كيف سيرهم الله تعالى بواسطة السفن والحيوانات في البر والبحر ليحملوا إليك الأطعمة وسائر الحوائج وتأمل ما يحتاج إليه الحيوانات من أسبابها وأدواتها وعلفها وما تحتاج إليه السفن فقد خلق الله تعالى جميع ذلك إلى حد الحاجة وفوق الحاجة وإحصاء ذلك غير ممكن ويتمادي ذلك إلى أمور خارجة عن الحصر نرى تركها طلباً للإيجاز]

Ve bir dahi bak ki Allâhu ta'âlâ nice cehl ve gaffleti o tüccârâna musallat etmiş tâ ki taleb-i kâr u ribhte bu şedâide mükâsât edeler de tehlike ve ah-târa süvâr olup rükûb-ı bihârda ervâhlarına tagrîr edeler ve et'imeyi envâ'-ı havâyic ile ma'an aksâ-yı şark u garbdan sana nakl ve tahmîl edip celb ve îsâl edeler ve dahi bak ki Allâhu 'azîmü's-şân onlara nice sanâyi'-i sūfūn ve kapudân-ı gemi vü keştî ve keyfiyyet-i rükûb-i merâkibi öğretti ve dahi bak ki hayvânâtı nice yaratmış ve sahrâ ve kafrâlarda rükûb ve haml-i mat-lûba nice müsahhar kılmış ve dahi bak ki develeri nice yaratmış ve sür'at-ı hareket ile nice esb ile imdâd etmiş ve yorgunluk üzerine eşeği nice sabûr kılmış ve develer aç ve susuzluk ile a'bâ-yı sakîle altında nice merâhili

tayy edip çölleri kat' ettirmekte bulunmuş ve dahi bak ki dünyâda vasâtet-i sūfün ü hayvânât ile berr ü bahrde et'ime ve havâyic-i sâireyi sana nakl etmek için tūccârı nice tesyîr etmiştir ve hem dahi esbâb ve edevât ve 'alef-ten hayvânâtın muhtâc bulundukları eşyâ ile sefâin ve merâkib dahi âlât ü edevât ve mevâddan muhtâc bulundukları eşyâya teemmül eyle ki hadd-i hâcet ve fevka'l-hâcete dek kâffesi Hallâk-ı bî-çün ü bî-çerâ yaratıp âmâde ve âsân kılmış ki bunların ihsâsı gayr-i mümkündür. Ve hasrdan hâric birtakım umûrda mütemâdî olur ki icâz ve ihtisâr için onların 'adem-i zikrleri münâsib görürüz ya'nî revmen li'l-ih-tisâr beyânlarını terk etmişiz. [179]

[الطرف السادس في إصلاح الأطعمة اعلم أن الذي ينبت في الأرض من النبات وما يخلق من الحيوانات لا يمكن أن يقضم ويؤكل وهو كذلك بل لا بد في كل واحد من إصلاح وطبخ وتركيب وتنظيف بإلقاء البعض وإبقاء البعض إلى أمور آخر لا تحصى واستقصاء ذلك في كل طعام يطول فلنعين رغيفاً واحداً ولننظر إلى ما يحتاج إليه الرغيف الواحد حتى يستدير ويصلح للأكل من بعد إلقاء البذر في الأرض فأول ما يحتاج إليه الحارث ليزرع ويصلح الأرض ثم الثور الذي يثير الأرض والفدان وجميع أسبابه ثم بعد ذلك التعهد بسقي الماء مدة ثم تنقية الأرض من الحشيش ثم الحصاد ثم الفك والتقية ثم الطحن ثم العجين ثم الخبز فتأمل عدد هذه الأفعال التي ذكرناها وما لم نذكره وعدد الأشخاص القائمين بها وعدد الآلات التي يحتاج إليها من الحديد والخشب والحجر وغيره وانظر إلى أعمال الصناعات في إصلاح آلات الحراثة والطحن والخبز من نجار وحداد وغيرهما وانظر إلى حاجة الحداد إلى الحديد والرصاص والنحاس وانظر كيف خلق الله تعالى الجبال والأحجار والمعادن وكيف جعل الأرض قطعاً متجاورات مختلفة فإن فتشت علمت أن رغيفاً واحداً لا يستدير بحيث يصلح لأكلك يا مسكين مالم يعمل عليه أكثر من ألف صانع فابتدىء من الملك الذي يزجي السحاب لينزل الماء إلى آخر الأعمال من جهة الملائكة حتى تنتهي النوبة إلى عمل الإنسان فإذا استدار طلبه قريب من سبعة آلاف صانع كل صانع أصل من أصول الصنائع التي بها تتم مصلحة الخلق]

Ve dahi islâh-ı et'imede olan taraf-ı sâdis bahsi ise o dahi işbu mebahs-tır. Şöylece bil ki nebâtтан yerde göğeriپ vücûda gelen nebât ve halk olu- nan hayvânât hey'et-i hâliyyesi ile dışlerin ucuyyla kapıp yemesi mümkün olmaz, ya'nî bî-islâh kuru ve hâm ile tenâvülü mümkün olmaz, ancak her bir me'külde birtakım islâh ve tabh ve terkîb ve tanzîf gerektir ki kök ve kabuk gibi zâid ve çürüğünü ilkâsıyla onun pâk ve magzı ibkâ ve islâhıyla ancak ekle sâlih olur. Ve'l-hâsıl her bir türlü ta'âm ihsâ ve istiksâ olunmaz pek çok umûr ve ef'âle muhtâcdır. Ve her bir ta'âmde bunların istiksâsı uzun olur, kaldı ki biz yalnız bir ragîfi ya'nî bir ekmeği ta'yîn edip onda olan umûr ve ef'âle nazar edelim ki bir pâre nân müstedir olup ekle kâbil oluncaya dek muhtâc bulunduğu şeye nazar edelim: O dahi buğday dânesi

zemîne ilkâsından sonra şöyle ki en evvel muhtâc bulunduğuy şey ekincidir, tâ ki onu zer' edip tarlayı ihyâ ve ıslâh ede sonra çift sürüp zemîni yumuşak ve mütehalhil etmek için öküz lâzımdır sonra çift âlâtı ve sâir edevât ve es-bâbı lâzımdır, ondan sonra bir müddet sulaması için ta'ahhüd-i saky lâzım sonra zemîni giyâhtan tenkiye ve tanzîfi lâzım sonra hasâdı ya'nî biçmesi sonra dövmesiyle samandan ve sâireden temyîzi sonra öğütüp tahnı sonra yoğurup 'acîni sonra pişirip hubzu lâzımdır. Artık sen bir kerre bu zikr edip ve etmediğimiz ef'âle teemmül eyle de bu ef'âle kâim bulunan eşhâsın 'adedine ve demir ve ağaç ve taş ve sâireden muhtâc bulunduğuy âlât ve edevâtın 'adedine tefekkür eyle ve dahi âlâtı işleyen sunnâ'a ya'nî âlât-ı hars u tahn ve hubzu işleyen neccâr ve demirci ve taşçı ve diğerlerinin ıslâh-ı âlâtta olan a'mâllerine nazar eyle ve demircinin demir ve kurşun ve bakırdan muhtâc bulunduğuy ma'âdine bak ve dahi Zât-ı zü'l-celâl hazretlerinin cibâl ve ahcâr ve ma'âdinin halkında olan sun' ve hikmetine nazar kıl ki nice zemîni kat'-ı mütecâvire ve muhtelif yaratmış. Mâ-hasal güzelce teftîş etsen bilirsin ki bir 'aded ekmeğın üzerine bin 'aded sâni'den mütecâviz zevât işleyip 'amel etmedikçe sen ey miskîn o bir dâne ekme senin ekl ü tenâvülüne sâlih ve kâbiliyyetli olmaz ki evvelâ bulutu sevk eden ferîşteden tut bed' eyle tâ ki yağmur yağa ve cihet-i melâikeden a'mâl bi-tîp âhire varır da 'amel-i insâna nevbet muntehî ola. Kaldı ki lâ-ekall onun talebi yedi bin sâni'den mütecâviz bir 'ummâla müstedîr olur ki her bir sâni' maslahat-ı halk onunla itmâm olunur sanâyi'in usûlünden bir asldır.

اثم تأمل كثرة أعمال الإنسان في تلك الآلات حتى إن الإبرة التي هي آلة صغيرة فائدتها خياطة اللباس الذي يمنع البرد عنك لا تكمل صورتها من حديد تصلى للإبرة إلا بعد أن تمر على يد الإبري خمساً وعشرين مرة ويتعاطى في كل مرة منها عملاً فلو لم يجمع الله تعالى البلاد ولم يسخر العباد وافترقت إلى عمل المنجل الذي تحصد به البر مثلاً بعد نباته لنفذ عمرك وعجزت عنه أفلا ترى كيف هدى الله عبده الذي خلقه من نطفة قدرة لأن يعمل هذه الأعمال العجيبة والصنائع الغريبة فانظر إلى المقرض مثلاً وهما جلمان متطابقان ينطبق أحدهما على الآخر فيتناولان الشيء معاً ويقطعانه بسرعة ولو لم يكشف الله تعالى طريق اتخاذ فضله وكرمه لمن قبلنا وافترقنا إلى استنباط الطريق فيه بفكرنا ثم إلى استخراج الحديد من الحجر وإلى تحصيل الآلات التي بها يعمل المقرض وعمر الواحد منا عمر نوح وأوتي أكمل العقول لقصر عمره عن استنباط الطريق في إصلاح هذه الآلة وحدها فضلاً عن غيرها فسيبحان من الحق ذوي الأبصار بالعميان وسبحان من منع النبين مع هذا البيان فانظر الآن لو خلا بلدك عن الطحان مثلاً أو عن الحداد أو عن الحجام الذي هو أخس العمال أو عن الحائك أو عن واحد من جملة الصنائع ماذا يصيبك من الأذى وكيف تضطرب عليك أمورك كلها فسيبحان من

سخر بعض العباد لبعض حتى نفذت به مشيئته وتمت به حكمته ولنوجز القول في هذه الطبقة أيضاً فإن الغرض التنبيه على النعم دون الاستقصاء]

Sonra o âlâtta olan a‘mâl-i insânın kesretine teemmül eyle, hattâ senden harr ve berdi def‘ eden libâsın dikişinde isti‘mâl olunan iğne ki küçürek bir âlet olup onun fâidesi yalnız hayyât-ı libâstır, işte o iğne iğneliğe sâlih olan bir pâre demirden onun sûreti ancak iğnecinin eli üzerine yirmi beş kerre geçip mürûr etmekle hâsıl olur ki beher kerrede birer gûnâ ‘amel ile o iğnede te‘âfî edip işler. Hallâk-ı ‘âlem bilâdî cem‘ etmemiş olsaydı ve ‘ibâdî dahi teshîr eylememiş olsaydı ve sen dahi meselâ ekini biçip hasâd eden bir orağa muhtâc ve müftekir olmuş olsan ki o âlet yalnız nebâtın hitâmında hüşelerin kat‘ında kullanır, senin ‘ömrün bitip münkazî olur da onun tedârük ve icâdından ‘âciz ve dermânde kalırdın. [180] Görmez misin ki nutfe-i kazireden yarattığı kulu nice hidâyet etmiş ki bu a‘mâl-i ‘acîbeyi ve sanâyi-i garîbeyi ‘amel ede. Meselâ sen bir makasa bak ki demirden olarak iki pâre bir mutâbık kesici âlettir ki yekdîgeri üzerine kapanıp ikisi birlikte kesilecek nesneyi alıp sür‘atle keser, işte Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onun tarîk-i ittihâzını bizden akdem gelen adamlara onun fazl ü keremiyle keşf etmemiş olsaydı ve biz kendi fikrimizle onda istinbât-ı tarîke müftekir olup taştan demirin istihrâcına ve onunla mikrâzen ‘amel olunan âlâtın tahsîline muhtâc olsaydık ve her birimiz Nûh peygamberin ‘ömrü kadar mu‘ammer olup ekme-i ‘ukûla nâil olmuş olsaydı, onun ‘ömrü yalnız işbu âletin islâhında olan tarîkin istinbâtından kısa ve kâsır kalırdı. Artık sâir âletler şöyle dursun ben ebsârlıları ‘umyâna ilhâk ve bu beyân ile berâber tibyândan insânî men‘ eden Zât-ı zü’l-celâli tesbîh ve takdîs ederim.

İmdi bak ki senin memleketin meselâ değirmenci veyâ tahhândan veyâhüd bir demirci veyâ haccâmdan ve bu gibi ahass-ı sanâyi‘den bir san‘atkârdan veyâ bir çulhadan veyâhüd sanâyi‘-i sâireden bir san‘attan boş ve hâlî olmuş olsaydı o yüzden sana kadar ezâ ve renc ve mihen isâbet eylerdi ve dahi senin üzerine senin kâffe-i umûrun nice muhtarib olurdu. Artık ‘ibâdın ba‘zısını ba‘zısına müsahhar eden Allâhu ta‘âlâyı tesbîh ve takdîs ederiz ki bu sûretle olan tedbîr ve teshîr ile onun meşîeti nâfiz ve hikmeti onunla tamâm oldu, kaldı ki bu tabakada dahi kelâmî icâz edelim, zîrâ garaz ancak ni‘ame bir tenbîhtir istiksâ değildir.

[الطرف السابع في إصلاح المصلحين اعلم أن هؤلاء الصنائع المصلحين للأطعمة وغيرها لو تفرقت آراؤهم وتنافرت طباعهم تنافر طباع الوحش لتبددوا وتباعدوا ولم يتنفع بعضهم بعض بل كانوا كالوحوش لا يحويهم مكان واحد ولا يجمعهم غرض واحد فانظر كيف ألف

الله تعالى بين قلوبهم وسلط الأنس والمحبة عليهم ﴿وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ﴾ فلاجل الإلف وتعارف الأرواح اجتمعوا وائتلفوا وبنوا المدن والبلاد ورتبوا المساكن والدور متقاربة متجاورة ورتبوا الأسواق والخانات وسائر أصناف البقاع مما يطول إحصاؤه]

Ve ıslâh-ı muslihinde olan yedinci taraf ise o dahi işbu fasldır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki işbu et'ime-i sāireyi ıslāh eden san'atkarānın araları müteferrik olup tībā'ları vuhūşun tībā'ı gibi mütenāfir olmuş olsa cümleleri dağılıp mütebā'id olurlardı ve ba'zıları ba'zılarından müntefi' olmazdı, belki vuhūş gibi onları bir mekân-ı vāhid īvā ve ihtivā etmezdi ve bir garaz-ı vāhid onları cem' eylemezdi. İşte bak ki nice Hallāk-ı kerīm onların kulūbu beyninde te'līf edip onlara üns ve muhabbeti musallat kıldı. Sen yer yüzünde mevcūd olan nesneyi infāk etmiş olsan onların kulūbları beyninde te'līf edemezdin velākin Allāhu 'azīmü'ş-şān onların beyinlerinde te'līf etmiştir. Ve bu ilf ve te'ārūf-i ervāh için bilikip müctemi' oldular ve beyinlerinde i'tilāf ve muhabbet hāsıl oldu ve bi't-te'āvün ve t-ta'ādud medīneler ve beldeleri binā ettiler ve mesākin ve dūru mütekārib ve mütecāvir olarak tertīb eylediler ve çarşı ve bāzār ve esvāk ve hānātı dahi tertīb eylediler ve envā'-ı bikā'-ı sāireyi tehzīb ve ta'mīr ettiler ki ber-tafsīl zikr ü beyānı dırāz olup onun ihsāsı uzun şeylerdendir.

[ثم هذه المحبة تزول بأغراض يتزاحمون عليها ويتنافسون فيها ففي جبلة الإنسان الغيظ والحسد والمنافسة وذلك مما يؤدي إلى التقاتل والتنافر فانظر كيف سلط الله تعالى السلاطين وأمدهم بالقوة والعدة والأسباب وألقى رعبهم في قلوب الرعايا حتى أذعنوا لهم طوعاً وكرهاً وكيف هدى السلاطين إلى طريق إصلاح البلاد حتى رتبوا أجزاء البلد كأنها أجزاء شخص واحد تتعاون على غرض واحد ينتفع البعض منها بالبعض فرتبوا الرؤساء والقضاة والسجن وزعماء الأسواق واضطروا الخلق إلى قانون العدل وألزموهم التساعد والتعاون حتى صار الحداد ينتفع بالقصاب والخباز وسائر أهل البلد وكلهم ينتفعون بالحداد وصار الحجام ينتفع بالحراث والحراث بالحجام وينتفع كل واحد بكل واحد بسبب ترتيبهم واجتماعهم وانضباطهم تحت ترتيب السلطان وجمعه كما يتعاون جميع أعضاء البدن وينتفع بعضها ببعض]

Sonra çün bu muhabbet mütezāhamun 'aleyh ve mütenāfesün fīh olan agrāz ile zevālī melhūz oldu, zīrā ki insānın cibilletinde ve māye-i fitriyyesinde gayz ve hased ve münāfese vardır ve bu ahvāl tekātül ve tenāfüre müeddi olur. Bak ki Allāhu 'azīmü'ş-şān selātīn ve mülūku onlara nice musallat ve müstevlī kıldı ve selātīne kuvvet ve 'uddet ve esbāb-ı savlet ü satveti imdād etti ve onların mehābet ve korkularını kulūb-i re'āyāya ilkā etti tā ki re'āyā tav'an ve kerhen onlara iz'ān edip tā'at ve inkıyād göster-

diler. Ve dahi bak ki ıslâh-ı bilâd için mülûk ve selâtini nice hidâyet etti ki şahs-ı vâhidin eczâsı gibi eczâ ve bilâdî tertîb ettiler tâ ki bir garaz-ı vâhid üzere müte'âvin olup yekdiğerlerinden müntefi' olalar ki bu bâbda rüesâ ve kuzât ve sicn ve zu'amâ-yı esvâk ve sâireyi tertîb eylediler ve halkı dîvân-ı dâd ve kânûn-ı 'adl ü sedâda muztarr ve mecbûr ettiler ve tesâ'ud ve te'âvün ile onları ilzâm eylediler tâ ki demirci, kassâb ve ekmekçi ve sâir ehl-i belde ile müntefi' ola. Ve cemî'-i ehl-i belde dahi demirci ile müntefi' olalar ve kezâlik haccâm dahi harrâs ile ve harrâs haccâm ile ve her bir vâhid her bir vâhid ile müntefi' ola ve o dahi sultânın cem' ve tertîpleri altında olan tertîb ve ictimâ'ları sebebiyle ve inzibât u irtibâtları hasebiyle hâsıl oldu, [181] nitekim cemî'-i a'zâdan te'âvün edip ba'zılarıyla ba'zısı müntefi' olur.

[وانظر كيف بعث الأنبياء عليهم السلام حتى أصلحو السلاطين المصلحين للرايا وعرفوهم قوانين الشرع في حفظ العدل بين الخلق وقوانين السياسة في ضبطهم وكشفوا من أحكام الإمامة والسلطنة وأحكام الفقهما اهتدوا به إلى إصلاح الدنيا فضلاً عما أرشدوهم إليه من إصلاح الدين وانظر كيف أصلح الله تعالى الأنبياء بالملائكة وكيف أصلح الملائكة بعضهم بعض إلى أن ينتهي إلى الملك المقرب الذي لا واسطه بينه وبين الله تعالى]

Ve dahi bak ki Hakk celle ve 'alâ nice enbiyâ-ı 'izâm 'aleyhimü's-selâ-mı gönderdi tâ ki re'âyâyı ıslâh eden selâtini ıslâh edip onlara beyne'l-halk 'adlin hıfzında olan kavânîn-i şer'ıyyeyi bildirdiler ve zabtlarında olan kavânîn-i siyâsiyyeyi dahi onlara ta'rîf eylediler de imâmet ve saltanat ah-kâmından ve fıkhnı ahkâmından birtakım ahkâmı onlara keşf ettiler tâ ki o ahkâm ile ıslâh-ı dînden onlara irşâd ettikleri umûrdan fazla olarak ıslâh-ı dünyâyâ dahi onları hidâyet ettiler. Ve dahi bak ki nice ferd-i müheymin melâike-i kirâm ile enbiyâ-ı 'izâmı dahi ıslâh etti ve melâikenin dahi ba'zılarıyla ba'zılarını ıslâh etti tâ ki melik-i mukarrebe varıncaya dek ki o melek ile Allâhu ta'âlânın beyninde dîğer bir vâsıta yoktur.

[فالخباز يخبز العجين والطحان يصلح الحب بالطحن والحرث يصلحه بالحصاد والحداد يصلح آلات الحراثة والنجار يصلح آلات الحداد وكذا جميع أرباب الصناعات المصلحين لآلات الأظعمة والسلطان يصلح الصناع والأنبياء يصلحون العلماء الذين هم ورثتهم والعلماء يصلحون السلاطين والملائكة يصلحون الأنبياء إلى أن ينتهي إلى حضرة الربوبية التي هي ينبوع كل نظام ومطلع كل حسن وجمال ومنشأ كل ترتيب وتأليف وكل ذلك نعم من رب الأرباب ومسبب الأسباب ولولا فضله وكرمه إذ قال تعالى ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ لما اهتدينا إلى هذه النبذة البسيرة من نعم الله تعالى ولولا عزله إيانا عن أن نطمح بعين الطمع إلى الإحاطة بكنهه نعمه لتشوفنا إلى طلب الإحاطة والاستقصاء ولكنه تعالى

عزلنا بحكم القهر والقدرة فقال تعالى ﴿وَأَنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ فإن تكلمنا فيأذنه انبسطنا وإن سكتنا فبقهره انقبضنا إذ لا معطي لما منع ولا مانع لما أعطى لأننا في كل لحظة من لحظات العمر قبل الموت نسمع بسمع القلوب نداء الملك الجبار ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ فالحمد لله الذي ميزنا عن الكفار وأسمعنا هذا النداء قبل انقضاء الأعمار]

Kaldı ki ekmekçi hamuru pişirir, ekmek eder ve değirmenci dânele-ri öğütüp ıslâhıyla un eder ve ekinci ekini biçip samanından pāk eder ve demirci çiftin âlâtını yapar ve dülger ve neccâr demircinin âlâtını ıslâh eder ve cemî'-i erbâb-ı sinâ'ât öylece yekdigerlerinin âlât ve edevâtlarını yapıp cümleleri âlât-ı et'imeyi ıslâh ederler. Ve pâdişâh dahi san'atkarânı zabt ü rabt ile onları ıslâh eder ve peygamberân-ı 'izâm dahi vereseleri olan 'ulemâyı ıslâh ederler ve 'ulemâ nush u irşâd ile mülûku ıslâh eylerler ve melâike-i kirâm enbiyâ-ı 'izâmı ıslâh ederler ve böyle böyle tâ ki yenbû'-ı her nizâm ve matla'-ı her bir hüsn ü cemâl-i tamm ve menşe-i her bir tertib ü te'lif ü intizâm olan Hazret-i Rübûbiyyet'e müntehî olur. Ve bunun cemî'isi Rabbü'l-erbâb ve müsebbibü'l-esbâbın ni'amlarından-
dır, onun fazlu ü keremi olmamış olsaydı ki buyurmuş ki جَاهِدُوا فِينَا ﴿وَالَّذِينَ جَاهِدُوا فِينَا﴾ Biz ni'am-ı rabbâniyyeden bu nebze-i yesîrenin ma'rifetine dahi mühtedî olamazdık, ancak onun hidâyetiyle bu kâdarcık ma'lûmâta vâsıl olduk. Ve kühn-i ni'amının ihâtasına 'ayn-ı tama' ile bakmaktan bizi 'azl etmemiş olsaydı biz taleb-i ihâtaya teşevvuk ve istiksâya dahi ragbet ederdik velâkin ﴿وَأَنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾²⁹⁷ kavlı-i celîli misdâkıncı bizi o teşevvuk ve teşevvüften kahr u kudret-i hikemiyle 'azl etmiştir. İmdi eğer onun izniyle inbisât edip tekellüm ettinse onun izn ü i'ânesiyledir ve eğer onun kahriyle hāmûş durup sükût ettinse yine onun kahriyle münkabız olduk, çünkü onun men' ettiği şeye bir mu'tî yoktur ve verdiği şeye dahi bir men' edici yoktur, zîrâ ki ölmezden akdem lahazât-ı 'ömrün her bir lahzasında biz sem'-i kulüb ile Melik-i cebbârın nidâsını işitiriz ki²⁹⁹ ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ dediğinin ma'nâsını işitip anlarız ki "El-yevm mülk kimindir diye nidâ ve vâhid-i kakhâr olan Allâhu 'azîmü'ş-şânındır" cevâbını istimâ' etmedeyiz ve binâen 'aleyh bizi kefereden temyîz edip inkızâ-yı a'mârdan akdem bize bu nidâyı keremen ismâ' eden Hazret-i Zât-ı zü'l-celâle hemîşe hamd ü şükr ederiz.

297 "Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir." Ankebût, 29/69.

298 "Halbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız." İbrâhîm, 14/34.

299 "Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır." Mü'minün, 40/16.

[الطرف الثامن في بيان نعمة الله تعالى في خلق الملائكة عليهم السلام ليس يخفى عليك ما سبق من نعمة الله في خلق الملائكة بإصلاح الأنبياء عليهم السلام وهدايتهم وتبليغ الوحي إليهم ولا تظنن أنهم مقتصرون في أفعالهم على ذلك القدر بل طبقات الملائكة مع كثرتها وترتيب مراتبها تنحصر بالجملة في ثلاث طبقات الملائكة الأرضية والسمائية وحملة العرش فانظر كيف وكلهم الله تعالى بك فيما يرجع إلى الأكل والغذاء الذي ذكرناه دون ما يجاوز ذلك من الهداية والإرشاد وغيرهما]

Ve taraf-ı sāmin ki melāike-i kirāmın hakkında olan ni‘am-ı ilāhiyyenin beyānındadır o dahi işbu mebhaştır. Şöyle ki enbiyā ‘aleyhimü’s-selāmın ıslāh ve hidāyetleri için ve vahy-i rabbānī onlara teblīg etmek için melāi-ke-i kirāmın hakkında olan ni‘met takrīr-i mesbūktan bilinip sana gizli ve nihān değildir, fakat zinhār sen sanma ki ef‘āllerinde bu kadar şey üzerine muktasirlardır, ancak melāike-i kirām tabakātı kesretleriyle ve merātiblerinin tertibiyle bi‘l-cümle üç tabakada münhasıra olur ki melāike-i arziyye tabakası ve melāike-i semāviyye tabakası ve hamele-i ‘arş tabakasıdır. Artık sen bak ki Allāhu ta‘ālā hazretleri onları hidāyet ve irşād ve diğerlerine mütecāviz olan umūrdan başka yalnız işbu zikr ettiğimiz emr-i gızā ve ekle rāci‘ olan mesālihte sana nice müekkel kılmış ve o ni‘met ne büyük ni‘met ve ne ‘azīm bir merhamettir [182]

[واعلم أن كل جزء من أجزاء بدنك بل من أجزاء النبات لا يغتذي إلا بأن يوكل به سبعة من الملائكة هو أقله إلى عشرة إلى مائة إلى ما وراء ذلك وبيانه أن معنى الغذاء أن يقوم جزء من الغذاء مقام جزء وقد تلف وذلك الغذاء يصير دماً في آخر الأمر ثم يصير لحماً وعظماً وإذا صار لحماً وعظماً تم اغتذاؤك والدم واللحم أجسام ليس لها قدرة ومعرفة واختيار فهي لا تتحرك بأنفسها ولا تتغير بأنفسها ومجرد الطبع لا يكفي في تردها في أطوارها كما أن البر بنفسه لا يصير طحيناً ثم عجياً ثم خبزاً مستديراً مخبوزاً إلا بصناع فكذاك الدم بنفسه لا يصير لحماً وعظماً وعروقاً وعصباً إلا بصناع والصناع في الباطن هم الملائكة كما أن الصناع في الظاهر هم أهل البلد وقد أسبغ الله تعالى عليك نعمه ظاهرة وباطنة فلا ينبغي أن تغفل عن نعمه الباطنة]

Ve dahi bil ki senin bedeninin eczāsından her bir cüz’, belki nebātın her bir cüz’ü ki en ekall ona yedi melek müekkel olmadıkça mugtezī olamaz ya’nī bu kadar melāike ancak lā-ekall olup yoksa on ve yüz ve daha ziyāde melāike müekkel bulunur. Ve onun beyānı ise şöyledir ki gızānın ma’nası ancak odur ki telef olunan cüz’ün makāmında gızādan bir cüz’ kām ol-maktır ki o gızā āhir-i emrde kan olur da sonra gūşt ve ‘azm olur ki lahm ve ‘azm olduktan sonra senin igtizān tām olur. Ve dem ve lahm ise onlar dahi

ecsâmdırlar ki onların bir kudret ve ma'rifet ve ihtiyârları yoktur ya'nî kendi nefsleriyle müteharrik ve mütegayyir olmazlar ki etvârlarında tereddüdlere için tab'-ı mücerred onlara kâfî olmaz, nitekim buğday dâneleri kendi nefsi ile hod-be-hod dakîk ve hamur ve pişmiş bir müdevver ekmek olamaz meğer ki bir san'atkârın sun'uyle böyle tavrından tavra tereddüd eder, işte kan dahi böylece ki kendi nefsi ile gûşt ve kemik ve damar ve sinir olmaz meğer ki san'atkârânın vâsıtalarıyla bu etvârda tereddüd eyler. Ve derûn ve bâtında olan san'atkârân ancak ferîştegândırlar, nitekim zâhirde olan sunnâ'-ı ehl-i belde dirler. Ve çün Hakk celle ve 'alâ hazretleri senin üzerine kendi ni'metini zâhireten ve bâtineten isbâğ ve itmâm etmiştir, gerek ki sen dahi ni'met-i bâtineden gâfil olmayasın.

[أقول لا بد من ملك يجذب الغذاء إلى جوار اللحم والعظم فإن الغذاء لا يتحرك بنفسه ولا بد من ملك آخر يمسك الغذاء في جواره ولا بد من ثالث يخلع عليه صورة الدم ولا بد من رابع يكسوه صورة اللحم والعروق أو العظم ولا بد من خامس يدفع الفضل الفاضل عن حاجة الغذاء ولا بد من سادس يلصق ما اكتسب صفة العظم بالعظم وما اكتسب صفة اللحم باللحم حتى لا يكون منفصلاً ولا بد من سابع يرعى المقادير في الإلصاق فيلحق بالمستدير ما لا يبطل استدارته وبالعريض ما لا يزيل عرضه وبالمجوف ما لا يبطل تجويفه ويحفظ على كل واحد قدر حاجته فإنه لو جمع مثلاً من الغذاء على أنف الصبي ما يجمع على فخذة لكبر أنفه وبطل تجويفه وتشوهت صورته وخلقته بل ينبغي أن يسوق إلى الأجفان مع رقتها وإلى الحدة مع صفائها وإلى الأفخاذ مع غلظها وإلى العظم مع صلابته ما يليق بكل واحد منها من حيث القدر والشكل وإلا بطلت الصورة وربما بعض المواضع وضعف بعض المواضع بل لو لم يراع هذا الملك العادل في القسمة والتقسيت فساق إلى رأس الصبي وسائر بدنه من الغذاء ما ينمو به إلا إحدى الرجلين مثلاً لبقيت تلك الرجل كما كانت في حد الصغر وكبر جميع البدن فكنت ترى شخصاً في ضخامة رجل وله رجل واحدة كأنها رجل صبي فلا ينتفع بنفسه البتة فمراعاة هذه الهندسة في هذه القسمة مفوضة إلى ملك من الملائكة ولا تظن أن الدم بطبعه يهندس شكل نفسه فإن محيل هذه الأمور على الطبع جاهل لا يدري ما يقول]

Ve binâen 'aleyh bunun tafsîlinde ben derim ki lahm ve 'azmin civârlarına gızâyı celb edecek bir melek gerektir, zîrâ ki gızâ kendi zâtıyla muharrik olmaz ve lahm ve 'azmın civârlarında gızâyı tutup imsâk edecek bir melek lâzımdır ve dahi ondan kan sûretini hal' edecek bir melek lâzımdır ve dahi ona lahm ve 'urûk ve 'azm sûretlerini iksâ edecek bir melek lâzımdır ve hâcet-i gızâdan fazla-i fâzılayı def' edecek bir melek lâzımdır ve dahi sıfat-ı 'azm iktisâb ettiği nesneyi 'azma ve sıfat-ı lahm iktisâb ettiği nesneyi lahma ilsâk edecek bir melek gerektir tâ ki munfasıl durmayalar ve ilsâkta makâdire gözetip ri'âyet edecek bir melek dahi lâzımdır tâ ki müste-

dîre ilhāk olunacak şey onun istidâresini bozup ibtâl etmeyecek sûrette onu ilhāk ede ve 'arîza dahi onun 'arazını izâle edemeyecek sûrette onu ilhāk eyleye ve mücevvefin tecvîfini bozup ibtâl etmeyecek sûrette onu ilhāk eyleye. Ve'l-hâsıl her birine 'alâ-kadri'l-hâcet ihtiyâcını verip de hey'et-i hâliyyesini hıfz eyleye, zîrâ ki gızâdan meselâ sabînin burnu üzerine buduna cem' olunan gızâ gibi gızâ bilikip müctemi' olsa onun burnu büyük olup tecvîfi gider de bâtıl olur ve onunla sûreti çirkin olur da hilkatı bozulup şeyn olur ve böyle olunca vâcib odur ki göz kapaklarına yufkalık ve rikatini gözeterek mikdâr-ı hâcet ve lüzûmu sevk ede ve göz bebeğine dahi sefâsını muhâfaza ederek ihtiyâcını sevk ede ve budların dahi gılazlarını artmayacak râddede ihtiyâcını sevk ede ve kemiğin katılık ve salâbetlerini bozmayacak derecede kifâyesini sevk edip ki her birine min haysü'ş-şekl ve'l-kadr ona lâyıık bulunan şeyi sevk eyleye, yoksa sûret-i hâliyyeleri bozulup bâtıl olur ve ba'zı yerleri kabarıp yücelenir de ba'zı yerleri zebûn ve za'îf kalıp bünye-i bedeniyyesi fesâda uğrardı, belki işbu melek kısmet ve taksitte 'adli gözetip mürâ'ât etmemiş olsa ve sabînin başına ve a'zâ-yı sâiresine onunla neşv ü nemâ olacak gızâyı sevk edip meselâ onun yalnız bir ayağını bırakmış olsa onun o ayağı hadd-i sığarda bulunduğu hâl üzere kalıp cemî'-i bedeni büyük olurdu ve o vakt görürdük ki bir şahs kendisi büyük bir kimsenin dahâmetindendir velâkin onun bir ayağı sabî ayağına benzer ki o hâlde elbette kendi nefsi ile müntefi' olmazdı. İşte bu kısmette işbu hendesenin emr-i mürâ'âtı melâikeden bir meleke mufavvezdir. Sakın sen zann etme ki kan kendi tab'ı ile ve kendi nefsinin şeklini hendese eder, zîrâ ki bu umûru tab'a ihâle eden kimse câhildir, kendi söylediğini bilmez.

[فهذه هي الملائكة الأرضية وقد شغلوا بك وأنت في النوم تستريح وفي الغفلة تتردد وهم يصلحون الغذاء في باطنك ولا خبر لك منهم وذلك في كل جزء من أجزاءك الذي لا يتجزأ حتى يفتقر بعض الأجزاء [183] كالعين والقلب إلى أكثر من مائة ملك تركنا تفصيل ذلك للإيجاز والملائكة الأرضية مددهم من الملائكة السماوية على ترتيب معلوم لا يحيط بكنهه إلا الله تعالى ومدد الملائكة السماوية من حملة العرش والمنعم على جملتهم بالتأييد والهداية والتسديد المهيمن القدوس المنفرد بالملك والملكوت والعزة والجبروت جبار السموات والأرض مالك الملك ذو الجلال والإكرام والأخبار الواردة في الملائكة الموكلين بالسموات والأرض وأجزاء النبات والحيوانات حتى كل قطرة من المطر وكل سحاب ينجر من جانب إلى جانب أكثر من أن تحصى فلذلك تركنا الاستشهاد به]

İşte bunlar melâike-i arziyyedirler ve onlar seninle meşgûl olmuşlar iken sen uykuda istirâhat edersin ve gaflette mütereddîd olursun, hâlbuki onlar senin derûnunda senin gızânı ıslâh ederler de sen onlardan haberdâr değîl-

sin. Ve bu 'amel ve islâh senin mütecezzî olmayan eczândan her bir cüz'de vâki'dir hattâ senin ba'zı eczân ki göz ve gönül gibi eczân yüz melekten ziyâdeye muhtâc ve müftekir olur, biz icâz için onun tafsilini terk ettik. Ve melâike-i arziyyenin imdâdları tertîb-i ma'lûm üzere melâike-i semâviyyedendir ki o tertîb-i ma'lûmun künhüne ancak Zât-ı zü'l-celâl ihâta eder. Ve melâike-i semâviyyenin imdâdı dahi ancak hamele-i 'arşdandır ve te'yîd ve hidâyet ve tesdîd ile cümlelerine mün'im ancak 'izzet ve ceber-rûtla ve mülk ve melekûta münferid mâlikü'l-mülk ve cebbârü's-semâvât ve'l-arz a'nî zü'l-celâl ve'l-ikrâm olan Hazret-i Müheymin-i kuddüstür. Ve semâvât ve arz ve eczâ-yı nebât u hayvâna hattâ yağmurdan yağın her bir damla ve yandan yana çekilen her bir kıt'a-i sehâba melâike-i semâdan müvekkel bulunan melâikenin beyânı hakkında vârid olan ahbâr-ı sahîha-i nebeviyye hadd ü hasr ü ihsâdan çokturlar, biz ihtisâr için onlarla istişhâd etmek kaziyyesini terk edip ya'nî burada onları irâd etmedik.

[فإن قلت فهلا فوضت هذه الأفعال إلى ملك واحد ولم أفترق إلى سبعة أملاك والحنطة أيضاً تحتاج إلى من يطحن أولاً ثم إلى من يميز عنه النخالة ويدفع الفضلة ثانياً ثم إلى من يصب الماء عليه ثالثاً ثم إلى من يعجن رابعاً ثم إلى من يقطعه كرات مدورة خامساً ثم إلى من يرقها رغفاناً عريضة سادساً ثم إلى من يلصقها بالنور سابعاً ولكن قد يتولى جميع ذلك رجل واحد يستقل به فهلا كانت أعمال الملائكة باطناً كأعمال الإنس ظاهراً فاعلم أن خلقه الملائكة تخالف خلقه الإنس وما من واحد منهم إلا وهو وحداني الصفة ليس فيه خلط وتركيب البتة فلا يكون لكل واحد منهم إلا فعل واحد وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ﴾ فلذلك ليس بينهم تنافس وتقاتل بل مثالهم في تعيين مرتبة كل واحد منهم وفعله مثال الحواس الخمس فإن البصر لا يزاحم السمع في إدراك الأصوات ولا الشم يزاحمها ولا هما يتنازعاں الشم وليس كاليد والرجل فإنك قد تبطش بأصابع الرجل بطشاً ضعيفاً فتزاحم به اليد وقد تضرب غيرك برأسك فتزاحم اليد التي هي آلة الضرب ولا كالإنسان الواحد الذي يتولى بنفسه الطحن والعجن والخبز]

Ve eğer sen bu ef'âl niçin bir melek-i vâhide tefvîz olunmadı ki islâh-ı gızâ niçin yedi 'aded meleke müftekir ve muhtâc oldu o hâl ile ki buğday dahi evvelâ tahna sonra ondan kepeği temiz eden elekdâra tâ ki fazlasını def' ede sonra dakîk üzerine suyu döküp sabb eden sakaya sonra onu yoğurup acn eden 'accâna sonra onu pâre pâre küreli ve müdevver olarak kesip bir kesiciye sonra her bir pâresini yufka edip 'arîz bir ragîf edecek bir ekmekçiye sonra onu tennûra ilsâk edip hubz edecek bir pişirici hab-bâza muhtâcdır ki bunlar dahi yedi derecede bir ef'âldirler ve ma'a-zâlik cümlesine yalnız bir ferd-i vâhid mütevellî olup işlerde onlarla müstakil

olur ki bunun gibi melâikenin a‘mâl-i bâtıniyyeleri dahi insin a‘mâl-i zâ-hiriyyeleri gibi niçin siyyân olmadı der isen burasını dahi sen şöylece bil ki melâikenin hilkati insin hilkatine muhâlifdir ki melâikenin her bir ferdi ancak vahdâniyyü’s-sıfattır, elbette onda bir halt ve terkîb yoktur ve bu cihetle onların her bir ferdlerine ancak bir fi‘l-i vâhid olur ve ﴿وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ﴾³⁰⁰ kavlı-i ‘âlîsinin işâreti dahi bunadır ve onun için onların beynlerinde bir tenâfûs ve tekâtül yoktur, belki onların her birinin mertebe ve fi‘linin ta‘yîninde onun misâli havâss-i hamsın misâlidir ki basar idrâk-ı asvâtta sem‘e müzâhim olmaz ve şemm ya‘nî koklamak dahi sem‘ ve basara mesmû‘ât ve müşâhedâtta müzâhim olmaz ve onlar dahi koku almakta şemme müzâhamet etmezler ki el ve ayak cârihaları gibi değillerdir, zîrâ olur ki sen ayakların parmaklarıyla za‘îf ve zebûn bir batş ile batş edip onunla ele müzâhame edersin ve kezâlik onun başı ile diğer bir adama darb edip âlet-i darb olan ele dahi müzâhame eylersin. Onlar ya‘nî melâike-i kirâm tahn ve ‘acn ve hubz a‘mâline yalnız kendi zâtıyla mütevellî olan insân-ı vâhid gibi değillerdir.

[ولذا ورد في الأخبار إن البقعة التي يجتمع فيها الناس إما أن تلعنهم إذا تفرقوا أو تستغفر لهم وكذلك ورد أن العالم يستغفر له كل شيء حتى الحوت في البحر وأن الملائكة يلعنون العصاة في ألفاظ كثيرة لا يمكن إحصاؤها وكل ذلك إشارة إلى أن العاصي بتطريفة واحدة جنى على جميع ما في الملك والملكوت وقد أهلك نفسه إلا أن يتبع السيئة بحسنة تمحوها فيتبدل اللعن بالاستغفار فعسى الله أن يتوب عليه ويتجاوز عنه]

Ve onun için ahhbârda vârid olmuş ki o buk‘a-i zemîn ve ‘arsa ki içinde nâs müctemi‘ olurlar, cemiiyetleri dağıldıkları vakte yâ o ki onlara la‘net eder veya o ki onlara istigfâr eder. Ve dahi vârid olmuş ki ‘âlim olan kimse için her bir şey istigfâr eyler hattâ deryâdaki balık ve melâike-i kirâm gürûh-ı ‘usâtı ihsâsı mümkün olmayan bir elfâz-ı kesîre ile la‘net ederler. Ve bunun cemî‘isi o ma‘nâya işârettir ki gözün bir bakışı ile Allâhu ta‘âlâya ‘isyân eden kimse mülk ve melekûtta mevcûd bulunan kâffe-i mah-lûkâta bir cinâyet işlemiş olur da onunla nefsin ihlâk etmiş olur meğher ki seyyieyi mahv edecek bir haseneyi ona ittibâ‘ etmiş olur ki o vakte la‘n istigfâra değışilip tebdîl olunur ve ola ki Allâhu ta‘âlâ dahi o kimsenin üzerine tevbe edip onun taksîrinden tecâvüzle ona ‘afv ü magfîret eder.

[وأوحى الله تعالى إلى أيوب عليه السلام ”يا أيوب ما من عبد لي من الآدميين إلا ومعه ملكان فإذا شكرني على نعمائي قال الملكان اللهم زده نعماً على نعم فإنك أهل الحمد والشكر

300 “(Melekler derler ki:) “Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır.” Sâffât, 37/164.

فكن من الشاكرين قريباً فكفى بالشاكرين علو رتبة وعندى أنى أشكر شكرهم وملائكتي يدعون لهم والبقاع تحبهم والآثار تبكي عليهم”[

Ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā, Eyyüb ‘aleyhi’s-selāma vahy edip buyurmuş ki “يا أيوب ما من عبد لي من الآدميين إلا ومعه ملكان...” ya’nī “Ey Eyyüb, benim her bir kulumla berāber iki melek vardır ki benī ādemden benim bir kulum yok ki illā ki o iki melek onunla mevcūd değildir. Vaktā ki bana benim ni‘metlerim üzerine şükr eder, o iki melek derler ki “Yā Rabb, sen ona ni‘met üzerine ni‘meti ziyāde eyle, zīrā ki hamd ü senā ve şükrün ehli ancak sensin. Sen dahi şükr edicilerden yakın ol da şükr edicilerin benim ‘indimde onların rütbece ‘ulüvv ü irtifā‘larına benim onların şükrlere şükr etmekliğim ve melāikelerim dahi onlara du‘ā etmeleri ve bikā‘-ı ‘ālem onlara muhabbet eylemeleri ve āsār dahi onların üzerlerine ağlamaları mecd-i kāfīdir.”

[او كما عرفت أن في كل طرفة عين نعماً كثيرة فاعلم أن في كل نفس ينسط وينقبض نعمتين إذ بانسطه يخرج الدخان المحترق من القلب ولو لم يخرج لهلك وبانقباضه يجمع روح الهواء إلى القلب ولو سد متنفسه لاحترق قلبه بانقطاع روح الهواء وبرودته عنه وهلك بل اليوم واللييلة أربع وعشرون ساعة وفي كل ساعة قريب من ألف نفس وكل نفس قريب من عشر لحظات فعليك في كل لحظة آلاف آلاف نعمة في كل جزء من أجزاء بدنك بل في كل جزء من أجزاء العالم فانظر هل يتصور إحصاء ذلك أم لا] [186]

Ve dahi senin bildiğin vech üzere gözün her bir bakışında pek çok ni‘met olduğu gibi nefsin dahi inbisâtı ve inkıbâzında kezâlik iki ni‘met vardır, çünkü onun inbisâtıyla gönülden muhterak olan duman çıkar ki çıkmamış olsaydı helāk olurdu ve onun inkıbâzıyla kalbe rûh-ı havâyı toplar ki onun müteneffisi tutulup kapanmış olsa ondan rûh-ı havânın inkitâ‘ ve bürüdetiyledir, derhâl onun kalbi yanıp helāk olurdu. Belki her bir gün ve gece yirmi dört sâ‘attir ve beher sâ‘atte bin nefesten karīb teneffüs vardır ve her bir nefes dahi on lahzadan karībdir ve bu sürette her bir lahzada senin üzerine hezārān hezārān ni‘met vardır ya’nī bu yüzden senin eczā-yı bedeninden her bir cüzde binler kerre binler ni‘met vardır belki eczā-yı ‘ālemin her bir cüz’ünde ülūf ülūf ni‘met vardır, artık nazar edip sen bak ki bunların ihsāsı mümkün olur mu yoksa yok.

[ولما انكشف لموسى عليه السلام حقيقة قوله تعالى ﴿وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا﴾ قال ”إلهي كيف أشكرك ولك في كل شعرة من جسدي نعمتان أن لينت أصلها وأن طمست رأسها“ وكذا ورد في الأثر أن من لم يعرف نعم الله في مطعمه ومشربه فقد قل علمه وحضر

عذابه وجميع ما ذكرناه يرجع إلى المطعم والمشرب فاعتبر ما سواه من النعم به فإن البصير لا تقع عينه في العالم على شيء ولا يلم خاطره بموجود إلا ويتحقق أن الله فيه نعمة عليه فلترك الاستقصاء والتفصيل فإنه طمع في غير مطعم]

Ve dahi ³⁰¹ ﴿وَإِنْ تُعْذُوا نِعَمَتَ اللَّهِ لَا تُخْضَوْهَا﴾ kavî-i celîlinin hakîkatı Mūsâ “alehyi’s-selâma münkeşif olunca demiş ki شعرة في كل شعرة “الهـي كيف أشكرـك ولك في كل شعرة “Ey benim ilâhım, ben sana nice şükür edebilirim o hâl ile ki yalnız benim tenimde olan kılın her bir dânesinde senin iki ‘aded ni‘metin vardır ki onun aslını yumuşak ettiğin hâlde bir ni‘met ve başını tams ettiğin hâlde diğer bir ni‘met olarak senin ihsânın vardır.” Ve kezâlik eserde gelmiş ki “O ki Allâhu ta‘âlânın ni‘amı yalnız onun mat‘amında ve meşrebinde bilip de başka şeylerde olan ni‘meti bilmez, o kimsenin ‘ilmi azalmış ve onun ‘azâbı hâzır olmuştur.” Ve bizim bu zikr ettiğimiz şey cemî‘isi mat‘am ve meşrebe râci‘ olur, artık sen onunla onun mâ-sivâsına makarr ol, zîrâ ki basîr olan kimse ‘âlemde onun gözü bir şeye düşmez ve onun hâtırı dahi bir mevcûda mülîmm olmaz illâ ki o nesnede Allâhu ta‘âlânın bir ni‘meti olduğuna tahakkuk etmez. Âhir biz istiksâ ve tafsîli terk etmeliyiz, zîrâ ki bu şey gayr-i matma‘a bir tama‘dır ya’nî nâ-becâ bir tama‘dır, çünkü tafsîl ve istiksâsı muhâl ve gayr-i mümkündür.

Beyānu’s-Sebebi’s-Sārifi Li’l-Halki Ani’s-Şükri

[بيان السبب الصارف للخلق عن الشكر]

[بيان السبب الصارف للخلق عن الشكر اعلم أنه لم يقصر بالخلق عن شكر النعمة إلا الجهل والغفلة فإنهم منعوا بالجهل والغفلة عن معرفة النعم ولا يتصور شكر النعمة إلا بعد معرفتها ثم إنهم إن عرفوا نعمة ظنوا أن الشكر عليها أن يقول بلسانه الحمد لله الشكر لله ولم يعرفوا أن معنى الشكر أن يستعمل النعمة في إتمام الحكمة التي أريدت بها وهي طاعة الله عز وجل فلا يمنع من الشكر بعد حصول هاتين المعرفتين إلا غلبة الشهوة واستيلاء الشيطان]

Ve şükrden halkı sarf eden sebebin beyānı ise o dahi işbu mebhaştır. Şöylece sen bil ki ni‘metin şükründen halkı taksîr eden şey ancak cehl ü gaflettir, zîrâ ki cehl ü gafletle onlar ma‘rifet-i ni‘amdan memnû‘ olmuşlar. Ve ni‘metin şükürü ancak onun ma‘rifetinden sonra tasavvur olunur ki

301 “Halbuki Allah’ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız.” İbrâhîm, 14/34.

ni'meti bilmedikçe ona şükretmek mutasavver olmaz. Ve eğer ni'meti bilirlerse zann ederler ki onun şükrü kendi lisânıyla "el-hamdü lillâhi eş-şük-rü lillâhi" söylemektir. Bilmezler ki şükrün ma'nâsı ancak onunla murâd olunan hikmetinin itmâmında o ni'meti isti'mâl etmektir ki Hakk celle ve 'alânın tâ'atıdır ve şol iki ma'rifet husûlünden sonra şükreden men' eden şey ancak galebe-i şehvet ve istilâ-yı şeytândır.

[أما الغفلة عن النعم فلها أسباب وأحد أسبابها أن الناس يجهلهم لا يعدون ما يعم الخلق ويسلم لهم في جميع أحوالهم نعمة فلذلك لا يشكرون على جملة ما ذكرناه من النعم لأنها عامة للخلق مبذولة لهم في جميع أحوالهم فلا يرى كل واحد لنفسه منهم اختصاصاً به فلا يعده نعمة ولا تراهم يشكرون الله على روح الهواء ولو أخذ بمختنقهم لحظة حتى انقطع الهواء عنهم ماتوا ولو حبسوا في بيت حمام فيه هواء حار أو في بئر فيه هواء ثقل برطوبة الماء ماتوا غماً فإن ابتلى واحد منهم بشيء من ذلك ثم نجا ربما قدر ذلك نعمة وشكر الله عليها وهذا غاية الجهل إذ صار شكرهم موقوفاً على أن تسلب عنهم النعمة ثم ترد عليهم في بعض الأحوال والنعمة في جميع الأحوال أولى بأن تشكر في بعضها فلا ترى البصير يشكر صحة بصره إلا أن تعمى عينيه فعند ذلك لو أعيد عليه بصره أحس به وشكره وعده نعمة]

Ve ni'amdan olan gaflet ise onun dahi esbâbı vardır ve esbâbının birisi o sebebdır ki cehlillerinden nâşî nâs halka 'âmm ve 'ale'd-devâm cemî'-i ahvâlde onlara sâlim olan ni'meti ni'met saymazlar ve onun için bu zikr ettiğimiz ni'metlerin cümlesine şükretmezler, çünkü cemî'-i halka 'âmdır ve cemî'-i ahvâllerinde dahi onlara mebzûl ve râygândır ki her biri onlardan kendi nefsi için onunla bir ihtisâsı görmez ve o cihetle onu ni'met 'add etmez ve binâen 'aleyh rûh-ı havâ üzerine Allâhu ta'âlâya şükrettiklerini görmezsin hâlbuki onların boğazlarından boğulacak yerlerinden bir lahza tutulmuş olsa tâ ki bir rûzgâr onlardan kesile derhâl ölürlerdi ve hamâmdan sıcaklı rûzgârdan dolu bir hânede habs olunmuş olsalar veyâhüd rutûbet-i mâ ile ağır ve sakîl olmuş olan rûzgârdan memlû bir kuyu içinde tutulmuş olsalar kezâlik gammen hâlik olurlardı ve eğer onlardan bir kimse bu gibi şeylerden bir nesne ile mübtelâ olup sonra necât bulsa ola ki onun halâs ve necâtı ni'met takdîr eder de onun üzerine Allâhu ta'âlâya şükretmek ve bu şe'n ise gâye-i cehl ve nâdânîdir, çünkü onların şükrü onlardan ni'metin selb sonra ba'zı hâllerde onlara 'avdet ve rücû'u üzerine mevkûf oldu ve ni'metin ba'zı hâllerde meşkûr olmaktan ise cemî'-i ahvâlde meşkûr olmaklığı daha ziyâde evlâ ve ahrâdır ve ma'a-zâlik sen görmesin ki bir basarlı olan kimse kendi sıhhat-ı basarı üzerine şükretmek meğer ki kör olup [187] sonra onun basarı ona dönüp 'avdet ede ki o vakt bu ni'meti hiss eder de Allâhu ta'âlâya şükretmek ve onu ni'met sayar.

[كما شكوا بعضهم فقره إلى بعض أرباب البصائر وأظهر شدة اغتمامه به فقال له أيسرك أنك أعمى ولك عشرة آلاف درهم فقال لا فقال أيسرك أنك أخرس ولك عشرة آلاف درهم فقال لا فقال أيسرك أن أقطع اليدين والرجلين ولك عشرون ألفاً فقال لا فقال أيسرك أنك مجنون ولك عشر آلاف درهم فقال لا فقال أما تستحي أن تشكو مولاك وله عندك عروض بخمسين ألفاً وحكي أن بعض القراء اشتد به الفقر حتى ضاق به ذرعاً فرأى في المنام كأن قائلاً يقول له تود أنا أنسيناك من القرآن سورة الأنعام وأن لك ألف دينار قال لا قال فسورة هود قال لا قال فسورة يوسف قال لا فعدده عليه سوراً ثم قال فمعك قيمة مائة ألف دينار وأنت تشكو فأصبح وقد سري عنه]

Nitekim ba'zu's-selef kendi fakrını ba'zı erbâb-ı besâire şekvâ edip onunla olan gamının şiddetini izhâr ettikte o zât ona demiş ki "Sen mesrûr olur muydun ki gözlerin kör olup da bedellerinde sana on bin dirhem gümüş ola?" Fakîr "yok" dedi. Ve bir dahi basîretli olan zât: "Sana on bin dirhem gümüş olup da sen dilsiz olmaklığınla mesrûr olur musun?" diye bir dahi sordukta, fakîr "yok" dedi. Ve be-tekrâr o basîretli kimse: "Senin iki elin ve iki ayakların kesilip de onların bedellerinde sana yirmi bin dirhem gümüş olmaklıkla âyâ mesrûr olur muydun?" diye bir dahi suâl ettikte, fakîr "yok" dedi. O zât dahi: "Sen dîvâne ve mecnûn olup da 'aklın yerinde sana on bin dirhem gümüş olmaklıkla sen mesrûr olur muydun?" diye istifsâr ettikte, fakîr "yok" diye cevâb verince, o dahi: "Sen utanmaz mısın ki senin efendin senin yanında elli bin dirhem sîmli 'arûz ve mâlî var iken sen onu şekvâ edesin?" diye ihtâr etmiştir.

Ve dahi hikâyet olunur ki kurrânın birisi şiddet-i fakr ü fâkaya gi-riftâr olup onunla bî-tâb ve gamnâk olarak yatmış olduğu hâlde 'âlem-i ma'nâda görmüş sanki kâilin birisi ona der ki "Âyâ sen sever misin ki seni Kur'ân'dan bir En'âm sûresini unutturup da onun 'ıvâzında sana bin altın ola?" Ve kurrâ "yok" diye cevâb verdikte, "Yâ sûre-i Hûd'u unutturup da onun bedelinde sana bin altın olmaklıkla râzî mısın?" diye bir dahi suâl ve kurrâ dahi "yok" ve o dahi "Yâ sûre-i Yûsuf?" diye bir dahi i'âde-i suâl ve o dahi "yok" diye i'âde-i cevâb ederek tâ ki sûre-i müte'addideyi zikr ve kendisi cümlesine yok diye cevâb i'tâ etti. O kâil: "Seninle yüz bin dînâr kıymetli şey var iken hâlâ sen şekvâ eder misin?" diye muâhaze ve hatm-i kelâm etmiş ve o zât dahi gam ve gussası zâil olduğu hâlde sabâh etmiştir.

[ودخل ابن السماك على بعض الخلفاء وبیده كوز ماء يشربه فقال له عطني فقال لو لم تعط هذه الشربة إلا بئذ جميع أموالك وإلا بقيت عطشان فهل كنت تعطيه قال نعم فقال لو لم تعط إلا بملكك كله فهل كنت تتركه قال نعم قال فلا تفرح بملك لا يساوي شربة ماء فهذا

تبيين أن نعمة الله تعالى على العبد في شربة ماء عند العطش أعظم من ملك الأرض كلها]

Ve dahi rivāyet olunur ki İbnü's-Semmāk 'aleyhi'r-rahme hulefânın birisine gidip huzûruna vardıkta elinde bir su bardağı görmüş ki ondan su içermiş. Halîfe ona "Sen bana bir va'z ve nasîhat eyle!" diye emr ettikte, İbnü's-Semmāk: "Eğer bu bardağı senin cemî'-i emvâlin verilmedikçe sana verilmeyecek olursa ya'nî cemî'-i emvâlin verilmeyince bir içim su sana verilmez de susuz kalacak olursan âyâ cemî'-i mâ-melekini buna sen verir miydin?" diye suâl ve halîfe dahi "ne'am" ya'nî verirdim diye cevâb verdikte İbnü's-Semmāk: "Ancak senin mülkün kâffesiyle verilip ki kâffesi verilmedikçe sana verilmez olursa sen onun kâffesini terk eder miydin?" diye bir dahi suâl ve o dahi "ne'am" diye cevâb verince İbnü's-Semmāk: "Öyle ise sen bir içim su değmeyen mülke şâd olup da sevinme!" diye nush etmiş. İşte bununla nümâyân oldu ki Allāhu ta'âlânın 'abdin üzerine susuzluğu katında yalnız bir içim suda olan ni'meti kâffe-i mülk-i zemîn-den a'zamdır.

[وإذا كانت الطباع مائلة إلى اعتداد النعمة الخاصة دون العامة وقد ذكرنا النعم العامة فلنذكر إشارة وجيزة إلى النعم الخاصة فنقول ما من عبد إلا ولو أمعن النظر في أحواله رأى من الله نعمة أو نعماً كثيرة تخصه لا يشاركه فيها الناس كافة بل يشاركه عدد يسير من الناس وربما لا يشاركه فيها أحد وذلك يعترف به كل عبد في ثلاثة أمور في العقل والخلق والعلم أما العقل فما من عبد لله تعالى إلا وهو راض عن الله في عقله يعتقد أنه أعقل الناس وقل من يسأل الله العقل وإن من شرف العقل أن يفرح به الخالي عنه كما يفرح به المتصف به فإذا كان اعتقاده أنه أعقل الناس فواجب عليه أن يشكره لأنه إن كان كذلك فالشكر واجب عليه وإن لم يكن ولكنه يعتقد أنه كذلك فهو نعمة في حقه فمن وضع كنزاً تحت الأرض فهو يفرح به ويشكره عليه فإن أخذ الكنز من حيث لا يدري فيبقى فرحه بحسب اعتقاده ويبقى شكره لأنه في حقه كالباقي]

Ve eğer ni'amdan ni'am-ı hâssayı ni'am i'tidādına tībâ'-ı nâs mâil olup da [188] ni'am-ı 'âmmeyi ni'met saymazlarsa biz ni'am-ı 'âmmeyi zikr ettiğimiz gibi ni'am-ı hâssaya dahi vecîz bir işâret ile zikr edip deriz ki bir kul yoktur ki kendi ahvâline im'ân-ı nazar etmiş olsa kendi nefesine muhtass olarak onda kâffe-i nâsın müşâreketi olmaz, pek çok ni'amı Allāhu ta'âlâdan ona ihsân buyurulduğunu görmez ya'nî elbette Hakk ta'âlânın ni'amlarından nefesine muhtass olarak birtakım ni'amı görür ki cemî'-i nâs onunla o ni'amda müşâreketleri yoktur, belki nâstan bir 'aded-i yesîr onunla müşârik olurlar veyâhüd hiçbir kimse ona müşâreket etmez. Ve üç şeyde her bir kul ona mukırr ve mu'teriftir ki 'akl ve halk ve 'ilm umûrlarıdır. Evvelâ 'akl öyle bir ni'mettir ki Allāhu ta'âlânın kullarından bir kul

yoktur illâ ki kendi 'aklından tarafullâhi ta'âlâdan râzî değildir ki her bir 'abd kendi 'aklını beğenir de ondan yana Allâhu ta'âlâdan râzî ve hoşnûd olup i'tikâd eder, kendisi cemî'-i nâstan daha ziyâde 'akıldır ki Allâh'tan 'aklı isteyen azdır. Ve 'aklın cümle-i şereften o şereftir ki ondan tehî ve hâlî bulunan kimse dahi onunla şâd olur, nitekim onunla mevsûf bulunan kimse ki onunla şâd olur. Ve çün kendi nefsinden a'kalü'n-nâs olduğuna mu'tekıd olunca artık onun üzerine şükr etmek dahi ona vâcib olur, çünkü eğer fi'l-hakîka onun i'tikâdı vâkı'a mutâbık ve nefsü'l-emre muvâfık olup sahîhan a'kalü'n-nâs ise bî-iştibâh şükrü ona vâcibdir. Ve eğer böyle olmayıp da velâkin kendisi nefsinden böylece zu'm ve i'tikâd eder yine onun hakkında ni'met olur ve kezâlik onun şükrü onun üzerine vâcib olur, zîrâ kim ki bir kenzi zîr-i zemînde defn edip saklarsa onunla hemîşe şâd olur ve onun üzerine şükr eder ve şâyed onun bilmediği bir yerden o kenz alınıp sirkat olunursa bile onun i'tikâdı hasebiyle onun sevinci bâkî kalır da üzerine şükr etmekte olur, çünkü onun hakkında bâkî gibidir.

[وأما الخلق فما من عبد إلا ويرى من غيره عيوباً يكرهها وأخلاقاً يذمها وإنما يذمها من حيث يرى نفسه بريئاً عنها فإذا لم يشتغل بذم الغير فينبغي أن يشتغل بشكر الله تعالى إذ حسن خلقه وابتلى غيره بالخلق السيئ]

Ve halk ise o dahi bir kimse yoktur illâ ki dîğlerinden kendi hoşlanmadığı 'uyûb ve ahlâk-ı zemîmeyi görmez ya'nî elbette her bir insân lâ-mahâle dîğlerinden kerh edip hoşlanmadığı bir ahlâk-ı ma'yûbeyi görür de zemm eder ve o 'uyûba zemmi ancak kendi nefsini 'ayblardan vâreste ve berî gördüğü haysiyyetledir. Vaktâ ki dîğlerinin zemmiyle iştigâli olmaz, ona gerektir ki Allâhu ta'âlânın şükrüyle iştigâl ede, çünkü onun hilkatini tah-sîn etmiş ve gayrısını ahlâk-ı seyyie ile mübtelâ kılmış.

[وأما العلم فما من أحد إلا ويعرف بواطن أمور نفسه وخفايا أفكاره وما هو منفرد به ولو كشف الغطاء حتى اطلع عليه أحد من الخلق لافتضح فكيف لو اطلع الناس كافة فيأذن لكل عبد علم بأمر خاص لا يشاركه فيه أحد من عباد الله فلم لا يشكر ستر الله الجميل الذي أرسله على وجه مساويه فأظهر الجميل وستر القبيح وأخفى ذلك عن أعين الناس وخصص علمه به حتى لا يطلع عليه أحد]

Ve 'ilm ise o dahi hiçbir kimse yoktur illâ ki kendi nefsinin bevâtın-ı umûrundan ve efkârının hafâyâ ve nihân ve gizlilerinden birtakım 'uyûba âgâh ve 'ârif değildir ki o 'uyûbun ma'rifetinde kendisi münferiddir ki o mesâvînin yüzünden örtü ve kapak açılıp münkeşif olmuş olsa ve o 'uyûb üzerine halk ve 'âlemden bir kimse vâkıf ve muttali' olmuş olsa 'âlem için-

de rüsvây olurdu. Yâ nice olur ki kâffe-i nâs ona muttali' olmuş olsa, işte bu sûrette dahi her bir 'abd için bir emr-i hâssta bir 'ilm vârdır ki 'ibâdul-lâhtan bir kimse onunla o 'ilmde aslâ bir müşâreketi olmaz. Kaldı ki o kimse işbu 'uyûb ve mesâvîsi yüzü üzerine Allâhu ta'âlânın irsâl ve isbâl ettiği setr-i cemîlini niçin şükür etmez ki o setr-i cemîl ile onun 'aybını a'yün-i nâstan gizledip de kabîhini setr ve cemîlini izhâr etmiş ve o 'ayba bir kimse muttali' olmamak için yalnız kendi 'ilmini onunla muhtass kılmıştır.

[فهذه ثلاثة من النعم خاصة يعترف بها كل عبد إما مطلقاً وأما في بعض الأمور فلتنزل عن هذه الطبقة إلى طبقة أخرى أعم منها قليلاً فنقول ما من عبد إلا وقد رزقه الله تعالى في صورته أو شخصه أو أخلاقه أو صفاته أو أهله أو ولده أو مسكنه أو بلده أو رفيقه أو أقاربه أو عزه أو جاهه أو في سائر محابه أموراً لو سلب ذلك منه وأعطى ما خصص به غيره لكان لا يرضى به وذلك مثل أن جعله مؤمناً لا كافراً وحيّاً لا جماداً وإنساناً لا بهيمة وذكرّاً لا أنثى وصحيحاً لا مريضاً وسليماً لا معيباً فإن كل هذه خصائص وإن كان فيها عموم أيضاً فإن هذا الأحوال لو بدلت بأضدادها لم يرض بها بل له أمور لا يبدلها بأحوال الآدميين أيضاً وذلك إما أن يكون بحيث لا يبدله بما خص به أحد من الخلق أو لا يبدله بما خص به الأكثر فإذا كان لا يبدل حال نفسه بحال غيره فإذا حاله أحسن من حال غيره وإذا كان لا يعرف شخص يرضى لنفسه حالة بدلاً عن حال نفسه إما على الجملة وإما في أمر خاص فإذا نال الله عليه نعم ليست له على أحد من عباده سواء وإن كان يبدل حال نفسه بحال بعضهم دون البعض فلينظر إلى عدد المغبوطين عنده فإنه لا محالة يراهم أقل بالإضافة إلى غيرهم فيكون من دونه في الحال أكثر بكثير مما هو فوقه فما باله ينظر إلى من فوقه ليزدري نعم الله تعالى على نفسه ولا ينظر إلى من دونه ليستعظم نعم الله عليه]

İşte ni'amdan bu üç ni'mettir ki hâssa olup onunla her bir 'abd mu'terif olur ki yâ 'ale'l-ittlâk ona musaddık olur veyâhüd ba'zı umûrda onlara mu'terif olur. Artık biz bu tabakadan dahi dîğer bir tabakaya nüzûl edelim ki o tabaka ondan birazca 'âmmdır ve o bâbda deriz ki bir 'abd yoktur illâ ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ ona kendi sûretinde veyâ şahsında veyâ hüyunda veyâ sıfâtında veyâ ehlinde veyâ veledinde veyâ meskeninde veyâ beledinde veyâ refîkinde veyâ akâribinde veyâ 'izzinde veyâ câhında veyâhüd sâir sevgili olan umûrunda ona bir behre ve bir rızk vermemiştir, elbette onun bir behresi var ki eğer ondan selb olunup da âherine verilirse ona râzî olmaz ya'nî elbette onun bir şe'ni olur ki ondan alınıp âhere verilmesine onun rızâsı olmaz. Meselâ ki onu mü'min kılıp ki kâfir kılmamıştır, vahy edip ki onu cemâd kılmamıştır ve onu insân kılıp ki behîme kılmamıştır ve onu erkek kılıp ki dişî etmemiştir ve sağlam kılıp ki hasta kılmamıştır ve onu sâlim edip ki 'ayblı kılmamıştır, işte bunların kâffesi hasâislerdir velev

ki onlarda min-cihetin bir 'umûmluk vardır, çünkü bu ahvâlin azdâdlarıyla tebdîl olunmuş olsaydı onunla rāzî olmazdı. [189] Belki onun ba'zı hâlleri vardır ki onu ahvâl-i âdemiyyin ile değişmez ki o hâli yâ onunla bir kimse muhtass olmuş olan bir hâl ile değişmez veyâhüd ekser-i halâyık onunla muhtass bulundukları bir hâl ile değişmez ve bu sûrette eğer diğeri onunla muhtass bulunduğu bir hâle değişmezse demek olur ki onun hâli o adamın hâlinen ahsendir ve üzerine şükr etmek vâcibdir. Ve eğer bir şahs bilmez ki onun hâleti kendi nefesine bedelen irtizâ ede ya'nî ki hâli kendi hâlinen ahsen diğeri bir kimseyi bilmez ki onun hâlini kendi nefsinin hâline bedel olarak kendi nefsi için yâ 'ale'l-cümle veyâ bir emr-i hâsta irtizâ ede, işte o hâlde dahi onun üzerinde Allâhu ta'âlânın birtakım ni'amı vardır ki onun mâ-sivâsında diğeri bir kimsenin üstünde yok demektir. Ve eğer kendi hâlini ba'zı halâyıkın hâline değiştirmeye rāzî olur da ba'zılarının hâline değişmez, o vakte 'indinde magbût bulunan kimselerin 'adedlerine nazar etsin, zîrâ ki lâ-mahâle diğeri izâfetle onları kalîl ve az görür ve o sûrette dahi hâlce onun mâ-dûnu bulunan kesân pek çok olur. Ve hâl ve mûcibi nedir ki kendi mâ-fevkine bakıp da kendi hakkında olan ni'am-ı ilâhiyyeyi tahkîr eder ve onun mâ-dûnu bulunan bunca halâyıkın hâline bakmaz da onun üstünde olan ni'am-ı ilâhiyyeyi isti'zâm etmez!

[وما باله لا يسوي دنياه بدينه أليس إذا لامته نفسه على سيئة يقارفها يعتذر إليها بأن في الفساق كثرة فينظر أبداً في الدين إلى من دونه لا إلى من فوقه فلم لا يكون نظره في الدنيا كذلك فإذا كان حال أكثر الخلق في الدين خيراً منه وحاله في الدنيا خيراً من حال أكثر الخلق فكيف لا يلزمه الشكر ولهذا قال صلى الله عليه وسلم "من نظر في الدنيا إلى من هو دونه ونظر في الدين إلى من هو فوقه كتبه الله صابراً وشاكراً ومن نظر في الدنيا إلى من هو فوقه وفي الدين إلى من هو دونه لم يكتبه الله صابراً ولا شاكراً"]

Ve nesi vardır ki kendi dîni ile kendi dünyâsını doğrutmaya ve bir sey-yienin iktisâbı üzerine kendi nefsi onu levî ettiği vakte ona i'tizâr etmiyor mu ki fesakada çokluk vardır ki dâimen ve ebeden dînde onun mâ-dûnuna bakar da onun mâ-fevkine bakmaz ve niçin dünyâda onun nazarı böylece olmaya? Ve eğer dînde ekser-i halkın hâli onun hâlinen yeğ olduysa ve dünyâda onun hâli ekser-i halkın hâlinen hayrlı olduysa nice şükr etmek ona lâzım olmaz? Ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "من نظر في الدنيا إلى من هو دونه ونظر في الدين إلى من هو فوقه كتبه الله صابراً وشاكراً ومن نظر في الدنيا إلى من هو فوقه وفي الدين إلى من هو دونه لم يكتبه الله صابراً ولا شاكراً"³⁰² ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: "Kim ki dünyâda onun mâ-dûnu bulunana ve dîn-

de onun mâ-fevki bulunana bakarsa tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri onu sâbir ve şâkir yazar ve kim ki dünyâda onun mâ-fevki bulunana ve dînde onun mâ-dûnu bulunana bakarsa Zât-ı zü'l-celâl onu sâbir ve şâkir yazmaz.”

[فإذا كل من اعتبر حال نفسه وفتش عما خص به وحد الله تعالى على نفسه نعماً كثيرة لا سيما من خص بالسنة والإيمان والعلم والقرآن ثم الفراغ والصحة والأمن وغير ذلك ولذلك قيل

من شاء عيشاً رحيل يستطيل به ... في دينه ثم في دنياه إقبالا

فلينظر إلى من فوقه ورعاً ... ولينظر إلى من دونه مالا]

Ve hâl böyle olunca her kim ki kendi nefsinin hâlini i‘tibâr edip de muhtass bulunduğu ni‘am üzerine teftiş ederse Zât-ı zü'l-celâl için kendi nefsi üzerine pek çok ni‘metler görür lâ-siyyemâ o kimse ki sünnet ve îmân ve ‘ilm ve Kur‘ân ile muhtass olduktan sonra ferâğ ve sıhhat ve emn ve sâir bu gibi ni‘metlerle muhtass olmuştur ve onun için nazmen denilmiş ki

من شاء عيشاً رحيل يستطيل به ... في دينه ثم في دنياه إقبالا

فلينظر إلى من فوقه ورعاً ... ولينظر إلى من دونه مالا]

Ya‘nî “Kim ki bir vâsi‘ ‘ayşî diler ki ikbâlen dîn ve dünyâsında onunla müstatîl ola, hemân vera‘ca onun mâ-fevki ve mâlca onun mâ-dûnu bulunan adamlara nazar etsin.”

[وقال صلى الله عليه وسلم “من لم يستغن بآيات الله فلا أغناه الله وهذا إشارة إلى نعمة العلم وقال عليه السلام “إن القرآن هو الغنى الذي لا غنى بعده ولا فقر معه وقال عليه السلام “من أتاه الله القرآن فظن أن أحداً أغنى منه فقد استهزأ بآيات الله وقال صلى الله عليه وسلم “ليس منا من لم يتغن بالقرآن“ وقال عليه السلام “كفى باليقين غنى“ وقال بعض السلف يقول الله تعالى في بعض الكتب المنزلة “إن عبداً أغنيته عن ثلاثة لقد أتممت عليه نعمتي عن سلطان يأتيه وطبيب يداويه وعما في يد أخيه وعبر الشاعر عن هذا فقال

إذا ما القوت يأتيك ... كذا الصحة والأمن

وأصبحت أخا حزن ... فلا فارقك الحزن]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “من لم يستغن”³⁰³ “Kim ki Allāhu ta‘ālânın âyâtıyla müstagnî olmaz, Allāhu ta‘ālâ onu ganî etmesin.” Ve bu fehvâ ni‘met-i ‘ilme işârettir. Ve dahi buyurmuş ki “ان القرآن هو الغنى الذي لا غنى بعده”³⁰⁴ “Tahkîkan fakrî olmayan ve on-

303 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2163; el-Fevâidu'l-Mecmû‘a, 1/297.

304 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2163.

dan sonra bir gınā olmayan gınā ancak Kur'an-ı 'azîmü'ş-şāndır." Ve dahi buyurmuş ki ³⁰⁵ "من أتاه الله القرآن فظن أن أحداً أغنى منه فقد استهزأ بآيات الله" ki hülāsa-i müfād-ı celîli: "Kim ki Hakk subhānehu ve ta'ālā ona 'ilm-i Kur'an'ı vermiş de kendisi bir kimseyi kendinden daha ziyāde ganī olduğunu zann etti, tahkikan o kimse Allāhu ta'ālā'nın āyātına istihzā etmiş olur." Ve dahi buyurmuş ki ³⁰⁶ "لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَتَعَنَّ بِالْقُرْآنِ" ya'nī "Bizden değildir o kimse ki Kur'an ile tegannī etmez." Ve dahi buyurmuş ki ³⁰⁷ "كفى باليقين غنى" ya'nī "Yakīn bir gınā kāfīdir." Ve ba'zu's-selef demiş ki "Kütüb-i münezzelede Allāhu ta'ālā buyurur ki سلطان يأتيه عن نعمتي عليه وطييب يداويه وعما في يد أخيه" "ان عبداً أغنيته عن ثلاثة لقد أتممت عليه نعمتي عن سلطان يأتيه" ki hülāsa-i meāl-i 'ālīsi: "Eğer ben bir kulu üç nesneden ganī ettimse onun üzerine benim ni'metimi itmām etmiş olurum ki bir ihtiyāc için sultāna varmaktan ve onu tīmār ve müdāvāt edecek tabībden ve dīn karındaşının elindeki olan emvālden eğer onu müstagnī ettim ise." Ve şā'irin birisi bunun üzerine ta'bīr edip nazmen demiş ki

إذا ما القوت يأتيك ... كذا الصحة والأمن

وأصبحت أخا حزن ... فلا فارقك الحزن

Ki hülāsa-i mahsulü: "Eğer küt-ı yevmiyyen sana gelir de sıhhat ve emnde dahi bulundun ve hüznü olarak sabāh ettinse hemān hüzn senden ayrılmasın."

[بل أرشقت العبارات وأفصح الكلمات كلام أفصح من نطق بالضاد حيث عبر صلى الله عليه وسلم عن هذا المعنى فقال "من أصبح آمناً في سربه، معافى في بدنه وعنده قوت يومه فكأنما حيزت له الدنيا بحذافيرها"]

Belki 'ibārātın erşakı ve kelimātın efsahı ancak dād ile en ziyāde fasīh nutk eden zāt-ı mu'ciz-sifāt 'aleyhi minallāhi efdalu's-salāvāt ve't-teslīmāt efendimizin kelāmıdır ki bu ma'nā üzerine ta'bīr edip buyurmuş ki ³⁰⁸ "من أصبح آمناً في سربه، معافى في بدنه وعنده قوت يومه فكأنما حيزت له الدنيا بحذافيرها" [190] ki hülāsa-i meāl-i vālāsi: "Kim ki mālīk bulunduğu emvāl ve mevāşisinde emīn ve kendi bedeninde mu'āfā ve küt-ı yevmine mālīk olarak sabāh eder ise sanki hep variyetle cemī'-i dünyā ona mahūz olmuştur."

[ومهما تأملت الناس كلهم وجدتهم يشكون ويتألمون من أمور وراء هذه الثلاث مع أنها

305 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2163.

306 Buhārī, 9/154, no: 7527; İbn Māce, 1/424, no: 1337; ; Şu'abu'l-İmān, 3/410, no: 1891; Musnedu Ebī Dāvūd et-Tayālīsī, 1/164, no: 198; Musnedu Ahmed, 3/75; Dārimī, 2/934, no: 1531.

307 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2164.

308 el-Āhād ve'l-Mesānī, 4/146; Hilyetu'l-Evliyā, 5/249.

وبال عليهم ولا يشكرون نعمة الله في هذه الثلاث ولا يشكرون نعمة الله عليهم في الإيمان الذي به وصولهم إلى النعيم المقيم والملك العظيم بل البصير ينبغي أن لا يفرح إلا بالمعرفة واليقين والإيمان]

Ve her ne vakt ki sen halka teemmül ettinse onları işbu umûr-ı selâsenin mâ-verâsında olan umûrdan müştakî bulursun. Ma'a-ennahu onlara o hâl vebâldir ki Hakk ta'âlânın bu üç şeyde olan ni'metlerini şükretmezler ve onunla na'im-i mukîm ve mülk-i 'azîme vusûlleri hâsıl olan îmandan dolayı onların üzerlerinde olan ni'met-i kübrâya şükretmezler. Ve gözü açık ve basîr olan kimse ise ancak ma'rifet ve yakîn ve îmân ile sevinir belki diğer şey ile sevinmez.

[بل نحن نعلم من العلماء من لو سلم إليه جميع ما دخل تحت قدرة ملوك الأرض من المشرق إلى المغرب من أموال وأتباع وأنصار وقيل له خذها عوضاً عن علمك بل عن عشر عشير علمك لم يأخذه وذلك لرجائه أن نعمة العلم تفضي به إلى قرب الله تعالى في الآخرة بل لو قيل له لك في الآخرة ما ترجوه بكماله فخذ هذه اللذات في الدنيا بدلاً عن التذاذك بالعلم في الدنيا وفرحك به لكان لا يأخذه لعلمه بأن لذة العلم دائمة لا تنقطع وباقية لا تسرق ولا تعصب ولا ينافس فيها وأنها صافية لا كدورة فيها ولذات الدنيا كلها ناقصة مكدره مشوشة لا يفي مرجوها بمخوفها ولا لذتها بألمها ولا فرحها بغمها]

Belki biz 'ulemâdan ba'zı kimseleri biliriz ki maşrıktan magribe dek yer yüzünde emvâl ve etbâ' ve ensârdan mevcûd olup mülûk-ı arzın el-leri altına dâhil olan dünyânın kâffesi onun 'ilmine veyâhüd 'ilminin 'aşr-ı 'aşîrine 'ıvaz olarak verilmeyip ona mübâdeleyi teklîf olunmuş olsa o 'âlim onu kabûl edip almazdı. Ve onun şol 'adem-i kabûl ve ahzı ancak o sebebdendir ki kendisi ni'met-i 'ilmden mercûsu odur ki rûz-i cezâda onu kurb-i Yezdânî'ye takrîb edip de âhirette Allâhu ta'âlânın kurbûyle onu dil-şâd edecektir, belki ona denilmiş olsa ki "Âhirette senin recâ ettiğin şey kemâliyle sana olsun, fakat sen dünyâda 'ilm ile olan iltizâz ve ferahına bedel olarak dünyâda olan işbu lezzâtı ahz eyle!" Yine onu almazdı, çünkü bilir ki 'ilmin lezzeti kesilmez ve gasb u sirkat olunmaz ve onda bir münâfese olmaz, hemîşe dâim ve bâkî bir ni'mettir ki aslâ onun bir küdüreti yoktur ve 'ale'd-devâm sâfîdir ve dünyânın lezzâtı kâffesi eksik ve nâkıs ve bulanık ve mükedder ve dağınık ve müşevveş olup onun mercûsu mahûfuna ve lezzeti elemine ve sevinci gamına vefâ etmez.

[هكذا كانت إلى الآن وهكذا تكون ما بقي من الزمان إذ ما خلقت لذات الدنيا إلا لتجلب بها العقول الناقصة وتخدع حتى إذا انخدعت وتقيدت بها أبت عليها واستعصت كالمرأة

الجميل ظاهرها تزين للشباب الشبق الغني حتى إذا تقيد بها قلبه استعصت عليه واحتجبت عنه فلا يزال معها في تعب قائم وعناء دائم وكل ذلك باغتراره بلذة النظر إليها في لحظة ولو عقل وغض البصر واستهان بتلك اللذة سلم جميع عمره فهكذا وقعت أرباب الدنيا في شباك الدنيا وحائلها]

Ve bu âna değin böylecedir ve zamân durdukça böylece olur, çünkü lezzât-ı dünyeviyye ancak ‘ukûl-i nâkısayı celb ve had’ etmek için yaratılmıştır vaktâ ki ‘ukûl-i nâkîsa onunla aldanıp mukayyed olur, onlara yanaşmaktan ibâ ve imtinâ’ eder de ‘isyânlık eyler, nitekim zâhiri cemîl olan hatun kişi ki şehveti ziyâdesiyle gâlib ve cimâ’a be-gâyet harîs olan zengin nev-civâna bezelenir tâ ki onun gönlü onunla bağlı ve mukayyed ola. Ve çün onunla mukayyed olur da onun üzerine ‘isyânlık edip ondan ihticâb eder ve ‘ömrü durdukça onunla ‘anâ-yı dâim ve ta‘ab-ı kâimden hâlî ve zâil olmaz ve bunun kâffesi ona ancak bir lahzada olan bakmaklığın lezzetine igtirârından olur ve ta‘akkul edip gözünün bakışını tutmuş olsaydı ve o lahzacığının nazrasını istihâne etmiş olsaydı cemî-i ‘ömrü bu renc ve yorgunluktan sâlim olurdu. İşte erbâb-ı dünyâ dahi dünyânın tuzak ve şebekelerine böylece düşmüşlerdir.

[ولا ينبغي أن نقول إن المعرض عن الدنيا متألم بالصبر عنها فإن المقبل عليها أيضاً متألم بالصبر عليها وحفظها وتحصيلها ودفع اللصوص عنها وتألم المعرض يفضي إلى لذة في الآخرة وتألم المقبل يفضي إلى الألم في الآخرة فليقرأ المعرض عن الدنيا على نفسه قوله تعالى ﴿وَلَا تَهْوَوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَ كَمَا تَأْلُمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ﴾ فإذا إنسان طريق الشكر على الخلق لجهلهم بضروب النعم الظاهرة والباطنة والخاصة والعامة]

Ve dünyâdan yüz çevirip mu‘rız olan kimse ondan sabr etmekle müteallim olur demekliğimiz dahi lâyık olmaz, zîrâ ki ona mukbil olan kimse dahi onun tahsîl ve hıfz ve üzerinden lusûsu def’ etmek ‘anâsına sabr etmekle müteallim olur, hemân dünyâdan mu‘rız olan kimse kendi nefsi üzerine Allâhu ta‘âlânın işbu kavî-i ‘âlîsini okusun ki اِبْتِغَاءِ الْقَوْمِ ya’nî “Küffârı talebde za‘îf olmayın. Eğer siz mecrûh ve müteallimseniz onlar dahi sizin gibi mecrûh ve müteallimdirler hâlbuki sizde sevâb-ı âhiretten ümîd var olanlar da âhiret ümîdi yoktur. Allâhu ‘azîmü’ş-şân a‘mâlinize ‘alîm ve

309 “Düşman topluluğunu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Eğer siz acı duyuyorsanız, kuşkusuz onlar da sizin acı duyduğunuz gibi acı duyuyorlar. Üstelik siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz.” Nisâ, 4/104.

emr ü nehyinde hakîmdir.” Vaktâ ki Ebû Süfyan, Uhud’dan ric’at ettikte onların ardınca gönderilen müslimîn elem-i cirâhattan teşekkî etmeleriyle bu âyet-i kerîme nâzil oldu ki bu karîne ile o sûrette tefsîr buyurulmuştur, kaldı ki halk üzerine tarîk-i şükrün insidâdı ancak ni’am-ı zâhir vü bâtına ve hâssa ve ‘âmmenin sunûfu bilmezliktendir ya’nî durubunun ‘adem-i ma’rifeti ‘âlim üzerine şükrün yolunu kapatıp sedd etmiştir.

[فإن قلت فما علاج هذه القلوب الغافلة حتى تشعر بنعم الله تعالى فعساها تشكر فأقول أما القلوب البصيرة فعلاجها التأمل فيما رمزنا إليه من أصناف نعم الله تعالى العامة وأما القلوب البليدة التي لا تعد النعمة نعمة إلا إذا خصتها أو [191] شعرت بالبلاء معها فسيبيله أن ينظر أبداً إلى من دونه ويفعل ما كان يفعله بعض الصوفية إذ كان كل يوم يحضر دار المرضى والمقابر والمواضع التي تقام فيها الحدود فكان يحضر دار المرضى ليشاهد أنواع بلاء الله تعالى عليهم ثم يتأمل في صحته وسلامته فيشعر قلبه بنعمة الصحة عند شعوره ببلاء الأمراض ويشكر الله تعالى ويشاهد الجنة الذين يقتلون وتقطع أطرافهم ويعذبون بأنواع العذاب ليشكر الله تعالى على عصمته من الجنايات ومن تلك العقوبات ويشكر الله تعالى على نعمة الأمن ويحضر المقابر فيعلم أن أحب الأشياء إلى الموتى أن يردوا إلى الدنيا ولو يوماً واحداً أما من عصى الله تعالى فليتدارك وأما من أطاع فليزد في طاعته فإن يوم القيامة يوم التغابن فالمطيع مغبون إذ يرى جزاء طاعته فيقول كنت أقدر على أكثر من هذه الطاعات فما أعظم غبني إذ ضيعت بعض الأوقات في المباحات وأما العاصي فغبنه ظاهر فإذا شاهد المقابر وعلم أن أحب الأشياء إليهم أن يكون قد بقي لهم من العمر ما بقي له فيصرف بقية العمر إلى ما يشتهي أهل القبور العود لأجله ليكون ذلك معرفة لنعم الله تعالى في بقية العمر بل في الإمهال في كل نفس من الأنفاس وإذا عرف تلك النعمة شكر بأن يصرف العمر إلى ما خلق العمر لأجله وهو التزود من الدنيا للآخرة]

Ve eğer sen işbu kulüb-i gâfilenin ‘ilâcı nedir tâ ki Allâhu ta‘âlânın ni‘meti bilip onu idrâk ede de ola ki Allâhu ta‘âlâya şükr ede der isen bu suâle cevâben ben derim ki kulüb-i basîre ise onun ‘ilâcı Allâhu ta‘âlânın ni’am-ı ‘âmmesinden bu zikr ve ona remz ettiğimiz ni‘metlere teemmül etmektir. Ve kulüb-i belîde ki ni‘metleri ancak onunla muhtass bulunduğ u veyâhüd onunla berâber bir belâyı görüp derk etmiş olduğ u ni’amı ni’am sayarlar, onların ‘ilâcı ise o dahi onun tarîki odur ki dâimen ve ebeden hâlce onun mâ-dûruna bakıp da ba‘zu’s-süfiyye işlediğ i gibi işleye ki beher gün hastahâneye gidip marîz olanlara nazar eder ve mekâbire gidip müntehâ-yı emvât olan nesneye tedebbür eder ve ‘arsa-i mecâzât-ı dünyâviyyeye hâzır olup cezâ görenlere bakar ki bîmârhâneye varıp hastegâna baktıkta onlarda olan envâ’-ı emrâz u eskâm ve belâ ve âlâmı müşâhede ettikçe kendi sıhhat ve selâmetine teemmül edip de dîgerlerin emrâzı belâsıyla ş u’uru kalbi-

ne ni‘met-i sıhhatı idrâk ettirir ve o hâlde Allâhu ta‘âlâya ni‘met-i sıhhat ve ‘âfiyet üzerine şükr eyler ve siyâset ve hadd ile katl ve etrâfları kat‘ ve envâ‘-ı ‘azâb ile mücâzât olunan cürm ve cinâyetkârânı ‘arsa-i cezâda gördükçe cinâyât u ‘ukübâtta azâdeliği bâbında onun hakkında şâyân buyurulan ni‘met-i emn ü ‘ismet-i der-hâtır edip onun üzerine Allâhu ta‘âlâya şükr eder ve mezâristâna gidip kubûru gördükçe bilir ki zümre-i mevtâya ehabb-ı eşyâ ancak dünyâyâ onların rücû‘ ve ‘avdet etmeleridir velev ki yalnız bir gün olsun ki mutî‘ ve ‘âsî cümleleri onu isterler, ‘âsî ise onu tedârük-i emr ü telâfî-i mâ-fât için ister ve mutî‘ olan kimse ise onun tâ‘âtında izdiyâd bulmak için onu ister, zîrâ kıyâmet günü tegâbün günüdür. Mutî‘in magbûnluğ u o cihettendir ki kendi tâ‘atinin cezâsını görür de der ki “Ben bundan ziyâde tâ‘ât işlemeye kudretim var idi, imdi benim gabn u hasâretim ne ‘azîm ve cesîmdir ki ba‘zı evkât-ı mübâhada nâfile yere ben kendi ‘ömrümü zâyî‘ ettim!” Ve ‘âsinin magbûn olmaklığı zâhir bir şeydir, vaktâ ki mezâristânı görüp onlara ehabb-ı eşyâ ancak ona ‘ömründen bâkî kalan müddet gibi onlara bir müddet olmaklığı hâli olduğu bilir, elbette onun bakiyye-i ‘ömrü müştahâ-yı ehl-i kubûr olan ‘avdet garazına ya‘nî ef‘âl-i hayr ve a‘mâl-i tâ‘âta sarf eder tâ ki o kadar şey onun Allâhu ta‘âlânın ni‘amına ma‘rifeti onun bakiyye-i ‘ömründe belki enfâstan her bir nefeste olan imhâlde ola da tâ‘at için o lahzayı iğtinâm eyle, zîrâ ki o ni‘meti bilirse onu şükr eder ya‘nî ‘ömrünü ona mahlûk bulunduğu emr için sarf eder ve o emr-i dünyâdan âhirete tezevvüd etmek kaziyyesidir.

[فهذا علاج هذه القلوب الغافلة لتشعر بنعم الله تعالفعساها تشكر وقد كان الربيع بن خيثم مع تمام استبصاره يستعين بهذه الطريق تأكيداً للمعرفة فكان قد حفر في داره قبراً فكان يضع غلا في عنقه وينام في لحدّه ثم يقول ﴿رَبِّ اِزْجِعُونِ لَعَلِّي اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾ ثم يقوم ويقول يا ربيع قد أعطيت ما سألت فاعمل قبل أن تسأل الرجوع فلا ترد]

İşte kulüb-i gâfilenin ‘ilâcı budur tâ ki ni‘am-ı ilâhiyyeyi idrâk ede de ola ki şükr ede. Ve Rebî‘ b. Haysem ‘aleyhi’r-rahme tamâm-ı istibâr ile ma‘an te’kîd-i ma‘rifeti için işbu tarîk ile isti‘âne ederdi ki kendi hânesinde bir mezâr kazmış idi ve bir zencîr boğazına takıp mezârın lahdı içinde yatar dı sonra ³¹⁰﴿رَبِّ اِزْجِعُونِ لَعَلِّي اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ﴾ derdi, ya‘nî “Ey benim Rabbim, beni dünyâda ırcâ‘ eyle ola ki ben bir ‘amel-i sâlihî işlerim!” Sonra kalkıp derdi ki “Ey Rebî‘, işte senin dilediğin şey sana verildi, kaldı ki sen rücû‘u dileyip seni ırcâ‘ etmeyecekleri günün hulûlünden akdem sen ‘amel eyle.”

310 “Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım” der.” Mü‘minün, 23/99-100.

[ومما ينبغي أن تعالج به القلوب البعيدة عن الشكر أن تعرف أن النعمة إذا لم تشكر زالت ولم تعد ولذلك كان الفضيل بن عياض رحمه الله يقول عليكم بملازمة الشكر على النعم فقل نعمة زالت عن القوم فعادت إليهم وقال بعض السلف النعم وحشية فقيدوها بالشكر وفي الخبر ما عظمت نعمة الله تعالى على عبد إلا كثرت حوائج الناس إليه فمن تهاون بهم عرض تلك النعمة للزوال وقال الله سبحانه وتعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ فهذا تمام هذا الركن]

Ve dahi şükrden dūr olan kulūbun mu‘ālecesine elverişli olan mu‘ālecelerin birisi işbu ‘ilâcdır ki adam yakīnen bile ki eğer ni‘met şükrl olunmazsa zâil olur da bir dahi dönmez ve onun için Fudayl b. ‘İyâz ‘aleyhi’r-rahme derdi ki “Siz ni‘ama şükrl etmek kārına hemīşe mülāzemet edip şükrlünü iltizām ediniz, zīrā az ni‘met vardır ki bir kavmden zâil olmuş da bir dahi onlara dönmüş.” Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Ni‘am vahşiyedirler, [192] siz onları şükrl ile buhavlayıp mukayyed ediniz.” Ve dahi haberde gelmiş ki bir ‘abd üzerine Allāhu ta‘ālānın ni‘meti ‘azīm olmadı illā ki ihtiyāc-ı nās ona çok olmadı”, ya’nī her kim ki onun üzerinde Allāhu ta‘ālānın ni‘meti ‘azīm olursa elbette ona ihtiyāc-ı nās dahi ona çok olur artık kim ki onlara tehāvün eder ise o ni‘meti zevāle ta’rīz eder. Ve dahi Hakk subhānehu ve ta‘ālā buyurmuş ki ³¹¹ ﴿يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ ya’nī “Allāhu ta‘ālā ‘āfiyet ve ni‘mette olan bir kavmin ni‘metini tagyīr etmez tā o kavim nefsindeki ahvāl-i cemīleyi ahlāk-ı rediyyeye tagyīr ve tebdīl etmeyince.” İşbu rüknün tamāmı dahi budur.

Beyānu Vechi İctimā‘i’s-Sabri ve’ş-Şükri ‘Alā Şey’in Vāhidin

[بيان وجه اجتماع الصبر والشكر على شيء واحد]

[بيان وجه اجتماع الصبر والشكر على شيء واحد لعلك تقول ما ذكرته في النعم إشارة إلى إن لله تعالى في كل موجود نعمة وهذا يشير إلى أن البلاء لا وجود له أصلاً فما معنى الصبر إذن وإن كان البلاء موجوداً فما معنى الشكر على البلاء وقد ادعى مدعون أنا نشكر على البلاء فضلاً عن الشكر على النعمة فكيف يتصور الشكر على البلاء وكيف يشكر على ما يصبر عليه والصبر على البلاء يستدعي ألماً والشكر يستدعي فرحاً وهما يتضادان وما معنى ما ذكرتموه من أن لله تعالى في كل ما أوجده نعمة على عباده]

Ve dahi bir şey'-i vâhidin üzerine sabr ve şükrün vech-i ictimâ'ı beyânı işbu mebhistir. Şöyle ki sen ola ki dersin ki ni'amda bu zikr ettiğin şey buna işârettir ki Allâhu ta'âlânın her bir mevcûdunda onun bir ni'meti vardır ve bu ise işâret eder ki belânın aslen vücûdu yoktur ve böyle olursa o hâlde sabrın ma'nâsı nedir ve eğer belâ mevcûd ise belâ üzerine şükr etmekliğin ma'nâsı nedir, hâlbuki birtakım müdde'îler da'vâ etmişler ki bir ni'met üzerine şükr etmeklikten fazla olarak belâ üzerine dahi elem ve hüzne müsted'î olur ve şükr ise ferah ve sevinç ve şâdlığa müsted'îdir ve bu sûrette ikisi azdâd olup artık siz Allâhu ta'âlânın her bir icâd ettiği şeyde onun 'ibâdî üzerine bir ni'meti vardır diye bu zikr ettiğiniz kelâmın ma'nâsı nedir der isen?

[فاعلم أن البلاء موجود كما أن النعمة موجودة والقول بإثبات النعمة يوجب القول بإثبات البلاء لأنهما متضادان ففقد البلاء نعمة وفقد النعمة بلاء ولكن قد سبق أن النعمة تنقسم إلى نعمة مطلقة من كل وجه أما في الآخرة فكسعادة العبد بالنزول في جوار الله تعالى وأما في الدنيا فكالإيمان وحسن الخلق وما يعين عليهما وإلى نعمة مقيدة من وجه دون وجه كالمال الذي يصلح الدين من وجه ويفسده من وجه فكذلك البلاء ينقسم إلى مطلق ومقيد أما المطلق في الآخرة فالبعد من الله تعالى إما مدة وإما أبداً وأما في الدنيا فالكفر والمعصية وسوء الخلق وهي التي تفضي إلى البلاء المطلق وأما المقيد فكالفقر والمرض والخوف وسائر أنواع البلاء التي لا تكون بلاء في الدين بل في الدنيا فالشكر المطلق للنعمة المطلقة وأما البلاء المطلق في الدنيا فقد لا يؤمر بالصبر عليه لأن الكفر بلاء ولا معنى للصبر عليه وكذا المعصية بل حق الكافر أن يترك كفره وكذا حق العاصي]

Burasını dahi şöylece sen bil ki dünyâda ni'met mevcûd olduğu gibi belâ dahi mevcûddur ve ni'metin isbâtı hakkında olan kavîl isbât-ı belâyâ dahi mücib olur, çünkü ikisi mütezâddırlar ki belânın fakdî ni'mettir ve ni'metin fakdî belâdır. Velâkin fî-mâ mezâ sebkât etti ki ni'met-i mutlakâ bulunan ki âhirette civâr-ı ilâhîde 'abdin nüzûlû sa'âdeti gibi ve dünyâda imân ve hüsn-i huluk ve onlara mu'în bulunan ve bir vech ile mukayyed ve diğer vechde gayr-i mukayyed bulunan meselâ dîni islâh ve ifsâd eden mâl gibi bir aksâma münkasım olur ve bunun inkisâmı gibi belâ dahi kezâlik mutlak ve mukayyede münkasım olur ve âhirette ve mutlak olan kısım ise Allâhu ta'âlâdan yâ ebeden veyâhûd bir müddet uzak düşmek gibidir ve dünyâda olan mutlak ise küfr ve ma'siyet-i belâyâ müfzî olan sū-i huluk gibidir ve mukayyed ise fakr ve maraz ve havf ve sâir envâ'-ı belâ gibi ki dînde belâ olmaz da lâkin dünyâda belâ olur ve binâen 'aleyh şükr-i mutlak ni'met-i mutlakanındır. Ve dünyâda belâ-yı mutlak ise olur ki üzerine sabr

İşte öylece olarak bir belâ yoktur illâ ki ni‘met olmaklığı dahi câiz olmaya ya‘nî hâl-i insâna izâfetle o belâ onun hakkında ni‘met olmaklığı câizdir, ola ki ba‘zı kimselerin haklarında fakr u hastalık hayrlı olur, zîrâ ki bedenleri sahîh ve mâlları kesîr olmuş olsa bagî ve batar olup neflerini helâke uğrattırlardı, nitekim tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki **﴿وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ رِزْقَهُ لَبِغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾**³¹² ya‘nî “Eğer Allâhu ta‘âlâ kullarına rızkı vüs‘atle verseydi yer yüzünde tekebbür ve birbirlerine istîlâ ve isti‘lâ ile bagy ve fesâd edelerdi velâkin onlara rızkı ezelde takdîr ve murâd ettiği kadar inzâl eder. Tahkîk Allâhu ta‘âlâ kullarının ahvâline habîr ve basîrdir ki münâsibi üzere verir.” Ve dahi buyurmuş ki **﴿كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّا﴾**³¹³ ya‘nî “Hakkâ ki insân kendiyi ganî gördükte haddini tecâvüz edip Rabbisine tугyân ve kibr eder.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki **﴿إِنَّ اللَّهَ لِيَحْمِيَ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ مِنَ الدُّنْيَا وَهُوَ يَحِبُّهُ﴾** ilh. ki hülâsa-i meâl-i şerifi: “Ta-hakkuk ve tahkîkan Hakk celle ve ‘alâ hazretleri mü’mîn kulunu dünyâdan onu muhabbet edip sevmiş olduğu hâlde himâye edip saklar, nitekim sizin biriniz kendini ve marîzini himâye eder.” Ve îmân ve hüsn-i hulukun mâ‘adâsında olan altı kısımda ni‘amdan bizim her bir zikr ettiğimiz ni‘met ki zevce ve veled ve karîb ve sāire dahi öyledir ki ba‘zu’n-nâs hakkında belâ olmaya mutasavver olurlar ve onun azdâdı o vakt onların haklarında ni‘am olurlar.

[إذ سبق أن المعرفة كمال ونعمة فإنها صفة من صفات الله تعالى ولكن قد تكون على العبد في بعض الأمور بلاء ويكون فقدتها نعمة مثاله جهل الإنسان بأجله فإنه نعمة عليه إذ لو عرفه ربما تنغص عليه العيش وطال بذلك غمه وكذلك جهله بما يضره الناس عليه من معارفه وأقاربه نعمة عليه إذ لو رفع الستر واطلع عليه لطلأ ألمه وحقدته وحسدته واشتغاله بالانتقام وكذلك جهله بالصفات المذمومة من غيره نعمة عليه إذ لو عرفها أبغضه وآذاه وكان ذلك وبالاً عليه في الدنيا والآخرة بل جهله بالصفات المحمودة في غيره قد يكون نعمة عليه فإنه ربما يكون ولياً لله تعالى وهو يضطر إلى إيذائه وإهانته ولو عرف ذلك وآذى كان إثمه لا محالة أعظم فليس من آذى نبياً أو ولياً وهو يعرف كمن آذى وهو لا يعرف ومنها إيهام الله تعالى أمر القيامة وإيهامه ليلة القدر وساعة يوم الجمعة وإيهامه بعض الكبائر فكل ذلك نعمة لأن هذا الجهل يوفر دواعيك على الطلب والاجتهاد فهذه وجوه نعم الله تعالى في الجهل فكيف في العلم]

Çünkü fî-mâ tekaddeme sebkât etmiş ki ma‘rifet dahi kemâl ve ni‘mettir, zîrâ Allâhu ta‘âlânın sıfâtından bir sıfattır velâkin ba‘zı umûrunda insân hakkında belâ olur da onun fakdî ona ni‘met olur. Misâli odur ki insânın

312 “Allah kullarına (tümüne birden) rızkı bol bol verseydi, yer yüzünde mutlaka azgınlık ederlerdi.” Şūrâ, 42/20.

313 “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.” Alak, 96/6-7.

kendi ecelini bilmemek onun hakkında ni'mettir, çünkü kendi ecelini bilmiş olsaydı ola ki onun dirliği ve 'ayşısı onunla mütenaggıs olup da onunla gam ve gussası uzun olurdu ve kezâlik ma'ârif ve akâribinden nâsın kendi hakkında ızmâr ettikleri bugz ve 'adâvet ve hasedlerini bilmemeklik dahi öylecedir, çünkü setri ref' ve ona muttali' ve âgâh olmuş olsa elbette onun elem ve hıkd ve hasedi uzun olurdu ve intikâma iştigâli ona başkaca bir 'anâ ve keder olurdu ve kezâlik dîgerinin sıfât-ı mezmûmelerine 'adem-i vukûfu ve cehl dahi onun üzerine bir ni'mettir, çünkü onları bilmiş olsaydı elbette onu bugz ve îzâ ederdî ve o cihetle onun o vukûf ve 'ilmi dünyâ ve âhirette ona kendi nefesine bir vebâl olmuş olurdu. Belki dîgerin hisâl-i mahmûdelerini bilmemeklik onun ba'zı ahyânında hakkında ni'met olur, zîrâ mümkün ki o kimse Allâhu ta'âlânın bir velîsi ve mahbûbu olur da kendisi dahi onun îzâ ve ihânetine muztarr olmuştur ki onun evliyâlığını bilip de incitmiş olsa lâ-mahâle onun ism ü günâhı daha ziyâde a'zam olurdu, çünkü bilerek bir peygamber veyâhüd bir velîyi incitmek onu bilmeyerek incitmek gibi değildir, elbette bildiği hâlde Allâhu ta'âlânın bir peygamberine veyâ bir evliyâsına rencîdelik verip onları îzâ etmek günâhı pek çok büyük ve 'azîmdir ve bu kabîlden olarak Allâhu ta'âlânın emr-i kıyâmetin ibhâmına ve Ramazân içinde leyle-i Kadr'in ihfâsına ve yevm-i cum'ada kabûl-i du'â sâ'atinin ibhâmına ve ba'zı zünüb-ı kebâirin ibhâmına olan tecellîsi dahi insân hakkında bir hayr ve ni'mettir. Mâ-hasal bu zikr ettiğimiz umûrun kâffesi ni'mettirler ki bunları bilmemeklik şânı taleb ve ictihâda senin devâ'î ve isteğini artırır ve bilmemezlikte olan ni'amın vücûhu böyle olunca artık 'ilmde olan ni'amın vücûhu nice olur, elbette onlara daha ziyâde evfer ve elzem ve a'zam ve ekberdir.

[وحيث قلنا إن لله تعالى في كل موجود نعمة فهو حق وذلك مطرد في حق كل أحد ولا يستثنى عنه بالظن إلا الآلام التي يخلقها في بعض الناس وهي أيضاً قد تكون نعمة في حق المتألم بها فإن لم تكن نعمة في حقه كالآلم الحاصل من المعصية كقطع يد نفسه ووشمه بشرته فإنه يتألم به وهو عاص به وآلم الكفار في النار فهو أيضاً نعمة ولكن في حق غيرهم من العباد لا في حقهم لأن مصائب قوم عند قوم فوائد]

Ve hâl bu minvâl üzere olunca bizim her bir mevcûdda Allâhu ta'âlânın ni'meti vardır dediğimiz dahi hakk oldu. Ve her bir ferdin hakkında muttarid olur ve bi-hasebi'z-zann ba'zu'n-nâsta halk ettiği âlâmdan gayrı ondan dîger bir şey müstesnâ olmaz ve olur ki o âlâm dahi ni'met olur ya'nî onunla müteallim olan kimsenin hakkında ni'met olur ve eğer onun hakkında ma'siyetten [194] hâsıl olan elem gibi ni'met olmazsa meselâ kendi elini

kesmek ve derisine veşm komak gibi bir acı ve eziyettir, zîrâ ki kendisi 'âsî ve günahkâr olduğu hâlde onunla müteallim olur ve keferenin âteşten olan elemeleri gibi işte o dahi ni'mettir velâkin onun diğerinin hakkında ni'met olur da kendi haklarında ni'met olmaz, çünkü ba'zen olur ki bir kavmin mesâibi diğer kavmin 'indeinde fâide olurlar.

[ولولا أن الله تعالى خلق العذاب وعذب به طائفة لما عرف المتعمون قدر نعمه ولو كثر فرحهم بها وفرح أهل الجنة إنما يتضاعف إذا تفكروا في آلام أهل النار أما ترى أهل الدنيا ليس يشتد فرحهم بنور الشمس مع شدة حاجتهم إليه من حيث إنها عامة مبدولة ولا يشتد فرحهم بالنظر إلى زينة السماء وهي أحسن من كل بستان لهم في الأرض يجتهدون في عمارته ولكن زينة السماء لما عمت لم يشعروا بها ولم يفرحوا بسببها فإذن قد صبح ما ذكرناه من أن الله تعالى لم يخلق شيئاً إلا وفيه حكمة ولا خلق شيئاً إلا وفيه نعمة إما على جميع عباده أو على بعضهم فإذن في خلق الله تعالى البلاء نعمة أيضاً إما على المبتلى أو على غير المبتلى فإذن كل حالة لا توصف بأنها بلاء مطلق ولا نعمة مطلقة فيجتمع فيها على العبد وظيفتان الصبر والشكر جميعاً]

Ve Hakk subhānehu ve ta'ālā hazretleri 'azābı halk etmemiş olsaydı ve onunla bir tāifeyi ta'zīb etmemiş olsaydı mütena'im olanlar ni'metin kadrini bilmezlerdi ve onunla şādlıkları çoklaşmazdı, zîrâ ki ehl-i cennetin ferah ve şādlıkları ancak o vakte kat kat vāfir ve mütezā'af olur ki ehl-i âteşin elemine tefekkür ederler ya'nî dūzahlının elemine düşünüp onda tefekkür ettiği vakte cennetlinin sevinci mütezā'af olur. Görmez misin ki ehl-i dünyā ona şiddet-i ihtiyāclarıyla berāber 'amme ve mebzûle olduğu haysiyyetle nūr-ı şems ile sevinçleri müştedd olmaz ve kezālik zīnet-i semāya bakmakla onların sevinç ve şādlıkları müştedd olmaz, hālbuki zīnet-i semānın hüsnü onların yerde 'imāretinde müctehid bulundukları her bir bāğçenin hüsnünden daha ziyādedir velâkin zīnet-i semā kaffe-i mahlūkātā 'ayān ve ni'meti 'amīm olmakla onunla 'ālim olup hüsnünü idrāk edemezler ve onun sebebi ile şād olmazlar. Ve bu tafsīl ve beyān ile sābit oldu ki bizim Allāhu ta'ālānın her bir mahlūkātta hikmet ve ni'met olduğunun iddi'asında vākî' olan kavî ve zikrimiz sahīh oldu, zîrâ ki o nesnenin ni'meti yā cemī'-i 'ibādın haklarında veyāhūd ba'zılarının hakkındadır. Ve dünyāda bir mahlūku yoktur ki onun bir hikmeti veyā bir ni'meti yoktur ve böyle olunca belānın halkında dahi bir ni'met oldu ki o ni'met yā o belā ile mübtelā bulunan zātın hakkındadır veyāhūd onunla mübtelā olmayan kimsenin hakkındadır. İşte bu sûrette her bir hālet belā-i mutlak ve ni'met-i mutlaka ile vāf olunmaz tā ki onda 'abd üzerine sabr u şükrün iki vazīfeleri birlikte müctemi' olur.

[فإن قلت فهما متضادان فكيف يجتمعان إذ لا صبر إلا على غم ولا شكر إلا على فرح فاعلم أن الشيء الوحيد قد يغتم به من وجه ويفرح به من وجه آخر فيكون الصبر من حيث الاغتمام والشكر من حيث الفرح وفي كل فقرٍ ومرضى وخوفٍ وبلاءٍ في الدنيا خمسة أمور ينبغي أن يفرح الغافل بها ويشكر عليها]

Ve eğer sen dedin ki şükür ile sabr ikisi yekdigerine azdâddırlar, nice müctemi‘ olabilirler, çünkü sabr etmek gam ve gussa üzere olur ve şükür ancak ferah ve şādî üzere olur, burasını dahi şöylece bil ki yalnız bir şey’-i vâhid bir yüzden onunla igtimâm olunur ve dîger vechten onunla sevinip şād olunur ve o vakte min haysü’l-igtimâm ona sabr etmek vâkî‘ olduğu gibi min haysü’l-ferah şükür dahi müterettib olur. Ez-cümle dünyâda fakr ve bîmārî ve havf ve belâda beş emr mevcûd olur ve onlarla merd-i hûşmend şād olmak gerektir.

[أحدها أن كل مصيبةٍ ومرضى فيتصور أن يكون أكبر منها إذ مقدورات الله تعالى لا تتناهى فلو ضعفها الله تعالى وزادها ماذا كان يردّه ويحجزه فليشكر إذ لم تكن أعظم منها في الدنيا]

Birincisi odur ki her bir musîbet ve hastalık ondan büyük ve a‘zam bir musîbet ve maraz vukû‘u cihānda mutasavver, çünkü maktûrât-ı ilâhiyye-nin hadd ü pâyânı yoktur ki Allāhu ta‘ālā onu taz‘îf ve tezyîd etmiş olsa idi kim onu redd ve men‘ edebilirdi, işte bu cihetten dünyâda ondan ziyâde büyük ve a‘zam olmadığına şükür etsin.

[الثاني أنه كان يمكن أن تكون مصيبته في دينه قال رجل لسهل رضي الله تعالى عنه دخل للصل بيتي وأخذ متاعي فقال اشكر الله تعالى لو دخل الشيطان قلبك فأفسد التوحيد ماذا كنت تصنع ولذلك استعاذ عيسى عليه الصلاة والسلام في دعائه إذ قال اللهم ”لا تجعل مصيبتى في ديني“ وقال عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه ما ابتليت ببلاء إلا كان لله تعالى علي فيه أربع نعم إذ لم يكن في ديني وإذ لم يكن أعظم منه وإذ لم أحرم الرضا به وإذ أرجو الثواب عليه وكان لبعض أرباب القلوب صديق فحبسه السلطان فأرسل إليه يعلمه ويشكو إليه فقال له اشكر الله فضربه فأرسل إليه يعلمه ويشكو إليه فقال اشكر الله فجاء بمجوسي فحبس عنده وكان مبطوناً فقيده وجعل حلقة من قيده في رجله وحلقة في رجل المجوسي فأرسل إليه فقال اشكر الله فكان المجوسي يحتاج إلى أن يقوم مرات وهو يحتاج إلى أن يقوم معه ويقف على رأسه حتى يقضي حاجته فكتب إليه بذلك فقال اشكر الله فقال إلى متى هذا وأي بلاء أعظم من هذا فقال لو جعل الزنار الذي في وسطه على وسطك ماذا كنت تصنع فإذا من إنسان أصيب ببلاء إلا ولو تأمل حق التأمل في سوء أدبه ظاهراً وباطناً في حق مولاه لكان يرى أنه يستحق أكثر مما أصيب به عاجلاً وآجلاً ومن استحق عليك أن يضربك مائة سوط فاقصر على عشرة فهو مستحق للشكر ومن استحق عليك أن يقطع يدك فترك إحداهما فهو مستحق

للشكر ولذلك مر بعض الشيوخ في شارع فصب على رأسه طشت من رماد فسجد لله تعالى سجدة الشكر فقل له ما هذه السجدة فقال كنت أنتظر أن تصب علي النار فالأقتصار على الرماد نعمة وقيل لبعضهم لا تخرج إلى الاستسقاء فقد احتبست الأمطار فقال أنتم تستبطئون المطر وأنا أستبطئ الحجر]

Ve ikincisi onun musîbeti dîninde olmak dahi mümkün olurdu. Ve çün onun dîninde olmayıp ancak onun dünyâlığında oldu, onun hakkında bir ni'met olmuş olur ki şükrü vâcib olur. Rivâyet olunur ki bir zât, Sehl 'aleyhi'r-rıdvâna demiş ki "Hırsız evime girip mālımı aldı." Sehl dahi ona demiş ki "Sen Allāhu ta'ālāya şükr eyle ki şeytân senin kalbine girip tevhîdi ifsâd etmiş olsaydı o vakt ne yapabilirdin?" Ve onun için 'İsâ 'aleyhi's-selâm isti'âze edip demiş ki ³¹⁴ "لا تجعل مصيبتى في ديني" ya'nî "Ey benim ilâhım, sen benim musîbetimi benim dînimde kılma." Ve 'Ömer b. el-Hattâb 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "Ben bir belâ ve musîbete mübtelâ olmadım illâ ki Zât-ı zü'l-celâl için onda benim üzerime dört ni'meti olmadı ya'nî her ne belâya giriftâr oldumsa elbette Allāhu ta'ālâ için o belâda benim üzerime dört ni'meti olmuştur. Birincisi o belâ benim dînimde olmadığı kazıyye-sidir ve ikincisi o belâdan daha ziyâde büyük ve a'zam bir belâ olmadığı şe'nidir ve üçüncüsü [195] onda rızâdan mahrûm olmadığı mâddesidir ya'nî onunla râzî olmaktan mahrûm kalmadığım emridir ve dördüncüsü üzerine me'cûr olmaklığımi recâ etmekliğim hâlidir."

Ve dahi mervîdir ki ba'zı erbâb-ı kulûbun bir dostu habs-i şâhîye girip ve tutuldukta sâhibine haber gönderip kendi hâlinde şekvâ ve haberdâr etmiş, o dahi "Şükr eyle!" diye cevâb gönderdikten sonra habste olduğu hâlde şâh onu darb etmiş ve o dahi yârına haber gönderip tekrar hâlini bildirmiş ve ezâ ve cefâdan ona bess-i şekvâ etmekle dostu: "Sen Allāhu ta'ālāya şükr eyle!" diye haber göndermiş. Ba'dehu bir mecûsî habshâne-ye celb olunup bir zencîre takıldıkta zencîrin bir halkası onun ayağına ve diğer halkası o mecûsînin ayağına takılmış ve mecûsî ise o hâlde bir karın ağrısına mübtelâ olup hastalıkta bulunmuş olmakla o vakte dahi onun sâhibine haber irsâliyle başına gelen hâli bildirmiş ve onun sâhibi kezâlik "Sen Allāhu ta'ālāya şükr eyle!" diye cevâb gönderdiğinden ve mecûsî kazâ-yı havâyic-i beşerîyyeye merrât-ı 'adîde ile kıyâma muhtâc ve muztarr olup ve o dahi onunla berâber kıyâm etmeye muhtâc ve kazâ-yı hâcet edinceye dek başı üzere durmaya mecbûr olduğundan tekrâr sâhibine bir nâme yazıp hâlini bildirmiş ve dostu yine "Sen Allāhu ta'ālāya şükr eyle!"

deyince, o dahi: “Ne vakt kadar bu hâl mümted olacak ve bundan a‘zam olan belâ hangi belâdır?” diye ilhâh ettikte onun dostu cevâbında: Eğer bunun belinde merbût olan zünnâr senin belinde bağlı kılınmış olsaydı o vakte sen ne yapabilirdin?” diye ondan a‘zam olan musîbeti göstermiş. Ve hâl böyle olunca bir insân yoktur ki bir belâyâ giriftâr olup hakka’t-te-emmul kendi sū-i edebine teemmül edip de zâhiren ve bâtinen mevlâsı hakkında olan taksîrine tefekkür etmez illâ ki kendi nefsi bundan ziyâde bir musîbete ‘âcilen ve âcilen müstehakk olduğun görmezdi. Ve o ki sana yüz değnek darb etmeye müstehakk olur da sana on ‘aded değnek üzerine iktisâr eder, elbette o kimse şükre müstehakk olur ve o ki senin iki elini kesmeye müstehakk olur da kendisi onların bir dânesini sana terk eder, elbette o kimse şükre müstehakk olur. Ve onun için şeyhlerin biri bir sokakta geçerken başı üzerine bir taş küll dökülmekle kendisi derhâl Allâhu ta‘âlâya secde-i şükür etmiş ve ona “Bu secde nedir?” denildikte, o dahi: “Benim üzerime âteş dökülmeye muntazır idim, çün âteş dökülmeyip küll üzerine iktisâr vâki‘ oldu, elbette bu remâd üzerine vâki‘ olan iktisâr benim hakkımda ni‘met oldu” demiş. Ve dahi ba‘zu‘ş-şüyûha denilmiş ki “Yağmur tutulmuş, sen niçin istiskâ du‘âsına çıkmazsın?” O dahi: “Siz yağmur geç kaldığını görürsünüz hâlbuki ben taş yağılmasının geç kaldığını görüyorum!” ya’nî siz yağmur yağmadı ve yağmasının vakti geçip geç kalmasından şekvâ edersiz, hâlbuki bizim başımıza taş yağmadığına ben teşekkür ederim ki bizim kusûrumuz habs-i bârân cezâsı değil ancak yağmur yerinde taş yağmak cezâsına mücib olduğunu görürüm demektir.

إِن قُلْتُ كَيْفَ أَفْرَحُ وَأَرَى جَمَاعَةً مِّنْ زَادَتْ مَعْصِيَتَهُمْ عَلَى مَعْصِيَتِي وَلَمْ يَصَابُوا بِمَا أَصَبْتُ بِهِ حَتَّى الْكَفَّارُ فَاعْلَمْ أَنَّ الْكَافِرَ قَدْ خَبِيَ لَهُ مَا هُوَ أَكْثَرُ وَإِنَّمَا أَهْمَلْتُ حَتَّى يَسْتَكْثِرَ مِنَ الْإِثْمِ وَيَطُولَ عَلَيْهِ الْعِقَابُ كَمَا قَالَ تَعَالَى ﴿إِنَّمَا نُكَلِّمُ لَهُمْ لِيُزَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾ وَأَمَّا الْمَعَاصِي فَمَنْ أَيْنَ تَعْلَمُ أَنَّ فِي الْعَالَمِ مَنْ هُوَ أَعْصَى مِنْهُ وَرَبِّ خَاطِرٍ بِسُوءِ آدَبٍ فِي حَقِّ اللَّهِ تَعَالَى وَفِي صِفَاتِهِ أَعْظَمُ وَأَطْمَ مِنْ شَرْبِ الْخَمْرِ وَالزَّنا وَسَائِرِ الْمَعَاصِي بِالْجَوَارِحِ وَلِلذَلِكَ قَالَ تَعَالَى فِي مِثْلِهِ ﴿وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ فَمَنْ أَيْنَ تَعْلَمُ أَنَّ غَيْرَكَ أَعْصَى مِنْكَ ثُمَّ لَعَلَّه قَدْ أَخْرَجَتْ عَقُوبَتُهُ إِلَى الْآخِرَةِ وَعَجَلَتْ عَقُوبَتَكَ فِي الدُّنْيَا فَلَمْ لَا تَشْكُرْ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى ذَلِكَ]

Ve eğer sen buna nice sevinirim o hâl ile ki bir cemâ‘ati görüyorum ki onların ma‘siyetleri benim ma‘siyetim üzerine ziyâde olmuş ve onlar benim giriftâr olduğum musîbete giriftâr olmamışlar, hattâ gürûh-ı keferedahi o musîbete giriftâr olmamıştır der isen bunu dahi şöylece sen bil ki kâfirlerin cezâsı âhirete saklanmış ve ona saklanmış olan musîbet ve cezâ her bir musîbetten a‘zam ve ekserdir ve dünyâda giriftâr-ı musîbet olmaması

ancak âhirette ‘ikâbı tavîl ve günâhı kesîr olmak içindir, nitekim tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ³¹⁵﴿إِنَّمَا نُكَلِّمُ لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾ ya’nî “O kâfirler için verdiğimiz mühlet ve ‘ömrü kendilere hayırlıdır zann etmesinler, ancak onlara imhâlimiz günâhlarının ziyâdeliği içindir ve onlar için hor ve rüsvây edici ‘azâb vardır.” Ve ‘âsî ise o günahkâr nereden bilir ki ‘âlemde ondan ziyâde bir ‘isyânkâr vardır ola ki Allâhu ta‘âlânın zât ve sıfâtı hakkında onun hâtırına bir yaramaz şey veyâ sū-i edeb bir endîşe hutûr eder ki o hâtırının ism ü günâhı şûrb-i hamr ve zinâ ve sâir me‘âsî-i cevârihten daha ziyâde a‘zam ve etamm olur ve bunun gibi bir ism için Hakk subhânehu ve ta‘âlâ buyurmuş ki ³¹⁶﴿وَنَحْشِبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾ Bu nass-ı ‘âlî sûre-i Nûr’un on beşinci âyetindendir ki o âyet-i kerîmenin tefsîrinde denilmiş ki “O ifk kelâmını birbirinize lisânınızla ilkâ ederseniz ve ağzınızla söylerseniz hîç ondan ‘ilm ve haberiniz yoktur ve bu sözü söylemek âsân ve onda vebâl yoktur zann edersiniz, hâlbuki o kelâm ‘indallâh büyük günâh ve çok ‘ukûbeti mücibdir.” Kaldı ki sen nereden bilirsin ki senin gayrın senden daha ziyâde ‘âsîdir ve ola ki Allâhu ta‘âlâ onun ‘ukûbetini âhirete te’hîr edip senin ‘ukûbetini dünyâda ta‘cîl etmiş ve bu da senin hakkında bir ni‘mettir, sen bunun üzerine niçin Allâhu ta‘âlâyâ şûkr etmezsin.

[وهذا هو الوجه الثالث في الشكر وهو أنه ما من عقوبة إلا وكان يتصور أن تؤخر إلى الآخرة ومصائب الدنيا يتسلى عنها بأسباب آخر تهون المصيبة فيخف وقعها ومصيبة الآخرة تدوم وإن لم تدم فلا سبيل إلى تخفيفها بالتسلي إذ أسباب التسلي مقطوعة بالكلية في الآخرة عن المعذبين ومن عجلت عقوبته في الدنيا فلا يعاقب ثانياً إذ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم “إن العبد إذا أذنب ذنباً فأصابته شدة أو بلاء في الدنيا فالله أكرم من أن يعذبه ثانياً”]

Ve şûkrde olan vech-i sâlis dahi odur ki bir ‘ukûbet yoktur illâ ki âhirete teehhürü mutasavver olmaz. Ve dünyâ mesâibi ise esbâb-ı âherle ondan tesellî olunur da musîbet âsân olur ve kalbdeki vak‘ ve te’sîri hafif ve sebûk olur ve âhiretin musîbeti ise dâim olur ve dâim olmazsa da tesellî ile [196] onun tahfîfine bir yol yoktur, çünkü âhirette ‘azâb-dîdegânın üzerine esbâb-ı tesellî külliyyen maktû’dur. Ve o ki dünyâda onun ‘ukûbeti ta‘cîl olunur, bir dahi âhirette ta‘zîb ve mu‘âkab olmaz, çünkü ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki الدنيا في البلاء أو بلاء في الدنيا ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Tahkîkan cihânda bir kul eğer bir günâhı işler ve onun için dünyâda bir musîbet ve belâ ve şiddeti görüp mu‘âkab olduysa onu sâniyen ya’nî bir dahi ta‘zîb etmekten Allâhu

315 Âlu İmrân, 3/178.

316 “Ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah katında büyük bir günahıdır.” Nûr, 24/15.

ta‘ālā ekremdir” ki Hakk ta‘ālânın keremi kâbil olmaz ki bir cünha için bir kulunu iki kerre mu‘azzeb ede ya‘nî dünyâda o günâhın ‘ukûbetini görürse âhirette o günâh için bir dahi ‘ukûbet görmez demek olur.

[الرابع أن هذه المصيبة والبلية كانت مكتوبةً عليه في أم الكتاب وكان لا بد من وصولها إليه وقد وصلت ووقع الفراغ واستراح من بعضها أو من جميعها فهذه نعمة]

Ve dördüncü emr odur ki işbu musîbet ve beliiyenin üzerine üm-mü’l-kitâbda ya‘nî levh-i mahfûzda yazılı ve mukadder idi ve ona vusûlü dahi bir emr-i lâzım ve lâbüdd idi ve’l-hâl ona vâsıl olup ondan ferâğ vâki‘ oldu ve onun ba‘zısından veyâhûd cemî‘isinden müsterîh ve âsûde olmuş-tur, işte bu dahi bir ni‘mettir.

[الخامس أن ثوابها أكثر منها فإن مصائب الدنيا طرق إلى الآخرة من وجهين أحدهما الوجه الذي يكون به الدواء الكربة نعمة في حق المريض ويكون المنع من أسباب اللعب نعمة حق الصبي فإنه لو خلى واللعب كان يمنعه ذلك عن العلم والأدب فكان يخسر جميع عمره فكذلك المالى والأهل والأقارب والأعضاء حتى العين التي هي أعز الأشياء قد تكون سبباً لهلاك الإنسان في بعض الأحوال بل العقل الذي هو أعز الأمور قد يكون سبباً لهلاكه فالمصلحة غداً يتمنون لو كانوا مجانين أو صبياناً ولم يتصرفوا بعقولهم في دين الله تعالى فما من شيء من هذه الأسباب يوجد من العبد إلا ويتصور أن يكون له فيه خيرة دينية فعليه أن يحسن الظن بالله تعالى ويقدر فيه الخيرة ويشكره عليه]

Ve beşinci emr, onun sevâbı ondan ziyâde olmaklığıdır ya‘nî uğradığı beliiyenin ecr ü sevâbı o beliiyeden daha ziyâde çok olmaklık hâlidir, zîrâ ki mesâib-i dünyâ iki vechden âhiretin tarîkidirler: Birinci vechi odur ki devâ-yı kerîh marîzin hakkında ni‘met olmaktır ki oyun esbâbından sa-bînin men‘i sabî hakkında ni‘met olur, zîrâ ki kendisi ile oyun oynamak beyninde başı boş bırakılarak hâlî kalmış olsa elbette oyun ile meşgûl olur-du ve oyun iştigâli ‘ilm ve edebden onu men‘ eder ve bu yüzden cemî‘-i ‘ömründe ziyân ve hüsrâna uğramış olur. İşte mâl ve ehl ve akârib ve a‘zâ dahi öylecedirler, hattâ e‘azz-ı eşyâ olan göz dahi onun helâkine ba‘zı ah-vâlde sebep olur ve yalnız göz değil belki e‘azz-ı umûr olan ‘akl dahi ba‘zı ahvâlde onun helâkine sebep olur. Ez-cümle gürûh-ı mülhîde yarın rûz-i cezâda dîvâne ve sıbyân olmalarına temennî edeceklerdir ki çocuk veya dîvâne olup da kendi ‘akllarıyla Allâhu ta‘ālânın dîninde tasarruf etmemiş olalar. İşte bu esbâbdan ‘abde bir sebep bulunmaz illâ ki ‘abd için onda bir hayr-ı dînî olmaklığı mutasavver olmaz ve binâen ‘aleyh ona vâcibdir ki Allâhu ta‘âlâya hüsn-i zann edip onda hayrı farz ve takdîr eder de onun üzerine Allâhu ta‘âlâya şükr ede.

[İn حکمة الله واسعة وهو بمصالح عبادہ أعلم من العباد وغداً يشكره العباد على البلايا إذا رأوا ثواب الله على البلايا كما يشكر الصبي بعد العقل والبلوغ أستاذه وأباه على ضربه وتأديبه إذ يدرك ثمرة ما استفاده من التأديب والبلاء من الله تعالى تأديب وعنايته بعباده أتم وأوفر من عناية الآباء بالأولاد فقد روي أن رجلاً قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم أوصني قال "لا تتهم الله في شيء قضاء عليك" ونظر صلى الله عليه وسلم إلى السماء فضحك فسل فقال "عجبت لقضاء الله تعالى للمؤمن إن قضى له بالسراء رضي وكان خيراً له وإن قضى له بالضراء رضي وكان خيراً له]"

Zîra ki Hakk subhānehu ve ta'ālānın hikmeti geniştir ve kendisi 'ibādının mesālîhlerine 'ibādından daha ziyāde 'ālimdir ve yarın sevābı gördükleri vakte 'ibādı onun belāyāsı üzerine ona şükr edeceklerdir, nitekim ba'de'l-'akl ve'l-bülûğ sabî ve çocuk, baba ve üstâzına ona onların vâki' olan darb ve te'dîbleri üzerine şükr eder, çünkü te'dîbden istifâde ettiği semereyi idrâk eder ki Hakk celle ve 'alâdan dahi belâ te'dîbdir ve 'ibādına onun 'ināyeti âbânın evlâdlarına olan 'ināyetlerinden daha ziyāde tām ve evferdir, zîrâ rivāyet olunur ki bir zât, 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimize "Bana bir vasiyyet eyle!" diye pend ve nasîhat istedikte efendimiz "317" "Sen Allāhu ta'ālāyı senin üzerine kazâ ettiği şeyde itihām etme!" Ba'dehu efendimiz göğе bakıp gülmüş ve ondan suāl olundukta 318 "Ejبت لقضاء الله تعالى للمؤمن إن قضى له بالسراء رضي وكان خيراً له" buyurmuş ki hülāsa-i meāl-i şerîfi: "Ben Allāhu ta'ālānın mü'mine olan kazāsı için ta'accüb ettim ki ona bir serrâyı kazâ etmiş olsa rāzî olur ve ona hayr olur ve eğer bir darrā ile ona kazâ ettiyse kezālik ona rāzî olur ve o dahi ona hayr olur."

[الوجه الثاني أن رأس الخطايا المهلكة حب الدنيا ورأس أسباب النجاة التجافي بالقلب عن دار الغرور ومواتة النعم على وفق المراد من غير امتزاج ببلاء ومصيبة تورث طمأنينة القلب إلى الدنيا وأسبابها وأنسه بها حتى تصير كالجنة في حقه فيعظم بلاؤه عند الموت بسبب مفارقتها وإذا كثرت عليه المصائب انزعج قلبه عن الدنيا ولم يسكن إليها ولم يأنس بها وصارت سجناً عليه وكانت نجاته منها غاية اللذة كالخلاص من السجن ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر" 319]

Ve ikinci vech odur ki mühlik olan günāhların başı dünyānın hubbudur ve esbāb-ı necātın başı dār-ı gurûrdan kalb ile tebā'ud ve tecennüb

317 el-İrākî, *Tahrîcu Ehādîsi İhyâ*, 5/2166.

318 el-İrākî, *Tahrîcu Ehādîsi İhyâ*, 5/2166.

319 *Sünenu İbn Mâce*, 2/1378, no: 4113; *Musnedu Ahmed*, 14/44, no: 8289; İbnu'l-Mubārek, *ez-Zuhd ve'r-Rekâik*, 40, no: 123.

etmektir. Ve belâ ve musîbete karışmaksızın ni‘metlerin gelişi ise dünyâyâ ve onun esbâbına kalbin itmi‘nânına mûristir ki dünyâ ile müste‘nes olur tâ ki onun hakkında behiştî olur ve o vakt ‘inde’l-mevt onun müfârakatı sebebiyle onun belâsı ‘azîm olur. Ve çün dâr-ı dünyâda ona mesâib çoklaşır, onun kalbi dünyâdan bıkar da münze‘ic olur ki ona onun bir sükûnu olmaz ve onunla bir ünsiyyeti vâki‘ olmaz ve ona zindân kesilir ve o hâlde ondan necâtî onun zindândan kurtulmak gibi lezzetin gâyesi olur ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر³²⁰ ya’nî “Dünyâ mü’minin sicni ve kâfirin [197] cennetidir.”

[والكافر كل من أعرض عن الله تعالى ولم يرد إلا الحياة الدنيا ورضي بها واطمأن إليها والمؤمن كل منقطع بقلبه عن الدنيا شديد الحنين إلى الخروج منها والكفر بعضه ظاهر وبعضه خفي وبقدر حب الدنيا في القلب يسري فيه الشرك الخفي بل الموحّد المطلق هو الذي لا يحب إلا الواحد الحق فإذا في البلاء نعم من هذا الوجه فيجب الفرح به]

Ve kâfir o kimsedir ki Hakk subhânehu ve ta‘âlâdan yüz çevirip de i‘râz etmiş ki hayât-ı dünyânın gayrısını istemez de dünyâ ile râzî olup ona mutmainn olmuş ya’nî her kim ki Allâhu ta‘âlâdan yüz çevirip onun murâdî ancak hayât-ı dünyâdır ki onunla râzî olup kalbi ona mutmainn olur, o kimse kâfirdir ve dünyâ onun cennetidir. Ve mü’min dahi ancak o kimsedir ki kendi kalbi ile dünyâdan kesilip ondan hurûc etmeye onun hinneti müştedd olur ki o kimse mü’mindir ve dünyâ onun sicn ve zindanıdır. Ve küfr ise onun ba‘zısı zâhir ve açık ve ba‘zısı hafî ve gizlidir ve dünyâyâ muhabbetine göre şirk-i hafî kalbde sârî olur. Kaldı ki muvahhid-i mutlak ancak o kimsedir ki hakk olan vâhiden gayrı dîger bir şey sevmez ki muhabbeti ancak vâhid-i hakkadır ve böyle olunca belâda dahi ni‘am vardır ve onunla sevinmek vâcib olur.

[وأما التألم فهو ضروري وذلك يضاهي فرحك عند الحاجة إلى الحجابة بمن يتولى حجاتك مجاناً أو يسقيك دواءً نافعاً بشعاً مجاناً فإنك تتألم وتفرح فتصبر على الألم وتشكره على سبب الفرح فكل بلاء في الأمور الدنيوية مثاله الدواء الذي يؤلم في الحال وينفع في المآل بل من دخل دار ملك للنضارة وعلم أنه يخرج منها لا محالة فرأى وجهاً حسناً لا يخرج معه من الدار كان ذلك وبلاءً عليه لأنه يورثه الأُنس بمنزل لا يمكنه المقام فيه ولو كان عليه في المقام خطر من أن يطلع عليه الملك فيعذبه فأصابه ما يكره حتى نفره عن المقام كان ذلك نعمة عليه والدنيا منزل وقد دخلها الناس من باب الرحم وهم خارجون عنها من باب اللحد فكل ما يحقق أنسهم بالمنزل فهو بلاء وكل ما يزعج قلوبهم عنها ويقطع أنسهم بها فهو نعمة]

320 Sünenu İbn Mâce, 2/1378, no: 4113; Musnedu Ahmed, 14/44, no: 8289; İbnu'l-Mubârek, ez-Zuhd ve'r-Rekâik, 40, no: 123.

Ve teellüm ise o dahi bir emr-i zarûrîdir ki bî-ücret meccânen senin hacâmatına kıyâm eden kimse ile 'inde'l-hâce senin vâki' olan sevincine benzer veyâhüd meccânen sana şarâb-ı nâfi'i içiren kimseye olan sevince müşâbih olur, zîrâ ki o hâlde müteallim olursun ve onunla berâber sevinip eleme sabr ve sebeb-i ferah üzerine ona şükr edersin. İşte umûr-ı dünyâviyyede olan her bir belâ dahi kezâlik hâlen îlâm ve meâlen infâ' eden 'ilâca mümâsildir, belki her kim ki bir nadâret için bir sultânın sarâyına girer ve bilir ki lâ-mahale elbette o sarâydan çıkacaktır. Çün sarây içinde bir hûb-rû görür de bilir ki o dilber kendisiyle berâber çıkmayacaktır, bî-iştibâh o hûb-rûya onun bakışı ona bir belâ ve vebâldir, çünkü onda ikâmet etmek ona mümkün olmayan bir menzile ünsiyyet etmeye mûric olur. İşte eğer makâmda ona bir hatar olur ki mülk ona muttali' olur da onu incitecek vâhimesi o makâmdan onu tenfîr eder ise altında o mekrûh ve hatar ve vâhime onun hakkında ni'met olur. Artık dünyâ bir menzildir, halk ona rahim kapısından duhûl etmişler ve lahdin kapısından ondan hurûc edeceklerdir. Ve her ne ki onların menzile ünsiyyetlerini tahkîk eder, o şey onlara belâdır ve her ne ki gönülleri ondan iz'âc ve tenfîr eder de onunla ünsiyyetlerini kesip kat' eder, o şey onların hakklarında ni'mettir.

[فمن عرف هذا تصور منه أن يشكر على البلاء ومن لم يعرف هذه النعم في البلاء لم يتصور منه الشكر لأن الشكر يتبع معرفة النعمة بالضرورة ومن لا يؤمن بأن ثواب المصيبة أكبر من المصيبة لم يتصور منه الشكر على المصيبة وحكي أن أعرابياً عزى ابن عباس على أبيه فقال

اصبر نكن بك صابرين فإنما ... صبر الرعية بعد صبر الراس

خير من العباس أجرك بعده ... والله خير منك للعباس

فقال ابن عباس ما عزاني أحد أحسن من تعزيته]

Ve o kimse ki bunu bilir elbette belâyâ üzerine şükr etmek ondan mutasavver olur. Ve kim ki belâda bu ni'amı bilmez, ondan şükr etmek mutasavver olmaz, çünkü şükr bi'z-zarûre ma'rifet-i ni'mete tâbi' olur. Ve o ki sevâba musîbeti musîbetten ekber olduğunu bilmez, musîbete şükr etmek dahi ondan mutasavver olmaz. Ve dahi hikâyet olunur ki bir a'râbî İbn 'Abbâs'a babası üzerine ta'ziyet edip nazmen demiş ki

اصبر نكن بك صابرين فإنما ... صبر الرعية بعد صبر الراس

خير من العباس أجرك بعده ... والله خير منك للعباس

ki mahsûl-i rubâ'î: “Sen sabr eyle tâ ki biz dahi seninle sabr edici olalım, zîrâ ki ra'ıyyenin sabrı ancak başın sabrından sonradı. Senin ‘Abbâs’tan sonra olan ecr ü sevâbın sana ‘Abbâs’tan yeğdir ve Zât-ı zü'l-celâl dahi ‘Abbâs’a senden yeğdir.” O vakt İbn ‘Abbâs demiş ki “Bundan daha ziyâde güzel bir ta'ziyet ile bir kimse beni ta'ziye edemedi.”

[والأخبار الواردة في الصبر على المصائب كثيرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم “من يرد الله به خيراً يصب منه” وقال صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى “إذا وجهت إلى عبد من عبيدي مصيبة في بدنه أو ماله وولده ثم استقبل ذلك بصبر جميل استحيت منه يوم القيامة أن أنصب له ميزاناً أو أنشر له ديواناً” وقال عليه السلام “ما من عبد أصيب بمصيبة فقال كما أمر الله تعالى ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾” اللهم اجرني في مصيبتى وأعقبني خيراً منها“ إلا فعل الله به ذلك” وقال صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى “من سلبته كريمته فجزاؤه الخلود في داري والنظر إلى وجهي“]

Ve mesâib üzerine sabr etmek fezâilî hakkında vârid olan ahbâr çoktur. “من يرد الله به خيراً يصب” Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “من يرد الله به خيراً يصب” “Kim ki Allâhu ta’âlâ hazretleri onunla bir hayr murâd buyurur, onu bir musîbete giriftâr eder.” Ve dahi buyurmuş ki Hakk subhânehu ve ta’âlâ buyurmuş ki “اذا وجهت إلى عبد من عبيدي مصيبة في بدنه أو ماله وولده ثم استقبل ذلك بصبر جميل استحيت منه يوم القيامة أن أنصب له ميزاناً أو أنشر له ديواناً”³²¹ ki hülâsa-i mahsûl-i münîfi: “Ben eğer kullarımdan bir kula onun bedeninde veya onun mālında veya onun veledinde bir musîbeti tevcih ettimse ve o dahi ‘akbînde o musîbete bir sabr-ı cemîl telakkî ve istikbâl ettiyse rûz-i cezâda ona bir mîzânı nasb ve bir dîvânı neşr etmekte ben ondan utanıp hayâ ederim.” Ve dahi ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “ما من عبد أصيب بمصيبة فقال كما أمر الله تعالى ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾”³²² اللهم اجرني في مصيبتى وأعقبني خيراً منها”³²³ ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfî: “Bir kul yoktur ki bir musîbete dūçar oldukta Allâhu ta’âlânın emri mücebince ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ deyip de birle “Ey benim ilâhım, sen benim bu musîbetimde beni me’cûr eyle de ondan yeğ ve hayrlı bir şey bana ta’kîb et” diye du’â eder illâ ki Allâhu ‘azîmü’s-şân [198] onun o dilediğini işlemeye ya’nî elbette Allâhu ta’âlâ onu musîbetinde me’cûr kılar ve ondan yeğ bir hayrı ona ta’kîb eder demektir. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “من يرد الله به خيراً يصب”³²⁴ ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfî:

321 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2137; Kenzu’l-ummâl, 3/282.

322 “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz.” Bakara, 2/156.

323 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2138.

324 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/5139.

“Kim ki iki gözünün nûru selb olunursa onun cezâsı benim dârimda hulûd-
dur ve benim yüzüme bakmaklıktır.”

[اوروي أن رجلاً قال يا رسول الله ذهب مالي وسقم جسمي فقال صلى الله عليه وسلم “لا
خير في عبد لا يذهب ماله ولا يسقم جسمه إن الله إذا أحب عبداً ابتلاه وإذا ابتلاه صبره وقال
رسول الله صلى الله عليه وسلم “إن الرجل لتكون له الدرجة عند الله تعالى لا يبلغها بعمل حتى
يبتلى ببلاء في جسمه فيبلغها بذلك” وعن خباب بن الأرت قال أتيت رسول الله صلى الله عليه
وسلم وهو متوسد بردائه في ظل الكعبة فشكونا إليه فقلنا يا رسول الله ألا تدعو الله تستنصره لنا
فيجلس محمراً لونه ثم قال “إن من كان قبلكم ليؤتى بالرجل فيحفر له في الأرض حفيرة ويجاء
بالمشار فيوضع على رأسه فيجعل فرقتين ما يصرفه ذلك عن دينه” وعن علي كرم الله وجهه
قال أيما رجل حبسه السلطان ظلماً فمات فهو شهيد وإن ضربه فمات فهو شهيد]

Ve dahi rivāyet olunur ki bir kimse gelip “Yā Resûl, benim mâlım
gitti ve cismim sakîm oldu!” diye efendimize bess-i şekvâ ettikte ‘aley-
hi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki لا خير في عبد لا يذهب ماله ولا
325 ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Mâlî
gitmeyen ve cismi sakîm olmayan kimsede bir hayr yoktur. Tahkîkan Al-
lāhu ta‘ālā hazretleri bir kulu severse onu ibtilā eder ve çün onu ibtilā eder
de onu belāya sâbir kılar.” Ve dahi buyurmuş ki إن الرجل لتكون له الدرجة عند
326 ki hülâsa-i mazmûn-ı
şerîfi: “Tahkîkan adamın Allāhu ta‘ālânın ‘inde karîbce bir derecesi
olur ki bir ‘amel ile ona bâlig olamaz tâ ki cisminde onu bir belâ ile müb-
telâ etmez ve vaktâ ki kendi cisminde onu bir belāya mübtelâ kılar, onunla
o dereceye varıp bâlig olur.” Ve dahi Habbâb b. el-Eret üzerine rivāyet olu-
nur ki Habbâb demiş ki “Zât-ı ‘ālî-i Hazret-i Risâlet-penâhî kendi ridâsıyla
mütevessid ve Ka‘be’nin zıllında müstezîl olduğu hâlde biz onun huzûr-ı
‘âlisine gelip ona şikâyet ettik ve “Yā Resûlallâh, sen Allāhu ta‘âlāya du‘â
edip de bize onu istinsâr etmez misin?” diye bir du‘âyı niyâzı takrîz ettik, o
dahi onun mübârek yüzü muhmer olduğu hâlde oturup buyurdu ki ان من كان
قبلكم ليؤتى بالرجل فيحفر له في الأرض حفيرة ويجاء بالمشار فيوضع على رأسه فيجعل فرقتين ما
327 ya’nî “Tahkîkan sizden akdem olan ümem içinde adamı
celb olunup da ona bir çukurcuk kazılıp içinde bıçkırı başına vaz‘ edip
onu iki pâre kılarlardı, onların o ezâ ve cefâları onu kendi dîninden sarf et-
mezdi.” Ve Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib kerremallāhu vechehu ve radiyallāhu
‘anhunun üzerine mervî olup demiş ki “Herhangi adam ki sultân onu zulm

325 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2168; *Keşfu’l-Hafâ*, 1/89.

326 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2168.

327 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2170.

ile habs edip de habsinde ölürse o kimse şehîddir ve eğer onu zulmen darb edip de onunla vefât ederse yine şehîddir.”

[وقال عليه السلام “من إجلال الله ومعرفة حقه أن لا تشكو وجعك ولا تذكر مصيبتك” وقال أبو الدرداء رضي الله تعالى عنه تولدون للموت وتعمرون للخراب وتحرصون على ما يفنى وتذرون ما يبقى ألا حبذا المكروهات الثلاث الفقر والمرض والموت وعن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم “إذا أراد الله تعالى بعبد خيراً وأراد أن يصابه صيب عليه البلاء صباً وثجه عليه ثجاً فإذا دعاه قالت الملائكة صوت معروف وإن دعاه ثانياً فقال يا رب قال الله تعالى لبيك عبي وسعديك لا تسألني شيئاً إلا أعطيتك أو دفعت عنك ما هو خير وادخرت لك عندي ما هو أفضل منه فإذا كان يوم القيامة جيء بأهل الأعمال فوفوا أعمالهم بالميزان أهل الصلاة والصيام والصدقة والحج ثم يؤتى بأهل البلاء فلا ينصب لهم ميزان ولا ينشر لهم ديوان يصب عليهم الأجر صباً كما كان يصب عليهم البلاء صباً فيود أهل العافية في الدنيا لو أنهم كانت تقرض أجسادهم بالمقاريض لما يرون ما يذهب به أهل البلاء من الثواب” فذلك قوله تعالى ﴿إِنَّمَا يُؤْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾]

“من إجلال ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki جلال الله ومعرفة حقه أن لا تشكو وجعك ولا تذكر مصيبتك”³²⁸ linden ve hakkının ma‘rifetinden odur ki sen kendi ağrını şekvâ etmeyesin ve kendi musîbetini zikr etmeyesin.” Ve dahi Ebu’d-Derdâ demiş ki “Siz ölüm için doğarsınız ve harâb için ‘imâret edersiniz ve fânî olan şeye hırs edersiniz ve bâkî kalanı bırakırsınız. Hele siz âgâh olunuz ki zihî şey ancak o mekrûhât-ı selâsedir ki fakr ve maraz ve ölümdür.” Ve dahi Enes ‘aleyhi’r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki³²⁹ إذا أراد الله تعالى بعبد خيراً ilh. ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Cenâb-ı Zât-ı zü’l-celâl bir kuluna bir hayrı murâd buyurursa veyâhüd onu sâfî edecek olursa onun üzerine belâyı dökmekle döker ve suyu akıtmak gibi onun üzerine belâyı akıttırır. Ve çün onu du‘â eder de melâike “Bu ma‘rûf bir sûrettir” derler ve bir dahi ikinci def‘a olan du‘â edip “Yâ Rabb!” derse Allâhu ta‘âlâ ona “Lebbeyk ‘abdî ve sa‘deyk” buyurur ya’nî “Ey benim kulum, ben senin du‘ânı icâbet edip seni mes‘ûd kıldım sen bir şey benden dilemezsin illâ ki o şeyi ben sana vermem ve ondan olan yeğini def‘ etmem illâ ki benim ‘indimde ondan efdal olan bir şey ona iddihâr etmem” ya’nî her ne ki dilersin elbette ben sana veririm ve def‘ ettiğim hayrdan efdal bir hayrı sana iddihâr eylerim demektir. Ve rûz-i cezâ olunca ehl-i a‘mâl-i sâliha celb olunup terâzî ile a‘mâlinin ücürâtı vefâ olunurken

328 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2141.

329 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2170.

ya'nî ehl-i namâz ve sıyâm ve sadaka ve haccı ihzâr ve mîzân ile a'mâlinin ecrlerini i'tâ olunurken ehl-i belâ gelip onlara terâzî kurmadan ve dîvân ve defteri neşr etmeden ecrlerini üzerlerine belâ sabb olunduğu gibi sabb ile sabb olunup mükâfâtı icrâ olunur ve o vakte dünyâda ehl-i 'âfiyet olanlar bunu görünce temennî edip severler ki onların ebdân ve ecsâdları dünyâda mikrâz ve makas ile kesilip pâre pâre olaydı da bu sûrette mücâzât gördüler. Ve bu günâ temennîleri ancak ehl-i belânın aldıkları sevâbın kesreti görmelerindendir ki Hakk subhânehu ve ta'âlânın ﴿إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ﴾³³⁰ buyurduğunun hükmüdür bu nass-ı 'âlî sûre-i Zümer'in on birinci âyetindendir ki o âyetin tefsîrinde denilmiş ki "Mü'min kullarıma de ki Allâhu ta'âlâyâ muhâlefetinden sakının. Dünyâda tâ'atle ihsân edenlere âhirette ecr-i hasen vardır. Allâhu ta'âlânın arzı vâsi'adır vatanından hicrete ve mihnete ve meşakkat ve tâ'ata sabr edenlerin âhirette ecrleri hesâbsızdır." Haberde vardır ki kıyâmette namâza ve sadaka ve hacc eden erbâba mîzân kurulup ecrleri vezn olunurken belâkeşler bilâ-vezn ve-lâ hesâb cennete gittiklerini dünyâları râhatla geçen mü'minler görüp "Kâşki dünyâda vücûdumuz mikrâz ile pâre pâre olaydı da bu dereceyi bulaydık!" diyeler.

[وعن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما [199] قال شكنا نبي من الأنبياء عليهم السلام إلى ربه فقال يا رب العبد المؤمن يطيعك ويجتنب معاصيك تزوي عنه الدنيا وتعرض له البلاء ويكون الكافر لا يطيعك ويجترى عليك وعلى معاصيك تزوي عنه البلاء وتبسط له الدنيا فأوحى الله تعالى إليه "إن العباد والبلاء لي وكل يسبح بحمدي فيكون المؤمن عليه من الذنوب فأزوي عنه الدنيا وأعرض له البلاء فيكون كفارة لذنوبه حتى يلقاني فأجز به بحسناته ويكون الكافر له الحسنات فأبسط له في الرزق وأزوي عنه البلاء فأجزيه بحسناته في الدنيا حتى يلقاني فأجزيه بسيئاته" وروي أنه لما نزل قوله تعالى ﴿مَنْ يَعْمَلْ سَوَاءً يُجْزَ بِهِ﴾ قال أبو بكر الصديق رضي الله تعالى عنه كيف الفرح بعد هذه الآية فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "غفر الله لك يا أبا بكر ألست تمرض ألست يصيبك الأذى ألست تحزن فهذا مما تجزون به يعني أن جميع ما يصيبك يكون كفارة لذنوبك]

Ve dahi 'Abdullâh b. 'Abbâs 'aleyhime'r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki enbiyâ-ı 'izâm 'aleyhimü's-selâmdan bir peygamber, Rabbisi te-bâreke ve ta'âlâ hazretlerine şikâyet edip demiş ki يا رب العبد المؤمن ilh. ya'nî "Ey benim Rabbim, mü'min olan kimse sana itâ'at eder ve senin ma'siyetinden tecennüb eyler, hâlbuki dünyâ ondan kabz olunur da belâyâ mu'raz olur ve kâfir olan kimse ise sana itâ'at etmez ve üzerine cür'et edip

330 "Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir." Zümer, 39/10.

ma'siyetine mücâseret eder de hâlbuki sen ondan belâyı kabz edip dünyâyı ona bast edersin.” Ve o vakt Allâhu ta'âlâ ona vahy edip buyurmuş ki ان العباد والبلاء لي وكل يسبح بحمدي فيكون المؤمن عليه من الذنوب فأزوي عنه الدنيا وأعرض له البلاء فيكون كفارة لذنوبه حتى يلقاني فأجز به بحسناته ويكون الكافر له الحسنات فأبسط له في ya'nî “İbād benim ve belâ dahi benimdir ve her biri benim hamdim ile tesbîh eder. Olur ki bir mü'min bulunur ki üzerine zünüb ve günâh yüklenmiş olur, ben dahi dünyâyı ondan toplayıp kabz ederim ve onu belâyâ ta'rîz eylerim tâ ki o hâl onun zünüb ve günâhlarına keffâret ola da bî-vizr ve bî-vebâl benimle mülākî olup hasenâtıyla ben onu mücâzât eylerim. Ve olur ki bir kâfir bulunur da onun hasenâtı olur ben dahi ona rızıkta bast edip belâyı ondan toplayıp kabz ederim ve dünyâda hasenâtıyla onu mücâzât eylerim tâ ki bî-ecr ve bî-sevâb âhirette bana mülākî ola da onu seyyiâtıyla mücâzât edeyim.” Ve dahi rivâyet olunur ki çün ³³¹ ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ nass-ı celîli nâzil oldu ya'nî “Kim ki bir sū işlerse onunla mücâzât olunur” kelâm-ı âlîsi şeref-sâdır oldu, Ebû Bekr 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Bu âyetten sonra sevinç ve şâdlık nice olur?” Ve o vakt 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ³³² غفر الله لك يا أبا بكر أأنت تمرض أأنت يصيبك الأذى أأنت تحزن فهذا مما تجزون به ki hülâsa-i meâl-i şerîfî: “Allâhu ta'âlâ sana magfîret etsin ey Ebû Bekr, sen hasta olmaz mısın ve sana ezâ ve rencîdelik isâbet etmez mi ve gussalı ve hüznü olmaz mısın?” İşte bunlar siz onunla mücâzât bulunduğunuz umûrdur ya'nî her ne ki sana isâbet ederse cemî'isi senin keffâret-i zünûbundur demektir.

أوعن عقبة بن عامر عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه “قال إذا رأيتم الرجل يعطيه الله ما يحب وهو مقيم على معصيته فاعلموا أن ذلك استدراج” ثم قرأ قوله تعالى ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ﴾ يعني لما تركوا ما أمروا به فتحنا عليهم أبواب الخير ﴿حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا﴾ أي بما أعطوا من الخير ﴿أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً﴾

Ve dahi ‘Ukbe bin ‘Âmir’in üzerine mervîdir ki ‘aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin üzerine mervî olup buyurmuş ki يعطيه الرجل يعطيه الله ما يحب وهو مقيم على معصيته فاعلموا أن ذلك استدراج” ³³³ ki hülâsa-i meâl-i münîfî: “Eğer siz gördünüz ki bir kimse ki Hakk subhānehu ve ta'âlâ ona onun sevdiğini verir o hâl ile ki kendisi Allâhu ta'âlânın ma'siyeti üzerine mukîmdir, siz biliniz ki o şey ona istidrâcdır.” Sonra bu âyet-i kerîmeyi okudu ki ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ

331 Nisâ, 4/123.

332 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2171; *Mecma'uz-Zevâid*, 4/257;333 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2172.

³³⁴ ya'nî “Çün onlar me'mûr oldukları evâmiri terk ettiler, biz onların üzerlerine hayrın kapılarını açtık tâ ki hayrdan onlara verilegelen şey ile sevindiler ve biz onları bagteten aldık” demektir.

[وعن الحسن البصري رحمه الله أن رجلاً من الصحابة رضي الله عنهم رأى امرأة كان يعرفها في الجاهلية فكلّمها ثم تركها فجعل الرجل يلتفت إليها وهو يمشي فصدمه حائط فأثر في وجهه فأتى النبي صلى الله عليه وسلم فأخبره فقال صلى الله عليه وسلم “إذا أراد الله بعبد خيراً عجل له عقوبة ذنبه في الدنيا”]

Ve dahi Hasan Basrî ‘aleyhi’r-rahmenin üzerine mervî olup demiş ki sahâbe-i kirâm ‘aleyhimü’r-rıdvândan bir zât, bir hatun kişiyi görüp ki cāhiliyyede onu bilirdi, onunla tekellüm edip sonra onu terk edip savuştukta giderken ona iltifât edip yürürdü, nāgehân bir dīvāra çatıp müsâdeme olmakla onun yüzünde bir eser bıraktı o dahi der-‘akab Nebî-i zî-şân efendimize gelip vâkı‘asını haber verdi, o hâlde ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ³³⁵ ki hülâsa-i meâl-i şerifi: “Eğer Zât-ı zü’l-celâl onun bir kuluna hayr murâd buyurursa onun günâhının ‘ukûbeti dünyâda ona ta‘cîl eder.”

[وقال علي كرم الله وجهه ألا أخبركم بأرجى آية في القرآن قالوا بلى فقراً عليهم ﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ فإذا عاقبه الله في الدنيا فالله أكرم من أن يعذبه ثانياً وإن عفا عنه في الدنيا فالله أكرم من أن يعذبه يوم القيامة]

Ve Hazret-i ‘Alî kerremallâhu vechehu buyurmuş ki “Hele siz müte-nebbih olup da ben size Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânda olan âyâtın en ziyâde edicileri beyân edip onunla haber vermeyeyim mi?” Ve onlar dahi “belâ” diye tevakku’ ettiklerinde, kendisi ³³⁶ okudu. Bu âyet-i kerîme sûre-i Şûrâ’nın yirmi sekizinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Nefslerinize ve mâllarınıza isâbet eden musîbet yedlerinize kesb ettiğiniz me‘âsî sebebiyledir, lâkin Allâhu ta‘âlâ onların çoğunu ‘afv eder.” İşte bu âyetin fehvâsınca dünyâda olan musîbetler ancak evzârın kesbiyledir. Kaldı ki eğer Zât-ı zü’l-celâl dünyâda onu günâhıyla mu‘âkabe edip bir belâya mübtelâ ederse artık Allâhu ta‘âlâ bir dahi âhirette onu dîger bār onunla onu mu‘azzeb etmekten ekremdir ve

334 En‘âm, 6/44.

335 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2172; Mecma‘u’z-Zevâid, 6/265.

336 “Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.” Şûrâ, 42/30.

eğer dünyâda onun üzerine ‘afv edip de mu‘âkabe etmez ise kezâlik tebâre-ke ve ta‘âlâ yevm-i kıyâmette o ‘afv ettiği cürm ile onu muâhaze ve ta‘zîb eylemekten ekremdir diye vech-i recâyı göstermiştir.

[وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا تَجَرَّعَ عَبْدُ قُطْ جَرَعَتَيْنِ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ جُرْعَةٍ غَيِظَ رَدَّهَا بِحِلْمٍ وَجُرْعَةٍ مُصِيبَةٍ يَصْبِرُ الرَّجُلُ لَهَا [200] وَلَا قَطَرَتْ قَطْرَةً أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ قَطْرَةٍ دَمٍ أَهْرَيْقَتْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ قَطْرَةٍ دَمْعٍ فِي سَوَادِ اللَّيْلِ وَهُوَ سَاجِدٌ وَلَا يَرَاهُ إِلَّا اللَّهُ وَمَا خَطَا عَبْدٌ خَطْوَتَيْنِ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى مِنْ خُطْوَةٍ إِلَى صَلَاةِ الْفَرِيضَةِ وَخُطْوَةٍ إِلَى صَلَاةِ الرَّحِمِ]

Ve dahi Enes ‘aleyhi’r-rıdvân üzerine mervî olup o dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz üzerine rivâyet olarak demiş ki “Allâhu ta‘âlânın ‘in-dinde sevgili ve pek çok ziyâde mahbûb olarak bir kul iki gussa bulmamış o gussalar gibi ki birisi gücenip kendi gayz ve gazabını hilm ile kazm ve ‘afv eder ve dîgeri ki bir musîbete dūçâr olur da o musîbet üzerine sabr edip de sabrın gussasını çeker” ki bu iki cur‘a ‘indallâh pek çok ziyâde mahbûb olup onların mânendî mahbûb bir cur‘a bulunmaz demektir. Ve kezâlik ‘indallâh o kadar ziyâdesiyle mahbûb aslâ bir katre cihânda damla-mamıştır o damla gibi ki fî sebîlillâh şehîd olup da onun kanından damla-mış ola veyâhüd gece karanlığında secde ederken Allâhu ta‘âlânın korku-sundan ağlayıp da onun gözyaşından damlamıştır ki onu Allâhu ta‘âlâdan gayrı dîger bir kimse görmemiş ola ve kezâlik Allâhu ta‘âlânın katında pek çok ziyâde sevgili bir hatve kimse atmamış o adım gibi ki edâ-yı farîza-i namâz için câmi‘ yolunda yürümüş veyâ sîla-i rahm vâcibesinin icrâsında gidip bir adım atmış ola.

[وَعَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ تَوَفَّى ابْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فَوَجَدَ عَلَيْهِ وَجْداً شَدِيداً فَأَتَاهُ مَلِكٌ فَجَثَا بَيْنَ يَدَيْهِ فِي زِيِ الْخُصُومِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا بَذَرْتُ بَذْراً فَلَمَّا اسْتَحْصَدَ مِنْهُ هَذَا فَأَفْسَدَهُ فَقَالَ لِلْآخَرِ مَا تَقُولُ فَقَالَ أَخَذْتُ الْجَادَةَ فَأَتَيْتُ عَلَى زَرْعٍ فَنَظَرْتُ يَمِيناً وَشِمَالاً فَلِذَا الطَّرِيقِ عَلَيْهِ فَقَالَ سُلَيْمَانُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَمْ يَذَرْتُ عَلَى الطَّرِيقِ أَمَّا عَلِمْتُ أَنْ لَا بَدَ لِلنَّاسِ مِنَ الطَّرِيقِ قَالَ فَلَمْ تَحْزَنْ عَلَى وَلَدِكَ أَمَّا عَلِمْتُ أَنْ الْمَوْتَ سَبِيلُ الْآخِرَةِ فَتَابَ سُلَيْمَانُ إِلَى رَبِّهِ وَلَمْ يَجْزَعْ عَلَى وَلَدٍ بَعْدَ ذَلِكَ]

Ve dahi Ebu’d-Derdâ üzerine mervî olup demiş ki Süleymân b. Dâvûd ‘aleyhime’s-selâma bir oğul vefât ettikte Hazret-i Süleymân kalbinde aşırı derecede hüzn ü ceza‘ etmiş ve o hâlde iken husamâ kılığında iki ‘adivv ferîşte gelip önünde diz çöküp birisi demiş ki “Ben bir tohum ektim ve hasâda geldikte bu adam içinde geçip onu ifsâd etti.” Ve Süleymân onun

hasmına “Sen ne dersin?” diye istintâk ettikte, o dahi “Bir bir câddeyi tutup bir şehrahâta geçerken bir ekine râst geldim ve sağ sola bakıp yolu taharrî ettiğimde baktım ki câdde onun üstündedir” diye cevâb verince, Süleymân ‘aleyhi’s-selâm müdde’îye “Sen niçin tarîk üzerinde ekin ektin? Sen bilmez misin ki halk için tarîk lâzımdır!” diye mu‘âhaze eyledikte, o dahi: “Yâ sen niçin oğlun üzerine hüzn edersin? Sen bilmez miydin ki ölüm âhîretin yoludur!” diye mukâbele etmiş ve o vakt Süleymân ‘aleyhi’s-selâm Rabbisine tevbe edip ondan sonra bir evlâd üzerine ceza‘ etmemiştir.

[وَدَخَلَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَلَى ابْنِ لَه مَرِيضَ فَقَالَ يَا بَنِي لَه لَأَنْ تَكُونَ فِي مِيزَانِي أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَكُونَ فِي مِيزَانِكَ فَقَالَ يَا أَبْتَ لَأَنْ يَكُونَ مَا تَحِبُّ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ مَا أَحِبُّ]

Ve Ömer b. ‘Abdul‘azîz ‘aleyhi’r-rahme, marîz bir oğlu üzerine girip demiş ki “Ey benim oğlum, senin mîzânında benim olmaklığımdan ise sen benim mîzânımda olmaklığın bence daha ziyâde mahbûbdur.” Ve o dahi: “Ey benim babam, sevdiğim nesne olmaktan ise senin sevdiğin nesnen olmaklığı bence daha ziyâde mahbûbdur” demiş.

[وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ نَعِيَ إِلَيْهِ ابْنَةَ لَهُ فَاسْتَرْجَعَ وَقَالَ عَوْرَةُ سَتَرَهَا اللَّهُ تَعَالَى وَمَوْئِدُهُ كَفَاها اللَّهُ وَأَجْرٌ قَدْ سَاقَهُ اللَّهُ تَعَالَى ثُمَّ نَزَلَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ قَالَ قَدْ صَنَعْنَا مَا أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ تَعَالَى ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾]

Ve dahi ‘Abdullâh b. ‘Abbâs üzerine mervîdir ki ona bir kızının vefât haberini nakl olundukta istircâ‘ edip ya’nî ³³⁷﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ diye ta-sabbur edip demiş ki “Bir ‘avrettir, onu Allâhu ta‘âlâ setr etmiş ve bir meûnet idi, onu Allâhu ta‘âlâ kifâyet etmiş ve bir ecrdir, Allâhu ta‘âlâ onu sevk etmiş.” Sonra inip iki rek‘at namâz kıldıktan sonra demiş ki “Biz Allâhu ta‘âlânın bize emrettiği nesneyi işledik ki tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ﴾ ya’nî “Siz sabr u namâz ile isti‘âne ediniz” demektir.

[وَعَنْ ابْنِ الْمُبَارَكِ أَنَّهُ مَاتَ لَهُ ابْنٌ فَعَزَاهُ مَجُوسِي يَعْرِفُهُ فَقَالَ لَهُ يَنْبَغِي لِلْعَاقِلِ أَنْ يَفْعَلَ الْيَوْمَ مَا يَفْعَلُهُ الْجَاهِلُ بَعْدَ خَمْسَةِ أَيَّامٍ فَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ اكْتَبُوا عَنْهُ هَذِهِ]

Ve dahi İbnü’l-Mübârek’in üzerine mervîdir ki onun bir oğlu vefât ettikte onun bildiği bir mecûsî gelip onu ta‘ziye edip demiş ki “‘Âkıla gerektir ki câhilin beş günden sonra işleyeceği şeyi kendisi bu günde işleye” ya’nî ecr ü sevâb musîbeti bilmeyen kimse beş günden sonra ki müddet-i kalîleden sonra olup musîbetinin ecr-i sevâbını gördükte nice tesellî edip de şükr ede, işte onun üzerine “Siz bu sözü yazınız” diye emretmiştir.

337 “Sabrederek ve namaz kılarak (Allah’tan) yardım dileyin.” Bakara, 2/45.

[وقال بعض العلماء إن الله ليتلى العبد بالبلاء بعد البلاء حتى يمشي على الأرض وماله ذنبوقال الفضيل إن الله عز وجل ليتعاهد عبده المؤمن بالبلاء كما يتعاهد الرجل أهله بالخير وقال حاتم الأصم إن الله عز وجل يحتج يوم القيامة على الخلق بأربعة أنفس على أربعة أجناس على الأغنياء بسليمان وعلى الفقراء بالمسيح وعلى العبيد بيوسف وعلى المرضى بأيوب صلوات الله عليهم]

Ve ba'zu'l-'ulemā demiş ki “Ale't-tahkîk Zât-ı zü'l-celâl hazretleri 'ale't-tevâlî ve't-te'âlî ve't-te'ârûf belâyı belâdan sonra kuluna ibtilâ eder tâ ki bir zenbi olmadığı hâlde rûy-i zemîn üzere yürür.” Ve Fudayl 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Tahkîkan Zât-ı zü'l-celâl mü'min kuluna belâ ile o mertebede ta'âhüd eder ki adam kendi ehline hayr ile nice ta'âhüd eder!” ya'nî adam kendi ehl ü 'ayâlîne hayr ile nice ta'âhüd ederse Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemîn dahi mü'min kulunu belâ ile öylece ta'âhüd eyler. Ve Hâte-mü'l-Esamm 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Tahkîkan yevm-i kıyâmette Zât-ı zü'l-celâl dört cins halâyıkı üzerine dört nefis ile ihticâc eder ki agniyâ üzerine Hazret-i Süleymân ile ve fukarâ üzerine Hazret-i 'İsâ ile ve bendegân üzerine Hazret-i Yûsuf ile ve hastegân üzerine Hazret-i Eyyûb ile ihticâc eyler [201] ki agniyâyı terk-i şûkr ve taksîr-i 'ibâdet üzerine muâhaze ve onlar zenginlik ile vâkî olan iştigâl ve gafletleriyle i'tizâr edecekleri vakte “Süleymân 'aleyhi's-selâm sizden daha ziyâde zengin ve ganî idi, niçin onun iştigâli onun 'ibâdetine ve şûkrüne mâni' olmadı?” diye Cenâb-ı Rabbü'l-'izzetten hitâb gelip gürûh-ı agniyâ üzerine onunla ihticâc olunacak ve zümre-i fukarâ ve gedâyân taksîr-i 'ibâdet üzerine mes'ûl olacakları zamânda fakr hâlleri onlara mâni' oldu bahanesiyle i'tizâr ettikleri vakte “'İsâ 'aleyhi's-selâm sizden daha ziyâde fakîr idi, niçin onun fakr ü fâkası onun 'ibâdetine mâni' olmadı?” diye 'özlelerini redd ve onunla gürûh-ı gedâyân üzerine ihticâc olunacaktır ve tâife-i 'abîd ve memlûkîn dahi taksîr-i 'ibâdetten dolayı muâhaze ve onlar 'özlük rıkkıyyet ve hizmetle iştigâllerinden bahsle i'tizâr edecekleri vakte “Yûsuf 'aleyhi's-selâm esîr ve mescûn olup sizden ziyâde hidemât ve eşgâl ve mevânî'e giriftâr olmuş idi, niçin onun o ahvâlî onu bu gibi taksîrâta düşürmedi?” diye zümre-i üserâ ve bendegân üzerine ihticâc olunacak ve hastegân ve bîmâregân ve marzâ dahi çün tehâvûn ve taksîr-i 'ibâdet üzerine mes'ûl tutulup ve onlar dahi 'özlük maraz ile i'tizâr ederler, “Eyyûb 'aleyhi's-selâmın maraz ve eskâmı sizden daha ziyâde idi niçin onun âlâm u askâmı bu gibi bir kusûra onu düşürmedi?” diye gürûh-ı hastegân üzerine onunla ihticâc olunacak demektir.

[وروي أن زكريا عليه السلام لما هرب من الكفار من بني إسرائيل واختفى في الشجرة]

فعرفوا ذلك فجاء بالمنشار فنشرت الشجرة حتى بلغ المنشار إلى رأس زكريا فأن منه أنه فأوحى الله تعالى إليه ”يا زكريا لئن صعدت منك أنه ثانية لأمحوك من ديوان النبوة“ فعرض زكريا عليه السلام على إصبعه حتى قطع شطرين]

Ve dahi rivāyet olunur ki Zekerıyyā ‘aleyhi’s-selām benī İsrāīl keferesinden kaçıp ağaçta gizlendiği vakt keferi onu bildiler ve bıçkırı celb edip onunla ağacı kestiklerinde bıçkı Zekerıyyā ‘aleyhi’s-selāmın başına varıp kesmiş ve o dahi bir kerre enīn edince Zāt-ı zü’l-celāl ona vahy edip buyurmuş ki ”ya Zekerıya lئن صعدت منك أنه ثانية لأمحوك من ديوان النبوة“ ”Ey Zekerıyyā, eğer bir dahi senden bir enīn çıkarsa ben seni dīvān-ı nübüvvetten elbette mahv ederim!“ ”ya’nī eğer bir dahi āh deyip enīn eder isen tahkikan ben senin ismini peygamberān defterinden kazıp hakk ve terkīn eylerim diye fermān-ı va’id ona sādır olmuş ve bināen ‘aleyh Zekerıyyā ‘aleyhi’s-selām iki pāreye kesilip kat’ oluncaya dek engüşt-i sabr üzerine ‘azz edip hāmüş durmuştur.

[وقال أبو مسعود البلخي من أصيب بمصيبة فمزق ثوباً أو ضرب صدرأ فكأنما أخذ رمحاً يريد أن يقاتل به ربه عز وجل وقال لقمان رحمه الله لابنه يا بني إن الذهب يجرب بالنار والعبد الصالح يجرب بالبلاء فإذا أحب الله قوماً ابتلاهم فمن رضي فله الرضا ومن سخط فله السخط وقال الأحنف بن قيس أصبحت يوماً أشتكى ضرسي فقلت لعمي ما نمت البارحة من وجع الضرس حتى قلعتها ثلاثاً فقال لقد أكثرت من ضرسك في ليلة واحدة وقد ذهبت عيني هذه منذ ثلاثين سنة ما علم بها أحد وأوحى الله تعالى إلى عزيز عليه السلام ”إذا نزلت بك بلية فلا تشكني إلى خلقي واشك إلي كما لا أشكوك إلى ملائكتي إذا صعدت مساويك وفضائحك“ نسأل الله من عظيم لطفه وكرمه ستره الجميل في الدنيا والآخرة]

Ve Ebū Mes‘ūd el-Belhī demiş ki ”Kim ki bir musibetle giriftār olup da bir cāmeyi yırtıp pāre pāre eder veyāhūd kendi göğsüne vurup feryād u figān eylerse sanki o kimse bir mızrağı alıp Rabbisi tebāreke ve ta‘ālā ile cenk ve muhārebe etmek ister.“ Ve Lokmān-ı Hakīm ‘aleyhi’r-rahme kendi oğluna nasihat edip demiş ki ”Ey benim oğlum, altın ateş ile tecrīb olunur ve ‘abd-i sālīh belā ile tecribe olunur. Vaktā ki Bārī Hudā bir kavmi sevip muhabbet ederse onları ibtilā eder ve o ki rızā ederse rızā onundur ve kim ki sehat edip gazab ederse sehat yine onundur.“ Ve Ahnef b. Kays demiş ki ”Ben bir gün dişim ağrısını çekerken sabāh ettim ve amcama ”Dün gece diş ağrısından yatmadım!“ diye bir iki üç kerre söylediğimde amcam ”Artık sen bir gecelikte olan diş ağrısından şekvāyı çoklaştırdın hālbuki işbu gözüm bundan otuz seneden mukaddem gitmiştir ve bir kimse onu bilmemiştir!“ Ve dahi Hakk subhānehu ve ta‘ālā, ‘Uzeyr ‘aleyhi’s-selāma

vahy edip buyurmuş ki أَشْكُوكَ كَمَا لَا أَشْكُوكَ إِذَا نَزَلَتْ بِكَ بَلِيَّةٌ فَلَا تَشْكُنِي إِلَى خَلْقِي وَاشْكُ إِلَيَّ كَمَا لَا أَشْكُوكَ إِذَا صَعِدَتْ مَسَاوِيكَ وَفَضَائِحُكَ ki hülâsa-i mefhûm-ı şerîfî: “Eğer sana bir beliyeye nâzil olduysa sen beni kendi halkıma şikâyet etme, ancak sen bana şikâyet eyle, nitekim senin rüsvâyılık ve ‘uyübun çıktığı vakte ben seni melâikeme şekvâ etmem.” İmdi dünyâ ve âhirette biz Allâhu ta‘âlâ-nın ‘azîm lutf u kereminden hemîşe setr-i cemîli dileyip suâl ve istirhâm ederiz.

Beyānu Fazlî'n-Ni'meti 'Ale'l-Belâi

[بيان فضل النعمة على البلاء]

[لعلك تقول هذه الأخبار تدل على أن البلاء خير في الدنيا من النعم فهل لنا أن نسأل الله البلاء فأقول لا وجه لذلك لما روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه كان يستعيز في دعائه من بلاء الدنيا وبلاء الآخرة وكان يقول هو والأنبياء عليهم السلام ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ وكانوا يستعيزون من شماتة الأعداء وغيرها وقال علي كرم الله وجهه “اللهم إني أسألك الصبر” فقال صلى الله عليه وسلم “لقد سألت البلاء فاسأله العافية”]

Ve belâ üzerine ni'metin fazlî beyânı ise o dahi bu mebhistir. Şöyle ki sen ola ki bu tafsîlden zâhib olup dersin ki “Bu ahbâr-ı mesrûde delâlet eder ki belâ dünyâda ni'âmdan yeğdir, âyâ bize mesâg var mıdır ki biz Allâhu ta‘âlâdan belâyı suâl edip isteyelim?” İşte buna dahi ben derim ki buna ya'nî bu suâle bir vech yoktur, çünkü 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz üzerine mervîdir ki kendisi duâsında belâ-yı dünyâ ve belâ-yı âhiretten isti'âze ederdi [202] ve kendisi ve enbiyâ-ı 'izâm buyururlardı ki ³³⁸ ﴿رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ ya'nî “Ey bizim Rabbimiz, sen bize dünyâda bir hasene ver ve âhirette dahi sen bize bir hasene ver” diye ni'met dilemişler ve dahi a'dânın şemâtetinden isti'âze ederlerdi ve diğer belâlardan ta'avvüz eylerlerdi. Ve Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib kerremallahü vechehu bir gün demiş ki اللهم إني أسألك الصبر ki “Ya'nî ey benim ilâhım, ben senden sabrı dilerim” diye du'â etmiş. Ve efendimiz buyurmuş ki “لقد سألت البلاء فاسأله العافية” ya'nî “Sen Allâhu ta‘âlâdan belâyı diledin, bâri sen 'âfiyeti ondan dile.”

[وروى الصديق رضي الله تعالى عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال "سلوا الله العافية فما أعطي أحد أفضل من العافية إلا اليقين" وأشار باليقين إلى عافية القلب عن مرض الجهل والشك فعافية القلب أعلى من عافية البدن وقال الحسن رحمه الله الخير الذي لا شر فيه العافية مع الشكر فكم من منعم عليه غير شاكر وقال مطرف بن عبد الله لأن أعافى فأشكر أحب إلي من أن أبتلى فأصبر وقال صلى الله عليه وسلم في دعائه "وعافيتك أحب إلي" وهذا أظهر من أن يحتاج فيه إلى دليل واستشهاد]

Ve dahi Hazret-i Ebū Bekr es-Sıddîk ‘aleyhi’r-rıdvân, ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin üzerine rivāyet edip demiş ki efendimiz buyurmuş ki “سَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ فَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ أَفْضَلَ مِنَ الْعَافِيَةِ إِلَّا الْيَقِينَ” ki hülāsa-i meāl-i şerīfi: “Siz Allāhu ta‘ālādan ‘āfiyeti dileyiniz ki ‘āfiyetten efdal bir şey bir kimseye verilmemiş meğer ki yakīn ki yakīn ‘āfiyetten efdaldır.” Ve yakīn ile kalbin ‘āfiyetine işāret buyurmuştur ki maraz-ı nādānī ve şekkten kalbin ‘āfiyeti bedenin ‘āfiyetinden efdaldır. Ve Hasan el-Basrī ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Şerri olmayan hayr ancak şükür ile olan ‘āfiyettir” ki ma‘a’s-ş-şükür kām olan ‘āfiyet bir hayrdır ki onda aslā bir şerr yoktur, zīrā kaç mün‘amün ‘aleyh adamlar vardır ki şākīr değillerdir. Ve dahi Mutarrif b. ‘Abdullāh demiş ki “Ben kendim mübtelā olup sabr etmekten ise mu‘āfā olup da şükür etmek bence daha ziyāde hoş ve ehabbdır” ya’nī kendi nefsimde benim mu‘āfā ve şākīr olmaklığım mübtelā ve sābir olmaktan bana daha ziyāde mahbūbdur ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz du‘āsında buyurmuş ki “Senin ‘āfiyetin bana daha ziyāde mahbūbdur.” Ve bu fehvā ise onda istiṣhād ve delīle ihtiyāc vāki‘ olan ekāvīlden azherdir.

[وهذا لأن البلاء صار نعمة باعتبارين أحدهما بالإضافة إلى ما هو أكثر منه إما في الدنيا أو في الدين والآخر بالإضافة إلى ما يرجى من الثواب فينبغي أن يسأل الله تمام النعمة في الدنيا ودفع ما فوقه من البلاء ويسأله الثواب في الآخرة على الشكر على نعمته فإنه قادر على أن يعطي على الشكر ما لا يعطيه على الصبر]

Ve bu sürette ‘āfiyet ehabb olması vechi odur ki belā ancak iki i’tibār ile ni‘met olmuştur ki ‘ale’l-ıtlāk ni‘met tāmme değildir, belki dünyāda veyāhūd dīn ve āhirette ondan a‘zam olan belāya izāfetle veyāhūd belā üzerine āhirette kendisi recā ettiği sevāba izāfetle ni‘met ‘add olunur ve bu gibi tām olmayan bir ni‘met istemekten ise dünyāda ni‘met-i tāmme vü mutlakanın dilemesi ve onun mā-fevkinde olan belānın def‘i niyāzı ve āhirette dahi şükür üzerine ecr ü sevābın suālī daha ziyāde hayrlıdır, zīrā ki tebāreke ve ta‘ālā hazretleri kādirdir ki sabr üzerine vermediği sevābı şükür üzerine i’tā ede ve böyle olunca behemehāl taleb-i ‘āfiyet-i beden ü kalb daha ziyāde ondan hoş ve ehabb olur demektir.

[فإن قلت فقد قال لبعضهم أود أن أكون جسراً على النار يعبر علي الخلق كلهم فينجون وأكون أنا في النار وقال سمنون رحمه الله تعالى

وليس لي في سواك حظ ... فكيفما شئت فاخترني فهذا من هؤلاء سؤال للبلاء فاعلم أنه حكى عن سمنون المحب رحمه الله أنه بلي بعد هذا البيت بعلّة الحصر فكان بعد ذلك يدور على أبواب المكاتب ويقول للصبيان ادعوا لعمكم الكذاب وأما محبة الإنسان ليكون هو في النار دون سائر الخلق غير ممكنة ولكن قد تغلب المحبة على القلب حتى يظن المحب بنفسه حباً لمثل ذلك فمن شرب كأس المحبة سكر ومن سكر توسع في الكلام ولو زايله سكره علم أن ما غلب عليه كان حالة لا حقيقة لها فما سمعته من هذا الفن فهو من كلام العشاق الذين أفرط حبهم وكلام العشاق يستلذ سماعه ولا يعول عليه]

Ve eğer sen bu bâbda dedin ki ba'zu's-sulehâ demiş ki "Ben kendim severim ki ben âteş üzerine bir köprü olayım ve kâffe-i halk benim arkam üzerine geçip âteşten kurtulalar da ben yalnız âteşte olayım. Ve Semnûn 'aleyhi'r-rahme demiş ki ya'nî "Fark ettim ki senin mâsivânda benim aslâ bir hazz ve behrem yoktur. Sen nice istersen hemân beni imtihân edip ihtibâr eyle." İşte bu gibi sözler bu gibi zevâtta belâyı dilemektir." Buna dahi benim cevâbım odur ki sen bil ve âgâh ol ki Semnûn-ı Muhibb 'aleyhi'r-rahmenin üzerine nakl olunup hikâyet olunmuş ki bu beyti söyledikten sonra 'illet-i husra giriftâr olup sabra tâb-â-ver-i iktidâr olamamakla mekâtib-i sıbyân kapıları üzerlerine gezip dolaşır imiş ve sabîlere "Siz yalancı amcanıza du'â ediniz!" diye "âfiyet du'âsı tevakku' eder imiş.

Ve insânın âteşte olup da kâffe-i halkın necâtını sevmek muhabbeti ise ya'nî halk âteşe girmeyip de kendisi yalnız halka bedel âteşte kalmasının sevmekliği sözü ise o dahi mümkün değildir ki cidden ve hakîkaten buna muhabbeti gayr-i mümkündür velâkin ba'zen muhabbet kalbe galebelik eder de tâ ki muhibb kendi nefsinden bu gibi şeye onun bir vüdd ü muhabbeti zanneder, zîrâ o ki ke's-i muhabbeti içer, elbette mest olur ve kim ki mest olursa kelâmda tevessu' eder ve onun o mestliği onunla bir müzâyele etmiş olsa bilir ki ona gâlib olan şey bir hâlettir ki ona bir hakikat yoktur. Kaldı ki sen bu fennden işittiğin kelâm ancak hubbları müfrit olan 'uşşâkın kelâmındandır ve 'uşşâkın kelâmı ise onun semâ'ı tatlı ve lezîz olur ammâ ona i'timâd olunmaz.

[كما حكى أن فاختة كان يراودها زوجها فتمنعه فقال ما الذي يمنعك عني ولو أردت أن

أقلب لك الكونين مع ملك سليمان ظهراً لبطن لفعلته لأجلك فسمعه سليمان عليه السلام
فاستدعاه وعاتبه فقال يا نبي الله كلام العشاق لا يحكى وهو كما قال وقال الشاعر

أريد وصاله ويريد هجري ... فأترك ما أريد لما يريد

وهو أيضاً محال ومعناه أنني أريد ما لا يريد لأن من أراد الوصال ما أراد الهجر فكيف أراد
الهجر الذي لم يرده بل لا يصدق هذا الكلام إلا بتأويلين أحدهما أن يكون ذلك في بعض
الأحوال حتى يكتسب به رضا الذي يتوصل به إلى الوصال في الاستقبال فيكون الهجران
وسيلة إلى الرضا والرضا وسيلة إلى وصال المحبوب والوسيلة إلى المحبوب محبوبة [203]
فيكون مثاله مثال محب المال إذا أسلم درهماً في درهمين فهو بحب الدرهمين يترك الدرهم
في الحال]

Nitekim mahkî olmuş ki Fāhita nām meşhûre hatunun kocası onun-
la mürāvede edip visāline hāhişgerlik gösterdikçe kendi onu men' eder-
di. Bir gün kocası ona demiş ki "Seni benden men' eden şey nedir? Sen
mülk-i Süleymān ile berāber kevneyni karnından arkaya kalb edip de altı
üst etmek istemiş olsan ben onu senin için işlerdim" demiş. Ve Süleymān
'aleyhi's-selām onun bu sözünü işittikte onun huzūruna isteyip mu'ātebe
etmekle, o dahi "Yā nebiyyallāh, 'uşşākın sözü hikāyet olunmaz" demiş.
Ve fi'l-hakīka onun dediği gibidir ve şāir demiş ki ... أريد وصاله ويريد هجري
Ya'nī "Ben onun visālini isterim ve o benim hecrimi ister, artık ben onun istediği için benim istediğimi terk ederim" ya'nī onun
istediğini benim istediğime tercih ve isār edip onun istediğine muvāfakat
eylerim demek olur. Ve beytin hülāsa-i ma'nāsı ise "Ben onun istemediği-
ni isterim" demektir, çünkü vasl isteyen kimse hecri istememiştir ve öyle
olunca kendisi istemediği hecri nice istemiş olur, belki bu kelām ancak
iki te'vīl ile sādık olur ki şol iki te'vīlin birisiyle te'vīl olunmadıkça sādık
olmaz ki birinci te'vīl odur ki bu şey ba'zı ahvālde olmaklıktır ya'nī onu
bu talebi dāimī olmayıp ancak ahvālın ba'zısında ola tā ki onunla iştigālde
mezād-ı visāle mütevasıl olacağı rızāsını kazanıp tahsīl ede ya'nī sebeb-i
visāl olan rızāsının tahsīli için ba'zı vaktlerde bu vākī' ola tā ki hicrān-ı
rızāya vesīle ola da rızā dahi visāle mahbūba vesīle ola. Ve mahbūba vesīle
olan şey mahbūb olur ki onun misāli muhibb mālik misāli olur ki bir dir-
hemi iki dirheme selem tarīkiyle verirse şol iki dirhemnin hubbuna hālen o
dirhemi terk eder ki ātīde iki dirhemnin kazancı için nakden o dirhemi verir
ya'nī o iki dirhemnin muhabbetinde o bir dirhemi terk edip nakden verir.

[الثاني أن يصير رضاه عنده مطلوباً من حيث إنه رضاه فقط ويكون له لذة في استئثاره
رضاً محبوبه منه تزيد تلك اللذة على لذته في مشاهدته مع كراهته فعند ذلك يتصور أن يريد ما

فيه الرضا فلذلك قد انتهى حال بعض المحبين إلى أن صارت لذتهم في البلاء مع استشعارهم رضا الله عنهم أكثر من لذتهم في العافية من غير شعور الرضا فهو لاء إذا قدروا رضاه في البلاء صار البلاء أحب إليهم من العافية وهذه حالة لا يبعد وقوعها في غلبات الحب ولكنها لا تثبت وإن ثبتت مثلاً فهل هي حالة صحيحة أم حالة اقتضتها حالة أخرى وردت على القلب فمالت به عن الاعتدال هذا فيه نظر وذكر تحقيقه لا يليق بما نحن فيه وقد ظهر بما سبق أن العافية خير من البلاء ففسأل الله تعالى المان بفضله على جميع خلقه العفو والعافية في الدين والدنيا والآخرة لنا ولجميع المسلمين]

Ve ikinci te'vîli onun rızası sebab-i visâl olduğu haysiyyetle matlûb olmayıp da ancak onun rızâsı olduğu haysiyyetle, fakat onun 'indinde matlûb ola da hem dahi onun mahbûnun rızâsı istiş'ârında ona bir lezzet ola ki o lezzet onun kerâheti ile ma'an hâsıl olan müşâhedenin lezzetinden ziyâde efzûn olur ki o vakt mansûr olur ki onun mûcib-i rızâsını murâd ede. Ve onun için ba'zı muhibblerin hâli o dereceye varmış ki Allâhu ta'âlanın rızâsı istiş'ârıyla berâber belâda olan lezzetleri rızâsını bilmeksizin vâki' olan 'âfiyetin lezzetinden daha ziyâde çok olmuştur. İşte bunlar onun rızâsını belâda takdîr ederlerse elbette belâ onlara 'âfiyetten daha ziyâde sevgili ve mahbûb olur. Ve bu bir hâlettir ki hubbun galebelikleri vukû'unda husûlû uzak ve ba'îd olmaz velâkin bu hâlet sâbit ve müstekarr olmaz ve meselâ sâbit olsa bile o hâlet sahîha mıdır yoksa kalbe bi'l-vürûd onu i'tidâlden meyl ettiren bir hâlet onu iktizâ etmiştir, bu dahi mahall-i nazardır ve onun tahkîkinin zikri bizim sadedinde bulunduğumuz bahse münâsib değildir. Ve beyân-ı mesbûk ile zâhir oldu ki 'âfiyet belâdan yeğdir, kaldı ki biz kendi fazlıyla cemî'-i halâyika minnet eden Hazret-i Allâhu 'azîmü'ş-şân-dan bize ve kâffe-i müslimîne dîn ü dünyâ ve âhirette 'afv ü 'âfiyeti dileriz.

Beyānu'l-Efdali Mine's-Sabri ve'ş-Şükri

[بيان الأفضل من الصبر والشكر]

[بيان الأفضل من الصبر والشكر اعلم أن الناس اختلفوا في ذلك فقال قائلون الصبر أفضل من الشكر وقال آخرون الشكر أفضل وقال آخرون هما سيان وقال آخرون يختلف ذلك باختلاف الأحوال واستدل كل فريق بكلام شديد الاضطراب بعيد عن التحصيل فلا معنى للتطويل بالنقل بل المبادرة إلى إظهار الحق أولى]

Ve sabr ile şükrün hangisi dîgerinden efdal olduğunun beyânı dahi işbu mebhastır. Sen şöylece bil ki halk u ‘âlem bunda ihtilâf etmişler ki birtakımı sabr şükreden efdaldır demiş ve dîger takımı şükür sabrdan efdaldır demiş ve birtakım ikisi siyyândır demiş ve âher fırka ihtilâf-ı ahvâl ile muhtelif olur demişler ve her bir ferîk tahsîlden ba‘îd şedîdü’l-ıztırâb bir kelâm istidlâl etmiştir. Ve nakilleriyle tatvîl-i makâle bir ma‘nâ yoktur, belki izhâr-ı hakka mübâderet ve müsâra‘at etmek ehakk ve evlâdır.

[فَنَقُولُ فِي بَيَانِ ذَلِكَ مَقَامَانِ الْمَقَامَ الْأَوَّلَ الْبَيَانُ عَلَى سَبِيلِ التَّسَاهُلِ وَهُوَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى ظَاهِرِ الْأَمْرِ وَلَا يَطْلُبُ التَّفْتِيشَ بِحَقِيقَتِهِ وَهُوَ الْبَيَانُ الَّذِي يَنْبَغِي أَنْ يَخَاطَبَ بِهِ عَوَامُ الْخَلْقِ لِقُصُورِ أَفْهَامِهِمْ عَنْ دَرْكِ الْحَقَائِقِ الْغَامِضَةِ وَهَذَا الْفَنَ مِنَ الْكَلَامِ هُوَ الَّذِي يَنْبَغِي أَنْ يَعْتَمِدَ الْوَعَاظُ إِذْ مَقْصُودُ كَلَامِهِمْ مِنْ مَخَاطَبَةِ الْعَوَامِ إِصْلَاحَهُمْ وَالظُّرِّ الْمَشْفُوقَةِ لَا يَنْبَغِي أَنْ تَصْلُحَ الصَّبِيِّ الطِّفْلِ بِالطُّيُورِ السَّمَانِ وَضُرُوبِ الْحَلَاوَاتِ بَلْ بِالْبَلْبِ اللَّطِيفِ وَعَلَيْهَا أَنْ تُؤَخَّرَ عَنْهُ أَطَايِبُ الْأَطْعَمَةِ إِلَى أَنْ يَصِيرَ مُحْتَمَلًا لَهَا [204] بِقُوَّتِهِ وَيَفَارِقُ الضَّعْفَ الَّذِي هُوَ عَلَيْهِ فِي بَنِيهِ فَنَقُولُ هَذَا الْمَقَامَ فِي الْبَيَانِ يَأْبَى الْبَحْثَ وَالتَّفْصِيلَ وَمُقْتَضَاهُ النَّظَرَ إِلَى الظَّاهِرِ الْمَفْهُومِ مِنْ مَوَارِدِ الشَّرْعِ وَذَلِكَ يَقْتَضِي تَفْضِيلَ الصَّبْرِ فَإِنَّ الشُّكْرَ وَإِنْ وَرَدَتْ أَخْبَارٌ كَثِيرَةٌ فِي فَضْلِهِ فَإِذَا أُضِيفَ إِلَيْهِ مَا وَرَدَ فِي فَضِيلَةِ الصَّبْرِ كَانَتْ فَضَائِلُ الصَّبْرِ أَكْثَرَ]

Ve binâen ‘aleyh biz onun beyânında iki makâm vardır deriz ki birinci makâm odur ki sebîl-i tesâhül üzere olan beyândır ya’nî emrin zâhirine bakıp da hakîkatinin tefâtîşi ile mütâlebe etmeye ki hakâyık-ı gâmîza idrâkinden efhâmlarının kusûrundan nâşî ‘avâmm-ı halka hitâbî lâyık olan beyân odur ki vâ‘izlerin dahi bu fenden i’timâd edecekleri şeydir, çünkü muhâtaba-i ‘avâmmdan kelâmlarının maksûdu ancak onların islâhlarıdır. Ve müşfik olan dâyeve lâyık odur ki tıfl-ı radî’i latîf bir sût ile islâh ede, değil ki semiz kuşların güştları ve hulvelerin envâ‘ı ile radî’i besleyip islâh ede, belki ona vâcib odur ki sabî bünyesinde bulunduğu za‘f ve zebûnluktan müfârakat edip kendi kuvvesiyle et’imeye mütehammil olacak vaktin hulûl-ı zamânına dek et’ime-i tayyibeyi sagîrden men‘ ve te’hîr eyleye. Ve binâberîn biz deriz ki işbu makâm o bahs ve tafsîlin kabûlünden ibâet ve imtinâ‘ eder ve onun muktezâsı ancak mevârid-i şer‘den mefhûm olan ma‘nâ-yı zâhire bakmaktır ki o mefhûm-ı zâhir ancak şükür üzerine tafdîlini iktizâ eder velev ki şükrün fazlî hakkında dahi ahhâr-ı kesîre vârid olmuştur, zîrâ ki şükrün fezâilî hakkında vârid olan ahhâr eğer sabrın fezâilî hakkında vârid olan ahhâra izâfet olunursa yine sabrın fezâilî daha ziyâde çok olur.

[بل فيه ألفاظ صريحة في التفضيل كقوله صلى الله عليه وسلم ”من أفضل ما أوتيتم اليقين

وعزيمة الصبر“ وفي الخبر ”يؤتى بأشكر أهل الأرض فيجزيه الله جزاء الشاكرين ويؤتى بأصبر أهل الأرض فيقال له أما ترضى أن يجزيك كما جزينا هذا الشاكر فيقول نعم يا رب فيقول الله تعالى ”كلا أنعمت عليه فشكر وابتليتك فصبرت لأضعفن لك الأجر عليه فيعطى أضعاف جزاء الشاكرين وقد قال الله تعالى ﴿إِنَّمَا يُؤْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ وأما قوله ”الطاعم الشاكر بمنزلة الصائم الصابر“ فهو دليل على أن الفضيلة في الصبر إذ ذكر ذلك في معرض المبالغة لرفع درجة الشكر فالحق بالصبر فكان هذا منتهى درجته ولولا أنه فهم من الشرع علو درجة الصبر لما كان إلحاق الشكر به مبالغة في الشكر وهو كقوله صلى الله عليه وسلم ”الجمعة حج المساكين وجهاد المرأة حسن التبعل“ وكقوله صلى الله عليه وسلم ”شارب الخمر كعابد الوثن“ وأبدأ المشبه به ينبغي أن يكون أعلى رتبة فكذلك قوله صلى الله عليه وسلم ”الصبر نصف الإيمان“ لا يدل على أن الشكر مثله وهو كقوله صلى الله عليه وسلم ”الصوم نصف الصبر“ فإن كل ما ينقسم قسمين يسمى أحدهما نصفاً وإن كان بينهما تفاوت كما يقال الإيمان هو العلم والعمل فالعمل هو نصف الإيمان فلا يدل ذلك على أن العمل يساوي العلم]

Belki efdal olduğuna elfāz-ı sarīha vardır, nitekim ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ”من أفضل ما أوتيتم اليقين وعزيمة الصبر“ ya’nī ”Size verilegelen ni‘amın en ziyāde efdallarından ancak yakīn ve ‘azīmet-i sabrdır“ ki yakīn ve ‘azīmet-i sabr benī ādeme in‘ām buyurulan ni‘amın efdallerindendir. Ve dahi haberde gelmiş ki ”يؤتى بأشكر أهل الأرض فيجزيه الله جزاء الشاكرين ويؤتى بأصبر أهل الأرض فيقال له أما ترضى أن يجزيك كما جزينا هذا الشاكر فيقول نعم يا رب فيقول الله تعالى كلا أنعمت عليه فشكر وابتليتك فصبرت لأضعفن لك الأجر عليه فيعطى أضعاف جزاء الشاكرين“ ki hülāsa-i meāl-i şerīfi: ”Rūz-i cezāda ehl-i arzın en ziyāde şākir bulunan bir kimseleri celb olunup Allāhu ta‘ālā ona cezā-yı şākirīn ile mūcāzāt eder. Ve kezālik ehl-i arzın en ziyāde sābir olan kimseleri celb olunup ona denilir ki ”Bu şākire mūcāzāt ettiğimiz vech üzere seni dahi mūcāzāt etmekliğimize sen rāzī olmaz mısın?“ Ve o dahi ”Yā Rabb, ne‘am diye rūy-i rīzā gösterir.“ Ve tebāreke ve ta‘ālā hazretleri buyurur ki ”كلا أنعمت عليه فشكر وابتليتك فصبرت لأضعفن لك الأجر عليه“ ki hülāsa-i mūfād-ı şerīfi: ”Böyle değildir, ben bu adam üzerine in‘ām ettim de o dahi ni‘metime şükretmiş ve sen isen ben seni ibtilā ettim ve sen dahi sabr ettin. İmdi ben ecri onun üzerine sana taz‘īf edeceğim“ ya’nī ona verdiğim sevābdan kat kat muzā‘af ve zāid olarak bir sevābı sana vereceğim diye fermān buyurulur ve cezā-yı şākirīn ad‘āfı ona verilir. Ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā buyurmuş ki ³³⁹﴿إِنَّمَا يُؤْفَى الصَّابِرُونَ أَجْرُهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ Fī-mā tekaddeme tefsīri sebkāt etmiştir. nass-ı ālīsi ise o dahi fazīlet-i sabrda olduğuna

339 “Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.” Zümer, 39/10.

delîldir, zîrâ ki derece-i şükrün ref'i için mübâлага ma'rizinde zikr etmiştir ki onu sabra ilhâk etmiştir. Ve bu makâm ya'nî sabrın makâmı şükrün muntahâ-yı derecesi olmuştur. Ve kendisi şer'-i şerîften sabrın 'ulüvv-i derecesini bilmemiş olsaydı şükrü sabra ilhâk etmezdi ve sabra ilhâkı dahi şükürde mübâлага olmazdı ve bunun hükmü ancak 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "الجمعة حج المساكين وجهاد المرأة حسن التبعل" kavlı celilinin hükmüne mümāsildir ki "Cum'a gününde câmi'e varıp cum'a namâzını kılmak yoksulların ya'nî gedâyânın haclarıdır ve hatun kişinin cihâdı dahi hukûk-ı zevceye güzelce kıyâm etmektir." Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "شارب الخمر كعابد الوثن" kavlı celîli gibidir ve ebeden ve dâimen müşebbehun bih olan şey elbette müşebbehten rütbesi yüce ve a'lâ olur. Ve kezâlik 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "الصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيمَانِ" hadîsi dahi şükr onun meseli olduğuna delâlet etmez ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "الصُّومُ نِصْفُ الصَّبْرِ" hadîs-i şerîfî gibidir, zîrâ her ne ki iki bölüğe bölünür, onun bir bölümüne nısf denilir ya'nî yarım tesmiye olunur velev ki beyinlerinde tefâvüt ola, nitekim denilir ki îmân ancak 'ilm ve 'ameldir ki bu yüzden 'amel îmânın yarısı oldu da hâlbuki o fi'l 'amel 'ilme müsâvî olduğuna delâlet etmez.

[وفي الخبر عن النبي صلى الله عليه وسلم آخر "الأنبياء دخولاً الجنة سليمان بن داود عليهما السلام لمكان ملكه وآخر أصحابي دخولاً الجنة عبد الرحمن بن عوف لمكان غناه وفي خبر آخر "يدخل سليمان بعد الأنبياء بأربعين خريفاً" وفي الخبر "أبواب الجنة كلها مصراعان إلا باب الصبر فإنه مصراع واحد وأول من يدخله أهل البلاء أمامهم أيوب عليه السلام" وكل ما [205] ورد في فضائل الفقر يدل على فضيلة الصبر لأن الصبر حال الفقير والشكر حال الغني فهذا هو المقام الذي يقنع العوام ويكفيهم في الوعظ اللائق والتعريف لما فيه صلاح دينهم]

Ve dahi haberde gelmiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "الأنبياء دخولاً الجنة سليمان بن داود عليهما السلام لمكان ملكه وآخر أصحابي دخولاً الجنة" "الأنبياء دخولاً الجنة سليمان بن داود عليهما السلام لمكان غناه" "Enbiyâ-ı 'izâmdan en sonda cennete dâhil olacak nebî Süleymân b. Dâvûd 'aleyhime's-selâmdır ve bu geriye kalması ancak mekân-ı mülkü içindir. Ve benim ashâbımdan dahi en sonda dâhil olacak sahâbî 'Abdurrahmân b. 'Avf"tır ki o dahi mekân-ı gınâsı içindir." Ve dîğer bir haberde vârid olmuş ki "الأنبياء بعد الأنبياء بأربعين خريفاً" ya'nî "Duhûl-i enbiyâdan kırk harîften sonra Süleymân dâhil olacaktır." Ve dahi haberde gelmiş ki "أبواب الجنة كلها مصراعان إلا باب الصبر فإنه مصراع واحد وأول من يدخله أهل البلاء أمامهم أيوب عليه السلام" ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfî: "Cennet kapılarının kapıları kâffesi iki kanatlıdır meğer ki sabrın kapısı ki o kapı bir kanatlıdır ve en evvel ona dâhil olacak adamlar dahi

ehl-i belâdırlar ki onların önlerinde Hazret-i Eyyüb 'aleyhi's-selâm yürüdüğü hâlde gireceklerdir" ki birinci dâhil Eyyüb'dur demek olur. Ve'l-hâsıl her ne ki fakrın fezâilinde vârid olmuş ise kâffesi fazilet-i sabr üzerine delâlet eder, çünkü sabr fakrın hâlidir ve şükr zengin adamın hâlidir ve 'avâmmı iknâ' edecek ve onların hâllerine çesbân ve salâh-ı dînleri müeddî olacak ta'rîf ve va'za lâıyık dahi ancak işbu makâmıdır.

[المقام الثاني هو البيان الذي نقصد به تعريف أهل العلم والاستبصار بحقائق الأمور بطريق الكشف والإيضاح فنقول فيه كل أمرين مبهمين لا تمكن الموازنة بينهما مع الإبهام ما لم يكشف عن حقيقة كل واحد منهما وكل مكشوف يشتمل على أقسام لا تمكن الموازنة بين الجملة والجملة بل يجب أن تفرد الأحاد بالموازنة حتى يتبين الرجحان والصبر والشكر أقسامهما وشعبهما كثيرة فلا يتبين حكمهما في الرجحان والنقصان مع الإجمال فنقول قد ذكرنا أن هذه المقامات تتنظم من أمور ثلاثة علوم وأحوال وأعمال والشكر والصبر وسائر المقامات هي كذلك وهي الثلاثة إذا وزن البعض منها بالبعض لاح للناظرين في الظواهر أن العلوم تراد للأحوال والأحوال تراد للأعمال والأعمال هي الأفضل وأما أرباب البصائر فالأمر عندهم بالعكس من ذلك فإن الأعمال تراد للأحوال والأحوال تراد للعلوم فالأفضل العلوم ثم الأحوال ثم الأعمال لأن كل مراد لغيره فذلك الغير لا محالة أفضل منه]

Ve ikinci makâm odur ki bi-tarîki'l-keşf onunla ehl-i 'ilm ü istibâsârı hakâyık-ı umûrun ta'rîfi için kâs olunup da onlara olacak beyandır. İşte biz bu beyânda deriz ki her bir iki emr-i mübhem ki hakikatleri üzerine keşf olunmadıkça onların beynlerinde ma'a'l-ibhâm müvâzene etmek mümkün olmaz. Ve her bir mekşûf dahi ki cümelleri beyninde müvâzene mümkün olamayan aksâma müştemildir, elbette rûchân ve noksânları nümâyân olmak için onların âhâdları müvâzenede münferid olmaları vâcib olur. Ve sabr ve şükr iseler onların aksâm ve şü'beleri çoktur ve ma'a'l-icmâl rûchân ve noksânlarında onların hükmleri zâhir ü nümâyân olmaz ve binâen 'aleyh biz deriz ki mukaddemâda biz zikr etmişiz ki işbu makâmât cümlesi üç nev' umûrdan muntazam olurlar ki 'ulûm ve ahvâl ve a'mâldan intizâm bulurlar ve sabr ve şükr ve makâmât-ı sâire ise onlar dahi böylecedirler. Ve bu sunûf-ı selâsenin ba'zıları ba'za vezn olunursa zavâhire nazar edenlere görünür ki 'ulûm ancak ahvâl için murâd olunurlar ve ahvâl dahi a'mâl için murâd olunurlar ve efdalleri ancak a'mâldır velâkin erbâb-ı besâirin 'indlerinde emr ber-'akstir ki a'mâl ancak ahvâl için murâd olunurlar ve ahvâl dahi ancak 'ulûm için murâd olunurlar ki en ziyâde efdalleri ancak 'ulûmdur sonra ahvâldır sonra a'mâldır, çünkü dîgeri için matlûb bulunan her bir şey elbette onun o dîgeri ondan efdaldır.

[وَأَمَّا أَحَادِ هَذِهِ الثَّلَاثَةِ فَالْأَعْمَالُ قَدْ تَتَسَاوَى وَقَدْ تَتَفَاوَتُ إِذَا أُضِيفَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَكَذَا أَحَادِ الْأَحْوَالِ إِذَا أُضِيفَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَكَذَا أَحَادِ الْمَعَارِفِ وَأَفْضَلُ الْمَعَارِفِ عِلْمُ الْمَكَاشِفَةِ وَهِيَ أَرْفَعُ مِنْ عِلْمِ الْمَعَامِلَةِ بَلْ عِلْمُ الْمَعَامِلَةِ دُونَ الْمَعَامِلَةِ لِأَنَّهَا تَرَادُ الْمَعَامِلَةَ ففَائِدَتُهَا إِصْلَاحُ الْعَمَلِ وَإِنَّمَا فَضْلُ الْعَالَمِ بِالْمَعَامِلَةِ عَلَى الْعَابِدِ إِذَا كَانَ عِلْمُهُ مِمَّا يَنْفَعُهُ فَيَكُونُ بِالْإِضَافَةِ إِلَى عَمَلٍ خَاصٍّ أَفْضَلَ وَإِلَّا فَالْعِلْمُ الْقَاصِرُ بِالْعَمَلِ لَيْسَ بِأَفْضَلَ مِنَ الْعَمَلِ الْقَاصِرِ]

Ammā işbu āhād-ı selāsenin ba‘zıları ba‘zısına izāfet olunursa olur ki a‘māl mütesāviye olurlar ve olur ki mütefāvite olurlar ve ahvāl-in āhādı dahi böylecedirler ki ba‘zıları ba‘zısına izāfet olunursa mümkündür ki mütesāvī olurlar ve mümkün ki mütefāvit olurlar ve kezālik āhād-ı ma‘ārif dahi böylecedirler. Ve ma‘ārif-in efdali ancak ‘ulūm-ı mükāşefedir ve ‘ulūm-ı mükāşefe ‘ulūm-ı mu‘āmeleden erfa‘ ve a‘lādır, belki ‘ulūm-ı mu‘āmele mu‘āmeleden dahi dündürler, çünkü mu‘āmele için murād olunurlar ve onların fāideleri islāh-ı ‘ameldir ve ‘ābidin üzerine ‘ālimin tafdili ancak o hāldedir ki onun ‘ilmi ‘āmmeye nāfi‘ ola ya‘nī eğer ‘ilminin nef‘i nefesine ve diğerine ‘umūm edip de ‘ālime bir fāide ve nef‘i var ise o hālde ‘ābiddin efdal olur ki bir ‘amel-i hāssa izāfetle efdal olmuş olur, yoksa ‘amele kāsır olan ‘ilm ‘amel-i kāsırdan efdal değildir.

[فَنَقُولُ فَائِدَةَ إِصْلَاحِ الْعَمَلِ إِصْلَاحُ حَالِ الْقَلْبِ وَفَائِدَةُ إِصْلَاحِ حَالِ الْقَلْبِ أَنْ يَنْكَشِفَ لَهُ جَلَالُ اللَّهِ تَعَالَى فِي ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ وَأَفْعَالِهِ فَأَرْفَعُ عِلْمُ الْمَكَاشِفَةِ مَعْرِفَةَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَهِيَ الْغَايَةُ الَّتِي تَطْلُبُ لذَاتِهَا فَإِنَّ السَّعَادَةَ تَتَالَى بِهَا بَلْ هِيَ عَيْنُ السَّعَادَةِ وَلَكِنْ قَدْ لَا يَشْعُرُ الْقَلْبُ فِي الدُّنْيَا بِأَنَّهَا عَيْنُ السَّعَادَةِ وَإِنَّمَا يَشْعُرُ بِهَا فِي الْآخِرَةِ فَهِيَ الْمَعْرِفَةُ الْحُرَّةُ الَّتِي لَا قَيْدَ عَلَيْهَا فَلَا تَقْتِيدُ بغيرِهَا وَكُلُّ مَا عَدَاهَا مِنَ الْمَعَارِفِ عَبِيدٌ وَخُدَمٌ بِالْإِضَافَةِ إِلَيْهَا فَإِنَّهَا إِنَّمَا تَرَادُ لِأَجْلِهَا وَلَمَّا كَانَتْ مُرَادَةً لِأَجْلِهَا كَانَ تَعَاوُنُهَا بِحَسَبِ نَفْعِهَا فِي الْإِفْضَاءِ إِلَى مَعْرِفَةِ اللَّهِ تَعَالَى فَإِنَّ بَعْضَ الْمَعَارِفِ يَفْضِي إِلَى بَعْضٍ إِمَّا بِوَسَاطَةِ أَوْ بِوَسَائِلٍ كَثِيرَةٍ فَكَمَا كَانَتْ الْوَسَائِلُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مَعْرِفَةِ [206] اللَّهِ تَعَالَى أَقَلَّ فَهِيَ أَفْضَلُ]

Ve bināberīn biz deriz ki islāh-ı ‘amelin fāidesi ancak islāh-ı hāl-i kalbdır ve hāl-i kalbin islāhı fāidesi dahi Zāt-ı zü‘l-celāl-in zāt ve sıfāt ve ef‘āl-inde olan celāl-i ilāhīnin inkişāfıdır. Kaldı ki ‘ulūm-ı mükāşefenin en ziyāde erfa‘ ve a‘lāsı ancak Allāhu ta‘ālānın ma‘rifetidir ki kendi zātı için matlūb olan gāye odur, zīrā ki sa‘ādet onunla hāsıl olur, belki ‘ayn-ı sa‘ādet odur. Velākin ba‘zen olur ki dūnyāda kalb onu idrāk etmez de ‘ayn-ı sa‘ādet olduğunu bilmez, ancak āhirette onu bilir. İşte her kayd altına girmeyen ma‘rifet-i hürre odur ki diğerine mukayyed değildir ve ma‘āriften onun māsivāsı olan her bir ma‘rifet cümlesi ona izāfetiyle ‘ābīd ve hadem

gibidirler, çünkü onlar ancak onun için murād olunurlar. Ve çün kendisi maksūd bi'z-zât olup her bir ma'rifet onun için murād olunurlar, artık onun tefāvütü ma'rifet-i ilâhiyyenin ifzâsına vâki' olan nef' ve fâidesine göre olur, zîrâ ki ma'ârifin ba'zısı ba'zısına müfzî olur ki yâ bir vâsıta-i vâhide ile ifdâ eder veyâhüd vesâit-i kesîre ile ifdâ eder ve ma'rifetullâh ile onun beyninde olan vesâit ekall oldukça o ma'rifet efdal olur.

[وأما الأحوال فنعني بها أحوال القلب في تصفيته وتطهيره عن شوائب الدنيا وشواغل الخلق حتى إذا طهر وصفا اتضح له حقيقة الحق فإذا نال فضائل الأحوال بقدر تأثيرها في إصلاح القلب وتطهيره وإعداده لأن تحصل له علوم المكاشفة وكما أن تصقل المرأة يحتاج إلى أن يتقدم على تمامه أحوال للمرأة بعضها أقرب إلى الصقالة من بعض فكذا أحوال القلب فالحالة القريبة أو المقربة من صفاء القلب هي أفضل مما دونها لا محالة بسبب القرب من المقصود وهكذا ترتيب الأعمال فإن تأثيرها في تأكيد صفاء القلب وجلب الأحوال إليه]

Ve ahvâl ise ki biz onunla ahvâl-i kalbi murād ederiz ya'nî şevâib-i dünyâdan ve şevâgil-i halktan kalbin tathîr ve tasfiyesinde zuhûra gelen ahvâldır, zîrâ ki kalb tâhir ve sâfî olursa ona hakikat-i Hakk vâzih olur. İşte o ahvâlin fezâil-i dahi kalbin islâh ve tathîr ve i'dâdında olan te'sîrin mikdârına göredir ya'nî kalbe 'ulûm-ı mükâşefenin husulü için kalbin i'dâd ve tathîr ve islâhına olan te'sîre göre fazîleti olur, nitekim aynanın taskîli onun tamâmı üzerine tekaddüm eden ahvâle muhtâcdır ki o ahvâl onun sakkâlesine ba'zısı ba'zısından akrebdır, kezâlik ahvâl-i kalb dahi böylecedir ki safâ-yı kalbden yakîn veyâhüd safâ-yı kalbi takrîb eden hâlet onun mâ-dûnu bulunan hâletten lâ-mahâle efdaldır ve maksûddan kurbü hasebiyle elbette efdal olur. Ve a'mâlin tertîbi dahi böylecedir, zîrâ ki onun te'sîri dahi safâ-yı kalbin te'kîdinde ve ona ahvâlin celbindedir.

[وكل عمل فإما أن يجلب إليه حالة مانعة من المكاشفة موجبة لظلمة القلب جاذبة إلى زخارف الدنيا وإما أن يجلب إليه حالة مهينة المكاشفة موجبة لصفاء القلب وقطع علائق الدنيا عنه واسم الأول المعصية واسم الثاني الطاعة والمعاصي من حيث التأثير في ظلمة القلب وقساوته متفاوتة وكذا الطاعات في تنوير القلب وتصفيته فدرجاتها بحسب درجات تأثيرها وذلك يختلف باختلاف الأحوال]

Ve her bir 'amel iki hâlden hâlî değıldir yâ mükâşefeden mâni' ve zulmet-i kalbe mûcib ve ona zahârif-i dünyeviyyeyi câzib bir hâleti celb eder veyâhüd safâ-yı kalbe mûcib ve ondan 'alâyık-ı dünyeviyyenin kat'ına müeddî ve mükâşefe için onu tehyie ve âmâde eder bir hâleti kalbe câlib olur. Ve o evvelki hâletin ismi ma'siyettir ve ikinci hâletin ismi tâ'attır.

Ve me'āsî dahi kalbin kasâvet ve karanlığında olan te'sîrleri haysiyyetle-riyle mütefâvit olurlar ve tâ'âtın dahi kalbin tasfiye ve tenvîrlerinde olan te'sîrâtlarına göre mütefâvit olurlar ya'nî onların derecâtları te'sîrâtına gö-redir ve o dahi ihtilâf-ı ahvâl ile muhtelif olur.

[وذلك أنا بالقول المطلق ربما نقول الصلاة النافلة أفضل من كل عبادة نافلة وأن الحج أفضل من الصدقة وأن قيام الليل أفضل من غيره ولكن التحقيق فيه أن الغني الذي معه مال وقد غلبه البخل وحب المال على إمساكه فأخرج الدراهم له أفضل من قيام ليال وصيام أيام لأن الصيام يليق بمن غلبته شهوة البطن فأراد كسرها أو منعه الشبع عن صفاء الفكر من علوم المكاشفة فأراد تصفية القلب بالجوع فأما هذا المدبر إذا لم تكن حاله هذه الحال فليس يستضر بشهوة بطنه ولا هو مشغول بنوع فكر يمنعه الشبع منه فاشتغاله بالصوم خروج منه عن حاله إلى حال غيره وهو كالمريض الذي يشكو وجع البطن إذا استعمل دواء الصداع لم ينتفع به بل حقه أن ينظر في المهلك الذي استولى عليه والشح المطاع من جملة المهلكات ولا يزيل صيام مائة سنة وقيام ألف ليلة منه ذرة بل لا يزيله إلا إخراج المال فعليه أن يتصدق بما معه وتفصيل هذا مما ذكرناه في ربع المهلكات فليرجع إليه]

Ve bunun vech-i beyânı ise ola ki biz kavî-i mutlak ile deriz ki nâfile namâz kılmak her bir 'ibâdet-i nâfileden efdaldır ve hacc etmek dahi sa-daka vermekten efdaldır ve kıyâm-ı leyl dahi dîğerdinden efdaldır. Velâkin onda olan tahkîk odur ki o zengin ve mâldâr ki ona buhl ve hubb-ı menâl galebe edip imsâkta ifrât eder, işte ona bir dirhemini ihrâc ve infâkı kıyâm-ı leyl ve sıyâm-ı eyyâmdan daha ziyâde efdaldır, çünkü oruç tutmak ancak o kimseye yakışır ki ona şehvet-i batn galebe etmiş ve kendisi onun kahr ve kesrini ister veyâhüd tokluk 'ulûm-ı mükâşefede safâ-yı fikrden onu men' etmiş de açlık ile kalbin tasfiyesini ister. Ammâ bu müdebbir çün kendi hâlesi bu hâlet değildir ve kendisi şehvet-i batn ile müstezîr olmaz ve hem dahi kendisi bir günâ fikr ile müştâgil değildir tâ ki tokluk onu ondan men' ede, işte sıyâm ile olan iştigâli kendi hâline dîğerdinin hâline bir hurûc-dur ve kendisi o hâlde şöyle bir hastaya benzer ki kendisi karın ağrısından şekvâ ederken gidip baş ağrısının 'ilâcını isti'mâl eyler ve onunla müntefi' olmaz ve onun hakkı ancak o 'ameldir ki kendisi onun üzerine müstevlî olan mühlike nazar ede. Ve şuhh-ı mutâ' ise cümle-i mühlikâtandır ki yüz senede sıyâm etmek ve bin geceyi kıyâm edip ihyâ eylemek onun bir zerresini [207] izâle etmez, belki onu ancak ihrâc-ı mâl izâle eder ya'nî üzerine vâcibdir ki cemî'-i mâlî ile tasadduk edip de elinde mâldan bir nesneyi ko-maya ve bunun tafsîli bizim rub'-ı mühlikâtta zikr ettiğimiz tefâsîldendir, ona mürâca'at olunsun.

[فإذاً باعتبار هذه الأحوال يختلف وعند ذلك يعرف البصير أن الجواب المطلق فيه خطأ إذ لو قال لنا قائل الخبز أفضل أم الماء لم يكن فيه جواب حق إلا أن الخبز للجائع أفضل والماء للعطشان أفضل فإن اجتمعا فليُنظر إلى الأغلب فإن كان العطش هو الأغلب فالماء أفضل وإن كان الجوع أغلب فالخبز أفضل فإن تساويا فهما متساويان وكذا إذا قيل السكنجين أفضل أم شراب اللينوفر لم يصح الجواب عنه مطلقاً أصلاً نعم لو قيل لنا السكنجين أفضل أم عدم الصفراء فنقول عدم الصفراء لأن السكنجين مراد له وما يراد لغيره فلذلك أفضل منه لا محالة فإذا في بذل المال عمل وهو الإنفاق ويحصل به حال وهو زوال البخل وخروج حب الدنيا من القلب ويتهى القلب بسبب خروج حب الدنيا منه لمعرفة الله تعالى وحبه فالأفضل المعرفة ودونها الحال ودونها العمل]

Kaldı ki işbu ahvâlin i'tibârıyla o dahi muhtelif olur ve o vakte basîr olan kimse bilir ki cevâb-ı mutlakta hatâ vardır, çünkü bir kimse bize dese ki ekmek mi efdaldır yoksa su? Bunda hakk cevâb ancak o cevâbdır ki ekmek aç ve nâna muhtâc olan kimseye efdaldır ve su dahi susuz ve 'atşân adama efdaldır. Ve eğer açlık ve susuzluk ikisi birlikte bir kimsede müctemi' olduysa o hâlde gâlib olan hâle baksın ki eğer onun susuzluğu aglebdir o hâlde su efdal kalır ve eğer onun açlığı daha ziyâde gâlibdir o vakte ekmek efdaldır ve eğer mütesâvî olup beyinlerinde bir fark olmazsa o hâlde ikisi mütesâvîdirler ya'nî nân ve âbın efdaliyyette tefâvütleri kalmaz. Ve bunun gibi bize denilmiş olsa ki sikencebîn şürbü mü efdaldır yoksa nîlûferin şürbü? İşte 'ale'l-ıtlâk buna aslâ bir cevâb-ı sahîh olamaz. Evet, bize sikencebîn şürbü mü efdaldır veyâhüd 'adem-i safrâ denilmiş olsa buna biz 'adem-i safrâ diyebiliriz, çünkü sikencebîn şarâbı def'-i safrâ için murâd olunur ve o ki diğeri için murâd olunur lâ-mahâle onun o dî-geri ondan efdal olur sikencebîn şürbü ma'rûftur.

Ve nîlûfer lügatte ta'rîfî odur ki durur su içinde biter bir asl ottur ki sū-sen çiçeği gibi ak çiçeği olur ortası sarı kaçan ki güneş tulû' eder, münbasıt olup açılır, gurûb etse münkabız olur bozulur ve dahi güneş tulû' etse o dahi su üstüne tulû' eder, kaçan o gurûb etse o dahi suya batıp gurûb eder; siyâh tohumu olur ve baldırı dahi siyâh olur ve dayıncak düz olur, İntehâ.

Ve hâl bu minvâl üzere olunca bezl-i mâlde 'amel vardır ki müstehakkına infâkıdır. Ve bu 'amel ile bir hâl hâsıl olur ki zevâl-i buhl ve hubb-ı dünyâ kalbden hurûc ve ondan hubb-ı dünyânın hurûcuyla kalb dahi Al-lâhu ta'âlânın ma'rifetine ve hubbuna âmâde ve müteheyî' olur ve böyle olunca efdal ancak ma'rifettir. Ve mâ-dûnu o hâldir ki zevâl-i buhl ve hurûc-ı hubb-ı dünyâdır ve bu hâlin mâ-dûnu 'ameldir ki mevcûdu olan mâlın fî-sebîlillâh bezl ü infâkıdır.

[فإن قلت فقد حث الشرع على الأعمال وبالغ في ذكر فضلها حتى طلب الصدقات بقوله ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾ وقال تعالى ﴿الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ وَالَّذِينَ لَا يَنْتَهِوا عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَوَدَّةَ إِنَّهُمُ يُحِبُّونَ﴾ فكيف لا يكون الفعل والإنفاق هو الأفضل فاعلم أن الطبيب إذا أثنى على الدواء لم يدل على أن الدواء مراد لعينه أو على أنه أفضل من الصحة والشفاء الحاصل به ولكن الأعمال علاج لمرض القلوب ومرض القلوب مما لا يشعر به غالباً فهو كبرص على وجه من لا مرآة معه فإنه لا يشعر به ولو ذكر له لا يصدق بهو السبيل معه المبالغة في الثناء على غسل الوجه بماء الورد مثلاً إن كان ماء الورد يزيل البرص حتى يستحبه فرط الثناء على المواظبة عليه فيزول مرضه فإنه لو ذكر له أن المقصود زوال البرص عن وجهك ربما ترك العلاج وزعم أن وجهه لا عيب فيه]

Ve eğer a'mâl üzerine şer'-i şerîf hass ve tergîb etmiş ve fezâilî zikrinde mübâlagâ eylemiş hattâ sadakâtı taleb etmiş deyip de bu kadar hass ve teşvîk ile ma'an a'mâl meselâ fi'l-i infâk bunda nice efdal olmaz der isen bunu dahi sen şöylece bil ki tabîb-i hâzık u mâhir eğer bir devâ üzerine senâ edip medhinde be-gâyet ihtimâm eder ise onun o medh ü senâsı delâlet etmez ki o devâ kendi zâtı veyâ 'aynı için murâd olunur veyâhûd kendisi onunla hâsıl olacak sıhhat ve şifâdan efdaldır velâkin a'mâl ancak maraz-ı kulûba 'ilâcdırlar ve maraz-ı kulûb ise dünyâda gâliben hod-be-hod bilinmez de idrâk olunmaz ki aynası olmayan kimsenin yüzüne isâbet olunan baras 'illetine benzer ki kendisi onu görüp bilmez ve onunla iş'âr etmez ve ona zikr olunmuş olsa da ona tasdîk etmez ki onun sebîl-i müdâvât ve ıslâhı ancak onun yüzü gülâb ile gâsl etmek senâsı olur. Eğer gülâb ile gâslı 'illet-i barası izâle eder tâ ki o fart-ı senâ onu muvâzabe üzerine hass ede de o devâm ve muvâzabe ile onun o hastalığı zâil ola, zîrâ ki ona maksad senin yüzünden işbu baras 'illetinin izâlesidir diye sarâhaten zikr olunmuş olsa mümkün ki 'ilâcı terk eder de kendi yüzünde bir 'ayb olmadığını zu'm eder.

[ولنضرب مثلاً أقرب من هذا من له ولد علمه العلم والقرآن وأراد أن يثبت ذلك في حفظه بحيث لا يزول عنه وعلم أنه لو أمره بالتكرار والدراسة ليبقى له محفوظاً لقال إنه محفوظ ولا حاجة بي إلى تكرار ودراسة لأنه يظن أن ما يحفظه في الحال يبقى كذلك أبداً وكان له عيب فأمر الولد بتعليم العبيد ووعدته على ذلك بالجميل لتتوفر داعيته على كثرة التكرار بالتعليم وربما يظن الصبي المسكين أن المقصود تعليم العبيد القرآن وأنه قد استخدم لتعليمهم فيشكل عليه الأمر فيقول ما بالي قد استخدمت لأجل العبيد وأنا أجل منهم وأعز عند الوالد وأعلم أن أبي لو أراد تعليم العبيد لقد قدر عليه دون تكليفي به وأعلم أن لا نقصان لأبي بفقد هؤلاء العبيد فضلاً عن عدم علمهم بالقرآن وربما يتكاسل هذا المسكين فيترك تعليمهم اعتماداً على استغناء

أبيه وعلى كرمه في العفو عنه فينسى العلم والقرآن ويبقى مدبراً محروماً من حيث لا يدري وقد انخدع بمثل هذا الخيال طائفة وسلکوا طريق الإباحة وقالوا أن الله تعالى غني عن عبادتنا وعن أن يستقرض [208] منا فأی معنى لقوله ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيَضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً﴾ ولو شاء الله إطعام المساكين لأطعمهم فلا حاجة بنا إلى صرف أموالنا إليهم كما قال تعالى حكاية عن الكفار ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ اطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ وقالوا أيضاً ﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا﴾ فانظر كيف كانوا صادقين في كلامهم وكيف هلکوا بصدقهم فسبحان من إذا شاء أهلك بالصدق وإذا شاء أسعد بالجهل ﴿يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا﴾ فهؤلاء لما ظنوا أنهم استخدموا لأجل المساكين والفقراء أو جل الله تعالى ثم قالوا لا حظ لنا في المساكين ولا حظ لله فينا وفي أموالنا سواء أنفقنا أو أمسكنا هلکوا كما هلك الصبي لما ظن أن مقصود الوالد استخدامه لأجل العبيد ولم يشعر بأنه كان المقصود ثبات صفة العلم في نفسه وتأكده في قلبه حتى يكون ذلك سبب سعادته في الدنيا وإنما كان ذلك من الوالد تطفلاً به في استجراؤه إلى ما فيه سعادته]

Ve bundan akreb bir mesel dahi darb edelim şöyle ki biz deriz ki o kimse ki onun bir oğlu olup ‘ilm-i şerîfi ve Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânı ona öğretmiş ve okuduğu şey kendi hıfzında zâil olmayacak râddede sâbit ve müstekarr olmak istemiş ve bilir ki eğer ona mahfûz kalmak için onun tekrâr ve müdâresesi ile onu emr etmiş olsa “Okuduğum şey bende mahfûzdur ve tekrâr ve dirâsete benim bir gûnâ ihtiyâcım yoktur” diye cevâb verecek, çünkü zann eder ki hâlâ hıfz ettiği şey hemîşe öylece bâkî kalır. Ve onun birtakım bendegânı vardır tutar da oğluna bendegânın ta’lîmiyle emr eder ve ta’lîmiyle kesret-i tekrâra onun dâ’iyesi mütevâfir olmak için ona bir cemîl ile va’d eder ola ki o miskîn sabî zann eder ki bundan pederinin mak-sûdu ancak ‘abîde Kur’ân’ın ta’lîmidir ve kendisi ta’lîmlerine müstahdem olmuştur ve bu yüzden ona emr müşkil olur da der ki “Benim ne hâlim vardır ki bendegân için müstahdem oldum, hâlbuki ben onlardan babamın ‘inde e’azz ve ecell ve muhteremim ve ben bilirim ki benim babam bendegânın ta’lîmlerini istemiş olsaydı beni onunla tekliף etmeksizin muktedir olurdu ve hem dahi bilirim ki bu bendegânın fıkdan-ı kırâat u ‘ilmleri ile değil belki onların zâtlarının fıkdanıyla ona bir eksiklik ve noksân yoktur!” Ve olur ki bu miskîn bu mülâhaza ile tekâsül edip babasının istignâsına ve üzerine ‘afv etmekte olan keremine i’timâden onların ta’lîmlerini terk eder de kendisi dahi ‘ilm ve Kur’ân’ı unuttur ve bilmediği yerden müdbir ve mahrûm kalır. Ve bu gibi hayâl ile bir tâife aldanıp tarîk-i ibâhata sülûk etmişler ve “Hakk subhânehu ve ta’âlâ bizim ‘ibâdetimizden ganî ve biz-

den karz almaktan dahi ganîdir” dediler ve ganî olunca artık ﴿مَنْ ذَا الَّذِي﴾³⁴⁰ dedişine ne ma'nâ vardır demişler. Ve kendisi it'âm-ı mesâkîni istemiş olsaydı onların kâffesinin it'âmına muktedir idi ve kendisi onları it'âm eylerdi ve onlara bizim emvâlimizin sarfına bir hâcet yok idi, nitekim küffâr üzerine hikâyet buyurmuş ki ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ﴾³⁴¹ ya'nî “O kâfirlere Allâhu ta'âlânın size verdiği rızktan fukarâya infâk edin denilse o kâfirler mü'minlere istihzâ tarîkıyla derler ki o fukarâyı biz mi it'âm edelim? eğer Allâhu ta'âlâ murâd edeydi onlara rızık i'tâsıyla it'âm ederdi!” Ve dahi kefare demişler ki ﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ لَا شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا﴾³⁴² ya'nî “Allâhu ta'âlâ murâd edeydi ne biz ve ne de babamız işrâk etmezdik” demişler. Bak ki nice bu sözlerinde sâdıklardır ve bu sıdklarıyla berâber nice mâlik oldular. Artık biz o zât ki murâd ederse sıdk ile ihlâk eder ve murâd buyurursa cehl ile is'âd eder ya'nî Allâhu 'azîmü's-sânı hemîşe tesbîh takdîs edelim, nitekim buyurmuş ki ﴿يُضِلُّ بِهِ﴾³⁴³ ya'nî “Hakk ta'âlâ kâfirlerin bu misli tekzîbleri sebebiyle ekserini hizlâna bırakır ve mü'minlerin tefekkürleri sebebiyle çoğunu hidâyete eriştirir.” İşte bunlar ya'nî tâife-i Mesîhiyye çün zann ettiler ki fukarâ ve mesâkîn için veyâhüd Allâhu ta'âlâ için istihdâm olunurlar sonra dediler ki “Bizim fukarâda bir behremiz yoktur ve bizde ve mâlımızda dahi Allâhu ta'âlâ için bir behre yoktur ki infâk etsek veyâhüd imsâk etsek ikisi mütesâvîdir” dediler. Bu zann-ı fâsid ve 'akl-ı kâsid ile hâlik oldular, nitekim sabî çün zann etti ki onun babasının maksûdu ancak bendegân için onu istihdâm etmektir ve idrâk edemedi ki murâd ve maksadı ancak kendi nefsinde o sıfat-ı 'ilm ü kırâatin sebâtıdır ve onun kalbinde onların te'kîdîdir tâ ki o sebât-ı 'ilm ve teekküd-i kırâat dünyâda onun sa'âdetinin sebebi ola ve babasından o emr ve va'd-i cemîl ancak onun bu yola celb ve mâye-i sa'âdeti olan sebebe çekmekte onunla bir nev' taltîfe idi.

[فهذا المثل يبين لك ضلال من ضل من هذا الطريق فإذا هذا المسكين الآخذ لمالك يستوفي بواسطة المال خبث البخل وحب الدنيا من باطنك فإنه مهلك لك فهو كالحجم

340 “Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin.” Bakara, 2/245.

341 “Onlara, “Allah’ın sizi rızıklandırdığı şeylerden Allah yolunda harcayın” denildiği zaman, inkar edenler iman edenlere, “Allah’ın, dilemiş olsa kendilerini doyurabileceği kimselere mi yedireceğiz? Siz ancak apaçık bir sapıklık içindesiniz” derler.” Yâsîn, 36/47.

342 “Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da.” En’âm, 6/148.

343 “(Allah) onunla bir çoklarını saptırır, bir çoklarını da doğru yola iletir.” Bakara, 2/26.

يستخرج الدم منك ليخرج بخروج الدم العلة المهلكة من باطنك فالحجام خادم لك لا أنت خادم للحجام ولا يخرج الحجام عن كونه خادماً بأن يكون له غرض في أن يصنع شيئاً بالدم]

İşte bu misâl bu tarîkte şaşırıp dalâlete düşenlerin dalâllarını sana nümâyân eder kaldı ki senin mâlını ahz eden miskîn vâsıta-i mâl ile hubs-ı buhl ve imsâki ve hubb-ı dünyâyı senin bātınından istifâ eder, zîrâ ki sana mühlîklerdir fi'l-mesel kendisi kan alan haccâm gibidir ki senin cesedin-den kanı çıkarır tâ ki kanın hurûcuyla senin bātınından 'illet-i mühlîke hurûc ede ve bu haysiyyetiyle haccâm sana hizmetçidir ki sen ona hizmetçi değil sen ve haccâmın ve kana bir garazı olmak hâli dahi onu sana hizmetçi olmaktan çıkarmaz ya'nî senden ihrâc edecek kandan bir nesne işlemek garazı dahi sana hizmetçi olmaktan onu çıkarmaz ki o hâlde dahi yine sana hizmetçidir demek olur.

[ولما كانت الصدقات مطهرة للبواطن ومزكية لها عن خبائث الصفات امتنع رسول الله صلى الله عليه وسلم من أخذها وانتهى عنها كما نهى عن كسب الحجام وسماها أوساخ مال الناس وشرف أهل بيته بالصيانة عنها والمقصود أن الأعمال مؤثرات في القلب كما سبق في ربع المهلكات والقلب بحسب تأثيرها مستعد لقبول الهداية ونور المعرفة فهذا هو القول الكلبي والقانون الأصلي الذي ينبغي أن يرجع إليه في معرفة فضائل الأعمال والأحوال والمعارف]

Ve çün sadakât-ı mefrûza bevâtına mutahhire olup habâis-i [209] sıfât-tan bevâtına müzekkî bulundu, 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz onun ahzından imtinâ' etti ve kesb-i haccâmdan nehy olunduğu gibi ondan mün-tehî oldu ve ona "Mâl nâsın kiridir" diye ona ad koydu ve ondan sıyânet etmekle Ehl-i Beyti dahi müşerref kıldı. Ve'l-hâsıl bu bahsten murâd ve maksadımız odur ki a'mâl-i kalbde müessire olduklarını bildirmektir, ni-tekim rub'-ı mühlîkâtta beyânı mesbûk oldu. Ve te'sîrine göre kabûl-i hi-dâyet ve nûr-ı ma'rifete kalb-i insân müsta'idd olur. İşte fezâil-i a'mâl ve ahvâl ve ma'ârif-i ma'rifetinde ona mürâca'at lâzım gelen asl ve kânûn-ı esâsî ve kavîl-i küllî budur ya'nî işbu kavîl ve tafsîl kâ'ide-i küllî ve kânûn-ı aslîdir.

[ولنرجع الآن إلى خصوص ما نحن فيه من الصبر والشكر فنقول في كل واحد منهما معرفة وحال وعمل فلا يجوز أن تقابل المعرفة في أحدهما بالحال أو العمل في الآخر بل يقابل كل واحد منهما بنظيره حتى يظهر التناسب وبعد التناسب يظهر الفضل ومهما قوبلت معرفة الشاكر بمعرفة الصابر ربما رجعا إلى معرفة واحدة إذ معرفة الشاكر أن يرى نعمة العينين مثلاً من الله تعالى ومعرفة الصابر أن يرى العمى من الله وهما معرفتان متلازمان متساويتان هذا إن اعتبرنا في البلاء والمصائب قد بينا أن الصبر قد يكون على الطاعة وعن المعصية وفيهما يتحد الصبر

والشكر لأن الصبر على الطاعة هو عين شكر الطاعة لأن الشكر يرجع إلى صرف نعمة الله تعالى إلى ما هو المقصود منها بالحكمة والصبر يرجع إلى ثبات باعث الدين في مقابلة باعث الهوى فالصبر والشكر فيه اسمان لمسمى واحد باعتبارين مختلفين فثبات باعث الدين في مقاومة باعث الهوى يسمى صبراً بالإضافة إلى باعث الهوى ويسمى شكراً بالإضافة إلى باعث الدين إذ باعث الدين إنما خلق لهذه الحكمة وهو أن يصرع به باعث الشهوة وقد صرفه إلى مقصود الحكمة فهما عبارتان عن معنى واحد فكيف يفضل الشيء على نفسه]

İmdi biz mā-nahnü fîhi olan sadede dönüp bahsimizi tekmîl edelim ki sabr ve şükrün hangisi efdal olduğunu gösterelim ya'nî bu bâbda biz şöyle deriz ki ikisinin her birinde birer ma'rifet ve hâl ve 'amel vardır ve cāiz değildir ki birisinin ma'rifeti dīgerinin hâl veyāhūd 'ameline mukābele edelim, belki her biri nazîrine mukābele etmek vācibdir ki şükrün ma'rifeti sabrın ma'rifetine ve şükrün hālī sabrın hālīne ve şükrün 'ameli sabrın 'ameline mukābele etmek gerektir tā ki tenāsüb zāhir ola da ba'de't-tenāsüb fazl zāhir ola. Ve şākirin ma'rifeti sābirin ma'rifetine mukābele olundukça mümkün ki ma'rifet-i vāhideye rücū' eder, çünkü şākirin ma'rifeti odur ki meselā iki gözlerin ni'metini Allāhu ta'ālādan bilir ve sābirin ma'rifeti dahi körlüğü Allāhu ta'ālādan bilir ki bunlar iki ma'rifetlerdir ki yekdigere mütelāzım ve mütesāvilerdir ve bu hāl eğer belā ve mesāibde mu'teber olurlarsadır. Ve fî-mā tekaddem biz beyān etmişiz ki sabr ba'zen tā'at üzerine vāki' olur ve ba'zen ma'siyet üzerinden vāki' olur ki irtikāb etmemesi için sabr eder ve bunlarda sabr ve şükr ikisi müttehid olurlar, çünkü tā'ata sabr etmek tā'atın 'ayn-ı şükrüdür, çünkü şükr Allāhu ta'ālānın ni'metini bi-hasebi'l-hikme ondan maksūd olan nesneye sarf etmektir ve sabr bā'is-i hevā mukābelesinde bā'is-i dīnin sebātına rāci' olur. Ve bunda dahi ikisi ya'nî sabr ve şükr iki i'tibār-ı muhtelif ile bir müsemma-yı vāhide rāci' olarak iki isimlerdir ki bā'is-i hevāya izāfetle bā'is-i hevā mukāvemesinde olan bā'is-i dīnin sebātı "sabr" denilir ve bā'is-i dīne izāfetle ona "şükr" tesmiye olunur, çünkü bā'is-i dīn ancak bu hikmet için halk olunmuştur tā ki onunla bā'is-i şehveti sar' ede ve o hālde onu hikmetin maksūduna sarf etmiş olur ve bu takdīrde ikisi bir ma'nā-yı vāhiddin 'ibārettirler ve bir şey kendi nefsi üzerine nice tafdīl olunabilir.

[فإذا مجاري الصبر ثلاثة الطاعة والمعصية والبلاء وقد ظهر حكمهما في الطاعة والمعصية وأما البلاء فهو عبارة عن فقد نعمة والنعمة إما أن تقع ضرورية كالعينين مثلاً وإما أن تقع في محل الحاجة كالزيادة على قدر الكفاية من المال أما العينان فصبر الأعمى عنهما بأن لا يظهر الشكوى ويظهر الرضا بقضاء الله تعالى ولا يترخص بسبب العمى في بعض المعاصي وشكر

البصير عليهما من حيث العمل بأمرين أحدهما أن لا يستعين بهما على معصية والآخر أن يستعملهما في الطاعة وكل أحد من الأمرين لا يخلو عن الصبر فإن الأعمى كفي الصبر عن الصور الجميلة لأنه لا يراها والبصير إذا وقع بصره على جميل فصبر كان شاكراً لنعمة العينين وإن أتبع النظر كفر نعمة العينين فقد دخل الصبر في شكره وكذا إذا استعان بالعينين على الطاعة فلا بد أيضاً فيه من صبر على الطاعة ثم قد يشكرها بالنظر إلى عجائب صنع الله تعالى ليتوصل به إلى معرفة الله سبحانه وتعالى فيكون هذا الشكر أفضل من الصبر ولولا هذا لكانت رتبة شعيب عليه السلام مثلاً وقد كان ضريراً من الأنبياء فوق رتبة موسى عليه السلام وغيره من الأنبياء لأنه صبر على فقد البصر وموسى عليه السلام لم يصبر مثلاً ولكن الكمال في أن يسلب الإنسان الأطراف كلها ويترك كلحم على وضم وذلك محال جدالاً كل واحد من هذه الأعضاء آلة في الدين يفوت بفوتها ذلك الركن من الدين وشكرها باستعمالها فما هي آلة فيه من الدين وذلك لا يكون إلا بصبر]

Ve bu ta'rife nazaran sabrın mecârîsi üç oldu ki tâ'at ve ma'siyet ve belâdır. Ve sabr ve şükrün hükmleri tâ'at ve ma'siyette zâhirdir ve belâ ise fakd-ı ni'metten 'ibârettir. Ve o ni'met olur ki zarûrî vâkî' olur, meselâ iki gözün ni'metleri gibi ve olur ki mahall-i hâcette vâkî' olur ki mâldan kadr-i kifâyeye zâid olan şey gibi. Ve gözler ise onlardan körün sabr etmesi ancak şekvâyı izhâr etmemek ve Allâhu ta'âlânın kazâsına rızâ vermek ve körlük sebebi ile ba'zı ma'siyetlerde terahhus etmemektir. Ve basîrin onların üzerlerine şükrü min-haysü'l-'amel iki emr iledir ki birisi onlarla bir ma'siyet üzerine isti'âne etmemektir ve ikincisi onları tâ'atte isti'mâl etmektedir ve şol iki emrin her biri sabrdan hâlî olamaz, çünkü şahs-ı a'mâ suver-i cemîleye sabr etmekten müstekfî olmuştur, çünkü onları görmez ve şahs-ı basîr ise onun nazarı bir vech-i cemîl ve hûb-rûya düşerse sabr eder ve bu sabr ile gözlerin ni'metine şâkir olmuş olur ve eğer sabr etmeyip de [210] ittibâ'-ı nazar ederse gözlerin ni'metlerini küfr etmiş olur. İşte bu sûretle sabr onun şükründe dâhil olmuş olur. Ve kezâlik gözlerle bir tâ'at üzerine isti'âne ederse onda dahi sabr etmek bir emr-i lâzım ve lâbüddür, fakat dîger bir hâlî vardır ki onunla şükr sabrdan efdal olur ki ma'rifetullâha mütevassıl olmak için 'acâib-i sun'-ı ilâhîye bakar da onlara nazar etmekle o ni'metleri şükr etmiş olur ki bu hâssiyyetle şâkir sâbirden efdal olur ve bu hâl olmasaydı meselâ Şu'ayb 'aleyhi's-selâmın rütbesi körlüğü haysiyyetle enbiyâ-ı sâireden yüce olmak lâzım gelirdi ya'nî Mûsâ 'aleyhi's-selâm ile dîger peygamberân-ı 'izâmın rütbeleri fevkinde olmak lâzım gelirdi, çünkü kendisi fakd-ı basar üzerine şükr etmiştir ve fi'l-mesel Mûsâ 'aleyhi's-selâm buna sabr etmemiştir. Ve dahi kemâl ancak kâffe-i etrâfın selbinde olurdu ki ağaç üzerine asılı gelen pâre-i gûşt gibi vücûd-ı

insân-ı bî-'uzv ve bî-câriha kalmakla olurdu ve bununla kemâl olmak cidden muhâldir, çünkü a'zânın her biri dînde bir âlettir ki onun fevâtıyla dînden o rûkn fâit olur. Ve onun şükürü dînde âlet bulunduğuş nesnede isti'mâl etmekledir ki o dahi ancak sabr ile mümkün olabilir.

[وأما ما يقع في محل الحاجة كالزيادة على الكفاية من المال فإنه إذا لم يؤت إلا قدر الضرورة وهو محتاج إلى ما وراءه ففي الصبر عنه مجاهدة وهو جهاد الفقر ووجود الزيادة نعمة وشكرها أن تصرف إلى الخيرات أو أن لا تستعمل في المعصية فإن أضيف الصبر إلى الشكر الذي هو صرف إلى الطاعة فالشكر أفضل لأنه تضمن الصبر أيضاً وفيه فرح بنعمة الله تعالى وفيه احتمال ألم في صرفه إلى الفقراء وترك صرفه إلى التمتع المباح وكان الحاصل يرجع إلى أن شيئاً أفضل من شيء واحد وأن الجملة أعلى رتبة من البعض وهذا فيه خلل إذ لا تصح الموازنة بين الجملة وبين أعضائها]

Ve mahall-i hâcette vâki' olan sabr ise ki meselâ mâldan mikdâr-ı kifâ-yeye ziyâde olan nesnenin üzerine sabr etmek şânı gibi. Onun dahi tafsîli odur ki çün kendisi mikdâr-ı zarûrîden gayrı bir rızka nâil olmadı ve onun mâ-verâsına muhtâc bulunmuş, artık onun o nesnenin üzerine sabr etmiş üzerine sabr etmesi mücâhededir ki fakîrin cihâdı odur ki ve ziyâdenin vücûdu ni'mettir ve onun şükürü ancak onu hayrâta sarf etmek veyâhûd onu bir ma'siyette kullanmamaktır. Ve eğer o sabrı bu tâ'ata sarf olunan şükre izâfet olunursa şükür efdal kalır, çünkü sabra mutazammındır ve hem dahi Allâhu ta'âlânın ni'meti ile bir şâdlıktır ve fukarâyâ sarfında olan eleme dahi ihtimâl ve yüklenmek vardır ve tena'um-ı mübâh olan nesneye sarfının terki dahi sabr ecri verir. Ve bu yolda onun hâsılı o asl ki iki şey elbette bir şey'-i vâhiddeden efdaldır demek kazıyyesine râci' olmuş olur, zîrâ ki cümlelerin rütbesi onun ba'zından a'lâ ve erfa' olur. İşte bu hükmde dahi hâlel vardır, çünkü cümle ile onun eb'azı beyinde olan müvâzene sahîh değildir, zîrâ ki bir cümle aslen onun ba'zı eczâsıyla müvâzenesi câiz olmaz.

[وأما إذا كان شكره بأن لا يستعين به على معصية بل يصرفه إلى التمتع المباح فالصبر هنا أفضل من الشكر والفقر الصابر أفضل من الغني الممسك ماله الصارف إياه إلى المباحات لا من الغني الصارف ماله إلى الخيرات لأن الفقير قد جاهد نفسه وكسر نهمتها وأحسن الرضا على بلاء الله تعالى وهذه الحالة تستدعي لا محالة قوة والغني أتبع نهمته وأطاع شهوته ولكنه اقتصر على المباح والمباح فيه مندوحة عن الحرام ولكن لا بد من قوة في الصبر عن الحرام أيضاً إلا أن القوة التي عنها يصدر صبر الفقير أعلى وأتم من هذه القوة التي يصدر عنها الاقتصاد في التمتع على المباح والشرف لتلك القوة التي يدل العمل عليها فإن الأعمال لا تتراد

إلا الأحوال القلوب وتلك القوة حالة للقلب تختلف بحسب قوة اليقين والإيمان فما دل على زيادة قوة في الإيمان فهو أفضل لا محالة]

Ve eğer onun şükürü onunla bir ma'siyet üzerine isti'âne etmemekten 'ibâret ise ki tena''um-ı mübâha onu sarf etmek ister, işte burada sabr şükreden efdaldır ve fakîr-i sâbir bunda mālını imsāk ve mübâhâta sarf eden ganî-i mütena''imden efdaldır ki mālını hayrata sarf ve infāk eden ganî-i şâkirden efdal değildir, çünkü fakîr kendi nefsi ile mücâhede edip galebe-i şereh ü şehvetini kırmakla belâ-yı ilâhî üzerine rızâyı tahsîn etmiş ve bu hâlet ise lâ-mahâle bir kuvvete müsted'î olur. Ve ganî ve zengin olan kimse ise bunda kendi nefsinin şehrine ittibâ' edip şehvetine itâ'at etmiş velâkin mübâh üzerine iktisâr edip onunla menhiyyât ve muharremâta tecâvüz ve ta'addî etmemiştir ve mübâhta muharremâtta kifâyet eder bir hâl vardır ve ma'a-mâ fih yine harâm irtikâbından tecennüb etmek için ona kuvvet-i sabr gerektir. Velâkin o kuvvet ki fakîrin sabrı ondan sâdir olur bî-reyb mübâh üzerine iktisâr-ı tena''uma muktezî olan sabrın masdarı olan kuvveden etemm ve a'lâdır ve şeref ancak o kuvvet içindir ki 'amel ona delâlet eder, zîrâ ki a'mâl ancak ahvâl-i kulûb için murâd olunurlar ve o kuvvet kalbe bir hâlettir ki kuvve-i yakîn ve îmân hasebiyle muhtelif olur ve o ki îmânda bir ziyâde-i kuvveti delâlet eder, elbette efdaldır.

[وجميع ما ورد من تفضيل أجر الصبر على أجر الشكر في الآيات والأخبار إنما أريد به هذه الرتبة على الخصوص لأن السابق إلى أفهام الناس من النعمة والأموال الغنى بها والسابق إلى الأفهام من الشكر أن يقول الإنسان الحمد لله ولا يستعين بالنعمة على المعصية لا أن يصرفها إلى الطاعة فإذا الصبر أفضل من الشكر أي الصبر الذي تفهمه العامة أفضل من الشكر الذي تفهمه العامة وإلى هذا المعنى على الخصوص أشار الجنيد رحمه الله حيث سئل عن الصبر والشكر أيهما أفضل فقال ليس مدح الغني بالوجود ولا مدح الفقير بالعدم وإنما المدح في الاثنين قيامهما بشروط ما عليهما فشرط الغنى يصحبه فيما عليه أشياء ثلاث صفته وتمتعها وتلذذها والفقير يصحبه فيما عليه أشياء ثلاث صفته وتقبضها وتزعجها فإذا كان الاثنان قائمين لله تعالى بشرط ما عليهما كان الذي آلم صفته وأزعجها أتم حالاً ممن متع صفته ونعمه أو الأمر على ما قاله وهو صحيح من جملة أقسام الصبر والشكر في القسم الأخير الذي ذكرناه وهو لم يرد سواه ويقال كان أبو العباس بن عطاء قد خالفه في ذلك وقال الغني الشاكر أفضل من الفقير الصابر فدعا عليه الجنيد فأصابه ما أصابه من البلاء من قتل أولاده وإتلاف أمواله وزوال عقله أربع عشرة سنة فكان يقول دعوة الجنيد أصابني [211] ورجع إلى تفضيل الفقير الصابر على الغني الشاكر]

Ve şâkirin ecri üzerine sâbirin mezîd-i ecri ve ecr-i şükr üzerine ecr-i sabrın tafdîli hakkında âyât ve ahhârda vârid olan nusûs kâffesi buna mutazammındır ya'nî onlarla ancak 'ale'l-husûs bu rütbe murâd buyurulmuştur, çünkü ni'metten efhâm-ı nâssa sebkât eden ma'nâ emvâldir ve emvâl ile zengin olmak emridir ve şükrdan dahi efhâm-ı nâsa sebkât eden şey ancak insan kendi lisânıyla elhamdü lillâh demek kelâmıdır ve onunla ya'nî ni'met ile me'âsî üzerine isti'âne etmemek kazıyyesidir meğer ki o ni'meti tâ'ata sarf ede ki o hâlde sabr şükrdan efdal olur ya'nî 'âmmenin fehm ettikleri sabr 'âmmenin fehm ettikleri şükrdan efdaldır.

Ve Cüneyd-i Bagdâdî 'aleyhi'r-rahme çün şükr ile sabr üzerine ki hangisi efdaldır diye ondan sorulup istiftâ-yı rüchâniyyet vâki' oldu, 'ale'l-husûs bu ma'nâya işâret edip demiş ki "Zengine varlık ve yoksula yokluk medh değildir, Ancak onların ikisinde medh odur ki onlara vâcib bulunan şurûla kıyâm etmek şânıdır. Ve ganî ise onun sıfatına mülâyim olup ona vâcib bulunan eşyânın istishâb eder de o eşyâ onun sıfatına mülâyim olur da onu mütemetti' ve mütelezziz kılar. Ve fakîrin dahi ona vâcib bulunan eşyâdan birtakım eşyâ musâhabet eder ki o eşyâ onun sıfatına mülâyim olup da onu kabz ve iz'âc eder. Vaktâ ki çün ikisi Allâhu ta'âlâ için onlara vâcib bulunan şurût ile kâim olurlar, o vakte kendi sıfatını incitip iz'âc eden kimse kendi sıfatını mütemetti' ve mütena'im kılan kimseden hâlce etemm olur ya'nî fakîr-i sâbire sabrını tazyîk ve iz'âc eden havâdise mütehammil olup da kendi hâminden şekvâ etmez de bu bâbda olan Allâhu ta'âlânın kazâsına dahi hüsn-i rızâ eylerse o ganî-i mütena'im ki mâl ü menâlî için elhamdülillâh deyip velâkin o mâlî cihet-i birr ü hayra infâk etmez ve ma'siyete dahi onu sarf etmez, ancak onu mübâhâtta sarf etmek için imsâk eder, işte o ganîden efdaldır demiş." Olur ki ma'siyete 'adem-i sarfından dolayı şâkir olmuş olur ve sıfatı ki şâkirliktir. Çün o mâlî mübâhâtta sarf eder, onu ictinâb-ı me'âsîden dolayı mütemetti' ve mütelezziz kılmış olur. Ve fakîr-i sâbir ki sıfatı sabr olup o dahi mihân u meşâkkı gördükçe elbette mihen ü meşâkkı onun sabrını iz'âc ve tazyîk eder velâkin kendisi mesrûren çün tahammül edip kimseye bess-i şekvâ etmez, onu ni'met bilmiş bilir ve ona hüsn-i rızâ vermiş olur ki bu gibi fakîr-i sâbirin hâli o gibi ganî-i şâkirin hâminden daha ziyâde etemm olur demektir. Ve fi'l-vâki' emr dediği vech üzeredir ve hem dahi sahîhtir ve sabr u şükrün cümle-i aksâmından kısm-ı ahîrde bizim zikr ettiğimiz akvâlin cümlesindendir, belki kendisi ancak onu murâd etmiş ki bu kelâm ile onun mâ-'adâsı başka bir şey murâd etmemiştir.

Ve dahi denilir ki Ebü'l-'Abbās b. el-'Atā bu kavilde ona muhālefet edip ganî-i şâkir fakîr-i sâbirden efdaldır dedikte Cüneyd 'aleyhi'r-rahme onu beddu'â edip ve çün Ebü'l-'Abbās'a katl-i evlād ve itlāf-ı emvāl ve zevāl-i 'akldan isābet eden mesāib ve belālār isābet etti tā ki on dört sene o devāhîde giriftār kaldı ve "Bana Cüneyd'in bir beddu'ası isābet etti" derdi. O vakt ganî-i şâkirin üzerine fakîrin sâbirin tafdîli sözüne dönüp rücu' etti ya'nî ondan sonra fakîr-i sâbir ganî-i şâkirden efdaldır demeye başlamış.

[ومهما لاحظت المعاني التي ذكرناها علمت أن لكل واحد من القولين وجهاً في بعض الأحوال فرب فقير صابر أفضل من غني شاكراً كما سبق ورب غني شاكراً أفضل من فقير صابر وذلك هو الغني الذي يرى نفسه مثل الفقير إذ لا يمسك لنفسه من المال إلا قدر الضرورة والباقي يصرفه إلى الخيرات أو يمسكه على اعتقاد أنه خازن للمحتاجين والمساكين وإنما ينتظر حاجة تسنح حتى يصرف إليها ثم إذا صرف لم يصرفه لطلب جاه وصيت ولا لتقليد منه بل أداء الحق لله تعالى في تفقد عباده فهذا أفضل من الفقير الصابر]

Ve bu zikr ettiğimiz ma'ānîyi sen mülāhaza ettikçe bilirsin ki işbu iki kavlin her birine ba'zı ahvâlde birer vech vardır ola ki fakîr-i sâbir vech-i mesbûk üzere ganî-i şâkirden efdaldır ve ola ki ganî-i şâkir fakîr-i sâbirden efdaldır. Velâkin o ganî-i şâkir ancak o kimsedir ki kendi nefsinin fakîr gibi görür ki kendi nefsinin mālдан mikdār-ı zarûrîden gayrı bir şey tutmaz ki mikdār-ı zarûrîden bâkî kalan şey hayrâta sarf eder veyāhüd mesākîn ve muhtācîne saklar da kendi nefsinin hazînedâr i'tikādıyla onu tutup onda zuhûr-ı hâceti gözler tā ki o hâcâta o tuttuğu māl sarf ede ve o dahi taleb-i sîr ü cāh ve taklîd-i minnet gibi onun sarfında bir günā hâlet vukû'a getirilmez de ancak 'ibādî tefakküdünde Allāhu ta'ālânın hakkı edāsı için ona el koymuş ola ki bu ganî-i şâkir fakîr-i sâbirden efdal olur.

[إفإن قلت فهذا لا يثقل على النفس والفقير يثقل عليه الفقر لأن هذا يستشعر لذة القدرة وذاك يستشعر ألم الصبر فإن كان متألماً بفراق المال فينجبر ذلك بلذته في القدرة على الإنفاق فاعلم أن الذي تراه أن من ينفق ماله عن رغبة وطيب نفس أكمل حالاً ممن ينفقه وهو بخيل به وإنما يقطع عنه نفسه قهراً وقد ذكرنا تفصيل هذا فيما سبق من كتاب التوبة فيإيلام النفس ليس مطلوباً لعينه بل لتأديبها وذلك يضاهي ضرب كلب الصيد والكلب المتأدب أكمل من الكلب المحتاج إلى الضرب وإن كان صابراً على الضرب]

Ve eğer sen bu şey nefse girān gelmez ve yoksulluk fakra girān gelir, çünkü bu zengin kudretin lezzetini istiş'ār eder ve kezā elem-i sabrî istiş'ār eyler ve bi'l-farz firāk-ı māl ile müteallim ise velâkin infāk için kudrette olan lezzeti ile elemi müncebir olur der isen burasını dahi sen şöylece bil

ki bizim gördüğümüz veche göre o ki kendi mālını tīb-i nefis ve ragbet ile infāk eder, elbette bahîl olup da onu kahren kesip infāk eden adamın hā-linden onun hāli daha ziyāde kāmildir. Ve bunun tafsilini biz fī-mā sebak tevbe kitābında zikr etmişiz, çünkü nefsin ilāmı la'īne matlūb değildir, ancak onun te'dibi için matlūb olur ve o dahi kelb-i saydın darbına müşābih olur ki kelb-i müteeddib darba muhtāc olan kelbden ekmeldir velev ki darb üzerine sabr edicidir.

[ولذلك يحتاج إلى الإيلاء والمجاهدة في البداية ولا يحتاج إليهما بل النهاية أن يصير ما كان مؤلماً في حقه لذيداً عنده كما يصير التعلم عند الصبي العاقل لذيداً وقد كان مؤلماً له أولاً ولكن لما كان الناس كلهم إلا الأقلين في البداية بل قبل البداية بكثير كالصبيان أطلق الجنيد القول بأن الذي يؤلم صفته أفضل وهو كما قال صحيح فيما أراه من عموم الخلق فإذا [212] كنت لا تفصل الجواب وتطلقه لإرادة الأكثر فأطلق القول بأن الصبر أفضل من الشكر فإنه صحيح بالمعنى السابق إلى الأفهام]

Ve onun için bidāyette ilām ve mücāhedeye muhtāc olur da nihāyette ilām ve mücāhedeye muhtāc olmaz, belki onun hakkında mü'lim olan şey nihāyede onun 'inde lezīz olur, nitekim ta'allūm-i sabi-i 'ākıl ki 'indinde lezīz olur o hāl ile ki evvel-i emrde ona mü'lim idi velākin zümre-i kalīlenin mā-'adāsı kaffe-i nās bidāyette ve belki bidāyetten pek çok akdem sıbyān gibi olunca Cüneyd-i Bagdādī 'aleyhi'r-rahme kavli itlāk edip dedi ki "O ki sıfatını ilām eder, efdaldır." Ve fī'l-vāki 'umūm-ı halktan onun murād ettiği nesnede onun dediği gibidir, kaldı ki eğer sen irāde-i ekser için kavlı itlāk edip de tafsil etmez isen hemān kavlı bī-kayd ve bī-tafsil itlāk edip sabr şükreden efdaldır de, zīrā ki efhāma sābık olan ma'nā ile sahīhtir.

[فإذا أردت التحقيق ففصل فإن للصبر درجات أقلها ترك الشكوى مع الكراهية ووراءها الرضا وهو الرضا وهو مقام وراء الصبر ووراء الشكر على البلاء وهو وراء الرضا إذ الصبر مع التألم والرضا يمكن بما لا ألم فيه ولا فرح والشكر لا يمكن إلا على محبوب مفروح به وكذلك الشكر درجات كثيرة ذكرنا أقصاها ويدخل في جملتها أمور دونها فإن حياء العبد من تتابع نعم الله عليه شكر ومعرفته بتقصيره عن الشكر شكر والاعتذار من قلة الشكر شكر والمعرفة بعظيم حلم الله وكنف ستره شكر والاعتراف بأن النعم ابتداء من الله تعالى من غير استحقاق شكر والعلم بأن الشكر أيضاً نعمة من نعم الله وموهبة منه شكر وحسن التواضع للنعم والتذلل فيها شكر وشكر الوسائط شكر إذ قال عليه السلام "من لم يشكر الناس لم يشكر الله وقد ذكرنا حقيقة ذلك في كتاب أسرار الزكاة وقلة الاعتراض وحسن الأدب بين يدي المنعم شكر وتلقي النعم بحسن القبول واستعظام صغيرها شكر]

Ve eğer tahkiki ister isen kavilde tafsîl eyle, zîrâ ki sabr için dereceler vardır ve en ziyâde ekalleri olan derece ise kerâhiyyetle berâber şekvâyı terk etmektir ki onun ardında rızâ derecesi vardır ve o dahi sabrın ardında bir makâmıdır ki onun verâsında belâ üzerine şükr etmek derecesidir ki bu makâm dahi rızânın ardındadır, çünkü sabr teellüm iledir ve rızâ ise ancak ferah ve elemi olmayan nesne ile olur. Ve şükr dahi ancak mefrûhun bih olan mahbûb üzerine vukû'u mümkündür ki mekrûh ve nâhoş olan bir nesnenin üzerine vukû'u gayr-i mümkündür. Ve kezâlik şükrün dahi pek çok dereceleri vardır ki biz onun aksâsını zikr etmişiz ve onun cümlesinde onun mâ-dünü bulunan birtakım umûr dâhil olurlar şöyle ki insânın ona Allâhu ta'âlânın ni'amı tetâbu'undan olan utanmaklığı şükrdür ve şükrden takîrinin vukû'una hâsıl olan ma'rifeti dahi şükrdür ve dahi killet-i şükrden vâki' olan i'tizârı şükrdür ve dahi Allâhu ta'âlâ 'izâm-ı hilm ve setr-i kenefinin ma'rifeti şükrdür ve dahi min-gayri istihkâk kâffe-i ni'am Allâhu ta'âlânın tarafından ibtidâ ihsân buyurulduğunun i'tirâfı şükrdür ve şükr dahi ni'am u mevâhib-i ilâhiyyeden bir ni'met ve mevhibe-i hâssa olduğunun 'ilmi şükrdür ve ni'amda tezellül ve onun için ya'nî ni'met için hüsn-i tevâzu' dahi şükr ve vâsıtaların şükrü dahi şükrdür, çünkü 'aleyhi's-selâm efendimizin hadîs-i şerîfinde buyurmuş ki “مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ” ya'nî “Kim ki nâsı şükr etmez, Allâhu ta'âlâyı şükr etmez.” Ve bunun hakîkatini kitâb-ı esrâr-ı zekâtta biz zikr etmişiz. Ve mün'imin huzûrunda killet-i i'tirâz ve hüsn-i edeb dahi şükrdür ve hüsn-i kabûl ile ni'amın telakkîsiyle sagîrlerinin isti'zâmı dahi şükrdür.

[وما يندرج من الأعمال والأحوال تحت اسم الشكر والصبر لا تنحصر آحادها وهي درجات مختلفة فكيف يمكن إجمال القول بتفضيل أحدهما على الآخر إلا على سبيل إرادة الخصوص باللفظ العام كما ورد في الأخبار والآثار وقد روي عن بعضهم أنه قال رأيت في بعض الأسفار شيخاً كبيراً قد طعن في السن فسألته عن حاله فقال إني كنت في ابتداء عمري أهوى ابنة عم لي وهي كذلك كانت تهواني فاتفق أنها زوجت مني فليلة زفافها قلت تعالى حتى نحیی هذه الليلة شكراً لله تعالى على ما جمعنا فصلينا تلك الليلة ولم يتفرغ أحدنا إلى صاحبه فلما كانت الليلة الثانية قلنا مثل ذلك فصلينا طول الليل فمئذ سبعين أو ثمانين سنة نحن على تلك الحالة كل ليلة أليس كذلك يا فلانة قالت العجوز هو كما يقول الشيخ فانظر إليهما لو صبرا على بلاء الفرقة أو لو لم يجمع الله بينهما وانسب صبر الفرقة إلى شكر الوصال على هذا الوجه فلا يخفى عليك أن هذا الشكر أفضل فإذن لا وقوف على حقائق المفضلات إلا بتفضيل كما سبق والله أعلم]

Ve sabr ve şükr esmâsı tahtında a'mâl ü ahvâlden münderic olan şey onun âhâdı hasr olamaz, derecât-ı muhtelifedirler ve öyle oldukları hâlde onların birisinin diğerine tafdîlinde kavlin icmâli nice mümkün olur meğer ki ahhâr ve âsârda vârid olduğu vech üzere lafz-ı 'âmm ile irâdet-i husûs sebîli üzere ola. Ve dahi ba'zu's-sulehâ üzerine mervî olup demiş ki "Benim ba'zı esfârımda kebîrû's-sinn bir şeyh-i mu'ammer ve pîr-i sâl-hordeyi gördüm ve onun hâli üzerine suâl ettiğimde bana nakl edip dedi ki "Benim ibtidâ-yı 'ömr ve 'unfuvân-ı şebâbımda benim bir 'ammzâde kızımı severdim ve o dahi beni severdi ve ittifâkan benden mütezevvice olunca onun zifâfı gecesinde ona dedim ki "İşbu ni'met-i nikâh ile beynimizde Allâhu ta'âlânın cem' ettiğine şükr etmek için gel bu geceyi ihyâ edelim." Ve o dahi muvâfakat ettiğinden ikimiz sabâha kadar namâz kılıp 'ibâdet etmekle o gecede birimiz sâhibine fârig olamadı ve ikinci gece olunca yine böylece söyleyip gecemizi tamâmen ihyâ ettik ve yetmiş seksen seneden beri beher gece biz bu hâlet üzere bulunuyoruz. Ey fülâne, böyle değil midir?" diye zevcesini istişhâd ve o dahi "Şeyh dediği gibidir" diye onu tasdik etti. Artık bak ki Allâhu ta'âlâ onların beyinlerinde cem' etmemiş olsaydı ve belâyı firkat üzerine sabr etmiş olsaydılar o bâbda olan hâlleriyle firkatın sabrı bu şükr-i visâle nisbet eyle de gör ki o vakt işbu vech sana mahfî kalmaz ve bu yüzden işbu şükr sabrdan efdal olduğuna bir şübhe kalmaz, kaldı ki böyle bir tafdîl olmadıkça hakâyık mufassalât üzerine vukûf olmaz ve Allâhu ta'âlâ savâba a'lemidir. [213]

KİTĀBU'L-HAVFİ VE'R-RECĀİ VE HÜVE'L-KİTĀBU'S-SĀLİSÜ
MİN RUB'İ'L-MÜNCİYĀTİ MİN KİTĀBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DĪN

[كتاب الخوف والرجاء وهو الكتاب الثالث من ربيع المنجيات من كتاب إحياء علوم الدين]

İşbu kitāb havf ve recā kitābıdır ki rub'-ı mün-ci-yâtın üçüncü kitābıdır. İhyāu 'Ulūmī'd-Dīn adlı olan kitābın kütübü cümlesindendir.

[بسم الله الرحمن الرحيم]

[الحمد لله المرجو لطفه وثوابه المخوف مكره وعقابه الذي عمر قلوب أوليائه بروح رجائه حتى ساقهم بلطائف آلائه إلى النزول بفنائيه والعدول عن دار بلائه التي هي مستقر أعدائه وضرب بسيط التخويف وزجره العنيف وجوه المعرضين عن حضرته إلى دار ثوابه وكرامته وصدّهم عن التعرض لأئمتّه والتهدف لسخطه ونقمته قوداً لأصناف الخلق بسلاسل القهر والعنف وأزمة الرفق واللطف إلى جنته والصلاة والسلام على محمد سيد أنبيائه وخير خليقته وعلى آله وأصحابه وعترته]

Musannif-i merhūm işbu kitāb-ı yūmn-nisābı kendi sünen-i müstetābı üzere kasd-ı ecr ve mezīd-i sevāb niyyet-i hayriyyesiyle besmele-i şerife ile feth ü küşād ettikten sonra 'ale'd-devām zīb-i zebān-ı hāss u 'āmm ve farīza-i rakabe-i ehl-i İslām olan kelime-i hamd ü senāsım dahi terdīf ve irād edip buyurdu ki lutf ve sevābı mercū ve mekr u 'ikābı muhavvif olan Hazret-i Rahīm-i Girdigār ve 'azīm-i perverdigār olan Allāhu 'azīmü'ş-şā-na hemīşe hamd olsun ki kulüb-i evliyāsı onun rūh-ı recāsı ile ta'mīr edip tā ki onun lutf-ı ālā vü ni'amı ile onları onun fenāsına nüzūl ve müstekarr-ı a'dāsı olan dār-ı belāsından 'udūl etmeye sevk ve tesyīr etti ve onun hazret-i 'aliyyesinden mu'rız olanların dahi yüzlerine sıyāt-ı tahvīf ve zecr-i 'anīf ile darb edip rûları ragmen ve kahren tarīk-i bevār u mihnetten rāh-ı necāt ve semt-i rāhat ve hāne-i sevāb u kerāmetine tahvīl ve tahrīf ile cehele-i 'abīdi onun eimmesine ta'arruz ve hevā ve hevesleriyle sehat u nıkmetine kendi nefsleriyle teheddūf eylemekten sadd u men' eyledi ki bu kaffe-i fazl u ihsānı ancak sunūf-ı halkı ezme-i rıfk u lutf ve selāsıl-i kahr u 'unf ile kendi cennetine kavd ve keşīde etmek içindir. Ve bu sa'ādet-i 'uzmān-ın vāsita-i kübrāsı ve māye-i rahmet-i 'amīmenin üss ü esāsı olup sūrūr-ı enbiyā vü asfiyā ve hayyiret-i halkı bulunan nebī-i 'ālī-cāhımız efendimiz Hazret-i Muhammed el-Mustafā ile onun āl ü ashāb ve 'atiret-i pūr-vefā-larına dahi dāimen ve müstemirren onların kadr-i vālālarına sezā ve lāyık olan salavāt ve teslīmāt ve tahiyyāt-ı tayyibāt olsun.

[أما بعد فإن الرجاء والخوف جناحان بهما يطير المقربون إلى كل مقام محمود ومطيتان بهما يقطع من طرق الآخرة كل عقبة كسود فلا يقود إلى قرب الرحمن وروح الجنان مع كونه بعيد الأرجاء ثقیل الأعباء مجفوفاً بمكاره القلوب ومشاق الجوارح والأعضاء إلا أزمة الرجاء ولا يصد عن نار الجحيم والعذاب الأليم مع كونه محفوفاً بلطائف الشهوات وعجائب اللذات إلا سياط التخويف وسطوات التعنيف فلا بد إذن من بيان حقيقتهما وفضيلتهما وسبيل التوصل إلى الجمع بينهما مع تضادهما وتعاندهما ونحن نجمع ذكرهما في كتاب واحد يشتمل على شطرين الشطر الأول في الرجاء والشطر الثاني في الخوف الشطر الأول في الرجاء]

Pes ez-în ma'lûm ola ki recâ-yı 'afv ve havf-ı 'azâb iki kanattırlar ki onlarla zümre-i mukarrebîn her bir makâm-ı mahmûda uçup pervâz ederler ve onlar yine iki merkûb ve matiyyelerdir ki onlarla turuk-ı âhiretten her bir 'akabe ve meşakkatli sarp yokuşu kesip kat' olunur. Ve kurb-ı Rahmân ve rûh-ı cinâna bendegân-ı cürmkârândan mekârih-i kulûb ile mahfûf ve meşâkk-ı cevârih ü 'a'zâ ile melfûf olarak bir mahall-i ba'îdü'n-nevâhî ve'l-etraf ve sakîlü'l-a'bâ ve'l-asnâf olduğu hâlde 'ibâdı ona çekip götüren ancak ezme-i recâdır ve letâif-i şehvât ve 'acâib-i lezzât ile mahfûf olan nâr-ı cahîm ve 'azâb-ı elîmden sadd u men' eden şey dahi ancak sıyât-ı tahvîf ve satavât-ı ta'nîftir. Ve böyle olunca onların hakikatlerinin beyânıyla fazîletlerinin ta'rîfî emr-i lâzım u mühimm ü lâbüddür ve kezâlik beynlerinde cem' etmek yolunun beyânı dahi lâzımdır, hâlbuki beynlerinde ta'ânüd ve müzâdedet vardır ve ma'a-zâlik insânda ictimâ'ları emr-i mühimm ü lâbüddür. Ve biz isek onların zikrlerini iki şatra müştemil bir kitâb-ı vâhidde cem' edeceğiz [214] şöyle ki şatr-ı evvel recâda ola ve şatr-ı sâni havfta ola.

[أما الشطر الأول فيشتمل على بيان حقيقة الرجاء وبيان فضيلة الرجاء وبيان دواء الرجاء والطريق الذي يجتلب به الرجاء]

Ve şatr-ı evvel ise ki recâda idi hakikat-i recânın beyânına ve fazîlet-i recânın beyânına ve devâ-yı recâ ile onunla recâ celb olunur yolun beyânına müştemildir.

Beyānu Hakîkati'r-Recâi

[بيان حقيقة الرجاء]

[اعلم أن الرجاء من جملة مقامات السالكين وأحوال الطالبين وإنما يسمى الوصف مقاماً إذا ثبت وأقام وإنما يسمى حالاً إذا كان عارضاً سريع الزوال وكما أن الصفرة تنقسم إلى ثابتة كصفرة الذهب وإلى سريعة الزوال كصفرة الوجل وإلى ما هو بينهما كصفرة المريض]

Ve hakikat-i recânın beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki recā makāmât-ı sâlikînin cümlesindendir ve hem dahi ahvâl-i tâlibîndendir ve vasf ancak o zamânda “makâm” ile tesmiye olunur ki mevsûfta sebât ve ikâmet etmiştir ve dahi ancak o zamânda “hâl” ile tesmiye olunur ki serî‘atü’z-zevâl bir ‘ârız olmuş ise. Ve sarılık-ı sâbite ki altın sarılığı gibi ve serî‘atü’z-zevâle ki korkuluk sarılığı gibi ve ikisi beyninde bulunan bir hâle ki hastalık sarılığı gibi aksâma münkasım olur.

[فكذلك صفات القلب تنقسم هذه الأقسام فالذي هو غير ثابت يسمى حالاً لأنه يحول على القرب وهذا جار في كل وصف من أوصاف القلب وغرضنا الآن حقيقة الرجاء فالرجاء أيضاً يتم من حال وعلم وعمل فالعلم سبب يثمر الحال والحال يقتضي العمل وكان الرجاء اسماً للحال من جملة الثلاثة]

İşe sıfât-ı kalb dahi bu aksâma münkasım olurlar ve o ki sâbit değildir, ona hâl denilir, çünkü karîben mütehavvel olur ve bu kısım ise evsâf-ı kalbin her birinde cārî olur velâkin el-hâletü hâzihi bizim garazımız ancak hakikat-i recânın beyanıdır. Ve recā ise o dahi hâl ve ‘ilm ve ‘amelden tamām olur ki ‘ilm öyle bir sebebedir ki hâli ismâr eder ve hâl dahi ‘amele muktezî olur ve sanki recā işbu selâseden hâlin ismidir.

[وبيانه أن كل ما يلاقيك من مكروه ومحجوب فينقسم إلى موجود في الحال وإلى موجود فيما مضى وإلى متظر في الاستقبال فإذا خطر ببالك موجود فيما مضى سمي ذكراً وتذكراً وإن كان من خطر بقلبك موجوداً في الحال سمي وجداً وذوقاً وإدراكاً وإنما سمي وجداً لأنها حالة تجدها من نفسك وإن كان قد خطر ببالك وجود شيء في الاستقبال وغلب ذلك على قلبك سمي انتظاراً وتوقعاً فإن كان المنظر مكروهاً حصل منه ألم في القلب سمي خوفاً وإشفاقاً وإن كان محبوباً حصل من انتظاره وتعلق القلب به وإخطار وجوده بالبال لذة في القلب وارتياح سمي ذلك الارتياح رجاء فالرجاء هو ارتياح القلب لانتظار ما هو محبوب عنده]

Ve onun beyânı ise o dahi bu vechledir ki dünyâda her ne mekrûh ve mahbûb ki sana mülâkî olur, lâ-mahâle yâ hâlen mevcûd veyâ geçen zamânda mevcûd veyâ gelecek zamânda onun vücûdu istikbâlen muntazır olan bir şeye münkasım olurlar. Ve çün geçmiş olan zamânda mevcûd olan bir şey senin hâtırına gelip hutûr eder ona “zıkr” ve “tezekkür” denilir. Ve eğer senin kalbine hutûr eden şey hâl-i hâzırda mevcûd ise ona “vecd” ve “zevk” ve “idrâk” tesmiye olunur. Ve “vecd” ile tesmiyesi ancak o haysiyetledir ki, çünkü o böyle bir hâlettir ki hâlen kendi nefsinden onu bulursun. Ve eğer senin hâtırına hutûr eden nesne istikbâlen vücûdu muntazır bir şey ise ve onun vücûdu senin kalbine gâlib geldiyse ona “intizâr” ve “tevakku” denilir. Ve o muntazar olan şey eğer bir mekrûh ve nâhoş ise ondan kalbde bir renc ve elem hâsıl olur ki ona “havf” ve “işfâk” denilir. Ve eğer bir sevgili ve mahbûb ise onun intizârından ve kalbin ona vâkî olan ta'allukundan ve hâtıra vücûdu ihtârından kalbde bir lezzet ve irtiyâh hâsıl olur ve o irtiyâha “recâ” denilir ya'nî “recâ” ile tesmiye olunur. Kaldı ki recâ, kalbin 'indeinde mahbûb olan nesnenin intizârına kalbe hâsıl olan irtiyâhtır ki gönül onunla râhat ve âsûde olur, husûl ve vücûdundan emîn ve mutmainn ve şādân olur demektir.

[ولكن ذلك المحبوب المتوقع لا بد وأن يكون له سبب فإن كان انتظاره لأجل حصول أكثر أسبابه فاسم الرجاء عليه صادق وإن كان ذلك انظاراً مع انخرام أسبابه واضطرابها فاسم الغرور والحمق عليه أصدق من اسم الرجاء وإن لم تكن الأسباب معلومة الوجود ولا معلومة الانتقاء فاسم التمني أصدق على انتظاره لأنه انتظار من غير سبب وعلى كل حال فلا يطلق اسم الرجاء والخوف إلا على ما يتردد فيه أما ما يقطع به فلا إذا لا يقال أرجو طلوع الشمس وقت الطلوع وأخاف غروبها وقت الغروب لأن ذلك مقطوع به نعم يقال أرجو نزول المطر وأخاف انقطاعه]

Velâkin lâbüddür ki o mahbûb-ı muntazar u mütevakka' için bir lüzûmu sebeb olur ki eğer onun intizârı onun ekser-i esbâbının husûlünden dolayı ise o hâlde ism-i “recâ” onun üzerine sâdık olur ve eğer onun o intizârı onun esbâbının inhirâm ve ıztırâbıyla ma'an vâkî oluyor, ona ism-i “gurur”. Ve humk ism-i recâdan daha ziyâde asdaktır ve eğer esbâbının vücûd u intifâsı nâ-ma'lûm ise o hâlde onun intizârına ism-i temennî daha ziyâde sâdık olur, çünkü sebebsiz bir intizârdır. Ve 'alâ-küllî hâl ism-i recâ ve havf ancak onun vücûduyla tereddüd vâkî olan nesne için itlâk olunur. Ammâ o ki onun vücûduyla kat' olunur da onda bir tereddüd olmaz, ona recâ ve havf nâmları [215] itlâk olunmaz, çünkü tulû'-ı âfitâb vaktinde hürşidin tulû'unu recâ ederim denilmez ve güneşin gurûbu vaktinde gurûb-ı şemsten korkarım denilmez, zîrâ bu tulû' ve gurûb muhakkak ve maktû'un fih olup mütereddün

fîh değildir. Evet, bulutun tekâsüründe nüzûl-ı bârânı recâ ederim denilir ve zehâb-ı sehâbda inkitâ'-ı matardan havf ederim denilir.

[وقد علم أرباب القلوب أن الدنيا مزرعة الآخرة والقلب كالأرض والإيمان كالبذر فيه والطاعات جارية مجرى تقليب الأرض وتطهيرها ومجرى حفر الأنهار وسياقة الماء إليها والقلب المستهتر في الدنيا المستغرق بها كالأرض السبخة التي لا ينمو فيها البذر ويوم القيامة يوم الحصاد ولا يحصد أحد إلا ما زرع ولا ينمو بذرٌ في أرضٍ سبخةً فينبغي أن يقاس رجاء العبد المغفرة برجاء صاحب الزرع فكل من طلب أرضاً طيبةً وألقى فيها بذراً جيداً غير عفنٍ ولا مسوسٍ ثم أمدّه بما يحتاج إليه وهو سوق الماء إليه في أوقاته ثم نقى الشوك عن الأرض والحشيش وكل ما يمنع نبات البذر أو يفسده ثم جلس منتظراً من فضل الله تعالى دفع الصواعق والآفات المفسدة إلى أن يتم الزرع ويبلغ غايته سمي انتظاره رجاءً وإن بث البذر في أرضٍ صلبةٍ سبخةٍ مرتفعةٍ لا ينصب إليها الماء ولم يشتغل بتعهد البذر أصلاً ثم انتظر الحصاد منه سمي انتظاره حمقاً وغروراً لا رجاءً وإن بث البذر في أرضٍ طيبةٍ ولكن لا ماء لها وأخذ ينتظر مياه الأمطار حيث لا تغلب الأمطار ولا تمتنع أيضاً سمي انتظاره تمنياً لا رجاءً]

Ve erbâb-ı kulüb bilmişler ki dünyâ âhiretin mezra'asıdır ve gönül tarla gibidir ve îman dahi tarlada ekilen tohum gibidir ve tâ'ât-ı câriye dahi tarlanın kalb ve tathîri ve ona enhârın hafr ve suyun sevki mecrâlarında cârî olurlar. Ve dünyâyâ müstehtir ve onunla müstagrak bulunan gönül zemîn-i şüreye benzer ya'nî içinde ekin bitmez olan zemîn-i şüre gibidir ve kıyâmet günü biçin gününe benzer. Ve bir kimse ancak kendi ektiğini biçer ve ekin ancak îmanın tohumundan nümüvv bulur. Ve hubs-i kalb ve sū-i ahlāk ile berâber îmanın nef' ettiği az olur, nitekim ki zemîn-i şürda tohum nümüvv etmez. İşte lâıyk odur ki 'abdin magfirete olan recâsı sâhib-i zer'in recâsına mukâyese oluna ki her kim ki güzel bir tarlayı taleb edip de onda bozulmamış bir güzel tohum eker sonra muhtâc bulunduğu imdâd ile onu imdâd eder ki vakt ü zamânında ona suyu sevk edip tarladan giyâh ve dikenleri koparıp temyîz ve tenkiye eder de tohumun nebâtına mâni' ve zer'in fesâdını mücib olan şeyleri ekinden men' eylerse sonra oturup fazl-ı ilâhîden def'-i savâ'ık ve âfât-ı müfsideyi emel edip de zer'in tamâm ve gâyesini bulmaya fazl-ı rabbânîye muntazır olursa onun işbu intizârı "recâ" tesmiye olunur. Ve eğer tohumu bir zemîn-i şûra ve katı ve mürtefi'ada ekip ki o tarlaya su değmez ve tohumun ta'ahhüdüne aslâ iştigâl etmeyip bî-ta'ahhüd olarak onun hasâdını gözetirse onun o intizârı "humk" ve "gurur" tesmiye olunur ki ona "recâ" denilmez. Ve eğer tohumu susuz ve 'iddî bir güzel tarlada ekip onda fi'l-gâlib bârân gelmediği bir

evânda yağmur yağmaya muntazır olur ve o mevsimde nüzûl-i emtâr dahi mümteni' olmazsa onun bu intizârı "temennî" tesmiye olunur ona "recâ" denilmez.

[فإذا اسم الرجاء إنما يصدق على انتظاره محبوب تمهدت جميع أسبابه الداخلة تحت اختيار العبد ولم يبق إلا ما ليس يدخل تحت اختياره وهو فضل الله تعالى بصرف القواطع والمفسدات فالعبد إذا بث بذر الإيمان وسقاه بماء الطاعات وطهر القلب عن شوك الأخلاق الردئية وانتظر من فضل الله تعالى تثبيته على ذلك إلى الموت وحسن الخاتمة المفضية إلى المغفرة كان انتظاره رجاء حقيقيا محمودا في نفسه باعثا له على المواظبة والقيام بمقتضى أسباب الإيمان في إتمام أسباب المغفرة إلى الموت وإن قطع عن بذر الإيمان تعهده بماء الطاعات وترك القلب مشحونا برذائل الأخلاق وانهمك في طلب لذات الدنيا ثم انتظر المغفرة فانتظاره حمق وغرور قال صلى الله عليه وسلم "الأحمق من اتبع نفسه هواها وتمنى على الله الجنة" وقال تعالى ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيَا﴾ وقال تعالى ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا﴾ وذم الله تعالى صاحب البستان إذا دخل جنته وقال ﴿وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَنْ تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا﴾]

Ve öylece senin ma'lûmun olıcak bil ki ism-i recâ ancak 'abdin ihtiyârı altında olan cemî'-i esbâb-ı dâhiliyyesi müheyyâ ve mümeşhed olan mahbûbun intizârına sâdık olur ki kâffe-i esbâbından ancak onun taht-ı ihtiyârında olmayan şey kalmış ki sarf-ı kavâtı' ve müfsidâta olan fazl-ı Bârî'dir. İşte bunun gibi 'abd eğer tohm-ı îmânı kalbin zemîninde ekip bezr etti ve onu mâ-ı tâ'ât ile sulayıp kalbi dahi ahlâk-ı rediyye dikeninden pâk ve tâhir etti ve ölûme dek üzerine devâm ve sebâtıyla magfirete müfzî olan hüsn-i hâtimeyi fazlullâhtan recâ ve intizâr ettiyse onun o intizârı recâ-yı hakîkî olur ki fî-nefsihi mahmûd ve memdûh olup ve ölûme değin esbâb-ı magfiretin itmâmında esbâb-ı îmânın muktezâlarına kıyâm ve muvâzabeye bâ'is olur. Ve eğer tohm-ı îmân üzerine mâ-ı tâ'ât ile olan ta'ahhüdü kesip kat ettiyse veyâhüd kalbi rezâil-i ahlâk ile memlû ve meşhûn bırakıp da lezzât-ı dünyânın talebinde münhemik olduysa sonra bu hâl ile berâber magfirete muntazır kalıp recâ-yı 'afv eylerse onun o intizârı humk ve gurûrdur ki 'alâhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki تَتَّبِعْ نَفْسَكَ "ألمح" o kimsedir ki kendi hevâsına nefsinı ittibâ' edip de Allâhu ta'âlâ üzerine cenneti temennî eder." Ve tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ

tedārük edip telâfî-i mâ-fât eder ise o dahi kabûl-i tevbenin recâsına müstehaktır. Ve kabûl-i tevbe ise o dahi eğer kendisi dâimâ ma'siyete kârih idi ve seyyie onu incitip ve hasene onu mesrûr eder idi ve dâimâ nefsinin zemm edip 'isyânı üzerine onu levm eder de ona müştâk olduğu hâlde tevbeyi ârzü edip iştihâ eder idi ki o hâlde kendisi müstehakk olur ki tevbeye onun tevfi ki recâ eyleye, çünkü ma'siyete onun kerâheti ve tevbe üzerine onun hırsı tevbeye müfzî olan sebebin mecrâsında cārî olur ki recâ ancak esbâbın teekküdünden sonradır ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾³⁴⁷ Ma'nâsı "Ancak o kimseler ki imân etmişler ve o kimseler ki fî sebîlillâh muhâceret ve mücâhede etmişler. Onlar müstehaktırlar ki Allâhu ta'âlânın rahmetini recâ ederler" ki bununla tahsîs-i recâ murâd etmemiştir, çünkü onların gayrıları dahi rahmeti recâ ederler velâkin bununla istihkâk-ı recâ'nın tahsîsi murâd buyurulmuştur ki mü'min ve muhâcir ve mücâhid olanların hakları vardır ki rahmet-i ilâhiyyeyi recâ edeler demektir.

[فأما من ينهمك فيما يكرهه الله تعالى ولا يذم نفسه عليه ولا يعزم على التوبة والرجوع فرجاؤه المغفرة حمق كرجاء من بث الذر في أرض سبخة وعزم على أن لا يتعهده بسقي ولا تنقية قال يحيى بن معاذ من أعظم الاغترار عندي التماذي في الذنوب مع رجاء العفو من غير ندامة وتوقع القرب من الله تعالى بغير طاعة وانتظار زرع الجنة ببذر النار وطلب دار المطيعين بالمعاصي وانتظار الجزاء بغير عمل والتمني على الله عز وجل مع الإفراط ترجو النجاة ولم تسلك مسالكها ... إن السفينة لا تجري على اليبس]

Ve o ki Allâhu ta'âlânın kerh ettiği şeylerde münhemik olup nedâmet etmez ve kendi nefsinin fi'li üzerine zemm eylemez ve tevbe ve inâbeye 'azm etmez, o kimse ise onun magfirete olan recâsı humktur, şûre yerde tohum sepip tenkiye ve saky ve ta'ahhüdüne bakmamaya 'azm eden kimsenin recâsı gibidir. Yahyâ b. Mu'âz demiş ki "Benim 'indimde a'zam-ı igtirârdan ki adam zünüb u evzârda temâdî ve te'âtî etmekle min-gayri nedâmet 'afvı recâ ede ki Hakk subhânehu ve ta'âlâdan bî-ta'ât ve bî-'ibâdet kurbü tevekkü' ve tohm-ı âteş ile ekin-i behiştî intizâr ve me'âsî ve âsâm ile hâne-i mutî'ini isteyip bi-gayr-i 'amel cezâyâ intizâr ve ma'a'l-ifrât Zât-ı zü'l-celâl üzerine temennî ede." Beyt إن تسلك مسالكها ... إن السفينة لا تجري على اليبس ki onun mahsülü: "Sen mesâlik-i selâmeti sâlik olmadığın hâlde selâmet ve necâtı recâ edersin. Tahkîkan kuru zemîn üzere sefine cārî olmaz."

347 İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet endendir. Bakara, 2/218.

[فإذا عرفت حقيقة الرجاء ومظنته فقد علمت أنها حالة أثمرها العلم بجريان أكثر الأسباب وهذه الحالة تثمر الجهد للقيام ببقية الأسباب على حسب الإمكان فإن من حسن بذره وطابت أرضه وغزر ماؤه صدق رجاءه فلا يزال يحمله صدق الرجاء على تفقد الأرض وتعهدا وتنحية كل حشيش ينبت فيها فلا يفتر عن تعهدا أصلاً إلى وقت الحصاد وهذا لأن الرجاء يضاده اليأس واليأس يمنع من التعهد فمن عرف أن الأرض سبخة وأن الماء معوز وأن البذر لا ينبت فيتترك لا محالة تفقد الأرض والتعب في تعهدا والرجاء [217] محمود لأنه باعث واليأس مذموم وهو ضده لأنه صارف عن العمل]

Bu sūrette sen çün recânın hakikatini ve onun mazinnesini bilip fehmi ettin, işte bildin ki recâ bir hâlettir onu cereyân-ı ekser-i esbâba muhît olan ‘ilm ismâr etmiştir. Ve bu hâlet ya’nî işbu recâ bi-hasebi’l-imkân bakiyye-i esbâba kıyâm etmek için bir cehdi ismâr eyler, zîrâ o ki onun tarlası güzel ve hoş olur da tohumu dahi iyi ve hasîn olup âbı dahi garîz ve kesîr bulunur, husûl-i zer‘a itmi’nân-ı kalbi zâid olup recâsı sâdık olur ve onun recâsı hemîşe tarlanın tefakkud ve ta’ahhüdüne ve içinden her bir giyâh-ı nâbitin tenhiye ve tenkiyesine onu haml etmekten zâil olmaz ki vakt-i hasâda kadar onun ta’ahhüdünden aslâ fûtûr etmez. Ve bu böylece olması ancak o sebebdendir ki recâ ye’s müzâdiddir, zîrâ ki ye’s ta’ahhüdden men’ eder ve o ki yakînen bilir ki onun tarlası şorlak olup ekin getirmez ve suyu dahi kadr-i lüzûm derece-i kifâyede olmayıp hemîşe ziyâdeye muhtâcdır ve tohumu dahi çürük olup göğermey bitmez, o kimse lâ-mahâle o tarlanın tefkîdini terk edip de ta’ahhüdünün yorgunluğunu bırakır. Mâ-hasal recâ mahmûddur, çünkü oldukça bâ’istir ve ye’s ve nâ-ümîdi mezmûmdur ki recânın zıddıdır, çünkü ‘amelden sârifdir.

[والخوف ليس بضد للرجاء بل هو رفيق له كما سيأتي بيانه بل هو باعث آخر بطريق الرهبة كما أن الرجاء باعث بطريق الرغبة فإذا حال الرجاء يورث طول المجاهدة بالأعمال والمواظبة على الطاعات كيفما تقلبت الأحوال ومن آثاره التلذذ بدوام الإقبال على الله تعالى والتنعم بمناجاته والتلطف في التملق له فإن هذه الأحوال لا بد وأن تظهر على كل من يرجو ملكاً من الملوك أو شخصاً من الأشخاص فكيف لا يظهر ذلك في حق الله تعالى فإن كان لا يظهر فليستدل به على الحرمان عن مقام الرجاء والنزول في حضيض الغرور والتمني]

Ve korkuluk ve havf, recânın zıddı değildir belki vech-i âti’l-beyân üzere ona bir refîktir ki bi-tarîki’r-rehbe bir bâ’is-i âherdir, nitekim bi-tarîki’r-ragbe recâ dahi bâ’is oldu. Ve böyle olunca recânın hâli a’mâl ile tûl-i mücâhedeye ve her nice o ahvâl-i mütekallib olur ise tâ’âta devâm ve muvâzabeye mûristir ve onun cümle-i âsârındandır ki Zât-ı zü’l-celâle devâm-ı teveccüh ü ikbâlden mütelezziz olur da onun münâcâtıyla mütena‘‘im olur

ve hem dahi ona temelluk etmekte nüvâziş ve telattuf eyler, zîrâ ki bunlar böyle bir ahvâldir ki lâ-mahâle mülûktan bir melek ve eşhâstan bir şahsı recâ eden kimsenin üzerinde onların бүдүв ü zuhûrları lâbüddür ve böyle olunca nice Hakk subhânehu ve ta‘âlâyı recâ eden adamın hakkında zâhir olmazlar. Ve çün o râcîde zuhûr etmezler, artık bununla makâm-ı recâdan mahrûm ve vâdî-i gurûr u temennîye nâzil olduğuna teferrüs ve istidlâl etsin.

[فهذا هو البيان لحال الرجاء ولما أثمره من العلم ولما استثمر منه من العمل ويدل على إثمارة لهذه الأعمال حديث زيد الخيل إذ قال لرسول الله صلى الله عليه وسلم ”جئت لأسألك عن علامة الله فيمن لا يريد وعلامته فيمن لا يريد فقال كيف أصبحت قال أصبحت أحب الخير وأهله وإذا قدرت على شيء منه سارعت إليه وأيقنت بثوابه وإذا فاتني منه شيء حزنت عليه وحننت إليه فقال هذه ”علامة الله فيمن يريد ولو أرادك للأخرى هيأك لها ثم لا يبالي في أي أوديتها هلكت فقد ذكر صلى الله عليه وسلم علامة من أريد به الخير فمن ارتجى أن يكون مراداً بالخير من غير هذه العلامات فهو مغرور]

İşte hâl-i recâya olan beyân budur ve dahi ‘ilmden ismâr olunan hâl ile ‘amelden dahi bir istismâr ettiği esmârın beyânı budur. Ve esmâra müs-mir olduğuna Zeydül-Hayl ‘aleyhi’r-rıdvânın hadîsi dahi delâlet eyler ki mûmâileyh gelip zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye demiş ki “Ben hazretinden suâl ettim ki geldim ki tebâreke ve ta‘âlânın murâd buyurdu-ğu kimsede ‘alâmeti nedir ve murâd buyurmadığı kimsede onun ‘alâmeti nedir?” Ve efendimiz كيف أصبحت ya’nî “Nice sabâh ettin?” diye suâl ve o dahi: “Ben hayrı sever ve onun ehlini sever ve ondan bir nesneye kudretim ta‘alluk ederse ona müsâra‘at edip işlerde onun sevâbına îkân eder ve eğer benden bir nesne ondan geçip fâit olursa ona hüzn ve hinnet eyler olduğum hâlde sabâh eyledim” diye cevâb i’tâsında efendimiz علامه الله فيمن يريد ولو buyurdu ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “İşte Allâhu ta‘âlânın murâd buyurduğu adamda olan ‘alâmeti bu-dur. Seni dîğesine istemiş olsaydı seni ona müheyyâ kılar da sonra onun vâdîlerinin hangisinde hâlik olduğuna mübâlât etmez.” İşte ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz onunla hayr murâd olunan kimsenin ‘alâmetini zikr etti ve kim ki bu ‘alâmâtı olmaksızın kendisi murâd bi’l-hayr olmak isterse o kimse magrûrdur.

Beyânu Fazîleti'r-Recâi ve't-Tergîbi Fîhi

[بيان فضيلة الرجاء والترغيب فيه]

[اعلم أن العمل على الرجاء أعلى منه على الخوف لأن أقرب العباد إلى الله تعالى أحبهم له والحب يغلب الرجاء واعتبر ذلك بملكين يخدم أحدهما خوفاً من عقابه والآخر رجاء لثوابه ولذلك ورد في الرجاء وحسن الظن رغائب لا سيما في وقت الموت قال تعالى ﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً﴾ فحرم أصل اليأس وفي أخبار يعقوب عليه السلام إن الله تعالى أوحى إليه أتدري لم فرقت بينك وبين يوسف لأنك قلت ﴿وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾ لم خفت الذئب ولم ترجني ولم نظرت إلى غفلة أخوته ولم تنظر إلى حفظي له]

Ve fazîlet-i recâ beyânı ve onda olan tergîbin zikri ise o dahi işte bu mebhaştır. Şöyle ki sen bil ve āgâh ol ki recâ üzerine ‘amel etmek havf üzerine vâki’ olan ‘amelden daha ziyâde yüce ve a‘lâdır, çünkü Zât-ı zü’l-celâle ‘ibâdın en ziyâde yakın ve mukarrebi Zât-ı zü’l-celâle en ziyâde muhibb olan kimsedir ve hubb hemîşe recâ ile gâlib olur. [218] Ve o hâli sen iki melik ile i‘tibâr et ki birisine ihsân ve sevâbı üzerine hizmet olunur ve diğerrinin ‘azâb ve ‘ikâbı korkusundan hizmet olunur ve onun için recâ ve hüsn-i zannda regâib vârid olmuştur. Lâ-siyyemâ ölüm vaktinde vâki’ olan hüsn-i zann ve recâda Hakk subhânehu ve ta‘âlâ buyurmuş ki ³⁴⁹ ﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً﴾ Bu nass-ı ‘âlî sûre-i Zümer’in el-linci âyetindendir ki onun hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Yâ Muhammed, mü’minlere benim tarafımdan de ki ey benim ma‘siyette nefsleri üzere isrâf eden kullarım, Allâhu ta‘âlânın rahmetinden ümîd kesmeyin, Allâhu ta‘âlâ günâhların cemî‘ini mağfiret eder. Tahkîk Allâhu ta‘âlâ mübâlaga ile mağfiret ve rahmet edicidir” ki ye’si aslını tahrîm etmiştir. Ve Ya‘küb ‘aleyhi’s-selâmin ahbârında gelmiş ki Hakk celle ve ‘alâ hazretleri Ya‘küb ‘aleyhi’s-selâma vahy etmiş ki ³⁵⁰ ﴿وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾ ya’nî “Sen bilir misin ki ben niçin seninle Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmin beyninde tefrîk ettim, çünkü sen dedin ki ben korkarım ki siz ondan gâfil olduğunuz hâlde kurt onu ekl eder. Sen niçin kurttan korktun da beni recâ etmedin ve niçin birâderlerinin gafletlerine nazar edip de benim ona olan hıfzıma nazar etmedin?”

349 “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder.” Zümer, 39/53.

350 “Siz ondan habersiz iken onu kurt yer diye korkuyorum.” Yûsuf, 12/13.

[وقال صلى الله عليه وسلم "لا يموتن أحدكم إلا وهو يحسن بالله تعالى" وقال صلى الله عليه وسلم "يقول الله عز وجل أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي ما شاء" ودخل صلى الله عليه وسلم على رجل وهو في النزاع فقال "كيف تجدك" فقال أجدني أخاف ذنوبي وأرجو رحمة ربي" فقال صلى الله عليه وسلم "ما اجتماعا في قلب عبد في هذا الموطن إلا أعطاه الله ما رجا وأمنه مما يخاف"]

"لا يموتن أحدكم إلا" Ve 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki illā³⁵¹ "Sizin biriniz vefāt etmez illā ki Allāhu ta'ālāya zannı muhsin bulunmaz" ya'nī elbette sizin her biriniz Allāhu ta'ālāya muhsin bi'z-zann olduğu hâlde vefāt eder ki hüsn-i zann ederek dār-ı āhirete müntakıl olur demektir. Ve dahi buyurmuş ki "يقول الله" "Tebā-reke ve ta'ālā buyurur ki ben kendi kulumun zannı 'indindeyim, artık kendi istediğini zann etsin" ya'nī nice ister ise öylece bana zann etsin demektir. Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz bir muhtazar üzerine girip onu sekerāt-ı mevt ve nez' hâlinde görmekle ona buyurdu ki "كيف تجدك" ya'nī "Sen kendi kendini nice bulursun?" Ve o dahi: "Kendimi günāhtan korkak ve Rabbim rahmetini recā edici görüyorum" cevāb verince efendimiz³⁵³ "ما اجتماعا في قلب عبد في هذا الموطن إلا أعطاه الله ما رجا وأمنه مما يخاف" buyurdu ya'nī "İkisi ki havf ve recādır, bir mü'minin kalbinde bu mavtında ya'nī hālet-i vefāta bilikip müctemi' olmazlar illā ki Zāt-ı zü'l-celāl o kimseye onun recāsını vermez ve korktuğu şeyden onu emīn kılmaz" ya'nī her kim ki hīn-i nez'de havf ve recā onun kalbinde bilikir ise elbette Allāhu ta'ālā hazretleri onun recā ettiği şey ona verir ve korktuğu şeyden dahi onu emīn eder demektir.

[وقال علي رضي الله عنه لرجل أخرجه الخوف إلى القنوط لكثرة ذنوبه "يا هذا يأسك من رحمة الله أعظم من ذنوبك" وقال سفيان من أذنب ذنباً فعلم أن الله تعالى قدره عليه ورجاء غفرانه غفر الله له ذنبه قال لأن الله عز وجل غير قوماً فقال ﴿وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرَأَيْتُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَائِسِينَ﴾ وقال تعالى ﴿وَوَظَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا﴾]

Ve Hazret-i 'Alī b. Ebī Tālib 'aleyhi'r-rıdvān, zātın birisine ki onun kesret-i zünübundan onun korkusu onu ye's ve nā-ümīdliğe çıkarmıştı, ona hidāyet ve irşād ma'rızinde buyurmuş ki "رحمة الله أعظم من ذنوبك" "يا هذا يأسك من رحمة الله أعظم" "Ey ki şahsı görölüp ona müşārünileyh olan kimse, senin

351 el-Begavī, *Mesābīhu's-Sünne*, 1/532.

352 Buhārī, 9/121, no: 7405; Müslim, ez-Zikr ve'd-Duā, 1, 4/2061, no: 2675.

353 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2182.

Allâhu ta‘âlânın rahmetinden bu ye’s ve nâ-ümîdliğin senin günâhlarından daha ziyâde a‘zamdır.” Ve Süfyânu’s-Sevrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Kim ki bir günâh işleyip de bildi ki Allâhu ta‘âlâ onu üzerine takdîr etmiş ve onun gufrânını Allâhu ta‘âlâdan recâ etmiş, Allâhu ta‘âlâ onun zenbini ‘afv ü magfîret eder” ve dahi dedi ki, “zîrâ ki Allâhu ta‘âlâ bir kavm üzerine ta‘yîr ve takbîh edip buyurmuş ki *وَذَلِّكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ*”³⁵⁴ Bu âyet-i kerîme sûre-i Hâ-mîm es-Secde’nin yirmi birinci âyetinde ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Sizin o zannınız ki dünyâda gizli işlediğiniz ma‘siyeti rabbiniz bilmez zann eder idiniz o sebebdan âhi-rette ‘azâb ve hüsrânda oldunuz.” Ve dahi demiş ki “Allâhu ta‘âlâ buyurmuş ki *وَوَظَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا*”³⁵⁵ Ve bu nass-ı ‘âlî dahi sûre-i Feth’in on ikinci âyetindendir ki o âyetin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Belki siz zann ettiniz ki resûlullâh ve mü’mînleri müşrikler istîsâl edip ebedî Medîne’ye ehllere dönüp gelemeyeler ve bu zann kalbinizde şeytân igvâsıyla tezyîn olundu sū-i zannı tahsîn edip ‘indallâh kavm-i hâlikînden oldunuz.”

[وقال صلى الله عليه وسلم “إن الله تعالى يقول للعبد يوم القيامة ما منعك إذ رأيت المنكر أن تنكره فإن لقنه الله حجته قال يا رب رجوتك وخفت الناس قال فيقول الله تعالى قد غفرت لك وفي الخبر الصحيح “أن رجلاً كان يداين الناس فيسامح الغني ويتجاوز عن المعسر فلقي الله ولم يعمل خيراً قط فقال الله عز وجل من أحق بذلك منا” فعفا عنه لحسن ظنه ورجائه أن يعفو عنه مع إفلاسه عن الطاعات وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ﴾]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “إن الله تعالى يقول للعبد يوم القيامة ما منعك إذ رأيت المنكر أن تنكره فإن لقنه الله حجته قال يا رب رجوتك وخفت الناس قال فيقول الله تعالى قد غفرت لك”³⁵⁶ ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Tahkîkan rûz-i cezâda Zât-ı zü’l-celâl kuluna buyurur ki “Sen münkeri gördüğün vakte onu inkâr etmekten seni men’ eden ne idi? Ve eğer onun hucceti Al-lâhu ta‘âlâ ona telkîn eder ise o dahi der ki “Ben seni recâ ettim ve nâstan korktum!” Ve o vakt Allâhu ta‘âlâ buyurur ki “قد غفرت لك” ya’nî “Ben dahi sana onu magfîret ettim” ya’nî mādām ki sen beni recâ etmişsin, ben dahi o münkeri men’ etmediğin kusûr ve günâhını sana ‘afv ü magfîret eyledim demektir. Ve dahi haber-i sahîhte gelmiş ki bir adam var imiş ki halka verisiyeyle mu‘âmele ve müdâneye ederdi sonra zenginlere müsâmaha ve mu’sirlere tecâvüz edip borcunu istemezdi ve ‘ömründe bundan gayrı aslâ

354 “İşte bu sizin, Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınızdır. O sizi mahvetti de ziyâna uğrayanlardan oldunuz.” Fussilet, 41/23.

355 “Kötü zanda bulundunuz ve helaki hak eden bir kavim oldunuz.” Feth, 48/12.

356 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2183.

bir hayr işlemediği hâlde Allâhu ta‘âlâya mülâkî olunca Allâhu ta‘âlâ buyurur ki “أَنْ رَجُلًا كَانَ يَدَايْنِ النَّاسِ فَيَسَامَحُ الْغَنِيَّ وَيَتَجَاوَزُ عَنِ الْمَعْسَرِ فَلَقِيَ اللَّهَ وَلَمْ يَعْمَلْ خَيْرًا”³⁵⁷ ya’nî “Ona bizden ehakk kimdir?” ya’nî bu ‘amele ki zengin adama müsâmaha etmek ve mu‘sirin üzerine tecâvüz eylemek işine bizden daha ziyâde ehakk olacak kimse kimdir diye hitâb ve onun hüsn-i zann u recâsı için ki tâ‘attan müflis ve mu‘sir olduğu hâlde Al-lâhu ta‘âlâ ondan geçip tecâvüz edeceğinin recâsı için o kimseye Cenâb-ı Hakk ‘afv ü magfîret eder. Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki إِنَّ الَّذِي يَتْلُوْنَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ Bu âyet-i kerîme sûre-i Melâike’nin yirmi yedinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Şunlar ki Kur‘ân’ı okuyup mücibiyle ‘amel ederler ve namâza erkânıyla müdâvemet ederler ve onlara verdiğimiz rızktan iktizâsına göre gizli ve âşikâr [219] infâk ederler ki onlarla kesâd bulmaz, sevâb ticâretini recâ ederler.”

[ولما قال صلى الله عليه وسلم “لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً ولخرجتم إلى الصعدات تلدمون صدوركم وتجارون إلى ربكم فهبط جبريل عليه السلام فقال “إن ربك يقول لك لم تقنط عبادي“ فخرج عليهم ورجاهم وشوقهم“ وفي الخبر إن الله تعالى أوحى إلى داود عليه السلام “أحبني وأحب من يحبني وحبيبي إلى خلقي“ فقال “يا رب كيف أحبيك إلى خلقتك“ اذكرني بالحسن الجميل واذكر آلائي وإحساني وذكرهم ذلك فإنهم لا يعرفون مني إلا الجميل“]

Ve çün ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz “لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً ولخرجتم إلى الصعدات تلدمون صدوركم وتجارون إلى ربكم فهبط جبريل عليه السلام فقال إن ربك يقول لك لم تقنط عبادي فخرج عليهم ورجاهم وشوقهم”³⁵⁸ ki onun hülâsa-i meâlî: “Eğer siz benim bildiğimi bilmiş olaydınız elbette siz az gülerdiniz ve çok ağlardınız ve yokuşlar başta çıkıp sînelerinizi vururdunuz ve Rabbiniz tebâreke ve ta‘âlâya feryâd ve figân ile tazarru‘ ve zârî edip du‘â eder idiniz!” Ve ‘akîbinde Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm inip efendimize buyurdu ki “إن ربك يقول لك لم تقنط عبادي” ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfî: “Tahkîkan senin Rabbin tebâreke ve ta‘âlâ sana buyurur ki sen niçin benim kullarımı nâ-ümîd ve me’yûs ettirip ve benim rahmetimden onların ümîdlerini kestirirsin?” Ve o vakt der-‘akab efendimiz ashâbına çıkıp onları ümîdvâr ettirdi de onları teşvîk etti. Ve dahi haberde gelmiş ki Allâhu ‘azîmü’ş-şân, Dâvûd ‘aleyhi’s-selâma vahy etmiş ki أحب من يحبني

357 Kûtu’l-Kulûb, 1/364; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2183.

358 et-Tergîb ve’t-Terhîb, 1/556; Mecma‘uz-Zevâid, 10/229; Keşfu’l-Hafâ, 2/39; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2184.

“اورآی أبان بن أبي عياش في النوم وكان يكثر ذكر أبواب الرجاء فقال أوقفني الله تعالى بين يديه فقال ما الذي حملك على ذلك فقلت أردت أن أحبك إلى خلقك فقال قد غفرت لك ورآى يحيى بن أئثم بعد موته في النوم فقلت له ما فعل الله بك فقال أوقفني الله بين يديه وقال يا شيخ السوء فعلت وفعلت قال فأخذني من الرعب ما يعلم الله ثم قلت يا رب ما هكذا حدثت عنك فقال وما حدثت عني فقلت حدثني عبد الرزاق عن معمر عن الزهري عن أنس عن نبيك صلى الله عليه وسلم عن جبريل عليه السلام أنك قلت ”أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي ما شاء“ وكنت أظن بك أن لا تعذبنني فقال الله عز وجل ”صدق جبريل وصدق نبيي وصدق أنس وصدق الزهري وصدق معمر وصدق عبد الرزاق وصدقت قال فألبست ومشى بين يدي الولدان إلى الجنة فقلت يا لها من فرحة]

Ve rivāyet olunur ki ‘ālem-i ma’nāda Ebān b. Ebī ‘Ayyāş görülmüş ve Ebān ise hāl-i hayâtta ebvāb-ı recāyı va’z u irşādında teksir ederdi ve rüyāda onu gören kimseye demiş ki “Hakk subhānehu ve ta’ālā beni huzurunda durdurup tevkif etti ve buna seni haml eden nedir diye benden suāl edip ve teksir-i ebvāb-ı recā üzerine beni muāhaze edince ben dahi ben seni halkına tahbīb etmek ya’nī sevdirmek istedim diye i’tizār eyledim ve o dahi işte ben sana magfiredittim diye merhamet buyurdu.” Ve dahi rivāyet olunmuş ki Yahyā b. Eksem ‘aleyhi’r-rahmenin vefātı vukū’undan sonra uykuda ya’nī ‘ālem-i ma’nāda görölüp ona denilmiş ki “Sana Allāhu ta’ālā hazretleri ne işledi?” Ve o dahi: “Allāhu ta’ālā beni önünde durdurup bana ey yaramaz şeyh, sen böyle böyle işledin!” diye fermān buyurduktan beni böyle bir havf ve ru’b tuttu ki ancak onu Allāh bilir. Sonra ben dedim ki “Ey benim Rabbim, senin üzerine bana böylece okutturulup tahdīs vākī’ olmadı” diye ‘arz ve o dahi: “Benim üzerime ne asl tahdīs olundun?” diye suāl buyurduktan, “Benim şeyhim ‘Abdurrezzāk, Mu’ammer’in üzerine rivāyeten ve Mu’ammer dahi Zuhri üzerine rivāyet ve o dahi Enes’in üzerine rivayete ve o dahi senin peygamberin üzerine ve peygamber dahi Cibril ‘aleyhi’s-selām üzerine rivāyeten tahdīs edip dedi ki senin zāt-ı kibriyān

buyurmuş ki ³⁵⁹“أنا عند ظن عبيدي بي فليظن بي ما شاء” “Ve ben isem sende zannım ancak beni ta‘zīb etmemeklik idi ya’nî ben senin ‘afv u magfiretin ümîd edip merhametinle mu‘âmele ve bununla benim ta‘zīb olmamaklığım seninle zann ederdim” diye cevâb verdiğiimde Zât-ı zü'l-celâl buyurdu ki “صدق جبريل” ya’nî “Cibrîl gerçek söylemiş ve benim peygamberim dahi gerçek söylemiştir ve Enes dahi gerçek söylemiştir ve Zuhrî dahi gerçek söylemiştir ve Mu‘ammer dahi gerçek söylemiştir ve ‘Abdurrezzâk dahi gerçek söylemiştir ve sen dahi gerçek söyledin” buyurdu ve dahi demiş ki ondan sonra “Ben ehl-i cennet libâsı ile müzeyyen olup önümde vildân yürüyerek cennete varıp yâ revhâh bu ne büyük bir şâdlıktır!” dedim.

[وفي الخبر أن رجلاً من بني إسرائيل كان يقنط الناس ويشدد عليهم قال فيقول له الله تعالى يوم القيامة اليوم أويستك من رحمتي كما كنت تقنط عبادي منها وقال صلى الله عليه وسلم إن رجلاً يدخل النار فيمكث فيها ألف سنة ينادي يا حنان يا منان فيقول الله تعالى لجبريل “أذهب فائتني بعبيدي” قال فيجيء به فيوقفه على ربه فيقول الله تعالى “كيف وجدت مكانك” فيقول شر مكان قال فيقول “ردوه إلى مكانه قال فيمشي ويلتفت إلى ورائه فيقول الله عز وجل “إلى أي شيء تلتفت فيقول لقد رجوت أن لا تعيدني إليها بعد إذ أخرجتني منها فيقول الله تعالى “أذهبوا به إلى الجنة” فدل هذا على أن رجاءه كان سبب نجاته نسأل الله حسن التوفيق بلطفه وكرمه]

Ve dahi haberde gelmiş ki Benî İsrâîl kavminden bir kimse nâs üzerine teşdîd edip onları nâ-ümîd ve me'yûs eder idi, dedi ki yevm-i kıyâmette Allâhu ta‘âlâ ona buyurur ki “Sen benim ‘ibādımı benim rahmetimden nâ-ümîd ettiğin gibi ben dahi bu gün seni kendi rahmetimden me'yûs edeyim mi?” Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “Tahkîkan bir kimse rûz-i cezâda âteşe girip içinde bin sene durup yâ Hannân ve yâ Mennân diye nidâ eder de tebâreke ve ta‘âlâ Cibrîl ‘aleyhi’s-selâma buyurur ki “أذهب فائتني بعبيدي” ya’nî “Git bana benim kulumu getir!” diye fermân buyurur sonra çün onu celb ve huzûr-ı rabbânîde tevkîf kılınıp Hakk celle ve ‘alâ ona buyurur ki “كيف وجدت مكانك” ya’nî “Sen kendi yerini nice buldun?” diye ondan suâl ve o dahi “Şerrli bir yer!” deyince, Allâhu ta‘âlâ “أذهبوا به إلى الجنة” ya’nî “Siz onu yerine redd ediniz!” diye fermân [220] buyurur ve o dahi dönüp giderken arkasına iltifât etmeye başlar. Hakk subhânehu ve ta‘âlâ “إلى أي شيء تلتفت” ya’nî “Sen hangi nesneye iltifât edersin?” diye ondan suâl ve o dahi: “Beni âteşten çıkardıktan sonra bir dahi beni ona i‘âde etmemekliği ümîd ve recâ etmişim” diye cevâb verince Allâhu ta‘âlâ

359 Buhârî, 9/121, no: 7405; Müslim, ez-Zikr ve'd-Duâ, 1, 4/2061, no: 2675.

“اذهبوا به إلى الجنة” ya‘nî “Onu behişte götürünüz!” diye irâde ve fermân buyurur. İşte bu kıssa delâlet eder ki onun recâsı necâtının sebebi oldu. Hemân Allâhu ta‘âlâdan onun lutf u keremiyle biz hüsn-i tevfiği dileriz.

Beyānu Devāi’r-Recāi ve’s-Sebīli Ellezī Yahsilu Minhu Hālu’r-Recā’i Ve Yaglibu

[بيان دواء الرجاء والسبيل الذي يحصل منه حال الرجاء ويغلب]

[اعلم أن هذا الدواء يحتاج إليه أحد رجلين إما رجل غلب عليه اليأس فترك العبادة وإما رجل غلب عليه الخوف فأسرف في المواظبة على العبادة حتى أضر بنفسه وأهله وهذان رجلان مائلان عن الاعتدال إلى طرفي الإفراط والتفريط فيحتاجان إلى علاج يردهما إلى الاعتدال]

Ve devā-yı recânın beyānı ve hāl-i recā ondan hāsıl ve gālīb olan tarīkin bahsi ise o dahi işte bu mebhastır. Şöylece sen bil ve āgāh ol ki işbu devā ve dermān ancak iki sınıf adamlar muhtāc olurlar ki onlara yā ye’s ve nā-ümīd hālī galebe etmekle külliyyen ‘ibādeti terk etmiş olalar veyāhūd onlara havf galebesiyle muvāzabe-i ‘ibādette isrāf edip nefis ve ehllerini ızrār etmiş olan adamlar olalar. Ve bunlar iki nev‘ adamlardır ki reh-i i’tidālden ifrāt ve tefrīt taraflarına meyl ve ‘udūl etmişler ki i’tidāle onların redleri için ‘ilāc ve edviyeye muhtāc olurlar.

[فأما العاصي المغرور المتمني على الله مع الإعراض عن العبادة واقتحام المعاصي فأدوية الرجاء تنقلب سموماً مهلكة في حقه وتنزل منزلة العسل الذي هو شفاء لمن غلب عليه البرد وهم سم مهلك لمن غلب عليه الحرارة بل المغرور لا يستعمل في حقه إلا أدوية الخوف والأسباب المهيجة له فلهذا يجب أن يكون واعظ الخلق متلطفاً ناظراً إلى مواقع العلل معالجاً لكل علة بما يضادها لا بما يزيد فيها فإن المطلوب هو العدل والقصد في الصفات والأخلاق كلها وخير الأمور أوسطها فإذا جاوز الوسط إلى أحد الطرفين عولج بما يرده إلى الوسط لا بما يزيد في ميله عن الوسط]

Ve ‘ibādāttan yüz çevirmekle Allāhu ta‘ālānın ‘afv ü magfiretini temennî eden günahkâr-ı magrūr ise ya‘nî iktihām-ı zünüb u me‘āsiye mütecāsir ve musırr olan şahs-ı ‘āsî ise onun hakkında edviye-i recā semm-i helāhil ve zehr-i kātıl kalb olunur ve bal menzilesinde nāzil olur ki soğukluğun galebe ve şiddetine uğrayan marīze şifā olur da galebe-i harārete dūçār olan bīmāra semm-i mühlük olur. Belki magrūrun hakkında ancak edviye-i havf isti‘māl olunur ve havfı tehyīc eden esbābı gösterilir ve onun

için halkın vâ'izi üzerine vâcib olur ki hemîşe mütelattif ola da mevâki-i 'ilele nâzır ola ve her bir 'illeti onun zıddıyla mu'alece ede ki onda ziyâde eden nesne ile mu'alece etmeye, zîrâ ki matlûb ancak kâffe-i sıfât u ahlâkta kasd ve 'adl etmektir ve umûrun hayrları ancak evsâtıdırlar, vaktâ ki vasatı tecâvüz edip tarafeyne ya'nî yâ ifrât veyâ tefrîte geçerse onu vasata i'âde ve ircâ' edecek bir nesne ile mu'alece olunur, değil ki vasattan onun meyl ve 'udûlüne ziyâde eden şey ile.

[وهذا الزمان زمان لا ينبغي أن يستعمل فيه مع الخلق أسباب الرجاء بل المبالغة في التخويف أيضاً تكاد أن لا تردهم إلى جادة الحق وسنن الصواب فأما ذكر أسباب الرجاء فيهلكهم ويرديهم بالكلية ولكنها لما كانت أخف على القلوب وألذ عند النفوس ولم يكن غرض الوعاظ إلا استمالة القلوب واستنطاق الخلق بالثناء كيفما كانوا مالوا إلى الرجاء حتى ازداد الفساد فساداً وازداد المنهمكون في طغيانهم تمادياً قال علي كرم الله وجهه إنما العالم الذي لا يقنط الناس من رحمة الله تعالى ولا يؤمنهم من مكر الله]

Ve bu zamân böyle bir zamândır ki esbâb-ı recâyı halkla isti'mâl olunmamak gerektir, belki onları câdde-i hakk ve sünen-i savâba mübâlagai tahvîf redd etmemeye yaklaşıp, zîrâ ki bu zamânda halka esbâb-ı recânın zikri onları ihlâk ve bi'l-küllîyye telef ve i'dâm eder velâkin kulûba ehaff ve nüfûs katında elezz olunca ve vâ'izlerin garazı dahi ancak kulûb-i halkın istimâlesiyle her nice olur ise olsun onun hakkında senâ ve medâyiğ ile onları istintâk etmeye ve emeli buna münhasır olunca ve muktesır bulununca artık 'umûm-ı nâs recâ yoluna sapıp mâil oldular da fesâda bir fesâd dahi ziyâde oldu ve tугyânlarına münhemik olanların temâdîleri dahi arttı ki 'Alî b. Ebî Tâlib 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Âlim ancak o kimsedir ki nâsı Allâhu ta'âlânın rahmetinden kânit ve nâ-ümîd ettirmez ve Allâhu ta'âlânın mekrinden dahi onları emîn ettirmez.”

[ونحن نذكر اسباب الرجاء لتستعمل في حق الآيس أو فيمن غلب عليه الخوف اقتداء بكتاب الله تعالى وسنة رسوله صلى الله عليه وسلم فإنهما مشتملان على الخوف والرجاء جميعاً لأنهما جامعان لأسباب الشفاء في حق أصناف المرضى ليستعمله العلماء الذين هم ورثة الأنبياء بحسب الحاجة استعمال الطبيب الحاذق لا استعمال الأخرق الذي يظن أن كل شيء من الأدوية صالح لكل مريض كيفما كان وحال الرجاء يغلب بشيئين أحدهما الاعتبار والآخر استقراء الآيات والأخبار والآثار]

Ve âyisin hakkında veyâhüd galebe-i havfa dūçâr olanın [221] hakkındaki müsta'mel olmak üzere Kitâb-ı kerîme iktidâen ve sünnet-i seniyye-i Hazret-i Risâlet-penâhî'ye ittibâ'an biz dahi esbâb-ı recâyı zikr edelim tâ

ki verese-i enbiyâ olan 'ulemâ-yı kirâm bi-hasebi'l-hâce tabîb-i mâhir ü hâzıkın isti'mâli gibi o kimseler haklarında onlar isti'mâl edeler de kâffe-i edviyenin her bir nesnesini zann eden ahrak gibi ya'nî bî-'akl ve bî-'irfân san'ata muktedir olmayan tabîbin isti'mâli gibi onu isti'mâl eylemeyeler, çünkü havf ve recânın ikisine birden ve cemî'an müştemillerdir ve envâ'-ı hastegânın haklarında cemî'-i esbâb-ı şifâya câmi'lerdir. Ve recânın hâli iki şey ile gâlib olur ki birisi i'tibârdır ve diğeri âyât ile ahbâr ve âsârının istikrâsıdır.

[أما الاعتبار فهو أن يتأمل جميع ما ذكرناه في أصناف النعم من كتاب الشكر حتى إذا علم لطائف نعم الله تعالى لعباده في الدنيا وعجائب حكمه التي راعاها في فطرة الإنسان حتى أعد له في الدنيا كل ما هو ضروري له في دوام الوجود كآلات الغذاء وما هو محتاج إليه كالأصابع والأظفار وما هو زينة له كاستقواس الحاجبين واختلاف ألوان العينين وحمرة الشفتين وغير ذلك مما كان لا يتعلم بفقدته غرض مقصود وإنما كان يفوت به مزية جمال فالعناية الإلهية إذا لم تقصر عن عباده في أمثال هذه الدقائق حتى لم يرض لعباده أن تفوتهم المزايد والمزايا في الزينة والحاجة كيف يرضى بسياقهم إلى الهلاك المؤبد]

Ve i'tibâr ise kitâb-ı şükrdan asnâf-ı ni'amda bizim zikr ettiğimiz umûrun kâffesine teemmül ve tedebbür etmektir tâ ki dünyâda Allâhu ta'âlânın 'ibâdına ihsân buyurduğu ni'amın letâifine ve fitrat-ı insânda mürâ'ât buyurduğu hükmün 'acâibine âşinâ ve âgâh olur da dünyâda onun devâm-ı vücûdu için ona zarûrî olan nesne ki âlât-ı gızâ gibi ve muhtâcı bulunduğu şey ki parmak ve tırnak gibi ve ona ârâyîş ve zînet bulunan şey ki kaşlarının yay gibi takvîsi ve sûretine sezâ ve yakışıklısı olan ki gözlerinin elvâmı gibi ve dudaklarının kırmızılığı gibi ve sâir bu gibi bezeme şeylerin ki fıkdanıyla bir garaz-ı maksûd müsellemler olmaz da ancak onunla bir meziyyet-i cemâl fâit olur şeylerin i'dâd ve tehiyye ve âmâdelerini anlar, zîrâ ki gâyet-i ilâhiyye çün bu gibi dekâyıkın 'ibâdına i'dâdından kûteh ve kâsır kalmayıp da 'ibâdından bir günâ mezâye-i zînet ve mezâid-i mergûbe ve hâcetin fevâtına râzî olmayınca onların helâk-i ebede sevk olunmalarına nice râzî olur.

[إبل إذا نظر الإنسان نظراً شافياً علم أن أكثر الخلق قد هيء له أسباب السعادة في الدنيا حتى إنه يكره الانتقال من الدنيا بالموت وإن أخبر بأنه لا يعذب بعد الموت أبداً مثلاً أو لا يحشر أصلاً فليست كراحتهم للعدم إلا لأن أسباب النعم أغلب لا محالة وإنما الذي يتمنى الموت نادر ثم لا يتمناه إلا في حال نادرة وواقعة هاجمة غريبة فإذا كان حال أكثر الخلق في الدنيا الغالب عليه الخير والسلامة فسنة الله لا تجد لها تبديلاً فالغالب أن أمر الآخرة هكذا يكون لأن مدبر الدنيا والآخرة واحد وهو غفور رحيم لطيف بعباده متعطف عليهم فهذا إذا تؤمل حق التأمل قوي به أسباب الرجاء]

Belki insân bir nazar-ı şâfî ile şol 'inâyet ve ni'ama nazar ederse bilir ki dünyâda ekser-i halk için esbâb-ı sa'âdet-i dünyeviyye tehiyye ve âmâde olmuştur, hattâ ölüm ile intikâl-i dâr-ı âhiretten hoşlanmazlar velev ki ölümden sonra meselâ ebeden mu'azzeb olmayacağı veyâhüd aslâ haşr olunmayacağı dahi onlara ihbâr oluna, zîrâ intikâlden hoşlanmamaları 'adem için değildir velâkin lâ-mahâle esbâb-ı ni'am daha ziyâde gâlib olduğu içindir ve o cihetle ancak şâzz ve nâdir olarak ölümü temennâ ederler, o dahi ancak bir hâcime-i garîbe ve hâlet-i nâdirede temennî ederler. Ve çün dünyâda ona hayr ve selâmet hâli gâlib olan ekser-i halk ve agleb-i nâsın hâli böylece olur, artık sen 'âdet-i ilâhiyyeye bir tebdîl bulamazsın. Ve fi'l-gâlib âhiretin emri dahi böylece olur, çünkü dünyâ ve âhiretin umûrunu tedbîr eden birdir ve o dahi Gafûr ve Rahîm'dir ve 'ibâdına latîf ve onlara 'âtîfetkârdır. İşte bu şey hakk-ı teemmül ile teemmül olunursa onunla esbâb-ı recâ kuvvetlenir.

[ومن الاعتبار أيضاً النظر في حكمة الشريعة وسننها في مصالح الدنيا ووجه الرحمة للعباد بها حتى كان بعض العارفين يرى آية المداينة في البقرة من أقوى أسباب الرجاء فقليل له وما فيها من الرجاء فقال الدنيا كلها قليل ورزق الإنسان منها قليل والدين قليل من رزقه فانظر كيف أنزل الله تعالى فيه أطول آية ليهدي عبده إلى طريق الاحتياط في حفظ دينه فكيف لا يحفظ دينه الذي لا عوض له منه]

Ve dahi cümle-i i'tibârdandır ki şerî'atın hikmetinde ve mesâlih-i dünyâviyyede olan ve sünende ve onunla 'ibâda olan rahmetin vechinde nazar edip teemmül ede. Hattâ ba'zu'l-'ârifîn sûre-i Bakara'da olan müdâyene âyet-i kerîmesini esbâb-ı recânın akvâsından görür idi ve ona "Bu âyet-i kerîmede ne recâ vardır?" denildikte, "Dünyâ kâffesi kalîldir ve ondan insânın rızkı dahi kalîldir ve borcu kendi rızkından daha ziyâde kalîldir." Hele sen nazar edip gör ki Hakk celle ve 'alâ hazretleri nice atvel-i âyât onda inzâl etti tâ ki kulunu borcunun muhâfazası için ihtiyât yoluna hidâyet ve irşâd ede ve öyle olunca ondan 'ıvazı olmayan deyni nice muhâfaza etmez.

[الفن الثاني استقراء الآيات والأخبار فما ورد في الرجاء خارج عن الحصر أما الآيات فقد قال تعالى ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ وفي قراءة رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا يبالى إنه هو الغفور الرحيم]

Ve fenn-i sâni ki istikrâ-yı âyât u ahbâr idi, o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki recâda şeref-vârid olan âyât-ı Kur'âniyye ve ahbâr-ı celîle-i nebe-

viyye hadd-i hasr u ihsâdan hâricdir. Ez-cümle bu bâbda olan âyât-ı bey-yinât ise evvelâ tebâreke ve ta'âlâ hazretlerinin ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ﴾³⁶⁰ buyurdukla-rı âyet-i celîledir ki bu âyet-i kerîmenin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Yâ Muhammed mü'minlere benim tarafımdan de ki ey benim ma'siyette nefs-leri üzere isrâf eden kullarım, Allâhu ta'âlânın rahmetinden ümîd kesme-yin, Allâhu ta'âlâ günâhların cemî'ini magfîret eder. Tahkîk Allâhu ta'âlâ mübâлага ile magfîret ve rahmet edicidir.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin bir kırâatinde gelmiş ki ان الله يغفر الذنوب لا ييالي ki kelimesi dahi zikr buyurulmuştur ve o hâlde hülâsa-i ma'nâsı olur ki “Tahkîk Allâhu ta'âlâ günâhların cemî'ini magfîret eder de mübâlât dahi etmez ki tahkîkan onun zât-ı kibriyâsı mübâлага ile magfîret ve rahmet edicidir.” [222]

[وقال تعالى ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ﴾ وأخبر تعالى أن النار أعددها لأعدائه وإنما خوف بها أوليائه فقال ﴿لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُوا﴾ وقال تعالى ﴿وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ وقال تعالى ﴿فَأَنذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى﴾ وقال عز وجل ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ﴾ ويقال أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يزل يسأل في أمته حتى قيل له “أما ترضى وقد أنزلت عليك هذه الآية” ﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ﴾ وفي تفسير قوله تعالى ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ قال “لا يرضى محمد وواحد من أمته في النار” وكان أبو جعفر محمد بن علي يقول أنتم أهل العراق تقولون أرجى آية في كتاب الله عز وجل قوله ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ الآية ونحن أهل البيت نقول أرجى آية في كتاب الله تعالى قوله تعالى ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾]

Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَن فِي الْأَرْضِ﴾³⁶¹ Bu nass-ı ‘âlî dahi sûre-i Hâ-mîm ‘ayn sîn kâf’ın üçüncü âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ve cümle melekler, Rabb-leri ‘azze şānuhuya huzû’ ile hamde mukârin tesbîh ve takdîs ederler ve yer yüzünde olan mü'minler için istigfâr ederler.” Ve dahi Hakk subhânehu ve ta'âlâ haber etmiştir ki âteşi onun a'dâsına âmâde kılmıştır ve onunla dost ve evliyâsını ancak korkutup tahvîf etmiş ki buyurmuş ki ﴿لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ

360 “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Zümer, 39/53.

361 “Melekler ise, Rablerini hamd ile tesbih ederler ve yer yüzündekiler için bağışlanma dilerler.” Şûrâ, 42/5.

³⁶² Bu âyet-i kerîme *ظُلِّلَ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلْلٌ ذَلِكَ يُخَوِّفُ اللَّهَ بِهِ عِبَادَ فَإِنَّهُمْ* sûre-i Zümer'in on beşinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “O hüsrânda olanların üzerlerinde âteşten saban ve âletlerinde kezâlik nârdan fîrâş vardır.” Bu mezkûr o ‘azâbdır ki Allâhu ta‘âlâ kullarını onunla tahvîf eder. Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ dîger bir âyette buyurmuş ki *﴿وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي﴾* ³⁶³ *فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى لَا يَصْلَاهَا إِلَّا﴾* Bu âyet-i kerîme sûre-i Âl-i ‘İmrân’ın yüz otuz birinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ve kâfirler için âmâde olan âteşten korkun.” Ve dahi dîger bir yerde buyurmuş ki *﴿وَلَسَوْفَ يَغْطِيكَ رُكْبٌ فَتَرْضَى﴾* ³⁶⁴ ki bu âyât-ı kerîme sûre-i Leyl’in on dördüncü ve on beşinci ve on altıncı âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Ey ehl-i Mekke, alevli âteşle sizi korkuturum. Lüzûm ve devâm ile o nâra dâhil olan ancak hakkı tekzîb ve îmân ve tâ‘attan i‘râz eden bedbaht kâfirlerdir.” Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ³⁶⁵ *﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ﴾* Bu nass-ı ‘âlî dahi sûre-i Ra‘d’in yedinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Tahkîk Rabbin celle şânuhu nâsa magfîret sâhibidir.” Ve denilir ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz ümmetinde taleb-i magfîretten zâil olmadı, tâ ki ona denildi ki هذه الآية أما ترضى وقد أنزلت عليك يا ‘nî “Bu âyet ki ³⁶⁶ *﴿وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ﴾* sana nâzil olduğu hâlde daha sen râzî olmaz mısın?” Ve dahi ³⁶⁷ *﴿وَلَسَوْفَ يَغْطِيكَ رُكْبٌ فَتَرْضَى﴾* âyet-i kerîmesinin tefsîrinde denilmiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “‘Ya ‘nî “Ümmetinden bir kimse âteşte olduğu hâlde Muhammed râzî olmaz” buyurmuştur. Bu âyet sûre-i Duhâ’nın beşinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Rabbin ta‘âlâ sana dünyâda kemâl-i nefis ve i‘lâ-yı dîn ve âhirette nâsa şefâ‘at etmek ni‘metini ih-sân eyledi ki sen ondan râzîsin.” Ebû Ca‘fer Muhammed b. ‘Alî buyururdu ki “Siz ki ehl-i ‘İrâk’sınız, siz dersiniz ki Kur‘ân-ı ‘azîmü’s-şân’da en ziyâde ercâ olan âyet ancak *﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ﴾* ³⁶⁸ *﴿اللَّهُ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾* âyet-i celîlesidir ve biz ki Âl-i Beytiz, biz deriz ki Kur‘ân’da en ziyâde ercâ olan âyet ancak Allâhu ta‘âlânın o

362 “Onlar için üstlerinde ateşten katmanlar, altlarında (ateşten) katmanlar vardır. İşte Allah kullarını bununla korkutur. Ey kullarım bana karşı gelmekten sakının.” Zümer, 39/16.

363 “Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının.” Âlu İmrân, 3/131.

364 “Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren bedbaht kimse girer.” Leyl, 92/14-16.

365 “Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir.” Ra‘d, 13/6.

366 “Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir.” Ra‘d, 13/6.

367 “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.” Duhâ, 93/5.

368 “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet endir.” Zümer, 39/53.

kavl-i ‘ālîsidir ki ³⁶⁹ ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ ya’nî “‘Umûm-ı mü’minîne onun rahmeti ümîdvâr edip de recâ-yı ‘afv u magfirette bırakılan müjdeli âyet ancak bu âyettir” demiş ki rāzî oluncaya dek efendimizi ümmetinde şefî‘ ettirecektir. Ve efendimiz buyurmuş ki “Ümmetinden bir kimse âteşte olduğu hâlde Muhammed rāzî olmaz ve böyle olunca en ziyâde ercâ ya’nî recālî ve müjdeli âyet bu âyet oldu” demektir.

[وأما الأخبار فقد روى أبو موسى عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال “أمّتي أمة مرحومة لا عذاب عليها في الآخرة عجل الله عقابها في الدنيا الزلازل والفتن فإذا كان يوم القيامة دفع إلى كل رجل من أمّتي رجل من أهل الكتاب ف قيل هذا فداؤك من النار” وفي لفظ آخر “يأتي كل رجل من هذه الأمة يهودي أو نصراني إلى جهنم فيقول هذا فدائي من النار فيلقى فيها” وقال صلى الله عليه وسلم “الحمى من فيح جهنم وهي حظ المؤمن من النار” وروي في تفسير قوله تعالى ﴿يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ﴾ أن الله تعالى أوحى إلى نبيه صلى الله عليه وسلم “إني أجعل حساب أمتك إليك قال “لا يارب أنت أرحم بهم مني” فقال إذن لا نخزيك فيهم” وروي عن أنس إن رسول الله صلى الله عليه وسلم سأل ربه في ذنوب أمته فقال “يا رب اجعل حسابهم إلي لئلا يطلع على مساوئهم غيري” فأوحى الله تعالى إليه “هم أمتك وهم عبادي وأنا أرحم بهم منك ولا أجعل حسابهم إلى غيري لئلا تنظر إلى مساوئهم أنت ولا غيرك”]

Ve bu bâbda vârid olan ahhâr-ı sahîha-i nebeviyye ise onlar dahi bu ahhâr-ıdır: Şöyle ki Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ‘aleyhi’r-rıdvân ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin üzerine rivâyet edip demiş ki efendimiz buyurmuş ki “أمّتي أمة مرحومة لا عذاب عليها في الآخرة عجل الله عقابها في الدنيا الزلازل والفتن فإذا كان يوم القيامة دفع إلى كل رجل من أمّتي رجل من أهل الكتاب ف قيل هذا فداؤك من النار” ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Benim ümmetim merhûm ümmettir ki onların üzerlerine âhirette bir ‘azâb yoktur. Allâhu ta‘âlâ hazretleri bu ümmetin ‘ikâbını dünyâda ta‘cîl etmiştir ki zelzeleler ya’nî hareket-i arz ve fiten ile mu‘âkab olurlar. Ve çün yevm-i kıyâmet olur, benim ümmetim her bir recûlüne ya’nî ümmet-i icâbetin her bir neferlerine ehl-i kitâbdan birer nefer verilip de bu senin âteşten fidândır denilir.” Ve dahi lafz-ı âherde gelmiş ki يأتِي ya’nî “كل رجل من هذه الأمة يهودي أو نصراني إلى جهنم فيقول هذا فدائي من النار فيلقى فيها” “Bu ümmetten ki ümmet-i icâbettir, her bir adam birer yehūdî veyâhūd birer nasrânî ile cehenneme gelip der ki âteşten benim fidâm ve bedelim budur diye teslîm eder ve melâike-i ‘azâb dahi o kâfiri alıp o mü’minin bedeli olarak cehenneme ilkâ ederler” demektir.

Ve dahi [223] efendimiz buyurmuş ki الحمى من فيح جهنم وهي حظ المؤمن

369 “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.” Duhâ, 93/5.

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir gün “Yā kerî-me’l-‘afv” buyurdukta Cibrîl ‘aleyhi’s-selām ona buyurmuş ki “Sen kerî-mü’l-‘afvın tefsîri ne olduğunu bilir misin? Onun tefsîri odur ki eğer kendi rahmeti ile seyyiâtтан vazgeçip onları kullarına ‘afv eder ise onun keremi ile o ‘afv ettiği seyyiâtı hasenâta tebdîl eder.”

[وسمع النبي صلى الله عليه وسلم رجلاً يقول اللهم “إني أسألك تمام النعمة” فقال هل تدري ما تمام النعمة قال لا قال دخول الجنة قال العلماء قد أتم الله علينا نعمته برضاه الإسلام لنا إذ قال تعالى ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir kimseden “إني أسألك” ni‘met ne olduğunu sen bilir misin?” diye ondan suâl ve o dahi “yok” diye cevâb verince efendimiz “Duhûl-i cennettir” diye beyân buyurmuş ki o kimse “Ey benim ilâhım, ben senden ni‘metin tamâmını dilerim” söyler imiş. Ve dahi ‘ulemâ-yı eslâf demişler ki “Allâhu ta‘âlâ hazretleri dîn-i İslâm’ı bize rızâ ve ihtiyâr etmekle kendi ni‘metini bizim üzerimize itmâm etmiştir, çünkü buyurmuş ki ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾³⁷¹ Bu nass-ı ‘âlî sûre-i Mâide’nin dördüncü âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Bu gün dîninize ikmâl verdik ki ba‘dehu onun ahkâmına hâlel gelmez ve hidâyet ve ikmâl-i hacc ve müşrikînden itmi’nân ile ni‘metimizi itmâm ettik ve sizin için edyân beyninden dîn-i İslâm’ı ihtiyâr ettim.”

[وفي الخبر “إذا أذنب العبد ذنباً فاستغفر الله يقول الله عز وجل لملائكته “انظروا إلى عبدي أذنب ذنباً فعلم أن له رباً يغفر الذنوب ويأخذ بالذنوب أشهدكم أنني قد غفرت له وفي الخبر “لو أذنب العبد حتى تبلغ ذنوبه عنان السماء غفرتها له ما استغفرني ورجاني” وفي “لو لقيني عبد بقراب الأرض ذنباً لقيته بقراب الأرض مغفرة”]

Ve dahi haberde gelmiş ki إذا أذنب العبد ذنباً فاستغفر الله يقول الله عز وجل لملائكته انظروا إلى عبدي أذنب ذنباً فعلم أن له رباً يغفر الذنوب ويأخذ بالذنوب أشهدكم أنني قد غفرت له³⁷² ki hülâsa-i meâlî: “Kul çün bir günâh işleyip der-‘akab nedâmet ve peşimânî eder de Allâhu ta‘âlâya istigfâr eylerse Allâhu ta‘âlâ melâikesine buyurur ki انظروا إلى عبدي أذنب ذنباً فعلم أن له رباً يغفر الذنوب ويأخذ بالذنوب أشهدكم أنني قد غفرت له ya’nî “Siz bu benim kuluma nazar ediniz ki bir günâh işledi de bildi ki onun bir Rabbisi vardır ki zünûbu bağışlar ve hem dahi zenb ile muâhaze eder. İşte ben sizi işhâd ederim ki ben ona magfiret ettim.” Ve

371 “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.” Mâide, 5/3.

372 Kûtu’l-Kulûb, 1/357; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2191.

”لو أذنب العبد حتى تبلغ ذنوبه عنان السماء غفرتها له ما استغفرتني“³⁷³ ki hülāsa-i meāl-i şerîfi: “Çün bir kul pek çok günāhı işleyip de beni recā ve istigfār etmekte ola, artık beni recā ve benden magfîret istedikçe ben onun günāhının çokluğunu ‘inān-ı semāya bālig olmuş olsa bile onun o günāhlarını ‘afv u magfîret ederim.” Ve dahi haberde vārid olmuş ki³⁷⁴ ”لو لقيني عبد بقراب الأرض ذنوباً لقيته بقراب الأرض مغفرة“ ya’nī “Benim bir kulum eğer yerin dolusu bir günāh ile bana mülākī olursa ben dahi ona yerin dolusu bir magfîret ile mülākī olurum.” Bu bir kināyedir ki kesret-i zünüb ve kesret-i magfîrete delālet eder ki benim bir kulum farazā o kadar bir günāh ile bana karşı gelirse ben ‘afv ederim demektir ya’nī onun günāhı çokluğundan rūy-i zemīn ve vech-i arzı doldurmuş olsa bile ben dahi rūy-i zemīni doldurur bir magfîret ile ona karşılayıp onun o günāhını ‘afv ü magfîret eylerim demek olur.

[وفي الحديث ”أن الملك ليرفع القلم عن العبد إذا أذنب ست ساعات فإن تاب واستغفر لم يكتبه عليه وإلا كتبها سيئة“ وفي لفظ آخر فإذا كتبها عليه وعمل حسنة قال صاحب اليمين لصاحب الشمال وهو أمير عليه ألق هذه السيئة حتى ألقى من حسناته واحدة تضعيف العشر وأرفع له تسع حسنات فتلقى عنه السيئة“ وروى أنس [224] في حديث أنه صلى الله عليه وسلم قال ”إذا أذنب العبد ذنباً كتب عليه فقال أعرابي وإن تاب عنه قال محي عنه قال فإن عاد قال النبي صلى الله عليه وسلم يكتب عليه قال الأعرابي فإن تاب قال محي من صحيفته قال إلى متى قال إلى أن يستغفر ويتوب إلى الله عز وجل إن الله لا يمل من المغفرة حتى يمل العبد من الاستغفار فإذا هم العبد بحسنة كتبها صاحب اليمين قبل أن يعملها فإن عملها كتبت عشر حسنات ثم يضاعفها الله سبحانه وتعالى إلى سبعمائة ضعف وإذا هم بخطيئة لم تكتب عليه فإذا عملها كتبت خطيئة واحدة ووراءها حسن عفو الله عز وجل“]

Ve dahi hadîste gelmiş ki ”أن الملك ليرفع القلم عن العبد إذا أذنب ست ساعات فإن تاب واستغفر لم يكتبه عليه وإلا كتبها سيئة“³⁷³ ki hülāsa-i meāl-i şerîfi: “Tahkīkan kul bir günāhı işlerse onun kitābetine me’mūr olan ferîşte altı sâ‘at kalemi ondan kaldırıp o günāhı onun üzerine yazmaz ki eğer şol altı sâ‘at içinde ondan tevbe edip de istigfār ettiyse aslā onu yazmaz ve eğer altı sâ‘at mürūr edip geçtikte kendisi o günāhtan tevbe etmediyse onu bir seyyie yazar.” Ve çün lafz-ı āherde “O günāhı onun üzerine o ferîşte yazıp sebt-i defter etti ba‘dehu o günāhkār dahi bir ‘amel-i sālīh işleyip de bir haseneyi kazandıysa onun sağ kolunun me’mūru olan melek ki tahrīr-i hasenātına me’mūr olup sol kolunun me’mūru ki tahrīr-i seyyiātına me’mūr olan melek üze-

373 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2191.

374 Kūtu'l-Kulüb, 1/358; Mecma‘uz-Zevāid, 10/216; el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2192.

rine kendisi kumandan ve âmirdir, der ki sen bu seyyieyi ilkâ eyle de ben dahi taz'îf-i 'aşr olan hasenâtından onun karşısında bir haseneyi ilkâ edip de ona dokuz haseneyi ve o seyyie o vechle ondan ilkâ olunup gider" ya'nî o 'āsî günāhtan sonra eğer bir tā'at ve 'ibādeti işlerse onun tā'atına yazılan hasenāt-ı muzā'afadan yalnız bir haseneyi mukābeleten terk olunmakla o günāh dahi ilkâ olunup gider de defterde yazılmaz demektir. Ve Enes b. Mālik 'aleyhi'r-rıdvān dīger hadīste rivāyet edip demiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إذا أذنب العبد ذنباً كتب عليه" ya'nî "Bir kul ki bir günāh işlerse o günāh onun üzerine yazılır" dedikte bir a'rābî ona demiş ki "Ve eğer ondan tevbe ederse?" Efendimiz "محي من صحيفته" diye cevāb ya'nî "Onun sahīfesinden mahv olunur" diye beyān buyurunca, a'rābî "Ne vakte kadar bu muāmele cārî olabilir?" diye istifsār etmiş ve 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz "إلى أن يستغفر ويتوب إلى الله عز وجل" buyurmuş ya'nî "Zāt-ı zü'l-celāle inābe edip tevbe ve istigfār edinceye dek cārî olur. Tahkik ve tahkikan Allāhu ta'ālā hazretleri magfiretten usanıp melālet etmez tā ki 'abd istigfārdan usanıp 'āciz ve melūl olmaz" ya'nî kul istigfārdan melālet etmedikçe Allāhu ta'ālā dahi magfiretten melālet etmez demektir.

Ve'l-hāsıl kul çün bir haseneyi işlemeye ihtimām eder, onun sağ kolunun me'mûru onu işlemeyen evvel derhāl onun o ihtimāmı ona hasene yazar ve eğer onu işleyip vücūda getirdiyse o hasene on hasene yazılır sonra Allāhu ta'ālā dilediği mertebeye kadar onu muzā'af edip artırır da yedi yüz haseneye bālig oluncaya dek onu kat-ender-kat müzdād ve muzā'afa eyler. Ve eğer bir günāh işlemeye ihtimām edip 'isyāna kaktıysa o günāhı işlemeyen o ona yazılmaz ya'nî onun üzerine o ma'siyetin günāhı yazılmaz ve eğer onu işlediyse o vakt onun üzerine o ma'siyetin günāhı yalnız bir seyyie olarak yazılır ve onun arkasında Allāhu 'azīmü's-şānın hüsn-i 'afvı dahi vardır.

[و جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله إنني لا أصوم إلا الشهر لا أزيد عليه ولا أصلي إلا الخمس لا أزيد عليها وليس لله في مالي صدقة ولا حج ولا تطوع أين أنا إذا مت فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال "نعم معي إذا حفظت قلبك من اثنتين الغل والحسد ولسانك من اثنتين الغيبة والكذب وعينيك من اثنتين النظر إلى ما حرم الله وأن تزدرى بهما مسلماً دخلت معي الجنة على راحتى هاتين"]

Ve dahi bir kimse peygamber-i 'ālī-cāh efendimize gelip demiş ki "Yā Resūlallāh, ben şehir-i Ramazāndan gayrı bir oruç tutmam ki şehir-i sıyām üzerine fazla olarak bir savm ziyāde etmem ve beş vakt namāzından gayrı

bir namâz kılmam ki o salavât üzerine bir tatavvu‘ namâzı ziyâde etmem ve Zât-ı zü'l-celâlin benim mâlîmda onun bir sadaka veyâ hac veyâ bir tatavvu‘u yoktur. Eğer ben ölürsem ben neredeyim?” dedi ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz tebessüm edip buyurmuş ki *لَبَّكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ* “نعم معي إذا حفظت قلبك من اثنتين الغل والحسد ولسانك من اثنتين الغيبة والكذب وعينيك من اثنتين النظر إلى ما حرم من اثنتين الغل والحسد ولسانك من اثنتين الغيبة والكذب وعينيك من اثنتين النظر إلى ما حرم” ³⁷⁵ ki hülâsa-i mazmûn-ı münîfi: “Evet, eğer senin gönlünü iki şeyden hıfz ettinse ya’nî eğer kendi kalbini kıskançlık ve hıkdan sakladın ve kendi lisânını iki şeyden ki yalan söylemekten ve kimseye gıybet ve fazl ve mezemmet eylemekten hıfz ettinse ve iki gözlerini dahi iki şeyden ki muharremâta bakmaktan ve bir müslimi onlarla hor ve hakîr görüp onu tahkîr etmekten sakladın benim şol iki rāham üzere sen benimle berāber cennete dāhil olursun” buyurmuştur. “Rāha” lügatte dinlenmek ve el ayasına dahi derler, keff gibi, cem‘i “rāh” gelir.

[وفي الحديث الطويل لأنس أن الأعرابي قال “يا رسول الله من يلي حساب الخلق فقال الله تبارك وتعالى قال هو بنفسه قال نعم فتبسم الأعرابي فقال صلى الله عليه وسلم مم ضحكك يا أعرابي فقال إن الكريم إذا قدر عفا وإذا حاسب حاسب فقال النبي صلى الله عليه وسلم صدق الأعرابي ألا لا كريم أكرم من الله تعالى هو أكرم الأكرمين ثم قال فقه الأعرابي “وفيه أيضاً” إن الله تعالى شرف الكعبة وعظمها ولو أن عبداً هدمها حجراً حجراً ثم أحرقها ما بلغ جرم من استخف بولي من أولياء الله تعالى قال الأعرابي ومن أولياء الله تعالى قال المؤمنون كلهم أولياء الله تعالى أما سمعت [225] قول الله عز وجل “*اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ*” وفي بعض الأخبار “المؤمن أفضل من الكعبة والمؤمن طيب طاهر والمؤمن أكرم على الله تعالى من الملائكة”]

Ve dahi Enes ‘aleyhi’r-rıdvân onun uzun bir hadîsinde mervî olup denilmiş ki “Bâdiye-nişînân ve sahrâ-güzînândan bir a‘râbî, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimize demiş ki “Yarın rûz-i cezâda halkın hesâbına kim bakacak?” Ve efendimiz: “Allāhu ‘azîmü’s-şân” diye cevâb verdikte, a‘râbî: “Bi’n-nefs kendi zâtıyla mı bakacak?” sordukta, efendimiz “ne‘am” ya’nî evet buyurdu. O vakt a‘râbî tebessüm etmiş ve efendimiz ona “مم ضحكك يا أعرابي” ya’nî “Ey a‘râbî, sen neden tebessüm ettin?” diye suâl ettikte o dahi “إن الكريم إذا قدر عفا وإذا حاسب حاسب” ya’nî “Tahkîkan keremkâr olan zât kudretli olursa ‘afv eder ki hasmına gâlib geldiği vakte kusûrundan vazgeçip ‘afv eder de harîs-i intikâm olmaz ve bir kimse ile muhâsebe görürse müsâmahat eyler ya’nî ala-

caklı çıkarsa alacağını istemez de hakkını bağışlar” demektir. Ve o vakt “صدق الأعربي ألا لا” ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki hülâsa-i meāl-i münîfi: “A‘rābī sıdk edip gerçek söyledi. Āgāh olunuz ki ben size tenbīh edip haber veririm ki Allāhu ta‘ālādan ziyāde bir kerīm yoktur ki kâffe-i keremkārânın ekremidir” ya’nī ekremlerin ekremidir sonra “فقه الأعربي” buyurdu ki “A‘rābī fehmi edip fakīh olmuştur” demektir. Ve o hadīste dahi gelmiş ki “إن الله تعالى شرف الكعبة وعظمها ولو أن عبداً هدمها حجراً حجراً ثم أحرقها ما بلغ جرم من استخف بولي من أولياء الله تعالى قال الأعربي ومن أولياء الله تعالى قال “المؤمنون كلهم”³⁷⁶ “Tebā-reke ve ta‘ālā hazretleri Ka‘be’yi müşerref edip mu‘azzam kılmıştır. Takdīren eğer bir kul gelip onu taş-be-taş yıkıp hedm etmiş olsa ve enkāzını dahi sūzān etmiş olsa onun cürmü evliyāullāhtan bir velīye istihfāf eden kimsenin cürmüne bālig olamaz.” Ve a‘rābī “Evliyāullāh kimlerdir?” diye suāl ettikte efendimiz أما أولياء الله تعالى “المؤمنون كلهم أولياء الله تعالى أما أولياء الله تعالى”³⁷⁷ buyurdu ki hülâsa-i meālî: “Ehl-i īmān cümlesi Allāhu ta‘ālānın evliyāsıdır. Sen Hakk subhānehu ve ta‘ālānın ﷻ kavlı-i ‘ālīsini işitmemiş misin?” Bu āyet-i kerīme sūre-i Bakara’nın iki yüz elli sekizinci āyetidir ki onun hülâsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Mü’mînlerin dīn ve nusret hay-siyyetleriyle akreb ve velîleri Allāhu ta‘ālādır, onları dalālet zulumātından hidāyet nūruna ihrāc eder” ilā-āhirihi intehā. Ve dahi ba‘zı aḥbārda gelmiş ki “المؤمن أفضل من الكعبة والمؤمن طيب طاهر والمؤمن أكرم على الله تعالى”³⁷⁸ ki hülâsa-i müfād-ı şerīfleri: “Mü’mîn, Ka‘be’den efdaldır ve mü’mîn pāk ve hoş ki tayyib ve tāhirdir ve mü’mîn Allāhu ta‘ālānın ‘indinde melāike-i kirāmdan ekremdir.”

[وفي الخبر “خلق الله تعالى جهنم من فضل رحمته سوطاً يسوق به عباده إلى الجنة”³⁷⁹ وفي خبر آخر “يقول الله عز وجل إنما خلقت الخلق ليربحوا علي ولم أخلقهم لأربح عليهم”³⁸⁰ وفي حديث أبي سعيد الخدري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم “ما خلق الله تعالى شيئاً إلا جعل له ما يغلبه وجعل رحمته تغلب غضبه”³⁸¹ وفي الخبر المشهور “إن الله تعالى كتب على نفسه الرحمة قبل أن يخلق الخلق إن رحمتي تغلب غضبي”³⁸²]

376 Kūtu'l-Kulūb, 1/358; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2195.

377 “Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.” Bakara, 2/257.

378 Kūtu'l-Kulūb, 1/358; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2195.

379 Kūtu'l-Kulūb, 1/366; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2196.

380 Kūtu'l-Kulūb, 1/366; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2197.

381 Kūtu'l-Kulūb, 1/366; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsi İhyā, 5/2197.

382 Kūtu'l-Kulūb, 1/366.

”خلق الله تعالى جهنم من فضل رحمته سوطاً“³⁸³ ki hülâsa-i meâl-i vâlâsı: “Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri kendi rahmetinin fazlından cehennemi bir kırbaç yaratmıştır ki onunla kullarını cennete sevk eder.” Ve diğer bir haberde gelmiş ki ³⁸⁴”يقول الله“ ki hülâsa-i mefhum-ı şerîfi: “Ben halkı ancak benimle kâr ve ribh etmek için yarattım, ben onlarla kâr ve ribh etmek için onları halk etmedim.” Ve dahi Ebu Sa‘îd el-Hudrî’nin hadîsinde gelmiş ki zât-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî üzerine rivâyet edip demiş ki ³⁸⁵”ما خلق الله تعالى شيئاً إلا جعل له ما يغلبه وجعل رحمته تغلب غضبه“³⁸⁶ ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri cihânda bir şey halk etmemiştir illâ ki ona gâlib gelir bir şey kılmamıştır” ya ‘nî her bir mahlûkuna onu galebe edecek bir şey halk etmiştir ki kendi rahmetini dahi onun gazabına gâlib kılmıştır. Ve haber-i meşhûrda gelmiştir ³⁸⁶”إن الله تعالى“ ki hülâsa-i müfâd-ı me‘âlî-irâdî: “Tahkîkan tebareke ve ta‘âlâ kendi nefsi üzerine rahmeti icâb etmiştir ki halkı halk etmezden evvel kendi zâtı üzerine rahmeti yazıp farz kılmış ki ³⁸⁶”إن رحمتي تغلب غضبي“ ya ‘nî benim rahmetim benim gazabıma gâlib gelir” diye emr ü fermân buyurmuştur.

[وَعَنْ معاذ بن جبل وأنس بن مالك أنه صلى الله عليه وسلم قال ”من قال لا إله إلا الله دخل الجنة“ ”ومن كان آخر كلامه لا إله إلا الله لم تسمه النار“ ”ومن لقي الله لا يشرك به شيئاً حرمت عليه النار“ ”ولا يدخلها من في قلبه مثقال ذرة من إيمان“ وفي خبر آخر ”لو علم الكافر سعة رحمة الله ما آيس من جنته أحد“ ولما تلا رسول الله صلى الله عليه وسلم قوله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ قال أتدرون أي يوم هذا هذا يوم يقال لأدم عليه الصلاة والسلام قم فابعث بعث النار من ذريتك فيقول كم فيقال من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعون إلى النار وواحد إلى الجنة قال فأبلس القوم وجعلوا يبكون وتعطلوا يومهم عن الاشتغال والعمل فخرج عليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال ما لكم لا تعملون فقالوا ومن يشتغل بعمل بعد ما حدثتنا بهذا فقال كم أنتم في الأمم أين تأويل وثاريت ومنسك ويأجوج ومأجوج أم لا يحصيها إلا الله تعالى إنما أنتم في سائر الأمم كالشعرة البيضاء في جلد الثور الأسود وكالرقة في ذراع الدابة“]

Ve dahi Mu‘âz b. Cebel ve Enes b. Mâlik ‘aleyhime’r-rıdvân üzerlerine mervî olup demişler ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki

383 Kûtu'l-Kulûb, 1/366; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2196.

384 Kûtu'l-Kulûb, 1/366; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2197.

385 Kûtu'l-Kulûb, 1/366; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2197.

386 Kûtu'l-Kulûb, 1/366.

”ومن ومن كان آخر كلامه لا إله إلا الله لم تسمه النار“³⁸⁸ ”من قال لا إله إلا الله دخل الجنة“³⁸⁷ ”ولا يدخلها من في قلبه مثقال ذرة من إيمان“³⁹⁰ ”لقي الله لا يشرك به شيئاً حرمت عليه النار“³⁸⁹ ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Kim ki hālisan muhlisan lâ ilâhe illallâh derse cennete dâhil olur ve kim ki dünyâda onun âhir-i kelâmı lâ ilâhe illallâh ola, âteş ona değmez ve kim ki ona bir nesneyi işrâk etmeyerek Allâhu ta‘âlâya mülâkî olursa âteş onun cesedi üzerine muharrem olur ve kalbinde îmandan bir zerre mikdârı bulunan mü’min adam âteşe dâhil olmaz.” Ve diğer bir haberde gelmiş ki³⁹¹ ”لو علم الكافر سعة رحمة الله ما آيس من جنته أحد“³⁹² ki hülâsa-i meâlî: [226] “Kâfir olan kimse dahi rahmet-i ilâhiyyenin genişliğini bilmiş olsa bir bir kimse onun cennetten ümîdini kesmezdi.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz çün kelâmulâhtan اَتَّقُوا رَبَّكُمْ ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُم﴾³⁹² ”أندرون أي يوم هذا هذا يوم“ يقال لآدم عليه ”قال لآدم عليه الصلاة والسلام قم فابعث النار من ذريتك فيقول كم فيقال من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعون“ Buyurmuş ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Siz bugün hangi gün olduğunu bilir misiniz? Bu o gündür ki atamız Âdem ‘aleyhi’s-selâma denilir ki “Kalk da senin zürriyetinden âteşe gönderilen kimseleri gönder!” Ve o dahi “Kem?” ya’nî kaç ye istifhâm ettikte, “Her bir bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kimseyi âteşe ve bir kimseyi behişt’e gönder!” diye beyân buyurulur. Râvî dedi ki sahâbe çün bunu işittiler, kavm kâmilin maksûdlarından ümîdi kesip me’yûs oldular ve günlerinde cümlesi magmûm ve mahzûn olarak ağlamaya başladılar da iştigâlden kalıp ‘ameli ta’tîl eylediler. Ve çün bir dahi efendimiz onlara çıkıp فقالوا ”ما لكم لا تعملون فقالوا“ ”ما لكم لا تعملون فقالوا“ diye onları muâhaze buyurdu ya’nî “Siz niçin işlemezsiniz, neyiniz vardır ki ‘amel etmezsiniz?” diye istifhâm-ı tevbihi ile terk-i iştigâlleri üzerine inkâr ettikte onlar “Bize bu hadîs ile tahdîs buyurduktan sonra o ki bir ‘amele iştigâl eder, kimdir?” diye cevâb vermelerinde efendimiz ”كم أنتم في الأمم أين تأويل وثاريت ومنسك وأجوج ومأجوج أمم لا يحصيها إلا الله تعالى إنما أنتم في سائر الأمم كالشعرة البيضاء في جلد الثور الأسود والرقمة“³⁹³ ”Siz geçen ümem-i sâlifede kaçsınız, tevîl nerede ve sârîs nerede ve mensek ve yecûc ve mecûc nerelerde? Dünyâyâ o kadar ümem gelmiş ki onları ancak Allâhu ta‘âlâ ihsâ eder ki başkası onları ihsâ

387 et-Taberânî, ed-Du‘â, 434, no: 1478; et-Taberânî, el-Mu‘cemu’l-Evsat, 2/56, no: 1235; Hilyetu’l-Evliyâ, 9/254; Keşfu’l-Hafâ, 2/322, no: 2561; Tabakātu’s-Şâfiyye, 1/51.

388 Kûtu’l-Kulûb, 1/366.

389 Kûtu’l-Kulûb, 1/366.

390 Kûtu’l-Kulûb, 1/366.

391 Kûtu’l-Kulûb, 1/366.

392 “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” Hacc, 22/1.

393 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2199.

edemez. Siz ümem-i sāirede ancak siyāh öküzün derisinde olan bir beyaz kıl gibisiniz ve dābbenin zirā'ında olan rukme gibisiniz.”

[فانظر كيف كان الخوف يسوق الخلق بسياط الخوف ويقودهم بأزمة الرجاء إلى الله تعالى إذ ساقهم بسياط الخوف أولاً فلما خرج ذلك بهم عن حد الاعتدال إلى إفراط اليأس داوهم بدواء الرجاء وردهم إلى الاعتدال والقصد والآخر لم يكن مناقضاً للأول ولكن ذكر في الأول ما رآه سبباً للشفاء واقتصر عليه فلما احتاجوا إلى المعالجة بالرجاء ذكر تمام الأمر فعلى الواعظ أن يقتدي بسيد الوعاظ فيتلطف في استعمال أخبار الخوف والرجاء بحسب الحاجة بعد ملاحظة العلل الباطنة وإن لم يراع ذلك كان ما يفسد بوعظه أكثر مما يصلحه]

Artık sen nazar edip gör ki ‘aleyhi’s-selām efendimiz halkı havf ve korkunun kırbacı ile nice rāh-ı necāt ve süy-i selāmete sevk ederdi ve nice ezme-i recā vü ümīd yuları ile onları Allāhu ta‘ālāya çekip götürürdü ki evvelā onları korkunun kırbaçlarıyla sürüp sevk etti. Ve çün o galebe-i havf ve şiddet-i hirās onları hadd-i i’tidālden ifrāt-ı ye’s’e çıkardı, onları devā-yı recā ile müdāvāt edip mertebe-i i’tidāl ve kasta onları redd ve i‘āde eyledi. Ve onun o kavli-i ahīri o kavli-i evvelisine münākız ve mübāyin değil idi velākin evvel-i emrde sebep-i şifā gördüğü nesneyi onlara zikr edip ve onun üzerine iktisār etti ve çün recā ile mu‘āleceye muhtāc oldular, tamām-ı emri zikr etti. Kaldı ki vā‘ize dahi vācib odur ki kendisi dahi vā‘izlerin efendisine iktidā edip de havf ve recā ahhbārlarının isti‘mālinde taltīf eyleye ki ‘ilel-i bātineyi mülāhaza ettikten sonra hācete göre onları zikr eyleye ve eğer bunu mürā‘āt etmez ise o vakt kendi va‘zıyla bozup ifsād ettiği şey o va‘z ile islāh ettiği şeyden daha ziyāde çok olur.

[وفي الخبر “لو لم تذنبوا لخلق الله خلقاً يذنبون فيغفر لهم” وفي لفظ آخر “لذهب بكم وجاء بخلق يذنبون فيغفر لهم إنه هو الغفور الرحيم” وفي الخبر “لو لم تذنبوا لخشيت عليكم ما هو شر من الذنوب قيل وما هو قال العجب” وقال صلى الله عليه وسلم “والذي نفسي بيده الله أرحم بعبده المؤمن من الوالدة الشفيقة بولدها” وفي الخبر “ليغفرن الله تعالى يوم القيامة مغفرة ما خطرت على قلب أحد حتى إن إبليس ليتناول لها رجاء أن تصيبه وفي الخبر “إن لله تعالى مائة رحمة ادخر منها عنده تسعاً وتسعين رحمة وأظهر منها في الدنيا رحمة واحدة فبها يتراحم الخلق فتحن الوالدة على ولدها وتعطف البهيمة على ولدها فإذا كان يوم القيامة ضم هذه الرحمة إلى التسع والتسعين ثم بسطها على جميع خلقه وكل رحمة منها طباق السموات والأرض قال فلا يهلك على الله يومئذ إلا هالك”]

Ve dahi haberde gelmiş ki ³⁹⁴ “لو لم تذنبوا لخلق الله خلقاً يذنبون فيغفر لهم” ki hülāsa-i meālī: “Siz eğer günāh işlememiş olsaydınız Allāhu ta‘ālā haz-

retleri günâh işleyecek bir halkı halk ederdi tâ ki onlara magfiret ede.” Ve diğer bir lafzda rivâyet olunmuş ki *لذهب بكم وجاء بخلق يذنبون فيغفر لهم إنه هو* “Siz eğer bir zenb etmemiş olsaydınız Allâhu ta‘âlâ hazretleri sizi götürüp yer yüzünden kaldırır da yerinize zenb edecek bir kavmi yaratıp onlara magfiret kıla. Tahkîk ve tahkîkan gafûr ve rahîm ancak odur.” Ve dahi haberde gelmiş ki *لو لم تذبوا لخشيت عليكم ما هو شر من* “Siz zenb etmemiş olsaydınız ben sizin üzerinize günâhtan daha ziyâde şerr olan nesneden havf ederdim!” Ve “O nedir?” diye suâl olundukta “ucbdur” diye beyân buyurmuştur. Ve dahi *والذي نفسي بيده الله أرحم* “aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *“O ki benim nefsim onun elindedir, ben onunla yemîn edip kase ederim ki tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri mü’min kuluna vâlide-i mihribân kendi veledine olan merhamet ve hınnet ve şefkatinden ziyâde kendisi rahmet edicidir.”* Ve dahi haberde gelmiş ki *ليغفرن الله تعالى يوم القيامة مغفرة ما خطرت على قلب أحد حتى* “Tahkîk Allâhu ta‘âlâ yevm-i kıyâmette öyle bir magfireti magfiret edecek ki kimsenin hayâl ve hâtırına gelmemiştir, hattâ iblîs ‘aleyhi mâ-yestahikku dahi ona isâbet etmek recâsıyla o magfirete mütetâvil olur.” Ve dahi haberde vârid olmuş ki *إن الله تعالى* مائة رحمة ادخر منها عنده تسعاً وتسعين رحمة وأظهر منها في الدنيا رحمة واحدة فيها يترحم الخلق فتحن الوالدة على ولدها وتعطف البهيمة على ولدها فإذا كان يوم القيامة ضم هذه الرحمة إلى التسع والتسعين ثم بسطها على جميع خلقه وكل رحمة منها طباق السموات والأرض قال فلا يهلك على *“Tahkîkan Allâhu ta‘âlâ için yüz rahmet vardır, ondan doksan dokuzunu kendi yanında iddihâr buyurmuş ve bir [227] rahmeti dünyâya izhâr etmiştir ki onunla halâyık müterâham olurlar da vâlide veledine hınnet ve behîme dahi yavrusuna ‘âtîfet eder. Ve çün kıyâmet günü olur, bu rahmeti dahi kendisi o doksan dokuz rahmete zamm edip sonra cemî‘isini kâffe-i halkı üzerine sürüp bast eyler ki onun her bir rahmeti tîbâk-ı semâvât u arzıdır. Buyurdu ki artık o vakte Allâhu ta‘âlânın üzerine hâlikten gayrı bir mahlûk hâlik olmaz”, ancak gürûh-ı hâlikîn yalnız hâlik olurlar demektir.*

[وفي الخبر “ما منكم من أحد يدخله عمله الجنة ولا ينجيه من النار قالوا “ولا أنت يا رسول الله قال “ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمته وقال عليه أفضل الصلاة والسلام “اعملوا

395 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2202.

396 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2203.

397 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2203.

398 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2203.

399 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2203.

وايشرو واعلموا أن أحداً لن ينجيهِ عمله وقال صلى الله عليه وسلم “إني اختبأت شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي أترونها للمطيعين المتقين بل هي للمتلوئين المخلطين” وقال صلى الله عليه وسلم “بعثت بالحنيفية السمحة السهلة” وقال صلى الله عليه وسلم وعلى كل عبد مصطفى “أحب أن يعلم أهل الكتابين أن في ديننا سماحة” ويدل على معناه استجابة الله تعالى للمؤمنين في قولهم ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾ وقال تعالى ﴿وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾]

Ve dahi haberde gelmiş ki “ما منكم من أحد يدخله عمله الجنة ولا ينجيهِ من النار” ki hülâsa-i meâl-i ‘ālîsi: “Sizden hiçbir kimse yoktur ki onun ‘ameli onu cennete idhâl ede ve onu âteşten dahi kurtarmaz ya’nî insânın ‘ameli onu behište dâhil etmez ve ona âteşten necât vermez.” Ve sahâbe çün أَنْتَ وَلَا أَنْتَ” “Sen dahi senin ‘amelin seni cennete dâhil etmez mi ve sana âteşten necât vermez mi?” dediklerinde, efendimiz وَلَا” 400 “Ve ben dahi böyleceyim ki benim ‘amelim beni cennete dâhil etmez ve âteşten bana necât vermez meğer ki Allâhu ta‘âlâ beni rahmeti ile tegammüd ede” ya’nî benim zellâtımı setr eder. Ve dahi ‘aleyhi efdalu’s-salâti ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki 401 “اعملوا وایشرو واعلموا أن أحداً لن ينجيهِ عمله” ki hülâsa-i müfâd-ı münîfi: “Siz işleyiniz de mübeşşer ve müjdeli olunuz ve hem dahi biliniz ki bir kimse kendi ‘ameli ona necât vermez.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki 402 “إني اختبأت شفاعتي لأهل الكبائر من أمتي أترونها للمطيعين المتقين بل هي للمتلوئين المخلطين” ki hülâsa-i mefhum-ı kerîmi: “Ben kendi şefâ‘atimi ümmetimden mürtekib-i kebâir olanlara saklamışım. Siz onu mutî‘ ve müttakîlere mi görürsünüz, yok ancak karışık ve bulaşık olanlardır.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki 403 “بعثت بالحنيفية السهلة” ya’nî “Âsân ve semâhatli bir şerî‘at-i garrâ ile ben meb‘ûs olmuşum.” Ve dahi buyurmuş ki 404 “أحب أن يعلم أهل الكتابين أن في ديننا سماحة” ya’nî “Ben severim ki iki kitâb ehli ki yehûd ve nasârâ tâifeleri bileler ki bizim dînimizde semâhat vardır ve bunun ma’nâsına mü’mînler ve تحمل ولا تحمل” 405 “Bu nass-ı kerîm sûre-i A‘râf’ın yüz elli altıncı âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Şunlar ki resûl-i nebî-i ümmîye tâbî‘ olurlar, onlar onun na‘t ve sıfatını ‘indlerinde

400 Kûtu’l-Kulûb, 1/369; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2204.

401 Kûtu’l-Kulûb, 1/369; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2201.

402 Kûtu’l-Kulûb, 1/369; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2205.

403 Kûtu’l-Kulûb, 1/369; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2206.

404 Kûtu’l-Kulûb, 1/369; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2211.

405 “Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. A‘râf, 7/157.

olan Tevrât ve İncîl'de yazılmış bulurlar ve o resûl onlara îmân ve tevhîd ile emr ve küfr ü şirkten nehy eder ve onlara câhiliyyette nefslarına harâm ettikleri eşyâyı helâl eder ve habîs olan eşyâyı harâm eder ve onlardan bâr-ı girânı ve üzerlerinde aglâl ve bendleri tahfîf eder.” Çünkü ümem-i sâlifede bârân-ı girân şeyler var idi ki Mūsâ ‘aleyhi’s-selâmın şerî’atında günâh sâdır olduğu ‘uzvu kat’ ve necis dokunan esvâbın o mikdârını kat’ ve sâir gibi ahkâm var idi ve tevbe yerine katl-i nefis ve ‘afv ve diyet yerine mutlak kısâs ve sâir gibi aglâl dahi var idi ki bunlar ümmet-i Muhammediyye’nin üzerinden ref’ olunmuş, çünkü mü’minler du‘âlarında اِضْرًا اَلَيْتَا ⁴⁰⁶ “Ey bizim Rabbimiz, sen bizden mukaddem olanlara ya’nî yehûd ve sâireye tahmîl ettiğin gibi bize bâr-ı girânı tahmîl eyleme!” demişlerdi.

[وروى محمد بن الحنفية عن علي رضي الله تعالى عنهما أنه قال “لما نزل قوله تعالى ﴿فَاضْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ﴾ قال “يا جبريل وما الصفح الجميل” قال عليه السلام إذا عفوت عمن ظلمك فلا تعاتبه فقال “يا جبريل فالله تعالى أكرم من أن يعاتب من عفا عنه فبكى جبريل وبكى النبي صلى الله عليه وسلم فبعث الله تعالى إليهما ميكائيل عليه السلام وقال “إن ربكما يقرئكما السلام ويقول كيف أعاتب من عفوت عنه هذا ما لا يشبه كرمي” والأخبار الواردة في أسباب الرجاء أكثر من أن تحصي]

Ve dahi Muhammed b. el-Hanefiyye, Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib’in üzerine rivâyet edip demiş ki “Çün ⁴⁰⁷ ﴿فَاضْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ﴾ nass-ı ‘âlîsi nâzil oldu, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz Cibrîl ‘aleyhi’s-selâma buyurmuş ki “يا جبريل وما الصفح الجميل” ya’nî “Safh-ı cemîl nedir?” diye sormuş ve Cibrîl “Seni zulm eden üzerine ‘afv ettiğin hâlde onu mu‘âtebe etmektir” diye tefsîr buyurunca, efendimiz buyurdu ki اكرم فالله تعالى “يا جبريل فالله تعالى أكرم من أن يعاتب من عفا عنه” ya’nî “Ey Cibrîl, tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri dahi kendi ‘afv ettiğini mu‘âteb etmeyenlerin ekremidir” ya’nî bu emre göre ‘ibâd kendi ‘afv ettikleri adamı mu‘âtebe etmemeleri matlûb olunca Al-lâhu ta‘âlâ hazretleri daha ziyâde kerîm olduğu haysiyyetle o dahi elbette ‘afv edeceği kimseyi mu‘âtebe etmeyecek demektir. Ve o vakte Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm ağlayıp bükâ etti ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz dahi ağladı ve der-‘akab Cenâb-ı Ekremü’l-ekremîn onlara Mîkâil ‘aleyhi’s-selâmı gönderip dedi ki “Sizin rabbiniz size selâm-ı sâmi ihdâ ve ih-sân edip buyurur ki اِنْ رَبَّكُمَا يَقْرَأُكُمَا السَّلَامَ ويقول كيف أعاتب من عفوت عنه هذا ما لا يشبه كرمي” ya’nî “Ben o kimse ki ben onun üzerine ‘afv etmişim, ben onu

406 “Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.” Bakara, 2/286.

407 “Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörüyü ile muamele et.” Hicr, 15/85.

nice mu‘âteb kılarım! Bu benim keremime müşâbih olmayan şândandır” ki bu gibi mu‘âmele benim keremime benzemez ve kerem sıfatına sezâ olmaz demektir. Mâ-hasal esbâb-ı recâda vârid olan ahhbâr pek ziyâde çoktur hasr u ihsâdan efzûndur ya’nî biz bu kadar ahhbâr üzerine iktisâr edelim.

[وأما الآثار فقد قال علي كرم الله وجهه من أذنب ذنباً فستره الله عليه في الدنيا فإله أكرم من أن يكشف ستره في الآخرة ومن أذنب ذنباً فعوقب عليه [228] في الدنيا فإله تعالى أعدل من أن يشني عقوبته على عبده في الآخرة]

Ve bu bâbda vârid olan âsâr ise onlar dahi bunlardır ki ez-cümle Hazret-i ‘Alî kerremallâhu vechehu buyurmuş ki “Kim ki bir ma‘siyet işleyip de Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onu setr ettiyse ki dünyâda onun ‘aybını gizli bıraktıysa âhirette onun setrini açıp da halâyık içinde onu rûsvây etmekten Cenâb-ı Hakk daha ziyâde kerîmdir ve kim ki bir ma‘siyet işleyip de dünyâda o ma‘siyet üzerine mu‘âkabe olduysa onun ‘ukûbetini ‘abdi üzerine âhirette dahi i‘âde ve tesniye eylemekten Allâhu ta‘âlâ daha ziyâde kerîmdir.”

[وقال الثوري ما أحب أن يجعل حسابي إلى أبي لأني أعلم أن الله تعالى أرحم بي منهم وقال بعض السلف المؤمن إذا عصى الله تعالى ستره عن أبصار الملائكة كيلا تراه فتشهد عليه وكتب محمد بن صعب إلى أسود بن سالم بخطه إن العبد إذا كان مسرفاً فاعلى نفسه فرفع يديه يدعو ويقول يا رب حجب الملائكة صوته وكذا الثانية والثالثة حتى إذا قال الرابعة يا ربى قاله الله تعالى حتى متى تحجبون عني صوت عبدي قد علم عبدي أنه ليس له رب يغفر له الذنوب غيري أشهدكم إني قد غفرت له]

Ve Süfyân es-Sevrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Benim hesâbımı benim ebeveynime tefvîzini sevmem, zîrâ ki ben bilirim ki Allâhu ta‘âlâ hazretleri bana benim ebeveynimden daha ziyâde rahîmdir.” Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Mü’min olan kimse Allâhu ta‘âlâya bir ‘isyânlık ederse Allâhu ta‘âlâ onu melâikenin ebsârından setr eder tâ ki onu görüp üzerine şehâdet etmeyeler.” Ve Muhammed b. Mus‘ab ‘aleyhi’r-rahme, Esved b. Sâlim’e kendi hatt-ı yediyle yazmış ki “Kul kendi nefsi üzere müsrif olup da sonra ellerini du‘âya kaldırıp “Yâ Rabb!” derse melâike onun âvâzını men‘ ve hacb ederler ve çün iki üç kerre dahi “Yâ Rabb!” deyip de savtı mahcûb olur, dördüncüsünde Hakk subhânehu ve ta‘âlâ buyurur ki حتى متى تحجبون عني صوت عبدي ilh. ki hülâsa-i mazmûn-ı celîli: “Siz ne vakte kadar benden kulumun âvâzını hacb edip men‘ edersiniz? Benim kulum bilmiş ki ona benden gayrı zünûbu magfîret eder bir Rabbisi yoktur. Ben sizi işhâd ederim ki ben ona ‘afv ü magfîret ettim.”

[وقال إبراهيم بن أدهم رحمة الله عليه خلا لي الطواف ليلة وكانت ليلة مطيرة مظلمة فوقفت في الملتزم عند الباب فقلت يا رب اعصمني حتى لا أعصيك أبداً فهتف بي هاتف من البيت ”يا إبراهيم أنت تسألني العصمة وكل عبادي المؤمنين يطلبون مني ذلك فإذا عصمتهم فعلى من أتفضل ولمن أغفر“]

Ve dahi İbrâhîm b. Edhem ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Mekke-i mükerreme’de iken bir gece bana tavâf-ı Ka’be hâlî kaldı ki karanlık ve yağmurlu bir gece idi ve çün kapıya gelip de Mültezem yanında durdum, “Ey benim Rabbim, beni ma’sûm eyle tâ ki ben ebeden sana bir ‘isyân etmeyeyim” diye du‘â ettim ve cānib-i Beyt-i mükerremden bana bir hâtif gelip işittim ki ”يا إبراهيم أنت تسألني العصمة وكل عبادي المؤمنين يطلبون مني ذلك فإذا عصمتهم فعلى من أتفضل ولمن أغفر“ ki hülâsa-i mazmûn-ı ‘ālîsi: “Sen ey İbrâhîm, sen benden ‘ismetî dilersin ve benim mü’min olan kullarım kâffesi dahi onu isterler, vaktâ ki ben onları ma’sûm kılarım, o hâlde ben kimin üzerine tefaddul ederim ve kime magfîret eylerim.”

[وكان الحسن يقول لو لم يذنب المؤمن لكان يطير في ملكوت السماوات ولكن الله تعالى قمعه بالذنوب وقال الجنيد رحمه الله تعالى إن بدت عين من الكرم ألحقت المسيئين بالمحسنين ولقي مالك بن دينار أبانا فقال له إلى كم تحدث الناس بالرخص فقال يا أبا يحيى إنني لأرجو أن ترى من عفو الله يوم القيامة ما تخرق له كساءك هذا من الفرح]

Ve Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahme derdi ki “Mü’min ‘isyân etmemiş olsaydı melekût-ı semâvât içinde uçardı velâkin Allâhu ta‘âlâ onu günâhlarla kam’ etmiştir.” Ve Cüneyd-i Bagdādî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Keremden bir çeşme zuhûr etmiş olsa günâhkârânı muhsinlere ilhâk ederdi.” Ve Mâlik b. Dînâr bir gün Ebân’a râst gelip mülâkî oldukta ona demiş ki sen ne vakte kadar ‘âleme rahs ile tahdîs edeceksin?” O dahi: “Ey Ebû Yahyâ, ben Allâhu ta‘âlânın lutf u kereminden recâ edip ümîdvârım ki yevm-i kıyâmette Allâhu ta‘âlânın mezîd-i minnet ü ihsânından görecek ‘afv için kendi şâdlığından cāmeni delip pâre pâre edersin” ya’nî o derecede bir ‘afv göreceksin ki sen onun kesret ü vefretinden o mertebede mesrûr ve şâdumân olursun ki mest-i şâdî ile sen kendi cāmeni pâre pâre eylersin demektir.

[وفي حديث ربي بن خراش عن أخيه وكان من خيار التابعين وهو ممن تكلم بعد الموت قال لما مات أخي سجي بثوبه وألقيناه على نعشه فكشف الثوب عن وجهه واستوى قاعداً وقال إنني لقيت ربي عز وجل فحياني بروح وريحان وربني غير غضبان وإنني رأيت الأمر أيسر مما تظنون فلا تفترؤا وإن محمداً صلى الله عليه وسلم ينتظرنني وأصحابه حتى أرجع إليهم قال ثم طرح نفسه فكانها كانت حصاة وقعت في طشت فحملناه ودفناه]

Ve dahi Rib'î bin Hirâş 'aleyhi'r-rahmenin hadîsinde mervî olup demiş ki “Benim birâderim vefât ettiği vakte biz onu kendi sevgiyle örtüp na'şına koduk ve kendisi na'ş üstünde iken kendi yüzünü açıp oturdu ve bize haber verip dedi ki “Ben kendi Rabbime mülâkî oldum ve beni revh ve reyhân ile mu'azzez ve mükerrem kıldı. Benim Rabbim gazbân değildir ve sizin zann ettiğiniz mertebeden emri daha ziyâde âsân ve kolay gördüm. Artık siz fütür etmeyiniz ve server-i enbiyâ Hazret-i Muhammedü'l-Mustafâ 'aleyhi ekmelü't-tahiyyât ve't-teslîmât ile onun ashâbı bana muntazırlardır tâ ki ben onlara rücû' edeyim” diye kendi nefsinin ilkâ ve tarh etti, sanki bir ufacık taş idi leğene düştü sonra biz onu kaldırıp defn ettik.” Bu adam hıyâr-ı tâbî'inden idi ve kendisi dünyâda ölümden sonra tekellüm edenlerden idi ki ölümünden sonra işbu kelâmı söylemiştir.

[وفي الحديث “أن رجلين من بني إسرائيل تواخيا في الله تعالى فكان أحدهما يسرف على نفسه وكان الآخر عابداً وكان يعظه ويزجره فكان يقول دعني وربّي أبعثت علي رقيباً حتى رآه ذات يوم على كبرة فغضب فقال لا يغفر الله لك قال فيقول الله تعالى [229] يوم القيامة “أستطيع أحد أن يحظر رحمتي على عبادي اذهب أنت فقد غفرت لك ثم يقول للعابد وأنت فقد أوجبت لك النار” قال “فوالذي نفسي بيده لقد تكلم بكلمة أهلكك دنياه وآخرته]

Ve dahi hadîs-i şerîfte vârid olmuş ki “Benî İsrâîl kavminden iki kimse cihânda birbirleriyle 'akd-i ahaviyyet edip hisbeten lillâhi yekdîgeriyle mütevâhî ve birâder olmuşlardı, onların birisi kendi nefsinde müsrif olup ya'nî cürmkâr idi ve diğeri 'âbid ve perhîzkâr idi. Ve 'âbid olan kimse ise hemîşe nefsinde müsrif olan kimseye va'z ve zecr ederdi ve o dahi ona “Sen beni bırak da benim Rabbim seni benim üzerime rakîb mi gönderdi?” der de münzecir olmazdı tâ ki bir gün onu bir ma'siyet-i kebîre üzere gördü de ona gazab edip “Sana Allâhu ta'âlâ magfîret etmez!” dedi. Efendimiz demiş ki “Allâhu ta'âlâ yevm-i kıyâmette buyurur ki “أستطيع أحد أن يحظر رحمتي ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Benim rahmetimi 'ibâdım üzerine men' etmeye bir kimse muktedir olur mu? Sen git işte ben sana magfîret ettim.” Sonra 'âbide dahi buyurur ki “İşte sen dahi ben sana âteşi vâcib kıldım.” Efendimiz buyurdu ki “فوالذي نفسي بيده لقد تكلم بكلمة أهلكك دنياه وآخرته” ya'nî “O ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla kasem ederim ki o 'âbid kendisi bir söz söyledi ki onun sözü onun dünyâ ve âhiretini ihlâk etti.”

[وروي أيضاً أن لصاً كان يقطع الطريق في بني إسرائيل أربعين سنة فمر عليه عيسى عليه السلام وخلفه عابد من عباد بني إسرائيل من الحواريين فقال للص في نفسه هذا نبي الله يمر

وإلى جنبه جواريه لو نزلت فكنت معهما ثالثا قال فنزل فجعل يريد أن يدنو من الحواري ويزدري نفسه تعظيماً للحواري ويقول في نفسه مثلي لا يمشي إلى جنب هذا العابد قال وأحس الحواري به فقال في نفسه هذا يمشي إلى جانبي فضم نفسه ومشى إلى عيسى عليه الصلاة والسلام فمشى بجنبه فبقي اللص خلفه فأوحى الله تعالى إلى عيسى عليه الصلاة والسلام ”قل لهما ليستأنفا العمل فقد أحبطت ما سلف من أعمالهما“ أما الحواري فقد أحبطت حسناته لعجبه بنفسه وأما الآخر فقد أحبطت سيئاته بما ازدري على نفسه فأخبرهما بذلك وضم اللص إليه في سياحته وجعله من حواريه]

Ve dahi rivāyet olunur ki Benī Ġsrāīl kavminde yol kesen bir hırsız var imiş ki kırk senede yol kesip kuttā‘-ı tarīk olmuştu. Bir gün ‘Ġsā ‘aleyhi’s-selām onun üzerine geçip mürūr etti ve onun ardı sonra Benī Ġsrāīl ‘ubbādından ve havārī takımından bir zāt dahi gider idi. Vaktā ki hırsız onları gördü, kendi nefsinde dedi ki “Bu geçen Allāhu ta‘ālānın bir peygamberidir ve onun yanında bir havārīsi geçer, ben dahi inip onlara üçüncü olaydım” diye derhāl mahallinden nüzül edip ve o havārīden takarrüb etmek ister de sonra havārīye ta‘zīmen nefesine izdirā ve tahkīr edip der ki “Benim gibi kimse bu gibi ‘ābidin yanında yürümez.” Ve havārī ise o dahi çün onunla hiss etti, kendi nefsinde hodbīnlik edip dedi ki “Bu şahs benim cānibimde yürür.” Hemān kendi nefsinin toplayıp ‘Ġsā ‘aleyhi’s-selāma yürütüp de ‘Ġsā ‘aleyhi’s-selāmın cānibinde yürümeye başladı ve hırsız dahi onun arkası sonra kaldı. Der-‘akab Allāhu ta‘ālā ‘Ġsā ‘aleyhi’s-selāma vahy edip buyurdu ki “قل لهما ليستأنفا العمل فقد أحبطت ما سلف من أعمالهما” ki hülāsa-i müfād-ı şerīfi: “Sen onların ikisine de ki yeniden ‘ameli başlayıp istīnāf etsinler, zīrā ki ben onların ikisinin a‘māllerinden geçmiş zamānda mütekaddim olan şeyi habt edip mahv etmişim. Havārī ise onun hasenātını kendi hodbīnlik ve ‘ucbu için habt ettim ve dīgeri ise kendi nefesine izdirā ve tahkīr ettiği için ben onun günāh ve seyyielerini habt edip mahv ettim.” ‘Ġsā ‘aleyhi’s-selām dahi onlara bu emr-i ‘ālī ile haber verip onları āgāh etti ve seyāhatinde o hırsız kendin nefesine zamm edip onu kendi zātının havārīsinden kıldı.

[وروى عن مسروق أن نبياً من الأنبياء كان ساجدا فوطئ عقه بعض العصاة حتى ألزق الحصى بجبهته قال فرفع النبي عليه الصلاة والسلام رأسه مغضبا فقال “أذهب فلن يغفر الله لك“ فأوحى الله تعالى إليه ”تألى على في عبادي إني قد غفرت له ويقرب من هذا ما روي عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يقنت على المشركين ويلعنهم في صلاته فنزل عليه قوله تعالى ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾ الآية فترك الدعاء عليهم وهدى الله تعالى عامة أولئك للإسلام وروى

في الأثر أن رجلين كانا من العابدين متساويين في العبادة قال فإذا أدخلنا الجنة رفع أحدهما في الدرجات العلى على صاحبه فيقول يا رب ما كان هذا في الدنيا بأكثر مني عبادة فرفعته علي في عليين فيقول الله سبحانه "إنه كان يسألني في الدنيا الدرجات العلى وأنت كنت تسألني النجاة من النار فأعطيت كل عبد سؤله]

Ve dahi Mesrûk üzerine mervî olup demiş ki enbiyâdan bir nebî-i zî-câh bir gün sâcid olduğu hâlde 'usâtın birisi onun 'unuku üzerine ayağı koyup basmakla onun cebhesine ufacık taşlar yapışmış ve çün hışm-nâk ve gazablı olarak başını secdeden kaldırdı, o "âsîye "اذهب فلن يغفر الله لك" buyurdu ya'nî "Git, Allâhu ta'âlâ sana magfiret etmez!" dedikte Allâhu ta'âlâ dahi ona vahy etti ki "Sen benim üzerime kendi 'ibâdımda kasem mi edersin? Ben ona magfiret ettim" diye mu'âtebe buyurdu. Ve dahi 'Abdullâh b. 'Abbâs üzerine mervî olan işbu hadîs müfâdı dahi kezâlik buna yakın ve karîb olur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz bir zamân sabâh namâzında kunût edip müşrikleri bed-du'â ve inkisâr ederdi ve namâzında onlara la'net dahi okurdu ki o hâlde ona ⁴⁰⁸ ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ﴾⁴⁰⁸ nass-ı 'âlisi nâzil oldu ve o dahi bed-du'âlarını terk etti ve Bârî ta'âlâ o müşrikleri 'âmmeten İslâm'a hidâyet etti.

Ve dahi eserde mervî olmuş ki zamân-ı sâbıkta iki adam var imiş ki 'âbidlerden idiler ve 'ibâdetde ikisi birbirlerine mütesâvî idiler, buyurdu ki "Vaktâ ki o iki adam cennete girerler, onların biri derecât-ı 'âliyyede yeri yüce olur ki sâhibi üzerine makâmı bâlâter olur. [230] Ve sâhibi der ki "Ey benim Rabbim, bu adam dünyâda benden ziyâde 'ibâdet etmezdi hâlbuki sen benim üzerime onu yüce kıldın ki a'lâ-yı 'illiyînde sâkin ettin!" Ve o vakt Hakk subhânehu ve ta'âlâ dahi buyurur ki الدنيا الدرجات في إنه كان يسألني في الدنيا الدرجات العلى وأنت كنت تسألني النجاة من النار فأعطيت كل عبد سؤله "Kendisi dünyâda iken benden derecât-ı 'ulâyı dilerdi ve sen yalnız âteşten kurtuluş ve necâtı dilerdin. Ben dahi her bir kulun kendi dilediğini ona verdim."

[وهذا يدل على أن العبادة على الرجاء أفضل لأن المحبة أغلب على الرجاء منها على الخائف فكم من فرق في الملوك بين من يخدم اتقاء لعقابه وبين من يخدم إرتجاء لإنعامه وإكرامه ولذلك أمر الله تعالى بحسن الظن ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "سلوا الله الدرجات العلى فإنما تسألون كريماً" وقال "إذا سألتكم الله فأعظموا الرغبة واسألوا الفردوس الأعلى فإن الله تعالى لا يتعاضمه شيء"]

Ve bu fehvâ delâlet eder ki recâ üzerine cârî olan ‘ibâdet havf üzeri-
ne cârî olan ‘ibâdetten daha ziyâde efdaldır, çünkü muhabbet-i recâ eden
kimsenin üzerine elbette havf edenin muhabbetinden daha ziyâde gâlibdir
ya’nî râcî olan kimsenin muhabbeti gâlib olur ve galebe-i hubb u ihlâs ile
‘ibâdet eder ve hâifin ‘ibâdeti ise ancak onun korkusundandır ki ‘ibâdeti
galebe-i hubbe makrûn değildir ve behemehâl tav‘an hubb ile hâsıl olan
itâ‘at ve ‘ibâdet ehabb ve ahsen ve ekmel ve efdal olur, zîrâ mülûklarda
nice fark ve tefâvût vardır o hâl ile ki onlara ‘ikâblarının ittikâsı için hiz-
met olunurlar bā-ol hâl ile ki onların in‘âm ve keremlerinin irticâları için
hizmet olunurlar ya’nî şol iki hâl beyninde pek çok fark ve tefâvût vardır
elbette in‘âm ve keremlerinin irticâları için vâkî‘ olan hidemât daha ziyâde
onlarda hoş ve makbûl olur ve sâhibi daha ziyâde mu‘azzez ve muhterem
tutulur da ümîd ve recâsı verilir ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri
hüsni-zann ile emr etmiştir ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efen-
dimiz buyurmuş ki ⁴⁰⁹”سلوا الله الدرجات العلى فإنما تسألون كريماً“ ya’nî siz Allâhu
ta‘âlâdan derecât-ı ‘ulâyı dileyiniz, zîrâ ki siz ancak bir kerîmi suâl eder-
siniz ya’nî keremkâr bir zâttan dilersiniz ve dahi buyurmuş ki ⁴¹⁰”إذا سألتكم الله
فأعظموا الرغبة واسألوا الفردوس الأعلى فإن الله تعالى لا يتعاطمه شيء“
eğer siz Allâhu ta‘âlâdan bir şey isteyecek olursanız siz ragbeti ta‘zîm
edip hemân firdevs-i a‘lâyı dileyiniz, zîrâ ki Allâhu ta‘âlâyâ bir şey ‘azîm
gelmez.

[وقال بكر بن سليم الصواف دخلنا على مالك بن أنس في العشية التي قبض فيها فقلنا
يا أبا عبد الله كيف تجدك قال لا أدري ما أقول لكم إلا أنكم ستعاينون من عفو الله ما لم يكن
لكم في حساب ثم ما برحنا حتى أغمضناه]

Ve Bekr b. Süleyym es-Savvâf demiş ki “Biz Mâlik b. Enes ‘aley-
hi’r-rahmenin üzerine girip bir akşamda ‘iyâdet ettik ki o gece onun vefâtı
gecesi idi ya’nî bir akşam onun ziyâret ve pürüş-i hâtırı zımnında huzû-
runa vardık ve ona “Ey Ebû ‘Abdullâh, sen kendi kendini nice bulursun?”
diye suâl-i hâl ettik, o dahi: “Ben size ne diyeceğimi bilemem velâkin tah-
kîkan siz Allâhu ta‘âlânın ‘afvından sizin hesabınızda olmayan nesneyi
göreceksiniz” ya’nî siz zann ve gümân etmediğiniz ‘afvı göreceksiniz. Ve
biz kendi yerimizden kalkıp gitmeden teslim-i rûh edip ‘azm-ı dâr-ı bekâ
etti” ya’nî tâ ki onun gözlerini ba‘de’l-mevt tagmîd etmedikçe kendi yeri-
mizden biz zâil olmadık ki o sâ‘atte vefât etti demektir.

409 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2210.

410 Kûtu’l-Kulûb, 1/374; el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2207.

[وقال يحيى بن معاذ في مناجاته يكاد رجائي لك من الذنوب يغلب رجائي إليك مع الأعمال لأنني أعتمد في الأعمال على الإخلاص وكيف أحرزها وأنا بالآفة معروف وأجدني في الذنوب أعتمد على عفوك وكيف لا تغفرها وأنت بالجود موصوف وقيل إن مجوسي استضاف إبراهيم الخليل عليه الصلاة والسلام فقال "إن أسلمت أضفتك فمر المجوسي" فأوحى الله تعالى إليه "يا إبراهيم لم تطعمه إلا بتغيير دينه ونحن من سبعين سنة نطعمه على كفره فلو أضفته ليلة ماذا كان عليك" فمر إبراهيم يسعى خلف المجوسي فردّه وأضافه فقال له المجوسي ما السبب فيما بدا لك فذكر له فقال له المجوسي أهكذا يعاملني ثم قال أعرض على الإسلام فأسلم]

Ve Yahyā b. Mu‘āz ‘aleyhi’r-rahme münācātında demiş ki “Benim günāhlarımla olan ümīd ve recām benim a‘māl ile sana vākī’ olan recā ve ümīde gālib gelmekle yaklaşıyor, çünkü ben a‘mālde ihlās üzerine i’timād ediyorum ve ben ‘āfet ile ma‘rūf olduğum hālde nice onu ihrāz edebilirim ve günāhlarda ben kendimi senin ‘afvın üzerine mu’temid buluyorum ve sen cūd ile mevsūf olduğun hālde seni onu nice ‘afv ü magfīret etmezsin!” Ve dahi denilmiş ki ezmine-i mütekaddimede bir mecūsī, Hazret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmın hānesinde mihmān olmak istedi ve İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ona “İn أسلمت أضفتك فمر المجوسي” ya’nī “Eğer sen İslām eder isen ben seni mihmān kabūl ederim” diye kabūl-i müsāferetini İslām’ına ta’līk etmekle mecūsī savuşup gitmiş ve der-‘a-kab İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāma Hakk celle ve ‘alā vahy edip buyurmuş ki “يا إبراهيم لم تطعمه إلا بتغيير دينه ونحن من سبعين سنة نطعمه على كفره فلو أضفته” ya’nī “Ey İbrāhīm, sen onu ancak tagyīr-i dīni ile it‘ām edecek oldun ki dīnini tagyīr etmedikçe onu it‘ām etmedin, hālbuki biz yetmiş seneden beri onun küfrü üzerine it‘ām ediyoruz. Senin üzerine ne lāzım olurdu sen dahi onu bir gecede misāfir etmiş olsaydın?” Ya’nī sana ne olurdu ki bir gecede kendi hānende onu konak ettiresin diye levh edince İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām mecūsīnin ircā’ı için ardı sonra düşüp gitti ve onu hānesine redd edip getirdi ve onu mihmān kıldı. Der-‘akab mecūsī ona dedi ki “Bu sonra sana zuhūr eden re’yin sebebi nedir?” ya’nī sen evvelā beni bu hālîmle kabūl edip mihmān kılmadın ba‘dehu ne sebeb ile ardım sonra düşüp geldin ve hānene bu hālîmle redd ve mihmān kıldın diye bādī-i re’yi sordu. Ve İbrāhīm dahi ona mācerāyı zikr ettikte, mecūsī: “Yā böylece mi beni muāmele eder!” diye tedebbūr edip sonra “Bana İslām’ı ‘arz eyle” diye niyāz ve şeref-i İslām ile müşerref oldu. [231]

[ورأى الأستاذ أبو سهل الصعلوكي أبا سهل الزجاجي في المنام وكان يقول بوعيد الأبد فقال له كيف حالك فقال وجدنا الأمر أهون مما توهمنا ورأى بعضهم أبا سهل الصعلوكي في المنام على هيئة حسنة لا توصف فقال له يا أستاذ بما نلت هذا فقال بحسن ظني بربي]

Ve dahi Hâce Ebû Sehl es-Su'lūkî 'âlem-i ma'nâda Ebû Sehl Zeccâc'ı görmüş ve Ebû Sehl Zeccâcî ise va'id-i ebedî söyler idi, ona demiş ki "Senin hâlin nicedir?" O dahi: "Biz emri bizim tevehhüm ettiğimiz mer-tebeden daha ziyâde ehven ve kolay bulduk" demiştir. Ve ba'zu's-sulehâ 'âlem-i ma'nâda Ebû Sehl Su'lūkî'yi bir hey'et-i hasîne üzere görmüş ki o hey'et-i hasîne vâsf olunamaz ve "Ey hoca, sen ne ile buna nâil oldun?" diye ondan suâl ettikte, "Benim Rabbime olan hüsn-i zannımla nâil oldum" diye cevâb vermiştir.

[وَحكى أن أبا العباس بن شريح رحمه الله تعالى رأى في مرض موته في منامه كأن القيامة قد قامت وإذا الجبار سبحانه يقول أين العلماء قال فجاءوا ثم قال ماذا عملتم فيما علمتم قال فقلنا يا رب قصرنا وأسأنا قال فأعاد السؤال كأنه لم يرض بالجواب وأراد جواباً غيره فقلت أما أنا فليس في صحيفتي الشرك وقد وعدت أن تغفر ما دونه فقال اذهبوا به فقد غفرت لكم ومات بعد ذلك بثلاث ليال]

Ve dahi hikâye olunmuş ki Ebü'l-'Abbâs b. Şureyh 'aleyhi'r-rahme kendi maraz-ı mevtinde 'âlem-i ma'nâda görmüş, sanki kıyâmet kalk-mıştır ve Zât-ı zü'l-celâl Cebbâr subhânehu ve ta'âlâ العلماء این buyurur ki "Ulemâ kاندadır?" diye fermân buyurur. Ve 'ulemâ celb olunup ihzâr olunduklarında onlara hitâben ماذا علمتم diye suâl-i 'izzet vâkî' oldu ve biz cümlemiz يا رب قصرنا ya'nî "Ey bizim Rabbimiz, biz taksîr edip yaramaz iş işledik!" diye cevâb verdik ise de kendisi suâli i'âde ve tekrâr etti, sanki o bizim verdiğimiz cevâba rāzî olmamıştır, dīger cevâbı ister. O vakte ben dahi dedim ki "Ben isem benim sahîfemde şîrk yoktur ve şîrkin mâ'adâsını magfîret etmeye senin va'din vardır" diye suâl-i sâniye cevâb verdim ve o dahi اذهبوا fermân buyurdu ya'nî "Siz onu götürünüz, işte ben size magfîret ettim" demiştir. Ve üç geceden sonra Ebü'l-'Abbâs vefât etti.

[وقيل كان رجل شريف جمع قوما من ندمائه ودفع إلى غلامه أربعة دراهم وأمره أن يشتري شيئاً من الفواكه للمجلس فمر الغلام بباب مجلس منصور بن عمار وهو يسأل لفقيه شيئاً ويقول من دفع إليه أربعة دراهم دعوت له أربع دعوات قال فدفع الغلام إليه الدراهم فقال منصور ما الذي تريد أن أدعو لك فقال لي سيد أريد أن أتخلص منه فدعا منصور وقال الأخرى قال أن يخلف الله على دراهمي فدعا ثم قال الأخرى قال أن يتوب الله على سيدي فدعا ثم قال الأخرى فقال أن يغفر الله لي ولسيدي ولك وللقوم فدعا منصور فرجع الغلام فقال له سيده

لم أبطأت فقص عليه القصة قال وبما دعا فقال سألت لنفسى العتق فقال له اذهب فانت حر قال وأيش الثاني قال أن يخلف الله على الدراهم قال لك أربعة آلاف درهم وأيش الثالث قال أن يتوب الله عليك قال تبت إلى الله تعالى قال وأيش الرابع قال أن يغفر الله لي ولك وللقوم وللمذكر قال هذا الواحد ليس إلى فلما بات تلك الليلة رأى في المنام كأن قائلاً يقول له أنت فعلت ما كان إليك أفترى أني لا أفعل ما إلى قد غفرت لك وللغلام وللمنصور بن عمار وللقوم الحاضرين أجمعين]

Ve dahi denilir ki zamân-ı sâlifte bir meyhor adam var imiş. Bir gün kendi hem-bezminden kavmi cem' edip 'işrete dalmış ve meclis için ba'zı yemiş almaya dahi dört dirhemi kendi gulâmına verip çarşıya göndermiş ve gulâm ise gidip Mansûr b. 'Ammâr'ın meclisi kapısı üzerine geçer de o hâlde ki Mansûr fakîrin birisine bir şey dileyip derdi ki "Kim ki ona dört dirhemi verip onun üzerine tasadduk eder ise ben ona dört 'aded du'âyı okurum." Râvî demiş ki gulâm o derâhimi ona vermiş. Ve Mansûr dahi ona: "Sen ne du'âyı istersin ki ben sana du'â edeyim?" dedikte, gulâm: "Benim bir efendim var, ben ondan kurtulmak isterim" diye âzâd olmaklığın du'âsını mertebe-i ülâda istemiş ve o dahi ona o vechle du'â ettikten sonra "Dîgeri nedir?" diye sormuş ve gulâm: "Allâhu ta'âlâ hazretleri benim üzerime derâhimi ta'vîz ve halef etmek du'âsını isterim" dedikte o du'âyı dahi okuyup "Dîgeri nedir?" diye suâl ve gulâm: "Benim efendimin üzerine Allâhu ta'âlâ hazretleri tevbe eylemek du'âsını dilerim" diye cevâb ve o dahi ba'de'd-du'â "Dîgeri nedir?" diye istifsâr ettikte, gulâm: "Allâhu ta'âlâ bana ve benim efendime ve sana ve o kavme 'afv ü magfîret etmek du'âsı isterim" diye tevekkü' ettikte o dahi du'â etmekle gulâm geriye dönüp gitti. Ve efendisi ona "Niçin geç kaldın?" diye suâl ettikte gulâm kıssayı hikâye ve nakl etti. Ve efendisi ne ile du'â etti deyince, gulâm: "Benim nefsim için âzâd olmaklık du'âsını istedim" diye haber verdi ve efendisi "Derhâl git, sen hürr ve âzâdsın!" diye ıtkını tencîz etti. Ve "İkincisi ne idi?" diye sordukta, gulâm "Allâhu ta'âlâ benim üzerime derâhimin 'ıvaz ve bedelini halef ve ihsân etmek du'âsı idi" diye ihbâr ve efendisi dahi "Sana dört bin dirhem olsun" diye 'atiyye verdi. Ve "Üçüncüsü ne idi?" diye istihbâr ettikte gulâm "Senin üzerine Allâhu ta'âlânın tevbe etmekliği idi" diye beyân ve efendisi "Ben Allâhu ta'âlâya tevbe ettim" diye inâbe ve "Dördüncüsü ne idi?" diye istifhâm ettikte, gulâm "Allâhu ta'âlâ hazretleri bana ve sana ve kavm ve müzekkire 'afv ü magfîret etmek du'âsı idi" diye hikâye ve o dahi "Yalnız bu du'â-yı vâhîde benim bir kudretim yoktur" diye onu Allâhu ta'âlâya bırakıp o gecede beytütiyyet edince uy-

kuda ya'nî 'alem-i ma'nâda görmüş ki [232] sanki bir söyleyen ona söyler ki "Sen kendi nefsin'e 'âid olan nesneyi işledin. Ayâ sen beni görür müsün ki bana 'âid olan nesneyi işlemeyeyim? İşte ben dahi sana ve gulâma ve Mansûr b. 'Ammâr'a ve hâzır olan kavme ki cem'i'inize 'afv ü magfiret ettim" diye bir nidâ işitmiş.

[وروى عن عبد الوهاب بن عبد الحميد الثقفي قال رأيت ثلاثة من الرجال وإمراة يحملون جنازة قال فأخذت مكان المرأة وذهبنا إلى المقبرة وصلينا عليها ودفنا الميت فقلت للمرأة من كان هذا الميت منك قالت ابني قلت ولم يكن لكم جيران قالت بلى ولكن صغروا أمره قلت وأيش كان هذا قالت مخشاً قال فرحمتها وذهب بها إلى منزلي وأعطيتها دراهم وحنطة وثيابا قال فرأيت تلك الليلة كأنه أتاني آت كأنه القمر ليلة البدر وعليه ثياب بيض فجعل يشكرني فقلت من أنت فقال المخث الذي دفتموني اليوم رحماني ربي بإحتقار الناس إياي]

Ve dahi 'Abdülvehhâb b. 'Abdülhamîd es-Sekafî 'aleyhi'r-rahmenin üzerine mervî olup demiş ki "Bir gün bir hatun kişi ile üç kimse bir cenâzeyi kaldırıp götürdüklerini gördüm de ben dahi hatun kişinin yerinde alıp berâberce cenâzeyi haml ile onu mezâristâna götürdük ve üzerine namâz kıldıktan sonra cenâzeyi defn ettik ve ba'dehu o hatun kişiye ben dedim ki "Bu mevtâ sana ne olurdu?" O dahi: "Benim oğlum idi" diye cevâb verdikte, "Sizin komşularınız yok mu idi?" diye sordum ve o dahi "Belâ, var idi velâkin onu istisgâr ettiler!" ya'nî hor ve hakîr gördüler deyince, ben "Bu adam ne idi?" diye istifsâr ve o dahi "Muhannes!" idi diye ihbâr etmekle, bana o hatun kişiye bir rikkat-i kalb ve merhamet hâsıl oldu ve fi'l-hâl onu hâneme götürüp ona akçe ve ba'dehu urbaları verdim ve o gecede 'âlem-i ma'nâda gördüm, sanki bir zât benim yanıma gelmiş ki yüzü leyle-i bedrde olan bedr-i münîre benzer ve onun üstünde bir beyâz elbise vardır, hemân bana 'arz-ı teşekkür eyler. Ben dahi: "Sen kimsin?" diye ondan suâl ettim ve o dahi: "Ben bu gün sizin defn ettiğiniz muhannesim. Benim Rabbim bana nâsın vâki' olan ihtikârlarıyla bana merhamet etti" diye hikâye ve beyân eyledi.

[وقال إبراهيم الأطروش كنا قعودا ببغداد مع معروف الكرخي على دجلة إذ مر أحداث في زورق يضربون بالدف ويشربون ويلعبون فقالوا لمعروف أما تراهم يعصون الله مجاهرين ادع الله عليهم فرفع يديه وقال إلهي كما فرحتهم في الدنيا ففرحهم في الآخرة فقال القوم إنما سألناك أن تدعو عليهم فقال إذا فرحهم في الآخرة تاب عليهم]

Ve dahi İbrâhîm el-Utrûş 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Bir gün biz Hazret-i Ma'rûf el-Kerhî 'aleyhi'r-rahme ile berâber Bagdâd-ı behîşt-âbâdda Dicle nehrinin kenârında otururken nâgehân bir zevrak gelip geçti ki o

zevrakta birtakım civânân-ı nevresân u tâzegân var idi ki zevrak içinde def çalıp oynarlardı ve içki içip zevk ü sefâ ederlerdi, hemân hâzır-ı bezm olanlar Hazret-i Şeyh Ma'rûf-ı Kerhî'ye dediler ki “Bunları sen görmez misin ki cihâren ve ‘alenen Allâhu ta‘âlâya ma’siyet ederler, sen onları inkisâr edip beddu‘â eyle!” Ve o dahi iki elini du‘âya kaldırıp dedi ki “Ey benim ilâhım, dünyâda onları şâd ettiğin gibi âhirette dahi onları dil-şâd eyle!” O vakt cemâ‘at ona dediler ki “Biz senden ancak onları inkisâr edip onlara beddu‘â etmek diledik!” Ve o dahi: “Eğer onları âhirette mesrûr edip dil-şâd ettiyse onların üzerine tevbe eder” diye cevâb vermiş ki o hâl-de onlar dahi tevbe ederler demek olur.

[وكان بعض السلف يقول في دعائه يا رب وأي أهل دهر لم يعصوك ثم كانت نعمتك عليهم سابعة ورزقك عليهم دارا سبحانك ما أحلمك وعزتك إنك لتعصى ثم تسبغ النعمة وتدر الرزق حتى كأنك يا ربنا لا تغضب]

Ve dahi ba‘zu’s-selef du‘âsında derdi ki “Ey benim Rabbim, dehrin hangi ehlidir ki sana ‘isyân etmemiş ve sonra sen onların üzerlerine kendi ni‘metini isbâğ ve itmâm edip kendi rızkını dahi onlara ke-mâ kâne akıtıp idrâr etmedin?” ya’nî onlara senin ni‘metin tamâm olduğu ve senin rızkın cārî olduğu hâlde sana ‘isyân ederlerdi ve ‘isyânlarından sonra dahi onlara ni‘met-i tāmmin bākî kalırdı ve rızkın dahi ke-mâ fi’s-sâbık onlara cārî olurdu? “Seni ben hemîşe tesbîh ve takdîs ve temcîd ve tenzîh ederim ki senin ne ‘acîb pek çok ziyâde hilmin vardır. Ben senin ‘izzetine kasem edip yemîn ederim ki senin kulların sana ‘isyân ederler de sonra sen yine onlara ni‘meti itmâm edip birle rızkı idrâr ve ihsân edersin, sanki sen ey bizim Rabbimiz gazab etmezsin.”

[فهذه هي الأسباب التي بها يجلب روح الرجاء إلى قلوب الخائفين والآيسين فأما الحمقى المغرورون فلا ينبغي أن يسمعوا شيئاً من ذلك بل يسمعون ما سنورده في أسباب الخوف فإن أكثر الناس لا يصلح إلى على الخوف كالعبد السوء والصبى العرم لا يستقيم إلا بالسوط والعصا وإظهار الخشونة في الكلام وأما ضد ذلك فيسد عليهم باب الصلاح في الدين والدنيا]

Kulüb-i hâifîn ve âyisîne rûh-ı recânın celbi için muktezî olan esbâb işte bu esbâbdır. Ve gürûh-ı hamkâ ve magrûrîn ise onlara bu şeylerden bir nesneyi işitmemek gerektir, belki onlar esbâb-ı havfta zikr edeceğimiz şeyleri işitmek gerektir, zîrâ ki nâsın ekseri ancak yaramaz gulâm ve edeb-siz sabî gibi korku üzerine ıslâh olunurlar ki gulâm-ı sū’ ve edeb-siz oğlan ancak değnek ve kırbaç darbı ve onlara katı katı ve iri iri söz söylemekle doğrulup müstakîm olurlar ve bunun zıddı ise ki rıfk ve mülâyemet ve

ihsân ve cemîl gibi şeyler etmek yaramaz gilmân ve bî-edeb olan sıbyân üzerine dünyâ ve âhirette bâb-ı salâhı sedd ü bend eyler.

[الشرط الثاني من الكتاب في الخوف وفيه بيان حقيقة الخوف وبيان درجاته وبيان أقسام المخاوف وبيان فضيلة الخوف وبيان الأفضل من الخوف والرجاء وبيان دواء الخوف وبيان معنى سوء الخاتمة وبيان أحوال الخائفين من الأنبياء صلوات الله عليهم والصالحين رحمة الله عليهم ونسأل الله حسن التوفيق] [233]

Ve kitâbın şatr-ı sâni'si ise ya'nî havf ve recâ kitâbının ikinci şatrı ki havfın mebâhisinde idi, o dahi işte bu mebhastır ki içinde hakikat-i havfın beyânı ve derecât-ı havfın beyânı ve aksâm-ı mehâvifin beyânı ve fazîlet-i havfın beyânı ve havf ve recânın hangisi efdal olduğunun beyânı ve devâ-yı havfın beyânı ve sū-i hâtîme ma'nâsının beyânı ve enbiyâ ve sulehâdan hâif olan zevâtın ahvâli beyânı zikr olunur ve hüsn-i tevfikî biz Allâhu ta'âlâdan dileriz.

Beyânu Hakîkati'l-Havfi

[بيان حقيقة الخوف]

[اعلم أن الخوف عبارة عن تألم القلب واحتراقه بسبب توقع مكروه في المستقبل وقد ظهر هذا في بيان حقيقة الرجاء ومن أنس بالله وملك الحق قلبه وصار ابن وقته مشاهدا لجمال الحق على الدوام لم يبق له التفات إلى المستقبل فلم يكن له خوف ولا رجاء بل صار حاله أعلى من الخوف والرجاء فإنهما زمانان يمتنعان النفس عن الخروج إلى رعوناتهما وإلى هذا أشار الواسطي حيث قال الخوف حجاب بين الله تعالى وبين العبد وقال أيضا إذا ظهر الحق على السرائر لا يبقى فيها فضلة لرجاء ولا لخوف وبالجمله فالمحب إذا شغل قلبه في مشاهدة المحبوب بخوف الفراق كان ذلك نقصا في الشهود وإنما دوام الشهود غاية المقامات ولكننا الآن إنما نتكلم في أوائل المقامات فنقول حال الخوف ينتظم أيضا من علم وحال وعمل]

Ve hakikat-i havfın beyânı ise işte bu mebhastır. Sen şöylece bil ve âgâh ol ki havf ya'nî korku gelecek zamân içinde bir mekrûhun tevakku'u sebebiyle kalbde hâsıl olan elem ve hurkatten 'ibârettir ve fî-mâ sebak hakikat-i recâ beyânının mebâdisinde bu ma'nâ zâhir olmuştur, zîrâ o ki Allâhu ta'âlâ ile istinâs edip Hakk'a gönlünü temlik etmiş ve vakt ve sâ'a-tinin oğlu olmuş da 'ale'd-devâm cemâl-i Hakk'a müşâhid olup zamân-ı

âtî vü müstakbele bir murākabe ve nazarı kalmamıştır. O kimsenin hāl-i müstakbele bir iltifâtı kalmaz ya'nî gelecek zamānda onun hālî ne sûrette olacağına bir iltifâtı kalmaz ve ona bir gūnā havf ve recā dahi olmaz, belki onun hālî havf ve recā ile makrūn olan hālden a'lā ve bālā olur, çünkü havf ve recā ikisi ancak zimām ya'nî yularlardır ki ru'ūnātına çıkmaktan nefsi men' ederler. Ve Vāsītī 'aleyhi'r-rahme buna işāret edip demiş ki "Korku, Allāhu ta'ālā ile kulu beyninde bir hicābdır." Ve dahi demiş ki "Serāir üzere hakk zāhir olursa serāirde recā ve havf için bir fazla kalmaz." Ve bi'l-cümle zābıta odur ki muhibbin kalbi mabhubun müşāhedesinde havf-ı firāk ile müştagil olur ise onun o iştigālî şühūdda bir naks ve kemliktir, zīrā ki gāye-i makāmāt ancak devām-ı şühūddur velākin imdi biz ancak makāmātın evāilinde tekellüm edip deriz ki korkunun hālî kezālik 'ilm ve hāl ve 'amelden muntazam olur.

[أما العلم فهو العلم بالسبب المفضي إلى المكروه وذلك كمن جنى على ملك ثم وقع في يده فيخاف القتل مثلا ويجوز العفو والإفلات ولكن يكون تألم قلبه بالخوف بحسب قوة عليه بالأسباب المفضية إلى قتله وهو تفاحش جنايته وكون الملك في نفسه حقودا غضوبا منتقما وكونه محفوفًا بمن يحثه على الانتقام خاليا عما يتشفع إليهم في حقه وكان هذا الخائف عاطلا عن كل وسيلة وحسنة تمحو أثر جنايته عند الملك فالعلم بتظاهر هذه الأسباب سبب لقوة الخوف وشدة تألم القلب وبحسب ضعف هذه الأسباب يضعف الخوف]

Ve 'ilm ise mekrūha müfzī olan sebebi bilmektir. Ve onun beyānı ise şol mesele benzer ki melik üzerine cināyet etmiş olan bir adam gibidir ki o şahs-ı mücrim ve cānī, melikin yedinde düşüp onun katl ve i'dāmından korkar ve onun 'afv ve itlākını dahi tecvīz eder velākin onun kalbinin teellümü ya'nî korku ile olan gönül renclik ve incinmeyi onun katline müfzī olan esbābın kuvvet-i 'ilmine göre olur ki cināyetinin tefāhuş ve ta'āzumu-nu bilmek ve fī nefsihi o melik hakūd ve kīndār ve gazūb ve mūntakim-etvār olup onu intikām almaya hass ve tesvīk eden adamlarla muhavvif ve hakkında ona şefā'at edecek kesāndan hālî bulunduğunu bilmek ve bu hāif ve cināyetkār dahi melik katında onun eser-i cināyetini mahv edecek her bir vesīle ve haseneden tehī ve 'atıl olduğunu bilmek iledir işte işbu esbābın tezāhürüne müte'allik olan 'ilm kuvve-i havfa sebep olur ve bununla teellüm-i kalbin şiddetine dahi sebep olur ve bu esbābın za'f ve zebūnluluğuna göre havf za'if ve zebūn olur.

[وقد يكون الخوف لا عن سبب جنائية قارفها الخائف بل عن صفة المخوف كالذي وقع في مخالِب سبع فإنه يخاف السبع لصفة ذات السبع وهي حرصه وسطوته على الإفراس غالبا]

وإن كان إفتراسه بالإختیار وقد يكون من صفة جبلية للمخوف منه كخوف من وقع في مجرى سيل أو جوار حريق فإن الماء يخاف لأنه بطبعه مجبول على السيلان والإعراق وكذا النار على الإحراق فالعلم بأسباب المكروه هو السبب الباعث المثير لإحراق القلب وتألمه وذلك الإحراق هو الخوف]

Ve ba'zen korku hâifin iktisâb ettiği bir cinâyet sebebinden olmaz, ancak ondan korktuğu nesnenin bir sıfatından o korku hâsıl olur. Meselâ şîrin pençesine giriftâr olan kimsenin korkusu gibi, zîrâ ki arslandan korkusu ancak arslanda olan sıfattandır ki fi'l-gâlib iftirâs üzerine olan hırz ve satvetidir velev ki onun iftirâsı ihtiyâr ile olur. Ve ba'zen muhavvefûn minh olan nesnenin bir sıfat-ı cibilliyyesinden olur seylâbın [234] mecrâsında düşen ve harîkin kenârında bulunan kesânın havfleri gibi, zîrâ ki sudan havf olunur, çünkü tab'an seyelân ve igrâk üzere mecbûldur ya'nî akar ve mecrâsına düşenleri dahi boğup igrâk eder ve kezâlik âteş dahi ihrâk üzere mecbûldur. Kaldı ki esbâb-ı mekrûhe olan 'ilm kalbin teellüm ve ihrâkına müsîr ve bâ'is olan sebebdır ve o ihrâk ve süziş, işte o korkudur.

[وأقل درجات الخوف مما يظهر أثره في الأعمال أن يمنع عن المحظورات ويسمى الكف الحاصل عن المحظورات ورعا فإن زادت قوته كف عما يتطرق إليه إمكان التحريم فيكف أيضا عما لا يتيقن تحريمه ويسمى ذلك تقوى إذ التقوى أن يترك ما يريبه إلى ما لا يريبه وقد يحمله على أن يترك ما لا بأس به مخافة ما به بأس وهو الصدق في التقوى فإذا انضم إليه التجرد للخدمة فصار لا يبنى مالا يسكنه ولا يجمع ما لا يأكله ولا يلتفت إلى دنيا يعلم أنها تفارقه ولا يصرف إلى غير الله تعالى نفسا من أنفاسه فهو الصدق وصاحبه جدير بأن يسمى صديقا ويدخل في الصدق التقوى ويدخل في التقوى الورع ويدخل في الورع العفة فإنها عبارة عن الإمتناع عن مقتضى الشهوات خاصة]

Ve a'mâlde eseri zâhir olan korkunun en ziyâde pest ve ekall olan derecesi imtinâ'-ı mahzûrâtır. Vaktâ ki muharremâtan çekilip imtinâ' eder, o vakt korkusu mütehakkık olur velâkin bu korkunun mertebesi azdır. Ve mahzûrâtan hâsıl olan imtinâ' ve keff-i nefis "vera" ile tesmiye olunur. Ve eğer bu korkunun kuvvesi müzdâd olup tâ ki harâm ve mahzûr olmak ihtimâli mutasavver olan mübâhâtan tecennüb ve imtinâ' ile harâmı müteyakkin olmayan eşyâdan dahi nefsin keff eder, işte o hâlde bu mertebeye dahi "takvâ" tesmiye olunur, çünkü takvâ odur ki şübhelî olan nesneyi terk eder de şübhesiz şeye iltizâm eder ve bu mertebede olan ittikâ ve ihtirâzı olur ki onu içinde bir be's olmak havfı için be'si olmayan eşyâyı terk etmeye dahi hamlı eder. Ve çün bu râddeye dahi mürtekî olup bu ihtiyâtı gözetirse artık derece-i sîdkâ vâsıl olmuş olur ki buna "sîdk" tesmiye olunur ya'nî

takvâda sıdk etmiş olur. Ve çün tecerrüd-i hizmet dahi buna munzamm olup ki sâkin olmadığı binâyı binâ etmez oldu ve ekl etmeyeceği nesneyi cem' etmez oldu ve müfârakatı 'indinde ma'lûm olan dünyâyâ aslâ iltifat etmez oldu ve Allâhu ta'âlânın gayrısına kendi enfâsından bir nefesi sarf etmez oldu. İşte sıdk-ı mutlak u kâmil odur ki onun sâhibi "sıddîk" ismiyle müsemmâ olmaya sezâ ve ziyâdesiyle lâıyk olur ve binâberîn sıdkta takvâ dâhil olur ve takvâda vera' dâhil olur ve vera'da dahi 'ıffet dâhil olur, çünkü hâssaten muktezâ-yı şehevâtta hâsıl olan imtinâ'a dahi "'ıffet" tesmiye olunur.

[فإذن الخوف يؤثر في الجوارح بالكف والإقدام ويتجدد له بسبب الكف اسم العفة وهو كف عن مقتضى الشهوة وأعلى منه الورع فإنه أعم لأنه كف عن كل محظور وأعلى منه التقوى فإنه اسم للكف عن المحظور والشبهة جميعا ووراء اسم الصديق والمقرب وتجري الرتبة الآخرة مما قبلها مجرى الأخص من الأعم فإذا ذكرت الأخص فقد ذكرت الكل كما أنك تقول الإنسان إما عربي وإما عجمي والعربي إما قرشي أو غيره والقرشي إما هاشمي أو غيره والهاشمي إما علوي أو غيره والعلوي إما حسني أو حسيني فإذا ذكرت أنه حسني مثلا فقد وصفته بالجميع وإن وصفته بأنه علوي وصفته بما هو فوقه مما هو أعم منه فكذلك إذا قلت صديق فقد قلت إنه تقى وورع وعفيف فلا ينبغي أن تظن أن كثرة هذه الأسماء تدل على معان كثيرة متباينة فيختلط عليك كما اختلط

على من طلب المعاني من الألفاظ ولم يتبع الألفاظ المعاني]

Ve böyle olunca korku keff ve ikdām ile a'zâ ve cevârihte müessir olur. Ve keffin sebebi ile ism-i 'ıffet ona müteceddid olur ki 'ıffet muktezâ-yı şehevâtta keff etmektir. Ve ondan bālâ ve a'lâ olan derece mertebe-i takvâdır ki mahzûrât ve şübühâtta olan keffin ismidir. Ve onun verâsında ism-i sıddîk ve mukarrebdir ve bu rütbe-i ahîre ya'nî sıddîklık mertebesi mâ-kabli olan rütbeden 'âmmdan hâssın mecrâsında cârî olur ki ehassı zikr ettiğin vakte kâffesi zikr etmiş olursun ya'nî sıddîk dediğin vakte 'ıffet ve takvâsını dahi zikr etmiş olursun, nitekim dersin ki insân kısmı yâ 'Arabî veyâ 'Acemîdir ve 'Arabî kısmı dahi yâ Kureşî veyâhüd Kureyş'in gayrısıdır ve Kureşî kısmı dahi yâ Hâşimîdir veyâ gayr-i Hâşimîdir ve Hâşimî kısmı yâ 'Alevîdir veyâ gayr-i 'Alevîdir ve 'Alevî kısmı dahi yâ Hasenîdir veyâ Hüseyñîdir. Ve çün bir adam için bu Hasenîdir dedin, işbu sıfâtın cem'i'isiyle onu vasf etmiş olur ki bu adam 'Alevî ve Hâşimî ve Kureşî ve 'Arabî ve insândır denilmiş olur. Ve eğer ona 'Alevîdir dedin, onun mâ-fevkinde olup ondan e'amm bir sıfat ile onu vasf etmiş olursun ki Hasenî ve Hüseyñî sıfatlarıyla mevsûf olmamış olur. İşte bunun gibi meselâ

sen eğer bir kimse hakkında “Bu siddîktir” dedin, kendisi takî ve vera‘kâr ve ‘afîf adamdır demiş olursun. Sakın sen sanma ki işbu esâmînin çokluğu mütebeyyin olan çok ma‘nâlara delâlet eder, zîrâ ki eğer öylece bir zann eder isen onun ma‘ânîsi senin üzerine muhtelit olup da karışık olur, nitekim elfâzdan ma‘ânîyi taleb edip de elfâzı ma‘ânîye ittibâ‘ etmeyen kimsenin üzerine ihtilât vâki‘ oldu.

[فهذه إشارة إلى مجامع معاني الخوف وما يكتنفه من جانب العلو كالمعرفة الموجبة له ومن جانب السفلى [236] كالأعمال الصادرة منه كفا وإقداماً]

Ve bunlar ise ma‘ânî-i havfın mecâmi‘ine ve cānib-i ‘ulûvvden ona mûcib olan ma‘rifet gibi ve cānib-i süfliden ki ondan sâdır olan a‘mâl ki keff ü ikdām gibi havfın müktenif bulunduğu umûra işâretlerdir.

Beyānu Derecâtî'l-Havfî ve İhtilâfîhi Fi'l-Kuvveti ve'z-Za'fî

[بيان درجات الخوف واختلافه في القوة والضعف]

[اعلم أن الخوف محمود وربما يظن أن كل ما هو خوف محمود فكل ما كان أقوى وأكثر كان أحمد وهو غلط بل الخوف سوط الله يسوق به عباده إلى المواظبة على العلم والعمل لينالوا بهما رتبة القرب من الله تعالى والأصلح للبهيمة أن لا تخلو عن سوط وكذا الصبي ولكن ذلك لا يدل على أن المبالغة في الضرب محمودة]

Ve dahi korkunun derecâtıyla kuvvet ve za‘fta olan ihtilâfın beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki havf eğerçi mahmûddur velâkin her bir korku ‘ale’l-ıtlāk mahmûd değildir ve mümkin ki zann olunur ki her ne asl olur ise olsun mahmûddur ve her ne ki daha ziyâde çok ve akvâdır, o şey daha ziyâde mahmûd olur, ma‘a-ennehu bu hatâdır ya‘nî böylece zann etmek hatâdır, ancak onun bir hadd ve tafsîli vardır ki havf ancak Allāhu ta‘ālânın bir kırbacıdır ki kullarını ‘ilm ve ‘amele muvâzabet etmeye sürüp sevk eder tâ ki o ‘ilm ve ‘amel ile onlar Allāhu ta‘ālâdan mertebe-i kurba nâil olalar. Ve behîmenin hakkında aslah olan hâl eğerçi kırbaçtan hâlî olmamak hâlidir ve kezâ sabî-i bî-edebin hakkında dahi böylecedir velâkin şol hâlî delâlet etmez ki vurmakta mübâlağa ve teksîr etmek dahi mahmûddur.

[و كذلك الخوف له قصور وله إفراط وله اعتدال والمحمود هو الاعتدال والوسط فأما القاصر منه فهو الذي يجري مجرى رقة النساء يخطر بالبال عند سماع آية من القرآن فيورث البكاء وتفيض الدموع وكذلك عند مشاهدة سبب هائل فإذا غاب ذلك السبب عن الحس ورجع القلب إلى الغفلة فهذا خوف قاصر قليل الجدوى ضعيف النفع وهو كالتضييب الضعيف الذي تضرب به دابة قوية لا يؤلمها ألماً مبرحاً فلا يسوقها إلى المقصد ولا يصلح لرياضتها وهكذا خوف الناس كلهم إلا العارفين والعلماء ولست أعني بالعلماء المترسمين برسوم العلماء والمتسمين بأسمائهم فإنهم أبعد الناس عن الخوف بل أعني العلماء بالله وبأيامه وأفعاله وذلك مما قد عز وجوده الآن ولذلك قال الفضيل بن عياض إذا قيل لك هل تخاف الله فاسكت فإنك إن قلت لا كفرت وإن قلت نعم كذبت وأشار به إلى أن الخوف هو الذي يكف الجوارح عن المعاصي ويقيدها بالطاعات وما لم يؤثر في الجوارح فهو حديث نفس وحركة خاطر لا يستحق أن يسمى خوفاً]

Ve havf dahi böylecedir ki onun kusûr ve ifrât ve i'tidâl hâlleri vardır ve makbûl ve mahmûd ancak mertebe-i vasat olan i'tidâl hâlidir. Ve ondan kûtâh ve kısa ve kalîl ve kâsır olan korku ise rikkat-ı nisâ mecrâsına cârî olan şeydir ki Kur'ân-ı 'azîmü's-şândan bir âyet-i kerîme istimâ'ında hâtıra gelir de ağlamaya mûris olur ve ondan gözyaşı ifâza olunur ve kezâlik bir sebeb-i hâil ve muhavvifin müşâhededinde dahi vukû'a gelir ki çün o sebeb geçip histen gâib olursa kalb yine kendi gafletine dönüp 'avdet eder, işte bu bir korkudur ki matlûbdan kâsırdır ve fâidesi azdır ve nef'i zebûndur, kuvvetli hayvâna darb olunan ince bir çubuk ve değnek gibidir ki dâbbeyi serkeşliğinden men' edip savb-ı maksûda ona tahvîl eder bir renc-i müessir ü elemi ona îrâs etmez ya'nî fâideyi müfid bir renc ü ezâsı olmaz ve dâbbe-i kaviyyenin terbiye ve te'dîb ve islâhına yakışmaz ve sâlih olmaz. İşte zümre-i 'ârifin ve 'ulemâ-yı 'âmilînin mâ-'adâsı olan ekser-i nâsın, belki cemî'-i nâsın korkusu böylecedir. Ve benim lafz-ı "ulemâ"dan murâdım gürûh-ı 'ulemâ-yı müteressimîn ve 'ulemâ esâmîsiyle müsemmâ olan eşhâs-ı mütevevessimîn değildirler, zîrâ ki onlar havf-ı rabbânîden kâffe-i nâstan daha ziyâde ba'îd ve uzaklardır. Benim 'ulemâdan maksadım ancak o zevât-ı kemeledir ki Al-lâhu ta'âlânın zât-ı celîlî'l-âyâtına ve onun sıfât-ı 'azîmü't-tasarrafâtına ve ef'âl-i samedâniyyesine dânâ ve 'ârif olan dânişmendândır ve bu gibi 'âlim ise bizim işbu zamânımızda vücûdu 'azîzdir ki şâzz ve nâdir bulunur demektir ve onun için Fudayl b. 'İyâz 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Eğer sana Allâhu ta'âlâdan korkar mısın?" denilirse sen sükût et, zîrâ ki eğer yok dedinse küfr etmiş olursun ve eğer evet dedinse yalan söylemiş olursun!" ki bu kelâm ile işâret etmiş ki korku ancak cevârihi me'âsîden keff ile onları tâ'âta kayd ettirmektir ve o ki cevârihe te'sîri olmaz, o şey korku değildir, ancak hadîs-i nefis ve hareke-i hâtırdır, ona "havf" tesmiye olunmaz.

[وأما المفرط فإنه الذي يقوى ويجاوز حد الاعتدال حتى يخرج إلى البأس والقنوط وهو مذموم أيضا لأنه يمنع من العمل وقد يخرج الخوف أيضا إلى المرض والضعف وإلى الوله والدهشة وزوال العقل فالمراد من الخوف ما هو المراد من السوط وهو الحمل على العمل ولولاه لما كان الخوف كما لا لأنه بالحقيقة نقصان لأن منشأ الجهل والعجز]

Ve müfrit ise o dahi o korkudur ki kuvvetlenip de hadd-i i 'tidâli tecâvüz eder tâ ki insânı ye's ve kunût hâline ihrâc eder ve o dahi mezmûm ve makdûhtur ki memdûh değildir, çünkü 'amelden men' eder. Ve ba'zen havf-ı müfrit insânı hastalığa ve zebûnluğa ve hayret ve dehşete ve zevâl-i 'akl ve cinnete çıkarır. Ve ma'lûmdur ki korkudan murâd olan şey kırbaçtan murâd olunan şeydir ki 'amele haml ettirmektir, yoksa onun bu hâli olmasaydı korku kemâl olmazdı, çünkü fi'l-hakîka kemlik ve noksândır, zîrâ ki onun menşei cehl ve nâdânî ve 'aczdır.

[أما الجهل فإنه ليس يدري عاقبة أمره ولو عرف لم يكن خائفا لأن المخوف هو الذي يتردد فيه وأما العجز فهو أنه متعرض لمحذور لا يقدر على دفعه]

Cehl ise, zîrâ kendi 'âkıbet-i emrini bilmez ve bilmiş olsaydı hâif olmazdı, çünkü korkulu şey odur ki onda tereddüd vâki' olur ve 'acz ise o dahi kendisi bir mahzûra müte'arrızdır ki onun def'ine onun bir kudreti olmaz.

[ومقام الخائفين يختلف فيما يغلب على قلوبهم من المكروهات المحذورة فالذين يغلب على قلوبهم ما ليس مكروها لذاته بل لغيره كالذين يغلب عليهم خوف الموت قبل التوبة أو خوف نقض التوبة ونكث العهد أو خوف ضعف القوة عن الوفاء بتمام حقوق الله تعالى أو خوف زوال رقة القلب وتبدلها بالقساوة أو خوف الميل عن الإستقامة أو خوف إستيلاء العادة في اتباع الشهوات المألوفة أو خوف أن يكله الله تعالى إلى حسناته التي أتكل عليها وتعزز بها في عباد الله أو خوف البطر بكثرة نعم الله عليه أو خوف الإشتغال عن الله بغير الله أو خوف الإستدراج بتواتر النعم أو خوف إنكشاف غوائل طاعاته حيث يبدو له من الله ما لم يكن يحتسب أو خوف تبعات الناس عنده في الغيبة والخيانة والغش وإضمار السوء أو خوف ما لا يدري أنه يحدث في بقية عمره أو خوف تعجيل العقوبة في الدنيا والإقتضاح قبل الموت أو خوف الإغترار بزخارف الدنيا أو خوف إطلاع الله على سريرته في حال غفلته عنه أو خوف الختم له عند الموت بخاتمة السوء أو خوف السابقة التي سبقت له في الأزل]

Ve hâyiflerin makâmı mekrûhât-ı mahzûreden kalblerine vukû' bulan galebâta göre muhtelif olur. Ve o kimseler ki kalblerine dîgeri için mekrûh olan şey galebe eder ki kendi zâtı için mekrûh olan şey galebe etmeyip de ancak gayrısı için mekrûh olan şey galebe eder ki tevbeden akdem ölmek

korkusu veyâ naks-ı tevbe ve neks-i 'ahdin havfı veyâ hukûk-ı rabbânî tamâmına vefâ etmekten za'f-ı kuvvetin korkusu veyâ rikkat-i kalb zevâlînin korkusu veyâ kasâvete tebeddülünün korkusu veyâ istikâmetten meyl ve 'udûl etmeklik korkusu veyâ şehevât-ı me'lûfenin ittibâ'ında istilâ-yı 'âdet korkusu veyâ 'ibâdullâh katında onunla ta'azzüz edip de ona ittikâl edegeldiği hasenâtına onu ittikâl etmek korkusu veyâ üzerine bî-dirîg mebzûl buyurulan ni'amın çokluğuyla batar olmaklık korkusu veyâ Al-lâhu ta'âlânın gayrısıyla Allâhu ta'âlâdan iştigâl eylemek korkusu veyâ tevâtür-i ni'am ile istidrâcın korkusu veyâ gavâil-i tâ'âtının inkişâfı korkusu ki Allâhu ta'âlâdan zann ve gümân etmediği nesnenin zuhûruyla tâ'atlarının gavâili açılması havfı veyâhüd gıybet ve hıyânet ve gaşş ve ızmâr-ı sûdan dolayı onun 'indinde olan tebi'ât-ı nâsın korkusu veyâ bakiyye-i 'ömründe onun hudûsünü bilmediği bir havâdisin korkusu veyâ dünyâda ta'cîl-i 'ukûbet korkusu ki ölümden akdem cihânda halk içinde rüsvây olmaklığının korkusu veyâ zahârif-i dünyâ ile magrûr olmaklığın korkusu veyâ hâl-i gafletinde onun serîresine Zât-ı zü'l-celâl hazretlerinin ittılâ'ı korkusu veyâ 'inde'l-mevt ona hâtime-i sū ile hatm etmek korkusu veyâ ezelde ona sebkât eden sâbikanın korkusu gibi bir korku ve mehâvif galebe eder, onlar ehl-i dil ü dânişlerdir.

[فهذه كلها مخاوف العارفين ولكل واحد خصوص فائدة وهو سلوك سبيل الحذر عما يفضى إلى المخوف فمن يخاف استيلاء العادة عليه فيوافظ على الفطام عن العادة]

İşte bunlar kâffesi 'ariflerin korku yerleridir. Ve onların her birine bir fâide-i mahsûsa vardır ki tarîk-i hazer ü tecennübünün sülûküdür ya'nî muhavvife müfzî ve müeddî olan nesneden hazer etmek yoluna gitmek fâidesi vardır, meselâ ona istilâ-yı 'âdet âfetinden havf eden kimse hemîşe 'âdet-ten kesilip fitâm üzerine muvâzabet eder.

[والذي يخاف من اطلاع الله تعالى على سريره يشتغل بتطهير قلبه عن الوسواس وهكذا إلى بقية الأقسام وأغلب هذه المخاوف على اليقين خوف الخاتمة فإن الأمر فيه مخطر]

Ve o ki serîresi üzerine Allâhu ta'âlânın ittılâ'ından korkar vesveselerden kalbinin tathîrine iştigâl eder ve böyle böyle tâ bakiyye-i aksâm nihâyetine dek emr-i hazere dikkat eder. Ve yakîn [239] üzere en ziyâde galebe eden korkuluk ve muhavvif ancak sū-i hâtimenin korkusudur, zîrâ ki emr onda hatarlı ve tehlikelidir.

[وأعلى الأقسام وأدناها على كمال المعرفة خوف السابقة لأن الخاتمة تتبع السابقة وفعر يتفرع عنها بعد تخلل أسباب كثيرة فالخاتمة تظهر ما سبق به القضاء في أم الكتاب والخائف

من الخاتمة بالإضافة إلى الخائف من السابقة كرجلين وقع الملك في حقهما بتوقيع يحتمل أن يكون فيه حز الرقبة ويحتمل أن يكون في تسليم الوزارة إليه ولم يصل التوقيع إليهما بعد فيرتبط قلب أحدهما بحالة وصول التوقيع ونشره وأنه عماذا يظهر ويرتبط قلب الآخر بحالة توقيع الملك وكيفيته وأنه ما الذي خطر له في حال التوقيع من رحمة أو غضب وهذا التفات إلى السبب فهو أعلى من الالتفات إلى ما هو فرع فكذاك الالتفات إلى القضاء الأزلي الذي جرى بتوقيعه القلم أعلى من الالتفات إلى ما يظهر في الأبد]

Ve aksâmin a'lâsı ve kemâl-i ma'rifet üzerine en ziyâde delâlet edeni ancak sâbika-i ezeliyenin korkusudur, çünkü hâtime-i sâbıkaya tebe'yyet eder ve pek çok esbâb-ı kesîrenin tahallülünden sonra sâbıkadan teferru' eder bir fer'dir. Kaldı ki hâtime ezelde onunla kazâ-yı sâbık olup ümmü'l-kitâbda mukayyed olan nesneyi izhâr eder. Ve sâbıkadan havf edene nisbetle hâtimededen havf eden kimse şol iki kimselere benzerler ki vaktin pâdişâhı onların haklarında hatt-ı hümayûn ile bir irâde-i seniyye ısdâr ve tevkî' etmiş ve o irâde muhtemeldir ki baş kesmeye nâtık ola ve muhtemeldir ki ona teslîm-i vizârete nâtık ola ve tevkî'-i hümayûn henüz onlara vâsıl olmamış ve o kimselerin biri onun kalbi tevkî'in vusûl ve neşrinin hâletine mürtebit olmuş tâ ki o tevkî'de ne zâhîr olacağını bile ve âherin kalbi melikin tevkî'i hâline ve onun keyfiyyetine ve hâl-i tevkî'de ona rahmet veyâ gazabdan hutûr eden nesnenin fehmine mürtebit olmuş. Ve bu ise sebebe bir iltifâttır ki fer' olan nesneye olan iltifâttan a'lâdır. İşte bunun gibi tevkî'ine kalem cârî olan kazâ-yı ezeliye iltifât etmek dahi ebedde zuhûr eden nesneye olan iltifâttan daha ziyâde yüce ve a'lâdır.

[وإليه أشار النبي صلى الله عليه وسلم حيث كان على المنبر فقبض كفيه اليمنى ثم قال "هذا كتاب الله كتب فيه أهل الجنة بأسمائهم وأسماء آبائهم لا يزداد فيهم ولا ينقص" ثم قبض كفه اليسرى وقال "هذا كتاب الله كتب فيه أهل النار بأسمائهم وأسماء آبائهم لا يزداد فيهم ولا ينقص وليعملن أهل السعادة بعمل أهل الشقاوة حتى يقال كأنهم مؤمنهم بل هم ثم يستنقذهم الله قبل الموت ولو بفواق ناقة" وليعملن أهل الشقاوة بعمل أهل السعادة حتى يقال كأنهم منهم بل هم ثم يستخرجهم الله قبل الموت ولو بفواق ناقة السعيد من سعد بقضاء الله والشقي من شقي بقضاء الله والأعمال بالخواتيم]

Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz minber üstünde olduğu hâlde buna işâret etmiştir ki o vakt sağ elinin ayasını kabz edip buyurmuş ki "هذا ki hü'lâsa-i meâl-i şerîfi: "İşbu kitâb Allâhu ta'âlânın kitâbıdır ki onda ehl-i cennetin esmâsını yazmış ya'nî içinde pederlerinin isimleriyle onların isimlerini kitâbet etmiştir. Onlarda ne ziyâde vâki' olur ve ne de noksân." Ve sonra

“هذا كتاب ‘aleyhi’s-selâm efendimiz sol elinin ayasını kabz edip buyurdu ki الله كتب فيه أهل النار بأسمائهم وأسماء آبائهم لا يزداد فيهم ولا ينقص وليعملن أهل السعادة بعمل ki أهل الشقاوة حتى يقال كأنهم مონهم بل هم هم ثم يستنقذهم الله قبل الموت ولو بفوق ناقة”⁴¹¹ hülâsa-i fehvâ-yı celîli: “Bu kitâb dahi Allâhu ta‘âlânın kitâbıdır ki onda ismleriyle ehl-i âteşi yazmış ya‘nî kendi ismleriyle pederlerini ismleri içinde kitâbet etmiştir. Onlarda ne ziyâde olur ve ne de noksân. Ehl-i sa‘âdet cihânda ehl-i şakâvetin ‘amelleriyle ‘amel ederler tâ ki onların hakklarında sanki ehl-i şakâvettendir denilir de, belki onlar onlardır denilir ya‘nî onlar ehl-i şakâvettir denilir. Sonra Allâhu ta‘âlâ hazretleri vefâtlarından akdem velev ki onda bir nâka sağılacak zamân mikdârınca cüz’î zamân ola onları istinkâz edip de tahlîs eder. Ve ehl-i şakâvet dahi ehl-i sa‘âdet ‘amelleriyle ‘amel edecekler tâ ki onlar sanki su‘adâdandır denilir de belki onlar onlardır denilir ya‘nî onlar su‘adâdır denilir sonra kable’l-mevt velev ki onda bir nâka sağılacak zamân mikdârınca cüz’î bir zamân ola o ‘amellerden onları çıkarır da şakâvet girdâbına düşerler. Sa‘îd ancak Allâhu ta‘âlânın kazâsıyla sa‘îd olan kimsedir ve şakî dahi ancak Allâhu ta‘âlânın kazâsıyla şakî olan kimsedir ve a‘mâl ancak hâtimeleriyledir” buyurdu.

[وهذا كانقسام الخائفين إلى من يخاف معصيته وجنابته وإلى من يخاف الله تعالى نفسه لصفته وجلاله وأوصافه التي تقتضي الهيبة لا محالة فهذا أعلى رتبة ولذلك يبقى خوفه وإن كان في طاعة الصديقين وأما الآخر فهو في عرضة الغرور والأمن إن اظب على الطاعات فالخوف من المعصية خوف الصالحين والخوف من الله خوف الموحدين والصديقين وهو ثمرة المعرفة بالله تعالى وكل من عرفه وعرف صفاته علم من صفاته ما هو جدير بأن يخاف من غير جنابة]

Ve bu ancak hâyiflerin şol inkisâmlarına benzer ki onlar bir kısmı Al-lâhu ta‘âlâya haşyeti ve ondan olan havfı ancak kendi ma‘şiyet ve cinâyeti havfındandır ya‘nî kendi cürm ü cinâyetinden korkar. Ve bir kısmı Allâhu ta‘âlâdan havfı ancak onun nefsinden olur ki lâ-mahâle heybet muktezî olan evsâf ve celâl ve sıfatı için ondan korkar ve bu kısım mertebeye daha ziyâde a‘lâdır ve onun için havfı bâkî kalır velev ki siddîkîn tâ‘atlarında ola. Ve dîgeri ise ki kendi cürmünden havf eden kısım idi, onlar emn ve gurûr ‘arsalarındadırlar, o dahi eğer tâ‘ât üzerine muvâzabet ederse. Hülâsa-i kelâm günâh ve ma‘şiyetten olan korku sulehânın korkusudur ve Zât-ı zü’l-celâlden olan korku zümre-i muvahhidîn ve siddîkînın korkularıdır ki ma‘rifetullâhın semeresidir, zîrâ her kim ki onu ya‘nî zât-ı kibriyâsını bilir ve onun sıfâtını bilir, onun sıfâtından bilir ki bî-cinâyet ve bî-cürm ondan havf olunmaya sezâ ve elyaktır.

[İbl-e'acvî lû 'urf illâ hîq-i m'arife l'xâf illâh ve l'm y'x'f m'ecvîte v'lûlâ âne m'x'uf fî n'fse l'mâ s'x're l'l'm'ecvîe v'ys'r le s'bilhâ v'mehd le âsâbihâ fân t'ysîr âsâbâb-i m'ecvîe i'â'ad v'l'm y's'eq m'ne q'bl-i m'ecvîe m'ecvîe âst'îq b'hâ ân y's'x'r l'l'm'ecvîe v't'j'rî 'elîh âsâbihâ v'lâ s'eq q'bl-i p'â'ate v's'île t'us'l b'hâ m'n y's'r le p'â'atâ v'mehd le s'bil-i q'ribât fâ'l'acvî q'd q'zî 'elîh bâlm'ecvîe ş'â'âm Âbî v'k'zâ m'p'î'ic fâ'l'zî y'r'f'c m'ch'm v's'lî illâh 'elîh v's'l'm 'ilâ 'alî 'elîyn m'n g'îr v's'île s'eqt m'ne q'bl-i v'j'ude v'y'z'c âbâ j'ehl fî âs'f'l sâf'lîyn [240] m'n g'îr j'nâ'ie s'eqt m'ne q'bl-i v'j'ude j'dîr bân y'xâf m'ne l's'fe j'lâle]

Belki şahs-ı 'āsī hakk-ı ma'rifet ile Zāt-ı zü'l-celālī bilip ma'rifet etmiş olsaydı Allāhtan havf ederdi de kendi ma'siyetinden korkmazdı. Zāt-ı celīl kendi nefsinde muhavvif olmamış olsaydı onu ma'siyete müsahhar etmezdi ve onun yolunu ona sehl ve āsān kılmazdı ve onun esbābı ona temhīd etmezdi, zīrā ki esbāb-ı ma'siyetin teysīri ib'ād etmektir, hālbu-ki o ma'siyetten akdem ondan bir ma'siyet sebkāt etmemişti ki kendisi onunla o ma'siyete müsahhar olmaya müstehakk olup da onun esbābı ona cārī ola ve dahi tā'attan akdem mutī' adama bir vesīle sebkāt etmemişti ki tā'ata müyesser olan kimse onunla tevessül etmiş ola da sebīl-i kurubāt ona onunla mümehhed olmuş ola. Ve böyle olunca şahs-ı 'āsī üzerine ma'siyet ile ezel-i āzālāda kazā olunmuştur, isterse onu istemiş olsun ve isterse ondan ibā edip de imtinā'ı istemiş olsun. Ve mutī' dahi böylece dir ve o ki hazret-i sultān-ı rūsūl Muhammedü'l-Mustafā'yı ondan vesīle-i mesbūka onun vücūdundan akdem a'lā-yı 'illiyīne ref' eder ve ondan bir cināyet sebkāt etmeksizin onun vücūdundan mukaddem esfel-i sāfilīne Ebū Cehl'i vaz' ve tenzīl eder. Elbette kendi celāl ve kudret ve 'azameti için ondan havf olunmaya pek çok ziyāde sezā ve lāyıkır.

[fân m'n âṭâc illâh âṭâc bân s'lṭ 'elîh 'irāde-i p'â'ate v'ātâh-i q'dr v'be'd x'lq-i 'irāde-i j'āzme v'al-q'dre-i tāme v'y'sîr-i f'el' v'z'rurîâ v'al'zî 'ecvî 'elîh 'irāde-i q'vîe j'āzme v'ātâh-i âsâbâb v'al-q'dre-i f'kân-i f'el' be'd-i 'irāde-i v'al-q'dre-i v'z'rurîâ f'lî't ş'c'rî mâ'l'zî âv'j'b-i 'k'râm h'zâ v't'x's's'v'e b't's'lîṭ 'irāde-i p'â'atâ 'elîh v'mâ'l'zî âv'j'b-i 'hāne-i âx'r v'ib'â'ede b't's'lîṭ-i d'vâ'î m'ecvîe 'elîh v'k'îf y'hâl z'l'k 'elî 'eb'd v'îḏâ kân't-i h'vâlâ t'r'j'c 'ilâ-i q'z'â' âr'z'lî m'n g'îr j'nâ'ie v'lâ v's'île fâ'l'x'uf m'm'n y'q'z'î b'mâ y's'hâ v'y'ch'km b'mâ y'rîd h'zm 'end k'l 'âql]

Zīrā kim ki Allāhu ta'ālāya itā'at etmiş ise ona tā'atın irādesi teslīti ve kudret-i tāmme neyli ile itā'at etmiştir, zīrā ki irādet-i cāzime ve kudret-i tāmmenin halkından sonra fi'l-i tā'at zarūrī olur. Ve o ki 'isyān etmiş, o dahi ona irādet-i kaviyye vü cāzimenin tasallutundan ve esbāb ve kudrete neylinden sonra da 'isyān etmiş ki kudret ve irādet halkından sonra fi'l-i

ma'siyet zarûrî oldu, kâşki ben bileydım ki bu şahs-ı mutî'in ikrâmını mûcib ve irâdet-i tâ'ât ona musallat olmaya dahi onun tahsîsini müstevcib olan şey nedir ve dîğerin ihânet ve teb'îdini ya'nî ona dev'î-i ma'siyet teslîtiyle rahmetten onun tard ve ib'âdını müstelzim olan şey ne idi ve bu şey 'abd üzerine nice ihâle olunur. Ve çün havâlesi bî-cürm ve bî-vesîle kazâ-yı ezeliye râci' olur, o hâlde onun dileyip istediğine hükm ve kazâ eden zâttan korkmak her bir 'âkıl ve hüşmendin 'indinde hazm ve ihtiyâttır.

[ووراء هذا المعنى سر القدر لا يجوز إفشاؤه ولا يمكن أن تفهم الخوف منه في صفاته جل جلاله إلا بمثال لولا إذن الشرع لم يستجرى على ذكره ذو بصيرة فقد جاء في الخبر إن الله تعالى أوحى إلى داود عليه السلام "يا داود خفني كما تخاف السبع الضاري" فهذا المثال يفهمك حاصل المعنى وإن كان لا يقف بك على سببه فإن الوقوف على سببه وقوف على سر القدر ولا يكشف ذلك إلا لأهله والحاصل أن السبع يخاف لا لجناية سبقت إليه منك بل لصفته وبطشه وسطوته وكبره وهيبته ولأنه يفعل ما يفعل ولا يبالي فإن قتلك لم يرق قلبه ولا يتألم بقتلك وإن خلاك لم يخلك شفقة عليك وإبقاء على روحك بل أنت عنده أحسن من أن يلتفت إليك حياً كنت أو ميتاً بل إهلاك ألف مثلك وإهلاك نملة عنده على وتيرة واحدة إذ لا يقدح ذلك في عالم سبعيته وما هو موصوف به من قدرته وسطوته والله المثل الأعلى ولكن من عرفه عرف بالمشاهدة الباطنة التي هي أقوى وأوثق وأجلى من المشاهدة الظاهرة أنه صادق في قوله "هؤلاء إلى الجنة ولا أبالي وهؤلاء إلى النار ولا أبالي" ويكفيك من موجبات الهيبة والخوف المعرفة بالاستغناء وعدم المبالاة]

Ve bu ma'nânın verâsında ifşâsı câiz olmayan sırr-ı kaderdir. Ve onun sıfâtından korkuyu fehm etmek ancak bir misâl îrâdıyla mümkün olur ve şer'-i şerîfin izni olmamış olsaydı onun zikrine bir basîretli kimse cür'et etmezdi lâkin zikrinde mesâg olmakla şöyle ki haberde vârid olmuş ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ hazretleri, Dâvûd 'aleyhi's-selâma vahy etmiş ki "يا داود خفني كما تخاف السبع الضاري" ya'nî "Ey Dâvûd, sen yırtıcı arslandan korktuğun gibi benden havf eyle." İşte bu misâl hâsıl-ı ma'nâyı sana tefhîm eder velev ki onun sebebine seni vâkîf ettiremez, çünkü onun sebebi üzerine vâkîf olmak ifşâsı memnû' olan sırr-ı kadere vâkîf olmaklıktır ve sırr-ı kader ise ancak onun ehline keşf olunur ki ehlinin gayrisına açılmaz. Ve mâ hasal arslandan hâsıl olan havf senden ona mesbûk olan bir cürm ü cinâyet için değildir, ancak onun bir sıfat ve batş ve satvet ve kibr ve heybeti içindir ki bî-mübâlât kendi dilediğini işler de işlediğine dahi mübâlâtı olmaz ki eğer seni katl edip telef ettiyse senin katl ve i'dâmın ile onun kalbi yufka olup da rencîde olmaz ve eğer seni bırakıp sana ilişmediyse sana şefkat için veyâhüd senin rûhun ibkâsı için bırakmaz da belki sen onun

katında sana bakıp iltifât etmekten ahsen ve ednâsın ki zinde olsan veyâ ölü olsan onun yanında siyyândır, belki senin gibi bin kimsenin ihlâkı ile bir karıncanın ihlâkı onun 'indinde birdir ya'nî bir vetîre üzere siyyândır, çünkü bu şey onun arslanlığı 'âlemine kadh etmez ve mevsûfu bulunduğu kudret ve satvetine dokunup bir şeyn ve ziyânlık vermez. Ve mahlûk bir hayvân böyle olunca elbette Zât-ı zü'l-celâl için mesel-i a'lâ vardır velâkin o ki onu bilir müşâhede-i zâhireden eclâ ve evsak ve akvâ olan müşâhede-i bâtına ile [241] bilmiş ki Zât-ı zü'l-celâl النار هؤلاء إلى الجنة ولا أبالي وهؤلاء إلى النار ”هؤلاء إلى الجنة ولا أبالي“ diye kavî-i 'âlisinde sâdıktır ya'nî “Bunlar behişte diye emr edip bir dahi mübâlât etmem ve bunlar âteşe diye emr edip bir dahi mübâlât etmem” diye fermânında sâdık olduğu yakînen bilmişler. İşte mücibât-ı heybet ü havftan bu istignâ ve 'adem-i mübâlâtın ma'rifeti sana kifâyet eder.

[الطبقة الثانية من الخائفين أن يتمثل في أنفسهم ما هو المكروه وذلك مثل سكرات الموت وشدة أو سؤال منكر ونكير أو عذاب القبر أو هول المطلع أو هيئة الموقف بين يدي الله تعالى والحياء من كشف الستر والسؤال عن النكير والقطمير أو الخوف من الصراط وحدته وكيفية العبور عليه أو الخوف من النار وأغلالها وأهوالها أو الخوف من الحرمان عن الجنة دار النعيم والملك المقيم وعن نقصان الدرجات أو الخوف من الحجاب عن الله تعالى وكل هذه الأسباب مكروهة في نفسها فهي لا محالة مخوفة]

Ve hâyiflerin ikinci tabakası o kimselerdir ki kendi nefislerinde bi-'ay-nihi mekrûh olan nesneyi temessül edip ona tedebbür ederler ki sekerât-ı mevt gibi veyâ şiddet-i sekerâtı veyâ münkir ve nekîrin suâli veyâ 'azâb-ı kabri veyâ hevî-i muttali'i veyâ huzûr-ı rabbânîde durmak heybeti veyâ keşf-i setrin şermsârlığı veyâ nakîr ve kıtmîr üzere vâki' olan suâli veyâ sıratın korkusu veyâ keskinliği ve üzerine gecikmekliğin keyfiyyeti veyâ âteşin havfı veyâ onun zencîrlerinin korkusu veyâ onun ehvâli veyâ dâr-ı na'im ve mülk-i mukîm olan cennetten mahrûm olmaklık korkusu veyâ noksân-ı derecât-ı te'allî ve kurb-i havfı veyâ Allâhu ta'âlâdan mahcûb olmaklık korkusu gibi mekârihi kendi nefsinde temsîl eyler ki bunlar ya'nî bu esbâb kâffesi hadd-i zâtında lâ-mahâle bir korkulu ve mekrûh şeylerdir.

[وتختلف أحوال الخائفين فيها وأعلاها رتبة هو خوف الفراق والحجاب عن الله تعالى وهو خوف العارفين وما قبل ذلك هو خوف العابدين والصالحين والزاهدين وكافة العالمين ومن لم تكمل معرفته ولم تنفتح بصيرته لم يشعر بلذة الوصال ولا بألم البعد والفراق وإذا ذكر له أن العارف لا يخاف النار وإنما يخاف الحجاب وجد ذلك في باطنه منكراً وتوجب منه في نفسه وربما أنكر لذة النظر إلى وجه الله الكريم لولا منع الشرع إياه من إنكاره فيكون اعترافه به باللسان عن ضرورة التقليد وإلا فباطنه لا يصدق به لأنه لا يعرف إلا لذة البطن والفرج والعين

بالنظر إلى الألوان والوجوه الحسان وبالجملة كل لذة تشاركه فيها البهائم فأما لذة العارفين فلا يدركها غيرهم وتفصيل ذلك وشرحه حرام مع من ليس أهلاً له ومن كان أهلاً له استبصر بنفسه واستغنى عن أن يشرحه له غيره فإلى هذه الأقسام يرجع خوف الخائفين نسأل الله تعالى حسن التوفيق بكرمه]

Ve bu esbâb-ı mekrûhede havf edicilerin ahvâli mütefâvit ve muhtelif olurlar. Ve rûtbece en ziyâde a'lâsı havf-ı firāk ve hicâbdır ya'nî Zât-ı zü'l-celâl hazretlerinden mahcûb kalmak korkusudur ki 'ârifînin korkuları odur ve onun mâ-kablinde olan şey gürûh-ı 'âbidîn ve sâlihîn ve zâhidîn ve 'umûm-ı 'âlemînin korkularıdır. Ve o ki onun ma'rifeti tekmîl olmamış ve onun basîreti açılmamış, lezzet-i visâli idrāk etmez ve elem-i bu'd u firākı anlamaz. Ve eğer ona zümre-i 'ârifîn âteştin havf etmezler de onlar ancak hicâbdan havf ederler denilip zikr olunursa bunu kendi derûnunda münker bulup kendi nefsinde ondan ta'accüb eyler. Ve onun inkârından şer'-i şerîf onu men' etmemiş olsaydı ola ki vech-i kerîm-i ilâhî nazârının lezzetini inkâr ederdi ve o hâlde ona lisân ile onun vâki' olan i'tirâfı zarûret-i taklîden olmuş olur ki onun derûnu onunla tasdik etmez, çünkü kendisi batn ve ferc ve elvân ve vücûh-ı hısâna dîdelerin nazârı lezzâtı ve bi'l-cümle behâim onunla müşterek bulundukları lezzâtın gayrısını bilmez. Ve lezzet-i 'ârifîn ise onu onların gayrısı bir kimse idrāk etmez ve nâ-ehle onun tafsîl ve şerhi harâm ve gayr-i câizdir. Ve o ki ona ehldir, kendi nefsi ile istibsâr eder de ona dîgeri onu şerh etmekten müstagnî olur. İşte havf edicilerin havfleri bu aksâma râci' olurlar. Biz hemân kendi keremi ile hüsn-i tevfiği Allâhu ta'âlâdan dileriz.

Beyānu Fazîleti'l-Havfi ve't-Tergîbi Fihî

[بيان فضيلة الخوف والترغيب فيه]

[اعلم أن فضل الخوف تارة يعرف بالتأمل والاعتبار وتارة بالآيات والأخبار أما الاعتبار فسيبيله أن فضيلة الشيء بقدر غناؤه في الإفضاء إلى سعادة لقاء الله تعالى في الآخرة إذ لا مقصود سوى السعادة ولا سعادة للعبد إلا في لقاء مولاه والقرب منه فكل ما أعان عليه فله فضيلة وفضيلته بقدر غايته وقد ظهر أنه لا وصول إلى سعادة لقاء الله في الآخرة إلا بتحصيل محبته والأنس به في الدنيا ولا تحصل المحبة إلا بالمعرفة ولا تحصل المعرفة إلا بدوام الفكر

ولا يحصل الأنس إلا بالمحبة ودوام الذكر ولا تتيسر المواظبة على الذكر والفكر إلا بانقطاع حب الدنيا من القلب ولا ينقطع ذلك إلا بترك لذات الدنيا وشهواتها ولا يمكن ترك المشتبهات إلا بقمع الشهوات ولا تنقمع الشهوة بشيء كما تنقمع بنار الخوف فالخوف هو النار المحرقة للشهوات فإن فضيلته بقدر ما يحرق من الشهوات وبقدر ما يكف عن المعاصي ويحث على الطاعات]

Ve fazîlet-i havfın beyânı ve havfta olan tergîbât ile onun bahs ve tafsîlinin zikri ise o dahi işbu fasıldır. Sen bil ve âgâh ol ki havfın fazlı bir kerre teemmül ve i'tibâr ile bilinir ve diğer kerre âyât ve ahbâr ile bilinir. Ve i'tibâr ise onun yolu odur ki her bir şeyin fazlı âhirette likâul-lâhın sa'âdetine olan ifzâsı bâbında onun vâkı' olan gınâsı mikdârına göredir, çünkü sa'âdetten gayrı bir maksûd ve murâd yoktur ve 'abdin sa'âdeti ancak efendisinin likâ ve kurbü iledir ki ondan yaklaşıp dîdârını görmekle sa'îd olur. Ve her ne ki bunun üzerine i'âne edip yardım ederse onun fazlı vardır ve fazîleti onun gâyesi mikdârıncadır. [242] Ve beyân ve tafsîl-i mütekaddimden zâhir olmuş ki dâr-ı âhirette onun sa'âdet-i likâsına vâsıl olmak ancak dünyâda onun muhabbetinin tahsîli ve onunla olan istînâs ile olur ki dünyâda onun muhabbetini tahsîl etmedikçe ve onunla istînâsı olmadıkça dâr-ı âhirette bir kul onun sa'âdet-i likâsına vâsıl olamaz ve muhabbet ise ancak ma'rifet ile hâsıl olur ve ma'rifet dahi ancak devâm-ı fikr ile hâsıl olur ve üns dahi ancak muhabbet ve devâm-ı zikr ile hâsıl olur ve kalbden hubb-ı dünyâ munkatı' olmadıkça zikr ve fikrin muvâzabeti müteyessir olmaz ve dünyânın lezzât ü şehvâtı terk olunmadıkça o inkıtâ' dahi hâsıl olmaz ya'nî lezzât ve şehvâtı terk etmedikçe kalb-i insândan hubb-ı dünyâ kesilmez demektir. Ve şehvât ise korkunun âteşi ile kopup munkatı' olduğu gibi bir şey ile kopup kesilmez, kaldı ki korku şehvâtı yakıp ihrâk eder bir âteştir ve onun fazîleti şehvâttan yakıp hark ettiği mikdâra göre ve me'âsiden keff ü tâ'âta has ettiği mikdâra göredir.

[ويختلف ذلك باختلاف درجات الخوف كما سبق وكيف لا يكون الخوف ذا فضيلة وبه تحصل العفة والورع والتقوى والمجاهدة وهي الأعمال الفاضلة المحموده التي تقرب إلى الله زلفى]

Ve bu dahi vech-i mesbûk üzere derecât-ı havfın ihtilâfıyla muhtelif olur. Ve 'iffet ve vera' ve takvâ ve mücâhede gibi Allâhu ta'âlâya zülfâ olarak takrîb eden a'mâl-i fâzıla ve mahmûde havf ile hâsıl olduğu hâlde havf nice fazîletli olmaz ya'nî elbette bu yüzden fazîletlidir demek olur.

[وأما بطريق الاقتباس من الآيات والأخبار فما ورد في فضيلة الخوف خارج عن الحصر وناهيك دلالة على فضيلته جمع الله تعالى للخائفين الهدى والرحمة والعلم والرضوان وهي مجامع مقامات أهل الجنان وقال الله تعالى ﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ وَفِي نُسَخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَزْهَبُونَ﴾ وقال تعالى ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾ وصفهم بالعلم لخشيتهم وقال عز وجل ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾]

Ve āyāt ve ahbārdan olan iktibās tarīki ile olan ‘irfān ile o dahi cümle ‘in-
dinde zāhīr ü nümāyāndır, çünkü fazīlet-i havf hakkında vārid olan nusūs-ı
‘āliye hadd-i hasrdan hāricdir ve onun fazīleti üzerine delāletçe Hakk su-
bhānehu ve ta‘ālānın hāyiflere hüdā ve rahmet ve ‘ilm ve rıdvānın cem’ ve
zıkr edişi sana kifāyet eder ki bunlar ehl-i cinān makāmlarının mecāmi‘idir-
ler, zīrā tebāreke ve ta‘ālā buyurmuş ki ⁴¹²﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ﴾ Bu nass-ı ‘ālī sūre-i A‘rāf’ın yüz elli üçüncü āyetindendir ki hülāsa-i
tefsīrinde denilmiş ki “O bakiyye-i elvāhta Rabbleri ta‘ālādan havf ve haşyet
edenler için rāh hidāyet ve zünūbdan magfiret yazılmıştır.” Ve dahi diğer
bir āyetle buyurdu ki ⁴¹³﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ وَفِي نُسَخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَزْهَبُونَ﴾ ki haşyetleri için onları ‘ilm ile vāsf etmiştir. Ve dahi
buyurmuş ki ⁴¹⁴﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ﴾ ya’nī “Rabbleri celle
şānuhu ‘indinde cezāları ikāmet-i cennetleridir ki eşcārı altından nehrler ce-
reyān eder ve onlar onda mütena “imen dāimlerdir Allāhu ta‘ālā tā’atları se-
bebiyle onlardan rāzī ola ve onlar dahi Allāhu ta‘ālānın verdiği ni‘metlerden
rāzī olalar. İşbu cezā ve mükāfāt ve rāzılık o kimse içindir ki Rabbisi celle
şānuhudan havf edip emrine itā‘at ve nehyinden ictināb ede.”

[وكل ما دل على فضيلة العلم دل على فضيلة الخوف لأن الخوف ثمرة العلم ولذلك جاء
في خبر موسى عليه أفضل الصلاة والسلام “وأما الخائفون فإن لهم الرفيق الأعلى لا يشاركون
فيه فانظر كيف أفردهم بمرافقة الرفيق الأعلى وذلك لأنهم العلماء والعلماء لهم رتبة مرافقة
الأنبياء لأنهم ورثة الأنبياء ومرافقة الرفيق الأعلى للأنبياء ومن يلحق بهم ولذلك لما خير رسول
الله صلى الله عليه وسلم في مرض موته بين البقاء في الدنيا وبين القدوم على الله تعالى كان
يقول “أسألك الرفيق الأعلى”]

412 “Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.” Fâtür, 35/28.

413 “Mūsā’nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardı.” A‘rāf, 7/154.

414 “Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte bu mükafat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur.” Beyyine, 98/8.

Ve her ne ki fazîlet-i ‘ilm üzerine delâlet eder, fazîlet-i havfa dahi delâlet eyler, çünkü havf ‘amelin semeresidir ve onun için Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmın haberinde gelmiş ki *يا‘nī* “Ve havf ediciler ise onlara ‘ale’t-tahkîk refîk-i a’lâ vardır ki onda onlara bir müşâreket olmaz.” Artık sen nazar edip gör ki refîk-i a’lânın mürâfakatına onları nice ifrâd etti ki o ifrâdı ancak onlar ‘ulemâ oldukları haysiyyetleridir ki ‘ulemâ için enbiyâ-ı ‘izâmın mürâfakatları vardır. Çün kim ‘ulemâ enbiyânın vereseleridirler ve refîk-i a’lâ mürâfakası ancak enbiyâ için ve onlara mülhak olan zevât içindir ve onun için ‘aleyhi’s-salâtı ve’s-selâm efendimiz maraz-ı mevtinde çün dünyâda olan bekâsı ile Allâhu ta‘âlâya olan kudümü beyninde muhayyer oldu, ⁴¹⁵ “أَسْأَلُكَ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى” buyururdu *ya‘nī* “Ben senden refîk-i a’lâyı dilerim” derdi.

[فَإِذَا نَظَرَ إِلَى مَثَرِهِ فَهُوَ الْعِلْمُ وَإِنْ نَظَرَ إِلَى ثَمَرَتِهِ فَالْوَرَعُ وَالتَّقْوَى وَلَا يَخْفَى مَا وَرَدَ فِي فَضَائِلِهِمَا حَتَّى إِنْ الْعَاقِبَةُ صَارَتْ مَوْسُومَةً بِالتَّقْوَى مَخْصُوصَةً بِهَا كَمَا صَارَ الْحَمْدُ مَخْصُوصاً بِاللَّهِ تَعَالَى وَالصَّلَاةُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَالصَّلَاةُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ وَقَدْ خَصَّصَ اللَّهُ تَعَالَى التَّقْوَى بِالإِضَافَةِ إِلَى نَفْسِهِ فَقَالَ تَعَالَى ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ﴾ وَإِنَّمَا التَّقْوَى عِبَارَةٌ عَنْ كَفِّ بِمَقْتَضَى الْخَوْفِ كَمَا سَبَقَ وَلِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى ﴿إِنْ أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ أَتَّقِيكُمْ﴾]

Kaldı ki eğer onu ismâr eden şeye bakılırsa onun müsmiri ‘ilmdir ve eğer onun semeresine bakılırsa o dahi vera‘ ve takvâdır. Ve bunların fezâillerinde vârid olan nusûs hafî ve gizli değildir hattâ ‘âkıbet takvâ ile mevsûme oldu ve onunla muhtass oldu, nitekim hamd Allâhu ta‘âlâya ve salât dahi Resûl-i kibriyâya muhtass olup denilir ki hamd ancak rabbü’l-‘âlemîn olan Allâhu ‘azîmü’s-şânındır ve ‘âkıbet müttakînindir ve salât seyyidü’l-mürselîn Hazret-i Muhammed ve cemî-i âl u ashâb-ı güzîni üzerinedir. Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ nefesine izâfetle takvâyı tahsîs edip buyurmuş ki ⁴¹⁶ *ya‘nī* “O kurbânların tasadduk olunan luhûmları ve zebhinde akan kanları mevki‘-i kabûle olmaz velâkin sizden takvâ ve emr-i Bârî’de ta‘zîm ve li-vech olan şey mevki‘-i kabûlde ve takvâ ise vech-i mesbûk üzere ancak muktezâ-yı havf ile keff-i nefis etmektir.” Ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ⁴¹⁷ *ya‘nī* “Tahkîkan sizin ‘indallâhta en ziyâde mükerrer-

415 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2212.

416 “Onların etleri ve kanları asla Allâh’a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allâh’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.” Hacc, 22/37.

417 “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.” Hucurât, 49/13.

miniz ancak sizin etkânızdır” ya’nî en çok ziyâde müttakî olan kimseniz Allâhu ta’âlânın [243] ‘indeinde cümleinizden daha ziyâde mükerrermdir.

[ولذلك أوصى الله تعالى الأولين والآخرين بالتقوى فقال تعالى ﴿وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ﴾ وقال عز وجل ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ فأمر بالخوف وأوجبه وشرطه في الإيمان فلذلك لا يتصور أن ينفك مؤمن عن خوف وإن ضعف ويكون ضعف خوفه بحسب ضعف معرفته وإيمانه]

Ve onun için Zât-ı zü’l-celâl evvelîn ve âhirinde takvâ ile emr edip va-siyyet etmiştir ki buyurmuş ki *اتَّقُوا اللَّهَ وَإِيَّاكُمْ* ⁴¹⁸ Bu nass-ı kerîm sûre-i Nisâ’nın yüz on dokuzuncu âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Tahkîk sizden mukaddem kitâb verilenlere ve size emr ettik ki Allâhu ta’âlâdan korkup şirk ve küfrden sakınasız.” Ve dahi Hakk subhânehu ve ta’âlâ buyurmuş ki *فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* ⁴¹⁹ ya’nî “Eğer siz mü’min iseniz siz benden havf ediniz” ki havf ile emr edip de onu vâcib kıldı ve îmanda dahi onu şart etti ve onun için havftan bir mü’minin infikâkı mutasavver olmaz velev ki onun havfı zebûn ola, çünkü havfın zebûnluğu onun ma’rifet ve îmanının zebûnluğuna göre olur ya’nî korkusu ancak îman ve ma’rifetinin kuvvetine göredir ki eğer onun ma’rifeti ve îmanı zebûn ise onun korkusu dahi zebûn olur demektir.

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم في فضيلة التقوى وإذا جمع الله الأولين والآخرين لميقات يوم معلوم فإذا هم بصوت يسمع أقصاهم كما يسمع أذانهم فيقول يا أيها الناس [إني قد أنصت لكم منذ خلقتكم إلى يومكم هذا فانصتوا إلي اليوم إنما هي أعمالكم ترد عليكم أيها الناس] إني قد جعلت نسباً وجعلتم نسباً فوضعتم نسبي ورفعتم نسبكم قلت ﴿إِنْ أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقِيكُمْ﴾ وأبيتم إلا أن تقولوا فلان بن فلان وفلان أغنى من فلان فاليوم أضع نسبكم وأرفع نسبي أين المتقون فيرفع للقوم لواء فيتبع القوم لواءهم إلى منازلهم فيدخلون الجنة بغير حساب]

Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz takvânın fazîletinde buyur-muştur ki “*وإذا جمع الله الأولين والآخرين لميقات يوم معلوم...*” ki hülâsa-i meâl-i şerî-fi: “Vaktâ ki Hakk subhânehu ve ta’âlâ evvelîn ve âhirîni yevm-i ma’lûm mîkâtına biliktirip cem’ eder, nâgehân bir ses işitirler ki onların en ba’îd olan kimseleri ona en ziyâde karîb olan kimse gibi işitir ki o ses der ki “*Yâ nâs, ben bir neseb kıldım ve siz bir neseb kıldınız ve siz iseniz siz benim nesebimi indirip kendi nesebinizi kaldırdınız ki ben أَكْرَمَكُمُ عِنْدَ اللَّهِ*”

418 “Sizden önce kendilerine kitap verilenlere de, size de “Allah’a karşı gelmekten sakının” diye tavsiye ettik.” Nisâ, 4/131.

419 “Onlardan korkmayın, eğer mü’min iseniz, benden korkun.” Âlu İmrân, 3/175.

⁴²⁰ **اللَّهُ أَتَقَاتُكُمْ** dedim ya'nî "Siz Allāhu ta'ālā 'inde sizin kibār ve ekreminiz ziyāde müttakīnizdir" demiştim, hâlbuki siz filân b. filân der ve filân filândan daha ziyāde zengindir demekten gayrı dīger bir söz söylemekten ibā ettiniz. İşte ben dahi bu gün kendi nesebimi yüce edeyim de sizin nesebinizi alçak edeyim. Müttakīler nerededirler?" diye fermān buyurur. Ve müttakīler için bir sancak açılıp ref' olunur ve müttakīler sancaklarına tâbi' olup hānelerine giderler de bi-gayr-i hesāb behište dāhil olurlar" ya'nî ehl-i takvā hesābsız olarak cennete girerler demektir.

[وقال عليه الصلوة والسلام "رأس الحكمة مخافة الله وقال صلى الله عليه وسلم لابن مسعود "إن أردت أن تلقاني فأكثر من الخوف بعدي" وقال الفضيل "من خاف الله دله الخوف على كل خير" وقال الشبلي رحمه الله ما خفت الله يوماً إلا رأيت له باباً من الحكمة والعبرة ما رأيت قط وقال يحيى بن معاذ "ما من مؤمن يعمل السيئة إلا ويلحقها حسنتان خوف العقاب ورجاء العفو كثعلب بين أسدين"]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki **رأس الحكمة** "Rأس الحكمة" ⁴²¹ **يا'nî** "Hikmetin başı ve asl ve esāsı Allāhu ta'ālānın mehāfesi-dir." Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz, 'Abdullāh b. Mes'ūd'a buyurmuş ki ⁴²² **يا'nî** "إن أردت أن تلقاني فأكثر من الخوف بعدي" ki hülāsa-i mazmūn-ı şerifi: "Eğer sen benim ile görüşüp mülākī olmak ister isen sen benden sonra havfı teksir eyle." Ve Fudayl 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Kim ki Allāhu ta'ālādan korkarsa onun korkusu her bir hayra delālet eder." Ve Şiblī 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Ben bir gün Allāhu ta'ālādan havf etmedim illā ki ona hikmetten bir kapı ve 'ibretten bir bāb görmedim, öyle bir bāb ki onu aslā görmemişim" ya'nî her ne vakt ki Allāhu ta'ālādan ziyādesiyle korktum elbette ona hikmet ve 'ibretten onun emsālini aslā görmediğim bir kapıyı görmüşüm demektir. Ve Yahyā b. Mu'āz 'aleyhi'r-rahme demiş ki "ما من مؤمن يعمل السيئة إلا ويلحقها حسنتان خوف العقاب ورجاء العفو كثعلب بين أسدين" ya'nî "Bir mü'min yok ki bir seyyieyi işleyip de ona iki haseneyi ilhāk eylemeye ki bir hasenesi havf-ı 'ikābdır ve dīger hasenesi recā-yı 'afvdır ki iki arslan beyninde bir tilki gibidir" ya'nî her bir mü'min ki günāhlı bir iş işlerse elbette o günāhı işledikten sonra ona iki haseneyi itbā' eder ki o iki hasene elbette o günāh ve seyyieyi mahv edecek demektir, zīrā ki seyyieyi tilkiye benzetmiş ve haseneleri arslanlara teşbih etmiş ve iki arslan arasına düşen tilki fi'l-gālib telef olur gider. İşte bu kabilden olarak günāh dahi şol

420 "Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır." Hucurāt, 49/13.

421 el-Makāsıdu'l-hasene, 1/359; Keşfu'l-Hafā, 1/482; el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsı İhyā, 5/2069.

422 el-İrākī, Tahrīcu Ehādīsı İhyā, 5/2215.

iki haseneler aralarında mahv olup zevâli mercûdur.

[وفي خبر موسى عليه الصلاة والسلام "وأما الورعون فإنه لا يبقى أحد إلا ناقشته الحساب وفتشت عما في يديه إلا الورعين فإني أستحي منهم وأجلهم أن أوقفهم للحساب" والورع والتقوى أسام اشتقت من معان شرطها الخوف فإن خلت عن الخوف لم تسم بهذه الأسامي وكذلك ما ورد في فضائل الذكر لا يخفى وقد جعله الله تعالى مخصوصاً بالخائفين فقال ﴿سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى﴾ وقال تعالى ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ﴾ وقال صلى الله عليه وسلم [244] "قال الله عز وجل وعزتي لا أجمع على عبدي خوفين ولا أجمع له أمينين فإن أمني في الدنيا أخفته يوم القيامة وإن خافتي في الدنيا أمنت يوم القيامة" وقال صلى الله عليه وسلم "من خاف الله خافه كل شيء ومن خاف غير الله خوفه الله من كل شيء" وقال صلى الله عليه وسلم أتمكم عقلاً أشدكم خوفاً لله تعالى وأحسنكم فيما أمر الله تعالى به ونهى عنه نظراً"]

Ve dahi Mūsā ‘aleyhi’s-selāmin haberinde gelmiş ki la ‘أما الورعون فإنه لا يبقى أحد إلا ناقشته الحساب وفتشت عما في يديه إلا الورعين فإني أستحي منهم وأجلهم أن أوقفهم “Ve vera‘kārān ise o dahi bir kimse kalmaz illā ki ben onun hesābında bir münākaşa edip elinde-ki şey üzerine teftiş etmem meğer ki vera‘kārān olalar, zīrā ki ben utanırım ki onların ellerinde bulunan nesne üzerine teftiş edip hesāblarında onlarla bir münākaşa edeyim, ben onları hesāba durdurumaktan teclīl ve ihtirām ve tebci edip ya’nī o horluktan onları vikāye ile iclāllerini gözetirim” demektir. Hülāsa-i fehvāsı: Zümre-i müttakīnden gayrı kaffe-i mahlūkāt muhāsebe görüp de muhāsebelerinde münākaşa ve mahsülleri üzerine teftiş olunacak, ancak ehl-i takvā kıyām-ı mevkıf-ı hesābdan kadrlerini teclīl ile hesābsız olarak cennete idhāl olunacakları beyān buyurulmuş.

Ve vera‘ ve takvā ise ikisi isimlerdir ki havfın meşrūtu olan ma’nālardan müştaktırlar. Ve çün havftan hālī olurlar, bu esmā ile tesmiye olunmazlar. Ve kezālik zikrin fezāilinde vārid olan nusūs dahi gizli ve nihān değildir ve onu Hakk subhānehu ve ta‘ālā havf edicilere muhtass kılmıştır ki buyurmuş ki ⁴²³ ﴿سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى﴾ Bu āyet-i kerīme sūre-i A‘lā’nın onuncu āyetidir ki hülāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Allāhu ta‘ālādan havf eden kimse o Kur’ān ile mütte‘izz olur.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ﴾ ⁴²⁴ ya’nī “Rabbisi makāmından havf eden kimseye iki cennet vardır.” Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ﴿قال الله عز وجل وعزتي لا أجمع على عبدي خوفين ولا أجمع له أمينين فإن أمني في الدنيا أخفته يوم القيامة وإن

423 “Allah’a karşı derin saygı duyarak ondan korkan öğüt alacaktır. “ A’lā, 87/10.

424 “Rabbinin huzurunda (hesap vermek üzere) duracağından korkan kimseye iki cennet vardır.” Rahmān, 55/46.

425 “Tebâreke ve ta‘âlâ emr ü fermân buyurmuş ki benim ‘izzetim hakkı için benim bir kulum üzerine iki havfı cem‘ etmem ve iki emânı dahi cem‘ etmem. Eğer dünyâda benden emîn olduysa kıyâmet gününde ben onu korkuturum ve eğer dünyâda benden korktuysa ben onu yevm-i kıyâmette emîn ederim.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *من خاف الله خافه* “Kim ki Allâhu ta‘âlâdan havf ettiyse her bir şey ondan havf eder ve kim ki Allâhu ta‘âlânın gayrısından korktuysa Allâhu ta‘âlâ onu her bir şeyden havf ettirir.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *أتمكم عقلاً أشدكم خوفاً* “Sizin en tamâm-ı ‘akl kimseniz o kimsedir ki Allâhu ta‘âlâdan onun havfı sizin cümlenizin havfından daha ziyâde şedîddir ve evâmîr ü nevâhî-i ilâhiyyeye nazarı dahi cümlenizin nazarlarından ahsendir.”

[وقال يحيى بن معاذ رحمة الله عليه مسكين ابن آدم لو خاف النار كما يخاف الفقر دخل الجنة وقال ذو النون رحمه الله تعالى من خاف الله تعالى ذاب قلبه واشتد حبه وضح له لبه وقال ذو النون أيضاً ينبغي أن يكون الخوف أبلغ من الرجاء فإذا غلب الرجاء تشوش القلب وكان أبو الحسين الضرير يقول علامة السعادة خوف الشقاوة لأن الخوف زمام بين الله تعالى وبين عبده فإذا انقطع زمامه هلك مع الهالكين وقيل ليحيى بن معاذ من آمن الخلق غداً فقال أشدهم خوفاً اليوم وقال سهل رحمه الله لا تجد الخوف حتى تأكل الحلال وقيل للحسن يا أبا سعيد كيف نصنع نجالس أقواماً يخوفوننا حتى تكاد قلوبنا تطير فقال والله إنك إن تخالط أقواماً يخوفونك حتى يدركك أمن خير لك من أن تصحب أقواماً يؤمنونك حتى يدركك الخوف]

Ve Yahyâ b. Mu‘âz ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Miskîn ademoğlu fakr-dan korktuğu gibi âteşten korkmuş olsaydı cennete girer idi.” Ve Zünnûn Mısırî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Kim ki Allâhu ta‘âlâdan korkarsa onun gönlü erir ve Allâhu ta‘âlâyâ hubbu müştedd olur ve ‘aklı ona sahîh olur.” Ve dahi demiş ki “Gerektir ki havf recâdan daha ziyâde gâlib ola, zîrâ ki eğer recâ galebe ederse gönül müşevveş olur.” Ve Ebu’l-Hüseyn ed-Dîr-rîr derdi ki “Sa‘âdetin ‘alâmeti şakâvetin korkusudur, çünkü korku Allâhu ta‘âlâ ile ‘abdin beyinde bir zimâm ve yulardır, vaktâ ki yuları kesilip zimâmı munkatı’ olursa hâliklerle berâber hâlik olur.” Ve dahi Yahyâ b. Mu‘âz’a denilmiş ki “Yarın rûz-i cezâda halkın en ziyâde emniyetlisi kimdir?” O dahi: “el-Yevm onun korkusu cümleden eşedd olan kimsedir.”

425 Mecma‘uz-Zevâid, 10/308; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2216.

426 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2216.

427 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2216.

Ve Sehl 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Helâli yemedikçe sen havfı bulamazsın." Ve dahi Hasan-ı Basrî'ye denilmiş ki "Ey Ebû Sa'îd, biz nice edelim biz birtakım akvâm ile mücâlese ederiz ki o akvâm bizi o derecede korkuturlar ki az kalır ki bizim kulûbumuz uçup da kopacak!" ya'nî o derecede bizi tahvîf ederler ki bizim şiddet-i havfımızdan bizim kulûbumuz uçmaya yaklaşıp. Ve o dahi demiş ki "Vallâhi sen eğer seni tahvîf eden akvâm ile muhâlata edersen tâ ki emân sana vâsıl ola, sana seni te'mîn eden akvâma muhâlata edip de korku sana vâsıl olan oluncaya dek ona musâhabet etmekten hayrlıdır" ya'nî seni tahvîf eden âdemin musâhabeti elbette sana yeğdir, çünkü seni emniyete tavsîl eder demektir.

[وقال أبو سليمان الداراني رحمة الله ما فارق الخوف قلباً إلا حרב]

Ve Ebû Süleymân-ı Dārānî 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Bir kalbden korku müfârat etmedi illâ ki o kalb harâb olmadı" ya'nî korku herhangi kalbden ayrılıp müfârat ederse elbette o kalb harâb olur ki korkusuz bir kalb şen ve ma'mûr kalmaz demektir [245]

[وقالت عائشة رضي الله عنها قلت يا رسول الله ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ﴾ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ] هو الرجل يسرق ويذني قال "لا بل الرجل يصوم ويصلي ويتصدق ويخاف أن لا يقبل منه والتشديدات الواردة في الأمن من مكر الله وعذابه لا تنحصر وكل ذلك ثناء على الخوف لأن مذمة الشيء ثناء على ضده الذي ينفيه وضد الخوف الأمن كما أن ضد الرجاء اليأس وكما دلت مذمة القنوط على فضيلة الرجاء فكذلك تدل مذمة الأمن على فضيلة الخوف المضاد له]

Ve dahi Ümmü'l-mü'minîn 'Āiṣetu's-Sıddîka 'aleyhe'r-rıdvân demiş ki "Ben bir gün zât-ı 'ālî-i Hazret-i Risâlet-penâhî'ye dedim ki ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ﴾ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ⁴²⁸ "Ayâ şol kimselerdi ki sirkat ve zinâ edip de işledikleri ma'siyetlerden havf ederler, yoksa diğerleri?" Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz "لا بل" "Yok, o günâhkārân değildirler, belki o oruç tutan ve namâz kılan ve tasadduk edenlerdir ki işledikleri 'amel-i tâ'atın 'adem-i kabûlünden havf ederler" ya'nî fehvâ-yı kelâm-ı kerîm ancak o tâ'atkārânın sitâyışindedir.

Ve dahi mekr-i ilâhî ve 'azâbından emîn olmaklığın hakkında vârid olan teşdîdât hasr ü ihsâya gelmez ve kâffesi dahi havfın senâsındadır, çünkü bir nesnenin mezemmeti onu nefy eden zıddına senâ ve sitâyıştır.

428 "Rabblarına dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler..." Mü'minün, 23/60.

Ve ma'lûmdur ki emnin zıddı havftır, nitekim recânın zıddı ye'stir. Ve kunûnun mezemmeti fazîlet-i recâyâ delâlet ettiği gibi emnin mezemmeti dahi zıddı olan havfın fazîletine delâlet eyler.

[بل نقول كل ما ورد في فضل الرجاء فهو دليل على فضل الخوف لأنهما متلازمان فإن كل من رجا محبوباً فلا بد وأن يخاف فوته فإن كان لا يخاف فوته فهو إذاً لا يحبه فلا يكون بانتظاره راجياً فالخوف والرجاء متلازمان يستحيل انفكاك أحدهما عن الآخر نعم يجوز أن يغلب أحدهما على الآخر وهما مجتمعان ويجوز أن يشتغل القلب بأحدهما ولا يلتفت إلى الآخر في الحال لغفلته عنه وهذا لأن من شرط الرجاء والخوف تعلقهما بما هو مشكوك فيه إذ المعلوم لا يرجى ولا يخاف فإذا المحبوب الذي يجوز وجوده يجوز عدمه لا محالة فتقدير وجوده يروح القلب وهو الرجاء وتقدير عدمه يوجع القلب وهو الخوف والتقدير أن يتقابلان لا محالة إذا كان ذلك الأمر المنتظر مشكوكاً فيه]

Belki biz deriz ki fazl-ı recâda her ne ki vârid olmuş ise onun kâffesi fazîlet-i havf üzerine delîldir, çünkü ikisi yekdîgerine mütelâzımlardır, zîrâ kim ki bir mahbûbu recâ edip ümîd eder ise lâbüdd ki onun fevâtından havf eder ve eğer onun fevâtından havf etmezse o hâlde onu sevmemiş olur ki onun intizârıyla râcî olmaz. Ve böyle olunca havf ve recâ ikisi mütelâzım olup yekdîgerinden infikâkî müstahîl olur. Evet, câiz ki ikisi müctemi' olduğu hâlde onların biri âheri üzerine galebe eder ya'nî ikisi kalbde müctemi' olur ve kalb onların biriyle meşgûl olup da hâl-i hâzırda ondan gafleti hasebiyle âhere iltifât etmez olur ve bu hâl ise ancak o haysiyyettedir ki recâ ve havf ikisi bir meşkûk şeye ta'alluku meşrûttur, çünkü ma'lûm olan şey ne recâ olunur ve ne de havf olunur. Ammâ husûlü nâ-ma'lûm olup vücûd ve 'ademi müştebeh ve meşkûkun fîh olan nesnenin vücûd ve husûlü recâ olunur ve fevât ve 'adem-i vücûdundan havf olunur ve hâl bu minvâl üzere olunca o mahbûb ki lâ-mahâle onun vücûd ve 'ademi câiz olur, elbette onun takdîr-i vücûduyla kalb âsûde olur. Ve o âsûdelik recâdır ve onun 'ademinin takdîriyle kalb rencîde olur ve o rencîdelik korkudur ve şol iki takdîr lâ-mahâle mütekâbil olurlar o hâl ile ki o emr-i müntazar eğer meşkûkun fîh olup vücûd ve 'adem-i vücûdu müştebehtir.

[نعم أحد طرفي الشك قد يترجح على الآخر بحضور بعض الأسباب ويسمى ذلك ظناً فيكون ذلك سبب غلبة أحدهما على الآخر فإذا غلب على الظن وجود المحبوب قوي الرجاء وخفي الخوف بالإضافة إليه وكذا بالعكس وعلى كل حال فهما متلازمان ولذلك قال تعالى ﴿أَنْهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾ وقال عز وجل ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ ولذلك عبر العرب عن الخوف بالرجاء فقال تعالى ﴿مَا

لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ۖ أَيُّ لَا تَخَافُونَ وَكَثِيرًا مَا وَرَدَ فِي الْقُرْآنِ الرَّجَاءَ بِمَعْنَى الْخَوْفِ وَذَلِكَ تِلْكَ مَهْمَا إِذْ عَادَ الْعَرَبُ التَّعْبِيرَ عَنِ الشَّيْءِ بِمَا يُلَازِمُهُ [

Evet ba‘zı esbâbın huzûruyla şekk taraflarının biri âhere müreccah gelir de ona “zann” tesmiye olunur. Ve o zann ehadühümânin âheri üzerine olan galebeliğinin sebebi olur. Vaktâ ki mahbûbun vücûdu zann üzere gâlib gelir recâ kuvvetlenir ve ona izâfetle korku nihân ve gizli kalır ve ‘aksi dahi böylece ya’nî çün mahbûbun ‘adem-i vücûdu zanna gâlib gelir, korku kuvvetlenir ve ona izâfetle recâ hafî ve gizli kalır. Ve behemehâl ikisi mütelâzımlardır ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *﴿إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ﴾* ⁴²⁹ ya’nî “Sevâba ragbet ve ‘ikâbdan havf ile bize du‘â ederler.” Ve âher yerde buyurmuş ki *﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ﴾* ⁴³⁰ ya’nî “Havf ve tama‘ ile Rabblerine du‘â ederler.” Ve onun için fusahâ-yı ‘Arab havf üzerine recâ ta‘bîr etmişler ki tebâreke ve ta‘âlâ-nın ⁴³¹ kavî-i ‘âlîsinin tefsîrinde demişler ki “Sizin neyiniz vardır ki Allâhu ta‘âlâdan havf etmezsiniz?” Ve Kur‘ân‘da pek çok yerlerde “recâ”, havf ma‘nâsında gelmiştir ve bu sûretle isti‘mâlleri ancak onların telâzümlelerinden, çünkü ‘Arab-ı ‘urbânın ‘âdeti odur ki ba‘zı ah-yânda ba‘zı eşyâya onun mülâzemeti bulunan ‘ibâre ile ta‘bîr ederler.

[بل أقول كل ما ورد في فضل البكاء من خشية الله فهو إظهار لفضيلة الخشية فإن البكاء ثمرة الخشية فقد قال تعالى ﴿فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَيَخْرُجُونَ لِلْذِّقَانِ يَتَكَوَّنُ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾ وقال عز وجل ﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ﴾]

Ve belki ben derim ki haşyet-i ilâhiyyeden vukû‘a gelen bükânın [246] fezâilî hakkında gelen nusûs fazîlet-i haşyetin izhârî içindir, zîrâ ki ağlamak haşyetin semeresidir ki tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *﴿فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا﴾* ⁴³² ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “İmdi onları dünyâda ve âhiretteki hâllerini mülâhaza edip az gülsünler ve çok ağlasınlar.” Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *﴿وَيَخْرُجُونَ لِلْذِّقَانِ يَتَكَوَّنُ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا﴾* ⁴³³ ya’nî “Yüzleri üzere secde edip ağlarlar ve Kur‘ân‘ı işitmekle onların huşû‘u ziyâde olur.” Ve dahi buyurmuş ki *﴿أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ﴾*

429 “Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışır, (rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.” Enbiyâ, 21/90.

430 “Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar.” Secde, 32/16.

431 “Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?” Nüh, 71/13.

432 “Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar.” Tevbe, 9/82.

433 “Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Bu da onların derin saygısını artırır.” İsrâ, 17/109.

434 ya'nî "Āyā bu Kur'an'a ta'accüb ve istihzā ile güler misiniz ve onda olan va'îdi iştirip ağlamaz mısınız ve onu la'ib ve lehv 'add ile nâsı istimâ'dan men' için tegannî edersiniz."

[وقال صلى الله عليه وسلم "ما من عبد مؤمن تخرج من عينيه دمعة وإن كانت مثل رأس الذباب من خشية الله تعالى ثم تصيب شيئاً من حر وجهه إلا حرمه الله على النار" وقال صلى الله عليه وسلم "إذا اقشعر جلد المؤمن من خشية الله تعالى تحاتت عنه خطايا كما يتحات من الشجرة ورقها" وقال صلى الله عليه وسلم "لا يلج النار أحد بكى من خشية الله تعالى حتى يعود اللبن في الضرع"]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki عبد "ما من عبد مؤمن تخرج من عينيه دمعة وإن كانت مثل رأس الذباب من خشية الله تعالى ثم تصيب شيئاً من مؤمن تخرج من عينيه دمعة وإن كانت مثل رأس الذباب من خشية الله تعالى ثم تصيب شيئاً من 435 "Bir mü'min 'abd yoktur ki Allāhu ta'ālânın haşyetinden ağlayıp da onun gözünden bir gözyaşı damlası çıkıp velev ki bir sineğin başı mikdārınca ola ve o damla onun yüzünden bir yere döküp de isābet eder illā ki o yeri Allāhu ta'ālā hazretleri āteş üzerine muharrem etmez" ya'nî elbette o damlanın isābet ettiği yeri āteşte yanmaz ki Allāhu ta'ālā o damlanın isābet ettiği yeri āteş üzerine muharrem kılar demektir. Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إذا اقشعر جلد المؤمن من خشية الله تعالى تحاتت عنه خطايا كما يتحات من الشجرة ورقها" 436 ki hülāsa-i meālī: "Mü'minin kalbi Allāhu ta'ālânın haşyetinden mukşa'irr olursa onun günāhları ondan ağaçların yaprakları ağaçlardan döküldüğü gibi dökülür." Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "لا يلج النار أحد بكى من خشية الله تعالى حتى يعود اللبن في 437 ya'nî "Allāhu ta'ālā haşyetinden ağlayan kimse āteşe girmez tā ki süt memeye gire" ya'nî süt memeye dönüp girmesi mutasavver olmadığı gibi Allāhu ta'ālânın korkusundan ağlayan kimsenin dahi āteşe girmesi mutasavver olmaz demektir.

[وقال عقبه بن عامر "ما النجاة يا رسول الله قال "أمسك عليك لسانك وليسعك بيتك وابكى على خطيئتك" وقالت عائشة رضي الله عنها قلت "يا رسول الله أيدخل أحد من أمتك الجنة بغير حساب قال "نعم من ذكر ذنوبه فبكى" وقال صلى الله عليه وسلم "ما من قطرة أحب إلى الله من قطرة دمعة من خشية الله تعالى أو قطرة دم اهريق في سبيل الله سبحانه وقال صلى الله عليه وسلم "اللهم ارزقني عينين هطاليتين تشفيان القلب بذروف الدمع مع خشيتك

434 "Şimdi siz gaflet içinde eğlenerek bu söze mi (Kur'an'a mı) şaşıyorsunuz, gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz?" Necm, 53/59-61.

435 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2218.

436 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2218.

437 el-İrākī, *Tahrīcu Ehādīsi İhyā*, 5/2218.

قبل أن تصير الدموع دماً والأضراس جمر“ وقال صلى الله عليه وسلم ”سبعة يظلهم الله يوم لا ظل الا ظله وذكر منهم رجلا ذكر الله خاليا ففاضت عيناه]

Ve dahi ‘Ukbe b. ‘Âmir, ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimize ”ما “Ey Resûl-i Hudâ, necât nedir?” diye sordukta, efendimiz ”أمسك عليك لسانك وليسعك بيتك وابكى على خطيئتك“ buyurmuştur ki hülâsa-i meâl-i şerîfî: “Sen kendi nefsin üzerine kendi dilini tutup da fazla bir sözü söylemeyesin ve hânen seni sıkıp da hânenden çıkıp halâyık ile ihtilât etmeyesin ve kendi günâhına ağlayasın ki necât ancak bunlardır” buyurmuş. Ve ‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân demiş ki ben: “Yâ Resûlallâh senin ümmetinden bir kimse hesâbsız olarak cennete dâhil olacak mıdır?” diye suâl ettiğimde efendimiz ⁴³⁸ ”نعم من ذكر ذنوبه فبكى“ diye fermân buyurdu ya’nî “Evet, o kimse ki kendi günâhını derhâtır edip Allâhu ta’âlânın korkusundan ağlar” ya’nî bi-gayr-i hesâb ancak o kimse cennete dâhil olacaktır diye cevâb vermiştir. Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ”ما من قطرة أحب إلى الله من قطرة دموع من خشية الله تعالى او قطرة دم اهرقت في سبيل الله“ ⁴³⁹ ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfî: “Bir katre yoktur ki Allâhu ta’âlânın katında daha ziyâde mahbûb ola şol katre-i dem’ gibi ki Allâhu ta’âlânın haşyetinden akmıştır ve şol katre-i kan gibi ki Allâh yolunda dökülmüştür” ya’nî Allâhu ta’âlânın ‘indeinde şol iki katreden daha ziyâde ehabb bir katre yoktur demek olur. Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ”اللهم ارزقني عينين هطاليتين تشفيان القلب بذروف الدمع مع خشيتك قبل أن تصير الدموع دماً“ ⁴⁴⁰ ki hülâsa-i müfâd-ı münîfî: “Ey benim ilâhım, sen gözyaşları hemîşe akar iki gözleri bana ihsân eyle tâ ki gözyaşı kan ve dişleri cemr-i âteş olmazdan akdem onların ‘ale’ d-devâm bî-inkîtâ’ gözyaşları cârî ola.” Ve dahi buyurmuş ki ⁴⁴¹ ”سبعة يظلهم الله يوم لا ظل الا ظله“ ya’nî “Yedi sınıf adamlar vardır ki onun gölgesinden gayrı dîger bir kimsenin gölgesi olmadığı hâlde kendi sâyesi altında müstezıll edecektir ya’nî rûz-i cezâda ‘arş-ı a’lânın sâyesinden gayrı dîger bir sâye bulunmadığı zamânda Hakk subhânehu ve ta’âlâ hazretleri yedi sınıf adamları ‘arşın sâyesinde müstazıl edecektir.” Ve o sunûf-ı seb’âyı ber-tafsîl zikr ettiği vakte onlardan tenhâda Allâhu ta’âlâyı zikr edip dîdesi ağlayıp dîdesi gözyaşı ile müstafiz olan kimse dahi ‘arşın gölgesi altında müstezıll olur demektir.

[وقال أبو بكر الصديق رضي الله عنه من استطاع أن يبكي فليبك ومن لم يستطع فليتبك]

438 el-Irākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2219.

439 el-Irākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2219.

440 el-Irākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2219.

441 Buhârî, 1/133; 2/111; 8/163; Müslim, 2/715; Tirmizî, 4/176; Nesâî, 8/222.

وكان محمد بن المنكدر رحمه الله إذا بكى مسح وجهه ولحيته بدموعه ويقول [247] بلغني أن النار لا تأكل موضعاً مسته الدموع وقال عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما ابكوا فإن لم تبكوا فتابكوا فوالذي نفسي بيده لو يعلم العلم أحدكم لصرخ حتى ينقطع صوته وصلى حتى ينكسر صلبه]

Ve dahi Hazret-i Sıddîk-i Ekber ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Kim ki ağlamaya muktedir olduysa hemân ağlasın ve o ki ağlamaya muktedir değildir nefsinı ağlatsın.” Ve Muhammed b. el-Munkedir ‘aleyhi’r-rahme ağlar iken ya’nî ağladığı vakte kendi gözyaşı ile kendi yüzünü ve sakalını silip buyururdu ki “Bana bâlig olmuş ki gözyaşının değdiği yeri âteş yemez” ya’nî dem’-i ‘ayn isâbet ettiği mahallî nâr-ı cehennemde yanmaz demektir. Ve ‘Abdullâh b. ‘Amr b. el-‘Âs ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Siz ağlayınız ve eğer ağlayamazsanız kendi nefsinizi tekellüfle ağlatınız. O ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla kasem edip yemîn ederim ki sizin biriniz ‘ilmi bilmiş olsaydı sesi kesilinceye dek bağırıp feryâd u figân ederdi ve arkası kırılınca dek namâz kılardı.”

[وقال أبو سليمان الداراني رحمه الله ما تغرغرت عين بمائها إلا لم يرهق وجه صاحبها قطر ولا ذلة يوم القيامة فإن سالت دموعه أطفأ الله بأول قطرة منها بحاراً من النيران ولو أن رجلاً بكى في أمة ما عذبت تلك الأمة وقال أبو سليمان البكاء من الخوف والرجاء والطرب من الشوق وقال كعب الأحبار رضي الله عنه والذي نفسي بيده لأن أبكي من خشية الله حتى تسيل دموعي على وجنتي أحب إلي من أن تصدق بجبل من ذهب وقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما لأن أدمع دموعاً من خشية الله أحب إلي من أن أتصدق بألف دينار]

Ve dahi Süleymân-ı Dārānî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Bir dîde yok ki onun gözyaşı ile dolup da içinde onun suyu öttürüp döndürülmez illâ ki yevm-i kıyâmette onun sâhibinin yüzü gubâr ve toz luhûkundan ve züllü görmekten sâlim olmaz” ya’nî her kim ki gözü dem’iyle dolup onun suyuyla onun dîdesi seslenirse, elbette o kimsenin yüzüne yevm-i kıyâmette gubâr-ı rûsvâyî ve toz-ı mezellet konmaz demektir. Ve eğer gözünün yaşı dîdeden çıkıp akarsa onun en evvel ya’nî birinci damlasıyla tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri âteşten deryâları itfâ edip söndürür. Ve ümmette bir adam ağlamış olsaydı o ümmet mu‘azzab olmazdı.” Ve dahi Ebû Süleymân buyurmuş ki “Ağlamak, havf ve recâdandır ve şâdlık ve tarab dahi şevkten-dir.” Ve dahi Ka’bu’l-Ahbâr ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Benim nefsim onun yed-i kudretinde olan o Kadîr-i müte‘âle ben kasem edip yemîn ederim ki kendim yanağım üzere benim gözyaşım akıp sel edinceye Allâhu ta‘âlânın korkusundan benim ağlamaklığım bir dağ altın ile tasadduk etmekten bana

daha ziyâde hoş ve sevgilidir.” Ve ‘Abdullâh b. ‘Ömer demiş ki “Allâhu ta‘âlânın havf u haşyetinden ağlayıp dîdemden bir damla gözyaşı dökmek bana bin altın ile tasadduk etmekten daha ziyâde hoş ve sevgilidir.”

[أوروي عن حنظلة قال كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فوعظنا موعظة رقت لها القلوب وذرفت منها العيون وعرفنا أنفسنا فرجعت إلى أهلي فدنت مني المرأة وجرى بيننا من حديث الدنيا فنسيت ما كنا عليه عند رسول الله صلى الله عليه وسلم وأخذنا في الدنيا ثم تذكرت ما كنا فيه فقلت في نفسي قد نافقت حيث تحول عني ما كنت فيه من الخوف والركة فخرجت وجعلت أنادي نافع حنظلة فاستقبلني أبو بكر الصديق رضي الله عنه فقال كلا لم ينافق حنظلة فدخلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا أقول نافع حنظلة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم “كلا لم ينافق حنظلة” فقلت يا رسول الله كنا عندك فوعظتنا موعظة وجلت منها القلوب وذرفت منها العيون وعرفنا أنفسنا فرجعت إلى أهلي فأخذنا في حديث الدنيا ونسيت ما كنا عندك عليه فقال صلى الله عليه وسلم “يا حنظلة لو أنكم كنتم أبداً على تلك الحالة لصافحتكم الملائكة في الطريق وعلى فراشكم ولكن يا حنظلة ساعة وساعة”]

Ve dahi Hanzala ‘aleyhi’r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki “Biz ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimizin huzûr-ı ‘âlîsinde iken efendimiz böyle bir va‘z u nasihat ile bizi nush etti ki o mev‘izadan kulûb yufkalandı ve dîdegân gözyaşları döktü ve onunla biz kendi nefsimizi bildik. Sonra ben kendi ‘ayâlime dönüp ehlim ile görüştüğümde zevcem benden yanaşıp aramızda hadîs-i dünyâ cârî oldu ve onunla huzûr-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî’de bulunduğumuz hâli unuttuk ve umûr-ı dünyâyı ele aldık sonra benim yâdıma bizim üzerinde bulunduğumuz hâl gelip kendi nefsimde dedim ki ben nâfika etmişim ki havf ve rikkatten bende hâsıl olan hâl mütehavvel olmuştur! Hemân hânemden çıkıp “Nâfeka Hanzala!” diye feryâd u figâna başladım ve o hâlde Hazret-i Ebû Bekr es-Sıddîk bana karşılayıp istikbâl etmekle “كلا لم ينافق حنظلة” diye söylendi, ya’nî “Sen bu sözden vazgeç, Hanzala münâfakat etmemiştir!” Ve ‘akbînde huzûr-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye “Nâfeka Hanzala!” diyerekten girdim ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz dahi “كلا لم ينافق حنظلة” ya’nî “Sen bu sözden vazgeçip münzecir ol, Hanzala münâfakat etmemiştir” diye emr ü fermân buyurdu ve o hâlde ben dahi dedim ki “Sen yâ Resûlallâh, biz sizin bezm-i sa‘âdetinizde idik ve zât-ı celîliniz bize bir mev‘iza ile va‘z ettin ki ondan bizim kulûbumuz korktu ve dîdelerimiz gözyaşı ile dolup aktı ve onunla kendi nefsimizi dahi bildik ve ‘akbînde ben kendi ehlimme rücû‘ edip hadîs-i dünyâ ile aldık ve huzûr-ı sâmi-i risâlet-penâhınızda iken havf ve rikkatten bulup üzerinde bulunduğumuz hâli unuttum” O vakt

”يا حنظلة لو أنكم كنتم أبداً ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “على تلك الحالة لصافحتكم الملائكة في الطريق وعلى فراشكم ولكن يا حنظلة ساعة وساعة” ki hülâsa-i meâl-i vâlâsı: Sen ey Hanzala, siz dâimî olarak ebeden o hâlet üzere [248] kalıp durmuş olaydınız yollarda ve yataklarınız üstünde melâike-i kirâm sizinle elbette musâfaha ederlerdi velâkin ey Hanzala, gâhî ve gâhî siz bu havf ve rikkate muvâzıb olmaya bakınız ki dâimî ve ebedî mümkün olamaz, hemân hâtırınızdan bir sâ‘atte çıkarsa diğer sâ‘atte onu hâtırınıza getirip mütezekkir olunuz” demektir.

[فإذا كل ما ورد في فضيلة الرجاء والبكاء وفضل التقوى والورع وفضل العلم ومذمة الأمن فهو دلالة على فضل الخوف لأن جملة ذلك متعلقة به إما تعلق السبب أو تعلق المسبب]

Kaldı ki recâ ve bükân fazlında ve takvâ ve perhîzkârlığın fazlında ve ‘ilmin fazlında ve emnin zemminde her ne ki vârid olmuş ise kâffesi korkunun fazlı üzerine delâlet eder, çünkü onların cemî‘isi ona sebep veyâhüd müsebbebin ta‘alluku ile müte‘alliktir ya’nî cümlesi yâ korkuya sebep olurlar veyâhüd korkudan mütevellid ve hâsıl olurlar. Meselâ fazl-ı ‘ilm ve mezemmet-i emnde vârid olan nusûs korkuya sebep ve bâ‘is olurlar ve takvâ ve perhîzkârlık ve ağlamak hakkında gelen nusûs dahi o takvâ ve perhîzkârlık ve ağlamak korkudan müsebbeb ve mütevellid olduğu haysiyet ve cihetledir ve bu nazarla havfın fazlına delîl olmuş olurlar demektir.

Beyânu Enne’l-Efdale Hüve Galebetü’l-Havfi Ev Galebetü’r-Recâi Ev İ’tidâluhumâ

[بيان أن الأفضل هو غلبة الخوف أو غلبة الرجاء أو اعتدالهما]

[اعلم أن الأخبار في فضل الخوف والرجاء قد كثرت وربما ينظر الناظر إليها فيعتريه شك في أن الأفضل أيهما وقول القائل الخوف أفضل أم الرجاء سؤال فاسد يضاهي قول القائل الخبز أفضل أم الماء وجوابه أن يقال الخبز أفضل للجائع والماء أفضل للعطشان فإن اجتماع نظر إلى الأغلب فإن كان الجوع أغلب فالخبز أفضل وإن كان العطش أغلب فالماء أفضل وإن استويا فهما متساويان]

Ve havfın galebesi mi efdal veyâhüd recânın galebesi veyâhüd ikisinin i’tidâlleri mi efdaldır diye buralarının beyânı ise o dahi işbu mebhastr. Şöyle ki sen bil ve āgâh ol ki havf ve recânın fazllarında vârid olan ah-

bâr çoklaşmıştır ve ola ki onlara nazaran nâzıra bir şekk mu'terî olur da hangisi efdal olduğunu bilmek ister. Hâlbuki o kâilin kavli ki havf mı efdaldır veyâhüd recâ bî-câ olup suâli fâsiddir, şol kâilin kavline müşâbihtir ki ekmek mi efdaldır veyâhüd su, ya'nî şu suâle benzer. Ve bunun cevâbı ise aç olan kimseye ekmek efdaldır ve susuz olan kimseye su efdaldır ki böyle denilmek gerektir. Ve açlık ve susuzluk bir şahsta bilikip müctemi' oldukları hâlde onların aglebine bakılır ki açlık gâlib ise ona göre ekmek efdaldır ve onu susuzluk gâlib ise onun hakkında su efdal olur ve eğer mütesâvî olup da onların iki hâli bir râddede ise o hâlde mütesâvî olurlar da bir efdaliyyet beynlerinde kalmaz.

[وهذا لأن كل ما يراد لمقصود فضله يظهر بالإضافة إلى مقصوده لا إلى نفسه والخوف والرجاء دواءان يداوى بهما القلوب فضلهما بحسب الداء الموجود فإن كان الغالب على القلب داء الأمن من مكر الله تعالى والاعتترار به فالخوف أفضل وإن كان الأغلب هو اليأس والقنوط من رحمة الله فالرجاء أفضل وكذلك إن كان الغالب على العبد المعصية فالخوف أفضل ويجوز أن يقال مطلقاً الخوف أفضل على التأويل الذي يقال فيه الخبز أفضل من السكجنين إذ يعالج بالخبز مرض الجوع وبالسكجنين مرض الصفراء ومرض الجوع أغلب وأكثر فالحاجة إلى الخبز أكثر فهو أفضل فبهذا الاعتبار غلبة الخوف أفضل لأن المعاصي والاعتترار على الخلق أغلب]

Ve bu şe'nin beyânı ise o dahi o sebebdendir ki her ne ki bir maksûd için murâd olunur, onun fazlı o maksûda izâfetle zâhir olur, değil ki kendi nefesine izâfetle fazlı zâhir olur. Ve ma'lûmdur ki havf ve recâ iki dermân ve devâ olup onlarla kulüb müdâvât olunur. Kaldı ki onların fazlları kalbde mevcûd olan dâ'a göredir ki kalbe gâlib eğer emn-i mekr-i ilâhîdir ve onunla olan 'abdin igtirârı derdi ise o hâlde efdal havf olur ve eğer kalbe gâlib olan derd dâ-ı ye's ve kunût-ı rahmet ise o hâlde efdal recâ olur. Ve kezâlik eğer 'abde gâlib olan şey ma'siyet ise yine havf efdal olur ve 'ale'l-ıtlâk havf efdaldır diye söylemek dahi câiz olur o tevîl üzere ki ekmek sikencebîn şarâbından efdaldır denilir, çünkü derd-i cû' ekmek ile mu'âlece olunur ve derd-i safrâ şarâb-ı sikencebîn ile mu'âlece olunur ve maraz-ı cû' ise insâna daha ziyâde çok ve gâlib gelir ki ekmeğe olan ihtiyâc daha ziyâde çoktur ve bu cihetle 'ale'l-ıtlâk ekmek şarâb-ı siken-cebînden efdaldır denilir. İşte bu te'vîl üzere havf dahi 'ale'l-ıtlâk recâdan efdaldır denilebilir ya'nî bu i'tibâr ile galebe-i havf efdaldır denilir, çünkü me'âsî ve igtirâr halk üzerine daha ziyâde gâlibdir.

[وإن نظر إلى مطلع الخوف والرجاء فالرجاء أفضل لأنه مستقى من بحر الرحمة ومستقى الخوف من بحر الغضب ومن لاحظ من صفات الله تعالى ما يقتضي اللطف والرحمة كانت

المحبة عليه أغلب وليس وراء المحبة مقام وأما الخوف فمستنده الالتفات إلى الصفات التي تقتضي العنف فلا تمازجه المحبة ممازجتها للرجاء وعلى الجملة فما يراد لغيره ينبغي أن يستعمل فيه لفظ الأصلح لا لفظ الأفضل فنقول أكثر الخلق الخوف لهم أصلح من الرجاء وذلك لأجل غلبة المعاصي]

Ve eğer havf ve recânın matla'ına bakılıp nazar olunursa o hâlde recâ efdal kalır, çünkü recâ bahr-i rahmetten bir müstekâdır ve havf bahr-i gazabdan bir müstekâdır. Ve kim ki sıfât-ı Bârî'den lutf ve rahmete [249] muktezî olan nesneyi mülâhaza ederse muhabbet ona aaleb olur ve muhabbetin verâsında bir makâm yoktur ve korku ise onun müstenedi 'unfe muktezî olan sıfâtın iltifâtıdır ve bu cihetle muhabbetin recâya olan mümâzahası gibi muhabbet-i havfa mümâzaha edemez. Ve 'ale'l-cümle zâbitası odur ki o şey ki diğeri için murâd olunur, onda lafz-ı aslah isti'mâl olunmak gerektir, değil ki lafz-ı efdal. Ve binâen 'alâ-hâzâ deriz ki ekser-i halk için havf ve korku aslahtır ya'nî ekser-i nâsa korku recâdan aslahtır ve o dahi ancak galebe-i me'âsî içindir ya'nî vech-i aslahiyyeti onun galebe-i me'âsîdendir.

[فأما التقى الذي ترك ظاهر الإثم وباطنه وخفيه وجليه فالأصلح أن يعتدل خوفه ورجاؤه ولذلك قيل لو وزن خوف المؤمن ورجاؤه لاعتدلا وروي أن علياً كرم الله وجهه قال لبعض ولده يا بني خف الله خوفاً ترى أنك لو أتيت به بحسنات أهل الأرض لم يتقبلها منك وارج الله رجاءً ترى أنك لو أتيت به بسيئات أهل الأرض غفرها لك ولذلك قال عمر رضي الله عنه لو نودي ليدخل النار كل الناس إلا رجلاً واحداً لرجوت أن أكون أنا ذلك الرجل ولو نودي ليدخل الجنة كل الناس إلا رجلاً واحداً لخشيت أن أكون أنا ذلك الرجل وهذا عبارة عن غاية الخوف والرجاء واعتدلهما مع الغلبة والاستيلاء ولكن على سبيل التقاوم والتساوي فمثل عمر رضي الله عنه ينبغي أن يستوي خوفه ورجاؤه فأما العاصي إذا ظن أنه الرجل الذي استثنى من الذين أمروا بدخول النار كان ذلك دليلاً على اغتراره]

Ve ismin ya'nî günâhın zâhir ve bâtûnîsini ve hafî ve celîsini terk eden müttakî ise ona havf ve recâsının i'tidâli aslahtır ve onun için denilmiş ki mü'minin havf ve recâsı vezn olunmuş olsaydı ikisi mu'tedil olurlardı. Ve dahi Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib 'aleyhi'r-rıdvân üzerine mervî olup kendi ba'zı evlâdına buyurmuş ki "Ey benim oğlum, sen Allâhu ta'âlâdan o mertebede havf eyle ki sen eğer ehl-i arzın hasenâtı kadar bir hasenât ile gelip ona mülâkî olur isen kendisi o hasenâtı senden kabûl etmez de seni mu'azzeb eder ve o mertebede sen Allâhu ta'âlâdan ümîdvâr ol ki sen ona ehl-i arzın seyyiâtı kadar bir seyyiât ile gelmiş olsan onu sana 'afv ü mag-firet eder." Ve onun için 'Ömer 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "Bir nidâ gelmiş

olsa ki bir kimseden mâ-'adâ kâffe-i halk âteşe girsinler, o hâlde onlardan o müstesnâ olan adam ki âteşe girmeyecek adam ben kendim olmaklığımı ümîd ederdim ve bir kimsenin mâ-'adâsı kâffe-i nâs cennete dâhil olsunlar diye bir nidâ olmuş olsaydı yine onlardan o müstesnâ adam kendim olmaklığımdan korkardım!" Ve bu hâl ise ancak havf ve recânın gâyelerinden 'ibârettir ki galebe ve istilâ ile ma'an mu'tedil ve mütesâvî derecelerdendirler ya'nî sebîl-i tekâvüm ü tesâvî üzere hem recâ ve hem havf ona galebe edip de gâyesine varmışlar velâkin Hazret-i 'Ömer gibi bir zâtın havf ve recâsı müstevâ olmak gerektir, yoksa günahkâr ve 'âsî olan kimse ise eğer kendisi zann eder ki duhûl-i nâra me'mûr olan 'umûm-ı nâstan müstesnâ olan kimse kendisiyledir, onun o zannı onun igtirârı üzerine delîl olur.

[فإن قلت مثل عمر رضي الله عنه لا ينبغي أن يتساوى خوفه ورجاؤه بل ينبغي أن يغلب رجاءه كما سبق في أول كتاب الرجاء وأن قوته ينبغي أن تكون بحسب قوة أسبابه كما مثل بالزرع والبذر ومعلوم أن من بث البذر الصحيح في أرض نقيّة وواظب على تعهدها وجاء بشروط الزراعة جميعها غلب على قلبه رجاء الإدراك ولم يكن خوفه مساوياً لرجائه فهكذا ينبغي أن تكون أحوال المتقين فاعلم أن من يأخذ المعارف من الألفاظ والأمثلة يكثر زله وذلك وإن أوردناه مثلاً فليس بضاهي ما نحن فيه من كل وجه لأن سبب غلبة الرجاء العلم الحاصل بالتجربة إذ علم بالتجربة صحة الأرض ونقاؤها وصحة البذر وصحة الهواء وقلة الصواعق المهلكة في تلك البقاع وغيرها وإنما مثال مسألتنا بذر لم يجرب جنسه وقد بث في أرض غريبة لم يعهدها الزارع ولم يختبرها وهي في بلاد ليس يدري أكثر الصواعق فيها أم لا فمثل هذا الزارع وإن أدى كنه مجهوده وجاء بكل مقدوره فلا يغلب رجاءه على خوفه والبذر في مسألتنا هو الإيمان وشروطه صحته دققة والأرض القلب وخفايا خبئه وصفائه من الشرك الخفي والنفاق والرياء وخفايا الأخلاق فيه غامضة والآفات هي الشهوات وزخارف الدنيا والتفات القلب إليها في مستقبل الزمان وإن سلم في الحال وذلك مما لا يتحقق ولا يعرف بالتجربة إذ قد تعرض من الأسباب ما لا يطاق مخالفته ولم يجرب مثله والصواعق هي أهوال سكرات الموت واضطراب الاعتقاد عنده وذلك مما لم يجرب مثله ثم الحصاد والإدراك عند المنصرف من القيامة إلى الجنة وذلك لم يجرب فمن عرف حقائق هذه الأمور فإن كان ضعيف القلب جباناً في نفسه غلب خوفه على رجائه لا محالة كما سيحكي في أحوال الخائفين من الصحابة والتابعين وإن كان قوي القلب ثابت الجأش تام المعرفة استوى خوفه ورجاءه فأمّا أن يغلب رجاءه فلا]

Ve eğer sen Hazret-i 'Ömer gibi bir zât onun havf ve recâsı mütesâvî olmamak gerektir, belki onun recâsı gâlib olmak gerektir, nitekim kitâb-ı recânın evvelinde beyânı sebkât etti. Ve onun kuvveti dahi onun esbâbının kuvvetine göre olmak gerektir, nitekim ekin ve tohum ile temsîl olundu.

Ve ma'lûmdur ki o kimse ki bezr-i sahîhi pāk bir tarlada sepip onun ta'ahhüdü üzerine muvâzabet ve zirâ'âtın cemî'i-i şerâitini istifâ ederse idrâkin recâsı onun kalbi üzerine galebe edip havfı recâsına müsâvî olmaz ve müt-takîlerin hâli dahi böylece olmak gerektir der isen burasını dahi sen şöylece bil ki kim ki ma'ârifi elfâz ve emsileden ahz eder, onun zülel ve hatâları çok olur. Biz velev ki o şey [250] biz onu misâl ibrâd ettikse de velâkin mâ-nahnü fîh olan şeye min külli'l-vücûh mühākî ve müzâhî olmaz, çünkü galebe-i recânın sebebi tecrîbe ile hâsıl olan 'ilmdir, çünkü tecrîbe ile arzın sıhhati ve nekâ ve tahâreti ve tohumun sıhhati ve havânın sıhhati ve o ma-hallerde savâ'ik-i mühlîkenin kılleti ve dîger umûrları bilmiş. Ve bizim bu mes'elemizin misâli o meseldir ki ekilen tohum ve bezrin cinsini tecrîbe olunmamıştır ve ma'a-zâlik bir bîgâne ve garîb tarlada ekilmiş ki bir dahi ikinci o tarlayı ta'ahhüd edip onu ihtiyâr etmemiştir ve tarla ise o dahi bir beldede vâki'dir ki onda sâ'ikalar çoklaşır da çoklaşmadığı bilinmez. İşte bu gibi ikinci velev ki küh-i mechûdunu edâ edip her bir makdûrunu it-yân ve sarf etmiş ise velâkin onun recâsı havfına gâlib olamaz ki bizim bu mes'elemizde tohum imândır ve onun sıhhatının şurûtu dakîkadır ve tarla dahi gönüldür ve onun gizli habsü ve şîrk-i hafîden ve nifâk ve riyâdan safâsı dahi gâmiz olup ki hafâyâ-yı ahlâk onda nihân ve gâmızdır ve âfât dahi şehvâtîr ve dahi zahârif-i dünyâdır ve gelecek zamânda o zahâri-fe kalbin iltifâtıdır velev ki hâl-i hâzırda kalb ondan sâlimdir. Ve bunlar ise tahakkuk olmayan ve tecrîbe ile bilinmeyen umûrdandır, çünkü onun muhâlefetine tâkat gelmeyen ve onun meseli tecrîbe olunmayan ba'zı es-bâb 'arız olur. Ve savâ'ik dahi sekerât-ı mevîtin ehvâli ve ölümün 'indinde olan i'tikâdın ıztırâbıdır ve o dahi emsâli tecrîbe olunmayan umurdandır. Ve ekin biçmek hâli ve idrâki dahi kıyâmeden cennete insîrâf vaktindedir ve o dahi tecrîbe olunmamıştır. İşte kim ki işbu umûrun hakâyıkını bilir, eğer zâten korkak olup kalbi zebûn ise lâ-mahâle havfa recâsına gâlib gelir, nitekim sahâbe ve tâbi'înden havf edicilerin ahvâllerinden hikâye edecegiz. Ve eğer kaviyyü'l-kalb ve sâbitü'l-ce's tâmmü'l-ma'rûfe ise onun havf ve recâsı müstevî olur da o dahi onun recâsı gâlib olmaz.

[ولقد كان عمر رضي الله عنه يبالغ في تفتيش قلبه حتى كان يسأل حذيفة رضي الله عنه أنه هل يعرف به من آثار النفاق شيئاً إذ كان قد خصه رسول الله صلى الله عليه وسلم بعلم المنافقين فمن ذا الذي يقدر على تطهير قلبه من خفايا النفاق والشرك الخفي وإن اعتقد نقاء قلبه عن ذلك فمن أين يأمن مكر الله تعالى بتلبيس حاله عليه وإخفاء عيبه عنه وإن وثق به فمن أين يثق ببقائه على ذلك إلى تمام حسن الخاتمة وقد قال صلى الله عليه وسلم "إن الرجل ليعمل

عمل أهل الجنة خمسين سنة حتى لا يبقى بينه وبين الجنة إلا شبر“ وفي رواية إلا قدر فواق ناقة فيسبق عليه الكتاب فيختم له بعمل أهل النار وقدر فواق ناقة لا يحتمل عملاً بالجوارح إنما هو بمقدار خاطر يختلج في القلب عند الموت فيقتضي خاتمة السوء فكيف يؤمن ذلك]

Hâlbuki Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân kendi kalbinin teftîşinde mübâлага ederdi hattâ Huzeyfe ‘aleyhi’r-rıdvândan kendi nefsi üzerine sorup suâl ederdi ki zâtında âsâr-ı nifâktan kendisi bir şey bilmiş midir, çünkü ‘ilm-i münâfikîn ile ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz Hazret-i Huzeyfe’yi muhassas etmişti ve hâl böyle olunca kimdir o kimse ki hafâyâ-yı nifâk ve şirk-i hafiden kalbi tathîr etmeye muktedir olur velev ki ondan kalbinin nekâ ve tahâretini i’tikâd eder, onun hâli ona telbîs ile ve kendi ‘aybını kendinden ihfâ etmekle Allâhu ta‘âlânın mekrinden adam nereden emîn olabilir velev ki kendi hüsn-i i’tikâdına vâsık olur; hüsn-i hâtimenin tamâmına dek bekâsına nereden emîn olabilir o hâl ile ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki أهل الجنة عمل الرجل ليعمل عمل أئمة الهدى“ “Tahkîkan adam ehl-i cennetin ‘ameli ile elli senede ‘amel eder tâ ki onunla cennet mâ-beyninde ancak bir karış kadar mesâfe kalır.” Ve bir rivâyette “Aralarında bir nâkanın fuvâkı ya’nî sağamak zamânı kadar bir şey kalır sonra kitâb ona sebkât eder de ona ehl-i nârın ‘ameli ile hatm olunur.” Ve fuvâk-ı nâkanın mikdârı zamânı ise ‘amel-i cevârihe muhtemel değildir, ancak ‘inde’l-mevt hâtıme-i sūa muktezî bir hâtır-ı sū’un ihtilâcı mikdârıdır ve böyle olunca bekâ hüsn-i i’tikâd ve îmândan nice emniyyet olunabilir.

[فإذا أقصى غايات المؤمن أن يعتدل خوفه ورجاءه وغلبة الرجاء في غالب الناس تكون مستندة للاغترار وقلة المعرفة ولذلك جمع الله تعالى بينهما في وصف من أثنى عليهم فقال تعالى ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ وقال عز وجل ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا﴾ وأين مثل عمر رضي الله عنه فالخلق الموجودة في هذا الزمان كلهم الأصلح لهم غلبة الخوف بشرط أن لا يخرجهم إلى اليأس وترك العمل وقطع الطمع من المغفرة فيكون ذلك سبباً للتكاسل عن العمل وداعياً إلى الانهماك في المعاصي فإن ذلك قنوط وليس بخوف إنما الخوف هو الذي يحث على العمل ويكدر جميع الشهوات ويزعج القلب عن الركون إلى الدنيا ويدعوه إلى التجافي عن دار الغرور فهو الخوف المحمود دون حديث النفس الذي لا يؤثر في الكف والحث ودون اليأس الموجب للقنوط]

Kaldı ki mü’minin aksâ-yı gâyâtı odur ki onun havf ve recâsı mu’tedil ola ve gâlib-i nâsta galebe-i recâ igtirâr ve killet-i ma’rifete müstenid olur ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri onları üzerlerine senâ ve medh ettiği zevâtın senâlarında cem’ edip buyurdu ki ﴿تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ﴾

kin ölümüne müşrif olup muhtazır olursa 'inde'l-mevt galebe-i recâ aslahtır ki o hâlde onun kalbine hüsn-i zann ve recâ-yı mağfîret gâlib olmak gerektir, çünkü havf 'amele bâ'is ve sâik olan kırbaç gibidir ki onun mecrâsına cârîdir, hâlbuki 'amelin vakti bitip münkazî olmuş ve sevk eden kırbaça bir ihtiyâc kalmamıştır, zîrâ ölümüne müşrif olan kimse 'amele kudreti olmaz ve esbâb-ı havfın hamline dahi tâkat ve kuvvet ve kudreti olmaz ki havf o hâlde onun kalbinin 'alâkasını kesip kat' eder ve ta'cîl-i vefâtı üzerine i'âne eder, ammâ recânın râhat ve revhi onun kalbini takviye eder de recâsı ona müteallik olan Rabbisi dahi ona sevdendir.

[ولا ينبغي أن يفارق أحد الدنيا إلا محبا لله تعالى ليكون محبا للقاء الله تعالى فإن من أحب لقاء الله تعالى أحب الله لقاءه والرجاء تقارنه المحبة فمن ارتجى كرمه فهو محبوب والمقصود من العلوم والأعمال كلها معرفة الله تعالى حتى تثمر المعرفة المحبة فإن المصير إليه والقدوم بالموت عليه ومن قدم على محبوبه عظم سروره بقدر محبته ومن فارق محبوبه اشتدت محبته وعذابه فمهما كان القلب الغالب عليه عند الموت حب الأهل والولد والمال والمسكن والعقار والرفقاء والأصحاب فهذا رجل محابه كلها في الدنيا فالدنيا جنته إذ الجنة عبارة عن البقعة الجامعة لجميع المحاب فموته خروج من الجنة وحيلولة بينه وبين ما يشتهي ولا يخفى حال من يحال بينه وبين ما يشتهي]

Ve dahi her bir kimse ancak Allāhu ta'ālāya muhibb olarak dünyāya müfârat etmek gerektir ki bî-muhabbet müfârat etmemek lâzımdır tâ ki Allāhu ta'ālânın dîdârını görmeye muhibb ola ve likâsını seve, zîrâ o ki Allāhu ta'ālânın likâsını sever, Allāhu ta'ālâ dahi onun likâsını sever ve muhabbet-i recâya mukârenet eder, zîrâ o ki onun keremine ümîdvâr olur, onun 'inde o kimse sevgili olur. Ve 'ulûm ve a'mâlin kâffesinden murâd ve maksad, Allāhu ta'ālânın ma'rifetidir tâ ki ma'rifet muhabbeti ismâr ede, zîrâ ki rücû' ve masîr onadır ve ölüm ile ona kudûm vâki' olur. Ve o ki mahbûbu üzerine sefer-i ba'îdden gelip kudûm eder, onun muhabbetine göre sürûru 'azîm olur ve kim ki mahbûbundan ayrılıp müfârat eder, onun mihnet ve 'azâbı müştedd olur. Ve kaçan ki ölüm katında hubb-ı ehl ü evlâd ü mesken ü 'akâr u rûfekâ vü ashâb adamın kalbine gâlib gelir, o kimsenin muhâbbı ya'nî sevgilileri kâffesi dünyâda olmuş olur ve dünyâ onun cenneti demek olur, çünkü cennet cemî'-i muhâbbe câmi' olan buk'adan 'ibârettir ve onun ölümü ile cennetten hurûcu olmuş olur ve onunla ârzû ettiği nesnelerin beyinde onun ölümü bir haylûlet vâki' olmuş olur. Ve o ki kendisiyle ârzûsu beyinde bir haylûlet vâki' olur, o kimsenin hâli hafî ve gizli olmaz.

[فإذا لم يكن له محبوب سوى الله تعالى وسوى ذكره ومعرفته والفكر فيه والدنيا وعلاقتها]

شاغلة له عن المحبوب فالدنیا إذن سجنه لأن السجن عبارة عن البقعة المانعة للمحبوس عن الاسترواح إلى محابه فموته قدوم على محبوه وخلّاص من السجن ولا يخفى حال من أفلت من السجن وخلي بينه وبين محبوه بلا مانع ولا مكدر فهذا أول ما يلقاه كل من فارق الدنيا عقيب موته من الثواب والعقاب فضلاً عما أعدّه الله لعباده الصالحين مما لم تره عين ولم تسمعه أذن ولا خطر على قلب بشر وفضلاً عما أعدّه الله تعالى للذين استحبوا الحياة الدنيا على الآخرة ورضوا بها واطمأنوا إليها من

الأنكال والسلاسل والأغلال وضروب الخزي والنكال]

Ve eğer Zât-ı zü'l-celâlin gayrısı bir mabûbu olmaz da onun zikr ve ma'rifet ve fikrinin gayrısı onun bir sevgilisi olmaz, artık dünyâ ve 'alâyıkı onu mabûbundan şâgil olup hâciz olur ve o vakt dünyâ onun sicn ü zindânıdır, çünkü sicn o buk'adan 'ibârettir ki insânı muhâbbına istirvâh etmekten men' ve habs eder ve o hâlde onun ölümü sicnden kurtuluştur ve mabûbu üzerine kudümdür. Ve zindândan kurtulup boşanmış olan kimsenin kendisi ile mabûbu beyninde hâlî kalıp aralarında bir mâni' ve mükeddir kalmaz, onun hâlî dahi hafî ve nihân değildir. İşte dünyâyı müfârat eden her bir insân ölümden sonra sevâb ve 'ikâbdan en evvel görüp mülâkî olacak şey budur. [252] Ve bu hâl Allâhu ta'âlânın 'ibâd-ı sâlihîn ve bende-gân-ı mukarrebîni için onu bir dîde görmemiş ve bir kulak işitmemiş ve bir kimsenin hayâl ve hâtırına hutûr etmemiş ni'amdan i'dâd ve tedârük ve âmâde kıldığı 'atâ ve keremden fazladır ve dahi hayât-ı dünyâviyyeyi muhabbet edip onunla râzî ve ona mutmainn olan 'ibâd-ı cürmkârâna i'dâd ve ihzâr kılınan enkâl ü selâsil ü aglâl ve envâ'-ı hizy ü nekâlden fazladır.

[فنسأل الله تعالى أن يتوفانا مسلمين ويلحقنا بالصالحين ولا مطمع في إجابة هذا الدعاء إلا باكتساب حب الله تعالى ولا سبيل إليه إلا بإخراج حب غيره من القلب وقطع العلائق عن كل ما سوى الله تعالى من جاه ومال ووطن فالأولى أن تدعو بما دعا به نبينا صلى الله عليه وسلم إذ قال "اللهم ارزقني حبك وحب من أحبك وحب ما يقربني إلى حبك واجعل حبك أحب إلي من الماء البارد"]

Hemân biz Allâhu ta'âlâdan suâl edip dileriz ki bizi müslümân olduğumuz hâlde teveffî edip de sulehâya ilhâk buyura. Ve bu du'ânın icâbetinde bir matma' olmaz illâ ki Allâhu ta'âlânın hubbu iktisâbıyla ya'nî kim ki Allâhu ta'âlânın muhabbetini kazanır da onun işbu du'âsının kabûlünde matma'ı olur ve muhabbetinin iktisâbı ancak gayrısının muhabbeti ihrâciyla olur ya'nî onun dîgerinin muhabbeti gönülden çıkarmadıkça ve cemî'-i mäsivâdan 'alâyıkı kesmedikçe ki câh ve mâl ve vatan ve bu gibi eşyanın

muhabbetinden kalbinin 'alâkasını kat' etmedikçe Allâhu ta'âlânın muhabbeti iktisâbına dahi yol yoktur. Ve bize evlâ odur ki efendimiz du'â ettiği gibi du'â edelim ya'nî 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin mesûr olan du'âsıyla du'â edelim ki efendimiz du'âsında buyurdu ki اللهم ارزقني حبك وحب من أحبك وحب ما يقربني إلى حبك واجعل حبك أحب إلي من الماء البارد⁴⁴² ki hülâsa-i mahsûl-i lafz-ı şerîfi: "Ey benim ilâhım, sen kendi hubbunu muhabbet eden kimsenin hubbu ve senin muhabbetine beni takrîb eden nesnenin hubbunu bana rızık ve kısmet eyle ve senin sevmekliğİN dahi bana soğuk sudan daha ziyâde sevgili kıldır."

[والغرض أن غلبة الرجاء عند الموت أصلح لأنه أوجب للمحبة وغلبة الخوف قبل الموت أصلح لأنه أحرق لنار الشهوات وأقمع لمحبة الدنيا عن القلب ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "لا يموتن أحدكم إلا وهو يحسن الظن بربه وقال تعالى "أنا عند ظن عبدي بي فليظن بي ما شاء"]

Ve bu yandan garaz odur ki ölüm 'indeinde galebe-i recâ insâna aslah olduğu isbât etmektir, çünkü muhabbete cālibdir ve ölümünden akdem galebe-i havf dahi insâna aslahtır, çünkü nâr-ı şehvâta daha ziyâde muharriktır ve kalbden muhabbet-i dünyâyı koparmak bābında daha ziyâde koparıcı ve kāmî'dir ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki⁴⁴³ "Sizin biriniz ölmesin illâ ki Rabbisine kendi gümân u zannını muhsin olmaya" ya'nî sizin her biriniz Rabbisi tebâreke ve ta'âlâya muhsinü'z-zann olduğu hâlde vefât etsin ki taḥsîn-i zann etmeksizin olmasın. Ve dahi buyurdu ki أنا عند ظن عبدي بي⁴⁴⁴ ya'nî tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki "Ben kendi kulumun bana olan zannı 'indeindeyim, hemân kendi dilediğini bana zann etsin."

[ولما حضرت سليمان التيمي الوفاة قال لابنه يا بني حدثني بالرخص واذكر لي الرجاء حتى ألقى الله على حسن الظن به وكذلك لما حضرت الثوري الوفاة واشتد جزعه جمع العلماء حوله يرجونه وقال أحمد بن حنبل رضي الله تعالى عنه لابنه عند الموت اذكر لي الأخبار التي فيها الرجاء وحسن الظن والمقصود من ذلك كله أن يحبب الله تعالى إلى نفسه ولذلك أوحى الله تعالى إلى داود عليه الصلاة والسلام أن حبيني إلى عبادي فقال بماذا قال بأن تذكر لهم الآثي ونعمائي فإذا غاية السعادة أن يموت محباً لله تعالى وإنما تحصل المحبة بالمعرفة بإخراج حب الدنيا من القلب حتى تصير الدنيا كلها كالسجن المانع من المحبوب ولذلك رأى بعض الصالحين أبا سليمان الداراني في المنام وهو يطير فسأله فقال الآن أفلت فلما أصبح سألت عن حاله فقيل له إنه مات البارحة]

442 el-İrākī, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2347.

443 el-İrākī, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2181.

444 Buhārî, 9/121, no: 7405; Müslim, ez-Zikr ve'd-Duâ, 1, 4/2061, no: 2675.

Ve Süleymân-ı Teymî'ye vefât hâzır oldukta kendi oğluna demiş ki "Oğlum, sen rahs ile beni tahdîs et ve recâyı bana zikr eyle tâ ki ben onunla hüsn-i zann etmiş olduğum hâlde Allâhu ta'âlâya mülâkî olayım." Ve kezâlik Süfyânü's-Sevrî'ye dahi vefât hâzır olup onun ceza'ı müştedd oldukta onu tereccî ettirmeye 'ulemâyı etrâfına biliktirip cem' etmiştir. Ve İmâm Ahmed b. Hanbel 'aleyhi'r-rahme dahi 'inde'l-mevt oğluna demiş ki "Sen o ahbâr ki içinde recâ ve hüsn-i zann makâlâtı vardır, on-ları bana zikr eyle." Ve bunun kâffesinden maksûd odur ki Allâhu ta'âlâ-yı kendi nefesine sevdirmektir ve onun için Hakk subhânehu ve ta'âlâ, Dâvûd 'aleyhi's-selâma vahy edip buyurmuş ki "Sen beni kendi 'ibâdıma sevdirdi!" Ve Dâvûd: "Ne ile?" diye suâl ettikte, tebâreke ve ta'âlâ: "On-lara benim ni'amım ve âlâimi zikr etmek ile" diye emr ü fermân etmiştir. Kaldı ki sa'âdetin gâyesi odur ki adam Allâhu ta'âlâyâ muhibb olduğu hâlde vefât ede. Ve muhabbet dahi ancak ma'rifet ile hâsıl olur ve dahi gönülden hubb-ı dünyânın ihrâcıyla olur tâ ki dünyâ ona zindân gibi ola ya'nî mahbûbdan mâni' olan sicn gibi ola ve onun için sulehânın birisi 'âlem-i ma'nâda Ebû Süleymân ed-Dârânî havâda uçup tayerân ettiğini görüp ondan suâl ettikte: "İmdi boşandım!" diye cevâb vermiştir. Ve çün sabâh olup onun hâli üzerine suâl etmiş, ona dün gecede vefât etti diye haber verilmiştir.

Beyânu Devâillezî Bihi Yesteclibü Hâlû'l-Havfî

[بيان الدواء الذي به يستجلب حال الخوف]

[اعلم أن ما ذكرناه في حال الصبر وشرحناه في كتاب الصبر والشكر هو كاف في هذا الغرض لأن الصبر لا يمكن إلا بعد حصول الخوف والرجاء لأن أول مقامات الدين اليقين الذي هو عبارة عن قوة الإيمان بالله تعالى باليوم والآخر والجنة والنار وهذا اليقين بالضرورة يهيج الخوف من النار والرجاء للجنة والرجاء والخوف يقويان على الصبر فإن الجنة قد حفت بالمكاره فلا يصبر على تحملها إلا بقوة الرجاء والنار قد حفت بالشهوات فلا يصبر على قمعها إلا بقوة الخوف]

Ve hâl-i havfı isticlâb eden devânın beyânı mebhâsı ise o dahi işbu fasldır. Sen şöylece bil ve âgâh ol ki biz sabrın devâsında zikr ve şerh

edip [253] sabr ve şükrün kitâbında irâd ettiğimiz şey işbu garazda kâfidir, çünkü sabr ancak havf ve recânın husûlünden sonra mümkün olur, zîrâ ki makâmât-ı dînin evveli yakîndir, o yakîn ki Allâhu ta‘âlâya ve yevm-i ‘âhirete ve cennet ve nâra olan îmânın kuvvetinden ‘ibârettir. Ve bi’z-zarûret bu yakîn âteşten havfı tehyîc eder ve cennete recâyı dahi tehyîc eyler. Ve recâ ve havf ikisi sabra takviyet ederler, zîrâ ki cennet mekârih ile muhavvif olmuştur ve kuvvet-i recâ olmayınca onun tahammülü üzerine sabr edemez ve âteş dahi şehevât ile muhavvif olmuştur ve havfın kuvveti olmayınca onun kam‘ı üzerine insân sabr edemez.

[ولذلك قال علي كرم الله وجهه من اشتاق إلى الجنة سلا عن الشهوات ومن أشفق من النار رجع عن المحرمات ثم يؤدي مقام الصبر المستفاد من الخوف والرجاء إلى مقام المجاهدة والتجرد لذكر الله تعالى والفكر فيه على الدوام ويؤدي دوام الذكر إلى الأنس ودوام الفكر إلى كمال المعرفة ويؤدي كمال المعرفة والأنس إلى المحبة ويتبعها مقام الرضا والتوكل وسائر المقامات]

Ve onun için ‘Alî b. Ebî Tâlib radiyallâhu ‘anhu ve kerremallâhu vec-hehu demiş ki “Kim ki cennete müştâk olduysa şehevâtta tesellî eder ve kim ki âteşten korktuysa muharremâtta rücû‘ eder.” Sonra havf ve recâdan müstefâd olan sabr makâmı, mücâhedenin makâmına müeddî olur ya’nî Allâhu ta‘âlânın zikrine ve ‘ale’devâm onda tefekkür etmek için tecerrüd ve gûşîş etmek makâmına müeddî olur ve devâm-ı zikr dahi ünsiyete ve kemâl-i ma‘rifet-i tefekkürü devâmına müeddî olur ve kemâl-i ma‘rifet ve üns ise o dahi muhabbete müeddî olur ve o hâlde makâm-ı rızâ vü tevekkül ve makâmât-ı sâire ona tâbi‘ olur.

[فهذا هو الترتيب في سلوك منازل الدين وليس بعد أصل اليقين مقام سوى الخوف والرجاء ولا بعدهما مقام سوى الصبر وبه المجاهدة والتجرد لله ظاهراً وباطناً ولا مقام بعد المجاهدة لمن فتح له الطريق إلا الهداية والمعرفة ولا مقام بعد المعرفة إلا المحبة والأنس ومن ضرورة المحبة الرضا بفعل المحبوب والثقة بعنايته وهو التوكل فإذن فيما ذكرناه في علاج الصبر كفاية]

İşte menâzil-i dînin sülûkunda olan tertîb budur, zîrâ ki asl-ı yakînin makâmından sonra havf ve recânın makâmından gayrı dîger bir makâm yoktur ve onlardan sonra dahi sabrın makâmından gayrı dîger bir makâm yoktur ki mücâhede ve zâhiren ve bâtinen Allâhu ta‘âlâya tecerrüd etmek a‘mâlî dahi bu makâmdadırlar. Ve mücâhededen sonra tarîk ona meftûh olmuş olan sâlik için hidâyet ve ma‘rifet makâmından gayrı başka bir makâm olmaz ve ma‘rifet makâmından sonra muhabbet ve üns makâmın-

dan gayrı diğerk bir makâm olmaz. Ve mahbûbun fi'linden hoşnûd olmak ve onun 'inâyetine mu'temid olmak dahi muhabbetin zarûretindendir ve o dahi tevekküldür ve hâl bu minvâl üzere olunca artık 'ilâc-ı sabrda bizim zikr ettiğimiz şeyde kifâyet vardır.

[ولكننا نفرد الخوف بكلام جملي فنقول الخوف يحصل بطريقتين مختلفتين أحدهما أعلى من الآخر ومثاله أن الصبي إذا كان في بيت فدخل عليه سبع أو حية ربما كان لا يخاف وربما مد اليد إلى الحية ليأخذها ويلعب بها ولكن إذا كان معه أبوه وهو عاقل خاف من الحية وهرب منها فإذا نظر الصبي إلى أبيه وهو ترتعد فرائضه ويحتال في الهرب منها قام معه وغلب عليه الخوف ووافقه في الهرب فخوف الأب عن بصيرة ومعرفة بصفة الحية وسمها وخاصيتها وسطوة السبع وبطشه وقلة مبالاته وأما خوف الابن فيإيمانه بمجرد التقليد لأنه يحسن الظن بأبيه ويعلم أنه لا يخاف إلا من سبب مخوف في نفسه فيعلم أن السبع مخوف ولا يعرف وجهه وإذا عرفت هذا المثال فاعلم أن الخوف من الله تعالى على مقامين أحدهما الخوف من عذابه والثاني الخوف منه فأما الخوف منه فهو خوف العلماء وأرباب القلوب العارفين من صفاته ما يقتضي الهيبة والخوف والحدز المطلعين على سر قوله تعالى ﴿وَيُخَوِّدُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ﴾ وقوله عز وجل ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ﴾]

Velâkin biz bir kelâm-ı cümeli ile havfın bahsini 'ale'l-infirâd zikr edip beyânında deriz ki havf ancak yekdiğerkinden yüce ve muhtelif olarak iki tarîk ile hâsıl olur. Ve misâli ise bir sabî bir hânede tenhâ olduğu hâlde onun üzerine bir arslan veyâhüd bir ejderhâ girmiş olsa mümkün ki o sabî korkmaz ve ola ki hayyeyi almaya dahi el uzatır da onunla oynar velâkin onun babası onunla berâber olmuş olsa ve kendisi 'âkıl olup hayyeyi görmüş olsa lâ-mahâle hayyeden havf edip ondan kaçardı ve çün sabî babasına bakıp ferâisi havftan mürte'id olduğunu ve ondan kaçıp firâr etmeye ihtiyâl edegeldiğini görürse o vakt kendisi dahi onunla berâber kıyâm eder ve havf ona galebe edip kaçmaya babasıyla muvâfakat eyler ki babasının korkusu 'an-basîret olup hayyenin sıfatına ve onun ağısuna ve hâssiyyetine ve sebu'un satvet ve batş ve killet-i mübâlâtına vâki' olan 'ilm ve ma'ri-fettendir ve sabînin havfı ise mücerred taklîd ile olan îmân ve tasdîktendir, çünkü kendi babasına hüsn-i zann eder ki babası elbette her olur olmaz şeyden korkmaz ve fi-nefsihi muhavvif olan sebebeden gayrı havf etmez ve bununla bilir ki sebu' muhavvif bir şeydir velâkin onun vech-i mehâfesini bilmez. Ve çün sen bu misâli bilip anlarsın bil ki Allâhu ta'âlâdan havf etmek iki makâm üzeredir ki birisi onun 'azâbının korkusundandır ve ikinci makâmı onun zâtı mehâbetindendir. Ve zâtı mehâbetinden olan havf-ı 'ulemâ ve sîfâtından heybet ve havf ve hazere muktezî olan sîfâta 'ârif

haşyet eder.” Velâkin ‘umûm-ı ehl-i îmân için onda bir behre vardır ya’nî bu haşyetten ‘umûm-ı mü’minînin bir hazz ve nasîbî vardır, ammâ taklîd-i mücerred ile ki sabînin babasına taklîden hayyeden vâkî‘ olan korkusuna benzer ki bir basîreye müstenid olmaz ve lâ-cereme ‘ahd-i karîbde zebûn olup zevâlî mümkündür. Hattâ sabî bir ‘azîme-hân ve efsûncunun yılan ahzına olan ikdâmını görünce ona nazaran aldanıp kendisi dahi ahzına ikdâm eder ve ihtirâzda babasına ettiği taklîd gibi efsûncuya dahi taklîd edip bî-‘azîmet hayyenin tutmasına cür’et eyler, çünkü fi’l-gâlib ‘akâid-i taklîdiyye zebûn olur meğher ki ‘ale’-d-devâm ona müekked olan esbâbın müşâhedeyle mütekavvî olur da teksîr-i tâ’ât ve ictinâb-ı me’âsîde ‘ale’l-istimrâr uzun bir müddette onun muktezâsına muvâzabet etmekle muhkem ola.

[فإذا من ارتقى إلى ذروة المعرفة وعرف الله تعالى خافه بالضرورة فلا يحتاج إلى علاج
لجلب الخوف كما أن من عرف السبع ورأى نفسه واقعاً في مخالفه لا يحتاج إلى علاج لجلب
الخوف إلى قلبه بل يخافه بالضرورة شاء أم أبى]

Ve böyle olunca kim ki ma’rifetin tepesine çıkıp da Allâhu ta’âlâyı bildiyse bi’z-zarûre ondan havf eder de kalbine korkunun celbi için bir ‘ilâca muhtâc olmaz, nitekim arslanı bilen kimse çün kendi nefsinin arslanın pençesinde üftâde görür de kendi kalbine korkunun celbi için bir ‘ilâca muhtâc olmaz, ancak bi’z-zarûre ister istemez havf eder.

[ولذلك أوحى الله تعالى إلى داود عليه الصلاة والسلام “خفني كما تخاف السبع الضاري”
ولا حيلة في جلب الخوف من السبع الضاري إلا معرفة السبع ومعرفة الوقوع في مخالفه فلا
يحتاج إلى حيلة سواء فمن عرف الله تعالى عرف أنه يفعل ما يشاء ولا يبالي ويحكم ما يريد
ولا يخاف قرب الملائكة من غير وسيلة سابقة وأبعد إبليس من غير جريمة سالفة بل صفته ما
ترجمه قوله تعالى “هؤلاء في الجنة ولا أبالي وهؤلاء في النار ولا أبالي”]

Ve onun için Zât-ı zü’l-celâl, Dāvūd ‘aleyhi’s-selâma vahy edip buyurdu ki “خفني كما تخاف السبع الضاري” Ya’nî “Sen yırtıcı arslandan korktuğun gibi benden havf eyle!” Ve yırtıcı arslandan korkunun celbine arslanın ma’rifeti ve onun pençesine düşmeklik ma’rifetinden gayrı diğer bir hîle yoktur ki eğer sebu’un hüyunu bilip ve nefsinin onun pençesine düşmüş olduğunu anlarsa lâ-mahâle havf eder ve bunun mâsivâsı ya’nî ‘irfânın mâ’adâsı diğer bir hîleye muhtâc olmaz. İşte bunun gibi kim ki Zât-ı zü’l-celâli bildiyse bilir ki dilediğini işleyip de mübâlâtı olmaz ve istediğini hüküm eder de onun hükm ve kazâsından bir bâk ü pervâsı olmaz ki mahlûkâtından vesîle-i sâbika sizin melâikeyi mukarreb kıldı ve cerîme-i sâlifesi ol-

maksızın iblîs-i la'îni müb'ad kıldı. Ve onun sıfatı dahi ancak onun kavli-i 'ālîsi ya'nî "هؤلاء في الجنة ولا أبالي وهؤلاء في النار ولا أبالي" kelâm-ı celîli terceme ve beyân ettiği vech üzeredir.

[وإن خطر ببالك أنه لا يعاقب إلا على معصية ولا يثيب إلا على طاعة فتأمل أنه لم يمد المطيع بأسباب الطاعة حتى يطيع شاء أم أبى ولم يمد العاصي بدواعي المعصية حتى يعصى شاء أم أبى فإنه مهما خلق الغفلة والشهوة والقدرة على قضاء الشهوة كان الفعل واقعاً بها بالضرورة فإن كان أبعد له لأنه عصاه فلم حمله على المعصية هل ذلك لمعصية سابقة حتى يتسلسل إلى غير نهاية أو يقف لا محالة على أول لا علة له من جهة العبد بل قضى عليه في الأزل وعن هذا المعنى عبر صلى الله عليه وسلم إذ قال احتج آدم موسى عليهما الصلاة والسلام عند ربهما فحج آدم موسى عليه السلام قال موسى أنت آدم الذي خلقك الله بيده ونفخ فيك من روحه وأسجد لك ملائكته وأسكنك جنته ثم أهبطت الناس بخطيئتك إلى الأرض فقال آدم أنت موسى الذي اصطفاك برسالته وبكلامه وأعطاك الألواح فيها تبيان كل شيء وقربك نجياً فبكىم وجدت الله كتب التوراة قبل أن أخلق قال موسى [255] بأربعين عاماً قال آدم فهل وجدت فيها ﴿وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾ قال نعم قال أقتلوني على أن عملت عملاً كتبه الله علي قبل أن أعمله وقبل أن يخلقني بأربعين سنة قال صلى الله عليه وسلم "فحج آدم موسى"

Ve eğer senin hâtırına gelip hutûr eder ki Allâhu ta'âlâ ancak ma'siyet üzerine mu'akabe eder ki bî-ma'siyeti kimseye mu'akabe etmez ve dahi ancak tâ'at üzerine sevâb verir ki bî-tâ'at kimseye sevâb vermez. Sen o vakte teemmül eyle ki esbâb-ı tâ'at ile mutî'e niçin imdâd eder tâ ki ister istemez itâ'at etsin ve 'âsîye dahi niçin devâ'î-i ma'siyet ile imdâd eder tâ ki ona ister istemez 'isyân ede, zîrâ ki gaflet ve şehvet ve kazâ-yı şehvete kudreti halk ettikçe o fi'l bi'z-zarûret onunla vâkî' olmuş olur. Ve eğer ona 'isyân ettiği sebep ile onu teb'id etmiştir, onu niçin o ma'siyet üzerine haml etti, âyâ bir ma'siyet-i sâbika için midir tâ ki gayr-i nihâyeye müteselsil ola veyâhüd cihet-i 'abddan bir 'illeti olmayan bir evvel üzerine durup da lâ-mahâle vâkîf ola, belki ezelde onun üzerine o cürm ile hükm ü kazâ etmiştir. Ve bu ma'nâ üzerine 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm ta'bîr etmiştir ki buyurmuş ki "إذ قال احتج آدم موسى عليهما الصلاة والسلام عند ربهما..." ki hülâsa-i mazmûn-ı kelâm-ı şerîfi: "Älem-i ervâhta Rabbleri ta'âlâ şānuhu-nun 'indinde Ādem 'aleyhi's-selām, Mūsā 'aleyhi's-selām üzerine ikāme-i huccet ile gālib geldi, çünkü Mūsā 'aleyhi's-selām demişti ki "Sen o Ādem idin ki tebāreke ve ta'ālā seni yediyle halk edip kendi rūhundan dahi sana bir rūh nefh etti ve melāikeyi senin için secde ettirdi ve kendi cennetinde seni sākin kıldı sonra sen kendi hatîetinle nāsı yere indirdin!" O vakt buna cevāben Ādem demişti ki "Sen o Mūsā'sın ki Allāhu ta'ālā kendi kelām ve

risâletine seni ıstifâ etti ve elvâhı dahi sana verdi o hâl ile ki elvâhta her bir şeyin tıbyâmı vardır ve dahi necî olarak seni mukarreb kıldı ki Zebîr dağı olan cebelin kurbünde olan türün cānibinden ve Mūsâ'nın sağ tarafından münādāt ile dergāh-ı kurbe yakın olup da kelām-ı sırr ve sühan-i rāz ile söylemişti, sen benim hilkatımdan çend sene akdem Tevrât yazıldığını buldun?" diye suāl ve Mūsâ 'aleyhi's-selām: "Senin hilkatından kırk sene akdem yazıldığını buldum" diye cevāb verince, Ādem 'aleyhi's-selām "Onda ⁴⁴⁸﴿وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى﴾ kelām-ı celîlini buldun mu idi?" Ve o dahi "ne'am" diye beyân ettikte, Ādem dahi: "Sen benim üzerime ben onu işlemeden ve beni halk etmeden kırk sene akdem yazıp kitābet ettiği bir 'amel üzerine sen beni lev'm eder misin?" diye ikāme-i huccet etmiştir. Ve bināen 'aleyh 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "فحج آدم موسى" ki "Ādem, Mūsâ üzerine muhtec olur" ya'nî hucceti ikāmet etti demektir.

[فمن عرف السبب في هذا الأمر معرفة صادرة عن نور الهداية فهو من خصوص العارفين المطلعين على سر القدر ومن سمع هذا فأمن به وصدق بمجرد السماع فهو من عموم المؤمنين ويحصل لكل واحد من الفريقين خوف فإن كان عبد فهو واقع في قبضة القدرة وقوع الصبي الضعيف في مخالب السبع والسبع قد يغفل بالاتفاق فيخليه وقد يهجم عليه فيفتسه وذلك بحسب ما يتفق ولذلك الاتفاق أسباب مرتبة بقدر معلوم لكن إذا أضيف إلى من لا يعرفه سمي اتفاقاً وإن أضيف إلى علم الله لم يجز أن يسمى اتفاقاً]

Ve o ki bunda olan sebebi nūr-ı hidāyetten sādır olan bir ma'rifet ile bilir, o kimse sırr-ı kadere muttali' ve āgāh olan 'āriflerin havāssındandır. Ve kim ki onu işitip mücerred semā' ile ona imān ve tasdîk eder, o kimse 'umūm-ı mü'minîndendir. Ve şol iki fırkaların her bir ferdlerine havf hāsıl olur, zīrā ki her bir 'abd arslanın pençesine düşen sabî-i zebūnun vukū'u gibi kudret-i rabbāniyyenin kabzasında vāki'dir, hālbuki arslan ba'zen ittifākî olarak gāfil olur da pençesine düşen şeyi bırakır ve olur ki ona hücum eder de iftirās eder ki o dahi bi-hasebi'l-ittifāk vāki' olur. Ve o ittifāklara dahi kadr-i ma'lūm ile müretteb esbāb vardır ki o esbāb onları bilmeyen şahsa izāfet olunurlar ise ona "ittifāk" tesmiye olunur ve eğer Al-lāhu ta'ālā'nın 'ilmine izāfet olunurlarsa ona "ittifāk" tesmiyesi cāiz olmaz.

[والواقع في مخالب السبع لو كملت معرفته لكان لا يخاف السبع لأن السبع مسخر إن سلط عليه الجوع افترس وإن سلط عليه الغفلة خلى وترك فإنما يخاف خالق السبع وخالق صفاته فلست أقول مثال الخوف من الله تعالى الخوف من السبع بل إذا كشف الغطاء علم أن الخوف من السبع هو عين الخوف من الله تعالى لأن المهلك بواسطة السبع هو الله]

448 "Adem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı." Tāhā, 20/121.

Ve şîrin pençesine düşen kimsenin ma'rifeti mükemmel olmuş olsaydı şîrden korkmazdı, çünkü şîr dahi müsahhardır; eğer açlık ona musallat olur ise iftirâs eder ve eğer ona gaflet musallat olduysa bırakıp terk eder ki kâmilü'l-ma'rife olan kimse ancak sebu'u halk eden ve onun sıfatını halk eyleyenden havf eder. Ve ben demiyorum ki Allāhu ta'ālânın havfı arslanın havfı gibidir ya'nî arslandan olan korku Allāhu ta'ālâdan olan korkuya mümâsildir diyemem, belki gıtâ keşf olunup da hakâyık-ı eşyâ zâhir olur ise o vakt bilinir ki arslandan olan korku Allāhu ta'ālâdan olan korkudur, çünkü arslanın vâsıtasıyla telef ve ihlâk eden mühlik ancak Hazret-i Rab-bü'l-âlemîndir, arslan değildir.

[فاعلم أن سباع الآخرة مثل سباع الدنيا وأن الله تعالى خلق أسباب العذاب وأسباب الثواب وخلق لكل واحد أهلاً يسوقه القدر المتفرع [256] عن القضاء الجزم الأزلي إلى ما خلق له فخلق الجنة وخلق لها أهلاً سخروا لأسبابها شاءوا أم أبوا وخلق النار وخلق لها أهلاً سخروا لأسبابها شاءوا أم أبوا فلا يرى أحد نفسه في ملتطم أمواج القدر إلا غلبه الخوف بالضرورة فهذه مخاوف العارفين بسر القدر فمن قعد به القصور عن الارتفاع إلى مقام الاستبصار فسيبيله أن يعالج نفسه بسماع الأخبار والآثار فيطالع أحوال الخائفين العارفين وأقوالهم وينسب عقولهم ومناصبهم إلى مناصب الراجين المغرورين فلا يتمارى في أن الاقتداء بهم أولى لأنهم الأنبياء والأولياء والعلماء وأما الآمنون فهم الفراعنة والجهال والأغنياء أما رسولنا صلى الله عليه وسلم فهو سيد الأولين والآخرين وكان أشد الناس خوفاً]

Ve dahi bil ki âhiretin sibâ'ı dünyânın sibâ'ı gibidir. Ve Hakk subhânehu ve ta'ālâ dahi 'azâbın esbâbını halk etmiş ve sevâbın esbâbını dahi halk etmiş ve her birine birer ehl halk edip ki o ehl ister istemez o esbâba müsahhar olmuşlar ve dahi âteşi halk etmiş ve ona ehl dahi halk etmiş ki onlar dahi ister istemez onun esbâbına müsahhar olmuşlar. Ve bir kimse kendi nefsinı emvâc-ı kaderin mültetamında görmez illâ ki ona korku bi'z-zarûre galebe etmez ya'nî kim ki kendi nefsinı deryâ-yı kaderin emvâcı arasında görür, elbette bi'z-zarûre havf eder, işte sır-ı kadere 'ârif olanların mehâvifi bunlardır. Ve o ki makâm-ı istıbsâra mürtefi' olmaktan kusûru onu oturtmuş, onun yolu odur ki hemîşe kendi nefsinı semâ'-ı ahbâr u âsâr ile tîmâr ve mu'âlece etsin ve dahi 'ârifinden havf edicilerin ahvâllerine mütâlâ'a eylesin ve onların akvâllerine dahi tedebbür etsin ve onların 'ukûl ve menâsıblarının merâtibini râcîn-i magrûrînin menâsıblarına nisbet etsin ve onlara olan iktidâ daha ziyâde evlâ olduğuna mümârat etmesin, çünkü onlar enbiyâ ve evliyâ ve 'ulemâdırlar ve âmin olanlar ise gürûh-ı ferâ'ine ve cühhâl ve agbiyâdırlar. Ve bizim resûlümüz ise ki kendisi evvelîn ve âhirînin efendisi ve seyyidi idi, onun zât-ı 'ulyâsı havfçe nâsın eşeddi idi

sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī'den gayrī dīger bir kimseyi tezkiye etmem, hattā benī tevīd eden babamı bile!" Rāvī dedi ki "Onun üzerine şī'a sāir oldukta Hazret-i 'Alī fezāil ve menākıbından zikr etmeye başladı." Ve dahi dīger bir hadīste ki ehl-i suffeden şehīd olan bir kimsenin üzerine mervīdir ki onun anası demiş ki "Sana henīe ve āsān olsun ya'nī sana aşk olsun, sen behiştin serçelerinden bir serçesin. Sen 'aleyhi's-salātu ve's-selāma hicret ettin ve fī sebīlillāh şehīd oldun!" O vakt 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ona buyurmuş ki "وما يدريك لعله كان يتكلم بما لا ينفعه ويمنع ما لا يضره" ya'nī "Sen ne bilirsin ki böylece ola ki kendisi ona nef' vermeyen nesne ile tekellüm ederdi ve ona mazarrat etmeyi dahi men' ederdi." Ve āher bir hadīste gelmiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz kendi ashābından bir 'alīl ve marīz kimse üzerine girip işitti ki bir hatun kişi derdi ki هنيئا "Cennet sana henī ve aşk olsun!" dediğini işitti ve der-'akab efendimiz [257] "من هذه المتألية على الله تعالى" ya'nī "Allāhu ta'ālānın üzerine bu teellī ve yemīn eden hatun kişi kimdir?" diye suāl ve marīz: "Yā Resū-lallāh, benim anamdır!" diye ihbār ettikte efendimiz كان فلان لعل "وما يدريك لعل فلان كان" buyurmuştur ya'nī "Sen ne bilirsin ola ki filān ona gīnā vermeyen nesnede tekellüm ederdi ve onu ignā etmeyen nesnede dahi buhl ederdi?"

[وكيف لا يخاف المؤمنون كلهم وهو صلى الله عليه وسلم يقول "شيبتي هود وأخواتها" سورة الواقعة ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ و﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ فقال العلماء لعل ذلك لما في سورة هود من الإبعاد كقوله تعالى ﴿أَلَا بُعْدٌ لِّعَادِ قَوْمِ هُودَ﴾ ﴿أَلَا بُعْدٌ لِّثَمُودَ﴾ ﴿أَلَا بُعْدٌ لِّمَدْيَنَ﴾ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿مَعَ عِلْمِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا إِذَا لَوْ شَاءَ لَأَتَى كُلُّ نَفْسٍ هَدَاهَا وَفِي سُورَةِ الْوَاقِعَةِ ﴿إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ لَإِيسَ لَوْفَعَتِهَا كَإِذْبَةِ حَافِضَةٍ رَافِعَةٍ إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً﴾ "أَي جَف الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَاتِبٌ" وامت السابقة حتى نزلت الواقعة إما خافضة قوما كانوا مرفوعين في الدنيا وإما رافعة قوما كانوا مخفوضين في الدنيا وفي سورة التكويد أحوال يوم القيامة وانكشاف الخاتمة وهو قوله تعالى ﴿وَإِذَا الْحُجُجُ سُعِرَتْ وَإِذَا الْجُنَّةُ أُرْلِفَتْ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا أَحْضَرَتْ﴾ وفي ﴿عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ﴾ ﴿يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ﴾ الآية وقوله تعالى ﴿لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا﴾]

Ve 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz ⁴⁵⁰ "شيبتي هود وأخواتها" buyurmuş olduğu hâlde ehl-i imān kāffesi nice havf etmesinler ya'nī efendimizin 'ulüvv-i makām u cāhı ve mezīd-i hubb u kurbüyle ma'an sūre-i Hūd ve

450 Tirmizī, 5/255, no:3297; Musnedu'l-Bezzār, 1/164, no: 92; el-Hākim, el-Müstedrek, 2/364, no: 3324.

ehavâtında şeref-vârid olan âyâtın müfâdlarından havf edip onun korkusundan saçı beyâz olursa günahkâr olan ümmeti nice korkmasın demektir. Sûre-i Hüd'un ehavâtı sûre-i Vâkı'a ve sûre-i İze's-şemsu kuvviret ve sûre-i Nebe'dir. Ve 'ulemâ demişler ki "Onun havfı ola ki Hüd sûresinde mezkûr olan ib'âd içindir ki onda ⁴⁵¹﴿أَلَا بُعْدًا لِّعَادِ قَوْمِ هُودَ﴾ vârid olmuş ya'nî "Āgâh olun ki kavm-i 'Ād, Rabblerini inkâr ettiler. Āgâh olun ki kavm-i Hüd olan 'Ād'a rahmetullâhtan dürlük ve helâk vardır." Ve dahi sûre-i mezkûrede ⁴⁵²﴿أَلَا بُعْدًا لِّمُودَ﴾ gelmiştir ya'nî "Āgâh olun ki Allâhu ta'âlânın rahmetinden kavm-i Semûd ba'id ve helâk oldu." Ve dahi sûre-i mezbûrede ⁴⁵³﴿أَلَا بُعْدًا لِّمَذَيْنٍ كَمَا بَعْدَتْ ثُمُودُ﴾ vârid olmuştur ya'nî "Āgâh olun ki kavm-i Medyen'in helâk ve rahmetullâhtan tard ve bu'dü Semûd kavminin bu'dü gibidir", çünkü havfı o hâl iledir ki efendimiz kendisi bilirdi ki Allâhu ta'âlâ işâet etmiş olsaydı onlar işrâk etmezlerdi ve Allâhu ta'âlâ işâet etmiş olsaydı her bir nefsin hüdâsını verirdi. Ve sûre-i Vâkı'a'da mezkûr olan âyât-ı muhavvifât ise o dahi ⁴⁵⁴﴿إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ لَئِيسَ لَوْفَعَتِهَا كَازِبَةٌ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ إِذَا رَجَبَتِ الْأَرْضُ رَجًّا وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً﴾ âyet-i kerîmeleri olmak gerektir ki bunların hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki ya'nî "Kıyâmetin vukû' ve hudûsünde kizb yoktur. O günde Allâhu ta'âlâ 'adlle a'dası olan gürûhu esfel-i sâfilîne indirir ve evliyâsını a'lâ-yı 'illiyîne çıkarır." Ve Musannif-i merhûm dahi onların tefsîrlerinde "أَيُّ جَفَ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَاتِنٌ" buyurur ya'nî "Kâffe-i mükevvenât ve mukadderât yazılıp da kalem kuru oldu" ki ba'dehu yazılacak bir şey kalmadı ve sâbika dahi tamâm oldu tâ ki şol vâkı'a nâzil oldu ve bu vâkı'a yâ hâfizadır ya'nî indiricidir ki dünyâda merfû' olan akvâmı indirir veyâ râfî'adır ya'nî yüce edicidir ki dünyâda mahfûz ve pest olmuş olanları yüce eder demektir. Ve Tekvîr sûresinde vârid olan âyât ise onlar dahi ehvâl-i kıyâmeti ve inkişâf-ı hâtimeyi zikr eden âyât-ı beyyînât olmak gerektir ki onda tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ⁴⁵⁵﴿وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ عَلِمْتُ نَفْسٌ مَا أَحْضَرْتُ﴾ ya'nî "Cehennem kızdırıldığı zamân ve cennet erbâbına takarrüb ettiği zamân her nefis hayr ve şerrden işlediğini bilir." Ve sûre-i Nebe'de olan âyât ise onlar dahi ﴿لَا﴾

451 "Biliniz ki Hüd'un kavmi Ād Allah'ın rahmetinden uzaklaştı." Hüd, 11/60.

452 "Biliniz ki Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştı." Hüd, 11/68.

453 "Biliniz ki Semûd kavmi Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen halkı da uzaklaştı." Hüd, 11/95.

454 "Kesin gerçekleşecek (olan Kıyâmet) koptuğu zaman, onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır. Yer yüzü şiddetle sarsıldığı, dağlar parça parça dağılıp saçılmış toz olduğu ve siz de üç sınıf olduğunuz zaman, O, (kimini) yükseltir, (kimini) alçaltır." Vâkfa, 56/1-3.

455 "Cehennem alevlendirildiği zaman, Cennet yaklaştırıldığı zaman, Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir." Tekvîr, 81/12-14.

⁴⁵⁶āyet-i kerîmeleri olmak gerektir ya'nî "O günde her bir kimse hayr ve şerrden takdîm ettiği 'amele nazar eder ve o gün böyle bir gündür ki rûh ve melâike saff olup duralar, cümlesi havf ve dehşetlerinden şefâ'atle tekellüm edemeyip ancak Allâhu ta'âlânın izniyle o dünyâda mü'min olup kelime-i tevhîdi demiş kimseye şefâ'at edebile" ki bu mahalde şefâ'at eden rûhtan murâd Hazret-i Cibrîl 'aleyhi's-selâmdır denilmiş. Hülâsası Allâhu ta'âlânın 'ukûbetini mübeyyin işbu âyât-ı 'aliyye efendimizi korkutup saçını tebyîz etmiş olduğu hâlde cemî'-i ehl-i îmân nice havfta olmayalar.

[والقرآن من أوله إلى آخره مخاوف لمن قرأه بتدبر ولو لم يكن فيه إلا قوله تعالى ﴿وَأَنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى﴾ لكان كافياً إذ علق المغفرة على أربعة شروط يعجز العبد عن أحادها وأشد منه قوله تعالى ﴿فَأَمَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَن يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ﴾ وقوله تعالى ﴿لَيْسَ لَ الصَّادِقِينَ عَنْ صِدْقِهِمْ﴾ وقوله تعالى ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّه الثَّقَلَانِ﴾ وقوله عز وجل ﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ الآية وقوله ﴿وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾ وقوله تعالى ﴿يَوْمَ نَخْشِرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرِّحْمَنِ وَفْدًا وَنُسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِثَةً﴾ وقوله تعالى ﴿وَأَن مِّنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا﴾ الآية وقوله ﴿اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ﴾ الآية وقوله ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ﴾ الآية وقوله ﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ الآيتين وقوله تعالى ﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا﴾ الآية وكذلك قوله تعالى ﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاضَعُوا بِالْحَقِّ وَتَوَاضَعُوا بِالضُّبْرِ﴾ إلى آخر السورة فهذه أربعة شروط للخلاص من الخسران]

Ve ma'a-zâlik Kur'ân-ı 'azîmü's-şân kâffesi ibtidâsından âhirine kadar onu tedebbür ile tilâvet edene mehâviftir, hâlbuki وَأَنِّي لَعَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى⁴⁵⁷ nass-ı celîlinden gayrı dîger bir şey onda olmamış olsaydı yine korku ve havf için bu nass-ı celîlin fehvası kâfî idi, çünkü magfiret dört şarta ta'alluk etmiş ve her bir 'abd onların her birinden 'âciz ve dermânde kalır, zîrâ kul gereği gibi tevbe etmeye ve îcâbı mertebesinde kalben ve lisânen ve 'amelen îmân eylemeye ve hâlisân ve muhlisân makbûl bir 'amel-i sâlih işlemeye muktedir olamaz ve bunlardan sonra dahi makbûl-i rabbânî olan bir hidâyet-i tâmmе ile mühtedî [258] olma-ya tâb-âver olamaz ve efrâdca onun 'aczi olunca mecmû'an ya'nî bu dört şartı isticmâ'ıyla magfirete müstehakk olmaya nice ehl olabilir ki bu hâl

⁴⁵⁶ "Sadece Rahmân'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir." Nebe, 78/38.

⁴⁵⁷ "Şüphe yok ki ben, tövbe edip inanan ve salih ameller işleyen sonra da doğru yol üzere devam eden kimse için son derece affediciyim." Tâhâ, 20/82.

ile ma'an insân nice emîn olabilir de hâyif olmaz demektir. Ve dahi bundan daha ziyâde eşeddir Hakk subhânehu ve ta'âlânın o kavlı-i 'âlîsi ki ﴿فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ﴾ ki bu âyet-i kerîmenin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ammâ o kimse ki küfrden tevbe ile îmâna gelip ‘amel-i sâlih işleye, şâyândır ki o kimse felâh buluculardan ola.” Ve dahi tebâreke ve ta'âlânın ⁴⁵⁸﴿سَنُفِرُّ لَكُمْ أَثِمَةَ الثَّقَلَانِ﴾ emr-i celîli dahi o nassın mefhûmundan eşeddir. Bu âyet sûre-i Ahzâb'ın sekizinci âyetidir ki onun hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Tâ ki o sâdık peygamberlere risâleti teblîğ ettiklerini ve onları tasdîk edenleri suâl ede.” Ve dahi ⁴⁵⁹﴿سَنُفِرُّ لَكُمْ أَثِمَةَ الثَّقَلَانِ﴾ mefhûmu dahi kezâlik daha ziyâde eşeddir. Bu âyet-i celîle dahi sûre-i Rahmân'ın otuz birinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Ey bâr-ı girân altında olan ins ve cinn, yakında sizin hesâb ve cezânız kasdını edeceğiniz o a'mâl-i haseneye bî-hadd keremler ve a'mâl-i seyyieye istihkâkına göre 'ikâb olunacak bu ni'metlerin hangisi inkâr edersiniz?” Ve dahi ⁴⁶⁰﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ nassı dahi eşeddir. Bu âyet-i kerîme sûre-i A'râf'ın doksan sekizinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Âyâ Allâhu ta'âlâ onları gafletleri hâlinde fec'eten 'azâb ile ahz edeceğinden emîn mi oldular? Allâhu ta'âlânın bu sûret-i mekrinden kimse emîn olmaz meğer hüsrânda olan kavm ola.” Ve dahi kezâlik ⁴⁶¹﴿وَكَذَٰلِكَ أَخَذَ رَبُّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾ ki o dahi ondan eşeddir. Bu âyet-i kerîme sûre-i Hüd'un yüzüncü âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Rabbîn ta'âlânın ahzı bunun gibidir ki ne zamân kurâ ehlini 'azâbıyla tutarsa o köylerin ahâlîsi şîrk ve 'isyân ile nefslerine zulm etmişlerdir. O Allâhu ta'âlânın ahzı elemli ve şiddetlidir” ki kimseye ondan halâs mümkün değildir. Ve dahi ⁴⁶²﴿يَوْمَ نَخْشِرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا وَنُسَوِّقُ﴾ ki bunların mefhûmu dahi ondan eşeddir. Bu âyet-i kerîmeler sûre-i Meryem'in seksen beşinci ve seksen altıncı âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Yâd eyle o günü ki biz müttakîleri nâka-süvâr olarak cennât-ı ilâhîye cem' ederiz ve mücrimleri susuz olarak

458 “ (Allah bunu,) doğru kimseleri doğruluklarından hesaba çekmek için (yapmıştır.) “ Ahzâb, 33/8.

459 “ Yakında sizi de hesaba çekeceğiz, ey cinler ve insanlar!” Rahmân, 55/31.

460 “ Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.” A'râf, 7/99.

461 “ Zulme sapmış memleketlerin halkını yakaladığında, Rabbînin yakalaması işte böyledir! Şüphesiz onun yakalaması can yakıcı ve şiddetlidir.” Hüd, 11/102.

462 “ Allah'a karşı gelmekten sakınanları Rahmân'ın huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız, suçluları da suya koşan susuz develer gibi cehenneme sevkedeceğimiz günü düşün!” Meryem, 19/85-86.

cehenneme süreriz.” Ve dahi ⁴⁶³﴿وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ ki bu dahi ondan eşedir. Bu âyet-i kerîme dahi sûre-i Meryem’in yetmişinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Tahkîk sizden kimse yoktur illâ o âteşe uğrar. O cehennemîni âteşine uğramaklık Rabbin ta‘âlânın cezmî ve kat‘î hükm ü kazâsı oldu.” Ve dahi ⁴⁶⁴﴿اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ﴾ ki bu dahi ondan eşedir. Bu nass-ı ‘âlî sûre-i Secde’nin otuz sekizinci âyetindendir ki o âyetin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Şunlar ki bizim âyetlerimizde tarîk-i istikâmetten meyl ederler, onlar bizden gizli kalmazlar. Kıyâmette nâra ilkâ olunan kimse mi hayrlıdır yâ o günde havftan emîn olarak gelen kimse mi hayrlıdır? İmdi hayr ve şerrden dilediğinizi işleyin, o sizin a‘mâlinizi görür ona göre cezânızı verir.” Ve dahi ⁴⁶⁵﴿مَنْ كَانَ يُرِيدْ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ﴾ ki bunun fehvâsı dahi ondan eşedir. Bu âyet-i kerîme sûre-i Şûrâ’nın on sekizinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Kim ki ‘ameliyle âhîret sevâbını isterse biz onun sevâbını artırıp veririz; kim ki dünyâ metâ‘ını isterse biz ona dünyâdan ezelde kısmet ettiğimiz şeyi veririz, hâlbuki onun için âhîrette nasîb yoktur.” Ve dahi ⁴⁶⁶﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ ki bunların müfâdı dahi ondan eşedir. Bu âyetler sûre-i Zilzâl’in sekizinci ve dokuzuncu âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Kim ki zerre mikdârı hayr işlemiş ise onu görür; zerre ağırınca şerr işlemiş olsa o dahi onu görür.” Ve dahi ⁴⁶⁷﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾ ki bunun mefhûmu dahi ondan eşedir. Bu âyet sûre-i Furkân’ın yirmi üçüncü âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Kâfirlerin hayr sûretinde işledikleri sîla-i rahm ve it‘âm-ı fukarâ ve ikrâm-ı yetîmân gibi ‘amellerini kasd ile zerre gibi hevâya verip ibtâl ederiz.” Ve dahi ⁴⁶⁸﴿وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا﴾ ki o dahi ondan eşedir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Dehr ve vakt ve zamân hakkı için yâhûd ikindi namâzı hakkı için ki salât-ı vustâ ola, tahkîk insân ‘ömrünü fânî dünyâ mütâlebesine sarf ve hasr ettiği için hüsrân ve ziyândadır illâ şunlar ziyânda değillerdir ki Allâhu ta‘âlâya ve resûlüne îmân edip ‘amel-i sâlih işlediler ve hakk olan Kur’ân ile ‘amel

463 “(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir.” Meryem, 19/71.

464 “Dilediğinizi yapın.” Fussilet, 41/40.

465 “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.” Zelzele, 99/7-8.

466 “Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve onları dağılmış zerreciklere çevirdik.” Furkân, 25/23.

467 “Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir).” Asr, 103/1-3.

etmeyi ve ma'siyetten sabr ile tâ'ata sa'y etmeyi gayrılara vasiyyet ettiler.” İşte bunlar dört şartlılar ki ziyândan halâs bulmaya meşrût olmuşlardır.

[وإنما كان خوف الأنبياء مع ما فاض عليهم من النعم لأنهم لم يأمنوا مكر الله تعالى ﴿فَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ حتى روى أن النبي وجبريل عليهما الصلاة والسلام بكيا خوفاً من الله تعالى فأوحى الله إليهما لم تبكيان وقد أمتكما فقالا ومن يأمن مكرك وكأنهما إذ علما أن الله هو علام الغيوب وأنه لا وقوف لهما على غاية الأمور لم يأمن أن يكون قوله قد أمتكما ابتلاءً وامتحاناً لهما ومكراً بهما حتى إن سكن خوفهما ظهر أنهما قد أمنا من المكر وما وفيا بقولهما كما أن إبراهيم صلى الله عليه وسلم لما وضع في المنجنيق قال حسبي الله وكانت هذه من الدعوات العظام فامتحن فعورض بجبريل في الهواء حتى قال ألك حاجة فقال أما إليك فلا فكان ذلك وفاءً بحقيقة قوله حسبي الله فأخبر الله تعالى عنه فقال ﴿وإبراهيم الذي وفى﴾ أي بموجب قوله حسبي الله وبمثل هذا أخبر عن موسى صلى الله عليه وسلم حيث قال إننا نخاف أن يفرط علينا أو أن يطغى قال لا تخافا إنني معكما أسمع وأرى [259] ومع هذا لما ألقى السحرة سحرهم أوجس موسى في نفسه خيفة إذا لم يأمن مكر الله والتبس الأمر عليه حتى جدد عليه الأمن وقيل له ﴿فُلْنَا لَا تَخَفُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى﴾]

Ve enbiyâ-ı ‘izâm ‘aleyhimü’s-salātu ve’s-selâmın üzerlerine ifâza buyurulan bunca ni‘am ile berâber onların korkuları ancak mekr-i ilâhîden ‘adem-i emniyyetlerindendir, çünkü kavm-i ziyânkârândan gayrı bir kimse mekr-i ilâhîden emîn olmaz. Hattâ mervî olmuş ki bizim Nebî-i zî-şâmımız ile Hazret-i Cebrâîl bir gün ikisi birlikte Allâhu ta‘âlânın korkusundan ağlamışlar ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ onlara vahy edip buyurdu ki “لم” “Ben sizi emîn ettiğim hâlde siz niçin ağlarsınız?” diye suâl buyurduktaki, onlar dahi ⁴⁶⁸ “ومن يأمن مكرك” ya’nî “Senin mekrinden kim emîn olabilir?” diye cevâb vermişler, sanki onlar çün Zât-ı zü’l-celâl-i ‘allâmü’l-guyûb olduğunu bilip o hâl ile ki gâye-i umûra onların vukûfları yoktur, onun işbu “لم تبكيان وقد أمتكما” kavl-i ‘âlîsi onlara bir günâ ibtilâ ve imtihân olmaktan veyâ kendileriyle bir mekr olmaktan havf ettiler de emîn olamadılar, hattâ havfleri durursa zâhîr olur ki mekrden emîn olup sözlerine vefâ etmemişler, nitekim İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm mancınika konulup âteşe ilkâ olunacak ânda “hasbiyallâhu” diye tevekkül etti ve bu ke-lime da‘âvî-i ‘izâmdan olmakla der-‘akab imtihân buyurulup havâda Cibrîl ile mu‘âraza kılındı ve “Sana bir hâcet var mıdır?” diye Cibrîl tarafından ona bir suâl vâki’ olduktaki İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm “Sana ise yoktur!” diye cevâb verdi ve bu günâ olan cevâbı onun “hasbiyallâhu” dediğinin hakîkatına vefâ oldu da tebâreke ta‘âlâ ondan haber verip buyurdu ki ﴿وإبراهيم الذي وفى﴾

⁴⁶⁹ وَفَى ki “Hasbiyallâhu kavlinin muktezâsına vefâ eden İbrâhîm” demek olur, çünkü nice kelâmının mefhûmu şöyle oldu ki “Eğer sana ise benim bir hâcetim yoktur, ben Allâhu ta‘âlâya tevekkül etmişim ve Allâhu ta‘âlâ bana kâfîdir!” Ve bu cihetle o sözüne onun vefâsı mütehakkık oldu. Ve dahi bunun gibi Allâhu ta‘âlâ Hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm üzerine ihbâr edip buyurdu ki ﴿لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمَا أَسْمَعُ﴾ ya’nî “Vaktâ ki onlar biz korkarız ki bizim üzerimiz bir tefrît eder de veyâ tугyân eder diye hasbihâl ettiler. Allâhu ta‘âlâ siz korkmayınız, ben sizinle geleyim, iştirim, görürüm” diye fermân buyurdu ki onlar bu sözü söyledikleri vakte ve Allâhu ta‘âlâ onlara hitâben “Siz korkmayınız, ben sizinleyim, hem istimâ‘ ederim ve hem dahi görürüm” diye te’mîn buyurdu ve ma‘a-hâzâ sehre sihr ve efsünlerini ilkâ ettiklerinden Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm kendi nefsinde bir korku hiss etmiş, çünkü Allâhu ta‘âlânın mekrinden emîn olmadı ve emri üzerine mültebis oldu tâ ki bir dahi üzerine emânî Hakk tarafından tâzelenip tecdîd buyuruldu ki ⁴⁷⁰ ﴿فُلْنَا لَا تَخَفُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى﴾ diye hitâb-ı celîline mazhar oldu ki “Sen korkma, ‘ale’t-tahkîk a‘lâ ve yüce olan ferîk sensin!” diye bir dahi te’mîn vâki‘ oldu.

[ولما ضعفت شوكة المسلمين يوم بدر قال صلى الله عليه وسلم اللهم إن تهلك هذه العصابة لم يبق على وجه الأرض أحد يعبدك فقال أبو بكر رضي الله تعالى عنه دع عنك منا شدتك ربك فإنه وإف لك بما وعدك فكان مقام الصديق رضي الله عنه مقام الثقة بوعده الله وكان مقام رسول الله صلى الله عليه وسلم مقام الخوف من مكر الله وهو أتم لأنه لا يصدر إلا عن كمال المعرفة بأسرار الله تعالى وخفايا أفعاله ومعاني صفاته التي يعبر عن بعض ما يصدر عنها بالمكر وما لأحد من البشر الوقوف على كنه صفات الله تعالى ومن عرف حقيقة المعرفة قصور معرفته عن الإحاطة بكنه الأمور عظم خوفه لا محالة]

Ve dahi Bedr gününde şevket-i müslimîn zebûn olup ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz اللّٰهُمَّ إِنْ تَهْلِكْ هَذِهِ الْعَصَابَةُ لَمْ يَبْقَ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَحَدٌ يَعْبُدُكَ diye münâşede ettikte Sıddîk-i Ekber ‘aleyhi’r-rıdvân: “Sen Rabbin ta‘âlâya olan işbu münâşedeni bırak, zîrâ ki kendisi elbette sana va‘d ettiği nesne ile vefâ edicidir.” İşte bunda Sıddîk’ın makâmı va‘d-i ilâhîye i’timâd ve sikat etmek makâmı oldu ve makâm-ı sāmî-i Hazret-i Risâlet-penâhî mekrullâhtan korkmak makâmı oldu. Ve korkmak makâm-ı mümtâzı daha ziyâde tamâm ve ser-efrâzdır, çünkü ancak kemâl-i ma‘rifetten sudûr eder ya’nî Allâhu ta‘âlânın esrârına ve hafâyâ-yı ef‘âlîne ve ba‘zısından sudûr eden nesneye mekr ile ta‘bîr olunan sıfâtı ma‘ânîsine husûle gelen vukûf

469 Necm, 53/37.

470 Tâhâ, 20/68.

ve āgāhī ve kemālī-i ma‘rifetten o korkuluk sādır olur. Ve ma‘a-zālîk Allāhu ta‘ālānın sıfâtı kühüne bir beşer için vukûf yoktur. Ve o ki hakikat-i ma‘rifeti bilir ve küh-i umûrun ihâtasına ma‘rifetinin kusûrunu bilir, lâ-mahâle korkusu ‘azîm olur.

[ولذلك قال المسيح صلى الله عليه وسلم لما قيل له ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ {وقال} إِنْ ﴿أَنْ تُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبْدَاكَ وَإِنْ تُغْفِرَ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ الآية فوض الأمر إلى المشيئة وأخرج نفسه بالكلية من البين لعلمه بأنه ليس له من الأمر شيء وأن الأمور مرتبطة بالمشيئة ارتباطاً يخرج عن حد المعقولات والمألوفات فلا يمكن الحكم عليها بقياس ولا حدس ولا حساب فضلاً عن التحقيق والاستيقان]

Ve onun için ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām hazretlerine ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ﴾⁴⁷¹ buyurulduktaki bu suâle cevâben ﴿سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا﴾⁴⁷² buyurdu. Ve dahi ﴿إِنْ تُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبْدَاكَ﴾⁴⁷³ buyurdu ki meşîete emri tefvîz edip de bi’l-küllîyye nefsinı ortadan çıkarmış, çünkü bilir ki kendisi için emrden bir şey yoktur umûrun kâffesi ma‘kulât ve me’lûfât haddinden hâric bir irtibât ile meşîet-i ilâhiyyeye mürtebitlerdir ki ona tahkîk ve istikân ile değil, kıyâs ve hads ve gümân ile hükmetmek mümkün olmaz. İşbu âyât-ı kerîme sûre-i Mâide’nin yüz on dokuzuncu ve yüz yirminci ve yüz yirmi birinci âyetleridir ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Yâd eyle ki Allāhu ta‘ālā, ‘Īsā ‘aleyhi’s-selāma kıyāmette diye ki “Sen nâsa Allāhu ta‘ālādan gayrı beni ve vâlidemi dahi ilâh ittihâz edin dedin miydi?” ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām diye ki “Yâ ilâhî, ilâhiyyette sana şerîk bulunmaktan seni tenzîh ederim ki hakk olmayan sözü söylemek bana lâayık olmaz. Eğer ben o kelâmı demiş olsam sen onu bilirsin, [239] nefsimde i‘lân ve ihfâ eylediğimi bilirsin, ammâ sen zâtında ihfâ edip bana bildirmediğini ben bilmem. Tahkîk sen gâibleri kemâlîyle bilicisin. Ben onlara ancak senin bana emr ettiğın tevhidî ki benim Rabbim ve sizin rabbiniz olan Allāhu ta‘ālāya ‘ibâdet edin dedim ve ben onların mādâm içlerinde oldukça üzerlerine nighbân ve hâllerine murākıb idim, çün beni semāya ref‘le teveffî ettin, sen onların

471 Mâide, 5/116.

472 Mâide, 5/116.

473 “Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” Mâide, 5/118.

üzerlerine rakîb ve hâzır ve ahvâllerine nâzır ve cümle benim ve onların makâlesine muttalî‘ ve a‘mâllerine murākıbsın. Eğer sen onlara ‘azâb eder isen onlar senin hükmünde kullarıdır ve eğer onlar tevbe edip ve îmân getirip onları magfîret eder isen tahkîk sen ‘azâb ve ‘ikâba kâdir ve gâlib ve ‘afv ü magfîrete hâkim ve ‘âlimsin.”

[وهذا هو الذي قطع قلوب العارفين إذ الطامة الكبرى هي ارتباط أمرك بمشيئة من لا يبالي بك إن أهلكك فقد أهلك أمثالك ممن لا يحصى ولم يزل في الدنيا يعذبهم بأنواع الآلام والأمراض ويمرض من ذلك قلوبهم بالكفر والنفاق ثم يخلد العقاب عليهم أبد الآباد ثم يخبر عنه ويقول ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًىهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ وقال تعالى ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ الآية فكيف لا يخاف ما حق من القول في الأزل ولا يطمع في تداركه ولو كان الأمر آنفاً لكانت الأطماع تمتد إلى حيلة فيه ولكن ليس إلا التسليم فيه واستقراء خفي السابقة من جلي الأسباب الظاهرة على القلب والجوارح]

Ve kulüb-i ‘ârifini kat‘ eden şey budur, çünkü tāmme-i kübrâ odur ki senin emrin senin helâkine mübālâtı olmayanın meşîetine mürtebittir ki hasr ü ihsâya gelmez. Senin emsâlini hâlik etmiş ve dünyâ envâ‘-ı âlâm u emrâz ile onları ta‘zîb etmekten dahi zâil olmaz ve bununla berâber küfr ve nifâk ile kulûblarını temrîz edip sonra onların üzerlerine ebede’l-âbâda ‘ikâbı dahi muhalled eder de ba‘dehu onun üzerine ihbâr edip buyurur ki ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًىهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾⁴⁷⁴ ve dahi buyurur ki ⁴⁷⁵ ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ Ve böyle olunca ezelde kuldân hakk olunan şeyden nice korkulmaz ve tedârükünde tama‘ olunmaz, yoksa emr ânif olmuş olsaydı itmâ‘-ı beşer onda bir hîleye zafer bulmaya mümtedd olurdu velâkin onda teslîmden gayrı bir çâre yoktur ve dahi kalb ve cevârih üzerine zâhir olan esbâb-ı celiyyeden hafî-i sâbıkayı istikrâ etmekten gayrı dîger bir mecâl yoktur. İşbu âyetlerin birisi ki ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًىهَا﴾ sūre-i Secde’nin on ikinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Eğer biz murâd edeydik her nefse îmân tarafına hidâyeti verirdik velâkin bu hükm bizden sâbit olmuştur ki cinn ü insândan küffârın cem‘iyle cehennemi doldurayım.” Ve ikincisi ki ⁴⁷⁶ ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ sūre-i Hūd’un yüz on yedinci ⁴⁷⁷

474 Secde, 32/13.

475 “Rabbînin, “Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım” sözü kesinleşti.” Hūd, 11/119.

476 Secde, 32/13.

477 “Rabbînin, “Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem insanlardan (suçlularla) dolduracağım” sözü kesinleşti.” Hūd, 11/119.

âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Rabbin celle şānuhu eğer murād edeydi cümle nāsı bir dînde kılarđı, onlar ise yehūd ve nasārā ve mecūs ve sāir edyān-ı muhtelife üzere olmaktan zāil olmazlar meğer Rabbin ta‘ālānın rahmetinden dîn hakkında ittifāk edeler. Onları o ihtilāf için halk etti ki bir fırka cennette ve bir fırka cehennemde ola ve Rabbin celle şānuhunun meleklerine buyurduğı elbette cehennemi cemī‘-i cinn ü nāsın ‘āsîleriyle doldururum kelimesi icrā oluna.”

[فمن يسرت له أسباب الشر وحيل بينه وبين أسباب الخير وأحكمت علاقته من الدنيا فكأنه كشف له على التحقيق سر السابقة التي سبقت له بالشقاوة إذ كل ميسر لما خلق له وإن كانت الخيرات كلها ميسرة والقلب بالكلية عن الدنيا منقطعاً وبظاهره وباطنه على الله مقبلاً كان هذا يقتضي تخفيف الخوف لو كان الدوام على ذلك موثقاً به ولكن خطر الخاتمة وعسر الثبات يزيد نيران الخوف إشعالاً ولا يمكنها من الانطفاء]

Ve kim ki esbāb-ı şerr ona müyesser olur ve kendisiyle esbāb-ı hayr beyninde bir haylûlet vākî‘ olup onun dünyādan ‘alākası muhkem olduysa sanki ‘ale’t-tahkîk şakāveti için ona sebkāt eden sâbıkanın sırrı üzerine keşf olunmuş olur, çünkü herkes ona mahlûk bulunduğı şeye müyesser olur ki âteş için halk olunmuş ise onu âteşe idhāl edecek ef‘ālā müyesser olur ve eğer cennet için halk olunmuş ise idhāl-i cenneti müstelzim olan a‘māla muvaffak ve müyesser olur. Ve çün a‘māl-i hayr kâffesi ona müyesser olur, bi’l-küllîyye kalbi dünyādan munkatı‘ olup zāhir ve bātını ile Allāhu ta‘ālāya mukbil ve müteveccih olur. Eğerçi onun bu hālî tahfîf-i havfa muktezî ise de velākın ‘ale’d-devām bekā ve istimrārı şarttır ve o vechle husulü dahi korkuludur ve hātimenin hatarı dahi ‘azîmdir ve sebāt dahi ‘asîr ve güçtür, işte buralarının korkusu nār-ı havfın parlamasını artırır da itfādan onu mütemekkin etmez.

[وكيف يؤمن بغير الحال وقلب المؤمن بين أصبعين من أصابع الرحمن وإن القلب أشد تقلباً من القدر في غليانها وقد قال مقلب القلوب عز وجل ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ﴾ فأجهل الناس من أمنه وهو ينادي بالتحذير من الأمن ولولا أن الله لطف بعباده العارفين إذ روح قلوبهم بروح الرجاء لاحترقت قلوبهم من نار الخوف فأسباب الرجاء رحمة لخواص الله وأسباب الغفلة رحمة على عوام الخلق من وجه إذ لو انكشف الغطاء لزهقت النفوس وتقطعت القلوب من خوف مقلب القلوب قال بعض العارفين لو حالت بيني وبين من عرفته بالتوحيد خمسين سنة أسطوانة فمات لم أقطع له بالتوحيد لأنني لا أدري ما ظهر له من القلب وقال بعضهم لو كانت الشهادة على باب الدار والموت على الإسلام عند باب الحجرة لا اخترت الموت على الإسلام لأنني لا أدري ما يعرض لقلبي بين باب الحجرة وباب الدار]

Ve tegayyür-i hâlden nice emniyyet olabilir o hâl ile ki mü'minin kalbi Rahmân'ın esâbi'inden iki isbi'in arasındadır ve kalb dahi tekallübde kaynamakta olan çömleğin teflinden daha ziyâde sür'atlidir. Ve ma'a-zâlik mukallibü'l-kulüb buyurmuş ki ⁴⁷⁸ ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ﴾ ya'nî "Allâhın 'azâbı me'mûn değildir." Ve kendisi 'azâbından emîn olmamak için böylece tahzîr edip dururken o ki bu tahzîr ile ma'an ondan emîn olur, elbette o kimse nâsın echelidir ki bu sûrette sarâhaten mefhûm-ı nass-ı celîl ki "'Ale't-tahkîk Rablerinin 'azâbı me'mûn değildir" diye tahzîr ettiği hâlde ona emniyyet etmek eser-i cehl ü nādānî olur. Ve tebâreke ve ta'âlâ 'ârif olan [261] 'ibādına lutf edip gönülleri revh ü recâ ile tervîh etmemiş olsaydı korku âteşinden gönülleri yanıp muhterik olurdu. Kaldı ki esbâb-ı recâ ancak havâss-ı ilâhîye rahmettir ve esbâb-ı gaflet dahi min vechin 'umûm-ı halk üzerine rahmettir, çünkü kapak açılıp örtü kalkmış olsaydı mukallibü'l-kulübün korkusundan gönüller pârelenip mütekattı' olurdu ve nüfûs dahi çıkıp helâk olurdu. Ve ba'zu'l-'ârifin demiş ki "Ben elli senede onu tevhîd üzere bildiğim muvahhid ile benim mâ-beynimde bir ustuvâne hâil olmakla vefât ederse ben ona tevhîd ile kat' etmem, çünkü ben bilmiyorum ki tekallübden ona ne zuhûr etmiştir." Ve ba'zıları demiş ki "Şehâdet menzilin kapısı üstünde olursa ve dîn-i İslâm üzere ölmek dahi hücrenin kapısı üstünde olursa ben dîn-i İslâm üzere vefât etmekliği ihtiyâr ederdim, çünkü hücre kapısıyla menzilin kapısı mâ-beyninde benim kalbime 'arız olacak nesneyi bilemiyorum."

[وكان أبو الدرداء يحلف بالله ما أحد أمن على إيمانه أن يسلبه عن الموت إلا سلبه وكان سهل يقول خوف الصديقين من سوء الخاتمة عند كل خطرة وعند كل حركة وهم الذين وصفهم الله تعالى إذ قال ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾ ولما احتضر سفيان جعل يبكي ويجزع فقبل له يا أبا عبد الله عليك بالرجاء فإن عفو الله أعظم من ذنوبك فقال أو على ذنوبي أبكي لو علمت أنني أموت على التوحيد لم أبال بأن ألقى الله بأمثال الجبال من الخطايا وحكي عن بعض الخائفين أنه أوصى بعض إخوانه فقال إذا حضرني الوفاة فاقعد عند رأسي فإن رأيتني مت على التوحيد فخذ جميع ما أملكه فاشتر به لوزاً وسكراً واثره على صبيان أهل البلد وقل هذا عرس المنفلت وإن مت على غير التوحيد فأعلم الناس بذلك حتى لا يغتروا بشهود جنازتي ليحضر جنازتي من أحب على بصيرة لئلا يلحقني الرياء بعد الوفاة فقال وبم أعلم ذلك فذكر له علامة فرأى علامة التوحيد عند موته فاشترى السكر واللوز وفرقه]

Ve Ebu'd-Derdâ 'aleyhi'r-rahme yemîn edip derdi ki “İnde'l-mevt îmânı selbinden bir kimse emîn olmadı illâ ki 'inde'l-mevt îmânı selb olunmadı” ya'nî kim ki 'inde'l-mevt selb-i îmânından emîn olursa elbette 'inde'l-mevt îmânı selb olunur ki ondan emniyyet etmek câiz değildir diye söyler imiş. Ve dahi Sehl derdi ki “Sıddîkînin korkuları ancak sū-i hâtime-dendir ki her bir hatrada ve her bir harekede ondan havf ederler ve Allāhu ta'ālā ⁴⁷⁹ ﴿وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ﴾ diye vasf ettiği ibād onlardır.” Ve Süfyân-ı Sevri'ye vefât hâzır olduğu vakte feryād u figân ve zârîye başlamış ve ona “Yâ Ebû 'Abdullāh, sen recâyı iltizâm eyle, zîrâ ki Allāhu ta'ālânın 'afvı senin zünübundan daha ziyâde a'zamdır” denildikte kendisi: “Ben kendi zünubumun üzerine mi ağlıyorum? Ben kendi tevhîd üzerine vefât edeceğimi bilmiş olsaydım Allāhu ta'âlâya hatâyâdan dağ-lar gibi bir evzâr ile mülâkî olmaklığım benim mübâlâtım olmazdı” diye cevâb vermiştir. Ve dahi ba'zu'l-hâyifin üzerine mahkî olup denilmiş ki o zât ba'zı ihvânına vasiyyet edip demiş ki “Bana vefât hâzır olduğu vakte sen benim başımın uçunda otur da eğer tevhîd üzerine vefât ettiğimi görüp mu'âyene ettinse hemân benim cemî'-i mâ-meleki alıp satasın ve esmâ-nıyla bâdem ve şeker alıp ehl-i beledin çocukları üzerlerine nesr edip “İşte bu boşanıp kurtulmuş olan adamın düğünüdür!” diye şâdumânî emâresi göster ve eğer gayr-i tevhîd üzere onun öldüğünü görür isen halk aldanıp cenâzeye hâzır olmamak için hemân 'âleme haber verip onları âgâh eyle tâ ki huzûr-ı cenâzeyi seven kimse 'alâ-basîretin hâzır olsun da bu hâlin ketm ü ihfâsıyla ba'de'l-vefât bana riyâ lâhık olmasın!” Ve o dahi: “Ben bunu ne ile bileyim?” deyince ona bir 'alâmet zikr etmiş ve o dahi mevti 'inde o 'alâmeti görünce bâdem ve şeker alıp dağıtmıştır.

[وكان سهل يقول المريد يخاف أن يتلى بالمعاصي والعارف يخاف أن يتلى بالكفر وكان أبو زيد يقول إذا توجهت إلى المسجد فكأن في وسطي زناراً أخاف أن يذهب بي إلى البيعة وبيت النار حتى أدخل المسجد فينقطع عني الزنار فهذا لي في كل يوم خمس مرات وروي عن المسيح عليه الصلاة والسلام أنه قال “يا معشر الحواريين أنتم تخافون المعاصي ونحن معاشر الأنبياء نخاف الكفر” وروي في أخبار الأنبياء “أن نبياً شكى إلى الله تعالى الجوع والقمل والعري سنين وكان لباسه الصوف فأوحى الله تعالى إليه عبيدي أما “رضيت أن عصمت قلبك أن تكفر بي حتى تسألني الدنيا“ فأخذ التراب فوضعه على رأسه وقال “بلى قد رضيت يا رب فاعصمني من الكفر“ فإذا كان خوف العارفين مع رسوخ أقدامهم وقوة إيمانهم من سوء الخاتمة فكيف لا يخافه الضعفاء]

Ve dahi Sehl derdi ki “Mürîdin korkusu ibtilâ-yı me‘âsîdendir ya‘nî ma‘siyete uğramaktan korkar ve ‘ârifin korkusu ibtilâ-yı küfrdendir ya‘nî kürf ile mübtelâ olmaktan havf eyler.” Ve Ebû Yezîd derdi ki “Ben her gün mescide teveccüh ettiğimde sanki benim belimde bir zünnâr var ki beni beytü'n-nâr ve kiliseye götürmekten korkardım tâ ki mescide dâhil olup da benden o zünnâr munkatı‘ olur ve bu hâl bana her günde beş kerredir” ki bu mefhûm dahi havf-ı ‘ârifin ibtilâ-yı küfrden olduğuna delîldir. Ve dahi ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm üzerine mervî olup demiş ki ⁴⁸⁰“يا معشر الحواريين أنتم تخافون المعاصي ونحن معاشر الأنبياء نخاف الكفر” ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfi: “Ey ma‘şer-i havâriyyîn, siz me‘âsîden korkarsınız ve biz ki ma‘âşir-i enbiyayız, biz küfrden korkarız.” Ve dahi ahbâr-ı enbiyâda mervî olmuş ki bir peygamber, Allâhu ta‘âlâya açlıktan ve bittin ve çıplaklıktan nice senelerde şekvâ etmiş, onun câme ve libâsı peşmîne idi. Allâhu ta‘âlâ ona vahy edip buyurmuş ki ⁴⁸¹“أما رضيت أن عصمت قلبك أن تكفر بي حتى تسألني الدنيا” ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Sen ey benim kulum, bana küfr etmekten senin kalbini ma‘sum ettiğime sen râzî olmadın mı tâ ki sen dünyâyı benden dilersin?” Ve o dahi der-‘akab toprağı alıp başına dökmüş ve ⁴⁸¹“بلى قد” demiş ya‘nî “Belâ, ben râzî oldum. Sen ey benim Rabbim, hemân beni küfrden ma‘sum eyle buyurmuş.” Ve böyle olunca zümre-i ‘ârifin kuvve-i îmân ve rûsûh-ı pây ve sebât-ı akdâmlarıyla berâber sū-i hâtimededen korkuları bu mertebede olunca artık zümre-i zu‘afâ ve zebûnân nice sū-i hâtimededen korkmazlar ya‘nî elbette [262] onlar daha ziyâde havf etmek gerektir.

[ولسوء الخاتمة أسباب تتقدم على الموت مثل البدعة والنفاق والكبر وجملة من الصفات المذمومة ولذلك اشتد خوف الصحابة من النفاق حتى قال الحسن لو أعلم أنني برئ من النفاق كان أحب إلي مما طلعت عليه الشمس وما عنوا به النفاق الذي هو ضد أصل الإيمان بل المراد به ما يجتمع مع أصل الإيمان فيكون مسلماً منافقاً وله علامات كثيرة قال صلى الله عليه وسلم “أربع من كن فيه فهو منافق خالص وإن صلى وصام وزعم أنه مسلم وإن كانت فيه خصلة منهم ففيه شعبة من النفاق حتى يدعها من إذا حدث كذب وإذا وعد أخلف وإذا ائتمن خان وإذا خاصم فجر وفي لفظ آخر وإذا عاهد غدر”]

Ve sū-i hâtîme için birtakım esbâb vardır ki ölüm üzerine mütakaddim olurlar ki bid‘at ve nifâk ve kibr ve sıfât-ı mezmûmeden bir cümle sıfât-ı rediyye gibi ve onun için nifâktan sahâbe-i kirâmın havfı müştedd oldu, hattâ Hasan ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Nifâktan berî ve pāk olduğumu

480 Kûtu'l-Kulûb, 1/379.

481 Kûtu'l-Kulûb, 1/379.

ben bilmiş olsaydım dünyâda rûy-i zemînde olup da üzerine güneş tulû‘ eden nesne cümlesi bana mülk olmaktan daha ziyâde hoş vâcib idi.” Ve bu nifâktan asl-ı îmânın zıddı olan nifâkı murâd etmemişler, ancak asl-ı îmân ile müctemi‘ bulunan nifâkı murâd etmişler ki onunla münâfık bir müslin olur. Ve ona pek çok ‘alâmetler vardır ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki **“أربع من كن فيه فهو منافق وإن صلى وصام وزعم أنه مسلم وإن كان فيه خصلة منهم ففيه شعبة من النفاق حتى يدعها من إذا حدث كذب وإذا وعد أخلف وإذا ائتمن خان وإذا خاصم فجر”**⁴⁸² ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Dört şey vardır ki her kimde bulundularsa hâlis münâfık odur ki velev ki namâz kılıp sıyâm eder de kendisini müslim zu‘m eyler. Ve eğer yalnız bir haslet ondan bulunduy- sa o kimsede onu terk edinceye nifâktan bir haslet vardır ki kim ki tahdîs ederse yalan söyler de kizb eder ve va‘d ederse halef eder ya’nî va‘dini incâz etmez ve emniyyet olunursa hıyânet eder ve muhâsame ederse fücûr eder” ki haddi meşrû‘ mukâbele-i misliyyeyi ta‘addî ve tecâvüz eyler. Ve âher bir lafzda gelmiş ki **“وإذا عاهد غدر”** ya’nî “‘Ahd ederse gadr eder.” İşte bunlar o ki bu dört haslet câmi‘ olur, mahz-ı münâfıktır ve o ki bu dört has- letten yalnız bir haslete hâvîdir, o bir hasleti terk edinceye kadar nifâktan onda bir haslet bulunmuş olur.

[وقد فسر الصحابة والتابعون النفاق بتفاسير لا يخلو عن شيء منه إلا صديق إذ قال الحسن إن من النفاق اختلاف السر والعلانية واختلاف اللسان والقلب واختلاف المدخل والمخرج ومن الذي يخلو عن هذا المعاني بل صارت هذه الأمور مألوفة بين الناس معتادة ونسى كونها منكر الكلية بل جرى ذلك على قرب عهد بزمان النبوة فكيف الظن بزماننا حتى قال حذيفة رضي الله تعالى عنه إن كان الرجل ليتكلم بالكلمة على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم فيصير بها منافقاً إني لأسمعها من أحدهم في اليوم عشر مرات وكان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقولون إنكم لتعملون أعمالاً هي أدق في أعينكم من الشعر كنا نعدها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم من الكبائر]

Ve sahābe ve tābī‘īn nifākı birtakım tefāsīr ile tefsīr etmişler ki sıd-
dīkīnden gayrı dīger bir kimse ondan hālī olamaz, çünkü Hasan-ı Basrī de-
miş ki “İhtilāf-ı sır u ‘alānīyet ve ihtilāf-ı kalb ü lisān ve ihtilāf-ı medhal u
mahrec nifaktandır.” Ve bu ma‘ānīden hālī olan kimdir, belki beyne’n-nās
bunlar umūr-ı me‘lūfe vü mu‘tāde olup münker olduđu bi’l-küllīyye nisyān
olunmuştur, belki ‘asr-ı Hazret-i Peygamberī’den karīb olan bir zamānda
cārī oldu. ve o zamānda cārī olunca bizim zamānımıza zann nice olur? Hat-
tā Huzeyfe ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “‘Ahd-i Hazret-i Risālet-penāhi’de
onun tekellümüyle mütekellimi münāfık ‘add olunagelen kelimeyi ben si-

482 Buhārī, 1/16, no: 34; Müslim, Īmān, 25, 1/78, no: 58; *Musnedu Ahmed*, 11/380, no: 6768.

zin birinizden günde on kerre istimâ' ederim." Ve dahi ashâb-ı peygamberî buyururlardı ki "Siz tahkîkan birtakım işleri işlerseniz ki sizin gözünüzde kıldan daha ziyâde ince cüz'î ve lâ şey gelir, hâlbuki biz onu 'ahd-i Hazret-i Risâlet-penâhî'de kebâirden sayardık."

[وقال بعضهم علامة النفاق أن تكره من الناس ما تأتي مثله وأن تحب على شيء من الجور وأن تبغض على شيء من الحق وقيل من النفاق أنه إذا مدح بشيء ليس فيه أعجبه ذلك وقال رجل لابن عمر رحمه الله إنا ندخل على هؤلاء الأمراء فنصدقهم فيما يقولون فإذا خرجنا تكلمنا فيهم فقال كنا نعد هذا نفاقاً على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وروي أنه سمع رجلاً يذم الحجاج ويقع فيه فقال رأيت لو كان الحجاج حاضراً أكنت تتكلم بما تكلمت به قال لا قال كنا نعد هذا نفاقاً على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وروي أنه سمع رجلاً يذم الحجاج ويقع فيه فقال رأيت لو كان الحجاج حاضراً كنت تتكلم بما تكلمت به قال لا قال كنا نعد هذا نفاقاً على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم]

Ve ba'zu'l-'ulemâ demişler ki "Nifâkın 'alâmeti odur ki halktan senin ettiğin nesnenin mesîlini kerh etmektir ve cevr üzere sevmek ve Hakk'tan bir şey üzerine bugz etmektir." Ve dahi denilmiş ki "Eğer onda olmayan bir vasf ile adam medh olunur da kendisi dahi o medhten hoşnûd ve memnûn olur da beğenirse o dahi nifâktandır." Ve bir kimse, 'Abdullâh b. 'Ömer b. el-Hattâb'a demiş ki "Biz şol ümerâ üzerine girip söyledikleri sözlerde onları tasdik ediyoruz ve çün yanlarından çıkarız, onlarda tekellüm edip zemm ediyoruz." İbn 'Ömer demiş ki "Biz 'ahd-i risâlet-penâhîde bunu nifâk 'add ederdik." Ve dahi rivâyet olunur ki İbn 'Ömer 'aleyhi'r-rıdvân bir adamdan Haccâc-ı Zâlim'in zemmini işittikte o kimseye demiş ki "Sen ne görürsün ki âyâ Haccâc hâzır olmuş olsaydı bile sen bunu tekellüm eder miydin?" Ve o kimse "yok" deyince o dahi: "Biz bunu 'ahd-i Hazret-i Risâlet-penâhî'de nifâk 'add ederdik" demiş.

[وأشده من ذلك ما روي إن نفراً قعدوا عند باب حذيفة ينتظرونه فكانوا يتكلمون في شيء من شأنه فلما خرج سكتوا جاء منه فقال تكلموا فيما كنتم تقولون فسكتوا فقال كنا نعد هذا نفاقاً على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وهذا حذيفة كان قد خص بعلم المنافقين وأسباب النفاق وكان يقول إنه يأتي على القلب ساعة يمتلئ بالإيمان حتى لا يكون للنفاق فيه مغرر إبرة ويأتي عليه ساعة يمتلئ بالنفاق حتى لا يكون للإيمان فيه مغرر إبرة]

Ve bundan en ziyâde eşedd olan şey odur ki işbu mervî olan şeydir ki bir cemâ'at, Huzeyfe 'aleyhi'r-rıdvân kapısı üstünde oturup onu intizâr ederler iken onun şe'ninde bir şeyden dolayı tekellüm ederler idi. Ve çün kendisi onların üzerlerine çıkıp hânedan hâric oldu, ondan utanıp sükût

ettiler. O dahi: [263] “Siz söylemekte olduğunuz kelâmınızı söyleyiniz” dedikte onlar cevâb veremeyip sükût etmişler. Ve Huzeyfe dahi: “Biz bunu ‘ahd-i Hazret-i Risâlet-penâhî’de nifāk ‘add ederdik” diye üzerlerine inkâr etmiş. Ve bu Huzeyfe ‘aleyhi’r-rıdvân ‘ilm-i münâfıkîn ile esbâb-ı nifākın ma‘rifeti ile mahsûs olmuş idi ya’nî münâfıklar kimler olduklarının ‘ilmi ile mahsûs olmuştu ki kâffe-i münâfıkîn ve esbâb-ı nifākı bilirdi ve kendisi derdi ki “Kalb üzerine bir sâ‘at gelir ki îmân ile dolup mālāmāl olur ki içinde nifāk için bir iğne batacak yer kalmaz ve bir sâ‘at gelir ki nifaktan mümtelî olup dolar ki îmân için içinde bir iğne batacak yer kalmaz.”

[فقد عرفت بهذا أن خوف العارفين من سوء الخاتمة وأن سببه أمور تتقدمه منها البدع ومنها المعاصي ومنها النفاق ومتى يخلو العبد عن شيء من جملة ذلك وإن ظن أنه خلا عنه فهو النفاق إذ قيل من أمن النفاق فهو منافق وقال بعضهم لبعض العارفين إنني أخاف على نفسي النفاق فقال لو كنت منافقاً لما خفت النفاق فلا يزال العارف بين الالتفات إلى السابقة والخاتمة خائفاً منهما ولذلك قال صلى الله عليه وسلم العبد “المؤمن بين مخافتين بين أجل قد مضى لا يدري ما الله صانع فيه وبين أجل قد بقي لا يدري ما الله قاض فيه فوالذي نفسي بيده ما بعد الموت من مستعجب ولا بعد الدنيا من دار إلا الجنة أو النار“ والله المستعان]

İşte bu beyân ve teşrîh ile sen bilip anladın ki ‘ârifînin havfleri sū-i hâtimedendir. Ve onun sebebi dahi ‘inde’l-vefât ve fi’l-hayât insāna müte-kaddim olunan umûrdur ki bida‘ ve me‘āsî ve nifāk dahi o umûrdandır. Ve insān ne vakt kendisi bunların cümlesinden hālî olabilir ve eğer ondan hālî kaldığını zann edip de böylece bir zu‘m ederse işte nifāk odur, çünkü denilmiş ki kim ki nifaktan emîn olursa o kimse münâfıktır. Ve ba‘zu’s-sulehâ, ba‘zu’l-‘ârifine demiş ki “Ben kendi nefsim üzerine nifaktan korkarım!” O ‘ârif: “Sen münâfık olmuş olsaydın nifaktan korkmazdın!” diye cevâb vermiş. Mâ-hasal ‘ârif olan kimse sâbıkânın iltifâtı ile hâtimenin havfı beyninden zâil olmaz da ikisinden hemîşe havf eder ve onun için ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “المؤمن بين مخافتين بين أجل قد مضى لا يدري ما الله صانع فيه وبين أجل قد بقي لا يدري ما الله قاض فيه فوالذي نفسي بيده ما بعد الموت من مستعجب ولا بعد الدنيا من دار إلا الجنة أو النار“⁴⁸³ ki hülâsa-i meâl-i şerfî: “‘Abd-i mü’min iki mehâfenin beynindedir ki geçip mazy eden ecel ile geriye kalıp henüz münkazî olacak ecelin mehâfeleri arasında durur. Bilmez ki zamân-ı mâzî-de işlediği cürm ü kusûru için Allâhu ta‘âlâ ona ne işleyecek, ona magfîret edip de günâhını bağışlayacak mıdır yoksa onunla mu‘âkabe edip de onu mu‘azzeb edecek midir ve gelecek zamânda dahi Allâhu ta‘âlâ onun üzerine ne kazâ ettiğini bilmez de zünüb-ı kebâir ve sū-i hâtimedenden korkar. Ve

o ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla yemîn edip kasem ederim ki ölümden sonra bir müsta'tib yoktur ve dünyâdan sonra cennet ve nârdan gayrı dîger bir dâr dahi yoktur.” Vallâhu'l-müste'ân.

Beyānu Manā Sūi'l-Hātimeti

[بيان معنى سوء الخاتمة]

[فإن قلت إن أكثر هؤلاء يرجع خوفهم إلى سوء الخاتمة فما معنى الخاتمة فاعلم أن سوء الخاتمة على رتبتين إحداهما أعظم من الأخرى فأما الرتبة العظيمة الهائلة فإن يغلب على القلب عند سكرات الموت وظهور أهواله إما الشك وإما الجحود فتقبض الروح على حال غلبة الجحود أو الشك فيكون ما غلب على القلب من عقدة الجحود حجاباً بينه وبين الله تعالى أبداً وذلك يقتضي البعد الدائم والعذاب المخلد]

Ve sū-i hātime ma'nāsının beyānı ise o dahi işbu mebhasıtır. Şöyle ki sen eğer dedin ki “Bunların en çoklarının havfı sū-i hātimeye rāci' olur, sū-i hātimenin ma'nası nedir?” İşte burasını dahi sen şöylece bil ki sū-i hātime iki mertebe üzeredir ki onların biri dîgerinden a'zamdır. Ve en ziyāde muhavvif ve rütbesi a'zam olan sū-i hātime odur ki sekerāt-ı mevt katında ve ehvālinin zuhūrunda yâ şekk veyāhūd cühūd hāli kalbe galebe eder de 'ukde-i cühūddan kalbe gālib olan şey onunla Allāhu ta'ālānın beyninde bir hicāb-ı ebedî olur ve o şey bu'd-ı dāim ve 'azāb-ı muhalledi iktizā eder.

[والثانية وهي دونها أن يغلب على قلبه عند الموت حب أمر من أمور الدنيا وشهوة من شهواتها فيتمثل ذلك في قلبه ويستغرقه حتى لا يبقى في تلك الحالة متسع لغيره فيتفق قبض روحه في تلك الحال فيكون استغراق قلبه به منكساً رأسه إلى الدنيا وصارفاً وجهه إليها ومهما انصرف الوجه عن الله تعالى حصل الحجاب ومهما حصل الحجاب نزل العذاب إذ نار الله الموقدة لا تأخذ إلا المحجوبين عنه فأما المؤمن السليم قلبه من حب الدنيا المصروف همه إلى الله تعالى فتقول له النار جز يا مؤمن فإن نورك أطفأ لهبي]

Ve mertebe-i sāniye ki onun mā-dūnu olan rütbedir ya'nī mezkūr olan rütbeden aşağıdır, o dahi ölüm vaktinde onu kalbi üzerine umūr-ı dünyādan bir emrin veyā shehvat-ı dünyāviyyeden bir şehvetin muhabbeti gālib gelir ki onun kalbinde mütemessil olup cemī'isini istigrāk eder tā ki o hālette onun dîgerine bir müttesa' kalmaz ve o hālde onun kabz-ı rūhu dahi

ittifâk eder de onun kalbi o sevdiği nesnede müstagrak kalır ve dünyâyâ başı münkes olur da onun yüzü dünyâ cihetine masrûf olur. Ve Hakk celle ve ‘alâdan vech-i mü’min munsarif olduğça hicâb hâsıl olur ve hicâb hâsıl olduğça ‘azâb nâzil olur, çünkü [Allâhu] ta‘âlânın mükade olan âteşi ancak [263] ondan mahcûb olan kesâni alır, yoksa hubb-ı dünyâdan kalbi selîm olup hemmi Allâhu ta‘âlâya masrûf olan mü’mine dokunmaz da ona “Ey mü’min, sen geç, zîrâ senin nûrun benim alev ve lehebimi söndürüp itfâ etmiştir” der.

[فمهما اتفق قبض الروح في حالة غلبة حب الدنيا فالأمر مخطر لأن المرء يموت على ما عاش عليه ولا يمكن اكتساب صفة أخرى للقلب بعد الموت تضاد الصفة الغالبة عليه إذ لا تصرف في القلوب إلا بأعمال الجوارح وقد بطلت الجوارح بالموت فبطلت الأعمال فلا مطمع في عمل ولا مطمع في رجوع إلى الدنيا ليتدارك وعند ذلك تعظم الحسرة إلا أن أصل الإيمان وحب الله تعالى إذا كان قد رسخ في القلب مدة طويلة وتأكد ذلك بالأعمال الصالحة فإنه يمحو عن القلب هذه الحالة التي عرضت له عند الموت فإن كان إيمانه في القوة إلى حد مثقال أخرجه من النار في زمان أقرب وإن كان أقل من ذلك طال مكثه في النار ولو لم يكن إلا مثقال حبة فلا بد وأن يخرج من النار ولو بعد آلاف سنين]

Ve’l-hâsıl hubb-ı dünyânın galebesi hâlinde kabz-ı rûh ittifâk ettikçe emri hatarlıdır, çünkü insân dünyâda her ne hâl üzere yaşamış ise o hâl üzere vefât eder ve ba’d-e’l-mevt kalb için başka bir sıfat iktisâbı mümkün olmaz ya’nî kalbe gâlib gelen sıfata müzâdid diğer bir sıfatın tedârükü mümkün kalmaz, çünkü kulûbda tasarruf etmek ancak a’mâl-i cevârih ile olur ve cevârih ise ölüm ile bâtıl ve mu’attal olmuşlar. Ve bu cihetle a’mâl dahi bâtıl ve mu’attal oldu ki bir ‘amele matma’ yoktur ve bir ‘ameli tedârük etmek için dünyâyâ dönmeye dahi bir matma’ yoktur. İşte o vakte hasret ‘azîm olur, meğer ki îmânın aslı ve Allâhu ta‘âlânın hubbu uzun bir müddette mü’minin kalbinde sâbit olur da a’mâl-i sâliha ile müteakkid olur ki o vakte o şân kalbden işbu hâleti mahv eder ya’nî ‘inde’l-mevt ona ‘arız olan işbu hâleti kalbden mahv eyler ve eğer onun îmanı kuvvette bir miskâlin haddinde olursa akreb-i zamânda onu âteşten ihrâc eder ve eğer bir miskâlin haddinden ekall ise âteşte durması uzar. Ve eğer îmanı ancak bir habbenin miskâlinde ki daha ziyâde değildir o dahi lâbüdd onu âteşten çıkarır velev ki ulûf-ı sinînden sonra ola.

[فإن قلت فما ذكرته يقتضي أن تسرع النار إليه عقيب موته فما باله يؤخر إلى يوم القيامة ويمهل طول هذه المدة فاعلم أن كل من أنكر عذاب القبر فهو مبتدع محجوب عن نور الله تعالى وعن نور القرآن ونور الإيمان بل الصحيح عند ذوي الأبصار ما صحت به الأخبار وهو

أن القبر إما حفرة من حفر النار أو روضة من رياض الجنة وأنه قد يفتح إلى قبر المعذب سبعون باباً من الجحيم كما وردت به الأخبار فلا تفارقه روحه إلا وقد نزل به البلاء إن كان قد شقي بسوء الخاتمة وإنما تختلف أصناف العذاب باختلاف الأوقات فيكون سؤال منكر ونكير عند الوضع في القبر والتعذيب بعده ثم المناقشة في الحساب والافتضاح على ملاء من الأشهاد في القيامة ثم بعد ذلك خطر الصراط وهو ان الزبانية إلى آخر ما وردت به الأخبار فلا يزال الشقي متردداً في جميع أحواله بين أصناف العذاب وهو في جملة الأحوال معذب إلا أن يتغمده الله برحمته]

Ve eğer sen dedin ki senin bu zikr ettiğin şey iktizâ eder ki onun 'akîb-i mevtinde âteş ona müsâra'at ede, âyâ onun gızâyı yevm-i kıyâmete kadar tehirinin hâli nedir ve bu müddet-i tavîlede niçin imhâl olunur der isen onu dahi sen şöylece bil ki 'ale't-tahkîk her kim ki kabrin 'azâbını inkâr eder, o kimse mübtedi'adır, Allâhu ta'âlânın nûrundan ve Kur'ân-ı 'azîmü's-şâ-nın nûrundan ve îmânın nûrundan mahcûbdur, belki basîretli olan ehl-i 'irfân katında sahîh olan şey ancak onunla ahbâr mütesahhah olan şeydir ki kabir-i insân yâ âteşten bir hufre ya'nî bir çukurcuk veyâ riyâz-ı cennetten bir ravzadır. Ve mu'azzeb olan kimsenin kabrine cahîmden yetmiş kapı açılıp feth olunacaktır, nitekim onunla ahbâr vârid olmuştur ve onun rûhu ona müfârakat etmez illâ ki belâ ona nâzil olmaz ya'nî ancak nüzûl-ı belâdan sonra rûhu ona müfârakat eder. Eğer sû-i hâtime ile şakî olmuş ise ancak ihtilâf-ı evkât ile envâ'-ı 'azâbı muhtelif olur ki münker ve nekîrin suâli mezâra vaz' olunduğu vakte olur ve ta'zîb dahi ondan sonra olur ve ba'dehu hesâbda olan münâkaşa 'azâbı vâki' olur ve 'alâ-melei'n-nâs iftizâh ve rûsvâlîği dahi kıyâmette olur ve ondan sonra sıratın hatarı olur ve zebâniyyenin hevânı olur ve böyle böyle tâ ki onunla ahbâr vârid olan kâffe-i 'azâbâtın âhiri olunur. Şakî olan kimse cemî'-i ahvâlinde envâ'-ı 'azâb beyninde mütereddid olmaktan zâil olmaz da onu rahmeti ile Allâhu ta'âlâ tegammüd edinceye dek cümle-i ahvâlinde mu'azzeb olur.

[ولا تظن أن محل الإيمان لا يأكله التراب بل التراب يأكل جميع الجوارح ويبدها إلى أن يبلغ الكتاب أجله فتجتمع الأجزاء المتفرقة وتعاد إليها الروح التي هي محل الإيمان وقد كانت من وقت الموت إلى الإعادة إما في حواصل طيور خضر معلقة تحت العرش إن كانت سعيدة وإما على حالة تضاد هذه الحال إن كانت والعياذ بالله شقية]

Ve dahi sen sakın zann etme ki mahall-i îmân hâk ile çürür de onu toprak ekl eder. Toprak ancak cemî'-i cevârihi yiyip dağıtır tâ ki kitâb eceline bâlig olur da eczâ-yı müteferrika bilikip mahall-i îmân olan rûh ona 'avdet eder ki mahall-i îmân olan rûh toprakta çürümez, ancak ölümün sâ'atinden

yâ yeşil kuşların havsalarında olup da o kuşlar dahi 'arşın altında asılı durur eğer sa'îde olur ise veyâhüd bu hâle müzâdedet eden bir hâl üzere bulunur ki el-'iyâzu billâhi ta'âlâ eğer şakî ise, hemân ölümü sâ'atından bu hâlet-i ulânın zıddı olan hâlette durur tâ ki i'âde ve haşr oluna.

[فإن قلت فما السبب الذي يفضي إلى سوء الخاتمة فاعلم أن أسباب هذه الأمور لا يمكن إحصاؤها على التفصيل ولكن يمكن الإشارة إلى مجامعها أما الختم على الشك والجهود فينحصر سببه في شيئين أحدهما [265] يتصور مع تمام الورع والزهد وتمام الصلاح في الأعمال كالمبتدع الزاهد فإن عاقبته مخاطرة جداً وإن كانت أعماله صالحة ولست أعني مذهباً فأقول إنه بدعة فإن بيان ذلك يطول القول فيه بل أعني بالبدعة أن يعتقد الرجل في ذات الله وصفاته وأفعاله خلاف الحق فيعتقده على خلاف ما هو عليه إما برأيه ومعقوله ونظره الذي به يجادل الخصم وعليه يعول وبه يغتر وإما أخذاً بالتقليد ممن هذا حاله]

Ve eğer sū-i hāttimeye müfzī olan sebep nedir der isen onu dahi sen şöylece bil ki 'ale't-tafsīl işbu umūrun esbānını ihsā etmek mümkün olmaz, onların mecāmī'lerine işāret etmek mümkün olur. Ve şekk ve inkār üzere vukū'a gelen hatm ise onun sebebi iki şeye münhasır olur ki birisi tamām-ı zühd ve vera' ve a'mâlde tamām-ı salāh ile ma'an mutasavver olur ki zāhid-i mübtedi' gibi, zīrā ki onun 'ākıbeti çok hatarlı ve tehlikelidir velev ki onun a'mālī sālih olalar. Ve ben bu sözümle mu'ayyen bir mezhebi kasd etmiyorum ki filān mezheb bid'attır diye tahsīs etmiyorum, çünkü o şeyin beyānı tūl-i makāla dā'idir ya'nī onda söz uzar, belki bid'atten benim murādım ancak o i'tikāddır ki adam, Zāt-ı zū'l-celāl veyā onun sıfāt veyā ef'ālinde hilāf-ı hakk olarak ki bi-hilāf-i mā-hüve 'aleyhi kendi re'yi veyā ma'kulü veyā onun mu'temedi ve māye-i gurūru olup onunla hasmıyla mücādele edegeldiği bir nazarı ile bir nesneyi i'tikād ede veyāhüd hālī böylece olanlardan o i'tikādı telakkī ve kabūl edip husūsāt-ı mezkūrede hakikatının gayrısını zu'm ede.

[فإذا قرب الموت وظهرت له ناصية ملك الموت واضطرب القلب بما فيه ربما ينكشف له في حال سكرات الموت بطلان ما اعتقده جهلاً إذ حال الموت حال كشف الغطاء ومبادئ سكراته منه فقد ينكشف به بعض الأمور فمهما بطل عنده ما كان اعتقده وقد كان قاطعاً به متيقناً له عند نفسه لم يظن بنفسه أنه أخطأ في هذا الاعتقاد خاصة لالتجائه فيه إلى رأيه الفاسد وعقله الناقص بل ظن أن كل ما اعتقده لا أصل له إذ لم يكن عنده فرق في إيمانه بالله ورسوله وسائر اعتقاداته الصحيحة وبين اعتقاده الفاسد فيكون انكشاف بعض اعتقاداته عن الجهل سبباً لبطلان بقية اعتقاداته أو لشكه فيها فإن اتفق زهوق روحه في هذه الخطرة قبل أن يثبت ويعود إلى أصل الإيمان فقد ختم له بالسوء وخرجت روحه على الشرك والعياذ بالله منه]

Ve çün ölüm yaklaşır da ona melekü'l-mevtin nâsiyesi zuhûr eder ve gönül dahi onda meknûz bulunan şey ile muztarib olur, ola ki sekerât-ı mevt hâlinde cehlen i'tikâd ettiği nesnenin butlânı ona münkeşif olur, çünkü ölüm hâli keşf-i gıtâ hâlidir ve mebâdî-i sekerâtı dahi o hâldendir ya'nî ölüm hâлиндendir ki ba'zu'l-umûr onda münkeşif olur ve nâdânî ve cehl ile i'tikâd ettiği nesnenin butlânını gördükçe ya'nî kendi nefsinde onun sıhhatine kat' ile müteyakkin bilip hakk diye zu'm ettiği şey o hâlde gözünde bâtıl oldukça kendi nefsinden zann etmez ki kendisi 'akl-ı nâkıs ve re'y-i fâsidine ilticâsı için yalnız bu i'tikâdda hâssaten hata etmiştir, belki zann eder ki her ne ki i'tikâd etmiş ise kâffesi bunun gibi aslı yoktur, zîrâ ki kendi 'indinde Allâhu ta'âlâya ve Resûl-i kibriyâsına ve i'tikâdât-ı sahîha-i sâiresine olan yakîn ve îmânî ile onun o i'tikâd-ı fâsidinin beyninde sahîh bir fark yok idi. Ve bu cihetle 'an-cehl ba'zı i'tikâdâtının inkişâfı bakiyye-i i'tikâdâtının butlânına veyâhüd onlarda şübhe ve şekk etmekliğine sebep olur ve eğer o hâlde onun hurûc-ı rûhu dahi müttefik olursa ya'nî o hatrada dahi onun vefâtı düşerse ki asl-ı îmâna 'avdet ve onda sebât etmekten evvel vefât edip rûhu çıkarsa işte o hâlde Allâh'a sığındık, ona sū' ile hatm olunmuş olur ve'l-'ıyâzu billâhi minhu şirk üzerine vefât edip müşriken cânı çıkmış olur.

[فهؤلاء هم المرادون بقوله تعالى ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾ وبقوله عز وجل ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾]

Ve tebâreke ve ta'âlânın ⁴⁸⁴ ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾ ⁴⁸⁵ ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾ kavlı ile murâd olunan ziyânkârân ve magrûrân dahi işte bunlardır ki ⁴⁸⁶ ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾ nass-ı celîli sûre-i Zümer'in kırk dördüncü âyetindendir ve o âyet-i kerîmenin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Eğer yer yüzünde olan eşyânın cemî'i ve onunla onun misli dahi kâfirlerin olsa kıyâmette şiddet-i 'azâbdan halâsları için onları fedâ ederlerdi. Dûnyâda zann ve hesâblarında olmayan 'azâb onlara zâhir olur.” Ve dahi ⁴⁸⁷ ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا﴾

484 “Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılına çıkmıştır.” Zümer, 39/47.

485 “(Ey Muhammed!) De ki: “Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?” Kehf, 18/103-104.

486 “Artık, hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından karşılına çıkmıştır.” Zümer, 39/47.

487 “(Ey Muhammed!) De ki: “Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?” Kehf, 18/103-104.

nass-ı ‘ālîsi dahi sûre-i Kehf’in yüz dördüncü âyetindendir ki bunun ve yüz beşinci âyetin hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki “Yâ Muhammed, de ki ‘amellerinde ziyân edenleri size haber vereyim mi? Onlar şol kimselerdir ki onların hayât-ı dünyâda iyi gösterdikleri haml ve sa’yleri zâyî‘ ve bâtil oldu, hâlbuki onlar işlerini hakk üzere ahsen etmişler zann ederler.”

[وكمأ أنه ينكشف في النوم ما سيكون في المستقبل وذلك بسبب خفة أشغال الدنيا عن القلب فكذلك ينكشف في سكرات الموت بعض الأمور إذ شواغل الدنيا وشهوات البدن هي المانعة للقلب من أن ينظر إلى الملكوت فيطالع ما في اللوح المحفوظ لتكشف له الأمور على ما هي عليه فيكون مثل هذه الحال سبباً للكشف ويكون الكشف سبب الشك في بقية الاعتقادات وكل من اعتقد في الله تعالى وفي صفاته وأفعاله شيئاً على خلاف ما هو به إما تقليداً وإما نظراً بالرأي والمعقول فهو في هذا الخطر والزهد والصلاح لا يكفي لدفع هذا الخطر بل لا ينجي منه إلا الاعتقاد الحق]

Ve uykuda ya’nî ‘âlem-i ma’nâda kalb üzerine eşgâl-i dünyeviyyenin hiffeti sebebiyle ezmân-ı müstakbelde olacak nesne kalb-i insâna münkeşif olduğu gibi sekerât-ı mevtte dahi ba’zı umûr ona münkeşif olur, çünkü ümmü’l-kitâbda ya’nî levh-i mahfûzda müsebbet olan umûr ‘alâ-mâ hiye ‘aleyhi ona münkeşif olmak için melekûta nazar ve levha mütâla’a etmekten kalbi men’ eden şey ancak şehvât-ı beden ve şevâgıl-ı dünyâdır ve bu cihetle bu gibi hâlet keşfe sebep olur ve keşf dahi bakîyye-i i’tikâdâtta vukû’-ı şekke sebep olur. Ve her kim ki Allâhu ta’âlânın zâtında [266] veyâ onun sıfat veyâ ef’âlinde kendi re’y ve ‘aklıyla veyâhüd âherine taklîd ve ittibâ’ıyla bir nesneyi ki onun üzerinde bulunduğu hakîkatin hilâfı üzere i’tikâd ederse elbette o kimse işbu tehlike ve hatardadır ve zühd ü salâh işbu hatarın def’ine kâfî olamaz, ancak i’tikâd-ı hakk ondan necât verir.”

[والبله بمعزل عن هذا الخطر أعني الذين آمنوا بالله ورسوله واليوم الآخر إيماناً مجملاً راسخاً كالأعراب والسوادية وسائر العوام الذين لم يخوضوا في البحث والنظر ولم يشعروا في الكلام استقلالاً ولا صغوا إلى أصناف المتكلمين في تقليد أقاويلهم المختلفة ولذلك قال صلى الله عليه وسلم “أكثر أهل الجنة البله ولذلك منع السلف من البحث والنظر والخوض في الكلام والتفتيش عن هذه الأمور وأمروا الخلق أن يقتصروا على أن يؤمنوا بما أنزل الله عز وجل جميعاً وكل ما جاء من الظواهر مع اعتقاد نفى التشبيه ومنعهم عن الخوض في التأويل لأن الخطر في البحث عن الصفات عظيم وعقباته كثورة ومسالكه وعرة والعقول عن درك جلال الله تعالى قاصرة وهداية الله تعالى بنور اليقين عن القلوب بما جبلت عليه من حب الدنيا محجوبة وما ذكره الباحثون ببضاعة عقولهم مضطرب ومتعارض والقلوب لما ألقى إليها في مبدأ النشأة ألفه وبه متعلقة والتعصبات الثائرة بين الخلق مسامير مؤكدة للعقائد الموروثة أو المأخوذة بحسن الظن من المعلمين في أول الأمر]

Ve zümre-i bülehâ işbu hatardan bertarafırlar ya'nî eblehân bu tehlikeden ba'îd ve ma'zûl bir yerdedirler. Ve bülehâdan murâd ancak şol ki şol kimselerdir ki Allâhu ta'âlâya ve resûlüne ve yevm-i âhire mücmel ve râsih ve kavî ve sâbit bir îmân ile îmân etmişler ki gürûh-ı sevâdiyye ve a'râb gibi ve bahs ve nazarda havz etmeyen ve istiklâlen kelâma şurû' eylemeyen ve ekâvîl-i muhtelifelerinde asnâf-ı mütekellimîne isgâ etmeyen 'avâmm-ı sāire gibi adamlardır ve onun için 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "أكثر" ⁴⁸⁸ "أهل الجنة البله" ya'nî "Ehl-i cennetin ekseri ile ebleh olanlardır." Ve onun için selef-i sâlihîn bahs ve nazar ve kelâmda havz ve bu gibi umûrun üzerine teftîş eylemekten men' etmişler ve Allâhu ta'lânın inzâl ettiği şey ile nefy-i teşbîh i'tikâdıyla ma'an zavâhirden gelen nesne üzerine bi'l-iktisâr cemî'-i menzilâta îmân etmek için halka emr ettiler ve tevîlde havz etmekten dahi halkı men' eylediler, çünkü bahs-i sıfâtta olan hatar 'azîmdir ve onun 'akabeleri güç ve meşakkatli olup çok sa'bû'l-mürûrdur ve onun mesâliki dahi düşvârdır ve celâl-i ilâhînin idrâkinden 'ukûl-i beşer kâsıradır ve hubb-ı dünyâdan mecbûl ve meftûr bulunduğu nesne ile kulûb-i nâs dahi nûr-ı yakîn ile olan hidâyet-i rabbâniyyeden mahcûblardır ve 'ukûllerinin bizâ'a ve sermâyelerine göre bahs edicilerin zikr ettikleri ekâvîl dahi muhtarib ve müte'arızlardır ve ibtidâ-yı neşv ü nemâsında kulûba ilkâ olan nesneye gönüllerin ta'alluku ve o nesneye ülfet edici olduğu dahi bî-imtirâdır ve beyne'l-halk sâir olan ta'assubât dahi mûris veyâ evvel-i emrde hüsn-i zann ile mu'allimlerden mehûz olan 'akâide müekkid ve muhkem mihlardır.

[ثم الطباع بحب الدنيا مشغوفة وعليها مقبلة وشهوات الدنيا بمخنقتها آخذة وعن تمام الفكر صارفة فإذا فتح باب الكلام في الله وفي صفاته بالرأي والمعقول مع تفاوت الناس في قرائحهم واختلافهم في طبائعهم وحرص كل جاهل منهم على أن يدعي الكمال أو الإحاطة بكنه الحق انطلقت ألسنتهم بما يقع لكل واحد منهم وتعلق ذلك بقلوب المصغين إليهم وتأكد ذلك بطول الألف فيهم فانسد بالكلية طريق الخلاص عليهم فكانت سلامة الخلق في أن يشتغلوا بالأعمال الصالحة ولا يتعرضوا لما هو خارج عن حد طاقتهم]

Sonra tıbâ'-ı beşeriyye hubb-ı dünyâ ile meşgûf ve âşüfte ve dünyâya mukbil ve müteveccih olup şehvât-ı dünyâ dahi onun muhannak yerine ya'nî gıtlak ve boğazına alıcı ve temâm fikrden onu sarf edici olduğundan vaktâ ki Zât-ı zü'l-celâlde veyâhüd onun sıfâtında re'y ve ma'kûl ile tekel-

lüm etmek kelâmın kapısı açılır ve o hâl ile ki nâs karâyihlerinde mütefâvit ve tıbâ'larında muhtelifler olup onların her bir câhilleri kendi nefsi kemâlini iddiâ etmeye harîs ve küh-i hakka ihâta edegeldiğini bildirmeye dahi mecbûr bulunurlar, artık her biri ona vâki' olan nesne ile lisânı açılıp mün-talık olur ve onlara ısgâ edenlerin kalblerine dahi ta'alluk eder de onlarda tûl-i ilf ile o 'akîde müteekkîd olur ve binâen 'aleyh onların üzerlerine tarîk-i halâs külliyyen kapanıp münsedd olur. Ve halkın selâmeti ise ancak a'mâl-i sâliha ile iştigâl edip de onların hadd-i kudret ve tâkatlerinden hâric bir şeye ta'arruz etmemektedir.

[ولكن الآن قد استرخى العنان وفشا الهذيان ونزل كل جاهل على ما وافق طبعه بظن وحسبان وهو يعتقد أن ذلك علم واستيقان وأنه صفو الإيمان ويظن أن ما وقع به من حدس وتخمين علم اليقين وعين اليقين ولتعلمن نبأه بعد حين وينبغي أن ينشد في هؤلاء عند كشف الغطاء

أحسنت ظنك بالأيام إذ حسنت ... ولم تخف سوء ما يأتي به القدر
وسالمتك الليالي فاغتررت بها ... وعند صفو الليالي يحدث الكدر

Velâkin bizim zamânımızda 'inân-ı kelâm gevşenip müsterhî olmuş ve hezeyân ve türrehât sühan-ı fâşî olmuş ve her bir nâdân zann ve gümân ile tab'ının muvâfıkı bulunan nesneye nüzûl edip ve o şeyi 'ilm ve istikân bilip imânın safvı olduğuna i'tikâd eder ve hads ve tahmîn ile bulup ona vâki' olan şeye 'ilm-i yakîn ve 'ayn-ı yakîni zann eder velâkin tahkîkan ba'de-hîn onun hayrını bileceksin. Keşf-i gıtâ hengâmında bunların şe'nle-rinde işbu rubâ'î inşâd olunmak gerektir: [265]

أحسنت ظنك بالأيام إذ حسنت ... ولم تخف سوء ما يأتي به القدر
وسالمتك الليالي فاغتررت بها ... وعند صفو الليالي يحدث الكدر

ki hülâsa-i mahsûlû: “Günlerin güzel olunca sen dahi eyyâma hüsn-i zann ettikte kaderin getireceği şeyden korkmadın ve gecelerle müsâleme ettin, hâlbuki onunla sen aldandın ki leyâlînin safvı 'inde keder hâdis olur.”

[واعلم يقيناً أن كل من فارق الإيمان الساذج بالله ورسوله وكتبه وخاض في البحث فقد تعرض لهذا الخطر ومثاله مثال من انكسرت سفينته وهو في ملتزم الأمواج يرميه موج إلى موج فربما يتفق أن يلقيه إلى الساحل وذلك بعيد والهلاك عليه أغلب وكل نازل على عقيدة تلقفها من الباحثين ببضاعة عقولهم إما مع الأدلة التي حرروها في تعصباتهم أو دون الأدلة فإن كان شاكاً فيه فهو فاسد الدين وإن كان واثقاً فهو آمن من مكر الله مغتر بعقله الناقص وكل خائض في البحث فلا ينفك عن هاتين الحالتين إلا إذا جاوز حدود المعقول إلى نور المكاشفة

الذي هو مشرق في عالم الولاية والنبوة وذلك هو الكبريت الأحمر وإني يتيسر وإنما يسلم عن هذا الخطر البله من العوام أو الذين شغلهم خوف النار بطاعة الله فلم يخوضوا في هذا الفضول فهذا أحد الأسباب المخطرة في سوء الخاتمة]

Ve dahi sen bil ki 'ale't-tahkîk her kim ki Allâhu ta'âlaya ve onun rûsûl ve kütübüne olan î mân-ı sâzecedden müfârakat edip bahse havz eder, işbu hatara ta'arruz etmiş olur ve onun misâli şol kimsenin misâlidir ki süvârî olduğu sefîne deryâ içinde kırılıp kendisi dalga ve emvâcın mültevatımlarına düşmüş ki onu mevcden mevce atılıp gider ve mümkün ki ittîfâkî olarak bir mevce onu sâhile ilkâ eder ve o dahi 'akldan ba'îdcedir ki fi'l-gâlib bu gibi bir hâle giriftâr olan kimse hâlik olur. Ve her bir kimse ki bir 'akîdeye nâzil olmuş ki o 'akîdeyi bahs edicilerden telakkuf ve ahz etmiştir ve onlar dahi bizâ'a-i 'ukûlleriyle o 'akîdeyi ittîhâz edip ta'assubâtlarında muharrer olan edille ile ma'an ona ilkâ etmişler veyâhüd edillesiz olarak onu telakkî etmiştir, eğer onda şekk edici ise lâ-mahâle fâsidü'd-dîn olur ve eğer ona vâsik ve mu'temid ise o hâlde Allâhu ta'âlânın mekrinden emniyyet edici olur ve 'akl-ı nâkısına mugterrdir. Ve bahste havz eden her bir hâiz işbu iki hâletten münfekk olamaz meğer ki 'âlem-i velâyet ü nübüvvette müşrik olan nûr-ı mükâşefeye hudûd-ı ma'kûlden geçip tecâvüz etmiş ola, o dahi kibrit-i ahmerdir, ismi var cismi yoktur ve nerede müteyessir olur? Kaldı ki işbu hatardan ancak havf-ı âteş ile Allâhu ta'âlânın tâ'âtına iştigâlleri bu gibi fuzûla havz etmekten men' etmiş olan eblehân-ı 'avâm sâlim olurlar. İşte sū-i hâtimenin esbâb-ı muhtırasının birisi budur.

[وأما السبب الثاني فهو ضعف الإيمان في الأصل ثم استيلاء حب الدنيا على القلب ومهما ضعف الإيمان ضعف حب الله تعالى وقوي حب الدنيا فيصير بحيث لا يبقى في القلب موضع لحب الله تعالى إلا من حيث حديث النفس ولا يظهر له أثر في مخالفة النفس والعدول عن طريق الشيطان فيورث ذلك الانهماك في إتباع الشهوات حتى يظلم القلب ويقسو ويسود وتتراكم ظلمة النفوس على القلب فلا يزال يطفئ ما فيه من نور الإيمان على ضعفه حتى يصير طبعاً وريناً فإذا جاءت سكرات الموت ازداد ذلك الحب أعني حب الله ضعفاً لما يبدو من استئثار فراق الدنيا وهي المحبوب الغالب على القلب فيتألم القلب باستئثار فراق الدنيا ويرى ذلك من الله فيختلج ضميره بإنكار ما قدر عليه من الموت وكرهه ذلك من حيث إنه من الله فيخشى أن يثور في باطنه بغض الله تعالى بدل الحب كما أن الذي يحب ولده حباً ضعيفاً إذا أخذ ولده أمواله التي هي أحب إليه من ولده وأحرقها انقلب ذلك الحب الضعيف بغضاً فإن اتفق زهوق روحه في تلك اللحظة التي خطرت فيها هذه الخطرة فقد ختم له بالسوء وهلك هلاكاً مؤيداً]

Ve ikinci sebep ise o dahi aslâda îmânın zebûnluğudur sonra kalb üzerine hubb-ı dünyânın istilâsıdır. Ve îmân zebûn oldukça Allâhu ta'âlânın hubbu dahi za'îf ve zebûn olur da hubb-ı dünyâ kavî olur ki hubb-ı dünyâ kalbde o mertebede kuvvetlenir ki kalbde Allâhu ta'âlânın muhabbetine bir yer kalmaya meğher ki hadîs-i nefis haysiyyetle ki muhâlefe-i nefis ve 'udûl-i tarîk-ı şeytânîde ona bir eser zuhûr etmez ola ve o hâlde ittibâ'-ı şehevâtta onun inhimākına o zebûnluğu üzerine kalbde kâin olan nûr-ı îmânı söndürüp itfâ etmekten zâil olmaz ve dahi sekerât-ı mevt gelince o hubb ya'nî hubb-ı ilâhînin za'fı müzdâd olur. Ve onun izdiyâd-ı za'fı ancak o sebebdendir ki firâk-ı dünyâyı istiş'âr eder, zîrâ ki kalbe gâlib olan mahbûb odur ve dünyânın istiş'âr-ı firâkıyla gönül müteallim olur ve o şeyi dahi Allâhu ta'âlâdan görür de üzerine ölümden takdîr ettiği kaderin inkârına zamîri muhtelic olur. Ve onun kerâheti haysiyyetle ve o takdîr dahi Allâhu ta'âlâdan olduğu haysiyyetle havf olunur ki onun bâtınında hubbun bedelinde Allâhu ta'âlânın bir bugzu sâir olur, nitekim o kimse ki oğluna dünyâda za'îf bir muhabbeti olur da oğlundan daha ziyâde mahbûbu olan emvâlini çün oğlu alıp onu âteş ile ihrâk eder, babasında o hubb-ı za'îf derhâl bugza münkali olur. Ve eğer onun hurûc-ı rûhu dahi o hâle ittifâk ederse ya'nî işbu hatranın hutûr ettiği lahzada eğer onun vefâtı düşerse işte o kimseye sū ile hatm olunmuş olur ve helâk-ı müebbed ile helâk etmiş olur.

[والسبب الذي يفضي إلى مثل هذه الخاتمة هو غلبة حب الدنيا والركون إليها والفرح بأسبابها مع ضعف الإيمان الموجب لضعف حب الله تعالى فمن وجد في قلبه حب الله أغلب من حب الدنيا وإن كان يحب الدنيا أيضاً فهو أبعد عن هذا الخطر وحب الدنيا رأس كل خطيئة وهو الداء العضال وقد عم أصناف الخلق وذلك كله لقلة المعرفة بالله تعالى إذ لا يحبه إلا من عرفه ولهذا قال تعالى ﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تُرْضَوْنَهَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾] [268]

Ve bu gibi hâtimeye müfzî olan ikinci sebep ise o dahi hubb-ı dünyâdır ya'nî dünyâya olan meyl ve esbâbı ile olan şadumânî ve ferahtır, o dahi za'f-ı hubb-ı ilâhîyi mücib olan za'f-ı îmân ile ma'an olursa. Ve o ki kendi kalbinde hubb-ı dünyâ ile ma'an hubb-ı ilâhîyi bulur da hubb-ı ilâhî dahi gâlib olur, o kimse işbu hatardan ba'ddır, zîrâ ki hubb-ı dünyâ her bir günâhın asl ve başıdır ve sağalmaz olan derd ve dâ-ı 'udâl dahi odur ve asnâf-ı halka 'umûm etmiştir. Ve bunun cemî'isi Allâhu ta'âlâya olan ma'rifetin killetinden neş'et eder, çünkü onu bilmeyen kimse onu sevmez ya'nî ancak onu bilen sever ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki

﴿قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ﴾⁴⁸⁹ Bu âyet-i kerîme sûre-i Tevbe'nin yirmi beşinci âyetidir ki hülâsa-i tefsirinde denilmiş ki “Yâ Muhammed, o hicreti terk edenlere de ki eğer sizin babalarınız ve oğullarınız ve kardeşleriniz ve zevceleriniz ve ‘aşiretiniz ve kesb olunmuş mallarınız ve kesâdından korktuğunuz ticâretiniz ve hoşnûd olduğunuz meskenleriniz Allâhu ta‘âlâdan ve resûlünden ve onun yoluna cihâddan sizlere muhabbetli ise imdi Allâhu ta‘âlânın ‘âcilen ve âcilen gelecek ‘ukûbet emrine hâzır ve muntazır olun. Allâhu ta‘âlâ itâ‘atten hurûc eden kavme tevfi̋k ve hidâyet vermez.”

[فإذا كل من فارقه روحه في حالة خطرة الإنكار على الله تعالى بباله وظهر بغض فعل الله بقلبه في تفرقه بينه وبين أهله وماله وسائر محابه فيكون موته قدوماً على ما أبغضه وفراقاً لما أحبه فيقدم على الله قدوم العبد المبغض الأبى إذا قدم به على مولاه قهراً فلا يخفى ما يستحقه من الخزي والنكال وأما الذي يتوفى على الحب فإنه يقدم على الله تعالى قدوم العبد المحسن المشتاق إلى مولاه الذي تحمل مشاق الأعمال ووعاء الأسفار طمعاً في لقائه فلا يخفى ما يلقاه من الفرح والسرور بمجرد القدوم فضلاً عما يستحقه من لطائف الإكرام وبدائع الإنعام]

Kaldı ki her kim ki rûhu hâtırına zamîr-i inkâr hatreti muhtelic olduğu hâlde ehl ve mâl ve muhâbb-ı sāiresiyle onun mâ-beyni tefrîkinde fi‘l-i Bārî'nin bugzu zuhûrunda müfârakat ettiyse onun ölümü bugz ettiği şey üzerine kudûm ve onun muhabbet ettiği şey üzerine firâk olur. Artık kaçak olan ‘abd-i âbıkın efendisi üzerine kahren vâki‘ olan kudûmu gibi bir kudûm ile Allâhu ta‘âlânın üzerine kudûm eyler ve rûsvâyılık ve nekâl ve hizy ve vebâldan müstahakk olduğu şey mahfî olmaz. Ve o kimse ki Al-lâhu ta‘âlânın hubbu üzerine kudûm eder, efendisine müştâk olup likâsı tama‘ıyla va‘sâ-yı sefer ve meşâkk-ı a‘mâli tahammül eden ‘abd-i muhsin ü müştâkın kudûmü gibi Allâhu ta‘âlâya kudûm eder ve o bâbda kendisi bi-mücerredî’l-kudûm müstehakk olduğu letâif-i ikrâm ve bedâyi‘-i en‘âmdan fazla olarak ferah ve sürûr ve şâdumânî ve sevinçten mülâkî olacağı şey dahi gizli ve hafî olmaz.

[وأما الخاتمة الثانية التي هي دون الأولى وليست مقتضية للخلود في النار فلها أيضاً سببان أحدهما كثرة المعاصي وإن قوي الإيمان والآخر ضعف الإيمان وإن قلت المعاصي وذلك لأن مقارنة المعاصي سببها غلبة الشهوات ورسوخها في القلب بكثرة الإلف والعادة وجميع ما ألفه

489 “De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.” Tevbe, 9/24.

الإنسان في عمره يعود ذكره إلى قلبه عند موته فإن كان ميله الأكثر إلى الطاعات كان أكثر ما يحضره ذكر طاعة الله وإن كان ميله الأكثر إلى المعاصي غلب ذكرها على قلبه عند الموت فربما تقبض روحه عند غلبة شهوة من شهوات الدنيا ومعصية من المعاصي فيتقيد بها قلبه ويصير محجوباً عن الله تعالى فالذي لا يقارف الذنب إلا الفئنة بعد الفئنة فهو أبعد عن هذا الخطر والذي لم يقارف ذنباً أصلاً فهو بعيد جداً عن هذا الخطر والذي غلبت عليه المعاصي وكانت أكثر من طاعاته وقلبه بها أفرح منه بالطاعات فهذا الخطر عظيم في حقه جداً

Ve ikinci hâtime ise ki hulûd-ı nâra muktezî olmayan ve hâtime-i ulâdan dūn olan hâtimedir, o dahi ona iki sebeb vardır ki birisi kesret-i me'âsîdir velev ki î mânı kavî ola ve dîgeri î mânın za'fıdır velev ki me'âsî az ola. Ve bu dahi o sebebdendir ki mukârefe-i me'âsînin sebebi şehevâtın galebesidir ve ilf ü 'âdet kesretiyle kalbde olan sebât ve rûsuhun seyyiesidir, kendi 'ömründe insân ülfet ettiğî şey kâffesi onun ölümü 'indinde kalbine zikri 'avdet eder ki fi'l-ekser eğer onun meyli tâ'âta idi, o vakte ona hâzır olan nesnenin ekserîsi zikr-i tâ'ât olur ya'nî Allâhu ta'âlânın tâ'ati zikri hâzır olur. Ve eğer onun ekser-i meyli me'âsiye idi, 'inde'l-mevt zikr-i me'âsî kalbine gâlib olur ve ola ki şehevât-ı dünyâviyyeden bir şehvetin galebesi hengâmında ve me'âsîden bir ma'siyetin hutûrunda rûhu kabz olunur ve kalbi o şehvet veyâ ma'siyete mütekayyid olur da Allâhu ta'âlâdan mahcûb olur. Ve o ki ara sırada ahyânen giriftâr-ı zenb ü evzâr olur, o kimse bu hatardan daha ziyâde uzakçadır. Ve o ki aslen bir zenbi kazanmıştır, o kimse şol hatardan be-gâyet ba'îddir. Ve o ki me'âsî ona galebe etmiş de onun tâ'âtından daha ziyâde çok olmuş ve dahi tâ'âta sevinçten ziyâde onun kalbi me'âsî ile şādân olur, işte bu hatar o kimsenin hakkında be-gâyet 'azîmdir.

[ونعرف هذا بمثال وهو أنه لا يخفى عليك أن الإنسان يرى في منامه جملة من الأحوال التي عهدها طول عمره حتى إنه لا يرى إلا ما يماثل مشاهدته في اليقظة وحتى إن المراهق الذي يحتلم لا يرى صورة الوقاع إذا لم يكن قد واقع في اليقظة ولو بقي كذلك مدة لما رأى عند الاحتلام صورة الوقاع ثم لا يخفى أن الذي قضى عمره في الفقه يرى من الأحوال المتعلقة بالعلم والعلماء أكثر مما يراه التاجر الذي قضى عمره في التجارة والتاجر يرى من الأحوال المتعلقة بالتجارة وأسبابها أكثر مما يراه الطبيب والفقيه لأنه إنما يظهر في حال النوم ما حصل له مناسبة مع القلب بطول الإلف أو بسبب آخر من الأسباب والموت شبه النوم ولكنه فوقه ولكن سكرات الموت وما يتقدمه من الغشية قريب من النوم فيقضي ذلك تذكر المألوف وعوده إلى القلب]

Ve bunu biz bir misâl ile ta'rîf ederiz şöyle ki sana mahfî olmadığı vech üzere [269] insân kısmı tûl-i 'ömründe 'ahd edegeldiği ahvâlden bir cümle ahvâlî uykusunda görür, hattâ yakazada ya'nî uyanıklıkta görmediği nesnenin emsâlini görmez de ancak yakazada görüp müşâhede ettiği ahvâlin emsâlini görür ve vikâ'ı görmeyen mürâhık-ı muhtelim sûret-i vikâ'ı görmez velev ki bir müddet kalır da yakazada müvâka'a etmezse kezâlik 'inde'l-ihtilâm sûret-i vikâ'ı görmez. Ve dahi hafî değildir ki o kimse ki 'ömrünü fıkhdâ bitirmiştir, 'ilm ve 'ulemâya müte'allik olan ahvâlden ticârette 'ömrü münkazî olan tâcirin gördüğünden ziyâde görür ve tâcir ticârete ve ticârete müte'allik olan esbâbın ahvâlinden tabîb ve fakîhin gördükleri ahvâlden ziyâde görür, çünkü uykuda ancak kalb ile tûl-i ülfet veyâ âher bir sebep ile münâsebeti hâsıl olan şey zuhûr eder ve ölüm ise nevmin şebîhidir velâkin nevmin mâ-fevkindedir velâkin sekerât-ı mevt ve mevt üzerine mütekaddim olan gaşye ve baygınlık uykudan karîbdır ve o hâl dahi o melûfun tezkîrine ve gönle 'avdetine muktezî olur.

[وأحد الأسباب المرجحة لحصول ذكره في القلب طول الإلف فطول الإلف بالمعاصي والطاعات أيضاً مرجح وكذلك تخالف أيضاً منامات الصالحين منامات الفساق فتكون غلبة الإلف سبب لأن تتمثل صورة فاحشة في قلبه وتميل إليها نفسه فربما تقبض عليها روحه فيكون ذلك سبب سوء خاتمته وإن كان أصل الإيمان باقياً بحيث يرجي له الخلاص منها وكما أن ما يخطر في اليقظة إنما يخطر بسبب خاص يعلمه الله تعالى فكذلك أحاد المنامات لها أسباب عند الله تعالى نعرف بعضها ولا نعرف بعضها كما أنا نعلم أن الخاطر ينتقل من الشيء إلى ما يناسبه إما بالمشابهة وإما بالمضادة وإما بالمقارنة بان يكون قد ورد على الحس منه أما بالمشابهة فبان ينظر إلى جميل فيتذكر جميلاً آخر وأما بالمضادة فبان ينظر إلى جميل فيتذكر قبيحاً ويتأمل في شدة التفاوت بينهما وأما بالمقارنة فبان ينظر إلى فرس قد رآه من قبل مع إنسان فيتذكر ذلك الإنسان وقد ينتقل الخاطر من شيء إلى شيء [ولا يدري وجه مناسبته له وإنما يكون ذلك بواسطة وواسطتين مثل أن ينتقل من شيء إلى شيء ثالث ثم ينسى الثاني ولا يكون بين الثالث والأول مناسبة ولكن يكون بينه وبين الثاني مناسبة وبين الثاني والأول مناسبة فكذلك لانتقالات الخواطر في المنامات أسباب من هذا الجنس وكذلك عند سكرات الموت]

Ve kalbde husûl-i zikri için esbâb-ı müreccehanın birisi tûl-i ülfettir ve binâberîn tâ'ât ve me'âsiye olan tûl-i ülfet müreccahtır. Ve kezâlik menâmât-ı sulehâ, menâmât-ı fesekeya muhâlif olur ki galebe-i ilf kalbinde bir sûret-i fâhişenin temessülüne sebep olur da nefsi dahi ona meyl eder ve ola ki onun rûhu o hâl üzerine kabz olur da o hâli onun sû-i hâtimesine sebep olmuş olur velev ki asl-ı îmân bâkî olur da onda halâsı dahi mer-

cū ola ve nitekim yakazada hutûr eden hâtırlar ancak bir sebab-i hâs ile hâtır olurlar ki o sebebi ancak Allâhu ta‘âlâ bilir. İşte uykuların âhâdî için Allâhu ta‘âlânın ‘indinde kezâlik esbâblar vardır ki biz ba‘zılarını biliriz ve ba‘zılarını bilemiyoruz, nitekim ki biz biliriz ki hâtır bir nesneden ona müşâbeheten veyâhüd müzâddaten veyâ mukârene ile münâsib bulunan nesneye intikâl eder ki yâ müşâbehet ile hiss üzerine vârid olmuş olur ki bir cemîle bakıp dîger bir cemîli tezekkür eder veyâhüd müzâdede ile hiss üzerine gelmiş olur ki bir cemîle bakıp bir çirkini tezekkür eder de beynlerinde olan şiddet-i tefâvütü teemmül eder veyâ mukârene ile hiss üzerine gelmiş olur ki akdemce insân ile bir esbi görmüş olduğu hâlde o esbi görür de o insânı tezekkür eder ve olur ki hâtır bir nesneden ikinci nesneye intikâlin-den sonra ondan dahi üçüncü bir nesneye intikâl edip sonra ikinci nesneyi nisyân eder ve birinci ile üçüncü beyninde bir münâsebet olmaz da lâkin birinci ile ikinci beyninde ve ikinci ile üçüncü beyninde bir münâsebet bulunur. İşte ‘âlem-i ma‘nâda uykularda intikâlât-ı havâtır için bu cinsten esbâb vardır ve sekerât-ı mevt ‘indinde dahi öylecedir.

[فعلى هذا والعلم عند الله من كانت الخياطة أكثر أشغاله فإنك تراه يومئ إلى رأسه كأنه يأخذ إبرته ليخيط بها ويبل إصبعه التي لها عادة الكسبان ويأخذ الإزار من فوقه ويقدره ويشبره كأنه يتعاطى تفصيله ثم يمد يده إلى المقراض ومن أراد أن يكف خاطره عن الانتقال عن المعاصي والشهوات فلا طريق له إلا المجاهدة طول العمر في فطامه نفسه عنها وفي قمع الشهوات عن القلب فهذا هو القدر الذي يدخل تحت الاختيار ويكون طول المواظبة على الخير وتخليه الفكر عن الشر عدة وذخيرة لحالة سكرات الموت فإنه يموت المرء على ما عاش عليه ويحشر على ما مات عليه ولذلك نقل عن بقال أنه كان يلقي عند الموت كلمتي الشهادة فيقول خمسة ستة أربعة فكان مشغول النفس بالحساب الذي طال إلفه له قبل الموت]

Ve bunun üzerine ve'l-‘ilmü ‘indallâh o ki terzilik ve dikiş dikmek işi onun ekser-i eşgâli idi, görürsün ki başına îmâ eder de sanki başından iğnesini alır tâ ki onunla dikiş dike ve yüksüğe alışık olan parmağını ısıtır da üstünden izârı alıp karışığı ile onu takdîr eder, sanki onun biçimine te‘âtî eyler sonra elini mikrâza uzatır ve kim ki me‘âsî ve şehevâta intikâl etmekten hâtırını keff etmek isterse şehevât ve me‘âsîden tûl-i ‘ömründe nefsinin fitâmına çalışmaktan gayrı onun bir dîger tarîki yoktur ki hemîşe kalbden kam‘-ı şehevâta çalışıp da mücâhede ede. İşte taht-ı ihtiyâra dâhil olan mikdâr budur ve o hâlde hayr üzerine olan tûl-i muvâzabet ve şerrden tahliye-i fikri onun sekerât-ı mevt hâletine bir zahîre ve ‘udde ve tedârük ve tûşe olmuş olur, zîrâ ki adam ne hâl üzere yaşarsa o hâl üzere vefât eder ve ne hâl üzere ölmüş ise o hâl üzere haşr olunur ve onun için bir bakkâl üye-

rine menkûl olmuş ki ölümü vaktinde kendisi şehâdet kelimeleriyle telkîn olunur iken “beş, altı, dört” dermiş ki kable'l-mevt onunla ilfî uzamış olan hesâba nefsi meşgûl imiş.

[وقال بعض العارفين من السلف العرش جوهرة [270] تتلأأ نوراً فلا يكون العبد على حال إلا انطبع مثاله في العرش على الصورة التي كان عليها فإذا كان في سكرات الموت كشف له صورته من العرش فربما يرى نفسه على صورة معصية وكذلك يكشف له يوم القيامة فيرى أحوال نفسه فيأخذه من الحياء والخوف ما يجلب عن الوصف وما ذكره صحيح وسبب الرؤيا الصادقة قريب من ذلك فإن النائم يدرك ما يكون في المستقبل من مطالعة اللوح المحفوظ وهي جزء من أجزاء النبوة فإذا رجع سوء الخاتمة إلى أحوال القلب واختلاج الخواطر ومقلب القلوب هو الله والاتفاقات المقتضية لسوء الخواطر غير داخلية تحت الاختيار دخولاً كلياً وإن كان لطول الإلف فيه تأثير فهذا عظم خوف العارفين من سوء الخاتمة]

Ve seleften ba'zu's-sulehâü'l-'ârifîn demiş ki “‘Arş-ı a'lâ nûr ile mütele'li' bir cevheredir ki dünyâda insân her ne hâl üzere bulunursa onun sûret ve misâli ebdânda müntabi' olur ya'nî bir hâlde bulunmaz ki onun misâli 'arşta müntabi' olmaz, elbette her ne hâl üzere bulunursa o hâlde bulunduğu sûret üzere onun misâli 'arşta müntabi' olur. Ve çün sekerât-ı mevtte olur da 'arştan onun sûreti ona münkeşif olur, ola ki kendi nefsinin ma'siyetinin sûreti üzere görür ve kezâlik yevm-i kıyâmet dahi ona münkeşif olur da kendi nefsinin ahvâlini görür ve o vakte havf ve şermsârî ve hayâdan onu alan korku ve utanmaklık mikdârı vâf mertebesinden bîrûn olur ki celâletinden vâfa gelmez. Ve zikr ettiğî şey sahihtir ve rü'yâyı sâdikanın sebebi dahi bundan karîbdır, zîrâ ki uykuda olan kimse gelecek zamânda olacak nesneyi levh-i mahfûzun mütâla'âsından idrâk eder ve bu dahi eczâ-yı nübüvvetten bir cüzdür. Ve bu sûretle sû-i hâtime ahvâl-i kalb ve ihtilâc-ı havâtıra râcî' olunca ve mukallibü'l-kulûb dahi hazret-i Zât-ı zü'l-celâl olup sû-i havâtıra münkazî olan ittifâkât dahi duhûl-i küllî ile ihtiyâr altına dâhil olmaz velev ki tûl-i ilf için onda bir te'sîr vardır, işte bununla sû-i hâtimeден havf-ı 'ârifîn 'azîm olmuştur.

[لأنه لو أراد الإنسان أن لا يرى في المنام إلا أحوال الصالحين وأحوال الطاعات والعبادات عسر عليه ذلك وإن كانت كثرة الصلاح والموظبة عليه مما يؤثر فيه ويكن اضطرابات الخيال لا تدخل بالكلية تحت الضبط وإن كان الغالب مناسبة ما يظهر في النوم لما غلب في اليقظة حتى سمعت الشيخ أبا علي الفارقدي رحمة الله عليه يصف لي وجوب حسن أدب المريد لشيخه وأن لا يكون في قلبه إنكار لكل ما يقوله ولا في لسانه مجادلة عليه قال حكيت لشيخ أبي القاسم الكرمانى مناماً لي وقلت رأيت قلت لي كذا فقلت لم ذاك قال فهجرني شهراً ولم يكلمني وقال

لولا أنه كان في باطنك تجويز المطالبة وإنكار ما أقوله لك لما جرى ذلك على لسانك في النوم وهو كما قال إذ قلما يرى الإنسان في منامه خلاف ما يغلب في اليقظة على قلبه]

Çünkü insân ahvâl-i sulehâ ve ahvâl-i tâ'ât ve 'ibādâtın gayrısını uy-kusunda görmemek istemiş olsa bu şey onun üzerine güç olurdu velev ki salâhın çokluğu ve ona muvâzabeti onda bir te'sir eder, zîrâ ki hayâlâtın ıztırâbatı bi'l-külliyeye zabt altına girmez velev ki fi'l-gâlib 'âlem-i ma'nâ-da zuhûr eden nesne dahi yakazada gâlib olan nesnenin nisbetine göredir, hattâ b. eş-Şeyh Ebû 'Alî el-Farkedetî 'aleyhi'r-rahmeden işittim ki şeyhine müridin hüsn-i edebi vücûbu ve kalbinde şeyhinin her bir makâline onun bir inkârı ve lisânında onun üzerine bir mücâdelesini olmamak lüzûmunu vasf ederken dedi ki "Benim şeyhim Ebû'l-Kâsim el-Kirmânî'ye ben bir gün bir uykuyu hikâye edip dedim ki "Ben gördüm ki sen bana böyle böyle bir şey söyledin ve ben dahi o niçindir dedim?" Şeyh Ebû 'Alî der ki "Bunun üzerine Şeyh beni bir mâh hecr edip benimle söyleşmedi ve dahi dedi ki "Benim söylediğim nesnenin inkârı ve mütâlebenin tecvîzi senin batinında olmamış olsaydı uyku hâlinde o söz senin lisânın üzerine cârî olmazdı!" Ve fi'l-vâki' onun dediği gibidir ki az düşer insân uyanıklıkta onun kalbi üzerine galebe eden nesnenin hilâfını göre ya'nî yakazada onun kalbine galebe eden şeyi görür de mâ-'adâsını görmek az ve nâdir olur demektir.

[فهذا هو القدر الذي نسمح بذكره في علم المعاملة من أسرار أمر الخاتمة وما وراء ذلك فهو داخل في علم المكاشفة وقد ظهر لك بهذا أن الأمن من سوء الخاتمة بأن ترى الأشياء كما هي عليه من غير جهل وتزجي جميع العمر في طاعة الله من غير معصية فإن كنت تعلم أن ذلك محال أو عسير فلا بد وأن يغلب عليك من الخوف ما غلب على العارفين حتى يطول بسببه بكاؤك ونياحتك ويدوم به حزنك وقلقك كما سنحكيه من أحوال الأنبياء والسلف الصالحين ليكون ذلك أحد الأسباب المهيجة لنار الخوف من قلبك]

Ve emr-i hâtimenin esrârından 'ilm-i mu'âmelenin de onun zikrine semâhat edeceğimiz şey işte budur ve onun mâ-verâsı 'ilm-i mükâşefede dâhildir. İşte bununla sana zâhir oldu ki sū-i hâtimeden emniyyet etmek ancak eşyâyı 'alâ-mâ hiye 'aleyhi min gayr-i cehl görüp de cemî'-i 'ömrü tâ'at-ı rabbâniyyede min-gayri ma'siyet sevk etmekleedir. Ve eğer sen bunu bir muhâl veya bir 'asîr görür isen gerektir ki 'ârifîn üzerine galebe eden havf ve korku gibi senin üzerine bir havf gâlib ola da tâ ki onun sebebi ile girye ve figânın uzar da onunla kalak ve hüznün dâim ola, nitekim biz onu ahvâl-i enbiyâ vü selef-i sâlihînden hikâye edeceğiz tâ ki o hâl senin kalbinden nâr-ı havfı tehyîc eden esbâbın birisi ola.

[وقد عرفت بهذا أن أعمال العمر كلها ضائعة إن لم يسلم في النفس الأخير الذي عليه خروج الروح وإن سلامته مع اضطراب أمواج الخواطر مشكلة جداً ولذلك كان مطرف بن عبد الله يقول إني لا أعجب ممن هلك كيف هلك ولكني أعجب مما نجا كيف نجا [271] ولذلك قال حامد اللفاف إذا سعدت الملائكة بروح العبد المؤمن وقد مات على الخير والإسلام تعجبت الملائكة منه وقالوا كيف نجا هذا من دنيا فسد فيها خيارنا]

Ve dahi bununla sen bildin ki üzerine hurûc-ı rûh vâki‘ olan nefs-i ahîr sâlim olmadıkça kâffe-i ‘ömr zâyî‘dir ya‘nî ‘ömrün cemî‘-i a‘mâlî zâyî‘ ve bâtıldır ve onun selâmeti dahi emvâc-ı havâtırın ıztırâbıyla pek ziyâdece müşkildir. Ve onun için Mutarrif b. ‘Abdullâh derdi ki “Ben hâlik olan adamdan ta‘accüb etmem ki nice hâlik oldu velâkin necât bulan adamdan ta‘accüb eylerim ki nice necât buldu!” Ve onun için Hâmid el-Leffâf demiş ki “Vaktâ ki melâike-i kirâm, ‘abd-i mü’minin rûhuyla göklere çıkarlar ve o kimse hayr ve İslâm üzere vefât etmiş olur, melâike-i semâvât ondan müte‘accib kalırlar ki bu adam onun içinde bizim hıyârımız fâsîd olan dūn-yâsından nice necât buldu?” diye ta‘accüb ederler.

[وكان الثوري يوماً يبكي فقيل له علام تبكي فقال بكينا على الذنوب زماناً فالآن نبكي على الإسلام وبالجملة من وقعت سفينته في لجة البحر وهجمت عليه الرياح العاصفة واضطربت الأمواج كانت النجاة في حقه أبعد من الهلاك وقلب المؤمن أشد اضطراباً من السفينة وأمواج الخواطر أعظم التظاماً من أمواج البحر وإنما المخوف عند الموت خاطر سوء يخطر فقط وهو الذي قال فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم “أن الرجل ليعمل بعمل أهل الجنة خمسين سنة حتى لا يبقى بينه وبين الجنة إلا فواق ناقة فيختم له بما سبق به الكتاب” ولا يتسع فواق الناقة لأعمال توجب الشقاوة بل هي الخواطر التي تضطرب وتخطر خطور البرق الخاطف]

Ve Süfyan es-Sevrî ‘aleyhi’r-rahme bir gün ağlarken ona “Neyin üzerine ağlarsın?” denildikte, kendisi “Zünüb üzerine bir zamân ağladık, imdi İslâm üzerine ağlarız” demiştir. Ve zâbita-i külliyyesi odur ki o kimse ki onun sefinesi bahrın lüccesinde düşmüş de riyâh-ı ‘âsîfe dahi onun üzerine ez-her taraf hücûm edip üzerine emvâc-ı bahr dahi muztarib olmuş, onun hakkında necât bulmak helâke uğramaktan daha ziyâde uzak ve ba‘îddir. Ve mü’minin kalbi ise onun ıztırâbı sefinenin ıztırâbından daha ziyâde eşeddir ve emvâc-ı havâtırın iltitâmı dahi emvâc-ı bahrın iltitâmından daha ziyâde a‘zamdır. Ve ölüm ‘indinde kurtuluşu ancak bu hâtıra hutûr eden yaramaz hâtırdır ve dahi odur o nesne ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz ona buyurmuş ki “أن الرجل ليعمل بعمل أهل الجنة خمسين سنة حتى لا يبقى

ki hülâsa-i müfâd-ı şerîfî: “Tahkîkan adam elli senede ehl-i cennetin ‘amelîyle ‘amel eder tâ ki onunla cennet mâ-beyninde ancak fûvâk-ı nâka kadar bir zamân kalır da sonra kitâb onunla sebkât ettiği şey üzerine ona hatm olunur.” Ve fûvâk-ı nâka zamânı ise şekâvete mücib olan a‘mâli sığmaz, kaldı ki ondan murâd ancak berk-ı hâtîr gibi hutûr eden havâtîr-ı muztaribedir ki o havâtîrdır, o zamâna sığar da sū-i hâtîmeye mücib olur.

[وقال سهل رأيت كأني أدخلت الجنة فرأيت ثلثمائة نبي فسألتهم ما أخوف ما كنتم تخافون في الدنيا قالوا سوء الخاتمة ولأجل هذا الخطر العظيم كانت الشهادة مغبوطاً عليها وكان موت الفجأة مكروهاً أما الموت فجأة فلائنه ربما يتفق عند غلبة خاطر سوء واستيلائه على القلب لا يخلو عن أمثاله إلا أن يدفع بالكراهة أو بنور المعرفة وأما الشهادة فلائنها عبارة عن قبض الروح في حالة لم يبق في القلب سوى حب الله تعالى وخرج حب الدنيا والأهل والمال والولد وجميع الشهوات عن القلب إذ لا يهجم على صف القتال موطناً نفسه على الموت إلا حباً لله وطلباً لمرضاته وبائعاً دنياه بآخرته وراضياً بالبيع الذي بايعه الله به إذ قال تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنْ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ﴾ والبائع راغب عن المبيع لا محالة ومخرج حبه عن القلب ومجرد حب العوض المطلوب في قلبه ومثل هذه الحالة قد يغلب على القلب في بعض الأحوال ولكن لا يتفق زهوق الروح فيها فصاف القتال سبب لزهوق الروح على مثل هذه الحالة هذا فيمن ليس يقصد الغلبة والغنيمة وحسن الصيت بالشجاعة فإن من هذا حاله وأن قتل في المعركة فهو بعيد عن مثل هذه الرتبة كما دلت عليه الأخبار]

Ve Sehl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “‘Âlem-i ma‘nâda sanki ben cennete girmişim ve üç yüz peygamberi görmüşüm ve ben onlardan “Siz dünyâda en ziyâde korktuğunuz nesne ne idi?” diye suâl etmişim, onlar dahi: “Sū-i hâtîme!” diye cevâb vermişler. Ve bu hatar-ı ‘azîm için şehâdet mağbûtun ‘aleyh oldu ve mevt-i fec’e mekrûh oldu. Mevt-i fec’enin kerâheti ise ancak o haysiyyetledir ki o kimse ola ki hâtîr-ı sū’un galebesi ve kalbe istîlâsı hengâmında nâgehân ölümü müttefik olur ve kalb ise onun emsâlinden hâlî kalmaz meğer ki kerâhet veyâ nûr-ı ma‘rifet ile def‘ olunur. Ve şehâdet ise o dahi eğerçi kabz-ı rûhtan ‘ibârettir velâkin o hâlde ki hubbullâhtan gayrı kalbde dîger bir şey kalmadığı zamân vâki‘ olur ki kalbden hubb-ı dünyâ ve mâl ve veled ve ehl ve cemî‘-i şehevât çıktığı vakttedir, çünkü nefsinî ölüme koyup saff-ı kîtâle bir kimse hücum etmez illâ ki Allâhu ta‘âlâya muhabbet ve rızâsına taleb edip de âhiretine dünyâsını satıp Allâhu ta‘âlânın ‘ibâdına mübâyâ‘a ettiği bey‘e râzî olmaz ya‘nî ancak o kimse Allâhu ta‘âlâyı sever ki rızâsı için dünyâsını âhiretine satıp da Zât-ı zü’l-

celâl onunla 'ibādına mübāya'a ettiği bey'e rāzī olarak kendi nefsinin ölümüne tavn edip saff-ı kītāl üzerine hücum eder. Tebāreke ve ta'ālā buyurmuş ki ⁴⁹¹﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ﴾ ya'nī "Tahkikan Allāhu ta'ālā mü'minlerden nefslerini cihāda ve mālārını sadaka ve infāka sarf edenlere mukābilesinde cennet i'tāsıyla müşterī oldu" ki onlar fī sebīlillāh mukātele edip katl ederler ve katl olunurlar onlara va'd olunan cennet hak'tır. Ve bāyi' ise lā-mahāle mebi'den sarf-ı nazar edip onun muhabbetini kalbden çıkarmış da kalbinde ancak 'ıvaz-ı matlūb muhabbeti müteccerid olmuştur. Ve bu gibi hālet ba'zı ahvālde kalbe gālib gelirse velākin onda hurūc-ı rūh vukū'u müttefik olmaz. Ve saff-ı kītāl ise bu gibi hālet üzerine hurūc-ı rūha sebebdır ve bu dahi kalbinde galebe-i 'adüvv kasdı ve iktisāb-ı ganīmet ü nīk-nām ve şecā'at ile hüsn-i sīt ve iştihār bulmak seyyi' olmazsa. Ve o ki galebe-i düşmen ve ganīmet ve hüsn-i sīt ve şecā'ati kasd eder velev ki ma'rekede maktūl olursa da bu gibi rütbeden ba'iddir, nitekim ki ahbār-ı sahīha ona delālet etmiştir. [272]

[وإذ بان لك معنى سوء الخاتمة وما هو مخوف فيها فاشتغل بالاستعداد لها فواظب على ذكر الله تعالى وأخرج من قلبك حب الدنيا واحرس عن فعل المعاصي جوارحك وعن الفكر فيها قلبك واحترز عن مشاهدة المعاصي ومشاهدة أهلها جهديك فإن ذلك أيضاً يؤثر في قلبك ويصرف إليه فكرك وخواطرك وإياك أن تسوف وتقول سأستعد لها إذا جاءت الخاتمة فإن كان نفس من أنفاسك خاتمتك إذ يمكن أن تختطف فيه روحك فراقب قلبك في كل تطريفة وإياك أن تهمله لحظة فلعل تلك اللحظة خاتمتك إذ يمكن أن تختطف فيها روحك هذا ما دمت في يقطنتك]

Ve sū-i hātime ma'nāsı ve onda olan korkuluk ve muhavvif şey sana nümāyān ve müstebān olunca artık sen dahi ona müsta'id ol da Allāhu ta'ālā'nın zikri üzerine muvāzabet eyle ve hubb-ı dünyāyı kendi kalbinden çıkarıp fi'l-i me'āsīden senin a'zā ve cevārihini hirāset eyle ve me'āsīye tefekkür etmekten dahi kendi kalbini sakla da müşāhede-i me'āsīden ve ehl-i me'āsī müşāhedelerinden vüs'un yettiği mertebede ihtirāz eyle, çünkü onun dahi senin kalbinde te'sīri olur ve ona fikr ve havātırın munsarīf olur. Zinhār ve zinhār leyte ve le'alle ile imrār-ı vakt ve tesvīf-i ezmān etmeyesin ya'nī hātime geldiği vakte ben ona hāzırlanıp müsta'id olurum diye āmāde olmaktan geri kalmakla zamān-ı fırsatı tesvīf etmekten sakınıp hazer eyle ki senin enfāsından her bir nefes senin hātimendir, çünkü onun içinde ihtitāf-ı rūhun mümkündür. Hemān sen dāimā kalbini her bir tarafda murākabe edip yokla-

yasın ki bir lahzacıkta onu ihmâl etmekten hazer edesin ola ki o lahza senin son vakt ve hâtimen olur, çünkü onun içinde ihtitâf-ı rûhun mümkün olur. Ve bu tedbîr senin uyanıklığın hengâmında olur.

[وَأَمَّا إِذَا نَمْتَ فَيَاكَ أَنْ تَنَامَ إِلَّا عَلَى طَهَارَةِ الظَّاهِرِ الْبَاطِنِ وَأَنْ يَغْلِبَكَ النَّوْمُ إِلَّا بَعْدَ غَلْبَةِ ذِكْرِ اللَّهِ عَلَى قَلْبِكَ لَسْتُ أَقُولُ عَلَى لِسَانِكَ فَإِنْ حَرَكَةَ اللِّسَانِ بِمَجْرَدِهَا ضَعِيفَةُ الْأَثَرِ وَاعْلَمْ قَطْعاً أَنَّهُ لَا يَغْلِبُ عِنْدَ النَّوْمِ عَلَى قَلْبِكَ إِلَّا مَا كَانَ قَبْلَ النَّوْمِ غَالِباً عَلَيْهِ وَأَنَّهُ لَا يَغْلِبُ فِي النَّوْمِ إِلَّا مَا كَانَ غَالِباً قَبْلَ النَّوْمِ وَلَا يَنْبُعْثُ عَنْ نَوْمِكَ إِلَّا مَا غَلَبَ عَلَى قَلْبِكَ فِي نَوْمِكَ وَالْمَوْتُ وَالْبَعْثُ شَبِيهُ النَّوْمِ وَالْيَقْظَةُ فَكَمَا لَا يَنَامُ الْعَبْدُ إِلَّا عَلَى مَا غَلَبَ عَلَيْهِ فِي يَقْظَتِهِ وَلَا يَسْتَيْقِظُ إِلَّا عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ فِي نَوْمِهِ فَكَذَلِكَ لَا يَمُوتُ الْمَرْءُ إِلَّا عَلَى مَا عَاشَ عَلَيْهِ وَلَا يَحْشُرُ إِلَّا عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ وَتَحَقُّقُ قَطْعاً وَيَقِيناً أَنَّ الْمَوْتَ وَالْبَعْثَ حَالَتَانِ مِنْ أَحْوَالِكَ كَمَا أَنَّ النَّوْمَ وَالْيَقْظَةَ حَالَتَانِ مِنْ أَحْوَالِكَ وَأَمِنْ بَهَذَا تَصَدِيقاً بِاعْتِقَادِ الْقَلْبِ إِنْ لَمْ تَكُنْ أَهْلاً لِمُشَاهَدَةِ ذَلِكَ بَعَيْنِ الْيَقِينِ وَنُورِ الْبَصِيرَةِ وَرَاقِبِ أَنْفَاسِكَ وَلِحِظَاتِكَ وَإِيَّاكَ أَنْ تَغْفَلَ عَنْ اللَّهِ طَرْفَةً عَيْنٍ فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ كُلَّهُ كُنْتَ مَعَ ذَلِكَ فِي خَطَرٍ عَظِيمٍ فَكَيْفَ إِذَا لَمْ تَفْعَلْ وَالنَّاسُ كُلُّهُمْ هَلَكُوا إِلَّا الْعَالَمُونَ وَالْعَالَمُونَ كُلُّهُمْ هَلَكُوا إِلَّا الْعَامِلُونَ وَالْعَامِلُونَ كُلُّهُمْ هَلَكُوا إِلَّا الْمَخْلُصُونَ وَالْمَخْلُصُونَ عَلَى خَطَرٍ عَظِيمٍ]

Ve eğer yattınsa ya'nî eğer uykuya varıp yatacak olur isen zinhâr tahâretsizin yatmayasın ki tahâretin gayrısı üzerine yatmaktan sakın demektir ya'nî zâhiren ve bâtinen kendini tâhir ve pâk etmedikçe uykuya varmayasın. Ve dahi kalbine galebe-i zikr-i ilâhîden sonra sana uyku galebe etsin ki zikrullâh sana gâlib olmadıkça uyku sana gâlib gelmeye. Ve ben lisânın üzere onun galebeliğini söylemiyorum, ancak senin kalbin üzere zikrullâh galebe ettikten sonra da uyku sana gelebe etsin diyorum, zîrâ ki lisânın hareket-i mücerredesi zebûn ve za'îfetü'l-eserdir. Ve dahi kat'â bil ki uyku vaktinde senin kalbin üzerine ancak kable'n-nevm senin kalbin üzerine gâlib gelen şey galebe eder ki diğer bir şey galebe etmez ve uykuda dahi ancak kable'n-nevm sana gâlib olan şey gâlib olur ki kable'n-nevm sana gâlib olmayan şey gâlib olmaz ve dahi senin uykundan münba'is olan şey ancak uykunda senin kalbine galebe eden şeydir ki senin uykunda senin kalbin üzerine galebe etmeyen şey senin uykundan münba'is olmaz demektir. Ölüm ve ba's ikisi senin nevm ve yakazaya müşâbihlerdir ki ölüm nevm ve ba's yakazaya benzer demektir ve nitekim adam ancak yakazasında ona galebe ettiği şey üzerine yatar da başkası üzerine yatmaz ve uykudan dahi ancak uykuda bulunduğu hâl üzerine uyanıp da diğer bir hâl üzere uyanmaz. İşte bunun gibi insân dahi ancak dünyâda yaşadığı hâl üzere vefât eder ki diğer bir hâl üzere vefât etmez ve dahi vefât ettiği hâl üzerine haşr olunur da diğer bir hâl üzere haşr olunmaz. Ve dahi kat'an ve

yakînen mütehakkık ol ki mevt ve ba's senin ahvâlinden iki hâletlerdir, nitekim uyku ve uyanıklık senin ahvâlinden iki hâletlerdir. Ve dahi 'ayn-ı yakîn ve nûr-ı basîret ile onun müşâhedesine eğer ehl değil isen i'tikâd-ı kalb ile tasdîkan sen buna îmân ve tasdîk eyle de 'ale'd-devâm ve'l-istimrâr enfâs ve lahazâtını murâkabe eyle ve tarfa-i 'ayn mikdârınca Allâhu ta'âlâya gaflet etmekten sakın, zîrâ ki sen eğer bunun cemî'isini işledinse onunla berâber yine hatar-ı 'azîmdesin, yâ nice olur ki bunu işlemez isen, hâlbuki denilmiş ki 'ulemâdan gayrı cemî'-i nâs hâliklerdir ve 'ulemâ-yı 'âmilinden gayrı kâffe-i 'ulemâ hâliklerdir ve 'ulemâ-yı 'âmilîn muhlisînden gayrı kâffe-i gürûh-ı 'ulemâ-yı 'âmilî dahi hâliklerdir ve 'ulemâ-yı 'âmilîn-i muhlisîn dahi hatar-ı 'azîm üzeredirler.

[واعلم أن ذلك لا يتيسر لك ما لم تقنع من الدنيا بقدر ضرورتك وضرورتك مطعم وملبس ومسكن والباقي كله فضول والضرورة من المطعم ما يقيم صلبك ويسد رمقك فينبغي أن يكون تناولك تناول مضطر كاره له ولا تكون رغبتك فيه أكثر من رغبتك في قضاء حاجتك إذ لا فرق بين إدخال الطعام في البطن وإخراجه فهما ضرورتان في الجبلة وكما لا يكون قضاء الحاجة من همتك التي يشتغل بها قلبك فلا ينبغي أن يكون تناول الطعام من همتك واعلم أنه إن كان همتك ما يدخل بطنك فقيمته ما يخرج من بطنك وإذ لم يكن قصدك من الطعام إلا التقوى على عبادة الله تعالى كقصده من قضاء حاجتك]

Ve dahi bil ki senin kadr-i zarûretin ile kanâ'at etmedikçe o şey sana müteyessir olmaz ve zarûretin ise senin mat'am ve melbes ve meskenidir ve bâkîsi kâffesi zâid ve fuzûldür. Ve mat'amdan zarûretin ancak senin sulbünü ikâme ve ramakını sedd eden şeydir ve tenâvül ve eklin dahi muztarr ve ona kârihin tenâvülü gibi olmak gerektir. Ve onda olan [273] ragbetin dahi senin kazâ-yı hâcetine olan ragbetinden ziyâde olmamak gerektir, çünkü batna ta'âmın idhâli ile ihrâcı beyinde bir fark yoktur ki cibillette onlar ikisi zarûrîlerdir ve nitekim senin kazâ-yı hâcetin senin kalbin onunla müştagil bulunan himmetten olmaz, gerektir ki tenâvül-i ta'âm dahi senin himmetinden olmaya. Ve dahi bil ki denilmiş ki eğer senin himmetin senin batnına girendir, o hâlde senin kıymetin dahi senin batnından çıkandır ve böyle olunca artık kazâ-yı hâcetten olan kasdın gibi tenâvül-i ta'âmdan dahi kasdın ancak ibâdet-i ilâhiyyenin üzerine takvâ etmektir.

[فعلمة ذلك تظهر في ثلاثة أمور من مأكولك في وقته وقدره وجنسه أما الوقت فأقله أن يكفي في اليوم واللييلة بمرة واحد فيواظب على الصوم وأما قدره فبأن لا يزيد على ثلث البطن وأما جنسه فأن لا يطلب لذائذ الأطعمة بل يقنع بما يتفق فإن قدرت على هذه الثلاثة وسقطت عنك مثونة الشهوات واللذائذ قدرت بعد ذلك على ترك الشبهات وأمكنك أن لا تأكل إلا من

حله فإن الحلال يعز ولا يفى بجميع الشهوات]

Ve bunun ‘alâmeti üç emrde zâhir olur ki senin me’kûlünden onun vakt ve kadr ve cinsinde görünür. Vakti ise onun ekalli beher bir gün ve bir gecede bir kerredir ya’nî yirmi dört sâ’atte yalnız bir kerre ekle etmekle iktifâ ede de sıyâm üzerine mûzıb ede. Ve onun kadri ise o dahi sülûs-i batn üzerine ziyâde etmemektedir ki meselâ onun batnı üç ‘aded ekmek ile tok olursa kendisi yalnız bir ekmek ile kanâ’at edip de ziyâde yemeye. Ve onun cinsi ise o dahi et’ime-i lezîzeyi istememektir ki müttefik olan şeye kanâ’at edip de et’ime-i nefîseyi istemeye. Ve çün sen bu üç şey üzerine muktedir olup şehvât-ı lezâizi kendi nefsin üzerinden iskât ettinse artık ondan sonra terk-i şübühâta muktedir olursun ve helâlden dîger bir nesneyi yememeye sana mümkün olur, zîrâ ki helâl ‘azîz olup kalîlül’-vücûddur, cemî’-i şehvâta vefâ edemez.

[وأما ملبسك فليكن غرضك منه دفع الحر والبرد وستر العورة فكل ما دفع البرد عن رأسك ولو قلنسوة بدانت فطلبك غيره فضول منك يضيع فيه زمانك ويلزمك الشغل الدائم والعناء القائم في تحصيله بالكسب مرة والطمع أخرى من الحرام والشبهة وقس بهذا ما تدفع به الحر والبرد عن بدنك فكل ما حصل مقصود اللباس إن لم تكنف به في خسارة قدره وجنسه لم يكن لك موقف ومرد بعده بل كنت ممن لا يملأ بطنه إلا التراب]

Ve melbesin ise o dahi ondan senin garazın def’-i harr ü berd ve setr-i ‘avret olmak gerektir. Ve her ne ki senin başın üzerinden soğukluğu def’ eder velev ki bir dānik kıymetinde olan bir kalansüve olsun, senin dîgerini istemekliğin senden fuzûldür ki senin zamânın onda zāyi’ olur ve sana şugl-ı dāim ve ‘anā-yı kāmî ilzām eder de onun tahsîlinde pek çok mihen ve meşākka giriftâr olursun, bir kerre kazanmakta yorgunluk çekersen ve dîger bârda harām ve şübheliye tama’ etmeye dahi mecbûr olursun. Ve senin bedeninin üzerine harr ve berdi def’ edecek şeyi dahi sen var buna kıyās eyle ki her ne ki onunla maksûd-ı libās hâsıl olur, eğer sen onun hasâset-i kadr ü cinsiyle iktifâ etmez isen ba’dehu sana bir mevkîf ve meredd kalmaz da ancak karnı topraktan dolan adamlardan olursun.

[وكذلك المسكن إن اكتفيت بمقصوده كفتك السماء سقفاً والأرض مستقراً فإن غلبك حر أو برد فعليك بالمساجد فإن طلبت مسكناً خاصاً طال عليك وانصرف إليه أكثر عمرك وعمرك هو بضاعتك ثم إن تيسر لك فقصدت من الحائط سوى كونه حائلاً بينك وبين الأبصار ومن السقف سوى كونه دافعاً للأمطار فأخذت ترفع الحيطان وتزين السقوف فقد تورطت في مهواة يبعد رقيق منها وهكذا جميع ضرورات أمورك إن اقتصررت عليها تفرغت لله وقدرت على

التزود لآخرتك والاستعداد لخاتمتك وإن جاوزت حد الضرورة إلى أودية الأمانى تشعبت همومك ولم يبال الله في أي واد أهلكك فاقبل هذه النصيحة ممن هو أحوج إلى النصيحة منك]

Ve mesken dahi böylecedir ki eğer onun maksûdu ile iktifâ ettinse sana semâ bir sakf ve arz dahi bir müstekarr olmaklığı kifâyet eder. Ve eğer sana bir sıcaklık veyâ bir soğukluk galebe edip de bir me'vâya seni mec-bûr ettiyse mesâcidi iltizâm eyle. Ve böyle etmeyip de eğer sen hâss bir meskeni istedinse emri senin üzerine uzar da ekser-i 'ömrün ona munsarif olur ve 'ömrün ise senin bizâ'a ve sermâyendir. Sonra eğer sana müyesser olur da hâit ve duvardan seninle ebsâr beyninde hâil olmaklık garazından gayrı dîger bir şey kasd ettinse ve sakftan dahi bârana dâfî' olduğu gara-zı mâ-'adâsı dîger bir şey murâd edip duvarları terfî' ve sukûfu tezyîne başladınsa artık irtikâsı ba'id bir düşecek yer ve enginliğe düşüp müte-verrit olursun. Ve umûr-ı zarûriyye-i sâiren dahi cemî'isi böyledir. Eğer sen mâ-bihi'l-kifâye üzerine iktisâr eder isen Allâhu ta'âlâya mütefarrig olursun ve âhîretine tezevvüd etmeye muktedir olursun ve hâtimetine dahi müsta'id olmaya kudretli olursun. Ve eğer sen hadd-i zarûreti tecâvüz edip de edviye-i emânîye girdinse senin hümûmun müteşa'ib olur ve Hakk subhânehu ve ta'âlâ dahi hangi vâdide seni ihlâk ettiğine mübâlât etmez. Artık sen bu nasîhati o kimseden kabûl et ki kendisi dahi işbu nasîtahe senden ziyâde muhtâcdır ki nasîhate senden ziyâde muhtâc olan kimseden işbu pend ü nasîhati sen kabûl eyle demektir ya'nî bu nush u pende muhtâc olmayan kimse yoktur.

[وأعلم أن متسع التدبير والتزود والاحتياط هذا العمر القصير فإذا دفعته يوماً بيوم في تسويقك أو غفلتك اختطفت فجأة في غير وقت إرادتك ولم تفارقك حسرتك وندامتك فإن كنت لا تقدر على ملازمة ما أرشدت إليه بضعف خوفك إذا لم يكن فيما وصفناه من أمر الخاتمة كفاية في تخويفك فإنا سنورد عليك من أحوال الخائفين ما نرجو أن يزيل بعض القساوة عن قلبك فإنك تتحقق أن عقل الأنبياء والأولياء والعلماء وعملهم ومكانهم عند الله [274] تعالى لم يكن دون عقلك وعملك ومكانك فتأمل مع كلال بصيرتك وعمش عين قلبك في أحوالهم لم اشتد بهم الخوف وطال بهم الحزن والبكاء حتى كان بعضهم يصعق وبعضهم يدهش وبعضهم يسقط مغشياً عليه وبعضهم يخر ميتاً إلى الأرض ولا غرو وإن كان ذلك لا يؤثر في قلبك فإن قلوب الغافلين مثل الحجارة أو أشد قسوة وإن من الحجارة لما يتفجر منه الأنهار وإن منها لما يشقق فيخرج منه الماء وإن منها لما يهبط من خشية الله وما الله بغافل عما تعملون]

Ve dahi bil ki tedbîr ve tezevvür ve ihtiyâtın müttesa'ı ancak bu 'ömr-i kasîrdır. Eğer senin bu tesvîfinde günbegün onu def' ettinse veyâhüd senin gafletin ile geçirdinse nâgehân olarak senin vakt-i irâdetin gayrısında muh-

tataf olursun ve o vakt senin hasret ve nedâmetin seni müfârakat etmez. Ve eğer sen za'f-ı havfın ile işbu irşâd olduğun tarîkin mülâzemetine iktidârın olmazsa, çünkü emr-i hâtîmede bizim bu vasf ettiğimiz şeyde senin tahvîfine bir kifâyet yoktur. İşte biz ahvâl-i hâyîfînden senin kalbinden kasâvetin izâlesine muktedir diye recâ ettiğimiz şeyi îrâd edeceğiz, şöyle ki sen mütehakkık olursun ki enbiyâ ve evliyâ ve 'ulemânın 'akl ve 'ilm ve mekânları Allâhu ta'âlânın 'inde senin 'akl ve 'ilm ve mekânında dūn ve noksân değildir. İşte sen kendi 'acz ve kelâl-i basîretin ve dîde-i kalbin körlüğüyle ahvâllerine teemmül edip gör ki onların korkuları niçin müştedd olmuş ve hüzn ve bükâ niçin onlarla uzamış tâ ki o mertebeye korkuları varmış ki ba'zıları ondan na'ra vurur ve ba'zıları dahi medhûş ve bîhûş olur ve ba'zıları ondan yüreği bayılıp magşîyyûn 'aleyh ve magmî düşer ve ba'zıları bî-rûh ve cânsız ölü olarak yıkılıp yere düşer. Ve eğer sen kalbinde işbu şey dahi te'sîr etmezse 'aceb değildir, zîrâ ki kulûb-i gâfilîn taş gibidirler veya taştan daha ziyâde kâsî ve katıdır ki hicârenin ba'zısından enhâr akarlar ve ba'zıları çatlar da ondan su çıkar ve ba'zıları Allâh'ın haşyetinden hûbût edip iner. Zât-ı zü'l-celâl sizin işlediğiniz şeyden gâfil değildir. Bu 'ibâre-i güzîde ile bir âyeti telmîh eder ki o âyet-i kerîme dahi sûre-i Bakara'nın yetmiş üçüncü âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Sonra sizin kalbiniz taş gibi belki taştan dahi galîz ve katı oldu. Tahkîk taşın ba'zısından ırmaklar ve ba'zısından yarılıp çeşme gibi su akar ve ba'zısı Allâhu ta'âlânın korkusundan dağdan aşağı iner. Allâhu 'azîmü's-şân sizin işlediğiniz 'amellerden gâfil değildir."

Beyânu Ahvâlî'l-Enbiyâ'i ve'l-Melâiketi Aleyhimü's-Salâtü Ve's-Selâm Fi'l-Havfi

[بيان أحوال الأنبياء والملائكة عليهم الصلاة والسلام في الخوف]

[بيان أحوال الأنبياء والملائكة عليهم الصلاة والسلام في الخوف روت عائشة رضي الله عنها أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا تغير الهواء وهبت ريح عاصفة يتغير وجهه فيقول ويتردد في الحجرة ويدخل ويخرج كل ذلك خوفاً من عذاب الله]

Ve havfta enbiyâ-ı 'izâm ve melâike-i kirâm 'aleyhimü's-salātu ve's-selâmın ahvâlleri beyânı dahi işte bu mebhastrır. Şöyle ki Ümmü'l-mü'minîn Hazret-i 'Âişe-i Sıddîka rivâyet eder ki "'Aleyhi's-salātu

ve's-selâm efendimizin havânın tagayyüründe ve riyâh-ı 'avâsıfın hübü-bunda mübârek vech-i münîri mütegayyir olup ayağa kalkardı ve hücreye girip çıkar da tereddüd eylerdi ki bunun kâffesi Allâhu ta'âlânın 'azâbı havfından idi."

[وقرأ صلى الله عليه وسلم آية في سورة الواقعة فصعق وقال تعالى ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ ضَعْفًا﴾ ورأى رسول الله صلى الله عليه وسلم صورة جبريل عليه السلام بالأبطح فصعق وروي أنه عليه السلام كان إذا دخل في الصلاة يسمع لصدره أزيز كأزيز المرجل وقال صلى الله عليه وسلم ما جاءني جبريل قط إلا وهو يردد فرقاً من الجبار]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz sûre-i Vākı'a'dan bir âyeti okumuş da çağırılmış ve tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ ضَعْفًا﴾⁴⁹² Bu nass-ı 'ālî sûre-i A'râf'ın yüz kırk ikinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Vaktâ ki Rabbisi tebâreke ve ta'âlâ cebele tecellî ettikte o dağı parça parça eyledi. Mûsâ 'aleyhi's-selâm o cebelin pârelendiğinden korkup düşüp bayıldı." Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz Ebtah nâm mahalde Cibrîl 'aleyhi's-selâmın sûretini gördükte feryâd edip ansızın çağırılmış. Ve dahi rivâyet olunur ki 'aleyhi's-selâm efendimiz namâza dâhil oldukça mübârek sînesinden âvâz-ı mircel gibi âvâzlar işitilirdi. Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz lerzenâk gelmemiştir ya'nî her ne vakt ki Cibrîl 'aleyhi's-selâm benim yanına geldiyse vücûdu titreyip lerzenâk olarak gelirdi ki bî-bâk aslâ gelmedi demektir ve korkusu ancak Hazret-i Cebbâr'dan idi.

[وقيل لما ظهر على إبليس ما ظهر طفق جبريل وميكائيل عليهما السلام يبيكان فأوحى الله إليهما "ما لكم تبكيان كل هذا البكاء" فقالا يا رب ما نأمن مكرك فقال الله تعالى "هكذا كونا لا تأمنا مكري" وعن محمد بن المنكدر قال لما خلقت النار طارت أفئدة الملائكة من أماكنها فلما خلق بنو آدم [275] عادت]

Ve dahi denilmiş ki İblîs 'aleyhi'l-la'nenin üzerine gazab-ı rabbânîden zuhûra gelen şey zuhûrunda Cibrîl ve Mîkâîl 'aleyhime's-selâm ikisi girye vü zârîye başlayıp şürû' ettiler ve Hakk subhânehu ve ta'âlâ onlara vahy edip buyurmuş ki⁴⁹³ "ما لكم تبكيان كل هذا البكاء" ya'nî "Sizin neyiniz vardır ki siz bu cemî'-i bükâyı bükâ edersiniz?" diye suâl buyurduktaki onlar: "Ey bizim Rabbimiz, biz senin mekrinden emîn olamıyoruz" diye beyân etmişler. Ve Hakk ta'âlâ dahi⁴⁹⁴ "هكذا كونا لا تأمنا مكري" diye fermân buyurmuş ya'nî

492 "Rabbi dağa tecellî edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü." A'râf, 7/143.

493 Kûtu'l-Kulûb, 1/382; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2225.

494 Kûtu'l-Kulûb, 1/382; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2225.

“Siz ikiniz hemân böylece olunuz da benim mekrimden siz emîn olmayınız” diye tahzîr etmiştir. Ve Muhammed b. el-Munkedir ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Nâr-ı cehennem halk olduğu vakt ef’ide-i melâike yerlerinden uçtular da benî âdem halk olduğu vakte ef’ideleri yerine ‘avdet etti.”

[وعن أنس أنه عليه السلام سأل جبريل "ما لي لا أرى ميكائيل يضحك" فقال جبريل "ما ضحك ميكائيل منذ خلقت النار" ويقال إن الله تعالى ملائكة لم يضحك أحد منهم منذ خلقت النار مخافة أن يغضب الله عليهم فيعذبهم بها]

Ve Enes ‘aleyhi’r-rıdvān üzerine mervîdir ki “Zât-ı sāmî-i Hazret-i Risâlet-penâhî, Cibrîl ‘aleyhi’s-selâmdan sorup demiş ki مَا لِي لَا أَرَىٰ مِيكَائِيلَ “Benim neyim var ki Mikâil’in güldüğünü ben göremiyorum.” Ve Cibrîl dahi ⁴⁹⁵ مَا ضَحَكَ مِيكَائِيلَ مِنْذُ خَلَقْتَ النَّارَ” diye cevâb vermiş ya’nî “Âteş halk olalıdan beri Mikâil gülmemiştir” diye haber vermiş. Ve dahi denilir ki Allâhu ta‘âlânın birtakım melâikeleri vardır ki âteş halk olalıdan beri Allâhu ta‘âlâ gazab edip de onları onunla ta‘zîb eder korkusundan nâşî onların hiçbir kimseleri gülmemiştir.

[وقال ابن عمر رضي الله عنهما خرجت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى دخل بعض حيطان الأنصار فجعل يلتقط من التمر ويأكل فقال "يا ابن عمر مالك لا تأكل" فقلت "يا رسول الله لا أشتيه" فقال "لكني أشتيه وهذا صبح رابعة لم أذق طعاماً ولم أجده ولو سألت ربي لأعطاني ملك قيصر وكسرى فكيف بك يا ابن عمر إذا بقيت في قوم يخبئون رزق سبتهم ويضعف اليقين في قلوبهم قال فوالله ما برحنا ولا قمنا حتى نزلت ﴿وَكَايْنِ مِنْ ذَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِنَّكُمْ هُمْ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾ قال فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم "إن الله لم يأمركم بكنز المال ولا باتباع الشهوات من كنز دنائير يريد بها حياة فانية فإن الحياة بيد الله ألا وإنى لا أكنز ديناراً ولا درهماً ولا أخبأ رزقاً لغد]

Ve ‘Abdullāh b. ‘Ömer b. el-Hattāb ‘aleyhime’r-rıdvān demiş ki “Ben bir gün zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī ile ma‘an Medīne-i münnevver’ nin hāricine çıktık tā ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir Ensārīnin bāğçesine girdi ve hurmā dānelerinden iltikāt edip yemeye başladı ve “يا ابن عمر مالك لا تأكل” diye bana iltifāt buyurdu ya’nī “Ey İbn ‘Ömer, senin neyin var ki sen yemiyorsun?” diye fermān buyurdukta ben “يا رسول الله لا تأكله” diye i’tizār eyledim ya’nī “Ona benim iştihām yoktur” diye cevāb verdim. Ve o dahi “لكنني أشتيه وهذا صبح رابعة لم أذق طعاماً ولم أجد...” buyurdu ki hülāsa-i meāl-i şerifi: “Lākin ben onu iştihā ederim, bu sabāh dördüncü gecenin sabāhıdır ki ben bu gecelerde aslā bir şey tatmamışım ve bulama-

mışım hâlbuki ben kendi Rabbimden dilemiş olsaydım tahkîkan kayser ve kisrâ meliklerinin mülklerini bana verirdi. Ey İbn ‘Ömer, seninle hâl nice olurdu o hâlde ki senelerinde rızklarını saklayan bir kavm içinde kalasın ve kalblerinde yakîn zebûn olur.” İbn ‘Ömer demiş ki “Vallâhi biz yerimizden ayrılmadık ve mekânımızdan kalkmadık illâ ki ﴿وَكَايْنٍ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ﴾⁴⁹⁶ âyet-i kerîmesi nâzil olmadı” ya’nî biz yerimizden kalkmadan hemân o sâ’atte bu âyet-i celîle nâzil oldu ki sûre-i ‘Ankebût’un elli dokuzuncu âyetidir ve hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Hayvânâtın ekseri kendi rızkını yüklenip taşımaz, böyle iken o hayvânâta ve size rızkı veren Allâhu ta’âlâdır.” Binâen ‘aleyh hicretle gurbette ma’âşınız için endîşe ve havf etmeyin. Allâhu ta’âlâ rızkımız nereden verilir dediğinizi işitir ve rızkınızı nereden vereceğini bilir.” Ve dahi İbn ‘Abdullâh demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurdu ki *إن الله لم يأمركم بكنز المال ولا بإتباع الشهوات من كنز دنانير يريد بها حياة فانية فإن الحياة بيد الله ألا وإنني*⁴⁹⁷ ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfi: “‘Ale’t-tahkîk Allâhu ta’âlâ size kenz-i mâl ve ittibâ’-ı şehvâta emr etmedi. Kim ki altınları kenz edip onunla hayât-ı fâniyeyi ister, yakînen bilsin ki hayât ancak Allâhu ta’âlânın yedindedir ki sîm ve zer iddihârıyla değildir. Hele siz âgâh olunuz ki ben bir altını kenz etmem ve bir dirhemi dahi kenz etmem ve yarın için ben bir şey saklamam” ki ne bir altın ve ne de bir dirhemi iddihâr ederim ve ne de günümün ferdâsı için bir nesneyi iddihâr eder de saklarım demektir.

[وقال أبو الدرداء كان يسمع أذير قلب إبراهيم خليل الرحمن صلى الله عليه وسلم إذا قام في الصلاة في مسيرة ميل خوفاً من ربه]

Ve dahi Ebu’d-Derdâ ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki Halîlu’r-Rahmân İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmın namâza durduğu vakte onun Rabbisi havfinden sînesinin âvâzı bir mîl mesâfesinden iştilirdi.

[وقال مجاهد بكى داود عليه السلام أربعين يوماً ساجداً لا يرفع رأسه حتى نبت المرعى من دموعه وحتى غطى رأسه فنودي يا داود أجائع أنت فتطعم أم ظمآن فتسقى أم عار فتكسى فنحب نجبة هاج العود فاحترق من حر جوفه ثم أنزل الله تعالى عليه التوبة والمغفرة فقال يا رب اجعل خطيئتي في كفي فصارت خطيئته في كفه مكتوبة فكان لا يسط كفه لطعام ولا لشراب ولا لغيره إلا رآها فأبكته قال وكان يؤتى بالقدح ثلثاء ماء فإذا تناوله أبصر خطيئته فما يضعه على شفته حتى يفيض القدح من دموعه ويروى عنه عليه السلام أنه ما رفع رأسه

496 “Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Ankebût, 29/60.

497 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2231.

إلى السماء حتى مات حياء من الله عز وجل وكان يقول في مناجاته إلهي إذا ذكرت خطيئتي ضاقت علي الأرض برحبها وإذا ذكرت رحمتك ارتدت إلي روحي سبحانه إلهي أتيت أطباء عبادك ليداؤوا خطيئتي فكلهم عليك يدلني فبؤساً للقائين من رحمتك وقال الفضيل بلغني أن داود عليه السلام ذكر ذنبه ذات يوم فوثب صارخاً واضعاً يده على رأسه حتى لحق بالجبال فاجتمعت إليه السباع فقال ارجعوا لا أريدكم إنما أريد كل بكاء على خطيئته فلا يستقبلني إلا البكاء ومن لم يكن ذا خطيئة فما يصنع بداود الخطاء وكان يعاتب في كثرة البكاء فيقول دعوني أبكي قبل خروج يوم [278] البكاء قبل تخريق العظام واشتغال الحشا وقبل أن يؤمر بي ملائكة غلاظ شداد لا يعصون الله ما أمرهم ويفعلون ما يؤمرون وقال عبد العزيز بن عمر لما أصاب داود الخطيئة نقص صوته فقال "إلهي بح صوتي في صفاء أصوات الصديقين" وروي أنه عليه السلام لما طال بكاءه ولم ينفعه ذلك ضاق ذرعه واشتد غمه فقال "يا رب أما ترحم بكائي" فأوحى الله تعالى إليه يا داود نسيت ذنبك وذكرت بكاءك قال "إلهي وسيدي كيف أنسى ذنبي وكنت إذا تلوت الزبور كف الماء الجاري عن جريه وسكن هبوب الريح وأظلني الطير على رأسي وأنست الوحوش إلى محرابي إلهي وسيدي فما هذه الوحشة التي بيني وبينك" فأوحى الله تعالى إليه "يا داود ذلك أنس الطاعة وهذه وحشة المعصية يا داود آدم خلق من خلقي خلقته بيدي ونفخت فيه من روحي وأسجدت له ملائكتي وألبسته ثوب كرامتي وتوجته بتاج وقاري وشكا لي الوحدة فزوجته حواء أمتي وأسكنته جنتي عصاني فطردته عن جواني عرياناً ذليلاً يا داود اسمع مني والحق أقول أطعنا فأطعناك وسألنا فأعطيناك وعصيتنا فأمهلناك وإن عدت إلينا على ما كان منك قبلناك" وقال يحيى بن أبي كثير بلغنا أن داود عليه السلام كان إذا أراد أن ينوح مكث قبل ذلك سبعاً لا يأكل الطعام ولا يشرب الشراب ولا يقرب النساء فإذا كان قبل ذلك بيوم أخرج له المنبر إلى البرية فأمر سليمان أن ينادي بصوت يستقرى البلاد وما حولها من الغياض والآكام والجبال والبراري والصوامع والبيع فينادي فيها إلا من أراد أن يسمع نوح داود على نفسه فليأت الفتاتي الوحوش من البراري والآكام وتأتي السباع من الغياض وتأتي الهوام من الجبال وتأتي الطير من الأوكار وتأتي العذارى من خدورهن وتجتمع الناس لذلك اليوم ويأتي داود حتى يرقى المنبر ويحيط به بنو إسرائيل وكل صنف على حدته محيطون به وسليمان عليه السلام قائم على رأسه فيأخذ في الثناء على ربه فيضجون بالبكاء والصراخ ثم يأخذ في ذكر الجنة والنار فتموت الهوام وطائفة من الوحوش والسباع الناس ثم يأخذ في أهوال القيامة وفي النياحة على نفسه فيموت من كل نوع طائفة فإذا رأى سليمان كثرة الموتى قال يا أبتاه قد مزقت المستمعين كل ممزق وماتت طوائف من بني إسرائيل ومن الوحوش والهوام فيأخذ في الدعاء فبينما هو كذلك إذ ناداه بعض عباد بني إسرائيل يا داود عجلت بطلب الجزاء على ربك قال فيخر داود مغشياً عليه فإذا نظر سليمان إلى ما أصابه أتى بسرير فحمله عليه ثم أمر منادياً ينادي ألا من كان له مع داود حميم أو قريب فليأت بسرير فليحمله فإن الذين كانوا معه قد قتلهم ذكر الجنة والنار فكانت المرأة تأتي بالسرير وتحمل قريبها وتقول يا من قتله ذكر النار يا من قتله خوف الله ثم إذا أفاق داود قام ووضع يده على رأسه ودخل بيت عبادته وأغلق بابه

ويقول يا إله داود أغضبان أنت على داود ولا يزال يناجي ربه فيأتي سليمان ويقعد على الباب ويستأذن ثم يدخل ومعه قرص من شعير فيقول يا أبتاه تقو بهذا على ما تريد فيأكل من ذلك القرص ما شاء الله ثم يخرج إلى بني إسرائيل فيكون بينهم وقال يزيد الرقاشي خرج داود ذات يوم بالناس يعظهم ويخوفهم فخرج في أربعين ألفاً فمات منهم ثلاثون ألفاً وما رجع إلا في عشرة آلاف قال وكان له جاريتان اتخذهما حتى إذا جاءه الخوف وسقط فاضطرب قعدتا على صدره وعلى رجليه مخافة أن تتفرق أعضاؤه ومفاصله فيموت]

Ve Mücâhid ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Dāvūd ‘aleyhi’ s-selām sâcid ol-duğu hâlde kırk gün ağlamış ve onun gözyaşından mer‘â göğerip de başını örtmedikçe kendi başını secdeden kaldırmamış ve o hâlde ona bir nidâ gelmiş ki “Sen ey Dāvūd, sen aç mısın ki sana ta‘ām it‘ām oluna, yoksa sen susuz musun ki sana su verilip de sulayasın veyâhūd çıplak mısın ki sana câme ve libās iksâ oluna?” Ve o vakte dahi Dāvūd bir derecede bir zārî eder ki ondan ‘ūd hâyet olup onun korkusu sıcaklığından yanmış son-ra Allāhu ta‘ālâ onun üzerine tevbe ve magfireti inzâl etmiş. Ve o dahi o ânda: “Ey benim Rabbim, sen benim hatîet ve zelletimi benim ayamda kıl” diye du‘â ettikte onun hatîesi onun ayasında yazılı oldu ki kendisi elini bir ta‘ām veyâ bir şarâb veyâhūd diğer bir şeye bast edip uzatmazdı illâ ki onu görüp onu ağlatmazdı ya’nî her neye elini uzatmış olsa onu görüp ağlardı.” Ve dahi demiş ki “Vaktâ ki ona iki sülûsü sudan dolu bir camı eline verilir, kezâlik onu görüp ağlardı ve gözyaşından o kadeh lebâleb olup dolmadıkça camı dudağı üzerine komazdı.” Ve dahi rivâyet olunur ki “Allāhu ta‘âlâdan utanıp şermsârlığından nâşî ölünceye dek kendi başını semâya doğru kaldırmamıştır.” Ve dahi münâcâtında derdi ki “Ey benim ilâhım, eğer benim zelletimi yâd edip der-hâtır ettimse genişliğiyle berâber yer bana dar gelir ve eğer senin rahmetini zikr edip yâd ettimse benim rûhum bana dönüp ‘avdet eder. Ben hemîşe seni tesbîh ve takdîs edip her bir nakîsadan tenzîh eylerim. Sen ey benim ilâhım, ben senin kullarının ta-bîblerine gidip hatîetimi müdâvât etmek istedim ve onlar kâffesi beni senin üzerine delâlet ederler. Artık senin rahmetinden ye’s edip kunût edenlere be’s olsun!”

Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Bana bâlig oldu ki Dāvūd ‘aleyhi’ s-selām bir gün kendi zelletini yâd edip der-hâtır [277] etmiş ve korku-sundan bağırarak sıçramış da elini başına koymuş olduğu hâlde dağlara ulaşmış ve etrâfına sibâ‘ bilikip toplandıktâ Dāvūd onlara demiş ki “Siz dönünüz, ben sizi istemem, ben ancak hatîetine pek çok ziyâde ağlayanları isterim ki bana ancak girye vü zārî ile karşılarlar. Ve o ki günâhı yoktur,

Sen bize itâ'at ettiğinde biz dahi sana itâ'at ettik ve sen bizden suâl edip diledin ve biz dahi senin dilediğini verdik ve sen bize 'isyân ettiğinde biz sana mühlet verip derhâl seni muâhaze etmedik ve dahi senden sâdır olan nesne üzerine eğer bize 'avdet edip rücû' eder isen biz seni kabûl ederiz" diye taltîf buyurmuştur.

Ve dahi Yahyâ b. Kesîr demiş ki "Bize bâliğ oldu ki Dâvûd 'aleyhi's-selâm girye vü zârî edecek olursa ondan yedi günden akdem her bir tena'umdan nefsinin keff edip dururdu ki bir hafta içinde ne ta'âmı ekl ederdi ve ne suyu içerdi ve ne de nisâya yaklaşırdı. Ve ağlamak gününden bir gün akdem ona bir minber bâdiye ve sahrâya çıkarılıp kurulurdu ve dahi Süleymân 'aleyhi's-selâma bir bülend âvâz ile nidâ etmeye emr ederdi. Ve Süleymân dahi bilâd ve etrâfında bulunan ormanlık ve dağlar ve ovalar ve çöller ve ma'âbid ve kenîseleri istikrâ eder, bir savt-ı 'âlî ve âvâz-ı bülendi ile çağırıp derdi ki "Hele siz âgâh olunuz ki ben size beyân edeyim. Kim ki Dâvûd 'aleyhi's-selâmın nefsi üzerine edecek girye vü zârîsini işitmek isterse hemân gelsin." Ve o vakte çöllerden vuhûş ve ormanlıktan haşerât ve gâbe ve dağlardan sibâ' ve hevâmm ve yuvalardan tuyûr ve hudûrlardan bikr kızlar bilikip gelirlerdi ve o gün için nâs dahi müctemi' olurdu ve tâ minbere çıkıp durunca Dâvûd 'aleyhi's-selâm gelip hâzır olurdu. Ve minbere irtikâsında her bir sınıf 'alâ-haddihi ya'nî takım takım olarak Benû İsrâîl ile her bir tâife-i müctemi'a ve asnâf-ı hayavânât ona ihâta edip dururlardı ve Süleymân 'aleyhi's-selâm dahi onun başı ucunda dururdu. Ve kendisi evvelâ Rabbisi tebâreke ve ta'âlânın üzerine senâ ile başlar da kâffe-i mahlûkât-ı müctemi'a ağlaşıp girye vü zârî ve figân ile âvâzları mürtefi' olur sonra cennet ve nârın zikrine şürû' eder de her bir sınıftan bir tâife vefât eder ve hevâmm dahi ölürler ve vuhûş ve sibâ' ve nâstan külliyyetli vefeyât vukû'undan sonra ehvâl-i kıyâmet zikrini alıp nefsi üzerine nevhi tutar ve o hâlde dahi her bir nev'den bir tâife hâlik olur. Ve Süleymân 'aleyhi's-selâm bu hâli görünce ve vefeyâtın kesretini müşâhede edince derdi ki "Ey benim babam, sen işitenleri her bir mümezzak ile temzîk edip pârelettin ki Benû İsrâîl'den haylice tavâif hâlik oldular ve vuhûş ve hevâmdan dahi pek çok telefât vâki' oldu!" O vakt Dâvûd 'aleyhi's-selâm du'âya başlar ve du'âyı alıp tazarru' ve istid'â ederken nâgehân Benû İsrâîl'in ba'zı 'ibâdları onu çağırıp der ki "Ey Dâvûd, sen taleb-i cezâyâ isti'câl ettin ki Rabbîn tebâreke ve ta'âlâ üzerine taleb-i cezâ ile sen 'acele ettin!" deyince Dâvûd 'aleyhi's-selâm dahi yüreği bayılıp yere düşür. Ve Süleymân 'aleyhi's-selâm ona isâbet eden hâli görünce bir serîri

getirip onu serîr üzere haml edip götürdü sonra bir münâdiye emr edip nidâ ettirdi ki “Hele siz âgâh olunuz, kim ki Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm ile ma‘an bir yâr veyâ dost ve sıddîk ve akrabâsı vardır, [278] hemân bir serîri celb edip onu kaldırsın, zîrâ ki cennet ve nâr zikri Dâvûd ile olan halkı öldürdü.” Ve o zamân kadın kişi gelip na‘şî götürür de akrabâsı na‘şî üzerine kaldırıp götürürdü ve hakkında “Ey zikr-i nâr onu katl eden ve ey havf-ı ilâhî onu katl eden zât!” diye na‘t ederdi. Ve çün Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm ifâkat bulurdu, derhâl elini başı üzerine koyup kalkardı ve ‘ibâdethânesine girip kapısını kilitlerdi ve يا اله داود يا nî “Ey Dâvûd’un ilâhı, sen Dâvûd üzerine gazablı mısın?” diye tazarru‘ edip Rabbisi münâcâtından zâil olmazdı. Ve Süleymân dahi gelip onun kapısı üzere otururdu ve aralıkta istîzân edip onun huzûruna girip arpadan bir kurs ekmeği ona takdîm eylerdi ve يا ابتاه بهذا derdi ya‘nî “Ey benim babam, sen bununla kendi dilediğin nesne üzerine mütekavvî ol.” Ve Dâvûd dahi o kurstan Allâh’ın dilediği mikdârı ekl ederdi. Sonra Benü İsrâîl’e çıkıp onların aralarında bulunurdu.

Ve Yezîd-i Rakkâşî demiş ki “Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm bir gün ‘âleme çıkıp va‘z ederek halkı Allâhu ta‘âlanın ‘azâbından tahvîf etti ki kırk bin kişi ile çıkmış idi, o gün onlardan onun o tahvîfî ile otuz bin kişi vefât etmiş ve kendisi ancak on bin kişi ile ‘avdet etmiş. Ve onun iki ‘adet câriyesi var imiş ki onları yalnız bu hizmete ta‘yîn ve ittihâz etmişti ki vaktâ ki havf ve korkuluk onun kalbine gelip muztarib olarak baygın düşerdi, onlar sînesi ve ayakları üzerlerinde otururlar da tâ ki onun a‘zâsı dağılıp da mefâsılı müteferrik olmaya ve onunla vefâtı düşmeye ki şol mehâfeden bu câriyele-ri bu hizmete me’mûr etmişlerdi.”

[وقال ابن عمر رضي الله عنهما دخل يحيى بن زكريا عليهما السلام بيت المقدس وهو ابن ثمان حجج فنظر إلى عبادهم قد لبسوا مدارع الشعر والصوف ونظر إلى مجتهدهم قد خرقوا التراقي وسلكوا فيها السلاسل وشدوا أنفسهم إلى أطراف بيت المقدس فهاله ذلك فرجع إلى أبويه فمر بصبيان يلعبون فقالوا له يا يحيى هلم بنا لنعلب فقال إني لم أخلق للعب قال فأتى أبويه فسألهم أن يدرعاه الشعر ففعلا فرجع إلى بيت المقدس وكان يخدمه نهائراً ويصبح فيه ليلاً حتى أتت عليه خمس عشرة سنة فخرج ولزم أطواد الأرض وغير ان الشعاب فخرج أبواه في طلبه فأدركاه على بحيرة الأردن وقد أنقع رجليه في الماء حتى كاد العطش يذبحه وهو يقول “عزتك وجلالك لا أذوق بارد الشراب حتى أعلم أين مكاني منك” فسأله أبواه أن يفطر على قرص كان معهما من شعير ويشرب من ذلك الماء ففعل وكفر عن يمينه فمدح بالبر فرده أبواه إلى بيت المقدس فكان إذا قام يصلي بكى حتى يبكي معه الشجر والمدر ويبكي زكريا عليه السلام لبكائه حتى يغمى عليه فلم يزل يبكي حتى خرقت دموعه لحم خديه وبدت أضراسه

لِلنَاطِرِينَ فَقَالَتْ لَهُ أُمُّهُ يَا بَنِي لَوْ أَذْنْتُ لِي أَنْ أَتَّخِذَ لَكَ شَيْئًا تَوَارِي بِهِ أَضْرَاسُكَ عَنِ النَّاطِرِينَ فَأَذَنَ لَهَا فَعَمِدَتْ إِلَى قِطْعَتِي لِبُودٍ فَأَلْصَقْتُهَا عَلَى خَدِيَّةٍ فَكَانَ إِذَا قَامَ يَصْلِي بِكَى فَإِذَا اسْتَنْقَعَتْ دُمُوعُهُ فِي الْقِطْعَتَيْنِ أَتَتْ إِلَيْهِ أُمُّهُ فَعَصَرْتَهُمَا فَإِذَا رَأَى دُمُوعَ تَسِيلَ عَلَى ذِرَاعِي أُمُّهُ قَالَ "اللَّهُمَّ هَذِهِ دُمُوعِي وَهَذِهِ أُمِّي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ" قَالَ لَهُ زَكَرِيَّا يَوْمَا يَا بَنِي إِنَّمَا سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ يَهْبِكَ لِي لِتَقَرَّ عَيْنَايَ بِكَ فَقَالَ يَحْيَى يَا أَبْتَ أَنْ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْبَرَنِي أَنَّ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ مَفَازَةٌ لَا يَقْطَعُهَا إِلَّا كُلُّ بَكَاءٍ فَقَالَ زَكَرِيَّا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا بَنِي فَبَكَ!

Ve dahi İbn 'Ömer 'aleyhime'r-rıdvân rivâyet edip demiş ki "Yahyâ b. Zekerıyyâ 'aleyhime's-selâm 'ömrü sekiz yaşlı olarak Beyt-i Makdis'e girmiş ve çün 'ibâdlara nazar edip görmüş ki onlar kıl ve yünün midra'a-larıyla mütederri' olmuşlar ve zümre-i müctehidîn dahi eğe kemiklerini veyâhüd boyun halkasının kemiklerini deldirip silsileler geçirmişler de kendi nefslerini Beyt-i Makdis'in etrâfına bağlamışlar. Artık onların işbu ahvâlleri onu korkuttu da ebeveynine 'avdet etti. Ve yolda giderken oyun oynayan sabîlere râst gelmiş ve sıbyân: "Yâ Yahyâ, gel seninle oynasalım" dediklerinde kendisi: "Ben oyun oynamak için halk olmamışım" diye cevâb vermiştir. Ve ebeveynine geldikte kıldan bir göyneğin iksâsını istemiş ve onlar dahi o vechle kıldan bir göyneği ona giydirip Beyt-i Makdis'e ircâ' ettiklerinde on beş sinnine bâliğ oluncaya dek kendisi gece gündüz Beyt-i Makdis'in hizmetine devâm ve muvâzabet etmiştir ki nehâren Beyt-i Makdis'e hizmet ederdi ve gecelerde dahi onun kanâdîlini ikâd eder idi. Ve on beş yaşını itmâm edince kendisi çıkıp yerin kühsârlarına ve mağâralarına mülâzemet etmiş. Ve peder ve mâderi dahi onun talebinde çıkıp onu taharrî ettiklerinde Ürdün buhayresi üstünde ona ulaşmışlar o hâl ile ki susuzluğundan iki ayağını suya ıslatıp dururmuş ve susuzlukla boğazlanacak derecesine varmıştır. Ve böyle bir hâlde iken بارد "عزتك وجلالك لا أدوق" "İzzet ve celâlin hakkı için senin 'inde olan mekânımı ben bilmedikçe ben soğuk suyu tatmam!" derdi. Velâkin baba ve anaları müstashabı bulundukları kurs-ı şa'îr üzerine iftâr edip o sudan dahi bir su içmekliğini teklîf ettiklerinde onların suâllerine bi'l-i-câbe da'vetlerini kabûl ve emrlerine inkıyâd ile dilediklerini işlemiş ve yemîn-i keffâretini edâ etmiş ki bununla birr-i vâlideyn ile memdûh olmuş. Ve ebeveyni onu be-tekrâr Beyt-i Makdis'e i'âde ettirdiler. Ve çün namâza dururdu, o mertebede ağlardı ki onunla berâber eşcâr ve ahcâr ağlardı ve onun ağlamaklığı için Zekerıyyâ 'aleyhi's-selâm dahi ağlardı tâ ki baygın düşerdi. Ve'l-hâsıl Yahyâ 'aleyhi's-selâm gözyaşıyla onun yanağı çevirip delinceye dek ağlamaktan zâil olmadı ve çün dişleri o yanağın deliğinden

görenlere göründü. Anası ona [279] demiş ki “Ey benim oğlum, bana izn vermiş olsaydın ki senin dişlerini gizletecek bir nesneyi sana yapıp koyayım tâ ki görenlerden onunla kendi dişlerini setr edesin.” Ve o dahi ona izn vermekle hemân iki ‘aded yakı tedârük edip onun yarasına yapıştırmıştır. Ve dahi namâza durup namâz kılarken yine ağlardı ve gözyaşı ile onun yanağı üstünde olan ruk‘alar ıslanınca onun anası gelip o yakıları sıkardı ve o dahi kendi gözyaşını o vechle vâlidesinin zirâ‘ı üstünde akıp cereyân ettiğini görürken “اللهم هذه دموعي وهذه أمني وأنا عبدك وأنت أرحم الراحمين” diye münâcât ederdi ya’nî “Ey benim ilâhım, bunlar benim gözyaşımıdır ve bu da benim anamdır ve ben senin kulunum ve sen rahmet edicilerin erhamısın.” derdi Bir gün babası Zekerıyyâ ‘aleyhi’s-selâm demiş ki “Ey benim oğlum, ancak seninle şâd ve mesrûr olmak için ben Rabbinden senin bana bağışlamaklığını diledim.” Ve o dahi: “ey benim babam, tahkîkan Cebrâîl ‘aleyhi’s-selâm bana haber vermiş ki “Cennet ile nâr beyninde bir magâra ve beyâbân vardır ki onu ancak en çok ziyâde ağlayan kimseler kat‘ ederler ki pek çok ziyâde ağlayıcı kimseden gayrı o beyâbânı bir kimse kesip geçemez” diye cevâb verince Zekerıyyâ ‘aleyhi’s-selâm dahi “Sen dahi ağla!” diye emr etmiştir.

[وقال المسيح عليه السلام يا معاشر الحواريين خشية الله وحب الفردوس يورثان الصبر على المشقة ويباعدان من الدنيا بحق أقول لكم إن أكل الشعير والنوم على المزابل مع الكلاب في طلب الفردوس قليل]

Ve dahi ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm buyurmuş ki معاشر الحواريين ya’nî “Ey ma‘şer-i havâriyyîn, Allâhu ta‘âlânın havf ü haşyeti ve firdevsin muhabbeti meşakkat üzerine sabr etmeğe mûristirler ve dünyâdan dahi mübâ‘adet ettirirler. Ben hakk ile size söylerim ki ‘ale’t-tahkîk firdevsin talebinde arpa ekmeğini yemek ve kilâb ile berâber mezbelelikte yatmak azdır.”

[وقيل كان الخليل صلوات الله عليه وسلامه إذا ذكر خطيئته يغشى عليه ويسمع اضطراب قلبه ميلا في ميل فيأتيه جبريل فيقول له ربك يقرئك السلام ويقول “هل رأيت خليلا يخاف خليله فيقول “يا جبريل إني إذا ذكرت خطيئتي نسيت خلتي” فهذه أحوال الأنبياء عليه السلام فدونك والتأمل فيها فإنهم أعرف خلق الله بالله وصفاته صلوات الله عليهم أجمعين وعلى كل عباد الله المقربين وحسبنا الله ونعم الوكيل]

Ve İbrâhîm el-Halîl ‘aleyhi salâvâtullâhi ve selâmuhu kendi zelletini der-hâtır etmiş olsaydı bayılıp kalbinin ıztırâbı bir mîl mesâfesinden işitilir idi. Ve ona Cibrîl ‘aleyhi’s-selâm gelip “senin Rabbin tebâreke ve ta‘âlâ sana selâm ihdâ ve edâ edip buyurur ki “هل رأيت خليلا يخاف خليله” ya’nî “Āyâ

sen hîç görmüş müsün ki bir dost kendi dostundan havf eder?” ve o dahi “يا جبريل إني إذا ذكرت خطيئتي نسيت خلتي” buyurur ya’nî “Ey Cibrîl, ben kendi zelletimi der-hâtır ettiğim vakte ben kendi hulletimi unuturum” ya’nî Allāhu ta‘ālânın halîli olduğumu o hâlde ben der-hâtır edemem demektir. İşte enbiyâ-ı ‘izâm ‘aleyhimü’s-selâmın ahvâli bunladır, sen dahi onlarda te-debbür ve teemmül tut da kendi havfını onlara nisbeten ne derecede olmak lâzım gelirse anla, zîrâ ki peygamberân-ı ‘izâm ‘aleyhimü’s-selâm, Allāhu ta‘ālânın cemî-i halkından ziyâde Allāhu ta‘ālânın zât ve sıfâtına a‘lem ve a‘reftirler. Hemîşe kâffelerine ve cemî-i ‘ibâd-ı mukarrebine salavât-ı ilâhiyye erzânî ve şâyân buyurulsun ki bizim her bir mühimmemize Hakk ta‘âlâ kâfidir ve zihî vekîldir.

Beyānu Ahvâli’s-Sahābeti ve’t-Tābi’ini ve’s-Selefi’s-Sālihine Fi Şiddeti’l-Havfi

[بيان أحوال الصحابة والتابعين والسلف الصالحين في شدة الخوف]

[روى أن أبا بكر الصديق رضي الله عنه قال لطائر ليتني مثلك يا طائر ولم أخلق بشراً وقال أبو ذر رضي الله عنه وددت لو أني شجرة تعضد وكذلك قال طلحة وقال عثمان رضي الله عنه وددت إني إذا مت لم أبعث]

[وقالت عائشة رضي الله عنها وددت أني كنت نسياً منسياً]

Ve şiddet-i havfta sahābe ve tābi’in ve selef-i sālihînin ahvâlleri beyāni ise o dahi işbu mebhaştır. Şöyle ki mervî olmuş ki Hazret-i yâr-ı gār Sıddîk-ı Ekber Ebû Bekr ‘aleyhi’r-rıdvân bir kuşa demiş ki “Sen ey uçan kuş, kâşki ben dahi senin gibi tâir olup da beşer halk olunmamış olsaydım!” Ve Ebû Zerr ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Ben dal ve budakları kesilir bir ağaç olmaklığımı severdim.” Ve Talha ‘aleyhi’r-rıdvân dahi böylece söylemiştir. Ve ‘Osmân ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Ben severdim ki öldüğüm vakte bir dahi ba’s olunmayaydım.” ve ‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvân demiş ki “Ben nesyen mensiyyen olmaklığımı temennî edip severdim.”

[وروى أن عمر رضي الله عنه كان يسقط من الخوف إذا سمع آية من القرآن مغشياً عليه فكان يعاد أياماً وأخذ يوماً تبنة من الأرض فقال يا ليتني كنت هذه التبنة يا ليتني لم أكن شيئاً مذكوراً يا ليتني كنت نسياً منسياً يا ليتني لم تلدني أُمِّي وكان في وجه عمر رضي الله عنه خطان أسودان من الدموع وقال رضي الله عنه من خاف الله لم يشف غيظه ومن اتقى الله لم يصنع ما]

يريد ولولا يوم القيامة لكان غير ما ترون ولما قرأ عمر رضي الله عنه ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ وانتهى إلى قوله تعالى ﴿وَإِذَا الضُّحَى نُفِثَتْ﴾ خر مغشيا عليه ومروا يوما بدار إنسان وهو يصلي ويقرأ سورة ﴿وَالطُّور﴾ فوقف يستمع فلما بلغ قوله تعالى ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾⁴⁹⁸ نزل عن حمارة واستند إلى حائط ومكث زمنا ورجع إلى منزله فمرض شهرا يعود الناس ولا يدرون ما مرضه

Ve dahi mervî olmuş ki Server-i ashâb Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân, Kur’ân-ı ‘azîmü’s-şândan bir âyet-i kerîmeyi istimâ‘ [280] etmiş olsaydı kendi korkusundan baygın olarak yere düşerdi ve چند gün onun pürsiş-i hâtırına halk gidip onu ziyâret ve ‘iyâdet ederlerdi. Ve bir gün bir dâne samanı yerden eline almış da “Kâşki ben bu saman olaydım, kâşki ben mezkûr bir şey olmayaydım ve kâşki ben nesyen mensiyen olaydım ve kâşki benim anam beni doğurmamış olaydı!” demiştir ve onun gözyaşının te’sîrinden ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvânın mübârek yüzünde iki siyâh hatt var idi. Ve dahi ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Kim ki Allâhu ta‘âlâdan havf ederse kendi gayzını işfâ etmez ya’nî kendi hasmından intikâmını almaz ve kim ki Allâhu ta‘âlâdan ittikâ ederse kendi istediğini yapmaz ve kıyâmet günü olmamış olsaydı bu gördüğünüzün gayrısını görür idiniz.” Ve dahi Hazret-i ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân⁴⁹⁹ ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾⁵⁰⁰ sûre-i şerîfesini okuyup nass-ı celîline ulaşınca baygın olarak yere düşmüştür. Ve bir gün bir insânın hânesi üzerine geçip yolda mürûr ederken onun savtını işitmiş ki namâzı kılıp onun namâzında⁵⁰¹ ﴿وَالطُّور﴾ sûre-i şerîfesini okurdu ve o dahi istimâ‘a durup onu dinlerken musallî⁵⁰² ﴿إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾ âyet-i kerîmesini tilâvet etti, hemân ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân derhâl merkebinden inip arkasını duvara dayattı ve bir zamân durduktan sonra kendi sarâyına dönüp bir mâh hasta oldu ve halk onun pürsiş-i hâtırına gidip onu ‘iyâdet ederlerdi ve hastalığı nedir bilmezlerdi.

[وقال علي كرم الله وجهه وقد سلم من صلاة الفجر وقد علاه كآبة وهو يقلب يده لقد رأيت أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم فلم أر اليوم شيئا يشبههم لقد كانوا يصبحون شعنا صفرا غبرا بين أعينهم أمثال ركب المعزى قد باتوا لله سجدا وقياما يتلون كتاب الله يراوحن

498 “Şüphesiz Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir. Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur.” Tûr, 52/7-8.

499 “Güneş, dürlüdüğü zaman...” Tekvîr, 81/1.

500 “Amel defterleri açıldığı zaman...” Tekvîr, 81/10.

501 “Tûr’a, andolsun ki...” Tûr, 52/1.

502 “Şüphesiz Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir. Onu geri çevirecek hiçbir şey yoktur.” Tûr, 52/7-8.

بين جباههم وأقدامهم فإذا أصبحوا ذكروا الله فمادوا كما يُميد الشجر في يوم الريح وهملت أعينهم بالدموع حتى تبل ثيابهم والله فكأن بالقوم باتوا غافلين ثم قام فما رؤي بعد ذلك ضاحكا حتى ضربه ابن ملجم]

Ve Esedullâhi'l-Gâlib Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib 'aleyhi'r-rıdvân bir gün salât-ı fecrden selâm verdikten sonra sîmâsında bir hüzn eseri nümâyân olduğu hâlde elini taklîb ederken cemâ'at içinde buyurmuş ki "Tahkîkan ben 'aleyhi's-selâm efendimizin ashâbını gördüm de onlara benzer bir şey göremiyorum. Onlar eş'as ve agber ve asfer oldukları hâlde sabâh ederlerdi ki keçi dizleri gibi şey onların dîdeleri arası oluyordu ve Allâhu ta'âlâya sâcid ve kâim oldukları hâlde beytütîyyet edip hem dahi Allâhu ta'âlânın kitâbını tilâvet edip cibâhlarıyla akdâmları beyninde mürāvaha eylerler" ya'nî ayakları kıyâmdan yorulursa secdeye gidip cebheleri üzerine i'timâd ederler ve cebheleri sücûddan yorulursa ayak üzere kıyâm ederler demektir. "Ve sabâh vaktinde kıyâm ettiklerinde rüzgârlı günde eşcârın temâyülü gibi deprenip temâyül ederlerdi. Dîdeleri dahi gözyaşları akıtıp tâ ki câmeleri ıslatırdı. Vallâhi ben sanki bu kavmla gâfil olarak beytütîyyet ettiklerini görüp zann ediyorum." Sonra kalkıp gitmiş ve İbn Mülcem onu vurup şehîd edinceye dek ondan sonra gülücü olarak görülmemiştir.

[وقال عمران بن حصين وددت أن أكون رمادا تنسفني الرياح في يوم عاصف وقال أبو عبيدة بن الجراح رضي الله عنه وددت أني كبش فيذبحني أهلي فيأكلون لحمي ويحسون مرقي وكان علي بن الحسين رضي الله عنه إذا توضأ اصفر لونه فيقولون له أهله ما هذا الذي يعتادك عند الوضوء فيقول أتدرون بين يدي من أريد أن أقوم]

Ve 'İmrân b. Husayn 'aleyhi'r-rahme derdi ki "Ben sevip kendim temennî ederim ki ben bir yevm-i 'âsıfta şiddetli rüzgâr onu savurur bir gül olaydım." Ve 'Ubeyde b. el-Cerrâh demiş ki "Ben sevip temennî ederim ki kendim bir koç olup da benim ehlim beni boğazlayıp da güştümlü yiyeler ve merakamı içeler." Ve dahi 'Alî b. el-Hüseyn beher âbdest aldığı anda onun yüzü sararıp rengi mütegayyir olurdu ve onun ehlinin "Âbdest almak 'inde sana bu 'ârız ve târî olan hâl nedir?" diye sormuşlar da o dahi: "Siz kimin huzûrunda ben kıyâm edip durmak istediğimi bilir misiniz?" diye cevâb vermiştir.

[وقال موسى بن مسعود كنا إذا جلسنا إلى الثوري كأن النار قد أحاطت بنا لما نرى من خوفه وجزعه وقرأ مضر القارئ يوما هذا ﴿هَذَا كِتَابُنَا يُنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ﴾ الآية فبكى عبد الواحد بن زيد حتى غشي عليه فلما أفاق قال وعزتك لأعصيتك جهدي أبدا فأعني بتوفيقك على طاعتك وكان المسور بن مخرمة لا يقوى أن يسمع شيئا من القرآن لشدة خوفه ولقد كان

يقرأ عنده الحرف والآية فيصيح الصيحة فما يعقل أياها حتى أتى عليه رجل من خثعم فقراً عليه ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا وَنَسْوَقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرْدًا﴾ فقال أنا من المجرمين ولست من المتقين أعد على القول أيها القارئ فأعادها عليه فشقق شهقة فلحق بالآخرة]

Ve dahi Mūsā b. Mes'ūd 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Biz Süfyân-ı Sev-rî mahallinde oturduğumuz vakt onun havf ve ceza'ından bir zann edip kendimiz sanırdık ki âteş bizi ihâta edip sarmıştır.” Ve Mudarr el-Kārî bir gün ⁵⁰³ ﴿هَذَا كِتَابُنَا عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ﴾ okuyunca 'Abdolvâhid b. Zeyd baygın düşünceye dek ağlamış ve ondan ifâkat bulunca “Senin 'izzetin hakkı için benim kendi cehdimce sana ebeden 'isyân etmem, ancak sen dahi kendi tâ'atın üzerine senin tevfikin ile beni i'âne eyle!” diye kasem ve tevakku' etmiştir. Ve Misver b. Mahreme şiddet-i havfından Kur'ân-ı kerîmden bir nesnenin istimâ'ına tâb-âver olamazdı ve onun 'indeinde harf ve âyet okunurdu ve korkusundan böyle bir na'ralar salıverirdi ki ondan bîhûş düşüp de günlerce lâ-ya'kıl kalırdı tâ ki Has'am'dan bir zât gelip onun huzûrunda ⁵⁰⁴ [281] ﴿يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا وَنَسْوَقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرْدًا﴾ okudu ve o dahi “Ben cürmkârândanım, müttakîlerden değilim. Sen ey kârî, bu kavli-i 'âliyi bir dahi benim üzerime i'âde eyle” diye tekrâren tilâvetini talep ve kârî dahi ona i'âde-i kırâat ettikte kendisi böyle bir bülend âvâz ile na'ra vurmuş ki onunla âhirete ulaşmıştır.

[وَقَرَأَ عِنْدَ يَحْيَى الْبِكَاءَ ﴿وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى رَبِّهِمْ﴾ فَصَاحَ صَبِيحَةً مَكَثَ مِنْهَا مَرِيضًا أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ يَعَادُ مِنْ أَطْرَافِ الْبَصْرَةِ وَقَالَ مَالِكُ بْنُ دِينَارٍ بَيْنَمَا أَنَا أَطُوفُ بِالْبَيْتِ إِذَا أَنَا بِجُوبِ رَافِدَةِ دِجْلٍ مُتَعَبِدَةً بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ وَهِيَ تَقُولُ يَا رَبِّ كَمْ شَهْوَةٌ ذَهَبَتْ لِذَاتِهَا وَبَقِيَتْ تَبْعَاتُهَا يَا رَبِّ أَمَا كَانَ لَكَ أَدَبٌ وَعَقُوبَةٌ إِلَّا النَّارُ وَتَبْكِي فَمَا زَالَ ذَلِكَ مَقَامَهَا حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ قَالَ مَالِكٌ فَلَمَّا رَأَيْتَ ذَلِكَ وَضَعْتَ يَدِي عَلَى رَأْسِي صَارَخَا أَقُولُ ثَكَلْتُ مَالِكًا أُمَةً]

Ve dahi Yahyâ el-Bekkâ 'indeinde ⁵⁰⁵ ﴿وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى رَبِّهِمْ﴾ nass-ı celîli kırâat olundukta Yahyâ bir sayhayı sayha etmiş ki ondan dört mâh hasta kalıp etrâf-ı Basra'dan halk onu i'âde edip pürsiş-i hâtırına zâirler gelmiştir. Ve Mâlik b. Dînâr demiş ki “Bir gece ben karanlıkta Beyt-i mükerremi tavâf ederken nâgehân estâr-ı Ka'be'ye asılı müte'abbide bir câriyecîğe râst geldim ki estâr-ı Ka'be'ye ta'alluk edip derdi ki “Ey benim Rabbim,

503 İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Câsiye, 45/29.

504 “Allah'a karşı gelmekten sakınanları Rahmân'ın huzurunda bir elçiler heyeti gibi toplayacağımız, suçluları da suya koşan susuz develer gibi cehenneme sevkedeceğimiz günü düşün!” Meryem, 19/85-86.

505 “Rab'lerinin huzurunda durduruldukları vakit (hallerini) bir görsen!” En'âm, 6/30.

kaç şehvetler var ki onun lezzâtı gidip de seyyiâtı kalmıştır, senin âteşten gayrı senin bir edeb ve ‘ukûbetin yok muydu?” Ve bununla berâber ağladır ve fecrin tulû‘una kadar o makâmından kendisi zâil olmadı.” Mâlik demiş ki “Ben dahi çün bunu gördüm, hemân امة مالك ya‘nî “Mâlik ki onun anası onu yitirmiş olaydı!” diye bağırıp kendi elimi başıma kodum.

[وروي أن الفضيل روي يوم عرفة والناس يدعون وهو يبكي بكاء الثكلي المحترقة حتى إذا كادت الشمس تغرب قبض على لحيته ثم رفع رأسه إلى السماء وقال واسوأته منك وإن غفرت ثم انقلب مع الناس]

Ve dahi rivâyet olunur ki Fudayl ‘aleyhi’r-rahme yevm-i ‘arefede nâs du‘â ederlerken kendisi görülmüş ki evlâdını zâyi‘ edip muhterika olmuş olan bir hatun kişi gibi ağlar dururdu tâ ki güneş gurûba yaklaştı ve o vakt-ta kendi sakalından tutup kendi başını semâya doğru kaldırmış da “Vay benim yaramazlığım benim, velev ki sen bana magfîret etmişsin!” diye izhâr-ı sūziş etmiş ve nâs ile berâber dönüp münkali olmuştur.

[وسئل ابن عباس رضي الله عنهما عن الخائفين فقال قلوبهم بالخوف قرحة وأعينهم باكية يقولون كيف نفرح والموت من ورائنا والقبر أمامنا والقيامة موعدنا وعلى جهنم طريقنا وبين يدي الله ربنا موقفنا]

Ve ‘Abdullâh b. ‘Abbâs ‘aleyhe’r-rıdvândan havf edicilerin üzerlerine suâl olundukta kendisi demiş ki “Onlar gönülleri korkutan çıban gibidirler ve dîdeleri dâimâ ağlayıcıdırlar” derler ki ölüm bizim ardımızda ve mezâr bizim önümüzde ve kıyâmet dahi bizim mev‘idimiz olup da bizim yolumuz dahi cehennem üstünde ve mevkıfımız dahi Rabbimiz huzûrunda olunca biz nice şādân olabiliriz.

[وامر الحسن بشاب وهو مستغرق في ضحكته وهو جالس مع قوم في مجلس فقال له الحسن يا فتى هل مررت بالصرائط قال لا قال فهل تدري إلى الجنة تصير أم إلى النار قال لا قال فما هذا الضحك قال فما روي ذلك الفتى بعدها ضاحكا وكان حماد بن عبد ربه إذا جلس مجلس مستوفرا على قدميه فيقال له اطمأنت فيقول تلك جلسة الآمن وأنا غير آمن إذ عصيت الله تعالى]

Ve Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahme gülmekte müstagrak olarak bir nev-civân üzerine geçip mürûr etmiş ki bir kavm ile berâber bir mecliste oturuyordu. Ve Hasan ‘aleyhi’r-rahme: “Sen ey civân, sen sırât üzerine geçtin mi?” Ve o dahi “yok” deyince, Hasan: “Cennet ve nârdan sen hangisine varacağını bilir misin?” diye suâl ve kendisi dahi “yok” dedikte, Hasan: “Yâ bu gülmek nedir?” diye levm etmiş ve o dahi ondan sonra bir güldü-

günü görülmedi. Ve dahi Hammād b. ‘Abdirabbihî zemîn üzere oturacak olmuş olsaydı müstevfîz olarak ya’nî kıyâma müsta’id olarak ayakları üstünde otururdu ve çün ona “Râhat ve mutmainn olarak oturmuş olaydın” denilirdi, o dahi: “Oturuş emîn olan adamın oturuşudur ve ben isem emîn değilim, çünkü ben Allâhu ta‘âlâya ‘isyân etmişim” derdi.

[وقال عمر بن عبد العزيز إنما جعل الله هذه الغفلة في قلوب العباد رحمة كيلا يموتوا من خشية الله تعالى وقال مالك بن دينار قد هممت إذا أنا مت أمرهم أن يقيدوني ويغلوني ثم ينطلقوا بي إلى ربي كما ينطلق بالعبد الأبق إلى سيده]

Ve ‘Ömer b. ‘Abdül‘azîz ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Kulüb-i ‘ibâdda işbu gafleti Allâhu ta‘âlâ ancak rahmet kılmıştır tâ ki Allâh’ın haşyetinden halk hâlik olmayalar.” Ve Mâlik b. Dînâr demiş ki “Benim yâdıma gelip onu etmek istemişim ki ben kendim öldüğüm vakte beni bir buhav ve kayda vurup da bağlayalar ve efendisine kaçkın ve âbık olan kölenin götürmesi gibi benim Rabbime beni götürüp teslim edeler” ya’nî böyle bir vasiyyet etmeye yaklaşmışım.

[وقال حاتم الأصم لا تغتر بموضع صالح فلا مكان أصلح من الجنة وقد لقي آدم عليه السلام فيهما ما لقي ولا تغتر بكثرة العبادة فإن إبليس بعد طول تعبه لقي ما لقي ولا تغتر بكثرة العلم فإن بلعام كان يحسن اسم الله الأعظم فانظر ماذا لقي ولا تغتر برؤية الصالحين فلا شخص أكبر منزلة عند الله من المصطفى صلى الله عليه وسلم ولم يتفجع بلقائه أقاربه وأعداؤه]

Ve Hâtem el-Asamm ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Sen güzel bir mevzi’-i sâlih ile aldanıp da magrûr olma, zîrâ ki cennetten daha ziyâde güzel ve sâlih bir mevzi’ olmaz, hâlbuki Âdem ‘aleyhi’s-selâm onda gördüğünü gördü. Ve dahi sen kesret-i ‘ibâdet ile mugterr olma, zîrâ ki İblîs ‘aleyhi mâ-yestehikku onun tûl-i ta‘abbüdünden sonra mülâkî olduğu şeye mülâkî oldu. Ve dahi kesret-i ‘ilm ile mugterr olma, zîrâ ki Bel‘âm, Allâhu ta‘âlâ-nın ism-i a‘zamını dahi bilirdi, hele sen nazar edip gör ki neye mülâkî oldu! Ve dahi rü’yet-i sulehâ ile mugterr olma ki ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden büyük [282] olmaz, hâlbuki onun likâsı ile akrabâ ve a‘dâsı müntefî‘ olamadılar.”

[وقال السري إنني لأنظر إلى أنفي كل يوم مرات مخافة أن يكون قد أسود وجهي]

Ve dahi Seriyy-i Sakatî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Benim yüzüm kara olmaktan havf ile ben günde nice kerre ben kendi burnuma bakarım” ya’nî ben korkarım ki benim günâhımdan benim yüzüm siyâh ola.

[وقال أبو حفص منذ أربعين سنة اعتقادي في نفسي أن الله ينظر إلى نظر السخط وأعمال]

تدل على ذلك وخرج ابن المبارك يوما على أصحابه فقال إني اجتأرت البارحة على الله سألته الجنة]

Ve Ebû Hafs demiş ki “Ben kırk seneden beri kendi nefsimde i’tikâ-dım benim ki Allâhu ta’âlâ bana nazar-ı sehat ile bakar ki benim a’mâlim buna delâlet eder” ya’nî ben kendi ‘amelimden korkarım ki Hakk celle ve ‘alâ bana nazar-ı gazab ile bakmaktadır. Ve bir gün İbnü’l-Mübârek ashâbı üzerine çıkıp demiş ki “Ben dün gece Allâhu ta’âlânın üzerine cür’etlendim de ondan cenneti diledim.”

[وقالت أم محمد بن كعب القرظي لابنها يا بني إني أعرفك صغيرا طيبا وكبيرا طيبا وكأنك أحدثت حدثا موبقا لما أراك تصنع في ليلك ونهارك فقال يا أمه ما يؤمنني أن يكون الله تعالى قد اطلع علي وأنا على بعض ذنوبي فمقتني وقال وعزتي وجلالي لا غفرت لك]

Ve Muhammed b. Ka’b el-Kurazî ‘aleyhi’r-rahmenin vâlidesi, oğluna demiş ki “Ben seni sıgar ve kiber vaktinizde ben senin ancak iyiliğini bili-rim, hâlbuki sen mübık ve hâlik bir cinâyeti işlemiş gibi duruyorsun” ya’nî senin leyl ü nehârında senin ettiğinin sun‘undan dolayı ben zann ederim ki sen bir büyük ve mühlik bir günâh işlemişsin. Ve o dahi demiş ki “Ey benim anam, ben ne ile bilip emniyyet edebilirim ki bir vakt Allâhu ta’âlâ benim ba’zı zünûbum kendim mürtekib olduğum vakte bana muttali’ ol-makla o dahi beni bugz edip de hakkımda benim ‘izzet ü celâlim hakkı için ben sana ‘afv ü magfîret etmedim diye bir irâde ve fermân buyurulmuş” ola ya’nî bu gibi bir gazaba fi’limle kendim uğramadığımı ben ne ile bilip de emîn olabilirim.

[وقال الفضيل إني لا أغبط نبيا مرسلا ولا ملكا مقربا ولا عبدا صالحا أليس هؤلاء يعابنون يوم القيامة إنما أغبط من لم يخلق]

Ve Fudaly ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “cihânda bir nebî-i mürsel veyâ bir melek-i mukarreb veyâ bir ‘abd-i sâlihi ben gıpta etmem, zîrâ ki bunlar yevm-i kıyâmeti mu‘âyene edecek değil midirler? Ben ancak halk olmayan kimseyi gıpta eylerim. “

[وروي أن فتى من الأنصار دخلته خشية النار فكان يبكي حتى حبسه ذلك في البيت فجاء النبي صلى الله عليه وسلم فدخل عليه واعتنقه فخر ميتا فقال صلى الله عليه وسلم “جهزوا صاحبكم فإن الفرق من النار فتت كبده“]

Ve dahi rivâyet olunur ki Ensârdan bir nev-civân, nârın korkusu onun kalbine girip de ağlamaya başlamış tâ ki onun ağlaması onu hânedede habs

etti ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz gelip onu ziyâret ve i’tinâk ettikte derhâl meyyit olarak yere düşmüş ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz⁵⁰⁶ “جهزوا صاحبكم فإن الفرق من النار فتت كبده” buyurmuştur ya’nî “Sizin sāhibinizi techîz ve tekfîn edip kaldırınız, zîrâ ki âteşin korkusu onun ciğerini parçalamıştır.”

[وروي عن ابن أبي ميسرة أنه كان إذا أوى إلى فراشه يقول يا ليت أُمي لم تلدني فقالت له أمه يا ميسرة إن الله تعالى قد أحسن إليك هداك إلى الإسلام قال أجل ولكن الله قد بين لنا أنا وارِدو النار ولم يبين لنا أنا صادرون عنها]

Ve rivāyet olunur ki İbn Ebī Meysere yatağına girerken “Kāşki benim anam beni doğurmamış olaydı!” derdi. Bir gün anası ona demiş ki “ey Meysere, Allāhu ta‘ālā sana ihsân edip seni İslâm’a hidāyet etmiş ki bu korkun nedir?” diye üzerine i’tirâz ettikte, o dahi: “Evet, beni o vechle mükerrem kılmış velâkin bize beyân etmiş ki cümlemiz âteşe vârid olacağız ve âteşten çıkıp hurûcumuzu bize beyân buyurmamıştır” ki bu cihetle ben havf ederim demiştir.

[وقيل لفرقد السبخي أخبرنا بأعجب شيء بلغك عن إسرائيل فقال بلغني أنه دخل بيت المقدس خمسمائة عذارى لباسهن الصوف والمسوح فتذاكرن ثواب الله وعقابه فمتن جميعا في يوم واحد وكان عطاء السلمي من الخائفين ولم يكن يسأل الله الجنة أبدا إنما كان يسأل الله العفو وقيل له في مرضه ألا تشتهي شيئا فقال إن خوف جهنم لم يدع في قلبي موضعا للشهوة أنه ما رفع رأسه إلى السماء ولا ضحك أربعين سنة وأنه رفع رأسه يوما ففزع فسقط فانفتق في بطنه فتق وكان يمس جسده في بعض الليلة مخافة أن يكون قد مسخ وكان إذا أصابتهم ريح أو برق أو غلاء طعام قال هذا من أجلي يصيبهم لو مات عطاء لاستراح الناس وقال عطاء خرجنا مع عتبة الغلام وفيها كهول وشبان يصلون صلاة الفجر بطهور العشاء قد تورمت أقدامهم من طول القيام وغارت أعينهم في رؤوسهم ولصقت جلودهم على عظامهم وبقيت العروق كأنها الأوتار يصبحون كأن جلودهم قشور البطيخ وكأنهم قد خرجوا من القبور يخبرون كيف أكرم الله المطيعين وكيف أهان العاصين فبينما هم يمشون إذ مر أحد بمكان فخر مغشيا عليه فجلس أصحابه حوله ليكون في يوم شديد البرد وجبينه يرشح عرقا فجاءوا بماء فمسحوا وجهه فأفاق وسألوه عن أمره فقال إني ذكرت أنني كنت عصيت الله في ذلك المكان]

Ve dahi Ferkad es-Sincî ‘aleyhi’r-rahmeye denilmiş ki “Benî İsrâil kavminde vukû‘a gelip de sana bâlig olan umûrun en ziyâde ‘acîbî ile sen bize haber ver!” Ve o dahi: “Bana bâlig olmuş ki Beyt-i Makdis’e beş yüz bâkire girmiş ki kâffelerinin libâsları sūf ve müsüh idi. O kızlar, Allāhu

ta‘âlânın sevâb ve ‘ikâbı üzerine müzâkere etmeleriyle cemî‘isi bir günde ya‘nî bir yevm-i vâhidin içinde vefâtları vâki‘ olmuştur.”

Ve dahi ‘Atâ es-Sulemî ‘aleyhi’r-rahme zümre-i hâyifinden idi ki kendisi Allâhu ta‘âlâdan cenneti dilememiş idi, ancak dâimâ Allâhu ta‘âlâdan ‘afvı dilerdi. Ve bir gün onun hastalığında ona denildi ki “Sen bir nesneyi imrenmez misin?” Kendisi: “Cehennem korkusu benim kalbimde imrenmek için bir yer bırakmamıştır” ya‘nî şehvet için kalbimde bir yer komamıştır diye cevâb vermiş. Ve dahi denilir ki kendisi aslâ semâya doğru başını kaldırmamıştır ve kırk sene dahi gülmemiştir ve bir gün başını göğşe doğru kaldırdıkta ürküp yere düşmüş ve karnında bir yer sökülmüştür. Ve dahi gecenin ba‘zısında kendi cesedini mess eder de cesedini yoklar da ki mesh olmaktan korkardı. Ve kavmine bir rüzgâr veyâ bir berk veyâ bir pahalık isâbet etmiş olsaydı bu benim kusûrundan benim için bu kavme işbu musîbet isâbet etmiştir ve ‘Atâ olmuş [283] olsaydı bu musîbetlerden halk kurtulup dünyâda nâs müsterih olurdu” der idi.

Ve dahi ‘Atâ demiş ki “Bir gün biz ‘atebe-i gulâm ile çıkmıştık ve bizde kühül ve şübbân var idi ki onlar sabâh namâzının âbdesti ile yatsı namâzını kılarlardı ve tül-i kıyâmdan ayakları şişmişti ve başlarında gözleri batıp çukura girmişti ve kemiklerine derileri yapışmış da damarları kırı şârları gibi kalmıştı ki derileri kavun kabuğu gibi sabâh ederler de sanki mezârlardan çıkmışlar da Allâhu ta‘âlânın mutî‘leri nice ikrâm ettiğini ve ‘âsilere nice ihânet ettiğini haber verirlerdi. Ve onlar yolda yürüyüp giderken nâgehân onların biri bir mekâna geçip baygın olarak yere düştü ve onun ashâbı dahi onun etrâfında oturup ağlamaya başladılar. Ve o gün şedîdü’l-berd bir gün olduğu hâlde o baygın düşen adamın cebhesinden ter damlardı. Çün onlar bir su getirip onunla onun yüzünü sildiler, kendi ayılıp ifâkat buldu ve kendi emri üzerine ondan suâl ettiklerinde “Ben bu mekânda Allâhu ta‘âlâya bir ‘isyân etmiş idim, vaktâ ki burayı gördüm o ma‘siyetimi yâd edip derhâtır ettim ve Allâhu ta‘âlânın korkusundan yüreğim bayılıp gitti! diye cevâb vermiştir.

[وقال صالح المري قرأت على رجل من المتعبدين ﴿يَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَّا اطَّعْنَا اللَّهَ وَاطَّعْنَا الرَّسُولَ﴾ فصعق ثم أفاق فقال زدني يا صالح فإني أجد غما فقرأت ﴿كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا﴾ فخر ميتا وروى أن زرارة بن أبي أوفى صلى بالناس الغداة فلما قرأ ﴿فَإِذَا نَقَرَ فِي النَّاقُورِ﴾ خر مغشيا عليه فحمل ميتا]

Ve Sâlih el-Murrî demiş ki “Ben müte‘abbidlerin birisi üzerine ﴿يَوْمَ

507 āyet-i kerîmesini okuduğum vakte yüreği bayılıp gitti sonra ayılıp ifâkat bulunca: “Ey Sâlih, beni tilâveti istimâ’ından ziyâde eyle de, zîrâ ki kendimde gam ve gussa buluyorum” diye taleb ve ben dahi 508 ﴿كَلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا﴾ āyetini okuyunca hemân kendisi derhâl meyyit olarak yere düştü.” Ve dahi rivāyet olunur ki Zurâre b. Ebî Evfâ nâs ile kuşluk namâzını kılıp 509 ﴿فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّافُورِ﴾ nass-ı ‘ālîsini kırâat edince baygın olarak yere düşmüş ve ba’dehu meyyit olarak haml ve nakl olunmuş.

[ودخل يزيد الرقاشي على عمر بن عبد العزيز فقال عظمي يا يزيد فقال يا أمير المؤمنين اعلم أنك لست أول خليفة يموت فبكي ثم قال زدني قال يا أمير المؤمنين ليس بينك وبين آدم أب إلا ميت فبكي ثم قال زدني يا يزيد فقال يا أمير المؤمنين ليس بينك وبين الجنة والنار منزل فخر مغشياً عليه]

Ve dahi rivāyet olunur ki Yezîd-i Rakkâşî bir gün Emîrû’l-mü’minîn ‘Ömer b. ‘Abdül’azîz’in huzûruna varmış ve ‘Ömer: “Ey Yezîd, sen bana bir va’z u nasîhat eyle!” diye ondan bir pend istedikte, Yezîd dahi: “Eey emîrû’l-mü’minîn, sen bil ki en evvel ölecek halîfe sen değilsin!” diye bir pend-i hakîmâne söylemiş ve o dahi ağlayıp sonra ona “Bir dahi bana ziyâde et!” dedikte, o dahi: “Ey emîrû’l-mü’minîn, senin ile Âdem ‘aleyhi’s-selâmın beyninde aslâ bir baba yoktur illâ ki meyyit değildir” ya’nî senden tâ büyük ceddin olan Âdem’e, arada olunan âbâ ve ecdâdın kâffesi ölmüşler de onlardan hiçbir kimse zinde kalmamış demek olur. Ve halîfe bunu işitince tekrâr ağladı sonra “Ey Yezîd, bir dahi bana ziyâde eyle!” diye istizâde ettikte, o dahi: “Sen ey emîrû’l-mü’minîn, seninle cennet ve nârın beyninde bir menzil yoktur” diye dîger bir nasîhat-ı müessire söylemiş ve emîrû’l-mü’minîn dahi baygın olarak yere düşmüştür.

[وقال ميمون بن مهران لما نزلت هذه الآية ﴿وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ صاح سلمان الفارسي ووضع يده على رأسه وخرج هارباً ثلاثة أيام لا يقدر أن عليه]

Ve Meymûn b. Mihrân demiş ki 510 ﴿وَإِنْ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ āyet-i kerîmesi nâzil oldukça Selmân-ı Fârisî bir na’rayı koyuverip elini başına koymakla hârib olarak çıkmış ve üç gün böyle bir hâlde gezip onu tutup i’âde etmeye ashâbı muktedir olamamışlar.

507 “Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, “Keşke Allah’a ve Resûl’e itaat edeydik” diyecekler.” Ahzâb, 33/66.

508 “Oradan her çıkmak istediklerinde oraya döndürülürler.” Secde, 32/20.

509 “Sûr’a üfürüldüğü zaman var ya,” Müddessir, 74/8.

510 “Şüphesiz cehennem, onların hepsinin buluşacağı yerdir.” Hicr, 15/43.

[ورأى داود الطائفي امرأةً تبكي على رأس قبر ولدها وهي تقول يا ابنه ليت شعري أي خديك بدأ به الدود أولاً فصعق داود وسقط مكانه]

Ve Dāvūd-ı Tāī ‘aleyhi’r-rahme görmüş ki bir hatun kişi kendi oğlunun mezārı ucunda ağlayıp dermiş ki “Vay benim oğlum, kâşki ben bileydim ki evvelâ kurt senin hangi yanağından başlamıştır!” Ve Dāvūd dahi çün onun bu sözünü işitmiş derhâl baygın olarak kendi yerinde sâkıt olmuştur.

[وقيل مرض سفيان الثوري فعرض دليله على طبيب ذمي فقال هذا رجل قطع الخوف كبده ثم جاء وجس عروقه ثم قال ما علمت أن في الملة الحنيفية مثله]

Ve dahi denilir ki Süfyân-ı Sevri ‘aleyhi’r-rahme hasta oldukta onun delîli onun hâlini bir tabîb-i zımmî üzerine ‘arz etmiş ve o dahi demiş ki “Bu bir adamdır ki korku onun yüreğini kesmiştir.” Sonra gelip onun damarlarını tutup nabzını yokladıktaki “Ben millet-i hanîfiyyede bunun bir mislini bilememişim!” diye ta‘accüben haber vermiştir.

[وقال أحمد بن حنبل رحمة الله عليه سألت الله عز وجل إن يفتح علي بابا من الخوف ففتح فخفت على عقلي فقلت يا رب على قدر ما أطيق فسكن قلبي]

Ve dahi Ahmed b. Hanbel ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Ben Zât-ı zü’l-celâlden benim üzerime havftan bir kapının açılmaklığını diledim ve Allâhu ta‘âlâ dahi açtı ya’nî benim üzerime korkudan bir kapı açtı ve o hâlde benim şiddet-i havfımdan kendi ‘aklının zehâbından havf ettim de “Yâ Rabb, benim tâkatıma göre olsun!” diye bir dahi du‘â eyledim ve onunla kalbim sâkin oldu.

[وقال عبد الله بن عمرو بن العاص ابكوا فإن لم تبكوا فتباكوا فوالذي نفسي بيده لو يعلم العلم أحدكم لصرخ حتى ينقطع صوته وصلى حتى ينكسر صلبه وكأنه أشار إلى معنى قوله صلى الله عليه وسلم “لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً”]

Ve ‘Abdullâh b. ‘Amr b. el-‘Âs ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Siz ağlayınız ve eğer ağlayamazsanız [284] siz tekellüf ile ağlaşıınız. O ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla yemîn edip kasem ederim ki sizin biriniz ‘ilmi bilmiş olsaydı savtı kesilinceye dek bağırır idi ve arkası kırılıncaya dek namâz kılardı.” Sanki bu sözlerle ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimizin ⁵¹¹ “لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً” kavlı-ı ‘âlisine işâret etmiştir ve terceme-i hadîs fî-mâ sebak geçmiştir.

511 et-Tergîb ve’t-Terhîb, 1/556; Mecma‘uz-Zevâid, 10/229; Keşfu’l-Hafâ, 2/39; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ, 5/2184.

[وقال العنبري اجتمع أصحاب الحديث على باب الفضيل بن عياض فاطلع عليهم من كوة وهو يبكي ولحيته ترجف فقال عليكم بالقرآن عليكم بالصلاة ويحكم ليس هذا زمان حديث إنما هذا زمان بكاء وتضرع واستكانة ودعاء كدعاء الغريق إنما هذا زمان احفظ لسانك وأخف مكانك وعالج قلبك وخذ ما تعرف ودع ما تنكر ورؤي الفضيل يوما وهو يمشي فقيل له إلى أين قال لا أدري وكان يمشي والها من الخوف]

Ve ‘Anberî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Ashâb-ı hadîs bir gün Fudayl b. ‘İyâz ‘aleyhi’r-rahmenin kapısı üzerine bilikip müctemi’ olmuşlar ve Fudayl ise onların üzerlerine hânenin penceresinden çıkıp muttali’ olmuş o hâl ile ki lihyesi recfe eder, titrerdi ve ağlamakla dideleri gözyaşı dökerlerdi ve onlara hitâben demiş ki “Siz kırâat-ı Kur’ân’ı iltizâm ediniz de namâz kılmaklığı iltizâm ediniz. Size yazık olsun! İşbu zamân hadîs zamânı değildir, bu zamân ancak ağlamak ve sar’a düşmek ve istikâne etmek zamanıdır ve dahi du‘â-yı garîk gibi du‘â eylemek vaktidir. Bu zamân ancak ne öyle bir zamândır ki sen onda hemân kendi lisânını hıfz eyle de kendi mekânını gizli eyle ve kendi kalbini mu‘âlece et de kendi bildiğini ondan alıp da inkâr ettiğini bırak.” Ve dahi bir günde Fudayl’ı görmüşler ki çıkıp yürüyordu ve ona “Nereye gideceksin?” denildikte kendisi “Bilmem!” diye cevâb vermiş ki korkudan vâlih ve hayrân olarak yürürdü.

[وقال ذر بن عمر لأبيه عمر بن ذر ما بال المتكلمين يتكلمون فلا يبكي أحد فإذا تكلمت أنت سمعت البكاء من كل جانب فقال يا بني ليست النائحة الثكلى كالنائحة المستأجرة]

Ve Zerr b. ‘Ömer, babası ‘Ömer b. Zerr’e demiş ki “Mütekellimlerin ne hâli var ki onlar tekellüm ettikleri vaktte bir kimse ağlamaz ve sen tekellüm ettiğin vaktte her bir cânibden ağlamak sedâsını istimâ ederim?” Ve o dahi: “Ey benim oğlum, kendi evlâdını fakd eden nâyihanın girye vü zârîsi ücretle tutulan nâyihanın girye zârîsi gibi değildir” ki evlâdını gâyib eden nâyiha hüzn-i kalb ve ihtirâk ile ağlar da ağlamağına bir te’sîr hâsıl olur ve nâyiha-yi müste’cire ise neşât-ı kalb ile ağlaşır da sûretâ izhâr-ı ye’s eder ve bu gibi tasannu’la vâki’ olan figân ve zârînin bir te’sîri olmaz demektir.

[وحكى أن قوما وقفوا بعابد وهو يبكي فقالوا ما الذي يبكيك يرحمك الله قال فرحة يجدها الخائفون في قلوبهم قالوا وما هي قال روعة النداء بالعرض على الله عز وجل وكان الخواص يبكي ويقول في مناجاته قد كبرت وضعف جسمي عن خدمتك فأعتقني]

Ve dahi hikâyet olunur ki bir kavm bir ‘âbidin üzerine vâkıf olmuşlar ki o ‘âbidi ağlamak hâlinde görmüşler ve “Seni ağlatan şey nedir?” diye ondan suâl ettiklerinde, o dahi: “Bir çıban ve yaradır ki hâyifler onu kendi

gönüllerinde bulurlar” diye haber vermiş. Ve “O çıban ve yara nedir?” diye istifsâr ettiklerinde, “Zât-ı zü'l-celâl üzerine ‘arz olmak nidâsının korkusudur” demiş. Ve Havvâs ‘aleyhi’r-rahme ağlayıp münâcâtında derdi ki “Ben sinnce kebîr oldum da senin hizmetinden benim cismim zebûn olmuştur, sen beni âzâd eyle!”

[وقال صالح المري قدم علينا ابن السماك مرة فقال أرني شيئا من بعض عجائب عبادكم فذهبت به إلى رجل في بعض الأحياء في خص له فاستأذنا عليه فإذا رجل يعمل خوصا فقرأت عليه ﴿إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ﴾ فشهِق الرجل شهقة وخر مغشيا عليه فخرجنا من عنده وتركناه على حاله وذهبنا إلى آخر فدخلنا عليه فقرأت هذه الآية فشهِق شهقة وخر مغشيا عليه فذهبنا واستأذنا على ثالث فقال ادخلوا إن لم تشغلونا عن ربنا فقرأت ﴿ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدَ﴾ فشهِق شهقة فبدا الدم من منخرية وجعل يتشحط في دمه حتى ييس فتركناه على حاله وخرجنا فأدبرته على ستة أنفاس كل نخرج من عنده ونتركه مغشيا عليه ثم أتيت به إلى السابع فاستأذنا فإذا امرأة من داخل الخصى تقول ادخلوا فدخلنا فإذا شيخ فان جالس في مصلاه فسلمنا عليه فلم يشعر بسلامنا فقلت بصوت عالٍ “ألا إن للخلق غدا مقاما” فقال الشيخ بين يدي من ويحك ثم بقي مبهوتا فاتحاه شاه خضا بصره يصيح بصوت له ضعيف أوه أوه حتى انقطع ذلك الصوت فقالت امرأته اخرجوا فإنكم لا تتفنعون به الساعة فلما كان بعد ذلك سألت عن القوم فإذا ثلاثة قد أفاقوا وثلاثة قد لحقوا بالله تعالى وأما الشيخ فإنه مكث ثلاثة أيام على حاله مبهوتا متحيرا لا يؤدي فرضنا فلم كان بعد ثلاث عقل]

Ve dahi Sâlih el-Murrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Bir kerre İbnü’s-Sem-māk bizim üzerimize kudüm edip “Sizin ‘ibādınızın ‘acâiblerinden bana bir şey irâe eyle” dedikte ba‘zı mahalle ve kabâilimizde bir zâta onu alıp götürdüm ki o zât kamıştan ve hurma ağacı yapraklarından masnû‘ bir ev-cikte otururdu. Ve üzerine istîzân edip huzûruna vardığımızda gördük ki bir zât hurmâ ağacı yapraklarından zenbîlleri işler, ben dahi onun üzerine ⁵¹²﴿إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ﴾ kırâat ettim ve o dahi bülend âvâz ile bir na‘rayı çekip baygın olarak yere düştü ve biz dahi kendi hâli üzerine terk [285] edip onun yanında çıktık ve dîger bir adama varıp huzûruna girdik ve onun üzerine dahi o âyet-i kerîmeyi tilâvet ettik ve o dahi baygın olarak yere düştü ve ondan dahi biz savuşup gittik ve üçüncü adam üzerine istîzân ettiğimizde “Eğer siz bizi Rabbimizin ‘ibâ-detinden meşgûl etmez iseniz giriniz!” diye şol şart ile izn i’tâsında onun

512 “O zaman onlar, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde kaynar suda sürüklenecekler sonra da ateşte yakılacaklardır.” Gâfir, 40/71-72.

huzûruna dahi dâhil olup ⁵¹³﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ âyet-i kerîmesini okudum ve o dahi öyle bir na‘ra vurdu ki kan onun iki burun deliklerinden nümâyân oldu ve kanı kuruyuncaya dek maktûl gibi kan içinde yuvarlanıp dururdu ve onu dahi o hâl üzere terk edip çıktık ve altı kimse üzerine onu devr ettirdik ve onların her biri baygın ve bî-hod olarak onu bırakıp çıkardık. Sonra yedinci adama geldik ve onun üzerine dahi istizân ettiğimizde derûn-ı hasstan bir hatun kişinin sedâsını işittik ki “Giriniz” diye cevâb verdi ve biz dahi hâneye girdiğimizde kendi mihrâbı içinde bir pîr-i fânî câlîs gördük ve ona selâm verdiğimizde bizim selâmımızı anlayamadı. Ben dahi bülend âvâz ile bağırp “أَلَا إِنَّ لِلْخَلْقِ غَدًا مَقَامًا” dedim ve pîr-i sâl-horde: “Kimin huzûrunda sana veyh olsun!” diye nutk ettikten sonra ağzını açarak ve basarını yukarıya çevirerek ve zebûn savtı ile oh oh diyerek mebhût kaldı tâ ki onun sesi kesildi ve onun zevcesi “Bize çıkınız, zîrâ ki bu sâ‘at-te ondan müstefîd ve müntefî‘ olamazsınız” dedi. Ve ba‘de-zamân çün o kavm üzerine ben sordum, bana haber verildi ki onlardan üç kişi ifâkat bulmuş ve üç kişi o hâl ile Allâhu ta‘âlâya lâhık olmuş ve o pîr-i fânî ise üç gün mebhût olarak o hâlî üzerine mütehâyir ve bî-hûş kaldıktan sonra dönüp ‘âkıl olmuştur ve o üç gün içinde ferâizi dahi edememiştir.

[وكان يزيد بن الأسود يرى أنه من الأبدال وكان قد حلف أن لا يضحك أبدا ولا ينام مضطجعا ولا يأكل سمنا أبدا فما روي ضاحكا ولا مضطجعا ولا أكل سمنا حتى مات رحمه الله وقال الحجاج لسعيد بن جبير بلغني أنك لم تضحك قط فقال كيف أضحك وجههم قد سعرت والأغلال قد نصبت والزبانية قد أعدت]

Ve Yezîd b. el-Esved abdâllardan görünüp zann olunurdu. Kendisi tûl-i ‘ömründe gülmemek ve uzanmakla yatmamak ve sâde yağı yememek üzere kâsem edip yemîn etmişti ve binâberîn vefâtına dek aslâ dâhık ve muzta-ci‘ görünmedi ve ölünceye dek sâde yağı dahi ekl etmedi. Haccâc-ı Zâlim, Sa‘îd b. Cübeyr’e demiş ki “Bana bâlig oldu ki sen aslâ gülmemişsin!” Ve o dahi: “Ben nice güleyim o hâl ile ki cehennemnin odu yanmış ve bağ ve bend ve aglâlî kurulmuş ve zebâniye dahi i‘dâd kılınmış!” diye cevâb vermiştir.

[وقال رجل للحسن يا أبا سعيد كيف أصبحت قال بخير قال كيف حالك فتبسم الحسن وقال تسألني عن حالي ما ظنك بناس ركبوا سفينة حتى توسطوا البحر فانكسرت سفينتهم فتعلق كل إنسان منهم بخشبة على أي حال يكون قال الرجل على حال شديدة قال الحسن حالي أشد من حالهم]

513 “Bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimseler içindir.” İbrâhîm, 14/14.

Ve zâtın birisi Hasan-ı Basrî'ye "Ey Ebû Sa'îd, sen nice sabâh ettin?" diye hâl ve hâtırını sordukta Hasan "Hayr ile" diye cevâb vermiş ve "Senin hâlin nicedir?" diye hâssaten pürsiş-i hâl ettikte Hasan tebessüm edip demiş ki "Sen benim hâlim üzerine sorup benden suâl edersin, senin zannın nedir o nâs hakkında ki bir sefîneye binip de deryânın ortasına varınca onların gemileri kırılıp her bir neferleri bir tahtaya asılı kalmıştır ki o kimseleri hangi hâl üzere görüp zann edersin?" Ve o kimse dahi: "Bir hâlet-i şedîde üzere onları görüyorum" dedikte Hasan-ı Basrî: "İşte benim hâlim onların hâllerinden daha ziyâde şedîddir!" diye cevâb vermiştir.

[ودخلت مولاة لعمر بن عبد العزيز عليه وسلمت عليه ثم قامت إلى مسجد في بيته فصلت فيه ركعتين وغلبتها عينها فرقدت فاستبكت في منامها ثم انتهت فقالت يا أمير المؤمنين إني والله رأيت عجباً قال وما ذلك قالت رأيت النار وهي تزفر على أهلها ثم جئ بالصراط ووضع على متنها فقال هيه قالت فجئ بعبد الملك بن مروان فحمل عليه فما مضى عليه إلا يسير حتى انكفأ به الصراط فهو إلى جهنم فقال عمر هيه قالت ثم جئ بالوليد بن عبد الملك فحمل عليه فما مضى عليه إلا يسيراً حتى انكفأ به الصراط فهو إلى جهنم فقال عمر هيه قالت ثم جئ بسليمان بن عبد الملك فما مضى عليه إلا يسيراً حتى انكفأ به الصراط فهو كذلك فقال عمر هيه قالت ثم جئ بك والله يا أمير المؤمنين فصاح عمر رحمه الله عليه صيحة خر مغشياً عليه فقامت إليه فجعلت تنادي في أذنه يا أمير المؤمنين إني رأيتك والله قد نجوت إني رأيتك والله قد نجوت قال وهي تنادي وهو يصيح ويفحص برجليه]

Ve dahi hikâye olunur ki Emîrü'l-mü'minîn 'Ömer b. 'Abdül'azîz 'aleyhi'r-rahmenin bir 'atıkası var imiş, bir gün gelip 'Ömer'in huzûruna mütemessile olmuş ve ona selâm verdikten sonra hânesinde olan mescide varıp onda iki rek'at namâz kılmış sonra uyku ona galebe etmekle uykuya varmış ve 'âlem-i ma'nâda ona bir istibkâ vukû'undan sonra uyanıp "Yâ emîre'l-mü'minîn, vallâhi ben bir 'acîbi gördüm!" diye beyân-ı vâkı'a etmek istedikte 'Ömer: "O 'acîb ne idi?" diye sormuş. Ve o dahi: "Ben gördüm ki âteş yanıp ehli üzerine zefîr ettiği hâlde sırâtı celb olunup metni üzerine konuldu." Ve 'Ömer hîh ya'nî söyle de sen sözünü tekmîl eyle deyince o dahi sonra gördüm ki 'Abdûlmelik b. Mervân'ı celb [286] olunup sırât üzerine haml olundu ve çok zamân ona geçmeksizin sırât onunla münkalib olup kendisi cehenneme düştü ve 'Ömer yine hîh diye onu isticvâb ettikte mezkûre dedi ki sonra gördüm ki Velîd b. 'Abdûlmelik dahi celb ve sır o dahi pek çok vakt üzerine geçmeksizin sırât onunla dönüp münkalib oldu ve Velîd cehenneme yuvarlandı ve 'Ömer dahi "Hîhi" diye onu söylettirdikte, merkûme dedi ki "Sonra gördüm ki Süleymân b.

‘Abdumelik celb olundu ve o dahi sırât üzerine giderken kezâlik onun üzerine çok zamân geçmeksizin sırât onunla dönüp münkalib olmakla o dahi cehenneme sâkıt oldu.” Ve ‘Ömer bir dahi “Hîhi” deyince mezbûre dedi ki “Sonra gördüm ki vallâhi yâ emîre’l-mü’minîn, seni celb ettiler ve o sâ’at ‘Ömer bir na’rayı çekip baygın olarak yere düşmüş ve ‘atıkası kalkıp yanına gitmiş de onun kulağına nidâ edip “Vallâhi ben senin necât bulduğunu gördüm!” diye tekrâr be-tekrâr kasem ile söyler iken kendisi çağırıp ayaklarıyla zemîni kazıp fahs edermiş.

[ويحكى أن أويسا القرني رحمه الله كان يحضر عند القاص فيكي من كلامه فإذا ذكر النار صرخ أويس ثم يقوم منطلقا فيتبعه الناس فيقولون مجنون مجنون]

Ve dahi hikâyet olunur ki Üveys-i Karenî ‘aleyhi’r-rahme, kıssa-hân ‘inde hâzır olurdu ve onun sözünden ağlardı ve kıssa-hân âteşi zikr ederse Üveys çağırır da ya’nî na’ra koyuverir de sonra kalkıp savuşur ve halk ona ittibâ’ edip hakkında “Dīvānedir dīvāne!” derler.

[وقال معاذ بن جبل رضي الله عنه إن المؤمن لا يسكن روعه حتى يترك جسر جهنم وراءه وكان طاوس يفرش له الفرش فيضطجع ويتقلّى كما تتقلّى الحية في المقلّى ثم يثب فيدرجه ويستقبل القبلة حتى الصباح ويقول طير نوم الخائفين ذكر جهنم]

Ve Mu‘âz b. Cebel ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “Cehennemin köprüsünü geçmedikçe mü’minin korkusu durmaz” ya’nî cehennemin cisri olan sırât mü’minin ardı sonra kalmayınca onun korkusu gidip de kalbi sâkin olmaz demektir. Ve Tāvūs ‘aleyhi’r-rahmeye yatak ferş olunup üzerine uzandıkta tavada kavrulan dâne gibi yatak üzerine mütekallib olurdu sonra sıçrayıp yatağını toplar ve sabâha kadar kıbleye karşı durur da “Cehennemin zikri havf edenlerin uykularını uçurmuş!” der idi.

[وقال الحسن البصري رحمه الله يخرج من النار رجل بعد ألف عام يا ليتني كنت ذلك الرجل وإنما قال ذلك لخوفه من الخلود وسوء الخاتمة وروي أنه ما ضحك أربعين سنة قال وكنت إذا رأيته قاعدا كأنه أسير قد قدم لتضرب عنقه وإذا تكلم كأنه يعاين الآخرة فيخبر عن مشاهدتها فإذا سكت كأن النار تسعر بين عينيه وعوتب في شدة حزنه وخوفه فقال ما يؤمنني أن يكون الله تعالى قد اطلع في على بعض ما يكره فمقتني فقال اذهب فلا غفرت لك فأنا أعمل في غير معتمل]

Ve Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Adam var ki bin seneden sonra âteşten çıkar, kâşki ben o adam olaydım!” Ve onun böyle söylemesi ancak hulûd-ı nâr ve sū-i hâtime korkusundan idi. Ve dahi rivâyet olunur ki kırk sene gülmemiştir. Rāvî demiş ki “Çün onu kâ’id görür isen sanki

boynunu darb olunmak üzere meydân-ı siyâsete ihzâr olunan bir esîrdir ve tekellüm eder ise sanki âhireti mu'âyene etmiş de onun müşâhedesi üzerine haber verir ve sükût edip hāmûş durur ise sanki âteş onun dîdeleri aralarında ikâd olunur da yanar ve onun hüzn ve havfının şiddetinden dolayı mu'âtebe olunmuş ve o 'itâbın cevâbında "Ben helâk-ı ebedîden ne ile emîn olabilirim ve beni ne emîn edebilir ki Hakk ta'âlâ bir kerre ettiği şeyi bende görüp ona muttali' olmakla beni bugz edip de ben sana magfiret etmedim!" diye ebedî olarak magfiretten mahrûm kılmış ve ben gayr-i müte'ammelde 'amel ederim!" ya'nî böyle bir kazâya uğramadığıma beni te'mîn eden şey nedir demiştir.

[وعن ابن السماك قال وعظت يوما في مجلس فقام شاب من القوم فقال يا أبا العباس لقد وعظت اليوم بكلمة ما كنا نبالي أن لا نسمع غيرها قلت وما هي رحمك الله قال "قولك لقد قطع قلوب الخائفين طول الخلودين إما في الجنة أو في النار" ثم غاب عني ففقدته في المجلس الآخر فلم أره فسألت عنه فأخبرت أنه مريض يعاد فأتيته أعوده فقلت يا أخي ما الذي أرى بك فقال يا أبا العباس ذلك من قولك لقد قطع قلوب الخائفين طول الخلودين إما في الجنة أو في النار قال ثم مات رحمه الله فرأيت في المنام فقلت يا أخي ما فعل الله بك قال غفر لي ورحمني وأدخلني الجنة قلت بماذا قال بالكلمة]

Ve dahi İbnü's-Semmāk üzerine mervî olup demiş ki "Ben bir günde bir mecliste va'z ettim ve kavm içinden bir nevcivân kalkıp "Yâ Ebü'l-'Abbâs, sen bu gün bir kelimeyi va'z ettin ki başkasını işitmemezliğimizden bizim bir mübālâtımız olmazdı ve ben Allâh seni merhamet etsin, o kelime ne idi?" dediğimde, kendisi الجنة طول الخلودين إما في الجنة أو في النار" dediğin söz idi haber vermiş. Sonra benden gâyib oldu. Ve dîger bir meclis içinde çün onu arayıp tefakkud ettim ve onu göremedim ve üzerine suâl ettiğimde marîz olup 'iyâdetine gidilmekte bulunduğunu haber verdiler. Ben dahi onun 'iyâdetine gidip "Ey birâder, sende gördüğüm bu bîmārî nedir;?" diye sordum ve o dahi: "Yâ Ebü'l-'Abbâs, bu hastalığım benim senin o sözün te'sîridir ki yâ cennet veyâ nârda olan iki hulûdun tûlû kulüb-i hâyifîni taktî' etmiş dediğin" kelâmın eserindendir diye haber verdi sonra da vefât etti. Ve onu uykumda görüp "Ey benim kardeşim, Allâhu ta'âlâ sana ne etti?" diye suâl ettiğimde, o dahi: "Bana 'afv ü magfiret edip merhamet kıldı ve beni cennete dâhil etti" dedi. Ve ben: "Ne ile bu mu'âmele etti? diye bir dahi sorunca kendisi "O kelime" ile diye haber verdi.

[فهذه مخاوف [287] الأنبياء والأولياء والعلماء والصالحين ونحن أجدر بالخوف منهم لكن ليس الخوف بكثرة الذنوب بل بصفاء القلوب وكمال المعرفة وإلا فليس أمننا لقلّة ذنوبنا وكثرة طاعاتنا بل قادتنا شهوتنا وغلبت علينا شقوتنا وصدتنا عن ملاحظة أحوالنا غفلتنا وقسوتنا فلا قرب الرحيل ينبهنا ولا كثرة الذنوب تحركنا ولا مشاهدة أحوال الخائفين تخوفنا ولا خطر الخاتمة يزعجنا فنسأل الله تعالى أن يتدارك بفضلّه وجوده أحوالنا فيصلحنا إن كان تحريك اللسان بمجرد السؤال دون الاستعداد ينفعنا]

İşte enbiyâ ve evliyâ ve ‘ulemâ ve sâlihînin mehâvifi bunlardır. Ve biz isek onlardan daha ziyâde havflı olmaklığımız şânı bizim hâlimize elyak ve daha ziyâde sezâdır, lâkin havfın kesreti zünübün kesretiyle değildir, ancak kulübün sefâ ve magfiretin kemâli ile, yoksa bizim bu emnimiz bizim zünûbumuzun killetinden ve tâ‘atlarımızın kesretinden değildir, ancak bizim şehvetimiz bizi çekip götürmekte ve bizim şakvetimiz dahi bize galebe edip gaflet ve kasvetimiz bizim ahvâlimizin mülâhazasından men‘ etmiştir. Ne kurb-i rahîl bizi ondan uyandırıp bîdâr eder ve ne kesret-i zünûb bizi tahrîk eder ve ne de ahvâl-i hâyîfinin müşâhedesi bizi tahvîf eder ve ne hatar-ı hâtime bizi iz‘âc eyler. Artık biz Allâhu ta‘âlâdan dileriz ki kendi fazl ve cüduyla bizim ahvâlimizi tedârük edip de bizi ıslâh eyleye, eğer bî-isti‘dâd mücerred suâle olan lisânın harekesi bize bir menfa‘at verir.

[ومن العجائب أنا إذا أردنا المال في الدنيا زرعنا وغرسنا واتجرنا وركبنا البحار والبراري وخاطرنا وإن أردنا طلب رتبة العلم فقهنّا وتعبنا في حفظه وتكراره وسهرنا ونجتهد في طلب أرزاقنا ولا نثق بضمّان الله لنا ولا نجلس في بيوتنا فنقول اللهم ارزقنا ثم إذا طمعت أعيننا نحو الملك الدائم المقيم قنعنا بأن نقول بألستنا اللهم اغفر لنا وارحمنا والذي إليه رجاؤنا وبه اعتزازنا ينادينا ويقول ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ ﴿وَلَا يَغْنُتْكُمْ بِاللَّهِ الْعُرُورُ﴾ ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسُوِّكَ فَعَدَلَكَ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ ثم كل ذلك لا ينبهنا ولا يخرجنا عن أودية غرورنا وأمانينا فما هذه إلا محنة هائلة إن لم يتفضل الله علينا بتوبة نصوح يتداركنا بها ويجبرنا]

Ve dahi ‘acâibden odur ki biz dünyâda mâlî istediğimiz vakte ekin ekeriz ve eşcâr fidanları dikip gars ederiz ve ticâret kârı işleyip berr ve bahr ve beyâbân ve berârîyi binip nefsimizle muhâtara eyler de tehlûkeye ilkâ ederiz. Ve ‘ilmin rütbesini taleb eder isek yine tefakkud ederiz ve hıfzında çalışıp tekrârında yoruluruz ve gecelerde uykusuz kalıp seher ederiz. Ve dahi rızkımızda bize Allâhu ta‘âlânın olan zamânına i‘timâd etmiyoruz ki hemîşe onun talebinde çabalayıp ictihâd ederiz de kendi hânemizde oturup da “Ey bizim ilâhımız, sen bizim rızkımızı ver!” demeyiz. Sonra bizim

gözlerimiz mülk-i dâim ü mukîm tarafına bakıp tama' ederse lisânımızla "Ey bizim ilâhımız, sen bize 'afv ü magfîret edip merhamet eyle!" demek sözüne kanâ'at ederiz o hâl ile ki recâmız ona müte'allik ve bizim i'tizâzımız onunla kâim olan zât-ı celîl bizi münâdât edip buyurur ki وَأَنْ لَّيْسَ ﴿٥١٤﴾ وَلَا يُعْزِّكُمْ ﴿٥١٥﴾ ya'nî "İnsâna ancak onun sa'yî vardır" der, ya'nî "Sakın Allâhu ta'âlâ ile olan gurûr sizi aldatmaya!" bu-
yurur ve dahi buyurur ki يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ ﴿٥١٦﴾ ya'nî "Ey insân, senin kerîm olan Rabbine alda-
nıp magrûr eden şey nedir?" diye muâhaze eyler. Ve bunun kâffesi bizi mütenebbih etmez de evdiye-i gurûr u emânîden bizi çıkarmaz, bu ancak korkulu bir mihnettir ki eğer Zât-ı zü'l-celâl bir tevbe-i nasûh ile tefaddul edip de onunla sizi tedârük ve icbâr etmezse.

[فَنَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَتُوبَ عَلَيْنَا بَلْ نَسْأَلُهُ أَنْ يَشُقَّ إِلَى التَّوْبَةِ سِرَائِرَ قُلُوبِنَا وَأَنْ لَا يَجْعَلَ حَرَكَةَ اللِّسَانِ بِسْؤَالِ التَّوْبَةِ غَايَةَ حِظْنَا فَنَكُونَ مِمَّنْ يَقُولُ وَلَا يَعْمَلُ وَيَسْمَعُ وَلَا يَقْبَلُ إِذَا سَمِعْنَا الْوَعْدَ بِكُنَا وَإِذَا جَاءَ وَقْتُ الْعَمَلِ بِمَا سَمِعْنَا عَصِينَا عَلَامَةً لِلْخِذْلَانِ أَعْظَمَ مِنْ هَذَا فَنَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَمُنَّ عَلَيْنَا بِالتَّوْفِيقِ وَالرَّشْدِ بِمَنْهَ وَفَضْلِهِ]

Kaldı ki biz Allâhu ta'âlâdan dileriz ki bizim üzerimize tevbe ede, belki bizim serâir-i kulûbümüzü tevbeye teşvîk etmesini dileriz ki suâl-i tevbeye olan hareket-i lisânımız bizim hazzımızın gâyesini kılmaya tâ ki kavîl edip 'amel etmeyen ve va'zı işitip nushu kabûl eylemeyen kesândan olmayalım ki va'zı istimâ'ında ağılayıp ve 'amel vakti gelince işittiğimiz nesne ile 'amel etmekten 'isyân edici olmayalım, zîrâ ki hizlân için bundan ziyâde a'zam bir 'alâmet yoktur. Artık biz Allâhu ta'âlâdan dileriz ki kendi fazl ve minnet ve ihsânıyla bizim üzerimize tevîk ile minnet eyleye.

[وَلِنَقْتَصِرَ مِنْ حِكَايَةِ أَحْوَالِ الْخَائِفِينَ عَلَى مَا أوردناه فإن القليل من هذا يصادف القلب القابل فيكفي والكثير منه وإن أفيض على القلب الغافل فلا يغني ولقد صدق الراهب الذي حكى عنه عيسى بن مالك الخولاني وكان من خيار العباد أنه رآه على باب بيت المقدس واقفا كهيئة المحزون من شدة الوله ما يكاد يرقأ دمه من كثرة البكاء فقال عيسى لما رأيته هالتي منظره فقلت أيها الراهب أوصني بوصية أحفظها عنك فقال يا أخي بماذا أوصيك إن استطعت أن تكون بمنزلة رجل قد احتوشته السباع والهوام فهو خائف حذر يخاف أن يغفل فتفترسه السباع أو يسهو فتنهشه الهوام فهو مذعور القلب وجل فهو في المخالفة ليله وإن أمن المغترون

514 "İnsan için ancak çalıştığı vardır." Necm, 53/39.

515 "O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın." Lokmân, 31/33.

516 "Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert Rabbine karşı seni ne aldattı?" İnfitâr, 82/6-8.

وفي الحزن نهاره وإن فرح الباطلون ثم ولي وتركني فقلت لو زدتنى شيئاً عسى أن ينفعني فقال الظمآن يجزيه من الماء أسره وقد صدق فإن القلب الصافي يحركه أدنى مخافة والقلب الجامد تنبو عنه كل المواعظ]

Ve ahvâl-i hâyifinden bu îrâd ettiğimiz mikdâr üzerine iktisâr edelim, zîrâ ki bundan olan kalîl kâbil olan kalbe tesâdüf eder ise kifâyet eder ve ondan daha ziyâde çok ve kesîr olan şey gâfil bir kalb üzerine ifâzat olunursa gınâ vermez ki ‘Îsâ b. Mâlik el-Havlânî ‘aleyhi’r-rahme onun üzerinden hikâye ettiği râhib gerçek demiş ve o sözünde sıdk etmiştir. Bu zât hıyâr-ı ‘ibâddan idi, kendisi onu Beyt-i Makdis’in kapısı üzerinde görmüş ki şiddet-i velehten [288] hey’et-i mahzûn gibi durur idi ve kesret-i zârîden onun gözyaşının seli durmaya yaklaşılmazdı. ‘Îsâ der ki “Çün bu hâl üzere onu o yerde gördüm, onun manzarı beni korkuttu ve “Ey râhib, bana bir vasiyyet eyle, vasiyyet et ki ben senin üzerinden onu hıfz edeyim!” dedim. Ve o dahi: “Ey birâder, ne ile ben sana vasiyyet ederim? Eğer senin gücün yetip ona muktedir oldunsa sen o kimse gibi ol ki sibâ’ ve hevâmm onun etrâfını alıp haşerât içinde müstevhiş olmuş ki hemîşe ne sûretle korkak ve hazerli durur da gafletle sibâ’in iftirâsından ve sehv ile hevâmmın sokmaklığından havf eder ve ‘ale’l-devâm kalbi hâyif ve mez’ûr ve korkak olur da gecesinde mehâfede beytütîyyet eder velev ki mugterr olan eşhâs emîn olurlar ve gündüzünde dahi hüzn edip velev ki zümre-i battâlîn şādân olurlar.” Sonra bana arka verip savuştu ve beni terk etti ve o hâlde beni dahi “Bundan başka sen bir nush bana ziyâde etmiş olsaydın ola ki bana bir nef’ dahi verirdi” diye istizâde-i mev’iza ettiğimizde kendisi dedi ki “Susuz olan kimseye suyun en ziyâde kalîli kifâyet eder” ya’nî en ziyâde eyseri ona iczâ eder dedi ve fi’l-hakîka böyledir, bunda râhib sıdk edip doğru söylemiştir, zîrâ ki kalb-i sâfî ednâ bir mehâfe onu tahrîk eder ve kalb-i câmid ü kâsî her bir mev’iza ve nush ondan mürtefi’ ve bî-‘amel kalır ki ona bir ‘ameli olmaz da ondan ‘âciz kalır.

[وما ذكره من تقديره أنه احتوشته السباع والهوام فلا ينبغي أن يظن أنه تقدير بل هو تحقيق فإنك لو شاهدت بنور البصيرة باطنك لرأيت مشحوناً بأصناف السباع وأنواع الهوام مثل الغضب والشهوة والحقد والحسد والكبر والعجب والرياء وغيرها وهي التي لا تزال تفترسك وتنهشك إن غفلت عنها لحظة إلا أنك محجوب العين عن مشاهدتها فإذا انكشف الغطاء وضعت في قبرك عاينتها وقد تمثلت لك بصورها وأشكالها الموافقة لمعانيتها فترى عينك العقارب والحيات وقد أهدقت بك في قبرك وإنما هي صفاتك الحاضرة الآن قد انكشفت لك صورتها فإن أردت أن تقتلها وتقهرها وأنت قادر عليها قبل الموت فافعل وإلا فوطن نفسك على لدغها ونهشها لصميم قلبك فضلاً عن ظاهر بشرتك والسلام]

Ve rāhibin sibā' ve hevāmmın ihāta ve ihtivāşı takdīrinden zikr ettiğī şey takdīr zann olunmamak gerektir, ancak tahkīktir, zīrā ki nūr-ı basīret ile kendi derūn ve bātınını müşāhede etmiş olsaydın onu asnāf-ı sibā' ve envā'-ı hevāmm ile mālāmāl dolu ve meşhūn görürdün ki gazab ve şehvet ve hıkd ve hased ve kibr ve 'ucb ve riyā ve gayrısı gibi ki bir lahza ondan gaflet edecek olursan seni iftirās ve ledg etmekten zāil olmazlar. Velākin onun müşāhedesinden el-ān sen mahcūbū'l-'aynsın, vaktā ki örtü ve kapak kalkıp da gītā münkeşif olur ve sen dahi kendi mezārında konulursun, o vakt onu mu'āyene edip görürsün ki mu'āyenesine muvāfık olan suver ve eşkāl ile sana mütemessil olmuş da gözünle 'akārib ve hayyātı görürsün ki senin kendi kabrinde seni sarıp ihāta etmiştir ve seni sançmaya hāzırlanıp durmuştur. İşte o gördüğün şey ancak senin sıfāt-ı hāzırandır ve el-hāletü hāzihi onların suverleri sana münkeşif olmuştur. Kaldı ki eğer onu katl ve kahr etmek istedinse ve kable'l-mevt ona gücün yetip de katl ve kahrlarına sen muktedir oldunsa hemān onu işle, yoksa şimdiden kendi nefsinin onların ledg ve sançmak ve neḥş ve sokmaklıklarına tavn edip āmāde ol ki onun ledg ve neḥşi senin beşerenden fazla ancak samīm-i kalbin içindir ya'nī senin zāhir-i beşerene ezāsı şöyle dursun, senin samīm-i kalbine sokup ledg ve neḥş edecektir ve bu sūretle bunu bil de muktezā-yı hāline hareket eyle ve's-selām [289].

Bismillāhirrahmānirrahīm

KİTĀBU'L-FAKRİ VE'Z-ZÜHDİ VE HÜVE KİTĀBÜ'R-RĀBİ'U MİN
RUB'İ'L-MÜNCİYĀTİ MİN KİTĀBİ İHYĀ'İ 'ULŪMİ'D-DİN

[كتاب الفقر والزهد وهو الكتاب رابع من ربع المنجيات من كتاب إحياء علوم الدين]

Ve dahi fakr ve zühdün kitābı ise ki İhyāu 'Ulūmī'd-Dīn kütübünün dördüncü mücelledi olan rub'-ı müniciyātın dördüncü kitabıdır, o dahi işbu kitābdır. Ve billāhi't-tevfik.

[بسم الله الرحمن الرحيم]

[الحمد لله الذي تسبح له الرمال وتسجد له الظلال وتتكذلك من هييته الجبال خلق الإنسان من الطين اللابز والصلصال وزين صورته بأحسن تقويم وأتم اعتدال وعصم قلبه بنور الهداية عن ورطات الضلال وأذن له في قرع باب الخدمة بالغدو والأصال ثم كحل بصيرة المخلص في خدمته بنور العبرة حتى لاحظ بضياؤه حضرة الجلال فلاح له من بالبهجة والبهاء والكمال ما استقيح دون مبادئ إشراقه كل حسن وجمال واستثقل كل ما صرفه عن مشاهدته وملازمته غاية الاستثقال وتمثل له ظاهر الدنيا في صورة امرأة جميلة تميمس وتحتال وانكشف له باطنها عن جور شوهاة عجننت من طينة الخزي وضربت في قالب النكال وهي متلففة بجلبابها لتخفي قبائح أسرارها بلطائف السحر والاحتيال وقد نصبت حباثلها في مدارج الرجال فهي تقتنصهم بضروب المكر والاعتيال ثم لا تجتزئ معهم بالخلف في مواعيد الوصال بل تقيدهم مع قطع الوصال بالسلاسل والأغلال وتبليهم بأنواع البلايا والأنكال فلما انكشف للعارفين منا قبائح الأسرار والأفعال زهدوا فيها زهد المبغض لها فتركوها وتركوا التفاخر والتكاثر بالأموال وأقبلوا بكنه همهم على حضرة الجلال واثقين منها بوصال ليس دونه انفصال ومشاهدة أبدية لا يعتربها فناء ولا زوال والصلاة والسلام على محمد سيد الأنبياء وعلى آله خير آل]

Musannif-i merhūm de'b-i müstetābı üzere işbu kitābı dahi nām-ı nāmī-i Hazret-i Zü'l-celāli ve'l-cemāli ile teyemmün ve teberrüken feth ve ibtidā etmek için 'azm-i kavīmi ve cezm-i samīmiyle besmele-i şerīfe ile bed' birle karīn-i besmele olup her bir emrimize miftāh ve her bir birr ü

ihsâna şâhrâh-ı felâh u necâh olan hamd-i Bârî kelime-i tayyibesiyle onun ‘unvânını feth edip buyurdu ki “الحمد لله الذي تسبح له الرمال وتسجد له الظلال...” ya’nî:

O ki zât-ı kudsiyyü’s-sıfâtına rîk ve rimâli tesbîh ve ‘azamet ü celâline sâye ve zılâli secde edip temcîd ve takdîs eden Allâhu ‘azîmü’ş-şâna hamd olsun ki onun heybet ve satvet-i celâlinden küh ve cibâl-i şâhika uflanıp pâre pâre olurlar da zemîn gibi hâke yeksân olurlar ve dahi onun kemâl-i kudret ü miknetinden nev’-i insânı kuru balçık ve saksı gibi tîn-i lâzib ü salsâldan yaratıp onun sûretini ahsen-i takvîm ve etemm-i i’tidâl ile tezyîn ve tahsîn etmiş ve ‘azîm lutf u keremînden dahi nûr-ı hidâyet ile onun kalbi vartât-ı dalâlden ma’sûm kılıp beher akşam ve sabâhta onun bâb-ı hizmetin kar’ ve dakkı için ona izn ve terhîs etmiş sonra hizmetinde muhlis olan bendesinin basîretini nûr-ı ‘ibretle sürmeletip tâ ki onun ziyâsı ile Hazret-i Zât-ı zü’l-celâli mülâhaza eder de behcet ve bahâ ve kemâlden bir nûr görür ki onun mebdâd-i işrâkı önünde her bir hüsn ü cemâl ona kem kalıp ve onun fûrûguna nisbetle çirkin görünür de onun müşâhedesinden sarf ve mülâzemetinden tahrîf eden her bir sârifî gâye-i istiskâl ile istiskâl eyler. Ve zâhir-i dünyâ dahi güzel ve cemîle bir hatun kişinin kılığında eğerçi mütemessil olur o hâl ile ki o câdukâr-ı keydkâr kendi şîve-i hüsn ü cemâli ile tekebbür ederek sallana sallana yürür de tebahtur eder ve ricâlin medâri-cinde dâm ve tuzaklarını kurup istiyâdlarına ihtiyâl eder, ammâ ma’a-zâlik onlara onun bâtını dahi bir ‘acûze-i bed-likâ ve pîrezen-i şevhâdan münkeşif olur ki o pîrezen-i pür-fiten gil-i hizy ve tînet-i rüsvâyılıktan yoğrulup kâlib-ı nekâlden geçirilmiş ve letâif-i sihr ü ihtiyâl ile kabâyih-i esrârını gizletip saklamak için hemîşe çarşafıyla sarılıp da izârı altında mahfî durur ve güzergâh-ı ricâlde fahha ve hibâllerini nasb edip envâ’-ı mekr ü ihtiyâl ile iktinâslarına çalışır ve mevâ’id-i visâline vâki’ olan halefî ile iktifâ etmez de belki kat’-ı visâl ile ma’an selâsil ü aglâl ile onları kayd ü bend edip envâ’-ı belâ ve nekâl ile onları ibtilâ eder. Ve çün zümre-i ‘ârifîne ondan evvel kabâyih-i esrâr u ef’âli açılıp münkeşif oldu, artık bâğızın zühdü gibi bir zühd ile onda tezehhüd edip perhîzkârlık yoluna saptılar ve bi’l-küllîyye yüzüne bakıp iltifât etmekten i’râz edip yüz çevirdiler ki bi’l-küllîyye onu terk ettiler de emvâl ile tefâhür ve tekâsürü bıraktılar ve küh-i himmetleriyle hazret-i Zât-ı zü’l-celâle ikbâl ü teveccüh eylediler o hâl ile Zât-ı zü’l-celâlden infisâli yok bir visâle vâsik ve mu’temid oldular ve fenâ ve zevâl ona târî ve mu’terî olmayan bir müşâhede-i edebîyyeye vusûllerini i’timâd eylediler.

Ve salât u selâm-ı sāmī o server-i asfiyâ ve seyyid-i enbiyâ ile onun âl-i kirâm ve hayr-ı âl-i 'izâm olan 'itre-i fihâm-ı be-nâmlarına mehdî ve ma'rûz ve methûf ve menhûz olsun. [290]

[أما بعد فإن الدنيا عدوة لله عز وجل بغورها ضل من ضل وبمكرها زل من زل فحبها رأس الخطايا والسيئات وبغضها أم الطاعات وأس القربات وقد استقصينا ما يتعلق بوصفها وذم الحب لها في كتاب ذم الدنيا من ربع المهلكات ونحن الآن نذكر فضل البغض لها والزهد فيها فإنه رأس المنجيات فلا مطمع في النجاة إلا بالانقطاع عن الدنيا والبعد منها لكن مقاطعتها إما أن تكون بانزوائها عن العبد ويسمى ذلك فقراً وإما بانزواء العبد عنها ويسمى ذلك زهداً ولكل واحد منهما درجة في نيل السعادات وحظ في الإعانة على الفوز والنجاة ونحن الآن نذكر حقيقة الفقر والزهد ودرجاتهما وأقسامهما وشروطهما وأحكامهما ونذكر الفقر في شطر من الكتاب والزهد في شطر آخر منه ونبدأ بذكر الفقر]

Pes ez-în ma'lûm olsun ki bu dünyâ-yı deniyye Allâhu ta'âlâya düş-man ve 'aduvvdür ki kullarından girdâb-ı helâk ve dalâla uğrayan kimse-ler ancak onun gurûruyla dalâlete düşmüşler. Ve kim ki ayağı kayıp hâlik olduysa onun keyd ü mekriyle ayağı kayıp vādî-i küfr ü 'isyâna üftâde olmuş, artık onun hubbu her bir hatâyâ ve seyyiâtın başıdır ve onun 'adâ-vet ve bugzu tâ'âtın anası ve aslıdır ki kurubâtın temel ve üss ve esâsıdır. Ve fî-mâ sebak biz rub'-ı mühlikâtta zemm-i dünyâ kitâbında onun mu-habbetinin zemmi ve onun vasfına müte'allik olan nesneyi istiksâ etmiş olduğumuzdan imdi oralarının i'âde-i zikrleri lâzım kalmayıp ancak biz burada işbu demde onun bugz ve 'adâvetinin fazlı ve onda olan zühd ve perhîzkârlığın fazîletini zikr edeceğiz, zîrâ ki re's-i münciyât odur ve hem dahi matma'-ı necât ancak ondan olan bu'd ve inkitâ' ileidir ki ondan kesi-lip munkatı' olmadıkça adamın necâtına tama' olunmaz ve mukâta'ası ise yâ 'abdden olan habs ve inzivâsıyla olur ki ona fakr ve yoksulluk ve ge-dâlık denilir veyâhüd ondan 'abdin inhibâs ve inzivâsıyla olur ki ona dahi zühd ve perhîzkârlık denilir. Ve neyl-i sa'âdette onların her birlerine birer derece vardır ve fevz ü necât i'ânesi üzerine dahi onların her birlerine birer behre ve hazz ve nasb vardır. İmdi biz fakr ve zühdün hakikatleri ve dere-cât ve aksâm ve şurût ve ahkâmlarını zikr edeceğiz şöyle ki fakrın mebâhi-si işbu kitâbın şatr-ı ülâsında zikr ederiz ve zühdün mebâhisi dahi kitâbın şatr-ı sânisinde zikr ederiz. Fakrın zikriyle başlayıp bed' ederiz şöyle ki ber-vech-i âtî zikr ü beyân olunur:

[الشرط الأول من الكتاب في الفقر وفيه بيان حقيقة الفقر وبين فضيلة الفقر مطلقاً وبيان خصوص فضيلة الفقراء وبيان فضيلة الفقير على الغنى وبيان آداب الفقير في فقره وبيان أدبه في

قبوله العطاء وبيان تحريم السؤال بغير ضرورة وبيان مقدار الغنى المحرم للسؤال وبيان أحوال السائلين والله الموفق بلطفه وكرمه]

Ya'nî fakrda olan kitâbın birinci şatırı ise o dahi budur ki onda hakikat-i fakrın beyânı ve 'ale'l-ıtlâk fazîlet-i fakrın beyânı ve fazîlet-i fukarânın husûsı beyânı ve ganî üzerine fakîrin fazîleti beyânı ve fakrında âdâb-ı fakîrin beyânı ve 'atânın kabûlünde olan edebın beyânı ve zarûret olmak-sızın tahrîm-i suâlin beyânı ve suâle mahrem olan gınâ ve zenginlik mikdârının beyânı ve dilencilerin ahvâli beyânı vardır. Artık lutf u keremiyle savâba muvaffık ancak Allâhu ta'âlâdır.

Beyānu Hakîkatî'l-Fakrî ve İhtilâfî Ahvâlî'l-Fakîrî ve Esāmîhî

[بيان حقيقة الفقر واختلاف أحوال الفقير وأساميهِ]

[اعلم أن الفقر عبارة عن فقد ما هو محتاج إليه أما فقد ما لا حاجة إليه فلا يسمى فقراً وإن كان المحتاج إليه موجوداً مقدوراً عليه لم يكن المحتاج فقيراً وإذا فهمت هذا لم تشك في أن كل موجود سوى الله تعالى فهو فقير لأنه محتاج إلى دوام الوجود في ثاني الحال ودوام وجود مستفاد من فضل الله تعالى وجوده فإن كان في الوجود موجود ليس وجوده مستفاداً له من غير فهو الغني المطلق ولا يتصور أن يكون مثل هذا الموجود إلا واحداً فليس في الوجود إلا غني واحد وكل من عداه فإنهم محتاجون إليه ليمدوا وجودهم بالدوام وإلى هذا الحصر الإشارة بقوله تعالى ﴿وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ﴾]

Ve hakikat-i fakrın beyânı ile fakîrin ihtilâf-ı ahvâl ve esāmîsinin beyânı ise işte bu mebhastır. Şöylece bil ve âgâh ol ki fakr ancak muhtâc bulunduğú nesnenin fakdından 'ibârettir. Ve ona ihtiyâc olmayan nesnenin fakdı ise o ihtiyâc için fakr denilmez ve eğer muhtâc bulunduğú şey mevcûd olup da ona kudreti müte'allik ise kezâlik o muhtâc fakîr olmaz, çünkü muhtâc bulunduğú şey mefkûd değildir. Ve eğer sen bunu fehm edip anladınsa artık Zât-ı zü'l-celâlin gayrısı ya'nî cemî'-i mâ-sivâ fakîr olduklarına senin bir şekk ve şübhen kalmaz, çünkü her bir mahlûk sâ-nî'l-hâlde ya'nî vücûda geldikten sonra devâm-ı vücûda muhtâcdır [281] ve onun vücûdunun devâmı fazl-ı ilâhî vücûdundan müstefâddır. Ve eğer cihânda bir mevcûd vardır ki onun vücûdu diğerinden müstefâd değildir, işte ganî-i mutlak odur. Ve bu gibi bir mevcûdun cihânda yalnız bir mev-

cūd-ı vâhiden gayrı tasavvuru mümkün olmaz, ancak bu gibi bir mevcūd elbette birdir ki onun nazîri yoktur ve binâberîn vücūdda ganî-i vâhiden gayrı diğeri bir ganî yoktur ki onun mâ-adâsı ‘umūmen vücūdlarına devâmın imdâdı için cümleleri ona muhtâc ve fakîrlerdir. Ve Hakk subhânehu ve ta‘ālânın ⁵¹⁷ ﴿وَاللَّهُ الْعَنِي وَأَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ﴾ kavî-i ‘âlîsinin işâreti dahi ancak bu hasra bir emâredir ki “Ganî ancak Bârî ta‘âlâdır ve siz cümleiniz gedâ ve fukarasınız” buyurulmuş.

[هذا معنى الفقر مطلقاً ولكننا لسنا نقصد بيان الفقر المطلق بل الفقر من المال على الخصوص وإلا فقير العبد بالإضافة إلى أصناف حاجاته لا ينحصر لأن حاجاته لا حصر لها ومن جملة حاجاته ما يتوصل إليه بالمال وهو الذي نريد الآن بيانه فقط فنقول كل فاقد للمال فإننا نسميه فقيراً بالإضافة إلى المال الذي فقده إذا كان ذلك المفقود محتاجاً إليه في حقه ثم يتصور أن يكون له خمسة أحوال عن الفقر ونحن نميزها ونخصص كل حال باسم لتتوصل بالتمييز إلى ذكر أحكامها]

İşte fakr-ı mutlakın ma‘nâsı budur ve biz isek fakr-ı mutlakın beyânını kasd etmiyoruz, ancak ‘ale’l-husûs mâldan fakîr olanların beyânı murâd ediyoruz, yoksa asnâf-ı hâcâtına nisbeten insânın fakr-ı hasra gelmez, çünkü onun hâcâtına bir hasr yoktur ki cümle-i hâcâtından māl ile ona mütevassıl olacağı şeydir. Ve biz el-ân yalnız onun beyânını etmek isteriz ki bu bâbda biz deriz ki her kim ki mâldan tehî-dest olup da mālâ fâkîd ise biz onu “fakîr” tesmiye ederiz ya’nî muhtâcî olup mefkûdu olan mālâ izâfetle ona fakîr deriz. Ve o mālâ olan fakd ve ihtiyâcî ancak onun hakkında ‘inde’l-fakr ona beş hâl olmak mutasavver olur ki biz onları temyîz edip de her bir hâle birer ism tahsîsiyle onu ta’yîn ederiz tâ ki onunla ahkâmının zikrine mütevassıl oluruz.

[الحالة الأولى وهي العليا أن يكون بحيث لو أتاه المال لكرهه وتأذى به وهرب من أخذه مبغضاً له ومحترزاً من شره وشغله وهو الزهد واسم صاحبه الزاهد]

Birinci hâleti ise ki ahvâl-i hamsenin a‘lâsıdır, o dahi öyle bir hâldir ki māl ona hod-be-hod bî-sa’y u taleb ve bî-renc ü ta‘ab gelmiş olsaydı ondan hoşlanmazdı da onu kerh ve bugz ederek ahzından kaçıp firâr ederdi ki onun şerr ve işgâlinde ihtirâzen o mālın kabûlünden istinkâf edip onun ahzından kaçır. Ve bu hâl zühd ve perhîzkârlıktır. Ve bu hâlin sâhibine “zâhid” denilir ya’nî bu hâl sâhibinin ismi zâhiddir.

[الثانية أن يكون بحيث لا يرغب فيه رغبة بفرح لحصوله ولا يكرهه كراهة يتأذى بها ويزهّد فيه لو أتاه وصاحب هذه الحالة يسمى راضياً]

517 “Allah her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz.” Muhammed, 47/38.

Ve ikinci hâlet ise o dahi o hâlettir ki mālın husûlüne ferah eder birer ragbet ile kendisi rāgıb olmaz velâkin onunla mütezzî olur bir kerâhetle dahi onu kerh etmez, fakat kendi kendinden ona gelmiş olsa ondan zühd eder de onu almaz. Ve bu hâlet sâhibi “râzî” ismiyle mü-semmâ olur.

[الثالثة أن يكون وجود المال أحب إليه من عدمه لرغبة له فيه ولكن لم يبلغ من رغبته أن ينهض لطلبه بل إن أتاه صفواً عفواً أخذه وفرح به وإن افتقر إلى تعب في طلبه لم يشتغل به وصاحب هذه الحالة نسميه قانعاً إذ قنع نفسه بالموجود حتى ترك الطلب مع ما فيه من الرغبة الضعيفة]

Ve üçüncü hâlet ise o dahi öyle bir hâlettir ki yedinde mālın vücûdu ‘ademinden daha ziyâde mahbûb olur ki ba‘zı âmâl için ona biraz ragbeti vardır velâkin onun ragbeti o dereceye varmamış ki kendi zâtıyla onun taleb ve kesbine nehzat ve kıyâm ede, ancak kedersiz ve elemsiz, rensiz ve meşakkatsiz olarak ona gelirse onu alır da onunla şādân ve mesrûr olur ve eğer onun talebinde bir yorgunluğa müftekir ve muhtâc olursa onunla iştigâl etmez. Ve bu hâlet sâhibinin ismi “kâni” olmak gerektir ki onun talebi terkiyle zâtında mevcûd olan ragbet-i za‘îfe ile kendi nef-sini mevcûd olan nesne ile kanâ‘at ettirmiş ve bu haysiyyetle ona kâni‘ denilir.

[الرابعة أن يكون تركه الطلب لعجزه وإلا فهو راغب فيه رغبة لو وجد سبيلاً إلى طلبه ولو بالتعب لطلبه أو هو مشغول بالطلب وصاحب هذه الحالة نسميه بالحريص]

Ve dördüncü hâlet dahi o hâlettir ki onun talebinin terki ancak kendi ‘acizinden nâşî olur ki ona ragbet ve muhabbeti vardır velâkin onun talebine kudreti ta‘alluk etmediğinden talebini terk etmiş, yoksa onun talebine bir yol veyâ bir mecâl bulmuş olsa onu taleb ederdi velev ki yorgunluk ile olsun ve olur ki talebiyle dahi meşgûl bulunur. Ve bu hâlet sâhibi biz ona “harîs” ismiyle tesmiye ederiz.

[الخامسة أن يكون ما فقده من المال مضطراً إليه كالجائع الفاقد للخبز والعارى الفاقد للثوب ويسمى صاحب هذه الحالة مضطراً كيفما كانت رغبته في الطلب إما ضعيفة وإما قوية وقبلما تنفك هذه الحالة عن الرغبة فهذه خمسة أحوال أعلاها الزهد والاضطرار إن انضم إليه الزهد وتصور ذلك فهو أقصى درجات الزهد كما سيأتي بيانه]

Ve beşinci hâlet ise o dahi mefkûdu olan mālâ muztarr olmaklık hâletidir ki aç ve nâna muhtâc olan kimse ta‘âma olan ıztırârî ve bürehne ve çıplak olan ‘ârî kimse siyâba olan ihtiyâc ve ıztırârî gibidir. Ve bu hâlet

sâhibine “muztarrı” tesmiye olunur ki talebde onun ragbeti her nice olur ise olsun ya‘nî ragbeti zebûn veyâhûd kavî olup her nice olur ise olsun ona muztarr denilir. Ve bu gibi hâlet-i ragbetten infikâkı az olur, zîrâ ki onunla biraz ragbet bulunmaklığı emr-i tabî‘îdir, çünkü insân cû‘a mütehammil olamaz ve dahi def‘-i harr u berd için ve setr-i ‘avret için bir câmeye dahi muztarrdır ve ragbeti ona emr-i tabî‘îdir. İşte bunlar beş hâldirler ki onların a‘lâsı zühd olup lâ-siyyemâ ıztırâr hâli ona munzamm olursa ya‘nî ıztırâr ile ma‘an zühdün hâli mutasavver olur ise artık a‘lânın a‘lâsı odur ve gelecek beyân mücebince derecât-ı zühdün aksâsı dahi odur.

[ووراء هذه الأحوال الخمسة حالة هي أعلى من الزهد وهي أن يستوي عنده وجود المال وفقده فإن وجده لم يفرح به ولم يتأذ وإن فقده فكذلك بل حاله كما [292] كان حال عائشة رضي الله تعالى عنها إذا أتاهم مائة ألف درهم من العطاء فأخذتها وفرقتها من يومها فقالت خادماتها ما استطعت فيما فرقت اليوم أن تشتري لنا بدرهم لهما نفطراً عليه فقالت لو ذكرتيني لفعلت فمن هذا حاله لو كانت الدنيا بحذافيرها في يده وخزائنه لم تضره إذ هو يرى الأموال في خزانة الله تعالى لا في يد نفسه فلا يفرق بين أن تكون في يده أو في يده غيره]

Ve bu ahvâl-i hamsenin mâ-verâsında bir hâl vardır ki zühdün hâlin-den a‘lâdır ki onun yanında mâlın vücûd ve ‘ademi siyyân olur ki yedinde bulunursa onunla sevinip şâd olmaz ve onunla incinip müteezzi olmaz ve eğer onu fakd edip bulmaz ise kezâlik onunla rencide olmaz da şâd olmaz, belki onun hâli Hazret-i Ümmü’l-mü‘minîn ‘Âişe-i Sıddîka’nın hâli gibi olur ki ona ‘atâdan yüz bin dirhem geldiği vakte derhâl onu alıp gününde dağıtmış ve onun hâdimesi: “Bugün senin dağıttığın derâhimden iftârlığımız için bir dirhem ile gûşt aldirmaya muktedir olamadın mı?” dedikte, “Sen benim yâdîma onu getirip tezkîr etmiş olsaydın onu işlerdim” diye cevâb vermiş. Ve o ki onun revîş-i hâli bu hâl olur, ‘umûm-ı mâl ve cemî‘-i mülk-i dünyâ onun yed ve hazâininde bulunmuş olsaydı ona bir zarar etmez, çünkü kendisi emvâlî Allâhu ta‘âlânın hazâininde görür ki kendi yedinde onları görmez ve onun elinde ve dîğerin elinde olmaklığında aslâ bir fark görmez ya‘nî onda dîğerin eli kendi eli gibi siyyân görür de bey-nlerinde bir fark görmez demektir.

[وينبغي أن يسمى صاحب هذه الحالة المستغني لأنه غني عن فقد المال ووجوده جميعاً وليفهم من هذا الاسم معنى يفارق اسم الغني المطلق على الله تعالى وعلى كل من كثر ماله من العباد فإن من كثر ماله من العباد وهو يفرح به فهو فقير إلى بقاء المال في يده وإنما هو غني عن دخول المال في يده لا عن بقائه فهو إذن فقير من وجه وأما هذا الشخص فهو غني عن دخول المال في يده وعن بقائه في يده وعن خروجه من يده أيضاً فإنه ليس يتأذ]

به ليحتاج إلى إخراجہ وليس يفرح به ليحتاج إلى بقاءه وليس فاقد له ليحتاج إلى الدخول في يديه فغناه إلى العموم أميل فهو إلى الغنى الذي هو وصف الله تعالى أقرب وإنما قرب العبد من الله تعالى بقرب الصفات لا بقرب المكان

Ve bu hâlet sāhibi “müstagnî” ismiyle müsemma olmak gerektir, çünkü mālın fakd ve vücūdundan ganîdir. Ve dahi bundan bir ma'nâ bilinmeli ki o ma'nâ ile Allāhu ta'ālāya ıtlāk olunan “Ganî” ismine müfārakat ede ve hem dahi 'ibāddan māl-ı kesire mālîk olan ganîye müfārakat eyleye, zîrâ 'ibāddan çok mālâ mālîk olan kimseye ism-i ganî ıtlāk olunursa da lâkin o kimse māl ile sevinip şād olmaklığı hasebiyle onun yedinde mālın bekāsına fakîr olur ve kendisi bu cihetle ancak yedine mālın duhûlünden ganîdir ki onun yedinde mālın bekāsından ganî değildir, zîrâ ki bu haysiyyetle fakîr olur ya'nî min vechin ganî olmuş olur. Ve bu şahs ise ya'nî şahs-ı müstagnî kendi yedine mālın duhûlünden ve yedinde bekāsından ve yedinden hurûcundan da ganîdir, çünkü yedinden mālın hurûcuyla mütezzî olmadığı gibi yedinde bekāsıyla dahi mütezzî olmaz tâ ki onun ihrâcına muhtâc ola ve hem dahi māl ile şād olmaz tâ ki yedinde onun bekāsına muhtâc ola ve ona fâkîd olmaz tâ ki yedine geçirmekliğine muhtâc ola, onun gınâsı 'umûma meyltraktır ve Allāhu ta'ālânın vasfı olan gınâya akrebdir ve kulun Allāhu ta'ālâdan kurbü ancak kurb-i sıfât iledir, kurb-ı mekân ile değildir.

[ولكننا لا نسمي صاحب هذه الحالة غنياً بل مستغنياً ليبقى الغني اسماً لمن له الغنى المطلق عن كل شيء وأما هذا العبد فإن استغنى عن المال وجوداً أو عدماً فلم يستغن عن أشياء آخر سواء ولم يستغن عن مدد توفيق الله له ليبقى استغناؤه والذي زين الله به قلبه فإن القلب المقيد بحب المال رقيق والمستغني عنه حر والله تعالى هو الذي اعتقه من هذا الرق فهو محتاج إلى داوم هذا العتق والقلوب متقلبة بين الرق والحرة في أوقات متقاربة لأنها بين إصبعين من أصابع الرحمن فلذلك لم يكن اسم الغني مطلقاً عليه مع هذا الكمال إلا مجازاً]

Velâkin biz bu hâletin sāhibine “ganî” ismi tesmiye etmiyoruz, ancak “müstagnî” ismiyle tesmiye ederiz tâ ki “ganî” ismi ‘ale'l-ıtlāk her bir şeyden ganî olan Hallāk'a bâkî kala ve bu 'abd ise vele ve ki mālın vücūdundan veyāhūd 'ademinden müstagnî ise de başka şeylerden ve mālca olan umûrun māsivāsından müstagnî değildir ve zînet-i kalbî olan istignânın bekâsı için ona Allāhu ta'ālânın tevfiği mededinden müstagnî olamaz, zîrâ ki hubb-ı māl ile mukayyed olan kalb esîr ve rakîktir ve ondan müstagnî olan kimse hürdür ve âzâddır. Ve bu rıkkıyyetten onu ıtlāk edip âzâd eden zât, ancak mālîkû'l-mülk olan Rabbü'l-erbâbdır ve bu cihetten bu âzâdlığın devâmına kendisi fakîr ve muhtâcdır. Ve kulüb-i beşeriyye ise

dāimā evkāt-ı mütekâribede rıkk ile hürriyyet beyninde mütekallibdir, çünkü Rahmân'ın iki isbi'i arasındadır ve bu sebebden ism-i ganî bu kemâl ile ma'an şahsa mutlak olamaz meğer ki mecâz târkiyle itlâk oluna.

[واعلم أن الزهد درجة هي كمال الأبرار وصاحب هذه الحالة من المقربين فلا جرم صار الزهد في حقه نقصاناً إذ حسنات الأبرار سيئات المقربين وهذا لأن الكاره للدنيا مشغول بالدنيا كما أن الراغب فيها مشغول بها والشغل بما سوى الله تعالى حجاب عن الله تعالى إذ لا بعد بينك وبين الله تعالى حتى يكون البعد حجاباً فإنه أقرب إليك من جبل الوريد وليس هو في مكان حتى تكون السماوات والأرض حجاباً بينك وبينه فلا حجاب بينك وبينه إلا شغلك بغيره وشغلك بنفسك وشهواتك شغل بغيره وأنت لا تزال مشغولاً عن الله تعالى [والمشغول بحب نفسه مشغول عن الله تعالى] والمشغول ببغض نفسه أيضاً مشغول عن الله تعالى بكل ما سوى الله مثاله مثال الرقيب الحاضر في مجلس يجمع العاشق والمعشوق فإن التفت قلب العاشق إلى الرقيب وإلى بغضه واستثقاله وكرهه حضوره فهو في حال اشتغال قلبه ببغضه مصروف عن التلذذ بمشاهدة معشوقه ولو استغرقه العشق لغفل عن غير المعشوق ولم يلتفت إليه فكما أن النظر إلى غير المعشوق لجهه عند حضور المعشوق [293] شرك في العشق ونقص فيه فكذا النظر إلى غير المحبوب لبغضه شرك فيه ونقص ولكن أحدهما أخف من الآخر بل الكمال في أن لا يلتفت القلب إلى غير المحبوب بغضاً وحباً]

Ve dahi bil ki zühd bir derecedir ki ebrârın kemâlidir. Ve ânîfü'l-beyân hâlet ise onun sâhibi zümre-i mukarrebîndendir, fe-lâ-cereme onun hak-kında zühd noksânlık oldu, çünkü ebrârın hasenâtı mukarrebînin seyyiatıdır. Ve bu ancak o sebebdendir ki dünyâyı kerh eden kimse dahi dünyâ ile meşgûl olur, nitekim dünyâyâ râgıb olan kimse dünyâ ile meşgûl olur ve mâ-sivâ ile olan iştigâl ise Allâhu ta'âlâ ile 'abdi beyninde hicâbdır, çünkü seninle Allâhu ta'âlânın beyninde bir uzaklık yoktur tâ ki o uzaklık sana Allâhu ta'âlâdan bir hicâb ola, zîrâ ki habl-i verîdden sana daha ziyâde akrebdır ya'nî senin boynunda olan şâh damardan sana daha ziyâde yakındır ve kendisi bir mekânda değıldir tâ ki semâvât ve arz seninle onun beyninde bir hicâb olalar. Kaldı ki onunla senin beyninde olan hicâb ancak senin diğeriyle olan iştigâlidir ve senin kendi nefs ve şehevâtınla olan iştigâlin onun diğeriyle olan iştigâlidir ve sen isen hemîşe kendi nefsinle ve nefsinin şehevâtıyla iştigâl etmekten zâil olmazsın ve bu cihetle ondan mahcûb olmaktan dahi zâil olmazsın. Ve'l-hâsıl kendi nefsinin hubbu ile meşgûl olan kimse, Allâhu ta'âlâdan meşgûl olur ve kendi nefsinin bugzuna meşgûl olan kimse dahi kezâlik Allâhu ta'âlâdan meşgûl olur, belki onun ya'nî Allâhu ta'âlânın her bir mâ-sivâsı misâli 'âşık ile ma'sûku cem' eden mecliste hâzır olan rakîbin misâlidir ki ona 'âşıkın kalbi rakî-

be iltifât eder veyâ rakîbin kerâhet-i huzûruna veyâ istiskâline veyâ onun bugz ve 'adâvetine iltifât ederse işte kendisi o hâlde ya'nî onun bugzuna vâki' olan işti'âlinin zamânında onun kalbi ma'sûkunun müşâhedesiyle olan telezzüzden masrûf ve münhariftir hâlbuki 'aşk onu istigrâk etmiş ol- saydı ma'sûkun gayrısından gâfil olurdu ve ona mültefit olmazdı, nitekim ma'sûkun huzûrunda ma'sûkun gayrısına hubbu için bakmak 'aşkta bir şirk ve ortaklıktır ve onda ya'nî 'aşkta bir kemlik ve nakîsadır, işte onun bugzu için mahbûbun gayrısına bakmak dahi kezâlik 'aşkta bir şirk ve or- taklıktır ve onda bir kemlik ve nakîsadır velâkin birisi dîgerinden sebûkter kadr ü kemâl ancak mahbûbun gayrısına bakmamaktır ya'nî ne bugz için ve ne hubb için mahbûbun gayrısına nazar etmemektedir.

[فإنه كما لا يجتمع في القلب حبان كرم الله وجهه الله جل ذكره في حالة واحدة فلا يجتمع أيضاً بغض وحب في حالة واحدة فالمشغول ببغض الدنيا غافل عن الله كالمشغول بحبها إلا أن المشغول بحبها غافل وهو في غفلة سالك في طريق البعد والمشغول ببغضها غافل وهو في غفلة سالك في طريق القرب إذ يرجى له أن ينتهي حاله إلى أن تزول هذه الغفلة وتبدل بالجهود فالكمال مرتقب لأن بغض الدنيا مطية توصل إلى الله تعالى]

Zîrâ ki bir hâlet-i vâhidede kalb içinde iki hubb müctemi' olmadığı gibi kezâlik bir hâlet-i vâhidede kalb içinde bugz ve hubb dahi müctemi' olmaz. Ve bugz-ı dünyâ ile meşgûl olan kimse dahi Allâhu ta'âlâdan dünyânın hubbu ile meşgûl olan kimse gibi gâfildir, fakat onun hubbu ile iştigâl eden kimse hem gâfildir ve hem dahi kendi gafletinde olarak uzaklık yolunda sâliktir. Ve bugzu ile meşgûl olan kimse Allâhu ta'âlâdan gâfildir ammâ kendi gafletinde olarak yakınlık ve kurb tarîkinde sâliktir, çünkü ona mer- cû olur ki onun hâli zevâl-i gaflet derecesine müntehî olup da o gafleti şühûda mübeddel olur ki kemâl ona mürtekindir, çünkü bugz-ı dünyâ bir matiyye ve merkûbdur ki onun rākibi Allâhu ta'âlâya vâsıl eder.

[فالمحب والمبغض كرجلين في طريق الحج مشغولين بركوب الناقة وعلفها وتسييرها ولكن أحدهما مستقبل الكعبة والآخر مستدبر لها فهما سيان بالإضافة إلى الحال في أن كل واحد منهما محبوب عن الكعبة ومشغول عنها ولكن حال المستقبل محمود بالإضافة إلى المستدبر إذ يرجى له الوصول إليها وليس محموداً بالإضافة إلى المعتكف في الكعبة الملازم لها الذي لا يخرج منها حتى يفتقر إلى الاشتغال بالدابة في الوصول إليها]

Ve böyle olunca muhibb ve mubgız olan kimseler hacc yolunda deve- nin rükûb ve yem ve tesyîriyle meşgûl olan iki adama benzerler ki birisi Ka'be'ye müteveccih ve müstakbil olarak devenin rükûbuna ve 'alefine müştâgil olur ve dîgeri Ka'be'ye arkasını verip âher bir cihete müteveccih

ve müştakbil olarak devenin levâzımı ile meşgûl olur ve şol iki adam hâl-i hâzırda her biri Ka'be'den mahcûb ve ondan meşgûl olmak husûsunda siy-yân iseler velâkin Ka'be'ye arkasını çevirip âher cihete müteveccih olan adama nisbetle Ka'be'ye müteveccih olarak yolda giden adamın hâli daha ziyâde mahmûddur, çünkü Ka'be'ye vusûlü mercû olur, ammâ Ka'be'de mu'tekif olup beyte mülâzemet eden ve ondan aslâ çıkmayan ve vusûlü için iştigâl-i merkûba mecbûr olmayan mücâvire izâfetle onun hâli mahmûd değildir.

[فلا ينبغي أن تظن أن بغض الدنيا مقصود في عينه بل الدنيا عائق عن الله تعالى ولا وصول إليه إلا بدفع العائق ولذلك قال أبو سليمان الداراني رحمه الله من زهد في الدنيا واقتصر عليه فقد استعجل الراحة بل ينبغي أن يشتغل بالآخرة فبين أن سلوك طريق الآخرة وراء الزهد كما أن سلوك طريق الحج وراء دفع الغريم العائق عن الحج فإذا قد ظهر أن الزهد في الدنيا إن أريد به عدم الرغبة في وجودها وعدمها فهو غاية الكمال وإن أريد به الرغبة في عدمها فهو كمال بالإضافة إلى درجة الراضي والقانع والحريص ونقصان بالإضافة إلى درجة المستغني بل الكمال في حق المال [293] أن يستوي عندك المال والماء وكثرة الماء في جوارك لا تؤذيك بأن تكون على شاطئ البحر ولا قلته تؤذيك إلا في قدر الضرورة مع أن المال محتاج إليه كما أن الماء محتاج إليه فلا يكون قلبك مشغولاً بالفرار عن جوار الماء الكثير ولا ببغض الماء الكثير بل تقول أشرب منه بقدر الحاجة وأسقي منه عباد الله بقدر الحاجة ولا أبخل به على أحد فهكذا ينبغي أن يكون المال لأن الخبز والماء واحد في الحاجة وإنما الفرق بينهما في قلة أحدهما وكثرة الآخر]

Ve bugz-ı dünyâ fî 'aynihi maksûd olduğu zann olunmamak gerektir, ancak dünyâ Allâhu ta'âlâdan 'âik olup ve 'âiki def' etmedikçe Allâhu ta'âlâyâ vusûl bulmak mümkün olmaz. Ve onun için Ebû Süleymân-ı Dârânî demiş ki "Kim ki dünyâda zühd edip de üzerine iktisâr eder ise râhatı isti'câl etmiş olur, ancak lâyıık odur ki âhiretle dahi müştakil ola ve zühd üzerine iktisâr etmeye." Ve bununla beyân etti ki sülûk-ı tarîk-i âhiret zühdün verâsındadır, nitekim tarîk-i haccın sülûku garîm-i 'âikin def'inden sonradır. Ve bununla zâhir oldu ki eğer zühdden murâd ancak dünyânın vücûd ve 'ademine ragbet etmemeklik ma'nâsıdır, işte o hâlde gâye-i kemâl odur ve eğer onunla dünyânın 'ademine ragbet etmek ma'nâsı ise murâd o hâlde dahi râzî ve kânî' ve harîs kimselere izâfetle kemâldir ve müstagnî derecesine izâfetle noksandır. Belki mâl hakkında olan kemâl ancak o hâldir ki senin 'indinde mâl ile mâ mütesâvî olalar ve deryânın kenârında olduğu hâlde kesret-i mânın civârlığı seni incitmez ve kezâlik suyun killeti dahi seni incitmez meğer ki kadr-i zarûrîde ola, ma'a-ennehu

su muhtâcun ileyh olup nitekim mâl dahi muhtâcun ileyhtir; kaldı ki ci-vâr-ı mâ-ı kesîrin zararından kaçmakla senin kalbin firâra meşgûl olmaya ve kalbin mâ-ı kesîri bugz etmeye, belki dersin ki “Bi-kadri’l-hâce ben bu sudan içirim ve bi-kadri’l-hâce ‘ibâdullâha dahi içiririm ve onunla bir kimsenin üzerine buhl ve imsâk etmem.” Ve bunun gibi mâlın kesretinden firâr etmekle senin kalbin meşgûl olmaya ve onun hakkında dahi diyesin ki “Ben bi-kadri’l-hâce ekl ederim ve bi-kadri’l-hâce ‘ibâdullâha it‘âm ederim ve bir kimsenin üzerine onunla buhl ve imsâk etmem, çünkü ekmek ve su hâcette birdir ve beynlerinde olan fark ancak onların birisinin kıllat ve âherinin kesretindedir.”

[وإذا عرفنا الله تعالى ووثقت بتدبيره الذي دبر به العالم علمت أن قدر حاجتك من الخبز يأتيك لا محالة ما دمت حياً كما يأتيك قدر حاجتك من الماء على ما سيأتي بيانه في كتاب التوكل إن شاء الله تعالى قال أحمد بن أبي الحواري قلت لأبي سليمان الداراني قال مالك بن دينار للمغيرة اذهب إلى البيت فخذ الركوة التي أهديتها لي فإن العدو يوسوس لي أن اللص قد أخذها قال أبو سليمان هذا من ضعف قلوب الصوفية قد زهده في الدنيا ما غلبه من أخذها فبين أن كراهية كون الركوة في بيته التفات إليها سببه الضعف والنقصان]

Ve eğer sen Allâhu ta‘âlâyı bilip de onunla ‘âlemi tedbîr ettiği tedbîrine vüsûk ve i‘timâd ettinse bildin ki ekmekten senin mikdâr-ı ihtiyâcını hayy durdukça lâ-mahâle sana gelecektir, nitekim inşâallâhu ta‘âlâ tevekkül kitâbında gelecek beyân üzere sudan olan mikdâr-ı hâcetin gelir. Ahmed b. Ebi'l-Huvârî demiş ki “Ben Ebû Süleymân-ı Dârânî’ye dedim ki “Mâlik b. Dînâr, Mugîre’ye demiş ki “Hâneye git de sen bize hediye ettiğin ibriği al da, zîrâ ki düşman bana vesvese eder ki hırsız onu çalıp götürmüş!” Ebû Süleymân demiş ki “Ve bu hâl kalb-i sūfiyyenin zebûnluğundan olmuş ki onun ahzından kalbine galebe eden hâl dünyâda onu zâhid etmiştir” ki bu cihetle hânesinde ibriğin bulunmaklığının kerâhiyetini beyân edip anlatmış ki hânede onun bekâsı ona bir iltifâttır ki onun sebebi dahi za‘f u noksândır.

[فإن قلت فما بال الأنبياء والأولياء هربوا من المال ونفروا منه كل النفار فأقول كما هربوا من الماء على معنى أنهم ما شربوا أكثر من حاجتهم ففروا عما وراءه ولم يجمعوه في القرب والروايا يدبرونه مع أنفسهم بل تركوه في الأنهار والآبار والبراري للمحتاجين إليه لا أنهم كانت قلوبهم مشغولة بحبه أبو بغضه وقد حملت خزائن الأرض إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وإلى أبي بكر وعمر رضي الله عنهما فأخذوها ووضعوها في مواضعاً وما هربوا منها إذ كان يستوي عندهم المال والماء والذهب والحجر وما نقل عنهم من امتناع فيما أن ينقل عمن خاف أن لو أخذه أن يخذعه المال ويقيد قلبه فيدعوه إلى الشهوات وهذا حال الضعفاء فلا

جرم البغض للمال والهرب منه في حقهم كمال وهذا حكم جميع الخلق لأن كلهم ضعفاء إلا الأنبياء والأولياء وإما أن ينقل عن قوي بلغ الكمال ولكن أظهر الفرار والنفار نزولاً إلى درجة الضعفاء ليقعدوا به في الترك إذ لو اقتدوا به في الأخذ لهلكوا كما يفر الرجل المعزم بين يدي أولاده من الحية لا لضعفه عن أخذها ولكن لعلمه أنه لو أخذها أخذها أولاده إذا رأوها فيهلكون والسير بسير الضعفاء ضرورة الأنبياء والأولياء والعلماء]

Ve eğer sen dedin ki hâl böyle olunca enbiyâ ve evliyâ ne hâl ile mâldan kaçıp nefret-i külliyye ile ondan nefret ettiler? Buna cevâben ben derim ki sudan kaçtıkları gibi ki ihtiyâclarından ziyâde bir su içmedikleri gibi ve mikdâr-ı hâcet mâverâsından firâr edip suyu tulumlar ve râviyelerde biliktirip kendi nefsleriyle ma'an gezdirmedikleri gibi mâldan kaçmışlar ki suyu enhâr ve âbârda ve sahârâ ve berârîde [295] ona muhtâc bulunanlara bırakıp terk edegeldikleri gibi mâlî dahi kezâlik muhtâcine terk etmişler, değil o ma'nâ ile ki onların kulûbu onun muhabbetine veyâhüd onun bugzuna meşgûl idiler, hâlbuki hazâin-i zemîn zât-ı 'âlî-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî ile Hazret-i Ebû Bekr ve 'Ömer'e haml olunup katılmış ve onlar dahi onları alıp kabûl ettiler ve yerine onu vaz' ettiler de ondan kaçıp firâr etmediler, çünkü onlarda mâl ile mâ ve altın ile taş mütesâvî olurdu ve onların üzerine mervî ve menkûl olan imtinâ' ise yâ ona onlardan mâl onu hud'a edip de kalbini mukayyed etmekle onu şehvâta da'vet edeceğinden havf eder bir zât üzerine mervî ve menkûl olmuş ve bu hâl ise zu'afânın hâlidir. Ve lâ-cereme mâldan kaçmak ve mâlî bugz etmek zu'afâ hakkında kemâl 'add olunur ve cemî'-i halkın hükmü budur, zîrâ ki enbiyâ ve evliyâ-nın mâ-'adâsı za'îf ve zebûnlardır veyâ ona kemâle bâlig olduktan sonra da nefsinî zu'afâ derecesine tenzîl etmiş bir adam üzerine menkûl olmuştur ki zümre-i za'îfân ona uyup iktidâ etmek üzere mâldan firâr ve nefârını izhâr etmiş, çünkü almakta halk ona uyup iktidâ etmiş olsalar helâk olurlardı, nitekim şahs-ı mu'zim ya'nî 'azâyim-hân adam ki evlâdı huzûrunda hayyeden kaçıp havfı izhâr eder de onun o firârîliği hayyenin ahzından olan za'f ve zebûnluktan değildir, ancak o bilmeklik için ki onu almış olsa evlâdı dahi cür'etlenip hayyeyi gördükleri vakte tutarlar da onunla helâke uğrarlar. Ve siyer-i zu'afâ ile seyr etmek dahi enbiyâ ve evliyâ ve 'ulemâ-nın zarûretlerindendir.

[فقد عرفت إذا أن المراتب ست وأعلاهها رتبة المستغني ثم الزاهد ثم الراضي ثم القانع ثم الحريص وأما المضطر فيتصور في حقه أيضاً الزهد والرضا والقناعة ودرجة تختلف بحسب اختلاف هذه الأحوال واسم الفقير يطلق على هذه الخمسة أما تسمية المستغني فقيراً فلا وجه لها بهذا المعنى بل إن سمي فقيراً فبمعنى آخر وهو معرفته بكونه محتاجاً إلى الله تعالى في

جميع أموره عامة وفي بقاء استغنائه عن المال خاصة فيكون اسم الفقير له كاسم العبد لمن عرف نفسه بالعبودية وأقر بها فإنه أحق باسم العبد من الغافلين وإن كان اسم العبد عاماً للخلق فكذلك اسم الفقير عام ومن عرف نفسه بالفقر إلى الله تعالى فهو أحق باسم الفقير فاسم الفقير مشترك بين هذين المعنيين]

İşte bu beyân ve tafsîlden sen bilip anladın ki merâtib-i mezkûre altıdır ve onun en ziyâde a'lâsı mertebe-i istignâdır sonra mertebe-i zühddür sonra rāzî sonra harîs rûtbeleridir ve muztarr ise onun hakkında hem zühd ve hem rızâ ve hem de kanâ'at mutasavver olur. Ve bu ahvâl-i mezkûre-nin ihtilâfıyla derecesi muhtelif olur ve “fakîr”in ismi işbu beş sına itlâk olunur. Ve “müstagnî” sınıfı “fakîr” ismiyle tesmiyesi onun bu ma'nâ ile bir vechi yoktur, meğer ki âher bir ma'nâ ile “fakîr” tesmiye oluna ki Zât-ı zü'l-celâle cemî'-i umûrunda 'ale'l-'umûm muhtâc olduğunu ve mâldan istignâsının bekâsında dahi 'ale'l-husûs Allâhu ta'âlâya muhtâc olduğunu bile ki o hâlde ism-i fakr ona 'ubûdiyyetle nefsinin bilikip kendi 'ubûdiyyetine ikrâr eden zâta ism-i 'abd itlâkı gibi olur ki o kimse gâfillerden ziyâde ism-i 'abde ehakk ve elyaktır ve eğer ism-i 'abd halka 'âmm ise de ism-i fakr dahi kezâlik 'âmmidir. Ve kim ki Allâhu ta'âlâya fakr ile nefsinin bilir, işte o kimse “fakîr” ismine ehaktır ve şol iki ma'nâ beyninde müsterektir.

[وإذا عرفت هذا الاشتراك فهمت أن قول رسول الله صلى الله عليه وسلم “أعوذ بك من الفقر” وقوله عليه السلام “كاد الفقر أن يكون كفراً” لا يناقض قوله “أحيني مسكيناً وأمتني مسكيناً” إذ فقر المضطر هو الذي استعاذ منه والفقر الذي هو الاعتراف بالمسكنة والذلة والافتقار إلى الله تعالى هو الذي سأله في دعائه صلى الله عليه وسلم وعلى كل عبد مصطفى من أهل الأرض والسماء]

Ve eğer sen bu iştirâki fehm ettinse bildin ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin ⁵¹⁸ “أعوذ بك من الفقر” ve ⁵¹⁹ “كاد الفقر أن يكون كفراً” kavlı-i 'âlîsi onun âher bir kelâmında olan ⁵²⁰ “أحيني مسكيناً وأمتني مسكيناً” kavlı-i 'âlîsine münâkız değildir, zîrâ ki fakr-ı muztarr o fakrdır ki efendimiz ondan ta'avvüz edip ve ondan Allâha sığınmış. Ve Zât-ı zü'l-celâle olan iftikâr ile zellet ve meskenete olan i'tirâf ise o fakrdır ki du'âsında 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz onu dilemiştir. Hemân ona ve ehl-i arz u semâdan olan her bir bende-i Mustafâ'ya 'ale'd-devâm salât u selâm olsun.

518 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2238.

519 et-Taberânî, ed-Du'â, 319; *Hilyetu'l-Evliyâ*, 3/53; *Musnedu's-Şihâb*, 1/342; ; *Şurabu'l-Îmân*, 9/12.

520 *Keşfu'l-Hafâ*, 1/205; el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2238.

Beyānu Fazîleti'l-Fakri Mutlakan

[بيان فضيلة الفقر مطلقاً]

[أما من الآيات فيدل عليه قوله تعالى ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾ الآية وقال تعالى ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافاً وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾ ساق الكلام في معرض المدح ثم قدم وصفهم بالفقر على وصفهم بالهجرة والإحصار وفيه دلالة ظاهرة على مدح الفقر]

Ve ‘ale’l-ıtlāk fakrın fazîleti beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki hakkında şeref-vârid olan âyâtta ez-cümle bu âyetlerdir ki tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَاناً وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ﴾⁵²¹ Bu âyet-i kerîme sûre-i Haşr’ın sekizinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Benû Nudayr’dan alınan ganâim fukarâ-yı muhâcirîn içindir ki onlar Allâhu ta‘âlâdan fazl ve rızâ talebiyle ve Allâhu ta‘âlânın dînine ve resûlüne nusret ile diyâr ve emvâllarından ihrâc olundular. O muhâcirler kavlen ve fi’len dîn-i İslâm’da sâdıktırlar.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافاً وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾⁵²² Bu âyet-i celîle dahi sûre-i Bakara’nın iki yüz yetmiş dördüncü âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Bu sizin sadaka ve nafakanız hâlleri fî sebîlillâh tâ‘at ve cihâda münhasır olup yer yüzünde seyr ile ticârete vakt ve kudretleri olmayan fukarâ içindir” ilâ-âhirihi. İşte bu sûretle ma‘rız-ı medhte kelâmı sevkiyle onların fakr ile olan sıfat-ı memdûhaları ihsâr ve hicretin sıfatı üzerine takdîm etmiştir ki siyâk-ı kelâmda dahi medh-i fakr için bir delâlet-i zâhire vardır [296].

[وأما الأخبار في مدح الفقر فأكثر من أن تحصى روى عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأصحابه أي الناس خير فقالوا موسر من المال يعطي]

521 “Bu mallar özellikle, Allah’tan bir lütuf ve hoşnudluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhâcirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.” Haşr, 59/8.

522 “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yer yüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.” Bakara, 2/273.

حق الله من نفسه وماله فقال ”نعم الرجل هذا وليس به قالوا فمن خير الناس يا رسول الله قال ”فقير يعطي جهده“

Ve fakrın medhinde vârid olan aḥbâr-ı saḥîha ise hadd u ihsâdan çoktur, ez-cümle ‘Abdullâh b. ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki “‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz ashâbına buyurmuş ki ”أي الناس خير“ ya’nî “Nâsın hayırlısı hangisidir?” diye sormuş ve onlar: “Nefs ve mâlında Allâhu ta‘âlâ-nın hakkını edâ eden zengindir” dediklerinde, efendimiz ”نعم الرجل هذا وليس“ ”fermân buyurmuş ya’nî “Bu adam güzel ve zihî adamdır, ammâ hayru’n-nâs değildir!” diye onların sözlerini redd etmiş. Ve onlar dahi: “Ey resûl-i Hudâ, yâ nâsın hayırlısı kimdir?” diye istifsâr ettiklerinde efendimiz⁵²³ ”فقير يعطي جهده“ diye beyân buyurmuş ya’nî “Kendi cehdini veren fakîr-dir” diye tasrîh etmiştir.

[وقال صلى الله عليه وسلم لبلال ”القي الله فقيراً ولا تلقه غنياً“ وقال صلى الله عليه وسلم ”إن الله يحب الفقير المتعفف أبا العيال“ وفي الخبر المشهور ”يدخل فقراء أمتي الجنة قبل أغنيائها بخمسائة عام“ وفي حديث آخر ”بأربعين خريفاً“ أي أربعين سنة فيكون المراد به تقدير تقدم الفقير الحريص على الغني الحريص والتقدير بخمسائة عام تقدير تقدم الفقير الزاهد على الغني الراغب وما ذكرناه من اختلاف درجات الفقر يعرفك بالضرورة تفاوتاً بين الفقراء في درجاتهم وكأن الفقير الحريص على درجة من خمس وعشرين درجة من الفقير الزاهد إذ هذه نسبة الأربعين إلى خمسمائة ولا تظن أن تقدير رسول الله صلى الله عليه وسلم يجري على لسانه جزافاً وبالتفاق بل لا يستنطق صلى الله عليه وسلم إلا بحقيقة الحق فإنه لا ينطق عن الهوى إن هو إلا وحي يوحى]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz Bilâl’a buyurmuş ki ”القي“⁵²⁴ “Sen Allâhu ta‘âlâya fakîr olduğun hâlde mülâkî ol da ganî olarak mülâkî olma.” Ve dahi buyurmuş ki ”إن الله يحب الفقير“⁵²⁵ ”Tahkîk ve tahkîkan Allâhu ta‘âlâ ‘ayâl babası olan fakîr-i müte‘affî sever.” Ve haber-i meşhûrda gelmiş ki ”يدخل فقراء أمتي“⁵²⁶ ”Benim ümmetimin fukarâsı agniyâsından beş yüz seneden akdem cennete girerler.” Ve dîğer bir hadîste gelmiş ki ”بأربعين خريفاً“⁵²⁷ ”Kırk seneden akdem cennete dâhil olurlar” buyurulmuş ve bu cihetle onunla fakîr-i harîsin duhûlü murâd buyurulmuş olur ki ganî-i harîsin duhûlünden kırk seneden evvel cennete dâhil olur demek-

523 Kûtu'l-Kulûb, 1/437; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2238.

524 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2239.

525 Kûtu'l-Kulûb, 2/185; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2256.

526 Kûtu'l-Kulûb, 1/403; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/1949.

527 Kûtu'l-Kulûb, 1/403; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/1949.

tir ve beş yüz seneden akdem olan takdîr dahi fakîr-i zâhidin hakkında olmak iktizâ eder ki fakîr-i zâhid ganî-i râgıbdan beş yüz sene evvel cennete dâhil olur demektir. Ve bizim derecât-ı fakrın ihtilâfından zikr ettiğimiz şey sana bi'z-zarûre fukarânın derecâtı beyinde tefâvüt olduğunu bildirir, sanki fakîr-i harîsin derecesi fakîr-i zâhidin derecâtına nisbetle ancak yirmi beş derecede bir nisbettedir ki fakîr-i zâhidin dereceleri yirmi beş farz olursa fakîr-i harîsin derecesi bir farz olunur, çünkü beş yüze kırkın nisbeti budur. Sen sakın sanma ki Resûl-i kibriyânın takdîri onun lisân-ı mübârek ü şerîfî üzerine bir ittifâkı veya cüzâf-ı cârî olur ya'nî veznsiz ve ölçüsüz bir takdîr zuhûr eder, ancak 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin lisânı hakkın hakîkati ile istintâk olunur, zîrâ ki havâdan nutk etmez de onun nutk-ı şerîfî ancak vahy olunur bir vahydir buyurulmuş.

[وهذا كقوله صلى الله عليه وسلم "الرؤيا الصالحة جزء من ستة وأربعين جزءاً من النبوة" فإنه تقدير تحقيق لا محالة لكن ليس في قوة غيره أن يعرف علة تلك النسبة إلا بتخمين فأما بالتحقيق فلا إذ يعلم أن النبوة عبارة عما يختص به النبي ويفارق به غيره وهو يختص بأنواع من الخواص أحدها أن يعرف حقائق الأمور المتعلقة بالله وصفاته والملائكة والدار الآخرة لا كما يعلمه غيره بل مخالفاً له بكثرة المعلومات وبزيادة اليقين والتحقيق والكشف والثاني أن له في نفسه صفة بها تتم له الأفعال الخارقة للعادات كما أن لنا صفة بها تتم الحركات المقرونة بإرادتنا وباختيارنا وهي القدرة وإن كانت القدرة والمقدور جميعاً من فعل الله تعالى والثالث أن له صفة بها يبصر الملائكة ويشاهدهم كما أن للبصر صفة بها يفارق الأعمى حتى يدرك بها المبصرات والرابع أن له صفة بها يدرك ما سيكون في الغيب إما في البقطة أو في المنام إذ بها يطالع اللوح المحفوظ فيرى ما فيه من الغيب]

Ve bu takdîr 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin الرؤيا الصالحة جزء "Rü'yâ-yı sâliha nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüz'dür" dediği gibidir, zîrâ ki lâ-mahâle bu takdîr takdîr-i tahkîktir, vifâk ve cüzâf değildir velâkin dîgerinin kuvvetinde bir kudret yoktur ki o 'illete nisbeti hakîkaten bile meğer ki bir zann ve tahmîn ile bile ya'nî gümân ile o nisbetin 'illetini anlaya, yoksa tarîk-i tahkîk ile onun nisbetinin 'illetini bir kimse idrâk edemez, çünkü bilir ki nübüvvet ya'nî peygamberlik ancak peygamberin dîgerine onunla müfârat edecek bir hasâis ile muhtass olmaktan 'ibârettir ya'nî havâstan envâ'-ı hasâis ile muhtass olur ki birisi Zât-ı zü'l-celâlin zât ve sıfât ve melâikesine ve dâr-ı âhirete müte'allik olan umûrun hakâi-kini bilmektir, öyle bir bilmek ki onun gayrısı onun gibi bilmez de belki

ona muhâlif olan bir 'ilm ile bilir ki kesret-i ma'lûmât ve ziyâdet-i yakîn ve tahkîk ve keşf ile zât-ı celîl-i Bârî ve sıfât-ı 'aliyye-i Girdigâr'ı ve ferîştegân-ı kudsiyânı ve yevm-i cezâ ve dâr-ı âhirete müte'allik olan umûru bilir. Ve ikinci nev' husûsu odur ki nebî-i zî-şânın kendi nefsinde onun bir sıfatı vardır ki 'âdâta muhârık olan ef'âl-i mu'cizleri onunla tamâm olunur, nitekim bizim bir sıfatımız vardır ki irâdet ve ihtiyârımızla makrûn olan harekâtımız onunla tamâm olunur ki kudrettir velev ki kudret [297] ve makdûr cemî'an ikisi Allâhu ta'âlânın fi'lindendir. Ve üçünü hâssası dahi onun bir sıfatı vardır ki onunla melâike-i kirâmı görür de müşâhede eder, nitekim basîrin bir sıfatı vardır ki onunla kör ve nâ-bînâya müfâratat eder tâ ki mübsarâtı onunla idrâk eder. Ve dördüncü hâssası dahi onun bir sıfatı vardır ki onunla umûr-ı gaybiyyeyi idrâk eder ki yâ uyanıklıkta veyâ 'âlem-i ma'nâda ve uykuluk hâlinde ba'zı umûr-ı gaybiyyeyi bilir ki o sıfatla levh-i mahfûza muttali' olup onda olan umûr-ı gaybiyyeyi görür.

[فهذه كمالات وصفات يعلم ثبوتها للأنبياء ويعلم انقسام كل واحد منها إلى أقسام وربما يمكننا أن نقسمها إلى أربعين وإلى خمسين وإلى ستين ويمكننا أيضاً أن نتكلف تقسيمها إلى ستة وأربعين بحيث تقع الرؤيا الصحيحة جزءاً واحداً من جملتها ولكن تعيين طريق واحد من طرق التقسيمات الممكنة لا يمكن إلا بظن وتخمين فلا ندرى تحقيقاً أنه الذي أراده رسول الله صلى الله عليه وسلم أم لا وإنما المعلوم مجامع الصفات التي بها تتم النبوة وأصل انقسامها وذلك لا يرشدنا إلى معرفة علة التقدير فكذلك نعلم أن الفقراء لهم درجات كما سبق فأما لم كان هذا الفقير الحريص مثلاً على نصف سدس درجة الفقير الزاهد حتى لم يبق له التقدم بأكثر من أربعين سنة إلى الجنة واقتضى ذلك التقدم بخمسمائة عام فليس في قوة البشر غير الأنبياء الوقوف على ذلك إلا بنوع من التخمين ولا وثوق به والغرض التنبيه على منهاج التقدير في أمثال هذه الأمور فإن الضعيف الإيمان قد يظن أن ذلك يجري من رسول الله صلى الله عليه وسلم على سبيل الاتفاق وحاشا منصب النبوة عن ذلك]

İşte bunlar bir sıfât ve kemâlâtırlar ki peygamberân-ı 'izâma sübûtları bilinir ve her biri müte'addid aksâma münkasım olduğu dahi ma'lûm olur. Ve ola ki bize de mümkün olur ki biz onu kırk ve elli ve altmışa kadar taksîm ederiz ve kırk altı kısma taksîme mütekellif olmuş olsak dahi mümkün ki taksîmi bize mümkün olur tâ ki rü'yâ-yı sahîha onun cümlesinden bir cüz vâki' ola velâkin taksîmât-ı mümkünenin tarafından yalnız bir tarîk-i vâhidin ta'yîni ancak zann ve tahmîn ile mümkün olur ve bilmez ki tahkîkan Resûl-i kibriyânın murâd ettiği tarîk o mudur yoksa diğeri midir ve ma'lûm ancak onunla nübüvvet tamâm olduğu sıfâtın mecâmî'idir ve inkisâmlarının aslıdır. Ve bu kadarca 'ilm bizi 'illet-i takdîrin ma'rifetine

delâlet ve irşâd edemez, işte onun gibi biliriz ki fukarânın vech-i mesbûk üzere dereceleri vardır, ammâ işbu fakîr-i harîs meselâ niçin fakîr-i zâhidin nisf-ı süds derecesi üzerinde bulunmuş ki tâ ki kırk seneden ekser ona duhûl-i cennete tekaddüm kalmamış ve fakîr-i zâhidin derecesi dahi beş yüz seneden akdem olan tekaddümüne ne ile muktezî olmuş bilemiyoruz. Ve enbiyânın gayrısı olan ebnâ-yı beşerin kuvvetlerinde bu 'illete vâkîf olmaklık kudreti yoktur meğer ki bir nev' tahmîn ve gümân ile ola ve o gümâna dahi i'timâd ve vüsûk yoktur. Kaldı ki garaz bu gibi umûrun min-hâc-ı takdîrine bir âgahî bulmaktır, zîrâ ki imânı zebûn olan kimse olur ki gümân eder ki bu takdîr Cenâb-ı Peygamberîden 'alâ-sebîlî'l-ittifâk cârî olur ve mansıb-ı peygamberî ise bundan be-gâyet bâlâ ve mütehâşîdir.

[ولنرجع إلى نقل الأخبار فقد قال صلى الله عليه وسلم أيضاً "خير هذه الأمة فقراؤها وأسرعها تضجعاً في الجنة ضعفاؤها" وقال صلى الله عليه وسلم "إن لي حرفتين اثنتين فمن أحبهما فقد أحبني ومن أبغضهما فقد أبغضني الفقر والجهاد"]

Artık biz tetimme-i bahs ve nakl-i ahhbâra dönüp rücû' edelim. Ve bu bâbda biz deriz ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "خير" 529 "İşbu ümmetin hayrlısı fukarâsıdır ve cennette en ziyâde sür'atle uzancak kimseleri dahi zümre-i zu'afâsıdır" ki yeğleri gedâ ve esra'-ı mudtaca'ı zebûn-ı kem-nevâsıdır demektir. Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "إن لي حرفتين اثنتين فمن أحبهما فقد أحبني ومن أبغضهما فقد أبغضني الفقر والجهاد" 530 "Benim iki günâ kâr ve hîrfetim vardır ki kim ki onları muhabbet edip severse beni sevmiş olur ve kim ki onları bugz edip kerh ederse beni bugz ve 'adâvet etmiş olur o iki hîrfet fakr ve cihâddır."

[أوروي أن جبريل عليه السلام نزل على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا محمد إن الله عز وجل يقرأ عليك السلام ويقول أحب أن أجعل هذه الجبال ذهباً وتكون معك أينما كنت فأطرق رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال "يا جبريل إن الدنيا دار من لا دار له ومال من لا مال له ولها يجمع من لا عقل له فقال له جبريل "يا محمد ثبتك الله بالقول الثابت]

Ve dahi rivâyet olunur ki Cibrîl 'aleyhi's-selâm Resûl-i kibriyâ efendimize inip demiş ki "ey Muhammed, Allâhu ta'âlâ hazretleri size selâm buyurup der ki sen sever misin ki bu dağları sana altın kılıp da seninle berâber gezip dursun ve her nerede bulunur isen seninle berâber olsun." O dahi

529 Kûtu'l-Kulûb, 1/437; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2240.

530 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2240.

”يا جبريل إن biraz ser be-ceyb murākabe olur da bir sâ‘atten sonra demiş ki ki hülāsa-i mefhūm-ı şerfî: “Ey Cibrîl, tahkîkan dünyâ, dâri olmayan kimsenin dâridir ve mâli olmayan kimsenin mâlidir ve ‘aklı olmayan kimse ona bilikir.” O vakte Cibrîl ‘aleyhi’s-selām ona buyurdu ki “يا محمد ثبتك الله بالقول الثابت” ya’nî “Ey Muhammed, seni Allāhu ta‘ālā hazretleri kavî-i sâbit ile hemîşe sâbit ve üstüvâr kılsın” ya’nî bu nūr-ı hidāyet üzere seni pâyidâr etsin diye ona hayr du‘â etmiş.

[اوروي أن المسيح صلى الله عليه وسلم مر في سياحته برجل نائم ملتف في عباءة فأيقظه وقال يا نائم قم فاذكر الله تعالى فقال ما تريد مني إني قد تركت الدنيا لأهلها فقال له قم إذن يا حبيبي ومرو موسى صلى الله عليه وسلم برجل نائم على التراب وتحت رأسه لبنة ووجهه ولحيته في التراب وهو متزر بعباءة فقال “يا رب عبدك هذا في الدنيا ضائع” فأوحى الله تعالى إليه “يا موسى أما علمت أنني إذا نظرت إلى عبد بوجهي كله زويت عنه الدنيا كلها”]

Ve dahi rivāyet olunur ki ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām, esnā-yı seyāhatinde ‘abā-sına sarılıp uykuya dalmış bir zāt üzerine mürûr etmiş de uykusundan onu uyandırıp ona demiş ki “Sen ey nâim, kalk da Allāhu ta‘ālāya sen ‘ibâdet edip zikir eyle.” O dahi: “Sen benden [298] ne istersin? Ben dünyâyı kendi ehline terk etmişim” dedikte, ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām dahi: “Öyle ise imdi sen ey habîbim yat!” diye emr etmiş. Ve Mūsā ‘aleyhi’s-selām dahi toprak üzerine yatmış bir zāt üzerine geçip görmüş ki onun başı altında bir dâne kerpiç koymuş ve yüzü ve sakalı toprak üstünde kalmış ve bir ‘abā ile izār tutmuş, o vakt Mūsā “يا رب عبدك هذا في الدنيا ضائع” diye münâcât etmiş ya’nî “Ey benim Rabbim, senin işbu kulun dünyâda zāyî’dır” dedikte, Allāhu ta‘ālā ona vahy edip buyurmuş ki “يا موسى أما علمت أنني إذا نظرت إلى عبد بوجهي كله زويت عنه الدنيا كلها” ya’nî “Sen ey Mūsā, sen bilmedin mi ki ben eğer bir kuluma cemî-i vechimle nazar eder isem ben cemî-i dünyâyı ondan habs edip bertaraf ederim.”

[وَعَنْ أَبِي رَافِعٍ أَنَّهُ قَالَ وَرَدَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَيْفٌ فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُ مَا يَصْلَحُهُ فَأَرْسَلَى إِلَى رَجُلٍ مِنْ يَهُودَ خَيْرٍ وَقَالَ “قُلْ لَهُ يَقُولُ لَكَ مُحَمَّدًا سَلَفَنِي أَوْ بَعْضِي دَقِيقًا إِلَى هَلَالِ رَجَبٍ” قَالَ فَاتَّيْتَهُ فَقَالَ لَا وَاللَّهِ إِلَّا بَرَهْنٌ فَأَخْبَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ فَقَالَ “أَمَّا وَاللَّهِ إِنِّي لِأَمِينٍ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ أَمِينٍ فِي أَهْلِ الْأَرْضِ وَلَوْ بَاعَنِي أَوْ أَسْلَفَنِي لِأَدَيْتَ إِلَيْهِ أَذْهَبَ بِدَرْعِي هَذَا إِلَيْهِ فَارْهَنَهُ فَلَمَّا خَرَجْتَ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَابْقَى﴾ الْآيَةُ وَهَذِهِ الْآيَةُ تَعْزِيَةٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الدُّنْيَا]

Ve dahi Ebû Râfi‘ ‘aleyhi’r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki “Bir gün zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî üzerine bir mihmân vârid olmuş ve onun ziyâfetini islâh edecek bir şey bulmamakla beni Hayber Yahūdîlerinden bir Yahūdîye gönderip fermân buyurdu ki *محمدًا لك*” “قل له يقول لك محمدًا” “Ona de ki Muhammed sana der ki Receb guresine kadar bir va‘de ile bana bir dakîki selef verip karz eyle veyâhüd bedel ile bey‘ eyle.” Ve Ebû Râfi‘ der ki “Ben dahi ona gelip risâletimi tebliğ ettim ve Yahūdî “Yok, vallâhi rehn olmadıkça ben vermem!” deyince varıp efendimize onun sözüyle haber verdim ve efendimiz dahi *أما والله إنني لأمين في أهل السماء أمين في أهل الأرض ولو باعني أو أسلفني لأديت إليه*” “أما والله إنني لأمين في أهل السماء أمين في أهل الأرض ولو باعني أو أسلفني لأديت إليه” buyurdu ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Ben isem vallâhi ehl-i semâvât içinde emînim ve ehl-i zemîn içinde emînim ve bana ödünç verseydi veyâhüd satsaydı ‘ale’t-tahkîk ona hakkını edâ ederdim. Sen ona benim bu dir‘im ile var git de onu rehn eyle” diye fermân buyurdu ve ben onun bezm-i sâmisinden hurûc ettiğimde bu âyet-i kerîme ona nâzil oldu ki ﴿وَلَا تَمُدُّنَّ عُيُنِيكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾⁵³¹ Bu âyet-i kerîme sûre-i Tâhâ’nın yüz yirmi yedinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Nazar etme küffâra verdiğimiz mâl ve zînet ve metâ‘-ı dünyâyâ ki biz onları onunla ibtilâ kılmışız.” Ve bu âyet ise ancak dünyâ üzerine efendimize bir ta‘ziyettir.

[وقال صلى الله عليه وسلم “الفقر أزين بالمؤمن من العذار الحسن على خد الفرس” وقال صلى الله عليه وسلم “من أصبح منكم معافى في جسمه آمناً في سربه عنده قوت يومه فكأنما حيزت له الدنيا بحذاقيرها”]

Ve dahi ‘aleyhi’-s-salâtu ve’s-selâm buyurmuş ki *الفقر أزين بالمؤمن من* “Mü’minin fakrın zînet ve zîbâyîşi esbin yüzünde olan güzel bir beyâz ‘izârın zînetinden ziyâdedir.” Ve dahi buyurmuş ki *من أصبح منكم معافى في جسمه آمناً في سربه عنده قوت يومه فكأنما حيزت له* “من أصبح منكم معافى في جسمه آمناً في سربه عنده قوت يومه فكأنما حيزت له”⁵³² “Kim ki sizden cisminde mu‘âfâ ve mālında emîn olarak ve yanında bir günlük kütü mevcûd olduğu hâlde sabâh ederse sanki cemî‘-i mevcûdâtıyla cihân ona ihâza olmuştur.”⁵³³

[وقال كعب الأحبار قال الله تعالى لموسى عليه السلام “يا موسى إذا رأيت الفقر مقبلاً فقل مرحباً بشعار الصالحين” وقال عطاء الخراساني مر نبي من الأنبياء بساحل فإذا هو برجل

531 “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.” Tâhâ, 20/131.

532 *el-Makâsıdu'l-Hasene*, 2/102; *el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâ*, 5/2242.

533 *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, 4/146; *Hilyetu'l-Evliyâ*, 5/249.

يصطاد حيتاناً فقال بسم الله وألقى الشبكة فلم يخرج فيها شيء ثم مر بأخر فقال باسم الشيطان وألقى شبكته فخرج فيها من الحيتان ما كان يتقاعس من كثرتها فقال النبي صلى الله عليه وسلم "يا رب ما هذا وقد علمت أن كل ذلك بيدك" فقال الله تعالى للملائكة "اكتشفوا لعبدي عن منزلتيهما" فلما رأى ما أعد الله تعالى لهذا من الكرامة ولذاك من الهوان قال "رضيت يا رب"

Ve dahi Ka'bu'l-ahbār rivāyet edip demiş ki "Hakk subhānehu ve ta'ālā Mūsā 'āleyhi's-selāma vahy edip buyurmuş ki "يا موسى إذا رأيت الفقر مقبلاً فقل "Ey Mūsā, eğer sen fakrı mukbil görüp sana teveccüh ettiğini gördünse sen de ki şî'ār-ı sālīhine merhabā!" Ve dahi 'Atā-yı Horāsānī demiş ki "Peygamberāndan bir peygamber sāhil-i deryāda mürūr edip geçerken balıkçıları görmüş ve onlardan biri şebekesini ilkā ederken bismillāh diye ilkā etmiş ve onun şebekesinde bir şey çıkmamış ve diğeri-ne geçip nazar ettikte ve o dahi bismi's-şeytān diye şebekesini ilkā ettikte onu çekerken içinde o kadar balık bilikmiş ki onun çekmesinden onun beli bükümeye yaklaşmış da ya'nī çokluğundan onun keşidesine tehhür ve tevakkuf eyler imiş. Ve o nebī-i 'ālī-cāh ise bu hālī görünce artık sabra tāb-āver olamayıp demiş ki "يا رب ما هذا وقد علمت أن كل ذلك بيدك" ya'nī "Ey benim Rabbim, bu nedir? Hālbuki ben yakīnen bilmişim ki bunun kāffesi senin yedinledir." Ve o hālde tebāreke ve ta'ālādahi melāikeye "اكتشفوا لعبدي" "يا رب ما هذا وقد علمت أن كل ذلك بيدك" ya'nī "Benim bu kuluma siz onların menzileleri üzerine keşf ediniz" diye irāde buyurmuş. Ve o peygamber-i 'ālīşān onlara Hakk ta'ālānın i'dād ve āmāde ettiği kerāmet ve hevānı görünce ya'nī bismillāh diyene hāzırladığı ikrām ve 'atāyı ve bismi's-şeytān diyene müheyyā kıldığı 'azāb ve hizy ve hevānı görüp müşāhede edince o dahi "رضيت يا رب" diye 'arz-ı teşekkür etmiş ya'nī "Ey benim Rabbim, ben rāzī oldum" diye i'tirāzından i'rāz etmiştir.

[وقال نبينا صلى الله عليه وسلم "اطلعت في الجنة فرأيت أكثر أهلها الفقراء واطلعت في النار فرأيت أكثر أهلها الأغنياء والنساء وفي لفظ آخر "فقلت أين الأغنياء حبسهم الجذ" وفي حديث آخر "فرأيت أكثر [299] أهل النار النساء" فقلت "ما شأنهن فقيل شغلن الأحمران الذهب والزعفران"]

Ve bizim Nebī-i zī-şānımız buyurmuş ki "اطلعت في الجنة فرأيت أكثر أهلها الفقراء واطلعت في النار فرأيت أكثر أهلها الأغنياء والنساء"⁵³⁴ "Ben cennete muttali' oldum ve onun ehlinin ekserini fukarā gördüm ve āteşe muttali' oldum ve onun ehlinin ekserisini agniyā ve nisā gördüm." Ve lafz-ı āherde "فقلت أين الأغنياء حبسهم الجذ" ya'nī "Agniya nerededirler?"

534 Keşfu'l-Hafā, 1/157; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2242.

diye suâl ettim ve cidd onları habs etmiş denildi.” Ve diğer bir hadîste gelmiş ki “فرأيت أكثر أهل النار النساء” ya’nî “Ekser-i ehl-i nârı nisâ gördüm.” Ve ben “ما شأنهن فقلل شغلهن الأحمران الذهب والزعفران” dediğimde ya’nî “Onların hâl ve şe’nleri nedir?” diye istifsâr ettiğimde bana “İki kırmızı şey ki altın ve za’ferân onları meşgûl etmiş denildi” ya’nî altın ve za’ferân onları meşgûl etmiş diye haber verilmiş.

[وقال صلى الله عليه وسلم “تحفة المؤمن في الدنيا الفقر” وفي الخبر “آخر الأنبياء دخولاً الجنة سليمان بن داود عليهما السلام لمكان ملكه وآخر أصحابي دخولاً الجنة عبد الرحمن بن عوف لأجل غناه وفي حديث آخر “رأيت يدخل الجنة زحفاً” وقال المسيح صلى الله عليه وسلم “بشدة يدخل الغني الجنة”]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “Dünyâda mü’minin tuhfesi fakr ve yoksulluktur. Ve dahi haberde gelmiş ki “en-biyânın en sonra cennete dahîl olan kimseleri ancak Hazret-i Süleymân b. Dâvûd ‘aleyhime’s-selâmdır ki mülkünün mekânı için ve benim ashâbımın en sonra cennete giren kimseleri ancak ‘Abdurrahmân b. ‘Avf’tır ki zenginliği için.” Ve âher bir hadîste gelmiş ki وقال “رأيت يدخل الجنة زحفاً” ya’nî “Ben onu gördüm ki süst ve gevşek olarak zebûn bir meşy ile cennete dâhil oldu.” Ve Mesîh ‘aleyhi’s-selâm demiş ki “Ganî olan kimse şiddetle cennete dâhil olur.

[وفي خبر آخر عن أهل البيت رضي الله عنهم أنه صلى الله عليه وسلم قال “إذا أحب الله عبداً ابتلاه فإذا أحبه الحب البالغ” اقتناه قيل “وما اقتناه قال “لم يترك له أهلاً ولا مالاً” وفي الخبر إذا رأيت الفقر مقبلاً فقل مرحباً بشعار الصالحين وإذا رأيت الغني مقبلاً فقل ذنب عجلت عقوبته]

Ve diğer bir haberde Ehl-i Beyt üzerine mervî olarak gelmiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “إذا أحب الله عبداً ابتلاه فإذا أحبه” ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfi: “Cenâb-ı Rabbü’l-‘âlemîn eğer bir ‘abdi muhabbet edip severse onu ibtilâ ve imtihân eder ya’nî belâya uğratıp mihnet çektirir ve eğer onu hubb-ı bâlig ile muhabbet edip pek çok ziyâde severse onu iktinâ eder.” Ve “Onun iktinâsı nedir?” denildikte “وما اقتناه” buyurmuş ya’nî “Ona bir ehl ve mâlî terk etmez” ki ona ne ehl bırakır ve ne de mâl. Ve dahi haberde gelmiş ki ⁵³⁵ “لم يترك له أهلاً ولا مالاً” ki hülâsa-i mefhûm-ı şerîfi: “Eğer sana fakrî mukbil gördünse şî‘âr-ı sâlihîne merhabâ de ve eğer gınâyı sana mukbil gördünse bu bir günâhtır ki onun ‘ukûbeti ta‘cîl olunmuş de.”

[وقال موسى عليه السلام "يا رب من أجاؤك من خلقك حتى أحبهم لأجلك" فقال "كل فقير فقير" فيمكن أن يكون الثاني للتوكيد ويمكن أن يراد به الشديد الضر وقال المسيح صلوات الله عليه وسلامه "إني لأحب المسكنة وأبغض النعمة" وكان أحب الأسامي إليه صلوات الله عليه أن يقال له يا مسكين]

Ve dahi Mūsā ‘aleyhi’s-selām buyurmuş ki "يا رب من أجاؤك من خلقك حتى أحبهم لأجلك" ya’nī "Ey benim Rabbim, senin halkından senin sevgililerin kimlerdir bana haber ver tā ki senin için ben dahi onları seveyim." Ve tebāreke ve ta‘ālā "كل فقير فقير" buyurmuş ya’nī "Her bir fakīr fakīrdir!" diye beyān buyurmuş. Mümkin ki ikinci fakīrin kelimesi birinciye tevkīd için buyurulmuş ola ve mümkin ki ikinci fakīrin lafzıyla şedīdū’d-durr olan kimseyi murād buyurulmuş. Ve ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām buyurmuş ki "إني" ya’nī "Tahkīk ve tahkīkan ben meskeneti severim ve na‘māyı bugz eylerim." Ve ona ehabb-ı esmā odur ki ona "Ey miskin!" denile.

[ولما قالت سادات العرب وأغنيائهم للنبي صلى الله عليه وسلم اجعل لنا يوماً ولهم يوماً يجيئون إليك ولا نجىء ونجىء إليك ولا يجيئون بعنون بذلك الفقراء مثل بلال وسلمان وصهيب وأبي ذر وخباب بن الأرت وعمار بن ياسر وأبي هريرة وأصحاب الصفة من الفقراء رضي الله عنهم أجمعين أجابهم النبي صلى الله عليه وسلم إلى ذلك وذلك لأنهم شكوا إليه التأذي برائحتهم وكان لباس القوم الصوف في شدة الحر فإذا عرفوا فاحت الروائح من ثيابهم فاشتد ذلك على الأغنياء منهم الأقرع بن حابس التميمي وعيينة بن حصن الفزاري وعباس بن مرداس السلمي وغيرهم فأجابهم رسول الله صلى الله عليه وسلم أن لا يجمعهم وإياهم مجلس واحد فنزل عليه قوله تعالى ﴿وَاضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الدُّنْيَا وَلَا تُطِغْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبِعْ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطَا﴾ يعني الأغنياء إلى قوله تعالى ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ﴾ الآية]

Ve dahi sādāt-ı ‘Arab ve agniyāsı ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendi-mizden ictimā’ ve musāhabeleri için bir günün tahsīsini taleb ve istid‘ā-larında tā kim o günde fukarā-yı sahābe onlarla berāber hāzır olmayalar da onlar dahi fukarāya mahsūs olan günde gelip fukarā ile berāber hāzır olmayalar ya’nī "Bizim eyyāmımız ma‘lūm olsun ki onlar gelirlerse biz gelmeyelim ve biz gelirsek onlar gelmeyeler" diye ta’yīn-i vakt-i mülākāta hāhişgerlik gösterip fukarādan imtiyāzlarını recā ve niyāz ettiklerinde ve o fukarā ise Bilāl ve Selmān ve Suheyb ve Ebū Zerr ve Habbāb b. el-Eret ve ‘Ammār b. Yāsir ve Ebū Hüreyre ve ashāb-ı suffe fukarāsı gibi peşmī-

ne-püş adamlar olup sıcaklığın şiddetinde onların vücûdları terledikçe el-biselerinden birer râyiha fâyiḥ olurdu ki o râyihadan agniyâ-yı ashâb mü-teezzî olup şekvâ ederlerdi. Ve bu hâl dahi zengin olanlara müştedd oldu ki Akra' b. Hâbis et-Temîmî ve 'Uyeyne b. Husayn el-Fezârî ve 'Abbâs b. Mirdâs es-Sulemî ve diğerleri dahi o gürûh-ı müştekilardan idiler. Efendimiz dahi onların istid'âlarını kabûl ve recâlarına icâbet edip onlara va'd etti ki o gedâlarla berâber onları bir mecliste cem' ettirmeye, o vakt bu âyet-i kerîme nâzil oldu ki ﴿وَاضْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قُلُوبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ ۝۵۳۶ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾ Bu âyet sûre-i Kehf'in yirmi yedinci âyetidir ki hülâsa-i [300] tefsîrinden denilmiş ki "Sabâh ve akşam Allâhu ta'âlânın rızasını irâde ve taleb ile Rabblerine tâ'at ve du'â edenlerle ya'nî gedâlarla nefsiñi sâbit ve sabr ile onlardan ya'nî fukarâdan nazarını sarf edip hayât-ı dünyâ zînetine mâil agniyâ ve eşrâf mücâleşetini irâde etme ve kalbini bizim zikrimizden igfâl edip hevâsına tâbi' olan kimse ya'nî agniyâyâ itâ'at etme. Onun emri tebâh ve zâyî' oldu de ki Kur'ân, Rabbiniz celle şânuhu tarafından kelâm-ı hakk ve haber-i sıdktır. İsteyen mü'min olur, isteyen kâfir olur" ya'nî îmân ve küfrden siz dilediğinizi ihtiyâr ediniz ben onları yanımdan tard etmem.

[واستأذن ابن أم مكتوم على النبي صلى الله عليه وسلم وعنده رجل من أشراف قريش فشق ذلك على النبي صلى الله عليه وسلم فأنزل الله تعالى ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّه يُزَكَّى أَوْ يَذْكُرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى﴾ يعني ابن مكتوم ﴿أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى﴾ يعني هذا الشريف]

Ve dahi İbn Ümm Mektûm, 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz üzerine istîzân edip o hâlde ki 'aleyhi's-selâm efendimiz yanında eşrâf-ı Kureyş'ten bir zât var idi ve onun şol istîzânı efendimize güç gelince Allâhu ta'âlâ hazretleri ۵۳۷ ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّه يُزَكَّى أَوْ يَذْكُرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى﴾ âyetleri inzâl etti ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki "A'mâ ona geldikte yüzünü ekşiltip döndürdü!" Rivâyet olundu ki sanâdîd-i Kureyş, nezd-i nebevî 'aleyhi's-selâmda olup onları İslâm'a da'vet ederken 'Abdullâh b. Ümm Mektûm gelip a'mâ olduğundan Kureyş'i görmeyip efendimizin şuglünden haberi olmamakla tekrâr tekrâr "Yâ Resûlallâh, Hakk ta'âlânın

536 "Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme." Kehf, 18/28.

537 "Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak, Yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek." Abese, 80/1-4.

sana ta'lîm ettiğinden bana ta'lîm eyle” diye kelâm-ı risâleti kat' etmekle çehre-i Peygamber 'aleyhi's-selâma 'ubûset gelip i'râz etmiş idi, binâen 'aleyh bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Sonra efendimiz 'aleyhi's-selâm ona râst geldikçe “Merhabâ yâ 'Abdullâh, Rabbim senin için bana 'itâb etti!” diye tatyîb ve nüvâziş ederdi ve ⁵³⁸﴿أَمَّا مَنْ اسْتَعْنَىٰ فَأَنَّ لَهُ تَصَدَّى﴾ ya'nî “Sana ne bildirdi? Şâyed İbn Ümm Mektûm senden ta'lîm ettiği şey'le günâhtan pâk ola yâhûd va'zınla müntasıl ve müntefi' ola.” Ammâ o kimse ki mâl ve gınâsıyla senin va'zınla îmâna iltifât etmez, sen ise o îmâna gelsin diye hırsıla ona teveccüh edersin, sana lâzım olan ancak tebliğdir, o ganînin İslâm'la pâk olmasına hırs lâzım değildir.

[وعن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال “يؤتى بالعبد يوم القيامة فيعتذر الله تعالى إليه كما يعتذر الرجل للرجل في الدنيا فيقول وعزتي وجلالي ما زويت الدنيا عنك لهوانك علي ولكن لما أعددت لك من الكرامة والفضيلة أخرج يا عبدي إلى هذه الصفوف فمن أطعمك في أو كسأك في يريد بذلك وجهي فخذ بيده فهو لك والناس يومئذ قد ألجمهم العرق فيتخلل الصفوف وينظر من فعل ذلك به فيأخذ بيده ويدخله الجنة” وقال عليه السلام “أكثرُوا معرفة الفقراء واتخذوا عندهم الأيادي فإن لهم دولة” قالوا يا رسول الله وما دولتهم قال “أكثرُوا معرفة الفقراء واتخذوا عندهم الأيادي فإن لهم دولة” قالوا يا رسول الله وما دولتهم قال “إذا كان يوم القيامة قيل لهم انظروا من أطعمكم كسرة أو سقاكم شربة أو كساكم ثوباً فخذوا بيده ثم امضوا به إلى الجنة”]

Ve dahi Nebî-i zî-şân efendimiz üzerine mervî olup buyurmuş ki “يؤتى” بالعبد يوم القيامة فيعتذر الله تعالى إليه كما يعتذر الرجل للرجل في الدنيا فيقول وعزتي وجلالي ما زويت الدنيا عنك لهوانك علي ولكن لما أعددت لك من الكرامة والفضيلة أخرج يا عبدي إلى هذه الصفوف فمن أطعمك في أو كسأك في يريد بذلك وجهي فخذ بيده فهو لك والناس يومئذ قد ⁵³⁹ألجمهم العرق فيتخلل الصفوف وينظر من فعل ذلك به فيأخذ بيده ويدخله الجنة” ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfi: Rûz-i cezâda bir 'abd celb olunur da Allâhu ta'âlâ ona adam adama i'tizâr ettiği gibi i'tizâr eder de buyurur ki “Benim 'izzet ve celâlim hakkı için dünyâyı senden habs edip bertaraf ettiğim senin bana ucuzluğun veyâ bî-kadr ve bî-i'tibâr olmağın için olmayıp ancak sana i'dâd ve tehyie ve âmâde ettiğim kerâmet ve fazîletin içindir. Ey benim kulum, işbu sufûfa çık da kim ki benim rızâm için seni it'âm etmiş veyâhûd benim rızâm için seni iksâ edip câme giydirmiş ise ki o nesne ile ancak benim vechimi murâd edip başka şey istememiştir, hemân onun elinden al da o kimse senindir ya'nî senin için bağışlanıp günâhı senin şefâ'atinle ma'fuvv ve magfûrdur demektir. Ve o günde nâs ise ter içinde kalıp on-

538 “Kendini muhtaç hissetmeye gelince; Sen, ona yöneliyorsun.” Abese, 80/5-6.

539 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2248.

ların terleri gem gibi ağızlarına ulaşmış ki o hâlde o zât sufûf içine girip safları tehallül eder de kim ki cihânda ona bir hayr işlemiş ise onun elinden alıp cennete idhâl eder.” Ve dahi ‘aleyhi’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “أَكثَرُوا مَعْرِفَةَ الْفُقَرَاءِ وَاتَّخَذُوا عِنْدَهُمُ الْيَدَايَ فَإِنَّ لَهُمْ دَوْلَةً” قالوا “يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا دَوْلَتُهُمْ” ki hülâsa-i mazmûn-ı münîfi: “Siz fukarânın ma’rifetini teksîr ediniz ve onlar da eyâdî ittihâzıyla onları size minnetdâr ediniz” ya’nî ziyâdesiyle onlara iyilik edip kerem ve ihsân ediniz, “zîrâ ki onların dahi bir devletleri vardır.” Ve sahâbe: “Ey Resûl-i kibriyâ, onların devletleri nedir?” diye suâl ettiklerinde, efendimiz dahi لهم انظروا من أطعمكم كسرة إذا كان يوم القيامة قيل لهم انظروا من أطعمكم كسرة buyurmuştur ya’nî “Kıyâmet günü olunca onlara denilir ki “Siz bakınız ki dünyâda kim ki size bir parça ekmeği it’âm etmiş ve kim ki size bir içim suyu içirmiş ve kim ki size bir sevbi iksâ etmiş ise hemân siz onun elinden alıp cennete sizinle berâber götürünüz” diye fermân buyurulur.

[وقال صلى الله عليه وسلم دخلت الجنة فسمعت حركة أمامي فنظرت فإذا بلال ونظرت في أعلاها فإذا فقراء أمتي وأولادهم ونظرت في أسفلها فإذا فيه من الأغنياء والنساء قليل فقلت يا رب ما شأنهم قال أما النساء فأضربهن الأحمران الذهب والحرير وأما الأغنياء فاشتغلوا بطول الحساب وتفقدت أصحابي فلم أر عبد الرحمن بن عوف ثم جاءني بعد ذلك وهو يبكي فقلت ما خلفك عني قال يا رسول الله والله ما وصلت إليك حتى لقيت المشيبات وظننت أنني لا أراك فقلت ولم قال كنت أحاسب بمالي فانظر إلى هذا وعبد الرحمن صاحب السابقة العظيمة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو من العشرة المخصوصين بأنهم من أهل الجنة وهو من الأغنياء الذين قال فيهم رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من قال بالمال هكذا وهكذا ومع هذا فقد استضر بالغنى [301] إلى هذا الحد]

”دخلت الجنة“ ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Ben cennete dâhil oldum ve önümde bir hareketi işittim, gördüm ki Bilâl’dir ve cennetin a’lâsına baktım, gördüm ki onda benim ümmetimin fukarâsı ve evlâdları vardır ve cennetin aşağısına baktım gördüm ki onda biraz agniyâ ve nisâ vardır ve “Yâ Rabb, bunların şe’nleri nedir?” diye suâl ettiğimde buyurdu ki “Nisâ ise onlara iki kırmızı ya’nî zer ve harîr zarar verdi ve agniyâ ise tül-i hesâb ile müştagil oldular.” Ve ashâbımı dahi tefakkud ettiğimde ‘Abdurrahmân b. ‘Avf’ı göremedim sonra o dahi ağlayarak geldi ve “Benden sonra senin kalmaklığına sebep ne idi?” diye ondan suâl ettiğimde, o dahi: “Yâ Resûlallâh, müşeyyebâtı görmedikçe vallâhi ben sana vâsıl olamadım hattâ ben

seni göremeyeceğimi zann ettim!” diye cevâb verdi ve ben dahi: “Niçin?” diye sorunca, o dahi: “Benim mâlım ile muhâsebe oluyordum” diye haber verdi.” Artık sen buna nazar et, hâlbuki ‘Abdurrahmân, zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye sâbika-i ‘azîme sâhibi idi ve cennet ile mübeşşer olan ‘aşere-i mahsûsadan idi ya’nî ehl-i cennetten olduklarını bi’l-husûs bilip de onunla müjdelenen zevât-ı ‘izâmdan idi ve hem dahi o agniyâdan idi ki onların hakklarında zât-ı sâmi-i risâlet-penâhî buyurmuş ki *إلا من* “İla men” *يا’nî* “Kendi mâlını fî sebîlillâh sağa sola nesr ve ilkâ eden ganî ola.” İşte bununla berâber onun zenginliği ile bu hadde kadar mütezarrır olmuştur.

[ودخل رسول الله صلى الله عليه وسلم على رجل فقير فلم ير له شيئاً فقال “لو قسم نور هذا على أهل الأرض لوسعهم” وقال صلى الله عليه وسلم “ألا أخبركم بملوك أهل الجنة قالوا بلى يا رسول الله قال كل ضعيف مستضعف أغبر أشعث ذي طمرين لا يؤبه له لو أقسم على الله لأبره]

Ve dahi Resûl-i kibriyâ ‘aleyhi efdalü’t-tehâyâ efendimiz bir gedâ üzerene girip bir nesnesini göremeyince buyurmuş ki *لو قسم نور هذا على أهل* “Bu nûru cemî-i ehl-i zemîn üzerine taksîm olunmuş olsaydı onlara sığıp vâsî olurdu” *يا’nî* “Her bir boz benizli, saçlı dağınık, iki köhne câmeli ve ‘atîk kaftanlı olan zebûn müstaz’aftır ki ona bir kimsenin mübâlâtı olmaz ve Hakk ta‘âlâ üzerine bir şey için yemîn edip kasem etmiş olsa onu yemîninde hânîs etmez de yemîninde onu sâdık eder.”

[وقال عمران بن حصين كانت لي من رسول الله صلى الله عليه وسلم منزلة وجاه فقال “يا عمران إن لك عندنا منزلة وجاهاً فهل لك في عيادة فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم” قلت “نعم بأبي أنت وأمي يا رسول الله فقام وقمت معه حتى وقف بباب فاطمة فقرع الباب وقال السلام عليكم أأدخل فقالت ادخل يا رسول الله قال أنا ومن معي قالت ومن معك يا رسول الله قال عمران فقالت فاطمة والذي بعثك بالحق نبياً ما علي إلا عباة قال اصنعي بها هكذا وهكذا وأشار بيده فقالت هذا جسدي قد واريته فكيف برأسني فألقى إليها ملاء كانت

541 el-Irākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2251.

542 Şu‘abu’l-İmân, 13/92, no: 10004; Hilyetu’l-Evliyâ, 2/81. Bazı farklılıklarla.

benim kızım, nice sabâh ettin?” dedikte Hazret-i Fâtıma: “Vallâhi veca‘lı sabâh ettim ve bende olan veca‘dan fazla dîğer bir veca‘ dahi bana müzdâd oldu. Ben yiyecek bir ta‘âma muktedir değilim, açlık beni incitmektedir!” O hâlde efendimiz ağlayıp ona hinneti müzdâd olmakla الله لا تجزعي يا ابتاه فو الله ما ذقت طعاماً منذ ثلاث وإني لأكرم على الله منك ولو سألت ربي لأطعمني ولكني آثرت الآخرة “Ey benim kızım, sen ceza‘ etme! Vallâhi ben üç geceden beri bir ta‘âmı tatmamışım ve el-hâl Allâhu ta‘âlâ ‘inde ben senden daha ziyâde mükerrerim ve ben Rabbimden dilemiş olsaydım beni it‘âm ederdi velâkin ben âhireti dünyâyâ isâr ettim.” Sonra mübârek yediyle Fâtıma’nın menkibi üzerine darb edip ona الله أبشري فو الله “Sana müjde olsun, vallâhi sen nisâ-yı ehl-i cennetin efendisisin.” Ve o dahi: “Yâ Âsiye, Fir‘avn’ın zevcesi ve ‘İmrân kızı Meryem nerelerdedir?” diye istizâh-ı emr-i siyâde ettikte efendimiz أسية سيدة نساء عالمها وأنت سيدة نساء عالمك إنكن في بيوت “Âsiye onun ‘aleminin nisâsına ve Meryem dahi onun ‘aleminin nisâsına ululardır ve sen dahi kendi ‘aleminin nisâsına ulusun. Siz ezâ ve cefâ ve sahb ve nasbı olmayan sarâylardan bir kasab sarâylardasınız.” Sonra ona الله قد فو الله “Sen kendi ‘ammzâdenle kâni‘ ol, vallâhi ben seni dünyâda ulu ve kebîr ve âhirette ulu ve kebîr bir zâttan tezvîc etmişim” diye vasiyyet ve fermân buyurdu.

[وروي عن علي كرم الله وجهه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال “إذا أبغض الناس فقراءهم وأظهروا عمارة الدنيا وتكالبوا على جمع الدراهم رماهم الله بأربع خصال بالقحط من الزمان والجور من السلطان والخيانة من ولاة الأحكام والشوكة من الأعداء”]

Ve Hazret-i ‘Alî kerremallâhu vecchunun üzerine mervî olup demiş ki “إذا أبغض الناس فقراءهم ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “إذا أبغض الناس فقراءهم وأظهروا عمارة الدنيا وتكالبوا على جمع الدراهم رماهم الله بأربع خصال بالقحط من الزمان والجور من السلطان والخيانة من ولاة الأحكام والشوكة من الأعداء” 543 544 ki hülâsa-i müfâd-ı şerîfi: “Nâs eğer kendi fukarâlarını bugz edip ‘imâret-i dünyâyı izhârıyla cem‘-i derâhim üzerine şiddetle muhâsame ederlerse elbette Allâhu ta‘âlâ onları dört haslet ile remy eder ki kaht-ı zamân ve cevri sultân ve hıyânet-i hükkâm ve şevket-i a‘dâ ile onları mu‘azzeb kılar.”

[وأما الآثار فقد قال أبو الدرداء رضي الله عنه ذو الدرهمين أشد حسباً أو قال أشد حسباً من ذي الدرهم وأرسل عمر رضي الله عنه إلى سعيد بن عامر بألف دينار فجاء حزياً كثيراً]

543 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2251.

544 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2252.

فقلت امرأته أحدث أمر قال أشد من ذلك ثم قال أريني درعك الخلق فشقه وجعله صبراً وفرقه ثم قام يصلي ويبيكي إلى الغداة ثم قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ”يدخل فقراء أمتي الجنة قبل الأغنياء بخمسمائة عام حتى إن الرجل من الأغنياء يدخل في غمارهم فيؤخذ بيده فيستخرج“⁵⁴⁵

Ve fakrın fazîleti hakkında vârid olan âsâr ise onlar dahi bunlardır ki Ebu'd-Derdâ 'aleyhi'r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki “İki dirhemlinin habsi veyâhüd hesâbı yek dirhemlinin habsinden veyâhüd hesâbından daha ziyâde eşeddir.” Ve Hazret-i ‘Ömer ‘aleyhi'r-rıdvân, Sa‘îd b. ‘Âmir’in nafakasına bin dînâr irsâl ettikte Sa‘îd b. ‘Âmir, hânesine hazîn ve keîb olarak gelip dâhil olmuş ve onun zevcesi ona “Bir emr mi hâdis olmuş? diye tefakkud-ı hâl edicek, “Ondan daha ziyâde eşedd bir hâl vâki’ olmuş!” diye cevâb vermiş ve “Bana köhne ve palâs olan dir‘ini irâe eyle” diye taleb ve o dahi: “‘Atîk dir‘ini ona takdîm edince hemân onu pâreleyip surre olarak dağıtmış sonra namâza durup kuşluğa kadar ağlamış sonra demiş ki “Ben, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizden işittim buyururdu ki يدخل” فقراء أمتي الجنة قبل الأغنياء بخمسمائة عام حتى إن الرجل من الأغنياء يدخل في غمارهم فيؤخذ بيده فيستخرج“⁵⁴⁵ ilh. ya’nî “Benim ümmetimin fukarâsı agniyâsından beş yüz [sene] akdem cennete dâhil olurlar da hattâ onların cem‘iyyet ve gımârları içinde agniyâdan bir adam girer de onun elinden alınıp aralarından ihrâc olunur.”

[وقال أبو هريرة ثلاثة يدخلون الجنة بغير حساب رجل يريد أن يغسل ثوبه فلم يكن له خلق يلبسه ورجل لم ينصب على مستوق قدرين ورجل دعا بشرايه فلا يقال له أيها تريد]

Ve Ebû Hüreyre ‘aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Üç takım ‘ibâd vardır ki cennete hesâbsız girerler ki birtakımı o kimselerdir ki kendi çamaşırını gasl edecek olduğu vakte onun giyecek bir eski çamaşırı bulunmaz ve dîğer birtakımı o kimselerdir ki yanmış olan bir ocakları üstünde iki ‘aded çömlek konulmaz ve öbür takımı o kimselerdir ki kendi içecek şarâbını isteyecek olursa ona hangisini istersin denilmez.”

[وقيل جاء فقير إلى مجلس الثوري رحمه الله فقال له تخط لو كنت غنياً لما قربتك وكان الأغنياء من أصحابه يودون أنهم فقراء لكثرة تقريبه للفقراء وإعراضه عن الأغنياء وقال المؤمن ما رأيت الغني أذل منه في مجلس الثوري ولا رأيت الفقير أعز منه في مجلس الثوري رحمه الله]

Ve dahi denilir ki bir fakîr, Süfyân-ı Sevrî’nin meclisine geldikte Süf-

yân ona “Tehattî edip geç, sen zengin olmuş olsaydın ben seni takrîb etmez idim” demiştir. Ve ashâbından zevât-ı agniyâ dahi onun fukarâya kesret-i takrîbinden ve agniyâdan i'râz ve yüz çevirdiğinden fakîr olmalarını temennî ederlerdi. Ve Müemmil demiş ki “Sevrî meclisinde zenginden ezell ve fakîrden e'azz bir kimse görmedim.”

[وقال بعض الحكماء مسكين ابن آدم لو خاف من النار كما يخاف من الفقر لنجا منهم جميعاً ولو رغب في الجنة كما يرغب في الغنى لفاز بهما جميعاً ولو خاف الله في الباطن كما يخاف خلقه في الظاهر لسعد في الدارين جميعاً]

Ve dahi ba'zu'l-hukemâ demiş ki “Miskîn ibn-i âdem yoksulluk ve fakrdan korktuğu gibi âteşten korkmuş olsaydı onların ikisinden dahi necâtı bulurdu ve zenginliğe ragbet ettiği gibi cennete dahi ragbet etmiş olsaydı onların ikisine dahi fâiz olurdu ve zâhirde mahlûkâtan havf ettiği gibi bâtında Allâhu ta'âlâdan havf etmiş olsaydı dâreynde ya'nî dâr-ı dūn-yâ ile dâr-ı âhirette ikisinde cemî'an sa'îd olurdu.”

[وقال ابن عباس ملعون من أكرم بالغنى وأهان بالفقر وقال لقمان عليه السلام [303] لا يه لا تحقرن احدا لخلقان ثيابه فإن ربك وربيه واحد]

Ve dahi 'Abdullâh b. 'Abbâs 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Mel'ûndur o kimse ki zenginlik ile ikrâm eder ve gedâlıkla ihânet eder” ya'nî adamı zenginliği için ikrâm ve fakrî için ihânet eder. Ve Lokmân 'aleyhi's-selâm oğluna demiş ki “Bir kimseyi libâs-ı palâsı için sen onu hor tutup tahkîr etme, zîrâ ki sizin Rabbiniz birdir” ya'nî onun rabbi senin rabbindir sana refâh-ı hâl verip de onu fakr-ı hâl ile ibtilâ ederse sen sakın onun köhne ve palâs olan câme ve siyâb ve elbisesi için onu tahkîr eylemeyesin olur ki Rabbin sana gücenir de seni ondan bedter eder.

[وقال يحيى بن معاذ حبك الفقراء من أخلاق المرسلين وإيثارك مجالستهم من علامة الصالحين وفرارك من صحبتهم من علامة المنافقين وفي الأخبار عن الكتب السالفة أن الله تعالى أوحى إلى بعض أنبيائه عليهم السلام “احذر أن أمقتك فتسقط من عيني فاصب الدنيا عليك صبا”]

Ve Yahyâ b. Mu'âz 'aleyhi'r-rahme demiş ki “Fukarâya senin cennetin ahlâk-ı mürselîndendir ve mücâleşetlerine îsârın dahi 'alâmet-i sâlihîndendir ve sohbetlerinden kaçmaklığın 'alâmet-i münâfikîndendir.” Ve kütüb-i sâlîfe üzerine vukû' bulan ahbârda gelmiş ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ ba'zı enbiyâsına vahy edip buyurmuş ki عيني فاصب الدنيا فاصب الدنيا عليك صبا”

de gözümden düşersin de o vakt senin üzerine dünyâyı sabb olarak sabb ederim” ya’nî sen bu gibi bir âfete uğramaktan sakın demektir.

[ولقد كانت عائشة رضي الله تعالى عنها تفرق مائة ألف درهم في يوم واحد يوجهها إليها معاوية وابن عامر وغيرهما وإن درعها لمرفوع وتقول لها الجارية لو اشتريت لك بدرهم لحماً تفطرين عليه وكانت صائمة فقالت لو ذكرتيني لفعلت وكان قد أوصاها رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال “إن أردت اللحوق بي فعليك بعيش الفقراء وإياك ومجالسة الأغنياء ولا تنزعي درعك حتى ترقيعه]

Ve Hazret-i Ümmü’l-mü’mînîn ‘Âişe es-Sıddîka yevm-i vâhidde yüz bin dirhemi dağıtıp nefesine ondan bir iftârlık yemeği almazdı ki Mu‘âviye ve İbn ‘Âmir ve diğerleri nafaka olarak ona ‘atâ gönderdikleri nukûdâtı yevminde dağıttı hattâ bir kerre yüz bin dirhem gelmişti ve kendisi o gün oruç ve dir‘i murakka‘ olduğu hâlde cümlesini dağıtmış da nefsi için bir şey el koymamıştır. Ve câriyesi ona derdi ki “Bir dirhem ile gûştü satın almış olsaydın tâ ki akşamda onun üzerine iftâr ederdik!” O dahi: “Benim yâdıma getirip sen beni onunla tezkîr etmiş olsaydın ben onu işlerdim” dermiş. Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm ona vasiyyet edip buyurmuştu ki “İn” أردت اللحوق بي فعليك بعيش الفقراء وإياك ومجالسة الأغنياء ولا تنزعي درعك حتى ترقيعه⁵⁴⁶ ya’nî “Eğer sen bana ulaşmaklığı murâd ettinse hemân ‘ayş-ı fukarâyı il-tizâm eyle de mücâlese-i agniyâdan sakın ve yamalamadıkça kendi dir‘ini çıkarmayasın.”

[وجاء رجل إلى إبراهيم بن أدهم بعشرة آلاف درهم فأبى عليه أن يقبلها فألح عليه الرجل فقال له إبراهيم أتريد أن أمحو اسمي من ديوان الفقراء بعشرة آلاف درهم لا أفعل ذلك أبداً رضي الله عنه]

Ve bir kimse bir gün İbrâhîm b. Edhem’e on bin dirhem ile gelip ona takdîm edecek oldukça İbrâhîm onun kabûlünden ibâ ve istinkâf etmiş ve o adam onun üzerine ilhâh edince İbrâhîm: “Sen benim nâmımı dîvân-ı fukarâdan on bin dirhem ile mahv etmek ister misin, ben onu ebeden işle-mem!” diye kat‘iyyen cevâb vermiş.

Beyânu Fazîleti Husûsî'l-Fukarâ'î Mine'r-Râzîne ve'l-Kâni'îne ve's-Sâdıkîne

[بيان فضيلة خصوص الفقراء من الراضين والقانعين والصادقين]

[قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "طوبى لمن هدى إلى الإسلام وكان عيشه كفافاً وقنع به وقال صلى الله عليه وسلم "يا معشر الفقراء أعطوا الله الرضا من قلوبكم تظفروا بثواب ففركم وإلا فلا" فالأول القانع وهذا الراضي ويكاد يشعر هذا بمفهومه أن الحريص لا ثواب له على فقره ولكن العمومات الواردة في فضل الفقر تدل على أن له ثواباً كما سيأتي تحقيقه فلعل المراد بعدم الرضا هو الكراهة لفعل الله في حبس الدنيا عنه ورب راغب في المال لا يخطر بقلبه إنكار على الله تعالى ولا كراهة في فعله فتلك الكراهة هي التي تحبط ثواب الفقر]

Ve râzî ve kâni' ve sâdık olan fukarâ-yı mahsûsa fazîletlerinin beyânı faslı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁵⁴⁷ "طوبى لمن هدى إلى الإسلام وكان عيشه كفافاً وقنع به" ya'nî İslâm'a hidâyet olunup da onun 'ayşî dahi kefâf olduğu hâlde onunla kanâ'at eden mü'mine tûbâ ola." Ve dahi buyurmuş ki ⁵⁴⁸ "يا معشر الفقراء أعطوا الله الرضا من قلوبكم تظفروا بثواب ففركم وإلا فلا" ki hülâsa-i meâl-i 'âlîsi: "Ey ma'sher-i fukarâ, siz kendi kulûbunuzdan rızâyı Allâhu ta'âlâya veriniz de fakrınızın sevâbına zafer edersiniz, yoksa yok!" ya'nî eğer siz fakrınıza rızâ vermez iseniz fakrınızın sevâbına zafer bulamazsınız demektir. İşte birinci hadîste olan "fakîr" ise fakîr-i kâni' murâd buyurulmuş ve bu hadîste olan "fakîr" fakîr-i râzîdir ve bunun mefhûmu iş'âr etmeye yaklaşıp ki harîs için fakrı üzerine bir sevâb yoktur velâkin fezâil-i fakrda vârid olan 'umûmât delâlet ederler ki fakîr-i harîs için dahi sevâb vardır, nitekim tahkîki gelecektir. Ve ola ki 'adem-i rızâdan murâd fi'l-i ilâhînin kerâhiyetidir ki ondan dünyâ habsinde vâki' olan ef'âlden hoşlanmamak hâlidir ve ola ki mâla râgıb olan kimse kendi kalbinde Allâhu ta'âlânın üzerine bir inkâr dahi hutûr etmez de fi'linde dahi onun bir kerâheti olmaz. İşte sevâb-ı fakrı habt eden şey ancak kerâhetir.

[وروي عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال "إن لكل شيء مفتاحاً ومفتاح الجنة حب المساكين والفقراء لصبرهم هم جلساء الله تعالى يوم القيامة" وروي عن علي كرم الله وجهه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال "أحب العباد إلى الله تعالى

547 Keşfu'l-Hafâ, 2/54; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2254.

548 el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2255.

الفقير القانع برزقه الراضي عن الله تعالى“]

Ve dahi ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki [304] ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁵⁴⁹“إن لكل شيء مفتاحاً ومفتاح الجنة حب المساكين والفقراء لصبرهم هم جلساء الله تعالى يوم القيامة”⁵⁴⁹ ki hülâsa-i meâl-i ‘ālîsi: “Her bir şeyin anahtarı vardır ve cennetin anahtarı sabırları için hubb-ı fukarâ ve mesākindir ve onlar yevm-i kıyâmette Allâh için cülesâdır.” Ve dahi Hazret-i ‘Alî üzerine mervî olup demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁵⁵⁰“أحب العباد إلى الله تعالى الفقير ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Allâhu ta‘âlâya ‘ibâdın en ziyâde sevgilisi ancak o gedâdır ki kendi rızkına kâni‘ olup hemîşe Allâhu ta‘âlâdan râzî bulunur.”

[وقال صلى الله عليه وسلم اللهم “اللهم اجعل قوت آل محمد كفافاً” وقال “ما من أحد غني ولا فقير إلا ود يوم القيامة أنه كان أوتي قوتاً في الدنيا” وأوحى الله تعالى إلى إسماعيل عليه السلام “اطلبي عند المنكسرة قلوبهم” قال “ومن هم” قال “الفقراء الصادقون” وقال صلى الله عليه وسلم “لا أحد أفضل من الفقير إذا كان راضياً” وقال صلى الله عليه وسلم “يقول الله تعالى يوم القيامة أين صفوتي من خلقي فتقول الملائكة ومن هم يا ربنا فيقول فقراء المسلمين القانعون بعطائي الراضون بقدرى أدخلوهم الجنة فيدخلونها ويأكلون ويشربون والناس في الحساب يترددون” فهذا في القانع والراضي وأما الزاهد فسنذكر فضله في الشطر الثاني من الكتاب إن شاء الله تعالى]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁵⁵¹“اللهم اجعل قوت آل محمد كفافاً”⁵⁵¹ ya’nî “Ey benim ilâhım, sen âl-i Muhammed’in kütlesini kefâf kıl” ki onları suâlden men‘ ve keff edecek derecede kıl demektir. Ve dahi buyurmuş ki ⁵⁵²“ما من أحد غني ولا فقير إلا ود يوم القيامة أنه كان أوتي قوتاً في الدنيا”⁵⁵² ya’nî “Yevm-i kıyâmette bay ve gedâdan bir kimse yoktur ki illâ dünyâda ona yalnız bir kût verilmiş olduğunu temennî etmeye” ki kâffesi fakrı temennî ederler de kendi rızklarını bir kût mikdârı verilip ziyâde verilmemiş olması severler demektir. Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ, İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâma vahy edip buyurmuş ki ⁵⁵³“اطلبي عند المنكسرة قلوبهم”⁵⁵³ قال “ومن هم”⁵⁵³ ya’nî “Beni kulûbu münkesir olan kullarımda taleb eyle.” Ve İsmâ‘îl: “Onlar kimlerdir?” diye istifsâr ettikte, tebâreke ve ta‘âlâ: “Sâdık olan fukaradır” buyurdu. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm

549 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2255.

550 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2255.

551 Bkz. İbnu’l-Mubârek, *ez-Zuhd ve’r-Rekâik*, 194; *Kütü’l-Kulûb*, 2/65; 2/485.

552 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 4/1896.

efendimiz buyurmuş ki ⁵⁵³“يا‘nī “Rāzī olursa fakīrden efdal bir kimse yoktur.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki ⁵⁵⁴“يقول الله تعالى يوم القيامة أين صفوتي من خلقي فتقول الملائكة ومن هم يا ربنا فيقول فقراء المسلمين القانعون بعطائي الراضون بقدرى أدخلوهم الجنة فيدخلونها ويأكلون” ya‘nī “Rūz-ı kıyāmette Hakk subhānehu ve ta‘ālā buyurur ki “Benim halkımdan benim safvetim nerededirler?” Ve melāike-i kirām: “Ey bizim Rabbim, onlar kimlerdir?” diye suāl ettikleri vakte, Zāt-ı zü’l-celāl dahi: “Benim ‘atāma kānī’ ve benim kadrime rāzī olan fukarā-yı müslimindirler, onları siz cennete dāhil ediniz” diye irāde ve fermān buyurur ve o su‘adā dahi cennete dāhil olup yer içerler de kaffe-i nās hesābda henüz mütereddid olurlar.” İşte bu beyān, kānī’ ve rāzī olan fakīrāndadır. Ve zāhid ise onun fazl ve kemālī işbu kitābın şatr-ı sānīsinde inşāallāhu ta‘ālā vārid olacaktır.

[وأما الآثار في الرضا والقناعة فكثيرة ولا يخفى أن القناعة يضادها الطمع وقد قال عمر رضي الله تعالى عنه إن الطمع فقر واليأس غنى وإنه من يئس عما في أيدي الناس وقنع استغنى عنهم وقال أبو مسعود رضي الله تعالى عنه ما من يوم إلا وملك ينادي من تحت العرش يا ابن آدم قليل يكفيك خير من كثير يطغيك وقال أبو الدرداء رضي الله تعالى عنه ما من أحد إلا وفي عقله نقص وذلك انه إذا أتته الدنيا بالزيادة ظل فرحاً مسروراً والليل والنهار دائبان في هدم عمره ثم لا يحزنه ذلك ويح ابن آدم ما ينفع مال يزيد وعمر ينقص وقيل لبعض الحكماء ما الغنى قال قلة تمنيك ورضاك بما يكفيك]

Ve rızā ve kanā‘atte olan āsār ise pek çoktur. Ve hafī değildir ki kanā‘a-tin zıddı tama‘dır, hālbuki ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “Tahkīkan tama‘ fakrdır ve ye’s gınādır ve o ki eydī-i nāstan ye’s edip kanā‘at eder, onlardan müstagnī olur.” Ve ‘Abdullāh b. Mes‘ūd ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “Bir gün yoktur illā ki tahte’l-‘arştan bir melek nidā vermez ki “Ey ādem oğlu, seni kifāyet eden kalīl seni tугyān eden kesīrden sana yeğdir” ya‘nī beher gün elbette ‘arş altında bir melek bunu nidā eder demektir. Ve dahi Ebu’d-Derdā ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “Cihānda bir kimse yoktur ki onun ‘aklında bir noksān yoktur, şöyle ki herkes ki ona dūnyā ziyādelik ile gelse şād ve mesrūr olur ve leyl ü nehār ise onun hedm-i ‘ömründe dāib olurlar da onunla mahzūn ve mükedder olmaz. İbn ādeme hayf ve dirīg ve yazık olsun ki naks bulan ‘ömr ile ziyādelik bulan māl ona nef’ ve fāide vermez.” İşte bu cihetle ‘aklında bir nakīsa olduğu ma‘lūm olur ki noksān-ı ‘ömrüne sa’y eden leyl ü nehārın mürūruyla mahzūn olmaz da onu

553 Kūtu’l-Kulūb, 2/323.

554 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2256.

vereseyle bırakıp terk edecek mâlın ziyâdesiyle dil-şâd ve mesrûr olur. Ve hukemânın birisine denilmiş ki “Gınâ nedir?” Ve o dahi demiş ki “Senin killet-i teyemmünün ve sana kifâyet veren şeye rızandır.”

[وقيل كان إبراهيم بن أدهم من أهل النعم بخراسان فبينما هو يشرف من قصر له ذات يوم إذ نظر إلى رجل في فناء القصر وفي يده رغيف يأكله فلما أكل نام فقال لبعض غلمانه إذا قام فجبثني به فلما قام جاء به إليه فقال إبراهيم أيها الرجل أكلت الرغيف وأنت جائع قال نعم قال فشبت قال نعم قال ثم نمت طيباً قال نعم فقال إبراهيم في نفسه فما أصنع أنا بالدنيا والنفس تقنع بهذا القدر]

Ve dahi denilir ki İbrâhîm b. Edhem kaddesallâhu sırrahu'l-'azîz Horâsân'da ehl-i ni'amda idi, bir gün köşküden bakıp dururken nazarı bir adama düşmüştü ki elinde bir kurs ekmek vardır ki onu ekl ediyor. Ve çün o adam o kursayı yiyip tekmil etti uzanıp yattı, İbrâhîm dahi ba'zı gılmâ-nına dedi ki “Bu adam uykudan uyanıp kalkarsa onu bana celb eyle.” Ve çün gulâmı onu celb etti, İbrâhîm ona dedi ki “Ey recül, sen ragîf ekmeği ekl ettiğin vakte sen aç mı idin?” Ve o dahi “ne'am” ya'nî evet dedikte, İbrâhîm ona: “Sen onunla tok oldun mu?” diye suâl ve o dahi “ne'am” diye cevâb verdikte, İbrâhîm: “Sonra hoş ve 'âfiyetli olarak yattın mı?” diye bir dahi isticvâb ve o dahi “ne'am” deyince, İbrâhîm kendi nefsinde demiş ki [305] “Nefs bu kadar şey ile kâni' olduğu hâlde ben dünyâ ile ne yapayım?” ya'nî bundan ziyâde olan dünyâlığa ne edeyim ve ne işleyeyim.

[وأمر رجل بعامر بن عبد القيس وهو يأكل ملحاً وبقلاً فقال له يا عبد الله أراضيت من الدنيا بهذا فقال ألا أدلك على من رضي بشر من هذا قال بلى قال من رضي بالدنيا عوضاً عن الآخرة وكان محمد بن واسع رحمة الله عليه يخرج خبزاً يابساً فيبله بالماء ويأكله بالملح ويقول من رضي من الدنيا بهذا لم يحتج إلى أحد]

Ve bir zât, 'Âmir b. 'Abdulkays üzerine mürûr edip görmüş ki tuz ve baklı ekl eder ve ona “Yâ 'Abdullâh, sen dünyâdan bununla mı râzî oldun?” dedikte, o dahi: “Bundan daha ziyâde şerrliye râzî olan kimseye ben sana delâlet etmeyeyim mi?” diye cevâb verdikte, o adam dahi “belâ” diye isticvâb edip ve 'Âmir “O ki âhiretine bedel dünyâyâ râzî olur” diye haber vermiş. Ve Muhammed b. Vâsi' 'aleyhi'r-rahme kuru ekmeği çıkarıp suya ıslatırdı ve tuz ile ma'an ekl edip derdi ki “Kim ki bununla râzî olur, hiçbir kimseye muhtâc olmaz.”

[وقال الحسن رحمه الله لعن الله أقواماً أقسم لهم الله تعالى ثم لم يصدقوه ثم قرأ ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ فَوَزَّبَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلَ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ﴾]

Ve Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Allāhu ta‘ālā o akvāmı la‘net etsin ki onlara Allāhu ta‘ālā kasem etmiş de sonra onlar onu tasdik etmemişler.” Sonra bu āyet-i kerîmeyi okudu ki وَمَا تَوْعَدُونَ ﴿٥٥٥﴾ وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ Bu āyet-i celîle sûre-i Zâriyât’ın yirmi ikinci āyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Esbâb-ı rızkınız olan yağmur ve va‘d olduğunuz sevâb semâdadır ki cennettir denildi ki cennet yedinci gökte sidretü’l-müntehâ ‘indindedir. Semâ ve arzın Rabbisi ‘azze şānuhu hakkı için mezkûr āyât ve rızk ve va‘d haktır. Şunun gibi ki siz söyledığınız kelâmı söyleyin. Kendiniz olduğuna şübhe etmediğiniz misilli bu mev‘ûdda dahi şekk yoktur.”

[وكان أبو ذر رضي الله عنه يوما جالسا في الناس فأتته امرأته فقالت له أتجلس بين هؤلاء والله ما في البيت هفة ولا سفة فقال يا هذه إن بين أيدينا عقبة كئوداً لا ينجو منها إلا كل مخف فرجعت وهي راضية]

Ve bir gün Ebū Zerr ‘aleyhi’r-rıdvân nâs içinde cālîs olduğu hâlde onun zevcesi ona gelip dedi ki “Siz bunların beyninde oturur musunuz? Vallâhi hâne içinde ne hefeh ve ne de sefeh vardır!” ya’nî ekl olunacak aslâ bir şey yoktur. Ve o dahi “Yâ hâzihi, bizim önümüzde güçlü bir ‘akabe vardır ki ondan muhif olan kimseden gayrı hiçbir kimse necât bulmaz.” Ve o vakt mûmâileyhâ dahi râziye olduğu hâlde hânesine rücû‘ etmiştir.

[وقال ذو النون رحمه الله أقرب الناس إلى الكفر ذو فاقة لا صبر له وقيل لبعض الحكماء ما مالك فقال التجمل في الظاهر والقصد في الباطن واليأس مما في أيدي الناس وروي أن الله عز وجل قال في بعض الكتب السالفة المنزل “يا ابن آدم لو كانت الدنيا كلها لك لم يكن لك منها إلا القوت فإذا أنا أعطيتك منها القوت وجعلت حسابها على غيرك فأنا محسن إليك”]

Ve dahi Zünnûn-ı Mısrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Bî-sabr olan fâkalı kimse kefare-i nâstan ziyâde karîbdır.” Ve ba‘zu’l-hukemâya denilmiş ki “Mâlin nedir?” Ve o dahi: “Zâhirde tecemmül ve bâtında kasd ve eydî-i nâsta olan nesneden ye’stir.” Ve dahi rivâyet olunur ki Hakk subhānehu ve ta‘ālā ba‘zı kütüb-i sālîfe-i münezzelede buyurmuş ki كانت الدنيا كلها لك لم يكن لك منها إلا القوت فإذا أنا أعطيتك منها القوت وجعلت حسابها على غيرك فأنا محسن إليك” ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfi: “Ey âdem oğlu, dünyâ kâffesi sana mülk-i muhtass olmuş olsaydı ondan sana kûttan gayrı dîger bir şey olmazdı. Kaldı ki ben eğer senin kûtunu ondan verip de onun hesâbını dîgerine kılmış olsam yine ben sana muhsinim.”

555 “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size vadolanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.” Zâriyât, 51/22-23.

[وقد قيل في القناعة

اضرع إلى الله لا تضرع إلى الناس ... واقنع بئأس فإن العز في اليأس
واستغن عن كل ذي قربي وذو رحم ... إن الغني من استغنى عن الناس

Ve dahi kanā‘atte nazmen işbu rubā‘ī denilmiş ki

اضرع إلى الله لا تضرع إلى الناس ... واقنع بئأس فإن العز في اليأس
واستغن عن كل ذي قربي وذو رحم ... إن الغني من استغنى عن الناس]

Ki hülāsa-i maḥsūl-i lafzı: “Sen Allāhu ta‘ālaya tazarru‘ eyle de nāsa tazarru‘ etme ve dahi ye‘se kanā‘at eyle, zīrā ki ‘izz ancak ye‘stedir. Ve dahi her bir zī-karābe ve zī-rahmden müstagnī ol, tahkīkan ganī o kimsedir ki nāstan istignā etmiştir.”

[وقد قيل في هذا المعنى أيضاً

يا جامعاً مانعاً والدهر يرمقه ... مقدراً أي باب منه يغلقه
مفكراً كيف تأتیه منيته ... أغادياً أم بها يسري فتطرقة
جمعت مالاً فقل لي هل جمعت له ... يا جامع المال أياماً تفرقه
المال عندك مخزون لوارثه ... ما المال مالك إلا يوم تنفقه
أرفه ببال فتی يغدو على ثقة ... أن الذي قسم الأرزاق يرزقه
فالعرض منه مصون مايدنسه ... والوجه منه جديد ليس يخلقه
إن القناعة من يحلل بساحتها ... لم يبق في ظلها هم يؤرقه]

Ve dahi bu ma‘nāda bu ebyāt-ı manzūme denilmiş ki

يا جامعاً مانعاً والدهر يرمقه ... مقدراً أي باب منه يغلقه
مفكراً كيف تأتیه منيته ... أغادياً أم بها يسري فتطرقة
جمعت مالاً فقل لي هل جمعت له ... يا جامع المال أياماً تفرقه
المال عندك مخزون لوارثه ... ما المال مالك إلا يوم تنفقه
أرفه ببال فتی يغدو على ثقة ... أن الذي قسم الأرزاق يرزقه
فالعرض منه مصون مايدنسه ... والوجه منه جديد ليس يخلقه
إن القناعة من يحلل بساحتها ... لم يبق في ظلها هم يؤرقه

Ki hülāsa-i meāl u maḥsūl-i elfāzı: “Ey cāmi‘ ve māni‘ ki dehr ona nazar eder durur da takdīren ondan hangi bābı bağlayacaktır? Ve onun meniyyesi ona nice geleceğini tefekkür eder ki dönerken mi veyāhūd onunla giderken

mi ansızın leylan mi itrâk edip de onun boğazına mihmân inecektir. İşte ey cāmi‘-i māl vākī‘ā sen mālî cem‘ ettin, āyā onu tefrîk edecek eyyāmı dahi cem‘ ettin mi? Māl ancak vārîsi için sende mahzûndur, onu infāk edecek günde [306] senin mālın olur. İ‘timād ve sikat üzere giden civân-merdin ne ‘aceb refāhlı, ballıdır ki yakîn ve i‘timādı var ki onun rızkını dünyâda ancak kassām-ı erzāk verir ve onun ‘ırzı masûn olup kirlenmez ve yüzü dahi cedîd olup dāimā palās olmaz. Tahkîkan kanā‘at böyle bir hısn-ı hasîndir ki kimin onun sâhasına iner de onun gölgesinde onun uykusunu men‘ edecek bir hemmi görmez.”

Beyānu Fazîleti'l-Fakri Ale'l-Ganiyyi

[بيان فضيلة الفقر على الغنى]

[اعلم أن الناس قد اختلفوا في هذا فذهب الجنيّد والخواص والأكثر إلى تفضيل الفقر وقال ابن عطاء الغني الشاكر القائم بحقه أفضل من الفقير الصابر ويقال أن الجنيّد دعا على ابن عطاء لمخالفته إياه في هذا فأصابته محنة وقد ذكرنا ذلك في كتاب الصبر وبيننا أوجه التفاوت بين الصبر والشكر ومهدنا سبيل طلب الفضيلة في الأعمال والأحوال وأن ذلك لا يمكن إلا بتفصيل]

Ve dahi gınāya fakrın fazîleti beyānı işbu mebhastır. Şöylece bil ki nās bunda ihtilāf etmişler. Cüneyd-i Bagdādî ve Seydā ‘Alī el-Havvās ve ekser-i evliyā-yı fazl u ‘irfān tafdîl-i fakra zāhib olmuşlardır ve İbn ‘Atā ve dîgeri ganî-i şākirin tafdîline zāhib olmuşlar ki hakkına kıyām eden ganî-i şākir fakîr-i sâbirden efdaldır demişler. Ve dahi denilir ki Cüneyd-i Bagdādî kuddise sirruhu‘l-‘azîz muhālefeti için İbn ‘Atā üzerine du‘ā edip inkisār etmiş ve onun bed-du‘asıyla ona bir mihnet isābet etmiştir, nitekim kitāb-ı sabrda biz onu zikr ettik ve sabr ile şükürün beyninde olan tefāvütün vechini bildirip a‘māl ve ahvâlde taleb-i fazîletin yolunu temhîd ettik. Ve ma‘lûmdur ki o şey ancak tafsîl mümkin olur ya‘nî bilâ-tafsîl fazîlet vechi ma‘lûm olamaz.

[فأما الفقر والغنى إذا أخذ مطلقاً لم يسترب من قرأ الأخبار والآثار في تفضيل الفقر ولا بد فيه من تفصيل فنقول إنما يتصور الشك في مقامين أحدهم فقير صابر ليس بحريص على الطلب بل هو قانع أو راض بالإضافة إلى غني منفق ماله في الخيرات ليس حريصاً على

إمساك المال والثاني فقير حريص مع غني حريص إذ لا يخفى أن الفقير القانع أفضل من الغني الحريص الممسك وأن الغني المنفق ماله في الخيرات أفضل من الفقير الحريص]

Ve ‘ale’l-ıtlāk fakr ve gınâyı alınmış olsa ahhār ve āsārı kırāat eden kimse reyb ü iştibāh etmez ki fakr gınādan efdaldır ya ‘nī fakr gınādan efdal olduğuna şekk etmez lākin onda tafsīl lāzım ve lābüddür ve bināberīn biz deriz ki şekk ve iştibāh ancak iki makāmda mutasavver olur ki birincisi taleb üzerine harīs olmayan fakīr-i sābirdir, belki fakīr-i kānī‘ ü rāzī imsāk-ı mālā harīs olmayıp da hayrātta mālına münfik olan ganīye izāfetledir ki efdaliyyetinde şekk vukū‘u mutasavver olur ve ikinci makāmı dahi ganī-i harīse izāfetle fakīr-i harīsın efdaliyyetidir, çünkü hafī ve gizli değıldir ki fakīr-i kānī‘ ganī-i mümsik ü harīsten efdaldır ve hayrātta mālına münfik olan ganī-i şākīr fakīr-i harīsten efdaldır.

[أما الأول فربما يظن أن الغني أفضل من الفقير لأنهما تساويا في ضعف الحرص على المال والغني متقرب بالصدقات والخيرات والفقير عاجز عنه وهذا هو الذي ظنه ابن عطاء فيما نحسبه فأما الغني المتمتع بالمال وإن كان في مباح فلا يتصور أن يفضل على الفقير القانع وقد يشهد له ما روي في الخبر أن الفقراء شكوا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم سبق الأغنياء بالخيرات والصدقات والحج والجهاد فعلمهم كلمات في التسييح وذكر لهم أنهم ينالون بها فوق ما ناله الأغنياء فتعلم الأغنياء ذلك فكانوا يقولونه فعاد الفقراء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأخبروه فقال صلى الله عليه وسلم ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ وقد استشهد ابن عطاء أيضاً لما سئل عن ذلك فقال الغني أفضل لأنه وصف الحق أما دليله الأول ففيه نظر لأن الخبر قد ورد مفصلاً تفصيلاً يدل على خلاف ذلك وهو أن ثواب الفقير في التسييح يزيد على ثواب الغني وأن فوزهم بذلك الثواب فضل الله يؤتيه من يشاء فقد روى زيد بن أسلم عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال بعث الفقراء رسولا إلا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال إني رسول الفقراء إليك فقال ”مرحباً بك وبمن جئت من عندهم قوم أحبهم“ قال قالوا يا رسول الله إن الأغنياء ذهبوا بالخير يحجون ولا نقدر عليه ويعتمرون ولا نقدر عليه وإذا مرضوا بعثوا بفضل أموالهم ذخيرة لهم فقال النبي صلى الله عليه وسلم ”بلغ عني الفقراء أن لمن صبر واحتسب منكم ثلاث خصال ليست للأغنياء أما خصلة واحدة فإن في الجنة غرفاً ينظر إليها أهل الجنة كما ينظر أهل الأرض إلى نجوم السماء لا يدخلها إلا نبي فقير أو شهيد فقير أو مؤمن فقير والثانية يدخل الفقراء الجنة قبل الأغنياء بنصف يوم وهو خمسمائة عام والثالثة إذا قال الغني سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر وقال الفقير مثل ذلك لم يلحق الغني بالفقير ولو أنفق فيها عشرة آلاف درهم وكذلك أعمال البر كلها“ فرجع إليهم فأخبرهم بما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالوا رضيينا رضيينا فهذا يدل على أن قوله ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ أي مزيد ثواب الفقراء على ذكرهم]

Ve makâm-ı evvel ise ki fakîr-i sâbir ü kâni' ü rāzîye harîs olmayan ganî-i şâkirin efdaliyyeti mutasavver ve meşkûkûn fîh olan makâm idi, onun meşkûkûn bih olduğu ancak o sebebledir ki mümkün ki zann olunur ki mālına münfik olan ganî-i şâkir ve gayr-i harîs fakîr-i sâbir ü rāzî vü kâni'den efdaldır o haysiyyetle ki ikisi mālâ 'adem-i ragbet ve za'f-ı hırsta mütesâvîlerdir. Ve ganî ise sadakât ve hayrât ile takarrüb eder de fakîr ondan 'âciz ve dermânde kalır ve bi-hasebi'z-zann İbn 'Atâ'nın zann ve tahmîni dahi odur, yoksa māl ile mütemetti' olan ganî velev ki mübâhta ola, fakîr-i kâni'den efdal olmaklığı mutasavver olmaz. Ve haberde vârid olan rivâyet dahi olur ki ona şehâdet ede ki gürûh-ı fukarâ Resûl-i kibriyâ efendimize şekvâ-yı hâl edip demişler ki [307] "Tâife-i agniyâ hayrât ile ecr ü sevâbda geçip bizi sebkât etti ki onlar tasadduk ve hac ve cihâd ederler ve biz bu a'mâl-i birre bizim vüs'at ve iktidârımız yoktur!" O vakt 'aleyhi's-selâm efendimiz dahi tesbîhte onlara ba'zı kelimâtı ta'lîm edip zikr etti ki onlar o kelimâtın zikriyle agniyânın kuvvet-i mâliyye ile nâil oldukları ecr ü sevâbın fevkinde bir ecr ü sevâba nâil olurlar. Ve çün agniyâ dahi o kelimâtı öğrendiler ve fukarâ gibi onları söylediler, fukarâ dönüp zât-ı 'âlî-i Cenâb-ı Risâlet-penâhîye haber verdiler ve 'aleyhi's-selâm efendimiz ⁵⁵⁶ ﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾ diye cevâb vermiş ya'nî "O şey Allâhu ta'âlânın fazlıdır, onu kendi dilediğine verir" buyurmuştur.

Ve dahi İbn 'Atâ bu efdaliyyet agniyâ üzerine suâl olunduğu vakte âher bir delîl ile istişhâd edip demiş ki "Ganî-i şâkir efdaldır, çünkü gınâ Hakk'ın vasfıdır." Ve İbn 'Atâ'nın işbu delîl-i evvelisi ise onda nazar vardır, çünkü o haber bunun hilâfına delâlet edecek bir tafsîl ile mufassal gelmiştir ki tesbîhte olan fukarânın sevâbı ganînin sevâbı üzerine zâid olur ve o sevâba fukarânın fevzi ancak Allâhu ta'âlânın fazlıdır, onu dilediğine verir, zîrâ ki Zeyd b. Eslem, Enes b. Mâlik'in üzerine rivâyeten nakl edip demiş ki "Tâife-i fukarâ, zât-ı sâmi-i Cenâb-ı Risâlet-penâhîye bir elçi göndermişler ve o elçi gelip "Ben sana fukarânın elçisiyim" dedikte efendimiz "مرحباً بك وبمن جئت من عندهم قوم أحبهم" diye sefir-i mûmâ ileyhe terahhub ve taltîf etmiş ki "Sana ve onların yanlarından geldiğin tâifeye merhabâ olsun! Onlar bir kavmdirler ki ben onları severim" diye iltifât buyurmuş. Ve o dahi demiş ki onlar dediler ki "Yâ Resûlallâh, agniyâ tâifesi dünyâda hayr ile zâhib olup biz ondan bî-behre kaldık ki onlar hacc ederler de biz hacca kudretimiz olmaz ve 'umre getirirler de biz 'umre getirmeye kudretimiz olmaz ve hasta olurlarsa onlar mâllarının fazlasını nefslerine zahîre

556 "İşte bu, Allah'ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir." Mâide, 5/54.

olarak gönderirler!” Ve efendimiz ثلاث منكم ثلث بلغ عني الفقراء أن لمن صبر واحتسب منكم ثلاث خصال ليست للأغنياء أما خصلة واحدة فإن في الجنة غرماً ينظر إليها أهل الجنة كما ينظر أهل الأرض إلى نجوم السماء لا يدخلها إلا نبي فقير أو شهيد فقير أو مؤمن فقير والثانية يدخل الفقراء الجنة قبل الأغنياء بنصف يوم وهو خمسمائة عام والثالثة إذا قال الغني سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر وقال الفقير مثل ذلك لم يلحق الغني بالفقير ولو أنفق فيها عشرة آلاف درهم وكذلك أعمال “Benden fukarâya sen teblîg eyle ki sizden sabr ve ihtisâb eden kimseye üç haslet vardır ki agniyânın böyle bir hasletleri yoktur: Birinci haslet odur ki cennette bir guref ve köşkler vardır ki ehl-i arz nücum-ı semâya baktıkları gibi ehl-i cennet dahi o köşklere bakarlar ve o köşklere nebî-i fakîr ve şehîd-i fakîr ve mü'min-i fakîrden gayrı diğer bir kimse girmez. Ve ikinci haslet odur ki fukarâ, agniyâdan yarım gün mukaddem cennete girerler ki o yarım gün beş yüz senedir. Ve üçüncüsü ganî olan kimse “Subhânallâhi ve'l-hamdu lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber” derse ve fakîr dahi onun gibi derse ganî olan kimse onda on bin dirhemi infâk etmiş olsa o fakîre lâhık olamaz ve hâkezâ kâffe-i a'mâl bir dahi böylecedir.” Elçi dahi onlara bu emr ve haber-i ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhîyi dönüp haber verdi ve onlar “Râzî olduk, râzî olduk!” demişler. İşte bu haber delâlet eder ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz ذَلِكْ 557 kavlı ile ancak o sevâb fukarânın mezîdidir ki zikr-i agniyâ üzerine ziyâde fukarâya ‘ale’l-husûs ihsân ve imtinân buyurulmuştur ya’nî agniyânın gınâlıkla olan ziyâde-i ecr ü mesûbât değildir demek olur.

[وأما قوله إن الغني وصف الحق فقد أجابه بعض الشيوخ فقال أترى أن الله تعالى غني بالأسباب والأعراض فانتقطع ولم ينطق وأجاب آخرون فقالوا إن التكبر من صفات الحق فينبغي أن يكون أفضل من التواضع ثم قالوا بل هذا يدل على أن الفقر أفضل لأن صفات العبودية فضل للعبد كالخوف والرجاء وصفات الربوبية لا ينبغي أن ينازع فيها ولذلك قال تعالى فيما روى عنه نبينا صلى الله عليه وسلم “الكبرياء ردائي والعظمة إزاري فمن نازعني واحداً منهما قصمته وقال سهل حب العز والبقاء شرك في الربوبية ومنازعة فيها لأتبعهما من صفات الرب تعالى فمن هذا الجنس تكلموا في تفضيل الغنى والفقر وحاصل ذلك تعلق بعمومات تقبل التأويلات وبكلمات قاصرة لا تبعد مناقضتها إذ كما يناقض قول من فضل الغني بأنه صفة الحق بالتكبر فكذلك يناقض قول من ذم الغني لأنه وصف للعبد والعلم والمعرفة فإنه وصف الرب تعالى والجهل والغفلة وصف للعبد وليس لأحد أن يفضل الغفلة على العلم]

Ve İbn ‘Atâ’nın ikinci delîli ki “Gınâ, Hakk’ın vasfıdır” demesi ise o dahi makdûhun fihritir ki ba’zu’s-şüyûh ona cevâb edip İbn ‘Atâ’ya de-

557 “İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir.” Mâide, 5/54.

miş ki “Zât-ı zü'l-celâli esbâb ve a'râz ile mi ganî görürsün?” Ve onda sözü kesilip bir şey nutk edememiştir. Ve dîğerleri cevâb verip demişler ki “Tekebbür dahi Hakk'ın sıfatıdır ve buna kıyâsen o dahi tevâzu'dan efdal olmak lâzım gelir, ma'a-ennahu bir kimse buna zâhib olamaz.” Sonra dediler ki “Yok böyle değildir, belki bu delâlet eder ki fukarâ efdaldır, çünkü sıfât-ı 'ubûdiyyet 'abd için efdaldır, havf ve recâ gibi ve sıfât-ı rübûbiyyette münâza'a olmamak gerektir ve onun için nebî-i zî-şânımızın rivâyetiyle mervî olduğu vech üzere Zât-ı zü'l-celâl bir hadîs-i kudsîde buyurmuş ki ⁵⁵⁸“الكبرياء رذائي والعظمة إزاري فمن نازعني واحدًا منهما قصمته” ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfî: “Kibriyâ, benim ridâmdır ve 'azamet, benim izârımdır. Kim ki benimle onların birisinde münâza'a ederse ben onun arkasını kırıp kat' ederim.” Ve dahi Sehl 'aleyhi'r-rahme demiş ki “'İzz ve bekânın hubbu, rübûbiyyette gayrıdır ve onda bir münâza'adır, çünkü Allâhu ta'âlânın sıfatındandırlar.” Artık bu cins kelâm ile 'ulemâ-yı pîşîn tafdîl-i gınâ vü fakrda tekellüm etmişler ve o kelâmların hâsılı te'vîlâtı kabûl eder 'umûmâta ta'alluk eder ve münâkazaları ba'id olmayan kelimât-ı kâsıra ile tekellüm etmişler, çünkü gınâ Hakk'ın vasfı olduğu haysiyyetiyle efdaliyyeti kavli sıfat-ı tekebbürün kavliyle münâkâzası olduğu gibi vâsf-ı 'abd olduğu haysiyyetiyle gınâyı zemm eden kâilin kavline dahi 'ilm ve ma'rifet vâsf-ı Rabb olmaları kavli kezâlik tenâkuz eder, zîrâ ki 'ilm ve ma'rifet Rabbin vâsfıdırlar ve cehl ve gaflet dahi 'abdin vâsfıdırlar ve bir kimseye aslâ bir yol ve mecâl yoktur ki cehl ve gafleti 'ilm ve ma'rifet üzerine tafdîl eyleye.

[فكشفت الغطاء عن هذا هو ما ذكرناه في كتاب الصبر وهو أن ما لا يراد لعينه بل يراد لغيره فينبغي أن يضاف إلى مقصوده إذ به يظهر فضله والدنيا ليست محذورة لعينها ولكن لكونها عاقبة عن الوصول إلى الله تعالى ولا الفقر مطلوباً لعينه لكن لأن فيه فقد العائق عن الله تعالى وعدم الشاغل عنه وكم من غني لم يشغله الغني عن الله عز وجل مثل سليمان عليه السلام وعثمان وعبد الرحمن بن عوف رضي الله تعالى عنهما [308] وكم من فقير شغله الفقر وصرفه عن المقصد وغاية المقصد في الدنيا هو حب الله تعالى والأنس به ولا يكون ذلك إلا بعد معرفته وسلوك سبيل المعرفة مع الشواغل غير ممكن والفقر قد يكون من الشواغل كما الغنى قد يكون من الشواغل وإنما الشاغل على التحقيق حب الدنيا إذ لا يجتمع معه حب الله تعالى في القلب والمحـب للشيء مشغول به سواء كان في فراقه أو في وصاله وربما يكون شغله في الفراق أكثر وربما يكون شغله في الوصال أكثر والدنيا معشوقة الغافلين المحروم منها مشغول بطلبها والقادر عليها مشغول بحفظها والتمتع بها فإذا إن فرضت فارغين عن حب المال بحيث

558 Bkz. et-Taberânî, el-Mu'cemu's-Sagîr, 1/207, no: 331; Müsnedu's-Şihâb, 2/331, no: 1465.

صار المال في حقهما كالماء استوى الفاقد والواجد إذ كل واحد غير متمتع إلا بقدر الحاجة ووجود قدر الحاجة أفضل من فقدته إذ الجائع يسلك سبيل الموت لا سبيل المعرفة وإن أخذت الأمر باعتبار الأكبر فالفقير عن الخطر أبعد إذ فتنة السراء أشد من فتنة الضراء ومن العصمة أن لا يقدر ولذلك قال الصحابة رضي الله تعالى عنهم بلينا بفتنة الضراء فصبرنا وبلينا بفتنة السراء فلم نصبر وهذه خلقة الآدميين كلهم إلا الشاذ الفذ الذي لا يوجد في الأعصار الكثيرة إلا نادرا ولما كان خطاب الشرع مع الكل لا مع ذلك النادر والضراء أصلح للكل دون ذلك النادر زجر الشرع عن الغنى وذمه وفضل الفقر ومدحه حتى قال المسيح عليه السلام لا تنظروا إلى أموال أهل الدنيا فإن بريق أموالهم يذهب بنور إيمانكم]

İşte bundan keşf-i gıtâ odur ki bizim kitâbu's-sabrda zikr ettiğimiz şeydir ki kendi 'aynı için murâd olmayıp ancak dîgeri için murâd olunan şey gerektir ki onun maksûduna muzâf ola, zîrâ ki onun maksûduyla onun fazlı zâhir olur. Ve dünyâ ise kendi 'aynı için mahzûr değildir velâkin Allâhu ta'âlâya vusûl bulmaktan 'âik olduğu sebeble mahzûr olmuştur. Fakr dahi kendi 'aynı için matlûb değildir, çünkü onda fakd-ı 'âik vardır ya'nî Allâhu ta'âlâya vusûl bulmaktan 'avk eden dünyâlığın fikdânı onda vardır ki ondan şâgıl olan nesnenin fikdânı vardır. Ve kaç ganî vardır ki gınâsı Allâhu ta'âlâdan onu meşgûl etmemiştir ki Süleymân b. Dâvûd 'aleyhime's-selâm ve 'Osmân b. 'Affân ve 'Abdurrahmân b. 'Avf 'aleyhime'r-rıdvân gibi ve kaç fakîr ve nice yoksul adam vardır ki fakrî onu meşgûl edip maksadından onu sarf etmiştir.

Ve dünyâda gâye-i maksad ancak Allâhu ta'âlânın habîbidir ve onunla üns etmektir. Ve bu hubb ve üns ancak ma'rifetinden sonra olur. Ve şevâgıl ile ma'an tarîk-i ma'rifetin sülûkü mümkün olmaz ve olur ki yoksulluk ve fakr dahi şevâgıldan olur, nitekim zenginlik ve gınâ şevâgıldandır. Ve 'ale't-tahkîk şâgıl ancak hubb-ı dünyâdır, çünkü onunla berâber Allâhu ta'âlânın hubbu bir kalbde müctemî' olmaz ve şey'e muhibb olan kimse onunla meşgûldür dilerse firâkında ve dilerse visâlında olsun ya'nî firâk ve visâli meşgûl etmekte ikisi mütesâvîlerdir ve mümkün ki onun firâkıyla olan iştigâli daha ziyâde çok olur. Ve dünyâ gâfillerin ma'sûkalarıdır, ondan bî-vâye ve mahrûm olan kimse onun talebi ile meşgûl olur ve ona muktedir bulunan kimse dahi onun hıfzıyla ve onunla temettu' ve tereffüh etmekle meşgûl olur. Ve bu sûrette eğer hubb-ı mâldan fârig iki kimseyi farz ve takdîr etsin ki mâl-ı dünyâ onların hakklarında su gibi olmuştur, o vakt onda vâcid ve fâkîd mütesâvî olur, çünkü onların her biri ancak bi-kadri'l-hâce onunla mütemetti' olur ve vücûd mikdâr-ı hâcet ise elbette fikdânından efdaldır, çünkü şahs-ı câyî' ve gürisne sebîl-i mevte sâlik olur,

sebîl-i ma'rifete sâlik olmaz. Ve eğer ekser i'tibârıyla sen emri aldınsa o hâlde fakîr olan kimse hatar ve tehlikeden daha ziyâde uzak ve eb'addir, çünkü fitne-i serrâ fitne-i darrâdan eşedir. Ve ba'zen dahi 'ismet 'adem-i kudrettendir ve onun için sahâbe-i kirâm 'aleyhimu'r-rıdvân demişler ki "Bir fitne-i darrâ ile mübtelâ oldukta sabr ettik ve fitne-i serrâ ile mübtelâ oldukta sabr edemedik." Ve fezz ve şâzz olup da a'sâr-ı kesîre be-gâyet vücûdu nâdir olan zevâtın gayrısı kâffe-i âdemiyanın hilkatleri budur. Ve şer'-i şerîfin hitâbı küll ve 'umûma olup nâdir ve şâzz ile olmadığından ve darrâ hâli 'umûm-ı nâsa ve kâffe-i âdemiyanâ aslah bulunduğundan şer'-i şerîf gınâdan zecr edip zenginliği zemm etmiştir ve fakrı tafdîl edip gedâlîğ-ı medh etmiştir hattâ Hazret-i 'İsâ el-Mesîh 'aleyhi's-selâm buyurmuş ki "Siz ehl-i dünyânın ahvâline nazar etmeyiniz, zîrâ ki mâllarının parlaklığı sizin îmânınızın nûrunu giderir."

[وقال بعض العلماء تقليب الأموال يمص حلاوة الإيمان وفي الخبر إن لكل أمة عجباً وعجل هذه الأمة الدينار والدرهم وكان أصل عجل قوم موسى من حلية الذهب والفضة أيضاً واستواء المال والماء والذهب والحجر إنما يتصور للأنبياء عليهم السلام والأولياء ثم يتم لهم ذلك بعد فضل الله تعالى بطول المجاهدة إن كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول للدنيا إليك عني إذ كانت تتمثل له بزيتها وكان علي كرم الله وجهه يقول يا صفراء غري غيري وبيا بيضاء غري غيري وذلك لاستشعاره في نفسه ظهور مبادئ الاغترار بها لولا أن رأى برهان ربه وذلك هو الغنى المطلق إذ قال صلى الله عليه وسلم "ليس الغنى عن كثرة العرض إنما الغنى غنى النفس" وإذا كان ذلك بعيداً فإذن الأصلح لكافة الخلق فقد المال وإن تصدقوا به وصرفوه إلى الخيرات لأنهم لا ينفكون في القدرة على المال عن أنس بالدنيا وتمتع بالقدرة عليها واستشعار راحة في بذلها وكل ذلك يورث الأنس بهذا العالم وبقدر ما يأنس العبد بالدنيا يستوحش من الآخرة وبقدر ما يأنس بصفة من صفاته سوى صفة المعرفة بالله يستوحش من الله ومن حبه ومهما انقطعت أسباب الأنس بالدنيا تجافي القلب عن الدنيا وزهرتها والقلب إذا تجافى عما سوى الله تعالى وكان مؤمناً بالله انصرف لا محالة إلى الله إذ لا يتصور قلب فارغ وليس في الوجود إلا الله تعالى وغيره فمن أقبل على غيره فقد تجافى عنه ومن أقبل عليه تجافى عن غيره ويكون إقباله على أحدهما بقدر تجافيه عن الآخر وقربه من أحدهما بقدر بعده من الآخر]

Ve dahi ba'zu'l-hukemâ demiş ki "Emvâlin [309] taklîbî îmânın halâvetini emer. Ve dahi haberde gelmiş ki "Her bir ümmetin bir 'icli vardır ve bu ümmetin 'icli dînâr ve dirhemdir ve kavm-i Mûsâ'nın 'icli mâyesi ve aslı hilve-i sîm ü zer idi." Ve mâl ile mâ ve altın ile taşın istivâları ancak enbiyâ-ı 'izâm 'aleyhimü's-selâm ve evliyâ-yı kirâm hazerâtına mutasavver olur, ondan sonra tûl-i mücâhede ile onlara Allâhu ta'âlânın fazlî ile tamâm olur, çünkü 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize dünyâ zînet ve

ārāyişi ile mütemessil olurdu ve efendimiz ona “اليك عني” buyururdu ya’nî “Benden ba’îd ol da bertaraf ol!” diye tard ederdi. Ve ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvân dünyâyâ derdi ki “Ey safrâ, benden gayrı magrûr eyle, ey beyzâ benden gayrı magrûr et!” Ve öylece deyişi ancak o hâldedir ki onunla nefsi aldanacak râddeye yaklaşıcağı ihsâsındadır ki nefsinde mebâdî-i igtirârın zuhûru istiş’âr eder de Rabbisinin burhânı görmemiş olsaydı onunla aldanacak idi ve gınâ-yı mutlak odur, çünkü ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “ليس الغنى عن كثرة العرض إنما الغنى غنى النفس” ya’nî “Gınâ kesret-i ‘arz ile değildir, gınâ ancak nefsin gınâsıdır.” Ve fakr hatardan eb’ad olunca kaldı ki halkın kâffesine aslah olan hâl fakd-ı mâldır velev ki o mâl ile tasadduk edip onu hayrâta sarf ederler, çünkü mâl üzerine vâki‘ olan iktidâları ile ma’an dünyâ ile istînâs etmekten ve dünyâyâ olan kudretleriyle temettu‘ eylemekten ve bezliyle rāhatı hiss ve istiş’âr etmekten vâreste ve münfekk olamazlar. Ve bunların kâffesi bu ‘âlem ile istînâsa mûristir ve dünyâ ile istînâsına göre ‘abd âhiretten müstevhiş olur ya’nî dünyâyâ istînâsı ne kadar ise o kadar âhiretten istîhâş olur ve dahi Allāhu ta’âlânın ma’rifeti sıfatından gayrı onun dîger sıfatından bir sıfat ile olan istînâsı mikdârınca insân Allāhu ta’âlâdan müstevhiş olur ve onun hubbundan mütebâ’id olur. Ve her ne vakt dünyâ ile olan ünsiyyetin esbâbı munkatı‘ olur, dünyâdan kalb mütecâfî ve mütebâ’id olur ve zehresinden mütehâşî ve mütecennib olur ve kalb mü’mîn olup da ‘ammâ sivâdan mütecâfî olur ise lâ-mahâle Allāhu ta’âlâya munsarif olur, çünkü boş ve tehî ve hâlî ve fârig bir gönül mutasavver olmaz ve cihânda Allāhu ta’âlâ ile mahlûkatından gayrı dîger bir mevcûd yoktur. Ve o ki Allāh’ın gayrısı olan mahlûk-ı mevcûdîne mukbil ve müteveccih olur, Allāhu ta’âlâdan mütecâfî olmuş olur. Ve o ki Allāhu ta’âlâyâ ikbâl ü teveccüh eder, onun gayrısı olan mahlûkundan mütecâfî olmuş olur ve onların birisine olan ikbâline göre âherden mütecâfî olur ve birisinden olan kurbüne göre dîgerinden uzaklığı olur ya’nî Allāhu ta’âlâdan her ne kadar karîb olur ise o kadar dîgerinden ba’îd olmuş olur ve Allāh’ın gayrısına ne kadar ikbâl ü teveccühü olur ise o kadar Allāhu ta’âlâdan tebâ’ud ve tecâfîsi olur.

[ومثلهما مثل المشرق والمغرب فإنهما جهتان فالمتدد بينهما بقدر ما يقرب من أحدهما يبعد عن الآخر بل عين القرب من أحدهما هو عين البعد من الآخر فعين حب الدنيا هو عين بغض الله تعالى فينبغي أن يكون مطمئح نظر العارف قلبه في غروبه عن الدنيا وأنسه بها]

Ki bunların mislleri ancak maşrık ve magrib mislidir ki onlar iki ci-hetlerdir ve şol iki cihet beyninde mütereddid olan kimse onların bir ci-

hetinden vâki' olan kurbüne göre dîger cihetinden uzak ve ba'îd düşer ki maşrık cihetine takarrüb ettikçe cihet-i magribden tebâ'ud eder belki eha-dühümâdan olan kurbün 'aynı onun dîgerinden olan ba'îdinin 'aynıdır. İşte hubb-ı dünyânın 'aynı dahi bugzullâhın 'aynıdır, gerektir ki nazar-ı 'ârifîn matma'ı hemîşe dünyâdan ve onunla istînâs etmekten onun kalbinin gurû-bunda ola.

[فإذا فضل الفقير والغني بحسب تعلق قلبيهما بالمال فقط فإن تساوى فيه تساوت درجتهم إلا أن هذا مزية قدم وموضع غرور فإن الغني ربما يظن أنه منقطع القلب عن المال ويكون حبه ديناً في باطنه وهو لا يشعر به وإنما يشعر به إذا فقدته فيجرب نفسه بتفريقه أو إذا سرق منه فإن وجد لقلبه إليه التفاتاً فليعلم أنه كان مغروراً فكم من رجل باع سرية له لظنه أنه منقطع القلب عنها فبعد لزوم البيع وتسليم الجارية اشتعلت من قلبه النار التي كنت مستكنة فيه فتحقق إذن أنه كان مغروراً وأن العشق كان مستكناً في الفؤاد استكنان النار تحت الرماد وهذا حال كل الأغنياء إلا الأنبياء والأولياء]

Ve böyle olunca bay ve gedânın fazlı yalnız mâla kalblerinin ta'allukla-rına göre olur ki eğer onda mütesâvî olurlarsa onların dereceleri dahi mü-tesâvî olur velâkin bu bir mezelle-i kadem ve mevzi'-i gurûrdur, zîrâ ola ki ganî zann eder ki hubb-ı mâldan munkatı'u'l-kalbidir hâlbuki onun hubbu kendi derûnunda defîn olur da kendisi onunla âgâh ve müdrîk değildir, ancak onu fakd ettiği vakte hiss eder de anlar. Gerektir ki onun tefrîkiyle veyâhüd ondan çalınıp sirkat olunduğu hâli ile nefsinin tecrîbe etsin ki o hâlde eğer onun kalbinin ona bir iltifâtını görürse bilsin ki kendisi magrûr imiş, zîrâ nice adam vardır ki kendisinin bir sürriyesini ondan munkatı'ü'l-kalb olduğu zannıyla satar da sonra lüzûm-ı bey' ve teslîm-i câriye-den sonra kalbinde olan nâr-ı muhabbet parlar ki o âteş onda müstekarr ve müstekin idi, ancak elden câriye çıktıktan sonra alevlendi ve o vakt mü-tehakkık oldu ki o zannında kendisi magrûr idi ki onun 'aşkı fuâdda remâd altında olan nârın ihtifâ ve istikânesi gibi müstekin ve mütevârî idi. Ve enbiyâ ve evliyânın mâ-'adâları olan kâffe-i agniyânın hâlleri dahi budur.

[وإذا كان ذلك محالاً أو بعيداً فلنطلق القول بأن الفقر أصلح لكافة الخلق وأفضل لأن علاقة الفقير وأنسه بالدنيا أضعف وبقدر ضعف علاقته يتضاعف ثواب تسييحاته وعباداته فإن حركات اللسان ليست مرادة لأعيانها بل ليتأكد بها الأئس بالمذكور ولا يكون تأثيرها في إثارة الأئس في قلب فارغ من غير المذكور كتأثيرها في قلب مشغول ولذلك قال بعض السلف مثل من تعبد وهو في طلب الدنيا مثل من يطفىء النار بالحلفاء ومثل من يغسل يده من الغمر بالسملك]

Ve bu hâl muhâl veyâhüd ba'îd olunca artık biz fakr-ı kâffe-i halka evlâ

ve aslah ve enfa' ve efdal olduğuna kavli itlâk edip de keyfe-mâ kân fakr gınâdan efdaldır diyelim, çünkü dünyâya fakîrin 'alâka ve ünsü az'aftır ve 'alâkasının za'fına göre onun tesbîhât ve 'ibâdâtının sevâbı mütezâ'af olur, zîrâ ki harekât-ı lisân 'aynı için murâd değildir, ancak mezkûr olan zâta onunla ünsü müteekkîd olmak için murâddır ve mezkûrun gayrisından fârig olan kalbde ünsün isâresinde olan te'sîri meşgûl olan kalbde olan te'sîri gibi olmaz ve onun için ba'zu's-selef demiş ki "O ki taleb-i dünyâ-da olduğu hâlde ta'abbüd eder, onun meseli o adamın misâlidir ki kındıra giyâhı ile âteşi itfâ etmek ister veyâ o adamın misâlidir ki [310] kendi elini gûşt kokusundan veyâhüd balık gûştü kokusundan balık ile yıkamak ister. "Gamr" feth-i gayn ve mîm ile ve yecûzu kesru'l-gayn eyzan "et kokusu ve balık kokusu, rîhu'l-lahm ve's-semek" ma'nâsına gelmiştir.

[وقال أبو سليمان الداراني رحمه الله تعالى تنفس فقير دون شهوة لا يقدر عليها أفضل من عبادة غني ألف عام وعن الضحاك قال من دخل السوق فرأى شيئاً يشتهي فصر واحتسب كان خيراً له من ألف دينار ينفقها كلها في سبيل الله تعالى وقال رجل لبشر بن الحارث رحمه الله ادع الله لي فقد أضرب بي العيال فقال إذا قال لك عيالك ليس عندنا دقيق ولا خبز فادع الله لي في ذلك الوقت فإن دعاءك أفضل من دعائي وكان يقول مثل الغني المتعبد مثل روضة على منزلة ومثل الفقير المتعبد مثل عقد الجواهر في جيد الحسنة وقد كانوا يكرهون سماع علم المعرفة من الأغنياء وقد قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه "اللهم إني أسألك الذل عند النصف من نفسي والزهد فيما جاوز الكفاف" وإذا كان مثل الصديق رضي الله عنه في كماله يحذر من الدنيا ووجودها فكيف يشك في أن فقد المال أصلح من وجوده هذا مع أن أحسن أحوال الغني أن يأخذ حلالاً وينفق طيباً ومع ذلك فيطول حسابه في عرصات القيامة ويطول انتظاره ومن نوقش الحساب فقد عذب ولهذا تأخر عبد الرحمن بن عوف عن الجنة إذ كان مشغولاً بالحساب كما رآه رسول الله صلى الله عليه وسلم ولهذا قال أبو الدرداء رضي الله عنه ما أحب أن لي حانوتاً على باب المسجد ولا تخطئني فيه صلاة وذكر وأربح كل يوم خمسين ديناراً وأتصدق بها في سبيل الله تعالى قيل وما تكره قال سوء الحساب ولذلك قال سفيان رحمه الله اختار الفقراء ثلاثة أشياء واختار الأغنياء ثلاثة أشياء اختار الفقراء راحة النفس و فراغ القلب وخفة الحساب واختار الأغنياء تعب النفس وشغل القلب وشدة الحساب]

Ve dahi Ebû Süleymân-ı Dārānî 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Fakîrin imrenip ona gücü yetmediği bir şehvet için çektiği hasreti zenginin bin senelik 'ibâdetinden efdaldır." Ve Dahhâk üzerine mervî olup demiş ki "Kim ki pazara girip bir nesneyi görür de imrenir ve fakr-ı hâlden nâşî onu alamayıp üzerine sabr ve ihtisâb ederse ona fî sebîlillâh infâk edeceği bin altından yeğdir" ya'nî onun o sabr ve ihtisâbının ecr ü sevâbı ona fî sebîlillâh infâk olunan bin 'aded dînârın ecr ü sevâbından hayrlıdır. Ve bir

zât, Bişr b. el-Hâris'e demiş ki "Nafaka-i 'ayāl beni mütezarrır etmiş, sen benim için Allāhu ta'ālāya bir duā eyle." O dahi: "Senin 'ayālin bizde bir dakık ve ekmek yoktur diye senden nafaka ve meūnetti talep ettikleri vakte sen bana bir du'ā eyle ki o vakte senin du'ān benim du'āmdan efaldır" diye haber vermiş. Ve dahi derdi ki "Ganī-i müte'abbidin meseli ancak mezbelelik üstünde olan ravzanın meselidir ve fakīr-i müte'abbidin meseli dahi hasnā ve ra'nā olan dilīrin gerdanında olan 'akd-i cevherin meselidir." Ve selef-i sālihīn, agniyādan 'ilm ve ma'rifetin semā'ından hoşlanmazlardı. Ebū Bekr es-Sıddīk 'aleyhi'r-rıdvān demiş ki اللهم إني أسألك الذل عند "Ey benim ilāhım, ben kendi nefsimden insāf etmek 'inde ben senden züllü dilerim ve kifāyetimi tecāvüz eden mālдан dahi zūhdü dilerim." Ve Sıddīk-ı ekber gibi bir zāt-ı 'ālī-kadr onun kemāl-i hālinde dünyādan hazer edip onun vücūdundan sakınırsa mālın fıkdanı vücūdundan aslah olduğuna nice şekk olunur. Ve bu şey ise ancak ganīnin ahsen-i ahvālindedir ki māl helālden alır da onu hoş ve tayyib olarak infāk eder ve bununla berāber 'arasāt-ı kıyāmette hesabı uzar da intizārı dahi uzun olur, hālbuki kim ki hesabda münākāşa olursa elbette mu'azzeb olmuş olur ve onun için 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz gördüğü vech üzere 'Abdurrahmān b. 'Avf hesāba meşgūl olup da müte'ahhir olmuştu ve bunun için Ebu'd-Derdā 'aleyhi'r-rıdvān demiş ki "Ben sevmem ki mescidin kapısı üstünde benim bir dükkān veya bir kārgāhım olup da onda yevmī elli altın kār ve ticāret edip onu fī sebīlillāh tasadduk edeyim o hāl ile ki o dād u sitedde benden bir namāz veya bir zikr geçmeye de ve 'ibādetimde dahi bir rahnelik ve kusūr vākī' olmaya." Ve "Bunda neyi kerh edersin?" ona denildikte kendisi: "Sū-i hesāb!" diye haber vermiş. Ve onun için Süfyān-ı Sevri 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Tāife-i fukarā üç şey ihtiyār etmişler ve tāife-i agniyā dahi üç şey ihtiyār etmişler ki fukarā rāhat-ı nefis ve ferāg-ı kalb ve hiffet-i hesābı ihtiyār etmişler ve agniyā ta'ab-ı nefis ve iştigāl-i kalb ve şiddet-i hesābı ihtiyār etmişler."

أوما ذكره ابن عطاء من إن الغني وصف الحق فهو بذلك أفضل فهو صحيح ولكن إذا كان العبد غنياً عن وجود المال وعدمه جميعاً بأن يستوي عنده كلاهما فأما إذا كان غنياً بوجوده ومفتقراً إلى بقاءه فلا يضاهي غناه غنى الله تعالى لأن الله تعالى غني بذاته لا بما يتصور زواله والمال يتصور زواله بأن يسرق وما ذكر من الرد عليه بأن الله ليس غنياً بالأعراض والأسباب صحيح في ذم غني يريد بقاء المال وما ذكر من أن صفات الحق لا تليق بالعبد غير صحيح بل العلم من صفاته وهو أفضل شيء للعبد بل منتهى العبد أن يتخلق بأخلاق الله تعالى وقد سمعت بعض المشايخ يقول إن سألتك الطريق إلى الله تعالى قبل أن يقطع الطريق تصير الأسماء التسعة والتسعون أوصافاً له أي يكون له من كل واحد نصيب]

Ve İbn 'Atâ'nın zikr ettiği şey ki "Ganî, Hakk'ın sıfatı" olduğundan onunla ganî-i şâkir fakîr-i sâbirden efdal olur, o dahi sahîhtir velâkin o 'abd eğer vücūd-ı māl ve 'ademinden ganî olup ikisinden cemî'an müstagnî olursa ki māl u menâlin vücūd ve 'ademi onun 'indeinde ikisi mütesâvî olur. Ve eğer onun vücūduyla ganî ve bekāsına müftekir olduysa o hâlde onun gınâsı Allāhu ta'ālânın gınâsına müzâhî ve müşâbih olmaz, çünkü Allāhu ta'ālâ kendi zâtıyla ganidir, zevâlî mutasavver olan nesne ile ganî değildir ve māl ise onun zevâlî mutasavverdir ki sirkat ve sâir esbâb ve 'avârız ile fıkdan ve zevâlî mümkündür. Ve kelâmı reddinde dahi zikr olunan şey dahi ki Allāhu ta'ālâ a'râz ve esbâb ile ganî değildir, o dahi bekâ-yı mālî isteyen ganînin zemminde sahîhtir. Ve Hakk'ın sıfatı 'abde lâîk olmaz diye vârid olan makâl ise o söz sahîh değildir, belki Allāhu ta'ālânın sıfatından olan 'ilm 'abde en ziyâde efdal olan şey odur ki 'ilm sıfatı [311] Hakk'ın sıfatı iken 'abde sezâ ve lâîk olduğundan fazla onun efdal-i sıfatı olur, belki muntahâ-yı 'abd odur ki Allāhu ta'ālânın ahlâkıyla mütehallık ola. Ve ben ba'zı meşâyihden istimâ' etmişim ki o şeyh derdi ki "Tarîki kat' etmeden akdem sâlik-i tarîk için Allāhu ta'ālânın doksan dokuz ismi evsâf olur ki her bir ismden onun bir behre ve birer nasîbi olur."

[وأما التكبر فلا يليق بالعبد فإن التكبر على من لا يستحق التكبر عليه ليس من صفات الله تعالى وأما التكبر على من يستحقه كتكبر المؤمن على الكافر وتكبر العالم على الجاهل والمطيع على العاصي فيليق به نعم قد يراد بالتكبر الزهو والصلف والإيذاء وليس ذلك من وصف الله تعالى وإنما وصف الله تعالى أنه أكبر من كل شيء وأنه يعلم أنه كذلك والعبد مأمور بأنه أنه يطلب أعلى المراتب إن قدر عليه ولكن بالاستحقاق كما هو حقه لا بالباطل والتلبس فعلى العبد أن يعلم أن المؤمن أكبر من الكافر والمطيع أكبر من العاصي والعالم أكبر من الجاهل والإنسان أكبر من البهيمة والجماد والنبات وأقرب إلى الله تعالى منها فلو رأى نفسه بهذه الصفة رؤية محقة لا شك فيها لكانت صفة التكبر حاصلة له ولا ثقة به وفضيلة في حقه إلا أنه لا سبيل له إلى معرفته فإن ذلك موقوف على الخاتمة وليس يدري الخاتمة كيف تكون وكيف تتفق فلجهله بذلك وجب أن لا يعتقد لنفسه رتبة فوق رتبة الكافر إذ ربما يختم للكافر بالإيمان وقد يختم له بالكفر فلم يكن ذلك لاثقاً به لقصور علمه عن معرفة العاقبة ولما تصور أن يعلم الشيء على ما هو به كان العلم كمالاً في حقه لأنه في صفات الله تعالى ولما كانت معرفة بعض الأشياء قد تضره صار ذلك العلم نقصاناً في حقه إذ ليس من أوصاف الله تعالى علم يضره فمعرفة الأمور التي لا ضرر فيها هي التي تصور في العبد من صفات الله تعالى فلا جرم هو منتهى الفضيلة وبه فضل الأنبياء والأولياء والعلماء فإذا لو استوى عنده وجود المال وعدمه فهذا نوع من الغنى يضاهي بوجه من الوجوه الغنى الذي يوصف به الله سبحانه وتعالى فهو فضيلة أما الغنى بوجود المال فلا فضيلة فيه أصلاً فهذا بيان نسبة حال الفقير القانع إلى حال الغني الشاكر]

Ve tekebbür ise ‘abde lâıyk olmaz, zîrâ ki üzerine tekebbür etmeye müstehakk olmadığı kimseye kibr etmek Allâhu ta‘âlânın sıfâtından değildir. Ve üzerine tekebbür etmeye müstehakk olan kimse ise ki kâfire mü’minin tekebbürü ve câhil üzerine ‘âlimin tekebbürü ve ‘âsiye mutî’in tekebbürü gibi, işte o tekebbür ona lâıyk olur. Evet, ba‘zen tekebbürle zehv ve salef ve îzâ dahi murâd olunur ve o tekebbür Allâhu ta‘âlânın vasfından değildir, ancak Allâhu ta‘âlânın vasfı odur ki kendisi her bir şeyden kebîrdir ve her bir şeyden kebîr olduğunu bilir ve ‘abd ise kudreti yettiği derecede a‘lâ-yı merâtibi taleb etmeye me’mûrdur velâkin hakkı olduğu vech üzere bi’l-istihkâk istemeye me’mûrdur ki bâtil ve telbîs ile değil. ve ‘Abde vâcib odur ki yakînen bile ki mü’min kâfirden ekberdir ve mutî‘ dahi ‘âsîden ekberdir ve ‘âlim câhilden ekberdir ve insân dahi behîme ve cemâd ve nebâttan ekber ve Allâhu ta‘âlâya akrebdir. İşte kendi nefsinin bu sıfatla şekksizin rû’yet-i muhakkaka ile görürse o hâlde sıfat-ı tekebbür ona hâsıl ve lâıyk olurdu ve onun hakkında bir fazîlet dahi olurdu velâkin bu ma‘rifete onun bir yol ve sebîli yoktur, çünkü bu hâl hâtime üzerine mevkûftur ve kendisi ise hâtime nice olacağını bilmez ve nice müttefik olacağını bilemez. Ve buna olan cehl ve bilmemezlikten nâşî vâcib oldu ki kâfirin rütbesi mâ-fevkinde kendi nefsine bir rütbeyi i’tikâd etmeye, çünkü mümkündür ki kâfir için îmân üzerine hatm vâki‘ olur ve ona küfr ile hatm vâki‘ olur ve bu cihetle tekebbür ona lâıyk olamadı ya’nî ma‘rifet-i âkıbetten kusûr-ı ‘ilmi için tekebbür ona lâıyk olmaz. Ve çün her bir nesneyi ‘alâ mâ-hiye ‘aleyhi kendi hakîkatin bilmek insâna mutasavver oldu, onun hakkında ‘ilm kemâl oldu, çünkü Allâhu ta‘âlânın sıfâtındandır ve ba‘zı eşyanın ma‘rifeti ona muzırr olunca o haysiyyetle ‘ilm onun hakkında min vechin noksân oldu, çünkü Allâhu ta‘âlânın evsâfından ona zarar verecek bir ‘ilm yoktur. Ve binâen ‘aleyh ‘abdda sıfât-ı ilâhiyyeden tasavvuru mümkün olan şey zararı olmayan ma‘rifettir ki birtakım umûru bilir ve o umûrun ma‘rifeti ona zarar vermez ve o ‘ilm-i Hakk’ın sıfâtından o dahi haysiyyetle onun hakkında kemâl olur ve lâ-cereme ‘abde müntehâ-yı fazîlet olur. Ve enbiyâ ve evliyâ ve ‘ulemâ bununla mufaddal oldu, kaldı ki onun ‘indeinde mâlın vücûd ve ‘ademi müstevî olup iki hâli ona siyyân olursa işte bu bir nev‘ gınâdır ki min vechin vâhid Allâhu ta‘âlânın gınâsına müzâhî ve müşâbih olur ve o vakt ganînin hakkında fazîlet olur, yoksa vücûd-ı mâl ile olan gınâda aslâ bir fazîlet yoktur. İşte ganî-i şâkirin hâline fakîr-i kânî’in nisbet-i hâli beyânı budur.

[المقام الثاني في نسبة حال الفقير الحريص إلى حال الغني الحريص ولنفرض هذا في شخص واحد هو طالب للمال وساع فيه وفاقد له ثم وجده فله حالة الفقد وحالة الوجود فأبي

حاليه أفضل فنقول ننظر فإن كان مطلوبه ما لا بد منه في المعيشة وكان قصده أن يسلك سبيل الدين ويستعين به عليه فحال الوجود أفضل لأن الفقر يشغله بالطلب وطالب القوت لا يقدر على الفكر والذكر إلا قدرة مدخولة بشغل والمكفي هو القادر ولذلك قال صلى الله عليه وسلم "اللهم اجعل قوت آل محمد كفافاً" وقال "كاد الفقر أن يكون كفراً" أي الفقر مع الاضطرار فيما لا بد منه]

Ve ikinci makâm ki ganî-i harîsin hâline nisbetle fakîr-i harîsin nisbet-i hâli beyanıdır, o dahi işte şu mebhaştır. Şöyle ki bu hâli biz bir şahs-ı vâhidde farz ve takdîr edelim ki o şahs mâla tâlibdir ve onda sâ'îdir ve ona fâkîddır sonra da mâla vâcid olmuştur, işte bu şahsın iki hâleti vardır ya'nî hâlet-i fakd ve hâlet-i vücûd bunların hangisi efdaldır ki bunda biz deriz ki eğer onun matlûbu emr-i ma'îşetinde vücûdu lâbüdd ve lâzım olan kût-ı zarûrî ise ve onun kasdı tarîk-i dînin sülûküdür ki taleb ettiği nesne ile ancak emr-i dîni üzerine isti'âne içindir, onun hakkında hâl-i vücûd efdaldır, çünkü fakr hâli onu taleb ile meşgûl kılar ve kûta tâlib olan câyî' ve muztarr şugl ile medhûl olan fikr ü kudretin fayrısına diğer bir zıkr ü fikre muktedir olamaz. [312] Ve kâdir olan kimse ancak şahs-ı mükfîdir ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki آل اللهم اجعل قوت آل "Ey benim ilâhım, sen âl-i Muhammed'in kûtunu kefâf kıl" ya'nî derece-i kifâyede kıl demektir. Ve dahi buyurmuş ki "كاد الفقر أن يكون كفراً" 559 ya'nî "Fakr, küfr olmaya yaklaşımıştır" 560 ki lâbüdd olan şeyde ıztırâıyla olan yoksulluk küfr olmaya yaklaşır.

[وإن كان المجلوب فوق الحاجة أو كان المطلوب قدر الحاجة ولكن لم يكن المقصود الاستعانة به على سلوك سبيل الدين فحالة الفقر أفضل وأصلح لأنهما استويا في الحرص وحب المال واستويا في أن كل واحد منهما ليس يقصد به الاستعانة على طريق الدين واستويا في أن كل واحد منهما ليس يتعرض لمعصية بسبب الفقر والغنى ولكن افترقا في أن الواحد يأنس بما وجده فيتأكد حبه في قلبه ويطمئن إلى الدنيا والفاقد المضطر يتجافى قلبه عن الدنيا وتكون الدنيا عنده كالسجن الذي يبغى الخلاص منه ومهما استوت الأمور كلها وخرج من الدنيا رجلاً أحدهما أشد ركناً إلى الدنيا فحاله أشد لا محالة إذ يلتفت قلبه إلى الدنيا ويستوحش من الآخرة بقدر تأكد أنسه بالدنيا وقد قال صلى الله عليه وسلم "إن روح القدس نفث في روعي أحب من أحببت فأنيك مفارقه وهذا تنبيه على أن فراق المحبوب شديد فينبغي أن تحب من لا يفارقك وهو الله تعالى ولا تحب ما يفارقك وهو الدنيا فإنك إذا أحببت الدنيا كرهت لقاء الله تعالى فيكون قدومك بالموت على ما تكرهه وفراقك لما تحبه وكل من فارق

559 Bkz. İbnu'l-Mübârek, ez-Zuhd ve'r-Rekâik, 194; Kûtu'l-Kulûb, 2/65; 2/485.

560 et-Taberânî, ed-Du'â, 319; Hilyetu'l-Evliyâ, 3/53; Müsnedu's-Şihâb, 1/342; Şurabu'l-Îmân, 9/12.

محبوباً فيكون أذاه في فراقه بقدر حبه وقدر أنسه وأنس الواحد للدنيا القادر عليها أكثر من أنس
الفاقد لها وإن كان حريصاً عليها]

Ve eğer matlûb olan şey mikdâr-ı hâcetin mâ-fevkidir veyâhüd hâcetin mikdârdır velâkin onunla olan maksûd sebîl-i dîn sülûkü üzerine bir isti'âne değildir, ancak tereffüh ve tena'um hayavânîdir murâd, artık o vakt hâlet-i fakr daha ziyâde efdal ve aslahtır, çünkü hırıda ve hubb-ı mâlde ikisi mütesâvî olmuşlar ve her biri onunla tarîk-i dîn üzerine emr-i isti'aneyi kasd etmemekte dahi mütesâvî olmuşlar ve her biri kendi fakr veyâ gınâsı sebebi ile dünyâda bir ma'siyete ta'arruz etmemekte olup onda dahi mütesâvî oldular. Fakat mâldâr olan kimse mâldan bulduğu nesne ile istînâsı meziyyetiyle fakîr-i harîsi müfârakat eder de onda bir müsâvâtı olmaz ki variyetli olan kimse bulunduğu mâl u menâle onun üns ü muhabbeti hâsıl ve müteekkid olur da dünyâyâ mutmainn olur. Ve fâkîd-ı muztarr ise dünyâdan kalbi dâimâ tecâfî ve tebâ'ud eder de dünyâ onun 'indinde sîcn ve zindân gibi olur, hemîşe ondan kurtuluş ve halâsını ister. Ve kaçan ki umûrun cemî'isi müstevî olur ve çün o hâlet-i mütesâviyede iki kimse dünyâdan çıkıp Allâhu ta'âlâyâ müteveccih olurlar ve onların biri dünyâyâ meyli daha ziyâde eşedd olur, elbette onun hâli lâ-mahâle daha ziyâde eşedir, çünkü onun kalbi dünyâyâ mültefit olur da âhiretten müstevhiş olur ve dünyâyâ olan istînâsına göre elbette âhiretten mütevehhiş ve dünyâyâ mültefit olur, hâlbuki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "إن روح القدس نفث في روعي أحب من أحببت فإنك مفارقة" ki hülâsa-i meâl-i 'âlîsi: "Tahkîkan Rûh-ı kuds benim rûhuma üfürüp ilkâ etti ki sen dünyâdan istediğini muhabbet eyle ki tahkîkan onu müfârakat edecek-sin." Ve bu bir tenbîhtir ki mahbûbun firâkı güç ve şedîd olur gerektir ki sen sana müfârakat etmeyi muhabbet edesin ki Allâhu ta'âlâdır ve seni müfârakat edeni sevmeyesin ki dünyâdır, zîrâ ki eğer dünyâyı sevdinse Al-lâhu ta'âlânın likâsından hoşlanmazsın ve o hâlde ölüm ile senin kudûmün hoşlanmadığın bir şeye olur ve senin firâkın dahi senin bir sevdiğin şeyden olur. Ve kim ki bir mahbûbu müfârakat ederse onun firâkıyla olan ezâ ve rencîdesi ona olan hubb ve ünsüne göre olur ve dünyâyâ vâcid ve kâdir olan kimsenin dünyâyâ olan ünsü elbette dünyâyâ fâkîd olan kimseden daha ziyâde çoktur velev ki ona harîs ola.

[فإذا قد انكشف بهذا التحقيق أن الفقر هو الأشرف والأفضل والأصلح لكافة الخلق إلا في موضعين أحدهما غني مثل غنى عائشة رضي الله عنها يستوي عنده الوجود والعدم فيكون الوجود مزيداً له إذ يستفيد به أدعية الفقراء والمساكين وجمع مهمهم والثاني الفقر عن مقدار

الضرورة فإن ذلك يكاد أن يكون كفراً ولا خير فيه بوجه من الوجوه إلا إذا كان وجوده يبقی حياته ثم يستعين بقوته وحياته على الكفر والمعاصي ولو مات جزعاً لكانت معاصيه أقل فالأصلح له أن يموت جوعاً ولا يجد ما يضطر إليه أيضاً فهذا تفصيل القول في الغنى والفقر ويبقى النظر في فقير حريص متكالب على طلب المال ليس له هم سواه وفي غنى دونه في الحرص على حفظ المال ولم يكن تفجعه بفقد المال لو فقده كتفجع الفقير بفقره فهذا في محل النظر والأظهر أن بعدهما عن الله تعالى بقدر قوة تفجعهما لفقد المال وقربهما بقدر ضعف تفجعهما بفقده والعلم عند الله تعالى]

Ve hâl bu minvâl üzere olunca işte bu tahkîk ile fakr gınâdan eşref ve kâffe-i halka aslah ve efdal olduğu münkeşif olmuş olur. Meğer ki iki yerde efdal ve aslah olmaz ki birincisi Hazret-i 'Âişe'nin gınâsı gibi olan gınâ yeri ki yanında mâlın vücûd ve 'ademi mütesâvî bulunur ve vücûdu ona mezîd-i ecr ü sevâba sebep olur ki onunla fukarâ ve mesâkinin ed'i-ye-i hayriyyeleri iktisâb eder ve onların hemmlerinin cem'i sevâbı istifâde eyler. Ve ikinci yer ki ma'a'l-ıztırâr mikdâr-ı zarûrîde olan fakrdır ki o fakr efdal ve eşref olamaz, belki küfr olmaya yaklaşır da onda vechen mine'l-vücûh bir hayr olmaz meğer ki onun vücûdu hayâtına mübkî olur da sonra onun o kuvvet ve hayâtı ile küfr ve me'âsî üzerine isti'âne eder ve açlıktan hâlik olmuş olsa o hâlde onun me'âsîsi az ve kalîl kalırdı. İşte o hâl ile ona aslahı odur ki açlık ile hâlik ola da ona muztarr bulunduğu nesneyi bulmaya. İşte ganî ve fakrda olan kavlin tafsîli budur, fakat taleb-i mâl üzerine mütekâlib olan fakîr-i harîs ile hıfz-ı mâlda hırsı ekall olan ganî-i harîsin efdallerine nazar kaldı ya'nî taleb-i mâldan gayrı hemmi olmayan fakîr-i harîs-i mütekâlib hıfz-ı mâlda hırsı ondan ekall olan ganîden efdal olup olmadığı cây-ı nazar kaldı o hâl ile ki ganî-i harîs mâlî fakd [313] etmiş olsa fakd-ı mâl ile keder ve tefeccu'u fakîrin fakrıyla olan tefeccu' ve kederi gibi olmaz, işte bu mahall-i nazardadır. Ve zâhir-i hâl odur ki onların Allâhu ta'âlâdan bu'diyyetleri fakd-ı mâla olan tefeccu'larının kuvvetine göredir ve kurbleri dahi mâlın fakdıyla olan tefeccu'larının za'f ve zebûnluğuna göredir ve'l-ilmü 'indallâh.

Beyānu Ādābi'l-Fakrî Fî Fakrîhi

[يان آداب الفقير في فقره]

[اعلم أن للفقير آداباً في باطنه وظاهره ومخالطته وأفعاله ينبغي أن يراعيها فأما أدب باطنه فأن لا يكون فيه كراهية لما ابتلاه الله تعالى به من الفقر أعني أنه لا يكون كارهاً فعل الله تعالى من حيث أنه فعله وإن كان كارهاً للفقر كالمحجوم يكون كارهاً للحجامة لتألمه بها ولا يكون كارهاً فعل الحجام ولا كارهاً للحجام بل ربما يتقلد منه منة فهذا أقل درجاته وهو واجب ونقيضه حرام ومحبط ثواب الفقر وهو معنى قوله صلى الله عليه وسلم يا معشر الفقراء أعطوا الله الرضا من قلوبكم تظفروا بثواب فقركم وإلا فلا]

Ve fakrında olan fakîrin âdâbı ise onun beyânı işbu mebhistir. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki fakîr için onun bâtın ve zâhirinde ve onun muhâlata ve ef'âlinde birtakım âdâbı vardır ki ona o âdâbın mürâ'âtı gerektir. Ve bâtının edebi ise ona fakrdan Allâhu ta'âlânın ibtilâsına bir kerâhet olmamaklıktır ki Allâhu ta'âlânın onda olan fi'line kârih olmaya ya'nî onu fakîr kılması fi'li Allâhu ta'âlânın fi'li olduğu haysiyyetle onu kerh eylemeye velev ki kendisi fakrdan hoşlanmaz, hacâmat alan kimse gibi, onunla müteallim olduğu haysiyyetle eğerçi hacâmeti kerh eder velâkin hacâmatçının fi'line ve haccâma kârih olmaz, belki haccâmdan minneti takallüd ve tahammül eder de edâ-yı hizmetine teşekkür kılar. İşte onun derecâtının ekalli budur ve bu edeb vâcibdir ki nakîzi harâmdır ve sevâb-ı fakra muhbittir ve 'aley-hi's-salâtu ve's-selâm efendimizin تظفروا أعطوا الله الرضا من قلوبكم hadis-i şerîfinin ma'nâsı dahi odur ki “Ey fukarâ ma'seri, siz kendi kulûbunuzdan Allâhu ta'âlâya rızâyı veriniz de fakrınızın sevâbına zafer bulasınız, yoksa yok!” Ya'nî eğer siz rızâyı vermez iseniz sevâba zafer bulamazsınız demektir.

[وأرفع من هذا أن لا يكون كارهاً للفقر بل يكون راضياً به وأرفع منه أن يكون طالباً له وفرحاً به لعلمه بغوائل الغنى ويكون متوكلاً في باطنه على الله تعالى واثقاً به في قدر ضرورته أنه يأتيه لا محالة ويكون كارهاً للزيادة على الكفاف وقد قال علي كرم الله وجهه إن الله تعالى عقوبات بالفقر ومثوبات بالفقر من علامات الفقر إذا كان مثوبة أن يحسن عليه خلقه ويطيع به ربه ولا يشكو حاله ويشكر الله تعالى على فقره ومن علاماته إذا كان عقوبة أن يسوء عليه خلقه ويعصي ربه بترك طاعته ويكثر الشكاية ويتسخط القضاء وهذا يدل أن كل فقير فليس بمحمود بل المحمود الذي لا يتسخط ويرضى أو يفرح بالفقر ويرضى لعلمه بثمرته إذ قيل ما أعطى عبد شيئاً من الدنيا إلا قيل له خذه على ثلاثة أثلاث شغل وهم وطول حساب]

Ve bundan erfa' ve a'lâ ve yüce ve bālâ olan edeb o edebdir ki fakîr kendi fakrına kârih olmamaklıktır, belki onunla dil-hoş ve rāzî olmak hâlidir. Ve ondan erfa' ve a'lâ olan edeb dahi fakra tâlib olmak ve gavâil-i gınāya 'ilmi hasebiyle fakr ile şād ve mesrûr olmaktır ve dahi kendi derûnunda ya'nî bâtınında Allāhu ta'ālāya mütevekkil olup onun va'dine vāsık ve mu'temid ola ki zarûreti mikdârında olan rızk-ı kefâfî lā-mahāle ona vāsıl olacağına kalbi mutmainn ola ve kefâfından zâid olan nesneye kârih ola, zîrâ ki Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib kerremallāhu vechehu buyurmuş ki "Allāhu ta'ālânın fakr ile 'ukûbâtı vardır ve mesûbâtı dahi vardır. Ve fakrın mesûbet olduğunun cümle-i 'alāmâtından o 'alâmettir ki sâhibi onunla bed-hû olup hemîşe seyyiü'l-huluk durur ve tâ'âtının terkiyle Rabbisine 'isyân eder ve halka fakr-ı hâlimden teksîr-i şikâyet eyler ve kazâ-yı rabbânîye gazab eder." Ve bu delâlet eder ki her bir fakîr, mahmûd değildir, ancak fakîr-i mahmûd o fakîrdır ki kazâ ve kader-i rabbâniden tesahhut ve gazab etmeye ve onunla rāzî ola veyâhûd semeresine olan 'ilmi hasebiyle fakr ile dil-şād ve mesrûr ola, çünkü denilmiş ki "'Abde dünyâdan bir nesne verilmemiş illâ ki ona onu üç eslâs üzerine al" denilmemiş ya'nî ona her ne verilmiş ise elbette ona üç eslâs üzerine onu ahz eyle denilmiş ki şugl ve hemm ve tûl-i hesâb üzere al denilir demektir.

[وَأَمَّا أَدَبُ ظَاهِرِهِ فَإِنَّ يَظْهَرُ التَّعَفُّفَ وَالتَّجَمُّلَ وَلَا يَظْهَرُ الشُّكُورَ وَالْفَقْرَ بَلْ يَسْتَرُ فَقْرَهُ وَيَسْتَرُ أَنَّهُ يَسْتَرُهُ فِي الْحَدِيثِ "إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ أَبَا الْعِيَالِ" وَقَالَ تَعَالَى ﴿يُخَسِّبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ﴾ وَقَالَ سَفِيَانُ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ التَّجَمُّلُ عِنْدَ الْمُحَنَّةِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ سَتَرَ الْفَقْرَ مِنْ كُنُوزِ الْبِرِّ]

Ve fakîrin zâhirinde olan edebi ise o dahi 'âleme izhâr-ı tecemmül ve ta'affüftür ki şekvâyı izhâr etmeye ve fakrını halka göstermeye, ancak fakrını setr eder ve setr ettiğini dahi setr eyleye ki hadîs-i şerifte gelmiş ki "İn" ⁵⁶¹ ya'nî "Tahkîkan Allāhu 'azîmü's-şân 'ayāl babası olan fakîr-i müte'affifi sever." Ve dahi tebâreke ve ta'ālâ fukarânın senâsında buyurmuş ki ⁵⁶² ya'nî "Onları bilmeyen kimse onların ta'affüflerinden nâşî onları agniyâ sanır." Ve Süfyân es-Sevrî demiş ki "A'mâlin efdali ancak mihnet katında tecemmül etmektedir." Ve ba'zıları demiş ki "Fakrın setri künûz-ı birr ü ihsândır."

[وَأَمَّا فِي أَعْمَالِهِ فَأَدَبُهُ أَنْ لَا يَتَوَاضَعَ لَغْنِي لِأَجْلِ غِنَاهُ بَلْ يَتَكَبَّرُ عَلَيْهِ قَالَ عَلِيٌّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ مَا أَحْسَنَ تَوَاضَعُ الْغْنِيِّ لِلْفَقِيرِ رَغْبَةً فِي ثَوَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَحْسَنَ مِنْهُ تَبِيهُ الْفَقِيرِ عَلَى الْغْنِيِّ ثَقَّةً بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَهَذِهِ رَتْبَةٌ وَأَقْلَ مِنْهَا أَنْ لَا يَخَالِطَ الْأَغْنِيَاءَ وَلَا يَرِغِبُ فِي مَجَالِسَتِهِمْ لِأَنَّ ذَلِكَ مِنْ

561 Kûtu'l-Kulûb, 2/185; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2256.

562 "İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır." Bakara, 2/273.

مبادئ الطمع قال الثوري رحمه الله إذا خالط الفقير الأغنياء فاعلم أنه مرء [314] وإذا خالط السلطان فاعلم أنه لص وقال بعض العارفين إذا خالط الفقير الأغنياء انحلت عروته فإذا طمع فيهم انقطعت عصمته فإذا سكن إليهم ضل وينبغي أن لا يسكت عن ذكر الحق مدامنة للأغنياء وطمعاً في العطاء]

Ve fakîrin a'mâlinde olan âdâbı ise o dahi gınâsı için bir ganîye tevâzu' etmemektir belki ganî üzerine tekebbür eylemektir. Hazret-i 'Alî b. Ebî Tâlib 'aleyhi'r-ırdvân demiş ki "Allâhu ta'âlânın sevâbı ragbetinde fakîre ganî adamın tevâzu'u ne hoştur ve ondan daha ziyâde hoş ancak o revîştir ki Allâhu ta'âlâya tevekkül ve i'timâd ile fakîr kendisini ganî üzerine teyh ve tekebbür ede ki bu bir rütbedir ve ondan ekall olan rütbe ise agniyâ ile muhâlata etmemeklik tavrıdır ki onlarla karışmaya ve mücâleselerine ragbet eylemeye, çünkü muhâlata ve mücâleseleri câddî-i tama'ındandır." Süfyân-ı Sevrî 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Fakîr eğer agniyâyâ karışıp muhâlata ederse belki ri'yâkârdır ve onlarla mücâlese dahi ederse bil ki hırsızdır." Ve ba'zu'l-'ârifîn demiş ki "Fakîr eğer agniyâ ile karışıp muhâlata ederse onun 'urvesi çözülür ve eğer onlarda tama' ederse onun 'ismetî kesilir ve onlara sâkin olursa dalâlete düşer ve agniyâyâ müdâhene için ve vergilerine tama' için hakkın zikrinden sükût etmemek gerektir."

[وأما أدبه في أفعاله لا يفتر بسبب الفقر عن عبادة ولا يمنع بذل قليل ما يفضل عنه فإن ذلك جهد المقل وفضله أكثر من أموال كثيرة تبذل عن ظهر غني روى زيد بن أسلم قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "درهم من الصدقة أفضل عند الله من مائة ألف درهم قيل وكيف ذلك يا رسول الله قال "أخرج رجل من عرض ماله مائة ألف درهم فتصدق بها وأخرج رجل درهماً من درهمن لا يملك غيرهما طيبة به نفسه فصار صاحب الدرهم أفضل من صاحب المائة ألف"]

Ve fakîrin ef'âlinde olan âdâbı ise o dahi fakrın sebebi ile bir 'ibâdetten 'acz ve fütür etmemekliktir ve kefâf-ı yevminden fazla kalan mâl-ı kalîli bezl etmemekliktir, zîrâ ki o bezl ve infâk cehd-i mukilldir ve onun fazlî vûs'at ve gınâ üzerine bezl olunan emvâl-i kesîrenin fazlından daha ziyâde çoktur Zeyd b. Eslem rivâyet edip demiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "درهم من الصدقة أفضل عند الله من مائة ألف درهم قيل وكيف ذلك يا رسول الله" "Sadakadan bir dirhem Allâhu ta'âlânın 'indinde yüz bin dirhemden efdaldır." Ve "Yâ Resûlallâh, bu nicedir?" denildikte buyurmuş ki "أخرج رجل من عرض ماله مائة ألف درهم فتصدق بها وأخرج رجل درهماً من درهمن لا يملك غيرهما طيبة به نفسه فصار صاحب الدرهم أفضل من صاحب المائة ألف" 563

hülâsa-i meâl-i münîfi.” Bir kimse kendi mâlî ‘ırzından yüz bin dirhemi çıkarıp onunla tasadduk etmiş ve dîger bir kimse mâlik olduğu iki dirhemden bir dirhemi çıkarıp tîb-i nefis ü inşirâh-ı hâtır ile onunla tasadduk etmiş o hâl ile ki kendisi o iki dirhemden gayrı dîger bir mâla mâlik değil idi.” İşte o dirhem-i vâhidin sâhibi o yüz bin dirhemden sâhibinden efdal oldu.

[وینبغي أن لا يدخر مالاً بل يأخذ قدر الحاجة ويخرج الباقي وفي الادخار ثلاث درجات إحداها أن لا يدخر إلا ليومه وليلته وهي درجة الصديقين والثانية أن يدخر لأربعين يوماً فإن ما زاد عليه داخل في طول الأمل وقد فهم العلماء ذلك من ميعاد الله تعالى لموسى عليه السلام ففهم منه الرخصة في أمل الحياة أربعين يوماً وهذه درجة المتقين والثالثة أن يدخر لستته وهي أقصى المراتب وهي رتبة الصالحين ومن زاد في الادخار على هذا فهو واقع في غمار العموم خارج عن حيز الخصوص بالكلية فغنى الصالح الضعيف في طمأنينة قلبه في قوت سنته وغنى الخصوص في أربعين يوماً وغنى خصوص الخصوص في يوم وليلة وقد قسم النبي صلى الله عليه وسلم نساء على مثل هذه الأقسام فبعضهن كان يعطيها قوت سنة عند حصول ما يحصل وبعضهن قوت أربعين يوماً وليلة وهو قسم عائشة وحفصة]

Ve dahi mâlî iddihâr etmemek gerektir, belki mikdâr-ı hâceti alıp kusûrunu ihrâc ve infâk etmek gerektir ki iddihârda üç derece vardır birisi bir gün ve bir geceliğin kütundan ziyâde bir nesneyi iddihâr etmemektir ve bu derece ancak siddîkîn derecesidir ve ikincisi kırk günlük nafakalarını iddihâr etmektir, çünkü kırk günlük meûnesi üzerine zâid olan şey tûl-i emelde dâhil olur ve kırk günlük nafakasının iddihârı mesâgî ise ‘ulemâ-yı kirâm, Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma olan Allâhu ta‘âlânın mî‘âdından fehm etmişler ya’nî kırk günlüğün hayâtına emel etmek cevâz ve ruhsatı ondan fehm etmişler ve bu derece dahi müttakîn derecesidir ve üçüncüsü bir sene-ye dek nafakayı iddihâr etmektir ki merâtibin aksâsı odur ve bu rütbe dahi sulehânın rütbesidir ve bundan ziyâdeye kim ki iddihâr ederse o kimse gımâr-ı ‘umûmda vâki’dır ki bi’l-küllîyye hayyiz-i husûstan hâricdir. Kaldı ki tume’nîne-i kalbi bâbında zebûn olan sâlihînin gınâsı bir senesinin kûtu iddihârındadır ve havâssın gınâsı dahi kırk günlüğün nafakasındadır ve havâssu’l-havâss ya’nî husûsu’l-husûsun gınâsı ancak bir günlük ve bir geceliğin kütundadır. Ve’l-hâl ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz zevcât-ı mutahherâtı bu aksâm gibi bir kısmet üzerine taksîm etmiştir ki husûl-i mahsûl vaktinde ba‘zılarına bir senelik kütunu verirdi ve ba‘zılarına kırk günlüğün kütunu verirdi ve ba‘zılarına bir gün ve bir gecelik kütunu verirdi ve bu kısım Hazret-i ‘Âişe ve Hafsa ‘aleyhime’r-ırdvânın kısmıdır.

Beyānu Ādābi'l-Fakīri Fī Kabūli'l-Atā'i

[بيان آداب الفقير في قبول العطاء]

[إذا جاءه بغير سؤال ينبغي أن يلاحظ الفقير فيما جاءه ثلاثة أمور نفس المال وغرض المعطي وغرضه في الأخذ أما نفس المال فينبغي أن يكون حلالاً خالياً عن الشبهات كلها فإن كان فيه شبهة فليحترز من أخذه وقد ذكرنا في كتاب الحلال والحرام درجات الشبهة وما يجب اجتنابه وما يستحب وأما غرض المعطي فلا يخلو إما أن يكون غرضه تطيب قلبه وطلب محبته وهو الهدية أو الثواب وهو الصدقة والزكاة والذكر والرياء والسمعة إما على التجرد وإما ممزوجاً ببقية الأغراض أما الأول وهو الهدية فلا بأس بقبولها فإن قبولها سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم ولكن ينبغي أن لا يكون فيها منة فإن كان فيها منة فالأولى تركها فإن علم أن بعضها مما تعظم فيه المنة فليرد البعض دون البعض فقد أهدي إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم سمن وأقط وكبش فقبل السمن والأقط ورد الكبش وكان صلى الله عليه وسلم يقبل من بعض الناس ويرد على بعض وقال "لقد هممت أن لا أتهب إلا من قرشي أو ثقيفي أو أنصاري أو دوسي"]

Ve dahi suāl etmeksizin fakīre gelen ‘atānın kabūlünde olan ādābının beyānı ise o dahi işbu mebhaştır. Şöyle ki fakīr onda üç emri mülāhaza etmek gerektir ki nefsi-i māl ve garaz-ı mu‘tī ve ahzında [315] olan kendi nefsinin garazını gözetip mülāhaza kıla.

Ve nefsi-i mālīk mülāhazası ise gerektir ki ahz edeceği māl kāffe-i şübühātтан hālī bir helāl māl olmaya im‘ān-ı nazar ede ki eğer onda bir şübhe görürse onun ahzından ihtirāz ede. Biz helāl ve harām kitābında cemī‘-i şübühātın derecātını zikr etmişiz ve ictinābı vācib olan nesneyi beyān etmişiz ve dahi ictinābı müstehabb olan nesneyi dahi bildirmişiz.

Ve mu‘tīnin garazı ise o dahi bu o vechten hālī değildir ki yā fakīrin tatyīb-i kalb ve celb-i muhabbeti garazındadır ve bu gibi vergiye “hediyeye” denilir veyāhūd onunla iktisāb-ı sevāb kasd eder ki ona “sadaka” ve “zekāt” denilir veyāhūd onunla riya ve süm‘a ve nīk-nām ve zikr peydā etmek ister ve o dahi yā ‘ale’t-tecerrud olur veyā bakiyye-i agrāz ile memzūc olur. Ve nev‘-i evvel ise ki hediyedir onun kabūlünde bir be’s yoktur, zīrā ki kabūlü sünnettir ya’nī ‘ādet-i müstahsene-i Hazret-i Risālet-penāhī’den-dir, velākin onda bir minnet olmamak gerektir ve eğer ihdāsında bir gūnā imtinān var ise onun terki evlādır ya’nī almaması yeğdir. Ve eğer bildi ki onun ba‘zı cāy-ı imtināndır ki onda minnet-i ‘azīm olan şeydendir, gerektir

muhtemel-i minnet olan ba'zısını redd ede de ba'zısını kabûl ede, zîrâ ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimize bir mikdâr sâde yağ ile bir mikdâr ıkt ki yoğurttan masnû' keş dedikleri şey ve bir re's koç hediye takdîm olunmuş ve efendimiz yağı ve ıktı kabûl buyurup koçu geriye çevirip redd etmiş. Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz nâsın ba'zısından hediyyeyi kabûl buyururdu ve ba'zı nâstan kabûl etmez de onun hediyyesini redd ederdi. Ve dahi buyurmuş ki *لقد هممت أن لا أنهب إلا من قرشي أو ثقيفي* “Kureyşî ve Sekafî ve Ensârî ve Devsî tâîfelerinden başka dîğer bir kimseden hediye kabûl etmemeye ben ihtimâm etmiş idim.”

[وفعل هذا جماعة من التابعين وجاءت إلى فتح الموصلي صرة فيها خمسين درهماً فقال حدثنا عطاء عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال ”من أتاه رزق من غير مسألة فرده فأنما يرده على الله ثم فتح الصرة فأخذ منها درهماً ورد سائرهما وكان الحسن يروي هذا الحديث أيضاً ولكن حمل إليه رجل كيساً ورزماً من رقيق ثياب خراسان فرد ذلك وقال من جلس مجلسي هذا وقبل من الناس مثل هذا لقي الله عز وجل يوم القيامة وليس له خلاق وهذا يدل على أن أمر العالم والواعظ أشد في قبول العطاء وقد كان الحسن يقبل من أصحابه وكان إبراهيم التيمي يسأل من أصحابه الدرهم والدرهمين ونحوه ويعرض عليه غيرهم المئين فلا يأخذها]

Ve tâbi'inden bir cemâ'at bunu işlemişti. Feth-i Mavsılî 'aleyhi'r-rahmeye bir surre gelmiş ki içinde beş yüz dirhem var idi, o vakte Feth demiş ki “Nebî-yi zî-şân efendimizin üzerine rivâyeten ‘Atâ bize söyleyip okuttu ki ‘aleyhi's-selâm efendimiz buyurmuş ki *من أتاه رزق من غير مسألة فرده فأنما يرده على الله* ya'nî “Kim ki dilemeksizin ona bir rızık gelir de onu redd eder, kendisi o rızıkı ancak Allâhu ta'âlâ üzerine redd eder.” Sonra surreyi açıp ondan bir dirhemi ahz ile kusûrunu redd etmiş. Ve Hasan-ı Basrî dahi bu hadîs-i şerîfî rivâyet ederdi. Ve bir gün bir adam ona bir keseyi haml edip götürmüş ki içinde Horasan esvâb-ı rakîkasından bir mikdâr siyâb var idi, kendisi dahi o siyâbı redd edip demiş ki “Kim ki benim bu meclisimde oturup nâstan bu gibi şey kabûl ederse yevm-i kıyâmette onun bir halâkı olmadığı hâlde Allâhu ta'âlâya mülâkî olur.” Ve bu hadîsi delâlet eder ki kabûl-i 'atâda vâ'iz ve 'âlimin emri daha ziyâde şedîddir. Ve Hasan-ı Basrî ba'zen kendi ashâbından hediyyeyi kabûl ederdi ve İbrâhîm-i Teymî 'aleyhi'r-rahme dahi kendi ashâbından birer dirhem ve ikişer dirhem ve bu gibi levâzımı dilerdi ve dîğerleri ona yüzlerce 'arz edip onu almazdı.

[وكان بعضهم إذا أعطاه صديقه شيئاً يقول اتركه عندك وانظر إن كنت بعد قبوله في قلبك أفضل مني قبل القبول فأخبرني حتى آخذه وإلا فلا وأما هذا أن يشق عليه الرد لو رده ويفرح

بالقبول ويرى المنه على نفسه في قبول صديقه هديته فإن علم أنه يمازجه منه فأخذه مباح ولكنه مكروه عند الفقهاء الصادقين]

Ve selef-i sālihīnin ba‘zısı onun dost ve sadīki ona bir şey vermiş olsaydı ona derdi ki “Onu sende bırak da bak eğer kabūlünden sonra ben senin kalbinde kabūlünden akdem olan hālinden daha ziyāde efdal isem bana haber ver de alayım, yoksa yok!” Ya’nī ve eğer ben senin kalbinde ahzımdan olan hālinden efdal değil isem ben onu almam demektir. Ve bunun ‘alāmeti odur ki onun ‘adem-i kabūlüyle reddi ona meşakkatli olur ve onun kabūlüyle şād olur da sadīkinin hediyyesi kabūlünde nefsi üzerine minneti görür, işte o hālde kalbinde kabūlünden sonra olan hālî onun kabūlünden akdem olan hālinden efdal olduğunu bilir ve eğer vergisine bir minnet karışacağını anlarsa o hālde onun ahzı mübāh ise velākin fukarā-yı sādīkīn ‘indeinde ahzı mekrūhtur.

[وقال بشر ما سألت أحداً قط شيئاً إلا سرياً السقطي لأنه قد صح عندي زهده في الدنيا فهو يفرح بخروج الشيء من يده ويتبرم ببقائه عنده فأكون عوناً له على ما يحب وجاء خراساني إلى الجنيد رحمه الله بمال وسأله أن يأكله فقال أفرقه على الفقراء فقال ما أريد هذا قال ومتى أعيش حتى أكل هذا قال ما أريد أن تنفقه في الخل والبقل بل في الحلاوات والطيبات فقبل ذلك منه فقال الخراساني ما أجد في بغداد أمن علي منك فقال الجنيد ولا ينبغي أن يقبل إلا من مثلك]

Ve Bısr ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Seriyy-i Sakatī’den gayrı diğeri bir kimseden ben bir şey dilemedim, çünkü benim yanımda Serī’nin dünyādan zūhdü sahīh olmuştu ki kendisi elinden mālın hurūcuyla sevinip ferah eder ve yanında kalmasıyla teberrüm eylerdi ki o hālde ben ona istediği şey üzerine yāver ve mu‘īn olmuş olurum.” Ve bir Horāsānī, Cüneyd-i Bagdādī ‘aleyhi’r-rahmeye bir mikdār māl ile gelip ona vermek istedi de onu ekl etmek husūsunu ondan diledi ve Cüneyd: “Ben onu fukarāya dağıtıp tefrīk ederim” dedikte Horāsānī: “Ben bunu istemem!” diye muvāfakat göstermemekle Cüneyd: “Ben ne vakte kadar kendim yaşayacağım ki bunu ekl edeyim?” diye cevāb verdikte, Horāsānī: “Ben bunu sirke ve baklaya infākını istemem, ancak onu hulvelerde ve et’ime-i tayyibede infākını dilerim” deyince, Cüneyd onu kabūl etti ve o vakt Horāsānī: “Ben Bagdād içinde senden ziyāde benim üzerine minnet etmiş bir kimseyi bulam” diye teşekkür etmiş ve o dahi: “Ancak senin gibi bir adamdan hediyyeyi kabūl etmek gerektir” ya’nī senin gibi olmayan adamdan hediyye kabūl olunmak gerektir demiş.

[الثاني أن يكون للثواب المجرد وذلك صدقة أو زكاة فعليه أن ينظر في صفات نفسه هل هو

مستحق للزكاة فإن اشتبه عليه فهو محل شبهة وقد ذكرنا تفصيل ذلك في كتاب أسرار الزكاة وإن كانت صدقةً وكان يعطيه لدينه فليُنظر إلى باطنه فإن كان مقارفاً لمعصية في السر يعلم أن المعطي لو علم ذلك لنفر طبعه ولما تقرب إلى الله بالتصدق عليه فهذا [316] حرامٌ أخذه كما لو أعطاه لظنه أنه عالمٌ أو علوي ولم يكن فإن أخذه حرامٌ محضٌ لا شبهة فيه]

Ve ikinci vech ki ‘atâsı ancak sevâb-ı mücerred garazında olur da onun vergisi yâ sadaka veyâhüd zekâtıdır, o dahi ona vâcib odur ki kendi nefsinin sıfâtına nazar ede ki kendisi zekâta müstehakk mıdır ki eğer kendi hâli kendisi üzerine müştebih olduysa artık onun kabûlü mahall-i şübhedir. Biz onun tafsîlini esrâr-ı zekât kitâbında zikr etmişiz, ona mürâca‘at olunsun. Ve eğer onun vergisi sadaka olup mâl-ı mefrûz değil ise ve ona ‘atâsı dahi onun ancak salâh-ı mâl ve dîni içinde o vakte dahi kendi derûn ve bâtınına nazar edip baksın ki kendisi eğer böyle bir ma‘siyete mukteriftir ki o mütesaddık olur, nitekim ki onu ‘âlim veyâ ‘Alevî zannıyla ona tasadduk eder de kendisi böylece olmaz ki o sadakanın ahzı ona harâm-ı mahz olup onda bir şübhe olmaz.

[الثالث أن يكون غرضه السمعة والرياء والشهرة فينبغي أن يرد عليه قصده الفاسد ولا يقبله إذ يكون معيناً له على غرضه الفاسد وكان سفيان الثوري يرد ما يعطي ويقول لو علمت أنهم لا يذكرون ذلك افتخاراً به لأخذت وعوتب بعضهم في رد ما كان يأتيه من صلة فقال إنما أرد صلتهم إشفافاً عليهم ونصحاً لهم لأنهم يذكرون ذلك ويحبون أن يعلم به فتذهب أموالهم وتحبط أجورهم]

Ve üçüncüsü ki mu‘tînin garazı süm‘a veyâ riyâ ve şöhet ola gerektir ki onu kabûl etmesin ve onun o kasd ve niyyet-i fâsidesini ona redd etsin, çünkü eğer onu alıp kabûl ederse onun garaz-ı fâsidinde ona mu‘în ve yâ-veri olmuş olur. Ve Süfyânu’s-Sevrî bu gibi ‘atâyâyı redd edip derdi ki “Ben bilmiş olsaydım ki iftihâren onu zikr etmezler, ben onu alırdım.” Ve ba‘zu’s-selefî’s-sâlihîn ona gelen sılanın reddinden dolayı mu‘âtebe olundukta kendisi demiş ki “Ben ancak onlara şefkat ve nush etmek için ‘atiyelerini redd ediyorum, çünkü onlar onu zikr edip ‘atâları ma‘lûm olmak isterler ve onunla ecrleri sâkıt olup mâlları hebâ yere gitmiş olur.”

[وأما غرضه في الأخذ فينبغي أن ينظر أهو محتاج إليه فيما لا بد منه أو هو مستغن عنه فإن كان محتاجاً إليه وقد سلم من الشبهة والآفات التي ذكرناها في المعطي فالأفضل له الأخذ قال النبي صلى الله عليه وسلم ما المعطي من سعة بأعظم أجراً من الأخذ إذا كان محتاجاً وقال صلى الله عليه وسلم “من أتاه شيء من هذا المال من غير مسألة ولا استشراف فإنما هو رزق ساقه الله إليه وفي لفظ آخر فلا يرده وقال بعض العلماء من أعطي ولم يأخذ سأل ولم يعط]

Ve fakîrin ahzında olan kendi nefsinin garazı ise o dahi kendi hâline bakıp görsün ki o 'atânın ahzına kendisi hakîkaten muhtâc mıdır ve ihtiyâcı dahi ona lâzım ve lâbüdd olan meûne-i zarûriyyede midir veyâhüd ondan müstagnî midir. Eğer ona muhtâc ise ve mu'tî de bizim bu zikr ettiğimiz âfât ve cemî'-i şübühâtta sâlim ise o hâlde onun ahzı ona efdaldır ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki *من أتاه شيء من هذا المال من غير مسألة ولا استشراف وإنما هو رزق ساقه الله إليه* "Kim ki bî-suâl ü işrâf bu mâldan ona bir nesne geldiyse o şey ona ancak bir rızktır ki Allâhu ta'âlâ ona sevk etmiştir." Ve lafz-ı dîğerde "فلا يرد" ya'nî "Onu redd etmesin!" Ve ba'zu'l-'ulemâ demiş ki "Kim ki ona verilir de kendisi almaz, o kimse suâl eder de ona verilmez."

[وقد كان سري السقطي يوصل إلى أحمد بن حنبل رحمة الله عليهما شيئاً فرده مرة فقال له السري يا أحمد احذر آفة الرد فإنها أشد من آفة الأخذ فقال له أحمد أعد علي ما قلت فأعاده فقال أحمد ما رددت عليك إلا لأن عندي قوت شهر فاحسبه لي عندك فإذا كان بعد شهر فأنفذه إلي وقد قال بعض العلماء يخاف في الرد مع الحاجة عقوبة من ابتلاء بطمع أو دخول في شبهة أو غيره فأما إذا كان ما أتاه زائداً على حاجته فلا يخلو إما أن يكون حاله الاشتغال بنفسه أو التكفل بأمور الفقراء والإنفاق عليهم لما في طبعه من الرفق والسخاء]

Ve Seriiy-i Sakatî 'aleyhi'r-rahmenin Ahmed b. Hanbel 'aleyhi'r-rahmeye bir sîla-i mu'tâdesi var idi, bir gün onun sîlasını redd etmiş ve Seriiy ona demiş ki "Ey Ahmed, sen ahzın âfetinden ziyâde reddin âfetinden sakın!" Ve Ahmed: "Senin bu söylediğin kelâmı benim üzerime bir dahi i'âde eyle" deyince, Seriiy dahi onu i'âde etti ve Ahmed: "Ben ancak bir mâhlık nafakaya muktedir bulduğum eelden senin 'atiyyeni redd etmiştim ki bende bir aylık kûtu olmamış olsaydı ben onu çevirip sana redd etmezdim. Sen o benim redd ettiğim şey benim için sende habs eyle de çün bir mâh üzerine geçer de gönder" ya'nî bir mâhtan sonra onu bir dahi bana gönder demiştir. Ve dahi ba'zu'l-'ulemâ demiş ki "İhtiyâc ile vâki' olan reddden korkulur ki bir 'ukûbet-i tama' veyâ bir şübhe ve dîğer bir mahzûra ibtilâ vâki' olur" ya'nî ihtiyâc olduğu hâlde 'atâyı redd ederse bu reddin 'ukûbeti olarak o adam tama' ile mübtelâ olmak veyâhüd şübheli ve harâma düşmekten ona bir korku vardır. Ve eğer ona gelen şey onun hâcetinden zâid ise o vakt kendisi iki hâlden hâlî değildir ki yâ kendi nefsi ile meşgûldur veyâhüd umûr-ı fukarâya mütekeffil olup onlara infâka dâimâ manzûr bulunduğuşîme-i rıfk u sehâ mücebince mecbûrdur.

[فإن كان مشغولاً بنفسه فلا وجه لأخذه وإمساكه إن كان طالباً طريق الآخرة فإن ذلك محض إتباع الهوى وكل عمل ليس لله فهو سبيل الشيطان أو داعٍ إليه ومن حام حول الحمى]

يوشك أن يقع فيه ثم له مقامان أحدهما أن يأخذ في العلانية ويرد في السر أو يأخذ في العلانية ويفرق في السر وهذا مقام الصديقين وهو شاق على النفس لا يطيقه إلا من اطمأنت نفسه بالرياضة والثاني أن يترك ولا يأخذ ليصرفه صاحبه إلى من هو أحوج منه أو يأخذ ويوصل إلى من هو أحوج منه فيفعل كليهما في السر أو كليهما في العلانية وقد ذكرنا هل الأفضل إظهار الأخذ أو إخفاؤه في كتاب أسرار الزكاة مع جملة من أحكام الفقر فليطلب من موضعه]

Ve eğer kendi nefsi ile meşgûl ise onun ahz u imsâkine bir vech yoktur kendisi eğer tarîk-i âhirete tâlib ise, zîrâ ki onun o ahz u imsâki mahz-ı ittibâ'-ı hevâdır. Ve her bir 'amel ki Allâhu ta'âlânın yolunda değildir, o 'amel şeytânın yolundadır veyâhûd sebîl-i şeytâna dâ'idir ve o ki himânın kenâr ve etrâf ve havâlîsinde dolaşır gezer, himâyâ onun sukûtu karîb olur. Ve orada ona iki makâm vardır ki birisi onu zâhirde 'alâniyeten alır da sırren onu ona redd eder [317] veyâhûd 'alâniyede alır da sırren onu muhtâcîne tefrîk eder ve bu makâm ise siddîkînin makâmıdır ve nefis üzerine meşakkatlıdır, buna ancak nefsi riyâzat ile mutmainn olan kimse tâkatmend olur ki dîğeri buna muktedir olamaz. Ve ikinci makâm ki onu terk edip almamaklıktır tâ ki sâhibi onu ondan daha ziyâde muhtâc olan kimseye sarf ede veyâhûd onu alır da ondan daha ziyâde muhtâc olan kimseye verip îsâl etmektir. Dilerse şol iki tarîki sırren sülûk eder de onu gizlide işler ve dilerse ikisi 'alâniyede tutup işler. Ve esrâr-ı zekât kitâbında biz bunun tafsilini zikr etmişiz ki ahzın izhâr ve ihfâsından efdal hangi şikk olduğu ahkâm-ı fakrdan bir cümle ile ma'an îrâd ve beyân eylemişiz, hemân onun yerinden bu tahkîk taleb olunsun.

[وأما امتناع أحمد بن حنبل عن قبول عطاء سري السقطي رحمهما الله فإنما كان لاستغنائه عنه إذ كان عنده قوت شهر ولم يرض لنفسه أن يشتغل بأخذه وصرفه إلى غيره فإن في ذلك آفات وأخطارا والورع يكون حذراً من مظان الآفات إذ لم يأمن مكيدة الشيطان على نفسه وقال بعض المجاورين بمكة كانت عندي دراهم أعددتها للإنفاق في سبيل الله فسمعت فقيراً قد فرغ من طوافه وهو يقول بصوت خفي أنا جائع كما ترى عريان كما ترى فما ترى فيما ترى يا من يرى ولا يرى فنظرت فإذا عليه خلقان لا تكاد تواريه فقلت في نفسي لا أجد لدراهمي موضعاً أحسن من هذا فحملتها إليه فنظر إليها ثم أخذ منها خمسة دراهم وقال أربعة ثمن مئزرين ودرهم أنفقه ثلاثة فلا حاجة بي إلى الباقي فردّه قال فرأيتُه الليلة الثانية وعليه مئزران جديان فهجس في نفسي منه شيء فالتفت إلي فأخذ بيدي فأطافني معه أسبوعاً كل شوط منها على جوهر من معادن الأرض يتخسّش تحت أقدامنا إلى الكعيعين منها ذهب وفضة وياقوت ولؤلؤ وجوهر ولم يظهر ذلك للناس فقال هذا كله قد أعطانيه فزهدت فيه وآخذ من أيدي الخلق لأن هذه أُنْقَال وفتنة وذلك للعباد فيه رحمة ونعمة]

Ve Seriyi-i Sakatî'nin 'atâsı kabûlünden Ahmed b. Hanbel'in imtinâ'ı ise ancak ondan olan istignâsından idi, çünkü onun 'indinde bir mâhlık kûtu var idi ve onun ahz ve dîgerine sarfıyla iştigâl etmek hâlini nefesine beğenmemiştir, zîrâ ki onda âfât ve hatar ile tehlikeler vardır ve vera'kâr olan kimse dâimâ mezân-ı âfâtan hazer üzere bulunur, çünkü nefsi üzerine mekîde-i şeytândan emîn olamaz. Ve ba'zu'l-mücâvirîn demiş ki "Benim 'indimde bir mikdâr derâhim var idi ki fî sebîlillâh infâk etmeye onu âmâde kılmıştım. Bir gün tavâfından ferâgat etmiş bir gedâdan işittim ki o fakîr bir savt-ı hafî ile der ki "Senin gördüğün gibi ben açım ve senin gördüğün gibi ben çıplağım, artık senin bu gördüğünde sen ne görürsün ey ki kendisi görür de bir kimseye zâtı görünmez?" Vaktâ ki ona nazar ettim gördüm ki onun üstünde iki 'aded palâs vardır ki onu setr etmemeye yaklaştımlar, artık ben dahi kendi nefsimde dedim ki "Benim derâhimime bundan güzel ve ahsen bir yer bulamam ve derhâl derâhimi ona haml edip götürdüm. O dahi ona bakıp ondan beş dirhemi aldı, "Dört dirhem iki peştemâlin semeni ve bir dirhem üç günlük nafakaya kâfîdir, artık baksana benim bir ihtiyâcım yok!" diye kusûrunu bana redd etti. O mücâvir demiş ki ikinci gecede gördüm ki üstünde cedîd iki peştemâl giymiş ve kendi nefsimde ondan bir şey hâcis olmakla hemân bana iltifât edip elimden tuttu ve kendisiyle berâber yedi şavt Ka'be-i mükerrerme'ye tavâf ettirdi ki onun her bir şavtı yerin ma'âdininden bir nev' cevâhirin üstünde vâki' oldu ki bizim topuğumuza kadar gelir de ayaklarımızın altında âvâzı işitilirdi ki sîm ve zer ve lü'lü' ve yâkût ve cevher gibi kıymetli ma'âdîn idiler lâkin nâsa zâhir olmazdı. Ve o vakt bana dedi ki "Bu cevâhir kâffesini Allâhu ta'âlâ bana vermiş ve ben ondan tezehhüd edip kabûl etmedim de halkın elinden alıp geçinirim, çünkü bu cevâhir kâffesi ağırlık ve eskâl ve fitendirler ve halkın elinden aldığım 'atâ içinde halka bir ni'met ve rahmet vardır."

[والمقصود من هذا أن الزيادة على قدر الحاجة إنما تأتيك ابتلاءً وفتنةً لينظر الله إليك ماذا تعمل فيه وقدرة الحاجة يأتيك رفقاً بك فلا تغفل عن الفرق بين الفرق والابتلاء قال الله تعالى ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ وقد قال صلى الله عليه وسلم "لا حق لابن آدم إلا في ثلاث طعام يقيم صلبه وثوب يوارى عورته وبیت يكتنه فما زاد فهو حساب" فإذا أنت في أخذ قدر الحاجة من هذه الثلاث مثاب وفيما زاد عليه إن لم تعص الله متعرض للحساب وإن عصيت الله فأنت متعرض للعقاب ومن الاختبار أيضاً أن تعزم على ترك لذة من اللذات تقرباً إلى الله تعالى وكسراً لصلة النفس فتأتيك عفواً صفواً لتمدحن بها قوة عقلك فالأولى الامتناع عنها فإن النفس إذا رخص لها في نقض العزم ألقت نقض العهد وعادت لعادتها ولا يمكن قهرها فرد ذلك مهم وهو الزهد فإن أخذته وصرفته إلى محتاج فهو غاية الزهد ولا يقدر عليه إلا الصديقون]

Ve bundan maksûd odur ki mikdâr-ı hâceten ziyâde gelen şey ancak sana ibtilâ için geldiğini anlasın ya'nî imtihân ve fitne için gelir demektir tâ ki Hakk nazar ede ki sen onunla ne işleyeceksin. Ve mikdâr-ı hâcet üzere gelen şey sana rıfk ve merhamettir, kaldı ki rıfk ve ibtilâ beyinde olan farktan sen gaflet etme ki Allâhu ta'âlâya kitâb-ı kerîminde buyurmuş ki ⁵⁶⁴ ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيَبْلُوهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ ya'nî “Biz yerde olan ma'âdin ve nebâtât ve hayavânâtı zemîn ehline zînet kıldık ki hangisi ‘amel-i sâlihte ve hangisi dünyâyı terkterdir tecrîbe edelim.” Ve dahi ‘aley-hi’s-salâtu ve ‘s-selâm efendimiz buyurmuş ki ثلاث طعام ⁵⁶⁵ “لا حق لابن آدم إلا في ثلاث طعام” ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “İbn âdemin üç şeyden gayrı diğer bir nesnede hakkı yoktur ki onun hakkı ancak üç şeydedir ki arkasını ikâme edecek ta‘âm ve ‘avretini setr edecek câme ve onu saklayacak bir hânede hakkı var ve buna zâid olan şey kâffesi hesâbdır.” Ve böyle olunca sen bu üç nesnenin ahzında müsâb ve me‘cûr-sun. Ve buna zâid olan şey ile Allâhu ta'âlâya ‘isyânlık etmez isen kendi nefsinı hesâba müte‘arrız kılsın ve eğer onunla Allâhu ta'âlâya ‘isyânlık edip irtikâb-ı mahrem ettinse artık kendi kendini ‘ikâb ve ‘azâba müte‘arrız etmiş olursun.

Ve dahi cümle-i imtihân ve ihtibârdandır ki Allâhu ta'âlâya takarrüb etmek için veyâhüd nefsin bir sıfatını kesr etmek için [318] lezzât-ı dünyâ-viyyeden bir lezzetin terkine sen kendin ‘âzîm olduğun hâlde senin kuvve-i ‘aklını imtihân etmek için o lezzet ‘afv ve safv olarak gelir de sana hâsıl ve müteyessir olur ve sana evlâsı odur ki sen ondan mümteni‘ olasın, zîrâ ki nakz-ı ‘azm için nefse ruhsat verilirse nefis nakz-ı ‘ahde ülfet eder de kendi ‘âdetine ‘avdet eder ve bir dahi onun kahrı mümkün olmaz, işte o nesnenin reddi mühimdir ve zühd dahi odur. Ve eğer onu alıp da muhtâcîne sarf ettin, artık zühdün gâyesi odur ve zümre-i siddîkînden gayrı diğer bir kimse ona muktedir olamaz.

[وَأَمَّا إِذَا كَانَتْ حَالُكَ السَّخَاءَ وَالْبَذْلَ وَالتَّكْفُلَ بِحَقِّ الْفُقَرَاءِ وَتَعَهَّدَ جَمَاعَةً مِنَ الصَّالِحِينَ فَخُذْ مَا زَادَ عَلَى حَاجَتِكَ فَإِنَّهُ غَيْرُ زَائِدٍ عَلَى حَاجَةِ الْفُقَرَاءِ وَبَادِرْ بِهِ إِلَى الصَّرْفِ إِلَيْهِمْ وَلَا تَدْخِرْهُ فَإِنَّ إِمْسَاكَهُ وَلَوْ لَيْلَةً وَاحِدَةً فِيهِ فِتْنَةٌ وَاجْتِبَارٌ فَرِيحًا يَحُلُو فِي قَلْبِكَ فَيَمْسُكُهُ فَيَكُونُ فِتْنَةً عَلَيْكَ]

Ve eğer senin hâlin bezl ve sehâ olup hukûk-ı fukarâyâ mütekeffil isen

564 “İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yer yüzündeki şeyleri ona bir zînet yaptık.” Kehf, 18/7.

565 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2261.

veyâhüd sulehâdan bir cemâ'atin ta'ahhüdüne kıyâm etmiş isen o vakt sen mikdâr-ı hâcetten ziyâde sana gelen nesneyi ahz eyle, zîrâ ki hâcet-i fukarâdan zâid değildir. Ve onlara onu sarf etmeye mübâderet eyle, onu onlara iddihâr etme, zîrâ onun imsâki velev ki leyle-i vâhîde olarak bâ'is-i hatardır ya'nî onun imsâkinde sana bir fitne ve ihtibâr vardır, çünkü mümkin ki senin kalbinde şîrîn olur da onu tutasın ve o vakte senin üzerine fitne olur.

[وقد تصدى لخدمة الفقراء جماعة اتخذوها وسيلة إلى التوسع في المال والتنعيم في المطعم والمشرب وذلك هو الهلاك ومن كان غرضه الرفق وطلب الثواب به فله أن يستقرض على حسن الظن بالله لا على اعتماد السلاطين الظلمة فإن رزقه الله من حلال قضاه وإن مات قبل القضاء قضاه الله تعالى عنه وأرضى غرماءه وذلك بشرط أن يكون مكشوف الحال عند من يقرضه فلا يغر المقرض ولا يخذعه بالمواعيد بل يكشف حاله عنده ليقدم على إقرضه على بصيرة ودين مثل هذا الرجل واجب أن يقضى من مال بيت المال ومن الزكاة وقد قال تعالى ﴿لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُتَّقِ اللَّهَ فَمَا أَتَيْهِ﴾ قيل معناه ليع أحد ثوبيه وقيل معناه فليستقرض بجاهه فذلك مما آتاه الله وقال بعضهم إن لله تعالى عباداً ينفقون على قدر بضائعهم والله عباد ينفقون على قدر حسن الظن بالله تعالى ومات بعضهم فأوصى بماله لثلاث طوائف الأقوياء والأسخياء والأغنياء فقل من هؤلاء فقال أما الأقوياء فهم أهل التوكل على الله تعالى وأما الأسخياء فهم أهل حسن الظن بالله تعالى وأما الأغنياء فهم أهل الانقطاع إلى الله تعالى فإذا مهما وجدت هذه الشروط فيه وفي المال وفي المعطي فليأخذه وينبغي أن يرى ما يأخذه من الله لا من المعطي لأن المعطي واسطة قد سخر للعتاء وهو مضطر إليه بما سلط عليه من الدواعي والإوادات والاعتقادات]

Hâlbuki fukarâ hizmetine bir cemâ'at tasaddî etmişler ki onu mâlde tevessu' ve mat'am ve meşrebde tena'um etmeye bir vesîle ittihâz etmişler ve helâk ancak odur. Ve o ki onun garazı rıftır ve rıfk ile sevâbın talebidir, o kimseye Allâhu ta'âlânın üzerine i'timâd ve ona hüsn-i zann ile istikrâz etmek cevâzı vardır, değil ki mülûk-ı zalemeye i'timâd ile istikrâz ede ya'nî mülûk-ı zalemeye i'timâden istikrâz cevâzı yoktur. Ve eğer Allâhu ta'âla ona bir helâlden rızık vermişse onu ödeyip kazâ eder ve kable'l-kazâ olursa Allâhu ta'âlâ onun dînini kazâ edip guremâsını irzâ eder velâkin o şart ile istikrâz câizdir ki onun hâli ona karz veren adamın yanında açık ve mekşûf ola ki mukrız aldattmaya ve onu mevâ'id ile hud'a etmeye, ancak 'alâ-basîretin onun deynine ikdâm etmek için kendi hâlini onun yanında keşf edip de ma'lûm eyleye. Ve bu gibi adamın borcu mâl-ı beytü'l-mâlden tesviye ve îfâsı vâcib olur veyâhüd emvâl-i zekâtta edâ olunur, zîrâ tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُتَّقِ اللَّهَ فَمَا أَتَيْهِ﴾

⁵⁶⁶ **مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ** Bu nass-ı ‘ālī sūre-i Talāk’ın altıncı âyetindendir ki âyetin hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Gerektir ki ganî ve kudret sâhibi kimseler mutallaka ve murdî‘alarına gınâ ve kudretince nafaka versin ve rızkı teng ve müzâyaka üzere olan kimse Allâhu ta‘âlânın ona verdiği kadar nafaka versin. Bir nefse ancak ona mâldan verildiği kadar teklîf olunur. Allâhu ta‘âlâ ‘usr ve fakrdan sonra yüsr ve gınâ ihsân eder.” Musannif-i merhûm bunun tefsîrinde der ki فلينفق kelâmı tefsîrinde denilmiş ki o ki rızkı müzâyaka üzeredir, onun iki sevbinden bir sevbi satıp da infâk etsin. Ve diğer müfessirler demişler ki onun ma’nâsı rızkı dar ve teng olan kimse kendi câhıyla istikrâz etsin, zîrâ câh dahi Allâhu ta‘âlânın verdiği ni‘amdandır, istihâdı bu tefsîre mübtenî olmak gerektir. Ve selef-i sâlihînin ba‘zısı demiş ki “Allâhu ta‘âlâya birtakım ‘ibâd vardır ki kendi bezâyî‘ ve ser-mâyelerine göre infâk ederler ve birtakım ‘ibâd vardır ki Allâhu ta‘âlâya olan hüsn-i zannlarına göre infâk ederler.” Ve ba‘zu’s-sâlihîn vefât edeceği vakte kendi mâlî ile üç tâifeye vasiyyet etmiş ki akviyâ ve eshiyâ ve agniyâya onu vasiyyet eylemiş. Ve “Bunlar kimlerdir?” diye ondan suâl vâki‘ oldukta “Akviyâ, ehl-i tevekküldürler ya’nî Allâhu ta‘âlâya tevekkül eden kavmdir. Ve eshiyâ, Allâhu ta‘âlâya hüsn-i zann eden adamlardır. Ve agniyâ, Allâhu ta‘âlâya munkatı‘ olan ehl-i salâh u takvâdîrlar” diye haber vermiş. Kaldı ki sen her ne vakt bu şurûtu ‘atâ ve māl ve mu’tâda bulup kendi zâtın dahi ehl ve müstehakkı gördünse onun ahzı sana câiz olur. Ve bu şurût üzere ‘atâyı ahz eden kimse gerektir ki aldığı şey dahi Allâhu ta‘âlâdan göre onu verenden görmeye, çünkü veren kimse vâsıtaadır ve vergiye müsahhar ve mecbûrdur ki Hakk subhânehu ve ta‘âlâ devâ’î ve irâdât ve i’tikâdâtın onun üzerine musallat kıldığı umûr ile vergiye onu muztarr kılmıştır.

[وقد حكى أن بعض الناس دعا شقيقاً في خمسين من أصحابه فوضع الرجل مائدة حسنة فلما قعد قال لأصحابه إن هذا الرجل يقول من لم يرن صنعت هذا الطعام وقدمته فطعامي عليه حرام فقاموا كلهم وخرجوا إلا شاباً منهم كان دونهم في الدرجة فقال صاحب المنزل لشقيق ما قصدت بهذا قال أردت أن أختبر توحيد أصحابي كلهم وقال موسى عليه السلام ”يا رب جعلت رزقي هكذا على أيدي بني إسرائيل يغديني هذا يوماً ويعيشيني هذا ليلة“ فأوحى الله تعالى إليه ”هكذا أصنع بأوليائي أجري أرزاقهم على أيدي الباطلين من عبادي ليؤجروا فيهم“ فلا ينبغي أن يرى المعطي إلا من حيث أنه مسخر مأجور من الله تعالى [319] نسأل الله حسن التوفيق لما يرضاه]

566 “Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah’ın ona verdiği-
den (o ölçüde) harcasın.” Talāk, 65/7.

Ve dahi hikâyet olunmuş ki ba'zu'n-nâs, Hazret-i Şakîk-i Belhî'yi ashâbından elli neferle berâber da'vet edip onlara güzel bir mâideyi koyduktan Şakîk-i Belhî gelip mâideye oturmuş ve ashâbına hitâben: “Bu adam der ki “O ki bu ta'âmı benden görmez ki ben onu sun' edip takdîm ettiğimi görmez, benim ta'âmım ona harâm olsun!” dedikte onun ashâbından bir nev-civânın mâ-'adâsı kâffesi kalkıp çıkmışlar meğer ki bir nev-civân onların mâ-dûnu idi, o civân yalnız kalmış. Ve hâne sâhibi Şakîk'e: “Sen bu sözden ne kâsd ettin?” diye sordukta, Şakîk: “Benim kâffe-i ashâbımın tev-hîdini ihtibâr etmek istedim” diye haber vermiş. Ve Mûsâ 'aleyhi's-selâm bir gün münâcâtında demiş ki يا رب جعلت رزقي هكذا على أيدي بني إسرائيل يغديني “يا رب جعلت رزقي هكذا على أيدي بني إسرائيل يغديني” ki hülâsa-i meâl-i münîfî: “Yâ Rabbi, sen benim rız-kımı Benî İsrâîl'in elleri üzerine böylece kıldın ki bu bir gün benim kuşluk yemeğimi verip de beni it'âm ede ve bu bir gecede benim akşam ta'âmımı vere.” O vakt Allâhu ta'âlâ ona vahy edip buyurmuş ki هكذا أصنع بأوليائي “هكذا أصنع بأوليائي” ya'nî “Ben kendi evliyâma böyle işlerim ki onların rızklarını eydî-i battâlîn üzerine cârî ederim tâ kim onlar da me'cûr olalar.” Kaldı ki veren kimse mu'tî görünmemek gerektir, ancak i'tâya müsahhar olduğu haysiyyetle mu'tî ve Allâhu ta'âlâ tarafından müsâb ve me'cûr görüne. Ve dahi biz Allâhu ta'âlânın rızâ buyurduğu nesneye muvaffak olmaklığımızı dileriz.

Beyânu Tahrîmi's-Suâli Min Gayri Zarûretin ve Âdâbi'l-Fakîri'l-Muztarri Fîhi

[بيان تحريم السؤال من غير ضرورة وآداب الفقير المضطر فيه]

[اعلم أنه قد وردت مناه كثيرة في السؤال وتشديدات وورد فيه أيضاً ما يدل على الرخصة إذ قال صلى الله عليه وسلم “للسائل حق ولو جاء على فرس” وفي الحديث “ردوا السائل ولو بظلف محرق” ولو كان السؤال حراماً مطلقاً لما جاز إعانة المتعدي على عدوانه والإعطاء إعانة فالكاشف للغطاء فيه أن السؤال حرام في الأصل وإنما يباح بضرورة أو حاجة مهمة قريبة من الضرورة فإن كان عنها فهو حرام وإنما قلنا إن الأصل فيه التحريم لأنه لا ينفك عن ثلاثة أمور محرمة]

Ve dahi zarûretin gayrisında olan suâlin tahrîmi beyânı ve suâle muztarri olan fakîrin dahi suâlde olan âdâbının beyânı ise o dahi işbu mebhastır.

Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki suâlde ya'nî dilemekte menâhî-i kesîre ve teş-dîdât-ı vefîre vârid olmuştur ve ruhsat üzerine delâlet eden edille dahi vârid olmuştur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki للسائل حق "567 ya'nî "Sâil için hakk vardır velev ki esb üzere râkib gele." Ve dahi hadîste gelmiş ki "ردوا السائل ولو بظلف محرق" 568 ya'nî "Siz sâili redd ediniz velev ki davarların yanmış bir tırnaklarıyla olsun" ki onu boş çevirmeyip de velev ki cüz'î bir şey ile olsun ya'nî onu mutayyeb redd ediniz demektir. Ve 'ale'l-ıtlāk suâl harām olmuş olsaydı 'udvânı üzere müte'addînin i'ānesi câiz olmazdı, çünkü i'tâ dahi i'ānettir. Ve bunda 'atâyı keşf edecek tafsîl odur ki fi'l-asl dilencilik etmek harām'dır ya'nî aslen suâl harām'dır, ancak bir zarûret veyâhüd zarûretten karîb bir hâce-i mühimme ile mübâh olur. Ve eğer o zarûret ve hâcetten infikāk veyâ bir büdd var ise bî-iştibâh harām'dır. Ve dahi fi'l-asl harām'dır dediğimiz ancak o sebebdendir ki suâl üç emr emr-i muharremden münfekk ve vâreste olamaz.

[الأول إظهار الشكوى من الله تعالى إذ السؤال إظهار للفقر وذكر لقصور نعمة الله تعالى عنه وهو عين الشكوى وكما أن العبد المملوك لو سأل لكان سؤاله تشنيعاً على سيده فكذلك سؤال العباد تشنيع على الله تعالى وهذا ينبغي أن يحرم ولا يحل إلا لضرورة كما تحل الميتة]

Ki birinci emri Allāhu ta'ālādan izhār-ı şekvā olduğu şe'nidir, çünkü dilemek fakr için izhār ve ifşâdır ve dahi fakîr üzerine Allāhu ta'ālânın kusûr ni'metinin zikridir ve bu hâl ise 'ayn-ı şekvâdır ve gulām-ı memlûkun suâli efendisine züll ve mücib-i teşnî' olduğu gibi 'ibādın suâli dahi kezâlik Allāhu ta'ālā üzerine bir teşnî' demektir. Ve bu fi'l ise harām olmak gerektir meğer ki bir zarûret için helâl ola, nitekim zarûret için bi-kadri'l-hâcet lahm-ı meytenin ekli helâl olur.

[الثاني أن فيه إذلال السائل لنفسه لغير الله تعالى وليس للمؤمن أن يذل نفسه لغير الله بل عليه أن يذل نفسه لمولاه فإن فيه عزه فأما سائر الخلق فإنهم عباد أمثاله فلا ينبغي أن يذل لهم إلا لضرورة وفي السؤال ذل للسائل بالإضافة إلى المسئول]

Ve ikinci emri dahi Allāhu ta'ālânın gayrısına suâlde sâilin izlâl-i nefsi vardır ve mü'mine câiz değildir ki Allāhu ta'ālânın gayrısına nefsinizi izlâl ve terzîl ede, belki ona vâcib odur ki hemîşe kendi mevlâsına nefsinizi hor ve hakîr ede, zîrâ ki onun 'izzî ondadır ve sâirü'l-halk ise onlar dahi onun gibi Allāhu ta'ālânın kullarıdır ki zarûret olmayınca onlara kendi nefsinizi zelîl etmemek gerektir ve mes'ûle izâfetine suâlde sâil için bir züll vardır.

567 Kûtu'l-Kulûb, 1/80.

568 Kûtu'l-Kulûb, 2/324.

[الثالث أنه لا ينفك عن إيذاء المستول غالباً لأنه ربما لا تسمح نفسه بالبذل عن طيب قلب منه فإن بذل حياء من السائل أو رياء فهو حرام على الآخذ وإن منع ربما استحيا وتأذى في نفسه بالمنع إذ يرى نفسه في صورة البخلاء ففي البذل نقصان ماله وفي المنع نقصان جاهه وكلاهما مؤذيان والسائل هو السبب في الإيذاء والإيذاء حرام إلا بضرورة ومهما فهمت هذه المحذورات الثلاث فقد فهمت قوله صلى الله عليه وسلم "مسألة الناس من الفواحش ما أحل من الفواحش غيرها" فانظر كيف سماها فاحشة ولا يخفى أن الفاحشة إنما تباح لضرورة كما يباح شرب الخمر لمن غص بلقمة وهو لا يجد غيره وقال صلى الله عليه وسلم "من سأل عن غنى فإنما يستكثر من جمر جهنم" ومن سأل وله ما يغنيه جاء يوم القيامة ووجهه عظم يتقعقع وليس عليه لحم وفي لفظ آخر كانت مسألته خدوشاً وكدوشاً في وجهه وهذه الألفاظ صريحة في التحريم والتشديد وبإيعاز رسول الله صلى الله عليه وسلم قوماً على الإسلام فاشتراط عليهم السمع والطاعة ثم قال لهم كلمة خفية "ولا تسألوا الناس شيئاً" وكان صلى الله عليه وسلم يأمر كثيراً بالتعفف عن السؤال ويقول من سألنا أعطيناه ومن استغنى أغناه الله ومن لم يسألنا فهو أحب إلينا" وقال صلى الله عليه وسلم "استغنوا عن الناس [320] وما قل من السؤال فهو خير قالوا ومنك يا رسول الله قال ومني"]

Ve üçüncü emri dahi fi'l-gālib īzā-yı mes'ûlden hālî olmadığı şe'nidir, çünkü ola ki mes'ûl bezl-i mes'eleye nefsi semâhat etmez de 'an-tîbi kalb istediğini vermez, zîrâ ki sâilden utanmak ve şermsârî ile verirse veyâhûd riyyâ için verirse o vakt âhiz üzerine alması dahi harâmdır ve eğer men' edip vermezse ola ki utanır da nefsine men' ile mütezzî olur, çünkü kendi nefsinin buhalâ kılığında görür, bu sûrette bezlde mâlının noksânı vardır ve men'de dahi câhının noksânı vardır. Ve ikisi dahi ezâ ve rencîdelik verir bir hâldirler ve îzâda sebep ancak sâildir ve îzâ harâmdır meğer ki bir zarûret ile vâki' ola ve bu mahzûrât-ı selâseyi fehmi ettikçe 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin ⁵⁶⁹ "مسألة الناس من الفواحش ما أحل من الفواحش غيرها" hadîs-i şerîfinin ma'nâsını bilip anlarsın ya'nî "Nâsın mes'elesi fevâhişten olup onun gayrısı fevâhişten helâl olmamış" nass-ı celîlinin hakîkatini idrâk etmiş olursun. Artık sen bak ki nice onu fâhişe tesmiye etmiş. Ve gizli ve nihân ve pûşide ve mahfî değildir ki fâhişe ancak zarûret için mübâh olur, nitekim bir lokma ile gussalanmış olan adam için başkasını bulamadığı hâlde lokmayı boğazında indirmek zarûretiyle şûrb-i hamr mübâh olur. Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz demiş ki "من سأل عن غنى فإنما يستكثر من جمر جهنم، ومن سأل وله ما يغنيه جاء يوم القيامة ووجهه عظم ⁵⁷⁰ سأل عن غنى فإنما يستكثر من جمر جهنم، ومن سأل وله ما يغنيه جاء يوم القيامة ووجهه عظم" ki hülâsa-i fehvâ-yı şerîfî: "Kim ki 'an-gınâ suâl eder-

569 Kûtu'l-Kulûb, 2/26; 2/325.

570 Kûtu'l-Kulûb, 2/325; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2264.

se o kimse ancak cemr-i cehennemden istiksâr eder ve o ki onu suâlden ignâ edecek bir mâla mâlik olur da suâl eder, yevm-i kıyâmette onun yüzü etsiz olarak kemikleri deprenip âvâzlanarak gelir.” Ve lafz-ı âherde gelmiş ki “كانت مسألته خدوشاً وكدوشاً في وجهه” ya’nî “Onun mes’alesi kendi yüzünde hudûş ve kûdûh olur.” “Hudûş” lügatte kaşırmaktan ve tırmalamaktan olan cirâhat ma’nâsına gelmiştir ve “kudûh” dahi lügatte hudûş ma’nâsına gelmiştir, müfredi kedh olup ki yara ve cürh ve her bir eser ki ısırtmaktan ve yırtmaktan hâsıl olur ve bu elfâz tahrîm ve teşdîdâtta sarîhlerdir. Ve Resûl-i kibriyâ bir kavme İslâm üzerine mübâyâ’a edip onlar üzerine sem‘ ve tâ’ati iştirât etmekle onlara bir kelime-i hafîfe söyleyip buyurdu ki “ولا”⁵⁷¹ ya’nî “Siz nâstan bir nesneyi suâl etmeyiniz.” Ve hem dahi suâlden ta’affûf etmeye pek çok emr etmiş dahi buyurmuş ki “من سألنا”⁵⁷² ya’nî “Kim ki bizden suâl ederse ona veririz ve kim ki istignâ ederse Allâhu ta’âlâ onu ignâ eder.” Ve dahi buyurmuş ki “ومن لم”⁵⁷² ya’nî “O ki bizden suâl etmez, bize daha ziyâde mahbûbdur.” Ve dahi buyurmuş ki “استغنوا عن الناس وما قل من السؤال فهو خير” ya’nî “Siz nâstan isti’fâ ediniz ve suâlden kalîl olan nesne hayırlıdır.” Ve sahâbe “ومني يا رسول الله” ya’nî “Senden dahi?” dediklerinde efendimiz “Benden dahi!” diye fermân buyurmuştur.

[وسمع عمر رضي الله عنه سائلاً يسأل بعد المغرب فقال لواحدٍ من قومه عش الرجل فعشاه ثم سمعه ثانياً يسأل فقال ألم أقل لك عش الرجل قال قد عشيتُه فنظر عمر فإذا تحت يده مخلأةٌ مملوءةٌ خبزاً فقال لست سائلاً ولكنك تاجرٌ ثم أخذ المخلأة ونشرها بين يدي إبل الصدقة وضربه بالدرّة وقال لا تعد ولولا أن سؤاله كان حراماً لما ضربه ولا أخذ مخلاته ولعلّ الفقيه الضعيف المنة الضيق الحوصلة يستبعد هذا من فعل عمر ويقول أما ضربه فهو تأديب وقد ورد الشرع بالتعزير وأما أخذه ماله فهو مصادرة والشرع لم يرد بالعقوبة بأخذ المال فكيف استجازه وهو استبعاد مصدره القصور في الفقه فأين يظهر فقه الفقهاء كلهم في حوصلة عمر بن الخطاب رضي الله عنه وإطلاعه على أسرار دين الله ومصالح عباده أفترى أنه لم يعلم أن المصادرة بالمال غير جائزة أو علم ذلك ولكن أقدم عليه غضباً في معصية الله وحاشاه أو أراد الزجر بالمصلحة بغير طريق شرعها نبي الله وهيهات فإن ذلك أيضاً معصية بل الفقه الذي لاح له فيه أنه رآه مستغنياً عن السؤال وعلم أن من أعطاه شيئاً فإنما أعطاه على اعتقاد أنه محتاجٌ وقد كان كاذباً فلم يدخل في ملكه بأخذه مع التلبيس وعسر تمييز ذلك ورده إلى أصحابه إذ لا يعرف أصحابه بأعيانهم فبقي مالاً لا مالك له فوجب صرفه إلى المصالح وإبل الصدقة وعلفها من المصالح]

571 Kûtu'l-Kulûb, 2/325; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2264.

572 Kûtu'l-Kulûb, 2/325; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2264.

Ve dahi Hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb 'aleyhi'r-rıdvân akşamdan sonra suâl eder bir sâilin sesini işittikte kendi kavminden bir adama onun 'aşâsını vermeye emr etmiş ve o dahi varıp onun akşamlik ta'âmını ona it'âm ettikten sonra 'Ömer bir dahi onun sesini işitti ve o adama "Ben sana onun 'aşâsını vermeye söylemedim mi?" diye o kimseyi muâhaze edince, o adam dahi: "Ben onun 'aşâsını verip it'âm ettim!" diye haber vermekle, 'Ömer ona bakıp onun koltuğu altında ekmekten dolu bir torbayı gördü ve derhâl ona: "Sen sâil değilsin velâkin sen tâcirsin!" diye o torbayı alıp sadaka develeri önünde boşaltmış ve onu kırbaç ile vurup bir dahi buna "Avdet etme!" diye emr etmiş. İşte onun suâli harâm ve mahzûr olmamış olsaydı onu darb etmezdi ve torbasını alıp da develer önüne boşaltmazdı. Ve ola ki za'tîfü'l-minnet ve zayyiku'l-havsala olan fakih, 'Ömer'in fi'lin-den bunu istib'âd edip der ki "Onun darbı ise ona bir te'dîbdir ve ta'zîze mesâg-ı şer'î vârid olmuştur ve mâlının ahzı ise müsâdere ve cerîmedir ve mâlın ahzıyla 'ukûbet etmeye cevâz-ı şer'î vârid olmamıştır, 'Ömer nice onu isticâze etmiştir?" Ve bu bir istib'âddır ki onun masdarı ancak tefakkuhun kusûrudur, kâffe-i fukahânın fıkhları 'Ömer'in havsalasında nerede zuhûr eder ve 'Ömer'in dîn-i îlâhînin esrârına ve mesâlih-i 'ibâda olan ittîlâ'ı gibi onlar nice muttali' olabilirler? Âyâ sen görür müsün ki 'Ömer müsâdere-i mâl câiz olmadığını bilmez mi idi veyâhûd onu bilir velâkin gazabından nâşî ona ikdâm edip ma'siyet mi irtikâb etmiş veyâhûd hâşâ kendisi Nebî-i zî-şân efendimiz şer' etmediği bir tarîk ile onu zecr etmek maslahat mı görmüş? Heyhât heyhat, onu tecvîz etmez, zîrâ o dahi ma'siyettir ancak Hazret-i 'Ömer'e lâyiğ olan fikh odur ki kendisi o gedâyı suâlden müstagnî görmüş ve bununla bildi ki o ki ona bir şey vermiş, ancak onu muhtâc i'tikâdıyla vermiş, hâlbuki kendisi kâzib idi ve ona verile gelen şey ahz-ı telbîsi ile onun mülküne dâhil olmamış ki bu telbîs ile vâki' olan ahzı onun mülküne câlib olmadığından o şey onun mülküne girmemiş ve temyîz ve ashâbına reddi dahi müte'assir olmuş, çünkü kendi a'yânlarıyla ashâbı bilinmez ve bu cihetle o ekmek mâliki olmayan bir mâl kalıp mesâlih-i müslimîne sarfı vâcib olmuş ve sadakanın deve ve 'alefi ise mesâlih-i müslimîndendir, işte o vechle onu o develere sarf etmiştir.

[ويتنزل أخذ السائل مع إظهار الحاجة كاذباً كأخذ العلوي بقوله إني علوي وهو كاذب فإنه لا يملك ما يأخذه كأخذ الصوفي الصالح الذي يعطي لصلاحه وهو في الباطن مقارن لمعصية لو عرفها المعطي لما أعطاه وقد ذكرنا في مواضع أن ما أخذه على هذا الوجه لا يملكونه وهو حرام عليهم ويجب عليهم الرد إلى مالكة فاستدل بفعل عمر رضي الله عنه على صحة هذا المعنى الذي يغفل عنه كثير من الفقهاء وقد [321] قرناه في مواضع ولا تستدل بغفلتك عن هذا الفقه على

بطلان فعل عمر فإذا عرفت أن السؤال يباح لضرورة فاعلم أن الشيء إما أن يكون مضطراً إليه أو محتاجاً إليه حاجة مهمة أو حاجة خفيفة أو مستغنى عنه فهذه أربعة أحوال

Ve kâzibin izhâr-ı hâcet ile sâilin ahzı ‘Alevînin kâziben “Ben ‘Alevî-yim!” diye vâki‘ olan ahzı menzilesinde nâzil olur veyâhüd salâh-ı hâlî için i’tâ olunan sūfî-i sâlihın ahzı gibidir ki o sūfî bātında bir ma’siyete mutasarrıftır ki onun mu’tsî onu bilmiş olsaydı ona o ‘atâyı vermezdi. Ve mevâzi‘-i mûte‘addidede biz zikr etmişiz ki o kimseler bu vechle aldıkları nesneye mâlik olamazlar ve o me’hûzları onların üzerine harâmdır ve mâlikine reddi onlara vâcib olur. Sen dahi Hazret-i ‘Ömer’in fi’li ile ekser-i fukahâ ondan gâfil olan işbu ma’nânın sıhhatine istidlâl eyle ki biz mevâzi‘-i mûte‘addidede onu takrîr etmişiz. Ve bu fıkha olan gafletin ile ‘Ömer’in fi’li butlânına istidlâl etme. Ve dahi zarûret için suâl mübâh olduğu işbu beyân ile bilip anladınsa bil ki mes’ûl olan şeye sâili dört vechten hâlî olamaz ki yâ ona muztarr olur veyâhüd hâcet-i mühimme ile ona muhtâc olur veyâ bir hâcet-i hafife ile ona muhtâc olur veyâhüd ondan müstagnî olur, işte bunlar dahi dört ‘aded hâllerdir.

[أما المضطر إليه فهو سؤال الجائع عند خوفه على نفسه موتاً أو مرضاً وسؤال العاري وبدنه مكشوف ليس معه ما يواريه وهو مباح مهما وجدت بقية الشروط في المسئول بكونه مباحاً والمسئول منه بكونه راضياً في الباطن وفي السائل بكونه عاجزاً عن الكسب فإن القادر على الكسب وهو بطل له السؤال إلا إذا استغرق طلب العلم أوقاته وكل من له خط فهو قادر على الكسب بالوراقة]

Ve muztarr olan sâil ise helâk ve bîmārîden nefsine havf eden cāyi‘ ve setr-i ‘avrete kâdir olmayan mekşûfû’l-beden ‘ārîdir. Ve bu gibi sâilin suâli bakiyye-i şurût mevcûd olursa mübâhtır ya’nî mes’ûl olan şey mübâh olursa mes’ûlün minh olan kimse bātınen vermeye rāzî olup da sâil dahi kesbden ‘âciz olursa o hâl-i ıztırâr ile vâki‘ olan suâl mübâhtır, zîrâ ki kesbe kâdir olup da keselen kesbi terk eden battâla kezâlik suâl câiz değildir meğer ki taleb-i ‘ilm onun kâffe-i evkâtını istigrâk ede. Ve her kim ki yazısı vardır onun virâka ile ya’nî halka kitâbet etmekle kesbe muktedirdir.

[وأما المستغنى فهو الذي يطلب شيئاً وعنده مثله وأمثاله فسؤاله حرام قطعاً وهذان طرفان واضحان]

Ve müstagnî ise o dahi o sâildir ki bir nesneyi taleb eder ki o nesnenin misli veyâ emsâli onun yanında vardır, işte onun suâli kat’an harâmdır ve bunlar iki vâzıh taraflardır.

[وأما المحتاج حاجةً مهمةً فكالمریض الذي یحتاج إلى دواء لیس یظهر خوفه لو لم یستعمله ولكن لا یخلو عن خوف وکمن له جبةٌ لا قمیصٌ تحتها فی الشتاء وهو یتأذى بالبرد تأذیاً لا یتتهي إلى حد الضرورة وكذلك من یسأل لأجل الکراء وهو قادر علی المشي بمشقة فهذا أيضاً ینبغي أن تسترسل علیه الإباحة لأنها أيضاً حاجةٌ محققة ولكن الصبر عنه أولى وهو بالسؤال تاركٌ للأولی ولا یسمى سؤاله مکروهاً مهما صدق فی السؤال وقال لیس تحت جبتی قمیصٌ والبرد یؤذیني أذیً أطیقه ولكن یشق علی فإذا صدق فصدقه یكون کفارة لسؤاله إن شاء الله تعالى]

Ve hâcet-i mühimme ile muhtâc olan kimse ise o dahi devāya muhtâc olan hasta gibidir ki o devāyı isti‘māl etmez ise onun havfı zâhır olmaz da lâkin bir korkudan dahi hâlî olmaz ve kışta cübbesi altında giyecek bir göy-neği olmayan kimse gibidir ki hadd-i zarûrete muntehî bir ezâ ile soğuktan mütezzî olmaz ve kezâlik kirâ için suâl eden kimse gibidir ki meşakkat ile yürümek üzerine kâdirdir. İşte bu gibi muhtâc üzerine sevb-i ibâhat müstersil olmak gerektir, çünkü o dahi mütehakkık bir hâcettir velâkin bu suâl üzerine sabr etmek evlâdır. Ve çün buna sabr etmeyip de suâl eder, o suâl ile evlâya târik olur ve suâlinde sâdık oldukça onun suâli mekrûh tesmiye olunmaz ya‘nî suâl ederken meselâ dese ki “Benim cübbem altında benim bir göy-neğim yoktur!” Ve soğuk ise “Muktediri bulunduğum bir ezâ ile beni îzâ eder de ezâsı bana meşakkatli gelir!” İşte bu sûretle eğer sıdk edip ihtiyâcını haber verirse onun sıdkı inşaallâhu ta‘âlâ onun suâline keffâret olur.

[وأما الحاجة الخفيفة فمثل سؤال قمیصاً لیلبسه فوق ثیابه عند خروجه لیستر الخروق من ثیابه عن أعین الناس وکمن یسأل لأجل الأدم وهو واجد للخبز وکمن یسأل الکراء لفرس فی الطريق وهو واجد کراء الحمار أو یسأل کراء المحمل وهو قادر علی الراحلة فهذا ونحوه إن کان فیهِ تلبیس حال بیظہار حاجة غیر هذه فهو حرام وإن لم یکن وکان فیهِ شيء من المحذورات الثلاثة من الشکوی والذل وإیذاء المسؤل فهو حرام لأن مثل هذه الحاجة لا تصلح لأن تباح بها هذه المحذورات وإن لم یکن فیها شيء من ذلك فهو مباح مع الکراهة]

Ve hâcet-i hafife ise o dahi a‘yün-i nâstan câmelerinin delik ve yırtık yerlerini setr etmek için mele-i nâsa çıkarken libâsı üstünde giymek üzere bir göy-neğin suâli gibidir ve ekmeğe vâcid iken katığı suâl eden kimsenin hâceti gibidir ve yolda binmek üzere kendisi merkebin kirâsını vermeye muktedir iken at kirâsı için suâl eden veyâhüd deveye kâdir iken mehâfeye binmek için mahmel kirâsını suâl eden kimsenin hâceti gibidir. İşte bu gibi muhtâc ve emsâli eğer suâlinde izhâr-ı hâcet ile bir telbîs-i hâl var ise onun suâli harâmdır ve eğer bir telbîs-i hâl onda yoktur velâkin mah-

zūrât-ı selâse-i mezkûreden bir şey vardır ki yâ Allâhu ta‘âlâdan bir şekvâ veyâhüd nefesine bir züll veyâ mes’ûlün minh olan kimseye bir îzâ vardır, o dahi kezâlik harâmdır, çünkü bu gibi hâcet bu gibi mahzûrâtın ibâhasına sâlih olamaz ve eğer onda bu mahzûr şeylerden aslâ bir şey yoktur, o hâlde ma‘a’l-kerâhe o suâl mübâh olur.

[فإن قلت فكيف يمكن إخلاء السؤال عن هذه المحذورات فاعلم أن الشكوى تندفع بأن يظهر الشكر لله والاستغناء عن الخلق ولا يسأل سؤال محتاج ولكن يقول أنا مستغن بما أملكه ولكن تطالبني رعونة النفس بثوب فوق ثيابي وهو فضلة عن الحاجة وفصول من النفس فيخرج به عن حد الشكوى وأما الذل فبأن يسأل أباه أو قريبه أو صديقه الذي يعلم أنه لا ينقصه ذلك في عينه ولا يزدريه بسبب سؤاله أو الرجل السخي الذي قد أعد ماله لمثل هذه المكارم فيفرح بوجود مثله ويتقلد منه منة بقبوله فيسقط عنه الذل بذلك فإن الذل لازم للمنة لا محالة وأما الإيذاء فسييل الخلاص عنه أن لا يعين شخصاً [322] بالسؤال بعينه بل يلقي الكلام عرضاً بحيث لا يقدم على البذل إلا متبرع بصدق الرغبة وإن كان في القوم شخص مرموق لو لم يبذل لكان يلام فهذا إيذاء فإنه ربما يبذل كرها خوفاً من الملامة ويكون الأحب إليه في الباطن الخلاص لو قدر عليه من غير الملامة وأما إذا كان يسأل شخصاً معيناً فينبغي أن لا يصرح بل يعرض تعريضاً يبقى له سبيلاً إلى التغافل إن أراد فإذا لم يتغافل مع القدرة عليه فذلك لرغبته وأنه غير متأذ به وينبغي أن يسأل من لا يستحيا منه لو رده أو تغافل عنه فإن الحياة من السائل يؤذي كما أن الرياء مع غير السائل يؤذي]

Ve eğer sen bu mahzûrâtta suâl nice hālî olur der isen burasını dahi şöylece bil ki şekvâ mahzûru Allâhu ta‘âlâya şükürün izhârı ve halkından istignâsının etvârıyla mündefî‘ olur ki muhtâcın suâliyle suâl etmez de der ki “Bi-hamdihi ta‘âlâ, ben kendim mâlik bulunduğum nesne ile ben müstagnîyim velâkin nefsin ru‘ûnet ve huşûneti benim cāmem üzerinde giyinecek bir sevb ile beni mütâlebe eder, hâlbuki o sevb hâcetten fazladır ve nefsten bir fuzullûktur.” İşte bununla hadd-i şekvâdan hâric olur. Ve nefsinin izlâli ise o dahi dilediği nesneyi kendi babasından veyâhüd bir karîb veyâ sadîk veyâhüd onun suâli onun gözünde onu izdirâ ve tenkîs etmeyen bir dost veyâhüd kendi mâlını bu gibi mekârime i‘dâd ve âmâde edip onun mislinin vücûduyla şâd ve kabûlüyle minnetdâr olan sehî ve cevâd bir kimseden suâl ve taleb etmekle mündefî‘ olur ki bununla züll ondan sâkıt olur, zîrâ ki züll lâ-mahâle minnete mülâzımdır. Ve îzâ mahzûru ise o dahi ondan kurtulmak tarîki odur ki kendi suâliyle bi-‘aynihi bir şahsı ta‘yîn etmeye, ancak sözü ta‘rîzen ilkâ ede, öyle bir hâl ile kelâmı ilkâ eder ki sıdk-ı ragbetle müteberri‘ olmayan kimse bezl üzerine ikdâm etmez. Ve eğer kavm içinde göze gelir bir adam vardır ki bezl etmemiş olsa onunla levâm olunur,

işte bu dahi ibtidâdır, zîrâ ola ki melâmet korkusundan kerhen onu bezl eder ve derûnunda bî-levm ondan kurtulması daha ziyâde mahbûb olur. Ve eğer bi-‘aynihi bir şahs-ı mu‘ayyenden suâl ederse gerektir ki sarâhaten ondan suâl etmesin, ancak ta‘rîzen suâl eder öyle bir hâl ile ki tegâfûl istediği hâlde tegâfûle bir mecâli ola ve vaktâ ki tegâfûl etmeyip de ve tegâfûle muktedir olduğu hâlde o suâli bezl eder, onunla ma‘lûm olur ki suâl ile mütezzî olmayarak kendi ragbeti ile o bezle ikdâm etmiştir. Ve dahi öyle bir kimseden suâl etmek gerektir ki onu redd etmiş olsa veyâhüd ondan tegâfûl etmiş olsa ondan utanıp şermsâr olmaz, çünkü sâilden utanıp şermsâr olmak hâli dahi müzîdir, nitekim sâilin gayrisıyla riya müzî olur.

[فإن قلت فإذا أخذ مع العلم بأن باعث المعطي هو الحياء منه أو من الحاضرين ولولا لما ابتدأه به فهل هو حلال أو شبهة فأقول ذلك حرام محض لا خلاف فيه بين الأمة وحكمه حكم أخذ مال الغير بالضرب والمصادرة إذ لا فرق بين أن يضرب ظاهر جلده بسياط الخشب أو يضرب باطن قلبه بسوط الحياء وخوف الملام وضرب الباطن أشد نكاية في قلوب العقلاء ولا يجوز أن يقال هو في الظاهر قد رضي به وقد قال صلى الله عليه وسلم ”إنما أحكم بالظاهر والله يتولى السرائر“ فإن هذه ضرورة القضاء في فصل الخصومات إذ لا يمكن ردهم إلى البواطن وقرائن الأحوال فاضطروا إلى الحكم بظاهر القول باللسان مع أنه ترجمان كثير الكذب ولكن الضرورة دعت إليه وهذا سؤال عما بين العبد وبين الله تعالى والحاكم فيه أحكم الحاكمين والقلوب عنده كالأسنة عند سائر الحكام فلا تنظر في مثل هذا إلا إلى قلبك وإن أفتوك وأفتوك فإن المفتي معلم للقاضي والسلطان ليحكموا في عالم الشهادة ومفتي القلوب هم علماء الآخرة وبفتواهم النجاة من سلطان الآخرة كما أن بفتوى الفقيه النجاة من سطوة سلطان الدنيا فإذا ما أخذه مع الكراهة لا يملكه بينه وبين الله تعالى ويجب عليه رده إلى صاحبه فإن كان يستحيي من أن يسترده ولم يسترده فعليه أن يثيبه على ذلك بما يساوي قيمته في معرض الهدية والمقابلة ليتفصى عن عهده فإن لم يقبل هديته فعليه أن يرد ذلك إلى ورثته فإن تلف في يده فهو مضمون عليه بينه وبين الله تعالى وهو عاص بالتصرف فيه وبالسؤال الذي حصل به الأذى]

Ve eğer sen onun âhizi bezle mu‘tînin bâ‘isi hayâ ve şermsârî olduğunu bilerek almış olsa ki yâ sâilden veyâhüd cemâ‘at-i hâzıradan utanmakla ona verildiğini bilir de mu‘tîsi tarafından böyle bir hâl olmamış olsaydı bî-taleb ibtidâen ona verilmeyeceğini bilirse o hâl ile ona verilegelen şey helâl midir yoksa şübheli midir diye bir dahi burasını istizâh eder isen ben derim ki o nesne ona harâm-ı mahzdır ki beyne'l-ümme onda bir ihtilâf vâki‘ olmamıştır ve onun hükmü darb ve müsâdere ile mâl-ı gayrın gasb ve ahzı hükmüdür, çünkü sıyât-ı haşeb ve değneklerle onun zâhir-i cildinin darb ve ikrâhı ile onun bâtınına kırbaç-ı hayâ ve ‘asâ-yı şermsârî ve havf-ı melâmet ile darb ve ikrâhı beyninde hiçbir fark yoktur, belki kulüb-i ‘ukalâda darb-ı

bâtın nikâyesi daha ziyâde şedîddir ve zâhirde kendisi onunla rāzî olmuş. Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz ⁵⁷³“إِنَّمَا أَحْكَمَ بِالظَّاهِرِ وَاللَّهُ يَتَوَلَّى السِّرَّ” ya’nî “Ben ancak zâhir ile hükm ederim ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā serāiri tevellî eder” diye hükmü mücebince bi-hasebi’z-zâhir ona helâldir dahi denilmez, çünkü bu nass-ı ‘ālî hükmü ancak fasl-ı husûmâtta olan kazânın zarûretidir, çünkü onları bevâtın ve karâin-i ahvâle reddleri mümkün olmaz da nâçâr olarak kavî-i lisânın zâhiriyle hükm etmeye hükkâm-ı enâm muztarr oldular. Ma’a-ennehu lisân-ı beşer kesîrî’l-kizb bir tercemândır velâkin zarûret ona dâî olmuştur ve bu suâl ise Allâhu ta‘ālâ ile ‘abdin beyninde olan bir hükmün suâlidir ve onda hükm eden hâkim dahi ancak ahkemü’l-hâkimîndir ki kulûb-i mahlûkât onun yanında hükkâm-ı sāirenin ‘indinde olan elsine-i nâtika gibidir. Artık bu gibi şeyde sen ancak kendi kalbine nazar eyle velev ki sana fetvâ verdiler de fetvâ verdiler, zîrâ ki müftî ‘âlem-i şehâdetde hükm etmek için sultân ve kâziye mu‘allimidir ve kulûbun müftîleri ancak ‘ulemâ-yı âhirettir ki sultân-ı âhiret satvetinden necât ancak onların fetvâlarıyladır, nitekim sultân-ı dünyâ satvetinden necât fakîhin fetvâsıyladır. Kaldı ki kerâhetle aldığı şey fî-mâ beynehu ve beynallâh kendisi ona mâlik olamaz, ancak sâhibine reddi onun üzerine vâcibdir. Ve eğer sâhibi istirdâd etmekten utanır da onu istirdâd etmez ise ona vâcibdir ki hediye yollu bir ‘ıvaz ile onu mukâbele ede ki o ‘ıvaz onun kıymetine müsâvî gele tâ ki onun ‘uhdesinden çıkıp da hâlis ola. Ve eğer onun hediyesini dahi kabûl etmez ise [323] onu veresesine redd etmek ona vâcib olur ve yedinde telef olur ise onun üzerine zamânı dahi vâcibdir ya’nî beynehu ve beynallâh ona zamânı vâcib olur hem dahi onda tasarruf etmekle ‘āsî ve günahkârdır ve onunla hâsıl olan ezâ ile âsîmdir.

[فإن قلت فهذا أمر باطن يعسر الإطلاع عليه فكيف السبيل إلى الخلاص منها فربما يظن السائل أنه راض ولا يكون هو في الباطن راضياً فأقول لهذا ترك المتقون السؤال رأساً فما كانوا يأخذون من أحد شيئاً أصلاً فكان بشر لا يأخذ من أحد أصلاً إلا من السري رحمة الله عليهما وقال لأنني علمت أنه يفرح بخروج المال من يده فأنا أعينه على ما يحب وإنما عظم التنكير في السؤال وتأكد الأمر بالتعفف لهذا لأن الأذى إنما يحل بضرورة وهو أن يكون السائل مشرفاً على الهلاك ولم يبق له سبيل إلى الخلاص ولم يجد من يعطيه من غير كراهة وأذى فيباح له ذلك كما يباح له أكل لحم الخنزير وأكل لحم الميتة فكان الامتناع طريق الورعين ومن أرباب القلوب من كان واثقاً ببصيرته في الإطلاع على قرائن الأحوال فكانوا يأخذون من بعض الناس دون البعض ومنهم من كان لا يأخذ إلا من أصدقائه ومنهم من كان يأخذ مما يعطي بعضاً ويرد بعضاً كما فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم في الكبش والسمن والأقط وكان هذا يأتيهم من

غير سؤال فإن ذلك لا يكون إلا عن رغبة ولكن قد تكون رغبته طمعاً في جاه أو طلباً للرباء والسمعة فكانوا يحترزون من ذلك فأما السؤال فقد امتنعوا عنه رأساً إلا في موضعين أحدهما الضرورة فقد سأل ثلاثة من الأنبياء في موضع الضرورة سليمان وموسى والخضر عليهم السلام ولا شك في أنهم ما سألوا إلا من علموا أنه يرغب في إعطائهم والثاني السؤال من الأصدقاء والإخوان فقد كانوا يأخذون مالهم بغير سؤال واستئذان لأن أرباب القلوب علموا أن المطلوب رضا القلب لا نطق اللسان وقد كانوا وثقوا بإخوانهم أنهم كانوا يفرحون بمباستطهم فإذا كانوا يسألون الإخوان عند شكهم في اقتدار إخوانهم على ما يريدونه وإلا فكانوا يستغنون عن السؤال]

Ve eğer bu bir emr-i bātındır ki ona muttali' olmak güç olur, āyā bundan tarîk-i halâs nicedir, zîrâ ola ki fakîr-i sâil zann eder ki kendisi onunla rāzîdir ve hâlbuki bātında kendisi onunla rāzî değildir der isen bu nükteciği dahi suâl eder isen ben derim ki ancak bunun için zümre-i müttakîn suâli re'sen terk ettiler ki hiçbir kimseden aslâ bir şey almazlardı. Ve Bîşr b. el-Hâris, Seriyy-i Sakatî'den gayrı hiçbir kimseden bir şey aslâ almazdı tâ ki bir gün demiş ki "Ben Seriyy-i Sakatî'den ahzım ancak şol sebebdendir ki ben kendim bilirim ki kendisi elinden mâlın hurûcuyla sevinip şâd olur, ben dahi onun muhabbet ettiği şey üzerine ona i'âne ederim." Ve suâlde nekîrin 'azîm olması ve ta'affüfe emrin teekküdü dahi ancak bunun içindir, çünkü ezâ ancak zarûretle helâl olur ki sâil açlıktan helâke müşrif olur da halâs-ı nefsi için ona başka bir yol kalmaz ve bî-kerâhet ve ezâ ona verecek bir kimseyi bulamayınca lahm-ı hınzîr ü meytenin ekli ona ibâhası gibi bu dahi ona mübâh olur ve bu cihetle suâlden imtinâ' etmek vera'kârânın tarîki oldu. Ve erbâb-ı kulûbdan ba'zı zevât var idi ki kendi basîretlerine vüsûk ve i'timâdları var idi ki karâin-i ahvâle ittîlâ' ile ba'zıları ba'z-ı nâstan alırlardı ve ba'zı nâstan almazlardı ve ba'zıları yalnız asdikâsından alırlardı ve ba'zıları onlara verilegelen nesnenin ba'zısını redd ve ba'zısını kabûl ederlerdi, nitekim onu zât-ı sâmi-i risâlet-penâhî işledi ki kavmi redd edip ıkt ve rûgan-ı sâdeyi kabûl etti. Ve bu ihtiyât ve bu a'mâllare dahi bi-gayr-i suâl onlara ibtidâen gelen 'atiyyelerde cârî olurdu, çünkü o 'atâ ancak 'an-ragbetin gelir ve bî-ragbet gelmesi ba'id ise velâkin olur ki câha tama'an ve riyyâ ve süm'aya taleben gelmiş ola ve bu mülâhazadan dola-yı ondan dahi ihtirâz ederlerdi. Ve re'sen suâl etmek ise ondan külliyyen imtinâ' ederlerdi meğer ki iki yerde ola ki onlarda re'sen suâl etmekten imtinâ' etmezler: Birisi zarûret yeridir ki 'inde'z-zarûre ve'l-ıztırâr ondan imtinâ' etmezlerdi ve enbiyâ-ı 'izâmdan üç zât-ı ma'âlî-sıfât zarûret yerinde suâl etmişler ki Süleymân ve Mûsâ ve Hızır 'aleyhimü's-selâm ha-

zerâtıdırlar ve bî-şekk onlar ancak onların 'atâlarına ragbet eden zâtlardan suâl etmişler. Ve ikinci, bir asdikâ ve ihvândan suâl etmektir ki bî-suâl ve istizân onların mâllarını alırlardı, çünkü erbâb-ı kulüb bilirler ki matlûb ancak rızâ-yı kulübdür, nutk-ı lisân değildir ve ihvânlarına vüsûk ve i'timâd-ları olmuştu ki onların mübâsatalarıyla şâd olurlar, belki o hâlde onların suâlleri ancak kudretlerinin iştibâhındadır ki onların istediklerine ihvân-larının iktidârları olup olmadığı bilinmediği vakttedir ya'nî onda şekkleri katında suâl ederlerdi, yoksa suâlden dahi müstagnî olurlardı.

[وحد إباحة السؤال أن تعلم أن المسئول بصفة لو علم ما بك من الحاجة لا لابتدأك دون السؤال فلا يكون لسؤالك تأثير إلا بتعريف حاجتك فأما في تحريكه بالحياء وإثارة داعيته بالحيل فلا ويتصدى للسائل حالة لا يشك فيها في الرضا بالباطن وحالة لا يشك في الكراهة ويعلم ذلك بقرينة الأحوال فالأخذ في الحالة الأولى حلال طلق وفي الثانية حرام سحت ويتدرد بين الحالتين أحوال يشك فيها فليستفت قلبه فيها وليترك حزاز القلب فإنه الإثم وليدع ما يريبه إلى ما لا يريبه وإدراك ذلك بقرائن الأحوال سهل على من قويت فطنته وضعف حرصه وشهوته فإن قوي الحرص وضعفت الفطنة تراءى له ما يوافق غرضه فلا يتفطن للقرائن الدالة على الكراهة وبهذه الدقائق يطلع على سر قوله صلى الله عليه وسلم "إن أطيّب ما أكل الرجل من كسبه وقد أوتي جوامع الكلم" [324]

Ve ibâha-i suâlin haddi odur ki mes'ûlün minh olan zâtı bir sıfatta bi-lesin ki sendeki ihtiyâcı kendisi bilmiş olsa senden suâl vâkî' olmaksızın senin hâcetini ibtidâen kendisi verir ki senin suâline ta'rîf-i hâcetten gayrı dîğer bir te'sîr kalmaya. Ve şermsârî ile onun tahrîki ve hiyel ile onun dâ'iyesinin isâresi ise onda cevâz yoktur. Ve sâile bir hâlet tasaddî eder ki mes'ûlün rızâ-yı bâtuniyyesine onunla aslen bir şekk etmez ve bir hâlet dahi tasaddî eder ki onunla mes'ûlün kerâhetinde aslâ bir şekk etmez ki bunu karîne-i ahvâl ile bilir. Ve hâlet-i ulâ ile almak helâl-i mutlakdır ve hâlet-i sâniyede almak harâm-ı sahttır. Ve şol iki hâletin beyrinde dahi ba'zı ahvâl tereddüd eder ki onda şekk eder durur, gerektir ki o vakt dahi kendi kalbinden onu istiftâ ede de kalbe dağdağa veren nesneyi terk eyleye, zîrâ ki ismdir ve onu reyb edenini onu reyb etmeyenine bıraka. Ve bu karâin-i ahvâl ile onun idrâki eğerçi sehl ve kolay ise velâkin fitnatı kavî ve hırs ve şehveti za'îf olan kimsenin üzerine kolaydır. Ve eğer hırsı kavî olup onun fitnatı za'îf olduysa o vakt ona onun garazına muvâfık geleni görünür ya'nî kerâhete delâlet eden karâin-i haliyyeye mütefattın olamaz ve bu dekâyık ile 'aleyhi's-selâm efendimizin ⁵⁷⁴ "إن أطيّب ما أكل الرجل من كسبه" kavlı-i 'âlî-

sinin sırrına muttali' olur ki hülâsa-i meâl-i 'âlîsi: "Tahkîkan adamın en ziyâde tayyib ekle ettiği şey ancak onun kendi kesb-i yed ve kazancından yediği nesnedir." Ve 'aleyhi's-selâm efendimiz ise cevâmi'u'l-kelim verilmiştir ki her bir kelime-i 'aliyyesi pek çok hikem ve ma'nâlara şâmil ve câmi'dir.

[لأن من لا كسب له ولا مال ورثه من كسب أبيه أو أحد قرابته فليأكل من أيدي الناس وإن أعطى بغير سؤال فإنما يعطي بدينه ومتى يكون باطنه بحيث لو انكشف لا يعطي بدينه فيكون ما يأخذه حراماً وإن أعطى بسؤال فأين من يطيب قلبه بالعطاء إذا سئل وأين من يقتصر في السؤال على حد الضرورة فإذا فتشت أحوال من يأكل من أيدي الناس علمت أن جميع ما يأكله أو أكثره سحت وأن الطيب هو الكسب الذي اكتسبته بحلالك أنت أو مورثك فإذا بعيد أن يجتمع الورع مع الأكل من أيدي الناس فنسأل الله تعالى أن يقطع طمعنا عن غيره وأن يغنينا بحلاله عن حرامه وبفضله عمن سواه بمنه وسعة جوده فإنه على ما يشاء قدير]

Çünkü kesbi olmayan ve babasından veyâhüd bir akrabâsından onun bir māl-ı mevrûsu olmayan kimse eydî-i nâstan ekl eder. Ve bi-gayr-i suâl ona bir şey gelip yerse de o şey ona ancak onun deyni ile verilir ve her ne vakt ki onun bâtını bir hâlde bulunur ki keşf olunmuş olsa o hâlde onun deyni ile ona bir şey verilmez olur, işte onun o hüsn-i hâli zannıyla ona verilegelen şey ona harâm olur eğer suâl ile ekl edip geçinirse. O ki suâl ile ona yediği nesnede kalbi hoş olur, nerede ve hadd-i zarûret üzere suâlde iktisâr eden sâil dahi nerede? Mâ-hasal eydî-i nâstan ekl edenlerin ahvâller-i üzerine teftîş etsen bilirsin ki onun ekl ettiği nesnenin cemî'isi veyâhüd ekserîsi saht ve harâmdır. Ve helâl ve tayyib ancak o nesnedir ki sen onu kendi helâlin ile kazanıp kesb etmişsin veyâhüd senin mürisin helâl ile onu kesb etmiştir. Kaldı ki vera' ve takvâ ile ma'an eydî-i nâstan yemek müc-temi' olmaz ya'nî eydî-i nâstan ekl eden kimse vera'lı olamaz. Biz hemân Allâhu ta'âlâdan dileriz ki bizim tama'ımızı onun gayrısından kat' edip onun harâmından kendi helâli ile birini ganî ede ve onun mâsivâsından dahi kendi fazlı ile bizi ihsân ve menn ve se'at-ı cüduyla müstagnî kıla, zîrâ ki tahkîk ve tahkîkan kendisi dilediği nesneye kâdirdir.

Beyānu Mikdāri'l-Ganiyyi'l-Muharremi Li's-Suāli

[بيان مقدار الغنى المحرم للسؤال]

[اعلم أن قوله صلى الله عليه وسلم "من سأل عن ظهر غنى فإنما يسأل جمراً فليستقل منه أو ليستكثر" صريح في التحريم ولكن حد الغنى مشكل وتقديره عسير وليس إلينا وضع المقادير بل يستدرك ذلك بالتوقيف وقد ورد في الحديث "استغنوا بغنى الله تعالى عن غيره قالوا "وما هو" قال "غداء يوم وعشاء ليلة" وفي حديث آخر "من سأل وله خمسون درهماً أو عدلها من الذهب فقد سأل إلحافاً" وورد في لفظ آخر أربعون درهماً" ومهما اختلفت التقديرات وصحت الأخبار فينبغي أن يقطع بورودها على أحوال مختلفة فإن الحق في نفسه لا يكون إلا واحداً والتقدير ممتنع وغاية الممكن فيه تقريب ولا يتم ذلك إلا بتقسيم محيط بأحوال المحتاجين]

Ve suāli tahrīm eden gınānın beyānı dahi işbu mebhastır. Şöylece bil ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin "من سأل عن ظهر غنى فإنما يسأل جمراً فليستقل منه أو ليستكثر"⁵⁷⁵ nass-ı celīli tahrīme musarrıhtır ki hülāsa-i fehvā-yı şerīfi: "Kim ki 'an-zahri gınā suāl edip dilencilik ederse o kimse ancak cemri suāl eder isterse onu taklīl etsin isterse onu istiksār etsin." Velākin tahdīd-i gınā müşkildir ve takdīri dahi 'asīrdır ve vaz'-ı mekādīre bizim kudret ve liyākatımız yoktur ki bize müfevvaz değildir, belki tevakkuf ile o hadd ve takdīr istidrāk olunur. Ve ma'lūmdur ki hadīs-i şerīfte vārid olmuş ki "Siz Allāh'ın gayrisından Allāh'ın "استغنوا بغنى الله تعالى عن غيره" ya'nī "Onun gınāsı nedir?" ya'nī "وما هو" "غداء يوم وعشاء ليلة"⁵⁷⁶ diye istifsār ettiklerinde efendimiz "Bir günün gızāsı ve bir gecenin 'aşāsıdır" diye beyān etmiş. Ve diğer bir hadīste gelmiş ki [320] "من سأل وله خمسون درهماً أو عدلها من الذهب فقد سأل إلحافاً" ya'nī "Kim ki elli dirhem veyāhūd altından ona mu'ādil bir altına mālīk olarak suāl ederse o kimse ilhāfen suāl etmiş olur." Ve diğer bir lafzda gelmiş ki "أربعون درهماً"⁵⁷⁷ ya'nī "Kırk dirhem ve takdīrāt muhtelif oldukça." Ve ahbār dahi sahīh oldukça onların ahvāl-i muhtelifeye vürūduna kat' olunmak gerektir, çünkü Hakk kendi nefsinde ancak birdir ve takdīr dahi mümteni'dir ve onda mümkinin gāyesi ancak takrībdır ve bunun tamāmı dahi ancak ahvāl-i muhtācīne muhīt bir taksīm ile olur.

575 Kūtu'l-Kulūb, 2/325; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2264.

576 Kūtu'l-Kulūb, 2/325; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2265.

577 Kūtu'l-Kulūb, 2/325; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2266.

[فتقول قال رسول صلى الله عليه وسلم "لا حق لابن آدم إلا في ثلاث طعام يقيم صلبه وثوب يوارى به عورته وبيت يكنه فما زاد فهو حساب" فلنجعل هذه الثلاث أصلاً في الحاجات لبيان أجناسها والنظر في الأجناس والمقادير والأوقات فأما الأجناس فهي هذه الثلاث ويلحق بها ما في معناها حتى يلحق بها الكراء للمسافر إذا كان لا يقدر على المشي وكذلك ما يجري مجراه من المهمات ويلحق بنفسه عياله وولده وكل من تحت كفالته كالدابة أيضاً وأما المقادير فالثوب يراعى فيه ما يليق بذوي الدين وهو ثوب واحد وقميص ومنديل وسراويل ومداس وأما الثاني من كل جنس فهو مستغن عنه وليقس على هذا أثاث البيت جميعاً ولا ينبغي أن يطلب رقة الثياب وكون الأواني من النحاس والصفير فيما يكفي فيه الخزف فإن ذلك مستغنى عنه فيقتصر من العدد على واحد ومن النوع على أخس أجناسه ما لم يكن في غاية البعد عن العادة وأما الطعام فقدرة في اليوم مد وهو ما قدره الشرع ونوعه ما يقتات ولو كان من الشعير والأدم على الدوام فضلة وقطعة بالكلية إضرار ففي طلبه في بعض الأحوال رخصة وأما المسكن فأقله ما يجزئ من حيث المقدار وذلك من غير زينة فأما السؤال للزينة والتوسع فهو سؤال عن ظهر غنى]

Ve bu bâbda biz deriz ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “لا حق لابن آدم إلا في ثلاث طعام يقيم صلبه وثوب يوارى به عورته وبيت يكنه فما زاد 578⁵⁷⁸ ya’nī “İbn âdemin hakkı ancak üç şeydedir ki arkasını ikâme eder bir ta‘âm ve ‘avretini setr eder bir sevb ve onu îvâ eder bir hânedir ve bunlara zâid olan şey elbette hesâb olur.” İşte bu üç nesneyi biz hâcâtta asl kılalım, çünkü hâcâtın ecnâsını beyân eder ve nazar ecnâs ve mekâdîr ve evkâtıdır. Ecnâs ise işte bu üç şeydir ve ma’nâsında olan şey ona ilhâk olunur hattâ merd-i müsâfirin yürümeye muktedir olmadığı hâlde kirâsı ona mülhak olur ve mehemmâtta dahi onun mecrâsında cârî olan şey kezâlik ona mülhak olur ve kendi nefsine ‘ayâl ve evlâdıyla meûnelerine mütekeffil bulunduğu kesân dahi mülhak olur hattâ dâbbesi dahi ona mülhaktır. Ve mekâdîr ise evvelâ sevb cinsinde diyânetlilere lâyıf olan şey mürâ‘ât olunur ki bir sevb ve bir göynek ve bir mendîl ve bir serâvîl ve bir pâbüş olmak gerektir ve ikincisi lüzûm-ı setrdir ya’nî ondan müstagnî bulunur da ikişer sevb ve ikişer göynek ve ikişer serâvîl ittihâzına hâcet yoktur ve cemî‘-i esâs-ı hâne dahi buna kıyâs etsin ve siyâbın rikkat ve nezâketlerinin aranılmamak gerektir. Ve saksıdan kap kaçak idâre ettiği yerde bakırdan ve nuhâstan evânî aranılmamak gerektir ki o gibi kab ve kaktan dahi istignâsı vardır. Ve hem dahi ‘adedde birer şey üzerine iktisâr etmeli ki bir çömlek bir kas’a ve bir kadeh ona kifâyet eder. Ve nev’inden ise kezâlik ‘âdetten be-gâyet ba’îd olmayan bir nev’-i hasîs üzerine iktisâr

etmeli ki 'âdetten pek ba'îd olmayan bir alçak ve denî cāme ve esās ve evānîyi isti'māl ede de a'lā soylarını aranılmamak gerektir. Ve ta'ām ise o dahi günde mikdārı bir müdd-i şer'îdir ve nev'i dahi kûta kâbiliyyetli olan nesnedir her ne olur ise olsun velev ki arpadan ola. Ve 'ale'd-devām katık yemesi dahi fazladır ve külliyyen katığın kat'ı dahi zararlıdır, artık onun ba'zı ahyān ve ahvâlde talebi için ruhsat vardır ki ara sırada katık aranır. Ve mesken ise o dahi min-haysü'l-mikdār kifāyet verir bir me'vā ve mebīt ve mehvādır, o dahi zīnetsiz olarak, yoksa zīnet ve tevesşu' için vāki' olan suāl 'an-zahri gınā vāki' olan suāl muharremdir.

[وأما بالإضافة إلى الأوقات فما يحتاج إليه في الحال من طعام يوم وليلة وثوب يلبسه ومأوى يكنه فلا شك فيه فأما سؤاله للمستقبل فهذا له ثلاث درجات إحداها ما يحتاج إليه في غد والثانية ما يحتاج إليه في أربعين يوماً أو خمسين يوماً والثالثة ما يحتاج إليه في السنة ولتقطع بأن من معه ما يكفي له ولعياله إن كان له عيال لسنة فسؤاله حرام فإن ذلك غاية الغنى وعليه ينزل التقدير "بخمسين درهماً في الحديث" فإن خمسة دنائير تكفي المنفرد في السنة إذا اقتصد" أما المعيل فربما لا يكفي ذلك وإن كان يحتاج إليه قبل السنة فإن كان قادراً على السؤال ولا يفوته فرصته فلا يحل له السؤال لأنه مستغن في الحال وربما لا يعيش إلى الغد فيكون قد سأل ما لا يحتاج فيكفيه غداء يوم وعشاء ليلة وعليه ينزل الخبر الذي ورد في التقدير بهذا القدر وإن كان يفوته فرصة السؤال ولا يجد من يعطيه لو أخر فيباح له السؤال لأن أمل البقاء سنة غير بعيد فهو بتأخير السؤال خائف أن يبقى مضطراً عاجزاً عما يعينه]

Ve evkāta izāfetle gınānın takdīri ise artık hālā ona muhtāc bulunduğ u bir günlük gızā ve bir gecelik 'aşāsı için ve o günde onun 'avretini setr edecek sevb vücūdunu iṭvā edecek bir mesken için suālın ibāhasında bir şekk ve şübhe yoktur. Ve zamān-ı müstakbel için suāl etmek cevāzı ise onun dahi üç derecesi vardır ki birisi ferdāsında ona muhtāc olacak nesnenin suālī cevāzıdır ve ikincisi dahi kırk veyāhūd elli günlük nafakasının suālī cevāzıdır ve üçüncüsü bir senenin içinde muhtāc olacak meūnetin suālī cevāzıdır. Ve o müddetten sonraya biz kesip kat' etmeliyiz ki kim ki ona ve 'ayālī olursa onun 'ayāline bir senelik nafakalarını kifāyet eder bir mālā mālīktir, onun suālī harāmıdır, zīrā ki gāye-i gınā odur [326] ve elli dirhem-in takdīri dahi ona nāzil olur, zīrā ki hadīste gelmiş ki "فإن خمسة دنائير تكفي" "Sebīl-i iktisād üzere giderse beş dīnār merd-i münferide kifāyet eder." Ve 'ayālī kimseye ola ki o mikdār kifāyet etmez. Ve eğer bir seneden akdem nafakaya ihtiyācı olur ve kendisi suāle kādīr olur da fırsat ona geçmez ise o hālde suāl etmek ona cāiz olmaz, çünkü hālā müstagnīdir ve mümkün ki ferdāya yaşamaz ve o vakte muhtācı olmadığı

nesneyi suâl etmiş olur ve o hâlde bir günlüğün gızâsı ve bir geceliğin 'aşâsı ona kifâyet eder. Ve bu kadar ve vârid olan takdîrin hayrî dahi buna nâzil olur. Ve eğer fırsat-ı suâl ondan geçer de te'hîr etmiş olsa o vakt ona verecek bir kimseyi bulamaz, o vakt suâl ona mübâh olur, çünkü bir sene kalmak emeli ba'îd olmaz, zîrâ ki te'hîr-i suâl ile korkar ki onu i'âne edecek adamdan 'âciz ve muztarr kalır.

[فإن كان خوف العجز عن السؤال في المستقبل ضعيفاً وكان ما لأجله السؤال خارجاً عن محل الضرورة لم يخل سؤاله عن كراهية وتكون كراهته بحسب درجات ضعف الاضطراب وخوف الفوت وتراخي المدة التي فيها يحتاج إلى السؤال وكل ذلك لا يقبل الضبط وهو منوطٌ باجتهاد العبد ونظره لنفسه بينه وبين الله تعالى فيستفتي فيه قلبه ويعمل به إن سالكاً طريق الآخرة وكل من كان يقينه أقوى وثقته بمجيء الرزق في المستقبل أتم وقناعته بقوت الوقت أظهر فدرجته عند الله تعالى أعلى فلا يكون خوف الاستقبال وقد آتاك الله قوت يومك لك ولعيالك إلا من ضعف اليقين والإصغاء إلى تخويف الشيطان وقد قال تعالى ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ﴾ وقال عز وجل ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ والسؤال من الفحشاء التي أبيحت بالضرورة وحال من يسأل لحاجة متراخية عن يومه وإن كان مما يحتاج إليه في السنة أشد من حال من ملك مالا موروثاً وادخره لحاجة وراء السنة وكلاهما مباحان في الفتوى الظاهرة ولكنهما صادران عن حب الدنيا وطول الأمل وعدم الثقة بفضل الله وهذه الخصلة من أمهات المهلكات نسأل الله حسن التوفيق بلطفه وكرمه]

Ve eğer müstakbelde suâl etmekten 'âciz kalmaklığın havfı za'îf olup ve müstelzim-i suâl olan hâcet dahi mahall-i zarûretten hâric olursa o hâlde onun suâli bir kerâhiyyeden hâlî olmaz ve onun kerâheti derecât-ı za'f-ı ıztırâr ile havf-ı fevt ve suâle muhtâc bulunduğ müddetin terâhîsine görür. Ve bunlar kâffesi zabta kâbil değildirler, 'abdin ictihâdî ile beynehu ve beynallâh kendi nefsinde olan nazarına menûttur. Gerektir ki onda kendi kalbinden istiftâ ede ve sâlik-i tarîk-i âhiret ise kendi kalbi ona verdiği fetvâ mücebince 'amel eyleye. Ve her kim ki yakîni çok kavî olur ve müstakbelde mecî-i rızıkına i'timâd ve sikası dahi etemm ve kût-i vaktine kanâ'ati azher olursa onun 'indallâh olan derecesi a'lâ olur. Ve senin ve 'ayâlinin kût-ı yevminizi sana Allâhu ta'âlâ verdiği hâlde senin istikbâlde vukû' bulacak ihtiyâcın korkusu sende ancak za'f-ı yakîn ve tahvîf-i şeytânın ısgâsındandır, hâlbuki Hakk subhânehu ve ta'âlâ buyurmuş ki ﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ﴾⁵⁷⁹ ya'nî "Siz eğer mü'minsiniz benden havf ediniz de onlardan havf etmeyiniz." Ve dahi buyurmuş ki ﴿الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلاً وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

579 "Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz, benden korkun." Âlu İmrân, 3/175.

⁵⁸⁰ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهِ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ya'nî “Şeytân sizi fakr ile va‘îd edip korkutur ve fahşâ ile size emr eder ve Hakk celle ve ‘alâ hazretleri kendinden olarak size mağfiret ve fazl ile va‘d eyler” ve suâl ise fahşâdan zarûret ile ibâha olunan şeydir. Ve kendi yevminden müterâhî olan hâcete suâl eden adamın hâli velev ki o sene içinde ona muhtâc olacağı nafakadan ise hâl-i hâzırda bir mâla vâris olmuş da bir seneden sonra ona vukû‘ bulacak ihtiyâca iddihâr etmiş olan adamın hâlinden daha ziyâde eşeddir ve ikisi eğerçi fetvâ-yı zâhirde mübâh ise velâkin hubb-ı dünyâdan sâdır ve tûl-i emel ile fazl-ı ilâhîye ‘adem-i i‘timâd ve sikadan hâsıl bir hâldirler ve bu haslet dahi ümmehât-ı mühlikâtandır. Biz Allâhu ta‘âlâdan lutf u keremi, hüsn-i tevîki suâl ederiz.

Beyānu Ahvālî's-Sā'ilîn

[بيان أحوال السائلين]

[بيان أحوال السائلين كان بشر رحمه الله يقول الفقراء ثلاثة فقير لا يسأل وإن أعطي لا يأخذ فهذا مع الروحانيين في عليين وفقير لا يسأل وإن أعطي أخذ فهذا مع المقربين في جنات الفردوس وفقير يسأل عند الحاجة فهذا مع الصادقين من أصحاب اليمين فإذا قد اتفق كلهم على ذم السؤال وعلى أنه مع الفاقة يحط المرتبة والدرجة]

Ve ahvâl-i sâilîn beyânı dahi işte bu mebhaştır. Şöyle ki Bişr ‘aleyhi’r-rahme derdi ki “Fukarâ üç sınıftır ki bir sınıfı suâl etmez ve bî-suâl ona bir şey verilirse almaz, işte bu sınıftan olan fukarâ rûhâniyyîn ile ma‘an a‘lâ-yı ‘illiyyîndedirler. Ve diğer sınıfı suâl etmez velâkin bî-suâl bir şey ona verilirse onu alır, işte bu gibi fukarâ dahi mukarrebîn ile ma‘an cennât-ı firdevstedirler. Ve üçüncü sınıfı ‘inde’l-hâce ve’l-ıztırâr suâl eder ve bu dahi ashâb-ı yemînden sâdikîn ile ma‘an cennettedir.” Kaldı ki kâffeleri zemm-i suâl üzerine müttefik olmuşlar [327] ve ma‘al-fâka derece ve mertebeyi muhatt ve münezzel olduğu dahi kelimeten vâhideten müttehid olmuşlar.

[قال شقيق البلخي لإبراهيم بن أدهم حين قدم عليه من خراسان كيف تركت الفقراء من]

580 Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayasızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. Bakara, 2/268.

أصحابك قال تركتهم إن أعطوا شكروا وإن منعوا صبروا وظن أنه لما وصفهم بترك السؤال قد أثنى عليهم غاية الثناء فقال شقيق هكذا تركت كلاب بلخ عندنا فقال له إبراهيم فكيف الفقراء عندك يا أبا إسحاق فقال الفقراء عندنا إن منعوا شكروا وإن أعطوا آثروا فقبل رأسه وقال صدقت يا أستاذ]

Horāsān'dan İbrāhīm b. Edhem, Şakīk-i Belhī üzerine kudūm ettiği vakte Şakīk ona demiş ki “Ashābından olan fukarāyı sen nice terk ettin?” ki ne hāl üzere onları terk ettin diye suāl ettikte, İbrāhīm demiş ki “Ben onları öyle bir hālde terk ettim ki onlara bir ‘atiyye gelirse şükr ederler ve men’ olunurlarsa sabr ederler.” Ve kendisi terk-i suāl ile onları vasf ettiği eelden onların üzerlerine gāye-i senā ile medh ü senā ettiğini zann etti, o vakte Şakīk: “Bizde Belh’in köpeklerini dahi böylece terk etmişsin!” diye hāllerini tahsīn etmedi. Ve İbrāhīm: “Ey Ebū İshāk, yā sende fukarā nicedir?” diye suāl ettikte, Şakīk: “Fukarā bizde öyle bir hāldedir ki men’ olunurlarsa şükr ederler ve onlara bir ‘atiyye gelirse onunla nefsleri üzerine dīğerlerini iṣār ve tercih ederler” dedi. Ve İbrāhīm dahi onun başını būs edip استاذ يا صدقت ya’nī “Ey üstāz, sen sıdk ettin” diye re’yini tasvīb etmiştir.

[فإذا درجات أرباب الأحوال في الرضا والصبر والشكر والسؤال كثيرة فلا بد لسالك طريق الآخرة من معرفتها ومعرفة انقسامها واختلاف درجاتها فإنه إذا لم يعلم لم يقدر على الرقي من حضيقها إلى قلاعها ومن أسفل سافلين إلى أعلى أعلين [وقد خلق الإنسان في أحسن تقويم ثم رد إلى أسفل سافلين ثم أمر أن يترقى إلى أعلى عِلين] ومن لا يميز بين السفلى والعلو لا يقدر على الرقي قطعاً وإنما الشك فيمن عرف ذلك فإنه ربما لا يقدر عليه وأرباب الأحوال قد تغلبهم حالة تقتضي أن يكون السؤال مزيداً لهم في درجاتهم ولكن بالإضافة إلى حالهم فإن مثل هذه الأعمال بالنيات وذلك كما روي أن بعضهم رأى أبا إسحاق النوري رحمه الله يمد يده ويسأل الناس في بعض المواضع قال فاستعظمت ذلك واستقبحت له فأثيت الجنيد رحمه الله فأخبرته بذلك فقال لا يعظم هذا عليك فإن النوري لم يسأل الناس إلا ليعطيهم وإنما سألهم ليشبههم في الآخرة فيؤجرون من حيث لا يضرهم وكأنه أشار به إلى قوله صلى الله عليه وسلم “يد المعطى هي العليا” فقال بعضهم يد المعطى هي يد الآخذ للمال لأنه يعطى الثواب والقدر له لا لما يأخذه ثم قال الجنيد هات الميزان فوزن مائة درهم ثم قبض قبضة فألقاها على المائة ثم قال احملها إليه فقلت في نفسي إنما يوزن الشيء ليعرف مقداره فكيف خلط به مجهولاً وهو رجل حكيم واستحييت أن أسأله فذهبت بالصرة إلى النوري فقال هات الميزان فوزن مائة درهم وقال ردها عليه وقل له أنا لا أقبل منك أنت شيئاً وأخذ ما زاد على المائة قال فزاد تعجبي فسألته فقال الجنيد رجل حكيم يريد أن يأخذ الجبل بطرفيه وزن المائة لنفسه طلباً لثواب الآخرة وطرح عليها قبضة بلا وزن لله عز وجل فأخذت ما كان الله تبارك وتعالى ورددت ما جعله لنفسه قال فرددتها إلى الجنيد فبكى وقال أخذ ماله ورد مالنا الله المستعان]

Kaldı ki rızâ ve sabr ve şükr ve suâlde erbâb-ı ahvâlin derecâtı çoktur ki ma'rifetleri ve inkisâmın ma'rifeti ve ihtilâf-ı derecâtının bilmesi sâlik-i tarîk-i âhirete lâzım ve lâbüddür, çünkü onları bilmedikçe onun hazîzinden kılâ'ına ve esfel-i sâfilînden a'lâ-yı 'illiyyîne çıkıp irtikâ etmeye muktedir olamaz. Ve o ki süfl ve 'ulv beyninde temyîz edemez, kat'â terakkîye muktedir olamaz. Şekk ve şübhe ancak onları bilenlerdedir, zîrâ mümkündür ki ona muktedir olamaz. Ve ba'zen dahi erbâb-ı ahvâle bir hâlet galebe eder ki suâl onların derecâtı mezîdine iktizâ eder, lâkin onların hâllerine izâfetle derecâtlarının mezîdine muktezî olur, zîrâ ki bu gibi a'mâl niyyât iledir ve o dahi Ebû İshâk-ı Nürî üzerine mervî olan hâl gibidir ki ba'zu's-selef görmüş ki Ebû İshâk-ı Nürî ba'zı yerlerde elini uzatıp nâstan suâl eder, o zât demiş ki “Ben onu isti'zâm edip ya'nî Ebû İshâk-ı Nürî'yi istikbâh eyledim ve Cüneyd-i Bagdâdî 'aleyhi'r-rahmeye gelip hâlini haber verdim. Ve Cüneyd: “Bu şey senin üzerine 'azîm olmasın! Ebû İshâk ancak nâsa ecr ü sevâbı vermek için suâl etmiş” ya'nî âhirette onları müsâb ve me'cûr etmek üzere ancak suâl etmiş o hâl ile ki onun suâli onlara bir zarar vermez. Sanki bununla 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin *يد المعطى هي*”⁵⁸¹ kavî-i 'âlîsine işâret etti ki “Yed-i 'ulyâ ancak mu'tî olan adamın yedidir” demiş. Ve ba'zu's-selef tefsîrinde demiş ki “Mu'tînin yedi âhizin yedidir ya'nî mâlî ahz edenin yedidir, çünkü sevâb ve ecri verir ve kadr ancak sevâb içindir, onun aldığı mâl için değildir.” Sonra Cüneyd 'aleyhi'r-rahme “Mîzânı getir!” diye emr etti ve mîzân gelince yüz dirhemi vezn ettikten sonra bir avuç derâhimi kabz edip o yüz dirhemden üzerine tarh ve ilkâ etti sonra “Bunu ona haml eyle!” diye bana emr etti ve ben kendi nefsimde bir şey vezn olunur ise ancak mikdârı bilinmek için vezn olunur ve bunu vezn etmişken onunla nice bir mechûl şey karıştırdı o hâl ile ki kendisi bir hakîm adamdır dedim, lâkin ondan 'illetini sorup anlamaya utanıp hayâ ettim, hemân surreyi alıp Nürî'ye götürdüm, o dahi “Terâzîyi getir!” diye emr etti ve terâzî gelince yüz dirhemi vezn edip bana geri verdi ve bunu ona redd edip de ki “Ben senden bir şey kabûl etmem!” diye emr etti ve yüz dirhemden zâid olan nesneyi aldı.

[فانظر الآن كيف صفت قلوبهم وأحوالهم وكيف خلصت لله أعمالهم حتى كان يشاهد كل واحد منهم قلب صاحبه من غير منطقة باللسان ولكن بشاهد القلوب وتناجي الأسرار وذلك نتيجة أكل الحلال وخلو القلب عن حب الدنيا والإقبال على الله تعالى بكنه الهمة فمن أنكر ذلك قبل تجربة طريقه فهو جاهل كمن ينكر مثلاً كون الدواء مسهلاً قبل شربه ومن أنكره بعد

أن طال اجتهاده حتى بذل كنه مجهوده ولم يصل فأنكر ذلك لغيره كان كمن شرب المسهل فلم يؤثر في حقه خاصة لعله في باطنه فأخذ ينكر كون الدواء مسهلاً وهذا وإن كان في الجهل دون الأول ولكنه ليس خالياً عن حط وإف من الجهل بل البصير أحد رجلين إما رجل سالك الطريق فظهر له مثل ما ظهر لهم فهو صاحب الذوق والمعرفة وقد وصل إلى عين اليقين وإما رجل لم يسلك الطريق أو سلك ولم يصل ولكنه آمن بذلك وصدق به فهو صاحب علم اليقين وإن لم يكن واصلاً إلى عين اليقين ولعلم اليقين أيضاً رتبة وإن كان دون عين اليقين ومن خلا عن علم اليقين وعين اليقين فهو خارج عن زمرة المؤمنين ويحشر يوم القيامة في زمرة الجاحدين المستكبرين الذين هم قتلَى القلوب الضعيفة وأتباع الشياطين فنسأل الله تعالى أن يجعلنا من الراسخين في العلم القائلين آمنا به كل من عند ربنا وما يذكر إلا أولو الأبواب]

İmdi sen bak ki ehl-i dilin kulüb ve ahvâli nice sâfî olmuş ve a‘mâllemi dahi nice hâlis olmuş tâ ki onların her biri münâtaka-i lisân olmaksızın teşâhüd-i kulüb ve tenâcî-i esrâr ile sâhibinin kalbini müşâhede eder ve bu hâl ancak ekl-i helâlin netîcesidir ve hubb-ı dünyâdan kalbin hulüvvü ve Allâhu ta‘âlâya kendi hemmiyle olan ikbâl ü teveccühün semeresidir. Ve tarîkini tecrîbe etmeksizin kim ki onu inkâr ederse o kimse nâdândır, meselâ şûrbünden evvel ‘ilâc-ı müşhilin tabîata müşhil olduğunu inkâr eden kimse gibidir. Ve o ki onda ictihâdî uzun olduktan ve kendi meçhûdunu ona bezl ve sarf olunduktan sonra onu inkâr eder ki ‘adem-i vusûlünden onu dîgerine inkâr eder, o dahi ‘ilâc-ı müşhili içip de kendi bâtınında olan ‘illetten dolayı onun hakkında hâssaten te’sîri vâkî’ olmayan adam gibidir ki dîgerine ‘ilâc-ı müşhil olmadığını söyleyip hâssiyetini inkâr eder ve bu kimse vele v ki nâdânîde şahs-ı evvelden dūn ise velâkin kezâlik cehl ü nâdânîden bir behre ve nasîb ve hazz-ı vâfîden hâlî değildir. Basîr ancak iki kimsenin birisidir ki yâ tarîki sülûk edip erbâb-ı kulûba zâhir olduğu vech üzere kendisine dahi zuhûr hâsıl olan kimsedir ki zevk ve ma‘rifet sâhibi odur, ‘ayn-ı yakîne vâsıl olmuştur veyâ tarîki sülûk etmemiş veyâhûd sülûk etmiş velâkin ‘ayn-ı yakîne vâsıl olmamış, ancak onunla îman ve tasdîk eden kimsedir ki ‘ilm-i yakîn sâhibidir velev ki ‘ayn-ı yakîne vâsıl değildir, çünkü ‘ilm-i yakîne dahi bir rûtbeye vardır velev ki ‘ayn-ı yakînin mâ-dûnudur. Ve kim ki ‘ilm-i yakîn ve ‘ayn-ı yakînden tehî ve hâlî olur, o kimse zümre-i mü’minînden hâricdir, yevm-i kıyâmette katlâ-yı zünûb ve etbâ’-ı şeyâtîn olan câhid ve müstekbirlerin zümrelerinde haşr olunur. Kaldı ki biz Allâhu ta‘âlâdan dileriz ki bizi ‘ulemâ-yı râsihînden olup da biz onunla îman ettik, kâffesi Rabbimiz Allâhu ta‘âlânın ‘indindendir diyen kesândan kılsın, zîrâ ki bu gibi umûr ile ancak ashâb-ı elbâb mütezekkîr olurlar.

[الشطر الثاني من الكتاب في الزهد وفيه بيان حقيقة الزهد وبيان فضيلة الزهد وبيان درجات الزهد وأقسامه وبيان تفصيل الزهد في المطعم والملبس والمسكن والأثاث وضروب المعيشة وبيان علامة الزهد]

Ve kitâbın şatr-ı sânisî ki zühüdün ahvâli beyânındadır o dahi işte budur: Onda hakikat-i zühd ve fazilet-i zühd ve derecât-ı zühd ve aksâmı ve mat'am ve melbes ve mesken ve esâs-ı hâne ve durûb-ı ma'îşette olan tafsîl ve 'alâmet-i zühd beyânları vardır ki ber-vech-i âtî zikr ü beyân olunur:

Beyānu Hakīkati'z-Zühdi

[بيان حقيقة الزهد]

[اعلم أن الزهد في الدنيا مقام شريف من مقامات السالكين ويتنظم هذا المقام من علم وحال وعمل وكسائر المقامات لأن أبواب الإيمان كلها كما قال السلف ترجع إلى عقد وقول وعمل وكأن القول لظهوره أقيم مقام الحال إذ به يظهر الحال الباطن وإلا فليس القول مراداً لعينه وإن لم يكن صادراً عن حال سمي إسلاماً ولم يسم إيماناً والعلم هو السبب في حال يجري مجرى المثمر والعمل يجري من الحال مجرى الثمرة فلنذكر الحال مع كلا طرفيه من العلم والعمل]

Hakikat-i zühüdün beyânı odur ki sen bil ve āgâh ol ki zühd dünyâda makâmât-ı sâlikînden şerîf bir makâmdır ki bu makâm makâmât-ı sâire gibi 'ilm ve hâl ve 'amelden muntazam olur, çünkü selefin dediği gibi ebvâb-ı imân kâffesi 'akd ve kavîl ve 'amele [329] râci' olur ve zuhûru için kavîl sanki hâlin makâmında kâim olur, çünkü onunla hâl-i bâtın zâhir olur, yoksa kavîl kendi 'aynı için murâd değildir velev ki İslâm tesmiye olunan hâlden sâdır olur da imân tesmiye olunan hâlden sâdır olmaz. Ve 'ilm ise o dahi hâlde semere mecrâsında cârî olan sebebdir. Ve 'amel dahi hâlden semere mecrâsında cârî olur. İmdi biz hâli 'ilm ve 'amelden olan iki tarafla berâber zikr edelim.

Râvî der ki "Ben dahi onu Cüneyd'e redd ettim ve o dahi ağlayıp dedi ki "Kendi mālını alıp bizim kendi mālımızı bize redd etti, ben ne edeyim?" Müste'ân, Hazret-i Allâhu 'azîmü's-şandır.

[أما الحال فنعني بها ما يسمى زهداً وهو عبارة عن انصراف الرغبة عن الشيء إلى ما هو

خير منه فكل من عدل عن شيء إلى غيره بمعاوضة ويبيع وغيره فإنما عدل عنه لرغبته عنه وإنما عدل إلى غيره لرغبته في غيره فحاله بالإضافة إلى المعدول عنه يسمى زهداً وبالإضافة إلى المعدول إليه يسمى رغبة وحباً فإذا استدعي حال الزهد مرغوباً عنه ومرغوباً فيه هو خير من المرغوب عنه وشرط المرغوب عنه أن يكون هو أيضاً مرغوباً فيه بوجه من الوجوه فمن رغب عما ليس مطلوباً في نفسه لا يسمى زاهداً إذ تارك الحجر والتراب وما أشبهه لا يسمى زاهداً وإنما يسمى زاهداً من ترك الدراهم والدنانير لأن التراب والحجر ليسا في مظنة الرغبة وشرط المرغوب فيه أن يكون عنده خيراً من المرغوب عنه حتى تغلب هذه الرغبة فالبائع لا يقدم على البيع إلا والمشتري عنده خير من المبيع فيكون حاله بالإضافة إلى المبيع زهداً فيه وبالإضافة إلى العوض عنه رغبة فيه وحباً

Hāl ise biz onunla “zühd” tesmiye olunan nesneyi murād ederiz. Ve zühd ise o dahi bir nesneden ondan yeğ ve hayrlı bir nesneye ragbetin insırâfından ‘ibârettir, zîrâ her kim ki bir ‘ıvaz ve bey’ ve gayrisı ile bir nesneden dîger bir nesneye ‘udûl ederse ancak ondan ragbeti insırâf ve tahavvûl etmekle ‘udûl eder ve dîgerine meyl ve ‘udûlü dahi ancak o nesneye onun hâsıl olan hubb ve ragbeti ile ‘udûl etmiştir. Kaldı ki ma’dûlün ‘anhe izâfetle onun hâli “zühd” tesmiye olunur ve ma’dûlün ileyhe izâfetle onun hâli “ragbet” ve “hubb” tesmiye olunur ve bu takdîrce zühdün hâli bir mergûbun ‘anh ve bir mergûbun fîh nesneleri istid’â eder ki o mergûbun fîh olan nesne mergûbun ‘anh olan nesneden yeğ ola ve dahi mergûbun ‘anh olan nesne nev’an mâ mergûbun fîh olmak şarttır. Ve o ki fî nefsihi matlûb olmayan nesneden sarf-ı ragbet eder, o kimse “zâhid” tesmiye olunmaz, çünkü taş ve toprak ve ona müşâbih olan nesneyi terk eden adam zâhid tesmiye olunmaz, ancak derâhim ve denânîri terk eden kimseye zâhid denilir, çünkü taş ve toprak mazinne-i ragbette değildirler ve mergûbun fîh dahi kezâlik onun ‘inde mergûbun ‘anh olan nesneden yeğ ve hayrlı olmak şarttır tâ ki bu ragbet gâlib ola, zîrâ bâyi’ olan kimse ancak satın alacağı şey onun ‘inde satacağı şeyden yeğ ve hayrlı olmakla bey’a ikdâm eder ve o hâlde mebî’ olan nesneye izâfetle onun şe’ni onda zâhid olmuş olur ve ona alacağı ‘ıvaza izâfetle hâli dahi hubb ve ragbet olur.

[ولذلك قال الله تعالى ﴿وَسَرُّهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ﴾ معناه باعوه فقد يطلق الشراء بمعنى البيع ووصف أخوة يوسف بالزهد فيه إذ طمعوا أن يخلو لهم وجه أبيهم وكان ذلك عندهم أحب إليهم من يوسف فباعوه طمعاً في العوض]

Ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ﴿وَسَرُّهُ بِثَمَنِ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ﴾

⁵⁸² ya'nî “Az ‘aded dirhem ve bî-i‘tibâr bahâ ile onu sattılar. Kasdları tahsîl-i bahâ olmayıp mücerred babalarından teb‘îd olmakla onun bahâsında zâhidlerden oldular”, zîrâ ba‘zen bey‘ ma‘nâsına “şîrâ” lafzı ıtlâk olunur ki Yûsuf ‘aleyhi’s-selâmın birâderleri onda “zühd” ile vasf buyurulmuştur, çünkü onlar babalarının hulûvv-i vechine tama‘ etmişler, zîrâ babalarının ondan hulûvv-i vechi onlara Yûsuf’tan daha ziyâde sevgili idi ya’nî bu tama‘a ‘ıvazan onu sattılar, yoksa semenine ragbeten onu bey‘ etmemişler demektir.

[فإذا كل من باع الدنيا بالآخرة فهو زاهد في الدنيا وكل من باع الآخرة بالدنيا فهو أيضاً زاهد ولكن في الآخرة ولكن العادة جارية بتخصيص اسم الزهد بمن يزهد في الدنيا كما خصص اسم الإلحاد بمن يميل إلى الباطل خاصة وإن كان هو للميل في وضع اللسان]

Ve böyle olunca her kim ki âhiretine dünyâsını satıp bey‘ ederse dünyâda zâhid odur ve her kim ki dünyâyâ âhiretini satarsa o dahi bu ma‘nâ ile zâhid ise velâkin âhirette zâhiddir, ammâ ‘âdet-i câriye ism-i zühdü ancak dünyâda zühd eden kimseye tahsîs etmiş, nitekim ism-i ilhâdı bil-hâssa bâtıla meyl edene tahsîs eylemiş velev ki vaz‘-ı lisânda ilhâd meyl için vaz‘ olunmuştur.

[ولما كان الزهد رغبة عن محبوب بالجملة لم يتصور إلا بالعدل إلى شيء هو أحب منه وإلا فترك المحبوب بغير الأحب محال والذي يرغب عن كل ما سوى الله تعالى حتى الفراديس ولا يحب إلا الله تعالى فهو الزاهد المطلق والذي يرغب عن كل حظ ينال في الدنيا ولم يزهد في مثل تلك الحظوظ في الآخرة بل طمع في الحور والقصور والأنهار والفواكه فهو أيضاً زاهد ولكنه دون الأول والذي يترك من حظوظ الدنيا البعض دون البعض كالذي يترك المال دون الجاه أو يترك التوسع في الأكل ولا يترك التجميل في الزينة فلا يستحق اسم الزاهد مطلقاً ودرجته في الزهاد درجة من يتوب عن بعض المعاصي في التائبين وهو زهد صحيح كما أن التوبة عن بعض المعاصي صحيحة فإن التوبة عبارة عن ترك المحظورات والزهد عبارة عن ترك المباحات التي هي حظ النفس ولا يبعد أن يقدر على ترك بعض المباحات دون بعض كما لا يبعد ذلك في المحظورات والمقتصر على ترك المحظورات لا يسمى زاهداً وإن كان قد زهد في المحظور وانصرف عنه ولكن العادة تخصص هذا الاسم بترك المباحات]

Ve zühd dahi bir mahbûbdan ehabb ve daha ziyâde sevgili olan bir nesneye ragbet ve ‘udûl olunca ve ondan daha ziyâde ehabb nesneye ‘udûl etmeksizin zühd mutasavver olamayınca artık bilâ-ehabb terk-i mahbûb muhâl oldu. Ve o ki mâsivâdan hattâ firdevslerden ragbet edip de ancak Allâhu ta‘âlayı yalnız sever de gayrısını sevmez, işte bu zâhid zâhid-i mut-

582 “O’nu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı.” Yûsuf, 12/20.

laktır. Ve o ki dünyâda her bir hazz-ı müktesebden ferâgat ve ragbetle tama'-ı hür u kusûr ile enhâr ve fevâkih ve cennâta ragbet eder de huzûz-ı âhiretten zühd etmez, o dahi eğerçi menâl-i dünyâ ve lezzât-ı 'âcileden huzûz-ı âhirete meyl ü ragbet etmekle zâhid ise velâkin evvelkisinden dündür ya'nî kâffe-i mâsivâyı terk ile yalnız Zât-ı zü'l-celâli muhabbet eden zâhidin mertebesinden onun rütbesi dündür velev ki ona zâhid-i mutlak denilir. [330] Ve o ki dünyânın ba'zı huzûzunu terk eder de ba'zısını terk etmez, meselâ mâlî terk eder de câhî terk etmez veyâhüd yemekte olan tevessu' ve tereffühü terk eder de tecemmülde olan zînet ve ârâyişi terk etmez, o kimse zâhid-i mutlak ismine müstehakk olamaz ya'nî 'ale'l-it-lâk ona zâhid denilemez, ancak zühhâd içinde onun derecesi tâibler içinde ba'zı me'âsîden tevbe eden tâibin derecesindedir ve o dahi zühd-i sahîhtir, nitekim ba'zı me'âsîden tevbe etmek sahîh olur, zîrâ ki tevbe terk-i mah-zûrâtta 'ibârettir ve zühd hazz-ı nefis olan mübâhâtın terkinden 'ibârettir. Ve ba'îd değildir ki ba'zı mübâhâtın terkine muktedir olur da ba'zısının terkine muktedir olmaz, nitekim ki mahzûrâtta vukû'u ba'îd olmaz ya'nî ki ba'zı mahzûrâtın terkine muktedir olur da ba'zısının terkine muktedir olamaz ve terk-i mahzûrât üzerine iktisâr eden kimse zâhid tesmiye olunmaz velev ki mahzûrâtta zühd edip ondan insırâf etmiştir, çünkü 'âdet ismi zühdü ancak terk-i mübâhâta hasr ve tahsîs etmiştir ya'nî 'âdet onu hubb-ı Bârî için mübâhî terk eden vera'kâra tahsîs eylemiştir.

[فإذن الزهد عبارة عن رغبته عن الدنيا عدولاً إلى الآخرة أو عن غير الله تعالى عدولاً إلى الله تعالى وهي الدرجة العليا وكما يشترط في المرغوب فيه أن يكون خيراً عنده فيشترط في المرغوب عنه أن يكون مقدوراً عليه فإن ترك ما لا يقدر عليه محال وبالترك يتبين زوال الرغبة ولذلك قيل لابن المبارك يا زاهد فقال الزاهد عمر بن عبد العزيز إذ جاءته الدنيا راغمة فتركها وأما أنا ففيماذ زهدت]

Kaldı ki zühd âhirete 'udûl ile dünyâdan ragbet etmek veyâhüd Allâhu ta'âlâya 'udûl ile Allâhu ta'âlânın gayrısından ragbet etmektir ve derece-i 'ulyâ dahi odur. Ve dahi mergûbun fîh olan nesne onun 'indinde hayr olmak meşrût olduğu gibi mergûbun 'anh olan nesne dahi ona makdûrün 'aleyh olmak şart olur ki kudreti altında dâhil olup da onun gücü ona yetip makdûru bulunan nesneden ragbet ve 'udûl ede, yoksa ona muktedir bulunmadığı nesneden ragbet etmek sahîh olamaz, zîrâ ki ona muktedir olmadığı nesnenin terki muhâldir, neyi terk eder ve kudrette olmayan nesnenin terki nice mutasavver olur ve zevâl-i ragbet dahi ancak terk ile nümâyân olur. İşte bu cihetle mergûbun 'anh dahi makdûrün 'aleyh olmak şarttır ve

onun için İbnü'l-Mübârek'e "Yâ zâhid!" denildiği vakte İbnü'l-Mübârek: "Zâhid ancak 'Ömer b. 'Abdül'azîz'dir ki dünyâ ona râgime gelmiş olduğu hâlde onu terk etti, ben isem ben ne de zühhd etmişim?" diye cevâb vermiş.

[وأما العلم الذي هو مثمر لهذه الحال فهو العلم بكون المتروك حقيراً بالإضافة إلى المأخوذ كعلم التاجر بأن العوض خير من المبيع فيرغب فيه وما لم يتحقق هذا العلم لم يتصور أن تزول الرغبة عن المبيع فكذلك من عرف أن ما عند الله باق وأن الآخرة خير وأبقى أي لذاتها خير في أنفسها وأبقى كما تكون الجواهر خيراً وأبقى من الثلج مثلاً ولا يعسر على مالك الثلج بيعه بالجواهر والآلئ فهكذا مثال الدنيا والآخرة فالدنيا كالثلج الموضوع في الشمس لا يزال في الذوبان إلى الانقراض والآخرة كالجواهر الذي لا فناء له فبقدر قوة اليقين والمعرفة بالتفاوت بين الدنيا والآخرة تقوى الرغبة في البيع والمعاملة حتى إن من قوي يقينه ببيع نفسه وماله كما قال الله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ﴾ ثم بين أن صفقتهم رابحة فقال تعالى ﴿فَاسْتَبَشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ﴾]

Ve 'ilm ise ya'nî bu hâle müsmir olan 'ilmin beyânı ise o dahi me'hûza izâfetle metrûk olan nesne hakîr olduğunu bilmektir ki 'ıvaz-ı mebî'den hayrlı olduğuna tâcirin 'ilmi olduğu gibi ki bedele ragbetle tâcirin mebî'den ragbet eder, çünkü bu 'ilm mütehakkık olmadıkça mebî'den ragbetin zevâlî mutasavver olamaz. İşte böylece olarak kim ki Allâhu ta'âlânın 'inde olan şey bâkî olduğunu bilir ve âhiret dünyâdan hayrlı ve ebkâ olduğunu i'tikâd eder ya'nî lezzât-ı âhiret fî nefsihâ dünyânın lezzâtından ebkâ idüğünü anlarsa elbette lezzât-ı âhirete ragbetle lezzât-ı dünyâviyyeden ragbet ve 'udül eder, nitekim ki cevâhir-i gâliye meselâ kardan ebkâ ve hayrlıdır o hâl ile ki kara mâlik olan kimse cevâhir ve inci ile karı satmak dahi güç ve 'asîr olmaz. İşte dünyâ ve âhiretin misâli dahi böylecedir, zîrâ ki dünyâ güneşte mevzû' olan kar gibidir ki inkırâzâ kadar erimekten zâil olmaz ve âhiret elmâs ve yâkût ve zümrüt ve inci mücevherâtı gibidir ki onun fenâ ve inkırâzı olmaz. Be kuvve-i yakîn ve dünyâ ile âhiret beyninde olan tefâvütün ma'rifetine göre bey' ve mu'âmelede ragbet kavî olur, hattâ kim ki yakîni kavî olursa Hakk subhânehu ve ta'âlâ bu âyet-i kerîmede buyurduğu gibi kendi cân ve mâlını bey' eder nitekim buyurmuş ki ﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنْ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ﴾⁵⁸³ Bu âyet sûre-i Tevbe'nin yüz on ikinci âyetidir ki hülâsa-i tefsirinde denilmiş ki "Tahkîk Allâhu ta'âlâ mü'minlerden nefslerini cihâda ve mâllarını sadaka ve infâka sarf edenlere mukâbilesinde cennet i'tâsıyla müşterî oldu ki onlar fî sebîlillâh mukâtele edip katl ederler ve katl olunurlar. Onlara va'd olunan cennet hakkıdır ki

583 "Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır." Tevbe, 9/111.

Tevrât ve İncil ve Kur'an'da sâbittir ki kim ki Allâhu ta'âlâdan sevâb talebiyle cihâdda 'ahdine vefâ ederse imdi Allâhu ta'âlânın va'd-i kerîmiyle olan bey' ve şirâya mesrûr olun ki o bey' size fevz-i 'azîmdir." İşte bu nass ile safkaları kârlı ve râbiha olduğu dahi sonrasında beyân buyurup müjde vermiş ki ⁵⁸⁴ ﴿فَاسْتَبِشُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ﴾ buyurmuştur ya'nî "Allâhu ta'âlânın va'd-i kerîmiyle olan bey' ve şirâya mesrûr olunuz" buyurmuş.

[فليس يحتاج من العلم في الزهد إلا إلى هذا القدر وهو أن الآخرة خير وأبقى وقد يعلم ذلك من لا يقدر على ترك الدنيا إما لضعف علمه [331] وبقينه وإما لاستيلاء الشهوة في الحال عليه وكونه مقهوراً في يد الشيطان وإما لاغتراره بمواعيد الشيطان في التسويف يوماً بعد يوم إلى أن يختطفه الموت ولا يبقى معه إلا الحسرة بعد الفوت وإلى تعريف خسارة الدنيا الإشارة بقوله تعالى ﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى﴾ وإلى تعريف نفاسة الآخرة الإشارة بقوله عز وجل ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنِ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ﴾ فنبه على أن العلم بنفاسة الجوهر هو المرغوب عن عوضه]

Ve zühdde bu kadar 'ilmden ziyâde bir 'ilme muhtâc olmaz ki âhiret dünyâdan hayrlı ve ebkâ olduğu 'İmdi zühd için 'ilm kâfidir, bundan ziyâde bir 'ilme ihtiyâc mess etmez demektir. Ve dünyânın terkine muktedir olmayan adam dahi ba'zen bu 'ilmi bilir ve onun 'adem-i zühdü ancak za'f-ı 'ilm ü yakînindendir veyâhüd fi'l-hâl şehvet-i nefsâniyye ona müstevlî olup da onunla şeytân elinde makhûr olmaklığındandır veyâhüd günbegün tesvîfe vâki' olan mevâ'id-i şeytâniyyenin gurûrundandır tâ ki ölüm onu gafletten kapıp da ihtitâf eder ve ba'de'l-fevt onunla hasretten gayrı dîger bir şey kalmaz. Ve Hakk subhânehu ve ta'âlânın ﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى﴾ ⁵⁸⁵ kavl-i celîli dünyânın hisseti ta'rîfine işârettir ki "Metâ'-ı dünyâ azdırdı." Ve âhiretin nefâsetine olan işâret ise o dahi Hakk celle ve ta'âlânın ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِّمَنِ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحاً وَلَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ﴾ ⁵⁸⁶ kavl-i 'âlîsidir bu âyet-i kerîme sûre-i Kasas'ın sekseninci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Şunlar ki onlara 'ilm verilip ahvâl-i âhireti ve bereket-i kanâ'ati bilir. Yûşâ' 'aleyhi's-selâm ve ashâbı gibi kimseler, o Kârûn misilli mâl temennî edenlere dediler ki "Ey tâlib-i dünyâlar, vay size! İmânla 'amelü's-sâlihi cem' edenler için Allâhu ta'âlânın sevâbı Kârûn'un ve dünyâ ve mâ-fihânın mâlından hayrlıdır." İşte 'Alîm-i

584 "O halde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin." Tevbe, 9/111.

585 "De ki: "Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah'a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır." Nisâ, 4/77.

586 "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, "Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükafat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur" dediler." Kasas, 28/80.

müte‘âl bu nass-ı celîl ile tenbîh etmiş ki cevâhirin nefâsetine olan ‘ilm ‘ıvâzından murgibdir ya‘nî ‘ıvaz-ı cevâhirden ragbeti izâle eden şey ancak cevâhirin nefâsetine olan ‘ilmdir.

[ولما لم يتصور الزهد إلا بمعاوضة ورغبة عن المحبوب في أحب منه قال رجل في دعائه
”اللهم أرني الدنيا كما تراها فقال له النبي صلى الله عليه وسلم لا تقل هكذا ولكن قل أرني
الدنيا كما أريتها الصالحين من عبادك“ وهذا لأن الله تعالى يراها حقيرة كما هي وكل مخلوق
فهو بالإضافة إلى جلاله حقيرة والعبد يراها حقيرة في نفسه بالإضافة إلى ما هو خير له ولا
يتصور أن يرى بائع الفرس وإن رغب عنه فرسه كما يرى حشرات الأرض مثلاً لأنه مستغن عن
الحشرات أصلاً وليس مستغنياً عن الفرس والله تعالى غني بذاته عن كل ما سواه فيرى الكل في
درجة واحدة بالإضافة إلى جلاله ويراه متفاوتاً بالإضافة إلى غيره والزاهد هو الذي يرى تفاوته
بالإضافة إلى نفسه لا إلى غيره]

Ve mahbûbdan daha ziyâde sevgili bir ‘ıvaz olmayınca mahbûbdan ‘udûl ve ragbetle zühd etmek mutasavver olamayınca zâtın birisi du‘âsında demiş ki “اللهم أرني الدنيا كما تراها” “Ey benim ilâhım, sen dünyâyı bana senin ona gördüğün gibi göster” ya‘nî sen dünyâyı nice görür isen bana dahi öylece göster diye niyâz etmiş ve Nebî-i ‘âlî-şân efendimiz ona “لا تقل هكذا”⁵⁸⁷ “Sen böylece söyleme velâkin de ki senin ‘ibâdından sulehâya dünyâyı irâe ettiğin gibi bana dahi dünyâyı böylece irâe eyle.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin bu sûretle ona vâki‘ olan emr ve ta‘lîmi ancak o sebebdendir ki Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri dünyâyı ke-mâ hiye hakîre görür ve onun celâline izâfetle her bir mahlûk hakîrdır ve ‘abd ise kendi nefsi hakkında olan hayrîya izâfetle dünyâyı hor görür, meselâ esbini satmak isteyen kimse kendisini haşerât-ı zemîni görür gibi görmez velev ki ondan ragbet etmiş, çünkü aslâ haşerâtın müstagnîdir ve esbden müstagnî değildir. Ve Zât-ı zü’l-celâl ise kendisi zâtıyla her bir mâ-sivâdan müstagnî olup ve onun celâline izâfetle cümleleri bir derece-i vâhidededir görür ve dîgerine izâfetle onları mütefâvit görür. Ve zâhid odur ki kendi nefesine izâfetle onun tefâvütünü görür de onun dîgerine izâfetle tefâvütünü görmez.

[وأما العمل الصادر عن حال الزهد فهو ترك واحد لأنه بيع ومعاملة واستبدال للذي هو خير بالذي هو أدنى فكما أن العمل الصادر من عقد البيع هو ترك المبيع وإخراجه من اليد وأخذ العوض فكذلك الزهد يوجب ترك المزهود فيه بالكلية وهي الدنيا بأسرها مع أسبابها ومقدماتها وعلائقها فيخرج من القلب حبها ويدخل حب الطاعات ويخرج من العين واليد ما

أخرجه من القلب ويوظف على اليد والعين وسائر الجوارح وظائف الطاعات وإلا كان كمن سلم المبيع ولم يأخذ الثمن فإذا وفى بشرط الجانبين في الآخذ والترك فليست بشيء يبيعه الذي بايع به فإن الذي بايعه بهذا البيع وفي بالعهد فمن سلم حاضراً في غائب وسلم الحاضر وأخذ يسعى في طلب الغائب سلم إليه الغائب حين فراغه من سعيه إن كان العاقد ممن يوثق بصدقه وقدرته ووفائه بالعهد وما دام ممسكاً للدنيا لا يصح زهده أصلاً

Ve hâl-i zühdden sâdır olan ‘amel ise o dahi terk-i vâhiddir, çünkü bir bey‘ ve mu‘âmeledir ve hem dahi hayrlı şeye ednâ olan nesneyi değışip istibdâl etmektir, nitekim ‘akd-i bey‘den sâdır olan ‘amel ancak mebt‘in terkidir ve elden ihrâcıyla onun ‘ıvazını almaktır. İşte zühd dahi böylece- dir ki mezhûdün fih olan nesneyi bi‘l-küllîyye terk etmek icâb eder ya‘nî bi‘l-küllîyye mezhûdün fih olan nesnenin terki icâb eyler ki esbâb ve mu- kaddemât ve ‘alâyıkıyla dünyâyı bi-esrihâ terk etmek gerektir ve dahi ken- di kalbinden onun hubbunu ihrâc edip hubb-ı tâ‘âtı kalbine idhâl etmek lâzımdır ve kalbden ihrâc [332] ettiğı şey dahi gözünden ve dilinden ihrâc ede ve kendi eline ve gözüne ve a‘zâ ve cevârih-i sâiresine vezâif ve tâ‘âtı tavzif ede, yoksa mebt‘i verip semenini ahz etmeyen bâyi‘ gibi olur. Ve eğer terk ve ahzda şerâit-i cânibeyn ile vefâ ederse artık kendi bey‘iyle müstebşir olsun, zîrâ ki bu bey‘ ile onu mübâyâ‘a eden zât-ı celîl ‘ahdine vefâdârdır. Ve her kim ki bir gâibde bir selem ‘akdini icrâ eder de va‘desi hulûlünde gâibi teslîm etmek üzere hâl-i hâzırda onun bedeli olan nakd-i hâzır teslîm eder ve gâibin talebinde bey‘i eylerse onun ‘akıdı eğer sıdkına ve onun kudret ve ‘ahde vefâsına i‘timâd olunur adamlardan ise lâ-mahâle kendi sa‘yinden ferâğı sâ‘atında o gâib şey ona teslîm olunur mâ-hasale dünyâyâ mäsik oldukça onun zühdü aslâ sahîh olmaz.

[ولذلك لم يصف الله تعالى إخوة يوسف بالزهد في بنيامين وإن كانوا قد قالوا ليوسف وأخوه أحب إلى أئنا منا وعزموا على إبعاده كما عزموا على يوسف حتى تشفع فيه أحدهم فترك ولا وصفهم أيضاً بالزهد في يوسف عند العزم على إخراجه بل عند التسليم والبيع فعلامة الرغبة والإمساك وعلامة الزهد والإخراج فإن أخرجت عن اليد بعض الدنيا دون البعض فأنت زاهد فيما أخرجت فقط ولست زاهداً مطلقاً]

Ve onun için tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri, Bünyâmîn hakkında Yûsuf’un birâderânını zühd ile vasf buyurmamıştır velev ki onlar onun hakkında “Yû- suf ve birâderi Bünyâmîn, babamıza bizden ziyâde sevgilidir” diye Yûsuf’un hakkında ettikleri ‘azm gibi onun ib‘âdına dahi ‘azm etmiştiler tâ ki onda onların biri teşeffu‘ etti de onunla terk olundu ve dahi Yûsuf’un ihrâcı üze- rine ‘azm ettikleri vakte kezâlik onları zühd ile vasf buyurmamıştır, ancak

bey' ve teslîmi katında onları zühhd ile vâsf buyurmuştur. Kaldı ki ragbetin 'alâmeti imsâktır ve zühhdün 'alâmeti ihrâcdır. Ve eğer sen dünyânın ba'zı lezzâtını elden çıkardın ve ba'zısını çıkarmadınsa o hâlde sen yalnız elden çıkardığın nesnede zâhidsin, zâhid-i mutlak değilsin.

[وإن لم يكن لك مال ولم تساعدك الدنيا لم يتصور منك الزهد لأن ما لا يقدر عليه لا يقدر على تركه وربما يستهويك الشيطان بغروره ويخيل إليك أن الدنيا وإن لم تأتِكَ فأت زاهدا فيها فلا ينبغي أن تتدلى بحبل غروره دون أن تستوثق وتستظهر بموثق غليظ من الله فإنك إذا لم تجرب حال القدرة فلا تثق بالقدرة على الترك عندها فكم من ظان بنفسه كراهة المعاصي عند تعذرها فلما تيسرت له أسبابها من غير مكدر ولا خوف من الخلق وقع فيها وإذا كان هذا غرور النفس في المحظورات فإياك أن تثق بوعدها في المباحات]

Ve eğer senin bir mālın olmaz ve dünyā dahi sana müsā'id değildir, senden zühhd mutasavver olmaz, çünkü insān muktediri olmadığı nesnenin terkinde muktedir olmaz ve ola ki şeytân-ı la'în kendi gurûruyla vādî-i helâke seni düşürecek olur da sana tahyîl eder ki velev ki dünyā sana gelmemiş sen onda zâhidsin der. Gerektir ki sen onun habl-i gurûruyla câh-ı helâke sarılıp kendini salma ya'nî Allāhu ta'âlâdan bir mevsik-i galîz müstazher olmadıkça ve kendi nefsinden kaviyyen müstevsık olmadıkça bu gibi evhām ve hayâlin hayâlî ile sen böyle tehlikeli yere kendini mütedellî etme, zîrâ sen vakt-i kudrette olan hâlini tecrîbe etmemişsin, mümkün ki 'inde'l-kudre terki üzerine muktedir olamazsın. Nice adam vardır ki kendi nefsinden ta'azzür-i me'āsî katında ma'siyetlere kârih olduğunu zann eder ve çün esbâb-ı me'āsî bî-renc ü mükedder ve bî-bâk ve bî-mehāfe-i nâs ona kolay ve müteyessir olur, o me'āsîye vâki' olur ve mahzûrâtta nefsin gurûru böyle olunca sakın da sen mübâhâtta onun va'dine mu'temid ve müstevsık olma.

[والموثق الغليظ الذي تأخذه عليها أن تجربها مرة بعد مرة في حال القدرة فإذا وفّت بما وعدت على الدوام مع انتقاء الصوارف والأعذار ظاهراً وباطناً فلا بأس أن تثق بها وثوقاً تاماً ولكن تكون من غيرها أيضاً على حذر فإنها سريعة النقض للعهد قريبة الرجوع إلى مقتضى الطبع وبالعجالة فلا أمان منها إلا عند الترك بالإضافة إلى ما ترك فقط وذلك عند القدرة]

Ve nefsin üzerine ahz edeceğin mevsik-i galîz odur ki onu hâl-i kudrette merreten ba'de uhrâ tecrîbe edip ihtibâr edesin, vaktâ ki intifâ-yı savârif ve a'zâr ile ma'an zâhiren ve bâtinen 'ale'd-devām kendi va'd ettiği şeye vefâ eder, işte o hâlde vüsûk-ı tām ile ona müstevsık olmaklığında bir be's yotur lâkin yine onun tagayyüründen hazer üzere bulunasın, zîrâ ki nakz-ı 'ahde mübâdir olup hemîşe muktezâ-yı tab'a rücû' etmeye yakındır. Ve

القلوب وعلى سبيل الطمع فذلك كله من محاسن العادات ولكن لا مدخل لشيء منه في العبادات وإنما الزهد أن تترك الدنيا لعلمك بحقارتها بالإضافة إلى نفاسة الآخرة فأما كل نوع من الترك فإنه يتصور ممن لا يؤمن بالآخرة فذلك قد يكون مروءة وفتوة وسخاء وحسن خلق ولكن لا يكون زهداً إذ حسن الذكر وميل القلوب من حظوظ العاجلة وهي ألد وأهنأ من المال وكما أن ترك المال على سبيل السلم طمعاً في العوض ليس من الزهد فكذلك تركه طمعاً في الذكر والثناء والاشتهار بالفتوة والسخاء واستقلالاً له لما في حفظ المال من المشقة والعناء والحاجة إلى التذلل للسلاطين والأغنياء ليس من الزهد أصلاً بل هو استعجال حظ آخر للنفس]

Ve dahi bil ki ‘alā sebīli’s-sehā ve’l-cūd ve ‘alā nehci’l-kerem ve’l-fütüvv ve istimāleti’l-kulüb ve tarīki’t-tama’ mālın bezl ve terki zühdden değildir, zīrā o yüzde olan bezl ve terk kâffesi mehāsin-i ‘ādāttandır ki ‘ibādatta onun bir nesnesinin medhali yoktur. Zühd ancak nefāset-i āhirete izāfetle dünyānın hakāretine vāki’ olan ‘ilm ile dünyāyı bī-ıvaz terk etmektir, çünkü terkin her bir nev’i āhirete īmān etmeyen kimselerden dahi sudūru mutasavver olur, zīrā ki o gibi terk mūrūet ve fütüvv ve sehā ve hūsn-i huluk olabilir velākin zühd olamaz, çünkü nīk-nāmī kazanmak ve hūsn-i zikri peydā etmek ve kulüb-i halkı istimāle eylemek dahi nefsin huzūz-ı ‘ācilesindendir. Ve mālın daha ziyāde henī ve elezzdir, nitekim ‘alā-tarīki’s-selem ‘ıvaza tama’an mālī terk etmek zühdden değildir. İşte bunun gibi zikr ü senā ve iştiḥār-ı fütüvv ve sehāya tama’an veyāhūd hıfzında olan meşakkat u ‘anā ve ihtiyāc zūll-i mülūk ve agniyāya istiskālen mālī terk etmek aslā zühdden değildir, belki nefis için bir hazz-ı dīgerin isti’cālidir.

[بل الزاهد من أته الدنيا راغمة صفواً عفواً وهو قادر على التمتع بها من غير نقصان جاء وقبح اسم ولا فوات حظ للنفس فتركها خوفاً من أن يأنس بها فيكون آنساً بغير الله ومحباً لما سوى الله ويكون مشركاً في حب الله تعالى غيره أو تركها طمعاً في ثواب الله في الآخرة فترك التمتع بأشربة الدنيا طمعاً في أشربة الجنة وترك التمتع بالسراري والنسوان طمعاً في الحور العين وترك التفرج في البساتين طمعاً في بساتين الجنة وأشجارها وترك التزين والتجمل بزينة الدنيا طمعاً في زينة الجنة وترك المطاعم اللذيذة طمعاً في فواكه الجنة وخوفاً من أن يقال له أذهبتم طبيائكم في حياتكم الدنيا فأثر في جميع ذلك ما وعد به في الجنة على ما تيسر له في الدنيا عفواً وصفوا لعلمه بأن ما في الآخرة خير وأبقى وأن ما سوى هذا فمعاملات دنيوية لا جدوى لها في الآخرة أصلاً]

Ve zāhid ancak o kimsedir ki dünyā ona safv ü ‘afv olarak gelmiş de kendisi bī-naks-ı cāh ve bī-kubh-ı ism ü nefis için ondan bir hazz ve bir

behre geçmeksizin onunla tena‘‘um etmeye kâdir olduğu hâlde onunla üns edip de Allāhu ta‘ālânın gayrısıyla ânis ve mäsiväsına muhibb olmaktan havf ile ve Allāhu ta‘ālânın hubbunda bir şerîk tutmaktan ihtirâz ile âhi-rette olan Allāhu ta‘ālânın sevâbına tama‘an dünyâyı terk ede. Binâberîn behiştin eşribesine tama‘an eşribe-i dünyâ ile olan temettu‘u terk etmek ve hür-ı ‘îne tama‘an nisâ ve süriyyeye olan temettu‘u terk eylemek ve cennetin eşcâr ve besâtinine tama‘an seyr-i besâtini terk etmek ve ârâyiş-i behişte tama‘an ârâyiş-i dünyâ ile tecemmül ve zîneti terk etmek ve fevâ-kih-i cennete tama‘an matâ‘im-i lezîzeyi terk etmek ve ona “Hayât-ı dün-yâviyyenizde siz tayyibâtınızı izhâb ettiniz” diye sâdır olacak kelâmdan havf ile et‘ime-i lezîze-i dünyâviyyeyi terk eylemek zühd olur ki zâhid olan kimse bunların cem‘isine cennette mev‘ûd olduğu ni‘amı hayrlı ve ebkâ olduğu ‘ilmiyle îsâr ve tercîh edip ‘afv ü safv olarak dünyâda ona hâ-sıl ve müteyessir olan bi‘l-cümle mâl ü menâl ve lezzâtı terk etmekle zühd etmiş olur ve bunların mâ‘adâsı cümlesi mu‘âmelât-ı dünyâviyyedirler ki âhirette onların aslâ bir nef‘ ve fâideleri olmaz.

Beyānu Fazîleti’z-Zühdi

[بيان فضيلة الزهد]

[بيان فضيلة الزهد قال الله تعالى ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ﴾ فَنسب الزهد إلى العلماء ووصف أهله بالعلم وهو غاية الثناء وقال تعالى ﴿أُولَئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَذَرُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ﴾ وجاء في التفسير على الزهد في الدنيا وقال عز وجل [334] ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا﴾ قيل معناه أيهم أزهد فيها فوصف الزهد بأنه من أحسن الأعمال]

Ve fazîlet-i zühdün beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki tebâreke ve ta‘ālâ buyurmuş ki ﴿فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ إِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ﴾⁵⁹⁰ و قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ ثَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلْقِيهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ

590 “Kārūn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, “Keşke Kārūn’a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir” dediler.” Kasas, 28/79.

⁵⁹¹ ki zühdü ‘ulemāya nisbet etmekle onun ehli ‘ilm ile vasf etmiş ve bu vasf ise senânın gāyesidir. Ve dahi buyurmuş ki *وَمِمَّا بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ وَمِمَّا* ⁵⁹² *رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ* ki tefsirde gelmiş ki dünya ya‘nî “Dünyâda olan zühdlere üzerine ecrleri iki kerre verilir.” Ve dahi buyurmuş ki *إِنَّا جَعَلْنَا مَا* ⁵⁹³ *عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوهُمْ أَهُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا* ki ma‘nâsında denilmiş ki *يا‘nî* “Onda onların hangisi daha ziyâde zâhid olduğu tecrübe ve ihtibâr etmek için rûy-i zemîn üzere olan mahlûku ona zînet kıldık” ki zühd ahsen-i a‘mâl ile vasf etmiştir.

[وقال تعالى ﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ﴾ وقال تعالى ﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾ وقال تعالى ﴿الَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ﴾ فوصف الكفار بذلك فمفهومه أن المؤمن هو الذي يتصف بنقيضه وهو أن يستحب الآخرة على الحياة الدنيا]

Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *﴿مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ﴾* ⁵⁹⁴ Bu âyet-i kerîme sûre-i Şûrâ’nın on sekizinci âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Kim ki ‘ameliyle âhiret sevâbını isterse biz onun sevâbını artırıp ekalli birine on; tâ zerresine dağ kadar verimiz; kim ki dünyâ metâ‘ını isterse biz ona dünyâdan ezelde kısmet ettiğimiz şeyi verimiz, hâlbuki onun için âhirette nasîb yoktur.” Ve dahi buyurmuş ki *﴿وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾* ⁵⁹⁵ Bu âyetler sûre-i Tâhâ’nın yüz yirmi yedinci ve yüz yirmi sekizinci âyetleridir ki tefsîrlerinde denilmiş ki “Nazar etme küffâra verdiğimiz mâl ve zînet ve metâ‘-ı dünyâyı ki biz onları onunla ibtilâ kılışız. O ni‘metlere şûkr etmediklerinden biz onlara âhiret-

⁵⁹¹ “Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, “Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükafat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur” dediler.” Kasas, 28/80.

⁵⁹² “İşte onların, sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir.” Kasas, 28/54.

⁵⁹³ “İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yer yüzündeki şeyleri ona bir zînet yaptık. Biz, elbette (zamanı gelince) yer yüzündeki her şeyi bir kuru toprak haline getireceğiz.” Kehf, 18/7-8.

⁵⁹⁴ “Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden verimiz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.” Şûrâ, 42/20.

⁵⁹⁵ “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızıkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.” Tâhâ, 20/131.

te ‘azâb ederiz. Senin Rabbin celle şānuhu sana dünyāda verdiği nübüvvet ve sa‘âdet ve âhirette âmāde ettiği kerem ve devlet onlara dünyāda verdiği zīnet ve mālдан hayrlı ve bākīdir.” Ve dahi buyurmuş ki «الَّذِينَ يَسْتَجِبُونَ الْحَيَاةَ عَلَى الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ»⁵⁹⁶ Bu āyet-i kerīme sūre-i İbrāhīm’in üçüncü āyetidir ki hülāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Onlar ki hayāt-ı dünyā-yı fāniyeyi āhiret-i bākīye üzerine tercīh ve dost tutarlar ve nāsı rāh-ı hakktan hakkı kabūlden men‘ ederler ve eğri yola çevirmek isterler, onlar hakktan ba‘īd dalālettedirler” ki küffārı muhabbet-i hayāt-ı dünyā ile vasf etmiş ki bunun mefhūmu üzere mü‘min ancak o kimsedir ki onun nakīzi ile mevsūf olur ki āhireti hayāt-ı dünyā üzerine tercīh ve dost tutan kimsedir demek olur.

[وأما الأخبار فما ورد منها في ذم الدنيا كثير وقد أوردنا بعضها في كتاب ذم الدنيا مع ربع المهلكات إذ حب الدنيا من المهلكات ونحن الآن نقتصر على فضيلة بغض الدنيا فإنه من المنجيات وهو المعني بالزهد وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من أصبح وهمه الدنيا شتت الله عليه أمره وفرق عليه ضيعته وجعل فقره بين عينيه ولم يأت من الدنيا إلا ما كتب له ومن أصبح وهمه الآخرة جمع الله له همه وحفظ عليه ضيعته وجعل غناه في قلبه وأتته الدنيا وهي راغمة“]

Ve zühdün fazīleti hakkında vārid olan ahbār-ı sahīha ise onlar dahi bunlardır. Ma‘lūmdur ki zemm-i dünyāda vārid olan ahbār çoktur, biz onların ba‘zılarını rub‘-ı mülhikātta zemm-i dünyā kitābında irād etmiştik, çünkü hubb-ı dünyā mülhikāttandır. İmdi biz bugz-ı dünyā fazīleti hakkın-da vārid olan ahbār üzerine iktisār edeceğiz, çünkü bugz-ı dünyā müniciyāt-tandır ve zühd ile murād olunan şey odur. İşte ez-cümle ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir hadīs-i şerīfinde buyurmuş ki kim ki hemmi dünyā olduğu hālde sabāh ederse Allāhu ta‘ālā onun emri üzerine dağıtıp müteşettit eder ve kār ve zay‘a-tını dahi üzerine müteferrik eyler ve onun fakrını gözleri beyninde kılar ve onda dünyādan farz ve takdīr ettiği rızık ve kismetten gayrı dīger bir şey ona gelmez ve kim ki hemmi āhiret olduğu hālde sabāh ederse Allāhu ta‘ālā onun hemmi ona biriktirip cem‘ eder ve kār u kesbi onun üzerine hıfz eder ve onun gınāsı kendi kalbinde kılar ve rāgīme olduğu hālde dünyā ona gelir.”

596 “Dünya hayatını ahirete tercih edenler, (insanları) Allah yolundan çevirip onu eğri ve çelişkili göstermek isteyenler var ya, işte onlar derin bir sapıklık içindedirler.” İbrāhīm, 14/3.

597 Kūtu'l-Kulūb, 1/405; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2269.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إذا رأيتم العبد وقد أعطي صمتاً وزهداً في الدنيا فاقتربوا منه فإنه يلقى الحكمة" وقال تعالى ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ ولذلك قيل من زهد في الدنيا أربعين يوماً أجرى الله ينابيع الحكمة في قلبه وأنطق بها لسانه وعن بعض الصحابة أنه قال قلنا يا رسول الله أي الناس خير قال "كل مؤمن محموم القلب صدوق اللسان" قلنا يا رسول الله وما محموم القلب قال التقى النقي الذي لا غل فيه ولا غش ولا بغي ولا حسد قلنا يا رسول الله فمن على أثره قال "الذي يشنأ الدنيا ويحب الآخرة" ومفهوم هذا أن شر الناس الذي يحب الدنيا]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إذا رأيتم ki hülāsa-i meālī: "Eğer siz gördünüz ki 'abde samt ve zühd verilmiş, siz ona yaklaşınız, zīrā ki kendisi hikmeti görüp da ona mülākāt eder." Ve Hakk subhānehu ve ta'ālā buyurmuş ki يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا⁵⁹⁸ ve onun için denilmiş ki "Kim ki dünyāda kırk gün zühd ederse Allāhu ta'ālā hikmetin yenbū'ları onun kalbi üzerine cārī edip lisānı dahi onunla nutk ettirir." Ve ba'zu's-sahābe üzerine mervī olup demiş ki biz 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimize dedik ki "Nā-sın hangisi yeğ ve hayrlıdır?" O dahi: "كل مؤمن محموم القلب صدوق اللسان" diye haber verdi ya'nī "Her bir mahmūmu'l-kalb ve sadūku'l-lisān olan mü'mindir" dedi. [335] Ve "Biz mahmūmu'l-kalb nedir?" dediğimizde, "Her bir takī ve nakī ki onda bir gıll u gaşş ve bagy u hased yoktur" diye haber verince, "Onun eseri üzerine olan adam kimdir?" diye bir dahi suāl ettikte ve efendimiz dahi: "O ki dünyāyı bugz edip āhireti muhabbet eder" diye beyān buyurdu ve bunun mefhūmu ise ki dünyāyı sever, nāsın şerridir demek olur.

[وقال صلى الله عليه وسلم "إن أردت أن يحبك الله فازهد في الدنيا" فجعل الزهد سبباً للمحبة فمن أحبه الله تعالى فهو في أعلى الدرجات فينبغي أن يكون الزهد في الدنيا من أفضل المقامات ومفهومه أيضاً أن من محب الدنيا متعرض لبغض الله تعالى]

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki "إن أردت أن يحبك الله فازهد في الدنيا" ya'nī "Eğer sen istersin ki Allāhu ta'ālā seni muhabbet etsin, sen dünyāda zühd eyle" ki zühdü muhabbete sebep kılmıştır.

598 Kūtu'l-Kulūb, 1/405; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2269.

599 "Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, süphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir." Bakara, 2/269.

600 Kūtu'l-Kulūb, 1/195; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2271.

Ve o ki Allâhu ta'âlâ onu sever, o kimse derecâtın a'lâsındadır ve böyle olunca zühd dahi efdal-i makâmâtan olmak gerektir ve bunun mefhûmu dahi yine dünyânın muhibbi Allâhu ta'âlânın bugzuna müte'arrızdır demektir.

[وفي خبر من طريق أهل البيت "الزهد والورع يجولان في القلوب كل ليلة فإن صادفا قلباً فيه الإيمان والحياء أقاما فيه وإلا ارتحلا" ولما قال حارثة لرسول الله صلى الله عليه وسلم أنا مؤمن حقاً قال وما حقيقة إيمانك قال عزفت نفسي عن الدنيا فاستوى عندي حجرها وذهبها وكأني بالجنة والنار وكأني بعرش ربي بارزاً فقال صلى الله عليه وسلم "اعرفت فالزم عبد نور الله قلبه بالإيمان" فانظر كيف بدأ في إظهار حقيقة الإيمان بعزوف النفس عن الدنيا وقرنه باليقين وكيف زكاه رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ قال عبد نور الله قلبه بالإيمان]

Ve Āl-i Beyt tarîkinden mervî olan bir haberde gelmiş ki "Zühd ve vera' kulüb-i nâsta beher gece cevelân ederler de çün bir kalbe müsâdif olurlar ki î mân ve hayâ onda vardır, onda ikâmet ederler, yoksa irtihâl ederler" ya'nî zühd ve vera' ancak î mân ve hayâ ile müzeyyen olan kalbde ikâmet ederler ve î mân ve hayâdan tehî ve hâlî olan kalbde durmazlar. Ve Hârîse 'aleyhi'r-rıdvân, 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimize "Ben hak-kâ mü'minim" dediği vakte efendimiz "وما حقيقة إيمانك" diye suâl buyurdu ya'nî "Senin î mânının hakîkati nedir?" diye sordu ve o dahi: "Ben kendi nefsimi dünyâdan sarf etmişim, ya'nî dünyâda zühd etmişim tâ ki bende onun taş ve zeri mütesâvî olmuştur, sanki ben cennet ve nârdâyım ve sanki kendi Rabbimin "arşında bârizim" diye ihbâr edince efendimiz "اعرفت" ⁶⁰¹ "Sen anlamışsın, artık Allâhu ta'âlânın kalbini î mân ile tenvîr ettiği 'abdi mülâzemet eyle." İşte sen bak ki hakîkat-i î mânın izhârında dünyâdan nefsin zühdüyle nice başladı ve yakîne nice karîn etti ve zât-ı sāmî-i Hazret-i Risâlet-penâhî dahi onu nice tezkiye etti ki onun hakkında Allâhu ta'âlânın î mân ile kalbi tenvîr ettiği 'abd diye beyân buyurdu.

[ولما سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن معنى الشرح في قوله تعالى ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ وقيل له ما هذا الشرح قال "إن النور إذا دخل في القلب انشرح له الصدر وانفسح" قيل يا رسول الله وهل لذلك من علامة قال "نعم التجافي عن دار الغرور والإنابة إلى دار الخلود والاستعداد للموت قبل نزوله"

فانظر كيف جعل الزهد شرطاً للإسلام وهو التجافي عن دار الغرور]

Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizden şerh-i sadr üzerine suâl

601 Kûtu'l-Kulüb, 1/417; el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2271.

vâki' oldukta ki tebâreke ve ta'âlânın ⁶⁰²﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ kavlı celilinde vârid olan “Şerh-i sadr nedir?” diye soruldukta efendimiz “İn النور إذا دخل في القلب انشرح له الصدر وانفسح” buyurmuştur ki “Nûr-ı îmân kalbe girince sîne ona geniş ve münşerih olur” diye fermân buyurmuş. Ve “Yâ Resûlallâh, buna bir nişân ve alâmet var mıdır?” denildikte efendimiz ⁶⁰³“نعم التجافي عن دار الغرور والإنابة إلى دار الخلود والاستعداد للموت قبل نزوله” diye beyân buyurdu ya'nî “Evet, ona nişân ve emâre vardır ki dâr-ı gurûrdan tecâfî ve dâr-ı hulûda inâbe ile nüzûlünden akdem ölûme müsta'id ve âmâde olmaklıktır.” İşte bak ki zühdü İslâm'a nice şart kıldı ki tecâfî-i dâr-ı gurûrdur.

[وقال صلى الله عليه وسلم “استحيوا من الله حق الحياء قالوا إنا لنستحي منه تعالى” فقال “ليس كذلك تبون مالا تسكنون وتجمعون مالا تأكلون” فبين أن ذلك يناقض الحياء من الله تعالى ولما قدم عليه بعض الوفود قالوا إنا مؤمنون قال “وما علامة إيمانكم فذكروا الصبر عند البلاء والشكر عند الرخاء والرضا بمواقع القضاء وترك الشماتة بالمصيبة إذا نزلت بالأعداء” فقال صلى الله عليه وسلم “إن كنتم كذلك فلا تجمعوا مالا تأكلون ولا تبثوا مالا تسكنون ولا تنافسوا فيما عنه ترحلون” فجعل الزهد تكمله لإيمانهم]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “استحيوا من الله” “Siz Allâhu ta'âlâdan hakk-ı hayâ ile istihyâ ediniz.” Ve sahâbe: “Biz ondan hayâ ederiz” dediklerinde efendimiz ⁶⁰⁴“ليس كذلك تبون مالا تسكنون وتجمعون مالا تأكلون” buyurdu ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Böylece değildir, siz yemediğinizi biriktirirsiniz ve sâkin olmadığınız ebniyeleri binâ edersiniz” ki bunlar hayâya münâkız olduklarını beyân buyurmuştur. Ve ba'zu'l-vüfûd, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz üzerine kudûm edip “Biz mü'minleriz” dediklerinde efendimiz ⁶⁰⁵“وما علامة إيمانكم فذكروا الصبر عند البلاء والشكر عند الرخاء والرضا بمواقع القضاء وترك الشماتة بالمصيبة إذا نزلت بالأعداء” ya'nî “Sizin îmânınızın ‘alâmeti nedir?” diye sordu, onlar dahi: “Biz belâ katında sabr ve rehâ katında şûkr edip mevki'-i kazâyâ râzî oluruz ve bizim düşmânımıza bir musîbet nüzûl ederse şemâtet etmeyiz” diye zikr ü beyân ettiklerinde efendimiz dahi ⁶⁰⁵“إن كنتم كذلك فلا تجمعوا مالا تأكلون ولا تبثوا مالا تسكنون ولا تنافسوا فيما عنه ترحلون” buyurdu ki hülâsa-i müfâd-ı münîfi: “Eğer siz böylece iseniz sizin yemediğiniz nesneyi biriktirmeyiniz ve sükûn etmeyeceğiniz hâneği dahi binâ etmeyiniz ve ondan rihlet edeceğiniz nesne için münâfese etmeyiniz” ki zühdü îmânlarına tekmile kıldı. [336]

602 “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar.” En'âm, 6/125.

603 Kûtu'l-Kulûb, 1/417; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2274.

604 Keşfu'l-Hafâ, 1/142; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2274.

605 Kûtu'l-Kulûb, 1/418; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2275.

[وقال جابر رضي الله عنه خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال "من جاء بلا إله إلا الله لا يخلط بها غيرها وجبت له الجنة" فقام إليه علي كرم الله وجهه فقال "بأبي أنت وأمي يا رسول الله مالا يخلط بها غيرها صفه لنا فسر له لنا" فقال "حب الدنيا طلباً لها وإتباعاً لها وقوم يقولون قول الأنبياء ويعملون عمل الجبابرة فمن جاء بلا إله إلا الله ليس فيها شيء من هذا وجبت له الجنة"]

Ve Cābir ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki bir gün ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bize bir hutbe okuyup dedi ki “من جاء بلا إله إلا الله لا يخلط بها غيرها” “Kim ki lā ilāhe illallāh kelime-i tayyibiyeyle gelirse o hāl ile ki kendisi onda dīgerini karıştırmaz, o kimseye cennet vācib olur” ki lā ilāhe illallāh deyip de onun içinde onun başkasını katmaz o kimse elbette cennete dāhil olur demektir. Ve o vakt Hazret-i ‘Alī b. Ebī Tālib kerremallāhu vechehu ona kalkıp dedi ki “Ey Resūl-i kibriyā, benim babam ve anam sana fedā olsunlar, “بأبي أنت وأمي يا رسول الله مالا يخلط بها غيرها” keyfiyyetini sen bize vasf edip ma’nāsını bize tefsir eyle.” O dahi: “حب الدنيا طلباً لها وإتباعاً لها وقوم يقولون قول الأنبياء ويعملون عمل الجبابرة فمن جاء بلا إله إلا الله ليس فيها شيء من هذا وجبت له الجنة”⁶⁰⁶ buyurdu ki hūlāsa-i meāl-i ‘ālisi: “Dünyānın hubbu ona bir taleb ve itbā’dır, hālbuki bir kavm vardır ki enbiyānın sözlerini söylerler de cebābirenin ‘amellerini işlerler. İşte kim ki lā ilāhe illallāh ile gelirse ya’nī bunu deyip de Allāhu ta’ālayı ‘ibādette tevḥid ederse ve onun tevḥidinde bundan ya’nī hubb-ı dünyādan ve a’māl-i cebābirenden bir şey bulunmazsa ona cennet vācib olur.”

[وفي الخبر السخاء من اليقين ولا يدخل النار موقن والبخل من الشك ولا يدخل الجنة من شك وقال أيضاً السخي قريب من الله قريب من الناس قريب من الجنة والبخل بعيد من الله بعيد من الناس قريب من النار والبخل ثمرة الرغبة في الدنيا والسخاء ثمرة الزهد والثناء على الثمرة ثناء على المثمر لا محالة]

Ve dahi haberde gelmiş ki “Sehā yakīndendir ve yakīnli olan kimse āteşe girmez ve buhl şekktendir ve şekki olan adam cennete girmez.” Ve dahi buyurmuş ki “Sehī olan kimse Allāhu ta’ālādan karībdır ve nāstan dahi karībdır ve cennetten dahi karībdır ve bahīl olan kimse Allāhu ta’ālādan ba’iddir ve nāstan dahi ba’iddir ve āteşten karībdır ve buhl ise dünyāda olan ragbetin semeresidir ve sehā ise zūhdün semeresidir ve semere üzerine vāki’ olan medh ü senā lā-mahāle müsmirin üzerinedir” ya’nī müsmire bir sitāyiştir.

[وروي عن ابن المسيب عن أبي ذر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال "من زهد في الدنيا أدخل الله الحكمة قلبه فأنطق بها لسانه وعرفه داء الدنيا ودواءها وأخرجه منها سالماً إلى دار السلام"]

Ve dahi İbnü'l-Müseyyib'in üzerine mervî olup ki o dahi Ebū Zerr'in üzerine rivāyet etmiş ve Ebū Zerr dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz üzerine rivāyet edip demiş ki efendimiz buyurmuş ki الدنيا "من زهد في الدنيا أدخل الله الحكمة قلبه فأنطق بها لسانه وعرفه داء الدنيا ودواءها وأخرجه منها سالماً إلى دار السلام"⁶⁰⁷ ki hülāsa-i meāl-i münifî: "Kim ki dünyāda zühed ederse Allāhu ta'ālā onun kalbine hikmeti idhāl eder de onunla lisānını intāk eyler ve dünyānın derd ve dānını ona bildirir ve devā ve dermānını dahi ona ta'rīf eder de sālimen onu dārü's-selāma ihrāc eyler."

[وروي أنه صلى الله عليه وسلم مر في أصحابه بعشار من النوق حفل وهي الحوامل وكانت من أحب أموالهم إليهم وأنفسها عندهم لأنها تجمع الظهر واللحم واللبن والوبر ولعظمها في قلوبهم قال الله تعالى ﴿وَإِذَا الْعُشَارُ عُطِّلَتْ﴾ قال فأعرض عنها رسول الله صلى الله عليه وسلم وغض بصره فقيل له يا رسول الله هذه أنفس أموالنا لم لا تنظر إليها فقال قد نهاني الله عن ذلك ثم تلا قوله تعالى ﴿وَلَا تُمَدِّدْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾ الآية]

Ve dahi rivāyet olunmuş ki bir gün zāt-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī kendi ashāb-ı kirāmı ile ma'an emciği sütün memlū olarak bir sürü 'Arabların dışı makbūl hāmile develeri üzerine geçip mürūr ettikte ki o nākalar havāmīl olan develer olup onlara emvāllerinin enfes ve ehabbı idi, çünkü zahr ve lahmı ve sūt ve veberi biriktirir de ya'nī arkaları tahmīl ve sūf ve leben ve lahmı ile ekl ve şürb ve lübs etmekle onlara fāide verir de kalblerinde onun 'ızamı cihetle tebāreke ve ta'ālā onları hāssaten zikr edip buyurdu ki ⁶⁰⁸ ﴿وَإِذَا الْعُشَارُ عُطِّلَتْ﴾ ya'nī 'arabların makbūl hāmile develeri o hevl sebebiyle mu'attal bırakıldığı zamān rāwī der ki "Efendimiz o nākalardan i'rāz edip kendi basar-ı şerīflerini ona bakmadan keff ve gazz etti ve "Ey Resūl-i kibriyā, bu bizim mālımızın enfesidir, sen niçin ona nazar buyurmazsın?" denildikte, o dahi: ⁶⁰⁹ "قد نهاني الله عن ذلك" diye ﴿وَلَا تُمَدِّدْ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ﴾⁶¹⁰ okumuştur ya'nī "Beni Allāhu ta'ālā ondan nehy etmiştir" diye

607 Kūtu'l-Kulūb, 1/424; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2277.

608 "Gebe develer salıverildiği zaman." Tekvīr, 81/4.

609 Kūtu'l-Kulūb, 1/425; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2277.

610 "Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır." Tāhā, 20/131.

cevâb i'tâsıyla bu âyet-i kerîmeyi tilâvet etmiş. Tefsîri fî-mâ tekaddem geçmiştir.

[وروى مسروق عن عائشة رضي الله عنها قالت قلت يا رسول الله ألا تستطعم الله فيطعمك قالت وبكيت لما رأيت به من الجوع فقال يا عائشة والذي نفسي بيده لو سألت ربي أن يجري معي جبال الدنيا ذهباً لأجراها حيث شئت من الأرض ولكن اخترت جوع الدنيا على شبعها وفقر الدنيا على غناها وحزن الدنيا على فرحها يا عائشة إن الدنيا لا تنبغي لمحمد ولا لآل محمد يا عائشة إن الله لم يرض لأولي العزم من الرسل إلا الصبر على مكروه الدنيا والصبر عن محبوبها ثم لم يرض إلا أن يكلفني ما كلفهم فقال فاصبر كما صبر أولو العزم من الرسل والله مالي بد من طاعته وإنني والله لأصبرن كما صبروا بجهدني ولا قوة إلا بالله]

Ve dahi Mesrûk ‘aleyhi’r-rahme Hazret-i Ümmü’l-mü’mînîn ‘Âişe-tu’s-Siddîka’nın üzerine rivâyet edip demiş ki Hazret-i ‘Âişe anamız buyurmuş ki “Ey Resûl-i kibriyâ, niçin sen Allâhu ta‘âlâdan istit‘âm etmezsin tâ ki seni it‘âm ede?” Ve dahi demiş ki “Açlıktan onda gördüğüm hâlden dahi ben kendim ağladım.” Ve o vakt efendimiz buyurdu ki “يا عائشة والذي نفسي بيده لو سألت ربي أن يجري معي جبال الدنيا ذهباً لأجراها حيث شئت من الأرض ولكن اخترت جوع الدنيا على شبعها وفقر الدنيا على غناها وحزن الدنيا على فرحها يا عائشة إن الدنيا لا تنبغي لمحمد ولا لآل محمد” “O ki benim nefsim onun yed-i kudretindedir, ben onunla yemîn edip kasem ederim ki ben kendim Allâhu ta‘âlâ dilemiş olsaydım ki altın olarak cibâl-i dünyâ benimle cârî ede, benimle cârî ederdi velâkin ben onu istemedim, ancak dünyânın açlığı onun tokluğu üzerine ve dünyânın fakrı onun gınâsı üzerine ve dünyânın hüznü şadlığı üzerine tercih ve ihtiyâr [337] eyledim. Ey ‘Âişe, dünyâ Muhammed’e gerekmez ve Muhammed’in âline dahi gerekmez. Tahkîkan Allâhu ta‘âlâ rûsûl-i kirâmdan ulû’l-‘azm enbiyâ-ı ‘izâmına ancak mahbûb-ı dünyâdan sabr edip de mekrûh-ı dünyâ üzerine istibâr etmekliği irtizâ etmiş. Sonra bana dahi ancak onlara teklîf ettiği tekâlîf ile teklîf etmekliğe râzî olup buyurdu ki “يا عائشة إن الله لم يرض لأولي العزم من الرسل إلا الصبر على مكروه الدنيا والصبر عن محبوبها ثم لم يرض إلا أن يكلفني ما كلفهم فقال فاصبر كما صبر أولو العزم من الرسل والله مالي بد من طاعته وإنني والله لأصبرن كما صبروا بجهدني ولا قوة إلا بالله”⁶¹¹ ya’nî “Rûsûlden ulû’l-‘azm sabr ettikleri gibi sen dahi sabr eyle” diye fermân etmiş ve Allâh onun it‘âatından benim bir iftirâk ve infikâkım yoktur. Ve tahkîk ve tahkîkan ben vallâhi kendi cehdim ile onların sabr ettikleri gibi sabr edeceğim ve kuvvet ancak Allâhu ta‘âlâ iledir” diye hatm-i kelâm etmiştir.

[اوروي عن عمر رضي الله عنه أنه حين فتح عليه الفتوحات قالت له ابنته حفصة رضي الله عنها البس ألين الثياب إذا وفدت عليك الوفود من الآفاق ومر بصنعة طعام تطعمه وتطعم من حضر فقال عمر يا حفصة ألسنت تعلمين أن أعلم الناس بحال الرجل أهل بيته فقالت بلى قال ناشدتك الله هل تعلمين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لبث في النبوة كذا وكذا سنة لم يشبع هو ولا أهل بيته غدوة إلا جاعوا عشية ولا شبعوا عشية إلا جاعوا غدوة وناشدتك الله هل تعلمين أن النبي صلى الله عليه وسلم لبث في النبوة كذا وكذا سنة لم يشبع من التمر وهو وأهله حتى فتح الله عليه خيبر وناشدتك الله هل تعلمين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قربتم إليه يوماً طعاماً على مائدة فيها ارتفاع فشق ذلك عليه حتى تغير لونه ثم أمر بالمائدة فرفعت ووضع الطعام على دون ذلك أو وضع على الأرض وناشدتك الله هل تعلمين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان ينام على عباءة مثنية فثبثت له ليلة أربع طاقات فنام عليها فلما استيقظ قال "منعتموني قيام الليلة بهذه العباءة اثنوها باثنتين كما كنتم تشونها وناشدتك الله هل تعلمين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يضع ثيابه لتغسل فيأتيه بلال فيؤذنه بالصلاة فما يجد ثوباً يخرج به إلى الصلاة حتى تجف ثيابه فيخرج بها إلى الصلاة وناشدتك الله هل تعلمين أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صنعت له امرأة من بني ظفر كسائين إزاراً ورداء وبعثت إليه بأحدهما قبل أن يبلغ الآخر فخرج إلى الصلاة وهو مشتمل به ليس عليه غيره وقد عقد طرفيه إلى عنقه فصلى كذلك فما زال يقول حتى أبكاها وبكى عمر رضي الله عنه وانتحب حتى ظننا أن نفسه ستخرج وفي بعض الروايات زيادة من قول عمر وهو أنه قال كان لي صاحبان سلكا طريقاً فإن سلكت غير طريقهما سلك بي طريق غير طريقهما وإنني والله سأصبر على عيشهما الشديد لعلني أدرك معهما عيشهما الرغيد]

Ve dahi Hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb 'aleyhi'r-rıdvânın üzerine mervîdir ki vaktâ ki onun üzerine o fütühât-ı ma'lûme feth olundu, onun kerîme-i mükerremesi Hazret-i Ümmü'l-mü'minîn Hafsa 'aleyhi'r-rıdvân ona demiş ki "Senin üzerine âfâktan vüfud vefd ettiği vakte siyâb-ı leyyineden giy ve dahi bir ta'âm sun'una emr eyle ki sen ve hâzır olan müsâfirân ekl edesiniz." O dahi: "ey Hafsa, sen bilmez misin ki adamın kendi hâline ehl-i hânesinden a'lem bir kimse olmaz?" dedi. Ve Hafsa dahi "belâ" diye sözünü tasdîk ettikte, Hazret-i 'Ömer demiş ki "Ben sana Allâhu ta'âlâ ile yemîn verip suâl ederim ki sen bilir misin ki nebî-i 'âlîşânımız Resûl-i kib-rîyâ efendimiz sadr-ı nübüvvette şu kadar ve bu kadar sene durup da kendisi ve âl-i kirâmı bir gudvede tok olmadılar illâ ki bir 'aşıyyede câyi' olmadılar ve bir 'aşıyyede tok almadılar illâ ki bir gudvede aç olmadılar. Ve dahi ben sana Allâhu ta'âlâ ile yemîn verip suâl ederim ki sen bilir misin ki zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî sadr-ı sâmi-i nübüvvette şu kadar ve bu kadar sene durup da medîne-i Hayber üzerine feth oluncaya dek kendisi ve âl-i kirâmı hurmadan tok olmadılar? Ve dahi ben sana Allâhu ta'âlâyâ

yemîn verip suâl ederim ki sen bilir misin ki bir gün Resûl-i ekrem efendimize siz bir ta'âtı bir mâide üzerinde takrîb ettiniz ve mâidede birazca yücelik olmakla irtifâ'-ı mâide ona meşakkatli gelip tâ ki onun levn-i şerîfi mütegayyir oldu sonra onun emriyle ondan dün diğer bir mâide ihzâr olunup konuldu veyâhüd ta'âm zemîn üzere konuldu? Ve dahi ben sana Allâhu ta'âlâ ile yemîn verip suâl ederim ki sen bilir misin ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz dâimâ iki kata yüklenmiş bir 'abâ üzerinde yatarken bir gecede 'abâ dört kata bükülüp üstünde yatmış ve uykudan uyandığı vakte buyurdu ki *نعمتوني قيام الليلة بهذه العباءة اثنوها باثنتين كما كنتم تشنونها وناشدتك* "“Siz beni bu gecenin kıyâmından bu 'abâ ile men' ettiniz, fî-mâ ba'd evvelde onu büküğünüz gibi yine iki kat olarak onu bükünüz” diye emr etmiş? Ve dahi ben sana Allâhu ta'âlâ ile yemîn verip suâl ederim ki sen bilir misin ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz gusl etmek üzere kendi siyâbını koduğu vakte ona Bilâl 'aleyhi'r-rıdvân gelip namâz ile i'lâm ederdi ve kendisi onunla namâza çıkacak başka bir siyâbı bulmazdı tâ ki o siyâbı kurup giyerdi ve onunla namâza çıkardı? Ve dahi ben sana Allâhu ta'âlâ ile yemîn verip suâl ederim ki sen bilir misin ki Benî Zufr kabîlesinden bir hatun kişi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimize iki kisâ ya'nî bir izâr ve bir ridâyı yaptıkda diğer ulaşmazdan akdem bir sevbi ona göndermekle onunla müştemil olarak namâza çıktı ki onun gayrısı üstünde yok idi ve onun iki tarafını kendi boynu üzerine bağlamıştı ve o bir sevbi vâhid ile namâz kıldı?” Ve böylece söylemekten zâil olmadı tâ ki Hafsa'yı ağlattı ve kendisi dahi ağlayıp zârî kıldı hattâ biz zann ettik ki o girye vü zârî ile nefsi çıkacaktır. Ve ba'zı rivâyâtta 'Ömer'in sözlerinden bir ziyâdelik rivâyet olunmuş şöyle ki 'Ömer 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Benim iki sâhibim var idi, onlar bir tarîka sâlik olmuşlar ki ben eğer onların tarîklerinin gayrısında sülûk eder isem beni dahi tarîklerinin gayrısında sülûk ettirilir. Ben vallâhi onların 'ayş-ı şedîdleri üzerine sabr edeceğim, ola ki onlarla berâber bir 'ayş-ı ragîdlerine ben dahi ulaşayım.”

أوعن أبي سعيد الخدري عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال “لقد كان الأنبياء قبلي يبتلى أحدهم بالفقر فلا يلبس إلا العباءة وإن كان أحدهم ليبتلى بالقمل [338] حتى يقتله القمل وكان ذلك أحب إليهم من العطاء إليكم”

Ve dahi Ebū Sa'îd el-Hudrî üzerine mervî olup demiş ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki *لقد كان الأنبياء قبلي يبتلى أحدهم بالفقر فلا يلبس إلا العباءة وإن كان أحدهم ليبتلى بالقمل حتى يقتله القمل وكان ذلك أحب إليهم من العطاء إليكم*”⁶¹²

ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Tahkîkan benden evvel teşrîf eden peygamberân-ı vâlâ-şândan ba‘zı zevât-ı bülend-sıfâtlar fakra mübtelâ olurlardı ki yalnız bir ‘abâdan başka dîger bir şey giyemezlerdi, ancak bir ‘abâyı giyerlerdi velev ki bite mübtelâ olurlar da tâ ki bit onları öldürürdü ve onların bu hâlleri kendi nefslerine size olan ‘atânın hubbundan daha ziyâde mahbûb idi.”

[وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ “لَمَا وَرَدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مَاءَ مَدْيَنَ كَانَتْ خَضِرَةُ الْبَقْلِ تَرَى فِي بَطْنِهِ مِنَ الْهَزَالِ” فَهَذَا مَا كَانَ قَدْ اخْتَارَهُ أَنْبِيَاءُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ وَهُمْ أَعْرَفَ خَلْقَ اللَّهِ بِاللَّهِ وَبَطْرِيقَ الْفَوْزِ فِي الْآخِرَةِ وَفِي حَدِيثٍ عَمْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَمَا نَزَلَ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “تَبَا لِلدُّنْيَا تَبَا لِلدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ” فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ نَهَانَا اللَّهُ عَنْ كَنْزِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فَأَيُّ شَيْءٍ نَدْخُرُ” فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “لِيَتَّخِذَ أَحَدُكُمْ لِسَانًا ذَاكِرًا وَقَلْبًا شَاكِرًا أَوْ زَوْجَةً صَالِحَةً تَعِينُهُ عَلَى أَمْرِ آخِرَتِهِ]

Ve dahi ‘Abdullâh b. ‘Abbâs ‘aleyhime’r-rıdvân üzerine mervî olup demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “لَمَا وَرَدَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مَاءَ مَدْيَنَ كَانَتْ خَضِرَةُ الْبَقْلِ تَرَى فِي بَطْنِهِ مِنَ الْهَزَالِ” “Mūsā ‘aleyhi’s-selâm mā-ı Medyen’e vârid olduğu vakte kendi zebûnluğundan karnından baklin yeşilliği görünürdü.” İşte enbiyâ-ı ‘izâm ve rûsûl-i kirâm ihtiyâr buyurdıkları şey budur ve’l-hâl onlar Allâhu ta‘âlâya ve âhirette olan fevzin tarîkine kâffe-i halktan ziyâde ‘ârif ve dânâlardır. Ve dahi ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvânın hadîsinde gelmiş ki Hazret-i ‘Ömer demiş ki وَلَا وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ⁶¹³” nâzil olduğu vakte efendimiz demiş ki “تَبَا لِلدُّنْيَا تَبَا لِلدِّينَارِ وَالدِّرْهَمِ” buyurdu ya’nî “Dünyâya helâk ve ziyân olsun ve sîm ve zere helâk ve ziyân olsun!” buyurdu. Biz dahi: “Ey Resûl-i kibriyâ, sîm ve zerin kenzinden biz menhî olduk, pes biz hangi şey iddihâr edelim?” dedik. Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurdu ki “لِيَتَّخِذَ أَحَدُكُمْ لِسَانًا ذَاكِرًا وَقَلْبًا شَاكِرًا أَوْ زَوْجَةً صَالِحَةً تَعِينُهُ عَلَى أَمْرِ آخِرَتِهِ” ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Sizin her biriniz zâkir bir lisân ve şâkir bir kalbi ittihâz etsin ve dahi âhiret emri üzerine ona i‘âne edecek bir zevce-i sâlihâyı ittihâz etsin.”

[وَفِي حَدِيثٍ حَذِيفَةٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “مَنْ أَثَرُ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ ابْتِلَاءُ اللَّهِ بَثَلَاتٍ هَمًّا لَا يَفَارِقُ قَلْبَهُ أَبَدًا وَفَقْرًا لَا يَسْتَعْنِي أَبَدًا وَحِرْصًا لَا يَشْبَعُ أَبَدًا” وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “لَا يَسْتَكْمِلُ الْعَبْدُ الْإِيمَانَ حَتَّى يَكُونَ أَنْ لَا يَعْرِفَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ أَنْ يَعْرِفَ وَحَتَّى يَكُونَ قَلَّةُ الشَّيْءِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ كَثْرَتِهِ]

613 “Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.” Tevbe, 9/34.

Ve Huzeyfe ‘aleyhi’r-rıdvânın hadîsinde gelmiş ki Resûl-i kibriyâ “من أثر الدنيا على الآخرة ابتلاه الله”⁶¹⁴ ki hülâsa-i müfâd-ı münîfi: “Kim ki dünyâyı âhiret üzerine îsâr ve tercih ederse Allâhu ta‘âlâ onu üç beliyeye ile mübtelâ eder ki kalbine ebeden müfârakat etmeyen bir hemm ile giriftâr eder ve ebeden istignâ etmeyen bir fakr ile onu mübtelâ eder ve ‘ömründe tok olmaz bir hırsa dūçâr eyler.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki يعرف أن لا يكون أن لا يعرف حتى يكون قلة الشيء أحب إليه من كثرتة”⁶¹⁵ ki hülâsa-i mefhûm-ı şerîfi: “Bir ‘abd îmânı istikmâl etmez tâ ki onun bilinmemesi ona bilinmesinden daha ziyâde sevgili olsa ve şeyin azlığı ona çokluğundan daha ziyâde mahbûb olsa.”

[وقال المسيح صلى الله عليه وسلم الدنيا قنطرة فاعبروها ولا تعمروها وقيل له يا نبي الله لو أمرتنا أن نبني بيتا نعبد الله فيه قال اذهبوا فابنوا بيتا على الماء فقالوا كيف يستقيم ببناء على الماء قال وكيف تستقيم عبادة مع حب الدنيا وقال نبينا صلى الله عليه وسلم “إن ربي عز وجل عرض على أن يجعل لي بطحاء مكة ذهابا فقلت لا يا رب ولكن أجوع يوما وأشبع يوما فأما اليوم الذي أجوع فيه فأتضرع إليك وأدعوك وأما اليوم الذي أشبع فيه فأحمدك وأثنى عليك”]

Ve ‘Îsâ el-Mesîh ‘aleyhi’s-selâm buyurmuş ki “Dünyâ bir kantaradır, üzerine geçiniz de onu ‘imâret etmeyiniz.” Ve dahi ona denilmiş ki “Ey nebiyyallâh, sen bize emr etmiş olsaydın ki bir hâneysi binâ edip onun içinde Allâhu ta‘âlâya ‘ibâdet edelim.” O dahi: “Gidiniz de su üzerinde bir hâneysi binâ ediniz” diye emr etti. Ve “Su üzerine bünyân nice müstakîm olur?” dediklerinde, o dahi: “Hubb-ı dünyâ ile ma‘an ‘ibâdet nice müstakîm olur?” diye cevâb vermiştir. Ve bizim nebî-i zî-şânımız efendimiz buyurmuş ki “إن ربي عز وجل عرض على أن يجعل لي بطحاء مكة ذهابا فقلت لا يا رب ولكن أجوع يوما وأشبع يوما فأما اليوم الذي أجوع فيه فأتضرع إليك وأدعوك وأما اليوم الذي أشبع فيه فأحمدك وأثنى عليك”⁶¹⁶ ki hülâsa-i meâl-i ‘âlîsi: “Tahkîkan benim Rabbim tebâreke ve ta‘âlâ hazretleri benim için Bathâ-yı Mekke’yi altın kılmaklığı husûsunu bana ‘arz buyurdu ve ben yok demekle “Ey benim Rabbim, ben bir gün aç ve muhtâc ve bir gün tok olmak isterim tâ ki aç olduğum günde ben sana tazarru‘ edip du‘â edeyim ve tok olduğum günde sana hamd edip üzerine senâ edeyim” dedim.

[وعن ابن عباس رضي الله عنهما قال خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات يوم يمشي

614 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2283.

615 *Kûtu'l-Kulûb*, 1/425; *Keşfu'l-Hafâ*, 2/453.

616 el-İrākî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2241.

وجبريل معه فصعد على الصفا فقال له النبي صلى الله عليه وسلم ”يا جبريل والذي بعثك الحق ما أمسى لآل محمد كف سويق ولا سفة دقيق فلم يكن أسرع من أن سمع هدة من السماء أفضعته فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر الله القيامة أن تقوم قال لا ولكن هذا إسرائيل عليه السلام قد نزل إليك حين سمع كلامك فأتاه إسرائيل فقال إن الله عز وجل سمع ما ذكرت فبعثني بمفاتيح الأرض وأمرني أن أعرض عليك إن أحببت أن أسير معك جبال تهامة زمردا وياقوتا وذهبا وفضة فعلت وإن شئت نبيا ملكا وإن شئت نبيا عبدا فأومأ إليه جبريل أن تواضع لله فقال نبيا عبدا ثلاثا“]

Ve dahi ‘Abdullāh b. ‘Abbās ‘aleyhime’r-rıdvān üzerine mervî olup demiş ki bir gün ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz çıkıp yürürdü ve Cebrâil ‘aleyhi’s-selām dahi onunla berâber idi tâ ki Safâ üzerine çıktı, Nebî-i zî-şânımız [339] efendimiz ona لآل محمد كف سويق ولا سفة دقيق فلم يكن أسرع من أن سمع هدة من السماء أفضعته فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر الله القيامة أن تقوم قال لا ولكن هذا إسرائيل عليه السلام قد نزل إليك حين سمع كلامك فأتاه إسرائيل فقال إن الله عز وجل سمع ما ذكرت فبعثني بمفاتيح الأرض وأمرني أن أعرض عليك إن أحببت أن أسير معك جبال تهامة زمردا وياقوتا وذهبا وفضة فعلت وإن شئت buyurdu نبيا ملكا وإن شئت نبيا عبدا فأومأ إليه جبريل أن تواضع لله فقال نبيا عبدا ثلاثا“⁶¹⁷ ki hülâsa-i meâl-i vâlâsı: “Ey Cibrîl, seni hakk ile ba’s edenin hakkı için âl-i Muhammed için bir keff sevîk ve bir süfe dakîk mesâ etmedi.” Ve onun işbu sözü ona gökten onu korkutan bir heddeden esra’ olmadı. Ve o vakte Resûl-i kibriyâ efendimiz: “Allâhu ta’âlâ kıyâmetin kıyâmına mı emr etti?” diye Cibrîl’den sordu ve Cibrîl: “Yok, velâkin bu İsrâfîl ‘aleyhi’s-selâmdır, senin sözün işittiği hinde sana nâil oldu” diye haber verdi ve İsrâfîl dahi ona gülüp dedi ki “Hakk subhânehu ve ta’âlâ hazretleri senin zikr ettiğin nesneyi işitti ve yerin anahtarlarıyla beni sana gönderip bana emr etti ki “Ben sana ‘arz edeyim ki sen sevdiğin hâlde Tihâme dağları zümrüt ve yâkût ve altın ve gümüş olarak ben seninle berâber yürütüp seyr ettireyim, eğer diler isen melik peygamber ve eğer diler isen ‘abd peygamber.” Ve der-‘akab “Allâhu ta’âlâ hazretlerine tevâzu‘ eyle” diye Cibrîl ona îmâ ettikte o dahi “Abd peygamber” diye sözünü üç kerre tekrâr eyledi.

[وقال صلى الله عليه وسلم إذا أراد الله بعبد خيرا زهده في الدنيا ورغبه في الآخرة وبصره بعيوب نفسه وقال صلى الله عليه وسلم لرجل ”أزهد في الدنيا يحبك الله وأزهد فيما في أيدي الناس يحبك الناس“ وقال صلوات الله عليه وسلم ”من أراد أن يؤتیه الله علماً بغير تعلم وهدى بغير هداية فليزهد في الدنيا“ وقال صلى الله عليه وسلم ”من اشتاق إلى الجنة سارع إلى الخيرات ومن خاف من النار لها عن الشهوات ومن ترقب الموت ترك اللذات ومن زهد

في الدنيا هانت عليه المصيبات ويروى عن نبينا وعن المسيح عليهما السلام ”أربع لا يدركن إلا بتعب الصمت وهو أول العبادة والتواضع وكثرة الذكر وقلة الشيء“ وإيراد جميع الأخبار الواردة في مدح بغض الدنيا وذم حبها لا يمكن فإن الأنبياء ما بعثوا إلا لأصرف الناس عن الدنيا إلى الآخرة وإليه يرجع أكثر كلامهم مع الخلق وفيما أوردناه كفاية والله المستعان]

”azhd fi dūnya ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki dūnya ki ‘abdi hülāsa-i meāl-i şerīfi: “Eğer Zāt-ı zü’l-celāl bir ‘abd ile hayr murād buyurduysa onu dūnyāda zāhid kılar ve āhirete dahi onu tergīb eder ve kendi nefsinin ‘uyūbuyla onu basīr kılar.” Ve dahi bir adama buyurmuş ki “وازهد فيما في أيدي الناس يحبك الناس”⁶¹⁸ ki hülāsa-i mefhum-ı münīfi: “Sen dūnyāda zūhd eyle, seni Allāhu ta‘ālā muhabbet eder ve nāsın ellerindeki nesnede zūhd eyle, nās seni severler.” Ve dahi buyurmuş ki “من أراد أن يؤتیه”⁶¹⁹ ya’nī “Kim ki isterse ki Allāhu ta‘ālā bī-ta‘allūm ‘ilmi vere ve bi-gayri delālet onu hidāyet eyleye, hemān dūnyāda zūhd etsin.” Ve dahi buyurmuş ki “من اشتاق إلى الجنة سارع إلى الخيرات”⁶²⁰ “Kim ki isterse ki Allāhu ta‘ālā bī-ta‘allūm ‘ilmi vere ve bi-gayri delālet onu hidāyet eyleye, hemān dūnyāda zūhd etsin.” Ve dahi buyurmuş ki “ومن خاف من النار لها عن الشهوات ومن ترقب الموت ترك اللذات ومن زهد في الدنيا هانت عليه المصيبات”⁶²¹ ki hülāsa-i mefhum-ı münīfi: “Dört şey vardır ki onlar ancak yorgunluk ile idrāk olunurlar birisi samt ve hāmūşīdir ki evvel-i ‘ibādet odur ve ikinci şey tevāzu‘ ve üçüncü şey kesret-i zikr ve dördüncü dahi şeyin killetidir.”

Artık dūnyānın bugzu medhinde ve hubbu zemminde vārid olan ahbārın cemī‘isi irād etmek mümkün olmaz, zīrā enbiyā-ı ‘izām ancak nāsı dūnyādan āhirete sarf etmek için ba‘s olmuşlar ve halk ile olan sözlerinin ekserisi ona rāci‘ olurdu ya’nī dūnyādan āhirete sarf olunmaları husūsuna rāci‘ olurdu ve bizim bu irād ettiğimiz ahbār ile kifāyet vardır. Ve her hāl ve kārda müste‘ān Hazret-i Allāhu ‘azīmü’ş-şāndır.

[وأما الآثار فقد جاء في الأثر ”لا تزال لا إله إلا الله تدفع عن العباد سخط الله عز وجل

618 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2271.

619 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2271.

620 Keşfu’l-Hafā, 2/259; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2285.

621 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2285.

622 Kūtu’l-Kulūb, 1/442; el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2286.

ما لم يسألوا ما نقص من دنياهم“ وفي لفظ آخر ”ما لم يؤثر صفة دنياهم على دينهم فإذا فعلوا ذلك وقالوا لا إله إلا الله قال الله تعالى كذبتم لستم بها صادقين“ [

Ve fazîlet-i zühd hakkında vârid olan âsâr ise onlar dahi işbu âsârdır. Şöyle ki eserde gelmiş ki ما لا تزال لا إله إلا الله تدفع عن العباد سخط الله عز وجل ما ya'nî “Dünyâlarından eksik olan nesneyi suâl etmedikçe lâ ilâhe illallâh kelime-i münciyesi ‘ibâdın üzerinden gazab-ı ilâhîyi def' etmekten zâil olmaz.” Ve lafz-ı âherde ”ما لم يؤثر صفة دنياهم gelmiştir ya'nî “Kendi dînleri üzerine dünyâlarının safkasını îsâr etmedikçe onların üzerlerinden sehat-ı ilâhîyi def' etmekten zâil olmaz. Ve çün bunu işlerler ya'nî safka-i dünyâları kendi dînleri üzerine îsâr ederler ve lâ ilâhe illallâh derler, Allâhu ta'âlâ onlara buyurur ki ⁶²³ “كذبتم لستم بها صادقين” ya'nî “Siz yalan söylediniz, siz onunla sâdık değilsiniz.”

[و عن بعض الصحابة رضي الله عنهم أنه قال تابعنا الأعمال كلها فلم نر في أمر الآخرة أبلغ من زهد في الدنيا وقال بعض الصحابة لصدر من التابعين أنتم أكثر أعمالاً واجتهاداً من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانوا خيراً منكم قيل ولم ذلك قال كانوا أزهد في الدنيا منكم]

Ve dahi ba'zu's-sahâbe üzerine mervî olup demiş ki “Biz kâffe-i a'mâli tettebbu' ettikte emr-i âhirette dünyâda zühd etmekten eblag bir 'amelî [340] aslâ biz göremedik” ya'nî dünyâda zühd etmek emr-i âhirette her bir 'amel-i hayrdan eblagdır demek olur. Ve dahi ba'zu's-sahâbe, bir sadr-ı tâbî'ne demiş ki “Sizin a'mâliniz ve ictihâdınız ashâb-ı peygamberîden daha ziyâde çoktur velâkin onlar sizden yeğ idiler.” Ve “O niçindir?” ona denildikte, “Onlar dünyâda sizden ziyâde zâhid idiler” denmiştir.

[وقال عمر رضي الله عنه الزهادة في الدنيا راحة القلب والجسد وقال بلال بن سعد كفى به ذنباً أن الله تعالى يزهنا في الدنيا ونحن نرغب فيها وقال رجل لسفيان أشتهي أن أرى عالماً زاهداً فقال ويحك تلك ضالة لا توجد]

Ve ‘Ömer ‘aleyhi'r-rıdvân demiş ki “Dünyâda zühd etmek kalb ve cedin râhatıdır.” Ve Bilâl b. Sa'd demiş ki “Bu bir zenb-i kâfidir bize ki Allâhu ta'âlâ bizi dünyâda zühd ettirirken biz dünyâda ragbet ederiz.” Ve zâtın biri İmâm Süfyân-ı Sevri'ye demiş ki “Zâhid bir 'âlimi görmek isterim.” O dahi: “Vay sana, o bir dâlledir ki aslâ bulunmaz!” dedi.

623 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 2/1031.

624 el-İrākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 2/1031.

[وقال وهب بن منبه إن للجنة ثمانية أبواب فإذا صار أهل الجنة إليها جعل البوابون يقولون وعزة ربنا لا يدخلها أحد قبل الزاهدين في الدنيا العاشقين للجنة]

Ve Vehb b. Münebbih ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Cennetin sekiz kapısı vardır, vaktâ ki ehl-i cennet ona vâsıl olup cennete girmek isterler, kapıcıları Rabbimizin ‘izzeti hakkı için dünyâda zühd eden cennet ‘âşıklarından akdem bir kimse cennete girmez!” demeye başlarlar.

[وقال يوسف بن أسباط رحمه الله إني لأشتهي من الله ثلاث خصال أن أموت حين أموت وليس في ملكي درهم ولا يكون علي دين ولا علي عظمي لحم فأعطى ذلك كله وروي أن بعض الخلفاء أرسل إلى الفقهاء بجوائز فقبلوها وأرسل إلى الفضيل بعشرة آلاف فلم يقبلها فقال له بنوه قد قبل الفقهاء وأنت ترد على حالتك هذه فبكى الفضيل وقال أتدرون ما مثلي ومثلكم كمثلكم قوم كانت لهم بقرة يحرقون عليها فلما هرمت ذبحوها قبل أن لا يتفجعوا بجلدها كذلك أنتم أردتم ذبحي على كبر سني موتوا يا أهلي جوعاً خيراً لكم من أن تذبحوا فضيلاً]

Ve Yūsuf b. Esbât ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Ben Allāhu ta‘ālādan üç hasleti iştihâ ederim şöyle ki ben öleceğim vakte benim mülkümde bir dirhem olmaya ve benim üzerime dahi bir borç olmaya ve benim ‘azmım üzerine bir lahm dahi olmaya.” Ve bunların cem‘isi ona verildi. Ve mer-vîdir ki ba‘zu’l-hulefâ fukahâ-yı ‘asra câizeler gönderdiği vakte Fudayl’e dahi on bin dirhemi göndermiş ve Fudayl onu kabûl etmediğinden oğulları ona dediler ki “Fukahâ kâffesi kabûl ettiler de sen kendi bu hâletin üzerine redd edersin?” O hâlde Fudayl ağlayıp dedi ki “Siz benim meselim ile sizin meselinizi bilir misiniz? Sizin meseliniz o kavmin meselidir ki onları biri inekleri var idi ki üzerine çift sürüp ekin ekerlerdi, vaktâ ki o inek yaşlı olup herim oldu, derisiyle müntefi’ olmamak hâli vukû’undan akdem onu boğazladılar. İşte siz dahi böylece olarak benim bu kiber-i sinnim üzerine zebhimi murâd ettiniz! Ey benim ehlim, siz açlık ile ölünüz de Fudayl’ı boğazlamaktan size daha ziyâde hayırlıdır.”

[وقال عبيد بن عمير كان المسيح ابن مريم عليه السلام يلبس الشعر ويأكل الشجر وليس له ولد يموت ولا بيت يخرب ولا يدخر لغد أينما أدركه المساء نام]

Ve ‘Abîd b. ‘Umeyr demiş ki “‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm kıllı câmeyi giyerdi ve şeceri ekl ederdi ve onun ölecek bir veledi ve harâbe olacak bir hânesi yok idi ve yarın için bir nesneyi iddihâr etmezdi, her nerede akşam ona yetiştirse orada beytütet edip yatardı.”

[وقالت امرأة أبي حازم لأبي هذا الشتاء قد هجم علينا ولا بد لنا من الطعام والثياب والحطب فقال لها أبو حازم من هذا كله بد ولكن لا بد لنا من الموت ثم البعث ثم الوقوف]

بين يدي الله تعالى ثم الجنة أو النار]

Ve Ebû Hâzim'in zevcesi, Ebû Hâzim'e demiş ki "İşbu kış bizim üzerimize hücum etti ve bize ta'âm ve siyâb ve odun lâzım ve lâbüddür!" O dahi: "Bunların kâffesinden iftirākımız olur da velâkin ölümden ve sonra ba's ve sonra Allâh'ın huzûrunda vukûf ve sonra cennet veyâhüd âteşten bir iftirākımız yoktur" demiş.

[وقيل للحسن لم لا تغسل ثيابك قال الأمر أعجل من ذلك وقال إبراهيم ابن أدهم قد حجبت قلوبنا بثلاثة أغطية فلن يكشف للعبد اليقين حتى ترفع هذه الحجب الفرح بالموجود والحزن على المفقود والسرور بالمدح فإذا فرحت بالموجود فأنت حريص وإذا حزنت على المفقود فأنت سائح والسائح معذب وإذا سررت بالمدح فأنت معجب والعجب يحبط العمل]

Ve Hasan-ı Basrî 'aleyhi'r-rahmeye "Niçin sen kendi siyâbını gasl etmezsin?" denildikte, "Emr bundan daha ziyâde müsta'celdir" dedi. Ve İbrâhîm b. Edhem 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Bizim kulûbumuz üç 'aded gıtâ ile mahcûb olmuştur, bu hicâblar kalkmadıkça 'abde yakîn keşf olunmaz ki mevcûd ile şâd olmak ve mefkûd üzerine hüzn etmek ve medh ü senâ ile mesrûr olmak hâlleridir, zîrâ ki eğer mevcûd ile sevindinse o hâlde sen harîssin ve eğer mefkûd üzerine keder edip hüzn ettinse o vakte sen sâhıtsın ve sâhıt mu'azzebdir ve eğer medh ile sevinip mesrûr oldunsa o hâlde sen 'ucblûsün ve 'ucb ve hodbînlik hâli a'mâl-i sâliha sevâbını habt eder."

[وقال ابن مسعود رضي الله عنه ركعتين من زاهد قلبه خير له وأحب إلى الله من عبادة المتعبدین المجتهدين إلى آخر الدهر أبداً سرمداً]

Ve 'Abdullâh b. Mes'ûd 'aleyhi'r-rıdvân demiş ki "Kalbi zâhid olan kimseden iki rek'at namâz kılmak ona ebeden ve sermeden dehrin âhirine dek ictihad eden müte'abbidenin 'ibâdetlerinden yeğ ve Allâhu ta'âlâya dahi daha ziyâde mahbûbdur."

[وقال بعض السلف نعمة الله علينا فيما صرف عنا أكثر من نعمته فيما صرف إلينا وكأنه التفت إلى معنى قوله صلى الله عليه وسلم [341] إن الله يحمي عبده المؤمن من الدنيا وهو يحبه كما تحمون مريضكم الطعام والشراب تخافون عليه فإذا فهم هذا علم أن النعمة في المنع المؤدي إلى الصحة أكبر منها في الإعطاء المؤدي إلى السقم]

Ve ba'zu's-selef demiş ki "Allâhu ta'âlânın bizim üzerimizden mâl ve lezzât-ı dünyâviyyeden sarf ettiği nesnede ni'meti bize verip sarf ettiği ni'metten ekserdir." Sanki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "İn الله

يحمي عبده المؤمن من الدنيا وهو يحبه كما تحمون مريضكم الطعام والشراب تخافون عليه⁶²⁵
 kavî-i celîlinin ma'nâsına iltifât etmiştir ki hülâsa-i meâl-i 'âlîsi: "Tahkî-
 kan Allâhu ta'âlâ, mü'min kulunu dünyâdan himâye eder o hâl ile ki onu
 muhabbet eder, nitekim siz kendi marîzinizi ta'âm ve şarâbdan himâye
 edersiniz" ki üzerine havf edip onu et'ime ve eşribeden perhîz ettirirsiniz
 ve bu mefhûm ma'lûm olunca men'de olan ni'met ki sıhate müeyyiddir,
 sekama müeddî olan i'tâ ni'metinden daha ziyâde çok olduğu ma'lûm olur.

[وكان الثوري يقول الدنيا دار التواء لا دار استواء ودار ترح لا دار فرح من عرفها لم يفرح
 برخاء ولم يحزن على شقاء]

Ve dahi İmâm Süfyan es-Sevrî derdi ki "Dünyâ eğrilik hânesidir, doğ-
 ruluk hânesi değildir; kederin hânesidir ferahın hânesi değildir. Kim ki onu
 fehîm edip bildiye kendisi bir rehâ ve bollukla sevinmez ve bir şekâ ve
 rencî üzerine hüzn etmez."

[وقال سهل لا يخلص العمل لمتعب حتى يفرغ من أربعة أشياء الجوع والعري والفقر والذل]

Ve Sehl 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Dört şeyden fârig olmadıkça bir
 'amel bir müte'abbid için hâlis olmaz ki cû' ve 'urâ ve fakr ve zülldürler"
 ya'nî müte'abbid olan zât bu hâlâtın hemm ve efkârlarından vâreste olma-
 dıkça ona bir 'amel hâlis olamaz demektir.

[وقال الحسن البصري أدركت أقواماً وصحبت طوائف ما كانوا يفرحون بشيء من الدنيا
 أقبل ولا يأسفون على شيء منها أدبر ولهي كانت في أعينهم أهون من التراب كان أحدهم
 يعيش خمسين سنة أو ستين سنة لم يطوله ثوب ولم ينصب له قدر ولم يجعل بينه وبين الأرض
 شيئاً ولا أمر من في بيته بصنعة طعام قط فإذا كان الليل فقيام على أقدامهم يفترون وجوههم
 تجري دموعهم على خدودهم يناجون ربهم في فكاك رقابهم كانوا إذا عملوا الحسنة دأبوا في
 شكرها وسألوا الله أن يقبلها وإذا عملوا السيئة أحزنهم وسألوا الله أن يغفرها لهم فلم يزالوا على
 ذلك والله ما سلموا من الذنوب ولا نجوا إلا بالمغفرة رحمة الله عليهم ورضوانه]

Ve Hasan-ı Basrî 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Ben birtakım akvâma ulaş-
 tım ve birtakım tavâife musâhabe ettim ki onlar dünyâdan onlara ikbâl
 eden bir nesne ile sevinmediler ve onlardan dönüp idbâr eden bir nesnenin
 üzerine esef etmediler ve onların gözlerinde dünyâ hâktan daha ziyâde eh-
 ven idi, onların biri elli veyâhüd altmış sene yaşayıp ta'ammür ederdi ve
 ona bir sevb yüklemeydi ve bir çömlek dahi âteş üzerine ona nasb olun-
 mazdı ve kendisiyle zemîn beyninde bir şey kılmazdı ve bir ta'âmın tab-

hına ehl-i hânesine aslâ emr etmezdi ve gece olunca ayakları üzere kıyâm edip yüzleri yere döşetirlerdi, yanakları üzerine gözyaşları cārî olurdu ve ‘azâb-ı âhiretten infikāk-ı rakabeleri husûsu için Rabbleri ta‘ālâ şānuhuya münâcât ederlerdi, bir haseneyi işlemiş olsalar onun şükründe de‘b edip Allāhu ta‘ālādan kabûlünü dilerlerdi ve bir seyyieyi işlemiş olsalar onları mahzûn ederdi ve onlara ‘afv ü magfiretini Allāhu ta‘ālādan dilerler idi ve bu ahvâlden dahi zâil olmadılar ve hem vallāhi onlar ancak magfiret ile necât bulup zünûbdan sâlim oldular, hemân Allāhu ta‘ālânın rahmet ve rıdvânı onların üzerlerine sâbit ve üstüvâr olsun.”

Beyānu Derecâtı’z-Zühdi ve Aksāmihi Bi’l-İzāfeti İlā Nefsihi ve İle’l-Mergûbi Anhü ve İle’l-Mergûbi Fîhi

[بيان درجات الزهد وأقسامه بالإضافة إلى نفسه وإلى المرغوب عنه وإلى المرغوب فيه]

[اعلم أن الزهد في نفسه يتفاوت بحسب تفاوت قوته على درجات ثلاث الدرجة الأولى وهي السفلى منها أن يزهد في الدنيا وهو لها مشته وقلبه إليها مائل ونفسه إليها ملتفتة ولكنه يجاهدها ويكفها وهذا يسمى المتزهد وهو مبدأ الزهد في حق من يصل إلى درجة الزهد بالكسب والاجتهاد والمتزهد يذيب أولاً نفسه ثم كيسه والزاهد أولاً يذيب كيسه ثم يذيب نفسه في الطاعات لا في الصبر على ما فارقه والمتزهد على خطر فإنه ربما تغلبه نفسه وتجذبه شهوته فيعود إلى الدنيا وإلى الاستراحة بها في قليل أو كثير]

Ve nefsine ve mergûbun ‘anh ve mergûbun fîhe izāfetle zühdün aksām ve derecâtının beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Sen bil ve āgāh ol ki kuvvetinin tefāvütüne göre zühd kendi nefsinde üç derece üzerine mütefāvit olur. Ve birinci derecesi ise ki derecât-ı selāsenin esfelisidir, o zühdür ki kendisi dünyāya müştēhî ve kalbi ona mâil ve nefsi mültefite olduğu hâlde dünyāda zühd eder ve nefsi ile dāimā mücāhede edip onu lezzât-ı dünyāviyyeden keff ve men‘ eder ve buna “mütezehhid” denilir ki zühdün mebdei odur ya’nî kesb ve ictihād ile derece-i zühde vāsıl olan adamın hakkında o zühd ancak zühdün mebdeidir. Ve mütezehhid olan adam evvelā kendi nefsinı artırır da sonra kendi kesesini artırır ve zāhid olan kimse evvelā tā‘atta kendi nefsinı artırır da sonra nefsinı artırır, değil ki müfārakat ettiği nesnenin üzerine sabr etmekte nefsinı arttırır. Ve mütezehhid ise kendisi tehlike ve hatar üzeredir, zīrā ola ki nefsi ona galebe eder de onun şehveti onu cezv eder ve dünyāya ve az ve çok dünyā ile olan istirāhata ‘avdet eder.

[الدرجة الثانية الذي يترك الدنيا طوعاً لاستحقاقه إياها بالإضافة إلى ما طمع فيه كالذي يترك درهماً لأجل درهمين فإنه لا يشق عليه ذلك [342] وإن كان يحتاج إلى انتظار قليل ولكن هذا الزاهد يرى لا محالة زهده ويلتفت إليه كما يرى البائع المبيع ويلتفت إليه فيكاد يكون معجباً بنفسه وبزهده ويظن في نفسه أنه ترك شيئاً له قدر لما هو أعظم قدراً منه وهذا أيضاً نقصان]

Ve ikinci derece odur ki zāhid kendi tama' ettiği nesneye izāfetle horluk ve istihkārına bināen dünyāyı tav'an terk ede, meselā iki dirheme tama'an bir dirhemi terk eden kimseye dirhemini terki ona güç ve meşakkatli gelmediği gibi velev ki bir intizār-ı kalīle muhtāc olur velākin lā-mahāle bu zāhid kendi zūhdünü görür ve ona iltifāt eder, nitekim bāyi' mebt'i görür ve ona iltifāt eder ve kendi nefsine mu'cib olmaya yaklaşır da kendi nefsinde zann eder ki kendisi değerli bir nesneyi kadrca ondan a'zam olan bir nesne için terk etmiş ve bu dahi noksandır.

[الدرجة الثالثة وهي العليا أن يزهد طوعاً وزهد في زهده فلا يرى زهده إذ لا يرى أنه ترك شيئاً إذ عرف أن الدنيا لا شيء فيكون كمن ترك خزفة وأخذ جوهرة فلا يرى ذلك معاوضة ولا يرى نفسه تاركاً شيئاً والدنيا بالإضافة إلى الله تعالى ونعيم الآخرة أحسن من خزفة بالإضافة إلى جوهرة فهذا هو الكمال في الزهد وسببه كمال المعرفة ومثل هذا الزاهد آمن من خطر الالتفات إلى الدنيا كما أن تارك الخزفة بالجوهرة آمن من طلب الإقالة في البيع]

Ve üçüncü derece ise ki derece-i 'ulyā odur, o dahi zāhid dünyāda tav'an zūhd edip de kendi zūhdünde dahi zūhd ede, çünkü kendi nefsinden bir nesneyi terk ettiğini görmez, zīrā bilmiş ki dünyā lā-şeydir ve bir cevhereye tama'an bir saksı pāreyi terk eden adam gibi olur ki o nesneyi mu'āvaza görmez de nefsi bir nesneye tārik olduğunu görmez. Ve Allāhu ta'ālaya ve na'im-i āhirete izāfetle dünyā bir cevhereye tama'an terk olunan saksı pāreden daha ziyāde ehass ve ednā ve alçaktır. İşte zūhdde olan kemāl odur ve onun sebebi ma'rifetin kemālidir. Ve bu gibi zāhid dünyāya iltifāt etmek hatarından emīndir, nitekim cevhere ile hazefeyi terk eden adam gibi ki bey'inde ikālenin talebinden emīn olur.

[قال أبو يزيد رحمه الله تعالى لأبي موسى عبد الرحيم في أي شيء نتكلم قال في الزهد قال في أي شيء قال في الدنيا فنفض يده وقال ظننت أنه يتكلم في شيء والدنيا لا شيء إيش يزهد فيها ومثل من ترك الدنيا للآخرة عند أهل المعرفة وأرباب القلوب المعمورة بالمشاهدات والمكاشفات مثل من منعه من باب الملك كلب على بابه فألقى إليه لقمة من خبز فشغله بنفسه ودخل الباب ونال القرب عند الملك حتى نفذ أمره في جميع مملكته أفترى أنه يرى لنفسه يداً]

عند الملك بلقمة خبز ألقاها إلى كلبه في مقابلة ما قد ناله فالشيطان كلب على باب الله تعالى يمنع الناس من الدخول مع أن الباب مفتوح والحجاب مرفوع والدنيا كلقمة خبز إن أكلت فلذتها في حال المضغ وتنقضي على القرب بالابتلاع ثم يبقى ثفلها في المعدة ثم تنتهي إلى التئن والقدر ثم يحتاج بعد ذلك إلى إخراج ذلك الثفل فمن تركها لينال عز الملك كيف يلتفت إليها ونسبة الدنيا كلها أعني ما يسلم لكل شخص منها وإن عمر مائة سنة بالإضافة إلى نعيم الآخرة أقل من لقمة بالإضافة إلى ملك الدنيا]

Ebū Yezîd ‘aleyhi’r-rahme, Ebū Mūsā ‘Abdurrahîm ‘aleyhi’r-rahmeye demiş ki “Hangi şeyde biz tekellüm edeceğiz?” O dahi: “Zühdde” dedikte, “Hangi şeyde?” diye bir dahi sordu ve o dahi: “Dünyâda” deyince, Ebū Yezîd elini silkip dedi ki “Ben zann ettim ki bir nesnede tekellüm eder! Dünyâ bir şey değildir, onda ne var ki onda zühhd ede?”

Ve âhiret için dünyâyı terk eden kimsenin meseli ehl-i ma‘rifet ve müşâhedât ve mükâşefât ile kulûbu ma‘mûr olan erbâb-ı kulûbun ‘indlerinde o adamın meselidir ki melik kapısından kapı üstünde duran kelb onu men‘ eder de kendisi o kelbe bir lokma ekmeği verip onu nefsi ile meşgûl etmekle kendisi kapıdan içeriye girip melik ‘indinde kurbe nâil oldu tâ ki onun emri o pâdişâhın kâffe-i memâlikinde nâfiz oldu. Sen ne zann edersin âyâ o kimse kelbe ilkâ ettiği lokma ile kendisi nâil olduğu nesnenin mukâbelesinde o melik ‘indinde ona bir minnet ve ihsân görür mü? İşte Allâhu ta‘âlânın kapısı üstünde şeytân-ı la‘în kelb gibidir, halkı girmekten men‘ eder ma‘a-ennahu kapı açık ve hicâblar merfû‘durlar. Ve dünyâ dahi bir lokma ekmeğe benzer ki ekl bulunduğu hâlde onun lezzeti ancak mazgı hâletinde olur ve ‘an-karîb yutmakla lezzeti bitip münkazî olur sonra onun sülfü mi‘dede kalır sonra kokmak ve kazir olmaya müntehî olur sonra o hâli kesb ettikten sonra o sülfün ihrâcına muhtâc olur. Ve o ki iltifât-ı melik için ya’nî ‘izz-i melikin neyli için lokmayı terk eder, nice bir dahi ona iltifât eder. Kâffe-i dünyânın nisbeti ya’nî ondan her bir şahsa teslîm olunan şey velev ki yüz sene mu‘ammer olsa na‘îm-i âhirete izâfetle o bir lokmadan ekaldır ya’nî mülk-i dünyâyı izâfetle o lokma ne kadar cüz’î ve lâ-şey ise işte cemî‘-i dünyânın nisbeti dahi böyle bir cüz’î ve lâ-şeydir, onun terkiyle ne minnet ve ihsân olabilir?

[إذ لا نسبة للمتناهي إلى ما لا نهاية له والدنيا متناهية على القرب ولو كانت تتماذى ألف ألف سنة صافية عن كل كدر لكان لا نسبة لها إلى نعيم الأبد فكيف ومدة العمر قصيرة ولذات الدنيا مكدره غير صافية فأى نسبة لها إلى نعيم الأبد فإذا لا يلتفت الزاهد إلى زهد إلا إذا التفت إلى ما زهد فيه ولا يلتفت إلى ما زهد فيه إلا لأنه يراه شيئاً معتداً به ولا يراه شيئاً معتداً

به إلا لقصور معرفته فسبب نقصان الزهد نقصان المعرفة فهذا تفاوت درجات الزهد وكل درجة من هذه أيضاً لها درجات إذ تصبر المتزهد يختلف ويتفاوت أيضاً باختلاف قدر المشقة في الصبر وكذلك درجة المعجب بزهده بقدر التفاته إلى زهده]

Çünkü mütenāhī olmayana nisbetle mütenāhī için bir nisbet yoktur. Ve dünyā ise ‘ale'l-kurb mütenāhīdir velev ki her bir kederden sāfī olarak bin kerre bin seneye mümtedd olur onun na‘īm-i ebede izāfetle ona bir nisbet olmaz. Ve nice nisbeti olabilir o hāl ile ki ‘ömrün müddeti kısa ve dünyā-nın lezzātı gayr-i sāfī ve mükedderedir, na‘īm-i ebede onun hangi nisbeti vardır? Ve böyle olunca zāhid kendi zühd ettiği nesneye iltifāt etmedikçe kendi [343] zühdüne iltifāt etmez ve onu mu‘tedd bir şey görmedikçe zühd ettiği nesneye dahi iltifāt etmez ve ma‘rifetinin kusuru olmadıkça onu mu‘ted bih bir şey görmez. Kaldı ki noksān-ı zühdün sebebi noksān-ı ma‘rifetidir. İşte derecāt-ı zühdün tefāvütü budur ve bu derecātın her birine kezālik dereceler vardır, çünkü mütezehhidin tasabburu sabrda olan meşakkate göre muhtelif ve mütefāvit olur ve zühdüne mu‘cib olan zāhidin dereceleri dahi kezālik zühdüne vākī‘ olan iltifātına göre muhtelif ve mütefāvit olur.

[وأما انقسام الزهد بالإضافة إلى المرغوب فيه فهو أيضاً على ثلاث درجات الدرجة السفلى أن يكون المرغوب فيه النجاة من النار ومن سائر الآلام كعذاب القبر ومناقشة الحساب وخطر الصراط وسائر ما بين يدي العبد من الأهوال كما وردت به الأخبار إذ فيها إن الرجل ليوقف في الحساب حتى لو وردت مائة بعير عطاشاً على عرقه لصدرت رواء فهذا هو زهد الخائفين وكأنهم رضوا بالعدم لو أعدموا فإن الخلاص من الألم يحصل بمجرد العدم]

Ve mergübun fihe izāfetiyle zühdün inkisāmı dahi kezālik üç derece üzerinedir. Ve derece-i süflāsı odur ki mergübun fih olan şey necāt ola ki ‘azāb-ı nār ve elem-i ‘azāb-ı kabr ve münākaşa-i hesāb ve hatar-ı sırāt ve ahbār-ı vāride mantūkunca ‘abdın önünde olan kāffe-i ehvālden necāt ve selāmet bulmak garazı olmaktır, çünkü ahbārda vārid olmuş ki “Adam hesābda o mikdār durur ki onun teri üzerine susuz olarak yüz deve vārid olmuş olsa onun terinden sīrāb olurlar.” Ve bu zühd hāyiflerin zühdüdür, sanki ‘adem olmuş olsalar ‘ademe rāzı olurlardı, zīrā ki eleminden kurtuluş mücerred ‘adem ile hāsıl olur.

[الدرجة الثانية أن يزهد رغبة في ثواب الله ونعيمه واللذات الموعودة في جنته من الحور والقصور وغيرها وهذا زهد الراجين فإن هؤلاء ما تركوا الدنيا قناعة بالعدم والخلاص من الألم بل طمعوا في وجود دائم ونعيم سرمد لا آخر له]

Ve ikinci derecesi odur ki dünyâda Allâhu ta‘âlânın sevâbı tama‘ında ni‘aminin hâhişgerliğinde ve cennette hür ve kusûr ve sâireden mev‘ûd olan lezzâtın talebinde zühd ede ki onun matlûb ve mergûbu bu gibi fevâid ü ‘avâid olur. Ve bu zühd recâ edenlerin zühdüdür, çünkü bunlar ‘ademe kanâ‘at olmadan halâs bulmak emelinde dünyâyı terk etmediler, ancak âhir ve pâyânı olmayan na‘îm-i sermedî ve vücûd-ı dâimîde tama‘ etmişler.

[الدرجة الثالثة وهي العليا أن لا يكون له رغبة إلا في الله وفي لقائه فلا يلتفت قلبه إلى الآلام ليقصد الخلاص منها ولا إلى اللذات ليقصد نيلها والظفر بها بل هو مستغرق الهم بالله تعالى وهو الذي أصبح وهمومه هم واحد وهو الموحد الحقيقي الذي لا يطلب غير الله تعالى لأن من طلب غير الله فقد عبده وكل مطلوب معبود وكل طالب عبد بالإضافة إلى مطلبه وطلب غير الله من الشرك الخفي وهذا زهد المحبين وهم العارفون لأنه لا يحب الله تعالى خاصة إلا من عرفه وكما أن من عرف الدينار والدرهم وعلم أنه لا يقدر على الجمع بينهما لم يحب إلا الدينار فكذلك من عرف الله وعرف لذة النظر إلى وجهه الكريم وعرف أن الجمع بين تلك اللذة وبين لذة التنعم بالحوار العين والنظر إلى نقش القصور وخضرة الأشجار غير ممكن فلا يحب إلا لذة النظر ولا يؤثر غيره ولا تظن أن أهل الجنة عند النظر إلى وجه الله تعالى يبقى للذة الحوار والقصور متسع في قلوبهم بل تلك اللذة بالإضافة إلى لذة نعيم أهل الجنة كلذة ملك الدنيا والاستيلاء على أطراف الأرض ورقاب الخلق بالإضافة إلى لذة الاستيلاء على عصفور واللعب به والطالبون لنعيم الجنة عند أهل المعرفة وأرباب القلوب كالصبي الطالب للعب بالعصفور التارك للذة الملك وذلك لقصوره عن إدراك لذة الملك لا لأن اللعب بالعصفور في نفسه أعلى وألذ من الاستيلاء بطريق الملك على كافة الخلق]

Ve üçüncü derece odur ki zâhidin ragbeti ancak Allâhu ta‘âlâda ve onun likâsında ola ki dîger bir şeye onun bir ragbeti olmaz ve derece-i ‘ulyâ dahi odur, zîrâ ki onun kalbi bir eleme iltifât etmez tâ ki ondan halâsı kâsd ede ve bir lezzete bakmaz tâ ki onun neyl ü husûlünü murâd edip de ona zafer bulmaklığı kâsd ede, ancak Zât-ı zü‘l-celâle hemmi müstagrah olur. Ve kendisi ancak o kimsedir ki onun hümûmu bir hemm-i vâhid olarak sabâh etmiştir ki Zât-ı zü‘l-celâlin gayrısını taleb etmeyen muvâhhid-i hakîkî odur, çünkü Zât-ı zü‘l-celâlin gayrısını taleb etmiş olan kimse onu ‘ibâdet etmiş olur. Her bir matlûb ma‘bûddur ve her bir tâlib kendi matlabına izâfetle ‘abddir ve Zât-ı zü‘l-celâlin gayrısını taleb etmek şirk-i hafîdir. Ve bu zühd ancak zühd-i muhibbîndir ki ‘ârifân onlardır, çünkü hâssaten Allâhu ta‘âlâyı seven ancak onu bilendir, nitekim dînâr ve dirhemi bilen kimse vaktâ ki ikisinin cem‘ine muktedir olamayacağını bilir de o vakte ancak dînârı muhabbet eder. İşte bunun gibi o ki Zât-ı zü‘l-celâli bilir ve vech-i kerîmine olan nazarın lezzetini bilir ve bu lezzet ile hür-ı ‘în ve nakş-ı

kusûr ve hudret-i eşcâr temâşâları tena‘umunun lezzâtını cem‘ etmek ona gayr-i mümkün olduğunu anlar, o vakte ancak nazar vech-i kerîmin lezzetini sever de diğerini ona îsâr etmez. Sakın sen sanma ki vech-i kerîme ehl-i cennet nazar ettikleri hâlde onlar ki kalblerinde lezzet-i hûr u kusûr için bir mütteşâ‘ kalır, belki na‘îm-i ehl-i cennetin lezzetine izâfetle o lezzet-i likâ pâdişahlığın lezzetini terk eder ve o terki ancak lezzet-i mülkûn idrâkinden olan kusûrundandır, yoksa serçe ile oyun oynamak lezzeti fî nefsihâ bi-tarîki'l-mülk kâffe-i halka istilâ etmek lezzetinden daha ziyâde tatlı ve elezz ve a‘lâ olmaklığı için değildir.

[وأما انقسامه بالإضافة إلى المرغوب عنه فقد كثرت فيه الأقاويل ولعل المذكور فيه يزيد على مائة قول فلا نشتغل بنقل الأقاويل ولكن نشير إلى كلام محيط بالتفاصيل حتى يتضح أن [344] أكثر ما ذكر فيه قاصر عن الإحاطة بالكل فنقول المرغوب عنه بالزهد له إجمال وتفصيل ولتفصيله مراتب بعضها أشرح لأحاد الأقسام وبعضها أجمل للجمال أما الإجمال في الدرجة الأولى فهو كل ما سوى الله فينبغي أن يزهد فيه حتى يزهد في نفسه أيضاً]

Ve mergûbun ‘anhe izâfetle zühdün inkısâmı ise artık onda ekâvîl-i selef çoklaşmıştır, ola ki onda mezkûr olan ekâvîl yüzden mütecâviz olmuştur, nakl-i ekâvîl ile biz müştâgil olmayalım velâkin tefâsîle muhîr bir kelâma işâret edelim tâ ki vâzıh ve âşikâr ola ki onda mezkûr olan ekâvîlin ekseri kâffe-i ahvâlin ihâtasından kâsırlardır. Ve binâen ‘aleyh biz deriz ki zühd ile mergûbun ‘anh olan şey için icmâl ve tafsîl vardır ve tafsîline dahi merâtib vardır ki ba‘zısı aksâmı âhâdına daha ziyâde şârihtir ve ba‘zısı cümel için daha ziyâde ecmeldir ve icmâl ise o dahi derece-i ülâda her bir mâsivâdan zühd etmek gerektir ya‘nî Zât-ı zü'l-celâlin gayrısı ve mâsivâsı olan her bir şeyden zühd etmektir, hattâ kendi nefsinden dahi zühd etmek gerektir.

[والإجمال في الدرجة الثانية أن يزهد في كل صفة للنفس فيها متعة وهذا يتناول جميع مقتضيات الطبع من الشهوة والغضب والكبر والرياسة والمال والجاه وغيرها]

Ve derece-i sâniyede olan icmâl ise nefsin her bir sıfatından zühd etmektir ki o sıfatta nefis için bir temettu‘ olur ve bu zühd şehvet ve gazab ve kibr ve riâyaset ve māl ve câh ve diğerleri gibi kâffe-i muktezeyât-ı tab‘ı tenâvül eder.

[وفي الدرجة الثالثة أن يزهد في المال والجاه وأسبابهما إذ إليهما ترجع جميع حظوظ النفس]

Ve derece-i sâlisede olan icmâl ise o dahi māl ve câh ve onların esbâb-larından zühd etmektir, zîrâ ki kâffe-i huzûz-ı nefis onlara râci‘ olur.

[وفي الدرجة الرابعة أن يزهد في العلم والقدرة والدينار والدرهم والجاه إذا الأموال وإن كثرت أصنافها فيجمعها الدينار والدرهم والجاه وإن كثرت أسبابه فيرجع إلى العلم والقدرة وأعني به كل علم وقدرة مقصودها ملك القلوب إذ معنى الجاه هو ملك القلوب والقدرة عليها كما أن معنى المال ملك الأعيان والقدرة عليها]

Ve derece-i rābî'ada olan icmāl ise o dahi 'ilm ve kudret ve dīnār ve dirhem ve cāhda zühd etmektir, çünkü emvālın asnāf ve envā'ı velev ki çoktur, dīnār ve dirhem onu cem' eder. Ve cāhın esbābı dahi velev ki çoktur lākin cümlesi 'ilm ve kudrete rāci' olur ve 'ilm ve kudretten benim murādım ancak o 'ilm ve kudrettir ki onun maksūdu mülk-i kulüb ola, çünkü cāhın ma'nāsı mülk-i kulūbdür ve kulüb üzerine hāsıl olan kudrettir nitekim mālın ma'nāsı mülk-i a'yāndır ve mülk-i a'yān üzerine mütekevvin olan kudrettir.

[فإن جاوزت هذا التفصيل إلى شرح وتفصيل أبلغ من هذا فيكاد يخرج ما فيه الزهد عن الحصر وقد ذكر الله تعالى في آية واحدة سبعة منها فقال ﴿رُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَإِ﴾ ثم رده في آية أخرى إلى خمسة فقال عز وجل ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾ ثم رده تعالى في موضع آخر إلى اثنين فقال تعالى ﴿أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ﴾ ثم رد الكل إلى واحد في موضع آخر فقال ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ فالهوى لفظٌ يجمع جميع حظوظ النفس في الدنيا فينبغي أن يكون الزهد فيه]

Ve eğer sen bundan eblag bir şerh ve tafsile geçip tecāvüz ettinse artık zühd ile ondan mergübun 'anh olan şey hadd-i hasr u ihsādan hāric olmaya yaklaşır, hālbuki tebāreke ve ta'ālā hazretleri bir āyet-i vāhidede ondan yedi nev' zikr edip buyurmuş ki ﴿رُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ﴾⁶²⁶ ya'nī "Nisādan ve evlāddan ve kantarlarla altın ve gümüşten ve tāmū'l-hilkat hünerli ve nişanlı atlardan ve deve bakar ve ganemden ve ekinden olan şehvet ve ārzū-yı nefse muhabbet-i nās için tezyīn olundu. Bunlar ise hayāt dūnyā metā'ıdır." Sonra dīger bir āyette onları beş sınıfa redd edip buyurdu ki ﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ﴾⁶²⁷ "Bilin ki hayāt-ı dūnyā ancak oyun ve māl talebiyle

626 "Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzulanı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır." Âlu İmrân, 3/14.

627 "Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider)." Hadîd, 57/20.

beyhûde ta'ab ve elbise ve menâzil zîneti ve beyninizde neseb ve mansıb iftihârı ve māl ve evlād kesretiyle mübâhâttır.” Sonra dîger bir âyette onları iki nev‘a redd edip buyurdu ki ⁶²⁸ ﴿إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ﴾ Ve dîger bir âyette kâffesi bir şeye redd edip buyurdu ki ⁶²⁹ ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ ki hevâ bir lafzdır, dünyâda olan huzûz-ı nefsin cemî‘i-sine câmi‘dir ki zühd ondan olmak gerektir.

[وإذا فهمت طريق الإجمال والتفصيل عرفت أن البعض من هذه لا يخالف البعض وإنما يفارقه في الشرح مرة والإجمال أخرى فالحاصل أن الزهد عبارة عن الرغبة عن حظوظ النفس كلها ومهما رغب عن حظوظ النفس رغب عن البقاء في الدنيا فقصر أمله لا محالة لأنه إنما يريد البقاء ليتمتع ويريد التمتع الدائم بإرادة البقاء فإن من أراد شيئاً أراد دوامه ولا معنى لحب الحياة إلا حب دوام ما هو موجود أو ممكن في هذه الحياة فإذا رغب عنها لم يردّها ولذلك لما كتب عليهم القتال ﴿وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ﴾ فقال تعالى ﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ﴾ أي لستم تريدون البقاء إلا لمتاع الدنيا فظهر عند ذلك الزاهدون وانكشف حال المنافقين]

Ve çün tarîk-i tafsîl ve icmâlî fehmi edip anladın bildin ki ba‘zı ba‘zısına muhâlif olmaz, ancak bir kerre şerh ve dîger kerre icmâlde müfârakat eder. Ve'l-hâsıl zühd ancak kâffe-i huzûz-ı nefsten ragbet ve ictinâb etmektir. [345] Ve huzûz-ı nefsi emmâreden ragbet etmedikçe dünyâda kalmaklıktan dahi ragbet eder ve lâ-mahâle onun emeli kısa olur, çünkü bekâyı ancak temettu‘ için ister ve irâdet-i bekâ ile temettu‘-ı dâimî ister, zîrâ kim ki bir nesneyi isterse onun devâmını dahi ister. Ve hubb-ı hayâtın ma‘nâsı ancak bu hayâtta mevcûde veyâ mümkün olan nesnenin devâmı hubbudur, vaktâ ki ondan ragbet eder, hayâtı dahi istemez ve onun için onlara kîtâl farz olunduğu vakte onlar dediler ki “Ey bizim Rabbimiz, üzerimize niçin kîtâli farz ettin ve bizi ecel-i mev‘ûdumuz hulûlüne dek te’hîr etmedin?” Ve Hakk subhânehu ve ta‘âlâ buyurdu ki ⁶³⁰ ﴿قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ﴾ ya’nî “Yâ Muhammed, sen onlara de ki dünyânın nef‘ ve temettu‘u azdır” ki hülâsa-i mefhûmu “Siz bekâyı ancak temettu‘-ı dünyâ için istersiniz, hâlbuki dünyânın nef‘ u temettu‘u kalîldir” ki o vakt zâhidler zâhir olup münâfıkların hâli münkeşif oldu.

[أما الزاهدون المحبون لله تعالى فقاتلوا في سبيل الله كأنهم بانيان مرفوض وانتظروا إحدى الحسينين وكانوا إذا دعوا إلى القتال يستنشقون رائحة الجنة ويبادرون إليه بمبادرة الظمان إلى

628 “Şüphesiz dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir.” Muhammed, 47/36.

629 “Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoysa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.” Nâzi‘ât, 79/40-41.

630 “De ki: “Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah’a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır.” Nisâ, 4/77.

الماء البارد حرصاً على نصرة دين الله

أو نيل رتبة الشهادة وكان من مات منهم على فراشه يتحسر على فوت الشهادة حتى إن خالد بن الوليد رضي الله تعالى عنه لما احتضر للموت على فراشه كان يقول كم غررت بروحي وهجمت على الصفوف طمعاً في الشهادة وأنا الآن أموات موت العجائز فلما مات عد على جسده ثمانمائة ثقب من آثار الجراحات هكذا كان حال الصادقين في الإيمان رضي الله تعالى عنهم أجمعين]

Ki Zât-ı zü'l-celâli muhabbet eden zâhidler fî sebîlillâh mukâtele ve sebât ettiler, sanki bünyân-ı marsûs idiler. Ve iki hüsnânın birisine muntazır oldular ve cennete da'vet olundukları vakte cennetin kokusunu istinşâk ederlerdi ve dînullâhın nusretine veyâ mertebe-i şehâdet neyline harîs olarak soğuk suya susuzun mübâdereti gibi kıtâle mübâderet ve müsâra'at ederlerdi ve onlardan kendi yatağı üzerine fevt eden kimse fevât-ı şehâdet üzerine hasret çekerdî, hattâ Hâlid b. el-Velîd 'aleyhi'r-rıdvân kendi yatağı üstünde ölüme muhtazır oldukça derdi ki "Kaç kerre ben kendi rûhumla gazâ edip şehâdete tama'an sufûf-ı a'dâ üzerine hücum ettimse de ona nâil olamadım, hâlbuki şimdi ben 'acûzelerin ölmü gibi ölüyorum!" Ve çün vefât etti, cesed-i şerîfî üstünde olan âsâr-ı curûhâtı saydılar da sekiz yüz delik âsâr-ı cirâhâtta vücûdunda gördüler. İşte îmânda sâdık olanların hâli böylece idi, Allâhu ta'âlâ onlardan râzî olsun.

[وأما المنافقون ففروا من الزحف خوفاً من الموت فقل لهم ﴿قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيَسْئَلُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ فيثارهم البقاء على الشهادة استبدال الذي هو أدنى بالذي هو خير فأولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم وما كانوا مهتدين]

Ve münâfıklar ise onlar ölümden havf ile cihâd etmekten firâr ettiler ve onlara denildi ki ﴿قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيَسْئَلُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾⁶³¹ ya'nî "Tahkîkan siz o ölüm ki siz ondan firâr ediyorsunuz, 'ale't-tahkîk size mülâkî olacaktır. İşte onların şehâdet üzerine bekânın îsâr edişleri hayırlı şey ile ednâyı istibdâl etmektir" ya'nî ednâ ve alçak olan nesneyi alıp hayırlı ve bahâlî olan nesneyi verip değiştirmektedir. Ve o kimseler ki dalâleti hüdâ ile satın aldılar, onların ticâreti kâr etmedi, ziyân-dîde oldular. Onlar mühtedî değil idiler.

631 "De ki: "Sizin kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm var ya, o mutlaka size ulaşacaktır. Sonra gaybı da, görünen âlemi de bilen Allah'a döndürüleceksiniz de, o size yapmakta olduklarınızı haber verecektir." Cum'a, 62/8.

[وأما المخلصون فإن الله تعالى اشترى منهم أنفسهم وأموالهم بأن لهم الجنة فلما رأوا أنهم تركوا تمتع عشرين سنة مثلاً أو ثلاثين سنة بتمتع الأبد استبشروا ببيعهم الذي بايعوا به]

Ve zümre-i muhlisîn ise onlar dahi Allāhu ta‘ālā onlardan enfüs ve em-vâllerini cennet ile satın aldı ve çün yirmi meselâ veyâhüd otuz senelik temettu‘u, onlar temettu‘-i ebed için terk ettiler, onlar onunla mübâyâ‘a ettikleri bey‘ ile müstebşer ve mesrûr oldular.

[فهذا بيان المزهود فيه وإذا فهمت هذا علمت أن ما ذكره المتكلمون في حد الزهد لم يشيروا به إلا إلى بعض أقسامه فذكر كل واحد منهم ما رآه غالباً على نفسه أو على من كان يخاطبه فقال بشر رحمه الله تعالى الزهد في الدنيا هو الزهد في الناس وهذا إشارة إلى الزهد في الجاه خاصة]

İşte mezhüdün fih olan nesnenin beyânı budur. Ve çün bunu fehmi edip anlarsın, bilirsın ki zühdde tekellüm edenlerin zikr ettikleri şey ancak onun ba‘zı aksâmına işâret etmiştir ki her biri kendi nefsi üzerine gâlib gördüğü şeyi veyâhüd kendi muhâtabı olan zâtın nefsi üzerine gâlib gördüğü şeyi zikr etmiş. Ez-cümle Bîşr ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zühd dünyâda nâstan zühd etmektir.” Ve bu söz câha bir işârettir ki hâssaten bununla câha işâret etmiştir.

[وقال قاسم الجوعى الزهد في الدنيا هو الزهد في الجوف فبقدر ما تملك من بطنك كذلك تملك من الزهد وهذا إشارة إلى الزهد في شهوة واحدة ولعمري هي أغلب الشهوات على الأكثر وهي المهيجة لأكثر الشهوات]

Ve Kāsım el-Cū‘ī ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zühd dünyâda ancak şikemden zühd etmektir ki kendi şikeminden her ne mikdâra mâlik isen zühdden dahi o mikdâra mâliksin.” Ve bu kelâm ise şehvet-i vâhideden zühd etmeye işârettir. Ve ben kendi ‘ömrüme kasem ederim ki ekser-i nâs üzerine müstevlî olan aaleb-i şehvât odur ve ekser-i şehvâtı tehyîc eden şey dahi odur.

[وقال الفضيل الزهد في الدنيا هو القناعة وهذا إشارة إلى المال خاصة]

Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zühd dünyâda kanâ‘at etmektir.” Ve bu söz dahi mâla mahsûs olarak bir işârettir ki onunla mâla hâssaten işâret etmiştir.

[وقال الثوري الزهد هو قصر الأمل وهو جامع لجميع الشهوات فإن من يميل إلى الشهوات يحدث نفسه بالبقاء فيطول أمله ومن قصر أمله فكأنه رغب عن الشهوات كلها]

Ve Süfyan es-Sevrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zühd dünyâda kısar-ı emeldir.” Ve bu söz ise cemî-i şehvâta câmi’dir, zîrâ ki tahkîkan kim ki şehvâta meyl eder, elbette bekâ ile nefisine tahdîs eder de onun emeli uzun olur ve o ki onun emeli kısa olur sanki kendisi kâffe-i şehvâttan ragbet edip cemî’isinde zühd etmiştir.

[وقال أويس إذا خرج [346] الزاهد يطلب ذهب الزهد عنه وما قصد بهذا حد الزهد ولكن جعل التوكل شرطاً في الزهد وقال أويس أيضاً الزهد هو ترك الطلب للمضمون وهو إشارة إلى الرزق]

Ve Üveys ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Vaktâ ki zâhid taleb-i rızık etmeye çıkar ondan zühd zâhib olur.” Ve bu kelâm ile kendisi zühdün hadd ve ta’rîfini kasd etmemiştir velâkin tevekkülü zühde şart kılmıştır. Ve dahi Üveys demiş ki “Zühd ancak taleb-i mazmûnun terkidir” ki rızka işârettir ya’nî zühd ancak Cenâb-ı Hakk tarafından ‘ibâda mazmûn olan rızkın talebinden ferâgat etmektir.

[وقال أهل الحديث [حب] الدنيا هو العمل بالرأي والمعقول والزهد إنما هو اتباع العلم ولزوم السنة وهذا إن أريد به الرأي الفاسد والمعقول الذي يطلب به الجاه في الدنيا فهو صحيح ولكنه إشارة إلى بعض أسباب الجاه خاصة أو إلى بعض ما هو من فضول الشهوات فإن من العلوم ما لا فائدة فيه في الآخرة وقد طولوها حتى ينقضي عمر الإنسان في الاشتغال بواحد منها فشرط الزاهد أن يكون الفضول أول مرغوب عنه عنده]

Ve ehlü’l-hadîs demiş ki “Dünyâ re’y ve ma’kûl ile ‘amel etmektir ve zühd ancak etbâ-ı ‘ilm ve lüzûm-ı sünnettir.” Ve bu kelâm ise eğer onunla re’y-i fâsid ve dünyâda onunla câh taleb olunan ma’kûl murâd olunmuş ise bu kelâm dahi sahîhdir velâkin ba’zı esbâb-ı câha hâssaten işârettir veyâhüd fuzûl-i şehvâttan olan ba’zı ‘ulûma işârettir, zîrâ ki ba’zı ‘ulûm vardır ki âhirette onunla bir fâide olmaz ya’nî âhîret için bir nef’ ve fâidesi olmaz hâlbuki o ‘ulûmu uzatmışlar tâ ki insânın ‘ömrü münkazî olur da henüz kendisi o ‘ulûmun birisiyle meşgûl olur, nihâyetini bulmamıştır ve binâen ‘alâ hâzâ zâhidin şartı odur ki onun ‘îndinde fuzûl olan ‘ilm en ev-vel mergûbun ‘anh olan şey ola.

[وقال الحسن الزاهد الذي إذا رأى أحداً قال هذا أفضل مني فذهب إلى أن الزهد هو التواضع وهذا إشارة إلى نفي الجاه والعجب وهو بعض أقسام الزهد وقال بعضهم الزهد هو طلب الحلال وأين هذا ممن يقول الزهد هو ترك الطلب كما قال أويس ولا شك في أنه أراد به ترك طلب الحلال وقد كان يوسف بن أسباط يقول من صبر على الأذى وترك الشهوات وأكل الخبز من الحلال فقد أخذ بأصل الزهد]

Ve Hasan-ı Basrî 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Zâhid odur ki vaktâ ki bir kimseyi görür bundan efdaldır" ki zühd tevâzu' olduğuna zâhib olmuştur. Ve bu söz ise nefy-i câh u 'ucba işârettir ki o dahi zühdün ba'zı aksâmıdır. Ve ba'zu's-selef demiş ki "Zühd helâlin talebidir." Ve bu adam ise zühd terk-i talebdir diyen adamdan nerededir? Ya'nî bunun makâmı nerede ve onun makâmı nerededir ki birbirinden pek çok ba'îdlerdir ya'nî o kimse Üveys gibi ki "Zühd terk-i talebdir" dedi ve bî-şekk onunla taleb-i rızk-ı helâlin terkini murâd etmiştir ve bu adam ise "Zühd rızk-ı helâlin talebidir" der. Ve Yûsuf b. Esbât derdi ki kim ki "Ezâ üzerine sabr eder ve şehevâtı terk eder ve helâlden ekmeği ekl eder, o kimse zühdün aslı ile ahz etmiş olur."

[وفي الزهد أقاويل وراء ما نقلناه فلم نر في نقلها فائدة فإن من طلب كشف حقائق الأمور من أقاويل الناس رآها مختلفة فلا يستفيد إلا الحيرة وأما من انكشف له الحق في نفسه وأدركه بمشاهدة من قلبه لا بتلقف من سمعه فقد وثق بالحق واطلع على قصور من قصر لقصور بصيرته وعلى اقتصار من اقتصر من كمال المعرفة لاقتصار حاجته وهؤلاء كلهم اقتصروا لا لقصور في البصيرة لكنهم ذكروا ما ذكروه عند الحاجة فلا جرم ذكروه بقدر الحاجة والحاجات تختلف فلا جرم الكلمات تختلف وقد يكون سبب الاقتصار الإخبار عن الحالة الراهنة التي هي مقام العبد في نفسه والأحوال تختلف فلا جرم الأقوال المخبرة عنها تختلف وأما الحق في نفسه فلا يكون إلا واحداً ولا يتصور أن يختلف]

Ve bizim bu nakl ettiğimiz akvâlin verâsında zühdün tahdîd ve ta'rîfinde pek çok ekâvîl vardır, biz onun naklinde bir fâide görmedik, zîrâ kim ki ekâvîl-i nâstan hakâyık-ı umûrın keşfini taleb ederse onları muhtelif görür de hayretten gayrı bir şey istifâde etmez. Ve o ki kalbinden bir müşâhede ile hakkı idrâk eder ve kendi nefsinde ona münkeşif olur ki istimâ ile onu telakkuf etmemiştir, o kimse hakk ile müttesik olur ve kusûr-ı basîretinden dolayı taksîr eden kimsenin kusûruna muttali' olur ve dahi kemâl-i ma'rifet ile hâcetin iktisârı için iktisâr eden kimsenin iktisârı üzerine vâkıf ve âgâh olur. Ve bunlar cümlesi kusûr-ı basîretten değil, ancak lüzûm ve iktizâ-yı hâcete göre iktisâr etmişler ya'nî zikr ettikleri şey ancak vakt-i hâcette zikr etmişler ve lâ-cereme hâcete göre onu zikr etmişler. Ve hâcât ise hemîşe muhtelif olur ve lâ-cereme kelimât dahi onunla muhtelif olur. Ve ba'zen sebeb-i iktisâr hâlet-i râhine olur ki kendi hâlet-i râhinesi üzerine ihbâr eder ve hâlet-i râhine ise insân kendi nefsinde olan makâmıdır. Ve ahvâl-i 'abd dâimâ muhtelif olur ve lâ-cereme ahvâle muhbîr olan akvâl dahi muhtelif olur, yoksa hakk kendi nefsinde ancak birdir, onun ihtilâfı mutasavver olmaz.

[وإنما الجامع من هذه الأقاويل الكامل في نفسه وإن لم يكن فيه تفصيل ما قاله أبو سليمان الداراني إذ قال سمعنا في الزهد كلاماً كثيراً والزهد عندنا ترك كل شيء يشغلك عن الله عز وجل وقد فصل مرة وقال من تزوج أو سافر في طلب المعيشة أو كتب الحديث فقد ركن إلى الدنيا فجعل جميع ذلك ضدّاً للزهد وقد قرأ أبو سليمان قوله تعالى ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ فقال هو القلب الذي ليس فيه غير الله تعالى وقال إنما زهدوا في الدنيا لتفرغ قلوبهم من همومها للآخرة]

Ve bu ekāvilden cāmi‘ ve fī-nefsihi kāmīl olan kavīl ancak Ebū Süleymān-ı Dārānī ‘aleyhi’r-rahmenin kavlidir velev ki onda bir tafsīl yoktur, çünkü demiş ki “Biz zühdde pek çok kelāmı işittik ve bizim ‘indimizde zühd ancak seni Zāt-ı zü’l-celālden işgāl eden her bir nesnenin terkidir.” Ve bir kerre dahi tafsīl edip demiş ki “Kim ki tezevvüc eder veyāhūd taleb-i ma‘īşette [347] sefer eder veyāhūd hadīsi yazar, o kimse dünyāya meyl ve rükūn etmiş olur” ki bunları cümleten zühd için zıt kılmıştır. Ve bir gün Ebū Süleymān tebāreke ve ta‘ālānın kavī-i ‘ālīsini okumuş بَقْلَبُ اللَّهِ بَقْلَبُ اللَّهِ “إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ”⁶³² āyet-i kerīmesini tilāvet ve “Kalb-i selīm ancak o kalbdır ki Allāhu ta‘ālādan gayrı dīger bir şey onda yoktur” demiş ve dahi demiş ki “Dünyāda onların zühd etmeleri ancak āhiret için gönülleri kendi hūmūmundan boş kalmak içindir.”

[فهذا بيان انقسام الزهد بالإضافة إلى أصناف المزهود فيه فأما بالإضافة إلى أحكامه فينقسم إلى فرض ونفل وسلامة كما قاله إبراهيم بن أدهم فالفرض هو الزهد في الحرام والنفل هو الزهد في الحلال والسلامة هو الزهد في الشبهات وقد ذكرنا تفاصيل درجات الورع في كتاب الحلال والحرام وذلك من الزهد إذ قيل لمالك بن أنس ما الزهد قال التقوى]

İşte mezhūdun fih olan envā‘a izāfetle zühdün inkisāmı beyānı budur. Ve ahkāmına izāfetle inkisāmının beyānı ise o dahi farz ve nefl ve selāmete münkasım olur, nitekim onu İbrāhīm b. Edhem demiştir. Farzı ise harāmda olan zühddür ve neflî ise helālde olan zühddür ve selāmet ise şübhelerde olan zühddür. Ve helāl ve harām kitābında biz derecāt-ı vera‘ın tefāsīlini zikr etmişiz ve o dahi zühddendir, çünkü Mālik b. Enes ‘aleyhi’r-rahmeye denilmiş ki “Zühd nedir?” O dahi: “Takvādır” diye beyān etmiş.

[وأما بالإضافة إلى خفايا ما يتركه فلا نهاية للزهد فيه إذ لا نهاية لما تتمتع به النفس في الخطرات واللحظات وسائر الحالات لا سيما خفايا الرياء فإن ذلك لا يطلع عليه إلا سماسرة العلماء بل الأحوال الظاهرة أيضاً درجات الزهد فيها لا تنهاى فمن أقصى درجاته زهد عيسى عليه السلام إذ توسد حجراً في نومه فقال له الشيطان أما كنت تركت الدنيا فما الذي بدا لك

632 “Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka.” Şu‘arā, 26/89.

قال وما الذي تجدد قال توسدك الحجر أي تنعمت برفع رأسك عن الأرض في النوم فرمى الحجر وقال خذه مع ما تركته لك]

Ve terk ettiği nesnelerin hafâyalarına izâfetle zühdün taksîmi ise onda zühd için bir nihâyet yoktur, çünkü hatarât ve lahazât ile hâlât-ı sāirede nefis onunla mütemetti‘ bulunduğu nesnelere nihâyet yoktur lâ-siyyemâ hafâyâ-yı riyâ, zîrâ ki semâsire-i ‘ulemâdan gayrı bir kimse ona muttali‘ olmaz, belki emvâl-i zâhirede olan zühdün derecâtı mütenâhî olamaz. Derrecelerinin aksâsından ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâmın zühdüdür, çünkü uykusunda bir taş üzerine mütesevvid oldukta şeytân-ı la‘în ona dedi ki “Sen dünyâyı terk etmemiş miydin, sana bâdî oldu ya’nî sana zâhir olan re’y nedir?” diye sordukta, ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm dahi: “Müteceddid olan şey nedir?” diye ondan suâl etti. O dahi: “Taşa tevessüd ettiğin ya’nî uykudan başın zemînden kaldırıp onu taş üzerine koymakla hâsıl olan tena‘‘umun” deyince, ‘Îsâ taşı ilkâ edip “Sana terk ettiğim nesne ile berâber bunu dahi al!” diye taş üzerine başını koymaktan dahi zühd etmiş.

[وروي عن يحيى بن زكريا عليهما السلام أنه لبس المسوح حتى نقب جلده تركاً للتنعم بلبين اللباس واستراحة حس اللبس فسألته أمه أن يلبس مكان المسح جبة من صوف ففعل فأوحى الله تعالى إليه يا يحيى أثرت على الدنيا فبكى ونزع الصوف وعاد إلى ما كان عليه]

Ve dahi Yahyâ b. Zekerîyyâ ‘aleyhime’s-selâm üzerine mervî olmuş ki derisini delinceye dek palâsı giymiş ya’nî lîn-i libâs ve hiss-i lemez ile istirâhat ve tena‘‘umun terki için kendisi palâsı giyerdi tâ ki o palâs onun cesedinin derisini deldi. Bir gün onun anası ondan palâs yerinde yünden bir cübbenin iktisâsını dilemiş ve o dahi muvâfakatle peşmîneden bir cübbeyi giyince Allâhu ta‘âlâ ona vahy etti ki “Ey Yahyâ, sen dünyâyı benim üzerime îsâr ettin mi?” O dahi ağlayıp derhâl peşmîneyi çıkarıp eski libâsına ‘avdet etmiş.

[وقال أحمد رحمه الله تعالى الزهد زهد أويس بلغ من العري أن جلس في قوصرة وجلس عيسى عليه السلام في ظل حائط إنسان فأقامه صاحب الحائط فقال ما أقمته أنت إنما أقامتني الذي لم يرض لي أن أتنعم بظل الحائط]

Ve Ahmed b. Hanbel ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zühd ancak Üveys’in zühdüdür ki çıplaklıktan o dereceye varmış ki bir kavsarada oturup setri-‘avret etmiştir.” “Kavsarra” bi’l-fethi ve teşdîdi’r-râ ve tahfîfihâ şol sepet ki kamıştan düzüp içine hurmâ koyarlar. Ve ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm bir insânın duvarı gölgesinde oturmuş ve duvar sâhibi gelip onu ikâme ettikte, ‘Îsâ: “Sen beni ikâme etmedin, ancak beni ikâme eden o zâttır ki benim

için duvarın gölgesiyle tena“um etmekle rāzī olmamış.”

[فإذاً درجات الزهد ظاهراً وباطناً لا حصر لها وأقل درجاته الزهد في كل شبهة ومحذور
وقال قوم الزهد هو الزهد الحلال لا في الشبهة والمحذور فليس ذلك من درجاته في شيء ثم
رأوا أنه لم يبق حلال في أموال الدنيا فلا يتصور الزهد الآن]

Kaldı ki zāhiren ve bātinen zühdün dereceleri hasra kâbil değildir ve en ziyâde ekallî o derecedir ki her bir şübhelî ve mahzûrlu olan nesnede zühd etmektir. Ve bir kavm dedi ki “Zühd ancak helâlde olur, şübhelî ve mahzûrlu şeylerde olan ictinâb ve tevakkî zühdün derecâtından bir şeyde ma’dûd değildir.” Sonra gördüler ki emvâl-i dünyâda bir helâl şey kalmamıştır, imdi zühd dünyâda mutasavver olmaz.

[فإن قلت مهما كان الصحيح هو أن الزهد ترك ما سوى الله فكيف يتصور ذلك مع الأكل والشرب واللبس ومخالطة الناس ومكالمتهم وكل ذلك اشتغال بما سوى الله تعالى فاعلم أن معنى الانصراف عن الدنيا إلى الله تعالى هو الإقبال بكل القلب عليه ذكراً وفكراً ولا يتصور ذلك إلا مع البقاء ولا بقاء إلا بضروريات النفس فمهما اقتضرت من الدنيا على دفع المهلكات عن البدن وكان غرضك الاستعانة بالبدن على العبادة لم تكن مشتغلاً بغير الله فإن ما لا يتوصل إلى الشيء إلا به فهو منه فالمشتغل بعلف الناقة وبسقيها في طريق الحج ليس معرضاً عن الحج]

Ve cemî‘-i māsivânın terki zühd-i sahîh oldukça ekl ve şûrb ve lûbs ve muhâlata-i nâs ve mükâlemeleriyle ma‘an o zühd nice mutasavver olur o hâl ile ki bunların cemî‘isi māsivâ ile bir iştigâldir der isen onu dahi şöylece bil ki Allâhu ta‘âlâya dünyâdan insirâf etmeklik ma‘nâsı kalbin cemî‘isiyle zâkir ve mütefekkir olduğu hâlde Hakk celle ve ‘alâya ikbâl ve teveccüh etmektir ve bu hâl ile olan ikbâl ancak bekâ ile mutasavver olur ve bekâ dahi [348] ancak zarûriyyât-ı nefis ile olur. Sen dünyâdan beden üzerinden mühlikâtın def‘i üzerine iktisâr ettikçe ve garazın dahi beden ile ‘ibâdet üzerine isti‘âne oldukça Allâhu ta‘âlânın gayrısıyla iştigâl etmemiş olursun, zîrâ o şey ki onunla diğer bir nesneye tevassul olur, o şey o nesnedendir, başkası değildir. Meselâ tarîk-i hacda süvâr olduğu hayvânın ‘alefi ile müştâgil olan kimse haccdan mu‘riz olmaz, zîrâ ki hacca vusûlû ancak o hayvânın vücûduyla hâsıl olur, vaktâ ki onun ‘alefine ve suyuna müştâgil olur, o iştigâl ile haccdan yüz çevirmemiştir, belki o ef‘âlî a‘mâl-i haccdan ‘add olunur.

[ولكن ينبغي أن يكون بدنك في طريق الله مثل ناقتك في طريق الحج ولا غرض لك في
تنعم ناقتك باللذات بل غرضك مقصور على دفع المهلكات عنها حتى تسير بك إلى مقصدك]

فكذلك ينبغي أن تكون في صيانة بدنك عن الجوع والعطش المهلك بالأكل والشرب وعن الحر والبرد المهلك باللباس والمسكن فتقصر على قدر الضرورة ولا تقصد التلذذ بل التقوى على طاعة الله تعالى فذلك لا يناقض الزهد بل هو شرط الزهد]

Velâkin tarîk-i ilâhîde senin bedenin tarîk-i hacca olan merkûbun gibi olmak gerektir. Ve lezzât ile senin merkûbun tena‘‘umunda senin bir garazın yoktur, senin garazın ancak o hayvânın üzerinden def‘-i mühlikât üzerine maksûrdur tâ ki senin maksadına seninle seyr ede. İşte senin bedeninin sıyânetinde dahi böylece olmaklığın gerektir ki ekl ve şûrb ile cû‘ ve ‘ataş-ı mühliki ondan def‘ edersin ve libâs ve mesken ile harr ve berd-i mühliki ondan def‘ edersin ve mikdâr-ı zarûret üzerine iktisâp edip onlarda bir telezzüzü kâd etmezsin, belki Allâhu ta‘âlânın tâ‘ati üzerine takvâ etmek husûsunu kâd eylesin ve bu sûretle olan sıyânet-i beden ef‘âlî zühde münâkız olmaz, belki zühde şarttır.

[وإن قلت فلا بد وأن ألتذذ بالأكل عند الجوع فاعلم أن ذلك لا يضرك إذا لم يكن قصدك التلذذ فإن شارب الماء البارد قد يستلذ بالشرب ويرجع حاصله إلى زوال ألم العطش ومن يقضي حاجته قد يستريح بذلك ولكن لا يكون ذلك مقصوداً عنده ومطلوباً بالقصد فلا يكون القلب منصرفاً إليه فالإنسان قد يستريح في قيام الليل بتنسم الأسحار وصوت الأطيّار ولكن إذا لم يقصد طلب موضع لهذه الاستراحة فما يصيبه من ذلك بغير قصد لا يضره]

Ve eğer cû‘ katında ekl ile telezzüz etmekten vâreste olmaklığının im-kânı yoktur, lâbüdd ki ‘inde’l-cû‘ yemekle mütelezziz olacağım der isen o dahi böylece bil ki o telezzüzün bir zararı yoktur ki sana bir ziyân vermez eğer sende telezzüzün kâdı olmazsa, zîrâ ki soğuk suyu içen kimse ba‘zen içmeklikten müstelizz olur ve onun hâsılı susuzluk eleminin zevâline râcî‘ olur. Ve o ki hâcetini kazâ eder, o dahi ba‘zen onunla müsterîh olur velâkin o istirâhat onun ‘indeinde maksûd değildir ki insânın kalbi ona munsarif olmaz. Kıyâm-ı leylde dahi eshârın tenessümü ve atyârın tenaggumu ile adam müsterîh olur velâkin bu istirâhat için bir yer taleb etmedikçe bi-gay-ri kâd ondan ona isâbet eden râhat ona bir zarar vermez.

[ولقد كان في الخائفين من طلب موضعاً لا يصيبه فيه نسيم الأسحار خيفة من الاستراحة به وأنس القلب معه فيكون فيه أنس بالدنيا ونقصان في الأنس بالله بقدر وقوع الأنس بغير الله ولذلك كان داود الطائي له جب مكشوف فيه مأوه فكان لا يرفعه من الشمس ويشرب الماء الحار ويقول من وجد لذة الماء البارد شق عليه مفارقة الدنيا فهذه مخاوف المحتاطين والحزم في جميع ذلك الاحتياط فإنه وإن كان شاقاً فمدته قريبة والاحتماء مدة يسيرة للتنعم على التأييد لا يثقل على أهل المعرفة القاهرين لأنفسهم بسياسة الشرع المعتصمين بعروة اليقين في معرفة

المضادة التي بين الدنيا والدين رضي الله تعالى عنهم أجمعين]

Ve hâlbuki hâifin içinde adam var idi ki nesîm-i eshâr ile istirâhat ve istînâs etmek havfindan ona nesîm-i eshâr isâbet etmeyecek yeri talep eder tâ ki onunla kabli müste'nis olmaya ve onda dünyâ ile istînâs etmiş olma-ya. Ve Allâh'ın gayrısıyla vukû' bulacak nesne göre Allâhu ta'âlâ ile olan ünsünden bir noksânlık vâki' olmaya ve onun için Dâvûd-ı Tâî açık bir küpü var idi ki onun içecek suyu o küpte konulurdu ve o küpü güneşten kaldırmazdı ki sıcak suyu içerdi ve "Kim ki soğuk suyun lezzetini bulur, müfârakat-ı dünyâ ona güç gelir" derdi. İşte ihtiyât edenlerin mehâvifleri bunlardır ve bunların cemî'isinde hazm ancak ihtiyâttır. Ve işbu ihtiyât şâkk olsa da onun müddeti karîbdır ve müddet-i yesîrede ihtimâ etmek tena'um-ı ebedi için ehl-i ma'rifet üzerine ağır gelmez ya'nî nefislerini siyâset-i şer'iyye ile kahr eden ehl-i ma'rifet ile dîn ve dünyâ beyninde olan müzâddenin ma'rifetinde 'urve-i yakîn ile mu'tasım olan dânişmendân üzerine o ihtimâ girân gelmez. Hakk subhânehu ve ta'âlâ onların cemî'i-sinden râzî olsun.

Beyānu Tafdîli'z-Zühdi Fimā Hüve Min Zarûriyyāti'l-Hayāti

[بيان تفضيل الزهد فيما هو من ضروريات الحياة]

[اعلم إنما الناس منهمكون فيه يتقسم إلى فضول وإلى مهم فالفضول كالخيل المسومة مثلاً إذ غالب الناس إنما يقتنيها للترفيه بركوبها وهو قادر على المشي والمهم كالأكل والشرب ولسنا نقدر على تفصيل أصناف الفضول فإن ذلك لا ينحصر وإنما ينحصر المهم الضروري والمهم أيضاً يتطرق إليه فضول في مقداره وجنسه وأوقاته فلا بد من بيان وجه الزهد فيه والمهمات ستة أمور المطعم والملبس والمسكن وأثاثه والمنكح والمال والجاه يطلب لأغراض وهذه الستة من جملتها وقد ذكرنا معنى الجاه وسبب حب الخلق وكيفية الاحتراز منه في كتاب الرياء من ربع المهلكات ونحن الآن نقتصر على بيان هذه المهمات الستة]

Ve zarûriyyât-ı hayâtta olan nesnelerde zühdün tafsîli beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki nâsın münhemiki olduğu şey fuzûl ve mühimme münkasım olur. Fuzûlî ise meselâ hayl-i müsevve gibidir, çünkü aaleb-i nâs meşy üzerine [349] kâdir oldukları hâlde rûkûbu ile tereffüh etmek için kazanırlar da saklarlar. Ve mühimmi ekl ve şûrb gibidir. Ve asnâf-ı fuzûlün tafsîline biz muktedir değiliz, çünkü asnâfi

hasr olunmaz, ancak mühimmi hasr olunur. Ve mühimm zarūrînin dahi fuzûlû var ki mikdâr ve cins ve evkâtından taraf-ı fuzûlluk ona mütetarrık olur ve o sebebdan onda olan vech-i zühdün beyânı lâzım ve lâbüddür. Ve mühimmât ise ancak altı emirdirler ki mat'am ve melbes ve mesken ve esâs-ı mesken ve menkah ve mâldır ve câh ise o dahi birtakım agrâz için taleb olunur ki bu altı emr o agrâzın cümlesindendir. Ve câhın ma'nâsı ve câha olan halkın hubbu ve ondan olan ihtirâzın keyfiyyeti biz rub'-ı mühlikâtan riyâ kitâbında zikr etmişiz. İmdi biz işbu mühimmât-ı sittenin üzerine iktisâr edip deriz ki:

[الأول المطعم ولا بد للإنسان من قوت حلال يقيم صلبه ولكن له طول وعرض فلا بد من قبض طوله وعرضه حتى يتم به الزهد فأما طوله فبالإضافة إلى جملة العمر فإن من يملك طعام يومه فلا يقنع به وأما عرضه ففي مقدار الطعام وجنسه ووقت تناوله أما طوله فلا يقصر إلا بقصر الأمل وأقل درجات الزهد فيه الاقتصار على قدر دفع الجوع عند شدة الجوع وخوف المرض ومن هذا حاله فإذا استقل بما تناوله لم يدخر من غذائه لعشائه وهذه هي الدرجة العليا الدرجة الثانية أن يدخر لشهر أو أربعين يوماً الدرجة الثالثة أن يدخر لسنة فقط وهذه رتبة ضعفاء الزهاد ومن ادخر لأكثر من ذلك فتسميته زاهداً محال لأن من أمل بقاء أكثر من سنة فهو طويل الأمل جداً فلا يتم منه الزهد إلا إذا لم يكن له كسب ولم يرض لنفسه الأخذ من أيدي الناس كداود الطائي فإنه ورث عشرين ديناراً فأمسكها وأنفقها في عشرين سنة فهذا لا يضاد أصل الزهد إلا عند من جعل التوكل شرط الزهد]

Birinci mühimm-i zarūrî mat'amdır ki arkasını ikâme edecek ta'am-ı tay-yib ya'nî kût-ı helâl insâna lâbüddür velâkin bu ta'am-ı lâzımın dahi tûl ve 'arzı vardır ve zühd onunla tamâm olmak için tûl ve 'arzından kabz etmek dahi bir emr-i lâzım ve lâbüddür. Tûlu ise cümle-i ömre izâfetledir, çünkü ta'am-ı yevmine mâlik olan kimse onunla kanâ'at etmez. Ve onun 'arzı ise o dahi ta'amın mikdâr ve cins ve vakt-i tenâvülündedir. Ve tûlu ancak kı-sar-ı emel ile kısa olur ve onda derecât-ı zühdün en ziyâde ekallî şiddet-i cû' ve havf-ı maraz katında cû'u def' edecek mikdâr üzerine iktisâr etmektir. Ve o ki hâli budur, mütenâvil olduğu nesneye müstakil olunca gıdâsından ya'nî kuşluğu yemeğinden akşamlığa bir nesneyi iddihâr etmez ve bu derece ancak derece-i 'ulyâsıdır ki derece-i sâniyesi bir mâh veyâhüd kırk günlük nafakasını saklamaktır ve üçüncü derecesi yalnız bir senelik nafakasını id-dihâr etmektir ve bu rütbe za'îf zâhidlerin rütbesidir. Ve o ki bundan ziyâ-deyi iddihâr eder, o kimse ism-i zâhid ile tesmiyesi muhâldir, çünkü kim ki bir seneden ziyâde kalmaklığını ümîd eder, o kimse cidden tavîlû'l-emeldir, ondan zühd tamâm olmaz meğer ki bir günâ kâr u kesbi olmaz ve eydî-i nâstan almak züllü dahi kendi nefsine râzî olmaz. Dâvûd-ı Tâî gibi ki yirmi

dînâra irsen mâlik olmuş ve onu tutup yirmi sene zarfında nefsi üzerine infâk etmiş ki bu gibi iddihâr asl-ı zühde zıdd olmaz meğer ki tevekkülü zühde şart kılan adamın ‘indinde ki o hâlde asl-ı zühde müzâdid olmuş olur demektir.

[وأما عرضه فبالإضافة إلى المقدار وأقل درجاته في اليوم واللييلة نصف رطل وأوسطه رطل وأعلاه مد واحد وهو ما قدره الله تعالى في إطعام المسكين في الكفارة وما وراء ذلك فهو من اتساع البطن والاشتغال به ومن لم يقدر على الاقتصار على مد لم يكن له من الزهد في البطن نصيب]

Ve mikdâra izâfetle onun ‘arzı ise ekall-i derecâtı bir gün ve bir gece-de yarım rıtl ta‘âmdır ve a‘lâsı bir müdd-i vâhiddir ki keffârette ta‘âm-ı mesākînde Hakk subhânehu ve ta‘âlânın takdîr ettiği mikdârdır ve bunun mâverâsı ittisâ‘-ı batndandır ve ittisâ‘-ı batn ile iştigâl sayılan umûrdandır. Ve o ki bir müdd üzerine iktisâr etmeye, onun kudreti olmaz batnda olan zühdden onun bir behre ve nasîbi olmaz.

[وأما بالإضافة إلى الجنس فأقله كل ما يقوت ولو الخبز من النخالة وأوسطه خبز الشعير والذرة وأعلاه خبز البر غير منخول فإذا ميز من النخالة وصار حواري فقد دخل في التمتع وخرج عن آخر أبواب الزهد فضلاً عن أوائله]

وَأَمَّا الْأَدَمُ فَأَقْلَهُ الْمِلْحُ أَوِ الْبَقْلُ وَالْخَلُّ وَأَوْسَطُهُ الزَّيْتُ أَوْ يَسِيرُ مِنَ الْأُدْهَانِ أَيْ دَهْنِ كَانِ وَأَعْلَاهُ اللَّحْمُ أَيْ لَحْمُ كَانٍ وَذَلِكَ فِي الْأُسْبُوعِ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ صَارَ دَائِمًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ مَرَّتَيْنِ فِي الْأُسْبُوعِ خَرَجَ عَنْ آخِرِ أَبْوَابِ الزَّهْدِ فَلَمْ يَكُنْ صَاحِبَهُ زَاهِدًا فِي الْبَطْنِ أَصْلًا]

Ve cinse izâfetle ekalli her ne ki insâna kût olabilir velev ki nuhâleden ya‘nî kepekten ekmek olsun ve onun evsatı hubz-ı şa‘îr ve zerredir ya‘nî arpa ve darı ekmeği ve a‘lâsı hubz-ı bürrdür o dahi menhûl olmaya ya‘nî kepeğinden temîz olunmayan buğday ekmeği ola. Ve eğer kepekten temyîz olunup sâfî buğdaydan yapılmış bir ekmek olursa artık onunla o kimse tena‘ume girmiş olur ve zühdün son kapılarından çıkmış olur, değil ki zühdün ilk kapılarından hurûc etmiştir ya‘nî külliyyen batnın zühdünden hâric olmuş olur. Ve edim ise ya‘nî ya‘nî katık o dahi onun ekalli tuzdur veyâhûd bakl ve sir-kedir ve evsatı zeyt yağıdır veyâhûd her ne yağından olur ise olsun cüz‘î ve yesîr bir revgandır ve onun a‘lâsı gûştur her ne gûşt olur ise olsun ve o dahi haftada bir kerredir veyâhûd iki kerre ola ve eğer dâimî olduysa veyâhûd haftada iki kerreden ziyâde olduysa o hâlde dahi kezâlik ebvâb-ı zühdün kâffesinden çıkmış olur ki onun sâhibi aslâ batnda zâhid olmaz demektir.

[وأما بالإضافة إلى الوقت فأقله في اليوم واللييلة مرة وهو أن يكون صائماً وأوسطه أن يصوم ويشرب ليلة ولا يأكل ليلة ولا يشرب وأعلاه أن ينتهي إلى أن يطوي ثلاثة أيام]

أو أسبوعاً وما زاد عليه وقد ذكرنا طريق تقليل الطعام وكسر شرهه في ربع المهلكات ولننظر إلى أحوال رسول الله صلى الله عليه وسلم والصحابة رضوان الله عليهم في كيفية زهدهم في المطاعم وتركهم الأدم]

Ve vakte izâfetle onun ekalli beher bir gün ve bir gecede bir kerredir ya'nî yirmi dört sâ'atte bir kerre ve o dahi sâim ola. Ve onun evsatı bir gün oruç tutup gecede su içir de yemek yemez ve bir gün oruç tutup da gecede yemek yer de su içmez ki kırk sekiz sâ'atte bir kerre ekl etmektir. Ve onun a'lâsı üç gün veyâ bir hafta veyâhüd daha ziyadeye bî-iftâr tayy ederek [350] oruç tutmaktır. Ve taklîl-i ta'âm tarîkini ve kesr-i şereh-i nefis keyfiyyetini rub'-ı mühlikâtta biz zikr etmişiz ki o tarîk ile nefisini ta'vîd etmek gerektir. Ve dahi ahvâl-i Hazret-i Peygamberî ve sahâbeye nazar edip keyfiyyet-i zühdlarini görsün ki matâ'imde nice zühd etmişler ve katıgı ne sûretle terk etmişler, kendisi dahi onlara iktidâ ve iktifâ etsin.

[قالت عائشة رضي الله تعالى عنها كانت تأتي علينا أربعون ليلة وما يوقد في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم مصباح ولا نار قبل لها فيم كنتم تعيشون قالت "بالأسودين التمر والماء" وهذا ترك اللحم والمرقة والأدم وقال الحسن كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يركب الحمار ويلبس الصوف ويتعلل المخصوف ويلعق أصابعه ويأكل على الأرض ويقول "إنما أنا عبد آكل كما تأكل العبيد وأجلس كما تجلس العبيد"]

Hazret-i Ümmü'l-mü'minîn 'Âişe es-Sıddîka 'aleyhe'r-rıdvân demiş ki "Ba'zen kırk gece bizim üzerimize gelirdi ki hâne-i Hazret-i Risâlet-penâhî'de ne bir çerâğ yanardı." Ve "Ne ile siz geçinirdiniz?" ona denildikte, "Esvedeyn ile" demiş ya'nî hurmâ ve su ile geçinirdik demiştir. Ve bu sûretle olan geçinmek ancak gûşt ve meraka ve edim terkidir. Ve Hasan-ı Basrî demiş ki "Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz merkebe süvâr olurdu ve peşmîneyi giyerdi ve mahsûf nalını giyerdi ve kendi parmaklarını yalardı ve zemîn üzerine ekl edip derdi ki ⁶³³ "Ben ancak 'abdim, 'abîd yedikleri gibi ben yerim ve 'abîd oturdukları gibi ben otururum."

[وقال المسيح عليه السلام "بحق أقول لكم إنه من طلب الفردوس فخبز الشعير له والنوم على المزابل مع الكلاب كثير"]

Ve 'Îsâ 'aleyhi's-selâm buyurmuş ki "بحق أقول لكم إنه من طلب الفردوس فخبز الشعير له والنوم على المزابل مع الكلاب كثير"

yâda kim ki firdevsi taleb ederse ona hubz-ı şa'îr yemek ve mezbelelerde kilâb ile berâber yatmak dahi çoktur.”

[وقال الفضيل ”ما شيع رسول الله صلى الله عليه وسلم منذ قدم المدينة ثلاثة أيام من خبز البر“ وكان المسيح صلى الله عليه وسلم يقول ”يا بني إسرائيل عليكم بالماء القراح والبقل البري وخبز الشعير وإياكم وخبز البر فإنكم لن تقوموا بشكره وقد ذكرنا سيرة الأنبياء والسلف في المطعم والمشرب في ربع المهلكات فلا نعيده]

Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Medîne-i münevvereye kudûm-ı sāmîsinden beri zât-ı ‘ālî-i Hazret-i Risālet-penāhî üç günde buğday ekmeğinden tok olmadı.” Ve Hazret-i ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām buyururdu ki ”يا بني إسرائيل عليكم بالماء القراح والبقل البري وخبز الشعير وإياكم وخبز البر فإنكم لن تقوموا بشكره“ ya’nî “Ey Benî İsrâîl, siz mâ-ı sâfî ve sebzhâ-yı berrîye iltizâm edip hubz-ı şa’îri ekl ediniz de buğday ekmeği yemekten sakınıp hazer ediniz, zîrâ ki hakk-ı şükrânesiyle kıyâm edemezsiniz.” Ve’l-hâsıl mat’am ve meşrebde olan siyer-i enbiyâ ve selef-i sâlihîni biz rub’-ı mûhlikâtta zikr etmişiz, imdi biz burada bir dahi onu i’âde etmeyiz.

[ولما أتى النبي صلى الله عليه وسلم أهل قباء أتوه بشربة من لبن مشوبة بعسل فوضع القدح من يده وقال ”أما إني لست أحرمه ولكن أتركه تواضعاً لله تعالى“ وأتى عمر رضي الله عنه بشربة من ماء بارد وعسل في يوم صائف فقال اعزلوا عني حسابها]

Ve zât-ı sāmî-i Hazret-i Risālet-penāhî, ehl-i Kubā’ya teşrîf ettikte bal ile karışık bir içim sût ona takdîm ettiler, kendisi o kadehi elinden yere koyup buyurmuş ki ⁶³⁴ “Ben isem ben onu tahrîm etmem velâkin Allāhu ta’âlāya tevāzu’ etmek için ben onu terk ederim.” Ve Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattāb’a dahi soğuk sudan bal şerbeti bir sıcak gününde takdîm olundu, o dahi: “Benim üzerimden onun hesabını bertaraf ediniz” diye içmemiştir.

[وقد قال يحيى ابن معاذ الرازي الزاهد الصادق قوته ما وجد ولباسه ما ستر ومسكنه حيث أدرك الدنيا سجنه والقبر مضجعه والخلوة مجلسه والاعتبار فكرته والقرآن حديثه والرب أنيسه والذكر رفيقه والزهد قرينه والحزن شأنه والحياء شعاره والجوع إدامه والحكمة كلامه والتراب فراشه والتقوى زاده والصمت غنيمته والصبر معتمده والتوكل حسبه والعقل دليله والعبادة حرفته والجنة مبلغه إن شاء الله تعالى]

Ve Yahyā b. Mu’āz er-Rāzî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zāhid-i sādık ancak o kimsedir ki onun kûtu bulduğu şeydir ve onun libāsı ‘avretini setr

eden nesnedir ve onun meskeni ulaştığı yerdir; dünyâ onun zindânıdır ve mezâr onun mazca'ıdır ve halvet onun meclisidir ve i'tibârı onun iftikârıdır ve hadîsi dahi Kur'ân-ı 'azîmü's-şândır ve enîsi Rabbisi tebâreke ve ta'âlâ hazretleridir ve refîki zikrdır ve karîni zühddür ve şânı hüznüdür ve 'alâmet ve şî'ârı hayâdır ve katığı açlıktır ve yatağı topraktır ve tûşesi takvâdır ve ganîmeti hâmuşîdir ve mu'temedi sabrdır ve kâfîsi tevekküldür ve delîli 'akldır ve hîrfeti 'ibâdetdir ve inşâallâhu ta'âlâ varacak yeri dahi cennettir."

[المهم الثاني الملبس وأقل درجته ما يدفع الحر والبرد ويستر العورة وهو كساء يغطي به وأوسطه قميص وقلنسوة ونعلان وأعلاه أن يكون معه منديل وسراويل وما جاوز هذا من حيث المقدار فهو مجاوز حد الزهد وشرط الزاهد أن لا يكون له ثوب يلبسه إذا غسل ثوبه بل يلزمه القعود في البيت فإذا صار صاحب قميصين وسراويلين ومنديلين فقد خرج من جميع ألوان الزهد من حيث المقدار أما الجنس فأقله المسوح الخشنة وأوسطه الصوف الخشن وأعلاه القطن الغليظ وأما من حيث الوقت فأقصاه ما يستر سنة وأقله ما يبقى يوماً حتى رقع بعضهم ثوبه بورق الشجر وإن كان يتسارع الجفاف إليه وأوسطه ما يتماسك عليه شهراً ومما يقاربه فطلب ما يبقى أكثر من سنة خروج إلى طول الأمل وهو مضاد للزهد وإلا إذا كان المطلوب خشونته ثم قد يتبع ذلك قوته ودوامه فمن وجد زيادة من ذلك فينبغي أن يتصدق به فإن أمسكه لم يكن زاهداً بل كان محباً للدنيا]

Ve ikinci mühimm-i zārūrî melbestir ve derecâtça en ziyâde ekalli harr ve berdi def' edip 'avreti setr eden bir kisâdır ki onunla örtülür. Ve onun ortası ve vasatı bir göynek ve bir kalensüve ve bir çift nalın ya'nî bir çift na'leyndir. Ve onun a'lâsı bunlarla berâber bir mendîl ve bir serâvîl bulunmaktır ve bu mikdârı tecâvüz eden şey hadd-i zühde mücâvizdir. [351] Ve zâhidin şartı odur ki onun çamaşırı gasl olunduğu vakte onun giyecek başka bir çamaşırı olmaz da o gün hânede oturmaya mecbûr olur vaktâ ki iki göynek ve iki serâvîl ve iki mendîle mâlik olur, artık cemî'-i ebvâb-ı zühdden çıkmış olur ve bu dahi min haysü'l-mikdâr hâlet-i zühdden hâric olmuş olur. Ve min haysü'l-cins libâsın ekalli müsüh-ı haşînedir ve evsatı yünlü bir kaba ve katı cübbedir ve a'lâsı penbenden galîz ve kalın bezdir. Ve min haysü'l-vakt onda hâlet-i zühdün takdîri ise onun aksâsı bir sene-de bedenini setr eden kisâdır ve ekalli bir gün duran setr-i 'avrettir hattâ ba'zû'z-zühhâd kendi câmesini ağaç yapraklarından yalamamıştır velev ki yapraklara kurumak mütesârî' olur ve onun ortası ve evsatı bir mâh veya bir mâha karîb onun üzerine temâsük eden nesnedir ve bu sûrette bir seneden ziyâdeye duran şey aramak tûl-i emele hurûcdur ve o dahi zühde müzâdiddir meğher ki onun huşûneti matlûb ola sonra onun devâm ve kuv-

veti onun huşûnetine tâbi' olur. Ve o ki ondan ziyâdeyi bulur, gerektir ki onunla tasadduk ede ve çün onu tutup da onunla tasadduk etmez, o kimse zâhid olmaz, belki dünyâyâ muhibb olur.

[ولينظر فيه إلى أحوال الأنبياء والصحابة كيف تركوا الملابس قال أبو بردة أخرجت لنا عائشة رضي الله تعالى عنها كساءً ملبداً وإزاراً غليظاً فقالت قبض رسول الله صلى الله عليه وسلم في هذين وقال صلى الله عليه وسلم إن الله تعالى يحب المتبذل الذي لا يبالي مما لبس وقال عمرو بن الأسود العنسي لا ألبس مشهوراً أبداً ولا أنام بليل أبداً على دثار أبداً ولا أركب على مأثور أبداً ولا أملك جوفي من طعام أبداً فقال عمر من سره أن ينظر إلى هدى رسول الله صلى الله عليه وسلم فلينظر إلى عمرو بن الأسود وفي الخبر "ما من عبد لبس ثوب شهرة إلا أعرض الله عنه حتى ينزعه وإن كان عنده حبيباً"]

Ve libâsında dahi ahvâl-i enbiyâ ve sahâbeye nazar etsin ki onlar nice melâbisi terk etmişler. Ebû Bürde demiş ki "Hazret-i 'Âişe 'aleyhe'r-rıdvân bize mülebbed bir kisâ ve galîz bir izârı çıkarıp dedi ki "'Aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz bu iki sevb içinde kabz olunup câme-i hayât-ı dünyâ-viyye hâric oldu." Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "İn Allahu ta'âlâ hazretleri libâsına mübâlât ve kaydı olmayan mütebezzili sever" ya'nî köhne ve palâs olan câmeyi iktisâ edip de giydiği palâsa mübâlâtı olmayan 'âbidi muhabbet eder demektir. Ve 'Ömer b. el-Esved el-'Absî demiş ki "Ben ebeden meşhûr bir şey giymem ve gecede dahi bir disâr üzerine ebeden yâ tamâm ve me'sûr bir dâbbeye ebeden rûkûb etmem ve ebeden bir ta'âm-dan benim karnımı doldurmam." Ve Hazret-i 'Ömer b. el-Hattâb demiş ki "Kim ki hüdâ-yı Hazret-i Risâlet-penâhî'ye bakmak isteyip onunla şâd olursa hemân 'Ömer b. el-Esved'e nazar etsin." Ve dahi haberde gelmiş ki "ma min عبد لبس ثوب شهرة إلا أعرض الله عنه حتى ينزعه وإن كان عنده حبيباً" ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: "Bir 'abd yoktur ki şöhet sevbini giymiş illâ ki Hakk subhâ-nehu ve ta'âlâ hazretleri ondan i'râz etmemiştir tâ ki onu nez' ede velev ki onun 'indinde habîb ola" ya'nî şöhet sevbini ondan nez' etmedikçe Allâhu ta'âlâ ona iltifât etmez velev ki habîbi ola demektir.

[واشترى رسول الله صلى الله عليه وسلم ثوباً بأربعة دراهم وكانت قيمة ثوبه عشرة وكان إزاره أربعة أذرع ونصف واشترى سراويل بثلاثة دراهم وكان يلبس شملتين بيضاوين من صوف وكانت تسمى حلة لأنها ثوبان من جنس واحد وربما كان يلبس بردين يمانيين أو سحوليين من هذه الغلاظ]

Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz bir sevbî dört dirheme satın

almış ve onun iki sevbinin kıymeti on dirhem idi ve onun izârı dört buçuk zirâ' idi ve bir serâvîli dahi üç dirheme satın aldı ve ba'zen yünden beyâz olarak iki 'aded şemle giyerdi ve ikisi bir cins-i vâhiddin olduğu eelden ona "hülle" tesmiye olunurdu ve ola iki bürd-i Yemânî giyerdi veyâhüd iki sühülû giyerdi, o dahi işbu kaba sühüllerden. "Sühül" bezden masnû' olan sevbe denilir.

[وفي الخبر كان قميص رسول الله صلى الله عليه وسلم كأنه قميص زيات ولبس رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً واحداً ثوباً سيراً من سندس قيمته مائتا درهم فكان أصحابه يلمسونه ويقولون يا رسول الله أنزل عليك هذا من الجنة تعجباً وكان قد أهداه إليه المقوقس ملك الإسكندرية فأراد أن يكرمه بلبسه ثم نزع وأرسل به إلى رجل من المشركين وصله به ثم حرم لبس الحرير والديباج وكأنه إنما لبسه أولاً تأكيداً للتحريم كما لبس خاتماً من ذهب يوماً ثم نزع فحرم لبسه على الرجال وكما قال لعائشة في شأن بريرة "اشترطي لأهلها الولاء" فلما اشترطته صعد عليه السلام المنبر فحرمه وكما أباح المتعة ثلاثاً ثم حرمها لتأكيد أمر النكاح]

Ve dahi haberde gelmiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimizin göyneği sanki zeyyâtın göyneği gibidir ya'nî zeytin yağını satan yağcının göyneğine benzer ve yalnız bir günde iki yüz dirhem kıymetli sündüsten olarak alaca bir sevbi giymiş ve onun ashâbı gelip onu lems edip derlerdi "Bu cennetten mi sana inzâl olunmuş!" ki ta'accüpleri için böyle derlerdi, İskenderiyye meliki Mukavkıs onu hediye olarak ona takdîm etmiş idi ve onu ikrâm etmek istemekle bir gün onu giymiş de sonra çıkarıp müşrikînden bir adama gönderip onunla onu vasl etmiş sonra da harîr ve dîbâcın lûbsü tahrîm etmiş, sanki evvelâ onun giymesi ancak tahrîm için bir te'kîd idi, nitekim bir gün altından bir hâtemi giyip de sonra onu çıkarıp ricâl üzerine onun giymesini tahrîm etti ve nitekim Berîre şe'ninde Hazret-i 'Âişe'ye "اشترطي لأهلها الولاء" ya'nî "Sen satın al da onun ehline velâyı iştirât eyle." Ve çün onu alıp velâyı ehline iştirât etti 'aleyhi's-selām efendimiz minbere çıkıp onu tahrîm etti ve nitekim mut'ayı üç gün olarak ibâha etti de sonra onu tahrîm etti ki o dahi emr-i nikâhın te'kîdi için olmuştu.

[وقد صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم في خميصة لها علم فلما سلم قال "شغلي النظر إلى هذه اذهبوا بها إلى أبي جهنم واثنوني بأنبجانيته يعني كساءه فاختار لبس الكساء على الثوب الناعم وكان شراك نعله قد أخلق فأبدل بسير جديد فصلى فيه فلما سلم قال "أعيدوا الشراك الخلق وانزعوا هذا الجديد فإنني [352] نظرت إليه في الصلاة" ولبس خاتماً من ذهب ونظر إليه على المنبر نظرة فرمي به فقال "شغلي هذا عنكم نظرة إليه ونظرة إليكم" وكان صلى الله عليه وسلم قد احتذى مرة نعلين جديدين فأعجبه حسنهما فخر ساجداً وقال "أعجبني حسنهما"

فتواضعت لربي خشية أن يمقتني ثم خرج بهما فدفعهما إلى أول مسكين رآه وعن سنان بن سعد قال حيكت لرسول الله صلى الله عليه وسلم جبة من صوف أنمار وجعلت حاشيتها سوداء فلما لبسها قال "انظروا ما أحسنها ما ألينها قال فقام إليه أعرابي فقال يا رسول الله هبها لي وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سئل شيئاً لم يبخل به قال فدفعتها إليه وأمر أن يحاك له واحدة أخرى فمات صلى الله عليه وسلم وهي في المحاكاة"⁶³⁵

Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz 'alemli bir sevb-i nā'im-de namāz kılmış, çün selām verdi "شغلى النظر إلى هذه اذهبوا بها إلى أبي جهم 635" buyurup çıkardı ve sevb-i nā'imın üzerine lübs-i kisâyı ihtiyār ve tercih etti ki hülāsa-i meāl-i hadīs-i şerif: "Buna nazar etmek beni meşgûl etti, siz onu Ebū Cehm'e götürünüz de onun kisāsını bana getiriniz" demektir. Ve na'lının şirāki ya'nī bağı eskimiş idi, onu bir seyr-i cedīd ile değiştirdi ve onunla namāz kıldıkta kezālik ba'de's-selām "أعيدوا 636" Palasā olan şirāki i'āde ediniz de bu cedīdi çıkarınız, zīrā ki namāzda ben ona nazar ettim" diye emr ü fermān etmiş ve dahi altından masnū' bir hātemi giyip minbere çıkmış ve minber üstünde iken ona bakmış da derhāl onu çıkarıp ilkā etmiş "شغلى هذا عنكم نظرة إليه ونظرة إليكم" ya'nī "Bu beni sizden meşgûl etti, bir kerre ona ve bir kerre size nazar ederim!" diye sebeb-i nez' ve ilkāsını beyān etmiş. Ve bir kerre yeni olarak na'leyn giymiş ve güzelliğini beğenmiş de der-'akab secdeye varıp kalktıktan sonra buyurmuş ki أحسبني حسنهما 637" "Onların hüsnleri benim hoşuma gelmekle ben kendi Rabbime tevāzu' ettim o korkudan ki beni bu husūstan dolayı bugz ede." Sonra onunla çıkıp gittikte en evvel ona rāst gelen miskīne verdi. Ve Sinān b. Sa'd üzerine mervī olup demiş ki "Ben 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimize Enmār yününden bir cübbeyi dokuyup onun hāşiyelerini siyāh kıldım, vaktā ki onu giyip انظروا 638" ما أحسنها ما ألينها قال فقام إليه أعرابي فقال يا رسول الله هبها لي وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سئل شيئاً لم يبخل به قال فدفعتها إليه وأمر أن يحاك له واحدة أخرى فمات صلى الله عليه وسلم 638" diye beğendi ya'nī "Ne 'aceb güzel ve ne 'aceb yumuşaktır!" diye buyurdu, o anda bir a'rābī kalkıp ona "Bana bağışla" dedi ve efendimiz ondan suāl olunan nesne ile buhl etmezdi, hemān o cübbeyi o a'rābīye verip ona dīger bir cübbenin dokumaklığını emr etti ve o cübbe dokulmakta iken efendimiz dār-ı bekāya intikāl etti.

635 Kūtu'l-Kulūb, 1/431.

636 Kūtu'l-Kulūb, 1/431.

637 Kūtu'l-Kulūb, 1/432.

638 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2289.

[وَعَنْ جَابِرٍ قَالَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا وَهِيَ تَطْحَنُ بِالرَّحَى وَعَلَيْهَا كِسَاءٌ مِنْ وَبَرِ الْإِبِلِ فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا بَكَى وَقَالَ "يَا فَاطِمَةُ تَجْرَعِي مَرَارَةَ الدُّنْيَا لِلنَّعِيمِ الْأَبَدِ" فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ وَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِنْ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي فِيمَا أَنْبَأَنِي الْمَلَأُ الْأَعْلَى قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ مَوْتَهُمْ عَلَى النَّاسِ خَفِيفَةٌ وَعَلَى أَنْفُسِهِمْ ثَقِيلَةٌ يَلْبَسُونَ الْخُلُقَانَ وَيَتَّبِعُونَ الرِّهْبَانَ أَجْسَامُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَأَفْئِدَتُهُمْ عِنْدَ الْعَرْشِ" فَهَذِهِ كَانَتْ سِيرَةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَلَابِسِ وَقَدْ أَوْصَى أُمَّتَهُ عَامَةً بِاتِّبَاعِهِ إِذْ قَالَ "مَنْ أَحْبَبَنِي فَلَيْسَتْ بَسْتِي" وَقَالَ "عَلَيْكُمْ بَسْتِي وَسُنَّةُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي عَضُوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ"]

Ve dahi Cābir'in üzerine mervî olup demiş ki 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz Hazret-i Fâtıma 'aleyhe'r-rıdvânın hānesine teşrîf edip gördü ki müşārünileyh el değirmeniyle dakîki tahn eder ve onun üstünde devenin tüyünden masnū' bir kisā vardır. Vaktā ki efendimiz ona nazar etti ağlayıp buyurdu ki ⁶³⁹ "يا فاطمة تجرعي مرارة الدنيا لنعيم الأبد" ya'nī "Ey Fâtıma, sen na'im-i ebedî için dünyânın acılığını tecerru' eyle." "Tecerru'" lügatte suyu sora sora içmek ve hışmın ve gazabın yutup def' etmek ma'nāsına gelmiştir. Ve o vakt efendimiz üzerine ⁶⁴⁰ ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ āyet-i kerīmesi inzāl buyuruldu ya'nī "Rabbin ta'ālā sana dünyāda kemāl-i nefis ve a'lā-yı dīn ve āhirette nāsa şefā'at etmek ni'metini ihsān eyledi ki sen ondan rāzīsın." Ve dahi 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurdu ki "إِنْ مِنْ خِيَارِ أُمَّتِي فِيمَا أَنْبَأَنِي الْمَلَأُ الْأَعْلَى قَوْمًا يَضْحَكُونَ جَهْرًا مِنْ سَعَةِ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَيَبْكُونَ سِرًّا مِنْ خَوْفِ عَذَابِهِ مَوْتَهُمْ عَلَى النَّاسِ خَفِيفَةٌ وَعَلَى أَنْفُسِهِمْ ثَقِيلَةٌ يَلْبَسُونَ الْخُلُقَانَ وَيَتَّبِعُونَ الرِّهْبَانَ أَجْسَامُهُمْ فِي الْأَرْضِ وَأَفْئِدَتُهُمْ عِنْدَ الْعَرْشِ" ⁶⁴¹ "Mele-i a'lā bana verdiği haber üzere benim ümmetimden bir kavm vardır ki Allāhu ta'ālānın rahmeti se'atından şād olup cehren gülerler ve onun 'azābı korkusundan gizli ağlarlar. Nās üzerine onların meūneleri hafif olup velākin kendi nefsleri üzerlerine meūneleri girāndır. Onlar palās cāmeleri giyerler ve ruhbāna tābi' olurlar, onların ecsāmları yerde ve ef'ideleri 'arşın 'indindedir." İşte melābiste sīret-i Hazret-i Risālet-penāhī budur ve etbā'-ı sünneti ile ümmetin kāffesini emr edip buyurdu ki ⁶⁴² "من أحبني فليستن بستي" ya'nī "Kim ki beni muhabbet ederse benim sünnetimle müstenn olsun" ya'nī kendi 'ādāt ve 'ibādātında benimle iktidā edip bana tevfk-i hareket etsin. Ve dahi buyurmuş ki "عليكم بستي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي عضوا عليها"

639 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2289.

640 "Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın." Duhā, 93/5.

641 el-İrākī, Tahrīcu Ehādisi İhyā, 5/2289.

642 Kūtu'l-Kulūb, 1/432.

643 “Siz benim sünnetime iltizâm ediniz ve benden sonra olan hulefâ-yı râşîdinin sünnetlerini dahi iltizâm ediniz de onun üzerine nevâciz ile ‘add ediniz” ya’nî muhkem ve mültezem olarak onu tutup da üzerine hemîşe devâm ve sebât ediniz demektir ki ‘azz-ı nevâciz bundan kinâyedir.

[وقال تعالى ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ وأوصى رسول الله صلى الله عليه وسلم عائشة رضي الله عنها خاصة وقال ”إن أردت اللحوق بي فإياك ومجالسة الأغنياء ولا تنزعي ثوباً حتى ترقيعه وعد على قميص عمر رضي الله عنه اثنتا عشرة رقعة بعضها من آدم واشترى علي بن أبي طالب كرم الله وجهه ثوباً بثلاثة دراهم ولبسه وهو في الخلافة وقطع كميته من الرسغين وقال الحمد لله الذي كساني هذا من رياشه]

Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki *﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾* 644 ya’nî “Eğer siz Allâhı severseniz bana tâbî’ olun ki Allâhu ta‘âlâ dahi sizi sever ve günâhlarınızı mağfîret eder.” Ve ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz hâssaten Hazret-i ‘Âişe’ye vasiyyet edip buyurdu ki *“إن أردت اللحوق بي فإياك ومجالسة الأغنياء ولا تنزعي ثوباً حتى ترقيعه”* 645 ya’nî “Eğer bana ulaşmak ister isen sakın sen agniyâ ile mücâleset etme, hemân ondan hazer ve mücânebet üzere ol ve yalamamadıkça sen bir sevbi nez’ etmeseyin.” Ve Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb’ın göyneğinde on iki ruk’a sayılmış ki ba’zı ruk’aları deriden idi. Ve Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib kerremallâhu vechehu halîfeliği hengâmında üç dirheme bir sevb satın alıp giymiş ve onun iki yeni el bileziği yerinden kesmive “Kendi zîne-tinden bana bu sevbi giydiren Hazret-i Allâh’a hamd olsun” demiş. [353]

[وقال الثوري وغيره البس من الثياب مالا يشهرك عند العلماء ولا يحقرك عند الجهال وكان يقول إن الفقير ليمر بي وأنا أصلي فأدعه يجوز ويمر بي واحد من أبناء الدنيا وعليه هذه البزة فأمقته ولا أدعه يجوز وقال بعضهم قومت ثوبي سفيان ونعليه بدرهم وأربعة دنانق]

Ve Süfyân es-Sevrî ‘aleyhi’r-rahme ve dîgeri demiş ki “Elbiseden sen şol câmeyi giy ki seni ‘ulemâ ‘indinde meşhûr etmeye ve cühhâl ‘indinde seni tahkîr etlemeye.” Ve dahi derdi ki “Tahkîkan ben namâzda iken benim üzerime fakîr adam geçip mürûr ederdi ve ben onu men’ etmez idim ki savuşup geçmeye bırakırdım ve ebnâ-yı dünyâdan bu bezeye lâbis olarak bir kimse benim üzerime gelip mürûr etmiş olsaydı ben onu bugz edip geçirmezdim.” Ve ba’zu’s-selef demiş ki “Ben Süfyân’ın iki sevbi ile bir

643 Kûtu’l-Kulûb, 1/432.

644 “De ki: “Eğer Allâh’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allâh da sizi sevsin ve günâhlarınızı bağışlasın. Çünkü Allâh çok bağışlayandır, çok merhamet endendir.” Âlu İmrân, 3/31.

645 Kûtu’l-Kulûb, 1/432; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2254.

çift na'li takvîm ettim, kıymetleri bir dirhem ile dört dānika bālig oldu.”

[وقال ابن شبرمة خير ثيابي ما خدمني وشرها ما خدمته وقال بعض السلف البس من الثياب ما يخلطك بالسوقة ولا تلبس منها ما يشهرك فينظر إليك وقال أبو سليمان الداراني الثياب ثلاثة ثوب لله وهو ما يستر العورة وثوب للنفس وهو ما يطلب لينة وثوب للناس وهو ما يطلب جوهره وحسنه وقال بعضهم من رق ثوبه رق دينه وكان جمهور العلماء من التابعين قيمة ثيابهم ما بين العشرين إلى الثلاثين درهماً وكان الخواص لا يلبس أكثر من قطعتين قميص ومتزر تحته وربما يعطف ذيل قميصه على رأسه وقال بعض السلف أول النسك الزي وفي الخبر البذاذة من الإيمان وفي الخبر من ترك ثوب جمال وهو يقدر عليه تواضعاً لله تعالى وابتغاء لوجهه كان حقاً على الله أن يدخر له من عبقرى الجنة في تخات الياقوت]

Ve dahi İbn Şübrüme demiş ki “Benim siyābımın hayırlısı o ki bana hizmet eder ve onların şerri o ki ben ona hizmet ederim.” Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Elbiseden sen ehl-i bāzāra seni karıştıran sevbi giy, seni şöhet eden sevbi giyme ki sana nazar oluna.” Ve Ebū Süleymān-ı Dārānī ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Siyāb üç nev’dır: Birisi Allāhu ta‘ālā içindir ki ‘avreti setr eden sebvdir ve dīgeri nefis içindir ki yumuşaklığı için taleb olunur ve üçüncü nev’i nās içindir ki onun cevher ve hüsnü taleb olunur.” Ve ba‘zıları demiş ki “Kim ki sevbi yufkalandıysa onun dīni dahi yufkalanır.” Ve tābi’inden cumhūr-ı ‘ulemānın siyābı kıymetleri yirmi ile otuz dirhem mīn mā-beyninde idi. Hāvvās ‘aleyhi’r-rahme iki kıt’adan ziyāde giymezi ki bir göynek ve altında bir mi’zer giyerdi ve olur ki ba‘zen göynegin dāmenini dahi kendi başı üzerine çevirip ‘atf ederdi. Ve ba‘zu’s-selef demiş ki “Nüsükün mebbezi ziyydir.” Ve haberde gelmiş ki “Bezāze imāndandır.” Ve dahi haberde gelmiş ki “O ki kudreti olduğu hālde sevb-i cemālî tevāzu’ ve taleb-i rızā-yı Bārî için terk eder, onun va’d-i kerîmi mücebine Hakk ta‘ālāda hakkı olur ki tahāt-ı yākūtta ‘abkerî-i cennetten ona bir zīnet ve ārāyiş iddihār oluna.” “Abkerî” şol nesnedir ki onun fevkinde bir şey olmaya.

[وأوحى الله تعالى إلى بعض أنبيائه “قل لأوليائي لا يلبسوا ملابس أعدائي ولا يدخلوا مداخل أعدائي فيكونوا أعدائي كما هم أعدائي” ونظر رافع بن خديج إلى بشر بن مروان على منبر الكوفة وهو يعظ فقال انظروا إلى أميركم يعظ الناس وعليه ثياب الفساق وكان عليه ثياب رقاق وجاء عبد الله بن عامر بن ربيعة إلى أبي ذر في بزته فجعل يتكلم في الزهد فوضع أبي ذر راحته على فيه وجعل يضرب به فغضب ابن عامر فشكاه إلى عمر فقال أنت صنعت بنفسك تتكلم في الزهد بين يديه بهذه البرة]

Ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā ba‘zı enbiyāsına vahy etmiş ki “قل لأوليائي

“Sen benim dostlarıma söyle ki benim düşmanlarımdan giyişlerini giymesinler ve benim düşmanlarımdan medâhillerine dâhil olmasınlar ki eğer böylece ederlerse onlar dahi düşmanlarım gibi benim düşmanım olurlar” ya’nî benim a’dâmın libâsı gibi eğer elbise giyerlerse ve a’dâmın medâhillerine dâhil olurlarsa onlar dahi benim a’dâm gibi benim ‘adüvv ve düşmânım olurlar demektir. Ve Râfi‘ b. Hudeyc, Kûfe minberinde Bîşr b. Mervân halka va‘z ederken ona bakıp demiş ki “Sizin emîrinize bakınız ki kendisi elbise-i füs-sâkî lâbis olduğu hâlde halka va‘z eder!” ki onun üstünde siyâb-ı rakîka var idi. Ve dahi ‘Abdullâh b. ‘Âmir b. Rebî‘a kendi zînetiyle Ebû Zerr yanına gelip zühde tekellüm etmeye başladıkta Ebû Zerr kendi el ayasını kendi ağzı üzerine koyup onunla osuruk etmeye başladı. İbn ‘Âmir dahi gazab edip onu Hazret-i ‘Ömer’e şekvâ ettikte Hazret-i Ömer: “Sen kendi nefsine bunu sun‘ ettin ki bu zînetle gidip onun önünde zühd ile tekellüm ettin!”

[وقال علي كرم الله وجهه إن الله تعالى أخذ على أئمة الهدى أن يكونوا في مثل أدنى أحوال الناس ليقنّدي بهم الغني ولا يزري بالفقير فقره ولما عوتب في خشونة لباسه قال هو أقرب إلى التواضع وأجدر أن يقتدي به المسلم ونهى صلى الله عليه وسلم عن التنعيم وقال “إن لله تعالى عبداً ليسوا بالمتنعمين” ورؤي فضالة بن عبيد وهو والي مصر أشعث حافياً فقبل له أنت الأمير وتفضل هذا فقال نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الإرفاء وأمرنا أن نحتفي أحياناً وقال علي لعمر رضي الله عنهما إن أردت أن تلحق بصاحبك فارفع القميص ونكس الإزار واخصف النعل وكل دون الشيع وقال عمر اخشوشنوا وإياكم وزي العجم كسرى وقبصر وقال علي كرم الله وجهه من تزيا بزي قوم فهو منهم]

Ve Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib kerremallâhu vechehu demiş ki “Tahkîkan Hakk subhânehu ve ta‘âlâ hazretleri eimme-i hüda üzerine ahz-ı ‘ahd u peymân etmiş ki onlar ednâ-yı nâsın ahvâli meseline olalar tâ ki agniyâ onlara uyup iktidâ edeler ve fakîre dahi kendi fakrı hor ve hakîr etmeye.” Ve kendisi çün huşûne-i libâsı üzerine mu‘âtebe olundu, dedi ki “Bu gibi libâs tevâzu‘a akrebdır ve ona müslimin iktidâsına daha ziyâde sezâ ve lâ-yıktır.” Zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî tena‘um etmekten men‘ edip buyurdu ki ⁶⁴⁶ “إن لله تعالى عبداً ليسوا بالمتنعمين” ki hülâsa-i meâlî: “Tahkîkan Allâhu ta‘âlânın birtakım ‘ibâdı vardır ki onlar mütena‘imlerden değildirler.” Ve Fudâle b. ‘Ubeyd, Mısır’ın emîri olduğu hâlde yalın ayak ve eş‘as görülmüş ve “Sen emîr olduğun hâlde böyle eder misin?” denildikte, “Zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî bizi irfâhtan [354] nehy edip ahyâ-

nen yalın ayak gezmek için bize emr etmiştir.” Ve ‘Alî ‘aleyhi’r-rıdvân Hazret-i ‘Ömer’e buyurmuş ki “Eğer senin iki sâhibine ulaşmak ister isen göyneğini yamalı eyle ve izârı dahi ser-nigün ve menkûs eyle veyâ rehâ-yı na‘lî dahi birbirine yapıştırıp dikiver ve tokluğun mâ-dûnu ekl eyle” ya‘nî tokluğa kadar yeme. Ve Hazret-i ‘Ömer: “Siz kaba ve kalın câmeleri giyiniz de ziyy-i ‘acem ve libâs-ı kisrâ ve kayserden sakınıp ictinâb ediniz.” Ve dahi Hazret-i ‘Alî buyurmuş ki “Kim ki bir kavmin ziyyi ile mütezeyyi olduysa kendisi dahi o kavmdendir.”

[وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم “إن من شرار أمتي الذين غذوا بالنعيم يطلبون ألوان الطعام وألوان الثياب ويتشدقون في الكلام”]

Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “إن من شرار أمتي ki hülâsa-i meâl-i ‘âlîsi “Tahkîkan benim ümmetimin eşrârındandır o kimseler ki na‘îm ile gızâlanıp hemîşe et‘îmenin elvânını ve elbisenin elvânını taleb ederler ve söyleşirler iken tekebbürâne ile kelâmda dillerini çiğneyip teşadduk ederler.”

[وقال صلى الله عليه وسلم “أزرة المؤمن إلى أنصاف ساقيه ولا جناح عليه فيما بينه وبين الكعبين وما أسفل من ذلك ففي النار ولا ينظر الله يوم القيامة إلى من جر إزاره بطراً”]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “أزرة المؤمن إلى أنصاف ساقيه ولا جناح عليه فيما بينه وبين الكعبين وما أسفل من ذلك ففي النار ولا ينظر الله ki hülâsa-i meâlî: “Mü’minin ezresi ya‘nî sevbinin aşağısı onun sâkının nısfına kadardır ve ondan onun ki topuğu arasına kadar dahi bir cünâhı yoktur ya‘nî günâhı olmaz ve topuğundan aşağıya inip yere isâbet eden esfeli âteştedir, rûz-i cezâda Hakk subhânehu ve ta‘âlâ dünyâda batarlık ile dâmenini çeken kimseye bakmaz.”

[وقال أبو سليمان الداراني قال رسول الله صلى الله عليه وسلم “لا يلبس الشعر من أمتي إلا مرء أو أحمق”]

Ve Ebû Süleymân ed-Dârânî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “لا يلبس الشعر من أمتي إلا مرء أو أحمق” ya‘nî “Riyākâr ve ahmaktan gayrı benim ümmetimden bir kimse kıldan bir câmeyi giymez.”

647 Hilyetu'l-Evliyâ, 6/90.

648 el-Irākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2293.

649 el-Irākî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2294.

[وقال الأوزاعي لباس الصوف في السفر سنة وفي الحضر بدعة ودخل محمد بن واسع على قتيبة بن مسلم وعليه جبة صوف فقال له قتيبة ما دعاك إلى مدرعة الصوف فسكت فقال أكلمك ولا تعييني فقال أكره أن أقول زهداً فأزكي نفسي أو فقراً فأشكو ربي]

Ve Evzā'ī demiş ki “Seferde peşmîneyi giymek sünnettir ve hazarda giymek bid‘attır.” Muhammed b. Vāsi‘ ‘aleyhi’r-rahme, Kuteybe b. Müs-lim’in huzûruna varmış ve onun üstünde bir yünlü cübbe var imiş, Kuteybe ona dedi ki “Medra‘a-i sūfe seni da‘vet eden nesne nedir?” Muhammed sükût edip ona bir cevâb vermedi. O dahi: “Ben seninle söyleşirim de sen benim cevâbımı vermezsin!” diye muâhaze ettikte, o dahi: “Ben zühddür desem nefsimi tezkiye etmiş olurum ve fakırdır desem benim Rabbimi şek-vâ etmiş olurum ve bu korkudan dolayı bu gibi kelâmı söylemekten ben hoşlanmıyorum” diye i‘tizâr etmiş.

[وقال أبو سليمان لما اتخذ الله إبراهيم خليلاً أوحى إليه أن وار عورتك من الأرض وكان لا يتخذ من كل شيء إلا واحداً سوى السراويل فإنه كان يتخذ سراويلين فإذا غسل أحدهما لبس الآخر حتى لا يأتي عليه حال إلا وعورته مستورة وقيل لسلمان الفارسي رضي الله عنه مالك لا تلبس الجيد من الثياب فقال وما للعبد والثوب الحسن فإذا عتق فله والله ثياب لا تبلى أبداً]

Ve Ebû Süleymân-ı Dārânî demiş ki “Vaktâ ki Zât-ı zü'l-celâl, İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmı halîl ittihâz etti, ona vahy etti ki “Sen kendi ‘avretini yer-den setr eyle.” Ve İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm kendisi her bir şeyden birerden gayrı almaz iken serâvîli iki kıt‘a ittihâz ederdi ki bir serâvîli gasl ederse onun diğeri giyerdi tâ ki onun üzerine bir hâl gelmeye illâ ki o hâlde onun ‘avreti mestûr olmaya ya’nî ba‘de-ez în aslâ ve kat‘â mekşûfû’l-‘avret bir lahza durmamıştır. Ve Selmân-ı Fârîsî’ye denilmiş ki “Sen niçin güzel cā-meyi giymiyorsun?” O dahi: “Kula siyâb-ı haşînenin ne münâsebeti vardır âzâd olursa? Vallâhi ebeden onun bâlî ve köhne olmaz bir siyâbı vardır” diye cevâb vermiş.

[ويروى عن عمر بن عبد العزيز رحمه الله أنه كان له جبة شعر وكساء يلبسهما من الليل إذا قام يصلي وقال الحسن لفرقد السبخي تحسب أن لك فضلاً على الناس بكسائك بلغني أن أكثر أصحاب النار أصحاب الأكسية نفاقاً وقال يحيى بن معين أرايت أبا معاوية الأسود وهو يلتقط الخرق من المزابل ويغسلها ويلفقها ويلبسها فقلت إنك تكسى خيراً من هذا فقال ما ضرهم ما أصابهم في الدنيا جبر الله لهم بالجنة كل مصيبة فجعل يحيى ابن معين يحدث بها ويبيكي]

Ve dahi rivâyet olunur ki ‘Ömer b. ‘Abdül‘azîz ‘aleyhi’r-rahmenin kıl-dan bir cübbesi ve bir kisâsı var imiş ki gecede namâza dururken onları giyerdi. Ve Hasan-ı Basrî, Ferkad es-Sincî’ye demiş ki “Sen sanır mısın ki

şol kisân ile nâs üzerine senin bir fazlın var? Bana bâliğ olmuş ki ashâb-ı nârın ekseri nifâkan ekşiyesinin sâhibleridir.” Ve Yahyâ b. Ma‘în demiş ki “Ben Ebû Mu‘âviye el-Esved’i gördüm ki mezbelelerden çaputları toplayıp gasl ederdi ve birbirine yapııştırıp giyerdi, ben dahi ona dedim ki “Sen bundan hayırlı libâsı iksâ olunacaksın.” O dahi: “Ehl-i belvâya dünyâda isâbet eden şey onlara zarar vermez. Allâhu ta‘âlâ hazretleri cennet ile her bir musîbetin kesrini onlara cebr etmiştir” diye cevâb i‘tâ etmiş ve ba‘dehu Yahyâ b. Ma‘în dâimâ bununla tahdîs edip ağlar idi.

[المهم الثالث المسكن وللزهد فيه أيضاً ثلاث درجات أعلاها أن لا يطلب موضعاً خاصاً لنفسه فيقنع بزوايا المساجد كأصحاب الصفة وأوسطها أن يطلب موضعاً خاصاً لنفسه مثل كوخ مبني من سعف أو خص ما يشبهه وأدناها أن يطلب حجرة مبنية إما بشراء أو إجارة فإن كان قدر سعة المسكن على قدر حاجته من غير زيادة ولم يكن فيه زينة لم يخرج هذا القدر عن آخر درجات الزهد فإن طلب التشييد والتجصيص والسعة وارتفاع السقف أكثر من ستة أذرع فقد جاوز بالكلية حدد للزهد في المسكن]

Ve üçüncü mühimm-i zarûrî ki mesken idi o dahi zühd için onda üç derece vardır: A‘lâsı odur ki nefsinde mahsûs olarak bir yeri talep etmemeklik-tir ki ashâb-ı suffe gibi mesâcidin zâviyeleriyle kanâ‘at ede. Ve onun ortası ve evsatı odur ki nefsinde mahsûs olarak bir yeri talep eder velâkin zînetli ve cemâlli bir şey istemez, püş ve palak ve hass ve kâmiş ve hurmâ yapraklarından yapılmış tavuk kümesi gibi bir muhavvâ talep eder. Ve ednâsı bir hücre-i mebnîyyeyi satın almak veya icâr ile tutmak [355] istemektir. Ve eğer meskenin genişliği bî-ziyâde mikdâr-ı hâcet olup onda bir zînet ve ârâyış olmazsa bu kadar şey onu zühdün derecât-ı ahîresinden çıkarmaz. Ve eğer onun sebât ve istihkâmını veya kireç ve alçı ile metânet ve zînetini talep eder veya hüd sitte ve altı zirâ‘dan ziyâde sakfının irtifâ‘ını isterse artık bi’l-küllîyye meskende zühdün haddini geçip tecâvüz etmiş olur.

[فاختلاف جنس البناء بأن يكون من الجص أو القصب أو بالطين أو بالآجر واختلاف قدره بالسعة والضيق وطوله بالإضافة إلى الأوقات بأن يكون مملوكاً أو مستأجراً أو مستعاراً وللزهد مدخل في جميع ذلك وبالجمله كل ما يراد للضرورة فلا ينبغي أن يجاوز حد الضرورة وقدر الضرورة من الدنيا آلة الدين ووسيلته وما جاوز ذلك فهو مضاد للدين والغرض من المسكن دفع المطر والبرد ودفع الأعين والأذى وأقل الدرجات فيه معلوم وما زاد عليه فهو الفضول والفضول كله من الدنيا وطالب الفضول والساعي له بعيد من الزهد جداً]

Kaldı ki cins-i binânın ihtilâfı ki alçı veya hüd kâmişten olmak veya çamur ve kiremitten yapmak gibi. Vüs‘at ve darlıktan taraf-ı ihtilâfı ve evkâta

izâfetle tûlün ihtilâfı ki memlûk ve müste'cir veyâ müste'âr gibi olmak hâlâtı için zühdün cemî'isinde medâhili vardır. Ve zâbıta-i külliyyesi odur ki her ne ki zarûret için murâd olunur, gerektir ki hadd-i zarûreti tecâvüz eylemeye ve dünyâdan kadr-i zarûret ise dîne âlet ve vesîle olan şeydir. Ve buna tecâvüz eden şey, dîne müzâdiddir. Ve meskenden garaz ise def'-i berd ü matar u 'ayn ve ezâdır ve onda olan ekall-i derecât dahi ma'lûmdur. Ve o ki ona ziyâde olur, o şey fuzûldür ve fuzûl ise cümlesi dünyâdandır. Ve fuzûle tâlib ve ona sâ'î olan kimse zühdden be-gâyet ba'îddir.

[وقد قيل أول شيء ظهر من طول الأمل بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم التدريس والتشديد يعنى بالتدريس كف دروز الثياب فإنها كانت تشل شلاً والتشديد هو البنيان بالجنب والاجر وإنما كانوا يبنون بالسعف والجريد وقد جاء في الخبر يأتي على الناس زمان يوشون ثيابهم كما توشى البرود اليمانية]

Hâlbuki denilmiş ki zât-ı sāmî-i Hazret-i Risâlet-penâhî'nin intikâlin-den sonra tûl-i emelden en evvel zâhir olan şey tedrîz ve teşyîddir. Ve “tedrîz”den murâd, derz-i siyâbın keffidir, zirâ ki evvelde dikilen siyâb yalnız şell ile dikilip keff ve derz olunmazdı. Ve “teşyîd”den murâd, alçı ve kireç ve kiremitten yapı yapmaktır, çünkü kadîm zamânda giyâhtan ve çırpı ve kamıştan ve hurma budaklarından yapı yapıldı. Ve haberde gelmiş ki “Nâs üzerine bir zamân gelecek ki siyâblarını bürd-i Yemâniyye veşy olunur gibi veşy ve telvîn ederler.” “Veşy” lügatte kesret ve telvîn ma'nâsına gelir.

[وأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم العباس أن يهدم عليه كان قد علا بها ومروا عليه السلام بجنبذة معلاة فقال لمن هذه قالوا لفلان فلما جاءه الرجل أعرض عنه فلم يكن يقبل عليه كما كان فسأل الرجل أصحابه عن تغيير وجهه صلى الله عليه وسلم فأخبر فذهب فهدمها فمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالموضع فلم يرها فأخبر بأنه هدمها فدعا له بخير وقال الحسن مات رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم يضع لبنة على لبنة ولا قصبة على قصبة وقال النبي صلى الله عليه وسلم إذا أراد الله بعبد شراً أهلك ماله في الماء والطين وقال عبد الله بن عمر مر علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن نعالج خصاً فقال ما هذا قلنا خص لنا قد وهى فقال أرى الأمر أعجل من ذلك]

Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz, ‘amm-i muhteremleri Hazret-i ‘Abbās aleyhi’r-rıdvân hazretlerine kendi hânesinde ihdâs ettiği fevkânî odasının hedmi için emr etti ve onun emrine imtisâlen ‘Abbās dahi o ‘aliyyeyi hedm eyledi. Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir yüksek künbed üzerine geçip mürûr ettikte emr-i bu kimindir?”

te onun hamli ile tekli'f olunur.” Ve dahi haberde gelmiş ki “‘Abd için her bir infāk ettiği nafaka üzerine ecr ve sevâb yazılır illâ o nafaka ki onu su ile çamurda infāk etmiştir” ya’nî binâ üzerine infāk olunan nafakanın ecr ü sevâbı olmaz demektir. Ve dahi tebâreke ve ta’âlânın kelâm-ı celîlinde gelmiş ki ⁶⁵⁰ ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ ya’nî “Şol dâr-ı âhireti biz yerde ‘ulüvv ve fesâd istemeyene kılarız” ki tefsîrinde denilmiş ki ‘ulüvv ve fesâddan murâd ancak bünyânda tetâvül ve ri'yâset etmektir. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁶⁵¹ “كل بناء وبنا على صاحبه يوم القيامة إلا ما أكن من حر أو برد” ya’nî “Her binâ sâhibi üzerine yevm-i kıyâmette vebâldir meğer ki harr ve berdden onu setr ve vikâye eden binâ” ki o binâ vebâl değildir. Ve dahi zîk-ı menzîlini efendimize şekvâ eden kimseye efendimiz buyurmuş ki “اتسع في السماء” ya’nî “Cennette geniş oldu.”

[ونظر عمر رضي الله عنه في طريق الشام إلى صرح قد بني بجص وأجر فكبر وقال ما كنت أظن أن يكون في هذه الأمة من يبني بنيان هامان لفرعون يعني قول فرعون فأوقد لي يا هامان على الطين يعني به الأجر ويقال إن فرعون هو أول من بني له بالجص والأجر وأول من عمله هامان ثم تبعهما الجابرة وهذا هو الزخرف]

Ve ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân Şâm yolunda bir köşke nazar etmiş ki alçı ve kiremit ile yapılmış, hemân tekbîr okuyup dedi ki “Ben zann etmezdim ki bu ümmette bir adam olur ki Fir‘avn için Hāmān’ın binâ ettiği binâyı binâ ede” ki bu kelâm ile Fir‘avn’ın Hāmān’a vâki‘ olan sözünü murâd etmiş ki Fir‘avn demişti ki “Ey Hāmān, sen benim için çamır üzerine âteşi îkâd eyle” ki âcürr ya’nî kiremidi istemiş. Ve dahi denilir ki kireç ve alçı ve kiremit ile dünyâda en evvel binâ ettiren adam Fir‘avn’dır ya’nî en evvel kireç ve alçı ve kiremit ile yapılan yapı ancak Fir‘avn için yapılmış ve en evvel onu ‘amel eden kimse dahi ancak Hāmān’dır sonra cebâbire onlara tâbi‘ olmuşlar ve zuhruf budur.

[ورأى بعض السلف جامعاً في بعض الأمصار فقال أدركت هذا المسجد مبنياً من الجريد والسعف ثم رأيت من رهص ثم رأيت الآن مبنياً باللين فكان أصحاب السعف خيراً من أصحاب الرهص وكان أصحاب الرهص خيراً من أصحاب اللين]

Ve ba’zu’s-selef ba’zı emsârda bir câmi‘i görüp demiş ki “Ben bu mes-cidi hurmânın budak ve yaprağından mebnî olduğuna ulaştım ya’nî hur-

650 “İşte ahiret yurdu. Biz onu yer yüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanlarıdır.” Kasas, 28/83.

651 el-İrâkî, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâ*, 5/2297.

mânın budak ve yaprağından mebnî olduğu hâlde görmüştüm sonra rihsten mebnî olduğu hâlde gördüm sonra bu demde dahi kerpiçten mebnî olduğunu gördüm ve bu siyâk ile ashâb-ı se'af ya'nî mescidi hurmânın budak ve yaprağından binâ eden kesân, ashâb-ı rihsten yeğ idiler ve ashâb-ı rihs dahi ashâb-ı leben ya'nî kerpiç sâhiblerinden yeğ idiler, çünkü a'mâlleri kısar-ı âmâllerine delâlet eder." Ve kısar-ı emelleri zühdlerine delîldir.

[وكان في السلف من بيني داره مراراً في مدة عمره لضعف بنائه وقصر أمله وزهده في إحكام البنين وكان منهم من إذا حج أو غزا نزع بيته أو وهبه لجيرانه فإذا رجع أعاده وكانت بيوتهم من الحشيش والجلود وهي عادة العرب الآن ببلاد اليمن وكان ارتفاع بناء السقف قامة وبسطة قال الحسن كنت إذا دخلت بيوت رسول الله صلى الله عليه وسلم ضربت بيدي إلى السقف وقال عمرو بن دينار إذا أعلى العبد البناء فوق ستة أذرع ناداه ملك إلى أين يا أفسق الفاسقين]

Ve selef-i sâlihinde ba'zı adam var idi ki müddet-i 'ömründe kendi hânesini za'f-ı binâ ve kısar-ı emel ve zühdden nâşî mirâr-ı müte'addidede binâ ederdi ki ahkâm-ı bünyânda olan zühd ve kısar-ı emellerinden nâşî binâları kavî ve metîn ve muhkem ve rasîn olmazdı ve o sebebdan birkaç kerre onu tecdîd ederlerdi. Ve onlardan ba'zı adam var idi ki hacc veyâhüd gazâ edecek olsa onun hânesinin binâsını nez' ederdi veyâhüd komşusuna bağışlardı ve çün seferinden dönüp 'avdet eder, yine hânesinin binâsını i'âde ve ircâ ederdi. Hâneleri giyâhtan ve derilerden idi ki el-ân kutr-ı Yemânîde 'Arabın 'âdetidir ya'nî hâlâ hânelerini kamıştan ve giyâhtan binâ ederler ve irtifâ'-ı sakf dahi bir boy ile bir el uzamağı mikdârında olurdu. Hasan 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Ben hânehâ-yı şerîf-i Hazret-i Risâlet-penâhî'ye girdiğim vakte benim elimi sakf-ı hâneye vururdum" ya'nî benim elimi sakfa uzattığım vakte sakfa vâsıl olurdu. Ve 'Ömer b. Dînâr demiş ki "Eğer 'abd kendi binâsını altı zirâ'dan ziyâdeye kaldırıp yüksek ederse bir melek onu çağırıp der ki "Ey efsaku'l-fâsikîn, nereye dek kaldırırsın?"

[وقد نهى سفيان عن النظر إلى بناء مشيد وقال لولا نظر الناس لما شيدوا فالنظر إليه معين عليه وقال الفضيل إني لم أعجب ممن بنى وترك ولكن أعجب ممن نظر إليه ولم يعتبر وقال ابن مسعود رضي الله عنه يأتي قوم يرفعون الطين ويضعون الدين ويستعملون البرازين يصلون إلى قبلتكم ويموتون على غير دينكم]

Ve Süfyân es-Sevrî binâ-yı müşeyyede nazar etmekten nehy edip demiş ki "Nâsın nazarı olmamış olsaydı ebniye müşeyyed olmazdı." Kaldı ki ona nazar etmek bu fi'l üzerine bir i'âne etmektir. Ve Fudayl 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Ben ta'acüb etmem o kimseden ki binâ etmiş de binâsını terk

edip gitmiş velâkin ben o kimseden ta‘accüb ederim ki şol bināya nazar edip de kendisi ondan ‘ibret almaz.” Ve ‘Abdullāh b. Mes‘ūd ‘aleyhi’r-rıd-vān demiş ki “Dünyāda bir kavm gelecek ki çamuru kaldırıp yüce ederler ve dîni koyup pest ederler ve beygirleri isti‘māl ederler, sizin kıblenize namāz kırlarlar ve dîninizin gayrısı üzerine vefāt ederler.”

[المهم الرابع أثار البيت وللزهد فيه أيضاً درجات أعلاها حال عيسى المسيح صلوات الله عليه وسلامه وعلى كل عبد مصطفى [357] إذ كان لا يصحبه إلا مشط وكوز فرأى إنساناً يمشط لحيته بأصابعه فرمى بالمشط ورأى آخر يشرب من النهر بكفيه فرمى بالكوز وهذا حكم كل أثار فإنه إنما يراد لمقصود فإذا استغنى عنه فهو وبال في الدنيا والآخرة ومالا يستغنى عنه فيقتصر فيه على أقل الدرجات وهو الخزف في كل ما يكفي فيه الخزف ولا يبالي بأن يكون مكسور الطرف إذا كان المقصود يحصل به وأوسطها أن يكون له أثار بقدر الحاجة صحيح في نفسه ولكن يستعمل الآلة الواحدة في مقاصد كالذي معه قصعة يأكل فيها ويشرب فيها ويحفظ المتاع فيها وكان السلف يستحبون استعمال آلة واحدة في أشياء للتخفيف وأعلاها أن يكون له بعدد كل حاجة آلة من الجنس النازل الخسيس]

Ve dördüncü mühimm-i zarūrî odur ki esās-ı hānedir, zühd için onda derecāt-ı müte‘addide vardır. Ve onun a‘lāsı ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmın hālîdir ki bir toprak ve bir bardaktan gayrı dīger bir şey istishāb etmezdi. Bir gün bir adamı görmüş ki kendi sakalını parmaklarıyla tarardı, kendisi dahi derhāl tarağı ilkā etti. Ve dīger bir adamı görmüş ki nehrden kendi elinin ayasıyla içerdi, kendisi dahi bardağı ya’nī kūzu ilkā etti. Ve bu hükm her bir esāsın hükmüdür, zīrā ki esās ancak bir maksūd için murād olunur, vaktā ki ondan istignā hāsıl olur, o vakt o şey ona dünyā ve āhirette vebāl olur. Ve o ki ondan istignā hāsıl olmaz, onda dahi ekall-i derecātı üzerine iktisār olunur, meselā o maksūd ki hazef onda kifāyet eder, onda onun ekallî ancak hazefdir, kenārı kırık olsa bile gerektir ki ona mübālātı olmaya, vaktā ki onunla maksūd hāsıl olur. Ve evsatı odur ki hācetine göre esāsı ola da o esās dahi kendi nefsinde sahīh ola velâkin ālet-i vāhideyi makāsıd-ı müte‘addidede isti‘māl ede, meselā o kimse ki onun bir çanağı vardır o çanakta ekl eder ve ondan su içer ve onda metā’ını dahi saklar. Selef-i sālīhīn severdi ki tahfīf için bir ālet-i vāhideyi çok şeyde isti‘māl edeler. Ve onun a‘lāsı her bir hācetin ‘adedince hasīs ve nāzil olan cinsinden birer āleti ola.

[فإن زاد في العدد أو في نفاسة الجنس خرج عن جميع أبواب الزهد وركن إلى طلب الفضول ولينظر إلى سيرة رسول الله صلى الله عليه وسلم وسيرة الصحابة رضوان الله عليهم أجمعين فقد قالت عائشة رضي الله عنها كان ضجاع رسول الله صلى الله عليه وسلم الذي ينام عليه وسادة من آدم حشوها ليف وروي أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه دخل على رسول الله

صلی الله علیه وسلم وهو نائم على سرير مزمول بشریط فجلس فرأى أثر الشریط في جنبه عليه السلام فدمعت عيناه فقال له النبي صلى الله عليه وسلم "ما الذي أبكاك يا ابن الخطاب" قال ذكرت كسرى وقيصر وما هما فيه من الملك وذكرتك وأنت حبيب الله وصفيه ورسوله نائم على سرير مزمول بالشریط فقال صلى الله عليه وسلم "أما ترضى يا عمر أن تكون لهم الدنيا ولنا الآخرة" قال بلى يا رسول الله قال "فذلك كذلك"

Ve eğer ‘adedde ziyāde ettiyse ki her bir āletten ikişer üçer ve daha ziyāde isti‘māl ettiyse veyāhūd cinsinin nefāsetine ziyādelik ettiyse ki çömleğin yerinde bakırdan bir kazan ve kas‘anın yerinde bakırdan bir sahn isti‘māl ettiyse cemī‘-i ebvāb-ı zühdden çıkıp taleb-i fuzūle meyl etmiştir. Bunda dahi sīret-i ‘aliyye-i Hazret-i Risālet-penāhī’ye ve siyer-i ashāb-ı güzīne nazar etsin, zīrā ki Ümmü’l-mü’mīnīn Hazret-i ‘Āiše es-Siddīka ‘aleyhe’r-rıdvān buyurmuş ki “Efendimizin mazca’ı içi liften dolu ve yüzü deri olarak bir yastık idi.” Ve dahi rivāyet olunur ki “Ömer b. el-Hattāb ‘aleyhi’r-rıdvān bir gün huzūr-ı sāmī-i Hazret-i Risālet-penāhī’ye varıp zāt-ı ‘ālī-i peygamberi şerīf ile mezmūl bir serīr üstünde nāim bulmuş, vaktā ki efendimiz oturmuş şerītin eseri onun mübārek cesed-i şerīfinde ve cānibinde görüp onun dideleri gözü yaşından doldu. Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz “ما الذي أبكاك يا ابن الخطاب” ya’nī “Ey İbn Hattāb, seni ağlatan şey nedir?” diye sormuş ve o dahi: “Ben kisrā ve kayseri yād ettim de onlar içinde bulundukları mülk ve saltanat ve haşmeti derhātır ettim ve zāt-ı sāmīleriniz ise siz Allāhu ta‘ālānın habībī ve safī ve resūlū olduğunuz hālde siz şerīf ile örtülü bir kuru serīrin üstünde yatıyorsunuz!” diye haber verdi. O vakt efendimiz “أما ترضى يا عمر أن تكون لهم الدنيا ولنا الآخرة” ya’nī “Ey ‘Ömer sen rāzī olmaz mısın ki onlara dūnyā ve bize āhīret ola” diye fermān buyurdu ve ‘Ömer dahi: “Belā yā Resūlallāh” dedikte efendimiz: “فذلك” ya’nī “İşte o husūs dahi böylecedir” diye emr etmiş.

[ودخل رجل على أبي ذر فجعل يقلب بصره في بيته فقال يا أبا ذر ما أرى في بيتك متاعاً ولا غير ذلك من الأثاث فقال إن لنا بيتاً نوجه إليه صالح متاعنا فقال إنه لا بد لك من متاع ما دمت ههنا فقال إن صاحب المنزل لا يدعنا فيه ولما قدم عمير بن سعيد أمير حمص على عمر رضي الله عنهما قال له ما معك من الدنيا فقال معي عصاي أتوكأ عليها وأقتل بها حية إن لقيتها ومعني جرابي أحمل فيه طعامي ومعني قصعتي أكل فيها وأغسل فيها رأسي وثوبي ومعني مطهرتي أحمل فيها شرابي وطهوري للصلاة فما كان بعد هذا من الدنيا فهو تبع لما معي فقال عمر صدقت رحمك الله]

Ve dahi bir kimse bir gün Ebū Zerr ‘aleyhi’r-rıdvānın hānesine girip derūn-ı hānede kendi basarını gezdirmiş ve hānede bir şey bulamayınca

“Ey Ebû Zerr, ben senin hânende bir metâ‘ veyâ dîgerî bir şey ki bir gūnâ esâs veyâ tecemmülû göremiyorum!” dedikte, Ebû Zerr: “Bizim bir hâne-miz var, bizim iyi māl ve sālîh metâ‘ımızı ona tevcih ederiz” diye cevâb verdi. Ve o dahi: “Sen burada durdukça sana bir metâ‘ lâzım ve lâbüddür” dedikte, Ebû Zerr: “Sâhib-i menzil bizi içinde bırakmaz” diye cevâb-ı kat’î verdi. Ve çün Hıms emîri ‘Umeyr b. Sa‘îd, Hazret-i ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân üzerine kudûm etti, ona “Dünyâdan seninle ne māl vardır?” diye suâl etmiş ve o dahi: “Benimle bir değneğim vardır ki üzerine dayanırım ve bir hayye bana râst gelirse onunla hayyeyi katl ederim ve benimle bir dağarcığım vardır ki onda benim ta‘āmımı haml ederim ve dahi benimle bir çanağım vardır ki onda ekl ederim ve içinde benim başımı ve sevbimi gasl ederim ve benimle bir ibrîğim vardır ki içinde benim içecek suyum ve namāza benim âbdest suyum kaldırırim ve bundan sonra dünyâda her ne ki [358] olduysa bunlara tebi‘adılar” diye cevâb verince ‘Ömer: “Doğru söyledin, Allâhu ta‘âlâ sana merhamet eyleye.” [dedi].

[وقدم رسول الله صلى الله عليه وسلم من سفر فدخل على فاطمة رضي الله عنها فرأى على باب منزلها ستر وفي يديها قلبين من فضة فرجع فدخل عليها أبو رافع وهي تبكي فأخبرته برجوع رسول الله صلى الله عليه وسلم فسأله أبو رافع فقال “من أجل التستر والسوارين” فأرسلت بهما بلالاً إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم وقالت قد تصدقت بهما فضعهما حيث ترى فقال “أذهب فبعه وادفعه إلى أهل الصفة” فباع القلبين بدرهمين ونصف وتصدق بهما عليهم فدخل عليها صلى الله عليه وسلم فقال “بأبي أنت قد أحسنت”]

Ve bir gün ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bir seferden kudûm edip Hazret-i Fâtıma ‘aleyhe’r-rıdvânın hânesini teşrif etmiş ve onun men-zilinin kapısı üzerine bir perde ve müşârünileyhânın ellerinde iki ‘aded sîm bilezik gördükte derhâl dönüp gitmiş. Sonra Ebû Râfi‘ gelip müşârü-nileyhânın hânesine girince onu ağlamakta gördü ve çün rücû‘-ı Hazret-i Risâlet-penâhî ile ona haber verdi. Ebû Râfi‘ gidip efendimizden sebeb-i rücû‘u üzerine suâl etti, efendimiz dahi “من أجل التستر والسوارين” ya’nî “Benim rücû‘um ancak perde ve iki bilezik eclindendir” diye haber verdi. Ve Hazret-i Fâtıma buna vâkıf olunca onun iki bileziğini Bilâl ile efendimize gönderip dedi ki “Ben onlarla tasadduk ettim, sen kendin münâsib gördüğün yere koy” ya’nî dilediğin yere sarf eyle diye haber gönderdi. Efendi-miz dahi “أذهب فبعه وادفعه إلى أهل الصفة” ya’nî “Git onları sat da esmânı ehl-i suffeye ver” diye fermân buyurdu. Ve Bilâl gidip onları iki buçuk dirheme satıp esmânı ile ashâb-ı suffice üzerine tasadduk etti. Sonra efendimiz dahi Hazret-i Fâtıma’nın hânesine varıp بأبي أنت قد أحسنت diye iltifât buyurdu.

[ورأى رسول الله صلى الله عليه وسلم على باب عائشة سترًا فهتكه وقال "كلما رأيته ذكرت الدنيا أرسلني به إلى آل فلان" وفرشت له عائشة ذات ليلة فراشاً جديداً وقد كان صلى الله عليه وسلم ينام على عباءة مثنية فما زال يتقلب ليلته فلما أصبح قال لها "أعدي العباءة الخلقة ونحي هذا الفراش عني قد أسهرني الليلة" وكذلك أتته دنائير خمسة أو ستة ليلاً فبيتها فسهر ليلته حتى أخرجها من آخر الليل قالت عائشة رضي الله عنها فنام حينئذ حتى سمعت غطيته ثم قال "ما ظن محمد بربه لو لقي الله وهذه عنده وقال الحسن أدركت سبعين من الأخيار ما لأحدهم إلا ثوبه وما وضع أحدهم بينه وبين الأرض ثوباً قط كان إذا أراد النوم باشر الأرض بجسمه وجعل ثوبه فوقه]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz, Ümmü’l-mü’mînîn ‘Āiše es-Sıddıkā’nın hānesi kapısında bir perdeyi gördükte derhāl onu kaldırmış ve “كلما رأيته ذكرت الدنيا أرسلني به إلى آل فلان” ya’nī “Ben onu gördükçe dünyā hâtırına gelir de onu filân adamın ehline gönderiniz” diye fermân buyurmuş. Ve bir gece ona cedîd bir firâşî ferş etmiş ve kendisinin ‘âdeti iki kat bir ‘abâ üstünde yatmak idi, o gece tâ be-sabâh tekallübden zâil olmamıştır. Ve sabâh olunca “أعدي العباءة الخلقة ونحي هذا الفراش عني قد أسهرني الليلة” ya’nī “Palās olan ‘abâyı i’âde eyle de bu firâşî sen benden bertaraf kıl ki bu gece beni uykusuz bıraktı” diye emr etmiş. Ve kezâlik geceleyin ona beş veyâhüd altı dirhem geldi ve yanında beytütet etti o gecede dahi onu uykusuz bıraktı tâ ki gece âhirinde onu ihrâc etti. ‘Āiše ‘aleyhe’r-rıdvân dedi ki “Sonra o hînde yattı tâ ki onun horlamasını işittim.” Sonra buyurdu ki “ما ظن محمد بربه لو لقي الله وهذه عنده” ya’nī “Muhammed, Rabbisi tebâreke ve ta’âlāya ne zann etti ki kendisi bu derâhim onun yanında olduğu hâlde Allāhu ta’âlāya mülakat etmiş olsaydı.” Ve dahi Hasan-ı Basrî demiş ki “Ben ahyârdan yetmiş kişiye idrâk ettim ki onların her birinin bir sevbden gayrı dîger bir sevbe mâlik değil idi ve aslâ ve kat’â onların biri kendisi ile zemîn beyninde bir sevb koymadı, vaktâ ki yatacak olsa kendi cismi ile zemîni mübâşeret edip ancak onun kendi sevbini üstüne örterdi.”

[المهم الخامس المنكح وقد قال قائلون لا معنى للزهد في أصل النكاح ولا في كثرته وإليه ذهب سهل ابن عبد الله وقال قد حجب إلى سيد الزاهدين النساء فكيف زهد فيهن ووافقه على هذا القول ابن عيينة وقال كان أزهد الصحابة علي بن أبي طالب رضي الله عنه وكان له أربع نسوة ويضع عشرة سرية والصحيح ما قاله أبو سليمان الداراني رحمه الله إذ قال كل ما شغلك عن الله من أهل ومال وولد فهو عليك مشئوم والمرأة قد تكون شاعلاً عن الله وكشف الحق فيه أنه قد تكون العزوبة أفضل في بعض الأحوال كما سبق في كتاب النكاح فيكون ترك النكاح من الزهد]

Ve beşinci mühimm-i zarûrî ise o dahi menkahtır onun da birtakım zevât-ı ‘irfân-bîşe demişler ki “Asl-ı nikâh ve kesretinde zühd için bir ma’nâ yoktur.” Ve Sehl b. ‘Abdullâh dahi bu kavle zâhib olup dedi ki “Nisâ zâhidînin seyyid ve kebîrlerine muhabbebe olmuş iken biz nisâda nice zühd ederiz.” Ve bu kavîl üzerine İbn ‘Uyeyne dahi ona muvâfakat edip demiş ki “Sahâbenin ezhedî ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvân idi, hâl-buki onun dört zevce ve on bu kadar sürriyyesi var idi.” Ve sahîhi ancak Ebû Süleymân-ı Dârânî’nin kavlidir ki “Her ne ki seni Allâhu ta‘âlâdan meşgûl eder ehl olsun veyâhûd mâl olsun veyâhûd veled olsun, o şey senin üzerine meş’ûmdur.” Ve ba‘zen zevce dahi Allâhu ta‘âlâdan şâgıl olur ve bunda hakkın keşfi odur ki ahyânen ‘uzûbet ba‘zı ahvâlde efdal olur, nitekim kitâb-ı nikâhta onun beyânı sebkat etmiştir, o hâlde nikâhın terki zühdden olur.

[وحيث يكون النكاح أفضل لدفع الشهوة الغالبة فهو واجب فكيف يكون تركه من الزهد وإن لم يكن عليه آفة في تركه ولا فعله ولكن ترك النكاح احترازاً عن ميل القلب إليهن والأنس بهن بحيث يشتغل عن ذكر الله فترك ذلك من الزهد فإن علم أن المرأة لا تشغله عن ذكر الله ولكن ترك ذلك احترازاً من لذة النظر والمضاجعة والمواقعة فليس هذا من الزهد أصلاً فإن الولد مقصود لبقاء نسله وتكثير أمة محمد صلى الله عليه وسلم من القربات واللذة التي تلحق الإنسان فيما هو من ضرورة الوجود لا تضره إذا لم تكن هي المقصد والمطلب وهذا كمن ترك أكل الخبز وشرب الماء احترازاً من لذة الأكل والشرب وليس ذلك من الزهد في شيء لأن في ترك ذلك فوات بدنه فذلك في ترك النكاح انقطاع نسله فلا يجوز أن يترك النكاح زهداً في لذته من غير خوف آفة أخرى] [359]

Ve def‘-i şehevât-ı gâlîbe için her nerede ki nikâh efdal olur, elbette o hâlde nikâh vâcibdir ve vâcib olunca onun terki nice zühd olabilir. Ve her nerede ki onun terkinde ona bir âfet olmaz ve fi‘linde dahi bir âfet olmaz velâkin zevcâta meyl-i kalb ve onlarla ünsiyyet husûlünden ihtirâzen ki muhabbet ve ünsiyyetleri zikrullâhtan müşgıl olduğu haysiyyetle nikâhı terk ederse işte o hâlde onun terki zühddendir. Ve eğer kendisi bildi ki zevce onu zikrullâhtan meşgûl etmez velâkin lezzet-i nazar ve müzâca‘a ve müvâka‘adan ihtirâzen nikâhı terk eyler, onun bu terki aslâ zühdden olmaz, zîrâ ki bekâ-yı nesl için veled maksûddur ve ümmet-i Muhammediyyenin teksîri cümle-i kurubât ve ‘ibādâtandır. Ve zarûret-i vücûd ile insâna lâhık olan lezzât insâna zarar vermez meğer ki matlab ve maksad ola ya’nî matlûb ve maksûd oldukça zarûret-i vücûddan taraf-ı insâna lâhık olan lezzât insâna muzırr değildirler ve bu gibi ihtirâz ile nikâhı terk eden kimse o kimseye benzer ki lezzât-ı ekl ü şûrbdan ihtirâzen ekl-i hubz ve u

şûrb-ı mâyı terk eder ki onun o terki zühdden olmaz çünkü ekl ve şûrbün terkiyle onun fevât-ı bedeni vardır. İşte bunun gibi nikâhın terkiyle dahi onun inkitâ'-ı nesli vardır ve bu sûrette dîğer bir âfetin havfı olmadıkça onun lezzetinden zühd etmek için nikâhın terki dahi câiz olmaz.

[وهذا ما عناه سهل لا محالة ولأجله نكح رسول الله صلى الله عليه وسلم وإذا ثبت هذا فمن حاله حال رسول الله صلى الله عليه وسلم في أنه لا يشغله كثرة النسوة ولا اشتغال القلب بإصلاحهن والإنفاق عليهن فلا معنى لزهده فيهن حذراً من مجرد لذة الوقاع والنظر ولكن أنى يتصور ذلك لغير الأنبياء والأولياء فأكثر الناس يشغلهم كثرة النسوان فينبغي أن يترك الأصل إن كان يشغله وإن لم يشغله وكان يخاف من أن تشغله الكثرة منهن أو جمال المرأة فليترك واحدة غير جميلة وليراع قلبه في ذلك قال أبو سليمان الزهد في النساء أن يختار المرأة الدون أو اليتيمة على المرأة الجميلة والشريفة وقال الجنيد رحمه الله أحب للمريد المبتدي أن لا يشغل قلبه بثلاث وإلا تغير حاله التكسب وطلب الحديث والتزوج وقال أحب للصوفي أن لا يكتب ولا يقرأ لأنه أجمع لهمه فإذا ظهر أن لذة النكاح كلذة الأكل فما شغل عن الله فهو محذور فيهما جميعاً]

Ve lâ-mahâle Sehl 'aleyhi'r-rahmenin murâdî dahi budur ve bunun için zât-ı 'âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî nikâh etmiştir. Ve bu hükm sâbit ve mütekarrir olunca o ki onun hâli hâl-i Hazret-i Risâlet-penâhî gibidir ki kesret-i nisâ onu meşgûl etmez ve onların ıslâh ve nafakalarına kıyâmı dahi onun gönlünü meşgûl etmez ve kalbi bununla iştigâl ederse de onun iştigâl-i kalbi onu zikrullâhtan meşgûl etmez, nazar-ı vikâ'ın lezzet-i mücerredesinden ihtirâz etmek için onlarda olan zühdüne bir ma'nâ yoktur lâkin enbiyâ ve evliyânın gayrisına bu hâl nerede tasavvur olunur, zîrâ ki kesret-i nisâ ekser-i nâsı meşgûl eder ve binâberîn aslı terk etmek gerektir ya'nî eğer onu işgâl ederse nikâhı terk etmek lâzımdır ve eğer onu meşgûl etmez velâkin onların kesretleri veyâhüd hüsn ve cemâlleri ile meşgûl olmaktan korktuysa o hâlde cemîle olmayan bir zevcenin nikâhını ihtiyâr ede ve onda hemîşe kalbini mürâ'ât eyleye. Ve Ebû Süleymân demiş ki "Nisâda olan zühd nesebce bir dūn veyâhūd öksüz bir kadın ile mütezevvic olmaktır" ki imree-i cemîle ve şerîfe üzerine imree-i yetîme ve gayr-i cemîleyi tercîh ede. Ve Cüneyd 'aleyhi'r-rahme demiş ki "Mübtedî olan mürîde tarîk-i ehabb odur ki kendi kalbini üç şey ile meşgûl etmeye ve eğer meşgûl ederse onun hâli mütegayyir olur ki kâr u kesb ile uğraşmaya ve taleb-i hadîs ile iştigâl eylemeye ve tezevvüc etmeye." Ve dahi demiş ki "Merd-i sūfîye ehabb odur ki kendisi yazı yazmaya ve okumaya, çünkü bu hâl onun ictimâ'-ı hemmine daha ziyâde çesbândır." Ve bu beyân ile lezzet-i nikâh lezzet-i ekl gibi olduğu zâhir olduyse artık onların ikisinden dahi her ne ki Allâhu ta'âlâdan insânı meşgûl ederse o şey mahzûrdur isterse nikâhtan olsun ve isterse yemekten olsun.

[المهم السادس ما يكون وسيلة إلى هذه الخمسة وهو المال والجاه أما الجاه فمعناه ملك القلوب بطلب محل فيها ليتوصل به إلى الاستعانة في الأغراض والأعمال وكل من لا يقدر على القيام بنفسه في جميع حاجاته وافتقر إلى من يخدمه افتقر إلى جاه لا محالة في قلب خادمه لأنه إن لم يكن له عنده محل وقدر لم يقم بخدمته وقيام القدر والمحل في القلوب هو الجاه وهذا له أول قريب ولكن يتمادى به إلى هاوية لا عمق لها ومن حام حول الحمى يوشك أن يقع فيه]

Ve altıncı mühimm-i zarūrī ise ki māl ve cāh idi ve bu mühimmāt-ı hamseye vesile olan nesne idi, o dahi mālın ihtiyācı ise vāreste-i beyāndır. Ve cāh ise onun ma'nāsı mülk-i kulūbdır ki agrāz ve a'mâlde onunla isti'āneye mütevassıl olmak için kulūbdan bir mahall taleb eder tā ki o mahallin talebiyle o isti'āneye vāsıl olur. Ve her kim ki kendi nefsi ile cemī'-i umūruna kıyām etmeye muktedir değildir ve bir hizmetçiye müftekdir, lā-mahāle onun hādimi kalbinde bir cāha müftekir olur, çünkü hizmetçisinin 'inde bir kadr ve mahalli olmazsa onun hizmetine kıyām etmez. Ve kulūbda kıyām-ı kadr ve mahall ise cāhdır ve bunun karīb bir evvelisi vardır velākin pāyānı olmayan bir hāviyeye onunla mütemādī olur. Ve o ki hımānın etrāfında dolaşır, hımāya düşmesi yakındır.

[وإنما يحتاج إلى المحل في القلوب إما لجلب نفع أو لدفع ضرر أو لخلاص من ظلم فأما النفع فيغني عنه المال فإن من يخدم بأجرة يخدم وإن لم يكن عنده المستأجر قدر وإنما يحتاج إلى الجاه في قلب من يخدم بغير أجرة وأما دفع الضرر فيحتاج لأجله إلى الجاه في بلد لا يكمل فيه العدل أو يكون بين جيران يظلمونه ولا يقدر على دفع شرهم إلا بمحل له في قلوبهم أو محل له عند للسلطان وقدر الحاجة فيه لا ينضبط لا سيما إذا انضم إليه الخوف وسوء الظن بالعواقب والخائض في طلب الجاه سالك طريق الهلاك بل حق الزاهد أن لا يسعى لطلب المحل في القلوب أصلاً]

Ve kulūbda mahal bulmaya ihtiyācı ancak üç şey içindir ki yā celb-i nef' içindir veyā def'-i mazarrat içindir veyāhūd bir zulmden kurtulmak içindir. Nef' ise māl ondan gınā verir, zīrā o ki ücretle hizmet eder, onun yanında müste'cirin kadri olmazsa da hizmet eder ve bu takdīrde cāhın ihtiyācı ancak ücretsiz hizmet eden hādimin farzındadır ya'nī bī-ücret hizmet eden hizmetçinin kalbinde onun bir mahall ve kadri olmaya muhtāc olur ki orada cāha muhtāc olur. Ve def'-i mazarrat için cāha ihtiyācı dahi o yerdedir ki kendisi bir beldede sākin bulunur da o beldede 'adālet mükemmel değildir veyāhūd zaleme bir kavim içinde bulunur ve komşuları ona sitemkārān olurlar ki onu zulm ederler de şerrlerinin def'i-ne muktedir olamaz meğer ki kalblerinde onun bir mahalli ola veyāhūd

sultân katında onun bir kadr ve mahalli ola. [360] Ve cāhta mikdār-ı hācet zabt olunamaz lā-siyyemā havf ve 'avākıba olan sū-i zann dahi ona munzamm olursa. Ve taleb-i cāhta havz eden kimse tarīk-i helāke sāliktir, belki sālikin ya'nī zāhidin hakkı odur ki kendisi aslā kulūbda mahallin talebine sa'y etmeye.

[فإن اشتغاله بالدين والعبادة يمهّد له من المحل في القلوب ما يدفع به عنه الأذى ولو كان بين الكفار فكيف بين المسلمين فأما التوهّمات والتقديرّات التي تحوج إلى زيادة في الجاه على الحاصل بغير كسب فهي أوهام كاذبة إذ من طلب الجاه أيضاً لم يخل عن أذى في بعض الأحوال فعلاج ذلك بالاحتمال والصبر أولى من علاجه بطلب الجاه فإذا طلب المحل في القلوب لا رخصة فيه أصلاً واليسير منه داع إلى الكثير وضراوته أشد من ضراوة الخمر فليحترز من قليله وكثيره]

Zīrā ki dīn ve 'ibādet ile iştigālî kulūbda ondan ezāyî def' edecek bir mahallî ona temhīd eder velev ki küffār beyninde olsa, nice kalır ki müs-limīn beyninde ola ki elbette bi-tarīki'l-ūlā 'ibādeti ona onların kalblerinde bir mahal temhīd eder. Ve bī-kesb hāsıl olan cāhın ziyādeliğine ihtiyāc veren tevehhūmāt ve takdīrāt ise onlar cümlesi evhām-ı kazībedir, çünkü o kimse ki cāhı taleb eder, ba'zı ahvālde o dahi ezādan hālî olamaz ve bu cihetle sabr ve ihtimāl ile o mazarrātın mu'ālecesi ona taleb-i cāh ile olan mu'ālecesinden evlādır. Kaldı ki kulūbda mahallin talebine aslā ruhsat yoktur, onun yesīr ve kalīlî kesīrine dā'īdir ve onun i'tiyādı hamrın i'tiyā-dından eşeddir, hemān kalīl ve kesīrinden ihtirāz olunsun.

[وأما المال فهو ضروري في المعيشة أعني القليل منه فإن كان كسوباً فإذا اكتسب حاجة يومه فنبغي أن يترك الكسب كان بعضهم إذا اكتسب حبتين رفع سفته وقام هذا شرط الزهد فإن جاوز ذلك إلى ما يكفيه أكثر من سنة فقد خرج عن حد ضعفاء الزهاد وأقويائهم جميعاً وإن كانت له ضيعة ولم يكن له قوة يقين في التوكل فأمسك منها مقدار ما يكفي ريعه لسنة واحدة فلا يخرج بهذا القدر عن الزهد بشرط أن يتصدق بكل ما يفضل عن كفاية سنته ولكن يكون من ضعفاء الزهاد فإن شرط التوكل في الزهد كما شرطه أويس القرني رحمه الله فلا يكون هذا من الزهاد]

Ve mālın kalīlî ise ma'īşette bir emr-i zarūrīdir ki cāhın kalīlî gibi değildir ya'nī ma'īşeti için māl-ı kalīle insān muztarrrdır. Ve eğer zāhid kesūb ise ya'nī onun bir kazancı var ise vaktā ki hācet-i yevmiyyesini kazanıp kesb eder, gerektir ki kesbi dahi terk ede ki ba'zu's-selef iki habbeyi kazanmış olsaydı sepetini kaldırıp kalkardı ve zāhidin şartı dahi budur. Ve eğer bir seneden ziyāde onu kifāyet eden nesneye tecāvüz et-

tiyşe o vakt zu'afâ-yı zühhâdın haddinden dahi hurûc etmiş olur ya'nî kifâye-i seneviyyesinden ziyâde olarak mâlî kesb eden kimse eğer o mâlî tutup infâk etmezse hem akviyâ-yı zühhâdın haddinden ve hem zu'afâ-yı zühhâdın haddinden çıkar da zühdün ismi ona itlâk olunmaz. Ve eğer onun bir tarlası olup da tevekkülde onun kuvve-i yakîni olmazsa onun gılâl ve rey'inden yalnız bir senelik nafakasını tutup ziyâdesi ile tasadduk ettiği hâlde bir senelik kifâyesinin imsâkıyla hadd-i zühdden hâric olmaz o şart ile ki onun nafaka-i seneviyyesinden fazla kalan nesnenin cemî'isini fukarâya tasadduk ede velâkin zu'afâ-yı zühhâddan olur ve eğer tevekkül zühdde şart olduysa Üveys-i Karenî şart ettiği gibi o vakt o kimse zühhâddan olmaz.

[وقولنا إنه خرج من حد الزهاد نعني به أن ما وعد للزاهدين في الدار الآخرة من المقامات المحمودة لا يناله وإلا فاسم الزهد قد لا يفارقه بالإضافة إلى ما زهد فيه من الفضول والكثرة وأمر المنفرد في جميع ذلك أخف من أمر المعيل]

Ve hadd-i zühhâddan hâric oldu bizim deyişimiz ancak dâr-ı âhîret-te zühhâda va'd buyurulan makâmât-ı mahmûdeye onun 'adem-i neylidir murâd, yoksa olur ki dâimâ ism-i zühd ona müfârat etmez, zîrâ ki fuzûl ve kesretten ettiği zühd için ona zâhid denilir de ism-i zühd ondan münfekk olmaz. Ve bunların cemî'isinde münferidin emri 'ayâllî olan kimsenin emrinden daha ziyâde hafîftir.

[وقد قال أبو سليمان لا ينبغي أن يرهق الرجل أهله إلى الزهد بل يدعوهم إليه فإن أجابوا وإلا تركهم وفعل بنفسه ما شاء معناه أن التضييق المشروط على الزاهد يخصه ولا يلزمه كل ذلك في عياله نعم لا ينبغي أن يجيبهم أيضاً فيما يخرج عن حد الاعتدال وليتعلم من رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ انصرف من بيت فاطمة رضوان الله عليها بسبب ستر وقلبين لأن ذلك من الزينة لا من الحاجة]

Ve Ebû Süleymân demiş ki "Gerektir ki adam kendi ehl ve 'ayâlini zühde icbâr etmeye, ancak onları zühde da'vet eder ve eğer icâbet ve kabûl ettilerse ne güzel ve eğer icâbet etmedilerse onları terk edip kendi nefsi ile istediğini işler" ya'nî zühd üzerine meşrût olan tazyîk kendi nefesine hâsır, onun cemî'isi 'ayâlinde icrâsı ona lâzım olmaz. Evet, hadd-i i'tidâlden hâric olan şeyde dahi onlara icâbet ve kabûl etmemek gerektir ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizden öğrensın, çünkü Fâtıma 'aleyhe'r-rıdvânın hânesinden bir perde ve iki 'aded sîm bilezik için çıkıp gitmiştir, çünkü o perde ve bilezik zînet içindir, hâcetten değildirler.

[فإذا ما يضطر الإنسان إليه من جاه ومال ليس بمحذور بل الزائد على الحاجة سم قائل والمقتصر على الضرورة دواء نافع وما بينهما درجات متشابهة فما يقرب من الزيادة وإن لم يكن سماً قاتلاً فهو مضر وما يقرب من الضرورة فهو وإن لم يكن دواء نافعاً لكنه قليل الضرر والسم محذور شربه والدواء فرض تناوله وما بينهما مشتبه أمره فمن احتاط فإنما يحتاط لنفسه ومن تساهل فإنما يتساهل على نفسه ومن استبرأ لدينه وترك ما يريه إلى ما لا يريه ورد نفسه إلى مضيق الضرورة فهو الآخذ بالحزم وهو من الفرق الناجية لا محالة [361] والمقتصر على قدر الضرورة والمهم لا يجوز أن ينسب إلى الدنيا بل ذلك القدر من الدنيا هو عين الدين لأنه شرط الدين والشرط من جملة المشروط]

Ve hāl bu minvāl üzere olunca cāh ve mālдан insān ona muztarr bulunduğu şey mahzūr değildir, belki hācetten ziyāde olan şey semm-i kātildir ve zarūret üzere maksūr olan şey devā-yı nāfi'dir ve şol iki derecenin mā-beyninde olan derecāt cümlesi müteşābihtir. Ve o ki ziyādeye karībdır, semm-i kātıl olmasa da yine muzırrdır ve zarūretten mütekārib olan şey devā-yı nāfi' olmasa bile zararı az olur ve semm-i kātilin şürbü mahzūrdur ve devā ise onun tenāvülü farzdır ve mābeynlerinde olan şey emri mütebihtir. Ve o ki ihtiyāt eder, kendi nefsine ihtiyāt eyler ve o ki tesāhül eder, o dahi kendi nefsi üzerine tesāhül eder. Ve kim ki kendi dīni için istibrā edip kendisine reyb vereni ona reyb vermeyene terk eder de nefsini mazīk-i zarūrete redd eyler, o kimse hazm ile āhizdir ve kendisi lā-mahāle fırka-i nāciyedendir ve kadr-i zarūret ve mühimm üzerine muktasır olan kimseyi dünyāya nisbet etmesi cāiz değildir, belki dünyādan o kadar şey dīnin 'aynıdır, çünkü dīnin şartıdır ve şart cümle-i meşrüttandır.

[أويدل عليه ما روي أن إبراهيم الخليل عليه السلام أصابته حاجة فذهب إلى صديق له يستقرضه شيئاً فلم يقرضه فرجع مهموماً فأوحى الله تعالى إليه لو سألت خليلك لأعطاك فقال يا رب عرفت مقتك للدنيا فخفت أن أسألك منها شيئاً فأوحى الله تعالى إليه ليس الحاجة من الدنيا فإذا قدر الحاجة من الدين وما وراء ذلك وبال في الآخرة وهو في الدنيا أيضاً كذلك يعرفه من يخبر أحوال الأغنياء وما عليهم من المحنة في كسب المال وجمعه وحفظه واحتمال الذل فيه وغاية سعاده به أن يسلم لورثته فيأكلون وربما يكونون أعداء له وقد يستعينون به على المعصية فيكون هو معيناً لهم عليها]

Ve buna İbrāhīm 'aleyhi's-selāmın üzerine mervī olan kıssa delālet eder ki İbrāhīm 'aleyhi's-selāma bir hācet isābet etmiş ve bir nesnenin istikrāzı için kendi dostuna mūrāca'at ettikte dostu ona bir nesne karz vermedi ve o vakt Allāhu ta'ālā, İbrāhīm 'aleyhi's-selāma vahy etti ki "Sen kendi halālinden dilemiş olsaydın sana verirdi." O dahi: "Ey benim Rabbim, dün-

yāya senin bugzunu bildiğimden artık ondan bir nesneyi senden dilemeye cür'et edemeyip korktum!" diye i'tizār etti. Ve tebāreke ve ta'ālā "Hācet, dünyādan değildir" diye fermān buyurdu. Kaldı ki hācet, dīndendir ve hā-cetin māverāsı āhirette vebāldir ve dünyāda dahi böylece, onu ahvāl-i agniyāya vākıf olan kimse bilir ya'nī agniyā üstünde kesb-i māl ve cem' ve hıfzında olan mihnet ve ihtimāl-i zūll ü ezāyı ancak hāllerinden āgāh olanlar bilirler. Ve onunla olan gāye-i sa'ādeti odur ki veresesine teslīm oluna ve onlar onu ekl edeler ve ola ki o verese onun a'dāsı idi ve dahi onunla ma'siyet üzerine isti'āne ederler ve kendisi dahi onlara onda mu'īn olmuş olur.

[ولذلك شبه جامع الدنيا ومتبع الشهوات بدود القز لا يزال ينسج على نفسه حياً ثم يروم الخروج فلا يجد مخلصاً فيموت ويهلك بسبب عمله الذي عمله بنفسه فكذلك كل من اتبع شهوات الدنيا فإنما يحكم على قلبه بسلاسل تقيد به بما يشتهي حتى تتظاهر عليه السلاسل فيقيد المال والجاه والأهل والولد وشماتة الأعداء ومراءاة الأصدقاء وسائر حظوظ الدنيا فلو خطر له أنه قد أخطأ فيه فقصد الخروج من الدنيا لم يقدر عليه ورأى قلبه مقيداً بسلاسل وأغلال لا يقدر على قطعها]

Ve onun için cāmī'-i dünyā ve müttebi'-i şehevāt ipek böceğine teşbīh olunmuş ki ipek böceği kendi nefsi üzerine kozayı dokuyup nesc eder de hayātta durdukça dokumaktan zāil olmaz tā ki koza içinde mahsūr kalır sonra çıkmak ister de bir mahlas bulamaz ve yerinde kendi işlediği 'amel ile telef ve hālik olur. İşte bunun gibi her kim ki şehevāt-ı dünyāya ittibā' eder, böylece olarak kendi kalbi üzerine böyle bir selāsili tahkīm eder ki onu emrindeki şeye bağlayıp takyīd eder tā ki selāsil dahi onun üzerine mütezāhir olur ve māl ve cāh ve ehl ve veled ve şemātet-i a'dā ve mūrāāt-ı asdikā ve sāir huzūz-ı dünyā onu mukayyed eder ve onda hatā ettiğini ta-hattur etmiş olsa ve dünyādan hurūc etmek istese ona kudreti yetmez ve kalbini kat'ına muktedir bulunmadığı selāsil ve zencirlerle bağlı ve mu-kayyed görür.

[ولو ترك محبوباً من محابه باختياره كاد أن يكون قاتلاً لنفسه وساعياً في هلاكه إلى أن يفرق ملك الموت بينه وبين جميعها دفعة واحدة فتبقى السلاسل في قلبه معلقة بالدنيا التي فاتته وخلفها فهي تجاذبه إلى الدنيا ومخالب ملك الموت قد علقت بعروق قلبه تجذبه إلى الآخرة فيكون أهون أحواله عند الموت أن يكون كشخص ينشر بالمشار ويفصل أحد جانبيه عن الآخر بالمجاذبة من الجانبين والذي ينشر بالمشار إنما ينزل المؤلم ببدنه ويؤلم قلبه بذلك بطرق السراية من حيث أثره فما ظنك بألم يتمكن أولاً من صميم القلب مخصوصاً به لا بطريق السراية إليه من غيره فهذا أول عذاب يلقيه قبل ما يراه من حسرة فوت النزول في أعلى

عليين وجوار رب العالمين فبالنزوع إلى الدنيا يحجب عن لقاء الله تعالى وعند الحجاب تتسلط عليه نار جهنم إذ النار غير مسلطة إلا على محجوب قال الله تعالى ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمِئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ﴾ فرتب العذاب بالنار على ألم الحجاب وألم الحجاب كاف من غير علاوة النار فكيف إذا أضيفت العلاوة إليه فنسأل الله تعالى أن يقرر في أسماعنا ما نفت في روع رسول الله صلى الله عليه وسلم حيث قيل له ”أحب من أحببت فإنك مفارقة وفي معنى ما ذكرناه من المثال قول الشاعر

كدود كدود القز ينسج دائماً ... ويهلك غماً وسط ما هو ناسجه

Ve dünyâda mehâbbından bir mahbûbu ihtiyârıyla terk etmiş olsa nefsi-ne kâtil olmaya yaklaşır. Ve def‘aten vâhideten kendisiyle onların cemî‘i-leri mâbeyninde melekü’l-mevt tefrîk edinceye dek kendi helâkinde sâ‘î olur ve bu sûretle selâsil-i kalbi ondan fevt eden dünyâyâ mu‘allak kalır da arkasına asılır durur ve o selâsil onu dünyâyâ tecâzûb edip çeker ve melek-i mevtin tırnakları ‘urûk-ı kalbine ilişip pençe-i kaviyyesiyle onu âhirete çekip cezbeder. Ve ‘inde’l-mevt ona kolay ve ehven gelir ki kendisi bıçkı ile cesedi kesilip iki cānibi yekdīgerinden tarafeynden olan mücāzebe ile munfasıl ola. O ki bıçkı ile kesilir, [362] mü’limi ancak kendi bedeninde terk eder ve onun eseri olduğu haysiyyetle bi-tarīki’s-sirāye onunla kalbi müteallim olur ve böyle olunca sen o eleme ne zann edersin ki ona diğerinden tarīk-i sirāyetle kelime değil, ancak ona mahsûs olarak ki evvelā samīm-i kalbden mütemekkin olur, elbette onun elem ve ezāsi daha ziyāde şedīd olur. İşte bu ‘azāb en evvel ona mülākī olan ‘azābdır ki a‘lā-yı ‘illiyîn ve civār-ı Rabbü’l-‘ālemīnden fevt-i nüzûl hasretinden akdem onun göreceği ‘azābdır, zīrā ki dünyâyâ nüzū‘uyla Allāhu ta‘ālānın likāsından mahcûb olur ve ‘inde’l-hicāb nār-ı cehennem ona musallat olur, çünkü âteş ancak mahcûb olan kimseye mütesallit olur, nitekim tebāreke ve ta‘ālā buyurmuş ki ⁶⁵² ﴿كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمِئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ﴾ Bu āyet-i kerīme sûre-i Mütaffifin’in on beşinci āyetidir ki hülāsa-i tefsīrinde denilmiş ki “Hakkā ki o günde onlar Rabbleri ta‘ālānın rahmet ve dīdārından perdelenmiş, mahrûm ve memnû‘lardır ba‘dehu onlar cehenneme isāl olunurlar” ki ‘azāb-ı nārı elem-i hicāba tertīb etmiştir ve elem-i hicāb ise ona ‘ilāve-i nār hāsıl olmaksızın onlara kāfīdir, yā nice olur ki âteş dahi ona izāfet olunursa. Biz Allāhu ta‘ālādan dileriz ki bizim esmā‘ımızda rev‘-i peygamberīye menfûs olan hadīsi mukarrer etsin ki ona denilmiş ki ”أحب من أحببت فإنك مفارقة“ ya’nī “Sen sevdiğini sev, zīrā ki ‘ale’t-tahkīk sen ona

652 “Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır. Sonra onlar muhakkak cehenneme gireceklerdir.” Mütaffifin, 83/15-16.

müfârat edeceksin.” Ve misâlinde bizim zikr ettiğimiz ma‘nâda nazmen denilmiş ki كدود كدود القز ينسج دائماً ... ويهلك غمماً وسط ما هو ناسجه ki hülâsa-i mahsûl-i beyt: “İpek böceğinin çalışması gibi çalışıcıdır ki dâimâ dokur da kendi gamıyla dokuduğu nesnenin içinde hâlik olur.”

[ولما انكشف لأولياء الله تعالى أن العبد مهلك نفسه بأعماله واتباعه هو نفسه إهلاك دود القز نفسه رفضوا الدنيا بالكلية حتى قال الحسن رأيت سبعين بدرياً كانوا فيما أحل الله لهم أهد منكم فيما حرم الله عليكم وفي لفظ آخر كانوا بالبلاء أشد فرحاً منكم بالخصب والرخاء لو رأيتهم قتلتم مجانين ولو رأوا خياركم قالوا لهؤلاء من خلاق ولو رأوا أشراركم قالوا ما يؤمن هؤلاء بيوم الحساب وكان أحدهم يعرض لهم المال الحلال فلا يأخذه ويقول أخاف أن يفسد على قلبي]

Ve çün evliyâullâha münkeşif oldu ki ‘abd kendi nefsine a‘mâli ve hevâya ittibâ‘ı ile ipek böceğinin nefsine vâki‘ olan ihlâk gibi mühliktir; onlar bi‘l-küllîyye dünyâyı terk ve rafz ettiler hattâ Hasan-ı Basrî ‘aleyhi-r-rahme demiş ki “Ben ashâb-ı Bedr’den yetmiş zât-ı şerîfi gördüm ki onlara Allâhu ta‘âlâ helâl ettiği şeyde sizin üzerinize mahrem kıldığı şeyde olan zühdünüzden ziyâde zâhid idiler.” Ve lafz-ı âherde “Onlar belâya şâdlık sevinçleri sizin rehâ ve refâhiyetle olan sevincinizden daha ziyâde şedîd idi. Siz onları görmüş olsaydınız onların haklarında deli ve dīvânelerdir derdiniz ve onlar eğer sizin ahyârınızı görmüş olsaydılar bunların bir halâkı yoktur derlerdi ve sizin eşrârınızı görmüş olsaydılar bunlar yevm-i hesâba mü’min değildirler derlerdi ve onların birisine mâl-ı helâl ‘arz olunurdu da onu ahz etmezdi ki benim üzerime kalbimi ifsâd etmekten korkarım” derdi.

[فمن كان له قلب فهو لا محالة يخاف من فسادة والذين أمات حب الدنيا قلوبهم فقد أخبر الله عنهم إذ قال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأْنَأُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا﴾ وقال تعالى ﴿فَاغْرُضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ﴾ فأحال ذلك كله على الغفلة وعدم العلم]

Zîrâ kim ki kalbi var, lâ-mahâle onun fesâdından korkar. Ve o kimse-ler ki hubb-ı dünyâ onların kalblerini öldürmüş, onların haklarında Hakk subhânehu ve ta‘âlâ haber verip buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأْنَأُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ﴾⁶⁵³ ya’nî “Hayât-ı dünyâ ile râzî oldular ve onunla mutmainn oldular ve şol kimseler ki onlar bizim âyâtımızdan gâfildirler.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَا تُطِيعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾

653 “Şüphesiz bize kavuşacağını ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla yetinerek tatmin olan kimseler ile âyetlerimizden gafil olanlar var ya” Yûnus, 10/7.

⁶⁵⁴ وَكَانَ أَمْرُهُ فُطَاً Bu nass-ı kerîm sûre-i Kehf'in yirmi yedinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Ve kalbini bizim zikrimizden igfâl edip hevâsına tâbi' olan kimseye itâ'at etme, onun emri tebâh ve zâyî' oldu." Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki لَا يَرْذُ إِلَّا ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا﴾ ⁶⁵⁵ ya'nî "Yâ Muhammed, şol kimseden i'râz eyle ki o bizim zikrimizden olan Kur'an'dan yüz çevirmiştir; onun murâdı ancak dünyâda geçinmektir. Onlar bu hayât dünyâ 'ilmlerinin nihâyetidir" ki bunlar kâffesi Hakk ta'âlâ gaflet ve 'adem-i 'ilm üzerine ihâle etmiştir.

اولذلك قال رجل لعيسى عليه السلام احملني معك في سياحتك فقال اخرج مالك والحقني فقال لا أستطيع فقال عيسى عليه السلام "بعجب يدخل الغني الجنة أو قال بشدة" وقال بعضهم ما من يوم ذر شارقه إلا وأربعة أملاك ينادون في الأفاق بأربعة أصوات ملكان بالشرق وملكبان بالمغرب يقول أحدهم بالشرق يا باغي الخير هلم ويا باغي الشر أقصر ويقول الآخر اللهم أعط منفقاً خلفاً وأعط ممسكاً تلفاً ويقول اللذان بالمغرب أحدهما لدوا للموت وابنوا للخراب ويقول الآخر كلوا وتمتعوا بطول الحساب]

Ve onun için 'İsâ 'aleyhi's-selâma bir adam demiş ki "Seyâhatinde seninle berâber beni haml eyle." Ve o dahi: "Mâlinı ihrâc et ve bana lâhık ol" dedikte, o adam: "Buna ben muktedir olamam" dedi ve 'İsâ dahi "بعجب" dedi "Aceb ile ganî cennete dâhil olur" dedi "Şiddet ile ganî cennete dâhil olur" dedi. Ve ba'zu's-selef demiş ki "Beher gün dört melek âfâkta dört savt ile nidâ ederler ki iki melek maş- rıkta ve iki melek magribde nidâ ederler. Maşrıktaki meleklerin birisi der ki "Ey hayr isteyen, gel ve ey şerri isteyen, kısa eyle!" Ve dîgeri der ki "Ey benim ilâhım, sen münfika halef ve mümsike telef ver!" Ve magribdeki meleklerin biri der ki "Ölüm için doğurunuz ve harâb için binâ ediniz!" Ve dîgeri der ki "Tül-i hesâb için siz ekl edip temettu' ediniz!" [363]

Beyânu 'Alâmâtî'z-Zühdi

[بيان علامات الزهد]

⁶⁵⁴ "Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimse- lere boyun eğme." Kehf, 18/28.

⁶⁵⁵ "Öyle ise bizim zikrimizden (Kur'an'dan) yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey iste- meyen kimselerden yüz çevir. İşte onların ilimden ulaşabildikleri nokta!" Necm, 53/29-30.

[اعلم أنه قد يظن أن تارك المال زاهدٌ وليس كذلك فإن ترك المال وإظهار الخشونة سهل على من أحب المدح بالزهد فكم من الرهابين من ردوا أنفسهم كل يوم إلى قدر يسير من الطعام ولازموا ديراً لا باب له وإنما مسرة أحدهم معرفة الناس حاله ونظرهم إليه ومدحهم له فذلك لا يدل على الزهد دلالة قاطعة بل لا بد من الزهد في المال والجاه جميعاً حتى يكمل الزهد في جميع حظوظ النفس من الدنيا]

Ve zühdün ‘alāmâtı beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki ba‘zen tārik-i mālī zāhid zann olunur, hālbuki böyle değildir, zīrā ki terk-i māl ve izhār-ı huşūnet zühd ile memdūh olmak isteyen kim-senin yanında sehl ve kolaydır. Rāhiblerden nice adamlar vardır ki kendi nefslerini ta‘āmdan bir kadr-i yesīre redd edip kapısı olmayan bir deyr ve manastıra mülāzemet etmişler ve onların şādumānlık ve meserretleri ancak nās ‘inde onun hālī ma‘lūm olmaktadır tā ki ona nazar edip hemīşe onu zühd ile medh ü senā edeler, işte onların bu ahvālī zühd üzerine delālet-i kat‘iyye ile delālet etmez. Zühd ancak māl ve cāhdan dahi ya‘nī ikisinden cemī‘an çekilip tevakkī etmektir tā ki dūnyādan huzūz-ı nefsin cemī‘isinden zühdü tamām ve kāmīl olsun.

[بل قد يدعي جماعة الزهد مع لبس الأصواف الفاخرة والثياب الرفيعة كما قال الخواص في وصف المدعين إذ قال وقوم ادعوا الزهد ولبسوا الفاخر من اللباس يموهون بذلك على الناس ليهدى إليهم مثل لباسهم لئلا ينظر إليهم بالعين التي ينظر بها إلى الفقراء فيحتقروا فيعطوا كما تعطى المساكين ويحتجون لنفوسهم بأتباع العلم وأنهم على السنة وأن الأشياء داخلة إليهم وهم خارجون منها وإنما يأخذون بعلّة غيرهم هذا إذا طولبوا بالحقائق وألجئوا إلى المضايق وكل هؤلاء أكلة الدنيا بالدين لم يعنوا بتصفية أسرارهم ولا بتهذيب أخلاق نفوسهم فظهرت عليهم صفاتهم فغلبتهم فادعوها حالاً لهم فهم مائلون إلى الدنيا متبعون الهوى فهذا كله كلام الخواص رحمه الله]

Belki bir cemā‘at vardır ki lübs-i peşmīne-i fāhire ve siyāb-ı refī‘a ile berāber zühdü da‘vā ederler, nitekim Havāss ‘aleyhi’r-rahme demiştir ki bu gibi da‘vā edenlerin hakkında vasfen söylemiş ki “Bir kavm olur ki zühdü da‘vā ederler de ma‘a zālīk elbise-i fāhireden libās-ı semīn giyerler ve onunla nās üzerine temvīh edip halkı aldatırlar tā ki elbiselerine göre onlara hediyeler göndereler ve onlara fukarāya bakar bir göz ile bakmayalar, tā ki muhtekar olup da mesākīne verilegelen ‘atiyyeler gibi onlara ‘atiyyeleri vermeyeler. Ve çün hakāyık ile mütālebe olunup mezāyıkaya ilcā olunurlar, kendi nefslerine ittibā‘-ı ‘ilm ile ihticāc ederler ki onlar sūnnet üzere olup kendilerine tevārüd eden eşyā eğerçi eydīlerine girerse velākin onlar o eşyādan hāriclerdir derler ve onları ancak dīgerlerinin ‘il-

leti ile ahz ederler. İşte bunlar kâffesi dîn ile dünyâyı ekl edenlerdir, kendi esrârlarının tasfiyelerine ve nüfûslarının ahlâkı tehzîbine mu'tenî değildir, kendi sıfatları üzerlerine zuhûr edip onlara galebe etmiştir ve o sıfatı kendilerine hâl-i da'vâ ederler, ma'a-ennahu onlar dünyâyâ mâillerdur ve hevâyâ müttebi'lerdir." İşte bu 'ibâre kâffesi Havvâs 'aleyhi'r-rahmenin kelâmındandır.

[فإذا معرفة الزهد أمر مشكل بل حال الزهد على الزاهد مشكلوينبغي أن يعول في باطنه على ثلاث علامات العلامة الأولى أن لا يفرح بوجود ولا يحزن على مفقود كما قال تعالى ﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾ بل ينبغي أن يكون بالضد من ذلك وهو أن يحزن بوجود المال ويفرح بفقده]

Kaldı ki zühdün ma'rifeti bir emr-i müşkildir, belki zâhidin üzerine zühdün hâli müşkildir. Gerektir ki kendi bātınında üç 'alâmet üzerine adam ta'vîl ve i'timâd ede: Birinci 'alâmet mevcûd ile şâd ve mefkûd ile dil-teng ve mahzûn olmamaklıktır, nitekim Bârî ta'âlâ buyurmuş ki ﴿لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾⁶⁵⁶ ya'nî "Tâ ki sizden geçip fâit olan şey üzerine esef etmeyesiniz ve dahi size verdiği şey ile sevinip şâdumân olmayasınız." Ve belki bundan zıdd olan hâlet üzere bulunmak gerektir ki mālın vücûduyla mahzûn ola ve onun fakdıyla mesrûr ola.

[العلامة الثانية أن يستوي عنده ذامه ومادحه فالأول علامة الزهد في المال والثاني علامة الزهد في الجاه]

Ve 'alâmet-i sâniye onun mādih ve zāmmi yanında müstevî olmaktadır ki 'alâmet-i ūlâ mālda olan zühdün 'alâmetidir ve 'alâmet-i sâniye cāhta olan zühdün 'alâmetidir.

[العلامة الثالثة أن يكون أنسه بالله تعالى والغالب على قلبه حلاوة الطاعة إذ لا يخلو القلب عن حلاوة المحبة إما محبة الدنيا وإما محبة الله وهما في القلب كالماء والهواء في القدر فالحال إذا دخل خرج الهواء ولا يجتمعان وكل من أنس بالله اشتغل به ولم يشتغل بغيره ولذلك قيل لبعضهم إلى ماذا أفضى بهم الزهد فقال إلى الأنس بالله فأما الأنس بالدنيا وبالله فلا يجتمعان]

Ve 'alâmet-i sālise onun ünsü Allāhu ta'âlâ ile olmaktadır ve kalbine gā-lib tā'at halâveti olmaktadır, çünkü kalb-i beşer halâvet-i muhabbetten boş ve hālî kalmaz; yâ dünyânın muhabbeti içinde ola veyâ Allāhu ta'âlânın muhabbeti içinde sâkin ola ki şol iki muhabbet kadehte hulûl-i mâ ve hevâ-ya müşâbihlerdir, vaktâ ki kadehe su dâhil olur, içinden rüzgâr hâric olur

656 "Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarımayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez." Hadîd, 57/23.

da ikisi onda müctemi' olmazlar. Ve her kim ki Allāhu ta'ālā ile müste'nis olur, onunla müşteğil olur da diğeriyle müşteğil olmaz ve onun için ba'zu's-selefe denildi ki "‘Ākıbet-i zühd o zühd-kārānı nereye iletti?" O dahi: "Allāhu ta'ālā ile istinās etmeye" ya'nî ünsiyyete muntehî oldu diye cevāb vermiştir. Ve dünyā ile istināsı onun Allāhu ta'ālā'nın istināsı ile ma'an müctemi' olmaz ki dünyā ile müste'nis durdukça Allāhu ta'ālā ile ünsiyyet edemez.

[وقد قال أهل المعرفة إذا تعلق الإيمان بظاهر القلب أحب الدنيا والآخرة جميعاً وعمل لهما وإذا بطن الإيمان في سويداء القلب وباشره أبغض [364] الدنيا فلم ينظر إليها ولم يعمل لها ولهذا ورد في دعاء آدم عليه السلام "اللهم إني أسألك إيماناً يباشر قلبي"]

Ve ehl-i ma'rifet demişler ki "Zāhir-i kalbe īmān müte'allik olursa dūnyā ve āhireti ikisini cemī'an sever ve ikisine işler ve eğer kalbin süveydā-sında bātın olduysa ve ona mübāşir olduysa dūnyāyı bugz eder de ona nazar etmez ve dūnyāya 'amel etmez." Ve onun için Ādem 'aleyhi's-selāmın du'āsında vārid olmuş ki "اللهم إني أسألك إيماناً يباشر قلبي" ya'nî "Ey benim ilāhım, ben senden kalbime mübāşeret-i īmānı dilerim" demiştir.

[وقال أبو سليمان من شغل بنفسه شغل عن الناس وهذا مقام العاملين ومن شغل بربه شغل عن نفسه وهذا مقام العارفين والزاهد لا بد وأن يكون في أحد هذين المقامين ومقامه الأول أن يشغل نفسه بنفسه وعند ذلك يستوي عنده المدح والذم والوجود والعدم ولا يستدل بإمسাকে قليلاً من المال على فقد زهده أصلاً]

Ve Ebū Süleymān demiş ki "Kim ki kendi nefsi ile meşgūl olduysa nāstan meşgūl olur ve bu makām 'āmilīnin makāmıdır ve kim ki Rabbi-si tebāreke ve ta'ālā ile meşgūl olduysa kendi nefsinden dahi meşgūl olmuş olur ve bu makām ancak 'ārifīnin makāmıdır." Ve zāhid ise lābüdd ki şol iki makāmın birisinde buluna ve onun ilk makāmı kendi nefsi ile meşgūl etmektir ve o vakt onun 'indinde medh ve zemm ve vücūd ve 'adem siyyān olurlar ve cüz'ī māl ile imsākıyla onun fakd-ı zühdü üzerine aslā istidlāl olunmaz.

[قال ابن أبي الحواري قلت لأبي سليمان أكان داود الطائفي زاهداً قال نعم قلت قد بلغني أنه ورث عن أبيه عشرين ديناراً فأنفقها في عشرين سنة فكيف كان زاهداً وهو يمسك الدنانير فقال أردت منه أن يبلغ حقيقة الزهد وأراد بالحقيقة الغاية فإن الزهد ليس له غاية لكثرة صفات النفس ولا يتم الزهد إلا بالزهد في جميعها فكل من ترك من الدنيا شيئاً مع القدرة عليه خوفاً على قلبه وعلى دينه فله مدخل في الزهد بقدر ما تركه وآخره أن يترك كل ما سوى الله حتى لا يتوسد حجراً كما فعله المسيح عليه السلام فنسأل الله تعالى أن يرزقنا من مبادئه نصيباً وإن

قل فإن أمثالنا لا يستجریء على الطمع في غایاته وإن كان قطع الرجاء عن فضل الله غير مأذون فيه وإذا لاحظنا عجائب نعم الله تعالى علينا علمنا أن الله تعالى لا يتعاضمه شيء فلا بعد في أن نعظم السؤال اعتماداً على الجود المجاوز لكل كمال فإذا علامة الزهد استواء الفقر والغنى والعز والذل والمدح والذم وذلك لغلبة الأنس بالله]

Ve dahi İbn Ebi'l-Huvārâ demiş ki ben Ebū Süleymān'a dedim ki "Dāvūd-ı Tāī zāhid mi idi?" O dahi "ne'am" dedi. Ve ben dahi: "Bana bālig olmuş ki kendisine babası irsinden yirmi dīnār gelmiş ve yirmi senede nefsinde infāk etmiş ve dīnāra mūmsik olduğu hālde nice zāhid idi?" diye i'tirāz edince, Ebū Süleymān 'aleyhi'r-rahme: "Hakikat-i zūhdün bülūgunu sen ondan murād ettin" dedi ki hakikat lafzından gayet-i ma'nāsını murād etti, ya'nī sen ondan zūhdün nihāyet ve gāyet derecesini murād ediyorsun hālbuki zūhdün gāyet ve nihāyeti yoktur, çünkü sıfāt-ı nefis çoktur ve nefsin cemī'-i sıfātından zūhd etmedikçe dünyāda zūhd-i tām olmaz. Kaldı ki cihānda kim ki bir nesneyi ona muktedir olduğu hālde kendi kalb ve dīni üzerine havf ettiğinden terk edip tevakkī ettiyse o adam onun terk-i nesneye kadar zūhde onun bir medhali vardır ve onun āhiri ancak cemī'-i māsivāyı terk etmektir tā ki 'Isā 'aleyhi's-selām gibi bir taşı başı altına komaya. Biz hemān Allāhu ta'ālādan dileriz ki zūhdün mebādīsinden bir behrecik bize hisse ve nasīb edip rızık eyleye velev ki az olsun, zīrā bizim emsālımız zūhdün gāyātına tama' etmeye cūr'et edemez velev ki fazl-ı ilāhiden kat'-ı recā me'zūn fih değildir. Ve bizim üzerimizde olan ni'am-ı ilāhiyyenin 'acāibini mülāhaza etsek biliriz ki Allāhu ta'ālāya göre bir şey müte'āzım olmaz ve bu yüzden dahi her bir kemāle mücāviz olan cūda i'timāden biz suālī ta'zīm etsek ba'id olmaz. Allāhu ta'ālā her bir şeye kādirdir ve mā zālīke 'alallāhi bi-'aziz.

İmdi hāsıl-ı kelām zūhdün 'alāmeti istivā-yı fakr ve gınā ve 'izz ve züll ve medh ve zemmdir ve bu dahi ancak Allāhu ta'ālā ile hāsıl olan ünsün galebesi içindir ya'nī üns-i Bārī nefsinde gālib gelirse yoksulluk ve zenginlik ve 'izz ve züll ve medh ve zemm kendi yanında mütesāvī olur demektir.

[ويفترع عن هذه العلامات علامات أخرى لا محالة مثل أن يترك الدنيا ولا يبالي من أخذها وقيل علامته أن يترك الدنيا كما هي فلا يقول أبني رباطاً أو أعمر مسجداً وقال يحيى بن معاذ علامة الزهد السخاء بالموجود وقال ابن خفيف علامته وجود الراحة في الخروج من الملك وقال أيضاً الزهد هو عزوف النفس عن الدنيا بلا تكلف وقال أبو سليمان الصوف علم من أعلام الزهد فلا ينبغي أن يلبس صوفاً بثلاثة دراهم وفي قلبه رغبة خمسة دراهم وقال أحمد بن حنبل وسفيان رحمهما الله علامة الزهد قصر الأمل وقال سري لا يطيب عيش الزاهد إذا

اشتغل عن نفسه ولا يطيب عيش العارف إذا اشتغل بنفسه وقال النصرابادي الزاهد غريب في الدنيا والعارف غريب في الآخرة وقال يحيى بن معاذ علامة الزهد ثلاث عمل بلا علاقة وقول بلا طمع وعز بلا رياسة وقال أيضاً الزاهد لله يسعطك الخل والخردل والعارف يشمك المسك والعنبر وقال له رجل متى أدخل حانوت التوكل وألبس رداء الزهد وأقعد مع الزاهدين فقال إذا صرت من رياضتك لنفسك في السر إلى حد لو قطع الله عنك الرزق ثلاثة أيام لم تضعف في نفسك فأما ما لم تبلغ هذه الدرجة فجلوسك على بساط الزاهدين جهل ثم لا آمن عليك أن تفتضح وقال أيضاً الدنيا كالعروس ومن يطلبها ما شطتها والزاهد فيها يسخم وجهها ويتنف شعرها ويخرق ثوبها والعارف يشتغل بالله تعالى ولا يلتفت إليها وقال السري مارست كل شيء من أمر الزهد فنلت منه ما أريد إلا الزهد في الناس فإني لم أبلغه ولم أطقه وقال الفضيل رحمه الله جعل الله الشر كله في بيت وجعل مفتاحه حب الدنيا وجعل الخير كله في بيت وجعل مفتاحه الزهد في الدنيا فهذا ما أردنا أن نذكره من حقيقة الزهد وأحكامه وإذا كان الزهد لا يتم إلا بالتوكل فلنشعر في بيانه إن شاء الله تعالى]

Ve bu ‘alāmât-ı selāse-i mezkûreden lâ-mahāle dîger ‘alâmetler müteferri’ olur, meselâ dünyâyı terk eder de ahzından mübālâtı olmaz. Ve dahi denilmiş ki dünyâyı ke-mâ hiye terk edip de ben bir ribât veyâhûd mescidi ‘imâret edeceğim demez. Ve Yahyâ b. Mu‘âz demiş ki “Zühdün ‘alâmeti mevcûd ile sehâ etmektir.” Ve İbn Hafîf demiş ki “‘Alâmeti mülkten hurûc etmekte râhat bulmaktır.” Ve dahi demiş ki “Zühd dünyâdan bî-tekellûf zühd etmektir.” Ve Ebû Süleymân demiş ki “Yün zühdün a‘lâmından bir ‘alem ve sancaktır, kendi kalbinde beş dirheme ragbet var iken üç dirhem [365] kıymetli yünü giymeye.” Ve İmâm Ahmed b. Hanbel ve İmâm Süfîyân es-Sevrî ‘aleyhime’r-rahme demişler ki “Zühdün ‘alâmeti kısar-ı emeldir.” Ve Serîyy ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Zâhid kendi nefsinde meşgûl olursa ‘ayşî tayyîb olmaz ve kendi nefsiyle ‘ârif müştegil olursa ‘ayşî tayyîb olmaz.” Ve Nasrâbâdî demiş ki “Zâhid dünyâda garîbdır ve ‘ârif âhirette garîbdır.” Ve Yahyâ b. Mu‘âz demiş ki “Zühdün ‘alâmeti üçtür: ‘alâkasız ‘amel ve tama’sız kavl ve riyâsetsiz ‘izzdir.” Ve dahi demiş ki “Zâhid sana sirke ve hardalı koklatır ve ‘ârif sana misk ve ‘anberi şemm ettirir.” Ve bir adam ona demiş ki “Ben ne vakt tevekkül kârgâhına girip de zühdün ridâsını giyip zâhidlerle berâber oturayım?” O dahi: “Eğer sen kendi riyâzetinden sırren şol mertebeye vardın ki üç gün senden rızkı Allâhu ta‘âlâ kesip kat’ ederse sen kendi nefsinde za‘îf olmazsın ve hem bu dereceye varmadıkça zâhidlerin kilimi üzerine senin cülûsun nâdânîdir ve müftezih ölmekten senin üzerine emîn olamam.” Ve dahi demiş ki “Dunyâ gelin gibidir, meşşâtası onu isteyendir ve zâhid olan kimse onun yüzünü kara eder ve sâhibini koparır ve sevbini deler ve ‘ârif olan kimse Allâhu ta‘âlâ

ile iştigâl eder, ona iltifât etmez.” Ve Seriyy demiş ki “Ben zühdden her bir nesneyi mümārese ettim ve ondan istediğime nâil oldum meğer ki nâstan zühd etmek, zîrâ ki ben ona varamadım ve ona muktedir olamadım” ya’nî nâstan zühd edemedim ve edemem demektir. Ve Fudayl ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Allâhu ta‘âlâ şerri bir hânede kılmış ve hubb-ı dünyâyı dahi ona anahtar kılmış ve hayrı dahi bir hânede kılmış ve dünyâdan zühdü ona anahtar kılmış.” İşte hakikat-i zühdden ve onun ahkâmından zikrini murâd ettiğimiz şey budur. Ve çün zühd ancak tevekkül ile tamâm olur, imdi biz inşaallâhu ta‘âlâ tevekkülün beyânına şürû‘ edeceğiz. Ve billâhi’t-tevfîk ve hüve ni‘me’l-Mevlâ ve ni‘me’r-Refîk. [366]

RUB‘U’R-RĀBI‘U MĪN *ĪHYĀ’Ī ULŪMĪ’D-DĪN*

[رَبْعُ الرَّابِعِ مِنْ أَحْيَاءِ عُلُومِ الدِّينِ]

KİTÂBU'T-TEVHÎDİ VE'T-TEVEKKÜLİ VE HÜVE'L-KİTÂBÜ'L-
HÂMİSÜ MİN RUB'İ'L-MÜNCİYÂTİ MİN KİTÂBİ İHYÂ'İ
'ULÛMÎ'D-DÎN

[کتاب التوحید والتوکل وهو الكتاب الخامس من ربيع المنجیات من کتاب إحياء علوم الدین]

İşbu kitâb dahi tevhîd ve tevekkül kitâbıdır ki rub'-ı münciyâtın beşinci kitâbıdır ve İhyâu 'Ulûmî'd-Dîn ismiyle müsemmâ olan kitâbların cümle-sindendir ve billâhi't-tevfîk

[بسم الله الرحمن الرحيم]

[الحمد لله مدبر الملك والملکوت المنفرد بالعزة والجبروت الرافع السماء بغير عماد المقدر فيها أرزاق العباد الذي صرف أعين ذوي القلوب والألباب عن ملاحظة الوسائط والأسباب إلى مسبب الأسباب ورفع همهم عن الالتفات إلى ما عداه والاعتماد على مدبر سواء فلم يعبدوا إلا إياه علماً بأنه الواحد الفرد الصمد الإله وتحقيقاً بأن جميع أصناف الخلق عباد أمثالهم لا يبتغي عندهم الرزق وأنه ما من ذرة إلا إلى الله خلقها وما من دابة إلا على الله رزقها فلما تحققوا أنه لرزق عباده ضامن وبه كفيل توكلوا عليه فقالوا حسبنا الله ونعم الوكيل والصلاة على محمد قانع الأباطيل الهادي إلى سواء السبيل وعلى آله وسلم تسليماً كثيراً]

Musannif-i merhûm bu kitâb-ı hikmet-nisâbı dahi 'âdet-i câriyesi üzere besmele-i şerîfe ile feth ettikten sonra edâ-yı şükr-i mefrûz bâbında الحمد diye vecîbe-i hamdı îfâ etmiş ya'nî sadr-ı kitâbda îrâdı vâcib olan hamd u senâya bed' edip dedi ki o müdebbir-i mülk ü melekût olan Allâhu 'azîmü'ş-şâna hamd olsun ki zât-ı 'azamet-âyâtı 'izzet ve ceberût ile münferid ve mütevâhhiddir ve onun lutf u ihsânından hüsn-i intizâm mehâmm-ı 'âlem için 'ibâdının erzâkını takdîr edip ashâb-ı kulûb u elbâbın 'uyûnu mülâhaza-i vesâit ü esbâbından Cenâb-ı Müsebbibü'l-esbâba sarf ve mâ-'adâsına iltifât etmekten himem-i kerîmelerini ref' etti ve onlar dahi ona i'timâd edip onun mâsivâsı bir müdebbire bakmayarak hemîşe onu 'ibâdet ettiler o hâl ile ki onun zât-ı yektâsı ancak ferd ve vâhid ve samed ve ilâh olduğunu bilerek ve cemî'-i envâ'-ı halk onlar gibi 'ibâd-ı mahlûk ve merzûk olup onlarda bir rızık olmaya lâyık olmadıklarını ve cihânda olan her bir zerre ancak onun mahlûku ve her bir dâbbe dahi onun merzûku olduğunu îmân ve tasdîk etmişler. Ve çün rızık-ı 'ibâdına zâmin

ve onunla kefil olduğuna mütehakkık oldular, derhâl zât-ı kerîmi üzerine tevekkül edip hasbunallâhu ve ni'me'l-vekîl dediler. Ve salavât-ı bî-'add ve tahiyyât-ı bî-hadd dahi o kâmi'-i ebâtîl ve hâdî-i sevâ-ı sebîl olan nebî-i emcedi Hazret-i Muhammed el-Mustafâ ile onun âl u ashâb-ı bâ-safâlarına mehdî ve methûf olsun. Rabbimiz ta'âlâ hazretleri cümlelerine pek çok selâmı ihsânıyla şân-ı bülendîlerini dâimâ 'âlî ve yüce etsin.

[أما بعد فإن التوكل منزل من منازل الدين ومقام من مقامات الموقنين بل هو من معالي درجات المقربين وهو في نفسه غامض من حيث العلم ثم هو شاق من حيث العمل ووجه غموضه من حيث الفهم أن ملاحظة الأسباب والاعتماد عليها شرك في التوحيد والتثاقل عنها بالكلية طعن في السنة وقدح في الشرع والاعتماد على الأسباب من غير أن ترى أسباباً تغيير في وجه العقل وانغماس في غمرة الجهل وتحقيق معنى التوكل على وجه يتوافق فيه مقتضى التوحيد والنقل والشرع في غاية الغموض والعسر ولا يقوى على كشف هذا الغطاء مع شدة الخفاء إلا سمساسة العلماء الذين اكتحلوا من فضل الله تعالى بأنوار الحقائق فأبصروا وتحققوا ثم نطقوا بالإعراب عما شاهدوه من حيث استنتقوا ونحن الآن نبدأ بذكر فضيلة التوكل على سبيل المقدمة ثم نردفه بالتوحيد في الشطر الأول من الكتاب ونذكر حال التوكل وعمله في الشطر الثاني]

Pes ez-în ma'lûm olsun ki tevekkül menâzil-i dînden bir menzil ve makâmât-ı mûkinînden bir makâmdır, belki derecât-ı mukarrebînin ma'âlî-sindendir ve fî nefsihi min haysü'l-'ilm gâmızdır ve min haysü'l-'amel dahi meşakkatlıdır. Ve min haysü'l-fehm onun vech-i gumûzu ise ancak o sebebdendir ki esbâbın mülâhazaları ve esbâba i'timâd etmek hâli tevhidde şirktir ve bi'l-küllîyye esbâbdan tesâkûl etmek dahi sünnete ta'n ve şer'de kadhtir ve esbâbı görmeden esbâba i'timâd etmek dahi 'aklın yüzünde bir tagyîr ve gamre-i cehle bir ingimâstır. Ve tevhid ve nakl ve şer'in muktezâ-sı olan veche muvâfık bir vech üzerine ma'nâ-yı tevekkülün tahkîki dahi gâye-i hafâ ve nihâye-i gumûzdadır, belki pek çok güç ve 'asîrdır. Ve bu gıtânın keşfine ancak Allâhu ta'âlânın fazlından envâr-ı hakâyık ile basî-retleri müktehil olan semâsire-i 'ulemâ muktedir olurlar, zîrâ ki onlar onu görüp onda mütehakkık oldular ve müstantık oldukları haysiyyetiyle onların meşhûdlarından ba'zı ma'ânîyi dahi i'râb ederek onunla nutk ettiler. İmdi biz tevekkülün fazîleti ve zikriyle başlayıp 'alâ-sebîlî't-takdîme onu îrâd edelim sonra zikr-i tevhidî dahi kitâbın şatr-ı evvelinde onunla terdif edelim ve hâl-i tevekkül ile 'ameli ba'dehu işbu kitâbın şatr-ı sânisinde zikr edelim şöyle ki:

Beyānu Fazîleti't-Tevekkülü

[بيان فضيلة التوكل]

[أما من الآيات فقد قال تعالى ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ وقال سبحانه وتعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ وأعظم بمقام موسوم بمحبة الله تعالى صاحبه ومضمون كفاية الله تعالى ملابسه [367] فمن الله تعالى حسبه وكفايه ومحبه ومراعيه فقد فاز الفوز العظيم فإن المحبوب لا يعذب ولا يبعد ولا يحجب وقال تعالى ﴿الَّذِينَ يَتَوَكَّلُونَ عَلَى اللَّهِ بَلَاءُ مَا يَلِغُ فِيهِمْ مَا لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً﴾ وقال عز وجل ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ أي عزيز لا يذل من استجار به ولا يضيع من لاذ بجنا به والتجأ إلى ذمامه وحماه وحكيم لا يقصر عن تدبير من توكل على تدبيره وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ﴾ بين أن كل ما سوى الله تعالى عبد مسخر حاجته مثل حاجتكم فكيف يتوكل عليه وقال تعالى ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقاً فَاتَّبِعُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَاللَّهُ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَقْفَهُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿يُذَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ﴾ وكل ما ذكر في القرآن من التوحيد فهو تنبيه على قطع الملاحظة عن الأغيار والتوكل على الواحد القهار]

Fazîlet-i tevekkülün bahsi ise işte bu mebhaştır. Şöyle ki fazîlet-i tevekkül hakkında vârid olan âyât-ı Kur'âniyye ise ez-cümle tebâreke ve ta'âlânın bu kavî-i kerîmdir ki ⁶⁵⁷ ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ ya'nî “Siz eğer mü'min iseniz hemân siz Allâhu ta'âlânın üzerine tevekkül ediniz.” Ve dahi buyurmuş ki ⁶⁵⁸ ﴿وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ ya'nî “Mütevekkil olanlar hemân Allâhu ta'âlânın üzerine tevekkül etsinler.” Ve dahi buyurmuş ki ⁶⁵⁹ ﴿وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ ya'nî “Kim ki Allâhu ta'âlâ üzerine tevekkül eder ise Allâhu ta'âlâ ona kâfidir.” Ve dahi buyurmuş ki ⁶⁶⁰ ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾ ya'nî “Tahkîkan Allâhu ta'âlâ, mütevekkil olanları muhabbet eder.” Ve ne 'aceb 'azîm bir makâmdır ki sâhibi Allâhu ta'âlânın muhabbeti ile mev-sûm olur ve melâbisi Allâhu ta'âlânın kifâyeti ile mazmûn olur. Ve o ki Allâhu ta'âlâ onun hasbîsi ve kâfisidir ve onun muhibbisi ve mürâ'îsidir, o kimse fevz-i 'azîme fâiz olmuştur, zîrâ ki mahbûb ta'zîb olunmaz ve teb'îd

657 “Eğer mü'minler iseniz yalnızca Allah'a tevekkül edin.” Mâide, 5/23.

658 “Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.” İbrâhîm, 14/12.

659 “Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter.” Talâk, 65/3.

660 “Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” Âlu İmrân, 3/159.

olunmaz ve hacb olunmaz. Ve dahi tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ﴾⁶⁶¹ ya‘nî “Allâhu ta‘âlâ ‘abdine kâfî değil midir?” Artık dîğerdinden kifâyeti isteyen tevekküle târiktir ve bu âyet-i kerîmeye mükezzibdir, zîrâ ona hakk ile istintâk ma‘rizinde bir suâldir ki ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ﴾⁶⁶² ya‘nî “Kim ki Allâhu ta‘âlâ üzerine tevekkül eder ise ‘ale’t-tahkîk Allâhu ta‘âlâ ‘azîz ve hakîmdir” ya‘nî onun hımâ ve zimâmına ilticâ ve onun cenâbına sığınıp ihtimâ eden ve kendisiyle ‘azâbından isticâre eyleyen kimseyi zâyi‘ etmez, zîrâ ki ‘azîzdir ve tedbîrine tevekkül eden kimsenin tedbîrinden dahi taksîr etmez, zîrâ ki hakîmdir. Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ﴾⁶⁶³ Bu nass-ı kerîm dahi sûre-i ‘Ankebût’un on altıncı âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Şol putlar ki Allâhu ta‘âlâdan gayrı onlara ‘ibâdet edersiniz, onlar size rızık vermeye kâdir değillerdir. Rızıkı Allâhu ta‘âlâdan talep edin ve ona ‘ibâdet edin ve rızıkınızı o vermekle ona şükr edin, zîrâ âhirette ona rücû‘ edersiniz, a‘mâlinize göre cezânızı eder.” Ve dîğeri bir âyette buyurmuş ki ﴿وَلِلَّهِ﴾⁶⁶⁴ ya‘nî “Semâvât ve zemînin hazâini Allâhu ta‘âlânındır velâkin münâfıklar fehmi etmezler.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿يَذُبُّ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ﴾⁶⁶⁵ ya‘nî “Kâinâtın emrini muktezâ-yı hikmeti üzere tedbîr ve takdîr eder. Kıyâmette hiç şefâ‘at edici yoktur meğeri onun izniyle ola.” Ve’l-hâsıl Kur’ân-ı ‘azîmü’s-şânda tev-hîdden her ne zikr olmuş ise agyârdan kat‘-ı mülâhaza ile Vâhid-i kakhâr üzerine tevekkül etmeye tenbîhtir.

[وأما الأخبار فقد قال صلى الله عليه وسلم فيما رواه ابن مسعود “أريت الأمم في الموسم فرأيت أمتي قد ملأوا السهل والجبل فأعجبتني كثرتهم وهبأتهم” فقل لي “أرضيت قلت نعم قيل ومع هؤلاء سبعون ألفاً يدخلون الجنة بغير حساب قيل من هم يا رسول الله قال “الذين لا

661 “Allah kuluna yetmez mi?” Zümer, 39/36.

662 “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.” İnsân, 76/1.

663 “Halbuki kim Allah’a tevekkül ederse hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Enfâl, 8/49.

664 “Allah’ı bırakarak tapıklarınızın size hiçbir rızık vermeye güçleri yetmez. Öyle ise rızıkı Allah’ın katında arayın. O’na kulluk edin ve O’na şükredin. Siz yalnız O’na döndürüleceksiniz.” Ankebût, 29/17.

665 “Halbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır. Fakat münafıklar (bunu) anlamazlar.” Münâfikûn, 63/7.

666 “İşleri yerli yerince düzene koyan Allah’tır. O’nun izni olmaksızın, hiç kimse şefaataç olamaz.” Yûnus, 10/3.

يكتوون ولا يتطيرون ولا يسترقون وعلى ربهم يتوكلون“ فقام عكاشة وقال يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم “اللهم اجعله منهم” فقام آخر فقال يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم “سبقك بها عكاشة”[

Ve fazîlet-i tevekkül hakkında vârid olan ahbâr ise onlar dahi bunlardır: Ez-cümle ‘Abdullâh b. Mes’ûd’un rivâyet ettiği ehâdisin birisinde demiş ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki الموسم في الموسم “أريت الأمم في الموسم ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Ben mevsimde ümemi gördüm ve benim ümmetimi dahi şöyle bir hâlde gördüm ki sehl ve cibâli doldurmuşlar ve onların kesret ve hey’etleri benim hoşuma geldi. O vakte bana denildi ki “أرضيت” ya’nî “Sen râzî oldun mu?” Ben dahi “ne’am” ya’nî evet dedim. Ve o hâlde dahi bana “Bunlarla berâber hesâbsız olarak yetmiş bin kişi cennete dâhil olacak” denildi. Ve sahâbeden: “Bunlar yâ Resûlallâh, kimlerdir?” denildikte, efendimiz buyurdu ki “الذين لا يكتوون ولا يتطيرون ولا يسترقون وعلى ربهم يتوكلون” ya’nî “Vücûd-larına dağı vurmayan ve yollarında kuşları görmeye teşe’üm ve tetayyur etmeyen ve bir kimseden rukye ve nefes te’sîri istemeyen, ancak Rabbleri üzerine tevekkül edenlerdir.” Ve o vakt ‘Ukâşe kalkıp “Yâ Resûlallâh, beni onlardan kılmaya Hakk celle ve ‘alâya duâ eyle” diye bir du‘â istedikte efendimiz “اللهم اجعله منهم” ya’nî “Ey benim ilâhım, onu onlardan kıl” diye ona du‘â etti. Sonra diğer adam dahi kalkıp “Yâ Resûlallâh, beni onlardan kılmaya du‘â eyle” diye bir du‘â istemiş ve efendimiz ona سبقك “سبقك” ya’nî “Ukâşe bu du‘â ile seni sebkât etti” diye cevâb vermiştir.

[وقال صلى الله عليه وسلم “لو أنكم تتوكلون على الله حق توكله لرزقكم كما يرزق الطير تغدو خماصا وتروح بطاناً” وقال صلى الله عليه وسلم “من انقطع إلى الله عز وجل كفاه الله تعالى كل مؤنة ورزقه من حيث لا يحتسب ومن انقطع إلى الدنيا وكله الله إليها” وقال صلى الله عليه وسلم “من سره أن يكون أغنى الناس فليكن بما عند الله أوثق منه بما في يديه ويروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه كان “أنه كان إذا أصاب أهله خصاصة قال قوموا إلى الصلاة ويقول بهذا أمرني ربي عز وجل قال عز وجل ﴿وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا﴾ الآية وقال صلى الله عليه وسلم “لم يتوكل من استرقى واكتوى”]

Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki الموسم في الموسم “لو أنكم تتوكلون على الله حق توكله لرزقكم كما يرزق الطير تغدو خماصا وتروح بطاناً”⁶⁶⁷ ki hülâsa-i mazmûn-ı şerîfi: “Siz Allâhu ta‘âlâ üzerine onun hakk-ı tevekkülü ile tevekkül etmiş olsaydınız havâda kuşa rızkı verdiği gibi size dahi rızkı verirdi ki tuyûr yuvalarından açlık ile giderler de tokluk ile dönüp gelirler”

ya'nî havâda uçarken rızklarını bulurlar demektir. [368] Ve dahi buyurmuş ki "من انقطع إلى الله عز وجل كفاه الله تعالى كل مؤنة ورزقه من حيث لا يحتسب ومن انقطع إلى" ⁶⁶⁸ ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: "Kim ki Zât-ı zü'l-celâle munkatı' olup halktan nefsini keserse Allâhu ta'âlâ her bir meûnetten kifâyet eder ve gümânı olmayan yerden rızkını verir ve kim ki dünyâyâ munkatı' olur ise onu dünyâyâ tevkîl eder." Ve dahi buyurmuş ki "من سره أن يكون أغنى" ⁶⁶⁹ ya'nî "O ki agne'n-nâs olmaklığı onu mesrûr eder, hemân Allâhu ta'âlânın 'inde olan nesne ile kendi yedindeki nesneye olan i'timâdından ziyâde mu'temid ve müstevsik olsun" ya'nî onun vüsûk ve i'timâdı ancak Allâh'ın hazâin-i gaybiyyesine olsun ve o vüsûk ve i'timâd dahi kendi elinde mevcûd olan nesnenin vüsûkundan ziyâde olsun demektir. Ve dahi rivâyet olunur ki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin âl-i şerîfine bir iktisâr isâbet etmiş olsa onlara إلى قوموا" ⁶⁷⁰ "بهذا أمرني" ya'nî "Namâza kıyâm ediniz!" diye emr ederdi ve dahi "يا'nî "Bununla benim Rabbim bana emr etti" diye fermân buyururdu ki ⁶⁷¹ "وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا" Tâhâ'nın yüz yirmi dokuzuncu âyetidir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki "Yâ Muhammed, Ehl-i Beyt ve ümmetine namâz ile emr et ve zîk-ı ma'â-şa sabr edin, kendinin ve onların rızkını vermeye sa'yini istemeziz, belki sana ve onlara rızkı biz verimiz. Sen kalbinle âhiret emrine ihtimâm eyle ve 'âkıbet-i müstahsene müttakiler içindir." Ve dahi 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki ⁶⁷¹ "لم يتوكل من استرقى واكتوى" ya'nî "O ki istirkâ ve iktivâ eder, tevekkül etmemiştir" ya'nî kendine nefes ve rukyeyi taleb ve isti'mâl eden ve keyy ve dağı vücûduna darb eden kimse mütevekkil değildir.

[وروي أنه لما قال جبريل لإبراهيم عليهما السلام وقد رمي إلى النار بالمنجنيق ألك حاجة قال "أما إليك فلا" وفاء بقوله حسبي الله ونعم الوكيل إذ قال ذلك حين أخذ ليرمي فأنزل الله تعالى ﴿إِنَّمَا لَمْ يَنْبَأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى إِلَّا تَزَرُّ وَازِرَّةٌ وَزَرَّ أُخْرَى﴾ وأوحى الله تعالى إلى داود عليه السلام "يا داود ما من عبد يعتصم بي دون خلقي فتكده السموات والأرض إلا جعلت له مخرجاً"]

Ve dahi rivâyet olunur vaktâ ki Cibrîl 'aleyhi's-selâm, İbrâhîm 'aleyhi's-selâma mancınıkta olduğu hâlde "Senin bir hâcetin var mıdır?" diye sormuş. İbrâhîm "أما إليك فلا" ya'nî "Sana ise yoktur!" diye cevâb vermiş.

668 Mecma'uz-Zevâid, 10/303; el-İrâkî, Tahrîcu Ehâdisi İhyâ, 5/2305.

669 et-Tergîb ve't-Terhîb, 1/381.

670 "Ailene namâzı emret ve kendin de ona devam et." Tâhâ, 20/132.

671 Kenzu'l-ummâl, 3/103.

Ve bu gūnā cevābı ancak onun hasbiyallāhu ve ni‘me’l-vekīl kavline vefā etmek içindir, çünkü mancınık ile âteşe remy olunmak üzere kendisi tutulurken onu söylemişti. Hakk subhānehu ve ta‘ālānın sitāyışinde ﴿أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا﴾ diye inzāl-i âyet etmiştir.⁶⁷² Ve dahi Hakk celle ve ‘alā Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma vahy edip buyurmuş ki “يا داود ما من عبد يعتصم بي دون خلقي فتكيدته السموات والأرض إلا جعلت له مخرجاً” ki hūlāsa-i meāl-i ‘ālīsi: “Dünyāda bir kul yoktur ki benimle i’tisām edip benim halkımdan ‘ismet istemez ve semāvāt ve zemīn ona bir keyd eder de illā ki ben ona bir mahrec kılmamışım” ya’nī o ki mahlūka sığınmayıp ancak benimle i’tisām eder. Eğer semāvāt ve arāzīn ona bir musībet ile keyd edip onun rencīdeliğini isterler ise ben elbette o musībetten kendisi kurtulup halās bulmak için ona bir çıkacak yer ve yol halk ederim demektir.

[وأما الآثار فقد قال سعيد بن جبیر لدغتنی عقرب فأقسمت علي أمني لتسترقين فناولت الراقي يدي التي لم تلدغ وقرأ الخواص قوله تعالى ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ إلى آخرها فقال ما ينبغي للعبد بعدد هذه الآية أن يلجأ إلى أحد غير الله تعالى وقيل لبعض العلماء في منامه من وثق بالله تعالى فقد أحرز قوته وقال بعض العلماء لا يشغلك المضمون لك من الرزق عن المفروض عليك من العمل فتضيع أمر آخرتك ولا تنال من الدنيا إلا ما قد كتب الله لك وقال يحيى بن معاذ في وجود العبد الرزق من غير طلب دلالة على أن الرزق مأمور بطلب العبد وقال إبراهيم بن أدهم سألت بعض الرهبان من أين تأكل فقال لي ليس هذا العلم عندي ولكن سل ربي من أين يطعمني وقال هرم بن حيان لأويس القرني أين تأمرني أن أكون فأومأ إلى الشام قال هرم كيف المعيشة قال أويس أف لهذه القلوب قد خالطها الشك فما تنفعها الموعظة وقال بعضهم متى رضيت بالله وكيلاً وجدت إلى كل خير سبيلاً ونسأل الله تعالى حسن الأدب]

Ve fazilet-i tevekkül hakkında vārid olan āsār ise onlar dahi bunlardır: Ez-cümle Sa‘īd b. Cübeyr demiş ki “Bir kerre bana bir ‘akreb sokmuş ve benim vālidem benim üzerime kasem etti ki onu ruky ettireyim. Ben dahi sokulmayan elimi rākīye verdim ya’nī meldūg olan elimi yine ruky ettirmedim, çünkü tevekkülün hilāfıdır.” Ve Havvās ‘aleyhi’r-rahme vaktā ki⁶⁷³ ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ okudu, “Bu âyetten sonra Allāhu ta‘ālānın gayrısına hiçbir kimseye ilticā etmemek gerektir” dedi. Ve ba‘zu’l-‘ulemā-ya uykusu hālinde denilmiş ki “Kim ki Allāhu ta‘ālāya mütevessik olduysa kendi kuvvetini ihrāz etmiştir.” Ve ba‘zu’l-‘ulemā demiş ki “Rızktan sana mazmūn olan şey senin üzerine mefrūz olan ‘amelden seni meşgūl etme-

672 “Yoksa, Mūsā’nın ve Allah’ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim’in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi?” Necm, 53/36-37.

673 “Sen, o ölümsüz ve daima diri olana (Allah’a) tevekkül et.” Furkān, 25/58.

sin, zîrâ ki âhiretin o iştigâl ile zâyi‘ olur ve sana yazılıp mefrûz ve mukadder olan kısımetten gayrı dünyâdan diğer bir şeye nâil olmazsın.” Ve Yahyâ b. Mu‘âz demiş ki “Bî-taleb rızkın ‘abde gelip vücūdunda bir delâlet vardır ki rızk sâhibini taleb etmeye me‘mûrdur.” Ve İbrâhîm b. Edhem demiş ki “Ba‘zı ruhbândan sordum ki “Sen nereden ekl ediyorsun?” O râhib bana dedi ki “Bu ‘ilm benim ‘indimde yoktur, sen benim Rabbimden sor ki beni nereden it‘âm ediyor?” Ve Herim b. Hayyân, Üveys-i Karenî’ye demiş ki “Nerede olmaklığıma sen bana emr edersin?” Ve kendisi başı ile Şâm üzerine imâ ve işâret etti. Ve Herim: “Ma‘îşet nicedir?” diye sorunca, Üveys: “Vay bu kulûba of olsun, şekk ona muhâlata etmiştir ki mev‘iza ona nef‘ vermez!” Ve ba‘zu’s-sulehâ demiş ki “Sen her ne vakt ki Allâhu ta‘âlâya tevekkül edip de sana vekîl olduğuna râzî oldunsa her bir hayra yol bulursun.” Biz Allâhu ta‘âlâdan hüsn-i edebi dileriz.

Beyānu Hakîkat-i Tevhîdillezî Hüve Aslu’t-Tevekkülü

[بيان حقيقة التوحيد الذي هو أصل التوكل]

[اعلم أن التوكل من باب الإيمان وجميع أبواب الإيمان لا تتنظم إلا بعلم وحال وعمل والتوكل كذلك ينتظم من علم هو الأصل وعمل هو الثمرة وحال هو المراد باسم التوكل]

Ve asl-ı tevekkül olan hakikat-i tevhîdin beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Sen şöylece bil ki tevekkül ebvâb-ı imândandır ve ebvâb-ı imânın kâffesi ancak ‘ilm ve hâl ve ‘amel ile muntazam olur ve tevekkül dahi kezâlik ‘ilminden ki aslı ancak odur ve ‘amelden ki o aslın semeresidir ve hâlden ki ism [369] tevekkül ile murâd olunan vasftır. İşte bu üç şeyden muntazam olur:

[فلنبداً ببيان العلم الذي هو الأصل وهو المسمى إيماناً في أصل اللسان إذ الإيمان هو التصديق وكل تصديق بالقلب فهو علم وإذا قوي سمي يقيناً ولكن أبواب اليقين كثيرة ونحن إنما نحتاج منها إلى ما نبني عليه التوكل وهو التوحيد الذي يترجمه قولك لا إله إلا الله وحده لا شريك له والإيمان بالقدرة التي يترجم عنها قولك {له الملك} والإيمان بالجلود والحكمة الذي يدل عليه قولك {وله الحمد} فمن قال لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير تم له الإيمان الذي هو أصل التوكل أعني أن يصير معنى هذا القول وصفاً لازماً لقلبه غالباً عليه]

İmdi biz asl-ı lisânda îmân tesmiye olan aslın beyânına başlayıp ‘ilmi zikr edelim. Şöyle ki îmân ancak tasdîktir ve kalb ile olan her bir tasdîk ‘ilmdir ki kuvvetlenince “yakîn” tesmiye olunur. Velâkin ebvâb-ı yakîn çoktur biz ancak tevekkülü ona binâ edecek bir aslâ muhtâcız ve o dahi o tevhiiddir ki senin “Lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke leh” kelâmın onun tercüme eder ya’nî “Allâhu ta’âlâ birdir, onun bir şerîki yoktur ve zâtından gayrı hakk ile ‘ibadet olunacak diğer bir ma’bûd dahi yoktur” diye söylediğin sözü tefsîri ile ve dahi “lehu’l-mülk” kavlinin tercüme ettiği kudrete olan îmândır ve “lehu’l-hamd” kelâmının medlûlü olan hikmet-i vücûda olan îmândır. İşte kim ki “Lâ ilâhe illallâhu vahdehu lâ şerîke lehu lehu’l-mülk ve lehu’l-hamd ve hüve ‘alâ külli şey’in kadîr” der ise asl-ı tevekkül olan îmân ona tamâm olur ya’nî bu sözün ma’nâsı onun kalbine lâzım ve gâlib bir vasf olur.

[فأما التوحيد فهو الأصل والقول فيه يطول وهو من علم المكاشفة ولكن بعض علوم المكاشفات متعلق بالأعمال بواسطة الأحوال ولا يتم علم المعاملة إلا بها فإذا لا نتعرض إلا للقدر الذي يتعلق بالمعاملة وإلا فالتوحيد هو البحر الخضم الذي لا ساحل له]

Kaldı ki tevhiid ancak asldır ve kelâm ile beyânı güçtür, zîrâ onda söz uzar. Kendisi ‘ilm-i mükâşefedendir velâkin ‘ulûm-ı mükâşafenin ba’zısı ahvâl vâsıtasıyla a’mâle müte’alliktir ve ‘ilm-i mu’âmele dahi ancak onunla tamâm olur. İmdi biz ancak mu’âmeleye müte’allik olan mikdâra ta’arruz edeceğiz, yoksa tevhiid o bahr-i hızzammdır ki onun bir sâhil ve pâyânı yoktur.

[فنقول للتوحيد أربع مراتب وينقسم إلى لب وإلى قشر وإلى قشر القشر ولنمثل ذلك تقريباً إلى الأفهام الضعيفة بالجوز في قشرته العليا فإن له قشرتين وله لب وللب دهن هو لب اللب فالرتبة الأولى من التوحيد هي أن يقول الإنسان بلسانه { لا إله إلا الله } وقلبه غافل عنه أو منكر له كتوحيد المنافقين والثانية أن يصدق بمعنى اللفظ قلبه كما صدق به عموم المسلمين وهو اعتقاد العوام والثالثة أن يشاهد ذلك بطريق الكشف بواسطة نور الحق وهو مقام المقربين وذلك بأن يرى أشياء كثيرة ولكن يراها على كثرتها صادرة عن الواحد القهار والرابعة أن لا يرى في الوجود إلا واحداً وهي مشاهدة الصديقين وتسمية الصوفية الفناء في التوحيد لأنه من حيث لا يرى إلا واحداً فلا يرى نفسه أيضاً وإذا لم ير نفسه مستغرقاً بالتوحيد كان فانياً عن نفسه في توحيدته بمعنى أنه فني عن رؤية نفسه والخلق]

Ve binâen ‘aleyh bu bâbda biz deriz ki tevhiid için dört mertebe vardır ki lübb ya’nî magz ve lübb-i lübb ya’nî magzın magzı ve kışr ki kabuk ve kışr-ı kışr ya’nî kabuğun kabuğuna münkasım olur. Ve efhâm-ı za’îfeye

takrīb etmek için biz onu cevze temsīl ederiz, zīrā cevzin iki kat kabuğu olur ve içi olur ki lübb ve magzıdır ve içinin yağı olur ki o dahi lübbün lübbüdür. İşte tevhīdin dahi rütbe-i ūlāsı kalbi gāfil veyāhūd münāfikīn gibi onu cāhid ve münkir olduğu hâlde yalnız kendi lisānıyla insānın “Lā ilāhe illallāh” söylemesidir. Ve rütbe-i sāniyesi ‘umūm-ı müslimīn tasdik ettikleri gibi onun kalbi o lafzın ma‘nāsına musaddık olmasıdır ki ‘avām-ın ‘tikādıdır. Ve mertebe-i sālisesi nūr-ı hakk vāsıtasıyla bi-tarīki’l-keşf onun müşāhedesidir ki pek çok şeyi görür velākin kesreti üzere cümlesi vāhid-i kakhārdan sādır olduğunu görür ve bu mertebe makām-ı mukarrebīndir. Ve rütbe-i rābi‘ası vücūdda ancak ferd-i yektāyı görüp ki vāhiddin gayrı diğer bir şey görmemesidir ve bu görmek müşāhede-i sıddīkīndir ki tāife-i sūfiyye onu fenā-i tevhīd tesmiye ederler, çünkü vaktā ki kendisi ancak bir ferd-i vāhid görür de başka bir şey görmez, o hâlde kendi nefsinin dahi görmez olur, zīrā ki tevhīde müstagra olmıştır ve o cihetle kendi tevhīdinde nefsinin dahi fānī olmuş olur o ma‘nā ile ki kendi nefsi rü’yetinden ve halkın rü’yetinden fānī olmuştur.

[فالأول موحد بمجرد اللسان ويعصم ذلك صاحبه في الدنيا عن السيف والسنان والثاني موحد بمعنى أنه معتقد بقلبه مفهوم لفظه وقلبه خال عن التكذيب بما انعقد عليه قلبه وهو عقدة على القلب ليس فيه انشراح وانفساح ولكنه يحفظ صاحبه من العذاب في الآخرة إن توفي عليه ولم تضعف بالمعاصي عقده ولهذا العقد حيل يقصد بها تضعيفه وتحليله تسمى بدعة وله حيل يقصد بها دفع حيلة التحليل والتضعيف ويقصد بها أيضاً إحكام هذه العقدة وشدها على القلب وتسمى كلاماً والعارف به يسمى متكلماً وهو في مقابلة المبتدع ومقصده دفع المبتدع عن تحليل هذه العقدة عن قلوب العوام وقد يخص المتكلم باسم الموحد من حيث إنه يحمي بكلامه مفهوم لفظ التوحيد على قلوب العوام حتى لا تنحل عقده]

İşte birinci mertebesinde olan kimse lisān-ı mücerred ile muvahhiddir. Ve bu tevhīd ancak dūnyāda sāhibi mızrak ve kılıçtan ma‘sum kılar. Ve ikinci mertebesinde olan kimse kalb ve lisānıyla muvahhiddir ki lisānıyla söyler ve kalbi dahi söylediği lafzın mefhūmuna mu‘tekiddir ve kalbi mu‘tekid bulunduğu ‘akīdenin tekzībinden hālī bulunur ve bu kalbine böyle bir ‘ukdedir ki onda bir inşirāh ve infisāh yoktur. Ve sāhibi eğer me‘āsī ile ‘ukdesi zebūn olmaksızın bu ‘akīde üzere vefāt ederse onu āhirette ‘azābdan hıfz eder. Ve bu ‘akdin birtakım hīleleri vardır ki onunla çözülmesini ve zebūn olmasını kasd olunur ki onlar bid‘at tesmiye olunurlar ve dahi birtakım hīleleri vardır ki onlarla o tahlīl ve taz‘īf hīleleri def‘ etmek kasd olunur ve hem dahi bu ‘ukdenin kalb üzerine şedd ve rabtının istihkāmı kasd olunur ki onlar “kelām” tesmiye olunur ve onlarla ‘ārif olan kim-

se dahi “mütekellim” tesmiye olunur ki mübtedi‘in mukâbelesindedir. Ve mütekellimin maksadı kulüb-i ‘avâmmdan bu ‘ukdenin tahlîlinden mübtedi‘in def‘idir tâ ki ‘avâmmın ‘ukde-i i‘tikâdları o mübtedi‘in hîleleri çözülmeye. Ve kulüb-i ‘avâmm üzerine lafz-ı tevhîdin mefhûmu kendi kelâmı ile hıfz ettiği haysiyyetle işbu mütekellim ism-i muvahhid ile muhtass olur.

[والثالث موحد بمعنى أنه لم يشاهد إلا فاعلاً واحداً إذا انكشف له الحق كما هو عليه ولا يرى فاعلاً بالحققة إلا واحداً وقد انكشفت له الحقيقة كما هي عليه لأنه كلف قلبه أن يعقد على مفهوم لفظ الحقيقة فإن تلك رتبة العوام والمتكلمين إذ لم يفارق المتكلم العامي في الاعتقاد بل في صنعة تلفيق الكلام الذي به حيل المبتدع عن تحليل هذه العقدة]

Ve üçüncü mertebesinde olan kimse ise o dahi fâ‘il-i vâhidden gayrı bir şey müşâhede etmediği ma‘nâ ile muvahhiddir ki vâhidden gayrı dîger bir şey müşâhede etmediğinden ve hakk ke-mâ hüve ‘aleyhi ona münkeşif olduğundan bi‘l-hakîka fâ‘il-i vâhidden gayrı görmez ki hakîkat dahi ‘alâ mâ hiye ‘aleyhi ona münkeşif olmuştur velâkin kendisi lafz-ı hakîkatin mefhûmu üzerine ‘akd etmek için kalbini teklîf etmiş, zîrâ ki bu rütbe ‘avâmm ve mütekellimlerin rütbesidir. [370], çünkü mütekellim i‘tikâdda ‘âmmiye müfâratat etmemiştir, ancak işbu ‘ukdenin tahlîlinden mübtedi‘in hîleleri def‘ eden kelâmın san‘at-ı telfîkinde ona müfâratat etmiştir.

[والرابع موحد بمعنى أنه لم يحضر في شهوده غير الواحد فلا يرى الكل من حيث إنه كثير بل من حيث إنه واحد وهذه هي الغاية القصوى في التوحيد]

Ve dördüncü mertebesinde olan kimse ise o dahi vâhidin gayrısı kendi şühûdunda hâzır olmadığı ma‘nâsıyla muvahhiddir ki kâffe-i mahlûkâtı kesîr olduğu haysiyyetle görmeyip ancak kâffesi vâhid olduğu haysiyyetle görür. Ve bu mertebe tevhîdde gâye-i kusvâdır ya‘nî bu derece pek çok uzak olup herkes ona varamaz ki cemî‘-i mevcûdâtı bir görüp birden gayrı aslâ bir şey görmez.

[فالأول كالقشرة العليا من الجوز والثاني كالقشرة السفلى والثالث كالب والرابع كالدهن المستخرج من اللب]

İşte birinci mertebede olan muvahhid cevzden en yüksek olan kabuk gibidir ve ikinci mertebede olan muvahhid dahi cevzin alçak kabuğuna benzer ve üçüncü mertebede olan muvahhid cevzin içi ve lübbü gibidir ve dördüncü mertebesinde olan muvahhid-i cevzin içinden istihrâc olunan revgan gibidir.

[وكما أن القشرة العليا من الجوز لا خير فيها بل إن أكل فهو مر المذاق وإن نظر إلى باطنه]

فهو كربه المنظر وإن اتخذ حطباً أطفأ النار وأكثر الدخان وإن ترك في البيت ضيق المكان فلا يصلح إلا أن يترك مدة على الجوز للصون ثم يرمى به عنه فكذلك التوحيد بمجرد اللسان دون التصديق بالقلب عديم الجدوى كثير الضرر مذموم الظاهر والباطن لكنه ينفع مدة في حفظ القشرة السفلى إلى وقت الموت]

Ve cevzin kışr-ı a’lâsı ya’nî en yüksek olan kabuğu hayırsız olduğu gibi ki ekl olunursa tadı acıdır, ekle gelmez ve derûnuna bakılırsa zâten çirkin ve kerîhü’l-manzar olup bir şeye yaramaz ve odun makâmında isti-mâl olunursa yanmaz da âteşi itfâ edip dumanını teksîr eder ve hânedeyi bırakılırsa kezâlik mekânı tazyîk edip bî-fâide yeri dar eder ve iç kabuğu bir müddet saklamak için kendi hâli üzere terk olmadan gayrı diğer bir nesneye yaramaz sonra ya’nî birkaç gün sonra dahi çıkarılıp zibillikle ilkâ olunur. İşte onun gibi bî-tasdik-i kalb olarak yalnız lisân-ı mücerred ile olan tevhîd ya’nî ma’a’l-gafle veyâ ma’a’l-inkâr lisân ile olan tevhîd dahi böyledir ki bî-hayr ve bî-fâidedir, kesîrî’z-zarar ve mezmûmu’z-zâhir ve’l-bâtındır velâkin kışr-ı esfelin bir müddetci hıfzında yarar ki vakt-i mevte kadar kışr-ı esfel mesâbesinde olan cesed-i münâfık u kâfirî seyf ve sinândan hıfz eder.

[والقشرة السفلى هي القلب والبدن وتوحيد المنافق يصون بدنه عن سيف الغزاة فإنهم لم يؤمروا بشق القلوب والسيف إنما يصيب جسم البدن وهو القشرة وإنما يتجرد عنه بالموت فلا يبقى لتوحيده فائدة بعده وكما أن القشرة السفلى ظاهرة النفع بالإضافة إلى القشرة العليا فإنها تصون اللب وتحرسه عن الفساد عند الادخار وإذا فصلت أمكن أن يتنفع بها حطباً لكنها نازلة القدر بالإضافة إلى اللب وكذلك مجرد الاعتقاد من غير كشف كثير النفع بالإضافة إلى مجرد نطق اللسان ناقص القدر بالإضافة إلى الكشف والمشاهدة التي تحصل بانسراح الصدر وانفساحه وإشراق نور الحق فيه إذ ذاك الشرح هو المراد بقوله تعالى ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ﴾ وبقوله عز وجل ﴿فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾]

Ve kışre-i süflâ ancak kalb ve beden mesâbesindedir ve o cihetle münâfıkın tevhîdi onun bedenini şîmşîr-i gâziyândan sıyânet eder, zîrâ ki guzât şakk-ı kulûba me’mûr değıllerdir ve kılıç ise ancak cism-i bedene isâbet eder ki o dahi kabuk mesâbesindedir, ancak ölüm vaktinde ondan mütecer-rîd olur ve bunun için ölümden sonra münâfıkın tevhîdine bir fâide ve nef’ kalmaz. Ve cevzin dış kabuğuna izâfetle iç kabuğu eğerçi zâhirî’n-nef’dir ki fesâddan cevzin içi saklar ve iddihârında onu hirâset eder ve ‘inde’l-in-fisâl hatab makâmında onunla intifâ’ etmek dahi mümkün olur lâkin cevzin magzına izâfetle kadri pest ve alçaktır. İşte bunun gibi bî-keşf olan i’tikâd-ı

mücerred dahi böylecedir, yalnız nutk-ı lisân ile olan tevhîde izâfetle keşirü'n-nef'dir ve inşirâh-ı sadr ve infisâhı ve onda nûr-ı hakkın işrâkıyla berâber olan müşâhede ve keşf ile sâbit ve mütekarrir olan i'tikâd ve tevhîde izâfetle nâkısü'l-kadrdır, nitekim Cenâb-ı Hakk buyurmuş ki ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ﴾⁶⁷⁴ ya'nî "Allâhu ta'âlâ bir kimseye hidâyet murâd ederse kalbini İslâm için küşâd ve tenvîr eder." Ve diğerk âyette buyurmuş ki ﴿أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ﴾⁶⁷⁵ ya'nî "Âyâ o kimse ki kalbi İslâmı kabûlle küşâd olmamıştır o küşâdelik Rabbisi tarafından onun üzerine bir ma'rifet nûrudur belki bu kavî aya murâd buyurulan i'tikâd ve tevhîd dahi odur.

[وَمَا أَن اللَّبْ نَفِيسٌ فِي نَفْسِهِ بِالإِضَافَةِ إِلَى الْقَشْرِ وَكُلِّهِ الْمَقْصُودُ وَلَكِنَّهُ لَا يَخْلُو عَنْ شُوبِ عَصَارَةٍ بِالإِضَافَةِ إِلَى الدَّهْنِ الْمُسْتَخْرَجِ مِنْهُ فَكَذَلِكَ تَوْحِيدُ الْفِعْلِ مَقْصَدُ عَالٍ لِلْسَّالِكِينَ لَكِنَّهُ لَا يَخْلُو عَنْ شُوبِ مِلَاحِظَةِ الْغَيْرِ وَالْإِلْتِفَاتِ إِلَى الْكَثْرَةِ بِالإِضَافَةِ إِلَى مَنْ لَا يَشَاهِدُ سِوَى الْوَاحِدِ الْحَقِّ]

Ve nitekim cevzin lübbü kısrına izâfetle kendi nefsinde nefistir ve maksûd dahi onun cemî'isidir velâkin ondan müstahrec olan revgane izâfetle bir 'usâre karışıklığından hâlî olmaz işte bunun gibi tevhîd-i fi'l dahi sâlikin maksad-ı 'âlîsidir velâkin vâhid hakktan gayrı bir nesneyi müşâhede edemeyene izâfetle mülâhaza-i gayr ve iltifât-ı kesret karışıklığından hâlî olmaz.

[فَإِنْ قُلْتُ كَيْفَ يَتَصَوَّرُ أَنَّ لَا يَشَاهِدُ إِلَّا وَاحِدٌ وَهُوَ يَشَاهِدُ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَسَائِرَ الْأَجْسَامِ الْمَحْسُوسَةِ وَهِيَ كَثِيرَةٌ فَكَيْفَ يَكُونُ الْكَثِيرُ وَاحِدًا فَأَعْلَمُ أَنَّ هَذِهِ غَايَةُ عُلُومِ الْمَكَاشِفَاتِ وَأَسْرَارِ هَذَا الْعِلْمِ لَا يَجُوزُ أَنْ تَسْطُرَ فِي كِتَابٍ فَقَدْ قَالَ الْعَارِفُونَ إِفْشَاءَ سِرِّ الرُّبُوبِيَّةِ كَفَرْتُ ثُمَّ هُوَ غَيْرُ مُتَعَلِّقٍ بِعِلْمِ الْمَعَامِلَةِ نَعَمْ ذَكَرَ مَا يَكْسِرُ سُورَةَ اسْتِبْعَادِكَ مُمْكِنٌ وَهُوَ أَنَّ الشَّيْءَ قَدْ يَكُونُ كَثِيرًا بِنُوعٍ مَشَاهِدَةٍ وَاعْتِبَارٍ وَيَكُونُ وَاحِدًا بِنُوعٍ آخَرَ مِنَ الْمَشَاهِدَةِ وَالْإِعْتِبَارِ وَهَذَا كَمَا أَنَّ الْإِنْسَانَ كَثِيرٌ إِنْ تَنَفَّتْ إِلَى رُوحِهِ وَجَسَدِهِ وَأَطْرَافِهِ وَعُرُوقِهِ وَعِظَامِهِ وَأَحْشَائِهِ وَهُوَ بِاعْتِبَارٍ آخَرَ وَمَشَاهِدَةٍ أُخْرَى وَاحِدٌ إِذْ نَقُولُ إِنَّهُ إِنْسَانٌ وَاحِدٌ فَهُوَ بِالإِضَافَةِ إِلَى الْإِنْسَانِيَّةِ وَاحِدٌ وَكَمِنْ مِنْ شَخْصٍ يَشَاهِدُ إِنْسَانًا وَلَا يَخْطُرُ بِأَلِهٍ كَثْرَةُ أَمْعَائِهِ وَعُرُوقِهِ وَأَطْرَافِهِ وَتَفْصِيلُ رُوحِهِ وَجَسَدِهِ وَأَعْضَائِهِ وَالْفَرْقُ بَيْنَهُمَا أَنَّهُ فِي حَالَةِ الْاسْتِغْرَاقِ وَالْإِسْتِهْتَارِ بِهِ مُسْتَغْرَقٌ بِوَاحِدٍ لَيْسَ فِيهِ تَفْرِيقٌ وَكَأَنَّهُ فِي عَيْنِ الْجَمْعِ وَالْمُلْتَفَتِ إِلَى الْكَثْرَةِ فِي تَفْرِيقِهِ فَكَذَلِكَ كُلُّ مَا فِي الْوُجُودِ مِنَ الْخَالِقِ وَالْمَخْلُوقِ لَهُ إِعْتِبَارَاتٌ وَمَشَاهِدَاتٌ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ فَهُوَ بِاعْتِبَارٍ وَاحِدٍ مِنَ الْإِعْتِبَارَاتِ وَاحِدٌ وَبِإِعْتِبَارَاتٍ أُخْرَى

674 "Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar." En'âm, 6/125.

675 "Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir?" Zümer, 39/22.

سواء كثير وبعضها أشد كثرة من بعض ومثاله الإنسان وإن كان لا يطابق الغرض ولكنه ينبه في الجملة على كيفية مصير الكثرة في حكم [371] المشاهدة واحداً]

Ve eğer kendisi semâ ve arz ve ecsâm-ı sāire-i mahsûseye müşâhid olduğı hâlde vâhiden gayrı onun bir şey görmemesi nice mutasavver olabilir o hâl ile ki ecsâm-ı mahsûse çoktur ve kesir olan şey nice bir olur der isen işte burasını dahi şöylece bil ki bu şey, 'ulûm-ı mükâşefâtın gâyesidir ve bu 'ilmin esrârı bir kitâbda zikr ve izbârı câiz olmaz, zîrâ ki 'ârifler demişler ki "Esrâr-ı rûbûbiyyetin ifşası küfrdür." Sonra kendisi 'ilm-i mu'âmeleye gayr-i müte'allik ve merbûttur. Evet, senin işbu istib'âdın şiddetini kırarak nesnenin zikri mümkündür, şöyle ki bir nev' müşâhede ve i'tibâr ile ba'zen bir şey kesir olur ve diğer bir nev' müşâhede ve i'tibâr ile o şey bir olur ve bunun beyânı ise meselâ insân gibi, nitekim onun rûh ve cesed ve etrâf ve 'urûk ve 'izâm ve ahşâsına nazar ve i'tibâr ile çok olur ve diğer nazar ve i'tibâr ile kendisi bir olur, çünkü heykelini gördüğümüz vakte ona bir insândır deriz, zîrâ ki insâniyyete izâfetle birdir. Ve nice adam vardır ki bir insânı görür de onun bâl ve hayâline em'â ve 'urûk ve etrâfı huzûr etmez ve tafsîl-i rûh ve a'zâsı dahi onun yâdına gelmez. Ve beynlerinde olan fark ise kendisi onunla hâlet-i istigrâk ve istihtârında yalnız bir vâhide müstagraktır ki onda bir tefrîk yoktur, sanki kendisi cem'in 'aynındadır ve kesrete mültefit olan kimse ise tefrikadadır. İşte bunun gibi her ne ki vücûdda mevcûddur gerek hâlık ve gerek mahlûk olsun ona i'tibârât ve müşâhedât-ı muhtelif-i kesire vardır ve o i'tibârâtın bir i'tibârı ile birdir ve onun mâsivâsı olan diğer i'tibârât ile çoktur ve ba'zısının kesreti ba'zısının kesretinden eşedir. Ve misâli olan insân eğerçi garaz ve maksûda mutâbık değil ise de velâkin fi'l-cümle hükm-i müşâhedede kesretin bir şey'-i vâhid olmağlığının keyfiyyetine tenbîh eder.

[ويستبين بهذا الكلام ترك الإنكار والجحود لمقام لم يبلغه وتؤمن به إيمان تصديق فيكون لك من حيث إنك مؤمن بهذا التوحيد نصيب وإن لم يكن ما آمنت به صفتك كما أنك إذا آمنت بالنبوة وإن لم تكن نبياً كان لك نصيب منه بقدر قوة إيمانك وهذه المشاهدة التي لا يظهر فيها إلا الواحد الحق تارة تدوم وتارة تطراً كالبرق الخاطف وهو الأكثر والدوام نادر عزيز وإلى هذا أشار الحسين بن منصور الحلاج حيث رأى الخواص يدور في الأسفار فقال فيماذا أنت فقال أدور في الأسفار لأصحح حالتي في التوكل وقد كان من المتوكلين فقال الحسين قد أفنيت عمرك في عمران باطنك فأين الفناء في التوحيد فكأن الخواص كان في تصحيح المقام الثالث في التوحيد فطالبه بالمقام الرابع فهذه مقامات الموحدين في التوحيد على سبيل الإجمال]

Ve bu kelâm ile müstebân olur ki senin bâlig olamadığın makâmın cuhûd ve inkârının terki ve onunla îmân-ı tasdîk ile îmân etmek lâzımdır, zîrâ ki onunla mü'min olduğun haysiyyet ile sana ondan bir behre ve nasîb olur velev ki senin îmân ve tasdîk ettiğin şey senin sıfatın değildir, nitekim sen nübüvvete îmân ettiğin hâlde velev ki nebî değilsin, onunla olan îmânına göre sana ondan hazz ve nasîb olur da mikdârı dahi ancak ona olan îmânın kuvvetine göredir, sanki bu makâma olan îmân ve tasdîkine göresin bu makâmdan îmânın ile behre ve nasîb bulursun demektir. Ve şol müşâhede ki hakk-ı vâhiden gayrı onda dîger bir şey zâhir olmaz bir kerre dâim olur ve bir kerre berk-ı hâtûf gibi gelir geçer ve ekseri odur ki berk-ı hâtûf gibi gelip geçer ve devâmı 'azîz ve nâdirdir. Ve Hüseyin b. Mansûr el-Halâlâc buna işâret etmiştir ki havâssı esfârda gezdiğini gördükte "Ona sen ne iştesin?" diye sormuş, o dahi "Tevekkülde olan hâletimi tashîh etmek için esfârda geziyorum" diye cevâb verdikte, Hüseyin: "Sen kendi 'ömrünü bâtınının 'umrânında ifnâ etmişsin, tevhîddeki fenâ nerede?" diye onu makâm-ı râbî' ile mütâlebe etmiş, sanki havâss-ı mütevekkilinden olduğu eelden makâm-ı sâlisin tashîhinde imiş. İşte tevhîdde olan makâmât-ı muvahhidîn beyânı 'alâ sebîli'l-icmâl budur.

[فإن قلت فلا بد لهذا من شرح بمقدار ما يفهم كيفية ابتناء التوكل عليه فأقول أما الرابع فلا يجوز الخوض في بيانه وليس التوكل أيضاً مبنياً عليه بل يحصل حال التوكل بالتوحيد الثالث وأما الأول وهو النفاق فواضح وأما الثاني وهو الاعتقاد فهو موجود في عموم المسلمين وطريق تأكيده بالكلام ودفع حيل المبتدعة فيه مذكور في عالم الكلام وقد ذكرنا في كتاب الاقتصاد في الاعتقاد القدر المهم منه وأما الثالث فهو الذي يبنى عليه التوكل فلنذكر منه القدر الذي يرتبط التوكل به دون تفصيله الذي لا يحتمله أمثال هذا الكتاب]

Ve eğer sen dedin ki buna bir şerh lâzımdır tâ ki ona ibtinâ-yı tevekkül keyfiyyetinin fehmini teshîl ede ya'nî ona ibtinâ-yı tevekkül keyfiyyetini tefhîm edecek mikdâr ile onun şerhi mühim ve lâbüddür der isen ben derim ki dördüncü makâmı ise onun beyânında havz etmek câiz olmaz ve tevekkül dahi ona mebnî değildir, belki hâl-i tevekkül tevhîd-i sâlis ile hâsıl olur. Ve tevhîd-i evvel ise o dahi tevhîd-i münâfikîndir ve şe'ni vâzihtır. Ve tevhîd-i sâni o dahi i'tikâd-ı 'umûmdur ve cemî'-i müsliminde mevcûddur ve tarîk-i te'kîdi kelâmdır ki hiyel-i mübtedi'în kelâm ile mündefi' olurlar ve onda mikdâr-ı mühimmi biz kitâbü'l-iktisâd fi'l-i'tikâd içinde zikr etmişiz. Kaldı ki tevhîd-i sâlis o makâm-ı mühimdir ki tevekkül onun üzerine binâ olunur, çünkü i'tikâd ile olan tevhîd mücerred hâl-i tevekkülü îrâs etmez. İmdi biz ondan o mikdâr ki tevekkül onunla mürtebit olur,

onu zikr edelim de bu kitâbın emsâli ona mütehammil olamadığı tafsîlden sükût edip vazgeçelim.

[وَحَاصِلُهُ أَن يَنْكَشِفَ لَكَ أَنَّ لَا فَاعِلَ إِلَّا اللَّهُ تَعَالَى وَأَنَّ كُلَّ مَوْجُودٍ مِنْ خَلْقٍ وَرِزْقٍ وَعَطَاءٍ وَمَنْعٍ وَحَيَاةٍ وَمَوْتٍ وَغْنَى وَفَقْرٍ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ مِمَّا يَنْطَلِقُ عَلَيْهِ اسْمُ الْفَالْمَنْفَرْدِ بِإِبْدَاعِهِ وَاخْتِرَاعِهِ هُوَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا شَرِيكَ لَهُ فِيهِ وَإِذَا انْكَشَفَ لَكَ هَذَا لَمْ تَنْظُرْ إِلَى غَيْرِهِ بَلْ كَانَ مِنْهُ خَوْفٌ وَإِلَيْهِ رَجَاؤُكَ وَبِهِ ثِقَتُكَ وَعَلَيْهِ اتِّكَالُكَ فَإِنَّهُ الْفَاعِلُ عَلَى الْإِنْفِرَادِ دُونَ غَيْرِهِ وَمَا سِوَاهُ مَسْخَرُونَ لَا اسْتِقْلَالَ لَهُمْ بِتَحْرِيكِ ذَرَّةٍ مِنْ مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا انْفَتَحَتْ لَكَ أَبْوَابُ الْمَكَاشِفَةِ اتَّضَحَ لَكَ هَذَا اتِّضَاحًا أَتَمَّ مِنَ الْمَشَاهِدَةِ بِالْبَصَرِ]

Ve onun hāsılı ise sana açık ve münkeşif ola ki Allāhu ta‘ālādan gayrı bir fā’il yoktur ve her ne ki cihānda mevcūddur halktan olsun ve rızktan olsun ve ‘atādan olsun ve men‘den olsun ve hayāttan olsun ve ölümünden olsun ve zenginlikten olsun ve yoksulluktan olsun ve diğerleri ki ona bir ism itlāk olunur, kāffesi onun sun‘u ve fi‘lidir, onun icād ve ihtirā‘ına münferid odur ya’nī cemī‘inin mücid ve mübdi‘i ancak Allāhu ‘azīmü’ş-şān- dır; onun sun‘unda kimsenin ortaklığı yoktur ya’nī aslā ve kat‘ā onda bir şerik ve ortağı yoktur, hepsi onun mahlūk ve mevcūdudur. Ve çün bu hāl sana münkeşif olur, sen onun gayrısına nazar etmezsin, ancak senin havfın [372] ondan olur ve senin recān ona olur ve vüsūk ve i’timādın onunla olur ve senin ittikālın dahi onun üzerine olur, zīrā ki ‘ale’l-infirād fā’il ancak kendisidir gayrısı değildir ve onun māsivāsı cemī‘isi müsahharlardır, onların bir fi‘lde istiklālleri yoktur ki melekūt-ı semāvāt u arzdan bir zerrenin tahrīkinde onların istibdād ve istiklālleri yoktur. Vaktā ki ebvāb-ı mükāşefe sana açılıp meftūh olurlar müşāhede-i basardan etemm bir ittizāh ile işbu hāl sana vāzıh ve āşikār olur.

[وَإِنَّمَا يَصُدُّكَ الشَّيْطَانُ عَنْ هَذَا التَّوْحِيدِ فِي مَقَامٍ يَبْتَغِي بِهِ أَنْ يَتَطَرَّقَ إِلَى قَلْبِكَ شَائِبَةُ الشَّرْكِ بِسَبَبَيْنِ أَحَدُهُمَا الِاتِّفَاتُ إِلَى اخْتِيَارِ الْحَيَوَانَاتِ وَالثَّانِي الِاتِّفَاتُ إِلَى الْجُمَادَاتِ أَمَّا الِاتِّفَاتُ إِلَى الْجُمَادَاتِ فَكَاعْتِمَادُكَ عَلَى الْمَطَرِ فِي خُرُوجِ الزَّرْعِ وَنَبَاتِهِ وَنَمَائِهِ وَعَلَى الْغَيْمِ فِي نَزُولِ الْمَطَرِ وَعَلَى الْبَرْدِ فِي اجْتِمَاعِ الْغَيْمِ وَعَلَى الرِّيحِ فِي اسْتِواءِ السَّفِينَةِ وَسِيرِهَا وَهَذَا كُلُّهُ شَرَكٌ فِي التَّوْحِيدِ وَجَهْلٌ بِحَقَائِقِ الْأُمُورِ وَلِذَلِكَ قَالَ تَعَالَى ﴿فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّ دَعَاُ اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيْهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ﴾ قِيلَ مَعْنَاهُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ ”لَوْ لَا اسْتِواءُ الرِّيحِ لَمَا نَجَوْنَا“ وَمِنْ انْكَشَفَ لَهُ أَمْرُ الْعَالَمِ كَمَا هُوَ عَلَيْهِ عِلْمٌ أَنَّ الرِّيحَ هُوَ الْهَوَاءُ وَالْهَوَاءُ لَا يَتَحَرَّكُ بِنَفْسِهِ مَالِمَ يَحْرَكُهُ مَحْرَكُهُ وَكَذَلِكَ مَحْرَكُهُ وَهَكَذَا إِلَى أَنْ يَنْتَهِيَ إِلَى الْمَحْرَكِ الْأَوَّلِ الَّذِي لَا مَحْرَكَ لَهُ وَلَا هُوَ مَتَحَرَّكٌ فِي نَفْسِهِ عَزَّ وَجَلَّ فَالْتِفَاتُ الْعَبْدِ فِي النِّجَاةِ إِلَى الرِّيحِ يَضَاهِي التَّلَفَاتُ مِنْ أَخَذٍ لَتَحْزَرِ رَقَبَتَهُ كَتَبَ الْمَلِكُ تَوْقِيعًا بِالْعَفْوِ عَنْهُ وَتَخْلِيَتَهُ فَأَخَذَ يَشْتَغِلُ بِذِكْرِ الْحَبْرِ وَالْكَاعْدِ

والقلم الذي به يكتب التوقيع ويقول لولا القلم لما تخلصت فيرى نجاته من القلم لا من محرك القلم وهو غاية الجهل ومن علم أن القلم لا حكم له في نفسه وإنما هو مسخر في يد الكاتب لم يلتفت إليه ولم يشكر إلا الكاتب بل ربما يدهشه فرح النجاة وشكر الملك والكاتب من أن يخطر بباله القلم والحبر والدواة والشمس والقمر والنجوم والمطر والغيم والأرض وكل حيوان وجماد مسخرات في قبضة القدرة كتسخير القلم في يد الكاتب بل هذا تمثيل في حقك لا اعتقادك أن الملك الموقع هو الكاتب التوقيع والحق أن الله تبارك وتعالى هو الكاتب لقوله تعالى ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾

Ve bu tevhîdden şeytân-ı la'în seni ancak iki sebep ile bir makâmda sadd eder ki o makâma yakışır ki onunla kalbine şâibe-i şirk mütetarrik ola: Birinci sebep odur ki ihtiyâr-ı hayvânâtın iltifâtıdır ve ikinci sebep iltifât-ı cemâdâtır ki ekinin hurûc ve nebât ve nemâsında yağmura olan i'timâdın gibidir ve dahi nüzûl-ı bârânda gaym ve ictimâ'-ı gaymda berd ve sefînenin istivâ ve seyrinde rûzgâra olan i'timâdın gibidir ve bunlar kâffesi tevhîdde şirk ve hakâyık-ı umûra cehldir ve onun için tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki *فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّ دَعَاُ اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ*⁶⁷⁶ ya'nî "Kaçan ki kâfirler sefîneye binip gark havfını etseler dinde muhlisler gibi Allâhu ta'âlâya yalvarırlar ki gayrı necât verir olmadığını bilirler, vaktâ ki onları karaya îsâl ile necât verir yine şirke 'avdet ederler." Ve bir tefsîrinde denilmiş ki "لولا استواء الريح لما نجونا" ma'nâsını onlar söylerler ki "Rûzgâr müstevî olmasaydı biz necâtı bulmazdık!" Ve o ki emr-i 'âlem ke-mâ hüve 'aleyhi ona münkeşif olmuş, bilir ki rûzgâr rîhtir ya'nî havâdır ve havâ kendi nefsi ile müteharrik değildir ki muharriki olmayınca hod be-hod müteharrik olamaz ve onun muharrikinin dahi kezâlik diğer bir muharriki vardır ve böyle böyle tâ ki birinci muharrike müntehî olur ki muharriki olmayan ve fî nefsihi müteharrik olmayan bir muharrike varır ki Hakk 'azze ve celledir. İşte rûzgâra 'abdin iltifâtı o kimsenin iltifâtına müzâhî ve mühâkîdir ki kendisi katle giriftâr olmuş ve boynu kesilmek üzere iken 'afvına sultân bir fermân yazıp göndermiş ve o hatt-ı hümayûn ile sebîli tahliye olunmuş, kendisi ise necâtı sultândan bilmeyip onunla hatt-ı hümayûn ve tevkî'-i 'âlî yazılıgelen kalem ve kâğıd ve mürekkebin zikriyle müştegil oluyor ki kalem olmasaydı ben kurtulmazdım der ve necâtı ancak hâmeden görürdü, hâmenin muharriki olan melikten görmez ve bu ise gâye-i cehl ve nihâye-i nâdânîdir. Ve o ki bilir ki hânenin kendi zâtında onun bir hükmü yoktur, ancak kâtibin yedinde müsahhardır, o kim-

676 "Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar." Ankebût, 29/65.

se hâme-ye iltifât etmez ve kâtibden gayrı bir şeye şükr etmez, belki ferah-ı necât ve şükr-i mülk ve kâtib onu medhûş eder de onun hâtırına kalem ve mürekkeb ve divit ve güneş ve ay ve yıldız ve yağmur ve bulut ve zemîn hutûr edip gelmez. Ve her bir hayvân ve cemâd cümlesi kudret-i kabzasında kâtibin eline olan hâme-i müsahhar gibidir ya’nî kâtibin yedinde kalem ne gûnâ müsahhar ise onlar dahi kabza-i kudrette öylece müsahharlardır, belki bu temsîl ancak senin hakkındadır, çünkü senin i’tikâdına göre melik-i muvakkî‘ ancak kâtib-i tevkî‘dir ve hakk olan i’tikâd ise kâtib-i tevkî‘ ancak Allâhu ta‘âlâdır, çünkü tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ﴿وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ﴾⁶⁷⁷ ya’nî “Yâ Muhammed, onlara o bir avuç toprağı atıp onları a’mâ eden sen değilsin ki sen ancak remy sûretini edâ ettin lâkin hakîkatte remy Allâhu ta‘âlânındır.”

[فإذا انكشف لك أن جميع ما في السموات والأرض مسخرات على هذا الوجه انصرف عنك الشيطان خائباً وأيس عن مزج توحيدك بهذا الشرك فأناك في المهلكة الثانية وهي الالتفات إلى اختيار الحيوانات في الأفعال الاختيارية ويقول كيف ترى الكل عن الله وهذا الإنسان يعطيك رزقك باختياره فإن شاء أعطاك وإن شاء قطع عنك وهذا الشخص هو الذي يحز رقبتك بسيفه وهو قادر عليك إن شاء حزن رقبتك وإن شاء عفا عنك فكيف لا تخافه وكيف لا ترجوه وأمرك بيده وأنت تشاهد ذلك ولا تشك فيه ويقول له أيضاً نعم إن كنت لا ترى القلم لأنه مسخر فكيف لا ترى الكاتب بالقلم وهو المسخر له وعند هذا زل أقدام الأكثرين إلا عباد الله المخلصين الذين لا سلطان عليهم للشيطان اللعين فشاهدوا بنور البصائر كون الكاتب مسخراً مضطراً كما شاهد جميع الضعفاء كون القلم مسخراً وعرفوا أن غلط الضعفاء في ذلك كغلط النملة مثلاً لو كانت تدب على الكاغد فترى رأس القلم يسود الكاغد ولم يمتد بصرها إلى اليد والأصابع فضلاً عن صاحب اليد فغلطت وظنت أن القلم هو المسود [373] للبياض وذلك لقصور بصرها عن مجاوزة رأس القلم لضيق حديقها فكذلك من لم ينشرح بنور الله تعالى صدره للإسلام قصر بصرته عن ملاحظة جبار السموات والأرض ومشاهدة كونه قاهراً وراء الكل فوقف في الطريق على الكاتب وهو جهل محض]

Ve çün sana münkeşif olur ki semâvât ve arâzinde olan cemî‘-i mah-lûkât kâffesi bu vech üzere müsahhardır, şeytân-ı la‘în hâib ve hâsir olarak senden munsarif olup gider. Ve bu tevhîd ki bu şirki karıştırmaktan dahi ye’s eder velâkin sana mehleke-i sâniyede gelir ki ihtiyâr-ı hayavânât tarîkiyle gelip ef‘âl-i ihtiyâriyyede hayavânâtın ihtiyârına iltifât etmeye çalışıp sana der ki “Sen cemî‘-i ef‘âlî nice Allâhu ta‘âlâdan görürsün o hâl ile ki sen görürsün ki bu insân kendi ihtiyârı ile senin rızkını sana verir ki dilerse sana verir ve dilerse onu senden kesip kat‘ eder! Ve bu şahstır ki

677 “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” Enfâl, 8/17.

senin rakabeni kendi kılıcı ile kesmek ister, sana gücü yeter, dilerse senin rakabeni keser ve dilerse sana ‘afv eder, sen nice ondan korkmazsın ve nice ondan recâ etmezsin o hâli ile ki senin emrin onun elindedir ve sen onu görüp onda şekk etmezsin?” Ve dahi der ki “Eğer sen kalemi müsahhar görüp ondan bir hükm görmez isen kalemi teshîr eden kâtibi sen nice görmezsin?” İşte o vakt bunun ‘indinde ekser-i nâsın ayakları kayıp girdâb-ı helâke düşerler meğer ki Allâhu ta‘âlânın muhlis kulları ki onların üzerlerine şeytân-ı la‘înin sultânlığı yoktur, onlar nûr-ı besâir ile müşâhede etmişler ki kâtib dahi müsahhar ve muztarrdır, nitekim cemî‘-i zu‘afâ görürler ki kalem kâtibin yedinde müsahhardır ve dahi bilmişler ki onda olan zu‘afânın galatı ancak karıncanın galatı gibidir, meselâ ki karınca bir beyâz kâğıd üzerinde yürüyüp kalemin başı kâğıda bir karalık bırakmakta görmüş olsaydı yazanın zâtına değil belki parmaklarına ve ellerine nazarı mümtedd olamayarak galat edip zann eder ki beyâzı karalayan ancak kalemidir, çünkü dîdesinin hadekası darlığından dolayı onun nazarı kalemin başından tecâvüz etmekten kâsırdır, işte bunun gibi o ki Allâhu ta‘âlânın nûru ile İslâm’a onun sînesi münşerih değildir, kezâlik onun basîreti cebbâr-ı semâvât ve arzın mülâhazasından ve kâffe-i mahlûkâtın ardı sonra kâhîr olmaklığı müşâhedesinden kâsır kalıp da tarîkte kâtibin üzerine nazarı maksûr olur durur hâlbuki mahz-ı cehldir.

[بل أرباب القلوب والمشاهدات قد أنطق الله تعالى في حقهم كل ذرة في السموات والأرض بقدرته التي بها نطق كل شيء حتى سمعوا تقديسها وتسييحها لله تعالى وشهادتها على نفسها بالعجز بلسان ذلق تتكلم بلا حرف ولا صوت لا يسمعه الذين هم عن السمع معزلون ولست أعني به السمع الظاهر الذي لا يجاوز بالأصوات فإن الحمار شريك فيه ولا قدر لما يشارك فيه البهائم وإنما أريد به سمعاً يدرك به كلام ليس بحرف ولا صوت ولا هو عربي ولا عجمي فإن قلت فهذه أعجوبة لا يقبلها العقل فصف لي كيفية نطقها وأنها كيف نطقت وبماذا نطقت وكيف سبحت وقرست وكيف شهدت على نفسها بالعجز فاعلم أن لكل ذرة في السموات والأرض مع أرباب القلوب مناجاة في السر وذلك مما لا ينحصر ولا يتناهى فإنها كلمات تستمد من بحر كلام الله تعالى الذي لا نهاية له ﴿قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَاداً لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا﴾ الآية ثم إنها تتناجى بأسرار الملك والملكوت وإفشاء السر لؤم بل صدور الأحرار قبور الأسرار وهل رأيت قط أميناً على أسرار ملك قد نوجي بخفياه فنأدى بسرّه على ملاً من الخلق ولو جاز إفشاء كل سر لنا لما قال صلى الله عليه وسلم ”لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً“ بل كان يذكر ذلك لهم حتى يكون ولا يضحكون ولما نهى عن إفشاء سر القدر ولما قال إذا ذكر النجوم فأمسكوا وإذا ذكر القدر فأمسكوا وإذا ذكر أصحابي فأمسكوا ولما خص حذيفة رضي الله عنه ببعض الأسرار فإذا عن

حكايات مناجاة ذرات الملك والملكوت لقلوب أرباب المشاهدات مانعان أحدهما استحالة إفشاء السر والثاني خروج كلماتها عن الحصر والنهاية]

Belki erbâb-ı kulüb ve müşâhedâtın hakklarında Hakk subhânehu ve ta‘âlânın her bir şeyi onunla nutk eden kudreti ile semâvât ve arzda bulunan her bir zerreyi nutk ettirmiştir tâ ki onların Hakk celle ve ‘alâya olan tesbîh ve takdîs ve temcîdlerini iştmişler ve ona ‘acz ile nefsleri üzerine vâki‘ olan şehâdetlerini dahi istimâ‘ eylemişler. Ve nutkları ancak lisân-ı fasîh iledir ve kelâmları bî-harf u savttır, sem‘den ma‘zûl olanlar onu işitmezler. Ve bu sem‘den benim murâdım asvâtı tecâvüz etmeyen sem‘-i zâhir değildir, zîrâ ki sem‘-i zâhirde eşek dahi ortaktır ve behâim onunla müşârik bulundukları nesnenin kadri olmaz, ben ancak o sem‘i murâd ediyorum ki harf ve savt ile olmayan kelâmı idrâk eder ki o kelâm ne ‘Arabî ve ne de ‘Acemîdir. Ve eğer “Bu bir u‘cûbedir ki onu ‘akl kabûl etmez, bâri sen bana keyfiyyet-i nutklarını vasf eyle de onlar nice nutk ederler ve ne ile nutk etmişler ve nice tesbîh ve takdîs etmişler ve ‘acz ile nefsleri üzerine nice şehâdet etmişler” der isen o dahi sen bil ki semâvât ve arzda kâin olan her bir zerrenin sırren erbâb-ı kulüb ile bir münâcâtı vardır ve o münâcât münhasır ve mütenâhî olmayan umûrdandır, zîrâ ki onlar böyle bir kelimâtı ki nihâyeti olmayan kelâm-ı ilâhînin deryâsından istimdâd ederler ve Hakk ta‘âlâ buyurmuş ki *فَلَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِذَاذَا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَتَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ* ⁶⁷⁸ *يَأْتِيَهُ مِذَاذَا* ya‘nî “De ki eğer bahr-i muhîr ve cümle deryâlar Rabbim ta‘âlâ Kur‘ân ma‘nâlarını ve ‘ilm ve hikmeti kelimâtını tahrîr için siyâh mürekkebe olsa ve eğer o mürekkebe yine o deryâlar gibi bir mislini imdâd getirsen dahi Rabbimin kelimâtı tükenmezden mukaddem onlar tükenirdi”, zîrâ o bahrlar nihâyet bulur şeydir ammâ kelimât-ı ilâhiyyeye nihâyet yoktur. Sonra o zerrât esrâr-ı mülk ü melekût ile münâcât ederler ve ifşâ-yı râz lü’mdür, sudûr-ı ahrâr ancak kubûr-ı esrârdır. Sen hîç görmüş müsün ki bir emîn-i hafâyâ-yı esrâr-ı mülk ile münâcât olmuş olsa ‘alâ-melei’l-halk onun sırrı ile münâdât etmiş? Bize her bir sırrın ifşâ-sı câiz olmuş olsaydı ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmazdı ki ⁶⁷⁹ *“لو تعلمون ما أعلم لضحكتم قليلاً ولبكيتم كثيراً”* ya‘nî “Siz eğer benim bildiğimi bilmiş olsaydınız tahkîkan siz o vakte az gülerdiniz ve çok ağlardınız.” Belki çok ağlamaları için onlara zikr ederdi ve sırr-ı kaderin ifşâsından dahi nehy etmezdi ki *إذا ذكر النجوم فأمسكوا وإذا ذكر القدر فأمسكوا وإذا ذكر أصحابي فأمسكوا*

678 “De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.” Kehf, 18/109.

679 Buhârî, Cum‘a, 1044; Müslim, el-Kusûf, 901.

680“ buyurmazdı ki hülâsa-i mazmûn-ı hadîs-i şerîf: “Eğer nücûm zikir olundaysa siz ondan imsâk ediniz ve eğer kader zikir olundaysa siz imsâk ediniz ve eğer benim ashâbım zikir olundularsa siz imsâk ediniz” demektir. Ve dahi Huzeyfe ‘aleyhi’r-rıdvânı ba‘zı esrâr ile muhtass etmezdi. Mâ-hasal erbâb-ı kulûb u müşâhedâta zerrât-ı mülk ü melekûtun münâcât-larını hikâye etmekten iki mâni‘ vardır ki birisi ifşâ-yı râzın istihâlesidir ve ikincisi hasr ve nihâyetten kelimâtın hurûcudur ya‘nî münâcât-ı zerrât-ı mülk ü melekûta bir hadd ü pâyân olmamasıdır.

[ولكننا في المثال الذي كنا فيه وهي حركة القلم نحكى من مناجاتها قدراً يسيراً يفهم به على الإجمال كيفية ابتناء التوكل عليه ونرد كلماتها إلى الحروف [373] والأصوات وإن لم تكن حروفاً وأصواتاً ولكن هي ضرورة التفهيم فنقول قال بعض الناظرين عن مشكاة نور الله تعالى للكاغد وقد رآه اسود وجهه بالحبر ما بال وجهك كان أبيض مشرقاً والآن قد ظهر عليه السواد فلما سودت وجهك وما السبب فيه فقال الكاغد ما أنصفتني في هذه المقالة فإني ما سودت وجهي بنفسي ولكن سل الحبر فإنه كان مجموعاً في المحبرة التي هي مستقره ووطنه فسافر عن الوطن ونزل بساحة وجهي ظلماً وعدواناً فقال صدقت فسأل الحبر عن ذلك فقال ما أنصفتني فإني كنت في المحبرة وادعاً ساكناً عازماً على أن لا أبرح منها فاعتدى علي القلم بطمعه الفاسد واختطفني من وطني وأجلاني عن بلادي وفرق جمعي وبدني كما ترى على ساحة بيضاء فالسؤال عليه لا علي فقال صدقت ثم سأل القلم عن السبب في ظلمه وعدوانه وإخراج الحبر من أوطانه فقال سل اليد والأصابع فإني كنت قصباً نابتاً على شط الأنهار متزهاً بين خضرة الأشجار فجاءتني اليد بسكين فنحت عني قشري ومزقت عني ثيابي واقتلعتني من أصلي وفصلت بين أنايبي ثم برتني وشقت رأسي ثم غمستني في سواد الخبر ومرارته وهي تستخدمني وتمشي على قمة رأسي ولقد نثرت الملح على جرحي بسؤالك وعتابك ففتح عني وسل من قهربي فقال صدقت ثم سأل اليد عن ظلمها وعدوانها على القلم واستخدامها له فقالت اليد ما أنا إلا لحم وعظم ودم وهل رأيت لحمًا يظلم أو جسمًا يتحرك بنفسه وإنما أنا مركب مسخر ركبني فارس يقال له القدرة والعزة فهي التي ترددني وتجول بي في نواحي الأرض أما ترى المدر والحجر والشجر لا يتعدى شيئاً منها مكانه ولا يتحرك بنفسه إذ لم يركبه مثل هذا الفارس القوي القاهر أما ترى أيدي الموتى تساويني في صورة اللحم والعظم والدم ثم لا معاملة بينهما وبين القلم فأنا أيضاً من حيث أنا لا معاملة بيني وبين القلم فسل القدرة عن شأني فإني مركب أزعجي من ركبني فقال صدقت ثم سأل القدرة عن شأنها في استعمالها اليد وكثرة استخدامها وترديدها فقالت دع عنك لومي ومعاتبتي فكم من لائم ملوم وكم من ملوم لا ذنب له وكيف خفي عليك أمري وكيف ظننت أنني ظلمت اليد لما ركبتها وقد كنت لها راكبة قبل التحريك وما كنت أحركها ولا أستسخرها بل كنت نائمة ساكنة نوماً ظن الظانون بي

أني ميتة أو معدومة لأنني ما كنت أتحرك ولا أحرك حتى جاءني موكل أزعجني وأرهقني إلى ما تراه مني فكانت لي قوة على مساعدته ولم تكن لي قوة على مخالفته وهذا الموكل يسمى الإرادة ولا أعرفه إلا باسمه وهجومه وصياله إذ أزعجني من غمرة النوم وأرهقني إلى ما كان لي مندوحة عنه لو خلاني ورأبي فقال صدقت ثم سأل الإرادة ما الذي جرأك على هذه القدرة الساكنة المطمئنة حتى صرفتها إلى التحريك وأرهقتها إليه إرهاقا لم تجد عنه مخلصاً ولا مناصاً فقالت الإرادة لا تعجل علي ففعل لنا عذراً وأنت تلوم فإني ما انتهضت بنفسي ولكني انهضت وما أن انبعثت ولكنني بعثت بحكم قاهر وأمر جازم وقد كنت ساكنة قبل مجيئه ولكن ورد علي من حضرة القلب رسول العلم على لسان العقل بالاشخاص للقدرة فأشخصتها باضطرار فإني مسكينة مسخرة تحت قهر العلم والعقل ولم أدري بأي جرم وقفت عليه وسخرت له وألزمت طاعته لكنني أدري أنني في دعة وسكون مالم يرد على هذا الولود القاهر وهذا الحاكم العادل أو الظالم وقد وقفت عليه وقفا وألزمت طاعته إلزاماً بل لا يبقى لي معه مهما جزم حكمه طاقة على المخالفة لعمري ما دام هو في التردد مع نفسه والتحير في حكمه فأنا ساكنة لكن مع استشعار وانتظار لحكمه فإذا انجزم حكمه أزعجت بطبع وقهر تحت طاعته وأشخصت القدرة لتقوم بموجب حكمه فسل العلم عن شأني ودع عني عتابك فإني كما قال القائل

متى ترحلت عن قوم وقد قدروا ... أن لا تفارقهم فالراحلون هم

[فقال صدقت]

Velâkin biz sadedinde bulunduğumuz misâlde ya'nî hâmenin hareke-tinde onun münâcâtından cüz'î bir mikdâr hikâye edelim ki 'ale'l-icmâl ona ibtinâ-yı tevekkülün keyfiyeti mefhûm ola. Ve onun kelimâtı velevki hurûf ve asvât değildir, biz harf ve asvâta redd ederiz ki zarûreten tefhîm odur ve bu bâbda deriz ki ba'zu'n-nâzirîn ya'nî Allâhu ta'âlânın mişkât-ı nûrundan nazar eden erbâb-ı kulûbun birisi kâğıda bakmış ve yüzünü mü-rekkebin sevâdıyla siyâh ve müsevved görünce ona demiş ki "Senin yü-zün hâlî ne idi ki evvelâ beyâz ve müşrık iken imdi onun üzerine siyâhlık zuhûr etmiş, sen niçin kendi yüzünü kara ettin ve onda olan sebep nedir?" Kâğıd dahi: "Sen bu sözde benimle mürüvvet ve insâf etmedin! Ben kendi nefsimle kendi yüzümü kara etmedim velâkin mürekkebden suâl eyle, zîrâ kendisi divit içinde ya'nî onun vatan ve müstekarı olan mihberede mec-mû' idi, nice makarrından hareket ve müsâferet edip kendi vatanını terk ile benim yüzümün sâhasında zulmen ve 'udvânen nüzûl etti?" diye cevâb verdikte, sâil: "Sen gerçek söyledin" diye sözünü tasdîk etmekle gidip bu husûsu mürekkebden suâl etti. Ve o dahi: "Sen işbu sözün ile bana insâf etmedin! Ben divit içinde vedî'a olarak sâkin idim ve ondan ayrılmamaya 'âzim ve câzim idim, kalem gelip tama'-ı fâsidiyle benim üzerime ta'addî

etti ve beni vatanımdan kapıp bilâdımdan beni iclâ etti ve benim cem‘imi dağıtıp beni tefrîk etti, nitekim sen onu görürsün ki sâha-i beyzâ üzere beni perîşân eyledi. İmdi suâl onun üzerindedir, benim üstümde değildir” diye temhîd-i ‘özü etti. Sâil dahi: “Sen gerçek söyledin!” diye kelâmını tasdîk etti sonra kalemin şol zulm ve ‘udvânında ve mürekkebi kendi evtânından ihrâcında olan sebep üzerine kaleminden sordukta, o dahi: “Sen yed ve esâbi‘den suâl eyle. Ben enhâr kenârında nâbit bir kamış idim, eşcârın yeşilliği arasında mütenezzih olduğum hâlde bir bıçak ile el bana gelip benim kabuğumu üzerimden ayırıp bertaraf etti ve üstümde olan câmemi dahi pâreleyip temzîk etti ve beni aslımdan koparıp düğümlerimin beyninde fasl ettikten sonra beni kesti ve başımı ikiye şakk etti sonra beni siyâh mürekkebin içinde batırıp acılığını bana tattırdı ve ‘ale‘d-devâm beni istihdâm edip başım tepesi üzerine beni yürütmektedir. Tahkîkan sen işbu suâl ve ‘itâbın ile benim yarama tuz ektin, artık sen benden bertaraf ol da beni kahr edenden suâl eyle” diye i‘tizâr ve tazallüm-i hâl eyledi. Ve sâil buna dahi: “Sen gerçek söyledin” diye sözünü tasdîk etti sonra kaleme zulm ve ta‘addîsi ve ona vâki‘ olan istihdâmı üzerine elden suâl ettikte, o dahi: “Ben ancak gûşt ve ustuhân ve hûnum ya‘nî lahm ve ‘azm ve kanım sen hiç görmüş müsün ki gûşt zulm etmiş ve hod-be-hod kendi nefsi ile bir cism taharrük etmiştir? Ben ancak bir müsahhar merkûbum, bana bir süvâr binip ona kudret ve ‘izzet denilir, etrâf-ı arz ve kenârhâ-yı zemînde benimle cevelân edip durur ve beni terdîd eden ancak odur. Sen görmez misin ki hacir ve meder ve nebât ve şecerden hiçbir şey kendi yerinden ta‘addî ve tecâvüz etmez ve ona bu süvâr [375] gibi kavî ve kâhîr bir süvâr binmedikçe kendi nefsi ile müteharrik olmaz? Görmez misin ki eydî-i mevtâ sûret-i lahm ve ‘azm ve demde bana müsâvîdir ve onlarla hâme beynlerinde bir mu‘âmele yoktur? İşte ben dahi kendi zâtım haysiyyetiyle benimle kalem beyninde bir mu‘âmele yoktur. Sen benim şânım üzerine kudretten sor, zîrâ ben merkebim, bana râkib olan beni iz‘âc etmiştir” diye beyân-ı hâl ettikte, sâil dahi: “Doğru söyledin” diye onun sözünü tasdîk etti sonra yedin isti‘mâlinde ve kesret-i istihdâmı ile terdîdinde olan şe‘ni üzerine kudretten sordu. Ve kudret dahi: “Sen kendin üzerinden benim levh ve mu‘âtebemi bırak da terk eyle. Nice lâim var ki kendisi dahi melûmdur ve nice melûm vardır ki onun bir cürm ve kusûru yoktur. Senin üzerine benim hâl ve emrim nice gizli ve nihân oldu ve nice zann ettin ki ben ona süvâr olduğum vakte ben eli zulm ettim hâlbuki onu tahrîkimden akdem ben ona râkım idim ve onu tahrîk etmezdim ve istishâr edip onu kullanmazdım. Ben nâim ve sâkin idim, öyle bir uykuda idim ki zann ediciler bana zann ettiler ki ben ölüyüm veyahûd

ma’dûmum, çünkü hareket etmezdim ve tahrîk dahi etmezdim tâ ki bana bir müekkel gelip beni iz’âc etti ve benden gördüğüm şeye beni irhâk ve îsâl etti. Benim kuvvetim ancak onun müsâ’adesindedir, onun muhâlefeti üzerine benim bir tâb ü tüvânım yoktur. Ve bu müekkel “irâde” tesmiye olunur, ben onu ancak ismi ile bilirim ve bana olan savlet ve hücumuyla tanırım, çünkü beni uykunun gamrından iz’âc etti ve beni hâlimle kendi re’yime bırakıp terk etmiş olsa ben kendim ondan müstagnî bulunduğum nesneye kendisi cebren beni vardırıp îsâl etti” diye bast-ı makâl-i i’tizâr etmekte, sâil dahi: “Doğru söyledin” diye onun makâlesini dahi tasdik eyledi. Sonra irâdeden suâl etti ki “Sâkin ve mutmainn olan kudret üzerine cür’et ettiren nedir ki onu bu tahrîke sarf ve irhâk ettin, böyle bir irhâk ki ondan bir halâs ve kaçıp sığınacak yeri yoktur?” İrâde dahi: “Sen benim üzerime ta’cîl etme, ola ki bizim bir ‘özüümüz vardır ve sen bizi levh edersin, zîrâ ki ben kendi kendimden ona müntehiz olmadım lâkin beni nehzat ettirdiler ve kendi nefsimle ben ona münba’is olmadım velâkin ben sâkin olduğum hâlde bir hükm-i kâhir ve emr-i câzim ile ben ona ba’s olundum ki o hükm ve emrin vürûdundan akdem kendim dahi sâkin idim velâkin hazret-i kalbden lisân-ı ‘akl üzerine ‘ilmin sefîri bana geldi tâ ki kudreti işhâs ve ihzâr edeyim, ben dahi emre imtisâlen muztarr olarak onu işhâs ettim, zîrâ ben dahi miskinim, ‘ilm ve ‘aklın kahruları altlarında mecbûr ve müsahharım hâlbuki ben kendim bilemiyorum ki ben ne cürm ile üzerlerine mevkûf oldum ve ne günâh ile ben hükmü altında müsahhar oldum ve itâ’ati ile ilzâm olundum lâkin ben o kadar bilirim ki bu vârid-i kâhir ve bu hâkim-i ‘âdil veyâ zâlim bana vârid olmadıkça ben bir râhat ve sükundayım, ben ‘ilm üzerine ancak vakf ile mevkûf olmuşum ve ilzâm ile onun itâ’atına mülzem olmuşum böyle bir ilzâm ki her ne vakt hükmünü cezm eyleirse onun muhâlefetine benim bir tâkat ü tüvânım kalmaz. Ben kendi ‘ömrüme kasem ederim ki kendi nefsinde mütereddid ve hükmünde mütehayyir durdukça ben sâkinim velâkin onun hükmüne muntazır ve iş’ârına müterakkıb olarak sâkin dururum, vaktâ ki hükmü müncezim olur, onun tâ’ati altında tab’ ve kahr ile münze’ic olurum ve onun hükmü mücebince kıyâm etmek için kudreti işhâs ve ihzâr eylerim. Artık benim şânım üzerine sen ‘ilmden sor da benim üzerimden ‘itâbını terk eyle, zîrâ ki ben bu beytin kâili olan kimsenin dediği gibiyim.” Beyt: متى ترحلت عن قوم وقد قدروا ... أن لا تفارقهم فالراحلون هم

gittin o hâl ile ki o kavm seni müfârakat ettirmemeye muktedirlerdir, rıhlet edip giden ancak onlardır ki sen değilsin” demektir. Ve buna dahi sâil: “Doğru söyledin” diye kelâmını tasdik etti.

[وأقبل على العلم والعقل والقلب مطالباً لهم ومعاتباً إياهم على استنهاض الإرادة وتسخيرها لإشخاص القدرة فقال العقل أما أنا فسراج ما اشتعلت بنفسي ولكن أشعلت وقال القلب أما أنا فلوح ما انبسطت بنفسي ولكن بسطت وقال العلم أما أنا فنقش نقشت في بياض لوح القلب لما أشرق سراج العقل وما انخططت بنفسي فكم كان هذا اللوح قبل خالياً عني فسل القلم عني لأن الخط لا يكون إلا بالقلم فعند ذلك تتعنع السائل ولم يقنعه جواب وقال قد طال تعبي في هذا الطريق وكثرت منازلتي ولا يزال يحيلني من طمعت في معرفة هذا الأمر منه على غيره ولكنني كنت أطيب نفساً بكثرة التردد لما كنت أسمع كلاماً مقبولاً لا في الفؤاد وعذراً ظاهراً في دفع السؤال فأما قولك إني خط ونقش وإنما خطي قلم فلست أفهمه فإني لا أعلم قلماً إلا من القصب ولا لوحاً إلا من الحديد أو الخشب ولا خطأً إلا بالحبر ولا سراجاً إلا من النار وإني لأسمع في هذا المنزل حديث اللوح والسراج والخط والقلم ولا أشاهد من ذلك شيئاً أسمع جعجعة ولا أرى طحناً فقال له القلم إن صدقت فيما قلت فبضاعتك مزجة وزادك قليل ومركبك ضعيف واعلم أن المهالك في الطريق التي توجهت إليها كثيرة فالصواب لك أن تنصرف وتدع ما أنت فيه فما هذا بعشك فأدرج عنه فكل ميسر لما خلق له]

Ve ‘ilm ve ‘akl ve kalb üzerlerine ikbâl edip müteveccih oldu o hâl ile ki irâdenin istinhâzıyla kudretin işhâsına teshîrinden dolayı onları mütâlebe ve mu‘âtebe eder ve o hâlde ‘akl dedi ki “Ben isem ben ancak bir çerâgım, ben kendi nefsimle müştâ’il olmadım velâkin beni yaktılar.” Ve kalb ise o dahi dedi ki “Ben isem ben dahi ancak bir levhim, ben kendi nefsimle münbasıt olmamışım velâkin bast olundum.” Ve ‘ilm ise o dahi dedi ki “Ben isem ben dahi bir nakşım ki levh-i kalbde sirâc-ı ‘akl işrâkında nakş olunmuşum. Ben kendi nefsimle yazılmamışım, benden hâlî olarak bu levh ne kadar zamân durmuştur? Artık var benim üzerimden, sen kalemden suâl ile, çünkü hatt ancak kalem ile olur.” Ve o vakt sâil sıkılıp sükût ettiyse de o ecvibe onu iknâ’ etmedi ve bir dahi söze başlayıp dedi ki “Bu yolda benim yorgunluğum uzadı ve menâzilim çok oldu ve ondan bu emrin ma‘rifeti tama’ ettiğim her bir zât beni dîgerine ihâle etmekten zâil olmadı lâkin ben kendi nefsim kesret-i tereddüd ile hoş idi, çünkü def‘-i suâlde ‘özü-i zâhir ve fuâdda makbûl kelâmı istimâ’ ederdim ve senin işbu sözün ise ki ben ancak bir hatt ve nakşım ve beni yazan ancak kalemdir dediğin, ben onu fehmedemedim, kamıştan gayrı ben bir günâ kalem bilemem ve demir ve ahşâbdan başka bir levh bilemem ve mürekkeb ile yazılıgelen hattın gayrı dîger bir hatt dahi bilemem ve âteşten mevkûd olan sirâcdan gayrı başka bir sirâc bilemem. Ben bu menzilde hadîs-i levh [376] ve sirâc ve hatt ve kalem ben işitmem ve onlardan bir şey görmem. Bir değirmen âvâzı işitiyorum, bir tahnı göremiyorum.” Ve o vakt ‘ilm dahi ona dedi ki

“Eğer sen bu söylediğin sözde sıdk edip gerçek söyledinse artık senin ser-mâyen cüz’i ve tüşen azdır ve mürekkebin dahi zebündür. Kaldı ki sen bil ki müteveccih bulunduğun tarîk içinde tehlikeli yer çoktur ve sana savâb odur ki sen savuşup gitmelisin ve içinde bulunduğun nesneyi terk edesin ki bu senin yuvan değildir, hemân sen ondan savuş geç, zîrâ herkes ona mah-lûk bulunduğu nesneye müyesserdir ki hayra yaratılmış ise hayra muvaffak olur ve şerre yaratılmış ise şerre müyesser olur” demektir.

[وإن كنت راغباً في استتمام الطريق إلى المقصد فألق سمعك وأنت شهيد واعلم أن العوالم في طريقك هذا ثلاثة عالم الملك والشهادة أولها ولقد كان الكاغد والحبر والقلم واليد من هذا العالم وقد جاوزت تلك المنازل على سهولة والثاني عالم الملكوت وهو ورائي فإذا جاوزتني انتهيت إلى منازل وفيه المهامة الفيح والجبال الشاهقة والبحار المغرقة ولا أدري كيف تسلم فيها]

“Ve eğer sen tarîk-i maksadın istitmâmında râgıb isen sen şehîd oldu-ğün hâlde sem‘ini ilkâ edip bil ki senin yolunda elem üçtür: Birisi ‘âlem-i mülk ü şehâdetdir ki onun ülâsıdır ve kâğıd ve kalem ve mürekkeb ve el dahi bu ‘âlemden idiler, hâlbuki sen şol menâzili sühûlet üzere geçip tecâ-vüz etmişsin. Ve ikincisi ‘âlem-i meleküttur ki o ‘âlem benim ardım sonra-dır, vaktâ ki beni tecâvüz edersin, onun menâziline varırsın ve o menâzilde büyük sahrâlar ve feyhler ve cibâl-i ‘âliye ve bihâr-ı mugrika varırsın, o menâzilde nice selâmet bulacaksın bilmem.”

[والثالث هو عالم الجبروت وهو بين عالم الملك وعالم الملكوت ولقد قطعت منها ثلاث منازل في أوائلها منزلة القدرة والإرادة والعلم وهو واسطة بين عالم الملك والشهادة والملكوت لأن عالم الملك أسهل منه طريقاً وعالم الملكوت أوعر منه منهجاً وإنما عالم الجبروت بين عالم الملك وعالم الملكوت يشبه السفينة التي هي في الحركة بين الأرض والماء فلا هي في حد اضطراب الماء ولا هي في حد سكون الأرض وثبرتها وكل من يمشي على الأرض يمشي في عالم الملك والشهادة فإن جاوزت قوته إلى أن يقوى على ركوب السفينة كان كمن يمشي في عالم الجبروت فإن انتهى إلى أن يمشي على الماء من غير سفينة مشى في عالم الملكوت من غير تتعنت فإن كنت لا تقدر على المشي على الماء فانصرف فقد جاوزت الأرض وخلفت السفينة ولم يبق بين يديك إلا الماء الصافي وأول عالم الملكوت مشاهدة القلم الذي يكتب به العلم في لوح القلب وحصول اليقين الذي يمشي به على الماء أما سمعت قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في عيسى عليه السلام “لو ازداد يقيناً لمشي على الهواء”]

Ve üçüncüsü ‘âlem-i ceberrüttur ki ‘âlem-i mülk ile ‘âlem-i melekût beyninde olan ‘âlemdir ve bu ‘âlemden ilk menâzilden olarak sen üç men-zileyi kat etmişsin ki menzile-i kudret ve irâdet ve ‘ilmdirler; bu ‘âlem-i

ceberût, ‘âlem-i mülk ü şehâdet ile ‘âlem-i melekût beyninde vâsıtaadır, çünkü ‘âlem-i mülkün tarîki ondan daha ziyâde âsân ve kolaydır ya’nî ‘âlem-i melekût tarîkçe ondan daha ziyâde geç ve su’ûbetlidir. Ve ‘âlem-i mülk ile ‘âlem-i melekût beyninde ‘âlem-i ceberrût zemîn ile âb beyninde olan sefine gibidir ya’nî deryâ kenârında duran sefine gibidir ki âb ile zemîn beyninde cārî olur ki ne âbın ıztırâbı haddindedir ve ne de zemînin sükûn ve sebâtı haddindedir. Her kim ki zemîn üzere yürürse ‘âlem-i mülk ü şehâdette yürür, vaktâ ki kuvveti rûkûb-ı sefineye tecâvüz edip sefineye süvâr olduysa o vakt ‘âlem-i ceberrûtta yürüyên sâlik gibidir. Ve çün bî-sefine rûy-i âb üzerine yürümeye kuvveti müte’allik olur, bî-hasr ve bî-sükûn ve bilâ tevakkuf ‘âlem-i melekûtta yürür. İmdi sen eğer rûy-i âb üzere yürümeye kudretin yok ise hemân buradan munsarif ol da git, zîrâ ki zemîni geçtin ve sefineyi dahi ardın sonra terk edip âb-ı sâfiye vâsıl oldun, mâ-ı sâfiden gayrı senin önünde bir şey kalmamıştır. Ve ‘âlem-i melekûtun ilk menzilesi ise levh-i kalbde ‘ilmi ve husûl-i yakîni yazan kalemin müşâhedesidir ya’nî onunla rûy-i âb üzere yürüdüğü yakînin husûlü ancak o kalem iledir. Sen ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmın şânında şeref-sâdır olan kelâm-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî’yi işitmemiş misin ki âb üzere yürüdüğü ona beyân olundukta efendimiz “لو ازداد يقيناً لمشي على الهواء” buyurmuştur ya’nî “Onun yakîni daha ziyâde müzdâd olmuş olsaydı rûzgâr üzerine dahi yürürdü. “

[لما قيل له إنه كان يمشي على الماء فقال السالك السائل قد تحيرت في أمري واستشعر قلبي خوفاً مما وصفته من خطر الطريق ولست أدري أطيع قطع هذه المهامة التي وصفتها أم لا فهل لذلك من علامة قال نعم افتح بصرك واجمع ضوء عينيك وحدقه نحوي فإن ظهر لك القلم الذي به أكتب في لوح القلب فيشبه أن تكون أهلاً لهذا الطريق فإن كل من جاوز عالم الجبروت وقرع باباً من أبواب الملكوت كوشف بالقلم أما ترى أن النبي صلى الله عليه وسلم في أول أمره كوشف بالقلم إذ أنزل عليه ﴿اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ فقال السالك لقد فتحت بصري وحدقته فو الله ما أرى قصباً ولا خشباً ولا أعلم قلماً إلا كذلك فقال العلم لقد أبعدت النجعة أما سمعت أن متاع البيت يشبه رب البيت أما علمت أن الله تعالى لا تشبه ذاته سائر الذوات فكذلك لا تشبه يده الأيدي ولا قلمه الأقلام ولا كلامه سائر الكلام ولا خطه سائر الخطوط وهذه أمور إلهية من عالم الملكوت فليس الله تعالى في ذاته بجسم ولا هو في مكان بخلاف غيره ولا يده لحم وعظم ودم بخلاف الأيدي ولا قلمه من قصب ولا لوحه من خشب ولا كلامه بصوت وحرف ولا خطه رقم ورسم ولا حبره زاج وعفص فإن كنت لا تشاهد هذا هكذا فما أراك إلا مختلاً بين فحولة التنزيه وأنوثه التشبيه مذبذباً بين هذا وذا لا إلى هؤلاء ولا إلى هؤلاء فكيف نزهت ذاته وصفاته تعالى عن الأجسام وصفاتها

ونزهت كلامه عن معاني الحروف والأصوات وأخذت تتوقف في يده وقلمه ولوحه وخطه]

Ve o vakte sâil dedi ki “Ben kendi emrimde mütehayyir oldum ve hatâr-ı tarîkten vasf ettiğin şeyden dahi benim gönlüm bir korku peydâ etti. İmdi ben bilemiyorum ki bu vasf ettiğin büyük sahrâların kat’ına kendim tâkat getirir miyim, yoksa yok. Bunun için bir ‘alâmet var mıdır?” Ve ‘ilm dahi “ne‘am” ya ‘nî vardır diye cevâb vermekle beyân-ı ‘alâmete şurû‘ edip dedi ki “Sen kendi basarını ya ‘nî dîdeni güzelce aç ve gözlerinin ışığını topla da benden taraf kıl. [377] Eğer onunla levh-i kalbde yazılı geldiğim kalem sana zâhir gelip ma‘lûm olduysa o hâlde bu tarîka ehl olmaya benzersin, zîrâ kim ki ‘âlem-i ceberûtu geçip ebvâb-ı meleküttan bir kapıyı çaldıysa kalemle mükâşefe olunur. Görmez misin ki Nebî-i zî-şân efendimiz evvel-i emrinde kalemle mükâşefe olundu ki ﴿إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ﴾⁶⁸¹ *âyet-i kerîmeleri onun üzerine nâzil oldu ya ‘nî* “Yâ Muhammed, Kur’ân’ı oku. Rabbin ta‘âlâ cümle kerîmânın ekremidir ki kalemle ta‘lîm eyledi insâna bilmediğini bildirdi.” Sâil dahi dedi ki “İşte benim basarımı açıp tahdîk ettim ve vallâhi ne kamışı görürüm ve ne de ağaç ve bundan gayrı dahi ben bir kalemi bilmem.” ‘İlm dahi: “Sen nüc‘ayı uzattın! Sen işitmedin mi hânenin metâ‘ı hâne sâhibine benzer; sen bilmedin mi ki Zât-ı zü’l-celâl hazretlerinin zâtı zevât-ı sâireye benzemez. İşte onun gibi onun yedi dahi eydîye benzemez ve onun kalemi dahi aklâma benzemez ve onun kelâmı dahi kelâm-ı sâire benzemez ve onun hattı dahi hutût-ı sâireye benzemez. Ve bu hey’etin umûru ‘âlem-i meleküttandır ve Zü’l-celâl hazretleri kendi zâtında cism ile değildir ve bir mekânda değildir, dîğerinin hilâfındadır, cism ve mekândan münezzehtir ve onun yedi gûşt ve kemik ve kan değildir, eydî-i halkın hilâfındadır ve kalemi dahi kamıştan değildir ve onun levhi ağaçtan değildir ve onun kelâmı savt ve hurûf ile değildir ve onun hattı dahi rakam ve resm değildir ve mürekkebi mazı ve zâktan mürekkeb değildir. Eğer bunu böylece müşâhede etmez isen ben seni görmezem illâ ki fuhûle-i tenzîh ile ünûse-i teşbîh beyninde bir muhannes gibisin bunun ve ötekinin beyninde müzebzeb durup ne bunlara ve ne ötekilere müntemîsin. Ve sen böyle olunca onun zât ve sıfâtı sâirenin ecsâm ve sıfâtından nice tenzîh ettin ve ma‘ânî-i asvât ve hurûftan onun kelâmını nice tenzîh etmişsin o hâl ile ki onun yed ve kalem ve levh ve hattına tevakkuf ile almışsın?”

[فإن كنت قد فهمت من قوله صلى الله عليه وسلم ”إن الله خلق آدم على صورته الصورة

681 “Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.” Alak, 96/3-5.

الظاهرة المدركة بالبصر فكن مشيهاً مطلقاً كما يقال كن يهودياً صرفاً وإلا فلا تلعب بالتوراة وإن فهمت منه الصورة الباطنة التي تدرك بالبصائر لا بالأبصار فكن منزهاً صرفاً ومقدساً فحلاً واطو الطريق ﴿إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾ واستمع بسر قلبك لما يوحى لعلك تجد على النار هدى ولعلك من سرادقات العرش تنادي بما نودي به موسى إني أنا ربك فلما سمع السالك من العلم ذلك استشعر قصور نفسه وأنه مخنث بين التشبيه والتنزيه فاشتعل قلبه ناراً من حدة غضبه على نفسه لما رآها بعين النقص ولقد كان زيتته الذي في مشكاة قلبه يكاد يضيء ولو لم تمسه نار فلما نفخ فيه العلم بحدته اشتعل زيتته فأصبح نوراً على نور فقال له العلم اغتنم الآن هذه الفرصة وافتح بصرك لعلك تجد على النار هدى ففتح بصره فأنكشف له القلم الإلهي فإذا هو كما وصفه العلم في التنزيه ما هو من خشب ولا قصب ولا له رأس ولا ذنب وهو يكتب على الدوام في قلوب البشر كلهم أصناف العلوم وكأن له في كل قلب رأساً ولا رأس له فقضى منه العجب وقال نعم الرفيق العلم فجراه الله تعالى عني خيراً إذ الآن ظهر لي صديق أئبائه عن أوصاف القلم فإني أراه قلماً لا كالأقلام فعند هذا ودع العلم وشكره وقال قد طال مقامي عندك ومرادتي لك وأنا عازم على أن أسافر إلى حضرة القلم وأسأله عن شأنه

”إن الله خلق آدم على ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin kelâm-ı ‘ālîsinden sûret-i zâhireyi fehm etmiş isen ya’nî basar ile idrâk olunan kılığı anlamış isen artık ‘ale’l-ittlâk sen müşebbih ol, nitekim denilir ki yâ sırf yehūdî ol veyâhüd sen Tevrât ile oynama ve eğer sen ondan sûret-i bâtıneyi fehm etmişsin ya’nî basîre ile görüp basar ile görülmeyen sûreti anlamışsın, hemân sırf münezzih ol ve mukaddis bir fahl ol ve tarî-ki büküp tayy eyle, zîrâ sen tuvâ olan vâdî-i mukaddestesin. Ve sen kendi kalbinin sırrıyla vahy olunan nesneyi istimâ’ eyle ola ki sen âteş üzerine bir hüdâ ve delâleti bulursun ve ola ki sürâdikât ve hucub-ı ‘arştan Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma vukû’ bulan nidâ gibi bir nidâ ile münâdât olursun ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm’a ﴿إِنِّي أَنَا رَبُّكَ﴾ nidâsı gelmişti ya’nî “Ale’t-tahkîk ben senin Rabbinim” diye hitâb-ı ‘izzet sâdır olmuştur. Ve sâlik, ‘ilminden çün bu kelâmı işitti, kendi nefsinin kusûrunu istiş’âr eyledi ve fi’l-vâki’ teşbîh ile tenzîh beyninde muhannes gibi olduğunu hiss etti, hemân nefesine şiddet ve hiddet ve gazabından kalbi âteş gibi yandı, çünkü kendi nefsinin ‘ayn-ı naks ile gördü ve mişkât-ı kalb ve kandîl dilinde olan revgan-ı zeyt mezîd-i safvından ona âteş mess etmeksizin ışık vermeye karîb bir hâlde bulunduğundan. Vak-tâ ki ‘ilm kendi hiddetiyle o kandîlin yağına üfürdü derhâl parlayıp yandı ki nûrun ‘alâ nûr tâbân olup ziyâdâr olarak sabâh etti ve der-‘akab ‘ilm ona dedi ki “İmdi sen bu fırsatı igtinâm edip gözün aç, ola ki âteş üzerine bir hüdâ bulursun.” Ve o dahi gözlerini açıp bakınca kalem-i ilâhî ona münkeşif oldu

ve fi’l-hakîka tenzîhte ‘ilm onu vasf ettiği gibi bulundu ki ne haşeb ve ne de kasabadandır ya’nî ne ağaç ve ne de kamıştır ve ne baş ve ne de kuyruğu vardır ve ‘ale’d-devâm kâffe-i beşerin kulübunda asnâf-ı ‘ulûmu yazmaktadır, sanki her bir gönülde onun bir başı vardır hâlbuki onun bir başı yoktur. Artık ondan gâye-i ‘aceb gördü ve “‘İlm zihî refiktir, benden taraf Allâhu ta‘âlâ onu hayr ile mücâzât eyleye” diye ‘ilme senâ ve du‘â etti. Ve imdi evsâf-ı kalemden onun sıdk-ı ahbâr ve inbâsı nümâyân olup “Zîrâ ben onu aklâm gibi bir kalem görmedim” dedi ve bunun ‘indinde ‘ilm ile vedâ’laştı ve ona şükr edip dedi ki “Tahkîkan senin yanında benim ikâmetim uzandı ve sana merâddettim dahi çoklaştı; el-ân ben hazret-i kaleme sefer etmeye ‘azm ettim tâ ki onun şânı üzerine ondan suâl edeyim.”

[فسافر إليه وقال له ما بالك أيها القلم تخط على الدوام في القلوب من العلوم ما تبعث به الإرادات إلى أشخاص القدر وصرفها إلى المقدورات فقال أو قد نسيت ما رأيت في عالم الملك والشهادة [378] وسمعت من جواب القلم إذ سأله فأحالك على اليد قال لم أنس ذلك قال فجوابي مثله جوابه قال كيف وأنت لا تشبهه قال القلم أما سمعت أن الله تعالى خلق آدم على صورته قال نعم قال فسل عن شأني الملقب بيمين الملك فإني في قبضته وهو الذي يرددني وأنا مقهور مسخر فلا فرق بين القلم الإلهي وقلم الآدمي في معنى التسخير وإنما الفرق في ظاهر الصورة فقال فمن يمين الملك فقال القلم أما سمعت قوله تعالى ﴿وَالسَّمَوَاتِ مَطْوِيَّاتٍ بِيَمِينِهِ﴾ قال نعم قال والأقلام أيضاً في قبضة يمينه هو الذي يرددها]

Ve onun ‘akîbinde hazret-i kalem yanına sefer edip gitti ve ona “Senin ne hâlin var ey kalem ki sen ‘ale’d-devâm kulüb-i beşerde kudretleri müeddî olan ‘ulûm yazarsın tâ ki o ‘ulûm o kudretleri makdûrâta sarf ede?” diye suâl ettikte, kalem: “‘Âlem-i mülk ü şehâdetde görüp cevâb-ı kalemden işittiğin nesneyi sen unuttun mu ki ondan suâl ettiğin vakte seni el üzerine havâle eyledi?” diye cevâb verdikte, sâil: “Unutmamışım” dedi. Kalem dahi: “İşte benim cevâbım dahi onun cevâbı gibidir” diye i’tizâr yolunu gösterdi. Ve sâil: “Bu nicedir o hâl ile ki sen ona benzemezsin?” dedikte, kalem: “Sen işitmedin mi ki Zât-ı zü’l-cemâl ve’l-celâl hazretleri, Âdem ‘aleyhi’s-selâmı kendi sûreti üzere yaratmıştır?” diye cevâb ve isticvâb edince, sâil dahi “evet” dedi. Kalem dahi: “İşte sen dahi benim şe’nim üzerine yemîn-i mülk ile mülakkab olan yemînden suâl eyle, zîrâ ki ben dahi onun pençesindeyim ve beni terdîd eden odur ben bir makhûr ve müsahharcığım ve teshîr ma’nâsında kalem-i ilâhî ile kalem-i âdemî beyninde bir fark yoktur, fark ancak sûretin zâhirindedir” diye beyân-ı hâl etti. Ve sâil: “Öyle ise yemînü’l-mülk kimdir?” diye bir dahi sordukta, kalem: “Sen

Allâhu ta‘âlânın kelâm-ı kadîminden ⁶⁸³﴿وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ﴾ ‘ibâresini işitmedin mi diye bir dahi cevâb yolunda onu isticvâb vetti ve sâil “evet” diye ihbâr edince o dahi aklâm dahi: “Kezâlik onun yemîni pençesindedir ki onu terdîd eden odur” diye ‘ameli üzerine i‘tizâr eyledi.

[فسافر السالك من عنده إلى اليمين حتى شاهده ورأى من عجائبه ما يزيد على عجائب القلم ولا يجوز وصف شيء من ذلك ولا شرحه بل لا تحوي مجلدات كثيرة عشر عشير وصفه والجملة فيه أنه يمين لا كالإيمان ويد لا كالأيدي وإصبع لا كالأصابع فرأى القلم محرراً في قبضته فظهر له عذر القلم فسأل اليمين عن شأنه وتحريكه للقلم فقال جوابي مثل ما سمعته من اليمين التي رأيتها في عالم الشهادة وهي الحوالة على القدرة إذ اليد لا حكم لها في نفسها وإنما محركها القدرة لا محالة]

Ve sâlik der-‘akab onun yanından yemîne müsâferet edip gitti tâ ki onu görüp müşâhede etti ve ‘acâib-i kalemden ziyâde onda ‘acâib gördü ki ondan bir nesnenin vasfı câiz olmaz ve şerhi dahi mümkün olmaz, belki mücelledât-ı kesîr onun vasfının ‘aşr-ı ‘aşîrini hâvî olamaz. Ve ‘ale’l-cümle beyânı ise kendisi îmân gibi bir yemîn değildir ve eydî gibi bir yed değildir ve esâbî‘ gibi bir isba‘ değildir ve kalem dahi onun netîcesinde muharrik gördü ve o hâlde kalemin ‘özü ona zâhir ü nümâyân oldukça şe’ni üzerine yemînden sorup kaleme tahrîki için suâl etti. O dahi: “Benim cevâbım ‘âlem-i şehâdetde gördüğün yemînden işittiğin cevâb gibidir ki kudret üzerine ihâle-i suâl kaziyyesidir, çünkü yedin dahi kendi nefsinde onun bir hükmü yoktur ve muharriki lâ-mahâle ancak kudrettir” diye bast-ı bisât-ı ma‘zeret kıldı.

[فسافر السالك إلى عالم القدرة ورأى فيه من العجائب ما استحققر عندها ما قبله وسألها عن تحريك اليمين فقالت إنما أنا صفة فاسأل القادر إذ العمدة على الموصوفات لا على الصفات وعند هذا كاد أن يزيغ ويطلق بالجراءة لسان السؤال فثبت بالقول الثابت ونودي من وراء حجاب سرادقات الحضرة لا يستل عما يفعل وهم يسئلون فغشيت هبة الحضرة ﴿فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعْقًا﴾ يضطرب في غشيته فلما أفاق قال “سبحانك ما أعظم شأنك تبت إليك وتوكلت عليك وآمنت بأنك الملك الجبار الواحد القهار فلا أخاف غيرك ولا أرجو سواك ولا أعوذ إلا بعفوك من عقابك وبرضاك من سخطك وما لي إلا أن أسألك وأتضرع إليك وأبتهل بين يديك فأقول اشرح لي صدري لأعرفك واحلل عقدة من لساني لأثني عليك” فنودي من وراء الحجاب “إياك أن تطمع في الثناء وتزيد على سيد الأنبياء بل ارجع إليه فما آتاك فخذ وما نهاك عنه فانته عنه وما قاله لك فقله فإنه ما زاد في هذه الحضرة على أن قال “سبحانك لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك” فقال “إلهي

إن لم يكن للسان جراءة على الثناء عليك فهل للقلب مطمع في معرفتك“ فنودي ”إياك أن تتخطى رقاب الصديقين فارجع إلى الصديق الأكبر فاقتد به فإن أصحاب سيد الأنبياء كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم أما سمعته يقول العجز عن درك الإدراك إدراك فيكيفيك نصيباً من حضرتنا أن تعرف أنك محروم عن حضرتنا عاجز عن ملاحظة جمالنا وجلالنا“]

Ve o hâlde sâlik ‘âlem-i kudrete sefer etti ve onda dahi ‘acâibden o kadar ‘acâib gördü ki ondan akdem ona nisbetle gördüğü cemî‘-i ‘acâibi istihkâr etti ve kudretten dahi tahrîk-i yemîn üzere suâl ettikte, kudret: “Ben ancak sıfatım, sen kâdirden onu suâl eyle, çünkü ‘umde mevsûfât üzerinedir, sıfât üzere değildir.” Ve bunun ‘inde az kaldı ki lisânı zeyg edip de suâle cür‘et eyleye, fakat Allâhu ta‘âlâ onu kavî-i sâbit ile sâbit kıldı ve sūrâdikât-ı hazretin hicâbı mâ-verâsından onunla münâdât oldu ki ﴿فَلَمَّا

⁶⁸⁴ Ve derhâl heybet-i hazret onu ihâta etmekle magşiyyen ‘aleyh sa‘ik olarak yıkıldı da kendi baygınlığında ız-tırâb hâlinde oldu vaktâ ki ifâkat buldu وتوكلت إليك وأمنت بأنك الملك الجبار الواحد القهار فلا أخاف غيرك ولا أرجو سواك ولا أعوذ إلا بعفوك من عقابك وبرضاك من سخطك وما لي إلا أن أسألك وأتضرع إليك وأبتهل بين يديك فأقول اشرح لي صدري لأعرفك واحلل عقدة من لساني لأثني عليك“

diye ‘arz-ı senâ ve i‘tirâf-ı cürm ü kusûr eyledi ki hâsıl-ı kelâmı odur ki “Ey benim Rabbim, seni her bir şeyn ü noksândan tenzîh ve takdîs eylerim. Senin ne ‘aceb ‘azîm şe’nin vardır, ben sana inâbe edip tevbe ettim ve senin üzerine ben tevekkül ve i‘timâd eyledim ve sen melik-i cebbâr ve vâhid-i kakhâr olduğuna ben îmân ve tasdîk ettim. Ba‘de-mâ ben senden gayrı hiçbir şeyden korkmam ve mâsi-vânı ricâ etmem, ben ancak senden korkarım ve seni ricâ eylerim ve senin ‘ikâbından ben senin ‘afvına sığınırım ve senin gazab ve sahatından dahi senin rızan ile ta‘avvüz eylerim. Bana bir çâre ve mecâl yoktur illâ ki ben dâimâ senden dileyip ve sana tazarru‘ edip ve senin huzûrunda ibtihâl kılıp derim ki seni bilmek için benim sadrımı sen şerh eyle ve dahi senin üzerine [379] senâ etmek için lisânımdaki ‘ukdeyi dahi çözüp küşâd eyle” demektir. Ve o vakt verâ-yı hicâbdan bir münâdât işitti ki الثناء وتزید کی ”إياك أن تطمع في الثناء وتزید کی ya’nî علی سيد الأنبياء بل ارجع إليه فما آتاك فخذه وما نهاك عنه فانته عنه وما قاله لك فقله“

“Server-i enbiyânın senâsından ziyâde bir senâya tama‘ etmekten sakınıp tecennüb eyle, ancak sen ona rücû‘ edip onunla iktidâ eyle de her ne ki sana verdiyse onu al ve her ne ki ondan seni nehy ettiyse ondan muntehî ol ve her ne ki söylediyse onu söyle, zîrâ kendisi bu hazrette bu senâdan ziyâde bir şey söylemedi ki ”سبحانك لا أحصي ثناء عليك أنت كما أثنيت على نفسك“

ya’nî “Ey benim Rabbim, ben seni tesbîh ve takdîs edip derim ki ben senin

684 “Rabbi dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü.” A‘râf, 7/143.

üzerine sen kendi nefsin üzerine ettiğin senâ gibi bir senâyı ihsâ edemem buyurmuştur.” Ve o hâlde sâil dahi الثناء عليك “İlahi İn لم يكن لسان جرأة على الثناء عليك” “Ey benim ilâhım, eğer lisân için senin üzerine senâ etmeye cür’et yok ise senin ma‘rifetinde kalb için bir matma‘ var mıdır?” diye münâcât etti. Ve bir dahi رقاب الصديقين فارجع “إياك أن تتخطى رقاب الصديقين فارجع” “İdrâkin derkinden ‘aciz olmak idrâkte.” İşte bizim hazretimizden sana o kadar behre ve nasîb kâfîdir ki sen kendin bizim hazretimizden mahrûm kaldığını ve bizim cemâl ve celâlimizin mülâhazasından dahi ‘âciz olduğunu bilesin.”

[فعند ذلك رجع السالك واعتذر عن أسئلته ومعاتباته وقال لليمين والقلم والعلم والإرادة والقدرة وما بعدها اقبلوا عذري فإني كنت غريباً حديث العهد بالدخول في هذه البلاد ولكل داخل دهشة فما كان إنكارى عليكم إلا عن قصور وجهل والآن قد صح عندي عذرکم وانكشف لي أن المنفرد بالملك والملكوت والعزة والجبروت هو الواحد القهار فما أنتم إلا مسخرون تحت قهره وقدرته مرددون في قبضته وهو الأول والآخر والظاهر والباطن]

Ve bunun ‘indinde sâlik dönüp es’ile ve mu‘âtebâtından ‘özü dilemeye başladı ve yemîn ve kalem ve ‘ilm ve irâde ve kudret ve mâ-ba‘dlarında olanlara dedi ki “Siz benim ‘özümlü kabûl ediniz, zîrâ ki ben garîb idim ve bu bilâda girmekle ben hadîsü’l-‘ahd idim ve her bir dâhile bir dehşet vardır. Sizin üzerinize vâkî‘ olan inkârım ancak kusûr ve cehliden idi. İmdi sizin ‘özünlüz bende sahîh oldu ve bana zâhir ve mekşûf oldu ki mülk ve melekût ve ‘izzet ve ceberût ile münferid ancak o vâhid-i kakhârdır, siz ancak onun kahr ve kudreti altında müsahharsınız ve kabzasında mütereddidsiniz. Evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın odur.”

[فلما ذكر ذلك في عالم الشهادة استبعد منه ذلك وقيل له كيف يكون هو الأول والآخر وهما وصفان متناقضان وكيف يكون هو الظاهر والباطن فالأول ليس بآخر والظاهر ليس بباطن فقال هو الأول بالإضافة إلى الموجودات إذ صدر منه الكل على ترتيبه واحداً بعد واحد وهو الآخر بالإضافة إلى سير السائرين إليه فإنهم لا يزالون مترقين من منزل إلى منزل إلى أن يقع الانتهاء إلى تلك الحضرة فيكون ذلك آخر السفر فهو آخر في المشاهدة أول في الوجود وهو باطن بالإضافة إلى العاكفين في عالم الشهادة الطالبين لإدراكه بالحواس الخمس ظاهر بالإضافة إلى من يطلبه في السراج الذي اشتعل في قلبه بالبصيرة الباطنة النافذة في عالم الملكوت فهذا كان توحيد السالكين لطريق التوحيد في الفعل أعني من انكشف له أن الفاعل واحد]

Ve çün bunu ‘âlem-i şehâdetde zikr etti, ondan şol kelâm istib‘âd olunup ona denildi ki “Nice hem evvel ve hem âhirdir, hâlbuki bunlar yekdîgerine münâkız iki vasflardır ve nice zâhir ve bâtın olur o hâl ile ki evvel âhir değildir ve zâhir dahi bâtın değildir?” Ve kendisi dahi buna cevâben dedi ki “Kendisi mevcûdâta izâfetle evveldir, çünkü kâffe-i mahlûkât tertîbi üzere vâhiden ba‘de vâhid ondan sudûr etmiştir ve sâirinin seyrine izâfetle âhir dahi odur, zîrâ ki cemî‘isi menzilden menzile terakkî etmekten zâil olmaz tâ ki intihâ-yı ulâ hazrete vâki‘ ola ve o haysiyyetle âhir-i sefer olur ki müşâhedede âhir odur ve vücûdda dahi evvel odur. Ve dahi ‘âlem-i şehâdetde ‘âkif ve havâss-ı hams ile onun idrâkine tâlib olanlara izâfetle kendisi bâtındır ve ‘âlem-i melekûtta nâfiz ve basîre-i bâtına ile kalbde mevkûd ve müştâ‘il olan çerâğ ile onu taleb edene izâfetle zâhirdir.” İşte fi‘ilde tarîk-i tevhîdde sâlik olan muvahhidînin tevhîdleri böylece idi ya’nî o kimse ki ona münkeşif olmuş ki fâ‘il ancak birdir, onun tevhîdi böylece idi.

[فإن قلت قد انتهى هذا التوحيد إلى أنه يبتنى على الإيمان بعالم الملكوت فمن لم يفهم ذلك أو يجحد فمما طريقه فأقول أما الجاحد فلا علاج له إلا أن يقال له إنكارك لعالم الملكوت كإنكار السمنية لعالم الجبروت وهم الذين حصروا العلوم في الحواس الخمس فأنكروا القدرة والإرادة والعلم لأنها لا ندرك بالحواس الخمس فلازموا حضيض عالم الشهادة بالحواس الخمس فإن قال وأنا منهم فإني لا أعتدي إلا إلى عالم الشهادة بالحواس الخمس ولا أعلم شيئاً سواه فيقال إنكارك لما شاهدناه مما وراء الحواس الخمس كإنكار السوفسطائية للحواس الخمس فإنهم قالوا ما نراه لا نثق به فلعلنا نراه في المنام فإن قال وأنا من جملتهم فإني شك أيضاً في المحسوسات فيقال هذا شخص فسد مزاجه وامتنع علاجه فترك أياماً قلائل وما كل مريض يقوى على علاجه الأطباء] [هذا حكم الجاحد]

Ve eğer bu siyâka göre tevhîd ‘âlem-i melekûtun îmânı üzere mübtenî olmaya müntehî oldu. Ve o ki ‘âlem-i melekûtu fehmi etmez veyâhûd onu inkâr eder, onun tarîki nedir der isen ben derim ki câhid ise onun ‘ilâcî ancak o makâledir ki ona denile ki ‘âlem-i melekûta olan inkârın senin ‘âlem-i ceberrûta olan semînenin inkârı gibidir, zîrâ ki ‘ulûmu havâss-ı hamsede hasır etmişler ve kudret ve irâdet ve ‘ilmi inkâr ettiler, çünkü havâss-ı hams ile idrâk olunmazlar ve bu havâss-ı hams ile ‘âlem-i şehâdetin hadîdîne mülâzemet edip pestî-i ‘âlem-i şehâdetde pâ-beste kaldılar ve eğer o câhid dahi ben onlardanım [380] der, zîrâ ki ‘âlem-i şehâdetde ben ancak havâss-ı hamse ile mühtedî olurum, ‘âlem-i şehâdetten gayrı diğer bir şey ben bilmiyorum dediyse o vakte ona denilir ki havâss-ı hamse mâverâsında bizim gördüğümüz şeye inkârın senin havâss-ı hamseye sūfistâiyyenin inkârı gibidir, zîrâ onlar dediler ki biz kendimiz gördüğümüze

vüsûk ve i'timâd etmeyiz, ola ki biz menâmda onu görürüz ve eğer buna dahi ben onların cümlesindenim, zîrâ ki ben mahsûsâtta dahi şekk ediciyim derse o vakt denilir ki bu bir şahstır ki mizâcî fâsid olmuş ve onun 'ilâcî mûmteni' olmuş ve o hâlde bir eyyâm-ı kalîle terk olunur. Her bir marîzin 'ilâcına etibbâ tâb-âver olamazlar, işte câhidin hükmü budur.

[وأما الذي لا يجحد ولكن لا يفهم فطريق السالكين معه أن ينظروا إلى عينه التي يشاهد بها عالم الملكوت فإن وجدوها صحيحة في الأصل وقد نزل فيها ماء أسود يقبل الإزالة والتنقية اشتغلوا بتنقيته اشتغال الكحال بالأبصار الظاهرة فإذا استوى بصره أرشد إلى الطريق ليسلكها كما فعل ذلك صلى الله عليه وسلم بخواص أصحابه فإن كان غير قابل للعلاج فلم يمكنه أن يسلك الطريق الذي ذكرناه في التوحيد ولم يمكنه أن يسمع كلام ذرات الملك والملكوت بشهادة التوحيد كلموه بحرف وصوت وردوا ذروة التوحيد إلى حضيض فهمه فإن في عالم الشهادة أيضاً توحيداً إذ يعلم كل أحد أن المنزل يفسد بصاحبين والبلد يفسد بأمرين فيقال له على حد عقله إله العالم واحد والمدبر واحد إذ لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا فيكون ذلك على ذوق ما رآه في عالم الشهادة فينغرس اعتقاد التوحيد في قلبه بهذا الطريق اللائق بقدرة عقله وقد كلف الله الأنبياء أن يكلموا الناس على قدر عقولهم ولذلك نزل القرآن بلسان العرب على حد عادتهم في المحاوراة]

Ve o ki inkâr etmez velâkin anlamaz, onunla sâliklerin tarîki odur ki onunla 'âlem-i melekûta nâzır bulunduğu gözüne nazar edeler ki eğer fi'l-asl sahîhatü'z-zât buldularsa ya'nî aslen sağ olup da velâkin onda bir siyâh su akmış ve o su dahi zevâle kâbiliyeti vardır ki tenkiyyeye gelir onun tenkiyesine iştigâl ederler ki ebsâr-ı zâhireye kehhâllik iştigâli gibi iştigâl ederler. Ve çün onun basarı müstevî olur, tarîka irşâd olunur tâ ki onda sülûk ede, nitekim zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî havâss-ı ashâbına işledi. Ve eğer 'ilâca gayr-i kâbil ise ve onunla sülûk-ı tarîk ona mümkün olmadıysa ya'nî tevhîdde bizim zikr ettiğimiz tarîkin sülûku ona müte'asir olup şehâdet-i tevhîd ile mülk ve melekûtun zerreleri kelâmını işitmeye kudret ve imkânı bulunmazsa onunla harf ve savt ile olan kelâm ile tekel-lüm edip hemân zirve-i tevhîdi onun hadîd-i fehmine redd ederler, zîrâ ki 'âlem-i şehâdette dahi tevhîd vardır, çünkü herkes bilir ki bir hâne iki sâhibin idâresiyle intizâmı bozulur ve bir belde iki emîrin idâresiyle fâsid olur ve bu kabîlden olarak onun 'aklına göre denilir ki 'âlemin ilâhı bir-dir, müdebbir-i 'âlem odur, çünkü Allâh'tan gayrı bir ilâh olmuş olsaydı bu 'âlem bozulup fâsid olurdu. Ve bu makâle 'âlem-i şehâdette gördüğünü nesnenin zevki üzere olur da 'aklına lâıyk olan tarîk ile kalbinde tevhîdin i'tikâdı dikilip müngaris olur hâlbuki Hakk subhânehu ve ta'âlâ dahi en-

biyâ-ı ‘izâmı teklîf etmiştir ki nâsa ‘akllarına göre söyleşeler ve onun için Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânı muhâverede ‘Arabın hadd-i ‘âdetleri üzere ‘Arabî lisânıyla inzâl etti.

[فإن قلت فمثل هذا التوحيد الاعتقادي هل يصلح أن يكون عماداً للتوكل وأصلاً فيه فأقول نعم فإن الاعتقاد إذا قوي عمل عمل الكشف في إثارة الأحوال إلا أنه في الغالب يضعف ويتسارع إليه الاضطراب والتزلزل غالباً ولذلك يحتاج صاحبه إلى متكلم يحرسه بكلامه أو إلى أن يتعلم هو الكلام ليحرس به العقيدة التي تلقنها من أستاذه أو من أبويه أو من أهل بلده وأما لذي شاهد الطريق وسلكه بنفسه فلا يخاف عليه شيء من ذلك بل لو كشف الغطاء لما ازداد يقيناً وإن كان يزداد وضوحاً كما أن الذي يرى إنساناً في وقت الإسفار لا يزداد يقيناً عند طلوع الشمس بأنه إنسان ولكن يزداد وضوحاً في تفصيل خلقته]

Ve eğer bu tevhîd i ‘tikâdı gibi olan tevhîd âyâ tevekkül için ‘imâd olmaya sâlih ve onda asl olmaya kâbiliyyeti olur mu der isen ben evet derim, zîrâ ki i ‘tikâd kuvvetlenirse isâre-i ahvâlde keşfin ‘amelini işler velâkin fi’l-gâlib zebûn olur ve fi’l-gâlib ona ıztırâb ve tezelzül ona mütesârî‘ olur. Ve onun için sâhibi onu hirâset edecek bir mütekellime muhtâc olur tâ ki onun kelâmı ile onu muhâfaza ve hirâset ede veyâhüd bi’z-zât kendisi üstâzından veyâhüd peder ve mâderinden veyâhüd beldesi ahâlîsinden telakkî ve ahz ettiği ‘ukdeyi saklayıp hirâset etmek için ‘ilm-i kelâmın ta‘allümü-ne muhtâc olur. Ve o ki tarîki görüp müşâhede etmiş ve kendi nefsi ile o tarikte sülûk etmiş, onun üzerine bu gibi ahvâlin i ‘tirâ ve tareyanından havf olunmaz, belki gitâ keşf olunmuş olsa yakînce bir ziyâdesi olmaz velev ki vuzûh ona ziyâde olur, meselâ esfâr vaktinde insânı gören kimse gibi ki güneş tulû‘unda insâna vakî‘ olan rû‘yeti yakîni müzdâd olmaz velâkin onun hilkatı tafsîlinde zâtı vuzûhça müzdâd olur.

[وما مثال المكاشفين والمعتقدين إلا كسحرة فرعون مع أصحاب السامري فإن سحرة فرعون لما كانوا مطلعين على منتهى تأثير السحر لطول مشاهدتهم وتجربتهم رأوا من موسى عليه السلام تجاوز حدود السحر وانكشف لهم حقيقة الأمر فلم يكتروا بقول فرعون ﴿لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُضَلِّيَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ بل قالوا لن نؤثرك على ما جاءنا من البينات والذي فطرنا قاقض ما أنت قاض إنما تقضي هذه الحياة الدنيا فإن البيان والكشف يمنع التغيير وأما أصحاب السامري لما كان إيمانهم عن النظر إلى ظاهر الثعبان فلما نظروا إلى عجل السامري وسمعوا خواره تغيروا وسمعوا قوله ”هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى“ ونسوا أنه لا يرجع إليهم قولاً ولا يملك لهم ضرراً ولا نفعاً فكل من آمن بالنظر إلى ثعبان يكفر لا محالة إذا نظر إلى عجل لأن كليهما من عالم الشهادة والاختلاف والنضاد في عالم الشهادة كثير وأما عالم الملكوت فهو من عند الله تعالى فلذلك لا نجد فيه اختلافاً وتضاداً أصلاً]

Ve mükâşifin ile mu'tekidîn olanların misâlleri ancak sehere-i fir'avn ile ashâb-ı Sâmirî'nin misâlleri gibidirler, zîrâ ki sehere-i Fir'avn te'sîr-i sihrin müntehâsına tecrîbe ve tûl-i müşâheler ile muttali' ve âgâh olmalarından vaktâ ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm hudûd-ı sihre mütecâviz olan mu'cizeyi gördüler ve hakikat-i emr onlara münkeşif oldu. Fir'avn'ın tahvîfi ki eydî ve ercüllerinin min-hilâf kat'ıyla vâki' olan va'id [381] ve tehdîdine onların bir bâk ü pervâları olmadı, belki bî-mübâlât olarak sebât edip ona dediler ki "Biz seni beyyinnâttan bize gelen 'ilm ve yakîn üzerine îsâr etmeyiz ve hem dahi bizi halk eden hallâkın rızâsı üzerine seni tercîh edemeyiz. Artık sen ne kazâ edecek isen kazâ eyle, sen ancak bu hayât-ı dünyeviyyeyi kazâ edersin."

Musannif-i merhûm bu kelâm ile sûre-i Tâhâ'nın altmış sekizinci ve altmış dokuzuncu âyetlerine telmîh etmiştir ki Hakk ta'âlâ kelâmlarını hikâye edip buyurmuş ki ⁶⁸⁵ ﴿لَا قُطْعَنٌ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ مِنْ خِلَافِ ثُمَّ لَا ضَلِيلَتُكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ ki hülâsa-i tefsîrlerinde denilmiş ki "Fir'avn sehereye dedi ki ben size izin vermezden mukaddem ona îmân getirdiniz. O sizin büyüğünüzdür ki size sihr ta'lîm eyledi. Ben sizin elbette elinizi ve ayağınızı bir sağ bir sol olarak muhâlif keserim ve hurmâ ağacının dalına asarım ve bilersiniz ki benimle Mûsâ'nın Rabbisinin hangimizin 'azâbı eşedd ve bâkîdir!" Sâhirler, Fir'avn'a dediler ki "Mûsâ 'aleyhi's-selâmın mu'cizâtı ve bizi halk eden Allâhu ta'âlânın rızâsı üzere seni beğenmeyiz. Bizim için ne hükm ve kazâ eder isen et, sen ancak bu hayât-ı dünyâda hevân üzere hükm edersin. Biz Rabbimiz ta'âlâyâ îmân getirdik ki bizim günâhlarımızı ve bizi işlemesine ikrâh ettiğin sihr husûsunu bizden magfiret ede. Allâhu ta'âlâ tâ'ata senden hayırlı ve ona 'âsî olana 'azâbı bâkîdir." Denildi ki sehere, Fir'avn'a "Mûsâ'yı uyurken bize göster" dediler. Manzûrları oldukça 'asâsı kendiyi hıfz eder görüp "Bu sihr değildir!" diye Fir'avn'a haber verdiklerinde sözlerine iltifât etmeyip kerhen onlara sihr âlâtlarını getirtti, binâen 'aleyh "Bize ikrâhen sihr ettirdin!" dediler, intehâ. Zîrâ ki beyân ve keşf tagyîre mâni' olur ve Sâmirî ashâbı ise onların îmânları su'bânın zâhîrine olan nazara mübtenî olunca vaktâ ki Sâmirî'nin 'icline bakıp âvâzını işittiler, yakînleri mütegayyir olup Sâmirî'nin sözünü istimâ' ettiler ki هَذَا إِلَهُكُمْ "هَذَا إِلَهُكُمْ" ya'nî "Bu sizin ilâhınız ve Mûsâ'nın ilâhıdır" dediğine inanıp kendisi ya'nî buzağı sûreti onlara söylemez ve söylemeler cevâb vermez ve onlar için mazarrat def'ine ve menfa'at celbine kâdir olmadığının hâlini

685 "Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim sonra da (ibret olsun diye) sizin tümünüzü elbette asacağım." A'râf, 7/124.

unuttular. İşte her kim ki su'bâna nazar etmekle îmân eder, lâ-mahâle bu-zağî sûretine bakmakla küfr eder, çünkü ikisi 'âlem-i şehâdettedirler ve 'âlem-i şehâdette ihtilâf ve tezâd çoktur. Ve 'âlem-i melekût ise o 'âlem Allâhu ta'âlânın 'indindedir ve onun için sen onda bir ihtilâf ve tezâdd bulamazsın.

[فإن قلت ما ذكرته من التوحيد ظاهر مهما ثبت أن الوسائط والأسباب مسخرات وكل ذلك ظاهر إلا في حركات الإنسان فإنه يتحرك إن شاء ويسكن إن شاء فكيف يكون مسخراً فاعلم أنه لو كان مع هذا يشاء إن أراد أن يشاء ولا يشاء إن لم يرد أن يشاء لكان هذا مزلة القدم وموقع الغلط ولكن علم أنه يفعل ما يشاء إذا شاء إن يشأ أم لم يشأ فليست المشيئة إليه إذ لو كانت إليه لافترقت إلى مشيئة أخرى وتسلسل إلى غير نهاية وإذا لم تكن إليه المشيئة فمهما وجدت المشيئة التي تصرف القدرة إلى مقدورها انصرفت القدرة لا محالة ولم يكن لها سبيل إلى المخالفة فالحركة لازمة ضرورة بالقدرة والقدرة متحركة ضرورة عند انجزام المشيئة فالمشيئة تحدث ضرورة في القلب فهذا ضرورات ترتب بعضها على بعض وليس للعبد أن يدفع وجود المشيئة ولا انصراف القدرة إلى المقدور بعدها ولا وجود الحركة بعد بعث المشيئة المقدرة فهو مضطر في الجميع]

Ve eğer sen vesâit ve esbâb cümlesi müsahhar olduğu sâbit ve mütekarir oldukça tevhiidden senin bu zikir ettiğin şey zâhirdir ve fi'l-vâki' bunların cem'i isî zâhirdir meğer ki insânın hareketleri ki onlar zâhir de-ğillerdir, zîrâ ki kendisi isterse hareket eder ve isterse sükûn eyler, bu hâl ile nice müsahhar olur der isen işte burası dahi sen şöylece bil ki eğer kendisi isteyecek olursa ister ve istemeyecek olursa istemez olmuş olsa burası mevki'-i galat ve cây-ı zellet-i akdâm olurdu velâkin ma'lûm oldu ki kendisi istediğini işler, istediğini istemiş olsun veyâhüd istememiş olsun ve bu sûrette irâde ona râci' olmadığı sâbit oldu, çünkü irâde kendisinin olaydı diğer bir irâdeye müftekir olurdu ve böyle böyle ilâ-gayri'n-nihâye-ye müteselsil olurdu ve irâde kendisine olmazsa artık her ne vakt ki irâde peydâ olur; kudret dahi lâ-mahâle makdûra munsarîf olur da muhâlefete onun bir mecâli kalmaz. Kaldı ki hareket onda zarûret-i kudretle lâzımdır ve incizâm-ı irâde 'indinde dahi kudret bi'z-zarûre müteharrik olur, imdi irâde zarûrî olarak kalbde hâdis olur. İşte bunlar zarûrâtı ki ba'zısı ba'zısı üzerine müterettibdirler ki irâdetsizin kalbde zarûrî bir irâde peydâ olur ve irâde peydâ olunca kudret dahi bi'z-zarûre müteharrik olur ve kudret müteharrik olunca hareket-i insân dahi bi'z-zarûre vâki' olur ki bu sûretle insânın hareketi kudret üzerine müterettib oldu ve kudret dahi irâde üzerine müterettib oldu demektir. Vaktâ ki irâdetin def'ine insân muktedir değildir

ki ona dîğer bir irâde tekadüm etmeksizin irâde hâdis olur da def‘ine insân muktedir olmaz ve irâde cezm olunduktan sonra makdûruna kudretin in-sırâfına mâni‘ olamaz ve irâde kudreti irsâl ettikten sonra vücûd-ı harekete dahî mâni‘ olamaz, işte cemî‘isinde insân muztarr oldu demektir.

[فإن قلت فهذا جبر محض والجبر يناقض الاختيار وأنت لا تنكر الاختيار فكيف يكون مجبوراً مختاراً فأقول لو انكشف الغطاء لعرفت أنه في عين الاختيار مجبور فهو إذاً مجبور على الاختيار فكيف يفهم هذا من لا يفهم الاختيار فلنشرح الاختيار بلسان المتكلمين شرحاً وجيزاً يليق بما ذكر متطفاً وتابعاً فإن هذا الكتاب لم نقصد به إلا علم المعاملة ولكني أقول لفظ الفعل في الإنسان يطلق على ثلاثة أوجه إذ يقال الإنسان يكتب بالأصابع ويتنفس بالرئة والحنجرة ويخرق الماء إذا وقف عليه بجسمه فينسب إليه الخرق في الماء والتنفس والكتابة وهذه الثلاثة في حقيقة الاضطراب والجبر واحدة ولكنها تختلف وراء ذلك في أمور فأعرب لك عنها ثلاث عبارات فنسمي خرقه للماء عند وقوعه على وجهه فعلاً طبيعياً ونسمي تنفسه فعلاً إرادياً ونسمي كتابته فعلاً اختياريّاً والجبر ظاهر في الفعل الطبيعي لأنه مهما وقف على وجه الماء أو تخطى من السطح للهواء انخرق الهواء لا محالة وقد يكون الخرق بعد التخطي ضرورياً والتنفس في معناه فإن نسبة حركة الحنجرة إلى إرادة التنفس كنسبة انخراق الماء إلى ثقل البدن فمهما كان الثقل موجوداً وجد الانخراق بعده وليس الثقل إليه وكذلك الإرادة ليست إليه ولذلك لو قصد عين الإنسان بإبرة طبق الأجفان اضطراباً ولو أراد أن يتركها مفتوحة لم يقدر مع أن تغميض الأجفان اضطراباً فعل إرادي ولكنه إذا تمثل صورة الإبرة في مشاهدته بالإدراك حدثت الإرادة بالتغميض ضرورة وحدثت الحركة بها ولو أراد أن يترك ذلك لم يقدر عليه مع أنه فعل بالقدرة والإرادة فقد التحق هذا بالفعل الطبيعي في كونه ضرورياً وأما الثالث وهو الاختيار فهو مظنة الاتباس كالكتابة والنطق وهو الذي يقال فيه إن شاء فعل وإن شاء لم يفعل وتارة لا يشاء فيظن من هذا أن الأمر إليه وهذا للجهل بمعنى الاختيار فلنكشف عنه وبيانه أن الإرادة تبع للعلم الذي يحكم بأن الشيء موافق لك والأشياء تنقسم إلى ما تحكم مشاهدتك الظاهرة أو الباطنة بأنه يوافقك من غير تحير وتردد وإلى ما قد يتردد العقل فيه فالذي نقطع به من غير تردد أن من يقصد عينك مثلاً بإبرة أو بدنك [382] بسيف فلا يكون في علمك تردد في أن دفع ذلك خير لك وموافق فلا جرم تنبعث الإرادة بالعلم والقدرة بالإرادة وتحصل حركة الأجفان بالدفع وحركة اليد بدفع السيف ولكن من غير روية وفكرة ويكون ذلك بالإرادة]

Ve eğer sen bu mahz-ı cebrdir ve cebr ihtiyâra münâkızdır ve sen ihtiyârı inkâr etmezsin yâ nice olur ki hem mecbûr ve hem de muhtâr ola der isen ben derim ki gıtâ münkeşif olsaydı bilirdin ki kendisi ‘ayn-ı ihtiyârda mecbûrdur ki o hâlde ihtiyâr üzerine mecbûrdur ve ihtiyârı fehm etmeyen kimse bunu nice fehm edebilir. Kaldı ki biz lisân-ı mütekellimîn ile zikr olunan nesneye lâyıq ve vecîz ve muhtasar olarak kendimiz tâbi‘ ve mü-tetaffil olduğumuz hâlde ihtiyârı şerh edelim, zîrâ bu kitâbda biz ‘ilm-i

mu'âmeleyi kasd etmişiz velâkin ben derim ki insânda fi'lîn lafzı üç vech üzerine itlâk olunur, çünkü denilir ki insân parmaklarla yazar ve boğaz ve öyken ile teneffüs eder ve cismi ile suyu deler ya'nî su üstünde durursa kendi cismi ile suyu delip hark eder ve hark-ı mâ ve teneffüs ve kitâbet ona müntesib olur. Ve bu üç şey hakikat-i cebr ü ıztırârda birdir velâkin onun verâsında birtakım umûrda muhtelif olur.

Ben üç 'ibâre ile onu sana zâhir ü nümâyân ederim şöyle ki suya olan harkı ya'nî yüz üstü suya düştüğü hâlde cismi ile suya vâki' olan harkı için fi'l-i tabî'î tesmiye edelim ve teneffüsü dahi fi'l-i irâdî tesmiye edelim ve onun kitâbeti fi'l-i ihtiyârî tesmiye edelim. Ve fi'l-i tabî'îde olan cebr zâhirdir, çünkü her ne vakt su üstünde durursa veyâhüd damdan tehattî edip havâya tecâvüz ederse lâ-mahâle onun ağırlığıyla su ve havâ münharık olurlar ve tehattîden sonra vâki' olan hark elbette zarûrî olur ve teneffüs dahi onun ma'nâsındadır, çünkü teneffüsün irâdesine boğaz hareketinin nisbeti cesedin ağırlığına inhirâk-ı mânın nisbeti gibidir, zîrâ ki ağırlık mevcûd oldukça vücûdundan sonra inhirâk mevcûd olur ve ağırlığı onun ihtiyârında değildir ve kezâlik irâde dahi onun ihtiyârında değildir ve onun için meselâ gözü bir iğne ile kasd olunursa ıztırâr ile göz kapaklarını kapatır ki açık ve meftûh onu bırakacak olursa ona muktedir olamaz, ma'a-ennahu ıztırârî olarak vâki' olan tagmîz-i ecfân fi'l-i irâdîdir velâkin müşâhedesinde idrâk ile iğnenin sûreti mütemessil olur ise zarûrî olarak tagmîz-i ecfâna irâde hâdis olur. Ve hareket dahi irâdetle hâdis olur hattâ hareketin terkinî murâd etmiş olsa ona muktedir olamaz ma'a-ennahu kudret ve irâdet ile bir fi'ldir, işte bu cihetle bu gibi fi'l o dahi zarûrî olmaklığı hasebiyle fi'l-i tabî'îye mültehi olmuştur. Ve üçüncüsü ise ki fi'l-i ihtiyârîdir işte mazinne-i iltibâs odur ki nutk ve kitâbet gibi ve şe'ninde isterse işler ve isterse işlemez ve bir kerre işler de diğer kerrede işlemez denilen fi'l odur ve bundan zann olunur ki emr onun ihtiyârındadır ve bu mazinne ancak ihtiyârın ma'nâsını bilmemezlikten neş'et eder. Biz onu keşf edip beyânında deriz ki irâdet ancak 'ilm-i mü'eddîsine tâbî'dir ya'nî o 'ilm ki hükm eder ki o şey sana muvafıktır, işte irâde o 'ilme tâbî'dir. Ve eşyâ ise ikiye münkasım olur bir kısmı ki senin müşâhede-i zâhiren veyâ müşâhede-i bâtinen hükm eder ki bî-tahayyür ü tereddüd sana muvâfık olur ve diğer kısmı 'akl onda tereddüd eder de muvâfık olduğuna hükm edemez. Ve o ki bî-tereddüd onda kat' edersin, meselâ ki senin gözüne bir iğne veyâhüd bedenine bir şemşîr ile kasd olunduğu vakte onun def'i senin hakkında hayırlı olduğuna ve muvâfık bulunduğuna senin 'ilminde

bir tereddüd olmaz, hemân bi şekk olarak o 'ilm-i kat'î ile derhâl bir irâde münba'is olur ve irâdetle kudret dahi münba'is olur ve def' için hareket-i ecfân hâsıl olur. Ve def-i şemşîr için hareket-i yed hâsıl olur velâkin o inbi'âs ve hareket bî-fikr ve bî-reviyyet ile dir ki bu inbi'âs ve hareket ancak irâdetle vâki' olmuş olur.

[ومن الأشياء ما يتوقف التمييز والعقل فيه فلا يدري أنه موافق أم لا فيحتاج إلى روية فكر حتى يتميز أن الخير في الفعل أو الترك فإذا حصل بالفكر والروية العلم بأن أحدهما خير التحقق ذلك بالذي يقطع به من غير روية فكر فانبعثت الإرادة ههنا كما تنبعث لدفع السيف والسنان فإذا انبعثت لفعل ما ظهر للعقل أنه خير سميت هذه الإرادة اختياراً مشتقاً من الخير أي هو انبعثت إلى ما ظهر للعقل أنه خير وهو عين تلك الإرادة ولم ينتظر في انبعائها إلى ما انتظرت تلك الإرادة وهو ظهور خيرية الفعل في حقه إلا أن الخيرية في دفع السيف ظهرت من غير روية بل على البدئية وهذا افتقر إلى الروية]

Ve ba'zı eşyâda temyîz ve 'aklın tevakkufu odur ki o şey muvâfık mıdır yoksa yok. Ve insân onda bir reviyeye ve tefekküre muhtâc olur tâ ki temyîz ede ki hayr onun işleminde midir, yoksa onun terkinde midir. Ve çün reviyet ve tefekkürle 'ilm hâsıl olur ki onların birisi hayrlıdır, o şey dahi bî-reviyyet ü fikr hayr ve muvâfıklığına kat' olunan eşyâya mültaḥık olur. Ve bunda dahi seyf ve sinânın def'ine münba'is olduğu gibi irâde münba'is olur ve o dahi 'akla hayırlığı zâhir olan nesneye inbi'âstır ve bu münâsebet ile o vakt irâde-i ihtiyâr tesmiye olunur ki hayırdan müştak olarak ona irâde-i hayr denilir ve ma'nâsı dahi bu bir inbi'âstır ki 'akla hayr olduğu zâhir olmuştur ve o dahi o irâdenin 'aynıdır ki inbi'âsı bir fikr ve reviyet ile olmamıştır. Ve buna vâki' olan nazar gibi onun inbi'âsına nazar vâki' olmamıştır ya'nî hakkında fi'l hayrlı olduğunun zuhûru vâki' olmamıştır fakat onda def'-i seyfte olan hayr ve muvâfıklık 'ale'l-bedîhe bî-reviyye zâhirdir ve bunda reviyete müftekir olur.

[فالاختيار عبارة عن إرادة خاصة وهي التي انبعثت بإشارة العقل فيما له في إدراكه توقف وعن هذا قيل إن العقل يحتاج إليه للتمييز بين خير الخيرين وشر الشرين ولا يتصور أن تنبعث الإرادة إلا بحكم الحس والتخيل أو بحكم جزم من العقل ولذلك لو أراد الإنسان أن يحز رقبة نفسه مثلاً لم يمكنه لا لعدم القدرة في اليد ولا لعدم السكين ولكن لفقد الإرادة الداعية المشخصة للقدرة وإنما فقدت الإرادة لأنها تنبعث بحكم العقل أو الحسن بكون الفعل موافقاً وقتله نفسه ليس موافقاً له فلا يمكنه مع قوة الأعضاء أن يقتل نفسه إلا إذا كان في عقوبة مؤلمة لا تطاق فإن العقل هنا يتوقف في الحكم ويتردد لأن تردده بين شر الشرين فإن ترجع له بعد الروية أن ترك القتل أقل شراً لم يمكنه قتل نفسه وإن حكم بأن القتل أقل شراً وكان حكمه

جزماً لا ميل فيه ولا صارف منه انبعث الإرادة والقدرة وأهلك نفسه كالذي يتبع بالسيف للقتل فإنه يرمي بنفسه من السطح مثلاً وإن مهلكاً ولا يبالي ولا يمكنه أن لا يرمي نفسه فإن كان يتبع بضرب [383] خفيف فإن انتهى إلى طرف السطح حكم العقل بأن الضرب أهون من الرمي فوقفت أعضاؤه فلا يمكنه أن يرمي نفسه ولا تنبعث له داعية التبتة لأن داعية الإرادة مسخرة بحكم العقل والحس والقدرة مسخرة للداعية والحركة مسخرة للقدرة والكل مقدر بالضرورة فيه من حيث لا يدري فإنما هو محل ومجرى لهذه الأمور فأما أن يكون منه فكلاً ولا

Kaldı ki ihtiyār irāde-i hāssadan ‘ibārettir ki ‘aklın işāretiyle münba‘is olan irāde-i hāssadır o şeyde ki ‘aklın onda bir tevakkufu var idi sonra cihet-i hayriyyesini reviyeye ve fikr ile bulup cezm etti. Ve bunun ‘indinde denilmiş ki iki hayrın hayrını ve iki şerrin şerrini temyîz ve beynlerinde fark ve tercih etmek için ‘akla ihtiyâc vardır. Ve irâdenin tasavvur-ı inbi‘âsı ancak hiss ve tahyîlin hükmü veyâhüd ‘aklın bir hazmı iledir ve onun için meselâ bir insân kendi rakabesini kat‘ edip başını kesmek istese o fi‘l ona mümkün olmaz ve o ‘adem imkân elinde kudretin ‘ademinden değildir ve bıçağın ‘ademinden değildir velâkin kudreti ihzâr ve teşhîs eden irāde-i dâ‘iyenin fikdânındandır. Ve irâdenin fikdânı dahi ancak o fi‘l ona hayr ve muvâfık olduğuna bir hiss ve tahayyülün hükmü fikdânındandır, zîrâ irāde-i fi‘l muvâfık ve hayırlı olduğuna hâsıl olan ‘ilm ve cezm ile münba‘is olur ve kendi nefsinin katli ise ona muvâfık değildir ve onun için kuvve-i a‘zâ ile ma‘an nefsinin öldürmeye muktedir olamaz meğer ki bir ‘ukûbet-i mü‘lime ve ‘azâb ve cefâ tâkat-fersâda ola ya‘nî tahammülünden hâric ve tâkâtından zâid bir eziyet ve işkencede ola, zîrâ ki bunda ‘akl tevakkuf edip hükmünde mütereddid olur, çünkü iki şerrin şerrî mâ-beyninde bir tereddüddür. Ve eğer reviyeye ve tefekkürden sonra terk-i katl şerrî ekall olduğu ‘aklda mütereccih olduysa o hâlde katl-i nefsi ona mümkün olmaz. Ve eğer ‘aklı hüküm etti ki katl-i nefsi şerrî ekalldır ve bu hükmü meylden berî ve ‘ârî ve sâriften vâreste olup cezmi olursa o hâlde irâdet bu hükm-i cezmi ile münba‘is olur ve kudret dahi müntehid olur da nefsinin ihlâk eder. Ve dahi o kimse gibidir ki düşmanı seyf ile onu itbâ‘ ve taleb eder ve kendisi gelip seyfin şerrî def‘i için nefsinin damdan ilkâ eder, işte o ilkâda dahi eğerçi helâk-ı nefis var ise de velâkin içinde onun hayâtı ihtimâlî tasavvuruyla şemşîrin önünde durmaktan nefse daha ziyâde muvâfık gelir ve buna ‘akl tercih eder de irāde münba‘is olur ve şemşîr ile taleb ve itbâ‘ olunmaz ve hafîf bir darb ile darb olunacağına ‘aklı cezm ederse o vakt nefsinin damdan ilkâya imkânı olmaz, zîrâ ki o hâlde irāde münba‘is olmaz, vaktâ ki damın başına varır, ‘akl hüküm eder ki darb ilkâdan ehvendir ve o sâ‘at a‘zâsı

durur, nefsinı atmaya mümkinı olmaz ve bir dâ'ıye ona münba'is olmaz, çünkü dâ'ıye-i irâde hiss ve 'aklın hükmü ile müsahhardır ve kudret dahi dâ'ıyeye müsahhardır ve hareket kudrete müsahhardır. Ve kâffesi insânın üzerine ma'lûmu olmayan yerden zarûretle mukadder olup zâtı ancak bu umûrun mahall ve mecrâlarıdır, yoksa kendisinden olmak hâşâ ve kellâ.

[إِذَا مَعْنَى كَوْنِهِ مُجْبُوراً أَنْ جَمِيعَ ذَلِكَ حَاصِلٌ فِيهِ مِنْ غَيْرِهِ لَا مِنْهُ وَمَعْنَى كَوْنِهِ مُخْتَاراً أَنَّهُ مَحَلٌ لِإِرَادَةِ حَدَثٍ فِيهِ جَبْراً بَعْدَ حَكْمِ الْعَقْلِ بِكَوْنِ الْفِعْلِ خَيْراً مُحَضَّاً مُوَافِقاً وَحَدَثَ الْحَكْمِ أَيْضاً جَبْراً إِذَا هُوَ مُجْبُورٌ عَلَى الْإِخْتِيَارِ فَفِعْلُ النَّارِ فِي الْإِحْرَاقِ مِثْلاً جَبْرٌ مُحَضٌّ وَفِعْلُ اللَّهِ تَعَالَى اخْتِيَاراً مُحَضٌّ وَفِعْلُ الْإِنْسَانِ عَلَى مَنْزِلَةٍ بَيْنَ الْمَنْزِلَتَيْنِ فَإِنَّهُ جَبْرٌ عَلَى الْإِخْتِيَارِ فَطَلَبُ أَهْلِ الْحَقِّ لِهَذَا عِبَارَةً ثَالِثَةً لِأَنَّهُ لَمَّا كَانَ فَنَاءُ ثَالِثًا وَاتَّصُوا فِيهِ بِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى فَسَمَوْهُ كَسْباً وَلَيْسَ مَنَاقِضاً لِلْجَبْرِ وَلَا لِلْإِخْتِيَارِ بَلْ هُوَ جَامِعٌ بَيْنَهُمَا عِنْدَ مَنْ فَهَمَهُ وَفِعْلُ اللَّهِ تَعَالَى يَسْمَى اخْتِيَاراً بِشَرْطِ أَنْ لَا يَفْهَمُ مِنَ الْإِخْتِيَارِ إِرَادَةً بَعْدَ تَحْيِيرٍ وَتَرَدُّدٍ فَإِنْ ذَلِكَ فِي حَقِّهِ مُحَالٌ وَجَمِيعُ الْأَلْفَافِ الْمَذْكُورَةِ فِي اللُّغَاتِ لَا يُمْكِنُ أَنْ تَسْتَعْمَلَ فِي حَقِّ اللَّهِ تَعَالَى إِلَّا عَلَى نَوْعٍ مِنَ الْإِسْتِعَارَةِ وَالتَّجَوُّزِ وَذَكَرَ ذَلِكَ لَا يَلِيقُ بِهَذَا الْعِلْمِ وَيَطُولُ الْقَوْلُ فِيهِ]

Ve böyle olunca olmasının ma'nası ancak zikr olunan umûrun kâffesi dîğerdinden olarak onda hâsıl olup kendi nefsinden değildir ve muhtâr olmaklığının ma'nası dahi ancak onda fi'l hayr-ı mahz ve ona muvâfık olduğuna 'aklın hükmü sudûrundan sonra cebren hâdis olan irâdenin mahalli olmasıdır ve hükm dahi cebren onda hâdis olmasıdır. Kaldı ki insân ihtiyâr üzerine dahi mecburdur, meselâ yakmakta âteşin fi'li dahi cebr-i mahzdır ve Allâhu ta'âlânın fi'li mahz-ı ihtiyârdır ve insânın fi'li ancak menzileteyn beyninde olan bir menzilet üzerinedir ki ihtiyâr üzerine mecbûrdur. Ve ehl-i hakk buna bir 'ibâre-i sâlise taleb ettiler, çünkü o dahi fenâ-i sâlistir ve kitâb-ı kerîme iktidâen onu kesb tesmiye ettiler ki cebr ve ihtiyâra münâkız değildir, belki onu fehm eden katında onların beynlerinde câmi'dir. Ve Allâhu ta'âlânın fi'li ihtiyâr tesmiye olunur o şart ile ki ihtiyârdan tereddüd ve tahayyürden sonra bir irâde sudûru fehm olunmaya, çünkü bu hâl Zât-ı zü'l-celâl hakkında muhâldir, zîrâ onun bir şeyde tahayyür ve tereddüdü yoktur ve bu gibi hâlâttan zâtı mukaddes ve münezzehdir ve lügâtta mezkûr olan cem'î-i elfâz zât-ı müte'âlin hakkında isti'mâli mümkün olmaz meğer ki bir nev' mecâz ve isti'âre ile ola ve o şeylerin zikri dahi bu 'ilme sezâ ve lâyık olmaz ve kavîl dahi onda uzar.

[إِنْ قُلْتُ فَهَلْ يَقُولُ إِنْ الْعِلْمُ وَلَدَ الْإِرَادَةِ وَالْإِرَادَةُ وَلَدَتِ الْقُدْرَةَ وَالْقُدْرَةُ وَلَدَتِ الْحَرَكَةَ وَأَنْ كُلُّ مَتَأَخَّرٍ حَدَثٌ مِنَ الْمَتَقَدِّمِ فَإِنْ قُلْتُ ذَلِكَ فَقَدْ حَكَمْتَ بِحُدُوثِ شَيْءٍ لَا مِنْ قُدْرَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَإِنْ أَبَيْتَ ذَلِكَ فَمَا مَعْنَى تَرْتَبِ الْبَعْضِ مِنْ هَذَا عَلَى الْبَعْضِ فَاعْلَمْ أَنَّ الْقَوْلَ بِأَنَّ بَعْضَ ذَلِكَ

حدث عن بعض جهل محض سواء عبر عنه بالتولد أو بغيره بل حوالة جميع ذلك على معنى الذي يعبر عنه بالقدرة الأزلية وهو الأصل الذي [384] لم يقف كافة الخلق عليه إلا الراسخون في العلم فإنهم وقفوا على كنه معناه والكافة وقفوا على مجرد لفظه مع نوع تشبيه بقدرتنا وهو بعيد عن الحق وبيان ذلك بطول ولكن بعض المقدورات مترتب على البعض في الحدوث ترتب المشروط على الشرط فلا تصدر من القدرة الأزلية إرادة إلا بعد علم ولا علم إلا بعد حياة ولا حياة إلا بعد محل الحياة وكما لا يجوز أن يقال الحياة تحصل من الجسم الذي هو شرط الحياة فكذا في سائر درجات الترتيب ولكن بعض الشروط ربما ظهرت للعامة وبعضها لم يظهر إلا للخواص المكاشفين بنور الحق وإلا فلا يتقدم متقدم ولا يتأخر متأخر إلا بالحق وال لزوم]

Ve eğer sen dedin ki sen der misin ki ‘ilm irâdeyi doğurdu ve irâde dahi kudreti doğurdu ve kudret hareketi doğurdu ve her bir müteahhir mütekad-dimden hudûs etti, eğer sen bunu dedinse kudret-i ilâhiyyenin gayrisından bir nesnenin hudûsüne hükm etmiş olursun ve eğer onu söylemekten im-tinâ’ ettinse bunların ba‘zısı bazısına tertîblerinin ma‘nâsı nedir? Burası-nı dahi sen şöylece bil ki bunların ba‘zısı ba‘zısından hudûs etti demek mahz-ı cehl ü nādānīdir, istemezse ona tevellüd ile ta‘bīr olunsun ve ister ona diğer bir ta‘bīr ile zikir ve ta‘bīr olunsun ancak ona kudret-i ezeliyye denilen ma‘nâ üzerine havâle etmesi onda bir asldır ki ona ancak ‘ilmde sābit-kadem olan ‘ulemā-yı rāsihīn vākıf olmuşlardır, zīrā ki onlar künh-i ma‘nāsına vākıf olmuşlar ve kâffe-i halk kudretimize bir nev’ teşbīh ile lafz-ı mücerredî üzerine vākıf olmuşlar ve dahi hakktan uzak ve ba‘iddir ve onun beyānı uzar. Velâkin hudûsta ba‘zı maddîrāt ba‘zısına terettübü ancak şart-ı maşrûtun terettübü gibidir ki kudret-i ezeliyyeden irâde ancak ‘ilmden sonra sudûr eder ve hayât dahi ancak mahall-i hayât vücûdundan sonra hâdis olur. Ve hayât şart-ı hayât olan cismden hâsıl olmuş denilme-si cāiz olmadığı gibi kezâlik tertîbin derecât-ı sāiresinde dahi böylece-dir velâkin ola ki şurûtun ba‘zısı ‘āmmeye zāhir oldu ve ba‘zısı ancak nûr-ı hakk ile mükāşefe eden havāssa yalnız zāhir olmuştur, yoksa her bir müte-kaddim ancak hakk ve lüzûm ile tekaddüm eder ve her bir müteahhir ancak hakk ve lüzûm ile teahhür eder.

[و كذلك جميع أفعال الله تعالى ولولا ذلك لكان التقديم والتأخير عبثاً يضاهي فعل المجاني تعالى الله عن قول الجاهلين علواً كبيراً وإلى هذا أشار قوله تعالى ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ وقوله تعالى ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا لَعَيْنٍ مَّا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ فكل ما بين السماء والأرض حادث على ترتيب واجب وحق لازم لا يتصور أن يكون إلا كما حدث وعلى هذا الترتيب الذي وجد فما تأخر متأخر إلا لا انتظار

شرطه والمشروط قبل الشرط محال والمحال لا يوصف بكونه مقدوراً فلا يتأخر العلم عن النظفة إلا لفقد شرط الحياة ولا تتأخر عنها الإرادة بعد العلم إلا لفقد شرط العلم وكل ذلك منهاج الواجب وترتيب الحق ليس في شيء من ذلك لعب واتفاق بل كل ذلك بحكمة وتدبير وتفهم ذلك عسير]

Ve ef'âl-i Bārī kāffesi böylecedir ve böyle olmamış olsaydı takdīm ve te'hīr beyhūde ve 'abes olurdu, dīvānelerin ef'āline mūhākī ve mūzāhī olurdu. Tebāreke ve ta'ālā nādānların sözlerinde 'ulūvv-i kebīr ile mū-te'ālīdir ve Hakk ta'ālā onun ⁶⁸⁶ ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ kelām-ı celīli buna işāret etmiştir ve dahi مَا لَاعِيْنٌ مَا ﴿وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا لِيَعْبُدُنَا﴾ kavī-i 'ālisi kezālik buna işāret etmiştir ve mantūkunca semā ve arz beyninde her ne ki vardır cemī'isi hādistir ve hudūsü bir tertīb-i vācib ve hakk-ı lāzım üzere kāin olmuştur, ancak hādīs olduğu vech üzere hudūsü mutasavver olur. Ve bināen 'aleyh her ne ki teehhūr etmiş ise ancak şartı intizār mūteahhir olmuştur şarttan akdem meşrūtun vücūdu muhāldir ve muhāl olan şey'-i maktūr ile vasf olunmaz ve nutfeden 'ilmin teehhūri ancak şart-ı hayātın fakdı içindir ve 'ilmden sonra irādenin teahhūri dahi ancak şart-ı 'ilmin fikdānı içindir. Ve bunun kāffesi ancak minhāc-ı vācib ve tertīb-i hakktır ve bundan bir şey 'abes ve oyun değildir ve ittifākı vākī' değildir, ancak cemī'isi hikmet ve tedbīr iledir ve onun tehfimi güç ve 'asīrdır.

[ولكننا نضرب لتوقف المقدور مع وجود القدرة على وجود الشرط مثلاً يقرب مبادئ الحق من الأفهام الضعيفة وذلك بأن نقدر إنساناً محدثاً قد انغمس في الماء إلى رقبته فالحديث لا يرتفع عن أعضائه وإن كان الماء هو الرافع وهو ملاق له فقدر القدرة الأزلية حاضرة ملاقية للمقدورات متعلقة بها ملاقة الماء للأعضاء ولكن لا يحصل بها المقدور كما لا يحصل رفع الحدث بالماء انتظاراً للشرط وهو غسل الوجه فإذا وضع الواقف في الماء وجهه على الماء عمل الماء في سائر أعضائه وارتفع الحدث فربما يظن الجاهل أن الحدث ارتفع عن اليدين برفعه عن الوجه لأنه حدث عقيبته إذ يقول كان الماء ملاقياً ولم يكن رافعاً والماء لم يتغير عما كان فكيف حصل منه ما لم يحصل من قبل بل حصل ارتفاع الحدث عن اليدين عند غسل الوجه فإذا غسل الوجه هو الرافع للحدث عن اليدين وهو جهل بضاهي ظن من يظن أن الحركة تحصل بالقدرة والقدرة بالإرادة والإرادة بالعلم وكل ذلك خطأ بل عند ارتفاع الحدث عن الوجه ارتفع الحدث عن اليد بالماء الملاقي لها لا بغسل الوجه والماء لم يتغير واليد لم تتغير ولم يحدث فيهما شيء ولكن حدث وجود الشرط فظهر أثر العلة]

686 "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." Zāriyāt, 51/56.

687 "Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları, eğlenmek için yaratmadık. Biz onları ancak hak ve hikmete uygun olarak yarattık. Ama onların çoğu bilmiyorlar." Duhān, 44/38-39.

Velâkin biz vücūd-ı şart üzerine vücūd-ı kudretle berâber tevakkuf-ı makdûr için bir mesel darb edelim ki o mesel efhâm-ı za’îfeye hakkın mebâdisini takdîm eyleye. Şöyle ki muhdes bir insânı takdîr edelim ref‘-i cinâyet için ya’nî gasl etmek kasdıyla bir suya girse ve o boğazına kadar gelse onun suya mülâkâtı olan a’zâsı üzerinden hades ref‘ olunmaz velev ki hadesi ref‘ eden sudur ve o su onun a’zâsına mülâkî olmuştur, işte bunun gibi kudret-i ezeliyyeyi hâzır ve makdûrâta mülâkî takdîr ile böyle bir mülâkât ki a’zâya suyun ta’alluku gibi müte’allik ola ki gasl-i vech olan şarta intizâren o mülâkât-ı mâ ile ref‘-i hades hâsıl olmadığı gibi makdûr dahi hâsıl olmaz. [385] Ve çün o suda duran adam yüzünü suya koyup cemî‘-i vücūduna su ihâta eder, o su cemî‘-i a’zâsında ‘amel edip hades mürtefi‘ olur ve ola ki câhil adam zann eder ki hades yüzden ref‘ olmasıyla ellerden dahi hades mürtefi‘ oldu, çünkü onun ‘akîbinde vâki‘ oldu, zîrâ der ki su ona mülâkî idi, hâbuki hadesi kaldırmamıştı ve su hey’et-i sâbıkasından mütegayyir olmadı, mukaddemâ ondan hâsıl olamayan şey sonra ondan nice hâsıl oldu ve ellerden hadesin irtifâ‘ı ancak gasl-ı vech ‘inde vâki‘ oldu, kaldı ki ellerden hadese râfi‘ ancak yüzün gaslidir ve bu ise mahz-ı cehl ve nâdânîdir. Ve o adamın zannına mühâkî ve mümâsildir, zann eder ki hareket ancak kudretle hâsıl olur ve kudret ancak irâdetle hâsıl olur ve irâdet dahi ancak ‘ilm ile hâsıl olur ve bu zann kâffesi hatâdır, ancak hades yüzden irtifâ‘ıyla berâber ellerden dahi ona mülâkî olan su ile mürtefi‘ oldu, ona suya yüzün gaslıyla mürtefi‘ olmadı, yoksa el mütegayyir oldu ve su mütegayyir olmadı ve onlarda bir şey hudûs etmedi lâkin vücūd-ı şart hâdis olmakla eser-i ‘illet dahi zuhûr etti.

[فهكذا ينبغي أن تفهم صدور المقدرات عن القدرة الأزلية مع أن القدرة قديمة والمقدورات حادثة وهذا قرع باب آخر لعالم آخر من عوالم المكاشفات فلتترك جميع ذلك فإن مقصودنا التنبيه على طريق التوحيد في الفعل فإن الفاعل بالحقيقة واحد فهو المخوف والمرجو وعليه التوكل والاعتماد ولم نقدر على أن نذكر من بحار التوحيد إلا قطرة من بحر المقام الثالث من مقامات التوحيد واستيفاء ذلك في عمر نوح محال كاستيفاء ماء البحر بأخذ القطرات منه وكل ذلك ينطوي تحت قول لا إله إلا الله وما أخف مؤنته على اللسان وما أسهل اعتقاد مفهوم لفظه على القلب وما أعز حقيقته ولبه عند العلماء الراسخين في العلم فكيف عند غيرهم]

İşte kudret-i ezeliyyeden sudûr-ı makdûrât dahi böylece mefhûm olmak gerektir ma’a-ennahu kudret-i kadîmedir ve makdûrât-ı hâdisedir. Ve bu bahs ‘avâlim-i mükâşefâtan dîğer bir ‘âlemin kapısını çalmaktır biz bunun cemî‘isini bırakmalıyız, zîrâ ki bizim maksûdumuz ancak fi’lde tarîk-i tev-hîd üzerine tenbîh etmektir ki fi’l-hakîka fâ’il ancak birdir, mahûf ve mercû

odur ve tevekkül ve i'timâd ancak onun üzerinedir. Ve bihâr-ı tevhîdden biz ancak bir katrenin zikrine muktedir oluruz ya'nî makâmât-ı tevhîdin makâm-ı sâlisı bahrinden olarak ancak bir katreyi zıkr edebiliriz hâlbuki 'ömr-i Nûh gibi bir 'ömrde onun istîfâsı muhâldir, nitekim bahrden ahz-ı katerât ile mâ-ı bahrın istîfâsı muhâldir ve bunun kâffesi lâ ilâhe illallâh kavli altında muntavî olur. Ve lisân üzerine işbu kavlin meûnesi ne 'aceb hafiftir ve kalb üzerine lafzının i'tikâd-ı mefhûmu dahi ne 'aceb sehl ve çok âsân-dır! Ve 'ilmde sâbit-kadem ve râsih olan 'ulemânın 'indinde onun lübbü ve hakîkati ne 'aceb 'azîz ve pek çok nâdirdir, nice kalır dîgerleri 'indinde ya'nî 'ulemâ-yı sâirenin katında lübb ve hakîkati ne mertebe 'azîz olduğu bu kıyâs anlaşılır ki bî-hadd ve bî-kıyâs 'azîz ve nâdirdir demek olur.

[فإن قلت فكيف الجمع بين التوحيد والشرع ومعنى التوحيد أن لا فاعل إلا الله تعالى ومعنى الشرع إثبات الأفعال للعباد فإن كان العبد فاعلاً فكيف يكون الله تعالى فاعلاً وإن كان الله تعالى فاعلاً فكيف يكون العبد فاعلاً ومفعول بين فاعلين غير مفهوم فأقول نعم ذلك غير مفهوم إذا كان للفاعل معنى واحد وإن كان له معنيان ويكون الاسم مجعلاً مردداً بينهما لم يتناقض كما يقال قتل الأمير فلاناً ويقال قتله الجلال ولكن الأمير قاتل بمعنى والجلاد قاتل بمعنى آخر فذلك العبد فاعل بمعنى والله عز وجل فاعل بمعنى آخر فمعنى كون الله تعالى فاعلاً أنه المخترع الموجد ومعنى كون العبد فاعلاً أنه المحل الذي خلق فيه القدرة بعد أن خلق فيه الإرادة بعد أن خلق فيه العلم فارتبطت القدرة بالإرادة والحركة بالقدرة ارتباط الشرط بالمشروط وارتبط بقدرة الله ارتباط المعلول بالعلة وارتبط بالمخترع بالمخترع وكل ما له ارتباط بقدرة فإن محل القدرة يسمى فاعلاً له كيفما كان الارتباط كما يسمى الجلاد قاتلاً والأمير قاتلاً لأن القتل ارتبط بقدريتهما ولكن على وجهين مختلفين فلذلك سمي فاعلاً لهما فذلك ارتباط المقدورات بالقدريتين ولأجل توافق ذلك وتطابقه نسب الله تعالى الأفعال في القرآن مرة إلى الملائكة ومرة إلى العباد ونسبها بعينها مرة أخرى إلى نفسه فقال الله تعالى في الموت ﴿قُلْ يَتَوَفَّيْكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ ثم قال عز وجل ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَاجِبِهَا﴾ وقال تعالى ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ﴾ أضاف إلينا ثم قال تعالى ﴿أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبّاً ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقّاً فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبّاً وَعَبَباً وَقَضَباً وَخَذَأْتِ غُلْباً وَفَاجَهَةً وَاباً مَتَاعاً لَّكُمْ وَلِأَنعَامِكُمْ﴾ وقال عز وجل ﴿فَارْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَمَثَلْ لَهَا بَشَرًا سَوِيّاً﴾ ثم قال تعالى ﴿فَنَفَخْنَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا﴾ وكان النافخ جبريل عليه السلام وكما قال تعالى ﴿فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ﴾ قيل في التفسير معناه إذا قرأه عليك جبريل وقال تعالى ﴿فَاتْلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ﴾ فأضاف القتل إليهم والتعذيب إلى نفسه والتعذيب هو عين القتل بل صرح وقال تعالى ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ بِأَيْدِيكُمْ﴾ وقال تعالى ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ﴾ وهو جمع بين النفي والإثبات ظاهراً ولكن معناه وما رميت بالمعنى الذي يكون الرب به رامياً إذ رميت بالمعنى الذي يكون العبد به رامياً إذ هما معنيان مختلفان]

Ve eğer sen dedin ki tevhîd ile şer‘ beyninde nice cem‘ olunur o hâl ile ki tevhîdin ma’nâsı vücûdda Allâhu ta‘âlâdan gayrı bir fâ’il yoktur ve şer‘in ma’nâsı ‘ibâda isbât-ı fi’ildir, ‘abd fâ’il olursa Allâhu ta‘âlâ nice fâ’il olur ve fâ’il Allâhu ta‘âlâ olursa ‘abd nice fâ’il olur, iki fâ’ilin beyninde bir mef’ûl gayr-i mefhûmdur der isen ben dahi evet derim ki iki fâ’ilin beyninde bir mef’ûl gayr-i mefhûmdur velâkin fâ’ile yalnız bir ma’nâ-yı vâhid olduğu hâldedir ve eğer fâ’ile iki ma’nâ olursa ve ism dahi mücmel olup o iki ma’nânın beyninde mütereddi olursa o hâlde beyinlerinde tenâkuz olmaz, nitekim denilir ki “Emîr, fülânı öldürdü” ve dahi denilir ki “Cellâd, fülânı öldürdü” ki emîr bir ma’nâ ile kâtildir ve cellâd dahi dîğer bir ma’nâ ile kâtildir, işte ‘abdin dahi bir ma’nâ ile fâ’ildir ve Zât-ı zü’l-celâl [386] dîğer ma’nâ ile fâ’ildir. Allâhu ta‘âlâ fâ’il olduğunun ma’nâsı mücid ve muhterî‘ olmasıdır ve ‘abdin fâ’il olması ma’nâsı içinde kudret halk olunan mahall olmaklığıdır ki onda ‘ilm ve ‘ilmden sonra irâdet ve irâdetten sonra kudret halk olunan mahal olmaklığı i’tibârıyla fâ’ildir ve bu sûretle kudret irâdeye ve hareket kudrete irtibâtı meşrûta şartın irtibâtı gibidir. Ve Hakk celle ve ‘alânın kudretine irtibâtı ‘illete ma’lûl irtibâtıdır ve muhtera’a muhterî’in irtibâtıdır. Ve her ne ki kudrete irtibâtı vardır, mahall-i kudrete fâ’il tesmiye olunur onun irtibâtı her nice olur ise olsun. Nitekim cellâda kâtil denilir ve emîre dahi kâtil denilir, çünkü katl ikisinin kudretlerine mürtebit oldu velâkin iki vech-i muhtelif üzere irtibâtı vardır ve onun için ikisine fi’l tesniye olunmuştur işte kudretine makdûrâtın irtibâtı dahi böylecedir. Ve bunun tevâfuk ve tetâbuku için Hakk celle ve ‘alâ Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânda ef‘âlî bir kerre melâikeye ve dîğer kerre ‘ibâda nisbet etmiştir ve dîğer bār bi-‘aynihâ zât-ı celîline nisbet etmiştir ki Bārî ta‘âlâ bir yerde buyurdu ki ⁶⁸⁸﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ ya’nî de ki “Sizin ervâhınızın kabzına vekîl kılınan melekü’l-mevt ferd-i vâhid bırakmayıp cümlelennizin ervâhını kabz eder.” Ve dîğer bir âyette buyurmuş ki ⁶⁸⁹﴿اللَّهُ يَتَوَفَّىٰ الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ ya’nî “Allâhu ta‘âlâ nefslerin mevtleri vaktinde bedenlerden rûhların zâhir ve bâtın ta’alluklarını kat‘ eder.” Ve bir âyette Bārî ta‘âlâ buyurmuş ki ⁶⁹⁰﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ﴾ ya’nî “Bana haber verin ki zemîne ektiğiniz tohumu siz bitirirsiniz yoksa biz mi bitiririz?” ki fi’li bize izâfet buyurmuştur. Ve dîğer bir âyette buyurmuş ki ⁶⁹¹﴿أَنَا صَبِّبْنَا الْمَاءَ صَبًّا﴾

688 “De ki: “Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.” Secde, 32/11.

689 “Allah (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır.” Zümer, 39/42.

690 “Ektiğiniz tohuma ne dersiniz?!” Vâkı’a, 56/63.

ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ⁶⁹¹ ya'nî “Biz yağmuru gökten dökeriz sonra inbât için yeri şakk ederiz ve o yerde buğday ve arpa misli hubûbât ve üzüm ve hıyâr ve bunca misilli eşyâ ve zeytûn ve hurmâ ve bostânlarda sık sık ve kebîr ağaçları bitiririz.” Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki⁶⁹² ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا﴾ ya'nî “Biz ona tamâm hilkat-ı âdem sûretine temsîl ile Cebrâîl'i gönderdik, karşısında durdu.” Ve diğer bir âyette buyurmuş ki⁶⁹³ ﴿فَتَنفَحْنَاهَا فِيهَا مِنْ رُوحِنَا﴾ ya'nî “Biz onun pîrâhenine emrimizde olan rûhtan nefhle 'İsâ'yı ihdâs ettik” ki nâfih Cebrâîl 'aleyhi's-selâm idi. Ve dahi buyurmuş ki ﴿إِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ﴾ ya'nî “Eğer Cebrâîl 'aleyhi's-selâm Kur'ân'ı senin üzerine okuduysa sen onun Kur'ân'ına ittibâ' eyle.” Hâlbuki mefhûm-ı lafz üzere kırâati kendi nefesine izâfet buyurmuştur. Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki⁶⁹⁴ ﴿قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ﴾ ya'nî “Siz onlarla kıtâl ediniz ki Allâhu ta'âlâ sizin elinizle onlara katl ve hezîmet ve esîrlik ve üzerine galebe ile 'azâb ede” ki katli mü'minlere izâfe etmiştir ve ta'zîbi kendi nefesine izâfe etmiş ve ta'zîb 'ayn-ı katldir. Belki âher yerde tasrîh edip buyurmuş ki⁶⁹⁵ ﴿فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ﴾ ya'nî “Siz onları öldürmediniz velâkin Allâhu ta'âlâ onları öldürdü.” Ve diğer âyette buyurmuş ki ﴿وَمَا﴾⁶⁹⁶ ya'nî “Sen onlara remy ettiğin vakte sen kendin remy etmedin velâkin Allâhu ta'âlâ remy etti” ki bu 'ibâre zâhiren nefy ile isbât beyinde cem' vâki' olmuştur velâkin ma'nâsı “Sen remy ettiğin vakte Allâhu ta'âlâ onunla râmî bulunduğu hâlde sen remy etmedin, ancak 'abd onunla râmî bulunduğu hâlde remy ettin” demektir, çünkü bunlar iki muhtelif ma'nâlardır.

[وقال الله تعالى ﴿أَفَرَأَىٰ وَرَبِّكَ الْأَكْزَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ﴾ ثم قال ﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾ وقال ﴿عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ وقال ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ﴾ وقال ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ﴾ أأنتم تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ﴾ ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في وصف ملك الأرحام إنه يدخل الرحم فيأخذ النطفة في يده ثم يصورها جسداً فيقول يا رب أذكر أم أنثى أسوي أم معوج فيقول الله تعالى ما شاء ويخلق الملك وفي لفظ آخر ويصور الملك ثم

691 “Gerçekten biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı, iyiden iyiye yardık! Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık.” Abese, 80/25-32.

692 “Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü.” Meryem, 19/17.

693 “Ona ruhumuzdan üfle miştik.” Enbiyâ, 21/91.

694 “O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy.” Kıyâmet, 75/18.

695 “Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin” Tevbe, 9/14.

696 “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü.” Enfâl, 8/17.

697 “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” Enfâl, 8/17.

ينفخ فيه الروح بالسعادة أو بالشقاوة وقد قال بعض السلف إن الملك الذي يقال له الروح هو الذي يولج الأرواح في الأجساد وأنه يتنفس بوصفه فيكون كل نفس من أنفاسه روحاً يلج في جسم ولذلك سمي روحاً وما ذكره في مثل هذا الملك وصفته فهو حق شاهده أرباب القلوب ببصائرهم فأما كون الروح عبارة عنه فلا يمكن أن يعلم إلا بالنقل والحكم به دون النقل تخمين مجرد]

﴿أَفَرَأَىٰ وَرَبِّكَ الْأَكْثَرُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ ya‘nī “Kalemle hatt ve kitabet ta‘līm eyledi, insāna bilmediğini bildirdi.” Ve dahi buyurmuş ki ⁶⁹⁸ ﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾ ⁶⁹⁹ ve dahi buyurdu ki ⁷⁰⁰ ﴿عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ ya‘nī “Rahmāniyyetle muttasıf olan Allāhu ta‘ālā, habībī Muhammed ‘aleyhi’s-selāma Kur‘ān’ı ta‘līm eyledi ve nutk ve kitābet ve fehm ve ifhām ta‘līm etti.” Mervīdir ki Peygamber ‘aleyhi’s-selām, kāfırlara Rahmān ismini haber verdikte onlar “Rahmān nedir biz bilmeyiz” demeleriyle veyāhūd “Kur‘ān’ı Muhammed’e fülān ve fülān ta‘līm etti” demeleriyle ⁷⁰¹ ﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ﴾ nassı nāzil oldu. Ve āyet tefsīrinde ba‘zı müfessirīn demişler ki “Muhammed ‘aleyhi’s-selāmı halk edip ahvāl-i māziyeyi ve müstakbeleyi ta‘līm etti yāhūd Ādem ‘aleyhi’s-selāmı halk edip esmā-yı küllīyi ta‘līm eyledi.” Ve Hakk subhānehu ve ta‘ālā āher bir āyetle buyurmuş ki ⁷⁰² ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ﴾ ya‘nī “Onun beyānı bizim üzerimizdir.” Ve Bārī-i Mūte‘āl dīger bir āyetle buyurmuş ki ⁷⁰³ ﴿أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ أَلَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ﴾ ya‘nī “Haber verin ki rahim-i nisāya dökülen menīyi o rahimde zeker ve ünsā halk eden siz misiniz yoksa biz miyiz?” Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz erhāmın ferīştesi vafında buyurmuş ki “O ferīşte rahim-i nisāya dāhil olur, nutfeyi eline alır, onu bir cesed tasvīr eder sonra der ki “Yā Rabb, erkek midir veyāhūd dişi; doğru mu olacak yāhūd eğri?” Ve o vakt Allāhu ta‘ālā irāde buyurduğu şeyi buyurur ve melek onu o vechle halk eder.” Ve lafz-ı āherde gelmiş ki melek tasvīr eder sonra onda rūhu nefh eder sa‘ādetle mi yoksa şakāvetle mi her ne ise. Ve dahi selef-i sālīhīn demişler ki ona rūh denilen ferīştedir ki ervāhı ecsāda dāhil eder ve dahi kendi vasfı ile teneffüs eder ve onun enfāsının her bir nefsi bir rūh olup cesede dāhil olur ve onun için rūh tesmiye olunur. Ve bu

698 “Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.” Alak, 96/3-5.

699 “Rahmān Kur‘an’ı öğretti.” Rahmān, 55/1-2.

700 “Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.” Rahmān, 55/4.

701 “Rahmān Kur‘an’ı öğretti.” Rahmān, 55/1-2.

702 “Sonra onu açıklamak da bize aittir.” Kıyāmet, 75/19.

703 “Attığınız o meniye ne dersiniz? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan biz miyiz?” Vākı‘a, 56/58-59.

gibi evsâf bu melekte mezkûr olan [387] sıfat ve bu gibi meleğin meselinde zikir ettiği şey hakktır, erbâb-ı kulüb besâirleriyle onu müşâhede etmişler, ammâ rûh ondan 'ibâret olduğu ancak nakl ile ma'lûm olabilir ve bî-nakl olarak onunla hükm etmek tahmîn-i mücerreddir.

[وَكذلك ذكر الله تعالى في القرآن من الأدلة والآيات في الأرض والسموات ثم قال ﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ وقال ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾ فبين أنه الدليل على نفسه وذلك ليس متناقضاً بل طرق الاستدلال مختلفة فكم من طالب عرف الله تعالى بالنظر إلى الموجودات وكم من طالب عرف كل الموجودات بالله تعالى كما قال بعضهم عرفت ربي بربي ولولا ربي لما عرفت ربي وهو معنى قوله تعالى ﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ وقد وصف الله تعالى نفسه بأنه المحيي والمميت ثم فوض الموت والحياة إلى ملكين ففي الخبر أن ملكي الموت والحياة تناظرا فقال ملك الموت أنا أميت الأحياء وقال ملك الحياة أنا أحيي الموتى فأوحى الله تعالى إليهما كونا على عملكما وما سخرتكما له من الصنع وأنا المميت والمحيي لا يميت ولا يحيي سواي]

Ve kezâlik Hakk subhānehu ve ta'ālā arz ve semāvâtta olan edille ve āyâtı Kur'an'da zikir etti sonra buyurdu ki ﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾⁷⁰⁴ ya'nî "Yâ Muhammed, sana kifâyet etmez mi ki senin Rabbin celle şānuhu her şeye hâzır ve şāhiddir." Ve dahi tebâreke ve ta'ālā buyurdu ki ﴿أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾⁷⁰⁵ ya'nî "Allāhu ta'ālā kendiden gayrı 'ibâdete müstehakk kimse olmadığını ve vahdāniyyetini nasb-ı delâil ile izhâr eyledi" ki bu nass-ı 'âlîde kendisi nefsi üzerine delîl olduğunu beyân buyurmuştur. Ve bu şey mütenākız değildir, belki turuk-ı istidlâl muhteliflerdir nice tâlib vardır ki mevcûdâta nazar etmekle Zât-ı zü'l-celâli bilmiş ve nice tâlib vardır ki mevcûdâtı Zât-ı zü'l-celâl ile bilmiş, nitekim ba'zu'l-'ârifin demiş ki "Ben kendi Rabbimi Rabbim ile bildim ki Rabbim olmamış olsaydı ben kendi Rabbimi bilmez idim." Ve bunun mahsûlü⁷⁰⁶ nass-ı celîlinin ma'nâsıdır. Ve dahi Hakk ta'ālā Muhyî ve Mûmîr sıfatlarıyla kendi nefsinı vasf etmiş sonra mevt ve hayâtı iki meleke tefvîz buyurmuş ki haberde gelmiş ki mevt ve hayât melekleri ikisi münâzâr etmişler de melekü'l-mevt "Ben ervâhı alıp mahlûkâtı imâte ederim" demiş ve melekü'l-hayât demiş ki "Ben ölüleri ihyâ ederim." Ve o hâlde Allāhu ta'ālā onlara vahy edip buyurdu ki "Siz 'ameliniz üzere olanlarda sun'a musahhar ve me'mûr olduğunuz kâr üze-

704 "Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?" Fussilet, 41/53.

705 "Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilâh olmadığına adalette şahitlik ettiler." Âlu İmrân 3/18.

706 "Rabbinin, her şeye şahit olması yetmez mi?" Fussilet, 41/53.

re devām ediniz, mümīt ve muhyī benim, benden gayrı mümīt ve muhyī yoktur.”

[فإذن الفعل يستعمل على وجوه مختلفة فلا تتناقض هذه المعاني إذا فهمت ولذلك قال صلى الله عليه وسلم للذي ناوله التمرة “خذها لو لم تأتها لأنتك” أضاف الإتيان إليه وإلى التمرة ومعلوم أن التمرة لا تأتي على الوجه الذي يأتي الإنسان إليها وكذلك لما قال التائب أتوب إلى الله تعالى ولا أتوب إلى محمد فقال صلى الله عليه وسلم “عرف الحق لأهله فكل من أضاف الكل إلى الله تعالى فهو المحقق الذي عرف الحق والحقيقة ومن أضافه إلى غيره فهو المتجوز والمستعير في كلامه وللتجوز وجه كما أن للحقيقة وجهاً واسم الفاعل وضعه واضح اللغة للمخترع ولكن ظن أن الإنسان مخترع بقدرته فسماه فاعلاً بحركته وظن أنه تحقيق وتوهم أن نسبته إلى الله تعالى على سبيل المجاز مثل نسبة القتل إلى الأمير فإنه مجاز بالإضافة إلى نسبته إلى الجلال فلما انكشف الحق لأهله عرفوا أن الأمر بالعكس وقالوا إن الفاعل قد وضعته أيها اللغوي للمخترع فلا فاعل إلا الله فالاسم له بالحقيقة ولغيره بالمجاز أي تتجوز به عما وضعه اللغوي له ولما جرى حقيقة المعنى على لسان بعض الأعراب قصداً أو اتفاقاً صدقه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أصدق بيت قاله الشاعر قول لبيد ألا كل شيء ما خلا الله باطل أي كل ما لا قوام له بنفسه وإنما قوامه بغيره فهو باعتبار نفسه باطل وإنما حقيقته وحقيقته بغيره لا بنفسه فإذا لا حق بالحقيقة إلى الحي القيوم الذي ليس كمثل شيء فإنه قائم بذاته وكل ما سواه قائم بقدرته فهو الحق وما سواه باطل ولذلك قال سهل يا مسكين كان ولم تكن ويكون ولا تكون فلما كنت اليوم صرت تقول أنا وأنا كن الآن كما لم تكن فإنه اليوم كما كان]

Kaldı ki fi'l vücūh-ı muhtelifi üzere isti'māl olunur ve bu ma'ānī mü-tenākız olmaz eğer sen ma'ānīyi anlar isen ve onun için 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz buyurmuş ki “خذها لو لم تأتها لأنتك” ya'nī zātın birisine bir hurmāyı verdiği vakte ona dedi ki “Sen onu al, eğer sen ona gelmemiş olsaydın o sana gelirdi” ki gelmekliği hem ona ve hem dahi hurmā danesine izāfet etmiştir. Ve ma'lūmdur ki insān temreye geldiği vech üzere temre insāna gelmez ve kezālik tevbe eden kimse dahi “Vaktā ki ben Allāhu ta'ālāya tevbe ederim, ben Muhammed'e tevbe etmem” dedi, 'aleyhi's-salātu ve's-selām efendimiz “عرف الحق لأهله” ya'nī “Hakkı eh-line bildi” diye tasvīb etmiş. Ve her kim ki kāffe-i umūr ve ef'ālī Allāhu ta'ālāya izāfe ederse hakk ve hakikatı bilen muhakkak odur ve o ki onu dīgerine izāfe eder, tarīk-i mecāz ve isti'āre tutup isti'māl etmiştir ya'nī kelāmında sebīl-i mecāz ve isti'ārede sülūk etmiştir. Hakikatın vechi olduğ u gibi isti'māl-i mecāz için dahi vech vardır, vāzı'-ı lügat fā'ilin ismini muhteri'a vaz' etmiştir velākin zann etti ki insān kendi kudretiyle muhteri'dir ve bu zann üzere onun hareketi ile onu fā'il tesmiye etti ve bu vaz' üzere onu tahkik zann etmiştir ve Zāt-ı zü'l-celāle nisbeti ki ona fā'il de-

nilmesi sebîl-i mecâz üzere görmüştür emîre katlin nisbeti gibi ki cellâdın nisbetine izâfetle emîrin katli mecâz olur, çünkü hakîkaten kâtil cellâddır. Ve çün hakk ehline münkeşif oldu bildiler ki emr ber-'akstır ki hakîkaten fâ'il Zât-ı zü'l-celâldır ve 'abde fâ'il isminin îrâdı bi-tarîki'l-mecâzdır ve binâen 'aleyh vâzı'-ı lügate dediler ki "Sen ey lügavî, fâ'ili sen muhteri'a vaz' etmişsin ve böyle olunca Allâhu ta'âlâdan gayrı fâ'il yoktur ve fâ'ilin ismi bi'l-hakîka onundur ve dîgerinde isti'mâli mecâzîdir" ki vaz'-ı lügavî mücebince müsta'meli onunla tecevvüz etmiş ki kâ'ide-i mecâz üzere onu îrâd etmiştir. Ve çün hakikat ma'nâsı ba'zı a'râbın lisânı üzere kasden veyâhüd ittifâkî olarak cârî oldu, 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz onu tasdik edip buyurdu ki "Sadaka."

Beyt: Kâle'ş-şâ'ir: ما خلا الله باطل ya'nî "Şâ'irin en ziyâde sâdık beyti Lebîb'in sözüdür ki ما خلا الله باطل ya'nî "Âgâh olunuz her bir nesne ki Allâhu ta'âlânın mâsivâsıdır, bătıldır" ya'nî her ne ki kendi nefsi ile onun bir kıvâmı yoktur ve kıvâmı ancak dîgeriyledir kendi nefsinin i'tibâriyle bătıldır. Ve o ki hakkıyyet ve hakîkati ancak dîgeriyledir, kendi nefsi ile değildir, bătıl [388] demektir. Kaldı ki misli olmayan ve misli gibi bir şey bulunmayan Hazret-i Hayy ü Kayyûm'dan gayrı hakîkaten bir hakk yoktur, zîrâ ki zâtı ile kâim odur ve her bir mâsivâsı onun kudretiyle kâimdir, işte hakk odur ve onun mâsivâsı bătıldır. Ve onun için Sehl demiş ki "Ey miskîn, o var idi, sen yok idin ve kendisi kezâlik var olduğu hâlde sen yok olursun. Ve çün sen bugünkü var oldun benim benim demeye başladın sen bu gün dahi yok gibi ol, zîrâ ki kendisi ke-mâ kâne mevcûddur."

[فإن قلت فقد ظهر الآن أن الكل جبر فما معنى الثواب والعقاب والغضب والرضا وكيف غضبه على فعل نفسه فاعلم أن معنى ذلك قد أشرنا إليه في كتاب الشكر فلا نطول بإعادته فهذا هو القدر الذي رأينا الرمز إليه من التوحيد الذي يورث حال التوكل ولا يتم هذا إلا بالإيمان بالرحمة والحكمة فإن التوحيد يورث النظر إلى مسبب الأسباب والإيمان بالرحمة وسعتها هو الذي يورث الثقة بمسبب الأسباب ولا يتم حال التوكل كما سيأتي إلا بالثقة بالوكيل وطمأنينة القلب إلى حسن نظر الكفيل وهذا الإيمان أيضاً باب عظيم من أبواب الإيمان وحكاية طريق المكاشفين فيه تطول]

Ve eğer sen dedin ki el-ân zâhir oldu ki kâffesi cebrdir yâ sevâb ve 'ikâb ve gazab ve rızâ ve kendi nefsinin fi'li üzerine onun gazabı nicedir? O dahi sen bil ki biz şükürün kitâbında ona işâret etmişiz, imdi onun i'âdesiyle sözü uzatmayız. İşte tevhîdden hâl-i tevekkülünü îrâs eden remz için mik-

dâr-ı kâfî gördüğümüz beyân ve tafsîl bu kadardır. Ve bu hâl ancak îmân, rahmet ve hikmet ile tamâm olur, zîrâ ki tevhîd müsebbibü'l-esbâb hazretlerine nazara mûristir ve rahmete ve rahmetin se'atine olan îmân dahi müsebbibi-i esbâba lâzım gelen sikat ve i'timâdı mûristir ve tevekkülün hâli vech-i âtî üzere ancak vekîle hâsıl olan sikat ve i'timâdlık ile tamâm olur ve hem dahi kefilin hüsn-i nazarına olan itmi'nân-ı kalb ile mütekar-rir olur. Ve bu bâb dahi ebvâb-ı îmândan 'azîm bir bâbdır ve onda tarîk-i mükâşifinin hikâyesi uzun olur.

[فلنذكر حاصله ليعتقده الطالب لمقام التوكل اعتقاداً قاطعاً لا يستريب فيه وهو أن يصدق تصديقاً يقينياً لا ضعف فيه ولا ريب إن الله عز وجل لو خلق الخلق كلهم على عقل أعقلهم وعلم أعلمهم وخلق لهم من العلم ما تحتمله نفوسهم وأفاض عليهم من الحكمة ما لا منتهى لوصفها ثم زاد مثل عدد جميعهم علماً وحكمة وعقلاً ثم كشف لهم عن عواقب الأمور وأطلعهم على أسرار الملكوت وعرفهم دقائق اللطف وخفايا العقوبات حتى اطلعوا به على الخير والشر والنفع والضر ثم أمرهم أن يدبروا الملك والملكوت بما أعطوا من العلوم والحكم لما اقتضى تدبير جميعهم مع التعاون والتظاهر عليه أن يزداد فيما دبر الله سبحانه الخلق به في الدنيا والآخرة جناح بعوضة ولا أن ينقص منها جناح بعوضة ولا أن يرفع منها ذرة ولا أن يخفض منها ذرة ولا أن يدفع مرض أو عيب أو نقص أو فقر أو ضرر عمن يلي به ولا أن يزال صحة أو كمال أو غنى أو نفع عمن أنعم الله به عليه بل كل ما خلقه الله تعالى من السموات والأرض إن رجعوا فيها البصر وطولوا فيها النظر ما رأوا فيها من تفاوت ولا فطور]

Artık biz onun hâsılını zikr edelim tâ ki makâm-ı tevekküle tâlib olan kimse i'tikâd-ı kâtî ile onu i'tikâd ede ve onda aslâ ve kat'â reyb ve iş-tibâhı olmaya da za'f ve reybi olmayan bir yakîn ile onu tasdîk eyleye. Şöyle ki Hakk subhânehu ve ta'âlâ kâffe-i halkı onların a'lemlerinin 'ilmi ve a'kallerinin 'aklı üzerine halk etmiş olsa ve onların nüfûsları müteham-mil bulunduğu derecede 'ilmi dahi onlara halk edip birle hikmetten dahi onun vafına bir müntehâ olmayan hikmeti ifâza etmiş olsa sonra cemî'i-lerinin misli 'adedince onlara bir o kadar 'ilm ve hikmet ve 'aklı onlara ziyâde etse sonra onlara 'avākıb-ı umûr üzerine keşf edip ve esrâr-ı me-lekût üzerine onları muttali eylese ve dekâyık-ı lutf ve hafâyâ-yı 'ukûbâtı dahi onlara ta'rîf etse tâ ki onunla hayr ve şerr ve nef' ve darra vâkıf ve muttali oldular sonra onlara 'ilm ve hikmetten verilegelen 'irfân ile bu mülk ve melekûtu tedbîr etmeye emr etmiş olsa cümlelerinin te'âvün ve tezâhürleriyle ma'an kâffelerinin re'yi ve tedbîrleri subhânehu ve ta'âlânın halk-ı dünyâ ve âhirette tedbîr ettiği tedâbîrin üzerine bir ba'ûzanın kanadı mikdârınca bir nesnenin ziyâdeliğine veyâhüd ondan bir cenâh-ı ba'ûza

mikdârınca noksân ikâ'ına veyâhüd ondan bir zerreyi ref' veyâhüd hafzına veyâ bir mübtelâdan bir maraz ve 'ayb ve naks ve fakr ve darrın nef'ine veyâ mün'amün 'aleyh olan ehl-i ni'amın sıhhat veyâ kemâl veyâ gınâ veyâ nef' veyâ fâidenin zevâline muktezî olmazdı, belki semâvât ve arzdan Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûdun halk ettiği kâffe-i mahlûkât bi-'umûmihim onda basarlarını tercî' edip birle onlarda nazarlarını tatvîl ve temdîd etseler dahi onda bir gûnâ tefâvût ve fütûru görmezlerdi.

[وكل ما قسم الله تعالى بين عباده من رزق وأجل وسرور وحزن وعجز وقدرة وإيمان وكفر وطاعة ومعصية فكله عدل محض لا جور فيه وحق صرف لا ظلم فيه بل هو على الترتيب الواجب الحق على ما ينبغي وكما ينبغي بالقدر الذي ينبغي وليس في الإمكان أصلاً أحسن منه ولا أتم ولا أكمل ولو كان وادخره مع القدرة ولم يتفضل بفعله لكان بخلاً يناقض الجود وظلماً يناقض العدل ولو لم يكن قادراً لكان عجزاً يناقض الإلهية بل كل فقر وضر في الدنيا فهو نقصان من الدنيا وزيادة في الآخرة وكل نقص في الآخرة بالإضافة إلى شخص فهو نعيم بالإضافة إلى غيره إذ لولا الليل لما عرف قدر النهار ولولا المرض لما تنعم الأصحاء بالصحة ولولا النار لما عرف أهل الجنة قدر النعمة وكما أن فداء أرواح الإنس بأرواح البهائم وتسليطهم على ذبحها ليس بظلم بل تقديم الكامل على الناقص عين العدل فكذلك تفخيم النعم على سكان الجنان بتعظيم العقوبة على أهل النيران وفداء أهل الإيمان بأهل الكفران عين العدل وما لم يخلق الناقص لا يعرف الكامل ولولا خلق البهائم لما ظهر شرف الإنس فإن الكمال والنقص يظهر بالإضافة فمقتضى الجود والحكمة خلق الكامل والناقص جميعاً وكما أن قطع اليد إذا تأكلت إبقاء على [389] الروح عدل لأنه فداء كامل بناقص فكذلك الأمر في التفاوت الذي بين الخلق في القسمة في الدنيا والآخرة فكل ذلك عدل لا جور فيه وحق لا لعب فيه]

Ve Zât-ı zü'l-celal her ne ki 'ibâdî beyinde rızık ve ecelden ve sürür ve hüzneden ve 'acz ve kudretten ve îmân ve küfrden ve tâ'at ve ma'siyet-ten kismet etmiş ise cemî'isi mahz-ı 'adldir, onda bir cevır yoktur ve sırf hakktır ki onda bir zulm yoktur, ancak vâcib olan tertîb-i hakk üzeredir ya'nî lâyıkı vech üzeredir ve gereği gibidir ve kadr-i münâsib üzeredir ki dâire-i imkânda ondan etemm ve ahsen ve ekmel ve ecmel bir kismet olmaz. Ve ma'a'l-kudre onu iddihâr edip de onun fi'line tafaddul etmemiş olsaydı cûda münâkız imsâk ve 'adle münâkız bir zulm olurdu ve onun fi'line kâdir olmamış olsa ilâhiyyete münâkız bir 'acz olurdu, belki dünyâda olan her bir fakr ve darr dünyâdan noksân ve âhirette bir ziyâdeliktir ve bir şahsa izâfetle âhirette olan her bir noksân dahi dîğetine izâfetle o dahi na'imdir, çünkü gece olmamış olsaydı gündüzün kadri bilinmezdi ve hastalık olmamış olsaydı sıhhat ile esihhâ mütena'im olmadığı gibi belki nâkısın üzerine kâmilin takdîmi 'ayn-ı 'adl olduğu gibi, kezâlik sükkân-ı

cennete ni‘amın tefhîmi için ehl-i âteş üzerlerine ‘ukûbetin ta‘zîmi ve ehl-i îmāna ehl-i küfrân fidâ olmaları hükm ve takdîri ‘ayn-ı ‘adldir. Nākıs-ı halk olmadıkça kâmil bilinmez, behâim-i halk olmamış olsaydı insanın şerefi zâhir olmazdı, zîrâ ki kemâl ve naks ancak izâfetle zâhir olur. Ve cûd ve hikmetin muktezâsı kâmil ve nākıs ve nākısı halk etmektir, nitekim âkile ‘illetine giriftâr olan elin bekâ-yı rûh ve selâmet-i nefis için kat‘ı ‘adldir, çünkü nākıs ile kâmilin fidâsıdır. İşte dünyâ ve âhirette halk beyninde kıs-mette olan tefâvüt-i emri dahi böylecedir ve bunun kâffesi ‘adldir, onda bir cevr yoktur ve haktır, onda bir oyun yoktur.

[وهذا الآن بحر آخر عظيم العمق واسع الأطراف مضطرب الأمواج قريب في السعة من بحر التوحيد فيه غرق طوائف من القاصرين ولم يعلموا أن ذلك غامض لا يعقله إلا العالمون ووراء هذا البحر سر القدر الذي تحير فيه الأكثرون ومنع من إفشاء سره المكاشفون والحاصل أن الخير والشر مقضي به وقد كان ما قضى به واجب الحصول بعد سبق المشيئة فلا راد لحكمه ولا معقب لقضائه وأمره بل كل صغير وكبير مستطر وحصوله بقدر معلوم منتظر وما أصابك لم يكن ليخطئك وما أخطأك لم يكن ليصيبك ولنتقصر على هذه المرامز من علوم المكاشفة التي هي أصول مقام التوكل ولنرجع إلى علم المعاملة إن شاء الله تعالى وحسبنا الله ونعم الوكيل]

İmdi bu dahi ‘umku ‘azîm ve pek çok derîn ve etrafı vâsi‘ ve pek çok geniş ve firāvân ve emvâcî muztarib bir dîger deryâdır ki se‘at ve genişlik-te deryâ-yı tevhiidden karîbdir. Ve kâsır ve dermândegândan tavâif-i kesîre onda gark olup bilmediler ki bu şey pek çok dakîk ve gâmızdır ki ‘ulemâ-yı râsihînden gayrı bir kimse onu idrâk edemez. Ve bu bahrin ardı sonra dahi bahr-i sırr-ı kader vardır ki o bahrde ekser-i nâs mütehayyir olmuşlar ve sırrı ifşâsından ehl-i keşf olan erbâb-ı kulûb ve besâir memnû‘ olmuşlar. Ve’l-hâsıl ‘ale’t-tahkîk hayr ve şerr makziyyun bih olup ve sebk-i irâdet-ten sonra makziyyun bih olan şey vâcibü’l-husûldür, zîrâ Allâhu ta‘âlânın hükmüne redd edici yoktur ve onun emr ve kazâsına mu‘akkib dahi yoktur, ancak her bir sagîr ve kebîr mukadder ve mestûrdur ve onun husûlü dahi kader-i ma‘lûm ve muntazar ileidir, hîn-i kısımette sana isâbet eden şey seni atlayıp tehattî etmez ya’nî dîgerine tecâvüz edip geçmez ve o ki seni tehattî edip âhere gitmiştir, senin kısımetin değildir ve sana isâbet edecek şey değil idi. Ve ‘ulûm-ı mükâşefeden bu kadar merâmımız üzerine biz iktisâr edelim ya’nî makâm-ı tevekkülün usûlü olup ‘ulûm-ı mükâşefeden olan işbu rumûz yerleri üzerine biz iktisâr edip inşaallâhu ta‘âlâ ‘ilm-i mu‘âmeleye rûcû‘ edelim. Allâhu ta‘âlâ bize kâfî ve zihî vekîldir.

[الشطر الثاني من الكتاب في أحوال التوكل وأعماله وفيه بيان حال التوكل وبيان ما قاله

الشيخ في حد التوكل وبيان التوكل في الكسب للمنفرد والمعيل وبيان التوكل بقدر الادخار وبيان التوكل في دفع المضار وبيان التوكل في إزالة الضرر بالتداوي وغيره والله الموفق برحمته

Ve kitâb-ı tevekkül ve tevhîdin şatr-ı sânisî ise o dahi işte bu mebâhis-i âtiyedir ki bu şatrada ahvâl-i tevekkül ve a'mâlî mezkûrdur ve içinde hâl-i tevekkülün beyânı ve hadd-i tevekkülde şüyüh-ı sâlifenin söyledikleri ta'rîfin beyânı ve kâr u kesbde olan münferid ve 'ayâlinin tevekkülü beyânı ve terk-i iddihâra olan tevekkülün beyânı ve def'-i mazârda olan tevekkülün beyânı ve tedâvî ve tedâbîr ile izâle-i zararda olan tevekkülün beyânı vardır. Ve rahmet-i vâsi'asıyla muvaffîk Allâhu ta'âlâdır.

Beyânu Hâli't-Tevekkülü

[بيان حال التوكل]

[قد ذكرنا أن مقام التوكل ينتظم من علم وحال وعمل وذكرنا العلم فأما الحال فالتوكل بالتحقيق عبارة عنه وإنما العلم أصله والعمل ثمرته [390] وقد أكثر الخائضون في بيان حد التوكل واختلفت عباراتهم وتكلم كل واحد عن مقام نفسه وأخبر عن حده كما جرت عادة أهل التصوف به ولا فائدة في النقل والإكثار فلنكشف الغطاء عنه ونقول التوكل مشتق من الوكالة يقال وكل أمره إلى فلان أي فوضه إليه واعتمد عليه فيه ويسمى الموكل إليه وكياً ويسمى المفوض إليه متكلاً عليه ومتوكلاً عليه مهما اطمأنت إليه نفسه ووثق به ولم يتهمه فيه بتقصير ولم يعتقد فيه عجزاً وقصوراً]

Ve hâl-i tevekkülün beyânı işte bu mebhastır. Şöyle ki fî-mâ sebak biz zikr etmiştik ki makâm-ı tevekkül 'ilm ve hâl ve 'amelden muntazam olur. Ve 'ilmi dahi zikr ettik ve hâl ise o dahi 'ale't-tahkîk tevekkül ondan 'ibârettir ki 'ilm ancak onun aslıdır ve 'amel onun semeresidir. Ve hadd-i tevekkülün beyânında bu deryâda havz eden şüyüh-ı sūfiyye pek çok kelâm söylemişler ve 'ibâreleri muhtelif olmuştur ve her biri kendi makâm-ı nef-sinden tekellüm etmiştir ve onunla 'âdet-i sūfiyye cārî olduğu vech üzere onun haddi üzerine ihbâr etmiştir ve nakl-i kelâmlarıyla teksîr-i makâlede bir fâide yoktur. Biz vechi üzerine onun gıtâsı ref'iyle keşf edip deriz ki tevekkül vekâletten müştaktır, denilir ki "Kendi emrini fülâna tevkîl etti" ya'nî onun emri ona tefvîz edip emrinde o kimsenin üzerine i'timâd etmiştir ve müfavvezün ileyh olan kimse "vekîl" tesmiye olunur ve ona tefvîz

eden kimse “müttekilen ‘aleyh” ve “mütevekkilün ‘aleyh” tesmiye olunur. Kaçan kim onun nefsi ona mutmainndir ve onunla vüsûk edip onu bir tak-sîr ile ithâm etmemiştir ve onda bir ‘acz ve kusûru i’tikâd etmemiştir.

[أفالتوكل عبارة عن اعتماد القلب على الوكيل وحده ولنضرب للوكيل في الخصومة مثلاً فنقول من ادعى عليه دعوى باطلة بتلبیس فوكل للخصومة من يكشف ذلك التلبیس لم يكن متوكلاً عليه ولا واقفاً به ولا مطمئن النفس بتوكيله إلا إذا اعتقد فيه أربعة أمور منتهى الهداية ومنتهى القوة ومنتهى الفصاحة ومنتهى الشفقة أما الهداية فليعرف بها مواقع التلبیس حتى لا يخفى عليه من غوامض الحيل شيء أصلاً وأما القدرة والقوة فليستجري على التصريح بالحق فلا يدهن ولا يخاف ولا يستحي ولا يجبن فإنه ربما يطلع على وجه تلبیس خصمه فيمنعه الخوف أو الجبن أو الحياء أو صارف آخر من الصوارف المضعفة للقلب عن التصريح به وأما الفصاحة فهي أيضاً من القدرة إلا أنها قدرة في اللسان على الإفصاح عن كل ما استجراً القلب عليه وأشار إليه فلا كل عالم بمواقع التلبیس قادر بذلاقة لسانه على حل عقدة التلبیس وأما منتهى الشفقة فيكون باعثاً له على بذل كل ما يقدر عليه في حقه من المجهود فإن قدرته لا تغني دون العناية به إذا كان لا يهمله أمره ولا يبالي به ظفر خصمه أو لم يظفر هلك به حقه أو لم يهلك]

Kaldı ki tevekkül vekîl üzerine i’timâd-ı kalbden ‘ibârettir ki yalnız vekîle vüsûk-ı tâmm ve i’timâd-ı kalbî ola, meselâ husûmette olan vekîl için biz bir meseli darb edip deriz ki o ki bir telbîs ile onun üzerine bir da‘vâ vâkî‘ olmuş ve o telbîsi keşf etmek üzere bir kimseyi tevkîl etmiş o kimsede dört emre mu’tekid olmadıkça ona mütevekkil olmaz da onunla vüsûk ve i’timâdı olmaz ve onun tevkîline onun nefsi mutmainn ve sâkin olmaz ki müntehâ-yı hidâyet ve müntehâ-yı kuvvet ve müntehâ-yı fesâhat ve müntehâ-yı şefkattırlar. Hidâyet ise onunla telbîs yerleri anlamak içindir tâ ki cây-ı telbîs ile fûnûn-ı hud’a ve mekâyidini bilip onu müdâfa’a etsin ve gavâmız ve dekâyık-ı hiyelden aslâ bir şey onun üzerine gizli ve nihân kalmasın. Ve kudret ise o dahi tasrîh-i hakk üzerine cür’etlenmek içindir ki müdâhene ve havf ve hayâ ve cübnlük etmesin, çünkü mümkindir ki hasmının vech-i telbîsi üzerine muttali‘ olur da havf ve cübñ ve hayâ veyâhüd kalbi taz’tîf eden sâir savârıftan bir sârif onu o telbîsi izhârından men’ eder. Ve fesâhat ise o dahi kudretindendir, ammâ ifsâh için lisânda bir kudrettir tâ ki onun kalbi her neye cür’etlenip ona işâret ettiyse onu söyleyip ifsâh eyleye, zîrâ ki mevâkî‘-i telbîsi bilen her bir kimse talâkat-ı lisânıyla ‘ukde-i telbîsin halline kâdir olmaz. Ve müntehâ-yı şefkat ise o dahi mechûddan gücü yettiği her bir nesneyi bezl etmeye bâ’is ola, zîrâ ki onunla i’tinâsı olmazsa ve onun emri ona mühimm olmazsa onun kudreti ona bir fâideye müfîd olmaz ve hasmı ona zafer edip etmediğine ve hakkı helâk olup olmadığına onun bir kayd ve mübâlâtı olmaz.

[فإن كان شاكاً في الأربعة أو في واحدة منها أو جوز أن يكون خصمه في هذه الأربعة أكمل منه لم تطمئن نفسه إلى وكيله بل بقي منزعج القلب مستغرق الهم بالحيلة والتدبير ليدفع ما يحذره من قصور وكيله وسطوة خصمه ويكون تفاوت درجة أحواله في شدة الثقة والطمأنينة بحسب تفاوت قوة اعتقاده لهذه الخصال فيه والاعتقادات والظنون في القوة والضعف تتفاوت تفاوتاً لا ينحصر فلا جرم تتفاوت أحوال المتوكلين في قوة الطمأنينة والثقة تفاوتاً لا ينحصر إلى أن ينتهي إلى اليقين الذي لا ضعف فيه كما لو كان الوكيل والد الموكل وهو الذي يسعى لجمع الحلال والحرام لأجله فإنه يحصل له يقين بمنتهى الشفقة والعناية فتصير خصلة واحدة من الخصال الأربعة قطعية وكذلك سائر الخصال يتصور أن يحصل القطع به وذلك بطول الممارسة والتجربة وتواتر الأخبار بأنه أفصح الناس لساناً وأقدرهم بياناً وأقدرهم على نصره الحق بل على تصوير الحق بالباطل والباطل بالحق]

Ve eğer şol hisâl-i erba'ada şekk edici olur da yâhûd onlardan yalnız bir haslette şekk edici olursa veyâhûd onun hasmı işbu umûr-ı erba'ada vekîlinden ekmel olduğunu tecvîz ederse onun vekîline nefsi mutmainn olmaz, belki vekîli kusûrundan ve hasmı satvetinden hazer ettiği zararın def'i tedâbir ve hîlelerine müstagraku'l-hemm ve münze'icü'l-kalb kalır. Ve şiddet-i sikat ve itmi'nânda ahvâlinin tefâvüt-i derecâtı onda şol hisâl-i erba'ada olan kuvvet-i i'tikâdına göre mütefâvit olur. Ve i'tikâdât ve zunûn kuvvet ve za'fta hasra gelmez bir tefâvüt ile mütefâvit olurlar ve lâ-cereme kuvvet-i itmi'nânına ve sikatta ahvâl-i mütevekkilîn inhisâra gelmez bir tefâvüt ile mütefâvit olurlar tâ ki onda za'f olmayan bir yakîne müntehî olur, nitekim vekîl müekkilin babası olmuş olsa ya'nî onun için helâl ve harâmın cem'ine sa'y eden babası olursa elbette müntehâ-yı şefkat ve 'inâyetine yakîn-i tâmm hâsıl olur. Ve bu hisâl-i erba'adan bir haslet onun i'tikâdında kat'î olup onda onun aslâ bir şâibe-i iştibâhı kalmaz ve hisâl-i sâireye dahi [391] yakîn-i kat'î husûlü mutasavverdir ki tûl-i mümârese ve kesret-i tecârib ve tevâtür-i ahbâr ile ona yakîn-i kat'î husûlü mümkindir ya'nî beyne'n-nâs lisânca nâsın efsahı ve beyânca nâsın akvâsı ve nusret-i hakk üzerine nâsın en ziyâde kudretlisi olduğu müştahir olursa elbette ona yakîn-i kat'î husûlü mutasavver olur, lâ-siyyemâ mezîd-i fehîm ü firâset ve galebe-i 'akl ü kiyâset ile hakkı bâtıl ve bâtılı hakk tasvîr etmeye onun liyâkat ve kâbiliyeti mütevâtir olursa ma'a-ziyâde onunla yakîn-i kat'î husûlü bî-iştibâhtır.

[إفذاً عرفت التوكل في هذا المثال فقس عليه التوكل على الله تعالى فإن ثبت في نفسك كشف أو باعتقاد جازم أنه لا فاعل إلا الله كما سبق واعتقدت مع ذلك تمام العلم والقدرة على

كفاية العباد ثم تمام العناية والعطف والرحمة بجملة العباد والآحاد وأنه ليس وراء منتهى قدرته قدرة ولا وراء منتهى علمه علم ولا وراء منتهى عنايته بك ورحمته لك عناية ورحمة اتكل لا محالة قلبك عليه وحده ولم يلتفت إلى غيره بوجه ولا إلى نفسه وحوله وقوته فإنه لا حول ولا قوة إلا بالله كما سبق في التوحيد عند ذكر الحركة والقدرة فإن الحول عبارة عن الحركة والقوة عبارة عن القدرة]

Ve eğer işbu misâlden tevekkülû bildinse Zât-ı zü'l-celâl üzerine olan tevekkülû dahi sen buna kıyâs eyle. Ve eğer bir keşf veyâhüd bir i'tikâd-ı câzîm ile sende zâhir ve nefsinde sâbit oldu ki vech-i mesbûk üzere Allâhu ta'âlâdan gayrı bir fâ'il yoktur ve bununla berâber i'tikâd ettin ki 'ibâd-ının kifâyetine göre Hakk subhânehu ve ta'âlâda tamâm-ı 'ilm ve kudret vardır ve cemî'-i 'ibâdına cümleten ve âhâden tamâm-ı 'âtîfet ve 'inâyeti olup onun 'ilmi mâ-verâsında bir 'ilm ve sana erzânî buyurulan 'inâyet ve rahmeti mâ-verâsında bir 'inâyet ve rahmet olmadığı dahi i'tikâd ettinse lâ-mahâle senin kalbin onun üzerine ittikâl eder de başkasına ittikâl etmez ve diğerine aslâ bir vech ile iltifât etmez ve kendisine dahi iltifât eylemez ya'nî kendi havl ve kuvvetine dahi iltifâtı olmaz, çünkü havl ve kuvvet ancak Allâhu ta'âlâ ileldir, nitekim tevhîdde hareket ve kudretin zikri 'indeinde sebkât etmiştir, zîrâ ki havl hareketten 'ibârettir ve kuvvet dahi kudretten 'ibârettir.

[فإن كنت لا تجد هذه الحالة من نفسك فسيبه أحد أمرين إما ضعف اليقين بإحدى هذه الخصال الأربعة وإما ضعف القلب ومرضه باستيلاء الجبن عليه وانزعاجه بسبب الأوهام الغالبة عليه فإن القلب قد ينزعج تبعاً للوهم وطاعة له عن غير نقصان في اليقين فإن من يتناول عسلاً فشبه بين يديه بالعذرة ربما نفر طبعه وتعذر عليه تناوله ولو كلف العاقل أن يبيت مع الميت في قبر أو فراش أو بيت نفر طبعه عن ذلك وإن كان متيقناً بكونه ميتاً وأنه جماد في الحال وأن سنة الله تعالى مطردة بأنه لا يحشره الآن ولا يحييه وإن كان قادراً عليه كما أنها مطردة بأن لا يقلب القلم الذي في يده حية ولا يقلب السنور أسداً وإن كان قادراً عليه ومع أنه لا يشك في هذا اليقين ينفر طبعه عن مضاجعة الميت في فراش أو المبيت معه في البيت ولا ينفر عن سائر الجمادات وذلك جبن في القلب وهو نوع ضعيف فلما يخلو الإنسان عن شيء منه وإن قل وقد يقوى فيصير مرضاً حتى يخاف أن يبيت في البيت وحده مع إغلاق الباب وإحكامه]

Ve eğer sen bu hâleti kendi nefsenden bulmaz isen onun sebebi lâ-mahâle iki emrin birisidir yâ o ki işbu hısâl-i erba'anın birisine olan yakîni za'fındandır veyâhüd kalbin za'fındandır ki hastalığıyla ona korkuluk ve cübnlüğün istîlâsındandır ya'nî ona gâlib olan evhâm sebebiyle kalbi in-zî'âcındandır, zîrâ ki kalb dahi vehme tebe'an ve ona itâ'aten yakîninde bir

noksân olmaksızın münze'ic olur, zîrâ o ki balı olur da onun önünde 'aziret ile teşbîh olunur ola ki onun tab'ı ondan nefret eder de onun tenâvülü ona müte'azzir olur ve şahs-ı 'âkıl bir ölü ile ma'an ya'nî bir mevtâ ile berâber bir yatakta veyâ bir kabrde veyâ bir hânede beytütüyyet etmekle teklîf olunmuş olsa onun tab'ı ondan nefret eder velev ki kendisi müteyakkındır ki o cenâze hâl-i hâzırda mevtâ ve cemâddır. Ve 'âdet-i rabbâniyye cārî ve muttariddir ki o meyyit hâl-i hâzırda haşr olunmaz ve ihyâ olmaz velev ki haşr ve ihyâsına Allâhu ta'âlâ kâdirdir, nitekim 'âdetullâh muttarid olmuş ki elindeki kalemi hayyeye kalb olmaz ve gürbe dahi arslana kalb olmaz velev ki Hakk ta'âlâ ona kâdirdir ve bu yakînde kendisi bir şekk etmez iken ma'a-zâlik onun tab'ı bir firâştâ müzâca'a-i meyyitten ve onunla bir hânede birlikte beytütüyyet etmekten teneffür eder, ma'a-hâzâ cemâdât-ı sâireden müteneffir olmaz. Ve bu hâl ise ancak kalbde bir cübñ ve korkuluktur ki bir nev'-i za'fır, az insân var ki onun bir nesnesinden hâlî ola velev ki az bir şey ola ve ba'zen olur ki kuvvetlenir de bir hastalık olur tâ ki yalnız bir hânede beytütüyyet etmekten korkar, o hâl ile ki hâne kapısı muhkem bağlı ola.

[فإذا لا يتم التوكل إلا بقوة القلب وقوة اليقين جميعاً إذ بهما يحصل سكون القلب وطمأنينته فالسكون في القلب شيء واليقين شيء آخر فكم من يقين لا طمأنينة معه كما قال تعالى لإبراهيم عليه السلام ﴿وَأَذَّ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي﴾ فالتمس أن يكون مشاهداً إحياء الميت بعينه ليثبت في خياله فإن النفس تتبع الخيال وتطمئن به ولا تطمئن باليقين في ابتداء أمرها إلى أن تبلغ بالآخرة إلى درجة النفس المطمئنة وذلك لا يكون في البداية أصلاً وكم من مطمئن لا يقين له كسائر أرباب الملل والمذاهب فإن اليهودي مطمئن القلب إلى تهوده وكذا النصراني ولا يقين لهم أصلاً وإنما يتبعون الظن وما تهوى الأنفس ولقد جاءهم من ربهم الهدى وهو سبب اليقين إلا أنهم معرضون عنه فإذا الجبن والجراءة غرائز ولا ينفع اليقين معها فهي أحد الأسباب التي تضاد حال التوكل كما أن ضعف اليقين بالخصال الأربعة أحد الأسباب وإذا اجتمعت هذه الأسباب حصلت الثقة بالله تعالى وقد قيل مكتوب في التوراة ملعون من ثقتة إنسان مثله وقد قال صلى الله عليه وسلم من استعز بالعبيد أذله الله تعالى]

Ve böyle olunca tevekkül ancak kuvvet-i kalb ve kuvvet-i yakîn ile tamâm olur, çünkü [392] onların ikisi ile ma'an sükûn-ı kalb ve itmî'nân-ı nefis hâsıl olur. Kaldı ki kalbdeki sükûn bir şey ve yakîn diğer bir şeydir, nice yakîn vardır ki onunla itmî'nân-ı nefis hâsıl olmamıştır, nitekim Zât-ı zü'l-celâl İbrâhîm 'aleyhi's-selâma buyurmuş ki ⁷⁰⁷ ya'nî ﴿قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنْ﴾

707 “(Allah ona) “İnanmıyor musun?” demişti.” Bakara, 2/260.

﴿قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ﴾ “Sen îmân etmez misin?” Ve İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm “Belâ, îmân ediyorum velâkin benim kalbim mutmainn olmak için” diye gözüyle ihyâ-yı meyte müşâhid olmaklığını iltimâs etmiş tâ ki hayâlinde sâbit ola, zîrâ ki nefs hayâla tâbi‘ olur ve onunla mutmainn olur, ibtidâ-yı emrinde yakîn ile mutmainn olamaz tâ ki sonra nefs-i mutmainne derecesine varır ve ibtidâen itmi’nân husûlü aslâ kâbil olmaz. Ve nice mutma‘in vardır ki ona yakîn yoktur sâir milel ve mezâhib ashâbı gibi, zîrâ ki yehûdî kendi tehevîvüdüne kalbi sâkin ve mutmainndir ve nasrânî dahi kezâlik tenassuruna kalbi sâkin ve mutmainndir ve onlara aslâ yakîn yoktur, onlar ancak zanna ve hevâ-yı nefse ittibâ‘ ederler o hâl ile ki onlara Hakk celle ve ‘alâ tarafından hüdâ gelmiş ki sebep-i yakîndir velâkin onlar ondan ya’nî hüdâdan yüz çevirmektedirler ki sebep-i yakîne iltifât etmezler ve böyle olunca havf ve cesâret garîzelerdir ki onlarla berâber yakîn fâide vermez ki hâl-i tevekküle müzâdid olan esbâbın birisidir, nitekim hısâl-i erba‘anın birisine vâki‘ olan za‘f-ı yakîn esbâbın birisidir. Ve eğer şol esbâb cümlesi birikip müctemi‘ olduysa Allâhu ta‘âlâya sikat ve i’timâd-ı tâmm hâsıl olur. Ve dahi denilmiş ki Tevrât’ta yazılıdır ki “Mel’ûndur o kimse ki onun sikat ve i’timâdı onun gibi bir şahsa ola.” Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki من استعز بالعبيد أذله الله من استعز بالعبيد أذله الله “ya’nî Kim ki ‘ibâd ile ‘izzi taleb ederse Allâhu ta‘âlâ onu zelîl eder.”

أوإذا انكشف لك معنى التوكل وعلمت الحالة التي سميت توكلًا فاعلم أن تلك الحالة لها في القوة والضعف ثلاث درجات الدرجة الأولى ما ذكرناه وهو أن يكون حاله في حق الله تعالى والثقة بكفالاته وعنايته كحاله في الثقة بالوكيل الثانية وهي أقوى أن يكون حاله مع الله تعالى كحال الطفل مع أمه فإنه لا يعرف غيرها ولا يفزع إلى أحد سواها ولا يعتمد إلا إياها فإذا رآها تعلق في كل حال بذيلها ولم يخلها وإن نابه أمر في غيبتها كان أول سابق إلى لسانه يا أماء وأول خاطر يخطر في قلبه أمه فإنها مفزعة فإنه قد وثق بكفالاتها وكفايتها وشفقتها ثقة ليست خالية عن نوع إدراك بالتمييز الذي له ويظن أنه طبع من حيث إن الصبي لو طولب بتفصيل هذه الخصال لم يقدر على تلقين لفظه ولا على إحضاره مفصلاً في ذهنه ولكن كل ذلك وراء الإدراك فمن كان باله إلى الله عز وجل ونظره إليه واعتماده عليه كلف به كما يكلف الصبي بأمه فيكون متوكلاً حقاً فإن الطفل متوكل على أمه والفرق بين هذا وبين الأول أن هذا متوكل وقد فني في توكله عن توكله إذ ليس يلتفت قلبه إلى التوكل وحقيقته بل إلى المتوكل عليه فقط فلا مجال في قلبه لغير المتوكل عليه وأما الأول فيتوكل بالتكلف والكسب وليس فانياً عن توكله لأن له التفاتاً إلى توكله وشعوراً به وذلك شغل صارف عن ملاحظة المتوكل عليه وحده وإلى هذه الدرجة أشار سهل حيث سئل عن التوكل ما أدناه قال ترك الأماني قيل

وأوسطه قال ترك الاختيار وهو إشارة إلى الدرجة الثانية وسئل عن أعلاه فلم يذكره وقال لا يعرفه إلا من بلغ أوسطه

Ve eğer ma'nā-yı tevekkül bu beyân ile sana açık olup tevekkül tesmiye olunan hâleti bildinse bir dahi bil ki bu hâletin za'f ü kuvvette üç derecesi vardır ki birinci derecesi bizim zikr ettiğimiz mertebedir ki onun hâli Zât-ı zü'l-celâlin hakkında ve onun kefâlet ve 'inâyetine vekîl hakkında olan i'timâd ve sikasının hâli gibi olmaktır. Ve ikinci derecesi evvelkisinden daha ziyâde kavîdir ki onun hâli Allâhu ta'âlâ ile tıflın vâlidesiyle olan hâli gibi ola ki gayrısını bilmez, i'timâdı ancak onadır, dîgerine vüsûku olmaz ve başkasına feza' edip sığınmaz ve onu görürse dâmenine asılıp onu bırakmaz ve onun gıyâbında bir musîbete uğrarsa en evvel onun lisânı üzerine sebkât edip cereyân eden söz "yâ ümmâh" kelimesidir ve en evvel onun hâtırına hutûr eden nesne ancak onun anasıdır, zîrâ ki onun feryâd-resi odur, onun kifâyet ve kefâlet ve şefkatına vüsûk ve i'timâdı vardır ve bu vüsûk ve i'timâdı kendisinin bir nev' temyîzi ile idrâk etmekten tehî ve hâlî değildir ve zann olunur ki o hâl sabîde tabî'îdir o haysiyyetle ki işbu hısâlin tafsîli ile mütâlebe olunmuş olsa onun lutfu telkîne ve mufassalan zihninde ihzârına müttekid olmaz velâkin bu kâffesi idrâktan vârestedir. Ve kim ki mübâlâtı Zât-ı zü'l-celâle olur ve nazarı ona olur ve i'timâdı dahi onun üzerinde olur, sabî vâlidesine mükellef olduğu gibi o dahi onunla mükellef olur ve bu cihetle onun üzerine hakkan mütevekkil olur, zîrâ ki tıfl vâlidesi üzerine mütevekkildir. Ve bu derecede olan mütevekkil ile derece-i ülâda olan mütevekkilin beyinlerinde olan fark odur ki işbu derecede olan mütevekkil kendi tevekkülünde tevekkülünden fânî olmuş, çünkü onun kalbi tevekküle mültefit değildir ve tevekkülün hakîkatine nigâhı ma'tûf değildir, ancak mütevekkilün 'aleyhe yalnız bakar da iltifâtı onun üzerine maksûr ve mahsûrdur ki kendi kalbinde mütevekkilün 'aleyhin gayrısına bir mecâl yoktur ve derece-i ülâda olan mütevekkil ise ancak tekellûf ve kesb ile mütevekkildir ve kendi tevekkülünden fânî değildir, çünkü kendi tevekkülüne iltifâtı vardır ve onu idrâk eder ve bu bir şugldur ki yalnız mütevekkile mülâhâza etmekten ona sârîf ve mâni'dir. Ve Sehl 'aleyhi'r-rahme bu dereceye işâret etmiştir ki tevekkül üzerine ondan suâl vâki' oldukça ve "Onun ednâsı nedir?" ona denildikte, "Terk-i emânîdir" diye cevâb etmiş. Ve "Onun ortası nedir?" soruldukta, o dahi "Terk-i ihtiyârdır" demiş ki derece-i sâniyeye işârettir. Ve onun a'lâsı üzerine suâl vâki' olunca onu zikr etmedi, ancak "Tevekkülün ortasına varan kimse onu bilir" demiştir.

[الثالثة وهي أعلاها أن يكون بين يدي الله تعالى في حركاته وسكناته مثل الميت بين يدي الغاسل لا يفارقه إلا في أنه يرى نفسه ميتاً تحركه القدرة الأزلية كما تحرك يد الغاسل الميت وهو الذي قوي يقينه بأنه مجري للحركة والقدرة والإرادة والعلم وسائر الصفات وأن كلاً يحدث جبراً فيكون بائناً عن الانتظار لما يجري عليه ويفارق [393] الصبي فإن الصبي يفزع إلى أمه ويصيح ويتعلق بذيلها ويعدو خلفها بل هو مثل صبي علم أنه وإن لم يزعق بأمه فالأم تطلبه وأنه وإن لم يتعلق بذيل أمه فالأم تحمله وإن لم يسألها اللبن فالأم تفتاحه وتسقيه وهذا المقام في التوكل يثمر ترك الدعاء والسؤال منه ثقة بكرمه وعنايته وأنه يعطي ابتداء أفضل مما يستل فكم من نعمة ابتدأها قبل السؤال والدعاء بغير الاستحقاق والمقام الثاني لا يقتضي ترك الدعاء والسؤال منه وإنما يقتضي ترك السؤال من غيره فقط]

Ve üçüncü derecesi ki derecelerin a'lāsıdır, o dahi kendisi Allāhu ta'ālā'nın önünde cemī'-i harekāt u sekenātında mevtā gibi ola ya'nī mevtāyī ta-gsīl eden gāsilin yedinde meyyit ne sūrette sākin ve bī-re'y ve bī-harektir, o dahi böyle bir hāldedir ki aslā bir şey mevtāya müfārakat etmez meğer ki nefsi meyyit gibi bilip onu kudret-i ezeliyye gasl edicinin eli meyyiti tahrīk ettiği gibi tahrīk edegelmekte olduğunu bilir ya'nī bu 'ilm ile mevtāya müfārakat eder, zīrā ki meyyit gāsıl yedinde ne sūretle tahrīk olunduğunu ve tahrīk olunup olunmadığını bilmez. Ve bu derecede olan mütevekkil kendisi ancak o kimsedir ki nefsi mecrā-yı hareket ve kudret ve irādet ve 'ilm ve sıfāt-ı sāire olduğuna yakīni mütekavvī olmuş ya'nī kendinde zuhūra gelen havādīs ve hālāt-ı cebr ile olduğuna yakīni kuvvetlenmiş ki o hālde onun üzerine cārī olacak umurun intizārına mübāyin ve müfārik olur ve vālidesine ilticā ve ta'alluk eden sabīye dahi müfārakat eder, zīrā ki sabī anasına feza' edip sığınır ve onu çağırıp dāmenine asılır ve ardı sonra seğirir gider, belki kendisi o sabīye benzer ki kendisi bilmiş ki kendisi anasını çağırıp istemedi anası onu taleb eder ve dāmenine asılmazsa da anası onu kaldırıp götürür ve sütü ondan istemezse de kendisi ibtidāen sütü ona içirir. Ve tevekkülde işbu makām terk-i suāl ve du'āyī ismār eder ya'nī Allāhu ta'ālā'nın kerem ve 'ināyetine kemāl-i vüsūk ve i'timādından nāşī mütevekkil ondan bir nesneyi dilemez ki suālī terk eder de du'ā etmez, bilir ki kendisi ibtidāen onun istediğinden efdal ve a'lāyı verir. Ve nice ni'metler vardır ki kable's-suāl ve'd-du'ā istihkāsızın olarak onu bidāyeten vermiştir, ammā makām-ı sālī ondan terk-i suāl ve du'āya muktezī olmaz, ancak diğerinden terk-i suāle muktezī olur.

[فإن قلت فهذه الأحوال هل يتصور وجودها فاعلم أن ذلك ليس بمحال ولكنه عزيز نادر والمقام الثاني والثالث أعزها والأول أقرب إلى الإمكان ثم إذا وجد الثالث والثاني فداومه أبعد

منه بل يكاد لا يكون المقام الثالث في دوامه إلا كصفرة الوجل فإن انبساط القلب إلى ملاحظة الحول والقوة والأسباب طبع وانقباضه عارض كما إن انبساط الدم إلى جميع الأطراف طبع وانقباضه عارض والوجل عبارة عن انقباض الدم عن ظاهر البشرة إلى الباطن حتى تتمحي عن ظاهر البشرة الحمرة التي كانت ترى من وراء الرقيق من ستر البشرة فإن البشرة ستر رقيق تتراعى من ورائه حمرة الدم وانقباضه يوجب الصفرة وذلك لا يدوم وكذا انقباض القلب بالكلية عن ملاحظة الحول والقوة وسائر الأسباب الظاهرة لا يدوم وأما المقام الثاني فيشبه صفرة المحموم فإنه قد يدوم يوماً ويومين والأول يشبه صفرة مريض استحكم مرضه فلا يبعد أن يدوم ولا يبعد أن يزول]

Ve bu ahvâlin vücûdu mutasavver midir der isen o dahi sen şöylece bil ki bu ahvâlin vücûdu muhâl değıldir velâkin ‘azîz ve nâdirdir. Ve makâm-ı sâni ve sâlis daha ziyâde e‘azzdır ve makâm-ı evvele imkâna daha ziyâde karîbdır ve sâni veyâ sâlis bulunsa bile devâmı vücûdundan daha ziyâde ba‘iddir, belki yaklaşı ki makâm-ı sâlis devâmı ancak korkuluk sarılığının durgunluğu mikdârınca dura ki safra-i vecel gibi serî‘ü’z-zevâldır, zîrâ ki mülâhaza-i havl ü kuvvet ve esbâba kalbin inbisâtı tabî‘îdir ve inkıbâzı ‘ârîzîdir, nitekim vücûd-ı beşerde cemî‘-i etrâfa kanın inbisâtı tabî‘îdir ve inkıbâzı ‘ârîzdır. Ve vecel ya’nî korkuluk kanın inkıbâzından ‘ibârettir ki beşere-i zâhireden içeriye ya’nî bâtın-ı vücûda kan tutulup çekilmesinden ‘ibârettir ki beşere-i zâhireden beşerenin sitr-i rakîkî ardından görünen kan kırmızılığı münmahî ve zâil olur, zîrâ ki beşere ince ve rakîk bir sitredir ki onun arkasından kan kırmızılığı görülür. Ve inkıbâz-ı dem sarılığa mücibdir, o inkıbâz-ı dem durmaz ki korkuluk ile zuhûr eden sarılığı dahi devâm etmez, işte bunun gibi mülâhaza-i havl ü kuvvet ve esbâb-ı saîre-i zâhireden gönül dahi bi’l-küllîyye onun inkıbâzı durmaz ve dâim olmaz. Ve makâm-ı sâni ise o dahi mahmûmun sarılığına benzer ki mahmûm adamın sarılığı bir iki gün devâm eder ve makâm-ı evvel ise hastalığı müstahkem olan marîzin sarılığına benzer ki devâmı uzak değıldir ve zevâlî dahi ba‘îd değıldir.

[فإن قلت فهل يبقى مع العبد تدبير وتعلق بالأسباب في هذه الأحوال فاعلم إن المقام الثالث ينفي التدبير رأساً ما دامت الحالة باقية بل يكون صاحبها كالمبهوت والمقام الثاني ينفي كل تدبير إلا من حيث الفزع إلى الله بالدعاء والابتهاج كتدبير الطفل في التعلق بأمه فقط والمقام الأول لا ينفي أصل التدبير والاختيار ولكن ينفي بعض التدبيرات كالمتوكل على وكيله في الخصومة فإنه يترك تدبيره من جهة غير الوكيل ولكن لا يترك التدبير الذي أشار إليه وكيله به أو التدبير الذي عرفه من عادته وسننه دون صريح إشارته فأما الذي يعرفه بإشارته بأن يقول له لست أتكلم إلا في حضورك فيشتغل لا محالة بالتدبير للحضور ولا يكون هذا مناقضاً لتوكله عليه إذ ليس هو فزعاً منه إلى حول نفسه وقوته في إظهار الحجة ولا إلى حول غيره بل من

تمام توكله عليه أن يفعل ما رسمه له إذ لو لم يكن متوكلاً عليه ولا معتمداً عليه في قوله لما حضر فقوله وأما المعلوم من عادته واطراد سننه فهو أن يعلم من عادته أن لا يحتاج الخصم إلا من السجل فتمام توكله إن كان متوكلاً عليه أن يكون معولاً على سنته وعادته ووافياً بمقتضاها وهو أن يحمل السجل مع نفسه إليه عند مخاصمته فإذا لا يستغني عن التدبير في الحضور وعن التدبير في إحضار السجل ولو ترك شيئاً من ذلك كان نقصاً في توكله فكيف يكون فعله نقصاً فيه نعم بعد أن حضر وفاء بإشارته وأحضر السجل وفاء بسنته وعادته وقعد ناظراً إلى محتاجته فقد ينتهي إلى المقام الثاني والثالث في حضوره حتى يبقى كالبهوت المنتظر لا يفزع إلى حوله وقوته إذ لم يبق له حول ولا قوة وقد كان فزعه إلى حوله وقوته في الحضور وإحضار السجل [394] بإشارة الوكيل وسنته وقد انتهى نهايته فلم يبق إلا طمأنينة النفس والثقة بالوكيل والانتظار لما يجري وإذا تأملت هذا اندفع عنك كل إشكال في التوكل وفهمت أنه ليس من شرط التوكل ترك كل تدبير وعمل وأن كل تدبير وعمل لا يجوز أيضاً مع التوكل بل هو على الانقسام وسيأتي تفصيله في الأعمال فإذا فزع المتوكل إلى حوله وقوته في الحضور والإحضار لا يناقض التوكل لأنه يعلم أنه لولا الوكيل لكان حضوره وإحضاره باطلاً وتعباً محضاً بلا جدوى فإذا لا يصير مفيداً من حيث إنه حوله وقوته بل من حيث إن الوكيل جعله معتمداً لمحتاجته وعرفه ذلك بإشارته وسنته]

Ve bu ahvâlde ‘abd ile bir tedbîr ve esbâba ta‘alluk kalır mı der isen orası dahi şöylece bil ki makâm-ı sâlis ise o hâlet bâkiye durdukça re’sen tedbîri nefy eder, sâhibi ancak mebhût gibi kalır. Ve makâm-ı sâni ise o dahi Zât-ı zü’l-celâle olan feza‘ ve du‘â ve ibtihâlin mâ‘adâsından her bir tedbîri nefy eder ki tıfılın yalnız vâlidesine olan ta‘allukun mâ‘adâsı olan tedbîrin intifâsı gibidir. Ve makâm-ı evvel ise tedbîr ve ihtiyârın aslını nefy etmez de lâkin ba‘zı tedbîri nefy eder ki husûmette vekîli üzerine mütevekkilin vekîli mâ‘adâsından olan tedâbîre terki gibidir, zîrâ ki vekîlin gayrısı cihetinden kendi tedbîrini terk eder velâkin onun vekîli ona işâret ettiği tedâbîr ile sarîh işâreti mâ‘adâsından onun sünen ve ‘âdâtından bildiği tedâbîri terk etmez. Onun işâretiyle bileceği tedbîr ise meselâ vekîli ona der ki “Ben ancak senin huzûrunda söyleşirim” ya’nî senin gıyâbında ben senin husûmetinde söyleşmem demiş olsa lâ-mahâle tedbîr-i huzûr ile iş-tigâl eder ve bu iş-tigâli ona olan tevekkülüne münâkız olmaz, çünkü vekîlinden kendi nefsinin havl ve kuvvetine veyâhüd âherinin havl ve kuvvetine izhâr-ı huccette bir feza‘ değildir, belki o iş-tigâli ona olan tevekkülün tamâmındandır ki ona resm ettiği şey işler, çünkü onun üzerine mütevekkil ve mu‘temid olmamış olsaydı onun sözüyle hâzır olmazdı. Ve onun sünen ve ‘âdetinden ma‘lûm olan şey ise o dahi meselâ onun ittîrâd-ı ‘âdetinden bilmiş ki hasma ancak sicill ile muhâcebe eder ki sicill olmadıkça muhâcce

etmez, işte eğer ona mütevekkil olup husûmetini ona tefvîz etmiş ise elinde onun sünen ve 'ādâtı üzere ta'vîl etmek lâzımdır ki onun tevekkülü tamâmındandır ya 'nî muktezâ-yı 'âdetine vefâ edip sicilli kendi nefsi ile berâber alıp gitmek ve muhâsamesi katında ihzâr etmek dahi onun tevekkülü tamâmındandır ki tevkîline münâkız değildir ve böyle olunca müekkel tedbîr-i huzûrdan ve ihzâr-ı sicil tedbîrinden müstagnî olmaz, belki bunlardan bir şey terk etmiş olsa onun tevekkülünde naks olur, onun fi'li onda nice noksân olur! Evet, onun işâretine vefâen hâzır olduktan ve sünen ve 'ādâtına vefâen sicilli dahi ihzâr edip muhâccesine nâzır olarak oturduktan sonra makâm-ı sâniye ve makâm-ı sâliseye huzûrunda varmış olur tâ ki mebhût gibi muntazır kalır da kendi havl ve kuvvetine feza' etmez, çünkü ona bir havl ve kuvvet kalmaz, belki onun vekîlinin işâret ve sünneti ile huzûr ve ihzâr-ı sicilde onun feza'ı kendi havl ve kuvvetine olmuştu ve onun nihâyetine muntahî olmuş ki vekîline itmi'nân-ı nefis ve sikalığı mâ-'adâsından bir şey kalmaz da cereyân eden muhâsame ve hükme muntazır kalır. Ve çün bunu anlayıp ona teemmül eylersen tevekkülde mütekevvin olan her bir işkâl senden mündefî' olur ve bilirsin ki her bir tedbîr ve 'amelin terki tevekkül şartından değildir ve her bir tedbîr ve 'amel dahi tevekkül ile ma'an câiz olmaz, ancak bu şey inkisâm üzeredir, a'mâlde onun tafsîli gelecektir. Kaldı ki huzûr ve ihzârda mütevekkil eğer kendi havl ve kuvvetine feza' ederse onun o feza'ı tevekküle münâkız olmaz, çünkü bilir ki vekîli olmamış olsaydı onun huzûr ve ihzârı bâtil olurdu ve bî-fâide mahz-ı ta'ab ve yorgunluk olurdu ve bu gidişle kendisi havl ve kuvveti haysiyyetle müfid olmazdı, ancak vekîl onun muhâccesine mu'temid kıldığı ve işâret ve sünnetiyle o husûsu ona ta'rîf ettiği haysiyyetle müfid olur.

[فإذا لا حول ولا قوة إلا بالوكيل إلا أن هذه الكلمة لا يكمل معناها في حق الوكيل لأنه ليس خالقاً حوله وقوته بل هو جاعل لهما مفيدين في أنفسهما ولم يكونا مفيدين لولا فعله وإنما يصدق ذلك في حق الوكيل وهو الله تعالى إذ هو خالق الحول والقوة كما سبق في التوحيد وهو الذي جعلهما مفيدين إذ جعلهما شرطاً لما سيخلقه من بعدهما من الفوائد والمقاصد فإذا لا حول ولا قوة إلا بالله حقاً وصدقاً فمن شاهد هذا كله كان له الثواب العظيم الذي وردت به الأخبار فيمن يقول لا حول ولا قوة إلا بالله وذلك قد يستبعد فيقال كيف يعطى هذا الثواب كله بهذه الكلمة مع سهولتها على اللسان وسهولة اعتقاد القلب بمفهوم لفظها وهيات فإنما ذلك جزاء على هذه المشاهدة التي ذكرناها في التوحيد ونسبة هذه الكلمة وثوابها إلى كلمة لا إله إلا الله وثوابها كنسبة معنى إحداهما إلى الأخرى إذ في هذه الكلمة إضافة إلى شيئين إلى الله تعالى فقط وهما الحول والقوة وأما كلمة لا إله إلا الله فهو نسبة الكل إليه فانظر إلى التفاوت بين الكل وبين شيئين لتعرف به ثواب لا إله إلا الله بالإضافة إلى هذا]

Ve hâl bu minvâl üzere olunca havl ve kuvvet ancak vekîl iledir velâ-kin bu kelimenin ma'nâsı vekîlin hakkında sâbit ve kâmil olmaz, çünkü kendisi havl ve kuvvetine hâlik değildir, ancak onları kendi nefslerinde müfîd kılıcıdır ki onun fi'li olmasaydı müfîd olmazlardı. Bu ma'nâ ancak hakk olan vekîlin hakkında sâdık olur ki Zât-ı zü'l-celâldir, çünkü havl ve kuvvetin hâlıkı odur, nitekim mebâhis-i tevhîdde beyânı geçmiştir ve onları müfîd kılan dahi odur, çünkü onları halk edeceği nesneye şart kılmıştır ya'nî onlardan sonra halk edeceği fevâid ve makâsıda onları şart kılmıştır. Kaldı ki hakk ve sıdk ile havl ve kuvvet ancak Zât-ı zü'l-celâl iledir ve o ki bunun cemî'isini müşâhede eder, sevâb-ı 'azîm onundur ya'nî "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi" diyen adama va'd olunan sevâb-ı 'azîm hakkında şeref-vârid olan ahbâr mücebinece sevâb-ı 'azîm bunun cemî'isi müşâhede eden kimsenin hakkıdır. Ve bu kadar sevâb bu kelimenin kâiline i'tâsı müstab'ad olur ki denilir ki bunca sevâb bu kadar kelimenin tekellümü üzerine nice verilir o hâl ile ki onun tekellümü lisân üzere pek çok sehl ve âsân ve lafzının mefhûmu i'tikâdı dahi kezâlik kalb üzerine kolay ve yesîrdir, hâlbuki o şey ba'îd ve be-gâyet ba'îddir [395], zîrâ ki o sevâb-ı 'azîm ancak tevhîde bizim bu zikir ettiğimiz müşâhede üzerine cezâdır ve bu kelimenin sevâbı lâ ilâhe illallâh kelimesinin lafz ve sevâbına nisbetle birbirlerine mu'âyinlerinin nisbeti gibidir, çünkü bu kelime Zât-ı zü'l-celâle ancak iki nesnenin nisbeti vardır ki havl ve kuvvetin nisbeti var ve lâ ilâhe illallâh kelimesinde Zât-ı zü'l-celâle cemî'-i mevcûdâtın nisbeti vardır. Artık sen nazar edip bak ki iki nesne ile cemî'-i mevcûdât beynlerinde ne kadar fark ve tefâvût vardır tâ ki buna izâfetle lâ ilâhe illallâh kelimesinin sevâbını bilesin.

[وَمَا ذَكَرْنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ لِلتَّوْحِيدِ قَشْرَيْنِ وَلِبَيْنِ فَكَذَلِكَ لِهَذِهِ الْكَلِمَةِ وَلِسَائِرِ الْكَلِمَاتِ وَأَكْثَرِ الْخَلْقِ قِيدُوا بِالْقَشْرَيْنِ وَمَا طَرَقُوا إِلَى اللَّيْبَيْنِ وَإِلَى اللَّيْبَيْنِ الْإِشَارَةُ بِقَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ صَادَقَ مَنْ قَلْبُهُ مَخْلَصاً وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ" وَحَيْثُ أَطْلُقُ مِنْ غَيْرِ الصَّدَقِ وَالْإِخْلَاصِ أَرَادَ بِالْمَطْلُوقِ هَذَا الْمَقِيدَ كَمَا أَضَافَ الْمَغْفِرَةَ إِلَى الْإِيمَانِ وَالْعَمَلَ الصَّالِحَ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ وَأَضَافَهَا إِلَى مُجَرَّدِ الْإِيمَانِ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ وَالْمُرَادُ بِهِ الْمَقِيدُ بِالْعَمَلِ الصَّالِحِ]

Ve fî-mâ tekaddem bizim zikir ettiğimiz vech üzere kelime-i tevhîd için iki kat kısr ve iki lübb olduğu gibi işbu kelimenin dahi iki kat kısr ve iki 'aded lübbü vardır. Ve halkın ekseri kabuğa bağlı olup magzlarına geçip tetarruk edememişler hâlbuki 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimizin "من" hadîs-i şerîfinin işâreti dahi ancak şol iki lübbedir ya'nî "Kim ki lâ ilâhe illallâh kelime-i tayyibesini

kendi kalbinden sıdk ve hulûs ile söylerse cennet ona vâcib olur” demesi ancak o magza işârettir. Ve her nerede ki bu sıdk ve ihlâsı zikr etmeksizin bu kelimeyi ‘ale’l-ıtlâk zikr ettiyse ya’nî “Kim ki lâ ilâhe illallâh derse cennete dâhil olur” diye bî-kuyûd söylediyse o kavî-i mutlak ile işbu kelime-i müfideyi murâd etmiştir, nitekim bir hadîsinde magfîret îmân ve ‘amel-i sâliha izâfe etmiş ve dîger bir hadîsinde îmân-ı mücerrede izâfet etmiş ki ba‘zı yerlerde magfîreti îmân ve ‘amel-i sâliha ta‘lîk etmiş ve ba‘zı yerlerde yalnız îmâna ta‘lîk etmiş ve onunla ‘amel-i sâlih ile makrûn olan îmânı murâd etmiş.

[فالملك لا ينال بالحديث وحركة اللسان حديث وعقد القلب أيضاً حديث ولكنه حديث نفس وإنما الصدق والإخلاص وراءهما ولا ينصب سرير الملك إلا للمقربين وهم المخلصون نعم لمن يقرب منهم في الرتبة من أصحاب اليمين أيضاً درجات عند الله تعالى وإن كانت لا تنتهي إلا بالملك أما ترى أن الله سبحانه لما ذكر في سورة الواقعة المقربين السابقين تعرض لسرير الملك فقال ﴿عَلَى سُرُرٍ مُّوضُوءَةٍ مُّتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ﴾ ولما انتهى إلى أصحاب اليمين ما زاد في ذكر الماء والظل والفواكه والأشجار والحدود العين وكل ذلك من لذات المنظور والمشروب والمأكول والمنكوح ويتصور ذلك للبهائم على الدوام وأين لذات البهائم من لذة الملك والنزول في أعلى عليين في جوار رب العالمين ولو كان لهذه اللذات قدر لما وسعت على البهائم ولما رفعت عليها درجة الملائكة أفتري أن أحوال البهائم وهي مسيبة في الرياض متمعة بالماء والأشجار وأصناف المأكولات متمعة بالنزوان والسفاد أعلى وألذ وأشرف وأجدر بأن تكون عند ذوي الكمال مغبوبة من أحوال الملائكة في سرورهم بالقرب من جوار رب العالمين في أعلى عليين]

Zîrâ ki mülk yalnız bir söz ile hâsıl olmaz ve hareket-i lisân söz ve hadîstir ve kalbin ‘akdi dahi hadîstir velâkin nefsin hadîsidir ve sıdk ve ihlâs ancak hadîs-i nefis ve hadîs-i lisânın mâ-verâlarındalar serîr-i mülk ancak mukarrebler nasb olunur ve mukarrebler ancak zümre-i muhlisin-dirler. Evet, onlardan mütekârib olan ba‘zı ashâb-ı yemîn dahi Allâhu ta‘âlânın yanında derecâtı vardır velev ki derece-i mülke varamazsın. Görmez misin ki Zât-ı zü’l-celâl sûre-i Vâkı‘a’da mukarrebîn-i sâbıkîni zikr ettiği yerde serîr-i mülke ta‘arruz edip buyurmuş ki ﴿عَلَى سُرُرٍ مُّوضُوءَةٍ مُّتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ﴾⁷⁰⁹ ya’nî “O sâbıklar cennette altın ve inci ve yâkût ile işlenmiş serîrler üzere birbirlerine mukâbil otururlar.” Ve çün ashâb-ı yemîn zikrine muntehî oldu, zikr-i âb ve sâye ve yemiş ve ağaçlar verilir ki üzere ziyâde etmedi ki ni‘metlerinin vafında وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ

709 “Onlar, karşılıklı yaslanmış vaziyette mücevherâtla işlenmiş tahtlar üzerindedirler.” Vâkı‘a, 56/15-16.

في سِدْرٍ مَخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ وَظِلِّ مَمْدُودٍ وَمَاءٍ مَّسْكُوبٍ وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ 710 buyurmuştur ⁷¹⁰ ya’nî “Ve ashâb-ı yemîn o mu‘azzez ve mükerrem kimselerdir ki cennette meyveler dikensiz ‘Arabistân kirâzı dedikleri nebik ağacı altında ve ezhâr ve râyiha-i tayyibe ve esmâr-ı kesîreli ve birbirine çatılmış muz ağaçları altında münbasıt gölgelerde ve cennet-i ‘adndan cârî su ‘indinde otururlar, hiçbirisi onda hazân görmez ve kat’ olmaz ve aslâ eklden men’ olunmaz meyve-i kesîreden tenâvül ederler ve mürtefi‘ firâşlarda otururlar. Biz dünyâ nisvânını cennette vilâdetsiz yeniden halk ve dâimâ zevclerine takarrübde bîkr kılarız ve zevclerine ‘âşîka olarak zevcleri olan ashâb-ı yemîn ile iki bir sinnde otuz üçer yaşında ederiz” ki bunların kâffesi manzûr ve meşrûb ve me’kûl ve menkûh ni‘amlarının lezzâtıdır. Ve ‘ale’-d-devâm behâyime dahi işbu lezzât mutasavver olurlar ve behâyimin lezzâtı civâr-ı Bârî’de a’lâ-yı ‘illiyyinde nüzûl ile serîr-i mülk üzere cülûs etmek lezzetinden nerede kalır? Bu lezzât için bir kadr ve şeref olmuş olsaydı behâyime kadar müttesi‘ ve geniş olmazdı ve ona derece-i melâike mürtefi‘ olmazdı. Âyâ sen görür müsün ki bāğ ve bāğçelerde müseyyeb ve mâ ve eşcâr ve envâ’-ı me’kûlât ile mütena‘im ve izdivâc ve müvâka‘anın lezzâtıyla mütelezzez olan behâyimin ahvâlî zevî’l-kemâl ‘indlerinde kurb-i civâr-ı Bârî ve süknâ-yı a’lâ-yı ‘illiyyinden dolayı mesrûr olan melâike-i magbûtanın ahvâlinden elezz ve eşref olup gıbtaya elyak mıdır?

[هيهات هيهات ما أبعد عن التحصيل من إذا خير بين أن يكون حماراً أو يكون في درجة جبريل عليه السلام فيختار درجة الحمار على درجة جبريل عليه السلام وليس يخفى أن شبه كل شيء منجذب إليه وأن النفس التي نزوعها إلى صنعة الأساكفة أكثر من نزوعها إلى صنعة الكتابة فهو بالأساكفة أشبه في جوهره منه بالكتاب وكذلك من نزوع نفسه إلى نيل [396] لذات البهائم أكثر من نزوعها إلى نيل لذات الملائكة فهو بالبهائم أشبه منه بالملائكة لا محالة]

Uzaktır uzak ve tahsilden ne ‘aceb uzaktır ki o kimse ki hımâr olmak derecesi ile Cibrîl ‘aleyhi’s-selâmın derecesinde bulunmak mâ-beyninde muhayyer olur da kendisi hımârın derecesini Cibrîl ‘aleyhi’s-selâmın derecesi üzerine tercîh edip ihtiyâr ede. Nihân ve gizli değildir ki her nesnenin şîbhi ona müncezib olur o nefis ki pîne-düzlük san‘atına nüzû‘u kitâbet san‘atına olan nüzû‘undan daha ziyâde çok olur, lâ-mahâle kendisi pî-

710 “Ahiret mutluluğuna erenler, ne mutlu kimselerdir! (Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede, çağlayan bir su başında, tükenmeyen ve yasaklanmayan çok çeşitli meyveler içinde ve yüksek döşekler üzerindedirler. Biz onları (hurileri) yepyeni bir yaratılışa yarattık. Onları ahiret mutluluğuna erenler için, hep bir yaşta eşlerini çok seven gösterişli bakireler yaptık” Vâkı’a, 56/27-38.

ne-dūziyāna kendi cevherinde ketebeden ziyāde şibhi vardır. İşte kezālik o ki behāyimin lezzātı neyline nüzū‘u lezzāt-ı melāike neyline olan nüzū‘undan daha ziyāde çok olur, lā-mahāle behāyime müşābeheti onun melāike-nin müşābehesinden daha ziyāde çoktur.

[وهؤلاء هم الذين يقال فيهم ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾ وإنما كانوا أضل لأن الأنعام ليس في قوتها طلب درجة الملائكة فتركها للعبز وأما الإنسان ففي قوته ذلك والقادر على نيل الكمال أخرى بالذم وأجدر بالنسبة إلى الضلال مهما تقاعد عن طلب الكمال وإذا كان هذا كلاماً معترضاً فلنرجع إلى المقصود فقد بينا معنى قول { لا إله إلا الله } ومعنى قول لا حول ولا قوة إلا بالله وإن من ليس قائلاً بهما عن مشاهدة فلا يتصور منه حال التوكل]

Ve bunlardır o kimseler ki hakklarında denilir ki ﴿أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ﴾⁷¹¹ ya‘nī “Onlar en‘ām gibidirler, belki en‘āmdan daha ziyāde dalālet-tedirler.” Ve en‘āmdan daha ziyāde adall olmaları ancak o sebebdendir ki en‘āmın kuvvetinde melāike derecesi yoktur ve o dereceye tālib olmaları ancak ‘aczlerindendir ve insān ise onun kuvvetinde derece-i melāike vardır ve neyl-i kemāl ü ‘ulāya kādır olan kimse taleb-i kemālden tekā‘ud ettikçe mezemmete ahrā ve elyak ve dalāla müntesib olmaya daha ziyāde sezā ve müstehakktır. Ve bu bahs kelām-ı mu‘teriz olursa artık biz sadede dönüp tetimme-i bahsimize rücū‘ edelim. Hülāsa-i kelāmda deriz ki biz “Lā ilāhe illallāh” kelimesinin ma‘nāsı “Ve lā havle ve lā kuvvete illā billāhi” kav-linin ma‘nāsını zikr-i mütekaddimle beyān ettik ve o ki müşāhede ile bu kelimeleri söylemez, ondan hāl-i tevekkül mutasavver olmaz.

[فإن قلت ليس في قولك لا حول ولا قوة إلا بالله إلا نسبة شيئين إلى الله فلو قال قائل السماء والأرض خلق الله فهل يكون ثوابه مثل ثوابه فأقول لا لأن الثواب على قدر درجة المثاب عليه ولا مساواة بين الدرجتين ولا ينظر إلى عظم السماء والأرض وصغر الحول والقوة إن جاز وصفهما بالصغر تجوزا فليست الأمور بعظم الأشخاص بل كل عامي يفهم أن الأرض والسماء ليستا من جهة آدميين بل هما من خلق الله تعالى فأما الحول والقوة فقد أشكل أمرهما على المعتزلة والفلاسفة وطوائف كثيرة ممن يدعي أنه يدقق النظر في الرأي والمعقول حتى يشق الشعر بحدة نظره فهي مهلكة خطيرة ومزلة عظيمة هلك فيها الغافلون إذ أثبتوا لأنفسهم أمراً وهو شرك في التوحيد وإثبات خالق سوى الله تعالى فمن جاوز هذه العقبة بتوفيق الله تعالى إياه فقد علت رتبته وعظمت درجته فهو الذي يصدق قول لا حول ولا قوة إلا بالله وقد ذكرنا أنه ليس في التوحيد إلا عقبتان إحداهما النظر إلى السماء والأرض والشمس والقمر والنجوم والغيم والمطر وسائر الجمادات والثانية النظر إلى اختيار الحيوانات وهي أعظم العقبتين وأخطرهما وبقطعهما كمال سر التوحيد فلذلك عظم ثواب هذه الكلمة أعني ثواب المشاهدة

711 “İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.” A‘rāf, 7/179.

التي هذه الكلمة ترجمتها فإذا رجع حال التوكل إلى التبري من الحول والقوة والتوكل على الواحد الحق وسيوضح عند ذكرنا تفصيل أعمال التوكل إن شاء الله تعالى]

Ve eğer sen bu “Lā havle ve lā kuvvete illā billāhi” kavlinde Allāhu ta‘ālāya ancak iki nesnenin nisbeti vardır ki havl ve kuvveti ona nisbet eylersen farazā birisi dahi “Zemīn ve āsumān, Allāhu ta‘ālānın halkıdır” demiş olsaydı, āyā onun bu sözünün sevābı dahi “Havl ve kuvvet ancak Allāhu ta‘ālānındır” diyen adamın sözü sevābı gibi olur mu idi der isen ben derim ki olmazdı, çünkü sevāb ancak müsābun ‘aleyh olan nesneye göredir ya’nī derece-i sevāb ancak müsābun ‘aleyh olan ‘amelin derecesi mikdārıncadır. Burada şol derecelerin beyninde bir müsāvāt yoktur, zemīn ve āsumānın ‘ızamına bakılmaz. Ve havl ve kuvvet bi-tarīki’l-mecāz sıgar ile vasfları cāiz olup da sagīrlerdır denilecek olsa da onların sıgarlarına bakılmaz, zīrā ki umūr eşhāsın ‘ızamı ile değildir, belki her bir ‘āmmī ve ümmī bilir ki arz ve semā benī ādem cihetlerinden değildirler, ancak Allāhu ta‘ālānın halkındandır. Ve havl ve kuvvet ise onların emrleri Mu‘tezile ve felāsife ve re’y ve ma‘külde nazarın tedkik ve ta‘mikiyle, nazar keskinliğiyle kılı yarıp şakk etmek kuvvetine iktidārı da‘vā eden tavāif-i kesire üzerlerine müşkil ve mu‘teber olmuşlar, kaldı ki bu bir tehlikeli ve hatarlı yerlerdir ve ayakları kaydırır bir mezelle-i ‘azīmedirler, gürūh-ı gāfīlīn onda helāk olmuşlar ki kendi nefslerine emr-i isbāt ettiler ve bu nefslerine emr-i isbāt etmek tevhīdde şirktir ki Zāt-ı zü’l-celālden gayrı bir hāl-ı isbāt etmektir. İşte kim ki şol ‘akabeyi tevfiq-i Bārī ile geçip tecāvüz ederse onun rütbesi yüce olur ve onun derecesi ‘azīm olur ve kendisidir o kimse ki “Lā havle ve lā kuvvete illā billāhi” kavlinde sözü sādık olur. Ve fī-mā tekaddem biz zikr etmişiz ki tevhīdde ancak iki ‘akabe vardır ki birisi arz ve semā ve şems ve kamer ve nücūm ve gaym ve yağmur ve cemādāt-ı sāireye nazar etmektir ve ikincisi ihtiyār-ı hayvānāta nazar eylemektir. Ve ihtiyār-ı hayvānāt nazarının ‘akabesi iki ‘akabenin a‘zamı ve daha ziyāde muhātalarısıdır. Ve sırr-ı tevhīd ancak bu iki ‘akabelerin kat‘ıyladır ve onun için işbu kelimelerin sevābı ‘azīm oldu ya’nī işbu kelimeler terceme ettikleri ma’nānın müşāhedesi sevābı ‘azīm oldu. Ve çün tevekkülün hālī havl ve kuvvetten teberrīye rāci‘ oldu ya’nī kendi havl ve kuvvetinden teberrī ile yalnız hak-ı vāhidin üzerine tevekküle rāci‘ oldu, artık a‘māl-i tevekkülün tafsīlinde bizim zikr edeceğimiz şeyden inşaallāhu ta‘ālā o hāl dahi sana vāzih ve āşikār olacaktır.

Beyānu Mā-Kāle'ş-Şüyūhu Fī Ahvālī't-Tevekkülü

[بيان ما قال الشيخ في أحوال التوكل]

[397] [اليتبين أن شيئاً منها لا يخرج عما ذكرنا ولكن كل واحد يشير إلى بعض الأحوال فقد قال أبو موسى الديلمي قلت لأبي يزيد ما التوكل فقال ما تقول أنت قلت إن أصحابنا يقولون لو أن السباع والأفاعي عن يمينك ويسارك ما تحرك لذلك سرك فقال أبو يزيد نعم هذا قريب ولكن لو أن أهل الجنة في الجنة يتنعمون وأهل النار في النار يعذبون ثم وقع بك تمييز بينهما خرجت من جملة التوكل فما ذكره أبو موسى فهو خبر عن أجل أحوال التوكل وهو المقام الثالث وما ذكره أبو يزيد عبارة عن أعز أنواع العلم الذي هو من أصول التوكل وهو العلم بالحكمة وأن ما فعله الله تعالى فعله بالواجب فلا تمييز بين أهل النار وأهل الجنة بالإضافة إلى أصل العدل والحكمة وهذا أغمض أنواع العلم ووراء سر القدر وأبو يزيد قلما يتكلم إلا عن أعلى المقامات وأقصى الدرجات وليس ترك الاحتراز عن الحيات شرطاً في المقام الأول من التوكل فقد احتراز أبو بكر رضي الله عنه في الغار إذ سد منافذ الحيات إلا أن يقال فعل ذلك برجله ولم يتغير بسببه سره أو يقال إنما فعل ذلك شفقة في حق رسول الله صلى الله عليه وسلم لا في حق نفسه وإنما يزول التوكل بتحرك سره وتغييره لأمر يرجع إلى نفسه وللنظر في هذا مجال ولكن سيأتي بيان أن أمثال ذلك وأكثر منه لا يناقض التوكل فإن حركة السر من الحيات هو الخوف وحق المتوكل أن يخاف مسلط الحيات إذ لا حول للحيات ولا قوة لها إلا بالله فإن احتراز لم يكن اتكاله على تدبيره وحوله وقوته في الاحتراز بل على خالق الحول والقوة والتدبير]

Ve ahvāl-i tevekkülde şüyüh-ı mütekaddimenin akvālī ise onları dahi burada zikr edeceğiz tā ki nümāyān ola ki onlardan bir şey bizim zikr ettiğimiz eşyādan hāric değildir velākin onların her biri ahvālīn ba'zısına işāret eder. Ez-cümle Ebū Mūsā ed-Düelī demiş ki “Ben Ebū Yezīd'den “Tevekkül nedir?” diye sordum O dahi: “Sen onun şe'ninde ne dersin?” dedi. Ve ben dahi: “Biz ashābımız onun hakkında derler ki sibā' ve efā'ī senin sağ ve solunda birikmiş olsalar onlara senin sırrın müteharrik olmaz” dedim. Ebū Yezīd dahi: “Evet, bu da karībdır velākin ehl-i cennet cennette mütena'im ve ehl-i āteş cehennemde mu'azzeb olmuş olsaydı sonra onların beynlerinde bir temyīz etmek hālī sana vākī' olmuş olsaydı cümle-i tevekkülden çıkıp hāric olurdu.” İşte Ebū Mūsā'nın zikr ettiği şey ancak ahvāl-i tevekkülün ecelli üzerine bir haberdır ki makām-ı sālistir ve Ebū Yezīd'in zikr ettiği şey usūl-i tevekkülden olan 'amelin e'azz-ı envā'ından 'ibārettir ki hikme 'ilmidir ki Allāhu ta'ālānın işlediği şey vācib ile işle-

miştir. Ehl-i cennet ile ehl-i nâr beynlerinde asl-ı ‘adl ve hikmete izâfetle bir temyîz yoktur ve bu ‘ilm envâ’-ı ‘ulûmun agmazıdır, onun ardı sonra sırr-ı kaderdir. Ve Ebû Yezîd ise a’lâ-yı makâmât ve aksâ-yı derecâtın gayrısında tekellümü az idi ya’nî onun ekser-i tekellümü a’lâ-yı makâmât ve aksâ-yı derecâtın idi ve hayyâtın sakınmaklık ve ihtirâzın terki makâm-ı evvelde olan tevekküle şart değildir. Ebû Bekr es-Sıddîk radiyallâhu ‘anhû onlardan ihtirâz etmiştir ki gâra dâhil olduğu vakte menâfiz-i hayyâtı sedd ü bend edip kapatmıştır meğer ki hakkında denile ki menfezin birisi dahi kendi ayağı ile kapatıp sedd etmiş ve onun sebebi ile sırrı mütegayyir olmamıştır veyâhüd denile ki bunu ancak zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî üzerine şefkaten işlemiştir, kendi nefsi hakkında onu işlememiştir ve tevekkül ancak kendi nefesine râci’ bir emr için kendi sırrının taharrük ve tegayyürü ile zâil olur. Ve’l-hâsıl nazar için bunda bir mecâl vardır velâkin vech-i âtî üzere bir beyân vârid olacak ki bu gibi ihtirâz ve ondan daha çok tevakkî tevekküle münâkız olmaz, zîrâ ki hayyâtın sırrın taharrükü korkudur ve mütevekkilin hakkındandır ki hayyâtın musallatından havf ede, çünkü hayyâtın nefslerinden bir havl ve kuvvetleri yoktur, onların havl ve kuvvetleri ancak Allâhu ta’âlâ iledir ve çün ondan muhteriz olur, ihtirâzında ittikâlî kendi nefsinin tedbîr ve havl ve kuvvetine değildir, ittikâlî ancak havl ve kuvvet ve tedbîri halk eden hâlıkadır.

[وسئل ذو النون المصري عن التوكل فقال خلع الأرباب وقطع الأسباب فخلع الأرباب إشارة إلى علم التوحيد وقطع الأسباب إشارة إلى الأعمال وليس فيه تعرض صريح للحال وإن كان اللفظ يتضمنه قليل له زدنا فقال إلقاء النفس في العبودية وإخراجها من الربوبية وهذا إشارة إلى التبري من الحول والقوة فقط]

Ve Zünnûn-ı Mısırî ‘aleyhi’r-rahmeden tevekkül üzerine suâl vâki’ oldukça “Hal’-ı erbâb ve kat’-ı esbâbdır” demiş ki hal’-ı erbâb ‘ilm-i tevhide işârettir ve kat’-ı esbâb a’mâle işârettir ve hâle bir ta’rîz-i sarîh yoktur velev ki lafz ona tazammun eder. Ve çün ona “Bize sen bu beyândan ziyâde eyle” denildikte o dahi: “Nefsi rübûbiyyetten çıkarıp ‘ubûdiyyete ilkâ etmektir” demiş ki bu kelâmı havl ve kuvvetten teberriye işârettir.

[وسئل حمدون القصار عن التوكل فقال إن كان لك عشرة آلاف درهم وعليك دائق دين لم تأمن أن تموت ويبقى دينك في عنقك ولو كان عليك عشرة آلاف درهم دين من غير أن تترك لها وفاء لا تيأس من الله تعالى أن يقضيها عنك وهذا إشارة إلى مجرد الإيمان بسعة القدرة وأن في المقدورات أسباباً خفية سوى هذه الأسباب الظاهرة]

Ve tevekkül üzerine Hamdûn el-Kassâr ‘aleyhi’r-rahmeden suâl vâki’

oldukta o dahi: “Eğer senin on bin dirhem nukûdun olsa ve senin üzerine bir dānik dahi borç olmuş olsa bu borcu senin boynunda olduğu hâlde vefât etmekten senin emîn olmamaklığındır ve dahi on bin dirhem borcun olup da bir dirhemi terk etmeksizin vefât eder isen Allāhu ta‘ālādan senin üzerinden ödeyip kazā etmekten me’yûs olmamaklığındır.” Ve bu kelām ise Allāhu ta‘ālānın se‘at-ı kudretine mücerred imāna bir işârettir ki işbu esbāb-ı zāhirenin mā‘adāsı makdūrâtta ba‘zı esbāb-ı hafîyye vardır. [398]

[وَسئَل أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْقُرَشِي عَنْ التَّوَكُّلِ فَقَالَ التَّعَلُّقُ بِاللَّهِ تَعَالَى فِي كُلِّ حَالٍ فَقَالَ السَّائِلُ زِدْنِي فَقَالَ تَرَكَ كُلَّ سَبَبٍ يَوْصَلُ إِلَى سَبَبٍ حَتَّى يَكُونَ الْحَقُّ هُوَ الْمُتَوَكِّلُ لِذَلِكَ فَالْأَوَّلُ عَامٌ لِلْمَقَامَاتِ الثَّلَاثِ وَالثَّانِي إِشَارَةٌ إِلَى الْمَقَامِ الثَّلَاثِ خَاصَّةً وَهُوَ مِثْلُ تَوَكُّلِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ قَالَ لَهُ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلَمْ تَكُنْ حَاجَةً فَقَالَ أَمَّا إِلَيْكَ فَلَا إِذْ كَانَ سُؤَالَهُ سَبَبًا يَفْضِي إِلَى سَبَبٍ وَهُوَ حِفْظُ جَبْرِيلَ لَهُ فَتَرَكَ ذَلِكَ ثِقَةً بِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِنْ أَرَادَ سُخْرَ جَبْرِيلَ لِذَلِكَ فَيَكُونُ هُوَ الْمُتَوَكِّلُ لِذَلِكَ وَهَذَا حَالٌ مَبْهُوتٌ غَائِبٌ عَنِ نَفْسِهِ بِاللَّهِ تَعَالَى فَلَمْ يَرِ مَعَهُ غَيْرُهُ وَهُوَ حَالٌ عَزِيزٌ فِي نَفْسِهِ وَدَوَامِهِ إِنْ وَجَدَ أَبْعَدَ مِنْهُ وَأَعَزَّ]

Ve dahi Ebū ‘Abdullāh el-Kureşî ‘aleyhi’r-rahmeden tevekkül üzerine suāl vākî‘ oldukta o dahi: “Her bir hâlde Zât-ı zü’l-celāle ta‘alluk etmektedir” diye cevāb vermiş. Ve sâil: “Bu beyāndan bana ziyāde eyle” dedikte, o dahi: “Sebebe mūsıl olan her bir sebebi terk etmektir tā ki Hakk ta‘ālā o sebebe mütevellī ola” diye mezîd-i beyān etmiştir. Ve müşārünileyhin birinci cevābı ise makāmât-ı selāseye ‘umūmu vardır ve ikinci cevābı hāsaten makām-ı sālise işârettir ki İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmın tevekkülü gibidir, çünkü Cibrîl ‘aleyhi’s-selām ona “Senin bir hācetin var mıdır?” dediği vakte, İbrāhīm: “أما إليك فلا” ya’nî “Sana ise yoktur” diye cevāb vermiş, çünkü onun suālî bir sebebdir ki bir sebebe müfzî olur ki ona Cibrîl’in hıfzıdır, işte onu Allāhu ta‘ālāya tevekkül ve tevakkī hasebiyle onu terk edip cezmen yakîn etmiş ki Allāhu ta‘ālā onun hıfzı murād buyurursa ona Cibrîl’i teshîr eder de hıfzının mütevellîsi o olur ve bu hāl ise ancak Allāhu ta‘ālāya mebhût olup kendi nefsinden gāib olan kimsenin hālidir ki Zāt-ı zü’l-celāl ile gayrısını görmez ve bu hāl kendi nefsinde be-gāyet ‘azîz bir hāldir bulunsa da devāmı onun vücūdundan daha ziyāde ‘azîzdir.

[وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخِرَازِيُّ التَّوَكُّلُ اضْطِرَابٌ بِلا سَكُونٍ وَسَكُونٌ بِلا اضْطِرَابٍ وَلَعَلَّهُ يَشِيرُ إِلَى الْمَقَامِ الثَّانِي فَسَكُونُهُ بِلا اضْطِرَابٍ إِشَارَةٌ إِلَى سَكُونِ الْقَلْبِ إِلَى الْوَكِيلِ وَثِقَتُهُ بِهِ وَاضْطِرَابٌ بِلا سَكُونٍ إِشَارَةٌ إِلَى فِزَعِهِ إِلَيْهِ وَابْتِهَالُهُ وَتَضَرُّعُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ كَاضْطِرَابِ الطِّفْلِ بِيَدَيْهِ إِلَى أُمِّهِ وَسَكُونُ قَلْبِهِ إِلَى تَمَامِ شَفَقَتِهَا]

Ve Ebu Sa’îd el-Harrâz demiş ki “Tevekkül sükünsuz bir ıztırâb ve ıztırâbsız bir sükündür.” Ve ola ki bununla makâm-ı sâniye işâret etmiştir, zîrâ ki ıztırâbsız sükunu vekîle olan sükun-ı kalb ve itmi’nândır ve vekîl üzerine i’timâd etmektir ve sükünsuz olan ıztırâbı Allâhu ta’âlâya olan feza’ ve ibtihâl ve huzûrunda olan tazarru’ ve tevakku’udur, nitekim tıfl vâlidese huzûrunda elleriyle dâmenine yapışıp ıztırâb eder ve tamâm-ı şefkatine kalbi sâkin ve mutmainn olur.

[وقال أبو علي الدقاق التوكل ثلاث درجات التوكل ثم التسليم ثم التفويض فالتوكل يسكن إلى وعده والمسلم يكتفي بعلمه وصاحب التفويض يرضى بحكمه وهذا إشارة إلى تفاوت درجات نظره بالإضافة إلى المنظور إليه فإن العلم هو الأصل والوعد يتبعه والحكم يتبع الوعد ولا يبعد أن يكون الغالب على قلب المتوكل ملاحظة شيء من ذلك وللشيوخ في التوكل أقاويل سوى ما ذكرناه فلا نطول بها فإن الكشف أنفع من الرواية والنقل فهذا ما يتعلق بحال التوكل والله الموفق برحمته ولطفه]

Ve Ebû ‘Alî ed-Dakkāk ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Tevekkül üç derecedir ki tevekkül sonra teslîm sonra tefvizdir. Mütevekkil vekîlin va’dine sâkin olur ve müslim onun ‘ilmi ile iktifâ eder ve tefvîz sâhibi onun hükümüne râzî olur.” Ve bu söz ise manzûrun ileyhe izâfetle nazarının derecâtı tefâvütüne işârettir, zîrâ ki ‘ilm asldır ve va’d ona tâbî’dır ve hükm dahi va’d de tâbî olur. Ve ba’îd değildir ki bundan bir nesnenin mülâhazası kalb-i mütevekkile gâlib ola. Mâ-hasal tevekkülde bu zikr ettiğimiz ekâvîlden başka şüyühun dîger ekâvîl-i kesîreleri vardır, biz onların zikriyle bahsi uzatmayalım, zîrâ ki keşf-i nakl ü rivâyetten enfa’dır. İşte tevekkülün hâline müte’allik olan şey budur ve lutf ve rahmetiyle muvaffık ancak Allâhu ta’âlâdır.

Beyānu A‘mālî'l-Mütevekkilîn

[بيان أعمال المتوكلين]

[اعلم أن العلم يورث الحال والحال يثمر الأعمال وقد يظن أن معنى التوكل ترك الكسب بالبدن وترك التدبير بالقلب والسقوط على الأرض كالخرقة الملقاة وكاللحم على الوضم وهذا ظن الجاهل فإن ذلك حرام في الشرع والشرع قد أثنى على المتوكلين فكيف ينال مقام من مقامات الدين بمحظورات الدين]

Ve a‘māl-i mütevākilînin beyânı ise o dahi işbu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki ‘ilm hāle mūristir ve hāl dahi a‘mālî ismār eder. Ve ba‘zı kesān zann ederler ki tevekkülün ma‘nāsı beden ile kesbi terk etmek ve kalb ile tedbiri terk etmektir veyāhūd yere atılmış çaput veyā ağaca asılmış et ve güşť pāresi gibi düşkün kalmaktır. Ve bu zann ancak nādānān zannıdır, zīrā ki bu terk-i kesb ve tedbīr-i şer‘de harāmdır, hālbuki şer‘-i şerīf tevekkül edicilerin üzerine senā etmiş ve mahzūrāt-ı dīn ile makām-ı dīnden bir makāmın neyli nice olur?

[بل نكشف الغطاء عنه ونقول إنما يظهر تأثير التوكل في حركة العبد وسعيه بعلمه إلى مقاصده وسعي العبد باختياره إما أن يكون لأجل جلب نافع هو مفقود عنده كالكسب أو لحفظ نافع هو موجود عنده كالادخار أو لدفع ضار لم ينزل به كدفع الصائل والسارق والسباع أو لإزالة ضار قد نزل به كالتداوي من المرض فمقصود حركات العبد لا تعدو هذه الفنون الأربعة وهو جلب النافع أو حفظه أو دفع الضار أو قطعه فلنذكر شروط التوكل ودرجاته في كل واحد منها مقروناً بشواهد الشرع]

İmdi biz ondan gītāyı kaldırıp onun ma‘nāsını açık edip deriz ki tevekkülün te’siri ancak insānın hareketinde ve kendi ‘ilmiyle makāsıdına olan sa‘yine zāhir olur ve ‘abdin ihtiyārı ile mesā‘isi yā kendi yanında mefkūd olan nāfi‘in celbi için ki kār u kesb gibi veyāhūd yanında mevcūd olan nāfi‘in hıfzı için ki saklamak ve iddihār etmek gibi veyāhūd ona nāzil olan zarar edicinin ref‘i ki hastalıktan mu‘ālece ve tedāvī etmek gibi ola ki bu şeylerde zuhūr eder, yoksa harekāt-ı ‘abdin maksūdı ‘add olunmaz. Biz bu fūnūn-ı erba‘a ki celb-i nāfi‘ veyā hıfzı veyāhūd def‘-i dārr veyā kat‘ husūslarında biz her birinde tevekkülün şurūt ve derecātını şevāhid-i şer‘ ile makrūn olarak zikr edelim.

[الفن الأول في جلب النافع فنقول فيه الأسباب التي بها يجلب النافع [399] على ثلاث

درجات مقطوع به ومظنون ظناً يوثق به وموهوم وهماً لا تثق النفس به ثقة تامة ولا تطمئن إليه الدرجة الأولى المقطوع به وذلك مثل الأسباب التي ارتبطت المسببات بها بتقدير الله ومشيتته ارتباطاً مطرداً لا يختلف كما أن الطعام إذا كان موضوعاً بين يديك وأنت جائع محتاج ولكنك لست تمد اليد إليه وتقول أنا متوكل وشرط التوكل ترك السعي ومد اليد إليه سعي وحركة وكذلك مضغه بالأسنان وابتلاعه بإطباق أعالي الحنك على أسافله فهذا جنون محض وليس من التوكل في شيء]

Ve celb-i nâfi‘de olan fenn ise o dahi onun beyânında biz deriz ki celb-i nef‘ eden esbâb üç derece üzerinedir ki bir derecesi maktû‘un bih olan esbâbdır ve ikinci derecesi onunla vüsûk ve i‘timâd hâsıl olan zann ile maznûn olan esbâbdır ve üçüncüsü mevhûm olan esbâbdır, öyle bir vehm ki nefis onunla vüsûk-ı tamm ile i‘timâd etmez ve nefsi ona mutmainn olmaz. Ve derece-i ülâ ki maktû‘un bih olan esbâbdır, onun beyânı ise o dahi şol esbâb gibidir ki takdîr-i Bârî ve meşîet-i rabbânî ile müsebbebât onunla mürtebittir, öyle bir irtibât ki muhtelif olmayan bir ittîrâd ile mürtebit olmuştur, meselâ senin önünde bir ta‘âm mevzû‘ olmuş olsa ve sen dahi aç ve ta‘âma muhtâc iken sen kendi elini ona uzatmazsın ki “Ben Hudâ’ya mütevekkilim ve tevekkülün şartı sa‘yin terkidir ve ta‘âma el uzatmak sa‘y ve harekettir ve dışlarla çığnemekliği ve çenenin a‘lâsını esfeline itbâkıyla onun yutmaklığı dahi sa‘ydir” dersin, işte bu mahz-ı cünündür, aslâ tevekkülden ma‘dûd olmaz.

[فإنك إن انتظرت أن يخلق الله تعالى فيك شبعاً دون الخبز أو يخلق في الخبز حركة إليك أو يسخر ملكاً ليمضغه لك ويوصله إلى معدتك فقد جهلت سنة الله تعالى وكذلك لو لم تزرع الأرض وطمعت في أن يخلق الله تعالى نباتاً من غير بذر أو تلد زوجتك من غير وقاع كما ولدت مريم عليها السلام فكل ذلك جنون وأمثال هذا مما يكثر ولا يمكن إحصاؤه أليس التوكل في هذا المقام بالعمل بل بالحال والعلم أما العلم فهو أن تعلم أن الله تعالى خلق الطعام واليد والأسنان وقوة الحركة وأنه هو الذي يطعمك ويسقيك وأما الحال فهو أن يكون سكون قلبك واعتمادك على فعل الله تعالى لا على اليد والطعام وكيف تعتمد على صحة يدك وربما تجف في الحال وتفلج وكيف تعول على قدرتك وربما يطرأ عليك في الحال ما يزيل عقلك ويبطل قوة حركتك وكيف تعول على حضور الطعام وربما يسلط الله تعالى من يغلبك عليه أو يبعث حية تزعجك عن مكانك وتفرق بينك وبين طعامك وإذا احتمل أمثال ذلك ولم يكن لها علاج إلا بفضل الله تعالى فبذلك فلتفرح وعليه فلتعول فإذا كان هذا حاله وعلمه فليمد اليد فإنه متوكل]

Zîrâ ki eğer gözettin ki Hakk subhānehu ve ta‘ālâ ekmeği yemeksizin ve ta‘âmı tenāvül etmeksizin sende bir tokluğu halk ede veyāhūd sana

gelmek üzere ekmekte hareketi halk ede veyâhüd onu sana çiğneyip de mi'dene tavsîl edecek bir mülkü müsahhar eyleye, Allâhu ta'âlânın sünnetini bilmemiş olursun ve kezâlik tarlayı ekmeden tama' etsen ki bî-tohum Hakk ta'âlâ sana nebâtı halk ede veyâ Meryem 'aleyhe's-selâm doğurduğu gibi bî-vikâ' olarak senin zevcen sana bir veled doğura, işte bunlar kâffesi cünündür ve bunun emsâli kesir olan umûrdandır ihsâsı mümkün olmaz. Kaldı ki işbu makâmda tevekkül 'amel ile değildir, ancak 'ilm ve hâl ile dir. 'İlm ise bunda bilmelisin ki Allâhu ta'âlâ ta'âmı ve eli ve dişleri ve kuvvet-i hareketi yaratmış ve seni it'âm ve iskâ eden odur ve hâl ise o dahi senin sükûn-ı kalbin ve i'timâdın ancak Allâhu ta'âlânın fi'li üzerine ola, ele ve ta'âma olmaya. Ve elin sıhhati üzerine nice i'timâd edebilirsin o hâl ile ki fi'l-hâl kuru olmak ve sakat ve fâlic olup 'amel-mânde kalmak ihtimâli vardır. Ve kendi kudretine nice güvenip i'timâd edebilirsin o hâl ile ki fi'l-hâl senin 'aklını izâle edecek ve kuvvet-i hareketini ibtâl edecek bir 'illetin tareyân ve cereyânı mümkün ola. Ve ta'âmın huzûru üzerine nice ta'vîl ve i'timâd edebilirsin o hâl ile ki Allâhu ta'âlâ fi'l-hâl seni ta'âm üzerine galebe edecek bir 'adüvv ve düşmanı taslît etmek veyâ seninle ta'âm beyninde tefrîk edip yerinden seni iz'âc edecek bir hayyeyi göndermek mümkün ve muhtemel ola. Ve bu gibi mevâni' ve savârîf muhtemel olunca ve 'ilâcı ancak Allâhu ta'âlânın fazlı olunca senin şâdlığının Allâhu ta'âlânın fazlıyla olmalı ve i'timâdın dahi Allâhu ta'âlânın fazlı üzerine olmalı. Ve çün mütevekkilin hâli ve 'ilmi bu olur, hemân ta'âma eli uzatsın, zîrâ ki mütevekkildir.

[الدرجة الثانية الأسباب التي ليست متيقنة ولكن الغالب أن المسببات لا تحصل دونها وكان احتمال حصولها دونها بعيداً كالذي يفارق الأمصار والقوافل ويسافر في البوادي التي لا يطرقها الناس إلا نادراً ويكون سفره من غير استصحاب زاد فهذا ليس شرطاً في التوكل بل استصحاب الزاد في البوادي سنة الأولين ولا يزول التوكل به بعد أن يكون الاعتماد على فضل الله تعالى لا على الزاد كما سبق ولكن فعل ذلك جائز وهو من أعلى مقامات التوكل ولذلك كان يفعله الخواص]

Ve derece-i sāniye ki esbāb-ı gayr-i müteyakkinedir, onun beyānı ise o dahi fi'l-gālib müsebbibāt-ı lāzime o esbābı bulunmaksızın husûlü şāzz ve nādîr vākî' olur ki ansızın husûlü ihtimâli pek ba'îd olur, meselâ bilād ve emsârı müfâratat eder de yalnız olarak bî-refîk kârbân ve kavâfile katılmaksızın içinde mürûr-ı nâs nādîr düşen bâdiyelerde sefer edip zâd ve tûşeyi berâber istishâb etmemek gibidir ki bu gibi gidiş bî-zâd ve bî-tûşe sahrâ-yı munkatı'larda yalnız gitmek tevekkülün şartından değildir, bel-

ki bādiyelerde ya’nī çöl ve beyābānlarda zād ve tūşenin istishābı sūnnet-i sādāt-ı pīşindir, onunla tevekkül zāil olmaz ya’nī Allāhu ta’ālānın fazl ü keremine i’timād ettikten sonra zād ve tūşeye gönül bağlamaksızın vech-i mesbūk üzere esbāba temessükü tevekkül ve i’timādına münāfī değildir ki tūşe-i rāh istishābıyla onun tevekkülü zāil olmaz demektir velākin bunun fi’li dahi cāizdir ya’nī bī-zād ve bī-refik bādiyelerde gezmek cāizdir ve makāmāt-ı tevekkülün a’lāsındandır, şer’an harām ve mahzūr değildir ve onun için Havvās ‘aleyhi’r-rahme onu işlerdi.

[فإن قلت فهذا سعي في الهلاك وإلقاء النفس في التهلكة فاعلم أن ذلك يخرج عن كونه حراماً بشرطين أحدهما أن يكون الرجل قد راض نفسه وجاهدها وسواها على الصبر عن الطعام أسبوعاً وما يقاربه بحيث يصبر عنه بلا ضيق قلب وتشوش خاطر وتعذر في ذكر الله تعالى والثاني أن يكون [400] بحيث يقوى على التقوى بالحشيش وما يتفق من الأشياء الخسيسة فبعد هذين الشرطين لا يخلو في غالب الأمر في البوادي في كل أسبوع عن أن يلقاه آدمي أو ينتهي إلى حلة أو قرية أو إلى حشيش يجتزئ به فيحيا به مجاهداً نفسه والمجاهدة عماد التوكل وعلى هذا كان يعول الخواص ونظراؤه من المتوكلين]

Ve eğer bu helāke sa’y ve tehlikeye ilkā-yı nefstir der isen burasını dahi sen şöylece bil ki bu sūretle sefer etmek harāmıktan iki şart ile hāric olur: Birinci şartı odur ki kendi nefsinı riyāzat ile ta’līm ve ta’vīd edip mücāhede ile tesviye ve bir hafta veyā bir haftadan karīb ya’nī beş altı gün bī-zīk-ı kalb ve bī-teşvīş-i hātır ve ta’azzūr-i zikr-i ta’āmdan sabr etmeye alıştırmış ola. Ve ikinci şartı odur ki giyāh ve ot gibi eşyā-yı hasīse ile geçinmeye tāb-āver ola ya’nī giyāh ile mütekavvit olup ittifākan rāst gelecek eşyā-yı hasīse ve nebātı yemekle kendisi ta’ayyüş etmeye kuvvetli ola. İşte bu iki şarttan sonra sefer ederse fī gālībī’l-emr bādiye ve beyābān beher haftada bir ādemī ile kavuşmak veyā bir hille veyā bir karye yolu mūntehī olmak ve onunla iktifā edecek bir giyāha rāst gelip müsādif olmaktan hālī olmaz ve bu gibi seferle kendisi nefesine mücāhid olduğu hālde zindegānī etmiş olur ve mücāhede ise tevekkülün ‘imādıdır. Ve Havvās ‘aleyhi’r-rahme dahi bu hāl üzerine ta’vīl ve i’timād eder idi ve zümre-i mütevekkilinden olan nazīr ve emsālleri dahi kezālik bu husūsa ta’avvül ederlerdi.

[والدليل عليه أن الخواص كان لا تفارقه الإبرة والمقراض والجبل والركوة ويقول هذا لا يقدح في التوكل وسببه أنه علم أن البوادي لا يكون الماء فيها على وجه الأرض وما جرت سنة الله تعالى بصعود الماء من البئر بغير دلو ولا حبل ولا يغلب وجود الجبل والدلو في البوادي كما يغلب وجود الحشيش والماء يحتاج إليه لوضوئه كل يوم مرات ولعطشه في كل يوم أو يومين مرة فإن المسافر مع حرارة الحركة لا يصبر عن الماء وإن صبر عن الطعام وكذلك يكون]

له ثوب واحد وربما يتخرق فتتكشف عورته ولا يوجد المقراض والإبرة في البوادي غالباً عند كل صلاة ولا يقوم مقامهما في الخياطة والقطع شيء مما يوجد في البوادي فكل ما في معنى الأربعة أيضاً يلتحق بالدرجة الثانية لأنه مظنون ظناً ليس مقطوعاً به لأنه يحتمل أن لا يتخرق الثوب أو يعطيه إنسان ثوباً أو يجد على رأس البئر من يسقيه ولا يحتمل أن يتحرك الطعام ممضوغاً إلى فيه فبين الدرجتين فرقان ولكن الثاني في معنى الأول ولهذا نقول لو انحاز إلى شعب من شعاب الجبال حيث لا ماء ولا حشيش ولا يطرقة طارق فيه وجلس متوكلاً فهو آثم به ساع في هلاك نفسه كما روي أن زاهداً من الزهاد فارق الأمصار وأقام في سفح جبل سبعاً وقال لا أسأل أحداً شيئاً حتى فائتني ربي برزقي فقعد سبعة فكاد يموت ولم يأت رزق فقال يا رب إن أحييتني فائتني برزقي الذي قسمت لي وإلا فاقبضني إليك فأوحى الله جل ذكره إليه ”وعزتي لا أرزقك حتى تدخل الأمصار وتقع بين الناس“ فدخل المصر وقعد فجاءه هذا بطعام وهذا بشراب فأكل وشرب وأوجس في نفسه من ذلك فأوحى الله تعالى إليه ”أردت أن تذهب حكمتي بزهدك في الدنيا أما علمت أني أرزق عبدي بأيدي عبادي أحب إلي من أن أرزقه بيد قدرتي“ فإذا التباعد عن الأسباب كلها مراغمة للحكمة وجهل بسنة الله تعالى والعمل بموجب سنة الله تعالى مع الاتكال على الله عز وجل دون الأسباب لا يناقض التوكل كما ضربناه مثلاً في الوكيل بالخصومة من قبل ولكن الأسباب تنقسم إلى ظاهرة وإلى خفية فمعنى التوكل الاكتفاء بالأسباب الخفية عن الأسباب الظاهرة مع سكون النفس إلى مسبب السبب لا إلى السبب]

Ve buna delîl odur ki Havvâs ‘aleyhi’r-rahmeye iğne ve mikrâz ve ip ve ibrik müfâratat etmezdi ve bunların istishâbı tevekküle kadh etmez derdi. Ve bunun sebebi ise kendisi bilmiş ki fi’l-gâlib bâdiyelerde su rûy-i zemîn üzere bulunmaz ve sünnetullâh câri olmamış ki su hod-be-hod ya’nî kendi kendinden ipsiz ve delvsiz çıka ve bâdiyelerde giyâh gibi ip ve delvin vücûdu gâlib olmaz ve suya ihtiyâcı çoktur ki âbdest almak için günde kaç kerre suya muhtâc olur ve her bir gün veyâ her iki günde bir kerre su içmeye muhtâc olur, zîrâ ki müsâfir harâret-i hareketten dolayı suya sabr edemez velev ki ta‘âmâ sabr edebilir ve kezâlik onun ‘avretini setr edecek bir sevbi bulunur da başkası olmaz ve ola ki o sevbi yırtılıp delvsiz ve ondan ‘avret yeri açılıp görünür ve fi’l-gâlib bâdiyelerde iğne ve mikrâz bulunmaz ve her bir namâzda setr-i ‘avrete mecbûr ve muztarrdır ve dikişte iğne ve mikrâzın yerini tutar bir şey beyâbânda bulunmaz. İşte her ne ki işbu levâzım-ı erba’anın ma’nâsındadır, derece-i sâniyeye mültehik olur, çünkü maktû’un bih olmayan bir zann ile maznûndur, zîrâ ki muhtemeldir ki sevbi delinmez veyâhûd ona bir insân onunla ‘avretini setr edecek bir sevbi verir veyâhûd su kuyusu üstünde ona suyu içirecek adam bulunur, ammâ ta‘âm hod-be-hod müteharrik olmak ve memdûğ olarak onun boğazında mevzû’ olmak

ihtimâli yoktur. Kaldı ki şol iki derecenin beyinde iki ifark vardır velâkin ikincisi birincisinin ma'nâsındadır ve bunun için biz deriz ki bir kimse eğer dağın bir eteğine çekilip gizli ve izsiz bir mağaraya girip halktan ihtiyâz ve inkıtâ' etmiş olsa ve onun kurb ve civârında dahi bir giyâh ve su bulunmaz ve bir kimsenin oradan geçip mürûru dahi me'mûl olmazsa o nihân ve hafî yerde onun mütevekkilen cülûs ve inkıtâ'ıyla günahkâr olur, zîrâ ki kendi nefsinin helâkine sâ'idir, nitekim mervî olmuş ki zâhidin birisi emsâra müfârakatla bir kûhun kenârında bir hafta oturup demiş ki "Ben bir kimseden bir şey suâl etmem tâ ki benim rızkımı benim Rabbim bana gönderir." Ve bir hafta aç ve bî-'ilâc durunca ölüme yaklaştı ve onun rızkı ona gelmedi ve açlığa iktidârı kalmayınca "Yâ Rabb, eğer beni zinde ibkâ ettinse bana kismet ettiğin rızkı bana celb eyle, yoksa beni sana kabz et" diye Allâhu ta'âlâya du'â etmiş ve tebâreke ve ta'âlâ ona vahy edip fermân buyurmuş ki "وعزتي لا أرزقك حتى تدخل الأمصار وتبعد بين الناس" ya'nî "Benim 'izzetim hakkı için sen emsâra girip nâs beyinde oturmadıkça ben senin rızkını verecek değilim." Ve o dahi derhâl mısıra girip oturdukta birisi ona ta'âm getirip it'âm etti ve birisi ona su getirip içirdi ve bundan kendi nefsinde bir havf peydâ etti, o vakte Hakk subhânehu ve ta'âlâ ona vahy edip buyurdu ki "أردت أن تذهب حكمتي بزهدك في الدنيا أما علمت أنني أرزق عبدي بأيدي" "Sen kendi dünyâda olan zühdün ile sen benim hikmetimi ibtâl etmek istedin! Sen bilmedin mi ki bendemi dâiger bendemin yediyle onun rızkını vermek benim kudretim yediyle ona rızkını vermekten bana daha ziyâde mahbûb ve hoştur." Kaldı ki cemî'-i esbâbdan tebâ'ud etmek hikmete mürâgımdır ve Allâhu ta'âlânın sünneti bilmemekliktir [401] ve esbâba i'timâd etmeksizin yalnız Allâhu ta'âlâya tevekkül etmekle Allâhu ta'âlânın sünnet-i câriyesi mücebince vâki' olan 'amel fî-mâ sebak vekîl-i husûmetle darb ettiğiniz meselde beyân ettiğimiz gibi tevekküle münâkız olmaz, belki vekîlin 'âdetini iltizâm ve icrâ etmek müekkile lâzımdır ya'nî tevkîle münâkız olmaz ki vekîl husûmete ihzâr-ı sicill gibidir, velâkin esbâb-ı müsebbibât esbâb-ı zâhire ile esbâb-ı hafîyye münkasım olur. Ve tevekkülün ma'nâsı ancak sükûn-ı kalb ü nefis ile ma'an Müsebbibü'l-esbâb'a i'timâden esbâb-ı zâhireden esbâb-ı hafîyye ile iktifâ etmektir.

إفإن قلت ما قولك في القعود في البلد بغير كسب أهو حرام أو مباح أو مندوب فاعلم أن ذلك ليس بحرام لأنه كفعل صاحب السياحة في البادية إذا لم يكن مهلكاً نفسه فهذا كيف كان لم يكن مهلكاً نفسه حتى يكون فعله حراماً بل لا يبعد أن يأتيه الرزق من حيث لا يحتسب ولكن قد يتأخر عنه والصبر ممكن إلى أن يتفق ولكن لو أغلق باب البيت على نفسه بحيث لا

طريق لأحد إليه ففعله ذلك حرام وإن فتح باب البيت وهو بطلال غير مشغول بعبادة فالكسب والخروج أولى له ولكن ليس فعله حراماً إلا أن يشرف على الموت فعند ذلك يلزمه الخروج والسؤال والكسب وإن كان مشغول القلب بالله غير مستشرف إلى الناس ولا متطلع إلى من يدخل من الباب فيأتيه برزقه بل تطلعه إلى فضل الله تعالى واشتغاله بالله فهو أفضل وهو من مقامات التوكل وهو أن يشتغل بالله تعالى ولا يهتم برزقه فإن الرزق يأتيه لا محالة]

Ve eğer sen bî-kâr u kesb olarak memleketlerde oturmakta senin sözün nedir ki harâm mıdır veyâhüd mübâh veyâ mendûb mudur der isen onu dahi sen şöylece bil ki bî-kâr u kesb beldelerde oturmak harâm değildir, çünkü sâhib-i seyâhat bâdiyelerde nefsine mühlik olmadığı hâlde bî-kâr u kesb onun gezmesi harâm olmayınca burada dahi nefsine mühlik olmazsa onun bî-kâr ku'ûdu nice harâm olur, zîrâ ki ne sûretle olur ise olsun sükûn emsârda nefsine mühlik olmaz ve mühlik olmayınca fi'li harâm olmaz, belki ba'îd değildir ki kendisi zann ve gümân etmediği yerden onun rızkı ona gelir velâkin olur ki biraz geç kalıp müteahhir olur ve ittîfâkına kadar sabr etmek dahi mümkindir. Ammâ nefsi üzerine hâne kapısını kilitleyip bağlamış olsa ki hiçbir kimseye bir yol bırakmazsa o vakt onun bu fi'li harâm olur ve eğer hânenin kapısını açıp bir 'ibâdet ile iştigâl etmeksizin battâl oturursa o hâlde hânedan çıkıp kâr u kesbe te'âtî etmesi ona daha ziyâde evlâdır velâkin eğer onu işlerse ya'nî 'ibâdetten fârig olarak battâl oturursa ölüme müşrif olmadıkça onun fi'li harâm olmaz, vaktâ ki helâke müşrif olur o hâlde çıkıp kesb ve suâl etmek ona lâzım ve vâcib olur. Ve eğer Zât-ı zü'l-celâl ile meşgûlü'l-kalb oturup da nâsa müşrif olmaz ve kapıdan girip rızkını getirecek kimseye müterekkıb ve mütetalli' olmaz da ancak onun tetallu'u yalnız Zât-ı zü'l-celâle olur da iştigâli dahi Zât-ı zü'l-celâl ile mahsûr ve maksûr olursa o hâlde bu sûretle hâne-nişînliği ona daha ziyâde fazlıdır ve bu sûretle onun sükûnu makâm-ı tevekkûlden bir makâmdır ki Zât-ı zü'l-celâl ile 'ale'd-devâm meşgûl olup kendi rızkına mübâlî ve mühtemm olmaya, zîrâ ki lâ-mahâle onun rızkı va'd-i kerîm üzere ona gelecektir.

[و عند هذا يصح ما قاله بعض العلماء وهو أن العبد لو هرب من رزقه لطلبه كما لو هرب من الموت لأدركه وأنه لو سأل الله تعالى أن لا يرزقه لما استجاب له وكان عاصياً ولقال له يا جاهل كيف أخلقك ولا أرزقك ولذلك قال ابن عباس رضي الله عنهما اختلف الناس في كل شيء إلا في الرزق والأجل فإنهم أجمعوا على أن لا رزاق ولا مميت إلا الله تعالى وقال صلى الله عليه وسلم "لو توكلتم على الله حق توكله لرزقكم كما يرزق الطير تغدو خماصاً وتروح بطاناً ولزالت بدعائكم الجبال" وقال عيسى عليه السلام "انظروا إلى الطير لا تزرع ولا تحصد

ولا تدخر والله تعالى يرزقها يوماً بيوم فإن قلت من نحن أكبر بطوناً فانظروا إلى الأنعام كيف قبض الله تعالى لها هذا الحق للرزق“ وقال أبو يعقوب السوسي المتوكلون تجري أرزاقهم على أيدي العباد بلا تعب منهم وغيرهم مشغولون مكدودون وقال بعضهم العبيد كلهم في رزق الله تعالى ولكن بعضهم يأكل بذل كالسؤال وبعضهم يتعب وانتظار كالتجار وبعضهم بامتھان كالصناع وبعضهم بعز كالصوفية يشهدون العزيز فيأخذون رزقهم من يده ولا يرون الوساطة]

Ve bunun ‘indeinde sahîh olur o söz ki ‘ulemâ söylemişler ki tahkîkan adam kendi rızkından kaçmış olsa rızkı onu taleb ederdi, nitekim ölümden kaçarsa ölüm onu taleb edip ona ulaşır. Ve rızkını vermemek için Allāhu ta‘ālādan dilememiş olsaydı onun du‘āsını kabûl etmezdi ve ‘āsî olurdu ve ona “Ey nādān, nice ben seni halk edeyim de senin rızkını vermeyeyim?” derdi. Ve onun için İbn ‘Abbās ‘aleyhi’r-rıdvān demiş ki “Her bir şeyde nās ihtilāf ettiler velâkin iki şeyde ihtilāf etmediler, cümleleri icmā‘ ettiler ki Allāhu ta‘ālādan gayrı rāzık ve mûmîr yoktur” ki rızk verici ve imāte edici ancak Allāhu ta‘ālādır. Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki “لو توكلتم على الله حق توكله لرزقكم كما يرزق الطير تغدو خماصاً وتروح بطاناً” ki hülāsa-i meāl-i şerîfi: “Siz Allāhu ta‘ālānın üzerine hakk-ı tevekkül ile tevekkül etmiş olsaydınız kuşa rızk verdiği gibi size rızk verirdi ki sabāhleyin yuvasından karnı aç gider de akşamleyin karnı tok dönüp gelir ve sizin du‘anızla dağlar yerlerinden zâil olurlardı.” Ve ‘İsā ‘aleyhi’s-selām dahi buyurmuş ki تدخر ولا تحصد ولا تزرع ولا تدخر إلى الطير لا تزرع ولا تحصد ولا تدخر والله تعالى يرزقها يوماً بيوم فإن قلت من نحن أكبر بطوناً فانظروا إلى الأنعام كيف قبض الله تعالى لها هذا الحق للرزق“ ki hülāsa-i meāl-i münîfi: “Siz kuşlara bakınız ki ne eker ve ne de biçer ve ne de iddihār ederler, Allāhu ta‘ālā günbegün onların rızklarını verir. Ve eğer siz dediniz ki bizim karnımız onların karınlarından büyüktür, en‘āma bakınız ki Allāhu ta‘ālā onlara rızk için işbu halkı nice āmāde ve müsahhar kıldı.” Ve Ebū Ya‘kūb-ı Sūsî demiş ki “Zümre-i mütevekkilînin erzâkları onlardan bî-renc ve bî-ta‘ab ‘ibādın elleri üzerine cārî olur ve dîğerleri kedd ve kesb ile meşgûllerdir.” Ve ba‘zu’l-‘arîfîn demiş ki “Cemî‘-i ‘ibād Allāhu ta‘ālānın rızkındadırlar lâkin kimisi züll-i suāl ile ekl eder ve kimisi tüccār gibi yorgunluk ve intizār ile ekl eder ve kimisi ehl-i sanāyi‘ ü hiref gibi imtihan ve meşakkatle ekl eder ve kimisi gürüh-ı sūfiyye gibi ‘izz ve rif‘atle ekl ederler ki ‘azîzi müşāhede edip onun yedinden rızklarını alırlar da vāsıtayı görmezler.”

[الدرجة الثالثة ملايسة الأسباب التي يتوهم إفضاؤها إلى المسببات من غير ثقة ظاهرة كالذي يستقصي في التدبيرات الدقيقة في تفصيل الاكتساب ووجوهه وذلك يخرج بالكلية عن درجات التوكل كلها وهو الذي فيه الناس كلهم أعني من يكتسب بالحيل الدقيقة اكتساباً

مباحاً لِمال مباح فأما أخذ الشبهة أو اكتساب بطريق فيه شبهة فذلك غاية الحرص على الدنيا والانتكال على الأسباب فلا يخفى أن ذلك [402] يبطل التوكل وهذا مثل الأسباب التي نسبتها إلى جلب النافع مثل نسبة الرقية والطير والكي بالإضافة إلى إزالة الضار فإن النبي صلى الله عليه وسلم وصف المتوكلين بذلك ولم يصفهم بأنهم لا يكتسبون ولا يسكنون الأمصار ولا يأخذون من أحد شيئاً بل وصفهم بأنهم يتعاطون هذه الأسباب وأمثال هذه الأسباب التي يوثق بها في المسببات مما يكثر فلا يمكن إحصاؤها]

Ve üçüncü derecesi ki müsebbibâta ifzâsı zâhiren mevsûk olmayıp ancak ifzâsı mütevehhim olan esbâbdır, o dahi tafsîl-i iktisâb ve vücûhunda olan tedbîrât-ı dakîkayı istiksâ etmek gibidir ki o hâl onu külliyyen derecât-ı tevekkülün kâffesinden ihrâc eder ki el-ân cemî'-i nâs o derecededirler ya'nî hiyel-i dakîkada iktisâb-ı mübâh ile mâl-ı mübâhı kazanırlar ve bununla şübheli mâlın ahzı ise veyâ şübheli iktisâb ile mâl-ı mübâhı veyâ şübheli mâlî kazanmak ise dünyâyâ gâye-i hırsır ve esbâba ittikâldır. Ve gizli ve nihân olmaz ki bu gibi esbâbın te'âtîsi tevekkülü ibtâl eder ve bunların ancak celb-i nâfî'a nisbetli olan esbâbın nisbeti zarar edicinin izâlesine izâfetle keyy ve tıyere ve rukyenin nisbeti gibidir, zîrâ ki Nebî-i zî-şân efendimiz zümre-i mütevekkilîni onunla vasf edip onları terk-i kesb ve 'adem-i sükûn-ı emsâr veyâ bir kimseden bir nesne almamak ile vasf etmedi, ancak bu gibi esbâbın 'adem-i te'âtîleriyle onları vasf etmiştir ve bu kabîlden olan esbâb-ı mütekâsir olan umûrdan olup onların ihsâları mümkün olmaz.

[وقال سهل في التوكل إنه ترك التدبير وقال إن الله خلق الخلق ولم يحجبهم عن نفسه وإنما حجبهم بتدبيرهم ولعله أراد به استنباط الأسباب البعيدة بالفكر فهي التي تحتاج إلى التدبير دون الأسباب الجلية فإذن قد ظهر أن الأسباب منقسمة إلى ما يخرج التعلق بها عن التوكل وإلى ما لا يخرج وأن الذي يخرج ينقسم إلى مقطوع به وإلى مظنون وأن المقطوع به لا يخرج عن التوكل عند وجود حال التوكل وعلمه وهو الانتكال على مسبب الأسباب فالتوكل فيها بالحال والعلم لا بالعمل وأما المظنونات فالتوكل فيها بالحال والعلم والعمل جميعاً والمتوكلون في ملابسة هذه الأسباب على ثلاثة مقامات]

Ve Sehl 'aleyhi'r-rahme tevekkülde demiş ki "Tevekkül ancak tedbîrin terkidir." Ve dahi demiş ki "Zât-ı zü'l-celâl halkı halk edip kendi nefsin-den onu mahcûb etmedi, ancak halk kendi tedbîrleriyle mahcûb oluyorlar." Ve ola ki bununla esbâb-ı ba'îdeyi fikr ile istinbât etmek murâd etmişler, zîrâ ki tedbîre muhtâc olan şey odur, esbâb-ı celiyye değildir ya'nî Zât-ı zü'l-celâlden halâyıkı hicâb eden şey ancak fikr ile istinbât olunan esbâb-ı ba'îdedir ve böyle olunca artık bununla zâhir oldu ki esbâb iki kısma mün-

kasımdır: Bir kısmı onunla müte‘allik bulunan kimse tevekkülden hâric olur ve dîğer bir kısmı onunla müte‘allik bulunan kimse tevekkülden hâric olmaz. Ve tevekkülden ihrâc eden kısım dahi iki kısma münkasım olur ki maktû‘un bih ve maznûna münkasım olur. Ve maktû‘un bih olan esbâb ise hâl-i tevekkül ve ‘ilm vücûdunda mütevekkili tevekkülden ihrâc etmez ki müsebbibü’l-esbâba ittikâldir ve tevekkül onda ancak hâl ve ‘ilm iledir, ‘amel ile değildir. Ve maznûnât kısmı ise tevekkül onda ‘ilm ve hâl ve ‘amel iledir ya’nî cemî‘isinin vücûduyladır ve zümre-i mütevekkilîn işbu esbâbın mülâbesesinde üç makâm üzeredirler.

[الأول مقام الخواص ونظرائه وهو الذي يدور في البوادي بغير زاد ثقة بفضل الله تعالى عليه في تقويته على الصبر أسبوعاً وما فوقه أو تيسير حشيش له أو قوت أو تثيته على الرضا بالموت إن لم يتيسر شيء من ذلك فإن الذي يحمل الزاد قد يفقد الزاد أو يضل بعيره ويموت جوعاً فذلك ممكن مع الزاد كما أنه يمكن مع فقده]

Birinci makâm ise havâss ve nuzerâsının makâmıdır ki bî-zâd u tüşe Al-lāhu ta‘ālânın fazlına i‘timâden bâdiyede gezen mütevekkilin makâmıdır ya’nî Allāhu ta‘ālāya onun vüsûk ve i‘timâdı o derecededir ki onun kendi fazlı ile bir hafta ve daha ziyâdeye onu açlığa sabr etmeye onu takvîyet vere veyâhüd ona bir giyâh veyâ bir kûtu teysîr ede ve çün bunlardan bir nesne müteyessir olmazsa ölûme rızâ üzerine onu sâbit eyleye, zîrâ o ki zâdı berâberce haml eder gezer olur ki ba‘zen zâdı mefkûd olur veyâhüd devesi zâyî‘ ve dâll olup da kendisi açlıktan ölür. İşte bunu helâk zâd ile mümkün olduğı gibi zâdın fakdıyla dahi onun helâki mümkün olur.

[المقام الثاني أن يقعد في بيته أو في مسجد ولكنه في القرى والأمصار وهذا أضعف من الأول لكنه أيضاً متوكل لأنه تارك للكسب والأسباب الظاهرة معول على فضل الله تعالى في تدبير أمره من جهة الأسباب الخفية ولكنه بالقعود في الأمصار متعرض لأسباب الرزق فإن ذلك من الأسباب الجاية إلا أن ذلك لا يبطل توكله إذا كان نظره إلى الذي يسخر له سكان البلد لإيصال رزقه إليه لا إلى سكان البلد إذ يتصور أن يغفل جميعهم عنه ويضيعوه لولا فضل الله تعالى بتعريفهم وتحريك دواعيهم]

Ve makâm-ı sâni odur ki kendi hânesinde veyâhüd bir mescidde bir köyde veyâhüd memlekette oturup esbâb-ı zâhire ve kesbi terk eder de cihet-i esbâb-ı hafîyyeden kendi emrinin tedbîrinde Allāhu ta‘ālânın fazlı üzere mu‘avvil ve mu‘temid olur ya’nî esbâb-ı zâhire ile kesbi terk eden mütevekkilin makâmıdır ki yalnız ku‘ûd-ı emsârda esbâb-ı rızka müte‘ar-rız olmuştur, zîrâ ki ku‘ûd-ı emsâr dahi esbâb-ı cālîbedendir velâkin onun tevekkülünü ibtâl etmez. Eğer onun nazarı ona rızkını îsâl edecek seke-

ne-i beldeyi teshîr eden Hallāk-ı ‘āleme münhasır ise ya’nî nazarı seke-
ne-i beldeye mültefit olmazsa, çünkü mutasavver olur ki Allāhu ta‘ālânın
onu onlara ta‘rîfîyle devā‘îleri tahrikine fazlı olmamış olsaydı cemî‘-i ehl-i
memleket ondan gâfil olur da onu tazyî‘ ederlerdi.

[المقام الثالث أن يخرج ويكتسب اكتساباً على الوجه الذي ذكرناه في الباب الثالث والرابع
من كتاب آداب الكسب وهذا السعي لا يخرج أيضاً عن مقامات التوكل إذا لم يكن طمأنينة
نفسه إلى كفايته وقوته وجاهه وبضاعته فإن ذلك ربما يهلكه الله تعالى جميعه في لحظة بل
يكون نظره إلى الكفيل الحق بحفظ جميع ذلك وتيسير أسبابه له بل يرى كسبه وبضاعته وكفايته
بالإضافة إلى قدرة الله تعالى كما يرى القلم في يد الملك الموقع فلا يكون نظره إلى القلم بل
إلى قلب الملك أنه بماذا يتحرك وإلى ماذا يميل وبم يحكم]

Ve makām-ı sālîs odur ki mütevekkil çıkıp ādāb-ı kesb kitābında bāb-ı
sālîs ve bāb-ı rābî‘de zikr ettiğimiz vech üzere kār u kesb ede ve bu sa‘y
ve gūşîş kendi kifāyetine ve kūt ve cāh ve bizā‘asına nefsinin itmi’nān ve
sūkunu olmazsa onu makāmāt-ı tevekkülünden çıkarmaz, çünkü mümkindir
ki Hakk ta‘ālā hazretleri onun kifāyet ve kūt ve cāh ve bizā‘ası bir lahzā-i
vāhidede helāk eder, belki onun nazarı bunların hıfzına ve ona esbābını tey-
sîr edip cemî‘îsi ona vikāyeye mütefaddıl ve kefil-i hakk olana mahsûr ve
maksûr ola, ancak Allāhu ta‘ālânın kudretine izāfetle onun kesb ve bizā‘a ve
kifāyesi muvakkî‘ olan melikin yedinde olan kalem gibi görüp de onun naza-
rını kaleme olmaz da ancak kalb-i melike ma‘tûf olur ki ne ile müteharrik olur
ve neye meyl eder ve ne ile hükm edeceğine bakıp da teemmül eder [403]

[ثم إن كان هذا المكتسب مكتسباً لعياله أو ليفرق على المساكين فهو ببدنه مكتسب وبقبله
عنه منقطع فحال هذا أشرف من حال القاعد في بيته والدليل على أن الكسب لا ينافي حال
التوكل إذا روعيت فيه الشروط وانضاف إليه الحال والمعرفة كما سبق أن الصديق رضي الله
عنه لما بوع بالخلافة أصبح أخذاً الأثواب تحت حضنه والذراع بيده ودخل السوق ينادي
حتى كرهه المسلمون وقالوا كيف تفعل ذلك وقد أقمت لخلافة النبوة فقال لا تشغلوني عن
عيالي فإنني إن أضعتهم كنت لما سواهم أضيع حتى فرضوا له قوت أهل بيت من المسلمين
فلما رضوا بذلك رأى مساعدتهم وتطيب قلوبهم واستغراق الوقت بمصالح المسلمين أولى
ويستحيل أن يقال لم يكن الصديق في مقام التوكل فمن أولى بهذا المقام منه فدل على أنه كان
متوكلاً لا باعتبار ترك الكسب والسعي بل باعتبار قطع الالتفات إلى قوته وكفايته والعلم بأن الله
هو ميسر الاكتساب ومدبر الأسباب وبشروط كان يراعيها في طريق الكسب من الاكتفاء بقدر
الحاجة من غير استكثار وتفاخر وادخار ومن غير أن يكون درهمه أحب إليه من درهم غيره
فمن دخل السوق ودرهمه أحب إليه من درهم غيره فهو حريص على الدنيا ومحب لها ولا
يصح التوكل إلا مع الزهد في الدنيا]

Sonra eğer işbu kâr u kesb eden kimse kendi ‘ayâli için kazanır veyâhüd fukarâya dağıtıp tasadduk etmek için kazanır, kendisi o hâlde kendi be-deni ile müktesib ve kalbi ile ondan munkatı’dır ve bunun hâli hânesinde bî-kâr oturan kimsenin hâline eşreftir. Ve kâr u kesb ve ticâret, tevekkül hâline münâfî olmadığının delîli Sıddîk-i ekberin kıssa-i hâlidir ya’nî şurût-ı iktisâbı mürâ’ât olunursa ve hâl-i tevekkül ve ma’rifet dahi ona munzamm olursa ehl ü ‘ayâl nafakası için veyâ i’âne-i mesâkîn için vâki’ olan kesbin hâli tevekkülün hâline münâfî değildir ve münâfî olmadığı-nın burhânı Hazret-i Sıddîk-i ekberin üzerine mervî olan işbu hikâyedir ki müşârünileyh hilâfet üzerine mübâya’a olunduktan sonra ferdâsı günü ‘ale’s-sabâh ‘âdeti üzere bez topları kendi koltuğu altına ve arşını eline alıp çarşıya inmiş ve münâdâta başlamış. O hâlde cemâ’at-i müslimîn onun işbu gûşîşi hoşlarına gelmeyip “Sen hilâfet-i peygamberîye kâim olduğun hâlde bunu nice işlersin?” diye kâr u kesbine ta’arruzlarında, o dahi: “Beni ‘ayâlimden siz meşgûl etmeyiniz, zîrâ ki eğer onları nafakasız bırakıp izâ’a edersem mâ-’adâlarının nüfûslarına daha ziyâde muzayyi’ olurum” diye terk-i kâr u kesbine muvâfakat göstermemekle ona hânehâ-yı müslimînden bir hânenin kifâyesi mikdârınca mâl-ı beytü’l-müslimînden nafaka-i ehl ü ‘ayâl farz ve takdîr ettiler. Ve çün cemâ’at-i müslimîn buna râzî ve hoşnûd oldular, kendisi dahi onların kabûl istid’âları ile tatyîb-i kulûblarına bezli-i müsâ’adeyi münâsib gördü ve mesâlih-i müslimîne istigrâk vaktini evlâ ve ahsen gördü. Ve müstehîldir ki hakkında Sıddîk-i ekber makâm-ı tevekkül-de değildi denile, makâm-ı tevekküle ondan evlâ olan kimdir? Ve onun bu şe’ni delâlet etti ki kendisi terk-i kesb ü sa’y ile mütevekkil değil idi, ancak kendi kût ve kifâyesine kat’-ı iltifât ile iktisâbın müyessiri ve esbâbın müdebbiri Hallâk-ı mevcûdât olduğuna mütekarrir olan ‘ilm ve tarîk-i iktisâb-da mürâ’î bulunduğunu şurût ile mütevekkil idi ki bî-tefâhur ve bî-iddihâr ve bî-tama’ ve bî-istiksâr ile kesb edip kendi kadr-i hâceti üzerine iktifâ ederdi ve kendi dirhemi dîgerinin dirheminden nefesine ehabb olmazdı. Ve o ki çarşıya girer de kendi dirhemi dîgerinin dirheminden kendi nefesine daha ziyâde mahbûb ve sevgili olur, o kimse dünyâya muhibb ve dünyâ üzerine harîstir ve tevekkül ise ancak dünyâda zühd etmekle sahîh olur.

[نعم يصح الزهد دون التوكل فإن التوكل مقام وراء الزهد وقال أبو جعفر الحداد وهو شيخ الجنيد رحمة الله عليها وكان من المتوكلين أخفيت التوكل عشرين سنة وما فارقت السوق كنت أكتسب في كل يوم ديناراً ولا أبيت منه دافعاً ولا أستريح منه إلى قيراط أدخل به الحمام بل أخرجته كله قبل الليل وكان الجنيد لا يتكلم في التوكل بحضرته وكان يقول أستحي أن أتكلم في مقامه وهو حاضر عندي]

Evet tevekkülsüzün zühd sahîh olur, zîrâ ki tevekkülün makâmı züh-dün makâmından sonradır. Ebû Ca'fer el-Haddâd ki Cüneyd-i Bağdâdî'nin şeyhi idi, zümre-i mütevekkilinden idi, bir gün demiş ki “Ben kendi tevekkülümü yirmi senede gizleyip ihfâ ettim ve çarşıya ben müfârat etmedim, günde bir altın kazanırdım ve ondan bir dânik benimle beytütüyyet etmez idim ve ondan onunla hammâma girmek üzere onun bir kîrâtına müsterîh olmaz idim, ancak geceden akdem kâffesini harc eyler idim.” Ve Cüneyd ‘aleyhi’r-rahme onun huzûrunda tevekkülde aslâ tekellüm etmezdi ve “Benim yanımda kendisi hâzır olduğu hâlde onun makâmında tekellüm etmekten utanıp hayâ ederim” der idi.

[واعلم أن الجلوس في رباطات الصوفية مع معلوم بعيد من التوكل فإن لم يكن معلوم ووقف وأمروا الخادم بالخروج للطلب لم يصح معه التوكل إلا على ضعف ولكن يقوى بالحال والعلم كتوكل المكتسب وإن لم يسألوا بل قنعوا بما يحمل إليهم فهذا أقوى في توكلهم لكنه بعد اشتها القوم بذلك فقد صار لهم سوقاً فهو كدخول السوق ولا يكون داخل السوق متوكلاً إلا بشروط كثيرة كما سبق]

Ve hânkâh ve ribâtât-ı sūfiyyede ma'lûm-ı mu'ayyen ile oturmak dahi tevekkülden ba'iddir. Ve onların bir ma'lûm ve vakfları olmayıp lâkin taleb için hâdimleri çıkıp gezmeye emr ederlerse bununla dahi tevekkül ancak za'f üzerine sahîh olur velâkin müktesibin tevekkülü gibi hâl ve 'ilm ile mütekavvî olur ve eğer hângâhta oturup suâl etmezler ve onlara haml olunan [404] hediye ve sadakâta kanâ'at ederlerse bu hâl tevekküllerinde daha ziyâde kavîdir velâkin bununla kavmin iştihârından sonra sükûn-ı hânkâh onlara çarşı ve pazar gibi olmuş duhûl-i sük gibidir ve pazara giren kimse ancak pek çok şurût ile mütevekkil olur, nitekim fî-mâ tekaddeme beyânı sebkat etmiştir.

[فإن قلت فما الأفضل أن يقعد في بيته أو يخرج ويكتسب فاعلم أنه إن كان يتفرغ بترك الكسب لفكر وذكر وإخلاص واستغراق وقت بالعبادة وكان الكسب يشوش عليه ذلك وهو مع هذا لا تستشرف نفسه إلى الناس في انتظار من يدخل عليه فيحمل إليه شيئاً بل يكون قوي القلب في الصبر والاتكال على الله تعالى فالمقصود له أولى وإن كان يضطرب قلبه في البيت ويستشرف إلى الناس فالكسب أولى لأن استشراف القلب إلى الناس سؤال بالقلب وتركه أهم من ترك الكسب وما كان المتوكلون يأخذون ما تستشرف إليه نفوسهم]

Ve eğer sen mütevekkile kendi hânesinde oturup münzevî olmak mı efdal yoksa çıkıp kâr u kesb etmek mi efdaldır der isen burasını dahi sen şöylece bil ki eğer kendisi terk-i kâr u kesb ile fikr ve zikr ve ihlâsa müteferriğ

olup ‘ibâdetle vaktini istigrāk eden kimse ise ve kâr u kesbi ona şu hâlini teşvîş edip ‘ibâdetinden meşgûl eyler ve münzevî olarak hânedâ ‘ibâdetle müştâgil olduğu hâlde ona hediye veyâ sadakayı haml edene muntazır ve üzerine duhûl-i nâsa müsteşrif olmaz da ancak sabrda kalbi kavî ve tûvânâ ve Zât-ı zü’l-celâle onun ittikâli dahi kuvvetli olursa o hâlde kendi hânesinde ku’ûdu ona efdaldır, çünkü duhûl-i nâsa kalbin istiştirâfı kalb ile dilencilik etmektir ve onun terki kesbin terkinden daha ziyâde mühimdir, zîrâ zümre-i mütevekkilîn nüfûsları müsteşrif olduğu nesneleri almazlardı.

[كان أحمد بن حنبل قد أمر أبا بكر المروزي أن يعطي بعض الفقراء شيئاً فضلاً عما كان استأجره عليه فردّه فلما ولى قال له أحمد الحقّه وأعطه فإنه يقبل فلحقه وأعطاه فأخذه فسأل أحمد عن ذلك فقال كان قد استشرفت نفسه فرد فلما خرج انقطع طمعه وأيس فأخذه وكان الخواص رحمه الله إذا نظر إلى عبد في العطاء أو خاف اعتياد النفس لذلك لم يقبل منه شيئاً وقال الخواص بعد أن سئل عن أعجب ما رآه في أسفاره رأيت الخضر ورضي بصحبتي ولكني فارقت خيفة أن تسكن نفسي إليه فيكون نقصاً في توكلّي فإذا المكتسب إذا راعى آداب الكسب وشروط نيته كما سبق في كتاب الكسب وهو أن لا يقصد به الاستكثار ولم يكن اعتماده على بضاعته وكفايته كان متوكلاً]

Ve Ahmed b. Hanbel fakîrin birisine ücretinden zâid bir mikdâr akçe-nin i’tâsı için Ebû Bekr-i Mervezî’ye emr etmişti, o dahi o fakîre o akçeyi verecek oldukta ahzından istinkâf edip savuştuktan sonra Ahmed ‘aleyhi’r-rahme Ebû Bekr’e dedi ki “Ona ulaş da ver, şimdi onu kabûl eder” dedi. Ve çün ardı sonra gidip ona vâsıl oldu ve o akçeyi ona verdi, o dahi onu alıp kabûl etti. Ve İmâm Ahmed’den bunun üzerine suâl ettikte “Evvelâ nefsi buna müsteşrif olmuştu, o sebebden onu redd edip kabûl etmedi ve çün çıkıp gitti ve tama’ı kesilip ye’s etti ba’dehu onu aldı.” Ve Havvâs ‘aleyhi’r-rahme bir kimseye ‘atâda nazar etmiş olsaydı veyâhüd ona nefsin i’tiyâdından korkmuş olsaydı ondan bir şeyi kabûl etmezdi. Ve esfârında gördüğü ‘acâyib üzerine Havvâs ‘aleyhi’r-rahmeden suâl vâki’ oldukta “Ben Hızır ‘aleyhi’s-selâmı gördüm ve benim sohbetime rāzî oldu velâkin benim nefsim ona sükûn eder de benim tevekkülümde bir noksân olur havfıyla onu müfârat ettim.” Kaldı ki müktesib âdâb-ı kesbi kesb kitâbında sebkâten eden ta’rîf mücebince gözetip şurût ve niyyetini mürâ’ât ederse ki kesbi ile istiksârı kasd etmeye ve onun i’timâdını kendi bizâ’asına ve kifâyetine olmaya o hâlde mütevekkil olur.

[فإن قلت فما علامة عدم اتكاله على البضاعة والكفاية فأقول علامته أنه إن سرقت بضاعته أو خسرت تجارته أو تعوق أمر من أموره كان راضياً به ولم تبطل طمأنينته ولم يضطرب قلبه]

بل كان حال قلبه في السكون قبله وبعده واحدا فإن من لم يسكن إلى شيء لم يضطرب لفقدته ومن اضطرب لفقد شيء فقد سكن إليه وكان بشر يعمل المغازل فتركها وذلك لأن البعادي كاتبه قال بلغني أنك استعنت على رزقك بالمغازل أرايت إن أخذ الله سمعك وبصرك الرزق على من فوقع ذلك في قلبه فأخرج آلة المغازل من يده وتركها وقيل تركها لما نوهت باسمه وقصد لأجلها وقيل فعل ذلك لما مات عياله كما كان لسفیان خمسون ديناراً يتجر فيها فلما مات عياله فرقها]

Ve bizā'a ve kifāyeye 'adem-i ittikālının 'alāmeti nedir der isen ben derim ki onun 'alāmeti odur ki onun sermāyesi sirkat olunursa veyāhūd ticāreti ziyāna uğrarsa veyā onun umūrundan bir emri 'avka düşerse onunla rāzī olur, tume'niyyeti bātıl olmaz ve kalbi muztarib olmaz ki onun kalbi ancak onun hāl-i sâbıkı üzere durur ya'nī evvel ve āhirde olan hālī bir olur, çünkü o kimse ki bir şeye sükūn ve itmi'nān etmez, onun fakdına muztarib olmaz. Ve o ki bir nesnenin fakdına muztarib olur, ona sükūn ve ittikāl etmiş olur. Bısr 'aleyhi'r-rahme ipekçi idi ki çıkırığın iğlerini işler satardı sonra onu terk etti, çünkü kâtibi Bi'ādī ona demiş ki "Bana bālig olmuş ki sen kendi rızkın üzerine iş işlemekle isti'āne edersin. Āyā, subhānehu ve ta'ālā senin sem' ve basarın almış olsa senin rızkın kimin üzerine kalır, sen bu bābda 'acabā ne görürsün?" Ve bu sözü onun kalbine te'siri oldu da iş ālātını elinden çıkarıp onu terk etti. Ve dīger bir kavle denildi ki vaktā ki bu kār işlemesi onun adını yüceltip onu 'ālī-nām etti ve onun için kıssa olunmaya başladı, o san'atı terk etmiş. Ve āher bir kavle denildi ki onun 'ayālī vefāt ettiklerinde o san'atı terk etti, nitekim Süfyān 'aleyhi'r-rahme sermāye-i ticāreti olan elli altını 'ayālleri vefāt ettikleri vakte fukarāya dağıtıp ticāreti terk etti.

[بل رؤية الرزق من الأسباب الخفية أيضاً تبطل التوكل فقد حكي عن عابد أنه عكف في مسجد ولم يكن له معلوم فقال له الإمام لو اكتسبت لكان أفضل لك فلم يجبه حتى أعاد عليه ثلاثاً فقال [406] في الرابعة يهودي في جوار المسجد قد ضمن لي كل يوم رغيفين فقال إن كان صادقاً في ضمانه فعكوفك في المسجد خير لك فقال يا هذا لو لم تكن إماماً تقف بين يدي الله وبين العباد مع هذا النقص في التوحيد كان خيراً لك إذ فضلت وعد يهودي على ضمان الله تعالى بالرزق وقال إمام المسجد لبعض المصلين من أين تأكل فقال يا شيخ اصبر حتى أعيد الصلاة التي صليتها خلفك ثم أجيبك]

Belki esbāb-ı hafīyyeden dahi rızkı görmek tevekkülü ibtāl eder. Mahkī olmuş ki 'ābidin birisi bir mescidde ma'lūmu olmadığı hālde i'tikāf etmiş ve mescidin imāmı ona "Sen kār u kesb etmiş olsaydın sana efdal olurdu" diye kesbe teşvīk ettikte 'ābid cevāb vermemiş ve iki üç kerre ona sözü-

nü tekrār ettikten sonra dördüncüde “Mescidin civārında sākin bir yehūdī günde iki ekmek bana vermeye zāmin olmuş” diye ‘ābid cevāb verdikte, imām: “Eğer zamānı sözünde sādık olduysa o hālde mescidde i’tikāfin sana hayırlıdır” demiş, ‘ābid dahi: “Ey hāzā, sen Allāhu ta‘ālānın huzūrun-da beyne’l-‘ibād tevhiḍde bu noksān ile ma‘an imām durmamış olsaydın senin hakkında hayırlı idi, çünkü sen rızka Allāhu ta‘ālānın zamānı üzerine yehūdīnin va‘dini tercīh ve tafdīl ettin!” diye hatm-i kelām etmiştir. Ve dahi mescidin bir imāmı namāz kılanların ba‘zısına “Sen nereden yersin?” diye suāl ettikte, o dahi: “Ey şeyh, sabr et ki ben ardın sonra kıldığım namāzı i‘āde edeyim de sonra sana cevāb vereyim!” diye suālını takbīh etmiş.

أوينفع حسن الظن بمجيء الرزق من فضل الله تعالى بواسطة الأسباب الخفية أن تسمع الحكايات التي فيها عجائب صنع الله تعالى في وصول الرزق إلى صاحبه وفيها عجائب قهر الله تعالى في إهلاك أموال التجار والأغنياء وقتلهم جوعاً كما روي عن حذيفة المرعشي وقد كان خدم إبراهيم بن أدهم فقيل له ما أعجب ما رأيت منه فقال بقينا في طريق مكة أياماً لم نجد طعاماً ثم دخلنا الكوفة فأوينا إلى مسجد خراب فنظر إلي إبراهيم وقال يا حذيفة أرى بك الجوع فقلت هو ما رأى الشيخ فقال علي بدواة وقرطاس فجئت به إليه فكتب بسم الله الرحمن الرحيم أنت المقصود إليه بكل حال والمشار إليه بكل معنى وكتب شعراً

أنا حامد أنا شاكر أنا ذاكر ... أنا جائع أنا ضائع أنا عاري

هي ستة وأنا الضمين لنصفها ... فكن الضمين لنصفها يا باري

مدحي لغيرك لهب نار خضتها ... فأجر عبيدك من دخول النار

ثم دفع إلي الرقعة فقال اخرج ولا تعلق قلبك بغير الله تعالى وادفع الرقعة إلى أول من يلقاك فخرجت فأول من لقيني كان رجلاً على بغلة فناولته الرقعة فأخذها فلما وقف عليها بكى وقال ما فعل صاحب هذه الرقعة فقلت هو في المسجد الفلاني فدفعت إلي صرة فيها ستمائة دينار ثم لقيت رجلاً آخر فسألته عن راكب البغلة فقال هذا نصراني فجئت إلى إبراهيم وأخبرته بالقصة فقال لا تمسها فإنه يجيء الساعة فلما كان بعد ساعة دخل النصراني وأكب على رأس إبراهيم يقبله وأسلم]

Ve dahi vāsita-i esbāb-ı hafıyye ile fazl-ı rabbāniden mec-i rızık için sāhibine vusūl-i rızıkta olan ‘acāib-i sun’-ı Bārī hikāyātının istimā’ı nef’ verir ki o hikāyatta tüccār ve agniyānın emvāl-i ihlākinde ve onları açlık ile katl etmekte olan kahr-ı ilāhīnin ‘acāibi vardır, nitekim Huzeyfe-i Mar’aşī üzerine mervī olmuş ki kendisi İbrāhīm b. Edhem’in hizmetinde bulunmuş ve ondan suāl vākī’ olmuş ki “Sen İbrāhīm ‘aleyhi’r-rahmeden en ziyāde ‘acīb gördüğün şey nedir?” O dahi demiş ki “Mekke-i mükerre yolunda

bir eyyâm ta'âmı bulamadık, aç kaldık sonra Kûfe'ye girip harâb bir mes-cidin içinde oturduğumuzda İbrâhîm benim yüzüme bakıp "Ey Huzeyfe, ben sende açlık görüyorum" dedi, ben dahi: "Şeyh gördüğü gibidir" diye cevâb verdim ve o dahi bana "Bir divit ve kâğıdı getir" diye emr ettikte derhâl onları ona getirdim ve o dahi kâğıdı alıp bunu yazdı ki "Bismil-lâhirrahmânirrahîm ilâ âhirihi kelâm-ı nesr ü nazmı îrâd etti ve mahsûl-i kelâm-ı mensûru ise her hâlde "Maksûdun ileyh sensin ve her bir ma'nâ ile müşârûnileyh dahi sensin." Ve nazmın mahsûlü dahi (şî'r):

Ben hâmidim, ben şâkirim, ben zâkir

Ben câyi'im, ben zâyi'im, ben 'ârî

Bunlar kamusu altıdır yarisına

Ben zâminim sen yârîye ey Bârî

Dîgeri ki medhim alev-i nâr olup

Daldımsa sen nârdan bizi kıl berî

Sonra ruk'ayı bana verip dedi ki "Bununla sen çık da Allâhu ta'âlânın gayrısına kalbini ta'lîk etme ve onu en evvel sana râst gelip mültekî ola-cağın adama ver." Ben dahi çıktım ve en evvel bana râst gelip mülâkî olan kimse estere süvâr bir adam idi, hemân o ruk'ayı ona verdim. Ve o dahi onun üzerine vâkıf olunca ağlayıp "Bu ruk'a sâhibi ne işledi?" diye sordu, ben dahi "Fülânca mescidedir" diye ona haber verdim. Ve der'akab bana bir surre verdi ki içinde altı yüz altın var idi sonra ben dîger adamı gör-düm ve estere süvâr olan adam üzerine suâl ettim ve "O adam nasrânîdir" diye bana haber verdikte ben dahi gelip İbrâhîm 'aleyhi'r-rahmeye kıssa ile haber verdim. Ve bana: "Onu değme, imdi kendisi dahi gelecektir" dedi ve bir sâ'at olunca nasrânî gelip İbrâhîm 'aleyhi'r-rahmenin başı üzerine eğilip takbîl etti ve derhâl şeref-i İslâm ile müşerref oldu.

[وقال أبو يعقوب الأقطع البصري جعت مرة بالحرم عشرة أيام فوجدت ضعفاً فحدثتني نفسي بالخروج فخرجت إلى الوادي لعلني أجد شيئاً يسكن ضعفي فرأيت سلجمة مطروحة فأخذتها فوجدت في قلبي منها وحشة وكأن قائلاً يقول لي جعت عشرة أيام وآخره يكون حظك سلجمة متغيرة فرميت بها ودخلت المسجد وقعدت فإذا أنا برجل أعجمي قد أقبل حتى جلس بين يدي ووضع قمطرة وقال هذه لك فقلت كيف خصصتني بها قال اعلم أنا كنا في

البحر منذ عشرة أيام وأشرفت السفينة على الغرق فنذرت إن خلصني الله تعالى أن أتصدق بهذه على على أول من يقع عليه بصري [407] من المجاورين وأنت أول من لقيته فقلت افتحها ففتحتها فإذا فيها سميد مصري ولوز مقشور وسكر كعاب فقبضت قبضة من ذا وقبضة من ذا وقلت رد الباقي إلى أصحابك هدية مني إليكم وقد قبلتها ثم قلت في نفسي رزقك يسير إليك من عشرة أيام وأنت تطلبه من الوادي]

Ve dahi Ebū Ya’kūb Akta’-ı Basrī demiş ki “Bir kerre Harem-i şerîfte ben on gün aç kaldım ve kendi nefsimde bir za’f ve zebûnluk buldum ve hurûc için benim nefsim beni tahdîs etmekle ben dahi vādîye çıktım tâ ki za’fımı teskîn edecek bir şey bulayım ve o hâlde kokmuş bir şalgam dânesi yere mülkâ görünce yerden aldım velâkin kendi nefsimde bir vahşet buldum, sanki birisi bana der ki “Sen on gün aç oldukta sonrası senin hazzın kokmuş bir şalgam dânesi olsun!” Hemân onu atıp mescide girdim ve kendi yerimde oturdum. Nâgehân bir a’cemî adam gelip benim önümde oturdu ve bir bohça dahi getirip önümde koydu ve “Bu senindir” dedi. Ben dahi: “Bununla sen beni nice tahsîs ettin?” diye sordum ve o dahi: “Sen bil ki biz on günden beri deryâda idik, sefînemiz garka müşrif oldu, ben dahi nezr ettim ki Hakk ta’âlâ bizi bu tehlikeden kurtarırsa bunu mücâvirînden en evvel bana râst gelecek adamın üzerine tasadduk edeceğim ve mücâvirlerden en evvel gördüğüm adam sensin.” Ben dahi: “Onu aç” dedim ve o dahi onu açınca içinde bir mikdâr Mısır simidi ve bir mikdâr bâdem içi ve bir mikdâr şeker ki’âbı bulundu ve her bir nev’inden birer avuç aldıktan sonra ben dahi: “Kusûru benden hediye olarak al da senin ashâbına redd eyle ki ben onu kabûl edip onunla onlara teberru’ eyledim” dedim. Sonra kendi nefsimde dedim ki senin rızkın on günlük yerden sana seyr edip geliyor, hâlbuki sen gidip onu vâdiden taleb edersin.

[وقال ممشاد الدينوري كان علي دين فاشتغل قلبي بسببه فرأيت في النوم كأن قائلاً يقول يا بخيل أخذت علينا هذا المقدار من الدين خذ عليك الأخذ وعلينا العطاء فما حاسبت بعد ذلك بقالاً ولا قصاباً ولا غيرهما]

Ve dahi Mimşâd-i Dîneverî üzerine mahkî olmuş ki kendisi bir gün demiş ki “Benim üzerimde bir mikdâr borç olmuş idi ki onun sebebi ile benim kalbim müstagil olmuştu sonra ben ‘âlem-i ma’nâda gördüm ki sanki bana bir adam der ki “Sen borçtan bu mikdârı bizim üzerimize aldın, sen al ki almak senin üzerine ve vermek bizim üzerimizdedir.” Artık ben dahi fî-mâ ba’d ne bir bakkâl ve ne de bir kassâb ve ne de dîgerleriyle hiçbir kimse ile ben hesâblaşmadım.”

[وحكي عن بنان الحمال قال كنت في طريق مكة أجيء من مصر ومعني زاد فجاءتني امرأة وقالت لي يا بنان أنت حمال تحمل على ظهرك الزاد وتتهم أنه لا يرزقك قال فرميت بزادي ثم أتى علي ثلاث لم أكل فوجدت خلخالاً في الطريق فقلت في نفسي أحمله حتى يجيئ صاحبه فربما يعطيني شيئاً فأرده عليه فإذا أنا بتلك المرأة فقالت لي أنت تاجر تقول عسى يجيء صاحبه فأخذ منه شيئاً ثم رمت لي شيئاً من الدراهم وقالت أنفقها فاكفيت بها إلى قريب مكة]

Ve dahi hikāyet olunmuş ki Bunān el-Hammāl demiş ki “Ben Mekke-i mükerreme yolunda gelir iken benimle berāber bir mikdār zād var idi, ansızın bana bir hatun kişi gelip dedi ki “Sen hammālsın, kendi arkan üzerine zādı haml edip tevehhüm edersin ki Rezzāk-ı ‘ālem sana rızk vermeye.” Bunān dedi ki “Der-‘akab ben kendi zādımı atıp gittim. Sonra benim üzerine üç gün geçti ki bir şey yemedim sonra bir halhālî yolda buldum ve kendi nefsimde dedim ki ben bunu kaldırır götürürüm tā ki sāhibi gelir de ola ki bir şey bana verir de ben dahi onu ona redd ederim. Der-‘akab ya’nī ansızın olarak o hatun kişiyeye rāst geldim, bana dedi ki “Sen tācirsın, dersin ki ola ki onun sāhibi gelir de ben ondan bir şey alır da onu ona veririm.” Sonra derāhimden bir mikdār şey bana atıverip “Onu nafaka eyle” dedi ve ben dahi Mekke’den karīb bir yere dek onunla iktifā ettim.”

[وحكي أن بناناً احتاج إلى جارية تخدمه فانبط إلى إخوانه فجمعوا له ثمنها وقالوا هو ذا يجيء النفير فشتري ما يوافق فلما ورد النفير اجتمع رأيهم على واحدة وقالوا إنها تصلح له فقالوا لصاحبها بكم هذه فقال إنها ليست للبيع فألحوا عليه فقال إنها لبنان الحمال أهدتها إليه امرأة من سمرقند فحملت إلى بنان وذكرته له القصة]

Ve dahi hikāyet olunur ki Bunān el-Hammāl ona hizmet edecek bir cāriyeye muhtāc olmuş ve hālinden bahs ile kendi ihvānına münbasıt oldukta ona bahāsını topladılar ve üserā kāfilesi geldikte biz ona muvāfık olan cāriyeyi satın alalım dediler. Vaktā ki kāfile-i ‘abīd geldi ve bir cāriyenin üzerine cümlelerinin ārāları birikip ona yarayan ancak budur diye iştirāsına kıyām ve “Bu kaç kuruşadır?” diye bahāsını sāhibinden suāl ettiler. Sāhibi: “Bu satılık māl değildir” diye cevāb vermiş ve cemā’at onun üzerine ilhāh ve ısrār ettiklerinde sāhibi: “Bu cāriye Bunān el-Hammāl’ındır, Se-merkand’dan bir hatun kişi ona hediye göndermiştir” diye haber verdi ve cāriye ona haml olunup kıssa dahi ona zikr olundu.

[وقيل كان في الزمان الأول رجل في سفر ومعه قرص فقال إن أكلته مت فوكل الله عز وجل به ملكاً وقال إن أكله فارزقه وإن لم يأكله فلا تعطه غيره فلم يزل القرص معه إلى أن مات ولم يأكله وبقي القرص عنده]

Ve denilmiş ki zamân-ı pîşinde bir adam var imiş ki seferde kendisiyle yalnız bir kurs ekmek var imiş, kendi nefsinde demiş ki “Eğer ben bu ekmeği yedimse açlığımдан ölürüm!” Ve o nân üzerine harîs olmuş. Hakk subhānehu ve ta‘ālā ona bir melek müekkel kılıp ona emr etmiş ki “Eğer kendisiyle olan ekmeği ekl ederse sen onun rızkını ver ve eğer onu yemezse sen ona bir şey verme.” Ve o harîs ise onu yemedi, ölünceye dek o kurs onun ma‘iyyetinden zâil olmadı ya’nî ölünceye dek tuttu tā ki ölüp kurs onun yanında bâkî kaldı.

[وقال أبو سعيد الخراز دخلت البادية بغير زاد فأصابتنني فاقة فرأيت المرحلة من بعيد فسررت بأن وصلت ثم فكرت في نفسي أنني سكنت واطلكت على غيره وآليت أن لا أدخل المرحلة إلا أن أحمل إليها فحفرت لنفسي في الرمل حفرة وواريت جسدي فيها إلى صدري فسمعت صوتاً في نصف الليل عالياً يا أهل المرحلة إن لله تعالى ولياً حبس نفسه في هذا الرمل فألحقوه فجاء جماعة فأخرجوني وحملوني إلى القرية]

Ve Ebū Sa‘îd el-Harrāz demiş ki “Ben bî-zād olarak beyābāna girdim ve bir fāka bana isābet etti ve uzaktan merhaleyi görünce kendi nefsimde bir meserret hāsıl oldu ki ben merhaleye vāsıl oldum sonra kendi nefsimde düşündüm ki ben Zāt-ı zü’l-celālin gayrısına müttekil olup nefsim onunla sâkin olmuştur, hemân nefsimde ragmen kasem ettim ki ona haml olunmadıkça ben bu merhaleye girmem ve nefsim için kum içinde bir hufreyi kazdım da cesedimi göğsüme dek onda gizlettim sonra gece yarısında bir ses işittim ki bülend āvāz ile bir zāt der ki “Ey ehl-i merhale, Allāhu ta‘ālā için bir velî vardır ki kendi nefsinin bu kum içinde habs etmiş, siz ona ulaşınız!” Der-‘akab bir cemā‘at gelip beni çıkardılar da karyeye götürdüler.

[وروي أن رجلاً لازم باب عمر رضي الله عنه فإذا هو بقاتل يقول يا هذا هاجرت إلى عمر أو إلى الله تعالى اذهب فتعلم [408] القرآن فإنه سيغنيك عن باب عمر فذهب الرجل وغاب حتى افتقده عمر فإذا هو قد اعتزل واشتغل بالعبادة فجاء عمر فقال له إني قد اشتقت إليك فما الذي شغلك عني فقال إني قرأت القرآن فأغنانني عن عمر وآل عمر فقال عمر رحمك الله فما الذي وجدت فيه فقال وجدت فيه ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ فقلت رزقي في السماء وأنا أطلبه في الأرض فبكى عمر وقال صدقت فكان عمر بعد ذلك يأتيه ويجلس إليه]

Ve dahi rivāyet olunur bir adam ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvānın kapısına mülāzemet etmişti tā ki bir nidā işitmiş ki birisi ona der ki “Ey hāzā, sen ‘Ömer’e mi hicret ettin, yoksa Allāhu ta‘ālāya mı? Sen git Kur‘ān’ı oku, ta‘allüm eyle, zīrā ki Kur‘ān seni ‘Ömer’in kapısından karīben ganī edecek.” O dahi gidip gāib oldu tā ki ‘Ömer onu tefakkud etti ve ‘ibādeti

müşteğil ve halktan mu‘tezil olduğunu gördü. Bir gün ‘Ömer ona gelip dedi ki “Ben sana müştâk olmuşum, benden seni meşğûl eden şey nedir?” Ve o dahi: “Ben Kur‘ân’ı okudum da beni ‘Ömer ve ‘Ömer’in âlinden ganî kıldı” diye cevâb verdikte, ‘Ömer: “Allāhu ta‘ālā sana rahmet eyleye. Kur‘ân’da bulduğun şey nedir?” diye sordu ve o dahi: “Onda ben buldum ki ⁷¹² ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾” ki “Sizin rızkınız ve size va‘d olunan şey semâdadır.” Ben dahi dedim ki “Benim rızkım semâdadır, hâlbuki ben onu yerde talep ederim” dedikte o vakte ‘Ömer ağlayıp “Sen sâdıksın” dedi ve ondan sonra dâim ‘Ömer ona gelip yanında oturdu.

[وقال أبو حمزة الخراساني حججت سنة من السنين فينا أنا أمشي في الطريق إذ وقعت في بئر فنازعني نفسي أن أستغيث فقلت لا والله لا أستغيث فما استتممت هذا الخاطر حتى مر برأس البئر رجلان فقال أحدهما للآخر تعالى حتى نسد رأس هذا البئر لئلا يقع فيه أحد فأتوا بقصب وبارية وطموا رأس البئر فهممت أن أصبح فقلت في نفسي إلى من أصبح هو أقرب منهما وسكنت فينا أنا بعد ساعة إذ أنا بشيء جاء وكشف عن رأس البئر وأدلى رجله وكأنه يقول تعلق بي في مهمة له كنت أعرف ذلك فتعلقت به فأخرجني فإذا هو سبع فمر وهتف بي هاتف يا أبا حمزة أليس هذا أحسن نجيناك من التلف بالتلف فمشيت وأنا أقول

نهاني حيائي منك أن أكشف الهوى ... وأغنيتني بالفهم منك عن الكشف
تلطفت في أمري فأبدت شاهدي ... إلى غائبي واللف يدرك باللف
ترأيت لي بالغيب حتى كأنما ... تبشرني بالغيب أنك في الكف
أراك وبني من هيتي لك وحشة ... فتؤنسني باللف منك وبالعطف
وتحيي محباً أنت في الحب حفته ... وذا عجب كون الحياة مع الحنف]

Ve Ebū Hamza Horāsānī demiş ki “Senelerin birisinde ben hacc ettim ve yolda giderken kazārā esnā-yı tarîk içinde bir kuyuya düştüm. Nefsim benimle münāza‘a etti ki istigāse edip feryād edeyim, sonra yok vallāhi istigāse etmem diye nefsimi teskîn ettim ve bu hâtırayı istitmām eder etmez kuyu başına iki adam gelip yekdîgerine dedi ki “Gel bu kuyunun ağzını kapatalım tâ kim içine bir kimse düşmeye.” Ve derhâl kamış ve būriyâyı getirip kuyunun ağzını kapatıp bağladılar ve o hâlde dahi feryād ve figân etmeye ihtimām edecek oldumsa da sonra kime ben çağırıp imdād dileyeyim, feryād-resim onlardan bana daha ziyāde yakındır diye sabr ve sükûn ettim. Nāgehān bir sâ‘at sonra bir şey gelip kuyunun ağzını açtı ve ayağını kuyunun içine salıverip uzatıverdi, sanki ayağıma sen asılıver diye benim anlayacağım rāddede hemheme edip bana ta‘rîf etti, ben dahi ayağına ası-

712 “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.” Zāriyāt, 51/22.

lıp ta'alluk ettim ve o dahi beni çıkardı ve ona bakınca arslan olduğunu bildim o dahi savuşup mürûr etti ve o ânda bir hâtif bana hetf etti ki "Ey Ebû Hamza, bu daha ziyâde güzel değil mi idi seni telef ile teleften nâcî kıldık." Ve ben dahi bu ebyât-ı manzûme diyerek yürüyüp gittim:

نهاني حيائي منك أن أكشف الهوى ... وأغنيتني بالفهم منك عن الكشف
تلطفت في أمري فأبدت شاهدي ... إلى غائبي واللفظ يدرك باللفظ
ترأيت لى بالغيب حتى كأنما ... تبشرني بالغيب أنك في الكف
أراك وبى من هيبتي لك وحشة ... فتؤنسني باللفظ منك وبالعطف
وتحيي محباً أنت في الحب حتفه ... وإذا عجب كون الحياة مع الحنف

Ki hülâsa-i meâlleri: "Senden olan şerm ve hayâmı sana hevâyı keşf etmekten beni men' etti, hâlbuki sen fehmi ile keşften müstagnî kıldın. Sen benim emrimde telattuf ettikte gâibime şâhid mi izhâr ettin, zîrâ ki lutf ancak lutf ile idrâk olunur. Gaybda sen bana kendini şol mertebede gösterdin ki sanki gayb ile sen bana müjde verirsin ki sen kefftesin. Ve ben seni görürüm velâkin senin heybetinden benim için bir vahşet vardır ve sen isen 'atf ve lutf ile sen beni istînâs ediyorsun. Sen bir muhibbi ihyâ ettin ki muhabbette sen onun mühlükisin ve bir 'acebdir ki helâk ile berâber hayât olmaktır."

[وأمثال هذه الوقائع مما يكثر وإذا قوي الإيمان به وانضم إليه القدرة على الجوع قدر أسبوع من غير ضيق صدر وقوي الإيمان بأنه إن لم يسق إليه رزقه في أسبوع فالموت خير له عند الله عز وجل ولذلك حبسه عنه تم التوكل بهذه الأحوال والمشاهدات وإلا فلا يتم أصلاً]

Ve bu gibi vakāyi' umûr-ı mütekâsiredendir. Vaktâ ki î mân bunlara kuvvetlenir ve bî-zîk-ı sadr bir hafta aç durmak kudreti dahi ona munzamm olur ve bir haftada rızkı ona sevk olunmayıp da açlıktan ölürsa onun vefâtı ona hayrlı olduğuna ve onun için rızkı ondan habs olduğuna î mânı dahi kuvvetlenirse işte o vakt onun tevekkülü bu ahvâl ve müşâhedât ile tamâm olur, yoksa aslâ tamâm olmaz.

Beyānu Tevekkülü'l-Ma'îlî

[بيان توكل المعيل]

[اعلم أن من له عيال فحكمه يفارق المنفرد لأن المنفرد لا يصح توكله إلا بأمرين أحدهما قدرته على الجوع أسبوعاً من غير استشراف وضيق نفس والآخر أبواب من الإيمان ذكرناها من جملتها أن يطيب نفساً بالموت إن لم يأت رزقه علماً بأن رزقه الموت والجوع وهو إن كان نقصاً [409] في الدنيا فهو زيادة في الآخرة فيرى أنه سيق إليه خير الرزقين له وهو رزق الآخرة وأن هذا هو المرض الذي به يموت ويكون راضياً بذلك وأنه كذا قضى وقدر له فهذا يتم التوكل المنفرد]

Ve 'ayāllinin tevekkülü beyānı ise o dahi işbu mebhaştır. Sen bil ki o kimse ki ehl ü 'ayāl sāhibidir, onun hükmü münferid olan kimsenin hükümüne müfārıktır ki münferid olan kimsenin emri ya'nī tevekkülü ancak iki emr ile sahīh olur: Birisi bir haftada aç durmak kudretidir ya'nī bī-zīk-i sadr ve o müddette bī-istişrāf-ı helāk aç kalmaya tāb-āver ola ve ikincisi imāndan bir cümle ebvābdır ki fī-mā tekaddem biz onları zikr etmişiz ve onun cümlesinden olarak açlıkla ölümüne dil-hoş olmaktır ki bir haftada rızkı ona gelmeyip de açlığından helāk olur ise kendi helākine nefsi hoş olur o cihetle ki kendisi yakīnen bilir ki o hālde onun rızkı ancak ölüm ve açlıktır. Ve bu açlık ile helāki eğerçi dünyāda ona naks ise de lākin āhirette bir ziyādeliktir ki ona onun iki rızkının hayrlısı gözetilip sevk olunmuştur ki rızk-ı āhirettir ve onun o açlığı ancak onunla vefāt edecek hastalıktır ya'nī onunla kendisi rāzī ve hoşnūddur ki ezel-i āzālda böylece ona kazā ve takdīr olunmuştur. İşte bununla münferidin tevekkülü itmām olur.

[ولا يجوز تكليف العيال الصبر على الجوع ولا يمكن أن يقرر عندهم الإيمان بالتوحيد وأن الموت على الجوع رزق مغبوط عليه في نفسه إن اتفق ذلك نادراً وكذا سائر أبواب الإيمان فإذا لا يمكنه في حقهم إلا توكل المكتسب وهو المقام الثالث كتوكل أبي بكر الصديق رضي الله عنه إذ خرج للكسب فأما دخول البوادي وترك العيال توكلأ في حقهم أو القعود عن الاهتمام بأمرهم توكلأ في حقهم فهذا حرام وقد يفضي إلى هلاكهم ويكون هو مؤاخذاً بهم]

Hālbuki açlık üzerine sabr etmeye 'ayālın teklifi cāiz olmaz ve onların 'indlerinde tevḥīdin imānı takrīriyle şāzz ve nādir kabīlinden ittifākī olarak açlık üzerine ölmek düşerse o dahi fī-nefsihi magbūtun 'aleyh bir rızk olduğunun takrīri mümkün olmaz ve kezālik imānın ebvāb-ı sāiresi teşyīdi dahi mümkün olmaz ve böyle olunca onların haklarında müktesibin te-

vekkülü mâ‘adâsı bir tevekkül ona mümkün olmaz ki makâm-ı sâlistir, Ebû Bekr es-Sıddîk hazretlerinin tevekkülü gibidir. Vaktâ ki kâr u kesbe çıktı, yoksa duhûl-i bevâdî ile olan tevekkül ve emr-i idâre-i ehl ü ‘ayâlin ihtimâmından ku‘ûd ile olan tevekkül onların hakklarında harâmdır ola ki helâklarına müfzî olur da kendisi onunla muâhaze olunur.

[بل التحقيق أنه لا فرق بينه وبين عياله فإنه إن ساعده العيال على الصبر على الجوع مدة وعلى الاعتداد بالموت على الجوع رزقاً وغنيمة في الآخرة فله أن يتوكل في حقهم ونفسه أيضاً عياله عنده ولا يجوز له أن يضيعها إلا أن تساعده على الصبر على الجوع مدة فإن كان لا يطيقه ويضطرب عليه قلبه وتشوش عليه عبادته لم يجز له التوكل ولذلك روي أن أبا تراب النخشي نظر إلى صوفي مد يده إلى قشر بطيخ ليأكله بعد ثلاثة أيام فقال له لا يصلح لك التصوف الزم السوق أي لا تصوف إلا مع التوكل ولا يصح التوكل إلا لمن يصبر عن الطعام أكثر من ثلاثة أيام وقال أبو علي الروذباري إذا قال الفقير بعد خمسة أيام أنا جائع فألزموه السوق ومروه بالعمل والكسب فإن بدنه عياله وتوكله فيما يضر بدنه كتوكله في عياله وإنما يفارقهم في شيء واحد وهو أن له تكليف نفسه الصبر على الجوع وليس له ذلك في عياله]

Belki tahkîki odur ki nefsi ile ‘ayâli beyninde tevekkül bâbında bir fark yoktur, zîrâ ki onun ‘ayâli eğer bir müddette açlık üzerine sabr etmek ve âhirette rızık ve ganîmet için açlık üzerine ölmeye i‘tidâd etmek üzere ona müsâ‘ade ederlerse o hâlde onların hakklarında dahi tevekkül etmek câiz olur. Ve kendi nefsi dahi ona ‘ayâldir ki onun tazyî‘i dahi ona câiz olmaz meğer ki bir müddet açlık üzerine sabr etmeye ona müsâ‘ade ede. Ve eğer açlığa onun bir tâb u tüvânı olmaz da açlık ile onun kalbi ona muztarib olur, ‘ibâdeti dahi onun üzerine müteşevviş olursa o hâlde ona tevekkül câiz olmaz ve onun için rivâyet olunmuş ki Ebû Turâb-ı Nahşebî bir sûfiye bakmış ki üç günde aç durduktan sonra bir gün tenâvül etmek üzere bir kavun kabuğuna el uzatmış, o vakt ona demiş ki “Tasavvuf sana yaramaz! Çarşıyı iltizâm eyle ki tasavvuf ancak tevekkül ile. Ve üç günden ziyâdeye açlık üzerine sabr edemeyen kimseye tevekkül sahîh olmaz.” Ve Ebû ‘Alî Rûzâbâdî demiş ki “Beş günden sonra fakîr eğer ben açım diye tazal-lüm-i hâl edip zebûnluğunu izhâr ettiyse siz dahi ona çarşıyı ilzâm ediniz de ‘amel ve kesb ile ona emr ediniz.” Kaldı ki onun bedeni onun ‘ayâlidir ve bedenine zarar veren nesnede tevekkülü ‘ayâline zarar veren nesnede olan tevekkülü gibidir, onlara ancak yalnız bir nesnede müfârakat eder ki açlık üzerine sabr etmeye nefsinin teklîf etmek ona câiz olur da ‘ayâlini açlık üzerine sabr etmeye teklîf edemez.

[وقد انكشف لك من هذا أن التوكل ليس انقطاعاً عن الأسباب بل الاعتماد على الصبر]

على الجوع مدة والرضا بالموت إن تأخر الرزق نادراً وملازمة البلاد والأمصاير أو ملازمة البوادي التي لا تخلو عن الحشيش وما يجري مجراه فهذه كلها أسباب البقاء ولكن مع نوع من الأذى إذ لا يمكن الاستمرار عليه إلا بالصبر والتوكل في الأمصاير أقرب إلى الأسباب من التوكل في البوادي وكل ذلك ذلك من الأسباب إلا أن الناس عدلوا إلى أسباب أظهر منها فلم يعدوا تلك أسباباً وذلك لضعف إيمانهم وشدة حرصهم وقلة صبرهم على الأذى في الدنيا لأجل الآخرة واستيلاء الجبن على قلوبهم بإساءة الظن وطول الأمل]

Ve bundan sana açık ve nümāyān oldu ki tevekkül esbābdan inkitā‘ etmek değildir, ancak bir müddette açlık üzerine sabr etmek ve şāzz ve nādir olarak rızık tehhür edip de açlıkla helāk olursa onun ölümüne rāzī olmaktadır. Ve emsār ve memālik ve bilādī mülāzemet etmek veyā giyāhlı sahrāları ve giyāh mecrāsında cārī olan kuvvetli beyābānları mülāzemet eylemek dahi cümleleri esbāb-ı bekādırlar velākin bir nev‘ ezā ve cefā ile, zīrā bu hāl üzere devām ve istimrār etmek ancak sabr ile mümkün olur. Ve emsārda tevekkül etmek ise bādiyelerde tevekkül etmekten esbāba daha ziyāde akrebdir ve kāffesi esbābdandır velākin halk u ‘ālem ondan azher dīger bir esbāba meyl ve ‘udül edip imdi ānifü’l-beyān olan esbābı esbāb saymazlar ve bu hālleri onların imānlarının za‘fından ve hırslarının şiddetinden ve āhiret için [410] dünyāda olan ezā üzerine sabrlarının killetinden ve tül-i emel ve isāet-i zann ile kulūbları üzerlerine korkuluğun istilāsındandır.

[ومن نظر في ملكوت السموات والأرض انكشف له تحقيقاً أن الله تعالى دبر الملك والملكوت تدبيراً لا يجاوز العبد رزقه وإن ترك الاضطراب فإن عاجز عن الاضطراب لم يجاوز رزقه أما ترى الجنين في بطن أمه لما أن كان عاجزاً عن الاضطراب كيف وصل سرته بالألم حتى تنتهي إليه فضلات غذاء الأم بواسطة السرة ولم يكن ذلك بحيلة الجنين ثم لما انفصل سلط الحب والشفقة على الأم لتتكفل به شاءت أم أبت اضطراباً من الله تعالى إليه بما أشعل في قلبها من نار الحب ثم لما لم يكن له سن يمضغ به الطعام جعل رزقه من اللبن الذي لا يحتاج إلى المضغ ولأنه لرخواوة مزاجه كان لا يحتمل الغذاء الكثيف فأدر له اللبن اللطيف في ثدي الأم عند انفصاله على حسب حاجته أفكان هذا بحيلة الطفل أو بحيلة الأم إذا صار بحيث يوافقه الغذاء الكثيف أثبت له أسناناً قواطع وطواحين لأجل المضغ فإذا كبر واستقل يسر له أسباب التعلم وسلوك سبيل الآخرة فجنبه بعد البلوغ جهل محض لأنه ما نقصت أسباب معيشته ببلوغه بل زادت فإنه لم يكن قادراً على الاكتساب فالآن قد قدر فزادت قدرته]

Ve kim ki melekūt-ı semāvāt u arzda nazar ederse ona tahkikan münkeşif olur ki Allāhu ta‘ālā mülk ve melekūtu böyle bir tedbīr ile tedbīr etmiş ki ‘abdin rızık ve kismetini onu tecāvüz edip āhere geçmez velev ki kendisi ıztırābı terk ede, zīrā ki ıztırābdan ‘āciz ve dermānde olanların kismet ve

rızkları onlardan geçip âhere tecâvüz etmemiştir. Sen görmez misin ki anası karnında olan cenîn ıztırâb ve harekâtında 'âciz ve dermânde olduğu hâlde Allâhu ta'âlâ onun göbeğini anasına nice vasl etmiş ki ona anasının gızâsı fazlaları göbeğinin vâsıtasıyla müntehî olur ve bu şey cenînin tedbîr ve hîlesiyle değildir sonra anasından munfasıl oldukta ya'nî vilâdetinden sonra hubb ve şefkati vâlidesi üzerine musallat kıldı tâ ki ister istemez onun beslemesine ıztırâran mütekeffil ola ki Allâhu ta'âlâ tarafından kalbinde işti'âl olunan muhabbetin oduyla terbiyesine mecbûr ve muztarr olur sonra dışsîz olduğu zamânda ta'âm çiğnemeye muktedir olmadığı hâlde nice rızkını çiğnemeye muhtâc olmayan sütü kılmış ki mizâcî gevşekliğinden gızâ-i kesîfe mütehammil olamayınca onun rıkını süt kılıp anası memesinden infisâli hengâmında ihtiyâcına göre latîf sütü idrâr etti. Âyâ bu rızk ve idâre cenînin hîlesiyle mi oldu, yoksa anasının hîlesiyle midir? Ve çün gızâ-i kesîf ile müntefi' olacak râddeye gelir ki gızâ-i kesîf ona muvâfık olacak dereceye varır, ağzında kesici dişleri ona çıkarır, inbât etti tâ ki onlarla ta'âmı çinyeyip yuta ve büyüyüp müstakil olıcak esbâb-ı ta'allüm ve sülûk-ı sebîl-i âhireti ona teysîr etti. İşte bülûgundan sonra cübûn ve korkusu mahz cehl ü nâdânîdir, çünkü onun bülûguyla esbâb-ı ma'îşeti eksilmedi, belki ziyâde oldu, zîrâ cenîn ve razî' ve tıfl ve sabî olduğu ezminede iktisâba kâdir değil idi, el-ân kâr u kesbe dahi muktedir oldu ki kudreti ziyâde oldu.

[نعم كان المشفق عليه شخصاً واحداً وهي الأم أو الأب وكانت شفقتة مفرطة جداً فكان يطعمه ويسقيه في اليوم مرتين وكان إطعامه بتسليط الله تعالى الحب والشفقة على قلبه فكذلك قد سلط الله الشفقة والمودة والرحمة والرقّة على قلوب المسلمين بل أهل البلد كافة حتى إن كل واحد منهم إذا أحس بمحتاج تألم قلبه ورق عليه وانبعث له داعية إلى إزالة حاجته فقد كان المشفق عليه واحداً والآن المشفق عليه ألف وزيادة وقد كانوا لا يشفقون عليه لأنهم رأوه في كفالة الأم والأب وهو مشفق خاص فما رأوه محتاجاً ولو رأوه يتيماً لسلط الله داعية الرحمة على واحد من المسلمين أو على جماعة حتى يأخذونه ويكفلونه فما رؤي إلى الآن في سني الخصب يتيم قد مات جوعاً مع أنه عاجز عن الاضطراب وليس له كافل خاص والله تعالى كافله بواسطة الشفقة التي خلقها في قلوب عباده فلماذا ينبغي أن يشتغل قلبه برزقه بعد البلوغ ولم يشتغل في الصبا وقد كان المشفق واحداً والمشفق الآن ألف]

Evet o hâlde ona müşfik olan zât yalnız bir şahs-ı vâhid idi ki onun anası veyâhüd babasıdır ve onun şefkati pek çok müfrit idi, onu günde bir veyâhüd iki kerre yedirir içirirdi ve o it'âmı dahi kalbine Allâhu ta'âlâ hubb ve şefkatinin teslîtiyle idi. İşte onun gibi Hakk ta'âlâ şefkat ve meveddeti ve rikkat ve rahmeti kulûb-i müslimîn üzere musallat kılmış, belki

beldesinin cemî‘-i ahālîsi üzerine musallat kılmıştır tâ ki onların her biri bir muhtâca vâkıf olursa derhâl onun kalbi müteallim olur da üzerine rikkat ve merhameti olur ve ihtiyâcının izâlesi için onun dâ‘iyesi münba‘is olur. İşte hengâm-ı sıgarında müşfik ve mihribânı bir iken imdi bin olmuş ve belki daha ziyâde ve anası hıdânesinde iken müşfik-i hâss olan ana veyâhüd atası kefâletinde olup onun ‘adem-i ihtiyâcından nâşî eğerçi şefkat etmezlerse de imdi ona şefkat ederler, çünkü o hâlde onu muhtâc görmezlerdi ve öksüz olarak yetim ve bî-vâye ve fakir ve bî-kes görmüş olsaydılar Allâhu ta‘âlâ dâ‘iye-i rahmeti elbette bir müslim üzerine veyâ bir cemâ‘at üzerine musallat ederdi tâ ki onu alıp tekeffül edeler. Ve bu ana kadar kaht senelerde açlığından olarak bir öksüz vefât edegeldiği görülmemiştir, ma‘a-ennehu o hâlde ‘âciz ve ıztırâbdan dermânde ve kâsır olup hâss kâfilî yoktur, ancak ‘ibâdî kulübunda halk ettiği şefkat vâsıtasıyla kâfilî Zât-ı zü’l-celâldir ve hâl bu minvâl üzere ma‘lûm ve bedîhî olduğu hâlde onun bülûgundan sonra rızıkına kalbi müştagil olmak münâsebet ve lüzümü ne ile olur? Hengâm-ı sabâvetinde onun müşfik ve mihribânı bir iken kalbi onunla meşgûl olmadı, hâlbuki el-ân müşfik ve mihribânı binden ziyâdedir.

[نعم كانت شفقة الأم أقوى وأحظى ولكنها واحدة وشفقة آحاد الناس وإن ضعفت فيخرج من مجموعها ما يفيد الغرض فكم من يتيم قد يسر الله تعالى له حالاً هو أحسن من حال من له أب وأم فينجبر ضعف شفقة الآحاد بكثرة المشفقين وبترك النعم والاقتصار على قدر الضرورة ولقد أحسن الشاعر حيث يقول

جرى قلم القضاء بما يكون ... فسيان التحرك والسكون

جنون منك أن تسعى لرزق ... ويرزق في غشاوته الجنين]

Evet vâlidenin şefkati akvâ ve ahzâdır velâkin birdir ve âhâd-ı nâsın şefkatleri za‘îf olsa bile onun mecmû‘undan garazı müfîd bir şefkat çıkar. Nice [411] öksüz var ki ona Cenâb-ı Hakk bir hâli teysîr kılmış ki analı ve babalı olanın hâlinden daha ziyâde güzeldir. Şefkat-ı âhâdın za‘fî kesret-i müşfikîn ile müncebir olur ve terk-i tena‘‘um ve kadr-i zarûret üzerine ik-tisâr etmekle müncebir olur tahkîkan şâ‘ir güzel etmiş ki demiş ki:

جرى قلم القضاء بما يكون ... فسيان التحرك والسكون

جنون منك أن تسعى لرزق ... ويرزق في غشاوته الجنين

Ya’nî “Olacak umûra kalem-i kazâ cârî olmuş. Kaldı ki hareket ve sükûn siyyândır, zîr-i perde-i ihtifâda örtülü cenîn merzûk olduğu hâlde rızka senin sa‘y etmekliğün cünûndur.”

[فإن قلت الناس يكفلون اليتيم لأنهم يرونه عاجزاً بصباه وأما هذا فبالغ قادر على الكسب فلا يلتفتون إليه ويقولون هو مثلنا فليجتهد لنفسه فأقول إن كان هذا القادر بطالاً فقد صدقوا فعليه الكسب ولا معنى للتوكل في حقه فإن التوكل من مقامات الدين يستعان به على التفرغ لله تعالى فما للبطل والتوكل وإن كان مشغلاً بالله ملازماً لمسجد أو بيت وهو مواظب على العلم والعبادة فالناس لا يلومونه في ترك الكسب ولا يكلفونه ذلك بل اشتغاله بالله تعالى يقرر حبه في قلوب الناس حتى يحملون إليه فوق كفايته وإنما عليه أن لا يغلق الباب ولا يهرب إلى جبل من بين الناس وما رؤي إلى الآن عالم أو عابد استغرق الأوقات بالله تعالى وهو في الأمصار فمات جوعاً ولا يرى قط بل لو أراد أن يطعم جماعة من الناس بقوله لقدّر عليه فإن من كان لله تعالى كان الله عز وجل له ومن اشتغل بالله عز وجل ألقى الله حبه في قلوب الناس وسخر له القلوب كما سخر قلب الأم لولدها]

Ve nās öksüze bakıp tekeffül ederler, çünkü onu çocukluğundan nāşī ‘āciz görürler ve bu adam ise bālig ve kesbe kādirdir, ona iltifāt etmezler, “O dahi bizim gibidir, varsın nefesine ictihād etsin” derler de bakmazlar der isen ben dahi derim ki eğer kendisi kesbe muktedir olduğu hālde battāl oturup nefesine sa’y etmezse onlar doğru deyip sözlerinde sıdk etmişler, kesb etmek ona vācibdir, onun hakkında tevekkül için bir ma’nā yoktur, zīrā ki tevekkül makāmāt-ı dīnden bir makāmıdır ki onunla Zāt-ı zü’l-celāle teferrug etmeye isti‘āne olunur; battāl için tevekküle ne vech vardır? Ve eğer Allāhu ta‘ālānın zikriyle müştēgıl olup bir mescide mülāzım veyāhūd bir hāneye münzevī ve mu‘tekif ve ‘ilm ve ‘ibādet üzerine müdāvim ve muvāzib ise o hālde halk onu levm ve mu‘āhaze etmezler ya’nī terk-i kār u kesb ile onu levm etmezler ve onu kār u kesb ile teklīf eylemezler, ancak Zāt-ı zü’l-celāle iştigāl-i kulüb-i nās içinde onun hubbunu takrīr eder tā ki kifāyetinden zāid ona nafakayı haml ederler, fakat ona lāzım odur ki nefsi üzerine kapıyı bağlamaya ve nās beyninden cibāle kaçmaya bu ana değin aslā görülmemiş ki Zāt-ı zü’l-celāle evkātını istigrāk eden bir ‘ābid veyā bir ‘ālim emsār içinde aklıktan ölmüştür, belki nāstan bir cemā’ati it‘ām etmek istemiş olsa ona sözüyle kādır olurdu, zīrā o ki Allāhu ta‘ālāya muhtass olur, Allāhu ta‘ālā dahi ona mu‘īn ve nāsırdır. Ve kim ki Zāt-ı zü’l-celāl ile meşgūl olur, Allāhu ta‘ālā onun hubbunu kulüb-i nāsta ilkā eder ve evlādına vālideyi müsahhar kıldığı gibi halkın kulübünü kezālik ona müsahhar kılar.

[فقد دبر الله تعالى الملك والملكوت تدبيراً كافياً لأهل الملك والملكوت فمن شاهد هذا التدبير وثق بالمدير واشتغل به وآمن ونظر إلى مدبر الأسباب لا إلى الأسباب نعم ما دبره تدبيراً يصل إلى المشتغل به الحلو والطيور السمان والياب الرقيقة والخيول النفيسة على الدوام

لا محالة وقد يقع ذلك أيضاً في بعض الأحوال لكن دبره تدبيراً يصل إلى كل مشغول بعبادة الله تعالى في كل أسبوع قرص شعير أو حشيش يتناوله لا محالة والغالب أنه يصل أكثر منه بل يصل ما يزيد على قدر الحاجة والكفاية فلا سبب لترك التوكل إلا رغبة النفس في التمتع على الدوام وليس الثياب الناعمة وتناول الأغذية اللطيفة وليس ذلك من طريق الآخرة وذلك قد لا يحصل بغير اضطراب وهو في الغالب أيضاً ليس يحصل مع الاضطراب وإنما يحصل نادراً وفي النادر أيضاً قد يحصل بغير اضطراب فأثر الاضطراب ضعف عند من انفتحت بصيرته فلذلك لا يطمئن إلى اضطرابه بل إلى مدبر الملك والملوك تدبيراً لا يجاوز عبداً من عباده رزقه وإن سكن إلا نادراً ندوراً عظيماً يتصور مثله في حق المضطرب]

İşte Hakk subhānehu ve ta‘ālā mülk ve melekūtu ehl-i mülk ü melekūta kâfî bir tedbîr ile tedbîr etmiş ki kim ki bu tedbîri görüp müşâhede ederse müdebbire vâsık olur da onunla müştegil olur ve îmân eder ve yalnız esbâbın müdebbirine nazar eder, esbâba bakmaz. Evet, tedbîr ile tedbîr ettiği şey onunla müştegil bulunana lâ-mahāle tatlılar ve semiz kuşlar ve ince siyâb ve nefis atlar dâimâ vâsıl olur ve ba‘zen düşer ki ahvâlin ba‘zısında vâsıl olurlar velâkin onu bir tedbîr ile tedbîr etmiş ki ‘ibâdet-i ilâhiye her bir müştegil kimseye her bir haftada bir kurs şa‘îr veyâhüd bir mikdâr giyâh lâ-mahāle vâsıl olur ki onu tenâvül eder ve fi‘l-gâlib bundan daha ziyâde dahi vâsıl olur, belki kadr-i hâcet ve kifâyeden zâid bir şey vâsıl olur. Ve bu hâl bu sûretle ma‘lûm olunca tûl-i ‘ömründe ‘ale‘d-devâm et‘ime-i nefîse ve libâs-ı nâ‘im ve agziye-i latîfe ile tena‘‘um etmeye olan nefsin ragbeti mâ‘adâsı tevekkülün terkine dîger bir sebep yoktur ve bu tena‘‘um ise âhîret tarîkinden değildir. Ve ba‘zen bî-ıztırâb bu refâh ve tena‘‘um hâsıl olmaz ve fi‘l-gâlib ıztırâb ile dahi hâsıl olmaz, ancak şâzz ve nâdir olarak ıztırâb ile ma‘an hâsıl olur ve kezâlik şâzz ve nâdir olarak bî-ıztırâb dahi hâsıl olur. Kaldı ki basîresi açık olan kimsenin ‘indinde ıztırâbın eseri zebûndur ve onun için kendi ıztırâbına mutmainn olmaz, ancak müdebbir-i mülk ü melekût mutmainn olur, zîrâ ki müdebbir-i mülk öyle bir tedbîr ile mülk ü melekûtu tedbîr etmiş ki ‘ibâdından bir ‘abdin rızkı onu geçip tecâvüz etmez velev ki terk-i ıztırâb eder de sâkin olur, meğer ki bir nüdûr-ı ‘azîm ile nâdir olarak tecâvüz eder. Ve bunun misli muztarib hakkında dahi mutasavver olur ki muztarib olan adamın rızkı dahi nüdûr-ı ‘azîm ile nâdir olarak onu geçip tecâvüz eyler.

[فإذا انكشفت هذه الأمور وكان معه قوة في القلب وشجاعة في النفس أثمر ما قاله الحسن البصري رحمه الله إذ قال وددت أن أهل البصرة في عيالي وأن حبة بدبنار وقال وهيب بن الورد لو كانت السماء نحاساً والأرض رصاصاً واهتممت برزقي لظننت أنني مشرك]

Ve çün bu umûr ona münkeşif olur ve onun kalbinde bununla berâber bir kuvvet ve nefsinde bir şecâ‘at dahi bulunur, o vakt Hasan-ı Basrî’nin kavlini ismâr eder, çünkü demiş ki “Ben kendim severim ki Basra ahâlîsi cemî‘an benim ‘ayâlimde olalar da ta‘âmın bir habbesi dahi bir dînâra ola” ki kesret-i ‘ayâl ve galâ-yı galâle ‘adem-i mübâlâtından kinâyedir.

[فإذا فهمت هذه الأمور فهمت أن التوكل مقام مفهوم في نفسه ويمكن الوصول إليه لمن قهر نفسه وعلمت أن من أنكر أصل التوكل [412] وإمكانه أنكره عن جهل فإياك أن تجمع بين الإفلاسين الإفلاس عن وجود المقام ذوقاً والإفلاس عن الإيمان به علماً فإذا عليك بالقناعة بالنزر القليل والرضا بالقوت

فإنه يأتيك لا محالة وإن فررت منه وعند ذلك على الله أن يبعث إليك رزقك على يدي من لا تحتسب فإن اشتغلت بالتقوى والتوكل شاهدت بالتجربة مصداق قوله تعالى ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ﴾ الآية إلا أنه لم يتكفل له أن يرزقه لحم الطير ولذائذ الأطعمة فما ضمن إلا الرزق الذي تدوم به حياته]

Ve işbu umûru fehm eder isen bilirsın ki tevekkül fî-nefsihi mefhûm bir makâmdır ki nefsinı kahr eden kimse ona vâsıl olmak ona mümkün olur ve dahi bilirsın ki kim ki tevekkülün aslı ve imkânı inkâr ederse onu cehlin-den inkâr eder. Sakın sen iki iflâsın beyninde cem‘ etmiş olmayasın: Bir iflâs zevkan vücūd-ı makâmdan hālî olmak hâlidir ve ikinci iflâs dahi ‘ilmen onun imânından ‘arî kalmak hâlidir. O vakte sen nüzür-i kalîl ve şey’-i yesî-re kanâ‘ati iltizâm eyle de kûta rāzî ol, zîrâ ki lâ-mahâle kûtun sana gelecektir velev ki sen ondan kaçarsın ve onun ‘indinde va‘d-i kerîmine binâen senin rızkını gümân etmediğin kimsenin eli üzerine göndermek dahi Allâhu ta‘âlânın şân-ı celîli kalır. Ve eğer sen takvâ ve tevekküle müştâgil olup tâ‘at ve ‘ibâdete hasr-ı nefis etinse tecrîbe ile لا حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ kavlı-⁷¹³ ‘âlîsinin misdākını müşâhede edersin. Bu nass-ı celîl sûre-i Talāk’ın ikinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsîrinde denilmiş ki “Kim ki Allâhu ta‘âlâdan korkup menâhîden ve hudûd-ı ilâhîye ta‘addî ile o nisvânı ızrârdan ictinâb ederse Allâhu ta‘âlâ onu dünyâ ve âhiret mihnetinden ihrâc eder ve ona hâtırına hutûr ve me’mûl etmediği rızkı ihsân eder.” Lâkin kuş eti ve et’ime-i lezîzeyi it‘âm etmeye ona tekeffül etmemiştir, ancak onunla hayâtı dâim olacak nesneye zâmin ve kefîl olmuştur.

[وهذا المضمون مبذول لكل من اشتغل بالضامن واطمأن إلى ضمانه فإن الذي أحاط به تدبير الله من الأسباب الخفية للرزق أعظم مما ظهر للخلق بل مداخل الرزق لا تحصى ومجاريه

713 “Kim Allah’a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar. Onu beklemediği yerden rızıklandırır.” Talāk, 65/2-3.

لا يهتدى إليها وذلك لأن ظهوره على الأرض وسببه في السماء قال الله تعالى ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ وأسرار السماء لا يطلع عليها ولهذا دخل جماعة على الجنيد فقال ماذا تطلبون قالوا نطلب الرزق فقال إن علمتم في أي موضع هو فاطلبوه قالوا نسأل الله قال إن علمتم أنه ينسأكم فذكروه فقالوا ندخل البيت ونتوكل وننظر ما يكون فقال التوكل على التجربة شك قالوا فما الحيلة قال ترك الحيلة وقال أحمد بن عيسى الخراز كنت في البادية فنانني جوع شديد فغلبتني نفسي أن أسأل الله تعالى طعاماً فقلت ليس هذا من أفعال المتوكلين فطالبتني أن أسأل الله صبراً فلما هممت بذلك سمعت هاتفاً يهتف بي ويقول
 ويزعم أنه منا قريب ... وأنا لا نضيع من أنانا
 ويسألنا على الإقتار جهداً ... كأننا لا نراه ولا يرانا]

Ve bu mazmûn olan rızık zâmine her bir müşteğil ve müte‘abbid ve onun zamânına kalbi mutmainn olan kimseye mebzûldür, zîrâ rızıkın esbâb-ı ha-fiyyesinden o ki tedbîr-i ilâhî ona ihâta etmiştir. Halka zâhir olan esbâbdan a‘zamdır, belki rızıkın medâhili hasr u ihsâya gelmezler ve onun mecârîsine ihtidâ olunmaz, çünkü zuhûru rûy-i zemîn üzeredir ve esbâbı semâdadır, zîrâ Hakk ta‘âlâ buyurmuş ki ⁷¹⁴ ﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ ve esrâr-ı âsumâna it-tılâ olunmaz. Ve bunun için bir cemâ‘at Cüneyd-i Bağdâdî huzûruna vardıkta “Siz neyi istersiniz?” diye sormuş ve onlar dahi: “Rızıkı isteriz” dediklerinde, o dahi: “Hangi yerde olduğunu bilerseniz onu taleb ediniz” diye cevâb vermiş. Ve cemâ‘at dahi: “Allâhu ta‘âlâdan biz onu suâl edelim” dediklerinde, “Eğer sizi unutacağını bilerseniz onun yâdına getiriniz” diye bu sözlerini cerh edince “Hâneye girip Allâhu ta‘âlâya tevekkül ederiz, bakalım ne olur?” diye cevâb verdiler. Ve Cüneyd dahi tecrübe için “Tevekkül etmek îmânda şekktir!” diye onların re‘ylerini redd ettikte, cemâ‘at: “Yâ hîlesi nedir?” diye suâl ettiler ve Cüneyd dahi: “Hîlenin terkidir” diye hatm-i kelâm etmiştir. Ve Ahmed b. İṣâ el-Harrâz demiş ki “Bâdiyede iken şidetli bir açlık bana târî oldu ve nefsim beni galebe etmekle Allâhu ta‘âlâdan ta‘âmı isteyecek oldum sonra dedim ki bu suâl mütevekkillerin ef‘âlinden değildir, istemekten vazgeçtim ba‘dehu Allâhu ta‘âlâdan sabrı suâl etmeye nefsim beni mütâlebe etti ve du‘âya ihtimâm edince bir hâtîfi işittim bana hetf edip der ki (nazm):

ويزعم أنه منا قريب ... وأنا لا نضيع من أنانا
 ويسألنا على الإقتار جهداً ... كأننا لا نراه ولا يرانا

“Cemî‘-i mahsûlû bizden karîb olduğunu ve kendimiz bize gelen kimseyi izâ‘a etmediğimizi zu‘m eder de bizden fakra tâkat diler, sanki ne biz onu görürüz ve ne o bizi görür.”

714 “Gökte rızıkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.” Zâriyât, 51/22.

[فقد فهمت أن من انكسرت نفسه وقوي قلبه ولم يضعف بالجبن باطنه وقوي إيمانه بتدبير الله تعالى كان مطمئن النفس أبداً واثقاً بالله عز وجل فإن أسوأ حاله أن يموت ولا بد أن يأتيه الموت كما يأتي من ليس مطمئناً فإذا تمام التوكل بقناعة من جانب ووفاء بالمضمون من جانب والذي ضمن رزق القانعين بهذه الأسباب التي دبرها صادق فاقنع وجرب تشهد صدق الوعد تحقيقاً بما يرد عليك من الأرزاق العجيبة التي لم تكن في ظنك وحسابك ولا تكن في توكلك منتظراً للأسباب بل لمسبب الأسباب كما لا تكون منتظراً لقلم الكاتب بل لقلب الكاتب فإنه أصل حركة القلم والمحرك الأول واحد فلا ينبغي أن يكون النظر إلا إليه وهذا شرط توكل من يخوض البوادي بلا زاد أو يقعد في الأمصار وهو خامل]

İşte bu beyân ve tafsîl ile sen bilip fehmi ettin ki o ki nefsi kırılmış ve kalbi kuvvetlenmiş ki cübûn ve korku ile onun bâtını zebûn olmamış ve Allâhu ta'âlânın tedbîrine îmânî kavî olmuş, ebeden nefsi mutmainn ve sâkin olur ve Allâhu ta'âlâya vâsık ve mu'temid olur ve onun en ziyâde yaramaz hâli açlık ile hâlik olmaktır. Ve mevt ise kanâ'at edenin rızıkına zâmin olmuş sâdıktır, artık sen kanâ'at edip tecrîbe eyle ki senin me'mûl etmediğin ve senin zann ve gümân ile sanmadığın erzâk-ı 'acîbeden senin üzerine tevârüd eden aksâm ile va'din sıdkını tahkîkan müşâhede edersin. Hemân sen kendi tevekkülünde esbâba muntazır olma, ancak [413] müsebbibü'l-esbâb hazretlerine muntazır ol, nitekim tevkî'-i sultânı yazan kaleme muntazır olmazsın, ancak tevkî'-i yazan sultânın kalbine muntazır olursun, zîrâ ki hareket-i kalemin aslıdır ve muharrik-i evvel birdir ki nazar ancak ona olmak gerektir ve bu günâ olan hâl bî-zâd sahrâlarda gezmeklik tevekkülünün şartıdır veyâhüd mestûr ve mahfî olarak şehirlerde ikâmet etmeklik tevekkülünün şartıdır.

[وأما الذي له ذكر بالعبادة والعلم فإذا قنع في اليوم واللييلة بالطعام مرة واحدة كيف كان وإن لم يكن من اللذائذ وثوب خشن يليق بأهل الدين فهذا يأتيه من حيث يحتسب ولا يحتسب على الدوام بل يأتيه أضعافه فتركه التوكل واهتمامه بالرزق غاية الضعف والقصور فإن اشتغاره بسبب ظاهر يجلب الرزق إليه أقوى من دخول الأمصار في حق الخامل مع الاكتساب]

Ve o ki 'ibâdet ve 'ilm ile zikir ve şöhreti vardır, vaktâ ki bir gün ve gecede bir kerre ta'âm etmeye kanâ'at eder velev ki o ta'âm et'ime-i lezîzeden olmaz ki her nice olur ise olsun kendisine kût olacak nesneye kânî' olur da kaba ve iri nev'inden ehl-i dîne yakışır bir câme ile iktifâ eder, o kimsenin nafakası me'mûl ettiği yerden ve me'mûl etmediği yerden 'ale'd-devâm gelir, belki idâresinin az'âfı ona gelir ve bu gibi adam için terk-i tevekkül ile ihtimâm-ı rızık gâye-i za'f u kusûrdur, zîrâ ki sebep-i zâhir ile iştihârı ona rızıkın celbinde duhûl-i mısır ve te'âtî-i kâr ile müstetir ve muhtefî olan 'âbidin esbâbından akvâdır.

[فلاهتمام بالرزق قبيح بذوى الدين وهو بالعلماء أقبح لأن شرطهم القناعة والعالم القانع يأتيه رزقه ورزق جماعة كثيرة وإن كانوا معه إلا إذا أراد أن لا يأخذ من أيدي الناس ويأكل من كسبه فذلك له وجه لائق بالعالم العامل الذي سلوكه بظاهر العلم والعمل ولم يكن له سير بالباطن فإن الكسب يمنع عن السير بالفكر الباطن فاشتغاله بالسلوك مع الأخذ من يد من يتقرب إلى الله تعالى بما يعطيه أولى لأنه تفرغ لله عز وجل وإعانة للمعطي على نيل الثواب ومن نظر إلى مجاري سنة الله تعالى علم أن الرزق ليس على قدر الأسباب ولذلك سأل بعض الأكاسرة حكيماً عن الأحمق المرزوق والعاقل المحروم فقال أراد الصالح أن يدل على نفسه إذ لو رزق كل عاقل وحرم كل أحمق لظن أن العقل رزق صاحبه فلما رأوا خلافه علموا أن الرازق غيرهم ولا ثقة بالأسباب الظاهرة لهم قال الشاعر

ولو كانت الأرزاق تجري على الحجا ... هلكن إذن من جهلن البهائم

Ve'l-hāsıl ihtimām-ı rızık diyānetlilere çirkındır ve 'ulemā ile daha ziyā-de kabīh ve çirkındır, çünkü kanā'at onlara şarttır. Ve kanā'atlı 'ālimin rızık gelir ve cemā'at-i kesīrenin rızık dahi ona gelir velev ki o cemā'at onunla berāberlerdir meğer ki eydī-i nāstan almamak ister ki kendi kesbinden yemek ister ki o hālde ihtimām-ı rızık ona kabīh ve çirkīn olmaz. Velākin 'ilm ve 'amel-i zāhir ile sülūk edip bātın ile seyrı olmayan 'ālim ve 'āmile vech-i lāyıkı vardır ki seyr-i bātın ile sālīk olan kimseye onun vech-i lāyıkı yoktur demektir, zīrā ki kār u kesb onu fikr-i derūnī ile seyr edip gitmekten men' eder ve böyle olunca kurb-i Bārī kasdıyla ona i'tā eden mütesaddıkın elinden alıp fikr-i bātınına halel getirmeksizin onun sülūk ve seyrı ona daha ziyāde evlā ve ahrādır, çünkü Zāt-ı zū'l-celālın zıkr ve fikr ve nesne bir teferrugdur ve neyl-i sevāb üzere mu'tisine bir i'ānedir. Hülāsa-i kelām kim ki Rezzāk-ı 'ālemin sünnetleri mecārīsine nazar edip tedebbür eylerse bilir ki rızık esbāba göre değıldır ve onun için mülūk-ı 'Acemden bir zāt, hakīm-i nüktedāndan sormuş ki "Bunda ne hikmet vardır ki fi'l-gālib 'ākıl ve hüner-pişe mahrūm ve ahmak ve bed-endişe merzūk olagelmektedir?" Ve o hakīm-i hikmet-āşinā cevābında demiş ki "Sāni'-i bī-çün onunla nefsi üzerine delālet etmek istemiştir, çünkü her bir 'ākıl merzūk ve her bir ahmakı mahrūm etmiş olsa o hālde 'ākıl adam zann ederdi ki onun rāzıkı 'aklıdır ve çün gürūh-ı 'ukalā onun hilāfını gördüler, bildiler ki rāzık onların gayrisıdır ki esbāb-ı zāhireye onların bir vüsūk ve i'timādı yoktur." Ve bu zemīnde bir şā'ir nazmen demiş ki beyt: ... ولو كانت الأرزاق تجري على الحجا Ya'nī "Erzāk-ı halk cihānda 'ukūl üzerine cārī olmuş olsaydı o vakt bilmemezliğinden envā'-ı behāim helāk olurlardı."

Beyānu Ahvālî'l-Mütevekkilîne Fi't-Ta'allukı Bi'l-Esbābi Bi-Darbi Misālin

[بیان احوال المتوکلین فی التعلّق بالأسباب بضرب مثال]

[اعلم أن مثال الخلق مع الله تعالى مثل طائفة من السّؤال وقفوا في ميدان على باب قصر الملك وهم محتاجون إلى الطعام فأخرج إليهم غلماناً كثيرة ومعهم أرغفة من الخبز وأمرهم أن يعطوا بعضهم رغيفين ورغيفين وبعضهم رغيفاً ورغيفاً ويجتهدوا في أن لا يغفلوا عن واحد منهم وأمر منادياً حتى نادى فيهم أن اسكنوا ولا تتعلقوا بغلماني إذا خرجوا إليكم بل ينبغي أن يطمئن كل واحد منكم في موضعه فإن الغلمان مسخرون وهم مأمورون بأن يوصلوا إليكم طعامكم فمن تعلق بالغلمان وأذاهم وأخذ رغيفين فإذا فتح باب الميدان وخرج اتبعته بغلام يكون موثقاً به إلى أن أتقدم لعقوبته في ميعاد معلوم عندي ولكن أخفيه ومن لم يؤذ الغلمان وقنع برغيف واحد أتاه من يد الغلام وهو ساكن فأني أختصه بخلة سنّية في الميعاد المذكور لعقوبة الآخر ومن ثبت في مكانه ولكنه أخذ رغيفين فلا عقوبة عليه ولا خلعة له ومن أخطأه غلماني فما أوصلوا إليه شيئاً فبات الليلة جائعاً غير متسخط للغلمان ولا قاتلاً لئله أوصل إلي رغيفاً فأني غداً أستورزه وأفوض ملكي إليه]

Ve ta'alluk-ı esbābda darb-ı mesel ile ahvāl-i mütevekkilînin beyāni ise o dahi işte bu mebhaştır. Şöyle ki sen ve āgāh ol ki Zāt-ı zü'l-celāl ile halkın misālî bir meydānda sultānın kapısı üzerine müctemi' olan gedāyān ve dilenciyanın misālîdir ki ta'ām ve akvāta muztarr ve muhtāc olmuşlar [414] ve sultān onlara kifāyeleri mikdārınca pek çok nān-ı 'azīz kursları pek çok gılmānı ile çıkarıp dağıtacak oldukça münādî vāsitasıyla onlara va'd ve va'd etti ki "Benim işbu bendegānım, işbu ekmeği birer ve ikişer ragīf olarak dağıtıp tefrīk edecekler ve bir kimsenin üzerine gaflet etmemek için dikkat ve ictihād edecekler. Siz dahi yerinizde durup sākin olunuz ve bendegānım size çıktıkları vaktte onlara asılıp rencide etmeyiniz, ancak her biriniz kendi yerinde rāhat ve mutmainn olmak gerektir, zīrā ki gılmān sizin her birinizin ta'āmını ona isāl ve teslīm etmeye me'mūr ve müsahharlardır. Ve o ki benim bir gulāmıma asılıp onu incitirse ve elinden cebren iki ekmek alıp tenbīhimin hilāfında hareket ederse meydān kapısı açıldığı vaktte ben onu bir gulāmım ile itbā' edip benim o gulāmımı yanımda ve ma'lūm ve muhakkak ve mektūm olan mī'ādda onun 'ukūbet ve mūcāzātına tekaddüm edinceye dek ona itbā' edip üzerine mükkel kılarım. Ve o ki benim gulāmım elinden ona gelen bir ragīfe kanā'at edip benim gulāmımı incitmez ve kendi yerinden kımıldanmaz, dīgerin 'ukūbetine mezkūr olan

mî'âdda birer hil'at-ı seniyye vü fâhire ile onu muhtass ederim. Ve o ki kendi yerinde sâbit olup gulâm elinden iki ekmeği alır, o kimseye ne 'ukûbet var ve ne de hil'at. Ve o ki benim gulâmım ona gaflet edip de tehattî etmekle mahrûm kalır ki gulâm ona bir nesneyi îsâl edemedi ve gılmāna gāzıb ve müshît olmaksızın o gecede aç yatar da keşki bana bir ekmeği îsâl edeydiler diye temennî etmez, ben onu yarın bana vezîr nasb edip mülkümü ona tefvîz ederim” diye i'lân etmiş.

[فانقسم السؤال إلى أربعة أقسام قسم غلبت عليهم بطونهم فلم يلتفتوا إلى العقوبة الموعودة وقالوا من اليوم إلى غد فرج ونحن الآن جائعون فبادروا إلى الغلمان فأذوهم وأخذوا الرغيفين فسبقت العقوبة إليهم في الميعاد المذكور فندموا ولم ينفعهم الندم وقسم تركوا التعلق بالغلمان خوف العقوبة ولكن أخذوا رغيفين لغلبة الجوع فسلموا من العقوبة وما فازوا بالخلعة وقسم قالوا إنا نجلس بمرأى من الغلمان حتى لا يخطئونا ولكن نأخذ إذا أعطونا رغيفاً واحداً وننقع به فلعلنا نفوز بالخلعة ففازوا بالخلعة وقسم رابع اختفوا في زوايا الميدان وانحرفوا عن مرأى أعين الغلمان وقالوا إن اتبعونا وأعطينا قنعنا برغيف واحد وإن أخطأونا قاسينا شدة الجوع الليلة فلعلنا نقوى على ترك التسخط فننال رتبة الوزارة ودرجة القرب عند الملك فما نفعهم ذلك إذ اتبعهم الغلمان في كل زاوية وأعطوا كل واحد رغيفاً واحداً وجرى مثل ذلك أياماً حتى اتفق على الدور أن اختفى ثلاثة في زاوية ولم تقع عليهم أبصار الغلمان وشغلهم شغل صارف عن طول التفتيش فباتوا في جوع شديد فقال اثنان منهم ليتنا تعرضنا للغلمان وأخذنا طعامنا فلما نطق الصبر وسكت الثالث إلى الصباح فنال درجة القرب والوزارة]

Ve o vakte dilenciler dört kısma münkasım oldular ki bir kısımları nefsi-leri onlara gâlib gelip karınlarının galebesiyle 'ukûbet-i mev'ûdeye iltifât etmediler ve “Bugünden yarına dek ferec vardır, biz imdi aç ve nâ-'ilâcız!” diye sûr'atle gılmāna karşılayıp onları inciterek ellerinden ikişer ragîf ekmeği alıp yediler ve mezkûr mî'âdda dahi onlara 'ukûbet sebkât etmekle peşîmân oldularsa da nedâmetleri onlara bir fâide ve nef' vermedi. Ve bir kısımları gılmāna asılmak hâli 'ukûbetinin korkusuyla terk ettiler velâkin açlığın galebeliğinden ikişer ragîfi alıp yediler ve 'ukûbetten selâmet bulup hil'ata fâiz olamadılar. Ve diğer kısımları dediler ki “Biz gılmānın gözleri önünde oturalım tâ kim bize gaflet edip bizi geçmesinler velâkin bize verdikleri vakte yalnız birer ragîfi alıp kanâ'at eyleyelim ola ki hil'atlere nâil ve fâiz oluruz.” Ve böylece ettiler de hil'ate fâiz oldular. Ve dördüncü kısımları gılmānın gözleri önünden münharif olup meydân köşelerinde gizlendiler ve kendi nefsi-lerinde dediler ki “Eğer bizi arayıp buldular ve ekmeği bize verdilerse biz yalnız birer ragîfe kanâ'at ederiz ve eğer bizden gaflet edip geçerlerse bu gece biz açlığın şiddetine katlanırsınız ola ki biz

gilmāna gücenmek ve gazab etmek hālını dahi terk etmeye tâb-âver olup rütbe-i vizâret ve derece-i kurbe nâil oluruz.” Ve o vechle ihtifâ ve ihtimâl ettilerse de o tedbîrleri onlara bir menfa‘at vermeyip gilmân-ı melik onlara ittibâ‘ edip ve onları köşelerde buldular ve onların her birine birer ragfî verdiler. Ve bir eyyâm bu nesak üzere hâl cārî olurken tâ bir gün şâzz ve nedret üzere ittifâkan meydânın bir köşesinde üç neferin ihtifâsı vâkî‘ olup ebsâr-ı gilmân onlara düşmedi ve uzun uzadıya teftîş edip aramaktan dahi bir iş gilmânı sarf edip meşgûl etti ve o üç kimse o gecede aç olarak beytütîyyet ettiler. Onların iki neferleri: “Kâşki biz gilmāna kendimizi ‘arz edip nefsimizi göstereydik ve ta‘āmımızı alaydık, zîrâ ki açlığa bizim tākātımız yoktur!” diye izhâr-ı nedâmet ettiler ve bir neferleri sabâha kadar sabr ve sükût edip derece-i kurb ve mertebe-i vizârete nâil oldu.

[فهذا مثال الخلق والميدان هو الحياة في الدنيا وباب الميدان الموت والميعاد المجهول يوم القيامة والوعد بالوزارة هو الوعد بالشهادة للمتوكل إذا مات جائعاً راضياً من غير تأخير ذلك إلى ميعاد القيامة لأن الشهداء أحياء عند ربهم يرزقون والمتعلق بالغلman هو المعتدي في الأسباب والغلman المسخرون هم الأسباب والجالس في ظاهر الميدان بمرأى الغلمان هم المقيمون في الأمصار في الرباطات والمساجد على هيئة السكون والمختفون في الزوايا هم السائحون في البوادي على هيئة التوكل والأسباب تتبعهم والرزق يأتيهم إلا على سبيل الندور فإن مات واحد منهم جائعاً راضياً فله الشهادة والقرب من الله تعالى وقد انقسم الخلق إلى هذه الأقسام الأربعة ولعل من كل مائة تعلق بالأسباب تسعون وأقام سبعة من العشرة الباقية في الأمصار متعرضين للسبب بمجرد حضورهم واشتغالهم وساح في البوادي ثلاثة وتسخط منهم اثنان وفاز بالقرب واحد ولعله كان كذلك في الأعصار السالفة وأما الآن فالتارك للأسباب لا ينتهي إلى واحد من عشرة آلاف]

İşte halkın misâli budur ve meydân dünyâda olan hayâtır ve meydânın kapısı ölümdür ve mî‘âd-ı meçhûl dahi yevm-i kıyâmettir ve vizâretin va‘di [415] şehâdet ile mütevekkil olan kimseye sezâvâr buyurulan va‘ddir ki cāyi‘ ve rāzî olursa şehîd mertebesine nâil olur da mükâfâtı rûz-i kıyâmete te’hîr olunmaz, çünkü şühedâ ahyâdır, Rabbleri Allâhu ta‘âlânın ‘inde merzûk olurlar ve gilmāna müte‘allik olanlar esbâbda mü‘tedî olanlardır ve müsahhar olan gilmân esbâbdır ve gilmânın gözleri önünde meydânın zâhirinde oturan kesân emsâr ve büldânda hey’et-i sükûn üzere hânkâh ve tekye ve zâviye ve medrese ve mescidlerde oturan kesânlardır ve köşelerde muhtefî ve pinhân olan kesân dahi bî-zâd ve bî-tüşe mütevekkilen beyâbânda seyâhât eden perhîzkârândır ki esbâb onların ardları sonra gidip onların rızıkları bî-taleb onlara gider meğer ki şâzz ve nâdir

olarak rızıkları onlara gelmez ve çün açlığından rāzî olduğu hâlde bir kimse onlardan telef ve hâlik olur, ona mertebe-i şehâdet ve derece-i kurb derhâl ona hâsıl ve vâsıl olur. İşte ber-minvâl-i meşrûh halk-ı cihân bu aksâm-ı erba'aya münkasım olmuşlar. Kâşki her bir yüz kişiden doksan kişi esbâba müte'allik olaydı ve 'aşere-i bâkîyeden yedi kişi emsârda ikâmet edeydiler ki huzûr-ı mücerred ve iştihârlarıyla sebebe müte'arrız olalar. Ve üç kişi sahrâ ve beyâbânda seyâhât edip iki neferleri sehat ve bir neferleri yalnız kurbe fâiz olaydı ola ki a'sâr-ı sâlifede halk böyle bir hâlde bulunmuşlar, yoksa bizim zamânımız ise esbâba târik olan kimse on bin kişiden bir kişiye müntehî olamaz.

[الفن الثاني في التعرض لأسباب الادخار فمن حصل له مال بآرث أو كسب أو سؤال أو سبب من الأسباب فله في الادخار ثلاثة أحوال الأولى أن يأخذ قدر حاجته في الوقت فيأكل إن كان جائعاً ويلبس إن كان عارياً ويشتري مسكناً مختصراً إن كان محتاجاً ويفرق الباقي في الحال ولا يأخذه ولا يدخره إلا بالقدر الذي يدرك به من يستحقه ويحتاج إليه فيدخره على هذه النية فهذا هو الوفي بموجب التوكل تحقيقاً وهي الدرجة العليا]

Ve ikinci fenn ki esbâb-ı iddihârın ta'arruzu beyânında idi, o dahi tafsîli odur ki kim ki ona bir māl irsiyyen veyâ kesben hâsıl olup veyâhüd esbâb-ı iktisâbın birisiyle onu derdest edip ona mālîk olduysa iddihârda onun üç hâli vardır ki birisi hâl-i hâzırda olan ihtiyâc-ı zarûrisini alır ya'nî o mâldan onun ihtiyâcı her ne ise onu alır da aç olur ise ondan karnını tok eder ve çıplak ise ondan bir câmeyi satın alır giyer ve hâneye muhtâc ise ondan muhtasar bir meskeni satın alır ve kusûru derhâl fukarâya dağıtıp onunla tasadduk ve hayrât eder ki onu iddihâr etmeye meğher ki bir müstehakkı zuhûr ve vusûlüne kadar onu ona saklaya ki bu niyyet üzere bir müddet ona el koya. Ve tahkîken mücib-i tevekküle vefâ eden kimse odur ve derece-i 'ulyâ dahi budur.

[الحالة الثانية المقابلة لهذه المخرجة له عن حدود التوكل أن يدخر لسنة فما فوقها فهذا ليس من المتوكلين أصلاً وقد قيل لا يدخر من الحيوانات إلا ثلاثة الفأرة والنملة وابن آدم]

Ve ikinci hâli ise onu hudûd-ı tevekkûlden muhrîc olup ki bu hâle mukâbil olan hâldir ki bir sene ve daha ziyâdeye mālî iddihâr etmektir ve bu hâl sâhibi aslâ mütevekkillerden değildir. Ve dahi denilmiş ki sunûf-ı hayvânâtta üç sınıf hayvânâtta gayrı bir hayvân kendi nafakasını iddihâr etmez ya'nî hayvânâtta yalnız üç sınıf zahîrelerini iddihâr ederler ki sıçan ve karınca ve âdem oğludurlar.

[الحالة الثالثة أن يدخر لأربعين يوماً فما دونها فهذا هل يوجب حرمانه من المقام المحمود الموعود في الآخرة للمتوكلين اختلفوا فيه فذهب سهل إلى أنه يخرج عن حد التوكل وذهب الخواص إلى أنه لا يخرج بأربعين يوماً ويخرج بما يزيد على الأربعين وقال أبو طالب المكي لا يخرج عن حد التوكل بالزيادة على الأربعين أيضاً وهذا اختلاف لا معنى له بعد تجويز أصل الادخار]

Ve üçüncü hâlet ise kırk gün ve ondan dün bir müddete iddihar etmektir ve bu hâl mütevekillere âhirette mev'ûd olan makâm-ı mahmûddan onun hirmânına mücib olur mu yoksa yok? Bunda meşâyih-i mütekaddime ihtilâf etmişler. Sehl zâhib olmuş ki “Kırk güne kadar nafakayı iddihâr etmek hadd-i tevekkülünden muhrıcdır.” Ve Havvâs: “Kırk gün iddihârıyla hadd-i tevekkülünden çıkmaz da lâkin kırk günden ziyâdeye iddihâr etmek muhrıcdır” demiş. Ve Ebû Tâlib el-Mekkî demiş ki “Kırk günden ziyâdeye dahi iddihâr etmek tevekkülünden muhrıcdır.” Ve asl-ı iddihârın tecvîzinden sonra bu ihtilâfın ma'nâsı yoktur.

[نعم يجوز أن يظن ظان أن أصل الادخار يناقض التوكل فأما التقدير بعد ذلك فلا مدرك له وكل ثواب موعود على رتبة فإنه يتوزع على تلك الرتبة وتلك الرتبة لها بداية ونهاية ويسمى أصحاب النهايات السابقين وأصحاب البدايات أصحاب اليمين ثم أصحاب اليمين أيضاً على درجات وكذلك السابقون وأعلى درجات أصحاب اليمين تلاصق أسافل درجات السابقين فلا معنى للتقدير في مثل هذا]

Evet câizdir ki bir zann edici zann ede ki asl-ı iddihâr tevekküle münâ-kız olur, yoksa ondan sonra olan takdîr-i müddet ise ona bir müdrık yoktur, zîrâ rûtbeye mev'ûd bulunan her bir ecr ü sevâb o rûtbe üzerine mütevezzî' ve münkasım olur. Ve o rûtbenin bidâyeti olur ve nihâyeti olur ve nihâyet sâhiblerine “sâbıkîn” denilir ve bidâyet sâhiblerine “ashâb-ı yemîn” denilir. Ve ashâb-ı bidâyât ki ashâb-ı yemindirler, onlar dahi derecât üzerindedirler. Ve sâbıkîn zümresi dahi kezâlik derecât-ı mütefâvite üzerinedir, ashâb-ı yemînin derecât-ı 'âliyeleri derecât-ı sâbıkînin esâfiline mütelâsık olurlar. Kaldı ki bu gibi şeyde takdîr-i müddete bir ma'nâ olmaz.

[بل التحقيق أن التوكل بترك الادخار لا يتم إلا بقصر الأمل وأما عدم آمال البقاء فيبعد اشتراطه ولو في نفس فإن ذلك كالممتنع وجوده أما الناس فمتفاوتون في طول الأمل وقصره وأقل درجات الأمل يوم وليلة فما دونه من الساعات وأقصاه ما يتصور أن يكون عمر الإنسان وبينهما درجات لا حصر لها فمن لم يؤمل أكثر من شهر أقرب إلى المقصود ممن يؤمل سنة وتقبيده بأربعين لأجل معاد موسى عليه السلام بعيد فإن تلك الواقعة ما قصد بها بيان مقدار ما رخص الأمل فيه ولكن استحقاق موسى لنيل الموعود كان لا يتم إلا بعد أربعين يوماً لسر

جرت به وبأمثاله سنة الله تعالى في تدريج الأمور كما قال عليه السلام ”إن الله خمر طينة آدم بيده أربعين صباحاً“ لأن استحقاق تلك الطينة التخمر كان موقوفاً على مدة مبلغها ما ذكر]

Belki tahkîk odur ki terk-i iddihâr ile olan tevekkül ancak kısar-ı emel ile tamâm olur, yoksa âmâl-i bekânın ‘ademi ise onun iştirâtı ba‘îd olur velev ki bir nefste olsun, zîrâ ki vücûdu mümteni‘ olan şey gibidir ya’nî âmâl-i bekânın ‘ademi mümkün değildir. Ve nâs ise emelin tûl u kısarında mütefâvittirler ve emelin ekall-i derecâtı bir gün ve bir gece ve mâ-dûn-ları olan sâ‘atlerdir ve aksâsı ise ‘ömr-i insân olmaklığı mutasavver olan zamândır. Ve ekall-i zamânı ile aksâ-yı zamânı beyinde hasra gelmez dereceler vardır ve o ki bir mâhtan ziyâdeye mü’emmil olmaz maksûda bir seneye mü’emmil olan kimseden akrebdir. [416] Ve Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmin mî‘âd için kırk güne takyîdi ba‘îddir, zîrâ ki o vâkı‘a ile müddet-i emel mikdârı ruhsatın beyânı kasd olunmamıştır, belki tedrîc-i umûrda ona ve emsâli ile cârî olan sünnet-i ilâhiyye mücebince neyl-i mev‘ûd için Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmın istihkâkı ancak kırk günden sonra tamâm olurdu, nitekim ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki ”إن الله خمر طينة آدم بيده أربعين صباحاً“ “Hakk subhânehu ve ta‘âlâ, Âdem ‘aleyhi’s-selâmın tînesi onun kudreti eliyle kırk gün tahmîr etti, çünkü o tîne tahmîre istihkâkı meblagı mezkûr olan müddet üzerine mevkûf idi.”

[فإذن ما وراء السنة لا يدخر له إلا بحكم ضعف القلب والركون إلى ظاهر الأسباب فهو خارج عن مقام التوكل غير واثق بإحاطة التدبير من الوكيل الحق بخفايا الأسباب فإن أسباب الدخول في الارتفاعات والزكوات تتكرر بتكرر السنين غالباً ومن ادخر لأقل من سنة فله درجة بحسب قصر أمله ومن كان أمله شهرين لم تكن درجته كدرجة من أمل شهراً ولا درجة من أمل ثلاثة أشهر بل هو بينهما في الرتبة ولا يمنع من الادخار إلا قصر الأمل فالأفضل أن لا يدخر أصلاً وإن ضعف قلبه فكلما قل ادخاره كان فضله أكثر]

Kaldı ki bir seneden ziyâde olan zamân için iddihâr-ı nafaka ancak za‘f-ı kalb hükmü iledir. Ve esbâbın zâhirine rûkûn ve meyl etmek ise onun sâhibi makâm-ı tevekkûlden hâricdir ve vekîl-i hakdan hafâyâ-yı esbâba olan tedbîrinin ihâtasına vâsık değildir, çünkü irtifâ‘atta ve zekevâtta esbâb-ı dahl gâliben tekerrür-i sinîn ile tekürür eder. Ve o ki bir seneden ekall bir müddet için iddihâr eder, onun kısar-ı emeline göre bir derecesi vardır. Ve o ki onun emeli iki mâh olur, onun derecesi bir mâh emel eden kimsenin derecesi gibi olamaz ve emeli üç mâh olan kimsenin derecesi gibi olmaz, ancak rûtbece o iki rûtbenin mabeynindedir. Ve’l-hâsıl kısar-ı emelden gayrı dîğeri bir şey iddihârdan men‘ etmez, yalnız kısar-ı emel

ki iddihârları dereceyi eksiltmez ve kışlık cāmesi ise yazda ona bir ihtiyâc düşmez. Ve bu hükm ancak terk-i iddihâr ile kalbi münze'ic ve eydî-i nâsta bulunan nesneye nefsi müsteşrif olmayan adamın hakkındadır ki vekîl-i hakktan gayrı aslâ bir şeye iltifât etmeyen şahsa göredir. Ve eğer kendi nefsinde 'ibâdet ve zikr ve fikrden kalbini işgâl edecek bir ıztırâbı hiss ve istiş'âr ederse o hâlde onun iddihârı ona evlâterdir, belki bir tarlayı tutarsa ki gılâl-i seneviyyesi onun kifâyetine vâfî olur ve kalbi dahi ancak onunla 'ibâdete müteferriğ olur, o dahi ya'nî tarlanın imsâk ve istiglâli kezâlik onun hakkında daha ziyâde evlâdır, çünkü maksûd Zât-ı zü'l-celâlin zikrine kalbin islâhıdır. Ve ba'zı adam var ki kalbi vücûd-ı māl ile meşgûl olur ve ba'zı adam var ki kalbi mālın 'adem ve fıkdanıyla meşgûl olur ve mahzûr olan şey ancak Allâhu ta'âlâdan meşgûl eden şeydir, yoksa fî-'aynihi dünyâ mahzûre değildir ne vücûd ve ne de 'ademi.

[ولذلك بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى أصناف الخلق وفيهم التجار والمحترفون وأهل الحرف والصناعات فلم يأمر التجار بترك تجارتهم ولا المحترف بترك حرفته ولا أمر التارك لهما بالاشتغال بهما بل دعا الكل إلى الله تعالى وأرشدهم إلى أن فوزهم ونجاتهم في انصراف قلوبهم عن الدنيا إلى الله تعالى وعمدة الاشتغال بالله عز وجل القلب فصواب الضعيف ادخار قدر حاجته كما أن صواب القوي ترك الادخار وهذا كله حكم المنفرد]

Ve onun için 'aleyhi's-salātu ve's-selâm efendimiz asnâf-ı halka ba's olunup ve onlarda tüccâr ve muhterif ve san'atkâr var iken hiçbir tâcire terk-i ticâretle emr etmedi ve hiçbir san'atkâra terk-i kâr ve hırfetle emr etmedi ve ticâret ve san'atı terk edenlere dahi iştigâle emr etmedi, ancak kâffe-i halkı Zât-ı zü'l-celâle da'vet edip 'umûma mâye-i necât ve sermâye-i felâh u sa'âdet olan yola delâlet ve irşâd etti ve fevz ve necâtları ancak dünyâdan Zât-ı zü'l-celâle kulûblarının insirâfıyla olduğunu cemî'-i nâsa bildirdi ve Zât-ı zü'l-celâl hazretlerine iştigâlin 'umdesi ancak gönüldür. Kaldı ki za'îfin savâbı odur ki kadr-i hâceti iddihâr ede, nitekim savâb-ı kavî dahi terk-i iddihârdır ve bu hükm kâffesi bî-ehl ü bî-'ayâl olan münferid ve mütecerridin hükmüdür.

[فأما المعيل فلا يخرج عن حد التوكل بادخار قوت سنة لعياله جبراً لضعفهم وتسكيناً لقلوبهم وادخار أكثر من ذلك مبطل للتوكل لأن [417] الأسباب تتكرر عند تكرار السنين فادخاره ما يزيد عليه سببه ضعف قلبه وذلك يناقض قوة التوكل فالتوكل عبارة عن موحد قوي القلب مطمئن النفس إلى فضل الله تعالى واثق بتدبيره دون وجود الأسباب الظاهرة وقد ادخر رسول الله صلى الله عليه وسلم لعياله قوت سنة ونهى أم أيمن وغيرها أن تدخر له شيئاً لغد ونهى بلالاً عن الادخار في كسرة خبز ادخرها ليفطر عليها فقال صلى الله عليه وسلم "أنفق

بالأول ولا تخش من ذي العرش إقلالاً“ وقال صلى الله عليه وسلم ”إذا سئلت فلا تمنع وإذا أعطيت فلا تخبأ“⁷¹⁶ إقتداء بسيد المتوكلين صلى الله عليه وسلم وقد كان قصر أمله بحيث كان إذا بال تيمم مع قرب الماء ويقول ما يدريني لعلي لا أبلغه وكان صلى الله عليه وسلم لو أخر لم ينقص ذلك من توكله إذ كان لا يثق بما ادخره ولكنه عليه السلام ترك ذلك تعليماً للأقوياء من أمته فإن أقوياء أمته ضعفاء بالإضافة إلى قوته وادخر عليه السلام لعياله سنة لا لضعف قلب فيه وفي عياله ولكن ليسن ذلك للضعفاء من أمته بل أخبر ”إن الله تعالى يحب أن تؤتى رخصه كما يحب أن تؤتى عزائمه تطيباً لقلوب الضعفاء حتى لا ينتهي بهم الضعف إلى اليأس والقنوط فيتركون الميسور من الخير عليهم بعجزهم عن منتهى الدرجات فما أرسل رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا رحمة للعالمين كلهم عليه اختلاف أصنافهم ودرجاتهم]

Ve ‘ayālli kimsenin ise ‘ayāline bir senelik kütun iddiḥārıyla hadd-i tevekkülden hāric olmaz, zīrā ki ‘ayālin cebr-i za‘f ve teskīn-i kulūbları için o kadar kütun iddiḥārında be’s yoktur, ammā bundan ziyāde iddiḥārı tevekküle mübtıldır, çünkü tekerrür-i sinīn ile esbāb-ı rızk dahi tekerrür eder ve bu mikdārdan ziyāde iddiḥārı sebebi onun kalbinin za‘fıdır ve bu hāl tevekkülün kuvvetine münākızdır, zīrā ki mütevekkil kaviyyü’l-kalb ve fazl-ı ilāhīye mutmainnü’n-nefs ve tedbīr-i rabbāniye vāsık olan vā-hidden ‘ibārettir ya’nī esbāb-ı zāhirenin vücūdu olmaksızın fazl ve tedbīr-i ilāhīye mu‘temid olan kaviyyü’l-kalb muvahidden ‘ibārettir, hālbuki ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz zu‘afā-yı ümmetine sünnet olmak bābında kendi ‘ayāline bir senelik kuvveti iddiḥār etmiş ise de ferdāsı için kendi nefesine bir nesneyi iddiḥār etmemek için Ümmü Eymen ve gayrisına tenbīh etmiş ve ferdāsında üzerine iftār etmek üzere Bilāl-i Habeşî’nin iddiḥārını tasavvur ettiği nānpārenin iddiḥārından dahi nehy edip buyurmuş ki ⁷¹⁷”أنفق بالاً ولا تخش من ذي العرش إقلالاً“ ya’nī “Ey Bilāl, sen infāk eyle de ‘arş sāhibinden bir iklāl vukū‘undan korkma.” Ve dahi buyurmuş ki ⁷¹⁸”إذا أعطيت فلا تمنع وإذا سئلت فلا تخبأ“ ki hülāsa-i meālī: “Senden bir dilenmek vāki’ olursa sen men’ etme ve eğer bir şey sana verilir i’tā olunursa sey-yidü’l-mütevekkilīne iktidāen onu saklama” ya’nī onu iddiḥār etme. Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selāmın kısar-ı emeli o mertebede idi ki ābdesti bozmuş olsa der-‘akab teyemmüm ederdi velev ki suya karīb olurdu ve dahi buyururdu ki “Ben ne bilirim, ola ki suya vāsıl olamam” ya’nī suya varınca dek ber-hayāt olacağımı ben ne ile bilirim demektir. Ve kendisi bir nesneyi iddiḥār etmiş olsaydı onun o iddiḥārı onun tevekkülünden bir şey

716 Kūtu’l-Kulūb, 1/437.

717 Keşfu’l-Hafā, 1/239.

718 Kūtu’l-Kulūb, 1/437.

tenkîs etmezdi, çünkü iddihâr ettiği şeye vüsûk ve i'timâd etmezdi velâkin ümmetin akviyâsı ta'lîmi için iddihârı terk etti, zîrâ ki kuvvesine izâfetle ümmetinin akviyâsı zu'âfâdır. Ve 'ayâli için bir senelik kûtu iddihâr etmiş, o iddihârı onun kalbinde veyâhûd 'ayâlinin kalblerinde bir zebûnluk ve za'fın vukû'undan değildir velâkin ümmetinin zu'âfâsına onu sünnet etmek içindir, belki kendisi ihbâr edip buyurmuş ki *يُحِبُّ أَنْ تَوْتِيَ* "İn allâhü teâlâ yihb ân tûtî" ⁷¹⁹ ya'nî "Ale't-tahkîk Zât-ı zü'l-celâl hazretleri 'azâimine gidildiğini sevdiği gibi ruhsatlarına gitmek husûsunu dahi sever" ya'nî 'azâimleriyle 'amel etmekliği sevdiği gibi ruhsatlarıyla 'amel etmekliği dahi sever demektir. Ve bu fi'l ve ihbârı ancak kulûb-i zu'afânın tatyîbi içindir tâ ki ye's ve kunûta hâlleri varıp da müntehâ-yı derecât-tan 'aczleriyle hayr-ı yesîrin fi'lini terk etmeyeler, onun zât-ı hikmet-âyâtı kâffe-i 'âlemîne ihtilâf-ı sunûf u derecâtı üzerine ancak rahmet olarak gönderilmiştir.

[وإذا فهمت هذا علمت أن الادخار قد يضر بعض الناس وقد لا يضر ويدل على ما روى أبو أمامة الباهلي أن بعض أصحاب الصفة توفي فما وجد له كفن فقال صلى الله عليه وسلم "فتشوا ثوبه فوجدوا فيه دينارين في داخل إزاره فقال صلى الله عليه وسلم "كيتان" وقد كان غيره من المسلمين يموت ويخلف أموالاً ولا يقول ذلك في حقه وهذا يحتمل وجهين لأن حاله يحتمل حالين أحدهما أنه أراد كيتين من النار كما قال تعالى ﴿يَوْمَ يُخْنِىٰ عَلَيْهَا فِي نَارٍ جَهَنَّمَ فُتْكُوىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَٰذَا مَا كُنَزْتُمْ لَٰنَفْسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْبِرُونَ﴾ وذلك إذا كان حاله إظهار الزهد والفقر والتوكل مع الإفلاس عنه فهو نوع تلبيس والثاني أن لا يكون ذلك عن تلبيس فيكون المعنى به النقصان عن درجة كماله كما ينقص من جمال الوجه أثر كيتين في الوجه وذلك لا يكون عن تلبيس فإن كل ما يخلفه الرجل فهو نقصان عن درجته في الآخرة إذ لا يؤتى أحد من الدنيا شيئاً إلا نقص بقدره من الآخرة]

Ve eğer sen bunu anladıysan bildin ki iddihâr nâsın ba'zısına zarar verir ve ba'zısına vermez. Ve buna Ebû Ümâme-i Bâhilî rivâyet ettiği hadîs-i şerîf delâlet eder ki ashâb-ı suffeden bir zât vefât ettikte ona kefen bulunmamış ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş ki "فتشوا ثوبه" ya'nî "Onun sevbini teftîş ediniz." Ve onlar dahi teftîş edince onun izârı dâhilinde iki 'aded altını bulmuşlar ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz "كيتان" diye fermân buyurmuş ya'nî "İki dağlardır" demiş hâlbuki cemâ'at-i müslimînden diğerleri vefât edip çok mâl terk ederlerdi ve onların hakklarında bunu demezdi. Kaldı ki bunun hakkında olan işbu kelâm iki veche muhtemeldir, çünkü onun hâli iki hâle muhtemeldir: Birisi ona

bu kelām ile âteşten iki dağı murād etmiştir, nitekim tebāreke ve ta‘ālā buyurmuş ki *يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتْكُوى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كُنْتُمْ تَكْنُزُونَ*⁷²⁰ ya‘nī “Onlarla onların alınları ve yanları ve arkaları dağlanır.” Ve bu hāl ise eğer kendisi tevekkülünden müflis olduğu hâlde tevekkül ve zühd ve fakrı izhār edip de o altınları tutmuş ise, zīrā ki bir nev‘ telbīstir. Ve ikincisi onun hālī telbīsten hālī olmaktır ki o hâlde işbu kelāmdan murād derece-i kemālin noksānı olur, nitekim insānın yüzü cemālinde iki dağ eseri noksān olur ve o noksān kemāl olur ki telbīsten olmaz da başka bir sebepten olur, zīrā her ne ki insān māl-ı dünyādan terk ederse onun āhirette olan derecātından noksāndır, çünkü dünyāda insāna her ne ki verilirse ona onun mikdārı āhiret ni‘amından nākıs olur.

[وَأَمَّا بَيَانُ أَنَّ الْإِدْخَارَ مَعَ فِرَاقِ الْقَلْبِ عَنِ الْمَدْخَرِ لَيْسَ مِنْ ضَرُورَتِهِ بَطْلَانُ التَّوَكُّلِ فِيشْهَدُ لَهُ مَا رَوَى عَنْ بَشَرَ قَالَ الْحَسِينُ الْمَغَازِلِيُّ مِنْ أَصْحَابِهِ كُنْتُ عِنْدَهُ ضَحْوَةَ مِنَ النَّهَارِ فَدَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلٌ كَهْلٌ أَصْمَرٌ خَفِيفُ الْعَارِضِينَ فَقَامَ إِلَيْهِ بَشَرٌ [418] قَالَ وَمَا رَأَيْتَهُ قَامَ لِأَحَدٍ غَيْرِهِ قَالَ وَدَفَعَ إِلَيَّ كَفًّا مِنْ دِرَاهِمٍ وَقَالَ اشْتَرِ لَنَا مِنْ أَطِيبٍ مَا تَقْدِرُ عَلَيْهِ مِنَ الطَّعَامِ الطَّيِّبِ وَمَا قَالَ لِي قَطُّ مِثْلَ ذَلِكَ قَالَ فَجِئْتُ بِالطَّعَامِ فَوَضَعْتُهُ فَأَكَلَ مَعَهُ وَمَا رَأَيْتَهُ أَكَلَ مَعَ غَيْرِهِ قَالَ فَأَكَلْنَا حَاجَتَنَا وَبَقِيَ مِنَ الطَّعَامِ شَيْءٌ كَثِيرٌ فَأَخَذَهُ الرَّجُلُ وَجَمَعَهُ فِي ثَوْبِهِ وَحَمَلَهُ مَعَهُ وَانْصَرَفَ فَعَجِبْتُ مِنْ ذَلِكَ وَكَرِهْتُهُ لَهُ فَقَالَ لِي بَشَرٌ لَعَلَّكَ أَنْكَرْتَ فَعَلَهُ قُلْتُ نَعَمْ أَخَذَ بَقِيَّةَ الطَّعَامِ مِنْ غَيْرِ إِذْنٍ فَقَالَ ذَاكَ أَخُونَا فَفُتِحَ الْمَوْصِلِيُّ زَارَنَا الْيَوْمَ مِنَ الْمَوْصِلِ فَإِنَّمَا أَرَادَ أَنْ يَعْلَمَنَا أَنَّ التَّوَكُّلَ إِذَا صَحَّ لَمْ يَضُرَّ مَعَهُ الْإِدْخَارُ]

Ve müddehirden ferāğ-ı kalb ile ma‘an hāsıl olan iddiyhār bi’z-zarūre tevekküle mübtıl olmadığının beyānı ise o dahi Bısr-i Hārisī üzerine mervī bulunan işbu hikāyetin medlülü şehādet eder ki şeyh-i müşārünileyhin as-hābından Hüseyin-i Magāzilī demiş ki “Bir gün ben Bısr’ın yanında idim, nehārın dahvesinde nāgehān esmerü’l-levn ve hafifü’l-‘arızayn otuz kırk yaşlı bir adam Bısr’ın huzūruna girdi ve bir kimseye kıyām ettiğini görmediğim hâlde gördüm ki Bısr ona kıyām ve ihtirām etti ve akçeden bir avuç bana verip dedi ki “Senin gücün yetebildiği ta‘ām-ı tayyibin atyebinden olarak bize satın al!” Ve bunun gibi bir kelām aslā bana dememişti. Ben dahi gidip ta‘āmı alıp geldim ve önlerinde onu kodum ve bir kimse ile berāber onun yediğini görmemiş iken baktım ki onunla berāber ta‘āmı ekl etti ve biz dahi hācetimize göre o ta‘āmdan ekl ettikten sonra ta‘āmdan çok bir şey kaldı, hemān o kimse onu kendi sevbinde biriktirip kaldırdı ve berāberince alıp savuştu. Ben isem onun bu fi’linden ta‘accüb ettim

720 “O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığımız şeylerdir. Haydi tadın bakalım biriktirip sakladıklarımızı!” denilecek.” Tevbe, 9/35.

ve bu fi'li ona hoş görmeyince Bişr bana dedi ki “Ola ki sen onun fi'lini inkâr ettin!” Ben dahi: “Evet, izinsizin ta'âmın bakiyyesini aldı” dedim, o dahi: “Bu birâderimiz Feth-i Mûsîlîdir, el-yevm bizi Mûsul'dan ziyâret edip ta'lîm etti ki tevekkül sahîh olursa onunla berâber iddihâr zarar etmez” dedi.

[الفن الثالث في مباشرة الأسباب الدافعة للضرر المعرض للخوف اعلم أن الضرر قد يعرض للخوف في نفس أو مال وليس من شروط التوكل ترك الأسباب الدافعة رأساً أما في النفس فكالنوم في الأرض المسببة أو في مجاري السيل من الوادي أو تحت الجدار المائل والسقف المنكسر فكل ذلك منهي عنه وصاحبه قد عرض نفسه للهلاك بغير فائدة]

Ve havfa mu'rız olan zararın esbâb-ı râfi'asının mübâşeretü beyânında olan fenn-i sâlis ise o dahi işbu fendir. Sen şöylece bil ki tahkîkan zarar havfa mu'rızdır nefste olsun veyâhüd mâlde olsun ve re'sen esbâb-ı dâ-fi'anın terki tevekkülün şurûtundan değildir. Ve nefste havfa mu'rız olan zararın beyânı ise o dahi arslanlı tarlada yatmak veyâhüd vâdide seylâbın mecrâsında veyâhüd harâba müşrif ve mâil olan duvarın altında veyâhüd kırık bir tavanın altında yatmak gibidir, bunlar kâffesi menhiyyûn 'anh olup mürtekeb ve sâhibi bî-faide nefsin helâke mu'rızdır.

[انعم تنقسم هذه الأسباب إلى مقطوع بها ومظنونة وإلى موهومة فترك الموهوم منها من شرط التوكل وهي التي نسبتها إلى دفع الضرر نسبة الكي والرقية فإن الكي والرقية قد تقدم به على المحذور دفعاً لما يتوقع وقد يستعمل بعد نزول المحذور للإزالة ورسول الله صلى الله عليه وسلم لم يصف المتوكلين إلا بترك الكي والرقية والطيرة ولم يصفهم بأنهم إذا خرجوا إلى موضع بارد لم يلبسوا جبة والجبّة تلبس دفعاً للبرد المتوقع وكذلك كل مافي معناها من الأسباب نعم الاستظهار بأكل الثوم مثلاً عند الخروج إلى السفر في الشتاء تهيجاً لقوة الحرارة من الباطن ربما يكون من قبيل التعمق في الأسباب والتعويل عليها فيكاد يقرب من الكي بخلاف الجبة]

Evet işbu esbâb-ı maktû'un bih ve maznûn ve mevhûma münkasım olurlar ve onlardan mevhûmu terk etmek şart-ı tevekküldendir. Ve esbâb-ı mevhûme şol esbâbdır ki def'-i zarara nisbetleri dağ vurmak ve rukye-nin efsûn ve du'âsını isti'mâl etmek nisbeti gibidir, zîrâ ki keyy ve rukye ile olur ki mahzûr üzerine ikdâm eder zarar-ı mütevakka'ın def'i için ve ba'zen nüzûlünden sonra zararın izâlesi için isti'mâl olunur. Ve Resûl-i ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem gürûh-ı mütevekkilîni ancak terk-i keyy ve tıyre ve rukye ile vâsf etmiş onları, başka şey ile vâsf etmemiştir ki soğuk bir mekâna çıktıklarında cübbenin 'adem-i libâsı ile onları vâsf etmemiş-

tir. Ve cübbenin giymesi ancak berd-i mütevakkı‘ın def‘i içindir ve onun ma‘nâsında olan esbâb-ı sāire dahi böylecedir. Evet, kış eyyâmında meselâ harâret-i bâtinîyyenin tehyîci bâbında sefere gitmek isteyen kimse sarım-sak ekliyle istizhâr etmek dahi mümkündür ki ta‘ammuk-ı esbâb kabîlinden olur da esbâba ta‘vîl ve igmâz hâlinde olur ya’nî keyyiden karîb olmaya yaklaşır, ammâ cübbe böyle değildir onun hilâfıdır.

[ولترك الأسباب الدافعة وإن كانت مقطوعة وجه إذا ناله الضرر من إنسان فإنه إذا أمكنه الصبر وأمكنه الدفع والتشفي فشرط التوكل الاحتمال والصبر قال الله تعالى ﴿رَبِّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾ وقال تعالى ﴿وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾ وقال عز وجل ﴿وَلَا تَطْعَمُ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ وقال سبحانه تعالى ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾ وقال تعالى ﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾ وهذا في أذى الناس وأما الصبر على أذى الحيات والسباع والعقارب فترك دفعها ليس من التوكل في شيء إذ لا فائدة فيه]

Ve esbâb-ı dâfi‘anın terki için bir vech vardır velev ki maktû‘a ola meselâ bir insândan ona bir zarar isâbet etmiş olsa ve ona sabr etmek mümkün olduysa ve def‘ ve teşeffî etmek dahi ona mümkün olsa tevekkülün şartı sabr ve tahammüldür. Tebâreke ve ta‘âlâ buyurmuş ki ﴿رَبِّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا﴾⁷²¹ ya’nî “Sen onu vekîl ittihaz eyle de onların söyledikleri söz üzerine sabr eyle.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَنَصْبِرَنَّ عَلَى مَا آذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ﴾⁷²² ya’nî “Tahkîkan bize ettiğiniz ezâ üzerine biz sabr edeceğiz ve mütevekkil olanlar Allâhu ta‘âlâ üzerine tevekkül etsinler.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿وَلَا تَطْعَمُ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذْيَهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾⁷²³ ya’nî “Sen onların ezâlarını bırak da sen Allâhu ta‘âlâ üzerine tevekkül eyle.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾⁷²⁴ ya’nî [419] “Rüsûlden ulü’l-‘azm peygamberleri sabr ettikleri gibi sabr eyle.” Ve dahi buyurmuş ki ﴿نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾⁷²⁵ ya’nî “Rabbleri üzerine tevekkül edip sabr eden ‘âmillerin ecrleri zihî bir ecrdir.” Ve bu hâl ise ezâ-yı nâs hakkındadır, yoksa hay-

721 “O, doğunun da batının da Rabbidir. Ondandır başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise onu vekil edin. Onların söylediklerine sabret” Müzzemmil, 73/9-10.

722 “Bize yaptığınız eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah’a tevekkül etsinler.” İbrâhîm, 14/12.

723 “Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.” Ahzâb, 33/48.

724 Ahkâf, 46/35.

725 “Çalışanların mükafatı ne güzeldir! Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimse-lerdir.” Ankebût, 29/58-59.

vânâtın ezâları üzerine sabr etmek şe'ni meselâ sibâ' ve hayyât ve 'akâri-bin ezâları üzerine sabr edip def'-i ezâlarını terk etmek tevekkûlden bir şey değildir, çünkü onda bir fâide yoktur.

[ولا يراد السعي ولا يترك السعي لعينه بل لإعانتة على الدين وترتب الأسباب ههنا كترتها في الكسب وجلب المنافع فلا نطول بالإعادة وكذلك في الأسباب الدافعة عن المال فلا ينقص التوكل بإغلاق باب البيت عند الخروج ولا بأن يعقل البعير لأن هذه أسباب عرفت سنة الله تعالى إما قطعاً وإما ظناً ولذلك قال صلى الله عليه وسلم للأعرابي لما أن أهمل البعير وقال توكلت على الله اعقلها وتوكل]

Ve kendi 'aynı ve zâtı için sa'y ne istenilir ve ne de terk olunur, ancak dîn üzerine i'âne etmek için istenilir veyâ terk olunur. Ve burada esbâbın terettübü kesbde ve celb-i nâfi'de olan terettübü gibidir, bir dahi i'âde-i makâl ile bahsi uzatmayalım. Ve mâl üzerinden zarara dâfi' olan esbâb dahi böylecedirler ki hânenen çıkıldığı vakte hânenin kapısını bağlayıp kilitlenmek tevekkûlden bir nesneyi eksik etmez, çünkü bu esbâb Allâhu ta'âlânın sünnetiyle bilinmiştir, kat'an veyâhüd zannan her ne sûrette olur ise olsun ve onun için 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz a'râbiye deve-sini salıverip "Ben Allâhu ta'âlâyâ tevekkül ettim" dediği vakte اعقلها وتوكل ya'nî "Ayağına onun bağını bağla da tevekkül eyle" diye fermân buyurmuş ya'nî esbâb-ı hıfziyyeyi isti'mâliyle berâber tevekkül eyle ki hasbe'l-'âde devenin hıfzı için ayağına bir bağ bağlarlar ve ona "ikâl" derler.

[وقال تعالى ﴿خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ وقال في كيفية صلاة الخوف ﴿وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ﴾ وقال سبحانه ﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ وقال تعالى لموسى عليه السلام ﴿فَأَشْرِبْ بَعْدَاجِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُتَّبِعُونَ﴾ والتحصن بالليل اختفاء عن أعين الأعداء ونوع تسبب واختفاء رسول الله صلى الله عليه وسلم في الغار اختفاء عن أعين الأعداء دفعاً للضرر وأخذ السلاح في الصلاة فليس دافعاً قطعاً قتل الحية والعقرب فإنه دافع قطعاً ولكن أخذ السلاح سبب مظنون وقد بينا أن المظنون كالمقطوع وإنما الموهوم هو الذي يقتضي التوكل تركه]

Ve dahi tebâreke ve ta'âlâ buyurmuş ki ⁷²⁶﴿خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ ya'nî "Hızırınızı alınız." Ve korku namâzının keyfiyyetinde buyurmuş ki ⁷²⁷﴿وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ﴾ ya'nî "Silahlarını alsınlar." Ve dahi buyurmuş ki ⁷²⁸﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ﴾ ya'nî "Küffâr ile mukâbele ve mukâtele için 'asker-i İslâm'a kuvvet verecek silâh ve âlât-ı harb ve vakte göre mâlzeme-i cengi ve tavîlede bağlı ve besili atları kudretiniz yettiği kadar hâzır ve âmade

726 "(Düşmana karşı) tedbirinizi alın." Nisâ, 4/71.

727 "Silahlarını yanlarına alsınlar." Nisâ, 4/102.

728 "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın." Enfâl, 8/60.

edin.” Ve dahi Mūsā ‘aleyhi’s-selām ⁷²⁹﴿فَأَسْرِ بِعِبَادِي لَيْلًا إِنَّكُمْ مُّتَّبِعُونَ﴾ ya’nî “Benim ‘ibādımla geceleyin seyr et.” Ve gece ile tahassun etmek def‘-i zarar için dīde-i a‘dādan gizlenmektir. Ve namāzda esliha almak kat‘iyyen zarara dāfi‘ değildir ki hayye ve ‘akrebin katli gibi dāfi‘ değildir, çünkü küşten-i mār ü kejdüm kat‘iyyen dāfi‘dir velākin esliha almak maznūn bir sebebdir. Ve fī-mā sebak biz beyān etmişiz ki maznūn dahi maktū‘ gibidir, tevekküle münākız değildir ve tevekkül onun terkin iktizā ettiği şey sebeb-i mevhūmdur ya’nî sebeb-i mevhūm isti‘mālī tevekküle münākızdır ki tevekkülünden ihrāc eder.

[فإن قلت فقد حكى عن جماعة أن منهم من وضع الأسد يده على كتفه ولم يتحرك فأقول وقد حكى عن جماعة أنهم ركبوا الأسد وسخروه فلا ينبغي أن يغرك ذلك المقام فإنه وإن كان صحيحاً في نفسه فلا يصلح للاقتداء بطريق التعلم من الغير بل ذلك مقام رفيع في الكرامات وليس ذلك شرطاً في التوكل وفيه أسرار لا يقف عليها من لم يتنهإ إليها]

Ve eğer sen dedin ki bir cemā‘at üzerine mahkī olmuş ki arslan onların ba‘zıları üzerine pençesini koymuş ve o kimse yerinden hareket etmemiş, ben derim ki bir cemā‘at dahi arslana süvār olup onu teshīr etmiş oldukları dahi mahkī olmuştur. Bu makām seni aldatmamak gerektir ki bu makām velev ki fī-nefsihi sahīhtir velākin bi-tarīki’t-ta‘allūm dīgerden iktidāya sālih olmaz, belki bu makām kerāmāta yüce ve refī‘dir ve bu şey tevekkülde şart değildir, onda birtakım esrār vardır ki o makāma muntehī olmayan adam ona vākıf olamaz.

[فإن قلت وهل من علامة أعلم بها أنني قد وصلت إليها فأقول الواصل لا يحتاج إلى طلب العلامات ولكن من العلامات على ذلك المقام السابقة عليه أن يسخر لك كلب هو معك في إهابك يسمى الغضب فلا يزال يعضك ويعض غيرك فإن سخر لك هذا الكلب بحيث إذا هيج وأشلى لم يستشل إلا بإشارتك وكان مسخراً لك فربما ترتفع درجتك إلى أن يسخر لك الأسد الذي هو ملك السباع وكنب دارك أولى أن يكون مسخراً لك من كلب البوادي وكنب إهابك أولى بأن يتسخر من كلب دارك فإذا لم يسخر لك الكلب الباطن فلا تطمع في استسخر الكلب الظاهر]

Ve eğer buna bir ‘alāmet var mıdır ki ben onunla ona vāsıl olduğumu bileyim der isen ben derim ki bu makāma vāsıl olan adam taleb-i ‘alāmāta muhtāc olmaz velākin bu makāma varmadan evvel ona delālet edecek ‘alāmet vardır ki senin derin ve bātınında olup seninle berāber bulunan kelb sana müsahhar olursa o vakt makāma varacağına delil olabilir ki o kelbe

729 “O halde kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz.” Duhān, 44/23.

“gazab” tesmiye olunur, zîrâ bu kelb seni ve dîgerini ısırıp dişlemekten zâil olmaz ve çün sana müsahhar olup ki ona bir kışırmaq ve tehyîc ve hass ve da‘vet vâki‘ olursa da senden bir işâret sâdir olmayınca kışırıp da‘vete muvâfakat etmez ya‘nî böyle bir sûrette râm ve bu haysiyyetle münkâd olursa ola ki senin derecen mürtefi‘ olur da melikü’s-sibâ‘ olan arslan dahi sana müsahhar olur. Bâdiyenin kelbi sana müsahhar olmaktan ise kendi hânenin kelbi sana müsahhar olmak daha ziyâde evlâdır ve hânenin kelbi müsahhar olmaktan dahi kendi ihâbında ya‘nî derûnunda bulunan kelb sana müsahhar olmak daha ziyâde sana evlâdır ve kelb-i bâtinî sana müsahhar olmadıkça kelb-i zâhirin istishârına tama‘ etmemelisin.

[فإن قلت فإذا أخذ المتوكل سلاحه حذراً من العدو وأغلق بابه حذراً من اللص وعقل بعيره حذراً من أن ينطلق فبأي اعتبار يكون متوكلاً فأقول يكون متوكلاً بالعلم والحال فأما العلم فهو أن يعلم أن اللص إن اندفع لم يندفع بكفائته في إغلاق الباب بل لم يندفع إلا بدفع الله تعالى إياه فكم من باب يغلق ولا ينفذ وكم من بعير يعقل ويموت أو يفلت وكم من أخذ سلاحه يقتل أو يغلب فلا تتكل على هذه الأسباب [420] أصلاً بل على مسبب الأسباب كما ضربنا المثل في الوكيل في الخصومة فإنه إن حضر وأحضر السجل فلا يتكل على نفسه وسجله بل يتكل على كفاية الوكيل وقوته]

Ve eğer sen dedin ki vaktâ ki mütevekkil, düşmânından sakınıp hazer etmek için kendi eslihasını alır ve hırsızın tasallutundan hazerle kendi kapısını kilitleyip bağlar ve firâr ve nüşûz ve nefsinin helâke ilkâ etmekten hazerle devesinin ayağını bağlar kendisi ne i‘tibâr ile mütevekkil olmuş olur? Ben derim ki ‘ilm ve hâl ile mütevekkil olur. ‘İlm ise yakînen bilmeli ki hânesine girmekten hırsız mündefi‘ olduysa kendi kifâyeti ve kapının kilitlemesiyle mündefi‘ olmamış, ancak Allâhu ta‘âlânın def‘iyle mündefi‘ olmuş, nice kilitli kapılar açılmış ki kapının bağlaması ona bir nef‘ vermemiştir ve nice develer açılıp kaçmış ve ‘ikâli çözülmüş ve kazâya uğramış ölmüş ve onun ‘ikâl bağı ona bir fâide vermemiş ve nice silâhlı adam katl olunmuş veyâhüd maglûb düşmüş ve silâhı ona hayr etmemiştir ki şol esbâba aslâ ittikâl etmez, ancak Müsebbibü’l-esbâb’a müttekil olur, nitekim husûmette olan vekilde darb ettiğimiz mesel gibi ki müvekkil kendi nefsi ile gidip hâzır olursa ve sicilli dahi ihzâr eylerse kendi nefesine ve sicilli üzerine ittikâl etmez, ancak vekilin kifâyet ve kuvveti üzerine ittikâl eder.

[وأما الحال فهو أن يكون راضياً بما يقضي الله تعالى به في بيته ونفسه ويقول اللهم إن سلطت علي ما في البيت من يأخذه فهو في سبيك وأنا راض بحكمك فإني لا أدري أن ما أعطيتني هبة فلا تسترجعها أو عارية أو ودیعة فتستردها ولا أدري أنه رزقي أو سبقت مشيئتك]

في الأزل بأنه رزق غيري وكيفما قضيت فأنا راض به وما أغلقت الباب تحصناً من قضاؤك وتسخطاً له بل جرياً على مقتضى سنتك في ترتيب الأسباب فلا ثقة إلا بك يا مسبب الأسباب فإذا كان هذا حاله وذلك الذي ذكرناه علمه لم يخرج عن حدود التوكل بعقل البعير وأخذ السلاح وإغلاق الباب ثم إذا عاد فوجد متاعه في البيت فينبغي أن يكون ذلك عنده نعمة جديدة من الله تعالى وإن لم يجده بل وجده مسروقاً نظراً إلى قلبه فإن وجده راضياً أو فرحاً بذلك عالماً أنه ما أخذ الله تعالى ذلك منه إلا ليزيد رزقه في الآخرة فقد صح مقامه في التوكل وظهر له صدقه وإن تألم قلبه به ووجد قوة الصبر فقد بان له أنه ما كان صادقاً في دعوى التوكل لأن التوكل مقام بعد الزهد ولا يصح الزهد إلا ممن لا يتأسف على ما فات من الدنيا ولا يفرح بما يأتي بل يكون على العكس منه فكيف يصح له التوكل]

Ve hâl ise o dahi Allâhu ta‘âlânın kendi hânesinde ve nefsinde sâdır olacak kazâsına râzî ve hoşnûd olmaktır ki kendi nefsinde diye ki “Ey benim ilâhım, eğer hânedeki eşyânın üzerine bir hırsız ve sâriki musallat edip aldır-dınsa onlar senin yoluna fedâ olsunlar. Ben senin hükmüne râzîyım, zîrâ ben bilemiyorum ki bana verdiğin şey geriye alıp istircâ’ etmeyeceğin bir hibe midir, yoksa ‘âriyet veyâ vedî’a mıdır ki vakt-i mahdûdunda onu istirdâd edeceksin. Ve dahi ben bilmem ki benim rızkım mıdır yoksa dîgerine rızk olmaya ezelde bir irâdet-i seniyyen sebkât etmiştir. Her nice hükm ve kazâ ettinse ben onunla râzî ve hoşnudum. Ben senin kazândan tahsîn etmek üzere bu eşyâ üzerine kapıyı kilitlemedim ve ona gazab ve sehat için kapıyı bağla-madım, ancak tertîb-i esbâbda olan sünnetin muktezâsı üzere cârî olmak için bağladım, vüsûk ancak seninledir. Ey müsebbibü’l-esbâb, benim i’timâdım sanadır.” Vaktâ ki onun hâli bu olur ve ‘ilmi dahi ânifen zikr ettiğimiz olur, o vakte devenin ayağı bağlamasıyla ve eslihasının ahzıyla ve kapısının ki-litlemesiyle hudûd-ı tevekkûlden hâric olmaz sonra hâneye dönüp hânesinde eşyâsını bulursa gerektir ki o eşyâyı onun ‘indinde Allâhu ta‘âlâdan cedîd bir ni‘met göre ve eğer onları bulmayıp da hânedan sirkat olunup gittiklerini gördüyse artık kendi kalbine nazar eder görür ki eğer onu râzî veyâ şâdân bulduysa ki âhirette ecr ü sevâbını artırmak üzere o eşyâyı aldırıldığına ‘âlim bulduysa artık tevekkûlde onun makâmı sahîh olmuş olur ve kendi sıdkı dahi ona zâhir olmuş olur ve eğer onun kalbi onunla müteallim bulup kuvve-i sab-ra dahi mâlik olduyse o hâlde da‘vâ-yı tevekkûlde sâdık olmadığı ona zâhir olur, çünkü tevekkûl zühdden sonra bir makâmdır ve zühd ancak o kimseden sahîh olur ki ona dünyâdan geçip fâit olan şeye müteessif olmaz ve dünyâdan ona gelen nesne ile sevinmez, belki ondan ‘ale’l-‘aks buluna ki ona gelen nesne ile müteessif olur ve ondan geçip fâit olan nesne ile şâd olur ve böyle olmayınca ondan tevekkûl nice sahîh olur.

[نعم قد يصح له مقام الصبر إن أخفاه ولم يظهر شكواه ولم يكثر سعيه في الطلب والتجسس وإن لم يقدر على ذلك حتى تأذى بقلبه وأظهر الشكوى بلسانه واستقصى الطلب ببدنه فقد كانت السرقة مزيداً له في ذنبه من حيث إنه ظهر له قصوره عن جميع المقامات وكذبه في جميع الدعاوي فبعد هذا ينبغي أن يجتهد حتى لا يصدق نفسه في دعاويها ولا يتدلى بحبل غرورها فإنها خداعة أماراة بالسوء مدعية للخير]

Evet, sirkat-i māl ile vākī‘ olan elem-i kalbi gizletip şekvāsını teksīr etmez ise ve taleb ve tecessüste dahi teksīr-i sa‘y u gūşış eylemezse makām-ı sabr ona sahīh olur. Ve eğer ketmine mütehammil olmayıp kalbi onunla müteezzi oldu ve lisānıyla şekvāyı izhār edip bedeni ile talebi dahi istik-sā ettiyse o vakt sirkat-i mālī onun ziyāde-i zünübuna sebep olmuş olur o haysiyyetle ki cemī‘-i makāmāttan onun kusūru zāhir olup ve cemī‘-i da‘āvisinden kāzib olduğu dahi tebeyyün etti. Bundan sonra gerektir ki da‘āvisinde nefsinı tasdik etmemeye ve onun habl-i gurūruyla cāh-ı helāke salınıp etmemeye cehd ede, zīrā ki haddā‘a ve mekkāredir, emmāre-i sū ve müdde‘iye-i haydır.

[فإن قلت فكيف يكون للمتوكل مال حتى يؤخذ فأقول المتوكل لا يخلو بيته من متاع كقصعة يأكل فيها وكوز يشرب منه وإناء يتوضأ منه وجراب يحفظ به زاده وعصا يدفع بها عدوه وغير ذلك من ضرورات المعيشة من أثاث البيت وقد يدخل في يده مال وهو يمسكه ليجد محتاجاً فيصرفه إليه فلا يكون ادخاره على هذه النية مبطلاً لتوكله وليس من شرط التوكل إخراج الكوز الذي يشرب منه والجراب الذي فيه زاده وإنما ذلك في المأكول وفي كل مال زائد على قدر الضرورة لأن سنة الله جارية بوصول الخير إلى الفقراء المتوكلين في زوايا المساجد وما جرت السنة بتفرقة الكيزان والأمتعة في كل يوم ولا في كل أسبوع والخروج عن سنة الله عز وجل ليس شرطاً في التوكل ولذلك كان الخواص [421] يأخذ في السفر الجبل والركوة والمقراض والإبرة دون الزاد لكن سنة الله تعالى جارية بالفرق بين الأمرين]

Ve eğer sen dedin ki mütevekkilin nice mālī olur tā ki sirkat olunur, ben derim ki mütevekkilin hānesi metā‘dan hālī olamaz, elbette çanak gibi bir kabı olacak tā ki onunla ta‘ām ekl ede ve bir bardağı olur tā ki onunla su içe ve bir ibrikī olur tā ki onunla ābdest ala ve bir dağarcığı olur tā ki içinde zādını hıfz eyleye ve bir ‘asāsı olur tā ki onunla ‘adüvvü ve diğer hayvānı def‘ ede ve sāir bu gibi zarūrāt-ı ma‘īşetten olan birtakım esās-ı hānesi olur ve mümkün ki eline bir māl gire de muhtācını bulup ona sarf edinceye dek onu saklayıp da üzerine el koya ki bu niyyet üzere onun o mālā iddihārı tevekkülüne mübtıl olmaz. Tevekkülün şartından değildir ki su bardağını ve zahīresinin dağarcığını elden çıkarıp kendi tehī-dest olarak muztarr kala, şartı fazla-i me‘kūl ve emvāl-i zāidenin ihrācıdır ki mikdār-ı

zarûrîden gayrı bir şey alıkomamaktır, çünkü ‘âdetullâh cârîdir ki mesâcid köşelerinde münzevî olan fukarâ-yı mütevekkilîne ancak hayrât vâsıl olur, bardak ve emti‘a-yı zarûriyyenin beher gün veyâ beher hafta fukarâ-yı mütevekkilîne tefrîk ve i‘tâsı cârî olmamıştır ya‘nî âlât ve edevât ve esâs-ı hânenin tasaddukuna ‘âdet-i ilâhiyye cârî değildir, beher gün ashâb-ı hayrât bu gibi emti‘ayı götürüp fukarâya dağıtmazlar ve ebnâ-yı beşer beher gün bu edevâta muhtâc ve muztarlardır ve dahi ‘âdât ve sünen-i ilâhiyyeden çıkmak tevekkülde şart değildir, onun için Havvâs ‘aleyhi’r-rahme seferinde ip ve ibrik ve mikrâz ve iğneyi alıp berâberce istishâb ederdi, zâd ve tûşeyi alıp berâber gezdirmezdi, ancak şol iki emrin beyninde farka sünnet-i rabbâniyye cârî olmuştur.

[فإن قلت فكيف يتصور أن لا يحزن إذا أخذ متاعه الذي هو محتاج إليه ولا يتأسف عليه فإن كان لا يشتبه فلم أمسكه وأغلق الباب عليه وإن كان أمسكه لأنه يشتبه لحاجته إليه فكيف لا يتأذى قلبه ولا يحزن وقد حيل بينه وبين ما يشتبه فأقول إنما كان يحفظه ليستعين به على دينه إذ كان يظن أن الخيرة له في أن يكون له ذلك المتاع ولولا أن الخيرة له فيه لما رزقه الله تعالى ولما أعطاه إياه فاستدل على ذلك بتيسير الله عز وجل وحسن الظن بالله تعالى مع ظنه أن ذلك معين له على أسباب دينه ولم يكن ذلك عنده مقطوعاً به إذ يحتمل أن تكون خيرته في أن يتلى بفقده ذلك حتى ينصب في تحصيل غرضه ويكون ثوابه في النصب والتعب أكثر فلما أخذه الله تعالى منه بتسليط اللص تغير ظنه لأنه في جميع الأحوال واثق بالله حسن الظن به فيقول لولا أن الله عز وجل علم أن الخيرة كانت لي في وجودها إلى الآن والخيرة لي الآن في عدمها لما أخذها مني فبمثل هذا الظن يتصور أن يندفع عنه الحزن إذ به يخرج عن أن يكون فرحه بأسباب من حيث إنها أسباب بل من حيث إنه يسرها مسبب الأسباب عناية وتلطفاً]

Ve eğer sen dedin ki nice mutasavver olur ki muhtâcı bulunduğu metâ‘ı alınıp da kendisi ona mahzûn olmaya ve ona teessüf eylemeye, eğer onu iştihâ edip ona imrenmemiş olsaydı onu niçin tutup imsâk etti ve niçin kapıyı onun üzerine kilitledi ve eğer ona olan ihtiyâcı mülâbesesiyle onu iştihâ edip tuttuysa nice kalbi onunla müteezzî olmaya ve ona hüzn etmeye o hâl ile ki onunla iştihâ ettiği nesnenin beynine bir hâil düşmüş ola? Ben derim ki o emtia ve eşyâya hıfzı ancak onlarla dîni üzerine isti‘âne etmek kasdıyladır, çünkü kendisi zann ederdi ki o metâ‘ kendisine olmağının da hayyire vardır ki hayyiresi olmamış olsaydı Allâhu ta‘âlâ onu ona rızk etmezdi ve ona onu vermezdi ve buna teysîr-i ilâhî ile istidlâl edip hüsn-i zannıyla vücûduna râzî olmuş ve ma‘a-zâlik zann eder ki o şey esbâb-ı dîn üzerine ona mu‘ayyendir velâkin yanında maktû‘un bih bir i‘tikâd değil, çünkü muhtemel olur ki onun iftikâdı beliiyesiyle müsâb olmakta dahi

onun bir hayrî olur tâ ki tahsil-i garazında bir yorgunluk göre ve ta'ab ve yorgunlukta olan sevâbı daha çok ola. Ve çün Zât-ı zü'l-celâl hırsızın taslîtiyle onu ondan aldı, onun o zann ve gümânı değışip mütegayyir oldu, çünkü kendisi kâffe-i ahvâlde Zât-ı zü'l-celâle vâsıktır ve onunla hüsn-i zannı vardır, o hâlde der ki “Zât-ı zü'l-celâl bu âna kadar vücûdunda bana hayyire olduğuna ‘ilm-i ezelîsi müte'allik olmamış olsaydı bu ana değın bırakmazdı ve bundan sonra onun ‘ademiyle bana hayyire olduğu bilme-seydi el-ân onu almazdı, elbette bilmiş ki bu âna kadar vücûdu bana hayrlı idi ki yanımda hıfz etti ve el-ân ‘ademi bana hayrlıdır ki benden aldı.” Ve bu gibi zann ile ondan indifâ'-ı hüzn mutasavver olur, çünkü bununla esbâba ferah etmekten hâric olur, yoksa esbâb olmaları haysiyyetle onlarla şâd olmaz, ancak gâyet ve telattuf ile Müsebbibü'l-esbâb onu teysîr ettiği haysiyyetle onlarla sevinip şâd olur.

[وهو كالمريض بين يدي الطبيب الشفيق يرضى بما يفعله فإن قدم إليه الغذاء فرح وقال لولا أنه يعرف أن الغذاء ينفعني وقد قويت على احتماله لما قر به إلي وإن أخر عنه الغذاء بعد ذلك أيضاً فرح وقال لولا أن الغذاء يضرني ويسوقني إلى الموت لما حال بيني وبينه وكل من لا يعتقد لطف الله تعالى ما يعتقده المريض في الوالد المشفق الحاذق لعلم الطب فلا يصح منه التوكل أصلاً ومن عرف الله تعالى وعرف أفعاله وعرف سنته في إصلاح عباده لم يكن فرحه بالأسباب فإنه لا يدري أي الأسباب خير له كما قال عمر رضي الله عنه لا أبالي أصبحت غنياً أو فقيراً فإنني لا أدري أيهما خير لي فكذلك ينبغي أن لا يبالي المتوكل يسرق متاعه أو لا يسرق فإنه لا يدري أيهما خير له في الدنيا أو في الآخرة فكم من متاع في الدنيا يكون سبب هلاك الإنسان وكم من غني يتلى بواقعة لأجل غناه يقول باليتنى كنت فقيراً]

Ve kendisi ya'nî o mütevekkil kimse tabîb-i şefîk elleri beyinde olan hasta gibidir ki tabîb her ne işlerse onunla hasta râzî ve memnûn olur, vaktâ ki gızâyı ona takdîm eder, ferah edip der ki “Bu gızâ bana nâfi' olduğunu ve onun ihtimâline mütekavvî olduğumu tabîb bilmemiş olsaydı onu bana takrîb etmezdi.” Ve eğer ba'dehu gızâyı ondan te'hîr ederse kezâlik şâd olup der ki “Bu gızâ bana muzırr olup beni ölüme sevk edeceğini tabîb bilmemiş olsaydı benimle onun beyinde ihâle edip ondan beni men' etmezdi.” Ve her kim ki Allâhu ta'âlânın lutfunda marîzin hâzık ve mâhir ve ‘ilm-i tıbbda yektâ ve müşfik olan peder-i mihrübânında olan i'tikâdî gibi i'tikâd etmezse aslâ tevekkül ondan sahîh olmaz ve kim ki Zât-ı zü'l-celâli bilir ve onun ef'âlini bilir ve onun sünen ve 'âdâtını [422] bilir ve 'ibâdî ıslâhında olan tasarrufât-ı mu'tâdesini idrâk eder, onun sevinci esbâb ile olmaz, zîrâ kendisi bilmez ki esbâbın hangisi ona hayrlıdır, nitekim 'Ömer 'aleyhi'r-rıdvân onu demiştir ki “Ben mübâlât etmem ganî olarak sabâh

ettim veyâhüd fakîr” ya’nî benim hâlimin fakr ve gınâsına mübâlâtım yoktur, bende siyyândırlar, zîrâ ben bilmiyorum ki hangisi bana hayırlıdır. İşte böylece olmak gerekir ki mütevekkil olan kimse metâ’ı sirkat olunup olunmamasına onun bir mübâlâtı olmaya, zîrâ hangisi dünyâ ve âhirette ona hayırlı olduğuna bilmez. Nice metâ’ vardır ki dünyâda insânın sebeb-i helâki olmuştur ve nice ganî adam vardır ki gınâsı için ibtilâyâ düşüp ganî olmamaklıgını temennî eder ya’nî kâşki fakîr olaydım der.

Beyānu Ādābi’l-Mütevekkilîne İzâ Sürika Metâ’uhum

[بيان آداب المتوكلين إذا سرق متاعهم]

[للمتوكل آداب في متاع بيته إذا خرج عنه {الأول} أن يغلق الباب ولا يستقصي في أسباب الحفظ كالتماسك من الجيران الحفظ مع الغلق وجمعه أغلاقاً كثيرة فقد كان مالك بن دينار لا يغلق بابيه ولكن يشده بشريط ويقول لولا الكلاب ما شددته أيضاً]

Ve metâ’ları sirkat olunursa mütevekkillerin ādābı beyānı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki mütevekkil kendi hānesinden hurûc edecek olursa birinci edebi odur ki hānesinin kapısını kilitleyip esbāb hıfzında istiksā etmemektir ki kilitlemekle berāber hānesinin hıfzını komşusundan iltimās etmeye ve pek çok kilitler kapı üzerine biriktirmeye, zîrâ Mālik b. Dīnār kapısını bağlamazdı ancak kanatlarını kapatıp şerît ile onu bağlardı ve “Kilāb olmamış olsaydı ben onu bağlamazdım” der idi.

[الثاني أن لا يترك في البيت متاعاً يحرض عليه السراق فيكون هو سبب معصيتهم أو إمساكه يكون سبب هيجان رغبتهم ولذلك لما أهدى المغيرة إلى مالك بن دينار ركة قال خذها لا حاجة لي إليها قال لم قال يوسوس إلي العدو أن اللص أخذها فكأنه احترز من أن يعصي السارق ومن شغل قلبه بوسواس الشيطان بسرقتها ولذلك قال أبو سليمان هذا من ضعف قلوب الصوفية هذا قد زهد في الدنيا فما عليه من أخذها]

Ve ikinci edebi odur ki kendi hānesinde hırsızları tahrîz eder bir metâ’ı terk etmemektir ki ma’siyetlerine sebeb olmuş olur ve imsâki dahi ragbetlerini tehyîcine sebeb olmuş olur. Ve onun için Mugîre, Mālik b. Dīnār’a bir zekâtı ihdâ ettikte “Onu al, ona benim bir ihtiyâcım yoktur” diye kabûlünden imtinâ ve istinkâf etti ve Mugîre: “Niçin?” diye sordukta, Mālik: ““Adüvv ya’nî şeytân-ı la’în bana vesvese eder ki onu hırsız almıştır!”

diye cevâb vermiş sanki hırsızın ‘isyânından ihtirâz etmiş ve sirkatiyle olan vesvâs-ı şeytân ile iştigâlinden sakınmış ve onun için Ebû Süleymân ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Bu şey kulûb-i sūfiyyenin zebûnluğundandır! Bu adam dünyâda zühd etmiş, onun ahzından ona ne lâzım gelir?”

[الثالث أن ما يضطر إلى تركه في البيت ينبغي أن ينوي عند خروجه الرضا بما يقضي الله فيه من تسليط سارق عليه ويقول ما يأخذه السارق فهو منه في حل أو في سبيل الله تعالى وإن كان فقيراً فهو عليه صدقة وإن لم يشترط الفقر فهو أولى فيكون له نيتان لو أخذه غني أو فقير {إحدهما} أن يكون ماله مانعاً من المعصية فإنه ربما يستغني به فيتوانى عن السرقة بعده وقد زال عصيانه بأكل الحرام لما أن جعله في حل والثانية أن لا يظلم مسلماً آخر فيكون ماله فداءً لمال مسلم آخر ومهما ينوي حراسة مال غيره بمال نفسه أو ينوي دفع المعصية عن السارق أو تخفيفها عليه فقد نصح للمسلمين وامثل قوله صلى الله عليه وسلم “انصر أخاك ظالماً أو مظلوماً” ونصر الظالم أن تمنعه من الظلم وعفوه عنه إعدام للظلم ومنع له وليتحقق أن هذه النية لا تضره بوجه من الوجوه إذ ليس فيها ما يسلط السارق ويغير القصاص الأزلي ولكن يتحقق بالزهد نيته فإن أخذ ماله كان له بكل درهم سبعمائة درهم لأنه نواه وقصده وإن لم يؤخذ حصل له الأجر أيضاً كما روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فيمن ترك العزل فأقر النطفة قرارها أن له أجر غلام ولد له من ذلك الجماع وعاش فقتل في سبيل الله تعالى وإن لم يولد له لأنه ليس أمر الولد إلا الوقاع فأما الخلق والحياة والرزق والبقاء فليس إليه فلو خلق لكان ثوابه على فعله وفعله لم يعدم فكذاك أمر السرقة]

Ve üçüncü edeb odur ki hānede terk edeceği eşyāya hurūcu hengāmında müte‘allik olacak kazā-yı rabbāniye rızāyı niyyet etmektir ki Cenāb-ı Hakk eşyā üzerine bir hırsız musallat ederse kendisi o kazāya rāzī olup diye ki “Hırsızın alacak şey ona helāl olsun” veya “Fī sebīlillāh ona ‘atiyye olsun ve fakīr ise ona sadaka olsun.” Ve fakrını iştirāt etmezse ona daha ziyāde evlādır ki o hālde ona iki niyyet olmuş olur isterse zengin ve ganī bir adam olsun ve isterse fakīr ve gedā bir adam olsun bir tefrīki olmaya ki birisi onun mālı ona ma‘siyetten mānī‘ olmaktır, zīrā mümkün ki onunla istignā eder de sonra sirkatte tevānī eder ve ekl-i harām ile olan ‘isyānı zāil olmuş olur, zīrā ona helāl etmekle onu ekl-i harāmdan kurtarmış olur ve bir dahi sirkate onun ihtiyācı kalmamış olur. Ve ikinci kasdı diğer bir müslimi zulm etmemeklidir ki onun mālı diğer bir müslimin mālına fedā olmuş olur ve kendi nefsinin mālı ile diğerinin hirāset-i mālını niyyet ettikçe veyāhūd sārikten ma‘siyetin def‘i veyāhūd ona tahfīfi kasd ettikçe cemā‘at-i müslimīne nush etmiş olur ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin emr-i ‘ālīsine münkād ve mütemessil ve mutī‘ olmuş olur, zīrā

ki buyurmuş ki ⁷³⁰“انصر أخاك ظالماً أو مظلوماً” ya'nî “Sen kendi dîn kardeşini nusret eyle isterse zâlim olsun isterse mazlûm olsun.” Ve zâlimin nusreti ancak onu zulmden men' etmekledir ve onun 'afvı zulme i'dâmdır ve ona men'dir ve mütehakkık olsun ki bu kasd ve niyyet ona bir zarar verip ziyânı getirmez, çünkü onda teslît-i sârik edecek bir şey yoktur ve kazâ-yı ezelîyi tagyîr edecek bir şe'ni yoktur velâkin zühd ile kendi niyyeti tahakkuk eder ki eğer mâlî alınıp sirkat olunursa ona her bir dirhem ile yedi yüz dirhem sevâbı yazılır, çünkü onu kasd ve niyyet etmiştir ve eğer alınmayıp mahfûz kalırsa yine ecr ve sevâb ona hâsıl olur, nitekim Resûl-i ekrem sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz üzerine mervî olup 'azl etmeyen için buyurmuş ki “O ki hâlet-i vikâ'ında 'azl etmez de nutfesi yerinde müstekkarr eder, ona o cimâ'dan hâsıl ve mütevellid olup cihânda mu'ammer ve fî sebîlillâh şehîden maktûl olan veledin sevâbı hâsıl olur velev ki ondan bir veled hâsıl ve mütevellid olmaz”, çünkü veledin emri ancak helâl ile olan vikâ' ve cimâ'dır, yoksa halk ve hayât ve rızk ve bekâ umûru ona 'âid bir şey değildir ya'nî insanın yed-i iktidârında değildirler, [423] halk olunmuş olsaydı o fî'li üzerine ölecek idi ve fî'li ise ma'dûm değildir. İşte sirkatin emri böylecedir.

[الرابع أنه إذا وجد المال مسروقاً فينبغي أن لا يحزن بل يفرح إن أمكنه ويقول لولا أن الخيرة كانت فيه لما سلبه الله تعالى ثم إن لم يكن قد جعله في سبيل الله عز وجل فلا يبالغ في طلبه وفي إساءة الظن بالمسلمين وإن كان قد جعله في سبيل الله فيترك طلبه فإنه قد قدمه ذخيرة لنفسه إلى الآخرة فإن أعيد عليه فالأولى أن لا يقبله بعد أن كان قد جعله في سبيل الله عز وجل وإن قبله فهو في ملكه في ظاهر العلم لأن الملك لا يزول بمجرد تلك النية ولكنه غير محبوب عند المتوكلين وقد روي أن ابن عمر سرقت ناقته فطلبها حتى أعيأ ثم قال في سبيل الله تعالى فدخل المسجد فصلى فيه ركعتين فجاءه رجل فقال يا أبا عبد الرحمن إن ناقتك في مكان كذا فلبس نعله وقام ثم قال أستغفر الله وجلس فقبل له ألا تذهب فتأخذها فقال إني كنت قلت في سبيل الله]

Ve dördüncü edebi odur ki mâlî mesrûk bulursa ona hüzn ve keder etmemektir, belki imkânı var ise onunla şādumân olmaktır ki o vakt kendi nefsinde der ki “Selbinde bir hayyire olmamış olsaydı Allâhu ta'âlâ onu aldırıp selb etmezdi.” Ve ba'dehu eğer onu fî sebîlillâh kılmamış ise gerektir ki onun talebinde mübâlaga etmeye ve müslimîne zannı isâet eylemeye ve eğer onu fî sebîlillâh kılmış ise onun talebini terk ede, zîrâ ki onu kendi nefesine zahîre olarak âhirete takdîm etmiştir ve eğer ona i'âde olunup ge-

riye ircâ' olunduysa onu kabûl etmemek ona daha ziyâde evlâdır ya'nî fî sebîlillâh onu kıldıktan sonra bir dahi geriye alıp kabûl etmemek ona daha ziyâde lâıyk ve ensebdir ve eğer onu kabûl ederse zâhir-i 'ilmde o mâl hâ-len onun mülkündedir ki o niyyet-i mücerredesiyle mülkiyyeti zâil olma-mıştır velâkin kabûlü mütevekkilîn 'indinde mahbûb değildir. Mervîdir ki 'Abdullâh b. 'Ömer'in bir dişi devesi çalınmış ve onu taleb edip aramış ve talebinde yorulup 'âciz oluncaya dek sa'y etmiş sonra ondan vazgeçip "Fî sebîlillâh olsun!" diye talebi terk ile mescide girmiş ve mescidde iki rek'at namâz kıldıktan sonra ona bir adam gelip dedi ki "Ey Ebû 'Abdurrahmân, senin deven fülân yerededir." Ve der-'akab o dahi nâlinını giyip gidecek olduktan sonra bir dahi "estagfirullâh" diye oturmuş ve ona "Gidip onu almaz mısın?" denildikte, 'Abdullâh: "Ben fî sebîlillâh olsun demiştim" diye cevâb vermiştir.

[وقال بعض الشيوخ رأيت بعض إخواني في النوم بعد موته فقلت ما فعل الله بك قال غفر لي وأدخلني الجنة وعرض علي منازلتي فيها فرأيتهما قال وهو مع ذلك كئيب حزين فقلت قد غفر لك ودخلت الجنة وأنت حزين فتنفس الصعداء ثم قال نعم إني لا أزال حزينا إلى يوم القيامة قلت ولم قال إني لما رأيت منازلتي في الجنة رفعت لي مقامات في عليين ما رأيت مثلها فيما رأيت ففرحت بها فلما هممت بدخولها نادى منادي من فوقها اصرفوه عنها فليست هذه له إنما هي لمن أمضى السبيل فقلت وما إمضاء السبيل فقلت لي كنت تقول للشيء إنه في سبيل الله ثم ترجع فيه فلو كنت أمضيت السبيل لأمضينا لك]

Ve dahi ba'zu's-şüyüh demiş ki "Vefâtından sonra ihvânımın ba'zısı uy-kuda 'âlem-i ma'nâda gördüm ve ona "Zât-ı zü'l-celâl sana ne işledi?" diye sordum, o dahi: "Bana 'afv ü magfîret edip beni cennete dâhil etti ve benim menâzilimi bana 'arz edip onları gördümse de lâkin onunla berâber ben hazîn-i gamgînim!" dedi. Ben dahi: "Allâhu ta'âlâ sana magfîret edip sen cennete gir-dikten sonra daha hazîn misin?" diye istib'âd edince o dahi bir hasret çekip "Evet, kıyâmete dek hazîn olmaktan zâil olamam!" dedi cevâb verdi. Ve "ni-çin?" diye bir dahi ondan istifsâr edince dedi: "Ben cennette kendi menâzilimi gördüğüm vakte a'lâ-yı 'illiyyînden bana birtakım makâmât-ı nâdîde ref' olu-nup onları gördüm ve benim gördüğüm şeylerde onun gibi bir şeyi görmedi-ğimden onunla sevinip şâd oldum ve ona girmek isteyip duhüllerine ihtimâm ettiğimde onun bālâsından bir sadâ ve nidâ geldi ki "Onu ondan sarf ediniz, bu makâmât onun değildir, bu makâmât ancak sebîli imzâ edenlerindir!" Ve "Se-bîl imzâsı nedir?" diye suâl ettiğimde bana denildi ki "Sen ba'zı eşyâya Allâh yolunda olsun!" derdin sonra ondan rücû' edip Allâh yoluna onu vermezdin. Sen sebîli imzâ etmiş olsaydın biz dahi şimdi seni imzâ ederdik."

[وَحَكِي عَنْ بَعْضِ الْعِبَادِ بِمَكَّةَ أَنَّهُ كَانَ نَائِمًا إِلَى جَنْبِ رَجُلٍ مَعَهُ هِمْيَانُهُ فَاتَّبَعَهُ الرَّجُلُ فَفَقَدَ هِمْيَانَهُ فَاتَّهَمَهُ بِهِ فَقَالَ لَهُ كَيْفَ كَانَ فِي هِمْيَانِكَ فَذَكَرَ لَهُ فَحَمَلَهُ مِنَ الْبَيْتِ وَوَزَنَهُ مِنْ عِنْدِهِ ثُمَّ بَعْدَ ذَلِكَ أَعْلَمَهُ أَصْحَابُهُ أَنَّهُمْ كَانُوا أَخَذُوا الْهِمْيَانَ مَزْحًا مَعَهُ فَجَاءَ هُوَ وَأَصْحَابُهُ مَعَهُ وَرَدُوا الذَّهَبَ فَأَبَى وَقَالَ خُذْهُ حَلَالًا طَيِّبًا فَمَا كُنْتُ لِأَعُودَ فِي مَالٍ أَخْرَجْتَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَمْ يَقْبَلْ فَأَلْحَوْا عَلَيْهِ فَدَعَا ابْنَهُ وَجَعَلَ يَصْرَهُ صَرًّا وَيُبْعَثُ بِهِ إِلَى الْفُقَرَاءِ حَتَّى لَمْ يَبْقَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهَكَذَا كَانَتْ أَخْلَاقُ السَّلَفِ وَكَذَلِكَ مَنْ أَخَذَ رَغِيْفًا لِيُعْطِيَهُ فَقِيْرًا فَغَابَ عَنْهُ كَانْ يَكْرَهُ رَدَّهُ إِلَى الْبَيْتِ بَعْدَ إِخْرَاجِهِ فَيُعْطِيَهُ فَقِيْرًا آخَرَ وَكَذَلِكَ يَفْعَلُ فِي الدَّرَاهِمِ وَالْدَنَانِيرِ وَسَائِرِ الصَّدَقَاتِ]

Ve dahi ba‘zı ‘ubbād üzerine mahkî olmuş ki o ‘ābid, Mekke-i mükerreme’de bir zātın yanında yatarken o zāt uyanmış ve kemeri belinden arayıp bulamayınca sirkatiyle o ‘ābidi ithām etmiş. ‘Ābid: “Senin kemerinde ne kadar nakdin var idi?” diye suāl ve o dahi onu ihbār edince ‘ābid o kimseyi alıp hānesine götürdü ve o kadar nukūdu kendi mālından vezn edip ona verdi sonra da sāhib-i kemerin ashābı latife ve mizāh için onun kemerini ahz edegeldiklerini ona bildirince kendisi ile ashābı gelip o altını sāhibine redd edecek oldular, o ‘ābid kabūl ve istirdādından ibā ve imtinā’ edip dedi ki “Sana helāl olsun, onu al. Ben Allāh yoluna çıkarıp verdiğim şeyde rücū’ edecek değilim.” Ve o dahi ahzına rāzī olmayıp ashābı ile ma‘an istirdād ve kabūlü için ‘ābidin üzerine ilhāh ve ısrār ettiklerinde hemān ‘ābid kendi oğlunu çağırmiş ve o altını çıkı ve surreler kılıp kāffesini fukarāya göndermiş tā ki ondan bir şey bırakmadı. İşte ahlāk-ı selef böyle idi. Ve kezālik o ki bir ekmeği alıp fakīre [424] vermek ister, vaktā ki fakīr gāib olup onu bulamaz, ekmeğin ihrācından sonra be-tekrār hāneye bir dahi i‘ādesini hoş görmez de onu dīğer bir fakīre verirdi ve derāhim ve denānīr ve sadakāt-ı sāirede dahi böylece işlerdi.

[الخامس وهو أقل الدرجات أن لا يدعو على السارق الذي ظلمه بالأخذ فإن فعل بطل توكله ودل ذلك على كراهته وتأسفه على ما فات وبطل زهده ولو بالغ بطل أجره أيضاً فيما أصيب به ففي الخبر من دعا على ظالمه فقد انتصر وحكي أن الربيع بن خثيم سرق فرس له وكان قيمته عشرين ألفاً وكان قائماً يصلي فلم يقطع صلاته ولم يتزعج لطلبه فجاءه قوم يعزونه فقال أما إني قد كنت رأيتك وهو يحله قيل وما منعك أن تزجره قال كنت فيما هو أحب إلي من ذلك يعني الصلاة فجعلوا يدعون عليه فقال لا تفعلوا وقولوا خيراً فإني قد جعلتها صدقة عليه وقيل لبعضهم في شيء قد كان سرق له ألا تدعو على ظالمك قال ما أحب أن أكون عوناً للشيطان عليه قيل أرأيت لو رد عليك قال لا أخذه ولا أنظر إليه لأنني كنت قد أحللت له وقيل لآخر ادع الله على ظالمك فقال ما ظلمني أحد ثم قال إنما ظلم نفسه ألا يكفيه المسكين ظلم نفسه حتى أزيده شراً وأكثر بعضهم شتم الحجاج عند بعض السلف في ظلمه فقال لا تغرق في

شتمه فإن الله تعالى ينتصف للحجاج فمن انتهك عرضه كما ينتصف منه لمن أخذ ماله ودمه وفي الخبر إن العبد كيظلم المظلومة فلا يزال يشتم ظالمه ويسبه حتى يكون بمقدار ما ظلمه ثم يبقى للظالم عليه مطالبة بما زاد عليه يقتص له من المظلوم]

Ve beşinci edebi ki ekall-i derecâtı odur, ahz ile onu zulm eden hırsızın üzerine du‘â etmemektir ki sâriki üzerine inkisâr edip bed-du‘â etmeye ve eğer onu inkisâr edip bed-du‘â ederse onun tevekkülü bâtil olur ve kerâhet ve teessüfû üzerine delâlet eder ya‘nî sirkatle ondan geçip ona fâit olmuş olan nesneye hüzn ve teessüf ettiğine ve ondan hoşlanmadığına inkisâr ve bed-du‘âsı delîl olur ve bununla zühdü dahi bâtil olur ve üzerine du‘â etmekte mübâlaga ederse onun ecr ü sevâbı dahi bâtil olur ya‘nî uğradığı musîbetin ecir dahi kalmamış olur, zîrâ ki haberde gelmiş ki “Kim ki zâlimi üzerine du‘â edip onu inkisâr ederse o bed-du‘âsıyla kendi nefesine intisâr etmiş olur.” Ve dahi hikâyet olunmuş ki Rebî‘ b. Haysem ‘aleyhi’r-rahmenin yirmi bin dirhem kıymetli bir re’s kırsığı sirkat olunmuş ve kendisi namâz kılarken sirkat olunacağını anlamış da namâzını kesmemiş ve talebi için münze‘ic olmamıştır ve onun ta‘ziyesi için bir kavm gelip ona tesliyet ederken kendisi demiş ki “Ben isem hırsız kırsığı çözerken gördüm.” Ve cemâ‘at: “Onu zecr etmekten seni men’ eden nedir?” diye suâl ettiklerinde, “Ben ondan daha ziyâde ehabb bir şeyde idim” diye cevâb vermiş ki namâz kılmak onunla kâsd etmiş. Ve cemâ‘at onu ya‘nî sâriki bed-du‘â ile inkisâr etmeye başlayınca, kendisi: “Etmeyiniz, hayırlısını söyleyiniz, zîrâ ki ben onu üzerine sadaka etmişim” ya‘nî onu helâl edip o kırsığı ona sadaka kılmışım diye kavmi dahi hırsız üzerine du‘â etmekten men’ etmiş ve hırsızlık ile aldığı kırsığı ona terk ve teberru’ etmiş.

Ve kezâlik selef-i sâlihînin birisine ondan sirkat olunan mâl için “Sen niçin kendi zâlimin üzerine du‘â etmezsin?” denildikte, kendisi: “Ben sevmem ki onun üzerine şeytân-ı la‘îne ben ‘avn olayım” demiş ya‘nî bununla hırsızın üzerine musallat olan şeytâna ‘avn olmak istemem demektir. Ve “Mâlinı sana redd ederse sen ne görürsün?” denildikte, “Ben ne alırım ve ne de ona nazar ederim, çünkü ben onu ona helâl etmişim” diye cevâb vermiş. Ve âher bir zâta denilmiş ki “Seni zulm eden zâlim üzerine Allâhu ta‘âlâya du‘â edip sen onu bed-du‘â eyle!” ve o dahi: “Beni bir kimse zulm etmemiştir” diye sözlerini cerh ettikten sonra “Ancak kendi nefesine zulm etmiş miskînin nefesine ettiği zulmü alıvermez mi tâ ki ben dahi onun şerrini artırıp ziyâde edeyim” demiş.

Ve ba‘zu’s-selef zulmünden dolayı Haccâc’ın şetmini teksir ettikte selef-i sâlihînden sözünü işiten kimse ona dedi ki “Onun şetminde sen dalıp garîk olma, zîrâ Hakk subhânehu ve ta‘âlâ Haccâc’a ‘ızzını hetk edenden intisâf eder, nitekim Haccâc’dan ahz-ı māl ve sefk-i deminden dolayı mazlûmu bulunan kimseye intisâf eder.” Ve dahi haberde gelmiş ki tahkîkan bir ‘abd, bir mazleme ile zulm olunur da zâlimine şetm ve sebb etmekten zâil olmaz tâ ki zulmü mikdârınca şetm ve sebbi bâlig olur sonra zâlim için bir mütâlebe kalır ki hakkından ziyâde ona ettiği şetm ve sebb için kendi mazlûmundan kısası olunur.

[السادس أن يغتم لأجل السارق وعصيانه وتعرضه لعذاب الله تعالى ويشكر الله تعالى إذ جعله مظلوماً ولم يجعله ظالماً وجعل ذلك نقصاً في دنياه لا نقصاً في دينه فقد شكاً بعض الناس إلى عالم أنه قطع عليه الطريق وأخذ ماله فقال إن لم يكن لك غم أنه قد صار في المسلمين من يستحل هذا أكثر من غمك بمالك فما نصحت للمسلمين وسرق من علي بن الفضيل دنائير وهو يطوف بالبيت فرآه أبوه وهو يبكي ويحزن فقال أعلى الدنانير تبكي فقال لا والله ولكن على المسكين أن يسئل يوم القيامة ولا تكون له حجة وقيل لبعضهم ادع على من ظلمك فقال إني مشغول بالحزن عليه عن الدعاء عليه فهذه أخلاق السلف رضي الله عنهم أجمعين]

Ve altıncı edebi odur ki ‘isyânıyla nefsinin ‘azâb-ı ilâhîye ta‘rîzinden dolayı hırsız için hüzn ve keder etmektir ve dahi onu mazlûm edip zâlim kılmadığından nâşî Zât-ı zü’l-celâle şükr etmektir ki bu naksı dünyâsında kılıp dîninde kılmaması için Allâhu ta‘âlâya şükr ede. Mervîdir ki ba‘zu’n-nâs bir ‘âlime şekvâ etmiş ki kuttâ‘-ı tarîk onun yolunu kesip mālını ahz etmişler ve o ‘âlim demiş ki “Müslimînde bu gibi bir işi istihlâl eder bir adam bulunduğundan nâşî senin gamm ve keder ve gussan senden gasb ve nehb olunan mālın gamm ve gussasından daha ziyâde çok olmazsa sen cemâ‘at-i müslimîne nush etmemişsin.” Ve tavâf-ı Beyt-i mükerrem ederken ‘Alî b. Fudayl’dan bir mikdâr altın sirkat olundukta ‘Alî ‘aleyhi’r-rahme ağlayıp hüzn etmiş ve babası o hâlde onu gördükte “Altın üzerine mi ağlarsın?” diye istifsâr ettiğinde ‘Alî: “Yok vallâhi, ben altın üzerine ağlamam, ancak bu miskîn üzerine ağlarım ki yevm-i kıyâmette bunun için mes’ûl olup da ona bir huccet olamayacaktır!” Ve ba‘zu’s-selefe denilmiş ki “Seni zulm eden adam üzerine inkisâr edip du‘â eyle.” Ve o dahi: “Onun üzerine hâsıl olan hüznüm onun üzerine du‘â etmekten beni meşgûl etmiştir.” İşte selef-i sâlihîn rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma‘în hazerâtının ahlâk-ı hamîdeleri bunlardır. [425]

[الفن الرابع في السعي في إزالة الضرر كمداداة المرض وأمثاله اعلم أن الأسباب المزيله للمرض أيضاً تنقسم إلى مقطوع به كالماء المزيل لضرر العطش والخبز المزيل لضرر الجوع وإلى مظنون كالفصد والحجامة وشرب الدواء المسهل وسائر أبواب الطب أعني معالجة البرودة بالحرارة والحرارة بالبرودة وهي الأسباب الظاهرة في الطب وإلى موهوم كالكي والرقية]

Ve dördüncü fen ise ki izāle-i zarar ve müdāvāt-ı maraz ve emsālî gibi şeylerin beyânındadır, o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgāh ol ki hastalığın zararını izāle eden esbāb kezālik üç kısma münkasım olur ki maktū'un bih, susuzluğun zararını izāle eden su ve açlığın zararını izāle eden ekmek gibi. Ve maznūn ki fasd ve hacāmat ve müşhil 'ilāc içmek ve ebvāb-ı tubbın sāiresini isti'māl etmek ya'nī soğukluk zararı sıcaklıkla ve sıcaklık zararı soğukluk ile mu'ālece eylemek gibi ve bi'l-cümle tıbbda olan esbāb-ı zāhire gibi. Ve mevhūm ki dağ vurmak ve nefes etmek ya'nī okumak ve du'ā ve efsūn ettirmek gibi şeylerdir.

[أما المقطوع فليس من التوكل تركه بل تركه حرام عند خوف الموت وأما الموهوم فشرط التوكل تركه إذ به وصف رسول الله صلى الله عليه وسلم المتوكلين وأقواها الكي ويليهِ الرقية والطيرة آخر درجاتها والاعتماد عليها والانتكال إليها غاية التعمق في ملاحظة الأسباب]

Ve maktū'un bih olan esbābın terki ise tevekkülден değildir, belki terkleri harāmdır ölümден korku var ise. Ve esbāb-ı mevhūmenin terki tevekkülün şartındandır, çünkü esbāb-ı mevhūmenin terkiyle zāt-ı Risālet-penāhī mütevekkilleri vasf etmiş. Ve esbāb-ı mevhūmenin akvāsı cese-dine āteş ile dağ vurmaktır ve ondan karīb olan şey du'ā ve efsūn ile rukye ettirmektir ve tiyere onun āhir derecātıdır. Esbāb-ı mevhūmenin üzerine i'timād etmek ve onlara ittikāl eylemek mülāhaza-i esbābda ta'ammuk ve derinleşmek gāyesidir.

[وأما الدرجة المتوسطة وهي المظنونة كالمداواة بالأسباب الظاهرة عند الأطباء ففعله ليس مناقضاً للتوكل بخلاف الموهوم وتركه ليس محظوراً بخلاف المقطوع بل قد يكون أفضل من فعله في بعض الأحوال وفي بعض الأشخاص فهي على درجة بين الدرجتين ويدل على أن التداوي غير مناقض للتوكل فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم وقوله وأمره به]

Ve derece-i mütevassita ise ki te'ātī-i esbāb-ı maznūnedir, meselā etib-bā 'inde olan müdāvāt ve te'ātī-i esbāb-ı zāhire gibi onun fi'li tevekküle münākız değildir, esbāb-ı mevhūmenin hilāfındadır ve terki dahi mahzūr ve harām değildir ki bu yüzden esbāb-ı maktū'anın hilāfındadır, belki ba'zı ahvālde terki efdal olur. Ve ba'zı eşhās hakkında terki beyne beynedir ki iki derecenin beyinde bir derce üzerindedir. Ve tedāvī tevekküle münākız

olmadığına ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin fi’li ve kavli ve onunla şeref-sâdır olan emri delâlet eder.

[أما قوله فقد قال صلى الله عليه وسلم ”ما من داء إلا وله دواء عرفه من عرفه وجهله من جهله إلا السام“ يعني الموت وقال عليه السلام ”تداووا عباد الله فإن الله خلق الداء والدواء“ وسئل عن الدواء والرقى هل ترد من قدر الله شيئاً قال هي من قدر الله وفي الخبر المشهور ما مررت بملاً من الملائكة إلا قالوا مر أمتك بالحجامة“ وفي الحديث أنه أمر بها وقال ”اجتمعوا لسبع عشرة وتسع عشرة وإحدى وعشرين لا يتبيخ بكم الدم فيقتلكم“ فذكر أن تبخ الدم سبب الموت وأنه قاتل بإذن الله تعالى وبين أن إخراج الدم خلاص منه إذ لا فرق بين إخراج الدم المهلك من الإهاب وبين إخراج العقرب من تحت الثياب وإخراج الحية من البيت وليس من شرط التوكل ترك ذلك بل هو كصب الماء على النار لإطفائها ودفع ضررها عند وقوعها في البيت]

”ما من داء إلا وله دواء عرفه من عرفه ki Kavl-i ‘ālîsi ise efendimiz buyurmuş ki ⁷³¹“Bir derd yoktur ki onun dermânı yoktur. Derdi bilen kimse onun devāsını bilir ve derdi bilmeyen kimse onun devāsını bilmez meğer ki ölüm ola” ya’nî cihānda her bir ‘illet ve derdin elbette bir devāsı vardır, ‘ilâcsız ve dermānsız bir derd yoktur meğer ki ölüm, zîrâ onun çâresi yoktur. Ve her bir derdin devāsını ancak derd ve devâyı bilen mücerreb ve tabîb bilir; o ki derd ve devâyı bilmez, onun ‘ilâcını bilmez demektir. Ve dahi buyurmuş ki ⁷³²”تداووا عباد الله فإن الله خلق الداء والدواء“ ya’nî “Ey Allâh’ın kulları, siz tedâvî ediniz, zîrâ ki Zât-ı zü’l-celâl hem derd ve hem devâyı halk etmiş.” Ve bir kerre de devâ ve rukyenin üzerine ondan suâl vâki’ olup denilmiş ki “İlâc ve rukye kader-i Bârî’den bir şey redd ederler mi?” Efendimiz cevâplarında: “Onlar dahi Allâhu ta’ālânın kaderindendirler” buyurmuş. Ve haber-i meşhûrda gelmiş ki ⁷³³”Ben melâike-i kirâmdan bir mele’e mürûr etmedim ki senin ümmetine hacâmat ile emr et demediler” ya’nî mürûr ettiğim kâffe-i mele’ cümleleri benim ümmetime hacâmat ile emr etmeye beni ihtâr ve tavsiye ettiler demektir. Ve dahi hadîste gelmiş ki zât-ı sāmî-i Risâlet-penâhî onunla emr edip buyurmuş ki ⁷³⁴”Siz hacâmat eyleyiniz, ayın on yedinci veyâ on dokuzuncu veyâ yirmi birinci gününde hacâmat ediniz tâ ki kan galebe edip sizi öldürmesin.” Ve dahi

731 Kûtu’l-Kulûb, 2/32.

732 Kûtu’l-Kulûb, 2/32.

733 Keşfu’l-Hafâ, 2/519.

734 Mecma’uz-Zevâid, 5/93.

zikir etmiş ki “Kanın galebesi Allâhu ta‘âlânın izniyle kattâldır ve ölûme sebebidir.” Ve kanın ihrâcı dahi ölûmden kurtarmak ve halâs olup ya‘nî necât ve selâmete sebep olduğunu beyân etmiştir, çünkü mühlik ve kattâl olan kanın deriden ihrâcıyla câme ve siyâb altından ‘akreb ve kejdümün ihrâcı beyinde aslâ bir fark yoktur ki hâneden hayye ihrâcı ve esvâbı altından ‘akâribin ihrâcı sebeb-i halâs u necât olduğu gibi derisi altından kanın ihrâcı dahi helâkten onun halâsına sebep olur hükmünce siyyândırlar. Hâned hayyenin hıfzı ve elbisesi içinde ‘akâribin terki şart-ı tevekkûlden değildir, ancak hâneye düşmüş olan âteşin zararını def’ etmek için derhâl onun itfâsı bâbında âteşe su sepmek gibidir.

[وليس من التوكل الخروج عن سنة الوكيل أصلاً وفي خبر مقطوع “من احتجم يوم الثلاثاء لسبع عشرة من الشهر كان له دواء من داء سنة”]

Ve vekîlin sünnet ve ‘âdetinden çıkmak tevekkûlün şartından değildir. Ve maktû‘ bir haberde vârid olmuş ki *لِسَبْعِ عَشْرَةَ مِنَ الشَّهْرِ* “Kim ki ayın on yedinci gününde salı gününde hacâmat aldıysa ona bir senelik dâmandan devâ olur.”⁷³⁵

[وأما أمره صلى الله عليه وسلم فقد أمر غير واحد من الصحابة بالتداوى وبالحمية وقطع لسعد بن معاذ عرقاً أى فصده وكوى سعد بن زرارة وقال لعلي رضي الله تعالى عنه وكان رمد العين لا تأكل من هذا يعني الرطب وكل من هذا فإنه أوفق لك يعني سلقاً قد طبخ بدقيق شعير وقال لصهيب وقد رآه يأكل التمر وهو وجع العين “تأكل تمرأ وأنت أرمد” فقال إني آكل من الجانب الآخر فتبسم صلى الله عليه وسلم]

Ve müdāvâta şeref-sâdır olan emr ve fermânı ise o dahi dîgerine ya‘nî sahâbenin birisine tedâvî ve hımye ile şeref-müte‘allik olan emridir ve Sa‘d b. Mu‘âz’a onun fâsd etmesidir ve Sa‘d b. Zurâre’ye dahi vurmasıdır. Ve ‘Alî ‘aleyhi’r-rıdvân gözleri ağrıyorken ona “Bundan ya‘nî ratbdan yeme ve bundan [426] ya‘nî arpa unuyla pazıdan yapılmış olan yemekten ekl eyle, zîrâ ki bu yemek sana daha ziyâde evfaktır” diye emr etmiş. Ve Suheyb’e dahi hurmâ yerken görmüş o hâl ile ki gözü ağrıyordu ve ona “Senin gözün ağrıyorken sen hurmayı yersin” diye hurmâ eklinden istib‘âd göstermiştir ve Suheyb ‘aleyhi’r-rıdvân cevâbında “Ben dîger cânıbdan yiyorum” deyince efendimiz tebessüm etmiştir.

[وأما فعله عليه الصلاة والسلام فقد روي في حديث من طريق أهل البيت أنه كان يكتحل

كل ليلة ويحتجم كل شهر ويشرب الدواء كل سنة قبل السنامكى وتداوى صلى الله عليه وسلم غير مرة من العقرب وغيرها وروي أنه كان إذا نزل عليه الوحي صدع رأسه فكان يغلفه بالحناء وفي خبر أنه كان إذا خرجت به قرحة جعل عليها حناء وقد جعل على قرحة خرجت به ترابا وما روي في تداويه وأمره بذلك كثير خارج عن الحصر وقد صنف في ذلك كتاب وسمي طب النبي صلى الله عليه وسلم]

Ve ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimizin fi’li ise ez-cümle Ehl-i Beyt tarikiyle mervî olan bir hadîste gelmiş ki efendimiz beher gece gözlerine sürme çekerdî ve beher ayda hacâmat alırdı ve beher sene müşhil bir dermân içerdi, denilmiş ki sinameki dermânı idi. Ve dîger bâr ‘akrebdan dahi tedâvî etmiş ve dîger bir rencden mu‘âlece ettirmiş. Ve dahi rivâyet olunmuş ki ona vahy nâzil olduğu vakte mübârek ser-i hümâyûnu ağrıyordu ve başına kına koyardı. Ve dîger bir haberde gelmiş ki vücūd-ı hümâyûnunda bir çıban çıkmış olsa üstüne kına koyardı ve bir kerre çıkan çıbanına toprak koymuştur. Ve’l-hâsıl tedâvîsine ve tedâvîye şeref-sâdır olan emr ü fermânına mervî bulunan ahbâr pek çok hasr u ihsâdan hâricdir hattâ onda bir kitâb tasnif olunup *Tıbb-ı Nebî* ismiyle yâd olunmuştur.

[وذكر بعض العلماء في الإسرائيليات أن موسى عليه السلام اعتل بعلة فدخل عليه بنو إسرائيل فعرفوا علته فقالوا له لو تداويت بكذا لبرئت فقال لا أتداوى حتى يعافيني هو من غير دواء فطالت علته فقالوا له إن دواء هذه العلة معروف مجرب وإنا نتداوى به فنبراً فقال لا أتداوى وأقامت علته فأوحى الله تعا رضي الله عنها لى إليه وعزتي وجلالي لا أبرأتك حتى تتداوى بما ذكروه لك فقال لهم داووني بما ذكرتم فداووه فبرأ فأوحس في نفسه من ذلك فأوحى الله تعالى إليه أردت أن تبطل حكمتي بتوكلك على من أودع العقاقير منافع الأشياء غيري]

Ve ba‘zu’l-‘ulemâ İsrâiliyâtta zikr etmiş ki Mūsâ ‘aleyhi’s-selām zamânında bir ‘illet ile mu‘tell olup rencûr olmuş ve Benü İsrâîl onun ‘ıyâdetine gelip yanına dâhil olduklarında onun derd ve ‘illetini ya’nî renc ve hastalığını bilmişler ve “Fülân nesne ile tedâvî etmiş olsan şifâyâb olursun” diye vasf-ı dâ’ u devâ’ etmişler. Mūsâ ‘aleyhi’s-selām: “Ben tedâvî etmem tâ ki kendisi bî-devâ beni mu‘âfâ ve sağ ede” diye ibâ ve ‘adem-i tedâvîsinden hastalığı uzamakla bir dahi ona dediler ki “Bu ‘illetin devâsı mücerreb ve ma‘rûftur ve dâimâ biz onunla tedâvî edip sağ oluruz.” Ve kendisi dahi be-tekrâr “Ben müdâvât etmem!” diye terk-i müdâvât üzerine ısrâr edip ‘illeti vücūdunda mukîm olunca ba‘de-zamân Hakk subhânehu ve ta‘âlâ ona vahy edip buyurdu ki “Benim ‘izzet ve celâlim hakkı için onların sana zikr ettikleri nesne ile tedâvî etmedikçe ben sana bu ‘illetten kurtarıp sağ

etmem.” Ve o dahi der-‘akab onlara dedi ki “Siz zikr ettiğiniz nesne ile beni müdāvāt ediniz.” Ve lede’l-müdāvāt o ‘illetten şifâ bulup sağ oldu ve bundan vesvese edip kendi nefsinde bir korku peydâ etti ve tebâreke ve ta‘ālâ ona vahy edip buyurdu ki “Sen benim üzerime olan tevekkülün ile sen benim hikmetimi ibtâl etmek istedin, dārûlara benden gayrı menâfi‘-i eşyâyı idâ‘ eden kimdir?”

[وروي في خبر آخر أن نبياً من الأنبياء عليهم السلام شكَا علة يجدها فأوحى الله تعالى إليه كل البيض وشكا نبي آخر الضعف فأوحى الله تعالى إليه كل اللحم باللبن فإن فيهما القوة قيل هو الضعف عن الجماع وقد روي أن قوماً شكوا إلى نبيهم قبح أولادهم فأوحى الله تعالى إليه مرهم أن يطعموا نساءهم الجبلى السفرجل فإنه يحسن الولد ويفعل ذلك في الشهر الثالث والرابع إذ فيه يصور الله تعالى الولد وقد كانوا يطعمون الجبلى السفرجل والنفساء الرطب]

Ve dahi dīger bir haberde mervī olmuş ki enbiyā-ı ‘izāmından bir peygamber vücūd-ı hümāyūnunda bulduğu ‘illetten dolayı dergāh-ı Hudāvend-i müte‘āle ref‘-i şikāyet etmiş ve sāhib-i kibriyā ona vahy edip buyurmuş ki “Sen yumurta ekl eyle.” Ve dīger bir peygamber zebūnluktan dolayı ref‘-i şekvā etmiş ve o peygambere dahi vahy edip buyurmuş ki “Sen gūštu sūt ile ma‘an ekl et, zīrā ki onlarda kuvvet vardır.” Denilmiş ki onun şekvāsı za‘f-ı cimā‘dan idi. Ve dahi mervīdir ki bir kavm, peygamberlerine şekvā etmişler ki onlara çirkīn evlād tevellūd eder ve Zāt-ı zū’l-celāl o nebī-i ‘ālī-cāha vahy edip buyurmuş ki “Sen onlara emr et ki nisālarına yüklü iken ayvayı it‘ām etsinler, zīrā ki ayva veledi tahsīn eder ve onu üçüncü ve dördüncü aylarında iken etsinler” ya‘nī yüklü kadınların üçüncü ve dördüncü aylarında yesinler, çünkü evlād hamilde iken üçüncü ve dördüncü aylarında tasvīr olunurlar ve ba‘de-mā akvām-ı māziye dāimā yüklü kadınlara ayvayı it‘ām ederlerdi ve vilādetten sonra nifāsları evānında rutabı it‘ām ederlerdi.

[فبهذا تبين أن مسبب الأسباب أجرى سنته بربط المسببات بالأسباب إظهاراً للحكمة والأدوية أسباب مسخرة بحكم الله تعالى كسائر الأسباب فكما أن الخبز دواء الجوع والماء دواء العطش فالسكنجبين دواء الصفراء والسقمونيا دواء الإسهال لا يفارقه إلا في أحد أمرين أحدهما أن معالجة الجوع والعطش بالماء والخبز جلبي واضح يدرکه كافة الناس ومعالجة الصفراء بالسكنجبين يدرکه بعض الخواص فمن أدرك ذلك بالتجربة التحق في حقه بالأول]

İşte bununla nümāyān oldu ki müsebbibü’l-esbāb izhār-ı hikmeti için esbāba müsebbibātın rabtına sünneti icrā etmiştir. Ve edviye ise esbāb-ı sāire gibi Allāhu ta‘ālānın hükmü ile müsahharlardır, dā-ı cū‘a ekmek ve dā-ı ataşa su devā ettiği gibi derd-i safrāya dahi sikencebīni ve derd-i ishā-

le sakmünyâyı devâ etmiştir, onlar onu ancak iki emrde müfârakat ederler birincisi açlık ve susuzluk derdleri ekmek ve su ile olan mu'âleceleri vâzih ve âşikârdır kâffe-i halk bilirler ve safrâ derdinin sikencebîn ile olan mu'âlecesi ancak ba'zı havâss idrâk ederler. Ve o ki tecrîbe ile onu idrâk eder, onun hakkında o dahi evvele mültehih olur. [427]

[والثاني آن الدواء يسهل والسكنجيين يسكن الصفراء بشروط آخر في الباطن وأسباب في المزاج ربما يتعذر الوقوف على جميع شروطها وربما يفوت بعض الشروط فيتقاعد الدواء عن الإسهال وأما زوال العطش فلا يستدعي سوى الماء شروطاً كثيرة وقد يتفق من العوارض ما يوجب داء العطش مع كثرة شرب الماء ولكنه نادر واختلال الأسباب أبداً ينحصر في هذين الشيئين وإلا فالمسبب يتلو السبب لا محالة مهما تمت شروط السبب وكل ذلك بتدبير مسبب الأسباب وتسخيره وترتيبه بحكم حكمته وكمال قدرته فلا يضر المتوكل استعماله مع النظر إلى مسبب الأسباب دون الطبيب والدواء فقد روي عن موسى صلى الله عليه وسلم انه قال يارب ممن الداء والدواء فقال تعالى مني قال: فما يصنع الأطباء قال يأكلون أرزاقهم ويطيّبون نفوس عبادي حتى يأتي شفائي أو قضائي فإذا معنى التوكل مع التداوي التوكل بالعلم والحال كما سبق في فنون الأعمال الدافعة للضرر الجالبة للنفع فأما ترك التداوي رأساً فليس شرطاً فيه]

Ve ikinci emr odur ki devâ-yı tabi'yye ishâli ve sikencebîn safrâya teskîni ancak bâtinî birtakım şurût ve mizâcda olan birtakım esbâb iledir ola ki cemî'-i şurûtuna vukûf müte'azzir olur ve mümkin ki ba'zı şurût geçip fâit olur ve o sebeble dermân ishâl etmekten tekâ'ud eder de hükümünü icrâ edemez. Ve susuzluğun zevâli ise sudan gayrı şurût-ı kesîreye müsted'î olmaz, ba'zen o dahi devâm-ı ataşa mücib birtakım 'avârız ittifâkıyla kesret-i şûrb-i mâ ile ma'an susuzluğu izâle edemez lâkin şâzz ve nâdir vâki' olur. Ve'l-hâsıl ebeden ve dâimen ihtilâl-i esbâb bu iki şeye münhasır olur, yoksa şurût-ı sebeb tamâm oldukça lâ-mahâle müsebbib sebebe tâlî olur ve bu ahvâl ve ef'âl kâffesi müsebbibü'l-esbâbın tedbîr ve teshîri iledir ve hikmetinin hükümünce mukarrer olan tertîb ve tehzîb ve kudretinin kemâli iledir. Tabîb ve devâya iltifât etmeksizin müsebbibü'l-esbâba nazarla isti'mâli mütevekkile zarar vermez, zîrâ mervîdir ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm bir gün münâcâtında demiş ki "Ey benim Rabbim, derd ve dermân kimden-dir?" Ve Bârî ta'âlâ "Bendendir" diye fermân buyurdukta, "Yâ bu etibbâ ne yaparlar?" diye sormuş ve Zât-ı zü'l-celâl: "Rızklarını ekl ederler ve 'ibâdımın nüfûsunu tatyîb ederler tâ ki benim şifâm veyâ kazâm gelir" diye beyân buyurmuş. Kaldı ki tedâvî ile ma'an tevekkül ma'nâsı fî-mâ tekaddem zarara dâfî' ve nef'e câlib olan a'mâlin fûnûnunda zikr ü beyân

olunduğu vech üzere tevekkül ancak ‘ilm ve hâl iledir, yoksa re’sen terk-i tedâvî tevekkülde şart değildir.

[فإن قلت فالكي أيضاً من الأسباب الظاهرة النفع فأقول ليس كذلك إذ الأسباب الظاهرة مثل الفصد والحجامة وشرب المسهل وسقي المبردات للمحرور وأما الكي فلو كان مثلها في الظهور لما خلت البلاد الكثيرة عنه وقلما يعتاد الكي في أكثر البلاد وإنما ذلك عادة بعض الأتراك والأعراب فهذا من الأسباب الموهومة كالرقي إلا أنه يتميز عنها بأمر وهو أنه [إحراق النار في الحال مع الاستغناء عنه فإنه ما من وجع يعالج بالكي إلا وله دواء يغني عنه ليس فيه إحراق ف] الإحراق بالنار جرح مخرب للبنية محذور السراية مع الاستغناء عنه بخلاف الفصد والحجامة فإن سرايتهما بعيدة ولا يسد مسدهما غيرهما ولذلك نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الكي دون الرقي وكل واحد منهما بعيد عن التوكل]

Ve eğer dedin ki dağ dahi esbâb-ı zâhireden olup nef’i âşikârdır, ben derim öyle değildir, esbâb-ı zâhire fâsd ve hacâmat ve şûrb-i müşil gibidir ve sıcaklıktan bîmâr olan kimsenin soğukluk verir edviyenin içmesi gibidir ve dağ ise böyle değildir, açlıkta onun mânendi olsa ya’nî zuhûr-ı nef’i âşikâr olmuş olsaydı çok memleketler ondan hâlî olmazdı. Ekser-i bilâdda dağ i’tiyâdî az olur, dağ isti’mâl etmek ancak ba’zı ‘Arab ve Etrâk-ın ‘âdetidir, o dahi rukiyy gibi esbâb-ı mevhûmedendir, fakat bir emr ile ondan mümtâz olur ki “key” âteş ile yanmaktır ki vücûd-ı insânî tahrîb eder mahzûrû’s-sirâye bir yaradır o hâl ile ki ondan istignâ vardır, hacâmat ve fâsdın hilâfındadır, zîrâ ki hacâmat ve fâsd sirâyetleri ba’îdcedir ve yerlerini tutar dîger bir şey yoktur ki onlardan istignâ mümkün olmaz ve onun için ‘aleyhi’s-selâm efendimiz dağ vurmaktan nehy etmiş ve efsûn ve rukye etmekten nehy etmemiştir. Bunların her biri tevekkûlden ba’îddir.

[أوروي أن عمران بن الحصين اعتل فأشاروا عليه بالكي فامتنع فلم يزالوا به وعزم عليه الأمر حتى اكتوى فكان يقول كنت أرى نوراً وأسمع صوتاً وتسلم علي الملائكة فلما اكتويت انقطع ذلك عني وكان يقول اكتوينا كيات فوالله ما أفلحت ولا أنجحت ثم تاب من ذلك وأناب إلى الله تعالى فرد الله تعالى عليه ما كان يجد من أمر الملائكة وقال لمطرف بن عبد الله: ألم تر إلى الملائكة التي كان أكرمني الله بها قد ردها الله تعالى علي بعد أن كان أخبره بفقدتها: فيأذن الكي وما يجري مجراه هو الذي لا يليق بالمتوكل لأنه يحتاج في استنباطه إلى تدبير ثم هو مذموم ويدل ذلك على شدة ملاحظة الأسباب وعلى التعمق فيها والله أعلم]

Ve dahi mervî olmuş ki ‘İmrân b. el-Husayn bir ‘illet ile mu’tell olmuş ve isti’mâl-i keyy için ona etibbâ tarafından işâret vâki’ oldukça evvel-i emrde kendisi ondan ibâ ve imtinâ’ etmiş ve onlar bunu işâret etmekten zâil olmadıklarından ve emri ona müştedd olduğundan tutup dağı isti’mâl

etti ve o esnâda derdi ki “Ben evvelâ bir nûr görürdüm ve bir savt işitirdim ve melâike bana selâm verirdi ve çün dağ kullandım ya’nî dağlandım o hâl benden munkatı’ oldu.” Ve dahi derdi ki “Dağlarla kendimiz dağlandık, vallâhi ben ne felâh ve ne de necâh ettim!” Sonra ondan tevbe edip Allâhu ta’âlâya rücû’ etti ve Allâhu ta’âlâ dahi emr-i melâikeden gördüğü şeyi ona redd etti. Mutarrif b. ‘Abdullâh’a demiş ki “Sen görmez misin ki Allâhu ta’âlâ bana ikrâm ettiği melâikeyi bana redd etti!” ki fıkdanlarıyla ona haber verdikten sonra bunu ona beyân etmiş kaldı ki dağ ve dağın mecrâsında cārî olan umûrdur ki mütevekkile lâayık olmazlar, çünkü adam istinbâtlarında tedbîre muhtâc olur ve tedbîr ile istinbât olan şey mezmûmdur hem dahi mülâhaza-i esbâbın şiddetine ve esbâbda ta’ammuk vukû’una delâlet eyler.

**Beyânu Enne Terke’t-Tedâvî Kad Yuhmedu Fî Ba’zî’l-Ahvâli ve
Yedüllü ‘Alâ Kuvveti’t-Tevekkülü ve Enne Zâlike Lâ Yünākızı Fî’le
Resûlillâhi Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem**

[بيان أن ترك التداوي قد يحمّد في بعض الأحوال ويدل على قوة التوكل وأن ذلك لا يناقض فعل
رسول الله صلى الله عليه وسلم]

[اعلم أن الذين تداووا من السلف لا ينحسرون ولكن قد ترك التداوي أيضاً جماعة من
الأكابر فربما يظن أن ذلك نقصان لأنه لو كان كمالاً لتركه رسول الله صلى الله عليه وسلم]
[428]

Ve terk-i tedâvî ahvâlin ba’zısında mahmûd olduğu ve kuvvet-i tevekküle delîl olup fî’l-i peygamberîye münākız olmadığı beyânı ise o dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve âgâh ol ki ‘ulemâ-yı mütekaddimîn ve selef-i sâlihînden tedâvî edenler hasra gelmezler ve ma’a-zâlik ekâbirden bir cemâ’at tedâvîyi terk etmişler ve ola ki bir zann düşer ki tedâvî tevekkûlden noksândır, çünkü terk-i tedâvî kemâl olmuş olsaydı ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz dahi onu terk ederdi.

[إذ لا يكون حال غيره في التوكل أكمل من حاله وقد روي عن أبي بكر الصديق رضي
الله عنه أنه قيل له لو دعونا لك طبيباً فقال الطبيب قد نظر إلي وقال: إني فعال لما أريد وقيل
لأبي الدرداء في مرضه ما تشكي قال ذنوبي قيل فما تشتهي قال مغفرة ربي قالوا ألا ندعو لك]

طبيباً قال الطبيب أمرضني وقيل لأبي ذر وقد رمدت عيناه لو داويتهما قال إني عنهما مشغول فقليل لو سألت الله تعالى أن يعافيك فقال أسأله فيما هو أهم علي منهما وكان الربيع بن خثيم أصابه فالج فقليل له لو تداويت فقال قد هممت ثم ذكرت عاداً وثمود وأصحاب الرس وقروناً بين ذلك كثيراً وكان فيهم الأطباء فهلك المداوي والمداوى ولم تغن الرقي شيئاً وكان أحمد بن حنبل يقول أحب لمن اعتقد التوكل وسلك هذا الطريق ترك التداوي من شرب الدواء وغيره وإن كان به علل فلا يخبر المتطبب بها أيضاً إذا سأله وقيل لسهل متى يصح للعبد التوكل قال إذا دخل عليه الضرر في جسمه والنقص في ماله فلم يلتفت إليه شغلاً بحاله وينظر إلى قيام الله تعالى عليه فإذا منهم من ترك التداوي وراءه ومنهم من كرهه ولا يتضح وجه الجمع بين فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم وأفعالهم إلا بحصر الصوارف عن التداوي فنقول إن لترك التداوي أسباباً]

Çünkü tevekkülde dîgerinin hâli daha ziyâde kâmil olamaz, hâlbuki Hazret-i Ebû Bekr üzerine mervî olmuş ki hastalığı hengâmında “Size tabîbî da’vet etmiş olsak” denildikte, Ebû Bekr: “Tabîb bana nazar edip demiş ki “Ben kendi istediğime fa‘‘âlim!” demiştir.” ve Ebu’d-Derdâ ‘aleyhi’r-rıdvâna hastalığı evânında denilmiş ki “Senin şekvân nedir?” O dahi: “Kendi günâhlarımdır” demiş. Ve “Senin imrendiğin nedir?” ona denildikte, o dahi: “Rabbimin mağfiretidir” demiş ve onlar: “Sana tabîbî da’vet etmeyelim mi?” dediklerinde, kendisi: “Beni tabîb hasta etmiş” demiştir. Ve Ebû Zerr’e gözleri ağrıyorken “Sen onları müdâvât etmiş olsaydın!” denildikte, kendisi: “Ben onlardan meşgûlüm” demiş ve dahi ona: “Sen Al-lâhu ta‘âlâdan seni mu‘âfâ etmek husûsunu dilemiş olsan!” dediklerinde, o dahi: “Benim üzerime onlardan daha ziyâde mühimm bulunan nesneyi suâl ederim” diye cevâb vermiş.

Ve Rebî‘ b. Haysem ‘aleyhi’r-rahmeye dahi fâlic ‘illeti isâbet ettikte ona: “Sen tedâvî etmiş olsan!” denilmiş ve o dahi: “Ben ona ihtimâm ettim sonra ‘Âd ve Semûd ve ashâbu’r-Ress ve mâ-beynlerinde olan kurûn-ı kesîreyi yâd ettim ve onlarda etîbbâ-yı kesîre olduğu hâlde tedâvî eden ve müdâvât eden kâffesi hâlik olup rukıyy ve efsûn-hânlık onlara bir fâide vermediğini derhâtır ettim” ya’nî bu mülâhaza ile kendi müdâvât etmedim demektir. Ve İmâm Ahmed b. Hanbel ‘aleyhi’r-rahme derdi ki “Ben severim ki o kimse ki tevekkülü i’tikâd edip bu yola sâlik olur, şûrb-i devâ ile sâir günâ olan mu‘âlecâtı terk ede” ya’nî sâlik-i tarîk olan mütevekkil terk-i tedâvîsi bence müstehabbdır demektir ve kendisi zâten ‘illet-dâr idi, kendi ‘illetiyle tabîbe haber vermezdi velev ki tabîb dahi ondan suâl ede. Ve Sehl ‘aleyhi’r-rahmeye denilmiş ki “‘Abd için tevekkül hangi vakte

sahîh olur?” O dahi: “Eğer kendi cismine zarar ve mālına bir naks ve ziyân isâbet edip kendi hâline olan iştigâlinde dolayı o zarar ve noksâna bakmayıp dâimâ onun umûruna şeref-bahş-ı sâha-i zuhûr olan kıyâm ve idâre-i Bârî’ye nazar ederse o vakt ona tevekkül sahîh olur.” Ve bu rivâyâta nazaran ecille-i ‘arîfinin ba’zısı tedâvî arkası sonra külliyyen terk edip ona iltifât etmemiştir ve ba’zıları tedâvîden hoşlanmayıp onu kerh etmiştir. Ve böyle olunca fi’l-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî ile onların ef’âlleri beyinde cem’ etmek vechi ancak tedâvîden sarf eden savârifin hasrıyla vâzıh ve âşikâr olur ve binâen ‘aleyh biz deriz ki terk-i tedâvî için esbâb vardır.

[السبب الأول أن يكون المريض من المكاشفين وقد كوشف بأنه انتهى أجله وأن الدواء لا ينفعه ويكون ذلك معلوماً عنده تارة برؤيا صادقة وتارة بحدس وظن وتارة بكشف محقق ويشبه أن يكون ترك الصديق رضي الله عنه التداعي من هذا السبب فإنه كان من المكاشفين فإنه قال لعائشة رضي الله عنها في أمر الميراث إنما هن أختاك وإنما كان لها أخت واحدة ولكن كانت امرأتها حاملاً فولدت أنثى فعلم أنه كان قد كوشف بأنها حامل بأنثى فلا يبعد أن يكون قد كوشف أيضاً بانتهاء أجله وإلا فلا يظن به إنكار التداعي وقد شاهد رسول الله صلى الله عليه وسلم تدأوى وأمر به]

Birinci sebep hasta ve marîz olan zât ehl-i mükâşefeden olmaktır ki eceli inkızâsıyla mükâşefe olup sahîhan bilmiş ki devâ ona bir nef’ vermez ve bu hâl marîzin ‘indinde bir kerre rû’yet-i sâdika ile ma’lûm olur ve bir kerre zann ve gümân ile bilinir ve dîger bâr keşf-i muhakkak ile ma’lûmu olur ve Sıddîk-i Ekber ‘aleyhi’r-rıdvânın tedâviye terki dahi benzer ki bu sebepten olmuştur, çünkü kendisi mükâşiflerden idi, zîrâ ‘Âişe ‘aleyhe’r-rıdvâna emr-i mîrâsından dolayı demiş ki “Onlar ancak senin iki kızkardeşlerindir.” Hâlbuki o vakte onun kızkardeşi ancak bir ‘aded idi ki ziyâde değil idi velâkin onun hâmile bir zevcesi var idi ve ba’dehu bir ünsâyı doğurdu ve ondan bilindi ki kendisi ünsâyâ hâmil olduğuna vâkıf olup da onunla mükâşefe olunmuş imiş ve bu cihetle uzak ve ba’îd olmaz ki kendisi intihâ-yı eceli ile dahi mükâşefe olunmuş idi, yoksa ona zann olunmaz ki tedâviyi inkâr ede o hâl ile ki kendisi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin tedâvisini görmüş ve müdâvât ile ashâb-ı güzînine emr ettiğini mu’âyene ve müşâhede etmiş.

[السبب الثاني أن يكون المريض مشغولاً بحاله وبخوف عاقبته وإطلاع الله تعالى عليه فينسيه ذلك ألم المرض فلا يتفرغ قلبه للتداعي شغلاً بحاله وعليه يدل كلام أبي ذر إذ قال إني عنهما مشغول وكلام أبي الدرداء إذ قال إنما أشتكي ذنوبي فكان تألم قلبه خوفاً من ذنوبه أكثر من تألم بدنه بالمرض ويكون هذا كالمصاب بموت عزيز من أعزته [429] أو كالخائف الذي

يحمل إلى ملك من الملوك ليقتل إذا قيل له ألا تأكل وأنت جائع فيقول أنا مشغول عن ألم الجوع فلا يكون ذلك إنكاراً لكون الأكل نافعاً من الجوع ولا طعناً فيمن أكل ويقرب من هذا اشتغال سهل حيث قيل له ما القوت فقال هو ذكر الحي القيوم فقيل إنما سألناك عن القوام فقال: القوام هو العلم قيل سألناك عن الغذاء قال الغذاء هو الذكر قيل سألناك عن طعمة الجسد قال مالك وللجسد دع من تولاه أولاً يتولاه آخرأ: إذا دخل عليه علة فردّه إلى صانعه أما رأيت الصنعة إذا عيبت ردوها إلى صانعها حتى يصلحها]

Ve ikinci sebep odur ki marîz olan kimse kendi hâli ile meşgûl olmak-tır ya'nî havf-ı 'ākıbet ve Zāt-ı zü'l-celāl hazretlerinin ona olan ittılâ'ı ile meşgûl olur da onun iştigālî ile hastalığın elemi unuttur ki hâline vâki' olan iştigālinden tedāvî için kalbi mütefarrig olmaz ve Ebū Zerr 'aleyhi'r-rıd-vânın kelâmı dahi buna delâlet eder, çünkü demiş ki "Ben onlardan meşgûlüm." Ve Ebu'd-Derdâ'nın sözü dahi kezâlik buna delâlet eder, çünkü o dahi demiş ki "Ben ancak kendi günâhımdan iştikâ ederim" ki onun kalbinin elemi zünûbu korkusundandır ve elem-i kalbî bedenî eleminden daha ziyâde çok olmakla hastalıkla olan beden elemi hissetmez. Ve bu gibi adam o adama benzer ki onun e'izzesinden bir 'azîzinin vefâtıyla müsâb olup onun kederiyle nefsinin hastalığını hissetmez veyâhüd o hâife benzer ki onu tutup katl olunmak üzere mülûkun birisine götürüyorlar ve ona "Sen aç olduğun hâlde sen yemez misin?" denildikte, "Ben açlık eleminden meşgûlüm" der de onun böyle deyişi yemek açlıktan nâfi' olduğuna inkâr veyâhüd ekl edenin hakkında bir ta'n olmaz. Ve Sehl 'aleyhi'r-rahmenin iştigālî dahi bundan karîbdır, çünkü ona "Kût nedir?" diye suâl olundukta, kendisi: "Hayy ü Kayyûm'un zikridir" diye cevâb vermiş ve sâil: "Biz senden kıvâm üzerine suâl ediyoruz!" dediklerinde, o dahi: "Kıvâm 'ilm-dir" demiş ve sâil: "Biz senden gızâ üzerine suâl ettik!" dedikte, kendisi: "Zikrdır" diye cevâb verdi ve sâil: "Biz cesedin tu'mesi üzerine suâl ettik!" deyince, Sehl: "Senin ile cesede nen vardır, sen onu bırak ki evvelâ onu tevellî eden zât sonunda dahi kendisi ona mütevellî olsun!" Ve her ne vakt ki onun üzerine bir 'illet girerse sen onu sâni'ine redd eyle, sen görmedin mi ki san'ata bir 'arız vürûduyla 'ayblı olursa onu ıslâh etmek üzere onu sâni'ine redd ederler.

[السبب الثالث أن تكون العلة مزمنة والدواء الذي يؤمر به بالإضافة إلى علته موهوم النفع جار مجرى الكي والرقية فيتركه المتوكل وإليه يشير قول الربيع بن خثيم إذ قال ذكرت عاداً وثمود وفيهم الأطباء فهلك المداوي والمداوي أي أن الدواء غير موثوق به وهذا قد يكون كذلك في نفسه وقد يكون عند المريض كذلك لقلة ممارسته للطب وقلة تجربته له فلا يغلب

على ظنه كونه نافعاً ولا شك في أن الطبيب المجرب أشد اعتقاداً لي الأدوية من غيره فتكون الثقة والظن بحسب الاعتقاد والاعتقاد بحسب التجربة وأكثر من ترك التداوي من العباد والزهاد هذا مستندهم لأنه يبقى الدواء عنده شيئاً موهوماً لا أصل له وذلك صحيح في بعض الأدوية عند من عرف صناعة الطب غير صحيح في البعض ولكن غير الطبيب قد ينظر إلى الكل نظراً واحداً فيرى التداوي تعمقا في الأسباب كالكي والرقة فيتركه توكلًا]

Ve üçüncü sebep odur ki marîzin marazı müzmin olup ‘illette izâfetle isti‘mâline me’mûr olduğu dermân onun ‘inde nef‘i mevhûm olmaktır ki dağ ve efsûnun mecrâsında cārî olur da mütevekkil onu terk eder. Ve Rebî‘ bin Haysem’in kavli buna işâret eder, çünkü demiş ki “Ben ‘Âd ve Semûd’u yâd ettim ve onlarda etîbbâ-yı kesîre bulunduğû hâlde müdâvî ve müdâvâ olan akvâm cemî‘an hâlik olduklarını der-hâtîr ettim” ki devâ-yı mevsûkun bih değildir demek ister ve bu hâl ise ya’nî dermân ve ‘ilâc mevsûkun bih olmadığı olur ki fî nefsihi hakîkaten gayr-i mevsûk olur ve olur ki yalnız marîzin ‘inde gayr-i mevsûk olur ki tıbbâ olan killet-i mümârese ve tecribesinden dolayı nâfi‘ olduğuna zannı gâlib olmaz. Ve şübhesizdir ki edviyeye tabîb-i mücerrebin i’tikâdı diğerinden daha ziyâde şedîddir, zîrâ i’tikâda göre zann ve vüsûk olur ve i’tikâd dahi tecribeye göre olur ve ‘ibâd ve zühhâddan tedâvî terk edenin ekseri belki buna müsteniddirler ya’nî tedâvî terk eden ‘ibâd ve zühhâdın müstenedleri ancak budur, çünkü dârû ve dermân onların ‘indlerinde bî-asl olarak mevhûm bir şey kalır, hâlbuki sinâ‘at-i tıbb bilen adamın ‘inde bu hâl ba‘zı edviyede sahîh olur ve ba‘zı edviyede sahîh olmaz velâkin tabîbin gayrısı cemî‘-i edviyeye nazar-ı vâhid ile bakar da tedâvî-i rukıyy ve keyy gibi esbâbda bir ta‘ammuk görür de tevekkülen onu külliyyen terk eder.

[السبب الرابع أن يقصد العبد بترك التداوي استبقاء المرض لينال ثواب المرض بحسن الصبر على بلاء الله تعالى أو ليحرب نفسه في القدرة على الصبر فقد ورد في ثواب المرض ما يكثر ذكره فقد قال عليه السلام “نحن معاشر الأنبياء أشد الناس بلاء ثم الأمل فالأمل يبتلى العبد على قدر إيمانه فإن كان صلب الإيمان شدد عليه البلاء وإن كان في إيمانه ضعف حفف عنه البلاء” وفي الخبر “أن الله تعالى يجرب عبده بالبلاء كما يجرب احدكم ذهبه بالنار فمنهم من يخرج كالذهب الابريز لا يربذ ومنهم دون ذلك ومنهم من يخرج اسود محرقاً” وفي حديث من طريق اهل البيت ان الله تعالى “إذا احب عبدا ابتلاه فإن صبر اجتبه وإن رضي اصطفاه وقال صلى الله تعالى عليه وسلم “تحبون ان تكون كالحمير الضالة لا تمرضون ولا تسقمون” وقال ابن مسعود رضي الله عنه تجد المؤمن اصح شيئاً قلباً وأمرضه جسماً وتجد المنافق اصح شيء جسماً وأمرضه قلباً]

Ve dördüncü sebep odur ki hasta olan zât terk-i tedâvî ile marazın istibkâsını kasd etmektir ki Allâhu ta‘âlânın belâsı üzerine hüsn-i sabr ile tahsîl-i sevâb kasdında hastalığın bekâ ve imtidâdını ister veyâhüd sabra olan kudretini anlamak için nefsinı tecrîbe etmek bâbında hastalığın imtidâdını ister, zîrâ hastalığın sevâbında vârid olan ahhbâr pek çoktur ki zikri çok olur, ez-cümle bir hadîste ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *نحن معاشر الأنبياء أشد الناس بلاءً ثم الأمثل فالأمثل يبتلى العبد على قدر إيمانه فإن*” ⁷³⁶ *ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Biz ki ma‘âşir-i enbiyâyız, belâca nâsin eşeddiyiz sonra el-emsal fe’l-emsal belâca eşed olur, mü’min olan zât kendi îmânı kadrince mübtelâ olur ya’nî eğer onun îmânı katı [430] olup şedîd olursa belâ dahi üzerine şedîd olur ve îmânında za‘f olursa belâ dahi onun üzerine hafîf olur.”* Ve dahi haberde gelmiş ki *أن الله تعالى يجرب عبده بالبلاء كما يجرب احدكم* ⁷³⁷ *ذهبه بالنار فمنهم من يخرج كالذهب الابريز لا يربذ ومنهم دون ذلك ومنهم من يخرج اسود محرقاً* ⁷³⁸ *ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Tahkîkan Zât-ı zü’l-celâl kulunu belâ ile tecrîbe eder, nitekim sizin biriniz kendi altınını âteş ile tecrîbe eder, ba‘zıları hâlis altın çıkar habersiz ve hafîf olmaz ve ba‘zıları daha dūn çıkar ve ba‘zıları siyâh ve muhterk çıkar.”* Ve Âl-i Beyt tarîkiyle mervî dîger bir hadîste buyurmuş ki *“إذا احب عبدا ابتلاه فإن صبر اجتياه فإن رضي اصطفاه”* ⁷³⁹ *ki hülâsa-i meâl-i şerîfi: “Tahkîkan Allâhu ta‘âlâ bir kulu muhabbet ederse onu ibtilâ eder ve çün sabr eder onu ictibâ eder ve rāzî olursa onu istifâ eder.”* Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki *لا تكون كالحمير الضالة* ⁷³⁹ *”تحبون ان تكون كالحمير الضالة لا يا’nî “Siz seversiniz ki humur-ı dâlle gibi olasınız, ne hasta olasınız ve ne de sakîm.”* Ve ‘Abdullâh b. Mes‘ūd ‘aleyhi’r-rıdvân demiş ki *“Mü’mini kalben her bir şeyden daha ziyâde sahîh bulursun ve cismen her bir şeyden daha ziyâde marîz bulursun”* ya’nî fi’l-gâlib merd-i mü’min sahîhü’l-kalb ve marîzü’l-cism olur demektir.

[فلما عظم الثناء على المرض والبلاء أحب قوم المرض واغتتموه لينالوا ثواب الصبر عليه فكان منهم من له علة يخفيها ولا يذكرها للطبيب ويقاسي العلة ويرضى بحكم الله تعالى ويعلم أن الحق أغلب على قلبه من أن يشغله المرض عنه وإنما يمنع المرض جوارحه وعلموا أن صلاتهم قعوداً مثلاً مع الصبر على قضاء الله تعالى أفضل من الصلاة قياماً مع العافية والصحة ففي الخبر إن الله تعالى يقول لملائكته: “اكتبوا لعبدي الصالح ما كان يعمل فانه في وثاقي ان أطلقته أبدلته لحماً خيراً من لحمه ودماً خيراً من دمه وإن توفيته توفيته إلى رحمتي” وقال

736 Kûtu’l-Kulûb, 1/330.

737 Kûtu’l-Kulûb, 1/193.

738 Kûtu’l-Kulûb, 2/40.

739 Kûtu’l-Kulûb, 2/40.

صلی الله علیه وسلم ”أفضل الأعمال ما أكرهت عليه النفوس“ فقيل: معناه ما دخل عليه من الأمراض والمصائب وإليه الإشارة بقوله تعالى ﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ [

Ve çün bu ahhbārın medlüllerleriyle hastalık ve belâ üzerine sabr etmek sitâyişi ‘azîm oldu. Bir kavm hastalığı sevdiler ve ona sabr etmek sevâbının neyli için onu ganîmet gördüler ki onlardan ‘illetli olan kimse kendi ‘illetini gizletip tabîbe zıkr etmezdi ve ‘illetin renc-bahşına sabr ve tahammül edip Allâhu ta‘âlânın hükmüne râzî olurdu, bildirdi ki hastalıkla kalbini meşgûl etmekten Hakk kalbine daha ziyâde gâlibdir, hastalık ancak onun cevârihini men‘ eder, kalbini men‘ etmez ve dahi bildiler ki kazâ-yı ilâhî üzerine sabr ile berâber meselâ oturmak ile namâz kılmak ‘âfiyet ve sıhhatle ma‘an kıyâm ile namâz kılmaktan efdaldır. Haberde gelmiş ki اکتبوا” لعبدی الصالح ما كان يعملہ فإنه فی وثاقی ان أطلقته أبدلته لحماً خيراً من لحمه ودماً خیر من 740“ رحمتی ki hülâsa-i meâl-i vâlâsı: “Hakk subhânehu ve ta‘âlâ melâikesine buyurur ki “Benim kulumun sağlığında ettiği ‘amel-i sâlihın sevâbı gibi sevâb yazınız, zîrâ ki benim bağım la bağlıdır, eğer onu ıtlâk edip koyuverdiyse ben onun eski etinden yeğ bir et ile gûştunu tebdîl ederim ve kanından yeğ bir kan ile onun kanını değıştiririm ve eğer onu kabz edip vefât ettirdimse ben onu kendi rahmetime teveffî ederim.” Ve kezâlik ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz buyurmuş ki “أفضل الأعمال ما 741“ A‘mâlin efdali odur ki nüfûs onun üzerine ikrâh olunurlar.” Bu hadîsin tefsîrinde denilmiş ki o ‘amel ki emrâz ve mesâib ona dâhil olur demektir ya’nî o ‘amel ki onun üzerine hastalık ve musîbetler girer, o ‘amel a‘mâlin efdalidir demek olur, ﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئاً وَهُوَ 742“ ناس-1 celîlinin işâreti dahi bunadır ya’nî gâh bir şeyi kerîh görürsünüz ki o şey size hayırlıdır cihâd ve gazâ gibi ki tab‘-ı beşerde telef-i mâl ve helâk-ı nefis görünür, lâkin dünyâda zafer ve ganîmet ve âhirette muhallet ni‘met ve rütbe-i şehâdet müheyyâdır.

[وكان سهل يقول ترك التدوي وإن ضعف عن الطاعات وقصر عن الفرائض أفضل من التدوي لأجل الطاعات وكانت به علة عظيمة فلم يكن يتداوى منها وكان يداوي الناس منها وكان إذا رأى العبد يصلي من قعود ولا يستطيع أعمال البر من الأمراض فيتداوى للقيام إلى الصلاة والنهوض إلى الطاعات يعجب من ذلك ويقول صلاته من قعود مع الرضا بحاله أفضل من التدوي للقوة والصلاة قائماً وسئل عن شرب الدواء فقال كل من دخل في شيء من الدواء فانما هو سعة من الله تعالى لأهل الضعف ومن لم يدخل في شيء فهو أفضل لأنه إن أخذ

740 Kûtu’l-Kulûb, 2/40.

741 Kûtu’l-Kulûb, 2/40.

742 “Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz.” Bakara, 2/216.

شيئاً من الدواء ولو كان هو الماء البارد يستل عنه لم أخذه ومن لم يأخذ فلا سؤال عليه وكان مذهبه ومذهب البصريين تضعيف النفس بالجوع وكسر الشهوات لعلمهم بأن ذرة من أعمال القلوب مثل الصبر والرضا والتوكل أفضل من أمثال الجبال من أعمال الجوارح والمرض لا يمنع من أعمال القلوب إلا إذا كان ألمه غالباً مدهشاً وقال سهل رحمه الله علل الأجسام رحمة الله وعلل القلوب عقوبة]

Ve Sehl 'aleyhi'r-rahme derdi ki "Terk-i tedāvī tā'āttan taz'īf ve ferāiz-den taksīr ettirirse de tā'āt için olan tedāvīden efdaldır." Kendi vücūdunda 'azīm bir 'illet var idi, kendisi ondan tedāvī etmezdi velākin nās o 'illetten müdāvāt ederdi. Ve çün görürdü ki bir kimse hastalıktan a'māl-i birre tā-katmend olmaz da oturmakla namāz kılar ve namāza kıyām etmek için ve tā'āta nühüz eylemek için tedāvī eder, kendisi ondan ta'accüb ederdi ve dahi derdi ki "O ki kendi hālīne rāzī olarak oturmakla namāz kılar, ona namāzın kuvvetine tedāvī etmekten daha ziyāde efdaldır." Ve şürb-i devā üzerine ondan suāl vākī' oldukta kendisi demiş ki "Kim ki devādan bir nesneye girerse kendisi o nesne ile ancak Allāhu ta'ālānın za'īf kullarına ihsān ettiği sa'at ve genişlikte girmiş olur ve o ki ondan bir nesnede girmez ona daha ziyāde efdaldır." Çünkü devādan bir şeyi alırsa velev ki soğuk bir su olsun elbette onun üzerine mes'ul olacaktır ki "Onu niçin aldın?" ona denilir ve o ki bir şeyi almaz, onun üzerine bir suāl yoktur. Ve onun mezhebi ve Basrilerin mezhebi açlık, gürisnelik ve kesr-i şehvāt ile nefsin taz'īfidir, çünkü bilirler ki a'māl-i kulūbdan bir zerre meselā sabr ve rızā ve tevekkül gibi a'mālden bir zerre a'māl-i cevārihten cibāl ve dağlar kadar a'mālden efdaldır ve hastalık a'māl-i kulūbdan men' etmez meğer ki elemi gālib ve müdhiş ola.

[السبب الخامس أن يكون العبد قد سبق له ذنوب وهو خائف منها عاجز عن تكفيرها فيرى المريض إذا طال تكفيراً فيترك التداوي خوفاً من أن يسرع زوال المرض فقد قال صلى الله عليه وسلم "لا تزال الحمى والمليلة بالعبد حتى يمشي على الأرض كالبردة ما عليه ذنب ولا خطيئة" وفي الخبر "حمى يوم كفارة سنة" فقليل لأنها تهد قوة سنة وقيل للإنسان ثلثمائة وستون مفصلاً [431] فتدخل الحمى جميعها ويجد من كل واحد أماً فيكون كل ألم كفارة يوم ولما ذكر صلى الله عليه وسلم كفارة الذنوب بالحمى سأل زيد بن ثابت ربه عز وجل "أن لا يزال محموراً فلم تكن الحمى تفارقه حتى مات رحمه الله وسأل ذلك طائفة من الأنصار فكانت الحمى لا تزالهم" ولما قال صلى الله عليه وسلم "من أذهب الله كرميته لم يرض له ثوابا دون الجنة" قال فلقد كان من الأنصار من يتمنى العمى وقال عيسى عليه السلام لا يكون عالماً من الجنة لم يفرح بدخول المصائب والأمراض على جسده وماله لما يرجو في ذلك من كفارة خطاياهم وروي أن موسى عليه السلام نظر إلى عبد عظيم البلاء فقال: يا رب ارحمه فقال تعالى: كيف أرحمه فيما به أرحمه أي به أكفر ذنوبه وأزيد في درجاته]

Ve beşinci sebep odur ki terk-i tedāvī eden kimse onun geçmiş günāh-lara ve hatâyāsı olur da kendisi o zünüb-ı sâbıkā vü mütekaddimesinden korkar ve âher bir ‘amel ile onun tekfîrinden ‘âciz kalır ve tûl-i marazı ona keffâret görür de tedāvîsini terk eder ki hastalığı zünüb-ı mütekaddimesine keffâret görmektir ya’nî zamân-ı sâbıkta işlediği me’âsiden havf eder ve o me’âsinin zünübunu tekfîr edecek bir ‘amele muvaffak olmaz da onun imtidād-ı marazı sevâbıyla o günāhları tekfîr etmek ister de o sebep ile tedāvîyi terk eder tâ ki serî’an marazı zâil olmaya ki havf-ı zevâl-i maraz-dan tedāvîyi terk eder demektir, zîrâ ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz buyurmuş ki *“لا تزال الحمى والمليلة بالبعد حتى يمشي على الأرض كالبردة ما عليه ذنب ولا”* 743 ya’nî *“Humma ve harâret mü”* minden zâil olmaz tâ ki zemîn üzere bî-zenb ve bî-hatîe olarak dolu ve berede gibi yürür.” Ve dahi haberde gelmiş ki 744 *“حمى يوم كفارة سنة”* ya’nî *“Bir günlük hummâsı bir senelik günâhına keffârettir”*, zîrâ denilmiş ki bir günlük hummâsı bir senelik kuvvetini hedm ve hedd eder. Ve dahi denilmiş ki insân için üç yüz altmış mafsalı vardır ya’nî a’zâsında olan en yerleri vardır ve hummâ onun cemî’isine dâhil olur ve onların her birinden birer renc ve elemi bulur ve bu cihetle her bir elem bir günlük günâhına keffâret olur. Ve çün ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz hummâ ile hâsıl olan tekfîr-i zünubu zikr etti. Zeyd b. Sâbit, Rabbisi tebâreke ve ta’âlâdan diledim ki kendisi hemîşe hummâdan zâil olmaya ki ‘ale’d-devâm mahmûm durmaklığını dilemiş ve ölünceye dek hummâ onu müfâratat etmedi, Allâhu ta’âlâ onu rahmet eyleye. Ve ensârdan dahi bir tâife onu dilediler ve hummâ onlardan zâyil olmazdı. Ve çün ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām efendimiz bu hadîsi buyurup bî-basarın ecr ü sevâbını beyân etti ki 745 *“من أذهب الله كرميته لم يرض له ثوابا دون الجنة”* ya’nî *“O kimse ki onun iki kerîmesini izhâb eder ki iki gözünün yüzünü götürüp dîdelerini kör eder, cennetten gayrı dîger bir şey ona sevâb olmaya râzî olmaz”* diye irâde ve fermân buyurunca ensâr-ı bülend-etvârdan körlüğü temennî eden oldu. Ve ‘İsâ ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām hazretleri buyurmuş ki *“لا يكون عالماً من لم يفرح بدخول المصائب والأمراض على جسده وماله لما يرجو في ذلك من”* 746 ya’nî *“Dānā ve ‘âlim olmaz o kimse ki cesed ve mālına dâhil olan emrâz-ı mesâib ile şâd olmaz”* ki onda hatâyāsı keffâretinden recâ ettiği sevâb için duhûl mesâib ve emrâz ile sevinmezse o adam ‘âlim olmaz demektir. Ve dahi mervîdir ki Mūsâ ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām hazretleri belâsı ‘azîm olan bir ‘abde nazar edip *“يا رب ارحمه”* buyurmuş ya’nî *“Ey*

743 Kûtu’l-Kulüb, 2/39.

744 Kûtu’l-Kulüb, 2/39.

745 Kûtu’l-Kulüb, 2/39.

benim Rabbim, sen ona merhamet eyle” diye hayırlı du‘â ettikte Hakk subhānehu ve ta‘ālā “كيف أرحمه فيما به أرحمه” irāde ve fermān buyurmuş ya’nī “Ben ona nice merhamet edeyim, onda olan belā ile ben onun zünübunu tekfīr edip derecātında ziyāde ederim” diye emr etmiş.

[السبب السادس أن يستشعر العبد في نفسه مبادئ البطر والطغيان بطول مدة الصحة فيترك التداوي خوفاً من أن يعاجله زوال المرض فتعاوده الغفلة والبطر والطغيان أو طول الأمل والتسويق في تدارك الفائت وتأخير الخيرات فإن الصحة عبارة عن قوة الصفات وبها ينبعث الهوى وتتحرك الشهوات وتدعو إلى المعاصي وأقلها أن تدعو إلى التمتع في المباحات وهو تضييع الأوقات وإهمال للربح العظيم في مخالفة النفس وملازمة الطاعات وإذا أراد الله بعبد خيراً لم يخله عن التنبيه بالأمراض والمصائب ولذلك قيل لا يخلو المؤمن من علة أو قلة أو زلة وقد روى وقد روي أن الله تعالى يقول: “الفقر سجنى والمرض قيدي أحبس به من أحب من خلقي” فإذا كان في المرض حبس عن الطغيان وركوب المعاصي فأى خير يزيد عليه ولم ينبغ أن يشتغل بعلاجه من يخاف ذلك على نفسه فالعافية في ترك المعاصي]

Ve altıncı sebeb odur ki insān kendi nefsinde bir batarlık ve sıhhat müddetinin tūluyla bir tугyānlık mebādīlerini hiss ve istiṣ‘ār eder de zevāl-i maraz ile gaflet ve batarlık ve tугyān hālī veyāhūd telākī-i mā-fāt ve tedārūk-i hayrāt için tūl-i emel ve tesvīf-i ezmine ve evkāt-ı etvārī ‘avdet ve mu‘āleceleri korkusundan tedāvīyi terk eder ki tугyān-ı nefsin korkusudur demek olur, zīrā ki sıhhat sıfāt-ı kuvvetinden ‘ibārettir ve hevā dahi onunla münba‘is olur ve şehevāt onunla müteharrik olup me‘āsīye da‘vet eder ve en ziyāde kalīl olan āfeti mübāhātta tena‘‘um etmeye olan da‘vetidir ki mübāhāt ile tena‘‘um etmek tazyī-i evkāt ve muhālefet-i nefis ve mülāzemet-i tā‘atta olan ribh-i ‘azīmın ihmālīdir. Hakk subhānehu ve ta‘ālā kendi bir kulu ile hayrī murād buyurursa emrāz ve mesāib ile onu tenbīh ve āgāh etmekten hālī etmez ve onun için denilmiş ki mü’mīn üç hasletin birisinden hālī kalmaz ki bir ‘illet veyā kılllet veyā zilletten tehī ve boş bırakmaz. Ve dahi mervī olmuş ki Hakk subhānehu ve ta‘ālā buyurmuş ki “الفقر سجنى”⁷⁴⁶ ya’nī “Yoksulluk ve fakr benim zindān ve sicnimdir ve maraz ve hastalık benim kayd ve bendimdir. Hal-kımdan benim sevdiğim kimseyi onunla tutup habs ederim.” Ve hastalıkta tугyānlıktan ve rüküb-ı me‘āsīden habslik olunca artık buna zāid ve efzūn olan hayr hangisidir? O ki nefsi üzerine bundan havf eder, onun ‘ilācı ile iştigāl etmemek gerektir ‘āfiyet ancak terk-i me‘āsīdedir.

[فقد قال بعض العارفين لإنسان كيف كنت بعدي قال في عافية قال إن كنت لم تعص الله عز وجل فأنت في عافية وإن كنت قد عصيته فأني داء أدوأ من المعصية ما عوفي من عصي الله وقال علي كرم الله وجهه لما رأى زينة النبط بالعراق [432] في يوم عيد ما هذا الذي أظهره قالوا: يا أمير المؤمنين هذا يوم عيد لهم فقال: كل يوم لا يعصى الله عز وجل فيه فهو لنا عيد وقال تعالى ﴿مَنْ بَعْدَ مَا أَرْيَكُم مَّا تُحِبُّونَ﴾ قيل العوافي ﴿كَأَنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى﴾ وكذلك إذا استعنى بالعافية قال بعضهم: إنما قال فرعون: ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ لطول العافية لأنه لبث أربعمئة سنة لم يصدع له رأس ولم يحم له جسم ولم يضرب عليه عرق فادعى الربوبية لعنه الله ولو أخذته الشقيقة يوماً لشغلته عن الفضول فضلاً عن دعوى الربوبية وقال صلى الله عليه وسلم ”أكثرُوا من ذكر هادم اللذات وقيل: ”الحُمى رائد الموت فهو مذكر له ودافع للتسويق وقال تعالى ﴿أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذْكُرُونَ﴾ قيل يفتنون بأمراض يختبرون بها]

Zîrâ ki ba‘zu’l-‘ârifîn, bir insâna demiş ki “Sen benden sonra nice idin?” ve o dahi: “‘Âfiyetle idim” dedikte, o ‘ârif dahi: “Eğer o zamânda sen Allâhu ta‘âlâya ‘isyân etmemiş isen sahîhan ‘âfiyettesin ve eğer onu ‘isyân edip emrine muhâlefet etmiş isen ma‘siyet derdinden ziyâde olan derd hangisidir?” Kim ki Allâhu ta‘âlâya ‘isyân ettiyse mu‘âfât olmamıştır. Ve Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib kerremallâhu vechehu ‘Irâk’a Nebat’ın zînetini görünce “Bu izhâr ettikleri şey nedir?” diye sormuş ve “Yâ emîre’l-mü’mînîn, bu gün onların bayram günleridir” diye haber verildikte, o dahi: “Her bir gün ki içinde Allâhu ta‘âlâya bir ‘isyân vâki’ olmaz, o gün bize bayramdır” demiş. Ve tebâreke ve ta‘âlâ ⁷⁴⁷﴿مَنْ بَعْدَ مَا أَرْيَكُم مَّا تُحِبُّونَ﴾ buyurmuştur, Bu nass-ı ‘âlî sûre-i Âl-i ‘İmrân’ın yüz elli ikinci âyetindendir ki hülâsa-i tefsirinde denilmiş ki “İzniyle size ‘adûvve istisâlî ve zafer ve ganîmeti gösterdikten sonra peygamberiniz ve emîrinize ‘isyân ile emr-i harbde münâza’a ve cebânet ettiniz.” Ve bir kavilde “Avâfî size gösterdikten sonra peygamberinize ‘isyân ile emr-i harbde münâza’at ve cebânet ettiniz” denilmiş. Ve dahi Hakk subhânehu ve ta‘âlâ dîğer bir âyette ⁷⁴⁸﴿كَأَنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى﴾ buyurmuş ya’nî “Hakkâ ki insân kendini ganî gördükte haddini tecâvüz edip Rabbisine tугyân ve kibr eder.” Ve kezâlik ‘âfiyetle istignâ ederse böylece eder. Ba‘zu’l-‘ârifîn demiş ki “Fır’avn ‘aleyhi mâ-yestahikku ⁷⁴⁹﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى﴾ diye rübûbiyyet iddi‘â edişi ancak tûl-i ‘âfiyetinden idi. Dört yüz sene durmuş ve bir dem ona bir baş ağrısı ve cism kızışması ve damar çalışı aslâ vâki’ olmamıştır” ki bu tu-

747 Âlu İmrân, 3/152.

748 “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.” Alak, 96/6-7.

749 “Ben, sizin en yüce Rabbinizim!” dedi.” Nâzi‘ât, 79/24.

gyânlık ile rübûbiyyeti da'vâ etmiş. Baş ağrısı bir gün onu tutmuş olsaydı rübûbiyyet da'vâsı değil, fuzûlden meşgûl olurdu. Ve 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm efendimiz buyurmuş⁷⁵⁰ "أَكْثَرُوا مِنْ ذِكْرِ هَادِمِ اللِّذَاتِ" ya'nî "Hâdim-i lezzâtın zikrinden teksîr ediniz." Ve dahi denilmiş ki⁷⁵¹ "الْحَمَى رَائِدَ الْمَوْتِ" ya'nî "Hummâ ölümün resulüdür" ki ölümü tezkîr edip yâda getirir ve tes-vîfi dahi def' eder. Ve dahi Hakk subhānehu ve ta'ālā buyurmuş ki ﴿أَوَلَا﴾ ya'nî "Āyā o münāfıklar görmezler mi ki her yılda bir yâ iki kerre şedāyid ve maraz ve kaht ve sâir beliyyât ile ibtilâ olunurlar, bundan sonra yine nifâklarından tevbe etmezler ve tefekkür edip müntasîh olmazlar." Denildi ki emrâz ile ibtilâ olunup onunla tecrîbe ve ihtibâr olunurlardı.

[ويقال إن العبد إذا مرض مرضتين ثم لم يتب قال له ملك الموت: يا غافل جاءك مني رسول بعد رسول فلم تجب وقد كان السلف لذلك يستوحشون إذا خرج عام ولم يصابوا فيه بنقص في نفس أو مال وقالوا لا يخلو المؤمن في كل أربعين يوماً أن يروى روعة أو يصاب ببلية حتى روي أن عمار بن ياسر تزوج امرأة فلم تكن تمرض فطلقها وأن النبي صلى الله عليه وسلم عرض عليه امرأة فحكي من وصفها حتى هم أن يتزوجها فقبل وإنها ما مرضت قط فقال "لا حاجة لي فيها" وذكر رسول الله صلى الله عليه وسلم الأمراض والأوجاع كالصداع وغيره فقال رجل وما الصداع ما أعرفه فقال صلى الله عليه وسلم "إليك عنى من أراد أن ينظر إلى رجل من أهل النار فليتنظر إلى هذا" وهذا لأنه ورد في الخبر "الحمى حظ كل مؤمن من النار" وفي حديث أنس وعائشة رضي الله عنهما قيل "يا رسول الله هل يكون مع الشهداء يوم القيامة غيرهم" قال "نعم من ذكر الموت كل يوم عشرين مرة" وفي لفظ آخر "الذي يذكر ذنوبه فتحزنه ولا شك في أن ذكر الموت على المريض أغلب فلما أن كثرت فوائد المرض رأى جماعة ترك الحيلة في زوالها إذ رأوا لأنفسهم مزيداً فيها لا من حيث رأوا التداعي نقصاناً وكيف يكون نقصاناً وقد فعل ذلك صلى الله عليه وسلم]

Ve dahi denilir ki bir kimse ki bir iki kerre hasta olur da tevbe etmez, ona melekü'l-mevt der ki "Ey gâfil, sana birbiri ardınca benim resüllerim ya'nî elçilerim yekdiğerine müte'ākib geldiler de sen icâbet etmedin!" Ve selef-i sâlihîn bundan dolayı istihâş edip teşe''üm ederdi ki bir sene onlara gelir ki o senede onlara māl veyâ nefis ile bir noksân isâbet etmez ya'nî o bir sene ki içinde onlara bir noksân-ı māl veyâ nefis vâki' olmaz, onlar musîbet görmemelerinden teşe''üm edip müstevhîş olurlardı ve hem dahi derlerdi ki "Bir mü'min her bir kırk günde bir korkudan veyâ bir beliyyenin isâbetinden boş ve hālî olmaz." Hattâ mervî olmuş ki 'Ammâr b. Yâsir

750 Kûtu'l-Kulûb, 2/39.

751 Kûtu'l-Kulûb, 2/39.

‘aleyhi’r-rahme bir hatun kişiden mütezevvic olmuş ve o hatun kişi hasta olmazdı, kendisi bunun için onu tatlık etti. Ve Nebî-i ‘ālî-câh efendimize bir hatun kişi ‘arz olunup evsâfını hikâye olundukta efendimiz ondan mütezevvic olmak istedi ve “Aslâ hasta olmamıştır!” diye ona ihbâr olundukta “لا حاجة لي فيها” ya’nî “Onda benim bir hâcetim yoktur” diye onun tezevvücünden vazgeçip fârig olmuştur. Ve dahi ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz emrâz ve evcâ’ı ki baş ağrısı ve gayrısı gibi âlâmı zikr ettikte bir kişi: “Baş ağrısı nedir, ben onu bilmem?” diye sormuş ve derhâl efendimiz “إليك عنى من أراد أن ينظر إلى رجل من أهل النار فلينظر إلى هذا” ya’nî “Sen benden tebâ’ud edip çekil de uzak ol! Kim ki ehl-i âteşten bir kimseye bakmak isterse hemân buna baksın.” diye teb’îd etmiş ve bunun beyânı ise diğer bir haberde vârid olmuş ki “الحمى حظ كل مؤمن من النار” ya’nî “Hummâ her bir mü’minin âteşten olan hazz ve behresidir.” Ve Enes ve Âişe ‘aleyhi-me’r-rıdvânın hadîslerinde gelmiş ki القيامة يوم الشهداء “يا رسول الله هل يكون مع الشهداء يوم القيامة” ya’nî “Ey resûl-i Hudâyâ, şühedâ ile ma’an diğerleri olur mu?” ve efendimiz “نعم من ذكر الموت كل يوم عشرين مرة” ya’nî “Evet, kim ki beher günde yirmi kerre ölümü zikr eder” diye cevâb vermiş ve diğer bir lafzda “الذي يذكر ذنوبه فتحزنه” ya’nî “Evet, o ki zünübunu yâd eder de onu mahzûn kılar” ki o kimse şühedâlarla berâber olur demektir. Ve bî-şekk hasta üzerine zikr-i mevt daha ziyâde gâlib olur. [433] İşte bu minvâl üzere hastalığın fevâidi çok olunca bir cemâat zevâlinde olan hîlelerin terkinî münâsib gördüler, çünkü kendi nefsleri için onda bir mezîd gördüler, değil ki tedâvîyi noksân görmüşler, zât-ı sâmi-i Hazret-i Risâlet-penâhî onu işlemiş olduğu hâlde nice noksân olur.

Beyānu’r-Reddi ‘Alā Men Kāle: Terkü’t-Tedāvî Efdalü Bi-Küllî Hālin

[بيان الرد على من قال: ترك التدوي أفضل بكل حال]

[فلو قال قائل: إنما فعله رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس لغيره وإلا فهو حال الضعفاء ودرجة الأقوياء توجب التوكل بترك الدواء فيقال: ينبغي أن يكون من شروط التوكل ترك الحجامة والفصد عند تبغ الدم فإن قيل: إن ذلك أيضاً شرط فليكن من شرطه أن تلدغه العقرب أو الحية فلا ينحيا عن نفسه إذ الدم يلدغ الباطن والعقرب تلدغ الظاهر فأى فرق بينهما فإن قال: وذلك أيضاً شرط التوكل فيقال: ينبغي أن لا يزيل لدغ العطش بالماء ولدغ الجوع بالخبز]

ولدغ البرد بالجبة وهذا لا قائل به ولا فرق بين هذه الدرجات فإن جميع ذلك أسباب رتبها
مسبب الأسباب سبحانه وتعالى وأجرى بها سنته]

Ve ‘alā külli hāl terk-i tedāvī efdaldır diyen adamın kavli reddinde olan beyân ise o dahi işbu mebhaştır. Şöyle ki bir kimse takdîren dese ki “‘Aley-hi’s-salātu ve’s-selām efendimiz tedāvîde işlediği şey ancak dîgerine onu sünnet etmek için işlemiştir, yoksa tedāvî zu‘afânın hâlidir, derece-i akviyâ terk-i devâ ile olan tevekkülü îcâb eder.” Buna cevâben denilir ki kanın galebesi vaktinde terk-i fasd u hacāmat dahi tevekkülün şartından olmak gerektir. Ve eğer o dahi şarttır denilirse ‘akreb ve mār haşerâtı onu soktuğu vakte onları alıp nefsinden bertaraf ve tenhiye etmemek dahi onun şartından olmak gerektir denilir, zîrâ ki kan bātınına sokar ve ‘akreb zâhirine sokar, onların beyinlerinde olan fark hangidir. Ve eğer o dahi şart-ı tevekküldür der ise ona denilir ki öyle ise susuzluğun sokması su ile ve açlığın sokması nân ve ta‘ām ile ve soğğun sokması cübbe ile izâle etmemek lâzım gelir ve buna aslâ bir kâil yoktur ve bu derecâtın beyinlerinde bir fark yoktur, zîrâ ki bunların cemî‘isi esbâbdır müsebbibü’l-esbâb subhânehu ve ta‘âlâ onları tertîb edip onunla sünneti cārî etmiştir.

[ويدل على أن ذلك ليس من شرط التوكل ما روي عن عمر رضي الله عنه وعن الصحابة في قصة الطاعون فإنهم لما قصدوا الشام وانتهوا إلى الجابية بلغهم الخبر أن به موتاً عظيماً ووباءً ذريعاً فافترق الناس فرقتين فقال بعضهم لا ندخل على الوباء فنلقي بأيدينا إلى التهلكة وقالت طائفة أخرى: بل ندخل ونتوكل ولا نهرب من قدر الله تعالى ولا نفر من الموت فنكون كمن قال الله تعالى فيهم ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ فرجعوا إلى عمر فسأله عن رأيه فقال نرجع ولا ندخل على الوباء فقال له المخالفون في رأيه أنفر من قدر الله تعالى قال عمر نعم نفر من قدر الله إلى قدر الله ثم ضرب لهم مثلاً فقال أرايتم لو كان لأحدكم غنم فهبط وادياً له شعبتان: إحداهما مخصبة: والأخرى مجذبة أليس إن رعى المخصبة رعاها بقدر الله تعالى وإن رعى المجذبة رعاها بقدر الله تعالى فقالوا: نعم ثم طلب عبد الرحمن بن عوف ليسأله عن رأيه وكان غائباً فلما أصبحوا جاء عبد الرحمن فسأله عمر عن ذلك فقال: عندي فيه يا أمير المؤمنين شيء سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عمر: الله أكبر فقال عبد الرحمن: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ”إذا سمعتم بالوباء في أرض فلا تقدموا عليه وإذا وقع في أرض وأنتم بها فلا تخرجوا فرارا منه ففرح عمر رضي الله عنه بذلك وحمد الله تعالى إذ وافق رأيه ورجع من الجابية بالناس فإذا كيف اتفق الصحابة كلهم على ترك التوكل وهو من أعلى المقامات إن كان أمثال هذا من شروط التوكل]

Ve bu şart-ı tevekkülden olmadığına Hazret-i ‘Ömer b. el-Hattâb ‘aleyhi’r-rıdvân ile sahâbenin üzerine mervî bulunan işbu kıssa-i tâ’ün delâlet eder, şöyle ki onlar Şâm-ı şerîfi kasd edip Câbiye’ye vardıklarında Şâm içinde ‘azîm bir ölüm ve tahammül olunmaz bir gussalı vebâ olduğu işittiler ve sahâbe iki fırkaya müfterik oldular. Bir fırkaları “Biz vebâ üzerine girip cânımızı elimizle tehlikeye ilkâ etmeyiz” dediler ve diğer fırkaları “Yok, biz Allâhu ta‘âlâya tevekkül edip gireriz ve Allâh’ın kaderinden ve ölümden kaçıp firâr etmeyiz ki biz dahi haklarında Hakk ta‘âlâ ⁷⁵²﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ﴾ buyurduğu kavm gibi bir kavm olalım.”

Ve tarafeyn ya’nî şol iki fırka ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvâna mürâca‘at edip onun re’yi üzerine suâl ettiklerinde, ‘Ömer: “Döneriz ve vebâ üzerine girmeyiz” diye cevâb verdi. Ve onun re’yine muhâlif olan re’yde bulunan cemâ‘at: “Allâhu ta‘âlânın kaderinden firâr edelim mi?” diye suâl ettiklerinde, ‘Ömer: “Evet, Allâhu ta‘âlânın kaderinden Allâhu ta‘âlânın kaderine firâr ederiz” diye cevâb i’tâsıyla onlara bir mesel dahi darb etti, şöyle ki ‘Ömer onlara demiş ki “Âyâ siz ne görürsünüz ki sizin birinizin koyunları olup da onunla bir vâdiye inmiş olsa ve o vâdinin iki şu‘besi olup da bir şu‘besi onun mer‘âsı vâfir sulu ve giyâhlı ve diğer şu‘besi mer‘âsı kıt ola, değil ki mer‘âsı bol olan şu‘bede agnâmi ra’y ettirirse Allâhu ta‘âlânın kaderiyle ra’y ettirir ve mer‘âsı kıt olan şu‘bede agnâmi ra’y ettirirse Allâhu ta‘âlânın kaderiyle ra’y ettirir?” Ve onlar dahi “evet” dediklerinden sonra re’yini sormak için ‘Abdurrahmân b. ‘Avf’ı dahi istedi ve o günde gâib bulunduğundan o gecede beytütîyyet edip ferdâsı sabâhleyin ‘Abdurrahmân gelip hâzır oldukça ‘Ömer bu kazıyye üzerine ondan suâl etti ve o dahi: “Yâ emîre’l-mü’minîn, benim ‘indimde bundan bir şey vardır ki onu Resûl-i ekrem sallallâhu ‘aleyhi ve sellem efendimizden işitmişim” dedikte, ‘Ömer: “Allâhu ekber!” dedi ve o dahi: “Ben ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizden işittim buyurdu ki “اِذَا سَمِعْتُمْ بِالْوَبَاءِ فِي أَرْضٍ فَلَا تَقْدُمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ فِي أَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ” ki hülâsa-i meâl-i münîfi: “Eğer siz bir yerde vebâ ile işittiniz, onun üzerine siz kudüm etmeyiniz ve eğer vebâ bir yerde vâki‘ oldu o hâl ile ki siz o yerde bulunmuşsunuz, siz ondan kaçkın olarak o yerden çıkıp kaçmayınız.” Ve o vakt ‘Ömer ‘aleyhi’r-rıdvân bu hadîs-i şerîf onun re’yine muvâfık geldiğinden şâd olup Allâhu ta‘âlâya hamd ve şükr etti ve nâs ile berâber Câbiye’den dönüp ‘avdet etti. Kaldı ki sahâbe kâffesi [434] terk-i tevekkül üzerine nice ittîfâk ettiler o hâl ile ki tevekkül makâmâtın a’lâsından ve bunun emsâli tevekkülün şartındandır ya’nî eğer bunun emsâli şart-ı tevekkülden olup te-

752 “Binlerce kişi oldukları halde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenleri görmedin mi?” Bakara, 2/243.

vekkül dahi makâmât-ı ‘aliyyenin a‘lâsı olduysa bu meselede sahâbe-i kirâm kâffesi nice müttefik olup tevekkülü terk ettiler?

[فإن قلت: فلم نهى عن الخروج من البلد الذي فيه الوباء وسبب الوباء في الطب الهواء وأظهر طرق التداوي الفرار من المضر والهواء هو المضر فلم لم يرخص فيه فاعلم انه لا خلاف في أن الفرار عن المضر غير منهي عنه إذ الحجامة والفصد فرار من المضر وترك التوكل في أمثال هذا مباح وهذا لا يدل على المقصود ولكن الذي ينقدح فيه والعلم عند الله تعالى أن الهواء لا يضر من حيث إنه يلاقي ظاهر البدن بل من حيث دوام الاستنشاق له فإنه إذا كان فيه عفونة ووصل إلى الرئة والقلب وباطن الأحشاء أثر فيها بطول الاستنشاق فلا يظهر الوباء على الظاهر إلا بعد طول التأثير في الباطن فالخروج من البلد لا يخلص غالباً من الأثر الذي استحكم من قبل ولكن يتوهم الخلاص فيصير هذا من جنس الموهومات كالرفقي والطيرة وغيرهما ولو تجرد هذا المعنى لكان مناقضاً للتوكل ولم يكن منهيّاً عنه ولكن صار منهيّاً عنه لأنه انضاف إليه أمر آخر وهو أنه لو رخص للأصحاء في الخروج لما بقي في البلد إلا المرضى الذين أقعدهم الطاعون فانكسرت قلوبهم وفقدوا المتعهدين ولم يبق في البلد من يسقيهم الماء ويطعمهم الطعام وهم يعجزون عن مباشرتهما بأنفسهم فيكون ذلك سعيّاً في إهلاكهم تحقيقاً وخلاصهم منتظر كما أن خلاص الأصحاء منتظر فلو أقاموا لم تكن الإقامة قاطعة بالموت ولو خرجوا لم يكن الخروج قاطعاً بالخلاص وهو قاطع في إهلاك الباقيين والمسلمون كالبنيان يشد بعضه بعضاً والمؤمنون كالجسد الواحد إذا اشتكى منه عضو تداعى إليه سائر أعضائه فهذا هو الذي ينقدح عندنا في تعليل النهي]

Ve eğer sen dedin ki yâ niçin vebâlı memleketten çıkmak menhiyyün ‘anh oldu o hâl ile ki tıbben sebab-i vebâ ‘ufûnet-i havâ olup ve turuk-ı tedâvinin azheri dahi muzırrdan kaçmaktır hâlbuki havâ bu hâlette muzırr iken adam nice ondan firâr etmeye ve bu sebab-i zâhiri terk ede gerektir ki hurûc dahi menhiyyün ‘anh olmamalıydı der isen burasını dahi sen şöylece bil ki muzırrdan kaçmak menhiyyün ‘anh değildir, çünkü fâsâd ve hacâmat etmek muzırrdan kaçmaktır ve bu gibi şeylerde dahi tevekkülün terki mübâhtır ve bu hâl maksûda delâlet etmez velâkin bundan hâtıra gelip münkadih olan şey el-‘ilmü ‘indallâh odur ki havâ bedeninin zâhirine mülâkâtı haysiyyetiyle muzırr değildir, ancak ona istinşâkın devâmı ile muzırr olur ki insân burnundan onu istinşâk edip derûnuna girer de ciger ve yürek ve kalb ve ahşâ-yı sâiresine dokunup te’sîr ederse zarar verir ve bâtında te’sîri uzamadıkça zâhire vebâ âsârı zuhûr etmez ki tûl-i istinşâk ile derûnunda hâsıl olan tûl-i te’sîri ile bedeninin zâhirine eseri çıkıp görünür demektir. Kaldı ki vebâlı beldeden çıkmak fi’l-gâlib evvelden bâtına girip müstahkem olan eserden kurtarmaz, fakat kurtulmak dahi onunla mütevehhim olur ve bu hâlde çıkmak halâsın esbâb-ı mevhumesinden olmuş olur,

rukiyy ve tiyere ve diğerleri gibi kalır. Ve bu ma’nâ mütecerrid olup diğer bir hâl ona muzâf ve munzamm olmamış olsa tevekküle münâkız olurdu ve menhiyyün ‘anh olmazdı velâkin diğer bir emr ona muzâf ve munzamm olmakla menhiyyün ‘anh oldu, çünkü hurûca zümre-i ashâba ruhsat olmuş olsa memlekette vebâya tutulmayan sahîhlerden kimse kalmazdı, yalnız tâ’ûna giriftâr olan hastegân kalırdı ve o hâlde vebâya düşenlerin kulûbu kırılıp müte’ahhidsiz kalırlardı, belki onlara bir içim su içirecek ve bir ta’â-mı it’âm edecek kimseleri kalmazdı. Ve tâ’ûna tutulan bîmārân ve merzâ ise bizzât umûrlarını mübâşere etmekten ‘âciz ve dermânde olmaları hasebiyle o hâlde esihhânın hurûcu tahkîkan onların helâklarına bir sa’y olmuş olur ve hâlbuki esihhânın halâsları muntazar olduğu gibi hastegânın halâsları dahi muntazardır ve esihhâlar turup ikâmet ederlerse onların ikâmetleri ölümlerine kat’î olur ve islâm cemâ’ati ise bünyân-ı mersûs gibidirler ki birbirlerini bağlar ve ehl-i îmân kâffesi cesed-i vâhid gibidir ki bir ‘uzvu incinip bir şeyden iştikâ ederse elbette a’zâ-yı sâiresi dahi ona mütedâ’î olur, işte ta’lîl-i nehy için bizde münkadih olan şey budur.

[وينعكس هذا فيمن لم يقدم بعد على البلد فانه لم يؤثر الهواء في باطنهم ولا بأهل البلد حاجة إليهم نعم لو لم يبق بالبلد إلا مطعونون واقتفروا إلى المتعهدين وقدم عليهم قوم فربما كان ينقذ استجباب الدخول ههنا لأجل الإعانة ولا ينهى عن الدخول لأنه تعرض لضرر موهوم على رجاء دفع ضرر عن بقية المسلمين وبهذا شبه الفرار من الطاعون في بعض الأخبار بالفرار من الزحف لأن فيه كسراً لقلوب بقية المسلمين وسعياً في إهلاكهم]

Ve tâ’ûnlu beldeye henüz kudûm etmeyenlerin haklarında dahi bu hükm mün’akis olur, zîrâ ki onların bātınlarına ‘ufûnet-i havâ te’sîr etmemiştir ve onlara dahi ehl-i beldenin bir ihtiyâcları yoktur. Evet, memlekette mat’ûnlardan gayrı bir kimse kalmamış olsa ve tâ’ûna giriftâr olanlar müte’ahhidlere müftekir oldukları hâlde memleketlerine bir kavm kudûm etmiş olsa ola ki i’âne için burada dahi duhûl müstehab olduğu hâtıra gelir de münkadih olurdu ve duhûl üzerine nehy olunmazdı, çünkü bakiyye-i müslimîn üzerinden bir zararın def’i ricâsıyla mevhum bir zarara ta’arruz etmek olur. Ve bununla tâ’ûndan kaçmak ba’zı ahbârda gazâda zehaftan kaçmaya teşbîh olunmuştur, çünkü onda bakiyye-i müslimîn’in kulûblarına kesr ve helâklarına bir sa’y vardır.

[فهذه أمور دقيقة فمن لا يلاحظها وينظر إلى ظواهر الأخبار والآثار يتناقض عنده أكثر ما سمعه وغلط الزهاد والعباد في مثل هذا كثير وإنما شرف العلم وفضيلته لأجل ذلك فإن قلت: ففي ترك التداوي فضل كما ذكرت فلم لم يترك رسول الله صلى الله عليه وسلم التداوي]

لينال الفضل فنقول: فيه فضل بالإضافة إلى من كثرت ذنوبه ليكفرها أو خاف على نفسه طغيان العافية وغلبة الشهوات أو احتاج إلى ما يذكره الموت لغلبة الغفلة أو احتاج إلى نيل ثواب الصابرين لقصوره عن مقامات الراضين والمتوكلين أو قصرت بصيرته [435] عن الإطلاع على ما أودع الله تعالى في الأدوية من لطائف المنافع حتى صار في حقه موهوماً كالرقي أو كان شغله بحاله يمنعه عن التداوي وكان التداوي يشغله عن حاله لضعفه عن الجمع فإلى هذه المعاني رجعت الصوارف في ترك التداوي وكل ذلك كمالات بالإضافة إلى بعض الخلق ونقصان بالإضافة إلى درجة رسول الله صلى الله عليه وسلم بل كان مقامه أعلى من هذه المقامات كلها إذ كان حاله يقتضي أن تكون مشاهدته على وتيرة واحدة عند وجود الأسباب وفقدائها

İşte bunlar dakîk ve gāmız bir emrlerdir ki her kim ki onu mülâhaza eder ve âsâr u ahbârın zavâhirine nazar eder, onun ‘indinde işittiği kelâmin ekserîsi mütenâkız olur. Ve ‘ubbâd ve zühhâdın bu gibi şeylerde galatları çoktur, ‘ilmin şeref ve fazîleti bunun içindir. Ve eğer sen dedin ki senin zikr ettiğin vücûh ile terk-i tedâvîde mādâm ki bir fazîlet vardır, bu fazîlete nâil olmak üzere ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz niçin tedâvîyi terk etmedi? Buna dahi biz deriz ki fazîleti zünûbu kesîr olup tekfirine muhtâc bulunan veyâhûd nefsi üzerine ‘âfiyet tugyânı veyâ shehevât galebesini havf edene veyâ kendi gafletinden nâşî hemîşe ölümünü tezkîr edecek bir müzekkire muhtâc bulunana veyâhûd makâmât-ı sâbirîn ü mütevekkilînden kâsır kalıp neyl-i sevâb-ı firâvâna müftekır bulunana veyâhûd edviye ve dârûlarda mevzû‘ ve müstevda‘ bulunan letâif-i menâfi‘in ıtlâ‘ından basîresi kûtâh ve kâsır olup onun hakkında rukiyy ve tıyre gibi menâfi-i dârû ve ‘ilâc mev’hûm olmuş olana veyâhûd onun hâliyle iştigâli tedâvîden onu men‘ ve tedâvî dahi kendi zebûnluğundan nâşî kendi hâlinden meşgûl edip cem‘-i tedâvî ve ıslâh-ı hâl ona müte‘azzir bulunan kesâna izâfetledir, çünkü terk-i tedâvîde olan savârif bu ma‘ânîye râci‘ oldu ve bunların kâffesi ba‘zı halka izâfetle kemâl ve ba‘zı halka izâfetle noksân olur. Ez-cümle bunlar zât-ı ‘âlî-i Hazret-i Risâlet-penâhî’ye izâfetle kemâl sayılmazlar, onun derece-i ‘ulyâsından dereceleri dündür, onun makâm-ı bülendi bu makâmâtın kâffesinden a‘lâ ve bâlâter idi, çünkü onun hâli esbâbın vücûd ve fıkdanında onun müşâhedesı vetîre-i vâhıdeye muktezî idi ya’nî nazar-ı ‘âlîsinde esbâbın vücûd ve ‘ademi siyyân olup nigâhı ancak müsebbibü’l-esbâba mahsûr ve maksûrdur.

[فإنه لم يكن له نظر في الأحوال إلا إلى مسبب الأسباب ومن كان هذا مقامه لم تضره الأسباب كما أن الرغبة في المال نقص والرغبة عن المال كراهية له وإن كانت كمالاً فهي أيضاً نقص بالإضافة إلى من يستوي عنده وجود المال وعدمه فاستواء الحجر والذهب أكمل من

الهرب من الذهب دون الحجر وكان حاله صلى الله عليه وسلم استواء المدر والذهب عنده وكان لا يمسكه لتعليم الخلق مقام الزهد فإنه منتهى قوتهم لا لخوفه على نفسه من إمساكه فإنه كان أعلى رتبة من أن تغره الدنيا وقد عرضت عليه خزائن الأرض فأبى أن يقبلها فكذلك يستوي عنده مباشرة الأسباب وتركها لمثل هذه المشاهدة وإنما لم يترك استعمال الدواء جرياً على سنة الله تعالى وترخيصاً لأمته فيما تمس إليه حاجتهم مع أنه لا ضرر فيه بخلاف ادخال الأموال فإن ذلك يعظم ضرره نعم التداوي لا يضر الا من حيث رؤية الدواء نافعاً دون خالق الدواء وهذا قد نهى عنه ومن حيث إنه يقصد به الصحة ليستعان بها على المعاصي وذلك منهى عنه والمؤمن في غالب الأمر لا يقصد ذلك وأحد من المؤمنين لا يرى الدواء نافعاً بنفسه بل من حيث إنه جعله الله تعالى سبباً للنفع كما لا يرى الماء مروياً ولا الخبز مشبعاً

Zîrâ ki ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin ahvâlinde onun bir zarar ve iltifâtı olmazdı, nazarı ancak Müsebbibü’l-esbâb’a idi. Ve o ki onun makâmı bu makâm ola, esbâb ona zarar vermez, nitekim mâlda ragbet etmek eksikliktir ve mâldan ragbet eylemek dahi ona kerâhiyettir velev ki kemâl ola, zîrâ o ki onun ‘indinde mâlın vücûd ve ‘ademi müsâvî olur, ona izâfetle mâlın kerâhiyyeti dahi naks ve eksikliktir, çünkü hacet ve altının müsâvâtları hâli altından kaçıp ve taştan kaçmamak hâlinde daha ziyâde ‘âlî ve ekmeldir. İşte ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimizin hâli böyle idi ki toprak ve altın onun ‘indinde müsâvî idi ve altın tutmaması onun halka makâm-ı zühdün ta’lîmi için vâki’ olurdu ki o makâm halkın müntehâsı kuvvetleridir, yoksa kendi nefsine havf etmekten nâşî değil idi ya’nî onun imsâkinden nefsi üzerine korkmazdı, zîrâ ki kendisi dünyâ ile magrûr olmaktan rûtbesi pek çok ziyâde bâlâ ve a’lâ idi, hazâin-i arz ona ‘arz olundu da onun kabûlünden ibâ ve imtinâ’ etti. İşte bunun gibi esbâbın mübâşeret ve terki dahi bu gibi bir müşâhede ile onun yanında siyyân olurdu ve devâyı terk etmemesi ancak ‘âdât ve sünen-i ilâhî üzere cârî olmak ve ümmetlerine muhtâcı bulundukları nesnelerde bir terhîs eylemek garaz ve maksadına mübtenîdir, ma’a-ennehu onda onların bir zararları yoktur ki idhâl-i emvâlin hükmü hilâfındadır, zîrâ ki idhâl-i mâlın zararı ‘azîm olur ve tedâvî zarar vermez. Evet, tedâvî dahi bir iki sûretle zarar vermek ihtimâli olur, birisi devâyı nâfi’ görüp de onun nef’i Allâhu ta‘âlânın halk ve tertîb ve sun‘uyla görmezse ki o hâlde zarûrîdir ve ikinci sûreti onunla me‘âsî üzerine isti‘âne etmek kasdıyla tedâvî eder. Ve bu iki sûretle olan tedâvî ise menhiyyûn ‘anh olup ve fî gâlibi’l-emr bir mü’mîn bu hâlleri i’tikâd ve kasd etmez ya’nî aslen ve kat’an bir mü’mîn bî-halk-ı vaz’-ı Bârî nef’i nefis-i devâdan görmez, bî-iştibâh devânın te’sîr ve fi’li ancak fi’li Bârî ve sun’-ı rabbânîyle görür. Ve bir mü’mîn ma’siyetlere mütekavvî

olmak için müdāvāt etmez ya'nî tedāvî ile me'āsîye isti'āneyi kasd etmez, ancak cümlesi yed ü kudret-i rabbânîde müsahhar ve masnû' olup Allāhu ta'ālā onları nef'a sebebe kıldığını görür ve vücūdundan def'-i zarar u elem kasdıyla isti'māl eder, nitekim suyu bi-zātihi mürevvî görmez ve ekmeği bi-zātihi dahi müşbi' görmez, ancak nef'leri Allāh'ın izniyle olduğu ve izāle-i elem-i 'ataş u cū' edegeldikleri halk u sun'-ı rabbāniyle olduğunu i'tikād eder.

[فحكم التدوي في مقصوده كحكم الكسب فإنه إن اكتسب للاستعانة على الطاعة أو على المعصية كان له حكمها وإن اكتسب للتنعم المباح فله حكمه فقد ظهر بالمعاني [436] التي أوردناها أن ترك التدوي قد يكون أفضل في بعض الأحوال وأن التدوي قد يكون أفضل في بعض وأن ذلك يختلف باختلاف الأحوال والأشخاص والنيات وأن واحداً من الفعل والترك ليس شرطاً في التوكل إلا ترك الموهومات كالكي والرقي فإن ذلك تعمق في التدبيرات لا يليق بالمتوكلين]

Mā-hasal maksūdunda tedāvînin hükmü kesbin hükmü gibidir, zîrâ ki adam tâ'ata isti'âne etmek veyâhüd ma'siyet üzerine isti'âne eylemek için kesb ederse elbette ona onun hükmü 'âid olur ve eğer mübâh olan tena'um için iktisâb ederse kezâlik ona onun hükmü hâsıl olur ki tâ'ata kesbi tâ'at ve 'ibâdet olup hükmü sevâbdır ve ma'siyete kesbi ma'siyettir ve hükmü ism ve 'azâbdır. Ve mübâh tena'ume olan kesbi dahi mübâhtır ve hükmü ne ecr ve ne de 'azâbdır. İşte bizim bu îrâd ettiğimiz ma'ânî ile zâhir oldu ki ba'zı ahvâlde tedāvî efdal olur ve ba'zı ahvâlde terk-i tedāvî efdal olur ve efdaliyeti ihtilâf-ı ahvâl ve ihtilâf-ı eşhâs ve ihtilâf-ı niyyât ile muhtelif olur ve fi'l ve terkinden hiçbirisi tevekkülde şart değildir ki ne tedāvî tevekkülde şarttır ve ne de terk-i tedāvî şarttır meğer ki mevhumât ile olan mu'alece keyy ve rukıyy gibi ki terk-i mevhumât şarttır, zîrâ tedbîrâtta çok derinliğe varıp ta'ammuk etmektir ve tedbîrâtta ta'ammuk etmek hâli mütevekillere lâayk olmaz.

Beyānu Ahvālî’l-Mütevekkilîne Fî İzhârî’l-Marazı ve Kitmānihi

[بیان أحوال المتوكلين في إظهار المرض وكتمانه]

[اعلم أن كتمان المرض وإخفاء الفقر وأنواع البلاء من كنوز البر وهو من أعلى المقامات: لأن الرضا بحكم الله والصبر على بلائه معاملة بينه وبين الله عز وجل فكتمانه أسلم عن الآفات ومع هذا فالإظهار لا بأس به إذا صحت فيه النية والمقصد ومقاصد الإظهار ثلاثة]

Ve maraz ve fakr ve beliiyenin ketm ve izhârlarında mütevekkillerin ahvâlî beyânı dahi işte bu mebhastır. Şöyle ki sen bil ve āgâh ol ki hastalığın kitmânı ve fakr ve envâ’-ı belânın ihfâları künûz-ı birr ü ihsândandır ve dahi makâmâtın a’lâsındandır, çünkü Allâhu ta’âlânın hükmüne rızâ vermek ve belâsı üzerine sabr etmek kendisi ile Allâhu ta’âlânın beynlerinde bir mu’âmeledir. Ve kitmânı âfâtan eslemidir ve ma’a-hâzâ izhârda niyyet ve maksad sahîh olursa onda dahi bir be’s yoktur makâsıd-ı izhâr üçtür:

[الأول: أن يكون غرضه التداوي فيحتاج إلى ذكره للطبيب فيذكره لا في معرض الشكاية بل في معرض الحكاية لما ظهر عليه من قدرة الله تعالى فقد كان بشر يصف لعبد الرحمن المطيب أوجاعه وكان أحمد بن حنبل يخبر بأمرأى يجدها ويقول: إنما أصف قدرة الله تعالى في]

Birinci maksad garaz-ı tedāvīdir ki müdāvāt kasdıyla tabîbe ‘illetinin zikrine muhtâc olur gerektir ki onu şikâyet ma’rizinde zikr etmeye, ancak Allâhu ta’âlânın kudretinden onun vücûdu üzerine zâhir olan nesneyi hikâye ma’rizinde beyân ve ihbâr eyleye. Bişr ‘aleyhi’r-rahme ‘Abdurrahmân-ı Mütetabbib’e evcâ’ını vasf ederdi ve Ahmed b. Hanbel ‘aleyhi’r-rahme dahi vücûdunda bulduğu emrâz ile haber verip derdi ki “Ben ancak bende olan kudret-i ilâhiyyeyi vasf ederim.”

[الثاني: أن يصف لغير الطبيب وكان ممن يقتدى به وكان مكيناً في المعرفة فأراد من ذكره أن يتعلم منه حسن الصبر في المرض بل حسن الشكر بأن يظهر أنه يرى أن المرض نعمة فيشكر عليها فيتحدث به كما يتحدث بالنعم قال الحسن البصري: إذا حمد المريض الله تعالى وشكره ثم ذكر أوجاعه لم يكن ذلك شكوى]

Ve ikinci maksad, kendisi pîşvâ ve muktedâ olup da ma’rifette dahi mekîn olarak dîgerini onunla hüsn-i sabrı ta’lîm etmek garazıdır ki tabîbin gayrısına kendi hastalığının zikriyle dîgerine marazda sabr etmek husûsunu belki ona maraz ni’met olduğunu bildirip hastalığı üzerine hüsn-i şük-rü ‘arz ve takdîm etmek kasdıyla kendisi dahi ma’rifette mekîn ve ‘âlem

içinde muktedâ olduğu hâlde vücûdunun âlâm ve eskâmını beyân ve ihbâr eder, öyle bir mertebede onu zikr eder ki kendi hastalığını ni‘met görüp onunla Hakk ta‘âlâya takdîm-i şükr edegelmekte bulunduğunu izhâr eder ve ni‘am-ı sāireye olan tehdâdüsü gibi bununla mütehattis olduğunu bildirir. Hasan-ı Basrî ‘aleyhi’r-rahme demiş ki “Vaktâ ki hasta ve bîmâr, Allâhu ta‘âlâya hamd ve şükr edip sonra kendi evcâ‘ını zikr eder, onun o zikri şekvâ olmaz.”

[الثالث: أن يظهر بذلك عجزه وافتقاره إلى الله تعالى وذلك يحسن ممن تليق به القوة والشجاعة ويستبعد منه العجز كما روي أنه قيل لعلي في مرضه رضي الله عنه كيف أنت قال: بشر فنظر بعضهم إلى بعض كأنهم كرهوا ذلك وظنوا أنه شكاية فقال: أتجلد على الله فأحب أن يظهر عجزه وافتقاره مع ما علم به من القوة والضرارة وتأدب فيه بأدب النبي صلى الله عليه وسلم إياه حيث مرض علي كرم الله وجهه فسمعه عليه السلام وهو يقول: “اللهم صبرني على البلاء” فقال له صلى الله عليه وسلم “لقد سألت الله تعالى البلاء فسل الله العافية”]

Ve üçüncü maksad, ‘acz ve iftikârını izhâr etmektir ve bu dahi şecâ‘at ve kuvvete çesbân bir kimseden güzel görünüp müstahsen olur ki kendisi Allâh’ın ihsânıyla mâlik olduğu kuvvet ve şecâ‘attan dolayı halk ondan ‘aczi uzak ve müsteb‘ad görürlerse kendisi halka ‘aczi bildirip kendisi dahi Allâhu ta‘âlâya müftekir olduğunu anlatmak için kendi maraz ve ‘ille-tini zikr eyleye, nitekim mervî olmuş ki hastalığı hengâmında Hazret-i ‘Alî b. Ebî Tâlib ‘aleyhi’r-rıdvâna “Nicesin?” diye suâl vâki’ oldukta kendisi “bi-şerrin” ya’nî şerr ile diye cevâb vermiş. Ve cemâ‘at birbirine bakıp sanki onun bu sûretle olan cevâbından hoşlanmayıp onu şikâyet zann etmişler, o dahi: “Ben Allâhu ta‘âlânın üzerine tecellüd mü edeyim?” diye onları âgâh etmiş ya’nî Allâhu ta‘âlâya ben şecâ‘at ve kuvvet mi göstereyim, elbette bana sezâ olan hâl budur demektir ki kendisinden ma‘lûm olunan kuvvet ve darâvetle ma‘an Allâhu ta‘âlâya olan ‘acz ve iftikârlılığını izhâr etmek istemiş ve ‘aleyhi’s-selâm efendimiz ona verdiği âdâb ile müteeddib olmuş ki hastalığı hengâmında efendimiz ondan “اللهم صبرني” “لقد سألت الله تعالى البلاء فسل الله العافية” “Ey benim ilâhım, beni belâ üzerine sabr ettir” diye onun suâlini işittikte, ‘aleyhi’s-selâm ona “لقد سألت الله تعالى البلاء فسل الله العافية” ya’nî “Tahkîkan sen Allâhu ta‘âlâdan belâyı diledin! Sen Allâhu ta‘âlâdan ‘âfiyeti dile! diye emr etmiş. [437]

[فبهذه النيات يرخص في ذكر المرض وإنما يشترط ذلك لأن ذكره شكاية والشكوى من الله تعالى حرام كما ذكرته في تحريم السؤال على الفقراء إلا بضرورة ويصير الإظهار شكاية بقرينة السخط وإظهار الكراهة لفعل الله تعالى فإن خلا عن قرينة السخط وعن النيات التي ذكرناها فلا

يوصف بالتحريم ولكن يحكم فيه بأن الأولى تركه لأنه ربما يوهم الشكاية ولأنه ربما يكون فيه تصنع ومزيد في الوصف على الموجود من العلة ومن ترك التداوي توكلًا فلا وجه في حقه للإظهار لأن الاستراحة إلى الدواء أفضل من الاستراحة إلى الإفشاء وقد قال بعضهم: من بث لم يصبر وقيل في معنى قوله فصبر جميل لا شكوى فيه]

İşte bu niyyât ile zikr-i marazda ruhsat olunur ve zikrine bu niyyâtın iş-tirâtı ancak onun zikri şikâyet olduğu haysiyyetledir, zîrâ ki tahrîm-i suâlde zikr ettiğim vech üzere Zât-ı zü'l-celâlden şekvâ etmek harâmdır, nitekim fukarâ üzerine suâl harâm olur meğer ki zarûret ile ola. Ve karîne-i sehat ile izhâr-ı fakr u maraz şikâyet olur ve fi'l-i ilâhîye, hem kerâhete izhârdır. Ve onun izhârı karîne-i sehatten ve zikr ettiğimiz niyyât ve makâsıddan hâlî olursa tahrîm ile vasf olunmaz lâkin terki evlâ olduğuna hükm olunur, çünkü ola ki bir şikâyete mühim olur ve ola ki onda bir tasannu‘ veyâhüd vasfta mevcûd olan ‘illet üzerine bir mezîd vâki‘ olur ve ola ki tedâviyi tevekkül için terk eder, izhâr-ı ‘illeti için onun hakkında bir vech yoktur, çünkü devâ ve dârüya olanistirâhatı ifşâyâ olanistirâhatından efdaldır. Ve ba‘zu’s-selef demişler ki “Kim ki şekvâsını kaldırır da derdini ifşâ eder, o kimse sabr etmemiştir.” Ve sabr-ı cemîlin ma’nâsında “Onun içinde şekvâ olmayan sabr” denilmiştir.

[وقيل ليعقوب عليه السلام: ما الذي أذهب بصرك قال مر الزمان وطول الأحزان فأوحى الله تعالى إليه “تفرغت لشكواي إلى عبادي” فقال “يا رب أتوب إليك” وروي عن طاوس ومجاهد أنهما قالوا: يكتب على المريض أنينه في مرضه وكانوا يكرهون أنين المريض لأنه إظهار معنى يقتضي الشكوى حتى قيل ما أصاب إبليس لعنه الله من أيوب عليه السلام إلا أنينه في مرضه فجعل الأنين حظه منه وفي الخبر إذا مرض العبد أوحى الله تعالى إلى الملكين انظرا ما يقول لعواده فإن حمد الله وأثنى بخير دعوا له وأن شكا وذكر شرا قالوا كذلك تكون وإنما كره بعض العباد العيادة خشية الشكاية وخوف الزيادة في الكلام فكان بعضهم إذا مرض أغلق بابه فلم يدخل عليه أحد حتى يبرأ فيخرج إليهم منهم: فضيل ووهيب وبشر وكان فضيل يقول: أشتهي أن أمرض بلا عواد وقال: لا أكره العلة إلا لأجل العواد رضي الله عنه وعنهم أجمعين]

Ve Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâma “Senin basarını izhâb eden nedir?” denildiğinde, o dahi: “Zamânın acılığı ve kaygının uzunluğu” diye cevâb verince, tebâreke ve ta‘âlâ ona vahy edip buyurdu “تفرغت لشكواي إلى عبادي” ya’nî “Sen benim ‘ibâdıma da beni şekvâ için teferrug ettin!” diye muâhaze buyurmuş ve o dahi derhâl “يا رب أتوب إليك” diye tevbe ve istigfâr etmiş. Ve Tāvûs ve Mücâhid üzerine mervî olup demişler ki “Marîzin üzerine marazında vâki‘ olan âh u enîni yazılır.” Selef-i sâlihîn marazın enîninden hoşlanmazlardı, çünkü âh u enîn bir ma’nâyı izhâr eder ki o ma’nâ şekvâyı

iktizâ eder, hattâ denilmiş ki İblîs ‘aleyhi’l-la‘ne, Eyyüb ‘aleyhi’s-selâm-dan marazı hengâmında ancak onun âh u enîni isâbet etmiş ki behresi ondan o enîni kılmıştı. Ve dahi haberde gelmiş ki ‘abd hasta olursa Zât-ı zü’l-celâl ona müekkel bulunan iki meleke fermân buyurur ki “Siz bakınız ki ona ‘iyâdet edenlere ne der ve çün hasta ve marîz Allâhu ta‘âlâya hamd edip hayr ile senâ eder, onlar dahi ona du‘â ederler ve çün şikâyet edip şerri söyler, onlar dahi sen böylece olasın derler.” Ve ba‘zu’l-‘ibâd ‘iyâdetten hoşlanmamaları ancak şikâyet korkusundan ve kelâmın ziyâdeliği havfındandır, hattâ ba‘zıları çün hasta olur, kendi hânesinin kapısını kilitleyip bağlardı, hastalıktan şifâ bulup yanlarına çıkıncaya dek bir kimse onun üzerine duhûl etmezdi ki Fudayl ve Vuheyb ve Bîşr onlardan idiler. Fudayl derdi ki “Ben bî-‘avvâd hasta olmaklığımı imrenirim.” Ve dahi demiş ki “Ben ‘illet ve dâ’ı ancak ‘avvâd için kerâhet ederim.” Hakk subhânehu ve ta‘âlâ ondan ve kâffe-i selef-i sâlihîn ve meşâyih-ı kümmelînden râzî olsun.

[کمل کتاب التوحید والتوکل بعون الله وحسن توفيقه يتلوه إن شاء الله تعالى: کتاب المحبة والشوق والأُنس والرضا والله سبحانه وتعالى الموفق]

Allâhu ta‘âlânın ‘avn ve hüsn-i tevîki ile tevekkül ve tevhîd kitâbı bunda tamâm ve kâmil oldu, inşâallâhu ta‘âlâ muhabbet ve şevk ve üns ve rızâ kitâbı ona tâlî olacaktır. Muvaffık ancak hudâvend-i kerem ü ihsân olan Hazret-i Allâhu ‘azîmü’ş-şândır.

**Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn
Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn**

İHYÂ TERCÜME VE ŞERHİ

YUSUF SİDKÎ EL-MARDÎNÎ

9. CİLT

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
Türkçe Yazmalar, No. 5858